KÜLTÜR YAYINLARI
-2022-

ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDİN YAŞAR

T.C. AMASYA BELEDİYESİ

AMASYA ÜNİVERSİTESİ 2006

AMASYA TARİHİ

1-4 Cilt

EDİTÖRLER
Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT
Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL
Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDÎN YASAR

AMASYA TARİHİ

1-4. CİLT

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT

Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

2022

ABDÎZÂDE
HÜSEYİN HÜSÂMEDDÎN YASAR

AMASYA TARİHİ

1-4. Cilt

EDİTÖRLER
Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT
Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL
Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

Grafik | Tasarım
UĞUR OFSET

BASKI
UĞUR OFSET
TUNCAY BULUT
Merkez Ofis
Pazar Mh. Şehit Nuri Urun Sk. No:48 İlkadım / SAMSUN
Tel: 0362 431 52 55
Baskı Tesisi
19 Mayıs San. Sit. 62. Sk. No:33 Tekkeköy / SAMSUN
Tel: 0 362 432 09 90 Faks: 0 362 432 43 22
www.ugurofset.com.tr | info@ugurofset.com.tr

SERTİFİKA NUMARASI: 52752

BASKI TARİHİ
18 TEMMUZ
2022

ISBN
ISBN: 978-605-9682-24-4

Bu kitabın telif hakları Amasya Belediyesine aittir. Tüm Hakları Saklıdır.
Kaynak gösterilmeden kitaptan alıntı yapılamaz.
Amasya Belediyesi'nin yazılı izni olmadan fotokopi ya da herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, dağıtılamaz ve her ne surette olursa olsun sosyal ortamda paylaşılamaz.

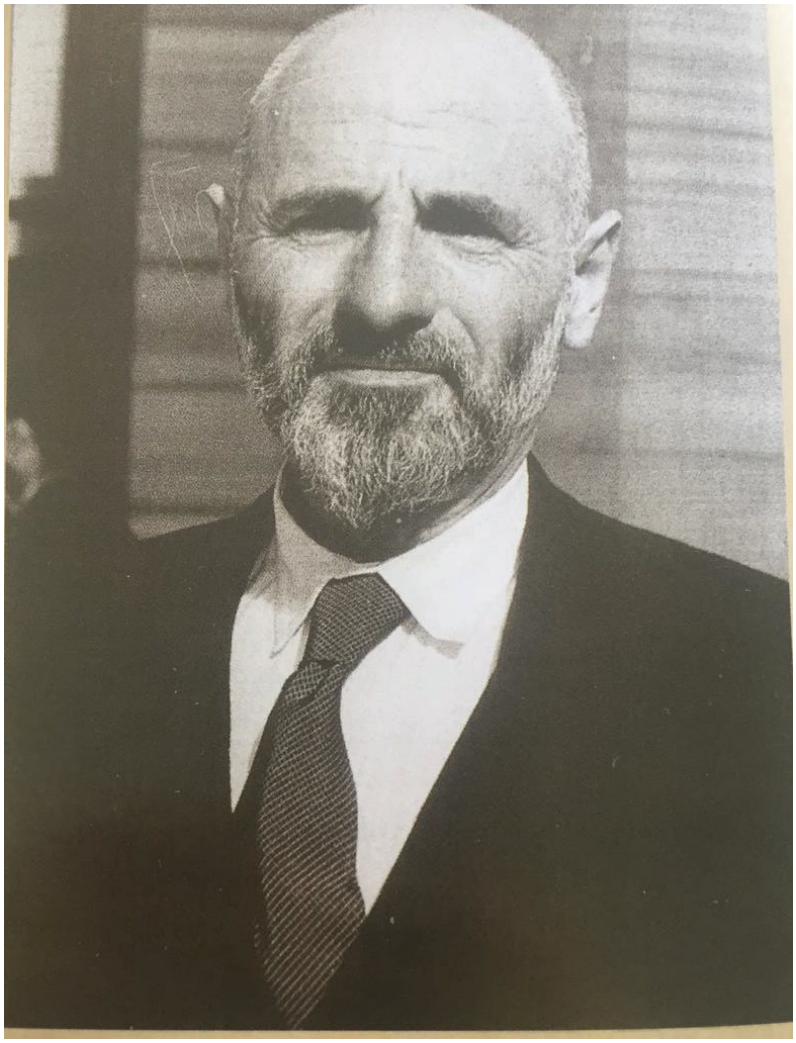

Ah Amasya! Beni kendi uğrunda yıllarca fedakârane ve kimseden yardım görmeksizin çalıştıran ve bu şâir-i kadir-şinâsı sükkân-ı kirâmına duâ-hân eden, seni bütün maârifiyle, sanayiğiyle hayrat ü evkâfıyla müessesât-ı dîniyye ve medeniyyesiyle asırlarca yükselten âl-i cenâb, keremkâr, kadir-şinâs ricâlin ve senin şerefindir.

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar

SUNUŞ - I

Amasya, binlerce yıllık geçmişinde onlarca uygarlığa beşiklik etmiş, Anadolu'nun kalbinde âmir, âlim, şâir ve mutasavvıflar madeni olmuş bir şehirdir. Milattan önce 1680'de Hititlere, ardından pek çok millete ve yine Milattan önce 700'lü yıllarda İskitlere, yurt olan bu topraklar Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne de ilim başkenti olarak hizmet etmiştir. Kaderin garip bir cilvesi olarak bu şehir Osmanlının ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı yer olma şerefine nail olmuştur. Amasya tarihi, doğal ve kültürel zenginliği ile hala Türkiye'nin parlayan merkezlerinden birisi olmaya devam etmektedir.

Amasya Tarihi adlı bu eser, dünyada pek az şehre nasip olan hazinelerdendir. Bir şehrin on iki ciltlik tarihinin olması o şehrin dünya tarihindeki derinliğini gösterir. Amasya da Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın yazdığı bu tarih ile en kıymetli şehirlerden biri olduğunu tescillemiştir. Eser yaklaşık yüz yıldır Latin alfabesi ile okuyucularına ulaşmayı beklemekteydi. Yapılan onlarca çalışma ya yetersiz ya da basılamadan kadük kalmıştır. Amasya Belediyemiz ve Amasya Üniversitemiz tarafından başlatılan ve sonlandırılan bu çalışma, alanında yetkin on bir akademisyenin imzasını taşımaktadır. Eserin en ilginç yönlerinden birisi de biyografiler yönünden zengin bir içeriğe sahip olmasıdır. Amasya ahalisini ya da dünyaya yön veren padişahları yakından tanımak isteyenler bu esere müracaat etmek zorundadırlar. Pek çok okuyucuyu şaşırtacak gerçekler eserin içine adeta inci taneleri gibi serpiştirilmiştir.

Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, Amasya'nın bir evladı olarak on iki ciltlik bu eseri bizlere hediye etmiştir. Biz de Amasya Belediyesi olarak ona olan vefa borcumuzu ödemek için eserini tüm dünyaya tanıtmak görevini üzerimize aldık. Böyle bir eserin yayımlanmasında katkıda bulunmuş olmak bizleri onurlandırmıştır. Tarihini bilmeyen toplumların geleceğe güvenle bakamayacağı gerçeğinden hareketle bu eserin tüm Türk milletine hayırlı olmasını dilerim.

Emeği geçen akademisyenlere ve personele teşekkür ederim. Sözlerimi, Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın, güzel şehrimiz Amasya için yazdığı şu dizelerle bitirmek isterim:

Her mevsiminin bir şeref ü izzeti vardır
Her bahçesinin bir tarab u behceti vardır
Her goncasının hande-i ulviyyeti vardır
Bülbülleri giryân eder ezhâr-ı Amasya

Amasya Belediye Başkanı
Mehmet SARI

SUNUŞ - II

Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın hayatını vakfettiği, şehir tarihçiliğinin en son ve en değerli örneklerinden biri olan Amasya Tarihi, Amasya Üniversitemiz ile Amasya Belediyemizin gayretli çalışmaları sayesinde bütün ciltleri ile tam metin olarak ilim âlemine sunulmuştur. Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın tüm Türklük âlemi için temel kaynaklardan biri olarak ortaya koyduğu, Anadolu'nun kadim tarihinden Osmanlı'ya; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzun bir tarih yolculuğu olan bu eser, aynı zamanda yüzlerce şahsiyetin biyografileri ile tabakat türünün de önemli bir mihenk taşıdır. Yasar'ın titiz şecere takibi ile binlerce şahsiyet hak ettiği yeri bu eserle bulmuştur. Ümerâ, ulemâ, fukahâ, şuarâ ve mutasavvıflar için en temel kaynaklardan biri olan eser, neredeyse tüm sosyal bilimler için ilginç araştırma konuları sunacak genişliğe sahiptir. On iki cillten oluşan eserin beşinci cildinin eksik olduğu bilinmektedir. Eksik olan bu bölüm hariç tüm ciltler üç büyük ciltte toplanarak kolay kullanım imkanı sağlanmıştır.

Amasya Tarihi yaklaşık yüz yıldır akademik bir çalışmayla tam metin olarak yayımlanmayı beklemekteydi. Böyle bir eserin gün yüzüne çıkmasında emeği geçen başta Amasya Belediyemiz olmak üzere, editörlerimiz ve çalışmada emeği geçen tüm akademisyenlerimize teşekkür ederim.
Bu titiz çalışma ile Amasya Tarihi ilim dünyasındaki hak ettiği yeri alacaktır. Amasya ve Anadolu tarihine ışık tutan bu nadide çalışmaya Amasya Üniversitesi olarak katkı sunmuş olmak bizleri onurlandırmıştır. Akademik dünyamıza hayırlı olmasını diliyorum.

Amasya Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Süleyman ELMACI

ÖN SÖZ

Amasya ve Amasyalılar için olduğu kadar Türk tarihi, kültürü ve edebiyatı için de muazzam bir eser olan Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar'ın "Amasya Tarihi"nin basımı Amasya Belediyesi ve Amasya Üniversitesi'nin ortak gayretleriyle sonuca ulaşmıştır. Uzun bir zaman önce hazırlıklarına başlanan eserin cildleri alanında uzman öğretim üyeleri tarafından günümüz alfabesine aktarılarak editör kuruluna teslim edilmiştir. Editör kurulunun yaklaşık bir yıl süren titiz çalışmasının ardından, 12 ciltten oluşan bu eser, araştırmacıların ve Amasya tarihi meraklılarının dikkatine sunulmuştur.

Eserin baskısında ortak bir dil ve imla belirleyebilmek adına bazı kurallar tespit edilmiş ve eserde geçen kelimelerin mümkün olduğunca günümüz Türkçesi'ndeki kullanımları tercih edilmiştir.

Bu eserin ilk dört cildi ve bakıyyesi matbu olup sonunda hata savab cetveli ile baskı hataları düzeltilmiş olsa da zaman zaman bunların dışında da eserde bazı yazım yanlışlıkları bulunmaktaydı. Editör kurulu ve yayına hazırlayanlar tarafından bu yazım yanlışları düzeltilmiştir. Eserde editörler tarafından yapılan eklemeler dipnotlarda (Ed.) yayına hazırlayanlar tarafından yapılan eklemeler (Haz.) kısaltması ile belirtilmiştir.

Müellif hattı olan 6-12. cildlerde de nadiren bazı ifadeler, herhangi bir işaret ve dipnot olmaksızın düzeltilmiştir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn kendi hattı ile yazdığı ciltlerin bazı yerlerinde tamamlamak üzere bazı boşluklar bırakmıştır. Bu yerler eserde dipnotlarla belirtilmiştir. Yine müellif bazı dipnotlar için zaman zaman rakam koymuş ama ilgili yerde dipnot bulunamamıştır. Muhtemelen sonraya bıraktığı bu yerleri tamamlamaya ömrü vefâ etmemiştir.

Müellifin eserinde Arapça ve Farsça olarak yazmış olduğu pek çok bölüm bulunmaktadır. Bunların yazımında eğer Farsça ve Arapça ifadeler bir kişinin methi şeklinde, onun sıfatlarını anlatıyorsa anlaşılmasının kolay olması bakımından Latin harfleriyle yazılması tercih edilmiştir. Arapça olarak yazılan diğer bölümlerinse uygun görülen yerlerde yayına hazırlayanlar ve editörler tarafından tercümeleri dipnotlarda verilmiştir. İlk üç cilt ve dördüncü cildin bakıyyesini hazırlayan merhum Prof. Dr. Mehmet Arslan'ın çalıştığı metinde Arapça ve Farsça ifadelerin eksik kalması nedeniyle bu yerler ve diğer yazım hataları editörler tarafından düzeltilmiştir. Müellifin kaydettiği bazı şiirlerdeki baskı veya yazım hataları da şairlerin divanlarından bulunarak tashih edilmiştir. Farsça şiirler ise Arap harfleri ile yazılmıştır.

Eserin yazımında dikkat edilen hususlardan bazıları şunlardır;

Sâkin hemze harfleri kesme işareti (’) ile belirtilmiş, hemzeden ve ayndan önceki harf sâkin olduğunda yine kesme işareti (’) kullanılmış ve kelimenin başındaki ayn ve hemzeler gösterilmemiştir. Med harfleri (uzun a, i ve u sesleri) şapka (^) işâretiyle gösterilmiştir. Şiirler hariç kalın harfler a, u, ı sesleriyle, ince harfler e, ü, i sesleriyle hissettirilmeye çalışılmıştır. Işk, fursat, kapu, bağçe gibi kelimelerin bugünkü telaffuzla aşk, fırsat, kapı, bahçe şeklinde yazılması tercih edilmiştir. Türkçe fiiller, isimler, takılar ve ekler vezin ve kafiye zarûreti yoksa bugünkü telaffuza göre yazılmıştır. Eklerde sertleşme hususuna dikkat edilmemiştir (idüb – edip, itmek – etmek, gösterüb – gösterip gibi). Arapça ve Farsça terkip kurallarına göre meydana getirilmiş kelimelerden Türkçeleşmiş olanlar herhangi bir kesme işareti ya da tire işareti kullanılmaksızın yazılmıştır (alelâde, alelhusûs, ba’dehû, bilcümle, bilfiil, bilhassa, binâenaleyh, fevkalâde, mûmâileyh, velhâsıl vb.).

“El” (ال) harf-i tarifleri, metin içinde küçük harfle yazılmışken Türkçe’nin kurallarına uygun olarak cümle başında büyük harfle yazılmıştır. Ayetlerde ise sûre ismi, sûre sırası/ayet numarası (Bakara, 2/113) şeklinde dipnot olarak verilmiştir.

Farsça tamlamalar şu şekilde yazılmıştır: bâb-ı cedîd, gül-i ra’nâ, dâr-ı ilm, kitâb-ı ilâhî, Hazret-i Dâvûd. Farsça birleşik sıfatlara da özellikle dikkat edilmiş bu türlü ifadeler tamlama ile karıştırılmamaya özen gösterilmiştir (sulh-perver, hikmet-şinâs, hak-perver, can-güdâz. Arapça tamlamalar şu şekilde yazılmıştır;bâtınü’l-kalb, hanefiyyü’l-mezheb, rabbü’ş-şems, resûlü’s-sakaleyn, rabbü’l-mağribeyn gibi).

Ayrıca eser isimleri tırnak işareti ile yazılmış, diğer noktalama işaretlerinde metne sadık kalınmıştır. Sayfa numaraları ise orjinal metindeki sayfa numaralarına uygun olarak satır atlamadan köşeli parantez ve koyu punto ile yazılmıştır. Kelimelerin tam ortasına gelen sayfa numaraları kelimenin başına veya sonuna taşınmıştır. Ciltlerin sonunda bulunan fihrist kısımları müellif nüshasındaki sayfa numaralarına göre verilmiştir.

Arap aylar bitişik ve metnin aslına sadık kalınarak, cümle içinde küçük harfle yazılmıştır (Cumâdelâhire gibi).

Editör Kurulu

Amasya- 2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I
ESER VE YAZAR HAKKINDA 10
(Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT)

GİRİŞ 11
1. MÜELLİF HAKKINDA 12
1.1. Ailesi 12
1.2. İlmî Hayatı 15
1.3. Meslek Hayatı 17
1.4. Vefatı 18
1.5. Edebî Şahsiyeti 19
1.6. Tarihçiliği 21
1.6.1. Târih-i Osmanî Encümeni Üyeliğindeki Çalışmaları 25
1.7. Memleket ve Milliyet Aşkı 27
1.8. Atatürk ile Münasebeti 30
1.9. Diğer Eserleri 32

2. AMASYA TARİHİ HAKKINDA 36
2.1. Te'lif Sebebi 38
2.2. Amasya Tarihi'nin Ciltleri 38
2.3. Eserin tab'ı çabaları 48
2.3.1. Amasya Belediyesi'nin Te'lif Haklarını Alması ve Basım Çalışmaları 49
2.4. Eserin Kaynakları 54
2.4.1. Te'lif Eserler 55
2.4.2. Arşiv Kaynakları 60
2.4.3. Kitabeler 67
2.4.4. Sözlü Kaynaklar 67

BİRİNCİ CİLT 72
(Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet ARSLAN)

İKİNCİ CİLT 213
(Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet ARSLAN)

ÜÇÜNCÜ CİLT 391
(Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet ARSLAN)

DÖRDÜNCÜ CİLT 533
(Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN)

DÖRDÜNCÜ CİLDİN BAKİYYESİ 625
(Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet ARSLAN)

ESER VE YAZAR HAKKINDA

Hazırlayan:

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT

AMASYA

GİRİŞ

Bağımsız bir disiplin olarak şehir tarihlerinin yazımı çok eski tarihlere dayanmamaktadır. Bununla beraber diğer disiplinlerle beraber şehirlerin tarihinin yazılması çok eski dönemlerde de mevcuttur. Coğrafî keşifler, aydınlanma çağı ve ardından 18. ve 19. yüzyıllarda meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasi dönüşümler şehirleri hareketlendirerek bu yerlerin önem kazanmasına neden olmuştur. Böylece 19. yüzyılda şehirle ilgili çalışmalar, şehrin iktisadî ve idarî gelişimi, şehri oluşturan nüfus ve gruplar, şehirli olma kimliği, ulus-devlet ile şehirlerin ilişkisi gibi konular araştırmacılar açısından ilgi odağı haline gelmiştir.

Genel olarak Osmanlı tarih yazıcılığındaki gelişmeler ile şehir tarihi yazıcılığındaki gelişmeler birbirine paralel bir biçimde yaşanmıştır. Son dönem Osmanlı ve ilk dönem Türkiye Cumhuriyeti Devleti Dönemi tarihçi ve edebiyatçılarından Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in başından pek çok talihsizlikler geçmesine rağmen günümüze ulaşabilen muazzam eseri "Amasya Tarihi" şehir tarihleri içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Şehirlerdeki tarihi sürekliliği kavrayabilmek adına çok önemli bir bilim dalı olan şehir tarihçiliğinin Anadolu şehirleri için ilk ve en önemli örneklerinden biri olarak aynı zamanda Anadolu'daki Türk tarihinin serüveni hakkında da bilgiler vermektedir. Şehrin adının kökeni, tarih içerisinde farklı kaynaklarda şehir ile ilgili bilgiler, Türklerin şehre hakimiyeti, şehrin etnik yapısı, nüfusu ve şehir yönetiminde bulunanlar ile şehirdeki önemli simaların zengin bir kaynak yelpazesiyle detaylı bir biçimde ele alınması eserin derinliğini artırmıştır. Selçuklu, Beylikler, Osmanlı tarihine olduğu kadar genel olarak Türk tarihine de büyük katkı sağlayan eser tarihi süreçte Amasya'nın sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel yapısıyla ilgili gelecek kuşaklara eşsiz bir miras bırakmıştır.

Söz konusu esere ömrünü adayan müellif, eserini bir kaç defa yazmak durumunda kalmış ve günümüze eserin bir bütün halinde 12 cildi ulaşmıştır. Eserin bastırılması için ayrı çaba sarf eden müellif ilk cildi 1912 yılında, ikinci cildini ise 1914 yılında bastırabilmiştir. Ne yazık ki eserinin tamamını bastırmayı başaramayan Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn ancak matbu olarak ilk dört cildi ve bakiyyesini bastırabilmiştir. Sonraki ciltler ise müellif nüshası olarak kalmıştır. H. 1331 (M. 1912-1913) senesinde Taş Musluk yangınında on birinci ciltten sonrasının tamamen yanması üzerine bu kısmını yeniden yazmak zorunda kalmıştır. "Amasya Tarihi" nin talihsizliği onun vefatından sonra da devam etmiş ve maalesef bu ciltlerin tamamının bir arada yayımlandığı bir çalışma şimdiye kadar gerçekleştirilememiştir.

Fuad Köprülü'nün *"Eğer Amasya Tarihi tamamen intişar edecek olursa öyle modaya tabi kitaplar gibi iki üç senelik bir hayata değil, ebedî bir mevcudiyete kesb-i istihkak eyleyecek ve erbâb-ı ilme daimi bir müracaatgâh olacaktır."*[1] şeklinde ifade ettiği gibi on yıllar geçse de her zaman başvurulacak bu kıymetteki eserin ve müellifinin tanınması esere olan saygıyı ve itibarı daha da artıracaktır. Bu bölümde müellifin ailesi, ilmi ve mesleki hayatı, edebi şahsiyeti ve tarihçiliği, eserleri hakkında bilgi verildikten sonra "Amasya Tarihi"nin te'lif sebebi, bastırma çabaları, ciltleri ve kaynakları kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır.

1. MÜELLİF HAKKINDA

1.1. Ailesi

Eserinde kendi hayat hikayesinden bahseden[2] Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, Amasya'da Çeribaşı Mahallesi'ndeki caminin batısına bitişik bulunan hanede H. 1286 Recebinin son Cum'ası (M. Kasım 1869) seherinde Abdîzâde el-Hâc Mehmed Ağa bin Abdî Ağa bin el-Hâc Mehmed Ağa bin Abdî Ağa bin el-Hâc Ali Ağa bin Alaybeyi Kara Hüseyin Ağa zürriyetinden tev'em (ikiz) olarak dünyaya gelmiştir. Babası tarafından Hüseyin adı, annesi Zâhide Hâtûn binti el-Hâc Hâfız Osmân Efendi bin Şeyhü'l-Kurrâ el-Hâc Halîl Efendi tarafından Kuba evliyâsı Hüsâmeddîn Halvetî Hazretlerine muhabbeten Hüsâmeddîn lakabı verilmiştir. Annesi Zâhide Hâtûn Köprülü Halîl Efendi (Kuru İmâm el-Hâc Hâfız)'nin ceddindendir[3] ve Hüseyin Dede'nin kabri yanında medfûndur.[4]

Ceddi Hüseyin Bey (Kara)'dır. Amasyalı olup Ahî Sâbıkeddîn Mahallesi ahâlîsinden Doğan oğlu Abdullah Bey bin Ömer Bey bin Doğan Bey'in oğlu olup onun ceddi Doğan Bey mîr-livâdır ve Bağdad Harbi'nde şehîden vefat etmiştir ve müellif bunların Cebeci Devlethan Bey'in ahfâdından ve Baba İlyas Horasânî evlâdından olduğunu belirtmiştir.

Eserinde Hüseyin Bey'in kale kethüdâlığı ve Moramol Malikânesi mutasarrıfı ve kal'a-yı bâlâ dizdârı, Amasya alaybeyi, Amasya mütesellimliği gibi görevler üstlendiğini, oğulları Hasan, Ali, Mustafa Ağaların yeniçeri olduğunu ifade etmektedir. Hacı Ali Ağa yeniçeri

[1] Feyzi Çimen , "Dîvânü Lügâti't-Türk Üzerine İlk Dizin: Dîvân Anahtarı ve Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın İlmî Kişiliği", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2013, S. 1, s. 136-151.
[2] *Amasya Tarihi,* c. 1, s. 334-340.
[3] *Amasya Tarihi,* c. 9, s. 462.
[4] *Amasya Tarihi,* c. 9, s. 30

a'yânından olup "Kara Hüseyin oğlu" demekle meşhûr olup oğulları Abdülkerîm, Mustafa Ağalardır.

Amasya serdârı Hacı Abdî Ağa demekle meşhûr olan Abdülkerîm Ağa, H.1203 (M. 1788-1789)'de vefat etmiş oğulları Hüseyin, Mehmed, Veli Ağalardır. Amasya serdârı el-Hâc Mehmed Ağa da H.1239 (M. 1823-1824)'da vefat etmiş oğulları Halîl, Hasan, Abdî, el-Hâc Ali Ağalardır. Bunların hepsi de "Kara Hüseyin oğulları" demekle meşhûr olmuşlardır.

Hüseyin Hüsameddîn'in ceddi olan Abdî Ağa Amasya'da tanınmaktadır ve H.1269 (M.1852-1853)'da vefat etmiştir. Oğulları Ahmed, Mustafa, Osman, el-Hâc Mehmed Ağalardır. Bunlara da "Abdî oğulları" denmiştir. Müelifin babası el-Hâc Mehmed Ağa, Amasya'da serveti ve zenginliği ile meşhur olup H.1331 senesi recebinde vefat etmiştir (M. Haziran/Temmuz 1913).[5]

Bu bilgiler ışığında Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in soyağacı aşağıdaki gibi hazırlanmıştır.

[5] *Amasya Tarihi,* c. 9, s. 102-103.

Tablo 1: Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn'in Soyu

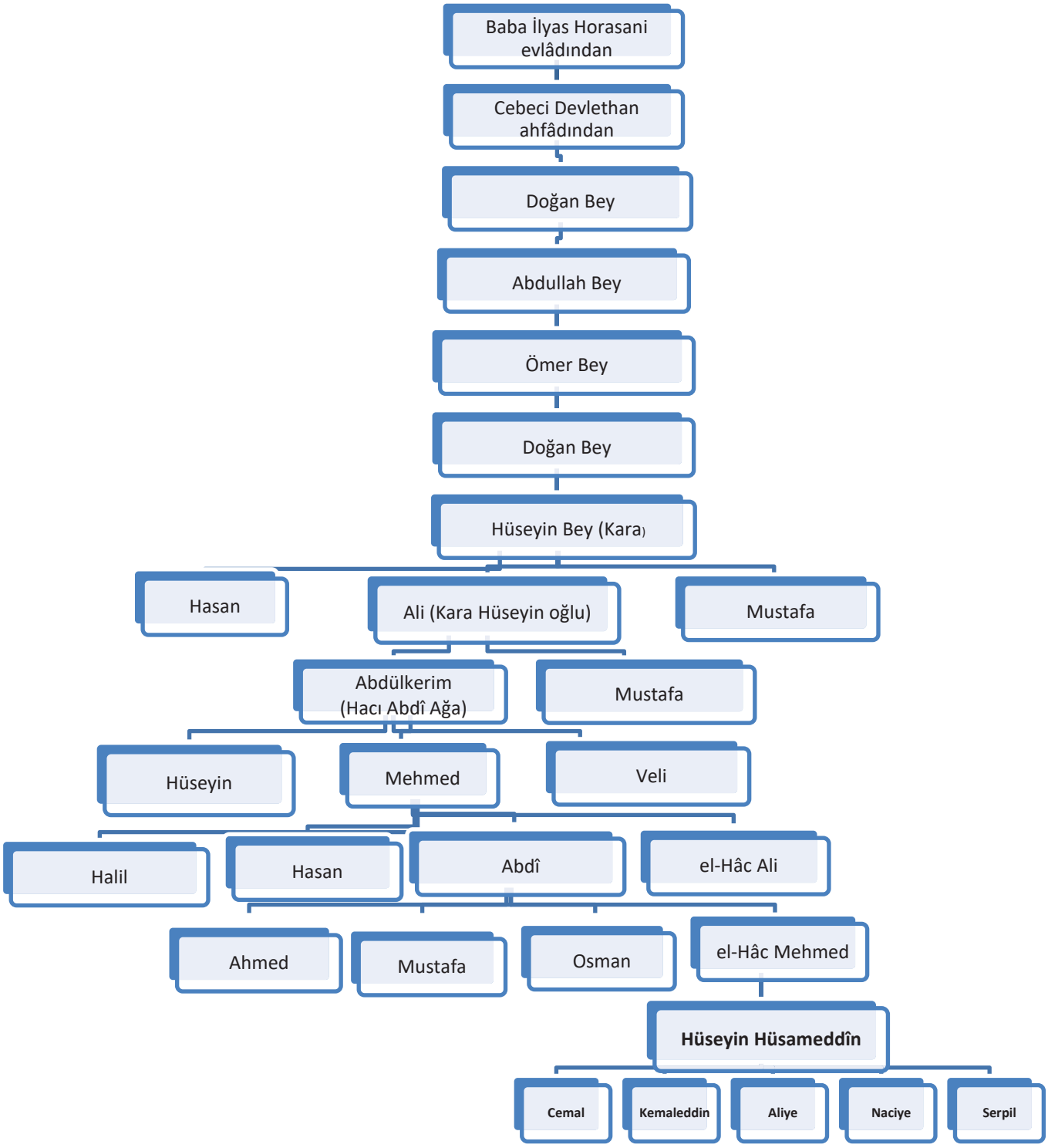

Müellif Amasya'da Çeribaşı'nda oturduklarını ve bir müddet Mir Hamza'nın kendilerine komşu olduğunu,[6] aynı zamanda Hulûsî Mehmed Efendi (Sofuzâde)'nin çocuğu olmadan vefat etmesi üzerine Kağnılı Pazarı'ndaki evinin kendisine intikâl ettiğini belirtmiştir.[7]

21 Haziran 1934 yılında çıkarılan soyadı kanunu ile "Yasar" soy ismini almıştır. Vefat ilanında müellifin Kemaliye kaymakamlığı yapmış Cemal ve teğmen olan Kemaleddin adlarında iki oğlu ve öğretmen Aliye ve Naciye adlarında iki kızı olduğu yazılıdır. Binbaşılık görevinde bulunmuş Ziya Gücer adında bir damadı bulunmaktadır.[8] Ayrıca iki çocuğunun daha olduğu Atatürk'e yazmış olduğu mektuptan anlaşılmaktadır.[9] 1978 yılında Amasya Belediyesi ile yapılan mukavelede müellifin varisçileri olarak Cemal Yasar, Serpil Yasar, Kemaleddin Yasar, Doğan Gücer ve Altan Gücer isimleri görülmektedir. Dolayısıyla çocuklarından birinin adı Serpil olmalıdır. Doğan ve Altan Gücer de torunlarıdır.

1.2. İlmî Hayatı

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, H. 1296 (M. 1878-1879)'da on yaşında iken önce Balcı Mektebi'ne gidip orada Hacı Hâfız Halîl Efendi'nin himmet ve gayreti sâyesinde[10] Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ertesi yıl Mekteb-i Rüşdîye'ye girip dört senede Türkî, Arabî, Fârisî, Târîh, Coğrafya, Hendese ve Hesab gibi bilimleri okuyup yazı eğitimine devam etmiştir. H.1304 (M.1886-1887)'de üstâdı Arhavili Osmân Remzî Efendi'nin hüsn-i teveccühü sayesinde birincilikle şehâdetnâme almış ve o dönemde Amasya Müftüsü olan Mecdîzâde Hâfız Abdurrahman Kâmil Efendi ve Hâfız Mustafa Sadık Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Mektebin üçüncü sınıfında iken Abdullatîf Efendi Kütüphanesi bitişiğinde bulunan fetvâhânenin üstündeki hücrede kalarak Şirvânîzâde Ahmed Enver Efendi'den Bostân-ı Sa'dî, Yûsuf ve Zelîhâ manzûmelerini, kırâ'at ve lugât-ı Fârisiyye'den Şu'ûrî ve Nâsırî lugât kitaplarını, Burhân-ı Kâtı'ı ve ardından Pendnâme-i Attâr'ı, Mantıku't-Tayr'ı, Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı'nı, Acem şairlerinin seçme şiirlerini, Harâbât-ı Ziyâ Paşa'yı ve Şehnâme-i Firdevsî'yi okumuştur. Bu dönemde rüşdiye mektebinde beraber okuduğu Hacı Hamza Mahallesi'nde doğan ve kendisinden üç yaş büyük Şevkî Hasan Efendi (Helvacızâde) ile bu odada geceleri beraber kalarak ilim tahsiline gayret etmişlerdir.[11] İlim hayatına katkı sağlayan diğer bir

[6] *Amasya Tarihi*, c. 9, s. 283.
[7] *Amasya Tarihi,* c. 9, s. 398.
[8] *Cumhuriyet Gazetesi,* 12 Şubat 1939.
[9] Eyüp Baş, Amasyalı Tarihçi Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn'in Tarih-i Osmanî Encümeni Üyeliği Dönemi, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, 21-23 Nisan 2017, c. 2., s. 187-199.
[10] *Amasya Tarihi,* c. 7, s. 212.
[11] *Amasya Tarihi,* c. 11, s.184.

fetvahâne ise Ak Hasanzâde el-Hâc Hâfız Hasan Ağa'nın Zaviyesi olup Hilmi Osman Efendi (Gürcü el-Hâc Hâfız)'nin fetvâhânesidir. Müellif de bu fetvâhânenin üstünde bulunan odada beş yıl kadar ikâmet ve ilim tahsiline gayret ederek zaman zaman bu zâta hizmet ettiğini belirtmiştir.[12]

Diğer taraftan Kâfiye ve Şâfiye üzerine Şeyh Rızâ ve Seyyid Abdullâh'ın şerhlerini ve Îsâgocî üzerine Fenârî Şerhî hâşiyelerini, Vankulu, Ahterî gibi lugât-ı Arabiyye kitaplarını mütâlaa etmiştir. Ayrıca yine Abdullatîf Efendi Kütüphânesi'nden Vefeyâtü'l-A'yân ve Şakâ'ik-i Nu'mâniyye, Osmân Fâ'ik Efendi'nin kütüphanesinden Tabakât-ı İsnevî adlı biyografi kitaplarını okumuştur. Şehnâme'den İran'daki geçmiş devletlerin tarihi, Vefeyâtü'l-A'yân ile Şakâ'ik-i Nu'mâniyye'den okumuş olduğu önemli şahsiyetlerin biyografisi kendisini oldukça etkilemiş ve o dönemde sadece Amasya'nın önemli alimlerini bir araya getirerek biyografilerini yazmak için bir şevk uyandırmıştır. H. 1305 (M.1887-1888)'de nam salmış âlimleri ziyaret edip biyografilerini araştırmaya gayret etmeye başlamış ve bu çalışmaları nedeniyle de dönemin alimlerinden takdir görmüştür. Bu durum onun çalışma azmini daha da artırmış ve Amasya'nın tarihini ve daha önce yaşayan alimlerini yazmaya ve bu nedenle Amasya'da mevcûd olan kütüphaneleri dolaşıp, vefat eden âlimlerin kabirlerini ziyaret ederek mezar taşlarını okuyup Şâmîce, Gök Medrese mahallelerinde görülen eski türbeleri hayretle gezmeye başlamıştır.

Tahsil hayatında önemli âlimlerden Tasavvurât, Tasdîkât derslerini ve Mugni'l-Lebîb, Telvîh, Akâ'id-i Nesefiyye Şerhini ve Hayâlî, Siyelkûtî Hâşiyelerini ve mukaddemât-ı erba'anın Siyelkûtî, Konevî Hâşiyelerini ve Akâ'id-i Adudiyye Şerhi'ni, Gelenbevî Hâşiyesi'ni ve tefâsîrden Tebâreke sûre-i şerîfesiyle Amme cüz'-i şerîfini ve usûl-i hadîsden Takrîbü'n-Nevevî ve şerhi olan Tedrîbü'r-Râvî ve ma'ânîden Mutavvel kitâplarını ve Ödemişli Mustafa Efendi'den Mir'ât ve hâşiyelerini ve Harpûtî Abdullatîf Efendi'den Muhtasarü'l-Ma'ânî ve Ermenekli Süleymân Sırrî Efendi'den Isâmü'l-Ferîde ve İnegöllü Ali Râtib Efendi'den Kasîdetü'l-Bürde şerhi ve Dağıstânî Ömer Ziyâ'eddîn Efendi'den Muhtasaru'l-Buhârî, Şam'da eş-Şeyh Bedreddîn Mehmed bin Abdurrahmânü'l-Mağribî'den Sahîhü'l-Buhârî kitaplarını okumuş ve bu ilimlere dair pek çok kitap inceledikten sonra el-Hâc Ahmed Nûreddîn Efendi'den H.1317 cumâdelâhiresi ortalarında (M. 1899) icâzetnâme almıştır.

[12] *Amasya Tarihi*, c. 9, s.213.

Ferâ'iz ilmini öğrendiği Perşenbeli Ahmed Remzî Efendi Bâb-ı âlî-i Meşîhat'de Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi mukayyidi olması nedeniyle Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn'i H. 1316 (1898)'da iki yüz kuruş maaş ile muâvinliğe kabul ettiğinden dolayı İstanbul ve civarındaki mahkeme sicillerinden görebildiklerini tedkîk fırsatı bulmuş ve bu sırada Amasya ricâline dair pek çok bilgi edinmiştir.

Müellif dönemin âlimlerinden pek çok konuda istifade etmiştir. Örneğin zayıf bir bedene sahip olmasından dolayı çocuklar arasında "Tahta Seyyid Efendi" denilen Seyyid Mehmed Şükrü Efendi (İmâmzâde, Hâce) dönemin meşhur ulemâsından olup "tefsîr-i cüz'-i şerîf-i Nebe" dersinden istifâde etmiştir.[13] Enver Ahmed Efendi (Şirvânîzâde)'den de Farsça dersi okumuştur.[14]

Tahsil hayatında ve araştırmalarında özellikle Şam valisi ve beşinci ordu-yı hümâyûn müşîri olan Osman Nûrî Paşa'dan, Selânik'de Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn müşîri Amasyalı Hüseyin Fevzi Paşa'dan, Şeyhülislâm Hâlid Efendizâde Mehmed Cemâleddîn Efendi'den pek büyük yardımlar gördüğünü ve onlara minnetdâr olduğunu belirtmiştir. [15]

1.3. Meslek Hayatı

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn H.1319 (M.1901-1902)'da Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddîn Efendi'nin takdîriyle Surre-i Hümâyûn Niyâbet-i şer'iyyesine tayin olmuş ikinci kez Şâm ve Hicâz'a gitmiştir. Dönüşünde Köprü naibliğine tayin olduğu esnâda Amasya'da araştırmalarına devam etmiş, H.1321 yılı Muharrem ayının ilk günü (M. 30 Mart 1903) işe başlamış bir taraftan da Köprü'ye dâir araştırmalarını tamamlamaya çalışmıştır.

Köprü'deki görevini tamamladıktan sonra H.1323 şabanının yirmisinde (M. 20 Ekim 1905) Osmancık nâibliğine nakl edilmiş, Meşrûtiyet'in ilân edilmesinin ardından Nîksâr nâibliğine tayin olmuş, H.1326 Zilkadesinde (M. Kasım /Aralık 1908) işe başlamıştır.

Niksar'dan sonra 14 Nisan 1911'de Refahiye nâibliğine getirilmiş ve aynı zamanda Evkaf Nezareti tarafından Kuyûd-ı Kadîme Arapça Mütercimliği görevi verilmiştir. Bu nezarette Mülhaka Kalemi Mümeyyizliği, Levâzım ve Mebânî Mümeyyizliği ve Kuyûd Kalemi Mümeyyizliği görevlerinde bulunmuştur.[16]

---

[13] *Amasya Tarihi,* c. 10, s.502.
[14] *Amasya Tarihi,* c. 7, s.344.
[15] *Amasya Tarihi,* c. 1, s.334-340.
[16] Selami Kurt, *Tarih-i Osmânî Encümeni/Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yeri,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 244-254.

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, İstanbul'a tayin edilmesi sonrasında, kütüphaneleri teftiş etmek amacıyla da görevlendirilmesi ona Amasya Tarihi için daha fazla vesika bulma imkanı sağlamıştır.[17] Kütüpnahelerdeki vakfiyeleri tasnif etmek amacıyla oluşturulan komisyonda yer alması vakıflarla ilgili malumatını artırmış ve bu birikimini Amasya Tarihi'ne de yansıtmıştır. 1911 yılında Evkaf-ı İslamiyye Matbaası Müşahidliği'ne 500 kuruş mukabilinde atanmış ardından Ayasofya'da özel bir odada evrak tasnifi ile görevlendirilmiştir. Zaten Amasya Tarihi içerisinde sık sık Ayasofya mahzeninde bulunan evraklara atıflar yapması muhtemelen bu sırada da Amasya ve Amasyalılar ile ilgili vesika toplamaya devam ettiğini göstermektedir. 1917 yılında Kuyûd-ı Vakfiye Kalemi Arabî Mütercimliği'ne getirilmiş ve bu sürede ilmi çalışmalarına da devam etmiştir. 1921 yılında Topkapı Saray-ı Hümâyûnu'nda bulunan Bağdat ve Revan Köşkü Kasr-ı Hümâyûnları kütüphanelerinin, Topkapı Saray-ı Hümâyûnu Kütüphanesi'nin ve ayrıca bütün İstanbul kütüphanelerinin en kıymetli müellif hattı kitaplarının incelenmesi amacıyla kurulan komisyonda görev almıştır.[18]

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in Vakıf Kayıtları İdaresi Mümeyyizliği görevini üstlenmiş olması onun arşiv belgeleri hakkındaki bilgi ve tecrübesini artırmıştır. Bu görevi üstlendiği sırada vakıf kayıtlarının tasnifi ile de ilgilenmiştir. Onun döneminde "Umûmî Vakfiye Fihristi" (üç cilt) de denilen eser hazırlanmıştır. Eser, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in el yazısı ile kaleme alınmıştır. Bu Fihrist Defterleri; Vakfiye Fihristleri (üç cilt), İl Fihristleri (Her il için ayrı), İstanbul Fihristi (Padişah, Sultan ve Paşalara aittir) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu defterler; eski vilâyet taksimatına göre, vâkıfların adları ile şahsiyetlerinin hangi Esas defterinde kayıtlı olduğunu gösteren ön bilgiler Vakfiye, Hazine ve Esas defterlerindeki kayıtlardan hareketle oluşturulmuştur.[19]

1.4. Vefatı

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, yirmi beş yılını vererek hazırladığı Amasya Tarihi'nden başka tarih ve edebiyat alanında da pek çok hizmetlerde bulunmuştur.

Müellif, Kuyûd-ı Vakfiye İdaresi'nden[20] 1935 yılında 65 beş yaşında iken yaş haddinden emekli edilmiştir. Fakat bu dönemde önemli ekonomik sıkıntılar yaşadığı 1936 yılında

[17] *Amasya Tarihi,* c. 9, s. 228.
[18] Hüseyin Menç, *Tarih İçinde Amasya,* Ankara 2014, s. 411.
[19] Mustafa Alkan, Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi, *Vakıflar Dergisi* S:33, Ankara 2007, s. 8-9.
[20] *Cumhuriyet Gazetesi,* 12 Şubat 1939.

Atatürk'e yazdığı mektubundan anlaşılmaktadır. Bu mektubunda Amasya ve İstanbul'da uğradığı iki yavuz yangının bütün varlığını yaktığı, yaş haddinden emekli edilerek kendisine bağlanan 41,75 liranın, altı çocuğuyla ailesinin geçimine yetmediğinden yardım talebinde bulunmuştur.[21] Mektuptan birkaç yıl sonra müellif 10 Şubat 1939 tarihinde İstanbul Şişli'deki Samanyolu Sokak 93 numaralı evde, 70 yaşında vefat etmiştir.[22] Cenazesi 12 Şubat Pazar günü saat 11:00'da evinden alınıp öğle namazını müteakib Feriköy Camii'nde cenaze namazı kılındıktan sonra Feriköy Kabristanı'na defnedilmiştir. Ölüm ilanında yanlışlıkla "intihar etti" yazılmıştır. Mektubunda altı çocuğu olduğundan bahsetmiş olsa da ölüm ilanında sadece dört çocuğunun adları zikredilmiştir.[23]

1.5. Edebî Şahsiyeti

Müellifin dil ve edebiyat alanında oldukça yetkin olduğunu yazmış olduğu eserlere bakarak söyleyebilmek mümkündür. Dil alanındaki maharetini "Amasya Tarihi" adlı eserinde de ortaya koymuş, bazı kelimeleri çok ince bir şekilde tahlil etmiş ve etimolojisini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Zaman zaman "fâ'ide" veya "istidrâd" başlığı altında kelimelerin kökeni ve manası hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, kelime açıklamalarında ve bazı kelimelerin Türkçe kökenli olduğu konusunda da eserinde uzun izahâtlar yapmıştır: Örneğin "tabak" kelimesini "istidrâd" başlığı altında uzunca açıklamıştır.[24] Bunu yaparken farklı dil ve lehçelerdeki kullanım biçimlerine ve manalarına değinerek sözlüklerden de faydalanmıştır.[25] Bu, müellifin iyi bir dilci olduğunun da göstergesidir. Aynı zamanda yazmış olduğu diğer eserlerin pek çoğunun dil alanında olması bu yönünü açıkça ortaya koymaktadır.

Edebî yönü de oldukça güçlü olan müellifin "Amasya Tarihi"nde sık sık şiirlere yer verdiği görülmektedir. İlk iki ciltte *Asrî* mahlası ile yazdığı 37 dörtlükten oluşan murabba' tarzındaki Amasya Güzellemesi'nde Amasya'yı adım adım anlatarak edebî kaabiliyetini ortaya koymuştur. Bu şiirlerdeki detaylar da ilginçtir; toplamda kırk defa Amasya kelimesini kullanarak *kırklar* kavramının uhreviliği ile de şehri adeta kutsamıştır. Daha çok mübalağa ve teşbih sanatını kullanmış, cennet misali güzel bulduğu bu beldeyi şiiri ile ölümsüzleştirmiştir.[26]

---

[21] Baş, *a.g.m*., s. 194.
[22] Menç, *a.g.e.,* s. 412.
[23] *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1939.
[24] *Amasya Tarihi,* c. 11, s. 308-309.
[25] *Amasya Tarihi,* c. 10, s.303-305.
[26] Metin Hakverdioğlu, (2021). Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın Amasya Şiiri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (27), s. 401-418.

Amasya tarihinde Amasya'ya dâir uzun bir kasidesi, biyografilerini sunduğu şairlerin şiirlerine yazdığı tahmisleri ve bir gazelinin bulunması onun şairliğinin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir. Bu şiirlere bakıldığında divan şiiri geleneğine son derece hâkim olduğu görülmektedir.[27]

Ayrıca müellif Nelmî'nin gazeline yaptığı tahmis dışında[28] Şirvanizâde Rüşdü Paşa'nın bir gazeline tahmis yaparak tabiatında bir uyanışa neden olduğu için irticâlen bazı beyitler eklediğini ifade etmiştir. Bu tahmis şu şekildedir:[29]

Birdir gınâ-yı kalb ü gınâ bir değilse de
Birdir ziyâ-yı şems ü ziyâ bir değilse de
Birdir nevâ-yı zevk ü nevâ bir değilse de
Birdir safâ-yı vasl ü safâ bir değilse de
Birdir cefâ-yı hicr ü cefâ bir değilse de

Zevkin bihâr-ı sevreti âsûde hefveden
Aşkın nezîhdir kerem-i feyzi şehveden
Kalbim sürûr içinde güzel nâz ü 'işveden
Bâlâ vü zîri bir görürüm fart-ı neşveden
Birdir gözümde arz u semâ bir değilse de

Zulmetle nûr bir görünür sath-ı cemrede
Mümkün değil mi şunları görmek bu 'ibrede
Her dürlü zıd sıfatları her dürlü zümrede
Birleşdi reng-i zülf ü benagûş nazrada
Birdir bana sabah u mesâ bir değilse de

Şâhid değil midir maraz-ı aşka âh-ı serd
Her dem figân-ı kalb-i hazînimle rûy zerd
Dil istemez ki hâlimi bilsin hezâr ferd

[27] Mücahit Kaçar, Amasya Tarihi Müverrihi Hüseyin Hüsâmeddin'in Şâirliği, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu,* 21-23 Nisan 2017 , Amasya, s. 65-73.
[28] *Amasya Tarihi,* c. 8, s. 38-40.
[29] *Amasya Tarihi,* c. 10, s. 80-81.

Bîmâr-ı aşkım istemem aslâ 'ilâc-ı derd
Birdir yanımda derd ü devâ bir değilse de

Asrî bilir şinâver-i deryâ girîvesin
Anlar fazîlet ehli güzel şi'r ü bîvesin
Takdîr ider meziyet-i vâlâ vü cîvesin
Rüşdî sühan-şinas bilir tarz ü şîvesin
Birdir edâ-yı şi'r ü edâ bir değilse de

Amasya Tarihi'nde Amasya'daki aşk hikayelerine de yer yer değinmiştir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Ferhat ve Şirin benzeri birbirine kavuşamayan aşıklara Hulûsî Mehmed Efendi (Hatibzâde) biyografisinde yer vermiştir. Bununla ilgili olarak Hulûsî Mehmed Efendi (Hatîbzâde), Gürcü Mehmed Emin Efendi'nin kerîmesi ile karşılıklı aşk yaşamış; fakat ailelerinin inadı ve kibri yüzünden kavuşamamış, kırk gün arayla vefat etmişlerdir.[30]

1.6. Tarihçiliği

Hakkı Tarık Us'a *"Tarih, gençliğin ilmidir, o insanı ihtiyarlatmaz, insanı öz ve hakikate sönmez bir aşkla bağlar. Tarih insanlığın, milliyetin ilmidir."*[31] diyen Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, tarih ilmi ile ilgili fikirlerini Amasya Tarihi'nin birinci cildinde de ifade etmiştir. Ona göre tarih, farklı toplumlar hakkında bilgi edinmemizi sağlayan, onların fikirlerini orta çıkaran, eserlerini takdir eden bir bilim dalıdır. Muhtelif şekillerdeki hadiseler ve tekerrür eden olaylar tedkik edilirse bunun dünya için bir tecrübe olduğunu belirtmiştir. Müellif, bu dünyada meydana gelen hadiselerin birer ibret timsali olduğunu dolayısıyla bu hadiselerde hikmet ve sonucunda bin nasihat gizli olduğunu düşünmektedir. Dünyadaki hadiselerin meydana gelişinde ise ilahi bir kudretin bulunduğu ve bunun dışındaki her şeyin sonunun fena olduğunun sabit olduğunu belirtir. Tarihteki olaylarda bulunan hikmetin insana basiret kazandıracağı ve olaylarla ilgili nasihatlerinse her düşünen insanın dine bağlılığını artıracağını vurgulamaktadır. Müellif tarih ilmini içine birçok hikmetler alan bir bilim olarak düşünmektedir. Tarihin dünyadaki kavimlerin gelişme sebeplerini ve yaşadığı felaketleri tasvir eden bir ilim olmasından dolayı bir kavmin saadetini artırmasının ve azametini devam ettirmesinin

[30] *Amasya Tarihi,* c. 9, s. 399.
[31] Hüseyin Menç, *Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi Hayatı, Eserleri Hakkında Yazılanlar*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

sebeplerinden birinin de tarih ilmini hakkıyla bilmesi olarak görmektedir. Dünyada meydan gelen olaylara dikkatli bir gözle bakmayan milletlerin siyasi hayatlarına devam edemeyeceği ve yavaş yavaş yok olacağı değerlendirmesini yaparak, bunu önleyebilmek için büyük devletlerin tarih ilmine çok fazla ihtimam ederek bu alanda pek çok eser telif ettiği ve pek çok değerli kitap tasnif ettiklerini belirtmiştir.

Bu manada müellif Buhârâ, Bağdâd, Hicâz, Haleb, Semerkand, Kudüs, Merv, Mısır ve Yemen gibi önemli şehirlerin geçmişine ait tarih kitaplarını çok önemli görmektedir. Ona göre bu eserlerin her biri aynı zamanda ait olduğu şehirlerde yetişen fakîh, yönetici ve sanat sahiplerinin biyografileri o şehirdeki önemli hadiseleri güvenilir bir biçimde kaydederek ibret alınacak yönlerini tüm dünyaya anlatabilmektedir. Bu konuyla ilgili Ebû Bekir el-Hatîb el-Bağdâdî'nin "Târîh-i Bağdâd"ı ve Lisâneddîn el-Hatîb et-Tilimsânî'nin "El İhâta"sındaki ifadelerin kendi düşüncelerini desteklediğini belirterek, bu kıymette eserlerin henüz bizde olmadığından büyük bir üzüntü duymaktadır."[32] Müellifin bahsettiği Tarih-i Bağdad, yirmi yıldan fazla bir sürede tamamlanmış, 1058 yılından önce Bağdat'ta yaşayan veya bir şekilde buraya gelen şahsiyetlerin, halife, vezir ve kumandan gibi devlet adamlarının, şair, kadı ve diğer mesleklere mensup 7831 kişinin hayatına dair bilgi verilen alfabetik bir eser olup adı Muhammed olanlarla başlamaktadır. I. cildi Bağdat'ın kuruluşu, tarihi ve müslümanlar tarafından fethi gibi konulardan oluşmaktadır.[33] Bu eser muhtemelen müellif tarafından Amasya Tarihi için bir örnek olarak düşünülmüştür. Zira müellifin benzer bir metodoloji izlediği görülmektedir. Aynı şekilde diğer bir örnek olan "el-İhâta fî ahbâri (târîhi) Gırnâta" adlı eserde Lisâneddin el-Hatîb, Gırnata'nın tarih, coğrafya ve topografyasına dair bilgileri ve yine şehirde yaşayan veya bağlantısı olan önemli şahsiyetlerin biyografilerini anlatmış olup onların eserlerinden örnekler vermiştir.[34] Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn için bu eser de bir emsal teşkil etmektedir.

Bu örneklerden hareketle Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in "Amasya Tarihi"ni bir tarihçi disiplini içerisinde kaleme aldığı görülmektedir. Türklerin tarihi ve kültürü hakkında ayrıntılı bilgiler vermek amacıyla geniş bir kaynak literatürü kullanmıştır. Vakanüvis tarihlerinden arşiv vesikalarına, mahkeme kayıtlarından kitabelere birinci elden pek çok kaynağa ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra genel tarih, biyografi, coğrafya, lûgat, dini bilimler gibi farklı alanlarda ve Arapça, Farsça gibi farklı dillerde yazılmış pek çok eseri de tahlil ve tenkid

[32] *Amasya Tarihi,* c. 1, s. 3-4.
[33] M. Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1997, c.16, s. 452-460.
[34] Câsim el-Ubûdî, Cengiz Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin" *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2000, c.21, s. 74-76.

ederek, karşılaştırmalar yapıp çeşitli sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle tarih biliminin önemli unsurlarından kronoloji konusundaki hassasiyeti de dikkate değerdir. Kullanmış olduğu belgelerle alakalı dipnotlarda belgelerin bulundukları yerler ve isimleri konusunda bilgiler vermiştir.

Amasya Tarihi'nin büyük bir bölümünü teşkil eden biyografiler, insanın tarih içerisindeki rolünün önemli oluşu nedeniyle tarih yazıcılığı içerisinde en kadim türlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu tür bir tarih yazıcılığı aslında oldukça zor bir iştir. Çünkü tarih akışını bozmadan objektif bir biçimde ferdin kendi tarihi gerçeklerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. İslam tarihinde "tabakât" adı verilen biyografi yazıcılığı köklü bir geçmişe sahip olup Osmanlı tarih yazıcılığında ise ilk müstakil eserlerin 15. yüzyılda verilmeye başlandığı düşünülürse biyografi tarzı tarih yazıcılığında Osmanlı'nın geç kaldığı söylenebilir. Aslında Osmanlı tarihçiliğinin geniş ölçüde etkilendiği İslâm tarih yazıcılığında özellikle ulema tarafından tabakât ve terâcim-i ahvâl kitaplarının te'lifine büyük önem verilmiştir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, eserinde gerek İslam tarihçilerinin gerekse daha sonra gelişmeye başlayan Osmanlı biyografi tarihçilerinin eserlerini kullanarak Amasya'nın önemli simalarının hayat hikayelerine kaynak oluşturmuştur. Özellikle Taşköprüzâde'nin, kuruluştan 1858'e kadar Osmanlı'da yaşamış olan tarikat şeyhleri ve âlimlerin biyografilerini ihtiva eden Arapça eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye'si ve Mecdî Mehmed Efendi tarafından "Şakâyık Tercümesi" adıyla yaptığı tercüme müellifin en önemli kaynaklarından biridir. Ayrıca, Şakâyık zeyillerinin en mükemmeli ve meşhuru Nev'îzâde Atâî'nin "Hadâiku'l-hakâyık fî tekmileti'ş-Şakâyık" adlı kitabı ve diğer Şakayık zeylleri de kaynak olarak kullanılmıştır. İslâm dünyasında hat sanatında meşhur olmuş pek çok kişinin biyografisinin alfabetik olarak yer aldığı Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi "Tuhfetü'l-hattâtîn" adlı eseri de kullanılan önemli biyografik kaynaklardandır. Amasyalı Akif Efendizâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi'nin "el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'" adlı eseri de bin yüz on üç âlimin biyografisini ihtiva etmesi yönüyle müellifin yararlandığı önemli bir çalışmadır. Mehmet Süreyya Bey'in Sicill-i Osmanî'si, Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Osmanlı Müellifleri de kullanılan diğer biyografi kaynaklarındandır.

Müellif eserinde sadece bu kaynakları kullanmakla kalmamış, biyografi yazarlarının veya tarihçilerin göremediği Amasya'daki şahsiyetleri özellikle ele almış ve haklarında farklı kaynaklarda tespit ettiği ihtilafları düzeltmeye çalışmıştır. Bu çerçevede pek çok tarih kitabını özellikle Amasyalıları başka şehirli gösteriyor diye eleştirmiştir. Örneğin Zeynelâbidîn Paşa

(Darbhânecizâde)'nın terceme-i hâlini Amasya sicillâtıyla Ayasofya ve Bâb-ı âlî mahzenlerinde bulduğu ahkâm ve tevcîhât defterlerinden tespit edebilmiştir. "Nâ'imâ", "Vecîhî", "Kâtib Çelebî" Vekâyi-nâmelerinde bu şahsın terceme-i hâlinin olmayışını ise eleştirmiş sadece Nâ'îmâ Tarihi'nde Kıbrıs beylerbeyiliği münâsebetiyle yer verildiğini belirtmiştir.[35]

Ayrıca müellif eserinde biyografik eserlerin hatalarını tek tek düzeltip kişilerin silsilelerini, akrabalık bağlarını incelemiştir. Meşkûk durumların üzerine uzun uzun gidip en doğru biyografiyi çıkarmak için pek çok eser ve vakfiye ile kanıtlar sunmuştur. Böylece biyografi tarihçiliğinde de maharetini ispatlamıştır.

Biyografi tarihçiliğindeki şahısların soylarını tespit etmedeki hassasiyetini seyyid ve şerifler için de hassaten taşımıştır. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, Âl-i Abâ'ya oldukça saygı duyan ve o soyun sâdâd adıyla anılan şecerelerini dikkatle inceleyen bir tarihçidir. Özellikle iyi bir şecere takipçisi olması kendisini seyyid veya şerif gösteren müteseyyidlerin sahtekarlıklarını ortaya çıkarmıştır. Hazret-i Ali soyundan olmayı en önemli şereflerden sayan müellif bu konudaki titizliği ile Ehl-i beyt ve onun soyundan olan kişilere isim isim dikkat etmiştir.

Dolayısıyla biyografi eserlerinde bulunması gereken tarafsız olmak, gerçekçi olmak, bilgi, belge ve tanıklara dayanmak, kronolojik akışı dikkate almak ve kişinin benzerlerinden ayrılan yanlarını belirlemek[36] gibi hususlara müellifin mümkün mertebe dikkat ettiğini, fakat zaman zaman bazı şahısların Amasyalı olduğunu kanıtlamak için olağanüstü bir çaba içerisine girdiğini söylemek mümkündür.

Bu amaçla zaman zaman arkeolejik çalışmalar da yapan müellif, bazı önemli şahısların mezarlarını ve mezar taşlarını bizzat kendisi tespit etmiştir. Örneğin Melik Dânişmend Ahmed Gâzî'nin kerîmesi olan Ilduk Hatun'un oğulları Arslan Toğmuş ve Uluğ Beyler, Kızoğulları diye meşhûr olmuş, Lâdik'de Kızoğulları'nın ceddi Uluğ Bey ve Niksar'da Kızoğulları'nın ceddi de orada medfûn olan Arslan Toğmuş Bey'dir. Bunun oğlu Emîr-i Kebîr Bedreddîn Şâhinşâh'ın kabirlerini Niksar'da kadı iken Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn meydana çıkarmıştır.[37] Müellif özellikle Hacı Şâdgeldi Paşa hakkındaki araştırmalarının önemine dikkat

[35] *Amasya Tarihi,* c. 10, s.164.
[36] Necati Çavdar, Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches InstituteTAED*-60, Eylül -September 2017, s. 629-644.
[37] *Amasya Tarihi,* c. 7, s. 394.

çekerek onun adının, hükûmetinin, sülâlesinin Türkiye tarihinde çok bilinmediğini, *"Hacı Şâdgeldi Paşa ve pederi Kutlu Şâh, kendi zamânlarında Anadolu'nun ortasında adları, vak'aları, eserleri pek meşhûr ve târîhî birer şahsiyet-i mümtâze iken ma'a'l esef Türkiye târîhi, Osmanlı müverrihleri tanımıyordu. Bunları âlem-i târîhe tanıtan; medfenlerini, sülâlesini bulan âcizleri oldu."* şeklindeki ifadesiyle bu amaçla yaptığı çalışmaları sıralamıştır. Bu araştırmasında hem İstanbul'daki kütüphanelerdeki eserleri inceleyip tercüme etmiş, hem türbeleri dolaşarak kitabeleri okuyup değerlendirmiş, vakıf kayıtlarını tetkik etmiş, bütün bu çalışmalarını delilleriyle beraber eserine dahil etmiş ve araştırmasının sonucunu şu şekilde ifade etmiştir: *"Bunlardan başka Hacı Şâdgeldi Paşa'ya, pederi Hacı Kutlu Şâh'a, dedesi Kürt Bey'e, bunun pederi Kayı Bey bin Buşak Bey'e ve bunların bulduğum son evlâdına âid kuyûd ve ma'lûmât-ı târîhiyye vardır ki bunlar uzun ve pek yorucu emeklerimin mahsûlüdür. Yalnız bunlar için bir cild yazmalıdır. Buna da vakt ve nakdin müsâ'adesi yokdur. Şu kadar edille-i sarîha isbât ediyor ki, Hacı Kutlu Şâh ve mahdûmu Hacı Şâdgeldi Pâdişâh, Amasya'da müstakillen emâret ve hükûmet etmiş birer yüksek sîmâdır. Amasya'da Hacı Kutlu Şâh tarafından te'sîs edilmiş bir emâret ve hükûmet-i müstakille vardır. Bu emâret-i müstakille, Karaman emâretinden yüksek; Saruhân, Germiyân, Aydın emâretlerinden daha büyük, daha kavî, daha milliyet perver, daha nâfizü'l kelim idi."*[38]

Ne yazık ki Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, kabir taşlarını ortaya çıkarmak amacıyla yapmış olduğu kazılar nedeniyle bazen define arayıcı gibi güvenlik güçlerine ihbar edilmiş, zaman zaman zor durumda da kalmıştır.[39]

1.6.1. Târih-i Osmanî Encümeni Üyeliğindeki Çalışmaları

Amasya Tarihi'nden başka Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in tarihçi kimliği ve anlayışının izlerini onun Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi iken yapmış olduğu çalışmalarından da takip edebilmek mümkündür. Tarih-i Osmanî Encümeni, II. Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilişinin ardından devletin halka millî şuur aşılamak ve vatan sevgisi kazandırmak amacıyla Sultan V. Mehmed Reşad'ın iradesiyle kurulmuştur. Abdurrahman Şeref başkanlığında, başlangıçta "Tarih Komisyonu/Tarih-i Osmanî Heyet-i Tahrîriyesi" ismiyle teşekkül etmiş bir kurumdur. İlk çalışmalarına Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'in Bâbıâli'deki odasında başlayan encümen bir Osmanlı tarihi yazma hazırlıklarına başlamıştır. Baskı masrafları bizzat Sultan Mehmed Reşad tarafından karşılanacak olan bu

[38] *Amasya Tarihi,* c. 3, s. 111-112.
[39] *Amasya Tarihi,* c. 7, s. 122.

çalışmada görev taksimi yapılarak ilk ciltte Osmanlıların Anadolu'ya gelişi ve devletin ortaya çıkışının ele alınması, ayrıca Bizanslılarla Selçuklular hakkında bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır. Komisyonun dört aylık çalışması sırasında, Osmanlı tarihini yazmaya yarayacak arşiv belgelerinin tespit ve tasnif sürecinin uzun süreceğinin anlaşılması, bu önemli vazifenin ancak kurumsal bir yapıyla sürdürülebilme zorunluluğu ortaya çıkınca Komisyon, "Tarih-i Osmanî Encümeni" adını almıştır (27 Kasım 1909). Hazırlanan tüzükte İmparatorluğu meydana getiren unsurları aynı gaye etrafında ve aynı vatan sevgisiyle bir araya getirebilmek için tarih öğrenmenin gerekliliği üzerinde durulmuş, bundan dolayı ilmî bir cemiyete ihtiyaç duyulduğu kaydedilmiştir. Ayrıca biri başkan on iki uzmandan teşekkül eden encümen üyelerini başlangıçta hükümet seçecek, daha sonra gerektikçe yeni üyeleri encümen kabul edecektir.[40]

Yapılan araştırmalarda, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in encümene üyeliğinin kuruluşundan itibaren değil 1914-1916 yılları arasında gerçekleştiği ve müellifin ilk makalesinin de 1916 yılından sonra yayımlandığı görülmektedir.[41] Encümene vefat eden bir üyenin yerine Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in seçilmesinin en önemli nedeninin tarih yazma metodunun encümenin tarih yazma metoduyla uyuşması olarak değerlendirilmiştir. Encümen ayrıca yazılacak tarihin metnine aynen ve tamamen girmeyecek araştırmaları, vesikaları Türkçe ve yabancı lisanlardan tercüme edilmiş risaleleri yayınlayarak, Osmanlı tarihine zemin hazırlamak ve mütalaa meraklılarının bilgilerini genişletmeye, fikirlerini aydınlatmaya hizmet etmeyi amaçlamıştır. Bunun akabinde "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası" adında bir mecmua çıkarmaya karar vermiştir. Mecmuanın da kaynaklarına bakıldığında matbu tarihlerle birlikte arşiv vesikaları, matbu olmayan yazmalar, tercümeler, kitabeler, mezar taşları ve sikkelerin bulunduğu görülmektedir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn de özellikle vakıf kayıtları, şer'iyye sicilleri gibi arşiv belgeleri, Arapça tarih kitapları, kitabeler, mezar taşları vb. tarihin çeşitli kaynakları araştırırken yeni verilere ulaşmıştır. Belki de arşiv belgeleri, kitabeler ve mezar taşları vb. tarihi kaynakları kullanabilme becerisi, ona encümen üyeliği yolunu açtığı gibi Tarih-i Osmanî Encümeni'nin yazmayı planladığı fakat muvaffak olamadığı Osmanlı Tarihi'nin Orhan Bey dönemini kapsayan ikinci cildinin terâcim-i ahval kısmını yazmakla görevlendirilmesinin sebebini teşkil etmiştir.[42]

---

[40] Abdülkadir Özcan, "Târîh-i Osmânî Encümeni", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2011, c. 40, s. 83-86; Baş, *a.g.m.,* s. 192-193.
[41] Ayrıntılı bilgi için bkz. Baş, *a.g.m.* ve Kurt, *a.g.t.*
[42] Baş, *a.g.m*., s. 192-193.

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda pek çok makalesi yayımlanan müellifin beş makalesinden dördü biyografik biri de Orhan Bey Vakfiyesi'nin tahlilidir. Bu makalelerde Osmanlı tarihlerindeki bazı yanlışlıkları düzeltmekte veya tarih ilmine yeni bilgiler kazandırmaktadır.

1.7. Memleket ve Milliyet Aşkı

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, Türk milletinin diline, kültürüne, tarihine ve özellikle Türk milliyetçiliğine hizmet etmiş önemli bir şahsiyettir. Tüm eserlerinde olduğu gibi Amasya Tarihi'nde de bunun izlerini görmek mümkündür. Anadolu'daki Türk hakimiyetinin tarihi, Amasya'da bulunan Türk boyları, boy isimlerinin ve diğer pek çok ismin Türkçe olduğunun delilleriyle ispatı gayreti bunun somut göstergelerindendir. Amasya Tarihi'nde geçen *"Şimdiye kadar yazılan tezâkir-i şu'arâdan anlaşıldığı üzere Anadolu bilâdında Türk ilinde sırf Türk dili üzere ilk şi'ir (ezgi) söyleyen, Amasyalı "Babazâde Âşık Paşa"dır."*[43] ifadesi konu Türkçe, Türklük ve Amasya olunca ne kadar detaylı düşündüğünün ve araştırdığının göstergesidir. İkinci cildin giriş bölümünde de Türk milletinin özelliklerini çeşitli kaynaklardan detaylı bir biçimde aktarmış, diğer milletlerden farklı ve üstün yönlerine ve özellikle İslam dinine olan hizmetlerine dikkat çekmeye çalışmıştır. Hatta bazı peygamber isimlerini dil bakımından inceleyerek bunların Türklerden gelen peygamberler olabileceğini iddia etmiştir.

Yüzyıllar sonra Osmanlı Tarihi dönemine ilişkin olaylarda da benzer hassasiyeti taşıdığı görülmektedir. 17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı idaresinde Amasya'da Türk olmayan unsurların göstermiş olduğu baskı ve zulümlerin büyük maddi ve manevi zarara sebebiyet verdiğini belirtmiş ve bunlara karşı yapılan hareketleri birer milli ihtilal olarak değerlendirmiştir. Türklerin bu dönemdeki rolleri ve bunda Amasya'nın etkisini şu sözleriyle ifade etmiştir: *"Fakat feyz-i irfâniyle yetişdirdiği erleri sâyesinde o hasârat ve zâyiâtını büyük gayretlerle telâfî ederek kendisini gayr-ı Türkler'in idâre-i cebbârânesinden kurtardı. Gayr-ı Türkler'in açtıkları yaralarını Türk elleriyle sardı. Amasya, bu devre-i şu'ûrunda kendisinin yetişdirdiği paşalar, beyler, kadılar, müftüler, alaybeyleri, ağalar ellerinde güzel bir idâre gördü. Bağrında açtığı irfan müesseselerinde, kahraman ocaklarında besleyip büyüttüğü şanlı erler, inkırâza doğru sürüklenen Osmânlı İmparatorluğu'nu değil, deli ve kızıl cahil padişahların delice ve çocukça hareketlerinden istifadeye kalkışan vatansızların ihtirâsât-ı iblisânesi yüzünden pek korkunç bir uçuruma doğru giden Türk varlığını başında tutup*

[43] *Amasya Tarihi,* c. 1, s. 217.

kurtardıktan başka, Türklüğün en yüksek bir çağı olan Devr-i Kânûnî'deki ikbâline erdirdi. Şirâze-i intizâmı bozulan yeniçerileri demir pençesiyle inzibat altına alan, zorbalığa hitâm veren Köse Mehmed Ağa gibi bir yeniçeri ağasını ***Türklüğü ölüm yatağından kaldırıp göklere kadar çıkaran Köprülü Mehmed Paşa gibi bir sadrâzamı Amasya yetişdirdi.***

Köprülü Mehmed Paşa, *Arnavut Belgradı kazâsına tâbî "Ruznik" adlı köyden devşirilmiş bir kuloğlu olduğu halde Amasya'nın* ***Köprü kasabasında, Türk muhitinde doğdu. Türk anasının sütüyle beslendi. Türk kafasıyla büyüdü****. Amasyalıların himmetleri sâyesinde yükseldi. Türklüğü korkunç uçurumdan kurtaran bir hârika-i fıtrat oldu.*

Türkiye târihinde hâdisâtı güzel tâkip edenler bilirler ki 929 senesinde Frenk İbrâhîm Paşa'nın sadâretinden itibaren 1020 târihine kadar Türkler vezâret-i uzmâdan, hatta vezâretten, Rumeli ve Anadolu beylerbeyilerinden, başkumandanlıktan mahrum edilerek bütün şu'abât-ı idâreyi gayr-ı Türkler inhisâr altına almışlardı.

Türkler, bu inhisara karşı 1007 senesi zilhiccesinde ihtilâl ve isyan bayrağını kaldırdılar. Kanlarıyla bu inhisarı yıkıp vezârete, sadârete, başkumandanlığa Türkleri getirdiler. Bundan sonra gayr-ı Türklerle müsâvâta erdiler.

Şâyân-ı dikkatdir ki, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinden itibaren mesned-i sadâret ekseriyetle Anadolu Türkleri'ne nasip oldu. ***Gayr-ı Türkler'in zamanlarındaki rezâletler görülmedi.*** *Çünkü Köprülü Paşa,* ***Enderun Mektebi'nden gayr-ı Türkleri birer suretle atıp yerlerine Anadolu Türklerini*** *yerleşdirmişdi.*"[44]

Müellifin Köprülü Mehmed Paşa ile ilgili ifadelerinden onun milliyetçiliğinin ırkçı bir milliyetçilikten ziyade kültür milliyetçiliğine dayandığı görülebilmektedir.

Zaman zaman yine yukarıdaki gibi düşüncelerinin abartılı olarak görüleceğini ve eleştirileceğini düşünen müellif cevabı yine kendi yazılarında vermiştir. Özellikle Türk milliyetçiliğine hizmet etmeği amaç edinen İkdam Gazetesi'nde yayımlanan yazılarında Türk hakanları, Boğdı Han, Azerbaycan ve Azerbaycan tarihi, Türklerde "Han" Unvanı, Bakü'de Ermeniler, tarihimiz, Tarih-i Osmaniye hizmet, Vakit gazatesinde de Milli Tarih Hakkında gibi başlıklar altında yazılar yazmış; tarih yazımı, Türk tarihi, milliyetçilik, milli tarih ile ilgili fikirlerini dile getirmiştir. Müellif medeni milletlerin aydınlarının, mensup oldukları milletlerin kültürel varlığını, tarihini, dilini, coğrafyasını, ruhî ve fikrî ihtiyaçlarını, sosyal ihtiyaçlarını bulup araştırmak suretiyle meydana getirdiklerini ifade etmiştir. Ancak konu ile ilgili bir

[44] *Amasya Tarihi,* c. 4, s. 195-197.

serzenişte bulunarak bu konularda kütüphaneler dolusu eserler yazdıklarını ve yaptıkları bu işten dolayı milliyetçilikle itham edilip ayıplanmadıklarını, halbuki bizde aynı amaç doğrultusunda çalışan insanların "Türkçü" diye ayıplandıklarını öne sürmüştür. Türkçülüğün ayıplanacak kusur olmadığını belirten Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, medeni milletleri örnek alarak bu yolda çalışanların amacının Türklerin medeniyet yolundaki liyakatini sahip olduğu bütün eserleriyle ispat etmek, Türklerin tarihini, dilini, ilini, erenlerini kendilerine bildirmek ve öğretmek olduğunu söylemiştir. Özellikle Türk milliyetçiliği konusundaki hassasiyeti dolayısıyla medeniyet tecrübesi hiçbir milletten aşağı olmayan, siyasi ve askeri liyakatıyla Asya'daki en yüksek milletlerden olarak asırlardan beri milli hayatını kahramanca yaşayan ve siyasi varlığını cihana taşıyan **Türklere, kendi tarihini bildirmenin ve kendi varlığını öğretmenin içinde bulunulan koşullarda milli bir zorunluluk** olduğunu vurgulamıştır. Fakat bu zorunluluğu gerçekleştirecek ilim erbabı için de gerekli tahsisatın yapılması gerektiğini, bu işi yapacak ilim erbabının maişet derdinden uzak olması gerektiğini; ancak bu şekilde Osmanlı arşivlerindeki belgelerin incelenerek yetersiz kalan veya yanlış olan Osmanlı tarihlerinin düzeltilebileceğini belirtmiştir. Tarih-i Osmanî Encümeni'nin milli bir hizmet olarak arşiv belgelerini araştırma ve toplamaya rehberlik etmek amacıyla kurulmuş bir kurul olduğunu belirterek, bu Encümen'in çalışmalarına her ilim şubesinin ve heyetinin katılımıyla yapılacak görev taksiminin işleri kolaylaştıracağını ifade etmiştir. Tarih araştırmalarında milli hassasiyet, ekonomik refah ve işbölümünün önemine vurgu yapan Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, Türk tarihinin ilk zamanlardan itibaren yazılması gerektiğini belirterek Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişiyle başlayıp Osman Bey'i Türklerin ilk padişahı olarak sunan Osmanlı tarihi eserlerini eleştirmiştir. Ona göre milli tarihin İslamiyetten evvel ve sonra olarak ikiye ayrılması da ilmi değildir. Aynı zamanda sosyal ve kültürel tarih ile ilgili konuların araştırılmasının da oldukça önemli olduğuna dikkat çekerek Türk milletinin cihan medeniyetine yaptığı tesirin adım adım takip edilmesi, bunun asla bir harp tarihi olmaması, hars tarihi olması gerektiğini ve yeni nesillere ruh verecek milli bir tarihin inşasını öngörmektedir. [45]

Bu duygular çerçevesinde Amasya Tarihi'ni kaleme alan müellif eserini yıllarca fedakârlıklar gösterek ve kimseden yardım almadan yazmaya gayret etmiştir. Onun hem millet hem de Amasya sevgisi bütün bu zahmetlerin önüne geçmiştir. Amasya Tarihi'nin pek çok yerinde memleketi olan Amasya sevgisinin izlerini de görmek mümkündür. Eserin dokuzuncu cildinde Hızrî Mehmed Bey (Hızır Paşazâde)'nin Âb-ı Hayat risalesinde Amasya hakkında

[45] Baş, *a.g.m.,* s. 196-197.

yazdığı beyitler üzerine duygularını şu şözleriyle dile getirmiştir: *"Ah Amasya! Beni kendi uğrunda yıllarca fedakârane ve kimseden yardım görmeksizin çalıştıran ve bu şâir-i kadir-şinâsı sükkân-ı kirâmına duâ-hân eden, seni bütün maârifiyle, sanayiğiyle hayrat ü evkâfiyla müessesât-ı diniyye ve medeniyyesiyle asırlarca yükselten âl-i cenâb, keremkâr, kadir-şinâs ricâlin ve senin şerefindir."*[46]

Zaman zaman aşırı Amasya sevgisi nedeniyle yine eleştirileceğini tahmin eden Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn bu eleştirilere Amasya yöneticilerinden Hacı Şadgeldi padişah ile ilgili bilgi verirken şu şekilde cevap vermiştir: "*Bu emâret-i müstakilleyi, hükümdârlarını, beylerini ve bunların evlâdını Amasya ve Amasyalılık şerefine îcâd eden Amasya Müverrihi değildir. Amasya Müverrihi'nin yegâne hizmeti, Amasya'da şânlı sûretde hükûmet etmiş, sonradan adı sanı unutulmuş bir hükûmet ve emâret-i müstakilleyi, bunu kuranları, yaşayanları ancak bir sâ'ika-i hamiyyetle hiçbir tarafdan en ufak bir himâyet ve mu'âvenet görmeksizin, hâssaten bu uğurda bütün varlığını sarf ederek bulup meydâna çıkarmakdır*."[47]

Bir başka yerde Amasya ile ilgili duygularını *"Amasya, vahdet-i milliyye sâyesinde ikbâlin en yüksek zirvesine çıkarak en yüksek refâh ve medeniyyet görmüş, en büyük fâtihlere, en şânlı kahramânlara vatan olmuş, gerek ilmen ve gerek iktisâden en yüksek irfân ve sa'âdete ermişdi. Amasya, yüksek medreseleriyle, fâzıl müderrisleriyle, âlim şâ'irleriyle, hâzık tabîbleriyle, mütefennin üstâdlarıyla, mâhir hattâtlarıyla muhteşem bir dâru'l-irfân, şanlı bir dâru'l-fünûn, mu'azzam bir merkez-i medeniyyet olmuşdu. Amasya, yetişdirdiği fâtih pâdişâhları, vezîr-i a'zamları, vezîrleri, kadı-askerleri, beylerbeyileri, nişâncıları, monlâları, vâlîleri, fâzılları, kâmilleri, âlimleri, üstâdları, hattâtları bütün Türkiye târîhinin medâr-ı iftihârıdır."*[48] şeklinde ifade etmiştir.

Birinci ciltte bulunan Amasya güzellemesi de onun şehre duyduğu sevginin en önemli yansımasıdır.

1.8. Atatürk ile Münasebeti

Amasya Tarihi ve Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası ve İkdam Gazetesi'ndeki yazıları Türk dili ve tarihi alanındaki çalışmalarıyla dönemin ilgi odağı haline gelen Abdîzâde Hüseyin

[46] *Amasya Tarihi,* c. 9, s. 388.
[47] *Amasya Tarihi,* c. 3, s.114-116.
[48] *Amasya Tarihi,* c. 3, s. 265.

Hüsameddîn, Mustafa Kemal Atatürk'ün de dikkatini çekmiş ve İstanbul'a geldiğinde kendisiyle görüştüğü gazetelere dahi yansımıştır.[49]

Amasya Tarihi'nin basılmasında Mustafa Kemal Atatürk'ten destek görmüş ve yine 1935 yılında kendisine yazdığı mektubunda şükranları ve sevgisini şu şekilde ifade etmiştir. "*Lûtfen takdir buyurduğunuz Amasya Tarihi'nin dördüncü cildi bakıyyesini de yüksek duldanızda bastırabildim. Birinci ve ikinci kısımlarını taşıyan bu dördüncü cildi de ulu barıgâhınıza armağan etmek üzere postaya verdim… Beşinci cildi de yine yüksek teveccühleriniz duldasında bastırabileceğimi ve armağanımın tenezzülen kabulünü umar, derin ve candan saygılarımı sunarım. Binler yaşa Atatürk."*[50]

Bu başarısı ile dikkat çeken Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, Atatürk'ün Dil kurultaylarında görmek istediği isimler arasında yer almaktadır. Türk dili ve Türk tarihi ile ilgili yapmış olduğu araştırmaları Güneş-dil teorisine ve Anadolu'daki Türk tarihinin de başlangıcının çok öncelere dayandığını ispat etmeye katkı sağlamaktadır. Zirâ Amasya Tarihi'nin ikinci cildinde de dil ve tarih ilişkisine dikkat çekmiş, Türklerin İslâmiyetten önce kullandıkları On iki Hayvanlı Türk Takvimindeki yılların, ayların ve günlerin Türkçe adlandırmaları, Oğuz geleneği, yirmi dört Oğuz boyunun teşekkülü ve bunların Anadolu'ya gelişlerinin tarihi seyri teferruatıyla anlatılmıştır. Ayrıca Hititlerden itibaren başlatılan tarih, aynı zamanda Anadolu'daki Türk tarihinin de başlangıcı olarak gösterilmiştir. Bu husus Güneş dil teorisi ve Atatürk dönemine has Anadolu'daki Türk varlığının menşei tezi ile yakından ilgilidir.[51] Böylece hem Atatürk tarafından hem de diğer araştırmacılar tarafından Amasya Tarihi adlı eseri takdirle karşılanmıştır. Fuat Köprülü'nün "Hüseyin Hüsameddîn'in Amasya Tarihi Hakkında", başlıklı 18 Mart 1914 tarihinde İkdam gazetesinde çıkan yazısı Amasya Tarihi'nin gördüğü takdiri göstermesi bakımından mühimdir: *"Pek uzun senelerden beri bu kadar esaslı ve mütebahhirâne yazılmış bir esere tesadüf etmediğimizi itiraf edelim. Anadolu'nun en eski merâkiz-i medeniyyesinden olan Amasya'yı bütün tafsilat-ı tarihiyye, coğrafya, lisanîye ve zanaatkâranesi büyük bir ciltte tasvir eden eser laakal rub' asırlık bir hayat-ı sa'y ve tetebbuun neticesidir. Her mesele hakkında bizzat mahallinde kuyûdât-ı şer'iyyeye müraca'ât ederek, tetkikâtta bulunan müverrih Hüseyin Efendi, bundan başka, mevzu-ı esere ait matbu, gayr-ı matbu bütün Türk, Arap, Acem menbalarına da müraca'ât etmiş*

[49] *Kurun Gazetesi*, 29 Haziran 1935.
[50] Baş, *a.g.m*., s. 193.
[51] Mesut Aydın-Recep Dündar, Amasya Şehir Tarihleri, *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science,* 2013, 6 (3), s. 971-990.

ve böylece eserini pek zengin ve şâyân-ı itimad bir mecmua haline getirmiştir. Eğer Amasya Tarihi tamamen intişar edecek olursa öyle modaya tabi kitaplar gibi iki üç senelik bir hayata değil, ebedî bir mevcudiyete kesb-i istihkak eyleyecek ve erbâb-ı ilme daimi bir müracaatgâh olacaktır."[52]

Cemal Yasar da babası hakkında yazmış olduğu bir yazısında Atatürk'ün Amasya Tarihi için *"Amasya adı altında gerçek Türk tarihidir. Varlığımızın en emin kaynakları Amasya Tarihindedir"* dediğinini belirtmiştir.[53]

1.9. Diğer Eserleri

1. Evkâf-ı Hümâyun Nezâretinin Târihçe-i Teşkîlâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli (İstanbul 1335). İbnü'l-emin Mahmud Kemal ile birlikte kaleme aldıkları bir eserdir. Hüseyin Hüsâmeddin eserin tarihçe kısmını yazmıştır. Eser Nazif Öztürk tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır.[54]

2. Temel: Hüseyin Hüsameddîn Türk dilinin çeşitli yönlerini keşfetmek için yıllarca uğraştığını, pek çok uygulamalar yaptığını, sonunda adını *Temel* koyduğu eserini yazdığını ifade etmektedir. *"Türk dilinde harflerin vaziyet ve ma'nalarını, kelimelerin teşkilât ve iştikaklarını keşf ve isbât etmek"* amacıyla yazdığını belirttiği eserin 1926'da sadece mukaddimesi İstanbul'da yayımlanmıştır. Amacı Türkçe'nin bilimsel bir dil haline gelmesini sağlamaktır. Temel'in birinci cüz'ü, İfâde-i Merâm, Türk Dilinde Harfler ve Taksimatı, Temel ve Yedek Harfler, İydil Harfler, Harekeler ve Envâ'ı, Noktalar, Harflerin Ma'naları, Kelimelerin Teşkilâtı Sîgaların Envâ'ı ve Istılahâtı, Ak Kelimesi Hakkında Tatbikât bölümlerinden oluşmaktadır.[55]

3. Paşa Armağanı: Paşa kelimesinin Türkçe olduğunu göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi olarak dil alanındaki çalışmalara yaşadığı dönemde katkı sunan Hüseyin Hüsameddîn Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın dil konusunda görüşlerine başvurduğu kişilerdendir. Türk Tarih Tezi ve Güneş-dil teorisi etkisiyle yazılmış olduğu "Dünyada ilk medeniyeti, şarlığı kuran Türklerin dili bütün dillerin temeli olacak denlü

[52] Çimen , *a.g.m*., s. 136-151.
[53] Menç, *Abdîzâde ...,* 2012.
[54] Turgut Akpınar, "Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998, c. 18, s. 551-552.
[55] Erol Öztürk, Amasyalı Hüseyin Hüsâmeddîn'in Temel Adlı Eserinin Birinci Cüz'ü. *Electronic Turkish Studies*, 2013,8(1).

eskidir…" şeklinde bir cümle ile başlamasından anlaşılmaktadır. Eserde "paşa" unvanının Türkçe bir kelime olduğu "ispat" edilmeye çalışılmıştır.[56]

4.Dîvân Anahtarı: Hüseyin Hüsameddîn'in bu eseri, bir indeks çalışmasıdır. Bu indeks Kilisli Rıfat tarafından (1915-1917) yayımlanan üç ciltlik Dîvân-ı Lügâti't-Türk neşri için hazırlanmıştır. Türk dili ve tarihi için önemli bir eser olan Dîvân-ı Lügâti't-Türk için hazırlanan ilk indeks olması yönüyle ehemmiyet arz etmektedir. [57]

Yapılan araştırmalarda tespit edilen diğer eserleri şunlardır:[58]

Kitapları

Dîvân-ı Vezâret
Kitabü't-Tasrif (Temel Külliyatından Fiiller Hakkında Mülahazât-ı Sarfiyye)
Türk Sıfatları: Türk Çavları
Nişancılar Durağı
Osmanlı Meşâhiri
Türk Takvimi
Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi-Lugati't-Türkiyye Çevirisi
Türk Emniyet Teşkilatı

Arşiv kayıtlarında Hüseyin Hüsameddîn'in "Türk Irkından Bir Yaprak" adlı bir eserinin olduğu görülmektedir. Telif ve Tercüme Heyeti reisinin İstanbul Maârif Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıda müellifin bu eseri Maârif vekaletine göndermiş olduğu yapılan tetkik sonucunda eserde kaynak ve eski Türkçe kelimelerin izah edilmesi gerektiği ve eğer tamamlanırsa halk kütüphaneleri için çok istifade edilebilecek bir eser olduğu belirtilmiş ve eksiklerin müelliften istenmesi talep edilmiştir.[59]

Biyografik Makaleleri: Konu ile ilgili Prof. Dr. Eyüp Baş tarafından yapılan araştırmada makalelerin içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasında yayınlanan bu makaleler şunlardır:

1."Koca Mehmed Paşa": Amasyalı Hüseyin Hüsameddîn imzasıyla yayımlanan bu makalede Candarlı İbrahim Paşa'dan sonra oğlu Halil Paşa'nın değil Koca Mehmed Paşa'nın sadrazam olduğunu çeşitli delillerle ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu manada müellif, Osmanlı

[56] İbrahim Serbestoğlu,, & Turan Açık, Hüseyin Hüsâmeddîn'in Bilinmeyen Bir Eseri: Paşa Armağanı. *History Studies,* 2014, 6(4), 155-178.
[57] Çimen, *a.g.m*., s. 136-151.
[58] Akpınar*, a.g.m.;* Çimen*, a.g.m.,* Aydın-Dündar, *a.g.m.*
[59] BCA, 180-9-0-0 / GENEL, 47 - 243 – 21, 02.08.1924

tarihinin devletin kuruluşundan ilk yüz elli yılının daha sonra gelen tarihçiler tarafından nakil ve istima yoluyla kayda alınmaya başlandığını belirtmiştir. Sonra gelen müverrihlerin de bunları tekrar ettiği bu nedenle bunların teyidine muhtaç olan bazı hususlarının bulunduğunu ifade etmiştir. Nakledilen bu hikayelerin daha sonra birer tarih-i ananeye ve genel kanaate dönüşmesini eleştirmiştir. Tarih araştırmalarında bu tür kanaatleri bir vesika olmadan red etmenin mümkün olamayacağını, elde vesika olmadan bu tür ananelere karşı çıkılamayacağını ancak delillere ulaşıldıkça eski kanaatlerin tadilinin gerektiğini vurgulamıştır. Bu şekilde oluşmuş genel kanaatlerden birinin de makalenin konusu olan Fatih dönemine kadar vezirlik makamının Candarlıoğlu ailesine mahsus olduğu meselesidir. Ona göre bu kanaatin oluşmasındaki en büyük etken, Candarlıoğlu sülalesinden ilk defa Hayreddin Halil Paşa, sonra oğullarından Ali ve İbrahim Paşalar, sonra İbrahim Paşazâde Halil Paşa daha sonra da Halil Paşazâde İbrahim Paşa'nın Osmanlı devletinde vezirlik makamı görevinde bulunduklarıdır. Koca Mehmed Paşa'ın Atallu Türkmen beylerinden Hamza Beyzâde Dânişmend Hazar Çelebi oğlu olduğunu belirterek pederi ulemâdan olup Osmancık'da medfûn ve kendisi "Danişmen oğlu" diye meşhur olduğunu vakfiyesindeki kayıtlardan aktarmaktadır. Asya'da neş'et ederek iştihar etmiş ve Amasya ümerasından Kutlubeyzâde Kutlu Paşa'ya damad olarak itibara nail olmuştur. Bu bilgiye dipnot olarak "halilesinin seng-i mezarında mahkuktur kaydını düşmüştür". Böylece vakfiye ve mezar taşlarını inceleyerek, Taşköprülüzâde'nin Şakâyık-ı Numaniyye, ve diğer vakıf kayıtlarından Koca Mehmed Paşa'nın kimliği ve görev zamanı ile ilgili daha detaylı malumata sahip olmuştur. Bu edindiği bilgiler neticesinde Koca Mehmed Paşa'nın Candarlı İbrahim Paşa'dan sonra oğlu Halil Paşa'nın değil Koca Mehmed Paşa'nın sadrazam, Halil Paşa'nın da H.836 (M. 1432-1433)'da kazasker olduğunu, Koca Mehmed Paşa'nın 832 yılında sadaret makamına gelip H.842 Ramazanı (M. Şubat/Mart 1439) ile H.843 Muharremi (M. Haziran/ Temmuz 1439) arasında bu görevinden ayrılarak yaklaşık on yıl kadar sadrazamlık yaptığını tespit etmiştir. Böylece müellif yukarıda belirtilen ananeyi çürütmüş ve Koca Mehmed Paşa gibi Osmanlı tarihinin kaydedemediği nice önemli devlet ricalinin arayıp bulunmasının Encümen'in önemli vazifelerinden biri olması gerektiğini belirtmiştir.[60]

2. Alaaddin Bey: Bu makalede müellif Osman Gazi'nin büyük oğlu Alaaddin Bey ile ilgili Osmanlı tarihlerindeki tutarsız bilgileri ortaya koyarak onun Osman Gazi'nin veziri Alaaddin Paşa ile karıştırıldığını ifade etmiştir. Burada da Tevârih-i Âli Osman, Camiü't Tevarih, Kemalpaşazâde Tarihi, Zübdedü't-Tevarih, Ravzatü'l ebrar, Camiü'd düvel gibi pek

[60] Amasyalı Hüseyin Hüsâmeddîn "Koca Mehmed Paşa", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası,* S: 37, 1 Nisan 1332/14 Nisan 1916, s. 43-49.

çok tarih kitabı ve vakıf kaydından faydalanarak Alaaddin Bey'in Osman Gazi'nin büyük oğlu olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.[61]

3.Sultan Altunbaş: Bu makalede Sultan Mesud'un oğlu Gazi Çelebi ile ilgili rivayetler aktarıldıktan sonra Sultan Altunbaş'ın kendisine ait iki vakfiye ile babası Sultan Mesud adına tanzim ettirdiği vakfiyedeki bilgilerden yararlanarak, Moğolların Amasya civarından çıkarılmasından sonra Sultan Altunbaş'ın Simre hükümdarı olarak Amasya havalisinde hangi tarihlerde hüküm sürdüğü, türbe ve zaviyelerinin yerleri de tespit edilerek tarih kitaplarındaki eksik ve yanlış bilgiler tashih edilmiştir. Ayrıca vakfiyelerde imzaları bulunan kadı ve şahitlerden yola çıkılarak Amasya'daki devlet adamları ve Amasya eşrafının kimlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.[62]

4. Molla Fenari: Mecmuadaki dördüncü biyografik makalesinde Amasya Müverrihi Hüseyin Hüsameddîn imzası görülmektedir. Osmanlı'nın ilk Şeyhülislamı olarak tarihe kaydedilmiş olan Molla Fenari'nin terceme-i hâlinin vefatından bir asır sonra yazılabildiğinden bahisle terceme-i hâline bazı efsaneler karışmış olduğunu, bununla beraber ne tarih-i hayatı ne de tarih-i vefatının doğruca tespit edilemediğini belirterek bulabildiği vesikalara dayanarak onun terceme-i halini yeniden tetkik ettiğini belirtmiştir. Makalesinde "Enbâi'l-gumr fî ebnâi'l-umr", Defter-i Mücedded Anadolu, Şakâyık-ı numaniye, Kitab-ı fî ahvâli'l-acâib ve'l-garâib gibi kaynaklardan tashihler yaparak Molla Fenari'nin biyografisini yazmıştır. Molla Fenari'nin ilmî müzakere ve mübahaselerden hoşlandığı, fakat münazarayı sevmediğini belirtmiştir.[63]

5. Orhan Bey Vakfiyesi: Bu makalede müellif H.1231 tarihli bir vakfiyeden hareketle hüccet, vakfiye ve i'lamların tarihi kıymetine vurgu yaptıktan sonra bu vakfiyenin aydınlattığı konuları beş maddede açıklamıştır. Bu maddelerde yer alan bilgiler vasıtasıyla Kadı Mahmud bin Seyyid Ahmed'in önemli devlet ricalinden olmasına rağmen, Taşköprülüzade'nin Şakâyik-i Nu'maniye Fî Ulemâi'd-Devleti'l Osmâniyye isimli biyografik eserinde yer almadığını belirtmiştir. Vakıf kayıtları vasıtasıyla görev yıllarını belirlemiş, vakfiyede adı geçenlerin isimlerinin ve kimliklerinin doğruluğu, yine vakfiye kayıtlarında Orhan Bey'in vezirinin halk arasında Sinan Paşa diye meşhur olan Mevlânâ Sinanüddin Yusuf Paşa olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Sinanüddin Yusuf Paşa'nın beşinci vezir ve ilk vezir olarak bilinen Hayreddin Halil Paşa'nın da yedinci Osmanlı veziri olduğunu, ilk Osmanlı vezirinin Kemaleddin Mehmed Paşa

[61] Hüseyin Hüsâmeddîn, "Alaaddin Bey" (Osman Gazi'nin en büyük oğlu), *Türk Tarih Encümeni Mecmuası,* S. 5, (82), 1Eylül 1340/1 Eylül 1924, s. 307-318; S. 6 (83), 1 Teşrin-i Evvel 1340/1 Ekim 1924, s. 380-384; S. 8 (85), 1 Mart1341/1 Mart 1925, s.128-133; S. 9 (86), 1 Mayıs 1341/ 1 Mayıs 1925, S. 9 (86), 1 Mayıs 1341/ 1 Mayıs 1925, s. 200-210.
[62] Baş, *a.g.m*., s. 195.
[63] Hüseyin Hüsâmeddîn, "Molla Fenari", *TOEM*, S. 19, s. 148-158; S. 95, 1 Teşrin-i Evvel 1926, s. 368-383.

olduğunu ve Orhan Gazi'nin H.761 senesi Cumâdelâhire'sinin evâilinden sonra vefat ettiğini tespit etmiştir.[64]

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in İkdam Gazetesi'nde ve diğer gazetelerde çıkan yazılarından bazıları ise aşağıdaki gibidir.

1. "İran'da Türkler" Türk Yurdu, 14. Cilt, 1 (151) sayı, sayfa 4033-4035.
2. "Milli Tarih Hakkında", Vakit, 16 Eylül 1920.
3. "Tarih-i Osmanîye Hizmet", İkdam, 9 Temmuz 1921.
4. "Tarihimiz", İkdam, 6 Eylül 1920.
5. "Türk Devletleri", İkdam, 17 Teşrin-i sâni 1922.
6. "Türk Dili" İkdam, 24 Rebiulevvel 1339.
7. "Azerbaycan" (1-4), İkdam, nr. 7682, 28 Haziran 1918, s. 2; nr. 7683, 29 Haziran 1918, s. 2, nr. 7697, 15 Temmuz 1918, s. 2; 7699, nr. 17 Temmuz. 1918, s. 2 (Azerbaycan'ın tarihine dair.).
8. "Bakü'de Ermeniler" -1-, İkdam, nr. 7741, 29 Ağustos 1918, s. 2 (Bir Türk şehri olan Bakü'nün son zamanlarda Ermeni şehri olduğunun dillendirilmesi nedeniyle Bakü tarihi hakkındadır.).
9. "Boğdı Han" (1-3), İkdam, nr. 7592, 30 Mart 1918, s. 2; nr. 7599, 6 Nisan 1918, s. 1; nr. 7608, 15 Nisan 1918, s. 2. (Boğdı Han'ın hayatı ve yaptıkları ve Kırım Türklerinin tarihine dair tarihi bilgiler verilmektedir.).
10. "Türk Hakanları" (1-2), İkdam, nr. 7544, 10 Şubat 1918, s. 2; nr. 7545, 11 Şubat 1918, s. 2.
11. "Türklerde "Han" Unvanı" (1-2), İkdam, nr. 7513, 10 Kanun-i sani 1918, s. 2; nr. 7528, 25 Kanun-i sani 1918, s. 2. (Türk devletlerinde hükümdarların kullandıkları unvanlara dair.).

2. AMASYA TARİHİ HAKKINDA

Amasya Tarihi ile ilgili merakı tahsil hayatında başlayan müellif, Vâzıh Efendi'nin "Amasya Tarihi" adlı eserinde geçen bilgileri yeterli görmemiş fakat Amasyalıların ahlak ve tabîatına, Amasya'nın fütûhâtına dair malumatından etkilenmiştir. Özellikle Amasya fütûhâtını araştırmak ve var olan bilgileri daha da genişletmek için H. 1307 (1889-1890)'de

[64] Baş, *a.g.m.,* s. 195.

İstanbul'a gidip Kalenderhâne Medresesi'nde kalıp Tokâdîzâde el-Hâc Ahmed Nûreddîn Efendi'nin dersine devam etmiş ve tatil günlerinde de Sultân Fâtih, Sultân Bâyezîd, Sultân Süleymân, Şehzâde, Ayasofya, Köprülü, Râgıb Paşa, Nûr-ı Osmâniye, Molla Murâd, Âşir Efendi, Hamîdiye, Es'ad Efendi kütüphânelerinde mevcûd olan tarih kitaplarını ve mecmua ve risaleleri okuyup 1312'de Girit ve 1313'de Sûriye vilâyetlerine gittiğinde Hanya'da Kâdiriyye ve Şâm-ı Şerîf'de Zâhiriyye kütüphanelerinde araştırmaya devam etmiştir. Daha sonra Hicâz'ı dolaşıp İstanbul'a ve müteâkiben Amasya'ya döndüğünde, pek çok kişiye mürâcaat ederek evlerindeki eski kitâpları, defterleri, berâtları, vakfiye sûretlerini, icâzetnâmeleri, evrâk ve risaleleri incelemiştir. Aynı zamanda bu dönemde gördüğü bir rüya onu fazlasıyla etkilemiştir. Bu rüyayı şu şekilde anlatmaktadır:

"Kuş Köprü başında Dersi Tamâm Efendi ile Burma Minâre karşısındaki mezârlık içinde ağacın dibinde medfûn olan zâtın mezâr taşları olduğu hâlde kitâbeleri bulunmadığından isimleri ne olduğu anlaşılamamış idi. Bunların kim olduklarını taharrî ve istiknâh ve ihtiyârlardan istifsâr etdiğim esnâda ibtidâ Dersi Tamâm Efendi'yi, ba'dehû Hıfzîzâde Osmân Fâ'ik Efendi olduğunu ve ağacın dibinde medfûn bulunduğunu anladığım zâtı rü'yâda görüp kendilerini bana ta'rîf ve şöhret ve ensâblarını i'lâm ve tahkîk için Amasya mahkemesi sicillâtını taharrî ve Osmân Fâ'ik Efendi de kendisinin kütüphânesinde bir eseri olduğunu ve bulup mütâla'a etmekliğimi ihtâr etmeleri üzerine her ikisini de mütâla'a ederek söylediklerini ayniyle buldum."

Müellif daha sonra Amasya mahkemesi sicillerini iki defa el kadar kağıtlara kadar tedkîk etmiş ve farklı yıllarda Köprü, Lâdik, Mecidözü, Çorum, Merzifon, Hacıköyü, Bursa, Selânik şehirlerini ziyâret ederek bu yerlerden pek çok kaynak toplayarak eserini yazmaya başlamıştır.[65]Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Nîksâr'da görev süresinin bitiminde mukaddime ve birinci bölümü tamamlamıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda Amasya Tarihi'nin müellif tarafından yazılmış bir nüshası bulunmaktadır. Bu nüshada eserin ismi "es-Sefînetü'r Râsiye fî Târih-i Amasya" şeklinde yazılmıştır. Bir müsvedde nüsha olduğu anlaşılan bu yazmada "Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Efendi'nin eseridir" notu düşülmüştür. Toplam 428 sayfadan sonra bir de fihrist bölümü eklenmiş olup fihrist bölümünün başında "es-Sefînetü'r Râsiye fî Târih-i Amasya cüz-i evvelin defter fihristidir" yazılmış olduğu görülmektedir. Bu nüshada sayfa kenarlarında ve kapakta pek çok not, soy ağacı

[65] *Amasya Tarihi,* C.1, s. 334-340.

çizildiği görülmekte olup elimizdeki nüsha ile karşılaştırınca müellifin eserine pek çok bilgi ekleyip daha sonra son şeklini verdiği düşünülmektedir.[66]

2.1. Te'lif Sebebi

O dönemde İstanbul, Edirne, Bursa gibi şehirler dışındaki diğer önemli şehirlerin husûsî bir tarihinin bulunmayışı, Amasya gibi tarih sayfalarında çokça yer alan ve yetiştirmiş olduğu önemli şahsiyetleri ile Osmanlı Devleti'nde meşhur beldelerden sayılan bu şehrin her yönü ile ele alınmış bir tarih kitabının olmayışı Amasya Tarihi'nin te'lif sebebidir. Müellif kendi tâbiriyle işte *bu aziz vatana nâçîzâne bir hizmet, İslâm tarihinin Amasya ile olan ilgisi ve meçhul yönlerinin keşfine gayret etmek amacıyla* "Amasya Sancağı"nda yaşanan olaylar, ya da buradan yetişen devlet adamı, âlim, şair, şeyh, hayır ve sanat sahiplerini mümkün mertebe soyları ve eserlerini yazmaya çalışmıştır.[67]

Eser 25 yıl boyuca İstanbul, Amasya, Bursa, Hicâz, Suriye ve diğer Osmanlı şehirlerinde bulunan kütüphanelerdeki eski eserler, mecmualar, tarih kitapları, mahkeme sicilleri, vakıf kayıtları, Osmanlı Devleti Dönemi'ne ait arazi ve tımar kayıtları, kitabeler gibi eski eserler mütalaa edilerek yazılmıştır.[68]

2.2. Amasya Tarihi'nin Ciltleri

Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin Amasya Tarihinin ilk dört cildini eski harflerle yayınlatmış; fakat diğerlerini yayınlatamadığı için bu kısım, müellif nüshası olarak kalmıştır.

Birinci Cilt: (İstanbul H. 1330, 422 sayfa-Matbû) : Bu ciltte müellif, eseri yazma amacını açıkladıktan sonra "Mukaddime" bölümüyle başlamaktadır. Bu bölümde Amasya ve Amasya'ya bağlı bulunan yerleşim yerlerinin isimleri, eski ve yeni mevkileri, bilinen mahalleleri ve eski eserleri, medrese, mektep, türbe gibi dini müesseseleri ve önemli yapıları ele almıştır. Amasya adının menşe'i, yerleşim yerlerinin adlarının kökenleri detaylı bir biçimde açıklanarak özellikle Türkçe ile bağlantıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Amasya'nın coğrafi olarak sınırlarını açıkladıktan sonra o dönemde yedi kâzadan müteşekkil bir sancak olduğunu geçmiş asırlarda ise on sancağı bulunan bir merkez vilayet olduğu daha sonra on sekiz kazâya ayrılan bir liva merkezi olduğunu ve nüfüsunun iki yüz seksen bini aştığını belirtmiştir. Tarih kitaplarının, seyyahların, şairlerin Amasya'yı nasıl tarif

---

[66] Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *es-Sefînetü'r Râsiye fî Târih-i Amasya*, İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no:K.1584.
[67] *Amasya Tarihi,* c. 1, s. 5.
[68] *Amasya Tarihi,* c. 1, s. 7.

ettikleri üzerinde durarak Amasya'nın dört bin yıllık kadîm bir şehir olup şehri kuranların da Türk kökenli bir kavim olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasını *Amas* kelimesinin dil olarak kökeni ve çeşitli tarihi kaynaklarda delillendirmektedir. Amasya'ya tarih kitaplarında verilen isimlerden bahsederek Çakallar, Ferhad Kayası, Veng, Lokman dağı gibi mevkilerin adları ve tarihleri ile ilgili bilgiler vermiştir. Ardından Arguma, Enderûn, Bâlus, Harşene, Zemendû, Fon, Kelkis Kaleleri, Yeşilırmak, Çekerek ve Tersakan ırmakları üzerindeki köprülerle beraber anlatılmıştır. Bu cildin sonraki kısmında ise Amasya şehri sınırlarındaki elli üç mahalle ve şehrin dışında bulunan iki mahallesi olmak üzere toplam elli beş mahallenin adı, coğrafi konumu, tarihi, önemli yapı ve mekanları ve şahsiyetleri tanıtılmıştır. Amasya'da bulunan 78 türbe ve şehrin şairlerinin, hattâtlarının, âlimlerinin, şeyhlerinin isimleri sıralanmış; 31 tekke, 8 dârü'l kurrâ, 36 medrese hakkında bilgi verildikten sonra imâretler, ziyafethâneler, Tanzimat Fermanı'ndan sonra açılan mektepler ve Amasya'daki 27 büyük sülaleden bahsedilmiştir. Birinci ciltte müellif Amasya Tarihi'ni yazarken kullandığı önemli kaynakları sıraladıktan sonra Amasya'nın kazâ ve kazâlara bağlı nahiyeleri tek tek incelemiştir. Bütün bu bilgiler verilirken Amasya'nın farklı mevkileri hakkında yazmış olduğu dörtlükler halindeki şiirleri ile metnin edebi yönünü de güçlendirmiştir.

İkinci Cilt (İstanbul H.1332, 492 sayfa-Matbû): Aynı zamanda genel Türk tarihi ile ilgili bilgilerin de verildiği bu ciltte "Birinci Bâb" olarak Amasya Sancağı'nda yerleşmiş olan kavimler ve tâbi oldukları Tûrân, Pont, Roma, Arab, Rûm, Dânişmendî, Selçûkî, İlhânî, Türkmânî ve Osmânî" nâmlarıyla meşhûr olan hükûmetler zamanında meydana gelen olaylar ve sancağın idaresinde bulunan kişiler üç döneme ayrılarak anlatılmıştır. Bu dönemler İslam dininin doğuşunun öncesinden hicrete, hicretten İstanbul'un fethine ve fetihten sonraki dönem olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Zaman belirtmek amacıyla hicri takvim tercih edilmiştir.

İkinci cildin giriş (medhâl) bölümünde Amasya Sancağı'nda yerleşenlerin "Tûrânî ve Âryânî" olmak üzere iki unsurdan çoğaldığı ve her ikisinin de Yâfes bin Nûh evlâdından olduklarını belirtmiştir. Ancak bu iki unusurdan birinin ehl-i îmân, diğerinin ise Hristiyân olduğu, ehl-i îmânın bir mikdâr Kürdlerle beraber çoğunlukla Türk milletinin hakim olduğunu ifade etmiştir. Müellif daha sonra Türk milletin karakteristik özelliklerini kaynaklar vasıtasıyla açıklamış ve bu yönleriyle İslam dinine olan büyük hizmetleri üzerinde durmuştur. Türklerdeki gün ve özellikle ayların adları ve kökenlerini detaylıca ele almış, on iki hayvanlı Türk takvimine dikkat çekmiş ve Türklerin tâbi olduğu usûl ve ahkâm ile ilgili olarak "tûrâ, kânûn,

yasa" kelimeleri üzerinde durmuştur. Arap tarihlerinde ve genel araştırmalarında, silsilenamelerde "Tûrân" soyun dilleri ve kılıkları itibâriyle dokuz anara ayrıldığını belirterek bunları tek tek açıklamış, bu dokuz anardan türeyen bütün Turan kabilelerinin hepsini saymak mümkün olmasa da millet veya oymak olan Türk boylarını alfabetik olarak sıralamıştır. Bunlardan Amasya Sancağı'nda daha çok Guz, Tagar, Çerkes, Lâz, Gürcî, Becenek, Koman vesâ'ir Uygur kabilelerinin yoğunlukla yerleşmiş olduklarını belirtmiştir. *Guz* kelimesinin Oğuz Han'dan geldiği ve Oğuz Han'ın ulu Türk manâsında olan "Türkmen" lakabıyla da iştihâr etdiği için bütün evlâdına "Türkmenler" dendiğini belirterek 24 Oğuz boyunun isimlerini ve anlamlarını tek tek açıklamıştır. Çerkeslerin, Gürcülerin kökenlerini irdelemiş, Türklerin eski dinleri ve adlarından dolayı Türklerden geldiğini iddia ettiği 24 peygamberin isimlerinin kökenlerini açıklayarak bu iddiasını ispat etmeye çalışmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulü ve Amasya Sancağı'nın Amasya, Erba'a, Havza, Zünnûn, Zeytûn, Zile, Osmâncık, Gelgirâs, Köprü, Gümüş, Lâdik, Mecîdözü, Merzifon kazâlarından müteşekkil olduğu H. 1254 (1838-1839)'de tamamlanan nüfus sayımına göre müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus miktarını vermiştir. Toplam 202.246 Müslüman nüfûsun üçte birinin Oğuz Hân neslinden yani Türkmen olup üçte birinin yarısı Tatar, Kumuk, Lezgi, Nogay ve diğeri yarısı Çerkes, Kürt ve diğer üçte birinin de Gürci, Laz olduğu tahmininde bulunmuştur.

Birinci fasılda Amasya'daki Turani yönetimleri izah etmeye başlamıştır. Turani bir kavim olarak değerlendirdiği Hititler'in Amasit Oymağı'nın Amasya ile irtibatını dil ve tarih bağlamında irdelemiştir. İkinci fasılda Îrânîlerin ve daha sonra Îrânîlerin bakiyyesi ve Pon hükümdarları demekle meşhûr olan Mihridâdlar'ın Amasya'da iktidarları ve yöneticilerini ele almıştır. Üçüncü fasılda Roma Devleti zamânında Amasya'nın idâresi ve yöneticilerini, dördüncü ve beşinci faslı biribirinden ayırmak mümkün olmadığı için beraber ele alındığını belirterek Tûrânîler'in, Romalılar'ın, Îrânîler'in, Arablar'ın Amasya'da idareleri hakkında bilgi vermektedir. Altıncı fasılda Türkler'in öz yurdu olan Amasya Sancağı'nda Togânîler'in yani Dânişmendîler'in ortaya çıkışı ve burayı idaresi anlatılmaktadır. Bu dönemden itibaren artık yöneticilerin ayrı başlıklar altında isimleri açılarak anlatılmaya başlanmıştır. Yedinci fasılda Selçûkluların kökenini ve bu dönemde Amasya'yı idare eden yöneticiler ile onların döneminde Amasya'da vuku bulan olayları, (Amasya'yı etkileyen Baba İshak hadisesi gibi olaylar dikkat çekicidir), sekizinci fasılda Amasya'da Moğol etkisini, Moğollar tarafından Amasya'ya me'mûr edilenleri ve Selçuklular zamanında buraya yönetici olarak tayin edilenleri, Amasya'da Selçuklu hakimiyetini Moğol idarecilerinin Amasya'da harekâtını ve hâssaten Amasya'daki

tarihi olayları bulunabildiği kadar beyân ve tafsîl etmiştir. Bu bölümde Seyfettin Torumtay, Sultan Giyaseddin Mesud, İşboğa Noyin gibi yöneticiler döneminde Amasya anlatılmıştır.

Üçüncü Cilt (İstanbul 1927, 377 sayfa-Matbû): İstanbul Necm-i İstikbal Matbaası'nda baskısı yapılan ve dokuncu fasıl ile başlayan bu ciltte Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın vefatından sonra Amasya ve çevresinin yönetiminde bulunan yerli Türk beyleri, bunların zamanlarında Amasya ve havâlîsinin tâbi' olduğu hükûmetler ve tarihi olaylar anlatılmaktadır**.** Onuncu fasılda müellif, Amasya emîri Ahmed Şâh Bey'in Osmânlılar'la birleşmesinden sonra Amasya ve çevresindeki tarihi olaylar ile Osmanlılar Devri'nde Amasya vilâyetini idâre eden vâlîler, mutasarrıflar, mîrlivâlar, mütesellimler ve Amasya a'yânını beş devreye ayırarak ayrıntılarıyla ele almıştır. "Birinci Devre" Amasya vilâyetinin Osmanlı memleketi sayıldığı H. 788 (M. 1386-1387) senesinden H. 918 (1512-1513) yılına kadar devâm eden yüz yirmi dokuz yıl içinde Amasya'ya tayîn edilen vâlîleri, kadıları, müftüleri ve diğer şehir yöneticilerini ve bu bölgedeki olayları anlatmaktadır. Bu devreyi "Şehzâde Yıldırım Sultân Bâyezîd" ile başlatmış, onun Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya tayin ettiği ilk vali olduğunu ve onun Kadı Burhan'ın Amasya'dan çekilmesiyle Amasya ve çevresinin Osmanlı memleketi olduğunu beyan ettiğini ifade etmiştir. Ardından Çelebi Mehmed, Murad Han, II. Bayezid, Ahmed gibi şehzadeler ile diğer Amasya yöneticilerinin zamanında meydana gelen hadiseleri tafsilatıyla aktarmıştır. "İkinci devre" Osmanlı hakimiyetindeki Amasya'nın H. 918 (M.1512-1513) senesinden başlayıp H. 1011 (1602-1603) yılına kadar doksan üç sene devam eden devredir. Bu dönemde sık sık yöneticilerin değişmesi ve Anadolu'daki karışıklıkların artmasını özellikle Osmanlı hânedânında ve Anadolu'da gayr-i Türkler'in tahakküm ve istibdâdına bağlamış, bu durumun Türklerin ihtilal bayrağını açmasına zemin hazırladığını belirtmiştir. Amasya tarihinin ikinci devresiyle üçüncü devresi arasında hâsıl olan bir "tezebzüb-i idâre" dönemine müellif "Tarih-i Fetret" adını vermiştir. Amasya sancağında altı yıl devâm eden bu karışıklık zamanında Amasya'nın idâresine bazen Osmanlı Devleti bazen de ihtilalciler hâkim olmuşlardır.

Dördüncü Cilt (İstanbul 1928, 240 sayfa- Matbû): Bu cilt Osmanlı yönetimi altındaki Amasya'nın üçüncü devresi ile başlamaktadır. Üçüncü devrede H. 1017 (1608) senesi recebinden başlayıp; H. 1099 (M. 1688) senesi recebinin sonuna kadar tam seksen iki yıl devam eden dönemde Amasya'da görev yapan valilerden, kadılardan, yeniçeri serdarlarından, şehir kethüdalarından ve mütesellimlerinden bahsedilmiştir. Bunun yanısıra hattât, şair, şeyh, müfessirler, muhaddisler gibi önemli şahsiyetlere de değinilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Amasya Târihi'nin dördüncü devresi de bu ciltte başlamaktadır. Dördüncü devre H.1099 senesi

gurre-i şa'bânında (M. 1688) başlayıp, H.1219 senesi rebiülevveline kadar (M. 1804) yüz yirmi yıl devam eden dönemdir ve bu bölümde üçüncü devredeki usulle şehir hakkında bilgiler verilmektedir. Bu cildin başında buradan itibâren üçüncü devrenin sonuna kadar Vecîhî, Hasan Beyzâde, Naîmâ, Abdî Paşa, Silahdâr târihleriyle Fezleke-i Kâtip Çelebi ve Bâb-ı Âlî, evkâf mahzenlerinde mevcut Ahkâm ve Evâmir Defterleri, Amasya Mahkemesi Sicillâtı, Amasyalı Abdî Efendi Tezkiresi, Şakâyık'ın Atâyî ve Şeyhî zeyilleri ve diğer tarihi vesikaları kaynak olarak kullandığı açıklamasını yapmıştır.

Dördüncü cildin bakiyyesi (İstanbul 1935, 196 sayfa-Matbû) "Amasya Tarihi'nden Üçüncü Devre Bakiyyesi" başlığı ile başlayan bu cilt 1119 senesi receb gurresinde (M. Eylül 1707) Amasya mutasarrıfı olan Recep Paşa ile başlayıp H.1219 muharremi başında (M. Nisan 1804) Amasya muhassılı olan Süleyman Bey ile sona eren dönemde Amasya yönetimindeki şahsiyetler ve bu dönemde yaşanan olaylar anlatılmaktadır.

Beşinci Cilt (kayıp): Basılması için Gayret Matbaası'na verilmiş olduğu fakat burada çıkan bir yangında yandığı veya kaybolduğu söylenmektedir. Muhtemelen bu ciltte Osmanlı idaresindeki Amasya'nın beşinci tarih-i devresi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Müellif bu beş devrenin her birinin bir acıklı olay ile sona erdiğini belirtmiştir.

Altıncı Cilt (1931, 819 sayfa-Müellif hattı): H.13 Saferü'l-hayr 1350 tarihinde tamamlanan bu cildin başlangıcında Amasya Tarihi'nin "İkinci bâbı" ile ilgili bir açıklama yapılarak Amasya'nın Türkler eline geçtiği günden itibaren bu şehir dâhilinde doğup, ortaya çıkan, ikamet eden, bir vesile ile burada ün kazanmış *"mülûk, ümerâ, vüzerâ, erkân, sudûr, ulemâ, kudât, hükkâm, a'yân, şu'arâ, üdebâ, lutefâ, küttâb, hattâtân, erbâb-ı hayr u şer, ashab-ı sanâyi' ve eseri olan ricâlin ve hanımların"* mümkün olabildiği kadar biyografilerinin ve soylarının yazıldığı ifade edilmiştir. Fakat bu kadar şahsın çokluğuna binâen aranılan kimselerin tercemelerini kolayca bulabilmek için bunların Arap alfabesi sırasına göre düzenlendiği belirtilmiştir. Bu nedenle ikinci bâb yirmi sekiz fasla ayrılmıştır**.** Terceme sahiplerinin ecdadlarının hece tertibi üzerine yazılması imkânı görülemediğinden tespit edilebilirse vefat yılları olmadığı takdirde yaşadıkları zaman itibariyle tertip ve kaydedilmiştir. Ayrıca lakap ve künyeleri ile meşhur olanlar da şöhretleriyle yazılmıştır. Bu cilt böylelikle birinci fasıl olarak adlarının ilk harfi *hemze* olanların biyografileri ile başlamaktadır.

Daha önceki ciltlerde kronolojik olarak incelenen Amasya Tarihi bu ciltten sonra Amasya'nın önemli şahsiyetlerinin biyografileri ile devam etmektedir. Altıncı cilt kapsamı bakımından en uzun olan cilttir. İçerisinde 798 kişinin biyografisi yer almaktadır.

Yedinci Cilt (1931, 675 sayfa-Müellif hattı): H. 25 Cumâdelûlâ l350 tarihinde tamamlanan cilt "Ahter Hundi Şah Hatun" ile başlayıp hemze faslı devam etmiş, ilk harfi (ا) ikinci fasılda be (ب), ve üçüncü fasılda pe (پ) olan şahsiyetlerden "Pîri Mustafa Efendi Hacızâde"nin biyografisi ile son bulmuştur. Yedinci ciltte 726 kişinin biyografisi bulunmaktadır.

Sekizinci Cilt (1932, 580 sayfa-Müellif hattı): H. 7 Ramazânü'l-mübârek 1350 yevmü'l-Cum'a tarihinde tamamlanan cilt dördüncü fasıldan adlarının ilk harfi iki noktalı te (ت) harfi olan "Tâbûk Bey-Emîr" ile başlamaktadır. Daha sonra ise eserde se (ث), cim (ج), çe (چ) ve ha (ح) harfleriyle alfabetik olarak biyografiler devam etmiştir. Sekizinci fasılda "Hasîb Mehmed Efendi-Hâcı Abdullâh Ağazâde" ile son bulmaktadır. Sekizinci ciltte 460 şahsın biyografisi yer almaktadır.

Dokuzuncu Cilt (1932, 606 sayfa-Müellif hattı): Çırçırda Hacı Hasan Mahallesi'nde H. 19 Zilhicce 1350 tamamlanan cilt sekizinci fasıldan devam edip "Hüseyin Gâzi Bey-Emîr Sehmü'd-devle" ile başlayıp dokuzuncu fasılda hâ (ح), diğer fasıllarda hı (خ), dal (د) harfiyle başlayan isimlere ait biyografilerle devam etmiş, zel (ذ,) harfiyle başlayan isimlere ait kısa hal tercümeleri de on birinci fasılda verilerek "Zihnî Mustafa Efendi-Uzun Müftüzâde es-Seyyid" ile son bulmaktadır. Bu ciltte 586 şahsın biyografisi yer almaktadır.

Onuncu Cilt (1932, 560 sayfa-Müellif hattı): Çırçır'da Hâcı Hasan Mahallesi'nde H. 13 Safer 1351 ve 17 Hazîran 1932 Cum'a günü tamamlanmış ve Amasya tarihinin ikinci bâbından on ikinci faslı ile adlarının başında noktasız "ر" (râ) harfi bulunan şahsiyetlerden "Râ'if Mehmed Efendi-Abdîzâde" ile başlamakta ve ze (ز) ve sin (س) harfleriyle devam edip on dördüncü fasılda "Sînâ Çelebî-Hâce, el-Hâc" ile son bulmaktadır. Ciltte 499 şahsın biyografisi bulunmaktadır.

On Birinci Cilt (1937, 613 sayfa-Müellif hattı): Şişli'de Samanyolu Sokağı'nda 93 numaralı hânede 1356 senesi Muharrem'inin on yedinci ve 1937 senesi Mart'ının otuz birinci Salı günü tamamlanan cilt on beşinci fasılda adlarının başında üç noktalı şîn (ش) harfi olan şahısların biyografilerinden "Şâpur Bey-Emîr Şücâeddin" ile başlayıp sad (ص) dad (ض), tı (ط), zı (ظ) ve ayın (ع) harfleriyle alfabetik sıra ile Amasya tarihindeki önemli şahısların biyografileri ile devam etmiş ve yirminci fasılda "Abdülkerîm Efendi-Müderriszâde" ile son bulmaktadır. Müellif bu ciltte Amasya tarihinin harf-i şîn (ش) dan itibaren aşağılarının tamamen yandığını ve bunları telâfi etmeye çalıştığını ancak üçte birini telâfi edebildiğini ifade etmiştir. Bu ciltte 755 şahsın biyografisi yer almaktadır.

On İkinci Cilt (192 sayfa-Müellif hattı): Yirminci fasıldan devam ederek "Abdullâh Mu'îneddîn Ebü'l-Mekârim el-Müstevfî" ile başlayan on ikinci cilt "Osmân Paşa-Gürcüzâde el-Hâc" ile son bulmuştur. Bu ciltte 250 şahsın biyografisi mevcuttur. Bu cildin sonunda tamamlandığı tarihe dair herhangi bir notun olmayışı ve fihristinin bulunmayışı yarım kaldığını göstermektedir.

Bu muazzam eserde yer yer muhtelif kişilerin hayatları hakkında bilgiler bulunmakla birlikte asıl biyografiler 6-12. ciltleri arasındadır. Fakat yukarıda belirtildiği üzere 12. cilt "Osman Paşa (Gürcüzâde el-Hâc)" maddesiyle bitmektedir. Eserde VI. cildin başında ikinci bâbın yirmi sekiz fasla ayrıldığının belirtilmesi, yine müellifin "ayın" harfinde kalması sekiz fasıl daha eklenmesi gerektiğini göstermektedir. Kezâ müellif 11. cildinin başında "şın harfinden sonrasının bütünüyle yandığını" ifade etmektedir. Sonraki yıllarda tamamlanmaya çalışılan ciltlere ait defterlerin ise Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal tarafından Ankara'da bir sahaftan satın alındığı, altı cilt defterin merhûm Prof. Dr. Mehmet Arslan'ın katkısıyla eserin kayıp olduğu anlaşılan kalan kısımlarının kısmen eksik, kısmen tamamlanmış müsveddeleri olduğu tespit edilmiştir. Bu ciltlerle ilgili bilgiler Mehmet Fatih Köksal tarafından aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Bu sayılar sadece madde başı olarak verilen kişilerin sayısı olup Mehmet Fatih Köksal'ın şahsî kütüphanesinde bulunan altı deftere göre defter başına ortalama 221 madde düşmektedir. Arada iki adet eksik defter olduğu düşünülmekte ve bu eksik defterlerde olması gereken maddelerle birlikte (1330+442=1772) sekiz defterde ortalama 1800 civarında maddenin var olduğu tahmin edilmektedir. [69]

Defter Sırası/ Numarası	*İlk ve Son Maddeler*	*Sayfalar*			*Biyografiler*				*Toplam Madde*
		Sayfa sayısı	Dolu sayfa sayısı	Ekler	Sadece madde başı	Bir cümle bilgi	Birkaç cümle bilgi	Uzun cümle	
1. Defter/ numara yok	Şâbûr - Âkıl	376	80	Fihrist 3 şecere	184	47	32	116	379

[69] Mehmet Fatih Köksal, "Hüseyin Hüsâmeddîn'in Amasya Tarihi'nin Kayıp Ciltleri" *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu,* 21-23 Nisan 2017, Amasya.

	Ayın harfinin bir kısmı ve gayın eksik								
2.Defter/5	Fâtih-Kemâleddin Çelebi	374	30	Fihrist 2 şecere	92	19	6	46	163
3.defter/6	Kibâroğlu-Meşkî	234	30	Fihrist	108	30	9	50	197
4.defter/7	Muhammed-Muhlis Osman	343	144	Fihrist 12 şecere	5	8	25	231	269
5. defter/8	Mustaf-Münîf	335	117	Fihrist 3 şecere	18	12	11	160	201
	nun vav-he eksik								
6.defter/10	Yabur-Yûnus	302	59	7 ayrı kağıt parçasında 19 biyografi	16	2	12	72+19	121
		1964	460		423	118	95	694	1330

Eserin muhtelif ciltlerinde Amasya'da yetişmiş veya bir şekilde Amasya'da bulunmuş kadınların biyografilerine de yer verilmiş ve diğer şahsiyetler gibi titizlikle çalışılmıştır. VI. Ciltten itibaren yaklaşık 82 kadına ayrıca başlık ayrılarak hayat hikayeleri tespit edilmiş, türbe ve mezarları ile vakıfları hakkında bilgiler verilmiştir. Diğer biyografiler içerisinde de haklarında malumat verilen hanımlar bulunmaktadır. Bu hanımların genellikle önemli devlet adamlarının eşleri, anneleri, kızları veya kız kardeşleri oldukları görülmektedir.

Bir şehir tarihi olarak Amasya Tarihi'nde şehir yönetiminde bulunan şehir kethüdası, mutasarrıf, kale dizdarı, meclis-i a'yan ve hâcıyan üyeliği, kaza voyvodası, maden emini, nüzül emini gibi görevliler ile devletin çeşitli kurumlarında görev alan Amasyalılar hakkında bilgi verirken başta Osmanlı yönetim yapısı olmak üzere Anadolu'da hakim olmuş diğer devletlerin yönetimi ile ilgili de pek çok malumat bulunmaktadır.

Müellif eserinde sadece siyasi hadiselere değil Amasya halkını etkileyen sosyal, kültürel ve ekonomik olaylara da değinmiştir. Eserde muhtelif yıllarda meydana gelen doğal afetler buna örnek gösterilebilir. H. 818 (M. 1415-1416) yılında yaşanan depremde halk üç ay kadar çadır altında yaşamış, depremden sonra bahçeler, bağlar, tarlalar kurumuş, kıtlık ve fakirlik bölgede etkili olmuştur. H. 999 (M.1590-1591) senesinde Amasya ve çevresinde büyük bir deprem olduğunu ve on gün kadar sürdüğünü, ahâlînin meydanlara çıkıp çadırlar altında iki ay kadar kaldığını, sonrasında kıyametin kopacağı söylentileri yayılınca Amasya halkında genel bir korku hakim olduğunu, bunu fırsat bilen bazılarının durumu suistimal ederek servetler edindiğini yazmıştır.[70] H.1079 (M. 1668-1669) yılındaki zelzele için de benzer bilgiler verilmiştir.[71] H.442 (M. 1050-1051), H.1057 (M. 1647-1648), H.1240 (M. 1824-1825) yıllarında da depremler olduğundan söz edilmiştir.

Halkı etkileyen bir diğer afet ise yangınlardır. Müellif H.1099 (M.1687-1688) yılında Amasya mutasarrıfı olan Hüseyin Paşa zamanında Eski Kethüdâ Mahallesi'nde korkunç bir yangın çıktığını, rüzgârın şiddetiyle her tarafa dehşet verip, bu gecenin seherinde İçerişehir'de Hâtuniye Mahallesi'nden de bir yangın daha parladığını ve Amasya Şehri'nin üçte ikisini yakıp mahvettiğini belirtmiştir. O zamanlarda ayân mahalleleri arasında sayılan bu iki mahallede çıkan yangından kurtarmak için kırlara, boş yerlere taşınmış olan ve taşınmakta bulunan ev eşyaları serseriler ve yağmacılar tarafından aşırılmış bu yağmacılar arasında müteseyyidlerin de bulunduğu ifade edilmiştir. Maalesef bu yangın yağmacılık nedeniyle iyice büyümüş, halk ile emîrler ve seyyidler arasında bir kavgaya dönüşmüştür.[72] Bu dönemde bir taraftan türedilerin belâsı, diğer taraftan emir ve seyyid unvânı alan zorbaların cefâsı yüzünden Amasya acıklı bir felâkete uğramıştır. Müellifin ifadesiyle her taraftan zuhur ederek sâdâtın ve türedilerin kılıcından artakalan Amasyalıları bir başka felaket olan veba salgını da etkisi altına almıştır.[73] Ertesi yıl gittikçe şiddetlenen kıtlık ve veba salgını Amasya'yı kasıp kavurmuş, herkesi can derdine düşürmüştür.[74] Müellif özellikle kendisinin de özellikle muzdarip olduğu yangınlardan da bahsetmiştir. 26 Mart 1914 günü meydana gelen yangından kiralık olarak oturduğu ev, eşyasıyla beraber yandığı esnada koca bir konsol dolusu vesikaları da yanmış ve yine müellifin ifadesiyle bu zâlim yangın, hafızasında kalan malumattan başka bir şey bırakmamıştır.[75]

---

[70] *Amasya Tarihi,* c. 3, s. 337.
[71] *Amasya Tarihi,* c. 4, s. 152.
[72] *Amasya Tarihi,* c. 4, s. 193-194.
[73] *Amasya Tarihi,* c. 4, s. 201-203.
[74] *Amasya Tarihi,* c. 4, s. 207.
[75] *Amasya Tarihi,* c. 2, s. 225.

Müellifin şahit olduğu yangınlardan biri H. 1331 (M.1912-1913) yangınıdır. Amasya âlimlerinden biri olan Ahmed Efendi (Sofu)'nin biyografisinde bahsettiği olayda bir gün kendisinin yanına gittiğini ve hal tercemesini sorduğunu belirtmiştir. Ardından olayı şu şekilde anlatmaktadır*: "Derhal elimi tutdu ve buyurdu ki; "Sen ulemâ-yı ümmetin, a'yân-ı memleketin, vatanın târîhini yazıyorsun, bundan büyük hayırlı hizmet olmaz. Bâdi-i mağfiretin olur inşâllah. Lâkin dikkat ki yazdıklarını* ***yakmayasın, yangından sakın.*** *Elinde yarısı bile kalsa yine bir menfa'atdir. Diğer yarısını sonra da yazabilirsin. Terceme-i hâlini yazacağın kimselerin uyûb u nevâkısını yazmakta pek ziyâde dikkat et. Ya müşâhade yahud ihbârât-ı sâdıka ile sâbit olan seyyi'âtı ibret için yazmakta bir be'is yoktur. Bu halde sakın garaz karıştırma. Hasenâtı istediğin kadar yazarsın. Mümkün olduğu kadar seyyi'âtdan taharrüz et, sonra o mağfûr olur, sen mu'azzeb olursun."*

Ahmet Efendi'nin sözlerini kaydeden müellif, İstanbul'da Molla Hüsrev Mahallesi'ndeki Acı Çeşme Sokağı'nda oturduğu hânenin karşısından çıkan yangında eşya ve kitaplarının yandığını ve eşinin kurtarabildiği eşya içinde yukarıda bahsedildiği gibi Amasya Tarihi'nin harfi "şîn"e kadar olan yarısının da bulunduğunu ve "şîn" harfinden sonrasının tamamen yandığını belirtmiştir.[76]

Halkı etkileyen üzücü olaylar arasında kıtlık ve salgın hastalıklar bulunmaktadır. H. 685 (M.1286-1287)'de yaşanan kıtlık nedeniyle kedi, fare, köpek gibi hayvanların etleri bile azalmış keçi, koyun ve öküz etleri gibi narha tâbi' olduğu aktarılmıştır. [77] H. 718 (M. 1318-1319) yılında Amasya yönetimindeki İşboğa Noyin zamanında Târîh-i Aynî'de zikredildiği üzere Anadolu halkını kıtlık ve fakirlik perişan etmiş; ölmüş insan, hayvan, köpek etleri yenilmiş; bunlar dahi pahalanmış bu nedenle yokluk içindeki insanlar evlâdını satıp para tedârik ederek bu etleri almaya mecbûr olmuştur. Bu yüzden hükûmet alışverişte hileye meydan vermemek için oğlana on dirhem, kıza sekiz dirhem fiyat belirlemiştir.[78]

Eserde bu vahim hadiseler dışında güldüren anektodlar da anlatılmaktadır. Bunlardan biri yaşadığı dönemin Hoca Nasreddîn'i sayılan **Ş**efîk Mehmed Efendi (Şeyh) biyografisinde şu şekilde geçmektedir:

"Sultan Bâyezid müezzinlerinden ve meşâhîr-i sulehâdan "Kara Müezzin" demekle meşhûr Hâfız İbrahim Efendi bir gece Sultân Bâyezid imâmı Hâfız Şerîf Efendi'nin kahvehânesinde bir cemm-i gafîr içinde latîfeler söyleyerek halkı güldüren Şefik Efendi'nin

[76] *Amasya Tarihi,* c. 6, s. 767-769.
[77] *Amasya Tarihi,* c. 2, s. 422-423.
[78] *Amasya Tarihi,* c. 2, s. 474-475.

alnından öper. Şefik Efendi derhal iki elini kaldırıp yüzüne sürerek "Elhamdülillah" der. Kara Müezzin ve nâsdan bazıları neye hamd etdiğini sordukda Şefik Efendi, "Küçüklüğümde annemi kızdırmışdım. "İlâhî oğlum, yüzünü köpekler yalasın" diye bedduâ etmişti. O bedduâya uğradım, fakat hafif geçtiğinden Allah'a hamd etdim" demiştir."[79] Bunun gibi örneklere eserin muhtelif ciltlerinde rastlamak mümkündür.

2.3. Eserin tab' çabaları

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, ömrünü adadığı eserini önce sekiz cilt olarak tertip etmiş ilk cildini 1912 yılında, ikinci cildini de 1914 yılında bastırmıştır.

Bu eserin kıymeti Osmanlı yönetimi tarafından da takdir edilmiş ve basılan iki cildin nüshaları kütüphanelere koymak üzere Maârif Nezareti'ne takdim edilmiştir. Nezaret de bu eserin takdiri lüzûmunu görmüş; eserin bu derece geniş ve ayrıntılı olmasının kitabın kıymetini anlamaya kâfi olduğu bilhassa eserin önemli bilgiler içerdiği ve büyük bir araştırmanın sonucu ortaya çıktığı ve vilayetin de bunu takdir etmesi gerektiği belirtilmiştir.[80] Sivas Maârif Müdürü tarafından yazılan yazıda; 7 Eylül 1914 (R. 25 Ağustos 1330) tarihli emirnamede belirtildiği üzere Evkaf-ı Hümâyun Nezareti Celilesi Kuyûd-ı Kadime Arabî mütercimi Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in tertib etmiş olduğu "Amasya Tarihi" adlı eserin Amasya livasınca güzel bir karşılık olması amacıyla eser sahibine Amasya livası namına nakdi mükafat temini için gerekli olan teşebbüsün vilayet tarafından gerçekleştirileceği bildirilmiş eserin fiyatı ile ilgili bilgi istenmiştir.[81] Ardından Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'e yazmış olduğu bu eser dolayısıyla ve göstermiş olduğu gayretten dolayı Maârif Nezareti tarafından ikinci rütbeden maârif nişanı verilmiştir.[82] Maârif nişanı 1910 yılında Osmanlı memleketinde ilim ve maârifin yaygınlaştırılması yolunda gayretli olan öncelikle muallimlerin teşvik edilmesi için üç rütbe olarak verilmesi uygun görülmüştür. Daha sonra bu alanda hizmet eden herkese verildiği görülen maârif nişanında üçüncü rütbeden nişan alabilmek için en az beş sene muallimlik yapma şartı konulmuştur. Beş sene daha çalışanlara ikinci rütbe, on sene daha göreve devam edenlere birinci rütbeden nişan verilmesi kararlaştırılmıştır.[83]Müellife memleketin ilim ve maârifine yapmış olduğu katkısı nedeniyle hizmet süresi göz önünde bulundurularak ikinci rütbeden nişan verildiği anlaşılmaktadır.

---

[79] *Amasya Tarihi,* c. 11, s. 128-131.
[80] *BOA, MF. MKT,* 1201/14 (H.17.10.1332).
[81] *BOA, MF. MKT,* 1201/66 (H.16.11.1332).
[82] *BOA, İ..TAL*, 496/56, (H.28.11.1332).
[83] Ayhan Doğan-Sadık Çetin, Osmanlı Maârifinde Muallim Motivasyonu Kaynaklarından Maârif Nişanı ve Fazilet Mükâfatı, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (37) Nisan 2021.

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, kalan ciltlerinin basılması için uzun yıllar çabalamıştır. Bu çabalarının sonucunda üçüncü ve dördüncü ciltleri de bastırmıştır (1927-1928). Daha sonra ise diğer ciltlerde çeşitli düzeltmeler yapmak veya yangın sonucu meydana gelen kayıpları telafi etmek amacıyla eserini yeniden düzenlemiş ve bir bütün olarak bize 12 cildi ulaşmıştır.

Eserin basımında yaşamış olduğu sıkıntılar o dönemde Maârif Vekaleti'ne yazmış olduğu mektuptan anlaşılmaktadır. Müellif mektupta; *"Amasya Tarihi yüksek vatanımızın bir cüz-i mühimmi olan koca bir vilayetin tarihidir. Emsalini şimdiye kadar hiçbir vilayet erbab-ı irfanının yapamadığı böyle bir tarihi tek başına yapan bendenize yardım buyurmanızı çok rica ederim. Üçüncü cildini bastırdım. Dördüncü cildi de Maârif Vekaleti tarafından lütuf edilecek beş yüz lira ile tab' edilirse vatan namına teşekür ederim. Bu ricamın is'âfı mümkün olmadığı takdirde mevcut olan ikinci ve üçüncü ciltlerinden hiç olmazsa ellişer nüsha satın alıp kütüphanelere tevzi buyurmanızı rica ederim. Bedeli olan yüz lira Maârif bütçesini tazyîk edecek bir şey değildir. Fakat bu yüz lira, dördüncü cildin tab'ına medâr olan bir kıymet ifade eder."* sözleriyle dördüncü cildin basımı için maârif bütçesinden yardım talep etmektedir.[84]

Bastırmış olduğu ciltlerinde ise kimlerden yardım gördüğünü ciltlerin başında "Arz-ı Şükran" bölümlerinde ifade ederek birer vefa örneği göstermiştir. İkinci ciltte Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı Hayri Bey, üçüncü ciltte Amasya Eski Valisi Hilmi Bey, Amasya Mebusu İsmail Hakkı Bey, Amasya Vilayet-i Encümen-i Daimesi, Evkaf Müdir-i Umumisi Mehmed Rüşdü Bey ve İstanbul Evkâf Müdürü İsmail Hakkı Bey, dördüncü ciltte de Amasya valisi Faik Bey ile Amasya Vilayeti Encümen-i Dâimesi'nden Şirvânî Bahaeddin Efendi ve dördüncü cidtin bakiyyesinde de ayrıca *"Büyük Türk ırkını ve dilini dirilten Cumhurbaşkanımız ulu önderimiz Kemal Atatürk'ün ve Başbakanımız kutlu İsmet İnönü'nün takdîrlerini gören Amasya Târîhi"* notunu düşerek Amasya Valisi Kadri ve Halk Partisi başkanı Veysi Bey Oğlu Bay Sıdkı ile il dâ'imî encümeni üyelerine teşekkürlerini sunmuştur. Fakat müellif dördüncü ciltten sonrasını maalesef bastıramamış ve bunlar müellif nüshası olarak kalmıştır.

2.3.1. Amasya Belediyesi'nin Te'lif Haklarını Alması ve Basım Çalışmaları

Bu büyük eserin bastırılamayan ciltleri merhumun varisçilerine kalmıştır. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn hayattayken Amasya'ya gönderdiği ve Emel Gazetesinde yayınlanan bir mektubunda vefatından sonra bu eserin kendisi ile beraber mezara girmesi endişesini taşıdığını

[84] *BCA,* 180.09.52.265; Baş, *a.g.m*., s. 193: Kurt, *a.g.t,* s. 246.

ifade etmiş ve Amasyalıları bu esere sahip çıkmaya çağırmıştır. Fakat 1939'da vefat etmesi ile birlikte uzun bir müddet eserin basımı ile ilgili bir girişimde bulunulmamıştır. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn ömrünü harcayarak yazdığı eserin beklenen ilgiyi görmemesi müellifi ve onun vefatından sonra dostlarını üzmüş, Türk Kültür Derneği Başkanı Muammer Ülker, Halit Öcalan, Haşim Nezihi Çuhacıoğlu (Okay) gibi şahsiyetler bu durumu çeşitli vasıtalarla dillendirmişlerdir. 1946-1947'de belediye reisliği, 1960-1962 askeri idare döneminde belediye reisi yardımcılığı yapan Ziyaettin Türem de Amasya Tarihi'nin bastırılamamasının üzüntüsünü taşıyanlardan biridir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in arkadaşı olan Ziyaettin Türem Amasya Tarihi'ne abone olmuş ve bu eseri kitaplığında başucu eseri olarak yıllarca saklamış, kendisi kadar çocuklarının da bu eserden faydalanmasına imkan sağlamıştır. 1977-1980 arasında belediye başkanlığı yapan oğlu Gündüz Türem de babasının Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'e karşı duyduğu hayranlığı ve eserin basılmasıyla ilgili fikirlerini kendilerine anlattığını belirtmiştir. İşte bu fikirler temelinde başlanan ilk adımlar Gündüz Türem'in başkanlığında sonuç vermeye başlamıştır.

Gündüz Türem Hüseyin Menç ile yaptığı görüşmesinde şunları aktarmıştır: *Babam Ziyaettin Türem Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Efendi ile arkadaşlık yapmışlar. Hüsameddîn Efendi, 1924 yılında milletvekili seçimlerinde Amasya'dan mebus gösterilmesi için müracaatta bulunmuş fakat bu isteği dikkate alınmadığı için Hüsameddîn Efendi'nin Amasya'ya karşı bir kalp kırıklığı, küskünlüğü hasıl olmuştu. Babam bundan çok müteessir olduğunu ifade ederdi. 27 Mayıs 1960 sonrasında askeri yönetim sırasında babam eski belediye başkanı olması nedeniyle hükümet dairesinde Vali adına belediye başkan yardımcılığı yaptığında 1961 yılının şubat ayında Hüseyin Hüsameddîn Efendi'yi anma günü tertip ettirdi. Maksat hem ailesinin gönlünü almak ve hem de ailenin uhdesinde bulunan Amasya Tarihi'nin basılmamış ciltlerinin basılmasını imkan sağlayacak bir ortamı elde etmekti. Merhum yazarımız için anma günü yerine getirildi fakat aile ile kitapların Amasya'ya kazandırılmasında önemli bir adım atılamadı bu çaba benim içimde bir uhde olarak kaldı."* 1978 yılında belediye başkanı seçilen Gündüz Türem, Amasya Tarihi'nin basılmamış ciltlerinin Amasya'ya kazandırılması ile ilgili düşüncelerini bazı aile dostları ve çalışma arkadaşları arasında da dillendirmiştir. Aile dostlarından Süreyya Hanım vasıtasıyla İstanbul'da Hüseyin Hüsameddîn Efendi'nin himayesi altında yetişen ve edebiyat öğretmenliğinden emekli olan Haşim Nezih Okay bu durumu duyunca kendisine bir mektup yazmış ve bu mektup Gündüz Türem'i oldukça etkilemiş, derhal harekete geçmesi gerektiği fikrini uyandırmıştır. Hüseyin Menç'in daktilo ile yazılmış orijinal nüshasıyla aktardığı 18 Temmuz 1978 tarihli mektupta Haşim Nezihi Okay *"...Efendim hikaye*

şu rahmetli eseri 40 yılda tamamlamış iğne ile kuyu kazmış diyebiliriz. 12 cilt olan Amasya tarihi bu akıllara hayret verecek kitabın dört cildi meşrutiyet yıllarında Şeyhülislam Hayrullah (Ürgüplü) Efendi bastırmış geri kalan sekiz cildi halen oğlu emekli albay Kemal Yaşar'ın elindedir. Albay bekardır. Gözünü kaparsa bu ciltler bakkala düşer. Bütün endişem bu idi. Hamdolsun bir ümit kapısı açtınız. Ve hakikaten bu muazzam eserin Amasya'ca basılmasın en uygun idi. Çok iyi düşünmüşsün evlat."

Gündüz Türem zaman kaybetmeden Haşim Nezihi Okay'ı İstanbul'da evinde ziyaret etmiş, Okay, Yasar ailesi ile görüşme ve el yazması nüshaların satın alınması yönünde bilirkişilik yapmıştır. 500.000 TL üzerinde anlaşmaya varılmış olup Amasya'ya dönünce belediye meclis üyeleri ile durumu değerlendirilmiş ve bütün telif haklarının Amasya Belediyesi'ne alınması yönünde de meclis kararı çıkarılmıştır. Hüseyin Hüsameddîn Efendi'nin varisleri ile bir mukavele yapılarak el yazmaları Amasya'ya kazandırılmıştır.

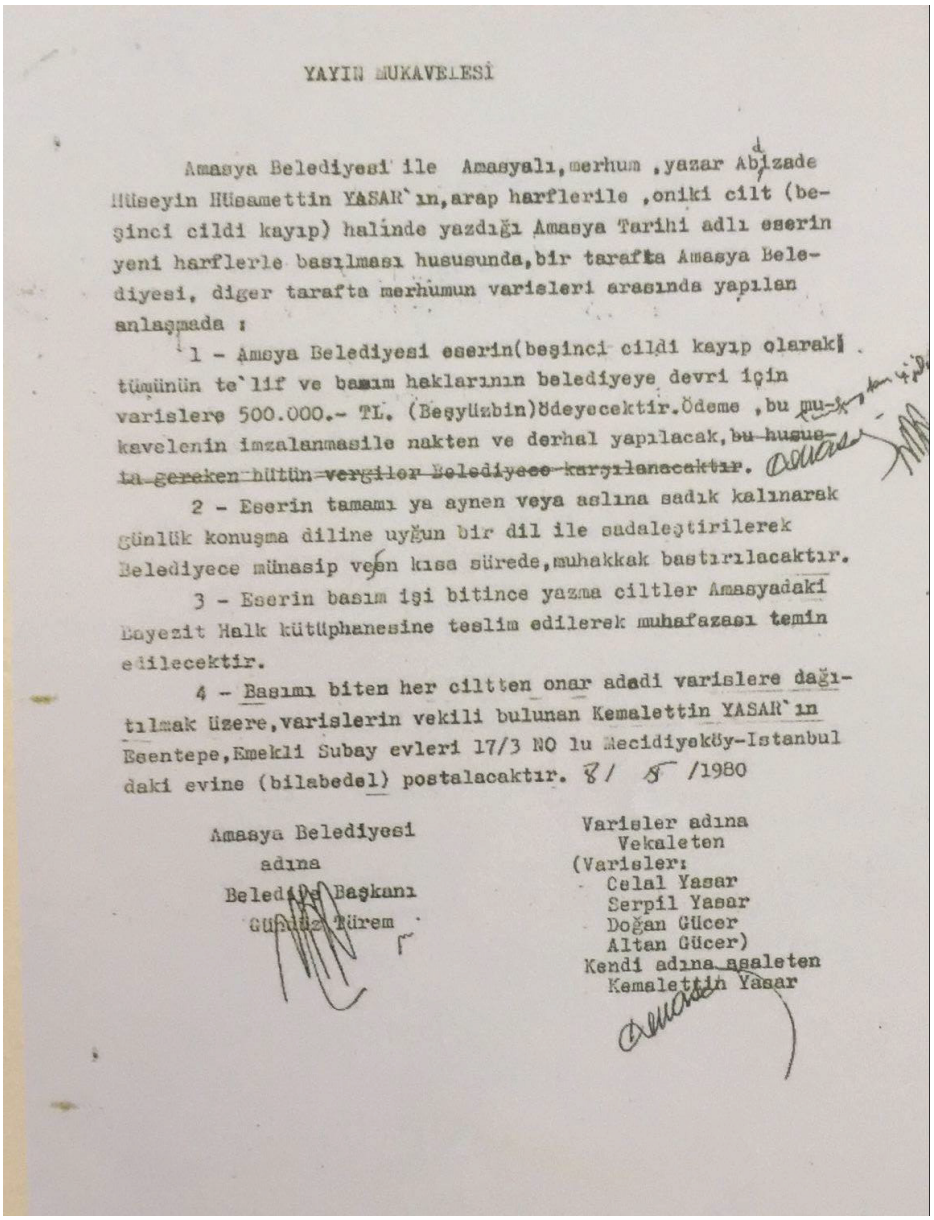

YAYIN MUKAVELESİ

Amasya Belediyesi ile Amasyalı, merhum, yazar Abizade Hüseyin Hüsamettin YASAR'ın, arap harflerile, oniki cilt (beşinci cildi kayıp) halinde yazdığı Amasya Tarihi adlı eserin yeni harflerle basılması hususunda, bir tarafta Amasya Belediyesi, diger tarafta merhumun varisleri arasında yapılan anlaşmada :

1 - Amasya Belediyesi eserin(beşinci cildi kayıp olarak) tümünün te'lif ve basım haklarının belediyeye devri için varislere 500.000.- TL. (Beşyüzbin)ödeyecektir.Ödeme, bu mukavelenin imzalanmasile nakten ve derhal yapılacak, ~~bu hususta gereken bütün vergiler Belediyece karşılanacaktır.~~

2 - Eserin tamamı ya aynen veya aslına sadık kalınarak günlük konuşma diline uyğun bir dil ile sadeleştirilerek Belediyece münasip veğen kısa sürede, muhakkak bastırılacaktır.

3 - Eserin basım işi bitince yazma ciltler Amasyadaki Bayezit Halk kütüphanesine teslim edilerek muhafazası temin edilecektir.

4 - Basımı biten her ciltten onar adadi varislere dağıtılmak üzere, varislerin vekili bulunan Kemalettin YASAR'ın Esentepe, Emekli Subay evleri 17/3 NO lu Mecidiyeköy-Istanbul daki evine (bilabedel) postalacaktır. 8/ 5 /1980

Amasya Belediyesi
adına
Belediye Başkanı
Gündüz Türem

Varisler adına
Vekaleten
(Varisler:
Celal Yasar
Serpil Yasar
Doğan Gücer
Altan Gücer)
Kendi adına asaleten
Kemalettin Yasar

Amasya Belediyesi 1980 yılında bu büyük eserin basılması için harekete geçmiş, telif haklarının satın alınması ve bastırılması için dönemin belediye başkanı Gündüz Türem, belediye meclisinden 8 Nisan 1980'de bir komisyon oluşturulmasını istemiştir. Belediye tarafından 5 Mayıs 1980'de varisler ile görüşmelere başlanılması kararı alınmış Hüseyin Hüsameddîn Efendi'nin varisleri Cemal Yasar, Serpil Yasar, Doğan Gücer ve Altan Gücer adına vekaleten ve asaleten iştirak eden Kemalettin Yasar ile 8 Mayıs 1980 tarihinde yapılan görüşmeler ve yayın mukavelesi sonucunda nakden 500.000 TL değer ile eserin bütün hakları Amasya Belediyesi tarafından satın alınmıştır. Matbû ve elyazması nüshalar, korunması için dönemin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü Muammer Ülker'e teslim edilmiştir.

Amasya Tarihi'nin yeniden basımı için başlanılan çalışmalar ne yazık ki 12 Eylül 1980 askeri darbesi süreci içinde yarım kalmıştır. 1984 yılında belediye başkanlığına seçilen Mustafa Hatipoğlu konuyu tekrar gündeme getirmiş, Dr. Ali Yılmaz ve Dr. Mehmet Akkuş tarafından sadeleştirilen ilk cildinin basımı 1986'da 7000 adet olarak gerçekleştirilmiştir.[85] Diğer ciltlerin basımı mahalli seçimlerin araya girmesiyle tamamlanamamış, ilk cildinin basımından on yıl sonra 1997'de belediye başkanı Ahmet Çekin bir kere daha girişimde bulunarak Dr. Mesut Aydın tarafından matbu ve el yazması diğer kısımlarının tamamının günümüz alfabesine aktarılarak yayına hazırlanması için görev verilmiş beş yıllık bir çalışmanın sonucunda çevirisi yapılarak belediyeye teslim edilmiştir. 1999 yılı Nisan ayında belediye başkanlığını devralan Hüseyin Baş Amasya Tarihi'ne olan ilgisini devam ettirerek 2000 yılında ilk dört cildinin tekrar basıma geçilmesini istediyse de bunda başarılı olamamıştır. 2004'te belediye başkanı seçilen İsmet Özarslan Amasya Tarihi için bir dizi çalışmalar gerçekleştirmiş, Prof. Dr. Mesut Aydın ve Güler Aydın tarafından yayına hazırlanan 12 ciltten ilk beş cildin (1-4 ve 4. cildin bakıyyesi) basımı 2007 yılında yapılmıştır.[86] Fakat basılan bu ciltlerdeki hatalar ve bu konudaki eleştirilerin artması nedeniyle kalan ciltlerin basımı belediye tarafından ertelenmiştir.

2015 yılında dönemin belediye başkanı Cafer Özdemir, basılan ciltlerdeki hataların düzeltilmesi ve yeniden eserin çevirisinin yapılması amacıyla merhum Prof. Dr. Mehmet Arslan başkanlığında bir komisyon kurarak, tüm ciltlerinin bastırılması amacıyla bir çalışma başlatmıştır. Fakat bu çalışma belediye başkanının değişmesi ve bu sırada Prof. Dr. Mehmet Arslan'ın vefat etmesi üzerine yarım kalmıştır. 2018 yılında Amasya Belediye Başkanı Mehmet Sarı yarım kalan bu çalışmayı tamamlamak için girişimde bulunmuş ve Amasya Üniversitesi'nin desteği ile 2020 yılında Amasya Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Songül Keçeci Kurt, Doç. Dr. Recep Orhan Özel ve Doç, Dr. Metin Hakverdioğlu Editör Kurulu olarak görevlendirilmiştir. Editör Kurulu, 2015 yılında başlatılan çalışma doğrultusunda öğretim üyeleri arasında paylaştırılan ciltlerin teslim edilmesi ve yeniden gözden geçirilmesi amacıyla çalışmalara başlamıştır. Merhum Prof. Dr. Mehmet Arslan'ın çalışması varisçilerinden alınarak gözden geçirilmeye başlanmış, diğer ciltlerin de tesliminden sonra editoryal çalışma yaklaşık bir yıl sürmüş ve 12 ciltlik Amasya Tarihi yayına hazır hale getirilmiştir. Bu ciltlerin hazırlanmasındaki görev dağılımı aşağıdaki gibidir:

[85] *Amasya Tarihi Cilt 1* , Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, Sadeleştiren: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş. Ankara : Amasya Belediyesi, 1986.
[86] Menç, *Abdîzâde,* 2012.

CİLTLERİ HAZIRLAYANLAR

Cilt No	*Öğretim üyesi*
1 (Matbu)	Prof. Dr. Mehmet Arslan
2 (Matbu)	Prof. Dr. Mehmet Arslan
3 (Matbu)	Prof. Dr. Mehmet Arslan
4 (Matbu)	Doç. Dr. Hicabi Gülgen
4.cildin bakıyyesi (Matbu)	Prof. Dr. Mehmet Arslan
6 (El yazması)	Doç. Dr. Recep Orhan Özel Doç. Dr. Metin Hakverdioğlu
7 (El yazması)	Prof. Dr. Safi Arpaguş Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi
8 (El yazması)	Doç. Dr. Turan Açık Prof. Dr. İbrahim Serbestoğlu
9 (El yazması)	Prof. Dr. Eyüp Baş Doç. Dr. Fatih Koca
10 (El yazması)	Doç. Dr. Turan Açık Prof. Dr. İbrahim Serbestoğlu
11 (El yazması)	Prof. Dr. Safi Arpaguş
12 (El yazması)	Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi
EDİTÖRLER	Doç. Dr. Songül Keçeci Kurt Doç. Dr. Recep Orhan Özel Doç. Dr. Metin Hakverdioğlu

2.4. Eserin Kaynakları

Amasya Tarihi'nin 12 cildinin tarihten edebiyata, biyografiden coğrafyaya ait pek çok dalda zengin bir kaynak yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde kitabe, mezar taşı, devlet arşivlerinde kayıtlı evrak ve defter koleksiyonları gibi birinci elden kaynakların yanında sözlü kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn pek çok eseri kütüphanelerden temin ederek incelemiştir. Özellikle İstanbul kütüphanelerindeki sanat eserlerinin yazımında ve kütüphaneleri teftiş etmekle görevli olduğu esnada bu eserleri görme fırsatı bulmuştur.

İstanbul'da Millet Kütüphanesi, Enderûn Kütüphanesi, Sultân Süleyman Kütüphanesi Şehîd Ali Paşa Kütüphanesi, Nur-ı Osmâniyye Kütüphanesi, Esad Efendi Kütüphanesi, Yerebatan Kütüphanesi, Veliyyeddîn Efendi Kütüphanesi, Lâleli Kütüphânesi, Ayasofya Kütüphanesi, Fâtih Kütüphanesi, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa Kütüphanesi, Murâd Molla Kütüphanesi, Cârullâh Efendi Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Kütüphanesi, Bağdatlı İsmail Paşa'nın kütüphanesinde incelemelerde bulunmuştur.

Amasya'da faydalandığı en önemli kütüphane ise Abdullatîf Efendi Kütüphanesi'dir. Abdüllatîf Efendi (Emîr İmâm), Amasya'da Sultân Bâyezîd imâm-ı evveli Hâfız Halîl Efendi bin Abdüllatîf Efendi bin Hâce Mehmed Efendi'nin oğludur. Birâderi vezîr es-Seyyid Abdülğanî Paşa'dır. Onun gönderdiği yüksek meblağdaki parayı harcamayarak Sultân Bâyezîd Mektebi'nin karşısında büyük bir kütüphâne yaptırmıştır. Aldığı ve topladığı kitapları buraya gönderip, kitaplarını ve emlakını buraya vakfetmiştir. Fakat kütüphanenin bulunduğu yerde H.1333 (M. 1914-1915)'de çıkan yangında kitaplar kaldırılmış olup kütüphâne ile bahçeler ve yanındaki fetvâhâne yıktırılmış ve bu yapıdan ufak bir eser bile kalmamıştır.[87] Müellif Amasya'da ayrıca Hüseyin Ağa Medresesi Kütüphanesi, Sultân Bâyezîd Kütüphanesi'nden de istifade etmiştir.

Edirne'de Sultân Selîm-i Sânî Kütüphanesi, Çorum'da el-Hâc Ahmed Efendi'nin yaptırdığı kütüphanedeki eserlerden Bursa, Hicâz, Suriye ve diğer Osmanlı şehirlerinde bulunan kütüphanelerden[88] ve şahsî kütüphanelerden istifade etmiştir.

2.4.1. Te'lif Eserler

Müellif eserinde Amasya hakkında yazılmış olan ve kendisinin de istifade ettiği kaynaklarından bazılarını kısaca tanıtmaktadır.[89] Bunlar;

1- Bezm-ü Rezm: Sivas hâkimi Kadı Burhân'ın dîvân kâtibi olan Azîz bin Erdeşîr El-Esterebâdî tarafından Farsça yazılmıştır. H.768-798 tarihine kadar Sivas, Amasya ve buralara

[87] *Amasya Tarihi,* c. 12, s. 84-85.
[88] *Amasya Tarihi,* c. 1, s. 7.
[89] *Amasya Tarihi,* c. 1, s. 331-333.

bağlı olan yerlerin tarihi hakkında bilgi vermektedir. Bu eserin İstanbul'da Ayasofya ve Yerebatan Kütüphanelerinde bulunduğunu ifade etmiştir.

2- Münşe'ât: Çelebi Sultân Mehmed Hân'ın Amasya yönetiminde bulunduğu esnada diğer devlet görevlilerine gönderdiği mektup ve resmi yazılar ile Amasya emirleri tarafından bazı emirlere yazılmış özel mektuplardan oluşup Arapça ve Farsça yazılmıştır. Müellif o dönemde Veliyyeddîn Efendi ve Es'ad Efendi Kütüphaneleri'nde bulunan münşe'ât arasından bu evrakları tespit etmiştir.

3- Diğer Münşe'ât: Amasyalı Münîrî Çelebi tarafından yazılmış bir eser olup H. 886-917 tarihine kadar Amasya vâlîsi Şehzâde Sultân Ahmed tarafından pederi Sultân II. Bâyezîd ve diğer emirlere yazılmış ma'rûzât ve özel mektuplardan oluşmaktadır. Müellif, yine Veliyyeddîn Efendi Kütüphânesi'ndeki münşe'ât arasından eseri bulup kaynaklarına dahil etmiştir.

4- Tezkire-i Abdî: Meşhûr Abdullâh Paşa müderrisi Amasyalı Abdî Efendi tarafından tertîb edilmiş bir edebî eser olup H.1000-1081 tarihine kadar Amasya'da yetişmiş önemli şairlerin biyografilerini içermektedir. Aynı zamanda eserde Amasya'da meydana gelen zelzele gibi iştilmemiş, duyulmamış olaylar dahi kaydedilmişdir. Müellif o dönemde bu eseri eksik bir sûretde Amasya'da bulmuştur.

5- Tezkire-i Sâdât: Abdî Efendi'nin oğlu es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi Amasya nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı iken[90] H.1110 tarihinde mükemmel bir hat ile yazdığı Defter-i Sâdât-ı Amasya olup Nakîbü'l-eşrâf Amasyalı Hocazâde es-Seyyid Osmân Efendi tarafından doğruluğu tasdik edilmiştir. Ne yazık ki müellif bu eserin ancak on sayfasına ulaşabilmiştir, yine de bu eserden de istifade ettiğini ifade etmiştir.

6- Defter-i Vukû'ât: Kâ'im-makâm Şeyh Alizâde es-Seyyid Ahmed Rüşdî Efendi tarafından düzenlenmiş olup H. 1121-1153 tarihine kadar Amasya'da meydana gelen zelzele ve afetlerin yanısıra bazı vefat eden kişilerin kaydedildiği bir eserdir. Bu eserin de ortalarından on varakası eksik olarak bulunmuştur.

[90] Nakîbü'l-eşraflar, seyyidlerin ve şeriflerin özlük hakları ile ilgilenirlerdi. Nakîbü'l-eşrafların görevlerinden biri de sahte seyyidliğin (müteseyyidlik) önüne geçmek ve seyyidliği sabit olanlara "Siyadet Hücceti" vermektir. Siyadet hücceti seyyidliği sabit olana verilirken, bununla ilgili olan siyadet (seyyidlik) kaydı da, hücceti veren nakîbü'l-eşrâfın tuttuğu "Sâdât Defteri"ne yapılırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-eşraflık Müessesesi,* Ankara 2003, TTK Yayınları.

7- Tezkire-i Ulemâ: Merzifon müderrislerinden Abdurrahmân Eşref Efendi tarafından düzenlenmiş bir eser olup gençlik zamanlarında ilim tahsil ettiği üstâdlarının yanısıra H.1100-1140 tarihine kadar Amasya ve çevresinde yetişen bazı ulemânın biyografisini kaydetmişdir. Müderrisin eserlerinden Tezkiretü'l-Hikem kenârında bu eser tab' edilmiştir.

8- Defter-i Nüfûs ve Mahallât: Üç kıt'a olup biri H. 816-918, diğeri H. 1000-1057 ve diğeri H. 1112-1163 tarihlerine kadar Amasya'nın nüfûsunu, mahallelerini, ayânını, üçer nesil kadar ensâbını içermektedir. Birinci, üçüncü kıt'aları eksik ve ikinci kıt'a ise tam olarak bulunmuş ve her biri Osmanlı yönetimi tarafından resmi olarak tasdîk olunmuştur.

9- El-Mecmû' Mine'l-Meşhûd ve'l-Mesmû': Amasyalı Âkif Efendizâde es-Seyyid Abdurrahîm Efendi tarafından tertîb edilmiş büyük bir eserdir. H. 1050-1221 tarihine kadar özellikle Amasya'da ve çoğunlukla Anadolu'da iştihâr eden ulemâyı ve büyük üstâdlarını toplayıp yedi senede yazılmış, meşhûr müverrih İsmail Paşa'nın köyündeki husûsî kütüphanesinde tam ve müellifin hattıyla yazılı olarak bulunabilmiştir. Müellif, bu eseri son dönem eserler içinde Anadolu için "bundan daha güzel bir tabakâtü'l-ulemâ görülememişdir" diye methetmiştir.

10- Belâbilü'r-Râsiye Fî Riyâz-ı Amâsiyye: Çorumlu Kara Müftüzâde Mustafâ Vâzıh Efendi tarafından hazırlanmış bir eserdir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, eserin Amasya'nın fethine, ulemâsına, teşkîlâtına ve Amasyalıların tabiat, ahlâkına dâir olup ancak tarihe dayanan bir eser olmadığını ifade etmiştir.

11- Defter-i Vefeyât: Amasyalı Hacı Abdullâhoğlu eş-Şeyh Mustafâ Efendi tarafından tertîb edilmiş bir eser olup H. 1245-1291 tarihine kadar Amasya'da vefat eden büyük ulemâ kaydedilmişdir. Müellif bu eseri beş yıl aradığını ve sonra umulmayan bir yerde eksiksiz olarak bulduğunu belirtmiştir.

Müellifin faydalandığı kaynaklar içerisinde Avrupa dillerinde yazılmış kaynaklardan bazıları şunlardır: Küçük Asya Âsâr-ı Kadîmesi Tarih ve Coğrafyası (Charles Texier, Türkçe çevirisi Küçük Asya'dır). Şark Hâtırâtı (Moltke), Asya'da Türkiye (Vital Könye), Akvâm-ı Şarkiyye-i Kadîme (Müverrih Morgan), Galatî ve Ferîzî Kıtaları'nın Keşfi (Jorj Perro), Pont Tarihi (Te'odor Reynak).

Bu kaynakların dışında kullandığı belli başlı kaynaklar aşağıdaki tabloda eser adı ve yazarı ile beraber gösterilmiştir.

Tablo 2. Amasya Tarihi'nde Yararlanılan Önemli Eserler

Eserin Adı, Yazarı	**Eserin Adı, Yazarı**
Kâmûsu'l-A'lâm	Acâ'ibü'l Makdûr Fî Nevâ'ibi Timûr, Ahmed bin Arabşâh
El-mecmû' mine'l-Meşhûd ve'l-Mesmû', Akif Efendizâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi	Amasyalı Abdî Efendi Tezkiresi,
Masârif-i Beytü'l-Mâl, Monlâ Bahşîzâde Kemâleddîn İbrâhim Efendi	Ayânu'l-Asr ve A'vânu'n-Nasr,Salâheddîn es-Safedî
Mecma'u'l-Ensâb, Muhammed bin Alî el-Acemî	Behcetü't-Tevârîh, Şükrullah
Ravzu'l-Menâzır, İbni Şıhne	Cevâhirü't-Tevârîh, Erzurumlu Osman Ağa
Sicill-i Osmanî, Mehmed Süreyya Bey	Ed Dürerü'l Kâmine Fî A'yâni'l Mi'eti's Sâmine, Ahmed ibni Hacer,
Şerh-i Miftâh, Hüsâmeddîn el-Kâtî	El-Muhtasar Fî Târîhi'l-Beşer, Sâdeddîn İsmâ'il bin Muhammed bin Arabşâh'
Târîh-i Âl-i Dânişmend	Er-Ravzu'z-Zâhir Fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir, Bedreddîn Mahmûd el-Aynî
Enderûn Târîhi, Atâ Bey	Es-Seb'u's-Seyyâr, Es-Seyyid Muhammed Rızâ Efendi
Hayru Ahlâm, Sa'dî Çelebi	Fezleke-i Kâtip Çelebi
Unvânu'l-İber,Târih eseri	Gülistân Şerhi, Surûrî
Târîh-i Osmânî, İdrîs Paşa	Habîbü's-Siyer
Kitâbeler, İsmâ'il Hakkı Uzunçarşılı	Kitâbu'l-Kısas, Ebûbekir el-Kâşânî
Câm-ı Cem-Âyîn, Bayatî Hasan b. Mahmûd	Kitâbü'l-Ekâlîm, Ebû Abdullâh Muhammed bin Ahmed el-Makdîsî
Câmi'u'd-Düvel, Ahmed bin Lutfullâh el-Muglevî	Kitâbü'l-Es'ile Ve'l-ecvibe
Vecîhî târihi	Kitâbü'l-İnbâ
Kitâbü's-Sülûk Li-Ma'rifeiti'd-Düvel Ve'l-Mülûk, Takiyyeddîn Ahmed Makrizî	Kitâbü's-Siyer, Muhammed bin İshâk
El-Aylemü'z-Zâhir, Mustafâ Cenâbî Efendi	Künhü'l-Ahbâr, Gelibolulu Âlî

Heşt-Behişt, İdris-i Bitlisî	Mesâlikü'l Ebsâr, Şihâbeddîn Ahmed Nüveyrî,
Ikdu'l-Cumân, Bedreddîn Mahmûd el-Aynî	Mesâlikü'l-Ebsâr, Şihâbeddîn Ahmed En-Nüveyrî'nin eseri
Hulâsatü'l-Eser, Muhibbî	Mufassal Kurûn-ı Cedîde Târîhi, Ahmed Midhat Efendi
Râmûzu'l-A'yân, Ahısha müftüsü Muhammed Avârî Efendi	Mürûcü'z-Zeheb, Alî El-Mes'ûdî
Kenzü'd-Dürer, Emîr Bedreddîn Ebû Bekir bin Abdullâh es-Sarhadî	Nihâyetü'l-Ereb, Şihâbeddîn Ahmed en-Nüveyrî
Külliyât, Ebû Reyhân el-Birûnî	Nuhbe-i Ahbâr, Edirneli Hasan Efendi
Târîh-i Âl-i Osmân, Kemâl Paşazâde	Râmûzu'l A'yân, Muhammed Avârî Efendi,
Mecmû'a-i Târîhiyye, Münîrî Mehmed Çelebi	Râmûzu'l-A'yân, Muhammed bin Abdullâh el-Lekzî el-Avârî ed-Dağıstânî
Mesâlikü'l-Ebsâr, Şihâbeddîn Ahmed bin Fazlullâh el-Ömerî	Selçûknâme-i Rûm, İbni Bîbî
Mir'âtü'l-İber, Diyârbekirli Sa'îd Paşa	Subhu'l-A'şâ, Şihâbeddîn Ahmed el-Kalkaşendî
Akvâm-ı Şarkiyye-i Kadîme, Morgan	Tabakât-ı İbni Şigâr el-Musûlî
Târîh-i Umûmî, Murâd Bey	Tabakâtu'l-Fukahâ, Tâceddîn Abdulvehhâb bin es-Sübkî
Silahdâr târihi	Tâcü't-Tevârîh, Hoca Sa'deddîn Efendi
Târîh-i Cevdet, Ahmet Cevdet Paşa	Takiyyeddîn Ahmed Makrîzî, Kitâbü's Sülûk Li Ma'rifeti'd Düvel Ve'l Mülûk
Muhtasaru'l-Mu'cem, Safiyyeddîn Abdülmü'min	Târîh-i Na'îmâ:
Tabakâtü'l-Ümem, Ebu'l-Kâsım Sa'îd el-Endülüsî	Târîh-i Umûmî, Ahmed Refîk Beyefendi
Reyhânetü'l-Ervâh	Tarîku'r-Reşâd,
Ravzatu's-Safâ, Muhammed bin Hâven Şâh	Tercîh Hâşiyesi, Kadı Burhâneddîn
Şifâ'i'l-İlel, Muhammed bin Alî el-Hakîm Et-Tirmîzî	Tezkire-i Şu'arâ, Mevlânâ Lâtîfi Çelebi
Ta'rîfü'l-Ümem, Muhammed bin Abdulazîz el-Kurtubî	Tezkiretü'l-Hikem, Merzifonî Eşref Abdürrahman Efendi
Süllemü'l-Vusûl İlâ Terâcimi'l-Fuhûl, Kâtib Çelebi	Tuhfetü'l-Fakîr İlâ Sâhibi's-Serîr, Şemseddîn Muhammed bin İbrâhîm el-Îcî
Abdulkâdir El-Kureşî, El-Gurefü'l-Aliyyesinde	Ünsü'l-Mühec ve Ravzu'l-Ferec, Muhammed bin Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî

Ebû Nasr İbni Mâkûla, Kitâbü'r-Rüvât	Veled-i Şefîk, Kâdı Hatenîzâde (Hasan bin Musa)
Şehnâme-i Osmânî, Gülşenîzâde Fethullâh Ârif Efendi	Zeyl-i İbni Halikân, Târih eseri

2.4.2. Arşiv Kaynakları

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, Amasya Tarihi içerisinde pek çok arşiv malzemesi, defter serisi ve özellikle de yerel tarih çalışmalarında kullanılabilecek vakıflarla ilgili pek çok defter koleksiyonu kullanmıştır. Bu defterlerin isimlerini eserinin içinde zikrederek zaman zaman sayfa sayısına kadar ayrıntılı bir biçimde kaynak belirtmiştir. Bu bölümde müellifin eserinde belirttiği elliden fazla sayıdaki defter koleksiyonlarından belli başlılarını içeriğine göre ortak bir başlık altında izah edilip Amasya Tarihi içerisindeki kullanımlarından bahsedilecektir.

2.4.2. 1. Ahkâm Defterleri

Divan-ı hümayun, maliye, darphane, vb. kurumlardan padişah adına yazılan emirler ve tembihâtlar kısaca "hüküm" olarak adlandırılmaktadır. Hüküm kelimesinin çoğulu ise "ahkâm" olarak belirtilmekte olup kesin emir/karar, padişah buyruğu[91] anlamına gelmektedir. Divan-ı Hümayun'dan çıkan hüküm, kanunname ve nizam mahiyetinde olan kararların kaydedildiği defterlere de "Ahkâm Defterleri" denilmektedir.[92] Müellif bu defterlerden şehzade veya valilerin, beylerbeylerinin, sancakbeylerinin yönetimde bulundukları veya tayin edildikleri yılları tam olarak tespit edebilmek, Amasya ile ilgili gönderilmiş fermanları, isyanlar sırasında meydana gelen olaylar ve alınan kararları belirlemek, ayrıca Amasya dışında Osmanlı Devleti'nin merkez veya taşrasında görev yapan Amasyalıların kayıtlarına ulaşabilmek amacıyla yararlanmıştır.

2.4.2.2. Amasya Mahkemesi Sicillâtı

Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterlere şer'iyye sicilleri denmekte olup sosyal ve yerel tarih çalışmalarında kullanılan en önemli kaynaklardır. Kadıların devlet merkeziyle yaptıkları resmî yazışmaları, farklı tabakalardan

[91] Halil Sahillioğlu, "Ahkâm Defteri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.1, *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul, 1988, s. 551.
[92] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Basımevi, 3. Baskı, İstanbul, 2010, s. 22.

halkın şikayet ve dileklerini, ferman ve hükümleri, ayrıca ait olduğu yerin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden bu sicillerin incelenmesi, Osmanlı Devleti'nin aile, ekonomik, toplumsal ve hukuki yapısının ortaya çıkarılmasında son derece önemlidir.[93] Şehir tarihi çalışmalarının en önemli kaynaklarından biri olan bu sicillerden devlet görevlilerinin tespiti, vakfiye ve miras kayıtları vasıtasıyla soy kütüklerinin belirlenmesi, mahkemeye yansıyan önemli olayların tespiti gibi pek çok konuda istifade edilmiştir.

2.4.2.3. Mücedded Anadolu Vakfiye - Cihât - Hurûfât Defterleri

Yukarıda belirtildiği gibi Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn hem tarihçilik anlayışı bakımından hem de getirilmiş olduğu görevler bakımından vakıflarla ilgili kayıtlara hakim bir müverrihtir. Vakfiye defterleri genellikle Anadolu, Haremeyn, İstanbul, Küçük Evkâf, Rumeli ve Mukâtaa biçiminde sınıflandırmıştır. *Mücedded Anadolu vakfiye defterleri* toplam 46 defterden ve bu defterlerde bulunan toplam 11697 adet vakfiyeden oluşmaktadır. Defterler günümüzde İstanbul'un Anadolu yakasından başlayıp Irak, Suriye, Lübnan Mısır, Ürdün, Libya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Kırım ve Kıbrıs'tan oluşan ve Osmanlı idari teşkilatında Anadolu olarak ifade edilen coğrafyaya ait kayıtlardan oluşmaktadır. Bunun dışında hem Anadolu hem Rumeli'de akâr ve hayrâtının ya da vakfın tescil edildiği kadılığın Anadolu vilayetlerinden birinde bulunması nedeniyle zaman zaman defterlerde Rumeli sınırlarındaki vilayet ve kazalara ait vakfiyelere de rastlanmaktadır. [94] Amasya ile ilgili vakıf kayıtlarında bu defterlerden istifade edilmiştir.

Vakıfların çeşitli dinî, sosyal ve kültürel hizmetlerini sürdürebilmeleri için tahsis edilmiş olan görevlere cihet (çoğulu cihât) adı verilmektedir. Bu görevlerin tevcihi padişahın yetkisi ve iradesindedir ve cihetlerle ilgili bilgiler veya değişiklikler **"***cihât defterleri*"ne işlenmiştir. 19. yüzyıl sonlarına kadar siyâkat, daha sonra rik'a türü yazı ile tutulan bu defterlerin kaza, nahiye gibi yerleşim birimlerine göre cami, mektep, medrese isimleri zikredilerek düzenlendiği görülmektedir. Bunların yanında "cihât rûznâmçeleri, cihât hulâsaları" adlarıyla defterlerin hazırlandığı da bilinmektedir.[95] Ayrıca hurûfât ya da askerî rûznâmçe defterlerine benzer nitelikteki defterlerin zaman zaman cihât defterleri olarak adlandırıldığı görülmektedir.[96]

[93] Mefail Hızlı, Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* c.12, S.:1, 2003, s. 368.
[94] *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi,* Ankara, 2020, s. 35.
[95] Mehmet İpşirli, "Cihet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, s. 546-547.
[96] Şerife Eroğlu Memiş, Hurûfât ya da 'Askerî Rûznâmçe Defterlerinde Yer Alan Vakıf Kurumları Dışındaki Atamaların Kazâ-yı Kudüs-i Şerif Örneğinde İncelenmesi, *OTAM*, 39 /Bahar 2016, s. 76.

Özellikle cami, mektep, medreselere ait vakıf kayıtlarını ihtiva etmesi nedeniyle Amasya'ya ait cihât defterleri müellifin biyografilerin yazımında faydalandığı bir kaynaktır. Vâkıfların isimleri, vefat yılları, kabirleri, ölümünden sonra bu vakıfların kime intikal ettiği, vakıf mütevellileri, vakf edilen mallar vs. bu defterler de kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hurûfât defterleri, harf sırasına göre tutulan vakıf müesseselerinin günlük tayin ve terfi işlemleri ile ilgili berat içeriklerinin kaydedildiği defterlerdir. Tutulma biçimi nedeniyle de harfler manasındaki "hurûf" kelimesinin çoğulu olan "hurûfât" kelimesiyle adlandırılmıştır. Genellikle XVII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın ilk yarısına ait olup yerleşim birimleri, ilgili kaza adının altına ve belli bir tarihe göre yazılmıştır. Bu defterlerde de çoğunlukla vakıf kurumlarına yapılan yeni atamalar bulunmaktadır. Yapılan atamaların genellikle kadı ve naibin arzı üzerine gerçekleşmiş olduğu fakat bazı istisnai durumlarda mütevellinin arzı ya da mahalle muhtar heyetinin isteği üzerine gerçekleşen atamalar da bulunduğu görülmektedir.[97] Yine bahsedildiği gibi Amasya'yı bu manada ilgilendiren tüm kayıtlar için kullanılan bir defter türüdür.

2.4.2.4. Çavuşân ve Çâvuşân-ı Dergâh-ı Âlî Defterleri

"Çavuş" çeşitli Türk devletlerinde bazı saray hizmetlerini ifade eden ve askerî rütbe olarak kullanılan terim olup[98]Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümâyûn mübaşiri ve icra kuvvetine hizmet etmekle mükellef atlı bir sınıftır.[99] Çavuşlar yevmiyeli ile tımar ve zeametli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde dergâh-ı âli çavuşlarının, işleri yoğunlaşmış askerî, idari ve diplomatik işlemlerin yürütülebilmesi için merkezden eyaletlere, tâbi memleketlere ve diğer ülkelere yazılan emir, ferman, hüküm ve mektupların ulaştırılması dolayısıyla önemleri artmıştır. Dergâh-ı âli/divan çavuşlarının listelerinin yapıldığı, makama getirildikleri sultanın saltanat süresine göre sırasıyla ve künyeleriyle birlikte kaydedildiği Çâvuşân-ı Dergâh-ı Âlî Defterleri'nde bulunmaktadır.[100] İşte müellif bu görevde bulunan Amasyalıları bu defterler vasıtasıyla tespit etmiştir. Defterde isimleri, baba adları ve memleketlerinin kaydedilmesi defterleri şehir ve biyografi tarihi için önemli kaynaklar haline getirmiştir.

---

[97] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 91; Mustafa Alkan, "Tanzimattan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü", OTAM, 19, (Ankara: 2008), s. 825; Yasemin Beyazıt, Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri, *History Studies,* Volume 5 Issue 1 Ocak/January 2013, s. 43

[98] Orhan F. Köprülü, "Çavuş" TDV İslâm Ansiklopedisi, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 8, İstanbul, 1993, s. 236.

[99] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* Ankara 2014, TTK Yayınları, s. 391 ve devamı.

[100] Uğur Altuğ, Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Dergâh-I Âli Çavuşluğunun Kariyer Yolları ve Çavuşlar, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD),* C. 3, S. 5, Mart 2016, s. 116-128.

2.4.2.5. Matbah-ı Âmire Defterleri

Matbah-ı Âmire saray mutfağı yerine kullanmıştır. Bu birimin yöneticisine "Matbah Emini" denilmiştir. Matbah-ı Âmire'de her gün dört-beş bin kişiyi doyuracak yemek hazırlanır ve Matbah-ı Âmire ambarlarının her sene muhasebesi yapılarak erzak vesaire devredildiğinden bu kalemde ta'yinât, mübâyaa, masraf, kiler, maaş, ihracat defterleri gibi defterler tutulmaktadır.[101] Bu defterler Osmanlı Devleti'nde bu birimde çalışan Amasyalıları tespit etmek için faydalanılan kaynak defterlerdir. Bütün bu serinin tek tek incelenmesi müellifin ne kadar titiz bir çalışma yürüttüğünün göstergesidir.

2.4.2.6. Muhâsebe Defterleri

Osmanlı muhasebecileri mali kayıtları fonksiyonlarına göre çeşitli bölümlere ayırıp muhasebe defterleri adı altında toplamışlardır. İlk bölümde yıllık gelir ve gider hesabını düzenlemeye dönük bir fonksiyona sahip olan günlük defterler ve ona paralel olarak tutulan yardımcı defterler bulunmaktadır. Devletin gelir ve giderleri vasıtasıyla hazinenin yönetimi de defterler aracılığıyla gerçekleşmektedir. İkinci bölümü ise kontrol ve denetim amaçlı muhasebe raporları oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde merkezi yönetimin muhasebe örgütünün denetim amaçlı olarak ilgilendiği, dışarıda muhasebesi tutulan vakıflar ile ilgili kayıtlar oluşturur.[102] Muhasebe kayıtları müellifin en çok faydalandığı defter serileri içerisinde bulunmaktadır. Gerek vakıflar ile ilgili gerekse çeşitli birimlerde muhasebe ile ilgili görev yapanları tespit etmek, isimlerini doğru bir biçimde kaydedebilmek için müellif bu defterlerden istifade etmiştir.

2.4.2.7. Evâmir Defterleri

38 defterden oluşup H. 1109-1317 (M. 1697-1899) tarihleri arasını kapsayan evâmir defterleri, vakıf akâr, hayrât, tamir, keşif, görevli vb. hususlarla ilgili yazılan emirnâme, ahkâm, nişan, tezkire ve ilmühaber gibi kayıtların bir araya getirildiği defterlerdir. Bu belge türleri dışında evâmir defterlerlerinde berat, muhasebe, tamir ve keşif hücceti gibi kayıtlara da rastlanmaktadır.[103] Özellikle üçüncü devir tarihinin (dördüncü cilt ve bakıyyesi) sonuna kadar kullandığı kaynaklar arasında bu defterler de vardır.

---

[101] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,* s. 89.
[102] Oktay Güvemli ve Batuhan Güvemli Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2015, 9 (18), s. 18-42.
[103] https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/vakif-kayitlar-arsivi/belge-ornekleri

2.4.2.8. Ferâşet-Hicaz-Duâgû-Surre Defterleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde orijinal veya sûret, çok değişik boyutlarda defterler vardır. Bunlardan biri de ferâşet defterleridir. Ferrâş, sözcüğü geniş bir kullanım alanı olup câmii, mescid, imâret gibi müesseselerin temizliğini temin; halı, kilim ve hasır gibi mefruşâtını yayma vs. hizmetlerinde görevli olanlar için kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde yeniçeri teşkilâtında bu işleri yürütenler ile Kâbe'yi süpürenler için de bu tabir kullanılmıştır. Kutsal mekanlar olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti vâsıtasıyla Mekke ve Medine'deki görevlerin ifâsı ve görevlilerin ta'yini, terfii ve azlini daha dikkatli yapmaya gayret etmiştir. Hicaz, Arabistan ve Haremeyn-i Şerifeyn serisi içinde; Şurûf-ı Haremeyn, Defter-i An Hazîne-i Haremeynü'ş-Şerifeyn İlmühaber, Defter-i Mekâtib tâbi Kalem-i Haremeyn, Ahkâm-ı Mekke ve Medine, Hicaz Tafsili, Mekke Ahâli-i Vezâif ve Cevâli vs. serisinin devamı olarak; 1- Ferâşet-i Şerife-i Mekke 2- Ferâşet-i Şerife-i Medine adlarında yedi defter bulunmaktadır. Bu defterlerde Haremeyn-i Şerifeyn'de bulunan vakıf hayrat kurumlarında çalışan hizmetlilerin kayıtları tutulmuştur. Bu kayıtların yazım usulü berâtlar gibidir. Bu seri, Haremeyn'e ait Surre-i Kadîme Defterleri, Mekke ve Medine Esas Defterleri ile devam etmektedir. Haremeyn'de görev yapan duâgûlar ise ayrı defterlere kaydedilmişlerdir.[104] Hüseyin Hüsameddîn kutsal topraklar için görev yapan Amasyalıların kayıtları için *Ferâşet, Hicaz ve Duâgû* defterlerini kullanmıştır. Ayrıca *Surre* defterleri adıyla birincisi, surre muhasebesinin tutulduğu, şahısların isimlerini ve ne kadar aynî ve nakdî yardım yapılacağını gösteren defterler; ikincisi, surre alma hakkına sahip olduğu halde, kendi rızasıyla hakkından feragat edenler ile yeniden surre almaya hak kazananların isimleriyle, hac yolunda bulunup hac ve surre kafilelerinin sâlimen gidip gelmelerini temin maksadıyla görevlendirilen Arap oymaklarının isimleri ve bunlara dağıtılan meblağları bildiren defterler olmak üzere iki şekilde tutulan defterler[105] de yine müellifin bu manada kullandığı defter serilerindendir.

2.4.2.9. Kassâm-Muhallefât Defterleri

"Bölmek" manasındaki kısmet mastarından türeyen kassam "taksim eden, bölüştüren" anlamında olup Osmanlı Devleti'nde kassam; özellikle miras davalarına bakan, gerekli incelemeleri sonucunda davayı karara bağlayarak terekeyi mirasçılar arasında pay eden görevli olarak anlam kazanmıştır.[106] Dolayısıyla askeri ve beledi olarak iki ayrı kassam bulunmaktadır. Askeri kassam berat sahibi olan zümrenin miras taksimi ile görevliyken, beledi kassam bu zümre dışındakilerin miras paylaşımından sorumlu tutulmuştur. Kassamın bulunmadığı

[104] Alkan, *a.g.m.,* s.13-14.
[105] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 141.
[106] Said Öztürk, "Kassam," *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c. 24, İstanbul, 2001, s. 579.

bölgelerde onun vazifesini naipler yerine getirmiştir. Kassamın gözetiminde, vefat eden kişinin terekesi kayıt altına alınmıştır. Böylece kadılıklarda bağımsız bir kassam defteri yer almaktadır.[107] Ayrıca belgelerde "geride kalan; geriye bırakılan" anlamındaki muhallefin çoğulu olarak "muhallefât" veya "tereke" veya "metrukat" kelimeleri de geçmektedir. Aslında Osmanlı hukukuna göre ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının tesbit ve taksimi kadıların görevleri arasındadır. Zamanla mirasın taksimi işi kadıların maiyetindeki kassâm denilen memurlara bırakılmış fakat sivil kesimin miras taksimini kadıya yaptırması isteğe bağlı kalmıştır. Eğer mirasçılar veya alacaklılar taleb ederse ya da mirasçılar arasında küçük çocuklar varsa miras taksimine kadı müdahale edebilirdi. Ayrıca askerî zümre mensuplarının terekesinin kayıt altına alınması da zorunludur. Bu nedenle şer'iyye sicillerinde görülen tereke kayıtlarının çoğu askerî zümre mensuplarına ait muhallefâttan meydana gelmektedir.[108] Kassâm, muhallefât defterleri özellikle biyografilerin yazımında isim tespiti, çocuklarının isimlerinin veya mirasçılarının tespiti gibi soy takibinde müellifin faydalandığı kaynaklardır.

2.4.2.10. Mukataât Defterleri

Mukâtaalar, senelik belli bir bedel karşılığında devlet adamlarına verilir veya emanet usulü ile idare edilirdi. Buradan elde edilen gelirlerin toplandığı yere de "Mukâtaât hazinesi" denilmiştir. Bu hazineye ait 778 defter bulunmaktadır. Bunun dışında mukataât defteri adı altında başka kalemlerde de defterler bulunmaktadır. İltizama verilen bir mukataanın isminin, kime verildiğinin, ait olduğu tahvil döneminin veya yılının, iltizam bedeli bilgileri maddeler halinde deftere kaydedilirdi. Bu defterlere 17. ve 18. yüzyılda "mukataa defterleri" denilmiştir.[109] Müellifin en çok yararlandığı kaynaklardan biridir. Özellikle malikane mutassarrıflığı, mukataa emini ve mukataa mültezimi görevlerini üstlenenlerin kayıtları dolayısıyla bu defterler kullanılmıştır.

2.4.2.11. Musakkafât-Mahlûlât Defterleri

Osmanlı Devleti'nde müsakkafât denilen dükkan, depo, fırın, mağaza, mahsen, oda ve benzeri icar getiren emlak ile kurulan vakıflar mevcuttur. Bu emlakların türü ve miktarı, bu tür vakıfların intikalleri ve benzeri bilgilerin kaydedildiği defterler önemli kaynaklar

[107] Fatih Bozkurt, Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 11, S.22, 2013, s. 196-197.
[108] Tahsin Özcan, "Muhallefât", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c. 30, İstanbul, 2005, s. 406.
[109] *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s. 159.

arasındadır.[110] Bu defterlerde çeşitli vakıflara ait akârın yerleri, sınırları, işletim şekli, kira bedellerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bazı defterlerde icare, temessük, ferâğ ve intikâl kayıtları bulunsa da musakkafât kayıtlarının çoğunlukta olması sebebiyle bu defterlere Musakkafât Defterleri denilmiştir.[111] "Mahlûlât" geride mîrasçı bırakmadan ölen kimselerden vakıflara veya devlet hazînesine kalan topraklar, mallar, mîraslara denilmektedir. Bu toprakların, malların, mîrasların kaydedildiği defterlere de mahlûlât defterleri denilmektedir.[112] Her iki defter serisi yine vakıflarla ilgili kayıtlarda kullanılmıştır.

2.4.2.12. Yeniçeri Kalemi Defterleri

Yeniçerilerin ve Acemi Ocağı halkının maaş ve künyelerinin tutulduğu defterlere yeniçeri kalemi defterleri denir. Bu defterlerin tutulduğu "efendi dairesi" veya "yeniçeri mukâtaası kalemi"nde hassa bostancıları, yeniçeri sekbanları, solakan denilen padişahın muhafız bölüklerinin, teberdârân, Saray-ı Atik cemaatlerinin maaş ve diğer işlemleri de görülürdü. Bu kalemde toplam 1620 defter bulunmaktadır.[113] Müellif askeri sınıfa ait malumat için yeniçeri orta defteri, yeniçeriyân defterleri, sekbân, sipâhiyân defterleri, süvârî defteri ve ayrıca cebeci ocağı defterlerini kullanmıştır.

Bunların dışında kadı, müderris ve müftü atamalarına ait kayıtlarla ilgili ilmiye sınıfına ait Vezaif Defterlerini,[114] Küçük Ruznâmçe Kalemi veya Müşâhere-Horân da denilen bu Büyük Ruznâmçe Kalemi'nin yardımcısı olup bazı memurların maaş ve özlük bilgilerinin bulunduğu müşâherehorân defterlerini[115], Osmanlı bürokrasisinde birtakım resmî tayinlerin kaydedildiği ruûs defterlerini[116], merâsimlerin sırası, kabul günü ve saatlerini gösteren Teşrifât Defterlerini[117] Amasyalı müftülerin adları, tayinleri, azilleri, görev yerleri ile ilgili malumat için Müftüyân Defterlerini tahvil ve hisse senetleri ile ilgili bilgi toplarken Eshâm defterlerini[118] kullanmıştır.

---

[110] Osman Köksal, Osmanlı Şehrinin Kandilleri Mi Sönüyor? 19. Yüzyıl Sonunda Selanik'te Maddi Müzâyaka İçerisine Düşen Bazı Vakıflar Üzerine Bir Değerlendirme, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 725.
[111] https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/vakif-kayitlar-arsivi/belge-ornekleri
[112] https://katalog.devletarsivleri.gov.tr
[113] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul*, 2017, s. 115.
[114] Cahit Baltacı, "Kadî-asker Rûznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti." *İslam Medeniyeti Mecmuası* vol., 4, no.1 (Temmuz 1979), 55–100.
[115] *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi,* s. 163.
[116] Recep Ahıshalı, "Ruûs", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c. 35, İstanbul, 2008, s. 272.
[117] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 76.
[118] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,* s. 157.

Yine saraydaki görevliler ile ilgili bilgi aktarırken, saray ağası defterleri, saray-ı hümâyûn defterleri, enderûn defterlerini, çeşitli birimlerde görev yapan şahısların biyografisinde ta'yinât, tahkikat, telhisat, teşrifât-ı ilmiyye, tevcîhât, Tokat mâliye ve tekâüd, mütekâidîn, kapı ağaları, poliçe, zimmet, zeâmet defteri gibi pek çok defter koleksiyonunu inceleyerek bilgi toplamıştır.

2.4.3. Kitabeler

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, özellikle yazmış olduğu şahısların türbe ve mezarlarına giderek mezar taşlarında veya kitâbelerde bulunan yazıları okuyarak birinci elden kaynakları mütalaa ederek eserine dahil etmiş ve ayrıntılı açıklamalarda bulunarak zaman zaman bu konuda İsmail Hakkı Bey ile tartışmıştır. Eserin üçüncü cildindeki şu örnek onun bu hassasiyetinin ve ne kadar meşakkatli bir çalışma yürüttüğünün en önemli kanıtlarından biri olarak değerlendirilebilir.

"Muharrir-i fakîr, Niksar kadısı iken Togan Şâh'ın kabrini çok aradım. Niksâr'ın cenûb tarafında Dânişmend Gâzî Türbesi'ne giden yol üzerinde yek-diğerine mu'ârız, yanyana bulunan iki türbeyi tedkîk edip cebhesi şimâle nâzır olan türbenin içini tathîr etdirdim, topraklarını kazdırdım. Toprağın altından çıkardığım bir mezâr taşının şimâl cebhesinde şu kitâbeyi kemâl-i müşkilât ile okuyabildim: "Hâzâ kabrü'l-emîri'l-isfehsâlâri'l-ecelli'l-kebîr el-melikü'l-muzaffer el-mücâhidü'l-murâbıt ... âce'd-dîn Togan Şâh Alp bin Savcı ... rahmetullâh – ...ın ve erba'în ve seb'i-mi'e""

Bu kitâbe toprağın altında uzun bir müddet kalmış olduğundan yazı olduğu belirsiz bir hâlde bulundu. Kiremid parçaları sürülerek yazı olduğu anlaşıldı. "âc" kelimesi "Tâc" yâhud "Sirâc" olabilir. Okuyamadığım yerleri noktaladım. Birincisi "intekale ilâ" olmalıdır. İkincisi "Seb'a" , "tis'a" okunabilir. Fakat "seb'a" olması pek muhtemeldir. Bu kabrin yanındaki cephesi garba nâzır olan türbe de birâderi Nûreddîn Alp Arslan'ın olduğu anlaşıldı."[119]

Müellif ayrıca bu bölümde bir dipnot düşerek *"Bu havâlîde kâ'in kitâbeleri cem' eden ma'ârif müfettişlerinden İsmâ'il Hakkı Bey birâderimiz Niksâr'a gitdiği hâlde ma'a'lesef ne bu türbeleri ne de bu kitâbeleri görememişdir."* ifadesini kullanmıştır.

2.4.4. Sözlü Kaynaklar

Tarih araştırmalarında yazılı kaynaklara ek olarak yaşayan şahısların bildikleri, gördükleri ve duydukları ile hatıralarında yer alan bilgiler tarihi kanıt olarak

[119] *Amasya Tarihi,* c. 3, s. 30-31.

değerlendirilmelidir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn eserinde bu tür kanıtları da alternatif olarak kullanmıştır. Bunu Amasya Tarihi'nin farklı ciltlerinde görmek mümkündür. Örneğin Abdülhalîm Efendi (Hacı Ebûbekirzâde)'nin eski Amasya mütesellimi Hacı Efendizâde Hacı Ebûbekir Ağa'nın evlâdından olup Köprü'de yerleşmiş olan Mehmed Efendi bin Hacı Mahmûd Ağa bin Hacı Ebûbekir Ağa'nın oğlu olduğunu Köprü eşrâfından Hacı Es'ad Ağazâde Es'ad Bey, Abdülhalîm Efendi'nin bizzat kendisinden nakletmiş, bunu da torunlarından Abdülhalîm Bey de tasdîk etmiştir.[120]

KAYNAKÇA

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, *es-Sefinetü'r Rasiye fi Târih-i Amasya,* İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no:K.1584.

Ahıshalı, Recep "Ruûs", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C. 35, İstanbul, 2008, s.272-273.

Akpınar, Turgut, "Hüseyin Hüsâmeddîn Yaşar", *TDV İslam Ansiklopedisi*,1998, C. 18, s. 551-552.

Alkan, Mustafa "Tanzimattan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü", OTAM, 19, Ankara: 2008.

Alkan, Mustafa Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi, *Vakıflar Dergisi* S:33, Ankara 2007.

Altuğ, Uğur, Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Dergâh-I Âli Çavuşluğunun Kariyer Yolları ve Çavuşlar, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD),* Mart 2016, C. 3, S. 5, s. 116-128.

Amasyalı Hüseyin Hüsameddîn "Koca Mehmed Paşa", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası,* S: 37, 1 Nisan 1332/14 Nisan 1916, s. 43-49.

Aydın, Mesut - Dündar, Recep Amasya Şehir Tarihleri, *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science,* 2013, 6 (3), s. 971-990.

Baltacı, Cahit, "Kadî-asker Rûznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti." *İslam Medeniyeti Mecmuası* vol., 4, no.1 (Temmuz 1979), s.55–100.

Baş, Eyüp Amasyalı Tarihçi Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in Tarih-i Osmanî Encümeni Üyeliği Dönemi, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, 21-23 Nisan 2017, C. 2., s. 187-199.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Basımevi, 3. Baskı, İstanbul, 2010.

BCA, 180.09.52.265.

[120] *Amasya Tarihi,* c. 11, s. 435.

Beyazıt, Yasemin, Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri, *History Studies,* Volume 5 Issue 1 Ocak/January 2013, ss. 39-69.

BCA, 180-9-0-0 / GENEL, 47 - 243 – 21, 02.08.1924

BOA, İ..TAL, 496/56, (H.28.11.1332).

BOA, MF. MKT, 1201/14 (H.17.10.1332).

BOA, MF. MKT, 1201/66 (H.16.11.1332).

Bozkurt, Fatih, Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 11, S.22, 2013, s. 193-229.

Câsim el-Ubûdî, Cengiz Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin" *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2000, C.21, s. 74-76.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1939.

Çavdar, Necati Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi -Journal of Turkish Researches InstituteTAED*-60, Eylül -September 2017, s. 629-644.

Çimen, Feyzi, "Dîvânü Lügâti't-Türk Üzerine İlk Dizin: Dîvân Anahtarı ve Hüseyin Hüsameddîn Yasar'ın İlmî Kişiliği", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2013,S. 1, s. 136-151.

Doğan, Ayhan - Çetin, Sadık, Osmanlı Maârifinde Muallim Motivasyonu Kaynaklarından Maârif Nişanı Ve Fazilet Mükâfatı, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (37) Nisan 2021.

Eroğlu Memiş, Şerife, Hurûfât ya da 'Askerî Rûznâmçe Defterlerinde Yer Alan Vakıf Kurumları Dışındaki Atamaların Kazâ-yı Kudüs-i Şerif Örneğinde İncelenmesi, *OTAM*, 39 /Bahar 2016, s. 75-104.

Güvemli, Oktay ve Güvemli, Batuhan, Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2015, 9(18), s. 18-42.

Hakverdioğlu, Metin (2021). Hüseyin Hüsameddîn Yasar'ın Amasya Şiiri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (27), s. 401-418.

Hızlı, Mefail, Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* C.12, S.:1, 2003 s. 367-426.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr

https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/vakif-kayitlar-arsivi/belge-ornekleri

Hüseyin Hüsameddîn, "Alaaddin Bey" (Osman Gazi"nin en büyük oğlu), *Türk Tarih Encümeni Mecmuası,* S. 5, (82), 1Eylül 1340/1 Eylül 1924, s. 307-318; S. 6 (83), 1 Teşrin-i

Evvel 1340/1 Ekim 1924, s. 380-384; S. 8 (85), 1 Mart1341/1 Mart 1925, s.128-133; S. 9 (86), 1 Mayıs 1341/ 1 Mayıs 1925, S. 9 (86), 1 Mayıs 1341/ 1 Mayıs 1925, s. 200-210.

Hüseyin Hüsameddîn, "Molla Fenari", *TOEM*, S. 19, ss.148-158; S. 95, 1 Teşrin-i Evvel 1926, s. 368-383.

İpşirli, Mehmet, "Cihet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, s. 546-547.

Kaçar, Mücahit Amasya Tarihi Müverrihi Hüseyin Hüsâmeddin'in Şâirliği, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu,* 21-23 Nisan 2017 , Amasya. 65-73.

Kandemir, M. Yaşar, "Hatîb el-Bağdâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1997, C.16, s. 452-460.

Köksal, Mehmet Fatih, "Hüseyin Hüsâmeddîn'in Amasya Tarihi'nin Kayıp Ciltleri" *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu,* 21-23 Nisan 2017 , Amasya.

Köksal, Osman, Osmanlı Şehrinin Kandilleri Mi Sönüyor? 19. Yüzyıl Sonunda Selanik'te Maddi Müzâyaka İçerisine Düşen Bazı Vakıflar Üzerine Bir Değerlendirme, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.719-732.

Köprülü, Orhan F. "Çavuş" *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 8, İstanbul, 1993, s. 236.

Kurt, Selami, *Tarih-i Osmânî Encümeni/Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yeri,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Kurun Gazetesi, 29 Haziran 1935.

Menç, Hüseyin, *Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi Hayatı, Eserleri Hakkında Yazılanlar,* Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

Menç, Hüseyin, *Tarih İçinde Amasya,* Ankara 2014.

Özcan, Abdülkadir "Târîh-i Osmânî Encümeni", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2011, C. 40, s.83-86.

Özcan, Tahsin, "Muhallefât", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C. 30, İstanbul, 2005, s. 406.

Öztürk, Erol Amasyalı Hüseyin Hüsameddîn'in Temel Adlı Eserinin Birinci Cüz'ü. *Electronic Turkish Studies*, 2013, 8(1).

Öztürk, Said, "Kassam," *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C. 24, İstanbul, 2001, 579.

Sahillioğlu, Halil "Ahkâm Defteri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul, 1988, s.551.

Sarıcık, Murat *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-eşraflık Müessesesi,* Ankara 2003 TL Yayınları.

Serbestoğlu, İbrahim & Açık, Turan Hüseyin Hüsameddîn'in Bilinmeyen Bir Eseri: Paşa Armağanı. *History Studies*, 2014, 6(4), s.155-178.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* Ankara 2014, TTK Yayınları.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi, Ankara, 2020.

ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDÎN YASAR

AMASYA TARİHİ

CİLT 1

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT

Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

2022

AMASYA TARİHİ

Birinci Cild

Muharriri

İstanbul Evkâf Müdîriyetinde
Kuyûd-ı Vakfiye Mümeyyizi
Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn

Yayına Hazırlayan:

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN

AMASYA

[3] Bismillâhirrahmânirrahîm

El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmu alâ seyyidi'l-mürselîn Muhammedi'n-nebiyyi'l-emîn ve alâ âlihî ve ashâbihi'l-müttakîn ve etbâ'ihi'l-mücâhidîn ilâ yevmi'd-dîn

Nev'-i beşerin ahbârını tasvîr, efkârını tenvîr, âsârını takdîr eden "ilm-i târîh"dir. Eşkâl-i muhtelifede hudûs ve tekerrür eden vekâyi'-i târîhiyye tedkîk olunursa dünyâ içün bir kıdem, zamân için bir bekâ tasavvur olunamaz.

Şu'ûn-ı âlemden her biri hudûs ve zevâl i'tibâriyle birer timsâl-i ibretdir ki hudûsunda bir hikmet, zevâlinde bin nasîhat mündemicdir. Hikmet-i hudûsunda kudret-i İlâhiyyenin bekâsı, nekbet-i zevâlinde mâ-sivânın fenâsı sâbit olur. O bir hikmetdir ki insâna basîreti celb eder. Bu bir nasîhatdır ki her mütefekkiri diyânete cezb eder.

İşte "ilm-i târîh" bu hikem-i hâdisâtı kâfil, bu nesâyih-i şu'ûnu şâmildir. Her kavmin dünyâda esbâb-ı kemâlini, avârız-ı izmihlâlini tasvîr eden "ilm-i târîh"dir. Bir kavmin sa'âdet-i hâlini ikdâr, **[4]** azamet-i istikbâlini ihzâr eden esbâb-ı mühimmenin biri de târîhini hakkıyla bilmekdir. Kâ'inâtda cereyân eden tebeddülâta, her kavm için ârız olan tahavvülâta atf-ı nazar-ı ibret etmeyen bir millet, hayât-ı siyâsiyyesini muhâfazada te'mîn-i istikbâl edemez. Tedrîcen sademât-ı mühlike-i zevâle ma'rûz olur.

Şu esbâb-ı mühimmeye binâ'en eslâf-ı kirâm, ilm-i târîhe fevkalâde ihtimâm ederek pek çok âsâr-ı muhallede te'lîf, umûmî ve husûsî kütüb-i nâdire tasnîf etmişlerdir. Buhârâ, Bağdâd, Hicâz, Haleb, Semerkand, Kudüs, Merv, Mısır, Yemen gibi bilâd-ı meşhûrenin ahvâl-i husûsiyyesine dâ'ir te'lîfine himmet edilen "Kütüb-i Tevârîh" fevkalâde kıymetdârdır.

Bunların her biri âid olduğu beldeden zuhûr eden e'imme-i ulemâyı, meşâyih-ı fukahâyı, kibâr-ı ümerâyı, a'yân-ı rü'esâyı, erbâb-ı sınâ'âtı; ensâb ve fürû'uyla, terâcim-i ahvâliyle mükemmelen zabt ve tafsîl ve ol beldeye âid olan şu'ûnât-ı hâdiseyi, vukû'ât-ı câriyeyi alâ-vechi's-sıhha kayd ve tatvîl ederek şâyân-ı ibret olan cihâtı enzâr-ı kâ'inâta arz etmekdedir.

Meselâ, "Ebû Bekir el-Hatîb el-Bağdâdî"nin "Târîh-i Bağdâd"ı ve "Lisâneddîn el-Hatîb et-Telmesânî"nin "El-İhâta"sı şu ifâdât-ı âcizânemin birer şâhid-i zî-hayâtıdır. Şu iki Hatîb'in himem-i meşkûresi, bu iki belde-i mu'azzamayı dolayısıyla âlem-i İslâmı **[5]** ihyâ edecek hidemât-ı ilmiyyedendir. Kemâl-i ihtimâm ile te'lîf edilen şu iki eser-i kıymetdârın nazîri, ma'a't-te'essüf henüz bizde mevcûd değildir.

İstanbul, Bursa, Edirne bir derece istisnâ edilirse bilâd-ı meşhûre-i Osmâniye'den hiçbirinin mükemmel, husûsî bir târîhi yokdur. Bunlarda yalnız ulemâ, meşâyih, şu'arâ bir derece zabt edildiği hâlde kılâ'-ı cesîme, bilâd-ı meşhûre feth eden vüzerâ, ümerâ gibi bahâdırân-ı İslâmın mükemmel terâcim-i ahvâline, ensâb ve fürû'una, himem ve hıdemâtına dâ'ir bir şey yokdur. Bir aşîretden cihângîrâne bir devlet çıkaran bir millet-i mu'azzama için şu gaflete ne kadar te'essüf edilse azdır.

Ez-cümle Amasya, sahâ'if-i tevârîhde mukayyed olan şöhreti, hâdisât ve ricâlinin kesreti i'tibâriyle bilâd-ı meşhûre-i Osmâniye'den ma'dûd olduğu hâlde târîhine dâ'ir şimdiye kadar her ciheti câmi bir eser-i nâfi' görülemedi.

Şu azîz vatana nâçîzâne bir hizmet, târîh-i İslâmın Amasya'ya ta'alluk eden nikât-ı mechûlesini keşf ve tahkîke gayret etmek üzere "Amasya Sancağı"nın vukû'âtına dâ'ir o menba'dan zuhûr, yâhud bu sancakda tavattun eden ricâl ve ulemâyı, a'yân ve şu'arâyı, meşâyih ve a'lâmı, meşâhîr-i benâmı, ashâb-ı hayrâtı, erbâb-ı sınâ'âtı mümkin mertebede ensâb ve fürû'uyla beraber ilâve ederek bir eser tahrîrini tasmîm eyledim. **[6]**

Şu eseri cem' ve telfîk için mukaddimenin nihâyetinde tafsîl edildiği üzere yirmi beş sene İstanbul, Amasya, Bursa, Hicâz, Sûriye ve sâ'ir bilâd ve kasabât-ı Osmâniye'de vâki' kütübhânelere, bunlarda mevcûd olan kütüb-i tevârîhe, münşe'ât ve mecâmi'-i eslâfa, mehâkim-i şer'iyye sicillâtına mürâca'at ve şâyân-ı istifâde olan kuyûd-ı kadîme, evrâk-ı

vakfiye, defâtir-i hâkâniyye ve mahkûkât-ı muhallede gibi vesâ'ik-i atîkayı taharrî ve mütâla'ada bezl-i makderet ederek terkîm ve bir mukaddime, iki bâba taksîm edib "Amasya Târîhi" nâmıyla tevsîm eyledim.

Binâ'en-aleyh, bir kavl-i meşhûra yâhud her yazılan târîhe mugâyir bir kayda tesâdüf buyurulursa me'hazlara bi'l-mürâca'a tashîh buyurulmasını erbâb-ı tedkîkden ricâya bir vesîle olmak için şu eseri enzâr-ı kâ'inâta arz ve takdîme cesâret etdim. "Feminallâhi'l-i'ânetü ve't-tevfîk".

MUKADDİME

[7]Amasya ve mülhakâtının esâmî ve mevâkı'-ı kadîme ve cedîdesine, mahallât-ı ma'rûfe ve nevâhî-i meşhûresine, ma'lûm olan âsâr-ı kadîme, mü'essesât-ı dîniyye, mebânî-i âliyyesine dâ'ir tafsîlâtdan bâhisdir.

"Amasya Sancağı" şarkan ve cenûben "Tokat" ve şimâlen "Canik" ve garben "Çorum" sancaklarıyla mahdûd olup; "Amasya, Hacıköyü, Havza, Köprü, Lâdik, Mecidözü ve Merzifon" kazâlarını hâvîdir. Şimdiki hâlde "Sivas" vilâyetine merbûtdur.

Hâl-i hâzırda yedi kazâdan müteşekkil olan bu sancak, a'sâr-ı sâlifede merkez-i saltanat ve on sancağı hâvî merkez-i vilâyet, ba'dehû on sekiz kazâya hâkim bir livâ merkezi olarak taksîmât-ı siyâsiyye i'tibârıyla pek çok tahavvülâta ma'rûz olduğu hâlde şöhret-i kadîmesini muhâfaza etmişdir. El-yevm, nüfûs-ı umûmiyyesi iki yüz seksen bin râddesindedir.

"Amasya Kazâsı" şarkan "Lâdik ve Erba'a", garben "Mecidözü" ve cenûben "Tokat" ve şimâlen "Havza, Merzifon ve Hacıköyü" [8] kazâlarıyla mahdûd olup, "Ezinepazar, Akdağ, Hakala, Geldiklan" nâhiyelerini, yüz altmış kadar kurâyı hâvîdir. Nüfûs-ı mecmû'ası altmış sekiz bin râddesinde olup kazâ merkezi "Amasya Beldesi"dir.

"Amasya Beldesi" şimdiki hâlde elli üç mahallâtı, sekiz bin kadar hâneyi, otuz yedi bin kadar nüfûsu hâvîdir. Merkez-i saltanat ve makarr-ı şehzâdegân olduğu zamânlarda yetmiş kadar mahallâtı, altmış bin kadar nüfûsu olduğu defâtîr-i atîkadan istidlâl olunur. Mu'ahharan şehzâdegânın merkez-i saltanatda ikâmeti ve Amasya'nın Sivas vilâyetine rabtı tensîb buyurulduğu cihetle eski şerefi zâyi' olmuş ve mahallât ve nüfûsu tenâkus etmişdir.

"Amasya", "Küçük Asya" denilen "Anadolu"da kâ'in, Karadeniz (Samsun)'den cenûba doğru yüz otuz üç kilometre geride vâki' "Ferhâd-Fon-Pont" dağının eteğinde bir belde-i kadîmedir.

Kadîmen mevki'i, şimâl-i şarkîden cenûb-ı garbîye doğru uzun bir vâdî olup aslâ tebeddül etmemişdir. (İris) Yeşilırmak'ın iki sâhili üzerinde mebnîdir. Ortası düz, cenûb ve şimâl tarafları mâ'il, manzara-i umûmiyyesi gâyet latîfdir.

Amasya, şimâl-i şarkîde kâ'in "Zemendû - Semendû - Ziyâre" mahallesinden, cenûb-ı garbîde vâki' boğazın müntehâsında "Çalan" **[9]** mevki'ine kadar takrîben on üç kilometreden ibâret bir tûlun mecmû'udur. Arzı bin metreden üç kilometreye kadar mütefâvit bir vüs'atdedir. Şark ve garb tarafları vâsi' birer sahrâ ve etrâf-ı selâsesi bütün ravza-i dilârâdır.

Cenûb tarafları "Pont" silsile-i cibâli ve şimâl tarafları "Canik ve Harşene" silsile-i cibâli ve garb tarafları "Şeyh Cû'î - Kelkis" ve "Karaman" silsile-i cibâli ile mestûr ise de cenûb-ı garbî, şark-ı şimâlî, şimâlin bir kısmı tarafları açıkdır. Açık yere "Amasya Boğazı" denir.

Şark-ı şimâlî tarafı "Sonusa-Taşova"ya, şimâl tarafı "Arguma-Suluova"ya ve cenûb-ı garbî tarafı "Derbend-Çalan"a nâzır, dervâze-i cesîm şeklinde üç boğazdır. Cenûb ve şimâl boğazları dar ise de şark-ı şimâlî boğazı oldukça genişdir. Amasya, şu üç dervâzesiyle cesîm bir kasr-ı âlîye, müstahkem bir sarây-ı dilrübâya benzer.

Şimâl boğazı on, cenûb boğazı dört kilometre kadar uzundur. Şark-ı şimâlî boğazı ırmak boyunca "Taşova"ya kadar tevessu' eder. Boğazların her üçünde de ırmak akar. Bu ırmakların her iki taraflarında bâğlar, bahçeler pek kıymetdârdır. Manzara-i latîfesi, hissiyâtı pek ziyâde okşar. Temâşâ-yı latîfinde ervâh-ı beşer zevkyâb olur. **[10]** Amasya'nın her tarafında zâhiren

görülen, bi't-tesâdüf yer altından zuhûr eden âsâr-ı kadîme harâbeleri, a'sâr-ı sâlifede pek ziyâde ma'mûriyet ve ihtişâma, pek büyük refâhiyyet ve intizâma nâ'il olduğunu isbât ve irâ'e etmekdedir. Bu âsâr-ı kadîme ileride keşf ve tedkîk olundukça Amasya'nın kıymet-i târîhiyyesi pek ziyâde kesb-i ehemmiyet edecekdir. "Takvîmü'l-Buldân"da "Sipâhîzâde Mehmed Efendi" Amasya'yı şöyle ta'rîf ediyor:

"Amasya, iklîm-i sâdisdendir ve Rûm'dan büyük bir şehirdir. Sûru ve kalesi ve bostanları ve büyük ırmağı ve dolabları vardır. Buna "Medînetü'l-Hükemâ" derler. Ve bunda gümüş ma'deni vardır. Sinop'un şark-ı cenûbîsindedir. İkisinin mâ-beyni altı günlükdür. Tûlu elli yedi derece otuz dakîkadır. Arzı kırk beş derecedir."

Şu ta'rîf "Merâsıdu'l-Ittılâ', Ikdü'l-Cümân, Tarîku'r-Reşâd, Lübâbü'l-İnsân, Lübbü'l-Lübâb ve Evzahü'l-Mesâlik" kitaplarının ta'rîfâtına muvâfık ve cümlesi yek-diğerine karîb olduğu cihetle bunların kuyûd ve ta'rîfâtını nakl ve terkîmden sarf-ı nazar edilerek "Dâ'iretü'l-Ma'ârif" nâm eserin ta'rîfi bi't-tercüme nakl edildi:

"Amâsya" (اماسيه) yâhud "Amâsyâ" (اماسيا) yâhud "Amâsya" (اماصيه) Küçük Asya'da bir medînedir. Sivas vilâyeti dâhilinde ismiyle müsemmâ, merkez-i livâ bir kasabadır. "Canik Dağları" eteğinde güzel bir vâdîde "İris" nâmıyla müsemmâ olan Yeşilırmak'ın iki sâhilindedir. **[11]** Samsun'dan cenûb-ı garbînin semt-i cenûbîsine doğru elli mil uzakdır. Sükkânı yirmi beş yâhud otuz beş bin nüfûsdur. Şimâlen dört derece elli dakîka arzda ve şarkan otuz üç derece dört dakîka tûldedir.

Etrâfı cânibleri kâ'im yüksek kayalar ihâta eder. Bunlardan solda kâ'in bir kayada kale âsârı ve iki burc-ı Yunânî vardır. Sultân Alâ'eddîn Selçûkî bu kaleyi ta'mîr etmişdir. Bu şehrin binâsı güzeldir. Çok bâğları vardır. Irmak ve dolab ile iskâ olunur. Pek çok âsâr-ı kadîmeyi hâvîdir. Ancak şimdiye kadar keşf olunamamışdır.[121]

"Küçük Asya Âsâr-ı Kadîmesi Târîh ve Coğrafyası" nâm eserinde Fransız müverrihlerinden "Charles Texier" Amasya'ya dâ'ir verdiği ma'lûmât-ı târîhiyye "Birinci Bâb"da nakl olunmakla beraber Amasya'yı şöyle tavsîf ediyor: "Amasya, iklîmi latîf ve sıhhî, mevki'i gâyet müstahkem olup kadîmen vâsıta-i münâkılât-ı ticâriyye olduğu münâsebetle refâh ve intizâm-ı kadîmini muhâfaza etmekdedir. Halbuki diğer mevâki'-i müstahkeme-i kadîme, metrûk ve mensî bir hâlde kalmışdır."

"Nüzhetü'l-Kulûb"da "Ebû Bekir el-Müstevfî" şöyle tavsîf ediyor: "Amasya, büyük şehirdir. "Sultân Alâ'eddîn Selçûkî" kalesini tecdîd etmişdir. Hâsılâtı her türlü şeydendir. Suyu, havası **[12]** güzeldir.122 "Hamdullâh el-Müstevfî", târîh-i güzîdesinde Amasya'yı bu me'âle karîb elfâz ile tavsîf etmekdedir.

"Şark Hâtırâtı" nâm eserinde Almanya mareşallarından meşhûr "Moltke" 1254'te Amasya'yı ziyâret ve şâyân-ı temâşâ olan yerlerini tedkîk ederek "Amasya, Anadolu şehirlerinin en güzellerindendir" demişdir.

Şâ'ir-i meşhûr "Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî", memdûhu olan Haleb hükümdârı "Seyfü'd-Devle-i Hamdânî" ile 342'de Amasya'yı ziyâret ve etrâf ve riyâzını seyr ü temâşâ etdiği zamân fethinden dolayı müşârün-ileyh Seyfü'd-Devle'yi medh ederken Amasya'yı şöyle medh ve ta'rîf ediyor.

وبلدةٍ جمعت من كل مبهجة / فما يفوت لمرتاد بها وطر
لكل مشترف من ربعها أفق / وكل مشترف من أفقها قمر

Şu iki beytin tercümesi şudur: "Amasya, insânı temâşâsıyla şâd ve mesrûr edecek her hüsn ü letâfeti nefsinde cem' etmiş bir belde-i azîmedir ki burada nâ'il-i matlab olmak için

[121] Diğer cihât-ı târîhiyyesi "Birinci Bâb"da nakl olunacakdır.
[122] Bu eser Fârisiyyü'l-ibâre olduğu cihetle tercümesi nakl edilmiştir.

tereddüd ve tekâpû eden her tâlib, her türlü maksûduna nâ'il, hâcetine vâsıl olur. Maksadını fevt ederek me'yûs olmaz."

Amasya, önünde havâlî-i vâsi'ayı şâmil bir hâneye müşâbih olup, bu hânenin her tarafı birer cebel-i âlîdir ki her yüksek **[13]** tarafın bir ufku vardır. Her ufkun yüksek yeri ay parçası gibi sivridir.

Amasyalı Tâcîbeyzâde fâzıl-ı meşhûr "Sa'dî Çelebi" Amasya'nın bâğ ve ezhârını ta'rîf, zevk ve mesârını tavsîf hakkında "Hayru Ahlâm" adlı Arabî bir eser-i edebî te'lîf etmişdir ki şu kıt'a-i belîga bu kitaptan nakl edildi:

روضة نورت حمائلها / وجرت بينها جداولها
قد خلا بالنا عن البلبال / إذ تغنت بنا بلابلها
شابهت نزهة لجنات / بنسيم الصبا عنادلها
كقصور الجنان أشجارها / وأزاهيرها قنادلها

Bunun tercümesi şudur: "Amasya, sırmalı kılıç bağları gibi uzun ve enli olan mevki'i çiçeklerle müzeyyen bir hadîka-i dilârâdır ki ortasında cereyân eden ırmakdan ayrılan harkları, bâğlarının ortasından akmakdadır. Bülbülleri âvâz-ı latîf ile tegannî etdiği zamân, gönlümüzde gam ve kederden eser kalmaz."

"Amasya, ekdâr ve mekârihden sâlim, şehirlere mahsûs olan kasâvetden ba'îd olarak cennât-ı âliyyâta; bülbülleri de letâfet-i hevâda, rikkat-i edâda nesîm-i sabâya; eşcâr-ı latîfesi intizâm ve irtifâ'da kusûr-ı cinâna; çiçekleri de eşkâl-i muhtelifede kusûr-ı cinânı tenvîr eden kandîllere benzemekdedir."

Daha pek çok şu'arâ, müverrihîn Amasya'yı nazmen ve nesren medh **[14]** ve senâ etmişlerdir. Fakat îcâz-ı maksûda muhâlif gördüğüm cihetle naklinden sarf-ı nazar ederek şu eser-i nâçîzin fihrist-i icmâli olmak üzere bir kasîde-i murabba'a tanzîm ve her murabba'ın zeylinde hâvî olduğu ma'ânî-i târîhiyyeyi şerh ve îzâh eyledim:

Etdikçe tecellî dile envâr-ı Amasya
Şevkile yakar kalbimi bir nâr-ı Amasya
Çeşmimde döner eşk-i şerer-bâr-ı Amasya
Kalbimde durur hasret-i dîdâr-ı Amasya

Şu tasvîr-i iştiyâk-âverin başlıca sebebi, "hubb-ı vatan"dır. Bu hiss-i müşterek bütün zî-rûhda mevcûd ise de hiss-i insânî umûmundan bâlâ-terdir. Vatan-yurd dâ'imâ muhabbetle te'âlî, hizmetle tecellî eder. "Hubbü'l-vatan mine'l-îmân" buyurulması bu husûsda burhân-ı celîdir. Vatana muhabbet, ona arz-ı hizmetle isbât olunur. Bu hubb-ı vatan sâ'ikasıyla fikrimi senelerce it'âb ederek vatanı i'lâya vesîle olan şu hizmeti intihâb eyledim.

Bu şehri yapan devr-i evâ'ilde Amîsdir
Derler ki Amâsîs'e dahi nâmı enîsdir
Şâ'ir dedi Elmâsiye'den hazfi selîsdir
Elmâsı çıkarmış gibi ahcâr-ı Amasya

Müverrihîn, Amasya'nın bânîsi hakkında ihtilâf eylediklerinden şu murabba' o ihtilâfâtı telhîs ediyor. Ekser-i akvâl-i **[15]** müverrihînden istidlâl edildiğine nazaran "Amasya" şehrini binâ eden "Amâs" nâmında bir zâtdır ki mu'ahharan "Amîs" nâmıyla da iştihâr etmişdir.

"Mufassal Kurûn-ı Cedîde"de Ahmed Midhat Efendi, "Amâsya", nâm-ı kadîmi "Amâse'â" olup eskiden "İris" ve el-yevm "Yeşilırmak" denilen dere üzerinde kâ'indir" diyor.

"Charles Texier" dahi "Küçük Asya Âsâr-ı Kadîmesi Târîh ve Coğrafyası" nâm eserinde "Amasya, nâm-ı kadîmi "Amâzîs"dir diyor." Mareşal "Moltke" de "Şark Hâtırâtı" nâm kitâbında Amasya'yı "Amâzûs ve Amîzûs" olmak üzere kayd ediyor.

"Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk"da "Muhammed Bin Ca'fer et-Taberî" ve "Ikdü'l-Cümân"da "Bedreddîn Mahmûd el-Aynî", Anadolu'da fütûhât-ı İslâmiyyeyi beyân ederken Amasya'yı "Amâse ve Amîse" nâmlarıyla kayd u zabt eyledikleri gibi "Ebû Nasr İbni Mâkûla" dahi "Kitâbü'r-Rüvât"da "Mâse" nâmıyla zikr ediyor.

"Acâ'ibü'l-Mahlûkât"da "Zekeriyyâ bin Mahmûd el-Kazvînî", Amasya nehrini "Nehr-i Amâs" ve "Künhü'l-Ahbâr"da "Âlî Çelebi" "Nehr-i Amîs" ve "Nehr-i İrîs" nâmlarıyla kayd etmeleri, Amasya şehri kadîmen "Amâs", ba'dehû "Amîs" nâmlarıyla meşhûr olduğunu tashîh eder.

"Mir'âtü'l-İber"de "Diyârbekirli Sa'îd Paşa" diyor ki, "Pont **[16]** kıt'ası ezmine-i kadîmede "Tîbâr, Sâlîb, Müznîk" denilen Türk kabîleleriyle meskûn idi. Mu'ahharan Trabzon ve Amîs (Amasya) şehirlerine Yunânîler hicret etdiler."

Şu ibâre Amîs nâm şehrin kadîmen ism-i meşhûru "Amasya" ve Türklerle meskûn ve muhâceret-i Yunâniyyeden mukaddem mevcûd olduğunu göstermektedir. Türklerin Pont kıt'asını istîlâ ve burada gâlibâne tavattun ve icrâ-yı hükûmet etmeleri hicret-i Nebeviyyeden takrîben 2450 sene kadar mukaddemlerine tesâdüf eder. Yunânîlerin muhâcereti ise hicretden 1650 sene kadar evvellerine müsâdif olup Amasya Yunânîlerin muhâceretinden evvel binâ edildiği anlaşılmaktadır.

Şu kuyûd-ı târîhiyyede mezkûr olan "Amâseâ" (آماسه ا) ve "Amâzîs" ve "Amâzûs" ve "Âmîzûs" ve "Amâse" ve "Amîse" kelimelerinin âhirlerinde bulunan "eâ" ve "îs" ve "ûs" ve "e" edât-ı nisbetleri ref' olundukda "Amâs" ve "Amîs" nâmı kalır. Şu nisbet, Amasya şehrini binâ eden "Amâs" nâm-ı diğer "Amîs" olduğunu isbât eder.

Amasya şehrinin târîh-i binâsına dâ'ir tevârîh-i umûmiyyede bir kayd-ı sarîh yok ise de "kurûn-ı ûlâ"nın nısf-ı evvelinden i'tibâren Amasya şehri tevârîh-i umûmiyyede mazbût ve ma'lûm olduğu muhakkakdır. Binâ'en-aleyh Amasya hicret-i Nebeviyyeden takrîben 2400 **[17]** sene mukaddem "Amâs" tarafından binâ edildiği sâbit olur. Şu hâlde Amasya, dört bin sene kadar kadîm bir şehr-i azîmdir.

Amasya şehrini binâ eden "Amâs" kimdir? Hangi kavme mensûbdur? su'âllerine cevâb vermek müşkildir. Kurûn-ı ûlâ târîhi mazbût olmadığı cihetle bu su'âllerin cevâbında her ne denirse zünûn-ı târîhiyyeden ma'dûd olacağı şübhesizdir. Ancak "Amâs" lafzından ve kurûn-ı ûlâda Pont kıt'asında meskûn olan akvâmdan istidlâl olunduğuna göre Türk kavm-i azîmine mensûb olduğu zann olunur.

Çünkü "Amâs" lafzı "ammak"[123] masdarından müştak bir isim olduğu, diğer müştakâtı olan "amac"[124] ve "amarat" ve "amak" ve "aman"[125] ve "amud"[126] ve "amur"[127] **[18]** elfâzından istidlâl olunur. Kurûn-ı ûlâda "Hitit-Hıtay" Türklerinin Pont kıt'asında meskûn oldukları ve müddet-i medîde icrâ-yı hükûmet etdikleri mülâhaza olunursa "Amâs" nâm zâtın bu Türklerden ve bunların hânlarından biri olduğu zannını takviye eder.

Şu zünûn-ı târîhiyye hakâyık-ı kat'iyyeden ma'dûd olmadığı gibi, ta'assub-ı millîden neş'et eden evhâm ve efsâne kabîlinden de değildir. "Küçük Asya'da Mensî Bir Hükûmet" nâm

---

[123] Bir nesneyi kemâl-i dikkatle görmek, gözlemek, korumak, ibrâz-ı hamiyyet etmek ma'nâsınadır.

[124] Gözlemek için nişân konulan ve gözlenilen yere denir. Bu ma'nâda "amak" dahi kullanılır. "Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk"da (Amac: el-Garazu'l-Mütekârib) diye mezkûrdur.

[125] Muhâfız ve hâmî ma'nâsınadır. Semerkand havâlîsinde Türklerin hâkânına mahsûs bir şehrin ismi olduğu ve ta'rîb olunarak "Amân" nâmıyla meşhûr bulunduğu "Mürûcü'z-Zeheb"de mestûrdur.

[126] Landon, talîka yaylı arabalarını çekmek içün atların boyunlarına geçirdikleri muhâfazalı halkadır ki "hamud" dahi denir.

[127] "Nihâyetü'l-Ereb"de mezkûr olduğu üzere Türklerin cedd-i a'lâsıdır. Ve mukdim, gayûr ma'nâsında "amarat" ma'nâsına müsâvî olur. Ve Türkistân'da meşhûr bir ırmak ismidir.

eser-i Fransevî'de Hitit hükümdârlarının tesâvîr-i mahkûkesi ve ma'lûmât-ı târîhiyyesi mütâla'a ve tedkîk olunduğu sûretde şu istidlâlin derece-i sıhhati takdîr olunabilir.

Ba'zılarının iddi'âsına göre "Amasya" Mısır hükümdârlarından "Amasîs" nâmıyla meşhûr bir zât tarafından binâ ve tesmiye edilmişdir. "Dâ'iretü'l-Ma'ârif"de Amasya'nın tercemesi bu zâtın tercemesinden sonra tahrîr edilmesi bu iddi'âyı tevlîd etmişdir. Halbuki bu iddi'â tevârîh-i umûmiyyeye muvâfık değildir.

Çünkü: "Amasîs" hicret-i Nebeviyyeden 1191 sene mukaddem Mısır tahtına cülûs ederek 44 sene hükûmet etdiği hâlde Pont kıt'asını istîlâ ve işgâl etdiğine dâ'ir kayd-ı târîhî yokdur. Olsa bile kable'l-hicre 1650 senelerinde mevcûd olan Amasya şehri ve nâmı kable'l-hicre 1191 **[19]** senelerinde binâ ve tesmiye edilmesi, hâsılı tahsîl kabîlinden olur. "Câmiu'd-Düvel"de Dervîş Ahmed Efendi, Ermeniler'den naklen "Amasya şehri Heykâniye krallarından Amasyus bin Armayus bin Arminak bin Hâ'ik ibni Tucrem bin Cevmer bin Yâfes bin Nûh (aleyhi's-selâm) tarafından binâ ve tesmiye edildiğini" yazıyor ise de "Mir'âtü'l-İber" buna efsâne diyor.

Çünkü: "Amasyus" cebel-i Ararat civârında "Hayka Amar" beldesinde hükûmet ve kable'l-hicre 2502 senesinde vefât etdiği tahrîr edildiği gibi bu târîhlerde Pont kıt'asında "Hitit" nâm Türk hükûmeti mevcûd olduğu isbât olunur. Tûfân, hicretden 3970 sene mukaddem olduğu ve Amasyus altıncı batında Yâfes bin Nûh'a erişdiği tedkîk olunursa her batnın 241 senede bir doğduğu efsânesini dinlemek lâzım gelir.

Zâten bu kralların bu târîhlerde mevcûd olduğunu isbât edecek delâ'il-i târîhiyye olmadığı cihetle umûm Avrupa müverrihleri bu gibi kurûn-ı ûlâ akvâline "hurâfât-ı kadîme" nâmını vermekdedir. Binâ'en-aleyh Amasya'nın binâsı Mısır hükümdârı Amasîs'e yâhud Ermeni krallarından Amasyus'a nisbet edilmesi bir münâsebet-i ismiyyeden ibâretdir. İkinci mısrâ'ın kâfiyesi olan "enîsdir" ta'bîri bu münâsebet-i ismiyyeye işâretdir.

Şu münâsebet, diğer kavl-i avâmı tevlîd etmişdir. Gûyâ vaktiyle **[20]** Amasya'da elmâs taşları çıkdığı münâsebetle "Elmâsiye" denmiş, ba'dehû kesret-i isti'mâline binâ'en lâm'ı hazf olunarak elsine-i âmmede "Amasya" kalmışdır. Şâ'ir-i meşhûr "Firdevsî-i Rûmî", "Şehnâme-i Osmânî"de şu beyitleriyle[128] bu tesmiye ve tahfîfe îmâ etmekdedir:

بگفت ای فرستادهٔ پادشا
ازین جایکاهم نباشم جدا
اماسیاکه الماس باشد بسنك
مرانیست دروی مجال درنك

Diğer bir rivâyet-i âmmede "Amasya'nın ilk fâtihi Melik Dânişmend Ahmed Gâzi halîlesi "Ümm-i Âsiye" Amasya'da ikâmet eylediği münâsebetle şehre "Ümm-i Asiye", ba'dehû tahfîf olunarak "Amasya" denmişdir. Nâm-ı kadîmi Harşene'dir." denilmekdedir.

"Târîh-i Âl-i Dânişmend"de fâtih-i müşârün-ileyhin halîlesi "Gülnûş Bânû" Amasya'da ikâmet eylediği mezkûr ise de "Ümm-i Asiye"ye dâ'ir bir sarâhat yokdur. Olsa bile bunlar vech-i tesmiye olamaz. Çünkü: Amasya nâmı kurûn-ı ûlâdan i'tibâren meşhûr ve ma'lûmdur, sonradan tesmiye edilmiş değildir. **[21]**

Bu gibi esâmî-i kadîmenin telaffuzu mütekellimlerin lehcesine ve tasarrufât-ı lugaviyyesine tâbi' ve mütegayyir olduğu târîhen meşhûrdur. "Hâfız Ebû Bekir el-Birzâlî", târîhinde ve "Abdulkâdir el-Kureşî", "el-Gurefü'l-Aliyye"sinde "Şemseddîn Muhammed el-Amâsî" ve "Şerîfeddîn el-'Amâsî" tercemelerinde Amasya'yı "Amasya" ve "Amâsıyye (عماصيه)" nâmlarıyla kayd ve zabt ediyorlar.

[128] 965'de Kütahya'dan Amasya vâlîliğine ta'yîn buyurulduğuna i'tirâz eden "Şehzâde Sultân Bâyezîd"in i'tizârını hâkî olmak üzere tanzîm etmişdir.

Amasya, kütüb-i tevârîh ve sâ'ir vesâ'ik-i şer'iyye ve icâzât-ı ilmiyye ve sûfiyyede "Medînetü'l-Hükemâ, Bağdâdu'r-Rûm, Rûmiyye-i Suğrâ, Ermeniyye-i Kübrâ, Hısnu'l-Mir'ât, Kubbetü'l-Ulemâ, Türbetü'l-Evliyâ, Dârü'n-Nasr, Dârü'l-İzz, Dârü'l-Fütûh ve Kasru's-Selâtîn" gibi evsâf-ı mümtâze ile tavsîf ve tesmiye edildiği kemâl-i iştihârına delâlet eder.

"Medînetü'l-Hükemâ", erbâb-ı akl ve hikmet şehri demekdir. Buradan kurûn-ı ûlâda coğrafya gibi mühim bir fennin muhteri'-i meşhûru "Strabon" ve ba'dehû "Koman Hânedânı" gibi bir imparator sülâlesi zuhûr eylediği münâsebetle tesmiye edilmişdir. "Tarîku'r-Reşâd, Lübâbü'l-İnsân, Evzahü'l-Mesâlik ve Takvîmü'l-Buldân" nâm eserlerde bu sıfatla mezkûrdur.

"Bağdâdu'r-Rûm", bilâd-ı Rûm'un ya'nî Anadolu bilâdının Bağdâd'ı demekdir. Buna üç vechile münâsebeti vardır: 1- Hıtta-i Irâkiyye'de "Bağdâd", merkez-i ulemâ-yı İslâm olduğu gibi Anadolu kıt'asında "Amasya" dahi merkez-i ulemâ-yı benâm olmuşdur. 2- Irâk'da "Bağdâd" Dicle nehrinin iki sâhili üzerinde binâ edilmiş olduğu **[22]** gibi Anadolu'da Amasya dahi Yeşilırmak'ın iki sâhili üzerinde inşâ edilmişdir. 3- "Bağdâd" şehri merkez-i celîl-i hilâfet olduğu gibi Amasya şehri dahi o zamân merkez-i âlî-i hükûmet olmuşdur. "Bezm ü Rezm" ve "Acâ'ibü'l-Makdûr" nâm eserlerde bu sıfatla mezkûrdur.

"Rûmiyye-i Suğrâ", "Küçük Roma" demekdir. Avrupa'da Roma şehri Hristiyanlık âleminde hükûmet ve Îseviyyet merkezi olduğu gibi Anadolu'da "Amasya", "Pont ve Kapad ve Kaya" kıt'alarından müteşekkil bir eyâlet ve mesîhiyyet merkezi olmuşdur. "el-Hamîs, Câmiu'd-Düvel, Behcetü't-Tevârîh" kitâblarında böyle mezkûrdur.

"Ermeniyye-i Kübrâ", Büyük Armanyak şehri demekdir. Kurûn-ı ûlâda Pont hükûmeti merkezi Amasya idi. Romalılar "Kapad ve Kaya ve Pont" kıt'alarını istîlâ etdikleri zamân bu iki dâ'ireyi birleşdirip bir eyâlet i'tibâr ve Amasya'yı merkez-i eyâlet ittihâz etdiklerinden bu eyâlete umûmen "Armanyak" nâmını vermişler idi. Devr-i İslâmda feth olunduğu zamân, bu eyâlet ismi Amasya'ya nisbetle kesb-i iştihâr etmiş ve bu cihetle "Ermeniyye-i Kübrâ" denmişdir. Bâlâda mezkûr olan eserlerde bu sıfatla da mezkûrdur.

"Hısnü'l-Mir'ât", "Âyîne kal'asi, Âyîneli Hisâr" demekdir. Bu sıfat, Amasya Kalesine alem olduğu hâlde tevsi'aten "Amasya" nâmı olmak üzere isti'mâl edilmişdir. Amasya'nın şimâlinde kâ'in kal'a-i bâlâ bedeninde düz ve yalçın mağaralar, bu tesmiyeye bâ'is olduğu **[23]** zann olunur. Bu mağaralardan birine el-yevm "Âyîneli Mağara" denmesi, bu zannı takviye eder. "Heşt-Behişt" ve "el-Kâmil" nâm târîhlerde böyle mezkûrdur.

"Kubbetü'l-Ulemâ", ulemânın merkezi ve "Türbetü'l-Evliyâ", evliyânın mecma' ve medfeni demekdir. Amasya, pekçok fuhûl-i ulemâya makar ve kibâr-ı evliyânın füyûzâtına mazhar olduğu bu vasıflarla tavsîf olunmasını intâc etmişdir. İcâzât-i ilmiyye ve sûfiyyede bu evsâf ile muharrerdir.

"Dâru'n-Nasr", nusret ve zaferin hânesi, merkezi demekdir. Bu nasr ve zafer, ordû-yı İslâmın en büyük kumandânı, sâlârı olan selâtîn-i izâmın himmet ve şecâ'atleriyle hâsıl olduğu münâsebetle, selâtîn-i İslâmın merkez-i saltanatlarına "Dâru'n-Nasr" denir. Amasya, Âl-i Selçûk, Âl-i Osmân selâtîn-i izâmından "Sultân Mes'ûd-ı Evvel" ve "Sultân Mehmed Hân-ı Evvel" hazerâtının merkez-i saltanatları olduğu zamânlarda vesâ'ik-i şer'iyye ve dîvâniyyede bu sıfatla mezkûr olmuşdur.

"Dârü'l-İzz", izzet ve sa'âdetin hânesi, merkezi demekdir. Bu unvân, şehzâdegân-ı kirâmın merkez-i emâretleri olan bilâda ıtlâk olunur. Amasya, Âl-i Selçûk, Âl-i Osmân şehzâdegân-ı kirâmından pek çok zevâtın makarr-ı ikâmeti, merkez-i emâreti olduğu münâsebetle tavsîf edilmişdir. **[24]**

"Dârü'l-Fütûh", fütûhâtın masdarı, yâhud mazharı demekdir. Amasya emâreti, saltanat-ı celîle-i Osmâniye'nin şarkî Anadolu'da fütûhât-ı azîmesine bâ'is, yâhud ulemâ ve meşâyih-i kirâmın ilm ve amelde fütûhât ve füyûzât-ı İlâhiyyeye mazhariyetlerine bâdî olduğu münâsebetle bu unvâna kesb-i istihkâk etmişdir.

"Kasru's-Selâtîn", pâdişâhların köşkü, makarrı demekdir. Amasya, 467 târîhinden 980 târîhlerine kadar beş yüz seneyi mütecâviz bir müddet zarfında selâtîn-i Selçûkiye ve havâkîn-i

Osmâniye'den pek çok zevât-ı izâmın kusûr-ı âliyesiyle muhteşem olduğu münâsebetle bu unvânı kazanmışdır.

Meşâhîr-i fuzalâdan "Iydîzâde Âkif Mustafa Efendi", ekser münşe'âtında Amasya'yı "Selîmiyye" nâmı ile tesmiye ve izhâr-ı teceddüd eylediği hâlde iştihâr edememişdir. Sâhib-kırân-ı zamân "Sultân Selîm Hân-ı Evvel" hazretleri gibi cihângîr bir pâdişâhın Amasya'da şeref-bahş-ı mehd-i vücûd olduğu bu teceddüde bâ'is olmuşdur.

Cennet gibidir sûy-ı cenûbunda Çakallar
Gûyâ ki beşikdir yed-i Kudret onu sallar
Meşşâta-i eyyâm-ı bahâr vechini allar
Bir la'le döner nâzıra ruhsâr-ı Amasya

Bu murabba', Amasya'nın etrâf-ı erba'asından bir tarafını ya'nî kıble **[25]** tarafını irâ'e eder. Amasya'nın Yukarı Pazar tarafında cenûb (kıble) tarafı "Çakallar" demekle meşhûr bir gülşen-i letâfetdir ki sath-ı zemînden takrîben iki yüz metre kadar mürtefi', zirvesi müstevî bir cebeldir. Bu cebel, meşhûr "Fon (Pont)" silsile-i cibâlinin eteğinde vâki'dir. Hey'et-i umûmiyyesi şimâlden cenûb-ı şarkîye doğru uzun, iki tarafı yüksek, ortası düz, şeklen müstatîl olduğu münâsebetle âdetâ uzun bir beşiğe benzer. Düz yerine "Hamza Düzü" denir. Havası gâyet sağlam, her tarafı bâğ-ı latîfdir.

Çakallar, sun'-ı Hudâ gibi gayr-i müretteb, fakat nazar-rübâ; taksîmât-ı dâhiliyyesi gayr-i müsâvî, fakat manzarası dil-firîb; her bâğının içinde bir kasr-ı âlî, bir veyâ iki yerinde gâyet gür mâ-i cârî, her suyun kenârında bir çemenzâr-ı latîf, her kasrın önünde bir gülistân-ı şerîf olduğu münâsebetle "Cennâtin tecrî min tahtihe'l-enhâr" vasf-ı Celîline lâyık bir hadîka-i dilârâdır.

Çakallar, eyyâm-ı bahârın letâfet-i fevkalâdesiyle tecellî, kırmızı gülleri, siyâh benli lâleleri âdetâ ruhsâr-ı hûbânı tanzîr eder. Güllerinin manzara-i ibtisâmını, lâlelerinin mübhice-i intizâmını temâşâ eden erbâb-ı safânın nazarında Çakallar, la'l-i gül-fâma bürünmüş bir arûs-ı nevbahâra benzer. Çakallar'ın vech-i tesmiyesi karîben zikr olunacakdır. **[26]**

Sağında bunun Karakaya cennet-i diğer
Bir hûb ferîdin iki ruhsârına benzer
Yıldız gibi ezhâr ile mestûr serâser
Bunlardan alır hep suyu gülzâr-ı Amasya

Çakallar'ın sağ ya'nî garb tarafında kâ'in "Karakaya" demekle meşhûr bir daha ravza-i behcet vardır ki Amasya'nın "Yukarıpazarı-Simre" kısmında tamâmiyle kıble tarafını ihâta eden yekpâre dağın bir parçası ve Çakallar'ın bir tetimmesidir. Bu cebel de "Ferhâd - Fon - Pont" dağının eteğinde olup, "Gökmedrese Mahallesi" üstünde "Zencîrli Kaya" kurbunda vâki' "Söngütlü Kaya"ya kadar garbdan şark-ı cenûbîye doğru takrîben dört kilometre tûlundadır.

Bu yekpâre dağ, ikiye münkasim olduğu münâsebetle "Dârü's-Selâm Mahallesi" üstünde vâki' "Hoca Sultân" önündeki yolun hizâsından i'tibâren şark taraflarına tesâdüf eden kısmına "Çakallar" ve garb taraflarına gelen kısmına "Karakaya" nâmı verilir. "Köşk Kayası" altında vâki' "İplik Çözen" mesîre-i meşhûresi "Çakallar" kısmından ve "Kurd İni" altında vâki' "Çanaklar" ve "Küpceğiz" mahallesi üstünde vâki' "Kaşık Pınarı" mesîreleri de "Karakaya" kısmından sayılır.

"Pîr Sinan", nâm-ı diğer "Şehre Küsdü" mahallesinin **[27]** üstünde vâki' şehre doğru çıkmış olan siyâh kayaya "Karakaya" denir ki bu nâm, mezkûr siyâh kayanın üstünde bulunan bâğlara alem-i mahsûs olmuşdur. Şu çıkıntı kayaya "Burun" denir. Bunun iki tarafları da "Karakaya"dan ma'dûd olduğu hâlde letâfet ve tarâvetde iki vech-i tâbdâra benzer.

"Karakaya" da "Çakallar" gibi letâfet-i hevâyı, nezâret-i dilrübâyı hâ'izdir. Benefşesi, çiğdemi, suyu mebzûl; kirazı makbûldür. Buranın manzarası Çakallar'ın düz yerlerine fâ'ik, her bâğı behcet ve nezâhet i'tibâriyle cennet demeğe lâyıkdır. "Kaya Paşa" ve "Üçler Suyu" bu bâğları ziyâret etdikden sonra Amasya hânelerini sîrâb eder.

Eyler iki menba' buranın zevkini ikmâl
Gûyâ ki biri âb-ı zülâl ü biri selsâl
Bir menba'ı yapmış Kaya Paşa gibi mifzâl
Diğer Acem Ağa gibi mi'mâr-ı Amasya

Bu cebelden cereyân eden suların meşhûru üç menba'dır ki sâhiblerinin nâmıyla meşhûr ve hıffet ve halâvetce birbirinden mütefâvitdir. Bunlara "Kaya Paşa Suyu, Üçler Suyu, Acem Ali Suyu" denir. Şu üç suyun menba'ı "Çakallar" semtindedir. Bir de "Çırçır Suyu" olup bunun menba'ı "Karakaya" semtindedir. Amasya'da en ziyâde iştihâr eden su, "Kaya Paşa ve Acem Ali Suları"dır. "Üçler Suyu", "Acem Ali Suyu"na mülhak ve "Çırçır" dahi mikdârı ve nef'i **[28]** azdır. Bunlardan mâ-adâ pek çok menâbi'-i mahsûsa var ise de menâfi'-i umûmiyyeyi en çok şu iki menba' te'mîn eder. Diğer menâbi'in bunlar kadar şöhreti, umûma menfa'ati yokdur.

"Kaya Paşa Suyu", "Çakallar"ın üç kilometre kadar ilerisinde vâki' "Ermiş Köyü" yaylasından nebe'ân ederek "Çakallar"a cereyân eder. Bu su kadîmen câri olup, Amasya ümerâsından "Torumtay Paşazâde Kaya Paşa" 805'de menba'ını tathîr ve mecârîsini ta'mîr eylediği münâsebetle "Kaya Paşa Suyu" denmişdir. Bundan evvel bu suya "Torumtay Suyu" denir idi. Emîr-i müşârün-ileyh "Torumtay"dan bi-tarîki'l-verâse hafîdi "Kaya Paşa"ya intikâl ederek eski nâmını muhâfaza etmekde idi.

"Kaya Paşa", Amasya'da hamâmını, mektebini binâ edib on beş mevki'de çeşmeler i'mâr ederek suyu 805'de vakf ve bu çeşmelere ve sâ'ir pek çok hânelere isâle ve îsâr ve evkâfını ta'yîn, menâfi'-i umûmiyyeyi bu sûretle te'mîn eylediğinden "Kaya Paşa Suyu" denmişdir. Bu vakıf, suyun akdığı her hâneden senevî on beş dirhem-i Osmânî ya'nî râyic-i hâzır üzere otuz üç kuruş kadar bir meblağ ahz u cem' ve evlâdından bir mütevellî ma'rifetiyle su yolu ve menba'ı tathîr ve su yolcusu vazîfesi i'tâ olundukdan sonra fazla-i vakfı "Kazancı Mahallesi"nde vâki' mektebine sarf olunması meşrûtdur.

Bu mekteb civârında kâ'in hamâmı vâridâtı kâmilen mektebe **[29]** meşrût olup, "Kaya Paşa" evlâdı zamânında gerek hamâmı, gerek mektebi ma'mûr iken tevliyet, paşa-yı müşârün-ileyhin zevi'l-erhâmından "Rahtuvân Mehmed Paşa" evlâdına intikâl eyledikde hamâm ve mekteb mahv u nâbûd olmuş, yalnız vakıf suyun vâridât-ı seneviyyesi cibâyet olunmakda bulunmuşdur.

"Acem Ali Suyu", "Çakallar"ın şarkında kâ'in "Zencîrli Kaya" civârında meşhûr derenin üstünde "Söngütlü Kaya" demekle meşhûr kayanın altından nebe'ân ederek bu da "Çakallar"a cereyân eder. Bu su da kadîmen câri olup Amasya hâcegânından ya'nî tüccârından Nîşâburlu "Hoca el-Hâc Acem Ali Ağa" 873'de mecrâsını inşâ ve Amasya'da on üç mevki'de çeşmeler ihyâ ederek vakf ve pek çok hânelere isâle etdiği münâsebetle "Acem Ali Suyu" denmişdir.

Bu su, mukaddemen "Üçler"in tasarrufunda olup, mu'ahharan "el-Hâc Mahmûd Çelebi"den "Acem Ali Ağa"ya şirâ'en intikâl etmiş ve bu da "Acem Ali Mahallesi"nde binâ eylediği mektebine ve menâfi'-i âmmeye vakf eylemişdir. Kendi mahallesiyle beraber diğer civâr mahallâta câri olan "Üçler Suyu"na "Acem Ali Suyu" denmiş ise de "Üçler Mahallesi"ne akan su, eski nâmını muhâfaza edebilmişdir. Halbuki bu "Üçler Suyu" da "Acem Ali Ağa"nın vakfıdır. Bu mektebin târîhçesi mahallesi bahsinde ve "Üçler"in kimler olduğu da "Üçler Mahallesi" bahsinde zikr olunur inşâallâh. **[30]**

Bu vakıf suya "Acem Alizâde Bâlî Bey" ve ba'dehû bunun evlâdı mütevellî oldukları zamân, mûmâ-ileyhin mektebi ve sâ'ir hayrâtı hüsn-i idâre edilmiş iken ba'dehû zevi'l-erhâm

olduklarını iddi'â ederek îfâ-yı tevliyet edenler, rüsûm-ı vakfiyeyi cibâyet etdikleri hâlde hayrâta bakmadıklarından erbâb-ı hayrın i'ânâtına muhtâc kalmışlardır.

"Çırçır Suyu", Ferhâd Dağı eteğinden nebe'ân ve Karakaya'ya cereyân eder. Bu da kadîmü'l-cereyân olup "Emîr Alâeddîn Alîşîr et-Türkmânî" tarafından 625 hudûdunda mecrâsı inşâ ve "Gökmedrese Mahallesi"yle civâr mahallâta icrâ edilmişdir. İbtidâlarında "Alişîr Suyu" dendiği mazbût ise de mu'ahharan "Çırçır Suyu" denmesine bâ'is ne olduğu anlaşılamadı. "Çırçır" ta'bîri "Alişîr" ta'bîrinden galat olması ağleb-i ihtimâldir. Bu su, ta'm ve halâvetce Amasya sularının umûmuna fâ'ik add olunmakdadır. Çaya gâyet elverişli olduğundan tiryâkîlerin çoğu bu suyu kullanır. Hayli zamândan beri mecrâsı tathîr edilmediği cihetle gâyet az akmakdadır.

Cennât-ı cihânın burası sanki ecelli
Şehzâdelere olmuş idi sayd mahalli
Enzâra olur Köşklü Kayadan bu da belli
Bir merkez-i sultân iken aktâr-ı Amasya

[31]Bu Karakaya letâfet-i manzara, kesret-i miyâh, safvet-i hevâ ile meşhûr bir mekân-ı âlî olduğundan cihet-i şarkiyyesi "Saltanat-ı Celîle-i Osmâniye Hânedânı"na mahsûs emlâk-i hümâyûn idâdına dâhil olmuş idi. Bu sebeble Osmanlı şehzâdegân-ı kirâmı Amasya'da ikâmet buyurdukları esnâda bu cihet-i şarkiyye şehzâdegâna "Saydgâh" olmuşdur. Ancak Karakaya cihetinde a'yân ve ümerânın emlâki bulunduğuna bakılırsa, "Saydgâh" olan cihet yalnız "Çakallar" olduğu anlaşılır. "Çelebi Sultân Mehmed Hân Hazretleri", Amasya'da icrâ-yı hükûmet buyurduğu esnâda el-yevm "Köşk Kayası" demekle meşhûr olan "Köşklü Kaya"da yüce bir köşk inşâ etdirmiş ve şehzâde "Sultân Ahmed" devrinde bu "Köşklü Kaya Eğlenceleri" şu'arâ-yı asrın vird-i zebânı, bütün avâmın dâstânı olduğu pek çok muharrerât-ı husûsiyye mütâla'asından istintâc edilmişdir. Bu köşkün bakiyye-i âsârı, harâbe-i kadîmesi el-yevm müşâhede olunmakdadır. "Şehzâde Sultân Mustafa" devrinde ma'mûriyyet-i sâbıkasını muhâfaza eylediği hâlde müşârün-ileyhin vefât-ı nâgehânîsinde taksîmâta ma'rûz olarak ismi dahi tebeddül etmişdir.

En sonra Çakalzâdelere kısmet-i evfer
Oldu buradan hîn-i teferrukda müyesser
Şimdi orası bunların adı ile eşher
Etdi bunu tahkîk perestâr-ı Amasya

[32] Bu âlî cebelin cihet-i şarkiyyesi bi't-tevârüs "Sultân Süleyman Hân-ı Evvel" hazretleri'ne intikâl eyledikde şehzâde-i hümâyûnları "Sultân Mustafa" Amasya vâlîsi olarak gelmiş ve burada "Sayfiyye" inşâ etdirip ikâmet eylediği esnâda meşâhîr-i ulemâdan "Seyrek Muhyiddîn Efendi" ve ba'dehû Merzîfonî "Hayreddîn Hızır Efendi" ve ba'dehû meşhûr "Sürûrî Efendi", hizmet-i ta'lîmde ve meşâhîr-i üdebâdan "Hamdî, Zamânî, Edâyî" gibi şu'arâ ve "Rüstem Beyzâde Gonca Keyvân" ve "Lala Beyzâde Benefşe Ahmed" ve "Gâzi Beyzâde Çiğdem Ali" Beyler ile "Çakalzâde Gül Sinan Çelebi" gibi nevresîdegân-ı nedimlik hizmetlerinde bulunmuşlar idi.

Bunlardan "Gonca, Çiğdem Beyler"e ve "Çakalzâde Lâle Ali Çelebi" ile "Gül Çelebi"ye ve lalası "Hamza Bey"e şehzâde-i müşârün-ileyh birer kıt'a bâğ ihsân ve temlîk etmişdir. El-yevm "Hamza Düzü" denilen yer lala "Hamza Bey"e, "Goncalık" nâmıyla ma'rûf olan "Hamza Düzü"nün cihet-i şarkiyyesi "Gonca Bey"e isâbet etdiği anlaşılmakdadır. "Gül ve Lâle Çelebiler"in mevki'i, "Hamza Düzü"nün cihet-i garbiyye ve cenûbiyyesi olduğu zann olunur. Bu zamânlarda şehzâde-i müşârün-ileyhe intisâb etmenin yolu benefşe, gonca, gül ve lâle redifli kasâ'id tanzîm ve takdîm olduğunu bilen şu'arâdan çokları bu yolda kasîdeler, gazeller

tanzîm ve takdîm etmişlerdir. Bunların bir kısmı "Müntahabât-ı Eş'âr" mecmû'alarında mündericdir. **[33]**

967'de Amasya vâlîsi iken "Kara Mustafa Paşa"nın mekrine uğrayıp âzim-i dâr-ı na'îm olan şehzâde "Sultân Bâyezîd"in gaybûbet-i ebediyyesi üzerine "Saydgâh-ı Şehzâdegân" olan buranın mecmû'u ümerâ ve erkân ve a'yâna fürûht edildiği esnâda Çakal[129]zâde "Gül Sinan ve Lâle Ali Çelebiler"e büyük bir kısmı isâbet ve ba'dehû "Lâle Ali Çelebi" hissesi mahdûmu "Lâlezâde Mehmed Çelebi"ye ve ba'dehû bu hisse de "Sinan Çelebi"ye intikâl etmiş idi.

Mu'ahharan müşârün-ileyh "Çakalzâde Sinan Paşa" Sivas vâlîliğinden ma'zûlen 1005 sâlinde irtihâl etmekle burası mahdûmları "Mahmûd, Yûsuf, Mehmed" paşalara ve kızlarına intikâl etmiş, "Mahmûd Paşa" bilâ-veled vefâtıyla hissesi fürûht edildiği gibi "Mehmed Paşa" dahi vefâtıyla mahdûmu "Ahmed Bey" ve Yûsuf Paşazâde "Ahmed Paşa, Mehmed Bey" hisselerine sâhib oldukları hâlde "Ahmed Paşa" 1076'da vefâtıyla kızları "Münevvere, Fâtıma" hanımlara ve "Mehmed Beyzâde Ahmed Bey" dahi 1091'de bilâ-veled vefâtıyla evlâd-ı inâsa ve sâ'irlere intikâl eylemiş olduğu Amasya târîhine hizmetkâr-ı fahrî olan muharrir-i âciz tarafından tahkîk ve mahkeme-i şer'iyye sicillâtından istihrâc edilmişdir. **[34]**

Mukaddemlerinde buralara tağlîben "Çakaloğulları Bâğları" deniyor idi. Ba'dehû tahfîf olunarak "Çakallar Bâğları" denmişdir. "Çakallar", Türkçemizde "Çakaloğulları" ta'bîrinden muhtasar olduğu emsâl-i adîdesiyle isbât olunur. Topaloğulları'na "Topallar", Ortakoğullarına "Ortaklar", Saloğullarına "Sallar" dendiği meşhûrdur.

Garbında bunun kûh-ı celî şöhre-i Ferhâd
Gûyâ eser-i aşk ile vermiş ana bünyâd
Rûmîler onun dâmenine Veng demiş ad
Lâkin budur u'cûbe-i ahbâr-ı Amasya

Karakaya'nın garb-ı cenûbîsine tesâdüf eden yüksek ve yalçın kayaya "Ferhâd Kayası" ve bu kayanın şarka doğru uzanan silsilesine de "Ferhâd Dağı" denir. Bu dağ, "Pont" silsile-i cibâlinin garben mebde'i add olunup, "Erzurum"a gider. Ve buradan "Îrân"a girip "Gîlân" civârında "Kûh-ı Bîsütûn"a ittisâl eder ve burada nihâyet bulur. Pont dağlarının mebde'i "Ferhâd", müntehâsı "Kûh-ı Bîsütûn" olduğu münâsebetle bu dağlara umûmen "Kûh-ı Bîsütûn" dendiği ba'zı coğrafya-yı Arabî kitâblarında görülmüşdür.

"Ferhâd Kayası", Amasya'nın cenûb-ı garbî boğazı üzerinde **[35]** olduğundan kayanın tesâdüf etdiği yerlere "Ferhâd Arası" denir. Kayanın sath-ı zemînden takrîben üç yüz metre kadar irtifâ'ı vardır. Cebhe-i garbiyyesi yalçın olup, üstü düz, şimâli eteği bâğ ve bostân olduğu hâlde cenûb-ı garbî eteği siyâh taşdan ibâretdir. Düz yerlerinin şark tarafları latîf yaylalara, sulak ve hevâdâr köylere gider. Tamâmiyle garba nâzır olan kayanın eteğinde zemînden takrîben üç metre kadar yüksek yerinde kavs şeklinde bir oyuk müşâhede olunmakdadır.

Bu oyuk takrîben altı kadem arzında ve iki buçuk metre kadar umkunda olup, gûyâ dünki gün oyulmuş gibi mücedded bir hâlde bulunduğu erbâb-ı temâşâyı hayrân etmekdedir. Kayanın isminden ve şu oyukdan ve mecrânın "Âhûr Önü"ne kadar imtidâdından istidlâl olunarak ba'zı hurâfât ihdâs edilmiş ve elsine-i avâmı şu rivâyet-i acîbe işgâl etmişdir:

Gûyâ ma'hûd "Şîrîn"e âşık olan "Ferhâd", ma'şûkasına vuslat uğuruna otuz dokuz günde (!) o büyük ve uzun su yolunu yaparken önüne tesâdüf eden bu kayayı aşk ile delmiş (!) olduğundan "Ferhâd Kayası" denmişdir (!)". Bu masala kuvvet vermek için "Ferhâd Kayası"nın üstünde el-yevm meşhûr olan beş metre uzunluğunda ve iki buçuk metre kadar genişliğindeki mezâr, "Âşık Ferhâd"a nisbet edilmiş ve eski zamân adamlarının boyu uzun olduğu gösterilmişdir. **[36]**

[129] "Çakal Kadı" demekle meşhûr olan "Bedreddîn Mahmûd Çelebi" evlâdına "Çakalzâdeler" denir. Bunlar "İçerişehir"de "Hâcı Mahmûd Çelebi Zâviyesi" evkâfına mütevellî idiler.

Amasya müverrihi "Kara Müftüzâde Mustafa Vâzıh Efendi", târîhinde bu "Ferhâd Kayası" mes'elesini tedkîk ve hall etdiği esnâda "El-cevâb: Şîrîn'e âşık olan Ferhâd delmişdir." diye iftâ ediyor ise de gâlibâ şu ictihâdında hatâ ediyor. Çünkü: Bu "Ferhâd Arası"nda vâki' "oyuk", her iki tarafdan ta'kîb ve tedkîk olunursa, Amasya'ya takrîben on beş kilometre kadar bu'd mesâfede cihet-i cenûbiyyede bulunan "Şâhîn Kayası" önünden ibtidâ ve bir metre kadar arzında ve iki metre kadar umkunda olduğu hâlde "Ferhâd Arası"ndan, "Memi Dede" önünden mürûr ederek "Gökmedrese, Şâmîce, Receb, Çeribaşı, Acem Ali, Uzun Mustafa, Gümüşlüzâde, Mehmed Paşa, Sevâdiye" Mahalleleri"ni dolaşıp "Bâyezîd Mahallesi"nde vâki' "Kibrithâne"nin cenûbunda bir kaya üzerinde dört metre kadar kutrunda murabba' bir şekilde oyulmuş olan deliğe müntehî bir su yolu olduğu anlaşılır.

Bu su yolu, vaktiyle gâyet muntazam, kârgîr olarak yapılmış olup, mecmû'-ı tûlü şu hesâb üzerine on sekiz kilometre kadar imtidâd eder. Bu su yolu, "Şâhîn Kayası" eteklerinde vâki' derelerin sularını cem' ederek Amasya şehrine yüzlerce seneler akdığı, su yollarının içinde müşâhede edilen on santimetre kadar kalın söngütlerden, kuru yosunlardan istidlâl olunmakdadır.

Bu su yolları, "Şâhîn Kayası" önünden şehre kadar bir siyâk **[37]** üzere yapılmış olup, şehre girdikçe cesâmet peydâ etdiği anlaşılıyor. Meselâ, "Şamlıca Mahallesi"ne tesâdüf eden kısmı cesîm olduğu gibi, "Mehmed Paşa Mahallesi"ne tesâdüf eden kısmında suların hâlâ mevcûd ve cârî bulunduğu, bahâr günlerinde tezâyüd ve eyyâm-ı hârrede tenâkus etdiği müşâhede olunur. Suların cereyânıyla beraber tezâyüd ve tenâkusu ve şehre girerken yolların harâb ve kuru olması tedkîk olunursa şehre girdikden sonra bu su yollarına diğer menâbi'den su karışdığı sâbit olur.

Şimdi, şu kadar âsâr-ı azîmenin ne kadar masrafla, kaç senede vücûda geleceği te'emmül olunursa bir Ferhâd'ın tek başına otuz dokuz günde değil otuz dokuz senede bile yapamayacağında şübhe edilemez. Üç saatlik bir bu'd üzerinde yapılan cesîm su yollarına sarf edilen kireç bile otuz dokuz günde yakılamaz. Hele dört beş yerde tünel şeklinde oyulmak şartıyla kayalarda icrâ edilen ameliyyât-ı cesîmeyi bir adama nisbet etmek kadar safvet-i derûn olamaz. Her hâlde bu cesîm su yollarını yapdıranların pek büyük iktidâr-ı mülkî ve mâlîye mâlik olduğu, olması lâzım geldiği şübhesiz görülmektedir.

"Kâmûsü'l-A'lâm"da Amasya'da icrâ-yı hükûmet eden "Pont" hükümdârlarından "Mihridad"ın "Zile"de yapdırdığı beyân olunan mecârî-i azîme, mebânî-i cesîme ile Amasya'da gerek kalede, **[38]** gerek şehrin derûn ve bîrûnunda görülen bu gibi âsâr-ı kadîme mukâyese olunursa bu su yollarını yapdıran dahi hükümdâr-ı mûmâ-ileyh "Mihridad" yâhud eslâfı olduğu tahmîn olunabilir. Amasya'yı ziyâret eden Alman, Fransız, İngiliz seyyâhları şu âsâr-ı kadîmeyi tedkîk ederek "Pont" hükümdârlarına nisbet etmekdedirler.

Bâlâda nakl edilen masalın ihdâsına bâ'is olan sebebin birincisi bu kayanın "Ferhâd Kayası" ve dağın da "Ferhâd Dağı" isimleriyle meşhûr olmasıdır. "Ferhâd-Şîrîn" masalı zâten hayâlî bir romandır. Bu romanın mevzû'u olan "Kisrâ-Şîrîn" mu'âşakası tahrîf edilerek "Ferhâd-Şîrîn" denilmişdir. "Nizâmî-i Gencevî" tarafından "Kisrâ-Şîrîn" mu'âşakasını musavvir olarak tanzîm edilen eser-i edebî, gâyet meşhûr ve makbûldür. "Kisrâ", Îrân şâhı "Husrev-i Pervîz" olup, "Şîrîn" de Bizans imparatoru "Moris"in kızı "Marya"dır. Bunların sûretleri Îrân'da "Kûh-ı Bîsütûn"da mahkûkdur.

"Ahbârü'l-İbâd ve Tarîku'r-Reşâd" kitâblarında muharrer olan ibâre-i Arabiyye'nin tercümesi şudur: "Bîsütûn Dağı", Irâk-ı Acem'de Gîlân bilâdında meşhûrdur. O dağın tepesine kadar çıkmak mümteni'dir. Bir yüzü yukarıdan aşağıya kadar düzdür. Arkasında bir mağara içinde su gözü ve üzerinde "Kisrâ ve Şîrîn" sûretleri vardır." **[39]**

"Bîsütûn" ta'bîri, "Pontus" ta'bîrinden galat-ı muharref olması ve Amasya "Pontus" silsile-i cibâlinin eteğinde bulunması gibi mülâhazât, şu rivâyet-i acîbeyi tevlîd etse gerek. Bu rivâyetin sıhhati farz edilse bile bu su yollarını ma'hûd Ferhâd'ın yapması târîhen pek uzak, pek vâhîdir. Çünkü "Kisrâ-Şîrîn" kıssası hicret-i Nebeviyyeden otuz sene mukaddem olduğu

hâlde, bu su yolları, hicretden yedi yüz sene evvel mevcûd idi. Şu hâlde bu kayaya "Ferhâd Kayası" denmesinin sebebi nedir?

Mü'ellifi, târîh-i te'lîfi ma'lûm olamayan bir mecmû'a-i târîhiyyede[130] mezkûr olduğu üzere; "Îrân şâhı "Husrev-i Pervîz", "Küçük Asya"yı istîlâ ve Amasya'yı işgâl etdiği zamân ümerâsından "Ferhâd bin Efrûhte"yi Amasya ve havâlîsi vâlîliğine nasb etmiş ve mezkûr su yollarını Amasya vâlîsi "Ferhâd" i'mâr eylemiş olduğu münâsebetle "Ferhâd Kayası" dendiği rivâyet edilmekdedir."

"Mir'âtü'l-İber"de beyân olunduğu üzere "Husrev-i Pervîz bin Hürmüz-i Tâcdâr bin Nûşîrevân-ı Âdil", hicret-i Nebeviyye'den otuz bir **[40]** sene mukaddem taht-ı Îrân'a câlis olup, hicretin yedinci senesinde maktûl olmuş ve kayınpederi bulunan Bizans imparatoru "Moris"i Rûmlar'ın hal' ve i'dâm etmelerine hiddet ederek Îrân ordusuyla İstanbul'a kadar hücûm ve Küçük Asya'yı işgâl etmiş ve yedi sekiz sene kadar "Pont eyâleti" Îrân hükûmeti idâresinde kalmışdır.

Şu istîlânın sıhhati, iddi'â edilen ta'mîr ve tesmiyenin ma'kûl olmasını îcâb ederse de "Ferhâd bin Efrûhte"nin Amasya vâlîsi olduğu ve bunun da mezkûr su yollarını ta'mîr eylediği târîhen meşkûkdur. Sahîh olsa bile bu istîlâdan sonra Amasya, Rûmlar'ın tekrâr idâresine rücû' ederek dört yüz yetmiş sene kadar bunların idâresinde bulunduğu zamân, Rûmlar'ın hasm-ı cânı olan Îrânlı bir kumandânın ismi feth-i celîl-i İslâma kadar nasıl muhâfaza ve nakl ü îsâl eylediği şâyân-ı tedkîkdir.

"Târîh-i Âl-i Dânişmend"de mezkûr olduğu üzere "Melik Ahmed Dânişmend Gâzi", 467 hudûdunda "Harcene (Amasya)"yi muhâsara eylediği esnâda ümerâdan "Ferhâd Gâzi", "Helvâcı Pınarı" önünden hareketle "Fon (Pont)" dağını aşıp, kıble tarafından Amasya üzerine inmesi tensîb edilmiş olduğundan, emîr-i mûmâ-ileyh "Ferhâd Gâzi" dilâverân-ı İslâm ile "Fon Dağı"na çıkdıysa da bi'l-muhârebe şehîd olarak oraya defn edilmişdir.

Şu kayda nazaran bu dağın üzerinde görülen mezâr-ı acîb, **[41]** ümerâ-yı Dânişmendiye'den olan bu "Ferhâd Gâzi" Bey'in mezârı olduğu ve mu'ahharan emîr-i müşârün-ileyhin nâmı bu dağa alem-i mahsûs olarak kaldığı anlaşılır. Yalnız mezârı sonradan büyük yapdıkları ve Âşık Ferhâd'a nisbet etdikleri tahmîn olunabilir. Her hâlde bu su yolları, iki bin sene mukaddem inşâ edildiği ve pek çok seneler cereyân etdiği şübhesizdir. Bu "Ferhâd Kayası"nın cenûb etekleri "Helvâcı Pınarı" ve şimâl etekleri "Veng" demekle meşhûr olup, her ikisi de şose yolu üzerinde kâ'indir.

"Helvâcı Pınarı", boğazın müntehâ-yı şarkiyyesindedir. 1064'de vefât eden esbak Amasya mütesellimi "Helvâcı Mehmed Ağa" tarafından oraya bir çeşme binâ edilmiş olduğu münâsebetle "Helvâcı Pınarı" denmişdir. Ba'dehû Amasya a'yânından "el-Hâc İbrâhim Ağa" 1210'da bu pınarı ta'mîr ve mecrâsını tathîr ederek suyunu icrâ ve birkaç dükkân vakf ve ihyâ etmişdir. Bu çeşme ile Ferhâd Arası'nda "Bey Pınarı" nâmıyla diğer bir çeşme olup, 1164'de esbak mîrlivâ-yı Mısır "el-Hâc Osmân Bey" inşâ ve suyunu icrâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. El-yevm her ikisi de harâbdır.

"Veng", "deng" vezninde ism-i alemdir. Tokat'a giden şose yolunun sol tarafında "Memi Dede Önü Mezârlığı"nın sonunda "Hacılar Meydânı" üstünde kâ'in bir sırtın ismidir. İki tarafı da Rûm ve Ermenî Hristiyanlarının kabristânıdır. Orada iki çatı ve ağdırma **[42]** olup, ikisinin arası açık bir yoldur. Bu yolun müntehâsında kis topraklardan müteşekkil kaya şeklinde bir kütle-i türâbiye vardır ki menfezlerden bilâ-inkitâ' sular damlar. Etrâfı çorakdır.

Damlaların cem'ine mahsûs olarak kayanın altında siyâh taşdan ma'mûl ufak bir havuz vardır. Damlayan sular bu havuzda toplanır. Suyu gâyet parlak ise de tatsız ve ağırdır. Burası bütün Hristiyanlar arasında muhterem bir mevki'dir. Her pazar günleri Hristiyanlar burada

[130] Bu mecmû'a-i târîhiyye esbak Çorum müftüsü meşâhir-i nüvvâbdan "el-Hâc Ahmed Efendi" yedinde olduğunu ve Çorum'da binâ eylediği kütübhânesine vaz' eylediğini muharrir-i âcize bu mecmû'anın münderecâtıyla beraber mecâlis-i adîdede beyân etmişdir.

ictimâ' ve ayş u işret ederek avdet ederler iken çorağını "cevher" diye yüzlerine, alınlarına sürerler.

Burası kadîmen Hristiyan kabristânı olduğu hâlde 1300 târîhlerine kadar Rûmlar'ın, Ermenîler'in buraya ancak kabristânı ziyâret kasdıyla nâdiren gitdikleri görülmekde olup metrûk, mu'attal bir hâlde harâb iken bu târîhden sonra ibtidâ Ermenîler'in, ba'dehû Rûmlar'ın pazar günlerinde mahall-i ictimâ'ı olmuş ve bu târîhden sonra iki millet arasında ba'zı rivâyât-ı acîbe zuhûr ederek buraya devâmları, hissiyât-ı dîniyyeden neş'et eylediğini anlatmak istemişlerdir.

Rûmlar diyor ki: "Havâriyyûndan "Piyer" nâmıyla meşhûr olan "Batras" telâmizesinden "Yovannis", Amasya sükkânını dîne da'vet etmek üzere me'mûren gelip orada oturmuş ve Hristiyanlığın hak olduğuna delîl olmak üzere taşdan su akıtmış **[43]** olduğundan buralar "Yovannis" nâmıyla meşhûr olduğu hâlde, mu'ahharan tahfîf olunarak "Veng" denmişdir."

Ermenîler diyor ki: "Havâriyyûndan "Ohannis", "Revân" dâhilinde "Açmıyazın" şehrinde ikâmet ve Ermenîleri dîne da'vet edib hasbe'l-îcâb "Kayseriyye"ye azîmet ederken Amasya'ya geldikde a'dânın ta'kîbinden kendini tahlîs için oraya gizlenmiş ve birkaç gün sonra susamış ve arkasında dayandığı taşa emr ederek suları akıtmış olduğundan buralara "Ohannis" nâmı verilmiş, sonradan tahfîf olunup "Veng" denmişdir."

Şu iki rivâyet tedkîk olunursa ikisi de bir menba'dan zuhûr eylediği anlaşılır. "Veng" isminde ve tahfîfinde ittihâd ve menşe'-i aslîsinde ihtilâf edildiği görülür. Romalılar ve Hristiyanlık târîhleri mütâla'a olunursa şu "Veng", gerek "Yovannis", gerek "Ohannis" ile lafz ve ma'nâda bir münâsebeti olmadığı görülür. Roma imparatoru zâlim-i meşhûr "Neron"un Roma'da neşr-i Îseviyyet eden "Batras" ile telâmizesini hicretden 562 sene mukaddem ya'nî mîlâdın ikinci asrında katl ve Hristiyanları pek fenâ ta'zîb etdiği meşhûrdur.

Amasya'da Hristiyanlık, ancak mîlâdın dördüncü asrı evâ'ilinde zâhir olduğu ve Ermenîler'in arasında Hristiyanlık, mîlâdın üçüncü asrında zuhûr etdiği ve hicretden 300 sene evveline **[44]** kadar Hristiyanların Roma devleti ricâlinden görmedikleri azâb ve şiddet kalmadığı mülâhaza olunursa, mîlâdın birinci ve ikinci asrında "Yovannis ve Ohannis" nâm râhiblerin Amasya'da neşr-i dîn ve ihtifâ etmesine vehim denir.

Torumtay Câmii ve Türbesi ve Halifet Gâzi Medresesi ve Türbesi taşlarının ba'zıları üzerinde mahkûk olarak görülen ibârât-ı Rûmiyye'den anlaşıldığına göre "Veng" tesmiye edilen mevki'in şark tarafında kadîmen bir kilise ve patrikhâne olduğu, mevki'inde görülen harâbeler isbât etmekdedir. Feth-i celîl-i İslâmdan sonra harâb olup, enkâzından medrese ve câmi-i şerîf ve türbe binâ edilmişdir.

"Târîh-i Âl-i Dânişmend"de mezkûr olduğu üzere 467 târîhine kadar Amasya patriki olan "Kâyrılus" esnâ-yı muhâsarada vefât ettiğinden "Vengliyus" Amasya patriği olup, "Melik Ahmed Dânişmend Gâzi" fâtihâne Amasya'ya girdikde patrîk-i mûmâ-ileyh "Vengliyus" nâ'il-i müsâ'ade olarak mezkûr kilise ve patrikhânede müddet-i medîde ikâmet etmişdir.

622'de Amasya kâdı'l-kudâtı olan "Takiyyeddîn Osmân bin Alî" imzâsıyla musaddak olan "Halifet Gâzi Vakfiyesi"nde ve ba'zı hudûdnâmede oralara "Vengiyüs" nâmı verildiği görülmekdedir. Şu vesâ'ik-i atîkaya nazaran patrîk-i mûmâ-ileyh "Vengliyus"un orada bir müddet ikâmeti bâ'is-i tesmiye olup, ibtidâ lâm'ı hazf olunarak **[45]** "Vengiyus", ba'dehû "yus" lafzı da terk olunarak "Veng" denmiş olduğu pek sarîhdir.

"Mustafa Vâzıh Efendi", târîhinde diyor ki: "Veng'de cesîm bir kilise var idi. Rûmiyye-i suğrâ (Amasya)'da bu kilise umûm Anadolu kiliselerinin merci'i idi. Amasya patrîki "Dağatur" bu kilisede ikâmet eylediği esnâda sefîr-i Nebevî "Dıhye bin Halîfetü's-Sahâbî" (radiyallâhu anh) hazretleri, mektûb-ı âlî-i Risâlet-penâhî'yi Rûm imparatoru "Herakl"e teslîm eyledikde, mazmûn-ı şerîfini tahkîk için bu "Dağatur"a irsâl ve sahâbî-i müşârün-ileyh Amasya'ya gelip teblîğ-i keyfiyyet eyledikde "Dağatur" Rûmları bu kilisede cem' ve kırâ'at ve kendisi tasdîk ve şehâdet etmekle, Rûmlar üzerine hücûm ve "Dağatur"u şehîd etmişdir."

Nakl ve te'yîdden ârî olan bu rivâyet, "El-Hamîs fî Ahvâli'n-Nefsi'n-Nefîs"de menkûl ve mezkûr ise de inde'l-muhaddisîn makbûl değildir.[131] Hazret-i Dıhye'nin Amasya'yı teşrîfi, Hazret-i "Suheyb-i Rûmî"nin Çorum'da defni gibi garîb ve gayr-i mevsûkdur. "El-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe"de mestûr olduğu üzere müşârün-ileyh "Dıhye-i Sahâbî" hazretleri, yedinci sene-i hicriyye evâ'ilinde imparator "Herakl"ın nezdine sefâretle i'zâm buyurulmuş ve imparatora "Humus"da **[46]** mülâkî olarak ikmâl-i emr-i sefâretle avdet ve 43 hudûdunda dâr-ı na'îme rihlet etmişdir.

Maşrık tarafı bir cebel-i şâhık-ı mesmûr
Zencîrli Kaya nâmı ile âleme meşhûr
Zencîri onun on sene evvel idi manzûr
Hayretle bakardı ana ebsâr-ı Amasya

Amasya'nın "Yukarı Pazar" kısmına nisbetle maşrık tarafı "Zencîrli Kaya" demekle meşhûr gâyet büyük, ucu sivri bir kayadır. Bu kaya, Pont silsile-i cibâlinden ayrılmış olup cenûbdan şimâle ya'nî Amasya'nın içerisine doğru uzanmışdır. Gümüşlüzâde Mahallesi cenûbunda vâki' "Çukur Bahçe" mevki'ine kadar girmişdir. Garba nâzır olan cebhesi düz ve yalçın olup, takrîben üç yüz metre kadar mürtefi'dir. Yalçın yerinde "Meşkgâh" hizâsında zemînden takrîben altmış metre yukarısında kayaya merbût bir arşın tûlunda, otuz santimetre kadar kutrunda bir zencîr olduğu münâsebetle "Zencîrli Kaya" denmişdir.

Bu zencîrin ne zamândan beri orada merbût olarak bulunduğu ma'lûm değildir. Hurâfât-ı kadîmeden olmak üzere Amasya'da deverân eden rivâyet-i acîbeden istidlâl edilmek mümkün olursa Amasya'da **[47]** icrâ-yı hükûmet eden "Pont" kralları zamânından kalma bir zencîr olduğu anlaşılır. 1311 târîhine kadar bu zencîr, mevcûd olduğu hâlde bir gece düşmüş ve "Temennâ Mahallesi"nde sâkin olan Ermenîler arasında gâ'ib olmuşdur.

Bu kayanın zirvesine karîb şimâl tarafında görülen aralığa "Gedikli Kaya" denir. Burası düz, çemenzâr-ı latîf olup eyyâm-ı bahârda şâyân-ı tenezzüh bir mesîredir. Yan tarafında su gözü, önünde latîf bahçeleri ve altında "Temennâ Mahallesi" vardır. Bu mahallenin üstünde bulunan düz yere "Meşkgâh" ve el-yevm kâf'ın hazfiyle tahfifen "Meşgâh" deniyor.

Bu mevki'de şeyhu'l-hattâtîn meşhûr "Hamdullâh Efendi", şâkirdâna ta'lîm-i hat, i'tâ-yı meşk etdiği münâsebetle "Meşkgâh" denmişdir. Bu mevki'in cenûbunda su gözesi olup, derin olduğu cihetle garbdan şarka iner kuyu şeklinde yapılmış ve taş merdiven ile inilmekde bulunmuşdur. Burayı 878 'de "Hızır Paşa"nın kethüdâsı "Hüsâmeddîn Ağa" binâ etmişdir.

"Gedikli Kaya"nın aşağı yerinde, şimâl-i şarkî tarafından "Çukur Bahçe"ye nâzır diğer bir kaya vardır ki üstü düz olduğu münâsebetle "Yassı Kaya" denir. Bu kayanın "Sığır Pazarı"na nâzır olan garb-ı şimâlî cebhesinde ezmine-i kadîmede türbe olmak üzere oyulmuş iki mağara vardır. Bu mağaralara âid tafsîlât-ı târîhiyye karîben zikr olunacakdır inşâallâh. **[48]**

Bâlus Kayası şarka uzanmış bu kayadan
Bulmuş eteği feyz ü şeref sun'-ı Hudâ'dan
Âlîdir onun menkabesi medh u senâdan
Zîrâ burada müstetir ebrâr-ı Amasya

Bu Zencîrli Kaya'nın arkasından şark tarafına doğru ve uzanıp giden kayaya "Bâlus Kayası" denir. Vech-i tesmiyesi ma'lûm olamayan şu kaya, "Lokmân Dağı"na iltisâk ve buradan "Pont" silsile-i cibâline iltihâk ve Lokmân Dağı'nda olan nokta-i iltisâkı bir dere teşkîl eder.

[131] "Bedreddîn Mahmûd el-Aynî", Sahîh-i Buhârî Şerhi'nin birinci cildinde Hazret-i "Dıhye"nin sefâretine dâ'ir pek mevsûk îzâhât vermekdedir.

Bu kayanın şimâl eteği gâyet latîf, manzarası dil-firîb bir mevki'-i âlî olup, kudret-i feyyâze-i Hudâ buraya her türlü hüsn ü letâfeti, feyz ü şerâfeti ihsân buyurmuşdur. Düz yerine "Beyler Sarayı" denir. Orada hilâfet-i mu'azzama-i Osmâniye'nin muhteşem bir sarâyı, hazret-i "Pîr İlyâs Halvetî"nin âlî bir türbesi olup, Pâdişâhân-ı Âl-i Osmân (edâmallâhu hilâfete neslihim ilâ âhiri'd-devrân) hazerâtından birkaç sâhib-kırân-ı zî-şânın mevlidi ve pek çok fuzalâ ve evliyânın medfenidir.

Bâlus Kayası mukâbilinde bulunan dağa "Lokmân Dağı" denir ki "Savakça Mahallesi" arkasından "Kibrîthâne" önüne kadar iner. Bu kayanın mühtehâsında yol üzerinde kadîmen türbe olmak üzere oyulmuş olan bir mağara vardır. Bu dağın cenûb tarafları gâyet yüksek, **[49]** hevâdâr bir yayla olup, Amasya'da Dârü'ş-Şifâ tabîbi "Reşîdeddîn Lokmân bin Hasan el-Harezmî"[132] nâm hekîmin mülkü olduğu münâsebetle yaylaya, dağa, suya umûmen "Lokmân Yaylası", "Lokmân Dağı" ve "Lokmân Suyu" denmişdir.

Hekîm-i mûmâ-ileyh, yaylada düz bir mevki'de medfûn olup, mezârı gâyet büyük yapılmışdır. "Ferhâd"ın mezârına müşâbih olup nübüvvet ve velâyetinde ihtilâf olunan meşhûr "Lokmân Hekîm" olmak üzere gösterilmekdedir. Fakat bu "Lokmân", "Ferhâd" gibi bir şahs-ı mevhûm olmayıp 727 sene-i hicriyyesi ricâlinden olan "Reşîdeddîn el-Harezmî"dir. Hekîm-i mûmâ-ileyhin ismi o rivâyet-i ma'hûdeyi tevlîd etmişdir.

Bâlus Kayası ile Lokmân Dağı arasında latîf, vâsi' bir dere olup her iki tarafı bâğ ve bostân, bahçe ve gülistândır. Bu dere, "Beyler Sarayı" üzerinde iki kola münkasim olup, bir kolu Sofular Mahallesi'ne ya'nî garb tarafına, diğer kolu da Bâyezîd Paşa Mahallesi'ne ya'nî şimâl tarafına iner.

Üstünde sarây-ı şeref-âbâd kadîmdir
İşte burası mevlid-i Sultân Selîm'dir
Bir kışla vü mekteb ile umrânı azîmdir
Bunlarla teceddüd eder edvâr-ı Amasya

[50] Elsine-i âmmede "Beyler Sarâyı", "Sarây Düzü" ve "Pîr İlyâs" demekle meşhûr olan bu mevki'-i müstesnâ, feth-i celîl-i İslâma kadar kimlere makarr u mesken olduğu ma'lûm olamadı. Fakat hükûmet-i Dânişmendiye'nin fethinden i'tibâren Amasya'ya hâkim olan selâtîn ve ümerâ-yı İslâmın merkez-i ikâmeti olmakla bir mevki'-i târîhî olarak tanınmışdır. Etrâfında ve üstünde câbecâ görülen harâbeler, bu makâm-ı âlîde pek çok zevâtın istirâhat ve icrâ-yı hükûmet etdiklerini isbâta medâr olur.

Burası 614 târîhli olarak bulunan bir vesîka-i şer'iyyede "Mülk-i Gıyâseddîn Şâh" diye ma'rûf ve mukayyed bulunması, "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" devrinden i'tibâren makarr-ı şehzâdegân olduğuna delîl olabilir. Mu'ahharan 665 târîhlerinde vüzerâ-yı Selçûkiyye'den meşhûr "Mu'îneddîn Pervâne Bey"in eniştesi olan "Emîr Gümüşlü (Emîneddîn Yûnus el-Müstevfî)" tasarrufuna geçip, emîr-i müşârün-ileyhin irtihâlinde evlâdına intikâl ederek tûl-i müddet bunların tasarruflarında kalmışdır.

"Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi" Amasya'da icrâ-yı emâret etdiği zamân, buraya bir kasr-ı âlî binâ edib şark tarafı "Gümüşlüzâde Köşkü", garb tarafı "Gümüşlüzâde Bahçesi" demekle meşhûr olmuşdur. Emîr-i müşârün-ileyh bahçesi başında binâ eylediği muhteşem, sengîn fakat ufak türbesinde halîlesi **[51]** "Döndü Hâtun" ve kerîmesi "Ayşe Hâtun" ile medfûndur.

800 senesi evâ'ilinde Amasya'yı vâlîlikle teşrîf buyuran "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretleri "Gümüşlüzâde Köşkü" yerini "Gümüşlüzâde Hoca Celâl Çelebi"den iştirâ ve ba'dehû bir sarây-ı âlî inşâ etdirmiş ve "Gümüşlüzâde Bahçesi" tamâmiyle "Gümüşlüzâde" sülâlesi yedinde kaldığından "Gümüşlüzâde Pîr İlyâs el-Halvetî" ve dâmâdı "Gümüşlüzâde Büyük

[132] Tercemesi "Bâb-ı Sânî"de zikr olunacakdır.

Abdurrahman Çelebi" ve diğer "Gümüşlüzâde Hayreddîn Hızır el-Halvetî" kaddesallâhu esrârehüm hazerâtı "Mahmûd Çelebi Türbesi" civârında diğer bir türbeye defn edilmiş ve bu sûretle "Gümüşlüzâde Bahçesi" tedrîcen kabristân olmuşdur.

Lâkin şark tarafı olan mevki'-i âlî, "Hânedân-ı Âl-i Osmân" için Amasya'da sarây-ı âlî olmak üzere üç yüz elli sene kadar kalmış ve "Sultân Murâd Hân-ı Sânî" ile "Sultân Selîm Hân-ı Evvel" hazerâtı gibi iki pâdişâh-ı âlîşânın mevlid-i sa'âdetleri olmuşdur. "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretleri burada on altı sene ve "Sultân Murâd Hân-ı Sânî" hazretleri yirmi sene ve "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" yirmi altı sene ikâmet buyurmuşlardır. Ba'dehû "Şehzâde Sultân Ahmed" ve "Alâeddîn" ve diğer "Şehzâde Sultân Ahmed" ve "Mustafa" ve "Bâyezîd" Çelebiler de burada icrâ-yı emâret etmişlerdir.

Bu sarây-ı âlî, harâbe-i kadîmesine nazaran vaktiyle büyük bir haremsarâyı, selâmlığı, kapı önünde ağalara mahsûs üç **[52]** dâ'ire-i cesîmeyi, iki hamâmı, iki matbahı, cesîm iki bahçeyi ve ortalarında mermerden masnû' birer havuzu ve garb-ı cenûbî tarafında diğer bir kasrı müştemil ve kâffe-i müştemilâtını muhît olmak üzere cesîm, kârgîr duvâr ile muhât olduğu anlaşılmaktadır.

1147 târîhine kadar bu sarây-ı âlî, mükerreren zelzele gibi hâdisât-ı kevniyyeye ma'rûz olarak mükerreren ta'mîr edilmiş olduğu hâlde bu târîhde vâki' olan zelzeleden musâb olmuş ve Îrân muhârebâtı tevâlî etdiği münâsebetle ta'mîr edilememiş olduğundan bir daha harâb olarak kalmışdır. 1241 zelzelesinde tamâmen münhedim olup, arsa-i hâliye şekline girmiş ve pek çok kıymetdâr taşlar yer altında kalmışdır.

1300 târîhinden i'tibâren etrâfdan tecâvüzâta ma'rûz olduğu görülmekle 1311 harîkında Amasya "Mekteb-i İ'dâdîsi" de muhterik olduğundan bir mekân-ı münâsib taharrî edildiği esnâda İstanbulî Ârif Beyzâde "Mahmûd Kemâl Beyefendi" Amasya mutasarrıfı olarak gelmiş ve müşârün-ileyhin tensîbi üzerine bu sarây-ı âlî bahçesinin semt-i garbîsine "Mekteb-i Âlî-i İ'dâdî" inşâ ve enzâr-ı umûmiye bu sarâyın yerini olsun hüsn-i muhâfaza etmeye celb edilmişdir.

Ermenîler'in ihtilâl-i hürriyet-perverâneleri, ihtilâcât-ı milliye şeklinde **[53]** cilve-nümâ olduğuna binâ'en "Amasya Sancağı" alay merkezi ittihâz ve bir tabur nizâmiye askeri ikâme edildiğinden 1316'da eski sarâyın orta yerinde muhteşem bir kışla binâsını elzem gören mutasarrıf-ı müşârün-ileyh ve redîf zâbitânı kemâl-i gayretle inşâ ve 1318'de ikmâl etmişlerdir.

Zâbitân-ı mûmâ-ileyhim taraflarından sarf edilen mesâ'î-i meşkûre sâyesinde eski hamâm ve matbah tecdîd ve bahçesi i'mâr edilmiş ve bir "Ta'lîm Meydânı" tesviye olunarak civârında bulunan "Mekteb-i İ'dâdî" ile bu kışla, Amasya'da efkâr-ı cedîde-i Osmâniye'nin tenvîrine pek büyük himmet etmiş ve bu sûretle tecâvüzât-ı nâ-revânın önü alınabilmişdir.

Yanında Soğuk Çeşme ki bir bâğ-ı İrem'dir
Hoş manzaradır lutf-ı hevâ dâfi'-i gamdır
Tesnîm gibi âbı dahi bir fazl-ı ni'amdır
Vermiş buraya behceti dâdâr-ı Amasya

Bu sarâyın cenûb-ı şarkîsinde kâ'in derenin iki tarafında bulunan bâğlara, bahçelere ve o dereye "Soğuk Pınar" denir. Bu dereden cârî olan suya dahi "Soğuk Pınar Suyu" denmekdedir. Bu derenin yukarısı pek latîf orman olup **[54]** fındık ağaçları ve sâ'ir eşcâr-ı müsmire mebzûlen bulunur. Ortasından cereyân eden su, gâyet gür ve soğuk olup derenin iki tarafında mevcûd olan değirmenleri idâre ve bâğları iskâ ederek altında bulunan mahallâtı ihyâ etmekdedir,

Bu Soğuk Pınar Suyu, Lokmân Dağı'nda hekîm-i mûmâ-ileyhin mezârı civârından nebe'ân ederek bu latîf dereye cereyân eder. "Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi" kendi mahallesinde binâ eylediği müte'addid çeşmelere bu sudan isâle ve îsâr etmişdir. Dâdâr-ı hakîkî olan Cenâb-ı Hakk'ın şu dereye ihsân buyurduğu letâfeti, bu su fevkalâde tezyîd ederek

manzara-i tabî'iyyesine hüsn ü revnak vermiş ve havasının gâyet sağlam olması merâtib-i âliye erbâbını kendine celb etmişdir.

Bir kal'a-i müstahkemedir semt-i şimâli
Âsâr-ı girân-mâye-i eslâf ile mâlî
Şimdi ise ümrân u sükûndan içi hâlî
Gûyâ siper-i dâfi'-i peygâr-ı Amasya

Amasya'nın şimâl tarafları yüksek kayalar ile muhât olup bu kayalardan tâm Amasya'nın ortasına nâzır olan bir kayanın üstünde gâyet müstahkem ve sa'bü'l-mürûr bir kale mevcûd olup âsâr-ı kadîmesi **[55]** muhayyir-i ukûl olarak meşhûddur. Kurûn-ı sâlifede pek çok akvâm-ı muhtelife ve hükümdârânın mahall-i sükûn ve tahassünü olduğu münâsebetle her birinden pek çok âsâr-ı kadîme-i kıymetdâr kalmışdır.

Amasya'nın etrâf-ı muhtelifesinde isimleri mazbût ve âsâr-ı kadîmesi meşhûr olduğu üzere yedi kale olduğu istidlâl olunur. Bunlar da hurûf-ı hecâ tertîbi üzere "Arguma, Enderûn, Bâlus, Harşene, Zemendû, Fon, Kelkis" kaleleridir. Bunlardan mâ-adâ kale harâbesi olduğu zann edilen ba'zı âsâr-ı kadîmeye tesâdüf olunmakda ise de bunları isimleriyle beraber îzâh edecek bir kayd bulunamamışdır.

1- "Arguma Kalesi": Suluova'ya nâzır olan şimâl boğazının müntehâsına karîb bir mevki'inde boğazın iki tarafında karşılıklı olarak binâ edilmiş olduğu harâbe-i hafîfesinden anlaşılmakda olup, gerek boğaz ve kale gerek önünde bulunan cesîm ova "Arguma" nâmıyla meşhûr ve kuyûd-ı atîkada muharrerdir.

Fakat bu ismin sûreti "Arguma, Argumas, Argunama, Argunamas" gibi eşkâl-i muhtelifede mukayyed olduğuna bakılırsa "Argun Amas" şeklinden muhaffef olduğu zâhir olur. Şu tahfîf-i zâhirî, bu kalenin "Argun Amas" tarafından binâ edildiğini ihtâr ve eski Türkler'in âsâr-ı kadîmesinden olduğunu iş'âr etmekdedir. **[56]**

2- "Enderûn Kalesi" nâmıyla mukayyed olan "İç Kale", muharrerât-ı atîkada "Bâtın Amasya" nâmıyla da mestûrdur. Bu kale Amasya muhîtinin içinde olup şarkan "Helkis Mahallesi" ve garben "Sâbıkeddîn Mahallesi" ve cenûben "Yeşilırmak" ve şimâlen "Harşene Kalesi" ile mahdûd ve tûlu bin iki yüz metre kadar mümtedd olup "Aşağı Kale" dahi denir. Dört kapısı, iki burcu olup garb tarafı gâyet metîndir.

Irmak sâhilinde bir sûr-ı azîm temeli müşâhede olunup bu sûrun irtifâ'ı "Mağdinus Kapısı" sûruyla mukâyese olunduğu sûretde ırmağın yatağından i'tibâren on iki metre kadar olduğu anlaşılır. Zelâzil-i mütevâliye te'sîrâtıyla bu sûr-ı azîm harâb olduğundan tesviye olunmuşdur.

Kapıların biri "Helkis" tarafında, diğeri "Alçak Köprü" önünde olup, ikisi de bî-lüzûm olduğundan hedm edilmişdir. "Alçak Köprü" önündeki kapıya "Sarây Kapısı" denip 1281'de Amasya mutasarrıfı "Ziyâ Paşa" tarafından hedm edildiği ve oldukça mükemmel, siyâh mermerden masnû', tâkı pek zarîf olduğu beyân edilmekdedir.

"Mağdinus Kapısı" Sultân Bâyezîd Câmi-i Şerîfi önünde olup ufak olduğundan mürûr u ubûru teshîl için 1326 senelerinde tevsî' edilmişdir. Muharrerât-ı atîkada "Mağdenüs, **[57]** Mağdinus, Ma'denuvâz" gibi eşkâl-i muhtelifede mestûr olup el-yevm "Mâdenüs" denmekdedir. Bu kapıya "Mâdenüs Kapısı" dendiği gibi önündeki köprüye dahi "Mâdenüs Köprüsü" denir.

"Meydân Kapısı", garb tarafında meydâna giden yol üzerinde "Sâbıkeddîn Mahallesi" önünde vâki'dir. Bu kapı ve üstü ve bütün muhîti gâyet sağlam olup hedmi, binâsından müşekkel bir hâlde metîn olduğundan daha pek çok seneler hâdisât-ı kevniyyeye mukâvemet edebilmesi me'mûldür.

Bu "İç Kale"nin arkasında kâ'in mağaraların hizâsında bir sarây-ı kadîm harâbesi görülmekde olup elsine-i âmmede "Kızlar Sarâyı" denmekdedir. Bu sarâyın harâbesinden

istidlâl olunduğuna göre iki kapısı, dâhiliyyesi, hâriciyyesi, bahçesi, iki hamâmı ve matbahı vardır. Bunlar umûmen toprak altında kalıp dâhiliyye kısmı yüksek, hevâdâr bir mevki'dedir. Hâriciyye duvârı ve kapısı duruyor.

Cenûb tarafında olan kapısı gâyet cesîm olup garba nâzır ve önü bayırdır. Etrâfı muhkem ise de üstü münhedim olmuşdur. Diğer kapısı şarka nâzır olup "Helkis Mahallesi" önündedir. Bu kapı ufak olup, tünel şeklinde yolu vardır.

Bu sarâyın "İsfendiyâr Sarâyı" nâmıyla mezkûr olduğunu **[58]** "Cihân-nümâ"da "Kâtip Çelebi" tasrîh ederek, "Kastamonu hâkimi "Kötürüm Bâyezîd oğlu İsfendiyâr", bu sarâyda ikâmet eylediğinden "İsfendiyâr Sarâyı" denmişdir." diyor ise de isâbet edemediği anlaşılıyor.

Bâb-ı evvelde görüleceği üzere hâkim-i mûmâ-ileyh "Bâyezîd Bey" tarafından mahdûmu "İsfendiyâr Bey" sefâretle Amasya hâkimi Şâdgeldi Paşazâde Devâtdâr "Ahmed Bey" nezdine gelip bir mâh kadar ikâmet eylediği "Bezm ü Rezm"de muharrer ise de bundan sonra yüz elli seneden ziyâde Osmanlı şehzâdegânına, hâtunlarına, sultânlarına makarr olan bu sarâyda bu kadarcık ikâmet eden "İsfendiyâr Bey"e nisbet edilmesi biraz müsteb'addır.

Pek çok vesâ'ik-i şer'iyye ve sicillât-ı atîkada mukayyed olduğu üzere 990 târîhlerinden i'tibâren boş kalan bu sarây-ı âlîde Amasya a'yânından Seydî Alizâde "İsfendiyâr Çelebi" bin İskender Çelebi bin Hızır Çelebi tûl müddet me'mûren ikâmet ve îfâ-yı nezâret etdiği münâsebetle "İsfendiyâr Sarâyı" denmesi ağleb-i ihtimâldir.

Bu iç kaleyi ve sarâyı binâ eden kimdir? su'âline cevâben "Charles Texier" diyor ki: "Bu iç kaleyi "Pont" hükümdârlarından üçüncü "Mihridad" târîh-i mîlâdîden iki buçuk asır evvel binâ edib Roma cenerallerinden meşhûr "Pompeyus" târîh-i mîlâdîden yarım asır evvel Amasya'yı zabt ve işgâl eylediği esnâda hedm ve tahrîb ve ba'dehû "Roma Hükûmeti" ta'mîr etdirmişdir. **[59]**

"Behcetü't-Tevârîh, el-Aylem ve Câmiü'd-Düvel" târîhlerinin verdiği ma'lûmâta nazaran "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" Amasya'yı merkez-i saltanat ittihâz eyledikde 540 hudûdunda bu iç kaleyi ta'mîr ve câmi ve medrese ve hamâm ve sarây binâ ve irtihâline kadar bu sarâyında ikâmet etmişdir.

Sultân-ı müşârün-ileyhin sarâyı el-yevm "Kurşunlu Mahallesi" ile "Ahî Sa'deddîn Mahallesi"nin bir kısmından ibâret olan ırmak kenârı olduğu kayden anlaşılmakdadır. Yukarı Hamâm'ın üst tarafında Yaşar Mehmed Efendi'nin hânesinden i'tibâren garba doğru ırmak kenârında bulunan rıhtım bu sarâyın temeli olduğu kadîmen mütevâtirdir. Bu sarây-ı âlî, devr-i Selçûkî'de ma'mûr iken 718 zelzelesinde musâb olmuş ve ba'dehû kudâtdan "Ziyâeddîn Mes'ûd bin Ahmed" ve ahfâdı tasarrufunda bulunmuşdur.

853'de bir kısmı "Alâ'eddîn Alî el-Mes'ûdî" tarafından mescid-i şerîf ittihâz ve vakf edilip diğer aksâmı tamâmen bir mahallenin cebhe-i cenûbiyyesini teşkîl etmişdir. El-yevm Saraczâde "Yaşar Mehmed Efendi"nin veresesi tasarrufunda bulunan hâne, bu sarâyın hâriciyyesinden ma'dûd olduğunu ve hâriciyye kapısı gâyet mükellef, tâkı musanna' bir hâlde 1271 târîhine kadar mevcûd iken hânelerinin tecdîden ta'mîrinde pederinin hedm eylediğini merhûm "Yaşar Efendi" beyân etmekde idi. **[60]**

3- "Bâlus Kalesi": Beyler Sarâyı'nın şark-ı cenûbîsinde el-yevm kışlanın şarkında vâki' bir mahalde olduğu harâbesinden anlaşılır. Bu kalenin yeri "Gümüşlüzâde Köşkü" demekle de meşhûr olduğundan orada görülen harâbe kalenin yâhud köşkün enkâzı olduğu pek de ma'lûm değildir. Her hâlde kayden sâbit olan "Bâlus Kalesi" bu mevki'de idi. Bu kale şimâl boğazına nâzır olduğundan boğaz muhâfızı olmak üzere telakkî edilmekdedir. Kalenin mevki'i yüksek, cürmü ufakdır.

4- "Harşene Kalesi": Karîben îzâh edilecekdir.

5- "Zemendû Kalesi": Amasya'nın cihet-i şarkiyyesinde kâ'in "Ziyâre Mahallesi"nin nâm-ı kadîmi olup, karîben mahallât bahsinde zikr olunacakdır.

6- "Fon Kalesi": "Çakallar"ın cihet-i garbiyyesinde olduğu "Târîh-i Âl-i Dânişmend"in ta'rîfinden anlaşılır. İbtidâ-yı fetihde "Abdullah Gâzi" tarafından 468'de tahrîb edilmişdir.

7- "Kelkis Kalesi": Amasya'nın cenûb boğazında vâki' olup iki geçeli olduğu harâbelerinden anlaşılır. "Kelkis" bahsinde zikr olunacakdır.

Envâ'-ı sanâyi' ile enzârda mümtâz
Ankâ gibi germiş kanadın etmede pervâz
Şâhîn gibi semt-i feleğe doğru ser-efrâz
Olmuş bu vakâr ile nigeh-dâr-ı Amasya

[61] Amasya'nın âsâr-ı kadîmesinden bir numûne-i muhteşem olan bu kalenin harâbesini tedkîk eden enzâr-ı temâşâ-gerân, her tarafından bir mahâret, her köşesinden bir san'at, her taşının vaz'ında bir dikkat görmemek kâbil değildir.

Amasya'nın kısmen şimâl tarafını muhît ve kaleyi hâvî olan bu kayanın cebhesi düz olup arkası "Kırklar Dağı"na istinâd etmişdir. Temeli, arzan enli olup zirvesine doğru daralmakdadır. Tûlu, Helkis Bahçesi'nin orta yerinden ibtidâ ederek "Kamereddîn Mahallesi" nihâyetine kadar takrîben iki buçuk kilometre imtidâd eder. İki tarafları da yükseldikçe daralır, mahrûtî bir şekil alır. Zirvesi düz olup şark tarafı engin, garb tarafı yüksekdir. Yan tarafları mahrûten açılmış kanad gibi kabarık, önü garba doğru mâ'ildir. Şu vaz'iyyeti, garba doğru havaya uçan şâhîne benzer. Bu kale, Amasya'yı a'sâr-ı kadîmeden beri ta'aarruz-ı a'dâdan muhâfaza eden bir nigehbân olduğunu târîh-i umûmî söylemekdedir.

Derler ki bunu Harşenedir eyleyen inşâ
Etmiş ona kendi adını sonradan i'tâ
Yapmış burayı kendisine mesken-i zîbâ
Bu kal'a yüzünde görülür gâr-ı Amasya

El-yevm "Kal'a-yı Bâlâ" ve "Yukarı Kale" demekle meşhûr olan **[62]** bu kale tevârîh-i Arabiyye'de "Harşene" nâmıyla meşhûr olup, hâkim olduğu bilâda umûmen "Harşenûn" denir. Bu kale ibtidâ "Harşene" nâm zât tarafından binâ edilip bânîsi nâmıyla mezkûr olmuşdur.

"Mu'cemü'l-Buldân"da "Yâkût-ı Hamevî" diyor ki: "Harşene, evvelinin fethi ve sânînin sükûnı ve noktalı şın ve nûn ile "Malatya" kurbunda bir beldedir. Oraya "Seyfü'd-Devle-i Hamdânî" gazâ ve "Mütenebbî" şiirinde zikr ü senâ etmişdir." "Harşene bin Rûm ibni İlikan bin Sâm bin Nûh" (aleyhi's-selâm) binâ eylediğinden bânîsi ismiyle mevsûm olduğu menkûldür. Hakkında "Ebû Nüvâs"[133] şunu demişdir:

إن زرتُ خرشنة أسيرا / فلكم حللت بها مغيرا [134]

"Harşenûn" bir kıt'anın ismidir ki "Harşene" bu kıt'anın merkezidir."

"Ensâbü's-Sem'ânî, Merâsıdu'l-Ittılâ', Lübbü'l-Lübâb" kitâblarında aynı harekât ile zabt edilen, "Harşene bilâd-ı Rûm'dan Malatya kurbunda bir beldedir. "Harşenûn" dahi bir kıt'anın ismidir ki "Harşene" beldesi bu kıt'aya hâkimdir. Burada gümüş ma'deni vardır." diye mestûrdur.

"Bezm ü Rezm"de Azîz bin Erdeşîr el-Esterebâdî diyor ki: **[63]** "Amasya Kalesi, Harşene nâmıyla müsemmâ bir mevki'dir ki kubbe-i feleğe nâzır, gâyet mürtefi'dir. İnmesi çıkmasından müşkil, çıkması da âdetâ mümteni'dir.

---

[133] Ebû Firâs (Ed.)

[134] Bugün Harşene'ye esir olarak gelmişsem
Daha önce buraya hücum ederek gelmiştim (Ed.)

"Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâ'ib-i Timûr"da Şihâbeddîn Ahmed bin Arabşâh-ı Rûmî diyor ki: "Sultân Bâyezîd Hân-ı Evvel" şehzâdegânından "Sultân Mehmed ve Mûsâ" çelebiler "Harşene" nâmıyla mevsûm olan Amasya kalesinde idiler ki o kale gâyet-i irtifâ' ile meşhûr ve metânetle mezkûrdur."

"Tercüme-i Kâmûs"da Âsım Efendi diyor ki, Harşene, şın-ı mu'ceme ile hardele vezninde Rûm diyârında bir beldedir. Tırâzu'l-Müzehheb nâm kitâb-ı ta'rîbde hâlâ Anadolu'da belde-i Amasya olmak üzere mersûmdur. Bânîsi olan "Harşene bin Rûm bin Sâm bin Nûh (aleyhi's-selâm)" ile müsemmâdır. Ve ona selefde "Seyfü'd-Devle-i Hamdânî" gazâ etmekle, "Mütenebbî" bir kasîde ile vasf eylemişdir. Bu beyit ondandır:

حتى أقام على أرباض خرشنة
تشقى بها الروم والصلبان والبيع

"El-Aylemü'z-Zâhir"de "Mustafa Cenâbî Efendi" ve "Câmiü'd-Düvel"de Dervîş Ahmed Efendi ve "Tehyîcü'l-Gusûn" dîbâcesinde el-Hâc Hızır Efendi, "Harşene", Amasya ve kalesinin nâm-ı kadîmi" olduğunu **[64]** tasrîh ediyorlar. "Târîh-i Âl-i Dânişmend"de "Harşene" yerinde "Harcene" mezkûr olup Amasya'nın nâm-ı kadîmi olduğu mestûrdur.

Şu delâ'il-i târîhiyyeden hâsıl olan netîceye göre "Harşene", Amasya Kalesi'ni binâ eden zâtın ismi olup kaleye alem-i mahsûs olmuşdur. Bu kalenin bender-i ticâreti, medâr-ı sa'âdeti olan şehre dahi "Amasya" denip bu şehrin merkezi, muhâfızı da "Harşene" olduğundan yek-diğeriyle tesmiye edilmişdir. Bu şehir ve kale yek-diğerinin mütemmimi, lâzım-ı gayr-i müfârıkıdır. "Târîhü'l-Ümem, Ikdü'l-Cümân" kitâblarında "Amasya" ve "Harşene" nâmları mestûr olup kaleye "Harşene", şehre dahi "Amasya" dendiği vukû'âtın ta'kîbinden anlaşılır.

Bu kalenin bânîsi olmak üzere gösterilen "Harşene", ta'bîr-i diğer "Harcene", "Amas" gibi bilâ-nisbet olmayıp âbâ vü ecdâdı zikr edilmekdedir. Fakat bunların zabtında erbâb-ı târîh arasında tehâlüf vardır. Bu "Harşene", "Mu'cemü'l-Buldân"da "Rûm bin İlikan bin Sâm bin Nûh (aleyhi's-selâm)" ve "el-Kâmil"de "Rûm ibni Esved bin Sâm" ve "el-Kâmûs"da "Rûm bin Sâmoğlu" olmak üzere zabt olunmuşdur. Harşene'nin pederinde ittifâk ve ceddinde ihtilâf olunmakla beraber bu sülâle erbâb-ı neseb nezdinde ma'lûldür.

Çünkü erbâb-ı târîhin zabtına nazaran evlâd-ı Nûh'un yeryüzünde intişârı Tûfân'dan takrîben 670 sene sonradır. Akîb-i intişârda "Harşene"nin gelip bu kaleyi binâ etdiği farz edilse bile **[65]** yedi asır zarfında batnen üç, yâhud iki vâsıta ile Hazret-i Nûh'a ittisâli mümkün olamaz. Sâm bin Nûh'un İlikan, Esved, Rûm adlı oğulları olmadığını bütün nessâbelerin zikr eylediklerine binâ'en "Harşene"nin esâmî-i âbâ ve ecdâdında ta'rîb, tahrîf ve hazf olduğu şübhesizdir.

Harşene, Rûm, İlikan, Esved isimleri mu'arreb, muharref olmakla beraber hangi kavme mensûb oldukları pek de ma'lûm değildir. Fakat tedkîk ve tahlîl olunduğu takdîrde "Amas" gibi Türkler'den oldukları zannı pek ziyâde kuvvet bulur.

Çünkü: Lugat-ı Arabiyye'de cereyân eden usûl-i ta'rîb, kelimât-ı mu'arrebenin esâslarını tebdîl etmeksizin hurûfunu ve suver-i telaffuzunu tahvîl ederek kelimât-ı Arabiyye eşkâline vaz' ve lehce-i Arabiyye'ye tatbîk etmekden ibâretdir. Bu esmâ şu usûl üzere tahlîl ve esâsları tedkîk olunursa Türk isimlerinden ibâret oldukları münfehim olur. Usûl-i ta'rîbde "sağır kâf'lar, kaf; ve cîm ve sîn'ler şın; ve şın'lar sîn; ve kaf'lar hâ; ve pâ'lar fâ" harflerine tebdîl edildiği meşhûrdur. "Hocend, Cürcân, Cûcân, Kâşân, Kûmes, Hartenc, Fergana" isimlerinin asılları olan "Kûgend, Gürgân, Kûçân, Kâsân, Kûmeş, Karteng ve Parkanc" isimleri târîhen mazbûtdur. Bu asla binâ'en "Harşene"nin aslı dahi "Karasanc ve Karasan" olduğu anlaşılır. **[66]**

"Texier"nin Harşene yerinde "Karisini" zabt etmesi bu aslı te'yîd eder.

Âsâr-ı atîka ulemâsından "Teodor Reinach", Pon Hükûmeti nâm eserinde müverrihîn-i kadîmeden "Herodot" ve "Kisenofon" taraflarından yazılan âsârdan nakl ederek diyor ki: "Pon

kıt'asında "Mihridad-Mitrad" hükûmeti teşekkül etmezden mukaddem "Hâlîb-Sâlîb" ve "Tîbâr" ve "Mosnik-Bozok" ve "Makron" ve "Sân-Çân" akvâmı meskûn idi."[135]

Şu akvâmın Türk oldukları bâlâda "Mir'âtü'l-İber"den naklen tahrîr edilmiş idi. "Sânlar", târîhen "Zânlar-Çânlar" demekle meşhûr olan Türkler olup "Zanit[136]-Canik" şehri bunların âsârından olduğu ma'lûm ve "Amasya Kalesi"ni binâ eden "Karasan" bunların ceddi olması ağleb-i ihtimâldir. "Harcene" rivâyeti "Karaçan" olmasını daha ziyâde takviye eder.

Şu esâs üzerine bu "Harşene"nin pederi gösterilen "Rûm" ismi, bunun pederi gösterilen "İlikan" ismine bakılırsa esâmî-i Rûmiyye'den olmayıp Türk ismi olduğu zann edilir. Şu hâlde **[67]** "Rûm", bir ism-i menhût olup "Barûm"[137] isminden evveli naht edilmiş ve "İlikan", mu'arreb olarak "İli Hân"[138] ve "Esved", "Usvet"[139] olduğu tahmîn olunur. Türkler'in ceddi "Yâfes bin Nûh" olduğuna göre "Sâm" ismi muharref olup "Süli"[140] yâhud "Sülim"[141] olduğu muhtemeldir. Şu ihtimâle binâ'en, "Sâm" add edilen "Sülim" ile Hazret-i Nûh arasında hayli butûn hazf edilmiş olur.

Tevârîh-i Arabiyye'de zabt ve tertîb edilen şu nesebin tamâmiyle yalan olmayıp yanlış olduğu ve Pon kıt'asında "Kurûn-ı Ûlâ"da meskûn olan akvâmın mâhiyet-i milliyyesini bir derece ta'yîn edeceği teslîm olunursa şu ensâbın kıymet-i târîhiyyesi takdîr edilmiş olur.

Bu kalenin bânîsi hakkında şark ve garb arasında tebâyüne karîb bir tehâlüf vardır. Müverrihîn-i Arab, bu kalenin bânîsi "Harşene" **[68]** olduğunu beyân etmekde müttahidü'l-lisân oldukları bâlâda nakl edilen kuyûd-ı târîhiyyeden anlaşılmışdır. Avrupa müverrihleri "Kurûn-ı Ûlâ"nın nısf-ı evvelini edvâr-ı mechûleden i'tibâr ve bu devre âid her türlü ma'lûmât-ı târîhiyyeyi esâtîr-i evvelîn olmak üzere telakkî ederek, ba'zıları bu kıt'ada bulunan âsâr-ı kadîmeyi Pon krallarına atf ve isnâd ve bir kısım müdekkiki tereddüd edib daha evvele doğru ircâ'-ı nazar etdikleri görülmekdedir.

Erbâb-ı tedkîkden "Texier", Küçük Asya'ya âid eserinde diyor ki: "Bu kaleyi burada icrâ-yı hükûmet eden "Mihridad", mîlâd-ı Îsâ'dan iki buçuk asır evvel binâ etmişdir." "Vital Könye" dahi "Asya'da Türkiye" adlı eserinde bu kavli nakl ve te'yîd etmekde olup, şark ve garbın bu husûsda nokta-i nazarı tehâlüf ediyor. Bu tehâlüfü el-yevm Küçük Asya'da "Hitit-Hıtay" hükûmet-i kadîmesi hakkında bezl edilen mesâ'î-i cedîde netîcesinde keşf edilecek âsâr-ı kadîmenin hall edeceği şübhesizdir.

Bu kale şarkdan garba uzun, şimâl tarafları düz, cenûb tarafları engin ve etrâfı takrîben on beş metre kadar mürtefi' taş duvâr ile muhâtdır. Şark tarafı garba nisbetle aşağı, garb tarafı daha yüksek, üstü umûmen düz ve murabba'dır. Garb taraflarının irtifâ'ı şarka nisbetle yirmi metre kadar ziyâdedir.

Kale, bir mahalle i'tibârında olup iki burcu, iki kapısı, **[69]** bir sarâyı, bir câmii, bir medresesi, bir zâviyesi, bir imâreti, bir kuyusu ve iki hamâmı vardır. Burcun biri şarka diğeri şimâle nâzır olup mevki'leri yüksekdir. Kapılardan biri Şamlılar Mahallesi'ne ya'nî şimâl-i şarkîye, diğeri de Hızır Paşa Mahallesi'ne ya'nî garba nâzır olup bunlar el-yevm mevcûddur. Şimâle nâzır olan kapısı gâyet büyük, taşdan ma'mûl ve musanna' olup yüksek tâkında ibârât-ı mahkûka var ise de Latin hurûfu olduğundan anlayacak bir kimse bulunamadı.

Kalenin şark tarafında kapı civârında düz bir mevki'de câmi-i şerîf harâbesi olup nısf-ı mihrâbı, minâresinin bir metre kadar temeli müşâhede olunmakdadır. Bu câmi-i şerîfin yeri

---

[135] "Pon" kıt'asında kadîmen meskûn olan akvâmın tafsîlâtı "Bâb-ı Evvel"de derc edilecekdir, inşâallâh.

[136] Buna "Çanit-Sanit" de denir. Âhirinde bulunan "te" harfi edât-ı nisbet olduğu â'ile-i Tûrâniyye elsinesini tedkîk edenlere ma'lûmdur.

[137] "Barum" eski Türkçemizde "varım, vuslat" ma'nâsınadır. Tükler'den bir kabîlenin ismi olup bunlara "Barumlar, Barmılar" denir.

[138] "İli Hân", eski Türk hâkanlarından birkaç zâtın ismidir.

[139] "Usvet", "âkil" ma'nâsına olup, "akıl ve edeb" ma'nâsına olan "us" kelimesinden müştakdır.

[140] "Süli ", "Sülmek" masdarından me'hûz olup yüce, refî' ma'nâsınadır.

[141] "Sülim", "rif'at" ma'nâsına olup Küçük Asya'da kadîm Türk kabîlelerinden bir kabîle pederinin ismi olduğu "Mir'âtü'l-İber"de mestûrdur.

kable'l-feth "Endere Kilisesi" olduğu kuyûd-ı atîkada görülmüşdür. Bu kilise, "Pont" vâlîsi "Andronik Koman" tarafından binâ edilip zamân-ı fetihde kalede sâkin olan Hristiyanlar Amasya'da iskân edildiği münâsebetle câmi-i şerîfe tahvîl edilmiş ve mükerreren zelzeleden musâb olarak emîrü'l-hâc "Şemseddîn Şâdgeldi Paşa" tarafından 774 hudûdunda müceddeden kârgîr bir câmi-i şerîf ve civâr-ı garbîsinde bir hamâm inşâ edilmişdir.

Bu hamâmın civârında "eş-Şeyh Bahâeddîn Muhammed Halvetî" 847'de bir zâviye-i Halvetiyye ve "Sultân Eretna Beyzâde Alâeddîn Ali Paşa" bir dârü'z-ziyâfe ve kale dizdârı "Kara Ahmed Ağa" 890'da câmi-i **[70]** şerîf civarında "Dizdâriye" nâmıyla bir medrese binâ ve mahdûmu "Mustafa Paşa" 917'de bir mekteb ilâve ederek evkâfını tanzîm eyledikleri sicillât-ı atîkadan anlaşılmışdır.

Garba nâzır olan kapının hizâsından i'tibâren garb tarafı bir sarây-ı âlî olup, "Sultân Kılıç Arslan-ı Râbi" burada ikâmet etmişdir. Teşkîlâtı muntazam olduğu harâbesinden anlaşılmakdadır. Cesîm bir mahzeni, latîf bir hamâmı olup kubbesi hizâsına kadar toprağa gömülmüşdür. Kalenin zindânları umûmen şark tarafında olup en muhavvifi orta yerinde aşağı sarâya inecek derenin hizâsında çukur yerdedir.

Bu kalenin şimâl tarafı daha yüksek bir dağa istinâd etmekde olup bu dağa "Kırklar Dağı" denir. 682 târîhlerinde yazılmış olup ele geçen vesâ'ik-i atîkada bu dağ "Cebel-i Erba'în" nâmıyla mukayyed olduğu görülmüşdür. Şu kayda nazaran "Kırklar Dağı" nâmı pek kadîm olup elsine-i âmmede mütevâtir olan bir rivâyet, bu tesmiyeyi intâc eylediği zann olunur. Rivâyet-i mütevâtire şudur: Dânişmend Gâzi, Amasya kalesini muhâsara eylediği esnâda müdâfi'ler pek ziyâde ısrâr ve mukâvemet eylediklerinden bahâdırân-ı İslâmdan kırk kişi bu dağda topladıkları birkaç sürü koyunun boynuzlarına mûmlar dikip gece sabâha karşı dağdan aşağı kaleye doğru asker nizâmı üzere sürdüklerini gören müdâfi'ler **[71]** azîm bir kuvve-i imdâdiye geldiğine zâhib olarak kale kapısını açmışlar ve kırk bahâdır bilâ-ifâte-i zamân kaleye girip müdâfi'leri teslîm-i nefse icbâr ederek kaleyi bu sûretle feth etmişlerdir.

Vustâda Cilanbolu dahi hayreti câlib
Her bir tarafında görülür türlü garâ'ib
Mecrâ vü mesâbî de ne ma'lûm u ne gâ'ib
Âbı sayılır efdal-i âbâr-ı Amasya

Bu kalenin orta yerinde büyük kapının hizâsında kâ'in yüksek mevki'de el-yevm "Cilanbolu" nâmıyla meşhûr bir su kuyusu vardır. Cenûbdan şimâle doğru gider. Yüz elli kadar basamakla aşağı iner. Derin, gâyet korkunç bir kuyudur. Kapısı sekiz metre kadar kutrunda vâsi' ve üstü müdevver bir delik olup aynı vüs'at suyun bulunduğu yere kadar devâm eder.

Kapı tarafı toprakdan olup kârgîr ile örülmüş ise de indikçe yekpâre kayadan oyulmuş olduğu müşâhede olunmakdadır. Olduğu yer taşdan oyulmuş bir hücre-i müdevvere şeklinde olup, suyun yatağı toprak ve muhîti taşdır. Suyu gâyet parlak ve mebzûl olup hafîf ve ta'amı latîfdir. Görünüşde râkid, gâyet durgun bir hâlde ise de tedkîk-i nazar edildikçe hareket-i devriyyesi gâyet batî olarak hiss olunur. **[72]**

Cenûb tarafı nihâyet bir arşın derinliğinde ise de şimâl tarafı ya'nî kayanın dibi gâyet derindir. Ne tarafdan çıkar, nereye akar pek de ma'lûm değilse de garb tarafından nebe'ân ve şark tarafına doğru cereyân eylediğini ihsâs eder. Derinliğini anlamak husûsunda erbâb-ı merâkı pek çok tecrübe-i mühlikeye sevk etmişdir.

"Mustafa Vâzıh Efendi" Amasya Târîhi'nde[142] diyor ki: "Bu suyun derinliğini anlamak için Amasya mutasarrıfı Caniklizâde "Mikdâd Ahmed Paşa"[143] bir adamı istîcâr ve ayrıca

[142] Belâbilü'r-Râsiye nâmıyla ma'rûf bir târîh olup mukaddimenin nihâyetinde arz olunacakdır.
[143] Mikdâd Ahmed Paşa, 1190-1200 târîhine kadar birkaç def'a mutasarrıf olmuş vüzerâdan olup tafsîl-i ahvâli "Bâb-ı Evvel"de zikr edilecekdir.

diyet-i şer'iyyesini i'tâ ederek oraya indirir. Gavvâs-ı mezkûr suya girer. Kayanın dibinde gâ'ib olur. Hâlâ gider."

"Charles Texier", "Küçük Asya" eserinde diyor ki: "İngiliz müdekkiklerinden seyyâh-ı meşhûr "Hamilton" Amasya'ya gelip şâyân-ı tedkîk olan yerleri ziyâret ve icrâ-yı tedkîkât eylediği esnâda bu kuyuyu anlamak için adamlar tutup meş'aleler ile aşağıya inmiş ve kale yolu olup ba'dehû su menba'ına tesâdüfle kuyu olduğunu anlamışdır." **[73]**

Fakat şu rivâyetlere bakılırsa elsine-i âmmede deverân eden rivâyet-i kadîmeyi kabûl etmek îcâb eder. Deniyor ki: "Burası kadîmen kaleye mahsûs su kuyusu olmak üzere inşâ edilmiş ve "Karaman Dağı" tarafından akan su, buraya icrâ ve mecrâsı dahi şark tarafından ırmağa kadar indirilmiş olduğu hâlde san'atla gâ'ib edilmişdir. Kuş Köprü'nün üstünde bulunan "Leğen Kaya" bu mecrânın müntehâsı olduğu söylenmekdedir.

Çünkü: "Vâzıh Efendi"nin rivâyetine nazaran gavvâsın boğuldukdan sonra cesedi mutlakâ suyun yüzüne çıkması lâzım iken çıkmamış ve şimdiye kadar oraya atılan cesîm kayalar, taşlar suyun içinde gâ'ib olup gitmişdir. Eğer bunlar cem' edilse kuyuyu ağzına kadar doldururdu. Bu kadar taşlar nere gitdi? Ne tarafdan çıkdı? Ma'lûm değildir. Fakat su, kadîmen olduğu gibi duruyor.

Amasya mutasarrıfı "Mehmed Kemâl Bey", bu suyu diğerlerine tercîh ederek isti'mâl etdiğinden o zamân umûm me'mûrîn ve Amasya eşrâfı bu sudan içmeğe devâm etmişlerdir. Bu suya "Cilanbolu Suyu" ve kuyuya da "Cilanbolu" denir.

Bu "Cilanbolu" nâmına ve kuyunun bu nâm ile nasıl müsemmâ olduğuna dâ'ir ma'lûmât-ı sahîha bulunamadı. Fakat "Cilanbolu" isminden istidlâl edildiğine göre mukaddemen "Cilan" nâm bir **[74]** kimse kaleyi ta'mîr ederek "Cilanbolis - Cilan Şehri" tesmiye etmiş ise de iştihâr edemeyip ancak kuyuya alem-i mahsûs olarak kalmış olduğu zann olunur.

Bu "Cilanbolu"nun cenûben hizâsında Aşağı Sarây'ın üstünde kâ'in derenin yukarısında sol tarafında derin bir kuyu daha vardır. Bu kuyu, şarkdan garba doğru yekpâre taşdan oyulmuş olup doksan merdiven ile aşağı inilir. Dibi cenûbdan şimâle doğru sekiz kadem arzında, on beş kadem derinliğinde su yolu şeklinde oyulmuş bir yol olup Cilanbolu'ya doğru gitmekdedir. Cenûb tarafı, yekdiğerine muttasıl iki büyük mağara tarafına gitmekde olup her iki tarafı da taşlar ile dolmuş olduğundan ne olduğu tamâmiyle anlaşılamamışdır. Fakat şimâl tarafında görülen tereşşuhâta bakılırsa Cilanbolu kuyusundan Aşağı Sarây'a cârî olan su yolu olması muhtemeldir. Yukarı kuyunun taş basamakları toprak ile dolup gâ'ib olmuş ise de bu kuyunun basamakları bir sene evvel yapılmış gibi durmakdadır. Bunun vaz'ı, vüs'ati de Cilanbolu'ya müşâbihdir.

Bir merkez-i mahfûz kralı idi evvel
Pon şâhları kâ'id-i taht oldu müselsel
Romalılara etdi yedi harb-i mükemmel
Bunlar ile ma'lûm olur etvâr-ı Amasya

[75] Kapadokya ve Pont kıt'alarının merkez-i hâkimi olan bu kıt'anın ezmine-i atîkada gördüğü devr-i ikbâli ve ezmine-i ahîrede uğradığı mesâ'ib-i edbârı, enzâra hayret veren âsâr-ı kadîmesi kemâl-i belâgatla ihtâr ediyor. Pont krallarının merkez-i hükûmeti olan bu kalede icrâ-yı saltanat etdikleri meşhûr olup, ekser âsâr-ı bâkiyesi bu hükûmetin bırakdığı me'ser-i umrândır.

Pont hükümdârlarının menşe'i, Amasya'da hükûmetleri ve Romalılar'la münâsebeti, Yedinci Mihridad'ın Romalı'lar ile yedi def'a harbi, bunların inkırâzı "Bâb-ı Evvel"de zikr edilecekdir. Amasya'nın târîh-i umûmîde şöhreti bunların zamân-ı hükûmetinden i'tibâr edildiği münâsebetle ahvâl-i târîhiyyesi zabt olunmuşdur.

Bu şâhların dahmesi olmuşdu mağârât
Ecsâdını hep sonra duhûr eyledi târât
Bir vakt rehâbîne olup cây-ı riyâzât
Şimdi ise boş mahzen-i ekdâr-ı Amasya

Bu kalenin bedeninde ya'nî cenûb tarafında görülen mağaralar, bu hükümdârânın mezârları olmak üzere gösteriliyor. Amasya vâdîsinde bu mağaralar on iki aded olup, beşi "Kızlar Sarâyı" üstünde, ikisi Sarây Mahallesi üstünde ve birisi "Meydân Köprü" hizâsında ve ikisi **[76]** "Yassı Kaya"nın cebhe-i şimâlîsinde ve birisi "Âhûr Önü"nde ve birisi de "Ziyâre" yolunda "Aynalı Mağara" demekle meşhûrdur.

"Mufassal Kurûn-ı Cedîde"de "Ahmed Midhat Efendi" diyor ki: "Hâlâ şehir civârında kayalar derûnuna oyulmuş sun'î mağaralar Pon krallarının mezârları olmak üzere yapıldıkları tevârîhde mündericdir."

"Şark Hâtırâtı" nâm eserinde Amasya'yı ziyâret ve buraları temâşâ ve tedkîk eden Mareşal "Moltke" diyor ki: "Fakat en câlib-i hayret manzara taş odalardır. Kırkar kadem tûl ve arzında, altmış kadem derinliğinde bir oda tasavvur ediniz. Bu odanın içinde bir ev teşkîl ediyor. Bu taşın içinde on beş kadem murabba'ında bir boşluk, bir de pencere veyâ kapı tahayyül ediniz. İşte bu granitden ev mutlakâ bir mezâr olmak üzere inşâ edilmiş olacak. Bu odalardan beş tânesi yekdiğerine muttasıl bulunur. Aralarında dehlîzler ve merdivenler mevcûd olup parmaklıklarına varıncaya kadar hepsi yekpâre taş üzerine oyulmuşdur. Hiç şübhesiz bunlar "Karadeniz (Pont)" krallarının makbereleri idi.

İki bin seneden fazla bir zamân evvel inşâ edildikleri muhtemel olan bu kabirlerin zînetleri, daha dün hakk edilmiş gibi ayân bulunuyor. Resimlerle beraber hey'et-i mecmû'asının tarzı Mısırkârîdir. **[77]**

Bu taş odalar zannedersem vaktiyle örtü altında bulunuyorlardı. Fakat bi'l-âhire yıkılmış ve mezârların da kaldırılmış olduğu maznûndur. Taş odalara gelince onlar dühûr ve a'sâra daha çok zamân meydân okuyacak bir hâldedir."

"Küçük Asya Âsâr-ı Kadîmesi Târîh ve Coğrafyası" nâm eserinde "Texier", diyor ki: "Amasya mevki'inin târîhlerinden en mükemmeli Strabon'un târîhidir. El-yevm mazbût ve mevcûd harâbeler hakkında tafsîlât, bu târîh ile elde edilebilir. Fakat bu harâbeler âsâr-ı atîka ulemâsı için sâmitdir. Bu mağaraların hangi devirlere âid olduğu mechûldür. "Strabon" ile beraber biz de "Krallar Mezârı" deriz. Fakat hangi kralların mezârlarıdır?

Kable'l-mîlâd 306 - 64 târîhine kadar devâm eden Pon krallarının mezârları mıdır? En kadîmi hangisidir? Hangi zâta mahsûsdur? Birinin kapısı üzerinde bulunan bir kitâbe, büyük bir kâhinin, krallar kadar iktidâra mâlik büyük kâhinlerden birinin türbesi olduğunu gösteriyor.[144] Bu kimdir? Bu âsâr-ı **[78]** kadîme "İskender" devrinden evvel midir? Sonra mıdır? Bunlara târîhen cevâb vermek mümkün değildir."[145]

Bu on iki mağaralardan mâ-adâ Amasya vâdîsi hâricinde iri, ufak mağaralar mevcûd olup, Amasya derûnunda bulunan mağaralar, Pon kralları adedinden fazla olduğu münâsebetle bu mağaraların bir kısmı Pon krallarından mukaddem oyulmuş olduğu zannolunur. Feth-i celîl-i İslâmdan evvel bunların cesedleri mağaralardan kaldırılıp Hristiyan papazlarının riyâzetgâhı olduğu mütevâtirdir.

Devr-i celîl-i İslâmda bu mağaralar boş olarak bulunup kalmış ve 833'de Amasya ve Anadolu vilâyetlerinde icrâ-yı şekâvet eden "Kızıl Koca Oğulları" Amasya vâlîsi "Yörgüç Paşa" tarafından ahz ve girift olundukda bu mağaralarda habs ve saman buğuyla itlâf etdiği gibi

[144] Bu mağara el-yevm "Aynalı Mağara" demekle meşhûrdur. Bunun kapısından mâ-adâ üzerinde yazı olan büyük mağara yokdur. Bu mağarada "Astiris" nâmıyla meşhûr metropolidin medfûn olduğu Rûmlar arasında şâyi' ise de esâsı yokdur.

[145] Bu kitâbı tercüme edip muharriri müstefîd eden târîh encümeni a'zâ-yı kirâmından Ahmed Tevhîd Beyefendi Hazretleridir.

1008'de hurûc ve isyân eden "Urfalı Karayazıcı Abdu'l-Halîm" etbâ'ı 1011'de Amasya'yı ihrâk etdikleri zamân pek çok eşrâf ve a'yân bu mağaralarda tahassun ve servetlerini muhâfaza etmişlerdir.

Etdi ümerâ kal'ayı kerrât ile tecdîd
Selçûk-neseb Şâh Kubâd eyledi teşyîd
Lâkin bunu da kerr-i zamân eyledi tebdîd
Etmişdi vatan burcunu dizdâr-ı Amasya

[79] Roma generali meşhûr Pompei'nin tahrîbinden sonra Roma hükûmeti tarafından tecdîden ta'mîr edildiği gibi Bizans imparatorluğu devrinde "Mardus Fokas" vekâyi'i esnâsında tahrîb ve ba'dehû i'mâr edilmişdir. Devr-i celîl-i İslâmda ibtidâ "Melik Dânişmend Ahmed Gâzi" ve 540 hudûdunda "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" ve 618 hudûdunda "Sultân Alâeddîn Keykubâd" taraflarından mükerreren ta'mîr olunmuşdur.

718 zelzelesinde fenâ hâlde musâb olduğundan "Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi" ve 768 hudûdunda "Şemseddîn Şâdgeldi Paşa" ve 818 zelzelesinden sonra "Sultân Murâd Hân-ı Sânî" ve 918'de "Şehzâde Sultân Ahmed" ümerâsından "Mustafa Bey" taraflarından ta'mîr edilmiş ve 1079 'da tekrâr zelzeleden musâb olduğundan "Hoca Ahmed Paşazâde Ali Bey" ve Hakalalı "Silahdârzâde Yûsuf Ağa" ma'rifetleriyle i'mâr olunmuşdur.

Bu kalenin şehre nâzır olan aşağı burcu "dizdâr-kale muhâfızı" beylerin, ağaların ikâmetine mahsûs olarak bunların idâresi, ze'âmeti 1255 târîhine kadar devâm etmişdir. İbtidâ-yı fethinde Dânişmendiye ümerâsından "Mübârek Gâzi" bu kalenin dizdârı ve merkez-i vilâyetin muhâfızı olup "Emîr Celâleddîn Karatay" gibi pek çok ümerâ dizdâr olmuşdur.

İbtidâ-yı devr-i Osmânî'de "Hasan Bey" kale dizdârı olup **[80]** ze'âmetleri Moramul ve Yağmur Köyleri'nin a'şârından almak üzere 13000 - 33000 akçeye tereffu' ederek içlerinden Ahmed Paşa, Osmân Paşa, Receb Paşa, Memi Bey gibi emîr-i mîrân ve ümerâ zuhûr etmişdir. Dizdâr ağalarının ma'iyyetinde kale kethüdâsı ve kale yamağı ve kale kapıcıları ve neferât-ı müstahfeze olup bunlar, zamân-ı seferde şehir muhâfızı idiler. Kalede müte'addid toplar mevcûd olup 1248'de biri bırakılarak diğerleri kaldırılmış ve 1281'de Amasya mutasarrıfı meşhûr "Ziyâ Paşa" eski topu kaldırıp yerine önden dolma bir top ikâme etmişdir. Bu top, dizdâr ağalarının odasında bırakılmış olup önü açılmış ve yalnız eyyâm-ı resmiye ve şer'iyyede atılmakda bulunmuşdur. Yeri yüksek olduğu münâsebetle topun sadâsı iki sâ'atlik köylere kadar gitmekdedir. Ramazân tetavvu'undan bayrâm nihâyetine kadar toplar atılır, davullar çalınır. Topçuları, davulcuları Amasya belediyesinden muvazzaf olup tahsîsât-ı seneviyyeleri vardır.

Sağında bunun türbe-i Şirvânî-i Kâmil
Kandîl-i hüdâ feyz-i Hudâ nûr-ı fezâ'il
Yanında yatar Hazret-i Îsâ gibi fâzıl
Etrâfı bütün kümmel ü ahyâr-ı Amasya

Bu kalenin sağ tarafında ya'nî şark-ı şimâlîsinde bulunan türbeye **[81]** "Şirvânlı Türbesi" denir. Şirvânî İsmâ'îl Sirâceddîn Efendi'nin oraya defninden evvel Şamlılar Üstü denmekde idi. 1284'de mahdûmu sadr-ı esbak "Mehmed Rüşdi Paşa" türbeyi inşâ etdikde bu nâm ile iştihâr etmişdir. Türbenin ittisâlinde bir câmi-i şerîf olup avlusu vâsi', dâ'iresi latîfdir. Türbenin avlusunda mükemmel bir konak ve önünde bir şadırvan olup bahçesi, manzarası pek güzeldir.

Şamlılar Mahallesi çeşmesine cârî olan suyundan bir mikdâr alındığı hâlde mu'ahharan tamâmı bu türbeye icrâ ve çeşmeden kat' edilmişdir. Türbe derûnunda şeyh-i müşârün-ileyhin mahdûmu sudûrdan "Ahmed Hulûsî Efendi" ve meşâhîr-i fuzalâdan dâmâdı "el-Hâc Îsâ Efendi"

defn edilmişdir. Bu türbenin cenûb ve şark tarafları umûmen kabristân olup pek çok ulemâ-yı ahyâr, fuzalâ-yı ebrâr burada medfûnlardır.

Fakat kabristânın şimâl tarafları "Tatar Mahallesi" olup bu mahallenin ve kabristânın üstü ve türbenin garb ve şimâl tarafları bâğlardır. Bu bağlar 1300 târîhinden sonra tahaddüs edib, havası sağlam, mevki'i latîf ise de suyu olmadığından "Ahmak Bâğları" denmişdir. Ba'zı zürefâ "ahmak" lafzına üç nokta ilâvesiyle "Uçmak Bâğları" diyerek "Cennet Bâğları" demek istemişdir. **[82]**

Solunda dahi makbere-i Hazret-i Cû'î
Feyzin buradır mebde'-i pür-zevk-i tulû'ı
Bulmuş buralar nâm-ı kerîmiyle şuyu'ı
Hakkâ buradır mecma'-ı esmâr-ı Amasya

Kal’a-i Bâlâ'nın sol tarafı ya'nî garbı "Şeyh Cû'î" demekle meşhûr bâğlardır. Elsine-i âmmede "Cığcığı" denir. Bu bâğların üst tarafında tarîkat-ı Mevleviyye meşâyih-i benâmından "Cemâleddîn Mehmed Cû'î Çelebi"nin türbesi ve 817'de binâ eylediği Mevlevîhânesi ve nâmıyla meşhûr karyesi vardır. Şeyh-i müşârün-ileyhin karyesine icrâ eylediği suyundan aşağı tarafında bulunan bâğlar iskâ olunmakdadır. Suyu, karyesi, mezra'ası vakıfdır.

Eyyâm-ı bahârın ilk devre-i mes'ûdesinde bu bâğların letâfeti pek meşhûr olduğu cihetle Amasya a'yânı ve erbâb-ı yesârı Nîsanın yirmisinden i'tibâren buraya göçerler. Havası latîf, kirazı meşhûr, köşkleri gâyet zarîfdir. Orası ezvâk-ı rûhâniyye menba'ı, musâhebât-ı zevkiyyenin mecma'ıdır.

Amasya'da erbâb-ı tenezzüh içün müte'addid mesîreler, mütenezzihler mevcûd olup ilkbahârdan i'tibâren başlar, Mayıs nihâyetine kadar devâm eder. Bu mesîrelerden birincisi ve ibtidâsı bu "Şeyh Cû'î **[83]** Bâğları"dır. Ba'dehû "Ziyâre" ve "Kirazlıdere" ve "Derbend" bâğları da mütenezzihât-ı meşhûreden olup cum'a günlerine ve kadınlara mahsûs olan mesîreler dahi "Şirvânlı", ba'dehû "Sarâydüzü", ba'dehû "Çanaklar", ba'dehû "Kaşık Pınarı" nâm mevki'lerdir.

Kelkis" idi evvel buranın nâm-ı kadîmi
Tezyîn ediyor bahçesini bâd-ı nesîmi
Erbâb-ı tenezzüh alıyor feyz-i amîmi
Ezvâkı burada bulur efkâr-ı Amasya

Bu bâğlar "Şeyh Cû'î" merhûmun devrine kadar kadîmen "Kelkis" demekle meşhûr olduğu Şeyh Cû'î Vakfiyesi’nde mestûrdur. Tevârîh-i Arabiyye'de "Kalis" nâmıyla mezkûr olan bu mevki'de şeyh-i müşârün-ileyh tûl-i müddet ikâmet ve câmi, mevlevîhâne, mekteb ve türbe gibi hayrâtı inşâ ve imâret eylediği münâsebetle buralar umûmen "Şeyh Cû'î" nâmıyla iştihâr etmiş ve eski nâmı unutulmuşdur.

Amasya'nın şimâl ve garb dağlarının telâkî etdiği mevki', kavse müşâbih bir dâ'ire teşkîl eylediğinden bu kavsin mecmû'-ı devresi "Kelkis" nâm-ı kadîmiyle meşhûr iken ortası "Şeyh Cû'î" nâmıyla kesb-i şöhret eylemişdir. Mülûk-i Emeviyye'den "Velîd bin Abdü'l-Melik" ve "Hişâm bin Abdü'l-Melik" zamânlarında **[84]** ve "Seyfü'd-Devle-i Hamdânî" devrinde dilâverân-ı İslâm bu tarafdan hücûm eylediği münâsebetle tevârîh-i Arabiyye'de nâmı "Kalis" ve bâğlar "Batn-ı Kalis" nâmıyla kayd edilmişdir. Bu bâğların içinde zuhûr eden ecsâd, zamân-ı harbin yâdigârı olduğunu ihtâr etmekdedir.

Mağrib tarafı kûh-ı refî'-i Karamânî
Olmuş eteği Akbilek'e cây-ı emânî
Tefsîr ile takvâda alem pîr-i zamânî
Kudsî-şiyem ü mefhar-i ethâr-ı Amasya

Amasya'nın mağrib tarafı "Karaman Dağı" demekle meşhûr, hafîf orman olan bir dağ ile muhât olup, şimâlden cenûba doğru uzanmışdır. Bu dağ da "Kelkis" nâmıyla meşhûr olan cebelin bir kısmı iken 727'de "Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi"nin Mısır Türkmenleri tarafından ahz ve i'zâmına me'mûr olan "Karamânzâde Yahşî Bey" Amasya'ya bu dağdan aşıp girdiği ve "Mahmûd Çelebi"yi tutup Mısır'a i'zâm eylediği münâsebetle bu dağa "Karaman Dağı" dendiği zann olunur.

Bu "Karaman Dağı", cenûb boğazının müntehâsında kâ'in "Çalan Köprü" başına kadar imtidâd eder. Garb tarafları "Geldiklan" sahrâsına nâzır olduğu gibi şark tarafları da umûmen Amasya şehrine nâzırdır. Bu dağın şark eteklerinden **[85]** "Şeyh Cû'î" mevki'inin cenûb taraflarına tesâdüf eden yerlere "Akbilek" denir. Sâdât-ı ulemâ-yı Hanefiyye'den ve kibâr-ı müfessirînden "Akbilek" demekle meşhûr "Molla Bahşî Halîfe" hazretleri bâğların cenûbunda medfûn olduğu münâsebetle 931 târîhinden i'tibâren buralar "Akbilek" nâmıyla iştihâr etmişdir.

Akbilek Bâğları, Şeyh Cû'î Bâğları'nın cenûben aşağı taraflarında olup şimâlden cenûba doğru uzanmış bir mustatîl şeklindedir. Etrâfı duvâr-ı muhât olup cesîm bir bâğ iken muahharan taksîmâta uğradığı zann olunur. Bu "Akbilek" semtinin üst tarafında "Karaman Dağı"nın şark eteğinde kâ'in bâğlara ve bayırlara umûmen "İltekin" denir.

"İltekin Gâzi", ümerâ-yı Dânişmendiye'den ve "Harezm" Türkmenlerinden olduğu "Târîh-i Âl-i Dânişmend"de mestûrdur. Emîr-i müşârün-ileyh, ibtidâ-yı fetihde Amasya'ya bu tarafdan cebren duhûl ederek Kelkis Kalesi'ni tahrîb eylediği ve mu'ahharan buraya defn edildiği münâsebetle buralara "İltekin" denmişdir. 567 târîhinden şimdiye kadar kuyûd-ı resmiye ve hâkâniyede "İltekin" nâmıyla mukayyed ve yanında "Kadem Paşa" demekle meşhûr "Cihân Hâtun" medfûn olduğu meşhûr iken Vâzıh Efendi'nin buraya dâ'ir verdiği ma'lûmât bir hurâfe-i sırfa olur. **[86]**

El-yevm "İltekin Türbesi" nâmıyla meşhûr olan mevki'in gerisinde taş yığınları ve duvâr-ı kadîm harâbeleri "Kelkis Kalesi"nin harâbesi olmak üzere gösterilir. Bu kale, karşılıklı olup "Ferhâd Kayası"nın şimâlinde kâ'in derenin yukarısında cesîm bir taş oyuğu müşâhede olunmakdadır. Bu taş oyuğunun iç tarafı yekpâre taşdan oyulmuş bir yol şeklindedir. Takrîben on metre kutrunda olan bu delik taş içinde aşağıya doğru inmekdedir.

Deverân eden rivâyete nazaran bu taş yol, Ferhâd Arası'nda bulunan ırmağın altından geçerek Kelkis Kalesi'ne müntehîdir. Fi'l-hakîka bu taş oyukdan içeri giden bir adam sol tarafında aşağıya doğru giden bir yol müşâhede eder. Vaktiyle mum yakıp bir çok zevât ile bu yol ta'kîb edildiyse de takrîben otuz metre kadar ilerisinde güherçilenin te'sîri tezâyüd eylediğinden avdet edilmişdir.

Bu "İltekin Gâzi" türbesi dört taş sütûn üzerinde bir kubbe-i atîkadan ibâret olup nezdinde "Kadem Paşa Hâtun" medfûndur. Orada bir daha mezâr-ı kadîm var ise de kim olduğu anlaşılamadı. Bu hâtunun orada defni kuyûd-ı kadîme ile müsbetdir. Gerek gâzî-i müşârün-ileyhin ve gerek bu Kadem Paşa'nın vakıfları vardır. Yazı Bâğları ve Karasenir Mahallesi umûmen Gâzi-i müşârün-ileyhin **[87]** vakfı olup, 1160 târîhine kadar evlâdı tevliyet tarîkiyle tasarruf etmekdeler idi.

Bu türbenin etrâfı vaktiyle boydan boya bir mahalle olup "Simre" nâmıyla meşhûr olan kasaba-i cedîdenin merkezi olduğu 1052'de muharrer kuyûd-ı hâkâniye ile müsbetdir. El-yevm bu mahalle yokdur. Câmii, iki mescidi, bir mektebi münderis olduğundan evkâfı da mazbût-ı hazîne olmuşdur. Önünde bulunan bâğları meşhûr olup eskiden beri bâğcıların bu "İltekin Gâzi"ye büyük hürmet-i mahsûsaları vardır. Kadîmen Amasyalılar Gâzi-i müşârün-ileyhin kabrini her sene Şa'bân evâ'ilinde[146] cemm-i gafîr ile ziyâret etmeyi i'tiyâd etmişler iken

[146] "İltekin Gâzî", Amasya'ya şa'bânın ikinci günü fâtihâne girdiği mütevâtir olduğundan müşârün-ileyhin kabrini ziyâret etmek Amasyalılara mahsûs bir âdet-i kadîme olduğunu "Şeyhzâde Hâcı Ali Efendi" pederinden naklen ve bi'l-müşâhede fi'lini beyânen söyler idi.

1242'den sonra pek çok âdât-ı hasene-i milliye bîhûde terk edildiği gibi bu da mu'ahharan terk edilmişdir.

Boydan boya bir manzara-i hûr-likâdır
Müstağrak-ı envâr-ı füyûzât-ı Hudâ'dır
Her bir tarafı bâğ-ı İrem zevk-fezâdır
Hep bunları sîrâb eder enhâr-ı Amasya

[88]Amasya'nın toprağında Cenâb-ı Hâlık-ı Feyyâz'ın ihsân buyurduğu kuvve-i inbâtiyye fevkalâdedir. Her bâğında insânı iğnâ edecek birer defîne-i ticâret, her tarlasında memleketi ihyâ edecek birer hazîne-i servet meknûzdur.

Bâğlar Yeşilırmak'ın her iki tarafını ihâta ederek tûlânî, gâyet müzeyyen bir kâmet-i insân şeklindedir. Yüksekden temâşâ eden bir nâzır, yeşil ridâya bürünmüş bir hûra yâhud eşi"a-i hadrâdan müteşekkil bir nûra teşbîh eder.

Amasya'nın bâğları, ırmağın tûlu i'tibâriyle bir tarafdan diğer tarafa on sekiz sâatlik bir mesâfeyi işgâl eder. Bu mesâfe-i tavîlenin orta yeri "Amasya Şehri"dir. Bu bâğların adları, mevki'lerine ve sâhiblerine nisbetle yâd olunmakdadır. Irmağın sâhil-i cenûbîsinde "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî Câmi-i Şerîfi"nden i'tibâren garba doğru mahalle "Hacı İlyas Mahallesi" önünde "İnehân", ba'dehû "Yörgüç Paşa", ba'dehû "Hacılar Meydânı", ba'dehû "Ferhâd Arası", ba'dehû "Çalan Köprü" bâğları bu nâmlar ile meşhûrdur.

"Bâyezîd Paşa Câmi-i Şerîfi"nden i'tibâren şarka doğru "Âhûr Önü", ba'dehû "Ayavasıl Bâğları", "Ziyâre Mahallesi" hizâsına kadar mümtedd olup "Ayavasıl"ın cenûb tarafları umûmen "Kirazlıdere Bâğları" demekle meşhûr olduğu gibi "Kuş **[89]** Köprü" başından i'tibâren ırmağın sâhil-i şimâlîsine "Bahçeler İçi" ve ba'dehû "Filingir - Firingir - Firenkler" ve ba'dehû "Ziyâre Bâğları" daha ziyâde meşhûrdur. "Bahçeler İçi" mukaddemen sarâyın tetimmâtından iken 1000 hudûdunda a'yân ve efrâda fürûht edilmişdir.

"Meydân Köprü"nün sâhil-i şimâlîsinden i'tibâren "Ok Meydânı", ba'dehû "İltekin Bâğları" meşhûr olup "Çalan Köprü" başına kadar mümtedd olur. Bu tarafda ırmağın iki tarafında bulunan bâğların arkalarında iki meydân-ı cesîm olup, şimâl tarafında kâ'in meydâna "Ok Meydânı" ve cenûb tarafında kâ'in meydâna "Hacılar Meydânı" denir. "Ok Meydânı"nda kadîmen ok atmak ta'lîm ve "Hacılar Meydânı"nda Hicâz'a azîmet ve avdet eden huccâca du'â edildiği münâsebetle bu nâmlarla meşhûr olmuşlardır.

Amasya'nın şu cesîm ve latîf bâğlarını, Amasya'dan cereyân eden ırmaklar iskâ etmekdedir. Amasya'nın ırmakları, biri büyük, diğerleri ufak olarak üçdür. Her iki ırmak da büyük ırmağa karışdığından "Amasya Irmağı" nâmıyla iştihâr eden asıl büyük ırmak kesb-i cesâmet eder.

I- "Yeşilırmak"dır ki ezmine-i kadîmede "İris" ve "Nehr-i Amas" demekle meşhûrdur. Amasya'nın garb-ı cenûbîsinde "Toros - Boğa" dağlarından nebe'ân ederek "Sivas ve Tokat" sancaklarını dolaşıp cenûb tarafından Karadeniz'e dökülür. **[90]**

Bu ırmak, Amasya'nın ortasından akar. Mart evâ'ilinden i'tibâren çoğalır. Ba'zen tavayı ya'nî kenârını aşar, etrâfına taşar, şehri ve bâğları basar. Lâkin kabarsa letâfetdir, taşarsa bereketdir, akması bir feyz-i rahmetdir. Amasya'yı ezmine-i kadîmeden beri Küçük Asya'da hâkim-i bilâd eden bu ırmakdır. Amasya'nın bu ırmağa ihtiyâcı, her ferdin yemeğe, içmeğe ihtiyâcı kadar mühimdir. Hülâsa Amasya'nın hayâtı bu ırmakdır.

Bu ırmağın ism-i kadîmi olan "İris" kelimesi tahlîl olunursa Türk lügati olduğu tezâhür eder. Uygur dilinde cismen büyük olan şey'e "iri" denip, eski Türkler bu ma'nâya "iris" ve "irik" lafızlarını kullanırlar. Kabîle büyüğü, asîl ve necîb ma'nâsında dahi isti'mâli şâyi' olup mu'ahharan lisân-ı Arab'a intikâl eylediğinden asîl ve necîb ma'nâsı muhâfaza ve ta'rîb edilerek "sadîk" veznide "erîs" denmişdir.

Bu ırmağın üzerinde yüzlerce dolablar mevcûd olup bunların vâsıtasıyla umûm bâğlar iskâ olunur.

Amasya vâdîsinde altı aded köprü olup dördü kârgîr, ikisi ahşâbdır. Bunların hiçbiri de ezmine-i kadîmeden kalma olmayıp cümlesi de feth-i celîl-i İslâmdan sonra binâ edilmişdir.

1- "Çalan Köprü" olup, cenûb boğazının ya'nî Ferhâd Arası'nın müntehâsında kâ'indir. Temeli ve üzeri ve yanları taşdan ve kemerleri ve ayakları kırmızı tuğladan yapılmışdır. Cenûb tarafının **[91]** ortasında ufak ve murabba' bir oda şeklinde çıkıntı olduğundan "çalık" ma'nâsına olan "Çalak" (Çalan) denmişdir. Bu köprü, vesâ'ik-i atîkada "İltekin Köprüsü" nâmıyla mukayyeddir.

Şu kayda binâ'en bu köprünün, aşağı tarafında medfûn olan ümerâ-yı Dânişmendiye'den "İltekin Gâzi" tarafından inşâ edildiği anlaşılır. Lâkin temel taşına bakılırsa mukaddemen orada bir köprü olup harâb oldukdan sonra hükûmet-i Dânişmendiye zamânında binâ edildiği tahmîn olunabilir. Kırmızı tuğla ile inşâ edilen âsâr-ı kadîmenin ekserîsi bu devre âid olduğu emsâlinden istidlâl olunmakdadır.

2- "Meydân Köprüsü" olup, Sultân Bâyezîd Câmi-i Şerîfi'nin garb tarafında kâ'in Hacı İlyas Mahallesi'nin müntehâsındadır. Meydân Kapısı demekle meşhûr kale kapısının önünde bulunan Ahî Sâbıkeddîn Mahallesi hizâsındadır. Her tarafı rengi sarıya mâ'il taşdan yapılmış gâyet metîn ve mücedded olup diğer köprülere nisbetle kavsi biraz dar olduğundan ortası dikçedir.

Bu köprünün yüz metre kadar aşağısında el-yevm İçeri Şehir'de kemerinin cüz'î bir kısmı müşâhede ve 540 hudûdunda "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" tarafından inşâ edilen "Sultân Köprüsü" 718 zelzele-i müdhişesinde münhedim olduğundan derhâl bu köprü ibtidâ ahşâb olarak binâ ve 776 hudûdunda Amasya emîri **[92]** "Şadgeldi Paşa" tarafından kârgîr olarak inşâ edilmiş ve ba'dehû bu da zelâzil-i mütevâliyeden defe'ât ile musâb olduğu hâlde 1241'de ırmağın cûş u hurûşuna tahammül edemediğinden 1244'de Amasya a'yânı "Özlü el-Hâc Yûsuf Ağa" ma'rifetiyle tecdîd olunmuşdur.

3- "Mağdinus Köprüsü" olup Sultân Bâyezîd Medresesi önündedir. Bu köprü kadîmen ahşâb olup elsine-i âmmede "Mâdenüs Köprüsü" denir. Bu ahşâb köprünün evâ'il-i binâsına dâ'ir ma'lûmât elde edilemedi. Ancak Sultân Bâyezîd Câmi-i Şerîfi binâ olundukda 890'da i'mâr edilmiş ve mu'ahharan 1031'de mevâlîden "Sa'dî Çelebi" ve 1063'de "Helvâcı Mehmed Ağa" ve 1130'da "Emîr Hacı Abdullatîf Çelebi" ve 1241'de "Rahtuvan Paşazâde el-Hâc Ali Bey" ve 1281'de Amasya mutasarrıfı "Ziyâ Paşa" ve bundan sonra mükerreren belediye taraflarından ta'mîr edilmişdir.

4- "Alçak Köprü" olup, Kızlar Sarâyı'nın hizâsındadır. Bu köprünün el-yevm temeli olan diğer köprü ufak gözlü olarak granitden yapılmış olduğu şeklinden anlaşılmakdadır. Pek kadîm bir zamânda binâ edilerek aslâ muhtâc-ı ta'mîr olmadığı hâlde ırmağın dolmasıyla yatağında gözleri gâ'ib olup kemerleri üzerine kalın, murabba'u'ş-şekl, kârgîr ayaklar vaz' edilmişdir. **[93]**

Bu köprü "Pon" hükûmeti âsârından olarak zamân geçdikçe alçaldığından elsine-i âmmede "Alçak Köprü" denip 1281 târîhine kadar üzerinden mürûr u ubûr edildiği hâlde ırmağın zamân-ı tuğyânında muhâtara nazar-ı dikkate alınarak esbak Amasya mutasarrıfı meşhûr "Ziyâ Paşa" "Alçak Köprü"yü temel ittihâz ederek üzerine ahşâbdan diğer köprü kurdurmuş ve 1298 tuğyânında cereyâna tahammül edemeyerek kendisini kapdırmış olduğundan erbâb-ı hayr u yesârın i'ânâtıyla 1299'da ayakları kârgîr ve üstü ahşâb olarak yapdırılmışdır.

5- "Helkis Köprüsü" olup dâ'ire-i hükûmet civârında Sâathâne önündedir. Elsine-i âmmede "Hükûmet Köprüsü" denir. Esâsen "Helkis Mahallesi" sekenesi umûmen bu köprüden geçdiği münâsebetle "Helkis Köprüsü" denmişdir. Kadîmen ta'mîr ve tecdîd olunarak idâme edilip 690 hudûdunda "Hoca Muhibbeddîn Mevdûdü'z-Ziyârî" ve 800'de "Gümüşlüzâde Şemseddîn Ahmed Çelebi" ve 880'de "Ahmed Bey" ve 1014'de çâvûşân-ı dergâh-ı âlîden

"Mustafa Ağa" ve 1054'de "Hacı Efendizâde Sarı Mehmed Ağa" ve ba'dehû pek çok a'yân taraflarından müceddeden i'mâr edilmişdir.

Bu köprünün yirmi beş metre kadar aşağısında tam hükûmet dâ'iresi kapısının önünde gâyet zarîf bir sûretde ahşâbdan ve "Ziyâ Paşa" tarafından 1281'de diğer bir köprü inşâ edilmiş **[94]** ise de 1294 tuğyânında münhedim olarak Anadolu müfettiş-i umûmîsi "Cabbârzâde Müşîr Ahmed Şâkir Paşa" kârgîr olmak üzere 1318'de tecdîdine kıyâm ve tahsîl-i i'ânâta ikdâm etmiş ve üç ayakları da yapılmış olduğu hâlde bir münâsebetsizlik ikmâline mâni' olup i'ânât-ı azîme heder ve ayaklar da ırmağın mükerreren tuğyânıyla münhedim olmuşdur.

6- "Kuş Köprü" olup Şamlılar Mahallesi'nin önünde ve Kumacık Hamâmı'nın karşısındadır. Türk âsârından olup kavsi gâyet vâsi' olduğundan üzeri düz gibidir. Kadîmen taşdan inşâ edilmiş olup gâyet metîndir. Selâtîn-i Selçûkiyye'nin sonu olan "Sultân Mes'ûd"un vâlide-i muhteremesi "Hundî Hâtun" tarafından binâ edildiği kuyûd-ı atîkada muharrerdir.

Fakat "Ikdü'l-Cümân" târîhinde zabt edildiği üzere "Sultân Mes'ûd"un vâlidesi "Orbay Hâtun binti Berke Hân" olduğuna nazaran "Hundî Hâtun" sultân-ı müşârün-ileyhin vâlidesi değil kerîmesi olduğu anlaşılır. Elsine-i âmmede kızı olmak üzere iştihâr eylediği bu kavli te'yîd etmekdedir.

768 târîhinde muharrer kuyûd-ı atîkada "Hundî Köprüsü" ve ba'dehû "Kondı Köprüsü" demekle meşhûr ve mazbût olan bu köprünün ismi mu'ahharan tahrîf edilerek "Kuş Köprü" denmişdir. "Yörgüç Paşa" tarafından binâ edilerek "Yörgüç Köprüsü" **[95]** ve ba'dehû tahrîfen "Kuş Köprü" dendiği "Vâzıh Efendi" tarafından yazılıyor ise de târîhe müstenid değildir.

II- "Çekerek Irmağı"dır ki ezmine-i kadîmede "Askilakis" demekle mazbût ve meşhûr olup Avrupa seyyâhları bu nehri tedkîk ederken "Çekerek" ismini yanlış ahz ederek "Çöterlik" sûretinde kayd etmişlerdir. Zile tarafından gelip Amasya'nın garb-ı cenûbîsinde kâ'in "Kayabaşı" nâm mahallenin garb tarafını ihâta ederek "Serçoban Tepesi" önünde Yeşilırmağa karışır. Bu ırmak çay gibi ufakdır. Bahâr mevsimlerinde coşar. Ba'zen de tamâmiyle kesilir. Fakat, akarsa menfa'ati çokdur, coşarsa mazarratı yokdur. Bu ırmağın hıffet-i cereyânına, ba'zen inkıtâ'ına bakılırsa "Askilakis" nâm-ı kadîmi "Sengilik" Türkçesinin muharrefi olduğu zann olunur.

III- "Tersakan Irmağı"dır. Şimâlden cenûba doğru akdığı için "Tersakan" denmişdir. "Ahbâru'l-İbâd"da bu ırmağın "En-Nehrü'l-Maklûb" nâmıyla mukayyed olduğuna nazaran bu nâm Türkler arasında ibtidâ-yı fethden beri iştihâr eylediği anlaşılır. Daha kadîm ismi vesâ'ik-i atîkada "Astifonos" ve "İstiyotos" olmak üzere mukayyeddir. Son isim, "Setit" Türkçesinin sûret-i muharrefesi zann olunur.

Bu ırmak, Lâdik kazâsının şimâlinden cereyân ederek "Havza"nın **[96]** şarkından ve "Suluova"nın ortasından mürûr ve burada Amasya'nın şimâl boğazına duhûl edib "Bahçeler İçi" üstünde Yeşilırmağa insıbâb eder. Cereyânı dâ'im olup yaz günlerinde azalırsa da bahâr mevsimlerinde çoğalır. Coşduğu vakit etrâfa taşıp îrâs-ı hasâr etdiği cihetle "Deliçay" dahi denir. İki sâhilinde bulunan pek çok fabrikalar, değirmenler, bâğlar ve bahçeler bu çaydan müstefîd olur. Üzerinde meşhûr ve kadîm iki köprü vardır:

1- "Ziyâre Köprüsü" olup çayın ırmağa karışdığı yere karîb bir mevki'de Ziyâre yolu üzerinde kâ'indir. Bu köprü "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" tarafından binâ edildiği "Mes'ûd Köprüsü" nâm-ı atîkinden ve tarz-ı mi'mârîsinden istidlâl olunmakdadır. Gâyet metîn olup âsâr-ı Selçûkiyye'den olduğunu her tarafı isbât eder. Tarzı, vüs'at-i kavsi "Kuş Köprü"ye müşâbih ise de şekli daha latîf, daha musanna'dır.

2- "Çeltek Köprüsü" olup "Suluova"nın müntehâsında Amasya yolu ile Merzifon yolunun ayrıldığı noktada vâki'dir. Bu köprü bir göz olup kavsi dar olduğu münâsebetle kemeri gâyet yüksek, üstü son derece dik idi. 1300 târîhinden beri mükerreren tecdîd ve ta'mîr edilen şose yolu iki tarafını da tamâmiyle doldurup tesviye edildiğinden kemer aşağıya inmiş **[97]** ve üstü düzlenmişdir. 812'de mevcûd olduğu anlaşılan bu köprünün bânîsi kim olduğu

anlaşılamadı. Köprünün tavr-ı irtifâ'ına, tarz-ı mi'mârîsine bakılırsa sekizinci asr-ı hicrî âsârından olduğu tahmîn olunur.

Her vakte göre meyveleri kâmil ü mebzûl
Her meyvesinin ta'mı bütün dehrde makbûl
Elması hedâyâ olarak her yere mersûl
Her beldede meşhûrdur esmâr-ı Amasya

Şu üç ırmağın iki sâhili üzerinde bulunan ve her biri ni'am-ı muhsûsa-i Rabbâniye'nin bir mahzen-i dâ'imîsi olan bâğların toprakları, ilkbahârın evâ'il-i hulûlunda neş'e-yâb-ı tarâvet olduğu zamân, Amasya hâkinin kâbiliyyet-i fıtriyyesine binâ'en ihsân buyurulan füyûzât-ı Sübhâniyye enzâr-ı kâ'inâta arz-ı ibtisâm eder.

Kudret-i fâtıranın in'âmât-ı hâssası tezâyüd etdikçe derûnunda a'mâli münderic bir defter-i ma'rifet gibi erbâb-ı fikreti hayrân eden gâyet latîf yapraklar, son derece zarîf bir sûretde yeşil renk ile arz-ı endâm eder.

Yeşilırmak'ın iki sâhili boydan boya yeşillere gark olarak rüzgâr esdikçe yeşil deryâda husûle gelen temevvücât-ı **[98]** latîfe gibi yeşil yaprakların her iki tarafa iltifâtından hâsıl olan harekât-ı hafîfe erbâb-ı sa'yin kulûbunu tehzîz, servet ve sa'âdet râyihasını tebşîr eder. Enzâr-ı dikkat, tecelliyât-ı Kudret'in Amasya toprağına ihsân buyurduğu bedâyi'-i tabî'atı temâşâ etdikçe hayrân olur.

Şu bedâyi'-i fıtratdır ki Amasya'nın her bâğını cennet, her ağacını pür-behcet, her yerini bir menba'-ı letâfet, her meyvesini mebzûl, her nev'ini makbûl etmişdir. Amasya'nın menâbi'-i ticâreti, hazâ'in-i sa'âdeti bu bâğlardır ki her türlü mahsûlâtın birincilerini yetişdirmekle meşhûr olmuşdur.

Amasya'nın elması, bamyası, ayvası, cevizi, karpuzu, kavunu, eriği, kirazı ve buğdayı cihânın her tarafında birinci mevki'i ihrâz ve her türlü meyvesi aktâr-ı âlemde kesb-i imtiyâz ederek Amasya'yı elsine-i enâmda benâm etmişdir. Amasya'nın ihrâcâtı mahsûlât-ı arziyyeden pek mühim olup böcekhâneleri, tutları, kozası pek meşhûrdur. Sinîn-i ahîrede senevî kozası bir milyon kiloya bâliğ olmakdadır. Bunlardan mâ-adâ buğday, arpa, mısır, yulaf, kendir ve pirinç gibi mahsûlâtı mebzûl, ticâreti vâsi', ma'âdini meşhûrdur. Altın, gümüş, bakır, gaz, kömür, tuz gibi ma'denleri mevcûd ise de bunlardan henüz istifâde ciheti mefkûddur. Sanâyi' ve ticâret Amasya'da terakkî etdikçe ma'âdini, **[99]** mahsûlâtı me'mûlün fevkinde te'mîn-i sa'âdet edeceği muhakkakdır.

Her mevsiminin bir şeref ü izzeti vardır
Her bahçesinin bir tarab u behceti vardır
Her goncasının hande-i ulviyyeti vardır
Bülbülleri giryân eder ezhâr-ı Amasya

Her yerde olduğu gibi Amasya'da dahi mevâsim-i erba'a hükmünü icrâ ve her mevsim bir âlem-i zevk ü safâyı ihtivâ eder. İbtidâ kiraz mevsiminde görülen cereyân-ı umûmî mevâsim-i diğerin ezvâkını istikbâl ve her mevsimin hulûlü gûyâ bütün halka te'mîn-i âmâl eyler.

Kirazı, koza mevsimi ta'kîb ederek birçok eğlencelere zemîn-i semâhat olur. Ba'dehû meyve mevsimi hulûl eyledikde halk bütün bahçelere koşar. Irmağın letâfeti, meyvelerin mebzûliyyeti umûmu zevkyâb-ı huzûr eder. Ba'dehû bostan, daha sonra üzüm mevsimleri zevk ve ticâreti ibzâl ve zahîre mu'âmelâtı bütün halkı işgâl eder.

Şu ahvâl-i mahsûsa hâdde-i tedkîkden imrâr edilirse Amasyalılar tenbel, mahkûm-ı atâlet olmayıp bi'l-aks ticâret âleminde sa'y u gayreti tab'an zevk ü meserret ittihâz etmiş ve esbâb-ı ticâreti kendilerine bir zevk-i mahsûs bilmiş oldukları anlaşılır. **[100]** İlmen efkâr-ı

ictimâ'iyyeleri tenevvür etdikçe Amasya'nın şöhret-i kadîmesini ihyâ, vüs'ât-ı hâzırasını i'lâ edecekleri kâbiliyyet-i fıtriyyelerinden intizâr olunabilir.

Yüzlerce mülûk u ümerâ himmeti görmüş
Pek çok eser-i lutf u refâhiyyeti görmüş
Şâyân olacak kadrine bir hürmeti görmüş
Takdîr kılınmış yine mikdâr-ı Amasya

Amasya, mevki'inin letâfeti, kalesinin resâneti, etrâf-ı erba'asında kudret-i fâtıranın çekdiği sûr-ı tabî'atı hasebiyle edvâr-ı kadîmeden beri pek çok ehemmiyet, mülûk-ı sâlife taraflarından pek âlî himmet görmüş ve binlerce seneden beri eski nâmını, eski şerefini muhâfaza ederek pek büyük âsâr-ı umrân ve refâhiyyete nâ'il olmuşdur.

Edvâr-ı kadîmede Amasya'nın gördüğü zînet ve ihtişâmı, târîh sahîfelerinden ziyâde el-yevm Amasya mevki'inde yer altında bulunan tabakalarda aramak lüzûmunu, bi't-tesâdüf yer altında zuhûr eden mermer sütûnlar, musanna' kubbeler ihtâr etmekdedir. Yer altında görülen şu âsâr-ı atîka isbât ediyor ki şimdiki Amasya'nın zemîn-i hâzırı eski Amasya'nın zemîn-i gâ'ibine nisbetle pek yüksek olup mürûr-ı **[101]** sinîn ü a'sâr, eski zemîni taşlar ve topraklar ile doldurmuş ve gûyâ eski şeref ve ihtişâm âsârını hüsn-i muhâfaza için çekip derûnuna almışdır.

Pont hükûmeti devrinde Amasya'nın zemîni şimdiki zemîne nisbetle lâ-ekall altı metre kadar aşağı indiği, çıkan âsâr-ı kadîmeden anlaşılmakdadır. Kuyu hafriyâtında zuhûr eden âsâra nazaran İçeri Şehir, kâmilen mermer döşeme ile müzeyyen ve ırmak tarafı bir sûr-ı muhkem ile muhât olduğu ve ekser ebniyesi kırmızı tuğladan ve kısmen mermerden masnû' bulunduğu müşâhede olunmakdadır.

Irmağın cenûb tarafları ya'nî Yukarı ve Aşağı Pazar boydan boya İçeri Şehir'e muhâzî olarak döşemesi mükemmel, ebniyesi gâyet güzel olduğunu Receb, Şamlıca, Sofîzâde Mahalleleri altında bulunan âsâr-ı kadîme isbât ediyor. Alçak Köprü'nün tarz-ı mi'mârîsi ve ırmağın altına kadar inmesi ve yer altında zuhûr eden ebniyeye muhâzî bulunması mukâyese edilirse bu köprü, o devrin masnû'ât-ı acîbesinden olduğu anlaşılır.

Âhûr Önü gâyesinde Kirazlıdere Bâğları'nın yolu üzerinde bulunan tarlanın içinde zuhûr eden mustatil bir kubbe ve sâ'ir âsâr-ı kadîme an'anât-ı mahalliyeyi isbât edecek vesâ'ik-i târîhiyyeden ma'dûd olabilir. Bu civârda kadîmen "Kral Sarâyı" olduğu ve ba'zı vesâ'ik-i şer'iyyede buralara umûmen "Foka" nâmı **[102]** verildiği meşhûr ve mukayyeddir. "Câmiu'd-Düvel"den naklen "Bâb-ı Evvel"de mezkûr olduğu üzere Amasya'da evlâd-ı mülûkdan olan "Evlâd-ı Foka"nın meşhûr olduğuna bakılırsa buralar Bizans imparatoru "Foka"nın sarâyı ve evlâdının mahallesi olduğu zann olunur. "Bizans Hükûmeti" devrinde Amasya'nın zemîni bir derece yükselip eski esâmî tebeddül ederek Amasya'da "Vengiyus, Andronik, Kertus, Mağdinus, Komnus, Agritus, Vasilus" gibi kilise isimleri ve "Atakyus, Fokas, Kirağus, Eleksiyus, Komnus, Yanus, Tekfûr ve Helkis" gibi mahalle isimleri bulunarak "Fokas, Helkis, Komnus, Vengiyus ve Mağdinus" mahallâtı ma'lûm olabilmiş ise de diğerlerinin Amasya'da mevâki'i ta'yîn olunamamışdır.

"Selçûk Hükûmeti" devrinde Amasya'nın zemîni bir derece daha yükseldiği cihetle âsâr-ı Rûmiyye'den olan kilise gibi birtakım mebânî-i dîniyye yarıya kadar yer altında kalmış ve Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî Amasya'da Simre'yi inşâ ve Amasya'yı müceddeden ta'mîr eylediği zamân âsâr-ı kadîme bütün gâ'ib olup üzerlerine hâneler, hânlar, câmiler inşâ edilmiş ve ba'zı yerlerde eski zemîni muhâfaza edebilmişdir. Dağ etekleri umûmen mevki'lerini muhâfaza edib Amasya'nın ortası pek ziyâde dolmuş ve şu kadar tebeddülâta binâ'en esâmî-i Rûmiyye dahi tebeddül ederek Türk isimleri, Türk teşkîlâtı kâ'im olmuşdur. **[103]**

Devr-i İslâmda Amasya iki kısım i'tibâr edilip "Aşağı Kale" ya'nî umûmen "İçeri Şehir"e "Bâtın Amasya" ya'nî "İç Amasya" ve "Aşağı Kale"nin hârici olan ırmağın umûmen cenûb ve kalenin şark ve garb taraflarına "Zâhir Amasya" ya'nî "Dış Amasya" denmişdir.

Devr-i Selçûkî'de "Bâtın Amasya", "Meydân Kapısı"nın iç tarafından i'tibâren "Subaşı", ba'dehû "Mes'ûdiye" ve ba'dehû "Yağbasaniye" ve ba'dehû "Mirâhur" ve ba'dehû "Karatay" mahallelerinden ibâret idi.

"Zâhir Amasya" dahi şimdiki "Gökmedrese"den i'tibâren "Güdül" ve ba'dehû "Hânkâh" ve bunların şimâl tarafları "Tekür Sinan" ve ba'dehû "Alişîr" ve bunun cenûb tarafları "Fetih Hân" ve ba'dehû "Mülk-i Şehinşâh" ve ba'dehû "Mülk-i Gıyâseddîn Şâh" yâhud "Gıyâsiye" ve ba'dehû "Dânişmendiye" yâhud "İsmâ'îl Gâzi Mülkü" nâmıyla ma'rûf mahallâtın bulunduğu vesâ'ik-i atîkada mezkûrdur. Bu mahallât arasında görülen hamâmât-ı atîka ve cevâmi' ile cesîm ve sengîn türbeler bu devrin âsâr-ı bâkiyyesindendir.

Şu mahallât, evâsıt-ı devr-i Selçûkî'ye doğru ve tekrâr tebeddülâta uğrayıp yeni isimler tahaddüs ederek devr-i celîl-i Osmânî'de diğer teşekkülât husûle gelmiş ve esâmî-i kadîme-i Selçûkiyye'den ba'zıları hâli üzere kalıp ba'zıları da tamâmiyle unutulmuş ve yerlerine esâmî-i ricâl-i Osmâniye kâ'im olmuşdur. Bu mahallât arasında el-yevm meşhûd olan âsâr-ı dîniyye, mebânî-i ilmiyye ekseriyetle şu devrin âsâr-ı mühimmesindendir. **[104]**

Birinci devreden i'tibâren Amasya, cenûb-ı garbîde vâki' "Çalan" mevki'inden şark-ı şimâlîde vâki' "Ziyâre"ye ve taraf-ı şimâlîde "Arguma"ya kadar etrâf-ı selâseden üç sâatlik bir tûl üzerinde olduğu hâlde mu'ahharan zuhûr eden muhârebât-ı dâhiliyye ve salîbiyyede son derece hasârâta ma'rûz ve mükerreren boydan boya ihrâk edilmiş olduğundan devr-i İslâm evâ'ilinde Amasya'nın binâsı tecdîd edilerek eski medeniyyet yerine medeniyyet-i İslâmiyye kâ'im olmuş ve Amasya, medeniyyet-i İslâmiyye esâsı üzerine inşâ edilmişdir.

Binâ'en-aleyh esâmî-i kadîme-i Rûmiyye siyâset-i İslâmiyye cümlesinden olmak üzere kaldırılmış olmayıp, Amasya'nın yeniden binâsı esâmî-i cedîdenin iştihârını ve esâmî-i kadîmenin nisyânını mûcib olmuşdur. Bununla beraber Helkis, Veng, Mağdinus ve Ayavasıl gibi esâmî-i Rûmiyye kalmışdır. Dokuz yüz senelik bir İslâm memleketinde bin senelik esâmî-i Rûmiyyye'nin kaldığı düşünülürse diğerlerinin ref'i siyâset-i istikbâl değil, tabî'at-ı hâl muktezâsı olduğu tebeyyün eder.

Her zerresi âlûde-i eltâf-ı ekâbir
İzhâr ediyor âleme bin türlü mefâhir
Olmuşdu mahallâtı bütün hayra mezâhir
Hep şâhid-i âdil buna âsâr-ı Amasya

[105] Şimdiye kadar selâtîn, vüzerâ, ümerâ gibi ekâbir-i İslâmiyyenin bezl-i nukûd ve ibrâz-ı semâhat ederek Amasya'da inşâ etdirdikleri âsâr-ı celîle Amasya için birer mefharet ve bânîleri için de birer menkabet teşkîl etmekdedir. Amasya'nın hâvî olduğu mahallâtı, bu âsâr-ı fâhirenin mazâhir-i hasenâtı olduğu cihetle ibtidâ esâmî-i mahallât hurûf-ı hecâ tertîbi üzere tafsîl ve ba'dehû bu mahallât içinde bulunan cevâmi' ve mesâcid-i şerîfe ve hamâmât ve sâ'ire îzâh ve medâris, mekâtib, zevâyâ, imârât ve türbeler hâsseten mevki'lerinde zikr olunur:

1- "İslâm Mahallesi": Amasya'nın şark tarafında Gedikli Kaya eteğinde vâki' olup, şarkan Gedikli Kaya eteğindeki bâğlar ve garben dere ve cenûben Temennâ Mahallesi ve şimâlen Yassı Kaya ile mahdûddur. 813'de Amasya kadısı olup "Sarı Kâdı" demekle meşhûr olan "Bedreddîn Mahmûd Buhârî" kerîmesi ve hattât-ı meşhûr "Hamdullah Efendi"nin ammesi "Eslem Hâtun" nâmına mensûbdur. Kuyûd-ı atîkada "Eslem Mahallesi" mukayyed olduğu hâlde elsine-i âmmede "İslâm Mahallesi" diye meşhûr olmuşdur.

Bu mahallede fâzıla-i mûmâ-ileyhâ "Eslem Hâtun" bir mescid-i şerîf ve yanında bir mekteb ve çeşme binâ ederek 848'de evkâfını tanzîm etmişdir. Zevci "Cemâlî Mehmed Çelebi" evlâdı olan "Kemâl Çelebi" ve bunun evlâdından "Şeyhülislâm Cemâlîzâde Ali Çelebi" ve **[106]** diğer evlâdı mütevellî olup ba'dehû münkarız oldukları zann olunur. Bu mahalleden müşârün-ileyh "Zenbilli Ali Efendi" gibi şeyhülislâm ve "Pîrî Mehmed Paşa" gibi sadr-ı a'zam zuhûr etmişdir.

2- "Eski Kethüdâ Mahallesi": "Sultân Bâyezîd Hân Câmi-i Şerîfi"nin şark tarafında vâki' olup şarkan "Köprübaşı" ve garben "Sultân Bâyezîd Tâbhâne Sırası" ve cenûben "Bozahâne" ve şimâlen Yeşilırmak ile mahdûddur. 835 târîhine kadar Amasya vâlîsi "Yörgüç Paşa"nın kethüdâsı olarak zâbıta-i belediyye ve adliyye vezâ'ifinde pek ziyâde adl ü şöhrete mâlik olan "el-Hâc Mehmed Ağa"nın irtihâlinde yeni gelen kethüdâ dahi "Mehmed Ağa" nâmında bir zât olduğundan evvelki "Mehmed Ağa"ya "Eski Kethüdâ" denmiş ve ikâmet eylediği bu mahalle "Eski Kethüdâ" nâmıyla şöhret bulmuş olduğu tetebbu'ât-ı târîhiyyeden anlaşılmışdır.

Bu mahallede mûmâ-ileyh eski kethüdâ "el-Hâc Mehmed Ağa" bir mescid-i şerîf binâ ve bedestân içinde sekiz kadar dükkân vakf ederek "Kapısı Kıble Mescidi" nâmıyla meşhûr olmuşdur. Hakîkaten kapısı kıble tarafına tesâdüf etmişdir. 1011 harîkında muhterik olarak "Hacı Efendi" demekle meşhûr kudâtdan "Çavuşzâde el-Hâc Mehmed Efendi" 1018'de müceddeden inşâ ve bedestân içinde üç dükkân vakf etmiş ve ba'dehû mahdûmu "Sarı Mehmed Ağa" 1057'de yine bedestânda kâ'in iki dükkânını vakf ederek pederinin vakfını tevsî' etmişdir. **[107]**

Dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından "Hacı Efendizâde el-Hâc Ahmed Ağa" bu mescid-i şerîfin önünde ve hânesi ittisâlinde 1180'de ve a'yândan "Yeğenzâde Hüseyin Bey" 1218'de hânesi önünde bir çeşme binâ etdikleri gibi "Kalaycızâde el-Hâc Ömer Ağa" dahi "Kâşifiyye Medresesi" önünde 1179'da diğer bir çeşme inşâ eylemişdir. Bu mahalleden "Hacı Efendizâde Ömer Paşa" ve "Yeğenzâde Ömer Paşa" gibi vüzerâ ve pek çok a'yân zuhûr etmişdir. Bu mahalle kadîmen "A'yân Mahallesi" olarak şerefini muhâfaza etmekdedir.

3- "Üçler Mahallesi": "Sultân Bâyezîd Câmi-i Şerîfi"nin kıble tarafında "Alişîr Mahallesi" yerinde vâki' olup şarkan "Devehâne" ve garben "Receb" mahalleleri ve cenûben bir kısmı mezârlık ve bir kısmı da "Küpceğiz Mahallesi" ve şimâlen şose yolu ile mahdûd ve "Simre" belde-i kadîmesinden ma'dûddur. "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerinin devr-i hümâyûnlarında fevkalâde nüfûz ve ikbâli hâ'iz olan mu'allim-i sultânî "Niğdelizâde Sofi Bâyezîd" ve amcası "Feyzullâh" ve "Ya'kûb" Çelebiler'e elsine-i âmmede "Üçler" denip, bunlar bu mahallede ikâmet ederek burada bir hâne derûnunda medfûn oldukları münâsebetle "Üçler Mahallesi" denmişdir.

Bunların orada ikâmeti 815 târîhlerine kadar devâm edib tesâdüfât-ı garîbeden olmak üzere 921 târîhine kadar bu mahallede ikâmet ve "Şehzâde Sultân Ahmed"e hulûl ederek fevkalâde **[108]** hâ'iz-i nüfûz u i'tibâr olan "Kutbeddîn Ahmed", "Kutbeddîn Îsâ" ve "Kutbeddîn Mahmûd" nâm üç müfsid-i Îrânî'ye de "Kutublar" ve "Üçler" denmiş olduğundan "Üçler" nâmı iştihâr etmişdir. Birinci "Üçler", 850'de tanzîm edilen "Kadı Abdurrahmân Muslihî" vakfiyesinde ve ikinci "Üçler", "Ferîdûn Bey Münşe'ât"nda muharrerdir.

Bu mahallede Üçler'den Feyzullâh Çelebi'nin ahşâb olarak binâ eylediği câmi-i şerîfi 1011 harîkında yandığından 1018'de mevâlîden "Sa'dî Çelebi" etrâf-ı erba'ası kârgîr ve üzeri ve minâresi ahşâb olarak müceddeden binâ ve yanında bir mekteb ve çeşme ve dershâne inşâ ederek Üçler Mahallesi'nde iki hânesini ve İbâdullâh Çarşısı'nda beş ve Aşağı Pazar'da iki ve Bakkâllar İçi'nde üç dükkânını ve Kurşunlu Mahallesi'nde üç hânesini bu câmi ve hayrâtının ta'mîr ve mürtezikasına 1039'da vakf etmişdir.

Bu mahallede Üçler ve Yediler gibi ricâl medfûn olup ekserîsinin türbesi olduğu münâsebetle âtîde türbeler bahsinde zikr edilecekdir. Hoca-i Sultânî "Ömer Efendi" ve Diyârbekir Beylerbeyi "Ahmed Paşa" gibi pek çok ekâbir bu mahalleden zuhûr etmişdir. Bu mahallenin müntehâ-yı şarkiyyesinde bulunan "Saka Sokağı", meşhûr yeniçeri serdârı "Sakaoğlu İbrâhim Ağa" 1140 târîhine kadar burada ikâmet etdiği münâsebetle meşhûr olmuşdur. Bu mahallede "Şa'bânzâde el-Hâc **[109]** Mehmed Ağa"nın ve "Kâtibzâde es-Seyyid el-Hâc Osmân Ağa"nın birer çeşmesi vardır.

4- "Uzun Mustafa Mahallesi": Burma Minâre Câmi-i Şerîfi'nin şimâlinde ve Şehinşâh Mülkü yerinde vâki' olup, şarkan dere ve garben Hoca Süleyman ve cenûben Kılıççı ve şimâlen

Kazancı mahalleleriyle mahdûddur. A'yân-ı tüccârdan olup Sultân Mehmed Hân-ı Sânî ve Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî taraf-ı hümâyûnlarından mükerreren Mısır'a sefâretle i'zâm buyurulan "Hoca el-Hâc Mustafa Çelebi" bu mahallede 905 târîhine kadar ikâmet etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir.

Hoca-i mûmâ-ileyhin bu mahallede bir mescid-i şerîfi ve mektebi ve çeşmesi olup bunları idâre edecek emlâkini 900'de vakf ve tevliyetini mahdûmu ulemâdan "el-Hâc Muhyiddîn Mehmed Çelebi"ye ve evlâdına tahsîs etmişdir. Bu mescid-i şerîf mükerreren yandıysa da ahfâdının himmetleriyle i'mâr edilerek el-yevm ma'mûr bulunmuşdur. Çeşmesi mevcûd ise de mektebi yokdur.

5- "Bâyezîd Paşa Mahallesi": Kuş Köprü'nün cenûbunda kadîmen Foka Mahallesi yerinde olup şarkan bâğlar, garben dere, cenûben Savakça Mahallesi ve şimâlen Yeşilırmak ile mahdûddur. 816 târîhine kadar bu mahallede ikâmet eden vüzerâ-yı izâm-ı Osmâniye'den "Yahşî Beyzâde Bâyezîd Paşa" nâmıyla tesmiye edilmişdir.

Vezîr-i müşârün-ileyhin bu mahallede ırmak kenârında musanna' bir câmi-i **[110]** şerîfi ve şark tarafında bir misâfirhâne ile bir de imârethânesi vardır. Bunları 817'de ikmâl edib 820'de vakfiyesini tanzîm etmişdir.

Câmi-i şerîf, önü ırmak ve etrâf-ı selâsesi duvâr ile muhât olup bu dâ'irenin orta yerinde vâki'dir. Cebhesi mermerden ve etrâfı taşdan yapılmış olup, önünde iki maksûresi ve her birinde mermer üzerine çiçekli, ufak birer havuz ve yanında latîf bir minâresi vardır. Derûnunda iki tarafı birer hücre-i vâsi'a olup bu iki odanın arası câmi-i şerîfdir. Fakat zemîni umûmen düz olmayıp nısf-ı a'lâsı nısf-ı esfelinden bir arşın yüksekdir. Her bir nısfı birer murabba' teşkîl eder.

Mihrâb ve minberi gâyet zarîf olup ufakdır. Kapısı cesîm, gâyet musanna' olup üzeri ve yanları mermer üzerine kabartmalı çiçekler ile müzeyyen ve menkûşdur. Vakfiyesi câmi-i şerîfin dışında kubbenin müstenid olduğu murabba' kemerde kuşağa müşâbih kırmızı mermer üzerinde mahkûk olduğu gibi kapısı üzerinde şu ibâre-i Arabiyye mahkûkdur:

أنشأ هذه العمارة المباركة فى أيام دولة السلطان الأعظم
الشاهنشاه المعظم السلطان محمد بن السلطان المرحوم بايزيد خان
خلد الله سلطانه الأمير الكبيرالوزير الخطير المفخم بايزيد پاشا
عظم الله جلال قدره فى تاريخ محرم سنة سبع عشرة وثمانمأة[147]

[111] Bu câmi-i şerîfi mi'mâr-ı meşhûr "Şemseddîn Ahmed-i Şâmî" nâm bir üstâd-ı mâhir yapıp, ismini kapının sol tarafına hakk etmişdir. Bu câmi-i şerîfin derûnunda kâ'in iki hücre, dershâne olup bir medrese i'tibâriyle ulemâdan hayli zevâta ve 1210'da "Veysî Beyzâde es-Seyyid el-Hâc Mehmed Efendi"ye ve ba'dehû evlâdına tevcîh edilmişdir. Tevliyeti evlâdına meşrût iken münkarız olmalarıyla 1100 târîhlerinden i'tibâren enderûn-ı hümâyûndan muhrec emekdârâna tevcîh ve 1251'de evkâf-ı hümâyûn nezâretine ilhâk buyurulmuşdur.

İmârethânenin şarkında "Kuş Köprü" hizâsında "Kumacık Hamâmı" nâmıyla bir hamâm-ı meşhûr olup "Küçük Kapı Ağası Ayas Ağa", "Kocacık Hoca Ahmed Çelebizâde Hoca Mehmed Çelebi"den iştirâ eylediği arsa üzerine 900'de bu hamâmı inşâ ve ikmâl etmişdir. Kocacık Arsası üzerine yapıldığı münâsebetle "Kocacık Hamâmı" ve ba'dehû galat olarak "Kumacık Hamâmı" denmişdir.

Mûmâ-ileyh Ayas Ağa bu hamâmı şark tarafında yapdırdığı sekiz hâne ve Bâyezîd Paşa Dâ'iresi'nin kapısı önünde vâki' değirmen ve yanında bir bahçe ile beraber 900'de vakf ve hâsılâtını Şamlar Mahallesi'nde kâ'in câmi ve medrese ve mektebine tahsîs etmişdir.

Bâyezîd Paşa Câmi-i Şerîfi'nin kıble tarafında Kirazlıdere'ye gidecek yolun civârında ümerâdan "Gâzi Bey" 937'de bir **[112]** mescid-i şerîf ve önünde bir çeşme ve ittisâlinde bir mekteb binâsıyla emlâkini vakf eylediği mukayyeddir.

[147] Bu mübârek imâreti, merhûm Sultan Bâyezîd Hân'ın oğlu sultân-ı a'zam, şahinşâh-ı muazzam, Sultan Mehmed devrinde - Allah onun idâresini dâim kılsın- büyük emîr, şanlı ve şerefli vezîr Bâyezid Paşa 817 senesinin Muharrem ayında inşa etmiştir. Allah Teâlâ kadrini yüceltsin. (Ed.)

Bu "Gâzi Bey"in çeşmesi garbında dere kenârında kâ'in bir dâ'ire-i cesîme içinde "Karabâğî eş-Şeyh el-Hâc Hamza-i Nigârî Efendi" Hazretleri'nin nâmına inşâ edilmiş bir câmi-i şerîf ve ittisâlinde müşârün-ileyhe mahsûs bir türbe-i âliye ve garb tarafında ahşâbdan bir medrese ve önünde şadırvan ve şimâlinde bir dershâneyi hâvî dâ'ire-i mahsûsa vardır.

Bu câmi-i şerîf ve müştemilâtının esâsı 1304'de vaz' olunarak Şirvân eyâletinde mukîm olan hulefâdan "Veysî Efendizâde eş-Şeyh el-Hâc Mahmûd Efendi" tarafından cem' ve irsâl edilen i'ânât-ı nakdiyye ve Amasya'da "Mîr Hasan Efendi" tarafından îfâ edilen nezâret ve umûm mürîdân taraflarından bezl edilen mesâ'î-i ciddiye sâyesinde her tarafı taşdan olarak 1310'da kısmen ikmâl ve tedrîcen müştemilât-ı sâ'iresi de itmâm edilmişdir.

Bu câmi-i şerîf ve türbenin binâsı latîf ve minâresiyle mermerden masnû' minber ve mihrâbı gâyet zarîfdir. Mîr Hasan Efendi'nin irtihâline binâ'en hitâm bulan tevliyet ve nezâreti Şeyh Mahmûd Efendizâde Veysî ve Mehmed Efendiler'e intikâl ederek 1326'da bunların ma'rifetiyle cebhesi de hitâm bulmuş ve bu hayrâtın idâresine kâfî evkâfı bunlar tarafından tanzîm edilmişdir. **[113]**

Bu câmi-i şerîf ile Kumacık Hamâmı arasında kâ'in bir mevki'de Fransız Cizvit hey'et-i rûhâniyyesi 1300'de bir kilise ve mekteb ve cesîm bir dâ'ire-i mahsûsa inşâ ederek misyonerliğe mahsûs olan ta'lîmâta tevfîkan icrâ-yı hareket etmekdedirler. Sadr-ı esbak "Kara İbrâhim Paşa" bu mahallede tevellüd etmişdir.

6- "Bozahâne Mahallesi": İbâdullâh Çarşısı'nın iki tarafında ve "Emîr Seyfüddin Sungur Mülkü" yerinde vâki' olup, şarkan Hoca Süleyman ve garben Devehâne ve cenûben Çeribaşı ve şimâlen Eski Kethüdâ mahalleleriyle mahdûddur. "Şehzâde Sultân Ahmed" devrinde bozanın ta'ammüm eylediği esnâda bu mahallede cesîm bir bozahâne inşâ eylediği münâsebetle 900 târîhinden i'tibâren "Bozahâne Mahallesi" denmeğe başlanmışdır.

Bu mahallede 873'de Acem Ali Ağa bir çeşme binâ edib 931'de mevâlîden meşhûr "Ubeydullâh Efendi" bir mescid-i şerîf inşâ ve bir hân ile on dükkân ve iki hâne vakf etmişdir. Câmi-i şerîfe ve önünde bulunan çarşıya "Ubeydullâh" nâmı verilmiş ve ba'dehû galat olarak "İbâdullâh" denmişdir. Bu câmi-i şerîf 1011 harîkında yanmış olduğundan molla-yı mûmâ-ileyhin hafîdi kâ'im-makâm-ı nakîbü'l-eşrâf "es-Seyyid Şükrullâh Efendi bin Yahyâ Çelebi bin Mehmed Çelebi bin Ubeydullâh Efendi" tecdîden i'mâr etmişdir.

1143 harîkında tekrâr muhterik olarak bi'l-külliye evkâfı zâyi' **[114]** olduğundan a'yândan "Saraczâde el-Hâc Mehmed Ağa" 1147'de müceddeden inşâ ve önünde bulunan beş dükkân ile yukarısındaki dört dükkân ve arkasındaki hânesini vakf ve 1271 harîkında yine muhterik ve evkâfı da zâyi' olmuşdur.

1273'de erbâb-ı hayrât i'ânesiyle câmi-i şerîf ve dükkânları müceddeden inşâ edilmiş olduğu hâlde 1304 harîkında dahi yanmış olduğundan müftî-i memleket "Gürcü el-Hâc Osmân Hilmî Efendi" delâlet ederek dükkânlarıyla beraber müceddeden i'mâr edilmişdir. Ancak dört dükkanıyla bir hânesi ve mukaddemen on dükkân ve bir hânı mülke tahavvül etmişdir.

Bu câmi-i şerîfin şark tarafında "Kâtibzâde Mehmed Rif'at Efendi bin Lütfullâh Efendi", pederinin vasiyyetini infâz ederek 1250'de "Kar Sebîli" inşâ ve bir dükkân vakf ve Hazîran, Temmuz ve Ağustos aylarında oraya kar konmasını şart etmişdir. Sebîlin üzerinde kitâbesi vardır.

7- "Pirinççi Mahallesi": Savakça Deresi'nin garb tarafında ve sarây altında vâki' olup şarkan Savakça Deresi, garben Mehmed Paşa, cenûben Ya'kûb Paşa mahalleleri ve şimâlen Yeşilırmak ile mahdûddur. Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî ümerâsından "Pirinççi Sinan Bey" burada ikâmet ve bir mescid-i şerîf ve mekteb inşâ ve emlâkini bunlara vakf ve tahsîs etdiği münâsebetle 912 târîhinden i'tibâren Pirinççi Mahallesi denmişdir. Bu mahallede bir dârü'l-hadîs ve bir zâviye olup karîben **[115]** îzâh olunur. Vüzerâdan "Gümüşhâneli Ali Şefîk Paşa" bu mahallede ikâmet etdiği münâsebetle şose yolunun cenûb taraflarına "Şefîk Paşa Bahçesi" denir idi.

8- "Pervâne Bey Mahallesi": Burma Minâre demekle meşhûr câmi-i şerîfin taraf-ı garbîsinde vâki' olup şarkan Uzun Mustafa, garben Acem Ali, cenûben Çırakçı, şimâlen Hoca Süleyman mahalleleriyle mahdûddur. Büyük Pervâne Bey'in birâderzâdesi "İzzeddîn Mehmed Pervâne Bey" 700 târîhine kadar bu mahallede ikâmet etdiği münâsebetle "Pervâne Bey Mahallesi" denmişdir.

Bu mahallede kâ'in "Burma Minâre" câmi-i şerîfini ümerâ-yı Selçûkiyye'den "Necmeddîn Ferruh"un[148] binâ eylediği kapısı bâlâsında mahkûk ve dâmâdı bulunan müşârün-ileyh "Pervâne"nin 699'da evkâfını tanzîm etdiği vakfiyesinden müstebândır.

Bu câmi-i şerîfin etrâf-ı erba'ası kârgîr olup üstü ahşâbdır. Şeklen cenûba doğru mustatil olup derûnu tûlen üç kısma münkasimdir. Cenâhlarında taşdan murabba'u'ş-şekl üçer sütûn olup binâsı gâyet metîndir. Cebhesinde devr-i Selçûkî'ye âid ihtişâm ve zînet yokdur. İki türbesi, bir kütübhânesi, bir minâresi vardır. **[116]**

Kapısı kârgîr olup bâlâsında taşa hakk edildiği hâlde kireç üzerine yazılmış gibi duran bir kitâbesi vardır. Bu kitâbe yaş kireç üzerinde parmakla yazıldıkdan sonra doldurulmuş olduğunu ihtâr edecek bir şekl-i girift üzere hakk edildiğinden kemâl-i müşkilât ile okunabilmişdir. Kavs şeklinde yazılmış olan ibâre şudur:

عمر هذه العمارة المباركة فى أيام الدولة السلطان الأعظم
غياث الدنيا والدين أبوالفتح كيخسرو بن كيقباد بن كيخسرو
أدام الله سلطانه[149]

Bu yazının altında düz olarak şu yazılmışdır:[150]

عامر هذه البقعة المباركة العبدالضعيف أميرالصيد فرخ
بن سلجوق بن يوسف الخازن غفرالله له فى أواخر...المبارك
سنة تسعين وستمائة[151]

Şu câmi-i şerîfin gerek şeklinde gerek tarz-ı inşâsında kiliseye müşâbih bir ciheti olmadığı hâlde "Vital Könye" "Asya-yı Osmânî" nâm eserinde Bizans imparatorluğunda bulunmuş olan "Komnen Hânedânı" tarafından binâ edilmiş bir kilise olduğunu yazıyorsa da şekl-i hâzırı bunu tasdîke müsâ'id değildir. Belki yeri "Komnen Kilisesi" olabilir.

Tevliyeti "Pervâne Beyzâdeler"de iken munkarız olup Mü'eyyedzâdeler'e irsen intikâl eylediği esnâda 999'da bu câmi-i şerîf zelzeleden musâb ve 1011'de büyük yangında muhterik olduğundan **[117]** mütevellî "Mü'eyyedzâde Pîrî Çelebi" i'mâr ve önünde ahşâbdan bir minâre inşâ ve 1143 harîkında tekrâr muhterik olmakla mütevellî "Vâsi' Çelebizâde es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi" ta'mîr ve minâresini taşdan burma olmak üzere binâ etdirmişdir.

---

[148] "Ikdü'l-Cümân"da bu zâtın nâmı "Ferrûc" ve "Ferrûh" (فروخ) olmak üzere mestûr ise de câmi'-i şerîfin kapısı bâlâsında "Ferruh" (فرخ) nâmı mahkûkdur.

[149] "Bu mübârek imâret, sultân-ı a'zam, din ve dünya işlerinin yardımcısı, fetihler sahibi Keyhüsrev b. Keykubad b. Keyhüsrev döneminde imâr edimiştir. Allah idâresini dâim kılsın." (Ed.)

[150] Uzunçarşılı eserinde Abdîzâde'nin Burmalı Minâre Câmii kitabesine dair yazdıklarını hatalı ve eksik bulmaktadır. (Kitâbeler, s. 99-100) Bununla beraber söz konusu câmi ile ilgili müstakil ve ayrıntılı bir kitap kaleme alan Ali Yardım gerek Abdîzâde'yi ve gerekse Uzunçarşılı'yı tashih etmekte ve kitabenin en doğrusunun şu şekilde olduğunu ifade etmektedir:

عمر هذه العمارة المباركة فى أيام الدولة السلطان الأعظم
غياث الدنيا والدين أبوالفتح كيخسرو بن كيقباد بن كيخسرو
قسيم أميرالمومنين خلدالله سلطانه وملكه

Hafif kavisli ikinci satırında şöyle devam etmektedir:

عامره واقفه العبدالضعيف أميرالصيد فرخ وأخوه يوسف الخازن غفرالله لهما ولجميع المسلمين فى أربعين ستمايه

(Ali Yardım, Amasya Burmalı Minâre Câmii Kitâbeleri, Ankara: Amasya Valiliği Kültür Yayınları, 2004, s. 13) (Ed.)

[151] Bu mübarek yeri imar eden av emiri, garip kul Ferruh b. Selçuk b. Yûsuf el-Hâzin 690 yılında imar etmiştir. (Ed.)

Bu câmi-i şerîfin zamân-ı binâsında câmi' olmak üzere yapıldığı vakfiyesinden müstebân iken Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî hazretlerinin câmii hitâm buldukda cemâ'at-i müslimînin bir câmide ictimâ'ı maksadıyla Yukarı Pazar kısmında olan bi'l-cümle cevâmi'den minber kaldırıldığı esnâda bu câmiden dahi kaldırılmış idi. Mu'ahharan câmi-i sultânîde cemâ'atin izdihâmı diğer cevâmi'de minberin vaz'ını îcâb eylediğinden 1146'da bu câmi-i şerîfde dahi minber vaz' ve "Hâfız Hüseyin Efendi" hatîb nasb olunmuşdur.

1147'de kibâr-ı muhaddisînden "Hıfzîzâde el-Hâc Osmân Fâ'ik Efendi" câmi-i şerîfin önünde bulunan türbenin üzerinde mevcûd odayı kütübhâne ittihâz ve bi'l-cümle kitâblarını oraya vaz' ve vakf etmişdir. Mu'ahharan hâfız-ı kütüblerin vazîfelerini bilmedikleri cihetle bütün kitâblar emânete verilmiş ve ba'dehû verildiği yerden istirdâd edilmemiş olması ziyâ'ına sebeb olmuşdur. Şimdi kütübhâne var, kitâblar yokdur. Türbeye dâ'ir îzâhât-ı târîhiyye karîben zikr edilecekdir.

Bu câmi-i şerîfin garb tarafında yol önünde bulunan dört göz abdesthâneyi a'yândan esbak kâ'im-makâm-ı nakîbü'l-eşrâf Mumcuzâde **[118]** es-Seyyid Mustafa Ağa 1098'de yapdırmış ve her birine su akıtmışdır. Ve ba'dehû ta'mîr ve ihtiyâcına sarf olunmak üzere Bakkâllar İçi'nde dört dükkânını vakf eylediği vakfiyesinden müstebân ise de dükkânlar mülk ve abdesthâneler de harâb olmuşdur.

Bu mahallede kâ'in "Sungurlu Medresesi" ve "Darbhâneci Tekkesi" karîben îzâh olunur. "Çarşıbaşı"nda görülen mescidi 1100'de a'yândan "Eli Güzel el-Hâc Mehmed Ağa" binâ edib mikdâr-ı kâfî akâr vakf ve önünde bir çeşme inşâ etmişdir. Bu mescid mükerreren yanıp ahfâdı yapdırmış ve ba'dehû harâb olduğundan 1310'da "Sandık Emînizâde Mustafa Reşîd Efendi" müceddeden ihyâ ederek bânî-i sânî olmuşdur.

Bu mahallede "Peçelizâde Hasan Paşa"nın ve mevâlîden "Hıfzî Abdurrahmân Efendi"nin ve a'yândan "Acem Ali Ağa"nın birer çeşmeleri vardır. Acem Ali Ağa'nın çeşmesi ma'lûm ve mu'ayyen ise de birkaç daha çeşme olduğundan diğerleri ta'yîn olunamadı. Yalnız Darbhâhe Tekkesi'nin önünde bulunan çeşme Hasan Paşa'nın zann olunur.

9- "Tatar Mahallesi": "Şamlar Mezârlığı" şimâlinde "Gülüs" nâmıyla meşhûr olan mevki'de olup şarkan şose yolu, garben Ahmak Bâğları, cenûben mezârlık ve şimâlen "Gülüs" ile mahdûddur. 1295 târîhinden beri orada iskân edilen Tatarlar'ın vürûduyla teşekkül **[119]** etmişdir. Defâtir-i mîriyyede "İhsâniye Mahallesi" nâmıyla tesmiye ve kayd edilmiş ise de elsine-i âmmede "Tatar Mahallesi" nâmı galebe etmişdir.

Bu mahallede sâkin olan Tatarlar gâyet çalışkan, mütedeyyin oldukları münâsebetle ortasında bir mescid-i şerîf binâ etmişlerdir. 1316'da Amasya a'yânından "Zileli Hacı Velizâde el-Hâc Hasan Efendi" bu mescid-i şerîfin yanında bir mekteb-i latîf inşâ ederek mahallenin şerefini tezyîd ve intişâr-ı ma'ârife himmet etmişdir.

Bu mahallenin kısm-ı şimâlîsini işgâl ederek diğer kısımları çayırlık olan mevki'-i latîf öteden beri "Gülüs" nâmıyla meşhûr ve müte'ârifdir. Bu nâm yukarıya doğru ne kadar araşdırılırsa meselâ 727 ve 635 ve 573 târîhlerine kadar taharrî edilirse aynen mevcûd olduğu görülür. Şu hâlde bu isim Amasya fethinden mukaddem olduğu anlaşılır. Bu "Gülüs"ün şimâl-i şarkîsinde kâ'in bâğlara "Taraput Bâğları" dendiği de Amasya fethinden mukaddem olduğu anlaşılır.

Bu isimlerin zâhiri "Pont Hükûmeti" devrinden beri burada alem olarak kaldığını iş'âr eder. Çünkü "Gülüs" nâmı, ya "Arkilüs" yâhud "Lüküllüs" isimlerinden muhaffef olarak kalma bir şey'e benzer. Târîhen mazbût olduğu üzere "Arkilüs" yâhud "Arkilaus" Pont kralı yedinci **[120]** "Mihridad"ın meşhûr bir kumandanı ismidir ki burada ikâmet eylediği münâsebetle tesmiye edildiği zann olunur.

"Lüküllüs" dahi Roma kumandanlarından meşhûr bir generalin ismidir ki "Mihridad" ile muhârebe ederek gâlibâne Amasya'ya girdiği târîhen ma'lûm olup burada bir müddet hayme-nişîn-i ikâmet olduğu münâsebetle tesmiye edildiği de maznûndur. Fakat, "Taraput"

lafzına dâ'ir bir vesîka-i târîhiyye bulunamadı. "Tora Pont - Pont Kânûnu" ta'bîrinden muhaffef olduğunu zann etdirir ise de bunu takviye edecek bir şey'e tesâdüf edilemedi.

10- "Temennâ Mahallesi": Zencîrli Kaya'nın şimâl eteğinde ve ümerâ-yı Dânişmendiye"den Feth Gâzi Bahçesi yerinde olup şarkan Zencîrli Kaya, garben ve cenûben dere ve şimâlen İslâm Mahallesi ile mahdûddur.

Amasya'da şehzâdegân meddâhlarından ve Îrân şu'arâsından "Temennâ-yı Nîsâbûrî" bu "Fethiye Bahçesi"nde ikâmet etdiği münâsebetle 820 târîhinden beri tesmiye ve kayd edilmişdir.

"Hızır Paşa"nın kethüdâsı "Hüsâmeddîn Ağa" bu mahallede ikâmetle 874'de kârgîr bir mekteb ve bir çeşme ve civârında su gözünü inşâ ve evkâfını 878'de tanzîm etmişdir. Vakfiyesinde "Hüsâmeddîn-i Temennâyî" muharrerdir. Ve ümerâ-yı Osmâniye'den "Torumtay" evlâdından "İkinci Kaya Paşa" 975'de kârgîr bir câmi-i latîf binâ ve emlâkini buraya vakf etmişdir. **[121]**

11- "Câmi-i Enderûn Mahallesi": İçeri Şehir'de Hâtuniye Mahallesi'nin civârında olup Karatay Mahallesi'nden tefrîk edilmişdir. Şarkan Sarây, garben Karatay, cenûben Yeşilırmak, şimâlen Kal'a-i Bâlâ ile mahdûd olup ortasında Enderûn Câmii nâmıyla meşhûr câmi-i şerîf bulunduğundan bu câmiye nisbet edilmişdir.

Bu câmi-i şerîf, 612 târîhinden beri ele geçen ekser-i vesâ'ik-i atîkada "Câmi-i Enderûn" nâmıyla mestûr ve ba'zılarında "Câmi-i Gâzi Bey" unvânı mezkûr olduğuna bakılırsa "Dânişmendiye" hükümdârı "Melik Şemseddîn İsmâ'îl Gâzi Bey" yâhud "Melik İzzeddîn Mehmed Gâzi Bey" tarafından 635 târîhinden evvel binâ ve "İç Kale"de bulunduğu münâsebetle ba'dehû "Câmi-i Enderûn" tesmiye edildiği zann olunur.

Bu zannı takviye eden sebeb, câmi-i şerîfin tarz-ı inşâsıdır. Bu câmi-i şerîf, şeklen murabba' ve her tarafı kırmızı tuğladan masnû' olup duvârı yüksek, içi geniş ve üstü ahşâbdır. Şark tarafında takrîben on üç metre kadar kutrunda gâyet kalın bir minâresi olup bu kadar kutra göre irtifâ'ı ancak on beş metre kadardır. Âdetâ büyük loğ taşına müşâbih olduğundan elsine-i âmmede "Loğ Minâre" demekle meşhûrdur. Bu da kırmızı tuğladan yapılmışdır.

Hükûmet-i Dânişmendiye ricâli tarafından binâ edilen câmiler, **[122]** türbeler ekseriyâ bu şekil üzere tuğladan yapıldığı tedkîk olunursa bu câmi-i şerîfin bânîsi müşârün-ileyhimâdan biri olduğu zannı kesb-i kuvvet eder. Şamlılar Mezârlığı'nın kenârında bulunan türbe ile bu câmi-i şerîfin ve Çalan Köprü'nün binâları arasında görülen müşâbehet ve Dânişmendiye hükkâmından "Yağıbasan Gâzi Bey"in Niksar Kalesi'ndeki câmii ve medresesi binâları mukâyese edilirse bu câmi-i şerîfin binâsı o devre âid olduğu teslîm olunur. Bu câmiin de kiliseden dönme olduğu rivâyet edilmekde ise de bî-esâs olduğu şübhesizdir. Çünkü câmi-i mezbûrun tarz-ı inşâsı ve şekli bu rivâyeti tekzîbe kâfîdir. Minâresi sonradan ilâve edilmiş olmayıp câmiyle beraber yapıldığı meydândadır.

Bu câmi-i şerîfin temeli taşdan yapılmış birkaç kubbe ve sütûn ve aralıklar üzerinde olduğu bi'l-müşâhede sâbitdir. Binâ'en-aleyh, ezmine-i kadîmede burada bir kilise olup etrâfı dolarak yere gömülmüş ve bunun üzerine câmi-i şerîf yapılmış bulunduğu şu rivâyeti tevlîd itse gerek.

Bu câmi-i şerîf kadîmen erbâb-ı hayrın vakf eylediği akârât ile idâre olunmakda iken 879'da "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerinin vâlide-i muhteremeleri "Gülbahâr Hâtun" bu câmi-i şerîfin masârif-i şer'iyyesini idâre etmek üzere kurâ ve mezâri' vakf eylediği gibi Amasya vâlîsi "Şehzâde Sultân Ahmed" halîlesi **[123]** "Gülçiçek Hâtun" dahi civârında olan türbesinde cüzhânlığa ve bu câmi-i şerîfde devrhânlığa meşrût olmak üzere 911'de akârât ve mezâri' vakf etmişdir.

12- "Çırakçı Mahallesi": Pervâne Bey Mahallesi'nden iken mu'ahharan tefrîk olunarak ayrıca bir mahalle olmuşdur. Şarkan Kılıççı, garben Acem Ali, cenûben Dârü's-Selâm, şimâlen Pervâne Bey mahalleleriyle mahdûddur. Amasya Vâlîsi "Şehzâde Sultân Mustafa"

kurenâsından "Çırakçızâde el-Hâc Halîl Çelebi bin Ahmed Çelebi" bu mahallede ikâmet ve 957'de bir mescid-i şerîf inşâ ve evkâfını tanzîm etdiği münâsebetle Çırakçı tesmiye edilmişdir.

13- "Çeribaşı Mahallesi": "Karakaya"nın şimâl eteğinde ve kadîmen "Sungur Mülkü" yerinde vâki'dir. Şarkan Acem Ali ve garben Devehâne ve şimâlen Bozahâne ve cenûben Şehre Küsdü mahalleleri ve Karakaya ile mahdûddur. Amasya emîri "Şâdgeldi Paşa" ve ba'dehû "Devâtdâr Ahmed Paşa" devrinde ümerâ-yı benâmdan olan "Çeribaşı Emîneddîn Mehmed Çelebi" bu mahallede ikâmet ve bir mescid-i şerîf inşâ etdiği münâsebetle "Çeribaşı Mahallesi" denmişdir.

Bu câmi-i şerîfin târîh taşı sökülmüş ve vakfiyesi de bulunamamış olduğundan târîh-i binâsı anlaşılamamış ise de emîr-i mûmâ-ileyhin 793 senesinde ber-hayât olduğu bu zamân tanzîm edilen vakfiye şuhûdundan istihrâc edilmiş olduğuna göre bu **[124]** târîhlerde binâ edildiği anlaşılır. Evlâdı dört yüz sene kadar mütevellî olarak bu câmiyi hüsn-i idâre edib yeniçeri çavuşlarından "Mütevellîzâde el-Hâc Halîl Ağa" 1197'de câmi-i şerîfin şark tarafına bir minâre-i beyzâ ilâve etmişdir.

Bu câmi-i şerîfin binâsı, tarz-ı inşâsı "Sarachâne Câmii" binâsına müşâbih olduğu ve her ikisinin de târîh taşları sökülmüş bulunduğu şâyân-ı tedkîkdir. Evlâdından Amasya müftüsü "Mütevellîzâde el-Hâc Ahmed Efendi" 1118'de minber vaz' edib evkâfını tevsî' eylediyse de mu'ahharan cümlesi de zâyi' olup nukûd-ı mevkûfeden mâ-adâ vakfı yok gibidir. 1281'de Amasya mutasarrıfı "Ziyâ Paşa" bu câmiyi ta'mîr etdirmiş ve ba'dehû yine kubbesi akdığından muharririn pederi "Abdîzâde el-Hâc Mehmed Ağa" 1309'da üzerine bir ağdırma binâsıyla kubbeyi muhâfaza altına aldırmışdır.

Câmi-i şerîfin karşısında köşe başında bulunan hâne imâmete meşrûta vakfı olduğu gibi bu vakıf hânenin iki hâne üstünde görülen arsa-i hâliye dahi cüzhânlığa meşrûta vakfı olduğu mütevâtirdir. Bu mahallenin aşağı kısmında "Kaya Paşa" 803 hudûdunda ve yukarı dere kısmında "Mütevellîzâde el-Hâc Hasan Ağa" 1145 hudûdunda birer çeşme yapdıkları gibi "Acem Ali Ağa" dahi 873'de câmi-i şerîf ittisâlinde bir çeşme inşâ etmişdir.

14- "Çıkrık Mahallesi": Kuyûd-ı resmiyyede Şeyh Kırık ma'a Hânkâh **[125]** Mahallesi nâmıyla mukayyed olan bu mahalle kadîmen Hânkâh-ı Mes'ûdî Mahallesi yerinde olup şarkan Üçler ve garben Şâmîce ve cenûben Küpceğiz ve şimâlen Receb mahalleleriyle mahdûddur. "Şeyh Kırık" demekle meşhûr "Mehmed Çelebi" burada ikâmet ve tekke civârında hücre-i mahsûsasında icrâ-yı riyâzet etdiği münâsebetle 841 târîhinden beri mahalle "Şeyh Kırık" nâmıyla meşhûr olmuşdur. Elsine-i âmmede "Çıkrık Mahallesi" denir. Ba'zı ıstılâh-perdâzlar "Kırık" lafzını "Garîk" yazıp "Şeyh Garîk" demişlerdir.

Bu mahalle Sultân Mes'ûd'un binâ eylediği hânkâh ile meşhûr olduğundan 560 târîhinden 840 târîhine kadar Hânkâh Mahallesi denmişdir. Burada câmi-i şerîf ve mekteb ve çeşmeler kadîmen mevcûd olup ba'zı erbâb-ı hayrât bunların evkâfını tanzîm etmişlerdir. Meşâhîr-i ulemâdan "eş-Şeyh Osmân Efendi" bu câminin imâmı olduğu zamân, pek ziyâde kesb-i umrân etmişdi.

15- "Hacı İlyâs Mahallesi": Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî Câmi-i Şerîfi'nin garbında vâki' olup şarkan Sultân Bâyezîd Câmii ve garben Yörgüç Paşa Câmii ve cenûben şose yolu ve şimâlen Yeşilırmak ile mahdûddur. "İmâret Arkası" da denir. Ümerâdan Hacı Nevrûz Beyzâde "Hacı İlyâs Bey" bu mahallede ikâmet ve mescid-i şerîf ve mekteb inşâ etdiği münâsebetle bu nâmı almışdır.

Bu mahallenin garb-ı şimâlî tarafları "İnehân Önü" demekle **[126]** meşhûr olup elsine-i âmmede "İnehen Önü" denir. Orada "Sultân Eretna Bey" ahfâdından "İne Hân Bey" 790 târîhinden beri ikâmet eylediği münâsebetle tesmiye edilmişdir. Bu zâtın ırmak kenârında binâ etdiği kasrının temeli el-yevm mevcûddur.

Şark tarafları Hacı Beyzâde Hamza ve İlyas ve Hızır Beyler'in bahçesi iken 886'da "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretleri taht-ı hümâyûna cülûsunu müte'âkib bunlardan iştirâ ve yerine bir câmi-i şerîf ve medrese ve imârethâne ve tâbhâne ve şadırvan binâsını fermân

buyurmuş olduğundan şehzâdeleri Amasya vâlîsi "Sultân Ahmed" derhal infâz-ı emr-i âlîye mübâderet etmişdir.

Şehzâde-i müşârün-ileyh câmi-i şerîfin esâsına 886 Recebinde şurû' ederek kâffe-i müştemilâtıyla beraber 891 Recebinde ikmâl etmiş ve bu hayrâtın etrâfını sûr şeklinde murabba' ve kârgîr bir duvâr ile ihâta etmişdir. Bu sûrun ikisi cenûbda, ikisi şimâlde, birer de şark ve garbda olmak üzere altı kapısı olup şimâl tarafı tamâmiyle ırmağa nâzırdır. Gâyet geniş olan dâ'iresi bütün hayrâtı muhît olup câmi-i şerîfin dört tarafı da gâyet latîf eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi hâvî bir bahçedir.

Bu dâ'irenin orta yerinde câmi-i şerîf binâ edilmişdir. Tûl ve arzı yüz seksener kadem olup dâhilen ortasında iki ve yanlarında üçer kubbesi ve şark ve garb ve şimâl taraflarında birer **[127]** kapısı ve ortada bulunan iki kubbenin istinâdgâhı olmak üzere latîf, metîn bir kemeri vardır. Hâricen cebhesi beş kubbe ile mestûr olup bu kubbelerin direkleri yeşil ve siyâh ile mülevven yekpâre mermerdir.

Şimâlinde kâ'in orta kubbesi cesîm ve bal renginde mermerden masnû' olup kapının üzerinde görülen kabartmalı çiçekler şâyân-ı temâşâdır. İki tarafında sülün gibi gâyet mevzûn iki minâresi, gûyâ arş-ı a'lâdan Amasya üstüne inmiş iki nûr fevvâresi gibi arz-ı endâm etmekdedir.

Sudûr-ı Selîmiyye'den Mevlânâ İdrîs-i Bidlîsî, "Heşt Behişt" nâm eserinde şu hayrât-ı şerîfe-i sultâniyeyi şöyle medh ü senâ ediyor. Câmi-i şerîf hakkında:

حبذا بقعهٔ مبارك جای
كه رسد راحتش بخلق خدای

قائم انجا شعائر اسلام
دائم ا نجا مواهب انعام

Kandîlleri hakkında:

فكاها والشمس تصبغ سمكها
خيل تمرغ فی مذاب العسسجد

كالروح لطفاً وهو لو لم يودع
طرف الانا ء لكان غير مجسد

Minâreleri hakkında:

دو نخل منمراز مرغان خوشخاوان
بذ كر حق چو بلبل در كلستان

[128] İmârethâne ve Tâbhânesi hakkında:

آن بقعه چو كلشن بهارست
خرم چو عمارت عماريست
دروی همه تعمتی مهااست
واز منعم و بانيش مهانا است
هر كس كه بديد نش ش تابد
از منزل آن عنان نتابد

Câmi-i şerîfin sağ tarafında ya'nî garbında tafsîlâtı âtiyen zikr edilecek bir medrese-i âliyesi ve sol tarafında ya'nî şarkında bir imâret ve ta'âmhâne (a'şâr-ı ayniye anbârı) ve imâretin ittisâl-i şimâlîsinde tâbhâne ya'nî misâfirhâne (esliha-i askeriyye deposu) ve bunun önünde garba nâzır ve hattâtîne mahsûs bir dârü't-ta'lîm (Islâh-ı medâris komisyonu odası) ve imâretin cenûbunda bir mekteb (Sultâniye mekteb-i ibtidâ'îsi) ve câmi-i şerîfin orta kapısı önünde latîf bir şadırvanı vardır.

Heşt Behişt ve Mir'ât-ı Kâ'inât ve Künhü'l-Ahbâr'da ve elsine-i âmmede tevâtüren mezkûr olduğu üzere "Fâtih Sultân Mehmed Hân-ı Sânî" hazretlerinin şehzâdeleri "Sultân Bâyezîd" Amasya ve "Sultân Cem" Karaman vâlîliklerinde bulundukları esnâda "Sultân Cem"in tahsîl-i saltanata teşebbüs eylediği "Sultân Bâyezîd"e mün'akis oldukda bî-huzûr olduğunu gören Amasya meşâyih-i Halvetiyyesi'nden "Gümüşlüzâde Pîr Hayreddîn Hızır Çelebi" ve "Cemâlîzâde Pîr Cemâleddîn Mehmed Çelebi Halîfe" hazerâtı sultân-ı müşârün-ileyhi tesliye ve saltanatın kendisine **[129]** müyesser olacağını tebşîr ve te'mîn ederek Amasya'da câmi ve medrese ve imârethâne inşâsını ricâ etmelerine mahzûz olmuş ve akîb-i cülûsunda hayrât-ı mezkûrenin inşâsını va'd buyurmuş idi.

886 Rebî'ulevvelinde saltanatı mukadder ve cülûsu müyesser oldukda va'd-i sâbıkını incâz ve şehzâdesi Amasya vâlîsi "Sultân Ahmed"e mev'ûdunun ihyâsına dâ'ir bir emr-i âlî ısdâr buyurduğu cihetle 886 Recebinde binâ-yı hayrâta mübâşeret ve 891 Recebinde ikmâl ve ancak beş sene zarfında itmâm edilmişdir.

"Mustafa Vâzıh Efendi", "Amasya Târîhi"nde diyor ki: "Bu câmi-i şerîfin binâsına "Feyz (890)" târîhinde mübâşeret ve "Feyyâz (891)" târîhinde ikmâl edildiği kapısı bâlâsında mahkûkdur!"

Orta kapının sağ tarafında mermer taş üzerinde mahkûk olan hatt-ı celî şudur:

وقع هذا البناء عمادا لقلوب الفقراء والأهالى بالأمر العالى
لازال نافذا مدى الأيام والليالى من السلطان الأعدل الأعظم
مستعبد أرباب السيف والقلم بمحاسن الأخلاق ومكارم الشيم [152]

Kapının üzerindeki mermer taş üzerinde:

أسوة سادات الغذاة والمجاهدين قدوة صناديد أساطين السلاطين
سلطان البرين وخاقان البحرين السلطان بن السلطان
أبوالفتح السلطان بايزيد بن السلطان محمد بن مراد خان خلدالله ملكه[153]

[130] Kapının sol tarafında mermer taş üzerinde:

وسلطانه وأفاض على العالمين بره وإحسانه واتفق الفراغ
بعون الله وتوفيقه فى رجب الشهر المبارك سنة احدى وتسعين
وثمانمأة ولكون البناء عام الفيض كان الإتمام عام فياض كتبه
أضعف العبيد على بن مزيد[154]

[152] Bu binâ, fukarâ ve ahâlinin gönüllerine bir destek olmak üzere geceler ve gündüzler daim oldukça geçerli olacak yüce bir emirle, en adil ve en büyük, güzel ahlak ve şerefli vasıflarla kılıç ve kalem erbabını kendine boyun eğdiren bir sultan tarafından (Ed.)

[153] Gazi ve mücahidlerden önde gelenlere ve büyük sultanlara örnek teşkil eden, karaların sultanı, denizlerin hakanı, sultan oğlu sultan, fetihler sahibi Sultan Bâyezid b. Sultan Mehmed b. Murad tarafından yaptırılmıştır. Allah mülkünü (Ed.)

[154] ve yönetimini ebedi kılsın. Tüm aleme iyilik ve ihsanından bol bol bahşetsin. Allah'ın yardımı ve muvaffakiyeti ile 891 yılının mübarek Recep ayında tamamlanmıştır. "Feyz" yılında binasına başlanmış ve "feyyâz" yılında tamamlanmıştır. Bu kitâbei de Allah'ın en muhtaç kulu Ali b. Mezîd yazmıştır. (Ed.)

Şu hatt-ı celî tevârîhin naklini te'yîd eylediği hâlde "Vâzıh Efendi" merhûmu "Ve li-kevni'l-binâ'i âme'l-feyzi kâne'l-itmâmu âmen feyyâzen" ibâre-i vâzıhası tağlît etdiği anlaşılır. Merhûm, "âme'l-feyz" ile "âme feyyâzin" lafz-ı mürekkeblerini tedkîk ve "el-feyz" ile "feyyâz" kelime-i ma'rife ve münkerelerini tefrîk etmemişdir.

Bu câmi-i şerîf mükerreren zelzeleye ma'rûz olarak ibrâz-ı metânet etmiş ise de 999 Muharreminde hâdis olan zelzele-i azîmede ön kubbe ve kemerleri ve imâretin kubbeleri rahnedâr oldukda derhâl i'mâr edilmişdi.

Fakat 1079 zelzele-i müdhişesinde iç kemeri çökmüş ve kubbeleri münhedim olup sağ taraf minâresi aşağı kuşağından kıbleye doğru devrilmiş ve sol minâresi dahi şarka doğru eğrilmiş ve imâret ve tâbhâne kubbeleri yarılmış olduğundan mütevellî "Merzifonî İbrâhim Ağa" nâzır ve "Ahmed Paşazâde Ali Bey" mübâşir olarak bu kadar hasârât-ı azîme ve minâreler bir sene zarfında **[131]** tecdîden i'mâr edilmişdir. Bundan sonra mükerreren zelzele hudûsunda ârız olan hasâr-ı hafîf derhâl ta'mîr edilerek imâreti şimdiye kadar hüsn-i muhâfaza edilegelmişdir. Câmi-i şerîfin şimâl-i şarkî tarafında ırmak kenârında "Türedîzâde el-Hâc Ali Ağa" 1197'de eyyâm-ı şitâda cemâ'atin sıcak su ile abdest almalarına mahsûs musluklar ve arkasında suyu ısıtmağa mahsûs bir oda inşâ ve ormanda kâ'in bir bâğını buraya vakf etmişdir. Buraya "Sıcak Su" denir. Şimâl-i garbîsinde kâ'in dâ'ire kapısının önünde "Keklikzâde el-Hâc Ali Ağa" evlâdından "Ayşe Hâtun" 1227'de ufak bir şadırvan binâ ve bir dükkânını vakf etmişdir. Fakat o bâğ ile bu dükkân ba'dehû zâyi' ve mülk olduğundan hücre ve şadırvan da müşrif-i harâb olmuşdur.

Câmi-i şerîfin garb tarafında teberdârân-ı hâssadan "Kâtibzâde es-Seyyid el-Hâc Osmân Ağa" 1236'da kar sebîli inşâ ve altı dükkân vakf ve oraya tahsîs etmişdir. Bunun önünde ya'nî şimâlinde hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûndan "Kapancızâde el-Hâc Hüseyin Zekî Efendi" 1258'de latîf bir muvakkithâne ve derûnunda bir kütübhâne ve önünde ya'nî şarkında ufak bir şadırvan binâ ve emlâkini vakf etmişdir.

1323'de vefât eden "Yumuk Osmânzâde Ahmed Necîb Efendi"nin metrûkât-ı mühimmesi mahdûmuna kalıp bu da 1325'de vefât etmeden **[132]** sülüs-i mâlını hayrâta vasiyyet etmekle vârisi bulunan amcası "Mehmed Hamdî Efendi" infâz-ı vasiyyete kıyâm ve "Sultân Bâyezîd Câmi-i Şerîfi" avlusunda dağ suyu bulunmadığını ve ırmak suyunun günlerce bulanık akmasından cemâ'atin bunaldığını nazar-ı dikkate alarak "Sultân Bâyezîd Mekteb-i İbtidâ'îsi" garbında kâ'in duvârın önünde mükemmel bir kütübhâne ve bunun önünde Çakallar'dan sûret-i mahsûsada getirdiği su için bir şadırvan binâsına 1327'de mübâşeret ve 1329'da ikmâl etmişdir.

Bu mahallede "Kutb" demekle meşhûr "eş-Şeyh Ahmed Efendi" 1028'de mescid-i şerîf ve ittisâlinde bir zâviye-i Halvetiyye ve "Çelebi Mehmed Efendi" dahi 1018'de bir mekteb binâ ederek "Kutb Ahmed Efendi" akârât-ı mühimme vakf ve evlâdı hüsn-i idâre etmişler ise de mu'ahharan evlâdı munkarız ve akârâtı zâyi' olarak mescid ve mekteb ve zâviye dahi müşrif-i harâb olmuşdur. Vüzerâdan "Gürcüzâde Hâfız Ali Paşa" bu mahalleden zuhûr etmişdir.

16- "Hacı Hamza Mahallesi": Kuba'nın altında ve Fethiye Mahallesi'nden ayrılmış bir mevki'de kâ'indir. Şarkan dere ve garben Dârü's-selâm ve cenûben Kuba ve şimâlen Fethiye mahalleleriyle mahdûd olup "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerinin Amasya vâlîliğinde lalası ve müsteşâr-ı umûru olan "Îsâ Beyzâde Hacı Hamza Bey" 873 târîhine kadar burada ikâmet etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir. **[133]**

Mîr-i mûmâ-ileyh bu mahallede kârgîr bir mescid-i kebîr ve yanında bir mekteb ve çeşme binâ edib evkâfını oğulları "Ahmed, Mahmûd, Kâsım" Beyler tanzîm ve hayrâtını ikmâl etmişlerdir. Bu mescid-i şerîf 1057 zelzelesinde musâb olduğundan Amasya mütesellimi "Sefer Ağa" ta'mîr etdirdiği münâsebetle "Sefer Ağa Mescidi" denmişdir. Bu mahallede mûmâ-ileyh "Sefer Ağa" bir çeşme daha inşâ eylemişdir. Buna da "Sefer Ağa Çeşmesi"denir.

17- "Hekîm Çelebi Mahallesi": Hızır Paşa Mahallesi'nin şark tarafında olup el-yevm umrândan hâlî bir mevki'dir. Şarkan Kamereddîn ve garben Hızır Paşa mahalleleri ve cenûben

tarîk-i âm ve şimâlen Kırklar Dağı'nın eteği ile mahdûddur. Burada etibbâdan 890 târîhinde meşhûr olan "Hekîm Bedreddîn Mahmûd Çelebi" ikâmet etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir.

Bu mahallede hekîm-i mûmâ-ileyhin bir mescidi ve kâ'im-makâm-ı nakîbü'l-eşrâf "Mansûrzâde es-Seyyid Mehmed Çelebi"nin bir çeşmesi ve "Sancızâde el-Hâc Hasan Ağa"nın bir mektebi olduğu kayden ma'lûm olup garb tarafında 1212'de Millizâde el-Hâc Süleyman Bey'in teberru' eylediği arsa-i vâsi'a üzerine "Eser-i Cedîd Konağı" binâ edilmiş ise de 1293 harbinde bu mahalle olduğu gibi harâb olmuş ve sekenesi olan eytâm ve erâmil diğer mahallâtda barınmışdır. El-yevm mezkûr konağın harâbesinden mâ-adâ mahalle olduğuna delâlet eden bir eser kalmamışdır. **[134]**

18- "Hâtuniye Mahallesi": "İçeri Şehir"de ve ırmak kenârında olup şarkan Câmi-i Enderûn" ve garben Kurşunlu ve şimâlen Karatay ve cenûben Yeşilırmak ile mahdûddur. Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî hazretlerinin halîleleri ve şehzâde Sultân Ahmed'in vâlide-i muhteremeleri "Bülbül Hâtun" bu mahallede bir câmi-i şerîf ve imârethâne ve şark tarafında bir mekteb-i latîf binâ ve 915'de vakfiyesini tanzîm etdirmişdir.

Câmi-i şerîf, mustatil bir dâ'ire-i cesîme içinde olup kârgîrdir. Yanında bir minâresi olup şark ve şimâl tarafları bahçe ve garb tarafı imârethânedir. Kapısı bâlâsından kitâbe-i mahkûkesini hâvî târîh taşı sökülmüş olup târîh-i binâsı vesâ'ik-i atîkadan anlaşılmışdır.

Bu câmi-i şerîfin garb tarafında "Çukur Hamâm" nâmıyla meşhûr bir hamâm olup "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" ümerâsından "Rıdvân Bey"in yapdırdığı vesâ'ik-i atîkadan müstebândır.

Amasya Emîri "Şâdgeldi Paşa"nın mülkü olup ba'dehû hâtun-ı müşârün-ileyhânın emlâki idâdına dâhil olarak 915'de vakf edilmişdir. Târîh-i binâsı 550 olduğu tahmîn olunabilir.

Bu mahallenin müntehâ-yı garbîsinde Yukarı Hamâm'ın karşısında ümerâdan "Yahşî Bey"in kerîmesi ve sadr-ı esbak "Bâyezîd Paşa"nın hemşîresi "Paşa Hâtun" tarafından 821'de bir mescid-i şerîf binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu mahallede "Iydîzâde Âkif **[135]** Mustafa Efendi"nin bir çeşmesi cârî olup diğer zevâtın dahi çeşmeleri var ise de suları munkatı' olmuşdur.

19- "Hızır Paşa Mahallesi": Amasya'nın garb-ı şimâlîsinde Ok Meydânı üstünde kadîmen "Komatus Sarâyı" ba'dehû "Kavak" demekle meşhûr ve yüksek bir mevki'de olup şarkan "Hekîm Çelebi Mahallesi", garben Şeyh Cû'î Bâğları ve cenûben Ok Meydânı ve şimâlen Kırklar Dağı ile mahdûddur. Mîr-i mîrân "Ata Beyzâde Hayreddîn Hızır Paşa" burada irtihâline kadar ikâmet ve câmi-i şerîf ve medrese ve mekteb ve zâviye ve iki hamâm ve müte'addid çeşme binâ etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir.

Paşa-yı müşârün-ileyh 870'de bu hayrâtını ikmâl ve evkâfını tanzîm edib hayrâtının cümlesi de kârgîrdir. Câmi-i şerîf, ufak ve şekli zarîf bir minâresi latîf olup medresesi şark tarafındadır. Önünde bir şadırvanı olup cümlesi bir dâ'ire içindedir. Câmi-i şerîfin garb tarafında çifte hamâmı gâyet zarîf olup her sene kadınlar sünbül mevsiminde burayı ziyâret ve icrâ-yı tenezzüh etdikleri münâsebetle "Sünbül Hamâmı" denmişdir. Bu mahallenin aşağı tarafında esbak Amasya mütesellimi "el-Hâc Hızır Ağa" 1061'de bir mekteb ve zâviye ve çeşme binâ etmişdir.

20- "Hoca Süleyman Mahallesi": "Acem Ali Mahallesi"nin şimâlinde ve kadîmen "Şehinşâh Mülkü" yerinde olup şarkan "Uzun Mustafa" **[136]** ve garben "Bozahâne" ve cenûben "Acem Ali" ve "Pervâne Bey" ve şimâlen "Kazancı" mahalleleriyle mahdûddur. 878 târîhine kadar burada ikâmet eden a'yân-ı tüccârdan "Şeyh Hamîdoğlu Hoca el-Hâc Süleyman Çelebi" bu mahallede ikâmet etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir.

Hoca-i mûmâ-ileyh bu mahallede bir mescid-i şerîf binâ ve evkâfını 878'de tanzîm etmişdir. El-yevm Samanpazarı Câmii demekle meşhûrdur. Mahdûmu "Pîr Mehmed Çelebi" dahi şark tarafında dere kenârında "Sığır Pazarı"nın altında bir minâreli bir mescid-i şerîf binâ

ve 913'de evkâfını tanzîm etdiği gibi halîlesi "Kamer Hâtun binti Ebû Bekir Bey" dahi bu câmide eczâ vakf etmişdir.

Bu mahallede Bakkâllar Çarşısı'nda "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerinin ibrîkdârı "Ali Ağa" da 890'da kârgîr bir mescid-i şerîf binâ ve evkâfını tanzîm edib bu mescidin şarkında "Bekir Beyzâde el-Hâc Osmân Bey" cesîm bir hân binâ ve 1161'de binâ eylediği medreseye vakf etdiği gibi bu hânın şark-ı şimâlîsinde esbak Amasya mutasarrıfı "Rahtuvân Mehmed Paşa" 1111'de taşdan bir hân-ı azîm inşâ ve evlâdına vakf ve bu hânın ortasında mahdûmu "el-Hâc Ahmed Bey" 1180'de bir mescid-i şerîf binâ ve altında bir şadırvân inşâ etmişdir.

21- "Dârü's-Selâm Mahallesi": Uzunyol Mezârlığı'nın şark tarafında **[137]** ve Taksîm'in altında olup şarkan Hacı Hamza ve şimâlen Çırakçı ve Acem Ali mahalleleri ve garben Uzunyol Mezârlığı ve cenûben Taksîm önünde kâ'in yol ile mahdûddur. Burada vüzerâ-yı Selçûkiyye'den "Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey"in sarâyı ve dâ'ire-i mahsûsası olup asrında "Dârü's-Selâm" denmekle 660 târîhinden beri bu mahalleye alem olmuşdur.

Bu "Dârü's-Selâm Sarâyı" mu'ahharan Amasya emîri "Bânuk Şâh"ın tasarrufuna geçip bunun hafîdi "Ali Paşa ibni Esen Bey" 785 hudûdunda bir mescid-i şerîf ve çeşme binâ ve evkâfını tanzîm ve mevâlîden "Mazlûm Melekzâde es-Seyyid Ahmed Efendi" 986 'da bu mescidi müceddeden ta'mîr ve yanında bir mekteb ilâve etmişdir. "Hoca Sultân Zâviyesi" bu mahallede olup karîben îzâh olunur.

22- "Dere Mahallesi": Kuba'nın altında olup şarkan Çakallar Deresi ve garben Fethiye ve cenûben Kuba ve şimâlen Kılıççı mahalleleriyle mahdûddur. Derenin kenârında bulunması bu nâm ile yâd edilmesine bâ'is olmuşdur. Bu mahallede çıkmaz sokak içinde şeyhülislâm Cemâlîzâde Ali Efendi'nin hemşîresi "Ma'sûme Hâtun" 922'de bir zâviye ve önünde bir mescid-i şerîf ve bir çeşme ve bu sokağın ağzında dere kenârında "Muharrem Efendizâde Fâtıma Hâtun" 951'de diğer bir mescid-i şerîf ve önünde bir çeşme binâ etmişlerdir. Bunlardan zâviye mefkûd ve iki mescid harâb ve iki çeşme de munkatı' olmuşdur. "Ma'sûme Hâtun"un vakfı vardır. **[138]**

23- "Devehâne Mahallesi": Kağnı Pazarı'nın etrâfında olup şarkan Bozahâne ve garben Üçler ve cenûben Çeribaşı ve şimâlen Eski Kethüdâ mahalleleri ve Sultân Bâyezîd Câmii ile mahdûddur. Esfâr-ı kadîme-i Osmâniye'de zehâ'ir ve mühimmât-ı askeriyenin nakli için ihzâr edilen beylik develerin "menâhası-durağı" olmak hasebiyle "Devehâne" denmişdir.

Meşhûr "Kağnı Pazarı" bu mahallenin ortasında olup esbak Amasya mütesellimi "Aydın Beyzâde Kağnı Ali Ağa" burada hayli akâr vakf ve pazar teşkîl etdiği münâsebetle "Kağnı Pazarı" denmişdir. Bu pazarın önünde "Acem Ali Pınarı" vardır. Bu mahallede "Hacı Ali Ağa"nın cedd-i a'lâsı "Aydın Bey" 620 hudûdunda bir hamâm ve mescid-i şerîf binâ ederek "Aydın Hamâmı" nâmıyla kayden ma'rûf iken 999 zelzelesinde harâb olduğundan mûmâ-ileyh "el-Hâc Ali Ağa" hamâmı ve mescidi müceddeden i'mâr ve yanında bir de zâviye binâ edib 1018'de cesîm bir hân ve etrâfında hayli dükkân vakf etmiş ve hamâm ile mescid ve zâviye "Kağnı Hamâmı, Kağnı Mescidi, Kağnı Tekkesi" nâmıyla meşhûr olmuşdur.

1143 harîkında cümlesi mahv olup yeri de mülk olduğu hâlde 1228'de meşâhîr-i ulemâdan "Taşköprülü eş-Şeyh el-Hâc Abdullah Efendi" mescid ve zâviyeyi müceddeden ihyâ ve önünde bir de çeşme inşâ etmişdir. Fakat eski mescid ve zâviyenin yeri **[139]** şimdiki mescid ve zâviyenin yeri olduğu ma'lûm olamadı ve hamâmın yeri de bulunamadı. Bu mahallede kâ'in fakîrhâne ile "Payaslızâde Hilmî Efendi"nin hânesi arasında bulunan hâne yeri iki dükkân bu mescide mevkûfdur.

Bu mahallenin müntehâ-yı şimâlîsinde "Sultân Bâyezîd Mektebi" karşısında "Hocazâde Emîr-i İmâm el-Hâc Abdullatîf Efendi" 1159'da kârgîr gâyet muntazam bir kütübhâne ve kıble tarafında kâ'in bahçesinde esbak Amasya mütesellimi "Ak Hasanzâde el-Hâc Hasan Ağa" 1248'de bir zâviye binâ ve şimâl tarafında kâ'in bahçesi önünde "Hüseyin Paşa Kerîmesi Fâtıma Hanım" 1259'da "Telli Pınar" nâmıyla meşhûr olan çeşmeyi inşâ ve mekteb-i mezkûrun kıble tarafında yol üzerinde "Kapancızâde el-Hâc Hüseyin Zekî Efendi" bir medrese binâ etmişlerdir.

24- "Receb Mahallesi": Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî Türbesi'nin şarkında ve Simre belde-i kadîmesi yerinde olup şarkan Üçler ve garben Şâmîce ve cenûben Şeyh Kırık ve şimâlen şose yolu ile mahdûddur. 899'da irtihâl eden mu'allim-i sultânî "Sadreddîn Receb Çelebi" burada ikâmet ve mescid-i şerîf binâ etdiği münâsebetle bu nâmı almışdır.

Bu câmi-i şerîf 1011 harîkında yandığı cihetle mu'allim-i müşârün-ileyhin ahfâdından esbak Rûmeli kazaskeri Amasya'lı "Hasan Efendi" 1029'da müceddeden binâ ve yanında bir mekteb ve çeşme **[140]** inşâ ederek evkâfını tevsî' etmişdir. 1143 harîkında tekrâr yanıp imâmı ve mütevellîsi "Sâatçizâde el-Hâc Mehmed Efendi" tecdîden i'mâr etmiş ve ba'dehû mükerreren ta'mîr olunmuşdur. Bu mahallede mîrmîrân "Hızır Paşa" bir zâviye binâ eylediği kayden ma'lûm ise de el-yevm yeri bulunamamışdır.

25- "Ziyâre Mahallesi": Amasya'nın müntehâ-yı şark-ı şimâlîsinde "Akdağ"dan ayrılıp Yeşilırmağa doğru inen ufak bir dağın eteğindedir. Önünde bulunan derenin kenâr-ı şarkîsinde vâki'dir. Etrâfı kadîmen duvâr ile muhât olduğu bâğlarının kenâr yerinde ve dağ eteğinde görülen temel taşlarından, duvâr harâbelerinden istidlâl olunmakdadır.

Bu "Ziyâre", kadîmen bir kal'a-i hasîne ve belde-i latîfenin ismi olup daha kadîm olan ismi "Zemendû" yâhud "Semendû"dur. El-yevm elsine-i âmmede "hıyere" vezninde "Ziyere" denir. "Ikdü'l-Cümân"da "Bedreddîn Mahmûd el-Aynî" diyor ki: "Zemendû, zâ ve mîm'in fethi ve nûn'un ve âhirinde vâv'ın sükûnu ve dâl-i mühmele'nin zammı ile bir belde-i latîfe ve hasînedir ki zâ'nın kesriyle "Ziyâre" denir." "Târîh-i Âl-i Selçûk"da "İbni Bibi" diyor ki: "Emîr-i Sîvâs Kır Hân-ı Harezmî" "Zemendû" kalesine nefy edilmişdir."[155] **[141]**

"Kâmûs"da "Mecdeddîn Fîrûzâbâdî" diyor ki: "Semendû, dâl'ın zam ve işbâ'ıyla Rûm ülkesinde bir kale adıdır."[156] "Târîh-i Düveli'l-İslâm"da "İmâm Zehebî" diyor ki: "94 sene-i hicriyyesinde "Mesleme bin Abdülmelik" Rûm toprağından "Semendû" şehrini feth etmişdir."[157] Şâ'ir-i meşhûr "Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî" de "Seyfü'd-Devle-i Hamdânî" ile Amasya'ya gelip "Semendû"yu ziyâret ve şu beyti inşâd etmişdir:

رضينا والدمستق غير راض/ بما حكم القواضب والوشيج
فإن يقدم فقد زرنا سمندو/ وإن يحجم فموعدنا الخليج[158]

Amasya'da bulunan vesâ'ik-i atîkada umûmen bu mahallenin nâmı "Ziyâre" olmak üzere mukayyed ve meşhûr olup el-yevm "Ziyere" denmesi "Ziyâre"den muhaffef olduğunu göstermekdedir. Bu mahalleden **[142]** zuhûr eden "Hoca Muhibbeddîn Mevdûdü'z-Ziyârî" 690 târîhinde meşhûr müstevfî-i Rûm olup hafîdi "Sa'deddîn Mevhûb bin Ez-Ziyârî" 787'de vefât ederek Şâdgeldi Paşa Türbesi önünde medfûn ve şöhreti kabir taşında mahkûkdur.

Burası kadîmen pek meşhûr olup suyu gâyet soğuk, havası gâyet sağlamdır. Fakat kal'a-i kadîmesi şehrin şimâlinde olup körfez bir mevki'de olduğundan oranın havası ağırdır.

---

[155] Harezm ümerâsından Berke Hân Amasya vâlîsi iken akrabâsından bulunan bu Kır Hân'ın Zemendû kalesine nefy olunarak az müddet zarfında burada vefât etmesi Berke Hân'a te'sîr ve isyânını intâc etmişdir.

[156] Bu ibârenin şerhinde şârih-i Kâmûs "es-Seyyid Murtazâ Efendi"nin ibâresini "Âsım Efendi" tercüme ederek diyor ki: "Hâlâ Belgrad dedikleridir. Lâkin Belgrad kurbunda Semendre dedikleri olmak gâlibdir." Fakat dikkat buyurulursa şârih ve mütercim efendilerin isâbet etmedikleri muhakkakdır. Çünkü Mesleme, Seyfü'd-Devle ve Kır Hân ne Rûmeli kıt'asında bulunan Belgrad'a ne de civârında bulunan Semendre'ye gitmedikleri târîhen muhakkakdır.

[157] "Târîhu'l-Ümem Ve'l-Mülûk"da "İmâm Taberî" diyor ki: "93 senesinde "Mesleme bin Abdü'l-Melik" Rûm ülkesine gazâ edip Malatya nevâhîsinden "Mâsa" (Amasya) ve Hısnü'l-Hadîd ve Gazâle (Zile) ve Berceme"yi feth etmişdir ve 94'de Gazâle'ye (Zile) kadar gazâ etmişdir. "Ikdü'l-Cümân"da 94 vukû'âtında "Mesleme"nin Amasya ve Semendû'ya geldigi zikr edilmekdedir. Binâ'en-aleyh "Semendû" şehri Amasya kurbunda olduğuna şübhe edilemez.

[158] Biz razı olduk fakat Domestik kabullenmedi
Kılıçların ve mızrakların hükmünü
Eğer üstümüze gelirse (bilsin ki) biz Semendo'yu ziyaret ettik
Eğer kaçarsa da Haliç bizim buluşma yerimizdir (Ed.)

Harâbesi pek hafîf bir sûretde görülmekdedir. "Kır Hân-ı Harezmî" burada vefât etmişdir. Şehrin manzara-i umûmiyyesi açık olup Amasya şehrine nâzır, Yeşilırmağa mâ'ildir. Şarkından mâ-adâ yerleri umûmen bâğ ve bostan, bahçe ve gülistândır. Elmanın birincileri buradan çıkar. Mahsûlâtı pek mebzûl olup her nev'i gâyet makbûldür. Suyunun kesreti, makbûliyyeti ve bâğlarının vüs'ati, letâfeti "Ziyâre" halkının teşebbüsât-ı şahsiyyelerini tezyîd etmekdedir.

Bu Ziyâre, ibtidâ kimin tarafından yapıldığına ve kadîmen "Zemendû" yâhud Semendû nâmıyla ve ne sûretle tesmiye edildiğine dâ'ir târîhen bir kayd-ı sarîh bulunamadığı gibi Ziyâre nâmı dahi kimin tarafından verildiği anlaşılamadı. Ancak "Vâzıh Efendi", târîhinde Ziyere, bir manastırın adı olup sonra mahalleye alem olduğunu yazıyor ise de bunun da târîhe müstenid bir şey olduğu **[143]** ma'lûm olamadı. Çünkü, merhûmun kendisine ma'lûm olamayan esâmî-i kadîmeyi birer manastırın adı olmak üzere göstermesi âdeti olduğundan i'timâd edilemedi. Lâkin Amasya'da meskûn olan "Sanit-Sanlı" Türklerinin buraya "Sanit" demeleri, ba'dehû tahrîf olunarak "Semendû" denmesi melhûzdur.

Bizans hükûmeti devrinde bu belde-i latîfe, Amasyâ'nın şâyân-ı temâşâ ve tenezzüh-i mevâki'-i mühimmesinden ma'dûd olduğunu devr-i "Emevî"den beri Amasya'ya gelen fâtihân-ı İslâmın burayı ziyâret etmeleri ve Amasya emîri "Melik İsmâ'îl Gâzi-i Dânişmendî" buraya ilticâ edib ehl-i salîb fırkası Amasya'ya girdikde 493'de melik-i müşârün-ileyhi burada tazyîk ve şehri umûmen mahv ve ihrâk etmesi isbât edebilir.

"Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" Amasya'yı merkez-i saltanat ittihâz eylediği zamân bu şehri tecdîd ve imâretini tezyîd ve eski intizâmını i'âde ve bir kasr-ı latîf inşâ ederek âb u hevâsından istifâde ve bahâr günlerinde burayı sık sık ziyâret ve köşkünde ikâmet etdiği hasebiyle "Zemendû" lafzı "Ziyâre" nâmıyla yâd edildiği, yâhud "Ziyâre", "Zemendû" lafzından galat olduğu zann olunur.

Ümerâ-yı Selçûkiyye'den "Hoca Muhibbeddîn Mevdûd-ı Ziyârî" 680 hudûdunda burada temeli taşdan ve duvârı ve minâresi **[144]** kırmızı tuğladan ve üstü ahşâbdan bir câmi-i şerîf inşâ ve iki hamâm ve derenin garb-ı şimâlîsinde cesîm duvâr içinde göl binâ etmişdir. Göl duvârı yüksek olup içinde bulunan suyu selden muhâfaza için kârgîr ve metîn duvâr içine almışdır. Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî hazretleri Amasya vâlîsi iken 870 hudûdunda aşağı gölü inşâ ve altındaki bâğları umûmen hâsbahçe ittihâz etmiş ve 1143 târîhine kadar bostancılar kethüdâsı idâresinde bulunmuşdur.

Ba'dehû "Hoca Mevdûd Câmii" zelâzil ve avârızdan musâb olup 970 hudûdunda "Keçioğlu el-Hâc Ali Çelebi" tecdîd ve i'mâr ve evkâfını tanzîm ederek elsine-i âmmede ve kuyûd-ı resmiyyede "Keçioğlu Câmii" denmekle meşhûr ve mukayyed olmuşdur. Yanında atîk bir hamâmı ve zâviyesi ve mektebi vardır.

Ziyâre, Aşağı Mahalle ve Yukarı Mahalle nâmlarıyla iki mahalle i'tibârında olup bu câmi-i şerîf ve hamâm ve sâ'ir müştemilâtı Aşağı Mahalle'dedir. Yukarı Mahalle'de Amasya kethüdâsı "el-Hâc Mehmed Çelebi" 1080 hudûdunda bir câmi-i şerîf binâ edib eşrâf-ı mahalliyeden "Çilingiroğlu el-Hâc Ali Efendi" 1198'de tevsî'an kârgîr olarak inşâ ve yanında bir minâre ilâve etmiş ve 1243'de müceddeden bir daha ta'mîr olunmuşdur. Bunun da yanında bir hamâmı ve mektebi vardır. 1075'de Ziyâreli "el-Hâc İbrâhim Çelebi" dahi "Aşağı Mahalle"nin cihet-i **[145]** şimâliyyesinde bir mescid-i şerîf ve önünde çeşme yapmış ve evkâfını tanzîm etmişdir.

26- "Sâbıkeddîn Mahallesi": Meydân Köprüsü'nün önünde olup şarkan Kale Kapısı ve garben "Kamereddîn Mahallesi" ve cenûben Yeşilırmak ve şimâlen Harşene Dağı ile mahdûd ve dış Amasya'dan ma'dûddur. Elsine-i âmmede "Sebkaddîn Mahallesi" ve kuyûd-ı resmiyede "Ahi Sâbıkeddîn Mahallesi" denir.

Ümerâ-yı kadîmeden "Sâbıkeddîn Ebû Bekir" 780 sâline kadar burada ikâmet etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir. Burası kadîmen "Süli Mülkü" nâmıyla ma'rûf olup köprünün başında "Babazâde Nûreddîn Kutlu Bey" 740'da bir mescid-i şerîf ve önünde bir çeşme binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Bu mescid-i şerîfin garbında "Ehlî Hâtun" 871'de bir zâviye binâ

ederek evkâfını tanzîm etdiği gibi 1216'da "Caniklizâde Mahmûd Tayyar Paşa" bir medrese ve 1248'de Amasya müftülerinden "Saçlı el-Hâc Mahmûd Efendi" bir kütüphâne inşâ etmişlerdir. Bunların evkâfı zâyi' olmuşdur.

27- "Sarachâne Mahallesi": Alçak Köprü'nün cenûb-ı şarkî tarafında olup şarkan Selağzı ve garben Köprübaşı ve cenûben Kazancı ve Kocacık mahalleleri ve şimâlen Yeşilırmak ile mahdûddur. Kadîmen "Şehinşâh Bahçesi" nâmıyla meşhûr olan bu mevki'de debbâğlar ve serrâclar ikâmet ederek "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerinin **[146]** Amasya'da icrâ-yı saltanat buyurduğu esnâda burada bir serrâchâne inşâ etdirmiş olması bu nâm ile iştihârını mûcib olmuşdur.

Bu mahallenin başında görülen hamâm, "Sultân Şehinşâh bin Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" eseri olduğu kayden görülmüşdür. Bu hamâmın şark tarafında Amasya emîri "Şâdgeldi Paşa" 773 hudûdunda temeli taşdan ve duvârı ve kubbesi taş ve tuğladan bir câmi-i şerîf ve yanında bir minâre inşâ etmişdir. Câmi-i şerîfin derûnu şarkdan garba doğru uzun ve ortasında bir kemer olup iki kubbe ile mestûrdur.

Bu câmi-i şerîf mu'ahharan "Sarachâne Câmii" ve "Saraclar Câmii" nâmıyla meşhûr olmuşdur. Târîh taşı sökülmüş olduğu münâsebetle bânîsi unutulmuş ise de kayd-ı atîkada "Câmi-i Şâdgeldi Paşa" unvânıyla görülmüşdür. Vakfiyesi bulunamadığı cihetle târîhi tahmîn sûretiyle gösterilebilmişdir. Esbak kul kethüdâsı "Zorluzâde el-Hâc Mehmed Ağa" ve a'yândan "el-Hâc Osmân Ağa" 1171 târîhlerinde dükkânlar vakf edib kürsü meşîhati ihdâs etmişlerdir. 1147'de Amasya kadısı "Çetenzâde el-Hâc Ahmed Efendi" önüne bir şadırvân binâ ve su isâle etmişdir. Bu mahallenin müntehâ-yı şarkîsinde "Selağzı"nda Garîbler Ağası "Mehmed Ağa" 923'de bir mescid-i şerîf binâ ve evkâfını tanzîm edib "Garîbler Mescidi" demekle meşhûr olmuşdur. Zamân-ı binâsından 1281 târîhine kadar ta'mîr ve tecdîd olunarak muhâfaza edildiği **[147]** hâlde, esbak Amasya mutasarrıfı "Ziyâ Paşa", hükûmet konağını inşâ ve köprünün önünü tesviye ve burada bulunan mezârlığı ref' eylediği esnâda bu mescidi de hedm ve tesviye ve yerini satıp hükûmet konağına sarf etmişdir. El-yevm mezârlığın ve mescidin yeri bedestân olmuşdur. "Sarachâne Câmi-i şerîfi"nin şark tarafında "Alaca Yahyâ Bey Medresesi" ve garb tarafında "Hacı Mahmûd Efendi Medresesi" ve ilerisinde "Mevlevîhâne" olup bunların tafsîlâtı medâris ve zevâyâ mebhaslarında zikr olunacakdır.

28- "Sarây Mahallesi": "Kızlar Sarâyı"nın altında olup şarkan "Sâde Helkis" ve garben "Câmi-i Enderûn" mahalleleri ve cenûben Yeşilırmak ve şimâlen "Kızlar Sarâyı" ile mahdûddur. Kızlar ağası "Fîrûz Ağa" 900'de bu mahallede bir mescid-i şerîf binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Meşhûr "Kırk Bedel" burada olup sarây-ı mezkûr vaktiyle ma'mûr iken hademe ve uşaklar meskûn idi. Mevki'i bayır olup önünde bulunması bâ'is-i tesmiye olmuşdur.

29- "Sa'deddîn Mahallesi": İçeri Şehir'de Meydân Kapısı'nın iç tarafında olup şarkan Kurşunlu Mahallesi ve garben Meydân Kapısı ve cenûben Yeşilırmak ve şimâlen Kal'a-i Bâlâ ile mahdûddur. Kadîmen Subaşı Mûsâ Mülkü yerinde olup 770 târîhine kadar ulemâdan "Sa'deddîn Çelebi" burada ikâmet etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir. "Ahî Sa'deddîn Mahallesi" nâmıyla mukayyed olan buraya elsine-i âmmede "Ahsa'deddîn Mahallesi" denir. **[148]**

Mûmâ-ileyhin evlâdından kâtib-i dîvân-ı sultânî "Sa'dî Efendi" 878'de burada bir mescid-i şerîf ve zâviye binâ ve evkâfını tanzîm etdiği gibi Amasya müftüsü "Mü'eyyedzâde Ali Çelebi" dahi civârında 883'de bir mekteb inşâ ve eczâ vakf etmiş ve bunlar hayrâtı civârında medfen-i mahsûslarında medfûn olmuşlardır. "Sa'dî Efendi"nin zâviyesinde ta'âmiyyesi var idi.

30- "Şamlılar Mahallesi": Kuş Köprü'nün taraf-ı şimâlinde olup şarkan Yeşilırmak ve garben mezârlık ve cenûben Kal'a-i Bâlâ eteği ve şimâlen Bahçeler İçi bâğlarıyla mahdûddur. Kadîmen "Melik İsmâ'îl Dânişmendî" ikâmet etdiği münâsebetle "Dânişmendli Mülkü" diye meşhûr iken 791 târîhinde Türklerden Mısır hükümdârı "Melik Eşref Şa'bân" ile Çerkeslerden "Melik Zâhir Berkûk" arasında zuhûr eden münâza'ât-ı dâhiliyyede "Melik Eşref"e müzâhir

olan "Şamlılar" etrâfa hicret etmeğe mecbûr oldukları esnâda bir kısmı da Amasya'ya ilticâ etmiş ve bu mahalleye iskân edilmiş olduğu münâsebetle "Şamlılar Mahallesi" denmişdir.

Kuyûd-ı atîkada "Şamlılar Mahallesi" mukayyed ve elsine-i âmmede "Şamlar Mahallesi" nâmıyla meşhûrdur. Şu münâza'a ve muhâceret tevârîh-i Arabiyye'de mufassal ve mezkûr olduğu hâlde "Vâzıh Efendi"nin, "Mülûk-ı Benî Ümeyye" devrinde Amasya'ya gelen Şamlılar burada oturduğu münâsebetle "Şamlılar Mahallesi" nâmıyla meşhûr olmuşdur" demesi garâ'ib-i vâzıhadandır. **[149]**

Bu mahallede "Melik Gâzi Bey"in câmii ve türbesi olduğu kayden müsbet olup avârız-ı kevniyeden harâb olduğu cihetle "Küçük Kapı Ağası Ayas Paşa" 900'de kârgîr bir câmi-i şerîf ve yanında bir minâre ve önünde bir medrese ve bir de mekteb inşâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. "Büyük Kapı Ağası Hüseyin Ağa" dahi bir medrese binâsıyla bu mahalleyi ihyâ etmişlerdir.

31- "Şâmîce Mahallesi": "Gök Medrese" civârında ve kadîmen "Güdül Mülkü" yerinde olup şarkan "Receb" ve garben "Gök Medrese" ve cenûben "Çıkrık" mahalleleri ve şimâlen şose yolu ile mahdûddur. "Küçük Şâmî" demek olan mi'mâr-ı meşhûr "Şemseddîn Ahmed Şâmîce"[159] 856 sâline kadar burada ikâmet etdiği münâsebetle "Şâmîce Mahallesi" denmişdir.

Mi'mâr-ı mûmâ-ileyh 847'de burada bir mescid-i şerîf ve önünde bir çeşme ve yanında bir mekteb binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Mükerreren yandığından 1198'de "Türedîzâde el-Hâc Ali Ağa" müceddeden mescidi i'mâr ve medrese binâ ve evkâfını tertîb etmişdir. Bu mahallede Halifet Gâzi ile kazasker İbrâhim Efendi'nin birer medresesi ve pek çok **[150]** ümerâ ve kudât ve ulemânın türbeleri ve medfenleri vardır. Cümlesi karîben zikr olunur.

32- "Şehre Küsdü Mahallesi": Uzun Yol Mezârlığı'nın üstünde olup şark ve şimâl tarafları mezârlık ve garb ve cenûb tarafları da Karakaya etekleridir. Şehrin hâricinde bir mahalle gibi olup burada "Şehre Küsdü" demekle meşhûr olan "Pîr Sinan Halvetî" hazretleri 957 sâline kadar ikâmet etdiği münâsebetle kuyûd-ı atîkada "Şehre Küsdü nâm-ı diğer Pîr Sinan Mahallesi" mukayyed ve elsine-i âmmede "Şâraküsdü Mahallesi" demekle meşhûr olmuşdur.

Pîr-i müşârün-ileyh esnâ-yı va'zında Amasya vâlîsi "Şehzâde Sultân Mustafa" hakkında ba'zı ta'rîzât ve mu'âhazâta cesâret eylediğine hiddet eden şehzâde-i müşârün-ileyh, bunu va'z ve nasîhatdan ve halkı meclis-i va'zına devâmdan men' etmiş olduğundan pîr hazretleri küsüp uhdesinde bulunan vezâ'ifi terk ederek bu mahallede ikâmet ve inzivâ etmişdir. Pîr-i müşârün-ileyhin ehibbâsı bu mahallede bir zâviye ve yanında bir mescid-i şerîf ve çeşme binâ ve etrâfında akârât inşâsıyla buraya vakf eylemişlerdir. El-yevm bunların mevki'i bile gâ'ib olup türbesi 1304'de bulunmuşdur. Yalnız çeşmesi mevcûddur.

33- "Savakça Mahallesi": Soğuk Pınar'ın altında Amasya'nın müntehâ-yı şarkîsinde kâ'in ve şarkan Lokman Dağı ve garben dere ve cenûben Soğuk Pınar ve şimâlen Âhûr Önü ile mahdûddur. Hulefâ-yı Safeviyye'den **[151]** "Erzincânî Abdurrahmân Halvetî" hazretleri burada ikâmetle zâviyesi önünde çeşme ve altında ağaçdan ufak olarak "savak-havud"[160] yapdırdığı münâsebetle o havuda "Savakça" denmiş ve mu'ahharan mahalleye alem-i mahsûs olmuşdur. El-yevm elsine-i âmmede "Savahça Mahallesi" denmekdedir. "Şeyh Kırık-Şeyh Galalarîk" kaziyyesi gibi ba'zı zevât bu "Savakça"yı da "Sevâdiye" şeklinde yazmış ve kuyûd-ı resmiyeye bu sûretle geçmişdir. Fakat bu yazış 980'den sonra hâdis olmuşdur. Kuyûd-ı atîkada "Savakça Mahallesi" mukayyeddir. Lisân-ı Arabî'de "serçe" ma'nâsına olan "sevâdiye" ve "karaltı ve bir şehrin köykendi" ma'nâsına olan "sevâd" kelimelerinin bu mahalle ile münâsebeti anlaşılamaz. Bu mahallede "Murâd Ağa Mescidi" ve "Abdurrahmân Medresesi" ve "Savakça Çeşmesi" olup, mescid-i şerîfi 1029 hudûdunda dergâh-ı âlî çavûşânından "Murâd Ağa" binâ

[159] Amasya'da yekdiğerine mu'âsır iki mi'mâr-ı meşhûr olup her ikisi de "Şemseddîn Ahmed Şâmî" nâmıyla ma'rûf olduğundan aralarını tefrîk için birine "Şâmî Çelebi", diğerine "küçük" ma'nâsını iş'âr eden "Şâmîce Çelebi" denmişdir.

[160] Çeşmenin altına vaz' edilen su teknelerine, ağaçdan olursa "savak" ve taşdan olursa "havud-hafid" denir. Ba'zen yekdiğeri makâmında isti'mâl olunur.

etmişdir. Medrese karîben zikr olunacakdır. El-yevm bunlardan eser yokdur. Çeşme mevcûd ise de nâmı tebeddül etmişdir.

34- "Sofîzâde Mahallesi": "Gümüşlüzâde Mahallesi"nin altında olup şarkan "Yâkûtiye" ve garben ve cenûben "Gümüşlüzâde" mahalleleri ve şimâlen Yeşilırmak ile mahdûddur. Kadîmen "Gıyâseddîn Şâh Bahçesi" **[152]** yerindedir. "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerinin mu'allim ve müsteşârı "Sofî Bâyezîd Çelebizâde Mahmûd Çelebi" bu mahallede ikâmet etdiği münâsebetle "Sofîzâde Mahallesi" denmişdir.

835'de mûmâ-ileyh "Mahmûd Çelebi" bu mahallede bir mescid-i şerîf ve 843'de "Yörgüç Paşa"nın halîlesi "Şahbulâ Hâtun binti Mustafa Bey" bu mescidin yanında bir mekteb ve çeşme binâ ve her ikisi de evkâfını tanzîm etmişlerdir. Bu mahallede bir Kâdirî Tekkesi olup karîben îzâh olunur. Sultân Süleyman Hân-ı Kânûnî vüzerâsından "Sofî Mehmed Paşa" bu mahallede tevellüd etmişdir.

35- "Sofîler Mahallesi": Gedikli Kaya'nın şark-ı şimâlî eteğinde olup şarkan Pîr İlyâs Mezârlığı ve garben Gümüşlüzâde ve şimâlen Yâkutiye ve Mehmed Paşa mahalleleri ve cenûben Balus Kayası etekleri ile mahdûddur. Bu mahalle kadîmen "Behrâm Şâh Mülkü" demekle meşhûr olup hazret-i Pîr İlyâs ve Abdurrahmân Çelebi'ler devrinde meşhûr dokuz kadar sofîlerin ikâmetgâhı olduğu münâsebetle "Sofîler Mahallesi" denmişdir.

Bu mahallede "Emîr Mübârizeddîn Behrâm Şâh" bir mescid-i şerîf ve çeşme binâ etmişdir. Buna "Behrâm Şâh Mescidi" denir. Ba'dehû "Gümüşlüzâde Hoca Celâl Çelebi" bu mahallenin başında yüksek bir mevki'de hazret-i pîr için bir zâviye-i âliye binâsıyla "Pîr Abdurrahmân Çelebi" devrinde "Kasr-ı Sofiyân" tesmiye edilmişdir. **[153]**

Ba'dehû Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî devrinde beylerbeyilerden "Hacı Sinan Beyzâde Abdullah Paşa" 890'da kârgîr ve gâyet metîn bir câmi-i şerîf ve şark tarafında bir minâre ve önünde bir medrese ve dârü'l-kurrâ binâ eylediğini müte'âkib irtihâl eylediğinden mahdûmu defterdâr "Abdî Abdülkerîm Bey" 907'de evkâfını tanzîm etmişdir.

Bu câmi-i şerîf Sofîler Caddesi üzerinde olup yüksek olduğu münâsebetle taş merdiven ile çıkılır. Merdivenin önünde bulunan kapının iç tarafı câmi-i şerîfin ön avlusu olup üstü kubbe ile mestûrdur. Cenâhlarında ikişer oda olup medresesi bu odalardır. Bu avlu önünde yine taş merdiven olup cesîm kapısından câmi-i şerîfe girilir. Cebhesi siyâh taşdan masnû' olup kapısı üzerinde şu kitâbe vardır:

بايزيد عز نصره فى سنة[161] عمر دار الحديث عبدالله پاشا بن الحاج سنان عفى الله عنهما فى أيام سلطان تسعين وثمانمأة

Şu kitâbenin delâleti üzere bu câmi-i şerîf ve medrese dâru'l-hadîs olmak üzere binâ edilmiş ve 907 târîhli vakfiyesinde dahi bu cihet musarrah bulunmuşdur.

36- "Acem Ali Mahallesi": Uzun Yol müntehâsında olup şarkan Çırakçı ve Pervâne Bey ve garben Çeribaşı ve cenûben Dârü's-Selâm ve şimâlen Hoca Süleyman mahalleleriyle mahdûddur. Meşâhîr-i a'yândan **[154]** "Hoca el-Hâc Acem Ali Ağa" 880 târîhine kadar burada ikâmet etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir.

Hoca-i mûmâ-ileyh bu mahallede hânesi önünde bir çeşme ve yanında bir mekteb ve ahfâdından "Bâlî Bey bin Mustafa Çelebi bin Hoca Acem Ali Ağa" 917'de kârgîr bir câmi-i şerîf ve şark tarafında bir minâre binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Bu câmii yapan mi'mâr "Mahmûd Çelebi" olduğu yan penceresi üzerinde ve yapdıran "Bâlî Bey" olduğu kapısı üzerinde mahkûkdur.

Kitâbe şudur:

[161] Bu Dâru'l-hadîs'i Sultan Bâyezîd devrinde-Allah yardımcısı olsun-Hacı Sinan oğlu Abdullah Paşa-Allah onları bağışlasın-890 senesinde imar etmiştir. (Ed.)

”عمر هذا المسجد المبارك بالى بك فى سنة سبع عشرو تسعمأة[162]

Şu kitâbenin âhir tarafı bir mikdâr kırılmış olduğu cihetle "Bâlî"nin nısf-ı a'lâsı kırıkdır. 917'de tescîl edilen vakfiyesinde ismi muharrerdir. Bu câmi-i şerîf mükerreren ta'mîr edilmiş ve 1271'de yanmış olup minâresi hedm edildiğinden "Yanık Minâre" nâmıyla meşhûr olmuşdur.

37- "Fethiye Mahallesi": "Kuba"nın altında olup şarkan dere ve garben "Hacı Hamza" ve cenûben "Kuba" ve şimâlen "Kılıççı" mahalleleriyle mahdûddur. Burası kadîmen "Fetih Gâzi Mülkü" nâmıyla mukayyed olup ba'dehû "Fethiye" dendiğine göre Amasya muhâfızlarından "Fetih Gâzi" burada ikâmet etdiği anlaşılmakdadır. "Vâzıh Efendi", "Re'sü'l-Menâbir"[163] tarafından ibtidâ bu mahalle feth edildiği cihetle **[155]** tesmiye edilmiş olduğunu yazıyor.

Bu mahallede "Fethiye Câmii" nâmıyla meşhûr bir câmi-i şerîf olup hey'et-i hâzırası kiliseden muhavvel olduğunu göstermekdedir. 510 hudûdunda "Fetih Gâzi" tarafından câmi-i şerîfe tahvîl edilmiş olduğuna ismi delâlet eder. 1057 zelzelesinde musâb olduğundan "Fethiyeli Mustafa Sıdkî Paşa" ta'mîr ve hemşîresi olup "Cân Mîrzâ Paşa"nın halîlesi olan "Âyşe Hanım" ile evkâfını mülken ve nakden tanzîm etmişlerdir. 1048'de kürsî şeyhi "el-Hâc Hasan Efendi" emlâk ve nukûdunu bu câmiye vakf ve ta'mîr eylediği gibi 1191'de mütevellî "el-Hâc Ali Ağa" dahi ta'mîr etdirmiş ve 1300'de mütevellî "İncezâde el-Hâc Mehmed Ârif Efendi" dahi ta'mîr ve garb tarafına kârgîr bir minâre ilâve eylediği esnâda zuhûr eden bir mermerin üzerinde kitâbe-i mahkûka görülmüş ve yedinci karn-ı mîlâdî evâ'ilinde Bizans imparatorlarından Fokas'ın kızı prenses "Elina" tarafından yapdırılmış olduğu haber verilmişdir.

Amasya kadısı "Molla Beylik" demekle meşhûr "Muslihîzâde Abdurrahmân Çelebi" bu mahallede bir hamâm inşâ edib mahdûmu kazasker "Molla Vildân Mehmed Çelebi" dahi hamâmın üstünde bir medrese binâ ederek bunun mahdûmu kudâtdan "Abdurrahmân Çelebi" 912'de hamâmı vakf etmişdir. Hamâm ve medrese "Kadı Hamâmı" **[156]** ve "Kadı Medresesi" nâmıyla ma'rûf olup medrese tamâmen münderis ve yeri de gâ'ib olmuşdur.

38- "Kuba Mahallesi": Kaf'ın zammıyla Köşk Kayası altında yüksek bir mevki'dedir. Şarkan dere ve garben yol ve cenûben Köşk Kayası ve şimâlen Fethiye Mahallesi ile mahdûddur. Buranın kadîmen ismi "Kubalı Mahallesi" olup sâdât-ı Hüseyniyye'den ve Fergana eyâleti dâhilinde kâ'in "Kuba" kasabası ahâlîsinden Amasya'da "Kubalı Şeyh" demekle meşhûr "Cemâleddîn Hüseyin bin Muhammed el-Fergânî el-Kubâvî" 810 târîhine kadar burada sâkin olduğu münâsebetle "Kubalı Mahallesi", ba'dehû "Kuba Mahallesi" denmişdir.

Seyyid-i müşârün-ileyhin hafîdi "eş-Şeyh Hüsâmeddîn Hüseyin el-Halvetî" 857'de bu mahallede bir medrese ve yanında bir câmi-i şerîf ve çeşme ve kendisine bir türbe binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. 1079'da câmi ve medrese harâb olduğundan Amasya mütesellimi "Kubalı Abdî Bey" 1080'de müceddeden câmi-i şerîfi ve oğlu "Mehmed Paşa" dahi 1105'de medreseyi i'mâr ve mekteb ilâve etmişdir.

39- "Karatay Mahallesi": İçeri Şehir'de olup şarkan Câmi-i Enderûn ve garben Kurşunlu ve cenûben Hâtuniye mahalleleri ve şimâlen dağ ile mahdûd ve kale dizdârı ve Amasya muhâfızı olan ümerâ-yı Selçûkiyye'den "Celâleddîn Karatay" nâmına mensûbdur. Bu mahallenin cihet-i garbiyyesi "Yağıbasâniye" demekle meşhûr olup **[157]** burada "İmâdzâde Mahmûd Çelebi" 807'de bir zâviye ve dârü'z-ziyâfe ve 941'de "eş-Şeyh Hayreddîn Hızır Efendi" bir mescid-i şerîf ve yanında fuhûl-i ulemâdan "Ayıntâbî Kara Osmân Efendi" 1148'de bir dershâne binâ ve her biri evkâfını tanzîm etmişdir. Mescid-i mezkûr "Şeyh Mescidi"

[162] Bu mübârek mescidi Bâlî Bey 917 yılında imar etmiştir. (Ed.)

[163] Amasya'yı son def'a olarak kat'iyyen feth eden "Dânişmend Ahmed Gâzî" olduğu târîhen muhakkakdır. Vâzıh Efendi'nin Re'sü'l-Menâbir dediği bu zât olmalıdır.

nâmıyla meşhûr olup ahfâdından ikinci "eş-Şeyh Hızır Efendi" 1058'de tecdîd ve evkâfını tevsî' etmişdir.

40- "Kazancı Mahallesi": Kuyûd-ı atîkada “Kazancı Doğan Mahallesi” nâmıyla mukayyed olup Sarachâne Mahallesi üstünde kâ'in ve şarkan Kocacık ve garben Bozahâne ve cenûben Hoca Süleyman ve şimâlen "Sarachâne" mahalleleriyle mahdûddur. Kadîmen "Şehinşâh Bahçesi" yeri olup 856'da sekbânbaşılıkdan ma'zûlen Amasya'ya gönderilmiş ve burada ikâmet etmiş olduğu münâsebetle nâm ve şöhretiyle tesmiye edilmişdir. Nâm-ı kadîmi "Kaya Paşa Mahallesi"dir.

Bu mahallede "Kaya Paşa"nın 805'de binâ eylediği bir hamâmı ve mektebi olup 890'da "Büyük Kapıağası Hüseyin Ağa" kebîr bir bedestân ve yanında "Kızlarağası Fîrûz Ağa" dahi diğer bedestân ve bunun cenûbunda "Kilârî Selîm Ağa" dahi yine 890'da kârgîr bir câmi-i şerîf ve yanında bir minâre binâ ve her biri evkâfını tanzîm etmişlerdir. Câmi-i şerîfin kapısı bâlâsında şu beyitler mahkûkdur:

بارك الله أيها المسجد عجز العقل عن مناقبك
بناك حضرة سليم أغا صاحب المنة لواهبك
وأفاض الرحمن تاريخا **رفع الإله شان صاحبك**[164]

[158]Şu târîh-i tâmın delâlet eylediği 890'da câmi-i şerîfin binâsını itmâm edib 900 târîhinde vakfiyesini tanzîm etdiği sicillât-ı şer'iyyeden müstebândır. Fakat elsine-i âmmede ve ekser-i kuyûd-ı müseccelede "Kilârî Süleyman Ağa Câmii" nâmıyla meşhûr ve mukayyed olduğuna bakılırsa kayd-ı mahkûkda görülen "Selîm Ağa" ta'bîri, "Süleyman Ağa" lafzının vezn-i mısrâ'a sığmadığı cihetle ihtiyâr edilmiş olduğu ihtimâli vârid-i hâtır olur. "Kaya Paşa" harâb hamâmının üstünde harâb olarak görülen mescid-i şerîf fuzalâdan "Molla Bahşî Halîfe" hazretlerinin binâ-kerdesi olup 823'de vakfiyesini tanzîm etmişdir.

41- "Kamereddîn Mahallesi": Meydân Köprü’nün şimâlinde olup şarkan Ahi Sâbıkeddîn ve garben Hekîm Çelebi mahalleleri ve cenûben Yeşilırmak ve şimâlen dağ ile mahdûddur. Amasya vâlîsi "Mübârizeddîn Halîfe Alp" hizmetinden neş'et ederek ümerâdan olan "Kamereddîn el-Hâdim" 641 hudûduna kadar burada ikâmet etdiği münâsebetle "Kamereddîn Mahallesi" denmişdir.

Burada "Emîr İmâdeddîn Süli Bey"in bir mescidi ve hamâmı olup 1079'da harâb olduğundan Amasya mütesellimi "el-Hâc Ali Ağa" tecdîd ve 1143'de muhterik olduğundan a'yândan "Sancızâde el-Hâc Hasan Ağa" ta'mîr etdirmişdir. Irmak kenârında **[159]** Ümerâdan "Ebû Bekir Bey"in kerîmesi "Fahrünnisâ Hâtun" 914'de bir mescid-i şerîf ve yanında bir mekteb binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir.

42- "Kocacık Mahallesi": Uzun Mustafa Mahallesi altında olup şarkan Selağzı ve garben Kazancı ve cenûben Uzun Mustafa ve şimâlen Sarachâne mahalleleriyle mahdûddur. Burada Kocacık demekle meşhûr "Hoca el-Hâc Ahmed Çelebi" ikâmet ve 871'de bir mescid-i şerîf ve mekteb ve çeşme binâ etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir.

Bu mescid-i şerîf mükerreren tecdîd edilmiş ve "Hacı Beyzâde Mehmed Bey" 1071'de bu câmii i'mâr ve vakf-ı akâr edib yine yanmış olduğundan 1230'da tüccârdan "Benderli el-Hâc Feyzullâh Ağa" müceddeden binâ ve ihyâ ederek kıble tarafında bir medrese ve yanında bir mekteb inşâ ve evkâfını tanzîm eylemişdir. Meşâhîr-i evliyâdan "İğnecizâde eş-Şeyh Safiyyeddîn Mahmûd el-Halvetî" hazretlerinin türbesi bu mahallededir.

---

164 Allah seni mübârek kılsın ey mescid
Akıl seni övmekten aciz kalır
Seni Hazreti Selim ağa bina etti
Seni bahşedenin rızası için iyilik sahibidir
Rahman olan Allah öyle bir tarihi ihsan buyurmuştur ki
Allah seni yapanın şanını yüce kılsın (890) (Ed.)

43- "Kurşunlu Mahallesi": İçeri Şehir'de Yukarı Hamâm'ın civâr-ı garbîsinde olup şarkan Karatay ve garben Ahi Sa'deddîn mahalleleri ve cenûben Yeşilırmak ve şimâlen dağ ile mahdûddur. Bu mahalle "Yağıbasâniye" olup mülûk-ı Dânişmendiye'den "Yağıbasan Gâzi" burada bir hân-ı cesîm binâ ederek "Hân-ı Yağıbasan" diye 560 **[160]** târîhinden beri meşhûr olmuş ve mu'ahharan ahfâdından "Cemâl Gâzi Bey" ta'mîr ve üzerini kurşun ile setr eylediğinden "Kurşunlu Hân" denmiş ve ba'dehû "Hân" lafzı hazf olunarak "Kurşunlu" nâmı bu mahalleye alem olarak kalmış olduğu kuyûd-ı atîka tetebbu'âtından anlaşılmakdadır.

Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî Sarâyı bu mahallede olup mu'ahharan kudâtdan âl-i Mes'ûd'a intikâl etmekle bunlardan "Alâ'eddîn Ali Çelebi bin Ebi'l-Kâsım Ahmed bin Mes'ûd" ırmak kenârında 840'da bir mescid-i şerîf ve önünde bir çeşme binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Eşkiyâ vak'asında yandığından 1047'de Amasya'ya gelen sadr-ı esbak "Bayrâm Paşa" müceddeden ihyâ ve evkâfını tevsî' etmişdir. "Yukarı Hamâm" demekle meşhûr hamâm bu mahallenin başında olup "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" âsârının Amasya'da bulunan bekâyâsından ma'dûddur. Bu dahi evkâf-ı hâtuniyyedendir.

44- "Kılıççı Mahallesi": Burma Minâre Câmi-i şerîfi'nin kıble tarafında olup şarkan dere ve garben Pervâne ve Çırakçı ve cenûben Fethiye ve şimâlen Uzun Mustafa mahalleleriyle mahdûddur. Kadîmen "Kılıç Mahallesi" ve ba'dehû "Cumûdâr Mahallesi" demekle meşhûr ve mukayyed iken "Sultân Selîm Hân-ı Evvel" ümerâsından "Kılıççı Yûsuf Bey" bu mahalleden zuhûr ve iştihâr ve 917'de dere kenârında bir mescid-i şerîf inşâ ve evkâfını tanzîm etdiği münâsebetle "Kılıççı Mahallesi" denmişdir. **[161]**

45- "Küpceğiz Mahallesi": Karakaya'nın eteğinde olup şarkan Uzunyol Mezârlığı ve garben Çıkrıkçı Mahallesi ve cenûben dağ ve şimâlen Receb ve Üçler mahalleleriyle mahdûddur. Bu isim, kuyûd-ı atîkada "Gökceğiz Veled Soruk" ve mahalle de "Gökceğiz Mahallesi" nâmıyla mukayyed olduğuna binâ'en "Küpceğiz", "Gökceğiz" isminden galat olduğu muhakkakdır. Bu "Küpceğiz" dediğimiz zât, "Salur" kabîlesinden ve "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" ümerâsından "Bahâeddîn Gökceğiz" olup 575 târîhlerine kadar bu mevki'de ikâmet etdiği münâsebetle tesmiye edilmişdir.

Bu mahallede ümerâ-yı Selçûkiyye'den sâhib-i a'zam "Mühezzebeddîn Alî" dâmâdı "Hüsâmeddîn Kepük Salgûrî"[165] 660 hudûdunda bu mahallede muhtasar bir mescid-i şerîf binâ edib "Kepük Mescidi" denmişdir. Ba'dehû bu mescidi 800 hudûdunda "Dâvud Bey" tecdîd ve evkâfını tanzîm ve yanında bir mekteb ilâveten inşâ edib 957'de "Ali Çelebi bin Mansûr Çelebi" ve 1108'de mütevellîsi "el-Hâc Abdulkâdir Ağa" ve ba'dehû bunun hafîdi "Hâfız el-Hâc Mehmed Ağa" müceddeden yapdırmışlardır. **[162]**

46- "Köprü Başı Mahallesi": Alçak Köprü'nün cihet-i cenûbiyyesinde olup şarkan Sarachâne ve garben Eski Kethüdâ ve cenûben Kazancı mahalleleri ve şimâlen Yeşilırmak ile mahdûddur. Mezkûr köprünün başında olduğu münâsebetle tesmiye edilmişdir. Köprünün baş tarafında esbak Anadolu vâlîsi "Ömer Paşazâde el-Hâc Osmân Bey" 1161'de bir mescid-i şerîf binâ ve evkâfını tanzîm edib evlâdı hüsn-i idâre eylediyse de mu'ahharan bakılmadığından harâb olmuş ve 1300'de Amasya nâibi "Vidînîzâde el-Hâc Mehmed Emîn Efendi" bu mescidi pek mükemmel ve latîf bir sûretde tecdîden ihyâ etmişdir.

Mûmâ-ileyh "el-Hâc Osmân Bey" bu mahallede bir dârü'l-hadîs ve kütübhâne ve çeşme binâ ederek nâmını ibkâ etmişdir. Mûmâ-ileyhin hânesi ittisâlinde yanyana iki hamâm olup "Alaca Hamâmı" demekle meşhûr olmuş ve 875 târîhine kadar "Alaca Yahyâ Bey bin Ya'kûb Şâh Çelebi" tasarrufunda kalmışdır. Köprünün re's-i şimâlîsinde bulunan hamâm, Amasya hükümdârı Şehinşâh-ı Selçûkî âsârından olduğu mukayyed ise de bu iki hamâma dâ'ir bir sarâhat görülemedi.

[165] "Ikdü'l-Cümân"da "Pervâne Mu'îneddîn Süleymân"ın hemşîresi zevci "Hüsâmeddîn Kabâve er-Rûmî" diye mestûr olan zât budur.

Bu iki hamâmın vaz'iyyetlerine ve Alçak Köprü Hamâmı seviyesinde bulunduklarına bakılırsa âsâr-ı Selçûkiyye'den oldukları anlaşılır. Mîr-i mûmâ-ileyh "Yahyâ Bey" Amasya emîri "Şâdgeldi Paşa" ahfadından olduğu ve hamâmların da bunun tasarrufunda irsen bulunduğu **[163]** mülâhaza olunursa bunların da paşa-yı müşârün-ileyhin âsârından olması lâzım gelirse de bu iki hamâmın Amasya'da mevcûdiyyeti Şâdgeldi Paşa'nın tevellüdünden mukaddem olduğu, müşârün-ileyhin âsârından olmadığını anlatır. Bu hamâmlar el-Hâc Osmân Bey'in evkâfındandır.

47- "Gök Medrese Mahallesi": Kılıç Arslan Türbesi demekle meşhûr "Torumtay Türbesi" şarkında olup şarkan Şâmîce ve cenûben Şeyh Kırık mahalleleri ve dağ ve şimâlen Yeşilırmak ve garben yol ve mezârlık ile mahdûddur. Kadîmen "Güdül Mülkü" olup "Güdül Mahallesi" denir idi. 665'de Amasya vâlîsi beylerbeyi "Emîr Seyfeddîn Torumtay" bu mahallede câmi ve medrese binâ ederek medresesi "Gök Medrese" nâmıyla meşhûr olduğundan mahalleye alem-i mahsûs olmuşdur.

Medreseyi hâvî olan câmi-i şerîfin cebhesi gâyet musanna' olup taş üzerinde kabartmalı çiçekler şâyân-ı temâşâdır. Ön tarafı yüksek olduğu münâsebetle iki taraflı taş merdiveni ve kapısı önünde suffesi ve siyâh mermerden yapılmış gibi gâyet metîn bir sûretde pâydâr olan bedî' ve musanna' tahta kapısı vardır. Kapının orta sütûnunda mahkûk olan "Amile Ebu's-Silm en-Neccâr (عمل أبو مسلم النجار)" [166] ibâresinden "Ebu's-Silm en-Neccâr" tarafından yapıldığı anlaşılmakdadır.

Kapıdan içeri girildikde üzeri kubbeli vâsi' bir boşluk olup **[164]** kapının iki tarafında birer oda ve sol cenâhında azîm bir türbe ve bu türbenin altında taş merdiven ile inilir derin bir oda müşâhede olunmakdadır. Bunlara dâ'ir îzâhât medâris ve türbeler bahsinde zikr olunur.

Şeklen murabba' olan boşluğun önünde diğer bir kapıdan câmi-i şerîfe girilir. Bu câmi-i şerîf cesîm taşlardan binâ edilip, kapısı üzerinde kitâbesi sökülmüş olduğundan 1316'da mütevellî "Gürcüzâde Mehmed Necîb Bey" tarafından ta'mîr edildiğine dâ'ir bir kitâbe konmuşdur. Karşısında "Torumtay" merhûmun türbesi vardır. Tevliyeti, vâkıf-ı müşârün-ileyhin hayâtında hafîdi "Emîr Celâleddîn Mehmed Pervâne Bey bin Emîr Mübârizeddîn Mûsâ"ya ve evlâdına tahsîs edilmişdir.

Bu mahallenin şimâlinde bahçe içinde ümerâ-yı Osmâniye'den "Bayrâm Beyzâde Melik Gâzi Bey" demekle meşhûr melikü'l-ümerâ "İsmâ'îl Bey" 819'da bir zâviye binâ ve evkâfını tanzîm ederek tevliyeti evlâdı tarafından idâre edilmiş ve tekke şeyhi ve mütevellîsi olan "Sünbül Mehmed Efendi" 1245'de bir mescid-i şerîf ilâve etmişdir.

Bu zâviyenin ittisâl-i garbîsinde vüzerâ-yı Osmâniye'den "Ata Beyzâde Yörgüç Paşa" bir dâ'ire-i mahsûsa içinde gâyet musanna', cebhesi mermerden ve etrâfı kızılca taşdan ufak ve dilnişîn, son derece metîn bir câmi-i şerîf ve şark tarafında bir minâre ve kapının yan **[165]** tarafında kendisine ve evlâdına mahsûs bir türbe ve karşısında bir imârethâne ve câmi-i şerîfin iki tarafında hucurât-ı erba'ayı müştemil bir medrese binâ ve bunları 834'de ikmâl etmişdir. Kapısı bâlâsında kızıl mermer üzerinde ve yeşil çiçek ile müzeyyen, gâyet musanna' olarak şu ibâre-i Arabiyye mahkûkdur:

أنشأ هذه العمارة المباركة المنسوبة إلى الفقراء والمساكين
فى أيام دولة السلطان الأعظم والخاقان المعظم غياث الدين
والدنيا أبوالفتح سلطان مراد بن المرحوم السلطان محمد المشتهر
بابن عثمان خلد الله سلطانه الأمير الكبير والوزير الخطير جلال الدولة والدين

[166] Matbu nüshada, marangoz anlamına gelen "en-neccâr ifadesi", "ke'n-neccâr" şeklinde yanlış yazılmıştır. Bunun eserde yer yer karşılaşılan baskı hatalarından biri olduğunu zannediyoruz. Ayrıca Uzunçarşılı, "Ebû Müslim" ibâresini "Ebu's-Silm" şeklinde kaydetmiştir. (Uzunçarşılı, 1927, s. 98) Halen Amasya müzesinde sergilenen tarihi kapı dikkatlice incelendiğinde ifadenin "عمل أبوالسلم النجار" şeklinde okunabildiği görülmektedir. (Ed.)

يوركج پاشا بن عبد الله الاتابكى فى غرة سنة أربع وثلثين وثمانمأة[167]

Şu hayrâtın vakfiyesi 840 târîhinde tanzîm edilmiş olup câmi-i şerîfin taraf-ı garb-ı cenûbîsinde şose yoluna karîb bir mevki'de gâyet latîf ve ufak bir hamâmı olup "Çardaklı Hamâm" demekle meşhûrdur. Bu da mevkûf olup 1296 târîhine kadar ma'mûr olduğu hâlde bu sene ırmağın tuğyânından külhânı ve yanları rahnedâr olduğundan cüz'î bir himmetle i'mârı kâbil iken o himmet-i cüz'iyyeyi dirîğ eden hükûmet-i mutlaka zamânında mu'attal bir hâlde kalıp menâfi'-i vakfiye heder olmakdadır.

48- "Gümüşlüzâde Mahallesi": Selağzı'nın cihet-i şarkiyyesinde olup şarkan Yassı Kaya ve Sofîler Mahallesi ve garben ve cenûben Selağzı ve dere ve şimâlen Sofîzâde mahallesi ile mahdûddur. "Sultân **[166]** Mes'ûd-ı Selçûkî" şehzâdesi "Sultân Gıyâseddîn Mehmed Şâh" bu mahallede ikâmetle "Gıyâseddîn Şâh Mülkü" denmiş ve 927 târîhine kadar Amasya emîri olan "Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi"ye nisbetle kuyûd-ı resmiyede "Gümüşlüzâde Mahallesi" nâmıyla kayd edilmişdir.

Bu mahallenin yüksek bir mevki'inde müşârün-ileyh "Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi" 725'de bir câmi-i şerîf binâ ederek 727'de evkâfını tanzîm etmiş ve "Helkis Bahçesi"ni vakf eylediği sırada bu câmi-i şerîfe "Tâciye Câmii" dendiği 805'de tanzîm edilen vakfiyesinde görülmüşdür.

818'de zelzeleden musâb olduğundan "Gümüşlüzâde Ahmed Paşa" ta'mîr edib ve ba'dehû yandığından "Ahmed Paşazâde Defterdâr Ahmed Bey ibn Abdullah Bey" 890'da müceddeden kârgîr olarak ihyâ ve garb tarafında bir minâre binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Kapısı bâlâsında mermer üzerinde şu kitâbe-i Fârisiyye mahkûkdur:

شد تمام این مسجد جامع بتوفیق خدا
در زمان پادشاه عادل دانشپذیر
ابتدا این بنا با خیر احمد بك بخوان
لیك تاریخش بود قسدتم جامع کبیر

Eşkiyâ vak'asında 1011'de yanmış olduğu cihetle bu "Ahmed Bey"in **[167]** ahfâdından mîr-i mîrân "Şemseddîn Paşa" tecdîd ve ba'dehû 1099'da "Gümüşlüzâde İbrâhim Paşa" ta'mîr ve evkâfını tevsî' ve ba'dehû birkaç def'a zelzele ve 1133'de harîk vukû'uyla muhterik olduğundan mütevellî "el-Hâc Mustafa Ağa" 1134'de tecdîden binâ etmişdir.

1238'de a'yândan "Rahtuvân Paşazâde el-Hâc Ali Bey" va'ziyye ihdâs ve dükkânlarını bu câmiin kürsî şeyhliğine vakf etmişdir. Bu dükkânlar "Vâzıh Efendi"nin ahfâdı elinde vakf olmak üzere tasarruf edilmekdedir. Bu câmi-i şerîfin kıble tarafında "Fâtıma Hâtun" bir medrese binâ edib 1158'de evkâfını tanzîm etmişdir.

"Çukur Bahçe"de defterdâr "Şemseddîn Paşa" bir mescid-i şerîf binâ ve 1023'de akârâtını vakf ve "Selağzı"nda "Ali Paşa" 916'da bir mekteb inşâ ve evkâfını tanzîm ve 1100'de "Gümüşlüzâde İbrâhim Paşa" dahi "Selağzı"nda "Gümüşlüzâde Muhyiddîn Mehmed el-Halvetî Türbesi" önünde bir çeşme ve çarşı içinde "Topçuzâde el-Hâc Abdurrahmân Abdî Ağa" 1218'de bir câmi-i şerîf ve önünde bir çeşme binâ ve dükkânlarını vakf etmişdir. Bu câmi-i şerîfe "Eğri Câmi" denir.

49- "Mehmed Paşa Mahallesi": "Tımarhâne"nin şark tarafında olup şarkan Pirinççi ve Yâkûtiye ve cenûben Ya'kûb Paşa mahalleleri ve şimâlen Yeşilırmak ile mahdûddur. Kadîmen

[167] Fakir ve muhtaçlara ait bu mübârek imâreti, yüce sultan ve ulu hâkân, din ve dünyâ işlerinin yardımcısı, fetihler sahibi, Osmanoğlu diye tanınan merhûm Sultan Mehmed'in oğlu Sultan Murâd devrinde -Allah devletini dâim kılsın- din ve devlet işlerinin celâli büyük çok kıymetli vezîr Yörgüç Paşa b. Abdullah Atabeyi 834 senesi başında inşâ etmiştir. (Ed.)

"Dugrâkiye Mahallesi" nâmıyla meşhûr olup **[168]** 890 târîhinden i'tibâren "Mehmed Paşa Mahallesi" denmeğe başlamış ve "Dugrâkiye" nâmı yalnız medreseye alem olarak kalmışdır.

Bu mahallede Amasya vâlîsi "Nûreddîn Tuğrak" 631'de ırmak kenârında bir mescid-i şerîf ve ittisâl-i cenûbîsinde kendisine mahsûs gâyet metîn bir türbe binâ etmişdir. Kapısı bâlâsında şu ibâre-i Arabiyye mahkûkdur:

أمر بعمارة هذاالمسجدالمبارك فى أيام الدولة السلطان المعظم
شهنشاه الأعظم مالك رقاب الأمم علاء الدنيا و الدين أبوالفتح
كيقباد بن كيخسرو برهان أمير المومنين حاجى طغراق أميرشكار
سنة إحدى ثلثين و ستمأة[168]

Amasya vâlîsi "Şehzâde Sultân Ahmed"in lalası vüzerâdan "Hızır Paşazâde Mehmed Paşa" 900'de mescid-i şerîfin şark tarafında yol üzerinde Yeşilırmağa nâzır bir mevki'de kârgîr bir câmi-i şerîf ve garb tarafında bir minâre ve önünde imârethâne ve medrese ve şark tarafında kendisine mahsûs bir türbe binâ ve bu hayrâtı cesîm bir dâ'ire ihâta etmişdir.

Câmi-i şerîf, şarkdan garba doğru müstatîl olup minberi gâyet musanna' ve mermer üzerinde kabartmalı çiçeklerle müzeyyendir. Kıble tarafı cesîm bahçe olup önünde ufak bir şadırvanı ve cenâhlarında birer maksûresi ve şimâle nâzır iki kapısı vardır. Orta kapısı cesîm ve mermerden masnû' olup üzerinde şu ibâre-i Arabiyye mahkûkdur: **[169]**

أنشأ هذه العمارةالمباركة فى أيام دولة السلطان الأعظم
بايزيد خان ابن محمد خان خلدالله سلطانه الوزير الكبير محمد پاشا
زيد قدره فى تاريخ محرم سنة تسعمأة[169]

Bu câmi-i şerîfin cenûb tarafında paşa-yı müşârün-ileyh bir zâviye-i Halvetiyye binâ edib bunların evkâfını tanzîm etmişdir. Ve "Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey" 840'da bu câmi-i şerîfin garb tarafında bir hamâm-ı latîf ve 910'da kıble tarafında "Oruç Bey" bir çeşme ve 987'de kudâtdan "Hayreddîn Efendi" bir mescid-i şerîf ve hamâmın şark tarafında 1071'de "eş-Şeyh Mehmed Ağa" bir dârü'l-kurrâ ve bundan evvel "Nûh Bey" diğer bir dârü'l-kurrâ ve 1257'de "Ahıshalı Müftüzâde Ali Efendi" "Mehmed Paşa Dâ'iresi"nin şark kapısı içinde türbesi yanında bir medrese ve 1308'de ahfâdından mütevellî "Mehmed Bey" garb tarafında yol üzerinde diğer bir medrese binâ ve evkâflarını tanzîm etmişlerdir.

50 ve 51- "Helkis Mahallesi": Alçak Köprü'nün cihet-i şimâliyyesinden Kuş Köprü üzerinde "Leğen Kaya"ya kadar mümtedd bir tûl üzerinde olup şarkan ve cenûben Yeşilırmak ve garben Sarây Mahallesi ve şimâlen Harşene Dağı ile mahdûddur. A'yân-ı Rûmiyye'den "Halkis", kable'l-feth burada ikâmet edib şark tarafı bahçesi ve garb tarafı da hânesi olduğu münâsebetle nâmı kalmış ve ba'dehû tahfîfen "Helkis" denmişdir. **[170]**

Bu mahalle kadîmen iki kısma münkasim olup "Hükûmet Köprüsü"nün cihet-i garbiyyesinde bulunan "Sâathâne"nin önüne kadar "Sâde Helkis Mahallesi" ve buradan "Leğen Kaya"ya kadar olan tarafa dahi "Bâğ Helkis Mahallesi" denir. Sâbık Amasya meb'ûsu "İsmâ'îl Hakkı Paşa" "Sâde Helkis Mahallesi"nde tevellüd etmişdir.

690 hudûdunda "Hoca Muhibbeddîn Mevdûd-ı Ziyârî" bu mahallede bir mescid-i şerîf ve yanında bir dârü'l-ilm binâ etdiği kayden sâbit ise de hangi tarafda olduğu bilinemedi. "Bâğ Helkis"in nısf-ı şarkîsi umûmen "Gümüşlüzâde Şemseddîn Ahmed Çelebi bin Bedreddîn

[168] Bu mübârek mescidin yapımını sultân-ı muazzam, şehinşâh-ı a'zam, milletlerin idâresine mâlik, din ve dünya işlerinin yüce şahsiyeti, Fetihler sahibi, müinlerin emiri Keykub'ad b. Keyhüsrev devrinde Av Emiri Hacı Tuğrâk 631 senesinde emretmiştir. (Ed.)

[169] Bu mübârek imâreti yüce sultan, Sultan Mehmed oğlu Bâyezîd Hân devrinde -Allah devletini dâim etsin- büyük vezîr Mehmed Paşa -Kadri yüce olsun- 900 senesi Muharrem ayında inşâ etmiştir. (Ed.)

Mahmûd Çelebi" tarafından 805'de vakf edilmişdir. "Tâciye Câmii" ya'nî "Gümüşlüzâde Câmii" evkâfındandır.

Bu "Bâğ Helkis Mahallesi"nde 1018'de çavuşân-ı dergâh-ı âlîden "Mustafa Ağa" bir mescid-i şerîf ve yanında bir mekteb binâ ve evkâfını tanzîm ederek ahfâdı "Hacı Efendizâdeler"den "el-Hâc Ali Ağa" ba'dehû "el-Hâc Ahmed Ağa" müceddeden ta'mîr etdirmişlerdir. Bu mescid-i şerîfin cihet-i garbiyyesi umûmen kapudân-ı deryâ "Hâfız Ali Paşazâde el-Hâc Ahmed Mikdâd Paşa"nın hâne ve bahçesi iken 1281'de Amasya mutasarrıfı "Ziyâ Paşa", "İzzet ve Nûrî Beyler"den iştirâ edib yerine gâyet mükemmel bir hükûmet konağı ve arkasında dağ kenârında bir hapishâne-i umûmî ve paşanın selâmlığını "Belediye Dâ'iresi" ve fevkânîsini "Telgrafhâne" yapdırmış ve 1312'de Belediye Bahçesi şarkında bir Polis Dâ'iresi de ilâve edilmişdir. **[171]**

Mutasarrıf-ı müşârün-ileyh, Bâğ Helkis ile Sâde Helkis arasında hadd-i fâsıl olan kaya üzerinde umûmen şehre nâzır bir mevki'de cesîm bir Sâat Kulesi inşâ ve şerefesine murabba' ve cesîm üç cebheli büyük sâat vaz' etdirmiş olduğu efkâr-ı umûmiyyeyi îkâza bir vesîle olmuşdur. Bu Sâathâne'nin ittisâlinde 1312'de Belediye Eczâhânesi ve bunun karşısında bir de Evrâk Mahzeni ihdâs edilmişdir.

52- "Yâkûtiye Mahallesi": Tımarhâne'nin garb tarafında olup şarkan ve cenûben Gümüşlüzâde ve şimâlen Mehmed Paşa mahalleleri ve garben Yeşilırmak ile mahdûddur. Kadîmen "Gıyâseddîn Şâh Bahçesi" yerinde olup ümerâ-yı Osmâniye'den "Sinâneddîn Yâkût Paşa" burada ikâmet etdiği münâsebetle mûmâ-ileyhin nâmına nisbet olunmuşdur.

Bu mahallenin önünde "Dârü'ş-Şifâ" olup el-yevm elsine-i âmmede "Tımarhâne" demekle meşhûrdur. Bu dârü'ş-şifâ gâyet metîn olarak taşdan binâ edilip cebhesinde görülen kabartma çiçekler, sanâyi'-i latîfe âsâr-ı Selçûkiyye'ye müşâbih bir levha arz etmekdedir. Kapısının üzerinde ve yan tarafında müşâhede olunan sanâyi', diğer tarafında yokdur. Fakat her tarafı gâyet metîndir. Derûnu vâsi' ve şeklen murabba' olup üç rub'unda ya'nî şimâl, cenûb ve şark taraflarında büyükçe üçer hücre ve kapının iki yan taraflarında birer hücre vardır. Ve hücrelerin önünde taşdan sütûnlar olup üzeri kapalı **[172]** ve ortası açıkdır. İnsâna bir medrese-i kadîme şeklini tahattur etdirir. Kapısı üzerinde şu ibâre-i Arabiyye mahkûkdur:

وفق الله عز سلطانه بعمارة دار الشفاء المباركة فى أيام دولة السلطان
الأعظم والخاقان المعظم غياث الدين والدنيا الجايتومحمد خان
خلدالله سلطانه وأيام عزة الخاتون المظمة ملكة الأكابر ايلدوش خاتون
زيدت دولتها العبد الضعيف عنبر بن عبد الله تقبل الله منه فى ثمانية وسبعمأة[170]

Bunun yan tarafında irice "ve emîr-i Anatolı Ahmed" (وأمير اناطولى أحمد)[171] şu ibâre-i sarîhanın delâlet eylediği üzere bu dârü'ş-şifâyı Tatar hükümdârı "Sultân Olcaytu Muhammed Hân Hudâbende"nin zamân-ı saltanatında hükümdâr-ı müşârün-ileyhânın halîlesi "İldüş Hâtun"un devr-i izzetinde "Anber Ağa" ve Anadolu emîri "Ahmed Bey" 708'de binâ etmişlerdir. Bu kapının yan taraflarında mustatil birer taş üzerinde birer kitâbe dahi mevcûd olup bir türlü okunamamışdır. Yalnız cenûb taşında "Alâ'ü'd-devleti ve'd-dîn Alî" ve şimâl taşında "İbnü'l-merhûm el-mağfûru leh Mehmed" ibârelerine müşâbih yazı görülmekdedir.

Kuyûd-ı atîkada umûmen "Dârü'ş-şifâ-i el-merhûm Alâ'eddîn" ve sicillât-ı atîka-i mahkûkede "Dârü'ş-şifâ-i el-merhûm Alâ'eddîn Alî" ve "Dârü'ş-şifâ-i el-merhûm Pervâne Bey"

---

[170] Allah celle celâlühû bu mübârek dâru'ş-şifânın yapımına, yüce sultan, ulu hâkân, din ve dünya işlerinin yardımcısı Olcaytu Mehmed Han -Allah devletini dâim etsin- ve yüce hâtun Ilduş Hâtun -Allah gücünü ziyâde etsin- devrinde zayıf kul Anber b. Abdullah'ı 780 yılında muvaffak kılmıştır. Allah kendisinden kabul buyursun. (Ed.)

[171] Uzunçarşılı, Amasya Dâru'ş-şifâsında yaptıkları incelemelerde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar'ın kitâbede sıkışık şekilde yazılan "طول-حمدى-إياه" kelimelerini "وأمير اناطولى أحمد" şeklinde hatalı okuduğunu, bunun yanında yer verdiği diğer ba'zı isimlere de inşâ kitâbesinde rastlamadıklarını ifade etmektedir. (Uzunçarşılı, 1927, s. 102)

ve "Dârü'ş-şifâ-i Pervâne" sûretleriyle mukayyeddir. Vesâ'ik-i atîka ve tevârîhde Amasya'da son Selçûk hükümdârı Sultân Mes'ûd'un pervânesi "İzzeddîn Mehmed bin Kutbeddîn Osmân" ve bunun oğulları "Alâ'eddîn Ali Pervâne" **[173]** ve "Nâsıreddîn Ahmed Pervâne" ve "Esededdîn Ca'fer" olduğu mezkûr olduğuna bakılırsa bu dârü'ş-şifâyı binâ eden "Anber Ağa" ve "Ahmed Bey" evkâfını tanzîm etmeden vefât etdikleri ve "Alâ'eddîn Ali Pervâne Bey" ba'dehû vakfiyesini tanzîm etdiğinden bu dârü'ş-şifâ "Alâ'eddîn Pervâne Bey"e nisbet edildiği anlaşılabilir. "Amasya Mevlevîhânesi" vakfiyesini de tanzîm eden bu "Alâ'eddîn Ali" olduğu kayden müsbetdir.

Binâ'en-aleyh kuyûdun isbât eylediği "Alâ'eddîn Ali" budur. "Sultân Alâ'eddîn" ta'bîrine gelince târîh buna müsâ'id değildir. Âhir-i mülûk-i Selçûkiyye i'tibâr edilen "Sultân Alâ'eddîn Keykubâd ibni Ferâmurz-ı Selçûkî" 807'den evvel vefât etmiş bulunduğundan aslâ bu "Sultân Alâ'eddîn Selçûkî" olamaz. Bilâd-ı Anadolu'da bundan başka bu asırda "Sultân Alâ'eddîn" nâmıyla bir kimse ma'lûm değildir. Vakfiyesi zâyi' edilmişdir. Her hâlde "Alâ'eddîn" lakabı "Sultân Alâ'eddîn" unvânının kayd edilmesine bâ'is olduğu zann olunur.

Bu dârü'ş-şifâda "Reşîdeddîn Lokmân Harezmî" ve "Bedreddîn Mahmûd Çelebi" ve "Nefîseddîn Mehmed Çelebi" gibi zevât, hekîm-i asr olarak iştihâr etmişlerdir. Kibâr-ı sulehâdan Şamlar Şeyhi "eş-Şeyh Sâlih el-Halvetî"nin enfâs-ı mübârekesi mecânîne iksîr-i şifâ olduğu meşhûr olduğundan "Dârü'ş-Şifâ Şeyhi" olduğu hâlde 1076 hudûduna doğru vefât etmişdir. **[174]** Dârü'ş-Şifâ derûnunda türbesi vardır. "Lugât-ı Târîhiyye ve Coğrâfiyye" mü'ellifi merhûm "Mehmed Rif'at Efendi", bu dârü'ş-şifâ vaktiyle puthâne olup ba'dehû bîmârhâneye tahvîl edildiğini ve "Mustafa Vâzıh Efendi" dahi "Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey" tarafından binâ olunduğunu yazıyorlar ise de her ikisi de kapısı üzerinde mahkûk olan ibâre-i Arabiyye'yi okumadıkları anlaşılıyor. Bu dârü'ş-şifânın âsâr-ı İslâmiyyeden olduğu tarz-ı inşâsından ve mahkûkâtından bedîdâr iken vaktiyle puthâne olduğunu iddi'â etmek kadar garîb bir şey olamaz.

Çünkü Amasya'da puthânenin olduğu sûretde mutlakâ müşrikler devrinde ya'nî mîlâd-ı Hazret-i Îsâ'dan mukaddem kurûn-ı ulâda binâ olunacağı şübhesizdir. Halbuki Amasya'da kurûn-ı ûlâ âsârı ancak altı, yedi metre kadar yerin altında kaldığı hâlde bu dârü'ş-şifânın bir metre bile yere gömülmeksizin yer üstünde meşhûd olması kurûn-ı ûlâ âsârından olmadığını iş'âr eder. Yakın vakte kadar evkâfı, mütevellîsi, kâtibleri, câbîleri, zencîrcileri, kapıcıları ve tabîbi, şâkirdleri, eczâcısı, çamaşırcısı, aşçısı ve noktacısı ma'lûm idi. Şimdi kerestecilere depo olmuşdur. Bu dârü'ş-şifânın taraf-ı cenûbîsinde "Yâkût Paşa" 816'da bir zâviye ve yanında bir mescid-i şerîf ve dârü'z-ziyâfe binâ ederek evkâfını tanzîm etmişdir. Bu mescid-i şerîfin şark tarafında "Çöplüce Medresesi" olup, karîben zâviyesiyle beraber zikr olunur. **[175]**

53- "Ya'kûb Paşa (Mahallesi)": Aşağı Pîrler'in etrâfında bulunan mahalleye denir. Şarkan Savakça ve garben Gümüşlüzâde ve şimâlen Mehmed Paşa Mahalleleri ve cenûben Pîr İlyâs Mezârlığı ile mahdûddur. Burada ümerâ-yı Osmâniye'den "Ya'kûb Paşa" kârgîr bir dâ'ire içinde bir câmi-i şerîf ve yanında bir minâre ve iki tarafında Çilehâne ya'nî zâviye-i Halvetiyye ve önünde bir dershâne ve ayrıca bir de şeyh odası inşâ ederek 815'de evkâfını tanzîm etmişdir.

Vakfiyesi derûnunda "Pîr İlyâs" hazretlerinin irtihâli ve halîfesi müfti's-sakaleyn ve şeyhu'l-islâmü'l-ecell "Mevlânâ Pîr Celâleddîn Abdurrahmân" ve "Çelebi Sultân Mehmed Hân bin Bâyezîd Hân" hazretleri mezkûr olarak bu "Pîr Abdurrahmân Çelebi" hazretleri için binâ eylediği mestûr ve tevliyeti azîz-i müşârün-ileyhin hulefâsından "Mevlâna eş-Şeyhu'l-Ecell Şemseddîn Mehmed el-Buhârî" ve evlâdına meşrût olduğundan bu dâ'ire-i cesîmenin 815'de hitâm bulduğu muhakkakdır. Zâviyenin bakiyye-i ahvâli mebhasinde zikr edilecekdir.

Bu "Ya'kûb Paşa Dâ'iresi"nin garb tarafında "Çevikçi Baba" demekle meşhûr "Şemseddîn Mehmed el-Kırtâsî" tekkesi olduğu münâsebetle bu taraf "Çevikçe" ve "Ya'kûb Paşa" tarafı da "Çilehâne" nâmlarıyla meşhûr olmuşdur. "Çilehâne"nin garb tarafında "Kuşbaz Tekkesi" demekle meşhûr "Şeyh Ya'kûb Efendi Zâviyesi" **[176]** olup "eş-Şeyh Abdullah Efendi Tekkesi" dahi "Pîr İlyâs Mezârlığı"nın müntehâ-yı garbîsindedir.

İşte Amasya Şehri'nin hudûdu dâhilinde meşhûr olan elli üç mahalle bunlardan ibâretdir. Şehrin hâricinde iki mahalle dahi vardır ki bunlar da Amasya Şehri'nden ma'dûddur.

1- "Karasenir Mahallesi": Amasya'nın garb-ı cenûbî tarafında olup on bir kilometre kadar uzak bir mesâfede vâki'dir. Burası "Emîr Seyfeddîn Kara Sungur Çiftliği" olduğu münâsebetle "Kara Sungur Çiftliği" ba'dehû tahfîfen galat olarak sağır kâf ve feth-i sîn ile "Karasenir" denmişdir. Bu mahallede "Kara Sungur Bey"in câmii ve mektebi vardır. El-yevm bu câmi ile mekteb i'ânât-ı ahâlî ile idâre olunmakdadır. Esbak Hicâz kumandânı mîrlivâ "Hasan Paşa" bu mahalledendir.

2- "Kayabaşı Mahallesi": "Karasenir Mahallesi"nin cenûbunda olup Yeşilırmak ile "Çekerek Irmağı"nın arasında müselles bir cezîre şeklindedir. "Emîr Kayabay"ın burası çiftliği olduğu münâsebetle "Kayabay Çiftliği" nâmıyla kayd edilmiş olup mu'ahharan galat olarak "Kayabaşı" denmişdir. Bu mahallenin ırmak kenârında bulunan bir mevki'-i latîfine "Pehlevân" denmekdedir. "Emîr Şücâ'eddîn Pehlevân Bey" bu "Kayabay"ın mahdûmu olup orada ikâmet etmesi bâ'is-i tesmiye olmuşdur. "Pehlevânzâdeler"den "Kayalı Ahmed Paşa" 1068'de **[177]** "Pehlevân" nâmıyla meşhûr olan mevki'de bir câmi-i şerîf ve mekteb ve dershâne binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Bu zâtın â'ilesine umûmen "Kayalızâdeler" denir. Bunlardan "Ali Paşa" ve "es-Seyyid Kâşif Ömer Paşa" ricâl ve ümerâdandır. Cedlerinin evkâfına olmuşlardır.

Bu iki mahallenin arasında latîf bir tepe olup "Serçoban" denir. Bu tepenin cihet-i şarkiyyesinde kâ'in "Damlar Karyesi", "Karasenir Mahallesi"nden ma'dûddur. "Karasenir" ve "Kayabaşı" mahalleleri ma'mûr bir köy şeklinde olup bâğları, bostanları, yağları, yoğurtları, peynirleri ve sâ'ir mahsûlât-ı arziyyesi pek makbûldür. Hele "Kayabaşı" karpuzlarının emsâli yokdur. Bu mahallelerde müşâhede olunan ahvâl, etvâr, ma'îşet kemâl-i safvet üzere olup eski Türkmenler'in usûlü cârîdir.

Her devresi bir silsile-i aşk u cünûndur
Her bir deresi dolmuş onun eşk ile hûndur
Her gûşesi bin medfen-i erbâb-ı fünûndur
Aktâra bütün münteşir ezkâr-ı Amasya

Amasya'nın her tarafı birer silsile-i cibâl ile muhât ve mestûr olup erbâb-ı aşk u garâmın mesîresi ve her tarafında birer meczûb-ı İlâhî makarrı olduğu meşhûrdur. Meselâ şimâl boğazında **[178]** "Tekirdağlı Baba"nın ve cenûb boğazında "Has Baba"nın ve şark tarafında "Abdurrahmân Baba"nın ve garb tarafında "Memi Dede"nin mekânları vardır. Amasya'nın içinde üç dere mevcûd olup birincisi "Savakça Deresi", ikincisi "Çakallar Deresi", üçüncüsü "Karakaya Deresi"dir. Bu derelerin en müdhişi "Çakallar Deresi" olup "Selağzı"ndan ırmağa iner. Bu dere, pek çok mühlik kazâlara bâ'is olmuşdur.

1271'de nüzûl eden bârân-ı şedîdi müte'âkib dehşetli bir sel inerek üzerinde bulunan köprüleri, hâneleri hedm edib önüne katmış ve ufak kubbe taşlardan birini "Selağzı"nın cihet-i garbiyyesinde olan Sinan Hamâmı'nın kubbesi üzerine bırakıp pek çok hayvânâtı, arabaları, keresteleri, insânı ırmağa dökmüşdür.

Bu hamâmın üzerinde kalan taşı pek çok kimseler uğraşarak kemâl-i müşkilât ile indirmişlerdir. Bu hamâm, Hızır Paşa'nın utekâsından esbak Sivas beylerbeyi Sinan Paşa tarafından 917'de binâ ve vakf edilmişdir. Bu dere ayağı ırmak üzerinde bulunan şose yoluna tesâdüf etdiğinden muhâtarası dâ'im olduğu nazar-ı dikkati câlib olmakla 1325'de Amasya mutasarrıfı "Ahmed Cevdet Bey" şose yolunun altına bir tünel inşâsıyla derenin ayağını şose yolundan kat' etmişdir.

[179] Ekser-i bilâd-ı İslâmiyyede cârî olan âdet üzere Amasya'nın her köşesinde pek çok evliyâ, ulemâ, sulehâ, meşâyih medfûn olarak etrâfı mezâristân olup mu'tenâ mevki'lerinde

vüzerâ, ümerâ, kudât-ı benâmın medfen-i mahsûsları ve pek çok evliyâ-i kirâmın türbe-i mahsûsaları olduğundan bu türbeler hurûf-ı hecâ tertîbi üzere zikr olunur.

1- "Akbilek Türbesi": "Karaman Dağı"nın eteğinde bâğların üzerinde bir tarla kenârında olup orada "Molla Bahşî Halîfe" hazretleri medfûndur. Meşâhîr-i fuzalâdan Halvetî bir pîr-i müfessir idi. Ziyâretgâh-ı ulemâdır.

2- "Alagöz Baba Türbesi": "Şamlar Mezârlığı" kenârında yol ağzında gâyet eski bir türbedir. Bu türbe mülûk-i Dânişmendiye'den "İsmâ'îl Gâzi Bey"e mensûb olup şekli, tarz-ı inşâsı altıncı karn-ı hicrî âsârından olduğunu irâ'e etmekdedir. 807'de benâm ve "Alagöz" demekle meşhûr "eş-Şeyh Şemseddîn Ahmed Baba" oraya defn edildiği münâsebetle "Alagöz Baba Türbesi" denmişdir. Bu türbede melik-i müşârün-ileyh "İsmâ'îl Gâzi"nin medfûn olduğuna dâ'ir an'anât-ı menkûleden mâ-adâ delâ'il ve sâ'ir âsâr-ı mahkûka bulunamadı.

3- "Ebû İshak Çelebi Türbesi": Kılıçarslan ya'nî Torumtay Türbesi sırasında açık bir bahçe derûnunda olduğu haber verilmekdedir. Orada görülen iki kabrin biri "Kutlu Paşa" **[180]** diğeri de mahdûmu "Ebû İshak Çelebi" olup vakfiyesi "Ebû İshak Çelebi" tarafından tanzîm ve eczâ vakf edilmişdir. Bunlar ümerâdandır. Cüzhânları vardır.

4- "İskender Memi Çelebi Türbesi": "Üçler Türbesi"nin karşısında kâ'in mezârlığın bir köşesinde kârgîr, ufak bir türbe olup derûnunda "Kutlu Beyzâde Memi Çelebi" demekle meşhûr "Muhyiddîn Mehmed Çelebi" ve mahdûmu "İskender Çelebi" medfûndur. Türbeyi yapan ve vakfiyesini tanzîm eden "İskender Çelebi"dir. Bunlar da ümerâdandır.

5- "Efrûmiye Bânû Türbesi": "Gökmedrese Câmi-i şerîfi"nin üst tarafında kâ'in bir tepe üzerindedir. Üstü dam ve etrâfı kerpiç duvâr ile muhâtdır. Derûnunda Amasya'da Bizans imparatorluğunun son vâlîsi olan "Jutatyus"un kızı ve Amasya fâtihi "İltekin Gâzi"nin halîlesi olan "Efrûmiye Bânû" medfûn olduğu an'anât-ı mahalliyedendir. Mahdûmu "Emîr Hüsâmü'd-Devle Hasan Gâzi" tarafından evkâfı ve cüzhânları olduğu vesâ'ik-i şer'iyyede görülmüşdür. "Târîh-i Âl-i Dânişmend"de bu mücâhidenin gazâsı, hikâyâtı mezkûrdur.

6- "Emîr İmâm Türbesi": "Sultân Bâyezîd"in mektebi karşısında kâ'in kütübhânenin cihet-i şimâliyyesinde bahçe içindedir. Derûnunda kütübhâne sâhibi "Hocazâde Emîr İmâm Abdullatîf Efendi" ve evlâdından "es-Seyyid Sa'dullâh Efendi" ve "es-Seyyid Halîl Efendi" **[181]** ve "es-Seyyid Ebûbekir Efendi" ile vüzerâdan esbak "Kürdistân" vâlîsi "Besîm Paşa" medfûndur.

7- "Anbarlı Evliyâ Türbesi": "Şeyh Kırık Mahallesi"nde kâ'in bir hâne derûnundadır. Türbe denilen yer, kapının ittisâlinde üzeri düz olup anbar şeklinde bir çukur içindedir. Bu türbe tamâmiyle yerin altında gâ'ib olmuş gibi bir vaz'iyyetde olup çukurun içine inilmedikçe orada türbe olduğu aslâ bilinemez. Çukura ufak bir ağaç merdiven ile inilir. Türbenin kapısı ufak olup eğilmedikçe girilemez. Girildikde kapısı Bektâşi takyesi şeklinde olup dört köşeli ufak, kârgîr bir oda müşâhede olunur.

Odanın ortasında üzeri eski bir yeşil örtü ile mestûr gâyet eski bir tahta uzadılmış olup bu tahtanın üzerinde parça parça insân kemikleri serilmiş olduğu görülür. Bu kemiklerin içinde parçalanmamış bir kemiğe tesâdüf edilemez. Kol ve bacak ve bilek kemikleri keskin bir âlet-i kâtı'a ile kesilmiş gibi bir vaz' göstermekdedir. Hâne sâhibi bile bu kemiklerin kim olduğunu ya'nî bu türbede medfûn olan zâtın kim olduğunu aslâ bilemiyor.

Türbenin şu hâl-i mektûmânesi ve kemiklerin şu vaz'-ı meksûrânesi 637'de Amasya'da da'vâ-yı nübüvvet eden meşhûr yalancı peygamber "Baba İshak Kefersûdî" türbesi olduğunu ihtâr etmekdedir. **[182]**

Bâb-ı Evvel'de tafsîl olunacağı üzere Baba-yı merkûm "İshak Kefersûdî" da'vâ-yı nübüvvet ederek isyân ve Amasya ve Tokat ve Sivas sancaklarını istîlâ eyledikde "Mübârizeddîn Armağan Şâh" mukâbele ve Amasya'da muhâsara etmişdi. Emîr-i müşârün-ileyh merkûmu savma'asında ahz u girift ve salben i'dâm edib lâşesini tefessuh edinceye kadar darağacında güneşin karşısında durdurmuş ve ba'dehû indirip parçalatmış ve Baba'nın etbâ'ı da kemiklerini gece toplayıp saklamış oldukları tevârîhde mestûrdur. Şu hâdise

ile türbenin o hâl ve vaz'ı ve orada medfûn olan insânın kemikleri te'emmül olunursa bu türbe, Baba'nın etbâ'ı tarafından kasden yer altında binâ ve Baba'nın kemiklerini ziyâret için buraya defn ve halkdan ihfâ etdikleri fikri hâsıl olmamak kâbil değildir.

Mukaddemen yer üzerinde yapıldığı hâlde mu'ahharan Amasya'nın sathı dolup yer altına gömülmüş olduğu iddi'â edilemez. Çünkü o civârda bulunup 622'de binâ edilen "Halifet Gâzi Türbesi" ve 677'de binâ edilen "Torumtay Türbesi" gâyet yüksek olarak duruyor. Bunların üst tarafında 540 hudûdunda binâ edildiği zann edilen "Hânkâh-ı Mes'ûdî" harâb olduğu hâlde temel duvârı hâlâ yer üzerinde arz-ı endâm etmekdedir.

Şimdiye kadar havâs ve avâmın o türbeyi ziyâret etmesi **[183]** ve üzerinde kubbe bulunması, derûnunda medfûn olan kimsenin velî, sâlih olduğuna delâlet eylediği ve meşhûr yalancı peygamber olmadığı da iddi'â edilemez. Çünkü türbenin yer altında gâyet mahfî bir sûretde yapılmasında bir mecbûriyet olmadığı gibi her kubbe sâhibi de velî olamaz. Servet ve sâmânı düzgün olan kimseler, nâmını dünyâda ibkâ için muhteşem türbeler binâ etmişlerdir. Ba'dehû içinde medfûn olanların terceme-i hâli unutulmuş olduğundan şerî'at-ı İslâmiyyenin emr eylediği üzere hüsn-i zan edilerek türbeleri havâs ve avâm tarafından ziyâret edilmekdedir. "Rubbe kabrin yüzâr ve sâhibuhû fi'n-nâr".

8- "Üçler Türbesi": Üçler Mahallesi'nde Sa'dî Çelebi Câmi-i şerîfi'nin garb tarafında kâ'in Îsâ Efendi Zâviyesi karşısındadır. Bir hâne derûnundadır. Orada "Niğdelizâde Sofî Bâyezîd Çelebi" ve amcası "Feyzullâh Çelebi" ve "Ya'kûb Çelebi" ve "Îrân Hâtun binti Ali Bey" medfûnlardır. Bunların terceme-i hâli ve kitâbesi bâb-ı sânîde zikr edilecekdir.

9- "Oruç Bey Türbesi": Hızır Paşa Câmii hazîresindedir. Paşa-yı müşârün-ileyhin dâmâdı olan Kâsım Bey'in mahdûmu olup kendisinden mukaddem vefât etdiğinden müte'essir olarak 870'de türbe yapdırmış ve eczâ vakf etmişdir.

10- "Ehlî Hâtun Türbesi": Meydân Köprüsü başında kâ'in medresenin arka tarafında zâviye önündedir. Hâtun-ı mûmâ-ileyhâ **[184]** Amasya emîri "Şâdgeldi Paşazâde Devâtdâr Ahmed Paşa"nın kerîme-i sâlihasıdır. 871'de türbeyi ve tetimmesini binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Türbeyi hâvî olan hücre hedm edilmiş olduğundan kabri açıkda kalmışdır. Kitâbesi yok ise de vakfiyesinde türbesi mezkûrdur. Kadınların ziyâretgâh-ı meşhûrudur.

11- "İbek Baba Türbesi": Şeyh Kırık Mahallesi'nde Hânkâh-ı Mes'ûdî harâbesi civârında kâ'in bir hânenin bahçesi içindedir. Orada Tatar hükümdârları Abaka ve Argun hânların zamânında nüfûz ve ikbâle mâlik olarak Pervâne Bey'in i'dâmına bâ'is ve Tarîkat-ı Babâ'iyye'yi neşre hâdim olan "Sadreddîn İbek et-Türkmânî" ve halîfesi "Ahmed Baba" medfûn bulunmakdadır.

12- "Eğerli Evliyâ Türbesi": "Yörgüç Paşa İmâreti" şarkında kâ'in ufak mezârlığın derûnunda şark tarafının ortasında büyükçe iki doğum ağacının arasındadır. Orada murabba' olarak husûsî eyer şeklinde yapdırılmış bir taş müşâhede olunmakdadır. Bu taşın altında kimin medfûn olduğu anlaşılamadı. Ancak "El-Aylemü'z-Zâhir"de görülen bir hikâyeyi ihtâr etmek üzere oraya bir taş konduğu zann olunur. "El-Aylem"de "Mustafa Cinânî (Cenâbî) Efendi" diyor ki: "Haleb hükümdârı "Seyfü'd-Devle"nin ammizâdesi "Ebû Firâs el-Hâris" hükümdâr-ı müşârün-ileyhin nezdinde mükerreren "Amasya Kalesi"ne hücûm ve savlet ederek iştihâr edib bir hücûmunda **[185]** "Kal'a-i Bâlâ"nın yüksek yerinde Rûmlar tarafından muhâsara ve tazyîk edilmiş ve esîr olmasına ramak kalmış iken râkib olduğu hâlde atıyla beraber kendini ırmağa doğru atmış, atı ırmağın kenârına düşüp ölmüş ve kendisi bi-avnillâhi ta'âlâ halâs olmuşdur." El-ilmü indallâh.

13- "İğnecizâde Türbesi": Kocacık Mahallesi önünde çarşı içinde bir türbe-i mahsûsadır. Orada "Şeyh Zekeriyyâ-yı Halvetî" hulefâsından "İğnecizâde eş-Şeyh Safiyyeddîn Mahmûd Halvetî" hazretleri medfûndur. Türbenin olduğu dâ'ire kadîmen mahkeme olup Amasya kadılarının süknâsına mevkûf ve senevî icârât-ı mevkûfesi bu türbeye muhassas idi. Çünkü, bu hâneyi şeyh-i müşârün-ileyhin hafîdesi "Ayşe Hâtun" türbeye vakf ve hükkâm ve mahkemeye tahsîs etmişdir.

1311 harîkında türbe ve hâne ile beraber sicillât-ı kadîmenin bir kısm-ı mühimmi yandığından Amasya ma'ârif komisyonu bi-gayr-i hak kocaman arsa-i kıymetdârı zabt ve yerine akârât-ı mühimme inşâ ederek bir tânecik dükkânı bile türbe için bırakmamışdır. Fakat şu komisyonun re'îs ve a'zâlarının uğradığı ahvâl, tedkîk olunursa gasb-ı mevkûfâtın bir mükâfât-ı dîneviyyesi olduğu zâhir olur.

14- "İltekin Türbesi": İltekin Bâğları'nın üstünde dağın **[186]** eteğindedir. Dört tâne taş direk üzerinde mahrûtî bir kubbe-i sengîndir. Derûnunda vüzerâ-yı Dânişmendiye'den "Nâsıru'd-Devle İltekin el-Artukî" ve mahdûmu "Emîr Hüsâmü'd-Devle Hasan Gâzi" medfûn olup kadîmen her sene Şa'bân evâ'ilinde cemm-i gafîr ile ziyâret olunur idi.

15- "İnekler Türbesi": "Mehmed Paşa İmâreti" önünde yol üzerinde ve "Dugrâkiye Medresesi"nin ittisâlinde kâ'indir. Temeli ve yan tarafları gâyet metîn, garba doğru uzun bir türbe-i sengîn olup üzeri balıksırtı şeklinde kârgîr bir kubbe ile kapalıdır. Derûnunda ümerâ-yı Selçûkiyye'den Amasya vâlîsi "Nûreddîn Tugrak" ve mahdûmu "Şemseddîn İnâc" ve hafîdi "İzzeddîn Balabân" ve diğer ahfâdı medfûndur. "İnâc Türbesi" demekle mukayyed ve ma'lûm iken orada medfûn olan "İnâc Bey"in ve evlâdının kim oldukları unutulmuş ve "Selâmet Hâtun"un civârında bulunmuş olduğu, hikâye-i acîbe-i ma'lûmenin tasnî' edilmesine bâ'is olmakla "Selâmet Hâtun"un inekleri farz edilmiş ve "İnekler Türbesi" demekle meşhûr olmuşdur.

Elsine-i âmmede deverân eden hikâye-i acîbe şudur: "Gûyâ Nûh Aleyhi's-selâmın beddu'âsıyla tûfân olduğu esnâda nebiyy-i müşârün-ileyhe îmân edib tûfândan haberi olmayan hâtunun inekleri yağmurun yağmadığı bir günde ayakları ve dizkapakları yaş oldukları hâlde gelmelerine şaşıp esbâbını sormuş ve tûfânın vukû'unu haber **[187]** aldıkda ineklerin helâk olmadıklarına ve kendisinin selâmetde kaldığına hamd ü senâ edib, kendine "Selâmet Hâtun" denmiş ve kendi türbesi civârında mübârek inekleri için bir türbe yapılıp "İnekler Türbesi" nâmıyla meşhûr olmuşdur."

Şu hikâye-i acîbenin yalan olduğu meydânda olup bir takım sâf-dilânın inandıklarına şaşmamak kâbil değildir. Bu "İnâc Bey" yedinci ve "Selâmet Hâtun" dahi dokuzuncu karn-ı hicrî ricâl ve nisâsından oldukları hâlde "İnâc" ve evlâdını inekler farz edib "Selâmet Hâtun"u da Nûh aleyhi's-selâmın devri bekâyâsından olduğuna kanâ'at etmek kadar gülünç bir şey yokdur. Bunların bâb-ı sânîde mestûr olan terâcim-i ahvâline mürâca'at buyurulursa bu hikâyenin derecesi anlaşılır.

16- "Bektaş Baba Türbesi": Aşağı Pîrler'in garb-ı şimâlîsinde Tekke Medresesi ittisâlinde olup kârgîr bir kubbeyi hâvî hücre-i mahsûsadır. Derûnunda Bektâşîler'den "Kırşehirli Bektaş Baba" medfûn olup baş ucunda "el-Hâc Bektaş Baba-yı Velî" levhası vardır. Pîr eşiğini ziyâret eylediği münâsebetle "Hacı" denmişdir. Amasya kurâsında meskûn fırka-i Aleviyye tarafından 1284'de ibtidâ bir türbe inşâ edilip 1314'de yine kurâ Aleviyyesi tarafından ta'mîr edilmişdir. Alevîler'in ziyâretgâhıdır.

17- "Pervâneler Türbesi": "Pervâne Bey Câmi-i şerîfi"nin şark tarafı **[188]** müntehâsında olup üzeri tahta perde ve yanları parmaklık ile muhâfaza altında bulunmakdadır. Orada vüzerâ-yı Selçûkiyye'den câmi-i şerîf bânîsi "Necmeddîn Ferruh" ve vâkıfı "İzzeddîn Mehmed Pervâne Bey" ve oğulları "Nâsıreddîn Ahmed Pervâne Bey" ve Alâ'eddîn Ali Pervâne Bey" medfûn olduğu muhakkak ve Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey"in medfûn olduğu meşkûkdur.

18- "Pîr İlyâs Türbesi": Beyler Sarâyı'nın taraf-ı garbîsinde kâ'in mezârlığın başında bir tepecik üzerinde olup muhteşem, âlî bir türbedir. İbtidâ "Gümüşlüzâde Ahmed Paşa" tarafından bir hücre olmak üzere binâ edilip 890'da Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî tarafından kârgîr ve ortasında büyük bir ve yanlarında ufak iki kubbe olarak inşâ ve garb tarafı ricâle ve şark tarafı nisâya mahsûs mescid-i şerîf ve ortası türbe ittihâz edilmiş ve Merzifon'da iki karye bu türbe-i şerîfeye vakf ve tevliyeti müşârün-ileyhin ahfâdından "Pîr Hayreddîn Hızır el-Halvetî" hazretlerinin evlâdına tahsîs buyurulmuşdur.

Derûnunda "Gümüşlüzâde Pîr Şücâ'eddîn İlyâs el-Halvetî" ve dâmâdı "Pîr Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi" ve hafîdi "Pîr Hayreddîn Hızır Çelebi" ve ayak taraflarında bunların halîle ve kerîmelerinden dört hâtun medfûn olduğu münâsebetle "Pîrler Türbesi" denip, bunlara "Yukarı Pîrler" denir. Bu türbeyi mütevellîsi olan **[189]** hazret-i pîrin birâderi evlâdından "Gümüşlüzâde İbrâhim Paşa" dahi 1100'de müceddeden ta'mîr etdirmişdir. Umûmî bir ziyâretgâh-ı müslimîndir.

Ba'dehû mükerreren zelâzile ma'rûz olarak etrâfına vehn târî olduğu nazar-ı dikkate alınıp 1312'de tamâmiyle hedm edilmiş ve Kolağası "Hurşîd Bey"in gayreti ve umûm ahâlî-i mahalliyenin i'ânât-ı nakdiyyesi ve sultân-ı mahlû' "Abdulhamîd Hân"ın dahi evkâfından mikdâr-ı kâfî meblağın i'tâsı sâyesinde etrâfında kâ'in mezârlığın üstü tesviye ve bir dâ'ire-i cesîme teşkîl ve ortasında eski vaz'iyyeti muhâfaza edilmek sûretiyle yan tarafları ricâl ve nisâya mahsûs birer mescid-i şerîf ve ortası türbe ittihâz ve hücre ve mescidler tevsî' ve kubbeleri bir şekl ve cesâmetde terfî' edilmiş ve gâyet muntazam bir sûretde yapılmışdır. Eski türbenin şimâlinde kâ'in garb penceresi önünde kibâr-ı ümmetden birkaç zâtın medfeni olduğu hâlde yeni vaz'ında bunlar tesviye olunup üzerine türbedâra mahsûs oda yapılmış ve şimdiki türbenin kıble tarafı umûmen bahçe olmuşdur. Fakat bu bahçeyi i'mâr ederek bahçe hâlinde muhâfaza edilmesi pek münâsib olduğu hâlde a'yân ve eşrâfın medfeni olması revâ değildir. Eslâf-ı kirâm kıble tarafına gâyet i'tinâ ederek bahçe hâlinde bulundurmaları ve duvâr arkasında olsa bile mezârlığa karşı namâz kılmak husûsunda ihtiyâta ri'âyet etdiklerini isbât etmekde iken, ahlâfın bu gibi **[190]** inceliklere dikkat etmeyerek eslâfın her mesleklerini terk etmeleri bizi pek fenâ bir yola sevk etmişlerdir.

19- "Pîr Sinan Türbesi": Şehre Küsdü Mahallesi'nin yukarısında kâ'in yolun üzerinde bir mevki'-i mahsûsdur. Orada ricâl-i Halvetiyye'den vâ'iz-i meşhûr "Pîr Sinâneddîn Yûsuf Efendi" medfûndur. Türbesi ziyâretgâhdır.

20- "Pîr Abdurrahmân Çelebi Türbesi": Ya'kûb Paşa ya'nî Çilehâne dâ'iresi içinde vakfiyede mestûr olan hücre-i mahsûsadır. Kıble tarafında bulunan fâtiha penceresi hücrenin târîh-i binâsından sonra açılmış ve üzerinde kitâbeyi hâvî siyâh mermer konmuşdur. Derûnunda "Kuba" evliyâsı "Pîr Hüsâmeddîn Halvetî" mahdûmu ve hazret-i "Pîr İlyâs Halvetî" hafîdezâdesi "Pîr Celâleddîn Abdurrahmân-ı Sânî" medfûndur. Buraya "Aşağı Pîr Türbesi" ve "Aşağı Pîrler" de denir.

21- "Pîr Mehmed Çelebi Türbesi": Selağzı'nda kâ'in Sığır Pazarı Câmi-i şerîfi'nin garb tarafında etrâfı duvâr ile muhât ufak bir hazîre içindedir. Orada câmi-i şerîfin bânîsi "Pîr Hoca el-Hâc Mehmed Çelebi" ve halîlesi "Kamer Hâtun" medfûn oldukları sicillen mazbûtdur. "Mustafa Vâzıh Efendi", "Defterdâr-ı meşhûr "İskender Çelebi"nin pederi "Mehmed Çelebi" burada medfûn" **[191]** olduğunu yazıyor ise de "İskender Çelebi"nin pederi "Mûsâ Çelebi" olduğu kayden müsbetdir.

22- "Tâceddîn Türbesi": Pîr İlyâs Hazretleri'nin türbesi civârında müseddes şeklinde sengîn muhteşem ve ufak bir türbedir. Her tarafı siyâha mâ'il taşdan masnû' ve her dıl'ı muhteşem ve kubbesi kuşağı dâ'iren-mâdâr çiçekler ile müzeyyen olup üzerinde ba'zı âyet mahkûkdur. Derûnunda Amasya emîri "Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi" ve halîlesi "Döndü Hâtun" ve kerîmesi "Ayşe Hâtun" medfûn olup vakfı "Ayşe Hâtun" tarafından tertîb edildiği kayden ma'lûmdur. Da'vâ-yı tevliyet eden ba'zı zevâtın burayı "Kadem Paşa Türbesi" olmak üzere göstermesi, "Kadem Paşa Türbesi"nin mevki'ini unutduğunu anlatmakdadır.

23- "Tekirdağlı Baba Türbesi": Suluova'ya nâzır boğaz içinde garb tarafında kâ'in bâğların üstünde bir sırtın üzerindedir. Kibâr-ı mecâzîb-i İlâhiyyeden "Iydîzâde Âkif Mustafa Efendi"ye mu'âsır "Tekirdağlı Baba" demekle meşhûr olan zât orada medfûndur. Bu zâta pek çok garâ'ib isnâd edilmekdedir.

24- "Tımârhâne Evliyâsı Türbesi": Pervâne Bey'in -Dârü'ş-Şifâ'sı derûnunda şark tarafında cenûb köşesinde hücre içindedir. Orada pek çok delileri enfâs-ı mübârekesiyle

ifâkatyâb-ı akl **[192]** u şu'ûr eden Şamlar şeyhi meşhûr "Sâlih Efendi" hazretleri medfûndur. Buna "Sâlih Baba" da denir.

25- "Cumûdâr Türbesi": Burma Minâre Câmi-i şerîfi'nin önünde minâre hizâsında olup kapısı câmi-i şerîfin binâsından üç sene sonra siyâha mâ'il taşdan binâ edilmişdir. Türbenin şekli Tâceddîn Türbesi gibi müseddes[172] ve oldukça muhteşem olup dört rub'u câmi-i şerîfin hâricindedir. Derûnunda tahtânî ve fevkânî olmak üzere ufak iki hücre-i sengîn olup tahtânîde vâki' hücre, türbe ve fevkânîde vâki' hücre dahi kütübhâne ittihâz edilmişdir.

Tahtânîsinde kâ'in hücrede ba'zıları yekdiğeri üzerinde sekiz tâbût olup üzerleri yeşil örtü ile örtülmüşdür. Ön tarafda bulunan iki tâbûtun içinde cesedi tam olarak Arab zann olunan iki meyyite vardır. Diğerlerinin a'zâsı tam olmayıp kemikleri hey'et-i asliyesiyle durmakda oldukları görülmekdedir. Bunların kim oldukları Amasya'ca mechûl olup, Mustafa Vâzıh Efendi bunlar, Pervâne Bey'in köleleri ve câriyeleri olduklarını ve Avrupa müdekkikleri de kurûn-ı ûlâdan kalma cesedleri mumya edilmiş adamlar olduklarını yazıyorlar. Bunların her ikisi de tahmînâtdan ibâret olduğu şübhesizdir. **[193]**

Fakat icrâ edilen taharriyât-ı kuyûdiyyede bu türbe Tatar hükümdârı Hülâgû Hân'ın hafîdi Anadolu nâzırı şehzâde "Cümûdâr bin Yaşmut bin Hülâgû Hân"ın türbesi olduğu muhakkak ve nezdinde Amasya emîri "Abuşkay İşboğa Noyin" medfûn olduğu anlaşılmakdadır. Bunların yanında ve ön tarafda bulunan tâbûtlar ile diğer iki tâbût mukaddemen Fethiye Câmi-i şerîfi'nin altında mahzen içinde iken 1271 hudûdunda buraya nakl edildiklerini bilenler el-yevm mevcûddur.

Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey'in târîh-i şehâdeti olan 675 senesinde henüz câmi-i şerîf bile yapılmamış olduğundan köle ve câriyelerinin buraya defn edilmesi ve o zamân bunlar için koca bir türbe yapılması şâyân-ı kabûl olamaz. Ve kurûn-ı ûlâ müşriklerinin bir câmi-i şerîf altında şimdiye kadar muhâfaza edilmesini kabûl etmek de hissiyât-ı İslâmiyye ile kâbil-i tevfîk değildir. Kiliseyi câmi-i şerîfe tahvîl eden "Fetih Gâzi" ve oğlu "Mahmûd Gâzi"lerin ve halîlelerinin yâhud kerîmelerinin cesedleri olması daha ziyâde ma'kûldür.

26- "Çelebioğlu Türbesi": Hoca Sultân civârında Taksîm önünde Uzun Yol Mezârlığı'nın başında bir mevki'-i mahsûsdur. Orada ricâl-i Halvetiye'den "Çelebi Halîfe" demekle meşhûr "Cemâlîzâde Cemâleddîn Mehmed Çelebi" hazretlerinin mahdûmu "Hoca Sultân Tekkesi" şeyhi "Bedreddîn Mahmûd Çelebi" hazretleri medfûn ve ziyâretgâh-ı meşhûrdur. **[194]**

27- "Hacı Hamza Efendi Türbesi": Bâyezîd Paşa Mahallesi'nde kâ'in "Hacı Hamza Efendi Câmi-i şerîfi"nin şarkan ittisâlinde olup cesîm bir kubbeyi hâvî büyük bir hücredir.

Câmi-i şerîf ile bu türbe arasında bir demir parmaklık olup derûnunda kibâr-ı meşâyih-i Hâlidiyye'den "Karabâğî el-Hâc Hamza-i Nigârî Efendi" hazretleri ve yanında mahdûmu "Sirâceddîn İsmâ'îl Efendi" ve bunun yanında hulefâdan "Mîr Hasan Efendi" medfûnlardır.

28- "Hacı Hamza Bey Türbesi": Hacı Hamza Bey Mahallesi ortasında Hacı Hamza Bey Mescid-i Şerîfi ittisâlinde kâ'in bahçe derûnundadır. Bu bahçe içinde ümerâ-yı Osmâniye'den "el-Hâc Hamza Bey" ve mahdûmları "Ahmed, Mahmûd, Kâsım" Beyler ve meşâhîr-i ulemâdan "Bâlî Beyzâde Abdurrahmân Çelebi" medfûn olduğu haber verildiği gibi "Hoca Sultân" üzerinde bir bahçe içinde oldukları da söylenmekdedir. Lede't-taharrî "Bâlî Beyzâde Abdurrahmân Çelebi" mescid-i şerîf bahçesinde olduğu seng-i mezârından anlaşılmış ve diğerine dâ'ir bir kitâbe görülememişdir.

29- "Habîb-i Karamânî Türbesi": Mehmed Paşa Câmi-i şerîfi'nin şark tarafında kâ'in Mehmed Paşa Türbesi'nin bahçesinde mevki'-i mahsûsdur. Orada kibâr-ı meşâyih-i Halvetiyye'den "eş-Şeyh Habîb-i Karamânî" ve yanında hulefâdan "Seydî Ahmed Halîfe" ve

[172] Bu iki türbeyi ziyâret edenler tedkîk-i nazar ederse şeklen ve hacmen her iki türbe arasında bir müşâbehet-i tâmme olduğunu görürler. Ve bunların ya mi'mârı bir adam yâhud kayınpeder ve dâmâd olduğuna hükm ederler.

bunların garb tarafında "eş-Şeyh **[195]** Hasan Efendi" ve bunun şimâlinde "Mehmed Paşa Vakfı" mütevellisi "Kurd Beyzâde Mehmed Bey" medfûnlardır.

30- "Hüseyin Dede Türbesi": Çeribaşı Mahallesi'nde câmi-i şerîfin şark-ı cenûbî tarafında kâ'in bahçenin garbında yol üzerinde bir mevki'-i mahsûsdur. Orada kibâr-ı Halvetiyye'den vâ'iz-i meşhûr "eş-Şeyh Hüseyin Efendi" ve müderris "Mustafa Efendi" ve bunların şark tarafında muharrir-i âcizin vâlidesi "Zâhide Hâtun" ve birâderi "Hâfız Halîl Efendi" ve hemşîresi "Fâtıma Hâtun" medfûnlardır.

31- "Halkalı Dede Türbesi": Çeribaşı Mahallesi'nde, Şehre Küsdü Mahallesi önünde yalnız bir mevki'de olup murabba' dört taş direk üzerinde mahrûtî bir kubbedir. Etrâf-ı selâsesi bahçe ve cenûb tarafı yol olup bir duvâr ile muhâtdır. Derûnunda Amasya emîri "Şâdgeldi Paşa" ahfâdından "Şâdî Bey"in kerîmesi "Sârû Hâtun" medfûn olduğu baş taşında ve kıble duvârında mevzû' taş üzerinde mahkûkdur.

Bu türbenin orta yerinde sandûkası olup altı "Sârû Hâtun"un cesedini hâvî bir mahzendir. O mahzen, türbenin cesâmetinde olup orta yerinde üstü açık tâbût içinde cesed mevcûd ve cüz'î sararmış görülen kefenin içinde, bilâ-tegayyür tâm olduğu hâlde müşâhede olunmakdadır. Sandûkanın şimâlinde mustatîl bir sûretde siyâha mâ'il, yekdiğerine mukâbil iki taş olup **[196]** kenârlarında ikişer demir halka vardır. Bu demir halkaları hâvî taşlar mahzenin ağzında olup îcâb eylediği takdîrde bu halkalarla taşlar tutulup kaldırılır ve mahzenin ağzı açılır. Bu halkalara yürümeyen çocukların ayakları üç hafta cumartesi günleri takılırsa bi-iznillâhi ta'âlâ yürürler i'tikâdı râsih olduğundan kadınlar tarafından bu halkalara nisbetle "Sârû Hâtun"a "Halkalı Dede" nâmı verilmişdir.

32- "Halifet Gâzi Türbesi": Şâmîce Mahallesi'nde gâzî-i müşârün-ileyhin medresesi ittisâlinde bir türbe-i âliyedir. Her tarafı taşdan masnû' ve cenûba nâzır olan cebhesi kabartma çiçeklerle müzeyyen, kapısı üzeri gâyet musanna', fevkalâde yüksek ve kubbesi ehrâm-ı Mısriyye gibi mahrûtdur. Kapısının üstünde geniş bir kavs içinde müzeyyen, hatt-ı kûfî ile muharrer bir kitâbesi olup "Âyete'l-Kürsî" mestûrdur. Kavsin derûnunda gâyet girift olarak yazılan hatt-ı kûfî çiçekler arasında yapılmış başka çiçek gibi görülmekde olup, kırâ'atı gâyet müşkildir. Bu türbenin içinde Amasya vâlîsi "Emîr Mübârizeddîn Halîfe Alp" medfûn olduğu kapısı bâlâsında mahkûk olarak görülmekdedir. Türbenin derûnunda taşdan bir sandûka olup garbdan şarka doğru konmuş mustatîl şeklindedir. Bu sandûkanın cenûba nâzır cebhesinde kabartma olarak kız ve koyun kafaları ve eski Türklerin **[197]** dâ'imâ kullandıkları eşkâl-i mahsûsa vardır. Bu kafaları ve eşkâl-i mahsûsayı görüp de hakîkat-i hâle vâkıf olamayanlar, bu türbeyi müşrikler devrinden kalma yâhud hicretden evvel Hristiyanlara âid olduğunu der-miyân etmekdedir.

Fakat eski Türklerin eski âdetlerini bilen erbâb-ı merâk, bu kafalardan ve eşkâl-i mahsûsadan maksad ne olduğunu kemâl-i suhûletle anlarlar. Medresesinin kapısı üzerinde "Mübârizeddîn Halîfe bin Tüli" nâmıyla mahkûk ve 622 târîhli vakfiyesinde mestûr olan emîr-i müşârün-ileyh eşkâl-i mahsûsanın delâleti üzere neseben "Kanık-Kınık" kabîlesinden olup kız ve koyun kafalarının delâleti üzere vâlidesi tarafından "Koyunlu Kabîlesi"ne mensûbdur.[173] Şu işârâta ve kapısı üzerinde görülen mahkûkâta vâkıf olmasa bile bu türbenin tarzını, sandûkanın vaz'ını tedkîk eden bir zât, **[198]** buranın bir müslim türbesi ve âsâr-ı Selçûkiyye'den olduğunu anlamakda müşkilâta uğramaz.[174]

---

[173] Eski Türkler soylara (ensâba), kabarlara (şu'ûba) ve oymaklara (kabâ'ile) pek ziyâde ri'âyetkâr ve merbût olduklarından dâr-ı dünyâdan gitdikleri hâlde bile hangi soya, hangi oymağa mensûb olduklarını anlatmak için âdet-i kadîmeleri üzere kullandıkları eşkâli ve oymaklarının adlarını gösteren sûretleri türbelerinin kapıları yâhud sandûkaları üzerinde hakk etdirmekde, müslim oldukları hâlde bir be's-i şer'î görmedikleri anlaşılmakdadır. Anadolu bilâdında taharriyât icrâ edilirse bunun pek çok emsâline tesâdüf edileceği muhakkakdır.

[174] Bu türbe, Hristiyanlara â'id olduğundan ve gâyet yüksek, külâh gibi sivri olan kubbesi müşrif-i harâb olup mahalle üzerine yıkılması melhûz ve gâyet muhâtaralı bulunduğundan bahisle belediye tarafından hedmine ramak kalmış iken muharrir-i âciz, Amasya mutasarrıfı "Kemâl Beyefendi"ye îzâhât vermek sûretiyle men'ine muvaffak oldum.

33- "Hoca Sultân Türbesi": Dârü's-Selâm Mahallesi'nin üstünde ve Taksim önünde şarka giden yolun ilerisinde bir mevki'-i mahsûsdur. Orada zâviye-i meşhûre ve imâreti binâ eden "Hoca Sultân" demekle meşhûr tüccârdan "Şemseddîn Ahmed Çelebi" medfûn olduğu kemâl-i müşkilât ile bir Ermeni hânesinde bulunan seng-i mezârından anlaşılmakdadır.

34- "Dersi Tamâm Türbesi": "Kuş Köprü" başında derenin garb tarafında bir hücre-i mahsûsadır. Mukaddemen üstü açık ve dört duvârdan ibâret iken 1314'de Amasya tahrîrât müdürü olan "İstanbulî Mehmed Mazhar Bey" üstü kapalı muntazam bir hücre-i mahsûsa olarak ta'mîr etdirmişdir. Derûnunda medfûn olan zâtın kitâbesi olmadığı cihetle "Dersi Tamâm" demekle meşhûr "Müftüzâde el-Hâc Ömer Efendi" olduğu yedi sene kadar taharriyât netîcesinde anlaşılabilmişdir.

35- "Receb Çelebi Türbesi": "Hacı İlyâs Mahallesi"nde şose yolu **[199]** üzerinde "Şehzâdegân Türbesi"nin sırasında garb tarafında murabba' bir bahçedir. Bahçenin ortasında dört tarafı taşdan ve ortası toprak bir kabir olup cenûb tarafında iki kabir daha vardır. Taş kabrin sâhibi meşâyih-i kirâmdan "İbrâhim bin Alî el-Eşca'" olduğu mahkûk olup bunun yanında mahalle sâhibi "Sadreddîn Receb Çelebi" ve hafîdi meşâhîr-i ulemâdan "el-Hâc Bayrâm Efendi" medfûn olduğu tetebbu'âtdan anlaşılmışdır.

36- "Selâmet Hâtun Türbesi": Dersi Tamâm Türbesi'nin kıble tarafında ya'nî cenûb-ı garbîsinde ve tahmînen yirmi metre kadar ilerisinde bir hücre-i mahsûsadır. Derûnunda Amasya kadısı "Molla Beylik" demekle meşhûr "Nizâmeddîn Abdurrahmân Çelebi"nin kerîmesi fâzılât-ı nisâdan "Selâmet Hâtun" medfûndur. "İnekler Türbesi" zeylinde arz edildiği üzere tûfân-ı Nûh zamânından kalma bir hâtun değildir. 857'de binâ etdirdiği zâviyesi "Şefîk Paşa" tarafından bi-gayr-i hak temellük ve bahçeye tahvîl edildiğinden zâyi' olup türbesi muhâfaza edilmişdir.

37- "Sultân Mes'ûd Türbesi": Yukarı Pazar'ın cânib-i garbîsinde Receb ve Üçler mahallelerinin önünü teşkîl eden ve "Narlı Bahçe" nâmıyla meşhûr olan mezârlığın cenûb tarafında cesîm ve her tarafı taşdan masnû', gâyet muhkem, garba nâzır olan cebhesi acîb bir sûretde musanna' ve şeklen murabba'a yakın müstatîl, bir türbe-i bedî'adır. **[200]** Şimâlinden cenûba doğru uzun ve dâhilen ortasında bir kemer olup iki kubbeyi hâvî ve hâricen kubbelerin üzeri düzdür.

Türbenin derûnunda sandûkaya veyâhud şebekeye dâ'ir hiçbir şey olmayıp, müntehâsında "Yörgüç Paşa"nın iki kerîmesi medfûndur. Altı tamâmiyle mahzen olduğu nazar-ı dikkate alınırsa sultân-ı müşârün-ileyh ile beraber birkaç şehzâdegân-ı Selçûk'un burada medfûn olduğu anlaşılır. Türbenin vaz'ı, bir metre kadar yere gömüldüğünü göstermekdedir. Cebhesinde iki yan sütûnları üzerinde pek çok zevâtın çiçek zann etdikleri kitâbe mevcûd olup hatt-ı kûfî-i girift ile muharrerdir. Yazıların aşağısından onda ikisi mikdârı yere gömülmüş olup kırâ'atı pek müşkildir. Bu türbe derûnunda "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî"nin medfûn olduğu muhakkak ise de diğer şehzâdegânın burada medfûn olduklarına dâ'ir bir alâmet yokdur. Bu türbe mükerreren yangına ma'rûz olduğu cebhesinin siyâhlığından istidlâl edilmekde olup derûnunda sandûkanın yâhud şebekenin bu gibi avârız-ı kevniyyede zâyi' olduğu şübhesizdir. Mülûk-ı Selçûkiyye'den Amasya Simresi'nde medfûn olan "Birinci Sultân Mes'ûd" ile Havza Simresi'nde medfûn olan "İkinci Sultân Mes'ûd"un kabirlerinden kırâ'at-ı eczâya meşrût ve mevkûf olan Amasya'da Aydoğdu, Efte, Kocaoğlan ve Tatar ve Havza'da **[201]** Şeyh Savcı, Kapaklar, Konac köyleri olduğu mukayyed ve "Birinci Sultân Mes'ûd"un nâmı sütûn üzerinde mahkûkdur.

38- "Sinan Efendi Türbesi": "Üçler Türbesi"nin civârında bir hâne derûnundadır. Orada fuhûl-i ulemâdan şeyhu'l-harem ve "Tebyînü'l-Mehârim" tefsîrinin mü'ellifi "eş-Şeyh Sinâneddîn Yûsuf el-Halvetî" medfûndur.

39- "Şâdgeldi Paşa Türbesi": "Halifet Gâzi Mezârlığı"nın içinde eski bir kubbe-i muhkemedir. Türbenin garba nâzır olan cebhesi tamâmiyle açık olup üstü balık sırtı şeklinde taşdan yapılmışdır. Şekline, tarz-ı inşâsına bakılırsa mülûk-ı Dânişmendiye devrindeki

türbelere pek müşâbih olduğundan burada mülûk yahud vüzerâ-yı Dânişmendiye'den biri medfûn olduğunu ihtâr etmekdedir. Burada "Emîr Seyfeddîn Sungur bin Tabuk" ve ortasında Amasya hükümdârı "Şemseddîn Şâdgeldi Pâdişâh bin Kutlu" ve bunun şimâlinde kibâr-ı ulemâdan "Sa'îdeddîn Mevhûb bin Ez-Ziyârî" ve "Osmân Paşazâde Hüseyin Bey" ve "Assı Hâtun" medfûnlardır. Bu türbe hükümdâr-ı müşârün-ileyhin yapdırdığı türbe olmayıp kendisinden iki yüz sene yâhud daha ziyâde mukaddem yapılmış olduğu derûnunda medfûn olan zevâtın târîh-i vefâtlarından anlaşılmakdadır.[175] **[202]**

40- "Şirvânî Türbesi": "Şamlar Mezârlığı"nın üstünde bir dâ'ire-i mahsûsa içinde latîf bir mevki'dedir. Türbe, kârgîr iki kubbeyi hâvî olup garb tarafı mescid-i şerîf ve şark tarafı türbedir. Bu türbeyi sadr-ı esbak "Şirvânîzâde Mehmed Rüşdî Paşa" 1286'da binâ ve 1290'da evkâfını tanzîm edib derûnunda pederi "eş-Şeyh İsmâ'îl Sirâceddîn Şirvânî" hazretleri ve birâderi sudûrdan esbak İstanbul kadısı "es-Seyyid Ahmed Hulûsî Efendi" ve eniştesi "el-Hâc Îsâ Rûhî Efendi" medfûnlardır.

41- "Şehzâde Türbesi": Narlı Bahçe Mezârlığı'nın şimâl-i garbîsinde dört taş direk üzerinde mebnî bir kubbe-i sengîn olup Amasya'da medfûn olduğu "Behcetü't-Tevârîh"de mestûr olan "Sultân Murâd Hân-ı Sânî" hazretlerinin birinci şehzâdesi "Sultân Ahmed" burada medfûn olduğu "Şehzâde Türbesi" denmesinden anlaşılır. Hiçbir tarafında kitâbeye dâ'ir bir şey yokdur. Türbenin cenûben hâricinde medfûn olduğu görülen ümerâdan "Yahyâ Bey"dir.

42- "Şehzâdegân Türbesi": Şâmîce Mahallesi önünde vâki' şose yolunun şimâl tarafında Hacı İlyâs Mahallesi'nde İnehan önüne giden yolun garb tarafında köşe başında bu da dört taş direk üzerinde mebnî bir kubbe-i muhkemedir. Bu türbe mükerreren ta'mîr edilmiş ve en sonra 1314'de "Gürcüzâde Mehmed Necîb Bey" tarafından i'mâr olunmuş bulunmakla ma'mûr ve mücedded bir hâldedir. Derûnunda "Çelebi Sultân **[203]** Mehmed Hân" hazretlerinin şehzâdesi "Kâsım Çelebi" ve ba'dehû vefât eden şehzâde "Mehmed Çelebi bin Sultân Bâyezîd Hân" ve ba'dehû vefât eden şehzâde "Mehmed Şâh Çelebi bin Süleyman Çelebi" ve şehzâde "Mustafa Çelebi bin Süleyman Çelebi" medfûn olduklarını kitâbeleri isbât etmekdedir.

43- "Şehîdler Türbesi": İki tâne olarak meşhûr olup biri bâlâda îzâh edilen Burma Minâre derûnunda "Cümûdâr Türbesi", diğeri de Torumtay Câmii derûnunda hücre-i mahsûsadır. Bu hücre-i mahsûsa, sekiz kadar taş merdiven ile inilir derin bir taş oda olup şarka nâzır olan kapısından mâ-adâ ışık ve hava alacak penceresi ve deliği yokdur. Derûnunda iki tâbût olup biri cenûbda diğeri şimâlde mevzû' ve her ikisinin arası açıkdır. Üstü kapalı olan şu tâbûtların derûnunda müte'addid insân kafaları, kolları, bacakları ve sâ'ir a'zâları mevcûd olup etleri, kemikleri üzerinde kurumuş gibi durmakdadır. Şu hâle nazaran iki tâbût içinde beş altı kadar insân cesedi mevzû' olduğu anlaşılır.

Bu taş odanın üzerinde, içinde medfûn olan zevâtın şebekeleri, taş sandûkaları olup tam odanın üzerine gelen şebeke dört aded ise de bunların şark tarafında diğer bir hücre-i mahsûsa içinde sekiz kadar zevâtın medfûn oldukları şebekeleri isbât etmekdedir. Bunların kim olduklarına dâ'ir şebekelerin **[204]** ve sandûkaların üzerlerinde kitâbe olmadığından diğer emârât-ı mahkûka bulunamadı. Fakat "Torumtay" merhûmun mahdûmu "Emîr Sinâneddîn Mûsâ" ve hafîdi "Emîr Celâleddîn Mehmed Pervâne Bey" ve ahfâdından Amasya emîri "Zeyneddîn Ya'kûb Şâh-ı Rûmî" ve bunların ahfâdı medfûn oldukları kaviyyen maznûndur.

44- "Şeyh Hüsâmeddîn Türbesi": Kamereddîn Mahallesi'nin üstünde Hekîm Çelebi Mahallesi önünde Hızır Paşa'ya giden yol üzerindedir. Şeklen murabba' ve yüksek olup üstü açıkdır. Orada "Akdâğîzâde eş-Şeyh Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi" ve mahdûmu "Muhyiddîn Efendi" medfûn olduğu kayden ma'lûmdur. Diğer "Şeyh Hüsâmeddîn Türbesi" de "Hoca Sultân" üstünde bir bahçe derûnunda olup orada "Sonusalı Şeyh Hüsâmeddîn Hasan Efendi" medfûndur.

[175] Bu zevâtın medfûn oldukları birkaç sene devâm eden taharriyâtda anlaşılabilmişdir. Burada ve Sultân Mes'ûd Türbesi'nde hafriyât icrâ edilirse daha çok zevâtın medfenleri bulunacağına şübhe yokdur.

45- "Şeyh Zekeriyyâ Türbesi": Sarachâne Câmi-i şerîfi'nin şark tarafında kapının içinde bir hazîre-i mahsûsadır. Orada Saraclar Şeyhi kibâr-ı evliyâdan "Pîr Sun'ullâh-ı Halvetî" ve halîfesi olan "Pîr Zekeriyyâ-yı Halvetî" hazerâtı medfûnlardır. "Şeyh Zekeriyyâ-yı Halvetî" hazretlerinin türbesinde eczâ-yı şerîfe okunmak üzere "Hakala" nâhiyesinde kâ'in ve pederi "Şeyh Paşa"dan mevrûs iki çiftliğini 874'de vakf etmişdir.

46- "Saçlı Efendi Türbesi": Şark tarafından Sultân Bâyezîd **[205]** Câmi-i şerîfi avlusuna girilecek kapının karşısında hânesi derûnunda hücre-i mahsûsadır. Orada Amasya müftî-i meşhûru "Saçlı el-Hâc Mahmûd Efendi" medfûn olup bu türbeyi hayâtında yapdırmış olduğundan kendisi üzerinde kâ'in odada otururken bir zâ'irin fâtiha ihdâ eylediğini gördükde, "okuyunuz, muhtâc-ı rahmet bir adamdır" dediği menkûldür.

47- "Safâ Paşa Hâtun Türbesi": Şamlılar Mahallesi'nde şose yolu üzerinde kâ'in büyük çeşmenin arkasında etrâfı duvâr ile muhât ufak bir mevki'dir. Orada Amasya emîri "Şâdgeldi Paşa"nın kerîmesi "Safâ Paşa Hâtun" medfûn olduğu vesâ'ik-i atîkada görülmüşdür. Yanında zevci olduğu zann edilen "Yahşî Bey" medfûn olup mu'ahharan vasiyyeti üzere târîhçesini yazan "Mustafa Vâzıh Efendi" bunların yanına defn edilmişdir.

48- "Taşköprülü Türbesi": Kağnı Pazarı'nda Üçler Mahallesi'nin yolu üzerinde kâ'in mescid-i şerîfin arkasında bir hücre-i mahsûsadır. Derûnunda "Taşköprülü eş-Şeyh el-Hâc Abdullah Efendi" ve cenûb tarafında vâki' hücre derûnunda mahdûmu "eş-Şeyh Mehmed Ârif Efendi" medfûnlardır.

49- "Torumtay Türbesi": "Gök Medrese"yi hâvî câmii şerîfin şimâlinde şose yolu üzerinde muhteşem bir türbe-i sengîn olup Amasya'da bedâyi'-i âsâr-ı Selçûkiyye'den ma'dûddur. Hâricen dört tarafı **[206]** kabartmalı çiçeklerle müzeyyen ve kıbleye nâzır cebhesi daha muhteşem görülür. 677 târîhinde binâ edildiği kıbleye nâzır olan cebhesinde penceresi üzerinde mahkûkdur. Kitâbesi şudur:

عمر فى أيام دولة السلطان الأعظم غياث الدنيا والدين أبوالفتح كيخسرو بن قليج ارسلان خلد الله سلطانه العبد الضعيف المحتاج إلى رحمة الله طرمطاى بن عبد الله غفر الله له في سنة سبع و سبعين وستمأة[176]

Kapısı şarka nâzır olan bu türbe-i âliyye gâyet yüksek olup taş merdiven ile çıkılır. Derûnunda Amasya vâlîsi beylerbeyi "Seyfeddîn Torumtay" medfûn olup sandûkası siyâh mermerden gâyet cesîm olarak yapılmış ve etrâfına "Âyetü'l-Kürsî" yazılmışdır. İsmi ve târîh-i vefâtı sandûkası üzerinde mahkûkdur. Sol tarafında evlâdından "Ya'kûb Çelebi" ve bunun mahdûmu "Mehmed Çelebi" ve bunun mahdûmu "Alâ'eddîn Çelebi" ve bunun mahdûmu "Ebûbekir Çelebi" ve sağ tarafında evlâd-ı Selçûkiyye'den Tâceddîn Gâzi Çelebizâde Sivas hâkimi "Kılıç Arslan-ı Selçûkî" ve ayak taraflarında Amasya vâlîsi iken mahnûkan vefât eden şehzâde "Sultân Alâ'eddîn Bey" mahdûmları "Tâceddîn" ve "Gıyâseddîn" Çelebiler medfûn oldukları dondurma kireç üzerinde mahkûk olan kitâbelerden anlaşılmakdadır. Oraya mu'ahharan defn edilen "Kılıç Arslan-ı Selçûkî"ye nisbetle "Kılıç Arslan Türbesi" de deniyor. **[207]**

50- "Ayşe Gâzi Türbesi": Şamlılar Mahallesi'nde Şeyh İsmâ'îl Şirvânî Türbesi'ne giden yolun şimâlinde bir mevki'-i mahsûsdur. İki kabri alacak cesâmetde şeklen murabba' olup etrâfı siyâha mâ'il taşdan yapılmışdır. Hükûmet-i Dânişmendiye mü'essisi "Melik Dânişmend Ahmed Gâzi" halîlesi "Gülnûş Bânû" ve kerîmesi "Ayşe Gâzi" medfûn olduğu an'anât-ı mahaliyedendir. Fakat bunların üzerine sonradan birkaç kimse defn edilmişdir.

51- "Ârif Efendi Türbesi": Çeribaşı Mezârlığı'nın içinden mürûr eden yolun cenûb tarafında bir bahçe derûnundadır. Orada Şehir Kethüdâsızâde "eş-Şeyh Mehmed Ârif

[176] Bu türbeyi, yüce sultan, din ve dünya işlerinin yardımcısı, fetihler sahibi Keyhüsrev b. Kılıçarslan zamanında -Allah devletini dâim kılsın- Allah'ın rahmetine muhtaç, zayıf kul Torumtay b. Abdullah -Allah kendisine mağfiret etsin- 677 yılında yapmıştır. (Ed.)

Nakşbendî" ve yanında mahdûmu "eş-Şeyh Ahmed Kâmil Efendi" ve akrabâsı medfûnlardır. Onuncu karn-ı hicrî evâ'ili ricâlinden "Pîr Mehmed Çelebi" dahi burada medfûn olduğu şeyh-i müşârün-ileyhin baş tarafında konmuş olan taşın kitâbesinden anlaşılmakdadır.

52- "Abdurrahmân Baba Türbesi": Savakça Mahallesi'nin şark tarafında dağ kenârında bir mevki'-i mahsûs olup yakın vakitlere kadar ziyâretgâh-ı umûmî olduğu hâlde gâ'ib edilmişdir. Orada medfûn olan "Erzincânî Abdurrahmân-ı Halvetî" hazretlerinin zâviyesi ve önünde çeşmesi mevcûd iken mürûr-ı zamân ile cümlesi de zâyi' olmuşdur.

53- "Abdurrahmân Muslihî Türbesi": İskender Memi Çelebi Türbesi'nin şarkan hizâsında dört duvâr ile muhât bir bahçedir. Orada Amasya **[208]** kadısı "Molla Beylik Abdurrahmân Muslihî" ve pederi "Mehmed Şâh" ve mahdûmu "Mahmûd Çelebi" medfûn olup "Abdurrahmân Muslihî" tarafından eczâ-yı şerîfe vakf edilmişdir.

54- "Osmân Bey Türbesi": Sultân Bâyezîd Câmi-i şerîfi'nin şark-ı cenûbîsinde olup her tarafı taşdan ve kubbesi kârgîr olarak masnû' ve muhteşem bir türbe-i âliyedir. Derûnunda "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerinin şehzâdegânından Amasya vâlîsi "Sultân Ahmed"in şehzâdesi "Osmân Bey" medfûn olduğu kapısı bâlâsında mahkûk olan beyitlerden ve kuyûd-ı atîkadan anlaşılmakdadır. Türbedârı ve cüzhânları var idi.

55- "Acem Ali Türbesi": Acem Ali Mahallesi'nde Bâlî Bey Câmi-i şerîfi'nin kıblesinde kâ'in bahçe içindedir. Orada "Hoca el-Hâc Acem Ali Ağa" ve yanında bânî-i câmi "Bâlî Bey" ve hafîdi "Îsâ Bey" medfûnlardır.

56- "Ali Çelebi Türbesi": Ahi Sa'deddîn Mahallesi'nde yol üzerinde ufak bir bahçedir. Orada meşâhîr-i ulemâdan Amasya müftüsü "Mü'eyyedzâde Ali Çelebi" ve mahdûmu Amasya kadısı "Abdülkerîm Efendi" medfûndur. Ali Çelebi, türbesine eczâ vakf etmişdir.

57- "Îsâ Efendi Türbesi" dahi Üçler Câmi-i şerîfi'nin garb tarafında hânesi bahçesinde olup hulefâ-yı Nakşbendiye'den "eş-Şeyh Îsâ el-Kırîmî" medfûndur. **[209]**

58- "Fahreddîn Cevherî Türbesi": Ok Meydânı'nın cenûbunda vâki' mezârlığın içinde "Kurd Boğan Türbesi"nin garb tarafında dört duvârdan ibâretdir. Orada "Hoca Mehmed Cevherî" medfûn olup meşâhîr-i fuzalâdan "Cemâleddîn Aksarâyîzâde Fahreddîn İlyâs-ı Rûmî" yanında olduğu vesâ'ik-i atîkadan anlaşılmakdadır. "Fahreddîn Cevherî", her ikisinden mürekkeb bir halîta olduğu maznûndur. "Hoca Mehmed Cevherî" tarafından eczâ-yı şerîfe vakf edilmişdir.

59- "Kadılar Türbesi": Halifet Gâzi Mezârlığı'nın kenârında ve türbesinin karşısında bir kubbe-i cesîmedir. Şimâle nâzır ve yüksek olan cebhesi açık ve kubbesi balık sırtı şeklindedir. Derûnunda "Kadı Pîr Nizâmeddîn Mahmûd" ve "Kadı Pîr Şemseddîn Mehmed" ve diğer "Kedağra" kadısı "Şemseddîn Mehmed" ve Konya kadısı "'İzzeddîn Hasan" Çelebiler medfûnlardır.

60- "Kuba Evliyâsı Türbesi": Kuba Mahallesi'nde yüksek bir tepe üzerindedir. Etrâfı kârgîr duvâr ile muhât ve üstü ahşâb kiremidlik ile mestûr olup ufak bir hücredir. Burada a'izze-i kirâmdan ve sâdât-ı Hüseyniyye'den "Kubalı Çelebizâde eş-Şeyh Hüsâmeddîn Hüseyin el-Halvetî" medfûndur. Eczâ-yı şerîfe vakf edib türbedârı ve cüzhânları var idi.

61- "Kadem Paşa Türbesi": İltekin Bâğları üzerinde İltekin Gâzi **[210]** Türbesi'nin civârındadır. Orada Amasya emîri "Şâdgeldi Paşa" kerîmesi "Kadem Paşa" demekle meşhûr "Cihân Hâtun" medfûndur. Bu hâtunun evkâfı ve eczâ-yı şerîfesi vardır.

62- "Kutub Türbesi": Yörgüç Paşa İmâreti'nin şark tarafında vâki' ufak mezârlığın içinde gûşe-i garbîsindedir. Kibâr-ı sulehâdan "Memi Dede" halîfesi "Kutub Dede" demekle meşhûr "eş-Şeyh Ahmed el-Halvetî" hazretleri medfûn olup sâhib-i keşf-i kubûr "Hacı Abdullahoğlu eş-Şeyh Mustafa Efendi" vasiyyeti üzere bu zâtın nezdine defn edilmişdir.

63- "Kurd Boğan Türbesi": Ok Meydânı'nın cenûbunda vâki' mezârlığın içinde cesîm ve kârgîr bir türbe-i âliyedir. Kubbesi ve etrâfı metîn ve temeli sengîn olup içinde kibâr-ı evliyâdan "Pîr İlyâs" hazretlerinin havâss-ı hulefâsından "Pîr Şerefeddîn Hamza-i Halvetî"

hazretleri medfûndur. Evkâfı ve eczâ-yı şerîfesi olup türbedârı ve cüzhânları var idi. "Kurd Boğan" nâmıyla meşhûr olmasının sebebi bâb-ı sânîde zikr edilecekdir.

64- "Gül Çiçek Hâtun Türbesi": Câmi-i Enderûn Mahallesi'nde câmî'-i şerîfin taraf-ı garbîsinde kâ'in hücre-i mahsûsadır. Orada Amasya vâlîsi şehzâde "Sultân Ahmed"in halîlesi "Gül Çiçek Hâtun" medfûndur. Evkâfı ve eczâ-yı şerîfesi vardır. **[211]**

65- "Kemâl Paşa Türbesi": Aşağı Pîrler'in garb-ı cenûbîsinde yol üzerinde mezârlık içindedir. Etrâfı ve kubbesi kârgîr olup müşrif-i harâb bir hâlde duruyor. Derûnunda "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" vüzerâsından olup şeyhülislâm "Şemseddîn Ahmed Efendi"nin ceddi olan "Kemâleddîn Mehmed Paşa" ve mahdûmu "Süleyman Çelebi" ve "Sultân Selîm Hân-ı Evvel" hazretlerinin vüzerâsından olup Amasya'da maktûl olan "Dukakînzâde Ahmed Paşa"nın medfûn oldukları sicillen mazbûtdur. Bunların sandûkalarını orada ders okudan "Huzûrî Mehmed Efendi"nin kaldırdığını "Mustafa Vâzıh Efendi" yazıyor.

66- "Gümüşlüzâde Türbesi": Selağzı'nda kâ'in çeşmenin arkasında ufak bir hücre-i mahsûsadır. Derûnunda kibâr-ı sulehâdan "Gümüşlüzâde eş-Şeyh Muhyiddîn Mehmed el-Halvetî" hazretleri medfûndur.

67- "Mehmed Paşa Türbesi": Mehmed Paşa Câmi-i şerîfi'nin şark tarafında ayrıca bir mevki'dir. Etrâf-ı erba'ası ve kubbesi kârgîr olup kabrin sathı zemînden birbuçuk metre kadar yüksekdir. Derûnunda câmi-i şerîfin bânîsi vüzerâ-yı Osmâniye'den "Mehmed Paşa" ve kapısının önünde kâ'in taş merdivenin şimâlinde baş tarafda pederi "Hızır Paşa" medfûndur. Pederinin seng-i mezârında kitâbesi var ise de "Mehmed Paşa"nın yokdur. **[212]**

68- "Musliheddîn Türbesi": Üçler Mahallesi'nde İskender Memi Çelebi Türbesi'nin şarkan hizâsında kâ'in Abdurrahmân Muslihî Türbesi'ni hâvî bahçenin bir tarafı add edilmekdedir. Ancak muharrir-i âcizin taharriyâtına nazaran Abdurrahmân Muslihî ve pederi Mehmed Şâh ve mahdûmu Mahmûd Çelebilerin türbesi İskender Çelebi Türbesi'nin cenûben karşısında kâ'in büyük çeşmenin şarkan hizâsında yolun üzerinde görülen taşlar olup baş ve ayak taşları zâyi' olduğundan tamâmiyle hükm olunamadı. Bu bahçe derûnundakiler, Amasya müftüsü ve "Mahzenü'l-Fıkh" mü'ellifi "Musliheddîn Mûsâ Efendi" ve mahdûmu "Abdurrahmân Efendi" ve hafîdi "Mehmed Şâh Efendi" oldukları Amasya ziyâretgâhlarına pek ziyâde vâkıf olan zevâtdan menkûldür. El-ilmü indallâh.

69- "Mustafa Dede Türbesi": Küpceğiz Mahallesi'nin garb tarafında ve Şeyh Kırık Mahallesi'nin üzerinde kâ'in bir bahçedir. Orada kibâr-ı ulemâdan ve sâdât-ı kirâmdan Amasya müftî-i meşhûru "Tokatlı es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Efendi" ve mahdûmu "es-Seyyid İsmâ'îl Efendi" ve hafîdi kibâr-ı ulemâdan "es-Seyyid eş-Şeyh Osmân Efendi" medfûnlardır.

70- "Malatyalı Sûfî Türbesi": Çeribaşı Mezârlığı'nda eş-Şeyh Mehmed Ârif Efendi Türbesi'nin ittisâlinde olup etrâfı duvâr ile muhât bir bahçedir. Derûnunda kibâr-ı sulehâdan ve meşâhîr-i ulemâdan **[213]** "Malatyalı Sûfî Mehmed Efendi" ve şimâlinde pencere önünde mahdûmu Amasya müftüsü "Mehmed Hulûsî Efendi" ve bunların garb tarafında mürîd-i hâsı "İncezâde Hâfız Mehmed Ârif Efendi" ve bunun yanında mahdûmu kibâr-ı sulehâdan "Hâfız Ahmed Necîb Efendi" medfûnlardır.

71- "Melik Gâzi Türbesi": Bu nâm ile Amasya'da üç mevki'de türbe yeri gösterilmekdedir. Birincisi Şamlılar Mahallesi'nin garb tarafında yol üzerinde bulunan "Alagöz Baba Türbesi" olup burada "Melik Gâzi İsmâ'îl Dânişmendî"nin medfûn olduğu an'anât-ı mahalliyedendir. İkincisi "Şâdgeldi Paşa Türbesi" olup burada "Melik Gâzi" nâmında birinin medfûn olduğu haber verilmekdedir. Fakat taharriyâtda buna dâ'ir bir ma'lûmât bulunamadı. Üçüncüsü "Yörgüç Paşa İmâreti" civârında kâ'in mezârlığın şark tarafında olduğu haber verilmekde olup muharrir-i âcizin taharriyâtında orada zâviyenin bânîsi olan "Melik Gâzi" medfûn değildir.

Bu zâtın türbesi "Halifet Gâzi Türbesi"nin şarkan hizâsında olan murabba' ve ufak arsa-i hâliye olduğu hafriyâtdan anlaşılmakdadır. Orada vüzerâ-yı Osmâniye'den olduğu seng-i mezârında mahkûk olan melikü'l-ümerâ "Gâzi İsmâ'îl Bey" ve evlâdı medfûndur. "Yörgüç

Paşa" civârında bulunan zâviyenin bânîsi de bu zât olduğu vakfiyesinde muharrer olan isim ve evsâfdan anlaşılır. **[214]**

72- "Memi Dede Türbesi": Hacılar Meydânı'na gidecek yolun garben kenârında etrâfı duvâr ile muhât bir bahçedir. Orada kibâr-ı sulehâdan ve meşâhîr-i ulemâdan "Memi Dede" demekle meşhûr "eş-Şeyh Mehmed el-Halvetî" ve mahdûmu "eş-Şeyh İbrâhim Efendi" ve hulefâsından "eş-Şeyh Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi" medfûnlardır.

73- "Mansûr Baba Türbesi": Abdullatîf Efendi'nin Kütübhânesi ittisâlinde Ak Hasanzâde el-Hâc Hâfız Hasan Ağa'nın zâviyesi bahçesindedir. Bu bahçede meşâyih-i Halvetiyye'den "eş-Şeyh İbrâhim Hakkı Efendi" ve yanında halîfesi "eş-Şeyh Mansûr Efendi" ve bunun mürîdi a'yândan "Kırmacızâde el-Hâc Mehmed Tevfîk Efendi" medfûnlardır.

74- "Mevlevîhâne Türbesi": Sarachâne Mahallesi'nin şark tarafında kâ'in Mevlevîhâne'nin içinde büyük bir hücre-i mahsûsadır. Orada "eş-Şeyh Mehmed Ârif Dede" ve "Alâ'eddîn Ali Dede" ve "Osmân Sâkıb Dede" ve "Arab Sâlih Dede" ve "Ahmed Dede" ve "Mehmed Sıdkî Dede" medfûn oldukları sicillât-ı şer'iyyeden anlaşılmakda ise de bunlardan ziyâde olan zevâtın kim oldukları anlaşılamadı. Her hâlde meşâyih-i Mevleviyye'den "Abdulkâdir Dede" ve "Mahmûd Dede"lerin de burada medfûn olduklarını zann ederim.

75- "Nasûh Baba Türbesi": Ok Meydânı'na giden yolun kıble tarafında bâğlar önündeki çevrim mezârlığın şark tarafında bir mevki'-i mahsûs **[215]** olup orada kibâr-ı sulehâdan "Sultân Bâyezîd Câmi-i şerîfi" imâmı vâ'iz-i meşhûr "eş-Şeyh Nasûh Efendi" ve kurbunda meşâyih-i fuzalâdan "Iydîzâde Mustafa Âkif Efendi" ve a'yândan "Çaycızâde el-Hâc Mehmed Efendi"nin mahdûmu "Mahmûd Efendi" medfûnlardır.

76- "Yediler Türbesi": Üçler Mahallesi'nin cenûb tarafında Sakâ Sokağı karşısında kâ'in sokağın arkasında ve mezârlığın duvârı dibinde bir mevki'-i mahsûsdur. "Şehzâde Sultân Ahmed" devrinde iştihâr eden yedi emîrlerin altısı burada medfûn olup biri olan Amasya müftî-i meşhûru "Koca Emîr es-Seyyid İbrâhim Efendi", İstanbul'da "Ebû Eyyûb-ı Ensârî" civârında medfûndur. Bu altılardan "Emîr Acem Gıyâseddîn Şîrâzî" ve "Küçük Emîr Sinan-ı Nîksârî" ve "Kubalı Emîr Şeref Hamza Çelebi" ve "Emîr Akîl Çelebi" olduğu muhakkak ve "Şehrî Emîr Mehmed Çelebi" ve "Emîr Mazlûm Melik Çelebi" olduğu meşkûkdur.

77- "Ya'kûb-ı Halvetî Türbesi": Gümüşlüzâde Mahallesi'nin üstünde "Pîr İlyâs-ı Halvetî Türbesi"ne giden yolun şimâlinde "Pîr İlyâs Mezârlığı"nın müntehâ-yı garbîsi karşısında köşe başında ufak bir mezârlık içinde mevki'-i mahsûsdur. Orada kibâr-ı meşâyih-i benâmdan "eş-Şeyh Ya'kûb-ı Halvetî" ve mahdûmu Amasya müftüsü "Mustafa Efendi" ve sâ'ir evlâd ve ahfâdı medfûnlardır. Diğer "eş-Şeyh **[216]** Ya'kûb Efendi" ve "eş-Şeyh Abdullah Efendi" de burada medfûn oldukları maznûndur.

78- "Yörgüç Paşa Türbesi": Câmi-i şerîfi kapısının garb tarafında yüksek ve taşdan masnû' bir hücre-i mahsûsadır. Orada Amasya vâlîsi vüzerâ-i Osmâniye'den "Yörgüç Paşa" ve yanında mahdûmu ümerâdan "Yûnus Bey" ve kerîmesi "Hundî Hâtun" medfûnlardır.

Amasya'da bunlardan mâ-adâ pek çok makâmât ve ziyâretgâh bulunmakda ise de onlar, tamâmiyle ma'lûm olmadığından yazılamadı. Ve türbeleri, makâmât-ı mahsûsası tahrîr edilen zevâtın terâcim-i ahvâli ve târîh-i vefâtlarını iş'âr eden kitâbeleri bâb-ı sânîde zikr ve tahrîr edilecekdir. İnşâallâh.

Her gûşe-i feyzinde birer âşık-ı şeydâ
Her kûy-ı kemâlinde birer şâir-i dânâ
Her zerre-i hâkinde biner feyz hüveydâ
Mestûr-ı kütübdür nice eş'âr-ı Amasya

Amasya, zamân-ı fethinden i'tibâren makarr-ı mülûk ve selâtîn, merkez-i ulemâ-yı müslimîn olduğu cihetle arzında kuvve-i celîle-i fâtıranın îdâ' buyurduğu füyûzât-ı mâddiye ve

ma'neviyye cümlesinden olmak üzere Amasya'dan pek çok uşşâk ve şu'arâ zuhûr ederek her birinin eş'âr-ı güzîdesi tezâkir-i şu'arâda mestûr bulunmuşdur. **[217]**

Şimdiye kadar yazılan tezâkir-i şu'arâdan anlaşıldığı üzere Anadolu bilâdında Türk ilinde sırf Türk dili üzere ilk şi'ir (ezgi) söyleyen, Amasyalı "Babazâde Âşık Paşa"dır. Sekizinci karn-ı hicrî evâ'ilinde zuhûr eden bu zâtın Türk edebiyâtında açdığı çığırı, selâtîn-i Osmâniye'nin Amasya'ya olan inâyeti sâyesinde yine Amasyalılar neşr ve tevsî'e çalışdığı zâhir olur.

Amasya'da bu çığırı ta'kîb edenler içinde ma'lûm olanları "Divriklizâde Yârî" demekle meşhûr "Yâr Ali Çelebi"dir. Ba'dehû "Gümüşlüzâde Şemsî Paşa" ve "Âşık Paşalı Hamdî Çelebi" ve defterdâr "Gınâyî Çelebi" ve kâtib-i sultânî "Zihnî Çelebi" ve ulemâdan "Dakîkî Çelebi" ve Germiyânlı "Ahmed Çelebi", "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerinin Amasya'da icrâ-yı saltanat buyurduğu zamânlarda iştihâr etmişlerdir.

Bunların içinde "Ahmedî, Hamdî, Şemsî" meşhûr olup "Sultân Murâd Hân-ı Sânî" hazretlerinin devr-i hümâyûnlarında Amasya'da Nîsâburlu "Fettâhî" ve "Şeyhî Paşa" ve kudâtdan "Belâ'î Çelebi" ve "Sultân Mehmed Hân-ı Sânî" hazretlerinin devr-i hümâyûnlarında ricâlden "Fehmî Çelebi" ve "Sa'dî" ve nisâdan "Belâ'î Çelebi" kerîmesi "Zeyneb Hâtun" gâyet iştihâr etmişlerdir.

Hele "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerinin Amasya'da yirmi altı ve müte'âkiben şehzâdesi "Sultân Ahmed"in otuz iki sene kadar **[218]** vâlilikle bulundukları zamân, edebiyât-ı Osmâniye hâdimleri tekessür ederek "Tâcî, Âfitâbî, Figânî, Kutbî, Münîrî, Ca'ferî ve Sa'dî" çelebiler gibi fuzalâ-yı şu'arâ zuhûr etmişlerdir. Bunlardan "Tâcî Beyzâde Ca'ferî" ve "Sa'dî" çelebiler İstanbul'da nâdirü'l-emsâl olarak meşhûr olmuşlar idi. Nisâdan Amasyalı "Mihrî Hâtun" bu devrin bedâyi'indendir. "Sultân Selîm Hân-ı Evvel" hazretlerinin erkân-ı saltanatından ma'dûd olan Amasyalılardan "Rahîmî, Refîkî, Keşfî" ve "Rûhî" efendiler ilmen, edeben ve kalemen gâyet meşhûr olmuş ve "Sultân Süleyman Hân-ı Evvel" hazretlerinin devr-i hümâyûnlarında "Ânî, Hızrî, Zamânî, Fikrî" ve "Edâyî" gibi Amasyalı şu'arâ, o asrın fuzalâsı nezdinde mazhar-ı kabûl olarak iştihâr etmişlerdir. Bunlardan sonra "Hâtifî, Kelâmî", müte'addid "Abdî", "Şevkî", "Şeyhî" ve "Sıdkî" ve bunları ta'kîben "Iydî, Âtıf, Âkif, Sa'îd" ve "Nâ'ilî" ve ba'dehû "Kâşif, Sârim, Âsım" ve ba'dehû "Nigârî, Sâdık, Kâmil" efendiler ve isimleri derc edilmeyen pek çok şu'arâ Amasya sancağından zuhûr etmişlerdir.

Toprağı edilmiş ezelî aşk ile tahmîr
Hem cevher-i hüsn etmiş onun zâtını tenvîr
Her san'at u dânişde yetişdirdi meşâhîr
İbrâz-ı fezâ'il eder ahrâr-ı Amasya

"Zeyl-i Atâyî"de mezkûr olduğu üzere "Amasya kadîmen bir **[219]** menbet-i kerîm-i ulemâ-yı kirâm ve ma'den-i bî-adîl-i fuzalâ-yı benâm" olduğu münâsebetle ulûm ve sanâyi'-i beşeriyyenin her şu'besinde ihtisâs-ı tâm sâhibleri yetişdirmekde pek ziyâde ibrâz-ı semâhat etmiş bir şehr-i mübârek olduğuna bütün terâcim kitâbları şâhid-i âdildir. Sanâyi'-i nefîseden ma'dûd olan "Hat" san'at-ı bedî'asında Amasyalıların ibrâz eylediği mahâret-i hârikayı tanzîr değil taklîd edecek bir sâhib-i ihtisâs olmadığını bütün nefâyis-perverân-ı a'sâr teslîm etmekdedirler. Meşâhîr-i hattâtînden "İbrâhim Nefîsî" ve "Hüseyin Hâmid" ve "Müstakîmzâde Sa'deddîn" efendilerin tezkirelerinde Amasyalı olduğu mestûr olan "Yâkût-ı Musta'sımî" ile Amasyalı olduğu muhakkak olan "Şeyhzâde Hamdullâh Efendi"nin hutût-ı bedî'asını bu kadar hattâtân-ı cihân, cehd-i belîg etdikleri hâlde hiçbiri de taklîde muvaffak olamamışdır.

Hele "Üstâd" demekle meşhûr olan Amasyalı "Abdullah Efendi" ve "Pûlâd Dest" nâmıyla meşhûr olan Amasyalı "Köse Muhyiddîn Efendi" ve birâderi "Cemâleddîn Efendi" ve bunların pederleri "Celâleddîn Efendi" ve "Kıbletü'l-Hattâtîn" ve "Şeyhu'l-Hattâtîn"

vasıflarıyla meşhûr olan "Hamdullâh Efendi"nin dâmâdı ve ammizâdesi "Şükrullâh Halîfe" ve Amasyalı "Abdullah-ı Sânî" ve "Mustafa Dede" ve "Dervîş Mehmed Dede"lerin emsâli memâlik-i Osmâniye'de pek nâdir olarak gelen hattâtân-ı cihândan oldukları müttefakdır. Müşârün-ileyh "Yâkût" ile "Hamdullâh"dan **[220]** her biri san'atında muhteri' olduğu gibi sanâyi'-i nefîseden diğer hatt-ı bedî'-i siyâkati dahi diğer Amasyalı "Tâcîzâde Ca'fer Çelebi" ihtirâ' eylediği târîhen müsbetdir. Her biri muhteri' olan şu üç hattâtın nazîri şimdiye kadar gelmemişdir. Tezâkir-i hattâtîn mütâla'a edenlerin ma'lûmu olduğu üzere "Hattâtân-ı Rûm" içinde en ziyâde hâ'iz-i şöhret kimselerin ekseriyâ "Amasyalı" oldukları görülmekdedir. Binâ'en-aleyh Fenn-i Bedî'-i Hat'da Amasyalılar "Üstâd-ı Küll" olmuşdur.

Tefsîr, Hadîs, Usûl, Fürû', Kelâm, Hikmet ve Mantık gibi ulûm-ı şer'iyye ve akliyyede Amasyalılardan pek çok erbâb-ı ihtisâsın zuhûr eylediği ma'rûzât-ı sâbıkanın tavsîfât-ı şâirâneden ibâret olmayıp birer hakîkat-i târîhiyye olduğuna şâhid-i belîgdir. Bu ulûmun kâffesinde sâhib-i ihtisâs olarak "Allâme" olan Amasyalılardan "Mü'eyyedzâde Abdurrahmân Efendi" ve "Tâcî Beyzâde Sa'dî Çelebi" ve "Kemâl Paşazâde Ahmed Şemseddîn Efendi" ve "Ca'fer Efendizâde Hızır Efendi" ve "Mustafa Âkif Efendi" ve "Següköylüzâde Mehmed Kâşif Efendi" gibi zevâtın akrânı memâlik-i Osmâniye'de gelmemiş gibidir. Hele Amasya'da medfûn olan "Kemâl Paşa"nın hafîdi "Ahmed Şemseddîn Efendi" müte'ahhirîn arasında müctehid-i mensûb olmak üzere tanınmış sîmâlardandır.

İlm-i tefsîrde sâhib-i ihtisâs olan Amasyalılardan **[221]** "İbrîzâde Molla Muhyiddîn Çelebi" ve imâm-ı meşhûr "Molla Bahşî Halîfe" ve kadı-asker "Muhaşşî Sinan Efendi" ve diğer şeyhu'l-harem "Sinan Efendi" ve "Emîr Müderris" demekle meşhûr "es-Seyyid Ahmed Efendi" ve sâhib-i tefsîr "Nâbî Efendi" kibâr-ı müfessirînden idiler.

İlm-i hadîsde sâhib-i ihtisâs olan Amasyalılardan şu zevât ile beraber "Şermîzâde Hâfız Osmân Takiyyeddîn Efendi" ve müftî-i asr "Şeyhî Mehmed Efendi" ve "Umdetü'l-Muhaddisîn" Amasyalı şeyhü'l-kurrâ "Yûsuf Efendizâde Abdullah Efendi"[177] ve muhaddis-i meşhûr "Mü'ezzinzâde Süleyman Efendi" ve "Sarı Ahmedzâde Hâfız Mehmed Efendi" kibâr-ı muhaddisînden idiler.

İlm-i usûl ve fürû'da sâhib-i ihtisâs olan Amasyalılar pek çok olup bunların içinde "Şeyh Hamîdzâde Hamîdeddîn Efendi" ve "Cemâlîzâde Alâ'eddîn Alî Efendi" ve "Şeyh İmâdzâde Musliheddîn Mûsâ Efendi" ve "İbrâhim Kemâleddîn Efendi" ve "Seydî Alizâde Kadı-asker Abdurrahmân Efendi" ve "Nefeszâde Mustafa Efendi" ve "Bayrâmzâde Kadı-asker Hasan Efendi" ve "Pîrîzâde Hüseyin Efendi" ve "Mütevellîzâde Ahmed Efendi" ve Çelebizâde Hüseyin Efendi" ve "Fenârcızâde el-Hâc Mehmed Efendi" kibâr-ı usûliyyîn ve fukahâdan idiler. **[222]**

İlm-i âlî-i tasavvufda sâhib-i ihtisâs olan Amasyalılardan "Gümüşlüzâde Pîr İlyâs-ı Halvetî" ve "Pîr Şerefeddîn Hamza-i Halvetî" ve "Pîr Sun'ullâh-ı Halvetî" ve "Pîr Abdurrahmân-ı Halvetî" ve "Cemâlîzâde Pîr Mehmed Çelebi Halife" ve "Mü'eyyedzâde Abdurrahîm Efendi", "Gümüşlüzâde Muhyiddîn Efendi", diğer "İmâmzâde Abdurrahîm Efendi" ve "Kutub Ahmed Efendi" ve "Kadızâde Küçük Mehmed Efendi" ve üstâd-ı asr olan "eş-Şeyh Sâlih-i Halvetî" ve "Şeyhzâde eş-Şeyh Ahmed Rüşdî Efendi" kaddesallâhu esrârehüm hazerâtı pek meşhûrdur.

İlm-i kelâm ve hikmet ve mantık gibi fünûn-ı lâzımede sâhib-i ihtisâs olan Amasyalılar ta'dâdı müşkil bir yekûna bâliğ olmakdadır. Bâlâda ta'dâd olunan zevâtın ekserîsi bu fünûn-ı akliyyede dahi sâhib-i ihtisâs olup "Müftüzâde Sarı Osmân Efendi" ve "Abdullah Efendi" ve "Hâfız Mehmed Efendi" ve emsâli pek çok olduğundan bâb-ı sânî, ulûm ve sanâyi'in kâffe-i şu'abâtında gerek mütehassıs ve gerek mütetalli' olan zevâtın terâcim-i ahvâlini mütekeffil olmakla burada ta'dâddan sarf-ı nazar edilmişdir.

[177] Fâzıl-ı müşârün-ileyh, şeyhulislâm-ı esbak "Hâlid Efendizâde Mehmed Cemâleddîn Efendi" hazretlerinin cedd-i a'lâsıdır.

Gelmiş nice meczûb-ı İlâhî nice müştâk
Çıkmış oradan dehre nice kâmil ü uşşâk
Gûyâ burada olmuş idi âlem-i mîsâk
Pür-feyz ü himem zâviyedir dâr-ı Amasya

[223] Amasya'nın hâk-i feyznâkinden şimdiye kadar zuhûr eden meşâyih-i kirâm-ı tarîkat pek çok olup tarîkında temâyüz veyâhud müceddidâne bir şu'be-i tarîkat te'sîs edenlerin şöhreti cihetinden tedkîk olunursa Amasya, gûyâ mu'azzam bir zâviye-i füyûzât olduğu sâbit olur.

Çünkü Amasya, fethinden yarım asır sonra "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî"ye merkez-i saltanat olduğu zamân sultân-ı müşârün-ileyh bir medrese bir de hânkâh ya'nî tekke binâ ve medreseyi ulûm ve ma'ârifin neşr ve ta'mîmine ve hânkâhı da ahlâk-ı umûmiyyenin ıslâh ve tehzîbine tahsîs ederek medeniyyet-i İslâmiyyeyi Amasya'da te'sîs ve tahkîm ve fırka-i ehl-i salîbin muhâcemâtından harâb olan mevâki'i i'mâr ve tanzîm etmeğe bezl-i himmet etmiş idi.

Amasya'da ilk hânkâhı binâ eden sultân-ı müşârün-ileyhin evâhir-i asrında hânkâh-ı mezkûr şeyhlerinden ancak "Mahmûd Baba" nâmıyla meşhûr olan "Sirâceddîn Mahmûd bin Alî" ve ba'dehû mahdûmu zann olunan "Alâ'eddîn Mehmed bin Mahmûd" olduğu tetebbu'ât ve tahariyyâtdan ma'lûm olabildiyse de bunların tarîkatı tamâmen bilinemedi. Ba'dehû bu hânkâhın şeyhliği 628 târîhinden i'tibâren "Baba İlyâs-ı Horasânî" demekle meşhûr olan "Şücâ'eddîn Ebu'l-Bekâ İlyâs bin Alî el-Horasânî"nin fazl u kemâli, zühd ü takvâsı ve kesret-i etbâ'ı ile kesb-i ehemmiyet eylediğinden meşhûr "Baba İshâk-ı Kefersûdî" baba-yı müşârün-ileyhin **[224]** sâye-i irşâdına dehâletle te'mîn-i makâsıd edebilmiş ve yalancı peygamberliğini baba-yı müşârün-ileyhin nüfûzundan istifâde etmek sûretiyle i'lân eylemiş idi.

"Baba İlyâs-ı Horasânî" tarîkati meşâyih-i ehl-i sünnetden "Cüneyd-i Bağdâdî" hazretlerine mensûb ve mezheb-i ehl-i sünnete muvâfık olarak intişâr ve "Tarîkat-ı Babâ'iyye" nâmıyla iştihâr edib kabûl-i âmmeye mazhar olmuşdur. Merkûm "İshâk Baba" esâsen "Tarîkat-ı İbâhiyye"yi iltizâm ederek da'vâ-yı nübüvvet etmiş olduğundan "Babâ'iyye" tarîkına zâhiren sülûku, "Tarîkat-ı Babâ'iyye"yi enzâr-ı âmmede şâ'ibedâr edemez.

"Baba İlyâs-ı Horasânî" oğulları "Şemseddîn Mahmûd Tugrâ'î" ile "Fahreddîn Alî"nin vüzerâ-yı Selçûkiyye'den olarak iştihârı, "Babâ'î" tarîkının intişârını mûcib olduğundan üçüncü oğlu "Muhliseddîn Mûsâ Baba" hânkâh meşîhatinde bulunarak merci'-i enâm olduğu gibi baba-yı müşârün-ileyhin hulefâsından "İbik Baba" ve "Behlûl Baba" ve "Saltuk Baba" Anadolu'da fevkalâde sâhib-i nüfûz ve ikbâl olmuşdur.

"İbik Baba"nın Amasya'da hânkâh şeyhi olduğu esnâda tarîkat-ı Mevleviyye ricâlinden "Veliyyeddîn Ahmed Dede" meşhûr olup "Alâ'eddîn Ali Pervâne Bey" 714 hudûdunda ilk Mevlevîhâne'yi binâ etmiş ve ikinci olmak üzere Amasya'da Mevlevî tarîki zuhûr etmişdir. Ancak "Muhlis Babazâde Alâ'eddîn Ali Âşık Paşa" hânkâh şeyhi olduğundan "Babâ'î" tarîki mütefevvik olmuşdur. Amasya'da **[225]** vâki' olan hâdisât-ı mühimme tedkîk olunursa, şu iki tarîk ricâlinin yekdiğerine mukâbil ittihâz etdikleri evzâ'ın âmil-i mü'essir olduğu anlaşılır.

Fakat "Pîr İlyâs-ı Halvetî" hazretlerinin Şirvân'dan avdetiyle beraber Amasya'da zuhûr eden "Tarîkat-ı Halvetiyye", "Babâ'î ve Mevlevî" tarîklerinin ricâline numûne-i imtisâl olacak derecede müntesiblerini ulûm-ı ma'ârife teşvîk, zühd ve takvâya tergîb ederek ümerâ ve a'yâna ta'arruz ve tedâhülden men' etmiş olduğu cihetle kabûl-i âmmeye mazhariyetle pek çabuk intişâr etmişdir.

"Sultân Murâd Hân-ı Sânî" hazretlerinin devrinde "Zeynî" ve "Nakşıbendî" tarîkleri de şâyi' olarak oldukça intişâr eylediyse de "Habîb-i Karamânî" ve "Çelebi Halîfe" hazerâtı gibi kibâr-ı sulehâdan Halvetîler pek ziyâde iştihâr eyledikleri cihetle bu iki tarîk ile "Babâ'î, Mevlevî" tarîkleri eski şöhretlerini gâ'ib etmişlerdir.

Fakat devr-i "Selîm Hân-ı Evvel"de "Nakşbendiye" ricâlinden "Sun'ullâh Buhârî" gibi kâmil bir mürşid-i âlî-himmet, Amasya'da neşr-i tarîkat etmeğe başladığı zamân, füyûzât-ı Nakşbendiye kulûb-ı ümmeti teshîr ve ricâl-i Halvetiyye'yi de tenvîr ederek neşr-i envâr etmişdir. 960 târîhinden sonra "Kâdirî, Celvetî, Şa'bânî" tarîkleri de zuhûr eylediyse de ricâl ve etbâ'ı kalîl olduğu cihetle pek çok devâm edememiş ve 1047'de "Bayrâm Paşa", "Amasya Mevlevîhânesi"ni müceddeden inşâ **[226]** ederek tarîkat-ı Mevleviyye'yi ihyâ edib 1160 hudûdunda Halvetî, Nakşbendî ve Mevlevî tarîkleri cümlesine fâ'ik olmuşdur.

Kibâr-ı muhaddisînden "Turhâlî eş-Şeyh Mustafa En-Nakşbendî" hulefâsı Sivas vilâyetinde tekessür ederek Nakşbendî tarîki cümleye tefevvuk etmiş ve ba'dehû Nakşbendiye tarîkinden teşa"ub eden "Mîrzâcânî" ve "Hâlidî" kolları Amasya'da kesb-i rüchân edib şimdiye kadar neşr-i füyûzât etmekde bulunmuşdur. Şu turuk-ı aliyyenin ricâline mesken olan zâviyeler, tekkeler Amasya'da medâris-i ilmiyyeye tekâbül edecek derecede kesîr olduğundan hurûf-ı hecâ tertîbi üzere tahrîr olundu:

1- "Ak Hasanoğlu Tekkesi": Sultân Bâyezîd'in şarkında vâki' "Abdullatîf Efendi'nin Kütübhânesi" ittisâlindedir. Bu tekkeyi esbak Amasya mütesellimi "Ak Hasanzâde el-Hâc Hâfız Hasan Ağa" 1245'de binâ ve meşîhatini ricâl-i Halvetiyye'den "es-Seyyid eş-Şeyh İbrâhim Hakkı Efendi"ye i'tâ etmişdir. Bunun irtihâlinde halîfesi "es-Seyyid eş-Şeyh Mansûr Efendi" tekke şeyhi olup 1283'de irtihâlinden sonra dershâne ve 1303'de altı fetvâhâne ve üstü medrese ittihâz edilmişdir.

2- "Ehlullâh Tekkesi":Ok Meydânı üzerinde Hızır Paşa Mahallesi'nde olup "Meydân ağası" demekle meşhûr esbak Amasya mütesellimi "el-Hâc Hızır Ağa" tarafından 1064'de binâ edilmişdir. **[227]** Bu zâviyede "Hâbilzâde eş-Şeyh Ehlullâh Efendi" 1110 târîhine kadar icrâ-yı meşîhat eylediğinden "Ehlullâh Tekkesi" nâmıyla iştihâr etmişdir. Bu tekke Halvetîler'e mahsûs olup "eş-Şeyh Yahyâ Efendi" ve "Hamâmcızâde eş-Şeyh Mehmed Efendi" tekke şeyhi olarak ma'rûf olmuşlardır.

3- "Üçler Tekkesi": Üçler Mahallesi'nde Sa'dî Çelebi Câmi-i şerîfi'nin ittisâl-i garbîsinde olup hulefâ-yı Nakşbendiye'den "Kırımlı eş-Şeyh Îsâ Efendi" hânesi iken 1238'de zâviyeye tahvîl ve vakf etmişdir. Hânenin süknâsı evlâdına meşrût olduğundan irtihâlinde mahdûmu zâviyedâr olduysa da meslek-i kazâda bulunmakla meşîhat vâkıfına münhasır olmuşdur.

4- "Çilehâne Tekkesi": Hazret-i Pîr İlyâs-ı Halvetî Türbesi'nin şimâlinde bulunan Ya'kûb Paşa Dâ'iresi derûnundadır. Bu tekkeyi 815'de ümerâ-yı Osmâniye'den "Ya'kûb Paşa", müfti's-sekaleyn "Gümüşlüzâde Abdurrahmân Çelebi" için binâ ve tevliyetini hulefâsından "Şemseddîn Mehmed Buhârî"ye ve evlâdına ve inkırâzında "Mü'eyyed Çelebi"ye ve evlâdına tahsîs etmişdir.

Bu tekke, hulefâ-yı Halvetiyye'ye mahsûs olup hazret-i pîrin yerine dâmâdı "Gümüşlüzâde Pîr Abdurrahmân Çelebi", ba'dehû "Pîr Şemseddîn Mehmed Buhârî", ba'dehû hazret-i pîrin mahdûmu "Pîr Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi", 843'de Saraclar şeyhi **[228]** "Pîr Sun'ullâh-ı Halvetî", ba'dehû "Pîr Zekeriyyâ el-Halvetî" ve ba'dehû "İğnecizâde Pîr Safiyyeddîn Mahmûd el-Halvetî", ba'dehû "Kubalı Çelebizâde Pîr Abdurrahmân Hüsâmî Çelebi", ba'dehû 903'de "Gümüşlüzâde Pîr Muhyiddîn Mehmed Çelebi", ba'dehû 921'de "Buhârî-zâde Pîr Mehmed el-Halvetî", ba'dehû "eş-Şeyh Ya'kûb el-Halvetî", ba'dehû hulefâdan "eş-Şeyh Abdurrâhmân-ı Halvetî", ba'dehû mahdûmu "eş-Şeyh İzzeddîn Hasan el-Halvetî", ba'dehû diğer mahdûmu meşâhîr-i ulemâdan "eş-Şeyh Hüsâmeddîn Hüseyn-i Halvetî" hazerâtı bu çilehânede şeyh-i âlî-şân olmuşlardır. Amasya Halvetîleri arasında bu silsile-i Halvetiyye'ye "Silsiletü'z-Zeheb" denmişdir.

Ba'dehû çilehâne şeyhi bulunan "eş-Şeyh Mehmed Efendi" 1099 fırtınasında irtihâl edib "es-Seyyid İbrâhim Efendi" ve 1116'da bu da fevt ile mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Efendi" şeyh ve mütevellî olmuşlardır. 1168'de "es-Seyyid Mehmed Efendi"nin irtihâlinde ulemâdan "Hâfız es-Seyyid Mahmûd Efendi" şeyh olduysa da 1172'de ref' olunarak "Hâfız es-Seyyid

Abdullah Efendi" şeyh ve mütevellî olduğu hâlde 1214 evâhirinde irtihâl eylediğinden tevliyet, kerîmesi "Şerîfe Hâtun"a verilip meşîhat, zamîme-i tedrîs olmuşdur.

5- "Çevikçe Tekkesi": Ya'kûb Paşa Dâ'iresi'nin cihet-i garbiyyesinde olup "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerinin devr-i hümâyûnunda Amasya'da kâ'ime-i nakdiyyenin tab' ve i'mâlinde ibrâz-ı mahâret eden **[229]** ve "Çevikçi" nâmıyla meşhûr olan "eş-Şeyh Şemseddîn Mehmed el-Kırtâsî" tarafından 831'de binâ ve meşîhatı hulefâ-yı Halvetiyye'ye ve tevliyeti evlâdına tahsîs etmişdir. Bu zâviye mükerreren harâb ve ma'mûr olup 1088'de "eş-Şeyh Süleyman Efendi" i'mâr ederek tekke şeyhi olmuş ve 1099 fırtınasına karışdığından hulefâ-yı Halvetiyye'den "eş-Şeyh Ömer Efendi"ye verilmiş ve 1142'de kasr-ı yediyle "eş-Şeyh Hüseyin Efendi" tekke şeyhi olup 1180'de fevtiyle meşâhîr-i ulemâdan "Sinânî eş-Şeyh Hasan el-Halvetî" hazretleri şeyh olarak ocağı uyandırmış ve 1209 Şevvâlinin altısında irtihâl etmekle Çevikçe meşîhati "Mehmed bin Ali" ve "İsmâ'îl bin Ahmed" nâm kimselere verilmiş ise de İsmâ'îl'in nâ-ehl olduğu tebeyyün etmekle müşârün-ileyh "eş-Şeyh Hasan Efendi"nin hulefâsından "eş-Şeyh Osmân Efendi" ve "Mehmed bin Ali" yerine dahi 1246'da ulemâdan "Akşehrî İsmâ'îl Efendi" şeyh olmuşlardır. "eş-Şeyh Osmân Baba" 1248'de ve "İsmâ'îl Efendi" dahi 1259'da vefât etmeleri üzerine medreseye münkalib olmuşdur.

6- "Hicâbî Tekkesi": Ziyâre Mahallesi'nde Keçioğlu Câmi-i şerîfi'nin ittisâlindedir. Hulefâ-yı Nakşbendiye'den "Kırımlı es-Seyyid eş-Şeyh Abdülbâkî Hicâbî Efendi" Ziyâre'de ikâmetle 1212'de bir tekke binâ ederek icrâ-yı meşîhat etmiş ve irtihâlinde halîfesi ve dâmâdı "es-Seyyid **[230]** eş-Şeyh İbrâhim Zühdî Efendi" şeyh olup bu da irtihâl etdikde mekteb ittihâz edilmişdir.

7- "Hızır Paşa Tekkesi": Şâmîce Mahallesi'nde olup Yörgüç Paşa evlâdından ve beylerbeyilerden "Hızır Paşa" 971'de binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Meşâhîr-i ulemâdan "Molla Şeyh" demekle meşhûr hulefâ-yı Halvetiyye'den "İlyâs Efendi" hazretleri ibtidâ şeyh olarak, irtihâlinde "Memi Dede" demekle meşhûr "eş-Şeyh Mehmed Efendi" ba'dehû mahdûmu "eş-Şeyh İbrâhim Efendi", ba'dehû kibâr-ı ulemâdan "eş-Şeyh Hüsâmeddîn Efendi" şeyh olmuşlardır.

"Hüsâmeddîn Efendi"den sonra ulemâdan "eş-Şeyh Mustafa Efendi" ber-vech-i tekâ'üd şeyh olmuşdur. Ba'dehû vâ'iz-i meşhûr "eş-Şeyh Hasan Efendi" ve ba'dehû mahdûmu "eş-Şeyh Mehmed Efendi" bu tekke şeyhi olduysa da 1143 harîkında yandığından tamâmiyle zâyi' olmuş olup yeri bulunamamışdır.

8- "Hoca Sultân Tekkesi": Dârü's-Selâm Mahallesi'nin üstünde el-yevm kabri bulunan yerin şark ve cenûb taraflarını muhît olan hânelerin mevki'idir. Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî Amasya vâlîsi iken hoca-i sultânî olan a'yândan "Şemseddîn Ahmed Çelebi" 880'de orada bir zâviye-i cesîme binâ ve yanında misâfirhâne ve matbah inşâ ve evkâf-ı kâfiye terk ederek nâmını ibkâ ve şeyhliğini kibâr-ı Halvetiyye'den **[231]** "Cemâlîzâde eş-Şeyh Cemâleddîn Mehmed Çelebi Halîfe" hazretlerine i'tâ etmişdir.

Müşârün-ileyhin irtihâlinden sonra mahdûmu "eş-Şeyh Bedreddîn Mahmûd Çelebi" ve ba'dehû bunun mahdûmu "eş-Şeyh Hayreddîn Hızır Çelebi" ve ba'dehû ahfâdından "eş-Şeyh Muhyiddîn Mehmed Çelebi" ve "Alâ'eddîn Ali Çelebi" tekke-i mezbûra şeyh olmuşlardır. "Alâ'eddîn Efendi"den sonra kibâr-ı ulemâdan olan zevât ber-vech-i tekâ'üd tekke şeyhi olup nezâret-i vakfiyesi "Çelebizâdeler"e tahsîs olunmuş ve 1097'de "eş-Şeyh Mehmed Efendi"nin irtihâlinde sâdât-ı ulemâdan "Zanalı es-Seyyid Ahmed Efendi" tekke şeyhi ve ba'dehû mütevellîsi olup 1141'de vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid Abdullah Efendi" şeyh ve mütevellî ve ba'dehû nâzır oldukda 1172 târîhine kadar oğulları "es-Seyyid Mahmûd, Ömer, Osmân, Ahmed, Mehmed, Hüseyin" çelebiler tekkenin kâffe-i cihâtına tasarruf ederek mûmâ-ileyhin irtihâlinde mekân ve cihâtı taksîmât-ı irsiyyeye ma'rûz ve tedrîcen mülk olarak tamâmiyle zâyi' olmuşdur.

9- "Sa'deddîn Tekkesi": İçeri Şehir'de Meydân Kapısı civârında

Ahi Sa'deddîn Mahallesi'nde olup 871'de kâtib-i sultânî "Sa'dî Efendi" binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Bu tekkenin ta'âmiyyesi ve misâfirhânesi mükemmel olup mütekâ'idîn-i ulemâdan pek çok fuzalâ buraya şeyh olmuşdur. Ahîren Halvetiyye ricâlinden **[232]** "eş-Şeyh el-Hâc Mehmed Müştâk Efendi" tekke şeyhi olarak 1260 sâlinden sonra tekke münhedim ve ciheti mün'adim olmuşdur.

10- "Şamlar Tekkesi": Şamlar Mahallesi'nde Ayas Ağa Câmi-i şerîfi'nin civârında olup meşâhîr-i a'yândan "Hoca el-Hâc Sâlih Çelebi" tarafından 951'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Halvetiyye ricâlinden pek çok zevât bu tekkede icrâ-yı meşîhat edib "eş-Şeyh Sâlih Efendi" hazretleri gibi zevât-ı kerâmet-simât bu tekke şeyhi olmuş ve ba'dehû "eş-Şeyh Yûsuf Nakşbendî" hulefâsından "eş-Şeyh Turâbî Ali Efendi" 1231 târîhinden i'tibâren tekke şeyhi olarak tarîk-i Nakşî füyûzâtını neşr etmişdir.

11- "Şehir Kethüdâsıoğlu Tekkesi": Acem Ali Mahallesi'nde Acem Ali Pınarı'nın cihet-i şarkiyyesinde çıkmaz sokak içindedir. Hulefâ-yı Nakşbendiye'den "es-Seyyid eş-Şeyh Abdülbâkî Hicâbî Efendi" halîfesi "Şehir Kethüdâsızâde es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Ârif Efendi" 1238'de hânesi ittisâlinde bir tekke inşâ ve meşîhatini icrâ etmişdir. Ba'dehû mahdûmu "eş-Şeyh Ahmed Kâmil Efendi" ve 1299'da küçük mahdûmu "eş-Şeyh Yûsuf Ziyâ'eddîn Efendi" ve 1312'de ortanca mahdûmu "eş-Şeyh Mehmed Bahâ'eddîn Efendi" bu tekkenin şeyhi olmuşlardır.

12- "Şehre Küsdü Tekkesi": Şehre Küsdü Mahallesi'nin müntehâ-yı garbîsinde kâ'in çeşmenin üstünde idi. Meşâyih-i **[233]** kirâmdan "Pîr Sinan-ı Halvetî" hazretlerinin mürîdânı tarafından binâ edilmiş bir tekke olup orada mahallenin hudûsuna bâ'is olmuşdur. Pîr-i müşârün-ileyh ilk şeyh olup irtihâlinde halîfesi "Dervîş Ali el-Halvetî", ba'dehû "eş-Şeyh Ahmed Efendi" tekke şeyhi olmuşlardır. Bu tekke 1241 târîhine kadar ma'mûr olduğu hâlde ba'dehû harâb ve yeri de mülk olmuşdur.

13- "Şeyhoğlu Tekkesi": Gümüşlüzâde Mahallesi'nin cihet-i şimâliyyesinde Eğri Câmi-i şerîfi civârında olan çıkmaz sokağın içindedir. Meşâhîr-i fuzalâdan "Çorumlu Şeyh Hasan Efendizâde Abdullah Vecîh Efendi" tarafından emîr-i müderris "es-Seyyid Ahmed Efendi"nin veresesinden alınan cesîm hânenin ön tarafında 1190'da bir tekke inşâ ve Nakşbendî tarîkati üzere âyîn icrâ edilmişdir. Ba'dehû mahdûmu "eş-Şeyh Ahmed Rüşdî Efendi" tekke şeyhi olup irtihâlinde mahdûmu "eş-Şeyh Hâfız Ali Efendi" Kâdirî olmak üzere tekke şeyhi ve 1312'de bunun mahdûmu "eş-Şeyh el-Hâc Ali Efendi" yerine kâ'im olmuşdur.

14- "Şeyh Cû'î Tekkesi": Amasya'nın cihet-i garbiyyesinde Şeyh Cû'î Bâğları'nın şimâl-i garbîsinde Şeyh Cû'î Karyesi altında göl civârındadır. Bu tekke, Mevlevîhâne olup şeyh-i müşârün-ileyh tarafından 817'de binâ edilmişdir.

Bu Mevlevîhâne şeyhi ibtidâ bânîsi "Mehmed Cû'î Dede", ba'dehû **[234]** halîfesi "Yoğurtçu Baba" nâmıyla meşhûr "Pîrî Ahmed Dede", ba'dehû "Ömer Âhî Dede" olup daha pek çok zevât şeyh-i mesnevîhân olmuş ba'dehû gelen şeyhler "Mesnevîhân" nâmıyla meşhûr ve mukayyed olup bunlardan 1154'de "İsmâ'îl Dede" ve 1177'de vefâtıyla "İbrâhim Dede" ve 1190'da "İsmâ'îl Dedezâde Feyzullâh Dede" ve 1194'de "es-Seyyid Hasan Dede" ve müte'âkiben "es-Seyyid Mustafa Dede" ve 1204'de "Amasya Mevlevîhânesi" şeyhi "Ahmed Efendizâde Feyzullâh Efendi" ve 1208'de ref'inden birâderi "Abdullah Dede" ve 1209'da kasr-ı yedinden "Hacızâde Hüseyin Dede Efendi" ve müte'âkiben birâderi "Hâfız Mustafa Dede" ve 1220'de vefâtıyla oğulları "Mehmed ve İbrâhim"in 1227'de fevtinden "Amasya Mevlevîhânesi" şeyhi "es-Seyyid Mehmed Kâmî Dedezâde es-Seyyid Mehmed Sâbit Dede" mesnevîhân ve tekke şeyhi olmuşlardır. Fakat bu tekkeden şimdi eser kalmamışdır.

15- "Şeyh Abdul Tekkesi": Sofular Mahallesi'nde Pîr İlyâs Mezârlığı'nın müntehâ-yı garbîsinde olup meşâyih-i Nakşbendiye'den "eş-Şeyh Abdullah Efendi" tarafından 961'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu tekke mükerreren harâb ve ma'mûr olarak 1271 târîhine kadar muhâfaza edildiği hâlde ba'dehû zâyi' olmuş ve 1315'de Sivas meşâyihinden "eş-Şeyh Gulâmî

Efendi" ma'ârif tarafından me'mûren Amasya'ya geldiği zamân evkâf-ı münderiseden addiyle ma'ârife zabt edilmişdir. **[235]**

16- "Şeyh Kırık Tekkesi": Amasya'da ilk binâ edilen ve Hânkâh-ı Mes'ûdî nâmıyla meşhûr olan bu tekke olup Küpceğiz Mahallesi'nin garb tarafında Kaşık Pınarı'nın altında ve Çıkrık Mahallesi'nin cenûbunda idi. Bu hânkâhı 545 hudûdunda "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" binâ etdirdiği "Behcetü't-Tevârîh"de mestûr olup Hânkâh-ı Mes'ûdî nâmıyla meşhûr olması da bu kaydı tashîh etmekdedir.

Bu hânkâhın evâ'il-i ahvâline dâ'ir ma'lûmât bulunamadı. Ancak 571'de "eş-Şeyh Sirâceddîn Mahmûd bin Ali" ve 607'de "eş-Şeyh Alâ'eddîn Mehmed bin eş-Şeyh Mahmûd" bu hânkâhın şeyhleri olduğu ma'lûm olup 628 târîhinden i'tibâren iştihâr eden "Şücâ'eddîn İlyâs bin Alî el-Horasânî" bu hânkâhın şeyhi olmakla "Baba İlyâs" diye meşhûr olmuş ve 637'de baba-yı müşârün-ileyhin mürîdi olduğunu iddi'â eden "Baba İshâk-ı Kefersûdî" vak'asında şâ'ibedâr olduğundan Amasya kurbunda olan çiftliğine irsâl ve a'yân-ı etbâ'ı birer tarafa i'zâm ve hânkâh-ı mezkûr da sedd edilmişdir.

646 hudûdunda oğulları "Şemseddîn Mahmûd", "Fahreddîn Ali" teşebbüsâtıyla i'âde ve hânkâh dahi küşâd edilmiş ve sâniyen hânkâh şeyhi olduğu hâlde vefâtında birâderzâdesi "Behlûl Baba" şeyh olup mu'ahharan bu da "Suşehri"ne i'zâm edilmekle "Baba İlyâs"ın mürîdi "İbik Baba" yerine kâ'im olmuş ve bu da "Pervâne Bey"e mu'ârız olduğundan **[236]** 671 hudûdunda Mısır'a firâr edib "Baba İlyâsoğlu Muhlis Baba" şeyh olmuşdur.

Pervâne Bey'in i'dâmında i'mâl-i nüfûz eden "İbik Baba" avdet ve "Muhlis Baba" da tarîk-i emârete sülûk eylediğinden 676 hudûdunda sâniyen hânkâh şeyhi olduğu hâlde ba'dehû vefât etmekle halîfesi "Ahmed Baba" şeyh olup 701 inhizâmında Tatar hükümdârı "Sultân Mahmûd-ı Gâzân Hân", "Emîr Muhlis Paşa" ile bundan şübhe eylediği ma'lûm olduğundan "Emîr Muhlis Paşa" Mısır'a firâr ve "Ahmed Baba" dahi ihtifâ etmişdir.

Bu esnâda ulemâdan "eş-Şeyh Mecdeddîn Îsâ" hânkâh şeyhi olduysa da 703'de "Sultân Mahmûd"un vefâtıyla birâderi "Sultân Mehmed Hudâbende Hân" cülûs ederek meşhûr "Tokatlı Burak Baba"nın tavsiyesiyle "Ahmed Baba" sâniyen hânkâh şeyhi olmuş ve 711'de fevt oldukda "Muhlis Paşazâde Ali Âşık Baba" yerine kâ'im olup ceddi bulunan "Baba İlyâs-ı Horasânî" zamânını canlandırmış ve "Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân"ın vekîl-i mutlakı "Emîr Çoban"ın teveccühünü fevkalâde celb eylediğinden Sivas emâretinde bulunan oğlu "Emîr Timurtaş"a vezîr ve müsteşâr olmuşdur.

"Ali Âşık Paşa" hânkâh şeyhi iken Anadolu'da i'lân-ı istiklâl eden "Emîr Timurtaş"ın vezîri olarak iştihâr etmekle 727 felâketinde emîr-i müşârün-ileyhe refîk oldukda ulemâdan **[237]** "Zeyneddîn Ya'kûb Ez-Ziyârî" ve ba'dehû meşâhîr-i fukahâdan "Cemâleddîn İbrâhim Aksarâyî" hânkâh şeyhi olmuşlardır. "Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey"in akrabâsından "Ca'fer Beyzâde Sultân Eretna Bey" Anadolu'da ihrâz-ı nüfûz ve iktidâr etdikçe bu hânkâhın eski nüfûzu zâ'il olarak 739'da fâzıl-ı müşârün-ileyhin irtihâlinden sonra mesdûd hâlini iktisâb etmiş ve ma'a-hâzâ ba'zı ulemâya cihet-i ma'îşet olmuşdur.

Fakat "Şâdgeldi Paşa" Amasya emîri oldukda ulemâdan "eş-Şeyh Hüsâmeddîn Hüseyin et-Türkmânî" ve ba'dehû "Sa'deddîn Mevhûb" hânkâh şeyhi olarak iftâya me'zûn olmuş ve 787'de "eş-Şeyh Hüsâm"ın mahdûmu "İzzeddîn Hasan Çelebi" hânkâh-ı mezkûr şeyhi olup ba'dehû fuzalâdan "Sarı Şeyh" demekle meşhûr "eş-Şeyh Şemseddîn Ahmed-i Rûmî" şeyh olmuş idi.

804'de Tatar hükümdârı "Topal Timur Hân" tarafından Amasya vâlîliğine ta'yîn olunan "Kara Devletşâh" aleyhine halkı teşvîk ve Osmanlı tarafını fevkalâde iltizâm ederek "Kara Devletşâh"ı Amasya'ya yanaşdırmadığı "Timur Hân"a şikâyet olundukda şehzâdesi "Kara Sultân Mehmed"i Amasya'ya irsâl etdiği esnâda ihtifâ ve Haleb'e firâr etmişdir.

"Çelebi Sultân Mehmed Hân" Hazretlerinin Bolu'dan avdetinde hânkâh-ı mezkûrun meşîhatini "Sarı Şeyh"in tilmîzi ve "Şeyh İzzeddîn"in **[238]** mahdûmu "Şeyh Kırık" demekle meşhûr "Muhyiddîn Mehmed Çelebi"ye i'tâ buyurmuş ve hânkâh-ı mezkûrun nâmı yalnız

mahallede kalıp "Şeyh Kırık Tekkesi" nâmıyla meşhûr olduğu hâlde ba'dehû galat olarak "Çıkrık Tekkesi" denmişdir.

Bu tekkenin meşîhati yüz sene kadar "Şeyh Kırık" sülâlesine münhasır olduğu hâlde "Sultân Süleyman Hân-ı Evvel" hazretlerinin devrinde makâm-ı tedrîsde pîr olmuş ulemâya ber-vech-i tekâ'üd verilmiş ve 1131 hudûdunda meşâhîr-i ulemâdan Tokatlı "es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Efendi" ve ba'dehû "eş-Şeyh Mehmed Efendi" ve ba'dehû "es-Seyyid eş-Şeyh İsmâ'îl Efendi" şeyh ve mütevellî olup bir müddet harâb olduysa da ulemâdan ve ricâl-i Nakşbendiye'den müftü "Şeyhzâde es-Seyyid eş-Şeyh Osmân Efendi" i'mâr ederek şeyh ve mütevellî olduğu hâlde mûmâ-ileyhin irtihâlinde bir daha i'âdesi mümkün olamayacak derecede 1257 sâline doğru mün'adim olmuşdur. Gâyet muhtasar olan şu îzâhâtı, mütâla'a buyurulan erbâb-ı tedkîkin nazarında şu hânkâhın ne kadar târîhî bir tekke olduğu ta'ayyün eder.

17- "Darbhâneci Tekkesi": Pervâne Bey Mahallesi'nde olup Bâlî Bey Câmi-i şerîfi şarkında Pervâne Bey Mahallesi'ne giden sokağın içinde çeşmenin arkasında idi. Şimdi yerini iki hâne işgâl etmekdedir. Bu tekkeyi "Ahi Darbhâneci" demekle meşhûr Amasya'da darbhâne emîni olan "Şemseddîn Ahmed **[239]** Çelebi" 836'da binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Sâdât-ı Rufâ'iyye'den "es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi" ve müderris "Abdî Efendizâde es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi" gibi ulemâ bu tekkede icrâ-yı meşîhat etmişlerdir. Şimdi yalnız mescidi harâb olarak duruyor.

18- "Kağnı Tekkesi": Devehâne Mahallesi'nde olduğu mukayyed olup esbak Amasya mütesellimi "Kağnı el-Hâc Ali Ağa" 1017 hudûdunda binâ ve Kâdirî meşâyihine tahsîs etmişdir. Bu tekkenin mütevellîsi "Aydın Paşazâde Ali Bey" 1079'da i'mâr edib 1143'de yandığından zâyi' olmuş ve 1226'da meşâhîr-i ulemâdan ve ricâl-i Nakşbendiye'den "Taşköprülü el-Hâc Hâfız Abdullah Efendi" hânesi önünde tekkeyi ihyâ ve şeyhliğini kendisi îfâ etmiş ve irtihâlinde mahdûmu "eş-Şeyh Mehmed Ârif Efendi" yerine kâ'im olmuşdur. Bu "Taşköprülü Tekkesi", eski "Kağnı Tekkesi" yerinde olduğu maznûndur.

19- "Kutub Tekkesi": İmâret Arkası demekle meşhûr olan Hacı İlyâs Mahallesi'nde Sultân Bâyezîd Medresesi'nin garbında kâ'in sokağın içindedir. Hulefâ-yı Halvetiyye'den "Kutub Dede" demekle meşhûr "eş-Şeyh Ahmed Efendi" tarafından 1018'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Kutb-ı müşârün-ileyh orada şeyh olup irtihâlinde halîfesi "eş-Şeyh Mehmed Efendi", ba'dehû kibâr-ı ulemâdan **[240]** "eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhim Efendi" tekke şeyhi olmuş ve ba'dehû ulemâ-yı mütekâ'idîn şeyh olarak, "Çatal Hâfız" demekle meşhûr mazınne-i kirâmdan "eş-Şeyh Ahmed Efendi" ve 1220'de irtihâlinde "Yeşil Şeyh" demekle meşhûr "Apardızâde es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi" bu tekke şeyhliğinde benâm olmuşlardır.

20- "Kuşbâz Tekkesi": Ya'kûb Paşa Dâ'iresi'nin şark tarafında kâ'in meydâna nâzır bir mevki'de idi. Hulefâ-yı Halvetiyye'den "eş-Şeyh Ya'kûb Efendi" tarafından 961'de binâ ve evkâfı tanzîm ve irtihâline kadar meşîhati icrâ edilmişdir. Ba'dehû "eş-Şeyh Abdurrahmân Efendi" ve irtihâlinde ikinci "Şeyh Ya'kûb Efendi", ba'dehû "eş-Şeyh Hasan Efendi" şeyh olmuşlardır. Mu'ahharan harâb olup 1315'de evkâfı ma'ârife zabt edilmişdir.

21- "Gülâbî Tekkesi": İçeri Şehir'de Câmi-i Enderûn Mahallesi'nde olup 973'de beylerbeyilerden "Gülâbî Paşa" tarafından binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu da Kâdirî tarîkına mahsûs olduğu hâlde 1100 sâlinden sonra tarîk-i Nakşbendî ricâli şeyh olmuşlar idi. Şimdi yeri bile gâ'ib olmuşdur.

22- "Gümüşlüoğlu Tekkesi": Tâciye demekle müseccel olanGümüşlü Câmi-i şerîfi'nin şark ve cenûb taraflarında bulunan mevki'-i hâlîdir. Amasya'da Halvetîler'e mahsûs olarak yapılan ilk tekke budur. İki yüz seneden ziyâde "Gümüşlüzâde" hânedân-ı **[241]** kirâmına ma'bed olmuş mübârek bir mevki'dir. "Gümüşlüzâde Pîr İlyâs" hazretleri ibtidâ burada ihtiyâr-ı halvet ve neşr-i tarîkat edib 813'de irtihâlinde halîfesi ve dâmâdı "Gümüşlüzâde Pîr Abdurrahmân Çelebi" ve ba'dehû mahdûmu "Gümüşlüzâde Celâl Çelebi" ve ba'dehû bunun mahdûmu "Pîr Hayreddîn Hızır Çelebi" ve 890'da hazret-i pîrin ahfâdından "Gümüşlüzâde Sûfî

Üveys Çelebi" ve ba'dehû "Gümüşlüzâde eş-Şeyh Muhyiddîn Mehmed el-Halvetî" ve ba'dehû "Pîr Üveysoğlu Abdurrahmân Çelebi", "Gümüşlüoğlu Tekkesi" şeyhi ve hazret-i pîrin türbedârı olmuşlardır.

993 (1585)'de "Pîr Üveysoğlu el-Hâc Ahmed Çelebi" ve ba'dehû "eş-Şeyh Hasan Efendi" ve ba'dehû "Abdurrahmân Çelebi" ve 1099'da[178] vefâtıyla "Ali Çelebi" ve 1073'de fevtiyle "el-Hâc Mehmed Çelebi" ve 1099'da hazret-i pîrin evlâd-ı benâtından "eş-Şeyh Mustafa Efendi" ve 1114 'de "eş-Şeyh Mahmûd Efendi" ve 1124'de vefâtıyla mahdûmu "Hâfız Hüseyin Efendi" ve 1135'de vefâtıyla mahdûmu "Abdürrahîm Efendi", "Gümüşlüoğlu Tekkesi" şeyhi ve hazret-i pîrin türbedârı ve mütevellîsi olduysa da nâ-ehl olarak "eş-Şeyh İsmâ'îl Efendi"nin taht-ı vesâyetinde bulunmuşdur.

1150'de bu "Abdürrahîm"in vefâtıyla türbedâr-ı meşhûr "eş-Şeyh İsmâ'îl Efendi" mütevellî ve "Gümüşlüoğlu Tekkesi" şeyhi olup saraylı "Fâtıma Hanım" bu zâta gâyet muhib olduğu münâsebetle bunun **[242]** tavsiye ve ihtârı üzerine 1153'de "Gümüşlüoğlu Tekkesi" yerine mükemmel bir medrese binâ ve evkâfını tanzîm etmiş ve 1179'da şeyh-i müşârün-ileyh "İsmâ'îl Efendi"nin irtihâline binâ'en "Medrese-i Fâtımiyye" müderrisliği ve hazret-i pîrin türbedârlığı ayrılmışdır.

Ba'dehû mütevellî ve türbedâr olmak üzere "Yeğen Halîfe" demekle meşhûr "Mehmed Efendi", 1179'da "İsmâ'îl Efendi" yerine kâ'im ve diğer evlâddan "Abdullah Efendi ibni Mehmed Efendi" 1191'de türbedâr olup "Yeğen Mehmed Efendi" tevliyetde kalmış ve 1215'de fevtiyle "Abdurrahmân Efendizâde Mehmed Efendi" ve 1220 'de fevtiyle "es-Seyyid Ahmed Efendi" türbedâr olmuş ve 1222'de mütevellî "Yeğen Mehmed Efendi" de vefât edib mahdûmu "eş-Şeyh Ali Efendi" müte'âkiben kasr-ı yediyle "es-Seyyid Hâfız Abdullah Efendi" mütevellî ve 1223'de türbedâr "es-Seyyid Ahmed Efendi"nin fevtiyle türbedâr ve 1231'de "es-Seyyid Ömer Efendi bin es-Seyyid Mehmed Halîfe" ve 1247'de fevtiyle mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Efendi" ve 1275'de fevtiyle birâderi "es-Seyyid Abdullah Efendi" ve 1280'de hulefâ-yı Halvetiyye'den "es-Seyyid eş-Şeyh Mansûr Efendi" mütevellî ve türbedâr olarak 1284 Muharreminde vefât etmişdir.

23- "Mehmed Paşa Tekkesi": Mehmed Paşa Câmi-i şerîfi'nin cenûb tarafında yol üzerinde olup paşa-yı müşârün-ileyh tarafından Halvetiyye ricâlinden "Habîb-i Karamânî" hazretleri için 890'da binâ ve evkâfı **[243]** tanzîm edilmişdir. Şeyh-i müşârün-ileyh burada irtihâline kadar icrâ-yı meşîhat ve irşâd-ı halka himmet etmişdir.

Müşârün-ileyhin irtihâlinde halîfesi "İmâmzâde Seydî Halîfe" demekle meşhûr "eş-Şeyh Seydeddîn Ali el-Halvetî" ve bunun irtihâlinde "Habîb-i Karamânîzâde eş-Şeyh Hasan Efendi" ve ba'dehû mahdûmu "Yamak Şeyh" demekle meşhûr "eş-Şeyh Mehmed Efendi" ve 961'de İstanbul'a naklinde birâderi "eş-Şeyh Ömer Efendi", ba'dehû evlâdından "eş-Şeyh Mehmed Efendi" ve 1078'de vefâtıyla mahdûmu "eş-Şeyh Abdurrahmân Efendi" ve 1107'de fevtiyle mahdûmu "eş-Şeyh Ömer Çelebi" ve 1151'de vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Çelebi" ve 1202'de fevtiyle mahdûmu "es-Seyyid Ahmed Efendi" ve 1210'da fevtiyle oğulları "es-Seyyid Ömer, Ali, Mehmed" Efendiler ve 1225'de diğer mahdûmu "es-Seyyid Abdullah Efendi" şeyh ve mütevellî olmuşlardır. Ancak bunlar vereseden olduğu cihetle asıl meşîhat, vekâletinde bulunan zevât taraflarından idâre edilmiş ve 1296 'da muhâcirîn iskânıyla tekke, mesken-i husûsî olmuşdur.

24- "Mahmûd Çelebi Tekkesi": İçeri Şehir'de Karatay Mahallesi'nde olup meşâhîr-i kudâtdan "İmâdzâde Bedreddîn Mahmûd Çelebi" 807'de binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Misâfirhânesi mükemmel, ta'âmiyyesi mebzûl olup Nakşbendiyye tarîkına mahsûs idi. "Hoca Bahâ'eddîn Mehmed Nakşbend" hazretlerinin kibâr-ı hulefâsından "Hoca Rükneddîn **[244]**

[178] Burada verilen "1099" tarihinde bir matbaa hatası olması gerekiyor. Bu tarih, daha sonra gelen "1073" tarihinden önce gelen bir tarih olmalıdır. (Ed)

Mahmûd Buhârî" hazretleri Amasya'ya geldikde kadı-yı mûmâ-ileyh bu tekkeyi binâ ve meşîhatini hoca-i müşârün-ileyhe i'tâ etmişdir.

Ancak "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerinin devrinde Halvetîler bu tekkede icrâ-yı meşîhat ederek hatm-i hâcegânı ibkâ ve âdet-i Halvetiyye'yi icrâ etmişlerdir. "Çelebi Halîfe" hazretlerinin hulefâsından "eş-Şeyh Hayreddîn Hızır Tokâdî" bu tekkede şeyh olup ba'dehû "eş-Şeyh Mehmed Efendi", ba'dehû ahfâdından "eş-Şeyh Hızır Efendi" bu tekkede seccâde-nişîn-i tarîkat-ı Halvetiyye olmuşlardır.

Mu'ahharan "Arpacızâde el-Hâc Osmân Efendi" ve 1097'de ulemâdan "İsmâ'îl Efendi" ve 1115'de kasr-ı yedinden mahdûmu "Mehmed Efendi" ve 1132'de vefâtıyla sâniyen pederi "İsmâ'îl Efendi" ve 1137'de hafîdi "es-Seyyid Abdurrahmân Efendi" ve 1140'da vefâtıyla "Arpacızâde eş-Şeyh Osmân Efendi bin Abdurrahmân Efendi" ve 1151'de vefâtıyla oğulları "İbrâhim" ve "Abdülgafûr" ve "Abdülhamîd" müştereken tekke şeyhi olmuşlardır.

Ancak bunlar nâ-ehl olduğu münâsebetle "Abdülhamîd"in bir mâh sonra fevtinden "Hâfız Süleyman Efendi" ve 1166'da "Hâfız İbrâhim"in ref'iyle meşâhîr-i ulemâdan "el-Hâc Mustafa Efendi" tekke şeyhi olup "Abdülgafûr Efendi" ibkâ edilmiş ve "Hâfız Süleyman Efendi"nin 1159'da fevtiyle "Abdülkerîm Efendi" ve 1160'da bunun da ref'iyle ulemâdan "Ahmed Efendi" ve 1193'de **[245]** kasr-ı yediyle "Abdüsselâm Efendi" ve 1217'de vefâtıyla küçük mahdûmu "Mehmed Ârif Efendi" ve 1223'de vefâtıyla "Ali Efendi" tekke şeyhi olmuşlardır.

Diğer şeyh "el-Hâc Mustafa Efendi" 1173'de vefâtıyla mahdûmu "Hâfız Abdullah Efendi" ve 1179'da bu da fevtiyle gelen "Halîl Çelebi" bir mâh sonra ref' olunarak "Hâfız Abdullah Efendi"nin oğulları "Hâfız Mehmed, Abdurrahmân" şeyh olmuş ve "Hâfız Mehmed Efendi"nin 1192'de fevtiyle oğulları "Ahmed ve İbrâhim" ve 1200'de bunların ve 1201'de amcaları "Hâfız Abdurrahmân Efendi"nin kasr-ı yedlerinden ulemâdan "Zînetzâde es-Seyyid Ali Efendi"nin mahdûmu "es-Seyyid el-Hâc Ömer Çelebi" ve 1220'de fevtiyle oğulları "Hacı Yûsufzâde" demekle meşhûr "es-Seyyid Mehmed, Ali, Sâbit, Selîm, Ahmed" Çelebiler tekke şeyhi olmuşlardır.

Bi'l-âhire birâderlerinin mecmû'-ı hisseleriyle diğer hissedâr olan "Ali Efendi"nin hisselerine 1241'de mutasarrıf olan esbak Amasya mütesellimi "Hacı Yûsuf Ağazâde es-Seyyid el-Hâc Ali Ağa" 1244'de maktûl olmakla meşîhat ciheti oğulları "es-Seyyid Abdurrahmân Eşref, Mehmed Râşid Efendiler"e kalmış ve bunların tarafından meşâhîr-i ulemâdan "Canikli el-Hâc Mehmed Efendi" ve ba'dehû bunun mahdûmu "el-Hâc Ahmed Efendi" ve bir müddet müftî-i esbak **[246]** "Gürcü el-Hâc Osmân Efendi" ibtidâ vekâleten, ba'dehû asâleten icrâ-yı meşîhat ve hatm-i hâcegân kırâ'at etmişlerdir.

25- "Müftüoğlu Tekkesi": Amasya müftülerinden Tâceddîn Efendizâde Ahmed Efendi tarafından 1012'de binâ edilmiş olduğu mazbût ise de 1099 harîkında yandığından nerede olduğuna dâ'ir ma'lûmât yokdur. Bu tekke Halvetîler'e mahsûs olup "Hüdâyî Mahmûd Efendi" hazretlerinin hulefâsından "eş-Şeyh Ali Efendi" ibtidâ bu tekkeye şeyh olup, irtihâlinde halîfesi "eş-Şeyh Mustafa Efendi", ba'dehû "eş-Şeyh Ramazân Efendi", ba'dehû "eş-Şeyh Ya'kûb Efendi" icrâ-yı meşîhat etmişlerdir.

26- "Melik Gâzi Tekkesi": Yörgüç Paşa Câmi-i şerîfi'nin şark-ı şimâlîsinde kâ'in mezârlığın şarkında olup "Bayrâm Beyzâde Melikü'l-Ümerâ Gâzi İsmâ'îl Bey" tarafından 819'da binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu zâviye mükerreren harâb ve ma'mûr olup en sonra "Taşköprülü eş-Şeyh el-Hâc Abdullah Efendi"nin havâss-ı mürîdânından "Kadızâde es-Seyyid Sünbül Mehmed Efendi" 1241'de müceddeden i'mâr ve yanında bir mescid-i şerîf ihyâ ve orada icrâ-yı meşîhat ve tevliyet etmiş ve "Sünbül Tekkesi" demekle meşhûr olmuş ve 1271'de vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid Hâfız Osmân Efendi" mütevellî olduysa da meşîhat "es-Seyyid Sünbül Efendi"ye münhasır kalmışdır.

27- "Mevlevîhâne": Hükûmet Köprüsü civârında Yeşilırmak **[247]** sâhilinde olup Amasya'da ikinci derecede târîhî bir tekkedir. Kuyûd ve evrâk-ı atîkada "Mevlevîhâne-i

Merhûm Alâ'eddîn Der-Amasya" ve "Mevlevîhâne-i Pervâne Der-Amasya" nâmıyla mestûr ve sicillât-ı şer'iyyede "Mevlevîhâne-i Merhûm Alâ'eddîn Pervâne Bey" diye mukayyed ve 1071'de zâyi' olan vakfiyesinin münderecâtı şehâdetle isbât olunarak "Alâ'eddîn Pervâne Bey" nâmına müseccel olduğuna binâ'en 714'de "Alâ'eddîn Ali Pervâne Bey" tarafından binâ ve evkâfı tanzîm edildiği anlaşılmakdadır.[179]

Lâkin Mevlevîler'in Amasya'da mevcûdiyyeti Mevlevîhâne binâsından mukaddem olduğu şübhesizdir. Çünkü 675'de "eş-Şeyh Veliyyeddîn Ahmed Dede" ve 683'de "Alâ'eddîn Ali Dede" ve 699'da "eş-Şeyh Celâleddîn Mehmed Dede" Mevlevî şeyhi oldukları elde edilen vesâ'ik-i atîkadan zâhir olur. "Pervâne Bey"in Mevlevîhâne'yi binâ etdiği zamânlarda Mevlevî şeyhi "eş-Şeyh Yûsuf Dede" olup "Şâdgeldi Pâdişâh" devrinde "Zilevî Nusretzâde eş-Şeyh Cemâleddîn Ahmed Dede", ba'dehû halîfesi "eş-Şeyh Mehmed Cû'î Dede" Mevlevîhâne şeyhi olmuşlardır.

"Şeyh Cû'î Dede" kendi karyesinde Mevlevîhâne binâ ederek **[248]** oraya çekildikde "eş-Şeyh Mecdeddîn Küpeli Dede", ba'dehû 840'da "eş-Şeyh Müstencid Dede" Mevlevîhâne şeyhi görülmüş ve 975'de "eş-Şeyh Ömer Çelebi", ba'dehû "eş-Şeyh İbrâhim Çelebi" Mevlevî şeyhi olduğu esnâda eşkiyâ vak'ası zuhûruyla 1011'de Mevlevîhâne muhterik ve şeyhi de mün'adim olmuşdur.

Bu İbrâhim Çelebi mahdûmu "eş-Şeyh Mehmed Ârif Dede" sadr-ı esbak "Bayrâm Paşa"ya arz-ı keyfiyet ederek 1047'de sadr-ı müşârün-ileyh tarafından Mevlevîhâne binâ ve evkâfı tevsî' edilmiş ve ibtidâ mûmâ-ileyh "eş-Şeyh Mehmed Ârif Dede", ba'dehû dâmâdı "eş-Şeyh Mahmûd Dede", ba'dehû "Abdülkâdir Dede", ba'dehû "eş-Şeyh Alâ'eddîn Dede" Mevlevîhâne şeyhi olmuş ve 1112'de bunun vefâtıyla "İbrâhim Çelebi" mütevellî ve "eş-Şeyh Bilâl Efendi" şeyh olduğu hâlde 1113'de "eş-Şeyh Bilâl Efendi" mütevellî dahi olmuşdur.

1118'de irtihâl edib her iki cihet "Mehmed Ârif Dede" evlâdından "el-Hâc Osmân Sâkıb Efendi"ye verilmiş ve 1118'de ref'inden "eş-Şeyh Ebûbekir Dede" Mevlevîhâne şeyhi ve "Mustafa Efendi" 1121'de fevtiyle mahdûmu "Ali Çelebi" ve 1126'da fevtiyle mûmâ-ileyh "el-Hâc Osmân Sâkıb Efendi" mütevellîsi olup 1131'de "Şeyh Ebubekir Dede"nin vefâtıyla Mevlevîhâne şeyhi olan "eş-Şeyh Sâlih Dede Efendi", "Hacı Osmân Efendi"nin ref'inde mütevellî dahi olduysa da 1135'de "Seyyid Hâfız Halîl Çelebi" **[249]** mütevellî ve birâderi "es-Seyyid Hâfız Mustafa Çelebi" nâzır olmuşdur.

Ba'dehû birkaç def'a tevliyet ve nezâret cihetleri ref' ve tevcîh olunarak 1143'de "eş-Şeyh Sâlih Dede" mütevellî ve nâzır olmuş, 1151'de irtihâl edib "Dervîş Mehmed Dede", ba'dehû 1166'da vefâtıyla "Şeyh Cû'î" mesnevîhânı "eş-Şeyh İsmâ'îl Dede" ve 1177'de vefâtıyla "Hacızâde eş-Şeyh Ahmed Dede"[180], 1190'da vefâtıyla "İsmâ'îl Dedezâde Feyzullâh Dede", 1194'de ref'iyle "es-Seyyid Hasan Dede" ve 1204'de bu da ref' olunarak "eş-Şeyh Ahmed Dedezâde Feyzullâh Dede Efendi" Mevlevîhâne şeyhi ve "Şeyh Cû'î" mesnevîhânı olmuşlardır.

1208'de "Feyzullâh Dede"nin ref'iyle birâderi "es-Seyyid Abdullah Dede" mesnevîhân ve "Ahmed Dede"nin birâderzâdesi "Hüseyin Dede Efendi" Mevlevîhâne şeyhi olduysa da 1209'da bu da ref' olunarak "Ahmed Dedezâde es-Seyyid Mehmed Kâmî Dede" yalnız Mevlevîhâne şeyhi olmuş ve 1227'de vefâtıyla "eş-Şeyh Hüseyin Dedezâde es-Seyyid Mehmed Efendi" Mevlevîhâne şeyhi ve "Kâmî Dedezâde es-Seyyid Mehmed Sâbit Dede" dahi "Şeyh Cû'î" mesnevîhânı olduğu hâlde 1228'de **[250]** fevt olduğundan "es-Seyyid Mehmed Dede" Mevlevîhâne şeyhi ve "Şeyh Cû'î" mesnevîhânı olmuşdur.[181]

---

[179] 636 Şevvâlinde vefât eden "Sultân Alâ'eddîn Selçûkî" tarafından binâ edildiği iddi'âsı, 672'de irtihâl eden "Mevlânâ Celâleddîn Muhammed Rûmî" hazretlerinin intişâr-ı tarîki te'emmül olunursa pek vâhî olur.

[180] "Şeyh Cû'î" mütevellîlerinden 1143'de vefât eden "Hâcı Mehmed Çelebizâde Sa'îd Dede"nin mahdûmudır.

[181] Şeyh-i mûmâ-ileyh, 1235'de mesnevîhânlığı birâderi "es-Seyyid Hasan Dede"ye ve bu da 1245'de "Eş-Şeyh Mustafâ Efendizâde Osmân Halîfe"ye kasr-ı yed etmiş ve 1269'da "Osmân Efendi"nin vefâtıyla "es-Seyyid eş-Şeyh Ebûbekir Vahdetî Efendi" ve 1287'de vefâtıyla "el-Hâc Mustafâ Rıfkî Efendi" ve bunun da vefâtıyla mahdûmu "Hüsâmeddîn Dede Efendi" mesnevîhân olmuşlardır.

On beş sene kadar "es-Seyyid Mehmed Dede" Mevlevîhâne şeyhi olup 1244'de Konya'dan avdet ederken maktûl olmakla "es-Seyyid Sâbit Dedezâde es-Seyyid Ahmed Sâlim Dede" ve ba'dehû "Hüseyin Dedezâde es-Seyyid Hasan Dede", ba'dehû birâderi "es-Seyyid Ali Rızâ Dede" ve ba'dehû vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Sıdkî Dede" ve ba'dehû mahdûmu "es-Seyyid Ahmed Dede", ba'dehû mahdûmu "es-Seyyid Cemâleddîn Mehmed Dede" el-yevm Mevlevîhâne şeyhi olmuşdur.

28- "Meydân Tekkesi": Meydân Köprüsü başında şimâl-i garbî tarafında Sâbıkeddîn Mahallesi'ndedir. "Ehlî Hâtun Tekkesi" de denir. Amasya emîri "Şâdgeldi Paşazâde Devâtdâr Ahmed Paşa"nın kerîme-i sâlihası "Ehlî Hâtun", 871'de binâ ve evkâfını tanzîm ve tevliyetini birâderi "Burak Beyzâde Ahmed, Mehmed Çelebiler"e tahsîs etmişdir. Hâtun-ı müşârün-ileyhânın kabri bu tekke derûnunda olduğundan **[251]** yevmî yedi cüz'-i şerîf kırâ'atini evlâdına ve meşîhatini erbâb-ı istihkâka şart etmişdir.

Meşâhîr-i Halvetiyye'den "es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi" bu tekke şeyhi iken 1113'de vefâtıyla oğulları "es-Seyyid İsmâ'îl, İbrâhim, Osmân Efendiler" müştereken verâsetle şeyh olup 1147'de "es-Seyyid İsmâ'îl Efendizâde eş-Şeyh es-Seyyid Ali Efendi" ve 1155'de fevtiyle oğlu "es-Seyyid Mehmed Halîfe" şeyh ve mütevellî olduğu hâlde 1189'da fevtiyle "es-Seyyid Abdullah, Hüseyin, Yûnus" ve 1214'de es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Abdullah" ve "es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Hüseyin" müştereken ve "es-Seyyid Mustafa 1217'de fevtiyle ammizâdesi "es-Seyyid Mehmed Çelebi" müstakillen şeyh ve mütevellî olduysa da tekke harâb olmuşdur.

29- "Nûh Tekkesi": Çeribaşı Mahallesi'nin şarkan müntehâsında Çevrim Mezârlığı'nın altında yol üzerinde görülen ufak mezârlık yeridir. Orası mukaddemen esbak Amasya müftüsü "Mütevellîzâde el-Hâc Ahmed Efendi" tarafından 1116'da medrese yapılmış iken 1143'de muhterik ve i'âde edecek vakfı da mefkûd olduğundan diğer "Mütevellîzâde el-Hâc Ali Ağa" bir zâviye-i Halvetiyye binâ ve meşîhatini ders-i âm efendilere tahsîs ve evkâfını tanzîm etmişdir.

İbtidâ "İbâdullâh Câmii" ve kürsî şeyhi "el-Hâc Hızır Efendizâde eş-Şeyh el-Hâc Nûh Efendi", ba'dehû "eş-Şeyh Abdurrahmân Efendi", **[252]** ba'dehû "eş-Şeyh Mustafa Efendi" tekke şeyhi ve "Çeribaşı Câmii" vâ'izi olduğundan tekke, "eş-Şeyh Nûh Efendi"ye nisbe edilmiş ve 1233 harîkında yanıp akârât-ı mevkûfesi de zâyi' ve mukaddemen tekke şeyhlerine medfen olduğu cihetle i'âdesi mümkün olamayıp umûmî mezârlık hâlini almışdır.

30- "Yâkûtiye Tekkesi": Tımârhâne'nin cenûb-ı garbîsinde Yeşilırmak sâhilinde kâ'in yolun üzerindedir. Mescidi ve şeyh odası ve misâfirhânesi ve imâreti olup bunlar umûmen kârgîr ve gâyet metîn olarak ümerâ-yı Osmâniye'den "Yâkût Paşa" tarafından 814'de binâ ve tevliyeti ibtidâ şeyh olan "Mehmed bin Abdullah Buhârî"ye ve evlâdına, ba'dehû "Yâr Ali Çelebizâde Mü'eyyed Çelebi"ye ve evlâdına tahsîs etmişdir.

"eş-Şeyh Bahâ'eddîn Mehmed Buhârî" ibtidâ şeyh olarak îfâ-yı tevliyet edib iki yüz sene kadar evlâdı mütevellî olmuşlardır. Ulemâdan hayli zevât tekke şeyhi olup mütekâ'idîn-i ulemâdan "eş-Şeyh Osmân Efendi" şeyh ve münkarız olan "Mehmed Buhârî" evlâdı yerine mütevellî olduğu hâlde 1080'de irtihâl eylediğinden "Mü'eyyedzâde Abdülbâkî Efendi" isbât-ı şart ve verâsetle "Yâkûtiye" şeyhi ve mütevellîsi olmuş ve 1085'de irtihâl eyledikde mahdûmu "Yahyâ Efendi" şeyh ve mütevellî olup 1124'de vefâtıyla mahdûmları "es-Seyyid Mehmed, Ahmed Efendiler" mütevellî ve Mehmed Paşa Câmii kürsî şeyhi "Bolulu **[253]** İbrâhim Efendi" ve 1141'de mahdûmları "es-Seyyid Mehmed Emîn, Ali Ârif Efendiler" tekke şeyhi olmuşlar ve ba'dehû tevliyeti dahi elde etmişlerdir.

Mu'ahharan meşîhat ve tevliyet, ancak vazîfenin ahzından ibâret olduğuna kâ'il olan kimselerin teseyyüb ve ihmâliyle tekke mu'attal olduğundan 1281'de Amasya müftüsü "Ali Kayazâde el-Hâc Ahmed Sıdkî Efendi"ye fetvâhâne olmuş ve bunun irtihâlinde yine metrûk olduğu cihetle 1300'de "Mekteb-i İbtidâ'î" ittihâz edilmişdir.

31- "Yâ Vedûd Tekkesi": Pirinççi Mahallesi'nin şimâl-i şarkîsinde Dersi Tamâm Efendi Türbesi'nin kıble tarafındadır. Bu tekkeyi Amasya kadısı "Molla Beylik" demekle meşhûr "Nizâmeddîn Abdurrahmân Muslihî"nin kerîme-i fâzılası "Selâmet Hâtun" 857'de binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Ricâl-i Nakşbendiye'den "Sa'deddîn Kâşgarî" hazretlerinin hulefâsından "Sun'ullâh Buhârî" hazretleri ve ba'dehû mahdûmu "eş-Şeyh Abdulvedûd Efendi" mu'ahharan bu tekke şeyhi olarak meşhûr ve tekke dahi "Abdulvedûd Efendi"ye nisbetle ma'rûf olmuşlardır.

Ba'dehû "eş-Şeyh Edhem Çelebi" ve ba'dehû "eş-Şeyh Mehmed Çelebi" tekke şeyhi olup 1099'da "eş-Şeyh Mehmed Efendi" ve 1110'da "eş-Şeyh Mustafa Efendi" tevliyetle şeyh ve zâviyedâr olmuş ve 1121'de vefâtıyla oğlu "Mehmed Çelebi" ve 1149'da diğer oğlu "Osmân Çelebi" 1153'de fevtiyle oğulları "Abdullah, Hasan" ve 1154'de **[254]** ref'lerinden ders-i âm "es-Seyyid Hâfız Hüseyin Efendi" şeyh ve mütevellî olarak tekke, dershâne olmuş ve ba'dehû mahdûmu "es-Seyyid Mustafa Efendi" ve 1178'de vefâtıyla "Mahmûd Çelebi" ve 1210'da fevtiyle oğlu "Mustafa" ve müte'âkiben birâderi "es-Seyyid Mehmed" ve 1223'de fevtiyle "Fazlîzâde es-Seyyid el-Hâc Abdulkâdir Efendi"nin oğulları a'yândan "es-Seyyid Mehmed Sa'îd, Mustafa Efendiler" şeyh olarak verâset, tekkeyi harâb etmişdir. Bu tekkenin mescidi var iken münderis nâmıyla evkâfı 1315'de ma'ârif nâmına kayd edilmişdir. Şimdi yalnız "Selâmet Hâtun"un türbesi kalmışdır.

Her bir ciheti medrese-i ilm ü edebdir
Erbâb-ı zekâ feyzine i'lâ-yı sebebdir
Makbûl-i ümem melce'-i ashâb-ı talebdir
Medhûl olur elbette dilâzâr-ı Amasya

Şerî'at-ı İslâmiyyenin medârı, cihân-ı medeniyyetin mâ-bihi'l-iftihârı ulûm ve ma'ârifdir. Amasya, ulûm ve ma'ârif sâyesinde ma'den-i ulemâ; medâris ve mekâtib sâyesinde merkez-i fuzalâ olduğu münâsebetle her tarafı medâris-i ulûm, her cihet-i mekâtib-i ma'ârifdir.

Mü'essesât-ı ilmiyyesinin kesreti, fezâ'il-i kemâliyyesinin şöhreti i'tibâriyle Amasya, kadîmen makbûl-i enâm olduğundan ulemâ ve talebe-i ulûm, her zamân bu ma'den-i ulûma mürâca'atla iktisâb-ı füyûzât ederek **[255]** nâ'il-i sa'âdet oldukları târîhe müdekkikâne bir nazardan anlaşılır. Amasya'da ulûm ve ma'ârifin bidâyet-i hâlini, terakkî-i istikbâlini keşf ve ta'yîn etmek, ancak medâris ve mekâtibin tevârîh-i binâ ve i'mârını bilmekle mümkündür. Terakkiyât-ı fikriyyenin bir netîce-i mes'ûdesi olan bu mü'essesât-ı ilmiyyeden evvel, tenvîr-i efkâra himmet eden ulemânın neşr-i ulûm ve ma'ârife olan hıdemâtını ve bunun sûret-i seyr ü cereyânını ta'kîb etmek, azimkârâne fütûhâtı akdem-i vezâ'if bilen ümem-i sâlife-i İslâmiyenin ulûm ve ma'ârife verdikleri kıymeti, takdîr etdikleri ehemmiyeti anlamağa medâr ve ecdâdının ahfâdı olduğunu azim ve metânetle anlamak isteyen ahlâfa dahi sermâye-i teyakkuz ve iftihâr olur.

Amasya'nın bidâyet-i fethinden 538 târîhine kadar hükûmet-i Dânişmendiye mülûku Amasya'ya Harezm ve Horasân taraflarından akın akın gelen Türk oymaklarının iskânı ve Amasya'yı kurtarmak için her sene tecdîd-i hücûm ve savlet eden Rûm ve müte'âkiben ehl-i salîb fırkalarına karşı müdâfa'a ve men'-i tecâvüz ile fevkalâde meşgûl olduğundan hâricden gelmiş olan ulemâ ile ancak te'mîn-i hukûk ve tevzî'-i adâlete sâ'î oldukları cihetle neşr-i ulûma müsâ'id bir zamân bulamadıkları tetebbu'ât-ı târîhiyyeden anlaşılır. Fakat bu târîhde Âl-i Selçûk'a intikâl eden Amasya, merkez-i saltanat olduğu cihetle "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" medeniyyet-i İslâmiyyeyi **[256]** Amasya'da te'sîse himmet ederek câmi, medrese, hânkâh gibi mü'essesât-ı ilmiyye ve dîniyyeye tarh-ı esâs etmişdir.

Ba'dehû Amasya vâlîleri bulunan "Mübârizeddîn Halîfe Alp" ile "Seyfeddîn Torumtay" birer medrese-i âliye binâ ve tedrîs-i ulûm eden ulemâ ve müderrisîne tahsîsât-ı kâfiye i'tâ ve hâricden Amasya'ya gelen ulemâyı gerek ümerâ, gerek a'yân ve küberâ bezl-i nukûd ve ma'âşât

ile iğnâ etdikleri cihetle Herât, Horasân, Harezm, Buhârâ gibi bilâd-ı ba'îde ve mühimmeden Amasya'ya ulemâ ve fukahâ gelip ta'mîm-i ma'ârife, neşr-i ulûma gayret etmiş olduklarını elde edilen vesâ'ik-i atîka isbât etmekdedir.

"Abdülmelîk el-Berkendî", "Ebû Nasr el-Keşânî", "Mahmûd el-Yesevî", "Takiyyeddîn Osmân el-Hirevî", Fahreddîn Mahmûd el-Buhârî", "Tâceddîn Yûsuf et-Tebrîzî", "Ziyâ'eddîn Îsâ el-Hakârî", "Necîbeddîn Mûsâ el-Halâtî", "Sa'deddîn Mehmed er-Rûmîkî" gibi fuzalâ Amasya'da tedrîs-i ulûma ikdâm ve neşr-i füyûzâta kıyâm ederek pek çok tilmîzler yetişdirmişlerdir. Bunlardan "Takiyyeddîn Osmân er-Rûmî", "Bedreddîn İbrâhim el-Kımârî", "Sadreddîn Mehmed el-Amâsî", "el-Hâc Mecdeddîn Îsâ es-Sulgârî" gibi fuzalâ Amasya'dan zuhûr ederek benâm olmuşlardır.

Hükûmet-i "İlhâniye" nüfûzu Amasya'da cârî olduğu zamânlarda Tatarlar'ın mezâlim ve seyyi'âtı kesb-i dehşet eylediğini gören şu ulemâ-yı İslâm, vezâ'if-i ilmiyyede aslâ fütûra dûçâr olmaksızın Tatarlar'ı **[257]** rıfk ve mülâyemetle îkâz ve efkâr ve hissiyât-ı galîzalarını yumuşadarak dâ'ire-i İslâmiyyeye idhâl etmeleri, kuvve-i müsellahanın âciz olduğu bir mevki'de kuvve-i nâtıkanın, ulûm-ı âliyenin ne kadar müdhiş bir silâh-ı muvaffakiyet olduğunu isbât eder.

Binâ'en-aleyh "Âl-i Selçûk"un nüfûzu Amasya'da zâ'il olduğu sırada Tatarlar'ın dîn-i celîl-i İslâmı kabûl etmeleri ulûm ve ma'ârifin neşr ve ta'mîmine germî vermiş olduğundan 700 târîhinden i'tibâren eski meslek daha ziyâde revâc bulmuş ve her tarafdan Amasya'ya gelen ulemâ, fuzalâ mikdârına göre ikdâr, fazl ve kemâline göre i'tibâr görüp meşâhîr-i ümerâdan "Nâsıreddîn Ahmed Atabeg", medâris-i mevcûdeye bir medrese daha ilâve ederek ulemânın ve talebe-i ulûmun terfîh-i ahvâline nükûd ve himmet nisâr etmişdir.

Bu sekizinci karnın fuzalâsından Amasya'da neşr-i ulûm eden büyük ve küçük "Şemseddîn Mehmed Nahcivânî", "Cemâleddîn İbrâhim Aksarâyî", "Musliheddîn Mûsâ Sivasî", "Şerefeddîn Mehmed Erzincânî", "Sa'deddîn Mehmed el-Hocendî", "Zeyneddîn Siyâvuş Ed-Difrikî", "Kıvâmeddîn Kâsım el-Erzincânî" gibi zevâtı müte'âkib "Mecdeddîn Ömer", "Şemseddîn Ahmed", "Bedreddîn Doğan", "Fahreddîn İlyâs", "Nizâmeddîn Abdülmelik", "Sadreddîn Artuk", "Fahreddîn Osmân", "Ziyâ'eddîn Mes'ûd", "Celâleddîn Abdurrahmân" gibi fuzalâ Amasya livâsından zuhûr ve âlem-i tedrîs ve kazâ ve iftâda iştihâr etmişlerdir. **[258]**

788 târîhinden i'tibâren Amasya emâreti saltanat-ı celîle-i Osmâniye himâyesini kemâl-i iftihâr ile kabûl etdikden sonra şehzâdegân-ı kirâma ta'lîmgâh-ı satvet olması, Amasya'nın kadrini i'lâ ve terakkiyât-ı ulûm ve ma'ârifi ihyâ eylediğinden vüzerâ, a'yân taraflarından bezl-i nukûd ve himmet edilerek mü'essesât-ı ilmiyye tezâyüd etmişdir.

Dokuzuncu karnın evâ'ilinden "Kânûnî Sultân Süleyman Hân" hazretlerinin cülûsuna kadar Amasya'da binâ edilen mü'essesât-ı ilmiyyenin mikdârı kemâlini bulmuş ve bu zamânların yetişdirdiği fuzalânın emsâlini Amasya, bu devr-i kemâlden sonra nâdiren görmüşdür. "Ya'kûb Paşa, Yörgüç Paşa, Hızır Paşa, Mehmed Paşa, Abdullah Paşa, Kâsım Bey, Hüseyin Ağa, Ayas Ağa" gibi erbâb-ı himmet birer medrese-i âliye binâ ve ulemâ ve talebe-i ulûma tahsîsât-ı kâfiye i'tâ ederek neşr-i ulûm ve ma'ârife mâlen hizmet buyurmuşlardır.

Sekizinci karnın bekâyâsından olan "Gümüşlüzâde Şücâ'eddîn İlyâs, Celâleddîn Abdurrahmân, Şemseddîn Mehmed Buhârî, Tâceddîn İbrâhim Tokâdî" gibi fuzalânın yetişdirdiği ve hâricden gelen "Pîr Sun'ullâh-ı Amâsî, Ferîdeddîn Mehmed Devvânî, Mü'eyyed Çelebi, Müderriszâde Hüsâmeddîn-i Rûmî, Celâleddîn Yûsuf Çelebi, İbrîzâde Molla Muhyiddîn, Seydî Ahmed Kırîmî, Molla Receb-i Rûmî, Seydî Abdullah Efendi, Molla Müderris Abdî, Hatîb Kâsım, Molla Bahşî, Tâceddîn Amâsî, Molla Şâdilü Muhyiddîn, **[259]** Molla Sinan Berda'î, Koca Emîr İbrâhim Efendi, Molla Musliheddîn" ve emsâli fuzalâ Amasya'yı birinci derecede bir dârü'l-fünûn hâline koymuşlardır.

926 târîhinden 1041 târîhine kadar mevcûda ancak iki medrese ilâve edilebilmiş ise de şu zevâtın yetişdirdiği "Hakalalı Molla Muhyiddîn, Tokatlı Molla Alâ'eddîn, Molla Kemâl

Halîfe, Molla Şeyh İlyâs, Şeyh Sinan, Bahşîzâde Yahyâ, Mü'eyyedzâde Pîrî, Kadızâde Küçük Mehmed" Efendiler âlem-i tedrîsde pek meşhûr olmuşlardır. Bunları derece-i kemâle îsâl eden esbâbın birincisi, Amasya'da bulunan medâris-i ilmiyyenin erbâbına tevcîhi ve her vechile ulemânın terfîhi husûsâtında aramak îcâb eder.

Çünkü 1004 târîhinde esâsı vaz' olunan usûl-i verâset, tedrîcî bir sûretde icrâ-yı te'sîr ederek pederinin hîn-i vefâtında mücâz olan evlâda cihât-ı ilmiyye tevcîh edildiğinden ulemâ zâdegânı tahsîl-i ulûma teşvîk edilmiş ise de efrâd üzerinde hafîf bir te'sîr uyandırmakdan da hâlî kalmamış ve medâris-i mevcûde hâli üzere kalıp tezâyüd edememişdir. Bu karnın yetişdirdiği ulemâ, "Yağmurköylü İsmâ'îl, Hocazâde Abdullah, Ca'ferzâde el-Hâc Hızır, Uzun Müderris Mehmed, Çorumlu el-Hâc Ömer, diğer el-Hâc İsmâ'îl" Efendiler gibi fuzalâdır.

1098 vak'a-i hâ'ilesi Amasya'da umûm cihât-ı ilmiyyeyi zîr ü zeber **[260]** ederek usûl-i verâset, tahsîl-i ilm üzerinde bulunan evlâda şâmil olduğundan tedrîs, meşîhat, hitâbet ve imâmet gibi cihât-ı mühimmede niyâbet usûlünü ihdâs ve 1241 târîhine kadar şu usûl-i niyâbet, medârisin ba'zılarını harâb, diğerlerini i'mâr etmişdir. Ma'a-hâzâ o asır içinde "Çorumlu Müftizâde Abdullah, Mütevellîzâde el-Hâc Ahmed, Çorumlu Hâfız Mehmed, Tokatlı eş-Şeyh Mustafa, İnallı el-Hâc Mehmed, Akdağlı eş-Şeyh Mustafa, Iydîzâde el-Hâc Mustafa Âkif, Uluslu Mehmed, Següköylüzâde el-Hâc Mehmed Kâşif" Efendiler gibi meşâhîr-i fuzalâ zuhûr ederek Amasya'yı ihyâ etmişlerdir.

Bunları müte'âkib "Ürgüblü el-Hâc Ahmed, Şeyhzâde Abdullah Vecîh, Türkmenzâde Nâbî, Soruklu el-Hâc Ali, Payaslı el-Hâc Mehmed" Efendiler gibi fuzalâ Amasya'da neşr-i ulûm hizmetinde nasb-ı nefs ederek benâm ve üstâd-ı enâm olmuşlardır. Bunların tilmîzleri olan "Canikli el-Hâc Mehmed, Sipâhî Hâfız Ömer, Taşköprülü el-Hâc Hâfız Abdullah" Efendiler dahi üstâdü'l-küll olarak tanınmışlardır.

1241 târîhinden i'tibâren usûl-i verâseti ihdâs eden usûl-i niyâbet, ancak ba'zı ulemâyı bir derece terfîh etmiş olduğu cihetle sırf bir hamiyyet-i dîniyye olmak üzere bekâyâ-yı eslâfdan Amasya medreselerinde tahsîl-i ulûm ederek benâm olanların gayreti sâyesinde Amasya, eski şöhretini gâ'ib etmemişdir. Şu gayretverân içinde "Caniklizâde el-Hâc Mehmed, **[261]** Payaslızâde el-Hâc Abdülhalîm, İnepazarlı el-Hâc İsmâ'îl, Malatyalı Sûfî Mehmed, İbekli el-Hâc Hasan, Şirvânî el-Hâc Mustafa ve Îsâ" Efendiler fevkalâde benâm olarak şimdi bunların tilmîzleri neşr-i ulûm etmekdedirler.

"Tanzîmât-ı Hayriyye" zamânında şerâ'it-i vakfiye hilâfında olan şu usûl-i verâset, ma'kûl ve meşrû' bir hâle ifrâğ olunmak lâzım gelirken dînen ve zamânen pek ehemmiyetli olan medrese müderrisliğini ve mekteb mu'allimliğini çocuklara tevcîhi hakkında gûyâ muhallefât-ı mevtâyı, emvâl-i mevrûseyi taksîm eder gibi vaz'-ı kavânîn edilmesi ukûl-ı selîme erbâbını ağlatacak ahvâlden olmakla eslâf-ı kirâmın milyonlar sarfıyla meydâna getirdikleri mü'essesât-ı âliyeden istifâdeyi fevkalâde tenkîs etmiş olduğu Amasya'da kâ'in medâris, mekâtib ve sâ'ir mebânî-i ilmiyyenin yegân yegân şerh-i ahvâlinden müstebân olur.

Amasya'da eslâf-ı kirâmın vücûda getirdikleri medreseler, mektebler, kütübhâneler, dârü'l-kurrâlar tedkîk olunursa Amasya'yı ne kadar büyük himmetlerle dârü'l-fünûn, merkez-i ulûm hâline koydukları anlaşılır. Böyle büyük himmetlerdir ki Amasya'yı târîhen meşhûr bir belde-i mu'azzama etmişdir.

Amasya'da 870'de medresesi ittisâlinde "Hızır Paşa" ve 890'da câmii derûnunda "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" ve 1017'de "Hâtuniye Câmii" **[262]** ittisâlinde "Mü'eyyedzâde Pîrî Çelebi" ve 1147'de "Burma Minâre Câmii" derûnunda "Hıfzîzâde el-Hâc Osmân Fâ'ik Efendi" ve 1159'da "Sultân Bâyezîd Mektebi" karşısında "Emîr-i İmâm Abdüllatîf Efendi" ve 1248'de türbesi üzerinde "Saçlı el-Hâc Mahmûd Efendi" ve 1258'de muvakkithânesi derûnunda "Kapancızâde el-Hâc Hüseyin Zekî Efendi" ve 1329'da "Sultân Bâyezîd" avlusunda "Yumuk Osmânzâde Mehmed Hamdî Efendi" taraflarından sekiz kütübhâne binâ ve evkâfı tanzîm edilmiş ise de "Abdullatîf, Hüseyin, Hamdî" Efendiler"in kütübhâneleri mevcûd, diğerleri perîşân ve mefkûddur.

Amasya'da ma'ârif-i ibtidâ'iyyeyi telkîn ve vücûh-ı Kur'âniyye'yi ta'lîm için pek çok mektebler, dârü'l-kurrâlar binâ ve te'sîs edilmişdir. Bunlardan evkâfı mükemmel, hey'et-i ta'lîmiyyeyi i'âşe edecek hâsılâtı mebzûl olan mektebler, sekiz aded olup muntazam iki mekteb dahi sonradan ilâve olunmuşdur.

1- "Temennâ Mektebi": Temennâ Mahallesi'nde olup, Hızır Paşa'nın utekâsından "Hüsâmeddîn Temennâyî" tarafından 878'de binâ edilmişdir. Metîn bir mekteb olup evkâfı muntazam, kadîmen hey'et-i ta'lîmiyyesi mükemmel idi. Şimdi metrûk bir hâldedir.

2- "Hâtuniye Mektebi": Hâtuniye Câmi-i şerîfi'nin şark tarafında olup, 915'de Amasya vâlîsi "Şehzâde Sultân Ahmed" vâlidesi "Bülbül Hâtun" tarafından binâ edilmişdir. Kârgîr, gâyet metîn bir mekteb olup **[263]** evkâfı da mükemmeldir. Meşhûr "Kavaklı İbrâhim Efendi" 1210 târîhine kadar bu mekteb mu'allimi olmuşdur. Mektebin şöhretine binâ'en 1300'de "Mekteb-i İbtidâ'î" ittihâz edilmişdir.

3- "Hızır Paşa Mektebi": Hızır Paşa Mahallesi'nde câmi-i şerîfi ittisâlinde olup, 870'de paşa-yı müşârün-ileyh tarafından binâ edilmişdir. Bu mekteb kadîmen pek meşhûr olup, evkâfı muntazam, hey'et-i ta'lîmiyyesi mükemmel idi. Amasya'da hattât-ı meşhûr olan "Hâfız Mustafa" ve "Mehmed Hüsnî" Efendiler burada mu'allim idiler. Şimdi metrûk bir hâldedir.

4- "Sultân Bâyezîd Mektebi": Câmi-i şerîfin şark tarafında imâret hizâsında köşe başında olup "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" tarafından 890'da binâ edilmişdir. Bu mektebin dahi evkâfı muntazam ve hey'et-i ta'lîmiyyesi mükemmel idi. "Emîr İmâmzâde es-Seyyid Halîl Efendi" ve mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Emîn Efendi" burada mu'allim olarak iştihâr etmişlerdir. 1300 târîhinde "Mekteb-i İbtidâ'î" ittihâz edilmişdir.

5- "Şâhbûlâ Mektebi": Sofîzâde Mahallesi'nde mescidi ittisâlinde olup, "Yörgüç Paşa" halîlesi "Şâhbûlâ Hâtun" tarafından 841'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Kadîmen meşhûr bir mekteb olup şimdi "Mekteb-i Sıbyân" olarak müşrif-i harâb bir hâlde durmakdadır. **[264]**

6- "Acem Ali Mektebi": Mahallesinde, çeşmesi civârında ve garb tarafında hoca-i mûmâ-ileyh "el-Hâc Acem Ali Ağa" tarafından 873'de binâ ve ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu mektebde 1258 târîhine kadar "Balcı Hoca" demekle meşhûr "es-Seyyid İsmâ'îl Efendi" mu'allim olduğundan "Balcı Mektebi" demekle ma'rûf olmuşdur. Muharrir-i âcizin mu'allimi bulunan "el-Hâc Hâfız Halîl Efendi"ye de "Balcı Mektebi" mu'allimi bulunduğu münâsebetle "Balcı Hoca" denmişdir.

7- "Ali Paşa Mektebi": Selağzı'nda, Gümüşlüzâde Mahallesi cenûbunda bulunan ve Çukur Bâğce'ye giden yolun sağ tarafında köşe başında olup sadr-ı esbak "Ali Paşa-yı Atîk" tarafından 916'da binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Fuhûl-i ulemâdan "Kürd Hâfız" demekle meşhûr "Ali Efendi" 1130 târîhine kadar burada mu'allim olduğu münâsebetle "Kürd Mektebi" denmişdir. 1306'da "Mekteb-i İbtidâ'î-i İnâs" ittihâz ve 1326'da kubbesi ve kârgîri kaldırılıp tevsî' ve binâsı terfî' edilmişdir.

8- "Küçük Ağa Mektebi": Şamlılar Mahallesi'nde Küçük Kapı Ağası Ayas Ağa tarafından 900'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Muntazam, binâsı latîf ve kârgîr bir mekteb-i şerîf olup 1327'de "Mekteb-i İbtidâ'i" ittihâz edilmişdir.

Mu'ahharan bunlara iki mekteb ilâve olunup birincisi **[265]** "Hacı Hasan Efendi Mektebi"dir ki "Sultân Bâyezîd" avlusunda eski "Develik" mevki'inde Yeşilırmak sâhilinde olup eşrâf-ı memleketden "Zileli Hacı Velizâde el-Hâc Hasan Efendi" tarafından hürriyetin i'lânını müte'âkib üç yüz lira kadar bir nakd-i mühim sarfıyla binâ ve 1328 Zilhiccesi'nde resm-i küşâdı icrâ ve ma'ârif tarafından "Mekteb-i İbtidâ'î" ittihâz edilmişdir. Gâyet latîf, vâsi' bir eser-i şerîfdir. Önünde çeşmesi ve bahçesi ve altında müte'addid hücresi vardır. Diğeri de "Alaca Yahyâ Medresesi" zeylinde zikr olunacakdır.

Amasya'da vücûh-ı Kur'âniyye'yi ta'lîm, kırâ'ât-ı aşereyi telkîn için erbâb-ı himmet tarafından binâ edilen dârü'l-kurrâlar dahi sekiz aded olup her birinin evkâfı muntazam, huddâmı mükemmel idi:

1- "Çeribaşı Dârü'l-Kurrâsı": Çeribaşı Mahallesi'nde câmi-i şerîfin altında ve çeşmenin arkasında kâ'in vâsi' bir hücre-i sengîndir. Penceresi çeşmenin mevki'inde olduğu hâlde 1281'de Amasya mutasarrıfı meşhûr "Ziyâ Paşa" önünde bulunan yolu tesviye etdirdiği esnâda çeşmeyi bu pencerenin önüne getirmiş ve pencereyi sedd edib dârü'l-kurrâyı ta'tîl etmişdir. Câmi-i şerîf binâ olunurken inşâ edilmiş olup vâlidemin ceddi şeyhü'l-kurrâ "el-Hâc Halîl Efendi" bu dârü'l-kurrâ şeyhi olmuşdur.

2- "Sultân Bâyezîd Dârü'l-Kurrâsı": Sultân-ı müşârün-ileyh tarafından **[266]** imâretin ekmekhânesi şimâlinde ve tâbhânenin garb tarafında hattât odası sırasında binâ buyurulmuşdur. 891'de hıtâm bulan dârü'l-kurrâ, Amasya'da meşhûr olup pek çok ehl-i Kur'ân yetişdirmiş ve 1264'de metrûk bir hâlde kalıp 1296'da debboy me'mûrlarına mesken olmuşdur.

3- "Sultân Hâtun Dârü'l-Kurrâsı": Acem Ali Mahallesi'nde Bâlî Bey Câmi-i şerîfi kurbunda olduğu elde edilen vesâ'ik-i atîkadan anlaşılmakda ise de şimdi mevcûd olmadığından yeri ta'yîn olunamadı. 911'de evkâfı tanzîm edildiğine nazaran bu târîhde "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerinin ilk halîlesi ve Amasya ümerâsından "Emîr Bey"in kerîmesi "Hâtun Sultân" tarafından binâ edilmişdir. Mu'ahharan cüzhânlığa tahavvül ederek "Kürd Hâfız Oğulları"na ve ba'dehû tevliyetle beraber "Hacı Bey Oğulları"na tevcîh olunmuşdur.

4- "Şeyh Mehmed Ağa Dârü'l-Kurrâsı": Mehmed Paşa Câmi-i şerîfi'nin cenûb tarafında Mustafa Bey Hamâmı'nın arka tarafında sokak içinde olup 1073'de a'yândan "Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa" tarafından binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. "Yâkûtiye Mescid-i Şerîfi" sırasında olan on dükkân ve karşısında binâ eylediği cesîm bir değirmen bu dârü'l-kurrânın evkâfından idi. Meşhûr şeyhü'l-kurrâ **[267]** "Hasan Efendi" ve ba'dehû "Ehlullâh Efendi" bu dârü'l-kurrâ şeyhi olmuşlardır.

5- "Abdullah Paşa Dârü'l-Kurrâsı": Sofîler Mahallesi'nde "Abdullah Paşa Câmi-i şerîfi" şarkında olup mahdûmu defterdâr "Abdülkerîm Bey" tarafından 911'de ilâve ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Önünde bahçesi ve şimâlinde çeşmesi ve sâ'ir tetimmesi vardır. Meşâhîr-i kurrâdan Giridli şeyhü'l-kurrâ "el-Hâc Hâfız Mehmed Efendi" ve şeyhü'l-kurrâ "Yûsuf Efendi" bu dârü'l-kurrâ şeyhi olmuşlardır.

6- "Ali Çelebi Dârü'l-Kurrâsı": İçeri Şehir'de Kurşunlu Mahallesi'nde câmi-i şerîfin garb tarafında olduğu anlaşılmakda ise de şimdi yeri gâ'ib olmuşdur. Esbak Amasya müftüsü "Mü'eyyedzâde Ali Çelebi" tarafından 884'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Mu'ahharan harâb ve ma'dûm olduğu cihetle cüzhânlığa tahavvül ederek birkaç meşâhîre tevcîh olunmuşdur.

7- "Mahmûd Çelebi Dârü'l-Kurrâsı": İçeri Şehir'de Karatay Mahallesi'nde Mahmûd Çelebi Tekkesi ittisâlinde olup mûmâ-ileyh "İmâdzâde Bedreddîn Mahmûd Çelebi" tarafından 807'de binâ edilmişdir. Meşâhîr-i kurrâdan şeyhü'l-kurrâ "Şeyh Cû'îli eş-Şeyh İbrâhim Efendi" bu dârü'l-kurrâ şeyhi idi.

8- "Nûh Bey Dârü'l-Kurrâsı": Yâkûtiye Mahallesi'nde Tımârhâne'nin sağ tarafında ve -Zâviye-i Yâkûtiye ittisâlinde olduğu evrâk-ı atîkadan **[268]** anlaşılmakdadır. Meşhûr Karaman defterdârı "Amasyalı Hacı Beyzâde Nûh Bey" tarafından 927'de binâ edilmiş idi. Fakat 1059'da yandığından bir daha i'âdesi mümkün olamamış ve evkâfı zâyi' olmuşdur. Meşhûr şeyhü'l-kurrâ "Hâfız Mehmed Efendi" bu dârü'l-kurrâ şeyhi idi.

Şu sekiz aded dârü'l-kurrânın Amasya'da yetişdirdiği ehl-i Kur'ân kadîmen meşhûr ve pek çok idi. Mekteb-i Sıbyân dahi her sene pek çok hâfız-ı Kur'ân yetişdirmekde olduğundan Amasyalılar'ın ricâlinden hemen üçde biri hâfız-ı Kur'ân olarak tanınmış idi. Bunların içinde "Şeyh Yahyâ Efendi" kerîmesi "Fâtıma Molla" gibi asrının kurrâsına fâ'ik, ehl-i Kur'ân kadınlar dahi bulunmakda idi. Şimdi bunların hepsi de bir hayâl-i zâ'il gibi olmuşdur.

Vesâ'ik-i atîkadan anlaşıldığı üzere Amasya'da bundan yüz sene evvelki zamâna kadar yüz otuz kadar "Mekteb-i Sıbyân" olup her birinin idâresi için erbâb-ı himmet tarafından nukûd, akârât, emlâk vakf ve teberru' edilerek mütevellîleri tarafından mükemmelen idâre edilmekde

idi. İdâre edecek vakfı olmayan mektebler dahi o asrın - şimdi türedi, mütegallib, cebbâr diye beğenmediğimiz - a'yânı, okur-yazar ağaları, beyleri tarafından idâre edilmekde idi.

Bu kadar mekâtib-i sıbyândan çıkan efendilerin lâ-ekall dörtde biri **[269]** Amasya medreselerine duhûl ederek ikmâl-i tahsîl etmekde idi. Binâ'en-aleyh şu mektebler, dârü'l-kurrâlar, ibtidâ'î ve i'dâdî hükmünde olup medâris-i ilmiye dahi mekâtib-i âliye sırasında idi. Amasya'da tahsîl edilen ulûm-ı âliye üç kısım i'tibâr edilip bir kısmı tefsîr, hadîs, usûl, fıkıh, kelâm gibi ulûm-ı şer'iyyeden ve bir kısmı dahi hikmet, mantık, tıb, hendese, hesâb gibi ulûm-ı akliyyeden ve kısm-ı diğeri de ma'ânî, beyân, lugat, nahv, sarf, târîh, muhâzara, şiir gibi fünûn-ı edebiyyeden ibâret idi.

Lugat, ancak Arabî ve Fârisî lisânlarına münhasır olup hesâb, hendese, târîh dahi mukaddemlerinde pek ziyâde i'tinâ edilmiş olduğu hâlde mu'ahharan ibtidâ'î bir hâlde kalmış ve târîh ise edvâr-ı İslâmiyyeyi münhasır gibi olmuş idi. Binâ'en-aleyh en ziyâde i'tinâ ile tahsîl edilen ulûm-ı şer'iyye olduğundan Amasya'da bu kısm-ı şer'î ile kısm-ı sâlisin fünûn-ı Arabiyyesi pek ziyâde terakkî etmiş idi. Kısm-ı sânî ricâli diğer bilâda nisbetle Amasya'da nâdir değil idi.

Fakat bu kısm-ı şer'î içinde "İlm-i Hadîs", bir usûl-i mahsûsa üzere turuk ve esânîde, terâcim-i ricâle ve tenkîd-i ahvâl-i ruvâta müstenid bir ilm-i vâsi' olduğundan bu ilmi, eslâf-ı kirâm ulûm-ı sâ'ireden tefrîk ederek tahsîline mahsûs birer medrese binâ ve "Dârü'l-Hadîs" nâmıyla tesmiye etmişlerdir. Amasya'da dört tâne **[270]** "Dârü'l-Hadîs" olup bunlar, "Dârü'l-Hadîs-i Abdullah Paşa", "Dârü'l-Hadîs-i Osmân Çelebi", "Dârü'l-Hadîs-i İbrâhim Efendi", "Dârü'l-Hadîs-i Osmân Bey" nâmıyla meşhûr olarak medâris-i ilmiyye sırasında zikr olunacakdır. Bu Dârü'l-Hadîslere ilm-i hadîsde ihtisâsı olan ulemâ müderris olarak "Sahîh-i Buhârî", "Sahîh-i Müslim" gibi ilm-i hadîse mahsûs kitâblar tedrîs ve bir hadîsin sıdk ve kizbini anlamak için tedvîn olunan kitâblar, yanî "Usûl-i Hadîs", "Tabakât-ı Ruvât", "Terâcim-i Ricâl" gibi fünûna mahsûs müdevvenât-ı ehl-i hadîs ta'lîm olunur idi. Amasya'da bu gibi muhaddisler 1241 târîhine kadar nâdir olmadığı hâlde "Dârü'l-Hadîsler"e birtakım sıbyân ve erbâb-ı hıref ve sanâyi' irsen muhaddis, müderris olduğu cihetle mu'ahharan kesb-i nedret etmişdir.

Diğer ulûm-ı şer'iyye ve fünûn-ı Arabiyye ve edebiyye medreselerde müderrisler, ders-i âm lar tarafından tedrîs ve "Beyzâvî", "Metâli'", "Mevâkıf" yâhud "Makâsıd", "Usûl-i Pezdevî", "Hidâye" ve şurûhu, "Mutavvel", "Mugni'l-Lebîb", "Fenârî", "Câmî", "Şâfiye Şerhi Razî" ve "İzhâr" kitâbları kemâl-i itkân ile kırâ'at ve takrîr ve ekser şurûh ve havâşî talebe-i ulûmun mütâla'a ve mürâca'atlarına terk olunur idi. "Avâmil", "İzhâr", "Şâfiye", "Kâfiye", "Menâr" metinleri her tâlib-i ilm tarafından mutlakâ hıfz ve dâ'imâ ezberden kırâ'at olunur ve temrîn için es'ile-i müşkile îrâd olunarak esnâ-yı dersde talebe-i ulûmun efkâr-ı zâtiyyesi, **[271]** mikdâr-ı zekâsı ve havâşîye mürâca'atı yoklama edilir idi.

Şu ulûmun tahsîli esnâsında terâcim-i ashâb, tabakât-ı ulemâ, ahvâl-i ruvât, siyer-i muhaddisîn, her hâlde sîret-i Nebeviyye'ye âid kitâblar ile edebiyât-ı Arabiyye'ye, tevârîh-i eslâf, husûsiyle târîh-i İslâma dâ'ir mü'ellefâtdan enfa' olanları kırâ'at ve mütâla'a olunarak talebenin ezhânı tevsî' olunur idi. Ba'dehû talebe-i ulûm icâzet aldığı esnâda mükemmel bir âlim olur ve lâ-ekall iki sene müderris-i âlî-himmete mu'îd olarak tedrîs-i ulûma kesb-i isti'dâd ederse esâtize-i zamânın lâ-ekall üçü tarafından tedrîs ve neşr-i ulûma iktidârı tasdîk olundukdan sonra ancak ders-i âm olabilir idi.

Bir mücâz efendi, ibtidâ mu'îd olduğu zamân yevmî beş akçe, mülâzım olduğu zamân on akçe, ders-i âm olduğu zamân yirmi akçe vazîfe alır ve her sene beşer beşer tezyîd olunarak kırk akçeye kadar irtikâ eylediği zamân silsile-i müderrisîne dâhil olur idi. Amasya'da üç cihetden silsile devâm edib altmış akçeye kadar irtikâ eden müderrisîn, ârzû edilirse taşra mevleviyetlerinden biriyle silsile-i ulemâdan çıkar, meslek-i kudâta girer, her ne zamân ârzû ederse tekrâr silsile-i ulemâya çıkdığı râddeden duhûl ederek müderrisliğe ta'yîn olunur idi. Meslek-i ulemâda iki cihet olup, biri tedrîs, diğeri va'z ya'nî kürsî şeyhliği idi. Kürsî şeyhleri dahi ders-i âm olduğu hâlde üç koldan terakkî **[272]** ederek altmışda diğer ulemâ ile birleşir ve

ulemâdan ihtiyâr-ı tekâ'üd edenler bir tekke şeyhliği veyâhud mü'ebbeden bir medrese müderrisliği ile silsile-i ulemâdan çıkar idi. Amasya'da ulemâdan derece-i hamsîn râddesine vâsıl olamayanlar; kazâya ve sittîn râddesine vâsıl olamayanlar; iftâya aslâ intihâb olunamazlar idi. İmâmet, meşâyih-i kurrâdan her hâlde kurrâdan olanlara ve hitâbet dahi erba'în râddesine vâsıl olan ulemâya tevcîh olunmak kânûn-ı kadîm idi. Dersden mücâz olmayan kimselere imâmet ve cüzhânlık ve ders-i âm olmayanlara tedrîs, hitâbet ve meşîhat gibi cihât-ı ilmiyye tevcîhi memnû' idi. Şu usûl-i kadîme, 1100 târîhlerine kadar muhâfaza olunduğu hâlde mu'ahharan cihât-ı ilmiyyenin merbût-ı silsile-i verâset olması şu usûl-i kadîmeyi zîr ü zeber ve ulemâyı da muztarr etmiş ve eski usûl ders ve fikr-i terâkkî yerine merâsim ve âdât kâ'im olmuşdur.

Amasya'da ulûm-ı âliye tedrîs olunan medâris üç râdde üzerine tertîb olunarak biri erba'în, diğeri hamsîn, öbürü sittîn i'tibâr edilmişdir. Erba'în râddesinde olan bir müderris lâ-ekall beş sene tedrîs-i ulûm ederek hamsîne ve ba'dehû yine lâ-ekall beş sene ulûm-ı âliye tedrîs ederek sittîne vâsıl olabilir idi. Bunlar bir silsile-i muntazamaya tâbi' olup müderrisîn arasında tekaddüm ve te'ahhur dahi bu merâtibe tâbi' tutulur idi. **[273]** Binâ'en-aleyh, 1000 târîhine kadar Amasya'da mevcûd olan medâris şu üç taksîm üzere tertîb edilmiş ise de mu'ahharan silsile-i verâset bu tertîbât-ı muntazamayı bozduğundan medrese-i sittîn, medrese-i hamsîn, medrese-i erba'în ta'bîrleri ıstılâh-ı kadîm sırasına girmişdir. İşte bu medâris ile sonradan binâ ve i'mâr edilen bi'l-cümle medâris-i Amasya, hurûf-ı hecâ tertîbi üzere zikr olunur:

1- "Alaca Yahyâ Medresesi": Sarachâne Câmi-i şerîfi'nin şark tarafında Yeşilırmak üzerinde idi. Bu medreseyi ibtidâ Amasya emîri "Şâdgeldi Pâdişâh" 775 hudûdunda binâ ve müderrisliğini ulemâdan "Sadreddîn Artuk et-Türkmânî"ye i'tâ etdiği vesâ'ik-i atîka mütâla'asından anlaşılmışdır. Ba'dehû emîr-i müşârün-ileyhin ahfâdından "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerinin Amasya vâlîliğinde iken lalası bulunan "Alaca Yahyâ Bey" tarafından 875'de müceddeden i'mâr ve evkâfı tanzîm edildiği münâsebetle medrese, bu zâtın şöhret ve ismiyle benâm olmuşdur.

1100 târîhine kadar pek çok fuzalâ bu medreseye müderris ve ba'dehû "Zanalı es-Seyyid Ahmed Efendi" evlâdı vâris olarak ahfâdından "Bakırcızâde es-Seyyid Mustafa Efendi"nin vefâtıyla mahdûmu "Hâfız es-Seyyid Nûreddîn Mehmed Efendi" 1248'de müderris olduysa da meslek-i kazâda bulunup vekâletle idâre-i maslahat eylediğinden **[274]** medrese metrûk bir hâlde kalmış ve 1281'de Amasya mutasarrıfı meşhûr "Ziyâ Paşa" hedm edib yerine mükemmel, âlî bir "Rüşdiye Mektebi" binâ etmiş idi.

Bu mekteb otuz sene efkâr-ı memleketi tenvîre hâdim olup pek çok ezkiyâ yetişdirmiş olduğu hâlde 1311 harîk-i iğtişâşında yanmış ve on beş sene kadar arsa-i hâliye olarak kalmış iken eşrâf-ı memleketden "Topçuzâde el-Hâc Halîl Efendi" ve birâderi "Münîb Bey" 1328'de nukûd-ı vâfire bezl ederek mükemmel bir "Mekteb-i İbtidâ'î" ve câmi-i şerîf tarafına dahi bir "Fetvâhâne-i Âlî" binâ ve eski mekteb-i füyûzâtın nâmını ihyâ etmişlerdir.

2- "Atabeg Medresesi": Sığır Pazarı'nda dere kenârında olup emîr-i meşhûr "Nâsıreddîn Ahmed Atabeg" tarafından binâ ve 727 Rebî'ulevvelinde evkâfı tanzîm edilmişdir. Medresenin şimâl tarafında kâ'in temelden anlaşıldığı üzere gâyet metîn bir medrese-i sengîn iken mükerreren zelâzil-i müdhişeden harâb olmuş ve ba'dehû vâridât-ı vakfiyesiyle i'mâr edilmişdir. Kadîmen cesîm on beş hücreyi, bir dershâneyi, ortasında bahçeyi hâvî bir medrese olduğu hâlde 1294 târîhinden beri arsa-i hâliye şeklini almış ve etrâfı temellük olunarak demirci dükkânları yapılmışdır.

Bu medreseye ibtidâ "Cemâleddîn İbrâhim Aksarâyî" gibi bir **[275]** fâzıl ve ba'dehû 1098 târîhine kadar pek çok fuhûl-i ulemâ, kibâr-ı fuzalâ müderris olmuş idi. Bu târîhde ulemâ-yı sâdâtdan "Zanalı es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi" ve 1140'da vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid Abdullah Efendi" ve 1172'de oğulları ve ba'dehû torunları tedrîse mutasarrıf olup 1245'de şehir kethüdâsı "es-Seyyid Mustafa Efendi bin es-Seyyid Mahmûd bin es-Seyyid

Abdullah"ın vefâtıyla ulemâdan "İskilibli Hüseyin Efendi" ve 1278'de "es-Seyyid Mahmûd bin es-Seyyid Abdullah bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Abdullah"ın fevtiyle ulemâdan "Şehirli Mustafa Efendi" müderris ve pederi "es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Velî bin es-Seyyid Ahmed"in 1266'da fevtiyle "Şehirli Mustafa Efendi"nin 1291'de irtihâlinden mahdûmu "Bakırcızâde es-Seyyid el-Hâc Mehmed Emîn Efendi" ve "İskiliblizâde Hâfız Mehmed Efendi"nin oğulları hisse-i mevrûselerine mutasarrıf olmuşlardır.

3- "Bekir Paşa Medresesi": Köprübaşı Mahallesi'nde Rûm Kilisesi'nin şarkan ittisâlinde köşe başında olup esbak mîrlivâ-yı Mısır Amasyalı "Bekir Beyzâde el-Hâc Osmân Bey" tarafından 1164'de "Dârü'l-Hadîs" olmak üzere binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu medresenin dershânesi, kütübhânesi mükemmel ve kârgîr, gâyet güzel bir medrese olup 1300 hudûduna doğru müşrif-i harâb olmuş iken 1308'de cebhesi hedm edilerek altına dekâkîn, üstüne hucurât binâ edilmek sûretiyle i'mâr olunabilmişdir. **[276]** "Alaca Hamâm" ve iki kapılı hân-ı cesîm bu medresenin vakfıdır. Bânî-i müşârün-ileyhin irtihâlinde mahdûmu "Ebû Bekir Paşa" mütevellî olduğu münâsebetle "Bekir Paşa Medresesi" denmişdir.

Meşâhîr-i fuzalâdan üstâd-ı meşhûr "Laz İbrâhim Efendi" ve 1179'da "Següköylüzâde el-Hâc Mehmed Kâşif Efendi" ve ba'dehû dâmâdı "Emîr İmâmzâde es-Seyyid el-Hâc Ebû Bekir Efendi" ve ba'dehû mahdûmu "es-Seyyid Sa'dullâh Efendi" ve ba'dehû "Çerkeşli Mehmed Efendi" ve 1233'de "Nâbî Efendi" yeğeni "Türkmenzâde el-Hâc Ebû Bekir Efendi" ve ba'dehû mahdûmları "el-Hâc Ali Râşid, Ahmed Rüşdî" Efendiler müderris ve 1293'de "Ahmed Efendi"nin fevtiyle oğlu "Hâfız Rahmî Efendi" ve 1301'de "Hacı Ali Efendi"nin fevtiyle oğulları hisse-i tedrîse bir müddet mutasarrıf olmuşlar ise de 1305'de cümlesi de ref' edilip fuzalâdan "Mecdîzâde Hâfız Abdurrahmân Kâmil Efendi" bi-hakkın müderris olmuşdur.

4- "Benderli Medresesi": Kocacık Mahallesi'nde İğnecizâde Türbesi arkasında sokak içinde olup 1228'de Amasya a'yân-ı tüccârından "Benderli el-Hâc Hâfız Feyzullâh Ağa" tarafından 1228'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu medrese ahşâb olup dershânesi, bahçesi, suyu var idi. 1300 sâline doğru müşrif-i harâb olmuş iken 1311 harîk-i iğtişâşında yandığından a'yândan "Şeyh Ahmedzâde el-Hâc Ahmed **[277]** Efendi" 1316'da vefât ederken sülüs-i mâlından bu medresenin müceddeden binâsını vasiyyet etmekle dâmâdı "Hacı Müsevvidzâde el-Hâc Hâfız Mehmed Tevfîk Efendi" 1318'de müceddeden binâ ve eski imâretini ihyâ etmişdir.

Bu medresenin ilk inşâsında "Benderli Hâfız Mehmed Efendi" ve 1247'de muhaddis-i meşhûr "Zileli el-Hâc Ali Şükrî Efendi" ve ba'dehû ulemâdan "Cırıkçızâde Hâfız Ahmed Efendi" ve ba'dehû "Taşâbâdî el-Hâc Ahmed Efendi" ve ba'dehû mahdûmu ulemâdan "Mehmed Ârif Efendi" 1327'de vefâtına kadar müderris olmuşlar idi.

5- "Burma Minâre Medresesi": Câmi-i şerîfin şark tarafında kâ'in çeşmenin ittisâlindedir. Burası kadîmen mahkeme yeri iken 1115'de mahkeme, İğnecizâde Türbesi ittisâlinde mahkeme ittihâz olunan hâneye nakl olundukda esbak ser-mi'mâr-ı dergâh-ı âlî "Amasyalı Hüseyin Beyzâde el-Hâc Hâfız Hasan Efendi" iştirâ ve bir mekteb-i sıbyân binâ etdirmiş ve 1117'de "Bakkâllar İçi"nde birkaç dükkân vakf ve icârâtını bu mektebin mu'allim ve bevvâbına ve i'mârına tahsîs etmiş idi. Ba'dehû müşrif-i harâb, evkâfı da zâyi' olmuş bir hâlde iken ulemâdan "Muharrem Efendi" mekteb mu'allimi olduğu cihetle "Heniske" eşrâfından "Hatîbzâde el-Hâc Mehmed Emîn Efendi" 1327'de mükemmel bir medrese binâ ve müderrisliğini "Muharrem Efendi" **[278]** der-uhde etmişdir. Önünde bulunan kârgîr çeşmeyi esbak Amasya nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı "es-Seyyid Ahmed Efendi" 1081'de binâ ve "Alevî Karyesi"nde mutasarrıf olduğu mezra'ayı vakf ve buraya tahsîs eylemiş idi.

6- "Büyük Ağa Medresesi": Şamlılar Mahallesi'nde Bahçeler İçi demekle meşhûr bâğların başında yol üzerinde olup Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî hazretlerinin Amasya'da kapı ağası bulunan "Hüseyin Ağa" tarafından 894'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Medrese-i mezbûre gâyet metîn, her tarafı sengîn olup hucurâtı vâsi', dershânesi mükemmel idi. El-yevm

harâb bir hâlde herkesi müte'essir etmekdedir. Şu ibâre-i mahkûka müşârün-ileyh "Hüseyin Ağa"nın âsâr-ı hayriyyesinden olduğunu i'lân eder. Buna "Medrese-i Hüseyniyye" de deniyor.

قد بنى هذا البناء صاحب الخيرات بانى مبانى المبرات حسين أغا بن عبد المعين الشهيربقپوأغاسى فى العتبة العلية
لسلطان البرين وخاقان البحرين
السلطان بن السلطان السلطان بايزيد بن محمد خان خلد الله سبحانه ملكه
وسلطانه فى أيام دولته من قراضة جوده وإحسانه تغمده الله تعالى بغفرانه
فى تاريخ سنة أربع وتسعين وثمانمأة[182]

Şu ibâre "Hüseyin Ağa"nın binâ ve vakf etdiği bedestânın üzerinde dahi görülmekde olup yalnız târîhi "Sene semânin ve semânîne ve semâni mi'etin" mahkûkdur. Bu medrese-i âliyenin evkâfı vâsi' ve mebzûl olup biri de Amasya'da meşhûr "Bedestân"dır. Bu bedestân serâpâ vakf-ı **[279]** sahîh olduğu hâlde mu'ahharan ba'zı dükkânları temellük edilmişdir. Orta bedestân dahi on sene müddetle "Abranusyan Birâderler"e ancak i'mârı mülâhaza olunarak îcâr edildiği hâlde yirmi seneye karîb bir müddet zarfında vakfa teslîm edilmediği şâyân-ı tedkîk bir keyfiyet olsa gerek.

Bu medrese-i âliye tertîb-i medâris i'tibâriyle sittîn derecesinde olup Amasya'da birinci sınıfdan ma'dûd olduğundan pek çok fuzalâ-yı Rûm bu medrese müderrisliği ile benâm olmuşdur. İbtidâ "Koca Emîr es-Seyyid İbrâhim Efendi", ba'dehû 911'de "Taşköprülü Musliheddîn Efendi" müderris olup 918'de İstanbul'a tahvîl-i me'mûriyet etmekle Amasya fuzalâsına tevcîh buyurulmuş ve fâzıl-ı meşhûr "Kayyımzâde el-Hâc İsmâ'îl Efendi" bu medrese müderrisi olduğu hâlde 1141'de vefât etmekle "Ayıntâbî el-Hâc Kara Osmân Efendi", 1151'de fevtiyle "Hâfız Mehmed Efendi" ve 1168'de İbatsalı fâzıl-ı meşhûr "es-Seyyid Abdullah Efendi" ve 1179'da "Halîl Efendi" ve ba'dehû "es-Seyyid Mustafa Efendi", ba'dehû mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Emîn Efendi" ve 1193'de meşâhîr-i fuzalâdan "Şeyhzâde Abdullah Vecîh Efendi" ve 1218 'de fevtiyle mahdûmları "es-Seyyid Mehmed Şerîf, Abdurrahmân, Ahmed Rüşdî" Efendiler ve ba'dehû müstakillen "es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Rüşdî Efendi" ve ba'dehû mahdûmları "el-Hâc Hâfız Ali, İsmâ'îl" **[280]** Efendiler müderris ve 1312'de "Hacı Hâfız Ali Efendizâde el-Hâc Ali Efendi" cihet-i tedrîse mutasarrıf olmuşdur.

7- "Tekke Medresesi": Pîr ilyâs Mezârlığı'nın şimâlinde Çevikçe Tekkesi yerinde olup tekkeler bahsinde zikr edildiği üzere ibtidâ tekke olarak binâ edilmiş ve ulemâdan "Akşehirli İsmâ'îl Efendi" tekke şeyhi olduğu esnâda dershâne şeklini iktisâb etmiş olmakla 1248 sâlinden i'tibâren medrese ittihâz edilmiş ve "Tekke Medresesi" denmişdir. Bu "İsmâ'îl Efendi"den sonra da ders-i âm -ı meşhûr "Uzun Osmân Efendi" bu medresenin müderrisi olarak vefâtında bir müddet metrûk olduysa da mu'ahharan ta'mîr olunup "Osmân Efendi"nin hafîdi müderris bulunmakdadır.

8- "Çöplüce Medresesi": Yakût Paşa Zâviyesi'nin arkasında Mekteb-i İbtidâ'î ittisâlinde ve Bîmârhâne önünde olup 1234 (1818)'de enderûn-ı hümâyûn ricâlinden "Amasyalı Aşçızâde el-Hâc Mehmed Ağa" binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Bu medrese ahşâbdan binâ edilmiş ufak, latîf olup bânî-i mûmâ-ileyhin ammizâdesi "Çöplüce" demekle ma'rûf "el-Hâc Mustafa Ağa" mütevellî olduğu münâsebetle "Çöplüce Medresesi" denmişdir. "Aşağı Pazar"da altı dükkân akârât-ı mevkûfesi var idi.

Meşâhîr-i fuzalâdan "Hacı Ahmed Efendizâde es-Seyyid Mustafa Efendi", ba'dehû dâmâdı "Karagözzâde Küçük Mustafa Efendi", **[281]** ba'dehû bunun dâmâdı "Ali Kayazâde el-Hâc Ahmed Sıdkî Efendi" bi-hakkın müderris olarak müftî-i mûmâ-ileyhin 1291'de vefâtıyla mahdûmu "Ahmed Efendi" cihet-i tedrîse mutasarrıf olmuş idi.

9- "Hacı Hamza Efendi Medresesi": Bâyezîd Paşa Mahallesi'nde "Karabâğî eş-Şeyh el-Hâc Hacı Hamza Efendi" hazretlerinin câmi-i şerîfi garbında olup hitâmında 1312'de binâ

[182] Bu binâyı hayır hasenât sahibi ve hayır müesselerinin bânisi, Sultan Bâyezid Han'ın sarayında Kapuağası diye bilinen Hüseyin Ağa b. Abdülmuîn, sultanın bağış ve ihsanı ile -ki Allah kendisini mağfiretiyle kuşatsın- 894 yılında inşâ etmiştir. (Ed.)

edilmişdir. Ahşab bir medrese olup meşâhîr-i fuzalâdan "Mîr Hasan Efendi" ilk müderris olduğu hâlde 1326'da vefât eylediğini müte'âkib mahdûmu "Mehmed Sa'îd Efendi" müderris olmuşdur.

10- "Hüsâmiye Medresesi": Kuba'nın cenûb tarafında kâ'in câmi-i şerîfin kıble tarafında yol üzerinde idi. "Kubalızâde eş-Şeyh Hüsâmeddîn Hüseyin el-Halvetî" hazretleri 857'de medrese olmak üzere binâ ve evkâfını tanzîm etmiş ve meşâhîr-i ulemâdan pek çok zevât müderris olmuşdur. Hüsâmiye müderrisliği 960 târîhine kadar gâyet muhterem ve sittîn râddesinde idi. 1011 harîkında zâyi' olduğundan evlâdından nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı "es-Seyyid Ahmed Efendi" tekke olmak üzere tecdîd eylediyse de 1099 harîkında yandığından 1125 hudûdunda ders-i âm -ı meşhûr "Kubalı Hâfız Ali Efendi" tekrâr dershâne olmak üzere ihyâ etmiş ve 1241 târîhinden beri harâb olup bahçe hâlini almış ve şimdiye kadar bahçe olarak kalmışdır. **[282]**

11- "Hızır Paşa Medresesi":Ok Meydânı'nda Hızır Paşa Mahallesi'nde bir dâ'ire-i mahsûsa içindedir. Câmi-i şerîfin şark ve şimâl tarafını muhît olup 870'de ümerâ-yı Osmâniye'den "Atâ Beyzâde Hızır Paşa" tarafından binâ edilmişdir. Medrese-i mezbûre kârgîr ve hucurâtı ufak ve avlusu latîf olup her odanın önünde yaz günlerine mahsûs bir çıkarması vardır.

Bu medreseye kadîmen kibâr-ı ulemâ müderris olarak tevcîhâtı silsileye tâbi' olduğu cihetle müderrislerini ta'dâd etmek burada mûcib-i külfetdir. Yalnız 1098 târîhinde silsile-i müderrisînde bir tahavvül görüldüğüne binâ'en fuzalâdan "Ma'kûlzâde el-Hâc İbrâhim Efendi", ba'dehû "Abdullah Efendi" ve 1115'de "Hâfız Hasan Efendi" müderris olarak usûl-i kadîme terk edilmişdir.

1121 Zilhiccesinin yirmi üçünde müderris-i mûmâ-ileyhin vefâtıyla "Hâfız Ahmed Efendi" ve 1123'de kasr-ı yediyle "Molla Mustafa" ve 1124'de kasr-ı yediyle "Molla İbrâhim" ve 1141'de vefâtıyla "Molla Sâlih" ve 1153'de vefâtıyla "Molla Mustafa" ve 1155'de fevtiyle "Hâfız Ahmed" Efendiler nısfına mutasarrıf ve 1157'de nısfına fuzalâdan "es-Seyyid Veliyyeddîn Efendi" ve nısf-ı diğerine ulemâdan "Hâfız Mehmed Efendi" müderris olmuşlardır.

Ba'dehû "Hâfız Mehmed Efendi"nin 1167'de vefâtıyla ulemâdan "es-Seyyid el-Hâc Mehmed Efendi" ve bunun da 1169'da vefâtıyla ulemâdan "Köprülü **[283]** Mehmed Efendi" ve ba'dehû kasr-ı yediyle fuzalâdan "es-Seyyid Abdullah Efendi" ve "es-Seyyid Velî Efendi"nin fevtiyle "Zanalızâde es-Seyyid Abdullah Efendi" ve 1173'de fevtiyle fâzıl-ı mûmâ-ileyh "es-Seyyid Abdullah Efendi" ve 1183'de vefâtıyla nısfına mahdûmu "es-Seyyid Sa'îd Efendi" ve nısf-ı diğerine de "Ürgübî el-Hâc Ahmed Efendi" müderris olmuşdur.

"Ürgübî el-Hâc Ahmed Efendi"nin vefâtıyla mahdûmları "es-Seyyid Mehmed Kâşif, Ahmed Necîb" Efendiler ve "es-Seyyid Mehmed Sa'îd Efendi"nin yerine ulemâdan "Canikli el-Hâc Mehmed Efendi" ve müftî-i esbak "Ürgübîzâde el-Hâc Ahmed Necîb Efendi"nin vefâtıyla mahdûmu "Hâfız Ahmed Efendi" ve bunun da vefâtıyla mahdûmu "Hâfız Mustafa Efendi" ve "Canikli el-Hâc Mehmed Efendi"nin vefâtıyla mahdûmları "es-Seyyid Ahmed, Mehmed Hilmî" Efendiler ve müftî-i esbak "es-Seyyid el-Hâc Mehmed Hilmî Efendi"nin vefâtıyla mahdûmları "es-Seyyid Abdullah, Ahmed" Efendiler müderris ve "es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi"nin 1318'de vefâtıyla oğulları hisse-i tedrîse mutasarrıf olmuşlardır.

12- "Halifet Medresesi": Şâmîce Mahallesi'nde Halifet Gâzi Türbesi'nin ittisâl-i garbîsinde olup Amasya'da ikinci olarak binâ edilen medrese-i âliye budur. Ümerâ-yı Selçûkiyye'den "Mübârizeddîn Halîfe Alp" tarafından 622 târîhinde binâ edildiği vakfiyesinde **[284]** mukayyed ve 632'de binâ edildiği kapısı bâlâsında mahkûkdur. Kapısı bâlâsında hakk edilmiş olan ibâre şudur:

أمر بعمارة هذه المدرسة المباركة الأميرالكبيرالمجاهد مبارز الدولة والدين خليفة بن تولى فى تاريخ سنة اثنتين وثلثين وستماة[183]

Şu ibâre kemâl-i su'ûbetle okunmakda olup âdî ve girift yazı ile yazılmışdır.

Fakat vakfiyesinde emîr-i müşârün-ileyh Amasya vâlîsi iken 622 târîhinde binâ edildiği mezkûr olan bu medrese, şu târîh-i mahkûka nazaran 632 'de binâ edildiği anlaşılmakda ise de târîhin ve bulunan vesâ'ik-i şer'iyyenin delâleti ve "Dugrâkiyye Medresesi"nin kapısı bâlâsında mahkûk olan kaydın sarâhati üzere emîr-i müşârün-ileyh "Halîfe Alp" 632 'de Amasya vâlîsi olmayıp Gürcistân ser'askeri idi. Bu târîhde Amasya vâlîsi "Emîr Nûreddîn Tugrak" olup kadı dahi "Bedreddîn İbrâhim bin Halîl el-Kımârî" ve 622'de Amasya vâlîsi "Emîr Mübârizeddîn Halîfe" ve kadısı da "Takiyyeddîn Osmân bin Alî" idi. Vakfiyesi, bu kadı "Takiyyeddîn Osmân" tarafından tanzîm edildiği imzâsından ma'lûm olmakla şu taşın oraya medresenin binâsından on sene sonra konduğu anlaşılmakdadır. Bu medrese vaktiyle sengîn ve kârgîr olarak yapılmış olduğunu cebhesi ve şimâl tarafında kâ'in temeli anlatmakdadır. Mu'ahharan zelâzil ve recefâtın kesreti harâb edib **[285]** mütevellîleri mükerreren ta'mîr ederek hüsn-i muhâfaza etmişlerdir. 1011 harîkında ve ba'dehû 1057 zelzelesinde pek fenâ bir sûretde musâb olduğundan müderris "Hasan Efendi" ma'rifetiyle ahşâbdan binâ edilmiş ve yine mükerreren muhtâc-ı ta'mîr olmakla i'mâr edilmiş ve en sonra esbak Amasya müftüsü "Gürcü el-Hâc Osmân Hilmî Efendi" 1305'de tecdîd etmişdir.

Bu medreseye ilk müderris olan kadı-yı şehîd "Bedreddîn İbrâhim el-Kımârî"dir. Ba'dehû "Celâleddîn Abdulvehhab bin Yûsuf et-Tebrîzi", ba'dehû 647'de "Sadreddîn Mehmed bin Hızır et-Türkmânî", ba'dehû "Necîbeddîn Mûsâ el-Halâtî", ba'dehû 698'de "el-Hâc Mecdeddîn Îsâ es-Sulgârî", ba'dehû "Mecdeddîn Ömer bin el-Hakkârî", ba'dehû "Şemseddîn Mahmûd en-Nahcıvânî", ba'dehû 768'de müfti's-sekaleyn "Nizâmeddîn Abdülmelik", ba'dehû "Fahreddîn Osmân et-Türkmânî", ba'dehû "Şihâbeddîn Ahmed er-Rûmî", ba'dehû 805'de "Mecdeddîn Müsâfir bin Artuk" müderris görülmüşdür.

818'de "İzzeddîn Hasan bin Emîr Ali" ve 824'de "Tâceddîn Ebu'l-Mekârim et-Tokâdî" ve ba'dehû "Bedreddîn Mahmûd el-Muslihî" ve ba'dehû "Rükneddîn Abdülkerîm el-Amâsî" bu medrese-i âliyeye müderris olarak iştihâr etmişlerdir. Ba'dehû 1098 târîhine kadar bu üslûb üzere pek çok fuzalâ müderris olup târîh-i mezkûrda **[286]** ulemâdan "eş-Şeyh Mahmûd Efendi" ve 1108'de Behisnî müftî-i sâbık "Hasan Efendi" müderris ve mütevellî olmuşdur.

1134'de tevliyeti mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Efendi"ye kasr-ı yed edib 1150 Muharreminde vefâtıyla kibâr-ı ulemâdan "Hâfız Ahmed Efendi" müderris ve 1169'da mütevellî dahi olmuş ve 1176'da cihet-i tedrîsin nısfını ulemâdan "es-Seyyid Abdullah Efendi"ye ve 1185'de bu da "Mahmûd Efendi"ye kasr-ı yed edib 1210'da fevtiyle müftî-i esbak "Dizdârzâde es-Seyyid el-Hâc Hüseyin Efendi" ve senesinde bu da fevtiyle "es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Efendi" ve 1220'de kasr-ı yediyle mahdûmu "es-Seyyid Lütfullâh Efendi" hisse-i tedrîse mutasarrıf olduysa da 1266'da fevtiyle nısf-ı diğerine müderris olan ulemâdan "Malatyalı Sûfî Mehmed Ârif Efendi" müderris olmuşdur.

"Mûmâ-ileyh Hâfız Ahmed Efendi" tedrîsin nısf-ı diğerini 1189'da büyük oğlu "es-Seyyid Abdullah Efendi"ye tevliyetle beraber kasr-ı yed etmiş olup 1205'de tevliyeti ref'inden "el-Hâc Mahmûd Efendi"ye ve 1214'de fevtinden ders-i âm -ı meşhûr "el-Hâc İbrâhim Efendi"ye ve 1222'de fevtiyle ulemâdan "Taşköprülü Hâfız el-Hâc Abdullah Efendi"ye verilmiş ve 1226'da nısf-ı tedrîsi mahdûmu "Mehmed Ârif Efendi"ye ve tevliyeti de "el-Hâc İsmâ'îl bin Ahmed bin es-Seyyid Mehmed Efendi bin **[287]** el-Hâc Mahmûd Efendi" 1242'de kasr-ı yed ederek mûmâ-ileyh "Taşköprülüzâde Mehmed Ârif Efendi" müderris ve mütevellî olmuşdur.

[183] Bu mübârek medresenin yapımını büyük ve mücâhid emîr, dîn ü devlet adına mücâdele eden Halife b. Tuli 632 yılında emir buyurmuştur. (Ed.)

Mûmâ-ileyh dahi sâlik-i tarîkat olduğundan 1246'da nısf-ı tedrîsi eniştesi "Malatyalı Sûfî Mehmed Ârif Efendi"ye ve tevliyeti de 1248'de "Keklikzâde es-Seyyid el-Hâc Ali Ağa bin Mustafa bin el-Hâc Ali Ağa"ya kasr-ı yed edib "Malatyalı Sûfî Mehmed Efendi" medrese-i mezbûreye müstakillen müderris olmuş ve 1277'de irtihâline binâ'en mahdûmu "Mehmed Hulûsî Efendi" ve bunun vefâtıyla "Gürcü el-Hâc Osmân Hilmî Efendi" ve bunun da vefâtıyla mahdûmu "Mehmed Efendi" müderris olmuşlardır.

13- "Hayriyye Medresesi": Gökmedrese Mahallesi'nde Yörgüç Paşa'nın vakıf hânı civârında yol üzerinde olup esbak Amasya mütesellimi dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından "Türedizâde el-Hâc Ali Ağa" tarafından 1210'da binâ ve Hayriyye nâmıyla tevsîm edilmiş ve "Yukarı Bakacak Medresesi" demekle meşhûr olmuşdur. Bu medrese ahşâb olup cesîm ve ortası iki taraflı bahçedir. Bânî-i mûmâ-ileyh üç dükkânını, iki kahvehânesini, bir bâğını bu medreseye vakf ve tahsîs etdiği hâlde el-yevm medrese mevcûd ve evkâfı mefkûddur.

Bu medreseye ibtidâ "Hasan Efendi" ve 1232'de vefâtıyla ders-i âm -ı meşhûr "Süleyman Efendi" ve 1237'de "Taşköprülü **[288]** Hâfız el-Hâc Abdullah Efendi" ve 1238'de kasr-ı yediyle dâmâdı "Malatyalı Sûfî Mehmed Ârif Efendi" ve 1246'da kasr-ı yedinden birâderi ders-i âm -ı meşhûr "Mahmûd Efendi" müderris ve 1273'de fevtiyle oğulları "Mustafa, İbrâhim, Ahmed" müştereken hisse-i tedrîse tasarruf ve amcaları îfâ-yı vekâlet etmekde iken amcalarının vefâtıyla evkâfı zâyi', medrese mu'attal olduğundan 1296'da "Acaralı Osmân Efendi" fahrî müderris olmuş idi.

14- "Dârü'l-Hadîs Medresesi": Pirinççi Mahallesi'nde dere kenârında "Hacı Hamza Efendi"nin câmii hizâsında olup kudâtdan "Seydî Alizâde el-Hâc Osmân Çelebi" tarafından 933'de dârü'l-hadîs olmak üzere binâ edilmişdir. Bu medrese, bidâyet-i hâlinde ahşâb olarak binâ edilmiş olup 1011 harîkında yanmış olduğundan bânî-i mûmâ-ileyhin hafîdesi "Ayşe Hâtun binti Ahmed Çelebi bin el-Hâc Osmân Çelebi" 1018'de müceddeden binâ ve tevliyeti mahdûmu "Şa'bân Ağa"ya ve evlâdına tahsîs ve emlâkini vakf ederek vakfiyesini de tevsî'an tanzîm etmişdir.

1098 ve ba'dehû 1143 harîklarında mükerreren yanmış ve 1100 ve 1151 senelerinde mükerreren ve müceddeden binâ edilmiş ise de akârât-ı mevkûfesi zâyi' olup "Hakala" nâhiyesinde bulunan mezra'a-i mevkûfesi vech-i ma'âş-ı müderrisîn olmakda idi. El-yevm muhtâc-ı ta'mîr bir hâlde mevcûddur. 1151'de son binâsında ilk **[289]** müderris olan "Ahmed Efendi" 1163'de vefâtıyla "Hâfız Hüseyin Efendi" müderris olduysa da 1168'de fevtiyle "Hüseyin Efendi" ve 1170'de ref'iyle "Hâfız Hüseyin Efendizâde Hâfız Ahmed Efendi" tedrîse mutasarrıf ve 1178'de kasr-ı yedinden ders-i âm-ı meşhûr "Fenârcızâde Evliyâ Halîl Efendi" ve 1201'de kasr-ı yedinden "Soruklu Hâfız Ali Efendi" müderris ve 1204'de ref'iyle "Şîrîn Ali Efendi" tedrîse mutasarrıf olduysa da 1208'de sâniyen "Hâfız Ali Efendi" ve 1221'de vefâtıyla mahdûmu "Hâfız Ahmed Efendi" ve 1227'de ref'iyle "Mehmed Râşid Efendi" ve 1231'de fevtiyle "Hâfız Osmân Fâzıl Efendi" ve 1253'de vefâtıyla ders-i âm -ı meşhûr "İnepazarlı es-Seyyid el-Hâc İsmâ'îl Hakkı Efendi" müderris olarak vefâtında oğulları "Mustafa, Mehmed Nûrî" Efendiler tedrîse müştereken mutasarrıf olmuşlardır.

15- "Dugrâkiye Medresesi": Mehmed Paşa Câmi-i şerîfi'nin şimâl-i garbîsinde yol üzerinde Yeşilırmak kenârında ve "İnekler Türbesi" ittisâlinde olup Amasya vâlîsi "Emîr Nûreddîn Tugrâk" tarafından 631'de mescid-i şerîf olmak üzere binâ edilmiş olduğu kapısı bâlâsında mahkûk olan şu ibâre-i Arabiyye'den anlaşılmakdadır:

أمر بعمارة هذا المسجد المبارك فى أيام الدولة السلطان المعظم شاهنشاه الأعظم مالك رقاب الأمم علاء الدنيا والدين أبوالفتح كيقباد بن كيخسرو برهان أميرالمومنين حاجى طغرق أمير شكار سنة إحدى وثلثين وستماة[184]

[184] Tercümesi yukarda geçmişti. (Ed.)

[290] Ba'dehû "Hızır Paşazâde Mehmed Paşa" bunun kurbunda büyük câmi-i şerîfini binâ eyledikde pek yakın olan bu mescid-i şerîfi 900'de medreseye tahvîl ve "Medrese-i Dugrâkiyye" nâmıyla tevsîm etmiş idi. 1098 târîhine kadar erba'în derecesinde olan ulemâ, medrese-i mezbûreye müderris olduğu hâlde 1099'da yandığından bir müddet arsa-i hâliye olarak kalmış ve 1111'de "Mehmed Paşa" mütevellîsi olan "Tâceddînzâde Ali Bey" tarafından müceddeden binâ ve nukûd ve arâzî vakf ve müderrisliğini ulemâdan "Ömer Efendi"ye i'tâ etmiş ve 1132'de vefâtıyla "Abdurrahmân Efendi" müderris olmuşdur.

Kayden "Dugrâkiye" ve şimdiye kadar elsine-i âmmede "Durâkiye" demekle meşhûr olan bu medresenin müderrisi "Abdurrahîm Efendi"nin kasr-ı yediyle 1136'da ulemâdan "Ali Efendi" ve 1147 evâ'ilinde vefâtıyla ulemâdan "İnallızâde es-Seyyid İbrâhim Efendi" ve 1183'de vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Efendi" ve 1192'de vefâtıyla ulemâdan "Hâfız Mustafa Efendi" müderris ve 1206'da vefâtıyla oğlu "Hâfız Ömer Efendi" ve 1212'de fevtiyle "İbrâhim Şâkir Efendi bin Halîl Efendi" mutasarrıf-ı tedrîs oldular ise de **[291]** 1220'de fevtiyle ulemâdan "el-Hâc Mahmûd Efendi" müderris olmuşdur.

1221'de bunun da kasr-ı yediyle ulemâdan "Ali Efendi" ve 1247'de kasr-ı yediyle mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Efendi" ve 1267'de "es-Seyyid el-Hâc Hâfız Ahmed Efendi" Durâkiye müderrisi olduğu hâlde 1276'da vefât eyledikde oğlu "Hâfız Hasan Efendi" cihet-i tedrîse mutasarrıf olduğu esnâda medrese müşrif-i harâb olup 1296'da ırmağın tuğyânında tamâmiyle harâb ve evkâfı da zâyi' olmuş ve ba'dehû meşâhîr-i ulemâdan "Canikli Mehmed Efendi" 1308'de cem' eylediği i'ânât-ı nakdiye ile müceddeden binâsına himmet ve müderrisliğini fahriyen deruhde ederek ibrâz-ı hamiyyet etmişdir.

16- "Rahmâniye Medresesi": Savakça Mahallesi'nin şark tarafında dağ kenârında yüksek bir mevki'de olup "Abdurrahmân Erzincânî" hazretlerinin türbesi civârında dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından esbak Amasya mütesellimi "Hacı Feyzullâhzâde el-Hâc Abdurrahmân Ağa" tarafından 1206'da binâ edilmişdir. Amasya'da on beş sene kadar tahsîlde bulunan "Canikli Ali Efendi"nin ta'rîfine göre medrese-i mezbûre "Âhûr Önü" nâm mahallin kıble tarafında olup ahşâb olduğundan 1275 hudûduna doğru harâb ve şimdi yeri bile gâ'ib olmuşdur.

17- "Sarachâne Medresesi": Sarachâne Câmi-i şerîfi'nin **[292]** cihet-i garbiyyesinde bir dâ'ire-i mahsûsa olup şose yolu üzerinde Yeşilırmak kenârındadır. Erbâb-ı hayrâtdan ve "Hacıköy" kazâsı eşrâfından "Kızıklızâde el-Hâc Mahmûd Efendi" tarafından 1300'de ahşâb olarak binâ edilmişdir. Meşâyih-i ulemâdan "Gürcü el-Hâc Eyyûb Efendi" bu medreseye ilk müderris olmuş ve Amasya meb'ûs-ı fâzılı "Mehmed Ârif Efendi" hazretleri bu medreseden tefeyyüz etmişdir.

18- "Sultân Bâyezîd Medresesi": Sultân Bâyezîd Câmi-i şerîfi'nin cihet-i garbiyyesinde bir dâ'ire-i mahsûsa olup 891'de "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerinin emriyle binâ ve ikmâl edildiği münâsebetle "Medrese-i Sultâniyye" demekle meşhûr olmuşdur. Bu medrese-i âliyenin şimâle nâzır olan kapısı ve etrâf-ı erba'ası sengîn, hucurâtı vâsi' ve metîn olup cenûbunda kapı hizâsında mükemmel bir dershânesi, ortasında bir şadırvanı, iki tarafında bahçesi, üç tarafında on dört hücresi ve şimâlinde üç aded mülâzım odası vardır.

Bu medrese-i âliyenin müderrisliği Amasya müftülerine meşrût olup 891'de Amasya müftülüğüne nasb olunan esbak şeyhülislâm "Amasyalı Cemâlîzâde Zenbîlî Ali Efendi" ilk müderris olmuş ve 1084 târîhine kadar bu şarta ri'âyet edilebilmiş ise de müftü "el-Hâc Hızır Efendi"nin irtihâlinde fetvâ emîni "Yahyâ Efendi" **[293]** Amasya müftüsü ve "Merzifonî Mustafa Efendizâde Iydî Bayrâm Efendi" Sultâniye müderrisi olarak tefrîk edilmişdir. Fakat 1033 târîhlerinden sonra birkaç def'a daha tefrîk olunmuş idi.

1099 vak'asında Sultâniye müderrisi olan "Iydî Efendi", "Trablusşâm" mollası oldukda "Şeyh Ya'kûbzâde el-Hâc Mustafa Efendi" ve 1107'de isti'fâsıyla fuzalâdan "Dâmâd el-Hâc Osmân Efendi" ve 1113'de kibâr-ı ulemâdan "Çorumlu Ahmed Efendi", ba'dehû "Mütevellîzâde Ahmed Efendi", ba'dehû meşâhîr-i fuzalâdan "Iydî Efendizâde Mustafa Âkif Efendi" müderris ve 1173'de vefâtıyla mahdûmu "İsmâ'îl Efendi" tedrîse mutasarrıf olduysa da

1191'de vefâtıyla fuzalâdan "es-Seyyid Osmân Efendi" ve 1221'de fuzalâdan "Fazlîzâde es-Seyyid Hâfız Ahmed Efendi" müderris ve bunun da bir sene sonra irtihâlinde "Âkifzâde Molla Iydî" tedrîse mutasarrıf olmuşdur.

1233'de pederi "es-Seyyid Abdurrahîm Efendi"nin irtihâline binâ'en ref' olunarak ulemâdan hattât-ı meşhûr "Kâtibzâde es-Seyyid Ahmed Kâmil Efendi" ve 1244'de irtihâliyle mahdûmu ulemâdan "el-Hâc Hâfız Mustafa Rif'at Efendi" Sultâniye müderrisi olmuş ve 1281'de Dersa'âdet'e gidip ikâmet ve 1305'de rıhlet eylediğine binâ'en vekâletinde bulunan ulemâdan "Arapkirli el-Hâc Osmân Efendi" kâ'ideten müderris olmuşdur. **[294]**

19- "Sungurlu Medresesi": Burma Minâre Câmi-i şerîfi'nin garb tarafında kâ'in sokak içinde Pervâne Bey Mahallesi'nde olup 1163'de Sungurlu kazâsı eşrâfından "Sungurzâde el-Hâc Mehmed Ağa" binâ ve müderrisliğini ulemâdan "Çorumlu el-Hâc Kara İsmâ'îl Hâtif Efendi"ye i'tâ etmişdir. Amasya'da, Tokat'da ve Sungurlu kazâsında müsakkafât-ı mevkûfesi var idi. Buna "Medrese-i Sunguriyye" dahi denir.

İlk müderris olan mûmâ-ileyh "Kara Müftü el-Hâc İsmâ'îl Efendi"nin 1198'de vefâtıyla mahdûmu "Hâfız Mehmed Efendi" ve 1230'da fevtiyle diğer mahdûmu esbak Amasya müftüsü "Mustafa Vâzıh Efendi" müderris olmuş ise de 1251'de vefâtıyla mahdûmu "Ni'met Efendi" tedrîse mutasarrıf olarak medrese harâb ve 1304 harîkında tamâmiyle mahv olmuş iken ulemâdan "Yumuk Osmânzâde Hacı Müsevvid Ahmed Şükrî Efendi" yalnız şimâl tarafını binâ ve cenûbunda kendisine bir dershâne ve hücre-i mahsûsa inşâ etmiş ve 1312'de vefâtına binâ'en mahdûmu "el-Hâc Hâfız Mehmed Tevfîk Efendi" makâm-ı pederi işgâl ve tedrîs ile iştigâl etmekde bulunmuşdur.

20- "Sofular Medresesi": Sofular Mahallesi'nde "Abdullah Paşa Câmi-i şerîfi"nin ittisâl-i garbîsinde olup "Dârü'l-Hadîs"in arkasındadır. Bu medresenin şimâlen karşısında bulunan dershânede meşâhîr-i **[295]** fuzalâ-yı asrdan "Köprülü Hacı Hâfız Mustafa Tevfîk Efendi" hazretlerinin talebesine bir mekân-ı tahsîl olmak üzere 1310'da eşrâf-ı memleketden ve fâzıl-ı müşârün-ileyhin muhlislerinden "Cünûnzâde el-Hâc Mustafa Ağa" tarafından binâ edilmişdir. Bu medrese ahşâbdan olup ağa-yı mûmâ-ileyh tarafından idâre edilmekdedir. Bu "Abdullah Paşa Câmi-i şerîfi"nin önü "Dârü'l-Hadîs", sağ tarafı medrese, sol tarafı dahi vaktiyle "Dârü'l-Kurrâ" ve karşısı dershâne-i fuzalâ olduğu münâsebetle gâyet feyznâk bir mahal olduğunu isbât ediyor. Medrese-i mezbûrenin ilk müderrisi müşârün-ileyh "Hacı Hâfız Efendi" hazretleridir.

21- "Torumtay Medresesi": Gök Medrese Mahallesi'nin müntehâ-yı garbîsinde Torumtay Türbesi'nin kıble tarafında kâ'in câmi-i şerîfinin içinde olup 665'de Amasya vâlîsi beylerbeyi "Seyfeddîn Torumtay" tarafından binâ edilmişdir. Bu medrese câmi-i şerîfin büyük kapısının iç tarafında kâ'in boşluğun şimâl ve garb taraflarında görülen ufak ve sengîn hucurât-ı adîdeden ibâretdir. Dershânesi şark tarafında müseddes şeklinde vâsi', üstü açık, manzara-i hâriciyyesi dil-firîb, açık yâkût gibi yeşil taşlar ile müzeyyen olduğu münâsebetle "Gök Medrese" demekle meşhûr olduğu vakfiyesinde münderic ve mahalleye alem-i mahsûs **[296]** olmuşdur. Bu dershâne, mu'ahharan vâkıf-ı müşârün-ileyhin evlâdına türbe-i mahsûsa olarak mevcûddur.

Bu medrese-i âliyeye hakîm-i asr olan "Gıyâseddîn Mahmûd Garmînî" ilk müderris olarak, ba'dehû "Ziyâ'eddîn Îsâ el-Hakkârî", "Şemseddîn Ahmed-i Verdî", "Nasreddîn Mehmed bin Gıyâs-ı Garmînî", "Şemseddîn Mehmed bin el-Hallâtî", "Zeyneddîn Ya'kûb Ez-Ziyârî", "Şerefeddîn Mehmed-i Erzincânî", "Bedreddîn Doğân-ı Türkmânî", "Muhyiddîn Yahyâ" gibi fuzalâ 800 târîhine kadar müderris olmuşlardır.

Beyne'l-ulemâ buna "Medrese-i Seyfiyye" dahi denir. 817'de "Bedreddîn İsrâ'îl-i Rûmî" bu "Seyfiyye müderrisi görülmüş, ba'dehû "Cemâleddîn İshâk", "eş-Şeyh Muhyiddîn Mehmed-i Çorûmî" gibi fuhûl-ı ulemâ müderris olarak tertîb-i medârisde hamsîn i'tibâr edilmiş ve 1027'de buk'a i'tibârıyla "eş-Şeyh Alâ'eddîn Efendi" şeyh olup 1031'de vefâtıyla mahdûmu "eş-Şeyh Ahmed Şemseddîn Efendi" şeyh olduysa da 1032'de şart-ı vâkıf vechile medrese

i'tibâr olunarak ulemâdan "Ahmed Efendi" müderris olmuş ve ba'dehû silsile-i ulemâya tâbi' olarak tevcîhi icrâ edilmiş ve 1098 'de "Hacı Efendizâde el-Hâc Ömer Efendi" müderris olup mükerreren "Hasan Efendi" ile azl ü nasb olunmuşdur.

1115'de "Ömer Efendi" mahlûlundan "Halîl Efendi" 1137'de vefâtıyla meşâhîr-i muhaddisînden "Hıfzîzâde el-Hâc Hâfız Osmân Fâ'ik **[297]** Efendi" ve 1151'de vefâtıyla meşâhîr-i ulemâdan zâhid-i meşhûr "Akdâğî eş-Şeyh Mustafa Efendi" ve 1158'de terk-i tedrîs edib ulemâdan "Abdullah Efendi" ve 1164'de fevtiyle nısfına "Mustafa Efendi" ve nısf-ı diğerine "Kara İbrâhim Efendi" müderris olmuşlardır.

1174'de "Mustafa Efendi"nin vefâtıyla "Karamânî Ahmed Efendi" ve 1176'da kasr-ı yediyle "el-Hâc Osmân Fâ'ik Efendizâde es-Seyyid el-Hâc Abdülganî Efendi", ba'dehû mahdûmu "Molla Osmân" ve ba'dehû bunun mahdûmu "Molla Ali" Efendiler nısf-ı tedrîse mutasarrıf olmuşlar ise de 1237'de kasr-ı yediyle ulemâdan "İnepazarlı Hâfız es-Seyyid Abdullah Şâkir Efendi" ve 1248'de fevtiyle mahdûmu "Abdullah Efendi" ve 1266'da bunun da fevtiyle amcası "İnepazarlı es-Seyyid el-Hâc İsmâ'îl Hakkı Efendi" müderris ve 1273'de vefâtıyla oğulları "Mustafa, Mehmed Nûrî" Efendiler nısf-ı tedrîse mutasarrıf olmuşlardır.

1173'de "Kara İbrâhim Efendi"nin vefâtıyla ulemâdan "es-Seyyid İbrâhim Efendi" ve 1178'de vefâtıyla fuzalâdan "el-Hâc Hüseyin Efendi" ve 1192'de vefâtıyla ulemâdan "el-Hâc Osmân Efendi" ve 1218'de "Taşköprülü Hâfız el-Hâc Abdullah Efendi", ba'dehû mahdûmu "eş-Şeyh Mehmed Ârif Efendi" ve 1281'de vefâtıyla ulemâdan "Hasan Efendi", ba'dehû "Ali Kayazâde Mustafa Efendi" **[298]** müderris olduğu hâlde vefâtıyla oğulları "Mehmed Sa'îd, Hüseyin Kemâlî, Ahmed Niyâzî" Efendiler diğer nısf-ı tedrîse tasarruf etmişlerdir.

22- "Tayyâr Paşa Medresesi": Meydân Köprüsü'nün şimâl-i garbîsinde Ehlî Hâtun Tekkesi yerinde ve türbesi ittisâlinde olup "Canikli Hacı Ali Paşazâde Tayyâr Mahmûd Paşa" tarafından 1218'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu medrese ahşâb olup Yeşilırmak kenârında mükemmel bahçesi vardır. "Meydân Köprü Medresesi" de denir. 1288'de harâb olduğunu gören "Şirvânîzâde Mehmed Rüşdî Paşa" tecdîden ta'mîr etdirmişdir. Bu medreseye ibtidâ fuhûl-i ulemâdan "Payaslı el-Hâc Mehmed Efendi" müderris olup 1225'de vefâtıyla kibâr-ı ulemâdan "es-Seyyid Mehmed Tâhir Efendi" ve 1233'de "es-Seyyid el-Hâc Abdullah Efendi" müderris ve 1242'de fevtiyle oğulları "Mehmed Ârif, Mustafa" Efendiler ile "Fazlîzâde es-Seyyid Abdüsselâm Efendi" müştereken vazîfe-i tedrîse mutasarrıf oldular ise de 1246'da ref'lerinden ulemâdan "Yenicelizâde es-Seyyid Mehmed Efendi" ve 1248'de fevtiyle "es-Seyyid Mustafa Efendi" ve 1257'de fevtiyle kibâr-ı ulemâdan "Hoca Hâfız Mehmed Efendi" müderris ve 1275'de fevtiyle oğulları "Ömer Vehbî, Hasan Sıdkî" Efendiler müştereken vazîfe-i tedrîse mutasarrıf olup evkâfı zâyi' ve medrese de harâb **[299]** olmuş iken 1313'de ders-i âm "Gürcî Mehmed Efendi" tecdîde kıyâm ve fevkalâde ikdâm ederek i'ânât ile itmâm etmiş ve fahrî müderris olmuşdur.

23- "Abdullah Paşa Medresesi": Sofular Mahallesi'nde paşa-yı müşârün-ileyhin câmii avlusunda olup, 890'da "Dârü'l-Hadîs" olmak üzere "Abdullah Paşa" tarafından binâ ve mahdûmu "Abdî Bey" tarafından vakfiyesi 907'de tanzîm edilmişdir. Bu Dârü'l-Hadîs, câmi-i şerîfin iç kapısı önünde kâ'in boşluğun iki tarafında ikişer odadan ibâret olup boşluğun üzeri dahi büyük bir kubbe ile mestûrdur. Bu Dârü'l-Hadîs'in odaları ufak ve dershânesi câmi-i şerîfdir.

"Şermîzâde Takiyyeddîn Osmân Efendi" ve müderris-i meşhûr "Abdî Efendi" gibi fuzalâ bu Dârü'l-Hadîs'e muhaddis olup tertîb-i medârisde hamsîn râddesinde i'tibâr edilmişdir. 1098'de "Mahmûd Efendi" ve 1101'de "Hâfız Ömer Efendi" ve 1124'de vefâtıyla mahdûmu "Hâfız Abdullah Efendi" ve 1136'da ref'iyle ders-i âm -ı meşhûr "Diyârbekirli İsmâ'îl Efendi" ve 1142'de ders-i âm "Ortaköylü es-Seyyid Abdülvehhâb Efendi" ve 1145'de fevtiyle "Osmân Efendi" ve 1147'de "Ahmed Efendi" ve 1169'da vefâtıyla "eş-Şeyh Mustafa Efendi" ve 1177'de şeyhü'l-kurrâ "Hâfız Osmân Efendi" ve 1179'da vefâtıyla "Osmân Efendi" **[300]** ve 1204'de "es-Seyyid Hâfız Osmân Efendi" ve 1228'de "es-Seyyid Mehmed Efendi" müderris ve 1246'da

vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid Ebûbekir Efendi" tedrîse mutasarrıf ve 1290'da fevtiyle "Mar'aşlı İbrâhim Efendi" müderris olmuşlardır.

24- "Osmâniye Medresesi": İçeri Şehir'de "Karatay Mahallesi"nde "Hacı Mahmûd Çelebi Tekkesi" ittisâlinde olup 1149'da Büyük Ağa müderrisi kibâr-ı ulemâdan "Ayıntâbî el-Hâc Kara Osmân Efendi" tarafından binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu zâtın binâ eylediği yalnız dershâne-i kebîr olup ittisâlinde bulunan "Hacı Mahmûd Çelebi Tekkesi"nde birkaç oda ilâve etmiş ve ba'dehû tekke tamâmiyle medrese i'tibâr olunarak "Osmân Efendi Medresesi", "Osmâniye Medresesi" demekle beyne'l-ulemâ ma'rûf ve ba'dehû elsine-i âmmede "Tekke Medresesi" demekle meşhûr olmuşdur. Evkâfı birkaç dükkân ve hâne ve bâğdan ibâret olup şimdi cümlesi zâyi' olmuşdur.

İbtidâ mûmâ-ileyh "Osmân Efendi"nin tilmîzi "Ömer Efendi" ve 1183'de vefâtıyla mahdûmu "Hâfız Mustafa Efendi" ve 1206'da vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid Hâfız Ömer Efendi" ve 1218'de vefâtıyla "es-Seyyid Mustafa Efendi" ve 1247'de vefâtıyla oğlu "es-Seyyid Ahmed Rif'at Efendi" tedrîse mutasarrıf olduğundan bir müddet mu'attal kalmış ve ba'dehû tekke meşîhatinde bulunan müftü "Caniklizâde el-Hâc Mehmed Hilmî Efendi" medreseyi uyandırmışdır. **[301]**

25- "Fâtımiye Medresesi": Gümüşlüzâde Câmi-i şerîfi'nin cenûb-ı şarkî tarafında Gümüşlüoğlu Tekkesi yerinde olup "Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel" hazretlerinin saraylılarından "Amasyalı Fâtıma Hâtun"[185] tarafından 1153'de binâ ve evkâfı 1158'de tanzîm edilmişdir. Bu medrese-i âliye ahşâb olarak binâ edilmiş olup sultân-ı müşârün-ileyhin temlîki üzerine "Sarı Alan" ve "Ortaköy" mâlikânelerini vakf ve evvelkinden on iki bin ve ikinciden sekiz bin kuruş ifrâz ve senevî dört bin kuruş mütevellîye ve beş bin kuruş müderrise ve iki bin kuruş câbîye ve dört bin kuruş medresenin mahrûkât ve tenvîrât ve ta'mîrâtına ve bakiyyesini de Dersa'âdet'de "Atîk Ali Paşa Câmii" imâm ve mü'ezzinlerine tahsîs etmişdir.

"Medrese-i Hâtuniye", "Medrese-i Fâtımiye" ve "Gümüşlü Medresesi" nâmıyla meşhûr olan bu medresenin müderrisliğine ibtidâ bu tekkenin son şeyhi, türbedâr-ı hazret-i pîr olan ulemâdan "eş-Şeyh İsmâ'îl Efendi" ve 1179'da ulemâdan "Ömer Efendi" ve 1192'de "es-Seyyid Ali Efendi" ve 1195'de "es-Seyyid Zeynü'l-Âbidîn Efendi" ve 1212'de "Tavilli el-Hâc Hasan **[302]** Efendi" ve 1214'de "Nîksârlı İsmâ'îl Efendi" ve 1228'de mahdûmu ders-i âm "Ali Efendi" müderris olduysa da bakılamadığından 1280 târîhine doğru medrese harâb olmuşdur.

26- "Feyziye Medresesi": Gök Medrese Mahallesi'nde Yörgüç Paşa'nın vakıf hânı sırasında şose yolu üzerinde ve Hayriye Medresesi'nin mukâbilinde olup esbak Anadolu kazaskeri "Amasyalı İbrâhim Efendi" tarafından oğlu "es-Seyyid Feyzullâh Efendi" nâmına binâ ve 1151'de ikmâl ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu medrese ahşâbdan olup şimâl ve cenûb taraflarında hucurâtı ve garb tarafında dershâneyi hâvî idi. İbtidâ-yı binâsında gâyet mükemmel iken 1207 harîkında yandığından 1208'de "Amasyalı Şerîf Ahmed Efendi" tarafından binâ ve 1209'da ikinci vakfiyesi tertîb edilmiş ve mürûr-ı zamân ile tekrâr müşrif-i harâb olduğunu gören "Şirvânîzâde Mehmed Rüşdî Paşa" 1288'de üçüncü def'a olarak müceddeden binâ etmişdir.

Bu medresenin evkâfı Amasya'da sekiz dükkân ve iki hâne olup altısı "İbrâhim Efendi" ve ikisi de hâne ile beraber "Şerîf Ahmed Efendi" tarafından vakf edilmiş idi. Bunların cümlesi de zâyi' olduğundan medrese harâb olmuşdur. Bu medreseye ibtidâ sadr-ı müşârün-ileyhin akrabâsından "el-Hâc Mahmûd Efendi" ve ba'dehû mahdûmu "Şerîf Ahmed Efendi" ve 1210'da vefâtıyla ulemâdan **[303]** "Hüseyin Efendi" ve 1223'de vefâtıyla "Canikli el-Hâc Mehmed Efendi" ve 1249'da ulemâdan "Mengülcüzâde es-Seyyid Yahyâ Efendi" ve 1265'de vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid İbrâhim Efendi" müderris olmuşlardır.

[185] Meşâhîr-i züamâdan "Amasyalı Hindîzâde el-Hâc Ahmed Ağa"nın zevcesi olduğu münâsebetle tevliyeti bunun evlâd-ı zükûruna tahsîs etmişdir.

27- "Kadı Medresesi": Fethiye Mahallesi'nde câmi-i şerîfin civârında olduğu kayden mazbût ise de şimdi nâ-mevcûd olduğu cihetle yeri ma'lûm olamadı. Bu medresenin etrâf-ı erba'ası kârgîr, hucurâtı ve derûnu ahşâb olduğundan avârız-ı kevniyyeye mukâvemet edemeyerek gâ'ib olmuşdur. Birinci binâsını 900'de Anadolu kazaskeri "Molla Beylikzâde Molla Vildân Mehmed Çelebi" ikmâl ve evkâfını mahdûmu kudâtdan "Abdurrahmân Efendi" 911'de tanzîm etmişdir. Bu mahallede bulunan "Kadı Hamâmı", kadı-yı mûmâ-ileyh tarafından vakf edilmişdir. 945'de evlâdından "Seydî Paşa" tarafından ve 1031'de Sultâniye hatîbi "el-Hâc Mustafa Efendi" taraflarından tecdîden ta'mîr edilmişdir.

Bu medrese, tertîb-i medârisde erba'în râddesinde i'tibâr olunarak "Bâlî Beyzâde Abdurrahmân Çelebi", "Nîksârî Emîr Sinan Efendi", "Senâdî Efendi" gibi ulemâ karn-ı âşirde müderris olmuş ve 1061'de meşâhîr-i ulemâdan "Kara Muhyiddîn Efendi", ba'dehû "Hocazâde Abdurrahmân Efendi" ve 1099'da "Hasan Efendi", ba'dehû "Hacı Efendizâde Ömer Efendi", ba'dehû "Eyrekli **[304]** el-Hâc Hasan Efendi" 1121'de müderris olmuş ve 1149'da irtihâl etmekle ahlâfı tarafından muhâfaza edilemeyip 1163 sâlinden sonra gâ'ib olmuşdur. "Kara Muhyiddîn Efendi" ile "el-Hâc Hasan Efendi" evkâfını tevsî' ve ba'zı müsakkafât-ı vakfiye ilâve etmişler idi. Bunların cümlesi de zâyi' olmuşdur.

28- "Kapancızâde Medresesi": Devehâne Mahallesi'nde Kağnı Pazarı'nın şimâl-i garbîsi nihâyetinde şose yolu üzerinde ve "Sultân Bâyezîd Mektebi"nin hizâsındadır. Hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûndan "Amasyalı Kapancızâde el-Hâc Hüseyin Zekî Efendi" tarafından 1258'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu medrese ahşâbdan olup "el-Hâc Bektaş Ağa"dan iştirâ ve "Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî" hazretlerinin irâdesiyle "Sultân Bâyezîd Odunluğu"ndan istibdâl ve bânî-i mûmâ-ileyh tarafından vakf olunan mekân üzerinde cesîm ve gâyet latîf olarak binâ edilmişdir. Kapısı ibtidâ-yı binâsında şark tarafında olup üzerinde mu'azzam bir dershânesi ve içinde suyu var idi.

Mürûr-ı zamân ile müşrif-i harâb ve nukûd-ı mevkûfesi de zâyi' olduğundan hem medreseyi i'mâr ve hem de tedârük-i akâr etmek mülâhaza olunarak 1308'de şark ve şimâl cihetleri tamâmen hedm edilip altında on dört dükkân ve üstünde hucurât olarak mükemmel bir sûretde yapılmış idi. Fakat 1325'de tamâmen yanıp arsa-i **[305]** mevkûfesiyle beraber öyle bir eser-i âlî bilâ-sebeb şer'î işhâd olunarak mülk-i akâr olmuşdur.

Bu medrese-i âliyeye meşâhîr-i fuzalâdan ibtidâ "İnepazarlı es-Seyyid el-Hâc İsmâ'îl Hakkı Efendi" ve 1273'de vefâtıyla oğulları "Mustafa, Mehmed Nûrî" Efendiler ve bunların vefâtıyla "Mustafa Efendi"nin mahdûmu "Ahmed Efendi" müderris olmuşdur.

29- "Kâşifiye Medresesi": Eski Kethüdâ Mahallesi'nde Çukur Kilise'nin garben ittisâlinde Abdullatîf Efendi Kütübhânesi'nin şarkında vâki' sokağın içindedir. Amasya a'yânından esbak bostancıbaşı "Kalaycı Halîl Ağazâde el-Hâc Ömer Ağa" 1174'de vefât ederken sülüs-i mâlından bir medrese yapılmasını vasiyyet ve meşâhîr-i fuzalâdan "Següköylüzâde el-Hâc Mehmed Kâşif Efendi"yi vasiyy-i muhtâr nasb eylediğinden 1175'de vasiyy-i müşârün-ileyhin himmetiyle medrese binâ ve bakiyye-i sülüs-i mâlından birkaç dükkân iştirâ olunarak vakıf ve "Kâşifiye" nâmıyla tesmiye edilmişdir.

Bu medrese dahi ahşâb olup müşrif-i harâb olduğundan 1244'de "Ak Hasanzâde el-Hâc Hasan Ağa" tarafından tecdîd edilmiş ve ba'dehû yine müşrif-i harâb olup 1304'de vüzerâdan "Şefîk Paşa"nın zevce-i sâlihası "Ayşe Hanım" tarafından müceddeden i'mâr olunmuşdur. Bu medreseye ibtidâ müftî-i şehir "el-Hâc Kâşif Mehmed Efendi"nin akribâsından "Següköylüzâde el-Hâc Hâfız Osmân Efendi" **[306]** 1175'de müderris olup 1191'de vefâtıyla birâderi "Hâfız Mehmed Efendi" ve 1213'de vefâtıyla fukahâdan "Canikli es-Seyyid Hasan Efendi" ve ba'dehû "Saçlı Dâmâdı Mengülcüzâde es-Seyyid Ebûbekir Efendi" ve 1255'de vefâtıyla yeğeni "es-Seyyid Ali Efendi" müderris olmuş idi. 1298'de mekteb-i rüşdî mu'allim-i irfânı ulemâdan "Arhavîli Osmân Remzî Efendi" müderris olarak i'mârına himmet etmişdir.

30- "Küçük Ağa Medresesi": Şamlılar Mahallesi'nde Ayâs Ağa Câmi-i şerîfi'nin önünde bir dâ'ire-i mahsûsa olup câmi-i şerîfin şimâl ve garb taraflarını muhîtdir. "Küçük Kapı

Ağası" demekle meşhûr "Ayâs Ağa" tarafından 900'de binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Gâyet metîn, etrâfı sengîn olan bu medrese-i âliye, tertîb-i medâris sırasında hamsîn râddesinde olarak "Ayâs Ağa Medresesi" ve "Medrese-i Ayâsiye" demekle de meşhûr ve şimdiye kadar ma'mûrdur.

Bu medreseye fuzalâdan ibtidâ "Şamlızâde Tâceddîn İbrâhim Efendi" ve ba'dehû "Emîr Kulu Şemseddîn Ahmed Efendi" ve bunun 918'de İstanbul'a naklinden sonra pek çok ulemâ müderris olarak ihrâz-ı mevleviyet etmişlerdir. 1086'da fuzalâdan "Pîrî Efendizâde Hâfız Hüseyin Efendi" ve aralıkda "Hâfız Ali Efendi" ve 1101'de "Hâfız Hüseyin Efendi"nin mahlûlundan "İbrâhim **[307]** Efendi" ve ba'dehû "Ömer Efendi" ve 1113'de "Ali Efendi" müderris ve mütevellî olduysa da 1114'de "Ali Efendi" tevliyetde kalıp "eş-Şeyh Mehmed Efendi" müderris olmuş ve 1129'da "Abdullah Efendi" ve 1132'de fuzalâdan "Çorumlu Hâfız es-Seyyid Mehmed Efendi" müderris olmuşdur.

1143'de "es-Seyyid el-Hâc Mehmed Efendi"nin vefâtıyla nısfına mahdûmu "es-Seyyid Ahmed Sa'îd Efendi" ve nısf-ı diğerine kibâr-ı ulemâdan "es-Seyyid Ali Efendi" ve 1144'de "es-Seyyid Ahmed Sa'îd Efendi"nin terkiyle "Müftüzâde es-Seyyid Hâfız Ebûbekir Efendi" ve 1145'de bunun da fevtiyle öbür nısfa dahi mûmâ-ileyh "es-Seyyid Ali Efendi" müstakillen müderris olduğu hâlde 1173'de vefâtıyla ulemâdan "Şerîfzâde es-Seyyid el-Hâc Mustafa Efendi" ve 1190'da vefâtıyla nısfına mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Emîn Efendi" ve nısf-ı diğerine "Şeyhzâde es-Seyyid Abdullah Vecîh Efendi" ve 1195'de "es-Seyyid Mehmed Emîn Efendi"nin ref'iyle müşârün-ileyh "es-Seyyid Abdullah Vecîh Efendi" müstakillen müderris oldukda "Büyük Ağa" müderrisliği gibi ayniyle evlâd ve ahfâdı hisse-i tedrîsden müstefîd olmuşlardır.

31- "Mehmed Paşa Medresesi": Mehmed Paşa Câmi-i şerîfi'nin avlusunda bir dâ'ire-i mahsûsa olup şimâl ve şark taraflarını muhîtdir. 900'de "Hızır Paşazâde Mehmed Paşa" tarafından kârgîr ve metîn bir sûretde binâ ve evkâfı tanzîm edilmiş olup hucurâtı **[308]** latîf ve oldukça vâsi'dir. Tertîb-i medârisde sittîn râddesinde olup bu medresenin müderrisliğinden ihrâz-ı mevleviyet eden kibâr-ı ulemâ çokdur.

Bu medreseye meşâhîr-i fuzalâ müderris olarak "Çelebizâde Ömer Efendi"nin 1095'de vefâtıyla mahlûlundan ders-i âm -ı meşhûr "Çorumlu es-Seyyid Hâfız Mehmed Efendi" ve 1143'de vefâtıyla mahdûmunun Hicâz'da bulunmasından istifâde eden "Diyârbekirli İsmâ'îl Efendi" ve 1144'de avdetiyle mahdûmu, fuzalâdan emîr-i müderris "es-Seyyid el-Hâc Ahmed Sa'îd Efendi" ve 1179'da mahdûmu "es-Seyyid Abdurrahîm Efendi" ve 1197'de vefâtıyla mahdûmları "es-Seyyid Mustafa, Hâfız Hasan, Mehmed" Efendiler ve 1209'da bunların ref'iyle Amasya fetvâ emîni "Ömer Efendi" ve 1213'de "Karahisârî Ahmed Efendi" ve ba'dehû "Hâfız Mehmed Efendi" ve ba'dehû ikisinin de ref'iyle 1214 evâ'ilinde sâniyen "Ömer Efendi" müderris ve 1220'de vefâtıyla oğulları "es-Seyyid Ali, Sâbit" ve ba'dehû "Uzun Müftüzâde es-Seyyid Mustafa, Sâlih Efendi"ler mutasarrıf-ı tedrîs oldular ise de 1247'de cümlesi de ref' olunarak kibâr-ı ulemâdan "Mörekli Hasan Efendi" müderris olmuş ve bunun da vefâtıyla oğlu "İsmâ'îl Efendi" mutasarrıf-ı tedrîs ve mahdûmu "Hâfız Ahmed Efendi" kesb-i iktidâr eylediğinden 1318'de müderris olmuşdur.

32- "Mehmed Bey Medresesi": Mehmed Paşa Câmi-i şerîfi'nin garb-ı **[309]** cenûbîsinde yol üzerinde olup vezîr-i müşârün-ileyhin ahfâdından ve meşâhîr-i ashiyâdan "Kurd Beyzâde Mehmed Bey" tarafından 1308'de ahşâb olarak binâ ve altında bulunan dükkânları buraya vakf ve tahsîs etmişdir. Medrese-i mezbûre beş hücre-i latîfeden ibâret olup akrabâsından şeyhü'l-kurrâ "Dîvân Efendisizâde Hâfız Mehmed Nûrî Efendi" ilk müderris olmuşdur.

33- "Mes'ûdiye Medresesi": Amasya'da "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" tarafından binâ edilen "Simre Kasabası" derûnunda yapıldığı "Behcetü't-Tevârîh", "El-Aylemü'z-Zâhir" gibi tevârîhde mezkûr ise de edilen tahrîrât-ı ciddiye netîcesinde Amasya'nın dâhil ve hâricinde kâ'in "Simre" ıtlâk edilen belde-i kadîmelerde bu medreseye delâlet edecek âsâra tesâdüf

edilemedi. "Amasya Simresi"nde ya'nî "Üçler Mahallesi"nin müntehâ-yı şimâlîsinde mezârlık içinde görülen cesîm binâ-yı Selçûkî medrese zann olunursa da "Sultân Mes'ûd"un türbesi olduğu yan sütûnları üzerinde meşhûd olan kitâbe-i mahkûkadan anlaşılır.

34- "Narlı Bahçe Medresesi": Şehzâdegân Türbesi önünde görülen mezârlığın cihet-i garbiyyesinde yol üzerinde idi. On bir hücresi, bir dershânesi, cesîm bir bahçesi olup ahşâb olarak yapılmış ve bahçesi "Narlı Bahçe" demekle meşhûr olmuş bulunduğundan bu medrese ve civârında bulunan mezârlık **[310]** "Narlı Bahçe Medresesi" ve "Narlı Bahçe Mezârlığı" demekle meşhûr olmuşdur. Bu medreseyi 1167'de Amasya a'yânından şehir kethüdâsı "Türedizâde el-Hâc Hâfız Süleyman Ağa" binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Buna "Medrese-i Süleymaniye" dahi denir.

Bu medreseye ibtidâ ulemâdan "Hâfız Abdullah Efendi" ve 1189'da vefâtıyla "Elbistânî İbrâhim Efendi" ve 1200'de "Hâfız Mehmed Efendi" ve 1205'de "Erzincânî Evliyâ İbrâhim Efendi" ve 1211'de "es-Seyyid Hasan Efendi" ve 1227'de "Mecidözülü es-Seyyid Ahmed Efendi" ve ba'dehû "İskilibli Hüseyin Efendi" ve ba'dehû mahdûmu "Hâfız Mehmed Efendi" müderris olduğu esnâda 1281'de Amasya mutasarrıfı "Ziyâ Paşa" şose yolunu tanzîm ederken tam yol üzerine geldiğinden zâten müşrif-i harâb olan bu medreseyi hedm ve tahrîb ederek nısfından ziyâdesini yola ve diğer nısfını dahi müderris olan "Hâfız Mehmed Efendi"ye vermiş ve bu da üzerine bir hâne binâ etmişdir.

35- "Ya'kûb Paşa Medresesi": Pîr İlyâs hazretlerinin civârında bulunan Çilehâne Tekkesi olup müşârün-ileyh "Ya'kûb Paşa" tarafından 815'de Çilehâne ya'nî Halvetî tekkesi olmak üzere binâ edilmişdir.

Bu medrese câmi-i şerîfin yemîn ve yesârında olup odaları ufak ve kârgîrdir. Şark tarafında odaların şimâlinde vâsi' bir şeyh **[311]** odası vardır. Bu odada çilehâne ve bu odanın da şeyh odası olduğu vakfiyesinde mezkûrdur.

Bu tekke 1031 târîhine kadar bir şeyh ile idâre olunup ancak "Ya'kûb Paşa Câmii" vâ'izi "eş-Şeyh Hüsâmeddîn Efendi" ile ulemâdan "eş-Şeyh Abdî Efendi" arasında on sene kadar devâm eden meşîhat nizâ'ını kat' için şeyh odası tekke ve çilehâne dahi medrese i'tibâr edilmiş ve tekke şeyhliği "Hüsâmeddîn Efendi"ye ve "Ya'kûb Paşa" müderrisliği dahi "eş-Şeyh Abdî Efendi"ye verilmişdir.

Ba'dehû tertîb-i medârise idhâl olunarak erba'în râddesinde i'tibâr edilmiş ve ders-i âm olan ulemâya tevcîh olunup 1099'da ulemâdan "İsmâ'îl Efendi" ve 1107'de kasr-ı yediyle mahdûmu "Halîl Efendi" ve 1120'de mahdûmu " Hâfız Mehmed Efendi" ve 1121'de ulemâdan "Ebûbekir Efendi" ve ba'dehû Müftîzâde es-Seyyid Ebûbekir Efendi" 1161'de kasr-ı yediyle fuzalâdan muhaddis-i meşhûr "Uzun Müderris Süleyman Efendi" ve 1193'de vefâtıyla tansîf edilip nısfına mahdûmu "es-Seyyid Mustafa Efendi" ve diğer nısfına dahi fuzalâdan "Gümüşhâneli es-Seyyid Ebûbekir Efendi" ve 1198'de "es-Seyyid Süleyman Efendi" ve 1208'de "Uzun Müderriszâde es-Seyyid Mustafa Efendi"nin vefâtıyla oğulları "es-Seyyid Hâfız Abdullah, Hasan" Efendiler müderris olmuşlardır.

1207'de "es-Seyyid Süleyman Efendi"nin kasr-ı yediyle "Ahmed Efendi **[312]** zâde Mehmed, Ahmed" Efendiler mutasarrıf-ı tedrîs olup 1232'de "es-Seyyid Hâfız Abdullah Efendi"nin vefâtıyla mahdûmu ulemâdan meşhûr "Sarı Müderris es-Seyyid Mustafa Efendi" ve 1262'de "Mehmed ve Ahmed" Efendilerin vefâtında birâderi "es-Seyyid Mehmed Efendi" ile müştereken "Ya'kûb Paşa" müderrisi olmuş ve 1273'de vefâtıyla mahdûmu "es-Seyyid Mehmed Tâhir Efendi" müştereken ve amcası "es-Seyyid Mehmed Efendi"nin 1283'de vefâtıyla müstakillen müderris olduğu hâlde 1291'de vefât etmekle oğulları "Mehmed Sâlim, Hasan Tahsîn, Ahmed Şevkî" Efendiler mutasarrıf-ı tedrîs olmuşlar ise de 1315'de ref' olunarak ulemâdan "Mecdîzâde Hâfız Mustafa Sâdık Efendi" müderris olmuşdur.

36- "Yörgüç Paşa Medresesi": Câmi-i şerîfin içinde ve önünde bulunan birkaç hücre-i sengîn olup paşa-yı müşârün-ileyh tarafından binâ edilmişdir. Bu odalar, aslında medrese olmak üzere binâ edildiği vakfiyesinde mestûr olup sittîn râddesinde mu'teber ve birinci sınıf

medârisden ma'dûd idi. Ba'dehû ulemânın ve talebe-i ulûmun kesretine binâ'en mütevellî "Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey" 1044'de câmi-i şerîfin avlusunda şark tarafında ahşâbdan on iki hücreyi hâvî bir medrese binâ etmiş ve 1271 hudûdunda harâb olup bahçe şeklinde kalmışdır. Dokuzuncu ve onuncu karn-ı hicrî zarfında pek çok efâzıl bu medreseye müderris olarak fuzalâdan, **[313]** kibâr-ı ulemâya tevcîh olunmuş ve 1112'de kibâr-ı ulemâdan "Hıfzîzâde el-Hâc Hâfız Ali Efendi" ve 1136'da fuzalâdan "Kürd Hâfız" demekle meşhûr "el-Hâc Ali Efendi" ve 1148'de mahdûmu kibâr-ı fuzalâdan "el-Hâc Hâfız Abdurrahmân Efendi" ve 1173'de vefâtıyla "Hâfız Osmân Efendi" ve 1192'de "Çorumlu el-Hâc Osmân Muhlis Efendi" ve 1212'de vefâtıyla kibâr-ı ulemâdan "Çayköylü el-Hâc Ahmed Hâkî Efendi", 1221'de vefâtıyla ulemâdan "Ürgübîzâde es-Seyyid Kâşif Mehmed Efendi" ve 1233'de mahdûmu "es-Seyyid Abdürrezzâk Efendi" ve 1258'de vefâtıyla "Hâkî Efendizâde Mehmed, Mustafa" Efendiler müderris olup, 1280'de "Mehmed Efendi"nin ve ba'dehû "el-Hâc Mustafa Efendi"nin vefâtlarıyla evlâdı vazîfe-i tedrîse mutasarrıf ve bunlardan "Kahveci Mehmed Ârif" bulunmakdadır.

Amasya'da talebe-i ulûm ve ma'ârifi infâk, erbâb-ı tedrîs ve ta'lîmi i'âşe ve umûmen Amasya'da bulunan ve hâricden gelen fukarâ ve müsâfirîni hüsn-i idâre ve it'âm etmek için selâtîn, vüzerâ, ümerâ ve a'yân vaktiyle imârethâneler ya'nî misâfirhâneler binâ edib başlıcaları şunlardır:

"Bâyezîd Paşa İmâreti", "Yörgüç Paşa İmâreti", "Sultân Bâyezîd İmâreti", "Mehmed Paşa İmâreti", "Hâtuniye İmâreti"dir. Bu imâretlerin nezdinde ayrıca birer tâbhâne olup şu hâlde Amasya şehrinde beş imârethâne, beş de tâbhâne vardır. Bunlardan mâ-adâ umûmen müsâfirîn **[314]** ve seyyâhîn ve fukarâya güşâde olmak üzere Amasya'da pek çok ziyâfethâneler var idi. Başlıcaları şunlardır:

Mevlevîhâne'de "Pervâne Bey Ziyâfethânesi", "Hacı Mahmûd Çelebi Ziyâfethânesi", "Ya'kûb Paşa Ziyâfethânesi", "Şeyh Cû'î Ziyâfethânesi", "Şeyh Hüsâmeddîn Kubâvî Ziyâfethânesi", "Ehlî Hâtun Ziyâfethânesi", "Hoca Sultân Ziyâfethânesi", "Ahî Darbhâne Ziyâfethânesi", "Hızır Paşa Ziyâfethânesi", "Yâkût Paşa Ziyâfethânesi", "Ahî Sa'deddîn Ziyâfethânesi"dir. Bu on bir ziyafethânenin ta'âmiyyesi mebzûl, tabbâhı ve habbâzı mu'ayyen ve nukabâsı muvazzaf olup bunlardan mâ-adâ husûsî ziyâfethâneler mevcûd idi. Daha bundan kırk sene evveline gelinceye kadar Amasya'da mevcûd olan a'yân ve eşrâfın hâneleri umûmen birer ziyâfethâne hâlinde idi.

Vesâ'ik-i atîka, sicillât-ı şer'iyye, kuyûd-ı resmiye ve mahkûka ve evkâf-ı mevcûde ile sâbit olan şu kadar mebânî-i dîniyye, mü'essesât-ı ilmiyye, me'âsir-i medeniyye ve âsâr-ı İslâmiyye; Amasya'da eslâf-ı kirâmın intişâr-ı ulûma, ta'mîm-i ma'ârife, terfîh-i ihvâna, teshîl-i umûra ne büyük himmetler, ne yolda fedâkârlıklar sarf ve bezl eylediklerinin derecesini ta'yîn ve bi'l-umûm a'yân ve eşrâf âdetâ bütün varlığını millet-i İslâmiyyenin te'âlî-i ikbâline vakf etdiklerini isbât eder.

Şu mü'essesât-ı hayriyyenin târîhlerine dikkat buyurulursa **[315]** Amasya'nın fethinden 800 târîhine kadar tedrîcen tezâyüd eden mebânî-i ilmiyye, 1000 târîhine kadar fevkalâde tezâyüd ve 1115 târîhine kadar tevakkuf ve 1215 târîhine kadar cüz'î tezâyüd etdiği hâlde ba'dehû tenâkus etmiş ve batî sûretde seyr eden tedennî, iktisâb-ı sür'at ederek önüne gelen mebânî-i ilmiyyeyi, mü'essesât-ı hayriyyeyi hedm ve tahrîb eylemiş olduğu anlaşılır.

İşte bu kadar tahrîbâtın önünü almak ve ta'mîm eden cehli ilme tahvîl etmek için ma'ârif-i umûmiyye nezâreti Amasya'da "Alaca Yahyâ Medresesi"ni yıkıp yerine 1281'de cesîm bir "Mekteb-i Rüşdî" binâ etmiş ve koca bir livâ merkezine bir mekteb-i irfânın adem-i kifâyeti ancak 1300 târîhinde takdîr olunarak üç "Mekteb-i İbtidâ'î" daha küşâd olunmuşdur. Fakat 1311 harîkında "Mekteb-i Rüşdî" yandığından 1315'de "Beyler Sarâyı" yerinde bir "Mekteb-i İ'dâdî" ve müte'âkiben "Kürd Mektebi" yerine bir de "İnâs-ı İbtidâ'î Mektebi" küşâd olunarak eski "Mekteb-i Rüşdî"den pek çok istifâde edilmiş ve 1326'da hayât-ı meşrûtiyet kâ'im olduğunu müte'âkib Amasya muhîtinde efkâr-ı umûmiyyenin mazhar olduğu bir tahavvül ânı

üzerine herkesde bir hareket-i mahsûs olmuş ve Amasya a'yânı eski semâhatini yine ibrâz etmeğe başlamışdır.

Binâ'en-aleyh, "Zileli el-Hâc Hasan Efendi", biri "Tatar Mahallesi"nde, diğeri "Sultân Bâyezîd Câmii" avlusunda iki mekteb **[316]** ve "Topçuzâde Halîl Efendi" ve birâderi eski "Mekteb-i Rüşdî" yerine bir mekteb ve "Amasya İttihâd-ı Terakkî Kulübü", "Kazancı Mahallesi"nde "Ravza-i İttihâd" nâmıyla meşhûr bir mekteb ve "Hatîbzâde Mehmed Emîn Efendi", "Burma Minâre" ittisâlinde, "Mi'mârbaşı Hasan Efendi Mektebi" yerine bir medrese ve "Yumuk Osmânzâde Mehmed Hamdî Efendi", "Sultân Bâyezîd Câmii" avlusunda mu'azzam bir kütübhâne binâ ve ta'mîm-i ma'ârife himmet ve i'tinâ etmişlerdir.

Ma'ârif nezâreti dahi mukaddemen ikinci sınıfdan olmak üzere küşâd edilen "İ'dâdî Mektebi"ni 1330 evâ'ilinde birinci sınıfa i'lâ[186] ederek üç "Mekteb-i İbtidâ'î"yi altıya iblâğ ve bir "İnâs Mektebi" kâfî olmadığı anlaşıldığından "Üçler Mahallesi"nde bir daha küşâd eylemişdir.

Âlemde mülûk u ümerâya vatan olmuş
Yüzlerce sudûr u vüzerâya vatan olmuş
Binlerce şüyûh u ulemâya vatan olmuş
Fikr et ki geçirmiş neler a'sâr-ı Amasya

Amasya'da el-yevm meşhûd olan âsâr-ı atîka ve cedîde ve mebânî-i **[317]** ilmiyye ve sâ'irenin delâlet ve tevârîh-i mazbûtanın şehâdet eylediği üzere Amasya, Pontus krallarına, ba'dehû birkaç Bizans imparatorlarına ve ba'dehû Dânişmendiye, Selçûkiye, Osmâniye Türk hükûmetlerinden birkaç pâdişâh-ı İslâma vatan olmakla meşhûr olmuşdur.

Amasya'da icrâ-yı hükûmet eden "Pont" kralları ile "Bizans" imparatorluğunda iştihâr eden iki hânedân-ı kadîm Amasya'dan zuhûr eylediği meşhûr olup bunlardan biri "Fokas Hânedânı", diğeri de "Kominnus hânedânı"dır. Birinci hânedândan "Fokas, Nikfur" ve ikinci hânedândan "İsak, Aleksi, Yani" nâmıyla meşhûr beş imparator Amasya'dan zuhûr etmişdir.

Dânişmendiye hükûmetinden Melik İzzeddîn Mehmed Gâzi Bey ve selâtîn-i Selçûkiyye'den birinci ve ikinci Sultân Mes'ûd ve pâdişâhân-ı Âl-i Osmân'dan Sultân Murâd Hân-ı Sânî, Sultân Selîm Hân-ı Evvel gibi iki pâdişâh-ı âlî-şân Amasya'da iştihâr ve tevellüd etdikleri gibi mülûk-ı tavâ'ifden Sultân Eretna Bey ve Şâdgeldi Pâdişâh gibi Anadolu'da te'sîs-i hükûmet eden iki hükümdâr Amasya'dan zuhûr etmişdir. Bunların sûret-i zuhûru ve terâcim-i ahvâli bâb-ı evvel ve sânîde zikr olunacakdır.

Devlet-i Selçûkiyye vüzerâsından sâhib-i a'zam makâmında bulunan "Hüsâmü'd-Devle Hasan Gâzi", "Mühezzebeddîn Alî", mahdûmu "Mu'îneddîn Süleyman Pervâne", hafîdi "İzzeddîn Mehmed Pervâne", "Şemseddîn Mahmûd Tugrâ'î", **[318]** birâderi "Fahreddîn Alî" ve saltanat-ı celîle-i "Osmâniye" vüzerâsından "Yahşî Beyzâde Bâyezîd Paşa", "Hoca Mehmed Paşa", "Cemâlîzâde Pîrî Mehmed Paşa", "Bayburdlu Ahmed Ağazâde Kara İbrâhim Paşa", "Rus Rıdvân Ağazâde Ahmed Paşa", "Zanalı Ca'fer Ağazâde es-Seyyid Ahmed Paşa", "Hatîbzâde Nâ'ilî Abdullah Paşa", "Şirvânîzâde Mehmed Rüşdî Paşa" Amasya'nın yetişdirdiği e'âzım-ı ricâl-i "Selçûkiyye" ve "Osmâniyye"dendir.

Hükûmet-i Selçûkiyye devrinde kâdı'l-kudât olan "Evhadeddîn Mahmûd el-Kımârî", "Sadreddîn Mehmed et-Türkmânî", "'İmâdeddîn Ömer el-Amâsî", "Nizâmeddîn Abdülmelik Er-Rûmî" ve saltanat-ı celîle-i "Osmâniye"de şeyhülislâm olan "Niğdelizâde Sofu Bâyezîd Çelebi", "Gümüşlüzâde Abdurrahmân Çelebi", "Efdalzâde Hamîdeddîn Mehmed Çelebi", "Cemâlîzâde Zenbilli Alî Efendi", "Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed Efendi", "Mü'eyyedzâde Abdulkâdir Şeyhî Efendi", "Memikzâde Mustafa Efendi" dahi Amasya'dan zuhûr eden e'âzım-ı ulemâdandır.

[186] Bu mektebi i'lâya Amasya meb'ûsu "Fâzıl Ârif Efendi" hazretlerinin himmeti bâ'is olmuşdur.

Bunlardan mâ-adâ pek çok vüzerâ, sudûr, ümerâ, mevâlî ve a'yân Amasya'dan neş'et ederek her biri Amasya'da ve bilâd-ı sâ'irede birer sülâle-i azîme bırakmış ve ensâbından pek çok ekâbir, mesâlik-i muhtelifede kesb-i iştihâr etmişlerdir. Bu sülâlelerden pek ziyâde meşhûr olanları şunlardır:

1- "Eretna Bey Sülâlesi": Amasya'da beylerbeyi "İzzeddîn Mehmed **[319]** Pervâne Bey"in nâ'il-i sahâbeti olan "Uygur" beylerinden "Ca'fer Bey"in mahdûmu "Sultân Eretna Bey" evlâdına denir. Bunlar mu'ahharan iki fırka olup birine "İnehanlı", diğerine "Eretnalı" denmişdir. Birincisi "İnehan bin Ca'fer Bey" ve ikincisi "Eretna Bey bin Mehmed Bey" evlâdlarıdır. Her iki fırka da Amasya'da teferru' ederek 1000 târîhlerine kadar ensâbı bulunabilmişdir. Bunlardan "Mehmed Bey, Ca'fer Bey, Ali Bey, İnehan Bey, Ali Paşa Bey" meşhûr olup "Ali Paşa"dan üçüncü bir fırka daha zuhûr ederek "Ali Paşazâde" denmişdir.

2- "Atabeg Sülâlesi": Amasya'da ikinci "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" atabeyi olan "Nâsıreddîn Ahmed Bey"in evlâdına denir. Bunlardan üç fırka-i azîme zuhûr edib birine "Hoca Mehmed Paşazâde", diğerine "Yörgüç Paşazâde", öbürüne "Hızır Paşazâde" denmişdir. Diğer bir fırkası da "İlyâs Beyzâde" olup bunların cümlesi de şöhretlerini muhâfaza ederek idâme-i mevcûdiyet etmişdir. El-yevm "Hoca Mehmed Paşa" ve "Hızır Paşa" ahfâdı zevi'l-erhâm ve "Yörgüç Paşa" evlâdı tamâmiyle asabât olarak mevcûddur.

3- "İltekin Sülâlesi": Amasya fâtihlerinden ve "Dânişmend Gâzi" ümerâsından "Nâsıru'd-Devle İltekin Harezmî" evlâdına denir. Bunlar üç fırkaya münkasim olup "Gıyâseddîn Mahmûd" fırkası Konya'da ve "Hüsâmeddîn Hüseyin Rûmî" fırkası Mısır'da kalmış **[320]** ve ancak "Aydın" fırkası Amasya'da teferru' etmişdir. Bunlardan mu'ahharan "Kağnı" şu'besi zuhûr edib 1100 târîhine kadar efrâdı bulunabilmişdir. Bunlardan "Aydın Paşa, Ali, Hasan Beyler" meşhûrdur.

4- "Baba Sülâlesi": 650 târîhine kadar devr-i Selçûkî'de pek ziyâde meşhûr olan "Baba İlyâs-ı Horasânî" evlâdına denir. Bunlardan üç fırka-i azîme zuhûr ederek her biri şu'beler teşkîl etmişdir. "Âşık Paşa" fırkası, "Kutlu Bey" fırkası, "Fîrûz Bey" fırkası en ziyâde meşhûr olup birinci fırka nâmını 1000 târîhine kadar muhâfaza eylediği hâlde mu'ahharan "İn'âm Beyzâde", "Mütevellîzâde" unvânlarıyla tahvîl-i şöhret etmişdir. İkinci fırkadan başlıca "Uğurlu, Ulubeyli", ba'dehû "Cebecili, Fağfurlu" şu'beleri zuhûr edib "Cebecizâde, Fağfûr Paşazâde" fırkaları devâm ederek "Sefer Ağazâde, Hıfzîzâde", ba'dehû "Ganizâde" şöhretleri tahaddüs ve üçüncü fırkadan "Fîrûz Paşazâde" şu'besi iştihâr etmişdir. Bu sülâle taharrî edilirse Amasya'nın hemen onda birini teşkîl edecek bir râddeyi bulduğu anlaşılır. "Efte, Moramul, İnepazar, Olus" köylerinde meskûn olan Türkler'in çoğu bu sülâleden olduğu gibi, "Mecidözü" kazâsında "Elvân (Ulvân) Çelebi, Kayı, Kara Ya'kûb, Kışlacık" köyleri de bu sülâledendir. Bunlardan **[321]** ta'dâdı gayr-i kâbil ricâl-i devlet zuhûr etmişdir. "Hacı Beyzâdeler" dahi bunlardandır.

5- "Bîçâr Sülâlesi": Yedinci karn-ı hicrî ricâlinden emîr "Hüsâmeddîn Bîçâr" evlâdına denir. Bunlar mu'ahharan "Hamza Paşazâde", "İsmâ'îl Paşazâde" nâmıyla iki fırkaya münkasim olarak şerefleri 926 târîhlerine kadar devâm eylediği bulunabilmişdir.

6- "Cemâleddîn Sülâlesi": Amasya'da 739'da vefât eden fuzalâdan "Cemâleddîn Aksarâyî" evladına denir. Bunlar mu'ahharan üç fırka olup bir fırkası Mısır'a, diğer fırkası Konya'ya, ba'dehû vatanları olan Aksaray'a gitmişler ve bir fırkası da Amasya'da kalıp "Cemâlîzâdelik"le teselsül etmişlerdir. Ba'dehû Aksaray'a giden fırka dahi Amasya'ya gelip "Temennâ Mahallesi"nde tavattun ve bunlardan sadr-ı a'zam "Pîrî Paşa" ve şeyhülislâm "Zenbilli Ali Efendi" şu'beleri İstanbul'da ve "Çelebi Halîfe" şu'besi Amasya'da ikâmet etmişlerdir.

7- "Hacı Efendi Sülâlesi": Amasya kudâtından "Amasyalı Çavuşzâde Hacı Mehmed Efendi" evlâdına denir. Bunlar 1000 târîhinde zuhûr edib, "Kadızâde", "Müftüzâde", "Hacı Bekir Ağazâde" nâmlarıyla üç şu'beye ayrılmışlardır. Bunlardan "Ömer Paşa", "Ahmed Paşa", "Mustafa Paşa" nâmında üç vezîr çıkmışdır. Bunların evlâdı vardır.

8- "Halâtî Sülâlesi": Amasya müderrislerinden ve 700 evâ'ilinde **[322]** vefât eden "Necîbeddîn Mûsâ el-Hallâtî" evlâdına denir. Bunlardan "İmâdî", "Mes'ûdî" nâmlarıyla iki fırka-i azîme zuhûr edib her biri müte'addid şu'belere inkısâm etmişdir. "İmâdîler"den "Şeyh Mü'eyyedzâde", "Küpelizâde" ve "Çakalzâde" şu'beleri Amasya'dan ve şeyhülislâm "Ebu's-Su'ûd Efendi" sülâlesi İskilib'den teferru' ederek her biri Amasya'da, İstanbul'da diğer şu'beler te'sîs etmişdir. "Mes'ûdîler"den de "Şeyh Zekeriyyâzâde", "Abdullah Paşazâde" şu'beleri ayrılıp birinci şu'be 1000 hudûduna kadar gelmiş ve ikinci şu'be 1280 târîhine kadar Amasya'da ve el-yevm Sonusa'da devâm etmekde bulunmuşdur. Bu sülâleden meşâhîr-i kudât, şeyhülislâm, sudûr, mevâlî, ümerâ pek çok gelmişdir.

9- "Receb Sülâlesi": 900 sâline doğru irtihâl eden meşâhîr-i kudâtdan "Amasyalı Sadreddîn Receb Çelebi" evlâdına denir. Bunlardan "Bayrâmzâde", "Şa'bânzâde" fırkaları zuhûr edib birincisi Ankara'da, ba'dehû İstanbul'da, ikincisi Amasya'da, ba'dehû İstanbul'da şu'beler te'sîs etmişdir. Bu sülâleden "Zekeriyyâ Efendi", "Yahyâ Efendi" gibi iki şeyhülislâm ve "Hasan Efendi", "Şeyh Mahmûd Şifâ'î Efendi" gibi iki kazasker zuhûr etmişdir.

10- "Sungur Sülâlesi": 700 evâ'ilinde vefât eden ümerâdan "Seyfeddîn Sungur" evlâdına denir. Bunlar mu'ahharan "Osmân Paşazâde", "Çeribaşızâde", "Yahşî Beyzâde" unvânlarıyla üç fırka **[323]** te'sîs edib birinci fırka ve üçüncü fırka fevkalâde ihrâz-ı şöhret ve üçüncü fırka Amasya'da bulunup "Zanbak Oğulları", "Mütevellî Oğulları" unvânlarıyla Çeribaşı Mahallesi'nde 1300 târîhine kadar idâme-i mevcûdiyet etmişlerdir. Bunlardan "Bâyezîd Paşa", "Sinan Paşa", "Dâvud Paşa", "Ahmed Paşa" gibi vüzerâ ve ümerâ zuhûr ederek her biri birer şu'be bırakmışdır.

11- "Şâdgeldi Sülâlesi": Amasya'da meskûn Akçakoyunlu Kabîlesi'nden olup Amasya hükümdârı olduğu hâlde 783'de vefât eden "Şemseddîn Şâdgeldi Pâdişâh" evlâdına denir. Bunlardan "Devâtdârlı", "Buraklı" nâmıyla iki fırka-i azîme teşekkül edib "Devâtdâr Ahmed Paşa" evlâdına "Devâtdarlı" denmişdir. "Ahmed Paşa" evlâdından "Şâdî Beyzâde", "Burak Beyzâde", daha sonra "Şâdî Paşazâde", "Sinan Paşazâde" ve "Kadızâde" nâmlarıyla beş şu'be zuhûr etmiş ve "Sinan Paşa" şu'besinden "Bekir Beyzâde", "Dervîş Beyzâde" fürû'u gelmişdir. "Bekir Bey" şu'besi 1260 târîhine kadar Amasya'da isbât-ı mevcûdiyet etmiş ve "Dervîş Bey" şu'besi 1200 târîhlerinde tahvîl-i unvân eylediği münâsebetle anlaşılamamışdır.

12- "Şeyh İmâd Sülâlesi": 840 ricâlinden "eş-Şeyh İmâdeddîn Ömer el-Halvetî" evlâdına denir. Bunlar "Muslihzâdelik"le iştihâr edib 1000'den sonra İstanbul'da "Hocazâde" ve Amasya'da "Hoca Paşazâde" unvânlarıyla birer şu'be-i sudûr ve ümerâ te'sîs **[324]** etmişlerdir. Hoca-i Sultânî "Ömer Efendi" ve kazasker "Abdullah Efendi", "Osmân Efendi", "Ömer Efendi" ve "Hoca Ahmed Paşa" bunlardandır.

13- "Şirvânî Sülâlesi": 800 ricâlinden "eş-Şeyh Alâ'eddîn Ali Şirvânî" evlâdına denir. Bunlardan "Gâzi Beyzâde", "Tâcî Beyzâde" nâmlarıyla iki fırka çıkıp birincisi Köprü'de ikincisi Amasya'da ve İstanbul'da iştihâr etmişlerdir. İkinci fırkadan ba'dehû "Tezkirecizâde" nâmıyla bir şu'be ayrılmışdır. Bunlardan "Tâceddîn Paşa", "Mahmûd Paşa", kazasker "Ca'fer Çelebi", re'îsü'l-küttâb "Mehmed Bey" meşhûr olmuşdur. Amasya'da yakın zamânlarda diğer "Sirâceddîn İsmâ'îl Şirvânî" sülâlesi zuhûr ederek cümlesine "Şirvânîzâde" denmişdir. Bunlardan sadr-ı a'zam "Mehmed Rüşdî Paşa" ve kazasker "Ahmed Efendi" gelmişdir.

14- "Torumtay Sülâlesi": 679'da vefât eden Amasya vâlîsi "Seyfeddîn Torumtay" evlâdına denir. Bunlar dahi "Keçizâde", "Kaya Paşazâde" nâmlarıyla iki fırkaya ayrılıp her birinden mühim zevât zuhûr etmişdir. Bu iki fırka efrâdı 1100 târîhlerine kadar yaşayabilmişlerdir. Bunlardan "Ya'kûb Şâh", "Kaya Paşa", "Mustafa Paşa" nâmlarıyla ricâl-i hükûmet gelmişdir.

15- "Doğan Sülâlesi": 740 ulemâsından "Bedreddîn Doğan Türkmânî" evlâdına denir. Bunun ahfâdından "Kemâl Paşazâde" fırkası gâyet iştihâr ederek 1000 târîhine kadar idâme-i şeref edebilmişdir. **[325]** Vezîr "Kemâleddîn Mehmed Paşa", şeyhülislâm "Şemseddîn Ahmed Efendi" bu sülâleyi şereflendirmişlerdir.

16- "Zanalı Sülâlesi": 1069 vak'asında iştihâr eden züamâdan "Zanalı Kara Ca'fer Ağa"nın evlâdına denir. Bunlar "Yeğen Ahmed Paşazâde", "Mîrzâ Paşazâde", "Zanalızâde" unvânlarıyla üç fırka-i azîme olup birincisi İstanbul'da, diğer ikisi Amasya'da teselsül etmişlerdir. "Zanalızâde" fırkasından "Şerîf Efendizâde", "Şerîf Paşazâde", "Bakırcızâde" şu'beleri ayrılıp ikincisi İstanbul'da, Mısır'da, diğer ikisi yine Amasya'da teferrû' etmişlerdir. Sadr-ı esbak "Yeğen Ahmed Paşa", "Mîrzâ Paşa", "Şerîf Mehmed Paşa","es-Seyyid Ahmed Efendi", "es-Seyyid Abdullah Efendi", "es-Seyyid Veliyyeddîn Efendi" gibi vüzerâ, ümerâ, ulemâ ve birçok a'yân bu sülâleden zuhûr etmişdir.

17- "Fazlî Sülâlesi": 1080 sâline doğru fevt olan vâ'iz-i meşhûr "Fazlullâh Efendi"nin evlâdına denir. Bunlar "Fazlîzâdelik"le şöhretlerini muhâfaza ederek yakın zamânlarda "Hacı Başı Oğulları", "Selâm Oğulları" demekle tahvîl-i unvân etmişlerdir. Bu ocağı uyandıran beylerbeyi "Fazlî Paşa" İstanbul'da kalıp bakiyyesi Amasya'da a'yân ve her biri hâ'iz-i rüchân olmuşlardır.

18- "Kayalı Sülâlesi": 1060 ricâlinden beylerbeyi "Kayalı Ahmed Paşa" evlâdına denir. Bunlar "Kayalı Paşazâde" unvânıyla 1260 târîhine **[326]** kadar idâme-i şeref etmişlerdir. "Ahmed Paşa", "Ali Paşa", "Ömer Kâşif Paşa" bu sülâledendir.

19- "Keşânî Sülâlesi": 600 ricâlinden Amasya kadısı "Tâceddîn Ebû Nasr Mehmed Keşânî" evlâdına denir. Bunlardan "Pervâne Beyzâde" unvânıyla bir fırka-i azîme zuhûr ederek Anadolu ricâl ve ümerâsına âmir-i mutlak olmuşdur. Bu fırka, unvânını gâ'ib etmeyerek 900 sâline kadar idâme-i şeref etmiş ve bakiyyesi bulunamamışdır. Bunlardan "Mühezzebeddîn Ali", sâhib-i Selçûkî olarak bu ocağı uyandırmış ve "Mu'îneddîn Süleyman Pervâne", "İzzeddîn Mehmed Pervâne" gibi iki mühim zât çıkarmışdır. Birincisinin evlâdı Sinop'da, ikincisinin evlâdı Amasya'da emâret etmişlerdir.

20- "Güdül Sülâlesi": 545 sâlinde Amasya'da "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" ser'askeri ve dâmâdı emîr-i kebîr "Güdül" evlâdına denir. Bunlar "Süli Oğulları", "Halifet Oğulları" nâmıyla iki fırka-i azîme olup "Halifet Gâzi" evlâdı devâm etmişdir. Bu evlâddan "Kutlu Paşazâde", "Hatîb Kâsımzâde", "Ebu'l-Kâsımzâde" şu'beleri zuhûr edib ikinci şu'be İstanbul'da ve üçüncü Amasya'da kalıp "Ebul Oğulları" denmişdir. "Kutlu Paşazâde Şu'besi" dahi Amasya'da kalarak ümerâdan bulunmuşdur.

21- "Gürcü Sülâlesi": 1057'de Amasya alaybeyisi olan Büyük "Gürcü Ali Bey"in evlâdına denir. Bunlar "Gürcüzâdelik"le **[327]** şöhretlerini 1240 târîhine kadar muhâfaza edib ba'dehû "Hâfız Ali Paşazâde", "Deli Beyzâde" unvânlarıyla iştihâr etmişlerdir. "Gürcü Ali Bey"in evlâdından "Halîl Paşa", "Hâfız Ali Paşa", "Hıfzî Mehmed Paşa", "Mikdâd Ahmed Paşa" nâmlarıyla üç mîr-i mîrân, iki vezîr zuhûr etmişdir.

22- "Gümüşlü Sülâlesi": 670 ricâlinden ve ümerâ-yı Selçûkiyye'den "Gümüşlü Emîneddîn Yûnus Müstevfî" evlâdına denir. Bunlardan pek çok fırkalar, şu'beler yetişdiği hâlde cümlesi de "Gümüşlüzâdelik"le iştihâr etmişlerdir. Bunlardan Amasya emîri "Tâceddîn Mahmûd Çelebi" evlâdı a'yândan ve "Seydî Hüsâmeddîn Hasan Çelebi" evlâdı ümerâdan olarak "Ahmed Paşa", "Şemseddîn Paşa", "İbrâhim Paşa" bu "Seydî Hüsâm" evlâdındandır. "Pîr Alâ'eddîn Ali Çelebi" evlâdı da meşâyih ve ulemâdan olup hazret-i "Pîr İlyâs-ı Halvetî" ve ahfâdı bu sülâledendir.

23- "Mü'eyyed Sülâlesi": 747'de Amasya ulemâsından bulunan "Zeyneddîn Siyâvuş Difrikî" ahfâdından Amasya müftüsü "Mü'eyyed Çelebi" evlâdına denir. Bunlar umûmen "Mü'eyyedzâdelik"le meşhûr iken "Abdurrahîm Efendi"nin hafîdi "Hasım Mehmed Efendi"nin evlâdına "Hasımzâde" ve kudâtdan "Abdulhâdî Efendi"nin evlâdına "Hâdîzâde" ve Amasya a'yânından "Abdulvâsi' Çelebi" evlâdına "Vâsi' Çelebizâde" demekle üç şu'be hudûs eylemiş ve diğer furû', "Mü'eyyedzâde" şöhretini **[328]** muhâfaza eylemiş ve iki evvelkiler İstanbul'da kalıp "Vâsi' Çelebizâdeler" Amasya'da el-yevm mevcûd bulunmuşdur. Bunlardan kazasker "Abdurrahmân Efendi", şeyhülislâm "Abdulkâdir Şeyhî Efendi" ve pederi "Şeyh Abdurrahîm Efendi" pek meşhûr olmuş ve ulemâ, kudât ve mevâlî nâ-kâbil-i ta'dâd bir hâldedir.

24- "Musliheddîn Sülâlesi": 757'de Amasya ulemâsından "Musliheddîn Mûsâ" evlâdına denir. Bunlara umûmen "Muslihî" denir iken 900 târîhinden sonra "Mehmed Paşazâde", "Seydî Paşazâde" nâmıyla Amasya'da iki şu'be hâsıl olmuş ve ba'dehû birinci şu'be muntafî olarak ikinci şu'beden "Hatîbzâde" nâmıyla bir kol zuhûr ve kesb-i iştihâr etmişdir. 1140 sâline doğru bu kol tamâmiyle İstanbul'a nakl-i ikâmet ederek "Seydî Oğulları" Amasya'da kalmış ve Amasya'da kalanları da muntafî olmuşdur. Bu sülâleden pek çok Amasya kadıları, kazasker "Molla Vildân Çelebi", vüzerâdan "Mehmed Paşa", sadr-ı a'zam "Nâ'ilî Abdullah Paşa" ve ümerâdan "Mahmûd Paşa", "Seydî Ahmed Paşa", "Musliheddîn Paşa" ve birkaç defterdâr, yeniçeri ağası ve pek çok ulemâ, kudât zuhûr etmişdir.

25- "Niğdeli Sülâlesi": 770'de Amasya ricâlinden bulunan "Ahî Hüseyin Niğdevî" evlâdına denir. Bu sülâleden "Sofuzâde" demekle meşhûr bir fırka zuhûr ederek pek ziyâde iştihâr ve 1000 târîhine kadar idâme-i şeref etmişdir. Bunlar mu'allim-i sultânî "Sofu Bâyezîd **[329]** Çelebi" evlâdı olup biri mîr-i mîrân diğeri vezîr olan iki "Mehmed Paşa" bu sülâleden zuhûr eylemiş ve Amasya'da "Sofuzâde Mahallesi"nde ikâmet etmişlerdir.

26- "Yeğen Sülâlesi": Amasya'da 1060 hudûdunda meşâhîr-i züamâdan "Küçük Ali Bey"in hafîdi "Yeğen Ali Bey"in evlâdına denir. Bunlara umûmen "Yeğenzâde" denip vüzerâdan "Ömer Paşa" ve a'yândan "İbrâhim Âsım Bey" bu sülâlenin en meşhûrudur. Bu "Yeğen Ali Bey", "Rahtuvân Mehmed Paşa"nın hemşîrezâdesi olup bu "Rahtuvân Mehmed Paşa" dahi Amasya'da bir sülâle teşkîl eylediyse de bunların nüfûzu yeğenlerine galebe edememişdir. Cümlesine "Rahtuvânzâde" denir. En meşhûrları "el-Hâc İbrâhim, Ali" beylerdir.

27- "Yeniceli Sülâlesi": Amasya civârında bulunan Yenice Köyü'nden 1200'de Amasya a'yânından "Yeniceli Ahmed Paşa" evlâdına denir. Bunun ve birâderi defterdâr "Mahmûd" ve ulemâdan "Ali Efendiler"in evlâdına "Yenicelizâde" denir. "Ahmed Paşa" evlâdından "Mehmed Paşa", "Hüseyin Paşa" nâmıyla iki vezîr zuhûr etmişdir.

Şu ensâb-ı âliyeden mâ-adâ Amasya'da vüzerâ, ulemâ, meşâyih, mevâlî, a'yân sülâlesi pek çok olup Amasya'nın ne kadar meşâhîr ve a'yân yetişdirdiği mülâhaza olunursa îzâhında bulunduğumuz dört mısrâ'ın bir mübâlağadan ibâret olmadığı anlaşılır. İşte şu ricâli bildirmek, Amasya'nın nasıl mübârek, **[330]** bir şehr-i mu'azzam olduğunu anlatmak için yirmi beş senelik bir külfet-i azîme ihtiyâr edilmişdir.

Lâyık mı ki bu menba'-ı ahyâr ola mechûl
Her fâzılı bir gûşe-i nisyânda mahmûl
Lâyık mı ki şu menbet-i ebrâr ola mezhûl
Mübhem kala dehr içre şu esrâr-ı Amasya

Bâlâda icmâl edilen menâkıb ve ahvâle nazaran Amasya, bir menba'-ı ahyâr, menbet-i ebrâr olduğu hâlde vaktiyle kâffe-i ahvâlini câmi bir târîh-i mükemmel te'lîf edilmediği cihetle şu kadar menâkıb ve ahvâl-i mâziyesi mechûl, ahyârı gûşegîr-i humûl olarak kalması lâyık görülemedi.

Anadolu'da Amasya'nın ahvâl-i mâzîsini zikr etmek, târîhini yazmak, Türk millet-i mu'azzamasının mefâhir-i azîmesinden, menâkıb-ı kadîmesinden bahs etmek kadar mühim olduğunu muharrir-i âcizden mukaddem nazar-ı dikkate alan ba'zı zevât, Amasya'nın ulemâ ve şu'arâsına ve ba'zı vukû'ât ve âsârına dâ'ir kütüb ve resâ'il cem' ve te'lîf etmiş oldukları esnâ-yı taharriyâtda anlaşılmış olmakla ele geçenler şu sûretle ihtisâr olunabilir:

1- "Bezm ü Rezm": Hâkim-i Sivas "Kadı Burhân"ın kâtib-i dîvânı **[331]** olan "Azîz bin Erdeşîr el-Esterebâdî" tarafından lisân-ı Fârisî üzere yazılmış bir eser-i nefîs olup 768-798 târîhine kadar Sivas, Amasya ve mülhakâtının ahvâl-i târîhiyyesini câmidir. İstanbul'da "Ayasofya" ve "Yerebatan" kütübhânelerinde bulunur.

2- "Münşe'ât": "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerinin Amasya'da icrâ-yı hükûmet buyurduğu zamânda ba'zı mülûk ve ümerâ-yı etrâfa gönderdiği mekâtîb ve tahrîrât-ı resmiye ile beraber Amasya ümerâsı tarafından ba'zı ümerâ-yı etrâfa yazılmış mekâtîb-i mahsûsadan ibâret olup Arabî ve Fârisî lisânları üzere muharrerdir. "Veliyyeddîn Efendi" ve "Es'ad Efendi" Kütübhâneleri'nde mecâmi' ve münşe'ât arasında bulunmuşdur.

3- Diğer "Münşe'ât": Amasyalı "Münîrî Çelebi" tarafından yazılmış bir eser olup 886-917 târîhine kadar Amasya vâlîsi şehzâde "Sultân Ahmed" tarafından pederi "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretlerine ve sâ'ir ümerâya tahrîr edilmiş ma'rûzât ve mekâtîb-i mahsûsayı câmidir. Bu da "Veliyyeddîn Efendi" Kütübhânesi'nde münşe'ât arasında bulunmuşdur.

4- "Tezkire-i Abdî": Meşhûr Abdullah Paşa müderrisi "Amasyalı Abdî Efendi" tarafından tertîb edilmiş bir eser-i edebî olup 1000-1081 târîhine kadar Amasya'da zuhûr eden şu'arânın eş'ârını ve gâyet muhtasar terâcim-i ahvâlini câmi'dir. Bunun kenârında **[332]** Amasya'da hâdis olan zelâzil ve vukû'ât-ı garîbeyi dahi kayd etmişdir. Bu eser pek nâkıs bir sûretde Amasya'da bulunmuşdur.

5- "Tezkire-i Sâdât": Müderris-i mûmâ-ileyh "Abdî Efendi"nin mahdûmu "es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi" Amasya nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı iken 1110 târîhinde mükemmel bir hat ile yazdığı defter-i sâdât-ı Amasya olup nakîbü'l-eşrâf "Amasyalı Hocazâde es-Seyyid Osmân Efendi" tarafından musaddakdır. Hayfâ ki şu eser-i şerîfin ancak on sahîfesi ele geçmişdir. Bununla beraber pek çok istifâde edilmişdir.

6- "Defter-i Vukû'ât": Kâ'im-makâm-ı mûmâ-ileyh "Şeyh Alizâde es-Seyyid Ahmed Rüşdî Efendi" tarafından tertîb olunup 1121-1153 târîhine kadar Amasya'da hâdis olan zelâzil ve âfâtı zabt ve ba'zı vefeyâtı kayd etmişdir. Bunun da ortalarından on varakası nâkıs olarak bulunmuşdur.

7- "Tezkire-i Ulemâ": Merzifon müderrislerinden "Abdurrahmân Eşref Efendi" tarafından tertîb edilmiş bir eser olup ahd-i şebâbında istifâza ve ahz-ı ulûm etdiği esâtizesinin ve 1100-1140 târîhine kadar Amasya ve mülhakâtında zuhûr eden ba'zı ulemânın terâcim-i ahvâlini ve vefeyâtını zabt ve kayd etmişdir. Müderris-i mûmâ-ileyhin âsârından olan "Tezkiretü'l-Hikem" kenârında bu eseri tab' edilmişdir.

8- "Defter-i Nüfûs ve Mahallât": Üç kıt'a olup biri 816-918, **[333]** diğeri 1000-1057 ve diğeri 1112-1163 târîhlerine kadar Amasya'nın nüfûsunu, mahallâtını, a'yânını, üçer batın kadar ensâbını câmi'dir. Birinci, üçüncü nâkıs ve ikinci tam olarak bulunmuş ve her biri ümenâ-yı defter-i hâkânî tarafından tasdîk olunmuşdur.

9- "El-Mecmû' Mine'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'": "Amasyalı Âkif Efendizâde es-Seyyid Abdurrahîm Efendi" tarafından tertîb edilmiş bir eser-i azîmdir. 1050-1221 târîhine kadar hâsseten Amasya'da ve umûmen Anadolu'da iştihâr eden ulemâyı ve esâtize-i kirâmını ve mu'âsırlarını câmi' olup yedi sene taharrî olunarak müverrih-i meşhûr "İsmâ'îl Paşa" hazretlerinin makarrı köyünde kâ'in husûsî kütübhânesinde tam ve mü'ellifin hattıyla muharrer olarak bulunabilmişdir. Âsâr-ı müte'ahhirîn içinde Anadolu için bundan daha güzel tabakâtü'l-ulemâ görülememişdir.

10- "Belâbilü'r-Râsiye Fî Riyâz-ı Amâsiyye": "Çorumlu Kara Müftüzâde Mustafa Vâzıh Efendi" tarafından cem' edilmiş bir eserdir. Amasya'nın fethine, ulemâsına, teşkîlâtına ve Amasyalılar'ın tabâyi' ve ahlâkına dâ'ir olup târîhe müstenid bir şey değildir.

11- "Defter-i Vefeyât": "Amasyalı Hacı Abdullâhoğlu eş-Şeyh Mustafa Efendi" tarafından tertîb edilmiş bir eser-i nefîs olup 1245-1291 târîhine kadar Amasya'da kibâr-ı ulemânın vefeyâtını kayd etmişdir. Bu defter dahi beş sene kadar taharrî olunarak umulmayan bir yerde tam olarak bulunmuşdur. **[334]**

Bu fikr ile sarf eyledi çok sa'y-i mükemmel
Cem' eyledi akvâl u rivâyâtı müseccel

Tahkîk ile yazdı ona târîh-i mufassal
Asrî gibi bir hâdim-i fahhâr-ı Amasya

Arz edilen âsâr-ı mütekaddimîn, Amasya'nın kâffe-i ahvâl ve ricâlini câmi' olamadığından bunları zamm ve ilâve ederek bir târîh-i mufassal tahrîrini tasmîm eden muharrir-i âciz, zamân-ı sabâvetimde bir müddet edebiyât ile iştigâl etdiğim cihetle akrân arasında "Asrî" mahlasını ihtiyâr ve ba'dehû tetebbu'ât-ı târîhiyyeye hasr-ı iştigâl etmiş idim.

Esnâ-yı tahsîlde Amasya târîhi hakkında taharriyât ve tetebbu'ât-ı âcizânemi ve taharriyât-ı ciddiyenin safahât-ı muhtelifesini arz edebilmek için terceme-i hâlimden bir kısmını beyân etmek zarûreti hâsıl olduğuna binâ'en zarûretin îcâb etdiği kadarı zikr olunur:

Amasya'da "Çeribaşı Mahallesi"nde câmi-i şerîfin ittisâl-i garbîsinde bulunan hânede 1286 Recebinin son cum'ası seherinde "Abdîzâde el-Hâc Mehmed Ağa bin Abdî Ağa bin el-Hâc Mehmed Ağa bin Abdî Ağa bin el-Hâc Ali Ağa bin Alaybeyi Kara Hüseyin Ağa" sulbünden tev'em olarak tevellüd edib pederim tarafından "Hüseyin" **[335]** tesmiye ve vâlidem "Zâhide Hâtun binti el-Hâc Hâfız Osmân Efendi bin Şeyhü'l-Kurrâ el-Hâc Halîl Efendi" tarafından Kuba evliyâsı "Hüsâmeddîn Halvetî" hazretlerine muhabbeten "Hüsâmeddîn" lakabıyla telkîb edildiğimi peder ve vâlidem nakl etmekde idi.

1296'da ibtidâ "Balcı Mektebi"ne gidip orada hıfz-ı Kur'ân ve 1300'de "Mekteb-i Rüşdî"ye girip dört senede Türkî, Arabî, Fârisî, Târîh, Coğrafya, Hendese, Hesâb gibi fünûnun kavâ'id ve mukaddemâtını kırâ'at ve ta'allüm-i hat ederek 1304'de üstâdım "Arhavîli Osmân Remzî Efendi"nin hüsn-i teveccühü sâyesinde birincilikle şehâdetnâme ahz ve el-yevm Amasya müftüsü bulunan "Mecdîzâde Hâfız Abdurrahmân Kâmil Efendi" hazretlerinin ve birâderi merhûm "Hâfız Mustafa Sâdık Efendi"nin derslerine devâm eyledim.

Mektebin üçüncü sınıfında iken "Abdullatîf Efendi Kütübhânesi" ittisâlinde bulunan fetvâhâne fevkindeki hücrede beytûtet ederek "Şirvânîzâde Ahmed Enver Efendi"den "Bostân-ı Sa'dî", "Yûsuf ve Zelîhâ-yı Câmi" manzûmelerini kırâ'at ve lugât-ı Fârisiyye'den "Şu'ûrî ve Nâsırî" ferhenglerini, "Burhân-ı Kâtı'"ı ve ba'dehû "Pendnâme-i Attâr"ı, "Mantıku't-Tayr"ı, "Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı"nı, Acem şu'arâsının müntehabât-ı eş'ârını, "Harâbât-ı Ziyâ Paşa"yı ve "Şehnâme-i Firdevsî"yi mütâla'a eyledim.

Diğer tarafdan "Kâfiye" ve "Şâfiye" üzerine "Şeyh Rızâ" ve "Seyyid Abdullah"ın şerhlerini ve "Îsâgocî" üzerine "Fenârî Şerhî" **[336]** hâşiyelerini kırâ'at ve "Vankulu", "Ahterî" gibi lugât-ı Arabiyye kitâblarını mütâla'a edib yanımda bulunan kütübhâneden "Vefeyâtü'l-A'yân" ve "Şakâ'ik-i Nu'mâniyye" ve "Osmân Fâ'ik Efendi"nin kütübhânesinden "Tabakât-ı İsnevî" nâm terâcim kitâblarını ahz ve mütâla'a eyledim.

"Şehnâme"den mülûk-ı sâlife-i Îrân'ın vukû'ât, "Vefeyâtü'l-A'yân" ile "Şakâ'ik-i Nu'mâniyye"den terâcim-i ahvâl-i a'yânın te'sîrât, bende Amasya'nın yalnız ulemâ-yı hâzırasını cem' ve terâcim-i ahvâlini tahrîre bir şevk uyandırdığından 1305'de ulemâ-yı benâmı ziyâret ve terâcim-i ahvâl ve ensâbından istifsâra gayret eylediğim zamân, ulemânın ba'zılarından takdîr gördüm.

Fakat şevkim gitdikçe tezâyüd ederek Amasya'nın ahvâl-i târîhiyyesini, ulemâ-yı sâlifesini de yazmağa kadar ilerlemiş olduğundan Amasya'da mevcûd olan kütübhâneleri devr ve kubûr-ı mevtâyı ziyâret ederek mezâr taşlarını kırâ'at ve "Şâmîce", "Gök Medrese" mahallelerinde görülen eski türbeleri hayretle temâşâ eylediğim esnâda "Vâzıh Efendi"nin "Amasya Târîhi"ni bulup mütâla'a etdim.

Bu târîhde yazılmış olan akvâl ve hikâyâta bir türlü kanâ'at edemedim ise de Amasyalılar'ın ahlâk ve tabâyi'ine dâ'ir verdiği ma'lûmâtından müte'essir olduğum hâlde Amasya'nın fütûhâtına dâ'ir olan hikâyâtından münşerih oldum. Şu hikâyât-ı acîbenin hakîkatlerini araştırmak için bende fevkalâde bir merâk-ı ciddî uyandı. **[337]**

Tevsî'-i ma'lûmât ve ikmâl-i tahsîl için 1307'de İstanbul'a gidip "Kalenderhâne Medresesi"nde ikâmet ve "Tokâdîzâde el-Hâc Ahmed Nûreddîn Efendi" hazretlerinin dersine

mülâzemet ve eyyâm-ı ta'tîliyyede "Sultân Fâtih, Sultân Bâyezîd, Sultân Süleyman, Şehzâde, Ayasofya, Köprülü, Râgıb Paşa, Nûr-ı Osmâniye, Molla Murâd, Âşir Efendi, Hamîdiye, Es'ad Efendi" kütübhânelerinde mevcûd olan kütüb-i tevârîhi ve târîhe dâ'ir mecâmi' ve resâ'il ve münşe'âtı mütâla'a ve 1312'de Girid ve 1313'de Sûriye vilâyetlerine azîmetle Hanya'da "Kâdiriyye" ve Şâm-ı Şerîf'de "Zâhiriyye" kütübhânelerinde taharriyâta devâm ve ba'dehû Hicâz'ı dolaşıp İstanbul'a ve müte'âkiben Amasya'ya avdet etdiğim zamân, pek çok zevâta mürâca'atla hânelerinde eski kitâbları, defterleri, berâtları, vakfiye sûretlerini, icâzetnâmeleri, evrâk ve resâ'ili taharrî ve gördüğüm bir rü'yâ-yı acîbe[187] üzerine Amasya **[338]** mahkemesi sicillâtını taharrî ve iki def'a el kadar kağıdlara kadar tedkîk ve sinîn-i muhtelifede "Köprü, Lâdik, Mecidözü, Çorum, Merzifon, Hacıköyü, Bursa, Selânik" şehirlerini ziyâretle cem'-i ma'lûmâta ikdâm etdim.

Eyyâm-ı tahsîliyyede fâzıl-ı müşârün-ileyh hazretlerinden "Tasavvurât, Tasdîkât" derslerini ve "Mugni'l-Lebîb", "Telvîh", "Akâ'id-i Nesefiyye Şerhi"ni ve "Hayâlî, Siyelkûtî Hâşiyeleri"ni ve mukaddemât-ı erba'anın "Siyelkûtî, Konevî Hâşiyeleri"ni ve "Akâ'id-i Adudiyye Şerhi"ni, "Gelenbevî Hâşiyesi"ni ve tefâsîrden "Tebâreke" sûre-i şerîfesiyle "Amme" cüz'-i şerîfini ve usûl-i hadîsden "Takrîbü'n-Nevevî" ve şerhi olan "Tedrîbü'r-Râvî" ve ma'ânîden "Mutavvel" kitâblarını ve fuzalâdan "Ödemişli Mustafa Efendi" hazretlerinden "Mir'ât" ve hâşiyelerini ve "Harpûtî Abdullatîf Efendi"den "Muhtasarü'l-Ma'ânî" ve "Ermenekli Süleyman Sırrî Efendi"den "Isâmü'l-Ferîde" ve "İnegöllü Ali Râtib Efendi"den "Kasîdetü'l-Bürde" ve şerhi ve "Dağıstânî Ömer Ziyâ'eddîn Efendi"den "Muhtasaru'l-Buhârî" ve Şâm-ı Şerîf'de "eş-Şeyh Bedreddîn Mehmed bin Abdurrahmânü'l-Mağribî" hazretlerinden "Sahîhü'l-Buhârî" kitâblarını kırâ'at ve istimâ' ve her birinden istifâza-i ulûm u fünûn ederek şu fenlere dâ'ir pek çok kütüb-i nefîse mütâla'a etdikden sonra üstâdım "el-Hâc Ahmed Nûreddîn Efendi" hazretlerinden 1317 Cumadelâhiresi evâsıtında icâzetnâme ahzına muvaffak oldum.

[339] Kendisinden "İlm-i Ferâ'iz" ahz eylediğim "Perşenbeli Ahmed Remzî Efendi" bâb-ı âlî-i meşîhatda kısmet-i askeriyye mahkemesi mukayyidi olduğu münâsebetle âcizlerini 1316'da ikiyüz kuruş ma'âş ile mu'âvinliğe kabûl etdiğine binâ'en İstanbul ve mülhakâtı mehâkim-i şer'iyye sicillâtından görebildiklerimi tedkîk ve Amasya ricâline ta'alluk eden cihetlerini ahz edib şu mu'âvinlikden târîhen istifâde etdim.

1319'da şeyhülislâm "Mehmed Cemâleddîn Efendi" hazretlerinin lutf-ı takdîrine mazhar olduğum cihetle surre-i hümâyûn niyâbet-i şer'iyyesine ta'yîn buyurulup sâniyen Şâm ve Hicâz'a gitdim. Avdetimde Köprü niyâbet-i şer'iyyesine ta'yîn buyurulduğum esnâda müddet-i tevkîti Amasya'da imrâr ve taharriyâta ikdâm edib 1321 gurre-i Muharreminde işe mübâşeretle bir tarafdan îfâ-yı me'mûriyet ve diğer tarafdan Köprü'ye dâ'ir taharriyâtımı ikmâle gayret etdim.[188]

İşte bu târîhden i'tibâren dâ'imâ beraber taşımak mecbûriyetinde **[340]** bulunduğum bir sandık dolusu evrâk-ı târîhiyyeyi perâkendelikden kurtarıp tedkîk ve tertîb etmeğe başladım. Köprü'den müddet-i örfiyyemi ikmâl ederek 1323 Şa'bânının yirmisinde Osmâncık niyâbet-i şer'iyyesine nakl-i me'mûriyyet ve işe mübâşeret eylediğim esnâda târîhin tertîb ve tesvîdine

[187] "Kuş Köprü" başında "Dersi Tamâm Efendi" ile "Burma Minâre" karşısındaki mezârlık içinde ağacın dibinde medfûn olan zâtın mezâr taşları olduğu hâlde kitâbeleri bulunmadığından isimleri ne olduğu anlaşılamamış idi. Bunların kim olduklarını taharrî ve istiknâh ve ihtiyârlardan istifsâr etdiğim esnâda ibtidâ "Dersi Tamâm Efendi"yi, ba'dehû "Hıfzîzâde Osmân Fâ'ik Efendi" olduğunu ve ağacın dibinde medfûn bulunduğunu anladığım zâtı rü'yâda görüp kendilerini bana ta'rîf ve şöhret ve ensâblarını i'lâm ve tahkîk için Amasya mahkemesi sicillâtını taharrî ve "Osmân Fâ'ik Efendi" de kendisinin kütübhânesinde bir eseri olduğunu ve bulup mütâla'a etmekliğimi ihtâr etmeleri üzerine her ikisini de mütâla'a ederek söylediklerini ayniyle buldum.

[188] Fakat esnâ-yı tahsîl ve taharriyâtımda Şâm-ı Şerîf vâlîsi ve beşinci ordu-yı hümâyûn müşîri olan "Osmân Nûrî Paşa"dan ve Selânik'de üçüncü ordu-yı hümâyûn müşîri "Amasyalı Hüseyin Fevzi Paşa"dan ve şeyhulislâm-ı müşârün-ileyh "Hâlid Efendizâde Mehmed Cemâleddîn Efendi"den pek büyük mu'âvenet ve takdîr ve himmet gördüğüm münâsebetle şevkim teceddüd ve zarûretim tahaffüf etmiş oldu. Binâ'en-aleyh şu zevât-ı kirâmın lütuflarına ile'l-ebed minnetdârım.

ve ba'dehû tebyîzine gayret ve iki senede ikmâl etmiş isem de müddet-i örfiyemin hıtâmıyla niyâbet intizârında iken Meşrûtiyet i'lân edildiğini müte'âkib Nîksâr niyâbet-i şer'iyyesine ta'yîn olunup 1326 Zilka'desinde işe mübâşeret ve kasr ve telhîs ve tayy etdiğim pek çok hâdisâtı ilâve ederek sâniyen tashîhe ikdâm ve Nîksâr'da müddet-i örfiyemi ikmâl ve mukaddime ve birinci bâbı da itmâm etdim.

Bâlâda arz edildiği üzere "Amasya Sancağı" "Amasya, Hacıköyü, Havza, Köprü, Lâdik, Mecidözü ve Merzifon" kazâlarından mürekkeb olup merkez-i livâ olan **Amasya kazâsı** dört nâhiyeden ibâretdir:

I- Amasya Kazâsı:

1- "Akdağ Nâhiyesi"dir ki: Amasya'nın şark taraflarını umûmen ihâta eder. Merkezi "Akviran Köyü"dür. Bu nâhiye, sath-ı zemînden bin iki yüz metre kadar yüksek, şarkdan garba doğru mümtedd ve kadîmen "Akdağ" demekle meşhûr bir dağın eteklerinde bulunduğundan tesmiye edilmişdir.

Bu dağın yaylası mebzûl, kışlağı makbûl, suyu bol, havası gâyet sağlam olduğu münâsebetle Amasya livâsının **[341]** ekser ağnâmı yazın orada otlar. Yağı, peyniri, yoğurdu makbûl olup "Pont" kıt'asında fevkalâde şöhreti hâ'izdir. Bu nâhiye dâhilinde bulunan "Baş Alan Karyesi"nden "eş-Şeyh Muhyiddîn Mehmed Akdâğî" gibi bir mürşid-i kâmil zuhûruyla Amasya'da meşhûr olmuş ve bu karyede bir zâviye binâsıyla evkâfını tanzîm etmişdir. Mahdûmlarından biri Anadolu kazaskeri "Bedreddîn Mahmûd Efendi", diğeri Amasya'da Halvetî şeyhi "Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi" pek meşhûr olup ahfâdı kudât ve meşâyihdendir.

"Zana Karyesi"nden bâlâda arz edildiği üzere "Zanalı Sülâlesi" gibi bir sülâle-i azîme zuhûruyla İstanbul ve Amasya'da yüz sene kadar mevcûdiyetlerini muhâfaza etmişlerdir. "Akviran Karyesi"nden üstâd-ı meşhûr "Akdâğî eş-Şeyh Mustafa Efendi" ve fuzalâ-yı ahfâdından İstanbul pâyeli "İngiliz Abdülkerîm Efendi" ve "Yenice Karyesi"nden "Yeniceli Sülâlesi" ve ulemâdan "Musliheddîn Efendi" zuhûr edib kibâr-ı evliyâdan "Sa'deddîn Mahmûd Horasânî" hazretlerinin bu karyede tekkesi ve türbesi ve defterdâr "Mahmûd Efendi"nin câmii ve evkâfı vardır.

2- "Öz Nâhiyesi"dir ki: Amasya'nın cenûb taraflarını muhît olup merkezi "Ezine Pazar Köyü" dür. Buraya kadîmen "Cum'a Pazarı" ve Fârisiyyece "cum'a" ma'nâsına olan "âzîne" lafzına izâfetle "Ezine Pazarı" ve tahfîf ile "İnepazar" denmişdir. **[342]**

Bu nâhiye merkezini, ümerâ-yı Osmâniye'den "Hacı Hamza Bey" bir câmi-i şerîf ve dergâh-ı âlî çavuşlarından "Mehmed Ağa" bir hân-ı cesîm ve hamâm ve zâviye binâsıyla i'mâr etmişlerdir. Bu nâhiye umûmen "Bayındırlı,", "Akçakoyunlu", "Esenli", "Karakeçili" gibi öz hâlis Türkmen aşîretleriyle meskûn olduğundan "Öz" nâmıyla meşhûr olmuşdur.

Kibâr-ı evliyâdan "eş-Şeyh Şâdî" hazretleri, nâmıyla müsemmâ olan "Şeyh Şâdî Köyü"nde ikâmet eylediğinden "Karakeçi" uruğundan[189] "Bekdemirli Musliheddîn Mûsâ Bey", şeyh-i müşârün-ileyhe 812'de bir zâviye ve türbe binâsıyla "Karakeçili Mâlikânesi"ni bu tekkeye vakf etmişdir. "Baba İlyâs-ı Horasânî" ahfâdından "eş-Şeyh Bâyezîd Çelebi" "Efte Karyesi"nde ve meşâhîr-i Halvetiyye'den "eş-Şeyh Musliheddîn Efendi", "İnepazar"da ve kibâr-ı Halvetiyye'den "eş-Şeyh Ahmed Efendi", "Heniske Karyesi"nde medfûn olup meşâhîr-i vüzerâdan "Deli Ömer Paşa" ve "Peçelizâde Sülâlesi" "Sevincer Karyesi"nden ve meşâhîr-i ulemâdan "el-Hâc İsmâ'îl Hakkı Efendi", "İnepazar"dan zuhûr etmişdir.

Yine bu nâhiye dâhilinde bulunan "Karataş Karyesi"nde "Bayındır" uruğundan "Umur Bey" câmi-i şerîf ve zâviye binâsıyla meşâhîr-i ulemâdan "Ali Efendi" 1135'de bu tekkeyi dershâne ittihâz ve "Öz Nâhiyesi"nde bu karyeyi bir medrese-i irfân şekline vaz' **[343]** etmiş idi. Meşâhîr-i Halvetiyye'den "eş-Şeyh Maksûd Baba", "Urunkuş Karyesi"nde ve "eş-Şeyh Merâmî Baba", nâmıyla müsemmâ olan "Merâmî Köyü"nde medfûnlardır. "Şeyhşâdili Muhyiddîn Mehmed Efendi", kibâr-ı müfessirîndendir.

[189] Eski Türkçemizde "uruk", evlâd ma'nâsınadır.

3- "Hakala Nâhiyyesi"dir ki: Amasya'nın şimâl taraflarını muhît olup merkezi "Hakala - Hakla Köyü"dür. Bu nâhiye kadîmen "Arguma-Suluova" nâmıyla meşhûr iken 745 târîhlerinden sonra "Hakala" kesb-i umrân ve "Arguma" ismine galebe ederek nâhiye merkezi olmuşdur.

Bu "Hakala Köyü" düz bir mevki'de olup şark ve şimâl tarafları bayırdır. Köyün manzara-i umûmiyyesi vaktiyle oldukça mühim, gâyet ma'mûr bir kasaba olduğunu anlatmakdadır. Burada sâdât-ı Rufâ'iyye'den ve kibâr-ı meşâyih ve ulemâdan "es-Seyyid Necmeddîn Yahyâ Er-Rufâ'î" hazretleri 764'de cesîm bir zâviye binâsıyla evkâfını 771'de tanzîm etmişdir.

Türkmen aşîreti rü'esâsından "Hacı Mehmed Bey" bu karyede ikâmet ve 805'de "Kara Devletşâh Vak'ası"nda "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerine hidemât-ı ciddiye ibrâzıyla iktisâb-ı şöhret ederek vefât etmiş olduğundan kerîmesi "Ayşe Hâtun" bir câmi-i şerîf ve sülâlesinden "Kâsım Bey" 867'de bir medrese-i âliye ve hamâm ve diğer "Hacı Beyzâde Mîrzâ Bey" 935'de bir câmi-i şerîf ve hemşîrezâdesi diğer "Hacı Beyzâde Muhyiddîn Bey" 947'de bir **[344]** medrese ve bir hamâm daha binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Amasya'da "Kumacık Hamâmı"nın garb tarafında bulunan arsa-i hâliye bu medreseye vakf etdiği hânın arsasıdır.

Bu Hacı Beyzâdeler'den "Mîrzâ Beyzâde Mustafa Bey" bu nâhiye dâhilinde bulunan "Kuşçu Karyesi"nde mükemmel bir câmi-i şerîf binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Bu câmi-i şerîfin bugün harâbesi bile vaktiyle pek musanna' ve metîn olarak yapılmış bir câmi-i şerîf olduğunu anlatmakdadır. Bu nâhiyeden vaktiyle pek büyük ricâl-i devlet ve ümerâ zuhûr etmişdir.

"Hacı Bey Sülâlesi", bu nâhiyenin şerefidir. Bunlar umûmen mûmâ-ileyh "Hacı Mehmed Bey"in evlâdıdır. Bu sülâleden "Kâsım Bey", "Abdullah Paşa", "Mîrzâ Bey" gibi ümerâ ve beylerbeyi zuhûr edib "Silahdâr Oğulları" nâmıyla bir kol çıkarmışdır. Bu koldan "Mûsâ Paşa", "Büyük Ca'fer Paşa", "Topal Yûsuf Paşa" ve "Ahmed Paşa" gibi vüzerâ ve ümerâ görülmüşdür. "Topal Paşaoğulları" Amasya'da "Topaloğulları" nâmıyla şöhret bulup yeniçeri rü'esâsından olmuşlar idi.

"Alevi Köyü"nden kibâr-ı ulemâdan "el-Hâc Bayrâm Efendi" ve "Fîrûz Karyesi"nden "Hacı Eyvâd Paşa" demekle meşhûr "Süleyman Paşa" ve "Hakala Köyü"nden meşâhîr-i fuzalâdan "es-Seyyid Muhyiddîn Efendi" ve kudâtdan "es-Seyyid Mehmed Efendi" zuhûr etmişdir. Mısır hükümdâr-ı **[345]** meşhûru "El-Melik el-Mansûr Hüsâmeddîn Laçin" bu nâhiyenin "Hacı Bayram Köyü"nden olup ittisâlinde bulunan çiftliği "Laçin Karyesi" nâmıyla bir köy olmuşdur.

"Simre-i Arguma" nâmıyla ma'rûf olan "Alparslan-İlarslan" köyü bu nâhiye dâhilinde olup "Simre" mebhasinde karîben zikr olunur.

"Hakala Köyü"nde bulunan "Kâsım Bey Medresesi" köyün şark tarafında yalnız ve yüksek bir mevki'inde olup kârgîr ve metîn ve hucurâtı vâsi' ve dershânesi azîm olduğu şimdiki harâbesi kemâl-i hüzn ile irâ'e etmekdedir. Bu medrese, Amasya medâris-i ulûmu arasında pek ziyâde hâ'iz-i şöhret olup tertîb-i medârisde erba'în râddesinde i'tibâr olunmuşdur. Bu medrese-i âliyenin müderrisleri kadîmden beri "Hakala Köyü"nde ikâmetle tedrîs-i ulûm etdikleri hâlde usûl-i verâset şu âdet-i meşrû'ayı da kaldırdığından Amasya ulemâsından müderris olanlar Amasya'da ikâmet ve tedrîs etmişler ise de mu'ahharan verese yedinde her vechile mu'attal olarak harâb olmuşdur.

Bu medreseye pek çok ekâbir müderris olarak "Hakala"da ikâmetle, tedrîs-i ulûm eden müderrislerin sonu "eş-Şeyh Mahmûd Efendi" olup 1099'da azliyle "Fazlîzâde Mustafa Efendi" ve 1102'de Hakala'ya gitmediğinden azliyle sâniyen "Mahmûd Efendi" ve 1107'de sâniyen "Mustafa Efendi" müderris olarak 1112'de **[346]** mahdûmu "Ahmed Efendi"ye kasr-ı yed etmiş iken 1115'de vefâtıyla beraber "Ahmed Efendi" azl olunarak sâlisen "Mahmûd Efendi" ve 1127'de vefâtıyla sâniyen "Fazlîzâde el-Hâc Ahmed Efendi" müderris ve 1162'de kasr-ı yediyle oğlu "es-Seyyid el-Hâc Mustafa Efendi" tedrîse mutasarrıf olmuşdur.

1177'de "Mustafa Efendi"nin vefâtıyla ulemâdan "Osmân Efendi" ve 1191'de vefâtıyla "es-Seyyid Zeynü'l-âbîdîn Efendi" ve 1209'da ref'iyle mûmâ-ileyh "Osmân Efendizâde es-Seyyid Ahmed Efendi" ve ba'dehû ref' olunarak "es-Seyyid Zeynü'l-âbidîn Efendi" ve 1221'de vefâtıyla "Osmân Efendi"nin diğer mahdûmu "es-Seyyid Mahmûd Efendi" ile "es-Seyyid Ahmed Efendi" müştereken müderris oldular ise de "Hacı Mahmûd Efendi"nin 1222'de kasr-ı yediyle hissesine "Kâşif Mehmed Efendizâde es-Seyyid Lütfullâh" ve 1250'de kasr-ı yediyle oğlu "es-Seyyid Ahmed Feyzî Efendi" mutasarrıf olmuşlardır.

1239'da "es-Seyyid Ahmed Efendi"nin kasr-ı yediyle hissesine ulemâdan "Ebû Bekir Efendi" ve 1242'de vefâtıyla ulemâdan "Canikli el-Hâc Mehmed Efendi" ve 1250'de vefâtıyla mahdûmu ulemâdan "el-Hâc Mehmed Hilmî Efendi" ve 1251'de kasr-ı yediyle ulemâdan "Mehmed Âkil Efendi" ve 1254'de vefâtıyla oğulları "İsmâ'îl, İshak" Efendiler ve 1270'de "İshak Efendi"nin vefâtıyla birâderi "es-Seyyid İsmâ'îl Hakkı Efendi" mutasarrıf olmuşlardır. **[347]**

Bu karyede ikinci medrese-i meşhûre "Hacı Beyzâde Muhyiddîn Mehmed Çelebi" tarafından binâ ve "Hordaz Mâlikânesi" nısfı müderrisliğine tahsîs edilmişdir. Bu medrese, "Kâsım Bey Medresesi" gibi erba'în râddesinde olup köyün içinde, hamâmın kurbunda olduğu münâsebetle rağbet-i âmmeyi celb ederek kibâr-ı ulemâdan pek çok zevât müderris ve köyde ikâmetle tedrîs-i ulûma muvâzıb olmuşlar idi. Fakat müderrislik ciheti vech-i ma'îşet telakkî olunduğu zamândan i'tibâren bu medrese dahi birtakım gurabâ ve müsâfirîn ve fukarâya mesken olarak harâb olmuşdur.

"Medrese-i Kâsımiyye" gibi köyde tedrîs-i ulûm etmiş ulemâya tevcîh olunan bu medrese dahi ulemâ ve zâdegâna tevcîh olunarak 1224'de "es-Seyyid el-Hâc Osmân Efendi" nısfen cihet-i tedrîse mutasarrıf olduysa da 1226'da kasr-ı yediyle ulemâdan diğer "Osmân Efendi" müderris olmuş ve 1239'da bunun da kasr-ı yediyle oğulları "Mustafa, İsmâ'îl Hakkı" Efendiler mutasarrıf-ı cihet ve 1243'de "Mustafa Efendi"nin vefâtıyla ulemâdan "Hasan Efendi" müderris ve 1250'de fevtiyle oğlu "Mehmed Efendi" ve 1250'de kasr-ı yediyle ulemâdan "Mehmed Âkil Efendi" müderris olarak vefâtında evlâdına kalmış ve diğer nısfına 1224'de "es-Seyyid Hâfız Abdullah Efendi" mutasarrıf olduysa da 1226'da kasr-ı yediyle "Mehmed Kâşif Efendizâde **[348]** es-Seyyid Lütfullâh Efendi" ve irtihâlinde evlâdı müderris ve mutasarrıf-ı mâlikâne olmuşlardır.

Bu iki medreseden mâ-adâ iki mekteb, bir zâviye-i Rufâ'iyye olup tekkenin imâreti ve ziyâfethânesi ve evkâfı düzgün olduğundan bir kasaba-i ma'mûre şeklini alan "Hakala Karyesi" 1100 târîhlerine kadar ulemâ ve talebe-i ulûm ve dervîşân ve fukarâ-yı etrâfın mültecâsı hükmünde idi. Efendileri, beyleri, ağaları gayet sahî, hukûka râ'î oldukları meşhûr olup bunların seng-i mezârında görülen letâfet ve kitâbe-i bedî'a mezârlık içinde şâyân-ı hayret bir hâldedir. "Seyyid Yahyâ-yı Rufâ'î Türbesi" pek meşhûr olup ziyâretgâh-ı müslimîndir.

Bu nâhiye dâhilinde "Tersakan Çayı"nın kenârında bulunan "Gani Türbesi", kibâr-ı evliyâdan "eş-Şeyh Abdülganî el-Halvetî" hazretlerinin olup marzâ-yı müslimînin mültecâsıdır. Bahâr günleri bu türbenin etrâfı mecma'-ı nâs olup panayır şeklini alır. Her gün kurbân eksik olmaz. Amasya'da meşhûr "Gani Sülâlesi" bu zâtın evlâdıdır.

4- "Geldiklan Nâhiyesi"dir ki: Amasya'nın garb taraflarını muhît olup merkezi "Ortaköy"dür. Hükûmet-i Dânişmendiye devri evâ'ilinde 490 hudûdunda Harezm Türkleri'nden "Afşar Kabîlesi" beylerinden "Baygeldi" ve aşîreti bu nâhiyede iskân olunarak "Baygeldi Çiftliği" ma'nâsını irâ'e eden "Baygeldi Alan" **[349]** denmiş ve mu'ahharan tahfîf olunarak "Geldi Alan" ve ba'dehû tahrîf olunarak "Geldiklan" nâmıyla meşhûr olmuşdur.

Bu nâhiye dâhilinde bulunan "Afşar, Olus, Doğan, Alikadı, Yağmur, Karlı, Akçakoyunlu" köyleri, "Afşar ve Bayındır" uluslarından ayrılan birer kabîle büyüklerinin isimleridir. Bu nâhiyede meskûn "Akçakoyunlu Oymağı"ndan Amasya hükümdârı meşhûr "Şâdgeldi Pâdişâh" bu nâhiyeyi kendi evlâdına mâlikâne olmak üzere tahsîs eylediğinden evlâdının nüfûz-ı hâkimânesi Amasya'da hitâm bulduğu esnâda burada ikâmet etmişler idi.

Müşârün-ileyhin evlâdından "Şâdî, Burak" Beyler'in câmii, tekkesi, mektebi, çeşmesi ve "Mahmûd Şâh Çelebi Mektebi" ve "Emîr Bey" nâmıyla meşhûr "Ya'kûb Şâh Bey"in zâviyesi bu nâhiyededir. "Ortaköy"den ve bunların evlâdından meşhûr "Geldiklanlı Ali Paşa" ve Amasya'da "Hacı Vehhâb Oğulları"nın ceddi bulunan sâdât-ı ulemâdan "es-Seyyid el-Hâc Abdulvehhâb Efendi" ve "Olus Köyü"nden "es-Seyyid İbrâhim Paşa" gibi zevât zuhûr etmişdir.

"Geldiklan Nâhiyesi"nde kâ'in "Ilıca Karyesi" sahrânın ortasında bulunan ılıcanın nâmıyla müsemmâ olup "Geldiklan Hamâmı"nı 987'de meşâhîr-i a'yândan "Amasyalı Rıdvân Ağa" binâ ve vakf etmişdir. "Yağmur Köyü", 690 hudûdunda pek meşhûr olan Türk beylerinden "Nûreddîn Yağmur Bey"in nâmıyla müsemmâdır. Evlâdından **[350]** "Nâsıreddîn Mehmed, Şerefeddîn Mukbil" Beyler pek meşhûrdur. "Doğan ve Alikadı Karyeleri" ulemâ ve kudâtdan "Bedreddîn Doğan, Alâ'eddîn Ali" nâmlarıyla müsemmâ olmuşlardır. "Boğa Karyesi" dahi rü'esâ-yı etrâkdan birinin nâmıyla müsemmâ olup evlâdından "Sadreddîn Mehmed bin Hızır et-Türkmânî" 675 sâlinde meşâhîr-i kudâtdan ve ricâl-i ilmiyyedendir.

Bu "Geldiklan Nâhiyesi", Selçûkîlerin nüfûzu Amasya'dan zâ'il oldukda "Simre Nâhiyesi" i'tibâr ve merkezi "İltekin Karyesi" ittihâz edilmiş olduğu vesâ'ik-i atîkadan anlaşılmakdadır. Urefâ-yı Mevleviyye'den "Sivaslı Şeyh İlik Dede"nin nâmıyla müsemmâ olan köyünde tekkesi meşhûr olup mahdûmu "Pîr Mezîd Çelebi" Amasya'da kibâr-ı ulemâdandır. "Şâdgeldi Pâdişâh" evlâdının bu köyde, "Efkeri"de, "Kızılca-i Sağîr"de, "Ilıca"da tekkeleri, medreseleri, mektebleri, hamâmları vardır.

Bâlâda arz edildiği üzere Amasya Sancağı'nı teşkîl eden kazâlardan birincisi ve merkezi olan "Amasya Kazâsı" müştemilâtı bunlardan ibâret olup ikincisi "Hacıköyü Kazâsıdır.

II- "Hacıköyü Kazâsı" : Amasya Sancağı'nın şimâl-i garbî taraflarını ihâta eder. Merkezi "Taşan Dağı"nın cenûbunda kâ'in sahrânın ortasında binâ edilmiş olan "Hacıköyü Kasabası"dır.

"Hacıköyü Kazâsı"nın hey'et-i umûmiyyesi gâyet münbit ve mahsüldâr **[351]** olup şarkan Merzifon, garben Osmâncık, cenûben Mecidözü ve Amasya ve şimâlen Köprü kazâlarıyla mahdûddur. Garb tarafında bulunan "İnegöl Dağları" mürtefi', ormanı meşhûr, yaylaları makbûl, suları mebzûl olduğundan Hacıköyü ve Osmâncık Kazâları'nın ihtiyâcât-ı mübrimesinden bir kısm-ı mühimmini te'mîn etmekdedir.

Hacıköyü Kasabası, fütûhât-ı İslâmiyye evâ'ilinde "Kimârî-Kimri" Türkleri'nden bir kısmı buraya iskân edildiği münâsebetle "Kimârî" denmiş ve üç yüz seneden ziyâde bu isim ile müsemmâ iken "Kimri" kabîlesi efrâdından zuhûr eden "Sadreddîn Artuk et-Türkmânî el-Kımârî" 780 hudûduna kadar burayı bir sûret-i ciddiyede i'mâr ve câmi-i şerîf, mekteb gibi mebânî-i dîniyye ve ilmiyye binâ eylediği münâsebetle "Artukâbâd" tesmiye edilmiş ve kesb-i cesâmet edib "Kimârî" nâmı bir mahalleye alem olarak kalmış ve mu'ahharan cüz'î tahrîfe uğrayıp "Cimâre" denmişdir.

Ba'dehû sadr-ı müşârün-ileyhin ahfâdından "Hacı Ahmed Çelebi bin Mehmed Çelebi" 896 sâlinden i'tibâren "Gümüş Ma'deni Nâzırı" olarak tûl müddet burada ikâmet ve umrânını tezyîde gayret ederek dâr-ı bekâya rıhlet eylediği münâsebetle "Hacı Nâzır Köyü" denmiş ve biraz daha cesâmet peydâ ederek "Artukâbâd" dahi bir mahalleye alem-i mahsûs olarak kalmışdır. Galat-ı âmme olarak "Hacı Nadır Köyü" nâmıyla iştihâr eden bu isimden "Nadır" lafzı **[352]** dahi hazf olunup "Hacıköyü" denmiş ve şu teceddüdât ve tebeddülâta bütün kuyûd-ı atîka şehâdet etmekde bulunmuşdur. Bir müddet "Köprülü Mehmed Paşa"ya "Gümüş Ma'deni" hâs arpalık tevcîh ve burada ikâmeti emr buyurulmuş olduğundan mu'ahharan kârgîr ve gâyet muhkem bir kârbânsarây ve yanında bir bedestân binâ ve şimâlinde cesîm bir câmi-i şerîf ve yanında bir hamâm-ı latîf ihyâ ederek cümlesini de 1071'de vakf etmişdir.

1170'de ahfâdından "Köprülüzâde Abdülbâkî Bey bin Hâfız Ahmed Paşa" gümüş ma'deni emîni ve za'îmi olarak burada ikâmet etdiği esnâda câmi-i şerîfi tecdîd ve bir hamâm-ı latîf daha ilâveten binâ ve evkâfını tanzîm ederek kasabanın imâret ve şerefini tezyîd etmişdir.

Bundan akdem "eş-Şeyh el-Hâc Yahyâ Efendi" Hacıköyü'nde ikâmetle bir zâviye binâ ve evkâfını tanzîm ederek iştihâr etmekle zuhûr eden diğer mahalleye "Hacı Yahyâ Efendi"nin nâmı alem-i mahsûs olmuş ve Hacıköyü'nden zuhûr eden meşâhîr-i fuzalâdan "el-Hâc İsmâ'îl Efendi" 1118'de "Köprülü Câmi-i şerîfi"nin yanında yedi hücre ve dershâneyi hâvî bir medrese ve ayrıca bir câmi-i şerîf, bir de mekteb ve kendisine câmii yanında bir türbe binâsıyla Hacıköyü'nün şerefini, umrânını tezyîd etmişdir.

1226'da Hacıköyü eşrâfından "Kurdoğlu el-Hâc **[353]** Halîl Ağa" "Sarây Mahallesi"nde bir mescid-i şerîf ve 1235'de "Araboğlu Uzun Osmân Ağa", "Hacı Yahyâ Mahallesi"nde bir mekteb ve 1237'de "Çorumluoğlu el-Hâc Halîl Ağa" bir mescid-i şerîf ve ayrıca bir de mekteb ve 1245'de "Serhadlizâde el-Hâc Ali Ağa" bir mescid-i şerîf ve 1252'de "Kızıklıoğlu el-Hâc Ahmed Ağa", "Hacı Yahyâ Mahallesi"nde bir câmi-i şerîf ve mahdûmu "el-Hâc Yahyâ Efendi" 1287'de bir tekke binâ ve cümlesi de vakıflarını tanzîm ederek Hacıköyü'nü cidden i'mâr ve ihyâ etmişlerdir. "Hacı Yahyâ Efendi Tekkesi" 1310 hudûdunda medreseye tahvîl edilmişdir.

Hülâsa, 1280 târîhine kadar Hacıköyü eşrâfı, nâhiye müdürleri bu kasabayı i'mâra himmet ederek "Cimâre, Artukâbâd, Sarây, Hacı Yahyâ, Adatepe, Beylik Çayır, Ermeni Kilise, Çay" nâmlarıyla sekiz mahalleden ibâret bir kasaba-i cedîde hâline ifrâğ etmişlerdir. Kasabanın tezâyüd eden nüfûs ve ehemmiyeti müftî-i kazâ, meşâhîr-i ulemâdan "Dârendelizâde el-Hâc İsmâ'îl Hakkı Efendi" merhûmun nazar-ı hamiyyeti önünde inkişâf eylediğine binâ'en bütün eşrâf-ı kazâ ile müştereken himmet ederek 1299'da mukaddem nâhiye merkezi olan Hacıköyü, kazâ merkezi ve mukaddem kazâ merkezi olan "Gümüş Kasabası" da nâhiye merkezi olmuşdur.

1316'da kazâ kâ'im-makâmı "Yanyalı Mustafa Paşazâde Ali Rızâ Bey" muntazam bir hükûmet konağı, mekteb-i rüşdî, **[354]** telgrafhâne, sâat kulesi inşâsına himmet ve bütün ahâlî ve eşrâf-ı kazâ i'ânâta gayret ve cidden îsâr-ı mâl ederek cümlesini ikmâl etmişlerdir. Bu hayrâtın içinde "Köprülü Mehmed Paşa"nın câmi-i şerîfi müşrif-i harâb olduğundan tamâmiyle hedm ve tevsî'an kârgîr olarak binâsına hizmet ve bir minâre-i latîfe ilâvesiyle ikmâl etmesi mîr-i mûmâ-ileyhin cümle-i muvaffakiyâtındandır. Bu i'ânâtın cem'inde müftî-i kazâ "Hâfız Mustafa Tevfîk Efendi"nin pek büyük himmeti görülmüşdür.

1324'de kâ'im-makâm-ı kazâ olan "Hacı Tâhir Bey" dahi ma'ârif-i memlekete îrâd-ı mahsûs olmak üzere "Hacı Yahyâ Câmi-i şerîfi"nin kıble tarafında yol üzerinde mükemmel bir hamâm-ı latîf inşâsına kıyâm ve bütün eşrâf ve ahâlî-i kazâ dahi i'ânâta ikdâm ederek iki sene zarfında itmâm etmişlerdir. Kâ'im-makâm-ı kazâ "Bafralı Süleyman Necmeddîn Bey" dahi kasabanın yollarını tevsî' ve hükûmet konağı önünde bir bahçe ve bir hücreyi müştemil şadırvan binâsıyla şerefini tezyîd etmişdir.

Bu kasabada kadîmen tedrîs-i ulûm eden ulemâ muhterem olduğundan "eş-Şeyh Yahyâ Efendi", ba'dehû "el-Hâc Ahmed Efendi" ve ba'dehû "el-Hâc Hasan Efendi" tedrîs-i ulûm ve iştihâr etmiş ve "el-Hâc İsmâ'îl Efendi"nin binâ eylediği medreseye ibtidâ kendisi, ba'dehû mahdûmu ulemâdan "Hâfız Osmân Efendi" ve 1245'de vefâtıyla müftü "Ankaralı Abdullah Efendizâde el-Hâc Ali Efendi" ve bunun da **[355]** vefâtında yerine müftü olan meşâhîr-i ulemâdan "Dârendelizâde el-Hâc İsmâ'îl Hakkı Efendi" ve bunun da irtihâlinde mahdûmu meşâhîr-i ulemâdan "Hâfız Mustafa Tevfîk Efendi" yerine müftü oldukda ulemâdan "Çerkes İsmâ'îl Efendi" zuhûr ve neşr-i ulûm ve iştihâr ederek müderris olup kazâda ta'mîm-i ma'ârife himmet ve mekteb-i rüşdî mu'allimlerinin mesâ'î-i cemîlesine iştirâk etmişlerdir.

"Hacıköyü Kasabası"nın hânesi sekiz yüze karîb olup kazânın nüfûs-ı umûmiyyesi otuz iki bin râddesindedir. Kazânın hâvî olduğu kurâ altmış kadar olup kadîmen dört nâhiyeye münkasimdir. Merkez nâhiyesi bu nevâhîden hâric olup mu'ahharan "Kabakoz Nâhiyesi" "Saraycık Nâhiyesi"ne ilhâk olunarak merkez nâhiyesiyle yine dört kısımdan ibâret olmuşdur:

1- "Hamâmözü"dür ki: "İnegöl Dağları"nın şark ve şimâl eteklerinde olup kazânın garb-ı cenûbî ve kısmen cenûb taraflarını ihâta eder. Bu nâhiye kadîmen Türk oymaklarından "Göçeri-Göçerli" aşîreti ile meskûn olarak bir mikdâr "Çepni" Türkleri de iskân edilmiş ve

"Çetmi, Göçeri" köyleri bunların isminden galat bir sûretde kalmışdır. Bu nâhiye, "Hamamözü Karyesi"nin nâmıyla müsemmâdır.

2- "Saraycık Nâhiyesi"dir ki: Kazânın şimâl ve kısmen garb taraflarını ihâta eder. Bu nâhiye "Saraycık Karyesi"nin nâmıyla **[356]** müsemmâ olup "Şeyh Saltuk Baba"nın ve evlâdının sâkin olduğu karye "Şeyhler - Şeyhoğulları" nâmıyla meşhûr olmuşdur. Amasya'da bir sülâle-i ilmiyye teşkîl eden "Següköylü el-Hâc Mehmed Efendi" bu nâhiye dâhilinde bulunan "Segü Köyü"ndendir.

3- "Kabakoz Nâhiyesi"dir ki: Kazânın garb-ı şimâlîsini umûmen ihâta ederek Türk oymaklarının ma'rûflarından "Kızık Oymağı" bu nâhiyede meskûn olup kadîmen "Kızık Nâhiyesi" dendiği hâlde mu'ahharan "Kabakoz Nâhiyesi" denmişdir. Kabîle rü'esâsından "Korkud, Kutluca" Beyler'in nâmlarıyla müsemmâ birer köy bulunmakdadır. Hacıköyü ulemâsından "Kızıklı el-Hâc Ahmed Efendi" ve Köprü ulemâsından "Kabakozlu el-Hâc Ömer Efendi" bu nâhiyedendirler.

4- "Gümüş Nâhiyesi"dir ki: Kazânın tamâmiyle cenûb ve şark taraflarını ihâta eder. Bu nâhiye, kadîmen kazâ merkezi bir şehr-i latîf olup birkaç meşâhîre vatan olmuş ve pek çok meşâhîr bu kasabanın i'mârına himmet etmişlerdir. Şehrin mevki'i düz ve umûmiyyet i'tibâriyle şimâle doğru mâ'il, bir müselles şeklindedir.

"Gümüş Kasabası", "İnegöl Dağı"nın şarkan eteğinde kâ'in ve Hacıköyü'nün cenûbunda ve iki kilometre kadar kurbunda ufak bir şehir olup cenûb ve garb tarafları mezkûr dağın eteklerine istinâd etmekde ise de şark ve şimâl tarafları açıkdır. **[357]** İstinâd etdiği dağ ve tepelerde kesretle gümüş ma'deni vardır. Bu münâsebetle mezkûr kasaba "Gümüş" nâmıyla tesmiye edildiği zann olunmakdadır. Her hâlde bu kasabaya "Gümüş" dendiği 575 târîhinden beri kayden ma'lûmdur. Sonra tesmiye edilmiş bir nâm değildir.[190]

Ba'zı ulemâ tarafından ta'rîben "Kûmüs" ve tahvîlen "Fızza" nâmı isti'mâl edilen bu "Gümüş Kasabası", ümerâ-yı Selçûkiyye'den "Emîr Gümüşlü" demekle meşhûr olan "Emîneddîn Yûnus el-Kûmusî" himmeti sâyesinde inkişâf ederek 768 sâlinde meşâyih-i Sühreverdiye'den "Ahî İbrâhim-i Basrî" bu kasabada neşr-i füyûzât ve bir tekke inşâ ve mahdûmu "Ahî Burak Baba" evkâfını tanzîm etdiği münâsebetle Gümüş Kasabası kesb-i ma'rûfiyyet etmişdir. 806'da "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretleri taraflarından "Amasyalı Kutlu Beyzâde Halîl Bey" gümüş ma'deni emîni olmuş ve 816'da beylerbeyi olan bu "Halîl Paşa" 818'de tarz-ı Selçûkî üzere sengîn bir medrese-i âliye binâ ve evkâfını tanzîm ederek şehri ihyâ etmişdir. Buna "Medrese-i Halîliyye" denir. **[358]**

833'de "Yörgüç Paşa" bu medresenin civârında oldukça büyük bir câmi-i şerîf ve ba'dehû ma'den emîni olan "İskender Çelebi" 856'da bir mekteb inşâ etmiş ve Yörgüç Paşa'nın câmii müşrif-i harâb olduğu münâsebetle 968'de sadr-ı esbak "Rüstem Paşa" müceddeden kârgîr olarak inşâ ve yanına bir minâre-i beyzâ ve bir mekteb ve akâr olmak üzere sekiz dükkân ilâveten binâ etdiğinden "Rüstem Paşa Câmii", "Rüstem Paşa Mektebi", "Rüstem Paşa Vakfı" demekle meşhûr olarak şehri ihyâ etmişdir.

Ba'dehû "Molla Ali Efendi" bir mescid-i şerîf ve 1136'da "Karabaşoğlu el-Hâc Mehmed Ağa" bir câmi-i şerîf ve bir mekteb ve 1227'de müftü "Şeyh Osmân Efendizâde Ebûbekir Efendi", "Irgad Mahallesi"nde kâ'in mescidi müceddeden binâ ve ihyâ ve her biri evkâfını tanzîm ederek şehrin i'mârına himmet ve hamiyyet-i dîniyyelerini îfâya müsâra'at etmişlerdir.

Devr-i Selçûkî'de ve saltanat-ı celîle-i Osmâniye'nin evâ'il ahdinde bu kasabada darbhâne te'sîs olunarak sikke darb edilmiş olduğundan "Darbhâne" nâmı şimdi bir mahalleye alem-i mahsûs olduğu gibi "Yörgüç Paşa"nın, ba'dehû "Rüstem Paşa"nın binâ ve tecdîd eylediği câmi-i kebîr çiniler ile tarsî' edildiğinden "Çinili Câmi" denmiş ve şimdi bu nâm dahi bir mahalleye alem-i mahsûs olarak kalmış ve 757 sâline kadar "Armağan Çelebi" ma'den emîni

[190] Asrımızda umûr-ı nâfi'a hakkında intişâr eden ba'zı resâ'il-i mevkûtede "Gümüş ma'deninin bu kasabada keşfi 1140 târîhlerine tesâdüf etdiği" gösterilmekde ise de sehve mübtenî olduğu şübhesizdir. Burada gümüş ma'deni emînleri 648 târîhlerinden beri târîhen mazbûtdur.

olarak burada kaldığı münâsebetle **[359]** oturduğu mahalle "Armağan" demekle meşhûr olmuş ve ba'dehû ma'den amelesi, ırgadlar "Armağan Mahallesi"nde ikâmet eylediklerinden "Armağan Mahallesi", "Irgad Mahallesi" nâmına tahavvül etmişdir.

Binâ'en-aleyh Gümüş Kasabası "Câmi-i Kebîr, nâm-ı diğer "Çinili Câmi", "Darbhâne", "Armağan", nâm-ı diğer "Irgad" nâmlarıyla müsemmâ üç mahalleden müteşekkil ve takrîben üç yüze karîb hâneden ibâret havası sağlam, suyu mükemmel bir şehr-i latîfdir. İdâre-i mülkiyyesi kadîmen has ağaları, ma'den emînleri elinde iken 1299'da Hacıköyü kâ'im-makâmlarına tefvîz buyurulmuş ve ma'den emînleri ancak ma'den husûsâtıyla iştigâl etmişlerdir. Bu ma'den 1294 târîhine kadar istifâdeler te'mîn etdiği hâlde ba'dehû ma'den müdürleri ta'yîn ve ameliyyâtı ta'tîl edilmiş idi. Gümüş Kasabası'nda mevcûd olan "Halîl Paşa Medresesi" medâris-i âliyeden ma'dûd olup hamsîn derecesinde i'tibâr ve tevcîhâtı Anadolu kazaskerliği tarafından icrâ edilmiş olduğundan 1100 târîhlerine kadar pek çok kibâr-ı ulemâ bu medreseye müderris olmuş ve Gümüş Kasabası'nda tedrîs-i ulûm etmişdir. Ancak vakfiyesi zâyi' olduğu cihetle 1072'de şehâdetle münderecâtı isbât olunarak Amasya mahkemesinde ikinci def'a tanzîm edilmişdir.

Ber-vech-i tekâ'üd müderris olan kudâtdan "Mehmed Efendi"nin 1096'da vefâtıyla ulemâdan "Yûsuf Efendi" mütevellî ve müderris olup ba'dehû **[360]** kibâr-ı ulemâdan "Hasan Efendi" ve 1130'da vefâtıyla mahdûmu kibâr-ı ulemâdan "Mehmed Efendi" müderris olmuş ise de diğer medrese müderrisi olduğundan 1136'da bu medrese uhdesinden ref' olunarak "Mustafa Efendi" ve 1137'de kasr-ı yediyle ulemâdan diğer "Mustafa Efendi" ve 1159'da vefâtıyla ulemâ-yı meşâyîhden "Nakşıbendî Hüseyin Efendi" ve 1168'de ulemâdan "Mehmed Efendi" ve 1169'da sâniyen "eş-Şeyh Hüseyin Efendi" ve 1174'de vefâtıyla kibâr-ı ulemâdan "Kılavuz Mehmed Efendi" ve 1178'de vefâtıyla "Ankaravî Abdullah Efendi" ve 1190'da ulemâ-yı meşâyihden müftî-i sâbık "Kılavuz Mehmed Efendizâde Osmân Efendi" ve 1191'de sâniyen "Ankaravî Abdullah Efendi" ve 1192'de "Gümüşlü Mustafa Efendi" ve 1196'da sâniyen "eş-Şeyh Osmân Efendi" ve 1197'de sâlisen "Ankaravî Abdullah Efendi" ve 1215'de vefâtıyla "Kılavuz Mehmed Efendizâde" ulemâdan "Ali Efendi" müderris olmuşlardır.

1236'da "Kılavuzzâde Ali Efendi"nin vefâtına binâ'en oğulları "Abdullah, Sâlih" Efendiler nısfına ve birâderi "Osmân Efendizâde es-Seyyid Abdurrahmân Efendi" müştereken diğer nısfına mutasarrıf ve ba'dehû "Abdurrahmân Efendi"nin 1253'de vefâtıyla ulemâdan "Mustafa Efendi" müderris-i nısf olarak 1260'da fevtiyle oğulları "Hâfız Mehmed Hâmid, Ahmed Hamdî" Efendiler müderris olmuşlardır.

1262'de "Kılavuzzâde Abdullah Efendi"nin fevtiyle diğer **[361]** "Abdullah Efendi" ve 1271'de "Sâlih Efendi"nin vefâtıyla oğulları "Ali Rızâ, Mehmed Âkif, Mustafa Necîb" Efendiler ve ba'dehû diğer "Abdullah Efendi"nin ref'iyle bunlar nısf-ı hisse-i tedrîse mutasarrıf ve medrese ma'mûr olduğu hâlde mu'attal olmuşdur.

Bu kazâ dâhilinde bulunan ve vesâ'ik-i atîkada "İslimis" nâmıyla mukayyed olan "Eslemez Köyü"nde Gümüşlüzâdeler'den "Şemseddîn Ahmed Çelebi" bir zâviye ve imâret ve misâfirhâne binâ edib ceddinin buradan zuhûr eylediğine bir alâmet-i mahsûsa vaz' etmiş idi. Meşâhîr-i ümerâ-yı Selçûkiyye'den "Emîr Gümüşlü" demekle meşhûr "Emîneddîn Yûnus el-Müstevfî" bu köyden zuhûr etmişdir. Bu sülâle-i celîle Amasya'da pek büyük bir şöhret ve iktidârı hâ'iz olmuşlardır. Vüzerâdan "Köse Şa'ban Paşa" dahi bu köydendir. Şeyhülislâm-ı esbak "Müftüzâde Ahmed Efendi" Gümüş Kasabası'ndan zuhûr etdiği gibi mevâlîden "Şâfiyeci Musliheddîn Efendi" ve hattât-ı meşhûr "Ebu'l-Hayr Hasan Efendi" ve fâzıl-ı meşhûr "Kâtibzâde el-Hâc İsmâ'îl Efendi" ve kibâr-ı mevâlîden "Müftüzâde Osmân, Abdurrahîm" Efendiler dahi bu Gümüş'den neş'et etmişlerdir.

III- "**Havza Kazâsı**"dır ki: Şarkan Samsun, garben Köprü, cenûben Amasya ve Merzifon ve şimâlen Bafra kazâlarıyla mahdûd olup merkezi olan "Havza Kasabası", cenûbunda bulunan "Taşan Dağı"nın şimâl-i şarkî eteğinde bayır bir mevki'de **[362]** kâ'indir.

Kasabanın cenûbu mezkûr dağa istinâd etmekde olup şark, garb ve şimâl tarafları umûmen açıkdır. Şimâl tarafı tamâmiyle engîn olup şarkan bir hatt-ı mâ'il üzerindedir.

Bu kasabanın nâm-ı kadîmi sûret-i kat'iyyede ma'lûm değil ise de tevârîhden anlaşıldığına göre "Hancere" yâhud "Ancere" yâhud "Hanceze" olması ağleb-i ihtimâldir. Tevârîh-i mevsûkada mezkûr olan "Ancere Kasabası" bu Havza'nın şimdiki mevki'ine nazaran hamâmın garb tarafında düz bir mevki'de olduğu ta'rîfâtdan anlaşılmakdadır.

"Âsâru'l-Bilâd"da "Zekeriyyâ bin Mahmûd el-Kazvînî" diyor ki: "Ancere, dâhil-i Rûm (Anadolu)'da bir medîne olup orada "Tersakan Irmağı" vardır. Rivâyet olunduğu üzere 442 sene-i hicriyyesinde Ağustosun sekizinci pazarertesi gecesinde korkunç bir zelzele olarak ikinci güne kadar tevâlî edib pek çok binâlar sukût etmiş ve bir kilise yere geçip binâsından bir eser kalmamış ve yerinden gâyet sıcak su çıkıp yetmiş kadar mezâri'i harâb ve pek çok halkı gark u ihlâk etmiş ve herkes dağ başlarına kaçıp sıcak su, dokuz gün devâm ederek ba'dehû çekilmiş ve bir mikdârı kalmışdır."

"Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk"da "Muhammed bin Ca'fer et-Taberî" diyor ki: "93 sene-i hicriyyesinde "Mesleme bin Abdülmelik", "Abbâs bin **[363]** el-Velîd", "Mervân bin el-Velîd" bilâd-ı Rûm'a gazâ edib "Abbâs bin el-Velîd" "Samsatıyya"yı, "Mesleme bin Abdülmelik" Amasya şehrini birkaç husûn ile beraber feth etmiş ve "Mervân bin el-Velîd" dahi "Hancere"ye kadar gitmişdir."

"Ikdü'l-Cümân"da dahi bu "Hancere" mükerreren Amasya zeylinde mezkûr ve "Hanceze" nâmıyla mestûr bulunduğuna ve "Nehr-i Maklûb (Tersakan)" da şarkdan garba ve cenûba doğru cereyân etmekde olduğu diye tefsîr olunduğuna ve Amasya civârında "Tersakan Irmağı"nın yanında bu "Havza" kasabasından mâ-adâ bir medîne bulunmadığına dikkat buyurulursa "Hancere" medînesi "Havza"dan başka bir şehir olamaz.

Çünkü Havza'da ılıcanın ya'nî sıcak suyun çıkdığı yer, hafr ve taharrî olunduğu sûretde orada bir şehrin bulunacağını el-yevm görülmekde olan âsârı, harâbesi, taş yığınlarından ibâret olan enkâzı iş'âr etmekdedir. Bu kasabanın nâmı 580 târîhinden i'tibâren elde edilen vesâ'ik-i atîkada "Hâvize (حاوزه) ve Hâvize (هاوزه)" olduğu görülmekde olup 930 târîhlerinden sonra yazılan muharrerât-ı resmiyede "Havza" nâmıyla kayd edilmişdir. Şu kuyûd-ı mevsûkadan istidlâl olunduğuna göre "Hâvize" nâmı, "Hancere" nâm-ı kadîminin Türkler arasında lafzen tahavvül ederek bir galatı olduğu ve bu da sonradan "Havza" şekline konduğu zann olunur.

Havza Kasabası, "Tersakan Irmağı"nın taraf-ı garbîsinde **[364]** ufak bir şehir olup kadîmen merkez-i kazâ olduğu hâlde ancak bir mahalle-i cesîmeden ibâret kalmış ve birkaç meşâhîrin himmeti sâyesinde kesb-i umrân etmişdir. Kasabanın taraf-ı garbîsinde yüksek bir mevki'de bulunan "Kaplıca Suyu" kadîmen câri olup gâyet sıcak ve beden-i insânîde zuhûr eden avârız-ı cildiyeyi izâle ve ba'zı emrâz-ı dâhiliyyeyi teşfîh husûsâtında nef'i mücerreb olduğundan kadîmen Mayıs ve Haziran aylarında etrâfdan pek çok zâ'irleri vardır.

Halkın buraya kesretle vürûdunu nazar-ı dikkate alan âlîcenâb Türkler, bu kaplıcanın olduğu yere bir hamâm, imâret, misâfirhâne gibi levâzım-ı medeniyyeyi inşâ etmekde te'ahhur ve ihmâli câ'iz görmediklerinden el-yevm elsine-i âmmede "Şâdî Paşa Hamâmı" ve kuyûd-ı atîkada "Sa'dî Paşa Hamâmı" ve daha evvel "Sultân Mes'ûd Hamâmı" demekle meşhûr olan hamâmı binâ etmişlerdir.

Bu hamâmın şekline, tarz-ı inşâsına bakılırsa Selçûkî âsârından olduğu anlaşılır. Her hâlde "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" tarafından binâ edilmesi melhûzdur. Çünkü bu hamâm, 665 târîhlerinde mevcûd ve târîhen mazbûtdur. Hiçbir tarafında kimin tarafından, ne zamân yapıldığına dâ'ir kitâbesi yokdur. Yalnız "Sa'dî Paşa" tarafından vakf edildiği mukayyeddir. Bu "Sa'dî Paşa"nın kim olduğuna dâ'ir bir kayd-ı sarîha tesâdüf edilmediği cihetle elsine-i âmmede deverân **[365]** eden "Şâdî Paşa"nın vakfı olması ve defter-i atîk-i sultânîye "Sa'dî Paşa" diye kayd edilmesi ağleb-i ihtimâldir. "Şâdî Paşa" ise Amasya hükümdârı "Şâdgeldi Pâdişâh" evlâdından ve 925 ricâlinden bir zât olduğu ma'lûmdur.

Bu hamâm, hükümdâr-ı müşârün-ileyhin binâ eylediği hayrâtdan olmayıp kendisine şirâ'en mülkiyetle intikâl etmesi muhtemeldir. Mu'ahharan evlâdı tarafından vakf edilmiş olur. Fakat yukarıda bulunan şu büyük hamâmın cihet-i şarkiyyesinde ya'nî arkasında diğer ufak bir hamâm olup büyük hamâmın tarz-ı inşâsına pek de müşâbih değildir. Bu hamâmı kasabanın üst tarafında eski şehir harâbesinin üzerinde bir imâret ve misâfirhâne binâ eden "Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey" binâ etmişdir.

Emîr-i mûmâ-ileyh "Mustafa Bey" 835'de bu kasabada bir imâret ve misâfirhâne binâ ederek evkâfını 840'da tanzîm etmişdir. Bu hamâmların aşağı taraflarında görülen kârgîr câmi-i şerîf 925'de Karaman beylerbeyi "Şâdî Paşa" tarafından tecdîd ve evkâfı tanzîm edildiğine nazaran bu câmi-i şerîf de büyük hamâm ile beraber yapıldığı anlaşılmakdadır.

900 târîhinde Amasya'da "Kızlar Ağası" demekle meşhûr olan "Fîrûz Ağa" bu kasabanın ortasında dağ tarafında kârgîr, gâyet metîn bir medrese-i âliye binâ ve evkâfını tanzîm ederek şehrin umrânına pek büyük himmet etmişdir. Ba'dehû 1048'de Havza eşrâfından **[366]** "Hacı Uğurluzâde Müstecâb Ağa" bir mekteb ve 1178'de eşrâfından "Osmân Bey", "Şâdî Paşa Câmi-i şerîfi"ni tecdîd ve şark tarafına âlî bir medrese binâ ederek hidemât-ı mebrûre ibrâz eylemişlerdir.

1298 târîhine kadar bir kadı ve bir müdür ile idâre olunan bu kasaba önünden şose yolu imrâr, müvâridât ve münâkilât-ı dâ'ime teshîl edildiği münâsebetle şehrin kıymeti terakkî ve Tatar ile Çerkes muhâcirlerinin iskânından dolayı cesâmeti, nüfûsu, ihtiyâcâtı fevkalâde tezâyüd eylediğinden bahâr mevsimlerinde Ankara, Sivas, Trabzon gibi vilâyât-ı ba'îdeden gelen halkın istirâhâtı te'mîn olunmak üzere her gün bir panayır şeklini ahz eden bu kasabada cesîm hânlar binâ edilmeğe başlanmış ve bir kâ'im-makâmın idâresine verilerek kazâ teşkîl edilmişdir.

Yıldan yıla ehemmiyeti tezâyüd eden bu kasabada menâfi'-i iktisâdiyye dahi tezâyüd ve tüccâr, esnâf, amele ve bütün ahâlî-i meskûne iktisâb-ı servet ederek şehrin cesâmet ve tezyînine hizmet etmiş olduklarından târîh-i mezbûra kadar nihâyet yüze karîb olan hânelerinin a'dâdı hâl-i hâzırda beşyüze tekarrüb etmişdir. Fakat şu mebânî-i cedîdenin rub'u denecek kadar hânlar çoğalmış ve yıldan yıla fa'âliyet-i ticâriye artmışdır.

Lâkin kazâ teşkîl olundukda gûyâ Havza'da hiçbir barınacak, hükûmet konağı ittihâz edilecek bir yer yok imiş gibi dörtyüz **[367]** seneden beri dârü'l-ilm olarak idâme-i mevcûdiyet eden "Fîrûz Ağa Medresesi" 1300 târîhinde hükûmet konağı ittihâz edilmiş olduğundan cebhesinin fevkânîsine birkaç hücre-i iştigâl binâ edilmiş ve medresenin dershânesi hapishâne ve cebhenin tahtânîsi zâbıta koğuşu ve sâ'ir odaları birer dâ'ire yapılmış ve "Osmân Bey"in medresesiyle "Müstecâb Ağa"nın mektebi çokdan harâb olmuş bulunmakla kocaman Havza Kasabası'nda ta'lîm-i sıbyân ve ta'mîm-i irfân edecek bir yer kalmamışdır.

Binâ'en-aleyh 1300 târîhinden i'tibâren şu noksânın ehemmiyeti takdîr olunarak bir mekteb-i ibtidâ'î ve 1304 hudûdunda i'ânât ile "Aşağı Mahalle"de bir câmi-i şerîf ve 1310'da bir medrese binâ ve 1312'de mekteb-i ibtidâ'î, görülen lüzûma binâ'en mekteb-i rüşdîye tahvîl ve ta'mîm-i ma'ârif husûsundaki noksânın izâlesine hizmet edilmiş ise de koca bir medrese-i metîne yok yere imhâ ve arsa-i mevkûfesi de izâ'a edilmiş demekdir.

1308'de Sivas vâlîsi olan esbak dâhiliyye nâzırı "Mazlûm Paşazâde Memdûh Efendi" şu kasabanın menâfi'-i iktisâdiyyesini gördükde büyük hamâmın cenûb tarafında ya'nî karşısında cesîm bir otel ve altına bir hamâm-ı latîf inşâ ve cebren büyük hamâmın suyundan aldığı mikdârı bu hamâma icrâ ve mütevellî-i vakf olup da i'tirâz eden eşrâf-ı kazâdan "Hacı Mahmûd Ağa"yı Ankara'ya nefy ve iclâ **[368]** eylediyse de 1326'da i'lân edilen meşrûtiyet akîbinde kendisi menkûb ve cebren aldığı su dahi şu değerli akârın ma'ârif-i memlekete bir îrâd-ı mahsûs olmak üzere elinden çıkmasına bâ'is olmuşdur.

1322'de kâ'im-makâm-ı kazâ "Abdurrahmân Nâ'ilî Bey" zamânında hükûmet konağı ittihâz edilen medrese-i kadîme tamâmiyle hedm ve tahrîb edilerek yerine cesîm bir hükûmet konağı yapdırmış ve zamânında binlerce nakd ve himmetle husûle gelen bir dârü'l-ilm,

evkâfıyla beraber yirmi sene zarfında yok olmuş ve "Mustafa Bey"in imâreti, misâfirhânesi de harâb olarak eski "Hancere" kasabasının harâbesi gibi bir hâle gelmişdir.

Bu medrese, vaktiyle gâyet ma'mûr, pek çok fuzalâya mesken olup erba'în râddesinde olan ders-i âm efendilere tevcîh olunmuş ve buraya müderris olan efendiler dahi bu kasabada tedrîs-i ulûm ederek neşr-i füyûzât etmişler idi. Fakat usûl-i verâset bu vazîfe-i tedrîsi kayd-ı ma'îşete rabt eylediğinden müderrisleri Havza'da bulunamayıp vekâletle idâre-i umûr-ı tedrîs etmelerine bâ'is olmuşdur.

Bu medresenin müderrisleri ekseriyetle kibâr-ı ulemâdan olup "Müftüzâde es-Seyyid Abdurrahmân Efendi" müderris olduğu hâlde 1148'de vefâtıyla "Müftü Ahmed Efendi" ve 1158'de "Hüseyin Efendizâde Mustafa Efendi" ve 1162'de vefâtıyla mahdûmu "Hâfız Abdullah **[369]** Efendi" ve 1192'de vefâtıyla ulemâdan "es-Seyyid Ali Efendi" ve 1209'da meşâhîr-i fuzalâdan "Payaslı el-Hâc Mehmed Efendi" ve irtihâlinde mahdûmu kibâr-ı ulemâdan "el-Hâc Abdulhalîm Efendi" bu medreseye müderris olup "Hacı Abdulhalîm Efendi"nin vefâtında mahdûmları "el-Hâc İsmâ'îl Hakkı, Mehmed Emîn, Abdülmecîd Nâ'ilî" Efendiler tedrîse mutasarrıf olmuşlar idi.

Bu kazâya bidâyet-i fethinde Türk kabâ'ilinden "Gidürlü, Çarıklı, Kanıklı" kabîleleri iskân edilmiş olduğundan bu nâmlar el-yevm köy olmak üzere bulunmakdadır. Kazânın hâvî olduğu kurâ elli kadar ve nüfûs-ı umûmiyyesi de otuz bin râddesinde olup kadîmen "Halyas, Kamlık, Gidürlü, Simre" nâmlarıyla dört nâhiyeye münkasim olmuşdur:

1- "**Halyas Nâhiyesi**"dir ki: Kazânın şark-ı cenûbî taraflarını ihâta eder. El-yevm buna "Hıllaz" nâmı verilmekdedir. Bu nâhiyede kadîmen bir ılıca olup suyu ılık, şifâsı mücerreb, mevki'i latîf olduğundan yanında otel, hân yapılmış ve 1300 târîhinden beri iktisâb-ı şöhret etmişdir. Elsine-i âmmede "Hıllaz Ilıcası" denir. Ba'zılar bu ılıcanın havâss-ı şifâ'iyyesini ta'dâd ederek Havza kaplıcasına fâ'ik add etmekde ise de kaplıcadan ümîd edilen fevâ'id, ılıcanın te'mîn etdiği menâfi'a râcih olduğu şübhesizdir. **[370]**

2- "**Kamlık Nâhiyesi**"dir ki: Kazânın şark-ı şimâlî taraflarını ihâta eder. Bu nâhiye-i kadîme oldukça meşhûr olup "Dereköyü" bu nâhiye dâhilindedir. Dereköyü'nde ümerâ-yı Selçûkiyye'den "Emîr el-Hâc Veliyyeddîn bin Berekât Şâh" 647'de bir câmi-i şerîf ve türbe binâ ve evkâfını tanzîm etmişdir. Emîr-i meşhûr "Mübârizeddîn Îsâ bin İldaş" dahi bu nâhiyedendir. Buna kuyûd-ı atîkada "Kanık Nâhiyesi" denir. Gâlibâ "Kamlık" lafzı "Kanklıg" ta'bîrinden galat olmalıdır.

3- "**Gidürlü Nâhiyesi**"dir ki: Kayden bu nâhiye "Gedirlü" resmiyle mukayyed olup kazânın şimâl-i garbî taraflarını ihâta eder. "Gidürlü Kabîlesi" re'îsi bulunan "Emîr Celâleddîn Mâh Melek bin Mehmed el-Havzî" bu nâhiyeden neş'etle kazâyı istîlâ ve 665 hudûdunda i'lân-ı istiklâl etdiği cihetle Amasya hükûmetini birkaç sene meşgûl etmişdir.

4- "**Simre Nâhiyesi"**dir ki: Kazânın garb taraflarını ihâta eder. Bu nâhiyede vaktiyle "Kanglı Kabîlesi" meskûn olduğu münâsebetle selâtîn-i Selçûkiyye'nin eyyâm-ı inkırâzında Amasya'da bulunanları bu nâhiyede ikâmet etdiklerinden bu "Simre Nâhiyesi" târîhen pek ziyâde hâ'iz-i şöhret olmuşdur.

Anadolu'da mülûk-ı Selçûkiyye'nin sonu olan "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" bu nâhiye dâhilinde "Tatar Kalesi" nâm karyede medfûn olduğu gibi bunun şehzâdesi ve halefi bulunan "Gâzi Çelebi" **[371]** demekle meşhûr "Sultân Tâceddîn Altunbaş Selçûkî" de "Umur Bey", nâm-ı diğer "Şeyh Savcı" nâm karyede medfûn olduğu kuyûd-ı resmiye ile müsbetdir.

Kuyûd-ı resmiyede "Türbe-i Sultân Mes'ûd bin Keykâvus Der-Karye-i Tatar Kalesi Der-Simre-i Havza Tâbi'-i Amasya" ve mahdûmu hakkında dahi "Türbe-i Gâzi Çelebi Şehzâde-i Sultân Mes'ûd Der-Karye-i Umur Bey Nâm-ı Diğer Şeyh Savcı Der-Simre-i Havza Tâbi'-i Amasya" ve "Türbe-i Sultân Tâceddîn Şehzâde... ilâ-âhir..." diye mestûr ve Sultân Mes'ûd, Büyük Sultân Gâzi ve Sultân Tâceddîn, Küçük Sultân Gâzi demekle meşhûr olduğuna binâ'en selâtîn-i Selçûkiyye'den şu iki zâtın bu "Simre Nâhiyesi"nde olduğu muhakkakdır.

Bu kaydın esâsı "Gâzi Çelebi"nin vakfiyesi olup 765 târîhinde tanzîm edildiğini iş'âr eden vakfiyede "Sultân Tâceddîn Altunbaş bin Sultân Mes'ûd bin Sultân Keykâvus-ı Selçûkî" eczâ-yı şerîfe-i Kur'âniyye kırâ'at için bâlâda ta'dâd edilen kurâyı vakf etdiği mezkûrdur.

"Tatar Kalesi"nde "Sultân Mes'ûd"un nâmına bir türbe, bir medrese ve bir câmi-i şerîf mukayyed ve "Umur Bey Karyesi"nde "Şeyh Savcı" nâmına bir zâviye ve "Sultân Tâceddîn" nâmına bir türbe muharrer ve bunların müderrisleri, hatîbleri, şeyhleri, cüzhânları, mütevellîleri kayden mazbût olduğuna binâ'en "Şeyh Savcı", nâm-ı diğer "Umur Bey" **[372]** ve "Tatar Kalesi" karyelerine azîmetle taharriyât-ı ciddiye icrâ edildiyse de "Tatar Kalesi"nde "Sultân Türbesi" nâmıyla taş yığınlarından ibâret bir türbe harâbesi ve "Şeyh Savcı Karyesi"nde dört duvârdan ibâret "Sultân Altunbaş"ın mezârı demekle meşhûr bir mezâr bulunabilmişdir. Medreseden eser olmayıp her iki karyede ahşâbdan birer câmi ve tekke nâmına bir köy odası bulunmakdadır.

"Tatar Kalesi" demekle meşhûr olan köyde vaktiyle Amasya'da ikâmet ve bilâd-ı Rûm'a nezâret eden Tatar kumandanlarının bu civârda vekîl-i umûru olan Tatar Beyi oturduğu münâsebetle tesmiye edilmiş olduğu gibi bu kazâ dâhilinde "Şeyh Durasın, Şeyh Bâyezîd, Şeyh Savcı" nâmlarıyla meşhûr köyleri vardır.

IV - Dördüncüsü "**Köprü Kazâsı**"dır ki: Şarkan Havza, garben Osmâncık ve Boyabad, cenûben Merzifon ve Hacıköyü ve şimâlen Bafra kazâlarıyla mahdûd olup merkezi "Taşan Dağı"nın şimâl-i garbî eteklerinde iki tepenin ortasında ârızalı ve garba doğru mâ'il olan bir mevki'-i latîfde kâ'in "Köprü Kasabası"dır.

Bu kasabanın nâm-ı kadîminde "Şın, Kedeğra" nâmlarına dâ'ir iki rivâyet mevcûd olduğundan bunları tedkîk etmek fâ'ideden hâlî değildir. Evliyâ Çelebi, "Seyâhatnâme"sinde diyor ki: "Bu şehir kadîmen "Şın " adıyla müsemmâ olup "Şın", "Amâlika" lisânında "köprü" ma'nâsınadır." Şu rivâyetden anlaşıldığına göre "Şın Kasabası", **[373]** "Köprü Kasabası"nın mevki'en ve ma'nen aynı olup biri Amelîkî, diğeri Türkî olur.

Kurûn-ı ûlâda "Amâlika" tâ'ifesinin Anadolu'da bulunduğu ba'zı rivâyât-ı za'îfeden müstebân olmakda ise de bunu te'yîd edecek edille-i târîhiyye yokdur. "Şın" lafzının "Amâlika" lisânında "köprü" ma'nâsına olduğunu tashîh edecek rivâyet, muharrir-i âcize mechûldür. Binâ'en-aleyh, şu rivâyetin me'hazı ma'lûm olmadıkça şâyân-ı kabûl olması biraz müşkil olur.

"Kedeğra Kasabası" "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" tarafından 538 târîhinde binâ edilmiş olduğu ve "Kedeğra" nâmıyla tesmiye edildiği "el-Aylemü'z-Zâhir", "Câmiu'd-Düvel" gibi tevârîh-i umûmiyyede mezkûrdur. Bu kasabanın "Kedeğra" nâm-ı kadîmi bütün kuyûd-ı atîka ve sicillât-ı şer'iyyede mestûr olup "Köprü Kasabası"nın mevki'en aynı olduğuna dâ'ir kayd-ı resmî ve delîl-i târîhî yokdur. Fakat gayrı olduğu tedkîkât-ı kuyûdiyyeden anlaşılmakdadır. Şöyle ki:

"Yörgüç Paşa"nın "Köprü"ye âid vakfiyesinde "Kedeğra" medînesi civârında "Köprü Karyesi" başında bir câmi-i şerîf binâ ve masârif-i şer'iyyesine dâ'ir ta'yîn-i vezâ'if etdiği mezkûrdur. Kezâlik "Tâceddîn Paşa"nın vakfiyesinde "Kedegra Kasabası" civârında "Köprü Karyesi"nde bir câmi-i şerîf ve imâret ve hamâm binâ ve evkâfını tanzîm etdiği mestûrdur. 834 târîhinde tanzîm edilen "Yörgüç Paşa"nın **[374]** ve 900 târîhinde tertîb olunan "Tâceddîn Paşa"nın vakfiyelerinden anlaşıldığı üzere "Köprü", "Kedeğra Kasabası" civârında bir köy olduğu muhakkakdır.

Bütün sicillât-ı şer'iyyede, vesâ'ik-i atîkada "Câmi-i Yörgüç Paşa Der-Karye-i Köprü Der-Civâr-ı Medîne-i Kedeğra Tâbi'-i Amasya" ve "Câmi ve İmâret-i Tâceddîn Paşa Der-Kasaba-i Köprü Der-Civâr-ı Medîne-i Kedeğra Tâbi'-i Livâ-i Amasya" diye mestûr olduğundan "Kedeğra kasabası mevki'i başka, "Köprü Köyü" ve mu'ahharan "Köprü Kasabası" mevki'i yine başka olduğu ve yekdiğerine muttasıl bulunduğu şübhesizdir. Şu hâlde "Köprü Kasabası", "Kedeğra Kasabası"nın mevki'en aynı değil, belki mütemmimi olur. Bu iki nâmın daha eskisi ne olduğu ma'lûm değildir.

Çünkü Köprü Kasabası'nın yerinde olan şehr-i kadîm, Amasya'nın hükûmet-i Dânişmendiye tarafından feth olunduğu esnâda feth edilmiş olduğundan tekrâr istirdâdı için Rûmlar, ba'dehû ehl-i salîb taraflarından tevâlî eden muhârebât-ı salîbiyyede harâb olmuş idi. Mu'ahharan "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" Amasya hükûmetini istîlâ eylediğinden dâhilinde bulunan bu kasabayı eski şehre hâkim olan bir mevki'-i âlîde hisâr içinde bir şehr-i latîf binâ ve "Kedeğra"[191] nâmıyla tevsîm etmişdir.

El-yevm "Kedegra Kasabası", "İç Kale Mahallesi" ile civârında bulunan "Molla Hasan, Ganizâde, Abdullatîf" ve bunların arasında vâki' mahallâtın bir kısmını hâvî olan mevki' olup cümlesi bir hisârın içinde bulunduğu harâbe-i bâkiyesinden anlaşılmakdadır. "Köprü" dahi el-yevm "Orta Câmi" demekle meşhûr olan "Yörgüç Paşa Câmi-i şerîfi"nin şimâl ve garb taraflarına tesâdüf eden yerlere denir. Anadolu'da Eşkiyâ-yı Celâliye'nin 1009'da etrâfa verdiği dehşet üzerine Köprü voyvodası meşhûr "Durak Ağa" ve za'îmi "Sinan Çelebioğlu Mustafa Ağa"[192], "İç Kale Mahallesi" civârında eşkiyâdan tehaffuz için ta'biye şeklinde toprakdan bir kale yapmış ve mu'ahharan burası da kesb-i cesâmet ederek bir mahalle şeklini almış olduğundan "Toprak Kale Mahallesi" dahi bu "Kedeğra Kasabası"ndan ma'dûd olmuşdur.

Kadîmen bir şehr-i cesîm olduğu hâlde mu'ahharan harâb olduğu ve esnâ-yı hafriyâtda câbecâ tesâdüf edilen âsâr-ı kadîmesinden anlaşılan ve ancak bir kısmı üzerine "Köprü" nâmıyla bir köy yapılan mevki' **[376]** dahi "Köprü Kasabası" olup burası 612 târîhlerinden sonra bulunan vesâ'ik-i atîkada umûmen "Köprü Karyesi" olmak üzere gösterilmekdedir. Bu nâm dahi "Kedeğra Kasabası"na karşı yakadan mürûru teshîl için "İstavlaz Çayı"nın üzerine yapılan köprüden dolayı tahaddüs etdiği şübhesizdir.

"Kedeğra Kasabası"nda ikâmet eden "Sultân Cemâl-i Dânişmendî" Amasya hükümdârı "Şâdgeldi Pâdişâh" tarafından "Kayseriyye"ye irsâl ve emîr-i mûmâ-ileyhin müşâviri olan "eş-Şeyh Alâ'eddîn Ali Şirvânî"yi bu "Köprü Köyü"nde ikâme etdiğinden şeyh-i mûmâ-ileyhin ahfâdı burada temâyüz etmiş ve Amasya vâlîsi "Yörgüç Paşa", Koca Kayası beyi "Haydar Bey"i Amasya'ya kaldırdığı esnâda "Köprü Köyü" ile "Kedeğra Kasabası" arasında bulunan mevki'-i hâlîde bir câmi-i şerîf binâ ve etrâfına ba'zı Türkmen aşîretlerini iskân eylemiş bulunduğu münâsebetle "Köprü Köyü" terakkî etmeğe başlamışdır.

Amasya vâlîsi şehzâde "Sultân Ahmed"e bu "Alâ'eddîn Şirvânî" ahfâdından "Tâceddîn Paşa - Tâcî Bey" 896'da sâhib-i dîvân oldukda bu köyde mükemmel bir câmi-i şerîf ve imâret ve hamâm ve "İstavlaz Çayı" kenârında "Sultân Ahmed Çelebi"ye bir sarây-ı âlî binâ ederek şehzâde-i müşârün-ileyhin bahâr mevsimlerinde bu "Köprü"ye teşrîfini teshîl etdiğinden imâret vesîlesiyle pek çok zu'afâ, fukarâ ve şehzâdenin teşrîfi münâsebetiyle ba'zı ümerâ **[377]** bu "Köprü"de ikâmet ve konaklar binâ etmiş ve "Köprü Köyü"nün şerefi tezâyüd edib buradan zuhûr eden zevâta "Köprülü" ve kasabadan zuhûr eden zevâta "Kedeğralı" denmişdir.

Bu târîhden i'tibâren "Köprü Köyü" bir kasaba hâlini ahz ederek "Köprülü Abdullatîf Efendi" şimdiki mahallesinde ve "Kedeğralı Abdulganîzâde Mehmed Çelebi" bunun yanında birer mahalle ihdâs ve her biri mahallesinde câmi, mekteb inşâ ve diğer Köprülüler, Kedeğralılar dahi bunlara teba'iyyet ederek mensûb oldukları kasabalarını binâ-yı hayrât ile i'lâ etmekde yekdiğerine müsâbakat etmişlerdir.

Binâ'en-aleyh 1068 sâline kadar yanyana bulunan şu iki kasabanın arası tamâmiyle dolup yekdiğerinden tefrîk olunmayacak bir hâle gelmiş olduğundan "Köprülü Mehmed Paşa"nın zamân-ı vezâretinde her ikisine birden "Vezîrköprüsü" unvânı verilmiş ve "Kedeğra Kazâsı" unvânı "Vezîrköprü Kazâsı" unvânına tahavvül etmiş ise de bu unvân bir kayd-ı

[191]"Kede", Selçuk Türkleri'nin lisânında "nâhiye merkezi gibi büyük köy" ma'nâsına olup Kayı ve sâ'ir Oğuz Türkleri arasında "Kend" nâmı verilmekdedir. "Köykend" denir ki "kend", "köyün büyüğü" demekdir. "Gare" dahi "Gara" lafzından ibâret olup "hisâr" ma'nâsınadır. Buna "Kayı Türkleri" arasında "Pargan" ve Selçuklar arasında "Garat" dahi dendiği görülmüşdür. Şu ma'nâlara göre "Kedeğra"nin ma'nâsı "Büyükköy Hisâr" daha mûcizi "Köyhisâr" demek olur.

[192]Sadr-ı esbak meşhûr "Köprülü Mehmed Paşa"nın pederidir.

resmîden ibâret kalarak elsine-i âmmede "Köprü Kazâsı", "Köprü Kasabası" nâmı iştihâr edib "Kedeğra Kazâsı", "Kedeğra Kasabası" nâmı unutulmuşdur.

"İç Kale Mahallesi"nde "Aydın Tekkesi" binâ olunmuş ba'dehû "Cümûdâroğlu Hasan Gâzi" tarafından bir câmi-i şerîf ve "Kaya Beyoğulları" tarafından bir mekteb inşâ olunarak "Buruk Mâlikânesi" cümlesi **[378]** tarafından vakf edilmişdir. "Köprü Kasabası" köy hâlinde iken "Şeyh Alâ'eddîn Şirvânî" orada bir mescid ve mahdûmu "Lalacık Gâzi Bey" bir tekke binâ ve evkâfını tanzîm ve 900'de bu "Gâzi Bey"in hafîdi "Tâceddîn Paşa" mükemmel, gâyet metîn bir câmi-i şerîf ve mekteb ve imâret ve hamâm ve "Şeyh İbrâhim Baba"ya bir tekke binâ etmişdir.

Bu esnâda "Şehzâde Sultân Ahmed" sarâyı civârında müzeyyen bir çeşme binâ ederek "Sultân Pınarı" demekle meşhûr ve ba'dehû bir mahalleye alem-i mahsûs olmuşdur. "Abdulganîzâde Mehmed Çelebi", "Şeyh Sâlih Efendi"ye diğer bir tekke binâ edib 1011'de eşkiyâ-yı Celâliye'nin hücûmuyla "Köprü Kasabası" muhterik olduğundan şu evkâfın mütevellîleri câmileri, mektebleri kısmen i'mâr etmiş ve Köprü a'yânından "Yûsuf Ağa" diğer hamâm inşâ ve birkaç muhterik mescidi i'mâr ve "Köprülü Durak Ağa", "Şeyh Mehmed Efendi"ye diğer bir tekke binâ etmişdir.

"Köprülü Mehmed Paşa", zamân-ı sadâretinde bu "Köprü Şehri"ni i'mâra himmet ederek şehrin şark tarafında cesîm bir musallâ binâ ve ta'âmiye vaz' etmiş ve şehre su getirmek için cesîm su yollarına mübâşeret etdiği bir zamânda vefât eylediğinden halîlesi "Ayşe Hanım" şu hayrâtı ikmâl ve bir câmi-i şerîf ve iki hamâm ve cesîm bir bedestân inşâ ve evkâfını 1078'de tanzîm etmişdir.

Ba'dehû sadr-ı müşârün-ileyhin mahdûmu "Fâzıl Ahmed Paşa" kârgîr **[379]** bir medrese-i âliye ve ağalarından "Hüseyin Ağa" bir câmi-i şerîf ve "Abdülkerîm Ağa" bir medrese ve "Dede Yûsuf Ağazâde Mehmed Ağa" "Değirmenbaşı Mahallesi"nde bir câmi-i şerîf ve mekteb binâ ederek 1100 târîhine kadar "Köprü Kasabası"nı i'mâr etmişlerdir.

1143'de bostancıbaşı "Köprülü el-Hâc Süleyman Ağa" "Tâceddîn Paşa Câmii" avlusunda bir medrese ve "Sultân Pınar Mahallesi"nde bir câmi-i şerîf ve mekteb ve 1212'de müftî-i şehîd "es-Seyyid Mustafa Efendi", "Ganizâde Mahallesi"nde bir zâviye ve karşısında bir hân-ı cesîm ve 1220'de "es-Seyyid Osmân Efendi" "Uzun Sokak Mahallesi"nde "Rahmâniye Medresesi"ni binâ ve cümlesini de vakf etmişlerdir.

Köprü'nün kadîmen medreseleri, mektebleri, ulemâsı çok olup şu mebânî-i âliyenin ekserîsi ahşâb olduğu münâsebetle mükerreren dûçâr-ı avârız olarak tecdîden i'mâr edilmiş ve pek çok câmi-i şerîf, mekteb, tekke olduğu hâlde sâhibleri, bânîleri hakkıyla bilinemediğinden tahrîrinden sarf-ı nazar edilmişdir.

Bu kazâdan üç sülâle-i mühimme zuhûr edib "Köprü Kasabası"na bir ehemmiyet-i târîhiyye bahş ederek benâm ve üçüncüsü meşhûr-ı enâm olmuşdur. Birincisi "Taşan Sülâlesi" olup âl-i Selçûk'dan "Husrev Şâh" evlâdından olmak üzere meşhûrdur. Bu sülâlenin nüfûzu "Kedeğra, Merzifon, Gümüş, Havza, Zeytûn" kazâlarında cârî iken "Canik ve Sinop" sancaklarına kadar tevessu' **[380]** edebilmişdir. Köprü dâhilinde olan "Kocakayası Emâreti" bu sülâlenin bir şu'besi add olunur. İkincisi "Köpek Sülâlesi" olup sâhib-i a'zam-ı Selçûkî "Sa'deddîn Köpek" bu sülâleyi teşkîl etmişdir. Bunlara "Köpekoğulları" denir. Bunlardan "Mutuk, Kaya, Sevindik" Beylerin şöhreti pek ziyâdedir. Üçüncüsü ve en meşhûru "Köprülü Sülâlesi" olup "Sinânoğlu Mehmed Paşa" bu sülâleyi teşkîl etmiş ve bunlardan beşi sadr-ı a'zam olmak üzere sekiz vezîr-i âlîşân çıkmışdır.

"Köprü Kasabası", kadîmen "Orta câmi, Uzun Sokak, Cedîd, Çayırbaşı, Çanaklı, Debbâğhâne, Değirmenbaşı, Dikili, Sultân Pınarı, Şeyh, Taş Kale, Toprak Kale, Abdullatîf, Ganizâde, Laz, Molla Hasan, Nalbandlı, Yeni Câmi" mahallelerini, bin beş yüz kadar hâneleri, altı bin râddesinde nüfûsu hâvî olup "Köprü Kazâsı" sekiz nâhiyeden, kırk altı bin kadar nüfûsdan ve iki yüz kadar kurâdan müteşekkil bir kazâ-yı cesîmdir.

Bu kazâ, "Köprü ve Zeytûn" nâmlarıyla meşhûr iki kazâdan mürekkeb olup 1295 târîhine kadar beş nâhiyeden, yüz kırk kadar kurâdan müteşekkil iken bu târîhde üç nâhiyeden, altmış kadar kurâdan müteşekkil olan "Zeytûn Kazâsı" nâhiye hâline ifrâğ ve "Köprü Kazâsı"na ilhâk edilmekle kesb-i cesâmet etmişdir.

"**Zeytûn Kazâsı**"nı teşkîl eden nevâhîden biri 1- "Avlağu"[193], **[381]** diğeri 2- "Kızılkise", öbürü 3- "Göl" nâhiyeleri olup bunlar "Köprü Kazâsı"nın garb-ı şimâlî taraflarını umûmen ihâta etmekdedir. Vaktiyle "Zeytûn Emâreti" meşhûr olup "Göl Nâhiyesi" bu emâretin merkezi idi. "Zekeriyyâ, Zeynel, Murâd" Beyler ümerâdan olup her birinin "Göl Karyesi"nde türbesi, vakfı, câmii vardır. Bu kazâdan "Sultân Mehmed Hân-ı Sânî" zamânında kâdı'l-kudât "Zeyneddîn Mehmed Zeytûnî", meşâhîr-i ümerâdan "Mehmed Paşa", müşîr "Mahmûd Paşa" gibi ricâl-i devlet zuhûr etmişdir.

Bu "Zeytûn Kazâsı"nda vaktiyle "Kanık Uruğu"ndan "Esenli, Karalı" oymakları sâkin olmuş ve "Mahmûd Bey bin Husrev Şâh" kendi aşîretiyle gelip yerleşmiş ve "Esenli Oymağı"ndan "Erdoğan Şâh", "Hacı Börü Bey" ve "Karalı Oymağı"ndan "Soruk Bey" iştihâr etmiş olduğundan "Esenli, Karalı, Mahmûd Beyli" nâm-ı diğer "Mahmâd Beyli", "Erdoğan Şâh", "Hacı Bey", "Soruk" köyleri bunlardan kalmışdır.

4- "Ortaklar Nâhiyesi"dir ki: Kazânın şark taraflarını muhît olup Havza Kazâsı'nın müntehâ-yı hudûdu civârındadır. Meşhûr "Köpek, Evren Köyleri" bu nâhiye dâhilinde olup hükûmet-i Selçûkiye zamânında "Sa'deddîn Köpek", "Bedreddîn Evren" Beyler'in nâmından kalmışdır. "Köpekoğulları", Timur'un galebesi zamânında saltanat-ı celîle-i Osmâniye'ye karşı cür'etkârâne hareketde bulunduklarından "Ak Evren Bey" oğullarından "Ortak Bey" ve oğulları "Köpekoğullarını" **[382]** istîsâl etmişlerdir. "Ortak Bey"e taraf-ı pâdişâhîden ihsân buyurulan karye, oğullarına temlîk buyurulmuş ve "Ortaklar" nâmı köye alem-i mahsûs olmuşdur.

5- "Oymaağaç Nâhiyesi"dir ki: Kazânın garb-ı cenûbî taraflarını ihâta eder. Bu nâhiye dahi "Kanık" Türkleri ile meskûn olduğundan içlerinden meşhûr adamlar zuhûr etmişlerdir. "Köprülü Mehmed Paşa"nın kethüdâlığından çıkma vüzerâdan "Muharrem Paşa" bu nâhiye dâhilinde "Yahşi Fakîh Köyü"nden olup "Kılıç, Esen, Buruk" Beyler'in nâmına mensûb karyeler vardır. Bunlar umûmen "Kanık" beylerinden ma'dûd idi.

6- "Paşa Nâhiyesi"dir ki: Kazânın cenûb taraflarını ihâta eder. Buna "Yumrutaş Nâhiyesi" dendiği hâlde "Tâceddîn Paşa"nın çiftliği olduğundan "Paşa Nâhiyesi" denmişdir. Meşhûr "Toyrak, Ak Evren" Beyler bu nâhiyeden olup nâmlarıyla ma'rûf birer köy vardır. "Kedeğra"da "Simre Nâhiyesi" dahi "Paşa Nâhiyesi"nden ibâret olup "Bayrâm Köyü" bu "Simre"nin merkez-i kadîmi idi. Amasya'da Anadolu nâzırı "İşboğa Nûyîn - Abuşka"nın mâlikânesi bu "Simre" olup "Yeşbeyi Köyü", "İşboğa"dan galat olduğu tedkîkât-ı kuyûdiyyeden anlaşılır. "Sultân Kemâl-i Dânişmend" bu "Simre"de oturmuşdur. Vüzerâ-yı Osmâniye'den meşhûr "Kıbleli Mustafa Paşa" bu nâhiye dâhilinde bulunan "Ak Evren Köyü"ndendir. **[383]**

7- "Samuk Alan Nâhiyesi"dir ki: Kazânın şimâl-i garbî taraflarını ihâta eder. Tatarlar'ın hükümdâr-ı meşhûru "Hülâgû - Ulağu Hân" evlâdından "Yeşmut"un oğlu ve Amasya'da nâzır-ı Anadolu bulunan "Cümûdâr"ın birâderi "Samuk" bu nâhiyede ikâmet eylediğinden adı çiftliğine alem olmuşdur. "Samuk Alanı", "Samuk Çiftliği" demekdir.

8- "Gulâm Nâhiyesi"dir ki: Kazânın şimâl-i şarkî taraflarını ihâta eder. Bu nâhiye dâhilinde "Kaplak - Kaplan" mâlikânesi ümerâ-yı meşhûreden Kedeğra emîri "Kaplak Bey" nâmına mensûb olup evlâdı tarafından vakf edilmişdir. Bu nâhiyenin merkezi olan "Gulâm Köyü"nün kadîmen ismi "Kul Nâhiyesi, Kul Köyü" muharrer iken 900 târîhinden sonra "Gulâm Nâhiyesi, Gulâm Köyü" yazılmışdır. "Kaplak Bey"in kulu "Esen Bey"e mensûb olduğu bulunmuşdur.

193 Etrâfı ahşâb duvâr ile muhât olan davar ağılına "Avlagu" denir.

Bu "Köprü Kazâsı"ndan "Köprülü Sülâlesi" sâyesinde sadr-ı a'zam "Siyâvuş Paşa", vüzerâdan "Mü'ezzinzâde Ali Paşa", "Hamza Paşa", re'îsü'l-küttâb "Köse Ahmed Efendi", beylerbeyi "Çömülüzâde el-Hâc Ali Paşa" gibi ricâl-i devlet zuhûr etmişdir. "Kedeğra Kasabası"nın binâsı târîhinden i'tibâren bu kazânın ricâli, ulemâsı, târîhi pek mühim ve meşhûr olup Amasya kazâlarının umûmuna fâ'ikdir. El-yevm bu rüchânı hâ'iz olup Amasya Livâsı'nın iki meb'ûs-ı muhteremi olan **[384]** "Hacı Mustafa Tevfîk", "Fâzıl Mehmed Ârif" Efendiler hazerâtı bu kazâdandır.

V- "**Lâdik Kazâsı**"dır ki: Amasya'nın şark-ı şimâlîsini muhît olup şarkan Canik, garben Amasya, şimâlen Havza, cenûben Erba'a kazâlarıyla mahdûddur. Kazâ merkezi Akdağ'ın şimâl eteklerinde cenûba doğru mâ'il, latîf bir bayır üzerinde kâ'in "Lâdik Kasabası"dır. Ta'rîb olunarak "Lâdîk, Ladık" denmiş ve kuyûd-ı atîkada bu sûretle yazılmışdır.

Bu kasabanın nâm-ı kadîmi "Leodikya" olup Amasya hükümdârı meşhûr büyük "Mihridad-Mitrad"ın zevcesi "Leodik" nâm kraliçe tarafından binâ edildiği ve ba'dehû galat olarak "Lâdik" dendiği meşhûrdur. Şu hâlde bu kasaba iki bin senelik bir şehr-i kadîm olduğu anlaşılır. Ancak Konya dâhilinde "Lâdik Nâhiyesi", Denizli sancağında "Lâdik Kasabası" Beyrut vilâyeti dâhilinde kâ'in "Lazkiye Sancağı" da mezkûr kraliçe "Leodik"e nisbet olunarak cümlesine "Leodikya" dendiği ve bunlardan üçü "Lâdik", biri "Ladkiye" nâmıyla iştihâr etdiği iddi'â edilmekde ise de bu iddi'ânın muvâfık olduğu meşkûkdur.

Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâmesi'nde diyor ki: "Amasya kayâsıresinden "Hâvik (he ile)" yâhud "Hâvik (ha ile)" nâm kimse tarafından binâ edildiği münâsebetle "Hâvik", ba'dehû tahrîf olunarak "Lâdik" denmişdir." **[385]** Lâkin "Sivas Vilâyeti" dâhilinde ve civârında bulunan "Hafik Kasabası"nın nâmı "Bezm ü Rezm"de "Hâvik" yazıldığına göre "Hâvik" tarafından binâ ve tesmiye edilmesi "Hafik Kasabası" hakkında olmalıdır. Her ikisi de "Sivas Vilâyeti" dâhilinde olduğundan teşâbüh vâki' olduğu zann olunur.

Yine mezkûr "Seyâhatnâme"de Evliyâ Çelebi merhûm o zamân Lâdikliler'den naklen diyor ki: "Bu kasabanın akîb-i fethinde ümerâdan "Selmân Gâzi", kaleye girip, "burcuna sancağı dikeyim mi"[194] diye "Melik Ahmed Dânişmend Gâzi"den istîzân eyledikde melik-i müşârün-ileyh dahi "lâ, dik" diye emir verdiği halk arasında şâyi' olduğundan bu kasabaya "Lâdik" denmişdir." Şu tevâtür-i âmmeyi te'yîd edecek bir delîl-i târîhî olmadığı cihetle bu tesmiye bir masal gibi telakkî olunabilir. Elsine-i âmmede "İlâdik" denir.

Bu kasabanın derûnunda ve etrâfında meskûn olan Türk kabâ'ilinden "Doğanlı Oymağı" beyi "Süli Bey", melik-i müşârün-ileyh "Ahmed Dânişmend Gâzi"nin dâmâdı olup kızı "İldük Hâtun" olduğu ve melik-i müşârün-ileyhin kızı oğulları "Arslan Doğmuş, Uluğ" Beyler olup "Süli Bey"in oğulları bulunduğu vesâ'ik-i atîkadan anlaşılmakdadır. Emîr-i kebîr "Bedreddîn Şâhenşâh bin Arslan Toğmuş et-Doğânî" dahi Nîksâr'da medfûn ve kitâbesi mevcûd ve Lâdik'de "Kızoğlu, Doğanlı" nâmlarıyla cesîm köyler, **[386]** mâlikâneler bulunduğuna dikkat olunursa bu kasabanın nâmı "İldük Hâtun", ta'bîr-i diğerle "İldik Hâtun" adıyla tesmiye edildiği tahmîn olunabilir.

Lâdik Kasabası'nın cenûb tarafları dağ ve etrâf-ı selâsesi açık, düz bir ovaya nâzır olduğundan manzara-i umûmiyyesi güzel, havası sağlam, rutûbeti gâlibdir. El-Yevm on yedi mahalle i'tibârında olup bunlardan "Bahşî, Koğa, Kilyas, Sarây, Zâviye, Kızılsini, Kösere" Mahalleleri kadîmen mevcûd idi. Tedrîcen kasaba ma'mûr oldukça kesb-i cesâmet ederek ba'dehû "Câmi-i Cedîd, Harmânlar, Hân Pınarı, Hacı Ali Pınarı, Şehre Küsdü, Sun'ullah Paşa, İskâniye, Namâzgâh, Taşlı Pınar, Kilise" Mahalleleri tahaddüs etmiş ve beş yüz kadar hâneyi hâvî bulunmuşdur.

"Zâviye Mahallesi"nde bulunan câmi-i şerîf, kiliseden tahvîl ve bir minâre ilâve edilmiş ve "Câmi-i Cedîd Mahallesi"nde 891'de vüzerâdan "Dâvud Paşa" tarafından binâ olunan câmi-

[194] Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu bölüm "Selmân Han, 'Sancağı kal'a üzere dikmeyelim' der; Melik Gâzî: 'Lâ, dik sancağı' der." şeklinde geçmektedir. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.II, Dersaadet İkdam Matbaası, 1314, s, 390 (Ed).

i şerîf müşrif-i harâb olduğundan 1085'de "Sultân Mehmed Hân-ı Râbi‘" hazretleri tarafından tecdîd ve iki minâreli olarak ihyâ buyurulmuşdur. "Bahşî Mahallesi"nde 915'de Amasya vâlîsi "Şehzâde Sultân Ahmed"in vâlidesi "Bülbül Hâtun" tarafından bir câmi-i şerîf ve hamâm binâ ve evkâfı tanzîm edilmişdir. Bu cevâmi'-i şerîfe umûmen kârgîr ve metîndir. **[387]**

1112'de "Câmi-i Cedîd Mahallesi"nde şeyhü'l-islâm-ı esbak "Lâdikli Mehmed Efendi" on iki hücreli bir medrese-i âliye ve gâyet muntazam, kârgîr olmak üzere câmi, bedestân ve taşhan binâ ve 1117'de bunları medrese ve câmi-i şerîfe vakf etmişdir. "Bahşî Mahallesi"nde bulunan dokuz hücreli ahşâb medrese "Hızır Paşa" tarafından binâ edilmiş olup evkâfı vardır. "Zâviye Mahallesi"nde beş hücreli olmak üzere yakın zamânda bir medrese daha binâ edilmişdir.

Şu mebânî-i dîniyye ve mü'essesât-ı ilmiyyeden mâ-adâ "Mes'ûd Bey, Sun'ullâh Paşa, Polad Bey, Emîr Ahmed Çelebi ve Hacı Yûnus Ağa" taraflarından binâ edilmiş birer mescid ve câmi-i şerîf, bir mekteb-i rüşdî, bir mekteb-i ibtidâ'î ve bir inâs mektebi vardır. 1323'de "Çerkes Kara Beyzâde Ömer Bey" dahi "Sarây Mahallesi"nde bir hamâm-ı latîf binâ etmişdir. Lâdik Kasabası'nı ziyâretgâh-ı enâm eden zâviye-i Rufâ'iyye bânîsi "es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Kebîr-i Rufâ'î" hazretlerinin türbesi pek meşhûr olup evkâfı, imâreti, tekkesi var idi. Kasaba civârında "Bâlî Baba Tekkesi" de ziyâretgâh-ı meşhûrdur.

Bu kasabadan târîhen meşhûr olmak üzere dört sülâle-i azîme zuhûr etmişdir. Bunlardan birincisi ümerâ-yı Dânişmendiye ve Selçûkiyye'den olarak "Doğanlı Süli Sülâlesi"dir ki her biri asrında pek meşhûr idi. İkincisi "Kubâd Sülâlesi" olup ahfâd-ı Selçûkiyye'dendir. Târîh-i Osmânî'de "Kubâdoğulları" meşhûrdur. **[388]** Üçüncüsü "Yeni Bey Sülâlesi" olup "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerinin ümerâsından idi. Bunun evlâdı umûmen ümerâdan olup pek ziyâde iştihâr etmişlerdir. Dördüncüsü "Seyyid Ahmed Kebîr-i Rufâ'î" hazretlerinin sülâlesi olup evlâd ve ahfâdı Anadolu ve Arabistân bilâdında intişâr etmişlerdir. Bunlardan dahi ümerâ gelmişdir.

Sadr-ı a'zam "Tayyar Mehmed Paşa", "Yeni Bey Sülâlesi"nden olup pederi "Mustafa Paşa" ümerâdan ve mahdûmları "Mustafa Paşa, Ahmed Paşa, Hüseyin Paşa" vüzerâdan olmak üzere Lâdik Kasabası'ndan zuhûr etmişlerdir. Şeyhü'l-islâm-ı esbak imâm-ı sultânî "Mehmed Efendi", diğer imâm-ı sultânî "Ali Efendi", diğer imâm-ı sultânî "Hasan Efendi", diğer imâm-ı sultânî "Emîr Mustafa Efendi" Lâdik Kasabası'ndan ve yeniçeri ağası vüzerâdan "Çalık Ahmed Paşa" "Sarây Nâhiyesi"nden yetişmişlerdir. Bunlardan mâ-adâ Lâdik Kasabası'ndan ve kurâsından zuhûr eden ümerâ ve mevâlî pek çok olup meşhûr "Köprülü Mehmed Paşa"yı sadr-ı esbak "Lâdikli Tayyâr Mehmed Paşa" yetişdirdiği cihetle saltanat-ı celîle-i Osmâniye'ye Lâdikliler'in pek büyük hizmet etdikleri âşikârdır.

Lâdik Kasabası, "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" tarafından tecdîd ve ta'mîr olunup "Kızoğulları" idâresinde bulunmuş ve ba'dehû "Kubâdoğulları"nın idâresinde iken saltanat-ı celîle-i Osmâniye'nin himâyesini Amasya **[389]** hükûmeti kabûl etdiği zamân memâlik-i Osmâniye'den ma'dûd olmuş ve Amasya'da "Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretleri ve şehzâdesi "Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî" hazretleri ve şehzâdegânı vâlîlikle bulundukları esnâda sarây-ı sayfî vazîfesini görmüşdür. Bu cihetle Lâdik Kazâsı, târîhen meşhûr ve ümerâsı çokdur.

Lâdik Kazâsı'nın nüfûs-ı umûmiyyesi ancak yirmi beş bin râddesinde olduğu hâlde altmışı mütecâviz kurâyı ve kadîmen dört nâhiyeyi hâvîdir. Bu kazânın şark tarafında kasabaya on kilometre kadar bu'd mesâfede kâ'in cesîm bir göl olup balığı ve sazlığı pek meşhûr olduğundan lezîz balıklar çıkarılır, güzel hasırlar nesc olunur. Te'mîn etdiği menâfi'-i iktisâdiyye oldukça mühimdir. Tûlen altı ve arzen üç kilometrelik bir vüs'ati hâ'iz olup altı metre kadar derinliği vardır. Kasabanın cenûb-ı şarkî tarafında bulunan göl "Seki, Kızoğlu, Polad, Çakır Gümüş" yaylalarından nebe'ân eden altı aded çay bu göle dökülür. Buradan çıkıp "Tersakan" nâmıyla meşhûr olan ırmağı teşkîl eder. Bu gölün kurudulması tasavvur edilmekdedir.

Dört nevâhîden biri, 1- "Hamîd Nâhiyesi" olup kazânın şark-ı cenûbî tarafını ihâta eder. Merkezi "Hamîd Karyesi" olup "Göl Tekkesi" demekle ma'rûf bir tekkesi ve "Polad Karyesi"nde "Sultân Mustafa Câmii" demekle meşhûr bir câmii vardır.

İkincisi, **[390]** 2- "Kara Abdal Sultân Nâhiyesi" olup 1314'de "Hamîd Nâhiyesi"yle birleşdirilmiş ve bir nâhiye-i cesîme teşkîl olunmuşdur. "Abdâl Sultân Tekkesi" meşhûr olup türbesi de vardır. "Şeyhli Karyesi"nde "Seyfî Dede" demekle meşhûr "Kılıç Dede Tekkesi" ve türbesi vardır. Meşhûr "Büyük Kızoğlu, Küçük Kızoğlu, Çakır Gümüş, Aşağı İnöz, Yukarı İnöz" Köyleri bu nâhiyededir.

Üçüncüsü, 3- "Ahmed Sarây Nâhiyesi" olup kazânın şimâl tarafını ihâta eder. "Ahmed Sarayı"nda "Seyyid Ahmed Kebîr-i Rufâ'î" evlâd-ı kirâmından "es-Seyyid Zeynülâbidîn Rufâ'î Tekkesi" ve kârgîr câmii ve bir mekteb-i ibtidâ'î ve "Diyadin Karyesi"nde "Zeyneddîn Samud Baba" tarafından binâ edilmiş "Samud Tekkesi" ve "Salur Karyesi"nde "Hacı Nebî Tekkesi" vardır.

Dördüncüsü, 4- "Doğanlı Nâhiyesi" olup kadîmen müslim Türkler ile meskûn iken el-yevm tamâmiyle Rûmlar meskûndur. "Doğanlı, Tataroğlu, Karamuk, Kemâl, Ömer Hâfız, Hacı Ali, Kırık, Durasın" Köyleri bu nâhiyededir.

VI- Altıncısı "**Mecidözü Kazâsı"**dır ki**:** Amasya'nın cenûba doğru ve garb taraflarını muhît olup şarkan Amasya, garben Çorum, cenûben Zile ve şimâlen Hacıköyü kazâlarıyla mahdûddur. Merkezi "Avkat Köyü" civârında iki tepenin düzce olan sırtlarında kâ'in "Mecidözü Kasabası"dır. Bu kasaba, **[391]** Avkatlıoğlu Hacı Ali Ağa"ya nisbetle "Hacıköyü" demekle de meşhûr olduğundan bâlâdaki "Hacıköyü" ile aralarını tefrîk için buna "Avkat Hacıköyü", ona "Gümüş Hacıköyü" denmekdedir.

Bu kasabanın yeri, devr-i kadîm-i Dânişmendî'de kâdı-yı bilâd-ı Rûm olan "Abdülmecîd Hirevî Mâlikânesi" olduğu münâsebetle 530 târîhlerinden beri "Mecidözü" demekle meşhûr olduğu vesâ'ik-i atîkadan anlaşılmakdadır. "Avkat Köyü" bu kasabanın garb-ı şimâlîsinde olup Pontus kralzâdelerinden birinin adı olduğu ve bu köyde meşhûd olan kal'a-i kadîme harâbesi bu Avkat'ın olup icrâ-yı hükûmet etdiği elsine-i âmmede deverân etmekdedir.

Bu kazâda meskûn olan Türkler'in ekserîsi "Bayındır, Kayı" uruklarından olup Tatar, Kürd dahi bulunmakdadır. Merkezi olan kasaba kadîmen bir köy hâlinde olup "Avkatlızâde el-Hâc Ali Ağa" 1140 târîhinden i'tibâren bu köyde ikâmet ve kesb-i nüfûz ve iktidâr eylediğinden 1168'de bir câmi-i şerîf ve hamâm ve mekteb ve kendine mu'azzam bir konak inşâ ve mahdûmu "Mustafa Paşa" dahi evkâfını tanzîm ve bunun mahdûmu "el-Hâc Süleyman Bey" câmii tecdîden tevsî' ve önünde bir medrese binâ ederek bir kasaba hâline koymuşlardır.

1291 hudûdunda kazâ teşkil olunarak kâ'im-makâmın idâresine verilmiş ve 1306 hudûdunda bir mekteb-i ibtidâ'î binâ ve 1312'de **[392]** mekteb-i rüşdîye tahvîl olunarak tabur merkezi olmuş ve ibtidâ binbaşı olan "Karslı Ahmed Şükrî Bey" bir hamâm ve kırâ'athâne ve kâ'im-makâm "İskilibli İsmâ'îl Kemâl Bey" 1316'da mücedded bir hükûmet konağı, bir sâat kulesi binâ ve "Hacı Süleyman Bey"in câmi-i şerîfini ta'mîr ve bir minâre-i latîfe ilâveten inşâsına himmet ederek kazânın eşrâf ve efrâdı bezl-i i'ânât husûsunda yekdiğerine müsâbakat ve ibrâz-ı hamiyyet etmişlerdir.

Bu kazâ "Mecidözü", "Danunözü", "Varay" nâmlarıyla meşhûr üç kazâdan müteşekkil olduğundan iki yüz kırk kadar kurâyı, yedi nâhiyeyi, elli bin kadar nüfûs-ı umûmiyyeyi hâvî olduğu hâlde merkezi olan "Mecidözü Kasabası" üç yüz kadar hâneyi muhtevî ufak bir şehr-i cedîddir. Kasabanın manzara-i umûmiyyesi latîf olup kadîmen "Bayındırlı Sülâlesi"nin nüfûz ve idâresi altında bulunmakda idi.

Bayındır uruğundan olan "Baba İlyâs-ı Horasânî" evlâdı Amasya'da nüfûzları zâ'il oldukda bu kazâya nakl-i ikâmet ederek muhâfaza-i mevcûdiyet etmişlerdir. Mecidözü Kasabası'nın kurbunda bulunan "Bayındır Karyesi" vaktiyle büyükçe bir kasaba olduğunu el-yevm karyenin cesâmeti anlatmakdadır. Bu karye mükemmel kaldırımlar ile müzeyyen,

bâğları, bahçeleri latîf ve mebzûl, mevki'i düzgün olduğundan vaktiyle bir kasaba olduğunda şübhe yokdur. **[393]**

Kibâr-ı meşâyih-i sâlifeden "Balım Sultân" demekle meşhûr "eş-Şeyh Şihâbeddîn Bâlî Baba" hazretlerinin Mecidözü Kasabası kurbunda tekkesi, türbesi olup Mecidözü emîri bulunan "Cibrîl (Cebele)zâde el-Hâc Turkad Bey" tarafından 836'da binâ edilmiş ve evkâfı tanzîm olunmuşdur. Meşhûr ziyâretgâhdır. "Zünnûn-ı Mısrî" demekle meşhûr "Zünnûn Baba"nın türbesi dahi bu Mecidözü Kasabası'nın garb-ı cenûbî tarafında yakın bir mevki'de olup bu da ziyâretgâh-ı meşhûrdur. Bu "Zünnûn Baba"nın târîhi, destânı meşhûr olup bâb-ı sânîde zikr edilecekdir. Saltanat-ı celîle-i Osmâniye'yi on sene kadar işgâl etmişdir.

Kazânın hâvî olduğu nevâhî-i seb'adan biri, 1- "Aştağul Nâhiyesi"dir. Kazânın cenûb taraflarını muhît olup kuyûd-ı atîkada "Üstac Oğul" demekle mukayyed olan bu nâhiyenin adı "Aştağul, Actavul, İştağul, Eştakul, İçtavul" gibi suver-i muhtelifede zabt ve kayd edilmekdedir. 675 hudûdunda Mecidözü kadıları bu "Üstac Oğul" karyesinde ikâmet ve bütün vesâ'ik-i şer'iyyeyi "el-Kâdî bi-Medîneti Aştağul" diye imzâ etmelerine bakılırsa vaktiyle bu nâhiye bir kazâ merkezi olduğu anlaşılır.

2- "Zünnûnâbâd Nâhiyesi"dir ki: Kazânın garb-ı cenûbî taraflarını ihâta eder. Bu nâhiyenin kadîmen bir kazâ olduğu ve merkezi de "Elvân Çelebi Karyesi" bulunduğu vesâ'ik-i atîkadan anlaşılmakda **[394]** olup 1263 târîhlerine kadar "Zünnûnâbâd Kazâsı" nâmıyla meşhûr olduğu hâlde mu'ahharan nâhiye hâline ifrâğ ve Mecidözü Kazâsı'na ilhâk edilmişdir. 930 târîhine kadar bulunan vesâ'ik-i şer'iyyede bu nâhiye "Tanunözü" demekle mukayyed olduğu hâlde bu târîhden sonra "Zünnûnözü, Zünnûnâbâd" sûretinde yazıldığına bakılırsa bâlâda mezkûr olan "Zünnûn Baba"nın nâmıyla yâd edilmiş olduğu anlaşılır.

3- "Elvân Çelebi Nâhiyesi"dir ki: Kazânın şimâlî taraflarını muhît olup merkezi "'Ulvân Çelebi", nâm-ı diğerle "Elvân Çelebi Karyesi"dir. "Elvân Çelebi" hazretlerinin burada ikâmetinden evvel bu nâhiye "Tanunözü" demekle meşhûr bir kazâ olup "Zünnûnâbâd Nâhiyesi" de bu kazâ dâhilinde idi. Bu kazânın teşkîlât-ı kadîmesine dikkat olunursa "Tanunözü, Mecidözü" nâmıyla iki kazâdan ibâret olup "Mecidözü"nün kazâ merkezi "Aştağul Karyesi", "Tanunözü"nün kazâ merkezi de "Tanun Karyesi" olduğu anlaşılır. Bu kazâya 727 târîhlerinde "Tanuk Kazâsı" ve merkezine "Tanuk Kasabası" denmekde iken mu'ahharan galat olarak "Tanun" denmişdir.

727'de "Baba İlyâs" evlâdından "Muhlis Paşazâde Âşık Paşa" bilâd-ı Mısriyye'ye azîmet eylediğinden mahdûmu "Elvân Çelebi" bu "Tanuk" üzerine gelip ikâmet ve pederinin "Kırşehri"nde **[395]** vefâtı üzerine tavattun etmiş ve 753'de gâyet latîf, mermerden masnû', ufak bir câmi-i şerîf ve önünde kendisine bir türbe ve garb tarafında cesîm bir zâviye ve bunun şimâl tarafında imârethâne ve bir hammâm inşâ ederek "Tanuközü"nü ihyâ eylediğinden bu kasaba, bu hayrâtın binâsından sonra "Elvân Çelebi Kasabası" nâmıyla yâd edilmeğe başlamışdır.

Sivas hükümdârı "Köse Peygamber" demekle meşhûr "Sultân Eretna Bey"in vezîri olan "Alâ'eddîn Ali Şâh-ı Rûmî" bu "Elvân Çelebi"nin ammizâdesi olduğundan müşârün-ileyhin hayrâtını idâre edecek evkâf-ı cesîme ihyâsında "Elvân Çelebi"ye mu'âvenet ve "Tanunözü"nü "Muhlis Paşa" evlâdına i'tâ etmiş idi. Bu cihetden paşa-yı müşârün-ileyhin evlâdı bu kazâda müddet-i medîde nâfizü'l-kelim olmuşdur.

4- "Kayı Nâhiyesi"dir ki: Kazânın cenûb-ı şarkîsini muhît olup Oğuz Türkleri'nden "Kayı Kabîlesi"nden bir kısmı bu nâhiyede ikâmet eylediklerinden "Kayı Nâhiyesi" denmişdir. El-yevm "Kayı" nâmıyla meşhûr bir köy bulunmakda olup Kürdler meskûndur. Devr-i celîl-i Süleymanî'de Rûmeli fütûhâtı terakkî eylediğinden selâtîn-i âl-i Osmân hazerâtının mensûb olduğu "Kayı Kabîlesi" efrâdından olan bu köy sekenesi Rûmeli'ye nakl-i vatan eyledikde "Âmid Vak'ası"nda "Bıyıklı Mehmed Paşa"ya karşı koyup da mağlûben ihrâc edilen Kürdler'den bir kısmı buraya iskân edilmiş idi. **[396]**

5- "Kara Ya'kûb Nâhiyesi"dir ki: "Kayı Nâhiyesi"nin cenûbunda vâki' olup bu nâhiyede ikâmet eden Türk oymaklarından "Kara Ceceli" Türkmen aşîreti beyi "Kara Ya'kûb Bey"in zîr-i nüfûz ve idâresinde bulunduğu münâsebetle "Kara Ya'kûb Nâhiyesi" denmişdir.

6- "Kışlacık Nâhiyesi"dir ki: Kazânın garb-ı cenûbî taraflarını muhît olup "Muhlis Paşa" evlâdından "Gıyâseddîn Mehmed Çelebi"ye zamân-ı emâretinde bu nâhiye kışlak olmak üzere verilmiş ve ikâmet etdiği yere "Kışlacık Karyesi" denip mu'ahharan nâhiyenin alem-i mahsûsu olmuşdur. Bu nâhiyenin ekser-i sekenesi "Baba İlyâs Horasânî"nin evlâdı zann olunur. 1317 Şevvâlinde Selânîk'de vefât eden mülgâ üçüncü ordu müşîri "Amasyalı Hüseyin Fevzî Paşa" bu nâhiyedendir.

7- "Varay Nâhiyesi"dir ki: Kazânın şark taraflarını muhît olup Türkmen ümerâsından "Şerefeddîn İnâcoğulları" bu nâhiyede ikâmet etmişlerdir. Bunlara "Şerefoğulları" denir. "Şerefler Karyesi" bunların makarrı olup el-yevm bu köye galat olarak "Şerefder" denmekdedir. Tatar beylerinden "Ecaytu Sultân" "Varay Kasabası"nda ikâmet eylediğinden burada câmi ve zâviye binâsıyla nâmını ibkâ ve "Ece Sultân" demekle iştihâr etmişdir. Meşhûr "Zünnûn Baba" bunun ahfâdından olup zâviye şeyhliğinden bir Tatar Ocağı uyandırmağa çalışmış ise de kendi ocağını söndürmüşdür. **[397]**

Amasya'da icrâ-yı emâret eden "Bânuk Şâh" "Şerefoğulları"ndan olup evlâdı Varay Kazâsı'nda iki yüz sene kadar ikâmet etmiş idi. "Zünnûn Baba" bu ocağı söndürmekle iştihâr etmişdir. Bunlardan "Esen Beyzâde Ali Paşa" meşhûr olup Amasya hükümdârı "Devâtdâr Ahmed Çelebi"ye kayınpeder olmuşdur. Şeyhü'l-islâm-ı esbak "Amasyalı Kara Halîl Efendi" bu nâhiyedendir. Bu kazâdan "Elvân Çelebi Sülâlesi", "Şeref Sülâlesi", "Cebele Sülâlesi", "Avkatlı Sülâlesi" nâmlarıyla dört sülâle-i mühimme zuhûr ederek kazâya icrâ-yı nüfûz etmişlerdir. Sinîn-i ahîrede "Kürd Mîllî Sülâlesi" dahi iştihâr eylediyse de şöhreti kazânın hâricine çıkamamışdır. Defterdâr-ı meşhûr "Mehmed Recâ'î Efendi" "Elvân Çelebi Sülâlesi"nden ve nâhiyesindendir.

Yedincisi, VII - "**Merzîfon Kazâsı**"dır ki: Amasya'nın şimâlinde olup şarkan ve cenûben Amasya, garben Hacıköyü, şimâlen Havza ve Köprü kazâlarıyla mahdûddur. Kazâ merkezi "Taşan Dağı"nın cenûb eteklerinde hafîf düze mâ'il, gâyet latîf bir tepe üzerinde kâ'in "Merzifon Kasabası"dır. Etrâfı bâğ-ı dilârâ, önü ya'nî cenûb-ı şarkî tarafları "Yedikır" nâmıyla meşhûr bir sahrâdır.

Merzîfon, yâhud Merzifon Kasabası kimin tarafından ne zamân **[398]** binâ edildiğine dâ'ir ma'lûmât-ı sahîha olmayıp Pon hükûmeti devrinde binâ edildiği tahmîn olunmakdadır. Çünkü Pon hükûmeti Îrân devlet-i kadîmesi fürû'undan olup zebân-ı Fârisî'de "merz", "sınır, mahall-i sükûn" ma'nâsınadır. "Fon" dahi "Pon" lafzının mu'arrebi olduğu emsâl-i kesîresiyle müsbet olduğundan bi'l-izâfe "Merzifon" olur. "Pon sınırı, Pon karargâhı" demekdir. Mu'ahharan kesre-i izâfiyeyi iş'âr için "yâ" ilâvesiyle "Merzîfon" denmişdir. İsmin delâlet-i lafziyyesinden anlaşılan şu ma'nâya nazaran bu kasabanın Pon hükûmeti devrinde binâ edildiği münfehim ve şu hâlde iki bin senelik bir şehr-i kadîm olur.

Fakat bâb-ı evvelde zikr edileceği üzere Pont kıt'asında Pon hükûmet-i krâliyesini ibtidâ teşkîl eden Mihridadlar olmayıp Hunlar (Türkler)'dır. Binâ'en-aleyh Merzifon Kasabası Mihridadlar'dan evvel Hunlar ile meskûn olduğu tedkîk olunursa Hunlar tarafından te'sîs ve binâ edildiği ve daha kadîm olduğu da anlaşılır. Şu hâlde bu ismin ma'nâsı Ponlar (Hunlar - Türkler) karargâhı demek olur.

Elsine-i âmmede bu kasabaya "Marsıvan-Marsivan" denmekdedir. Merzifon lafzının muharref bir galat-ı meşhûru olduğu anlaşılmakla beraber "Âsâru'l-İbâd" tetebbu'âtından münfehim olduğu **[399]** üzere "Barsevinc"[195] lafzından bozma bir ism-i Türkî olduğu da

[195] "Sevinc", mûmâ-ileyhin ismi olup "Bâr" dahi vasfıdır. Eski Türk dilinde oymak re'îslerine "Baş", büyük il beylerine, vâlîlere "Bay", vâlîlerin, bayların yarım müstakil olanlarına "Bâr", tamâmiyle müstakil olanlarına "Hân" denir. "Bâ" ile "mîm" arasında lisânen terâdüf, müsâvât olduğundan "Bâr" ile "Mâr" arasında bir fark-ı ma'nevî yokdur. "Manga - bana", "menglü - beyli", "mungay - bunak" gibi.

anlaşılır. "Barsevinc", Hunlar'ın bu kıt'ada nîm-müstakil beylerinden olup bu kasabanın "Barsevinc" tarafından binâ ve kendi nâmıyla tevsîm edilmesi ve ba'dehû galat-ı âmme olarak "Barsivan-Marsıvan" telaffuz olunması da ağleb-i ihtimâldir.

Ba'zı sâlnâmelerde Erzurum hâkimi "Mengücek" tarafından feth olunan bu kasaba, mûmâ-ileyhin nâmıyla tesmiye ve mu'ahharan tahrîf olunarak "Merzifon" dendiği yazılmakda olup sûret-i tahrîre göre bu kasaba âsâr-ı İslâmiyyeden olduğu ve 480 (1087) târîhlerinde tesmiye olunduğu anlaşılmakda ise de "Merzifon" nâmının bu târîhden evvel mevcûd olduğu târîhen mazbûtdur. "Mengücek" ile "Merzifon" lafızları arasında bir münâsebet olmadığı hâlde iddi'â-yı tahrîf edilmesi biraz garîbdir.

"Târîh-i Âl-i Dânişmend"de mezkûr olduğu üzere Merzifon Kasabası ümerâ-yı Dânişmendiye'den "İltekin Gâzi" tarafından feth olunmuşdur. Emîr-i müşârün-ileyhin mahdûmu "Sihâmüddevle Hüseyin Gâzi" **[400]** Merzifon'da tûl müddet icrâ-yı emâret etdiğinden ikâmet etdiği mevki'e "Sihâmü'd-devle" nâmı verilmişdir. Kuyûd-ı atîkada "Sihâmü'd-devle Mahallesi", "Sihâmü'd-devle Karyesi" ve el-yevm "Sehmü'd-devle Karyesi" mestûr ve elsine-i âmmede mezkûrdur. Erzurum taraflarının fethine me'mûr olan "Mengücek Bey"in Merzifon'u feth etmesi târîhen ma'lûm değildir.

Ancak Merzifon Kasabası'nın şimâl-i şarkî tarafında iki kilometre kadar yakın bir yerinde olan "Marınca Köyü" ile Merzifon Kasabası'nın âsâr-ı kadîmesi, harâbeleri tedkîk olunursa "Barsevinc" tarafından binâ edildiği zann olunan kasabanın "Marınca Karyesi" olduğu ve Pon hükûmeti devrinde Merzifon Kasabası bir karârgâh-ı husûsî olarak ba'dehû bir kasaba şeklini aldığı ve "Marınca Kasabası" da bir köy hâline girdiği tahmîn olunabilir. "Marınca"nın "Barsevinc" adına daha müşâbeheti olduğu bu zannı takviye eder.

Merzifon kasabası, Amasya'ya otuz iki kilometre kadar yakın olduğu gibi Amasya'ya mülhak diğer kasabâtın dahi en büyüğüdür. Devr-i Selçûkî'den mukaddem olan ahvâli târîhen mechûl olduğu hâlde mahallâtının esâmî ve teşkîlâtına bakılırsa 670 târîhlerinden sonra kesb-i cesâmet etdiği anlaşılır. El-yevm kasabanın şark-ı cenûbî taraflarında harâbesi görülmekde olan kalesi, ufak olduğu hâlde âsâr-ı atîkadan ma'dûd olacak bir ehemmiyeti hâ'iz değildir.

Merzifon Kasabası kadîmen "Alaca Minâre, Erzincânî, Bâlî, **[401]** Çavuş Abbas, Hacı Ahmed, Hacı Pîr, Hacı Receb, Hacı Ali, Hüsâm-ı Cedîd, Harmânlı, Hoca Süleyman, Südçü, Sürme Sürd, Seydî Bölük, Sofular, Tuz, Âdil, Ali Bozacı, Kadı Mahbûb, Lahana" Mahallelerini hâvî olup kuyûd-ı kadîmede "Marınca Karyesi" dahi bir mahalle gösterilmekdedir. Hülâsa yirmi mahalleyi, dört bin kadar hâneyi, dört nâhiyeyi, otuz sekiz bin kadar nüfûs-ı umûmiyyeyi ve kırk beş kadar kurâyı hâvîdir.

Şu esâmî-i mahallâta dikkat olunursa "Erzincânî Mahallesi"nden eski bir mahalle görülemez. Meşâhîr-i ulemâdan "Şerefeddîn Mehmed Erzincânî" bu mahallede 768 târîhine kadar ikâmet ve neşr-i ulûma muvâzabat etdiği münâsebetle mensûb olduğu bir belde-i azîmenin ismi oturduğu yere alem-i mahsûs olmuşdur. Diğer "Hacılar" ile "Kadı İmâdeddîn Mahbûb-ı Buhârî" ve "Hoca Süleyman" ile "Sofular", dokuzuncu karn-ı hicrî ricâlinden ve "Hüsâm-ı Cedîd, Ali Bozacı, Seydî Bölük" dahi onuncu, on birinci karn-ı hicrî a'yânından ma'dûddur.

"Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerinin Amasya'da icrâ-yı hükûmet buyurduğu zamânlarda bu kasabayı teşrîf ve sarây-ı âlî inşâ buyurmuş olduğu münâsebetle târîh-i Osmânî'de bir mevki'-i mühim kazanmış ve 818'de sultân-ı müşârün-ileyh hazretleri bir medrese-i **[402]** âliye ve bir hamâm binâ ve evkâfını tanzîm buyurmuşdur. Bu medrese gâyet mu'azzam, kârgîr bir dârü'l-ilm-i âlî olduğundan Merzifon'un şerefini tezyîd ve ulemâsını teksîr etmişdir. Bu zamânın ricâlinden "Hoca el-Hâc Hasan Çelebi" bir câmi-i şerîf ve sultân-ı müşârün-ileyhin vâlidesi "Devlet Hâtun" 822'de bir câmi-i şerîf ve yanında bir zâviye-i âliye ve bir imârethâne inşâ etmişlerdir.

830'da "Sultân Murâd Hân-ı Sânî" hazretleri de bir câmi-i şerîf ve hamâm ve "Kadı Mahbûb Çelebi" bir câmi-i şerîf ve mekteb ve 878'de "Sultân Mehmed Hân-ı Sânî" hazretleri

de bir hamâm-ı latîf inşâ ve 868'de "Horasânî Pîrî Baba" bir zâviye ve "Merzifonî eş-Şeyh Ali Çelebi" dahi "Zeynîler"e mahsûs diğer bir tekke binâ ve her biri evkâfını tanzîm ve kasabayı ihyâ etmişlerdir.

900'de "Bozacı Ali Çelebi", mahallesinde bir câmi ve mekteb ve 962'de "Merzifonî Ramazânzâde Mehmed Bey" bir medrese ve 987'de ümerâdan "Süheyl Bey" diğer bir medrese binâ etmişlerdir. Bunlar "Ramâzâniye, Süheyliye" Medreseleri nâmıyla meşhûrdur. Medrese-i Süheyliye'ye mu'ahharan "Zeyneliye" dahi denmişdir. "Âdil Mahallesi"nde "Sırrı Baba Tekkesi" demekle meşhûr olan zâviyeyi meşâyih-i Nakşbendiye'den "eş-Şeyh Sırrî Ali Efendi" 1035'de binâ ve 1018'de ümerâdan "Osmân Bey" bir mekteb ve çeşme ve mescid ve 1072'de mîrâhûr "Merzifonî Ali Ağa" bir mekteb inşâ ve evkâfını tanzîm etmişlerdir. **[403]**

1087'de sadr-ı a'zam "Merzifonî Kara Mustafa Paşa" ibtidâ maskat-ı re'si olan "Marınca Karyesi"nde vâlidesi "Âbide Hâtun"un binâ etdiği mescidi tevsî' ederek bir câmi-i şerîf ve mekteb ve 1090'da Merzifon Kasabası'nın ortasında metîn, kârgîr bir câmi-i şerîf ve önünde bir muvakkithâne, kütübhâne, dershâne ve şadırvan binâ ve "Taşan Dağı"ndan iki kilometrelik bir mesâfede lağımlar inşâ ederek kasabaya su getirmiş ve otuz kadar kârgîr çeşme binâsıyla cidden kasabayı ihyâ ve câmi-i şerîfe dersiye vaz' etmişdir. Evkâfı mebzûldür.

1145'de şeyhü'l-islâm-ı esbak "Merzifonî Dürrî Mehmed Efendi" bir medrese ve 1178'de "el-Hâc Ali Ağa" diğer bir medrese ve 1212'de "el-Hâc Hasan Ağa" diğer bir medrese daha inşâ ederek "Hacı Hasan Ağa"nın medresesi "Şifâ'iye" demekle meşhûr olmuşdur. "Hacı Bâlî Mahallesi"nde "Hasan Ağa" bir câmi-i şerîf ve 1178'de "Hâmid Efendi" diğer bir câmi-i şerîf ve "Harmânlı Mahallesi"nde kadı "Emîn Mehmed Efendi" diğer bir câmi-i şerîf ve mekteb ve Kara Mütesellim "Hüseyin Ağa" ve diğer mütesellim "el-Hâc Süleyman Ağa" birer çeşme ve mekteb ve "Musliheddîn Çelebi" gibi ashâb-ı hayrât dahi mescidler, mektebler binâ ederek kasabanın i'mârına ve mebânî-i âliyye ve dîniyye ihyâsına himmet etmişlerdir.

Merzifon Kasabası, Amasya Sancağı kazâlarının umûmuna **[404]** merci' olacak bir mevki'i, cesâmeti hâ'iz olduğuna binâ'en 1300 sâlinde Amerikalılar "Kollej" demekle meşhûr mekteblerini şehrin gâyet mükemmel, âlî bir yerinde te'sîs ve küşâd ve mekâtib-i rüşdiye, i'dâdiye derecesinde bir proğram tatbîk ve derûnunda erbâb-ı sanâyi'e mahsûs bir dâru's-sınâ'a ve umûma mahsûs bir hastahâne inşâ ederek neşr-i ma'ârife hizmet, menâfi'-i mâddiye te'mîn etmeğe ikdâm etmişlerdir.

Fakat şu mektebin harekâtı, neşr-i ma'ârife himmetden ziyâde müdâvimleri bulunan Ermeni gençlerinin efkârını tevsî'a, hissiyâtını tehyîce hizmet etdiği anlaşılmakla beraber millet-i mu'azzama-i Osmâniye'nin gözünü açmağa pek büyük medârı olduğundan Merzifon'da medâris-i İslâmiyenin ıslâhına ibtidâr ve iki mekteb-i ibtidâ'î ve 1310'da bir mekteb-i rüşdî te'sîs ve 1330'da bu mekteb-i rüşdî görülen lüzûma binâ'en mekteb-i i'dâdiye tahvîl ve mekâtib-i ibtidâ'iyye teksîr edilmişdir.

1311 iğtişâşında hükûmet konağı ve kasabanın ortası yanmış olduğundan eşrâf ve efrâd-ı kazâ umûmen i'ânâta bezl-i gayret ederek hükûmet konağı, belediye dâ'iresi, âlî bir kışla mükemmel sûretde binâ ve ma'ârife îrâd olmak üzere bir hamâm-ı latîf, otel, kırâ'athâne, ticâret mağazaları inşâ ve gâyet gayûr, kâni' Tatar muhâcirleri mevâki'-i münâsibeye iskân edilmiş olmakla kasabanın cesâmeti, zîneti, **[405]** ticâreti, serveti ve binâ'en-aleyh ehemmiyeti fevkalâde tezâyüd eylemişdir.

Sadr-ı a'zam "Kara Mustafa Paşa", "Hacı Ali Paşa" ve kibâr-ı vüzerâdan "Ahmed Paşa, Hüseyin Paşa, Halil Paşa, Mehmed Paşa, Mustafa Paşa" ve beylerbeyilerden "İbrâhim Paşa, Ahmed Paşa, Abdullah Paşa" gibi pek çok ümerâ ve şeyhü'l-islâm "Dürrî Mehmed Efendi", kazasker "Hâfız Abdurrahmân Efendi", nişancı "Mehmed Bey" gibi pek çok mevâlî, ulemâ, ricâl-i devlet Merzifon Kasabası'ndan zuhûr etmişdir. Ulemâ-i zamân "Cemâleddîn Safer Şâh", "Şerefeddîn Hamza", "eş-Şeyh Nizâmeddîn Abdurrahîm Zeynî" bu kasabanın yetişdirdiği evliyâ ve fuhûl-i ulemâdandır.

"Çelebi Sultân Mehmed Hân" hazretlerinin medresesi "Sultâniye-i Merzifon" demekle meşhûr olup "Ferîdeddîn Mehmed Devvânî", "Seydî Şemseddîn Ahmed Kırîmî", "Rükneddîn Abdülkerîm Amâsî", "Nizâmeddîn Abdurrrahmân Âfitâbî" gibi fuzalâ 1260 târîhlerine kadar bu medrese müderrisliğinde iştihâr eyledikleri hâlde mu'ahharan usûl-i verâset bu medreseyi dûçâr-ı ta'tîl etdiğinden bir müddet esliha-i askeriyye deposu olmuş ve yakın zamânlarda i'mârına himmet buyurulmuşdur.

"Medrese-i Dürriyye" demekle ma'rûf olan "Dürrî Efendi"nin medresesi evkâfını mahdûmu "Şeyhü'l-islâm Mustafa Efendi" tanzîm etdiği münâsebetle "Dürrîzâde Medresesi" denmiş ise de medreseyi pederinin yapdırdığı kayden müsbetdir. Bu medrese-i âliye diğer medâris gibi bir sülâle-i **[406]** ilmiyye idâresinde bulunduklarından her birinin müderrislerini ta'dâda burada hâcet görülmemiş ve bâb-ı sânîde sülâle re'îsinin tercemesi zeylinde zikr edilecekdir.

Merzifon Kazâsı "Merzifon, Merzifonâbâd, Gelgiras" nâmlarıyla kadîmen üç kazâdan müteşekkil olup 1296 teşkîlâtında "Merzifonâbâd Kazâsı" ilgâ olunarak hâvî olduğu kurâdan ekserîsi "Hacıköyü Kazâsı"na ve bir kısmı dahi "Merzifon Kazâsına" verilmişdir. Kadîmen merkezi "Bulak Kasabası" olup el-yevm "Hacıköyü Kazâsı"nda bir köydür. Ba'dehû "Gelgiras Kazâsı" da ilgâ ve kurâsı Merzifon Kazâsı"na ilhâk edilip Merzifon Kazâsı tevsî' olunarak dört nâhiye i'tibâr edilmişdir:

1- "Alıcak Nâhiyesi"dir ki: Kazânın garb-ı cenûbîsini ihâta eder. Anadolu nâzırı olan Tatar kumandanı meşhûr "Alıcak Noyin"in bu nâhiye umûmen çiftliği olduğu münâsebetle 670 târîhinden beri tesmiye edilmişdir. Nâhiyede bu kumandanın adından başka bir eseri yokdur. Mu'ahharan evlâdı kabûl-i İslâm edib ahfâdından ba'zıları burada ikâmet etmişlerdir. Meşhûr "Çayırköylü Ahmed Paşa" bu nâhiyedendir.

2- "Zoğu Nâhiyesi"dir ki: Kazânın şark-ı şimâlî taraflarını ihâta eder. Nâzır-ı mûmâ-ileyh "Alıcak Noyin"in kethüdâsı, vekîl-i umûru zâlim-i meşhûr "Zoğay" nâm bir Tatar beyinin bu nâhiye çiftliği **[407]** olduğu münâsebetle 700 târîhlerinden beri tesmiye edilmiş ve galat olarak "Zoğu" denmişdir. Bunun evlâdı, ahfâdı bu nâhiyede ikâmetle benâm olmuşlar idi. Vüzerâdan "Timur Süleyman Paşa" ve birâderi beylerbeyi "Cevher Paşa" "Zoğu" nâmıyla meşhûr köydendir.

3- "Gelgiras Nâhiyesi"dir ki: Kazânın cenûb taraflarını tamâmiyle ihâta eder. Kadîmen "Gelingiras" nâmıyla muharrer olup "Kiras Hâtun", "Alıcak Noyin"in kerîmesi ve "İzzeddîn Mehmed Pervâne Bey"in zevcesi olduğuna binâ'en gelin olduğu zamân bu çiftliğe mâlik olduğundan tesmiye edilmiş ve ba'dehû tahfîf olunarak "Gelgiras" denmişdir. Bu hâtûnun merkez-i nâhiye olan "Gelingiras Karyesi"nde bir hamâmı vardır. Buradan zuhûr ve "Sultân Mehmed Hân-ı Sânî" hazretlerinin devrinde temâyüz eden "Hayreddîn Hızır Paşa" burada bir câmi-i şerîf ve mahdûmu "Hasan Paşa" bir medrese ve mekteb binâ etmişlerdir. Kadîmen burası merkez-i kazâ olduğu hâlde mu'ahharan tedennî etmişdir. El-yevm âsâr-ı medeniyye harâbeleri görülmekdedir.

4- "Gümüştekin Nâhiyesi" olup: Kazânın garb taraflarını ihâta eder. Bu nâhiye, hükûmet-i Dânişmendiye re'îsi bulunan "Melik Ahmed Dânişmend Gâzi" oğlu "Gümüştekin Gâzi"ye nisbet edilmekdedir. "Bulak Kazâsı" nâmıyla ma'rûf olan kazâya merbût iken mu'ahharan kurâsıyla beraber Merzifon'a ilhâk edilmişdir.

Merzifon Kazâsı'nda ricâl-i Osmâniye'den dört sülâle-i mühimme neş'et **[408]** etmişdir. Biri "Devlet Hâtun" kethüdâsı "Yûsuf Paşa Sülâlesi" olup müşârün-ileyhânın evkâfına dört yüz sene kadar mütevellî olarak "Şehsüvâr Paşa, Ahmed Paşa" gibi ricâl-i devlet yetişdirmişdir. Diğer "Gelgiraslı Sülâlesi" olup "Hayreddîn Paşa, Hasan Paşa" bunlardandır. Öbürü "Ramazân Sülâlesi" olup re'îsü'l-küttâb "Mehmed Bey", iki kazasker, on kadar mevâlî gibi ricâl-i kalemiyye ve ilmiyye yetişdirmişdir. Dördüncüsü sadr-ı esbak "Kara Mustafa Paşa Sülâlesi" olup son iki sülâle İstanbul'da ikâmet ve iştihâr etmişlerdir. Tarîkat-ı Sünbüliyye pîri "Sünbül Sinâneddîn Yûsuf Efendi" hazretleri Merzifon'un yetişdirdiği kibâr-ı evliyâdır.

Merzifon Kazâsı'nın şimâl tarafını ihâta eden "Taşan Dağı" Amasya sancağı dâhilinde bulunan dağların "Akdağ"dan sonra en büyüğüdür. "Tersakan Çayı"ndan i'tibâren şarkdan garba doğru uzanıp Osmâncık Kazâsı'nda Kızılırmağa kadar imtidâd eder. Tûlu kırk beş kilometre kadar olup mebde'inin arzı yirmi beş kilometre kadar olduğu hâlde müntehâsının arzı ancak sekiz kilometre kadardır. Binâ'en-aleyh bir tâbût şekline müşâbih ve zirvesi sath-ı zemînden bin iki yüz ve hey'et-i umûmiyyesi üç yüzden sekiz yüz metreye kadar yüksek ve her tarafı gâyet münbit tarla, şark tarafları orman ve yayladır.

Bu dağın cenûb eteklerinde Merzifon, Hacıköyü ve şimâl **[409]** eteklerinde Havza, Köprü Kasabaları mevcûd olup üzerinde, yanlarında, eteklerinde pek çok köyler, çiftlikler bulunmakdadır. Bu dağın mecmû'u vaktiyle "Kedeğra"da ikâmet eden "Husrev Şâh-ı Selçûkî" evlâdından "Taşan Bey" için husûsî bir çiftlik olup mu'ahharan kesb-i nüfûz ve iktidâr ederek Rûm Vâlîsi "Timurtaş Bey"in 727'de gaybûbetiyle beraber vilâyetde devâm eden keşmekeşden bi'l-istifâde bir Selçûk ocağı yakmağa ikdâm etmiş ve ba'dehû "Sultân Eretna Bey"e inkıyâd ederek ufak bir emâret teşkîline muvaffak olmuş idi. Müşârün-ileyhin irtihâlinde kimseyi tanımayıp emâret ve "Taşan Dağı"nı makar ittihâz eylediğinden "Taşan Dağı" denmesine bâ'is olmuşdur. El-yevm "Tavşan Dağı" denmekdedir. Bu tesmiyeyi "Bâlî, Ahmed, Ali, Hasan, Şâhîn" Beyler gibi evlâd ve ahfâdı bu dağda ikâmetle idâme ve bir kısmını vakf edib mü'ebbeden nâmları kalmışdır. Bu âile ekseriyetle Merzifon Kasabası'nda ikâmet ve akrânından evvel himâye-i celîle-i Osmâniye'yi kabûl ederek muhârebât-ı vâkı'ada isbât-ı sadâkat, mukdimâne îfâ-yı hizmet etmişlerdir. Binâ'en-aleyh bir müddet Merzifon Kasabası bu Taşanzâdeler'e nisbetle "Vilâyet-i Hâs" unvânını aldığı "Bezm ü Rezm" gibi ba'zı tevârîh ve evrâk-ı mahsûsada görülmekdedir.

Şu mukaddimenin mütâla'asından müstebân olduğu üzere Amasya Sancağı'nda "Simre" nâmıyla müsemmâ pek çok mevki'ler görülmüş **[410]** ve âsâr-ı Selçûkiyye'den olduğu münâsebetle kıymet-i târîhiyyeyi hâ'iz bulunmuş olduğundan kuyûd-ı atîkada, tevârîh-i adîdede, pek çok evrâk-ı mahsûsada mestûr olan "Simre" kelimesi hülâsaten şu sûretle îzâh olunabilir:

"Behcetü't-Tevârîh"de "Sîmre", sîn-i mühmelenin kesri, mîmin sükûnu ve râ-i mühmelenin fethi ile zabt edildiği hâlde "El-Aylemü'z-Zâhir"de sînin kesri ve mîmin, rânın fethi ile kayd edilmiş ve sîn ile mîm arasında bulunan yâ, hazf olunmuşdur. "Târîh-i İbni Hallikân"ın zeylinde "Sımre" nâmıyla kayd olunduğundan ta'rîb edildiği anlaşılmakdadır. "Mu'cemü'l-Buldân"da "Saymere", "Haydere" vezninde olduğu gösterilmiş ve mîmin zammı ile de mezkûr bulunmuşdur.

Şu esmâ-yı muhtelife tedkîk olunursa "Sîmûre" sûretinde yazılması lâzımgelen şu kelimenin imlâsı, muhtelif sûretde yazıldığından zabt ve kayd ve telaffuzunda ihtilâf hâsıl olduğu anlaşılır. Bu "Sîmûre"den yâ ile vâv hazf olundukda "Simre" kalacağı şübhesizdir. Ba'zıları bu kelimeyi sînin ve rânın fethi, mîmin sükûnu ile "Temre" vezninde; diğer ba'zıları da sînin, mîmin ve rânın fethalarıyla "Sehare" vezninde okumuş oldukları görülmekde ise de şu kuyûd-ı târîhiyyeye muhâlif olduğu âşikârdır.

Zâhir-i hâle göre "Sîmûre" lafzı umûm Uygur ve Selçûk Türkleri'nin lügatlarında mevcûd olan "Simurmak" masdarından **[411]** müştak ve bizim (Osmanlı Türkleri'nin) lugatımızda "Semürmek, Semirmek" nâmıyla mevcûd olduğu anlaşılmakdadır. Binâ'en-aleyh, "Sîmûre" ism-i mekân olup "Sîmûrek" lafzından muhaffef ve "semizlenecek, tashîh-i vücûd edilecek yer" demekdir. Uygur lugâtında edât-ı mekân olmak üzere mâdde-i asliyenin âhirine mâ-kabli meftûh bir kâf-ı sâkine ilâve kılınarak ism-i mekân yapılır. "Sürek" gibi ba'zen fetha ile iktifâ olunarak kâf-ı sâkine hazf olunur. "Makbere" ma'nâsına olan ve "Signemek" masdarından müştak bulunan "Signek - Signe - Sinne" gibi.

Bu "Sîmûre" Amasya kurbunda olduğu muhakkak olmakla beraber kuyûd-ı atîkada "Simre-i Amasya, Simre-i Alparslan (İlarslan), Simre-i Havza, Simre-i Koca Kayası, Simre-i Kedeğra, Simre-i Lâdik" nâmıyla altı mevki'de "Simre" bulunduğu ve bunların cümlesi de

kurbun delâlet eylediği mahalde olduğu münâsebetle "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî"nin binâ etdiği "Simre", bunların hangisi olduğu erbâb-ı târîh arasında muhtelefün-fîh gibi telakkî olunmakdadır. Bu altı "Simre"den ancak birisini "Sultân Mes'ûd"un yapdırdığı muhakkak olduğu gibi diğerleri de sonradan hâdis olarak tesmiye edilmiş olduğu şübhesizdir. Şu hâlde biri asıl, diğerleri bunun fürû'u olur.

Kuyûd-ı târîhiyye tedkîk olunursa bu telakkiyâta mahal kalmaz. Çünkü: **[412]** Asıl "Simre"nin ta'yîn-i mekânına dâ'ir "Behcetü't-Tevârîh"de "Şükrullâh Çelebi" diyor ki: "Sultân Mes'ûd Selçûkî" Amasya'da tavattun ve "Sîmre" nâmıyla bir şehr-i cedîd binâ ve burada câmi ve medrese inşâ ederek orada yapdırdığı türbe-i âliyede defn edilmişdir."

"El-Aylemü'z-Zâhir"de "Mustafa Cenâbî Efendi" diyor ki: "Sultân-ı müşârün-ileyh Amasya'da ikâmet ve bir şehr-i cedîd inşâ ve "Simre" nâmıyla tesmiye ve burada câmi ve medrese ve türbe binâ edib orada medfûn olmuşdur. El-yevm harâbdır. Bunun civârında "Kedeğra" nâmıyla bir kasaba daha binâ etmişdir."

"Câmiu'd-Düvel"de "Dervîş Ahmed Efendi" diyor ki: "Sultân Mes'ûd Amasya kurbunda bir kasaba binâ ve onda ikâmet ve hân ve imâret ve daha nice âsâr-ı hayr ihyâ ve evkâf-ı azîme ihdâs edib ismini "Simre" koydu ve 558'de fevt olup "Simre"de vâki' türbesinde defn olundu."

Şu üç nukûl-i târîhiyyeden müstebân olduğu üzere birinci "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" Amasya'yı dâru's-saltana ittihâz ve bir şehr-i cedîd binâ ve âsâr-ı hayriyye inşâ etdiği muhakkakdır. Ancak sultân-ı müşârün-ileyhin binâ etdiği şehr-i cedîd, âsâr-ı hayriyye ile tezyîn ve nâmını tahvîl etmek sûretiyle ayn-ı Amasya olmayıp belki Amasya'nın kurbunda vâki'dir. Amasya, Yeşilırmak'ın şimâlinde kâ'in "İç Kale"den ibâret olup "Simre" dahi Yeşilırmak'ın cenûbunda bu "İç **[413]** Kale"nin tabî'î kurbunda vâki' mahallâtın mecmû'udur. Diğer "Simreler" bundan sonra hâdis olmuşdur. Şu müdde'â, altı vechile isbât olunabilir:

1- Kadîmen Amasya muhîti, Mukaddime'nin evâ'ilinde arz olunduğu üzere "Zemendû" mevki'inden "Çalan" mevki'ine kadar imtidâd eden ve kayalarla muhât olan tûl ve arzın mecmû'u olup ırmağın cenûb ve şimâl tarafları umûmen bu muhît içinde dâhil olduğu hâlde 491 sâlinden i'tibâren ehl-i salîbin Amasya'ya hücûm ve savleti ve Amasya emîri "Melik İsmâ'îl Dânişmendî"nin dilîrâne müdâfa'âta himmeti arasında Yeşilırmak'ın cenûb tarafları ve "Zemendû", hey'et-i mecmû'asıyla mahv ve harâb ve bakiyyesi de muhterik olduğu "Ikdü'l-Cümân", "el-Aylemü'z-Zâhir"de mestûr ve sâ'ir me'hazlarda mezkûrdur.

Yeşilırmak'ın şimâl taraflarının "Harşene Kalesi" eteklerine tesâdüf eden kısmı kale duvârıyla mestûr olduğundan tahrîbâtdan masûn kalmış ise de cenûb tarafları umûmen harâbezâra dönmüş ve arsa-i hâliye şeklini almış ve "Amasya" nâmı dahi Yeşilırmak'ın şimâl tarafında kâ'in "İç Kale" kısmına münhasır olmuş idi.

538 hudûdunda Amasya emâreti saltanat-ı Selçûkiyye'ye münkâd ve Amasya dârü's-saltana olduğu zamân, "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî" Yeşilırmak'ın harâb olan taraflarında bir şehr-i cedîd inşâ ve "Zemendû"yu tecdîd ve "Köprü Kasabası"nın şarkında olan mevki'de kezâlik bir **[414]** şehr-i cedîd binâ eylediğinden Yeşilırmak'ın cenûb taraflarını "Sîmûre" ve şimâl-i şarkî tarafında vâki' "Zemendû"yu[196] "Ziyâre" ve Amasya kurbunda olan diğer şehr-i cedîdi "Kedeğra" nâmıyla tesmiye etmişdir.

Çünkü: Amasya nâmıyla müsemmâ olan "İç Kale", ya'nî "İçeri Şehir", "Harşene Kalesi"nin eteklerinde bir sûr-ı azîm içinde binâ edilmiş fevkalâde mahfûz ve ta'aarruz-ı a'dâdan masûn olmakla beraber gâyet dar, kasvetengîz bir şehr-i kadîmdir. Yeni binâ edilen şehrin mevki'i ise "İç Kale"ye nisbetle her tarafı açık ve geniş, "Akdağ"ın soğuk rüzgârına ma'rûz, havası sağlam olduğundan tashîh-i beden, ya'nî sıhhat-i bedeniyyeye hizmet edecek bir mevki'-i ceyyiddir. "Sîmûre"nin delâlet etdiği ma'nâya buranın münâsebeti, diğer

[196]Kayseriyye Livâsı dâhilinde ve sâ'ir ba'zı mevâki'de "Zamantı Kalesi", "Zamantı Nâhiyesi" olduğu "Zülkadriye" vakfiyesinde mestûr ise de bunlar "Ziyâre" nâmıyla müsemmâ olmadığından mebhûsün-anh olan "Zemendû" olamaz.

"Simreler"den akvâ olduğu tıbben musaddak ve mevki'an muhakkakdır. Diğerlerinin hudûsu da 641 vak'asından sonra olduğu karîben zikr edilecekdir.

2- Sultân-ı müşârün-ileyh tarafından binâ ve Amasya dârü's-saltana ittihâz edildiği zamân Sultân Mes'ûd Amasya'nın garb tarafında ya'nî "İçeri Şehir"in şimdi "Kurşunlu Mahallesi"ne tesâdüf eden yerinde **[415]** bir sarây-ı âlî ve bir hamâm binâ ederek Amasya'da ikâmet etdiği târîhen müsbet olduğu gibi âsâren dahi muhakkakdır. Sultân-ı müşârün-ileyhin irtihâlinden sonra "Simre" Amasya emâretinin merkezi olduğu ve bu merkeziyyet 700 târîhine kadar devâm etdiği târîhen sâbit olmuş bir keyfiyetdir. 612'de "Sîmre" vâlîsi olan "Emîr Bedreddîn Ebûbekir" "Sinop Kalesi"ni tecdîd eylediğinden ismiyle beraber kalenin ikinci burcunda "Sâhib-i Sîmre" olduğu mahkûk ve emîr-i mûmâ-ileyhin bu târîhde Amasya vâlîsi olduğu kayden müsbetdir.

İkinci "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî", "Simre-i Amasya"yı dârü's-saltana ittihâz ve Kızılırmak'ın umûmen cihet-i şarkiyyesinde hükûmet eylediği "Heşt Behişt", "Câmiu'd-Düvel" târîhlerinde mestûr olup bu zamânlarda Amasya kadısı olan "Ziyâ'eddîn Îsâ el-Hakkârî", "Şemseddîn Ahmed bin Verdî" gibi zevâtın imzâlarında "Kâdı'l-Kudât bi-Dârü's-Saltanat-ı Sîmre" kaydı bulunmakdadır. Binâ'en-aleyh, "Sîmre"nin binâ edildiği târîhden i'tibâren Amasya nâmı "İç Kale"ye münhasır kalmış ve "Sîmre" nâmı devr-i Selçûkî'de galebe edib vilâyete alem-i mahsûs olmuşdur. Şu vasf-ı resmî, diğer "Simreler"in hiçbirinde yokdur.

3- 565-900 târîhine kadar bulunan bütün vesâ'ik-i şer'iyyede, sicillât-ı atîkada Amasya, iki kısma münkasim olup "İçeri Şehir"e "Bâtın Amasya" ve "İçeri Şehir"in ya'nî "İç Kale"nin **[416]** hâricinde olan yerlere umûmen "Zâhir Amasya" dendiği sarîhdir. "Bâğ Helkis", "Ahi Sâbıkeddîn", "Ahi Kamereddîn" mahalleleri, "İltekin Bâğları" "Zâhir Amasya"dan ma'dûd olduğu gibi Yeşilırmak'ın cenûb tarafları umûmen "Zâhir Amasya" olmak üzere mestûrdur. "Zâhir Amasya" denilen yerlere umûmen "Sîmre" nâmı verildiği ve "Sîmre"nin Amasya muhîti içinde bulunduğu ve ba'dehû "Zâhir Amasya" nâmıyla kayd edildiği o kuyûd-ı resmiyeden anlaşılmakdadır. Târîhen Amasya kurbunda binâ edildiği mazbût olan bu "Sîmre"nin Amasya'ya en ziyâde karîb olduğu bir mevki'de bulunması diğer "Simreler"in sonradan ihdâs ve binâ veyâhud tesmiye edildiğini iş'âr eder.

4- Bütün tevârîh ve kuyûd-ı resmiyenin şehâdeti üzere birinci "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî", binâ etdiği "Simre" içinde medfûn ve türbesi de bu "Simre" içinde mevcûddur. Böyle bir şâhid-i zî-hayât olan türbe, Amasya Livâsı dâhilinde taharrî olunduğu sûretde "Zâhir Amasya"dan ma'dûd olan Amasya muhîti içinde "Üçler Mahallesi"nin müntehâ-yı garbîsinde "Narlı Bahçe" nâmıyla meşhûr olan mezârlığın cenûb tarafında görüleceği meydândadır. Bu türbe şeklen murabba', tarz-ı Selçûkî üzere cebhesi nukûş ve tezyînât-ı bedî'a ile musanna', sengîn olduğu kadar büyük bir mezâr-ı muhteşemdir.

Bu türbenin birinci "Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî"ye âid olduğu ve derûnunda medfûn bulunduğu bütün kuyûd-ı resmiye şehâdâtıyla **[417]** sâbit ve nâmı, târîh-i vefâtı cebhesinde garb tarafında vâki' sütûn üzerinde çiçek şeklinde hatt-ı kûfî ile mahkûkdur. Târîhlerde mestûr olan âsâr-ı hayriyyesinden hânkâhı bu "Sîmre" dâhilinde olduğu kayden müsbet ve el-yevm harâbesi mevcûd ise de câmi ve medresesi mevki'leri anlaşılamadı.

5- Amasya muhîti dâhilinde "Sîmre"nin mevcûd olduğu 857 târîhine kadar yazılan defâtir-i atîka-i sultâniyede muharrer olup yalnız bu nâmın "Üçler, Hacı İlyâs, Receb, Şâmîce, Küpceğiz, Gök Medrese" mahallelerine maksûr olduğu görülmekdedir. Eyyâm-ı Selçûkiyye'de "Sîmre" nâmı "Zâhir Amasya" yâd edilen yerlere umûmen alem-i mahsûs olduğu hâlde nüfûz-ı Selçûkî Amasya'dan zâ'il oldukda şu altı mahalleye kasr ve "Zâhir Amasya" dahi umûmen Amasya nâmıyla yâd edildiği anlaşılmakdadır.

6- (857-917) târîhine kadar mevcûd olan "İltekin Kasabası", "Geldiklan Nâhiyesi" merkezi olduğu bütün vakfiyelerden anlaşılmakdadır. "Kızılca, Boğa, Gerne, İltekin" kurâsı Amasya a'mâlinden "Sîmre Nâhiyesi" dâhilinde olduğu bunlara âid vakfiyelerde mestûr bulunduğundan eyyâm-ı mütekaddime-i Osmâniye'de "Sîmre Nâhiyesi" olup bunun merkezi

dahi Amasya muhîti içinde "İltekin Kasabası" iken 917 vak'asında harâb olarak "İltekin Karyesi" olan ve el-yevm "İltekin" nâmıyla meşhûr bulunan mevki olduğu âşikârdır. **[418]**

Binâ'en-aleyh altı "Simre"den biri olan I- "Sîmre-i Amasya" târîh-i binâsından i'tibâren Yeşilırmak'ın cenûb ve "İç Kale"nin şark ve garb taraflarına alem-i mahsûs olup eyyâm-ı Selçûkiyye'de iştihâr ederek Amasya vilâyetine, Amasya emâretine, Amasya hükûmetine unvân-ı mahsûs dahi olmuş ve Selçûkîler'den sonra altı mahalleye münhasır olup evâ'il-i devr-i Osmânî'de "Geldiklan Nâhiyesi"ne maksûr olarak bir nâhiyenin ismi olmak şeklini almış ve bunun merkezi "İltekin Kasabası" bulunmuşdur. 917'de "Şahkulu Vak'ası"nda "Simre Nâhiyesi" merkezi "Simre Kasabası" i'tibâr edilen "İltekin Kasabası" harâb olduğundan 1018 sâline kadar bir karye şeklinde kalmış ve ba'dehû Amasya mahallâtından ma'dûd olup 1241 harbinde mahalle dahi kalmamışdır. İşte "Aylem" târîhinin "el-yevm harâbdır" dediği "Simre", bu "İltekin Kasabası" olacakdır.

II- "Simre-i İlarslan": Amasya'nın şimâlinde "Suluova"ya nâzır olan "Kırklar Dağı"nın eteğinde kâ'in bir köydür. İkinci "Sultân Mes'ûd"un şehzâdesi "Sultân Şâh" evlâdından "Alp Arslan Bey bin Keyhüsrev Bey"in çiftliği idi. 783 karışıklığından istifâde emeliyle iddi'â-yı emâret ve burada ikâmet etmiş ve ammizâdelerine ittibâ'en oturduğu yere "Simre" nâmını vermişdir. Ancak orası "Alp Arslan Köyü", galat olarak "İlarslan Köyü" nâmıyla meşhûr olup "Simre" adı kuyûd ve defâtir-i atîkaya münhasır kalmışdır. **[419]** Ensâbından Canik emâretinde bulunan "Hüseyin Bey" ile "Abdullatîf Bey" meşhûrdur.

III- "Simre-i Havza": Kasabanın garb tarafında kâ'in bir nâhiyenin adıdır. Bu nâhiyenin merkezi ibtidâ "Tatar Kalesi", ba'dehû "Umur Karyesi" olmuş ve "Sultân Mes'ûd"un vefâtından sonra şehzâdesi "Sultân Tâceddîn Altunbaş Gâzi" bu nâmı ibtidâ "Tatar Kalesi"ne, ba'dehû "Umur Bey Karyesi"ne vermişdir. 756 sâlinden sonra "Umur Bey Köyü", "Şeyh Savcı - Şeyh Sâfî" nâmıyla meşhûr olup "Simre" nâmı nâhiyeye alem-i mahsûs olmuşdur. Sultân Tâceddînzâde Kılıç Arslan Bey meşhûrdur.

IV- "Simre-i Koca Kayası": Köprü Kasabası'nın garb-ı cenûbî tarafında yüksek bir kayanın üzerinde cesîm, taş duvâr ile muhât bir kalenin adıdır. Kasabaya sekiz kilometre kadar yakındır. 670 sâlinden i'tibâren "Taşan Bey"in ceddi olan "Mahmûd Şâh bin Husrev Şâh-ı Selçûkî" buraya tahassün ve icrâ-yı emâret etmiş ve "Simre" nâmını vermişdir. Evlâdının bir şu'besi burada emâret edib bunlardan "Haydar Bey" 833'de "Yörgüç Paşa"ya mutî' oldukda ammizâdelerinden "Taşanzâde Hasan Bey" bu kalede câmi-i şerîf, medrese, zâviye, türbe binâ ve evkâfını tanzîm ve mahdûmu "Şâhîn Bey" tevsî' etmişdir. "Melik Ahmed Çelebi", "Emir Çelebi" bu "Simre"de medfûn olup türbeleri vardır. "Oruç Köyü" ile **[420]** "Köprü Karyesi" yeri dahi bu "Simre" muzâfâtından olduğu "Yörgüç Paşa" ve "Hasan Bey" vakfiyelerinde mestûrdur.

V- "Simre-i Lâdik": Kasabanın cihet-i şarkiyyesinde kâ'in gölün kenârında ufak bir kasaba olduğu kuyûd-ı resmiyeden anlaşılmakdadır. 718 sâlinden sonra "Sultân Mes'ûd"un şehzâdesi "Sultân Şâh" burada ikâmet etmekle "Simre" nâmını kazanmışdır. Mahdûmu "Kubâd Bey" iddi'â-yı emâretle iştihâr etdiğinden oğulları bir derece hâ'iz-i nüfûz olmuşdur. Bunlardan "Cüneyd Bey" Canik emâretinde bulunup ammizâdelerinden bulunan "Taşanoğulları"ndan "Ali Bey, Ahmed Bey" ile münâza'âtı meşhûrdur. "Cüneyd Beyzâde Âdil Bey"in Merzifon'da mahallesi, bu "Simre"de zâviyesi, "Arslan Çayırı"nda vakfı vardır. Bunun ahfâdı el-yevm evkâfından müstefîd olarak Köprü'de ikâmet etmekdedirler.

VI- "Simre-i Kedeğra": Köprü Kasabası'nın cihet-i şarkiyyesinde kâ'in "Bayram Köyü"nden ibâret olup "Yeşbeyi Karyesi" dahi "Simre"den ma'dûd olduğu anlaşılmakdadır. Meşhûr "Taşan Bey" bu "Simre"den iştihâr etmiş, mu'ahharan "Sultân Kemâl-i Dânişmendî"ye vatan olmuş ve "Taşanoğulları"na mu'âraza etdiğinden kaldırılmışdır.

Şu altı "Simre"nin târîh-i binâsı, zamân-ı hudûsu ve bunlarda ikâmet eden zevâtın sülâlesi tedkîk olunursa ibtidâ birinci "Sultân Mes'ûd", "Zâhir Amasya"da bir şehr-i cedîd inşâ ve "Sîmûre-Simre" **[421]** nâmıyla tevsîm etmiş, ba'dehû evlâdı şu medîne-i Selçûkiyye'de

oturmuş ve 658 târîhinden i'tibâren "Tatarlar"ın nüfûzu kâ'im oldukda koca Asya'ya hükm eden Âl-i Selçûk'un bedbaht evlâdı, nifâk ve cehâlet yüzünden perîşân olarak perâkende sûretde Amasya Livâsı'nın birer köşesinde ikâmet etdikleri ve büyük dedelerine taklîden oturdukları yerlere "Simre" nâmını verdikleri anlaşılır. Binâ'en-aleyh, "Simre-i Amasya" asıl olup diğer beşi bu aslın fürû'udur. Şimdiki hâlde Amasya'da hazîn bir sûretde herkese arz-ı melâl eden "Türbe-i Mes'ûdiyye"den mâ-adâ hiçbirinden bir eser kalmamışdır.

Fesübhânallâhi'l-hayyi'l-kayyûm. Velâ havle velâ kuvvete illâ bi'l-lâhi'l-aliyyi'l-azîm.

Sekiz cild üzere tertîb edilmiş olan Amasya Târîhi'nin mukaddimesi ya'nî birinci cildi burada hitâm buldu. Diğer cildleri de masârif-i tab'iyyenin husûlüne mevkûfen derdest-i tab'dır.

ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDÎN YASAR

AMASYA TARİHİ

CİLT 2

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT

Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

2022

AMASYA TARİHİ

İkinci Cild

Muharriri

İstanbul Evkâf Müdîriyetinde
Kuyûd-ı Vakfiye Mümeyyizi
Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn

Yayına Hazırlayan:

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN

AMASYA

[2] Fa'âliyet ve hamiyyetin, iktidâr ve meziyyetin bir timsâl-i belîgu'l-beyânı olan evkâf-ı hümâyûn nâzır-ı âlî-şânı Hayri Beyefendimiz hazretlerinin hüsn-i nazar-ı ma'ârif-perverâneleri bu cildin tab'ını teshîl buyurduğu cihetle teveccühât-ı mekârim-gâyât-ı kadr-dânîlerinin tevâlî eden eltâfına arz-ı şükrân eylerim.

Amasya Müverrihi Hüseyin Hüsâmeddîn

12 Rebî'u'l-Evvel 1332 **[3]**

Bismillâhirrahmânirrahîm

BİRİNCİ BÂB

Amasya Sancağı'nda meskûn olan akvâm ile tâbi' oldukları "Tûrân, Pont, Roma, Arab, Rûm, Dânişmendî, Selçûkî, İlhânî, Türkmânî, Osmânî" nâmlarıyla meşhûr olan hükûmât-ı muhtelife zamânlarında cereyân eden vukû'âtı ve sancağın idâresini der-uhde eden zevâtı ma'lûm olabildiği kadar beyân eder. Binâ'en-aleyh birinci bâb, bir medhali ve on faslı hâvîdir.

Şu fusûlün ihtivâ etdiği asırlar üç bölük olup şems-i tâbân-ı İslâmın tulû'undan mukaddem geçen asırlara "Kurûn-ı Ûlâ"; hicret-i seniyyeden İstanbul'un fethine kadar mürûr eden senelere "Kurûn-ı Vustâ" ve ba'dehû te'âkub eyleyen yıllara "Kurûn-ı Ahîre" denir. Binâ'en-aleyh bu kitâbda vekâyi'in senelerini göstermek üzere târîh-i hicrî ihtiyâr edilmişdir. **[4]**

MEDHAL

Hâl-i hâzırda Amasya Sancağı'nda meskûn olan akvâm, "Tûrânî ve Âryânî" olmak üzere iki unsur-ı mühimden teşa"ub etmişdir. Her ikisi de Yâfes bin Nûh (aleyhi's-selâm) evlâdından oldukları mervî olup neslen bir unsura müntehî demekdir. Ancak diyânet i'tibâriyla iki fırka olup biri ehl-i îmân, diğeri Hıristiyândır.

Amasya Sancağı'nda ehl-i îmân, bir mikdâr Kürdlerle beraber bütün Türk millet-i hâkimesinden ibâretdir. Türk millet-i mu'azzamasının mevcûdiyyet-i hâliyesi, azamet-i sâbıkasının delîl-i zî-hayâtı ve cihân-gîr olduğu zamânlarını ihtâr eden târîh-i celâleti, fezâ'il-i milliyesinin manzûme-i beyyinâtıdır.

Türkler'in isti'dâd-ı fıtrîleri, her türlü ulûm ve bedâyi'in, ma'ârif ve sanâyi'in ahz u ibdâ'ına gâyet müsâ'id ve kâbiliyyet-i ezeliyyeleri fikren ve seyfen her türlü terakkiyât-ı medeniyyeyi ihrâzda son derece mükemmel olduğu ezmine-i kadîmeden beri devâm eden varlıklarıyla müsbet bir hakîkat-i târîhiyyedir.

Türkler'in cihânı hayretlere ilkâ eden satvet-i sâbıkası, yalnız zûr-ı bâzû ile husûle gelmiş bir şecâ'at-i medeniyyeden ibâret olmadığını tedkîk edenler, şu satvet ve celâlet-i târîhiyyenin devâm-ı ikbâli pek çok ibdâ'âta, levâzım-ı harbiyyeyi i'dâd eden pek çok sınâ'âta ve bunları hüsn-i isti'mâl edecek efkâr ve hissiyât ve ihtirâ'âta mütevakkıf olduğunu suhûletle takdîr **[5]** edebilirler. Şu satvet-i cihân-gîrâneyi ibrâz eden Türkler, bunun mütevakkıf olduğu bu esbâb-ı âliyede bi-hakkın sâhib-i vukûf ve mâhir olduklarını fi'len göstermişlerdir.

"Tabakâtü'l-Ümem"de "Ebu'l-Kâsım Sâ'id el-Endülüsî" diyor ki: "Türkler, nüfûsı çok, memleketleri büyük ve gâyet cengâver bir millet olup harb u darb ve riyâset umûrunda pek basîret-kâr olurlar."

"Tabakâtü'l-Fukahâ"da "Tâceddîn Abdulvehhâb bin es-Sübkî" diyor ki: "Bir gün Me'mûn Halîfe'nin dârü'l-hikmesi hâfız-ı kütübü olan "el-Utbî" nezdinde ahbâr ve eş'âr-ı selefin cem' u hıfzına me'mûr olan dört millete mensûb üdebâdan dört zât ictimâ' ederek her biri kendi

kavmini medh u tafdîl etdikleri esnâda "el-Utbî", bunların her birine kendi kavminin fazlı hakkında ikişer beyit söylemelerini teklîf etmekle edîb-i Fârsî şunları îrâd etdi:[197]

نحن الملوك وأولاد الملوك لنا / علم السياسة والتدبير والكتب
ونحن من نسل إسحق الذبيح وفى / مجد التبيين ظل المجد والحسب[198]

[6]Edîb-i Arabî de şu beyitleri inşâd eyledi:[199]

فينا الشجاعة طبعا والسخاء كما / فينا الدهاء وفينا الظرف والأدب
ونحن من نسل إسماعيل قاطبة / لاينكر الناس قولى حين انتسب

Edîb-i Rûmî de şunları söyledi:[200]

الروم قوم له حلم وتجربة / وحسن خلق وعلم بارع عجب
وهم بنو العيص والأملاك لاكذب / ولبسهم شقق الديباج والذهب

Türk edibi de şu iki beyti okudu:[201]

الترك لم يملكوا فى دار ملكهم / والفرس قد ملكوا والروم والعرب
هذا لعمرى فضل ليس بجحده / إلا حسود عنيد ماله أدب

Bunları dinleyen "el-Utbî", Me'mûn Halîfe'nin bir me'mûru olan Türk edîbinin kemâl-i cesâretine, beyitlerinin belâgat ve metânetine hayrân oldu.

"Tuhfetü'l-Fakîr İlâ Sâhibi's-Serîr"de "Şemseddîn Muhammed bin İbrâhim el-Îcî" diyor ki: "Türkler, kadri azîm bir milletdir ki nüfûsu kesîr, mevcûdiyetleri kadîmdir. Tîreleri, oymakları yek-diğerinden ayrı, fakat boyları, obaları bellidir. Meskenleri bilâd-ı Çîn ile mahdûd, **[7]** tûlen bilâd-ı Yunân'a kadar mümtedd olup şimâlde "Aksâ-yı Ma'mûr"a kadar müntehîdir.

Türkler, şedâ'ide mütehammil, umûr-ı harbiyyede gâyet muktedir, hiyel ve desâyise vâkıf, ata binmek, ok atmak ve esliha-i harbiyye kullanmak husûslarında gâyet mâhir, riyâset ve siyâset umûrunda mütebassır ve müşkilâta karşı fevkalâde sabûrdurlar.

Türklerin mizâcında hiddet ve tenemmür, şiddet ve tehevvür gâlib olup ahlâken mezmûm olan şeyleri irtikâb edenlere tertîb-i cezâ ve bu husûsda katl-i nüfûsu istihkâr ederler. Bunların kendilerine mahsûs kadîmen birtakım kavânîn-i siyâsiyyeleri vardır ki onunla icrâ-yı saltanat, tanzîm-i umûr-ı memleket, zabt-ı cünûd u ra'iyyet ederler.

Türkler, kendi beylerine gâyet mutî', büyüklerinin emrini icrâda pek serî' olup putperest oldukları zamân bile bir sâni'-i hakîkî, bir hallâk-ı âlem olduğunu ikrâr ve Arab-ı câhiliyye gibi esnâmın o sâni'-i hakîkî nezdinde şüfe'â olduklarını ve kendilerinden enbiyâ geldiğini i'tikâd

---

[197] Tab'an sehâ ve şecâ'at, ancak biz Arablarda olduğu gibi edeb, dehâ ve zarâfet dahi bizdedir. Biz Arablar umûmen İsmâ'îl Peygamber'in neslinden olarak her birimiz peygamberzâde ve necîbiz. İşte ben Hazret i İsmâ'îl'e kadar âbâ ve ecdâdımı beyân etdiğim zamân, sözümü bütün insânlar inkâr etmez.

[198]Biz Îrânîler, şâhlar ve şâhzâdelerden müteşekkil azîmü'ş-şân bir kavmiz ki ilm-i siyâset, tedbîr-i kitâbet bize mahsûsdur. Biz İshâk Peygamber'in neslindeniz. Peygamberlerin mecd ü şerâfetde asâletleri vardır.

[199] Tab'an sehâ ve şecâ'at, ancak biz Arablarda olduğu gibi edeb, dehâ ve zarâfet dahi bizdedir. Biz Arablar umûmen İsmâ'îl Peygamber'in neslinden olarak her birimiz peygamberzâde ve necîbiz. İşte ben Hazret-i İsmâ'îl'e kadar âbâ ve ecdâdımı beyân etdiğim zamân, sözümü bütün insânlar inkâr etmez.

[200] Rûmlar halîm, ahlâkı güzel, ilim ve tecrübeleri mükemmel bir kavimdir. Bunların Ays bin İshâk Peygamber'in ve imparatorların evlâdı oldukları yalan değildir. Giydikleri elbise ipekden ma'mûl ve bütün sırmalıdır.

[201] Türkler, Fars ve Arab ve Rûm gibi kendi memleketlerinde memlûk olmamışlardır. Türklerin şu büyük fazl ve rüchânını hiçbir kimse inkâr edemez. Meğer ki târîhe câhil, inâdında musır bir hasûd ola.

ederlerdi. Türklerin kendilerine mahsûs ilm-i ektâf, ta'bîr-i menâm, ahkâm-ı nücûm, zecr ve fâl ile havâdis-i âtiyeden ihbâr gibi birtakım ulûmu olup mülûk ve selâtîn-i kadîmesi Tûrânîlerdir."

Âlim-i meşhûr "Ebû Amr el-Câhız" Türkler hakkında te'lîf eylediği risâle-i mahsûsasında "Türklerin her umûrda pek basîret-kâr, zekâ ve firâsetleri gâlib, mu'tekadât-ı dîniyyelerini müdâfa'a husûsunda gâyet fedâkâr, hakkı teslîmde pek serî', gâyet sabûr, halîm, sözlerine sâdık, yalan **[8]** söylemekden müctenib olmakla beraber harb meydânında ve gazab zamânında âteş-pâre-i celâdet" olduklarını beyân ediyor. Hattâ şu'arâ-yı Arab'dan biri bu ma'nâyı şu kıt'asıyla îrâd etmişdir:

وفتية من كماة الترك ماتركت / للرعد كباتهم صوتا وصيتا
قوم إذا قوبلوا كانت ملائكة / حسنا وإن قوتلوا كانت عفاريت [202]

"Mesâlikü'l-Ebsâr"da "Şihâbeddîn Ahmed bin Fazlullâh el-Ömerî" ve "Nihâyetü'l-Ereb"de "Şihâbeddîn Ahmed en-Nüveyrî" ve "Subhu'l-A'şâ"da Şihâbeddîn Ahmed el-Kalkaşendî" diyorlar ki: "Tûrân memleketi, şarkan müntehâ-yı şarka, cenûben bilâd-ı Sind, memâlik-i Hind ve şimâlen Kıpçak, Saklab (İslav), Cehârkes (Çerkes), Rûs, Macar ve bunlara mücâvir sükkân-ı şimâl olan tavâ'if bilâdı dâhil olduğu hâlde Şâm ve Mısır'a kadar mümtedd bir kıt'a-i cesîmedir.

Tûrân kıt'asında pek çok memleketler, büyük beldeler, kasabalar ve pek çok ümem-i muhtelife vardır ki bunları saymak değil ihsâ etmek bile mümkün olamaz. Hâmî-i insâniyyet olan ricâlin mahall-i neş'eti, arslanlar gibi saldıran kahramânların makarr-ı nisbeti olan Tûrân kıt'ası, pek çok Tûrân hükümdârlarının pây-tahtlarını, efâzıl-ı ulemâsının meskenlerini, ekâbir-i ümerâsının merkezlerini, muzaffer ordularının karârgâhlarını hâvîdir. **[9]**

Tûrânîler'den kable'l-İslâm pek çok düvel ve hükümdârân zuhûr etdiği gibi ba'de'l-İslâm Hâkâniyye, Sâmâniyye, Gazneviyye, Gavriyye gibi sülâle-i saltanatları meşhûr olan hükümdârân gelmiş ve dünyâyı parlak ziyâsıyla işrâk eden Âl-i Selçûk'un şems-i tâbân-ı saltanatları da bu kıt'ada tulû' etmişdir.[203]

Dünyâda neşr ve müdâfa'a-i İslâmiyyet gibi bir hizmet-i mukaddese uğurunda her türlü fedâkârlığı ibrâz ve kanlarını îsâr etmiş olan Türklerin ve hükümdârlarının kâ'bına âlem-i İslâmda vâsıl olacak hiçbir millet yokdur. Hattâ İslâmiyet, onlar ile nüfûzunu bulup bu ümmet-i celîlenin hilâfeti onlar ile i'lâ-yı nûr ve kâffe-i ehl-i îmân onlar ile i'lân-ı sürûr etmekdedirler.

Türk hükümdârânı bilâd-ı İslâmiyyede köylere kadar cevâmi', mesâcid, medâris, hânkâhlar, zâviyeler, imâret-hâneler inşâ ve evkâf-ı celîle icrâ ederek ulemâyı teksîr, ulûm ve ma'ârifi neşr ü ta'mîm ve bütün halkı terfîh etdiler. Bunlardan tefsîr, hadîs, usûl, fıkıh, hikmet gibi ulûm-ı âliyede tesânîf-i celîle sâhibi olan efâzıl-ı rûzgâr, pek çok ekâbir-i nâm-dâr zuhûr edib dünyâyı müstefîd eylediler."

"Ikdü'l-Cümân"da "Bedreddîn Mahmûd el-Aynî" diyor ki: "Türkler, yeryüzünde yaşayan insânların en çoğu, şiddet ve şecâ'atce en kavîsidir. Türklerin hakkında lisân-ı mukaddes-i Risâlet-penâhî'den sâdır olan "Ütruku't-Türke mâ terekûküm" hadîs-i şerîfi buna mebnîdir."[204] **[10]**

Bu hadîs-i şerîf, Türklerin ne kadar şâyân-ı ehemmiyet bir millet olduklarını iş'âr ve "Letüftehanne'l-Kostantiniyyete fele-ni'me'l-emîrü zâlike'l-emîr vele-ni'me'l-ceyşü zâlike'l-ceyş"[205] hadîs-i şerîfi de Türklerin dâhil-i dâ'ire-i İslâm olacaklarını vukû'undan evvel

---

[202] Na'raları yıldırımın gürültüsünü ve ününü basdıran kahramân Türkler, bir milletdir ki musâhabe etdikleri zamân melekler gibi güzel ve muhârebe etdikleri anda ifrîtler gibi bî-amân olurlar.

[203] Seyf-i kahhâr-ı celâdeti dünyâya dehşet veren Âl-i Osmân, bu mü'elliflerden sonra iştihâr etdiklerinden burada zikr edilmemişdir.

[204] (Türkler size dokunmadıkça siz Türkler'e dokunmayınız) demekdir.

[205] İstanbul elbette feth olunacakdır. Onu feth eden emîr ve asker, pek mübârek kimselerdir.

ihbâr ve nazar-ı mukaddes-i Risâlet-penâhî'de Türklerin mübârek bir millet olduklarını i'lân etmekdedir.

"Kitâbü'l-Ekâlîm"de seyyâh-ı meşhûr "Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Makdisî" diyor ki: "Cânib-i Heytal gâyet ucuz, her şey mebzûl, fevkalâde ma'mûr olup kesret-i medâris ve e'immesiyle, vefret-i meşâyih ve ecillesiyle, mu'azzam selâtîn ve guzâtıyla meşhûr olan Buhârâ, Semerkand, Sogd, Hocend gibi bilâd-ı mühimmeyi hâvî Türkistân'dır.

Heytal, cânib-i Horasân'a ekser fezâ'ilde müşârik olup her ikisi de ehl-i da'vet, a'vân-ı devlet, ensâr-ı hakîkatdır. Benî Ümeyye'nin sîret-i seyyi'esi ve ıtret-i tâhire-i Nebeviyye aleyhindeki mezâlim ve ta'addiyâtı gayretullâha dokunduğu cihetle Cenâb-ı Hak bunları kahr içün irsâl buyurduğu asker-i hâsını ehl-i Horasân ve Heytal'den cem' ve tertîb etmişdir."

"Muhammed bin Abdullah[206] a'vân ve ensârına demişdir ki: "Ehl-i Kûfe ve havâlîsi tarafdâr-ı Alî, Basra tarafdâr-ı Osmân olup Cezîre halkı **[11]** sağlam harûrî, A'câma benzer A'râb ve ahlâk-ı Nasârâ'da bir takım müslimlerdir. Ehl-i Şâm dünyâda Mu'âviye ve tâ'at-ı Benî Ümeyye'den başka bir şey bilmezler. Ehl-i Beyt'e adâvetleri kavî bir cehl-i müterâkimdirler. Mekke ve Medîne halkına Ebûbekir ve Ömer'in (radiyallâhu anhümâ) muhabbeti galebe etmişdir.

Binâ'en-aleyh: Siz, ancak ehl-i Horasân ve Heytal'a sarılınız. Çünkü buralarda pek çok kahramânlar vardır ki yürekleri sağlam, gönülleri gıll u gışdan hâlî, efkâr-ı bâtıladan sâlim, buhl ve imsâkdan berî, mefsedetden ârî merd adamlardır. Onlar öyle bir askerdir ki pâzûları, boyunları, kafaları, bıyıkları, sesleri gâyet heybetli ve konuşdukları lugatleri bile azametlidir.

Türkler ve Horasânîler, hücûm ve savletde bî-nazîr, meşâkk u mezâhime karşı gâyet sabûr olup tena"umları hafîf, ten-perverlikden müctenib, fıkha intisâbları şedîd, hakka temessükleri muhkemdir.

Risâletpenâh efendimiz hazretlerinin "Leyensuruküm ale'd-dîni avden kemâ darabtümühû bedâ" buyurmalarından maksad-ı Nebevî Türklerdir. Ya'nî sizin dîne da'vet etdiğiniz Türkler, bu ni'meti siz tağyîr ve tebdîle kıyâm etdiğiniz zamân dîn uğurunda kılıçlarıyla size nusret edeceklerdir. Bu hadîsin ma'nâsı Ebû Müslim Horasânî zamânında hakîkat olarak tecellî etmişdir.

Bu iki iklîmin her ikisi de mükemmel ise de Horasân Heytal'a müreccahdır. Çünkü Horasân'ın rüsûm ve âdâtı Arabistân'a akreb, kasabâtı atyeb, hevâsı gâyet mu'tedildir. Merkezi mu'azzam, sükkânı gâyet halîm, hayr **[12]** ve şerri gâyet alîm, akl u servetde kâmil, re'y ü tedbîrde sâ'ib olan Merv[207] şehridir.

Belh (Belk), Nîsâbûr dahi Merv'e mu'âdil bir şehr-i mu'azzam olup buralardan nice vüzerâ, e'imme, ulemâ-yı zevi'l-ihtirâm ve adl ü sehâda müşâbih-i Ömereyn olan Garcılar, Âl-i Sebüktekin, Benî Ferîgûn[208] gibi nice selâtîn-i izâm zuhûr etmişlerdir."

"Kenzü'd-Dürer"de "Emîr Bedreddîn Ebû Bekir bin Abdullah es-Sarhadî diyor ki: "Türkler, evlâd-ı Yâfes'den olup çok ecnâs ve envâ'ı vardır. Bir kısmı bilâd ve husûnda mukîm ve bir kısmı yaylalarda, ovalarda, çöllerde seyyârdır. Bunların en büyük pâdişâhlarına "Hâkân" denir.

Hâkânın tahtı altun,[209] tâcı murassa', libâsı ipek olup halka pek nâdir görünür. Bütün Türkler ona fevkalâde ta'zîm ve ihtirâm ederler. Bu kavmin akıl ve dehâsı, şiddet ve celâdeti meşhûrdur.

---

[206] Bu zât, "Ebû Abdullah Muhammed bin Alî bin Abdullah bin Abbâs El-İmâmü'l-Abbâsî" olup 125'de vefât etmiş ve iki oğlu halîfe olmuşdur.

[207] Merv, Mârî ve Bârî demekle meşhûr olup Türkmenler'in pây-tahtı olan bir şehr-i kadîmdir.

[208] Garcılar Herât'da, Âl-i Sebüktekin Gazne'de ve Benî Ferîgûn ya'nî Âl-i Bargûn Hân dahi Bâmyân'da hükûmet edip bunların mecmû'u da Türklerdendir.

[209] Hâkânın oturduğu altun tahta Türkler arasında "Kât" denir. Bu münâsebetle hâkânın ikâmet eylediği şehre dahi "Kât" denmişdir.

Âdetleri şudur ki, sene başında büyük bir âteş yakarlar. Hâkânları bi'z-zât gelip bu âteşe karşı bir şeyler söylerken âteşden çıkan alev, **[13]** gökçe olursa o sene gâyet bolluk ve ucuzluk, akçıl olursa kaht u galâ, kızılca olursa harb u gavgâ, sarıca olursa ilel ü emrâz u vebâ, karaca olursa hâkânın fevt olacağını istidlâl ederler."

"Â'ile-i Tûrâniyye" nâmıyla meşhûr olan bu Türklerin evlâd-ı Yâfes bin Nûh aleyhi's-selâmdan oldukları nessâbîn-i şarka göre müttefik olmakla beraber Yâfes'e kadar ittisâlinde ihtilâf-ı nazar vardır. "Ikdü'l-Cümân"da "Bedreddîn Mahmûd el-Aynî" diyor ki: "Türkler umûmen Yâfes bin Nûh evlâdından olduğu muhakkak olmakla beraber cedd-i a'lâları bulunan Türk, Yâfes bin Nûh'un veled-i sulbîsi ya'nî öz oğlu olduğu müttefik değildir."

Şu nakl-i sarîhden müstebân olduğu üzere "Türk" lafzı alem-i hâs olarak Yâfes ibni Nûh'un oğlu, yâhud torunu olması husûsunda ulemâ-yı ensâb iki fırka olup biri Türk, Yâfes'in öz oğlu, digeri de torunu olduğunu iltizâm ve bütün Türkler, bu Türk'ün evlâdı olduklarını tasvîb etmişlerdir.

Birinci fırkaya mensûb olanlardan müverrih-i meşhûr "Muhammed bin Hâvend Şâh", "Ravzatu's-Safâ"da "Yâfes bin Nûh'un onbir oğlu olup biri de Türk bin Yâfes'dir" diyor. "Ali Çelebi" dahi "Künhü'l-Ahbâr"da "Dürr-i Meknûn"dan naklen, "Zemîn-i Bâbil'den hicret eden evlâd-ı Yâfes yedi birâder olup biri de Türk bin Yâfes'dir" hükmünü veriyor. "Câmiu't-Tevârîh", "Câmiu'd-Düvel", **[14]** "Es-Seb'u's-Seyyâr" gibi Türk ve Tatar târîhleri ve "Kâmûs-ı Muhît" bu kavli te'yîd ediyor.

İkinci fırkayı iltizâm edenlerden müverrih-i meşhûr "Muhammed bin İshâk", "Kitâbü's-Siyer"de diyor ki: "Tevrât ve İsrâ'iliyyâta bakılırsa Türk, Yâfes bin Nûh'un oğlu olan "Cevmer"in[210] oğlu "Togarmay"[211] olduğu ve bu "Togarmay"ın "Türk" nâmıyla şöhret bulduğu anlaşılır. "Togarmay" evlâdı "Hazar"[212] nâmıyla meşhûr olup bunlara Türkmân" denir."

"Ebû Bekir el-Kâşânî" de "Kitâbü'l-Kısas"da, "Yâfes bin Nûh'un beş evlâdı olup biri de "Hiriş[213] bin Yâfes"dir. Türkler, Tatarlar, Hûzlar umûmen Tiriş evlâdıdır" diyor. Sâhibü's-Siyer'e göre Türkler, Cevmer bin Yâfes'in ve Kâşânî'ye göre "Hiriş" denilen "Tiriş bin Yâfes"in evlâdı olması iktizâ eder. **[15]**

Fakat Cevmer'in evlâdı umûmen Ârî ve Türkler bütün Tûrânî oldukları târîhen muhakkak olduğundan usûl ve kavâ'id-i lisâniyyeleri yek-diğerinden teşa"ub etmelerine müsâ'id değildir. "Togarmay" ise Türkler'den yalnız bir Tatar oymağının ceddi olan "Togarbay"dır. Hele Türk'ün "Yâfes bin Nûh"un oğlu olması bir hurâfe-i meşhûredir.

Fuzalâ-yı müverrihînden "Ali el-Mes'ûdî", "Mürûcü'z-Zeheb"de; "Şihâbeddîn Ahmed en-Nüveyrî", "Nihâyetü'l-Ereb"de "Kâşânî" rivâyetini tercîh ederek "Türk", "Hazer" ve bunların fürû'ı "Tîrâş" evlâdı olduklarını beyân etdikleri hâlde Türkler'in cedd-i a'lâlarını "Tirîh bin Âmûr ibni Tivîl bin Yâfes bin Nûh" olmak üzere nakl ve ityân etmişlerdir.

Şu nakl-i sarîhden "Tîrâş" ve "Tirîh" isimleri bir şahısdan ibâret gibi anlaşılırsa da her biri başka olup "Tîrâş", kurûn-ı ûlâda Tûrânîler'den Anadolu'da hükûmet eden bir sülâle-i hükümdârânın cedd-i a'lâsı ve "Tirîh"in ahfâdındandır. "Tirîh ve Tirih" tâ'nın ve râ'nın kesri ve sükûnu ile mazbût olup "Tûrûk ve Tûrîk" ya'nî "Türük" lafızlarından mu'arreb ve "Türk" isminin aynıdır.

"Tûrûk (Türük)", muhalled ma'nâsına olup "turmak (türmak)" masdarından me'hûz bir sîga-i vasfiyyedir. "Âmûr", mukaddimede beyân olunduğu üzere "Âmur" isminin mu'arrebidir.

---

[210] Cevmer, tevârîhde "Cevher, Kevmer, Keyûmers" sûretlerinde dahi muharrer olup umûmen Ârîler'in cedd-i a'lâsıdır.

[211] "Togarmay", târîhen ayrı bir şahıs olan "Tûcrem, Tûsrem" sûretlerinde görülen şahıs olduğu iddi'â edilmekde ise de "Togârîler"in ya'nî Tatarlar'dan bir oymağın ceddi olan "Togarbay" olduğu muhakkakdır.

[212] Türkmen, Gûz ve Guz; Uzlar dahi Hûz (ha ile) ve Hûz nâmıyla meşhûr olup "Hazar", Türkmen değildir, belki Türkler'den bir bölükdür. "Hûz" nâmı burada galatan "Hazar" şeklinde yazılmış olmalıdır.

[213] Hiriş tevârîhde Tîrâs (se ile), Tîrâs, Tîris, Tîriş, Tîris (se ile), Tîris, Tîriş ve Hîris gibi tashîfen suver-i muhtelifede mestûrdur.

"Tivîl", tashîf olunarak nusah-ı adîdede "Bitübil, Bitvîl, Tîvîl, Tîbîl, Divîlî, Sirîl, Sivîl, Makvîl" gibi eşkâl-i muhtelifede yazılmakla tahrîf edilmiş olup bunlardan "Tîbîl" ve **[16]** "Tîvîl" sahîh ve diğerleri mu'arreb ve muharrefdir. Alnın mukâvemet edecek ve baş kıllarına yakın olan yerine denir. Tahammül ve mukâvemet etmek ma'nâsına olan "tibmek (tivmek)" masdarından me'hûz ve sâ'ir müştakâtı suver-i muhtelifede el-yevm müsta'meldir.[214]

Şu tahlîlât-ı lugaviyyenin sıhhatine binâ'en "Türk bin Âmûr bin Tîvîl" rivâyeti, Türkistân'da şu esâmî-i hâssanın mevcûd olan müştakâtı delâletiyle şâyân-ı kabûl ise de "Tivîl bin Yâfes bin Nûh" rivâyeti tasdîke lâyık bir şey değildir.

Çünkü Arab müverrihleri, Türkler'i evlâd-ı Yâfes'den saydıklarına ve asrı da lâ-ekall üç batın i'tibâr etdiklerine göre Yâfes ile "Türk bin Âmûr bin Tivîl" arasında ancak yüz sene kadar bir zamân olması îcâb eder. Halbuki bu müverrihler, "Türk bin Âmûr"un tûfândan 670 yıl kadar sonra zuhûr eden tebelbül-i elsineden sonra zuhûrunu kayd eylediklerine bakılırsa Türk ile Yâfes arasında iki değil lâ-ekall yirmi iki vâsıta bulunması lâzım gelir.

"Türk bin Âmûr bin Tivîl"in esahh-ı rivâyât üzere "Olcâs, Tûtûk, **[17]** Yâgûz"[215] adlı üç oğlu ve bunların her birinden üçer torunu tevellüd ederek dokuz torunu olup bütün Tûrân sülâlesi bu üç oğul ile dokuz torundan türediği münâsebetle üç ve dokuz adedleri Türkler arasında pek mübârek sayılır idi.

Çünkü "Ogul", kuvvet ve kudret vermek ve bulmak ma'nâsına olan "Ogmak" masdarından me'hûz olup kuvvet verecek döl, demekdir. "Üç" lafzı, "Oguç" sîga-i vasfiyyesinden muhaffef olup kuvvet hâsıl olan mecmû', ma'nâsınadır.[216] "Tokuz" dediğimiz dahi bu mecmû'un üç mislinden doğan bir kuvvet ma'nâsına olan "Toguz" demekdir.

"Türk bin Âmûr", evlâd ve ahfâdı tekessür ederek onlara riyâset ve aralarında te'mîn-i intizâm edecek töreler vaz' etmekle evlâdı arasında **[18]** "Türkân" lakabıyla iştihâr etdiği gibi ahfâdından "Altay Hân"[217] ba'zı kavânîn ilâve etmekle ona da bu lakab verildiği "Câmiu't-Tevârîh"de mestûrdur. "Türkân", nâzım-ı umûr-ı memleket ma'nâsına olup "Türkamak (Turamak)" masdarından me'hûz ve "Tûrân"[218] bundan muhaffefdir.

Türkân arasında soy, baba tarafından mu'teber ve ana tarafından müftahar olduğu cihetle ensâba pek ziyâde ri'âyet olunur; evlâda baba tarafından "Urug" ve ana tarafından "Marug" nâmı verilir; baba tarafından yedinci dedeye kadar her birinin adı evlâda bâ'is-i i'tibâr olur; babanın babasına "Ece", bunun babasına "Elice", bunun babasına "Buda", bunun babasına "Ögü", bunun babasına "Bargun", bunun babasına "Dede", bunun babasına "Anac" ve babadan yukarısına ve bütün büyüklere "Ata" denir idi.[219] Binâ'en-aleyh, "Ece" uruguna "Ocak-Fasîle", "Buda" uruguna "Oba-Fahz", "Bargun" evlâdına "Boy-sadr", "Ânac" evlâdına "Oymak-kabîle" ve bütün oymakların birleşdiği atanın **[19]** evlâdına "Tîre-Şa'b" dendiği gibi her oymağa bir

---

214 "Tîba (Dîbâ ve Dîbâc)", kutlu ve güzel bir kumâş ve "Tîbât (Tîbit)", çiçek vesâ'ire demeti ve "Tîbar (Dîvâr), Diber", mukâvemet eden şey ve "Tîbas (Tîmas)", arslan yatağı ve "Tîbâk (Tâbâk)" ve "Tîbân (Tâbân)" ve "Tîb (Dîb)" ve "Tîbek (Dîbek)" ve "Tîbe (Tîve)" ya'ni tahammül ve mukâvemet eden hayvân (Deve).

215 "Olcâs", mübârek, kutlu ve mergûb ma'nâsına olup "Olcây" dahi denir. Tevârîhde tashîf olunarak "Olcât, Olcâş, Ebulcâs (se ile), Ebulhâs, Ebulcâs, Eyülce, Yolcâs" sûretlerinde yazılmışdır. "Tûtûk", insân gibi söyleyen tûtî kuşuna denir. "Fûdek", "Tûtûk"dan başka olup "Fûdekîler"in dedesidir, Türk'ün sulbü oğlu değildir. "Tûtek ve Tûtil" şeklinde dahi muharrerdir. "Yâgûz", karîb ve gayûr ma'nâsına olup bu da tashîf olunarak "Yâgûs (se ile), Yâgûr, Yâgûs, Yâkus, Yâfûr, Yağûr, Yehûr ve Yeğur" sûretlerinde mestûrdur.

216 "Og" maddesinin fürû'u bizim Türkçemizde ba'zen mahzûfü'l-gayn ve ba'zen müsbet olarak müsta'meldir. "Ot (Ogut)" ve "Ogur" ve "Oğuz" ve "Ok (Oguk, âlet-i kudret)" ve "On (Ogun, müctemi'-i kudret) gibi.

217 "Altay Hân", tevârîhde "Altınca, Altıca, Alınca, Alıncan" sûretlerinde yazılarak tashîf edilmişdir.

218 "Tûrân", Îrân müverrihlerinin rivâyetlerine göre "Tûr bin Ferîdûn" evlâdına ve "Îrân" dahi "İrec ibni Ferîdûn" evlâdına denmekle "Tûrân" ile "Îrân" iki birâderin evlâdı olduğu gösterilmiş ise de bu rivâyet esâtîr-i âdiyeden ma'dûddur.

219 Çağatay ve Moğol tîrelerinde bunlara "İçke, Alıcak, Budanur, Ögük, Murkın, Tutagun, Enüken" denir. Bizim Türkçemizde bunlara umûmen "Dede" denir ki altıncı atanın adı olan "Tuta" kelimesinden muhaffefdir. "Ata" yerinde "Ede" dahi denir, "Edebâlî" gibi.

"İl" ve her tîreye bir "kabar" ve bütün kabarların birleşdiği ataya "Anar" denmiş ve Anarlar'ın teşkîl eyledikleri kabarlar'a "Ulus" ya'nî millet nâmı verilmişdir.

"Câmiu't-Tevârîh, Ravzatü's-Safâ, Habîbü's-Siyer" gibi tevârîh-i mühimmede mestûr olduğu üzere "Türk bin Âmûr" evlâd ve ahfâdıyla beraber Asya'nın vasat-ı şarkîsinde ikâmet etdiği yere "Sîlak"[220] nâmını vermiş ve muhâfazasını evlâdına vasiyyet ve teşkîl eylediği hey'et-i ictimâ'iyyenin devâm ve bekâsını te'mîn edecek usûl ve kavâ'id vaz' etmiş idi. Bu cihetden Türkler'in usûl-i ensâbı gâyet mazbût ve bütün harekât ve siyâsâtı birer nizâma merbût idi.

Türkler, günleri, haftaları, ayları, yılları, târîhleri pek muntazam olarak binlerce yıllar bunları muhâfaza etdikleri hâlde mu'ahharan Arab ve Acem ve ba'dehû Fransız taklîdi bu usûl-i mazbûtayı isti'mâlden iskât ve bütûn-ı tevârîhe defn etmişdir.

Türkler, her ayı dört bölük i'tibâr ve her bölüğe hafta ve üsbû' ma'nâsını ifâde eden "Yetîc, Yedîc" tesmiye edib her yedîcin birinci gününe "Gîrek, İrte, Cum'a-irtesi", ikinci pazar gününe "Nogâr", üçüncü pazar-irtesi gününe "Ogut", dördüncü salı gününe "Salıc", **[20]** beşinci çehâr-şenbe gününe "Guyâm", altıncı penc-şenbe gününe "İpâr" ve yedinci cum'a gününe "Atın" diyorlar idi.[221]

Kezâlik ayın doğduğu evvel ve âhirinden üçer, ba'dehû beşer ve bunların aralığındaki dokuz günler de cürmüne göre adları vardır. Evvelinden üç günde aya "Yalaz" ve ba'dehû yedi günde "Büye", ba'dehû dokuz günde "Tolun", ba'dehû yedi günde "Mâze", ba'dehû üç günde "Küce" ve doğmadığı son geceye "Yuz" demişlerdi.[222] Türk **[21]** erbâb-ı hey'et-i kadîmesi nazarında bir yıl üç yüz altmış beş ve her ay mütesâviyen otuzar gün olup on iki aydan ibâretdir. Bu hesâbdan yılın mecmû'u üç yüz altmış gün olup Mart'ın birinci gününden i'tibâren üç yüz altmış güne ilâve olunan beş güne ya'nî hamse-i müsterkaya "Bagam"[223] denir. Ve yılbaşı Mart'ın altıncı gününden başlar idi. Eski Türk aylarının adları sıra ile şunlardır: Barit, Abrul, Bayuz, Başal, Tamûz, Berkit, Oylal, İpaç, Tibar, Tigir, Ogat, Uşum.

1- Barit: Baracak ya'nî varacak ay demekdir. Elsine-i Tûrâniye'de bâ ve mîm ile vav arasında mümâsele olduğu münâsebetle Moğol tîresinde "Marit" denmiş ve mu'ahharan râ'nın harekesi ve yâ hazf olunarak Rûmîler dahi "Mart" isti'mâl etmekle Rumca zann edilmişdir.

---

220 "Sîlak", mukaddes ve muhterem vatan ma'nâsına olup "Yurd", yalnız vatan ma'nâsını ifâde eder. İzzet ve ri'âyet, ta'zîm ve hürmet, in'âm ve ziyâfet etmek ma'nâlarına olan "Silamak (Sılamak)" masdarından me'hûzdur. "Tîreler"in tehâlüf-i lehcesine göre "Sîlan, Sîlay (Zile, Sîlâ), Sîlûk, Sîlkay, Sîlinkay" dahi denir.

221 "Gîrek", "direk" vezninde girecek gün demekdir. Medhal ma'nâsına el-yevm Anadolu'da "giregi" ve ba'zı yerlerde "irte" denir. "Nogâr", tekarrub ve teyemmün etmek ve kurbiyyet kazanmak ma'nâsına olan "Nogmak, Noymak" masdarından müştak olup tekarrub edilecek ve kurbiyyet kazanılacak gün demekdir. Bu gün hâkânın yevm-i kabûlü idi. "Novar" lafzı bunun mu'arrebidir. "Ogut" ya'ni ot, âteş demekdir. "Hügd" bunun mu'arrebidir. "Salıc", salgun tahsîlâtı günü olup "Salı, Salı (sad ile)" bundan muhaffefdir. "Guyîm", yakıp parladacak gün demekdir. Mu'arrebi cîm'in zammıyla "Cüyâm" ve "Cüm"dür. "İpar", pırıldayacak gün demekdir. Mu'arrebi "İbâr, İfâr"dır. "Atın", çocuklara ad konacak gün demekdir. "Adın" dahi denir. Îrânîler bunu alup "Âzîne" demişlerdir.

222 "Yalaz", parlamak, yıldarmak ma'nâsına olan "Yalamak" masdarından me'hûz olup yıldaran nesneye denir. Hilal ma'nâsınadır. Külâhın etrâfında hilâl-vârî çekilen yeşil şerîde dahi "Yalaz ve Yalavuz" denmekdedir. "Büye", "Büyümek" masdarından me'hûz olup hâlâ Hıtâ Türkleri arasında aya, "Büye" denir. "Âl-i Büye", Hıtâyîler'den bir hükümdâr sülâlesidir. "Tolun", "Tolmak" masdarından müştak olup "Tolgun" kelimesinden muhaffefdir, "Bedr" ma'nâsınadır. "Mâze", "Basmak" masdarından me'hûz olup aslı "Bâze"dir. El-yevm Tûrânîler'den Çerkes ve Moğol tîrelerinde aya "Mâze ve Mâce" denir. Türk hânedânından "Benî Mâze ve Benî Mâce" meşhûr olup fukahâ ve muhaddisîndendir. "Küce", ufalmak, tahavvül etmek ma'nâlarına olan "Kücmek" masdarından me'hûz olup "Kücek" dahi denir. "Yuz", yaymak ya'nî yok olacak derecede inceldip yayvan bir hâle getirmek, yâhud besileyerek büyütmek ma'nâlarına olan "Yugmak" masdarından me'hûzdur. Bu masdar ezdâddandır. Bunun da fürû'u mahzûfü'l-gayn ve müsbet olarak müsta'meldir. "Yugut (Yut)" ve "Yugur ve Yuguş ve Yuguk (Yuk)" ve "Yugul (Yul)" ve "Yugum (Yukum ya'nî Yumuşak)" ve "Yogun (Kalın)" bu masdarın müştakkâtıdır.

223 "Bagam", mu'âvenet etmek ve ağaçlar ufak ufak yaprak çıkarmak ma'nâlarına olan "Bagamak" masdarından me'hûzdur. Moğol tîresinde "Ebû Gâmin" denir.

Yılbaşı ibtidâ Mart'ın altıncı ve ba'dehû ta'dîl olunarak birinci günü olduğu cihetle dokuzuncu **[22]** günü "Uşlan"[224] demekle meşhûr olarak bayram sayılmışdır. Bu aya "Ârâm" dahi denir. Hasret olunacak ay demekdir.

2- Abrul: Halkı arbacak ya'nî meshûr edecek ay demekdir. Efsûn okumak ve sihr etmek ma'nâsına olan "Arbamak" masdarından me'hûz olup "Abramak" dahi denir. "Torba-Tobra" gibi. Bu aya "İkind" dahi denir. İkinci ma'nâsınadır. Maksad Nîsân ayıdır ki "Abril" dahi denmekdedir.

"Uşlan Günü", hâkân bütün ulus hânlarını da'vet edib onlara ve bütün askerine ziyâfet verdiği gibi vüzerâ, ümerâ ve agniyâ dahi bütün ma'iyyeti efrâd ve akrabâ ve ehibbâsına ziyâfet verirler idi. Îrânîler bu âdet-i kadîmeyi Tûrânîler'den alıp "Nevrûz" demişlerdir.

3- Bayuz: İnsânı neş'e ve neşâtıyla bayacak ay demekdir. Moğol tîresinde "Maygun (Baygun)" gibi "Mayguz ve Mayuz" denilmiş ve ba'dehû Rûmlar "Mayıs (Mayız)" şeklinde isti'mâl etmekle bu da Rûmca zann olunmuşdur. Bu ayın on ikinci gününden i'tibâren üç günü bayram olup "Bayka (Mayga)" nâmı verilmiş idi. Bu aya "Üçünc, Üçünd" denir. Üçüncü ay demekdir.

4- Başal: Azık başaracak, başak toplayacak ya'nî mevsim-i **[23]** hasâd olan ay demekdir. Bu ayın Türkler arasında ikinci derecede meşhûr olan bir adı da "Esrân"dır. "Esramak, Üzürgemek" ya'nî esirgemek masdarından me'hûz bir sıfat olup "Esîrân" dahi denmekle ba'de't-ta'rîb "Hazîrân, Hezîrân" denmiş ve ikinci birinciye galebe etmişdir.

5- Tamûz: Harâreti tezâyüd eden ay demekdir. Tezyîd-i harâret eylemek, nakl ve tahvîl etmek ma'nâsına olan "Tammak" masdarından me'hûz olup hamâma "Tamur" ve cehenneme "Tamuk-Tamu" ve kuvve-i hâssa-i ma'lûmeye "Tamak-Damak-Dimâg" ve harekât-ı garîziyyeyi nakl ve tahvîl eden a'zâya "Tamar-Damar" ve tercümâna "Tamcı-Taman" denmesi, bu aslın fürû'u olduklarını gösterir. Elsine-i âmmede müsta'mel olan "Temmûz" bu Tamûz'un aynıdır. Rûmcası değildir.

6- Berkit: Kavî, salâbetli ve berk olan şeylere denir ki kurak ve sıcak ay demekdir. Moğol tîresinde "Merkit" ta'bîr edilen bu aya ba'dehû "Oğuzit" denmişdir. Oğuz Hân, bu ayda câlis-i taht-ı hâkânî olduğu cihetle ona nisbet edilmişdir. "Oğuzit" kelimesini ba'dehû Rûmlar "Oğuzitus ve Ogustus" şekline sokup Rûmca zann etdirmişlerdir. Maksad Ağustos ayıdır.

7- Oylal: Müşâvere ve müzâkere edilecek ay demekdir. "Oylak" dahi denir. Müzâkere ve ibrâm etmek ma'nâsına olan "Oylamak" masdarından me'hûz olup Oğuz Hân bütün ukalâ-yı memleketi cem' ederek her yıl bu ayda bir meclis-i meşveret akd eylediği münâsebetle tesmiye edildiği mervîdir. **[24]** "Eylül" dediğimiz bu "Oylal" kelimesinden muhaffefdir. Bu ay "Ciyân (Kûyân)" demekle de mezkûrdur.

8- İpaç: Parlak bir ay demekdir. İpek vezninde "İpeç" dahi denir. Gûyâ Oğuz Hân bu ayda düşmanlarını bozup parlak bir muzafferiyet kazandığı münâsebetle tesmiye edilmiş, ba'dehû ta'rîb olunarak "İbâc, İbânc ve İbîn" denmişdir ki "Teşrîn-i Evvel" demekdir.

9- Tibâr: Mukâvemet edecek ay demekdir. Moğol tîresinde "Timâr" ve ba'dehû ta'rîb olunarak "Dimâr" denmişdir. Bâlâda ma'nâsı ve fürû'u beyân edilen "Tibmek" masdarından me'hûz olup "Teşrîn-i Sânî" demekdir. Bunlar mehcûrdur.

10- Tigir: Şerha şerha olmuş, yarılmış yâhud değişmiş olan nesneye denir. "Digir" nâmıyla mukayyed olan bu ay, "Kânûn-ı Evvel" olup güz mevsimi tebeddül etdiği münâsebetle tesmiye edilmiş olmalıdır. Müdevver ve değirmi olan şeylere de lugaten "Tigir, Tegir" dendiği vardır.

11- Ogat: Ogacak, kudret ve metânet gösterecek ay demekdir. Ta'rîb olunarak "Vugât, Hükât, Vugad" nâmlarıyla mukayyed olan bu ay "Kânûn-ı Sânî" olup bürûdetin şiddetine karşı metânet göstermekden kinâye olmalıdır. Aslı bâlâda geçdi. Bunlar da mehcûrdur.

---

[224] "Uşlan", "Uşan ve Üşücü" demekdir. Koşup bir yere birikmek ma'nâsına olan "Uşmak" masdarından me'hûzdur. Lam, sonradan ilhâk edilmişdir. "Arsamak" masdarından "arsan (arslan)" ve "kapan (kaplan)" gibi.

12- Uşum: İctimâ' ma'nâsına olup "Uşmak" masdar-ı ma'lûmundan me'hûzdur. "Uşub" dahi "Uşum" ma'nâsına olup mu'arrebi "Huşûm" nâmıyla mukayyeddir. Moğol ve Hıtâ tîrelerinde nisbeti "Uşubat (Uşumat)" olup **[25]** el-yevm müsta'mel olan "Şubat", "Uşubat"ın ufak bir tağyîr ile aynı demekdir. Ya'nî "Uşum", "Şubat" ayı olur.

Bu sûretle üç yüz altmış beş gün i'tibâr edilen her yıl, "Bagar (Bahâr), Yaz, Güz, Kış" nâmlarıyla dört bölük olup her on iki yıla bir "Tomar" ve bunun her bir yılı şu tertîb üzere "Kesgü (Sıçan), Öküz, Pars, Koşkan (Tavşan), Luy (Luyun, Timsâh), İlan (Yılan), Yunt (At), Koy (Koyun), Biçin (Maymun), Dakuk (Tavuk), İt, Tonuz" nâmlarıyla meşhûr on iki hayvânâtdan birine nisbet olunarak bunlara "Sâl-i Türkân" ve her beş "Tomar"a ya'nî altmış yıla bir "Bogun" denir. "Bogun" üç kere tekrâr etdikden, ya'nî yüz seksen yıl geçdikden sonra yeniden başlar. Çünkü âdeten dokuz karın devr eder.[225]

Târîh tutmak husûsunda "Bogun" esâs olup hübût-ı Âdem'den Oğuz Hân'ın cülûsuna kadar 27017 bogun, ya'nî 1621020 ve Cengîz Hân'ın cülûsuna kadar 27062 bogun, ya'nî 1623720 ve Oğuz Hân ile Cengîz Hân arasında 45 bogun ya'nî 2700 yıl geçdiğini iddi'â ederler. **[26]**

İşte görülüyor ki Türkler'in pek eski zamânlarda teşkîl etdikleri hey'et-i ictimâ'iyyeleri arasında günlerinin, haftalarının, aylarının, yıllarının husûsî adları vardır. Erbâb-ı takvîm ve nücûm arasında "Sâl-i Türkân" meşhûrdur. Bu gibi müfîd, mûcez, telaffuzu kolay olan isimleri kaba görüp de "Ağustos, Teşrîn-i Evvel, Teşrîn-i Sânî, Kânûn-ı Evvel, Kânûn-ı Sânî" ve "Çehâr-şenbe, Penc-şenbe" gibi hakîkaten kaba, ma'nâsız, bârid olan kelimât-ı ecnebiyyeyi tercîh edecek bir sâhib-i tab'-ı selîm bulunmaz sanırım.

Türkler'in tâbi' olduğu usûl ve ahkâm "Tûrâ, Kânûn, Yasa" nâmlarıyla üç türlü idi. "Tûrâ", muhâfaza-i sükûn etmek, tanzîm eylemek ma'nâsına olan "Torgamak" yâhud "Türgamak" masdarından me'hûz olup tedbîr-i menzil demek olan siyâset ma'nâsını gösterir ki hâkân tarafından idâre-i memleket husûsunda ittihâz edilen tedâbîr-i siyâsiyyeye denir.

"Kânûn", te'mîn-i hukûk-ı ra'iyyet için "Oylak" tarafından karâr verilen ve hâkân tarafından kabûl edilen mevâdd-ı hukûkiyyeye denir. Kanâ'at etmek, toymak ma'nâsına olan "Kanmak" masdarından me'hûz olup, kanâ'at edilmiş olan ve halkı iknâ' edebilen nesne ma'nâsına bir sîga-i vasfiyyedir. Bâlûn vezninde "Kânûn" ve kalın vezninde "Kanın" denir. El-yevm Anadolu'da "Kanul, Kanıl, Kanın" denmekdedir. Bunlar "Kanak ve Kanık" kelimeleri gibi sırf Türkçedir.[226] **[27]**

"Yasa", asâkir ve ahâlî-i memleket arasında inzibât ve itâ'atı te'mîn ve her ferdi âhere tecâvüzden men' ve memnû' olan şeyleri irtikâb edenlere cezâ ta'yîn edecek mevâdd-ı cezâ'iyyeye denir. Bir şeye nizâm vermek, tertîb ve tezyîn etmek ma'nâsına olan "Yasamak" masdarından me'hûz olup el-yevm "Yasak" lafzı müsta'meldir.

Altay Hân tûrâsında Türkler'in soyca inkisâm eylediği her "Anar", bir "Hân"; her "Tîre", bir "Bâr"; her "Oymak" bir "Şâd" idârelerinde bulunarak bunların cümlesi de bir hâkân emrine münkâd olurlardı. Hâkân ve Hân oğullarına ve hâssaten bunlardan müntahab velî-ahd-ı hâkânî olan zâta "İnal" denirdi.[227]

---

[225] "Tomar", esâs demekdir. Tomruk şeklinde bükülmüş olan deftere el-yevm "Tûmâr" denir. Mu'arreb olup "Şumâr, Sümâr, sümâr (se ile)" nâmlarıyla mukayyeddir. "Bogun", tahfîf olunarak "Vûn" şeklinde mukayyed olup "Vun" dahi muharrerdir. "Bogmak" masdarından me'hûz olup Türkler arasında bir asra "Bogun" denir.

[226] "Kânûn" kelimesi Arabî olmadığını bütün lugât-ı Arabiyye kitâbları beyân etmekdedir. Latince kamış ma'nâsına olan "Kan" kelimesinden me'hûz olmasına hiç bir münâsebet yokdur. Böyle münâsebetsiz iddi'âları tervîc etmek, bizim kendi lugâtımıza ne kadar yabancı olduğumuzu anlatır.

[227] "Hân", "Kavân" kelimesinden muhaffef ve mu'arreb olup def' ve men' edici ve muhâfaza eden ma'nâsınadır, "Kavmak (Kogmak)" masdarından me'hûzdur. "Cınvan, Kınvan, Kavan" dahi denir. "Bâr", iştikâkı ve müstakil vâlî ma'nâsına olduğu mukaddimede mezkûrdur. "Hâkân", kâdir ve muktedir ma'nâsına olan "Ogan" kelimesinden mu'arrebdir. Hemze ile hâ arasında lisânen mümâsele olduğundan buna "Hogan, Hokan", ba'dehu "Hâgân, Hâkân" ve ba'dehû ta'rîben "Hâkân" denmişdir. "Ogmak" masdarından me'hûzdur. "İnal",

İşte bu intizâm ve tertîb-i medenî, bu medeniyyet-i kadîme sâyesinde Türkler Sîlan'ın şarkında kâ'in "Altay, Ural" dağlarının eteklerinden kalkıp **[28]** aksâ-yı şarkı ihâta ederek garba dönmüşler, cihât-ı erba'aya yayılarak Asya, Avrupa, Afrika, Amerika kıt'alarında satvetlerini tanıtmışlardı.

Türkân soyunun ya'nî â'ile-i Tûrâniyye'nin şu ittihâdı, kendilerini Asya'da büyük ve medenî bir millet olarak tanıtmış olduğu hâlde mu'ahharan bu'd-ı mesâfe, tûl-i hicrân ve bulundukları yerlerin tabâyi'i gibi te'sîrât-ı hâriciyye her Anar'ın, her Tîre'nin ahlâk ve âdât ve eşkâlini hattâ dillerini bile bir derece tağyîr ederek ittihâd-ı millî bozulmuş, her Anar, her Tîre, kendi hânlarını, bârlarını müdâfa'a ve bârlar dahi hânlıklarını i'lân ve yekdiğeri aleyhinde harb ve adâvet etmekle diğer milletlerin tefevvuku, bunları tanınmayacak bir hâle getirmişdir.

Binâ'en-aleyh Türkler ibtidâ "Uygur ve Moğol" nâmlarıyla iki fırka-i azîmeye ayrılmış[228] olup "Uygurlar" dahi yekdiğerine düşmekle "Uygur, Uz uygur, On Uygur, Dokuz Uygur" nâmlarıyla dört bölük olmuşlar ve ba'zıları Moğollar'a muhâceret etmekle "Konug-Konuk" nâmını almışlar ve ba'dehû "Uz Uygur", "Uzgur, Hûz ve cem'inde Ahvâz"; ve "On Uygur", "Ongur, Hungar, Hûn"; ve "Tokuz Uygur", "Toğuzgur, Tohsi, Tanguz (Tonguz)"; ve Konug" dahi "Hunuc, Hunug, Havanıg" diye meşhûr-ı âlem olmuşlardır. **[29]**

Şu evsâf-ı muhtelife içinde Türkler'in bütün uruklarını umûmî bir nâm ile ta'rîf ve îzâh edebilmeğe "Türkân" muhaffefi olan "Tûrân" kelimesi daha muvâfık olduğu münâsebetle "Â'ile-i Tûrâniyye" terkîbi mustalahât-ı târîhiyye sırasına geçmişdir.

Tevârîh-i Arabiyye ve umûmiyye tedkîkâtından ve otuzdan ziyâde silsile-nâme-i umûmî mütâla'âtından müstefâd olduğu üzere "Tûrân" soyu dilleri ve kılıkları i'tibâriyle dokuz anara ayrılmış, her anardan pek çok tîreler, oymaklar[229] teşa"ub ederek bunların cümlesi de "Olcâs, Tütük, Yaguz"dan türemişdir. Mezkûr dokuz anar şunlardır:

1- "Câmât Anarı"dır ki: İlm-i ensâl-i beşer ulemâsı arasında "Sâmidî Şu'besi" demekle iştihâr etmişdir. Bu şu'benin tekmîl efrâdı "Olcâs bin Türk" ahfâdından "Câmât bin Hucul" evlâdı tanınmışdır. Fakat "Câmât bin Hucul" ile "Olcâs bin Türk" arasında kaç vâsıta olduğu ma'lûm değildir.

"Câmât", "parıldayan silâh" ma'nâsına olan "Sâmât" kelimesinin mu'arrebi olup silâhlığa "Câmâtdân-Câmâdân" denir. "Hucul", hâ ve cîm'in zammeleriyle nev-civân-ı şecî' ma'nâsına olan "Koncul-Konkul" yâhud mukaddem **[30]** ve "Öndül" ma'nâsına olan "Öngül" kelimesinin mu'arrebidir.[230] Bu Anar'dan "Enes, Cugur, Cafûn, Gura" gibi büyük tîreler zuhûr etmişdir.[231]

---

i'timâd, i'tikâd ve ihtiyâr etmek ma'nâsına olan "İnamak" masdarından müştak olup müşâvir-i mü'temen, mü'min-i mu'tekad olanlara "İnak, İnanc" ve i'timâd ve i'tikâda "İnam" denir.

228 "Uygur", uygun ve mutî' ya'nî muvâfık ma'nâsına olup "Uymak" masdarından müştak ve "Mogol", musîbet görmüş, gam-zede ya'nî muhâlif-i mağlûb ma'nâsına olup "Bügül" dediğimizdir, "Mongol" dahi denir. "Mong", "Büg" demekdir.

229 "Anar", kanar vezninde aslu'l-usûl, mecma'u'l-ensâb ya'nî bütün soyların aslı ma'nâsına olup "Hanâr ve Henâr lafızları "Anar"ın mu'arrebidir. Karîben ma'nâsı ve müştakâtı îzâh edilecek olan "Anamak" masdarından me'hûzdur. "Tîre", oymakları toplayan batna denir. "Tirmek, Dirmek" masdarından me'hûzdur. "Oymak", boyların ittibâ' ve mutâva'at edeceği batna denir. Aslı "Oyak"dır. Ortasındaki mîm, def'-i iltibâs içindür, edât-ı masdar değildir.

230 "Sâmât", sür'atle cevelân ve parıldayarak hareket etmek ma'nâsına olan "Sammak" masdarından me'hûz olup fürû'u bu ma'nâyı müsbetdir. "Sâmâr", konak otu ve "Samarug", beyâz mantar ve "Sâmâra", öşür ve harâc anbârı ve "Sâmâk, Sâmâkce", harîrden ma'mûl kadın göğüslüğü ve "Sâmân "Saman" ve "Sâmây", kavs-i kuzah ve "Sâmût", terki ve ok kabı ve "Sâmûr", hayvân-ı ma'lûm, "Sâmûk", âlet-i sayd u nesc ve "Sâmîç", vuhûş ve sibâ' yatağı ve "Sâmîz", bileği taşı ma'nâlarına olan elfâz-ı Tûrâniye bu masdarın fürû'udur.

231 "Enes", "İngos ve İnos" ya'nî zamânımızda "Aynos" dedigimiz tîredir. "Cugur", "Sîbûr" ya'nî "Sîbir" demekdir. Sibirya bu tîrenin vatanıdır. "Cafûn", "Çapun, Sapun ve Yapun" kelimelerinden mu'arreb olup el-yevm "Japon" dediğimiz büyük ulusdur. "Gura" dahi "Gûrây, Kûrây (kaf ile), Kûrây" lafızlarından mu'arreb olup el-yevm "Kura (kaf ile)" dediğimizdir.

2- "Hazar Anarı"dır ki: "Olcâs bin Türk" ahfâdından "Hazar Hân bin Mensil" adlı bir hükümdârdan türeyen evlâda, bütün nesle "Hazar" denir. Bunlar kurûn-ı ûlâda mu'azzam bir hükûmet sâhibi oldukları hâlde mu'ahharan parçalara münkasim olarak eski satvetleri zâ'il olup bunlardan Âs, Abhâs, Câcan, Sâkît, Hezâre"[232] gibi uluslar hâsıl olmuşlardır. **[31]** Hazar" kelimesi "Hâzâr"dan ya'nî "Havzâr"dan muhaffef olup "Uzar" kelime i ma'lûmesinden mu'arrebdir, "Hûzâr" dahi denir. "Mensil ve Mencil" kelimeleri "Mengli" lafzından mu'arrebdir. "Sakît", Türk dilinde "Müşterî" ve "Sakîk" de "Zühre" yıldızlarına denir. "Sâk, Sâkây" dahi denmişdir. "Sâkâr (Sâkâr (صاقار)", "Sâkâk (Şakagı)", "Sâkâl (Sâkâl (صاقال)", "Sâkân (Zekan)", "Sâkâv (Sâkav, pepe)", "Sâkûr (Zâgûr, Geyik yavrusu)", "Sâkûn (Feryâd ve ricâ)", "Sâkız (Sâkız (صاقيز)" gibi kelimât bu "Sakît ve Sakîk" gibi çekip sığamak, sıkıp çıkarmak ve çokça hareket etmek ma'nâsına olan "Sakmak" masdarından me'hûzdur. "Sâkît" kelimesi "Sakît ve Sakvît" sûretinde mestûr olup "İskît" nâmıyla meşhûr olmuşdur. Evlâdına târîhen "İskît" denir.

3- "Sîn Anarı"dır ki: "Yagur bin Türk" ahfâdından "Sayın bin Usturmay" demekle meşhûr bir kimseden türemişdir. Bunun evlâdında şu'ûb ve kabâ'il pek çok olduğu münâsebetle her bir tîresi birer anar olarak diğer şu'ûba münkasim olmuşdur. "Sîn", "Çin" lafzından ve "Sayın" dahi mes'ûd ve zengin ma'nâsına olan "Çayın, Sayın" lafzından mu'arreb ve "Çin", "Çayın" kelimesinden muhaffefdir. "Usturmay", "Usturtay ve Suturtay" gibi eşkâl-i muharrefede muharrer ve âkil ma'nâsına olan "Usurbay" lafzından mu'arrebdir.

4- "Tagmaç Anarı"dır ki: "Tütük bin Türk" ahfâdından "Tagmaç" nâmıyla meşhûr bir hânzâdeden türemişlerdir. Bunlara el-yevm "Tibet" denir. Arablar'ın tâ'nın zammı ve bâ'nın teşdîdiyle "Tübbet" diye zabt etdiklerine nazaran "Tûbât" lafzından ta'rîb eyledikleri anlaşılmakda ise de aslı, **[32]** "Tîbât" olmalıdır. Ba'dehû "Tibet" denmişdir. "Tagmaç", tâ-i mühmelenin fethi ve gayn-ı mu'cemenin sükûnuyla mazbût olup "Tevhâc, Tevgâc ve Tavgâc" dahi zabt olunmuşdur. Türkçemizde doğacak yer, ya'nî ufuk yâhud matla' ma'nâsına tâ'nın zammıyla "Tavgac"dır. Binâ'en-aleyh "Tagmâc", "Tavgac" lafzından muharrefdir.

5- "Fin Anarı"dır ki: "Yagur bin Türk" ahfâdından "Fin bin Cüyâr"dan hâsıl olan soya umûmen "Fin, Fene, Fenvâ, Feni" denir. Asya ve Avrupa'da meskûn "Ustun, Bulgar, Lanid, Macar" gibi Hristiyan tîreler bu soydandır. "Fin", huyu güzel ve sa'âdeti düzgün ma'nâsına olan "Bayın" lafzından ve "Cüyâr" dahi "koyula koyula yanar" ma'nâsına olan "Guyâr" kelimesinden mu'arreb olup bu neslin efrâdı "Altâyîler" ile pek karışmış bir hâldedir.

6- "Malây Anarı" olup Yagur bin Türk ahfâdından Malây nâm kimsenin evlâdına denir. Malay "hâlis süd ve südün yüzü" ma'nâsına olan "mâlây" ya'nî "bâlây"dır.

7- "Mancu Anarı" olup "Tütük bin Türk" ahfâdından "Mancu" nâm hükümdârın evlâdına denir. Türkler arasında "Mâncu, Mancur, İlmancur" demekle meşhûr olan "Mançur"dan muhaffef ve müzeyyen ma'nâsınadır. "Mançurya"da meskûn kabâ'il-i Tûrâniyye bunun soyundandır.

8- "Heralit Anarı"dır ki: "Tütük bin Türk" ahfâdından "Heral bin Süday" nâm kimseden türemişdir. "Hıtây, Kirayit" vesâ'ir Moğol **[33]** tîreleri bu soydan teşa"ub etmişdir. "Karalta" demekle de meşhûr olan "Heralit (Uralit)" lafzından mu'arreb olup "Ural", demircilerin üzerinde çivi vesâ'ire döğdükleri, vurdukları örs ma'nâsınadır. "Südây", istirâhat etmiş ma'nâsına olan "Süktây" lafzından mu'arrebdir.

9- "Heytal Anarı"dır ki: "Olcâs bin Türk" ahfâdından "Heytal bin Âlem ibni Sâm bin Turâs" nâmıyla meşhûr olan hâkânın evlâdına denir. "Heytal" iklîminde iştihâr eden

[232] "Âs", "Asıg" yâhud "Usag" lafzından muhaffef ve mu'arreb olup ibtidâ Hıtâyîler arasında bulunmakla "Âsît, Âstîn" denmiş ve aslı üzere "Osuga, Kosaha" nâmıyla iştihâr edip ba'dehû Îrânîler ile münâsebetde bulunduklarından "Îrûn" nâmı verilmişdir. "Abhâs", "Abaz" kelimesinden mu'arreb ve ba'dehû "Çerkes" tîresine karışmakla "Abaza" denmişdir. "Câcan", el-yevm "Câcân ve Çeçen" dediğimizdir. "Hezâre", "Âzâr" lafzından mu'arrebdir.

"Bersahâniyye, Harlahiyye[233], Tohâriyye ve Gûriyye[234]" gibi meşhûr tireler bu "Heytal Anarı"ndan türemişdir. "Heytal", altun ma'nâsına olan "Altay" kelimesinin mu'arrebi olup nisbetinde "Heytalî" ve cem'inde "Heyâtile" denmişdir. Çin'e kadar bilâd-ı Mâverâün-nehr'e "Bilâd-ı Heytal" denir. "Horasân bin Âlem bin Sâm bin Turâs", bu "Heytal"in birâderi gösterilmekdedir. "Horasân" dahi mukayyeddir.

Amel, Cîl, Alem nâmıyla da mukayyed olan Âlem, bütün Türk târîhlerinde Küyûl nâmıyla mestûr olan hânın isminden kinâye ve muharrefdir. Küyûl "altun külçesi" ma'nâsına olup Gulçe dahi denmişdir. Kaşgar kıt'asında Külçe beldesinin bânîsi olduğu mervîdir. **[34]**

Sâm, hayvân-ı ma'lûm ma'nâsına olan "Sâmûr, Sâmîr, Sûmer" demekle meşhûr bir kimsenin isminden muhaffef olduğu pederinin adı "Türâs" gösterilmesinden münfehim olur. Irâk (İgrâk)'da hükûmet eden sülâle-i Sâmiriyye'nin ceddidir. Türâs, derilmiş bir top çiçek yâhud hayy (diri) ma'nâsına olan "tîrâs" demekdir. "Tirmek" masdarından me'hûzdur. Türkmen lehcesi buna "Tîrez" deyip temiz ve pâk ma'nâsında isti'mâl etmekdedir. "Târiş, tirâş, tîriş, ve hîriş" gibi eşkâl-i acîbe "Tîrâs"dan kinâye ve muharrefdir.

Şu dokuz anardan teferru' eden bütün kabâ'il-i Tûrâniyye'nin hasr ve ta'dâdı mümkün değil ise de her biri bir millet olacak derecede oymakları, efrâdı çok olan Türk kabarları hurûf-ı hecâ üzere şunlardır:

Âbâr (Âvâr, Âvâra, Hebâre)
Âtıg (Âdiga, Ezkeş)
Ârâmut (Armât, Îrâmûs)
Âsîg (Âs, Âsitîn, Kavasha)
Âmâs (Amazon, Mâsît)
Ânâk (Ânâgît, Anuhît)
Ercâs (Erlayit, Erlât)
Argûn (Argûnît, Arhûnût)
Erlâs (Erlâyit, Erlât)
Enes (Înôs, Aynôs)
Ûstâk (Ûstiyâk, Ûstiyâke)
Ûstûn (Ûstûnî, Ûstûnyâ)
Oyrât (Hoyrât, Hoyrât)
Îgrâk (Irâk, Herâgît)
Aylâk (Amlâk)
Becâr (Başkar, Başgarat)
Becenek (Becenâk)
Bershâr (Bershân, Bershâniye)
Barlâs (Barlâsît, Barlât)
[35] Berem (Bermî, Permî)
Bagdân (Bûgdân, Bahtî)
Bagrâc (Bûgrâk, Bügrek)
Balgâr (Bulgâr, Bulâr)
Belûc (Buluc, Buluş)
Bûrî (Bûriyât, Mûrî)
Bûrgâs (Bûrgâz, Bûrgût)
Bulak (Balk, Balh)
Bûsâr (Bûser, Bûkser)
Bûyâ (Bûyât, Bûyâvut)

[233] "Harlahiyye", "Uygur" nâmıyla meşhûr olan Türkler'den bir kabîle olup "Karlıg ve Karlı" kelimesinin mu'arrebidir. Sîmâları gâyet güzel, lehceleri pek mükemmel bir kavim oldukları meşhûrdur.

[234] "Gûriyye", "Ugur" nâmıyla meşhûr olan bir kabîle olup "Uguriyye"den muhaffefdir. Bunlara "Garcılar" dahi denir. Karîben beyân edilecekdir.

Bulgân (Bûlân, Belen)
Tâvur (Tâgûr, Tâbgûr)
Tâvki (Tâbûk, Tâvâst)
Tahsî (Tagzî, Tunguzî)
Taşûd (Taşûdî, Tâsûdî)
Tekrîn (Mekrîn, Tâkrîn)
Tûrgâg (Tûrâgît, Tûrgât)
Tibet (Tebet, Tîbât)
Tîbâr (Tîbârûn, Tîbârît)
Tîrâk (Terâkî, Terâkiyâ)
Câcân (Câcen, Çeçen)
Cârık (Carah, Carak)
Cifer (Cefâcire, Sîbir)
Celâyir (Celâyirî, Çalayır)
Cemel (Sûmâl, Kûmâl)
Çerkes (Çerkeş, Çerkez)
Çermîş (Sermîş, Sarmes)
Çagatây (Sîgatây, Sogd)
Çekel (Şekel, Şekîl)
Çûpût (Cût, Sufût)
Hâlît (Gâlît, Kâlît)
Hatal (Kûtul, Kûtâl)
Huten (Hûten, Kûtân)
Horasân (Orasân, Hûrâsân)
Harlah (Karlıg, Karlıh)
Hıtâ (Hıtâ, Kûtây, Kûtây)
Halah (Kâlah, Kâlag)
Derleken (Terlekân)
Devrân (Devrânî)
[36] Dûrmân (Tûrbân)
Sâhit (Sakît, İskît)
Sâlîb (Hâlîb, Selîb)
Sân (Sânît, Cânît)
Serîr (Sârîr)
Sogdâk (Sogd, Sogdiyân)
Sevâzin (Sebâs, Sebâzûn)
Sevâm (Sebâm, Sevâmî)
Sûlîm (Sûlmût)
Sûmer (Sâmûr, Sâmîr)
Sîrî (Cerî, Zîrî)
Tugâc (Tû'âc, Tûgâc)
Tagar (Tahâr, Tâtâr)
Togan (Tohan, Tôgân)
Taylasân (Taylesân, Talsân)
Acar (Acâr, Âçâr)
Amil (Âmîl, Âmil)
Gacar (Gacâr, Agâcire)
Garîn (Garvîn, Garâvîn)
Guz (Aguz, Oğuz)
Gûr (Agûr, Ogur)

Filîb (Bâlîb, Bâlî)
Fûdek (Fûdekî, Fûtiyâke)
Fînlând (Findlândiyâ)
Kâlâç (Halac, Kalfâc)
Kâlmûk (Kalmûk, Kılmûk)
Kanık (Kanıh, Kânıg)
Kıbcâk (Kapcâk, Tafcâk)
Kırgız (Harhız, Âdây)
Kazâk (Kûzâk, Kazgâk)
Kamâs (Kûmâs, Kumâsîn)
Kangırât (Kângarât, Kungûrât)
Kotug (Kotûgûn, Kôkûn)
Korlâs (Korlâsît, Korlât)
Kugûl (Vugul, Vagûl)
Kumân (Kumânît, Kumânite)
Kûmûk (Kûmûh, Kumug)
Kıyât (Kıyân,Ceyân)
Kirayıt (Kirâyût)
Kiryâk
[37] Kesâv (Kasâv, Pesâvâ)
Kîmâk (Kemâkiye)
Kîmâr (Kîmer, Kimârî)
Kencâk (Kecek, Keşek)
Kûçî (Gûşî, Gûşîn)
Kîlyâk (Kilyâk)
Lâçîn (Lâşîn, Âlâçîn)
Lâz (Âlâz, Âlâzîk)
Lâmût (Âlâmût, Âlmût)
Lân (Âlân, Lânîd)
Lezkî (Lâzîkî, Lezek, Lekez)
Macâr (Macar, Mancar)
Makrât (Tekrât, Tenkirât)
Malât (Bâlât)
Malâk (Bâlâk)
Malây (Bâlây)
Meleş (Belîş)
Malûk (Balûk)
Menkît (Menkît, Benkît)
Naymân (Naymât)
Nôgây (Nagây)
Nûyât (Nûgât)
Varsâk (Ârsâk)
Vûtyâk (Ûtâk, Vatâk)
Vîgûr (Vugûr)
Vînûk (Vunûk, Înûk)
Hercân (Ercân, Ercât)
Hezâcât (Azâc)
Hezâre (Âzâr, Hezâr)
Herûl (Ergûl)
Yapon (Capon, Japon)

Yazîg (Yâsıka, Yâsık)
Yâkût (Yâgût)
Yesmil (Yâsmûl, Yâsûl)
Yagmâ (Yagmât, Yagmâc)
Yemâk (Yebâkû, Bâkû)

Şu tahrîr edilen kabarlar içinde kesb-i temâyuz eden ba'zı oymaklar dahi **[38]** birer millet teşkîl edecek kadar fürû'u hâvî olup bunlardan hâl-i hâzırda "Guz, Tagar, Çerkes, Lâz, Gürcî, Becenek, Koman vesâ'ir Uygur kabâ'ili Amasya sancağında kesretle mevcûd ve her tarafında meskûndur.

"Guz", Oğuz lafzından muhaffef olup Bars Hân soyundan hâkân-ı meşhûr Oğuz Hân evlâdına alem olmuşdur. Oğuz Hân[235] lakabıyla iştihâr eden "Kılık Hân bin Yagız Hân bin Bilik Hân bin Ohşu Hân bin Açkın Hân bin Bâlî Hân bin Tîmûr Hân bin Göküs Hân bin Bars Hân bin Altây Hân" ulu Türk ma'nâsına olan "Türkmen" lakabıyla da iştihâr etdiği münâsebetle bütün evlâdına "Türkmenler" denmişdir.[236]

Türkmenler kırk dört oymak olup yirmi dört oymağı "Ulu Türkmen" ve yirmi oymağı da "Öz Türkmen" nâmlarıyla meşhûr olmuşlardır. Bu oymakların her biri bütün Türkmenlerin anarları mesâbesinde olup yirmi dört boy ve her boy yirmi oba i'tibâr edilmekle Türkmen oymakları yirmi bir bin yüz yirmi oba ve bin elli altı boy diye sayılır. Ba'dehû her ocak dahi fevkalâde tekessür ederek birer oymak hâlini almışlar idi.

"Ulu Türkmenler"in yirmi dört oymağı, Oğuz Hân'ın altı **[39]** oğlundan teşa"ub ve her bir oğlundan dört torunu tevellüd etmekle her bir oymak bir torunun adıyla iştihâr etmiş ya'nî her bir torun, evlâdına nisbetle birer anar olmuşdur. Oğuz Hân'ın oğulları ve torunları şunlardır:

OĞUZ HÂN

(Oğlu): Güyün Hân
(Torunları): Kayı Hân, Bayât, Alkaivli, Karaivli

(Oğlu): Ayık Hân
(Torunları): Yazar, Yabar, Dodurga, Döger

(Oğlu): Yıldız Hân
(Torunları): Afşar, Kızık, Begdilili, Karkın

(Oğlu): Göyük Hân
(Torunları): Bayındur, Bezine, Çavdur, Çepni

(Oğlu): Dagak Hân
(Torunları): Salur, İmir, Alayuntlı, Özger**[40]**

(Oğlu): Tengiz Hân
(Torunları): İgdür, Begdür, Ava, Kınık

[235] Oğuz, "kudret bulmuş" demekdir. İcrâ re'îslerine Oğuz denir.
[236] Türkmen, "büyük Türk" demekdir. "Men", edât-ı azamet olup kelimât-ı sakîleye "mân" ilâve olunur, "kölemen, kocaman" gibi. Batman dahi "büyük bat" demekdir. Türkmân dahi denir. Türkmân lafzının "Türk-mânend" terkîbinden muhaffef olduğu masalı hurâfâtdan ma'dûddur.

1- "Ayık": Uyanık, aklı başında ya'nî münevver kimseye denir. Bu zâta "Ayıg, Hâ'ig ve Ay" dahi denmişdir. Türkmenler arasında "Ay Hân" denmekdedir. Birâderzâdesi diğer "Ayık Hân" dahi vardır.

2- "Dagak": Takılıp kalan, ilişip duran şeye denir. "Zahâk, Tagâk, Tagâc, Tagmâc" nâmıyla mukayyed olup "Tagmâsb, Tahmâsb" denilen dahi budur. Türkmenler arasında buna "Dağ Hân, Tağ Hân" denir.

3- "Deniz": Bedîl ve halîf ya'nî değişik ma'nâsına olup "Tengîz" dahi denir. Deryâ arzın bedîli ya'nî bedeli olmakla "Deniz" tesmiye edilmişdir. "Tengiz Hân" dedikleri budur.

4- "Göyük": Yanıp parlamış olan şeye ya'nî göğe denir. Koyula koyula yakmak, yakıp parlatmak ma'nâsına olan "göymek" masdarından me'hûz olup yâ'nın hazf ve isbâtıyla müsta'meldir. "guyâr, gunâr (nûr) ve guyâş, günâş (güneş), göyük (gök) ve göyün (gün) gibi. Türkmenler arasında "Gök Hân" denir.

5- "Güyün": Yanıp parlayan ve parlamış ya'nî güneş ve gündüz ma'nâsına olan "gün" demekdir. "Gün Hân" buna denir. **[41]**

6- "Yıldız": Yıldarıcı şeye denir. Yıldûz, Yıldîs ve Ildûz dahi denmişdir. Türkmenler arasında "Yılduz Hân" denmekle meşhûrdur.

Oğuz Hân'ın şu altı oğlundan hâsıl olan yirmi dört ahfâdının ba'zen isimleri Çağatay lehcesi üzere yazılmış olduğundan her biri hurûf-ı hecâ üzere tavzîh olunur:

1- Alayuntlı: Ala atlı demekdir. Yunt, yabânî kısrak ma'nâsına olup ata dahi denir. Alayuntlı, bir lakab-ı mahsûs olup bu zâtın ismi mübârek ve sa'îd ma'nâsına olan "Kutuk"dur. Lakabı ismine gâlib olmakla evlâdına umûmen "Alayuntlı" denmişdir. Kastamonu hükkâmı İsfendiyârîler bunlardandır.

2- Alkaivli: Alaca evli demekdir. Bu zâtın adı muvâfık ve mutî' ma'nâsına olan "Uyug" olup Alkaivli kendisine bir lakab-ı mahsûs olmuşdur. Mu'ahharan adı unutulmuş ve lakabı şöhret almış olmakla Alkaivli, muvâfık ma'nâsına denmişdir. İvli kelimesini "kabûlî" vezninde (eyüli) okuyup "muvâfık" ma'nâsıyla tefsîr etmek Türkçemize muhâlifdir. Alkaivli mu'ahharan "Halkalı" demekle meşhûr olup "Hakala" bunun galatıdır.

3- Ava: Büyük baba ve büyük amca ma'nâsına olan "aba" kelimesinden ibâret olup mecâzen mertebesi yüce ma'nâsına denmişdir. "Ayva" dahi denir. Kutay lehcesinde kullanılan "abaka, abak"; "aba, ava ve ayva" lafızlarının aynıdır. Binâ'en-aleyh "Ava" kelimesini "sılâ" vezninde (ivâ) kırâ'at edib mertebesi yüce ma'nâsını vermeğe lügatın müsâ'adesi yokdur. **[42]** Bunlardan ba'zıları "Hâve ve Hîve" demekle meşhûr olmuşlardır.

4- Afşâr: İş gören ve çâlâk kimseye denir. İpsâr kelimesinden mu'arreb olup İvsâr ve Avşâr dahi denmişdir. İpsamak, mâhirâne iş görmek ma'nâsınadır. Îrân hükümdârı Nâdir Şâh Afşârlı'dır.

5- Özger: Sâlim ve sâlih ma'nâsına olan "Ozgar" kelimesinin aynı olup sulh ve mülâyemet etmek ma'nâsına olan "özgemek, ozgamak" masdarından me'hûzdur. Mu'ahharan inâyet-kâr ma'nâsı verilmişdir.

6- İgdür: Şiddet ve tehevvürle iş gören, yiğit kimseye denir. Bunlara "İgtürlü, Gitürlü, Gederlü" denmekde olup Anadolu'da "İgtürli" demekle meşhûr olan yerler bunların meskenleridir.

7- İmir: Sürülerle koyun sâhibi, zengin ma'nâsına olup "imar ve imür" dahi denir. Mu'ahharan tahfîf ve tağyîr olunarak "imrâ" denmişdir. "Kıyım" vezninde "iyim", koyun sürüsünün karaltısına ve "kîm" vezninde olan "îm" dahi parolaya denir. Bunlara İmirli, İmralı denmekdedir.

8- Bayındur: Zengin ve mes'ûd kimseye denir. Tedkîki "Fin" lafzında mezkûr olup Anadolu'da "Bayındurlu" nâmıyla müsemmâ olan yerler bunların meskenleridir. Diyârbekir,

Bağdâd ve Musul'da meskûn olan Türkler Bayındurlu olup Akkoyunlu, Karakoyunlu hükümdârânı bunlardandır.

9- Bezine: Çalışan, kesip atan ma'nâsına olup "Bezin ve Bezen" dahi denir. Bunlar kadîmen "Biçene, Miçene" demekle ma'rûf olup "biçmek" masdarından me'hûzdur. Beçenekler bunlardan başka olup onlar Uygur ve bunlar **[43]** Türkmen'dir. Bunlar Kürdistân'da meskûn oldukları münâsebetle Kürdler'den add edilmekde ise de Türkmenler'den oldukları şübhesizdir.

10- Begdür: Beg sâhibî, mukarreb ma'nâsınadır, dendiğine nazaran "beg" ve "dur" kelimelerinden mürekkeb olup beylikçi ve teşrîfâtçı ma'nâsını ifâde eder. Bunlara Beydirli, Bedirli dahi denir.

11- Begdili: Azîz ve muhterem ma'nâsına denmişdir. Begtili de denir. Begdili kelimesi dahi mürekkeb olup beyin dili ya'nî sefîri yâhud başvekîli ma'nâsınadır. Bunların her ikisi de azîz ve muhterem oldukları münâsebetle ma'nâ-yı lâzımı i'tibâr edilmişdir. Bunlara Badıllı ve Bedilli denmekdedir.

12- Bayât: Mâl-dâr ma'nâsına olan "Bâyât" lafzından ibâretdir. Geceden bayağa ya'nî sabâha kalmış yemeğe dahi bâyât denir. Adana'da hükûmet eden "Âl-i Ramazân" bunlardandır.

13- Çavdur: Sâhib-i ırz ve nâmûs şânlı kimseye denir. Mu'ahharan bunlara "Çavdarlı" denmişdir. "Çavdurlı" demekdir.

14- Çepni: Çâyân, bahâdır ve kahramân ma'nâsına olup Gümüşhâne ve Karahisâr-ı Şarkî taraflarında meskûn idiler. Mu'ahharan her tarafa intişâr etmişlerdir.

15- Dodurga: Zabt-ı vilâyet, feth-i bilâd etme ma'nâsınadır. Mecâzen fâtih-i bilâda denir. Todurga dahi denmişdir. Mu'ahharan Turgudlı demekle meşhûr olmuşlardır.

16- Döger: Rehîne olan at ma'nâsınadır. Alnında ak nişânesi olan **[44]** ata dahi denir. "Töker" dahi denmişdir. Bunlar mu'ahharan "Tekürli" demekle meşhûr olmuşlardır.

17- Salur: Tenâsüb-i endâma mâlik meb'ûs ve müjdeci ma'nâsına olup "salgamak" masdarından me'hûzdur. Yâhud saldırıcı ve cesûr ma'nâsına olup "salmak" masdarından müştakdır. Bunlara "Salgurlı, Saluzcı" dahi denir. Mu'arrebi "salgar" olup Irâk ve Îrân vilâyetinde hükûmet eden Salgarîler bunlardandır.

18- Karkın: "Kargı" ma'nâsına olup bir kimseye dürtmek ve hakâretle sebb ü la'net etmek ma'nâsına olan "kargamak" yâhud "kargımak" masdarından me'hûzdur. Kargın, "Toyran" demekle benâm olan zâtın lakabıdır. Aşlı ve misâfir-perver, toyuran kelimesinin ma'nâsı olup ismi unutulmakla lakabı bu ma'nâya denmişdir.

19- Kayı: Muhkem ve kavî ma'nâsınadır. Sertlenmek ve buz tutmak ma'nâsına olan "kaymak" masdarından me'hûz olup "kayık, kayıg, kayk ve kay" dahi denmişdir. Türkmenler arasında bunlara "Kayı Hânlı" denmekdedir. El-yevm hilâfet-i İslâmiyyeyi hâ'iz olan selâtîn-i Osmâniyye hazerâtı bunlardandır.

20- Karaivli: Karaevli demekdir. Nerede sâkin olsa kıl çadırdan yapılmış olan hânede oturmakla bu lakabı almışdır. İsmi, yücelmiş ma'nâsına olan "Sülimiş" olmalıdır. Evlâdına "Karlı" denir. Rûmeli'de Karlıili bunların meskenleri olup "Karlı Oğulları" bunlardandır. **[45]**

21- Kızık: Gazûb, işine gâyet mücidd ve kavî-hâl olan kimseye denir. Kükremiş arslana "kızık" denmekdedir. Anadolu'da Kızık nâmıyla müsemmâ pek çok nevâhî ve kurâ vardır. Amasya Sancağı dâhilinde "Kızık Nâhiyesi" büyükdür.

22- Kınık: "Kıngık" kelimesinden muhaffef olup mu'annid, cesûr ve şecî' olmuş ma'nâsınadır. Bunun ma'nâ-yı lâzımîsi olan azîz ma'nâsına denmişdir. Bunlara "Kınıklı" denir. Kanıklı kabîlesi Uygurlar'dan olmakla bunlardan başkadır. Cihân-gîrâne bir devlet teşkîl eden Selçûkîler, Dânişmendliler, Karâmânîler bunlardandır.

23- Yabar: Yapan, önüne gelen mevâni'i iktihâm ederek işini beceren kimseye denir. "Yabgur" dahi denmişdir. Bunun evlâdına "Yaburlı, Yabarlı, Yafarlı" denmekdedir. Câfârlılar bunlar olmalıdır.

24- Yazar: Yazan ve sofrayı yayan kimsedir. Bu münâsebetle halkın büyüğü ma'nâsına denmişdir. Umûr-ı halkı yasaya tatbîk ve bilâdı tezyîn eden kimseye "Yasar" dendiğine nazaran

"yazar" kelimesi "yasar" lafzından muhaffef olmalıdır. Buna "Yazur, Yazgur ve Yazgır" dahi denir. Evlâdı "Yazarlı" demekle meşhûrlardır. Amasya'da medfûn olan Cemâleddîn Bey Yazârî ve mahdûmu Muhyiddîn Mehmed Yazârî bunlardandır.

Türk ve Moğol târîhlerinin verdikleri şu ma'lûmâta Arab müverrihlerinin zabtı bir derece muhâlif olup yirmi dört batn yerine yirmi iki batn isbât ve bunların içinde Karkın, Kızık, Yabur oymakları Uygurlardan **[46]** ma'dûd olarak Yabur makâmında "Cârık" kabîlesi zikr edildiği Ikdu'l-Cümân'dan anlaşılmakdadır. Binâ'en-aleyh Kayılar Uygurlar'dan olmayıp Oğuzlar'dan olduğu muhakkakdır.

Oğuz Hân'ın amcası Öz hân'ın kızından tevellüd eden Güyün, Ayık, Yıldız nâm oğullarına ve ahfâdına "Bozok" ve diğer amcası Güz Hân'ın kızından mütevellid oğullarına ve ahfâdına "Üçok" nâmını vermiş ve hânlığı Bozoklar'a tahsîs ederek "Sağ Kol" ve büyük me'mûriyetleri de Üçoklar'a tahsîs ederek "Sol Kol" demişdir.

Oğuz Hân'ın bunlardan mâ-adâ câriyelerinden tevellüd eden evlâdı olup bunların ahfâdına "Öz Türkmenler" denir. Öz Türkmenler'den yirmi oymak temâyüz edib bunların her biri anar hükmündedir. İsimleri hurûf-ı hecâ üzere şunlardır:

Ok (Oguk), Oklân (Kelân), Tûrûm, Câmıc (Cumûg), Durman, Saltân (Sâltân (sad ile), Sevic (Sâyûc), Sürcek (Sürçâk), Karasa (Karaca), Kazgur, Koçuk, Kôy (Koyun), Kırgız, Kete, Gôdây, Girây (Gûrây), Gögül, Güne (Kunây), Hersân (Arsân), Yüzünc (Yasanc).

Bunların mecmû'u "Guz" nâmıyla meşhûr olan Türkmenler olup Arab âleminde Kureyş'in mevki'i kadar Türk âleminde Guzlar'ın nüfûz ve i'tibârı olmakla **[47]** yirmi dört soydan büyük devletler hükûmetler, emâretler zuhûr etmiş ve her biri cihâna dehşet vermişdir.

"Tagar", "doğar" lafzından mu'arreb olup "tahâr" dahi denir. Togar, Altay Hân'ın oğlu ve Bars Hân'ın kardaşı olup evlâdının meskûn oldukları yerlere Tahâristân denmiş ve mu'ahharan "Tâtâr" demekle meşhûr olmuşlardır.

Kurûn-ı ûlâda "İskît" nâmıyla pek meşhûr olan kabâ'il-i Turâniyye Hazerîler'den Sâkît evlâdıyla Altayîler'den Çağatây evlâdı olup her ikisi de akvâm-ı mütecâvireye tecâvüzleriyle "Tâtâr" nâmını almış ve ba'dehû Avarlar, Onguzlar, Togarlar bunlara iltihâk etmekle cümlesine "Tâtâr" denmişdir. Binâ'en-aleyh "Tâtâr" sıfat-ı gâlibesi bir nesle münhasır olmayıp Moğollara, Nogaylara hattâ Hıtâyîlere bile "Tâtâr" nâmı verilmişdir.

Çerkesler Anadolu'da hükûmet etmiş olan Hitit hükümdârlarının sülâlesinden Atıg[237] Hân bin Kemîr Hân, Ayık Hân[238] bin Gün Hân bin Oğuz Hân'ın hemşîresi Çirgâs ile izdivâc ederek bunların evlâdıdır.[239] **[48]**

Atıg Hân'ın bu Çirgâs'dan tevellüd eden evlâdına Kutay lehcesi üzere "Çirgâst" ya'nî Çirgâslı ve nisbeti hazf olunarak "Çırgâs, Kirgâs" ve bi't-tahfîf "Çerkes" denmişdir. Fakat bu Çırgâs evlâdının babaları Atıg Hân olduğu münâsebetle nisbetinde Atıget (Atigat) ve tâ-i nisbetin hazfıyla "Atiga, Adiga" ve ta'rîbinde "Ezkeş" denmişdir.

Binâ'en-aleyh Çerkesler baba tarafından Ural şu'besinden "Hıtâ Kutây, Hitit" uruğundan olduğu gibi ana tarafından dahi Altay şu'besinden "Guz, Oğuz" uruğundan olduğu cihetle Tûrânîler'den ya'nî Türkler'den olduğu târîhen muhakkakdır.

Çerkesler'in Türkler'den bir şu'be olduğunu "Mürûcü'z-Zeheb, Mesâlikü'l-Ebsâr, Nihâyetü'l-Ereb, Ikdu'l-Cümân, Ta'rîfü'l-Ümem" gibi yirmi kadar müdevvenât-ı târîhiyyede

---

[237] Atıg, târîhen meşhûr olan Bârhâtî'dir. Atıg, el-yevm "atak" dediğimiz olup kerîm ve sahî ma'nâsınadır. Kemîr, Kîmer yani bûrun kemiretliği manasınadır.

[238] Ayık, târîhen Âyıg, Hâ'îg, Hâ'î demekle meşhûr olan Türk hükümdârıdır. Yûnânîler buna "güneşin oğlu" diyorlar ki "Gün Hân oğlu" olmasından kinâyedir.

[239] Çirgâs, zevk-âver ve neş'e-dâr ma'nâsına olup zevk ve neşât etmek ma'nâsına olan "çırgamak" masdarından me'hûz bir sîga-i vasfiyyedir. Yûnânîler bunu "Sîrse, Serset, Sîrkes, Sîrâkes" nâmlarıyla kayd etdikleri gibi müverrihîn-i Arab "Cerkes, Cerkeş, Serkeş" nâmlarıyla zabt etmişlerdir.

fuzalâ-yı Arab tasrîh u beyân ve Fransız müdekkiklerinden "Morgan" gibi pek çok Avrupa müverrihleri de ba'de't-tedkîk Çerkesler'in Tûrânîler'den olduğunu teslîm ve fuzalâ-yı Arab'ı tasdîk etmekdedirler.

Mısır hükümdârı Melik Zâhir Berkûk hakkında te'lîf etdiği "Er-Ravzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir" nâm eserinde efâzıl-ı müverrihînden Bedreddîn Mahmûd El-Aynî, mülûkundan efrâdına kadar târîh-i millîlerine vâkıf olan eski Çerkesler'in iddi'â ve rivâyeti üzere "fi'l-hakîka Çerkesler'in Türkler'den **[49]** olduklarını" kemâl-i belâgatla i'lân ediyor, daha doğrusu bu fikir ve kanâ'at için o zamân bütün Çerkesler tarafından bir tercümân-ı sâdıku'l-beyân oluyor.

Çerkesler, Türkler'in ve bi'l-hâssa Osmânlılar'ın ikbâl ü sa'âdeti zamânlarında kendilerinin Türk olduklarını kemâl-i samîmiyetle iddi'â ve Türkler'in bile fevkinde menâfi' u sa'âdet te'mîn etmişlerdi. Şu iddi'â-yı kadîmin müdâfa'ası dînen intizâr olunduğu bir sırada kendilerinin Tûrânî olmadıklarını i'lân eden ba'zı Çerkes müverrihleri kendi dedelerini ve fuzalâ-yı Arab'ı tekzîb edemeyeceklerdir.

Memâlik-i Osmâniye ve Mısır ve Kafkâs'da mukîm olan eski Çerkesler'in işâretleri ve âdetleri, oymakları ve rü'esâya itâ'atları Tûrânî olduklarına şehâdet etmekdedir. Çünkü bu âdât ve işârât aynıyla eski Türkler'de mevcûd olduğunu bâlâda mezkûrü'l-esâmî olan tevârîh-i Arabiyye isbât eylemekdedir.

Çerkeslerin dili Tûrân, Îrân, İslav gibi milel-i mühimmenin istîlâsı hasebiyle bunların te'sîrât-ı muhtelifesine ma'rûz olarak sadâ-yı tuyûra müşâbih bir râddeye gelmiş olmakla beraber kelimât ve terkîbât-ı umûmiyyesi Kutay lehcesini muhâfaza etmekdedir. Binâ'en-aleyh Çerkes dilinde Alman, Fransız, Rus lugâtının mevcûdiyyeti Çerkesler'in Ârî neslinden olduklarına delîl olamaz.

Bârhâtî denilen Atıg'ın ya'nî şimdiki Çerkes şîvesiyle Hatukay'ın Çirgâs'dan tevellüd eden "Abây, Bilkây, Çinkây" **[50]** nâmlarıyla meşhûr üç oğlu ma'lûm olup bunların her biri pek çok oymakların aslı olduğu münâsebetle anar hükmünü almışdır.

1- Abây: Müstened ve mu'temed ma'nâsına olup "abamak" masdarından me'hûz bir sîga-i vasfiyyedir. Bunun nisbetinde Kutay lehcesi üzere "abâyet, abât" ve ba'dehû tahfîfen "bâyet, mâyet, meyût, met" denmişdir. Müverrih-i meşhûr Morgan Abâyetler'in Serset olduklarını ya'nî Çirgâs bulunduklarını tasrîh ve Çerkes müverrihleri de bunu kabûl ederek Abâyetler'in Metler'den ibâret olduğunu tercîh etmekdedirler.

2- Bilkây: Âlim ve alîm ya'nî bilici ve bilgiç ma'nâsına olup Kutay lehcesi üzere bir sîga-i vasfiyyedir. Nisbetinde Bilkâyet ve Bilkât ve Bilkût ve bi't-tahfîf Belût denmişdir. Çerkes müverrihleri buna Çerkes lehcesi üzere Belütokây demekdedirler.

3- Çinkâs[240]: Gâlib ve muzaffer ya'nî çiyneyici ma'nâsına olup "Çingîz" vasfına müsâvîdir. Çinkamak ya'nî çiynemek masdarından me'hûz olup nisbetinde "Arlâs, Arlât" gibi "Çinkâst, Çinkât" ve bi't-tahfîf "Çikes, Çiket" denmişdir. Bu Çiketler'in Sersetler'den ya'nî Çirgâs evlâdından olduklarını Çerkes müverrihleriyle beraber Avrupa müverrihleri de kabûl ve tasdîk etmekdedirler.

Binâ'en-aleyh "Abhâs, Pesâvâ, Kabartây, Kosha" gibi akvâm-ı Tûrâniyye Çirgâs evlâdından olmayup Atıg Hân'ın mensûb olduğu Kutay ve Hazar anarlarından birer tîredir. Mu'ahharan bunların Çerkesler'e lehce ve âdât-ı kavmiyyede **[51]** münâsebetleri olmakla Çerkes nâmı bunlara da teşmîl edilmişdir.

Gürcüler, fuzalâ-yı Arab'ın tedkîkâtını kabûl eden müverrih-i meşhûr Morgan ve sâ'îr müverrihînin rivâyeti üzere Tûrânî olup Altay şu'besinden ayrılmış bir Türk oymağıdır. Bunlar hicretden yüz elli sene kadar evvel Avrupa'ya giden Avar (İbâr)lar'ın yerinde ikâmet eden Gurşistân Türklerinden ya'nî Gûrîler'dendir.

[240] Biraz yukarıda bu isim "Çinkây" şeklinde olduğu halde müellif burada "Çinkâs" şeklinde yazmıştır (Ed.).

Çünkü Altay lehcesinde üstü oldukça düz, balık sırtı gibi yuvarlak ve yayvan olan yüksek dağlara ve böyle dağ şeklinde olan ağaçlara "gurc, gurş, garş, gürc, gürş" ve bizim Türkmen (Guz) lehcemizdeki "geriş" ta'bîr olunur. "Gur" dahi "ugur"dan muhaffefdir. Bu Gurşîler'in ya'nî Gûrîler'in meskûn oldukları yerler öyle dağlık ve ağaçlık olduğu münâsebetle vatan-ı ikâmetlerine Gurşistân (Gürcistân) ve kendilerine Gurşîler (Gürcîler) dendiği bütün tevârîh-i Arabiyye'de mestûrdur.

İşte bu Gûrîler ya'nî Gurşîler (Gürcîler)'den bir kısmı kable'l-İslâm şimdiki Gürcistân'a gelip ikâmet etmeleriyle bütün kıt'anın ismi tebeddül etmiş ve eski nâmı olan İberya yerine yeni gelen Gürcîler'e nisbetle Gürcistân nâmı kâ'im olmuşdur.

Çünkü Gürcistân, bi'l-umûm müverrihlerin ifâdâtı üzere kadîmen İberya demekle meşhûr ve ma'lûm idi. Hâlbuki İbar (İvar)lar Hazerîler'den Avâr kavmi olduğu muhakkakdır. İbarlar Avrupa'ya girip **[52]** Macâristânı teşkîl etdikleri zamân yine Türkler'den olan Gurşîler İberya'ya gelip ikâmetle İberya, Gürcistân nâmını almışdır.

Gürcîlerin dili Gurşîler'in tekellüm eylediği Altay lehcesine muvâfık olup mu'ahharan Rumluk, Hıristiyânlık te'sîrâtıyla bir derece tağyîre uğramışdır. Eski Gürci hânlarının millî adları şimdiki tekellüm etdikleri dilleri ednâ bir tahlîl ile Altay Türkçesi olduğu zâhir olur.

"Râmûzu'l-A'yân" nâm eser-i mühimminde Ahısha'da yirmi sene kadar mukîm olan Muhammed bin Abdullah el-Lekzî el-Avârî ed-Dâğıstânî diyor ki: Gürciler Avârlar'ın bekâyâsından olup mu'ahharan Gurşîler'den, Lekzîler'den mürekkeb büyük bir kitle orada ikâmet etmiş olduğu münâsebetle Guriştân ve Gürcistân ve ba'dehû ta'rîb olunarak Cürcistân denmişdir.

Gürcistân'da dört büyük kabîle olup her kabîlenin kendine göre mevki'i, hânı, idâresi olduğu münâsebetle aralarında kanlı muhârebât olmuş ve bu ihtilâfât-ı dâhiliyyeden milel-i müstevliye ve en sona Ruslar istifâde ederek Gürcistân'ı istîlâ etmişlerdir. Dört kabîle şunlardır:

1- "İmer" olup elsine-i Tûrâniyye'de hemze ile hâ ve mîm, vâv ile bâ'nın yek-diğeriyle tebâdülü şâyi' olduğundan "Îbâr, Îvâr, Îvâr" ve bunların hafîfi olan "Îber, Îmer, Îver" kelimeleri yek-diğerinin aynıdır. Cümlesi de bâlâda mestûr olduğu üzere "ipamak, ipemek" masdarından me'hûzdur. Parlak, fa"âl ma'nâsınadır. İmerîler, İmerli ma'nâsına olan **[53]** "Îbret, Îmret" demekle meşhûr olduğundan ikâmet etdikleri yere "İmretî" denmiş ve Bizans hükûmeti bu kıt'aya Lekzîler'in ikâmeti münâsebetiyle "Lâzîk" nâmını vermişdir.

2- "Gûr" olup "ugur" lafzından muhaffefdir. Gurşîler'in Özürket kazâsı ve Batum sancağı havâlîsinde tavattun etdikleri münâsebetle o kıt'aya "Gûryâ (غوريا), Gûrîl (غوريل), Gûrîl (كوريل)" denmişdir. Özürket, esirgeyen ma'nâsına olan "Özürkây" kelimesinin mensûbu olduğu meydândadır. "Bilkây, Bilkât ve Bilket" gibi. Gürcistân'da bu kabîle müddet-i medîde hükûmet etmiş idi.

3- "Kartalos", kisve-i Yunâniyye'ye girmiş bir kelime-i Tûrâniyye olup "kartuk ve karta" ya'nî bizim el-yevm "kerte" dediğimizdir. Ağacın budağı ve bir şeyin derecesi ma'nâlarınadır. Gürci lehcesi üzere "kartal, kartûl" ve ba'dehû Yunân lehcesi üzere "kartalos" denmiş olup "kartalı" dahi denir. Karta, bu kabîlenin dedesi adı olup Ahısha vilâyeti havâlîsinde ikâmet etdikleri münâsebetle oralara "Kartalı" nâmı verilmişdir.

4- "Mekrî" olup Türk dilinde kızgın, bağırgan kurda denir. Çağlayarak çıkıp, uğuldayarak gitmek ma'nâsına olan "mungurmak, mangırmak, mengirmek" masdarından me'hûzdur. "Mekrât, Mekrîn, Mekrî" isimleriyle müsemmâ pek çok Türk adı ve oymağı vardır. Moğollar'ın "mongrı, mıngrı" ve Gûrîler'in "mekri" dedikleri bizim "böri" dediğimizdir. "Mangırıc, marıc, mungrân, mûrân" dahi şedîdü'l-cereyân **[54]** ırmağa denir. Gürcistân'da Zogadîd ve Sinâk kazâları havâlîsine "Magril, Mekril, Mıngaril ve Magarlı" denmişdir.

Bu dört anardan Acar (Acara, yeni ve gürbüz), Erdogan (Ardahân), Agâl (Ahal), Sâkîm (Zekim) oymakları zuhûr etmişdir.

Lazlar, Avar tîresinden "Lekz" demekle meşhûr oymaklarından bir kavm-i şecî' olup "Menâzıru'l-Avâlim, Râmûzu'l-A'yân" nâm eserlerde Lazlar'ın Lekzîler'den türemiş oldukları mestûrdur. Binâ'en-aleyh Lazlar'ın Türk oldukları muhakkakdır.

Çünkü Türkler'in Asyâ-yı Garbî ve Avrupa'ya akın etdikleri esnâda Lekzler'in bir kısm-ı mühimmi Karadeniz sevâhilinde Trabzon[241] vilâyetinde ikâmet etdikleri ve bunlara Bizans hükûmetinin "Lâzik" nâmını verdiği meşhûr olup Asyâ-yı Garbî'de kalan Lekzler "Lâz" ve Asyâ-yı Şarkî'de kalanlar dahi "Lâzikî, Lâzkî, Lezkî" demekle benâm olmuşlardır.

"Lekz ve Lekâz" kelimeleri "alkaz, alkâz, alankaz, alankâz" lafızlarından muhaffef olup bizim "alaz" dediğimizdir, ya'nî yanmış âteşin yalını, alını, alavı ve en keskin yeri ma'nâsınadır. Binâ'en-aleyh Lekzîler'in Avarlar'dan oldukları ve Lazlar'ın da bu Lekzîler'den bulundukları şübhesizdir.

Türkler'in diyânet-i kadîmesi ve kabûl-i İslâmı bahsine gelince, onlar esâsen **[55]** ikrâr-ı vahdet üzere meftûr ve îmân-ı âhiret üzere mecbûl oldukları cihetle bütün ef'âlinde vahdet hissiyâtı nümâyân olur. Türkler'in hânları ne kadar çok olsa bile bir hâkâna itâ'at, izzet-i nefsâniyyeleri ne kadar kıymet-dâr olsa bile mutlakâ büyüğe hürmet, herhangi dîn ve mezhebe sâlik olurlarsa yine Allâh'ın birliğini tasdîk etmekde sebât etmeleri bu hissiyât-ı fıtriyyenin birer muktezâsıdır.

Türkler herhangi fi'le teşebbüs etmişler ise onda teferrüd etdikleri görülmüşdür. Meselâ ilm-i tefsîr ve âdâb-ı Arabiyye'de Ebu'l-Kâsım Zemahşerî, Ebû Nasr-ı Cevherî ve ilm-i hadîsde sahîhayn sâhibleri Muhammed-i Buhârî, Müslim-i Nîsâbûrî ve ilm-i hikmet ve tıbda Ebû Alî bin Sînâ, Ebû Nasr-ı Fârâbî ve ilm-i fıkıh ve usûlde Şemsü'l-e'immeler ve ilm-i kelâmda Ebû Mansûr-ı Mâturîdî ve ilm-i münâzarada Ebû Zeyd ed-Debûsî, Fahru'l-İslâm el-Bezdevî ve ilm-i hatda Yâkût-ı Musta'simî, Hamdullâh-ı Amâsî ve vahdet-i ilâhiyyeyi âmir olan dîn-i İslâmın neşr ve müdâfa'asında Selçûkîler ve bilhâssa Osmânlılar, mesleklerinde teferrüd etmiş olan Türk dâhîleri o hissiyât-ı âliyenin birer burhân-ı belîğidirler.

Türkler'in diyânet-i kadîmesi tevhîd-i İlâhî esâsı üzerine mü'esses olduğu ve bu esâsı takrîr ve takviye için Türkler'den peygamber geldiği bâlâda tercümesi nakl edilen müdevvenât-ı târîhiyyenin şehâdetinden müstebân olmuş idi.

Türkler'in i'tikâd-ı kadîminde ma'bûd-ı hakîkî, vâhid-i hakîkî olarak tanıdıkları Hak Ta'âlâ Hazretleri'ne zâtında, sıfâtında, ma'rûfiyyetinde tek[242] **[56]** olmuş, birlik zâtında münhasır kalmış ma'nâsına olan "tegri, tagrı, tangrı" ve taraf-ı İlâhiyye'den kitâb ve haber veren, kullarını irşâd ve takviye eden elçilerine ya'nî peygambere "yalvâc, yâlvâc, yâlgâc"[243] ve peygamberlerin getirdiği kitâba "nûy, nûyî, nûyîk"[244] demişlerdir.

Türkler, yalvaclarını dîn ve dünyâ umûrunda birer hâdî-i müncid, zahîr-i mürşid bildikleri cihetle onlara son derece itâ'at ederek emirlerini îfâda fedâ-yı cânı ayn-ı sa'âdet bilmişler ve her milletden ziyâde yükselmişler idi. Tanrı Ta'âlâ Hazretleri " Ve rüsulen kad kasasnâhüm aleyke min kabli ve rüsulen lem naksushüm aleyke"[245] buyurduğu vech üzere Resûl-i zî-şân sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz Hazretlerinden mukaddem kullarını tarîk-i hidâyete sevk ve irşâd için her millete yine kendilerinden binlerce peygamberler gönderdiği

---

[241] Trabzon, tevârîh-i Arabiyye'de "Tebârende, Tebârîte, Tarâbende, Tarâbzende" sûretlerinde muharrer ve "Tebârît, Tebârûn" lafızlarından muharref olduğu meydândadır. Binâ'en-'aleyh Lazlar'ın Trabzon havâlîsine vürûdlarından mukaddem Türkler'den Tîbârîtler'in meskeni olduğu şübhesizdir.

[242] "Tek" lafzı "tang ve teng" lafızlarından muhaffef olup bir olmuş nesneye denir. Bir etmek ma'nâsına olan "tangmak" masdarından me'hûzdur. Bunun lâzımı olan "tangrımak ve tengrimek" masdarından me'hûz "tangrık" lafzından muhaffef "Tangrı, Tagrı" sîga-i vasfiyyesi mütevahhid ve müteferrid ma'nâsınadır.

[243] "Yâlgâc", doğru yola sevk edip imdâd ve kuvvet verip irşâd etmek ma'nâsına olan "yâlgamak¨ ve yâlvamak" masdarından me'hûz olup resûl-i hâdî ve mürşid-i kavî ma'nâsınadır. Yalvarmak, istimdâd etmekdir.

[244] "Nûyîk", kurbiyyet kazanacak şey demekdir. Karîben tavzîh olunur. Acemler bunu "nuvî" şeklinde isti'mâl etmişlerdir.

[245] Mü'min, 40/78. (Ed.)

rivâyet-i sahîha ile sâbit olup Türkler'den gelen peygamberlerden ya'nî yalvaclardan "Şerhu Esmâ'i'l-Mürselîn"de mestûr olduğu üzere şunlar ma'lûm olabilmişdir:

1- Emûn: Hemzenin fethi, mîmin zammı ile mazbût olduğuna nazaran "sa'y u gayret etmek, renc ü zahmet çekmek" ma'nâsına olan "emgemek" **[57]** masdarından me'hûzdur. Emek, emgek hulâsası ma'nâsına olan "emgûn" lafzından muhaffefdir. Emûr (emgûr, sa'y ve mücâhede etmiş olan) ve emît (emgît, mücâhede edecek şey ya'nî hayât) ve emîc (emgîc, sa'y ve mücâhede eden) kelimâtı bunların fer'idir.

2- Ümîd: Hemzenin zammı, mîmin kesriyle "umacak şey" ma'nâsına olup "ummak" masdarından me'hûzdur. Umâc (tarhana gibi bir ta'âm), umâg (âl, ehl ve nesl), umanc (tama', tevakku'), umur (ricâ ve tevakku' eden), uman (umucu) kelimâtı bunun fer'idir.

3- Berâh: Bâ-yı muvahhide ve râ-i mühmelenin feth ve meddi ve âhirinde hâ-i mühmele ile "zî-vücûd" ma'nâsına olan "berâg, bârâk" lafzının mu'arrebidir. Türkler'den Baraklı oymağı meşhûrdur.

4- Tâhîm: Tâ'nın feth ve meddi, hâ-i mu'cemenin kesri ve âhirinde mîm ile "bir şeye konmuş alâmet ve lâzım" ma'nâsına olan "tâgîm" lafzının mu'arrebidir. Bu zâta "Tâmûh" dahi dendiği mestûr olduğuna nazaran "âbid" ma'nâsına olan "tâbûy" kelimesinin mu'arrebi ve nebiyy-i müşârün-ileyhin lakabı olmalıdır.

5- Cûsân: Cîmin zammı, sâd-ı mühmelenin feth ve meddi ve âhirinde nûn ile "tecrübe görmüş re'îs-i kavm" ma'nâsına olan "kûsân" lafzının mu'arrebidir. Kûsân, Türkistân'da meşhûr bir belde olup kadîmen hüsn ü cemâl, lutf-ı hısâl ile meşhûr Harlahiye (Karlıg) Türkleriyle meskûndur. Kûsân beşûş ve mütebessim bir zât olmalıdır ki kendisine "Güldic" lakabı verilmiş ve kitâb-ı mezkûrda "Celdîc" dendiği mestûr bulunmuşdur. **[58]**

6- Harkîl (Hırkîl): Hâ-i mu'cemenin feth ve kesri ve kâf'ın kesri ve râ-i mühmelenin sükûnu ve âhirinde lâm ile "müntahab, güzîde ve irkin" ma'nâsına olan "İrkîl, Irkıl" lafzının mu'arrebidir. Irkıl, Oğuz Hân'ın vezîr ve müsteşârı ve Mâverâ'ü'n-Nehr'de bir sülâle-i hükümdârînin cedd-i âlî-tebârî olduğu Türk târîhlerinde mestûrdur.

7- Düvîl: Dâl-i mühmelenin zammı, vâvın kesri ve âhirinde lâm ile mazbût olup dâl-i mazmûme yerine tâ-i meksûre dahi mestûr olarak "Tivîl" mezkûr olmakla Türk bin Âmûr'un ceddi olan "Tîvîl" olduğu bâlâda arz u tavzîh edilmişdi.

8- Sâvis: Sîn-i mühmelenin feth ve meddi, vâvın kesri ve âhirinde sîn-i mühmele ile "Sâvînc, Sevinc" lafzının mu'arrebidir. Sîvâs şehrinin nâm-ı kadîmi "Sâvis, Sibâs" olup bu zâta "Sâvân, Şâvis" dahi denmişdir.

9- Sakûn: Sîn-i mühmelenin fethi, kâfın zammı, ba'dehû vâvın sükûnu ve âhirinde nûn ile bâlâda usûl ve fürû'u tavzîh edilmiş olan "Sâkûn" lafzıdır. "Feryâd ve ricâ" ma'nâsına geldiği gibi "râcî ve nâyih" ma'nâsına da gelir.

10- Salâh: Sâd-ı mühmelenin ve lâmın fethi ve âhirinde hâ-i mu'ceme ile meb'ûs ve mürsel ma'nâsına olan "Sâlâk" lafzının mu'arrebidir. "Göndermek, ihbâr ve tebşîr etmek" ma'nâsına olan "salgamak" masdarından me'hûz olduğu meydândadır. **[59]**

11- Tâmir: Tâ-i mühmelenin feth ve meddi, mîmin kesri ve âhirinde râ-i mühmele ile "Tabgır" lafzından mu'arreb ve muhaffef olup "âbid ve abîd" ma'nâsınadır. Bânın mîm ile tebâdülü Türkler arasında şâyi' ve emsâli kesîrdir.

12- Ânûh: Ayn-ı mühmelenin feth ve meddi, nûnun zammı ve âhirinde hâ-i mühmele ile "anılmış, mezkûr olmuş" ma'nâsına olan "angûk, anuk" lafzından mu'arrebdir.

13- Gâzât: Gayn ve dâd-ı mu'cemelerin feth ve meddi ve âhirinde tâ ile "gâtât, kâtât" lafzından mu'arreb olup "katacak şey" ya'nî mümtezic ma'nâsınadır. "Gatış, katık" bunun fürû'ıdır.

14- Katın: Kâfın fethi, tâ-i mühmelenin kesri ve âhirinde nûn ile "birkaç sıra dağlardan müteşekkil büyük dağ" ma'nâsına olan "katın" lafzından mu'arrebdir.

15- Kedûk: Kâfın fethi, dâl-i mühmelenin zammı ve âhirinde kâf-ı Arabî ile "büyümüş, büyük olmuş" ma'nâsına olan "kâtûk" lafzından mu'arrebdir. "Kâte" dahi denir.

16- Lâycû: Lâmın feth ve meddi, ba'dehû yânın sükûnu ve cîmin zammı ile "azîzü'n-nefs" ma'nâsına olan "îlâygû, îlgû" lafzından mu'arrebdir. "ilecek şey" ma'nâsına dahi gelir.

17- Nârûn: Nûnun feth ve meddi, râ-i mühmelenin zammı ve âhirinde nûn ile "özü sert bir nev' nar ağacına" denir. Bu zâta "Nâcûn" nâmı dahi verilmekdedir.

[60] 18- Hâmûn: Hânın feth ve meddi, mîmin zammı ve âhirinde nûn ile "korunmuş, himâye ve muhâfaza edilmiş" ma'nâsına olan "âmûn" lafzının aynıdır. "Koru" ma'nâsına olan "hâmûn" Fârisî olmadığı meydândadır.

19- Hicâh: Hânın kesri, cîmin feth ve meddi ve âhirinde hâ ile "ziyâ, ışık" ma'nâsına olan "ışâk" lafzından mu'arreb olup "münevver kimseye" denir.

20- Hicîl: Hânın ve cîmin kesri ve âhirinde lâm ile "parıldayan, yeşil" ma'nâsına olan "ışıl" lafzından mu'arrebdir.

21- Hemîdûn: Hânın fethi, mîmin kesri, dâl-i mühmelenin zammı ve âhirinde nûn ile "hayy (diri olan)" ya'nî "gayretle idâme-i hayât eden" kimseye "emîdûn, emgidûn" denir. "Hemîdûn" bunların aynıdır. Fürû'u "emûn" lafzında zikr edildi.

22- Yâsân: Yâ ve sîn-i mühmelenin feth ve meddi ve âhirinde nûn ile "tanzîm ve tezyîn eden kimse" ma'nâsınadır. "Yasamak" masdarından me'hûzdur. Türkistân'da "Yâsân" nâmıyla müsemmâ bir belde-i meşhûre vardır.

23- Yâvik: Yânın feth ve meddi, vâvın kesri ve âhirinde kâf-ı Arabî ile "gâlib ve karîb" ma'nâsına olan "Yâvîk" lafzıdır.

24- Yahûr: Yânın fethi, hâ-i mühmelenin zammı ve âhirinde râ-i mühmele ile "yağmur" ma'nâsınadır. Bâlâda tedkîkâtı geçen "yagur" lafzından mu'arreb olup "Yehûr" dahi denir. Türk bin Âmûr evlâdındandır.

Şu enbiyâ-i zî-şânın isimleri kitâb-ı mezkûrda mestûr ise de vakt-i **[61]** nübüvvetleri, mevki'-i bi'setleri ma'lûm değildir. Eski Türkler'in i'tikâd etdikleri yalvaclar, adlarının Türk olması delâletiyle şu peygamberler olduğu anlaşılır.

Türkler bu gibi hâdî-i müncidler, zahîr-i mürşidler sâyesinde vahdâniyyet-i İlâhiyyeyi asırlarca mu'tekid, mü'min ve muvahhid olarak bütün Asyâ'ya hâkim-i mutlak olmuşlar idi. Ba'dehû Âsûr, Mısır ve Hind ile münâsebetde bulunarak onlara taklîd etmiş oldukları cihetle ahlâk-ı fıtriyyeleri, hissiyât-ı milliyeleri rahne-dâr olup Sâbîliği ya'nî Encüm-perestliği kabûl etmişler ve çok geçmeden mevcûdiyyet-i milliyeleri tebeddülât-ı vahîmeye ma'rûz olarak yek-diğerinden ayrılıp bölük bölük olmuşlardır.

Ma'a-mâ-fîh Türkler, tapındıkları yıldızları ma'bûd olarak tanımayıp vâhid-i hakîkî, ma'bûd-ı hakîkî tanıdıkları Tanrı Ta'âlâ hazretlerine tekarruba bir vesîle ya'nî şüfe'â bilmişlerdir. Bu fikr ve i'tikâd üzere yıldızlara tapınmışlar, bunun netîcesi olarak pek çok şe'â'ir-i müstahsene-i dîn-i tevhîdi terk ederek Âsûrîler'in, Mısrîler'in, Hindîler'in efkâr ve âdâtına teba'iyyet etmişler idi.

Binâ'en-aleyh tapdıkları parlak yıldızlara Ayây (Ay), Utârît[246] **[62]** (Utârid), Sâkît (Müşterî), Sakîk (Zühre), Sûgâl[247] (Zühal), Kûyâş (Güneş), Mârîk (Mirrîh) ve yeryüzünde bunların nâmlarına yapdıkları heykellere "bayût, bût, pût" ve yıldızların en parlağı olan güneşe "hâkim, vâsıl" ma'nâsına olan "Îrîs, Aris" ve ba'dehû galat olarak "Erdîs" ve en büyük re'îs-i rûhânîye bu Îrîs'e nisbetle "Îrîsât, Eristât, Erîstây" ve en büyük re'îs-i cismânîye "Nuyât" ve bunun oğullarına ve kurenâsına "noyan, noyin" demişlerdir.

---

[246] Utâr, bir kimseyi utandıracak amel ve hareketde bulunmak, arz-ı haşmet etmek ma'nâsına olan "utamak" masdarından me'hûz olup haşîm ve kerîm kimseye denir. "Utamış, utak" bunun fürû'udur. Nisbetinde "utârît" denir.

[247] Sûgâl, "sûgûk ve sûgân" gibi "i'tidâlden hurûc etmek" ma'nâsına olan "sûgmak" masdarından me'hûz olup marsuk kömürüne denir. Bu yıldızdan teşe"üm olunur.

Çünkü Tükler'in dilinde teba'iyyet, ta'zîm ve hürmet etmeğe "tapmak" ve tekarrub, iktisâb-ı kurbiyyet eylemeğe dahi "noymak" denir. Bu masdarlardan tefrî' ederek şekl-i mahsûs-ı ta'zîme "tâpâs" ve kurbiyyete dâl olan şekl-i mahsûsa "nôyâs, niyâz, nûmâs, namâz"[248] ve mutlakâ teba'iyyete "tapu" ve kurbiyyete "noyu" ve teba'iyyet-i mahsûsaya "tapuk" ve kurbiyyet-i mahsûsaya "novîk, novik" ve tekarruba vesîle olan şeye **[63]** "noyâk" ve tekarruba delâlet ve irşâd eden kimseye "noyât" ve karîb olanlara "noyân, noyîn" demişler. "Tapmak" fi'lini bunlara ve "noymak" fi'lini de Tanrı Ta'âlâ'ya tahsîs etmişler idi.

Novîk'i ya'nî Kitâbullâh'ı tilâvet ve tefsîr eden kimseye "nôyer, nôyîr" ve halkı menhiyyât-ı dîniyyeden tahzîr ve ahlâk-ı mezmûmeden men' ederek tehzîb-i ahlâka gayret eden vâ'ize "kavîr, kâvîr" nâmı verilmiş olup îrîsâtdan sonra nôyerler ba'dehû kavîrler rü'esâ-yı dîniyyeden ma'dûd idiler. Bilâhire kavîrler fevkalâde nüfûza mâlik oldukları münâsebetle kavânlar ya'nî hânlar kavîrlerin birer altı hükmünde olarak mezheb-i sâbî müntesibleri kavîrlere harc-güzâr olmuşlar idi.

Şu encüm-perestlik ve kavîrlerin şu ihtirâsâtı Türkler'in eski ma'neviyyât-ı dîniyyelerini öldürmüş ve ba'dehû akvâm-ı mütecâvireyi taklîd etmeleri de hissiyât-ı milliyelerini söndürmüş olduğu cihetle kendilerini taklîd etdikleri milletler tarafından zâlimâne tard u tenkîl edilerek Mısır hudûdundan Kafkâs dağlarına ve Hind ve Îrân'dan Karakurum sahrâlarına ilticâ etmekde ve diğer tarafdan Türk hâkânı olan Yagız Hân dahi pek zâlimâne hareketle zulüm ve seyyi'âtından kinâye olarak "Kara Hân" lakabını almış olup Türkler'i daha ziyâde ezmekde idiler.

Dînen, ahlâken şu dereke-i sefâlete düşmüş olan Türk milletini ihyâya Cenâb-ı Hakk'ın inâyet-i ezeliyyesi zuhûr etmekle Türk dâhîlerinden Irkıl Ata'yı Türkler'i irşâda me'mûr buyurmuş ve tenevvür eden Kara Hânzâde **[64]** Oğuz Hân bu dîn-i hakkın intişârına pek büyük hizmet etmiş olduğundan itlâf olunan Kara Yagız Hân yerine oğlu Oğuz Hân Irkıl Ata'nın ikdârı sâyesinde iclâs edilmişdir.

Oğuz Hân kendisiyle beraber tevhîd-i İlâhîye mu'tekid ve fikren muvahhid olan mü'min ve fedâ-kâr efrâdıyla Irkıl Ata'yı müsteşâr nasb ederek Türklüğü ihyâ ve dîn-i tevhîdi neşr ü i'lâ etdiğinden bir tarafdan Çîn'e diğer tarafdan Mısır'a, Tuna'ya kadar nüfûzunu icrâ eylediği vekâyi'i bizim târîh-i millîmizde mufassalan mezkûrdur. İşte Türk enbiyâsı arasında ismini gördügümüz Harkıl Nebî dînini, milletini ihyâ eden şu Irkıl Ata'dır.

Bu irşâd üzerine asırlar geçmekle yine tarîk-i dalâlete düşerek Çinliler'den Budâhî, Îrânîler'den Mecûsî, Românîler'den Vesenî mesleklerini aldılar. Bu sûretle mezhebleri teşettüte uğramış olmakla eski kuvve-i ma'neviyyeleri zâ'il olup yek-diğerini tanımayan hânlar zuhûruyla yine inkısâma uğradılar.

Bu perîşânlıkdan fırsat bulan Îrânîler, ba'dehû Romalılar arâzî-i Tûrâniyye'yi kısmen istîlâ ederek Romalılar ibtidâ mezâlim-i müdhişe îkâ'ıyla, ibtidâ intişârını men' etdikleri Hristiyânlığı cebren kabûl etdikden sonra bu sefer de hudûd boyunda bulunan Tûrânîler'e cebren kabûl etdirmeğe kıyâm ederek muhâlefet eden Tûrânîler'i kanlı işkenceler altında ezmek gibi vahşetlere başladılar.

Çünkü Hristiyânlık üçden bir Allâh yâhud birden üç Allâh fikrini **[65]** telkîn ediyordu. hâlbuki Türkler'in Budahî, Vesenî, Mecûsî olmalarıyla beraber esâsen ve kadîmen i'tikâd etdikleri vahdâniyyet-i İlâhiyye fikriyle şu Hristiyânlık telkînâtı bir türlü te'lîf edilemediğinden Romalılar'ın şu teklîfât-ı anîfesi Türkleri kendi mesleklerinde ısrâra ve Romalılar'ı da tezyîd-i mezâlime, teşdîd-i vahşete sevk etmişdir.

---

[248] Namâz, secde etmek sûretiyle Hakk'a edilen ibâdet-i mahsûsaya denir. Muhammed bin Alî el-Hakîm et-Tirmizî "Şifâ'u'l-İlel"de diyor ki: "Nümec" "Ömer" vezninde ve "Nümeyc" "Cüneyd" vezninde Âdem aleyhi's-selâma ilk secde eden melek adıdır. Ba'dehû secde ile Hakk'a edilen ibâdete "nümâc" denmişdir. "Nümâc, nümâs, nüyâs" "gulâm" vezninde olup cümlesi de birdir. Bunlar Fârisî yâhud Süryânî olmayıp Tûrânî'dir". Binâ'en-aleyh "namâz" ile "niyâz"ın lugaten farkı olmayıp yek-diğerinin aynıdır.

Binâ'en-aleyh Romalılar'ın irtikâb etdikleri şu vahşetleri Avâr, Bulgâr, Tîrâk, Çerkes, Hazar, Gacar, Guz, Kumân, Lekz, Macâr ve Nogay gibi Türk ve Tatar uluslarını ittihâda sevk etmekle mevcûdiyyet-i milliyelerine karşı irtikâb edilen şu vahşetleri bi'l-ittifâk def' etmeğe azm etdiler.

İbtidâ önlerine tesâdüf eden Bizans hükûmetini zîr ü zeber edib İtalya'ya kadar yürüdükleri, ba'dehû Roma, Fransa gibi kıta'ât-ı mühimmeyi başdan başa istîlâ etdikleri, hulâsa Romalılar'ın irtikâb etdikleri vahşetlerin mücâzâtını verip şarkan Çîn, garben Roma arasındaki buldân ve memâliki zîr-i hükümlerine aldıkları târîhen meşhûrdur.

Bu sûretle Avrupa'da kalanlar ile Asyâ'da Rûmlar'a hem-hudûd olanlar za'fa dûçâr olarak mukaddemen kabûlünden istinkâf etdikleri "üç Allah bir" fikrini ya'nî Hristiyânlığı kabûl etmekle eski vahdet hissiyâtı bunlardan zâ'il olduysa da asıl Türkistân kıt'asında meskûn olanlar âteş-perest oldukları hâlde eski mesleklerini ya'nî vahdet-i İlâhiyye fikrini muhâfaza ediyorlardı.

Bu esnâlarda beşeriyyet, Hristiyânlık nâmına dehşetli işkenceler **[66]** altında eziliyor, bîçâre esîr insânlar, gâlib Hristiyânların pençe-i bî-emânında pek zâlimâne azâblar içinde cân veriyorlardı. Şu mezâlim-i müdhişe cem'iyyet-i beşeriyyeyi tiril tiril titretdiği bir sırada Cenâb-ı Hakk'ın merhamet-i rabbâniyyesi ve inâyet-i sübhâniyyesi cânib-i âlî-i Hicâz'dan zuhûr ederek âciz insânları şu zulm ü cehâletden tahlîs edecek bir zâtı gönderdi.

Eşref-i kabâ'il-i Arab olan kabîle-i Kureyş'in müntahabı enceb-i enbiyâ-yı izâm olan Ebu'l-Kâsım Muhammed-i Arabî Hazretleri sallallâhu aleyhi ve sellem, mu'cize-i Kur'âniyye'nin ilhâm-ı beyânıyla bir taraftan "Yâ ehle'l-kitâbi te'âlev ilâ kelimetin sevâ'in beynenâ ve beyneküm en lâ-na'bude illallâhe velâ nüşrike bihî şey'en velâ yettehize ba'zunâ ba'zan erbâben min dûnillâhi"[249] diyerek Allâh'ın birliğini kabûle cem'iyyet-i beşeriyyeyi davet ve (inne'd-dîne indellâhi'l-İslâm[250]) diyerek selâmet-i umûmiyye-i beşeriyyeyi temin etmek üzere ittihâd-ı umûmî-i beşer gibi bir maksad-ı mes'ûda bezl-i himmet buyuruyor ve diğer tarafdan insâniyyeti himâye, esîr insânları hüsn-i muhâfaza ve insâniyyet aleyhindeki hissiyât-ı zâlimâneyi itfâ edecek kavânîn-i ahlâkiyyeyi telkîne gayret ediyordu.

Şu da'vet-i mukaddese-i insâniyyenin sît-i celîli ya'nî selâmet-i umûmiyye-i beşeriyyeyi kâfil olan dîn-i İslâmın sadâ-yı tehlîli daha ahd-i celîl-i nebevîde Türkistâna kadar aks-endâz oldukda zâten vahdet-i İlâhiyyeyi mukırr ve hürriyet-i vicdâniyyeyi müdâfi' olan Türkler bu da'vete icâbet için izhâr-ı mutâva'at etmekle beraber hakîkat-i hâli anlamak ve şe'â'ir-i İslâmiyyeye kesb-i vukûf etmek için Türk hâkânı olan Çagan Hân, Türk uluglarından Korkud Ata'yı **[67]** Medîne-i Münevvere'ye irsâl ve dîn-i İslâmı risâlet-penâh efendimiz Hazretleri'nin mübârek lisânından tahkîk etmeğe me'mûr etdi.

Korkud Ata'nın[251] Medîne-i Münevvere'ye vusûlünden evvel risâlet-penâh efendimiz Hazretleri sallallâhu aleyhi ve sellem, dâr-ı teşrîfe intikâl buyurmuş olduğuna binâ'en halîfe-i zî-şânı olan Hazret-i Ebû Bekri's-Sıddîk (radıyallâhu anhu ve erzâhu) ile mülâkât ve hakâyık-ı İslâmiyyeyi müşârün-ileyhden tedkîk ederek avdet etmiş olduğu Oğuz-nâme'nin zabt eylediği vekâyi'-i mühimmeden olmakla ma'rûfdur.

Bu târîhden i'tibâren Türkler arasında kabûl-i İslâm tarafdârı tezâyüd ederek on sekizinci sâl-i hicrîye kadar devâm eden muhârebât-ı İslâmiyyede ve hâssaten Şâm ve Kâdisiyye muhârebelerinde gerek Hâlid bin el-Velîd ve Ebû Ubeyde ve gerek Sa'd bin Ebî Vakkâs radiyallâhu anhüm, hazerâtının ma'iyyetlerindeki nücebâ-i Arab olan mücâhidân-ı İslâmın üserâ ve münhezimîn-i Rûm ve Îrân'a karşı ibrâz buyurdukları şefkat, merhamet ve

---

[249] Âl-i İmrân, 3/64. (Ed.)

[250] Âl-i İmrân, 3/19. (Ed.)

[251] Korkud, "mahfûz ve masûn olacak şey" ma'nâsına olan "korgât" lafzından galat olup "hıfz ve sıyânet etmek" ma'nâsına olan "korgamak" masdarından me'hûzdur. "Korkut" ise "korkmak" masdarından me'hûz olup "korkacak şey" demekdir. Anadolu'da el-yevm talebe-i ulûma ve müderrislere "korkut" dendiği bu vak'anın bir hâtırası olmalıdır.

hüsn-i sıyânet gibi hasâ'il-i merdâne ve fezâ'il-i İslâmiyye, medeniyyet ve salîb nâmına cihânı âteşe veren ve insâniyyete kan ağladan Hristiyânları ve Mecûsîleri celb ü cezb etmeğe başladı.

Böyle kıymetli insânları ve insâniyyeti gören Horasânîler, ekseriyetle **[68]** sulhen arz-ı teslîmiyyet ve ba'zıları da tav'an kabûl-i İslâm etmekle halîfe-i a'zam Ömerü'l-Fârûk Hazretleri'nin siyâset-i âdilânesi kabûl-i İslâm edenleri taltîf ve Mecûsîlikde, Hristiyânlıkda kalanlara hürriyet-i mezhebiyye bahş ederek cizyelerini tahfîf ve hukûk-ı insâniyyeleri husûsunda bezl-i müsâvât ediyordu.

Türkler'in ne kadar şâyân-ı ehemmiyet bir millet olduklarını ve dîn-i İslâma olan temâyülât-ı hak-şinâsânelerini bilen Hazret-i Ömer'in bu siyâset-i âliyesi Türklük muhîtinde pek ziyâde hüsn-i te'sîr ve nûr-ı İslâmın Türkistân'ı karîben ve bilâ-müşkilât tenvîr edeceği ma'lûmu olduğu cihetle on sekizinci sâl-i hicrîde mücâhidân-ı İslâmın Türkistân'a harben duhûlünü men' ve yalnız mürşid-i İslâm olacak zevâtı irsâl ile Türkler'i tenvîr ve enzâr-ı dikkatlerini dîn-i İslâma celb edecek vesâ'it-i mümkineye mürâca'at edilmesini emr eyledi.

Dört sene bu sûretle hareket ve hayli Türkler'i tenvîr ve mücâhidân-ı İslâm dahi kuvvetlerini cem' etmeleri üzerine bâ-emr-i Fârûkî yirmi ikinci sâl-i hicrîde meş'ale-i hidâyeti Türkistân'a kaldıran ashâb-ı kirâmdan Abdurrahmân bin Rebî'a Hazretleri'ne bilâd-ı Türkistân'dan Belencer, Bekir bin Abdullah Hazretleri'ne Mokân ve Ahnef bin Kays Hazretleri'ne dahi Merv-i Şâhicân demekle meşhûr ve kadîmen Türkmenler'in kâtı ya'nî pây-tahtı olan "Bârı, Mârı, Merv" şehirleri sulhen arz-ı teslîmiyyet etmekle hak-şinâs olan Türkmen kabâ'ilinden ba'zıları kabûl-i İslâm ederek hâ'iz-i rüchân oldular. **[69]**

Çünkü ashâb-ı kirâm radiyallâhu anhüm hazerâtının muhârebesi sırf cem'iyyet-i beşeriyyenin selâmeti, daha doğrusu uhuvvet-mendâna müsâvât-ı beşeriyye cihetlerini kâfil olan bir dîn-i âlî neşrine münhasır olduğu cihetle bu maksad-ı mukaddesde milliyetin yeri yok idi.

Milliyet, yalnız kendi efrâdının sa'âdet ve selâmetini te'mîn edecek bir gâyedir. Dîn-i İslâm ise bütün cem'iyyet-i beşeriyyenin sa'âdet ve selâmetini mûcib olan pek âlî bir kuvve-i mukaddesedir. Hangi millet bu kuvve-i mukaddeseyi hüsn-i isti'mâl ederek hareket ederse âlem-i İslâmın medâr-ı iftihârı, mutâ'-ı âliyet-bârı olduğunu vekâyi'-i târîhiyye isbât etmişdir.

Fârûk-ı A'zam Hazretleri'nin hilâfeti yâhud siyâseti devâm etseydi, Türkler'in bilâ-müşkilât kabûl-i İslâm edecekleri müşârün-ileyhin keşfi gibi muhakkak idi. Hayfâ ki fırka-i Emeviyye'nin gerek hânedân-ı risâlet ve gerek sükkân-ı memleket haklarında tatbîk etdikleri ictihâdât-ı sakîme her tarafı fevkalâde dil-gîr ve Türkler'e pek fenâ te'sîr etmekle Türkler'in eski temâyülâtı tebeddül ederek müdâfa'a-i nefse mecbûr olmuşlar idi.

Türkistân kıt'ası bu târîhe kadar Buhârâ, Balasagun, Tohâristân, Heytal, Huten, Hazar, Hıtâ, Hârezm, Gurşistân, Fergâna, Kaşgar, Marı gibi on dokuz hânlıkdan müteşekkil olup her hân kendi dâ'iresinde müstakil olmakla beraber cümlesi de yine kendilerinden müntahab bir hâkân emrine mutî' olarak idâre edilmekde idi. Ceyhûn'un öbür tarafı demek olan Mâverâ'ü'n-Nehr'e ya'nî Heytal (Türkistân) kıt'asına doğru **[70]** fütûhât-ı İslâmiyye ileri götürülmüş ve Mâverâ'ü'n-Nehr'de cereyân edecek harekâtın idâresi Horasân vâlîlerine tefvîz edilmiş olduğu cihetle Türk hâkânı Horasân vâlîleriyle münâsebetde bulunmuş idi.

Ahd-i celîl-i nebevîden beri Türk hâkânı olan "Sagân, Çagân Hân"[252] Mecûsî olmakla beraber gâyet âkil ve hürriyet-i mezhebiyye tarafdârı olduğu münâsebetle halîfe-i a'zam Ömerü'l-Fârûk Hazretleri'nin siyâset-i âdilesi bu zâtı dîn-i İslâma karşı pek mütemâyil bir vaz'iyyete getirmiş idi. Fakat yirmi birinci sâl-i hicrî evâ'ilinde Çagân Hân'ın vefâtı şâyi' ve Tursel (Tûrsâl) Hân câlis-i mesned-i hâkânî oldu.

Çagân Hân, ehl-i İslâmın Îrân ile harbi esnâsında bî-taraf vaz'iyyetini almakla beraber Îrân'ın istimdâdına cevâb-ı red veriyor, bundan pek çok istifâde-i mâddiye te'mîn ediyordu.

[252] Çagân, muhterem ve ak bir kuş ismi olup Sagânyân şehri bu hâkânın eser-i binâsıdır. Bu şehre nisbetinde "Sagânî" denir. Sagânyân, Çagân Hân demekdir.

Lâkin hâkân-ı müşârün-ileyhin vefâtıyla Tûrsâl[253] Hân'ın cülûsu bu siyâsetin tebeddülüne bâ'is oldu. Tûrsâl Hân, Türkistân'a ilticâ eden Îrân şâhı Yezdicerd'in mevâ'îdine aldanıp münevverü'l-efkâr birkaç hânların, beylerin muhâlefetlerine rağmen ibrâz-ı mu'âvenet **[71]** etmekle Ömerü'l-Fârûk Hazretleri dahi mukaddemen Türkistân'a duhûlden men' eylediği mücâhidân-ı İslâmı yirmi ikinci sâl-i hicrîde Türkistân'ın fethine me'mûr ve kibâr-ı ümerâ-yı sahâbeden Ahnef bin Kays radiyallâhu anh Hazretleri'ni emîrü'l-asker nasb buyurdu.

Bâlâda arz edildiği üzere mücâhidân-ı İslâm Belencer, Merv, Mokân gibi bilâd-ı mühimmeyi feth etmekle Tûrsâl Hân cesîm bir ordu ile Yezdicerd'e mu'âvenet etmek üzere hareket ve feth edilen bilâdı kısmen istirdâd eylediği hâlde mücâhidân-ı İslâmda ve hâssaten emîrü'l-asker olan Ahnef Hazretleri'nde gördüğü ma'neviyyât-ı metîneye, ahlâk-ı hamîdeye hayrân olup emîr-i müşârün-ileyhin şecî'âne mübârezesinden teşe"üm ve kendi hatâsını teferrüs ederek Îrânîler'e mu'âvenetden vazgeçdi. Derhâl ordusunu gece kaldırıp merkeze avdet eyledi. Mücâhidân-ı İslâmda gördüğü ahvâl-i hârika, dîn-i İslâma karşı efkârını tebdîl etmeğe başladı.

Yirmi üçüncü sene-i hicriyye gâyesinde Hazret-i Ömer'in şehâdeti ve yirmi dördüncü senesi gurre-i muharreminde Hazret-i Osmân'ın hilâfeti vukû'una mebnî Horasân'ın idâresi Basra vâlîsi Ebû Mûsa'l-Eş'arî Hazretleri'ne tefvîz buyurulmuş olduğu münâsebetle müşârün-ileyhin hüsn-i idâresi sâyesinde Türkistân kıt'asında temâyülât-ı İslâmiyye günden güne tezâyüd ediyor, tav'an kabûl-i İslâm edenler çoğalıyor idi. Hattâ Tohâristân denilen Togar İli emîr-i Horasân Ahnef radiyallâhu anh Hazretleri'ne tav'an inkıyâd, sulhen **[72]** dehâlet ederek kısm-ı mühimmi kabûl-i İslâm etdiler. Hazret-i Ahnef dahi Togârîler'e hüsn-i mu'âmele ederek fezâ'il-i İslâmiyyeyi gösterdi.

Lâkin Mecûsî olan Îrân halkı Merv eyâleti civârında bulunan Türk hânlarını dîndâşlık sâ'ikasıyla iğfâl ve dâ'ire-i ittifâklarına idhâl ederek aralık aralık isyân etmekle 24 sâlinden 35 târîhine kadar mücâhidân-ı İslâm ile bunlar arasında muhârebe oluyor, ekseriyetle mücâhidân-ı İslâmın galebe etmeleri bilâd-ı Mâverâ'ü'n-Nehr'de olan Türkleri îkâz ve İslâma celb etmekden hâlî kalmıyor, mücâhidân-ı İslâm dahi Heytal ya'nî Mâverâ'ü'n-Nehr'e tecâvüz etmiyordu.

Fakat 36 sâlinden ya'nî emîrü'l-mü'minîn Osmân-ı Zi'n-nûreyn Hazretleri'nin şehâdetinden 72'de Abdullah bin ez-Zübeyr'in şehâdetine kadar mücâhidân-ı İslâmın mes'ele-i hilâfet nizâ'ıyla yekdiğeri aleyhinde iştigâli ve hâssaten Benî-Ümeyye'nin kuvve-i cebriyye ile ihrâz-ı hilâfeti ve bu uğurda hânedân-ı risâletin istîsâli, Türkler'in eski temâyülâtını izâle etmekle kalmayıp mücâhededen maksad neşr-i diyânet değil, belki ihrâz-ı saltanat, iddi'â-yı hükûmet olduğu fikrini Türkler'e ilkâ ve pek ziyâde sû'-i te'sîr ediyordu.

Tursâl Hân, takrîben otuz beşinci sâl-i hicrîde vefât edib Merv hânlığında bulunan "Karan, Kuran Hân"[254] Ba'dehû İsen Hân ve elli altıncı sâl-i hicrîde Kutlug Hân mesned-i hâkânîye iclâs edilmişdir. **[73]**

İsen Hân[255] sulh ve müsâlemeti sever, Çagân Hân mesleğinde bir kimse olup ümerâ-yı İslâma karşı mümâşât-kârâne hareket eyler ve hilâfet nizâ'ıyla kâ'im olan münâza'ât-ı dâhiliyyeyi ta'kîb ederdi. 56 sâlinde Kutlug Hân'ın cülûsundan sonra Horasân vâlîsi olan Sa'd bin Hazret-i Osmân bin Affân, nehr-i Ceyhûn'u geçip harben Tirmiz (Turmît)'e kadar geldiyse de müşârün-ileyhin avdetiyle berâbar istirdâd olundu.

77'de Kutlug Hân fevt olup yerine Ratîl (Artîl) Hân Türk hâkânı olduğu esnâda ümerâ-yı Emeviyye'den Ubeydullâh bin Ebî Bekre Türkistân'a duhûl edib münhezimen avdet etmekle Abdülmelik bin Mervan Horasân eyâletini Irâk vâlîsi zâlim-i meşhûr Haccâc'ın hükûmetine ilâve ve Türkistân işini Haccâc'a havâle ederek hükûmet-i Emeviyye-i Şâm'ın inkırâzı esâsını vaz' etmiş oldu.

---

[253] Tûrsâl, "uysal" vezninde her bir fersah mesâfede vaz' edilen alâmet-i sâbiteye ve rekz edilen âbideye ve taşa denir. "Tesebbüt etmek" ma'nâsına olan "tursamak" masdarından me'hûzdur.

[254] "Kuran", tanzîm-i silâh eden kimseye ve "Kural" usûl-i nizâma denir.

[255] İsen, sağ ve sâlim kimse ma'nâsına olup Türkçemizde "esen" denir.

Çünkü Haccâc kendi tarafından emîr-i Horasân nasb eylediği Mühelleb bin Ebî Sufre'yi 79'da ve ba'dehû Abdurrahmân bin Eş'as'ı 80'de Artil Hân[256] aleyhine Türkistân'a irsâl ederek Heytal hükümdârı Sebel (Sâbûl) **[74]** Hân[257] gibi sulhen kabûl-i cizye eden Türkler'in cizyelerini taz'îf ve arz-ı teslîmiyyet edenleri tazyîk ve icrâ etdirdiği mezâlim, Türkler'i fevkalâde tedhîş ediyordu.

Türkler'in İslâmiyet lehindeki temâyülât-ı samîmiyyesine vâkıf olan Abdurrahmân ibni Eş'as, Haccâc'ın mezâlimi makâsıd-ı İslâmiyyeye muhâlif olduğunu ve İslâmiyet aleyhinde sû'-i netîce vereceğini ifâde eylemesi cebânetine haml olunarak Haccâc'ın mu'âhazâtı bîçâreyi ıztırâba düşürüyor, isyâna sevk ediyordu.

Abdurrahmân bin Eş'as, Haccâc ile bi'l-muhârebe mağlûben Artil Hân'a firâr ve dehâlet eyledi. Haccâc derhâl Artil Hân'a mürâca'atla Abdurrahmân bin Eş'as'ı etbâ'ıyla beraber teslîm eylediği hâlde kendisini yedi sene cizyeden mu'âf tutacağını ta'ahhüd etmekle Artil Hân 85'de Abdurrahmân bin Eş'as'ı yirmi nefer etbâ'ıyla beraber Haccâc'ın adamlarına teslîm ederek muslihâne bir münâsebet te'sîs etmiş oldu.

86'da emîr-i nâm-dâr Kuteybe bin Müslim el-Bâhilî emîr-i Horasân olarak Türkistân'a geldi. Müşârün-ileyhin sît-i şecâ'ati, hüsn-i sîreti Türkler'in üzerinde hüsn-i te'sîr etmekle 89'da Mâverâ'ü'n-Nehr'de meskûn olan Türkler'in kısm-ı a'zamı kabûl-i İslâm ve Buhârâ, Sogd, Semerkand, Tâlikân **[75]** ahâlîsi de arz-ı teslîmiyyet etmeleri Artil Hân'ı kabûl-i İslâma takrîb ediyordu.

Fakat 90'da Buhârâ hükümdârı Verdân (Bertân) Hân maktûl olarak Merv hâkimi Bâtâm Hân, Talkân hâkimi Sîrîk Hân, Faryâb hâkimi Tûrsâl Hân ve Cüzcân hâkimi Güz Hân, arz-ı teslimiyyet etdikleri ve Emîr Kuteybe'nin nezdinde tercümân ve delîl-i Türkistân olan sâbık Bâdgîs hâkimi Tîrûk Hân Türkler'in kabûl-i İslâmında hizmeti sebk etdiği hâlde ufak bir şübhe üzerine evvelkilerin mu'âf olan cizyeleri taz'îf ve Tîrûk Hân ile bir müslim oğlu ve birâderzâdesi Sîgrân ve Türk beylerinden Savultegin'in ahz ve katl olunmaları Artîl Hân'a gâyet te'sîr ve mücâhidân-ı İslâmı bile dil-gîr eyliyordu.

Artîl Hân bu vak'adan müte'essiren vefât eyledikde esbak Merv hükümdârı Türk (Tûrek) Hân bi'l-intihâb mesned-i hâkânîye iclâs edildi. Maktûl olan Bartân Hân'ın yerine nasb olunan Tarhûn (Turgûn) Hân ihtiyâr ve za'îfü'r-re'y olduğu cihetle azl olunarak Gûzek (Kapçûk) Hân Buhârâ ve Semerkand ve havâlîsi hükümdârı oldu.

Emîr Kuteybe bu vak'anın te'sîrâtını izâle için Türkler'e müsâ'ade-kârâne bir meslek ta'kîb etmekle beraber veche-i azîmetini Hind ve Çin taraflarına çevirip mahâret-i askeriyyesi, metânet-i siyâsiyyesi Türkler'i bile meftûn ediyordu. 95'de zâlim Haccâc'ın vefâtı Türkler'i fevkalâde memnûn eylediği hâlde 96'da emîr Kuteybe'nin Horasân'dan azli ve ba'dehû i'dâmı **[76]** onları kadir-şinâsâne bir sûretde mahzûn etmekde idi. Çünkü Emîr Kuteybe'nin sît-i şecâ'ati Hind ve Çîn'i bile tehdîd ve hüsn-i sîreti Haccâc'ın mezâliminden hâsıl olan te'sîrâtı tahfîf etdiği münâsebetle ziyâ'ı âlem-i İslâmı mutazarrır ve düşmanlarını bile müte'essir ediyordu. Hattâ Türk hânlarından biri "Emîr Kuteybe gibi bir kahramânın Arablar kadrini bilmediler. Öyle kahramânı hırsızlar gibi öldürdüler. Bu adam bizden olsaydı harb tanrısı diyerek kendisine perestiş ederdik" diyordu.

Emîr Kuteybe'nin halefi Yezîd bin Mühelleb tamâmiyle tavr-ı Haccâc'ı taklîd ve cizyeleri taz'îf etmekle beraber tahsîl etdiği emvâl-i azîmeyi beytü'l-mâle göndermiyor, olduğu gibi der-ceyb ediyordu. Ömer bin Abdülazîz Hazretleri mesned-i celîl-i hilâfete geldikde Yezîd'i der-hâl azl ve habs edib 99'da Cerrâh bin Abdullah el-Hakemî'yi emîr-i Horasân nasb

---

[256] Artil, at yavrusunun erkeğine ya'nî erkek taylağa denir. Bizim Anadolu'da ba'zı kurâ halkı buna "ertik" demekdedir. Erdil, bu "Artil" kelimesinin hafîfidir. "Retîl" Artil kelimesinden ve "Kandatîl" Hân Artil lafzından mu'arreb olup "Retbîl" bunun muharrefidir. "İleri geri koşmak" ma'nâsına olan "artımak (ertimek)" masdarından me'hûzdur.

[257] Sâbûl, gürzün sapına ve koluna denir. Sabmak ya'nî savmak masdarından me'hûzdur. "Sabân, sabûn ve sabûk (sebûk)" bunun fürû'udur.

eyledi. Emîr Cerrâh, selefinden müdevver olan mezâlimi teşdîd etmekle 100'de ahâlî yedinde maktûl ve Abdurrahmân bin Na'îm el-Kuşeyrî eyâlet-i Horasân'a mevsûl oldu.

Cerrâh'ın intikâmını almağa kalkışan Abdurrahmân, mezâlim-i sâbıkayı ma'a-ziyâdetin îfâ ve Türkler'in aleyhinde tenkîlât-ı şedîde icrâ etmekdeki vahâmeti takdîr etmedi. Binâ'en-aleyh Semerkand hükümdârı Kabçuk Hân, Fergana hükümdârı Altâr (İltâr) Hân, Gûriştân hükümdârı Varagsar (Bârâkşâr), Hazar hükümdârı Sebkar Hân bin Mâcar Hân kuvve-i mevcûdeleriyle hâkân Tevrek Hân[258] **[77]** kumandası altında ictimâ' ederek müdâfa'a-i nefse mecbûr oldular.

102'de cereyân eden şu kanlı vak'a sû'-i sîretin makâsıd-ı İslâmiyyeyi ihlâl edeceğini Abdurrahmân bin Na'îm'e gösterdi. Bu muhârebede tarafeyn dûçâr-ı hasâr olarak kabûl-i İslâma hâhiş-ger oldukları hâlde seyyi'ât-ı idâriyyeden dolayı tedâfu'î bir vaz'iyyet ahzına mecbûr kalan Türkler, hükûmet-i Emeviyye'ye vermekde oldukları cizyeyi kat' etmekle beraber müslim olan Türkler'in ve Arablar'ın dînlerini, ırzlarını mâllarını muhâfaza etmişlerdir.

Çünkü İslâmiyet, cem'iyyet-i beşeriyyenin efkârına ulviyyet, ezhânına vüs'at, hissiyâtına kuvvet vermek husûsâtında yegâne ve tevhîd-i İlâhî, îmân-ı âhiret gibi hissiyât-ı kadîmelerine aynen muvâfık bir dîn-i âlî olduğunu Türkler takdîr etmişlerdi. Ecille-i tâbi'în olan nücebâ-i ehl-i îmânın neşr etdikleri fezâ'il-i İslâmiyye Türkler'in hissiyâtını pek ziyâde tenvîr etdiği hâlde kabûl-i İslâm eden Türkler'den cizye tahsîl edilmesi münâsebetsizliği dîn-i İslâmın intişârına bir mâni'a teşkîl ediyordu. Binâ'en-aleyh şu mâni'ayı def' için Türkler, yalnız cizyeyi kat' etmekle iktifâ etdiler. Hattâ Türkistân'da bulunan me'mûrîn ve ummâl-i Emeviyye'ye asla dokunmadılar.

Şu vak'ayı müte'âkib Abdurrahmân bin Na'îm el-Kuşeyrî Horasân'dan azl olunup Irâk'a nasb olunan Mesleme bin Abdulmelîk bin Mervân zamîmeten vâlî-i Horasân oldu. Ancak kendisi Irâk'da ikâmet edib Horasân'a Sa'îd bin Abdul'azîz bin el-Hâris'i emîr nasb ve irsâl eyledi. Sa'îd'in Horasân'a **[78]** vusûlünde Tevrek Hân intişâr-ı İslâm hakkındaki Türkler'in maksadlarını hâkânın müsteşâr ve kâtibi olan Bazgarî (Bâzgûrbây) idâresinde müteşekkil bir hey'etle emîr-i müşârün-ileyhe i'lâm ve ummâlin müslim Türkler'den cizye tahsîl ve pek çok mezâlim îkâ' etdiklerini isbât etmeğe çalışdı.

Sa'îd bin Abdul'azîz, şikâyât-ı vâkı'ayı tahkîk için Şu'be bin Zahîr en-Nehşelî'yi Semerkand'a irsâl etdi. Semerkand emîri olan Alî bin Habîb el-Abdî gibi Yezîd bin Mühelleb ve Abdurrahmân bin Na'îm'in nasb etdikleri ummâlin münâsebetsizliklerini ya'nî şikâyâtın hakîkat olduğunu anlayan Sa'îd bin Abdul'azîz bunları derhâl azl ve habs ve ta'zîb ederek Türkler'i tatmîn ve müslim olanlardan cizyeyi ref' ile ezhân-ı müslimîni teskîn eyledi.

Sa'îd'in bu harekât-ı âdilesi cizye me'mûrlarını dil-gîr etmekle 102 evâhirinde azl olunarak Ömer bin Hübeyre el-Fezârî emîr-i Horasân oldukdan sonra 103 evâ'ilinde Tevrek Hân dahi vefât edib Kuşûn (Kûsûn) Hân Türkler'e hâkân oldu. Fakat Horasân ve Irâk vâlîsi Mesleme bin Abdülmelik cibâyet eylediği cizyeyi beytü'l-mâle göndermediği cihetle cezîre vâlîliğine tahvîl ve Horasân'a Sa'îd bin Amr el-Hareşî ve Irâk'a dahi Ömer bin Hübeyre el-Fezârî nasb ve ta'yîn olundu.

Şu tebeddülâtın hedefi cizye tahsîli ve Türkler'in te'mîn-i itâ'ati olduğunu ta'yîn eden Kûsûn Hân Harezm hükümdârı Yılıh (Yılık) Hân'ın riyâseti altında müslimlerden Şevker bin Hamîk (Sûngâr bin Âmîk) ve Ahrûn hâkimi **[79]** Avram (Evrâm) ve Keş hâkimi Sâlih Veyk (Üyük) beylerden müteşekkil bir hey'eti Horasân vâlîsi Sa'îd bin Amr el-Hareşî nezdine ve Hazar hükümdârı Sebkar Hân'ı dahi bir hey'et-i mahsûsa ile Irâk vâlîsi Ömer bin Hübeyre el-Fezârî nezdine irsâl ederek Türkler'in hükûmet-i İslâmiyyeye karşı itâ'atlarında şübhe olmadığını ve henüz şeref-i İslâm ile müşerref olamayanlar da cizyelerini vereceklerini te'mîn etmeğe çalışıyordu.

[258] Tevrek, el-yevm bizim "devrek ve devre" dediğimizdir.

Ömer bin Hübeyre daha Horasân'da iken Hazar hükümdârının sözünü ve ta'ahhüdâtını muvâfık bularak kendisine ve Sogd ahâlîsine emân verdikden sonra Sebkar Hân'ın halefi bulunan Sa'îd bin Amr'ın nezdine irsâl eyledi. Harezm hükümdârı Yılık Hân dahi Sa'îd bin Amr'a arz-ı keyfiyyet ve te'mînât-ı mümkineyi ibzâle gayret ediyordu. Sa'îd bin Amr bunları alıp bilâd-ı Zerenc üzerine hareket ederek netîcenin husûlüne müterakkıb olan Türkler'i fenâ hâlde perîşân eyledi.

Hocend hâkimi ve Kayı kabîlesi re'îsi Karzenc (Kara Sevinc) ve Sogd hâkimi Keşîn (Kızkaçîn) ve Nesf hâkimi Amâr bin Mâhnût (Âmâr bin Bâgnût) ve Biyârket hâkimi ve Kara Sevinc Bey'in birâderzâdesi Celenc (Gelinc) ve Semerkand'da Türk beylerinden Divaşin (Tibaçin), Sa'îd'in hilâf-ı intizâr olan şu harekât-ı şedîdesini Fergana hükümdârı İltâr Hân'a şikâyet ve imdâd etmesini ricâ etdikleri esnâda Sa'îd bin Amr'ın kendilerini abluka etdiğini anlamakla arz-ı teslîmiyyet etdiler. **[80]** Lâkin Sa'îd bin Amr el-Haraşî bunları Hocend şehrinde bâ'is-i ihtilâl olmakla ithâm ederek emân verdiği hâlde i'dâm etdiği gibi Ömer bin Hubeyre'nin emânında olarak gönderdiği Sebkar Hân'ı dahi alıp Kahandaz (Gündüz) şehrinde habs ve Merv'e vusûlünde getirtip ednâ bir bahâne ile salb eyledi. Munsif olan ihvân-ı Arab ve hâssaten ulemâ-yı müslimîn Sa'îd'in bu gaddârâne harekât-ı şedîdesini takbîh ediyorlardı. Binâ'en-aleyh bu gaddârlık Sa'îd bin Amr'ı hükûmet-i Emeviyye nazarında dahi küçük düşürdüğünden 104'de azl olunarak Müslim bin Sa'îd emîr-i Horasân oldu.

Müslim, Horasân'a geldikde Türkler'e lâzım gelen te'mînâtı i'tâ ve galeyân eden efkârı teskîn ederek kuvvetini cem'e çalışıyor, diğer tarafdan Türkler'in te'essürâtını görüp bunlardan istifâdeye çalışan Âl-i Abbâs dâ'îleri ya'nî cem'iyyet-i Abbâsiyye komitesi ricâli Türkler'i kendilerine celb ve ittihâd ederek neşr-i İslâma da'vet ediyorlardı. Kûsûn Hân ibtidâ bu da'veti Arablar'ın bir hîlesi olmak üzere telakkî ederek lüzûmu kadar ısgâ etmedi.

Müslim bin Sa'îd, komite ricâlinin Türkler'e mürâca'at etdiklerini haber alıp bir tarafdan onları taharrî ediyor diğer tarafdan Türkler'in kabûl-i da'vet etdiklerini zann ederek mu'âmelât-ı şedîde ibrâz etmekle mevki'ini sarsıyordu. Nihâyet husemâsı bu mu'âmelât-ı şedîdesinden şikâyet ederek azline gayret eyledikleri esnâda Müslim bin Sa'îd bir kuvve-i azîme ile Nehr-i Ceyhûn'u geçip Türkistân'a girdi. Tâm harb edeceği esnâda azli haberini almakla ric'at eyledi. Lâkin Kûsûn Hân'ın fenâ bir ta'kîbine ma'rûz olarak pek **[81]** çok zâyi'ât verdi. Kendisini kemâl-i müşkilât ile kurtarabildi. Müte'âkiben zâlim Haccâc'ın bir eşi olan Esed bin Abdullah el-Kısrî vâlî-i Horasân olarak geldi.

Esed bin Abdullah 106'da Horasân'a gelip Türkler'le te'sîs-i münâsebâta çalışıyor, Abbâsiyye komitesi ricâlini taharrî etmekle meşgûl oluyor, komite efrâdını pek sıkı bir sûretde arıyordu. 107'de komite ricâlinden Bekir bin Mâhân'ın Horasân'a gönderdiği adamlarını bulup cümlesini öldürüyor, harekâtından şübhe eylediği Gurşistân'a yürüyordu. Gurşistân hükümdârı Gurûn (Ugrun Hân) erkân-ı hükûmetiyle kabûl-i İslâm etdiğini teblîg ve musâlaha teklîf ve bi'l-umûm Gûrîler'in kabûl-i İslâm edeceğini te'mîn eylediği hâlde Cibâl-i Gûr'a ve 108'de ekser ahâlîsi müslim ve mutî' olan Heytal diyârına ve Herât'a hücûm ederek gâret etdirdiyse de 109'da kendisi de ma'zûl olup Eşres bin Abdullah es-Sülemî vâlî-i Horasân oldu.

Eşres, ibtidâ-yı vusûlünde Türkler'in kabûl-i İslâma pek ziyâde hâhiş-ger olduklarını ve bu hayrın bir ân evvel husûlüne ancak cizyenin mâni' olduğunu takdîr ve Türkler'in otuz seneden beri uğraşdıkları bir derdi keşf ederek izhâr-ı fetânet etmiş oldu.

109 evâhirinde Eşres bu hayrı ikmâl etmek için Benî Zabbe kabîlesi re'îsi Ebu's-Saydâ Sâlih bin Tarîf ile Rebî' bin İmrân et-Temîmi'yi Semerkand'a **[82]** ve gayr-i müslim Türkler'in içlerine gönderip kabûl-i İslâm edenlerden cizyeyi ref' edeceğini i'lân etdiği gibi Kûsûn Hân'a dahi şu beşâreti teblîğ eyledi.

Eşres'in bu tebşîrini tedkîk etmek üzere Buhârâ hükümdârı Tôk (Toguk) Hân, Semerkand hükümdârı Kabçuk Hân, Fergana hükümdârı İltâr Hân bin Benüd (Bânût) Hân, Tohâristân hükümdârı ve Karlıg kabîlesi re'îsi Ciguya demekle benâm olan Elşin (Alçin) Hân, Balasagun hükümdârı Çâgân Hân, Heytal hükümdârı Bartur (Birdur) Hân ve müşâvir-i hâs-ı

hâkânî olup akıl ve dehâsıyla Mâverâ'ü'n-Nehr'de şöhret-şi'âr olan Bugrây Hân, Türk hâkânı Kûsûn Hân'ın nezdinde ictimâ' ve müşâvere ederek kâtibü'l-harâc nezdinde bir Türk mu'âvin bulunması şartı üzere müttefikan dîn-i İslâmın kabûlü karâr-gîr oldu.

Bu karârı Kabçuk Hân'ın mahdûmu müslim olan Muhtâr Hân ile İltâr Hân'ın mahdûmı Bilatây Hân ve bunların yanına terfîk edilen Uygur beylerinden Arabî'ye vâkıf ve kitâbeti meşhûr Eşhîz (Sâkît), Eşres bin Abdullah es-Sülemî'ye teblîğ eyledikde emîr-i mûmâ-ileyh derhâl şart-ı mezkûru kabûl edib Sâkît kâtibü'l-harâc mu'âvini nasb ve Türkler dahi umûmen 110 evâ'ilinde kabûl-i İslâm etdiler. Bu husûsda hâkânın kâtibi Bezgarî (Bagırbay)'ın dahi himmeti sebk etmişdir.[259] **[83]**

Çünkü Türkler, Türk doğduğu târîhden beri hak olsun, bâtıl olsun mutlakâ bir dîn ile mütedeyyin ya'nî dîndâr olmuşlardır, aslâ dînsiz yaşamamışlardır. Türkler'in nazarında dînsiz yaşamak, ümîdsiz bir ölüm ve gâyesiz bir çalım sayılırdı. Binâ'en-aleyh Türkler, zâten Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyyetini tasdîk ve âhiretin vukû'una îmân ediyorlardı.

Fakat mu'ahharan aralarına Budhîlik, Sâbîlik, Mecûsîlik, Hristiyânlık girdiği cihetle vâhid-i hakîkî bildikleri Cenâb-ı Hakk'a birtakım şüfe'â ve şürekâ isbât ederek şirke düşmüşler, fürû'an müşrik olmuşlardı. Ta'addüd-i zevcât aralarında zâten cârî, nikâh-ı medenî kâ'im, Hakk'a tekarrub için evkât-ı mahsûsada "nûmâs" dedikleri bir nev' ibâdetleri ve otuz dokuz gün bir nev' orucları mevcûd idi.

Dîn-i İslâm ise Türkler'in şu ülfet etdikleri âdâtdan, i'tikâdiyâtdan yalnız şürekâ ve şüfe'â i'tikâdını men' ve diğerlerinin yalnız eşkâlini tahvîl, hattâ tahfîf ediyor, fazla olarak dîn-i İslâmı kabûl etdikleri takdîrde diğer milletleri de kazanıyorlardı. Bugrâ Hân'ın meclis-i hâkânîde şu esâs üzere tenvîr-i efkâr etmesi diğer muhâlif hânları bile iskât ve kabûl-i İslâma onları da iknâ' etmiş oldu.

Türkler'in dîn-i İslâma karşı bu kadar hissiyât-ı amîkasını takdîr edemeyerek şu ufak tedbîr-i meşrû'u tatbîk ve bundan pek büyük istifâde te'mîn edemeyen ümerâ-yı Emeviyye'nin hatâları pek bâhir idi. Yetmiş sekiz senesinden i'tibâren Haccâc'ın Türkler'e karşı te'sîs eylediği meslek-i nâ-meşrû'u **[84]** ahlâfından hiçbiri de bırakamıyor, muttasıl o siyâset-i sakîme düstûrü'l-amel oluyordu.

Hükûmet-i İslâmiyyenin hedef-i maksûdu intişâr-ı İslâm iken bu maksad-ı aslî ihmâl olunarak ihtişâm ve sefâhati tezyîde hâdim olan cizye parasından bir türlü ferâgat olunamıyor, para uğurunda dalâletin, cehâletin bekâsındaki netâyic-i vahîmeden gaflet olunuyordu. Nihâyet bu vahâmeti velev muvakkat olsun, Eşres anladı, hayfâ ki tama'ı idrâkine gâlib geldi.

Emîr-i mûmâ-ileyh Eşres, 110 şevvâlinde müslim olanlardan kaldırdığı cizyeyi emîrü'l-harâcın ısrârına binâ'en tahsîle koyuldu. Sâbık va'dini ihtâr ederek mümâna'at eden bîçâregânı i'dâm etmekle Eşres'in bu harekât-ı muzırrası Türkler'i fevkalâde igzâb eyledi.

Hattâ Çâgân Hân, kabûl-i İslâmı müdâfa'a eden Bugrâ Hân'ı takbîh ederek ba'zı cühhâl ile birlikde hâkânı iğfâl ve yeni müslimlerden çoklarını idlâl ederek ehl-i İslâm aleyhinde bütün Türkler'i igrâya çalışıyordu. Bu cihetle yeni müslimlerden birtakımı ma'âzallâhu Ta'âlâ irtidâd ederek isyân bayrağını kaldırdılar, Bugrâ Hân'ın nesâyih-i ma'kûlesini dinlemediler.

Eşres'in şu münâsebetsizliği hükûmet-i Emeviyye'yi bile igzâb etmekle 111 evâ'ilinde azli tesrî' olunarak vâlî-i Horasân olan Cüneyd bin Abdurrahmân'ın hareketi ta'cîl edildi. Kûsûn Hân idâresinde ictimâ' eden **[85]** muhâlifîn, Cüneyd ile şiddetli harb eylediler ise de Cüneyd'in hârikulâde sür'ati cem'iyyet-i bâgiyeyi perîşân, hâkânı mecrûh ve birâderzâdesini esîr etmekle isyân bir derece şiddetini gâ'ib eyledi. Müte'âkiben mecrûh olan Kûsûn Hân vefât etmekle Ebû Müzâhim Raslân (Arslan Hân) bi'l-intihâb meslek-i hâkânîye iclâs olundı.

Cüneyd bin Abdurrahmân, Eşres'in münâsebetsizliğini ta'mîr ederek Türkler'in rencîde olan kulûbunu te'lîf ve hissiyâtını tatmîn eylemekle dîn-i İslâm üzere bekâlarını te'mîn etmek

[259] Meşâhîr-i Ulemâdan Ebu'l-Hasan Alî bin Abdullah bin Ca'fer bin el-Hasan bin Alî bin el-Hüseyn bin Alî bin Bâgıru'l-Hanefî bu kâtibin hafîdidir.

şer'an vâcib olduğu hâlde seyf-i intikâm ile cümlesini tedmîre kıyâm etmek dînen ma'kûl değil idi. Ümerâ-yı Emeviyye böyle şeylere ehemmiyet vermedikleri cihetle ikinci bir ordu tertîb eden Cüneyd, Tohâristân'a azîmet ve Türkler'in istîlâ etdikleri Semerkand'ı muhâsara eylediyse de gayr-i müslim Türk hânlarını dâ'ire-i ittihâdına alan Arslan Hân, Cüneyd'i fenâ hâlde tazyîk ve on bin kadar ehl-i îmânı şehîd ve beş bin kadar müslümânı esîr eyledi. Ba'dehû Horasân'a geçip Âzerbaycân'a kadar geldi.

Diğer tarafdan Hazar Türkleri dahi Kürdistân vâlîsi Cerrâh bin Abdullah ile harb ederek emîr-i müşârün-ileyhi şehîd etmekle Musul'a kadar ilerlediler. Hulâsa 111-123 târîhine kadar tâm on iki yıl hükûmet-i Emeviyye ile Türkler arasında on def'a kanlı muhârebeler oldu. Eşres'in bir münâsebetsizliği uğurunda nice nüfûs-ı ma'sûme-i müslimîn heder, **[86]** nice hazîneler telef olup gitdi. Bu kadar fedâ-kârlık hükûmet-i Emeviyye için bir işe yaramadığı hâlde günden güne dûçâr-ı za'f oluyordu.

Çünkü hükûmet-i Emeviyye Ceyhûn'un öbür tarafında ya'nî Heytal (Türkistân) cihetinde fütûhâta muvaffak olduysa da her büyük beldelerde bir âmil ve kâtibü'l-harâc ve mikdâr-ı kâfî asker bırakıp tarh eylediği cizyeleri maktû'an hânlardan alıyor, kasabât ve kurâda meskûn olanlar hânların nüfûzu altında kalıyor, nüfûz-ı hükûmet bir türlü te'sîs olunamıyordu.

Hâkânlar istîlâ gören bilâdın hâricinde oturdukları hâlde bilâd-ı meftûha dâhilinde ikâmet eden hânları istediği gibi idâre ediyor, onlar da kabâ'il rü'esâsını kendi irâdâtına tâbi' tutuyor, bir tarafda ufak bir vak'a zuhûr ederse bütün hânlar birleşiyor, ufak bir vak'a cesîm bir isyân hâlini ahz ederek ordu irsâline mecbûriyet hâsıl oluyor, âmillerin mezâlimi de dâ'imâ vekâyi'-i elîme ihdâs eyliyordu.

Hicret-i Nebeviyye'nin yirmi üçüncü senesinden yüz yirmi üçüncü yılına kadar tâm yüz yıl zarfında Buhârâ, Balasagun, Tohâristân, Hârezm, Semerkand, Sogd, Tâlkân, Fârâb, Fergana, Kaşgar gibi bilâd-ı Hîtiliyye mükerreren feth olunduğu hâlde yine mükerreren Türkler istirdâd ederek hükûmet-i Emeviyye'yi bî-tâb ediyor, aralıkda tarafeynden binlerce nüfûs-ı insâniyye mahv olup gidiyordu.

117'de ikinci def'a vâlî-i Horasân olan Esed bin Abdullah el-Kasrî bu kadar zâyi'âtın sebeb-i müstakili Arslan Hân olduğunu idrâk etmekle **[87]** müşârün-ileyhi derûnundan avlamak için kibâr-ı ümerâsından ve mukarreblerinden Gürsûl et-Turkus'ı ya'nî Turguzlu Gürsûl Bey'i itmâ' eyledi. 119'da bir gece şatranc oynarken Gürsûl avenesiyle nâ-gehânî bir sûretde bi'l-hücûm hâkânı ya'nî Arslan Hân'ı öldürüp Esed bin Abdullah'ın nezdine firâr eyledi.[260]

Ba'dehû Esed bin Abdullah, Türkistân'a savlet ederek Heytal hükümdârı Burdur Hân ile Balasagun hükümdârı Çâgân Hân'ı der-dest etdiği anda i'dâm ve cem'iyyetlerini perîşân eyledi. Arslan Hân beyne'l-Arab şecâ'atla şöhret-şi'âr olduğundan "Ebû Müzâhim" lakabını almışdı.

Bunun ziyâ'ı Türkler'e dâg-ı derûn olup mahdûmu Kılıç Hân'ı mesned-i hâkânîye iclâs etdiler. Arslan Hân'ın müşâvir-i hâsı Bugrâ Hân Balasagun hükümdârı olup Kılıç Hân'ın nezdinde mukîm oldu.

İmâmu'l-cemâ'ati'l-Abbâsiyye olan Muhammed bin Alî bin Abdullah bin Abbâs el-Abbâsî, Türkler'in bu te'essürâtını ve hânedân-ı risâlet lehinde olan hissiyâtını takdîr ederek cem'iyyet-i Abbâsiyye komitası ricâl-i benâmından Süleyman bin Kesîr'e yazdığı mektûbunda Bugrâ Hân ile te'sîs-i münâsebât ederek her hâlde onun vâsıtasıyla hâkânı ve bütün Türkistân'ı dâ'ire-i ittihâda almak ahvâl-i câriyeye nazaran muhakkak olduğunu yazıyordu.

Süleyman bin Kesîr, mahremâne Bugrâ Hân ile görüşerek hükûmet-i **[88]** Emeviyye ricâlinin zâhiren fısk u fücûr ile imâmet-i kübrâ-yı İslâmiyyeden pek uzak olduklarını beyân ve bunların bütün ehl-i îmânı dil-gîr eden mezâlim ve seyyi'âtını ta'dâd etdikden sonra Âl-i Abbâs'ın tabaka-i ulyâ-yı Âl-i Hâşim'den ve bi'l-hâssa risâlet-penâh efendimiz hazretlerinin amm-i mükerremleri ahfâdından ve binâ'en-aleyh hânedân-ı risâletden olmakla beraber bütün ehl-i îmânın makâsıd-ı âliyesini müdâfa'a ve i'lâ edecek iktidâr ve liyâkatları müsellem ve

[260] Gürsûl 121'de Kılınc Hân'ın eline geçip i'dâm olunmuşdur.

imâmet-i kübrâ-yı İslâmiyyeye daha müstahak olduklarını etrâfıyla tafsîl ve Bugrâ Hân'ı irşâd ederek dâ'ire-i ittihâda almağa çalışdı.

Bugrâ Hân, Horasân'ın merkez-i idâresi olan Merv'in ahvâlini ve Horasân'a yeni vâlî olarak gelen Ca'fer bin Hanzala'nın ahlâk ve etvârını Türkmenler'den ögrenmiş ve Ca'fer'in mesleken eslâfından farkı olmadığını anlamış idi. Aldığı ma'lûmâtdan Türkler'in ya'nî Emevîler'in gerek Âl-i Beyt-i Risâlet hakkında irtikâb etdikleri şenâ'âtdan ve gerek bi'z-zât Türkler'e îkâ' eyledikleri mezâlim-i menfûreden dolayı Emevîler'den fevkalâde müteneffir olan ehl-i îmânın hissiyâtı bütün hükûmet-i Emeviyye aleyhinde olduğunu anlıyordu. Binâ'en-aleyh Süleyman bin Kesîr'in teşebbüsâtında bir ciddiyet olduğunu takdîr ederek cevâb-ı muvâfakat verdi.

Bundan sonra Balasagun hükümdârı Bugrâ Hân, Fergana hükümdârı Bilatây Hân bin İlter Hân, Buhârâ hükümdârı Toguk Hân ve Hazar hükümdârı Kuduz Hân kendi memleketleri dâhilinde dîn-i İslâmı neşre **[89]** çalışıyor, müslim Türkler'e imâmet için du'ât-ı Âl-i Abbâs'dan ya'nî cem'iyyet-i Abbâsiyye komitesi efrâdından birer zâtı nasb ederek hânedân-ı risâletin ve Âl-i Abbâs'ın muhabbetlerini müslim Türkler'in gıll u gışdan sâfî olan kalbine yerleşdiriyorlardı.

İşte bu esnâda 120'de Ca'fer bin Hanzala'nın yerine Nasr bin Seyyâr Horasân vâlisi oluyor, fakat Horasân ve Heytal taraflarından cem'iyyet-i Abbâsiyye günden güne tekessür ediyordu.

Nasr bin Seyyâr, Türkler'in ahvâlini daha yakından bildiği münâsebetle müsâ'ade-kârâne bir meslek ta'kîb ediyor, 123'de Sogd ve Fergana cihetlerinde nümâyân olan harekâtı basdırmağa çalışıyor, derhâl musâlaha akd ederek vefât eden Toguk Hân'ın yerine Buhârâ hükümdârı olan müslim Sogdîler'den Kâvsân (Kûsân Hân)'ı kendi tarafına celb ediyordu.

Mülûk-ı Emeviyye içinde Ömer bin Abdül'azîz'den sonra en ziyâde akl u siyâset, insâf u adâlet izhâr eden Hişâm bin Abdülmelik 125 rebî'u'levvelinde vefât etdiği gibi cem'iyyet-i Abbâsiyye re'îsi el-İmâm Muhammed bin Alî es-Seccâd el-Abbâsî dahi vefât eyledi. Fakat vasiyyeti üzere oğlu İbrâhim imâmu'l-cemâ'a olup meşhûr Ebû Müslim Horasânî bu imâma nisbet peydâsıyla cem'iyyet-i Abbâsiyye'nin icrâ vazîfesini deruhde etdi.

Horasân vâlîsi Nasr bin Seyyâr 128'de cem'iyyet-i Abbâsiyye'nin dehşetini ve müslim Türkler'in bu cem'iyyete fi'len dâhil ve gayr-i müslimlerin de mu'în olduklarını ve Ebû Müslim'in deruhde eylediği vazîfe-i mühimmeyi tamâmiyle anlayıp **[90]** bir tarafdan Türkler'i celbe çalışıyor, diğer tarafdan merkez-i saltanatdan istimdâd ediyordu. Lâkin Emeviyye hükümdârı Mervân bin Muhammed başka Hâricîler ile uğraşdığı münâsebetle imdâd edemiyor, Türkler dahi cem'iyyet-i ittihâdiyyeye dâhil oldukları münâsebetle aslâ yanaşmıyorlardı. Binâ'en-aleyh 129'da Ebû Müslim Horasânî Türkler'den emîn olarak işe başladı.

Çünkü Türkler'in hâkânı olan Kılıç Hân ve müşâvir-i hâsı Bugrâ Hân cem'iyyet-i Abbâsiyye ittihâdına dâhil ve bu cem'iyyetin mu'îni olmasa idiler hükûmet-i Emeviyye'nin za'fını intâc eden bu ihtilâl, Türkler'in arayıp da bulamadıkları bir fırsat idi.

Derhâl intihâz-ı fırsatla 123 târîhine kadar yapdıkları hurûc hareketlerini Heytal ve Hazar cihetlerinden tekrâr ederek her iki tarafdan Irâk'a yürümelerini teshîl edecek vekâyi'-i ihtilâliyye aradıklarından pek ziyâde ve kendi teşkîlâtları da muntazam idi.

Fakat Türkler'in maksadı i'lâ-yı dîn idi. Kendilerini bir sa'âdet-i sermediyyeye irşâda çalışan Arab müncîlerini, ihvân-ı dîn oldukları nücebâ-yı Arab'ı ve hâssaten Âl-i Resûlullâh olan zevâtın hayât ve haysiyetlerini menâfi'-i zâtiyye uğurunda dîn ü îmân ve Ehl-i Beyt-i Risâlet'i tanımayan hükûmet-i Emeviyye mezâliminden kurtarmağa çalışıyorlardı. Çünkü kendilerinin sa'âdeti bunu emr ediyordu.

Binâ'en-aleyh cem'iyyet-i ittihâd-ı Abbâsiyye'ye dâhil oldukları seneden i'tibâren **[91]** hilâfet-i Abbâsiyye'nin i'lânına kadar hükûmet-i Emeviyye'ye karşı sükûnetlerini muhâfaza ve cem'iyyet-i Abbâsiyye'ye karşı da dînen mecbûr oldukları mu'âvenetlerini ibzâl etdiler. Çünkü

dîn-i İslâm gibi en keskin âteşleri bile iktihâm edecek müdhiş bir kuvve-i ma'neviyyenin cem'iyyet-i beşeriyyeyi bir ferd gibi sühûletle sevk ü idâre ve her ferd için maddî ve ma'nevî sa'âdetler te'mîn eden dîn-i İslâmın Türkler'e lüzûmu pek âşikâr idi.

Hulefâ-yı Abbâsiyye'nin pederi bulunan Muhammed bin Alî es-Seccâd, Süleyman bin Kesîr'e hitâben yazdığı ve bâlâda tercümesi arz edilen mektûbundan müstebân olduğu üzere dîn-i İslâmın i'lâsı için hükûmet-i Emeviyye'yi yıkmakdan başka çâre olmadığını anlıyordu. Fakat böyle kanlı bir mâcerâya bezl-i hayât edecek gâyet fedâkâr adamlar lâzım idi. Hükûmet-i Emeviyye'nin o zamân şark tarafında Türkler, garb tarafında Rûmlar bulunuyordu.

Muhammed bin Alî es-Seccâd, bir hükûmet-i İslâmiyyeyi yıkmak için Hristiyân ya'nî dîn-i İslâmın adüvv-i ekberi olan Rûmlar'a mürâca'at edemezdi. Çünkü hem diğer bir hilâfet-i İslâmiyye doğmadan evvel ölür, hem de kendisi şer'an mel'ûn-ı mü'ebbed olurdu.

Endülüs hükûmât-ı İslâmiyyesi yek-diğerini ezmek için mütemâdiyen mürâca'at etdikleri İspanyol gaddârları elinde bir tek nefere kadar ne müdhiş işkenceler, ne vahşiyâne zulümler, ne kadar gaddârâne azâblar içinde mahv olduğunu târîh irâ'e ediyor.

Böyle acı bir tecrübeyi Muhammed bin Alî es-Seccâd, daha o zamân irtikâb **[92]** edemezdi. Çünkü necâbet-i Arabiyyesi, asâlet-i ırkiyyesi, hamiyyet-i dîniyyesi böyle mel'ûnâne mürâca'atlara müsâ'ade edemezdi. Böyle tehlikeli mesâ'il-i dîniyyede Hristiyânlara mürâca'at etmek, dimâ'-ı ma'sûme-i müslimîni heder edeceğini, hattâ kendi yakacağı ocağı yanmadan söndüreceğini kat'iyyen bilirdi.

Fakat şarkda bulunan müslim Türkler, dîn-i İslâm uğurunda harbe hâhiş-ger, gâyet fedâkâr olmakla beraber tab'an cengâver olduklarını 23-123 târîhine kadar tâm yüz senelik bir tecrübe-i fi'liyye ile cezmen idrâk etmişdi.

Muhammed bin Alî es-Seccâd, Risâletpenâh Efendimiz Hazretleri'nin "Liyensuraküm ale'd-dîn (el-hadîs)" kavl-i şerîfiyle işâret buyurduğu Türkler'den başka şu maksad-ı âlîye bezl-i hayât edecek merd adamlar göremiyordu. Müslim Türkler de böyle fedâkârlığa karşı cân atıyorlar, zâlimleri kahr etmek için bir işârete bakıyorlardı. Binâ'en-aleyh her iki tarafın da yek-diğerine dînen ve rûhen irtibâtı pek samîmî idi.

Dîn-i İslâmın i'lâsı, uhuvvet-i dîniyyeyi düstûrü'l-amel bilen anâsır-ı muhtelife-i İslâmiyyeden mürekkeb bir fırka-i müslime ile tevhîd-i mesâ'î etmeğe mütevakkıf olduğunu Türkler ve Arablar pek amîk bir sûretde anlamışlardı.

Biri fazl u irfânıyla, diğeri seyf ü îmânıyla hâdim-i dîn-i mübîn olan bu iki mu'azzam millet, Afrîkâ ve Asyâ'da dîn-i İslâmı kanıyla, cânıyla neşr ve müdâfa'a edecek birer rükn-i a'zam-ı İslâm olduklarını Muhammed bin Alî es-Seccâd **[93]** hazretleri daha o zamân takdîr etmekle Türkistân'a gönderdiği dâ'îlerine, "Türkler'den ayrılmayınız, sizin maksadınızı i'lâ edecek ancak Türkler olacakdır" diyor, Türkler'i celbe çalışıyor, muvaffak oluyor fakat semere-i muvaffakiyeti evlâdına kalıyordu.

Hulâsa Ebû Müslim Horasânî, dîn uğurunda fedâ-yı câna hâhiş-ger olan Türkler, Arablar, Kürtler, Acemler'den mürekkeb bir kuvve-i muntazama ile Horasân vâlîsi Nasr bin Seyyâr'ı perîşân ediyor, Horasân'ın merkezi ve Türkmenler'in eski pâytahtı olan Merv şehrini alıyor ve ba'dehû Irâk'a dönüp vâlîsi Yezîd bin Hubeyre'yi târumâr eyliyordu.

Emeviyye hükümdârı Mervân bin Muhammed'in yüz yirmi bin kişilik koca bir ordusu, Ebû Müslim'in nûr-ı İslâm ile münevver olan on altı bin kişilik ufak bir cem'iyyet-i müttahidesi önünde buz gibi eriyor, son gadri olarak Mervân, Muhammed bin Alî es-Seccâd'ın imâm nasb eylediği oğlu İbrâhim'i meclisde i'dâm ediyor, fakat müşârün-ileyhin diğer mahdûmı Ebu'l-Abbâs Abdullah es-Seffâh i'lân-ı hilâfet ederek âlem-i İslâm iki vechile nâ'il-i sa'âdet oluyordu:

Birincisi Heytal kıt'asında meskûn olan Türkler umûmen dîn-i İslâmı kabûl etmiş bulunuyorlar. İkincisi de Benî Ümeyye Âl-i Resûlullâh'a karşı irtikâb etdikleri mezâlim ve ta'addiyâtın mücâzâtını görüyorlardı. Türkler, zâten hâhiş-ger oldukları dîn-i İslâmı

ba'de'l-kabûl neşr için bezl-i iktidâr, Emevîler dahi irtikâb etdikleri ma'âsîden istiğfâr ediyorlardı. **[94]**

Türkler'in kabûl-i İslâmında hâkân-ı meşhûr Kılıç Hân bin Arslan Hân ile Balasagun hükümdârı Bugrâ Hân'ın pek büyük hizmetleri olduğu münâsebetle Türkler arasında bu iki zâtın ismi, şahsı pek muhterem idi. Kılıç ve Arslan isimleri pek mübârek add olunurdu.

Selçûkîler, kendilerini bu Kılıç Hân bin Arslan Hân'ın evlâdı gösterdikleri münâsebetle Selçûk Oğulları içinde Arslan, Alp Arslan, Kılıç Arslan adları pek çok zevâta alem olmuş ve yedinci asr-ı hicrî nihâyetlerine kadar bu isimler pek çok vaz' edilmişdir.

Bugrâ Hân akl u irfânıyla, fazl u îmânıyla pek meşhûr olup Türkler bunun libâsını, külâhını, ta'âmını pek ziyâde severler, ef'âlini taklîd, akvâlini nakl etmekden pek hazz ederlerdi. Libâs-ı Bugrânî, Külâh-ı Bugrânî, Ta'âm-ı Bugrânî pek meşhûr olup yalnız "Borânî Ta'âmı" bize kadar vâsıl olabilmiş, diğerleri unutulmuşdur. Hikmet-âmîz sözlere "Bugrâ sözü hikmetdir" denir idi.

Bugrâ, bugur gibi gâyet mehîb erkec deveye denir. Bugrâ Hân'ın şehzâdesi İgrâk Hân dahi pek meşhûr olup müşârün-ileyhin evlâdı içinde Türkistân hükümdârı Arslan, İlik, Bugrâ, Kılıç Hânlar pek ziyâde şöhret bulmuş, hânedânı beş yüz seneden ziyâde hükûmet sürmüşdür.

Bu iki zâtın himmetiyle yükselen Türkler'i ikinci halîfe Ebû Ca'fer **[95]** el-Mansûr celb ederek istibdâdına zebûn olduğu Ebû Müslim'i bilâ-müşkilât def' ederek Türkler'i takrîb eyledi. Türkler bu vak'adan i'tibâren hilâfet-i Abbâsiyye'nin hâssa askeri olmakla beraber hall ü akd-ı umûr-ı İslâm, dest-i kifâyetlerine teslîm olundu.

Ebû Ca'fer el-Mansûr, pederi Muhammed bin Alî es-Seccâd'ın Türkler hakkındaki vesâyâsını kabûl ve tenfîz etmiş bulunuyordu. Çünkü Bugrâ Hân, müşârün-ileyhi Ebû Müslim hakkında tenvîr etmişdi. Hilâfet-i Abbâsiye'nin ikinci merhalesinde zevâli muhakkak idi. Binâ'en-aleyh Türkler'in Abbâsîler'e sadâkati gayr-i kâbil-i inkâr idi.

Türkler bu târîhden i'tibâren akın akın her tarafa giderek vardıkları yerlerde pek muhterem, mu'azzam mevki'leri işgâl etdiler; taraf taraf livâ-yı İslâmı diyâr-ı şirke doğru i'lâ ederek binlerce bilâd-ı mu'azzama teshîr, milyonlarca insânı tenvîr etmekle âlem-i İslâmı minnetdâr eylediler. Hattâ 349'da Hıtâ ve Guz Türkleri'nin bakiyyesi de umûmen kabûl-i İslâm etdiler.

Nihâyet Anadolu kıt'asını feth u teshîr eden Selçûk Türkleri'nin azm ve irâdetleri Moğol oymaklarının tesâdümünden kırıldığı esnâda Cenâb-ı Vâhibü'l-Atâyâ Hazretleri livâ-yı İslâmı haşre kadar i'lâ etmek için bezl-i hayât edecek Osmanlı Türkleri'nin dûş-ı azmine inâyet buyurdu.

Osmanlı Türkleri şu fazl-ı celîl-i İlâhî'nin şükrünü edâ için dîn uğurunda kanlarını îsâr, varlıklarını bezl ederek livâ-yı İslâmı Avrupa'ya doğru i'lâ etdiler. Büyük Tuna havzasını ya'nî Arnavutluğu, **[96]** Bulgaristân'ı, Hırvatistân'ı, Sırbistân'ı, Karadağ'ı ve İstanbul ravzasını yalnız Osmanlı Türkleri gülşen-i İslâm etdiler.

Fethi müşkil sayılan binlerce kaleleri teshîr, kahramân geçinen nice milletlerin itâ'atlarını te'mîn ve Arnavutları, Boşnakları ve ba'dehû kendilerinin birer uzv-ı kıymet-dârı olan Lazlar'ı, Gürciler'i, Çerkesleri tenvîr ederek âlem-i İslâma hidemât-ı meşkûre ibrâz etdiler, Hristiyânlığı titretdiler.

Bu kadar azîm fedâkârlığa, asırlarca ibrâz etdikleri hidemât-ı meşkûre-i dîniyyeye mükâfât olmak üzere Hallâk-ı Âlem celle şânuhû ani'l-cehli ve'z-zulm Hazretleri, hilâfet-i mu'azzama-i İslâmiyyeyi bi'l-fi'l isbât-ı liyâkat eden hânedân-ı celîl-i Âl-i Osmân'a ihsân ve ümem-i İslâmiyyenin eşrefi Türkler olduğunu i'lân buyurdu.

Tanrı Ta'âlâ Hazretleri'nin şu tevcîh-i celîli ya'nî Türkler'e ihsân buyurduğu şu hilâfet-i İslâmiyye, bir mevhibe-i celîle-i Sübhâniyye ve atiyye-i mukaddese-i Rabbâniyyedir. Yoksa Hristiyânlar'ın mu'âvenetleriyle, müşriklerin muzâharetleriyle zoraki husûle gelen kuru bir unvân-ı hilâfet değildir.

Ekremü'l-ekremîn olan Hazret-i Allâh'ın Türklere ihsân-ı hilâfet buyuracağını yine vahy-i İlâhî ile bilen hâce-i âlem, zübde-i benî-Âdem, risâlet-penâh-ı a'zam efendimiz Hazretleri bu ihsân-ı İlâhî'ye işâret ederek "Âhiru mâ yemlikü emra ümmetî Benû Kantûrâ" buyurduğunu kibâr-ı muhaddisîn tashîh **[97]** ve Benî Kantûrâ'dan[261] maksad-ı Nebevî Türkler olduğunu tasrîh ediyorlar.

Hazret-i Resûlullâh sallalâhu aleyhi ve sellem efendimiz, "ümmetimin umûrunu kemâl-i istiklâl üzere tasarruf ve rü'yetde ibrâz-ı kudret edenlerin ya'nî livâ-yı İslâmı i'lâda bezl-i cehd ederek ihrâz-ı hilâfet edenlerin sonu Türkler olacakdır" buyuruyor.

Hilâfet-i İslâmiyyeyi Türkler, asırlarca fî-sebîlillâh gazâ ederek i'lâ-yı dîn uğurunda akıtdıkları deryâlar gibi kanlar bahâsı olarak Hazret-i Allâh'ın ihsânı, Hazret-i Peygamber'in emr ve iş'ârı vechile ihrâz edebilmişlerdir. Binâ'en-aleyh emr-i hilâfetde Türkler'in mu'îni, nâsırı Hazret-i Allâh'dır, Hazret-i Resûlullâh'dır, istinâdgâhı da dîn-i İslâmdır.

Amasya'da meskûn olan ehl-i İslâm, umûmen amelde İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit el-Kûfî ve itikâdda İmâm Ebû Mansûr Muhammed Mâturîdî mezhebinde olup mezâhib-i sâ'ire sâliklerinden yokdur. Bu cihetden aralarında tefrikayı îcâb eden bir hareket aslâ mutasavver değildir.

Fakat tarîkat babalarının mensûbları arasında sünnîlik, alevîlik dâ'iyesi derin bir iz bırakmış olduğu cihetle kasabâtda yüzde seksen râddesinde **[98]** Sünnî ve kurâda yüzde kırk nisbetinde Alevî bulunmakdadır. Şu ufak bir tefrikanın vücûdu, ancak sâ'ika-i cehâlet ve dâ'iye-i menfa'at ile kâ'im olup ulûm u ma'ârif neşr-i envâr etdikçe bu tefrikadan eser kalmayacağı âşikârdır.

Kürtler Ârî şu'besinden olup Îrânîler ile münâsebât-ı ırkıyye ve siyâsiyyeleri olduğunu lisânları, târîhleri göstermekdedir. Bunların Âsûr sülâlesinden i'tibâr edilmeleri Âsûrîler'in taht-ı idâresinde bulunmalarından kinâye olmalıdır. Anadolu'da Hititler'in nüfûzu zâ'il oldukdan sonra zuhûr eden Mâdî hükûmeti Kürtler tarafından teşkîl edilmiş olduğu maznûndur. Şimdiki ikâmet etdikleri Bidlîs, Diyârbekir, Musul, Van vilâyetlerinin bir kısmı hilâfet-i Fârûkiyye ve tamâmı hükûmet-i Abbâsiyye zamânlarında feth edildikden sonra Kürtler umûmen kabûl-i İslâm ederek müslim olmuşlardır.

Fakat 142-342 târîhlerinden i'tibâren bu vilâyât ile Bağdâd, Haleb, Harpût, Şâm, Kudüs, Mısır vilâyâtına ve havâlîsine akın akın milyonlarca Türkmenler, Türkler gelip tavattun ve devlet-i Osmâniyye'nin zabtına kadar burada Türkler'den Artukiyye, İhşidiyye, İlhâniyye, Bayındıriyye, Barsakiyye, Celâyiriyye, Selçûkiyye, Salguriyye, Sunkuriyye, Tolûniyye, memâlik-i Bahriyye ve ba'dehû devlet-i Osmâniyye bin seneden beri hükûmet etmiş oldukları münâsebetle buralara Kürdistân, Arabistân demekden ziyâde Türkmenistân yâhud Türkistân unvânı pek târîhî ve hakîkat-i hâle daha mutâbıkdır. Çünkü bu vilâyâtda tavattun eden milyonlarca Türkler'in ensâli tabî'î bu vilâyât dâhilinde tekessür ve temekkün **[99]** etdikleri cihetle yerli ahâlînin sülüsânı derecesinde bir ekseriyyet teşkîl ederek zimâm-ı hükûmeti elde etmiş idi.

Mu'ahharan bulundukları muhîtin te'sîrât-ı lisâniyyesi bu Türkler'in ensâlini temsîl ve yerli ahâlî ile mecz eylediğinden bugün ced-be-ced Kürdî ve Arabî oldukları ma'lûm ve mazbût olan kimselerden başkalarının Kürtlüğü, Arablığı pek garîb görünüyor.

Bunlardan bir kısm-ı azîmin cedd-i a'lâları tabakât ve terâcim kitâblarında Türk olmak üzere mazbût oldukları hâlde bunların evlâdı mücerred lisânlarına bakıp da kendi dîn ve milletlerini nisyân edecek kadar bir hıffet izhâr etmeleri agreb ve Türkler'e bir numûne-i metânetdir. Milliyet yalnız lisân değildir.

---

[261] Kantûrâ, "Hân Tûrây" lafzından mu'arreb olduğu pek meydândadır. Hân Tûrây, Heytal bin Âlem'in ya'nî Türkler'in cedd-i a'lâsı olan Altay Hân bin Küyûl Hân'ın zevcesi olduğu cihetle Arablar bu Heytal'ın Hân Tûrây'dan mütevellid olan evlâdına "Benû Kantûrâ" demişler idi. Bu hadîs-i şerîf Arablar'ın bu kabûl-i meşhûru üzere vârid olmuşdur.

Binâ'en-aleyh Kürtler, bin seneden beri Türkler ile bir halîta-i müttahide olmuşdur ki yek-diğerinden temeyyüz ve infikâkı mümkün değildir. Kürt, lafzen Türk kelimesinin aks-i müstevîsi olduğu hâlde dînen, rûhen ve terkîben aynı olduğunu tedkîk edenler, Kürtler'i Türk, Türkler'i de Kürt olarak görebilir. Bugün şu vilâyât efrâdından biri Kürdî, Arabî olduğunu iddi'â ederse ced-be-ced Türk olmadığını isbât edemez.

Amasya Sancağı'nda meskûn olan Hristiyânlar, Becenek, Kumân, Ermenî, Rûm milletlerinden ibâretdir. Fakat Becenekler ile Kumânlar, Ermenîler ile Rûmlar'a karışmış gibi bir hâlde olduklarından Amasya'da Hristiyânlar yalnız Ermenî ve Rûm zann olunur. **[100]**

Becenekler, Altay şu'besinden ayrılmış bir Türk ili olup Uygurlar'dan[262] ma'dûd idi. Hicret-i seniyyeden iki asır kadar mukaddem Türkler'in Asyâ-yı Garbî ve Avrupa'ya muhâcemâtı esnâlarında bunlar gelip Erzurûm, Sivas ile Trakya kıt'asında Tuna boyuna kadar meskûn olmuşlar idi.

Becenek, "ekenek" vezninde olup "bezenek" lafzının aynı olmakla bezenmiş demekdir. Nüzhetü'l-Müştâk'dan ve sâ'ir tetebbu'âtdan münfehim olduğu üzere Becenekler'den Erzen, Bâbert, Zara, Kemâh, Helken oymakları târîhen meşhûr olup müslim Türkler'in Anadolu kıt'asını istîlâ etdikleri zamâna kadar bunlar mevcûd idi.

Ersen oymağı, "Ersan Hân" demekle meşhûr bir Becenek hükümdârından türemiş olup el-yevm Erzincân ve Türkler arasında "Erzingân" demekle meşhûr olan belde bu hükümdâr Ersan Hân adından galat olarak Becenekler'in vatanı olmuş idi.[263]

Erzurûm vilâyeti bu Ersan Hân'ın taht-ı hükmünde olan bir kıt'a **[101]** olduğu münâsebetle buralara "Erzenü'r-Rûm" denmişdir. Çünkü Îrân ve Âmid vilâyetleri dâhilinde "Ersan" nâmıyla meşhûr iki şehir olup Diyârbekir vilâyetindeki şehre "Arzân" ve Îrân'ın dâhilindeki şehre "Erzenü'l-Acem denmişdi.

Bu oymak Türkler arasında "Ersanlu" demekle meşhûr olup mu'ahharan kabûl-i İslâm ederek Selçûkîler'e karışmış ve ta'rîb olunarak "Erzenlü" denmişdir. Meşâhîr-i ulemâdan Ebu'l-Hasan Alî bin Mes'ûd el-Erzenî bunlardandır. Hattâ Erzincân ve Erzurum hükümdârı Emîr Mengücek bunlardan olmalıdır.[264]

Bâbert oymağı, Bay Burt demekle meşhûr Becenek baylarından ya'nî beylerinden birinin evlâdı olup el-yevm Bayburt nâmıyla meşhûr olan kasaba bunların merkezi idi. Bâbert, Bayburt'un mu'arrebi olup "burt" Becenek dilinde "kurt" dediğimizdir.

Bu oymak, Selçûkîler'in Anadolu'ya bidâyet-i vürûdunda kabûl-i İslâm etmekle aslına rücû' etmişdir. Bayburt evlâdından Kutlu Bey ve ba'dehû Hızır Bey ve ba'dehû Kâsım Bey pek meşhûr olup Hızır Bey'in Sivas hükümdârı Eretnâ Hân ile musâdakası vardır. Allâme-i meşhûr Ekmeleddîn Muhammed Bâbertî bu kasabadan, belki bunlardandır. **[102]**

Zâra oymağı, Becenekler'den "Sârâ" demekle meşhûr bir bayın evlâdı olup merkezleri Sivas vilâyeti dâhilinde Zâra kasabası idi. Zâra'nın aslı olan Sârâ, Türkmenler'in "sarı" dedikleri avcı bir kuş olup "saru" bülbüle denir. Bunlar mu'ahharan kabûl-i İslâm etmiş cesûr adamlar olmakla evâ'ilde başıbozuk olan cesûr askere "sarıca" denmişdir.

Kemâh oymağı, Beceneklerden "Kimâk" nâmında bir kimsenin evlâdı olup meskenleri el-yevm "Kemâh" nâmıyla meşhûr olan kasaba ve havâlîsi idi. Kemâh ve Kemah'ın aslı olan "Kimâk ve Kimâk" bizim "kimük, kemük" dediğimizin aynıdır.

---

[262] Uygurlar, Oğuz Hân ile Pars Hân arasında olan atalardan ayrılmış oymaklara denmişdir. Bunlara umûmen "Hıyâtile" denir.

[263] Ersan ve Ersen, def'aten savlet ve ibrâz-ı metânet eden şeye denir. Bu münâsebetle hayvân-ı sâ'il olun esede ve şimşîr ağacı gibi metîn olan acı bâdem ağacına denmişdir. Fakat aralarını tefrîk için esed ma'nâsına olan "arsan" kelimesine bir lâm ilâvesiyle "arslan" denmişdir. Erzen lafzı bu "ersen" kelimesinden mu'arrebdir.

[264] Çünkü Mengücek, Tengricik ya'nî küçük tengri demekdir. Böyle ad Oğuz tîresinde ba'de'l-İslâm yokdur. Binâ'en-aleyh emîr-i müşârün-ileyhin kabûl-i İslâmından mukaddem vaz' edilmiş olduğu âşikârdır. Becenek ve Harezm Türkleri'nin dilinde bengü, bengi, mengü, mengi lafızları "tengri" dediğimizdir.

Helken oymağı "İlgün Hân" demekle meşhûr Becenek inallarından birinin evlâdı olup merkezi "Kigûn, Kigûniye" demekle mazbût olan Karahisâr-ı Şarkî livâsının merkezi idi. Karahisâr-ı Şarkî şehrinin ismi "Kigûn, İlgün, Helgüne, Helkine" nâmıyla da muharrerdir. İlgün ve Ilgun yüksek tepe ve bizim "ılgın ağacı" dediğimizdir. "Kigün ve Kıgun" dahi bizim "kın" dediğimizdir.

Kumânlar, Ural şu'besinden ayrılmış büyük bir kabâr olup kısm-ı a'zamı Makedonya kıt'asında ve esâsen Kubân Nehri etrâfında sâkin olduğu hâlde bir kısmı da Sinop lîmânından Batum lîmânına kadar Karadeniz'in Yalı taraflarında meskûn olmuşlar idi. Buralara Kumânistân denmiş idi. Lazlar ile karışık bir hâlde olup hânları Afşin[265] **[103]** unvânıyla meşhûr ve merkezleri Of şehri idi. Opa (Hopa) dahi bunların bilâd-ı meşhûresinden idi.

Kumân lafzı, "mu'în ve nâsır" ma'nâsınadır. Kubân dahi Kumân demekdir. Bunun fürû'u olan kuma, kumât, "körpe çocukları bağladıkları şey", kumâc (gömec), kumâs (kümes), kumâş, kumâk (yava), kûmâl (müdevver) kelimeleri bir derece müsta'meldir. Kumânlar'dan Kulahît, Kelkît, Künît oymakları pek meşhûrdur.

Kulahît oymağı "Kulah Afşin" demekle meşhûr olan bir hükümdârın evlâdı ve kabîlesi efrâdı olup bunlara "Kulkîd" dahi denmekdedir. Kulahît, Kulah'a mensûb ya'nî Kulahlı demekdir. Kulah, bizim "kulu, kula" dediğimizdir. Meşhûr "Kulakîd Hükûmeti" bunlar tarafından teşkîl edilmişdi.

Kelkît oymağı, Kilki nâmıyla ma'rûf bir beyin evlâdı olup el-yevm Kelkît kazâsı ve kasabası ve nehri bunlara mensûbdur. Kilki, "kilân" ya'nî büyük ma'nâsınadır. Künît oymağı "ûnît ve kîvnît" demekle dahi mukayyed olup merkezi el-yevm "Kûnye, Ûnye" beldesi idi. Becenekler'in bilâd-ı meşhûresinden biri de "Bâküsvenli" beldesi görülmekde ise de bu beldenin el-yevm hangi şehr olduğu anlaşılamadı. **[104]**

Ermenîler, Ermen bin Tûcrem evlâdı olup Erminâk bin Hâ'ik bunun ahfâdındandır. Irken ve lisânen Ârî olduğu muhakkak olan bu Ermen, Cevmer "Kiyûmers" evlâdından olan "Aryâs" neslinden olduğu der-kâr olmakla Ermenîler'in Îrânîler ve Kürtler ile karâbet-i cinsiyyeleri vardır.

Ermenîler, Bâziye (Bâsniyân), Hûriye (Hûrûnyân) ve Minvâsiye (Minâsyân) nâmlarıyla meşhûr üç şu'beden türemişlerdir. Vatan-ı evvel ittihâz etdikleri Nahcivân (Nahsivân) etrâfında meskûn iken gâlib milletlerin himâyesinde olarak Anadolu ve Rûmeli ve sâ'ir kıta'ât-ı arzın her tarafına intişâr etmişlerdir.

Türkler, anayurdu olan Anadolu'ya kavuşdukları zamân Rûm teba'ası olarak buldukları Ermenîler'i şerî'at-ı İslâmiyyenin emr eylediği vech üzere hüsn-i kabûl ederek Rûmlar'dan daha müreffeh bir sûretde idâre eylediklerine Ermenîler'in bu günki vaz'iyyet ve i'tibârı, redd ve inkârı muhâl olan bir şâhid-i belîgdir.

Ermenîler, Hititler'den Sâ'ibiyye ya'nî encüm-perestliği, Îrânîler'den Mecûsîliği ya'nî âteş-perestliği ve Romalılar'dan İşrâkî ya'nî put-perestliği ahz ve kabûl etdikden sonra Roma imparatoru Kalûd zamânında kısmen Hristiyânlığı da kabûl etmişler idi.

Fakat zâlim imparator Neron Hristiyânları kanlı işkencelerle ta'zîb ve re'îs ve üskuflarını katl ve ihrâk ederek te'dîb etmekle Hristiyân Ermenîler de tekrâr dönüp put-perest oldular. İki yüz elli sene kadar bu **[105]** hâl üzere kalıp 306 sene-i mîlâdiyyesinde Roma imparatoru Kostantin Hristiyânlığı kabûl etmekle İstanbul patrîki Gregorius tarafından gönderilen emr üzerine Ermenîler 310 sene-i mîlâdiyyesinde sâniyen Hristiyân oldular. Şu vekâyi'-i târîhiyye bir hey'et-i İseviyye tarafından te'lîf edilen "Dâ'iretü'l-Ma'ârif"de mestûrdur.

Şu kuyûd-ı târîhiyyeden müstebân olduğu üzere Ermenîler, tâbi' oldukları devletlerin dîn-i resmîlerini kabûle mecbûr olarak yaşadıkları hâlde müslim Türkler'in ve bilhâssa

[265] Afşin, hemzenin zammıyla "Opçin" lafzından mu'arreb olup Kumân dilinde müsellah ve gazûbâne müdâfi' ma'nâsınadır. "Of", ya'nî "op", silâh demekdir. Tevârîh-i garbiyyede "Oksin" dedikleri budur.

Osmânlılar'ın zîr-i idâresinde bulundukları hâl-i hâzıra kadar yaşamak için böyle mecbûriyetlere tesâdüf etmedikleri göz ile görünecek hakâyık-ı bâhiredendir.

Rûmlar, Ârîler'den Rûm bin Nîtî evlâdı olup Yûnânîler ile karâbet-i ırkıyyeleri vardır. Pek çok vekâyi'-i târîhiyyeden dolayı Rûmlar, kurûn-ı ûlâda Hititler'in taht-ı hâkimiyyetinde bulunan Anadolu kıt'asına ibtidâ müste'men şeklinde hicret ederek Ak ve Karadeniz sevâhilinde meskûn olmuşlar idi.

Bu hicret mu'ahharan Roma devletinin nüfûzunu Anadolu kıt'ası üzerinde te'sîs etmiş olmakla Hitit ve Îrân devletlerinin kuvvetleri za'fa mübeddel olduğu esnâda kıt'a-i mezkûrenin iç taraflarına doğru intişâr etmişlerdir.

Kurûn-ı ûlâdan beri Türkler'in sılası ya'nî muhterem anayurdu olan Anadolu kıt'asını Rûmlar yedi yüz sene kadar çiğnedikden sonra **[106]** gasbın harâreti zâ'il olarak sâhib-i aslîsine i'âde etmeğe mecbûr oldukları hâlde dîn ve milletlerini Türkler'in insâniyyeti sâyesinde muhâfaza etdiler.

Fakat Rûmlar ve Ermenîler bilâd ve kasabâtda ikâmet ederek nevâhî ve kurâda meskûn olan Becenekler'in, Kumânlar'ın her türlü iktisâbından te'mîn-i servet etmekle hâ'iz oldukları nüfûz-ı hükûmet sâyesinde bunları Hristiyân etmişler idi.

Mu'ahharan bu Hristiyân olan Becenekler'den, Kumânlar'dan Ortodoks olanları Rûmluğa ve Gregoryen olanları da Ermenîliğe temsîl edilmiş oldukları münâsebetle müslim Türkler'in Anadolu'ya vürûdunda Becenekler'den, Kumânlar'dan ba'zıları kabûl-i İslâm ederek Türkler'e ve bâkîleri de Ermenîler'e ve Rûmlar'a karışdılar. Binâ'en-aleyh zamânımızda Erzurûm, Sivas, Trabzon vilâyâtı kurâsında meskûn ve Ermenî, Rûm diliyle mütekellim ve Hristiyân gördügümüz köylüler umûmen Rûm ve Ermenî olmayıp Hristiyânlığı kabûl eden Ermenî dilli Becenekler ve Rûm dilli Kumânlar'dan ibâretdir.

Hele göçebe hâlinde ve İslâm şeklinde bulunup da yakın vakitlere kadar Türk diliyle mütekellim ve müslim adıyla müsemmâ oldukları hâlde elekçi tâ'ife-i Pûşiyân dediğimiz Becenekler'in cehâletlerinden bi'l-istifâde bizim gafletimiz derecesinde Ermenîler'in gayreti bu bîçâre Türkleri Ermenî hesâbına kayd ederek Hristiyân göstermeleri bize bir numûne-i ibret olmalıdır.

Amasya Sancağı Amasya, Erba'a, Havza, Zünnûn, Zeytûn, **[107]** Zile, Osmâncık, Gelgirâs, Köprü, Gümüş, Lâdik, Mecîdözü, Merzifon kazâlarından müteşekkil olduğu 1254'de ikmâl edilen tahrîr-i umûmîde nüfûs-ı zükûrunun bâliğ olduğu mecmû'u şudur:

Amasya Sancağı'nın nüfûs-ı umûmiyyesi:
Müslim: 44560
Kıbtî: 65
Ermenî: 6350
Ma'denci Rûm: 416
(Yekûn): 51391

Şu nüfûs-ı zükûra bir misli nüfûs-ı inâsın ilâvesiyle hâsıl olan netîce-i umûmiyye dahi şudur:

Müslim: 89120
Kıbtî: 130
Ermenî: 12700
Rûm: 832
Mecmû'-ı Nüfûs-ı Livâ: 102782

Hristiyân: 13662
Müslim: 89120

Ba'dehû tevârîh-i muhtelifede Gelgiras Merzifon ile Zünnûnâbâd Mecidözü ile, Zeytûn Köprü ile tevhîd ve Erba'a, Zile Tokat Sancağı'na, Osmâncık da Çorum Sancağı'na ilhâk olunarak Amasya Sancağı yedi kazâdan **[108]** müteşekkil olduğu 1330'da:

Yerli nüfûs-ı umûmiyye-i livâ şudur:

Amasya Merkez Kazâsı:

Müslim:
Zükûr: 23268
İnâs: 23082

Ermenî:
Zükûr: 4652
İnâs: 4514

Rûm:
Zükûr: 1314
İnâs: 1247

Kıbtî:
Zükûr: 21
İnâs: 19

Havza Kazâsı:

Müslim:
Zükûr: 8283
İnâs: 8072

Ermenî:
Zükûr: 28
İnâs: 49

Rûm:
Zükûr: 4652
İnâs: 4514

Gümüş Hacıköyü:

Müslim:
Zükûr: 12288
İnâs: 12021

Ermenî:
Zükûr: 1788
İnâs: 1672

Rûm:
Zükûr: 1791
İnâs: 1763

Köprü Kazâsı:
Müslim:
Zükûr: 20280
İnâs: 19871

Ermenî:
Zükûr: 557
İnâs: 548

Rûm:
Zükûr: 2273
İnâs: 2151

Kıbtî:
Zükûr: 137
İnâs: 149

Lâdik Kazâsı:
Müslim:
Zükûr: 7867
İnâs: 7641

Ermenî:
Zükûr: 134
İnâs: 146

Rûm:
Zükûr: 2626
İnâs: 2250

Mecidözü Kazâsı:
Müslim:
Zükûr: 18268
İnâs: 17538

Ermenî:
Zükûr: 202
İnâs: 198

Rûm:
Zükûr: 466
İnâs: 356

[109]Merzifon Kazâsı:
Müslim:
Zükûr: 12017
İnâs: 11850

Ermenî:
Zükûr: 4373

İnâs: 4221

Rûm:
Zükûr: 389
İnâs: 365

Kıbtî:
Zükûr: 310
İnâs: 347

(Yekûn):
Müslim: 202246
Ermenî: 23079
Rûm: 24560
Kıbtî: 1033

Mecmû'-ı Nüfûs-ı Livâ: 250918
Hristiyân: 48672
Müslim: 202246

Müsâfir müslim ve hristiyân hâric olan şu yerli nüfûs-ı umûmiyye-i livâ içinden 491 nefer Katolik ve 1665 nefer Protestan Ermenîler de dâhildir. Binâ'en-aleyh hâl-i hâzırda Amasya Sancağı'nda yerli Hristiyânların mecmû'u sancak nüfûsunun ancak beşde birini teşkîl etmekdedir. Fakat 1254'de muharrer olan Hristiyânlar mecmû'-ı nüfûsun yedide biri idi.

1254 yılından 1330 târîhine kadar Amasya Sancağı'na binlerce müslim muhâcir geldiği ve Erba'a, Zile, Osmâncık gibi üç mühim kazâ diğer livâlara verildiği hâlde Ermenîler'in 12700 nüfûsu 23079, Rûmlar'ın 416 nüfûsu 24560 hattâ 65 Kıbtî bile 1033 adedlerine **[110]** bâliğ oluyor da 89120 nüfûs-ı İslâmiyye ancak 202246 adedini buluyor. Binâ'en-aleyh Hristiyânların hele Rûmlar'ın tezâyüdü şâyân-ı hayretdir.

Çünkü 1294 târîhinden i'tibâren Trabzon vilâyeti ve Canik sancağı kurâsından her sene yüzlerce Rûm dilli Hristiyân Becenekler, Kumânlar gelip Amasya sancağı kurâsına müste'cir sıfatıyla yerleşdiler. Müste'ciren yerleşdikleri İslâm çiftliklerini on beş, yirmi sene sonra cebren zabt ve tasarruf ederek eski mutasarrıflarını def' etmişlerdir.

Bâlâda muharrer 202246 nüfûs-ı İslâmiyyeden sülüsânı Oğuz Hân neslinden ya'nî Türkmen olup sülüs-ı ahîrin nısfı Tatar, Kumuk, Lezgi, Nogay ve nısfı-ı diğerinin sülüsânı Çerkes, Kürt ve sülüs-i diğeri de Gürci, Laz olduğu tahmîn olunmakdadır.

BİRİNCİ FASL

Kurûn-ı ûlâda Anadolu kıt'asının tâbi' olduğu Tûrân hükûmâtı hakkındaki ma'lûmât-ı târîhiyyeden Amasya Sancağı'na ta'alluk eden vekâyi'-i ma'lûmeyi beyân eder.

Kurûn-ı ûlânın evâ'ilinde târîh-i kadîmin zabt edebildiği zamânlara kadar geçen binlerce asırlar mechûl olduğu münâsebetle bu asırlar "ezmine-i mechûle" unvânı altında bulunmakdadır.

Bu ezmine-i mechûlenin vekâyi'i ba'zen hadd-i muhâle vâsıl ve nâdiren de hakîkat-i hâle muvâfık zann olunan faraziyyât ile mâlî olduğu cihetle ezmine-i mechûle **[111]** vekâyi'inden hâkî olan tevârîhde pek çok garâ'ibe tesâdüf olunmakdadır.

Binâ'en-aleyh evlâd-ı benî Âdem ya'nî bütün beşer Nûh aleyhi's-selâmın Hâm, Sâm, Yâfes nâmlarıyla meşhûr olan üç oğullarından tenâsül ve Tûrânîler'in de Yâfes bin Nûh

aleyhi's-selâmdan teşa"ub etmeleri ve bunların âtîdeki iddi'âları şu vekâyi' cümlesindendir. Bu vekâyi'den Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın haber verdikleri bizim gibi müslümânlar nazarında müsellem ve hakîkat-i hâle muvâfık ve diğerleri âsâr-ı atîkanın isbâtına muhtâcdır.

Çünkü Tûrânîler'in iddi'âsına göre "bütün Tûrân akvâmı "Aşnuk Ata" nâmıyla meşhûr olan bir zâtın urukları, evlâdı olup Tivil Ata'dan türemiş ve Yaguz Hân zamânında etrâfa yayılmış idiler. Tivil Ata, Aşnuk Ata'nın evlâdına meb'ûs bir peygamber-i âlî-şân olup Tûrânîler'i irşâd etmişdir.

Aşnuk Ata'nın urukları muvahhid ya'nî yüce Tanrı'nın birliğine mu'tekid olup Ninova halkına ya'nî Âsûrîler'e meb'ûs olan Hazret-i Nûh aleyhi's-selâmı Âsûrîler tekzîb ve Tanrı Ta'âlâ Hazretleri'nin varlığını, birliğini inkâr etmekde haddi tecâvüz etdikleri cihetle Kur'ân-ı azîmde mezkûr olduğu üzere Tanrı onları en ziyâde istifâde etdikleri Dicle ve Fırât ırmaklarının müdhiş tugyânıyla nâbûd eyledi.

Şu tûfân hâdisesi üzerine Türkler'in hâkânı olan Yaguz Hân, kendi oğlu Tîrâs Hân'ı Ninova üzerine gönderip Îrân'ı zabt ederek Âsûr ve Bâbil arâzîsini istîlâ eyledi. Ba'dehû Tîrâs Hân **[112]** babasının yerine hâkân oldukda oğullarından Sâmîr Hân'ı Bâbil ve Uzar Hân'ı da el-yevm Hazar denilen kıt'a hükümdârı nasb eyledi.

Tûrânîler'in şu zu'munda Aşnuk Ata, Hazret-i Âdem aleyhi's-selâm makâmında olup tekârüb-i zamân i'tibâriyle tevârîh-i İbrâniyye'nin Yâfes bin Nûh diye gösterdiği kimse bu Yaguz Hân'dan kinâye olmalıdır.

Fakat havâlî-i Irakıyye'de Tûrânîler'den Sâmîr (Sîmir) adlı bir kimsenin teşkîl-i hükûmet etdiği meşhûr olmakla Tûrânîler'in kurûn-ı ûlâda Anadolu kıt'asında hükûmeti pek eski olduğu kadar pek şânlıdır. Sâmîr Hân bin Tîrâs Hân'ın şimdiki Bağdâd civârında bir belde binâ ve oraya "Sâmîrât" nâmını i'tâ ederek merkez-i hükûmet ittihâz etdiği devlet-i Sâmiriyye, belde-i Sâmirâ[266] ta'bîrât-ı kadîmesinden nümâyândır.

Anadolu'da devlet-i Sâmiriyye, yâhud hükûmet-i Sîmriyye mü'essisi olan Sâmîr Hân bir müddet orada hükûmet edib vefâtında oğlu Bars Hân, ba'dehû bunun oğlu İgrâk Hân Sâmiriyye devleti hükümdârı ya'nî Sâmîrât ili hâkânı olmuş idi. Zamânı imtidâd etmekle hükm etdiği kıt'aya "İgrâk", ba'dehû ta'rîb olunarak "Irâk" denmişdir.

İgrâk Hân'ın vefâtında oğlu Velâvud (Akâd, Ugât) Hân hıtta-ı Irâkiyye hâkânı olarak on yedi sene hükûmet etdikden sonra vefâtıyla **[113]** kızı Atelya (Atilây) Hân mesned-i hükümdârîye câlis olup Sûriye ve Filistin kıt'alarını istîlâ ve yedi yıl hükûmetden sonra vefâtıyla oğlu Balgır Hân Anadolu hâkânı olmuşdur.

Balgır Hân dahi Karadeniz'e kadar Anadolu kıt'asını istîlâ etdikden sonra şarka dönüp Herât şehrine kadar vâsıl olmuş ve oraları taht-ı itâ'atına alarak avdet etmişdir. Fakat ikinci bir tûfânın zuhûrunu istidlâl ederek tahallüsü için cesîm bir kule inşâ etdirmiş ise de istidlâl etdiği vekâyi'-i müdhişe zuhûruyla dâhil-i hükûmetinde bir herc ü merc-i umûmî (tebelbül-i elsine) hâsıl olarak hükûmetinin yirmi sekizinci yılında helâk olmuş ve eyâlât bârları (vâlîleri) i'lân-ı istiklâl etmekle Sâmîrât Devleti inkısâma uğramışdır.

Şu ikinci hâdiseden sonra Balgır Hân'ın "bây târı"[267] ya'nî mîrâhûru olan Oktay oğlu Bilkây Hân zuhûr ederek rukabâsını bozmuş ve Anadolu hâkânı olmuşdur.

Bilkây Hân yiğit ve kahramân bir zât olup baytârlık fennini îcâd ve Dicle nehri kenârında "Kargumuş" şehrini binâ ederek otuz sekiz yıl hükûmet etmişdir. **[114]**

---

[266] Sâmirâ beldesi Tûrânîlerce meşhûr ve muhterem olup mu'ahharan harâb olmuş idi. Devlet-i Abbâsiyye zamânında Türkler'in hıtta-i Irâkiyye'de nüfûzu avdet etmekle "Sermen Re'y" nâmıyla tesmiye edilen şimdiki Sâmirâ kasabasının yeri i'mâr ve tecdîd edilmesi, Sâmirâ belde-i kadîmesinin ihyâsı hâtırasına mübtenî olmalıdır.

[267] Târ, "tâgâr" lafzından muhaffef olup "bir nesneyi muhît" ma'nâsınadır. Ba'dehû zarf, kab, oda gibi bir dâ'ire-i muhîteye ıtlâk edilmişdir. Hayvânların durağına agûr (âhûr) ve zâbitine "târ" denmiş olmalıdır. "Bây Târ", "Târ Bey" demekdir. "Baytara" fi'li bu "bây târ" lafzından ahz edilmişdir. Hâlâ su kabına "tâgâr" denir.

Ba'dehû Bilkây Hân'ın oğlu Haktây (Oktây) Hân Anadolu hâkânı oldu. Oktây, "kutlu ya'nî mübârek, canlı ve zî-hayât" ma'nâsına olup Altay lehcesinde "Kutây, Kütây" denmekdedir. El-yevm Moğol tîresinde "Oktây" denir. İşte bu devlet Anadolu'da "Hıtâ Devleti" demekle meşhûrdur. Nisbetinde "Hıtâyît, Hıtaylı", ba'dehû tahfîfen "Hıtît" ve ba'dehû "Hitît" denmişdir.

Ta'rîfü'l-Ümem'de Muhammed bin Abdulazîz el-Kurtubî diyor ki: "Hıtâ kavmi akvâm-ı Tûrâniyye'den bir ümmet-i azîme olup kable'l-Mesîh bilâd-ı Rûmiyye'de hükûmet etmişler idi." Avrupa müverrihlerinden meşhûr Maspero, Morgan gibi ulemâ-yı târîh dahi "Hıtâ ya'nî Hitît akvâmı umûmen Tûrânî olup kurûn-ı ûlâda Anadolu'da bir devlet-i müttahide teşkîl ve âsâr-ı azîme inşâ etdiklerini" yazıyorlar.

Oktây Hân yirmi bir sene hükûmetden sonra oğlu Taleş (Talış) Hân makâm-ı hâkânîde alem-efrâz olarak on beş yıl hükümdârlıkda bulunup makâmını oğlu Gerüş Hân idâresine terk eyledi.[268] Bu da on bir yıl hükûmet edib oğlu Aytos (Aydos) Hân Anadolu hâkânı oldu.

Silsilenâme'de mezkûr olduğu üzere Türkler'de ibtidâ kitâbeti ve hattı îcâd eden bu Aydos Hân olup gâyet âkil, hâzim, **[115]** müdebbir idi. Balgır Hân'ın âhir-i hükûmetinde i'lân-ı istiklâl eden Anadolu'da küçük hânların çoğunu taht-ı inkıyâdına alıp hâkânlık nüfûzunu icrâya başlamış, otuz üç yıl hükûmet etmişdir.

Aydos Hân'ın ismi Türkler arasında mâhir, mûcid olmak üzere tanınmış olduğu münâsebetle bir kimse güzel iş yaparsa "Aydos gibi yapmış, Aydos gibi yazmış" denir idi. Türkler'in ikâmet etdikleri yerlerde "Aydos" adlı beldelere, kasabalara, nâhiyelere ve birçok ricâle tesâdüf olunur.[269] İşte bu Aydos Hân'ın vefâtında oğlu Balgır Alp Hân Anadolu hâkânı oldu.

Balgır Alp Hân, kendisine muhâlefet eden Arbagit ya'nî Sûriye hânı üzerine gidip onu harben taht-ı inkıyâda almış ve Haleb şehrini binâ edib hükûmetinin otuzuncu yılında vefât etmişdir. Alp, Türk dilinde "pehlevân" ma'nâsına olduğu meşhûrdur.

Haleb şehri müverrih Maspero kavli üzere kadîmen Hâlbût, Halbû, Hâlebî nâmıyla ma'lûm olduğuna göre Alb'a mensûb ma'nâsına olan Albût ve Albît lafzının mu'arrebidir. Çünkü Türk dilinde hemze ile hâ arasında mümâsele olup inde't-ta'rîb hâ (he ile) ekseriyetle hâ (ha ile) veyâ hâ (hı ile) şeklinde yazılır ve okunur. Uz "hûz (he ile), hûz (ha ile)" ve ogan "hôgân, hâkân" gibi.

Ba'dehû Alp Hân'ın oğlu Taliş Hân hükümdâr olup on bir **[116]** sene hükûmet ve Fârân şehrini binâ etmişdir. Ba'dehû bunun oğlu Harkûn (Argûn) Hân Anadolu hükümdârı olmuşdur. Argûn Hân[270] âdil, müdebbir olup Zâb nehrini icrâ ve düşmanlarına harben galebe ve hükûmeti devâm etmişdir. Ba'dehû oğlu Tutmâs Hân, ba'dehû diğer oğlu Taliş Hân, ba'dehû Tutmâs Hân'ın oğlu Boyun Hân[271] Anadolu hâkânı olmuşlardır. Silsilenâme'nin verdiği şu ma'lûmâtın hakîkat-i hâle muvâfık olduğu iltizâm olunamaz. Lâkin bu edvâra âid ma'lûmât-ı târîhiyye birtakım hurâfât ile karışdırılmış olduğundan bunların hurâfât olduğu da kesdirilemez.

Çünkü Nesebnâme-i Mülûk'da muharrer olduğu üzere Anadolu'da Hıtâ hükûmeti devâm etdiği bu zamânlarda Çin imparatorluğunda Hıtâyîler'den on yedi sülâle-i hükûmet yek-diğerini ta'kîb ediyordu. Bunların isimleriyle Anadolu'da şu Hıtâ hükümdârlarının isimleri yek-diğerine pek müşâbih ve bizim şimdiki lehcemize ufak bir fark ile muvâfık görünmekde olması, o zamân koca Asyâ Tûrânîler'in taht-ı hükmünde olduğunu isbât eder. Bunları âtiyen icrâ edilecek keşfiyyât-ı hafriyye tenvîr edeceği muntazardır.

---

[268] Taliş, Talâş ya'nî "ok yeleği" ma'nâsına olup mu'ahharan tahtalardan ve rende ağzından çıkan ince talaşlara denmişdir. Gerüş, geriş ya'nî "tag" demekdir.

[269] Aydos ve Aytos, Ayton ve Aydın ma'nâsınadır. Urfa şehrinin nâm-ı kadîmi "Ruhâ" ve daha evvel "Aydos" olduğu "Mir'âtü'l-İber"de mezkûrdur.

[270] Argûn, "merd-i kâmil" demekdir. Bizim "erkin" dediğimizdir.

[271] Boyun, oyun vezninde "büyümek" masdarından me'hûz olup "büyük olmuş" demekdir.

Avrupa müverrihlerinden Maspero, akvâm-ı şarkiyye hakkında yazdığı **[117]** kitâbında Anadolu'da Hıtâ ya'nî Hitit devlet-i müttefikasını teşkîl eden hükûmât-ı Tûrâniyye'nin isimlerini şunlar olmak üzere ta'yîn ediyor: Arâtu, Amût, Ergunut, Urbahit, İrbahit, Îrâhit, İberit, Tibarit, Hâlbût, Kârit, Lisit, Mâzit, Mûşarit, Hânit hükûmatı olup şu isimlerin âhirinde görülen (te) ler umûmen Hıtâ dilinde edât-ı nisbet ve isimlerde Tûrânî olduğu meydandadır.

1- **Arâtu:** Van vilâyeti ve havâlîsi olup "tâlib" ma'nâsına olan "arây" kelimesinin mensûbu "arât" demekdir.

2- **Amût:** Diyârbekir vilâyeti ve havâlîsi olup "Amât" dahi denir. "Hâfız ve hâmî" ma'nâsına olan "amây" kelimesinin mensûbu olup "Amât" kabîlesinin mensûb olduğu yerdir. Ba'dehû ta'rîb olunarak "Amid" denmişdir.

3- **Ergunut:** Erzurum vilâyeti ve havâlîsi olup "merd-i kâmil" ma'nâsına olan "ergûn" kelimesinin mensûbudur.

4- **Urbâhit ve Urbâgit**: Sûriye vilâyeti ve havâlîsi olup "sâtir" ma'nâsına olan "urbâk" kelimesinin mensûbudur. Libâsa "urba" ve kabına yapışmamak için sulu hamîre serpilen una "urbâg" denir. Kırım hükümdârı Berke Hân'ın kerîmesi Urbây Hâtun'dur.

5- **İberit**: Tiflîs vilâyeti ve havâlîsi olup "İbarlı, Avarlı" dediğimizdir. Ma'nâsı ve tedkîki Medhal'de mezkûrdur.

6- **Îrâhit ve Îrâgît:** Irâk ya'nî Bağdâd vilâyeti ve havâlîsi **[118]** olup bâlâda mezkûr olan Îgrâk lafzının mensûbudur. Mu'ahharan ta'rîb olunarak "Irâk" denmişdir.

7- **Tibâret ve Tibârît:** Trabzon ve havâlîsi olup Medhal'de mezkûr olan "tîbâr" kelimesinin mensûbudur. Bu vilâyete "Lâzît", ba'dehû tağyîr olunarak "Lâzîk" denmişdir.

8- **Hâlbût:** Haleb vilâyeti ve havâlîsi olup bâlâda mezkûr olduğu üzere "Alb" kelimesinin mensûbudur. Ba'dehû ta'rîb olunarak "Haleb" denmişdir. Burada Tûrân hükümdârlarından Hân-ı Esrîn ya'nî "Esrîn Hân" diğer bir medîne binâ etdiği münâsebetle "Hânesrîn" ve ba'dehû ta'rîb olunarak "Kanesrîn" denmişdir.

9- **Sûlît:** Adana ve havâlîsi ya'nî "Sîlîsyâ, Kilikyâ" kıt'ası olup Konya vilâyeti bu cümleden olarak "Sûlî, Sîlî" kelimesinin mensûbudur. Bu dahi mu'ahharan parçalara münkasim olmuşdur.

10- **Kârit ve Gârit:** Aydın vilâyeti ve havâlîsi olup "sâ'id" ma'nâsına olan "agâr" kelimesinin mensûbudur. Buralara mu'ahharan "Karya" denmiş ve üç dört parçaya münkasim olmuşdur.

11- **Mûşârit:** Mûş ve Bidlîs vilâyeti ve havâlîsi olup "bûsâr" kelimesinin mensûbudur. El-yevm Mûş sancağı bunun bir parçasıdır.

12- **Hânit:** Kastamonu vilâyeti ve havâlîsi olup "mekîn" ma'nâsına olan "ânây" kelimesinin mensûbudur. Ba'dehû daha tahfîf olunarak "Henit" denmişdir. **[119]**

13- **Mâzit** kıt'asıdır. Târîhimizin mevzû'unu teşkîl eden Amasya ve havâlîsi olup "Mâsît" kelimesinin aynı ve "Amâsît" lafzından muhaffefdir.

Şu cedvelde mezkûr olan "Amâsît Hükûmeti" Sayse, Lö Norman, Maspero, Morgan gibi Avrupa müverrihlerinin verdikleri ma'lûmâta nazaran "Amâzît, Mâzît, Amazon, Mâzû, Miziyen, Misiyen" nâmlarıyla meşhûr olup merkez-i hükûmeti Amasya şehri olduğu muhakkakdır.

Amâsît dâ'iresi, "Amâsît, Togâyît, Sibâsît, Kumânît" gibi Hitit oymakları ya'nî Reynak ve Morgan'ın tasrîhi üzere şu akvâm-ı Tûrâniyye ile meskûn olup Togâyitler Tokat ve havâlîsinde ve Sibâsîtler Sivas ve havâlîsinde ve Kumânîtler Canik ve havâlîsinde tavattun ve ikâmet etmişler idi.

Garb âsâr-ı atîka mütehassıslarının Ankara, Konya, Haleb vilâyetleri dâhilinde ve Fırât ile Dicle havzasında icrâ etdikleri hafriyyât ve tedkîkât ile şark müverrihlerinin verdikleri ma'lûmât ve bâlâda mezkûr olan Silsilenâme'de Anadolu hâkânı olmak üzere irâ'e edilen esâmî

ve meşrûhâtdan müstefâd olduğu üzere Tûrânîler bütün Asyâ'ya tedrîcî ve fâtihâne bir sûretde hicret-i seniyyeden dört bin sene kadar evvel intişâr etmişlerdir.

Bu sûretle Küçük Asyâ'ya gelen Tûrânîler'den Hıtâyîler, ya'nî Kutay (Hitit) oymakları Irâk kıt'asından Ak ve Karadeniz'e doğru yayılıp **[120]** Kızılırmak havzasında Togâyîtler ve bunlara mu'âvin olan oymaklar meskûn olmuşlar idi. Binâ'en-aleyh bu kıt'a "Togâyît, Tohâyît" demekle meşhûr olmuşdur. Togay'a mensûb demekdir.[272]

Fransa akademiyası a'zâsından müverrih-i meşhûr Luba diyor ki: "Kapadokya, edvâr-ı kadîmede bir kıt'a-i cesîme olup nâmı Bîsütûn Dağı'nda Dârâ kitâbelerinde "Katpatoha" şeklinde mahkûkdur. Müverrih-ı meşhûr Lagard ile Kibert gibi müdekkiklerin istihrâcına nazaran "Katpa" ve "Toha" kelimelerinden mürekkeb bir alem-i mahsûs olup "Toha tarafı" demekdir. Mu'ahharan Yunânîler tahrîf ederek "Kapadokya" demişlerdir".

Kapadokya kıt'asında Tûrânîler'den ibtidâ hükûmet eden Togâyîtler olup şimdiki Zile şehrini merkez-i vatan ittihâz ederek oraya "muhterem vatan" ma'nâsına olan "Silây" nâmını vermişler idi. Mu'ahharan "Zelâ, Zilâ" denip el-yevm "Zile" denmekdedir. Togâyîlerden Harkâr Hân[273] orada bir şehr-i müstahkem binâ ve "Harkarit" tesmiye eylemiş ve ba'dehû "Karkariyye"[274] denmiş ise de "Zile" nâmı galebe etmişdir.

Ba'dehû Togâyitler şimdiki Tokat şehrini binâ edib orayı **[121]** merkez ittihâz ederek "Togât, Tohât" denmişdir. Togât, "Togayît" kelimesinden muhaffefdir, "kelây, kelâyît, kelât" gibi, "Togâylı" demekdir. Târîh-i Âl-i Dânişmend'de "Tôhya, Tôkya, Tûkye, Dûkye" ve Nüzhetü'l-Müştâk'da mu'arreb olarak "Tuhât" nâmlarıyla mukayyed olan şehrin "Tokat" olduğu Mirkâtü'l-Cihâd'da mestûrdur.

Sibâsîtler dahi Tûrânîler'den büyük bir oymakdır. Sibâsît, "Sivasît" kelimesinin aynı olup "sâvâs, sivâs" Hıtâ dilinde "sivimli" ya'nî bizim lehcemizde "sevimli, sevgili demekdir. Sivasîtler şimdiki Sivas şehrinde ve havâlîsinde meskûn olup bu şehri binâ ve "Sivasît" tesmiye etmişlerdir. Mu'ahharan Yunânîler "Sibâsît, Sibâst" nâmıyla kayd etmişler ise de mensûbun-ileyhi galebe edib "Sivas" nâmı şöhret bulmuşdur.

Es-Seb'u's-Seyyâr'da es-Seyyid Muhammed Rızâ Efendi, "Sivas şehrini Sâves bin Batrûs bin Yûnât ibni Tarsûs binâ etmişdir" diyor. Yunân kisvesine girip tağyîr-i şekl eden şu isimler Tûrânî olup Sevâs bin Bâtûr bin Yunât bin Tîrâs olduğu meydândadır. "Bâtûr" "cesûr ve kahramân", "yûnât" "yügrük at" ma'nâlarına olduğu bizim lugat kitâblarımızda muharrerdir. Sevâs ve Tîrâs adları ma'lûmdur.

Tevârîh-i şarkiyye ve garbiyyenin verdikleri şu ma'lûmât-ı mufassaladan müstebân olduğu üzere Küçük Asyâ, pek kadîm zamândan beri ve Ermenîler'den, Yunânîler'den mukaddem Tûrânîler'in öz vatanı, anayurdu **[122]** olduğu münâsebetle Tûrânîler Küçük Asya'ya "Anadol" nâmını verdikleri meydândadır.

Çünkü Anadol, "karakol" vezninde te'sîs ve temekkün edilen yere ya'nî mekân-ı ikâmet, esâs-ı vatan olan yere denir. "Te'sîs ve temekkün etmek" ma'nâsına olan "anatmak" masdarından me'hûz olup "anatol" şeklinde bir sîga-i mekândır. Ebû Hayyân Endülüsî ve Ahmed bin Mühennâ lugat-nâmelerinde "anadı ve anatıtı", "essese ve temekkene" sûretlerinde muharrer olup müte'addî ve lâzım olduğu anlaşılır. Lugât-ı Tûrâniyye'de "ana, anât, anâc, anâr, anagul, anâl, anamûr, anây" gibi kelimât-ı müştaka ve müsta'mele bu masdarların Tûrân lugatında mevcûd olduğunu irâ'e eder.

Anadolu'da devr-i Selçûkî'de ve daha sonra dokuzuncu karn-ı hicrîye kadar yapılan âsâr ve mebânî-i cesîme kapıları üzerinde umûmen "Anadol"(اناطول) nâmı mahkûk olduğu gibi Amasya'da 708'de ikmâl edilen Dâru'ş-Şifâ'nın kapısı üzerinde "Emîr-i Anadol Ahmed" nâmı mahkûk ve Ikdu'l-Cümân gibi pek çok tevârîh-i Arabiyye'de "Anadol" nâmı mestûrdur.

---

[272] Togay, "tâli' ya'nî doğucu" ma'nâsına olup mu'ahharan "toha" denmişdir. "Togâr, tohâr" gibi.

[273] Harkâr "Irgâr" lafzından mu'arreb olup "sıçrar ve hücûm edip atlar" ma'nâsınadır. Avcı kuşlardan birine denmişdir.

[274] Karkariyye, Târîh-i Âl-i Dânişmend ve Mirkâtu'l-Cihâd kitâblarında Zile'nin diğer nâmıdır.

Şu kuyûd-ı mahkûka ve târîhiyyeden müstebân olduğu üzere "Anadol"(اناطول) kelimesi aynıyla "Anatol"(اناتول) kelimesinin mu'arrebidir. Binâ'en-aleyh "Anadol" kelimesi târîhen ve lugaten Tûrânîdir, Yunânî değildir. Fakat Anadol kıt'ası Yunanistân'ın şarkında vâki' olduğu münâsebetle Yunânîler bu kelimeyi alıp lehceleri üzere "Anadolis"(اناتوليس) şekline sokarak "maşrık" ma'nâsına demişler ve bizim müverrihlerimiz de **[123]** bilâ-tedkîk Yunânîler'in iddi'âsını alıp bize nakl ederek "Anadolu" şeklinde kullanmışdır. Yunânîler'in Anadolu'da medeniyyeti, bilâd-ı mevcûdenin isimlerini değişdirmekden ibâretdir.

Şu Anadol'da kâ'in Kapadokya'nın kısm-ı şarkîsinde meskûn olan Amasîtler, Akvâm-ı Şarkiyye-i Kadîme nâm eserinde müverrih Morgan'ın tasrîh eylediği üzere Tûrânîler'den olup Mukaddime'de ma'nâsı ve müştakkâtı îzâh olunarak bir kelime-i Tûrâniyye olduğu sâbit olan "Amâs" adlı bir kimsenin evlâdına denir. Bizim lehcemiz üzere "Amâslılar" demekdir.

Mir'âtu'l-İber'de Diyârbekirli Sa'îd Paşa, Ârâm bin Sâm bin Nûh'un "Ûs, Hûl, Mâş, Kâşir" nâmlarıyla mevsûm dört oğlu var idi" dedikden sonra "Mâş, Anadolu taraflarına gitmiş ve evlâd u akvâmları oralarda münteşir olmuşdur" diyor.

Halbuki Ravzatu'l-Elbâb'da "Anadolu'da sâkin olan Mâş bin Ârâm bin Sâhit evlâdı" Türk oldukları mestûr ve Kitâbu'l-Memâlik'de "ibtidâ Anadolu'da ikâmet ve intişâr eden Esbân (Sebân), Toh (Togay), Kaman (Kumân), Mâş (Amâs) akvâmı Türkler'den" oldukları mezkûrdur.

Amasya'nın nâmı el-İkmâl, Ikdu'l-Cümân nâmlarıyla meşhûr olan eserlerde "Mâse" ve Amazonlar'ın nâmı tevârîh-i garbiyyede "Mâze ve Mâzon" nâmlarıyla mestûr olduğuna nazaran "Mâz, Mâs, Mâş" lafızları "Amâz, Amâs, Amâş" kelimelerinden muhaffef olduğu âşikârdır. Binâ'en-aleyh "Amâz ve Amâş" kelimelerinin **[124]** aslı olan "Amâs", Sâm bin Nûh evlâdından olmayıp Tûrânîler'den ve "Sâmîr" evlâdından olduğu anlaşılır. Sâm ismi bu Sâmîr'den ibâretdir.

Şu kuyûd-ı târîhiyyeden müstebân olduğu üzere Amâsîtler'in cedd-i a'lâsı Sâmîr bin Tîrâs evlâdından Amâs bin Arâm[275] olduğu sâbit olur.

Çünkü Ünsü'l-Mühec ve Ravzu'l-Fürec'de Muhammed bin Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî, Anadol harîtasında Amasya mevki'inde "Mâsiye" ve ta'rîfâtında "Amasya, Amâsite, Mâsite" nâmlarını zikr etmekdedir. Binâ'en-aleyh Amâsîtler'in vatanı ve merkezi Amasya şehri olduğu şübhesizdir.

Amasya sancağında meskûn olan Amâsîtler, gâyet cengâver ve kadınları bile silâh isti'mâlinde pek mâhir ya'nî bütün efrâdıyla segmen oldukları münâsebetle târîhen "Amazonlar, Amasonlar" demekle meşhûr olmuşlar idi. Bunlar Amasya şehrinde bir hükûmet te'sîs ederek kendilerinin aslı olan Hititler'in bir uzv-ı müttefiki şeklinde hareket etmişlerdir.

Bâlâda zikri geçen Anadolu hâkânı Boyun Hân, bilâ-veled fevt oldukda Anadolu hânlarının her biri hâkânlık iddi'âsıyla yek-diğerine karşı harb ederken Amâsîtler'den Mitûr Hân cümlesine galebe edib Anadolu hâkânı oldu. Ba'dehû oğlu Mokây Hân, ba'dehû diğer oğlu **[125]** Tarnâl (Turnâl) Hân Anadolu hükümdârı olmuşdur.[276]

Turnâl Hân on iki yıl hükûmet edib avda atından düşmekle vefât etmiş ve ba'dehû oğlu Amas (Amâs) Hân, Amasya şehrini binâ edib devrinde put-perestlik şâyi' ve mu'âmelât-ı şedîde vâki' olmakla Anadolu hânları hurûc ederek hükûmetinin yirmi dokuzuncu yılında harben maktûl ve yerine diğer sülâleden bâr Atıg Hân hâkân oldu.

Silsile-nâme'nin verdiği şu ma'lûmât üzerine Amasya şehrinin bânîsi işte bu Amâs Hân olup evlâdı "Mâzît" unvânıyla meşhûr olan Amâsît dâ'iresinde hükûmet etmişlerdir. Bu esnâda Amâsît dâ'iresi Hâlîs (Âlîs) ya'nî Kızılırmak'ın havzasını şâmil olduğu zann olunur. Bunlardan İli Hân meşhûrdur.

---

[275] Arâm, "mu'tedil" ma'nâsına olup hılkaten arada ya'nî ifrât ve tefrît arasında vâki' olmasından kinâyedir. Yek-diğerine karîb olan atalara "arâl" ve orta boylu adamlara "arân" ve orta şeye "ara" denir.

[276] Mitûr, "mübârek ve mutlu" ma'nâsına olup bizim lehcemizde "mutûr ve mutûk" denir. Mokây, "bokây" demek olup bizim "boğa" dediğimizdir. Turnâl dahi bizim "Turna" dediğimiz kuşdur.

Müverrih-i meşhûr Lö Norman ile Maspero târîhlerinde "Hitit hükümdârı Saru Hân'ın müttefiki olan Misiyen hükümdârı İliyon dedikleri" ve Mu'cemü'l-Buldân'da mezkûr olan Ilıkan bin Sâm, Amasya hükümdârı İli Hân'dır. Saru Hân, bâlâda mezkûr olan Atıg Hân'ın hafîdi ve Sablûl (Sabûl) Hân'ın oğludur.

Mu'cem'de İli Hân'ın pederi gösterilen Sâm, her hâlde Mukaddime'de beyân olunduğu **[126]** üzere Sülîm olmalıdır. Çünkü Sâm bin Nûh'un İli Hân nâmında bir oğlu ma'lûm değildir. Fakat bâlâdaki Amâs Hân'ın bi'z-zât oğlu olamaz. Belki ahfâdından olabilirse de aralarında kaç vâsıta olduğu mechûldür.

Müverrih-i meşhûr Lö Norman'ın tahmîni üzere İliyon (İli Hân) mîlâd-ı Îsâ'dan 1340 ya'nî hicret-i nebeviyyeden 1922 sene evvel ber-hayât olup kable'l-hicre 1893'de Hitit hükümdârı Batur Hân ile Mısır harbinde bulunmuşdur.

Şu kayda nazaran İli Hân, Hitit hükümdârı Batur Hân ile pederi Saru Hân zamânlarında yaşadığı ve tûl müddet Amasya hükümdârı olduğu ve Târîhu'l-Kâmil'de mezkûr olan "Ûsût" vasfına nazaran âkil ve müdebbir olması lâzım gelir. Hıtâ dilinde "ili ve ilis", bizim lehcemizde "iylik" dediğimizin aynıdır. Binâ'en-aleyh İli Hân, İlis Hân demekle dahi ma'rûfdur.

İlis Hân, Anadolu'da kesb-i iktidâr ederek bâlâda zikri geçen Sûlît ve Kârît dâ'irelerini taht-ı inkıyâdına alıp oğullarından Sülîm Hân'ı Sûlît vâlîliğine ve Amâs Hân'ı da Kârît vâlîliğine nasb ve irsâl eylediği maznûn ve üçüncü oğlu Bârûm Hân'ı Amasya hükümdârlığına nâmzed eylediği müsbetdir.

Çünkü şimdiki Teke ve Menteşe sancaklarının hâvî olduğu kıt'a kadîmen "Lisît, Lisiyâ" demekle meşhûr ve Süli kabîlesi efrâdıyla meskûn ve Sülîm nâmında bir kimsenin nüfûzuna münkâd olduğu Mir'âtü'l-İber gibi pek **[127]** çok târîhlerde mezkûrdur. Lisît, "İlisît" lafzından muhaffef olduğu meydândadır.

Kezâlik eski Karya kıt'asından ayrılmış olan Karesi sancağını hâvî olan kıt'a kadîmen "Misît, Misiyâ" demekle meşhûr ve hâlâ Karesi sancağı dâhilinde Amasya nâmıyla müsemmâ bir nâhiye mevcûd ve Misît lafzı da Amasît kelimesinden muhaffef olduğu tevârîh-i şarkiyye ve garbiyyenin kuyûduyla müsbetdir. Şu kadar emârât-ı târîhiyye her hâlde bir zannı tevlîd edebilir.

İlis Hân'ın vefâtından sona üçüncü oğlu Bârûm Hân Amasya hükümdârı oldu. Mu'cemü'l-Buldân ve Seb'us-Seyyâr bunu Rûm bin İlikan nâmıyla zabt ediyor. Her hâlde Rûm, "Bârûm" lafzından murahham olmalıdır. Çünkü Amazonlar'dan ayrılmış olan Bermît (Barumît) oymağı ma'lûmdur. Rûm adı Tûrân lehcesinde gayr-i ma'lûm olup nüssâhların sehvi, müverrihlerin tahrîfi Bârûm lafzını Rûm şeklinde gösterebilir.

Bârûm Hân, Amasya'da kaç yıl hükûmet etdiği ma'lûm değildir. Ancak târîhen mazbût olduğu üzere Tîrâs, Karsân adlı iki oğlu vardır. Bârûm Hân, kendi oğlu Tîrâs Hân'ı birâderi Sülîm Hân yerine Sûlît bârlığına ya'nî vâlîliğine nasb ve irsâl ve diğer oğlu Karsân Hân'ı da Amasya hükümdârlığına nâmzed eylediği maznûndur.

Çünkü es-Seb'u's-Seyyâr'da mestûr olduğu üzere Lisiya kıt'ası dâhilinde olan şimdiki Tarsûs şehrinin bânîsi Tarsûs bin Rûm bin İlikan olup tevârîh-i garbiyyede ve bilhâssa Mir'âtü'l-İber'de **[128]** bu Tarsûs nâmının "Terâsîs" olduğu mezkûrdur. Terâsîs, Tîrâs demek olup Yunânîler bunun âhirine yalnız bir sîn ilâve ederek Terâsîs ve Arablar dahi ta'rîb eyleyerek Tarsûs demişler.

Bârûm Hân'dan sonra oğlu Karsân Hân Amasya hükümdârı oldu. Bi'l-umûm tevârîh-i şarkiyyede mezkûr olan Harşene bin Rûm bin İlikan işte bu Karsân Hân'dır. Mukaddime'de beyân olunduğu üzere buna müverrih Teksiye (Texier) "Karisin" nâmını veriyor.

Karsân, Tûrân lugatında "Sinkâb (Sincâb)"dan büyük ve karnı çil bir nevi yırtıcı hayvânın adı olup tilki ve mâniye benzer. Buna bizim lehcemizde "karsâk" denmişdir.

Müverrih-i meşhûr Morgan'ın verdiği ma'lûmâta nazaran Mısır hükümdârı Üçüncü Ramses ve ba'dehû Âsûr hükümdârı Taglat Pal Asâr zamânlarında Hitit devleti dâhilen ve hâricen tevâlî eden muhârebâtda mağlûb ve ba'dehû munkarız olarak Aydın, Adana, Ankara

cihetlerinde yeni hükûmetler teşekkül etmekle Hititler'den bir kısmı Mısır ve Âsûr devletlerine ve yeni teşekkül eden hükûmâta tâbi' ve bir kısmı da Amâsît ve Lâzît hükûmetlerine ilticâ etmişler idi.

Hitit devlet-i müttefikasının inkırâzından Amâsît hükûmeti dahi müte'essir olup dâ'ire-i nüfûzu daralmış; şimdiki Amasya, Tokâd, Canik, Çorum, Sivas, Karahisâr-i Şarkî, Yozgat sancaklarından müteşekkil bir kıt'aya münhasır kalmış, bu dâ'ireye dahi Harşenûn denmişdir. Kapadokya **[129]** kıt'asının Kayseriyye livâsını ve havâlîsini gâ'ib etdiği cihetle Kapadokya iki kısma ayrılmışdır.

Merâsıdu'l-Ittılâ'da mestûr olduğu üzere Harşenûn bir kürenin ya'nî bilâd-ı adîdeden müteşekkil bir kıt'anın ismi olup Harşene beldesi bu kıt'anın merkez-i hükûmetidir. Harşenûn, "Karsânûn" lafzından mu'arreb olup "Karsân'a âid ve mensûb olanlar" demekdir. Amâs "Amâsûn" ve Kutây "Kutâyûn, Kutâgûn" ve Kirâs "Kirâsûn" gibi. Binâ'en-aleyh Amazon yerine "Karsânûn, Karzânûn" kâ'im olmuşdur.

Müverrih-i meşhûr Morgan'ın ifâdesinden müstebân olduğu üzere Tûrânîler'den Hititler takrîben hicretden üç bin sene evvel Küçük Asyâ'ya gelip te'sîs-i hükûmet ve 1280 yıl kadar Anadolu'da neşr-i medeniyyet ederek kable'l-hicre 1822 senelerinde münkarız olmuşdur. Anadolu Tûrân hükümdârlarının ya'nî hâkânlarının adları bâlâda mezkûr olan Silsile'de muharrer görülmekle nakl edildi.

Zikr edilen esâmî-i hükümdârân-ı Tûrân'dan müstefâd olduğu üzere bunlar dört sülâleden ibâretdir. Dördüncü sülâlenin isimleri tâm olarak bulunamadı. Bunların isimlerinde nâkıs ve zâ'id olabilir. Fırât kenârında vaktiyle pek ma'mûr olan "Hit" beldesi, Hitit adından galat olarak bunların nâmını muhâfaza etmekdedir.

Avrupa müdekkikleri nukûd-ı vâfire, himem-i azîme sarf ederek Anadolu'da hafriyyât-ı mühimme icrâsıyla şu hakîkatlerden bir kısmını meydâna çıkardıkları **[130]** ve mütebâkîsini de çıkarmağa çalışdıkları hâlde biz Tûrânîler, kendi milletdaşımız olan şu Hititler hakkında bî-haber bulunuyoruz.

Amasya hükümdârı Karsân Hân, Hitit devlet-i müttefikasının inkırâzı üzerine dâ'ire-i hükûmetini muhâfaza altına almağa mecbûr olup Amasya'nın şimâlinde kâ'in yüksek bir dağın tepesinde bir kale-i metîne binâ etmekle orayı makarr-ı hükûmet ittihâz ve kendi adıyla tesmiye etmiş ve mu'ahharan ta'rîb olunup "Harşene" denmişdir. Tevârîh-i garbiyyede "Karisini" mestûrdur.

Ba'dehû encüm-perest kavirlerinin ya'nî vâ'izlerinin makarr-ı ikâmeti olmakla "Kavira" tesmiye edilmiş ve kutlu sayılmış olan Nîksâr şehrinin şimâl-i şarkîsinde kâ'in yüksek ve üzeri düz bir dağ üzerine diğer bir kal'a-i metîne inşâ edib ona da "Karsân" nâmını vermiş ve ba'dehû Rûmlar bunun âhirine bir sîn ilâvesiyle "Karsanûs, Harsânûs" demişdir. Mu'ahharan Romalılar Diyopolis, ba'dehû Niyuksâr tesmiye etmekle bundan galat olarak "Nîksâr" kalmışdır.

Müverrih Morgan'ın zabtından istidlâl olunduğu üzere Karsân Hân'ın hicret-i nebeviyyeden 1822 yıl kadar evvel Amasya'da hükûmet eylediği ma'lûm olabilirse de kaç yıl hükûmet sürdüğü anlaşılamadı. Ancak yirmi otuz seneden ziyâde icrâ-yı hükûmet eylediği, zamânında müte'addid kale inşâ ve Amazon dâ'iresi Harşenûn nâmına tahvîl edilmesinden istidlâl olunmakdadır. Ba'dehû oğlu Sülîm Hân Amasya hükümdârı olmuşdur. **[131]**

Sülîm Hân zamânında Çanakkale civârında birçok hurâfâtın masdarı olan Truva harbinde münhezim olan Yunânîler'den büyük bir kısmı Akdeniz ve diğer bir kısmı da Karadeniz sevâhiline ilticâ ederek Harşenûn dâ'iresi dâhilinde olup o zamân Sânîtler'in meskûn olduğu şimdiki Canik (Sânit) taraflarına ilk olarak gelmişlerdir.

Sülîm Hân pederinin binâ etdirdiği Harşene kalesini ikmâl ederek orada ikâmet etmişdir. Ba'dehû oğlu Amâs Hân Harşenûn hükümdârı olup akvâm-ı mütecâvire ile harb eylemiş ve Amentâs nâmıyla meşhûr olmuşdur. Ba'dehû oğlu Tânûş Hân Harşenûn ya'nî Amasya hükümdârı olup el-yevm Sivas vilâyetine mülhak Tanus kasabasıyla Amasya sancağı dâhilinde Danûsiyye (Tanûşîn) kasabası ve kalelerini binâ etmişdir.

Ünsü'l-Mühec'de "Tanûsîn ve Danûsiyye, Amasya'nın şimâl-i garbîsinde olup Amasya'ya iki merhale kadar karîb olduğu" mestûrdur. Şu ta'rîfden müstebân olduğu üzere "Tanûsîn, Tanûşîn" şimdiki Köprü ya'nî Kedağra kasabasıdır. Evliyâ Çelebi, Seyâhat-nâme'sinde Köprü kasabasını ta'rîf ederken "buraya Amâlika dilinde "Şîn" denir" demesi mezkûr Tenûşîn kelimesinin nısf-ı ahîrinden kinâye olmalıdır.

Çünkü Tanûş, lisân-ı Rûmî'de Tanûs okunur, Tânûş demekdir. Mu'ahharan Köprü'ye "Denûsiyye, Tenûsîn" ve Sivas mülhakâtından olan Kasabaya aslı üzere "Tanûs" denmişdir. Tanuş ve Tânış, lugaten "fehm ve idrâk" ma'nâsına olup Tûrânîler'den pek çok ricâle alem olmuşdur. **[132]** Şâm hükümdârı Tânış Hân-ı Selçûkî pek meşhûrdur.

Ba'dehû Amasya hükümdârı olan Avk Hân bu Tânûş Hân'ın oğlu olmalıdır. An'anât-ı mahalliyeden müstefâd olduğu üzere Avk Hân Amasya hükümdârının oğlu olup Mecîdözü Kasabası kurbunda vaktiyle bir kazâ merkezi olan şimdi Avgât karyesinin şimâl-i garbîsinde bir kale inşâ ve "Avgât" nâmıyla tesmiye etmişdir. Avgât, Avk'a mensûb demekdir.

Avk, "yavk" vezninde avcı bir kuşa denir. Lugaten "Avîk" dahi denmişdir. Evliyâ Çelebi, Seyâhat-nâme'sinde "Lâdik kasabasını binâ eden Amasya kayâsıresinden ya'nî mülûkından Hâvîk" dediği bu Avîk olmalıdır. Sivas mülhakâtından Hâfîk (حافيك), Hâfîk (حافيق), Hâfîk (هافيك) kasabasını ve kalesini binâ eden her hâlde bu Avîk Hân olacaktır.

Ba'dehû kable'l-hicre 1520 târîhine kadar müte'addid Amâs, Argûn, İli, Sânûs, Sülîm, Kâvus, Mangır gibi hükkâm-ı Tûrâniyye Amasya'da hükûmet etdikleri zann olunur. Çünkü bunlardan Amâs Hân, târîhen Amentâs demekle ma'rûf olup Harşenûn kıt'asında akvâm-ı mütecâvire ile harb etmişdir.

Sânûs Hân Amasya'da hükûmet edib şimdiki Erba'a kazâsının eski merkezi olan Sonusa (Sanusa, Sanusât) karyesinde vâki' eski kasaba ve kaleyi diğer Amasya hükümdârı Kâvus Hân dahi şimdiki Havza (Hâvza, Kâvsâ) kasabasını ve kalesini ve Mangır Hân **[133]** dahi şimdiki Gümüş kasabasında bir kale inşâ etdikleri zann olunmakdadır. Sânûs "muhâsib" ve Kâvus "târid ve mâni'" ma'nâlarınadır.

Ünsü'l-Mühec de Sonusa kasabasını "Sânise" ve Havza kasabasını "Hâviz" ve Gümüş kasabasını da "Mankıriyye" kayd ediyor. Mangır, Mângır ya'nî "bakır" demekdir. Vesâ'ik-i atîka-i şer'iyyede şimdiki Havza kasabası "Hâvize (حاوزه), Hâvize (خاوزه), Kâvize (قاوزه), Hâvize (هاوزه)" nâmlarıyla mestûrdur ve hâlâ elsine-i âmmede "Kavza" nâmıyla mezkûrdur. Mukaddime'de tafsîl edilen "Ancere" şimdiki Havza'nın garb tarafında mu'ahharan binâ edilmiş bir kasaba-i meşhûre olmalıdır.

Amasya'da hâlâ müşâhedesi temâşâ-gerânın hayretini mûcib olan pek çok âsâr-ı atîka bu devrin âsâr-ı bâkiyesinden olduğu pek çok âsâr-ı atîka mütehassıslarının beyânâtından anlaşılmakdadır.

Ez-cümle Amasya'nın ortasından akan Yeşilırmak'a bu zamânlardan i'tibâren "İrîs, Îrîs" nâmı verilmekde olduğu bütün tevârîh-i şarkiyye ve garbiyyede mestûr olup bu ırmağın Amasya'ya menâfi'-i azîmesi olduğu münâsebetle encüm-perest olan Amâsîtler bu ırmağı ma'bûd ittihâz etdikleri İrîs'e teşbîh ve onun nâmıyla tesmiye etdikleri anlaşılır. Bu ırmağa "Nehr-i Amâs" dahi denir idi.

Medhal'de beyân olunduğu üzere encüm-perestlerin en büyük re'îs-i rûhânîsine bu İrîs'e nisbetle "İrîsât" ve galat olarak "İrîstât" dendiği nakl edilmiş idi. İşte bu İrîstâtlar'ın hânlar kadar nüfûzu **[134]** olduğu Amasya'da mevcûd olan dahmelerinden bellidir.

Şarl Teksiye'nin Amasya mağaralarını beyân ederken "birinin kapısı üzerinde bulunan bir kitâbe, büyük bir kâhinin, krallar kadar iktidâra mâlik olan büyük kâhinlerden birinin türbesi olduğunu gösterir" dediği, Ziyâre yolu üzerinde vâki' Aynalı Mağara olup bu İrîstâtlar'dan birinin türbesi olduğu şübhesizdir.

Aynalı Mağara'nın ortasındaki delik üzerinde görülen yazı Lagard, Hamilton gibi müdekkik seyyâhların istihrâcına göre pek eski bir zamâna âid olup "Sîbâl'in büyük kâhini Tîs Arsiyed" gibi okunabilmekde olduğu haber veriliyor.

Şu kitâbe bizim istidlâlimizi teshîl etmekle beraber bâlâdaki menkûlâtın sıhhatini te'yîd eder. Çünkü Sîbâl, bu müdekkiklerin beyânı üzere Hititler'in ma'bûd ittihâz etdikleri sanemin ya'nî bir heykelin adıdır. Bâlâda beyân olunan Hitit hükümdârı Sâbûl Hân ile bu Sîbâl'in ikisi de bir olup şekl-i telaffuzu Tûrânîler'in ve sûret-i zabtı müverrihlerin lehceleriyle tehâlüf etmişdir.

Binâ'en-aleyh Hitit hükümdârı olan Sâbûl Hân fevkalâde hidemât-ı milliye ibrâz etmekle vefâtından sonra Amâsîtler'in ma'bûdu sırasına geçip nâmına bir heykel rekz ve sanem ittihâz edildiği istidlâl olunur. Çünkü Sûriye kıt'asında ve Âmûd (Âmid) şehrinde Sûriyeliler'in ve Âmûtlular'ın ma'bûdu olduğu târîhen ma'lûm olan Sârûs (Sârîs) heykeli Hitit **[135]** hükümdârı Saru Hân nâmına rekz edilmiş olan heykel idi.

Şu istidlâlden müstebân olduğu üzere Aynalı Mağara'da taş oda içinde medfûn olup Amasya hükümdârı kadar nüfûza mâlik olan kimse, Amasya'da Hitit hükümdârı Sâbûl Hân nâmına rekz edilen heykelin ya'nî sanemin büyük kâhini İristâdî (Tîs, Tâyis) olduğu sâbit olur. "Tâyis ve Tâyiş" Hıtâ dilinde "mu'allim, hoca" ma'nâsınadır.

Mukaddime'de "Mağârât" bahsinde beyân olunduğu üzere Amasya'da bulunan mağaralardan ba'zılarının bu devre âid olduğu Teksiye gibi ekser müverrihîn tarafından iddi'â edilmekde ise de hangilerinin Amâsîtler'e hangilerinin Pont krallarına âid olduğu anlaşılamamakdadır. Her hâlde Kızlar Sarâyı'nın garb tarafında mahalle üzerinde bulunan büyük mağara bu devrin âsâr-ı bâkiyesinden olduğu ihtimâli kavîdir.

Fakat Harşenûn kıt'asında meskûn olan Amâsîtler'in hudûd komşusu olan Komânîtler ile arâzî münâza'asında bulundukları ve Komânîtler'in Harşenûn'u muvakkaten istîlâ etdikleri zann olunur. Çünkü Togât sancağı dâhilinde şimdi bir nâhiye merkezi olan Komanât (Kûmânât) kasabası kadîmen bir şehr-i vâsi' ve muntazam ve mükerreren Komânîtler'in merkezi olarak kesb-i ehemmiyet etmiş olduğu bu zamânların vekâyi'ini tahrîr eden tevârîhde mündericdir.

Her hâlde mu'ahharan Amâsîtler, Komânîtler'e galebe edib Amasya'nın ehemmiyeti i'âde ve te'mîn edilmiş ise de Anadolu'da Hititler'den sonra ufak Tûrân **[136]** hükûmetleri yek-diğeriyle münâza'a ve diğer ufak milletlerin de bunların aleyhinde ittifâk etmeleri, Tûrânîler'den bir kısmını Asyâ-yı vustâya doğru muhâcerete mecbûr etmişdir.

Morgan ve Maspero gibi Avrupa müverrihlerinin verdikleri ma'lûmâta göre Anadolu'da Hitit devleti zâ'il oldukdan sonra 1250 târîhlerine kadar ufak Tûrân hükûmetleri dûçâr-ı za'f olarak Palâzlar, Frigîler, Lîdîler, Menîrîler, Yunânîler gibi Ermenîler dahi bu şânlı milletin aleyhinde ittifâk etmekle Tûrânîler Kafkasya'ya çekilirler idi.

Bu zamânların ya'nî kable'l-hicre 1250 târîhlerinin ahvâl-i umûmiyyesi ta'kîb ve tedkîk olunursa Tûrânîler'in her tarafdan dûçâr-ı mesâ'ib olduğu görülür. Şu zamânlarda Çîn, Îrân, Âsûr, Mısır devletleriyle Küçük Asyâ'da türemiş olan hükûmetler Tûrânîler'i tazyîk etmekde idiler.

Tûrânîler'in her tarafda uğradıkları şu felâket bütün Tûrân anarlarını, kabarlarını ve oymaklarını son derece düşündürdüğü cihetle bunun def'i çâresini arıyorlardı. Bu zamânlarda Türk hâkânı olup Heytal kıt'asında ikâmet eden Onkây (Okây) Hân bin Bilik Hân bulunuyordu.

Okây Hân, eslâfının mesleğini terk ederek Îrânîler gibi âteş-perest olmuş ve mesleğini Türkler'e kabûl etdirmek için îkâ' eylediği mezâlim ve ta'addiyâtı bütün Türkler'i dil-gîr eylediği münâsebetle zulmünden **[137]** kinâye olarak "Kara Hân" ve çok insân kırmasından kinâye olarak Yaguz (Yavuz) Hân lakablarını almış idi. Kara Hân, pek zâlim olmakla beraber Tûrânîler'in uğradıkları felâketlerden müte'essir olmuyordu.

Moğol dilinde "Onkây", bizim lehcemizde "Okây" lafzı olup "olay" ya'nî "kolay" ma'nâsınadır. Bizim Türk ve Çağatây diliyle yazılmış olan târîhlerimizde Kara Hân'ın başka adı ma'lûm değil ise de Câmiu't-Tevârîh'de "Unvâkây, Unkây" olmak üzere mezkûr olup Oğuz

Hân'dan başka evlâdı Moğol oymaklarına karışmakla bunlara "Unvâkât, Unkât, Unkût" ili dendiği ve Moğol içinde Unkût İli, Kara Hân evlâdı olduğu meşhûrdur. Silsile-nâmeler'de Kara Hân yerinde Yaguz Hân muharrerdir.

Kara Hân'ın üç oğlu olup iki büyük oğulları babalarının meslek ve meşrebinde oldukları hâlde "Kılık" nâmıyla ma'rûf olan üçüncü oğlu gâyet uslu, yiğit olmakla beraber babasının mezâlim ve seyyi'âtından Türkler gibi müteneffir ve kardaşlarının meşreblerinden de müte'essir idi.

Tûrân oymaklarını îkâz ederek cümlesini bir fikir ve i'tikâd üzerinde birleşdirmek ve Tûrânîler'i milel-i müstevliye tasallutâtından kurtarmak gibi bir gâye-i mes'ûdeyi ta'kîbe çalışan Türk dâhîlerinden "İrkil, Irkıl" nâmıyla meşhûr olan zât, Okây Hân oğullarının içinde Kılık Hân'ı efkârına muvâfık buldu. Irkıl, Karlıg ilinden ve Türk uluğlarından Burâk adlı bir kimsenin oğlu idi. **[138]**

Irkıl Ata, Kara Hân'ın zulmüne bir nihâyet vermek için "Tiri Kutug"[277] nâmıyla Kara Hân'ın aleyhinde bir cem'iyyet teşkîl edib "Ogan" ya'nî kâdir ve muktedir olan yüce Tanrı Hazretleri'nin birliğini kabûl etdikden sonra Tiri Kutug'a girenlere "Ogar", Tiri Kutug'un verdiği karâra "Ogur", Tiri Kutug'un başına ya'nî re'îsine "Oğuz", Tiri Kutug'a verilecek paraya "Oguş", Tiri Kutug'un bölüklerinden ya'nî şu'belerinden her birine "Og", Tiri Kutug'u müdâfa'a edecek âlete "Oguk", her Og'un başına "Başbûg" adını vermişdir.[278]

Her Ogar (Acar), ulus arasında birbirini tanımak husûsında dîn için kan dökmeğe işâret olmak üzere yeşil üzerine kırmızı ve ak, sa'âdet Hris kan dökmeğe işâret olmak üzere ak üzerine kırmızı ve sa'âdet için dîn-i tevhîdi kabûl etmeğe işâret olmak **[139]** üzere ak üzerine yeşil renklerini kullanır; ak üzerine yeşil ve kırmızı sancakların ve yeşil üzerine kırmızı ve ak dahi bayrakların rengini teşkîl eder. Sarı rengi sulha delâlet etmekle hâkân sancağında sarı yerine sırma çekilir ve bayraklardaki[279] yalaz (hilâl) şekli, nûr-ı ikbâlin tulû' ve terakkîsine alâmet sayılır idi.

Irkıl Ata, bu sûretle teşkîl eylediği cem'iyyet-i mukaddesenin re'îsi olmak üzere Kılık Hân'ı (Oğuz) nasb etmiş, Tiri Kutug'un ehemmiyeti artıp Kara Hân'ın en ziyâde i'timâd etdiği beyler "ogar" olmağa başlamış, gitdikçe ogarlar çoğalmış olduğu cihetle Oğuz Hân bunları muntazam bir idâre ve teşkîlât altına alıp Tûrânîler'in tecdîd-i hayâtına çalışdı. Binâ'en-aleyh bizim Türk târîhlerimizde her teşkîlât Oğuz Hân'a nisbet edildiği görülmekdedir.

Hulâsa Kara Hân, kendi hevâsında ve av peşinde iken aleyhinde teşekkül eden şu cem'iyyet tamâmiyle izhâr-ı kuvvet, ibrâz-ı kudret edecek bir hâle geldikde Tiri Kutug'un verdiği "ogur" üzerine bir gün Oğuz Hân ogarlardan bir bölük fedâkâr ile pederinin zulmüne nihâyet vermiş ve iki birâderini de harben mağlûb ederek Türk hâkânı olmuşdur. **[140]** Oğuz Hân hicret-i seniyyeden takrîben 1400 yıl kadar evvel Türk hâkânı oldukda Irkıl Ata'yı vezîr ve müsteşâr nasb ederek ibtidâ Heytal (Türkistân) kıt'asında meskûn olan Tûrânîler'i tevhîde çalışdı. Buna muvaffak oldukdan sonra Ceyhûn'u geçdi. Âteş-perest olan Îrânîler'in dest-i zulmünü kırıp Çîn'e haddini bildirdi.

---

277 "Tiri Kutug", "kutlu diri" ya'nî "mukaddes dirnek" ma'nâsına olup "tarkatûg, tarhatug" şeklinde muharrer ve "dirnek", hâlâ Anadolu köylerinde hafî cem'iyyetlere denmekdedir.

278 Başbûg'dan mâ-adâ şu kelimâtın mecmû'u bâlâda ma'nâsı zikr edilen "ogmak" masdarından me'hûz olduğu ve mecmû'unda "kudret ve kuvvet" ma'nâları bulunduğu meydândadır. "Ogar", "kudret bulur" ma'nâsına olup "mü'min ve muvahhid" ma'nâsında müsta'meldir. Fihrist-i Nedîm'de "Acar" nâmıyla mestûrdur. "Ogur", "Mazhar-ı kudret" ve "Oğuz", "kudretle muttasıf" ve "Oguk", "âlet-i kudret" ya'nî "Ok" ma'nâlarınadır. "Oguş", "iktidâr" ma'nâsına olup el-yevm "kuruş" dedigimiz "okuruş" lafzından muhaffefdir. "Og", köylerin hâricinde otdan ve ağaçlardan ehrâm şeklinde yapılmış olan çergelerin, kulübelerin adı olup el-yevm "hûg" denmekdedir. O zamânın og'u şimdiki kulübenin modeli olup "og", "kudret yeri" ma'nâsınadır.

279 Bayrak, "kayrak ve ayrak" vezninde "âlet-i sa'âdet" demekdir. Yevm-i sa'âdete "bayram" denir, "bayramak" masdarından me'hûzdur. "Sancak" dahi "sancıp delecek âlet" demekdir. İbtidâ-yı isti'mâlinde sancak küçük ve bayrak büyük olduğu hâlde mu'ahharan aksine isti'mâl edilmişdir.

Ba'dehû Kafkasya'daki akvâm-ı Tûrâniyye'yi kendine münkâd ederek Hıtâyîler'i (Hititler'i) Anadolu'da tazyîk eden hükûmât-ı muhtelifeyi çiğneyip, bir tarafdan Sûriye'yi istîlâ ve diğer tarafdan Tuna'ya kadar hudûdunu tevsî' etmekle Mısır'ı tehdîd eyledi. Çünkü Anadolu'da zâten mevcûd olan Tûrânîler'in dâhil-i ittihâd olmaları Oğuz Hân'ın istîlâsını teshîl etmiş idi.

Tevârîh-i umûmiyye mütâla'a ve 1400-1250 târîhlerinde Âsûr, Anadolu, Îrân, Türkistân, Kafkasya, Mısır, Hind ahvâl-i umûmiyyesi tedkîk olunursa şu tasvîr edilen vekâyi', esâtîr-i kadîmeden olmadığı anlaşılır. Çünkü kable'l-hicre 1380-1190 târîhlerine kadar Anadolu'da "Sît" nâmı altında Türk oymaklarının hükûmeti tevârîh-i garbiyyenin bile zabt eylediği vekâyi'-i mühimmedendir.

Fakat bizim Türk târîhleri Oğuz Hân'ın sülâlesini pek nâkıs ve gayr-i ma'kûl bir sûretde zabt etdiklerinde şübhe yokdur. Hattâ bizim Medhal'de Silsile-nâme'den naklen yazdığımız sülâlenin bile nâkıs olduğu zann olunur. Çünkü Silsile-nâme'de Oğuz Hân'ın Bars Hân evlâdından olması sahîh **[141]** olabilir, lâkin Bars Hân'ın Altay Hân oğlu olması vekâyi'-i târîhiyyeye nisbetle müşkildir. Her hâlde Bars Hân ile Altay Hân arasında bütûn-ı adîde olduğu tahmîn olunmakdadır.

İşte bu hengâme esnâsında Harşenûn kıt'ası ya'nî Amasya hükûmeti Oğuz Hân'ın livâ-yı ittihâdı altında arz-ı hizmet ederek Karsân Hân'ın sülâlesinden Argun Hân elinde bulunduğu zann olunur. Amasya'nın şimâl boğazı müntehâsında vâki' Arguma ya'nî Arhûniyye kalesi bu Argun Hân'ın eser-i binâsı olmalıdır.

Oğuz Hân yetmiş yıl kadar icrâ-yı hükûmet edib irtihâl eyledikde oğlu Güyün (Gün) Hân Türk hâkânı oldu. Müverrih Morgan'ın ta'rîfi üzere bu Gün Hân'ın oğlu Hâ'îg (Ayık) Hân Anadolu hükümdârı olduğu esnâda Bozoklar'dan Barsevinc, Harşenûn kıt'ası barı ya'nî Amasya vâlîsi olduğu zann olunur.

Çünkü Barsevinc, şimdiki Merzifon kasabası civârında el-yevm Marınca köyü yerinde bir kasaba binâsıyla nâmını ibkâ etmiş, oraya ibtidâ "Barsevinc", ba'dehû "Marsevinc" ve el-yevm bundan galat olarak "Marınca" denmiş olduğu hâlen elsine-i âmmede "Marsivân" denmesinden istidlâl olunmakdadır.

Barsevinc, takrîben kable'l-hicre 1340 hudûdunda Amasya vâlîsi oldukda, mensûb olduğu Bozok oymakları Harşenûn kıt'asına yayılıp mevâki'-i muhtelifede tavattun etdiler. **[142]**

Barsevinc, Harşenûn kıt'asını tevsî' ederek eski hudûduna îsâl etmiş ve Kapadokya'yı ele geçiren Ermenîler'den oraları tahlîs edib Amasya vilâyeti vâsi' bir eyâleti mümtâze olarak Anadolu'da eski şerefini i'âde etmişdir.

Ba'dehû Anadolu'daki ufak hükûmât-ı muhtelife Tûrânîler'in satvetini kesr etmeğe tekrâr çalışdıkları esnâda Türk hâkânı olan Gün Hân kendi guyagı ya'nî güyegisi ve Azak hükümdârı olan Hâtî (Atıg) Hân bin Kimer Hân'ı Anadolu'ya irsâl ve ma'iyyetine Komanit ili hükümdârı olan Tirak Hân ile Kimer ili hükümdârı olan Uman Hân'ı terfîk eyledi.

Şarl Teksiye, Küçük Asya hakkında yazdığı eserinde diyor ki: "Bu Sîtler, kralları Hadiyes'in kumândası altında olarak kable'l-mîlâd yedinci asrın nihâyetinde Asyâ-yı Sugrâ'yı istîlâ etmişler ve yirmi sekiz yıl orada hükümdâr olmuşlardır". Ve "Ermenîler Firikya muhâcirleri olup Tirâk'ın istîlâsı önünden kaçarak Küçük Ermeniyye'de tavattun etmişlerdir".

Teksiye'nin Sîtler dediği Anadolu'dan Kafkasya'ya giden Hititler ile Sâkîtler, Komanîtler ve Kimerliler olup Hadiyes dediği dahi "Hatis, Hati, Atıg Hân" ve ba'dehû Tirak dediği de Tîrâk Hân'dır.

Ermenîler mukaddemâ Barsevinc'in hücûmuyla Firikya'ya ya'nî Kızılırmak havzasının hâricine çıkmışlar iken ikinci ihtilâle karışdıkları cihetle Firikya'yı **[143]** dahi terke mecbûr olmuşlardır. Kable'l-mîlâd yedinci asrın nihâyeti, kable'l-hicre 1318 târîhlerine tesâdüf eder.

Tevârîh-i umûmiyyede mestûr olduğu üzere Tîrâk Hân Çanakkale Boğazı'ndan Rûmeli'ne geçip Tîrâkiye kıt'asını ve Umân Hân dahi Lidya hükümdârı İkinci Erdis nâm

kimseyi def' ederek Lidya, Firikya, Karya kıt'alarını istîlâ etdikleri esnâda Bozoklar'dan Arsak Hân dahi Barsevinc yerine Amasya barı ya'nî nîm-müstakil vâlîsi olmuş idi.

İkinci def'a Anadolu kıt'asını istîlâ eden Tûrânîler, bütün Uygur olduğu hâlde Amasya dâ'iresinde meskûn olanlar, Medhal'de tafsîl edildiği üzere On Uygurlar'dan Bozoklar idi. On Uygurlar târîhen "Unlar, Hûnlar" demekle meşhûr olduğu münâsebetle Bozoklar'ın ikâmet etdiği Harşenûn kıt'ası da "Un, Hûn" kıt'ası diye şöhret bulmuş ve etrâfında meskûn olan Tibârîtler, Kutâyîtler tarafından "Unît, Hunît" tesmiye edilmiş idi.

Bu sûretle Bozoklar, Hunît kıt'asında kable'l-hicre 1132 târîhine kadar hükûmet etmiş olduğu maznûn olup 1162'de bunlardan Amasya hükümdârı Sevinc Hân nâmında bir kimse idi. Fakat Arsak Hân ile Sevinc Hân arasında kaç kimsenin geçdiği, her birinin kaç yıl hükûmet etdiği mechûldür.

Îrân hükümdârı Keyhusrev Ermeniyye, Bâbil, Mâdiyâ ve Sûriye **[144]** kıt'alarını istîlâ etmekle Amasya hükümdârı Sevinc Hân bi'z-zarûre Îrân himâyesini 1155 hudûdunda kabûl ederek mevki'ini muhâfaza etmiş ve 1150'de Keyhusrev, Hazar hükümdârı Tamir Hân nâmında bir Türk melikesinin harbinde esîr ve maktûl ve oğlu Keykâvus Îrân şâhı olmuşdur.

Ancak 1155 târîhinden i'tibâren Amasya Îrân'a tâbi' bir eyâlet-i mümtâze hükmünde oldu. Sevinc Hân, Amasya hükûmetinde devâm edib 1143'de Îrân şâhı olan Birinci Dârâ'nın cülûsundan sonra vefât etmekle oğlu İmâs Hân Amasya hükümdârı oldukdan sonra Dârâ'ya dâmâd olarak mevki'ini tahkîm eyledi.

Fransız müverrihlerinden Te'odor Reynak, Pont Târîhi nâm eserinde diyor ki: "Gemlik şehri Keyhusrev zamânında Acemler tarafından zabt edilmiş ve Dârâ devrinde Yunân isyânına iştirâk etmekle hükümdâr Dârâ'nın dâmâdı "Hime Âs, Himâs" tarafından kable'l-mîlâd 499 senesinde unveten istirdâd olunmuşdur".

Ahbâru'l-Bilâd'da Amasya beldesinin ortasından akan Nehr-i İmâs dendiği ırmak bu İmâs Hân'a izâfe edilmiş olduğu cihetle Reynak'ın "Hime Âs, Himâs" dediği, işte Amasya hâkimi İmas Hân olacakdır. Hattâ Amasya şehrini bu İmâs Hân i'mâr ve şimdiki Samsun civârında diğer bir kasaba binâ etdiği münâsebetle mu'ahharan Amasya'ya "İmis, Emis" ve kasaba-i mezkûreye "İmisos, Emizos" denmişdir. **[145]**

Müverrih Reynak'ın kable'l-mîlâd 499 dediği, hicret-i seniyyeden 1121 sene evvel demekdir. İmas Hân'ın vefâtından sonra kable'l-hicre 1053 târîhine kadar kaç kimsenin Amasya hâkimi olduğu ve kimlerden bulunduğu ma'lûm değildir. Fakat hicretden 1053 sene evvel Bozoklu "Buzanis, Basan"[280] adlı bir kimse Amasya hâkimi bulunmuş idi.

Basan Hân Hun kıt'asında Bozoklar'ın son beyi olup Îrân şâhı Birinci Erdeşîr'in evâhir-i hükûmetinde Yunânîler'e mağlûb olduğu esnâda Lidya, Mısır ve Midya beyleri gibi i'lân-ı istiklâl eylediyse de kable'l-hicre 1045'de cülûs eden Îrân şâhı İkinci Erdeşîr, hicretden 1042 sene evvel tertîb eylediği büyük bir ordu ile hareket edib Anadolu'da Midyalılar'ı te'dîb ve Hun kıt'asını istîlâ ederek Amasya'da Sevincler'in hükûmetine hıtâm vermişdir.

Sanlar, Anadolu'da Tûrânîler'den bir oymak olup Fransız müverrihlerinden Luba'nın ta'rîfi üzere "Sevincler" demekdir. Amasya'da Sevincler'in merkez-i hükûmeti el-yevm Ziyâre demekle meşhûr bir kasaba-i latîfe olup bunların zamânında "Sanit" ve ba'dehû galatan "Semendû" dendiği Mukaddime'de îzâh edilmişdir.

Hulâsa Amasya şehrini binâ eden Amâsitler, ba'dehû Hunlar meskûn olarak "Amazon, Harşenûn, Hun" nâmlarıyla meşhûr üç sülâle-i Tûrâniyye **[146]** Amasya'da bin seneden ziyâde hükûmet etmişler, ba'dehû Îrânîler'in ta'arruzâtıyla târîh-i mezkûrda hükûmetleri zâ'il olduysa da Amasya'da kalmış olan Tûrânîler, milliyetlerini muhâfaza etmekle mükerreren varlıklarını göstermişlerdir.

---

[280] Basan, basak ve basuk, doğan cinsinden avcı kuş olduğu bâz-nâmelerde mestûrdur. Mu'arreb olan başak, başan, buşak ya'nî Bozok lafızları bâlâdakilerin aynıdır.

İKİNCİ FASIL

Îrânîler'in ve ba'dehû Îrânîler'in bakiyyesi ve Pon hükümdârânı demekle meşhûr olan Mihridâdlar'ın Amasya'da hükûmetlerini, vulât ve hükümdârânın ahvâlini beyân eder.

Îrân devleti, Asya ve Afrika'da istîlâ etdiği yerleri yirmi büyük vilâyete taksîm eylediği cihetle on dokuzuncu vilâyet "Pontusî Memleketi" i'tibâr edilmiş idi.

Mir'âtü'l-İber'de beyân olunduğu üzere "Pontus Memleketi Asyâ-yı Sugrâ'nın şimâl-i şarkîsinde vâki' şimâlen Karadeniz, şarkan Kafkasya, garben Paflagonya, cenûben Kapadokya ve Galatya ile mahdûd ve ezmine-i kadîmede "Tîbâr, Şâlîb, Muznîk" denilen Türk kabîleleriyle meskûn idi".

Şu ta'rîfe nazaran Pontus Vilâyeti Amasya, Erzincân, Erzurum, Tokat, Canik, Çorum, Sivas, Trabzon, Karahisâr-ı Şarkî, Gümüşhâne, Lazistân, Muş, Yozgat sancaklarının hâvî olduğu **[147]** yerler olup merkez-i idâresi Amasya şehri ve sekene-i kadîmesi de "Tîbâr, Şâlîb, Muznîk" nâmlarıyla meşhûr Türk oymakları idi.

Tîbâr dediği "Tibârânlar, Kumânlar, Lekzler" ve Şâlîb dediği "Salîb ve nâm-ı diğer Halîb ve Halîtler" ve Muznîk dediği "Bozoklar" olup bunlar dahi Sânlar, Becenekler gibi On Uygur ya'nî Hun oymaklarıdır. Bunların isimleri ve meskûn oldukları yerler bâlâda zikr ve îzâh edildi.

Şu ta'rîfâtdan müstebân olduğu üzere Hunlar ile meskûn olan eski Amazon kıt'ası Hunlar'a nisbet olunarak "Hunît" nâmıyla meşhûr olduğu hâlde Yunânîler bunu tahrîf ederek "Ponit, Pont, Pontus" ve Hun lafzını da tebdîl ederek "Pon" demişler, gûyâ bu kadar tahrîf ile "Hûnit" kelime-i Tûrâniyyesi'ni kisve-i Yunâniyye ile setr etmişlerdir.

Ünsü'l-Mühec'de Şerîf Muhammed İdrîsî ve Selçûk-nâme-i Rûm'da İbni Bibî Sivas vilâyetine "Vilâyet-i Hûniye" nâmını veriyorlar. Amasya'da mahallesi olan Emîr Celâleddîn Karatay'ın 651 târîhli vakfiyesinde "Mevlânâ Nûreddîn Abdulmü'min bin Muhammed el-Hûnî ve Mevlânâ Abdulcâmi' bin Abdurrahmân bin Muhammed el-Hûnî" ve 679 târîhli diğer bir vakfiyede "Mevlânâ eş-Şeyh Seyfeddîn Osmân bin Mevlânâ Abdulmü'min bin Muhammed el-Hûnî" diye mestûr olan zevâtın Amasya sancağından olduklarını gösteriyor. Şu kuyûd-ı şer'iyye ve târîhiyyenin delâleti üzere "Pon" kelimesinin aslı "Hun" olduğunda şübhe yokdur.

İşte "Hunit Kıt'ası" demek olan Pontus vilâyeti **[148]** kable'l-hicre 1042'de kat'iyyen zamîme-i memâlik-i Îrân oldukda Karya vâlîsi olan Bazrân, Pontus memleketi vâlîliğine nasb edilmekle gelip Amasya'da ikâmet ve idâre-i umûr-ı memleket eyledi.

Pon vâlîsi Bazrân kable'l-hicre 1143'de Îrân hükümdârı olan Birinci Dârâ'nın şâhlığına bâ'is olan bir zâtın sülâlesinden olup Îrân sadrâblarından Artabaz bin Farnâk bin Rudbâd'ın oğludur. Bu cihetden hânedânın ba'zı imtiyâzâtı ve Îrân şâhlarına musâhareti olmakla sülâlesini Birinci Dârâ'ya kadar çıkarmışdır. Fakat zayıf olmakla Türkler buna "Arıg" demiş olmalıdır ki mu'ahharan galat olarak "Ariyu Bazrân" demekle meşhûr olmuşdur.

Mir'âtül-İber'de bu zât Pon vâlîliğinde üçüncü olmak üzere gösteriliyor. Müverrih Reynak dahi bunun Firikya ya'nî Karya vâlîsi olduğunu yazıyor. Fakat Basan Hân'ın Amasya'da isyânı ve İkinci Dârâ'nın bu zâta teveccühü te'emmül olunursa her ikisinin kavli bizim yazdığımız gibi te'lîf olunabilir. Arıg Bazrân Amasya'da on sekiz yıl vâlîlik edib kable'l-hicre 1024'de vefât etmişdir.

Birinci Mihridâd, pederi Bazrân'ın vefâtında Îrân şâhı İkinci Erdeşîr tarafından Pon vâlîliğine nasb olunup otuz dokuz yıl makâmını muhâfaza ederek Pon kıt'asının yollarını i'mâr, münâkalâtını teshîl, ticâretini tevsî' etmekle şöhret bulmuş ve kable'l-hicre 985'de vefât etmişdir. **[149]**

İkinci Ariyu Bazrân, pederi Mihridâd'ın yerine Îrân şâhı yine İkinci Erdeşîr tarafından Pon vâlîsi olup yirmi altı yıl hâkimâne icrâ-yı vilâyet etmişdir. Ancak evâhir-i ömründe istiklâle

pek ziyâde harîs olarak Kapadokya vâlîsi Datâm gibi Îrân şâhı Erdeşîr'e karşı isyân etmiş ise de oğlu İkinci Mihridâd büyük bir meblağ mukâbilinde babasını şâhın adamlarına teslîm etmekle çarmıha çekilmişdir.

İkinci Mihridâd, maktûl Ariyu Bazrân'ın oğlu olup pederinin hakkında irtikâb eylediği cinâyet mukâbilinde kable'l-hicre 959'da Pon memleketi vâlîsi oldukda Kapadokya vâlîsi iken pederi gibi âsî olan Datâm'ın katline me'mûr olmuş idi. Datâm'ı bir kuvve-i askeriyye ile öldürmekle şöhret aldıysa da Pon kıt'asında meskûn olan Türkler'in nazarında cinâyet-i ma'hûdesi pek âdiyâne görüldü.

Kable'l-hicre 958'de Îrân tahtına cülûs eden Üçüncü Dârâ, Asya'daki muhâliflerinin itâ'atlerini te'mîn ile meşgûl olduğu esnâda Makedonya hükümdârı meşhûr İskender cesîm bir ordu ile memâlik-i Îrâniyye'ye hücûm etmekle Ganik Nehri kurbunda başlayan harbde kable'l-hicre 956'da Dârâ fenâ hâlde münhezim ve müte'âkiben devlet-i Keyâniyân munkarız olmuş idi.

Bu esnâda Pon vâlîsi İkinci Mihridâd'ın pederine irtikâb eylediği denâ'etden zâten münfa'il olan Türkler, Bozoklar'dan Amasya'nın son **[150]** hükümdârı olan Basan Hân'ın evlâdından Mitur Hân kumândasında hareket ve galebe-i İskender'i müte'âkib İkinci Mihridâd'ı def' etmekle Mitur Hân hicret-i seniyyeden 954 sene evvel Amasya'da i'lân-ı istiklâl eyledi.

Mitur Hân, mûmâ-ileyh Basan Hân'ın torunu olmalıdır. Müverrih Reynak bunu Pon Târîhi'nde "Mitru Buzans" diye kayd ve istiklâlini sûret-i meşrûha üzere tahrîr etmekdedir. "Mutlu, mutuk" ma'nâsına olan "mutur", Hıtâ dilinde "mitur" şeklinde zebân-zed olmakla "mitr" lafzı bu "mitur" kelimesinin muhaffefi olur. Buzans dahi "bozan, basan" demekle ma'lûm avcı kuş ma'nâsınadır.

Mitur Hân, İskender'e izhâr-ı mutâva'at ederek mevki'ini tahkîm etmekle Amasya hükûmetinin hürriyet-i kadîmesini i'âde eylediğini müverrih Reynak yazıyor. Fakat Acem sadrâblarından Kapadokya vâlîsi Aryarat, İskender'in Îrân'da meşgûliyetinden bi'l-istifâde isyân ederek istiklâlini i'lân ve Mitur Hân'ı harben ber-taraf edib Pon kıt'asını da zabt eyledi.

Aryarat, Birinci Dârâ'nın ümerâsından Tûrânlı olan Otan neslinden olduğu cihetle eski Tugâyîtler'in tarzında hareket ederek ibtidâ Zile (Silây) şehrinde ve ba'dehû Turhâl (Turgâl)[281] belde-i müstahkemesinde ikâmet ve Kapadokya ile Pontus kıt'asında tevhîden **[151]** hükûmet eder idi. Müverrih Reynak bunu gâyet müdebbir, âkil bir hükümdâr olmak üzere gösteriyor.

Aryarat, Kapadokya'nın hâvî olduğu Elbistân, Konya, Kayseriyye, Mar'aş ve havâlîsine ve bütün Pon kıt'asına hâkim olduğu gibi Sinop Sancağı ve Karadeniz sevâhili ahâlîsi de kendisine mutî' idi. On beş bin süvârî, otuz bin piyâde askeri var idi. On sene kadar hükûmet etmişdir.

Kable'l-hicre 945'de vefât eden İskender'in halefi Perdikas tarafından gönderilen Sabaktas adlı bir general, bu Aryarat'ın bulunduğu mevki'i muhâsara ederek â'ilesiyle ahz ve salben i'dâm eyledikde, Sabaktas Kapadokya ve Pon kıt'asında Perdikas'ın kâ'im-makâmı ya'nî vâlîsi oldu.

Sabaktas, İskender zamânında sadâkat ve şecâ'atle benâm olmuş ümerâdan olup Tûrâniyü'l-asl idi. "Sabaktas", "Sabuktay, Sebüktay" kelime-i Tûrâniyyesi'nin ufak bir tağyîr ile aynı olduğu meydândadır. Bunun târîh-i vilâyeti kable'l-hicre 943 olduğu tahmîn olunmakdadır.

Fakat Perdikas'ın rukabâsı aleyhinde ittifâk ederek 942'de maktûl olması üzerine İskender'in meşâhir-i ümerâsından Antigon Anadolu'da nüfûzunu te'mîn ve tevsî' etmekle Sabaktas'ın vefâtında kendi tarafından Amentas adlı bir generali Kapadokya ve Pon eyâletine kâ'im-makâm ya'nî vâlî nasb eyledi.

Amentas, "Arhunidis" demekle ma'rûf olup takrîben hicretden **[152]** 935 sene evvel Kapadokya ve Pon vâlîsi olarak Amasya'da ikâmet eyledi. Arhunidis, Arhunid ya'nî Argunit

[281] Amasya bânîsi olan Amâs Hân'ın pederi Turnâl olmalıdır.

olup "Argunlu" demekdir. Binâ'en-aleyh bu Amentas, Amasya'nın Karsan sülâlesinden son hükümdârı olan Argun Hân'ın evlâdından ya'nî Amasitler'den Amas olmalıdır.

Amentas, Küçük Asya hükümdârı Antigon tarafından kemâl-i miknet ile idâre-i umûr-ı vilâyet ederken Antigon'un aleyhinde ittifâk eden İskender'in kibâr-ı ümerâsı mûmâ-ileyhi kable'l-hicre 924'de harben ber-taraf ederek zîr-i hükmünde olan memâliki taksîm etdikleri esnâda i'lân-ı istiklâl etmiş idi.[282]

Fakat Antigon'un satvetinden korkup gizlenmeğe mecbûr olan esbak Kapadokya hükümdârı Birinci Aryarat'ın yeğeni ya'nî birâderi Urufren'in oğlu İkinci Aryarat, Antigon'un katlinden sanra Amentas aleyhinde Ermeniler'den Arduvaz'ın mu'âvenetiyle Kapadokya'da hurûc eyledi. Diğer tarafdan esbak Amasya vâlîsi olup def' edilen ve ba'dehû Gemlik'de ikâmetle münâfikâne hareketinden dolayı Antigon'un elinde maktûl olan İkinci Mihridâd'ın oğlu Üçüncü Mihridâd firâr ederek Ilgaz Dağı'nda ihtifâ etmiş idi. Bu da Amentas aleyhinde hurûc ederek eşkıyâ çetesi tertîb ve Amentas'ı iz'âc etmekde idi.

Antigon'un katlinden sonra Küçük Asya kralı olan Selefkos **[153]** ile Lizmâk'dan her biri Kapadokya ve Pon kıt'alarını zabt etmeğe hâhişger oldukları hâlde her biri de âherinin nüfûz ve kuvvetini istirkâb etmekde ve yek-diğeriyle uğraşmakda idiler.

Bu rekâbetden bi'l-istifâde Amentas istiklâlini muhâfaza etmekde ise de hurûc eden İkinci Aryarat ile Üçüncü Mihridâd yek-diğeriyle uzlaşıp Kapadokya kıt'ası Aryarat ve Pon kıt'ası da Mihridâd idârelerinde kalmak üzere akd-i ittifâk etdikleri hâlde Kapadokya ve Pon hükümdârı Amentas bunlara mukâvemet edecek bir hâlde değil idi.

Binâ'en-aleyh Üçüncü Mihridâd kable'l-hicre 923 târîhinden i'tibâren Ilgaz Dağı'ndan inip Kızılırmak vâdîsine kadar geldi. Osmâncık ile Boyâbâd arasında vâki' Kimita (Kimit) Boğazı'ndan Kimit (Hacı Hamza) kasabasını tahkîm ederek orada ikâmet ve Kızılırmak'ın iki tarafını tehdîd ve İkinci Aryarat dahi Erciyes (Erkiyet) Dağı'ndan inip (Basak, Mazak) Kayseriyye şehrini tazyîk etmeğe başladı.[283]

Hulâsa on sene kadar her iki hâricî Kapadokya ve Pon hükümdârı olan Amentas'ın memâliki dâhilinde müştereken tecâvüz ederek Aryarat, Kayseriyye şehrini zabt ve etrâfını teshîr ve Mihridâd dahi Yeşilırmak'ın **[154]** şark taraflarını kâmilen zabt ederek Amentas'ın ikâmet eylediği Amasya şehrini muhâsara eyledi.

Üçüncü Mihridâd, Gemlik'de iken silsilesini Îrân şâhı Birinci Dârâ'ya îsâl eylediği hâlde bu sefer Hitit hükümdârı Mitur Hân evlâdından olduğunu iddi'â ederek Pon kıt'asında meskûn olan Tûrânîler'in teveccühünü celb etmekle kable'l-hicre 913'de Amentas'ı ber-taraf ederek Pon kıt'ası hükümdârı ve Amasya şehri dahi Pon krallarının merkez-i hükûmeti oldu.

"Pon Târîhi" mü'ellifi Reynak'ın şu kavlini diğer müverrihler dahi tasrîh etmekdedir. Bir hey'et-i ilmiyye tarafından te'lîf edilen Dâ'iretü'l-Ma'ârif'de mezkûr olduğu üzere Amasya, Bentaş hükûmetinin kâ'ide-i saltanatı ya'nî merkez-i hükûmeti ve Romalılar'ın idâresinde merkez-i vilâyet idi.

Mufassal Kurûn-ı Cedîde Târîhi'nde Ahmed Midhat Efendi diyor ki: "Vaktiyle Anadolu üzerinde bir çok ufak hükûmât-ı müstakille bulunup bunlardan Pon Krallığı denilen hükûmetin merkezi işbu Amasya şehridir ki hâlâ şehir civârında kayalar derûnunda oyulmuş sun'î mağaralar Pon krallarının mezârı olmak üzere yapıldıkları tevârîhde mündericdir".

Dâ'iretü'l-Ma'ârif'de mezkûr olan "Bentaş" kelimesi kütüb-i Arabiyye'de eşkâl-i muhtelife üzere zabt edilmişdir. Muhtasaru'l-Mu'cem'de Safiyyeddîn Abdulmü'min diyor ki: "Bentuş, bâ'-i muvahhade ve tâ'-i mühmelenin zammı ve ortalarında vâki' nûn'un sükûnı ile halîc-i İstanbul'dan şark ve şimâlde **[155]** bilâd-ı Türk'e müntehî deniz ve sevâhil ve etrâfına mahsûs bir alemdir."

---

[282] Bu vak'ayı Pon Târîhi hicretden 924 ve Mir'âtü'l-İber mü'ellifi de 933 sene evvel gösteriyorlar.

[283] Basak, doğan cinsinden avcı bir kuş ma'nâsına olduğu zikr edildi. "Mazak" bunun aynı olup mu'ahharan Ermeniler buraya "Misakgerd" ve Rûmlar dahi "Kayseriyye" nâmını vermişlerdir.

Ebû Reyhân el-Birûnî Külliyât'ında Nîtiş, nûn'un ve tâ'-i mühmelenin kesri ve ortalarında yâ'nın sükûnu ile zabt ve Türk'den me'hûz bir kelime-i Yunâniyye olduğunu ilâve ediyor. Tarîku'r-Reşâd, Ahbâru'l-Bilâd ve Âsâru'l-İbâd nâm kitâblarda Ebû Reyhân'ın zabtı ve Abdulmü'min'in îzâhı nakl edilmekle beraber tâ'nın fethi iltizâm olunmakdadır. Şu ta'rîfâta binâ'en "Bentaş" kelimesi "Hunitus" lafzından muhaffef ve Hunitus lafzından muharref olan Pontus kelimesinin mu'arrebi ve Nîtiş dahi bunun muharrefidir. Avrupa müverrihleri "Pont Oksin" derler.

Üçüncü Mihridâd'ın Pon (Hun) kıt'asını istîlâ etdiği zamân kıt'a-i mezkûrede meskûn olan akvâma dâ'ir Fransa akademiyası a'zâsından Luba şu ma'lûmâtı veriyor:

"Pon kıt'ası Îrân devletinin taht-ı idâresine girmezden evvel Kızılırmak ve Yeşilirmak havzalarında Karadeniz'e kadar mütemeddin bir devlet mevcûd idi. Amasya, Öyük, Boğazköy ve havâlîsinde müşâhede olunan âsâr-ı medeniyye, bu devletin âsâr-ı bâkiyesindendir. Bunlar Hatitler (Hititler)'den zann olunur. Kızılırmak'a kadar gelen Âsûr ordularının mürûruna bu devlet mâni' olmuşdur."

Müverrih Luba'nın şu ta'rîfâtından bu devlet, bâlâda mezkûr olduğu üzere umûmî Kapadokya'da ibtidâ Tugâyitler'in, ba'dehû Amasya'yı merkez-i hükûmet ittihâz eden Amâsitler'in, ba'dehû Hunitler'in hükûmetleri **[156]** olduğu müstebân olmakdadır. Bunların da Tûrânî olduklarında şübhe yokdur.

Ba'dehû Luba diyor ki: "Mihridâd, Pon kıt'asına geldiği esnâda ahâlî-i meskûne üç kısım idi. Birincisi Tûrânîler, ikinci Îrânîler, üçüncüsü de Yunânîler olup Îrânîler birtakım Acem zâdegânıyla ma'bed kâhinlerinden ibâret idi. Bunlar hemen her tarafda münteşir ve sâhib-i nüfûz idi. Yunânîler Sinop, Samsun gibi bilâd-ı sâhiliyyenin yalnız şehirlerinde meskûn oldukları hâlde bir zamân-ı fetretde meskûn oldukları bilâdı zabt etmişler ise de Îrânîler'in vürûdunda ra'iyyet olmuşlar idi.

Tûrânîler, Pon kıt'asının ahâlî-i asliyyesi olup Eski Simriler (Sâmirîler) zamânında tavattun etmişler idi. Bunların kabâ'ili pek çok olup meşhûrları Alazonlar, Amazonlar, Bagadâunlar, Beşirler, Buserler, Tebârunlar, Tirâller, Hâlibler, Sânlar, Kutagunlar, Kukunlar, Marlar, Makrunlar, Muznikler'dir."

Bunlardan Bagadâunlar, Bagâtlar ya'nî Bugâtlar olup Bugalılar demekdir. Beşirler, Beşgirler'dir. Tiraller, Tirgal ya'nî Turgâller demek olup el-yevm Turhâl kasabası ve havâlîsi bunların meskenleridir. Kutagunlar, Kutaylar ya'nî (Hititler) demekdir. Kukunlar, Kutugunlar olup Kutuglular demekdir. Marlar, Barsevinc oymağı ve Makrunlar, Mankır ya'nî Bakır oymağıdırlar.

Muznikler, Bozoklar demek olup Bozok ya'nî bir nev' doğan **[157]** ma'nâsına olan Basak, (Bazak) nâmında bir Tûrânlı evlâdı olduğu ve mu'ahharan Bozoklar dendiği zann olunur. Bunlardan Basan Hân Amasya hükümdârı olduğu bâlâda mezkûrdur. Oğuz Hân'ın Bozoklar'ı sağ kol i'tibâr eylediği muhakkak olmakla beraber "Bozok" nâmıyla tesmiyesinde hurâfât karışdırılmışdır.

Müverrih Luba'nın Tûrânî olduğunu zikr eylediği şu akvâm, ya'nî Tûrân oymakları Üçüncü Mihridâd'ın Amasya kıt'asını istîlâ etdiği esnâda mevcûd olmakla bunları celb etmek için Mihridâd'ın Tûrânîlik iddi'âsında bulunduğunu müverrihlerin kaydı iş'âr etmekdedir.

Çünkü, hicretden 913 sene evvel Amasya hükümdârı olan Mihridâd, "Mitrât" demekle meşhûr ve "Katistis" vasfıyla mülakkab olduğu tevârîh-i şarkiyye ve garbiyyede mestûrdur. Bu iki şöhret mûmâ-ileyhin Hititler'den ve Mitur Hân evlâdından olduğu iddi'âsını iş'âr eder.

Zâhir-i lafza nazaran Hıtâ dilinde Mitrât, bizim Mitirli ya'nî Muturlu dediğimizdir. Bu kelime-i Hıtâ'iyye mûmâ-ileyhin bâlâda ismi zikr edilen Mitur Hân evlâdından olduğunu anlatır. Katistis kelimesi dahi "katitis" demek olup "Katit", "Hitit" lafzının Yunânîleşmiş olan bir şekli olmakla mûmâ-ileyhin Hititler'den olduğunu gösterir.

Halbuki Avrupa müverrihleri Yunânîler'den naklen bu "Katistis" kelimesinin lugat-ı Yunâniyye'de "mü'essis" ma'nâsına olduğunu yazıyorlar. Vehle-i ûlâda bakılırsa Üçüncü

Mihridâd'ın mü'essis-i hükûmet olması, bu ma'nâyı **[158]** Yunânîlere verdirmiş olabilir. Fakat Pon hükûmeti mü'essisliğini her hâlde Birinci Ariyu Bazran'a nisbet etmek lâzım gelir. Binâ'en-aleyh bu "Katistis" kelimesi de Tûrânî olduğu hâlde Anadolu lafzı gibi Yunânîliğe mâl edilmek istenilmiş olmalıdır.

Dördüncü Mihridâd, kable'l-hicre 888'de Amasya hükümdârı oldukda Amasya şehrinin şark boğazını muhâfaza etmek için Amasya'nın şarkında ve Yeşilırmak ile Kelkit ırmağının birleşdiği yerde bir kale ve önünde bir kasaba binâsıyla "Baturya, Paturya" nâmını vermiş ve ba'dehû "Opaturya" nâmıyla yâd olunmuşdur.[284]

Çünkü Dördüncü Mihridâd, cesûr ve yiğit olduğu münâsebetle Tûrânîler tarafından gâlibâ "Batur (Kahraman)" denmiş olmalıdır ki târîhen "Patur" demekle meşhûr olmuşdur. Yunânîler buna "Filapatur" diyerek "muhibb-i peder" ya'nî "babasını sever" ma'nâsını vermişlerdir. Vâkı'â "Patur", Îrân dilinde "peder" lafzından galat olabilir. Ba'dehû "Fila" kelimesinin ilâvesiyle Yunânîleştirilir ise de binâ eylediği kasabaya da "Filatorya" denmesi lâzım gelirdi. Herkes muhibb-i peder olduğu münâsebetle "Fila Patur" vasfında bir letâfet yokdur.

Dördüncü Mihridâd Canik, Sinop, Trabzon taraflarında meskûn olan akvâmın itâ'atlerini harben te'mîn edib, kuvve-i bahriyye tedârik ederek sevâhili muhâfaza altına almış, kırk dört yıl Amasya'da **[159]** hükûmet edib kable'l-hicre 844'de vefât etmişdir.

Beşinci Mihridâd, pederi olan Dördüncü Mihridâd'ın vefâtında sandalî-i hükûmete kable'l-hicre 844'de câlis ve Amasya hükümdârı olup Amasya'nın şimâlinde vâki' Barsevinc (Marınca) kasabasının garb tarafında bir kale binâsıyla Eflânus (Eflân,[285] Osmâncık) ve Amasya boğazlarını nezâret altına almışdır.

İşte bu kale "Merzepon" demekle meşhûr olup, mu'ahharan ta'rîb olunarak "Merzefon", ba'dehû kesre-i izâfiyye yerinde bir "yâ" ilâvesiyle "Merzîfon" denmişdir. "Marsivân" lafzı şimdiki "Marınca (Barsevinc)" kasaba-i kadîmesinin nâmı olduğu hâlde avâm arasında Merzifon'a alem olmuşdur. Merzepon, ma'lûm olduğu üzere "Pon sınırı, Pon yurdu" demekdir.

Fakat ele geçen bir Hulâsatü'l-Fetâvâ kitâbının zahrında Sa'deddîn Muhammed el-Merzifônî el-Müştehir bi-Sa’d er-Rûmî 793 rebî'ulâhirinde "Fekad kâbele hâzihi'n-nüshate'ş-şerîfete el-fakîr ilâ rahmeti'r-Rahmân Sa'd bin Halîl bin Süleyman er-Rûmî el-mevsûm medînetühû bi-Merzebân" diye yazmış olduğuna nazaran Merzifon nâmı "Merzebân" lafzından galat olduğunu gösterir.

Beşinci Mihridâd, Yunan ve Avrupa târîhlerinde "kardaşını sever" ma'nâsına olan "Filadelfes" lakabıyla meşhûr olduğu muharrerdir. Bu lakab **[160]** Atina hemşehrîliği unvânına mu'âdil olduğu cihetle Yunânîler ile hüsn-i münâsebeti olduğunu iş'âr eder. Mihridâd, otuz altı yıl hükûmet etdikden sonra vefâtıyla oğlu Farnâk, Amasya hükümdârı olmuşdur.

İkinci Farnâk, hicret-i seniyyeden 808 sene evvel Amasya hükümdârı oldukda, kuvve-i askeriyyesini ve bahriyyesini tanzîm ederek Karadeniz'in cenûb sevâhilini tamâmiyle zabt edib Kırım ve Trakya kıt'alarına doğru uzanmış, Kapadokya kıt'asından bir kısmını alıp mülkünü tevsî' etmişdir.

İkinci Farnâk, zâlim olmakla beraber ma'ârif ve sanâyi'i himâye ederek mülkünde terakkî etdirmiş, servet-i umûmiyye-i memleketi tezyîd ederek Amasya şehrini müceddeden i'mâr etdiği gibi şimdiki Çakallar ve Karakaya mevki'inde ve sûr içinde bir kasaba-i dilârâ yapdırmış, eski Girâsûn şehrini de müceddeden i'mâr ederek oraya "Fernakya" denmiş ve Çakallar'a "Fernak" unvânı verilmişdir.

Birinci cildin tab'ı esnâsında müsveddenin bir kağıdı ya'nî iki sahîfesi tamâmiyle kalmış olduğu sonradan anlaşılmış ve kalan iki sahîfe dahi altıncı muhammes olmak üzere işbu

---

[284] Opaturya kasabası hâl-i hâzırda yokdur.

[285] Eflân, "aplân" ya'nî "kaplan" ma'nâsınadır. Osmâncık kalesi Aplân nâmında bir Tûrânlı zâtın eser-i binâsı olup mu'ahharan Rûmlar zamânında "Eflanus, Eflenüs" denmişdir.

kasaba-i dilârâya müte'allik bulunmuş olduğu cihetle bi'z-zarûre mülahhasan buraya derci münâsib görülmüşdür:

Evvel buranın nâmına derler idi Fârnak
Vermekde harâbât-ı kadîme ona revnak**[161]**
Yapmışdı selâtîn orada kasr-ı Havernak
Söyler bunu bir şâhid-i sâlâr-ı Amasya

Riyâz-ı vesî'ayı, kusûr-ı refî'ayı hâvî olan bu âlî cebelin nâmına kadîmen "Fernak" dendiği ve "Kubay Hâtun binti el-emîrü'l-mu'azzam neslü'l-havâkîn Akboğa"nın mâlik olup mu'ahharan Anadolu emîri olan Amasya vâlîsi "el-emîrü'l-hasîb el-celîl Nâsıru'd-dîn Ahmed bin el-emîri'l-mu'azzam İzzeddîn Muhammed Pervâne Bey"e satdığı bâgı ta'rîf ve tahdîd olunan 691 târîhli mübâya'a huccetinden anlaşılmışdır.

Amasyalı Tâcî Beyzâde Sa'dî Çelebi, Amasya'da bir bâgı ta'rîf ve tavsîf ederken "vehiye'l-cennetü'n-nakiyye fi'r-riyâzi'l-Fernakiyye" demesi, bu nâm-ı kadîmi iş'âr etmekdedir. Çakallar nâmının hudûsuna ya'nî bin târîhlerine kadar buraya "Fernak Bâgları" dendiği pek çok vesâ'ikde görülmüşdür. Fernâk, "revnak" vezninde şâyi' olmuş ise de Amasya hükümdârı olan bu "Fernak" olduğu meydândadır.

Hulâsa İkinci Fernâk, Çanakkale boğazını elde edib Trakya'ya doğru icrâ-yı nüfûz etmiş, Paflagonya (Kastamonu) ve Galatya (Ankara) vilâyetlerini zabt edib Anadolu'da Amasya hükûmeti her vechile tehdîdini îkâ'a muktedir bir hâle gelmiş idi.

Binâ'en-aleyh Kapadokya hükûmeti, İkinci Fernâk'ın bu kadar tevsî'-i nüfûz **[162]** etmesinden korkup Paflagonyalıları, Galatyalıları ayaklandırmış, kendisi de ba'zı mu'în peydâ ederek müştereken Pon kıt'asına hücûm etmelerine Amasya hükümdârı Fernâk mukâvemet edememiş ve mağlûben Paflagonya'yı terke mecbûr olarak hükûmetinin yirmi dokuzuncu yılında vefât etmişdir.

Altıncı Mihridâd, Beşinci Mihridâd'ın oğlu İkinci Fernâk'ın birâderi olup birâderinin vefâtında hicretden 779 sene evvel Amasya'da Pon hükümdârı olduğu gibi bu sene içinde Eşkâniyân sülâlesinden dahi Birinci Mihridâd, Îrân hükümdârı oldu.

Îrân pâdişâhı olan bu Birinci Mihridâd'ın selefi ve birâderi Birinci Ferhâd, Silifkiye devletinin taht-ı idâresinde bulunan Urfa ve havâlîsini zabt ederek vâlîsi olan Ermeni Erdafast'ı yerinde ibkâ ve Birinci Mihridâd ise hiss etdiği hıyânete binâ'en tard edib kendi akrabâsından "Agırşak" nâmında bir kimseyi nîm-istiklâl ile İskender'in istîlâsından beri munkarız olan Ermenîler'e hâkim nasb etmiş idi.

Altıncı Mihridâd, Pon hükümdârı oldukda birâderini mağlûb eden Kapadokya hükûmeti ile mükerreren harb edib gâh gâlib gâh mağlûb oluyor, birâderinin bırakdığı mülkü muhâfazaya çalışıyor, Kapadokya hükümdârı Altıncı Aryarat da Ermeni beyi Agırşak ile ittifâk edib Altıncı Mihridâd'ın tecâvüzünü men'e gayret ediyordu.

Fakat Roma devleti Asya'ya doğru icrâ-yı nüfûz etmeğe başladığı **[163]** cihetle Anadolu'da bulunan ufak hükûmetleri yek-diğeriyle uğraşdırmak yolunu tutmuş, mûmâ-ileyh Aryarat ile Agırşak'ı te'lîf edib oldukça emri nâfiz olan Pon hükûmeti aleyhinde bunları kullanıyor, kendi işini görmeğe çalışıyor idi.

Kable'l-Hicre 753'de Agırşak vefâtıyla oğlu Erşek Ermenî kralı ve 752'de Altıncı Aryarat maktûl olmakla oğlu Yedinci Aryarat Kapadokya hükümdârı olup, Romalılar'ın teşvîki üzerine bu iki müttefikler kable'l-hicre 745'de cenûbdan; Galatyalılar, Paflagonyalılar dahi garb ve şimâlden Pon kıt'asına hücûm etdikleri cihetle Altıncı Mihridâd mağlûb olup Amasya kalesine tahassün etdi.

Fakat müttefiklerin Pon kıt'asını kısmen istîlâ edib Farnâkya'ya kadar gitdikleri ve târîhen zâlim tanınmış olan Ermeni kralı Erşek'in ve Aryarat'ın îkâ'-ı mezâlim etdikleri Altıncı Mihridâd'a pek ziyâde te'sîr ederek hükûmetinin otuz dördüncü yılında bu sene vefât etmişdir.

Târîhlerde bu Altıncı Mihridâd'a "Ürket" lakabını verdikleri hâlde ne ma'nâyı kasd etdiklerini bilemiyorum. Yunânîler bunu "Overket" şeklinde zabt edib Yunânî olduğunu iddi'â ediyorlar. Fakat bu kelime, o zamân Pon kıt'asında meskûn olan Tûrânîler'e nisbet olunduğu takdîrde "Üreket" olmalıdır. Üreket, bizim "Örekeli" dediğimiz olup recûliyyeti olmayanlara denir. **[164]**

Altıncı Mihridâd, evâhir-i hükûmetinde Amasya'dan Sinop'a nakl-i ikâmet ve orayı merkez-i hükûmet ittihâz ederek oğlu Yedinci Mihridâd'ı Amasya vâlîsi olarak bırakmış idi. Fakat akvâm-ı mütecâvirenin muhâcemâtı, kendisini eski makarr-ı hükûmetine i'âde etmekle vefâtında cesedi Amasya'da mağaralardan birine defn edildi.

Yedinci Mihridâd, altıncısının oğlu olup hicret-i seniyyeden 745 sene mukaddem Amasya hükümdârı oldu. Pon hükûmeti tahtına müz'ic bir buhrân içinde oturduğu hâlde muhâcimlerin mezâliminden bîzâr olan Îrânîler'den ve Tûrânîler'den mürekkeb bir fedâkâr ordu teşkîl ederek müttefikleri mülkünden def' ve tard eyledi.

Bâlâda işâret edildiği üzere Romalılar Asya'da ibtidâ şimdiki Aydın kıt'asını alıp tedrîcen Kızılırmak vâdîsine kadar indikleri ve Anadolu hükûmât-ı sagîresini düşündürmeğe başlamış olmakla Yedinci Mihridâd, bu endîşeden istifâde ederek Ermeni kralı Erşek'i kendisine takrîb etmeğe çalışıyordu. Romalılar da Kapadokya hükümdârı Yedinci Aryarat'ı kendilerine celb edib aralarına girmekle Ponistân'ı, Ermenistân'ı tehdîd etmekde idiler.

Binâ'en-aleyh Ponlular ile Ermenîler'in menâfi'-i hayâtiyyesi müşterek olduğu ta'ayyün etmekle her iki millet ittifâk ederek Romalılar'a karşı müttefikâne hareket etmeğe mecbûr oldular. Bu esnâda ya'nî kable'l-hicre 736'da Ermeni kralı Erşek vefât etmekle yerine oğlu Erdaşis Urfa hükümdârı **[165]** olup, mu'ahharan kızını Amasya hükümdârı yedinci Mihridâd'a vermekle sâbık ittifâkı tahkîm eyledi.

Amasya hükümdârı Yedinci Mihridâd gâyet cesûr, bahâdır, şecâ'atde emsâli nâdir bir kimse olduğu meşhûr olup Erdaşis ile ittifâkını ve hudûdunu te'mîn etdikden sonra İbarya (Gürcistân) üzerine azîmetle oraları istîlâ ve ba'dehû şimâle dönüp Paflagonya (Kastamonu) ve Galatya (Ankara), Kangırı[286] vilâyetlerini zabt ederek Karadeniz Ereğlisi civârında Amasra kalesini binâ eyledi.

Ba'dehû kable'l-hicre 714'de pederinin intikâmını almak üzere Kapadokya hükümdârı Aryarat ile harb ve galebe edib Aryarat'ı â'ilesiyle beraber itlâf ve Kapadokya kıt'asını tamâmiyle istîlâ ederek eski Tugâyitler'in hükm etdiği yerleri zamîme-i memâlik etmekle Pon ve Kapadokya kıt'alarını üçüncü def'a birleşdirmiş oldu.

Ba'dehû Firikya (Kütahya) kıt'asını da istîlâ edib kable'l-hicre 711'de kayınpederi Ermeni kralı Erdaşis'e Silifkiye devleti aleyhinde mu'âvenet-i askeriyyede bulunarak seferden avdet ederken kral Erdeşis asker elinde maktûl olmakla oğlu Dikrân Ermeni kralı oldu.

Fakat bâlâda işâret edildiği üzere Romalılar, Küçük Asya'daki ufak **[166]** hükûmetleri ref' ederek Asya fütûhâtını tevsî'e çalışıyor, Pon hükümdârıyla Erşkiya'nın Anadolu'da ibrâz-ı kudret etmeleri, Romalılar'ın nazar-ı dikkatlerini Asya'ya celb ediyordu. Binâ'en-aleyh Yedinci Mihridâd'ın Firikya'yı ve Kapadokya'yı istîlâ etmesi, Roma'da ehemmiyetle telakkî edilmekde idi.

Bununla beraber Amasya hükümdârı Yedinci Mihridâd, kayınbirâderinin gönderdiği kuvve-i mu'âvene ile Firikya'yı geçip Çanakkale boğazına kadar geldi. Romalılar'ın altmış kadar gemilerini zabt edib içindeki esîrlerin hepsini öldürmesi, Romalılar'ı fevkalâde igzâb eylediği hâlde Yedinci Mihridâd, Trakya kıt'asını tehdîd ediyordu.

Binâ'en-aleyh Romalılar, kable'l-hicre 696'da büyük bir ordu tertîb ederek Yedinci Mihridâd ile Dikrân aleyhinde i'zâm ve Küçük Asya'nın tamâmiyle teshîr edilmesine azm etdiler. Mihridâd ile Dikrân dahi Küçük Asya'da meskûn olan akvâm-ı muhtelifeyi tevhîd

[286] Müverrih Reynak Ankara'yı "Ankira", Kangırı'yı da "Kangra" şeklinde yazdığına bakılırsa Ankara "Enkâr, Angir ya'nî Âkâr" ve Kangırı da "Hân Karây" nâmlarında Tûrânlı birer zâtın eser-i binâsı olmalıdır. Karay, bizim "karaca" dediğimiz kuşdur.

ederek tertîb etdikleri büyük bir ordu ile Romalılar'a karşı harbe karar verdiler. Romalılar münhezim olarak bu harbi gâ'ib etdikleri cihetle Yedinci Mihridâd Avrupa'ya geçip Üsküb'e kadar Trakya ve Makedonya kıt'alarını zabt ve istîlâ eyledi. Ya'nî gâyet fedâkâr ve muntazam olan ufak bir ordunun, şöhretlerine mağrûr olan büyük devletleri bile makhûr edeceğini anlatdı.

Yedinci Mihridâd'ın bu galebesi Romalılar'a karşı dördüncü def'a olmak **[167]** üzere ihrâz edildiğini yazıyorlar. Çünkü Mihridâd küçüklüğünden beri nefsini meşakkatlere ve azar azar zehir içerek mi'desini zehre alışdırıp gâyet fedâkâr ve cesûr bir asker olmuş idi. Ma'iyyetinde bulunan askerlerin kısm-ı a'zamı Tûrânî ve bir kısmı Îrânî, diğeri de ücretli Gulat (Galat) olup gâyet fedâkâr ve Kapadokya vâlîliğine nasb eylediği Erhilaus (Erkil) ile Amasya kalesi muhâfızı olup "Dizutâr, Dizdâr" demekle meşhûr olan İlis (İli) dahi Tûrânî ve cesûr birer kumandân idiler.

Yedinci Mihridâd'ın bu galebesi Romalılar'a pek ziyâde te'sîr etmekle kable'l-hicre 694'de Roma kumandanlarından meşhûr general Lüküllüs başkumandân ta'yîn ve ma'iyyetine asâkir-i külliye terfîk olunarak Asya'ya i'zâm olundu. Yedinci Mihridâd bunu istihbâr edib Çanakkale boğazını sedd etmek istediyse de esnâ-yı muhârebede gemileri yandığı cihetle güç hâl ile Karadeniz Ereğlisi'ne çıkıp müdâfa'a tedâfu'âtına çalışdı.

Lüküllüs, kemâl-i muvaffakiyetle boğazı geçip Bitinya (Bursa) ve Galatya (Ankara) kıt'alarını çiğneyerek Pon kıt'asına gireceği esnâda Yedinci Mihridâd'ın kanlı bir mukâbelesine tesâdüf etdi. Yedinci Mihridâd bu harbi dahi gâ'ib ederek münhezimen firâr eylediği cihetle Lüküllüs ibtidâ Sinop'u ba'dehû Amisus ya'nî (Sanisun, Samisun) Samsun şehrini muhâsara eyledi.

Yedinci Mihridâd haremi ve hemşîresi olan Laodiki'nin ikâmet eylediği Likos nehri üzerinde vâki' Galatik kalesine **[168]** gelip üçüncü mukâbele tedârikâtını ikmâle çalışıyor, Mihridâd burada kırk bin piyâde ve beş bin süvârî cem' ederek Lüküllüs'ün harekâtını ta'kîb ediyordu.

Likos Nehri, şimdiki Tersakan dediğimiz çay olmalıdır. Amasya hükümdârı İlik (İli) Hân zamânında icrâ edildiği münâsebetle ibtidâ İlik Nehri denmiş, ba'dehû Roma tasarrufâtına girip İlikos, ba'dehû tahfîf olunarak Likos tesmiye edilmiş olduğu maznûndur. Mu'ahharan Mukaddime'de beyân edildiği üzere "İstifonos" nâmı verilmişdir.

Galatik kalesi dahi bu nehrin mecrâsı olan Lâdik Gölü'nün üzerinde olup el-yevm harâbesi müşâhede olunmakdadır. Bu kale civârında zuhûr eden gâyet zarîf ve sanâyi'-i nefîseyi hâvî taş direklere bakılırsa burada ve havâlîsinde pek çok âsâr-ı atîkanın medfûn olduğu anlaşılır. Bu mevki'de Amasya vâlîsi bulunduğu zamân Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî ve şehzâdesi Sultân Ahmed, bir sarây-ı âlî binâ ve bahçe inşâ etdirip yaz mevsimlerinde ikâmet etmişler idi. Galatik, "Gulat İli" demek olup Tûrânîler'den eski Gulatlar'ın meskeni olduğu anlaşılır.

Samsun'u muhâsara eden Lüküllüs, Yedinci Mihridâd'ın daha ziyâde kuvve-i askeriyye tedârik etmesine mahal bırakmamak için muhâsara umûrunu general Murena'ya bırakıp Galatik üzerine gelirken Yedinci Mihridâd üçüncü def'a mukâbele eylediyse de yine mağlûb olup Galatik Şehri'ne kapandı. **[169]**

Lüküllüs, Galatik Şehri'ni son derece muhâsara ve tazyîk eylediği esnâda müdâfa'adan aczini idrâk eden Mihridâd, bir gece firâr edib Amasya Kalesine ilticâ ve tahassün etdikden sonra Lüküllüs Galatik Kalesini ve şehrini alıp fenâ hâlde tahrîb ederek Amasya Şehri'ne hareket eyledi.

Amasya'nın şimâl boğazı olan Arhunidis (Argunit) boğazı önünde bulunan Argun kalesi, Lüküllüs'ün şiddetli hücûmunu def' edemediği cihetle yol göstermeğe mecbûr oldu. Amasya muhâfızı olan Dizutâr (Dizdâr) İlis dahi koca bir orduya karşı koyamayacağını idrâk etmekle şehri tahrîbden kurtarmak için sulhen Harşene kalesini teslîm eylediği esnâda Yedinci Mihridâd, kayın birâderi Dikrân'ın yanına gitdi.

Roma ser-askeri Lüküllüs kable'l-hicre 693 evâ'ilinde muhteşem bir alây ile şimâl boğazından Amasya şehrine girip şimdiki "Bahçeler İçi" demekle meşhûr olan bahçelerin şimâlinde kâ'in ve el-yevm "Gülüs" nâmıyla iştihâr eden çayırlığa nüzûl etdi.

Roma askeri çapulculuğa pek ziyâde hâhişger oldukları münâsebetle Amasya şehri tahrîbden masûn olduysa da fenâ hâlde yağmaya ma'rûz oldu. Romalılar Samsun'dan Amasya'ya kadar çekdikleri meşakkatlerin acılarını çıkarmak için şerâ'it-i teslîmiyyeyi hiçe sayarak her şenâ'eti irtikâb etdiler. **[170]**

Çünkü fezâ'il-i insâniyyeden mahrûm olan insânlar için şerâ'it ancak kuvvetle kâ'im olan hasa'isden ibâretdir. Kuvvetin zevâlinde şerâ'itin ehemmiyeti yokdur. Lüküllüs, bu sûretle Amasya'da bir müddet kalıp Yedinci Mihridâd'ın kendisine teslîm edilmesini Dikrân'a teklîf eyledikde Dikrân muvâfakat etmediği hâlde yüz bin asker tedârik ederek Mihridâd'a terfîk ve Pon kıt'asına i'zâm eylediği gibi kendisi dahi kuvve-i mevcûdesini alıp Mihridâd'ı takviye eyledi.

Lüküllüs bu tedârikât-ı askeriyyeyi istihbâr ederek asâkir-i külliye celb ve cem' edib Amasya'dan hareketle Diyârbekir'e doğru gitdi. Yedinci Mihridâd ma'iyyet-i mevcûdesiyle Lüküllüs'ü karşılayıp dördüncü def'a çarpışdıysa da yine muvaffak olamayıp "İdes" nâmıyla müsemmâ olduğu hâlde Ermeniler tarafından "Erdeş" tesmiye edilen Urfa şehrine sığındı.

Lüküllüs bundan sonra Diyârbekir'i muhâsara ve tazyîk edib Dikrân son dereceye kadar müdâfa'a eylediyse de galebe edemediği cihetle münhezimen firâr eylediğini müte'âkib Lüküllüs Diyârbekir'i zabt etdiği gibi Dikrân'ın merkez-i hükûmeti olan Nusaybin üzerine yürüyüp Dikrân'ın orada bulunan birâderini de kaçırdı, şehri de aldı.

Fakat şu vukû'âtı müte'âkib Dikrân bir tarafdan ve Pon hükümdârı Yedinci Mihridâd diğer tarafdan bir kuvve-i kâfiye cem' ederek Lüküllüs'ün yorgun askeri üzerine şiddetli hücûm icrâsıyla harben galebe etmeleri **[171]** telâfî-i mâ-fâta sebeb oldu.

Dikrân, kendi memâlikini kurtardığı gibi Yedinci Mihridâd dahi gelip Pon kıt'asına bilâ-müşkilât girdi. Amasya'da tedârikât-ı askeriyyesini ikmâle çalışdı.

Romalılar bu mağlûbiyeti ta'mîr için ikinci bir ordu tertîb ve Roma kumândânlarından meşhûr Pompeyüs nâmında bir generali ser-asker nasb ederek Küçük Asya'ya ikinci def'a i'zâm ve Anadolu kıt'asını istîlâya kıyâm etdiler.

Roma ser-askeri Pompe, serî' bir sûretde hareket ederek Firikya ve Galatya üzerinden Pon kıt'asına girdi, Yedinci Mihridâd'ı harben mağlûb edib askerini dağıtdı. Geldiklan ovasında ufak bir mukâvemete tesâdüf eylediyse de bunu da ber-taraf edib Yedinci Mihridâd'ın tahassun eylediği Amasya kalesini muhâsara etdi.

Kable'l-hicre 691'de Pompe, Amasya'yı şedîden muhâsara ve tazyîk eylediği hâlde Mihridâd dahi o nisbette müdâfa'a ediyordu. Fakat muhâsaranın şiddeti müdâfa'ayı gayr-i mümkün bir hâle getirmiş olduğu cihetle Yedinci Mihridâd bi'z-zarûre hemşîrelerini habs eylediği Harsân (Niksâr) kalesine firâr ve tahassun eyledikde, Amasya şehri ve kalesi Pompeyüs'e arz-ı teslîmiyyet eyledi.

Pompe, Amasya kalesine muzafferen girdikden sonra aşağı kaleyi ya'nî şimdiki İçerişehir'in surlarını ve yukarı kaleyi yıkdırıp hâk ile yeksân, üstündeki sarâyı fenâ hâlde vîrân ve pek çok halkı katliâm ederek **[172]** fenâ bir gâlib için medeniyyet, teskîn-i intikâma kadar her şenâ'eti irtikâba cesâret demek olduğunu i'lân etmiş oldu.

Ba'dehû Pompe, vîrân eylediği Amasya'dan askerini kaldırıp Mihridâd'ı tutmak için Niksâr'a gitdi. Niksâr, kadîmen put-perest olan râhiblerin yatağı olarak bunların nazarında mukaddes bir şehir olduğu cihetle Pompe, buraya bilâ-mukâvemet girmezden evvel Mihridâd, Kafkasya'ya geçdi. Binâ'en-aleyh Pompe Harsân'a ya'nî Niksâr'a bir şey yapmadı. Yalnız adını değişdirip "Diyos Polis (Tanrı İli)" tesmiye eyledi.

Pompe, Niksâr'dan kalkıp Ermeni kralı Dikrân üzerine gitdi. Kemâl-i enâniyetle ve büyükçe bir kuvvetle Pompe'yi Diyârbekir önünde karşılayıp harb eylediyse de mağlûb olarak

kemâl-i zilletle Pompe'ye dehâlet ve memleketin kısm-ı şarkîsini tamâmiyle verip Urfa livâsında bekâsını te'mîne gayret etdi.

Fakat Yedinci Mihridâd, Kafkasya'da İbârîler'den, İroniler'den, Kabartaylar'dan ve sâ'ir kabâ'il-i Tûrâniyye'den bir ordu tertîb ederek döndü. Kemâl-i muvaffakiyetle hükümdârı olduğu Pon kıt'asını tahlîs edib pây-ı tahtı olan Amasya şehrine kable'l-hicre 690'da avdet ederek tedârikât-ı askeriyyesini ikmâle çalışdı.

Fakat Yedinci Mihridâd, Pompe'nin Amasya'da yapdığı tahrîbâta bakıyor, katliâmından dolayı duyduğu acı ciğerini yakıyordu. Binâ'en-aleyh bunun intikâmını çıkarmak için Pon kıt'asında meskûn olan yüz bin kadar Romalılar'ı ve tarafdârı olanları katliâm ederek hissetdiği **[173]** acıları teskîne gayret ediyordu.

Bu esnâda Roma devleti, kumandânlardan Silla ve Sezâr'ın istirkâbıyla fevkalâde karışık ve gâyet meşgûl olduğu münâsebetle hârice karşı sulha muhtâc idi. Yedinci Mihridâd ile muvakkaten bir mu'âhade-i sulhiyye akdini tensîb ederek Pon kıt'asına bir hey'et-i sefâret gönderdiler.

Ancak bu mu'âhede-i sulhiyyeyi ihzâr için Yedinci Mihridâd'a gönderilen Roma sefîrleri, Romalılar'ın katliâmından dolayı ba'zı tekâlîf-i müz'ice der-miyân etmelerine Mihridâd son derece hiddet edib sefîrleri Amasya'da şimdiki Meydân Köprüsü karşısında kâ'in mağarada habs eylediğini, mağaranın üzerinde görülen yazıların nâtık olduğu söylenmekdedir.

Hulâsa Yedinci Mihridâd, aldığı büyük bir kuvve-i askeriyye ile kable'l-hicre 688'de Karadeniz'in şimâlinde Rûmeli kıt'asına girip Trakya ve Makedonya kıt'alarını istîlâ ederek İtalya'ya cebren girdikden sonra Roma'ya doğru hareket ve Romalılar'a ilkâ-yı dehşet eyledi.

Yedinci Mihridâd, Romalılar'ın teklîf eylediği sulhu redd ederek bir hiss-i intikâm ile Roma'ya hücûm edeceği esnâda oğlu Farnâk pederine karşı ihânet ve orduyu kendi tarafına celb edib sulh-ı mezkûru kabûle niyyet ve pederini hal'a azm ederek isyân eyledi.

Yedinci Mihridâd, kendi oğlunun bu hâ'inâne hareket-i şenî'asından pek ziyâde müte'essir olduğu cihetle hükûmetinin elli yedinci senesinde kendisini **[174]** düşmanlarının eyâdî-i hakâretlerinde görmemek için emr eylediği bir nefere katl etdirmişdir.

Üçüncü Farnâk, Yedinci Mihridâd'ın âsî oğlu olup pederinin vefâtını müte'âkib kable'l-hicre 688'de Pon hükümdârı oldukdan sonra pederinin cenâzesini mûmya edib Roma serdârı Pompe'ye takdîm ve teklîf edilen sulhu kabûl eylediğini iş'âr eyledi.

Pompe, Farnâk'ın bu denâ'etinden memnûn olmayıp büyük bir hürmetle cenâze alâyı tertîb ederek Mihridâd'ın cesedini defn etdirdi. Ba'dehû Farnâk ile Pompe arasında mu'âhede-i sulhiyye tekarrür etdiği cihetle Üçüncü Farnâk ordusunu Avrupa'dan kaldırıp pây-ı tahtı olan Amasya'ya avdet ve Pon tahtına resm-i cülûsunu icrâ etdi.

Roma devleti, Üçüncü Farnâk'ın bu vaz'-ı mühînânesini takbîh ederek mûmâ-ileyhi derece-i i'tibârdan iskât etdikleri münâsebetle Pon kıt'asına gelen Romalılar'ın tahakkümü günden güne tezâyüd ediyor, Farnâk'ın şeref-i hükûmeti, haysiyyet-i hükümdârîsi bunların tegallübât-ı mütemâdiyesiyle zâ'il oluyor idi.

Üçüncü Farnâk, Romalılar'ın kibir ve azametini, gurûr ve sefâhetlerini tahammül etmeğe gayr-i muktedir bir hâle geldiği cihetle hükûmetinin dokuzuncu sâlinde pederinin Romalılar'a gösterdiği celâdeti numûne ittihâz ederek Roma devletini tanımadı. Mükemmel bir ordu tertîb ederek Roma'ya karşı harbi **[175]** göze aldırmış, Romalılar'ın münâsebetsizliklerine bir nihâyet vermiş idi.

Fakat Romalılar'ın kuvve-i kâhiresine karşı koyabilecek bir müttefik edinmek için Îrân devletine mürâca'at ve teklîf etdiği ittifâkı Îrânîler ve Ermenîler kabûl etmekle mevki'ini tahkîm edib mülkünü tevsî'a kıyâm ve Romalılar'ı ta'cîze ikdâm etmekde idi.

Bu esnâda Romalılar'ın teşevvüşât-ı dâhiliyyesi, hârice karşı asker sevkini işkâl etdiği cihetle Farnâk'ın bu isyânından Romalılar bir müddet igmâz-ı ayn etmeğe mecbûr olmuşlar idi. Nihâyet Roma teşevvüşâtı ber-taraf olmakla beraber Îrân'ın ihtilâlât-ı dâhiliyyesi tevessu'

ederek Îrân şâhı Üçüncü Mihridâd maktûl ve Üçüncü Ferhâd'ın oğlu Hürmüz Îrân hükümdârı oldu.

Roma devleti, tâm fırsat zamânının hulûl etdiğine zâhib olarak Asya'ya kumândân Karazus'un idâresi altında büyük bir ordu gönderdi. Bunu haber alan Îrân, Pon ve Ermenî hükûmât-ı müttefikası dahi kuvvetlerini ihzâr edib Fırât ile Dicle arasında tarafeyn orduları karşılaşdı.

Roma serdârı Karazus'un kemâl-i gurûr ile idâre eylediği Roma askeri, kable'l-hicre 675'de hükûmât-ı müttefikanın fedâkâr askerlerine karşı rezîlâne bir sûretde münhezim, aralıkda Karazus dahi **[176]** mün'adim olduğu meşhûr olup bu vak'a "Harrân Muhârebesi" demekle şöhret almışdır.

Karazus'un bu inhizâmından Îrân ve Ermeni hükûmetleri gibi Pon hükümdârı Üçüncü Farnâk dahi pek çok istifâde edib mukaddemâ elinden çıkan bilâdın kısm-ı a'zamını aldı, büyük Mihridâd'ın hâ'iz olduğu nüfûz-ı hükûmeti bir derece i'âde edebilmiş oldu.

Lâkin Farnâk'ın nüfûzu tezâyüd etdikçe mezâlim ve seyyi'âtı artıp kibir ve gurûru, kendi ümerâsını dil-gîr ve mezâlimi de bi'l-hâssa Tûrânîler'e te'sîr ediyordu. Zamân-ı aczinde kendisine karşı izhâr-ı cesâret edenleri i'dâm ve te'dîb etmeğe başladığı cihetle halkın emniyyetini kendisinden selb etmekde idi.

Diğer tarafdan sît-i iktidârı âfâkı tutan Roma imparatoru Sezar, Pon kıt'asının şu ahvâl-i dâhiliyyesinden istifâde ederek Tûrân beylerini kendisine celb ve istimâle etmekle Farnâk'ın Tûrânîler sâyesinde kazandığı nüfûzunu selb ve izâle etmeğe çalışıyordu.

Nihâyet Roma imparatoru Sezâr rakîb-i ikbâli olan Pompe'yi ta'kîb ederek ma'iyyet-i askeriyyesiyle Mısır'a gelip ahvâlini tanzîm etdikden sonra Asya'ya geçdi. Tûrânîler'in muzâharetinden mahrûm olan Pon hükümdârı Üçüncü Farnâk, Sezar'ı Kapadokya'da karşılayıp harbe girişdi. Ufak bir müsâdemeden sonra mağlûb olarak hükûmetinin on dokuzuncu yılında maktûl oldu. **[177]**

Roma imparatoru Sezar, Üçüncü Farnâk'ı ber-taraf etdikden sonra Pon kıt'asını ya'nî Sivas ve Trabzon vilâyetlerini ve Çorum ile Yozgat sancaklarını, mukaddemen Amasya muhâfızı olan Dizotar'a, Kapadokya kıt'asını vâlîsi olan Arhilaus'a ve Pon kıt'asının kısm-ı şarkîsini ya'nî Erzurum vilâyetini de vâlîsi bulunan Polemon'a verip her birinin istiklâlini tasdîk ederek Roma devletinin himâyesi altında üç hükûmet teşkîl eyledi, ya'nî Amasya'da Mihridâdlar'ın hükûmetine hitâm verdi.

Bu Farnâklar'ın, Mihridâdlar'ın Amasya'da hükûmet etdiklerini gösteren âsâr-ı târîhiyye pek çok olup bir kısmı hâlâ müşâhede olunmakdadır. Ez-cümle her Amasyalı'nın her sâat gözü önünde eski taş mağaralar, kârgîr kaleler, sarâylar, köprüler bu hükümdârların zamânlarını ihtâr etmekdedir.

Şimdiye kadar Amasya'ya gelen Avrupa seyyâhları bunları tedkîk ederek Mihridâdlar'ın zamânına âid olduğunu müttefikan beyân ediyorlar. Bu müdekkik seyyâhlardan olup "Galâtî ve Ferîzî Kıt'alarının Keşfi" nâm eserin mü'ellifi olan Fransız müverrihlerinden Jorj Perro Amasya'ya gelip bunları tedkîk etdikden sonra şu ma'lûmatı veriyor:

"İstrabon, Amasya hakkında diyor ki: "Bizim şehrimiz büyük ve dört boğaz içindedir ki buradan İris (Yeşilırmak) geçer. Bu Amasya, hem şehir ve hem kale olacak bir mevki'e mâlikdir, kayaları dikdir. Bu kayalarımızın tam yukarısında krallarımızın sarâyları ve mezârları vardır. **[178]**

Bu binâlar hârikulâde güzel ve inşâ'ât-ı fenniyyeye muvâfık bir sûretde yapılmışdır. Tepelere giden yalnız bir dar yol olup kalede su kuyuları vardır ki muhâsara zamânında hiçbir vakit orada bulunan asker güçlük ve susuzluk çekmez. Amasya'da birkaç köprü vardır ki ba'zıları şehrin dışarısında bulunan köyleri buraya rabt eder."

Perro diyor ki: "Şu gördüğümüz mezârlar, tâm İstrabon'un îzâh etdiği mezârlardır ki buna şübhe edilemez. Fakat İstrabon, burada bir kralın sarâyı olduğunu da yazıyor. Bugün o

sarâyı biz göremiyoruz, ancak buralarda ya'nî el-yevm "Düldül Ayağı" denilen yerin üzerinde görülen kârgîr binâlar o sarâyın harâbesi olmak ihtimâli pek kavîdir.[287]

Çünkü kale için pek dar ve yüksek olduğu hâlde sarây için pek güzel bir yerdir. Hâlbuki orada bizim gördüğümüze göre bir yol şehir ile dâ'imâ irtibâtını muhâfaza edegelmişdir. Bu sarâyı yapan krallar kimdir? Buna dâ'ir hiçbir işâret yokdur.

Fakat İstrabon, mağaraların sûret-i kat'iyyede krallar mezârı olduğunu beyân ediyor, biz de inanmak mecbûriyetindeyiz. Şurası doğrudur ki, burada Mihridâd'ın â'ilesi hükûmet etmişdir. Diğer tarafdan o büyük Mihridâd'ın vefâtından elli altmış sene sonra bu mezârlar hakkında mevcûd olan vesâ'ik-i târîhiyye, sarây ve mezârların o â'ileye mensûb olduğunu isbât eder. **[179]** Sıra üzerine görülen beş mezâr, Mihridâd'dan evvel gelen kralların mezârı olmalıdır. Diğer mezârlar dahi vardır.

Aynalı Mağara'ya gelince, Jorj Perro diyor ki: "Civârında Ziyâre karyesinin nâmı gâlibâ bu mezârın çok ziyâret edilmesinden nâşî tesmiye edilmişdir.[288] Bu mağaranın orta penceresi üzerinde iki satır yazı olup üst tarafı mükemmel okunduğu hâlde alt tarafı silinmişdir.

Jorj Perro, alt tarafın silinmesi esbâbını şöyle nakl ediyor: "Ata binmiş olan bir Türk, oradan geçerken mağara önünde hayvânı yere düşmüş, mağara içinde şeytân olduğunu i'tikâd eden o Türk hiddetinden o yazıyı ya'nî alt satırını silmiş ve üst satırı yüksek olduğu münâsebetle erişemediğinden silememişdir".[289]

Jorj Perro, bu mağara hakkında Amasya'yı ziyâret eden Mortman **[180]** ve Papas Buri gibi müsteşriklerin efkârını nakl etdikden sonra diyor ki: "Ezmine-i kadîmede Komena, Komenât'da bulunan büyük râhiblerden gâyet müteneffiz ve krallar kadar iktidâra mâlik olan birinin İrisâttayis'in mezârı olduğu şübhesizdir."

Çünkü İstrabon'un naklinden ma'lûm olduğu üzere o asırlarda bu memleketin en büyük adamları Zila'da ve Komena'da bulunan râhibler idi. Bu râhiblerden Amasya'da doğmuş olan Darilus pek meşhûr olup Filitr'in oğlu ve İstrabon'un akrabâsından idi. Bu Aynalı Mağara'nın aşağı tarafında görülen ufak bir mağara â'ile-i hükümdârîye mensûb Pifodor nâmında bir kadının mezârıdır.

Tabakâtu'l-Hükemâ'da mestûr olduğu üzere hükemâ-yı kadîmeden coğrâfî-i meşhûr Amasyalı İstrabon, bir Â'ile-i Berberiyye'den (Â'ile-i Bâriye'den olacak) tevellüd edib ibtidâ Nikiyye'de Aristo etbâ'ından Aristudimos nâm hakîmden fesâhat ve edebiyâtı, hikmet ve mantıkı ahz ve telakkî ederek meşşâ'iyyûn mesleğini ihtiyâr etmişdi.

Ba'dehû Amisos'da hakîm-i meşhûr Tiraniyon ile sohbet ve ondan riyâzât ve gramatiki ahz ederek işrâkiyyûn mesleğini kabûl etmiş; ba'dehû İskenderiyye, Tarsûs, Silifke şehirlerinde hikmet tedrîs edib mu'ahharan ahvâl-i araziyyeyi tedkîke ve târîhe merâk ederek seyâhata çıkmışdı.

İbtidâ Asyâ-yı Sugrâ'yı geşt ü güzâr edib sonra Lidya, Mısır, Sûriye, İgrikiye, Makedonya, Roma, İtalya, Lidonya, Galya ve Afrika **[181]** kıt'alarında seyâhat ve kürre-i arzın tûl ve arzını tedkîk ve ikmâl-i seyâhatle Roma'da ikâmet etmişdir.

Gezdiği yerlerin ahvâl-i târîhiyye ve coğrâfiyyesi hakkında iki eser-i mühim te'lîf ederek fenn-i târîh ve ilm-i coğrafyaya pek büyük hizmet eylemiş idi. Bunların bir kısmı mu'ahharan ele geçip Avrupa'da müte'addid merâkiz-i ilmiyyede mükerreren tab' ve neşr edildi.

---

[287] Mukaddime'de bu sarâya dâ'ir îzâhât-ı lâzıme verilmişdir.

[288] Ziyâre hakkında Mukaddime'nin verdiği îzâhâta mürâca'at buyurulduğu takdîrde bu tesmiyenin esbâbı anlaşılır. Aynalı Mağara, beyne'l-müslimîn ziyâret edilecek bir mezâr olmak üzere telakkî edilmiş değildir ki bu tesmiye vârid-i hâtır olsun.

[289] Perro'yu oraya götüren yerli Hristiyânlar Türkler'i tezyîf için şöyle masalı tasnî' edebilirler. Fakat Avrupa müdekkikleri böyle açık hezeyâna inanacak kadar bön olmadıkları şübhesiz ise de Hristiyân söylediği için doğruluğuna kanmış olmalıdırlar. Bu masalın doğruluğu takdîrinde alt satırıyla üst satırın arası gâyet açık değildir ki altını bozan üstüne erişemesin de üstü şimdiye kadar kalabilsin. Amasya'da böyle bir hikâye aslâ işidilmemişdir. Taş üzerinde oymalı yazılar kolay kolay yazılabilir mi?

Amasyalı İstrabon, Yedinci Mihridâd ile Üçüncü Farnâk'a yetişmiş ve Roma imparatoru Ogustus devrinde Roma'da vefât etmişdir. İstrabon felsefe-i kadîme, edebiyât, târîh, coğrafya ve riyâzât ulûmunda gâyet mâhir bir hakîm-i kadîm olup coğrâfiyyûnun pîri ve coğrafya ilminin mûcidi olmak üzere meşhûrdur.

İstrabon'un ta'rîf eylediği köprülerden yalnız Alçak Köprü mevcûd ise de Mukaddime'de îzâh edildiği üzere bu da ırmağın yatağında nâbûd olup üzerine diğeri yapılmışdır. Bu zamânın âsâr-ı bâkiyesinden biri de Mukaddime'de şerh edilen Ferhâd Kayası demekle meşhûr su yolları olup İkinci Farnâk'ın eseri olmalıdır. Mağaralar'ın kısm-ı mühimmi Hititler'e ya'nî Tûrânîler'e âid olduğu Birinci Fasıl'da muharrerdir.

Amasya hükümdârı Dizotar İlis, Ezeponya hâkimi Sâvîs'in oğludur. Ezeponya, şimdiki Köprü kasabasının aşağı tarafında Ulu Çay üzerinde bir kasaba-i kadîme olup Hun beylerinden İsi nâmında bir kimsenin eser-i binâsı olmalıdır. Çünkü Ezeponya nâmı "İzeponya, **[182]** İzeponi" demekle dahi mukayyed olup "İsi Hunî" lafzından alınma olduğu bâlâda arz edilen Hun tedkîkâtından anlaşılır.

Ezeponya hâkimi Sâvîs (Sevinc), Amasya hükümdârı Altıncı Mihridâd'ın asdikâsından olduğu münâsebetle oğlu mûmâ-ileyh İlis (İli) Altıncı Mihridâd'ın nezdinde terbiye görüp, Yedinci Mihridâd'ın zamânında Amasya dizdârı ya'nî kale muhâfızı olduğu cihetle "Dizdâr" denmiş ve ba'dehû Yunân lehcesi üzere galatan "Dizutar İlis" diye kayd edilmişdir. "İli, Sevinc" adlarına bakılırsa bunların Tûrânî olduğu şübhesizdir. "İsi (İzi)" Tûrân lugatında "sâhib ve mâlik" ma'nâsınadır. Amasya hükümdârı Şadgeldi Pâdişâh'ın kızı İsi Hâtun'dur.

Dizutar İlis, Üçüncü Farnâk'ın evâhir-i devrinde menkûb olup pederi yerine Ezeponya hâkimi olarak Köprü'de ikâmet eylediği esnâda Roma imparatoru tarafından kendisine verilen Pon kıt'asına nasb ve ikâme edilmişdir.

Amasya hükümdârı Dizutar İlis, Roma himâyesinde olduğu münâsebetle diğer ufak hükûmetlerin hücûmundan emîn olarak i'mâr-ı memlekete sa'y u gayret ediyor, nüfûz-ı mevki'ini herkese tanıtıyor, fakat nâ-halef torunu Kastur, dedesinin şu nüfûzuna hased ederek isyân edeceğini Roma devletine ihbâr ve tezvîre kıyâm etmekle Amasya hükûmetini elde etmeğe çalışıyordu.

Bîçâre Dizutâr, nâgehânî bir sûretde Roma'ya celb olunarak **[183]** isyânı hakkında icrâ edilen tahkîkât üzerine mahkemeye sevk edildi. Dizutâr, hatîb-i meşhûr Çiçeron'u kendisine vekîl nasb edib lede'l-muhâkeme Çiçeron'un talâkat-ı lisânı sâyesinde isyândan tebri'e-i zimmet ederek müreffehen merkez-i hükûmeti olan Amasya'ya avdet edebildi.

Pon hükümdârı Dizutar İlis, Amasya'da otuz bir yıl hükûmet etdikden sonra vefât eyledikde, Roma'da bulunan oğlu Amentas, Roma imparatorı Oktava (Ogustus) tarafından Pon hükümdârı nasb olunarak Amasya'ya geldi.

Pon hükümdârı Amentas, hicret-i seniyyeden 638 sene mukaddem Pon hükümdârı olduğu hâlde Amasya'da ikâmet etmişdir. Kastur nâmında ancak bir oğlu olup dedesini si'âyet etmekle zelîlâne helâk oldukda Amentas (Amâs) bilâ-veled kalmış, vâris-i hükûmeti olacak bir kimsesi kalmamışdı.

Binâ'en-aleyh Amentas'ın akrabâsı, bilhâssa Pon'un kısm-ı şarkîsi hükümdârı İkinci Polemon, Pon hükümdârlığına nasb-ı nazar ederek Roma'da teşebbüsâtda bulunmakda idiler. Kable'l-hicre 608'de Roma imparatoru olan Tiberiyus (Tiber) bunların teşebbüsâtına vâkıf olmuş idi.

Esâsen Roma devleti, Anadolu'da ufak hükûmetlerin kaldırılmasını iltizâm ederek şimdiye kadar pek çoklarını tedrîcen kaldırmışlar idi. Şu fikre binâ'en Kapadokya ve Pon kıt'alarında üç hükûmetin vücûdu **[184]** Roma siyâsetine zâten muhâlif olduğu cihetle bunları kaldırmak husûsuna hasr-ı dikkat ediliyor, Amentas'ın bilâ-veled bulunması da fırsatın hulûl etdiğini ihtâr ediyordu.

Roma imparatoru Tiber, rakîb-i ikbâli olan birâderi Cermanikus'u hem civâr-ı saltanatdan teb'îd hem de Asya'daki siyâset-i mülkiyyesini tatbîk için mûmâ-ileyhi Anadolu

ıslâhına me'mûr nasb ve irsâl ederek teşebbüsât-ı mezkûreyi akîm bırakdı. Cermanik tahmînen kable'l-hicre 603'de Anadolu'ya geldi.

Hulâsa Pon hükümdârı Amentas devrinde ya'nî hükûmetinin on altıncı yılında ve Roma imparatoru Ogustus zamânında Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm kable'l-hicre 622'de[290] tevellüd eyledi. Amentas dahi otuz yıl hükûmet ederek kable'l-hicre 597'de vefât etmekle Pon hükûmetine hitâm verildi.

Bâlâda mezkûr olan Amentas (Amâs) neslen Tûrânî olduğuna nazaran bu Amentas (Amâs)'ın dahi Tûrânî olduğu anlaşılır. Zâten babasının ve dedesinin adları bunu iş'âr etmekdedir. Binâ'en-aleyh Amasya şehrini binâ ederek orada ilk hükûmet eden zât, Tûrânîler'den **[185]** Amâs olduğu gibi kurûn-ı ûlâda Amasya'da Tûrânîler'in son hükümdârı da Amâs olduğu tesâdüfât-ı garîbedendir. Amasya'da Selçûkîler'den ilk hükûmet eden Sultân Mes'ûd-ı Evvel ve son hükûmet eden Sultân Mes'ûd-ı Sânî olduğu gibi.

FASL-I SÂLİS

Roma devleti zamânında Amasya'nın idâresine me'mûr olan vulâtın ahvâlini, etvârını ve Amasya'da bunların âsârını ma'lûm olabildiği kadar beyân eder.

Roma İmparatorı Tiber, Pon kralı Amentas'ın vefâtıyla Pon kıt'asını Roma memâliki a'dâdına ilhâk etmekle beraber Pon kıt'asının kısm-ı şarkîsi kralı olan İkinci Polemon'u dahi def' edib bütün Kapadokya, Pon kıt'alarını tevhîd ve "Armeniyak" nâmıyla tevsîm ederek bir vilâyet yapmış, Anadolu'ya gönderdiği birâderi Cermanikus'u dahi Armeniyak vilâyeti vâlîliğine nasb etmişdir.

"Vilâyet-i muvahhede" ma'nâsına olduğu haber verilen Armeniyak[291] **[186]** vilâyeti, şimdiki Erzurum, Sivas, Trabzon vilâyetlerinin tamâmiyle Ankara, Konya vilâyetlerinin birer kısmından müteşekkil bir kıt'a-i cesîmeden ibâret olup Tûrânîler'in evâ'il-i devrinde bu kısma "Toga, Toha" denmişdi. Mu'ahharan "Pont, Hunit" nâmı verilmişdir.

Doğrudan Roma devleti idâresine geçen Amasya şehri, bu kıt'a-i cesîmeden teşkîl edilen vilâyetin merkezi olduğu Dâ'iretü'l-Ma'ârif'de mestûr ve bu cihetden Amasya'ya "Metropol" dendiği Perro, Teksiye, Reynak, Luba gibi Avrupa müverrihlerinin şarka müte'allik eserlerinde[292] mezkûrdur.

Cermanikus, Roma imparatoru Tiberyus'un birâderi olup Anadolu vâlîsi unvânıyla kable'l-hicre 602'de Anadolu ıslâhına me'mûr olarak bir kuvve-i askeriyye ile Küçük Asya'ya geldi. Ufak Ereşkiyân (Ermeni) hükûmetini lağv ederek bir kısmını Roma memâliki idâdına ve bir kısmında ufak bir vilâyet-i mümtâze teşkîl eyledi.

Ba'dehû Cermanikus, kable'l-hicre 597'de Pon kralı olan Amentas bilâ-veled vefât etmekle lağv edilen Pon hükûmeti yerinde vech-i meşrûh üzere teşkîl olunan Armeniyak vilâyeti vâlîliğine nasb edilerek ikâmet eylediği Amasya'da ibkâ edildi. **[187]**

Fakat Cermanikus'un mukaddemâ Avrupa'da ve bu def'a Asya'da Roma devletine etdiği hidemât-ı âliyesi enzâr-ı umûmiyyeyi kendisine celb etmekle beraber imparator Tiber'in de istirkâbını celb etmekden hâlî olmuyordu.

Çünkü Tiber, gâyet müdebbir ve idâre-i mülke kâdir olmakla beraber gâyet zâlim, şerîr ve korkak bir kimse idi. Mezâlim ve seyyi'âtı halkı kendisinden tenfîr eylediğini biliyor,

---

[290] Şimdiki târîh-i mîlâdîye nazaran mîlâd-ı Îsâ ile hicret-i nebeviyye arası 582 yıl olduğu iddi'â olunmakda ise de tevârîh-i Arabiyye'nin günü gününe zabt eylediği vekâyi'-i sinîn ile kâbil-i tatbîk olmadığı meydândadır. Mir'âtü'l-İber'in ihtiyâr etdiği 622 yıl farkı, pek çok fuzalânın hulâsa-i tedkîkâtıdır.

[291] Amasya'ya "Ermeniyye-i Kübrâ" denmesi, bu ta'bîrden neş'et eylediği Mukaddime'de îzâh edildi.

[292] Bu eserleri kısmen tercüme ederek âcizlerini lutfen müstefîd buyuran erbâb-ı fazl u irfândan Ahmed Tevhîd Bey ve Ahmed Sâ'ib Beyefendiler hazerâtına arz-ı şükrân ederim.

Cermanikus'un şöhreti de mevki'ini sarsıyordu. Binâ'en-aleyh imparator Tiber, kendi mevki'ini tahkîm için kardaşını öldürmek lüzûmunu hissediyordu.

Pon vâlîsi Cermanikus hakkında bu hissiyâtını tatbîk için bir fırsatın hulûlünü bekleyen imparator Tiber, Filistin kıt'asında zuhûr eden ufak bir ihtilâli basdırmak için Cermanikus'u oraya irsâl eylediğini müte'âkib, etvârından şübhelendiği Sûriye vâlîsine de Cermanikus'u bir sûretle öldürmesini şedîden emretmişdi.

Cermanikus, Tiber'in emrine imtisâlen hareket edib îfâ-yı me'mûriyet eyledikden sonra kable'l-hicre tahmînen 592'de Sûriye vâlîsinin verdiği zehirli bir şerbetden müte'essiren vefât eyledi. İmparator Tiber, enzâr-ı umûmiyyede küçük düşmemek için zâten sevmediği Sûriye vâlîsini de katl etdirip iki rakîbini de ber-taraf etmiş oldu.

Silenus, Roma generallerinden olup Cermanikus'un mesmûmen vefâtı üzerine Roma imparatoru Tiberyus tarafından Pon ve Kapadokya **[188]** vilâyeti vâlîliğine nasb olunup Amasya'da ikâmet eyledi. Buna "Jillenus, Julyenus" dahi denir idi.

Pon vâlîsi Silenus devrinde Rûmlar, Ermenîler Pon ve Kapadokya kıt'asının her tarafına intişâr ederek yerli Tûrânîler ile ihtilât etmişler idi. Bunların cümlesi de put-perest idiler. Bu cihetden imtizâc-ı anâsır-ı muhtelife uygun ise de Tûrânîler ile Românîler arasında milliyet da'vâları ba'zı vekâyi' ihdâsından hâlî değil idi.

Bu Silenus Amasya kalesini i'mâr ederek "Cilanus Polis" nâmıyla tevsîm eden "Cilanus" olmalıdır. "Cilanus Polis", "Cilanbolı, Cilanus İli" ya'nî "Cilan Şehri" demekdir. Bu nâm ibtidâ kaleye verilmiş ise de şimdiki hâlde yalnız kale derûnunda bulunan kuyuya "Cilanbolı" denmiş olduğuna nazaran Tûrânîler arasında iştihâr edememiş olduğu anlaşılır.

Kable'l-hicre 585'de imparator Tiber'in vefâtıyla sâbık Pont vâlisi Cermanikus'un oğlu Kalikulla Roma imparatoru oldu. Ancak Silenus'un kaç sene vâlî olduğu ve ba'dehû Pon ve Kapadokya'ya kimlerin nasb edildiği bulunamadı.

Kable'l-hicre 405'de Roma imparatoru olan Sûriye vâlîsi Makarinus (Makrin) zamânında Pon kıt'asında Tûrânîler ile Românîler arasında bir hâdise zuhûruyla Terâs (Tirâs) nâmında bir Tûrânlı teferrüd ederek Pon kıt'asını işgâl edecek bir hâle gelmiş idi. **[189]**

İmparator Makrin kable'l-hicre 400 hudûdunda aldığı bir kuvve-i askeriyye ile Pon kıt'asına gelip fitneyi teskîn etmekde iken maktûl olmakla Terâs'ın nüfûzu tezâyüd etmiş ise de kable'l-hicre 389'da Roma imparatoru Aleksandır Sevirus Îrân'a gâlib olduğu esnâda bunu da ber-taraf etmişdir.

Aleksandır Sevir, anası Hristiyân olduğu münâsebetle Hristiyânlığı himâye ve put-perest ya'nî müşrik olanlara ibrâz-ı şiddet ediyordu. Bunun zamânında Amasya'da Hristiyânlık zuhûruyla müşriklerin nüfûzu arasında ağır bir sûretde intişâr etmekde idi.

Tevârîh-i umûmiyye ve Kâmûsu'l-A'lâm'dan müstefâd olduğu üzere memâlik-i şarkiyye imparatoru Lisinus devrinde Amasya'da Roma zâbitânından Te'odor, Amasya'da Hristiyânların müdîr-i umûru olan râhib-i meşhûr Asteris'in telkîn ve iknâ'ıyla Hristiyânlığı kabûl eylediğinden Hristiyânların vaz'iyyeti tebeddül etmiş idi.

Bu esnâda Hristiyânlar ile müşrikler arasında zuhûr eden bir hâdiseden münfa'il olan merkûm Te'odor, ma'iyyetine aldığı Hristiyânlar ile müşriklerin ma'bedlerini yıkıp pek çoklarının cânlarını yakdılar, hayli adam öldürdüler.

Bu kanlı mâcerâdan fevkalâde müte'essir olan müşrikler, rü'esâdan Otas nâmında birinin kumandasında ictimâ' ve mukâbeleye kıyâm ederek mîlâd-ı Îsâ'nın 307'inci senesi kânûn-ı evvelinde Te'odor'u ve avenesini de **[190]** bunlar öldürdüler. Mu'ahharan Hristiyânlar, bu Te'odor'u e'izze sırasına geçirip nâmına her senenin kânûn-ı evvelinde bir gün yortu yaparlar.

İmparator Lisinus, Hristiyân olmadığı ve muhârebât ile gâyet meşgûl bulunduğu cihetle Otas'ın harekâtını hoş görüp nüfûzundan istifâde etmek üzere celb ve istimâlet ederek Pon vâlîliğini uhdesine tevcîh ve müşriklerin muzâharetleri sâyesinde mevki'ini tahkîme gayret ediyordu.

Fakat memâlik-i garbiyye imparatoru Kostantin, Hristiyânların kesretini görüp vâlidesinin delâletiyle Hristiyânlığı kabûl ve bu kesretden istifâde ederek memâlik-i şarkiyye imparatoru Lisinus'u harben def' etmekle kable'l-hicre 299'da müstakillen Roma imparatoru oldu.

Bu târîhden i'tibâren Pon vâlîliğine hristiyânlığa nusret etmiş olan sâbık Bitinya vâlîsi kumandanlarından Pilinus (Pilin) ve ilk Amasya metropolidliğine de râhib-i mezkûr Asteris nasb olunarak Hristiyânlık her tarafda ibrâz-ı şiddet etmeğe başladı. Bu iki kimse müşriklere nasrâniyyeti kabûl etdirmek için pek çok vesâ'it-i cebriyyeye mürâca'at ederek Hristiyânlığı ta'mîme çalışdılar.

Asteris, bir tarafdan akâ'id-i Hristiyâniyye hakkında te'lîf-i kitâb, diğer tarafdan hâ'iz olduğu nüfûzunu sarf ederek Hristiyânlığa nusret etmiş olanlardan biri olduğu münâsebetle Hristiyânlar arasında e'izzeden ma'dûd ve Hristiyânlık târîhinde "Sent Asteris" nâmıyla mukayyed bulunmuşdur. **[191]**

Sent Asteris, Amasya'da metropolidliği zamânında fevkalâde nüfûza mâlik olduğu münâsebetle zâten merkez-i vilâyet olan Amasya, Hristiyânlığın dahi merkezi olarak mürâca'atgâh-ı umûm olmuşdur. Bu cihetden Amasya ruhbân yatağı olup her tarafa buradan râhib, vâ'iz gönderilirdi.

Sent Asteris, pek çok yaşamış olup asrında patrik derecesinde i'tibârı var idi. Kable'l-hicre 271 hudûdunda vefât etmişdir. Amasya'da şimdiki Çukur Kilise'de medfûn olup Hristiyânların ebedî bir hayâta mâlik olduğunu iddi'â etdikleri râhib-i muhayyel Sent Asteris'den kinâye olmalıdır.

Çünkü Amasya Hristiyânlarının arasında şâyi' olduğu üzere gûyâ Çukur Kilîse'de Hristo tilmîzlerinden gâyet ihtiyâr olup yıllar geçdikçe vücûdu küçülerek bir karga kadar kalmış, pamuk sepedi içinde mahfûz ve hâlâ sağ olan e'izzeden bir râhib var imiş, her sene ibtidâsında başını bir def'a kaldırıp kilisenin baş râhibine "Balık kavağa çıkdı mı, Rabbimiz Îsâ geldi mi?" diye sorarmış! Hayır cevâbını alınca "daha vaktim var imiş" diyerek yine yatarmış, tam bir yıl uyurmuş!

Hristiyânlar vaktiyle bu masâlı Hristiyânlığın bir mu'cizesi olmak üzere gösterdikleri hâlde şimdiye kadar ne sepedi, ne de karga kadar kalmış sağ papazı gören yokdur. Âcizleri bu masâlın aslına ermek için çok çalışdım ise de sözden başka bir eser göremedim. Her hâlde Atris, Teodor, Pelin Amasya'da Hristiyânlığı ta'mîm eden **[192]** e'izze-i nasârâdan oldukları cihetle bunların hâtırâtını ibkâ için tasnî' edilmiş olmalıdır.

Roma imparatoru Büyük Kostantin Hristiyânlığı sâyesinde mevki'ini tahkîm etdikden sonra herkesin hürriyet-i mezhebiyyesini de tasdîk ederek umûmen müşrikleri ve Anadolu'da meskûn olan Tûrânîler'i kendisine celb etmekle memâlik-i Româniyye'nin emniyet ve sükûnunu muhâfaza etmiş oldu.

Çünkü Hristiyânlık, efkâr-ı beşeriyyeyi tenvîr, ahlâk-ı umûmiyyeyi tehzîb etmekden ziyâde Hristiyân olmayanları hey'et-i beşeriyyeden ihrâc ederek her türlü ta'zîbâtı onlara mübâh gösterdiği, daha Hristiyânlığın şevketi olmadığı zamânlarda Hristiyânların Roma memâlikinde ibrâz etdikleri şiddetlerle anlaşılıyordu.

Hâlbuki o zamân Roma tâbi'iyyeti altında edyân-ı muhtelife ile mütedeyyin pek çok akvâm-ı muhtelife bulunuyor, bunların içinde Hristiyânlar henüz tebe'anın ancak bir nısfını teşkîl edebiliyordu. Amasya'da Te'odor vak'ası gibi vekâyi'-i Hristiyâniyye memâlik-i Româniyye'nin her tarafında eksik değil idi. Hürriyet-i mezhebiyye i'lân edilmediği takdîrde Hristiyânlık ta'assubu tekmîl müşrikleri katl edecek bir isti'dâda mâlik olduğunu anlayan Kostantin ya beşeriyyetin selâmeti yâhud hükûmetin bekâsı nâmına hürriyet-i mezhebiyye i'lânına mecbûr idi.

Fakat evâhir-i hükûmetinde Roma ahâlîsinin ba'zı evzâ'ından mugber **[193]** olan imparator Kostantin, İstanbul şehrini Roma devletinin pây-tahtı olmak üzere dört senede binâ ve merkez-i hükûmet ittihâz etdikden sonra memâlik-i Româniyye'yi evlâd ve akrabâsı arasında

taksîm eylediği esnâda Pon ve Kapadokya krallığını da yeğeni Valentiyen nâmında bir prense tevcîh etmişdir.

Pon kralı Valentiyen imparator Kostantin'in birâderzâdesi olup Pon ve Kapadokya krallığına kable'l-hicre 286'da nasb olunmuşdur. Buna kral Habniyaliyen dahi denir. Vâlî-i sâbık Pelin, Amasya metropolidi Asteris, kral Valentiyen'in nezdinde müşâvir ve muhterem olarak kaldıkları münâsebetle Hristiyânlığın neşrinde eski tazyîkâta avdet etmişler idi.

Lâkin kral Valentiyen'in müsâ'adesiyle icrâ edilen tazyîkât ve iz'âcât, Hristiyânların müşrik tanıdıkları tebe'ayı pek bîzâr etmekle Pont kıt'asında meskûn olan Tûrânîler, İskitya denilen Hazar hânlarından istimdâd etmeğe başladılar. Çünkü cem'iyyet-i beşeriyyeyi isyâna sevk eden birinci kuvvet, cân yakmakdan ibâretdir.

Silsile-nâmelerde mezkûr olduğu üzere Pon kralı Valentiyen devrinde Hazar hükümdârı olan Sikrî Hân bin Gökböri Hân[293] Tûrânîler'in feryâdına erişmek için aldığı bir kuvve-i kâfiye ile İbarya **[194]** üzerinden mükerreren Pon kıt'asına duhûl ederek Tûrânîler'in üzerinden tazyîkâtın ref'ini taleb ediyor, Valentiyen'in askerlerini bozuyordu.

Nihâyet Roma askerleri Sikrî Hân'ın hücûmlarından bîzâr olarak kral Valentine'yi sekiz sene sonra ya'nî kable'l-hicre 278'de evlâdıyla beraber katl ve itlâf edib hürriyet-i mezhebiyyeyi kabûl etmişler, Anadolu'daki Tûrânîler de tazyîkât ve ta'assubât-ı Hristiyâniyyeden kurtulmuşlardır. Fakat Kostantin'in oğlu Konstans müstakillen Roma imparatoru oldukda eski mezâlim ve ta'assubât-ı Hristiyâniyye olanca şiddetiyle infâz-ı ahkâm etmeğe başlamakla Hazar hükümdâr-ı meşhûru Sikrî Hân Küçük Asya'da Tûrânîler'e îkâ' edilen mezâlimi def'e gayret ederek hamiyyet-i milliyesini gösterdiği meşhûrdur.

Tevârîh-i umûmiyyede mestûr olduğu üzere kable'l-hicre 276-227 sâline kadar elli sene zarfında Konstans, Yulyanus, Valentin, Valanis, Garasiyan, Maksimiyus, Te'odos nâmlarında yedi nefer Roma imparatorlarından Yulyanus'dan mâ-adâ altı neferinin inân-ı ihtiyârı, zimâm-ı idâresi kilise elinde olduğu cihetle Roma teba'asına Hristiyânlığı cebren kabûl etdirmek için her zulmü revâ görüyorlar, her vahşeti adâlet gibi icrâ ediyorlardı. Binâ'en-aleyh Te'odos devrinde Roma teba'ası içinde Hristiyân olmayan bir tek nefer bile kalmamışdı.

Fakat bu kadar tazyîkât, koca Roma imparatorluğunu yangın yerine **[195]** çevirecek bir felâket ocağını yakıyordu. Çünkü Romalılar'ın diyânet, medeniyyet nâmına irtikâb etdikleri vahşetler, bütün İslavları, Almanlar'ı, Tutunlar'ı, Cermenler'i, Gollar'ı pek ziyâde igzâb ediyor, her millet Roma aleyhinde isyân bayrağını kaldırıyordu.

Bi'l-hâssa Tûrânîler Asya'da Romalılar'ın mezâliminden son dereceye geldikleri cihetle en ziyâde sâhib-i nüfûz olan Tûrânîler'den Hazar, Fin, Macar oymakları ve Hunlar ya'nî On Uygurlar tevhîd-i kuvâ ederek Romalılar'ın aleyhinde ittifâka çalışıyorlardı.

Küçük Asya'da en ziyâde hükmü nâfiz olan Hazar hükümdârı Sikrî Hân'ın vefâtında Silsile-nâmelerde mestûr olduğu üzere oğlu Gilgây Hân yirmi sene hükûmet edib kable'l-hicre 259'da vefâtıyla oğlu Mengli Hân, ba'dehû bunun oğlu Kâlîb (Sâlîb) Hân Hazar hükümdârı ve Roma imparatoru Te'odos'un mu'âsırı olarak Tûrân ittihâdına dâhil olmuş idi.

Hunlar'ın hâkânı olar Runa (Urun) Hân ve ba'dehû Rukilas (Irkıl) Hân tûrân ittihâdına muvaffak oldukdan sonra Hazar hükümdârı Sâlîb Hân idâresinde Becenekler, Sakîtler, Gurşîler, Lekzler, Kumânlar'dan bir kısmını Anadolu'ya irsâl ve diğer kısmını Avarlar, Tatarlar, Finler, Macarlar, Nogaylar gibi Tûrân oymaklarıyla tevhîd ve istishâb ederek Avrupa'ya hücûm eyledi.

Tevârîh-i umûmiyyenin verdiği tafsîlât üzere işte bizim Pon kıt'ası **[196]** bu esnâda ya'nî kable'l-hicre 231 hudûdunda Hazar hükümdârı Sâlîb Hân'ın kumandası altında bulunan Becenekler ile Kumânlar tarafından işgâl olunarak Roma idâresi Pon kıt'asından ve merkezi

[293] "Gökböri" gök kurt ve Sikrî de bizim "çakır" dediğimiz avcı bir kuşdur. Yunânîler bunu "İskaris, Sikravis" şeklinde zabt etmişlerdir.

olan Amasya'dan ref' edilmiş ve Beceneklerle serdârı olan Senâ (Sungây) Hân Pon kıt'asının idâresini deruhde ederek Amasya etrâfını karargâh ittihâz etmişdir.

Roma idâresi zamânında Amasya'da pek çok kiliseler, sarâylar, mezârlar binâ edilmiş olup bunların kısm-ı küllîsi mün'adim olmuşdur. Ancak Romalılar'ın âsârından olduğu anlaşılan birkaç kitâbe hâlâ mevcûd olmakla bunlardan ma'lûm olanları buraya nakl edildi.

El-yevm Amasya'da Kuşköprü başında Şamlar Mahallesi'nin cenûb-ı şarkîsinde ırmak üzerinde şimdiki debbâg-hânenin arkasında kâ'in kaya üzerinde mahkûk olan Latin yazılarında şöyle mestûr olduğu haber verilmekdedir:

"Kendi hayâtında bu kayayı tezyîn eden, Rufis'dir ki bizim â'ilemizin re'îsidir. Adliye kânûnlarını tanzîm eden oğlu Kıleobrat için bu mezârı yapdırmış olup vefâtında kendisinin kemikleri de buraya konmuşdur. Burada bizim babalarımızın kemikleri vardır. Bizim için pek mu'azzez olan Timeyis Kıroniyon ve onun oğlu Palikaruniyos burada yatıyorlar". **[197]**

DÖRDÜNCÜ ve BEŞİNCİ FASIL

Tûrânîler'in, Romalılar'ın, Îrânîler'in, Arablar'ın Amasya'da hükûmetlerini, sûret-i vürûdlarını ve yek-diğeriyle olan münâsebât ve muhârebâtını ma'lûm olabildiği kadar beyân ve tafsîl eder. Bu iki fasl-ı mütedâhili yek-diğerinden ayırmak mümkün olmadığı cihetle mezc edilmişdir.

Roma'nın idâresi Amasya'dan zâ'il olduğu esnâda Hunlar'ın hâkânı olan Irkıl Hân tarafından Pon kıt'ası barlığına Becenekler'in serdârı olan Sungay Hân nasb olunarak tevsî'-i fütûhâta me'mûr olduğu cihetle diğer barlar ile müttefikan bir tarafdan Haleb, diğer tarafdan Bağdâd, bu tarafdan Üsküdâr önünde Kadıköyü hudûduna kadar hücûm ve istîlâ, gâret ve yağmâ ederek Romalılar'dan yapdıkları mezâlimin, vahşetlerin öcünü almakda idiler.

Lâkin Roma askerleri, ekseriyetle metîn kalelere kapanmış olup Tûrânîler'in savletlerini muvakkat bir seyl akıntısına benzetiyorlardı. Roma imparatoru Te'odos, Roma mülküne her tarafdan ta'arruz eden akvâm-ı muhtelife ve bi'l-hâssa Tûrânîler ile harb ederek münhezim bir hâlde kable'l-hicre 227'de vefât ederken bilâd-ı Româniyye'yi şark ve garb nâmıyla tefrîk ve şark ya'nî Bizans imparatorluğuna büyük oğlu Arkadiyus'u ve garb **[198]** ya'nî Latin imparatorluğuna da küçük oğlu Honoriyus'u ta'yîn edib vefât etmekle eski Roma devleti müzmahil olmuşdur.

Bu taksîmde Pon kıt'ası tamâmiyle şark imparatorluğuna isâbet etmiş olduğu cihetle on bir livâdan müteşekkil bir vilâyet i'tibâr ve birinci livâ merkezi olan Amasya beldesi de kemâ-kân merkez-i vilâyet ittihâz edilmişdir. On bir livâ şunlardır: Amasya, Erzincân, Tokat, Canik, Çorum, Sivas, Trabzon, Karahisâr-ı Şarkî, Gümüşhâne, Lazistân, Yozgat.

Fakat Irkıl Hân'ın zamânında Asya ve Avrupa'da Roma devletleri yerinde kutlu bir devlet-i Tûrâniyye zuhûr etmekle müşârün-ileyhin vefâtında hemşîrezâdesi Atıl Hân bin Muncuk Hân, umûmen Tûrânîler'e gâyet bahâdır bir hâkân-ı kâhir olmuş idi.

Atıl Hân, aksâ-yı şarkdan müntehâ-yı şimâle, cenûben Şâm'a ve garben Avrupa'nın nısfına hâkim bir hâkân-ı zî-şân olduğu cihetle Pon kıt'ası da müşârün-ileyhin zîr-i istîlâsında olduğu tevârîh-i umûmiyyenin şehâdâtıyla müsbet olup Becenekler'in serdârı olan Sungay Hân'ın idâresi altında bulunduğu anlaşılır.

Çünkü silsile-nâmelerden müstebân olduğu üzere Hazar hükümdârı Sâlib Hân'ın vefâtında oğlu Biris (Bars) Hân, Hazar tahtına câlis **[199]** olup zamânında Anadolu sâlârı, Becenekler'in serdârı olan Sungay Hân idi.[294]

Medhal'de tafsîl edildiği üzere Becenekler'in Pon kıt'asında bu târîhden i'tibâren mutavattın olduğu ve Amasya şehrine şarkan üç sâat kadar kurb mesâfede bulunan şimdiki

[294] "Sungay, Sungar, Sungur, Şungay, Şungar" bizim "Çongar" dedigimiz avcı bir kuş adıdır.

Zana Karyesi'nin nâmı kuyûd-ı atîkada "Suna, Sunga" şeklinde mestûr bulunduğu ve Mukaddime'de îzâh edildiği üzere Zana Karyesi, Hakala gibi vaktiyle bir kasaba-i latîfe olduğu tedkîk olunursa Anadolu sâlârı olan mûmâ-ileyh Sungay Hân'ın burada bir şehr-i latîf binâsıyla ikâmet eylediği istidlâl olunabilir.

Hulâsa Pon kıt'ası ve Amasya sancağı Bizans imparatorluğuna intikâl etdiği târîhden i'tibâren yarım asırdan ziyâde ya'nî tâm bir bogun (altmış yıl) Becenekler'in taht-ı idâresinde bulunduğu ma'lûm olmakla beraber Sungay Hân'ın ahlâfı kimler olduğuna dâ'ir bir kayd-ı târîhî görülemedi.

Bu esnâda Rûm imparatoru Arkadiyus'un, ba'dehû oğlu İkinci Te'odos'un kable'l-hicre 175'de vefâtıyla Rum imparatoru olan Marsiyanus, Anadolu'da Hunlar'ın ya'nî Türk olan Becenekler'in, Kumânlar'ın savletini def' ederek Pon kıt'asını kable'l-hicre 171'de istirdâd etmekle Amasya şehri Rûmlar'ın idâresine intikâl etmişdir. **[200]**

Bizans imparatorluğunun idâre-i dâhiliyyesi şark ve garb hâssa kumandanları nâmıyla iki büyük me'mûr-ı askerînin dest-i iktidârında olup şark hâssa kumandanı İstanbul'da oturuyor ve beş patrikliği idâre ediyordu. Onlar da: Şark, Mısır, Anadolu, Pon, Trakya idi.

Pon vilâyeti patrîki Amasya'da ikâmet etmiş idi. Roma devrinde metropol olan Amasya şehri, metropolid idâresinde bulunduğu hâlde Rum devrinde patrik idâresinde bulunuyordu. Amasya'da şimdiki "Venk" dediğimiz yerin taraf-ı şarkîsinde bir patrik-hâne inşâ edilmiş olup oraya "Ayanikos" dendiğine bakılırsa ilk Amasya patrîki Ayanika'us olduğu anlaşılır.

Lâkin Pon vilâyetinin umûr-ı dîniyyesini tesviye eden patrîklerden başka bir de umûr-ı mülkiyye ve askeriyyesini idâre eden “Prefketus” namıyla bir vâlî ve sancaklarını idare eden "Vikâr" nâmıyla birer mutasarrıf var idi. Ancak patrîklerin nüfûzu ahâlî üzerinde pek ziyâde cârî olduğu münâsebetle prefektuslar, patrîklerin birer âlet-i icrâ'iyyesi hükmünde idiler.

Ayanika'us'dan sonra Amasya patrîkleri içinde pek ziyâde ma'rûf olan "Antimus" ba'dehû "Ayavasilus" nasârâ arasında pek ziyâde mu'azzez idiler.

Amasya'da "Ayvasıl" dediğimiz mevki'de gâyet muhteşem bir kilise yapılmış olup bu patrîkin nâmına nisbetle "Ayavasilus Kilisesi" **[201]** denmişdir. Hâlâ Amasya'nın şarkında Yeşilırmak'ın cenûb taraflarında vâki' olan Kibrît-hâne önüne kadar "Ayvasıl, Ayavasıl" dediğimiz yerler, bu Ayavasilus'un nâmıyla müsemmâdır. "Aya", Rûmca "azîz" demekdir.

Bizans imparatorlarından Fokas, Amasya patrîki olan Ayavasilus'un yeğeni olduğu münâsebetle Bizans imparatoru olan İkinci Jüstinyen kable'l-hicre 57-44 devrinde umûr-ı hükûmet dest-i idâresinde olan zevcesi imparatoriçe Sofiya'ya intisâb ederek Pon vilâyeti vâlîliğine nasb olunmuş idi.

Fokas Amasya'da prefektus olarak hayli zamân oturmuş olup Kibrît-hâne önünde hâlâ Kral Sarâyı demekle meşhûr olan bir sarây-ı âlî binâ etdirmiş ve şimdiki Bâyezîd Paşa Mahallesi yerine daha evvel "Foka Mahallesi" denmiş olduğu Mukaddime'de îzâh edilmiş idi.

Amasya prefektusu olan Fokas, Rûm imparatoru Tiberyus kable'l-hicre 44-40 devrinde Tatarlar şarkdan, Îrânîler cenûbdan bilâd-ı Rûm'a hücûm etdikleri zamân Rûm generali Moris'in idâresinde olan orduda bulunarak Îrânîler'e karşı bir muvaffakiyet kazanmakla iştihâr etmişdir.

General Moris, Îrânîler'e galebe ederek İstanbul'a gâlibâne girdikde imparator Tiberyus'a dâmâd olmakla beraber velî-ahdı ve kable'l-hicre 40'da imparatorun vefâtıyla Bizans imparatoru oldu.

Bunun zamânında Îrân hükümdârı Hürmüz bin Nûşîrevân hal' ve **[202]** katl olunduğu zamân oğlu Husrev-i Pervîz İstanbul'a firâr ve ilticâ ederek Moris'den taleb-i mu'âvenet etmiş idi. Moris, bilâd-ı Rûm'dan mukaddemâ Îrân'ın aldığı yerleri i'âde etmek şartıyla muvâfakat ve kızı Mariya (Şîrîn)'i tezvîc ve altmış bin asker terfîk ederek kable'l-hicre 31'de Husrev-i Pervîz'i taht-ı Îrân'a iclâs eyledi.

İşte Mukaddime'de îzâh edildiği üzere Şîrîn, Rûm imparatoru Moris'in kızı Mariya olup "Ferhâd, Şîrîn" mu'âşakasına dâ'ir tasnî' edilen roman bu "Husrev, Şîrîn" mu'âşakasını

musavvir olarak tertîb edilmişdir. Mu'ahharan yalnız Ferhâd isminin Amasya'da meşhûr olması münâsebetiyle Amasya'ya nisbet edilmiş olmalıdır.

Rum imparatoru Moris, Rûmeli'de bilâd-ı Rûm'a hücûm ve savlet eden Avar Türkleri'yle harb ederek beş def'a galebe eylediği hâlde altıncı def'asında mağlûb olduğunu orduda bulunan Pon vâlîsi Fokas İstanbul'a acı bir sûretde iş'âr ve Rûm esîrlerinin tahlîsinde Moris dahi muttasıf olduğu buhli izhâr etmekle askerî tâ'ifesi hiddet edib imparator Moris'i evlâd ve etbâ'ıyla beraber i'dâm ederek Fokas'ı kable'l-hicre 20'de Rûm imparatoru yapdılar.

Bizans imparatoru Fokas, Amasya'da el-yevm mevcûd olan Fethiyye Câmiini kızı Eleni nâmına kilise olmak üzere binâ etdirmiş olduğu, câmi-i mezkûrun minâresini 1300 sene-i hicriyyesinde yaparken zuhûr eden bir kitâbe-i Rûmiyye'nin tercümesinden müstebân olmuşdur. **[203]**

Amasya'da Foka (Bâyezîd Paşa) Mahallesi'nde Kral Sarâyı, el-yevm Kibrît-hâne önünde Kirazlı Dere'ye giderken yol üzerinde bulunan tarla derûnunda zuhûr etmiş olduğu ve Câmiu'd-Düvel'de Rûm imparatorlarından Tekfûr Fokas tercemesinde Amasya'da evlâd-ı mülûkdan olmak üzere zabt edildiği tedkîk olunursa bu imparator Fokas'ın Amasyalı olduğunda şübhe kalmaz.

Tevârîh-i umûmiyyeden müstebân olduğu üzere Husrev-i Pervîz, ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i cesîme ile bilâd-ı Rûm'a Diyârbekir üzerinden dâhil olup Kapadokya ve Pon kıt'alarına girmiş, ba'dehû İstanbul'a doğru ta'arruz ederek Kadıköyü'ne kadar gelmiş olduğundan Pon vâlîsi Yani esnâ-yı muhârebede maktûl olup kable'l-hicre 13'de Amasya sancağı Pon kıt'asıyla beraber Îrân idâresine intikâl etmişdir.

Mukaddime'de beyân edildiği üzere Îrânîler'in Amasya sancağını istîlâ etdikleri zamân, Îrân ümerâsından Efrûhte nâmında bir kimse Pon vilâyeti vâlîliğine nasb olunarak Amasya'da ikâmet eylediği, ba'dehû oğlu Ferhâd'ın Amasya vâlîsi olduğu ba'zı resâ'il-i târîhiyyeden anlaşıldığı söylenmekdedir.

Her hâlde Rûm imparatoru Amasyalı Fokas, şarkan Îrânîler'e, garben Tûrânîler'e fenâ hâlde mağlûb olarak Rûmlar'ın adâvetini celb etmekle imparatorluğunun sekizinci sâlinde isyân eden Afrika eksârhı Herakliyus'un İstanbul'a vusûlünde i'dâm olunarak Herakliyus Risâlet-penâh **[204]** Efendimiz Hazretleri'nin ta'bîr-i mükerremleri vechile azîmü'r-Rûm ya'nî Rûm imparatoru olmuşdur.

Fakat Herakliyus'un cülûsunda Bizans imparatorluğu gâyet müşkil bir mevki'de bulunuyordu. Çünkü şarkan Îrânîler Anadolu taraflarını kâmilen istîlâ ederek Şâm ve Kudüs'ü alıp İstanbul'u tehdîd etdikleri gibi Avar Türkleri dahi garben imparatorluğu İstanbul surunun önünde fevkalâde tazyîk etmekde idiler.

Bu kadar gavâ'il arasında mebhût kalan Herakliyus, tedâbîr-i ciddîyeye mürâca'at ederek ibtidâ Avarlar'ı sulha irzâ etdikden sonra muntazam ordular tertîb ve Karadeniz cihetinden Pon kıt'asına harben duhûl ederek Îrânîleri bozmuş ve hicret-i seniyyeden dört sene evvel Pon vilâyetiyle beraber tekmîl Anadolu kıt'asını istirdâd edib Amasya sancağı yine Rûm idâresine avdet etmişdir.

Rûm imparatoru Herakl'ın zamânında mîlâd-ı Îsâ'nin 622'inci sâlinde Resûl-ı Rabbü'l-âlemîn, şefî'u'l-müznibîn, Muhammedü'l-Emîn Efendimiz Hazretleri'nin Mekke-i Mükerreme'den Medîne-i Münevvere'ye hicret-i seniyyeleri vâki' olarak kurûn-ı ûlâya hitâm vermişdir.

Hey'et-i beşeriyyeyi livâ-i adâlet ve müsâvât altında cem' etmeğe bâ'is ve selâmet-i umûmiyyeyi kâfil olan şems-i münîr-i İslâmın tulû'uyla beraber kemâl-i sür'atle cihânı tenvîr etmeğe başladı.

Bütün milel ve akvâm-ı beşeriyyenin menâfi'-i rûhâniyyesinin, hukûk-ı insâniyyesinin **[205]** muhterem ve ta'arruzdan masûn olduğunu i'lân eden dîn-i İslâm, beşeriyyet için birer zillet-i fikriyye hâlinde bulunan edyân-ı sâ'ireyi gölgede bırakarak berk-i hâtif gibi nûru gözleri

kamaştırıyor, bilâd u emsârı önüne katıp Asya'nın, Afrika'nın müntehâlarına doğru neşr-i envâr ediyor, Anadolu'ya geçip eski Tûrân diyârını Türkistân'a vasl etmeğe çalışıyordu.

İbtidâ Medîne-i Münevvere'de, ba'dehû Şâm'da teşekkül eden hilâfet-i İslâmiyye, nûr-ı İslâmı aktâr-ı âleme nakl etmeğe bezl-i makderet etdiği esnâda kavm-i necîb-i Arab'ın sîmâ-yı sa'âdetleri Anadolu bilâdının cenûbundan görünmeğe başladı.

Hilâl-i İslâm, Anadolu'ya cenûbdan tulû' ederek tedrîcen yükseliyor, yükseldikçe bizim Amasya diyârının ufukları parlamağa başlıyor, Amasya toprağı o sîmâ-yı sa'âdetin leme'ât-ı lâhûtiyyesini kemâl-i iştiyâk ile özlüyordu. Çünkü Amasya, vahdet-i İlâhiyyeyi mu'tekid olan eski Tûrânîler'in eser-i binâsı idi.

Tevârîh-i ümemi kemâl-i ihtimâm ile zabt ve kayd eden fuzalâ-yı Arab'ın, ulemâ-yı Tûrân'ın verdikleri tafsîlâtdan müstebân olduğu üzere bizim Pon kıt'asında sîmâ-yı besâleti görülen ilk Arab mücâhidi Mesleme bin Abdülmelik bin Mervân olduğunda şübhe yokdur.

Çünkü 72 sene-i hicriyyesinde Rûm imparatoru olan Le'onitus, Arab mücâhidlerinin Anadolu'da muvaffakiyâtı tevâlî eylediği esnâda 75'de hal' olunarak burnu kesiliyor, imparatorluğu Anadolu kumandanı **[206]** Absimâr, "Üçüncü Tiberiyus" unvânıyla işgâl ediyor ise de mücâhidân-ı İslâmın savleti tevakkuf etmiyordu.

Şâm'da hilâfet-i İslâmiyye makâmında bulunan Abdülmelik 65-86 devrinde Rûm imparatorları yek-diğerinin burnunu keserek imparatorluğu ihrâz eyledikleri esnâda Arab mücâhidlerinin kumandanı olan Abdülmelikzâde Emîr Mesleme Kapadokya kıt'asına gâlibâne giriyordu.

Üçüncü Tiberiyus, mücâhidân-ı İslâmın Anadolu'daki harekât-ı askeriyyesini tevkîf edemediği cihetle Emîr Mesleme 83 sene-i hicriyyesinde Malatya, Kayseriyye beldelerini feth ederek Pon kıt'ası dâhilinde bulunan "Tarende (Dârende)" şehrine girmiş, burayı üssü'l-harekât ittihâzıyla cezîre ahâlî-i müslimesinden mikdâr-ı kâfî asker celb ve iskân ederek avdet etmişdir.

Bundan mukaddem Kersun mahbesinden firâr eden esbak imparator Jüstinyânus, Hazar ve Bulgar hânlarından aldığı kuvve-i askeriyye ile İstanbul'a girip sâniyen Rûm imparatoru oluyor, mücâhidân-ı İslâmın Anadolu'daki muvaffakiyetinden dolayı Rûmlar'ın zâten dil-gîr oldukları Üçüncü Tiberiyus'u 83'de hal' ederek burnunu kesdikden sonra zâlimâne katl etdiriyordu.

Bu târîhden i'tibâren Amasya patrîki olan Kalis (Kelkis) Dârende şehrinin sukûtundan dolayı kesb-i nezâket eden Amasya'ya müdâfa'a edebilmek için asker ve zehâ'ir celb ve tedârik etmekde **[207]** iken 86 şevvâlinde Abdülmelik vefât edib büyük oğlu el-Velîd hilâfet-i İslâmiyye makâmına geçdi.

Velîd bin Abdülmelik, Anadolu fütûhâtını Hazar bilâdına vasl etmek ve îcâbında İstanbul'u muhâsara ederek Rûmlar'ın tecâvüzünden emîn olmak için birâderi emîr-i müşârün-ileyh Mesleme'yi şark, ya'nî umûmen Anadolu vâlîliğine nasb eyledi.

Şark vâlîsi Emîr Mesleme, 89 rebî'ulevvelinde mücâhidân-ı İslâmdan mürekkeb cesîm bir ordu ile Şâm'dan hareket edib bilâ-mâni' Dârende şehrine geldi. Buradan kuvve-i mevcûdesiyle toplu bir sûretde hareket ederek Tohât (Tokat) üzerinden Harşene (Amasya) şehrini muhâsara eyledi.

Amasya patrîki Kalis, ma'iyyetinde bulunan kuvvetle müdâfa'a eylediyse de mükerreren münhezim olduğundan istîmân ederek Emîr Mesleme, ilk def'a olmak üzere Amasya'ya gâlibâne girdi. Harşene'de mukîm ve Hristiyân olan Tûrânîler, Rûmîler cizye i'tâsını kabûl etmekle Emîr Mesleme elli kadar müslim tahsîl me'mûrları iskân ederek avdet eyledi.

İmparator Jüstinyanus, Anadolu bilâdını müdâfa'a edemediği gibi mukaddemen hakkında sû'-i kasd eden Kersun (Kırım) ahâlîsinden ahz-ı intikâm için icrâ-yı mezâlim etmekle Kersun kumandanı Bardan (Vartan) mücâhidân-ı İslâmın feth etdiği bilâdı geri alacağını ta'ahhüd ederek **[208]** 89 senesi evâhirinde Filipikus unvânıyla Rûm imparatoru i'lân ve selefi itlâf edilmişdir.

Rûm imparatoru Ermeni Vartan 90 senesi evâ'ilinde Amasya'dan Mesleme'nin bırakdığı tahsîl me'mûrlarını ihrâc ve patrîk Kalis'i de azl ederek Garitunus nâmında bir kimseyi Amasya patrîki nasb edib yanına seksen bin kadar asker cem' eyledi. Bu harekâtıyla Anadolu bilâdını mücâhidân-ı İslâmın ellerinden alacağını ümîd ediyordu.

Vartan'ın şu harekâtı Şâm'a mün'akis oldukda şark vâlîsi Emîr Mesleme ma'iyyetine aldığı seksen bin piyâde ve otuz bin süvârî mücâhid ile 91 senesi recebinde Şâm'dan hareket ve Tarsûs üzerinden Ankara önüne kadar bilâ-mâni' muvâsalat eyledi.

Ankara vâlîsi Simon, ma'iyyet-i mevcûdesiyle mukâbele ederek cereyân eden muhârebede askeri fenâ hâlde perîşân, kendisi de maktûl olduğu cihetle Emîr Mesleme, gâlibâne Amûriyye (Ankara) şehrine girip Pon kıt'asının merkezine kadar icrâ-yı savlet etmeğe azm etmiş idi.

Bilâd-ı Rûm'u istirdâda ta'ahhüd eden imparator Vartan, sarây-ı hükümdârîsinde arz-ı ihtişâm ederek kumandanları yalnız bırakması Rûmlar'a fenâ te'sîr etmekle Ankara'nın sukûtunu müte'âkib makâmından tenzîl ve yerine İkinci Anastasyus Rûm imparatoru olmak üzere i'lân edilmişdir.[295] **[209]**

Emîr Mesleme, Ankara'dan hareketle Çorum üzerinden kürsî-i bilâd-ı Rûm (Pon vilâyeti merkezi) olup nehrin iki sâhili üzerinde mebnî ve etrâfı cibâl-i şâhika ile muhât ve "Mesîhiyye" vasfıyla mevsûm[296] olan Harşene (Amasya) belde-i kadîmesinin garb tarafında kâ'in bir sahrâyı, Geldiklan Ovası'nı karargâh ittihâz ederek Amasya'yı tazyîke başladı.

Amasya patrîki Agriton (Garitunus) kuvve-i mevcûdesiyle mukâbeleye kalkışdıysa da ilk hamlede mağlûb ve münhezim olarak avdet ve imparatorlukdan istimdâd ederek Amasya şehrini tahkîme bezl-i gayret ediyor, Hazret-i Îsâ ve Meryem'in tesâvîr-i muhayyelesini Amasya kalelerinin bârûlarına asıp Rûmlar'ın hissiyât-ı dîniyyesini tahrîke çalışıyordu.

İmparator Anastas, Anadolu vâlîsi Le'on İsori nâmında bir kumandanı ale'l-acele otuz bin asker ile Amasya'ya irsâl ederek dîğer bir **[210]** kuvve-i imdâdiyye ihzâr eylediği esnâda Emîr Mesleme, Amasya'ya garb tarafından tekarrub ve hücûma ibtidâr ediyordu.

Emîr Mesleme 92'de Mesîhiyye (Amasya)'nın garbında vâki' Rabz Kalis (Bâğ-ı Kelkîs, Şeyh Cû'î Bâğları) üzerinden ya'nî Karaman Dağı'ndan Amasya'ya inmek için icrâ eylediği şiddetli hücûma mukâbil Anadolu vâlîsi Le'on ve Amasya patrîki Agriton da şiddetli müdâfa'a ederek tarafeyn askeri rahnedâr ve Emîr Mesleme on iki kadar ümerâ-yı İslâm ile mecrûh ve hayli mücâhidân-ı İslâm şehîd olmakla Geldiklan ve Çorum sahrâlarına ric'at etmişlerdir.

Çorum şehrinde medfûn oldukları i'tikâd edilen Suheyb ve Ma'dî Kerb gâzîler bu muhârebede mecrûhen avdetle orada irtihâl-i dâr-ı na'îm eden guzât-ı kirâmdan olmaları şu vak'a-i târîhiyyeden istidlâl olunmakdadır. Yoksa sahâbe-i kirâmdan Suheyb-i Rûmî Medîne-i Münevvere'de medfûn ve Ma'dî Kerb-i Gâzi Îrân muhârebâtında şehîd oldukları inde'l-muhaddisîn muhakkakdır.

Bunun üzerine Emîr Mesleme Şâmdan ve Agriton dahi İstanbul'dan istimdâd edib, Şâm'dan Muhammed bin Mervân bin el-Hakem idâresinde seksen bin mevcûdlu bir kuvve-i imdâdiyye vürûd ederek mücâhidân-ı İslâm tezyîd-i kuvvet etmekle tecdîd-i savlet etmeğe başladılar.

Emîr Mesleme 93'de ikinci def'a Amasya'ya aynı mevki'den hücûm ve Agriton ile Le'on dahi aldıkları kuvve-i imdâdiyye ile mukâbele ederek **[211]** tarafeyn arasında muhârebe-i

---

[295] Kitâbü'l-Ma'ârif, Târîh-i İbni Asâkir, Târîhu'l-Ümem, müte'addid târîhu'l-hulefâ, el-Kâmil, Nihâyetü'l-Ereb, Ikdü'l-Cümân, Unvânu'l-İber, el-Aylem, Câmi'u'd-Düvel gibi pek çok tevârîh-i Arabiyye'nin zabt ve vukû'ât-ı yevmiyye husûsunda isti'mâl etdikleri târîh-i hicrî ile Murâd ve Refîk Beyefendiler'in Târîh-i Umûmîlerinde ve sâ'ir tevârîh-i umûmiyye ile Kâmûsu'l-A'lâm'da mülûk ve ahvâl-i Rûmiyye'nin tahrîr-i vekâyi'i hakkında Avrupa müverrihlerine ittibâ'en kullandıkları târîh-i mîlâdî farkı kâbil-i te'lîf olmadığı cihetle vekâyi'-i yevmiyyeyi daha yakından kayd eden fuzalâ-yı İslâmın zabtı tercîh edildi.

[296] Asteris vak'asında îzâh edildiği üzere Amasya, Anadolu'da Hristiyânlığın merkezi olduğu münâsebetle "Mesîhiyye" ve "Rûmiyye-i Sugrâ" lakablarıyla benâm olmuş idi.

şedîde oldu fakat mücâhidân-ı İslâm serdârı Emîr Mesleme ve ba'dehû sıra ile ümerâdan Muhammed bin Mervân, Muhammed bin Abdul'azîz bin Mervân, Muhammed bin el-Ahnef, Abdurrahmân bin Sa'sa'a, Abdullah bin Sa'îd ve bunları müte'âkib Ebu'l-Hüseyn Abdullah el-Antâkî ya'nî Battâl Gâzi[297] hücûm ederek cümlesi de mecrûhen avdet etdiler.

Ba'dehû ümerâdan Abdullah bin Cerîr el-Becelî, Battâl Gâzi'nin mecrûhen avdetini müte'âkib yaralı olduğu hâlde bir daha hücûm edib pek çok müslimîn şehîd ve kendisi de mecrûh olmakla İslâm ordusu içinde hayret ziyâdeleşdi, herkesde dönmek fikri kuvvet bulmağa başladı.

Bu hâli müşâhede eden emînü'l-ganâyim Recâ' bin Hayât gâyet sûzişli bir nutuk îrâd ve mücâhidân-ı İslâmı teşcî' etmesi üzerine ümerâdan Dahhâk bin Yezîd es-Sülemî mecrûh iken dayanamayıp şiddetli bir hücûm daha eylediyse de pek çok müslimîn ile beraber şehîd olduğuna binâ'en emînü'l-ganâyim Recâ' bin Hayât idâre-i askeriyyeyi der-uhde edib Rûmlar üzerine arslan gibi bir savlet etmiş, Karaman Dağı'ndan aşağı inip Rûmların kalpgâhına kadar girmişdir.

Emîr Recâ'nın etrâfını Rûmlar'ın ihâta etmeleri, müşârün-ileyhin **[212]** şehîd olduğunu zann etdirmekle mücâhidân-ı İslâm ric'at ve inhizâm göstermiş iken ümerâdan Muhammed bin Abdul'azîz ve müte'âkiben İslâm serdârı Emîr Mesleme ve Battâl Gâzi yaralı oldukları hâlde gazanferâne birer hücûm ile ric'at etmiş olan mücâhidânı i'âde edebilmişlerdir.

Emîr Mesleme'nin bir tarafdan sûzişli nutuklar îrâdıyla mücâhidleri teşcî' ve diğer tarafdan "Yâ le'z-zafer!" nidâ-yı şecî'ânesiyle kükremiş arslan gibi mükerreren hücûm etmesi, asâkir-i İslâmın kuvvet-i kalbiyyelerini tezyîd, hamle-i fedâkârânelerini teşdîd etmekle Rûmlar fenâ hâlde bozulmuş, Battâl Gâzi de münhezim olan Rûm ordusunun içerisine girip at üzerinde kumanda eden patrîk Agriton üzerine bir kılıç havâlesiyle atından düşürmüş, başını kesip İslâm ordusunun içerisine atmışdır.

Mücâhidân-ı İslâm, Agriton'un kesik başını gördüklerini müte'âkib "Allâhu Ekber" nidâsıyla Mesîhiyye (Amasya)'nın cibâl-i şâhikasın inleterek birden hücûm ve Rûmlar'ı târumâr ve muzafferen Harşene vâdîsine duhûl etmekle kalesi halkı istîmân etdiler.

Emîr Mesleme, gâliben ve muzafferen Amasya şehrine girip mukaddemen tahsîl me'mûrlarını Amasya'dan ihrâc, ba'dehû katl edenleri tahkîk ve müsebbiblerini el-Cezîre'ye iclâ ve mübâşirlerini ifnâ etdikden sonra Amasya emâretini ümerâdan Sürâka'ya tevcîh ederek ma'iyyetinde üç yüz mücâhid bırakıp İstanbul'a müteveccihen hareket etmişdir.

93 sene-i hicriyyesinde Pon vilâyeti Karadeniz'e kadar feth ve merkez-i **[213]** vilâyet olan Amasya şehri bu sûretle feth edilerek Şâm hilâfet-i İslâmiyyesine intikâl eyledi. Şu müdhiş muhârebeyi isbât için "Rabz Kalis" denilen Şeyh Cû'î ve Karaman cihetleri el-yevm hafr edildikce küme küme zuhûr eden insân kemikleri ve 1313'de zuhûr eden uzun boylu, ak sakallı, etine dolgun, tâmmu'l-a'zâ bir adam cesedi dâ'imâ şehâdet etmekdedir.

Bi'l-cümle tevârîh-i Arabiyye'den hulâsa edilen şu vak'a-i harbiyyenin senesinde ve tarz-ı cereyânında ufak bir tehâlüf mevcûd ise de harbin ve fethin vukû'u muhakkak olduğu cihetle iki sene yukarı, yâhud bir sene aşağı olabilir. Lâkin ekser terâcim ve muhâdarât kitâblarının şu vak'ayı an'ânât-ı mevsûke ile nakl etmelerine bakılırsa bizim terceme etdiğimiz tarz-ı tahrîr ile ta'yîn-i târîhin tevârîh-i umûmiyye-i Arabiyye'ye muvâfık olduğu tebeyyün eder.

Amasya vâlîsi Sürâka bin Abdurrahmân es-Sülemî, Amasya harbinde şehîd olan Dahhâk bin Yezîd es-Sülemî akrabâsından ve Benî Süleym kabîlesi ümerâsından olup 93'de Emîr Mesleme tarafından Bahr-i Bentaş (Karadeniz) sevâhiline kadar Pon vilâyeti muhâfızı ve emîrü's-sevâhil nasb edilmiş idi.

---

[297] Battâl Gâzî, fıtraten kahramân bir mücâhid-i âlî-şân ise de Battâl-nâmeler'de Hüseyin bin Ca'fer bin Münzir bin Ömer bin Alî bin Hüseyin bin Alî bin Ebî Tâlib olmak üzere sâdât-ı Hüseyniyye'den göstermeleri kizb-i sarîhdir. Ne şu uzun silsilenin ne de ca'lî siyâdetin aslı yokdur. Benî Ümeyye devrinde evlâd-ı Hazret-i Hüseyn'e radiyallâhu anhüm emârât ve nüfûz verilmesi tasavvur edilecek şeylerden değildir.

Hilâfet-i İslâmiyye, Rûmlar'ı berren ve bahren fevkalâde tazyîk ederek İstanbul'u tehdîd etmekle imparator Anastas'ın aleyhinde hurûc eden asker tâ'ifesi, kumandanlarından birini Üçüncü Te'odos nâmıyla imparator i'lân ve altı ay muhâsaradan sonra cebren İstanbul'a girip **[214]** Anastas'ı Selânik'e i'zâm etdiler (94, 95).

Hilâfet-i İslâmiyye makâmında olan Velîd bin Abdülmelik 96 saferinde vefât edib birâderi Süleyman halîfe-i İslâm ve bunun zamânında Anadolu kumandanı olan Le'on İsori feth edilen bilâd-ı Rûmiyye'yi istirdâd edeceğini ta'ahhüd etmekle Rûm imparatoru olmuş idi.

Bu ta'ahhüde binâ'en imparator Le'on, Emîr Mesleme'ye verdiği te'mînât-ı şifâhiyye hilâfında cesîm bir ordu tertîb edib Pon vâlîliğine nasb eylediği İtak (İsakiyus) ile i'zâm etmekle 97'de Amasya emîri Sürâka es-Sülemî nâgehânî gelen koca bir orduya üç yüz nefer mücâhid ile mukâbele mümkün olmadığını görüp ma'iyyet-i mevcûdesiyle beraber Amasya'dan Tarende şehrine avdet etdiğini müte'âkib Pon vâlîsi İsakiyus Amasya'yı işgâl eyledi.

Pon vâlîsi İsakiyus, nâgehânî bir hücûma uğrayan mücâhidân-ı İslâmın ahz-ı kuvvetle tekrâr avdet edeceklerini hesâb ederek Amasya şehrini tahkîme ve kalenin harâb olan yerlerini ta'mîre çalışıyor, Emîr Sürâka dahi Tarende'den Şâm'a vukû'-ı hâli arz ederek istimdâd ediyordu.

Uhûd ve te'mînât-ı câriyenin hilâfında olan şu gayr-ı muntazar vak'aya halîfe-i müslimîn Süleyman bin Abdülmelik hiddet ederek 98 ilkbahârında iki ordu tertîb edib birini kendi oğlu Emîr Dâvud'un idâresinde Harşene'ye i'zâm ve Bilâd-ı Fon vâlîliğine Emîr Ca'vene et-Temîmî nâmında **[215]** bir mücâhidi ta'yîn ve diğerini de emîr-i meşhûr Mesleme'nin idâresinde İstanbul'a i'zâm eyledi.

İmparator Le'on, Çanakkale boğazına kadar gelen Emîr Mesleme'nin hareketinden İstanbul'un tehlikede olduğunu anlamakla derhâl kuvve-i mevcûdesini İstanbul'un müdâfa'sına tahsîs eylemiş, Pon vâlîsi İsakiyus'u dahi kuvve-i mevcûdesiyle çağırmış idi. Emîr Dâvud ma'iyyet-i askeriyesiyle doğruca Harşene (Amasya) şehrine gelip ufak bir muhâsaradan sonra Rûmlar istîmân etmekle şehre girdi.

Ca'vene bin el-Hâris et-Temîmî, Benî-Temîm kabîlesi ümerâsından olup 93 vak'asında ibrâz-ı besâlet eden şüce'ândan olmakla 98'de Amasya vâlîsi ve sevâhil-i bahriyye muhâfızı olmuş, Emîr Dâvud dahi Ca'vene'nin yanına kemâ-kân üç yüz nefer mücâhid bırakıp ma'iyyetiyle beraber Emîr Mesleme'nin ordusuna iltihâk etmek üzere Amasya'dan gitmişdir.

Lâkin tevârîh-i Arabiyye'nin verdikleri ma'lûmâta nazaran Kürsî-i Bilâd-ı Rûm (Amasya) etrâfında meskûn olarak Hristiyânlığı kabûl eden Becenek Türkleri'nden olduğu anlaşılan Sul bin Buht es-Sünevî er-Rûmî[298] **[216]** bu esnâda kabûl-i İslâm ve mücâhidlere iltihâk ederek neşr-i İslâma bezl-i makderet ve Becenekler'den pek çoğunu dâ'ire-i münciye-i İslâma idhâl etmişdir.

Sul bin Buht es-Sünevî, bi'l-cümle tevârîh-i Arabiyye'de "Abdulvehhâb bin Buht er-Rûmî, Abdulvehhâb bin Bûht es-Sünevî, Abdulvehhâb es-Sûlî" nâmıyla mazbût, Türkler arasında "Abdulvehhâb Gâzi", nâm-ı diğeri "Sulu Gâzi" demekle pek meşhûr, Battâl-nâmeler'de İslâm kahramânlarından ma'dûd ve Sivas'da medfûn olan bir zâtdır. Bu zâtın Sungal Hân evlâdından ve Amasya kurbunda olan "Sûnâ, Zana" kasabasında meskûn Becenek beylerinden olduğu zann olunur.

99 saferinin onuncu gününde halîfe Süleyman bin Abdülmelik vefât edib müşârün-ileyhin intihâb eylediği Ömer bin Abdül'azîz hazretleri halîfe-i müslimîn oldu.

---

[298] Sul, lugat-ı Tûrâniyye'de "yüce ve yüksek" ma'nâsına olan "suli" demekdir. "Buht", bâ'nın zammı ve hâ-i mu'cemenin sükûnu ve âhirinde tâ ile mazbût olduğuna binâ'en Türkçemizde "bugur" gibi "erkec deve" ma'nâsına olan "bugut" demekdir. "Sünevî" de zamm-i sîn ve feth-i nûn ile "süneye mensûb" demekdir. Bâlâda îzâh edilen "Sünâ, Sûnâ, Sunga" ya'nî "Zana" karyesi olacakdır. "Sul, Buht, Süne" lugatları mu'arreb olduğunda şübhe yokdur.

Amasya emîri Ca'vene bin el-Hâris, Rûm imparatoru Le'on İsori'nin Pon kıt'asını istirdâd etmeğe kıyâm ve asâkir-i külliye i'zâm etdiğini halîfe-i müşârün-ileyhe arz ve istimdâd edib cevâba intizâren Amasya'da tedâfü'î bir hareket ahz etmiş idi.

100 senesi evâ'ilinde gelen emr-i cevâbîde Harşene ve Tarende fütûhâtı dimâ'-i müslimîni heder, beytü'l-mâla zarar etmekden başka bir hayrı olmadığı re'yi gâlib geldiğinden Ca'vene'nin Malatya emâretine ta'yîn olunduğu ve Harşene ile Tarende'de mukîm olan müslimîn ile beraber Malatya'da ikâmet etmeleri iş'âr buyurulduğu cihetle Emîr Ca'vene zâten vâlî-i sâbık **[217]** İsakiyus tarafından muhâsara edilmiş olan Amasya'dan ma'iyyet-i mevcûdesiyle çıkdığını müte'âkib İsakiyus dahi ma'iyyet-i mevcûdesiyle Amasya'ya girdi.

Amasya vâlîsi İsakiyus, Amasya'yı zabt ve tesellüm etdikden sonra Emîr Ca'vene'yi "Savâs, Sîvâs" şehrine kadar ta'kîb edib tekmîl Pon kıt'asını istirdâd etmiş oldu. Bunun zamânında Îsâ, Meryem, Pavlus gibi e'izze-i nasârânın tesâvîr-i masnû'asına put-perestâne ibâdet men' ve Amasya kiliselerinden tesâvir-i e'izze ref' edildiği cihetle tasvîre ibâdet cidâl-i meşhûru Amasya'da Hristiyânları iki fırkaya ayırmışdır.

101 recebinde halîfe Ömer bin Abdul'azîz hazretleri mesmûmen irtihâl etdiğini müte'âkib Yezîd bin Abdülmelik ve 105 şa'bânında vefâtıyla birâderi Hişâm bin Abdülmelik makâm-ı hilâfete geçdiler, ba'dehû takrîben 106'da Pon vâlîliği Kostantin nâmında bir kumandana tevcîh olundu.

Pon vâlîsi Kostantin Kapadokya'nın kısm-ı cenûbîsini idâre-i İslâmiyyeden kurtarmak için ma'iyyetine aldığı kuvve-i askeriyye ile 107'de Amasya'dan hareket ve Malatya'ya hücûm edib şehri harben zabt etdikden sonra tahrîb ve ehl-i İslâmı vahşîlere lâyık bir sûretde ifnâ ve ta'zîb ederek avdet etdiği haberi Şâm'a aks eyledikde herkesi dûçâr-ı te'essür etmişdir.

Bu nâgehânî vak'aya hiddet eden halîfe Hişâm bin Abdülmelik büyük bir ordu tertîb ederek birâderi emîr-i meşhûr Mesleme'nin idâresinde **[218]** 107'de bilâd-ı Rûm'a i'zâm etmekle Emîr Mesleme ibtidâ Malatya'yı istirdâd ve ba'dehû Kayseriyye şehrini harben feth etdikden sonra münhezim olan Rûmlar'ı ta'kîb için ordusunu iki kısma tefrîk ve bir fırkasını İbrâhim bin Hişâm bin Abdülmelik idâresine terfîk ederek Ankara cihetlerine ve diğer fırkasını da Mu'âviye bin Hişâm bin Abdülmelik kumandasına tevdî' ederek Harşene taraflarına irsâl etmiş idi.

Emîr Mu'âviye bin Hişâm ma'iyyet-i mevcûdesiyle Kayseriyye'den Tarende şehrine müteveccihen hareket eylediğini haber alan Pon vâlîsi Kostantin mukâbele etmiş ise de bi'l-muhârebe münhezim olarak Tokat'a avdet ve Mu'âviye ta'kîb edib Tarende, ba'dehû "Tohât, Tokât" beldelerini zabt eyledi.

Pon vâlîsi Kostantin Amasya'ya avdet edib bir tarafdan şehri tahkîme gayret ve diğer tarafdan imparatorlukdan istimdâd ederek münhezim olan Rûmlar'ı harbe teşvîk etmekle kuvve-i mevcûdesini cem'a çalışıyordu. 109'da Mu'âviye bin Hişâm "Gazâle, Zile" üzerinden hareketle Derb-i Harşene (Amasya Boğazı) önüne kadar geldi.[299]

111'de Emîr Mu'âviye, Şâm'dan büyük bir kuvve-i imdâdiyye alıp Amr bin el-Veddâh el-Kelbî, Ebu'l-Hüseyin el-Battâl el-Antâkî, Abdülvehhâb bin Bûht er-Rûmî es-Sünevî gibi İslâm kahramânları emîr-i müşârün-ileyhin ma'iyyetine **[219]** me'mûr olmakla doğruca gelip ikinci def'a evvelki mevki'den Harşene şehrine hücûm eyledi.

Emîr Mu'âviye, son bir şiddetle üç def'a hücûm ederek hûn-rîzâne devâm eden muhârebelerde mücâhidân-ı İslâmın savletlerine dayanamayan Amasya vâlîsi Kostantin, fenâ hâlde münhezim ve mecrûh olarak Bahr-i Bentaş (Karadeniz) sevâhiline doğru firâr etmekle Rûmlar istîmân etdiler.

Emîr Mu'âviye 112 muharreminde muzafferen Harşene'ye girip Hristiyânlara umûmen emân verdi. Amasya'da ma'iyyet-i mevcûdesiyle iki ay kadar ikâmet ederek Amasya emâretini

[299] "Derb-i Harşene"den maksad şimdiki "Devrend" ya'nî "Derbend Önü" yâhud "Derb Önü" ve "Helvâcı Pınarı" tarafları olacakdır.

Amr bin el-Veddâh'a ve "Savâs, Sîvâs" emâretini gâzî-i meşhûr Abdülvehhâb bin Bûht'a tevcîh edib Amasya'da bir mikdâr mücâhid bırakdıkdan sonra avdet ve Battâl Gâzi ile Abdülvehhâb Gâzi dahi ma'iyyetleriyle Sîvâs taraflarına hareket etdiler.

Amasya emîri Amr bin el-Veddâh el-Kelbî, Benî-Kelb kabîlesi ümerâsından ve İslâm kahramânlarından bir merd-i şecî' olup yirmi seneden beri bilâd-ı Rûm'da harb ederek Pon kıt'asını tamâmiyle öğrenmişdi. 112'de Amasya emîri olduysa da ma'iyyetinde kalan kuvve-i askeriyyesi az idi.

Ümerânın avdetlerini ve Amasya'da kalan mücâhidlerin kılletlerini haber alan sâbık Amasya vâlîsi Kostantin, "Sınob, Sînôb" taraflarından aldığı bir kuvve-i külliye ile 113'de avdet edib Amasya'yı muhâsara eyledi. Emîr Amr, Amasya'yı dilîrâne müdâfa'a eylediyse de az kuvvetle mukâvemet kâbil **[220]** olmadığını anlayıp ma'iyyet-i mevcûdesiyle Amasya'dan çıkdı.

Amasya vâlîsi Kostantin, Emîr Amr'ı ta'kîb ederek Sivas'a doğru hareket etmekle Amr bin el-Veddâh, Sivas emîri Abdülvehhâh bin Bûht ile birleşdi. Müştereken Sivas'ı müdâfa'a etmek üzere mükerreren harb eyledikleri hâlde Kostantin'in kuvve-i külliyesi bunların mukâvemet ümîdini kırıyordu.

Battâl Gâzi bu muhârebede hâzır olup Câmiu'd-Düvel'in ta'rîfi üzere Abdülvehhâb'ı yalnız bırakdığı cihetle, Abdülvehhâb Gâzi hiddet edib pek az ma'iyyetiyle beraber düşman ordusuna şiddetli hücûm ederek hayli çarpışdıkdan sonra 113'de şehîden irtihâl-i dâr-ı na'îm etmişdir.

Hulâsa Amasya vâlîsi Kostantin, Pon kıt'asını tamâmiyle istirdâd edib Amasya'da ikâmet etmekde iken Emîr Mu'âviye, ümerâdan Mâlik bin Şebîb el-Bâhilî'nin idâresinde bir kuvve-i imdâdiyye alıp 114'de tekrâr Harşene üzerine savlet eyledi.

Emîr Mu'âviye yanında bulunan emîr-i sâbık Amr bin el-Veddâh bir tarafdan, Mâlik bin Şebîb el-Bâhilî diğer tarafdan Harşene'ye hücûm ve Kostantin dahi müdâfa'a ederek vâki' olan harbde Mâlik el-Bâhilî ekser ma'iyyetiyle şehîd ve Emîr Mu'âviye dahi mecrûh olmakla bi'z-zarûre Tarende taraflarına ric'at ederken düm-dâr olan Amr bin el-Veddâh defe'âtla yüz-geri ederek Rûmlar'ı perîşân ve kurâyı ihrâk ve gâret etmişdir.

Fakat bu mağlûbiyyet Emîr Mu'âviyeye pek ziyâde te'sîr etmiş olduğundan **[221]** 115'de Amr bin el-Veddâh, Cemâl bin Bişr el-Kilâbî, Amr bin Mâlik bin Şebîb el-Bâhilî, Ebü'l-Hüseyn el-Battâl el-Antâkî gibi şüc'ân-ı ümerâdan mürekkeb bir kuvve-i cesîme ile dördüncü def'a olarak Harşene'yi üç tarafdan hasr ve tazyîk eyledi.

Amasya vâlîsi Kostantin, son derece gayret eylediyse de İslâm mücâhidlerinin sebât ve şecâ'ati önünde Rûmlar'ın pây-ı mukâvemetleri kırılmış olduğu cihetle firâr etmeleri Kostantin'i fenâ hâlde mağlûb ve esîr etdi.[300] Ba'dehû Emîr Mu'âviye, muzafferen Harşene'ye girip binlerce Rûmlar'ı da esîr eyledi.

Bizans imparatoru Le'on, bu inhizâm üzerine ikinci def'a kuvve-i imdâdiyye gönderdiyse de Emîr Mesleme, mücâhidlere Kayseriyye'den imdâd etmekle Rûmlar muhârebeden sarf-ı nazar edib Harşene ve mülhakâtı sevâhil-i bahre kadar hilâfet-i İslâmiyye tarafında kalmak üzere akd-i sulh ederek tarafeyn üserâ-yı harbiyyeyi mübâdeleten salıvermişlerdir.

Emîr Mu'âviye, bir müddet Amasya'da kalıp ümerâdan hizmet-i fedâkârânesi sebk eden Cemâl bin Bişr'e Amasya emâretini, Amr bin el-Veddâh'a Tarende emâretini tevcîh ve ruvât-ı ehâdîsden Ebû Abdurrahmân Amr bin Elgâz bin Rebî'at et-Temîmî'yi de ilk Harşene kadısı nasb etdikden sonra **[222]** Amasya'da mikdâr-ı kâfî mücâhid bırakıp Şâm'a avdet etmişdir.

Amasya vâlîsi Cemâl bin Bişr el-Kilâbî Benî-Kilâb kabîlesi ümerâsından olup bilâd-ı Rûmiyye muhârebâtında ibrâz-ı şecâ'at etmekle 115 senesi rebî'ulevvelinde Amasya vâlîliğine

[300] Kostantin'in esâreti ve Harşene'nin fethi vekâyi'i, ekser mufassalât-ı Arabiyye'de mezkûr ve bi'l-hâssa Ikdu'l-Cümân ve Câmi'u'd-Düvel'de mestûr olup vekâyi'-i sâ'ire diğer me'hazlardan alınarak mezc edilmişdir.

nasb olunmuş idi. Sivas emîri olarak Erzenü'r-Rûm taraflarında muhârebât ile meşgûl olan Ebü'l-Hüseyn el-Antâkî'ye zahîre ve kuvve-i imdâdiyye göndermek sûretiyle üç sene kadar Amasya'yı hüsn-i muhâfaza etmeğe gayret etmişdir.

Fakat imparator Le'on, Pon kıt'asını kurtarmak için Covanes (Yovanis) nâm bir kumandanın idâresinde kuvve-i askeriyye gönderdiği şâyi' olmakla Amasya muhâfazası kesb-i nezâket edib Cemâl bin Bişr el-Kilâbî derhâl merkez-i hilâfetden istimdâd eyledi.

118 'de halîfe Hişâm bin Abdülmelik bir ordu tertîb edib oğlu Süleyman'ın idâresine tevdî' ve ümerâdan Amr bin Mâlik el-Bâhilî ile Velîd bin el-Ka'kâ' et-Temîmî'yi de terfîk ederek cümlesini Fon (Pon) bilâdına irsâl etmiş idi.

Beri tarafdan Yovanis, ma'iyyet-i mevcûdesiyle Sinop tarafından Amasya üzerine doğru geldiğini anlayan Cemâl bin Beşîr el-Kilâbî ma'iyyetinde bulunan kuvvetle mukâbele eylediyse de devâm eden hûn-rîzâne muhârebât esnâsında şehîd olduğu cihetle Amasya kadısı Amr bin Elgâz et-Temîmî Amasya boğazlarını sedd ederek müdâfa'aya ikdâm ediyordu.

Bu esnâda Emîr Süleyman bin Hişâm, Tarende üzerinden Amasya'nın **[223]** imdâdına yetişdiği cihetle derhâl tecâvüzî bir vaz'iyyet alarak Yovanis ordusunu bozup Sinop'a kadar sürmüş, Pon kıt'asıyla Kapadokya kıt'asını tevhîd ederek emâretini muhârebât-ı vâkı'ada şecâ'ati müsellem olan Amr bin Mâlik el-Bâhilî'ye tevcîh etmişdir.

Amasya vâlîsi Amr bin Mâlik el-Bâhilî bâlâda yazılan Amasya harbinde şehîd olan Mâlik bin Şebîb'in oğlu olup pederi gibi Benî-Bâhile kabîlesi ümerâsından idi. Cemâl bin Bişr'in şehâdeti üzerine 118 evâsıtında Amasya vâlîsi ve emîrü'l-avâsım ya'nî hudûd-ı Rûmiyye muhâfızı ve Amr bin Elgâz et-Temîmî dahi kemâ-kân emîrü'l-mezâlim ya'nî Amasya kadısı oldu.

Emîr Süleyman, Amasya'da beş yüz kadar mücâhid bırakıp Şâm'a avdet etdikden sonra İmparator Le'on, ikinci bir fırka-i askeriyye tertîb ederek Yovanis'i tekrâr Amasya üzerine irsâl edeceği anlaşılmakla 119'da Velîd bin el-Ka'kâ', yanına aldığı mücâhidîn-i İslâm ile Gazâle (Zile)'ye kadar gelip Amr bin Mâlik'i takviye eyledi.

120'de Emîr Süleyman bin Hişâm, bunları takviye için Şâm'dan bir kuvve-i askeriyye ile kalkıp Harşene'ye geldi. Harşene kurbunda kâ'in Semendû (Ziyâre) kasabasında ikâmet edib Rûm kumandânı Yovanis'in Pon kıt'ası aleyhinde icrâ edeceği harekât-ı askeriyyeyi tevkîf etmiş oldu.

121'de Rûm kumandânı Yovanis, Pon kıt'asına hücûm eylediği **[224]** cihetle imdâda gelen halîfe Hâşim'in oğlu Emîr Mesleme ile Amasya vâlîsi Amr bin Mâlik mukâbele edib Rumlar'ı perîşân ve Kastamonu taraflarına doğru ta'kîb etdiler.

Üç seneden beri devâm eden şu harekât-ı askeriyyeden müstebân olduğu üzere mücâhidîn-i İslâm Pon kıt'asını ve Amasya şehrini sarf-ı kuvvetle muhâfaza edebilmekde idiler. Fakat devlet-i Emeviyye bu esnâda dâhilen fevkalâde meşgûl olduğu cihetle bilâd-ı Rûm'a irsâl edeceği kuvvetleri ihtilâlât-ı dâhiliyyeyi basdırmağa hasr ediyordu.

Devlet-i Emeviyye'nin şu meşgûliyyetinden bi'l-istifâde imparator Le'on, üçüncü def'a olarak general Yovanis'i bir kuvve-i külliye ile Pon kıt'asına gönderdi. 122'de general Yovanis'in Amasya'ya doğru hareket eylediğini haber alan emîrü'l-avâsım ve Amasya vâlîsi Amr bin Mâlik el-Bâhilî mukâbele eylediyse de mukâvemet edemediği cihetle Harşene kalesine tahassun eyledi.

Amr bin Mâlik, Şâm'dan ve ümerâ-yı etrâfdan istimdâd eylediyse de kuvve-i imdâdiyyenin vürûdundan me'yûs olmalıdır ki Harşene kalesini hasr ve tazyîk eden general Yovanis'e teslîm ederek ma'iyyet-i mevcûdesiyle Malatya'ya gitdi.

Fakat imdâda gelip şehre girmeğe muvaffak olamayan Ebu'l-Hüseyn Abdullah el-Battâl el-Antâkî ya'nî Battâl Gâzi, Rûmlar ile çarpışdıkdan sonra Kayseriyye'ye doğru ric'at ederken 122 şevvâlinde şehîden irtihâl-i dâr-ı na'îm etmişdir. **[225]**

89 sene-i hicriyesinden 122 târîhine kadar tâm otuz üç yıl Arab mücâhidlerinin Pon kıt'asında muhârebâtı, Harşene üzerine muhâcemâtı, bu kadar bilâdın fütûhâtı tevârîh-i

Arabiyye'de bu sûretle mazbût olduğu hâlde elimizde tercüme edilmiş bulunan "Şark İmparatoruluğu Târîhi"nde bunlara tesâdüf olunamıyor.

1332 rebî'ulâhirinin yirmi sekizinci gününe müsâdif 1330 martının on üçüncü perşembe günü müste'ciren ikâmet eylediğim hâne eşyâsıyla beraber yandığı esnâda koca bir konsol dolusu vesâ'ik yanmasaydı şu ma'lûmât-ı târîhiyye daha ziyâde tevsî' olunabilirdi. Zâlim yangın, bizde kuvve-i hâfızadan başka bir şey bırakmadı.

General Yovanis, Pon kıt'asını bu sûretle istirdâd etdikden sonra imparator Le'on tarafından Pon vâlîsi nasb olunduğu tevârîh-i Arabiyye'den ve Amasya kadısı olan Amr bin Elgâz et-Temîmî dahi Amasya'da bulunan cemâ'at-ı müslimîne imâm olarak kalmış olduğu Kitâbu'r-Rüvât'ın "Ebû Abdurrahmân Amr bin Elgâz bin Rebî'a et-Temîmî el-Harşenî kâne imâmü'l-cemâ'at" kaydından anlaşılır.

125 senesi rebî'ulevvelinin altıncı günü halîfe Hişâm bin Abdülmelik vefâtıyla birâderzâdesi Velîd bin Yezîd bin Abdülmelik makâm-ı hilâfeti işgâl eylediği gün imparator Le'on İsori dahi vefât edib oğlu "Kopronim" demekle meşhûr olan Kostantin Rûm imparatoru oldu.[301] **[226]**

Devlet-i Emeviyye'nin siyâset-i dâhiliyyesi, ehl-i İslâmı memnûn edecek bir tarz-ı sâlimde olmadığı cihetle halîfe Hişâm'ın vefâtıyla beraber her tarafdan birer fırka-i ihtilâliyye baş gösteriyor, devlet-i Emeviyye bunları basdırmağa çalışarak bîtâb oluyor, dâ'iye-i hilâfet bile hânedân-ı devleti yek-diğeriyle çarpışdırıyordu.

İşte bunlardan fırka-i Abbâsiyye'nin tertîbâtı muntazam, mu'înleri mu'azzam olduğu münâsebetle Horasân'ı ihâta eden celâdetleri, Irâk'ı istîlâ edib 132 rebî'ulevvelinin on yedinci cum'a günü Kûfe şehrinde Ebu'l-Abbâs Abdullah bin Muhammed es-Seffâh'ın hilâfetini i'lân ve devlet-i Emeviyye'yi de tenkîl etmek istedikleri Âl-i Resûl'e kurbân etmişdir.

Târîh-i İbni Asâkir'de mestûr olduğu üzere fırka-i Emeviyye'nin tenkîlât-ı Abbâsiyye'den tahlîs-i hayât edebilmek için her biri birer tarafa firâr ve ihtifâ etdikleri esnâda Amasya fâtihi olan Mu'âviye bin Hişâm'ın oğulları Abdullah, Abdurrahmân, Ebân, Ümeyye, Süleyman'dan Abdurrahmân Endülüs'e ve Ebân dahi oğlu Abdullah ile beraber ibtidâ Horasân'a ba'dehû Harşene, Amasya'ya firâr edib emîri olan Covanis (Yovanis)'in himâyesine ilticâ etmiş idi (134). **[227]**

Amasya vâlîsi Yovanis, Ebân bin Mu'âviye'yi vekâyi'-i sâlifeden dolayı tanıdığı münâsebetle hüsn-i kabûl edib oğlunu ve etbâ'ını Amasya'da iskân ve istirâhatlarını te'mîn ederek ibrâz-ı mürüvvet etmiş oldu. Fakat vak'a-i âtiyeye bakılırsa Yovanis'in bu mürüvveti işin âkıbetini anlamak için bir tedbîr-i muvakkat olduğu anlaşılır.

135'de imâmu'l-cemâ'a Amr bin Elgâz et-Temîmî vefât etmekle oğlu Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân el-Harşenî Amasya'da imâmu'l-cemâ'a oldu. 136 zilhiccesinde Ebu'l-Abbâs es-Seffâh'ın vefâtıyla birâderi Ebû Ca'fer Abdullah el-Mansûr halîfe-i müslimîn oldukda Âl-i Ümeyye'nin i'âde-i nüfûz edebilmesi gayr-i mümkün olduğu Yovanis nezdinde ta'ayyün etmiş olmalıdır ki etvâr-ı sâbıkası tebdîl etmeğe başlamışdır.

138 'de Amasya vâlîsi Yovanis, Amasya'da meskûn olan ehl-i İslâmı fevkalâde tazyîk ve iz'âc ederek mukaddemen hüsn-i kabûl etdiği Ebân bin Mu'âviye'yi oğlu ve etbâ'ıyla beraber katl etdikden sonra bakiyye-i ehl-i İslâmı kabûl-i nasrâniyyete icbâr etmekle firâr edenlerden imâmu'l-cemâ'a Abdurrahmân bin Amr el-Harşenî ve rüfakâsı Kûfe'ye gidip halîfe Ebû Ca'fer el-Mansûr'a kadar Rûmlar'ın işkencelerini anlatarak istigâse etmişler idi.

---

[301] Le'on'un târîh-i vefâtı tevârîh-i Arabiyye'de bu sûretle mazbût olduğu hâlde tevârîh-i Rûmiyye'de 741 sene-i mîlâdiyesi gösterilmekdedir. Bundan şimdiki târîh-i mîlâdî farkı olan 582 sene tarh olunursa Le'on'un 159 ve 622 tarh olunursa 119 sene-i hicriyyesinde vefâtı anlaşılır ki her ikisi de tevârîh-i mazbûte-i Arabiyye'ye muhâlifdir.

Şu mağdûr Şâmîler'in Amasya'da sâkin oldukları hakkında ma'lûmât-ı târîhiyye bundan ibâret olup bunların Amasya'da hangi mevki'de ikâmet etdikleri ma'lûm değildir. Ancak Şâmlar Mahallesi'nde oturdukları **[228]** muhtemeldir. Ba'zı karâ'in-i hâliye bu ihtimâli takviye etmekdedir.

Çünkü bu mahallede Alagöz Baba'nın türbesi kurbunda, yol üzerinde yan yana iki mezâr-ı kadîm vardır. Bu iki mezârın her biri eski zamân tuğlalarıyla üstü deve örgücü şeklinde yapılmış olup Şâm'da ziyâret eylediğim eski mezârların eşkâline pek müşâbihdir. Bunlar, Amasya'ya Şâm toprağı getiren iki devenin mezârları olmak üzere gösterilmekdedir.

Şu efsânenin Amasya'da bu sûretle şuyû'u, mezârların şekli, ikisinin de yan yana bulunmaları tedkîk olunursa Şâm'dan kaçıp Amasya'ya ilticâ eden halîfezâde Ebân bin Mu'âviye ile oğlu Abdullah'ın mezârları olmalıdır. Bunların Rûm idâresinde nasıl muhâfaza olunabildiği istib'âd olunamaz. Çünkü Rûmlar bunları birer mefâhir-i milliyeden add ederek muhâfaza etmiş oldukları mümkündür. Hattâ kendilerinin yapdırmaları bile ihtimâlden uzak değildir.

Amasya'da cereyân eden şu vak'a-i fecî'aya hiddet eden halîfe Ebû Ca'fer el-Mansûr, tertîb eylediği yetmiş bin neferden mürekkeb bir orduyu birâderzâdesi Abdülvehhâb bin el-İmâm İbrâhim el-Abbâsî'nin idâresine verip meşâhîr-i ümerâdan Hasan bin Kahtabe, Ca'fer bin Hanzala el-Mihrânî, Ma'bûf bin Yahyâ el-Hâcûnî gibi ümerâyı terfîk ederek bilâd-ı Rûm'a irsâl eyledi.

139'da hareket eden Emîr Abdulvehhâb, ibtidâ Malatya'yı, ba'dehû Kayseriyye ve Elbistân beldelerini birer hamlede feth edib Ca'fer bin Hanzala'yı **[229]** Kayseriyye emâretine nasb eyledikden sonra Hasan bin Kahtaba'yı Tarende ve Harşene taraflarına göndermekle Hasan bin Kahtaba ma'iyyet-i mevcûdesiyle ibtidâ Tarende'yi, ba'dehû Harşene'yi harben zabt edib münhezim olan Amasya vâlîsi Covanis (Yovanis) firâr etmişdir.

139 zilhiccesinde Emîr Hasan bin Kahtaba, muzafferen Harşene'ye girip vâlî Yovanis'i ta'kîb ve taharrî etdiyse de tutamayıp Emîr Abdülvehhâb'dan aldığı emir üzerine Amasya emâretini Ma'bûf bin Yahyâ el-Hacûnî'ye tevcîh ve mikdâr-ı kâfî mücâhid bırakıp Emîr Abdülvehhâb'ın nezdine avdet etmişdir.

Amasya emîri Ma'bûf bin Yahyâ el-Hacûnî, havâlî-i Mekke-i Mükerreme'de "Hacûn" nâm mevki'de sâkin bir kabîleden olup 140 muharreminde Amasya emîri oldu. Hasan bin Kahtaba'nın avdetini müte'âkib general Yovanis, aldığı kuvvetle avdet ve mükerreren Amasya'yı hücûm, Emîr Ma'bûf dahi fedâkârâne müdâfa'a ederek hâl-i harbin iki sene kadar devâm etmesi tarafeyni zâyi'ât-ı külliyeye dûçâr etmekle 142'de sulh ve istifdâ edilmiş idi.

Fakat bu sene imparator Kostantin bin Le'on İsori vefât edib oğlu Hazer Le'on Rûm imparatoru oldukda, sulh-ı sâbıkı nakz edib general Yovanis kumandasında gönderdiği kuvve-i külliye ile 143'de nâgehânî bir sûretde Amasya'yı harben zabt edib hudûd-ı İslâmiyyeyi tecâvüz ve pek gaddârâne hareket etmekle Emîr **[230]** Ma'bûf avdet eyledi.

Rûmlar'ın nakz-i ahd ederek gaddârâne hareketi halîfe Ebû Ca'fer el-Mansûr'u fevkalâde igzâb etmekle birâderi Abbâs bin Muhammed'i şark vâlîliğine nasb edib bilâd-ı Rûm'a i'zâm ve meşâhîr-i ümerâdan amcası Sâlih bin Alî'yi ba'dehû Mâlik bin Abdullah el-Has'amî'yi yek-diğerini müte'âkib birer kuvve-i imdâdiyye ile emîr-i müşârün-ileyhin arkasından irsâl etdi.

Emîr Abbâs, Malatya'yı merkez-i ikâmet ittihâz ederek orada tevakkuf edib Sâlih bin Alî bir kuvve-i külliye ile Tarende (Dârende) şehrine vusûlünde Mâlik bin Abdullah'ı pîş-dâr olmak üzere bir kuvve-i kâfiye ile Harşene'ye gönderdi. Emîr Mâlik, 144 evâ'ilinde Harşene önünde harb edib Rûmlar'ı perîşân ve ekserîsini esîr eyledi. General Yovanis bu muhârebede maktûl oldu.

El-Kâmil, Ikdu'l-Cümân, Nihâyetü'l-Ereb, Zehrü'l-Âdâb gibi kütüb-i târîhiyye ve edebiyyede mestûr olduğu üzere Emîr Mâlik, Harşene'ye muzafferen girdikden sonra pek çok ganâ'im, üserâ, sebâyâ almış idi. Sebâyâdan biri, kiliseden alınan gâyet güzel, tenâsüb-i endâmı mükemmel Hayzürâne olup Emîr Mâlik, bunu halîfe Ebû Ca'fer el-Mansûr'a takdîm eyledikde

halîfe dahi Rey vâlîsi bulunan oğlu Muhammed el-Mehdî'ye hibe ve irsâl etmekle halîfe Mûsâ el-Hâdî ile halîfe-i meşhûr Hârûn Reşîd bu Hayzürâne'den tevellüd etmişlerdir.

Emîr Mâlik bin Abdullah el-Has'amî, bu hizmeti mukâbilinde 144 târîhinden **[231]** i'tibâren Harşene ve avâsım-ı Rûmiyye muhâfızı olarak Amasya'da dokuz sene kadar kalmış, imparator Le'on dâhilen ve hâricen İslav, Bulgar milletleriyle fevkalâde meşgûl olmuşdur.

Harşene emîri Mâlik bin Abdullah 153 sene-i hicriyyesinde Bağdâd'a avdet edib ümerâ-yı sâlifeden Emîr Ma'bûf el-Hacûnî, ba'dehû 153'de Züfer bin Âsım el-Hilâlî, ba'dehû 156'da Yezîd bin Üseyd es-Sülemî Harşene emîri olarak yek-diğerini müte'âkib Amasya'ya geldiler.

158 zilhiccesinde Ebû Ca'fer el-Mansûr Mekke-i Mükerreme'de vefât edib oğlu Muhammed el-Mehdî halîfe-i müslimîn oldukda Rûm imparatoru Le'on, bilâd-ı Rûm'un istirdâdına kıyâm edib Manil (Manu'il) nâmında bir kumandânı asâkir-i külliye ile gönderdi. Amasya emîri Yezîd bin Üseyd es-Sülemî, buna mukâvemet edemediği cihetle 159'da Bağdâd'a avdet ve General Manu'il dahi Amasya'ya duhûl etmişdir.

Rûm imparatorluğu tarafından Pon vâlîliğine nasb olunan General Manu'il, Amasya'da üç sene kadar ikâmet ederek İslâm mücâhidlerinin savletlerinden Pon kıt'asını muhâfazaya çalışıyor, hilâfet-i İslâmiyyenin teşebbüsâtını ta'kîb ederek kuvâ-yı mu'âvenesini teksîr ediyordu.

Fakat Emîr Yezîd bin Üseyd'in Bağdâd'a avdet ederek, nâgehânî bir hücûma ma'rûz olduğunu ve Rûmlar'ın tecâvüzâtını arz etmekle halîfe Muhammed el-Mehdî seksen bin asâkir-i mürtefika (muvazzafa ve muntazama) ve bu mikdârda asâkir-i mutatavvı'adan (gönüllü) mürekkeb yüz altmış **[232]** bin mevcûdlu olarak tertîb eylediği bir orduyu meşâhîr-i ümerâdan Hasan bin Kahtaba'nın idâresine verip pek çok ümerâyı terfîk ederek bilâd-ı Rûm'a irsâl eyledi.

Emîr Hasan 162'de ma'iyyet-i mevcûdesiyle Bağdâd'dan hareket edib Malatya üzerinden bilâd-ı Rûm'a dâhil ve ba'dehû Elbistân, Sivas, Tarende cihetlerini harben çiğneyip Harşene'ye kadar vâsıl olduğu esnâda Pon vâlîsi General Manu'il münhezimen sevâhil-i bahre doğru firâr ediyordu.

Sâbık Amasya emîri Yezîd bin Üseyd es-Sülemî, Harşene'den sâhil-i bahra kadar bilâd-ı Harşene'yi istîlâ ve Rûmlar'ın hudûd-ı İslâmiyyede irtikâb etdikleri mezâlim ve seyyi'âtın bir kısmına mukâbele-bi'l-misl olmak üzere tahrîb ve yağmâ ederek General Manu'il'i ta'kîb etmekle Manu'il mağlûben İstanbul'a firâr eyledi.

163'de imparator Le'on vefât edib küçük oğlu beşinci Kostantin vâlidesi Rihi (İren)'in vesâyeti altında Rûm imparatoru oldu. İren, İslâm mücâhidlerinin bilâd-ı Rûmiyye'de savletini tahfîf için akd-i sulha mecbûr olarak Harşene bilâdı devlet-i Abbâsiyye idâresinde kaldığı cihetle Yezîd bin Üseyd es-Sülemî sâniyen Amasya vâlîsi oldu.

Amasya vâlîsi Yezîd bin Üseyd es-Sülemî 163'de sevâhil-i bahriyye muhâfızı dahi olup hâl-i harbin hitâmına binâ'en emîrü'l-asker Hasan bin **[233]** Kahtaba Amasya'da bir mikdâr mücâhid bırakdıkdan sonra ma'iyyetiyle avdet ve Yezîd es-Sülemî Harşene'de beş sene kadar ikâmet ederek Rûm ahvâline nezâret etmekde idi.

Rûm imparatoriçesi İren, hevâ-yı saltanat uğurunda oğlunu ber-taraf ederek idâre-i umûra başlayıp 168'de baş kumandan olan Tekfûr (Nikefor)'u bilâd-ı Rûm'un istirdâdına me'mûr ve nakz-i ahd ederek bir kuvve-i külliye ile Anadolu'ya irsâl eyledi. Harşene emîri Yezîd bin Üseyd es-Sülemî bu kuvve-i külliyeye mukâvemet edemeyip Bağdâd'a avdet etmeğe mecbûr oldu.

169 muharreminde Muhammed el-Mehdî irtihâl-i dâr-ı bekâ edib büyük oğlu Mûsâ el-Hâdî taht-ı hilâfete câlis olduğu esnâda Yezîd bin Üseyd'in avdeti ve Rûmlar'ın bilâd-ı İslâmiyyeye tecâvüzü anlaşılmakla Mûsâ el-Hâdî, cezîre vâlîsi Alî bin Süleyman el-Abbâsî idâresine bir ordu tevdî' ve Kansarîn vâlîsi Yezîd bin el-Münzir bin el-Battâl Ebi'l-Hüseyn el-Antâkî'yi terfîk ederek bilâd-ı Rûm'a gönderdi.

169'da Emîr Alî bin Süleyman el-Cezîre'den ve Emîr Yezîd bin el-Münzir dahi Haleb'den hareketle Malatya önünde ictimâ' ederek bilâd-ı Rûm'a girdiler. Tesâdüf etdikleri birkaç muhârebeyi kazanıp Harşene'ye kadar geldikleri hâlde Rûmlar bir kuvve-i imdâdiyye alarak ikinci hücûmu icrâ etdikleri esnâda Yezîd bin el-Münzir ekser-i etbâ'ıyla şehîd ve emîrü'l-asker **[234]** Alî bin Süleyman dahi ric'ate mecbûr olmakla Rûmlar ta'kîb edib el-Cezîre'ye kadar bilâd-ı İslâmı tahrîb etdiler.

Muharrir-i âciz, İstanbul'da tahsîlde iken 1312'de Çakallar'ın aşağı taraflarında Köşk Kayası'nın şark-ı cenûbîsinde kâ'in bir bâg içinde siyâha mâ'il bir mermer çıkdığını ve üzerinde hatt-ı kûfî ile "Yezîd bin el-Münzir bin Ebi'l-Hüseyn el-Antâkî" ibâresi mahkûk olduğunu istimâ' etmiş idim. Amasya'ya vürûdumda ta'rîf edilen mermeri bulamadım. Ancak birkaç zâtın mezkûr taşı kırâ'at ve bâlâdaki ibârenin mahkûk olduğunu beyân etmeleri beni müte'essir etdi. Öyle bir âbide-i târîhiyyenin zayâ'ına meydân verildiği şâyân-ı hayretdir.

170 rebî'ulevvelinde Mûsâ el-Hâdî vefât edib birâderi Hârûn Reşîd halîfe-i müslimîn oldukda bilâd-ı Rûmiyye'ye vukûfuyla temeyyüz eden ümerâ-yı sugûrdan Ma'bûf bin Yahyâ el-Hacûnî'yi emîrü'l-asker nasb edib ma'iyyetine bir kuvve-i kâfiye terfîk ederek bilâd-ı Rûm'a irsâl etmiş idi. Emîr Ma'bûf harben Rûmlar'ı tard edib Harşene'ye kadar geldi. Burada mahbûs olan üserâ-yı İslâmı tahlîs ve bilâd-ı Rûm'u tahrîb ederek avdet eyledi.

Bir sene mukaddem Rûm imparatoru olan Tekfûr (Nikoforos) selefi imparatoriçe İren'in halîfe Hârûn Reşîd'e verdiği cizyeyi i'âde etmesini 187'de taleb ve tehdîd etmekle Hârûn Reşîd fevkalâde hiddet edib ma'iyyetine aldığı kuvve-i azîme ile derhâl hareket eyledi. **[235]** Bilâd-ı Rûm'u yakıp yıkarak Üsküdâr'a kadar geldiği esnâda emîrü'l-avâsım nasb eylediği üçüncü oğlu Kâsım el-Mü'temen dahi Harşene'ye gelip ma'iyyetinde bulunan ümerâdan Abbâs bin Ca'fer bin Muhammed bin el-Eş'as el-Kindî Karadeniz sevâhilini istîlâ ve tahrîb eyledi.

İmparator Nikofor, cizye-i maktû'a i'tâsını ta'ahhüd ve teklîf edilen sulhu kabûl etmekle şiddet-i şitânın hulûlüne binâ'en Hârûn Reşîd ma'iyyet-i mevcûdesiyle avdet etmişdi. Henüz Bağdâd'a vâsıl olduğu bir zamânda imparator Nikofor, tekrâr nakz-i ahd ederek hudûd-i İslâmiyyeye tecâvüz etdiği anlaşılmakla 188'de ümerâdan İbrâhim bin Cibrîl kumandasında diğer bir kuvve-i külliye i'zâm ve mükerreren dûçâr-ı inhizâm olan imparator, ta'ahhüd-i sâbıkını îfâya icbâr edildi.

193 cemâziyelâhiresinde Hârûn Reşîd vefât edib oğlu Muhammedü'l-Emîn ve 198 muharreminde diğer oğlu Abdullah el-Me'mûn makâm-ı hilâfete geçdikleri gibi 194'de vefât eden imparator Nikofor yerine oğlu İstavrakiyus, iki ay sonra birâderi Birinci Mihâ'il, iki sene sonra "Patrîk" demekle meşhûr Beşinci Le'on ve 203'de maktûl olarak İkinci Mihâ'il ve 212'de vefâtıyla oğlu Te'ofilus Rûm imparatoru oldular.

Fakat Rûm imparatorluğu idâresinde kalan Pon ve Kapadokya kıt'alarında meskûn olan ehl-i İslâmın muhâfaza-i hukûku, Rûmlar'ın ta'ahhüdü altında olduğu **[236]** hâlde Te'ofilus imparator oldukda ehl-i İslâmı iz'âc ve bunlar da hilâfet-i İslâmiyyeden istimdâd ediyorlardı.

Halîfe Abdullah el-Me'mûn, bu gibi hilâf-ı ahd-i sâbık hâlâtdan müte'essir olarak 214'de aldığı bir kuvve-i külliye ile bilâd-ı Rûm'a dâhil olup birkaç husûnu feth ederek Herşene (Amasya) önüne kadar geldi. 215 muhareminde harben Harşene'ye duhûl edib Rûmlar'ı îfâ-yı ta'ahhüde icbâr ederek bir ay sonra avdet eyledi.

Ba'dehû mükerreren bilâd-ı Rûm'a duhûl ederek Rûmlar'ı tazyîk eden Abdullah el-Me'mûn 218 recebinde vefât edib makâm-ı hilâfete birâderi Muhammed el-Mu'tasım geçdi. Bu tebeddülden Rûmlar'ın iz'âcâtı yine tezâyüd edib eski hâlini aldı.

Hattâ 223 evâ'ilinde "Bâbek Haremî" vak'asında makâm-ı hilâfetin serdâr-ı âliyetbârı olan Afşin Cündüz (Gündüz Hân) bin Kâvus Hân gâyet meşgûl olduğu esnâda imparator Te'ofilus dahi hudûd-ı İslâmiyyeyi gâret ederek aldığı üserâ-yı İslâmiyyenin burunlarını, kulaklarını kesip âteşlere yakdığı ve Ankara'da bir esîrin ta'zîbden cânı yanıp "Vâ Mu'tasımâh" diye makâm-ı hilâfetden istimdâd etdiği haberi Muhammed el-Mu'tasım Billâh'a vâsıl oldukda fevkalâde müte'essir oldu.

Derhâl Mu'tasım Billâh, techîz etdiği büyük bir orduyu alıp 223 cumâde'l-ûlâsında hareket ve bilâd-ı Rûm'a duhûl eylediği esnâda ordusunu üç kola tefrîk edib her koldan bilâd-ı Rûm'a şiddetli bir sûretde hücûm **[237]** emrini verdi. Kendisi de âteş-i sûzân ve seyl-i revân gibi doğruca Amûriyye (Ankara) tarafına gidip ilk hamlede Ankara'yı aldıkdan sonra tâlân ve ba'dehû hâk ile yeksân eyledi.

Ba'dehû Ankara'dan şarka dönüp Harşene üzerine hareket ve şa'bân-ı şerîfin evâhirinde Harşene önüne muvâsalat ederek Rûmlar istîmân etmekle şehre dâhil olup Kitâbu'l-Ma'ârif'de mestûr olduğu üzere ramazân-ı şerîf orucunu Harşene (Amasya)'da edâ eylediği esnâda Rûmlar ile akd-i sulh ederek bütün üserâ-yı İslâmiyyeyi tahlîs ve şevvâlin evâ'ilinde Bağdâd'a avdet etmişdir.

280'de pederi Vasilus yerine Rûm imparatoru olan Le'on devrinde Rûmlar'ın hudûd-ı İslâmiyyeye tecâvüzâtı ehl-i İslâmı dil-hûn etmekle emîrü'l-avâsım ya'nî hudûd-ı Rûmiyye muhâfızı olup Tarsûs'da ikâmet ve 270'de Rûmlar'ı fenâ hâlde perîşân eden emîr-i meşhûr Ebû Ca'fer Ahmed bin İnâc et-Türkî bir kuvve-i külliye ile Elbistân ve Tarende gibi bilâdı çiğneyerek Harşene (Amasya) şehrine cebren girmiş, burada bir müddet ikâmet edib ba'dehû Trabzon'a kadar Karadeniz sevâhilini istîlâ ve gâret ederek Rûmlar'ı akd-i sulha icbâr etmişdir.

Emîr-i müşârün-ileyhin Harşene'den aldığı üserâ içinde hüsn ü cemâli bî-bedel, tenâsüb-i endâmı pek güzel olan bir genci halîfe Ahmed el-Mu'tazıd Billâh tarafına takdîm etmiş idi. İşte bu genç, mu'ahharan hüsn-i terbiye görüp meşâhîr-i ümerâdan Bedrü'l-Harşenî demekle meşhûr olduğu **[238]** bütün tevârîh-i Arabiyye'de mezkûrdur. Hattâ Ebû Bekir el-Hatîb el-Bağdâdî târîhinde bunun evlâdını ümerâdan ve muhaddisînden olmak üzere zikr etmişdir.

289 rebî'ulevvelinde Ahmed el-Mu'tazıd vefât edib oğlu Alî el-Müktefî halîfe-i müslimîn olduğu esnâda Karâmite dâhilen, Rûmlar hâricen bilâd-ı İslâmiyyeyi tehdîd etmekle Şâm vâlîsi olan Ahmed bin Kîlîg et-Türkî ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i kâfiye ile 294 muharreminde Tarsûs üzerinden bilâd-ı Rûm'a duhûl ve birâderi İbrâhim Bey'i pîş-dâr olarak irsâl edib Kayseriyye, Elbistân, Tarende bilâdını çiğneyerek Harşene üzerine hareket etdi.

Emîr Ahmed bin Kîlîg et-Türkî, Harşene önüne gelip şehri iki tarafdan hasr ve tazyîk ederek Rûmlar'ı bozdukdan sonra 294 zilka'desinde muzafferen Harşene'ye girdi. Harşene zindânlarında mevcûd olan iki yüz kadar üserâ-yı İslâmiyyeyi tahlîs edib pek çok üserâ ve ganâyim aldıkdan sonra 295 muharreminde avdet etdi.

Aldığı üserâdan biri şehrin kumandânı, diğeri de patrîki olup Amasya patrîki kabûl-i İslâm etmekle i'tâk edilmişdir. Me'hazlarda müşârün-ileyhin esîr eylediği kumandânın ve kabûl-i İslâm eden patrîkin isimleri tasrîh edilmemişdir. İmparator Le'on, üserâ-yı Rûmiyye'yi kurtarmak için Ahmed bin Kîlîg'ın arkasından bir fırka gönderdiyse de bunlar da münhezimen avdete mecbûr oldular. Bu fırkanın kumandânlarından biri Laven el-Harşenî olup ta'kîbâtda ibrâz-ı cür'et etmekle iştihâr etmişdi. **[239]**

Amasya vâlîsi Laven (Le'on) Amasyalı olup esîr olan kumandânın yerine 295 evâ'ilinde Pon vâlîliğine nasb olunup ta'kîbâtdan avdetle Amasya'da ikâmet ve müddet-i medîde icrâ-yı vilâyet etdikden sonra 315 hudûdunda vefât etmişdir. Buna "Laven Foka" dendiğine nazaran esbak Rûm imparatorlarından Amasyalı Fokas'ın evlâdından olmalıdır.

Pon vâlîsi Karkas (Yovanis Kurkuas) 315'de vefât eden Le'on Fokas'ın yerine Pon vâlîliğine nasb olunarak hudûd-ı İslâmiyyede bulunan ve bilâd-ı Rûmiyye'de meskûn olan ehl-i İslâmı son derece tazyîk eden budur. 324'de ma'iyyetine aldığı elli bin asker ile Malatya, Harbrût beldelerine hücûm ederek ehl-i İslâmı katliâm, sıbyân ve nisvânı âteşlere ihrâk ve uğradığı bilâd-ı İslâmı tahrîb etmekle bütün İslâmı dil-hûn etmişdir.

Bunun vâlîliği zamânında bilâd-ı Rûmiyye'de bir tek nefer müslim kalmayıp ekserîsi ifnâ edilmiş, bir kısmı da firâr ederek ancak cânlarını kurtarabilmişlerdir. Tevârîh-i Arabiyye, bunun menâkıb-ı seyyi'âtıyla meşhûndur. Nizib mevki'-i müstahkemini zabt edib Hazret-i

Îsâ'ya âid olduğu iddi'â olunan beyâz kumâşı bularak İstanbul'a getirmekle iştihâr etmişdir. Hattâ "Karkas" nâmı, ba'zı tevârîhde telmîhen "Kara Kâsî" şeklinde kayd edilmişdir.

Hulâsa Pon vâlîsi Karkas (Yovanis Kurkuas) bu harbden **[240]** avdetini müte'âkib Amasya'da helâk olduğu cihetle kendisinin yetişdirdiği Rûm generallerinden Tekfûr Foka (Nikofor Fokas) Pon vilâyeti vâlîliğine nasb olunarak general Kurkuas'ın her vechile halefi olduğunu ehl-i İslâm aleyhinde icrâ eylediği ta'zîbatıyla isbât etmişdir.

Pon vâlîsi Nikofor Fokas, Câmiu'd-Düvel'de akrabâsından Mardus Foka tercemesinde mestûr olduğu üzere Amasya'da evlâd-ı mülûkdan olup esbak Rûm imparatorlarından Amasyalı Fokas'ın evlâdından ve birâderi Manu'il olup sâbık Pon vâlîsi Laven Foka'nın oğlu olmalıdır.

Bu esnâda hudûd-ı Rûmiyye üzerinde bulunan bi'l-cümle bilâd-ı İslâmiyye ümerâsı yek-diğerinin kanlarına susamış gibi hareket ederek bir herc ü merc-i dâhilî içinde bulunuyorlar, Rûm imparatoru İkinci Romanos dahi bundan istifâde etmek için 331'de Rûm generalleri içinde cür'et ve cesâretle iştihâr eden Pon ve Kapadokya vâlîsi Nikofor Fokas'ı Anadolu, Yani Zimiskis'i Kilikya ya'nî Adana ve Mardus Foka'yı da Pon ve Kapadokya vâlîliklerine nasb ederek bilâd-ı İslâmiyyeyi istîlâ etmeğe azm ediyordu.

Pon vâlîsi olan Mardus Foka (Bardas Fokas) Câmiu'd-Düvel'de mestûr olduğu üzere Amasya'da evlâd-ı mülûkdan olup Tekfûr Foka'nın akrabâsındandır. Buna "Varda Foka" dahi denir. **[241]** Bardas Fokas, Amasya'da mahallesi olan esbak Rûm imparatorlarından Fokas'ın evlâdından olup Amasyalıdır.

333 saferinde İbrâhim el-Müttekî hal' olunarak Abdullah el-Müstekfî halîfe-i müslimîn olduğu esnâda Âl-i Hamdân'ın kahramânı, hükümdâr-ı âlî-şânı Seyfü'd-Devle Ebu'l-Hasan Alî bin Abdullah bin Hamdân dahi Haleb vâlîsi Yanis el-Mûnisî'yi harben def' edib diyâr-ı Halebiyye'yi zabt etdikden sonra i'lân-ı istiklâl ve diyâr-ı Şâmiyye ve Mısriyye ümerâsıyla harb ederek kuvâ-yı mâddiyesini beyhûde yere ihlâl ediyordu.

Binâ'en-aleyh 334'de Seyfü'd-Devle'nin diyâr-ı Şâmiyye üzerine gitmesinden bi'l-istifâde Kilikya vâlîsi Yani Domestik bir tarafdan, Pon ve Kapadokya vâlîsi Mardus Foka diğer tarafdan hudûd-ı İslâmiyyeyi tecâvüz ederek Haleb şehrine kadar bilâd-ı İslâmiyyeyi vîrâneye döndürdüler. Binlerce ehl-i İslâmı boğazlıyorlar, pek çok a'yân-ı İslâmiyyeyi esîr ediyorlar, uğradıkları yerleri cehennem yerine çevriyorlardı. Diğer tarafdan Anadolu vâlîsi Tekfûr dahi Mısır idâresinde bulunan Girid'i ehl-i İslâm elinden almak için bütün kuvvetiyle Girid üzerine yükleniyordu.

Seyfü'd-Devle, ahâlînin feryâdı üzerine Haleb'e avdet eyledikde, müdârâdan başka bir çâre olmadığını anlamakla Rûmlar ile akd-i sulh edib 335'de üserânın mübâdelesi esnâsında iki yüz otuz aded Rûm **[242]** esîrine karşı iki bin dört yüz seksen aded üserâ-yı İslâmiyyeyi tahlîs eyledi. Fakat teseyyübü zâhir olan kâtib-i dîvânı, ya'nî vezîri Ebû İshak Muhammed el-Karârîtî'yi azl ve habs edib yerine Ebû Abdullah Muhammed el-Mevsılî'yi kâtib-i dîvân nasb etdi.

Seyfü'd-Devle, bu felâketlerden pek ziyâde müte'essir oluyor, hilâf-ı insâniyyyet bu kadar vahşetlerin müsebbibleri Tekfûr, Yani, Mardus olduklarını tahkîk ederek bunlardan ahz-ı intikâma ahd ediyor, bunların vatanı olan Harşene beldesini hedef ittihâz ederek tâm on iki sene kadar muttasıl Harşene üzerine hücûm ediyor, bu mezâlim-i fecî'anın intikâmını Harşene şehrinde almak istiyordu. İşte Seyfü'd-Devle'nin mükerreren Harşene'ye hücûm etmesi, bu esbâbdan neş'et eylemişdir.

Ahbâru'd-Düvel, Câmiu'd-Düvel, Ikdu'l-Cümân, El-Aylemü'z-Zâhir, Kenzü'd-Dürer, Nihâyetü'l-Ereb gibi müdevvenât-ı târîhiyyeden müstebân olduğu üzere akd-i sulhü müte'âkib Rûmlar'ın harekâtı tevakkuf etmeyip bir tarafdan Girid'i zabt, diğer tarafdan Tarsûs etrâfını gâret etmeğe başladıkları tahakkuk etmekle Haleb hükümdârı Seyfü'd-Devle'nin sabrı tükenip kuvâ-yı askeriyyesini cem' eyledi.

336 'da Seyfü'd-Devle ma'iyyet-i mevcûdesiyle Haleb'den hareket edib Tarsûs'a muvâsalat ve buradan Kilikya'ya girip Adana taraflarında vâlî Yani Domestik (Zimiskis) ile şiddetli bir sûretde **[243]** harbe girişdi. Seyfü'd-Devle'nin seyf-i intikâmı önünde Yani, münhezimen firâr etdi.

Seyfü'd-Devle bu savletle Konya vilâyetini geçip Kapadokya kıt'asına girdikden sonra Kayseriyye'ye doğru geldiği esnâda Pon ve Kapadokya vâlîsi Mardus Foka, Seyf'i mukâbele eylediyse de girişdiği muhârebeyi gâ'ib edib mağlûben tedâfu'î bir vaz'iyyet almış idi. Fakat Seyfü'd-Devle'nin dahi kuvveti hayli tenâkus ve şitâ da hulûl etmiş olduğuna binâ'en istîlâ etdiği memâlik-i Rûmiyye'yi mukâbele-bi'l-misl olarak tahrîb ü gâret ve 337'de Haleb'e avdet eyledi.

338'de Seyfü'd-Devle aldığı bir kuvve-i külliye ile ikinci def'a bilâd-ı Rûm'a dâhil olup ilk tesâdüf eylediği Yani Domestik fırkasını târumâr ve Domestik'i mecbûr-ı firâr ederek ilerledi. Önüne gelen bilâdı hırs-ı intikâm ile tahrîb ederek Harşene beldesini muhâsara ve Pon vâlîsi Mardus'u fenâ hâlde tazyîk etmekle esîr olacağını idrâk eden Mardus Foka, Bahr-ı Bentaş (Karadeniz) tarafına firâr eyledi.

Müte'âkiben Seyfü'd-Devle Harşene (Amasya)'ya dâhil olup ba'zı mevki'leri tahrîb eyledi. Seyfü'd-Devle'nin tahrîb etdiği yerler, Mardus Foka ile Tekfûr Foka'nın sarâyları bulunduğu Foka Mahallesi olmalıdır. Ba'dehû Seyfü'd-Devle Semendû (Ziyâre) mevki'inde iki ay kadar ikâmet ve icrâ-yı tenezzüh etdikden sonra gânimen avdet edebilmişdir. Şâ'ir-i meşhûr Ebû Tayyib El-Mütenebbî bu seferi beyân ve Seyfü'd-Devle'yi medh **[244]** eylediği kasîdeden şunlar Ahbâru'd-Düvel'de mestûrdur:

لِهَذا اليَومِ بَعدَ غَدٍ أَريجٌ / وَنارٌ في العَدوِّ لَها أَجيجُ
وَفينا السَيفُ حَملَتُهُ صَدوقٌ / إِذا لاقى وَغارَتُهُ لَجوجُ
نُعَوِّذُهُ مِنَ الأَعيانِ بَأساً / ونكثرُ بِالدُعاءِ لَهُ الضَجيج
رَضينا وَالدُمُستُقُ غَيرُ راضٍ / بِما حَكَمَ القَواضِبُ وَالوَشيج
فإن يقدم فقد زرنا سمندو / وإن يحجم فموعدنا الخليج[302]

Seyfü'd-Devle'nin avdetinde imparator Romanos, birâderi Liyonde (Le'onida)'yı bir fırka-i askeriyye ile gönderip Seyf'i ta'kîb etdirdiyse de Le'onida otuz bin kadar telefât verdikden sonra ric'at ve Seyfü'd-Devle de sâlimen avdet eyledi. Domestik lafzı, tevârîh-i Arabiyye'nin ba'zılarında Anadolu vâlîlerinin ve ba'zılarında imparatorzâdelerin ve diğerlerinde velî-ahdların lakabı olmak üzere mezkûr ise de bâlâda işâret edildiği üzere Zimiskis lafzının mu'arrebi ve hâsseten bu târîhde Kilikya vâlîsi olan Yani (Yovanis)'in lakabıdır. Buna "Cimiskî, Cimişkî, Simistik" dahi denir.

339'da Seyfü'd-Devle üçüncü def'a bilâd-ı Rûm'a dâhil olarak Harşene'ye kadar vâsıl oldu. Amasya'dan ganâ'im-i azîme ve sebâyâ-yı kesîre ahz ve istishâb ederek avdet ederken Anadolu vâlîsi Tekfûr (Nikofor Fokas) bir tarafdan ve Pon vâlîsi Mardus (Bardas Fokas) diğer tarafdan birer kuvve-i külliye ile müşârün-ileyhi bir boğazda hasr ve tazyîk **[245]** ederek

---

302 Yarından sonra etrafa bu sefer gününün güzel kokuları (haberler) yayılacak
Düşman içinde ise harb ateşi tutuşacak
İçimizde öyle bir kılıç var ki (Seyfüddevle) vadine sadıktır
Düşmanla karşılaşınca, ve korkusuzca hücum edince de geri adım atmaz
Onu kem gözlerden sakınırız
Ve onun için seslice dua ederiz
Biz razı olduk fakat Domestik kabullenmedi
Kılıçların ve mızrakların hükmünü
Eğer üstümüze gelirse (bilsin ki) biz Semendo'yu ziyaret ettik
Eğer kaçarsa da Haliç bizim buluşma yerimizdir (Ed.)

bi'l-muhârebe Seyfü'd-Devle fenâ hâlde münhezim ve üç yüz kadar mu'îni ile ancak tahlîs-i nefse muvaffak olmuşdur.

Anadolu vâlîsi Tekfur Foka, Seyfü'd-Devle'yi Haleb şehrine kadar ta'kîb ederek önüne gelen bilâd-ı İslâmiyyeyi tahrîb ve ibâdullâhı pek fenâ sûretde ta'zîb eyledi. Ancak Seyfü'd-Devle ümerâsından Neccâh er-Rûmî Haleb'i müdâfa'a edib Tekfûr Foka'yı güç hâl ile ric'ata icbâr edebilmiş, Seyfü'd-Devle dahi bu muhârebede hasârât-ı külliyeye uğramışdır.

340'da Seyfü'd-Devle dördüncü def'a bilâd-ı Rûm'a gazâ eylediyse de Anadolu vâlîsi Tekfur Foka (Nikofor Fokas) önüne çıkıp Seyfü'd-Devle'yi münhezimen avdete icbâr etmekle Rûmlar arasında fevkalâde nüfûz ve teveccühe nâ'il olarak imparatorluğunu ihzâr ediyordu.

Seyfü'd-Devle bu inhizâmın acısını çıkarmak için ümerâ-yı etrâfa mürâca'at ve istimdâd eylediği hâlde ancak Mısır hükümdârı Enûcûr (Nûcûr) Hân bin İhşîd et-Türkî[303] bir kuvve-i kâfiye ile imdâd ve Seyfü'd-Devle dahi Türk, Arab, Kürt ve Urbânu'l-Cezîre'den **[246]** mürekkeb bir kuvve-i azîme cem' ederek 342'de beşinci def'a bilâd-ı Rûm'a girdi.

Önüne ilk tesâdüf eden Kilikya vâlîsi Yani Domestik'i bozup firâra mecbûr ve ba'dehû Liyonde fırkasını makhûr ederek Harşene'ye doğru kemâl-i sür'atle yürüdü. Pon hudûdunda vâlî Mardus Foka'yı da bozup Eflan (Osmâncık) şehri önünde Alis Nehri'ni ya'nî Kızılırmak'ı geçdikden sonra Harşene arkasında kâ'in Rabzu'l-Likân'a[304] muvâsalat ederek burada hayme-zen-i ikâmet oldu. Bu seferde beraber bulunan Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'nin şu beyti bunu îzâh etmekdedir:

حتى أقام على أرباض خرشنة
تشقى بها الروم والصلبان والبيع[305]

Mardus Foka, hudûd-ı garbiyyeden ric'at ederek Harşene kalesine kapanıp Amasya'yı müdâfa'a etmeğe çalışıyor, etrâfdan istimdâd ederek Amasya'da kuvâ-yı imdâdiyye cem'ine gayret ediyordu.

Fakat Seyfü'd-Devle, kemâl-i şiddetle Rabzu'l-Likân tarafından Amasya'ya cebren girip Harşene kalesini muhâsara ve gelecek kuvâ-yı imdâdiyenin yollarını sedd etmiş idi. **[247]**

Hulâsa Haleb hükümdârı Seyfü'd-Devle bir tarafdan, ammizâdesi Ebû Firâs el-Hâris bin Ebi'l-Âlâ diğer tarafdan Harşene kalesini son derece tazyîk etmekle derûnunda bulunanlar istîmâna mecbûr oldular. İstîmân edenlerden biri de Domestik'in oğlu Kostantin olup henüz genç idi. Câmiu'd-Düvel, Domestik'in dâmâdı (Mardus olacak) ve kızının oğlu da esîr ve kralın bir oğlu maktûl olduğunu yazıyor. Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî, Domestik'in firârını ve oğlunun yâhud kızı oğlunun esâretini şöyle anlatıyor:

فَوَدَّعَ قَتلاهُم وَشَيَّعَ فَلَهُم / بِضَربٍ حُزونُ البَيضِ فيهِ سُهولُ
عَلى قَلبِ قُسطَنطينَ مِنهُ تَعَجُّبٌ / وَإِن كانَ في ساقَيهِ مِنهُ كُبولُ

---

303 "Nûcûr, Nûcâr, Nûcer ve Nûce" bukalemun renginde cüssesi iri bir kuş adı olup Türkler arasında mübârek sayılır. "İhşîd", "akşid" demek olup Fergana mülûk-ı Tûrâniyyesi'nin unvân-ı mahsûslarıdır. Nûcûr Hân, Fergana pâdişâhı olan Kurak Hân bin Böri Hân bin Hâkân ahfâdından Mısır hükümdârı Ebû Bekir Muhammed İhşid bin Togac (Toguc) bin Cef (Çagav) bin Biltekin bin Kurak Hân'ın oğludur.

304 Rabzu'l-Likân, "Likân Bâğçesi" demekdir. Buna "Batnu'l-Likân" dahi denmişdir. Ahbâru'd-Düvel'de Rabzu'l-Likân, Harşene'nin arkasında gösterildiğine göre Amasya'nın şimâlinde Boğaz Bâğları önünde şimdiki Güglüs etrâfı olması lâzım gelir. "El-Likân" yerinde "İlkân, İllikân, İllihân" lafızlarının da mezkûr olduklarına bakılırsa "İli Hân" kelime-i Tûrâniyyesi'nin mu'arrebi olmak ihtimâli gâlibdir.

305 Nihayet Harşene civarına kuruldu
Rumlar, haçlılar, kiliseler, orada bedbaht oldu (Ed.)

لَعَلَّكَ يَوماً يا دُمُستُقُ عائِدٌ / فَكَم هارِبٍ مِمّا إِلَيهِ يَئولُ[306]

Seyfü'd-Devle, Harşene'den binlerce üserâ-yı Rûmiyye ve ganâyim-i külliye alıp 343'de sâlimen avdet ederek mukaddemen Rûmlar'ın aldığı üserâ-yı müslimîn ile Rûm esîrlerini mübâdele etmekle pek çok üserâ-yı İslâmiyyeyi Rûmlar'ın ta'zîbât-ı şedîdesinden kurtarmışdır. Seyfü'd-Devle'nin bu fethi, bütün şu'arânın ser-nâme-i medâyihi olup parlak kasîdelere zemîn olmuş, her şâir mikdârınca şi'rin kadrini bilen Seyfü'd-Devle'den ihsân görmüşdür.

Bu inhizâm-ı küllî, Roma imparatoru Romanos'a son derece te'sîr eylediği cihetle kendileriyle muhârib olduğu İslav, Bulgar milletleriyle sulh edib onları dâ'ire-i ittifâkına aldıkdan sonra bir kuvve-i külliye ihzâr eylemiş idi. **[248]**

Seyfü'd-Devle gâfilâne 344'de altıncı def'a bilâd-ı Rûm'a gazâ edib Harşene'ye tekarrüb eylediği esnâda Tekfûr Foka, Yani Domestik, Mardus Foka üç tarafından Seyfü'd-Devle'yi ihâta etdiler.

Cereyân eden şiddetli muhârebede mevki'in müsâ'adesizliği, düşman askerinin çokluğu, mücâhidân-ı İslâmın yorgun olmaları Seyfü'd-Devle'yi bîtâb eyledi. Hulâsa binlerce mücâhidler şehîd ve pek çokları da esîr oldukları cihetle Seyfü'd-Devle elli kadar ma'iyyetinin fedâkârlığı sâyesinde ancak hayâtını kurtarabilmişdir. Şühedâdan biri Haleb kadısı ve Seyfü'd-Devle'nin kazaskeri Bedreddîn Ebu'l-Husayn Alî bin Abdülmelik bin el-Heysem ve üserâdan biri de Seyfü'd-Devle'nin ammizâdesi Ebû Firâs el-Hâris bin Ebi'l-Alâ' idi.

Ahbâru'd-Düvel'de mestûr olduğu üzere Emîr Ebû Firâs el-Hamdânî esîr edildikden sonra Harşene'ye sevk olunarak zindân içinde habs olunmuş idi. Ebû Firâs, Harşene'yi gördükde şunları söylemişdir:

إِن زُرتُ خَرشَنَةً أَسيرا / فَلَكَم أَحَطتُ بِها مُغيرا
وَلَقَد رَأَيتُ النارَ تَن / تَهِبُ المَنازِلَ وَالقُصورا
وَلَقَد رَأَيتُ السَبيَ يُج / لَبُ نَحوَنا حُوّاً وَحورا
نَختارُ مِنهُ الغادَةَ ال/ حَسناءَ وَالظَبيَ الغَريرا
إِن طالَ لَيلي في ذُرا / كَ فَقَد نَعِمتُ بِهِ قَصيرا
وَلَئِن لَقيتُ الحُزنَ في / كِ فَقَد لَقيتُ بِكِ السُرورا[307]

Ebû Firâs'ın Harşene'de esâret ve habsi temâdî eylediği cihetle hüzn **[249]** ve melâlini def' için söylediği eş'âr-ı tavîleden şunlar pek hazîn ve ma'nîdârdır:

إِنّ في الأَسْرِ لَصَبّاً / دمعهُ في الخدِّ صبُّ
هُوَ في الرّومِ مُقِيمٌ / ولهُ في الشامِ قلبُ
مستجدٌ لمْ يصادف / عِوَضاً مِمّنْ يُحِبّ[308]

306 Ölülerine veda etti ve onları uğurladı
Onların miğferleri de darbe ile düzlenmiştir
Esir Konstantin'in kalbinde Seyfüddevle'ye hayret vardır
Ayaklarındaki prangalarla meşgulse de
Belki de sen ey Domestik birgün döneceksin
Nice kaçanlar vardır ki kaçtıklarına geri dönerler (Ed.)

307 Bugün Harşene'ye esir olarak gelmişsem
Daha önce buraya hücum ederek gelmiştim
Ateşin evleri ve köşkleri yaktığını görmüştüm
Ve yine esirlerin bize esmeri beyazıyla celbediğini
Ondan güzel olanını seçiyorduk
Eğer zindanında gecelerim uzadıysa
Daha önce kısa bir refahhı da yaşamıştım
Eğer sende bugün hüzün bulduysam
Daha önce de sevinç bulmuştum (Ed.)

308 Esirler içinde hasret çeken biri var

Çünkü Ebû Firâs, kemâl-i sûz u güdâz ile amcası Seyfü'd-Devle'ye mürâca'at ve fidye ile tahlîs edilmesini istirhâm eylediği hâlde Rûmlar'ın ta'annüd eylediğini tasavvur etmeyerek te'hîr-i halâsını amcasının buhl ve imsâkına haml edib Seyfü'd-Devle'yi pek fazla mu'âhazât ile dil-gîr etmiş idi. Seyfü'd-Devle Rûmlar'ın ısrârına binâ'en mebâlig-i külliye verip Ebû Firâs'ı 345'de ancak kurtarabilmişdir.

Seyfü'd-Devle 347'de, ba'dehû 349'da iki def'a daha bilâd-ı Rûm'a sefer eylediyse de birinde mansûren avdet, diğerinde mağlûben ric'at edib Rûmlar'ın tecâvüzâtını yalnız başına def'a meşgûl olduğu esnâda 356 saferinin yirmi dördüncü günü irtihâl-i dâr-ı bekâ ederek Meyâfârikîn şehrinde vâlidesinin türbesine defn edildi. Seyfü'd-Devle gâyet şecî', kahramân-sîret, ulemâ ve şu'arâyı fevkalâde sever, her âlimi, her şâiri mikdârına göre tatyîb eder bir hükümdâr-ı âlî-tıynet idi.

348'de Rûm imparatorluğunu ihrâz eden Nikofor Fokas (Tekfûr Foka), şu vekâyi'-i mükerrerenin önünü almak için ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i cesîme ile bilâd-ı İslâmiyyeyi âteşlere yakıp, bulduğu ricâl ve nisvân-ı **[250]** İslâmiyyeyi katliâm eyledi. Seyfü'd-Devle her tarafdan istimdâd eylediği hâlde hükümdârân-ı İslâm ve Bağdâd hulefâsı, yek-diğerlerinin yakasını bırakıp da Seyfü'd-Devle'ye mu'âvenet, dîn-i İslâma nusret edecek bir hâlde değil idiler.

Dîn-i İslâm aleyhinde hissiyât-ı kâfirânesi cûş u hurûşa gelen Rûmlar'ın havsala-i insâniyyete sığmayan vahşetleri, ehl-i İslâma kan ağlatdığı hâlde yek-diğerine buğz u hased eden hükümdârân-ı İslâmın bu vahşetlere seyirci olmaları, ne dehşetli bir musîbet olduğunu bu zamânın târîhlerini okuyanlar bilirler. Hulefâ ve mülûk-i İslâmiyye ittifâk edebilselerdi Tekfûr Foka, bu kadar vahşetleri irtikâb etmek değil, ufak bir Haleb hükûmet-i İslâmiyyesi önünde mükerreren bozulan İstanbul tahtında güç oturabilirdi.

İşte dîn-i İslâmın makâsıd-ı asliyyesinden bî-haber oldukları hâlde huzûzât-ı hayvâniyye, ihtirâsât-ı nefsâniyye esîrleri olan böyle hulefâ ve mülûk-i İslâmiyyenin menâfi'-i İslâmiyyeye hizmet edemeyeceklerini bilen Allâmu'l-guyûb Hazretleri "Yâ eyyühellezîne âmenû men yertedde minküm an dînihî fesevfe ye'tillâhu bi-kavmin yuhibbuhum ve yuhibbûnehû ezilletin ale'l-mü'minîne e'izzetin ale'l-kâfirîn"[309] buyurmuş idi.[310] **[251]**

Allâmu'l-guyûb Hazretleri, şu va'd-i celîlini infâz için imâmu'l-muhaddisîn, burhânu'l-müverrihîn, şemsü'l-milleti ve'd-dîn Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Osmân bin Kaymaz bin Altûn ez-Zehebî hazretlerinin târîhinde mestûr olduğu üzere 349'da Guz (Türkmenler)'den binlerce hargâhı ya'nî çadır halkını bütün efrâdıyla bir günde dâ'ire-i münciye-i İslâma idhâl ve bunları dîn-i İslâmın neşr ü i'lâsına me'mûr buyurdu.

Bir günde kabûl-i İslâm eden Guzlar'ın adedi üç milyon kadar tahmîn edilmekdedir. İşte bunlar bir unsur-ı azîz olan şu Oğuz (Guz)lar'dan Tanrı Ta'âlâ Hazretleri'nin emrine münkâd, âlem-i İslâma birer feyz-i müstefâd olan Selçûkîler, ba'dehû Osmânîler gibi kuvvet-i bâhire, kudret-i kâhire sâhibleri zuhûr etmekle va'd-i İlâhî'de senâ buyurulan kavm-i halîmin, unsur-ı azîzin, muhibb-i Hudâ olan bir milletin Türkler olduğu âşikârdır.

Göz yaşı yanağına dökülür
O Rum'da mukîmdir ama
Kalbi Şam'dadır
Henüz sevdiğinin yerine
Birine rastlamamıştır (Ed.)

[309] Maide,5/54.(Ed.)

[310] "Ey mü'minler! Siz, dîninizden dönecek kadar mübâlâtsızlık ederseniz Tanrı, dîn-i İslâma nusret eden bir kavmi getirecekdir ki Tanrı onları sever, onlar Tanrıları'nı severler, mü'minlere gâyet mütevâzı', dîn düşmanlarına karşı kudretleri âlîdirler" me'âlindedir.

Ikdu'l-Cümân'da Bedreddîn Mahmûd el-Aynî 349 senesi vekâyi'inde diyor ki: "Bu sene Türkler'den iki yüz bin çadır halkı kabûl-i İslâm etmekle bunlar "Türk Îmân" nâmıyla yâd olundular. Ba'dehû "Türk Îmân" lafzı tahfîf olunarak "Türkmân" denmişdir!".[311] **[252]**

Fakat "el-Muhtâr Fî Târîhi'l-Ahyâr"'da mestûr olduğu üzere bu Türkler "Guz" demekle meşhûr Oğuz Hân evlâdı olan Türkmenler olup bir günde kabûl-i İslâm etmeleri de bu târîh ile Câmiu'd-Düvel'den müstebân olduğu üzere şöyle cereyân etmişdir:

Türkistân hâkânı olan "Habak, Kâbak, Kâbûk" Hân, Oğuz Hân'ın torunu Salur Hân neslinden olduğu münâsebetle "Habaku's-Salgurî" demekle meşhûr idi. Bunun sâlârı ya'nî müdebbir-i umûru olan ser-askeri, Oğuz Hân'ın diğer torunu olan Kınık Hân soyundan Dukak (Togâk Bây) idi. Kabuk Hân, ehl-i İslâm aleyhinde muhârebe etmek fikrinde olduğu hâlde mehâsin-i İslâmiyyeyi kalben takdîr eden Togak Bây dahi kabûl-i İslâm fikrinde olmakla araları bozulmuş idi.

Şu tehâlüf-i efkârdan dolayı Togâk Bây, Kabuk Hân'ı terk edib onunla harb etmeğe kadar varmış idi. Çünkü Togâk Bây, akıl ve dehâsıyla meşhûr olan Toktemür'ün torunu olup Türkmenler arasında gâyet mutâ', tedbîr ve nüfûzuyla meşhûr bir kahramân-sîret olduğu cihetle Kabuk Hân, bunun nüfûzundan istifâde etmek üzere celbini muvâfık buluyor, muhâlefetini tehlikeli görüyor idi.

Binâ'en-aleyh Kabuk Hân, birâderleri Suli ve Ulug Hânlar'ı tavsît ederek Togâk Bây'ı celbe teşebbüs eylediği esnâda Togâk Bây'ın kabûlünü teklîf eylediği dîn-i İslâmı bi'l-müşâvere kabûle karâr vermeleri üzerine bütün **[253]** Türkmen oymakları bunlara muvâfakat etdiler, bir günde üç milyonu mütecâviz Türkmenler şeref-i İslâm ile müşerref oldular.

Kabuk Hân, mukaddemen Türkler'in kabûl-i İslâmında hizmeti sebk eden Bugrâ Hân'a teşbîhen Türkmenler arasında "Bugrâ Hân" demekle meşhûr olmuşdur. Türkistân hâkânı "Bigvâ, Bigrâ, Bugrâ" gibi eşkâl-i muhtelifede zabt edilen hükümdâr budur. Kuvvet-i kâhiresiyle neşr-i İslâma himmet eden bütün hânedân-ı Selçûk'un cedd-i a'lâsı da işte bu Togâk Bây'dır.

Gelelim sadede: Ehl-i İslâmın yüreklerini dağlayan Rûm imparatoru Nikofor Fokas, kendi zevcesi olan Te'ofanu ile Anadolu vâlîsi ve kendi perverde-i ni'meti olan Yani Zimiskis'in mu'âşakası uğruna 354'de rakîbâne maktûl olarak Yani Zimiskis Rûm imparatoru olmuşdur.

Pon ve Kapadokya vâlîsi olan Bardas Fokas, maktûl olan imparator Nikofor Fokas'ın yeğeni olduğuna binâ'en imparatorluğu işgâl eden kâtil Zimiskis'in şu cinâyeti, inân-ı ihtiyârını selb ederek imparatorluğa karşı isyân ve Amasya'da istiklâlini i'lân eyledi.

Bu esnâda hâricen pek meşgûl olan imparator Yani, Bardas Fokas'ın isyânından müte'essir olup Pon vâlîliğine nasb eylediği Savdes (Te'odos) nâm bir generali kuvve-i kâfiye ile Pon kıt'asına irsâl etmiş idi. Bi'l-muhârebe Bardas mağlûb ve esîr olmakla Harşene zindânında mahbûs ve Te'odos da Amasya'ya vâlî olarak mukîm oldu. **[254]**

Pon vâlîsi Te'odos, 356'da Amasya'ya girip idâre-i umûr-ı vilâyet etmekde iken Bardas Fokas, bir fürce bulup hafiyyen mahbûsdan firâr ve başına cem' edebildiği avenesiyle bir gece Te'dos'un hânesini basıp kendisini ve avenesini katl ederek takrîben 357'de ikinci def'a Amasya'da isyân ve krallığını i'lân eyledi.

İmparator Yani, bunun def'ine Anadolu vâlîsi Bardas Sıklarus nâmında bir kumandânı me'mûr etmekle iki Varda (Bardas) mükerreren çarpışdılar. Nihâyet Pon kralı nâmını alan Bardas Fokas, Anadolu vâlîsi olan Bardas Sıklarus'un eline esîr düşdüğü cihetle derhâl

[311] Hâlbuki müverrih-i müşârün-ileyh cild-i evvelde Türkmenler'in kabâ'ilini tafsîl ederken Türkmen denmesinin sebebini şöyle beyân ediyordu, gûyâ: "İskender, Türkistân'a hücûm eylediği esnâda Türkler'den pek çoğu firâr ve bir azı da sebât etmiş idi. İskender, sebât edenlere hitâben Acem lisânıyla "înân Türk-mânend" ya'nî, bunlar Türk'e benziyorlar, demesiyle "Türk-mânend" terkîbi bu sebât eden Türkler'e alem olmuş, ba'dehû tahfîf olunarak "Türkmân" kalmışdır". Bâlâda sebk eden tedkîkât üzerine bunların her ikisi de yakışdırma şeylerden ibâretdir.

İstanbul'a i'zâm ve bir müddet İstanbul zindânında, ba'dehû Sakız cezîresinde habs edilerek iki sene kadar devâm eden Pon krallığına hitâm verildi.

Fakat imparator Yani, 361'de vefâtıyla oğlu Vasilus, Bizans imparatoru oldukdan sonra imparatorluğa göz diken Anadolu vâlîsi Bardas Sıklarus dahi isyân ederek Anadolu kıt'asını istîlâ eylediği esnâda imparator Vasil, bunun düşmanı olan Bardas Fokas'ı Sakız mahbesinden çıkarıp üçüncü def'a Pon ve Kapadokya vâlîliğine nasb ve Anadolu vâlîsinin isyânını def'a me'mûr eyledi.

Takrîben 364'de Pon ve Kapadokya vâlîsi olan Bardas Fokas, ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i külliye ile Bardas Sıklarus'u Ankara civârında tazyîk ederek harben fenâ hâlde perîşân etmekle Sıklarus mağlûben **[255]** Âzerbeycân'a firâr ve Hazar Türkleri'ne ilticâ ve Fokas dahi Amasya'da istikrâr etdi.

Pon vâlîsi Bardas Fokas mu'ahharan imparator Vasil'in istibdâdını çekemeyip tedrîcen Anadolu a'yânını elde etmeğe çalışıyor, cem' eylediği bir kuvve-i azîme ile Vasil'i imparatorluk tahtından kaldırıp kendisi yerine geçmek üzere İstanbul'a yürüdüğü esnâda Bardas Sıklarus dahi Âzerbeycân'dan avdetle aynı fikri iltizâm ve başına topladığı askerle İstanbul üzerine hareket ediyordu.

Nihâyet bu iki kumandân yek-diğerini istihlâfen Bizans imparatoru olmak üzere tevhîd-i mesâ'î ederek Aydos taraflarına kadar gelmişler idi. Fakat Sıklarus, Fokas'ın nüfûz ve iktidârına mağlûb olacağını idrâk etmekle elde etdiği Fokas'ın adamlarından birinin vâsıtasıyla Bardas Fokas'ı 367'de tesmîm eyledikden sonra kendisi de imparator Vasil'in askeriyle harb ederken gadrin cezâsını görmüşdür.

İşte Bardas Fokas'ın etbâ'ından Amasyalı Komennus nâmında biri imparator Vasilus'a sadâkat ederek Bardas Sıklarus'un ibtidâ mağlûb, ba'dehû maktûl olmasına hizmet eylediği münâsebetle Amasya'da ta'ayyün edib mu'ahharan Pon vâlîliğine nasb edilmiş idi.

390 hudûdunda Pon vâlîliğine nasb edildiği maznûn olan "Komen, Komennus, Komenenus", Amasya'da muhâceretle ikâmet eden İtalyan bir â'ileye mensûb olduğu tevârih-i garbiyyede mezkûr **[256]** ise de tevârîh-i Arabiyye'de "Kamân, Kamen" nâmıyla mestûr olan bu adam, Amasya'da meskûn olan Hristiyân Becenekler'den Koman olduğu ve i'lâm-ı Rûmiyye'nin âhirine lâhik olan "us" kelimesinin ilâvesiyle "Komunus, Komennus" dendiği maznûndur. Çünkü Koman, bâlâda teşrîh edildiği üzere Türk adlarındandır.

Komennus, Mukaddime'de mezkûr olduğu üzere Amasya'da "Komnenos Sarâyı", ba'dehû "Kavak", daha sonra "Hızır Paşa Mahallesi" nâmıyla yâd olunan mahallede bir sarây-ı âlî ve bahçe inşâsıyla orada ikâmet edib hayli seneler icrâ-yı vilâyet etmiş ve takrîben 406 hudûdunda vefât edib "Andronikus, Erkirus, Yovanis" nâmlarıyla ma'rûf olan oğullarından Andronikus Pon vâlîliğine nasb olunmuşdur.

Pon vâlîsi Andronikus, Amasya'da ikâmet ve Harşene kalesinde nâmına mensûb bir kilise inşâsıyla iştihâr eyledi. Kuyûd-ı atîkada "Andre" ve "Andronik Kilisesi" nâmıyla meşhûr olan bu kilise, Amasya'nın fethini müte'âkib câmiye tahvîl olunduğu ve ba'dehû bir minâre ilâve edildiği Mukaddime'de zikr edildi. Bunun da takrîben 437 hudûdunda vefâtıyla oğulları "İsak, Aleksi, Kaluyani" mu'ahharan Bizans imparatoru olmuşlardır.

Andronikus Komennus'un vefâtıyla büyük oğlu İsak (İsakiyus Komennus), Pon vâlîsi olduğu esnâda Selçuk hükümdârı Tuğrul Hân bin Mikâ'îl bin Selçûk'un ana bir kardaşı ve dedesi Selçûk bin Dukâk'ın birâderi Sunkur'un evlâdından İbrâhim Yinal demekle meşhûr **[257]** İbrâhim Hân bin İnal bin Sunkur bin Dukâk, bilâd-ı Rûm üzerine yürüyordu.

439'da İbrâhim Yinal, ilk def'a bilâd-ı Rûm'a Diyârbekir üzerinden girip Sivas'a kadar tekarrüb eylediği hâlde Pon vâlîsi İsak, güç hâl ile i'âde edebilmiş idi. Bu vak'a İsak'ın kesb-i nüfûz etmesine bâ'is olduğu gibi İbrâhim Hân'a dahi mûcib-i gayret oluyordu. Binâ'en-aleyh İbrâhim Hân, birâderi Tuğrul Hân'dan büyük bir kuvve-i imdâdiyye alıp ikinci def'a olarak 440'da bilâd-ı Rûm'a Malazgird üzerinden yürüdü.

Mesâlikü'l-Ebsâr'da mestûr olduğu üzere İbrâhim Yinal, ibtidâ Erzincân taraflarını, ba'dehû İsâk'ı mağlûb ederek Sivas vilâyetini kâmilen istîlâ etdikden sonra Trabzon'a geçip oraları dahi istîlâ ve Sinop üzerine hareket etmiş idi. İsak Komennus, aldığı kuvve-i imdâdiyye ile ikinci def'a Sinop civârında girişdiği harbi de gâ'ib edib İbrâhim Yinal İstanbul üzerine yürüdü.

Bizans imparatorluğuna fevkalâde dehşet veren İbrâhim Yinal'ın harekâtını tevkîf için üçüncü def'a İsak Komennus, İstanbul'a beş günlük bir mesâfesi olan mahalde önüne çıkıp harb eylediyse de İsak yine münhezim oldukda, verdiği mebâliğ-i külliye mukâbilinde İbrâhim Yinal'ı sulha irzâ ederek i'âdeye muvaffak olmuşdu. İsak, bu hizmetiyle Rûmlar arasında fevkalâde hâ'iz-i şöhret olup Anadolu vâlîliğine nakl olunduğu **[258]** esnâda enişteşi Halikis dahi Pon vâlîliğine nasb olunmuşdur.

Fakat İbrâhim Yinal'ın ikinci def'a Anadolu'ya hücûmu; Erzurum, Sivas, Trabzon vilâyetlerinde meskûn olarak Hristiyânlığı kabûl etmiş olan Becenekler'in, Kumânlar'ın hissiyât-ı milliyesini uyandırmak husûsunda büyük bir te'sîr icrâ etmişdi. İbrâhim Yinal'ın harekâtı tedkîk olunursa ibtidâ Becenekler'in, ba'dehû Kumânlar'ın ya'nî Becenek ve Kumân Türkleri'nin muhîtinde ihrâz-ı muvaffakiyet ederek İstanbul üzerine yürümesi, ba'dehû İstanbul'a beş günlük bir mesâfede sulhen avdet etmesi, bunların hissiyât-ı milliyesinden istifâde eylediğini anlatır.

Pon vâlîsi Halikis, vâlî-i esbak Andronikus'un dâmâdı olup İsak Komnenos'un nezdinde hidemât-ı harbiyyesi takdîr olunmakla 440 evâhirinde Pon vâlîliğine nasb olunmuş idi.

Amasya'da Helkis Mahallesi ve Helkis Bahçesi demekle meşhûr olan mahalle ve bahçe bunun nâmıyla meşhûrdur. 442 senesi ağustosunda Pon kıt'asında dehşetli bir zelzele olup Amasya'da pek çok hâneler, kiliseler münhedim olmuş, 444'de Anadolu vâlîliğinden Bizans imparatoru olan Amasyalı İsak Komnenos, Amasya'da şimdiki Burma Minâre Câmii mevki'inde bir kilise yapdırmışdır.[312]

446'da Sultân Tuğrul Hân Âzerbeycân, Îrân ve Şirvân ümerâsının itâ'atlerini te'mîn etdikden sonra Erzurum taraflarını da **[259]** istîlâ edib ganâ'im-i külliye ve pek çok üserâ-yı Rûmiyye ile avdet ve 448'de Diyârbekir ve Harbrut taraflarını nüfûzuna râm ederek cümlesini birâderi İbrâhim Yinâl uhdesine tevcîh eylediği esnâda Bizans imparatoru İsak Komnenos, kemâl-i merâkından ava çıkıp bir yıldırım isâbetiyle helâk oldu.

450'de Diyârbekir hükümdârı İbrâhim Yinal, birâderi Tuğrul Hân'a isyân edib 451'de harben mağlûb ve maktûl oldukda, Tuğrul Hân Diyârbekir hükûmetini bu vak'ada ibrâz-ı liyâkat eden ammizâdesi Şihâbu'd-Devle Kutlumuş Hân bin Arslan Bey bin Selçûk uhdesine tevcîh eyledi. Konya'da hükûmet eden Selçûkîler'in cedd-i a'lâsı budur. Tevârîh-i Arabiyye'de lehce-i Arabiyye üzere "Kutalmış(قتلمش), Kutalmış (قطلمش)" diye mezkûrdur.

455 ramazânında Selçuk hükümdârı Tuğrul (Tuğrûl) Hân bin Mikâ'îl bin Selçûk, Rey şehrinde bilâ-veled-i zükûr dâr-ı na'îme irtihâl etmekle yerine birâderzâdesi Sultân Süleyman Hân bin Çağrı Muhammed Bey bin Mîkâ'îl ve 456 muharreminde diğer birâderzâdesi Sultân Alp Arslan Hân bin Dâvud Bey bin Mikâ'îl Asya hükümdârı oldukda, Anadolu hükümdârı Şihâbu'd-Devle Kutlumuş Hân, da'vâ-yı istihkâk ile kıyâm eyledi. Fakat harben maktûl oldukda oğlu Mansûr Hân pederinin yerine hükümdâr oldu.

Bu sene Sultân Alp Arslan Hân, Sis ya'nî (Kilikya, Adana) **[260]** taraflarında hükûmet eden Ermeni kralı Ka'ik'in üzerine gidip harben merkûmu def' eyledikde bütün memâlikini nezdinde bulunan Mansûr Hân'ın mülküne ilâve eyledi. Ermeni kralı Ka'ik cânını güç kurtarıp Bizans imparatorluğuna ilticâ eyledikde, Pon ve Kapadokya vâlîsi olan Halikis 457'de Amasya'da hâlik olduğunu müte'âkib Kapadokya (Kayseriyye) vâlîliğine Ermeni kralı Ka'ik ve Pon vâlîliğine de Jutati'us Komnenos nasb olundu.

[312] Mukaddime'de buna dâ'ir tafsîlât-ı lâzıme vardır.

Amasya vâlîsi Jutat (Jutati'us) Târîh-i Âl-i Dânişmend ve Dürretü'l-Eslâk, el-Aylemü'z-Zâhir'de mestûr olduğu üzere "Şettât" demekle meşhûr olup Rûm imparatoru İsak Komnenos'un ammizâdesi ve Erkirus bin Komnenos'un oğlu ve Bizans imparatorluğu tarafından Amasya'ya mansûb olan vâlîlerin sonudur. Oğulları "Nikolas, Raminus" ve kızı Ape (Efrûmiyye Bânû) ve kaynı da Ermeni beyzâdelerinden Mihrân ve diğer bir kızı daha olup dâmâdı Nestur demekle meşhûr bir prens idi.

Kapadokya vâlîsi Ka'ik zâten istiklâl içinde perverde olmuş bir müstebid olduğu cihetle Rûmlar'ı her hâliyle dil-gîr ve istibdâdı onlara fenâ te'sîr ediyordu. Hele mezheb farkı, muhâceretle gelen Ermeniler ile yerli Rûmlar'ın arasını te'lîf edecek bir hâlde olmadığı cihetle bu iki Hristiyân milletin araları tabî'î bir sûretde bozulmuş ve Kâ'ik dahi Ermeniler'i himâye husûsunda Rûmlar'ı rencîde etmiş idi. **[261]**

Binâ'en-aleyh Rûmlar, hafiyyen ittifâk ederek 461'de Ka'ik'in ava çıkdığı bir günde ansızın etrâfını sarıp Kayseriyye civârında itlâf etdikleri tebeyyün etdikde Kapadokya kısmı dahi Pon vâlîsi olan Jutati'us uhdesine tevcîh edildi, ya'nî kurûn-ı ûlâda Togay Türkleri'nin mesken-i kadîmi olan Pon ve Kapadokya kıt'aları tevhîd olunarak Amasya vâlîsi Jutat'ın idâresine verildi.

Fakat bu vak'a, Ermeniler'e pek ziyâde te'sîr etmekle maktûl Ka'ik'in hemşîrezâdesi Rupin, Kayseriyye'den firâr ve ihtifâ edib başına toplanan Ermeniler ile Rûmlar'ın aleyhine kıyâm ve çeteler teşkîl ve Rûmlar'ın ta'addiyâtından zâten dil-gîr olan Nastûriyyü'l-mezheb Becenek Türkleri'yle tevhîd-i mesâ'î ederek ortodoks mezhebinde bulunan Rûmlar'ı fevkalâde iz'âc etmeğe başladılar.

Bilâd-ı Rûmiyye'nin dâhilen şu ihtilâlini müşâhede eden Anadolu hükümdârı Mansûr Hân, aralık aralık bilâd-ı Rûm'a savlet ederek Ermeniler'i iltizâm ve teşvîk ve müslim Türkler'den dahi birtakım akıncılar tertîb ederek bir tarafdan Rûmlar'ı fenâ hâlde tazyîk ediyor, diğer tarafdan Hristiyân Becenekler'i tenvîre çalışıyordu. Bu husûsda müslim Türk akıncılarından Kayseriyye hudûdu üzerinde "Anuştigin, Gümüştigin" ve Sivas hudûdu üzerinde "İltigin, Karatigin" gâyet meşhûr birer kahramân idi.

Bu dört akıncı beyleri hudûd üzerinde bulunan Rûmlar'a **[262]** fevkalâde dehşet veriyor, Rûmlar çocuklarını bunların adlarıyla korkutuyorlardı. Bu dörtlerin içinde Kayseriyye tarafında Gümüştigin ve Sivas ile Tokat etrâfında İltigin gâyet meşhûr oldukları cihetle Gümüştigin'e "Alemü'd-dîn" ve İltigin'e dahi "Nâsıru'd-dîn" lakabları verilmiş idi.

Târîh-i Âl-i Dânişmend'de mestûr olduğu üzere Nâsıru'd-dîn İltigin, Türk beylerinden hükûmet-i Artukiyye mü'essisi olan Emîr Artuk'un kölesi iken âzâd edilmiş Horasân erlerinden bir kahramân olduğu cihetle "Artukî, Artûgî, Artûhî" diye yâd olunurdu. İltigin, tenâsüb-i endâmı mükemmel, vechen güzel, Rûm lisânına ve âdâb-ı mu'âşeretine vâkıf bir delikanlı olduğu münâsebetle Amasya vâlîsi Şettât'ın kızı Ape, bunu mükerreren Rûm kıyâfetinde görüp âşık olmuş idi.

Ape, İltigin'i bir def'a daha görüp kendisine ibrâz-ı muhabbet etmiş, İltigin dahi Ape'nin derdiyle yandığını kendisine anlatmış idi. Aralarında tekarrür eden bir mev'id-i mülâkâtda birleşmek üzere söz verilmiş olduğuna binâ'en İltigin, o gün yine Rûm kıyâfetinde o mev'id-i mülâkâta evvel gelip ma'iyyeti efrâdını pusuya bırakmış idi.

Ape, tenezzüh için birkaç kızlar ile oraya geldiği zamân yalnız İltigin'i görmüş ve nâ'il-i vuslat olmak sadedinde iken İltigin'in verdiği işâret üzerine pusudan çıkan akıncılar, Ape'yi ve kızları İltigin ile beraber alıp kaçırmışlardır. İşte bu vak'adan sonra Ape, **[263]** dîn-i İslâmı kabûl edib İltigin'e varmış ve nâmına ufak bir tağyîr ile "Efrûmiyye Bânû, Ape-i Rûmiyye" denmişdir.

Târîh-i mezkûrun verdiği şu ma'lûmâtı, İltigin Gâzi ve Efrûmiyye Bânû mezârlarının Amasya'da ziyâretgâh-ı enâm olması te'yîd etmekdedir. Bunların nesli Amasya'da yedi yüz sene kadar meşâhîrden olarak mahkeme sicillâtında mezkûrdur. Şu ahvâl-i mazbûta bu vak'a-i

târîhiyyenin - sûret-i cereyânında biraz mübâlağa karışdırılmış olsa bile - bir efsâne olmadığını îzâh edecek delâ'il-i zâhiredendir.

Zâten kilise münâza'âtından dolayı yek-diğerini ezmekde olan Rûmlar, Türkler'in ve Ermeniler'in muhâcemâtıyla fevkalâde galeyâna gelip bunların muhâcemâtına sebeb olanları arıyorlar, hasm-ı cânı olan kimseleri bu vekâyi'e bâ'is diye tepeliyorlar idi. Binâ'en-aleyh şehvet ve sefâhat düşkünü olan Bizans imparatorluğuna Anadolu'nun her tarafından dehşetli feryâdlar yükseliyor, imparatorluğu son derece tazyîk ediyordu.

459'da Bizans imparatoru olan Romanus, Anadolu'nun ahvâlini nazar-ı dikkate alarak 461'de Anadolu kumandânlığına ta'yîn eylediği Manu'il Komnenos'u bir kuvve-i azîme ile Pon kıt'asına irsâl etmiş idi. Bunu haber alan Anadolu hükümdârı Mansûr Hân ile Ebû Nasr Ahmed et-Togânî bir kuvve-i kâfiye ile Manu'il'i karşıladılar.

Tevârîh-i şarkiyye ve garbiyyede mestûr olduğu üzere 462'de cereyân eden bu muhârebede Rûmlar'ın başkumandânı Manu'il Komnenos fenâ bir hezîmete dûçâr **[264]** olduğu cihetle müslimîn Sivas, Elbistân, Kayseriyye, Konya bilâdını ve etrâfını istîlâ ederek ganâ'im-i külliye ahz ve avdet etmişlerdir.

Çünkü Pon vâlîsi olan Jutat, bir kuvve-i imdâdiyye ile başkumandân Manu'il'i takviye etmiş olduğu cihetle Emîr Ebû Nasr et-Togânî Sivas üzerinden ve ammizâdesi Emîr Tursân et-Türkmânî de Kayseriyye hudûdundan tebâ'üd etmekle mecbûr olarak Sivas ifârı ya'nî beyi olan Jutat'ın oğlu Nikolas, müte'âkiben Sivas şehrini ve etrâfını istirdâd edebilmişdir.

Başkumandân Manu'il'in bu hezîmeti, Rûm imparatoru Romanus'u fevkalâde igzâb etmiş olduğundan der-hâl tedârikât-ı askeriyyeye germî verip cem' edebildiği iki yüz bin kadar[313] bir kuvve-i külliye ile 462'de Pon kıt'asına geldi. Burada tedârikâtını ikmâl edib Sivas üzerinden Malazgird'e doğru hareket eylediğini hudûd üzerinde bulunan ümerâ-yı İslâm, ya'nî Türk beyleri, Hoy şehrinde hasta yatan Selçûk hükümdârı Sultân Alp Arslan Hân hazretlerine bildirdiler.

Sultân Alp Arslan, derhâl Mardin şehrine gelip ma'iyyetinde ancak on beş bin kadar[314] mücâhidân-ı İslâm ile harb etmek istiyor, fakat Rûm ordusunun kesreti cesâretini kırıyor, üserâ-yı Rûmiyye'yi i'âde etmek üzere imparator Romanus'a teklîf-i sulh ediyordu. **[265]**

Çünkü Rûm ordusu; Ermeni, Becenek, Bulgar, Rus, Rûm, Arab, Kumân, Gürcü, Laz gibi milel-i muhtelife Hristiyânlarından mürekkeb bir kesret-i müdhişe idi. Fakat bunların galebeliğinden başka bir kıymet-i harbiyyesi olmamakla beraber, mezheb ve milliyet münâza'âtıyla yek-diğerinden müteneffir, mâddeten müteferrik ve gayr-ı muntazam bir hâlde idi.

Sultân-ı müşârün-ileyhin nezdinde bulunup da Rûm ordusunun şu ahvâlini tedkîk eden İmâmu'l-Hanîfe Ebû Nasr Abdülmelik el-Buhârî bir tarafdan cihâdın fezâ'il-i uhreviyyesini, mehâsin-i dünyeviyyesini kemâl-i belâgatla tafsîl ederek sultân-ı müşârün-ileyhi teşcî' ve harbe teşvîk ediyor, diğer tarafdan İmparator Romanus dahi sulhu red ve elçileri kemâl-i hakâretle i'âde ederek Alp Arslan'ı son derece kızdırıyordu.

Hulâsa Sultân Alp Arslan Hân hazretleri dîn uğurunda ma'iyyet-i mevcûdesiyle ölmeğe tavtîn-i nefs ederek dağları inleten sadâ-yı tekbîr içinde kendisini mücâhidân-ı İslâm ile beraber Rûm ordusuna kemâl-i şiddetle vurdu. Müdhiş dağlar gibi durmuş olan Hristiyân alayları, bir gün içinde yıldırım vurmuş gibi yerlere serildi. İmparator Romanus esîr oldu. Mücâhidân-ı İslâm, kükremiş arslan gibi bakiyyetü's-süyûfu ta'kîb ederek, Rûmluk bu günden i'tibâren Anadolu'da müzmahil oluyor, Türkler eski vatanlarına kavuşuyorlardı.

464 evâ'iline müsâdif olan Türkler'in bu galebe-i kâmilesi, âlem-i İslâmda Türkler'e hâsseten Türkmenler'e pek büyük bir teveccüh-i umûmî **[266]** kazandırmış, imparatorun esâreti İstanbul'a aks eyledikde yerine Kostantin Dukas oğlu Yedinci Mihâ'îl Bizans imparatoru olmuş

[313] Ahmed Refîk Beyefendi'nin Târîh-i Umûmiyye'si bu mikdârı yüz bin gösteriyor.
[314] Târîh-i Umûmî bunu da kırk bin gösteriyor.

idi. Hâlbuki imparator Romanus, Alp Arslan'a karşı ta'ahhüd eylediği şerâ'it-i sulhiyyeyi îfâ için tahtında bulunması lâzım geliyordu.

Subhu'l-A'şâ'da Şihâbeddîn Ahmed el-Kalkaşendî diyor ki: "464'de Sultân Alp Arslan, imparator Romanus'u âzâd ederek tahtına iclâs için müslim Türkler'den bir kuvve-i azîme terfîk ve İstanbul tarafına i'zâm eyledi. Romanus ile Mîhâ'il birkaç def'a yek-diğeriyle çarpışdılar".

Dürretü'l-Eslâk'da mestûr olduğu üzere "Sultân Alp Arslan, ammizâdesi Emîr Mansûr es-Selçûkî ve ümerâdan Ebû Nasr Ahmed et-Togânî ve sâ'ir ümerâ-yı Etrâk ile imparator Romanus'u makâmına ik'âd etmek üzere irsâl" etmiş olduğu cihetle Anadolu kıt'asının fethine işte bu vak'a-i siyâsiyye bâ'is olmuşdur.

Romanus, Pon vilâyeti hudûdunda imparator Mihâ'il'in gönderdiği orduya mağlûb ve esîr olarak Kütahya'da gözleri oyulmuş ise de Mansûr Hân ile Ebû Nasr et-Togânî Pon ve Kapadokya kıt'alarını fevkalâde tazyîk ediyorlardı.

Pon ve Kapadokya vâlîsi Jutati'us, vilâyetin müdâfa'asına fevkalâde çalışdığı hâlde ihtilâlât-ı dâhiliyyeyi bir türlü teskîn edemiyor; bir **[267]** tarafdan akıncılar beyi İltigin, diğer tarafdan Ermeni çete re'îsi Serkis, Pon vilâyetinde her tarafı kasıp kavuruyor, Sivas beyi Nikolas dahi muttasıl istimdâd ediyordu.

Bu sene Emîr Ebû Nasr Ahmed et-Togânî, Malatya'yı feth ederek emâreti Sultân Alp Arslan tarafından uhdesine tevcîh olunuyor, feth edeceği memâlik-i Rûmiyye'nin emâreti kendisine âid olduğuna dâ'ir bir menşûr-ı hilâfet aldıkdan sonra otuz bin piyâde, on bin süvârî tertîb ederek Pon vilâyetine doğru yürüyordu.[315]

Fakat Anadolu kumandânı olan Fokas hânedânından Nikefor bin Botonyadis bin Ernel Fokas ki Târîh-i Âl-i Dânişmend'de "Tekfûr" diye mezkûrdur, Amasya vâlîsi Jutat'ın istimdâdı üzerine ma'iyyet-i mevcûdesiyle gelip Elbistân civârında Ebû Nasr et-Togânî'ye mukâbele ederek harben emîr-i müşârün-ileyhi ric'ate mecbûr etmekle kesb-i ta'ayyün etmiş idi.

465 rebî'ulevvelinin altıncı günü Bâtınîlerden Yûsuf nâmında bir hâ'in, o gâzî-i âlî-sîret, kahramân-ı şîr-savlet olan Asya hükümdârı Sultân Alp Arslan Hân hazretlerini çadırında ale'l-gafle vurup şehîd etmekle yerine şehzâdesi Sultân Celâleddîn Melikşâh-ı Selçûkî Asya hükümdârı olduğu gibi Anadolu kumandânı olan Nikofor Fokas dahi Bizans imparatoru oldu. **[268]**

Bu esnâda Emîr Mansûr es-Selçûkî Antâkiyye'yi zabt edib Konya'yı muhâsara, Emîr Tursân et-Türkmânî, Ercis havâlîsini istîlâ ederek Kayseriyye'yi tazyîke himmet ve ammizâdesi Ebû Nasr et-Togânî de Elbistân'ı alıp Sivas'ı tahlîse gayret ediyor, Bunların sevk etdikleri İltigin, Anuştigin, Karatigin, Gümüştigin gibi akıncı beyleri de birer müfreze mücâhid ile Pon ve Kapadokya kıt'alarına dehşet veriyorlardı.

Mür'i't-Tevârîh'de mestûr olduğu üzere 466 recebinde Emîr Ebû Nasr et-Togânî Sultân Melikşâh tarafından aldığı bir kuvve-i imdâdiyye ile Malatya'dan hareket ve Sivas'ı bir ay kadar muhâsara etdikden sonra cebren alıp ric'at ve azîmet yolunu açık bulundurmak için kalesini hedm eyledi. Firâr eden Sivas beyi Nikolas dahi Tokat beyi olan birâderi Raminos'un yanına geldi.

Hudûd-ı Rûmiyye'nin Türkmenler tarafından fütûhâta ma'rûz olması, Nikofor'un idâresizliğine haml olunarak Rûm generalleri impatorluk sevdâsıyla her tarafdan baş kaldırıyor, dâhilî isyânlar Bizans impatorluğunu herc ü merc ediyor, nihâyet esbak impator Amasyalı İsak Komnenos'un birâderi Aleksiyus Komnenos bu sene Bizans impatoru oluyordu. Târîh-i Dânişmendî'de Harşene beyi Şettât'ın amcası oğlu Rûm kralı dediği Aleksi budur.

Lâkin Aleksiyus'un cülûsunda Emîr Mansûr Selçûkî tarafından Konya, **[269]** Emîr Salık (Saltuk) Bey tarafından Erzurum, Emîr Mengücek tarafından Erzincân ve Kemâh ve havâlîsi feth olunarak Anadolu'da hudûd-ı Rûmiyye şark, cenûb, garb taraflarından muttasıl tazyîk

[315] Bu ma'lûmât Târîh-i Âl-i Dânişmend, Câmi'u'd-Düvel, El-Aylemü'z-Zâhir'de mezkûrdur.

olunduğu gibi Avrupa ya'nî Rûmeli hudûdu da Bulgarlar'ın, Normanlar'ın tecâvüzâtıyla fenâ bir vaz'iyyetde bulunuyordu.

Binâ'en-aleyh Emîr Ebû Nasr et-Togânî, Sivas'da ma'iyyet-i mevcûdesini iki kısma tefrîk ederek otuz bin mücâhidden mürekkeb bir fırkasını ammizâdesi Tursan Bey'in idâresine tevdî' ve âzâd etmiş olduğu köleleri Gümüştigin, Anuştigin nâmlarıyla meşhûr akıncı beylerini ona terfîk ederek bunları i'zâm ve Kayseriyye'nin fethine me'mûr eyledikden sonra kendisi dahi diğer ammizâdesi Suli, Çavlı Beyler ile İltigin, Karatigin demekle meşhûr akıncı beylerini ma'iyyetine alıp elli bin kadar mücâhid ile Tokat üzerine yürüdü.[316]

Amasya vâlîsi Jutati'us, Tokat'ı muhâfaza etmek üzere Canik beyi Le'on, Çorum beyi Nestor, Sinop beyi Yovanis, Niksar beyi Mihâ'îl nâmlarıyla ma'rûf ifarlarını Tokat beyi Raminos'un imdâdına me'mûr eylediyse de bunlar, emîr-i müşârün-ileyhin şiddetli hücûmunu def'e muktedir olamadıkları cihetle Tokat, Komenât, Niksâr kaleleri kemâl-i su'ûbetle feth olundukdan sonra Emîr Ebû Nasr Ahmed Gâzi, Kâşân (Turhâl) **[270]** şehrine kadar geldi.

Bu esnâda kış hulûl etdiği münâsebetle Emîr Ahmed et-Togânî Kâşân şehrinde kalıp çete muhârebeleri esnâsında Karkariyye (Zile) kalesini feth etmekle beraber Amasya vâlîsi Jutat'ı işgâl ediyordu. Burada senelerden beri İltigin Gâzi'nin devâm eylediği irşâdâtı sâyesinde Rûmlar'dan dil-gîr olan Becenekler ve Ermeniler'den bir kısmı şeref-i İslâm ile müşerref oldular.

Bunlardan meşhûr çete re'isleri Tokatlı Boris (Bori) ve Zanalı Olgas (Olgay) ve Amasyalı Serkis Beyler, emîr-i mücâhid Ahmed Gâzi'nin silahdârı Mübârekşâh delâletiyle huzûruna girip ordu kadısı Celâleddîn Abdurrahmân el-Hârezmî önünde kabûl-i İslâm etmekle beraber dîn-i İslâm uğurunda ihrâz-ı şehâdet etmek üzere kendilerini ve ma'iyyetlerini mübârek ordularına kabûl buyurmalarını ricâ etdiler.

Emîr Ahmed Gâzi, bunları tebrîk ve taltîf ederek isimlerini Böri Abdullah, Olgaz Muhammed, Serkis Ahmed[317] diye deftere kayd etmelerini kâtib-i dîvânı Ebu'l-Ma'âlî Muhammed bin Beşîr el-Bağdâdî'ye emr edib, her birini lâyık olduğu mevki'e ta'yîn ediyor, bu sûretle ordusunun adedini teksîr, kıymet-i harbiyyesini tezyîd eyliyordu. Bunlardan mukaddem kabûl-i **[271]** İslâm eden Sivaslı Hüseyin Gâzi Bey dahi Becenekler'den olmakla Sivas beyi olmuşdur.

Hattâ Kâşân kasabasında münzevî olarak Hristiyân Rûmlar'ın mu'tekidi olan üç papaz dahi gördükleri bir rü'yâ üzerine şeref-i İslâm ile müşerref olmaları, Rûmlar'dan bir kısmının da kabûl-i İslâm etmelerine bâ'is olduğu cihetle Emîr Ahmed Gâzi'nin Kâşân kasabasında ikâmeti, kuvve-i harbiyyesini tanzîm ve ikmâl için büyük bir fırsat teşkîl etmiş idi.

Hulâsa Emîr Ahmed Gâzi, Amasya'ya on dört sâat kurb mesâfede ve cenûb tarafında bulunan Kâşân (Turhâl) kasabasında kışı çıkarıp 467 senesi recebinde leyle-i regâ'ib seherinde ma'iyyet-i mevcûdesiyle Harşene (Amasya) üzerine hareket ederek İltigin Gâzi talî'a kumandanı olduğu hâlde Amasya'nın cenûb boğazı önünde ya'nî şimdiki Derbend Bâğları hizâsında ahz-ı mevki' eyledi.

Fakat ilkbahâr olduğu münâsebetle Amasya ırmağı coşkun bir hâlde olup her tarafı su basmış idi. Boğaz'ın iki tarafı da müstahkem birer kale hâlinde bulunuyor, Fon (Ferhâd) ve Kelkis (Karaman) dağları ve Ferhâd Arası mahşer gibi Rûm askeriyle mestûr idi. Fon Dağı'nda Harşene vâlîsi Şettât (Jutati'us) ve Kelkis Dağı'nda Nikonya beyi Nasturus ve Ferhâd Arası'nda merkez kumandânı General Mitrakiyus askeri idâre ediyordu.

Bu gibi avârız-ı tabî'iyyeye ve müşkilât-ı askeriyyeye rağmen Horasân ve **[272]** Harezm erenleri ya'nî mücâhid Türk süvârîleri Ferhâd Arası'na kadar ilerlemiş, bütün ordunun harekâtı tecâvüzî bir hâlde devâm etmiş olduğundan boğaz içinde edilen muhârebede Amasya patrîki Kayrilus dâhil olduğu hâlde pek çok Rûmlar hâk-i helâke serilmiş idi.

---

316 Bu ma'lûmât ile aşağısı Târîh-i Âl-i Dânişmend, Mirkâtü'l-Cihâd, El-Aylemü'z-Câhir'den muktebesdir.

317 "Böri", Becenek Türkçesi'nde "kurt" ve "Olgaz, Olgay" da "gürbüz" ma'nâlarınadır. Olgaz, mu'ahharan "Ilgaz" demekle meşhûr olmuşdur.

Fakat merkez kumandânı Hristiyân Becenekler'den General Mitrakiyus[318] Ferhâd Arası'nda sarp bir mevki'i siper ittihâz ederek şiddetli bir sûretde müdâfa'a etmiş, ırmak dahi Ferhâd Arası'nın dar yerini kapatmış olduğu cihetle ilerisine gitmek imkânı azalmış bulunuyordu. Bununla beraber Fon Dağı'ndan yağan ok yağmuru pek çok hasârâtı mûcib olarak Emîr Ahmed Gâzi'nin mevki'ini müşkilâta sokmuş olduğu cihetle muvakkaten ric'at ederek ırmağın inmesini beklemeği muvâfık buluyordu.

Binâ'en-aleyh Emîr Ahmed Gâzi, İltigin Gâzi'nin tasvîbi üzere ordusuna ric'at emrini verip muntazaman avdet ederek Derbend'in bir buçuk sâat gerisinde bulunan Kaynar sahrâsında hayme-zen-i ikâmet oldu. Emîr-i müşârün-ileyhin burada ikâmet edib ordunun zehâ'ir ve levâzım-ı seferiyyesini ikmâle çalışdığı esnâda Malatya'dan on beş bin kadar mücâhidlerden mürekkeb bir kuvve-i imdâdiyye geldiği gibi Zile, Tokat, Sivas, Niksâr taraflarını muhâfaza için bırakdığı alayları da celb ederek **[273]** ordusunu takviye ediyor, ba'dehû kollar tertîb ederek düşmanın ahvâlini keşfe çalışıyordu.

Bu tarafda Amasya vâlîsi Jutati'us, ammizâdesi olan Bizans imparatoru Aleksiyus'dan mukaddemen istimdâd eylediği cihetle Ankara ve Kastamonu fırkaları Pon kıt'asının istihlâsına me'mûren hareket ediyor, fakat Emîr Tursan Gâzi Kayseriyye üzerinden gelip Ankara'yı ansızın muhâsara ve ahâlî-i şehrin istîmânıyla feth ederek Ankara vâlîsinin gâyet müstesnâ bir hüsn ü cemâl ile şöhret-gîr olan kızını alıp Emîr Ahmed Gâzi'ye takdîm etmek üzere gönderiyor, bundan haberdâr olan Ankara vâlîsi dönüyor, yolda Emîr Tursan Gâzi'ye bi't-tesâdüf harben münhezim olarak İstanbul'a firâr ediyor.

Kastamonu kumandânı fırkasıyla beraber Amasya'ya tekarrüb eylediği hâlde Ankara vak'asından haberdâr olan Amasya vâlîsi Jutati'us fenâ hâlde me'yûs oluyor, istîmân etmesini muvâfık buluyor, fakat Harşene kalesi muhâfızı ve Jutat'ın kayınbirâderi olan Ermeni Mihrân bu re'yi muvâfık görmüyor, Amasya merkez kumandânı Mitrakiyus ile Nikonya beyi Nasturus, Mihrân'ın re'yini kabûl ediyor, hulâsa son dereceye kadar müdâfa'a etmeğe karâr veriyorlar.

Emîr Ahmed Gâzi, tertîb etdiği kollar, Harşene içine gönderdiği adamlar, tutduğu diller vâsıtasıyla bunlara vâkıf oldukdan sonra Kastamonu fırkasının Amasya'ya gelmesini beklemeksizin ırmağın bir derece **[274]** çekilmesini müte'âkib 467 şa'bânının evâ'ilinde hareket ve tekrâr Amasya boğazına muvâsalat eyledi.

Emîr Ahmed Gâzi burada iki kol tertîb edib birini Ferhâd Gâzi idâresinde Fon Dağı'ndan Çakallar üzerine, diğerini de Suli Gâzi idâresinde Kelkis Dağı'nın arkasından Şeyh Cû'î Bâğları üzerine inmeğe me'mûr ve Abdullah Gâzi müfrezesini Ferhâd Gâziye ve Serkis Ahmed Gâzi müfrezesini de Süli Gâzi'ye terfîk etdi.

Ba'dehû Emîr Ahmed Gâzi, Amasya ırmağının cenûbdan sağ sâhilini ya'nî Helvâcı Pınarı tarafını ve İltigin Gâzi dahi sol sâhilini ya'nî Çalan Köprü'nün garb tarafını tutup her biri ma'iyyet-i mevcûdesiyle yürüdüler. Tîr-endâzların, dalkılıçların âteş gibi savleti önünde Rûmlar bir türlü mukâvemet edemeyerek Ferhâd Arası'nda kâ'in karşılıklı kalelere kapanıp son derece müdâfa'a ediyorlardı.

Ferhâd Gâzi, kemâl-i sür'atle Fon Dağı'na çıkarken yağmur gibi yağan oklara ehemmiyet vermiyor, Ermiş üzerinden gelen süvârî gâzîler Ferhâd Gâzi'nin harekâtını teshîl ediyor, güç hâl ile Fon Dağı'nın üzerine çıkdığı esnâda vücûdunun müte'addid yerlerine isâbet eden okların te'sîriyle bîtâb olarak düşüyor, şehîden irtihâl-i dâr-ı na'îm edib düşdüğü yere defn olunduğu anda mücâhidlerin başına Abdullah Gâzi geçiyor, Rûmları tepeleyerek Çakallar'a doğru iniyor.

Süli Gâzi de Kelkis tarafı kumandânı olan Nastûr'un ma'iyyetindeki **[275]** Rûmlar'ı Serkis Ahmed Gâzi'nin bir hud'a-i harbiyyesiyle perîşân ediyor, Nastûr esîr olacağını idrâk etmekle Nikonya tarafına firâr ederek garb tarafı tamâmiyle boş kalıyor, Süli Gâzi bilâ-mâni'

[318] Kadîm Türkçemizde "miterâb", "küçük dil" ve "mitrâb", "kulağın içine uzanmış ufak et parçası" ve "mitrâk" dahi mutlakâ "et parçası"na denir idi. Hâlâ "mitrâk ve mitrek" Niksâr'da müsta'meldir.

Şeyh Cû'î Bâğları'na doğru inmeğe başlıyor. Hulâsa Rûmlar'ın her iki tarafdan ümîdleri kesiliyor, kuvve-i ma'neviyyeleri fenâ hâlde kırılıyor.

Ferhâd Arası'nda Emîr Ahmed Gâzi ma'iyyeti sağdan, İltigin Gâzi ma'iyyeti soldan tekbîr na'ralarıyla hem-zebân olarak dağları inlete inlete yalın kılıç muttasıl ilerliyorlar, perîşân olan Rûmlar'ı Amasya kumandânı Mitrakiyus bir türlü durduramıyor, nihâyet Mitrakiyus bir mücâhidin aşk eylediği bir kılıç sadmesiyle yere devriliyor, bunu gören Amasya vâlîsi Jutati'us (Şettât) ve ma'iyyeti şimâle doğru firâr ediyor.

Müte'addid Târîh-i Âl-i Dânişmend nüshalarının[319] ve kısmen Mirkâtü'l-Cihâd'ın **[276]** verdiği şu ma'lûmât üzerine Emîr Ahmed Gâzi ve İltigin Gâzi Ferhâd Arası'ndan Amasya'ya girdiği esnâda Suli ve Abdullah Gâziler dahi Amasya'ya inmişler idi. Rûm askerlerinin kısm-ı a'zamı firâr ve bir kısmı da Harşene kalesine tahassun etmekle Amasya Hristiyânları, Amasya patrîki Vengiyus (Vankilos) vâsıtasıyla istîmân ederek Emîr Ahmed Gâzi hazretlerinin afvını ricâ etdiler.

Emîr Ahmed Gâzi, firâr eden Şettât'ı ta'kîb ve der-dest etmek üzere ümerâdan Abdullah, Serkis Ahmed, Karatigin Gâziler'i birer müfreze ile üç koldan i'zâm edib Şettât, Osmâncık boğazında yakalandığı cihetle Amasya'ya getirilmiş, Ankara vâlîsinin esîr edilen kızı da bu sırada Amasya'ya gelmiş idi.

Fakat Harşene muhâfızı olan Ermeni Mihrân kaleye kapanıp mezbûhâne bir hareket olmak üzere müdâfa'a etmek azmini gösteriyor, Emîr Ahmed Gâzi kalenin teslîmini mükerreren teklîf ve kendisine i'tâ-yı emân eylediği hâlde cümlesini de redd ederek müdâfa'ada ısrâr ediyordu.

İltigin Gâzi, kan dökmeğe mahal kalmaksızın kalenin zabtını düşünüyor, Mukaddime sahîfe 80'de tahrîr edilen hud'a-i harbiyyeyi tertîb ederek esîr edilen Amasya vâlîsi Şettât'ı önüne katıp 467 şa'bânının on dördüncü perşembe gecesi seherinde kale kapısına geliyor, Şettât'a kapıyı çaldırıyor, kendisinin geldiğini ve kuvve-i imdâdiyye getirdiğini anlatıyor, kale muhâfızı Mihrân, Şettât'ı **[277]** sesinden tanıyıp kapıyı açıyor, derhâl Kırklar ya'nî kırk nefer gâzî dalkılıç içeriye dalıyor, kapıcıları ve sâ'ir kale mustahfızlarını kesip kaleyi zabt etdikden sonra Emîr Ahmed Gâzi hazretleri kaleye perşembe günü güneş doğarken erkân-ı devletiyle giriyor.

El-Aylemü'z-Zâhir ve Mür'i't-Tevârîh'de Amasya kalesinin fethi 467 senesi şa'bânında vâki' olduğu mazbûtdur. Mukaddime'de beyân edildiği üzere her sene şa'bânının on dördüncü günü el-yevm İltekin Bâğları demekle meşhûr olup Amasya'nın esnâ-yı fethinde müşârün-ileyhin girdiği mahalde vâki' İltigin Gâzi'nin türbesi bir cemm-i gafîr ile ziyâret olunduğu ve akşâmı olan Leyle-i Berât'da mûmlar yakıldığı an'anât-ı mahalliyeden olmasına dikkat olunursa bu vak'a-i fethin bir hâtıra-i bâkiyesi olduğu anlaşılır.

Mürşid-i râh-ı yakîn olan ihvân-ı dînimiz Arab mücâhidlerinin ciddî fedâkârlık ibrâz ederek mükerreren girdikleri hâlde bir türlü tutamadıkları kürsî-i vilâyet-i Fon olan Harşene (Amasya) beldesini Oğuz Türkleri'nden Togânîler (Dânişmendîler) işte bu günden i'tibâren sûret-i kat'iyyede feth ederek burada bir hükûmet-i İslâmiyye teşkîl etdiler.

Eski Türkler'in ya'nî "Amasit, Togayit, Sanit" demekle meşhûr olan Hıtâ Türkleri'nin, ba'dehû "Hun" demekle meşhûr olan "On Uygur" Türkleri'nin târîhen vatan-ı aslîsi olup yedi yüz sene kadar Rûmlar'ın eyâdî-i gasbında kalan Amasya, Oğuz Türkleri'nin himmet-i

[319] 537 evâhirinde vefât eden Melik İzzeddîn Muhammed Gâzî Bey bin el-Melik Şemseddîn Ahmed Gâzî Bey'in ifâdât-ı şifâhiyyesinden ve Emîr Ahmed Gâzî ümerâsından olup ekser muhârebâtında hâzır olan Hüseyin Gâzî'nin takrîrâtından zabt ve tahrîr edilen şu târîhin nüshaları tekessür etdikçe vekâyi' ve esâmî ibkâ ve sûret-i cereyân-ı vekâyi' tahrîf edilerek Battâl-nâme şeklini almışdır. Bu târîhin üç nüshası manzûr-ı âcizî olup her üçünü de cereyân-ı vekâyi' i'tibâriyle yek-diğerine muhâlif buldum. Fakat vekâyi'in ekseri Amasya'da ve Niksâr'da medfûn ve sülâlesi mevcûd olan gâzîlerin ve an'anât-ı mahalliyenin vücûduna müstenid olduğu cihetle şâyân-ı dikkatdir. Mirkâtü'l-Cihâd ise bu târîhin münşiyâne yazılmış bir hulâsasıdır. Hele Şettât (Jutati'us) ve sülâlesi ve ahvâl-i Rûmiyye hakkında verdiği ma'lûmâtın Rûm târîhlerine muvâfakatı, bu târîhin kıymetini artıracak delâ'ildendir.

merdâneleri, gayret-i müslimâneleri sâyesinde istirdâd edilerek Türkler öz vatanlarına, sılalarına kavuşdular. **[278]**

ALTINCI FASIL

Türkler'in öz yurdu olan Amasya Sancağı'nda Togânîler'in ya'nî Dânişmendîler'in neş'etlerini, sûret-i idârelerini, Amasya Sancağı'nı idâre eden beylerinin ahvâlini, âsâr-ı medeniyetlerini ma'lûm olabildiği kadar beyân ve tafsîl eder.

Amasya fâtihi olan "El-Melikü'l-Mücâhid Şemseddîn Ebû Nasr Ahmed et-Togânî" bütün tevârîh-i İslâmiyyede "el-Melik Ahmed ed-Dânişmend et-Türkmânî, Melik Dânişmend Ahmed Gâzi" demekle meşhûr olup tevârîh-i umûmiyye, kuyûd-ı mazbûta ve mahkûka ile tatbîk ve mukâyese olundukda müşârün-ileyhin ensâbını kayd u zabt ederken te'lîf ve cem'i kâbil olacak derecede ba'zı ihtilâfâta ya'nî galat-ı zabta ma'rûz oldukları görülmekdedir.

Melik-i müşârün-ileyhin hafîdi olan el-Melik Mecdeddîn Yağıbasan ed-Dânişmendî'nin 560 târîhli vakıf-nâmesinde "el-Melik el-Mücâhid Ahmed bin Alî bin Ca'fer bin Hüseyin" diye mestûr olup Târîh-i Âl-i Dânişmend bunu te'yîd etmekle beraber müşârün-ileyhin âbâ vü ecdâdı Harezm'de meskûn Türkmen beylerinden ve hân evlâdından olduğunu ve ba'zı ma'lûmâtı ilâve ediyor.

Bu ma'lûmâtın hulâsası "Dürretü'l-Eslâk fî Sîreti Mülûki'l-Etrâk"da şöyle muharrerdir: "Şemseddîn Ahmed ed-Dânişmend bin Alî bin Migrâb et-Türkmânî, Malatya emîri olan Ömer bin Nu'mân bin Ziyâd'ın kızı **[279]** Nazaru'l-Cemâl'den tevellüd etmişdir. Bu Nazaru'l-Cemâl, es-Seyyid Ca'fer ibni Sultân Hüseyin bin Rebî' bin Alî bin Abbâs el-Malâtî nâmında bir zâtın hemşîresi, ya'nî Sultân Hüseyin bin Rebî'in kızı olan es-Seyyide eş-Şerîfe el-Aleviyye'nin kızıdır".

El-Kâmil, Târîh-i Baybars, Ikdü'l-Cümân nâmlarıyla meşhûr olan müdevvenât-ı târîhiyyede "el-Melikü'l-Mücâhid Şemseddîn Ahmed bin Alî bin Mitrâb bin Tablu et-Türkmânî" diye mestûr olan melik-i müşârün-ileyhin sülâlesi Mesâlikü'l-Ebsâr'da "Ahmed bin Alî bin Mıdrâb bin Tablu" ve Revâmîzü'l-A'yân'da dahi "Ahmed bin Alî bin Nasr bin Tanlu" ve ammizâdesi olan Antakya emîri hakkında "Yağbasan bin Muhammed bin Nasr" ve Târîh-i Baybars'da bu emîrin sülâlesi "Yağbasan ibni Muhammed bin Alp Arslan bin Kutlu et-Türkmânî" diye zabt edilmişdir.

Reyhânetü'l-Ervâh'da melik-i müşârün-ileyhin ammizâdesi olan bu emîrin sülâlesi "Yağıbasan bin Muhammed bin Alp Arslan et-Togânî" diye mestûr olduğu gibi diğer ammizâdesi olan Süli Gâzi Bey'in hafîdi Emîr Şâhenşâh'ın Nîksâr'da kemâl-i müşkilât ile bulunup kırâ'at edilebilen seng-i mezârında "Emera bi-imârati hâzihi't-türbeti'l-meymûneti el-emîrü'l-isfehsâlâr el-ecellü'l-kebîr el-âlimü'l-âdil Bedreddîn Atabeg Ebû Mansûr Şâhenşâh bin Arslandoğmuş et-Togânî fî târîhi seneti semânin ve seb'îne ve hamsi-mi'e" diye mahkûkdur.

Bu kitâbe-i mahkûkada mestûr olan "Arslandoğmuş (Arslan **[280]** Togmuş) Bey, melik-i müşârün-ileyhin dâmâdı ve ammizâdesi olan Suli Gâzi Bey'in oğlu olup Lâdik kazâsı dâhilinde Toganlu Karyesi, mâlikâne olmak üzere Suli Bey'in ahfâdından Emîr Bahâ'eddîn Şâhenşâh bin el-Emîr Sa'deddîn Suli bin el-Emîr Nûreddîn Ebi'l-mekârim Uluğ[320] bin el-Emîr Bedreddîn Şâhenşâh'ın ve evlâdının uhdelerinde bulunduğu kuyûd-ı atîkadan anlaşılmakdadır.

Şimdi şu rivâyât ile kuyûd-ı mahkûka ve mazbûtayı cem' ve telfîk, yek-diğeriyle mukâyese ve tatbîk ederek aralarını te'lîf edebilmek kâbil olduğu meydândadır. Çünkü, melik-i müşârün-ileyhin Nîksâr'da şimdiki meşhûr olan kabrinin tâm şarkında ve üst tarafında vâki' bir türbe-i atîkanın şimâle nâzır olan kapısı bâlâsında gâyet musanna' bir hatt-ı kûfî ile kızılca bir

[320] Matbu nüshada ulug (الغ) şeklinde geçen ifadeyi Uzunçarşılı eserinde uluğ (اولوغ) şeklinde okumuştur. Bkz. Kitabeler, s. 63.(Ed.).

mermer üzerinde "Hâzâ kabrü'l-meliki'l-ecel el-emîri'l-kebîr el-âlimi'l-âdil şemsi'l-mülûk ve'l-ümerâ'i fi'l-âlem Şemseddîn Ebi'l-Megâzî Ahmed bin Alî" diye mahkûk olan adıyla babasının adında ihtilâf yokdur, ancak dedesi olan Ca'fer Alp Arslan isminde Ca'fer, Nasr, Mitrâb, Mıdrâb, Migrâb, Alp Arslan diye nâsihler tarafından taglît ve tahrîf edilerek tahrîr edildiği şübhesizdir.

Bâlâda mezkûr olduğu üzere Türkmenler'in bidâyet-i İslâmında millî adlarını hayli zamân terk etmeyip teberrüken esâmî-i Arabiyye'yi adlarına ilâve etdikleri târîhen müşâhede olunmakdadır. Meselâ Balasagun hükümdârânı Hârûn Buğrâ Hân, Mansûr Arslan Hân, Yusuf Kuduz Hân, **[281]** Ömer Karahân, Nasr İlik Hân pek meşhûr oldukları gibi Selçuk hükümdârı Muhammed Tuğrul Hân, Muhammed Alp Arslan Hân ve bunların birâder ve pederleri Muhammed Çağrı, Dâvud Yabgu Beyler târîhen mazbût ve elsine-i âmmede mezkûrdur.

Şu müşâhedât-ı târîhiyyeye binâ'en yine bu zamânın ricâlinden bulunan melik-i müşârün-ileyhin dedesi Ca'fer Alp Arslan nâmıyla müsemmâ ve Ca'fer ismiyle meşhûr olup Türkçe ismi mu'ahharan terk edilerek Ca'fer Alp dendiği ve ba'dehû nâsihler bunu tahrîf ederek Mitrâb, Mıdrâb, Migrâb ve Nasr gibi eşkâl-i muhtelifede kayd etdikleri ve Ca'fer Alp Arslan'ın babası olan Hüseyin Kutlu Bey dahi tefrîk olunarak biri Hüseyin, diğeri Kutlu zabt edildiği ve ba'dehû Kutlu kelimesi de tahrîf olunarak Katlu, Tablu(تابلو), Tablu (طبلو), Tanlu gibi kıyâfetlere girdiği anlaşılır.

Şu kuyûd-ı târîhiyyenin delâleti üzere Emîr Ebû Nasr Ahmed et-Togânî, Oğuz Hân neslinden, Selçûkîler'in mensûb olduğu Kınık Hân soyundan Toganlu demekle meşhûr olan oymağın re'îsi "Melik Mücâhid Şemseddîn Ebu'l-Megâzî Ahmed bin Alî bin Ca'fer Alp Arslan bin Hüseyin Kutlu Bey" olup, Selçûkîler'e karâbet-i nesliyyesi, hattâ usûbet-i nesebiyyesi olduğu kaviyyen zann olunur.

Çünkü Reyhânetü'l-Ervâh'da "Süleyman bin Kutalmış 458 târîhinden beri Rûmlar'ın elinde olan Antakya'yı feth eylediği gibi dayısı Emîr Ahmed dahi Malatya'yı feth etdi" diye mestûr olduğuna binâ'en Konya **[282]** hükümdârı olan müşârün-ileyh Süleyman Hân, Melik Ahmed Gâzi Bey'in hemşîrezâdesi olduğu ta'ayyün eder.

Selâtîn-i Selçûkiyye'nin âbâ vü ecdâdı, yek-diğerinin ammizâdeleri olan zevâtın kızlarıyla izdivâc etmeği, ya'nî câriye istifrâş etmemeği i'tiyâd ederek eben ve ümmen asâletlerini muhâfaza etmekde pek ziyâde ri'âyetkâr oldukları târîhen ma'lûm olduğuna binâ'en melik-i müşârün-ileyhin cedd-i a'lâsı olan Kutlu Bey, Togan bin Ertuğrul'un oğlu, ya'nî Selçûk bin Togan bin Ertuğrul'un amcası olduğu zann olunur.[321]

Melik Ahmed Gâzi'nin "Dânişmend" sıfatıyla iştihâr etmesine gelince, seng-i mezârındaki "el-âlimü'l-âdil" ta'bîrine ve Horasân ıstılâhâtına bakılırsa melik-i müşârün-ileyhin akrabâsı arasında hâssaten Horasân'da tahsîl-i ulûm ederek dânişmend ya'nî âlim-i mücâz olduğu münâsebetle "Ahmed Dânişmend" diye meşhûr olduğu anlaşılır. Çünkü Horasân'da mücâz olan âlime "dânişmend" denir, mekteb-i sıbyân mu'allimine bu sıfat verilmez. Binâ'en-aleyh bu Dânişmend Gâzi'nin evlâdına umûmen "Dânişmendlü" ve ammizâdeleri evlâdından bir kısmına "Toganlu" ve bir kısmına "Tursanlu" denmişdir. **[283]**

Hulâsa Târîh-i Âl-i Dânişmend'de mezkûr olduğu üzere Melik-i Mücâhid Şemseddîn Ahmed Dânişmend Gâzi, kürsî-i vilâyet-i Rûm olan Harşene kalesini, Amasya beldesini feth ve zabt etdiği gün Amasya kadılığına ordu kadısı Celâleddîn Abdurrahmân el-Harezmî'yi nasb ve ta'yîn ederek Amasya'da hükûmet-i Dânişmendiye'nin esâsını kurdu.

---

[321] Fakat ba'zı tevârîhin melik-i müşârün-ileyhi, meşhûr Battâl Gâzî'nin hafîdi ve binâ'en-aleyh Seyyid Şerîf-i Alevî, Malatya emîrinin kızından mütevellid bir emîrzâde dendiği hâlde "Dânişmend" ta'bîrine bakıp da Malatya'da mekteb-i sıbyân mu'allimi göstermesi, bunların düzme şeylerden ibâret olduğunu anlatır. Çünkü 464 târîhine kadar Malatya Rûmlar'ın zîr-i idâresinde bulunduğu ve bu beldeyi târîh-i mezkûrda harben feth eden Melik Ahmed Dânişmend olduğu târîhen muhakkakdır.

Ba'dehû Ankara vâlîsinin kızı olup Amasya'da melik-i müşârün-ileyhe takdîm edilen esîreye teklîf-i İslâm ve melik-i müşârün-ileyhe tezvîc edileceği teblîğ edildiği hâlde tav'an kabûl-i İslâm etmediği cihetle bu teklîfi redd ederek tezvîce muvâfakat eyledi.

Esîrenin kabûl-i İslâma icbâr edilmesi melik-i müşârün-ileyhe ba'zı tarafdan ihtâr edildiyse de "lâ-ikrâhe fi'd-dîn"[322] âyet-i kerîmesi mûcibince Melik Ahmed Gâzi bunu redd edib esîrenin Hristiyân olduğu hâlde "Gülnûş Bânû" tesmiye edilerek akd-i nikâhı Amasya kadısı Abdurrahmân el-Harezmî tarafından icrâ edilmiş, Melik Ahmed Gâzi cum'a gecesi Harşene kalesinde Şettât'ın sarâyında dâhil-i hücre-i zifâf oldukdan sonra Gülnûş Bânû tav'an kabûl-i İslâm etmişdir.

Melik Ahmed Gâzi, Harşene kalesine girdikden sonra Amasya vâlîsi olan Jutati'us'u, birkaç gün mukaddem kalenin teslîmini teklîf için nezdine gönderdiği elçisini salb eylediği kalenin bârûsuna salb ederek icrâ-yı kısâs edib Amasya patrîki olan Vengiyus'u makâmında ibkâ ve taltîf ve ba'dehû istîmân eden Rûmlar'a i'tâ-yı emân eyledi. **[284]**

Kale muhâfızı Mihrân ile Jutati'us'un oğlu Raminos, Melik Ahmed Gâzi'nin afvına dehâlet ve kabûl-i İslâm etmelerine binâ'en her ikisi de taltîf edilip Harşene kalesinde bulunan müstahfızların bir kısmı maktûl ve bakiyyesi de nâ'il-i şeref-i İslâm olmalarından dolayı boş kalan Andronik kilisesi câmiye tahvîl olunarak derûnunda cum'a günü edâ-yı salât edildi.

Cerîdetü'l-Acâ'ib'de mestûr olduğu üzere Rûm idâresinde Anadolu taksîmâtı şöyledir: "Arzu'r-Rûm ya'nî Anadolu on bir amel (vilâyet) olup Amel-i Harbiyye beş ve Amel-i Usâh üç ve Amel-i Osîkî on ve Amel-i Afşîn dört ve Amel-i Harsenûn kırk ve Amel-i Yelkân on altı husûn (gâlibâ elviye)den mürekkebdir". Bu ibâre-i Arabiyye'de mezkûr olan Harsenûn Amasya ve Yelkân da Lika'onya ya'nî Konya vilâyetleri olup Amasya vilâyeti Rûmlar'ın dest-i gasbından kurtarıldığı zamân kırk kaleden mürekkeb cesîm bir vilâyet merkezi olduğu anlaşılır.

Amasya müverrihi Kara Müftüzâde Mustafa Vâzıh Efendi, "Belâbilü'r-Râsiye fî Riyâzi Amâsiyye" nâmıyla tesmiye etdiği târîhinde "Amasya ve havâlîsi Bağdâd'dan gelen üç yüz kadar sûhteler, Re'sü'l-Menâbir'in ma'rifetiyle feth edib Amasya'nın birinci fâtihi Re'sü'l-Menâbir olmuşdur" diyor. "Sûhteler" ta'bîri "Dânişmend" lafzından ve Re'sü'l-Menâbir lakabı da ru'ûs-ı menâbirde nâmına hutbeler okunduğu münâsebetle "Melik Ahmed Gâzi" isminden kinâye **[285]** olmalıdır, fakat "üç yüz kadar" ta'bîri her hâlde efsânedir.[323]

Hâlbuki Dürretü'l-Eslâk, El-Aylem, Câmiu'd-Düvel, Mirkâtü'l-Cihâd gibi Âl-i Dânişmend hakkında ma'lûmât-ı lâzıme veren tevârîh-i muhtelifenin rivâyâtı cem' olunursa Melik Ahmed Gâzi'nin kuvve-i umûmiyyesi altmış bin kadar bir kesrete bâliğ olduğu anlaşılır. Şu hâlde üç yüzü taz'îf ederek önüne iki sıfır daha ilâve etmelidir.

Bununla beraber Amasya'nın fethinden sonra Horasân ve Harezm taraflarından Türkmen ve Türk ulusları akın akın gelip vilâyetin her tarafına iskân olundukları münâsebetle Dânişmendîler'in nüfûzu, mevki'i seneden seneye kuvvet bulmakda idi. Amasya'da toplu bir sûretde çok gelen kimselere "ulus gibi geliyor" denmesi bu zamânın bir hâtıra-i târîhiyyesidir.

Pon Kıt'ası demekle meşhûr olan şimdiki Sivas vilâyeti dâhilinde bulunan köylerin, obaların adları tedkîk olunduğu sûretde her biri bu zamânlarda ve daha sonra gelip yerleşmiş birer oymağın, obanın adlarıyla meşhûr oldukları tebeyyün eder. Binâ'en-aleyh bu vilâyet dâhilinde bulunan şimdiki müslim Türkler'in ecdâdı, işte bu zamânın Türk mücâhidleri, Horasân ve Harezm gibi Türkistân taraflarından gelen Türkler olduğu muhakkakdır. **[286]**

Amasya'nın fethinden sonra Melik Ahmed Gâzi, ammizâdesi Çavlı Bey idâresine büyük bir fırka-i askeriyye verip Nikonya'ya tahassun eden Nastûr'un aleyhine irsâl ve ümerâdan Karatigin, Serkis Ahmed Gâziler'i emîr-i müşârün-ileyhe terfîk ve diğer ammizâdesi Suli Bey kumandâsında bir fırkayı da Lâdik ve havâlîsine irsâl ve ümerâdan Ilgaz Muhammed Bey'i müşârün-ileyhin ma'iyyetine me'mûr etmişdi.

---

[322] Bakara, 2/256 (Ed.)

[323] Çünkü Alp Arslan-ı Selçûkî gibi kuvve-i kâhire sâhibi olan bir hükümdâra iki yüz bin askerle meydân okuyan Bizans imparatorluğundan üç yüz kadar sûhteler ile koca bir vilâyeti zabt etmek tasavvur edilecek şey değildir.

Suli Bey, Lâdik şehrini bir hamlede feth edib Canik taraflarına doğru hareket ve umûmen Samsun sancağını zabta himmet eylediği hâlde Amasya'nın imdâdına gelmek üzere yola çıkan Kastamonu fırkası Nikonya beyi Nastûr'u takviye etdiği cihetle Çavlı Bey'in mükerreren hücûmu akîm kaldığı iş'âr edilmekle Melik Ahmed Gâzi Bey derhâl bir kuvve-i kâfiye alıp İltigin Gâzi ile 468'de Nikonya'ya gitdi.

Melik Ahmed Gâzi Bey, Kastamonu fırkasını fenâ hâlde perîşân ederek Nikonya kalesini feth ve beyi olan Nastûr'u Serkis Ahmed vâsıtasıyla der-dest ve esîr eylediği esnâda bir mahdûmu tevellüd etdiği haberi vürûd etmekle teşekküren mevlûdun nâmını "İzzeddîn Muhammed" tesmiye ve Nikonya livâsını Türkmenler'in Alayuntlu neslinden teşa"ub eden meşhûr Çorumlu Oymağı[324] re'îsi İlyâs Bey'e tevcîh ve Çavlı Bey'i Karatigin Gâzi ile **[287]** Çangırı fethine me'mûr etdikden sonra Nastûr'u alıp Eflenus (Osmâncık) tarafına azîmet eyledi.

Târîh-i Âl-i Dânişmend'in verdiği şu ma'lûmât Dürretü'l-Eslâk'da şu tarzda muharrerdir: "Şemseddîn Ahmed Dânişmend, ba'dehû hareket ederek o taraflarda kürsî-i memleket-i küffâr olan Harşene şehrine geldikde sâhibi (vâlîsi) Şettât mukâbele ve ehl-i İslâm şehri muhâsara edib şehri feth etdikden sonra el-yevm "Çorumlu" demekle meşhûr "Nikonya" şehrini feth eylediği gün bir oğlu doğduğu tebşîr olundu".

Melik Ahmed Gâzi Bey, İltigin ile Eflanus kalesini cebren feth edib emâretini yine Alayuntlu neslinden Sorkunlu Oymağı re'îsi Osmân Bey'e[325] tevcîh etdikden sonra "Mangıriyye, Gümüş" kalesi önüne geldi. **[288]** Burayı birkaç gün muhâsaradan sonra Mangıriyye[326] ve müte'âkiben Merzifon ahâlîsi istîmân etmekle Melik Ahmed Gâzi bunları zabt edib ikmâl-i fütûhât için ümerâdan birkaçını birer kuvve-i kâfiye ile "Kavuz, Havza" ve "Tenuşin, Köprü" kasabalarını zabta irsâl ve kendisi de Amasya'ya avdet eyledi.

Melik Ahmed Gâzi, Amasya'da Nestûr'u cerâ'im-i sâbıkası ve ta'addiyât-ı zâlimânesi ma'lûm olduğu cihetle salben i'dâm edib küçük oğlu kabûl-i İslâm etdi. Muhaddis-i meşhûr Ebû Abdullah Muhammed bin Nestûr er-Rûmî el-Harşenî budur. Melik Ahmed Gâzi Bey'in bu seferinde Amasya'da kâ'im-makâmı, kölesi olup i'tâk ederek halîlesi Gülnûş Bânû'ya kethüdâ nasb etdiği silahdârı Mübârekşâh idi.

Hulâsa Canik ve Karahisâr-ı Şarkî ve havâlîsi Suli, Çangırı ve havâlîsi Çavlı, Kayseriyye ve Ankara ve havâlîsi Tursân Beyler'in himmetleriyle feth olunarak eski Pon ve Kapadokya kıt'ası kâmilen Melik Ahmed Dânişmend Gâzi Bey'in zîr-i hükmüne idhâl edildi. Bizans imparatoru Aleksiyus, Normanlar ile pek meşgûl olduğundan bi'z-zarûre İznik şehrine kadar gelen Mansûr-ı Selçûkî'ye Konya, Aydın vilâyetlerini ve Ankara hudûdunu geçip Üsküdâr'a doğru gelen Dânişmendîler'e dahi Sivas, Ankara ve Trabzon vilâyetlerini tevârîh-i muhtelifede teslîm eyledi. **[289]**

Fakat Sultân Alp Arslan tarafından Anadolu hükûmetine nasb olunan Mansûr-ı Selçûkî, maktû' vergisini Sultân Melikşâh'a irsâl etdiği hâlde feth etdiği bilâd-ı cesîmeye nisbetle

---

[324] Çorumlu Oymağı Nikonya şehrinde tavattun etdikleri münâsebetle Nikonya şehri "Çorumlu" demekle meşhûr olmuş idi. Bu ta'bîr bin târîhine kadar bütün evrâk-ı resmiyyede muhâfaza edildiği hâlde mu'ahharan edât-ı nisbet hazf edilerek asıl kabîleyi teşkîl eden "Çorum, Çârum" nâmıyla meşhûr olmuşdur. Çorum, eski Türkçemizde "meserret, memnûniyet" ma'nâsına olan "çârûm" lafzından galat olup memnûn ve mesrûr olan kimseye lugaten "çarak" denir. Meşhûr "Çaruklu Oymağı" da "çaraklu" ta'bîrinden galatdır. Bunlardan Çarakşâh bin Sâlih Bey bin İlyâs Bey meşhûrdur.

[325] Bâlâda zikr edildiği üzere Eflanus ya'nî Aplan nâmında Tûrânî bir zâtın eser-i binâsı olup fetihden sonra buraya "Sorkun" dendiği ve mu'ahharan 731 târîhinden i'tibâren "Osmâncık" nâmıyla şöhret bulduğu anlaşılır. Çünkü Sorkun emîri olan Osmâncık Bey ibni Muhammed Bey'in 731 târîhli vakıf-nâmesinde Beyler Câmi'ini binâ ve emlâkini vakf etdiği musarrahdır. Bunun birâderi Emîr Sâreddîn Ahmed Çelebi vak'ası karîben zikr olunur. 789 târîhli vakfiye sâhibi Sencer Bey bunun ammizâdesi olup Ahmed Çelebizâde Mahmûd Çelebi ve bunun mahdûmu Tokad beyi Muhammed Paşa'dır. Bunların cümlesi de Sorkunlu Kabîlesi ümerâsından idi. Kargılı Oymağı, Alayuntlu neslinden olup Osmâncık kazâsında bir nâhiyedir.

[326] Bu kasaba esnâ-yı fethinde "Mangûriyye" ve ba'dehû "Gümüş Pâzârı" nâmıyla tesmiye edildiği 757 târîhli bir vesîka-i şer'iyyede "Abdülmelik el-Gâzî bi-medîneti Gümüş Pâzârı" imzâsıyla mu'anven olmasından anlaşılmışdır. Ba'dehû "Gümüş, Gûmuş" denmişdir.

gönderdiği vergiyi Sultân Melikşâh istisgâr ediyordu. Bunu anlayan ümerâdan Emîr Barsak (Porsuk Bey) Sultân Melikşâh'ı iknâ' ederek Anadolu hükûmetine kendisini nasb eyledikde gelip Mansûr Hân'ı katl ve hükûmetini zabt etmesi, Mansûr'un birâderi Süleyman Hân'ı pek ziyâde müte'essir etmiş idi.

Binâ'en-aleyh Süleyman Hân bin Kutlumuş Hân, bir müddet sonra Bağdâd'a gidip Sultân Melikşâh'a tazallüm-i ahvâl ve Porsuk Bey'in gadrinden şikâyet ve peder ve birâderinin hükûmetine kendisinin liyâkat ve istihkâkını arz ederek rızâsını tahsîl etmekle avdet ve kuvve-i mevcûdesiyle gelip Porsuk Bey'i def' ve pederinin hükûmetini ahz eyledi. Dürretü'l-Eslâk bunları nakl eylediği hâlde senelerini ta'yîn etmiyor.

468-472 seneleri arasında cereyân eylediği tahmîn olunan şu vekâyi'den sonra Anadolu hükümdârı Sultân Süleyman Hân Konya'yı merkez-i hükûmet ittihâz ederek Antakya ve Nikya ya'nî İznik beldelerini zabt etmekle iştihâr ve Amasya hükümdârı Melik Ahmed Hân Amasya vilâyeti mülhakâtını kâmilen zabt etdikden sonra Kayseriyye emâretini Tursan Bey'e, Ankara emâretini Çavlı Bey'e, Sivas emâretini Yağıbasan Bey'e, Trabzon ve havâlîsi emâretini de Süli Bey'e tevcîh edib yeğeni Sultân Süleyman Hân ile müttefikâne hareket ediyordu. **[290]**

Çünkü emâretlere ta'yîn olunan şu zevât Melik Dânişmend Ahmed Hân'ın ammizâdeleri olduğu münâsebetle bunların Türkmenler arasında hâ'iz oldukları nüfûz ve i'tibârdan idâre-i dâhiliyyeyi te'mîn için istifâde etmek istediği zann olunur. Çünkü melik-i müşârün-ileyhin ceddi Alp Arslan'ın Muhammed, Ali, Hasan nâmında üç oğlu ma'lûm olup Muhammed Bey'in oğlu Yağıbasan, Hasan Bey'in oğulları Tursan, Çavlı, Suli Beyler ve Alî Bey'in oğlu da Melik Gâzi Ahmed Hân idi.

Bu senelerde Sultân Süleyman ile Melik Ahmed Hân, yek-diğeriyle hüsn-i mu'âşeret ve bilâd-ı Rûm'a akınlar icrâ ederek gazâya bezl-i himmet etdikleri münâsebetle Sinop taraflarını Melik Ahmed Hân ve kâmilen İzmir tarafını da Sultân Süleyman feth edib Tursan ve Çavlı Beyler dahi Üsküdâr'a doğru hücûm ederek Rûmlar'ı tedhîş ediyorlardı.[327]

Lâkin Sultân Süleyman'ın fütûhâtı tevessu' etdikçe gurûru tezâyüd edib her tarafa ibrâz-ı şiddet eylediği esnâda dayısı bulunan Melik Gâzi Ahmed Hân'ın hudûd-ı cenûbiyyesinden ba'zı yerlere ve Kayseriyye vâlîsi Tursan Bey'in merkez-i emâretde olmadığından bi'l-istifâde oralara nasb-ı dîde-i ihtirâs ediyor, bu cihetden Sivas vâlîsi Yağıbasan Bey ile araları bozulmuş bulunuyordu. **[291]**

Bizans imparatoru Aleksiyus bunu haber aldıkda, zâten dil-gîr olduğu Tursan ve Çavlı Beyler'i i'âde etmeğe çalışdığı esnâda General Kalidis idâresine mikdâr-ı kâfî asker verip Karahisâr-ı Şarkî cihetinden Amasya üzerine irsâl ve mukaddemen Niksâr beyi olan Mîhâ'il'i de buna terfîk etmişdi.

Karadeniz sevâhili kumandânı Suli Bey, bu kuvve-i külliyeyi def'e askeri kâfî olmadığı cihetle ric'ate mecbûr olup Melik Gâzi Ahmed Hân'dan istimdâd ve Kalidis dahi hudûdu tecâvüz ederek Niksârı muhâsara ediyordu (478).

Yağıbasan Bey, Sultân Süleyman'ın Elbistân taraflarına tecâvüzâtını def' etmekle meşgûl olduğu esnâda şu muhâsaranın vukû'u Melik Gâzi Ahmed Hân'ı igzâb eyledi. Derhâl ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i kâfiye ile Niksâr'a gidip Kalidis, Mihâ'îl alaylarını bozdu. Bunları perîşân bir sûretde ta'kîb ederek mülkünü tecâvüzden muhâfaza ve şehîd olan Niksâr emîri Hüseyin Gâzi Bey'in yerine silahdârı Mübârekşâh'ı nasb eyledi. Mübârekşâh'ın Niksâr'da nâmına mensûb bir mahallesi ve Hüseyin Gâzi'nin kabri meşhûrdur.

Emîr Yağıbasan Bey'i bozup Elbistân taraflarını istîlâ eden Sultân Süleyman-ı Selçûkî 479'da Şâm hükümdârı Tâcu'd-Devle (Tanış Hân-ı Selçûkî) hükmünde olan Haleb taraflarını istîlâya kıyâm ve harben münhezim olduğunu müte'âkib maktûlen vefât eyledikde Emîr Yağıbasan Elbistân'ı **[292]** istirdâd ederek Antakya şehrine kadar istîlâ ve buraları zabt eyledi.

[327] Bunların Boğaz'a kadar gelip Anadolu Hisârı'nda ikâmetle gelen giden gemilerden vergi aldıkları meşhûrdur.

Emîr Yağıbasan, bu muvaffakiyetden bi'l-istifâde Selçûkîler'in makâmında i'lân-ı istiklâl ederek ammizâdesi olan Melik Gâzi Ahmed Hân ile araları bozulmakla Asya hükümdârı Sultân Melikşâh-ı Selçûkî 480 hudûdunda Sultân Süleyman'ın büyük oğlu Dâvud Hân'ı Konya hükümdârı nasb ve Amasya hükümdârı Melik Gâzi Ahmed Hân ile hüsn-i mu'âşeret etmesini ihtâr ve Emîr Yağıbasan'ı da Antakya ve havâlîsi emâretinde ibkâ ederek her üçünün aralarını bulmuş oldu.

Melik Gâzi Ahmed Hân, Amasya'da şimdiki Gök Medrese Mahallesi'nde bir sarây-ı âlî binâ ve önünde ya'nî ırmak boyunda olan yerleri ki - Yörgüç Paşa Hamâmı üstünden Sultân Bâyezîd Câmii müntehâsına kadar olacak - güzel bir bâhçe inşâ etdirdiği, mu'ahharan bu bâhçe altı kısma taksîm edildiği münâsebetle "Altı Bâhçeler" dendiği ve ba'dehû hafîdi Yağıbasan Gâzi sarâyı ve Altı Bâhçeler'i vakf eylediği 560 târîhli vakıf-nâmesinden anlaşılmakdadır.

Sultân Dâvud Hân bu sûretle Konya hükümdârı olarak Amasya'da ikâmet eden Dânişmendiye hükümdârı Melik Gâzi Ahmed Hân ile hüsn-i mu'âşeret eylediği esnâda Sultân Süleyman'ın diğer oğlu Kılıç Arslan Türkmen ümerâsını celb ederek Nikya (İznik) şehrinde Dâvud Hân'ı harben katl edib 483'de Selçûkiyye-i Rûm hükümdârı oldu. **[293]**

Dürretü'l-Eslâk'da kısmen mestûr olduğu üzere Sultân Melikşâh-ı Selçûkî, Kılıç Arslan'ın bu hareketini haber aldıkda hiddet edib ümerâsından Ruhâ (Urfa) vâlîsi olan İmâdeddîn Boran Bey'i Selçûkiyye-i Rûm diyârına vâlî nasb ederek bir kuvve-i kâfiye ile gönderdi. Boran Bey gelip Nikya şehrinde Sultân Kılıç Arslan'ı muhâsara ve der-dest ederek Sultân Melikşâh-ı Selçûkî nezdine 485 evâ'ilinde irsâl ve eyâlet-i Rûmiyye'yi zabt eyledi.

Fakat bu gibi muhârebât-ı dâhiliyyeyi ta'kîb eden Bizans imparatoru Aleksiyus, Anadolu'da ahvâlin kendisine yardım edeceğini tahmîn ederek dâ'imâ Selçûkîler'in, Dânişmendîler'in harekâtını tecessüs ediyor, ümîdinin husûlü tahakkuk edeceğini anladığı zamân derhâl harb etmeğe niyyet ediyordu.

İşte bu esnâda ya'nî 485 senesi şevvâlinde Asya'da en büyük bir kudret-i askeriyyeyi hâ'iz olan Selçûkî hükümdârı Sultân Celâleddîn Melikşâh vefât ederek şehzâdelerin yek-diğerini kırıp geçirdiğini gören imparator Aleksi, tâm fırsat zamânının hulûl etdiğini anlıyor, tertîbât-ı askeriyyeye koyuluyordu.

Târîh-i mezkûrda mestûr olduğu üzere Sultân Melikşâh'ın yerine câlis-i taht-ı Selçûk olan küçük şehzâdesi Sultân Mahmûd'un ref'iyle büyük şehzâdesi Sultân Rükneddîn Berkyaruk Hân Selçûk hükümdârı oldukda, Kılıç Arslan bin Sultân Süleyman, Sultân-ı **[294]** müşârün-ileyhe mürâca'at ve âbâ vü ecdâdının Anadolu'da hükûmetini istihsâl ve sultân-ı müşârün-ileyhin emriyle bilâd-ı Rûm'a gelip 486'da Boran Bey'i def' ederek Konya hükümdârı olmuş idi.

Rûm imparatoru Aleksi, Asya'da Selçûk şehzâdelerinin yek-diğeriyle harbinden ve Anadolu'da Selçûkîler ile Dânişmendîler'in aralarına düşen ihtilâfâtdan bi'l-istifâde Kılıç Arslan'ı elde ederek yalnız Dânişmendîler'in aleyhine tertîb eylediği yüz yirmi bin neferden mürekkeb cesîm bir orduyu irsâl eyliyordu.

487'de Alem Dağı'na kadar gelen Kayseriyye vâlîsi Tursan Bey, şiddetli bir müdâfa'aya tesâdüf ederek harben şehîd oldukda, muhârebât-ı adîdede hizmet ve şecâ'ati, fedâkârlığı ve liyâkati sâbit olan Emîr İlmeddîn Gümüştigin Kayseriyye vâlîliğine Melik Gâzi Ahmed Hân tarafından nasb edildi.

Ankara vâlîsi Çavlı Bey, hudûd-ı Rûmiyye'yi muhâfazaya münhasır olduğu cihetle yüz yirmi bin kişilik bir ordu ile harb etmek için sebât ve metânetden başka bir çâre olmadığını Melik Gâzi Ahmed Hân tamâmiyle anlıyor, müttahiden hareket etmek üzere Konya hükümdârı Sultân Kılıç Arslan Hân'ı ittifâka da'vet ediyor, Kılıç Arslan kendisine Sivas'ın nısf-ı garbîsini vermedikçe icâbet etmiyor, Melik Gâzi şehzâdesi olan Sivas emîri Tâceddîn İbrâhim Bey **[295]** bu mutâlebeyi redd ediyor, nihâyet Melik Gâzi, kızını aldığı takdîrde cihâz olmak üzere Elbistân şehrini verebileceğini Kılıç Arslan'a teklîf ediyor, Kılıç Arslan da bunu redd eyliyor, ve'l-hâsıl araları bir türlü bulunamıyor.

Amasya hükümdârı Melik Gâzi Ahmed Hân, merâkından hasta olduğu esnâda Sultân Kılıç Arslan gençlik belâsıyla Elbistân ve havâlîsini harben almak için hücûm ediyor, Sivas emîri İbrâhim Bey bunun hücûmunu Erzincân emîri Mengücek Bey'le def'e meşgûl olduğu esnâda Rûmlar dahi Sinop tarafından diyâr-ı Dânişmendî'ye tahmînen 488'de yürüyorlar, sevâhili âteşlere yakarak muttasıl ilerliyorlardı.

Melik Gâzi Ahmed Hân, büyük şehzâdesi Seyfeddîn İsmâ'il Bey'i Amasya'da kâ'im-makâmı bırakıp Trabzon emîri Suli, Erzurûm emîri Saltık Beyler'le Rûmlar'ı karşılıyor, İltigin Gâzi bu muhârebede Rûmlar'ı it'âb ediyor, Melik Gâzi ve diğer ümerâ dahi birden hücûm etmekle Rûmlar Kamanit (Komanit) Ovası'nda perîşân bir sûretde kaçıyorlar, Melik Gâzi harbi kazanıp muzafferen avdet ediyor.

Ba'dehû Melik Ahmed Hân, kuvve-i mevcûdesini alıp Elbistân'ı zabt eden Sultân Kılıç Arslan ile harb eyliyor, Elbistân'ı harben istirdâd etmekle beraber Kılıç Arslan'ı irzâ ederek ittifâkını te'mîn ediyor, ümerâ-yı etrâf kendisini muvaffakiyât-ı mütevâliyesinden dolayı tebrîk **[296]** ediyorlar, Melik Ahmed Hân'ın nüfûz ve mevki'i fevkalâde yükseliyor; çünkü Rûm Selçûkîleri'nin hem abagı[328] hem de dayısı ve Anadolu'da Türkmenler'in istinâdgâhı bir pîr-i me'âlî-semîr bulunuyordu.

Melik Gâzi Ahmed Hân, Anadolu'da otuz seneden beri ömrünü îfâ-yı farîza-i cihâda vakf edib dîn uğurunda her türlü mihnetlere, zahmetlere, musîbetlere katlanarak Arab mücâhidlerinin bile vâsıl olamadığı bir gâyeye fedâkârâne ermiş olduğu cihetle Pon ve Kapadokya kıt'aları kâmilen taht-ı hükmüne girmiş, Pon kralı Yedinci Mihridad'ın hükm etdiği yerlere kadar nüfûzunu yürütmüş, mücâhid Türkler arasında fevkalâde bir nüfûza mâlik olmuş idi.

Memleket-i Dânişmendiye, şarkan Kafkasya, garben Bitinya, şimâlen Karadeniz, cenûben Malatya'nın müntehâ-yı hudûduna kadar varmış olup şimdiki Sivas, Ma'mûretü'l-Azîz, Erzurum, Trabzon, Kastamonu, Ankara vilâyetlerinin hâvî olduğu arâzî-i vâsi'a idi. Bunun zamânında memleket-i Selçûkiyye bu kadar vüs'ati hâ'iz değil idi. Çünkü mükerreren herc ü merce, katl ve zabta ma'rûz olduğu cihetle bünyesini muhâfaza edemiyordu. Fakat mu'ahharan Selçûkîler'in kuvveti, hükûmet-i Dânişmendiye'yi gölgede bırakmış olduğu cihetle müverrihlerin bile Dânişmendîler'i Selçûkîler'in hesâbına yazdıkları anlaşılır. **[297]**

Târîh-i Âl-i Dânişmend ile tevârîh-i umûmiyyeden istihsâl edilen bu netâyic, hakâyık-ı târîhiyye olmak üzere iddi'â edilemez. Fakat elsine-i selâse üzere tertîb olunan müdevvenât-ı târîhiyye ile tercüme edilmiş olan tevârîh-i garbiyyenin zabt eylediği vekâyi' ta'kîb ve tatbîk, ba'dehû kuyûd-ı mazbûta cem' ve tedkîk edildiği takdîrde hâsıl olacak gâyeler, şu netâyicden ibâret olacağı zann olunur.

Tevârîh-i garbiyyede mezkûr olduğu üzere Bizans imparatoru Aleksiyus, Anadolu'da eski vatanlarını eyâdî-i ecnebiyyeden tahlîs ederek ikâmet eden Dânişmendîler'i, Selçûkîler'i kendi kuvvetiyle mağlûb edemeyeceğini anlıyor, Roma'da bütün Hristiyânlığın re'îs-i lâ-yuhtîsi olan papa İkinci Urban'a mürâca'atla (488) sûzişli bir sûretde papanın kuvve-i rûhâniyyesinden istimdâd[329] ediyor, Avrupa Hristiyânlarının şarka mu'âvenetlerini istihsâl için "Piyer Lermit" nâmında bir papaz köylere kadar bütün bilâd ve kasabâtı pejmürde kıyâfetle dolaşarak bütün Avrupa'yı yerinden oynatıyor, âlem-i İslâm aleyhine kaldırıyor, târîhen meşhûr olan "Ehl-i Salîb" alaylarını teşkîl ediyordu.

Bu zamânın ricâlinden Muhammed bin el-Azîmî el-Halebî târîhinde diyor ki: "490 senesinde İstanbul önüne gelen sefâ'in-i harbiyyeden üç yüz bin **[298]** Firenc, melikleri Sete ile çıkıp her feth etdikleri yerleri kendilerine teslîm etmek üzere melikü'r-Rûm ile bir mu'âhede akd ederek bilâd-ı müslimîne her tarafdan yürüdüler. Her uğradıkları yerleri feth etmekle beraber yakıyorlardı. Melik Dânişmend ile İbni Süleyman Kılıç Arslan ittifâk ederek Firenc'in

[328] "Abak ve Abaga", "sülâlenin istinâdgâhı olan amca" ma'nâsınadır. "Abamak" masdarından me'hûzdur.

[329] Ahmed Refîk Beyefendi'nin Târîh-i Umûmî'sinde bu vak'anın senesi gösterilen 1095 sene-i mîlâdiyyesi tevârîh-i Arabiyye ile bir türlü te'lîf olunamıyor.

gözleri önünde bütün emvâl ve emlâklerini yakıp küffâr-ı Firenc'in barınacağı yerleri tutdular. Onlardan pek çok insânlar telef oldu".

Târîh-i Âl-i Dânişmend'den müstefâd olduğu üzere Rûm imparatoru Aleksi, meşhûr generallerinden Aklidis (Kalidis) kumândasında büyük bir fırkayı Karadeniz'den diyâr-ı Dânişmendiye üzerine sevk ediyor, Rûmlar Trabzon'dan çıkıp orayı zabt ederek Helkine (Karahisâr-ı Şarkî) doğru yürüdüklerini Melik Gâzi Dânişmend Ahmed Hân haber alıyor; oğlunu, Seyfeddîn İsmâ'il Bey'i Harşene'de bırakıp ma'iyyet-i mevcûdesiyle derhâl Helkine şehrine gidiyor.

Oğlu dahi ma'iyyetine bir kuvve-i imdâdiyye alıp pederinin arkasından meydân-ı harbe koşuyor, Melik Gâzi Dânişmend Ahmed Hân Helkine önünde Rûmlar ile harb ederken vücûduna isâbet eden müte'addid okların te'sîriyle düşüyor, fakat Rûmlar da bozuluyor, oğlu İsmâ'îl Bey Rûmlar'ı ta'kîb ederken Sinop'a gelen gemilerden Selâhil idâresinde Almanlar ve Ataric kumandâsında pek çok Firenkler çıkıp **[299]** önlerine geçen bilâd ve kasabâtı yakarak Harşene'ye doğru yürüdüklerini anlıyordu.

İsmâ'îl Bey derhâl Rûmlar'ın ta'kîbinden sarf-ı nazar ederek yaralı olan pederini alıp Harşene'ye gelirken Niksâr'a vusûlünde Melik Gâzi Dânişmend Ahmed Hân hazretleri, dâr-ı na'îme intikâl etmesi herkesi müte'essir ediyor, orduda bulunan ümerâ-yı Dânişmendiye melik-i müşârün-ileyhin büyük oğlu İsmâ'il Bey'i kendilerine melik nasb ederek merhûm-ı müşârün-ileyhi Niksâr'a defn etdikden sonra Harşene (Amasya)'ya geliyorlar.

Tevârîh-i umûmiyye ve kuyûd-ı mazbûtada Melik Dânişmend'in târîh-i vefâtına dâ'ir bir kayd-ı sarîhe tesâdüf olunamadı. Fakat şu kayd edilen nukûl-i târîhiyyeden istidlâl edildiği üzere melik-i müşârün-ileyhin vefâtı 490'da vâki' olduğu kaviyyen zann olunur. Çünkü Muhammed bin el-Azîmî târîhinde melik-i müşârün-ileyhin 490'da ber-hayât olduğu ve Târîh-i Baybars'da mestûr olduğu üzere 491'de İsmâ'il bin ed-Dânişmend'in emîr olarak bulunduğu cem' edilir ve Târîh-i Âl-i Dânişmend'in verdiği şu ma'lûmât ile tatbîk olunursa müşârün-ileyhin 490'da vefât eylediği netîcesi zâhir olur.

Melik Dânişmend Ahmed Bey'in meskûkâtı bulunamadığı cihetle para kesdirdiği anlaşılamadı. Kayden mazbût olduğu üzere Seyfeddîn İsmâ'il, Tâceddîn İbrâhim, İzzeddîn Muhammed nâmlarıyla meşhûr üç oğlu olup dâmâdının biri ammizâdesi Suli Bey ve diğeri de **[300]** Sultân Kılıç Arslan Hân olduğuna nazaran Ayşe Gâzi ile üç kızı olduğu zann olunur. Tâceddîn İbrâhim Bey'in Niğde livâsında evkâfı olup 507 târîhli vakıf-nâmesinde "İbrâhim Bey bin Dânişmend" diye mestûrdur.

Fakat Kayseriyye emîri olan Gümüştigin Gâzi, ekser tevârîh-i Arabiyye'de İbnü'd-Dânişmend, ya'nî Melik Dânişmend Ahmed Gâzi'nin oğlu olmak üzere mezkûr ise de oğlu değildir, belki oğulluğudur, ya'nî kölesi olduğu hâlde oğlu derecesinde sevdiği bir emîridir. Çünkü Gümüştigin Gâzi, Kayseriyye emâretinde iken Abdulhamîd-i Şirvânî evlâdına tahsîs eylediği evkâfını mübeyyin 500 târîhli vakıf-nâmesinde "el-Emîrü'l-Kebîr el-Mücâhid Alemüddîn Gümüştigin bin Abdullah" diye mestûr bulunmakdadır.

El-Melik Seyfeddîn İsmâ'il Dânişmendî

Melik-i müşârün-ileyh Gâzi İsmâ'il Hân, pederinin irtihâlinde makâmını ihrâz ederek memleket-i Dânişmendiye hükümdârı oldukdan sonra ümerâ ve ma'iyyet-i askeriyyesiyle Amasya'ya geldi. Amasya kadısı Abdurrahmân el-Harezmî olup Nâsıruddevle İltigin Gâzi atabeg-i devlet ve Alî bin Ebi'l-Ma'âlî kâtib-i dîvân-ı hükûmet idi. Gâzi İsmâ'il Hân bunların ma'rifetiyle hall ü akd-ı umûra mübâşeret ve pederi zamânında mansûb olan ümerâyı makâmlarında ibkâ ederek her birinin itâ'atlerini te'mîn eyledi.

Fakat Sinop tarafından bir seyl-i belâ gibi kopup gelen Almanlar'dan, Fransızlar'dan mürekkeb ehl-i salîb fırkası kemâl-i şiddetle hareket ederek **[301]** Amasya'ya ya'nî hükûmet-i Dânişmendiye'nin merkezine doğru geliyorlar, uğradıkları yerleri vîrân ediyorlardı. Melik

Dânişmend Ahmed Gâzi'nin vefâtı şâyi' oldukda Rûmlar, derhâl yüzgeri edib tekrâr Helkine'yi aldılar, ehl-i salîb fırkası dahi Kızılırmak'ı geçip Amasya'ya yürüdüler.

Melik İsmâ'il Hân, Amasya'da bu acı haberleri aldıkça bî-huzûr oluyordu. Çünkü Kayseriyye vâlîsi Gümüştigin ve Ankara vâlîsi Fetih Hân gâzîler hudûd üzerinde ve eniştesi Sultân Kılıç Arslan Hân İznik üzerinde ehl-i salîb muhâcemâtıyla fevkalâde meşgûl idiler. Sivas, Erzurum vâlîleri de birinci muhârebeye iştirâk ederek ma'iyyet-i mevcûdeleri fenâ zedelenmişler idi. Binâ'en-aleyh bunların hiçbiri de kendisine mu'âvenet edecek bir hâlde değil idiler. Hâlbuki önündeki seyl-i belâ pek müdhiş bir sûretde tekarrub ediyordu.

Şu ahvâl-i müdhişeyi tedkîk eden Amasya hükümdârı İsmâ'il Hân, atabeg-i devlet olan İltigin Gâzi'nin re'yi üzere hareket ederek tekarrub eden düşman ile ibtidâ Argun (Suluova)'da bir meydân muhârebesi edib galebe mümkün olmadığı takdîrde kaleye kapanıp da düşmanın her tarafı istîlâ etmesine meydân vermekden ise ehl-i salîb fırkasının istifâde edecekleri her şeyi yakıp yıkıp dağ başlarına çekilmeğe, ba'dehû çete muhârebâtıyla, gece baskınlarıyla düşmanı son derece işgâl ve iz'âc ederek bu müddet zarfında ehl-i salîbi tard edecek **[302]** fedâkâr bir ordu tedârik etmeğe karâr verdi.

El-Aylemü'z-Zâhir ile Târîh-i Âl-i Dânişmend gibi tevârîh-i adîdede mezkûr olduğu üzere Melik İsmâ'il Gâzi, Amasya kurbunda bir meydân muhârebesi edib ma'iyyet-i mevcûdesi pek az olduğu hâlde arslan gibi ehl-i salîb fırkasına hücûm ediyor, hattâ hemşîresi yâhud halîlesi olan Ayşe Gâzi düşman-ı dîne hücûm etmekde kendisini sebkat ederek merdâne şecâ'atlar ibrâz ediyor, mücâhidler son derece fedâkârâne bir sûretde savaşıyorlar, fakat ehl-i salîb fırkası bunlara nisbetle pek çok oldukları cihetle galebe mümkün olamıyor.

Bi'z-zarûre Melik İsmâ'il Gâzi, muntazam bir sûretde ric'at ederek Amasya'ya geliyor, her tarafı yakıp barınacak yerleri yıkıyor, cenûba doğru hareket ederek askeri ve bütün müslim Türkler'i bir yere cem' ediyor, bunlar ile dağlara çekilip tertîbâta başlıyor. Ehl-i salîb fırkası dahi Amasya'ya girip hâlâ Filingir (Firenkler) demekle meşhûr olan mevki'de ikâmet ediyorlar. Rûmlar dahi Niksâr'ı alıyorlar.

Melik İsmâ'il Gâzi, bir tarafdan çekildiği dağlarda tertîb etdiği çeteler ile muttasıl Rûmlar'ı ve ehl-i salîb alaylarını işgâl ve gece baskınlarıyla iz'âc ederek bunlara göz açdırmıyor, fırsat buldukça ordularını yağmâ ediyor, diğer tarafdan Bağdâd'a İltigin Gâzi riyâsetinde bir hey'et gönderip Selçûk hükümdârı Berkyaruk Hân'dan istimdâd ediyor. **[303]**

Fakat ehl-i salîb fırkası Melik Gâzi İsmâ'il Hân'ın çetelerinden, gece baskınlarından fevkalâde sıkılmış, Amasya'da temdîd-i ikâmet etdikçe müşkilâtın tezâyüd edeceğini idrâk etmiş olmalıdırlar ki Amasya'da üç ay kadar ikâmetden sonra ya melik-i müşârün-ileyhin tertîbâtına muttali' oldukları veyâhud zehâ'ir ve levâzım-ı askeriyyenin yokluğundan muztarib bulundukları cihetle Semendû (Ziyâre) kasabasını ve sâ'ir kalan yerleri de bunlar yıkarak Amasya'dan kalkıp geldikleri yerden gitmeğe mecbûr oldular.

Lâkin Amasya ve mülhâkâtı gerek Dânişmendîler'in gerek ehl-i salîb alaylarının harekât-ı askeriyyesinden harâb olarak birer harâbe şeklini almışlar idi. Binâ'en-aleyh Amasya'da kurûn-ı ûlâ âsârı olarak ne bir kilise ne de bir eser-i binâ kalmamış idi. Amasya'da şimdiki Veng (Vengiyus) civârındaki koca ve eski bir patrîk-hâne ve Kumanlar'ın yapdırdıkları kiliseler, sarâylar ile Aya Vasilus, Fokâs nâmlarıyla meşhûr olan kiliseler yığın yığın taşlardan[330] ibâret olmuş idi. Bunları yıkanlar, her hâlde ehl-i salîb alayları olduğu zann olunur.

Çünkü o zamân Hristiyânlık âleminde şark ve garb kiliseleri aralarında bulunan husûmet-i mezhebiyye pek müdhiş olduğu ve ehl-i salîbin şark kiliselerini Rûmluğa rağmen sâ'ir yerlerde yıkdıkları târîhen meşhûrdur. Bir de **[304]** Niksâr'ı zabt eden Rûmlar bu husûmet-i mezhebiyyeden dolayı Dânişmendîler ile birlikde ehl-i salîb alaylarını iz'âc etmeleri, bunlar da Rûmluğa âid olan âsâr-ı kadîmeyi mahv ederek intikâm almaları pek muhtemeldir. Yoksa böyle

[330] Amasya'da Torumtay Câmi'i ve Türbesi, ve Halifet Gâzi Medresesi ve Türbesi ve Şâmîce Mahallesi'nde görülen sâ'ir âsâr-ı İslâmiyye bu taşlardan binâ edildikleri, mahkûk kitâbelerden anlaşılmakdadır.

muhkem ve sengîn binâları Amasya'nın esnâ-yı fethinde müslim Türkler yıkabilirdi. O zamân yıkmayıp da Amasya'dan sür'atle çekilirken yıkmaları mümkün değildir.

Melik İsmâ'il Gâzi, ehl-i salîb fırkasının Amasya'dan çekildiklerini müte'âkib gelip harâb olan Amasya'yı i'mâr etmeğe çalışıyor, fakat ehl-i salîb alaylarının mütemâdiyen Anadolu'ya verdikleri dehşet, kulûb-ı İslâmiyyeyi ya'nî insânlığı bilen her ferdi dil-hûn etdiği cihetle Melik İsmâ'il Gâzi her ihtimâle karşı kuvve-i askeriyyesini hâzır bulunduruyor, Konya hükümdârı Kılıç Arslan Hân ile müttefikâne hareket ederek her ikisi de ehl-i salîb ordularına karşı Anadolu'da bir sedd-i âhenîn oluyordu.

Melik İsmâ'il Gâzi, Amasya'ya geldikden sonra Rûmlar'dan Niksâr ve Karahisâr-ı Şarkî şehirlerini ve havâlîsini tahlîs ederek Hüseyin Gâzizâde Ahmed Bey'e tevcîh eylediği esnâda ehl-i salîb alaylarının Konya hükümdârı Sultân Kılıç Arslan'ı dûçâr-ı hezîmet ederek Kayseriyye üzerine yürüdükleri haberi şâyi' olmuş idi.

Çünkü tevârîh-i umûmiyyeden müstebân olduğu üzere İznik tarafında Kılıç Arslan'ı ric'ate mecbûr eden ehl-i salîb kumandânı Kont Bemind **[305]** (Bohemond) bir kuvve-i azîme ile Kayseriyye üzerine hareket ederek orayı istîlâ etmeğe çalışıyor, fakat Kayseriyye vâlîsi Alemüddîn Gümüştigin ile girişdiği muhârebede ehl-i salîb fırkası münhezim ve kendisi de Gümüştigin Gâzi'ye esîr oluyordu.

Ba'dehû münhezim olan ehl-i salîb alayları General Simyon kumandasında ictimâ' ederek Ankara tarafına hücûm ediyorlar, Ankara vâlîsi Fetih Hân Gâzi birkaç bin mücâhide bâliğ olan ma'iyyet-i mevcûdesiyle son dereceye kadar müdâfa'a ediyor, fakat ehl-i salîb alayları günden güne çoğaldığı cihetle Fetih Hân ric'at etmeğe mecbûr oluyor, Çorum sancağına geliyordu.

Ehl-i salîb alayları Ankara'yı alıp derûnunda meskûn olan ehl-i îmânı tekmîl katliâm ve Fetih Hân'ı ta'kîb ederek veche-i azîmetleri Amasya merkezi olmak üzere Çorum üzerine hareket ediyorlardı. Melik İsmâ'il Gâzi, Amasya'da bu vekâyi'-i müdhişeyi haber aldıkdan sonra beş bin kadar mücâhidlerden mürekkeb olan ma'iyyet-i mevcûdesiyle 491'de Çorum şehrine gidiyor, ehl-i salîbin vicdânsız alayları gelmezden evvel bir hud'a-i harbiyye tertîb ediyordu.

Ankara vâlîsi Fetih Hân'ı gâyet tüvânâ üç bin mücâhid ile bir pusuya bırakıyor, kendisi de ufak bir meydân muhârebesinden sonra Nikonya (Çorum) kalesine kapanıyor, kaleden müdâfa'a ederken **[306]** bir gün ansızın bir hurûc hareketi yapıyor, biraz harb etdikden sonra bozgunluk gösteriyor, ehl-i salîb alayları bunu ta'kîb ederken tâm pusuya düşüyorlar, pusudan çıkan üç bin mücâhid ehl-i salîbe şiddetli bir sûretde arslan gibi saldırıyor, Melik İsmâ'îl Gâzi de yüzgeri ederek ehl-i salîbi ortaya alıyordu.

Melik İsmâ'îl Gâzi ile Fetih Hân Gâzi gâyet fedâkârâne bir sûretde elli, altmış binlerden mürekkeb ehl-i salîb alaylarıyla merdâne harb ederek her iki tarafdan dahi zâyi'ât-ı azîme oluyor, fakat netîceyi yaralı oldukları hâlde i'lâ-yı insâniyyet, ihyâ-yı İslâmiyyet uğuruna bezl-i nüfûs eden ancak üç yüz mücâhid kazanıyor, ehl-i salîb alayları hasârât-ı azîmeye uğradıkdan sonra kaçıyorlar, Melik İsmâ'îl Gâzi ile Fetih Hân bunları ta'kîb ediyor, Emîr Gümüştigin'in kuvve-i imdâdiyyesiyle cümlesini Ankara hudûdundan çıkarıyordu.

Târîh-i Baybars'da şu vekâyi'-i müdhişe şöyle telhîs olunuyor: "491'de Firenkler, Gümüştigin bin ed-Dânişmend harbinde münhezim oldukdan sonra bi'l-ictimâ' Engûriyâ denilen kaleye yürüdüler. Orayı alıp derûnunda bulunan ehl-i İslâmı kâmilen katl etdikden sonra Harşene civârında bir kaleye yürüyüp orayı muhâsara etdiler. Bu kalede[331] **[307]** bulunan İsmâ'il bin ed-Dânişmend ma'iyyet-i askeriyyesini cem' ve mukâtele etdikden sonra Firenkler'i tertîb etdiği pusuya düşürdü. Pusudan çıkanlar ile İsmâ'îl bin ed-Dânişmend birleşip Firenkler'i

[331] Bu kalenin Çorum kalesi olduğu muhakkak değildir. Bozok kalesi olması da muhtemeldir. Ancak ba'zı karâ'in-i târîhiyye bu kalenin Çorum şehri olduğunu zann etdiriyor.

bozdular, pek çoklarını kılıçdan geçirdiler. Pusuda bulunanlar üç bin nefer olup Firenkler'e ancak üç yüz yaralı galebe etmişdir".

Bu sene Melik İsmâ'îl Gâzi'nin ammizâdesi ve kayınpederi olan Antakya emîri Yağıbasan et-Togânî ehl-i salîb muhârebesinde şehîd olmuşdur. Amasya'da medfûn olan Ayşe Gâzi Melik Dânişmend Ahmed Gâzi'nin kızı olmak üzere mervî ise de bu Emîr Yağıbasan'ın kızı ve Melik İsmâ'îl Gazî'nin halîlesi olduğu maznûndur. Amasya kadısı Abdurrahmân el-Harezmî bu senelerde vefât edib yerine Alâ'eddîn Ebû Nasr Muhammed el-Harezmî Amasya kadısı olduğu gibi yine bu sene Kayseriyye kadısı Abdulhamîd eş-Şirvânî ma'lûl olmakla Sadreddîn Muhammed bin Muhammed el-Geylânî el-Hüseynî Kayseriyye kadısı olmuşdur.

Amasya hükümdârı Melik Gâzi İsmâ'îl Hân Selçûkîler'i mağlûb eden ehl-i salîb alaylarını târumâr ederek ihrâz-ı muvaffakiyet etmekle hükûmet-i Dânişmendiye'nin Anadolu'da nüfûz ve haysiyetini tezyîd ediyor, ehl-i salîb muhârebâtında Trabzon ve Sinop taraflarını gâ'ib eylediyse de hükûmet-i Dânişmendiye'nin mevcûdiyyetini idâme edecek muvaffakiyâta nâ'il oluyordu. Fakat Kayseriyye vâlîsi Emîr Alemüddîn Gümüştigin, ehl-i salîb kumandânı Bohemond'u esîr eylediğinden dolayı gurûru **[308]** tezâyüd ederek merkeze karşı irtibâtı tenâkus ediyordu.

Binâ'en-aleyh iki mes'ele, Melik İsmâ'îl Gâzi ile Emîr Gümüştigin'in aralarını bozuyordu. Birincisi, ehl-i salîb alayları memleket-i Dânişmendiye'den çıkarıldığı esnâda Emîr Gümüştigin dahi bir kuvve-i imdâdiyye ile gelip Ankara'yı kurtarmış olduğu cihetle Ankara'nın kendi emâreti dâhilinde kalmasını taleb ediyor, Melik İsmâ'îl Gâzi de eski Ankara vâlîsi olan Fetih Hân Gâzi'nin hidemât-ı fedâkârânesi sebk etmiş olduğu cihetle Ankara'nın emâreti yine müşârün-ileyhin uhdesinde kalmasını tensîb eyliyordu.

İkincisi, Emîr Gümüştigin'in esîr etdiği Kont Bemind (Bohemond) için ehl-i salîb pek büyük bir meblağ vererek esâretden kurtarmağa çalışıyorlardı. Melik İsmâ'îl Gâzi, para mukâbilinde Bohemond esâretden kurtulduğu takdîrde verdiğini çıkarmak için ehl-i İslâm aleyhinde mezâlim ve ta'addiyâtını tezyîd eder fikrinde bulunuyor, Bohemond'un i'âdesine muvâfakat etmiyor, hâlbuki Emîr Gümüştigin askerin paraya olan ihtiyâcını nazar-ı dikkate alarak aldığı mebâliğ-i azîme mukâbilinde Bohemond'u ba'zı şerâ'it-i âdiye ile ehl-i salîbe teslîm ve i'âde ediyordu.

Melik Gâzi İsmâ'îl Hân, ikinci mes'elenin hall edildiğini gördükde münfa'il olup Fetih Hân'ı Ankara vâlîliğine nasb ederek birinci mes'eleyi de kendisi hall eyledi. Fakat Emîr Gümüştigin dahi bundan münfa'il olarak kendisi Melik Dânişmend Ahmed Gâzi'nin büyük halefi **[309]** olduğunu iddi'â ve i'lân-ı istiklâl etmekle kalmayıp 492 hudûdunda Ankara bedelinde Sivas ve Malatya ve havâlîsini umûmen zabt ederek Melik Dânişmend'in ikinci oğlu İbrâhim Bey'i buralardan çıkardı.

Mesâlikü'l-Ebsâr'da "493'de sâhib-i Sivas ve Malatya olan emîr-i Kayseriyye ki İbnü'd-Dânişmend demekle ma'rûf olan Gümüştigin bin Tablu" diye mestûr olması, bu hakîkat-i târîhiyyeyi iş'âr eder. Ba'zı tevârîh-i Arabiyye'de Emîr Gümüştigin için "İbnü'd-Dânişmend" denmesinin esbâbı bu vak'a-i târîhiyyedir. Emîr-i mûmâ-ileyhin 500 târîhinde tanzîm etdirdiği vakıf-nâmesi bu iddi'âyı tekzîb edecek delâ'il-i şer'iyyedendir.

Emîr Gümüştigin'in bu tecâvüzü, Konya hükümdârı ve Melik İsmâ'il Hân'ın enistesi olan Sultân Kılıç Arslan'ı igzâb etmişdi. Fakat bir tarafdan ehl-i salîbin dehşetli muhâcemâtı, diğer tarafdan Emîr Gümüştigin'in Selçûk hükümdârı Sultân Berkyaruk Hân tarafına şiddet-i intisâbı, zihnini meşgûl ederek Emîr Gümüştigin ile münâsebât-ı siyâsiyyeyi ihlâl etmiyor, müttefikan ehl-i salîb müdâfa'âtıyla iştigâl ediyordu.

Lâkin Melik İsmâ'îl Gâzi, Emîr Gümüştigin'in bu hareketinden müte'essir olarak Bağdâd'da Sultân Berkyaruk Hân'a Gümüştigin'i şikâyet ediyor, ehl-i salîbin ta'addiyât-ı müdhişesi zamânında ümerâ-yı İslâm arasında vâki' olan ihtilâfâtın bâ'is olacağı hasârâtı arz ederek nazar-ı dikkatini celb eyliyordu. Sultân Berkyaruk Hân bu gibi ihtilâfâtı sulhen hall etmek üzere 494'de Kayseriyye emîri olan Gümüştigin Gâzi'yi **[310]** Bağdâd şıhneliğine nasb

ve Bağdâd'a celb ederek ihtilâfâtı suhûletle hall ve tesviye ve Kayseriyye ile Malatya ve havâlîsini kemâ-kân Gümüştigin uhdesinde ibkâ ve Sivas emâretini de Melik Dânişmendzâde Gâzi İbrâhim Bey'e i'tâ etmişdir.

495'de Kılıç Arslan-ı Selçûkî ehl-i salîb ile harb ederek onları mülkünden tard etmekle nüfûz-ı hükûmetini tezyîd etmiş idi. 497'de Malatya'yı Emîr Gümüştigin'in Kayseriyye'de bırakdığı kâ'im-makâmı Anuştigin elinden ahz eyledi. Bağdâd şıhnesi Gümüştigin bunu haber aldığı esnâda efendisi Berkyaruk Hân 498 evâ'ilinde vefât eylediğini müte'âkib Bağdâd şıhneliğinden ma'zûlen Kayseriyye'ye avdet etdi. Fakat eski nüfûzunu gâ'ib eylediğinden bi'z-zarûre Amasya hükümdârı Melik İsmâ'il Gâzi'ye tâbi' oldu.

Mesâlikü'l-Ebsâr gibi tevârîh-i mühimmede mestûr olduğu üzere 500'de Musul vâlîsi Cigermiş (Çigremiş)[332] Bey vefât ederek yerine oğlu Zengî Bey emâretini i'lân eylediği esnâda Selçûk hükümdârı Sultân Gıyâseddîn Muhammed Hân tarafından Musul vâlîliğine Çavlı Bey[333] nasb ve irsâl edilmiş, Musul ahâlîsi Çavlı Bey'in kuvvetine karşı Zengî Bey'in aczini bildikleri cihetle Konya **[311]** hükümdârı Sultân İzzeddîn Kılıç Arslan Hân tarafına arz-ı teslîmiyyet ederek müşârün-ileyhi da'vet etmişlerdir.

Bu da'vete binâ'en Sultân Kılıç Arslan, bir kuvve-i kâfiye alıp Konya'dan hareketle 500 senesi receb-i şerîfinin yirmi beşinci günü Musul'a giriyor, şehri tesellüm etdikden sonra vâlîliğini on bir yaşında bulunan şehzâdesi Mes'ûd'a tevcîh ediyor, ba'dehû Musul vâlîsi nasb olunan Çavlı Bey'le harb ederken bozuluyor, ric'at ederken de Habur (Abur) nehrine düşüp sene-i mezbûrenin şevvâlinde yâhud zilka'desinde boğuluyor[334], bunu müte'âkib Kayseriyye emîri Alemüddîn Gümüştigin dahi Kayseriyye'de vefât ediyor. Bu sûretle memleket-i Selçûkiyye ile vilâyet-i Kayseriyye münhal oluyordu.

Çavlı Bey, harben kazandığı muvaffakiyet üzerine Musul'u zabt ederek vâlîsi bulunan Sultân Mes'ûd bin Kılıç Arslan'ı tutup Sultân Gıyâseddîn Muhammed-i Selçûkî nezdine gönderdiği gibi Sivas vâlîsi Melik Gâzi İbrâhim Bey dahi büyük birâderinin mu'âvenetiyle ibtidâ Kayseriyye'yi zabt ederek orayı Gümüştigin'in vefâtında istîlâ eden Anuştigin et-Türkmânî'yi tutup Amasya'ya Melik Gâzi İsmâ'îl Dânişmendî nezdine gönderiyor, ba'dehû memleket-i Selçûkiyye'de meskûn olan Türkmen ümerâsı Amasya hükümdârına arz-ı mutâba'at etmeleri **[312]** üzerine Gâzi İbrâhim Bey memleket-i Selçûkiyye'yi zabt edib birâderi tarafından eyâlet-i Selçûkiyye vâlîsi oluyor.

Bu târîhden i'tibâren memleket-i Dânişmendiyye, memleket-i Selçûkiyye ile birleşip Amasya hükümdârı Melik Gâzi İsmâ'il Hân Anadolu hükümdârı ve Amasya şehri dahi Anadolu hükûmetinin merkezi oluyor, Sultân Kılıç Arslan, Selçûk hükümdârı Sultân Gıyâseddîn Muhammed Hân'ın Musul vâlîliği mes'elesinde emrini dinlemeyip hilâfını iltizâm etdiği cihetle Sultân Muhammed Hân, memleket-i Selçûkiyye'nin Âl-i Dânişmend'e intikâl etdiğine aldırmıyor; Çünkü Âl-i Dânişmend Âl-i Selçûk'un fer'-i sülâlesi ya'nî yek-diğerinin ammizâdesi bulunuyordu.

Anadolu hükümdârı Sultân Seyfeddîn İsmâ'îl Hân Amasya'da ikâmet edib Kayseriyye emâretini küçük birâderi İzzeddîn Muhammed Bey'e ve Sivas emâretini Niksâr beyi Gâzi Ahmed Bey'e tevcîh ederek Trabzon ile Sinop'u ikinci def'a feth etdikden sonra 506'da Amasya'da irtihâl-i dâr-ı na'îm etdiği tahmîn olunmakdadır. Müşârün-ileyhin[335] Amasya'da türbesi, Şâmlar mahallesinde zâviyesi, İçeri Şehir'de Loğ Minâre demekle meşhûr bir câmii[336] olup Firenkler'in harâb etdiği **[313]** Semendû (Ziyâre) kasabasını muhtasaran binâ ederek "Dânişmendiyye" nâmını vermiş idi. Bu kasaba mu'ahharan tevsî' edilerek mahallâta münkasim

---

[332] Uykusunu terk etmiş, müteyakkız kimseye denir.

[333] Çavlı, "doğan yavrusu" demekdir. Nâmûskâr ve nâfizü'l-kelim adamlara dahi denir.

[334] Sultân-ı müşârün-ileyhin cesedi ırmakdan çıkarılıp Meyâfârikîn şehrinde defn edilmişdir.

[335] Tercüme-i hâli cild-i râbi'de tahrîr edilmişdir.

[336] Bu câmi'-i şerîf melik-i müşârün-ileyhin eser-i binâsı olduğu ve Argun (Suluova)'da birkaç karyeyi buraya vakf etdiği mu'ahharan tedkîkât-ı kaydiyyeden anlaşılmakdadır.

olmakla Dânişmendiye Kasabası bir mahalle i'tibâr olunarak "Dânişmend Mahallesi" dendiği kuyûd-ı atîkadan anlaşılmakdadır.[337]

Takrîben 506 hudûdunda vefât eden Sultân İsmâ'il Hân'ın haber-i vefâtı Konya vâlîsi Melik Şemseddîn İbrâhim Bey'e vâsıl oldukda birâderi makâmına câlis olarak Anadolu hükümdârı olup Konya'yı makarr-ı hükûmet ittihâz ve Amasya vâlîliğini Ankara vâlîsi olan Fetih Hân Gâzi Bey'e tevcîh etmişdir. Kılıç Arslanzâde Sultân Mes'ûd'un sıgar-ı sinni ve Selçûk hükümdârı Sultân Gıyâseddîn Muhammed Hân'ın Kılıç Arslan'a adâveti tedkîk olunursa Sultân İbrâhim Hân'ın Anadolu hükümdârlığı istib'âd olunamaz.

Çünkü Sultân İbrâhim Hân'ın "Konya a'mâlinden Niğde kazâsı dâhilinde Şâmardı nâhiyesinde birkaç karyeyi Şeyh Turasan'ın zâviyesine ve evlâdına vakf eylediğini" mübeyyin olan 507 târîhli vakıf-nâmesinde "es-Sultânü'l-a'zam mâlikü rikâbi'l-ümem Şemseddîn İbrâhim bin Bey Dânişmend" unvânıyla mezkûr ve kayden "Tâcü'd-devle, Tâcü'd-dîn, Şemsü'd-dîn" lakablarıyla mülakkab olduğu görülmekdedir.

Sultân Mes'ûd'un Konya'da pederi makâmına cülûsu, Mesâlikü'l-Ebsâr'da **[314]** 503 ve Câmiu'd-Düvel'de 510 ve ba'zı tevârîh-i Arabiyye'de 512 târîhine tesâdüf etdiği mestûr ve Kılıç Arslan'ın 500 senesi evâhirinde vefâtı târîhen muhakkak olmasına göre Konya'da Selçûkîler'in üç yâhud on veyâhud on iki senelik her hâlde bir fâsıla-i saltanatı zamânında Dânişmendîler'den ibtidâ Sultân İsmâ'il Hân'ın, ba'dehû birâderi Sultân İbrâhim Hân'ın Konya hükümdârı oldukları vesâ'ik-i şer'iyyeden anlaşılır.[338]

Kezâlik Sultân Mes'ûd'un Konya hükûmetini Dânişmendîler'den istirdâd etdikden sonra târîhen muhakkak olduğu üzere hissiyât-ı intikâmını hükûmet-i Dânişmendiye'yi Anadolu'dan kaldırmağa hasr ederek Melik Muhammed Gâzi Bey'in vefâtını müte'âkib diyâr-ı Dânişmendiye'yi istîlâ ve hükûmet-i Dânişmendiye'nin merkezi olan Amasya'yı zabt ederek merkez-i saltanat-ı Selçûkiyye ittihâz etmesi, bu vesîka-i şer'iyyenin sıhhatini, şu vak'a-i târîhiyyenin vücûdunu isbât eden âsâr ve delâ'il-i câhiredendir.

Amasya vâlîsi Fetih Hân Bey Koyunlu kabîlesi re'îsi Kılıç Bey'in oğlu olup 506 hudûdunda Amasya vâlîsi olmuşdur. Amasya'da ikâmet etdiği mevki'de kâ'in Eleni Kilisesi'ni tecdîden câmiye **[315]** tahvîl ve mahallesini i'mâr etdiği münâsebetle kiliseye ve mahallesine "Fethiye Câmii, Fethiye Mahallesi" nâmı verilmişdir. Türbesi dahi câmii kurbunda olduğu ve ba'dehû Burma Minâre Câmii ittisâlinde kâ'in Cumûdâr Türbesi'ne nakl edildiği Mukaddime'de mezkûrdur.

Anadolu hükümdârı Sultân İbrâhim Hân, dört sene kadar devâm eden zamân-ı hükûmetinde mahdûmu Aynu'd-Devle Ahmed Bey'i Malatya ve yeğeni Mecdeddîn Sunkur Bey'i de Niksâr emâretlerine nasb edib ehl-i salîb muhârebâtıyla meşgûl olmuş ve agleb-i ihtimâle göre 510'da vefât etmiş olduğu, bu târîhde Sultân Mes'ûd bin Kılıç Arslan'ın Sultân Gıyâseddîn Muhammed Hân emriyle gelip memleket-i Selçûkiyye'yi zabt ederek Konya hükümdârı olmasından istidlâl olunmakdadır.

El-Melik Mecdeddîn Sunkur ed-Dânişmendî

Melik-i müşârün-ileyh Sunkur (Sunkûr) Hân, esbak Anadolu hükümdârı Sultân İsmâ'il Hân ibni Dânişmend Ahmed Hân'ın mahdûmu olup amcası Sultân İbrâhim Hân'ın vefâtını müte'âkib Amasya vâlîsi Fetih Hân Bey'in gayretiyle Niksâr'dan da'vet olunarak Amasya'da memleket-i Dânişmendiye hükümdârı olduğu taharriyât-ı kaydiyyeden anlaşılır. Çünkü 517'de Amasya hâkimi "Melik-i mu'azzam Mecdeddîn Sunkur bin İsmâ'il ve atabegi Şücâ'u'd-Devle

[337] Bu kasabayı tevsî' ve ba'dehû nâmını tahvîl ederek Dânişmend ismini ref' eden Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî olmuşdur.

[338] Hattâ Sultân Mes'ûd'un birâderi ve bu fâsıla zamânında Konya hükümdârı gösterdikleri Melikşâh'dan maksad bu Melik İbrâhim Şâh olduğu şübhesizdir. Çünkü Kılıç Arslan 488'de te'ehhül etdiği mu'ayyen ve ilk mahdûmu da Sultân Mes'ûd olduğu muhakkak olmasına nazaran Melikşâh nâmında dîğer bir mahdûmunun Sultân Mes'ûd'dan evvel Konya hükümdârı olması aklen müsteb'addır.

Fetih Hân bin Kılıç ve kadısı Ebû Nasr Muhammed el-Harezmî" olduğu kayden bulunmakdadır. **[316]**

Amasya hükümdârı Sunkur Hân'ın tefâsîl-i ahvâline dâ'ir ma'lûmât-ı târîhiyye bulunamadı. Ancak halefi olan amcası Melik Muhammed Gâzi Bey'in 529'da cülûsu mu'ayyen olduğuna bakılırsa hükümdâr-ı müşârün-ileyhin Amasya'da on dokuz sene kadar hükûmet etdiği zann olunur. Amasya'da şimdiki Bozahâne ve Çeribaşı Mahalleleri'nin nâm-ı kadîmi "Sunkur Mülkü" olduğu ve Çeribaşı Mahallesi'nin müntehâ-yı garbîsinde kâ'in sokak içinde bir yar dibinde görülen seng-i mezârın baş tarafında hatt-ı girift-i kûfî ile "Hâzâ Kabrü'l-Meliki'l-mu'azzam Sunkur" şeklinde bir kitâbe bulunduğu tedkîk olunursa, müşârün-ileyhin Amasya'da mevki'i, mevcûdiyeti ta'ayyün eder.

El-Melik İzzeddîn Muhammed ed-Dânişmendî

Melik Dânişmend Ahmed Gâzi'nin mahdûmu ve mülûk-i Dânişmendiye'nin beşincisi olup yeğeni Sunkur Hân'ın gâlibâ vefâtında ya'nî 529'da memleket-i Dânişmendiye hükümdârı olarak Amasya'da pederinin sarâyında ikâmet etmişdir. Kâdı'l-kudâtı Abdülmecîd el-Hirevî ve atabegi Hüsâmüddevle Hasan bin İltigin ve emîrü'l-ümerâsı Alâ'ü'd-devle Alî bin Râmîn bin Şettât-ı Rûmî olduğu[339] terâcim-i ahvâl kitâblarından ve taharriyât-ı kaydiyyeden anlaşılmakdadır.

Ankara vâlîsi Güdül Bey ve Sivas vâlîsi Arslan Togmuş Bey bin **[317]** Suli Bey, Konya hükümdârı Sultân Mes'ûd'un enişteleri olup Nizâmeddîn Yağıbasan Gâzi dahi Canik ve havâlîsi emîri olarak Niksâr'da ikâmet etmekde idi. Bunlar Amasya hükümdârı Melik İzzeddîn Muhammed Hân'ın ahvâl ve etvârından pek de memnûn olmadıkları ibrâz etdikleri âsâr-ı fi'liyyeden anlaşılır.

Konya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân, memleket-i Dânişmendiye'yi istîlâ etmek hırsıyla pek ziyâde çalışıyor, enişte lerini elde ederek Niksâr emîri Yağıbasan'ı amcasının aleyhinde tahrîk ve Amasya hükûmetini tahsîle teşvîk ediyor, Arslan Togmuş ve Güdül Beyler de bu husûsa muvâfakat eyliyorlardı. Çünkü Melik Gâzi Muhammed Hân'ın vâlidesi câriye dendiği münâsebetle taht-ı hükûmete cülûsu Türkmenlik âdetine muhâlif bulunuyordu.

Türkmenler ana ve baba taraflarından asîl olanlara "İris, İric, Erkec" ve yalnız baba tarafından asîl bulunanlara "Paşat, Paşit" unvânını veriyorlar.[340] Hükümdârı mutlakâ irislerden intihâb ediyorlardı. **[318]** Bu âdet-i kadîmeye binâ'en Melik Gâzi Muhammed Hân paşat ve Emîr Yağıbasan gâzî iris i'tibâr ediliyordu. Çünkü Yağıbasan Gâzi amcazâdesinin kızından mütevellid idi.

Sultân Mes'ûd'un maksadı, asâlet mes'elesi olmayıp belki Dânişmendîler'i yek-diğerine düşürecek bir fitne çıkarmak, ba'dehû memleket-i Dânişmendiye'yi istîlâ etmeğe bir yol bulmakdan ibâret olduğu mu'ahharan memleket-i Dânişmendiye'yi suhûletle istîlâ etmesinden anlaşılır. Lâkin Melik Muhammed Hân'ın hissiyât-ı İslâmiyyeyi tehyîc edecek mu'âmelât-ı cesâret yâhud mukarrebi bulunan Alâ'ü'd-devle Alî bin Râmîn'in Türkmen ümerâsını rencîde eyleyecek hâlâta cür'et etmiş olduğu Melik Muhammed Gâzi Bey'in meskûkâtından istidlâl olunur.

Çünkü Târîh Encümeni a'zâ-yı kirâmından müdekkik-i meşhûr Ahmed Tevfîk Beyefendi hazretlerinin inâyet buyurduğu meskûkât-ı İslâmiyye kataloğunda Dânişmendlüler Şu'besi şu hâdise-i târîhiyyeyi pek güzel tenvîr etmekdedir. Bu kataloğda mülûk-i Dânişmendiye'den Gâzi Ahmed, İsmâ'îl, İbrâhim, Sunkur Hânlar'ın ve Emîr Gümüştigin

---

339 616'da ümerâ-yı Selçûkiyye'den İmâdeddîn Râmîn bin Yûsuf bin Alî bin Râmîn bunun hafîdidir.

340 Paşat, Paşît şimdiki Türkçemizde "şâd, şîd" sûretlerinde mezkûr olup Paşit lafzı Türk anarlarından Çerkes lehcesinde "Peşîz" şeklinde müsta'mel olarak "asîl" ma'nâsınadır. Eski Türkçemizde ilk doğan çocuğa ve erkek atmaca kuşuna "paşa", ana rahmine "paşar", rutûbetden paslı olan yerlere "paşak", ayak kabına "paşmak", bulutlu olan bahâr havâsına "paşal" ve aklı gözünde olan adamlara "paşan, peşen" ve alamanlara ya'nî piyâde askerlerine "paşi, paçi" denir.

Gâzi'nin meskûkâtı bulunamadığı meşrûhdur. Dânişmendîler'den sikkesi elde bulunanlardan biri Melik Gâzi Muhammed Hân'dır.

Bunun sikkeleri tamâmiyle Rûmiyyü'l-ibâre olduğu gibi ba'zılarında tasvîr-i Mesîh bile vardır. Bu Rûmî ibârelerin tercümesi tasvîrsiz sikkelerde "Melik Gâzi bin Melik-i Mu'azzam Ahmed Gâzi" ve "Bütün Rûm **[319]** ve Anadolu Meliki Muhammed" ve tasvîr-i Mesîh bulunan sikkelerden Rûmî ibârelerin tercümesi de "Emîr-i Mu'azzam Emîr Gâzi" gösterilmekdedir. Hâlbuki halefi Yağıbasan Hân'ın sikkeleri açık nesh-i Arabî hattıyla muharrer olduğu hâlde ibârât-ı Rûmiyye yokdur.

Şu sikkelerden hâsıl olan fikir üzerine denilebilir ki Melik Gâzi Muhammed Hân'ın inân-ı idâresi aslen Rûm olan vâlidesi Gülnûş Bânû ile mukarrebi bulunan Alâ'ü'd-devle Alî bin Râmîn'in ellerinde olduğu cihetle Rûmluk nüfûzu ve ba'dehû kilise nüfûzu galebe ederek Melik Gâzi Muhammed Hân sikkelerinde tasvîr-i Mesîh'i tersîme kadar muvâfakat eylemiş olması, Türkmen beylerinin ve bütün müslimlerin i'tirâzâtını celb ederek bütün sülâlesinin felâketini ihzâr etmişdir. Vâlidesi ve mukarrebi yeni müslümân oldukları cihetle Rûmluk ve Hristiyânlık nüfûzundan birden bire tecerrüd edemezlerdi. Çünkü Rûmlar'dan ihtidâ edenlerin hissiyâtı bir karın geçmedikçe tamâmiyle müslim olmaz.

Hulâsa Sultân Mes'ûd'un teşvîki ve Türkmen ümerâsının tensîbi üzerine Niksâr emîri olan Yağıbasan Gâzi Amasya'ya gelip 535'de memleket-i Dânişmendiye hükümdârı olduğu gibi Amasya hükümdârı olan Melik Muhammed Gâzi Bey dahi Niksâr'a i'zâm olunduğu Târîh-i Âl-i Dânişmend'den müstefâd olur. Çünkü 535'de kadı-i bilâdu'r-Rûm olan Amasya kadısı Abdülmecîd el-Herevî Şâm'a rihlet edib orada bir müddet ikâmet etdiği tercemesi zeylinde Tabakâtü'l-Hanefiyye kitâblarında mestûrdur. **[320]**

El-Melik Nizâmeddîn Yağıbasan ed-Dânişmendî

Amasya hükümdârı Melik Yağıbasan (Yağı Basan Hân) esbak Anadolu hükümdârı olan Sultân İbrâhim Hân'ın mahdûmu olduğu 560 târîhli vakfiyesinde mestûrdur. Melik Muhammed Gâzi Bey'in yâhud Emîr Gümüştigin Gâzi'nin oğlu değildir. Her hâlde bu Yağıbasan Gâzi 491'de şehîden vefât eden Antakya emîri Yağıbasan bin Muhammed bin Alp Arslan'ın kızından hafîdidir. Yağıbasan bin İsmâ'il bin ed-Dânişmend nâmıyla da kaydı görülmüşdür.

Amasya hükümdârı Yağıbasan Hân, Amasya'da İçerişehir'de şimdiki Kurşunlu Mahallesi'nde cesîm bir hân inşâ etdirdiği münâsebetle oraya Mahalle-i Yağıbasaniyye ve Hân-ı Yağıbasan Mahallesi dendiğini ve Gök Medrese Mahallesi'nin yol kenârında Melik Dânişmend Ahmed Gâzi'nin sarâyında ve önündeki Altı Bahçe demekle meşhûr bâhçelerde ikâmet ve ba'dehû buraları umûmen vakf eylediğini kuyûd-ı atîka göstermekde ve müşârün-ileyhin sarâyı mevki'ine şimdi Yukarı Bakacak ve Altı Bahçeler mevki'inin kısm-ı cenûbîsine Aşağı Bakacak denmekdedir.

Hükümdâr-ı müşârün-ileyhin Amasya'da atabegi Celâlüddevle Mahmûd bin el-Merhûm Fetih Hân ve emîrü'l-ümerâsı Hüsâmüddevle Hasan bin İltigin ve kâdı'l-kudâtı Kemâleddîn Ebu'l-Fezâ'il İlyâs bin Hasan el-Horasânî olduğu ele geçen kuyûd-ı atîkadan istidlâl olunur. Hattâ 560 târîhli vakıf-nâmesini imzâ eden **[321]** kadı, Şeyhu'l-İslâm ve'l-müslimîn Sadreddîn Muhammed bin el-Merhûm İlyâs el-Horasâni'dir.

Celâlüddevle Mahmûd Gâzi Bey, şimdiki Temennâ Mahallesi'nde Fetih Gâzi Bahçesi civârında bir mescid-i şerîf binâ ederek pederinden ve ceddinden kalan bu bahçeleri ve Hüsâmüddevle Hasan Gâzi Bey de Hân-ı Yağıbasan civârında diğer bir mescid-i şerîf inşâ ederek Öz Nâhiyesi'nde Emîr Hasan Alanı (Çiftliği) nâm karyeyi vakf etdikleri ma'lûmât-ı kaydiyedendir. Bu Hüsâmüddevle'nin birâderi Sehmüddevle Hüseyin Gâzi emîr-i Merzifon olup orada câmii, vakfı, mevki'i "Sehmüddevle" demekle kayden meşhûrdur. Sihâmuddevle dahi denir.

Taharriyât-ı târîhiyyeden ve cereyân-ı ahvâlden istidlâl olunduğu üzere Dânişmendiye hükümdârı Yağıbasan Hân, Melik Muhammed Gâzi Bey'i Amasya'dan Niksâr'a kaldırıyor,

ba'dehû Kayseriyye'ye gönderip oranın emâretini veriyor, Melik Muhammed Gâzi bu hareketden bîzâr olarak ba'zı Türkmen beylerini elde edib yeğeni bulunan Yağıbasan Gâzi aleyhine i'lân-ı husûmet ediyor, Malatya ve Sivas taraflarını istîlâ etmeğe çalışıyor.

İbtidâ Malatya üzerine hareket ederek emîri ve yeğeni Aynuddevle Ahmed Bey'i harben katl etmekle Malatya'yı zabt ediyor, ba'dehû Sivas'ı almak üzere geliyor, Amasya hükümdârı Yağıbasan Hân dahi kuvve-i mevcûdesiyle Sivas'a gidip vâlî Arslan Togmuş Bey'i takviye ediyor. **[322]** Sivas kurbunda bulunan şimdiki Azîziye kasabası civârında tarafeyn harb etmekle Melik Muhammed Gâzi ile Arslan Togmuş Gâzi Beyler 537'de maktûl olarak Yağıbasan Hân harbi kazanıyor, memleket-i Dânişmendiye'de istiklâlini te'mîn ediyor.

Mesâlikü'l-Ebsâr'da "537'de Kayseriyye ve Malatya ve hudûd-ı Rûmiyye emîri Melik Muhammed bin ed-Dânişmend katl olunarak bilâdını Konya hükümdârı Melik Mes'ûd-ı Selçûkî istîlâ etmiş" olduğu mestûrdur. Fakat Ikdu'l-Cümân'da "Melik-i müşârün-ileyhin 538'de vefâtıyla Mes'ûd'un bütün bilâd-ı Dânişmendiye'yi istîlâ etdiği" mezkûrdur. Meskûkât-ı İslâmiyye Kataloğu'nda Melik Muhammed Gâzi ve emîr-i Malatya Aynuddevle Gâzi Beyler'in vefâtı 537 târîhinde gösteriliyor.

Tabakât-ı Hanefiyye'de kadı-i bilâdu'r-Rûm olan Abdülmecîd el-Herevî tercemesinde kadı-i müşârün-ileyhin memleket-i Dânişmendiye'den 535'de Şâm'a ve üç ay sonra Kayseriyye'ye rihlet edib orada kadı olarak 537'de vefât etdiği ve Târîh-i Âl-i Dânişmend'de Melik Muhammed Gâzi Bey'in Amasya'dan Niksâr'a, ba'dehû Kayseriyye'ye i'zâm edildiği mezkûr ve Melik Muhammed Gâzi Bey'in türbesi de Azîziye Kasabası civârında olduğu meşhûrdur. Şu kuyûd-ı târîhiyyenin cem'inden Melik Muhammed Gâzi Bey'in 529'da cülûs etdiği, ba'dehû 535'de hal' ve 537'de katl edildiği netîcesi zâhir olur. İşte Mesâlikü'l-Ebsâr'ın kayd eylediği vak'a budur.

Bu vak'adan sonra Muhammed Gâzi Bey'in küçük mahdûmu Zünnûn **[323]** Bey Kayseriyye'de kaldığı münâsebetle Kayseriyye'yi zabt ederek i'lân-ı emâret ediyor, fakat büyük mahdûmu Melik İbrâhim Bey harbden avdet ederek küçük birâderini Kayseriyye'den def' etmekle bu da i'lân-ı istiklâl ediyor, bu aralıkda harben maktûl olan Sivas emîri Arslan Togmuş Bey'in oğlu Bedreddîn Şâhenşâh Bey de Melik Muhammed Gâzi Beyzâdelerden ahz-ı intikâma kalkışıyor.

Yine bu aralıkda Malatya emîri iken maktûl olan Aynuddevle Ahmed Bey'in mahdûmu olup Zülkarneyn Gâzi demekle meşhûr olan Alp Arslan Gâzi Bey[341] Malatya'da i'lân-ı emâret ederek bu da Melik Gâzi Beyzâdeler ile uğraşıyor, Rûmlar dahi bu kadar ihtilâlât-ı dâhiliyyeyi görüp Yağıbasan Hân ile harb ederek Trabzon, Sinop ve Kastamonu taraflarını gasb etmekle memleket-i Dânişmendiye bir herc ü merce düşüyordu.

Dânişmendîler'in şu fetreti, memleket-i Dânişmendiye'yi Rûmlar'ın istîlâsına kapdırmak gibi bir tehlike-i muzırrayı takdîr etmiş olan Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî, eniştesi bulunan Ankara vâlîsi Güdül Bey'i celb ve istimâlet ederek kendisine ser-asker nasb ediyor, ma'iyyetine bir kuvve-i azîme terfîk ederek zâhiren Yağıbasan Gâzi'ye mu'âvenet için Amasya'ya i'zâm ediyor, kendisi dahi dîğer bir kuvve-i kâfiye alarak yek-diğeriyle uğraşan **[324]** Melik İbrâhim, Zünnûn, Zülkarneyn Beyler'i cebren dağıtıyor, Kayseriyye ve Sivas taraflarını istîlâ etdikden sonra Güdül Bey'i müte'âkib Tokat üzerinden Amasya'ya geliyor.

Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî, Amasya'ya geldikde Yağıbasan Gâzi Bey'i Niksâr'a gönderip bütün memâlik-i Dânişmendiye'yi 538'de istîlâ ediyor, ya'nî bütün Anadolu hükümdârı oluyor, hükûmet-i Dânişmendiye'nin merkezi olan Amasya'yı kendisine makarr-ı hükûmet ittihâz ederek hükûmet-i Dânişmendiye'ye hitâm veriyor.

Çünkü Amasya, Dânişmendîler'in merkez-i hükûmeti olduğu münâsebetle bu hükûmeti kaldırmak ve âtiyen zuhûru melhûz olan vekâyi'e meydân vermemek için Dânişmendiye hükûmetinin merkezinde ikâmet etmek lüzûmunu Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî takdîr ediyordu.

[341] Câmi'u'd-Düvel gibi ba'zı tevârîh-i Arabiyye'de buna Yağı Arslan bin ed-Dânişmend nâmı verilmekdedir.

Sultân Mes'ud'un Amasya'yı merkez-i hükûmet ittihâz etmesi, mücerred âb u hevâsının letâfetinden değil, belki memâlik-i Dânişmendiye'yi tamâmiyle istîlâ etmek siyâsetinden istifâde için idi. İşte Ikdu'l-Cümân'ın kayd eylediği vak'a budur. Çünkü Sultân Mes'ûd'un Amasya'da Simre Kasabası'nı 538'de binâ etdirdiği müttefikan kayd edilmekdedir.

Dânişmendîler'in Amasya'da hükûmeti 467-538 târîhine kadar tâm yetmiş bir sene devâm edib Melik Ahmed, İsmâ'il, İbrâhim, Sunkur, Muhammed, Yağıbasan nâmlarıyla altı nefer zevât idâre-i hükûmet etmişlerdir. Bu hükûmet hudûd-ı Rûmiyye üzerinde müteşekkil olduğu cihetle bunlar, **[325]** dâ'imî bir harb ve gazâda imrâr-ı hayât ederek "Gâzi" unvân-ı mefharetiyle iktisâb-ı şeref etmişlerdir. Binâ'en-aleyh bunların cümlesi de "Melik Gâzi" unvânıyla meşhûrdur.

Bu hükûmet-i Dânişmendiye, ibtidâ-yı teşekkülünde Rûmlar'ın nüfuzunu Anadolu'dan tamâmiyle izâle edecek derecede kudret-i askeriyye gösterdikleri kâbil-i inkâr değildir. Hudûd-ı garbiyyesini Üsküdâr'a kadar îsâl ederek Boğaz'dan geçen gemilerden vergi ve gümrük alan bu hükûmetin nüfûzu sâyesinde Türkler'in Anadolu'da ebediyyen tavattun edebilmeleri mümkün olabilmiş, hattâ Selçûkîler'in Anadolu'da nüfûz-ı hükûmetleri, bunların mu'âvenet-i mâddiyesiyle idâme-i mevcûdiyet etmişdir.

Dânişmendîler, zann olunduğu gibi bir mekteb-i sıbyân hâceliğinden türemiş, sülâlesi gayr-i mazbût adamlar değillerdir. Bunu iddi'â edebilmek için o zamân Türkler'in soylara, husûsiyle irislere ne kadar dikkat ve ihtimâm etdiklerini unutmamak îcâb eder. Bir melikzâdeyi iris olmadığından dolayı tahtından iskât eden Türkler, bu kadar mefâhir-i milliyeyi, me'âsir-i dîniyyeyi meydâna getirecek derecede ibrâz-ı reviyyet ve şecâ'at etdikleri hâlde öyle bir mekteb hâcesinin başına toplanacak bir seviyyede olmadıkları meydândadır.

Dânişmendîler, bâlâda arz edildiği üzere Selçûkîler'in mensûb olduğu "Kınık" sülâlesi beylerinden ve hânzâdelerden olup "Toganlu" nâmıyla bir oymak teşkîl eden Togan Hân neslinden **[326]** oldukları ve Selçûkîler'in ammizâdelerinden bulundukları cihetle Türkler, Türkmenler arasında fevkalâde hâ'iz-i nüfûz ve i'tibâr idiler.

Yağıbasan Gâzi Arabiyyü'l-ibâre sikkeler kesdirmiş olup Meskûkât-ı İslâmiyye Kataloğu'nda görüldüğü üzere bir sikkesinin yüz tarafında "el-melikü'l-âdil Nizâmeddîn Yağıbasan bin Melik Gâzi" ve devresinde "Bin Melik Dânişmend Zahîr Emîrü'l-Mü'minîn" ve arka tarafında belden yukarı, sağa müteveccih kıvırcık saçları bir çelenge bağlanmış bir sûret tersîm edilmiş olup bu sûret Yağıbasan[342] Gâzi'nin tasvîri olmalıdır. Dânişmendîler'de Rûmiyyü'l-ibâre sikkelerin mecmû'u da Melik Muhammed Gâzi Bey'e ve evlâdına mensûb olduğu Katalog'da ayânen görülmekdedir.

Katalog'da "Sivas'da Dânişmendlüler" unvânı altında mülûk-i Dânişmendiye'nin sıra ile yazılmasına göre bunların[343] merkez-i hükûmeti kuyûd-ı târîhiyye hilâfında Sivas olduğunu işrâb etmekdedir. Hâlbuki mülûk-i Dânişmendiye'nin merkez-i hükûmeti Amasya şehri olduğu Târîh-i Âl-i Dânişmend'in ifâdâtından müstebân ve Amasya'da mevcûd olduğu arz edilen âsâr-ı Dânişmendiye dahi bunu mü'eyyiddir. **[327]**

Amasya, hükûmet-i Dânişmendiye'nin merkezi olmasaydı, Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî bütün memâlik-i Dânişmendiye'yi istîlâ etmek için Amasya'yı merkez-i hükûmet ittihâz etmeğe lüzûm görmezdi. Kezâlik Emîr Gümüştigin sülâle-i Dânişmendiye'den değildir.[344]

---

342 "Yağıbasan", "düşmanı basıp bozan" ya'nî "muzaffer" demekdir.

343 Katalog'da Melik Dânişmend Gâzî'nin târîh-i cülûsu 464 Gümüştigin Gâzî'nin târîh-i emâreti 477 kayd edildiğine nazaran melik-i müşârün-ileyhin 477'de vefâtı anlaşılır. Hâlbuki tevârîh-i Arabiyye'nin zabtından müstefâd olduğu üzere Melik Dânişmend Ahmed Hân bâlâda arz edildiği üzere 490 hudûdunda vefât etdiği muhakkakdır.

344 Dânişmendîler'in sülâlesine ve terâcim-i ahvâline dâ'ir mü'essisleri olan Ahmed Gâzî tercemesine mürâca'at olunmalıdır.

YEDİNCİ FASIL

Selçûkîler'in ensâbını, şehzâdegân-ı Selçûk'un Amasya'da hükûmetlerini ve devr-i Selçûkî'de Amasya'yı idâre eden zevâtın Amasya'ya âid ve dolayısıyla müte'allik olan vekâyi'-i Selçûkiyye'yi ma'lûm olabildiği kadar beyân ve tafsîl eder.

Sultân Rükneddîn Mes'ûd Hân-ı Selçûkî

Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân-ı Evvel, Oğuz Hân ahfâdından Kınık Hân soyundan olup Câm-ı Cem-Âyîn, Mesâlikü'l-Ebsâr, Ikdu'l-Cümân, Târîh-i Âl-i Selçûk gibi tevârîh-i mühimmede ve husûsî silsile-nâmelerde mezkûr olduğu üzere Sultân İzzeddîn Kılıç Arslan bin Sultân Süleyman bin Kutlumuş bin Arslan bin Selçûk bin Togan bin Ertuğrul bin Sakmân Hân bin Kara Oğuz bin Toktemur bin Gögüncek bin Kutlu Hân şehzâdesidir. **[328]**

Cedd-i a'lâsı bulunan Kutlu Hân Türkmen hükümdârlarından olup Bilâd-ı Guz'da pek ziyâde şöhret ve nüfûza mâlik idi. Buna "Kutlug, Katlu, Katlag, Katlah" dahi denmişdir. Bunun oğlu Gögüncek[345] mevki'inde "Gögünci, Gergencik, Gergenci" eşkâl-i muhtelifesi görülmekde olup bunlar "Gögüncek" lafzının muharrefi olmalıdır. Bunun oğlu Toktemur, Türkistân'da akıl ve dehâsıyla iştihâr etmiş olup "Tahtemur, Takşur" gibi tahrîfe uğramış olarak görülmekdedir.

Toktemur Hân'ın oğlu Kara Oğuz, "Karagaz, Karaguz, Karguz" şeklinde mezkûr olup bunun oğlu Sakmân Hân[346] Salur neslinden Türk hâkânı olan "Agayni, Agan" Hân'ın dâmâdı ve halefi bir hâkândır. Bu da tahrîfe uğrayıp "Tîgmân, Lokmân, Yagmân" şeklinde yazılmışdır. Bunun oğlu Ertuğrul[347] dahi "Ertugul, Ertagıl, Ertanıl" şekline girmiş olduğu görülür. Bunun oğlu "Togak" olup bâlâda yazıldı. Bunun oğlu "Selçûk"dur ki bütün selâtîn-i Selçûkiyye'nin cedd-i a'lâsıdır.[348] Bunun oğlu Arslan Bey olduğu **[329]** muhakkak olmakla beraber ba'zı tevârîhde "İsrâ'il" şeklinde yazılmışdır.

Sultân Mes'ûd Hân'ın Amasya'yı işgâl için gönderdiği Şihâbuddevle Güdül Bey, Türkmen kabâ'ilinden Alka İvli (Alkalı, Halkalı) demekle meşhûr olan oymağın re'îsi "Kanış, Konaş" Bey'in oğlu olup Amasya'yı ve mülhâkâtını sultân-ı müşârün-ileyhin nâmına işgâl etdiği zamân, Melik Dânişmend Ahmed Hân'ın sarâyı civârında evlâd ve ekâribiyle beraber yerleşdiği cihetle oraya "Evlâd-ı Güdül Mahallesi" ve 665 târîhinden i'tibâren "Gök Medrese Mahallesi" dendiği Mukaddime'de mezkûrdur.

Sultân Mes'ûd Hân, Konya vâlîliğine büyük şehzâdesi Kılıç Arslan'ı nasb ederek kendisi Amasya'yı merkez-i hükûmet ittihâz etdiği zamân, ibtidâ Melik Dânişmend Ahmed Hân'ın Amasya'da binâ eylediği sarâyında ikâmet ve etrâfını tecdîden i'mâr ederek buralar bir kasaba-i cedîde şeklini almakla adına "Simre" dendiği Mukaddime'de mezkûrdur.[349] Mu'ahharan Yağıbasan Gâzi müşârün-ileyhin ikâmet eylediği Melik Dânişmend'in sarâyını ve bahçelerini vakf etmekle Sultân Mes'ûd, İçerişehir'deki sarâyını binâ ederek oraya nakl-i ikâmet etmişdir.

Sultân Mes'ûd, memâlik-i Dânişmendiye'yi istîlâ etdikden sonra ümerâ-yı Dânişmendiye'den Hüsâmüddevle Hasan Gâzi bin İltigin ve birâderi Sihâmuddevle Hüseyin Gâzi, Melik Muhammed Gâzi Bey'in sâhib-i devleti olan Alâ'üddevle **[330]** Alî Gâzi[350], Emîr Bedreddîn Abuk bin Bayat bin Anuştigin Gâzi arz-ı inkıyâd etmekle Güdül Bey'i ser-asker ve Hüsâmüddevle Hasan Bey'i sâhib-i devlet nasb edib Sivas harbinde maktûl olan Malatya emîri Aynuddevle Ahmed Gâzi Bey'in mahdûmu Zülkarneyn Alp Arslan Gâzi Bey'e de Malatya

---

345 Gögüncek, "memnûn ve mesrûr" ma'nâsınadır. "Gökcek" dahi olması muhtemeldir.

346 "Müsellah" ya'nî "pür-silâh delikanlı" ma'nâsına olan "Sekmen" mu'arrebidir.

347 "Ertuğrul", "avcı kuşlardan doğan cinsinden erkek kuş" ma'nâsınadır.

348 "Selçûk", "okların, kargıların, sancakların uçlarındaki sivri ve keskin demir ya'nî temren" ma'nâsınadır. Buna "sancuk" dahi denir. Tevârîh-i Arabiyye bu ma'nâyı "togak, dukak" lafzına nisbet etmişler ise de "togak" el-yevm bizim Anadolu'da "dogak, duvak" dediğimiz olacakdır ki "gelinlerin baş örtüsü" demekdir.

349 "Simre", eski Türkçemizde "zehâ'ir-i öşriyye anbârına" dendiği sonradan anlaşılmışdır.

350 Bunun hafîdi İmâdeddîn Râmîn bin Yûsuf bin Alî 616'da ümerâ-yı Selçûkiye'dendir.

emâretini i'tâ ve Bedreddîn Abuk Bey'e Kayseriyye emâretini tevcîh eylediği tetebbu'âtdan anlaşılmakdadır.

Ba'dehû Sultân Mes'ûd, Amasya kadılığına İmâdeddîn Abdülmelik bin Alî bin el-Hasan el-Berkendî el-Buhârî nâmında bir zâtı nasb edib Simre kasabası üstünde binâ eylediği hânkâhın meşîhatını da Sirâceddîn Mahmûd bin Alî el-Hocendî'ye i'tâ eylediği ve Sinop'dan gelen ehl-i salîbin harâb etdiği Zemendû ve Tenusin kasabalarını tecdîden i'mâr ve Zemendû (Dânişmendiye) kasabasında bir sarây-ı âlî binâ ederek buraya "Ziyâre" ve Tenusin kasabasına "Kedağra" adlarını verdiği Mukaddime'de mezkûrdur.

Memâlik-i Dânişmendiye'nin uğradığı şu âkıbet esnâsında Trabzon, Sinop ve Kastamonu tarafları kısmen Bizans imparatorluğu tarafından gasb edilmiş ve Erzurum, Erzincân beyleri kesb-i istiklâl ve memâlik-i Dânişmendiye'den Amasya, Elbistân, Ankara, Canik, Çangırı, Çorum, Karahisâr-ı Şarkî, Kayseriyye, Yozgat sancakları Sultân Mes'ûd'a intikâl etmiş ve Âl-i Dânişmend'den Malatya emîri Zülkarneyn Alp Arslan ve Niksâr emîri Yağıbasan **[331]** Gâziler de kendi muhîtleri dâhilinde ve Sultân Mes'ûd himâyesinde birer emîr-i müstakil olmuşlardır.

Hulâsa Bizans imparatoru Manu'el Komennus, fetret-i Dânişmendiye zamânında Trabzon ve Sinop'u almakla iktifâ etmeyerek bütün memâlik-i Dânişmendiye'yi istîlâ etmeğe kıyâm eylediyse de Sultân Mes'ûd Hân hazretlerinin istîlâ-yı serî'i bu niyyetleri zîr ü zeber ve Türkler'in Anadolu'da bekâsını te'mîn ederek Manu'el, Bafra civârında cârî Kızılırmak'ı hudûd-ı şimâliyye ittihâzına mecbûr olmuş ve 544'de yeğeni Andronikus'un kumandasında gönderdiği bir fırka-i askeriyye ile Canik taraflarını istîlâ etmek istemiş ise de Sultân Mes'ûd'un hamiyyet ve şecâ'ati sâyesinde bu fırka dahi münhezim ve Giresun kazâsı hudûd-ı şarkiyye olmuşdur.

Binâ'en-aleyh Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî Anadolu kıt'asının şark ve şimâl taraflarını ve şehzâdesi olan Konya vâlîsi Sultân Kılıç Arslan dahi garb tarafını Rûmlar'ın ve ehl-i salîb alaylarının muhâcemâtından muhâfaza ederek Amasya'da on yedi ve umûmen kırk beş sene icrâ-yı saltanat etmiş olduğu hâlde 555 senesi şevvâlinin beşinci günü Amasya'da irtihâl-i dâr-ı bekâ ederek Amasya derûnunda Simre kasabası müştemilâtından olup el-yevm Nârlı Bahçe demekle meşhûr mezârlığın cenûbunda meşhûd olan türbe-i âliyesine defn edilmişdir.

Sultân-ı müşârün-ileyhin vefâtı, tevârîh-i muhtelifede 551, 555, 558 senelerinde gösterilmekdedir. On def'adan ziyâde tedkîk ve taharrî ederek **[332]** kitâbeye dâ'ir bir şey'e tesâdüf edemediğim[351] türbesini 1328'de tekrâr tedkîk ve taharrî etdiğim esnâda türbe kapısının iki tarafında taş sütûnlar gibi yapılmış taş duvârların zemîne yakın ve kısmen toprağa gömülmüş olan kısm-ı esfeli üzerlerinde görülen kabartmalı çiçeklerin; mütekâbil, yek-diğeriyle mütedâhil araları çiçekler ile müzeyyen ve binâ'en aleyh kırâ'ati gâyet müşkil bir sûretde hatt-ı kûfî ile muharrer bir kitâbe-i mahkûka olduğunu anlayabildim.[352]

Kapının sağ tarafındaki sütûn üzerinde çiçekler arasında yukarıdan aşağı "es-Sultânu'l-Mu'azzam Mes'ûd bin Kılıç Arslan" gibi kırâ'at edilebilen kitâbenin mütekâbil satırında ya'nî aşağıdan yukarı "fî hâmisi şevvâl senete hamsin ve hamsîn ve hamsi-mi'e" ibâresi muharrer olduğu ayânen görülmekde ve suhûletle okunmakdadır. Ancak bu kitâbenin baş tarafları silik ve gâyet karışık olduğu cihetle bir türlü kırâ'ati müyesser olamadı. Bu türbenin vakfı, cüz-hânları, türbedârları ve sâ'ir ahvâl-i târîhiyyesi Mukaddime'de mezkûrdur.

Meskûkât-ı İslâmiyye Kataloğu'nda bu Sultân Mes'ûd Hân'a mensûb olarak bakır iki sikke bulunduğu görülmekdedir. Bunların târîhi ve mahall-i darbı yokdur. Fakat Dânişmendîler'in sikkeleri gibi Amasya'da darb edildikleri maznûndur. Bu sikkelerin yüz tarafında Bizantin imparatoru tarzında bir nîm tasvîr olup Katalog'da imparator Birinci Aleksis

[351] Amasya'yı bu kadar müdekkik seyyâhlar dahi ziyâret ve bu türbeyi tedkîk etdikleri hâlde onlar da tesâdüf edemedikleri, yazdıkları âsârdan anlaşılır.

[352] Uzunçarşılı böyle bir kitabenin bulunmadığını dile getirmektedir (Ed.).

Komennus **[333]** meskûkâtına müşâbih olduğu meşrûh[353] ve arkasında "es-Sultânu'l-Mu'azzam Mes'ûd bin Kılıç Arslan" muharrerdir.

Amasya'da medfûn olan Sultân Mes'ûd Hân'ın[354] ikisi büyük, biri küçük olmak üzere "İzzeddîn Kılıç Arslan, Nâsıreddîn Şâhenşâh ve Gıyâseddîn Muhammed" adlı üç şehzâdesi olup hayâtında memâlik-i Selçûkiyye'yi iki büyük oğulları arasında taksîm ederek Kızılırmak'ın garb tarafını ya'nî asıl memleket-i Selçûkiyye'yi birinci şehzâdesi İzzeddîn Kılıç Arslan'a ve şark tarafını ya'nî memleket-i Dânişmendiye'yi ikinci şehzâdesi Nâsıreddîn Şâhenşâh'a teslîm etdikden sonra vefât etmekle müşârün-ileyhin vasiyyeti üzere memâlik-i Selçûkiyye iki bölük olmuşdur.

Es-Sultân Nâsıreddîn Şâhenşâh es-Selçûkî

Amasya hükümdârı olan Sultân Şâhenşâh Hân, Sultân Mes'ûd Hân'ın ikinci şehzâdesi olup pederinin vasiyyeti üzere memleket-i Dânişmendiye hükümdârı olarak Amasya'da sandalî-i hükûmete 555'de câlis olduğu gibi büyük birâderi Sultân Kılıç Arslan dahi Konya hükümdârı olmuş idi. Sultân Şâhenşâh'ın sâhibi ya'nî vezîr-i a'zamı Celâlüddevle Mahmûd bin Fetih Hân, atabegi ammizâdesi Bedreddîn Şâhenşâh bin Arslan Togmuş, emîrü'l-meclisi diğer ammizâdesi Şemseddîn Türkânşâh bin Güdül, **[334]** pervânesi Şerefeddîn Muhammed bin Emîr Hasan bin İltigin ve meşâhîr-i ümerâsından ya'nî ilbeglerden Şücâ'eddîn Âmûl, Bedreddîn Aydoğdı (Aytagdı) Beyler[355] olduğu tetebbu'ât-ı kaydiyyeden anlaşılmakdadır.

Sultân Mes'ûd Hân'ın vefâtıyla beraber memâliki iki şehzâdesi arasında taksîmi, Pont ve Kapadokya kıt'asını kurtarmağa dâ'imâ fırsat arayan Bizans imparatoru Manu'el Komennus'u büyük bir ümîde düşürüp ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i azîme ile 556 senesi evâ'ilinde Ankara üzerinden Kapadokya kıt'asına hücûm etmiş idi.

Ankara vilâyeti memleket-i Dânişmendiye'den ve binâ'en-aleyh Amasya hükümdârı Sultân Şâhenşâh'ın idâresinde bulunan memâlikden olduğu cihetle Sultân Şâhenşâh Hân derhâl ma'iyyet-i mevcûdesiyle Ankara'ya gidip birâderi olan Konya hükümdârı Sultân Kılıç Arslan Hân ile birleşerek Rûmlar ile harbe girişdi.

İki müttefik birâderin ve ma'iyyetlerinde bulunan mücâhidlerin arslan gibi savletlerine Rûmlar dayanamayıp hamiyyetli Türkler'in okları altında karmakarışık oluyorlar, kumandânlarının hemen kâffesi hâk-i helâke serilerek bunlardan imparator Manu'il'in yeğeni Yovanis ve Atakis'in başı bir mızrağın **[335]** ucuna takılıyor, bunu gören mücâhid Türkler'in savletleri artmakla imparator Manu'il var kuvvetiyle çalışarak ancak cânını kurtarabiliyor, bu sûretle Sultân Şâhenşâh memâlikini ta'arruz-ı a'dâdan muhâfaza ediyor idi.[356]

Tevârîh-i umûmiyyede mezkûr olan bu gazâ-yı ekberin cereyânı esnâsında Dânişmendîler, harbe iştirâk etmemekle beraber ihtilâl-i dâhilîye kıyâm ederek Malatya emîri Zülkarneyn demekle meşhûr Alp Arslan Bey bin Aynuddevle Ahmed Gâzi, memleket-i Selçûkiyye'ye hücûm etmekle "Yağı Arslan" lakabını alıyor[357], Niksâr emîri Yağıbasan Gâzi dahi Amasya'ya bi'l-hücûm şimdiki Sivas vilâyetini umûmen zabt etmekle hükûmet-i Dânişmendiye'nin i'âde-i nüfûzuna çalışıyordu.

Yağıbasan Gâzi, ümerâ-yı Selçûkiyye'nin Ankara harbinde bulunmasından bi'l-istifâde i'lân-ı hükûmet ederek Niksâr'da ikâmet edib mahdûmu Cemâl Gâzi Bey'e Amasya ve yeğeni olup Yıldızeli'nde ikâme olunan İbrâhim Gâzi Bey'e Kayseriyye ve bunun birâderi olup

---

353 İmparator Birinci Aleksis Komennus, bâlâda zikr edildiği üzere Amasyalı olduğu cihetle onun meskûkâtına iltizâmen teşbîh edilmiş olmalıdır.

354 Terceme-i hâli bâb-ı sânîde fasl-ı mahsûsunda tahrîr edilecekdir inşâ'allâh.

355 Şücâ'eddîn Âmûl Bey, Emîr Âmûl demekle meşhûr olup el-yevm "Miramul, Moramul" karyesi bunun çiftliği idi. Hafîdi Hâce Şemseddîn Ahmed bin Yûsuf bin Emîr Âmûl'dür. Bedreddîn Aydoğdu Bey'in çiftliği dahi el-yevm "Aydoğdu Karyesi" olup hafîdi el-Hâc Mübârizeddîn Arslan bin Şîrîn bin Aydoğdu Bey'dir.

356 Bu vak'a, Ahmed Refîk Beyefendi'nin Târîh-i Umûmî'sinde 1176 sene-i mîlâdiyesinde gösterilmekdedir.

357 "Yağı", "düşman" ma'nâsına olup "Alp" yerinde tebdîlen isti'mâl edilmişdir.

Amasya kurbunda şimdiki Elvân (Ulvân) Çelebi nâhiyesinde ikâme edilen Tanun[358] (Zünnûn) **[336]** Gâzi Bey'e Sivas emâretlerini tevcîh ederek ikinci def'a Dânişmendiye hükümdârı olmuşdur.

Cemâleddîn İsmâ'il Gâzi Bey

Dânişmendiye hükümdârı Nizâmeddîn Yağıbasan Gazî'nin mahdûmu[359] olup pederi tarafından 556'da Amasya vâlîsi oldukda Amasya hükümdârı Sultân Şâhenşâh'ın adamlarını tard ve teb'îd ederek kendine müte'allik olan ümerâyı celb etmekle pederinin hükûmet-i muvakkatasını takviyeye gayret ediyor ve Yağıbasan Gâzi'nin yeğenleri İbrâhim ve Zünnûn Beyler dahi mevki'-i me'mûriyetlerine giderek ammizâdelerinin nüfûzunu tezyîde çalışıyorlardı.

Fakat harbden fâriğ olan Türkmen beyleri Yağıbasan Gâzi'nin şu vaz'-ı nâkisânesinden münfa'il olarak Dânişmendiye aleyhinde Âl-i Selçûk'a yardım etdikleri vekâyi'-i âtiyeden istidlâl olunur. Çünkü müttefik iki birâder harben muzaffer oldukları hâlde Dânişmendîler'in bu hareketlerine sükût edemeyecekleri bedîhî olduğu cihetle Sultân Kılıç Arslan, ibtidâ Malatya emîri Yağı Arslan dediği Zülkarneyn Alp Arslan Bey'in hücûmunu def' ederek mûmâ-ileyhi ahz ve katl ve yerine büyük mahdûmu olup kendisine münkâd olan Nâsıreddîn Muhammed Bey'i nasb ediyor, **[337]** Sultân Şâhenşâh dahi Kayseriyye emîri İbrâhim Gâzi'nin üzerine gidiyor idi.

Malatya emîrinin katlini duyan Dânişmendiye hükümdârı Yağıbasan Gâzi hiddet ederek Sultân Kılıç Arslan'ın menkûhası olup henüz Konya'ya giden Erzurum Hâkimi Melik Fahreddîn Muhammed Salîkî'nin gelin kızını şakîler gibi yoldan aldırıyor, Niksâr'a getirdip bîçâre kızı fesh-i nikâha bir yol bulmak için irtidâda cebr etdikden sonra yeğeni bulunan Sivas emîri Tanûn (Zünnûn) Bey'e veriyordu.[360]

Aylemü'z-Zâhir ve Câmiud-Düvel gibi tevârîh-i mühimmede mestûr olan bu vak'a-i menhûsayı duyan yalnız Kılıç Arslan değil belki bütün Türkmen Beyleri'nin gayz u hiddeti son şiddetiyle Dânişmendiye hükûmeti aleyhine teveccüh ediyor, Dânişmendîler'i müdâfa'a eden mütedeyyin beyler dahi bu vak'adan müteneffir olarak Âl-i Selçûk tarafına dönüyorlar, Dânişmendîler'i takbîh ederek müdâfa'alarından sarf-ı nazar eyliyorlardı.

Elsine-i selâse üzere müretteb olan tevârîh-i İslâmiyyenin zabtından istidlâl edildiği üzere Sultân Şâhenşâh Kayseriyye'ye hücûm ederek emîri bulunan İbrâhim Gâzi Niksâr'a doğru firâr etmekle Sultân Şâhenşâh Kayseriyye'yi zabt ediyor, ba'dehû birâderi Kılıç Arslan Hân **[338]** ile birleşerek Dânişmendiye hükümdârı Yağıbasan Gâzi aleyhine gidiyorlar. Erzurum hâkimi Melik Fahreddîn Muhammed Bey dahi Erzincân hâkimiyle ittifâk ederek Sivas'a doğru hareket etmekle emîri bulunan Zünnûn Gâzi de Niksâr'a ilticâ ediyor.

Dânişmendiye hükümdârı Yağıbasan Gâzi şarkan ve garben son derece tazyîk olunarak bütün Türkmen beylerinin kendi aleyhinde ibrâz-ı husûmet etdiklerini anlamakla kahrından hasta oluyor, çok geçmeksizin 560 zilhiccesinde Niksâr'da vefât ederek büyük yeğeni el-Melik Tâceddîn İbrâhim Gâzi Dânişmendiye hükümdârı oluyor, Türkmen beylerini hükûmet-i Dânişmendiye'nin lehine celb etmeğe çalışıyor, kısmen muvaffak oluyordu.

İbrâhim Bey'in birâderi Zünnûn Bey dahi kayınpederi bulunan Erzurum hâkimi Melik Fahreddîn Muhammed Bey'i irzâ ederek Erzincân hâkimiyle Kılıç Arslan Hân'ın aleyhine

---

[358] Elvân Çelebi nâhiyesi adı 751 târîhine kadar "Tanunözü", ba'dehû "Zünnûnâbâd" dendiği Mukaddime'de mezkûrdur. Tanun, Türk lehcesinde Zünnûn'un galatıdır.

[359] Amasya kadısı Celâleddîn Abdurrahmân el-Muslihî'nin verdiği i'lâm-ı şer'îde Cemâl Gâzî'nin adı "İsmâ'il" olduğu muhakkakdır. Bu cihetle Dânişmendiye hükümdârı Birinci İsmâ'il Hân, Yağıbasan'ın pederi olmadığı sûretde kayınpederi olduğu şübhesizdir (Bu dipnotta bilgi açısından bir karışıklık görülmektedir. Hazırlayanın Notu).

[360] Yağıbasan Gâzî'nin kâdı'l-kudâtı Sadreddîn Muhammed bin el-merhûm İlyâs el-Horasânî olduğu vakıf-nâmesinden müstebândır.

bunları dâ'ire-i ittifâka almakla beraber üç ammizâde ya'nî İbrâhim, Zünnûn ve Cemâl Gâzi Beyler yek-diğeriyle ittifâk ediyorlar.

Sultân Kılıç Arslan Hân ile birâderi Şâhenşâh Hân bunlara karşı harb ederek ibtidâ mağlûb oluyor, ba'dehû tecdîd-i kuvvet ederek gâlib geliyor, memâlik-i Dânişmendiye'den bir kısmını zabt ederek ilerliyor, fakat Rûm imparatoru Manu'el Komennus bu fırsatdan istifâde ederek memleket-i Dânişmendiye'ye hücûm ediyor, ba'dehû muslihûn bunların aralarına **[339]** girip tekarrür eden sulh üzerine Cemâl Gâzi Amasya'da, İbrâhim Gâzi Sivas'da, Zünnûn Gâzi Kayseriyye'de hâkim-i müstakil oluyorlar, Ankara vilâyeti de Sultân Şâhenşâh uhdesinde kalıyordu.

Fakat çok geçmeden Dânişmendîler, yek-diğerinin aleyhine düşdüklerini gören Türkmen beyleri Ankara hâkimi Sultân Şâhenşâh emrine münkâd olarak Rûm imparatorunun hücûmunu memleket-i Dânişmendiye'den def' ediyorlar, Dânişmendîler'in bîhûde didişmeleri memleket-i Dânişmendiye üzerinde Rûmlar'ın enzâr-ı hırsını celb ve tezyîd eylediğini takdîr ederek Selçûkîler'i takviye etmeğe mecbûr oluyorlardı.

Binâ'en-aleyh Sultân Şâhenşâh 562'de Ankara'dan hareket ederek merkez-i hükûmeti olan Amasya üzerine yürüdü. Bunu haber alan Amasya hâkimi Melik Cemâleddîn İsmâ'il Gâzi ammizâdesi olan Tâceddîn İbrâhim Gâzi'den istimdâd etmekle İbrâhim Bey dahi kuvve-i mevcûdesiyle Amasya'ya doğru geldiği esnâda Sultân Şâhenşâh Amasya'yı zabt ve firâr eden Cemâl Gâzi Bey'i ta'kîb ediyordu.

Sultân Nâsıreddîn Şâhenşâh Hân

Sâbık Amasya hükümdârı Sultân Şâhenşâh olup 562 evâhirinde Amasya'yı harben zabt ederek Cemâl Gâzi Bey'in hükûmetine hitâm verdikden sonra mûmâ-ileyhi ta'kîbe devâm eylediği esnâda **[340]** tekarrüb eden İbrâhim Gâzi Bey'le kadîmen Yavaş[361] (Yuvaş) dendiği hâlde ba'dehû "Cum'a Pazarı, Âzîne Pazarı, İnepazar" denmiş olan nâhiye-i meşhûrede harbe girişdi.

Bu muhârebede İbrâhim Gâzi Bey mağlûben maktûl olduğu cihetle mahdûmu Şemseddîn İsmâ'il Bey pederinin cesedini alıp Niksâr'a firâr ve Yağıbasan Beyzâde Cemâleddîn İsmâ'il Gâzi dahi Sultân Şâhenşâh'a dehâlet etmekle Şemseddîn İsmâ'il Bey pederinin makâmında i'lân-ı istiklâl ve sultân-ı müşârün-ileyhe karşı harb etmeğe kıyâm etmiş idi.

Amasya hükümdârı Sultân Şâhenşâh Hân bu muzafferiyyetden sonra tedârikâtını ikmâl ederek 563'de Şemseddîn İsmâ'il Bey üzerine gidip Sivas'da emîr-i mûmâ-ileyhi harben ber-taraf etdikden sonra avdet ve 564'de Kayseriyye hâkimi olan Zünnûn Gâzi Bey'i def' edib Ankara, Sivas vilâyetlerinde Âl-i Dânişmend'in ufak tefek hükûmetlerine hitâm vermekle Malatya[362] livâsından mâ-adâ memleket-i Dânişmendiye Âl-i Selçûk'a intikâl etmişdir.

Tevârîh-i şarkiyye, Sultân Mes'ûd'un vefâtından sonra cereyân eden on senelik vekâyi'i mezc ederek muhtelif sûretde zabt etdikleri **[341]** görülmekdedir. Ez-cümle Ikdu'l-Cümân'da Bedreddîn Mahmûd el-Aynî 566 senesi[363] vekâyi'inde diyor ki: "Bu sene Konya hükümdârı Kılıç Arslan bin Mes'ûd ile Malatya ve havâlîsi emîri Yağı Arslan bin ed-Dânişmend arasında harb-i şedîd olup Kılıç Arslan münhezim olduğu esnâda Yağı Arslan vefât etmekle birâderinin oğlu İbrâhim bin Muhammed bin ed-Dânişmend, yerine Dânişmendiye hükümdârı oldu. Bunu müte'âkib birâderi Zünnûn bin Muhammed bin ed-Dânişmend, gidip Kayseriyye'yi istîlâ ve Kılıç Arslan'ın birâderi Şâhenşâh bin Mes'ûd-ı Selçûkî dahi Ankara'yı temellük ederek

---

361 "Yuvaş", "da'vâlı, kendini beğenmiş, koğacı" kimseye denir. Türkçe "yogaş" lafzından muhaffef olup mukâbili "yavaş"dır.

362 Malatya emîri olan Fahreddîn Kâsım bin Zülkarneyn Dânişmendî 565'de ve bunun yerine emîr olan birâderi Ferîdûn Bey 567 yâhud 573'de fevt olarak Malatya livâsı da Selçûkîler'e intikâl etmişdir.

363 Bu târîhin 556 târîhinden galat olması muhtemeldir. Çünkü 566'da ne Yağı Arslan ne de Yağıbasan dünyâda kalmamışlardır.

aralarında kavâ'id-i sulh ve müsâlemet tekarrür etdikden bir müddet sonra Şâhenşâh bin Mes'ûd memâlik-i Dânişmendiye'yi istîlâ etmişdir".

Câmiu'd-Düvel'de Ahmed bin Lütfullâh el-Muglevî diyor ki: "Yağı Arslan bin Gümüştigin 560'da Kılıc Arslan ile harb etdikden sonra vefât etmekle birâderzâdesi İbrâhim bin Muhammed bin Gümüştigin Dânişmendiye hükümdârı oldukda birâderi Zünnûn bin Muhammed gidip Kaysâriyye'yi zabt ve temellük ederek Engûriyye hâkimi Şâhenşâh bin Mes'ûd-ı Selçûkî ile akd-i sulh eyledi. Ba'dehû oğlu İsmâ'il, ba'dehû birâderi Zünnûn bin Muhammed Dânişmendiye hükümdârı olup 564'de münkarız ve memleketleri Âl-i Selçûk'a müntakil olmuşdur".

El-Aylemü'z-Zâhir'de Mustafa Cenâbî Efendi Yağı Arslan yerinde **[342]** Yağıbasan bin Muhammed bin Dânişmend Ahmed Gâzi yazıyor. Bu vekâyi'in cereyânını da 562 hudûdunda gösteriyor. Hâlbuki Nizâmeddîn Yağıbasan Gâzi'nin 560 Zilhiccesi evâhirinde tanzîm edilen vakıf-nâmesinde "el-Melikü'l-Merhûm Nizâmeddîn Yağıbasan bin el-Melik İbrâhim bin el-Melik Dânişmend Ahmed Gâzi" muharrer olduğuna nazaran müşârün-ileyhin irtihâlinden az sonra tanzîm edildiği anlaşılmakdadır.

Emîr Gümüştigin Gâzi, melik-i Dânişmend Ahmed Hân'ın mahdûmu olmadığı 500 ramazân târîhli vakıf-nâmesinde musarrah ve Melik Muhammed Gâzi Bey, Melik Dânişmend'in mahdûmu olduğu Târîh-i Âl-i Dânişmend'de mestûrdur. Malatya emîri Yağı Arslan bin ed-Dânişmend, Niksâr'da Dânişmendiye hükümdârı Yağıbasan bin ed-Dânişmend'in aynı olmadığı meydândadır. Melik Cemâleddîn İsmâ'îl bin Yağıbasan'ın Amasya'da ibtidâ emîr, ba'dehû hükümdâr olduğu kuyûd-ı târîhiyyeden müstebân olup Sultân Şâhenşâh'a dehâleti evlâd ve ahfâdının Selçûkiyye zamânında emâretlerinden müstefâd olmakdadır.

Amasya hükümdârı Sultân Nâsıreddîn Şâhenşâh[364] zamânında şimdiki Burma Minâre aşağısından ırmağa kadar olan yerlere "Şehenşâh Bahçesi" ve "Şehenşâh Mülkü" dendiği Mukaddime'de mezkûrdur. Sultân Şâhenşâh, burada bir hamâm-ı âlî ve sâ'ir mebânî inşâ etdirip iki def'asında Amasya'da on beş sene kadar hükûmet etdikden sonra Behcetü't-Tevârîh ile Gülşen-i **[343]** Tevârîh'in kısmen muvâfık olan zabtı üzere 575'de irtihâl-i dâr-ı bekâ etmekle[365] yerine küçük birâderi Gıyâseddîn Muhammed Selçûkî Amasya hükûmetine isti'lâ eylemişdir.

Sultân Gıyâseddîn Muhammed Hân

Esbak Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân'ın üçüncü şehzâdesi olup birâderi Sultân Şâhenşâh Hân'ın irtihâlini müte'âkib 575'de Amasya hükümdârı olmuşdur. Birâderinin atabegi Bedreddîn Şâhenşâh ibni Arslan Togmuş Bey'i Niksâr emîri bulunan mahdûmu Ulug Bey'in nezdine i'zâm edib Salur soyundan Soruk Beyzâde Bahâ'eddîn Gökceğiz Bey'i atabeg nasb ederek Tâceddîn Rıdvân Bey mîrâhûru olduğu taharriyât-ı kaydiyyeden anlaşılmakdadır.

Sâbık atabeg Bedreddîn Ebû Mansûr Şâhenşâh Niksâr'da 578'de vefât eylediği seng-i mezârında mahkûk[366] olup türbesi ittisâlinde mahdûmu Ulug Bey bir medrese binâ etdirdiği türbe-i mezkûrda bulunan târîh taşından müstebândır. Târîh taşında şu ibâre-i mahkûka "Emera bi-'imâreti hâzihi'l-medreseti el-emîrü'l-isfehsâlâr el-ecellü'l-kebîrü'l-âlimü'l-âdilü nûrü'd-dîni ve'd-devleti Ulug bin Atabeg Ebu'l-Mekârim Şâhenşâh senete semânin ve seb'îne ve hamsu mi'etin" görülmekdedir. **[344]**

Amasya hükümdârı Sultân Gıyâseddîn Muhammed Hân, Amasya'da şimdiki Gümüşlüzâde Mahallesi'nde ikâmet eylediği, oraya kadîmen "Gıyâseddîn Şâh Mülkü" denmesinden istidlâl olunur. Buralarda sultân-ı müşârün-ileyhin bir medrese ve câmi inşâ eylediği mukayyed ise de Medrese-i Mes'ûdiyye gibi bu Medrese-i Gıyâsiyye'nin de binâları

---

364 Kuyûd-ı atîkada "Şehenşâh" şeklinde mazbûtdur. Gülşen-i Tevârîh dahi "Şehenşâh" sûretinde kayd etmişdir.

365 İkincisi birincisinden mütercem olan bu târîhlerde Amasya hükümdârı gösterilen Şâhenşâh bin Mes'ûd'un târîh-i irtihâli sehven 675 kayd edilmişdir.

366 Bu kitâbe-i mahkûka bâlâda tahrîr edildi.

mürûr-ı zamân ile harâb ve mün'adim olmuşdur. Sultân Gıyâseddîn Muhammed Hân'ın târîh-i irtihâli Ahbâru'd-Düvel'de 579 Behcetü't-Tevârîh'de 580 ve Gülşen-i Tevârîh'de 584 senesi olmak üzere mestûr olup 580 senesi zabtı müreccah olduğu maznûndur.

Çünkü Sultân Şâhenşâh, büyük birâderi Kılıç Arslan ile müttefik olarak idâre-i hükûmet eylediği hâlde Gıyâseddîn Muhammed Şâh bu ittifâkı ihlâl ve büyük birâderine muhâlefet etmekle Sultân Kılıç Arslan gelip birâderini harben bertaraf eylediği zann olunmakdadır. Câmiu'd-Düvel'de mestûr olduğu üzere Kılıç Arslan, Amasya hükûmetini 580'de birâderi Şâhenşâh'ın iki oğluna i'tâ ya'nî yeğenleri arasında taksîm etmişdir.

Sultân Nizâmeddîn Argun Hân

Behcetü't-Tevârîh ve Gülşen-i Tevârîh'de mestûr olduğu üzere esbak Amasya hükümdârı Sultân Nâsıreddîn Şâhenşâh'ın birinci şehzâdesi[367] olup amcası Sultân Kılıç Arslan emriyle 580'de Amasya hükümdârı ve küçük birâderi Celâleddîn Sencer Şâh dahi Ankara **[345]** hükümdârı olarak Amasya hükûmeti iki kısma ayrılmışdır. Bunun zamânında Amasya kâdı'l-kudâtı Tâceddîn Muhammed bin Abdurrahmân el-Keşânî ve müderris-i Mes'ûdiyye Sadreddîn İsmâ'il bin Ahmed bin Abdülmecîd el-Malatî olduğu taharriyât-ı kaydiyyeden anlaşılmakdadır.

Sultân Kılıç Arslan Hân, memâlik-i Selçûkiyye'yi vefâtından mukaddem evlâdı arasında taksîm ederek Konya tahtını en küçük şehzâdesi Gıyâseddîn Keyhusrev'e teslîm etmiş idi. Bu teslîme i'tirâz eden büyük şehzâdesi Rükneddîn Süleyman Hân 588 senesi şa'bânının evâsıtında pederinin irtihâlinden sonra gelip Konya tahtgâhını zabt ederek kendine muhâlif olan ihvânını azl ve muvâfık olanlarını nasb eylediği esnâda Amasya hükûmetinden Argun Hân'ı ref' edib bunun birâderi olan Ereğli emîri Sencer Hân'ı Amasya hükûmetine nasb etmişdir.

Sultân Celâleddîn Sencer Hân

Esbak Amasya hükümdârı Sultân Şâhenşâh'ın ikinci şehzâdesi ve Argun Hân'ın küçük birâderi olup amcası zamânında Ankara hükûmetinden Ereğli emâretine kaldırılmış olup Sultân Süleyman Konya'da makâmını tahkîm etdikden sonra Argun Hân'ı Amasya hükûmetinden kaldırdıkda yerine 594 hudûdunda Amasya hükümdârı olmuşdur. **[346]**

Sâbık Amasya hükümdârı Argun Hân, Kılıç Arslan şehzâdelerinin yek-diğeriyle uğraşdığı esnâda Bizans imparatorluğunun ahvâlini nazar-ı dikkate alarak Erzincân ve Erzurum hükkâmıyla akd-i ittifâk edib bir gurub teşkîl ediyordu. Çünkü bu esnâda Latinler, Bizans imparatorluğunu zabt eyledikleri cihetle imparator Andronikus Komennus evlâdından Aleksiyus, Ereğli'den Kafkasya'ya kadar Karadeniz sevâhilini istîlâ ederek Trabzon'da bir Rûm kırallığı teşkîl ettiği gibi birâderi David Komennus dahi Kastamonu ve Bolu taraflarını zabt ederek İzmid'i tehdîd ve Te'odor Laskaris dahi İznik'de diğer bir Rûm kırallığını teşkîl ediyordu.

Trabzon kıralı Aleksiyus, dedesi Amasyalı olduğu cihetle Pont kıt'asını tamâmiyle kurtarmak azmine düşüyor, birâderi Davidus dahi Kastamonu taraflarından Amasya hükûmetini iz'âc ediyor, Laskaris de bunların tehdîdâtından ve ehl-i salîbin muhâcemâtından korkup Selçûkîler ile ittifâk etmeğe çalışıyordu.

Tevârîh-i umûmiyyede mestûr olan şu ahvâle karşı Amasya hükümdârı Argun Hân kendi mevki'ini tahkîm, hudûd-ı hükûmeti muhâfaza için Erzincân hâkimi Melik Muzaffereddîn Muhammed ve Erzurum hâkimi Melik Alâ'eddîn Alî Beyler ile ittifâka mecbûr olmuş idi. Fakat Konya hükümdârı Sultân Süleyman Hân, Argun Hân'ın Rûmlar'a karşı za'fını, yâhud kendi aleyhine hareket edeceğini istihbâr **[347]** etmiş olmalıdır ki Argun Hân'ı Amasya'dan kaldırdıkdan sonra Erzincân ve Erzurum Beyleri'nin hükûmetlerine dahi 597'de

[367] Târîh-i İbni Bîbî'de Sultan Kılıç Arslan'ın şehzâdesi gösterilmişdir.

harben hıtâm verip birâderi yâhud ammizâdesi Rükneddîn Tuğrul (Tuğrûl) Hân'ı Erzincân ve Erzurum hükûmetine nasb etmişdir.[368]

Amasya hükümdârı Sencer Hân devrinde Amasya kâdı'l-kudâtı Sadreddîn İsmâ'il el-Malatî ve müderris-i Mes'ûdiyye Şemseddîn Ahmed bin Esfâr el-Herevî ve müderris-i Gıyâsiyye Evhadeddîn Mahmûd el-Kîmârî ve hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi Alâ'eddîn Muhammed oldukları tetebbu'ât-ı kaydiyyeden anlaşılıp ümerâdan atabegi Sa'deddîn Suli bin İbrâhim ve Bedreddîn Ebû Bekir bin Muhammed bin Hasan bin İltigin ve Şücâ'eddîn Tuli bin Türkanşâh bin Güdül ve subaşı Mübârizeddîn Mûsâ bin Sevindük beyler pek meşhûr idiler.

Konya hükümdârı Sultân Süleyman Hân 600 hudûdunda vefât edib yerine câlis olan şehzâdesi Üçüncü Kılıç Arslan Hân 601'de hal' olunarak birâderi Keyhusrev bin Kılıç **[348]** Arslan-ı Sânî Konya pâdişâhı olduğu esnâda memleket-i Selçûkiyye oldukça bir fırtına geçiriyordu.

Bu fırtına zamânında Kastamonu tarafından David Komennus Amasya hükûmeti hudûdunu tecâvüz eylediyse de Amasya hükümdârı Sencer Hân bu tecâvüzâtı def' etmekle Keyhusrev Hân hudûd-ı şarkiyyeyi Erzurum hükümdârı Tuğrul Hân ve Amasya hükümdârı Sencer Hân kuvvetleriyle taht-ı emniyyete alıp hudûd-ı garbiyyeyi tevsî'e azm ederek 604'de Antalya'yı Rûmlar'dan 605'de Mar'aş'ı Ermenîler'den zabt eylediği esnâda hudûd-ı şimâliyye üzerinde te'sîs-i hükûmet eden David Komennus Amasya hudûdunu tazyîk ediyordu. Çünkü Komennus hânedânının vatanı olan Amasya'yı müslim Türkler'den almak hayâli bu hânedân efrâdının efkârını pek ziyâde sarmış idi.

Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev bunu istihbâr eyledikde aldığı bir kuvve-i askeriyye ile Konya'dan gelip Rûmlar'ın tecâvüzâtını 605 yâhud 606'da def' eylediği hâlde kendisi şehîd olmuşdur. Amasya hükümdârı Sencer Hân dahi bu muhârebede şehîd olduğu zann olunmakdadır. Çünkü Keyhusrev Hân'ın büyük şehzâdesi İzzeddîn Keykâvus Hân'ın cülûsunda Sencer Hân'ın şehzâdesi Süleyman Hân'ın Amasya hükümdârı olduğu Gülşen-i Tevârîh'de mezkûrdur.

Sultân Nâsıreddîn Süleyman Hân

Sâbık Amasya hükümdârı Sencer Hân'ın şehzâdesi olup pederinin **[349]** vefâtından sonra Amasya hükümdârı olmuşdur. Fakat Keyhusrev Hân'ın küçük şehzâdesi olup Kayseriyye vâlîliğinde bulunan Sultân Alâ'eddîn Keykubâd, Erzurum hükümdârı olan Tuğrul Hân ile birâderi Keykâvus Hân aleyhine akd-i ittifâk ederek tahsîl-i saltanata kıyâm etmekle Tuğrul Hân, Sultân Keykubâd'a mu'âvenet için 606'da bir kuvve-i askeriyye ile gelip Amasya'yı zabt ve Süleyman Hân'ı ber-taraf etmiş ve kendi şehzâdesi Mes'ûd Hân'ı Amasya vâlîliğine nasb edib Kayseriyye'ye gitmişdir.

Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd Hân

Erzurum hükümdârı Tuğrul Hân'ın şehzâdesi olup 606'da pederi tarafından Amasya vâlîsi olduğu Gülşen-i Tevârîh'de mezkûrdur. Yüz elli sene kadar istiklâl-i idâreye mâlik olan Amasya, bu târîhden i'tibâren istiklâlini gâ'ib edib bir vilâyet i'tibâriyle Erzurum hükûmet-i Selçûkiyye'sine iltihâk etmiş ise de bu iltihâk gayr-i tabî'î olduğu cihetle pek çok devâm etmemişdir.

Çünkü Amasya ümerâsı Keykâvus Hân tarafını ya'nî Konya hükûmetine iltihâk etmeği iltizâm ediyorlardı. Keykâvus Hân, kıyâm eden birâderi Alâ'eddîn Keykubâd'ı ahz ve Tuğrul

[368] İbni Bîbî, bu Tuğrul Hân ile beraber bütün şehzâdegânı Kılıç Arslan'a nisbet ederek müşârün-ileyhin oğullarını on ikiye çıkarıyor. Hâlbuki Câmi'u'd-Düvel'de Şâhenşâh bin Mes'ûd'un iki oğlu olduğunu ve Gülşen-i Tevârîh'de Argun ve Sencer Hânlar bu Şâhenşâh'ın oğulları ve Tuğrul Hân dahi Gıyâseddîn Muhammed Hân bin Mes'ûd'un oğlu olduğunu yazıyor. Her hâlde Kılıç Arslan lüzûmundan ziyâde Îrân mukallidi olduğu cihetle Argun, Sencer, Tuğrul gibi Türk adlı şehzâdelerin Kılıç Arslan'a nisbet edilmesi eser-i zühûl olduğunu zann etdirir.

Hân'ı avdete icbâr etdiği cihetle Amasya ümerâsı, vâlîleri bulunan Mes'ûd Hân'ı Erzurum'a i'âde ederek Keykâvus Hân'a arz-ı mutâva'at etdiklerine binâ'en Amasya **[350]** vâlîliği Amasya ümerâsından Bedreddîn Ebû Bekir bin Muhammed nâm zâta tevcîh edildiği kuyûd-ı mazbûtadan anlaşılmakdadır.

Bedreddîn Ebû Bekir Bey

Amasya'nın ümerâ-yı kadîmesinden Şerefeddîn Muhammed Pervâne Bey bin Hasan bin İltigin Gâzi'nin oğlu olup Konya hükümdârı Keykâvus Hân tarafından 606 evâhirinde Simre vâlîsi unvânıyla Amasya emîri olduğu gibi Amasya kâdı'l-kudâtı Şemseddîn Ahmed el-Hirevî Kayseriyye kadılığına nakl olunarak yerine Evhadeddîn Mahmûd el-Kîmârî Amasya kâdı'l-kudâtı olmuşdur.

Konya hükümdârı Keykâvus Hân, pederinin intikâmını almak için var kuvvetini Kastamonu taraflarının fethine sarf ederek Rûmlar'ın en çok istinâd etdikleri Sinop'u alıp hudûd-ı şimâliyyeyi Karadeniz'e kadar götürmeğe azm ediyordu.

Binâ'en-aleyh Keykâvus Hân, 610 hudûdunda aldığı bir kuvve-i askeriyye ile tedrîcî bir sûretde Sinop üzerine hücûm edib kaleyi cebren zabt etmekle etrâfını istîlâ ve beyini esîr eden Şâhenşâh Beyzâde Devletşâh Bey[369] bin Ulug Bey'e Sinop emâretini ve Canik **[351]** emâretiyle Karadeniz sevâhili muhâfazasını Güdül Beyzâde Halîfet (Halfet) Gâzi Bey'e tevcîh ve yeni feth edilen bilâd ve kasabâtı Amasya vilâyetine ilhâk ederek Amasya'yı "Simre Vilâyeti" nâmıyla teşkîl eylediği bir vilâyet-i cesîmenin merkezi i'tibâr etmişdir.

Simre vâlîsi Bedreddîn Ebû Bekir, yeni feth edilen Sinop şehrini ve kalesini i'mâr ederek burc ve bârusunu tecdîd eylediği, üzerlerinde görülen kuyûd-ı mahkûkadan anlaşılmakdadır. İkinci burcun üzerinde "İttefeka bi-tevfîkillâhi Te'âlâ fî eyyâmi's-sultâni'l-gâlibi izzü'd-dünyâ ve'd-dîni Ebu'l-Feth Keyhusrev burhânü emîri'l-mü'minîn ammere hâze'l-burca ve'l-bedene el-abdü'l-muhtâcu ilâ rahmetillâhi Te'âlâ Bedrüddîn Ebû Bekr sâhibü Simre fî şehri rebî'i'l-âhiri senete isnetey aşrete ve sitti mi'etin" ibâre-i mahkûkası görülmekdedir.

Simre vâlîsi olan Bedreddîn Ebû Bekir zamânında müderris-i Mes'ûdiyye Takiyyeddîn Osmân es-Sîmrî ve müderris-i Gıyâsiyye Mühezzibeddîn Alî bin el-Keşânî[370] ve hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi Tâceddîn Mahmûd el-Harezmî ve kibâr-ı ümerâdan Mübârizeddîn Behrâm el-Kîmârî ve birâderi Nûreddîn Tugrak pek meşhûr olup bunlar 615 târîhine kadar Amasya'nın ahvâl-i siyâsiyye ve ictimâ'iyyesini idâre etmişlerdir. Fakat bu senelerde Simre hâkimi Kayser Şâh olmak üzere görülmekdedir. **[352]**

Sultân Rükneddîn Kayser Hân

Esbak Amasya hükümdârı Nâsıreddîn Süleyman Hân'ın şehzâdesi olup bu târîhde Amasya hükümdârı olduğu Gülşen-i Tevârîh'de görülmüş ve 615 recebinde hâkim-i Simre bulunmuş ise de ne sûretle Amasya'yı zabt ederek icrâ-yı hükûmet eylediği anlaşılamadı. Fakat 616 senesi evâhirinde Konya hükümdârı Sultân İzzeddîn Keykâvus vefât ederek yerine birâderi Alâ'addîn Keykubâd Konya'da câlis-i taht-ı Selçûkî olduğu esnâda Amasya Selçûk Şâh idâresinde bulunmuşdur.

Sultân İzzeddîn Selçûk Hân

Esbak Amasya hükümdârı Argun Hân bin Şâhenşâh bin Mes'ûd Hân'ın şehzâdesi olup yeğeni bulunan hâkim-i Simre Kayser Şâh'ın idâresinden Amasya'yı zabt etmekle 616'da Amasya hükümdârı olmuş idi. Gülşen-i Tevârîh'in zabtı üzere bu iki şehzâdenin yek-diğerini

---

[369] İbtidâ Sinop emîri olarak, ba'dehû feth etdiği Kastamonu'da ikâmet etmekle mahdûmu Sultân Süleymân Kastamonu emâretinde iştihâr etmişdir. Bunun oğulları İbrâhîm, İsmâ'il Beyler; torunları Kâsım, Muhammed Beyler Kastamonu ve havâlîsinde yüz sene kadar emâret etmişlerdir.

[370] Esbak Amasya kadısı Tâceddîn Ebû Nasr Muhammed bin Abdurrahmân el-Keşânî mahdûmudur.

müte'âkib Amasya hâkimi oldukları ve Amasya ümerâsından vâlîsi Bedreddîn Ebû Bekir, Mübârizeddîn Behrâm, Tâceddîn İbrâhim, İmâdeddîn Râmîn, Şemseddîn Ahmed ve ulemâsından Amasya kadısı Evhadeddîn Mahmûd, Mühezzebeddîn Alî gibi zevât-ı meşhûrenin 616'da Konya'da **[353]** bulundukları,[371] bu iki şehzâdenin yek-diğeriyle uğraşdıklarını ifhâm etmekdedir.

Tevârîhin kaydından, vesâ'ikin zabtından istidlâl edilerek denilebilir ki: Erzurum hükümdârı olan Gıyâseddîn Mes'ûd Hân 606 vak'asından dolayı Amasya'yı taht-ı nüfûzunda bulundurmak için Kayser Şâh'ı teşvîk ve irsâl ve müşârün-ileyhin Amasya'yı cebren işgâl etdiğini gören Selçûk Şâh, gayrete gelip tedârik eylediği tarafdârânıyla yeğeni Kayser Şâh'ı def' etmekle Amasya'da i'lân-ı istiklâl etdiği ve bu vâkı'ât esnâsında Amasya ricâlinden bir kısmının Konya'ya firâr ve ilticâ etdikleri zann olunur.

619 hudûdunda Amasya hükümdârı Selçûk Hân vefât etmekle şehzâdesi Celâleddîn Melikşâh pederinin makâmını işgâle kıyâm eylediyse de Kayser Şâh'ın şehzâdesi diğer Melikşâh hurûc ederek yek-diğeriyle uğraşdıkları esnâda Sultân Alâ'eddîn Keykubâd, Amasyalı Mübârizeddîn Behrâm Şâh'ı bir kuvve-i kâfiye ile Konya'dan irsâl ve Amasya ümerâsını celb ve emîrü's-sevâhil olan diğer Amasyalı Mübârizeddîn Halîfe (Halfet Gâzi) Alp'ı da Amasya vâlîliğine nasb ederek her ikisinin gayretiyle Amasya hükûmeti Konya'ya iltihâk olmuşdur. **[354]**

Mübârizeddîn Halîfe Alp

Birinci Kılıç Arslan'ın dâmâdı olan Güdül Bey'in ahfâdından Şücâ'eddîn Tuli Bey bin Türkânşâh'ın mahdûmu olup 619 hudûdunda Amasya vâlîsi olmuşdur.

Bundan akdem kadı-i Sivas olan Muhyiddîn Muhammed bin Alî bin Ahmed et-Temîmî el-Halebî, Tabakât-ı İbni Şigâr el-Mevsılî'de mezkûr olduğu üzere bir fâzıl-ı şî'î-mezheb, feylesof-ı bâtınî-meşreb, gayet natûk, sihr ü nîrencât ve şa'beze gibi fünûn-ı garîbede mâhir olduğu münâsebetle Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'a tekarrüb ederek Sivas kazâsını yakalamışdı.

Meşhûr İshâk Kefersûdî, Şîrâz'da bundan usûl-i şî'ayı, sihr ü nîrencâtı tahsîl ederek hüsn-i nazarını celb etmekle hakîm-i mumâ-ileyhin kadı-i Sivas olduğu esnâda Sivas'a gelip orada ikâmet ve üstâdının nüfûz ve himâyesi altında usûl-i şî'ayı avâm arasında neşr ederek iktisâb-ı şöhret ediyordu.

621 saferinde vefât eden kadı-i Sivas Muhammed Temîmî'nin nüfûzu zâ'il oldukda İshâk Kefersûdî'nin neşr etdiği makâlât-ı muzahrefenin te'sîrât-ı muzırrası zâhir olup ihtifâya mecbûr olduğu cihetle Sivas'dan firâr edib Amasya etrâfında bulunan kurâya ve agleb-i ihtimâle göre Kedağra (Köprü) kurâsına ilticâ etmiş idi.

Mufassal Kurûn-ı Cedîde Târîhi'nde Avrupa müverrihlerinden naklen Ahmed **[355]** Midhat Efendi diyor ki: "İshâk Kefersûdî, Amasya'dan zuhûr ederek Bizans imparatorluğunu işgâl eden meşhûr Komennus â'ilesi efrâdından İsak nâmında bir prens olup ihtidâ ederek İshâk nâmıyla iştihâr etmiş, Amasya'da bir Rûm krallığı teşkîl etmek gayretinde bulunmuşdu."

Çünkü Komennus â'ilesi Amasyalı oldukları cihetle bunlardan birkaç kimse Amasya'da Jutati'us Komennus'un hükûmetini i'âde, Komennus krallığı teşkîl etmeğe pek ziyâde gayret ve bu uğurda mükerreren isyân ederek Amasya hükûmetini iz'âc etmişler idi. Bu â'ileden Yovanis Komennus bin Nikolas bin Jutati'us, ehl-i salîbin Amasya'yı istîlâsı esnâsında ve Mihlis Komennus 538'de ve Davidis Komennus dahi bunlardan sonra hurûc ederek her üçü de tenkîl edilmiş idi.

Amasya vâlîsi Halifet Gâzi zamânında meşâhîr-i fuzalâdan Fahreddîn Alî bin Muhammed el-Buhârî Amasya'da tedrîs-i ulûma hasr-ı himmet eylediği cihetle talebe-i ulûm u ma'ârif kesretle vürûd ediyordu. Bunların te'mîn-i istirâhati için Halifet Gâzi, Güdül

[371] Bunlar, Sultân Keykâvus'un Konya'da tanzîm edilen 616 târîhli vakfiyesinde şuhûd sırasında zikr edilmekdedir.

Mahallesi'nde[372] bir medrese-i âliye binâ ve ittisâlinde gâyet musanna' bir türbe-i bedî'a inşâ ve müderrisliğini Bedreddîn İbrâhim el-Kimârî'ye tevcîh ve 622'de evkâfını tanzîm ederek fâzıl-ı müşârün-ileyhin hizmet-i neşrini teshîl ve ulûm ve ulemâya muhabbet ve hürmetini ibrâz etmişdir. **[356]**

Sultân Alâ'eddîn Keykubâd, aksâ-yı şarkda zuhûr eden Cengiz Hân'ın âlem-i İslâma verdiği dehşeti, Harezmîler'e karşı ibrâz eylediği şiddeti, Irâk-ı Arab'a kadar bütün şarkî Asya'yı istîlâ ederek gösterdiği kudreti işidiyor, Cengiz Hân'ın satveti Anadolu'ya doğru tekarrüb etdikçe endîşeye düşüyordu.

Bu cihetle Keykubâd Hân Anadolu'da vahdet-i idârenin menâfi'-i siyâsiyyesini takdîr ederek Erzurum'da hükûmet eden Selçûkîler'den Tuğrul Hân evlâdının vücûdunu muzır görüyor, Amasya vâlîsi Emîr Mübârizeddîn Halîfe Alp'ı Karahisâr'ın şark taraflarını istîlâya me'mûr ediyor, tedrîcî bir sûretde Erzincân'a tekarrüb ederek tedârikâtını ikmâle çalışıyor idi.

Çünkü Erzurum'a hem-hudûd olan İbarlar (Avarlar, Gürciler) mühim bir kudret-i askeriyyeye mâlik olmakla beraber Hristiyân oldukları münâsebetle Trabzon'da müteşekkil Rûm Komennus krallığı nüfûzuyla hareket etmekde idiler. Bu krallığın siyâset-i mugfilânesi, Konya Selçûkîleri'ne mütemâyil olduğu hâlde Erzurum Selçûkîleri'ni dâ'imâ Konya Selçûkîleri aleyhine tahrîk ve Gürciler'i de Erzurum Selçûkîleri aleyhine teşvîk ederek muhafaza-i mevcûdiyyet ediyordu.

Gürciler 622'de Celâleddîn Harezmşâh'a karşı altmış bin mevcûdlu muntazam bir ordu çıkartarak isbât-ı vücûd edib harben mağlûb oldukları cihetle Sultân Alâ'eddîn Keykubâd, Gürciler'in şu mağlûbiyetinden **[357]** bi'l-istifâde Erzurum taraflarını istîlâ ederek Rûmlar'ın şeytanet-i siyâsiyyesine hâtime vermek ve hudûd-ı Selçûkiyye'yi tehdîd eden bir kuvveti ya'nî Erzurûmîler'i kendisine mu'în ittihâzıyla Gürcistân'a yürümek azminde bulunuyor idi.

624'de Tibet hükümdârı Şıdırku (Şıdurgu Hân[373])'ın beş yüz bin neferden mürekkeb büyük bir ordusunu târumâr eden şarkî Asya'nın hükümdâr-ı mutlakı Cengiz Hân[374] vefât ederek yerine üçüncü oğlu Oktay Ka'ân[375] Asya hükümdârı olup Harezm şâhlarıyla meşgûl olduğundan Konya hükûmetinin harekât-ı askeriyyesi zamânı hulûl etmiş idi.

Binâ'en-aleyh Sultân Alâ'eddîn Keykubâd Hân 625'de ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i askeriyye ile Sivas üzerinden Erzincân'a hareket ve Amasya vâlîsi Emîr Mübârizeddîn Halîfe Alp dahi ma'iyyet-i mevcûdesiyle Keykubâd Hân'ın **[358]** ordusuna iltihâk etmekle Erzincân'ı, ba'dehû Kemâh'ı zabt ve müte'âkiben Erzurum'u istîlâ edib Tuğrul evlâdını kaldırmış ve ibrâz-ı hizmet eden Amasya vâlîsini Erzurum vâlîliğine ve Emîr Kamereddîn el-Hâdim'i de Amasya vâlîliğine nasb ederek avdet etmişdir.

Kamereddîn Karaman Bey

Mukaddime'de mezkûr olduğu üzere Amasya'da "Kamereddîn Mahallesi" sâhibi olan bu zât, esbak Amasya hükümdârı Argun Hân'ın bendegânından olduğu münâsebetle "Hâdim" unvânıyla meşhûr olmuşdur. Vesâ'ik-i atîkada "Emîr Kamereddîn Karaman bin Abdullah

---

372 Güdül, Halifet Gâzî'nin ceddi olup bu mahalle 835 târîhlerinden i'tibâren "Şâmîce Mahallesi" nâmıyla iştihâr etdiği Mukaddime'de mezkûrdur.

373 "Şıdurgu", eski Türkçemizde "nâya müşâbih bir düdük" ma'nâsına olup "Çıtargu"dan mu'arreb olduğu takdîrde "hadîd ve gazûb" ma'nâsınadır.

374 "Cengiz", Moğolca "Çingîz", ya'nî "çingeyici (Türkçe çigneyici)" ma'nâsına olup "muzaffer" ma'nâsını ifâde eder. Bunun adı "dalgıc" ma'nâsına olan Temüçin (Tumûçîn) olup peder ve nesebi Nisûka bin Bertân bin (Kubilay) Kubil bin Tûmîne bin Baysunkur bin Kaydu bin Dukomin bin Boka bin Buzencer bin Bayan bin Kacı bin Savcı bin Muden bin Bugrul bin Merken bin Bimin Ka'ân'dır. Buzencer ibni Bayan, Alanku Hâtun'dan mütevellid olup sülâlesine "Nîrûn (Nesl-i Pâk)" denmişdir.

375 "Oktay", Türkçemizde "kutay, kutlu" demekdir.

el-Hâdim" şeklinde görülmekle mühtedî kölelerden olduğu zann olunur.[376] Erzincân'ın zabtı üzerine 625'de Amasya vâlîsi olmuşdur.

Amasya vâlîsi Kamereddîn Karaman Bey zamânında Amasya kadısı meşhûr Takiyyeddîn Osmân es-Simrî ve Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi Tâceddîn Ebu'l-Vefâ Mahmûd el-Harezmî vefât etdikleri cihetle Amasya kadılığına **[359]** müderris-i Mes'ûdiyye Tâceddîn Yûsuf et-Tebrîzî ve Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhliğine dahi Ebu'l-Vefâ'nın halîfe-i meşhûru Şücâ'eddîn Ebu'l-Bekâ İlyâs el-Horasânî ya'nî tarîkat-ı Baba'iyye pîri olan Baba İlyas Horasânî ta'yîn edilmiş ve müte'âkiben Baba İshâk Kefersûdî kurâdan gelip buna mürîd olmuşdur.

Konya hükümdârı Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ın muvaffakiyâtından dûçâr-ı telâş olan Rûm krallığı, Gürcistân'ı tahrîk ederek Erzurum'un istîlâsına teşvîk ve Selçûkîler'i işgâl etmeğe çalışıyordu. Bu cihetle Gürcistân'ın harekâtı şübheyi dâ'î görülüp 627'de Erzurum vâlîsi Mübârizeddîn Halîfe Alp Gürcistân ser-askeri ta'yîn edilerek Amasya vâlîsi Emîr Kamereddîn el-Hâdim Erzurum taraflarına me'mûr oldukda Amasya vâlîliğine sultân-ı müşârün-ileyhin emîr-i şikârı Nûreddîn Tugrak nasb olunmuşdur.

Hacı Nûreddîn Tugrak Bey

Amasya'da mescidi olan meşâhîr-i ümerâdan Kimârlu oymağı re'îsi Sadreddîn Suli Bey bin İbrâhim Bey'in mahdûmu ve emîr-i meşhûr Mübârizeddîn Behrâm Bey'in küçük birâderi olup 627'de Amasya vâlîsi olmuşdur. Hacı Tugrak (Turak) Bey, esbak Amasya kadısı iken Konya'ya ilticâ eden Evhadeddîn Mahmûd el-Kimârî'nin yeğeni ve **[360]** Medrese-i Halîfiyye müderrisi Bedreddîn İbrâhim bin Halîl el-Kımârî de bunun yeğeni idi.

628'de Moğol hükümdârı Oktay Ka'ân bin Cengiz Hân, Hıtâyîler'i ve Harezmşâhlar'ı mağlûb ederek Türkistân seferini ikmâl etdikden sonra Irâk-ı Arab üzerine icrâ-yı nüfûz etmeğe başlıyor. Meşâhîr-i ümerâsından Carmagun Noyin nâmında bir tumânı (fırka kumandânını) Selçûkîler'in üzerine gönderiyor, tâm bu sırada Gürciler Erzurum hudûdunu tecâvüz ve Tatarlar'ın keşşâflık vazîfesini îfâ ediyorlardı.

Erzurum vâlîsi Emîr Mübârizeddîn Halîfe Alp, Gürciler'i istikbâl ederek harben perîşân etmekle Gürcistân'a giriyor, Gürciler'in haddini bildiriyor, Gürcistân'ın nısfını işgâl ederek onları akd-i sulha icbâr ediyor. Sultân Alâ'eddîn, bu keşşâfları muvaffakiyetle tard edib akd-i sulh eylediği esnâda 629'da Carmagun Noyin, Sivas havâlîsine kadar gelip uğradığı yerleri yağmâ ederek sultân-ı müşârün-ileyhe mutâva'at etmesini teklîf ediyordu.

Sivas vâlîsi Emîr Necmeddîn Ebu'l-Feth bin Emîr Hân[377] Konya'dan istimdâd ederek Carmagun'a karşı Sivas'ı müdâfa'a ediyor, Amasya vâlîsi Emîr Nûreddîn Tugrak ma'iyyet-i mevcûdesiyle Sivas'a gidip Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ın vürûdunu bekliyor, Sultân Alâ'eddîn ümerâ-yı meşhûreden Kemâleddîn Kamyâr'ı bir kuvve-i askeriyye ile gönderip **[361]** kendisi dahi gidiyor, müte'âkiben Sivas kurbunda Carmagun Noyin ile harb ederek Tatarlar'ı da Gürciler gibi târumâr etmekle Carmagun münhezimen dönüyor. Fakat bu inhizâm, Oktay Ka'ân'ın hiddetini celb ediyordu.

Sultân Alâ'eddîn Keykubâd Hân, bu kadar muvaffakiyâtı ihrâz etdikden sonra avdetle muhârebât-ı mütevâliyenin hasârâtını telâfîye meşgûl iken Celâleddîn Harezmşâh demekle meşhûr olan Harezm hükümdârı Mengiberti[378] Hân, Moğol harbinde münhezim olduğu cihetle civârında bulunan hükümdârân-ı İslâm ile ittihâd ederek Hristiyânların teşvîkâtıyla âlem-i

---

[376] Fakat Konya'da hükûmet eden meşhûr Karamânîler'in ceddi bu Karamân değildir. Çünkü o Karamânîler, Türkmenler arasında irisler (nücebâ)'dan ma'dûd olan Karamân bin Nûreddîn bin Sa'deddîn bin İbrâhim Hân bin Alp Arslan ibni Gül Hân bin Şirvân Hân bin Oğuz Hân evlâdıdır. Ba'zı Osmânlı müverrihlerinin bunları Ermenî mühtedîlerinden Amasyalı Kamereddîn Karamân evlâdı göstermeleri eser-i zuhûl olmakla beraber bu Kamereddîn Karamân el-Hâdim'den galat olmalıdır.

[377] Emîr Hân, Celâlüddevle Mahmûd bin Kılıç Bey'in oğludur.

[378] Mengiberti, "Tanrı verdi" demekdir. Bunun pederi Kutbeddîn Muhammed Hân bin Alâ'eddîn Tekeş Hân bin İl Arslan Hân bin Kutbeddîn Muhammed Hân bin Anuştigin olup 617'de vefât etmiş idi.

İslâmı fevkalâde ızrâr eden Tatarlar'ın mesâ'ib-i müdhişesini def' etmek lâzım gelirken Anadolu'ya hücûm ediyordu.

Sultân Alâ'eddîn Keykubâd Hân hazretleri, bir cinnet-i muvakkate içinde pûyân olan Celâleddîn Harezmşâh'ın belâsını da kemâl-i müşkilât ile def' eylediyse de kendisi dahi bîtâb olmuş idi. Hattâ Celâleddîn Harezmşâh'ın etvâr-ı mecnûnânesinden ma'iyyeti ümerâsı dahi fevkalâde bîzâr olarak Harezm ümerâsından Berke Hân, Kır Hân, Yılan Hân, Keslüsengim gibi beyler aşîretleriyle beraber memâlik-i Selçûkiyye'ye 631'de hicret etmişler idi.[379] **[362]**

Bu esnâda Amasya vâlîsi Tugrak Bey, Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi olan Baba İlyâs Horasânî'ye mürîd olduğu cihetle hânkâhın nüfûzu artıyor, Baba İlyâs'ın diğer mürîdi olan Baba İshâk-ı Kefersûdî de bu nüfûzun devâmından istifâde ediyor, kurâda bulunduğu zamân köylüleri sihr ü nîrencâtıyla kendisine celb etmiş olduğundan hânkâhın bu nüfûzu Baba İshâk'ı enzâr-ı âmmede merci'-i avâm olacak bir dereceye getiriyordu.

Tugrak Bey, mütedeyyin ve Halifet Gâzi mesleğinde bir zât olduğu cihetle ikâmet eylediği Mahalle-i Tugrak'da ya'nî şimdiki Mehmed Paşa Mahallesi'nde 631'de bir mescid-i şerîf inşâ ve ittisâlinde bir medrese-i âliye binâ eylediği, şimdiki Dugrâkiyye Medresesi'nin kapısı üzerinde görülen ibâre-i mahkûkadan[380] ve 807 târîhli bulunan bir vesîkada "Musliheddîn Mûsâ el-Harbrutî el-Müderris bi'l-Medreseti't-Tugrakiyye bi-Amasya" kaydından nümâyân olur.

Fakat Baba İlyâs'ın nüfûzu, günden güne tekessür eden mürîdânıyla kesb-i ehemmiyet ediyordu. Çünkü Baba İlyâs'ın harekâtını perde arkasından idâre eden Baba İshâk, ya'nî mühtedî şekl ve kıyâfetine girip ehl-i İslâmın mu'tekadât-ı dîniyyesini ifsâd ederek Rûmlar'ın hesâbına hareket **[363]** eden İsâk, Amasya'da bir Rûm krallığı teşkîline çalışıyor, bu husûsa Baba İlyâs'ı âlet ederek müslim Türkler ile Hristiyân Rûmlar'ın ve Ermenîler'in mu'tekadât ve hissiyâtını te'lîfe gayret ediyordu.

Tabakât-ı İbni Şigâr, Târîh-i İbni Bîbî, Târîh-i Âl-i Selçûk, Aylemü'z-Zâhir, Câmiu'd-Düvel, Mufassal Kurûn-ı Cedîde gibi tevârîh-i mühimmeden ve sâ'ir mecâmî'-i müteferrikadan hâsıl olan ma'lûmât ve tafsîlâta nazaran Baba İshâk Kefersûdî aslen Rûm olup Amasya'dan Urfa civârında Sümeysât'a giderek kendisini müslim gösteriyor, ba'dehû Şîrâz'a gidip burada kısmen tercemesi bâlâda sebk eden Sivas kadısı Ebû Abdullah Muhammed et-Temîmî'den usûl-i şî'ayı, sihr ve şa'beze ile felsefeyi tahsîl ediyor.

Ba'dehû re'îs-i bâtıniyye Hând Alâ'eddîn Muhammed bin Hasan-ı Sânî'den usûl-i bâtıniyyeyi ahz ederek Sümeysât etrâfında vâki' Kefersûd nâhiyesinde ikâmetle halka usûl-i şî'a ve bâtıniyyeyi telkîn ve sihr ü nîrencât ile sâhte kerâmât izhâr ederek birtakım cühelâyı kendisine bend ediyordu.

Zâten bâtıniyye mezhebinde kalben tenevvür eden her ferd, Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın emr eylediği ferâ'iz-i hamse-i ma'lûmenin îfâsıyla fi'len mükellef olmayıp bunlardan maksad me'ânî-i bâtıniyyesi, ya'nî kalbin Hâlık'a inkıyâdı idi. Bu inkıyâd-ı kalbî hâsıl oldukdan sonra ef'âl-i zâhiriyye bu mezhebde zâ'id ve bütün memnû'ât-ı şer'iyye mübâh oluyordu. **[364]**

Şî'a-i Râfize mezhebinde dahi Hazret-i Hâlık'ın ebdân-ı mahlûkaya hulûlü va mahlûkun Hâlık ile ittihâdı, esâs-ı i'tikâd olduğu cihetle ulûhiyyetin sırasıyla enbiyâya, ba'dehû Hazret-i Alî'ye, ba'dehû e'imme-i aleviyyeye, ba'dehû muhibbân-ı Alî'den her asrın kâmil ferdine hulûl eylediğine ve edeceğine usûlü müsâ'id bulunuyordu.

İşte Rûm İsâk, bu iki usûl-i sahîfeyi tevhîd ederek birincisiyle mu'tekadât-ı İslâmiyyeyi ifsâd ve meclûb-ı şehvet olan süfehâ-yı avâmı celb ediyor, ikincisiyle zâten Îsâ ve Meryem gibi mahlûk insânlara Allâh demeğe alışık olan Hristiyânları daha çabuk avlıyordu.

Hulâsa Rûm İsâk, Kefersûd nâhiyesinde kendisini tanıtdıkdan sonra üstâzının Sivas kadısı olduğu zamân Sivas'a gelip vefâtında foyası meydâna çıkdığını anlar anlamaz kurâya

[379] İşte Osmânlılar'ın cedd-i a'lâsı bulunan Süleymân Şâh bin Kaya Alp ve kabîlesi bunların ma'iyyetinde olarak Anadolu'ya geldiklerini vekâyi'-i târîhiyye isbât etmekdedir.

[380] Bu ibâre-i mahkûka, Mukaddime'de ya'nî birinci cildin 168'inci sahîfesinde mestûrdur.

ilticâ ediyor, agleb-i ihtimâl üzere Kedağra kurâsında meccânen sığır, davar güderek bîçâre sâf ve câhil köylüleri aldatıyor, sekiz on sene ifsâdâtında devâm ederek nîrencâtını kerâmât şeklinde halka gösterip bütün cühelânın rûhlarına giriyor, kendisini evliyâdan, e'izze-i rûhâniyyeden olmak üzere tanıtıyordu.

Vekâyi'-i âtiyeden istidlâlen bana öyle geliyor ki Kedağra (Köprü) kurâsında meskûn olan mühtedîlerden "Köpek" nâmıyla meşhûr bir kimse Baba İshâk'ın halîfesi olarak Konya'ya gidiyor, orada Sultân **[365]** Alâ'eddîn Keykubâd'ın şehzâdesi olan Gıyâseddîn Keyhusrev'e intisâb ederek şehzâdenin her vechile i'timâdını kazanıyor, Rûm İsâk'ın Konya'da dâ'ire-i saltanatda câsusu oluyor.

Çünkü karîben zikr edileceği üzere bu adam Emîr Sa'deddîn Köpek nâmıyla iştihâr edib Baba İshâk'ın hurûcunu teshîl ediyor, kezâlik Köprü kazâsı kurâsından el-yevm "Köpek Köyü" demekle meşhûr olan karye, bunun evlâdının ya'nî "Köpek Oğulları" demekle târîhen meşhûr[381] olan bu Sa'deddîn Köpek ahfâdının çiftliği bulunuyordu.

Amasya vâlîsi Hacı Tugrak Bey, Baba İlyâs Horasânî'ye mürîd olmakla beraber Baba İshâk'ın nüfûzuna meydân vermemiş olduğu vekâyi'-i âtiyeden istidlâl olunur. Çünkü Hacı Tugrak Bey, Amasya vilâyetini beş sene kadar idâre ederek 632'de vefât edib medresesi ittisâlinde el-yevm "İnekler Türbesi" demekle meşhûr olan türbesine defn olunmuş ve Amasya vâlîliğine dahi efrâd-ı aşîreti kesîr, kudret-i askeriyyesi mükemmel olan Emîr Hüsâmeddîn Berke Hân el-Hârezmî nasb edilmişdir.

Emîr Hüsâmeddîn Berke Hân

631'de Erzincân'a gelip ba'dehû Amasya etrâfına yerleşdirilen **[366]** Harezmîler'in ümerâsından idi. Ikdü'l-Cümân'da mezkûr olduğu üzere Devlet Hân bin Kara Arslan'ın mahdûmu ve Celâleddîn Harezmşâh'ın müte'ayyin bir emîri olup 632'de Amasya vâlîsi olmuşdur. Akrabâsından Kır Hân, Erzincân emâretine nasb olunup bâlâda mezkûr olan Harezm ümerâsından her biri birer livâya emîr olmuşdu.

Müte'addid eski Türk târîhlerinin verdiği ma'lûmata nazaran sülâle-i celîle-i Âl-i Osmân'ın cedd-i a'lâsı bulunan Süleyman Şâh bin Kaya Alp bin Kızıl Boğa, kabîlesi halkıyla bu Emîr Berke Hân'ın ma'iyyetinde olarak Amasya etrâfına gelip agleb-i ihtimâl üzere Mecîd Özü kazâsı dâhilinde Kara Ya'kûb nâhiyesine merbût olan kurâdan Kayı Karyesi mevki'inde sâkin oldukları münâsebetle buraya "Kayı Karyesi" dendiği zann edilir.

Amasya vâlîsi Emîr Berke Hân, şedîdü'ş-şekîme, gâyet müdebbir ve şecî' bir zât olduğu münâsebetle saltanat ve memleket aleyhinde hiss eylediği ufak bir hareketi kemâl-i şiddetle men' ediyor, hânkâhın nüfûzuna meydân vermiyor idi. Rûm İsâk, bunun zamânında tasavvur etdiği teşkîlâtı îfâ ve makâsıd-ı hafiyyesini ta'kîb ve icrâ edemeyeceğini idrâk ederek Emîr Berke'nin def'ine çalışıyor, fakat Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ın Emîr Berke'ye olan i'timâdı pek kuvvetli olduğunu anladıkda, emîri Amasya'dan kaldırmak için sultân-ı müşârün-ileyhin vücûdunu izâle etmeğe azm ediyor, bu cinâyeti "Köpek" vâsıtasıyla yapıyordu. **[367]**

Çünkü Ikdu'l-Cümân, Câmiu'd-Düvel, Târîh-i İbni Bîbî gibi tevârîh-i mühimmenin sarâhati üzere sultân-ı müşârün-ileyhin şehzâdesi bulunan Gıyâseddîn Keyhusrev'in atabegi bâlâda ismi mezkûr olan Emîr Sa'deddîn Köpek idi. Bu Köpek'in Rûm İsâk'a müntesib olduğuna dâ'ir bir sarâhat-i târîhiyye yok ise de Köpek ile İsâk'ın harekât ve icrâ'âtı tedkîk olunursa bunların aralarında bir münâsebet-i tâmme olduğunu anlamamak kâbil değildir.

Bâlâda tahrîr edildiği üzere Sultân Alâ'eddîn Keykubâd, üç sene zarfında yek-diğerini müte'âkib üç kavî düşmanı harben def' etmekle bîtâb ve Carmagun'un inhizâmından dolayı Moğol hükümdârı Oktay Ka'ân dahi münfa'il olmuşdu. Oktay Ka'ân 633'de bu inhizâmı telâfî için Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'a gönderdiği sefîr ile kendisine itâ'at etmesini teklîf eyledi.

[381] Köpek Oğulları, Çelebi Sultân Mehmed devrinde Amasya vekâyi'i sırasında zikr olunmakdadır.

Sultân Alâ'eddîn bu teklîfi redd etmek tarafdârı olduğu hâlde kendi ümerâsı ve gelen sefîr-i müslim sultân-ı müşârün-ileyhi iknâ' etmekle Oktay Ka'ân'a mutâva'at eylediğini müş'ir hedâyâ-yı lâyıka irsâl ederek ehl-i İslâmı görünür belâdan kurtarıyordu. Fakat işte bu itâ'at, husemâ-yı İslâm tarafından sultân-ı müşârün-ileyhin izâle-i vücûduna bir âlet olarak i'zâm ediliyor, sultânü'l-müslimîn olan Keykubâd, kuvvet ve kudreti var iken putperest olan Oktay Ka'ân'a inkıyâd etmekle dîn-i İslâma ihânet etmiş olduğu efkâr-ı avâma telkîn olunuyordu.

Târîh-i İbni Bîbî'de mezkûr olduğu üzere 634 muharreminde Amasya **[368]** vâlîsi Emîr Berke Hân'ın akrabâsından olup bundan akdem Erzincân emâretine nasb edilen Emîr Seyfeddîn Kır Hân Sivas emâretine nakl olunarak Berke Hân'ın takviye olunması Rûm İsâk'ı telâşa düşürmüş olmalıdır ki Konya'da mukaddemâtı ihzâr edilen cinâyet tesrî' ediliyor, efkâr-ı avâmı zehirleyen telkînât-ı muzırra sultân-ı müşârün-ileyhin şehzâdesi Keyhusrev'in aklını alıyor, pederine karşı keskin bir düşman oluyor, atabegi bulunan Sa'deddîn Köpek gâfil şehzâdeyi, pederini tesmîm etmeğe teşvîk ediyordu.

Hulâsa Târîh-i İbni Bîbî ve Ikdü'l-Cümân'da mezkûr olduğu üzere Sultân Alâ'eddîn Keykubâd-ı Selçûkî 634 senesi şevvâlinin dördüncü gecesinde mesmûmen vefât edib şehzâde-i gâfili Gıyâseddîn Keyhusrev Konya hükümdârı ve atabegi olan Sa'deddîn Köpek sâhib-i devleti, ya'nî vezîr-i a'zamı olarak hall ü akd-i umûr-ı İslâm, Köpek elinde kalıyordu.

Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere sâhib-i a'zam Sa'deddîn Köpek, mevki' ve nüfûzunu tahkîm için meşâhîr-i ümerâdan Tâceddîn İbrâhim Pervâne Bey'i Ankara vâlîliğine nasb ederek dâ'ire-i saltanatdan teb'îd ediyor, nâzıru'l-ceyş olan emîr-i meşhûr Kemâleddîn Kâmyâr'ı yeni pâdişâha sû'-i kasd etmek töhmeti isnâd ederek öldürüyor, hulâsa kendisine mu'ârız olanları her hâlde ya sürüyor yâhud ifnâ ediyordu.

Konya'da Köpek, bu gibi cinâyetlerle meşgûl iken Amasya'da Baba İshâk (Rûm İsâk) durmuyor, perde arkasından muttasıl i'mâl-i desâyis ederek **[369]** Amasya vâlîsi Berke Hân'ı kaldırmak için Konya'ya şikâyetler yağdırıyor ve Harezmîler'in mezâliminden bahisle avâmı dehşetli sûretde feryâd etdiriyor idi.

Rûm İsâk'ın Konya'da eli mesâbesinde olan sâhib-i a'zam Sa'deddîn Köpek, bu gibi şikâyât ile Amasya vâlîsi Emîr Berke'yi -isyânından havfen - birden bire azl edemiyor. Târîh-i İbni Bîbî'de mezkûr olduğu üzere müzâkere-i ahvâl-i memleket bahânesiyle Sivas emîri Seyfeddîn Kır Hân'ı 635 evâ'ilinde Konya'ya da'vet ederek emîr-i mûmâ-ileyhi Konya'ya vusûlünden sonra azl ve Amasya'da Zemendû (Ziyâre)'ye nefy etmekle bir tarafdan Amasya vâlîsi Emîr Berke'ye gözdağı veriyor, diğer tarafdan Rûm İsâk'ın Sivas ve Tokat taraflarındaki teşkîlâtını teshîl ediyor idi.

Çünkü Baba İshâk Kefersûdî Tokat, Canik, Çorum, Sivas ve Karahisâr-ı Şarkî livâlarında ve havâlîsinde hafiyyen ikâme eylediği hulefâsıyla buralarda meskûn olan halkı ibtidâ Baba İlyâs Horasânî'ye ittibâ'a da'vet ediyor, bu sûretle onları dâ'ire-i inkıyâda aldıkdan sonra tedrîcî bir sûretde münkâd olanlara bâtıniyye ve şî'a-i râfıze mezheblerinin usûl ve erkânını telkîn ederek onları kendisine celb ediyordu.

Câmiu'd-Düvel'in ta'rîfi üzere Baba İshâk Kefersûdî zâhiren gâyet riyâkârâne ve bârid bir sûretde zühd ü takvâ gösterir, kurâda bir mağaraya **[370]** ve Amasya'da bir odaya kapanıp kimseyi yanına kabûl etmez, dâ'imâ münferid yaşardı. Halkı idlâl ederek kendisine bend etdiği cihetle avâmın nazarında "veliyyullâh" olmak üzere tanınmış idi. Her hâlinde bâtıniyye pîri bulunan Hasan bin Sabbâh'ı taklîd etmekle halkın nazar-ı dikkatini celb etmişdi.

Baba İshâk Kefersûdî, teşebbüsât-ı âtiyesine mâni' olan zevât-ı hamiyyet-simâtı Konya'da Köpek vâsıtasıyla ber-taraf etdiği esnâda Ankara vâlîsi Tâceddîn İbrâhim Bey'i de mâni'-i teşebbüsâtı görmüş olmalıdır ki sâhib-i a'zam Sa'deddîn Köpek, Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere vâlî-i müşârün-ileyhi töhmet-i zinâ ile Konya'ya celb ve recm etdirmekle 636'da bîçâreyi bi-gayri hakkın ifnâ etmiş idi.

Ankara vâlîsi İbrâhim Bey'in katlinden sonra nevbet-i tenkîl, Amasya'da kâ'in Harezmîler'e geliyordu. Baba İshâk, teşebbüsâtına mâni' gördüğü Amasya vâlîsi Berke Hân'ı

ve Harezmîler'i Amasya'dan kaldırmak için lâzım gelen şikâyâtı tasnî' ederek Harezmîler'in hurûc edeceğini Konya'ya yazdırıyor, Köpek vâsıtasıyla Gıyâseddîn Keyhusrev'i iknâ'a çalışıyordu.

Nihâyet buna da muvaffak olarak Târîh-i İbni Bîbî ve Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev Harezmîler'in isyân edeceğine inanıyor, derhâl 636 evâhirinde Emîr Berke Hân'ı Amasya'dan azl ederek Amasya vâlîliğine ümerâdan Zahîreddîn Hurşîd Bey'i nasb ve Harezmîler'i Amasya'dan çıkarmasını emr etmekle beraber emîr-i **[371]** müşârün-ileyhi bir kuvve-i askeriyye ile Amasya'ya irsâl ediyordu.

Memleket-i Selçûkiyye'de müteferrik yerlerde meskûn olan Harezmîler'den müsellah ve harb eri olanların mecmû'u takrîben yirmi beş bin kadar olup bunlar gâyet mütedeyyin, yiğit, salâbetli adamlar idi. Celâleddîn Harezmşâh'ın nezdinde Cengiz'e karşı harb eden dilâverân-ı İslâm, bu Harezmîler olup Kayı kabîlesi re'îsi Süleyman Şâh bin Kaya Alp bunların ümerâsından ma'dûd ve kabîlesi de mevcûd idi.

Harezmîler'i Sultân Alâ'eddîn Selçûkî ümerâdan Kemâleddîn Kâmyâr vâsıtasıyla celb ederek memleket-i Selçûkiyye'ye iskân etdiği münâsebetle cân-siperâne îfâ-yı vezâ'if ediyorlardı. Husûsiyle Tatarlar'ın Selçûkîler'e karşı vaz'iyyeti pek hasmâne olup 634'de Trabzon kralı olan Yani Komennus müterakkıb-ı fırsat bir hâlde idi. Selçûkîler'in en ziyâde muhtâc-ı kuvvet olduğu bir sırada Harezmîler'in memleket-i Selçûkiyye'den ihrâc edilmesi hükûmet-i Selçûkiyye'yi mahva kadar sürüklemişdir.

Zahîreddîn Hurşîd Bey

Mukaddime'de mezkûr olduğu üzere İçerişehir'de Ahi Sa'deddîn mahallesinin nâm-ı diğeri olan Subaşı Mûsâ Mahallesi sâhibi Mübârizeddîn Mûsâ bin Sevindük Bey'in mahdûmu İbrâhim Bey'in oğlu[382] olup **[372]** 636 evâsıtında Amasya vâlîsi oldukda müşkil bir işe me'mûr bulunuyor idi. Çünkü Harezmîler'i Amasya'dan ihrâc etmek ne kadar müşkil ise Baba'îler'in etvâr ve harekâtı da Harezmîler'den aşağı değil idi.

Sâbık Amasya vâlîsi Berke Hân, Konya hükûmetinin gösterdiği şiddetden zâten münfa'il olduğu bir zamânda akrabâsından Kır Hân'ın Zemendû'ya nefyinden ve biraz müddet sonra mahbûsen fevtinden pek ziyâde müte'essir oluyor, bütün Harezmîler ile memâlik-i Selçûkiyye'den çıkmasını tasmîm ediyordu.

Bu def'a azl ve ihrâcını Hurşîd Bey'in bir kuvve-i askeriyye ile gelmesinden anladıkda derhâl Amasya ve etrâfında meskûn olan Harezmîler'in idâresini deruhde ederek Hurşîd Bey'i karşıladı.

Şimdiye kadar Amasya hânkâhında hücre-nişîn-i inzivâ olan Baba İlyâs-ı Horasânî nâmına hareket eden Baba İshâk Kefersûdî, yirmi seneden beri gizlediği maksadını izhâr edecek zamânın hulûl eylediğine hükm ederek artık perde arkasından ortaya çıkıyordu. Hükûmet-i Selçûkiyye'nin hilâf-ı şerî'at mezâliminden, ümerânın şer'a muhâlif ahvâlinden dem vurarak kendisi şer'-i şerîfi icrâ etmeğe âlem-i gaybdan me'mûr olduğunu i'lân etmekle beraber otuz bin kadar müsellah Baba'îler'in başına geçip da'vâ-yı hilâfetle 637 evâ'ilinde Harezmîler'in Amasya'dan gitmesini müte'âkib hurûc eyledi.

Târîh-i İbni Bîbî, Câmiu'd-Düvel, Mufassal Kurûn-ı Cedîde'de mezkûr olduğu üzere Baba İshâk'ın kuvveti yalnız otuz bin fedâ'ilerden ibâret **[373]** değil idi. Vaktiyle Sümeysât ve Kefersûd taraflarında kendisine tedârik etdiği tarafdârânı tekessür ederek Urfa ve Maraş livâlarına gönderdiği mürîdleri vâsıtasıyla onları da ayaklandırmakla o tarafdan dahi binlerce fedâ'îler Amasya'ya doğru hareket ve Tokat, Sivas, Çorum, Karahisâr-ı Şarkî taraflarında bulunan meredesi de kıyâm etmişler idi. Hulâsa Baba İshâk'ın avenesi mecmû'u i'tibâriyle elli binden ziyâde olduğu tahmîn olunmakdadır.

[382] Hurşîd Bey 622'de Halifet Gâzi Vakıf-nâmesi şâhidi olduğu münâsebetle nesebi bu vechile muharrerdir.

Bana öyle geliyor ki: Konya'da sâhib-i a'zam bulunan Köpek dâhil olduğu hâlde şu kuvvetin mecmû'u değilse bile her hâlde üçde ikisi İslâm mühtedîleri kıyâfetinde Hristiyân ve Rûmlar'dan olduğu gibi Trabzon kralı Yani Komennus ile Baba İshâk nâmı altında gizlenen İsak Komennus arasında bir ittifâk-ı hafî mevcûd idi. Çünkü bunların harekâtı arasında bir müşâbehet olduğunu vekâyi'-i âtiye göstermekdedir. Bu cihetle Baba İshâk dediğimiz İsak Komennus'un Amasya'da Komennus â'ilesinin nüfûz ve ikbâlini, hükûmet ve istiklâlini ihyâ etmek hayâli üzere hareket eylediğini hâtıra getirmemek kâbil değildir.

Amasya vâlîsi Zahîreddîn Hurşîd Bey, Harezmîler ile meşgûl iken Baba İshâk'ın Amasya'da şerî'at perdesi altında i'lân-ı istiklâl etmesi herkesi mütehayyir ediyor, emîrü's-sevâhil olan Canik emîri Alâ'eddîn Alîşîr bin Selçûk bin Aydoğdu hudûd-ı Rûmiyye muhâfızı olduğu münâsebetle oradan ayrılamıyordu. Çünkü Trabzon kralı **[374]** Yani Komennus dahi hudûd-ı İslâmiyyeyi tecâvüz etmek üzere bulunuyordu.

Baba İshâk ibtidâ Baba İlyâs-ı Horasânî nâmına hareket ederek Harezmîler'in ahvâlini ta'kîb ediyordu. Harezmîler Amasya vâlîsini harben bozup Sivas hudûdundan çıkdıklarını haber aldıkda kendisini "Emîrü'l-mü'minîn Sadru'd-dünyâ ve'd-dîn İshâk" unvânıyla halîfe i'lân eylediğine kanâ'at etmiyordu. Rûh-ı Nebiyy-i Zî-şân'ın ibtidâ Hazret-i Alî'ye, ba'dehû kümmelîn vasıtasıyla kendisine hulûl eylediğini işâ'a ederek kâffe-i umûrunda daha ziyâde serbest olmak ve eşyânın ibâha ve tahrîmine salâhiyetdâr bulunmak için peygamberliğini i'lân edib birtakım ceheleyi sihr ve nîrencâtıyla inandırıyor, avâma karşı kendisine "fa"âlün limâ yürîd" sıfatını kazandırıyordu.

Bu iddi'â Amasya'da şâyi' oldukda başda hânkâh şeyhi Baba İlyâs olduğu hâlde ulemâdan Amasya kadısı Bedreddîn İbrâhim el-Kımârî ve müderris-i Mes'ûdiyye Tâceddîn Yûsuf et-Tebrîzî, müderris-i Halîfe Fahreddîn Alî el-Buhârî ve ümerâdan Bedreddîn Ebû Bekir oğlu Seyfeddîn Haydar, Halifet Gâzi birâderi Bedreddîn İbrâhim, mahdûmu Şücâ'eddîn Tekur Sinan, Nûreddîn Tugrak Bey'in mahdûmu Seyfeddîn Salâr, dâmâdı Şerefeddîn İnâc Beyler şerî'atı ve hükûmeti müdâfa'a ederek efkâr-ı İslâmiyyeyi îkâza çalışıyorlardı.

Yalancı peygamber Baba İshâk, bunların harekâtını kendi teşebbüsâtı **[375]** hakkında pek muzır gördügü cihetle Amasya'da sell-i seyf ederek kadı ile İbrâhim Bey'i ve teşebbüsâtına mu'ârız gördügü pek çok ehl-i îmânı şehîd eyledi. Yalancı peygamberin kahrından kurtulmak için Tâceddîn et-Tebrîzî Konya'ya, Şerefeddîn Muhammed bin Osmân es-Simrî ve Şemseddîn Muhammed bin el-Kâdî İbrâhim el-Kımârî, Şâm'a pek çok kimseler ile kaçıyorlar, Baba İlyâs Horasânî çiftliği bulunan Çat Bükü nâm mevki'de ihtifâ ve ulemâ ile ümerâdan bir kısmı dahi Amasya'dan çıkıp pek çok hamiyyet-perverândan mürekkeb bir tabur teşkîl ederek dînlerini, vatanlarını müdâfa'a ediyorlardı.

Amasya'dan Konya'ya kaçanlar, Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev'e yalancı peygamberden şikâyet ve istimdâd etmeğe çalışıyor, fakat sâhib-i a'zamı bulunan Köpek'den bir türlü yol bulamıyorlardı. Diğer tarafdan yalancı peygamber Baba İshâk Tokat, Sivas, Karahisâr-ı Şarkî taraflarını mürîdânıyla taht-ı emniyyete aldığı cihetle Konya üzerine gitmek tedârikâtını görüyor, Urfa ve Maraş taraflarından gelecek fedâ'ilerin vürûdunu bekliyordu.

Çünkü Trabzon kralı Yani Komennus Canik üzerine doğru berren ve bahren hareket eylediği münâsebetle emîrü's-sevâhil Alâ'eddîn Alîşîr Bey ile Kastamonu ve Sinop hâkimi Devletşâh oğlu Sultân Celâleddîn Süleyman Şâh buralardan ayrılmak imkânı olmadığını yalancı peygamber takdîr ediyor, planını ona göre tatbîke çalışıyordu. Yalnız Amasya **[376]** hâricindeki Şücâ'eddîn Tekûr Sinan Bey'in idâresinde bulunan müdâfi'ler ile harb etmeğe mecbûr idi.

Bu müdâfi'leri Lâdik emîri Kızoğlu Sirâceddîn Savcı bin Umur, Havza emîri Şemseddîn Mehmed bin Kunduz, Kedağra emîri Mübârizeddîn Îsâ bin İldaş ve ümerâdan el-Hâc Veliyyeddîn Umur bin Berekâtşâh Beyler ma'iyyet-i mevcûdeleriyle gelip takviye ediyorlar, bunların umûr-ı kazâsını Fahreddîn Alî el-Buhârî idâre ederek oldukça kuvvetli birkaç tabur hâlinde bulunuyorlardı.

Târîh-i İbni Bîbî'de mezkûr olduğu üzere Urfa ve Mar'aş taraflarından gelen yalancı peygamberin ümmet-i câhilesi, önlerine çıkan Muzaffereddîn Veled Alîşîr, Kerîmeddîn Germiyân Beyler'i mağlûb ederek havâlî-i Sivas'a tekarrüb etmişler idi. Yalancı peygamber, bunu haber aldıkda derhâl Kayseriyye üzerine hareket ederek yolda Şücâ'eddîn Tekur Sinan Bey'in teşkîl etdiği tabur ile harb ediyor, Muhammed ve Îsâ Beyler pek çok ehl-i îmân ile beraber şehîd oluyor, Baba'îler'in kesreti müdâfi'lerin şecâ'atine galebe ederek Tekûr Sinan ve İnâc Beyler diğer bir müdâfa'a taburu teşkîl etmek üzere ric'ate mecbûr oluyorlardı.

Hulâsa yalancı peygamber, birkaç tarafdan muvaffak olarak ileri hareketine devâm eylediği esnâda Konya'ya ilticâ edenlerin acı acı feryâdı, her tarafın âvâze-i istimdâdı Gıyâseddîn Keyhusrev'i daldığı hâb-ı gafletden îkâz ederek Emîr Sa'deddîn lakab-ı ma'kûsu **[377]** altında tahaffuz eden sâhib-i a'zamı Köpek mel'ûnunun harekât-ı hâ'inânesine vâkıf oluyor, derhâl mel'ûnu diri diri demir kafes içine koyup âteşe karşı tutarak kemâl-i azâb içinde öldürüyor, kadîd olmuş cesedini hâmil olan kafesi de ibreten-li's-sâ'irîn kale bârûsuna asdırdıkdan sonra müstevfi'l-memâlik olan Mühezzebeddîn Alî bin el-Keşânî'yi sâhib-i a'zam nasb ediyordu.[383]

Sâhib-i a'zam Mühezzebeddîn Alî, Amasya vâlîsi Zahîreddîn Hurşîd Bey'i Sivas emâretine ve Hacı Mübârizeddîn Armağanşâh'ı Amasya vâlîliğine nasb ederek Hacı Armağanşâh'ı yalancı peygamber aleyhine serdâr ta'yîn ve ma'iyyetine Hurşîd Bey'le beraber bir kuvve-i kâfiye terfîk ve Kayseriyye üzerine i'zâm etdiği gibi Erzurum vâlîsi Sinâneddîn Yâkût, emîrü's-sevâhil Alâ'eddîn Alîşîr, Kastamonu hâkimi Celâleddîn Süleyman Şâh Beyler'e de bir an evvel Rûmlar'ın harbine hitâm verip Amasya üzerine hareket etmelerini emr eyledi.

Hacı Mübârizeddîn Armağanşâh

Konya'da meşâhîr-i ümerâdan bir zât idi. 637'de Amasya vâlîsi ve ser-askeri olup ma'iyyet-i mevcûdesiyle Konya'dan hareket **[378]** ve kemâl-i sür'atle Kayseriyye'ye muvâsalat ederek Baba İshâk'ın harekâtını tahkîk ediyordu. Yalancı peygamber Amasya'dan hareketle Bozok livâsını geçip Kırşehir ovasına girdiği esnâda galebe edeceğini ümîd eylediği Trabzon kralı Yani Komennus harben maktûl ve Rûmlar perîşân olarak Trabzon'a kaçdıklarını haber aldıkda ileri hareketin muhâtaralı olduğunu anlayıp orada Armağanşâh ile harb eylediyse de kendisi de mağlûb ve Amasya'ya avdetle tahassun etmeğe mecbûr olmuşdur.

Emîrü's-sevâhil Alîşîr Bey, maktûl Yani yerine Trabzon kralı olan Manu'el Komennus ile akd-i sulh ve Erzurum vâlîsi Yâkût Bey dahi Gürciler'le hudûdu te'mîn ederek Amasya üzerine hareket ve Şerefeddîn İnac ve Tekûr Sinan Beyler'in teşkîl etdikleri müdâfa'a taburu çete muhârebesiyle Baba'îler'i iz'âc ediyorlardı. Her tarafdan muhât olduğunu idrâk eden yalancı peygamber, kuvve-i ma'neviyyesi kırılmış, ümmet-i câhilesi yorulmuş bir hâlde bin müşkilât ile Amasya'ya cân atıp tahassun etmişdir.

Yalancı peygamberi ta'kîb eden Amasya vâlîsi Hacı Armağanşâh kemâl-i sür'atle Amasya'yı muhâsara ederek Hurşîd, İnâc, Tekûr Sinan Beyler'in fedâkârâne hücûmlarına Baba'îler'in mukâvemeti kesildi. Hacı Armağanşâh cebren Amasya'ya girdikde "câ'e'l-hakku ve zehaka'l-bâtıl"[384] hükmü zâhir olup sihr ü nîrencâtın te'sîri zâ'il olmuş idi.

Binâ'en-aleyh Hacı Armağanşâh, çobanlıkdan evliyâlığa, evliyâlıkdan da **[379]** yalancı peygamberliğe kadar irtikâ eden Baba İshâk nâmındaki Rûm İsâk'ı ve meşâhîr-i avenesini tutup 637 yâhud 638 senesi receb evâ'ilinde her birini köpekler gibi asdırmış, bu sûretle şu vak'a-i garîbeyi basdırmışdı. Fakat bir hafta sonra bir gece Baba'îler'den bir cemm-i gafîr, buldukları fırsatdan bi'l-istifâde emîr-i müşârün-ileyhin hânesine hücûm ederek Hacı Armağanşâh'ı

[383] Mühezzebeddîn Alî, 632'de vefât eden Mu'îneddîn Abdullah bin Sılamış el-Müstevfi'l-Gümüşî dâmâdı olup esbak Amasya kadısı Tâceddîn Muhammed el-Keşânî mahdûmu olduğu bâlâda mezkûrdur. Bu vak'a Câmi'u'd-Düvel'de mestûr olup yalancı peygamber'in nekbeti Köpek'in i'dâmından sonra başlar.

[384] İsrâ,17/81.

hademesiyle beraber şehîd ve Rûm İsâk'ın kokmuş olan cesed-i maslûbunu darağacından aldıkdan sonra ihtifâ etmişlerdir.

Bu vak'ayı müte'âkib Erzurum vâlîsi Yâkût ve sevâhil muhâfızı Alîşîr Beyler Amasya'ya gelip buldukları Baba'îler'i i'dâm ve yalancı peygamberin ümmet-i câhilesinden memâlik-i Selçûkiyye'yi tathîr etdikden sonra Konya hükümdârı Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev dahi Cezîre-i Kubâd[385] üzerinden Çat Bükü'ne geçip Baba İlyâs'ı savma'asında bulmuş idi. Baba İlyâs, Baba İshâk'dan müteneffir, diyânet ve i'tikâdı enzâr-ı ulemâda müsellem olduğu münâsebetle afv edib çiftliğinde ikâmete me'mûr etmiş ve Çat Bükü mu'ahharan İlyâs Köyü demekle meşhûr olmuşdur.

Baba İshâk, Anadolu'da Türkler'in ahlâk-ı sâfiyesini, efkâr-ı dîniyyesini **[380]** ifsâd eden Babalar'ın birincilerinden ma'dûd olup kendisi dünyâdan gideli sekiz yüz yıl olduğu hâlde bırakdığı zehirli efkârın âsâr-ı meş'ûmesi bâkî olarak hâlâ görülmekdedir. Baba İshâk'ın Amasya'da kabri hakkındaki tedkîkât ve taharriyât, Mukaddime'de "Anbarlı Evliyâ Türbesi" zeylinde mezkûrdur. İşte Amasya'da yalancı peygamber vak'a-i târîhiyyesinin tevârîh ve tetebbu'ât ve istidlâlâta müstenid olan tafsîlâtı bundan ibâretdir.

Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev, Amasya'ya geldikden sonra Sinâneddîn Yâkût Bey'i Erzurum'a i'âde edib münhal olan Simre (Amasya) vâlîliğine emîrü's-sevâhil olan Alâ'eddîn Alîşîr Bey'i ve sevâhil emâretine ya'nî muhâfazasına Halifet Gâzizâde Şücâ'eddîn Tekûr Sinan Bey'i ta'yîn ve Amasya kadılığına meşâhîr-i fuzalâdan müderris-i Halîfe Fahreddîn Alî bin Muhammed el-Buhârî'yi nasb etmiş ve Simre vilâyeti istîfâsına (defter-dârlığına) Sa'deddîn Yûnus el-Gümüşî me'mûr olmuşdur.

Alâ'eddîn Alîşîr Bey

Amasya ümerâsından Selçûk bin Aydoğdu Bey'in oğlu olup akvâ-yı ihtimâl üzere 638'de Amasya vâlîsi olmuşdur. Bunun hânesi Üçler Mahallesi'nin bir kısmında, bahçesi dahi şimdiki Kağnı Pazarı'nın yerinde olduğu münâsebetle buralara "Alişîr Bahçesi" denir idi. Mu'ahharan mahdûmu Gâzi Bey zamânında "Alîşîr Mahallesi" nâmını almış idi.

639'da Tatar hükümdârı Oktay Ka'ân vefât edib yerine **[381]** oğlu Geyük Hân Tatar hâkânı oldukda Ermenî ve Rûm papazları Çıgay Noyin vâsıtasıyla Geyük Hân'ı Hristiyânlığa temâyüle meyl etdirebilmişler idi. Bu cihetden Geyük Hân'ın siyâseti İslâmiyyet aleyhine müteveccih idi.

Baba İshâk'ın vefâtıyla münkesirü'l-hayâl olan Rûmlar, Erzurum'da bir mevcûdiyyet-i siyâsiyyeye mazhariyyet sevdâsıyla her türlü fedâkârlığı ihtiyâr eden Ermenîler Eran (Revân)'da ikâmet eden Kafkasya vâlîsi Baycu Noyin'i müslim Türkler ve hâssaten Erzurum vâlîsi Sinâneddîn Yâkût Bey'in aleyhinde fevkalâde tahrîk ve teşvîk ediyorlardı.

Binâ'en-aleyh 640'da Baycu Noyin otuz bin Tatar askeriyle gelip Erzurum'u muhâsara eyledi. Yâkût Bey var kuvvetiyle müdâfa'aya kıyâm ederek Tatarlar'ı aylarca kale hâricinde it'âb eylediği hâlde kale derûnunda bulunan Hristiyânların hıyânetiyle Baycu Noyin kaleyi zabt etdikden sonra Yâkût Bey'i, oğlu ve pek çok ricâl-i İslâm ile beraber şehîd ve şehri başdan başa yağmâ etdi. Ba'dehû Sivas'a doğru yürüdü.

Târîh-i İbni Bîbî'de mezkûr olduğu üzere bu fâci'ayı işiden Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev, tedârikât-ı harbiyyesini ikmâl edib derhâl hareket ve Amasya vâlîsi Alâ'eddîn Alîşîr Bey dahi ma'iyyet-i mevcûdesiyle bu orduya iltihâk ederek Tatarlar'ı karşılıyorlar idi. 641 muharreminin altıncı cum'a günü Sivas kurbunda kâ'in Köse Dağı eteğinde başlayan muhârebede Selçûkîler fenâ hâlde münhezim olarak Gıyâseddîn Keyhusrev, **[382]** sâhib-i a'zamı Amasyalı Mühezzebeddîn Alî bin el-Keşânî, pervânesi el-Hâc Veliyyeddîn Umur Bey

[385] Cezîre-i Kubâd, Amasya kurbunda kâ'in Yeşil ve Çekerek Irmakları'nın arasında vâki' Kayabaşı olmalıdır. Burası şeklen bir adaya benzer ve Çat Bükü'ne gâyet yakındır. Ba'zı tevârîhde Keyhusrev Hân, Baba İlyâs'ı savma'asında basıp öldürmüş olduğu mezkûr ise de 656 târîhli elde bulunan vesâ'ik-i atîkada ber-hayât olduğu görülmüşdür.

ve cüz'î ma'iyyet-i bâkiyesiyle Amasya'ya cân atdılar. Amasya vâlîsi Alîşîr Bey işte bu muhârebede şehîd olup yerine hizmeti sebk eden Emîr Seyfeddîn Haydar nasb edilmişdir.

Seyfeddîn Haydar Bey

Esbak Amasya vâlîsi Bedreddîn Ebû Bekir bin Muhammed bin Hasan bin İltigin Gâzi'nin oğlu olup gerek yalancı peygamber vak'asında gerek Tatar muhârebesinde yararlığı görülmekle 641 evâ'ilinde Amasya vâlîsi olmuşdur. Fakat Amasya'da bulunan Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev, bu inhizâmdan fevkalâde müte'essir ve Tatarlar'ın bütün memâlik-i Selçûkiyye'yi istîlâ etmelerinden gâyet me'yûs bir hâlde idi.

Sâhib-i a'zam Mühezzebeddîn Alî ve Amasya kadısı Fahreddîn Alî, sultân-ı müşârün-ileyhi tesliye ve bu mühimmi kendileri hüsn-i tesviye edeceklerini ta'ahhüd ederek merkez-i hükûmet-i Tatar olan Magan (Mogân) şehrine gidiyorlar, Geyük Hân'ın vâlidesi Türkinay Hâtun'a hediyelerini takdîm ederek günlerce mükâleme ediyorlar. Nihâyet hükûmet-i Selçûkiyye, tazmînât-ı harbiyye olmak üzere Tatarlar'a günde bin dînâr, bin keçi, bin inek, bin koyun i'tâ ve hükûmet-i Cengîziyye tarafından Anadolu'da ikâme edilecek bir nâzırın ma'âş ve ta'yînâtını her ay tesviye etmek üzere akd-i sulh etmekden başka çâre olmadığını anlıyorlardı. **[383]**

Hristiyânlığı İslâma tercîh eden Tatar hükümdârı Geyük Hân'ın zimâm-ı idâresi Hristiyân papazlarının ellerinde olduğu münâsebetle hükûmet-i Cengîziyye nâmına Hristiyânlığın İslâm aleyhinde şu tekâlîf-i anîfesi, Anadolu'da bir İslâm devleti olan hükûmet-i Selçûkiyye'nin nüfûzunu mahv ediyordu.[386] Bunu idrâk eden murahhaslar Sultân Gıyâseddîn ile müzâkere-i keyfiyet etmek üzere 642'de avdet etdiler.

Esnâ-yı müzâkerede sâhib-i a'zam kemâl-i merâkından vefât etmekle yerine Şemseddîn Muhammed el-Isfahânî sâhib-i a'zam oluyor, bu teklîfâtın kabûlü müdebbirâne hareket edildiği takdîrde iktisâb-ı kudret edinceye kadar ahvâl-i dâhiliyyenin emniyyet ve sükûn dâ'iresinde cereyân edeceğine bir zamân telakkî ediliyor, nihâyet 642 senesi evâhirinde Şemseddîn el-Isfahânî, Fahreddîn el-Buhârî tekrâr Magân'a gidip akd-i sulh ediyorlardı.

İşte bu mu'âhede-i sulhiyyenin akdi 643 senesi muharremine müsâdif olup bu târîhden i'tibâren Anadolu'da kâ'in bütün memâlik-i Selçûkiyye Tatar hükümdârı Geyük Hân bin Oktay Hân bin Cengiz Hân'ın nüfûzuna **[384]** tâbi' bir kıt'a olduğu münâsebetle tarafından Baycu Noyin Anadolu nâzırı (vâlî-i umûmîsi) oldu. Ya'nî bu mu'âhede-i sulhiyye mûcibince Anadolu'da idâre-i hükûmet saltanat-ı Cengîziyye nâzırına intikâl etmekle 463 senesinden beri devâm eden saltanat-ı Selçûkiyye'nin nüfûzu 643 târîhinde hitâm buldu.

SEKİZİNCİ FASIL

Amasya'da Âl-i Cengîz'in nüfûzunu, hükûmet-i Cengiziyye tarafından Amasya'ya me'mûr edilen ricâlin ve saltanat-ı Selçûkiyye tarafından nasb olunan ümerânın ahvâlini, Amasya'de te'essüs eden saltanat-ı Selçûkiyye'nin etvârını, ümerâ-yı Cengiziyye'nin Amasya'da harekâtını ve hâsseten Amasya vekâyi'-i târîhiyyesini bulunabildiği kadar beyân ve tafsîl eder.

Anadolu nâzırı olarak 643 evâ'ilinde gelip Aksarây şehrinde ikâmet ve memâlik-i Selçûkiyye'de Moğol hükümdârı Geyük Hân nâmına hükûmet eden Baycu Noyin, Câmiu't-Tevârîh'de mezkûr olduğu üzere sülâle-i Cengiziyye'den Kubil (Kubilay) Hân bin Tumine Hân evlâdından Havihor (Avikor) bin Avzam bin Kaçuk yâhud Kutuk bin Kubil Hân

[386] Çünkü İsâk Komennus vak'asında büyük bir mağlûbiyete ve inkisâr-ı hayâle uğrayan Trabzon kralı Manu'el Komennus, mâ'il-i nasrâniyyet olan Geyük Hân'ı papazlar vâsıtasıyla teşvîk ederek hem kendi hükûmetini Tatarlar'ın istîlâsından kurtarmış hem de hükûmet-i Selçûkiyye'den intikâmını almış oluyordu.

oğludur. Baycu[387] yerinde Tancu[388] denmiş olduğuna nazaran nâzır-ı mûmâ-ileyhin unvânı Baycu olmalıdır. **[385]**

Mu'âhede-i sulhiyyenin akdine me'mûr olan Amasya kadısı Fahreddîn Alî el-Buhârî Târîh-i İbni Bîbî'de mezkûr olduğu üzere tedbîr ve dehâsıyla, fazl ve kemâliyle Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev'in teveccühünü celb etmiş olduğundan avdetinde Konya'da nâ'il-i emâret olup yerine esnâ-yı gaybûbetinde niyâbet eden Celâleddîn Abdulvehhâb bin et-Tebrîzî Amasya kadısı ve Alâ'eddîn Alî bin Mes'ûd el-Erzenî, Halifet Gâzi Medrese'si müderrisi nasb edilmişdir.

Anadolu nâzırı Baycu Noyin, her husûsda merci'-i kül olduğu münâsebetle Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev'in nüfûz-ı saltanatı zâ'il olarak herkes tahsîl-i metâlib için nâzıra mürâca'at ediyor, verdiği hedâyâ nisbetinde maksûduna nâ'il oluyordu. Hele Hristiyân olan Ermenîler ve Rûmlar'ın kadri nâzırın yanında pek tereffu' etmiş olduğu cihetle bunların tahakkümü ehl-i İslâmı fevkalâde dil-gîr etmeğe başlıyordu.

Beş seneden beri Amasya kurbunda Çat Bükü çiftliğinde ikâmete me'mûr olan Baba İlyâs Horasânî, büyük oğlu Şemseddîn Mahmûd et-Tugrâ'î yeni emîr olan Fahreddîn Alî el-Buhârî'ye mürâca'at ederek pederinin afvını istihsâl etmekle Anadolu nâzırının vürûdundan birkaç ay sonra Amasya'ya avdet ve hânkâhında ikâmetle kemâ-fi's-sâbık icrâ-yı meşîhata me'zûn olmuşdur.

644 senesi evâ'ilinde Emîr Fahreddîn Alî el-Buhârî pervâne-i **[386]** sultânî ve Amasya kalesi dizdârı olan Seyfeddîn Torumtay'ı Malatya emîri olarak ta'yin etdiler. Hristiyânlığı memâlik-i Selçûkiyye'de hâkim-i mutlak etmeğe, ya'nî âlem-i İslâma bir cebbâr-ı müntakim şeklinde görünmeğe azm eden Moğol hükümdârı Geyük Hân hakkında gayret-i İlâhiyye zuhûr etmekle bu senenin rebî'ulevvelinde âzim-i dâru'l-bevâr ve yerine ammizâdesi Mengü[389] Ka'ân bin Tuli Hân bin Cengiz Hân Asya'ya hükümdâr olmuşdur.

Mengü Ka'ân, Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere âkil, müdebbir ve ehl-i İslâma, hâsseten ulemâya pek muhib idi. Vâlidesi Sarkus Hâtun mensûb olduğu Hristiyânlara, kendisi de Müslümânlara tarafdâr oldukları cihetle idâre-i dâhiliyyesinde bir müvâzenet-i tâmme hâsıl olmuş idi. Zâten Türklük, Tatarlık ya'nî bi'l-umûm Tûrân âlemi serbestî-i edyâna pek müsâ'id olduğu cihetle Mengü Ka'ân şu âdet-i milliyeyi icrâda ibrâz-ı fetânet etmişlerdendir.

Ikdü'l-Cümân gibi tevârîh-i mühimmede mezkûr olduğu üzere Emîr Berke Hân idâresinde Amasya'dan çıkan Harezmîler Diyârbekir, Haleb, Musul havâlîsinde dolaşarak Ahlât civârında ufak bir hükûmet teşkîl ve mükerreren Musul vâlîsi Bedreddîn Lü'lû ile harb etdikleri târîhen muhakkak ve sülâle-i celîle-i Âl-i Osmân'ın cedd-i a'lâsı Süleyman Şâh bin Kaya Alp işte bu Harezmîler'den bir emîr-i vâlâ-şân **[387]** olup Ahlât şehrinde yedi sene kadar ikâmetden sonra 644 hudûdunda Fırât Nehri'nden geçerken garîkan vefât eylediği kaviyyen maznûndur.

645'de sâbık pervâne-i sultânî Emîrü'l-Hâc Veliyyeddîn bin Bereketşâh Amasya'ya gelip Hâvze (حاوزه) Havza (ضهحو) kazâsında çiftliği bulunan şimdiki Dereköy'de ikâmet eylediği, câmi ve türbesi ve sâ'ir evkâfını mübeyyin ve 647 târîhli vakıf-nâmesinde mezkûr ve Kunduzoğlu demekle meşhûr olan Emîr Celâleddîn Mâh-ı Alem bin Muhammed bu vakfiyenin şuhûdu sırasında mestûrdur.

Anadolu nâzırı Baycu Noyin, Konya hükûmetini muttasıl iz'âc ederek erkân-ı devletin aralarını nifâk ilkâsıyla bozuyor, yek-diğerine mu'ârız olan ümerânın her birini kendisine mürâca'at etmeğe mecbûr ederek merci'-i umûmî oluyor, fakat sâhib-i a'zam Şemseddîn

---

387 "Baycu", "baycuk ya'nî begcik", "küçük bey" demekdir.

388 "Tancu", "hediyye ve armağan" ma'nâsına olan "tancuk" demekdir. Buna "tansuk", ba'dehû ta'cîm olunarak "tensûh" dahi denir. "Noyin", şehzâde ve dâmâd gibi mukarreb-i pâdişâhî olanlara verilen bir unvân-ı mahsûs olduğu zikr edildi.

389 "Mengü", Moğol dilinde "tasfiye edilmiş altun" ve Harezm lehcesinde "nekâyıs-ı beşeriyyeden münezzeh ve müte'âlî olan ma'bûd" ma'nâsınadır. "Mengli", "Tanrılı ya'nî Rabbânî" demekdir.

Muhammed Isfahânî hükûmet-i Selçûkiyye'nin nüfûzunu takviye ve Baycu Noyin'in memleket aleyhinde olan ekser evâmirini te'vîlâta boğarak ta'vîk etmeğe çalışıyor, bu cihetden nâzırın husûmeti sâhib-i a'zam aleyhinde tezâyüd ediyordu.

Diğer tarafdan Amasya vilâyetine Tatar beyleri ve aşîretleri akın akın gelip yaylaların, tarlaların a'lâsını zabt ederek asıl mutasarrıflarını tard ediyorlar, ufak bir şey'i, âdî bir vesîleyi i'zâm ederek ekseriyâ koca bir nâhiyeyi yâhud bir kasabayı gâretle vîrân etmeğe kalkışıyorlardı. Amasya vâlîsi Seyfeddîn Haydar Bey, Tatar beylerine karşı metîn bir vaz'iyyet alarak de'âvî-i tasarrufiyyede arâzî mutasarrıflarını himâye ve yağmâya **[388]** kıyâm edenleri terbiye etmekden hâlî kalmıyor, bu cihetle Tatarlar nâzıra ve erbâb-ı hukûk dahi hâkâna mürâca'at ederek Haydar Bey'in mevki'i müşkilâta düşüyordu.

Târîh-i İbni Bîbî, Uyûnu't-Tevârîh, Mesâlikü'l-Ebsâr, Câmiu't-Tevârîh, Ikdu'l-Cümân gibi tevârîh-i mühimmenin zabt eylediği vekâyi', tedkîk ve yek-diğeriyle te'lîf ve tatbîk olunarak hâsıl olan netâyice nazaran 647 senesi evâ'ilinde Baycu Noyin'in parmağıyla îkâz edilen fitnede sâhib-i a'zam Şemseddîn Muhammed Isfahânî maktûl ve yerine sâbık Amasya kadısı Fahreddîn Alî el-Buhârî sâhib-i a'zam[390] ve Baycu Noyin'in müntesiblerinden Baba İlyâs Horasânîzâde Şemseddîn Mahmûd Çalâbî[391] nişâncı (tugrâ'î) ve sâhib-i esbak Mühezzebeddîn Alîzâde Mu'îneddîn Süleyman Bey Tokat emîri olmuşdur.

Ba'dehû Amasya vâlîsi Seyfeddîn Haydar[392] Bey'e Elbistân emâreti iktâ' (mâlikâne) sûretiyle tevcîh olunup memleket-i Selçûkiyye iki **[389]** dâ'ireye taksîm ve Kızılırmak'ın cânib-i şarkîsi "Eyâlet-i Rûmiyye" unvânıyla ikinci dâ'ire-i nezâret i'tibâr edildiği cihetle sülâle-i Cengiziyye'den Samuk Noyin eyâlet-i Rûm nâzırı ve Malatya emîri Seyfeddîn Torumtay dahi Amasya vâlîsi olmuşdur.

Seyfeddîn Torumtay (Toruntay)

Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ın bendegânından olup müşârün-ileyhin evâhir-i saltanatında mîrâhûru olmuş idi.[393] Mu'ahharan bi't-tefeyyüz Amasya vâlîsi olarak Amasya'da Güdül Mahallesi'nde oturmuşdur. Eyâlet-i Rûmiyye nâzırı Samuk Noyin dahi Cengiz Hân'ın birâderi Temüke Ötcegin evlâdından Tagacar bin Temüke bin Nisoka Bahâdır'ın oğlu olup Kedağra (Köprü) kazâsı dâhilinde el-yevm "Samuk Alanı" demekle meşhûr olan çiftliğinde ikâmet ve buradan eyâlet-i Rûmiyye'ye nezâret eyliyordu.

Samuk Noyin, Moğol hükümdârı Mengü Ka'an mesleğinde munsif ve ehl-i İslâma mütemâyil bir kimse olduğu münâsebetle Anadolu'ya gelirken eş-Şeyh Şihâbeddîn Ömer es-Sühreverdî Hazretleri'nin hulefâsından **[390]** cemâlü'l-e'imme eş-Şeyh Takiyyeddîn Esen bin Satık eş-Şirvânî Hazretlerini yanına alıp Kedağra kasabasına getirmiş ve "Esen Şeyh" demekle iştihâr ederek ulemânınn merci'-i yegânesi olmuşdur.

Şu hâlden istidlâl olunarak denilebilir ki: Samuk Noyin, nâzır-ı bilâd-ı Selçûk olan Baycu Noyin gibi cebbârâne değil belki âkilâne hareket ederek bulunduğu muhît-i İslâmiyyenin ahvâl-i husûsiyyesine ri'âyet ve ulemâ-yı İslâma hürmet etmekle herkesin nazar-ı teveccühünü celb ediyor, Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay'ın dahi müdebbirâne ve mülâyimâne hareketi Samuk Noyin'in muhabbet-i mahsûsasını cezb eyliyordu.

---

390 Fahreddîn el-Buhârî, sâhib-i a'zam oldukda İzzeddîn Alî er-Râzî ve ba'zen Fahreddîn Alî er-Râzî diye kayd edilmişdir.

391 "Çalâbî", "Çalab'a ya'nî Tanrı'ya mensûb" demekdir. Arabî'de "Rabbânî" mukâbilidir. Meşâyih ve ulemâ evlâdına unvân-ı mahsûs olarak müsta'meldir. Mu'ahharan vüzerâ ve ümerâ evlâdına dahi denmişdir. Ba'dehû tahfîf olunarak "Çelebi" denir. Bugün düvel-i Nasârâ elçilerine "Çelebi" denmesi ıstılâhât-ı garîbedendir.

392 Ümerâ-yı Mısriyye'den Amasyalı Şerefeddîn Hüseyin ve birâderi İzzeddîn Hasan ve bunun oğlu Cemâleddîn Yûsuf Beyler emîr-i mûmâ-ileyh Haydar Bey'in evlâdıdır.

393 Seng-i mezârında "Toruntay" şeklinde muharrer olan bu zâta "Torumtay" dahi denmekdedir. "Torun", lugaten "torlak ve tor" ya'nî "delikanlı ve gürbüz" ma'nâsında olup yiğit ve haşarı hayvâna "torum" ve insâna "torun" denir. Bu cihetle "Torumtay" daha fasîh ve "Toruntay" dahi ma'nen sahîhdir.

Bu esnâda Tokat emîri Mu'îneddîn Süleyman Bey memleket-i Selçûkiyye nâzırı Baycu Noyin'in teveccüh ve i'timâdını pek ziyâde celb etmekle Târîh-i İbni Bîbî'de mezkûr olduğu üzere Erzincân emâreti ilâve-i me'mûriyeti olup pek ziyâde ta'ayyün ediyor, fakat Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay ile fikren muhâlif bulunuyordu.

Bütün emâretler, me'mûriyetler Baycu Noyin'in emr-i mahsûsuyla tevcîh olunuyor, erkân-ı devlet buna karşı muhık bir i'tirâza bile cür'et edemiyorlar, hulâsa Baycu Noyin'in bu gibi ahvâli ve hükûmet-i Selçûkiyye umûruna müdâhale-i şedîdesi erkân-ı devleti ve hâsseten Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev'i fevkalâde **[391]** bîzâr ediyor, atabeg-i saltanat Celâleddîn Karatay bir ye's-i azîm içinde 650 evâhirinde terk-i dağdağa-i hayât ediyordu.

Zâten müte'essir olan Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev, müşârün-ileyhin vefâtından te'essürü artıp Târîh-i Baybars, Zeyl-i İbni Halikân, Ikdu'l-Cümân gibi tevârîhin zabtı üzere 651'de terk-i saltanat ederek gûşe-i inzivâya çekiliyor, şehzâdeleri Sultân İzzeddîn Keykâvus, Sultân Rükneddîn Kılıç Arslan, Sultân Alâ'eddîn Keykubâd müştereken taht-ı saltanata câlis oluyorlardı.

Bu tebeddül-i saltanat hengâmında Tokat ve Erzincân emîri Amasyalı Mu'îneddîn Süleyman Bey pervâne-i saltanat olarak Sultân Kılıç Arslan Hân'a tekarrüb ediyordu. 653'de Amasya kadısı Celâleddîn Abdulvehhâb bin et-Tebrîzî vefât etmekle meşâhîr-i fuzalâdan müderris-i Halîfe Alâ'eddîn Alî bin Mes'ûd el-Erzenî Amasya kadısı olmuş ve meşâhîr-i ümerâdan Şemseddîn Artuk, Bedreddîn Bülbül, Nâsıreddîn Sünbül, Necmeddîn Ferruh, İzzeddîn Gül bu zamândan i'tibâren ta'ayyün etmişlerdir.

Üç şerîk-i saltanatdan birincisi olan Sultân İzzeddîn Keykâvus Baycu Noyin'in harekâtından pek ziyâde müte'essir olduğu cihetle saltanat-ı Selçûkiyye'yi bunun müdâhale-i zâlimânesinden kurtarmak azmine düşüyor, lâkin birâderlerini bir türlü irzâ edemiyordu. Çünkü her birinin vezîr ve müsteşârı başka başka zevât olduğundan üç birâderin bir re'y üzerinde ittihâdı kâbil olamıyor, her biri bir tarafa çekip son söz Baycu Noyin'in irâde-i keyfiyyesine kalıyordu. **[392]**

654 evâ'ilinde sultân-ı münzevî Gıyâseddîn Keyhusrev'in vefâtını ni'me'l-vesîle ittihâz eden Sultân İzzeddîn Keykâvus Hân iki birâderlerini cebren ber-taraf ederek i'lân-ı istiklâl etmekle Sultân Kılıç Arslan kendi pervânesi Mu'îneddîn Süleyman Bey'i Baycu Noyin'in yanına irsâl edib istiklâlini tahsîle çalışıyordu.

Hükûmet-i Selçûkiyye umûruna müdâhale için zâten âmâde olan Baycu Noyin, Mu'îneddîn Pervâne Bey'in mürâca'atını derhâl is'âf ederek bir kuvve-i askeriyye ile Aksarây'dan Konya üzerine hareket ve Sultân Keykâvus Hân ile harb eylediyse de münhezim ve Mu'îneddîn Pervâne esîr olup Sultân Kılıç Arslan ve Sultân Keykubâd bi'r-rızâ terk-i saltanat etmişler idi. Sultân İzzeddîn Keykâvus Hân bu iki birâderi ta'ayyünât-ı kâfiye ile Amasya'da ikâmetlerini tensîb ve Mu'îneddîn Pervâne Bey'i Harşene zindânına habs ederek istiklâlini te'mîn eyledi.

Fakat Baycu Noyin, eyâlet-i Rûmiyye nâzırı Samuk Noyin ile ittihâd ve tecdîd-i kuvvet ederek ikinci def'a Konya üzerine hareket ve harb etmekle Sultân İzzeddîn Keykâvus bu def'a mağlûb ve sâhib-i a'zamı İzzeddîn Alî bin Muhammed er-Râzî maktûl oldukda Amasya'da mukîm olan Sultân Rükneddîn Kılıç Arslan 654 şevvâlinde bi'l-istiklâl Anadolu hükümdârı ve Şemseddîn Mahmûd bin Baba et-Tugrâ'î sâhib-i a'zam ve Nizâmeddîn el-Mansûr nâib-i saltanat ve Mu'îneddîn Süleyman pervâne-i sultânî oldu. **[393]**

Sultân Rükneddîn Kılıç Arslan Hân Amasya'dan Konya'ya gidip Baycu Noyin'in huzûruyla ikinci def'a resm-i bey'at icrâ olunduğu gün tertîb-i ziyâfet edilmişdi. Ziyâfet hitâmında nâib-i saltanat Nizâmeddîn el-Mansûr'un takdîm etdiği bir armudu Baycu Noyin yedikden sonra füc'eten vefât etmekle oğlu Bisutay Noyin bîçâre nâib-i saltanatı tesmîm ile ithâm ederek nâ-hak yere i'dâm etmiş ve emîrü's-sevâhil Şücâ'eddîn Tekûr Sinan nâib-i saltanat ve diğer Şücâ'eddîn Hâbil emîrü's-sevâhil olmuşdur.

Mengü Ka'ân, Baycu Noyin'in yerine Buyan Noyin nâmında birini memleket-i Selçûkiyye nâzırı olarak gönderiyor, Kılıç Arslan Hân bu vak'adan tevahhuş ederek Mu'îneddîn Pervâne Bey'i alıp te'yîd-i saltanat için Hemedân'a şark hükümdârı Hülâgu Hân nezdine 655'de gidiyor, birâderi Keykâvus Hân Kılıç Arslan'ın Konya'dan gitdiğini müte'âkib avdet edib ikinci def'a istiklâlini i'lân eylediği esnâda Kedağra kasabasında ikâmet eden eyâlet-i Rûmiyye nâzırı Samuk Noyin ecel-i mev'ûduyla vefât ediyordu.

Mengü Ka'ân bu haberi duydukda Alıcak Noyin nâmında birini eyâlet-i Rûmiyye nâzırı nasb etdikden sonra Samuk Noyin'in sebeb-i vefâtını araşdırıyor, nihâyet ihbârât-ı kâzibe üzerine Noyin'in vefâtını Amasya'da mukîm olan Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ın dahl ve te'sîrine haml ederek bîçârenin Mogan'a celbini emr ediyordu. **[394]**

Ber-mûcib-i fermân-ı hâkânî eyâlet-i Rûmiyye nâzırı Alıcak Noyin Erzurum'a müteveccihen hareket eyledikde Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay, kethüdâsı Necmeddîn Ferruh Bey'i vâlî kâ'im-makâmı nasb ederek 655'de Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ı alıp müşârün-ileyhin atabegi Şemseddîn Artuk bin Boğa ve emîrü's-sevâhil Şücâ'eddîn Hâbil ile Mogan'a müteveccihen hareket edib Erzincân'a vusûlünde Sultân Alâ'eddîn Keykubâd füc'eten vefât etmiş idi.

Amasya'da vâlî kâ'im-makâmı olarak kalan Necmeddîn Ferruh Bey ile kale dizdârı Hüsâmeddîn Biçâr Bey Amasya vilâyetini hüsn-i muhâfaza etmeğe çalışıyorlardı. Fakat eyâlet-i Rûmiyye nâzırı Alıcak Noyin'in kethüdâsı olup Amasya'da ikâmet eden Zokay nâmında zâlim bir Tatar'ın teşvîki üzerine Amasya'da bulunan Tatarlar, pek çok zengin hânelerini gâret, a'râz-ı müslimîne tecâvüz ve pek çok şenâ'atler irtikâb etdiler.

Bir tarafdan Mengü Ka'ân Amasya'dan giden ümerâyı, Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'a hıyânet etdiklerini, mesmûmen vefâtına sebebiyet verdiklerini zann ederek i'dâm etmeğe kasd ediyor, diğer tarafdan Amasya'nın ahvâli gitdikçe karışıyor, erbâb-ı hukûka mu'în olanlar ölümle tehdîd olunuyor, fakat ortalığı bu kadar herc ü merce veren papazlar, mâ'il-i nasrâniyyet olan Tatarlar'ı muttasıl ehl-i İslâm aleyhine teşvîk **[395]** ve teşcî' ederek bütün Hristiyânlar huzûr ve emniyyet içinde yaşıyorlardı.

Amasya beylerbeyi Emîr Seyfeddîn Torumtay Mogan'da Mengü Ka'an'ın huzûruna girip Sultân Keykubâd'ın sûret-i vefâtını ve Hristiyânların tezvîrâtını mütecellidâne ve açık bir lisân ile i'lâm ederek müşârün-ileyhin rikkatini celb etmekle cümlesi de i'zâz ve ikrâm olunarak 656 evâ'ilinde Amasya'ya avdet etdiklerini müte'âkib Sultân Rükneddîn Kılıç Arslan dahi tahsîl-i saltanat ederek Hülâgu Hân'ın nezdinden avdet eylediyse de Konya'ya dâhil olamayıp Sivas'da ikâmet etmişdir.

Emîr Seyfeddîn Torumtay, Amasya'ya avdet eyledikde gâret vak'asını tahkîk edib Hüsâmeddîn Biçâr el-Yâbirî'nin müsâmahasından neş'et eylediğine zâhib olarak mûmâ-ileyhi azl ve esnâ-yı vak'ada vazîfe-i teskîniyyeyi hüsn-i îfâ eden İzzeddîn Gül Bey'i Amasya dizdârı nasb eyledi.

657'de sâhib-i a'zam Şemseddîn Mahmûd et-Tugrâ'î'nin pederi olup Hâce Ahmed Yesevî Hazretleri'nin bi'l-vâsıta hulefâsından Amasya'da Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi olan Baba İlyâs Horasânî vefât eylediği[394] cihetle halîfesi Şemseddîn Ebu'l-Fezâ'il Behlûl Baba yerine Mes'ûdiyye şeyhi olmuşdur. Anadolu'da tarîkat-ı Babâ'iyye'nin mü'essisi Baba İlyâs Horasânî olup oğulları meşâhîr-i ümerâdan Şemseddîn Mahmûd, Mu'izzeddîn Alî, Ziyâ'eddîn Mes'ûd, Muhliseddîn Mûsâ'dır ki **[396]** bunlara "çâr-erkân" denmişdir. Hulefâsından İbik Baba, Behlûl Baba, Saltık Baba, Lokmân Baba pek meşhûr olup bunlara dahi "çâr-yâr" denmişdir. Tarîkat-ı Bektâşiyye mü'essisi olan Hacı Bektâş Baba, Çâr-yâr'dan olan Lokmân Baba'nın halîfesi idi.

[394] Baba İlyâs Horasânî, 656 târîhine kadar ele geçen vesâ'ik-i şer'iyyede "eş-Şeyhu'z-zâhidü'l-ecell, umdetü'l-meşâyihu'l-kümmel Mevlânâ Şücâ'eddîn Ebu'l-Bekâ İlyâs bin Alî bin Ahmed el-Horasânî" diye ber-hayât olarak mestûr olduğu hâlde 658 târîhli evrâk-ı atîkada "eş-Şeyhü'l-Merhûm ..." diye mezkûr olduğuna nazaran 657'de vefât etdiği anlaşılır.

Bundan akdem Amasya'ya gelmiş olan eyâlet-i Rûmiyye nâzırı Alıcak Noyin Merzifon'a gidip orada el-yevm "Alıcak Nâhiyesi" demekle meşhûr olan çiftliğinde ikâmet ve buradan bütün eyâlet-i Rûm'a nezâret etmişdir. Fakat kethüdâsı Zogay pek cebbâr olduğu cihetle bunun mezâlimi elsine-i âmmede mesel-i sâ'ir hükmünde idi. Merzifon'da el-yevm "Zogu Nâhiyesi" bunun nâmıyla meşhûr olup "Zogay Alanı" nâmıyla burada bir çiftlik edinmiş idi.

657 senesi evâhirinde bütün Asya'nın sülüsânına hükmü câri olan Moğol hükümdârı Mengü Ka'ân vefât etmekle Moğol arasına tefrika düşüp altı hükûmete münkasim olmuş idi. Bunlardan İlhâniyye hükûmetini teşkîl eden Hülâgu Hân bin Tuli Hân bin Cengiz Hân Tebrîz şehrini merkez-i hükûmet ittihâz ederek Îrân, Irâk, Anadolu **[397]** kıt'alarını işgâl eylediğinden bu târîhden i'tibâren Amasya vilâyeti Hülâgu Hân'ın nüfûzu altına girmişdir.

İzzeddîn Keykâvus cihet-i garbiyyede ve birâderi Rükneddîn Kılıç Arslan cihet-i şarkiyyede hükûmet ederken yek-diğeriyle harb ederek Kılıç Arslan Hân tarafı galebe etmiş idi. Üçüncü bir muhârebenin zuhûru esnâsında Hülâgu Hân'ın cülûsu vâki' olmakla Keykâvus bin Keyhusrev Tebrîz'e gidip Hülâgu Hân'a arz-ı mutâva'at ve bunu işiden Kılıç Arslan bin Keyhusrev dahi mevki'inden korkup derhâl Tebrîz'e giderek Hülâgu Hân'a arz-ı mütâba'at etmiş idi.

658 evâ'ilinde İl Hân demekle meşhûr olan Hülâgu Hân memleket-i Selçûkiyye'yi iki kısma taksîm ederek iki birâderin nizâ'ını def' için Kızılırmak'ın cihet-i garbiyyesini Konya'da ikâmet etmek üzere Rükneddîn Keykâvus Hân'a ve cihet-i şarkiyyesini de Simre'de ikâmet etmek üzere Rükneddîn Kılıç Arslan Hân'a i'tâ ve tevkî'î Şemseddîn Mahmûd bin Baba'yı Keykâvus Hân'a ve Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey'i de Kılıç Arslan Hân'a vezîr nasb etmişdir.

Sultân Rükneddîn Kılıç Arslan Hân

Gıyâseddîn Keyhusrev bin Keykubâd'ın ikinci şehzâdesi olup 658 senesi rebî'ulevvelinde Simre hükümdârı oldukda Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay nâib-i saltanat ve Alâ'eddîn Alî el-Erzenî kâdı'l-kudât ve Sadreddîn **[398]** Muhammed bin Hızır et-Tiflîsî de müderris-i Medrese-i Halîfe olmuşdur.

İşte bu târîhden i'tibâren Amasya'da şimdiki Dârü's-Selâm Mahallesi denilen mevki'de Sultân Kılıç Arslan Hân'a ve aşağısında Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey'e birer sarây-ı âlî inşâ edilerek burada ikâmet etdikleri cihetle buralara elsine-i âmmede "Dârü's-Selâm" tesmiye edilmişdir. Sultân Kılıç Arslan'ın Amasya'da ve Gümüş Pazarı nâmıyla meşhûr olan şimdiki Gümüş kasabasında birer darb-hânesi olup Gümüş Pazarı'nda darb edilen sikkeleri bulunmuşdur. Gümüş'de Darbhâne Mahallesi bu zamândan kalmışdır.

Hülâgû Hân[395] dedesi Cengiz Hân gibi hiç bir dîn ile mütedeyyin olmayıp her dînin ulemâsına muhib olmakla beraber Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere zevcesi Hristiyân olduğu münâsebetle Hristiyânlığa meyli pek şedîd idi. Hristiyânlar'ın ve bi'l-hâssa Ermenî ruhbânların zevcesi vâsıtasıyla Hülâgu Hân'a pek ziyâde hulûl etmeleri, âlem-i İslâm için bir dâhiye-i uzmâ olmuşdur.

Hristiyânlar, Anadolu'da Tatar beylerini her fedâkârlığı irtikâb ederek celb ediyorlar, birtakım tezvîrât ile onları ehl-i İslâm aleyhinde kullanıyorlar, ehl-i İslâmın beynlerinde hâsıl olacak ufak bir ittihâdı kırmak için her türlü mel'aneti tasnî' ederek Tatarlar'ı igzâb ve ehl-i İslâmı bunların ta'zîbâtı altında iz'âc ediyorlar, bu sûretle **[399]** Tatarlar'a Hrıstiyânlığı kabûl etdirmeğe çalışıyorlardı.

Binâ'en-aleyh memleket-i Selçûkiyye'de iki birâderin hükûmeti bir müddet müsâlemet-perverâne devâm eylediği hâlde Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere Sultân Rükneddîn Kılıç Arslan'ın dâ'ire-i hükûmeti dâhilinde ya'nî Simre civârında ikâmet eden

[395] "Hûlâgu ve Hülâgu", "kulahu" ya'nî "kula at" demekdir.

Anadolu nâzırı Alıcak Noyin, Hristiyânların tezvîrâtıyla bu müsâlemeti hoş görmüyor, Mu'îneddîn Pervâne Bey dahi menâfi'-i İslâmiyyeyi rahne-dâr eden bu iki hükûmetin nüfûzu te'âruz ve tehâlüf etdikçe Hristiyânların nüfûzu tezâyüd edeceğini idrâk ediyor, her hâlde iki hükûmeti birleşdirmeğe çalışıyor, tabî'î kendi efendisi olan Kılıç Arslan Hân'ın istiklâlini muvâfık-ı maslahat buluyordu.

Sâhib-i a'zam Mu'îneddîn Pervâne Bey, Simre nâzırı Alıcak Noyin'in Sultân İzzeddîn Keykâvus'dan i'râzını ve Sultân Rükneddîn Kılıç Arslan tarafına meylini tahkîk edib birçok fedâkârlıkla bu meyli takviye ve Alıcak Noyin'i tamâmiyle celb ederek Sultân Kılıç Arslan'ın istiklâli esbâbını tehyi'e etmiş idi.

660'da Konya hükümdârı Sultân İzzeddîn Keykâvus'un Mısır sultânıyla ittifâk etdiği fikri, Konya nâzırı Buyan ve Simre nâzırı Alıcak Noyinler'e ilkâ ve tezvîr edilmekle bunların arz ve inhâsı üzerine Hülâgu Hân bîçâre Keykavus'u saltanatdan azl ve birâderi Rükneddîn Kılıç Arslan Hân'ı müstakillen Anadolu hükümdârı nasb eyledi. Binâ'en-aleyh Sultân İzzeddîn Keykâvus, perîşân bir sûrette memleket-i **[400]** Selçûkiyye'den çıkıp üç oğlu ve ba'zı etbâ'ıyla Bizans imparatorluğuna ilticâ etmişdir.

Sultân Kılıç Arslan Hân, Simre hükümdârı iken Amasya, Tokat, Sivas beldelerinde bi'l-münâvebe ikâmet etdiği münâsebetle Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay nâib-i saltanat olarak tesviye-i umûr-ı vilâyet etmekde idi. Bu def'a sultân-ı müşârün-ileyhin Konya'ya azîmeti hasebiyle Torumtay Bey Amasya'da ibkâ ve Pervâne Bey'in birâderi Emîr Kutbeddîn Osmân mevki'-i dîvân-ı sultânî ve dayıları olan Hâce Sa'deddîn Yûnus el-Amâsî müstevfi'l-memâlik ve Pervâne Bey'in dâmâdı Mecdeddîn Muhammed bin Hüseyin atabeg-i saltanat ve enişteşi Hüsâmeddîn Geyük es-Salgârî emîrü'l-ümerâ olup Sultân Keykâvus'un vezîr-i a'zamı Şemseddîn Mahmûd bin Baba İlyâs et-Tugrâ'î de Amasya'da pederi hânkâhında mütekâ'id olmuşdur.

Bâlâda arz edildiği üzere Hristiyân papazlarının Kubilay Ka'ân'a ve birâderi Hülâgu Hân'a pek ziyâde hulûlü hasebiyle bunların ta'zîbâtı ve Tatarlar'ın ta'addiyâtı ehl-i İslâma karşı kesb-i dehşet ediyor, Anadolu'da müdhiş mezâlimin kesreti işidenleri ağlatıyordu. Kubilay Ka'ân'ın heykeli ekser bilâd-ı cesîmede olduğu gibi Amasya'da şimdiki Tımarhâne civârına vaz' olunarak önünden geçen müslimleri cebren bu heykele secde etdiriyorlar, etmeyenleri öldürüyorlardı.

Kırım hükümdârı bulunan Berkây (Berke) Hân bin Cüci Hân **[401]** bin Cengiz Hân, Moğol hânları içinde birinci olarak dîn-i İslâmı kabûl etmekle Hülâgu Hân'ın ehl-i İslâmı bu kadar ta'zîb ve iz'âc etmesine dayanamıyor, Hülâgu aleyhinde i'lân-ı harb ederek hukûk-ı İslâmiyyeyi muhâfazaya ve mezâlimi tahfîfe çalışıyor, diyânet-i İslâmiyyeyi ve ehl-i îmânı müdâfa'a etmek için ulemâ ve ümerâ-yı İslâma rehberlik ediyor, ehl-i İslâmın üzerine çökmüş olan acz ve meskenet hissiyâtını kaldırmak istiyordu.

Berke Hân'ın muhârebâtını ta'kîb eden ulemâ-yı İslâm, bir tarafdan papazların gâyet iyi bir dîn-i hak olduğunu anlatmağa çalışdıkları Hristiyânlığın akıl ve mantıka muhâlif i'tikâdât-ı sahîfesini gâyet ma'kûl ve mantıkî bir sûretde teşrîh ederek Tatarlar'ı Hristiyânlıkdan tenfîr ve dîn-i İslâmın gâyet fıtrî, tab'-ı beşere gâyet mülâyim, akl-ı selîmin tabî'î bir sûretde kabûlüne hâhişger bir vaz'-ı İlâhî olduğunu ma'kûlât ve mahsûsât ile isbât ederek onları kabûl-i İslâma takrîb ve celb ediyorlar, diğer tarafdan ümerâ-yı İslâm, Tatar beylerine hissiyât-ı milliye telkîn ederek bir kelime-i şehâdet bedelinde kızlarını onlara tezvîc ve onların kızlarını da kendileri tezevvüc ederek alâka-i sıhriyyet meydâna getiriyorlardı.

Bu cümleden olarak Amasya'ya yeni gelmiş olan Karamsi, Söbüktay Noyinler Oktay Ka'ân'ın müsteşârı Karaçin bin Çıgay Noyin gibi keskin bir Hristiyânın oğulları olduğu hâlde Amasya ümerâsından **[402]** Hüsâmeddîn Biçâr el-Yâberî bunların hemşîresini tezevvüc ve Pervâne Bey'in birâderi Kutbeddîn Osmân Bey de iki kızını bunlara tezvîc ve Anadolu nâzırı

Alıcak Noyin'in kızı Kiras Hâtun'u[396] Mu'îneddîn Pervâne Bey tezvîc ederek bunları dâhil-i dâ'ire-i İslâm etmişler idi. Kezâlik nâzır-ı sâbık Samuk Noyin'in oğulları Tukan, Akboğa, Togacar Noyinler ve Tukan Noyin'in oğulları Ulay, İşboga Noyinler dahi bu sûretle müslim olmuşlar idi.

Nihâyet Hülâgu Hân, Berkay Hân'ın harbinde fenâ bir mağlûbiyet acısıyla muztarib olarak 663'de dünyâdan gitdikde yerine oğlu Abaka Hân Tebrîz'de taht-ı İlhânî'ye câlis olmuş idi. Erbâb-ı fazl u kemâlden, her biri birer fende yegâne-i rûzgâr olan Hâce Nasîreddîn Muhammed bin Hasan et-Tûsî, vezîr-i a'zam Hâce Şemseddîn Muhammed el-Cüveynî, Hâce Safiyyeddîn Abdülmü'min el-Urmevî, Hâce Cemâleddîn Yâkût el-Musta'sımî el-Amâsî[397] Abaka Hân'ın etrâfını alıp âlem-i İslâm üzerinden Hristiyân papazlarının tahakkümât-ı şedîdesini def'e çalışıyorlardı.

Çünkü Mu'îneddîn Pervâne Bey, Anadolu'da Sultân Rükneddîn Kılıç Arslan nâmına Ermenîler'in tahakkümâtını, Hristiyânların ta'addiyâtını def'e himmet eylediği münâsebetle Ermeni papazları Kılıç Arslan Hân'a tevcîh-i **[403]** husûmet ederek müşârün-ileyhi ortadan kaldırmak için Kılıç Arslan'ın Abaka Hân'a isyân etmek, Tatarlar'ı Anadolu'dan sürüp çıkarmak ve bütün Hristiyânları kesmek teşebbüsâtında bulunduğunu Aksarây'da ikâmet eden Anadolu nâzırı Boyan Noyin'e ve Tatar beylerine müzevvirâne bir lisân ile iftirâ edib Tatarlar'ı igzâb ve bîçâre Sultân Kılıç Arslan'ı 664'de i'dâm etdirdikleri hâlde Pervâne Bey'in i'dâm etdirdiğini elsine-i âmmeye işâ'a etmişler idi.[398]

Sultân-ı müşârün-ileyhin on yaşlarında bulunan şehzâdesi Gıyâseddîn Keyhusrev Hân taht-ı Selçûkiyye'ye câlis olarak Fahreddîn Muhammed bin Hüseyin el-Konevî kemâ-kân vezîr ve Mu'îneddîn Pervâne Bey dahi müdebbir-i saltanat, müdîr-i umûr-ı memleket oldu. Fakat Kılıç Arslan'ın şehâdeti Anadolu'da pek ziyâde te'essürü mûcib olduğu cihetle kimi Hristiyânlardan nefret, kimi de Pervâne Bey'e husûmet etmeğe başladı.

Ez-cümle Amasya'da, Suşehri'ne giden Behlûl Baba'nın yerine Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi olup Tatarlar'ın pek ziyâde mu'temedi ve avâmın müstenedi olan İzzeddîn İbik Baba, Tatarlar'ın efkârına tercümân olarak vak'a-i şehâdet mes'elesinde Pervâne Bey'e tevcîh-i husûmet ediyor, Amasya ümerâsından Hüsâmeddîn Biçâr bin Bahtiyâr ve Havza ile Kedağra emîri Celâleddîn **[404]** Mâh-ı Alem Beyler dahi İbik Baba tarafdârı olarak Pervâne Bey'e atıp tutuyorlardı.

665'de Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay, Güdül Mahallesin'deki câmi ve medresesini ikmâl ederek vakıf-nâmesini tanzîm ve Gök Medresesi müderrisliğini meşâhîr-i fuzalâdan Gıyâseddîn Mahmûd el-Garmînî es-Saygûnî uhdesine tevcîh eylediği esnâda Mu'îneddîn Pervâne Bey dahi Amasya'da ahşâb bir mevlevî-hâne inşâ ve meşîhatını Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Hazretleri'nin hulefâsından eş-Şeyh Veliyyeddîn Ahmed bin Yûsuf el-Mevlevî'ye i'tâ etmekle İbik Baba'nın nüfûzuna bir mu'ârız nasb etmiş oldu.

Amasya'da ilk Mevlevî şeyhi olan eş-Şeyh Veliyyeddîn Ahmed Dede, Pervâne Bey'in mültezimi olduğu cihetle mevki'ini tahkîm ederek "Şeyh Velî Dede" unvânıyla iştihâr etdiği ve ba'dehû İbik Baba'nın nüfûzunu basdıracak bir mevki'e sâhib olduğu, Dede'nin bekâsıyla Baba'nın mecbûr-ı seyâhat olmasından istidlâl olunmakdadır.[399] Baba'îler'in Dedegân'a igbirârı, Dedegân'ın da Baba'îler'e i'tizârı bu zamânın yâdigârı olmalıdır.

Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay'ın bezl ü ihsânı sâyesinde her tarafdan Amasya'ya gelen fuzalâ ve ulemâ neşr-i ulûma ihtimâm ederek Amasya, Anadolu'da ikinci derecede dârü'l-fünûn hâlinde bulunuyordu. Gıyâseddîn **[405]** Mahmûd el-Garmînî, Safiyyeddîn Mustafa el-Amâsî, Ziyâ'eddîn Îsâ el-Hakkârî, Emîneddîn Muhammed bin et-Tebrîzî,

---

[396] Bu hâtun "Gelin Kiras" demekle ma'rûfe olup Merzifon kurbunda "Gelin Kiras Nâhiyesi" bunun nâmıyla meşhûrdur.

[397] Bu Yâkût'un Amasyalı olduğu tercemesi zeylinde tebyîn edilecekdir.

[398] Bu husûsât-ı fecî'a, tevârîh-i umûmiyye-i İslâmiyede mestûr ve papazların bu harekâtı târîhen meşhûrdur.

[399] Şeyh Velî Dede oğulları Amasya'da ma'rûf olup bunlardan "Yavuz Dede" demekle meşhûr eş-Şeyh Yûsuf Çelebi pek meşhûrdur.

Necîbeddîn Mûsâ el-Hallâtî, Sa'deddîn İsmâ'il er-Rûmî, Mecdeddîn Muhammed er-Rûmî bu zamânın ekâbir-i ulemâsından idi. Hele Amasya kâdı'l-kudâtı Sadreddîn Muhammed bin Hızır et-Tiflîsî bunların fevkinde bir muhakkik-ı zî-fünûn idi.

Zâviye-i Mes'ûdiyye şeyhi İbik Baba, gâyet natûk ve lisân-ı Arabî ve Fârisî ile fasîh bir sûretde mütekellim olup Tatarlar'ın meclûbu olmakla beraber mevki'i 669 hudûdunda tezelzüle uğruyordu. Çünkü İzzeddîn İbik Baba, Baba İshâk'ın etvârını takınarak zâhirî ve bâtınî iki meslek ta'kîb ediyor, sohbet-i yârân esnâsında îzâh eylediği mesleği ulemâya mün'akis oluyor, Amasya uleması bu mesleği zühd ve takvâya, makâm-ı irşâd ve meşîhatda bulunan bir muktedâya muvâfık görmüyordu. Nihâyet kadı-i müşârün-ileyhin tahkîkâta kıyâm eylediğini gören İbik Baba 670'de Mısır'a firâr etmişdir.

Mu'îneddîn Pervâne Bey, İbik Baba'nın firârını müte'âkib Zâviye-i Mes'ûdiyye'yi bir medrese i'tibâriyle müderrisînden Mecdeddîn Muhammed er-Rûmî'ye[400] tevcîh edib İbik Baba'nın muhlislerinden Hüsâmeddîn Biçâr Bey'i Harbrut emâretine nasb etmekle Amasya'dan kaldırmış ve Havza emîri bulunan Celâleddîn Mâh-ı Alem Bey'i de azl edib yerine Savcı Bey'i ta'yîn etmişdir. **[406]**

Ikdü'l-Cümân'da mezkûr olduğu üzere İbik Baba, Mısır'a girdikden sonra hulûl ve ittihâda dâ'ir söylediği sözleri, ulemâ-yı Mısriyye'yi i'tikâdından şübheye düşürmüş olduğu cihetle derhâl hükümdârı el-Melikü'z-Zâhir Baybars (Bey Pars) el-Bundukdârî huzûruna celb ve ulemâdan mürekkeb bir dîvân-ı âlîde ba'de'l-istintâk darben te'dîb olunmuşdur.

İbik Baba, şu gurbet ve siyâset acısını Pervâne Bey'in nüfûzuna haml ederek müşârün-ileyhin bir hasm-ı bî-emânı oluyor, Mısır'dan kalkıp Tebrîz'e gidiyor, orada ikâmet ederek Tatar ümerâsını celbe çalışıyor, daha doğrusu Pervâne Bey'in nüfûzunu kırmak, vücûdunu kaldırmak için Tebrîz'de ihtiyâtkârâne uğraşıyor, lâkin orada ulemânın teveccühünü kazanıp Tatarlar'ın tenvîr-i efkârına hizmet ederek onları dâ'ire-i İslâma takrîb ediyor, Moğol hükümdârı Abaka Hân'ın da i'timâdını kazanıyordu.

Bu esnâda Sinop sancağı, sâhib-i devlet Mu'îneddîn Pervâne Bey'in ıktâ'ı olduğu münâsebetle tarafından Emîneddîn Mikâ'îl Bey emîr-i Sinop olup esbak memleket-i şarkiye nâzırı Samuk Noyin'in oğlu Tuka (Tukan) Noyin memleket-i şarkiyye ya'nî Kızılırmak havzası nâzırı ve birâderi Akboğa Noyin dahi cihet-i şimâliyye, ya'nî Kızılırmak'ın şimâlinde bulunan Sinop ve Kastamonu ve havâlîsi nâzırı ve Akboğa'nın dâmâdı ve Pervâne Bey'in birâderzâdesi olan İzzeddîn Muhammed Bey[401] nişâncı olduğu esnâda Amasya **[407]** ümerâsından Artuk Bey Oğlu Seyfeddîn İsmâ'il Bey Beyşehri emîri ve birâderi Tâceddîn İbrâhim Bey[402] dahi emîr-i Tâziye ya'nî Turhal ve havâlîsi beyi bulunuyordu.

Anadolu nâzırı Alıcak Noyin'in vekîl-i umûru ya'nî kethüdâsı Zogay, Merzifon'da el-yevm "Zogu Nâhiyesi" demekle meşhûr olan çiftliğinde ikâmet ederek servet ü sâmân tedâriki husûsunda mezâlim-i nâ-şinîde îcâd ediyor, her ferde tahsîs eylediği rüsûm-ı şehriyyeyi henüz doğan çocuklara kadar teşmîl ederek vergi parasını veremeyen aceze ve fukarânın çocuklarını üç akçe mukâbilinde alıp köle ve câriye olmak üzere Mısır tüccârına satıyor,[403] bu cihetden Moğol hükümdârı Abaka Hân'a şikâyât-ı ahâlî yağmur gibi yağıyordu.

---

[400] Mecdeddîn Muhammed, "müderris" demekle meşhûr olup mahdûmu Mevlânâ Sa'deddîn Mes'ûd 699'da meşâhîr-i ulemâdan idi.

[401] Ikdu'l-Cümân ve Mesâlikü'l-Ebsâr'da "Emîr İzzeddîn Muhammed bin Ahî Pervâne" ve evrâk-ı atîkada "Emîr İzzeddîn Muhammed bin Osmân ibni Ahî Pervâne" ve Târîh-i İbni Bîbî'de "Emîrü'l-ümerâ İzzeddîn Muhammed bin Pervâne" ve evrâk-ı atîkada "İzzeddîn Muhammed bin Mu'îneddîn Pervâne" mestûr olduğu cihetle yek-diğerinden tefrîki vesâ'ik-i atîka taharriyâtından müyesser olabilmişdir.

[402] Tâceddîn İbrâhim Bey'e, elsine-i âmmede "Tâcî Kızıl Kara İbrâhim Bey, Kara Bey" denir. Oğulları Ca'fer ve Mûsâ Beyler'e "Tâcî Kızıl Oğulları" denmişdir. Samuk Noyin'in kerîmezâdesi olduğu münâsebetle Târîh-i İbni Bîbî'de "Emîr-i Tokat Arab-ı Veled-i Simkâr"dan maksad budur. Amasya'da İnepazar nâhiyesinde "Kara İbrâhim Mezra'ası" bunun çiftliği kıta'âtından biridir.

[403] Tevârîh-i Arabiyye'de bu mezâlimin envâ'ı ta'dâd olunmakdadır. Hattâ Mısır hükümdârı el-Melikü'l-Mansûr Hüsâmeddîn Laçin, Zogay'ın alıp satdığı kölelerden olduğu meşhûrdur.

Abaka Hân'ın nezdinde mukarreb olan İzzeddîn İbik Baba, Mısır **[408]** hükümdârından yediği dayağın acısını çıkarmak için Abaka Hân'ı muttasıl bilâd-ı Mısriyye'nin teshîrine teşvîk ediyor, mükerreren Mısır'a gidip Tebrîz'e geliyor, ümerâ-yı Mısriyye'nin ekseri hân tarafdârı olduğunu haber veriyor, Abaka Hân da bunun tezvîrâtına inanıp bu tezvîrâta inzimâm eden Hristiyânların teşvîkâtına binâ'en 675'de hükûmet-i Mısriyye ile harbe kalkışıyordu.

Fakat Anadolu ümerâsı ve efrâdı Tatar mezâliminden fenâ hâlde yıldıkları münâsebetle bu harbi hoş görmüyorlar. Çünkü muhârebe Tatarlar'ın galebesiyle hitâm bulduğu takdîrde mezâlimin katmerli olacağını cezm ediyorlardı. Lâkin Abaka Hân'ın harb edeceği de muhakkak olduğu cihetle Türk ve müslim olan hükûmet-i Mısriyye'yi takviye etmek dînen ve maslahaten muvâfık olduğunu teslîm etmekle beraber Tatarlar'dan korkuyorlar, Harbrut vâlîsi Hüsâmeddîn Biçâr Bey gibi Pervâne Bey'in taraf-ı hilâfında bulunan ba'zı ümerâ hafiyyen hükûmet-i Mısriyye ile muhâberâta cesâret ederek esnâ-yı muhârebede mu'âvenet edeceklerini hükûmet-i Mısriyye'ye kaviyyen va'd ediyorlardı.

Anadolu'da mukîm olan Tatar ümerâsı, Anadolu müslimlerinin bu efkârına vâkıf oldukları cihetle müslim olan beyleri tarassud altına alıyorlar, şübhelendikleri ümerânın ocağını söndürüyorlardı. Binâ'en-aleyh hükûmet-i Mısriyye ile muhâbere-i hafiyyesi duyulan Hüsâmeddîn Biçâr Bey ve oğlu Bahâ'eddîn Bahâdır Bey ve torunu Şihâbeddîn Ahmed Bey 675'de Mısır'a firâr etdiklerini müte'âkib Bahâdır Bey'in **[409]** kayınbirâderleri olup Amasya'da mukîm olan Söbüktay Noyin ile Tokat'da mukîm Karmasî Noyin dahi Mısır'a gidiyorlardı.

Hulâsa 675'de Moğol başkumandânı Tutagun Noyin idâresinde bulunan Tatar askerleri bilâd-ı Mısriyye'ye tecâvüz edib Anadolu başkumandânı Mu'îneddîn Pervâne Bey idâresinde olan bîçâre Anadolu efrâd-ı müslimesi bi'z-zarûre Tatarlar'a teba'iyyet ederek Mısır efrâd-ı müslimesiyle gâyesiz bir harbe giriyorlar, Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay dâhil olduğu hâlde bütün Anadolu ümerâsı bu muhârebede isbât-ı vücûd ediyorlardı. Ümerâdan İzzeddîn Gül Bey Amasya'da vâlî kâ'im-makâmı olarak kalmışdır.

Mısır hükümdârı Baybars el-Bundukdârî bu tecâvüzât-ı nâ-revâyı şiddetle def' ediyor, Elbistân sahrâsında girişdiği muhârebede hissiyât-ı milliyeden bî-haber, efkâr-ı dîniyyeden bî-eser olan Moğol askerini pek fenâ bozuyor, başkumandân Tutagun Noyin başda olduğu hâlde bütün kumandanları hâk-i helâke seriyordu. Hulâsa Mısır Türkleri galebe-i kâmileye mazhariyetle Tatarlar'ın burunları kırıldı. Hristiyân râhiblerinin kurduğu dolâb-ı mefsedet esâsından bozuldu.

Moğol hükümdârı Abaka Hân'ın şu harbinde ne bir eser-i milliyet ne de bir sebeb ve zarûret aslâ yok idi. Ancak Hristiyânların teşvîkâtı, bu harbi îcâd eylediği şübhesizdir. Çünkü Moğol hükûmetinin kudret-i kâhiresi, Asya'da bulunan en kuvvetli hükûmât-ı İslâmiyyeyi taht-ı kahrına **[410]** aldığı hâlde ufak bir Trabzon hükûmet-i Hristiyâniyyesinden âciz olduğu iddi'â edilemez. Trabzon'da Rûm krallığı ferîh, fahûr olarak idâme-i mevcûdiyyet eylediği bir eser-i tesâdüf değil, belki Hristiyânlığın Moğol hükûmetine fevkalâde icrâ-yı nüfûz etdiğine bir delîl-i bâhirdir.

Bu muhârebede Anadolu ümerâsı ber-hayât olarak Mısır'a esâretle gitdikleri hâlde Tatar ümerâsı maktûl olarak ifnâ-yı mevcûdiyet etdikleri tedkîk olunursa Anadolu ümerâsının hükûmet-i Mısriyye'ye mu'âvenet etdikleri anlaşılır. Bunlardan esîr olarak Mısır'a giden Amasya ümerâsı şunlardır: Mu'îneddîn Pervâne Beyzâde Alâ'eddîn Alî, Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtayzâde Sinâneddîn Mûsâ, müstevfi'l-memâlik Gümüşlüzâde Hâce Yûnus oğulları Nûreddîn Cebrâ'il, Emîneddîn Mikâ'il, Sirâceddîn İsmâ'il; Pervâne Bey'in birâderi Kutbeddîn Osmân, Alîşîrzâde Şihâbeddîn Gâzi, Alîşîr yeğeni Necmeddîn Ferruh, subaşı Seyfeddîn Sunkurca ve İzzeddîn Balaban Beyler.

Eğer Moğol hükûmeti hissiyât-ı milliyeyi bilseydi ya'nî siyâset-i milliye ta'kîb etseydi ne Anadolu Türkmenleri'ni kırıp geçirir, ne de Mısır Türkleri'yle harb ederek kendi kolunu kanadını kırardı. Belki bunlar ile te'yîd-i münâsebât ederek keşmekeş içinde yüzen Bizans ve her tarafını ihâta eden Türk ve Tatar hükûmetlerini iğfâl ve yek-diğeriyle işgâl etmek sâyesinde

idâme-i hayât eden ufak Trabzon hükûmât-ı Rûmiyye'sini ufak **[411]** bir himmetle kaldırdıkdan sonra Asya ve Avrupa'da şanlı bir devlet-i mu'azzama te'sîs ederdi. Tatarlar'ın bu mağlûbiyeti, Anadolu ümerâsına kudret-i müdâfa'a verdiği cihetle Tatar nüfûzunun Anadolu'da zevâline bir başlangıç olmuşdu.

Çünkü Karaman Beyzâde Şemseddîn Mehmed Bey Anadolu ümerâsının kısmen esîr ve kısmen perâkende bir sûretde meşgûl ve Tatar kuvveti de mefkûd olmasından bi'l-istifâde Târîh-i İbni Bîbî'de mezkûr olduğu üzere boş kalan Konya şehrine ve Kunduz Beyzâde Celâleddîn Mâh-ı Alem Bey dahi Amasya şehrine bi'l-hücûm her ikisini de zabt ederek Konya'da Gümüşlüzâde Hâce Sa'deddîn Yûnus el-Müstevfî ile beylerbeyi Şemseddîn Tutaş Beyzâde Celâleddîn Husrev Şâh Bey'i[404] ve birkaç refîkini ve Amasya'da vâlî kâ'im-makâmı olan İzzeddîn Gül Bey ile rüfekâsını katl etmişlerdir.

Celâleddîn Mâh-ı Alem Bey

Mukaddime'de mezkûr olduğu üzere Havza'da Gitürlü kabîlesi re'îsi olan Kunduz Beyzâde Şemseddîn Mehmed Bey'in mahdûmu olup ba'zı evrâk-ı atîkada "Mâh Melek bin Muhammed bin Kunduz" şeklinde mestûrdur. Emîrü'l-Hâc **[412]** Veliyyeddîn vakıf-nâmesinde "Mâh-ı Alem[405] bin Muhammed" ve sonradan tertîb edilen hudûd-nâmesinde "el-Emîrü'l-Kebîr Celâlü'd-Devle Ve'd-dîn Mâh-ı Alem bin Muhammed el-Havzî" sûretinde muharrer olan budur.

Amasya hâkimi Celâleddîn Mâh-ı Alem Bey, Amasya vilâyeti dâhilinde Tatarlar'dan bîzâr ve Selçûkîlerden dil-âzâr olan ümerâ ve efrâd-ı müslimeyi idâresi altına alarak Amasya'yı 675 evâsıtında zabt edib ihtifâ eden Amasya kâdı'l-kudâtı Sadreddîn Muhammed et-Tiflîsî yerine Amasya ulemâsından Emîneddîn Muhammed İbnü't-Tebrîzî'yi nasb ederek Tokat, Canik, Sinop, Sivas, Karahisâr-ı Şarkî taraflarını istîlâya kıyâm etmiş idi.

Çünkü Tokat emîri Nûreddîn Cibrîl, Canik emîri Necmeddîn Ferruh, Sinop emîri Emîneddîn Mikâ'îl, Sivas emîri Nusreteddîn Behmen, Karahisâr-ı Şarkî emîri Sirâceddîn İsmâ'il ve emîrü's-sevâhil Sinâneddîn Mûsâ Beyler harben esîr olarak Mısır'a gidip Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay münhezimen Kayseriyye'de mukîm ve Simre nâzırı Toka Noyin dahi Elbistân sahrâsında maktûl oldukları cihetle Amasya vilâyeti ve havâlîsi ümerâdan hâlî bir hâlde bulunuyordu.

Ikdu'l-Cümân, Uyûnü't-Tevârîh, Mesâlikü'l-Ebsâr gibi ümmehât-ı târîhiyyede mebsût olduğu üzere Moğol hükümdârı Abaka Hân'ın etrâfını alan **[413]** Hristiyân râhibleri Anadolu'da makâsıd-ı Hristiyâniyyenin ve âmâl-i Ermeniyye'nin husûlüne en birinci mâni', Mu'îneddîn Pervâne ve Seyfeddîn Torumtay Beyler olduğunu zann ederek bunlara tevcîh-i husûmet ve huzûr-ı hânîde müşârün-ileyhimâyı inhizâma bâ'is olmakla ithâm ve izâle-i vücûdlarına ikdâm ediyorlardı.

Abaka Hân'ın câsusu olan İzzeddîn İbik Baba, bu esnâda Mısır'dan avdetle zâten hasm-ı bî-emânı olduğu Pervâne Bey'in izâle-i vücûduna fırsat zamânının hulûl etdiğini anlayıp Pervâne ve Torumtay Beyler'in Mısır hükümdârı Baybars Hân ile müttefik olduklarını arz etmekle Abaka Hân'ın gayzı, bütün şiddetiyle bunlara teveccüh etmiş idi.

Fi'l-hakîka Anadolu ordusunu idâre eden bu iki zât, Mısır Türkleri'yle akd-i ittifâk ederek Tatarlar'ı Anadolu kıt'asından tard ve memleket-i Selçûkiyye'yi Hristiyânların nüfûzundan tahlîs etmeğe söz vermişlerdi. Anadolu hükümdârı olan Gıyâseddîn Keyhusrev dahi bu ittifâkı tervîc ederek Mısır hükümdârının himâyesini kabûl etmiş idi.

Fakat Mısır hükümdârı Baybars Hân, Tatarlar'a harben galebe ederek Kayseriyye'ye kadar gelip Anadolu ümerâsını ve hâsseten Mu'îneddîn ve Seyfeddîn Beyler'i, makâle-i sâbıkanın infâz-ı ahkâmına da'vet ve merâsim-i mahsûsa îfâ eylediği hâlde bu iki emîrden hiç

[404] Husrev Şâh, Kedağra'da Taşan Bey'in dedesi Mahmûd Şâh Bey'in babasıdır.

[405] Mâh-ı Alem, sancağın ucundaki yıldız şeklinde olan demire denir. Türkçemizde bunun mukâbili "mancuk" kelimesi olup emîr-i müşârün-ileyhin Türkçe adı "Mancûk" olduğu zann olunur. Çünkü bu zamânın ricâlinden Mancuk bin Muhammed görülmekdedir.

biri de cesâret edemiyor, Gıyâseddîn Keyhusrev dahi zevâl-i saltanatını mülâhaza ederek yerinden **[414]** kımramıyordu. Çünkü Tatar havfı, bunların azm ve irâdetlerini tamâmiyle kırmış idi.

Şarkan Kunduz Beyzâde Mâh-ı Alem Bey'in ve garben Karaman Beyzâde Mehmed Bey'in Amasya ve Konya üzerine harekâtı, Tatar havfını izâle edecek bir cesâret-i medeniyye olduğu hâlde bunların harekâtı Pervâne ve Torumtay Beyler'i daha ziyâde tedhîş ediyordu. Çünkü Mâh-ı Alem ve Mehmed Beyler'in bu cesâretlerini ma'hûd ittifâkın vukû'una bir delîl-i zâhirî gibi telakkî ediyorlardı.

Bu tarafda Amasya hâkimi Celâleddîn Mâh-ı Alem Bey'in harekâtı tevessu' ederek Tokat, Canik, Çorum taraflarını tamâmiyle istîlâ edib zâten mezâlim-i Tatar'dan fevkalâde müteneffir ve hurûc ve isyâna muntazır vaz'iyyetde bulunan halkın ya'nî müslim Türkler'in temâyülâtından istifâde etmekle Tatarlar'ı tenkîl ediyor, bir muhâlefete dûçâr olmaksızın Bozok taraflarından Kayseriyye üzerine yürüyordu.

Binâ'en-aleyh Mısır hükümdârı Baybars Hân'ın Kayseriyye'den avdetini müte'âkib Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay Kayseriyye'ye gelip Amasya ahvâlini tahkîk ve ma'iyyetindeki efrâd-ı bâkiyesini tertîb ederek Mâh-ı Alem Bey'in harekâtını tevkîf için 675 evâhirinde Kayseriyye'den hareketle Amasya'yı şu istîlâdan kurtarmağa çalışıyor, nihâyet Mâh-ı Alem Bey ile harb ederek onu Bozok civârında bozuyor, müte'âkiben Amasya kalesine tahassun eden Mâh-ı Alem Bey'i katl edib Amasya'yı zabt ediyordu. **[415]**

Seyfeddîn Torumtay Bey

Takrîben 676 senesi muharreminde Amasya'yı zabt edib sûreten Gıyâseddîn Keyhusrev tarafından üçüncü def'a Amasya vâlîsi olmuşdur. Hâlbuki Moğol hükümdârı Abaka Hân, bir tarafdan Konya tarafı nâzırı olup Aladağ kurbünde mukîm olan Gökçe Bahâdır Noyin'e Mu'îneddîn Pervâne Bey'i i'dâm etmesi emrini veriyor, diğer tarafdan Konya ve Amasya'dan Karamânîler'i ve Kunduzlar'ı çıkarmak için Koko Noyin ve Tedavun Noyin kumandalarında kırk bine karîb Tatar askeri gönderiyor, bunlara dahi Torumtay'ı i'dâm etmelerini emr ediyordu.

Ikdu'l-Cümân ve Târîh-i El-Melikü'z-Zâhir Baybars'da mezkûr olduğu üzere Konya nâzırı Gökçe Bahâdır Noyin, vârid olan emr üzerine Mu'îneddîn Süleyman Pervâne ve kethüdâsı Seyfeddîn Yağmur bin Alakuş ve çavuşbaşı Seyfeddîn Alakuş ve çâşnîgîr başı Necmeddîn Mengü Bars Beyler'i Aladağ'a celb ederek 676 senesi muharreminin on altıncı günü i'dâm ve Pervâne Bey'in köleleri diğer Seyfeddîn Sencer ve Bedreddîn Bektût Beyler Mısır'a firâr etmişlerdir.

Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay bu esnâda Tatar askerinin Erzurum'a vusûlünü ve me'mûriyetlerini haber aldıkda derhâl ordu kumandanlarını, istikbâl etmek üzere Erzincan'a gidip orada Koku ve **[416]** Tedavun Noyinler'e takdîm-i hedâyâ ve izhâr-ı müdârâ ederek Noyinler'i te'mîn ve hayâtını tahlîs etmeğe muvaffak olmuşdur.

Koku Noyin, Amasya vâlîsi Torumtay'ın taksîrâtı olmadığını ve sadâkatı der-kâr olduğunu Abaka Hân'a i'lâm ve afvını istirhâm eylediğine binâ'en Seyfeddîn Torumtay Amasya vâlîliğinde ibkâ ve Anadolu nezâretine hânedân-ı Cengizî'den Kangırtay (Kongurtay) nâmında birini nasb ve irsâl etmişdir.

Kongurtay 676 senesi evâ'ilinde Amasya'ya gelip şimdiki Varay kasabası civârında ikâmet etdiği ve burada cesîm bir çiftliği olduğu zann olunur. Çünkü Varay Hâtun bunun kızı olup bundan torunu Acaytu Sultân olduğu kayden mezkûr ve Ece Sultân'ın Varay kasabasında vakfı ve Ece Sultân oğulları pek meşhûr ve Varay önünde ırmak kenârında kayden Kongur Alanı ve el-yevm Konur Alanı demekle müsemmâ bir karye mevcûd olduğu bu zannı tevlîd ve takviye etmekdedir.

676'da Abaka Hân'ın nezdinde bulunan İzzeddîn İbik Baba Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi olarak Amasya'ya avdet edib zâviye-i mezkûre tekrâr küşâd edildi. Kezâlik Fahreddîn Alî bin Hüseyn el-Konevî sâhib-i a'zam ve Mu'izzeddîn Alî bin Baba İlyâs Horasânî pervâne ve nâib-i

saltanat ve birâderi Hâce Ziyâ'eddîn Mes'ûd bin Baba müstevfi'l-memâlik ve İzzeddîn Muhammed Bey beylerbeyi ve sâbıkân nişâncı olan İzzeddîn Muhammed bin Mu'îneddîn Pervâne Bey dahi Sinop emîri olmuşdur. **[417]**

Kırım hükümdârı Mengü Temir Hân'ın yanında mukîm olan Sultân İzzeddîn Keykâvus, Bahçesarây'da 677 senesi evâ'ilinde vefât etmekle zevcesi Orbay Hâtun binti Berkay Hân ile şehzâdeleri Mes'ud, Kılıç Arslan, Ferâmuz Kırım'dan kalkıp Amasya'da ikâmet etmek üzere Samsun'a geldikleri haberi şâyi' oldukda Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay derhâl halîlesi Güray[406] Hâtun binti Samuk Noyin'i ba'zı ümerâ ile istikbâl için göndermiş idi.

Orbay Hâtun ve şehzâdegân, Amasya'ya gelip Torumtay Bey'in Gök Medresesi sırasında bulunan muhteşem sarâyına nâzil ve misâfir olarak bir ay kadar istirâhat ediyorlar, Torumtay esîr olan oğlu Sinâneddîn Mûsâ Bey'i kurtarmak için Mısır hükümdârıyla muhâbereye müsâ'ade etmesini Abaka Hân nezdinde iltimâs için Orbay Hâtun'a ricâ ediyor, ba'dehû Orbay Hâtun şehzâde Mes'ûd'u alıp Abaka Hân'ın nezdine gidiyor.

Orbay Hâtun, Tebrîz'e gidip huzûr-ı hânîde Torumtay hakkında lâzım gelen şefâ'ati ziyâdesiyle îfâ etmekle 677'de Abaka Hân Amasya vâlîsi Torumtay Bey'e hükûmet-i Mısriyye ile muhâbere etmesi husûsunda müsâ'ade ve muhâbere ve istifdâyı tesrî' için uhdesine Antalya sancağını dahi iktâ' etmiş idi. Emîr Sârimeddîn Teke Bey'i Antalya emîri nasb **[418]** eden Amasya vâlîsi Torumtay bu sâyede oğlunu ve sâ'ir Amasya ümerâsını pek büyük fedâkârlık ile tahlîs edebilmişdir.

Ancak mahdûmu Sinâneddîn Mûsâ Bey Mısır'dan gâyet hasta bir hâlde 678'de Amasya'ya gelip bir türlü ifâkat bulamadığı cihetle senesi âhirinde vefât etmiş olduğu Seyfeddîn Torumtay Bey'e pek ziyâde te'sîr etmekle 679 rebî'ulâhirinde kendisi dahi vefât eylemişdir. Torumtay gâyet kerîm, müdebbir, âdil olduğu münâsebetle Amasya vâlîliğine merhûm-ı müşârün-ileyhin hafîdi Nâsıreddîn Muhammed Bey nasb edilmişdir.

Nâsıreddîn Muhammed Bey

Sâbık Amasya vâlîsi Seyfeddîn Torumtay Beyzâde Sinâneddîn Mûsâ Bey'in mahdûmu olup ceddinin vefâtı üzerine 679'da Amasya vâlîsi ve şart-ı vâkıf mûcibince Torumtay vakfı mütevellîsi oldu. Lâkin sinnen genç olduğu cihetle meşâhîr-i ümerâdan emîrü'l-ümerâ İzzeddîn Muhammed, Necmeddîn Ferruh, Tekurlu demekle meşhûr Tekur Sinan Beyzâde Celâleddîn Muhammed Beyler emîr-i müşârün-ileyhi istisgâr ediyorlardı.

680'de Moğol hükümdârı zâlim Abaka Hân Hristiyânların teşvîkâtıyla tekrâr hükûmet-i Mısriyye aleyhinde i'lân-ı harb ederek Anadolu'da meskûn olan ahâlî-i müslimeye en şenî' mezâlimi icrâdan çekinmiyor, Anadolu nâzırı Kongurtay bu zulme âlet oluyor, bîçâre ehl-i İslâmı mezâlim-i şenî'a altında ezip mahv ediyordu. **[419]**

Müverrih-i meşhûr Bedreddîn Mahmûd el-Aynî diyor ki: "Tatarlar'ın levâzım-ı harbiyyesini taşımak için hayvân tedâriki kâbil olamadığı cihetle bîçâre müslim Türkler hayvân gibi istihdâm olunarak öküz yerine arabalara koşuldu. Fukarâ-yı ahâlîden tahsîl edilecek nukûd kalmadığı cihetle oğulları beşer ve kızları üçer dirhem mukâbilinde köle ve câriye olmak üzere vergi yerine alındı. Evlâdı olmayan fukarânın zevceleri beşer dirhem mukâbilinde Tatar neferleri tarafından birer mâh istifrâş edildi."

Hristiyân papazlarının telkînâtı belâsıyla irtikâb edilen şu mezâlim-i vahşiyâne, Anadolu halkına pek ziyâde icrâ-yı te'sîr eylediği cihetle herkes müdâfa'a-i ırz u mâl ü cân uğurunda terk-i hayât etmeği göze alarak ümerâdan ufak bir hareketi bekliyorlardı. Fakat cesâret-i medeniyyeyi izhâr edecek bir emîr-i fedâkâr yok idi.

Moğol hükûmeti bu kadar mezâlimi irtikâb ederek hükûmet-i Mısriyye ile harb eylediyse de münhezim olmakla uç beyleri, husûsiyle Karamânîler Tatar ordusunu yağmâ

[406] Güray, ba'zı tevârîhde "Güri, Gürci, Güci, Guhi" gibi eşkâl-i muhtelifede muharrer olup cümlesi de "Güray" lafzından muharrefdir.

etdiler. Kongurtay bu mağlûbiyet üzerine mezâlimi teşdîd ve bîçâre Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev'i Mısriyyûn'a mu'âvenetle ithâm ederek azlini Abaka Hân'a inhâ ediyordu.

681 muharreminde Abaka Hân bu tezvîrâta inanıp ismen Anadolu sultânı olan Gıyâseddîn Keyhusrev bin Kılıç Arslan'ı azl ederek yerine nezdinde bulunan Orbay Hâtun'dan mütevellid Gıyâseddîn Mes'ûd bin Keykâvus'u **[420]** Anadolu hükümdârı nasb ve irsâl eyledi. Pervâne Bey'in birâderzâdesi İzzeddîn Muhammed Bey pervâne-i sultânî, Emîr Şâh demekle meşhûr Mücîreddîn Muhammed bin Mu'izzeddîn Alî bin Baba emîrü'l-ümerâ ve Necmeddîn Ferruh Bey dahi müstevfi'l-memâlik olmuşdur.

Moğol hükümdârı Abaka Hân bin Hülâgu Hân 681 rebî'ulevvelinde füc'eten vefât eylediğini müte'âkib birâderi Teküdar Hân serîr-i İlhânî'ye câlis oldukdan sonra şeref-i İslâm ile müşerref olarak Teküdar[407] Ahmed Hân ismiyle müsemmâ olduğunu her tarafa i'lân eyledi. Çünkü Anadolu'da Tatar beylerinin ve bi'l-hâssa Kongurtay'ın mezâlim-i müdhişesinden ehl-i İslâm son hâle gelmiş ve takım takım isyân ederek dağ başlarına çekilmişlerdi.

Teküdar Ahmed Hân'ın kabûl-i İslâmı Hristiyânları dil-gîr ve Hristiyânlık tarafdârı olan Tatar beylerini igzâb eylediği hâlde ehl-i İslâmı son derece dil-şâd ediyordu. Teküdar Ahmed Hân ehl-i İslâmı daha ziyâde tatmîn ve isyânları teskîn için Anadolu'da zulm ile iştihâr eden Tatar beylerini, Anadolu ümerâsını, Anadolu nâzırı Kongurtay'ı ve Amasya vâlîsi Celâleddîn Muhammed Bey'i azl ve Kongurtay'ı Tebrîz'e taleb edib Amasya vâlîliğine hâzin-i sultânî Necmeddîn Ferruh Bey'i nasb eyledi.

Necmeddîn Ferruh Bey

Ikdu'l-Cümân gibi tevârîh-i mühimmede "Ferûh, Ferûc" nâmıyla mezkûr **[421]** olan emîr-i müşârün-ileyhin nâmı binâ eylediği Burma Minâre Câmii kapısında "Ferruh bin Selçûk bin Yûsuf" şeklinde mahkûk olup "Buruk" lafzından mu'arreb olduğu şübhesizdir. 665 târîhli vesâ'ik-i atîkada "el-emîrü'l-kebîr Necmeddîn Buruk" şeklinde görülmüşdür. Alîşîr Bey'in yeğeni olan Necmeddîn Ferruh Bey 681 evâsıtında Amasya vâlîsi olmuşdur.

Teküdar Ahmed Hân, Kongurtay'ı azl etdikden sonra Anadolu'ya üç nâzır ta'yîn edib oldukça akıl ve insâf ile meşhûr ve Niksâr'da el-yevm Samgar Karyesi demekle ma'rûf olan çiftliğinde mukîm Samgar Noyin'i Amasya'da, Uygur beylerinden meşhûr Tagrilbay'ı Kayseriyye'de ve Tatar beylerinden Molay Balargı nâm noyini de Aksarây'da ikâme etmişdir.

682 târîhinde Amasya kadısı Ziyâ'eddîn Îsâ bin Alî el-Hakkârî olduğu taharriyât-ı kaydiyyeden nümâyân ise de târîh-i nasbı anlaşılamadı. Bu târîhde kadı nâibi Şemseddîn Muhammed bin el-Hallâtî ve kâtibi Hayreddîn Hızır bin et-Tiflîsî bulunup Gıyâseddîn Mahmûd el-Garmînî sadru'l-ulemâ ve me'zûn bi'l-iftâ ve Alâ'eddîn Alî Dede mevlevî şeyhi ve Baba İlyâs Horasânîzâde Ebu'l-Fazl Muhlis Baba Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi idi.

Moğol hükümdârı Teküdar Ahmed Hân Tatarlar'ı kabûl-i İslâma imâle ve ahkâm-ı Cengiziyye'den muhâlif-i şer'-i şerîf olan ba'zılarını izâle etmesi, Hristiyânlara vesîle-i igfâl olarak Tatar beylerini husûsiyle **[422]** Âl-i Cengiz'i muttasıl tahrîk ediyorlardı. Nihâyet 683'de ta'assubât-ı câhiliyyesi galeyâna gelen Tatar beyleri hân-ı müşârün-ileyhi hal' ve şehîd ederek Abaka Hân'ın oğlu Argun Hân'ı serîr-i İlhânî'ye iclâs etdiler.

Argun Hân Moğol hükümdârı oldukda derhâl eski mezâlim avdet edib sultân-ı sâbık Gıyâseddîn Keyhusrev bin Kılıç Arslan'ı Erzincan'a celb ve katl ediyor, Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd Hân'ı azl ve hal' ederek Gıyâseddîn Keyhusrev bin Keykubâd'ı Anadolu hükümdârı nasb eyliyor, pervâne-i sultânî İzzeddîn Muhammed Bey eski makâmını tutuyor, Mücîreddîn Emîr Şâh Bey dahi nâib-i saltanat olarak Anadolu a'yânı arasında mümtâz oluyordu.

684 evâ'ilinde sadru'l-ulemâ Gıyâseddîn Mahmûd el-Garmînî Amasya kadısı olup kibâr-ı fuzalâdan Sa'deddîn İsmâ'il er-Rûmikî sadru'l-ulemâ ve me'zûn bi'l-iftâ ve sâbık Amasya vâlîsi Nâsıreddîn Muhammed Bey emîrü's-sevâhil olduğu taharriyât-ı kaydiyyeden

[407] "Teküdar", "muhârib, döğüşgen" ma'nâsına olmalıdır.

anlaşılmış ve Seyfeddîn Sunkurca Bey kale dizdârı ve Hâbiloğlu İzzeddîn Hasan Bey Amasya'da subaşı bulunmuşdur.

685'de Argun Hân'ın birâderi Geyhatu Hân ile Hülâcu Hân Erzincan kışlağına gelip birkaç ay sonra avdet ederken etbâ'ları Erzurum ve Sivas vilâyetlerini yağmâ eyledikleri cihetle her tarafda zuhûr eden kaht u galâ, halkı fenâ hâlde ifnâ ediyordu. Kedi, **[423]** fâre, köpek gibi hayvânât etleri bile kesb-i nedret ederek keçi, koyun ve öküz etleri gibi narha tâbi' olmuşdur.

Târîh-i İbni Bîbî, Câmiu'd-Düvel, Ikdu'l-Cümân, Uyûnü't-Tevârîh, Mesâlikü'l-Ebsâr gibi müdevvenât-ı târîhiyyede mestûr olduğu üzere bu esnâda Tatar beyleri bir tarafdan, Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev'in erkân-ı devleti diğer tarafdan erkân-ı devlet-i İlhâniyye'yi memnûn edebilmek için tahsîl-i emvâl uğurunda irtikâb-ı mezâlim ediyorlardı. Bunların mezâlimi zâten kaht u galâya ma'rûz olan Anadolu halkını cânından bîzâr ediyor, bundan dolayı halkın ref' etdikleri şikâyâtı Argun Hân'a vâsıl olamıyor, olsa da ısgâ edilmiyordu.

Binâ'en-aleyh Mısriyyûn'a karşı iki def'a mağlûb olarak nüfûz-ı idârîlerini izâ'a eden Tatarlar'ın ve halkı tenfîr eden erkân-ı devlet-i Selçûkiyye'nin nüfûz ve haysiyetleri gitdikçe azalıyor, Anadolu'da meskûn olan Türkmen beylerinin her biri kendi oymağının kesret ve kuvvetine istinâden bunların mezâliminden dolayı i'lân-ı istiklâl ederek kendi ilini kurmak istiyor, bunların etrâfında bulunan halk dahi dînini, cânını, evlâd ve ayâlini mezâlim ve mehâlikden kurtarmak için i'lân-ı istiklâl eden beylere ilticâ ve onları mâlen, bedenen takviye ediyorlardı.

Argun Hân, Türkmen beylerinin ve Anadolu halkının bu hissiyâtına vâkıf oldukda Anadolu sükkânını memnûn etmek için pek ziyâde lisâna gelmiş olan Tatar ümerâsını 686'da geri çağırıyor, devlet-i Selçûkiyye'nin erkânını **[424]** azl ediyor, halkın bir derece memnûn olduğu sâhib-i a'zam Fahreddîn Alî bin Hüseyin el-Konevî'ye nüfûz ve istiklâl veriyordu.

Fakat yeni ta'yîn olunan Tatar şıhneleri eski hâli idâme etdikleri cihetle eşhâsın tebeddülünden bir fâ'ide-i mâddiye görülemiyor, müte'âkiben 687 evâsıtında sâhib-i müşârün-ileyhin vefâtına binâ'en nüfûz ve istiklâli Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev'e intikâl etmekle Türkmen beylerinin muzâhareti Argun Hân'ı telâşa düşürüyordu.

Târîh-i İbni Bîbî, Heşt Behişt, Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere Argun Hân, derhâl birâderi Keyhatu Hân'ı Anadolu nâzır-ı umûmisi nasb ve irsâl etdikden sonra memleket-i Selçûkiyye'yi iki kısma taksîm ederek Kızılırmak'ın cihet-i şarkiyyesini ya'nî memleket-i Dânişmendiye'yi Simre (Amasya)'de birâderleriyle beraber sâkin olan Sultân Mes'ûd'a i'tâ ve bi'l-istiklâl idâre-i memleketi nâib-i saltanat ta'yîn eylediği Mücîreddîn Muhammed Emîr Şâh Bey'e tefvîz eyledi.

Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd Hân

677'de Kırım'da vefât eden Sultân İzzeddîn Keykâvus bin Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev bin Sultân Alâ'eddîn Keykubâd Hân'ın büyük şehzâdesi olup vâlidesi Moğol hânlarından ilk müslim olan Berkay (Berke) Hân'ın kerîmesi Orbay Hâtun idi. 687 şevvâlinde **[425]** Simre (Amasya)'da câlis-i taht-ı Selçûkî olarak Amasya hükümdârı[408] oldukda Amasya vâlîsi beylerbeyi Necmeddîn Ferruh Bey vezîr olmuşdur.

Amasya kadısı Gıyâseddîn Mahmûd el-Garmînî kâdı'l-kudât ve İzzeddîn Muhammed Pervâne Bey kemâ-kân pervâne-i sultânî, Amasya muhassılı Hâce Muhibbeddîn Mevdûdü'z-Ziyârî müstevfi'l-memâlik ve Tatarlar'a intisâbı mükemmel olan Şemseddîn Ahmed el-Lâkûşî[409] atabeg-i saltanat olup bunlar üzerine Erzincân'da ikâmet eden Anadolu nâzır-ı umûmîsi Geyhatu Hân tarafından bi'l-vekâle Tolatay Bozgucî (Tolatay Noyin) dahi nâzır-ı umûr-ı memleket nasb edilmişdir.

---

[408] Müşârün-ileyhin merkez-i saltanatı Simre beldesi olduğu nukûl-i târîhiyye ile müsbet ve kuyûd-ı atîka ile muhakkakdır.

[409] Şemseddîn Ahmed, bâlâda mezkûr olan Seyfeddîn Alakuş Bey'in oğludur.

Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân-ı Sânî Amasya'da hall ü akd-ı umûra mübâşeret ederek meşâhîr-i ümerâdan Şemseddîn Tutaş Beyzâde Muzaffereddîn Arslan Bey'i Kastamonu vâlîliğine, Alâ'eddîn Savcı Bey'i Sivas vâlîliğine, Devletşâhzâde Gıyâseddîn İsmâ'il Bey'i Ankara vâlîliğine, Pervâne Beyzâde İzzeddîn Muhammed Bey'i sevâhil-i bahriyye emâretine ve "Tâcî Kızıl" demekle meşhûr Tâceddîn İbrâhim Bey'i Tokat emâretine nasb eyledi.

Hudûd-ı Rûmiyye üzerinde kâ'in Söğüt kasabasında ikâmet ederek **[426]** Rûmlar'a karşı mücâhedâtıyla iştihâr eden uç beyi Turahanlu[410] kabîlesi re'îsi Süleyman Şâh oğlu Gâzi Ertuğrul Bey, Aylemü'z-Zâhir'de mezkûr olduğu üzere bu sene[411] vefât eylediğinden yerine mahdûm-ı âlîleri Muzaffereddîn Osmân Bey kâ'im olmuşdur.

Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere Gâzi Ertuğrul Bey zamânında Rûmlar'a karşı gâlib olan ehl-i İslâmı ya'nî Söğüt kasabasında ve havâlîsinde meskûn olan Kayı Hân oymaklarını müşârün-ileyhin vefâtından bi'l-istifâde Rûmlar, külliyen istîsâle niyyet ve tedârikât-ı külliyeye kıyâm ediyorlardı. Bunu tahkîk eden Muzaffereddîn Osmân Bey, birâderzâdesi Aktimur Bey'i[412] a'yân-ı etbâ'ından Gündüz ve Oykud Beyler'le Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd-ı **[427]** Sânî nezdine Amasya'ya irsâl ve pederinin vefâtıyla Rûmlar'ın harekâtını ve niyyâtını iş'âr ve istimdâd ediyor.

Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân, Gâzi Ertuğrul Beyzâde Muzaffereddîn Osmân Bey'e pederinin emâretini tevcîh ve mühimmât-ı harbiyye ve esliha-i kâfiye irsâliyle imdâd ederek o havâlîde bulunan beylere dahi Osmân Bey'e mu'âvenet etmelerini emr ve irâde etdikden sonra Osmân Bey'in gönderdiği zevâtı mutayyaben i'âde eyliyor.

Söğüt emîri Muzaffereddîn Osmân Bey, Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân'dan aldığı mühimmât ve esliha ile ordusunu techîz ederek 688'de harb ediyor, muhârebe-i vâkı'ada Rûmlar'ı bozup Karaca Hisâr'ı cebren feth etdikden sonra tarafından hâkim nasb ediyor, ibtidâ Tursun Fakîh, Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd nâmına, ba'dehû Muzaffereddîn Osmân ismine hutbe okuyor, işte bu hutbe-i belâgat Osmân Bey'in ibtidâ Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân himâyesinde olarak istiklâline berâ'at-i istihlâl oluyordu.[413]

Emîr Muzaffereddîn Osmân Bey, muzafferiyyet-i vâkı'ayı Amasya hükümdârı olan Sultân Mes'ûd Hân'a, feth eylediği Karaca Hisâr'ın esîr edilen **[428]** tekûrunu (beyini) hayli üserâ ve ru'ûs-ı maktû'a ile takdîm ederek i'lâm etmekle Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd Hân fevkalâde mahzûz olup emîr-i müşârün-ileyhe kendi hâs atlarından birkaç donanmış at, debbûs, hıl'at-ı fâhire, tabl ve alem ve bir seyf-i mahsûs irsâl[414] ve feth etdiği memâliki, mülk-i mevrûsu olan Söğüt şehrine ilhâken uhdesine tevcîh eyledi.

Câmiu'd-Düvel'de Dervîş Ahmed Efendi'nin nakl ve tercîh ve Tâcü't-Tevârîh'de Hâce Sa'deddîn Efendi'nin tashîh eylediği şu rivâyet-i mevsûka, cereyân-ı vekâyi'-i târîhiyyeye mutâbık olduğu hâlde Alâ'addîn Keykubâd'ın 699'da tabl ve alem irsâli târîhe muvâfık değildir.

---

410 Turahanlu, emîr-i müşârün-ileyhin büyük dedelerinden Tugra Hân'a mensûb demekdir. Turahânlu, Duraganlu dahi mezkûrdur. Kayı Hân neslinden büyük bir il ya'nî oymak olup bu neslin Oğuzlu, Sunkurlu, Karakeçilü, Kılıçlu, Yasanlu demekle meşhûr diğer oymakları dahi vardır. Câmi'u'd-Düvel rivâyeti üzere Oğuzlu Oymağı, Konya'da yüz elli seneden ziyâde hükûmet eden Âl-i Karamân olup Sunkurlu Oymağı Çorum, Karakeçilü Oymağı Eskişehir, Kılıçlu Oymağı Urfa, Yasanlu Oymağı Konya etrâfında meskûn oldukları kuyûd-ı atîkadan anlaşılmakdadır.

411 Aylemü'z-Zâhir'de müşârün-ileyhin vefâtı 687'de, Câmi'u'd-Düvel'de 680'de ve Mir'ât-ı Kâ'inât'da 689'da vukû'u mestûr olup diğer müverrihler bu üç rivâyetden birini ve ekseriyetle 680 târîhini kabûl etmişler ise de cereyân-ı vekâyi' güzel ta'kîb olunursa 687 rivâyeti müreccah olduğu anlaşılır.

412 Aktimur Bey 687'de Kolca Hisârı'nın fethinden dolayı İnegöl beyi Nikola ve müttefiklerinin harbinde şehîd olan Osmân Bey'in büyük birâderi Savcı Bey'in oğludur. İşte Ertuğrul Bey bu muhârebe akîbinde vefât etmişdir.

413 Moğol hükümdârı Argun Hân, zâlim bir müşrik olduğu cihetle bunun nâmına Osmân Beg dînen hutbe kırâ'at etdiremezdi. Husûsiyle Tatarlar'ın Anadolu'da nüfûz-ı cebbârânesi Türkmen beylerinin nazarında zevâle ma'rûz olduğu münâsebetle Osmân Bey Tatarlar'dan korkacak bir mevki'de değil idi.

414 Bu eşyânın irsâlini müş'ir olan nâmenin târîhi 688 olduğunu Mir'âtü'l-Kâ'inât'da Nişâncızâde Mehmed Kudsî Efendi tasrîh etmekdedir.

Çünkü selâtîn-i Selçûkiyye'den Alâ'eddîn Keykubâd-ı Evvel 634'de merhûm ve Alâ'eddîn Keykubâd-ı Sânî dahi 696'da hükümdâr ve 699'da ma'zûl olduğu târîhen mazbûtdur.

Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân'ın Emîr Muzaffereddîn Osmân Bey'e gönderdiği seyf-i mahsusu îsâle me'mûr bulunduğu maznûn ve Amasyalı olduğu kayden muhakkak olan ulemâdan Mecdeddîn Îsâ bin Tagar es-Salgarî emîr-i müşârün-ileyhe taklîd ve kayınpederi olup "Ede Bâlî, Ata Bâlî" demekle meşhûr olan eş-Şeyh İmâdeddîn Mustafa bin İbrâhim bin İnâc el-Kırşehrî de du'â etdikleri zann olunmakdadır. **[429]**

Çünkü 727'de Bursa kadısı bulunan Şemseddîn Ahmed bin eş-Şeyh Mustafa bin İbrâhim el-Kırşehrî, şeyh-i müşârün-ileyhin mahdûmu ve 743'de vezîr bulunan Nizâmeddîn Ahmed Paşa bin Şemseddîn Mahmûd bin eş-Şeyh Mustafa Bâlî dahi müşârün-ileyhin hafîdi, kezâlik evâhir-i ahd-i Osmânî'de kâdı'l-kudâti'l-Osmâniyye olan Musliheddîn Mûsâ bin Mecdeddîn Îsâ es-Salgarî, âlim-i müşârün-ileyhin mahdûmu ve 761'de vezîr-i kebîr bulunup Sinan Paşa[415] demekle meşhûr olan Sinâneddîn Yûsuf Paşa bin es-Sadru'l-Kebîr Îsâ dahi müşârün-ileyhin hafîdi olduğu kuyûd-ı atîkadan anlaşılmakdadır.

Selâtîn-i Âl-i Osmân hazerâtının Amasya şehrine karşı ibrâz buyurdukları hissiyât-ı teveccüh-kârâne târîhen meşhûd ve Amasya ümerâsının ve a'yânının selâtîn-i Âl-i Osmân hazerâtına tav'an arz-ı mutâba'at ve her husûsda ibrâz-ı sadâkat etdikleri de târîhen müsellem olduğu tedkîk edilirse Amasya'nın ve Amasyalıların saltanat-ı celîle-i Osmâniyye'ye karşı mevki'leri tamâmiyle ta'ayyün eder ve tabl ve alem irsâli de Amasya hükûmetinden sebk eylediği anlaşılır.

Taklîd-i seyfin Mevlânâ Celâleddîn-i Muhammed Rûmî Hazretleri yâhud ahfâdı taraflarından îfâ edildiği, târîh ile gayr-i kâbil-i te'lîf olan hurâfât-ı Mevleviyye'den ma'dûddur. 1012'de câlis-i taht-ı Osmânî olan **[430]** Sultân Ahmed Hân-ı Evvel hazretlerine kadar ahfâd-ı Mevlânâ'dan ma'dûd olan zevâtdan[416] hiçbirinin selâtîn-i Âl-i Osmân hazerâtına taklîd-i seyf etdikleri târîhen ma'lûm değildir.

Moğol hükümdârı Argun Hân'ın ittihâz eylediği şu tedâbîr-i muvakkata Anadolu sükkânını te'mîn ve Türkmen beylerinin harekâtını ta'dîl edecek bir hâlde değil idi. Çünkü bu kadar zevâtı ta'yîn ve ikdâr etdiği hâlde bir müddet sonra Mücîreddîn Emîr Şâh yalnız tahsîl-i emvâle münhasır olarak nüfûz-ı saltanat, müstakillen nâzır-ı memleket olan Tulatay Noyin'in şahsında temerküz ediyor, Argun Hân'ın kendisi ve her beldede ikâme eylediği Tatar şıhneleri eski mezâlimi ma'a-ziyâdetin yapıyorlardı.

689'da Simre kâdı'l-kudâtı Gıyâseddîn Mahmûd bin Abdül'azîz el-Garmînî irtihâl-i dâr-ı bekâ ederek meşâhîr-i kudâtdan Nâsıreddîn Muhammed bin Ahmed el-Bôrî Simre kâdı'l-kudâtı olmuş, eş-Şeyh Sadreddîn Muhammed Çelebi Mevleviye şeyhi ve Şihâbeddîn Ahmed Baba Mes'ûdiyye şeyhi bulunup Şemseddîn Ahmed bin el-Verdî ve Mecdeddîn Ömer bin el-Hakkârî ve Mecdeddîn Îsâ es-Salgârî meşâhîr-i ulemâdan görülmüşdür.

Târîh-i İbni Bîbî'de mezkûr olduğu üzere mukaddemen Tebrîz'e giden Anadolu nâzırı Geyhatu Hân'ın bu esnâda Erzincân'a avdeti şâyi' oldukda Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân nâzır-ı mûmâ-ileyhi istikbâl etmek **[431]** üzere Mücîreddîn Emîr Şâh Bey'i alıp Erzincân'a gidiyor, Devletşâhzâde Gıyâseddîn İbrâhim Bey âbâ vü ecdâdının memleketi olan Kastamonu şehrine ansızın hücûm ederek vâlîsi bulunan "Alp Yörük" demekle meşhûr Muzaffereddîn Arslan Bey'i katl ve şehri zabt ediyordu.

Kastamonu hâkimi Gıyâseddîn İbrâhim Bey bu kadarla iktifâ etmiyor, Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd'un Amasya'da sâkin olan birâderi Rükneddîn Kılıç Arslan'ı hafiyyen

---

[415] 760'da Sultân Orhân Hazretleri'nin Bursa'da binâ eylediği zâviyesi meşîhatına ta'yîn etdiği eş-Şeyh Şerefeddîn Ya'kûb bin eş-Şeyh Muhammed dahi Ede Bâlî merhûmun hafîdi olmalıdır.

[416] Bunlar, Sultân Veled Hazretleri'nin terbiyet-kerdesi ve rebîbi olan Ulu Ârif Çelebi demekle meşhûr Ârif Muhammed bin İbrâhîm el-Lârendî ahfâdı olmalıdır.

Kastamonu'ya celb ederek pâdişâhlığını i'lân eyliyor, kendisi nâib-i saltanat olup Sultân Kılıç Arslan nâmına bütün memâlik-i Dânişmendiye'yi istîlâya kalkışıyordu.

Bu vekâyi'i müte'âkib Argun Hân, irtikâb etdiği mezâlimin mücâzâtı olarak genç iken 690 senesi evâ'ilinde helâk oldukda Erzincân'da bulunan birâderi Geyhatu Hân der-akab Tebrîz'e gidip câlis-i taht-ı İlhânî oldu. Kastamonu hâkimi İbrâhim Bey'in harekâtı Geyhatu Hân'ın hiddetini celb etmekle Sultân Mes'ûd'un ma'iyyetine bir kuvve-i kâfiye terfîk ederek Kastamonu'ya irsâl eyledi.

Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân, asâkir-i Tatar'ı alıp nâib-i saltanatı Mücîreddîn Emîr Şâh, vezîri Necmeddîn Ferruh Beyler'le 690'da Kastamonu tarafına âzim olduysa da İbrâhim Bey'in harbinde münhezim ve her üçü de esîr oldu. Çünkü Sultân Mes'ûd'un yanında Tatar askerini gören Türkmenler, az oldukları hâlde Tatar mezâlimi altında cân vermemek için cândan harb etmişler idi. **[432]**

Müte'âkiben "Candâr" demekle meşhûr olan Şemseddîn Timur Paşa bin Arslan Bey[417] mensûb olduğu Alayuntlu kabîlesi Türkmenleri'ni yanına alıp Sultân Kılıç Arslan tarafdârânıyla harb ederek onları bozdu. Sultân Mes'ûd'u, Mücîreddîn ve Necmeddîn Beyler'le esâretden tahlîs ederek Osmâncık'a kadar getirdi. Buradan Sultân Mes'ûd Hân, erkân-ı devletiyle beraber Simre'ye avdet edib Şemseddîn Timur Bey'i Kastamonu vâlîliğine nasb eylemişdir.

Fakat sultân-ı müşârün-ileyhin vezîri Necmeddîn Ferruh Bey Amasya'ya geldiği esnâda vefât eylediğinden Amasya'da binâ etdiği Burma Minâre demekle meşhûr olan câmi-i şerîfi derûnunda defn edilmiş olduğu türbesinden ve evkâfını tanzîme vakti müsâ'id olmadığı cihetle halefi bulunan İzzeddîn Muhammed Pervâne Bey tertîb eylediği de vakıf-nâmesinden nümâyândır. Şemseddîn Ahmed el-Lâkûşî vezîr olmuşdur.

691 evâ'ilinde Konya tarafı hükümdârı olan Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev bin Keykubâd bin Keyhusrev dahi vefât etmekle Amasya hükümdârı Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd Hân bütün Anadolu hükümdârı olduğunu müte'âkib Geyhatu Hân, Tolatay'ı azl edib Taştimur el-Hatâyî nâmında müslim bir emîri Anadolu nâzırı nasb ve irsâl eyledi. Sultân Mes'ûd Hân **[433]** ba'dehû Konya'ya gidip Amasya emâretini İzzeddîn Muhammed Pervâne Bey'e mâlikâne olmak üzere tevcîh etmişdir.

İzzeddîn Muhammed Pervâne Bey

Mu'îneddîn Pervâne Bey'in birâderi Kutbeddîn Osmân Bey'in mahdûmu olup pervâne-i sultânî iken 691 evâ'ilinde Amasya vâlîsi olmuş ve kendisi Konya'da bulunduğu münâsebetle tarafından Halifetzâde Celâleddîn Mehmed Bey vâlî kâ'im-makâmı olarak kalmış idi.

Moğol hükümdârı Geyhatu Hân mezâlim ve rezâ'il-i şenî'a irtikâbına pek düşkün olarak nefret-i umûmiyyeyi kazanmış olduğu cihetle 693 senesi cumadelâhiresinin dördüncü günü hal' ve katl olundukdan sonra taht-ı İlhânî'ye Baydu Hân bin Turagay bin Hülâgu Hân iclâs edilmiş ve Baydu Hân dahi ammizâdesi olup çokdan beri Amasya'da ikâmet eden Cumûdâr (Cimûdâr) Hân bin Yoşemut bin Hülâgu Hân'ı Anadolu nâzırı nasb etmekle vâlî kâ'im-makâmı olan Celâleddîn Mehmed Bey Amasya vâlîliğine ta'yîn olunmuşdur.

Celâleddîn Mehmed Bey

Halifetzâde Şücâ'eddîn Tekür Sinan Bey'in mahdûmu olup "Tekürlü" demekle meşhûr ve ceddinin evkâfı mütevellîsi idi. Amasya'da **[434]** vâlî kâ'im-makâmı iken Cumûdâr Hân'ın muhibb-i hâlisi olduğu münâsebetle 693 şevvâlinde Amasya vâlîsi olmuşdur. Lâkin mezâlim-i Tatar olanca şiddetiyle ber-devâm olup hükûmet-i İlhâniyye'den halkın nefreti günden güne

[417] Arslan Bey, Âl-i İsfendiyâr'ın ceddi olup Alayuntlu kabîlesi efrâdından iken ahfâdının Hâlid bin el-Velîd radiyallâhu anh Hazretleri'nin sülâlesinden olduklarını iddi'â etmeleri garîbdir.

artıyor, Hristiyânların hattâ Yahûdîlerin tahakkümâtı ehl-i İslâmın üzerine kâbûs-ı belâ gibi çökmüş duruyor, müslim Türkler tahsîlât-ı şedîde altında eziliyordu.

Bu zamâna kadar bir tarafdan ulemâ-yı İslâmın diğer tarafdan ümerâ-yı benâmın yirmi beş seneden beri sarf etdikleri mesâ'î-i fevkalâde semerâtından olmak üzere nûr-ı İslâmiyyet Tatarlar'ın arasında oldukça parlamış, birkaç noyin ile ufak ümerâ-yı Tatar'dan çokları kabûl-i İslâm etmiş, Hristiyânların harekât-ı müfritânesi, Hristiyânlığın âkil bir insânı iknâ' edecek desâtîr-i i'tikâdiyyeye mâlik olmadığı, Tatar ukalâsını Hristiyânlıkdan tenfîr eylemiş idi.

Âl-i Cengiz'den Gazân Hân bin Argun Hân'ın dîn-i İslâma meyli pek ziyâde olduğunu gören bütün ulemâ ve ümerâ-yı İslâm, müşârün-ileyhi taht-ı İlhânî'ye iclâsa çalışıyor, ez-cümle Emîr Nevrûz ile meşâhîr-i ulemâdan Sa'deddîn İbrâhim Hamevî müşârün-ileyhe tekarrüb ederek Gazân Hân'ı hâlis bir müslim ediyor, Geyhatu ve Baydu Hânlar'ın Hristiyânlık nâmına harekât-ı zâlimânesi Tatar beylerini bile tenfîr etmekle Emîr Nevrûz Bey bu beyleri dahi dâ'ire-i ittihâdına alıp Baydu Hân'ı 694 **[435]** şevvâlinde harben ahz ve katl ederek Gazân Hân'ı taht-ı İlhânî'ye iclâs ediyordu.

Henüz yirmi beş yaşında bulunan Gazân Hân 694 zilhiccesinde i'lân-ı İslâm ve kendi nâmını Mahmûd ve birâderi, velî-ahdı olan Olcaytu Hân'a "Hudâbende Muhammed" tesmiye etdiği gün bütün ehl-i beyti, ümerâsı ve seksen bin Moğol kabûl-i İslâm etdikden sonra evvelce Hristiyânlığı kabûl etmiş olan ekser sükkân-ı deşt ü Hıtâ ve sâ'ir ukalâ-yı Tatar Müslümân oldular.

Anadolu nâzırı bulunan Cumûdâr Hân zâten müslim olduğu münâsebetle Sultân Mahmûd Gazân Hân'ın kabûl-i İslâm ve cülûsuna izhâr-ı memnûniyyet etmiş olmalıdır ki Baydu Hân'ın tarafdârı olup Konya ciheti nâzırı olan Akboğa Noyin ba'zı harekâta cür'et etmekle Gazân Hân bunu ahz ve katl ve dâmâdı olan İzzeddîn Pervâne Bey'i Harşene kalesinde habs eylediği hâlde Cumûdâr Hân'ı muvakkaten makâmında ibkâ etmişdir.

Sultân Mahmûd Gazân Hân'ın kabûl-i İslâmı Anadolu sükkânı üzerinde hüsn-i te'sîr etmekle Sultân Mes'ûd'un erkân-ı devletinden feryâd ve Hristiyânların tahakkümât-ı şedîdesinden şikâyet ve istimdâd ederek Mahmûd Gazân Hân'ın dergâh-ı adâletine ilticâ etmişler idi. Zâten Mahmûd Gazân Hân, mezâlim-i Tatar'ın Anadolu Türkleri'ni ne kadar dil-gîr etdiğini ve nihâyetinde Türkmen Beyleri bu mezâlimden kurtulmak için i'lân-ı istiklâl edeceklerini tahmîn etmekde idi. **[436]**

Binâ'en-aleyh Sultân Mahmûd Gazân Hân, 695 recebinde saltanat-ı Selçûkiyye'yi tamâmiyle ilgâ ederek Anadolu memâlikini dört kısma taksîm ve her bir kısma senevî on beş tümen[418] vergi tarh ve tevzî' ve her kısmı bir emîr-i müte'ahhide tevcîh eylediği esnâda Konya emâretini Babazâde Mücîreddîn Muhammed Emîr Şâh Bey'e ve Amasya emâretini emîrü's-sevâhil Azîzeddîn Muhammed Bey'e tefvîz etmişdir.

Azîzeddîn Mehmed Bey

Amasyalı Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey'in mahdûmu ve Alâ'eddîn Alî Bey'in birâderi olup[419] mültezim şeklinde 695 senesinde Gazân Hân tarafından Amasya vâlîsi olmuşdur. Dâ'ire-i hükûmeti Sinop dâhil olduğu hâlde Kızılırmak'ın havzası, ya'nî Simre hükûmeti müştemilâtından ibâret olup bu dâ'ireye "Eyâlet-i Rûmiyye" nâmı verilmişdir.

Sultân Mahmûd Gazân Hân, Anadolu memâlikini dörde taksîm etmekle doğrudan idâresini der-uhde etmiş olup Anadolu ahvâline vukûfları olan Cumûdâr Hân ile Togacar Noyin'i Anadolu nâzırı nasb ederek Türkmenler'in harekât-ı umûmiyyesini bir nezâret-i şedîde altında bulunduruyor, muhtemilü'z-zuhûr olan vekâyi'i der-pîş etmek istiyor, bunun için ta'yîn eylediği ümerâ ve nuzzâra nîm-istiklâl veriyor, fakat **[437]** her dâ'ireyi para için fevkalâde tazyîk ediyordu.

---

[418] Her tümen on bin dînâr olup mecmû'u senevî yüz elli bin dînâr, ya'nî yarım milyon lira tutar.

[419] Buna Mu'îneddîn Mehmed dahi denmişdir.

Ba'dehû Togacar Noyin'in iş'ârına binâ'en evhâmı galebe ederek Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd'un vücûdunu muhtemilü'z-zuhûr olan vekâyi'in müsebbibi add etmekle derhâl müşârün-ileyhi Konya'dan kaldırıp Harşene kalesinde habs ediyor, Amasya'da mukîm olan Cumûdâr Hân'ın taht-ı nezâretinde bulundurmakla kalben müsterîh oluyor, fakat korkduğu âkıbetler de sultân-ı müşârün-ileyhin habsiyle beraber başlıyordu.

Çünkü Sultân Mes'ûd'un habsiyle beraber dört emîrin etvârı değişiyor, her biri bir tavr-ı mülûkâne izhâr ederek istibdâdını artırıyor, var kuvvetiyle tahsîlâta koyularak kendi maktû'unun ve ta'yînâtının iki mislini ya'nî on beş tümenin dört katını tahsîl ediyor, birini hazîne-i İlhânî'ye, diğerini nâzıra, öbürünü erkân-ı devlet-i İhâniyye'ye vermekle mevki'ini muhâfazaya çalışıyor, kendi dâ'iresi sükkânını son derece sıkıyor, Târîh-i İbni Bîbî'de muharrer olduğu üzere Simre hükûmeti dâ'iresi, diğer aksâma nisbetle müreffeh bir hâlde bulunuyordu.

Uç beyleri, ya'nî hudûd-ı Rûmiyye üzerinde bulunan Osmân, Aydın, İsmâ'il, Timur, Saruhan, Kara Îsâ, Germiyân, Mahmûd, Menteşe Beyler gibi serhad beyleri Rûmlar'a karşı mücâhedât ile meşgûl oldukları münâsebetle hükûmet-i İlhâniyye'nin nüfûzu hâricinde istiklâl-i harekâta mâlik bulunuyor, her biri kendi dâ'iresinde adâlet, diyânet esâslarını fevkalâde iltizâm ederek diğer ümerânın hukûkuna ta'arruz **[438]** etmiyor, bu sûretle Anadolu ümerâsının istirkâbından, hükûmet-i İlhâniyye'nin istibdâdından masûn bulunuyorlar, Anadolu ümerâsından cânları yanan mazlûmîn bunlara ilticâ ediyorlardı. Bu beylerin içinde Muzaffereddîn Osmân Bey diyânet, adâlet husûsunda mecmu'una fâ'ik bir hâlde idi.

Hulâsa ümerâ-yı erba'anın mezâlimi, etvâr-ı müstebidânesi Türkmen beylerine gâyet girân geliyor, bunların harekât-ı zâlimânesi Cumûdâr Hân ile Togacar Noyin'in müsâ'adât ve tazyîkâtından neş'et eylediğine Baltu, Sülimiş Baylar vâkıf oluyor, hânedânı dolayısıyla büyük bir nüfûza mâlik olan Sultân Mes'ûd'un habsi, efkâr-ı umûmiyyeyi hükûmet-i İlhâniyye aleyhinde fenâ hâlde tehyîc ediyordu.

Çünkü kesret-i mezâlim, şiddet-i tahsîlât ile halkı tenfîr eden ümerânın ef'âlinden bütün Anadolu sükkânı Sultân Mahmûd Gazân Hân'a şikâyât-ı müdhişe yağdırıyorlar, Türkmen beyleri de bu şikâyâta iştirâk ederek ümerânın azlini ve Sultân Mes'ûd'un cülûsunu istirhâm ediyorlar, Gazân Hân dahi en ziyâde mezâlime ruhsat veren Mücîreddîn Emîr Şâh Bey'i Tebrîz'e çağırıyordu.

Konya emîri Mücîreddîn Emîr Şâh Bey, 696 evâ'ilinde Tebrîz'e giderken amcası bulunan Babazâde Muhliseddîn Mûsâ Paşa'yı Konya emâretinde tevkîl ederek Tebrîz'e gitdi. Ba'dehû Amasya'da ikâmet eden Anadolu nâzırı Cumûdâr Hân bu senenin evâsıtında füc'eten vefât etdiği haberi Sultân Gazân Hân'ı müte'essir etmiş olmalıdır ki Türkmen **[439]** beylerinin ricâsını is'âf ederek tekrâr memâlik-i Selçûkiyye'yi iki kısma taksîm edib 696 ramazânında Kızılırmak'ın cihet-i garbiyyesini Sultân Alâ'eddîn Keykubâd bin Ferâmurz bin Sultân Keykâvus Hân'a ve cihet-i şarkiyyesini Harşene kalesinde mukîm olan Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd'a i'tâ ve Mücîreddîn Muhammed Emîr Şâh Bey'i Anadolu muhâsebe-i umûmiyyesine ta'yîn etmişdir.[420]

Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd Hân

Esbak Anadolu hükümdârı Sultân İzzeddîn Keykâvus Hân'ın şehzâdesi olup 696 senesi ramazânında Simre hükümdârı olmuşdur. Amasya vâlîsi Azîzeddîn Mehmed Bey pervâne-i sultânî, Şemseddîn Ahmed el-Lâkûşî vezîr-i saltanat, Halifetzâde Celâleddîn Mehmed Bey nâib-i saltanat, Gümüşlüzâde Sirâceddîn İsmâ'il Bey atabeg, Torumtayzâde Nâsıreddîn Muhammed Bey emîrü'l-ümerâ ve Abdul'azîz bin İsrâ'il dahi müstevfi'l-memâlik olarak ta'ayyün etmişlerdir.

[420] Çünkü amcası Hâce Mes'ûd-ı Rûmî Gazân Hân nezdinde müstevfî ve yeğeni Seyfeddîn Mengli bin Mahmûd Çelebi bin Baba dahi ser-bevvâbân-ı Gazânî idi.

Amasya kâdı'l-kudâtı Nâsıreddîn Muhammed el-Bôrî azl olunup Şemseddîn Ahmed bin el-Verdî dâru's-saltana Simre kâdı'l-kudâtı **[440]** olmuş, Köprü kazâsında el-yevm "Yeşbegi Karyesi" demekle meşhûr olan çiftliğinde mukîm İşboğa Noyin dahi Simre hükûmeti nâzırı olarak Amasya'da imtiyâz-ı mahsûs kazanmışdır. Kedağralı Şücâ'eddîn Kaplan Bey bin Şemseddîn Tutaş Bey bunun vekîl-i umûru idi.

Lâkin Azîzeddîn Mehmed Pervâne Bey'in eski istibdâdını, eski mezâlimini, eski tahsîlâtını durdurmak ve şikâyât ile makâmından dahi kaldırmak kâbil olmadığı cihetle Câmiu'd-Düvel'in ta'bîri üzere elsine-i âmme, şikâyâtını rûz u şeb Cenâb-ı Müntakim-i Kahhâr'a i'lâ ve bir an evvel vücûdunun izâlesi husûsunda bütün halk bârgâh-ı Ulûhiyyete ilticâ etmişler idi.

Bîçâregânın şemşîr-i âh-ı derûnu Azîzeddîn Mehmed Bey'in cân evine isâbet etmekle 697 'de füc'eten vefât etmiş, Burma Minâre Câmii derûnunda Cumûdâr Hân'ın yanına defn edilmişdir. Kezâlik Türk beylerinin meşâhîr-i şüc'ânından Baltubay (Baltuk Bey) kesret-i mezâlimden isyân ederek başına toplanan mağdûrîn ile 698'de Anadolu nâzırı Togacar'ı katl ve Konya taraflarından Tatar ümerâsını tard eylediği esnâda Mücîreddîn Emîr Şâh Bey soluğu Gazân Hân'ın yanında almışdır.

Azîzeddîn Mehmed Bey'in yerine meşâhîr-i ümerâdan Halifetzâde Celâleddîn Muhammed Bey pervâne-i sultânî olarak Simre hükûmeti nâzırı İşboğa Noyin ile akıl ve insâf dâ'iresinde hareket ve kulûb-ı münkesireyi cebre himmet ediyor, fakat Baltubay'ın isyânı Türkmen beylerinin muzâharetlerine istinâd ederek tevessu' etmeğe başlıyordu. **[441]**

Baltubay, saltanat-ı Selçûkiyye'nin inkısâmı Tatarlar'ın nüfûzuna hâdim olduğunu takdîr ederek iki hükûmeti tevhîd ve Tatarlar'ı Anadolu'dan tard etmeğe çalışıyor, Alâ'eddîn Keykubâd'ın sıgar-ı sinnine, kusûr-ı tedbîrine binâ'en onu ber-taraf ederek amcası olan Amasya hükümdârı Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd'un müstakillen Anadolu hükümdârı olmasını tervîc ediyor, Anadolu ümerâsından bir kısmını elde edib cem'iyyetini teksîr ederek Amasya'dan Sultân Mes'ûd'u yanına alıyor, mâh-be-mâh hazîne-i İlhâniyye'ye verilegelen mebâliği kat' ederek sultân-ı müşârün-ileyhin istiklâlini i'lân eyliyordu.

Mücîreddîn Emîr Şâh gibi Tatar meclûbu olan Anadolu ümerâsı, Gazân Hân'ın nezdine gidip tecdîd-i ubûdiyyet ve Baltubay'ın harekâtından tebri'e-i zimmet etmeğe calışıyorlardı. Sultân Mahmûd Gazân Hân, Baltubay'ın harekât-ı serkeşânesine hiddet ediyor, Anadolu'da ufak bir mağlûbiyyet bütün Türkmen beylerinin istiklâlini, yâhud hânedân-ı Selçûk'un ihyâ-yı ikbâlini intâc edeceğini idrâk etmekle tedâbîr-i şedîde ittihâzına karâr veriyordu.

Binâ'en-aleyh Mahmûd Gazân Hân, meşâhîr-i ümerâsından Kutlug Şâh'ı başkumandân nasb ederek ma'iyyetine verdiği büyük bir ordu ile 698 evâ'ilinde Anadolu'ya irsâl eyledi. Moğol serdârı Kutlug Şâh Erzurum üzerinden mayıs evâ'iline müsâdif şa'bânda Amasya'ya gelip pervâne-i sultânî Halifetzâde Celâleddîn Mehmed Bey'i kale zindânında habs ile Simre nâzırı **[442]** İşboğa Noyin'i yanına aldı. Ba'dehû cem'iyyet-i ihtilâliyyeyi ta'kîb ederek Kırşehri civârında harbe girdi.

Moğol serdârı Kutlug Şâh bi'l-muhârebe Baltubay'ı bozup cem'iyyet-i isyâniyyeyi perîşân ve Sultân Mes'ûd Hân'ı esîr ederek Gazân Hân'ın yanına gönderdi. Sâ'ir Anadolu beylerine ibret-i mü'essire olmak zu'muyla birtakım mezâlim-i menfûre irtikâb ederek şübhelendiği ümerâyı müsâdere ediyor, halkı kırıp geçiriyor, Baltubay'ın isyânında mu'âvenet-i mâddiyesi anlaşılan hükûmet-i Mısriyye üzerine gidiyordu.

Amasya hükümdârı Sultân Mes'ûd Hân, bir sefâlet içinde Tebrîz'e i'zâm edilip 698 ramazânında Sultân Mahmûd Gazân Hân'a mülâkî oldu. Baltubay'ın kendisini cebren aldığını ve yanında bi'l-mecbûriyye bulunduğunu beyân ederek arz-ı i'tizâr eyledi. Mücîreddîn Emîr Şâh Bey'in ve ba'zı ümerânın şefâ'at ve istirhâmına binâ'en Sultân Mahmûd Gazân Hân, Sultân Mes'ûd'un özrünü kabûl eylediği hâlde azl edib birkaç gün sonra Hemedân kalesine irsâl ve habs ve Simre eyâletini Sinop emîri olan Pervâne Beyzâde Mühezzebeddîn Mes'ûd Bey'e tevcîh eyledi.

Mühezzebeddîn Mes'ûd Bey

Amasya'da medfûn olan sâlifü'z-zikr Pervâne Beyzâde Azîzeddîn Mehmed Bey bin Mu'îneddîn Süleyman Bey'in mahdûmu olup 698 şevvâlinde **[443]** Simre eyâleti vâlîsi olarak Amasya'da ikâmet etmişdir. Mes'ûd Bey'in akrabâsından Gümüşlüzâde Sirâceddîn İsmâ'il Bey müstevfî-i eyâlet-i Rûmiyye olup eniştesi Söbüktay oğlu Şemseddîn Ugurbay vekîl-i umûru oldu. Şemseddîn Ahmed bin el-Verdî Simre kâdı'l-kudâtı ve Seyfeddîn Sunkurca Bey dahi kale dizdârı idi.

Moğol serdârı Kutlug Şâh'ın harekâtı Mısır hükümdârı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed bin Kalavun'a aks eyledikde derhâl tertîb eylediği bir orduyu irsâl ediyor, Kutlug Şâh asâkir-i Mısriyye ile harb ederek mağlûb ve münhezim olup perîşân bir sûretde avdet etmekle asâkir-i Mısriyye Tatarlar'ı takîb ediyorlar, esnâ-yı ta'kîbde Mardin şehrine girip pek çok fezâyih-i menfûre icrâsıyla Kutlug Şâh'ın mezâlimine bir nazîre yapıyorlardı.

Bîçâre Anadolu Türkmenleri, tâbi' oldukları Tatar hükûmeti ile isti'âne etdikleri Mısır Türkleri arasında menâfi'-i İslâmiyyeden, hissiyât-ı milliyeden bî-haberâne muhârebeler oluyor, bunlar yek-diğeriyle kör döğüşüne çıkıyorlar, hangisi galebe ederse gâlibin pençe-i zulmü altında Türkmenler eziliyordu. Fakat Türkmen beyleri bu kadar mezâlime rağmen saltanat-ı Selçûkiyye'den ümîdlerini kesmiyorlar, Sultân Mes'ûd'un azl ve habsinden fevkalâde müte'essir olarak Konya'da ikâmet eden birâderzâdesi Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ı takviye ederek istiklâlini i'lân etmek istiyorlardı.

Mısır harbinde Kutlug Şâh'ın perîşân bir sûretde münhezimen avdeti, **[444]** Türkmen beylerinden bir kısmını fevkalâde ümid-vâr ederek bunlara mu'în olan Tatar ümerâsından İfak (İbak) bin Baycu Noyin oğlu Sülimiş Bay ortaya atılıyor, bir cem'iyyet-i ihtilâliyye teşkîl ederek Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ın istiklâlini i'lân ediyor, Sultân Mes'ûd'un azl ve habsinden dolayı zâten her tarafda sultân-ı müşârün-ileyhin nâmına hutbe okunmakla Sülimiş Bay'ın isyânı Moğol hükûmetini endîşeye düşürüyordu.

Sultân Mahmûd Gazân Hân, hükûmet-i Mısriyye'nin Baltubay'a mu'âvenetinden, asâkir-i Mısriyye'nin Mardin şehrinde irtikâb etdikleri fezâyihden ve ba'dehû Türkmen beylerinin harekâtından son derece hiddet ederek bi'z-zât kendisi bir kuvve-i külliye ile Anadolu'ya geliyor, Sülimiş Bay'ı halkın nazarından düşürmek için Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ın aleyhinde hurûc etmekle ithâm[421] ederek harekât-ı istîsâliyyesini muhık göstermeğe çalışıyordu.

Binâ'en-aleyh Simre (Amasya) eyâleti nâzırı İşboğa Noyin'i, bir kuvve-i kâfiye ile Sülimiş Bay'ın aleyhine i'zâm etdikden sonra kendisi de Konya üzerine gidiyor, İşboğa Noyin kemâl-i sür'atle gidip Sülimiş Bay'ı **[445]** 699'da Kayseriyye'de basıp tutuyor[422], başındaki cem'iyyeti dağıtdıkdan sonra Gazân Hân'ın huzûruna takdîm ediyordu. Gazân Hân dahi Câmiu'd-Düvel gibi tevârîh-i mühimmede mezkûr olduğu üzere Sülimiş Bay'ı ve etbâ'ını katl etdikden sonra Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ı ibtidâ tekrîm ve ba'dehû azl edib Isfahân şehrine i'zâm etdikden sonra katl etdirmiş ve Konya eyâletini Babazâde Mücîreddîn Emîr Şâh Bey'e tevcîh etmişdir.

Gazân Hân'ın bu ikinci sultânı dahi azl ve nefy ederek saltanat-ı Selçûkiyye'yi Anadolu'dan kaldırması, Türkmenler üzerinde pek büyük te'essürâtı mûcib ve uç beylerinin istiklâline bâ'is olduğu cihetle Kastamonu'da Devletşâhzâde Gıyâseddîn İbrâhim, Tire'de Aydın, Manîsâ'da Saruhan, Muğla'da Menteşe, Silifke'de Karamânzâde Bedreddîn Mahmûd,

---

[421] Müverrih İbni Bîbî bu ithâmı hakîkat zann ederek Sülimiş Bay'ın Sultân Alâ'eddîn Keykubâd aleyhine hurûc etdiğini yazdığı hâlde sultân-ı müşârün-ileyhin akîb-i vak'ada azliyle Isfahân'a nefyi esbâbından sükût ediyor. Gazân Hân'ın Sülimiş Bay'ı öldürmek ve cem'iyyetini dağıtmak için Sultân Keykubâd'ı müdâfa'a eylediği hâlde matlûb hâsıl oldukdan sonra derhâl azl ve nefy etmesi açık bir hud'a-i siyâsiyyedir.

[422] Şücâ'eddîn Ca'fer bin Tâceddîn İbrâhim bin Artuk bu târîhde Kayseriyye emîri olmuşdur.

Kütahya'da Germiyânzâde Alîşîr, Isparta'da Hamîd, Antalya'da Teke[423] Beyler i'lân-ı istiklâl etdikleri gibi Söğüt kasabasında dahi Gâzi Ertuğrul Beyzâde Muzaffereddîn Osmân Bey kendi nâmına hutbe-i istiklâlî okutmuşdur.

Yukarıdan beri devâm eden tafsîlât-ı târîhiyyeden müstebân olduğu üzere Söğüt emâretinde bulunan müşârün-ileyh Muzaffereddîn Osmân Bey **[446]** ibtidâ Simre hükümdârı Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd nâmına, bunun azl ve habsinden sonra birâderzâdesi Sultân Alâ'eddîn Keykubâd nâmına ba'dehû kendi nâmına hutbe okutarak nîm-müstakil bir sûretde mücâhedâtına devâm etmekde idi. Ancak 699'da Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ın dahi azl ve nefyine binâ'en doğrudan kendi nâmına hutbe okutmakla i'lân-ı istiklâl etmiş olduğu muhakkakdır.

Bu hutbe-i istiklâlin hangi ayda kırâ'at edildiği tedkîkâtına gelince el-Muhtasar Fî Târîhi'l-Beşer'de İmâdeddîn İsmâ'il bin Muhammed bin Arabşâh "699 rebî'ulevvelinin yirmi yedinci gününe müsâdif olan kânûn-ı evvel-i rûmînin yirmi üçüncü gününde Moğol askeri Humus civârında asâkir-i Mısriyye ile harb ve Gazân Hân'ın galebe etdiğini" tahrîr etmekdedir.

Şu kayd-ı târîhiyyeden müstebân olduğu üzere Sultân Alâ'eddîn Keykubâd'ın 699 senesi saferinde azl ve nefy edildiğinde ve hutbe-i istiklâl-i Osmânî sene-i mezbûre saferinin yirmisinden sonra ve rebî'ulevvelin yirmisinden evvel olduğunda şübhe yokdur. Konya'da saferin evâhirinde vâki' olan hâdise-i azlin haberi Söğüt kasabasına ancak rebî'ulevvelin evâ'ilinde vâsıl olabileceği cihetle hutbe-i istiklâlin 699 rebî'ulevvelinde olduğu anlaşılır.

Sultân Osmân Hân-ı Evvel hazretleri, bidâyet-i emâretinden beri diyâneti, adâleti rehber-i harekât ittihâz ederek mücâhedât-ı dîniyyesiyle iştihâr ve "Gâzi" unvân-ı celîlini ihrâz için dîn uğurunda bütün varlığını îsâr etdiği **[447]** târîhen muhakkak ve sûret-i resmiyyede muhteşem bir alay tertîb ederek kırâ'at-ı mevlid âdet-i müstahsenesi dahi kendisinden evvel gelen selâtîn-i İslâmiyye arasında gayr-ı ma'hûddur.

Saltanat-ı celîle-i Osmâniyye'nin her sene teyemmünen icrâ buyurduğu mevlid-i şerîf alay-ı vâlâsının tâ bidâyet-i te'essüsünden beri devâm edegeldiğine, cum'a atiyyesi nâmıyla ma'lûm olan sadakât-ı azîmenin her cum'a bezli, Sultân Osmân Hân-ı Evvel hazretlerinden beri selâtîn-i Âl-i Osmân'ın mu'tâd-ı hümâyûnları olduğuna ve sultân-ı müşârün-ileyhin imâmı olduğu zann edilen Süleyman Çelebi merhûmun tertîb eylediği manzûme-i mevlidin vücûduna nazaran hâkân-ı müşârün-ileyh hazretleri 699 senesi rebî'ulevvelinin on ikinci cum'a gününde kendi nâmına hutbe okudup teşekküren-lillâhi Ta'âlâ Resûl-i Ekrem Efendimiz Hazretleri'nin mevlid-i sa'âdetleri merâsimini îfâ ve bezl-i sadakât etdiği ve ba'dehû her sene bu merâsim îfâ edilerek görülen lüzûm üzerine manzûme-i mevlidin tertîb edilmiş olduğu tebeyyün eder.

Şu hesâb üzerine rebî'ulevvelin yirmi yedisiyle on ikisi arasında vâki' on beş gün, kânûn-ı evvelin yirmi üçünden bi't-tenzîl hutbe-i istiklâl-i Osmânî 699 senesi kânûn-ı evvelinin sekizinci gününe tesâdüf eder. Binâ'en-aleyh selâtîn-i Âl-i Osmân hazerâtı, istiklâl-i Osmânî merâsim-i mahsûsasını bir vazîfe-i dîniyye olmak üzere her senenin rebî'ulevvelinde on ikinci günü mevlid-i şerîf alay-ı vâlâsıyla îfâ buyurmakdadırlar.

Amasya vâlîsi Mühezzebeddîn Mes'ûd Bey, Gazân Hân'ın Mısır seferinde **[448]** Simre eyâleti nâzırı İşboğa Noyin ile beraber harbe gidip Söbüktay oğlu Şemseddîn Ugurbay[424] Amasya'da vâlî kâ'im-makâmı kalmış, Amasya eyâleti Tatar askerinden boşalmış olduğu cihetle her türlü harekâta müsâ'id bir hâle gelmiş idi.

Bu müsâ'ade-i ahvâlden istifâde etmeğe çalışan Devletşâhzâde Gıyâseddîn İbrâhim Bey bin Sultân Süleyman öteden beri Sinop livâsında ve bütün Kastamonu vilâyetinde ceddinin ve pederinin fethinden dolayı iddi'â-yı hukûk etmekde olduğu münâsebetle birâderi İsmâ'il Bey

[423] Teke Bey, 677 'de Amasya vâlîsi Torumtay Bey'in vekîli olarak Antalya emîri olmuş idi. Ba'dehû orayı istîlâ ve temellük etmişdir. Oğulları Osmân ve Mahmûd Beyler'e "Tekelü" denir. Hüseyin Bey bin İbrâhîm Bey bin Mahmûd Bey 682 senesi ricâlindendir

[424] Bunun evlâdı Amasya'da "Ugurlu" demekle benâm ve bunlardan İbrâhim, Bâyezîd, Îsâ Beyler meşhûrdur.

ile ittifâk ederek ibtidâ Sinop'u ve ba'dehû Kastamonu ve havâlîsini zabt ve istîlâ ve Tutaş oğlu Şemseddîn Timur Bey'i tard etmekle sâ'ir uç ümerâsı gibi i'lân-ı istiklâl etmişdir.

Simre eyâleti vâlîsi Mühezzebeddîn Mesûd Bey 699 cumâde'l-ûlâsında Amasya'ya avdet eyledikde Kızılırmak'ın cihet-i şimâliyyesini tamâmiyle istîlâ eden Devletşâh Oğulları'nı Kastamonu eyâletinden def' için harb etmek lüzûmunu anlıyor, fakat ne Tatarlar'dan ne de Türkler'den aslâ emîn olamıyordu.

Çünkü bidâyet-i emâretinden beri nâzır-ı eyâlet İşboğa Noyin ile vekîl-i emâret Ugurbay, Tatar oldukları münâsebetle Mes'ûd Bey'i fevkalâde tazyîk ederek enzâr-ı umûmiyyede pek çok mezâlim icrâsına sevk ediyor, **[449]** Mes'ûd Bey dahi genç, gâyet müteharrik, mütekebbir, harîs-i şöhret bir adam olduğu münâsebetle bir tarafdan Sultân Mes'ûd'un etvâr-ı mülûkânesini izhâr ederek ibrâz-ı azamet ediyor, diğer tarafdan pek lâ'ubâliyâne irtikâb-ı fısk u fücûr ederek bütün seyyi'âtını halka gösteriyordu.

Hulâsa Mes'ûd Bey'in kibir ve gurûru Tatarlar'ı, fısk u fücûru da Türkler'i pek ziyâde dil-gîr etmiş idi. Bu cihetden Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere bütün eyâlet halkı Mes'ûd Bey'in zevâl-i ikbâlini dört gözle gözlüyorlar, bunun seyyi'ât-ı ef'âlinden dolayı Tatarlar'ın îkâ'-ı mezâlim etmesinden Allâh'a sığınıyorlardı.

Nihâyet Mes'ûd Bey mevki'-i resmîsini, ikbâl-i zâtîsini muhâfaza etmek için 699 cemâziyelâhirinde[425] Kastamonu hâkimi Sultân Gıyâseddîn İbrâhim bin Sultân Süleyman[426] harbine giderek Sinop havâlîsinde eylediği muhârebede maktûl ve cesedi Amasya'da pederinin türbesine menkûl olarak Simre emâretine Şemseddîn Ahmed el-Lâkûşî nasb edilmişdir.

Şemseddîn Ahmed Bey

Sultân Gıyâseddîn Keyhusrev'in zamânında dîvân-ı sultânîde çavuşbaşı iken 676'da Pervâne Bey'le beraber maktûl olan Seyfeddîn Alakuş Bey'in **[450]** oğlu olup 699 recebinde Simre vâlîsi olmuşdur. Pederi Alakuş (Lâkûş) demekle meşhûr olduğundan ona nisbetle Şemseddîn Ahmed Bey'e "Lâkûşî" denmişdir.

Sultân Mahmûd Gazân Hân, Sultân Mes'ûd'un i'zâmından sonra Amasya'da kâ'in darb-hâne-i sultânîde altın ve gümüş sikke kesdirdiği Meskûkât-ı Atîka Kataloğu'ndan nümâyândır. Hattâ müşârün-ileyhin meskûkâtından Ahmed Tevhîd Beyefendi hazretlerinin bana lutfen hediyye etdiği bir gümüş sikkesi müşâhede olundu. Bu sikkenin yüzü ortasında "Lâ'ilâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh" ve kenârında "Duribe bi-Amâsiyye senete tis'in ve tis'îne ve sitti-mi'e" ibâreleri güzelce okunmakda ve arkasında Moğol hattıyla muharrer bir ibâre olup "Gazân Mahmûd" açıkça görülmekdedir.

699 şa'bânında Amasya vâlîsi Şemseddîn Ahmed Bey, kâdı'l-kudâtı Şemseddîn Ahmed İbnü'l-Verdî, me'zûn bi'l-iftâ Mecdeddîn Muhammed bin Alî er-Rûmî, e'âzım-ı ulemâdan Cemâleddîn Yûsuf bin Hasan, Mecdeddîn Îsâ es-Salgarî, Bedreddîn Mahmûd bin Alî ve ulemâdan Pîr Şihâbeddîn Ahmed bin Muhammed, Alâ'eddîn Alî bin Dâvud, Cemâleddîn İbrâhim bin İlyâs el-Aksarâyî, Muhyiddîn Muhammed bin Ya‘kûb, Mecdeddîn Ömer bin el-Hakkârî, Nasreddîn Muhammed bin el-Garmînî ve meşâhîr-i ümerâdan Alâ'eddîn Savcı, Nâsıreddîn Muhammed bin Mûsâ bin Torumtay olup Simre eyâleti nâzırı İşboğa Noyin idi.

Devletşâh oğlu Sultân Gıyâseddîn İbrâhim Hân'ın dâ'ire-i nüfûzu tevessu' **[451]** ederek Kastamonu ve Ankara vilâyetlerini kâmilen istîlâ etmiş idi. Hattâ Bafra kasabasını alıp Simre eyâletini tehdîd etmekle beraber Sultân Mahmûd Gazân Hân'a karşı mutâva'atkârâne bir meslek ta'kîb ederek te'mîn-i mevki' ediyordu. Muhârebât-ı Mısriyye ile pek fuzûlî meşgûl olan Gazân Hân, bunun harekâtından ve sâ'ir uç beylerinin müstakilâne mücâhedâtından igmâz-ı ayn etmeğe mecbûr idi.

[425] Amasya'da pederinin türbesi evkâfını bu târîhde tanzîm etdiği vakıf-nâmesinden anlaşılır.
[426] 701 târîhli vakıf-nâmesinde bu unvân ile mezkûrdur.

Çünkü Gazân Hân saltanat-ı Selçûkiyye'yi Anadolu'dan kaldırdığı hâlde yerine nasb eylediği ümerânın mezâlim ve seyyi'âtı Anadolu sükkânını Gazân Hân'ın idâresine bir türlü ısındıramıyordu. Husûsiyle Moğol hükûmetinin nüfûzu eski kuvvetini gâ'ib eylediği cihetle Türkmen beyleri Gazân Hân'a karşı birer mevki'-i nüfûz edinmişler idi.

Gazân Hân, Sultân İbrâhim Devletşâhî gibi uç beylerinin istiklâl harekâtını ref'e kıyâm eylediği takdîrde Anadolu ümerâsını hükûmet-i Mısriyye'nin dâ'ire-i ittifâkına atmış olacağı cihetle hükûmet-i İlhâniyye'nin inkırâzını Anadolu'da tesrî' etmekden başka bir netîce veremezdi. Binâ'en-aleyh gâzî-i âlî-şân Sultân Muzaffereddîn Osmân Hân hazretleri Gazân Hân'ın siyâsetinden korkacak bir mevki'de değil idi.

Mısır hükümdârı Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun, Gazân Hân'ın Şâm vâlîsi nasb eylediği Kıbçak Bey'i elde ederek 699 recebinde istirdâd eylediği haberini alan Gazân Hân sâniyen bir kuvve-i külliye alarak 700 senesi evâ'ilinde Anadolu'ya gelmiş, rebî'ulevvelinde diyâr-ı Haleb üzerine gitmişdi. **[452]**

Fakat mütevâliyen yağan yağmurdan her taraf çamur olduğu münâsebetle ne hükûmet-i Mısriyye mukâbele edebilmiş ne de Gazân Hân ileriye gidebilmiş idi. Bununla beraber Gazân Hân'ın ordusu çamur içinde dehşetle zâyi'âta tesâdüf ederek kuvvetini gâ'ib etmiş idi. Bi'z-zarûre 700 senesi cumâdel-ûlâsında Haleb'den avdet edib Anadolu ahvâlini tedkîk ve tecessüs eylediği esnâda Türkmen efkâr-ı umûmiyyesi Sultân Mes'ûd'un afvıyla beraber makâm-ı saltanata iclâsı lehinde olduğunu anlıyordu.

Târîh-i Âl-i Selçûk, Câmiu't-Tevârîh, Târîh-i Mîrhand'da mezkûr olduğu üzere Sultân Gazân Hân, efkâr-ı umûmiyyeyi kendi tarafına celb etmek ilcâsıyla Hemedân kalesinde mahbûs olan Sultân Mes'ûd'u 700 senesi recebinde ıtlâk ve şa'bân-ı şerîfin on dördüncü günü sultân-ı müşârün-ileyhe Simre hükûmetini tevcîh ve teşrîfât-ı sultâniyye ile ikâmet etmesine müsâ'ade etmişdir.

Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd Hân

Sultân İzzeddîn Keykâvus'un birinci şehzâdesi olup arz edildiği üzere 700 senesi şa'bânında üçüncü def'a Simre hükümdârı olarak ma'iyyet me'mûru olan ümerâ-yı İlhâniyye'den Hâce Nizâmeddîn Yahyâ bin Hâce Vecîh-i Horasânî ile sene-i mezbûre şevvâlinde Hemedân'dan hareket ve Diyârbekir, Sivas, Tokat tarîkiyle merkez-i saltanatı olan **[453]** Simre'ye zilka'de evâhirinde muvâsalat etmişdir.

700 zilhiccesinde Amasya vâlisi Şemseddîn Ahmed el-Lâkûşî sâhib-i a'zam, meşâhîr-i ümerâdan Alâ'eddîn Savcı Bey pervâne-i sultânî, Hâce Nizâmeddîn Yahyâ el-Horasânî müstevfi'l-memâlik, Ataluoğlu Nâsıreddîn Ahmed Bey atabeg-i saltanat, Torumtayzâde Nâsıreddîn Muhammed Bey beylerbeyi, Pervâne Beyzâde Alâ'eddîn Alî Bey nişâncı olup eyâlet-i Rûmiyye nâzırı İşboğa Noyin idi.

Sultân Mahmûd Gazân Hân, Anadolu'da mütezelzil olan nüfûzunu, hükûmet-i Mısriyye ile bir daha harb ederek ihrâz-ı galebe etmekle te'mîn edebileceğini zann ediyor, Anadolu efkâr-ı umûmiyyesini kendi lehine celb etmek için Sultân Mes'ûd Hân'a ibrâz-ı teveccüh etmek üzere 701 evâ'ilinde bütün Anadolu hükûmetini müşârün-ileyhe i'tâ ediyor, Konya kısmı emîri olan Babazâde Mücîreddîn Emîr Şâh Bey dahi Konya'da nâib-i saltanat olup bu husûsu teblîğ için müstevfî-i dîvân-ı Gazânî Babazâde Hâce Ziyâ'eddîn Mes'ûd-ı Rûmî Simre'ye geliyordu.

Fakat Anadolu defterdârı olan Hâce Nizâmeddîn Yahyâ, tedârikât-ı harbiyyeyi ikmâl etmek bahânesiyle pek zâlimâne hareket ederek halkı üzüyor, nâib-i saltanat Mücîreddîn Emîr Şâh dahi bunun harekât-ı zâlimânesini tevkîf, kendi nüfûzunu ibrâz etmek için mâni' olmak istiyor, bu men'i Tatar beyleri Emîr Şâh'ın hükûmet-i Mısriyye ile te'sîs-i muvâfakat ve tedârikât-ı harbiyyeyi ikmâle mümâna'at etdiğine delîl tutarak müşârün-ileyhi **[454]** Tarnak (Tarende olacak) şehrine celb ve tesmîm ediyorlardı.

701 senesi recebinde Mücîreddîn Emîr Şâh'ın mesmûmen vefât etdiğini duyan kesretli tarafdârânı kıyâm etmekle Sultân Mahmûd Gazân Hân bu gibi ahvâl-i nâ-revâya bâ'is olan Hâce

Nizâmeddîn Yahyâ'yı Tebrîz'e celb ederek i'dâm ediyor, Torumtayzâde Nâsıreddîn Muhammed Bey müstevfi'l-memâlik, ya'nî Anadolu defterdârı ve Alâ'eddîn Savcı Bey dahi nâib-i saltanat oluyordu.

701 şa'bânında muvakki'-i dîvân-ı sultânî Pervâne Beyzâde Alâ'eddîn Alî Bey pervâne-i sultânî ve şu'arâdan Zeyneddîn Abdurrahîm es-Simrî dahi muvakki'-i dîvân-ı âlî oldukdan sonra Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi Şemseddîn Ahmed Baba azl edilerek meşâhîr-i ulemâdan eş-Şeyh Mecdeddîn Îsâ es-Salgarî Mes'ûdiyye şeyhi ve müderrisi olmuşdur.

Anadolu hükümdârı olan Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd Hân eski mevki'ini bulduysa da nüfûz-ı hükûmet tamâmiyle sâhib-i a'zam Şemseddîn Ahmed el-Lâkûşî ile nâib-i saltanat Alâ'eddîn Savcı Beyler'e münhasır olduğu hâlde bunların nâzım-ı umûru dahi memleket-i Selçûkiyye nâzırı olan İşboğa Noyin olduğu münâsebetle sultân-ı müşârün-ileyhin hükûmeti Tatar nüfûzuyla kâ'im bulunuyordu. Binâ'en-aleyh adı sultân olan Mes'ûd Hân mahkûm bir hâlde yaşıyordu.

Sultân Mahmûd Gazân Hân, hükûmet-i Mısriyye ile tasmîm eylediği harbi yapmak için 702 senesi rebî'ulâhirinde Tebrîz'den hareket ediyor, **[455]** ser-askeri Kutlug Şâh idâresinde ictimâ' eden Tatar ümerâsından Sutay Aktâcî, "Emîr Çoban" demekle meşhûr olan Sildüz bin Tudavuk, Kutlug Şâh oğlu Sebuşi, İlikan ve Taytuk Noyinler ile Anadolu bilâdında mukîm olan nâzır İşbuka (İşboğa) birâderi Ulay, Alıcak Noyin oğlu Kurumsi, Acay oğlu Tagril Noyinler bulunuyordu.

Bunlardan mâ-adâ Anadolu ümerâsından Tatar nüfûzu altında bulunan beyler Gazân Hân'ın bu seferinde isbât-ı vücûd etmişler ise de Türkmen beylerinin kısm-ı a'zamı gitmiyorlar idi. Sultân Mes'ûd vezîr-i a'zamı Şemseddîn Ahmed el-Lâkûşî ile nâib-i saltanatı olan Alâ'eddîn Savcı Beyler gibi ümerâ Tatar ordusuyla beraber Mısır'a müteveccihen gitmişlerdir.

Hulâsa Sultân Mahmûd Gazân Hân ile Mısır'a giden Tatar ordusu Hama'ya kadar bilâd-ı Halebiyye ve Şâmiyye'yi gâret ve 702 senesi ramazânının ikinci günü Hama civârında harbe mübâşeret etdiler. İşte bu son muhârebe Gazân Hân'ı son derece müte'essir edecek hezîmetle hitâm bulduğundan Tatar firârîleri Anadolu diyârını talân etmeğe koyulmuşlar idi. Bunların gâretinden memleketi kurtarmak için Türkmen beyleri harekete başladılar.

İşte bu fırsatdan bi'l-istifâde Karaman Beyzâde Bedreddîn Mahmûd Bey Konya'da yirmi sene kadar emâret edib halkın mazhar-ı teveccühü olan Babazâde Mücîreddîn Emîr Şâh'ın vefâtıyla bu teveccüh-i umûmî emîr-i müşârün-ileyhin amcası Babazâde Muhliseddîn Mûsâ (Muhlis Paşa)'ya **[456]** intikâl etdiğini takdîr ederek bu Muhlis Paşa'yı dâ'ire-i ittihâdına alıyor, bunun nüfûzundan bi'l-istifâde derhâl Muhlis Paşa nâmına hareket ederek Tatar firârîlerini tenkîle koyuluyordu.

Sultân Mahmûd Gazân Hân'ın münhezimen Tebrîz'e avdetinden sonra takrîben 702 zilhiccesinde Konya'yı zabt ve istîlâ ederek Türkmenler'in lehine isyân eden Sülimiş Bay'ın kâtib-i dîvânı ve müdîr-i umûru olmakla iştihâr eden Babazâde Muhlis Paşa'yı taht-ı Selçûk'a iclâs ediyor ve Selçûkîler'e teşbîhen emîr-i müşârün-ileyhe Muhliseddîn Mûsâ Hân unvânı veriliyordu.[427]

Sultân Gazân Hân'ın bu mağlûbiyeti Türkmen beylerinin istiklâl harekâtını intâc etmekle her biri bir tarafda i'lân-ı istiklâl ediyor, Sultân Mes'ûd'un dâ'ire-i hükûmeti eyâlet-i Rûmiyye'ye münhasır kaldığı hâlde kendisi de Türk Ahmed Bey ve Savcı Bey demekle meşhûr olan Şemseddîn Ahmed Lâkûşî ve Alâ'eddîn Savcı Beyler'in tahakkümleri altında mahsûr kaldığına son derece müte'essir olarak mübtelâ-yı felc oluyordu.

Sultân Mahmûd Gazân Hân, Konya ahvâlinden haberdâr oldukda Sutay Aktacî Noyin'i Konya hükümdârı Muhliseddîn Mûsâ Hân **[457]** aleyhine irsâl edib 703 evâsıtında Muhlis Paşalılar, Karamânîler mağlûb olmakla Emîr Muhliseddîn er-Rûmî ve yeğenleri ya'nî birâderi

[427] Muhlis Paşa'nın Alâ'eddîn Alî, Gıyâseddîn Mahmûd, Zahîreddîn Oğuz nâmında üç mahdûmu olup birincisi Âşık Paşa, ikincisi Gıyâs Çelebi ve üçüncüsü Hân oğlu Oğuz Şâh demekle meşhûr ve kayden mazbût olduğuna nazaran Oğuz Şâh Bey'in pederinin hânlığı zamânında tevellüd eylediği anlaşılır.

Şemseddîn Mahmûd bin Baba'nın oğulları Seyfeddîn Mengli, Cemâleddîn Fîrûz, Nûreddîn Kutlu Beyler ve bunların evlâd ü ayâli Mısır'a firâr etmişlerdir.

Fakat Gazân Hân'ın hezîmeti ve müte'âkiben Anadolu ve Tatar ümerâsının istiklâl ve isyânı kendisine pek te'sîr etmiş olduğundan 703 şevvâlinde vefât etmiş, birâderi olup Olcaytu Hân demekle meşhûr olan Sultân Mahmûd Hudâbende Hân Tebrîz'de câlis-i taht-ı İlhânî olmuşdur.

İkinci Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd meflûc bir hâlde Simre (Amasya)'de kâ'in sarâyında ikâmet etmekde iken 704 senesi ilkbahârında Havza dâhilindeki çiftliğine gidip Tatar Köyü civârında takrîben sene-i mezbûrenin ramazânında irtihâl[428] etmekle oraya defn edilmişdir.[429] Şehzâdesi olup "Gâzi Çelebi" demekle meşhûr olan Tâceddîn Altunbaş mu'ahharan üzerine bir türbe binâsıyla eczâ-yı şerîfe tilâvetine mahsûs olarak Mukaddime'nin sonunda ta'dâd edilen karyeleri vakf etmişdir.

Amasya'da hükûmet eden Selçûkîler'in birincisi, Birinci Sultân **[458]** Mes'ûd Hân olduğu gibi sonuncusu dahi İkinci Sultân Mes'ûd Hân olduğu tesâdüfât-ı garîbedendir. Bu ikisinin arasında geçen 538-704 târîhlerine nazaran Selçûkîler'in Amasya'da hükûmeti 166 yıldan ibâret olduğu sâbit olur.

Sultân Mes'ûd'un vefâtından sonra uç beylerinin taht-ı istiklâlinde olan memâlik müstesnâ olarak bütün memâlik-i Selçûkiyye Anadolu, Âmid, Rûm, Karamâniyye, Kastamoniyye nâmlarıyla beş eyâlete münkasim olup bunlardan eyâlet-i Karamâniyye Karamânzâde Sultân Bedreddîn Mahmûd Bey'in ve eyâlet-i Kastamoniyye dahi Devletşâhzâde Gıyâseddîn İsmâ'il Bey'in taht-ı istîlâ ve hükûmetlerinde müstakil ve Anadolu, Âmid, Rûm eyâletleri de doğrudan hükûmet-i İlhâniyye idâresine müntakil olmuşdur.

Anadolu eyâleti Amasya, Tokat, Canik, Çorum, Karahisâr-ı Şarkî, Kırşehri, Kayseriyye, Yozgat livâlarıyla mülhakâtından ibâret olup merkezi Amasya şehri ve Rûm eyâleti dahi Erzincân, Erzurum, Elbistân, Bayburd, Bâyezîd, Sivas, Arabgir, Malatya livâlarıyla mülhakâtından ibâret olup merkezi Sivas şehri ve Âmid eyâleti de Diyârbekir ve havâlîsi ve mülhakâtından ibâret olup merkezi Diyârbekir şehri idi.

Binâ'en-aleyh Tebrîz hükümdârı Sultân Gıyâseddîn Muhammed Olcaytu Hân, Anadolu eyâletini Sultân Mes'ûd'un sâhib-i devleti ya'nî vezîr-i a'zamı olan Şemseddîn Ahmed Bey'e ve Rûm eyâletini de sultân-ı müşârün-ileyhin **[459]** nâib-i saltanatı olan Alâ'eddîn Savcı Bey'e tevcîh ve Amasya ulemâsından Şemseddîn Muhammed bin el-Halâtî'yi Anadolu kâdı'l-kudâtı ve Sivas ulemâsından Necmeddîn İbrâhim el-Kırşehrî'yi eyâlet-i Rûmiyye kâdı'l-kudâtı ta'yîn etmişdir.

Şemseddîn Ahmed Bey

Esbak çavuşbaşı Seyfeddîn Alakuş Bey'in mahdûmu olup "Türk Ahmed Bey" ve "Şems Ahmed el-Lâkûşî" demekle meşhûrdur. 704'de Sultân Mes'ûd'un vefâtıyla Anadolu eyâleti vâlîsi olduğu Târîh-i Âl-i Selçûk'da mestûrdur. Amasya'da Tımarhâne kapısının şark sütûnu üzerinde "Emîr-i Anadolu Ahmed" ibâresinin 708'de mahkûk bulunduğu, şu ma'lûmât-ı târîhiyyenin sıhhatini iş'âr etmekdedir.

Eyâletlerden her birine birer nâzır ta'yîn olunduğu esnâda sâbık Simre nâzırı İşboğa Noyin kemâ-kân Anadolu nâzırı olup mevki'ini, nüfûzunu aslâ gayb etmemişdir. Belki unvân-ı me'mûriyyeti tebeddül edib fazla olarak rukabâsından birini ya'nî Savcı Bey'i Sivas'a atmış ve Ahmed Bey'i kolayca nüfûzu altına aldıkdan sonra teferrüd etmişdir.

---

[428] Sultân Mes'ûd'un târîh-i vefâtı müverrihîn arasında muhtelif seneler gösterilmiş olup müşârün-ileyhin tercemesi zeylinde ta'yîn ve 704'de vefât etdiği, rivâyât-ı muhtelife içinde şâyân-ı tercîh olduğu tebyîn edilecekdir inşâ'allâhu'r-Rahmân.

[429] Sultân Mes'ûd'un Tatar Köyü civârında defn edilmesine bakılırsa müşârün-ileyhin Ahmed ve Savcı Beyler tarafından oraya i'zâm edildiği anlaşılır.

705'de müstevfî-i Anadolu ya'nî Anadolu defterdârı Torumtayzâde Nâsıreddîn Muhammed Bey ve Amasya candârı ya'nî zâbıta kumandânı Pervâne Beyzâde Alâ'eddîn Alî Pervâne Bey olup Tutaş oğulları **[460]** ya'nî Husrevşâhzâde Gıyâseddîn Mahmûd, Şihâbeddîn Ahmed ve Kaplan Beyzâde Sirâceddîn Umur ve Melik Arslan Beyzâde Şemseddîn Timur, Bedreddîn Mahmûd Beyler, Anadolu nâzırı İşboğa Noyin himâyesinde idiler.

Fakat Sultân Muhammed Hudâbende Hân, taht-ı İlhânî'ye cülûsundan i'tibâren Tâceddîn İbrâhim el-Alevî ile Şerefeddîn Muhammed et-Telâvî gibi izhâr-ı siyâdet eden şî'îlere pek ziyâde teveccüh eylediğinden bunların telkînâtıyla Şî'a mezhebini kabûl ederek her tarafda muharrem ayında icrâ-yı mâtem edilmesini emr ediyor, Ebûbekir ve Ömer ve Osmân radiyallâhu anhüm hazerâtına Mu'âviye ve emsâlini teşrîk ederek cümlesine la'netler yağdırıyor, bütün teba'a-i müslimenin vicdânlarına hücûm ederek Şî'a mezhebinin kabûlü husûsunda cebri pek meşrû' görüyordu.

Muhibb-i Âl-i Abâ olan Baba'îler'in nüfûzu tahaddüd ederek Amasya'da Mes'ûdiyye şeyhi ve müderrisi eş-Şeyh Mecdeddîn Îsâ azl olunarak yerine Şemseddîn Ahmed Baba nasb olunuyor, meşhûr İbik Baba'nın mürîd-i hâsı Tokatlı Burak Baba, Sultân Muhammed Hudâbende'nin yanında kibâr-ı evliyâdan add olunarak mu'tekid-i Tatar oluyor, bu sene Amasya'ya gelip halkı muhabbet-i Âl-i Abâ'ya da'vet ediyordu.

Ikdu'l-Cümân'da fâzıl-ı meşhûr Bedreddîn Mahmûd el-Aynî kavline ve tetebbu'âta nazaran Burak Baba, aslen Tokatlı olup takrîben 566 târîhinde tevellüd ederek küçük yaşında Amasya'ya gelip İbik ve Ahmed Babalar'ın hücre-i terbiyesinde **[461]** büyümüşdür. Babalar'dan bir mikdâr Arabî ve Fârisî lisânlarını ahz ve ta'allüm ederek mutasavvıfadan olmuş ve tab'an kalender-meşreb, lâ'ubâlî-mezheb olduğu münâsebetle seyâhate çıkıp köyden köye gezerek "Hân Elçisi" unvânıyla iştihâr etmişdir.

Burak Baba, uzun boylu, sert tüylü, kalın vücûdlu, söbü yüzlü, büyük gözlü, saçları kumral; kirpikleri, bıyığı, burnu gâyet uzun, kaşları kalın ve saçları umûmen kesâfetli, gövdesi son derece kıllı, karayağız idi. Manzara-i hâriciyyesi dağ adamı gibi olup saçları gâyet kirli ve müstekreh bir sûretde olduğundan başında, kaşlarında, bıyığında, sakalında, gövdesinde kehleler örümcek gibi ağ germiş bir hâlde idi.

Belinden yukarısı bütün çıplak olup aşağısına kırmızı bezden bir futa bağlamış, başına hafîf kırmızı bir sarık şeklinde dülbend sarmış ve iki taraflarına manda boynuzlarını rabt etmişdir. Elinde gâyet uzun ve büyük bir nefîr, kabakdan ma'mûl büyük ve siyâh bir keşkûl olup ayı gibi oynar, maymun gibi söyler, gâyet murdâr idi.

Aynı hâlde, aynı kıyâfetde sekiz on refîki olup bunların elinde fazla olarak "dâ'ire" dedikleri kasnağı büyük, kenârları zilli birer def olduğu hâlde gitdikleri şehirlerde, köylerde bir dâ'ire şeklinde durup bunlar çalar, Burak Baba oynar idi. Her ne tarafa gitseler çocuklar etrâfına koşar, mashara-i sıbyân olan Burak Baba hayvânâtın **[462]** sadâsını taklîd eder, hayvân gibi bağırır, çocukları eğlendirir ve bundan fevkalâde bir zevk-i mahsûs duyar idi.

Burak Baba, hulûli mu'tekid, âhireti münkir bir mülhid idi. Ferâ'iz ve muharremâtı inkâr edib esâs-ı ferâ'iz hubb-ı Alî der idi. Kâffe-i muharremâtı mübâh add eder, Cenâb-ı Hakk'ın ibtidâ Hazret-i Alî'ye hulûl, ba'dehû Sultân Olcaytu Muhammed Hudâbende Hân ile ittihâd etdiğini iddi'â eyler idi. Şehveti gâlib olup güzellere Tanrı der, önlerinde secde eder idi.

Burak Baba, Şâm'a gitdikde şu'arâ bunu hicv etmekle Şâm çocukları eş'âr-ı hicviyyeyi ezber edib Burak Baba'yı terzîl ve yüzüne karşı okuyarak temeshur ederlerdi. Bu eş'âr-ı hicviyyeden Sirâceddîn el-Haccâr'ın şu iki beyti Burak Baba'nın muvâfık-ı hâl ve kıyâfeti olduğu cihetle buraya nakl edildi:

عجم جائتنا من جو الروم / صور تحيرفيها الأفكار
لهم قرون مثل الثيران / إبليس يصيح منهم زنهار[430]

[430] "Bilâd-ı Rûm içinden hayvânlara müşâbih birtakım yabânî adamlar Şâm'a gelmişdir ki bunların kıyâfetleri efkâra hayret verir. Bunların öküzler gibi boynuzları olup iblîs onları gördükçe kemâl-i havfından gözlerini belirdip bağırarak kaçar."

Burak Baba, bu ahvâl-i garîbesiyle beraber şâir, darb-ı nutka kâdir, kalenderlikde misâli nâdir olduğu rivâyet edilmekde olup ba'zıları da merkûmu kibâr-ı mutasavvıfadan add etmekdedir. Müverrih-i müşârün-ileyhin nakl **[463]** etdiği şu ahvâl-i acîbe, karîn-i sıhhat olduğu takdîrde Burak Baba'nın evliyâdan değil, belki süfehâdan olduğu şübhesizdir.

Anadolu müslimleri, Tatarlar'ın kabûl-i İslâmına fevkalâde memnûn oldukları hâlde kesret-i mezâlimden dolayı onlara buğz u adâvet etmekde idiler. Bu def'a Olcaytu Hân'ın mezheb-i Şî'a'yı kabûl için vicdânlara kadar hücûmu çekilmez bir derd iken muhabbet-i Âl-i Abâ perdesi arkasında Burak Baba gibi her şenâ'ati irtikâb eden süfehânın tahakküm ve fesâhati halkı galeyâna getiriyordu.

Binâ'en-aleyh ulemâ-yı ehl-i sünnetden bir kısmı, pek çok salâbet-i dîniyye erbâbıyla beraber Anadolu ve Rûm eyâletlerinden çıkıp Tatarlar'ın nüfûzundan hâric olan uç beylerine ilticâ ediyorlardı. İşte bu mültecîlerden biri de sâbık Mes'ûdiyye şeyhi ve müderrisi olan Mecdeddîn Îsâ es-Salgarî olup 705'de evlâd u ıyâliyle beraber Söğüt hükümdârı Sultân Muzaffereddîn Osmân Hân hazretlerine ve Cemâleddîn el-Aksarâyî de Mısır'a ilticâ etmiş idi.

"Hân Elçisi" demekle meşhûr olan Tokatlı Burak Baba, Amasya'da bir müddet oturdukdan sonra rüfekâsıyla beraber 705'de Şâm'a müteveccihen gitmişdir. 706'da Sultân Muhammed Hudâbende Hân'ın dayısı ya'nî vâlidesi Togur Hâtun'un birâderi olan Uygur beylerinden Aydıncık Noyin[431] **[464]** bin Sarıca'ya Konya eyâleti tevcîh edilmekle gelip Karamânîler'i Konya'dan çıkardığı Târîh-i Yezdî'de mezkûrdur.

Burak Baba Şâm'a gidip Şâmîler'i Şi'îliğe da'vet etmekle ulemâ-yı Arab merkûmu ahz ve istintâk etmişler idi. Merkûmun İbâhiyye mezhebinde olduğu sâbit olduğu cihetle hadd-i şer'î vurulmuş, nihâyet yediği dayakdan müte'essiren 706 zilka'desi evâhirinde Şâm'da helâk olmuşdur.

Takrîben 707'de Kastamonu hâkimi Sultân Gıyâseddîn İsmâ'il Hân vefât edib yerine genç hafîdi Tâceddîn Devletşâh Bey bin el-merhûm Celâleddîn Muhammed Bey bin es-Sultân İsmâ'il Hân hâkim-i Kastamoniyye olmuş idi. Anadolu nâzırı İşboğa Noyin bu eyâleti dâ'ire-i nüfûzu altına almak için taht-ı himâyesinde olan sâbık Kastamonu vâlîsi melikü'l-ümerâ Arslan Beyzâde Şemseddîn Timur Paşa'yı teşvîk ediyordu.[432]

Çünkü Timur Paşa, Gıyâseddîn İsmâ'il Hân'ın kerîmezâdesi **[465]** ve sâbık Kastamonu vâlîsi ve vâlîzâdesi olduğu münâsebetle Kastamonu hükûmetine iki cihetden iddi'â-yı hukûk ediyordu. Bu def'a kendi kuvvetine nâzır-ı müşârün-ileyhin mu'âvenet-i mâddiyesi inzimâm etmekle 708'de eyâlet-i Kastamoniyye'yi harben zabt ve istîlâ ve hâkimi genç Devletşâh Bey'i ber-taraf etmiş, eyâlet-i mezbûre vâlîliğine Sultân Muhammed Olcaytu Hân tarafından nasb olunarak İşboğa Noyin'in dâ'ire-i nüfûzu altına idhâl edilmişdir.

708'de sultân-ı müşârün-ileyhin halîlesi İldüş Hâtun Amasya'da binâ etdirmekde olduğu Dâru'ş-Şifâ'yı ya'nî şimdiki Tımâr-hâne'yi ikmâl etdiği Mukaddime'de zikr edilmiş idi. Bu Dârü'ş-Şifâ'nın ilk tabîbi olan hekîm-i meşhûr Reşîdeddîn Lokmân bin Hasan bin Mûsâ bin Sârug el-Harezmî ile sâ'ir etibbâ-i meşhûresinin terâcim-i ahvâli ikinci bâbda zikr edilecekdir inşâ'allâh.

---

[431] "Aydıncık" nâmı ba'zı târîhlerde "Ayrancık, Arancık, Karancık" gibi eşkâl-i muhtelifede yazılmışdır.

[432] Kastamonu'da hükûmet eden Âl-i İsfendiyâr'ın ceddi bu Timurtaş Paşa olduğu 874 târîhli şu vesîka-i şer'iyyeden anlaşılmakdadır: "Kemâlü'l-milleti ve'd-dîn beyne enâmi'l-âlemîn İsmâ'il Beg bin el-merhûm sultânu'l-mu'azzam Gıyâseddîn İbrâhim Beg bin el-magfûr el-hâkânu'l-a'zam İsfendiyâr Beg bin es-sa'îdü'l-mufahham Bâyezîd Beg bin el-emîrü'l-mükerrem Âdil Beg bin el-karmu'l-ekrem Ya'kûb Beg bin es-sultân Şemseddîn eş-şehîr fi'l-âlem bi-Temir Candâr bin el-melikü'l-muhtass bi-magfireti'r-Rahmân Arslan bin Tutaş efâzallâhu aleyhim şe'âbîbe'r-rahmeti ve'r-rıdvân". Bu Tutaş, ümerâ-yı Selçûkiyye'den Kedağralı Şemseddîn Tutaş Bey olup Kedagralı meşhûr Taşan Bey bin Emîr Çelebi, Timur Bey'in amcası evlâdındandır.

Bu esnâda Şî'îler'in ahvâli kesb-i dehşet ederek Âl-i Abâ muhabbeti her tarafı kasıp kavuruyor, bir takım Acem müteseyyidleri Anadolu'ya gelip pek büyük hürmetler görüyor, hürmetle menfa'atler te'mîn ediyor, her birinin ashâb-ı Nebî rıdvânullâhi aleyhim ecma'în hakkındaki makâlâtı ve irtikâb etdiği denâ'etkârâne hâlâtı ehl-i İslâmı üzüyordu.

Bu mesâ'ib-i Şî'a'dan ba'zıları Ikdu'l-Cümân gibi tevârîh-i mühimmede mezkûr olduğu üzere ehl-i sünnet olan ulemâ ve efrâd-ı müslimîn, Şî'îler'e mümâşât ve terk-i i'tirâz etdikleri hâlde bunlardan oldukça **[466]** hâli düzgün olanları ednâ bir bahâne ile tecrîm olunarak hâneleri yağmâ ve servetleri ifnâ ediliyor, nâ-hak yere pek çok sünnîler âteşlere ihrâk olunuyor, hayvânlardan daha aşağı görülerek ufak bir şübhe üzerine öldürülüyor, bu cihetden pek çok ocaklar sönüyordu.

Bundan akdem Mısır'a firâr eden Amasyalı Babazâde Muhlis Paşa Kos şehrinde vefât etmekle oğulları Alî Âşık Paşa, Gıyâseddîn Mahmûd, Oğuz Çelebiler 709'da Amasya'ya gelip vatanlarına kavuşdular. Fakat Türkmen beylerinin bir derece sükûnet kesb eden harekâtı, bu kadar mezâlime karşı tugyân etmeğe başladığı cihetle 710'da taraf taraf isyânlar zuhûr ediyor, hükûmet-i Mısriyye, ehl-i sünnet olanların istimdâdına binâ'en müdâhale ediyordu.

Yine bu esnâda Rûm eyâleti vâlîsi Savcı Bey vefât etmekle eyâlet-i mezbûre dahi Anadolu eyâleti vâlîsi Şemseddîn Ahmed Bey'e tevcîh olunarak iki vilâyet birleşdirilmiş ve emîr-i müşârün-ileyhin, dolayısıyla Anadolu nâzırı İşboğa Noyin'in dâ'ire-i nüfûzu tevsî' edilmiş idi. Anadolu vilâyeti bu kadar tevessu' etdiği hâlde Ahmed Bey'in idâresi kesb-i nezâket ediyor, zuhûr eden isyânları basdırmakdaki aczi tezâyüd etmeğe başlıyordu.

Hükûmet-i Mısriyye'nin Anadolu ahvâline müdâhale etmesi esbâbı tedkîk olunmayarak hükûmet-i İlhâniyye'yi igzâb etmekle Sultân Muhammed Olcaytu Hân vezîri re'îsü'ş-Şî'a Sa'deddîn el-Kazvînî'nin ibrâmı **[467]** üzerine Kazancık (Arancık) Noyin'i altmış bin kadar Tatar askeriyle 711'de irsâl ve diyâr-ı Şâmiyye ve Mısriyye'yi vurup yakmağa me'mûr eyledi.

Kazancık Noyin, Anadolu'da pek çok bilâdı vîrân, hesâbsız ciğerleri büryân ederek Sis şehrine kadar vusûlünde uç beylerinden Karamânzâde Sultân Bedreddîn Mahmûd Bey ve Türkmen beylerinden "Tekeli" demekle meşhûr Antalya emîri Seyfeddîn Mahmûd bin Sârımeddîn Teke ve Kusun Oğlu Nûreddîn Altun bin İlamış[433] Beyler gibi ümerâ müttahiden hücûm ederek Kazancık ordusunu fenâ hâlde perîşân, yağmâ ve pek çoklarını ifnâ etdiler.

İşte bu muvaffakiyet Karamânzâde Bedreddîn Mahmûd Bey'i enzâr-ı âmmede fevkalâde i'lâ etmekle Konya ve havâlîsini tekrâr zabt ve istîlâ ederek Tatar ümerâsını o tarafdan teb'îd, memleket-i Selçûkiyye'nin cihet-i garbiyyesinde nüfûzunu tahkîm ve Konya'da hükûmet-i Karamâniyye'nin esâsını vaz' ediyor, cihet-i şarkiyyesi de Türkmen beylerinin ittihâdıyla Tatar mezâliminden kurtuluyordu.

Çünkü Tutaş oğlu Gıyâseddîn Mahmûd, ammizâdesi Bedreddîn Mahmûd, Devletşâh oğlu Tâceddîn Devletşâh, Hâbil **[468]** oğlu İzzeddîn Hasan ve Savcı Bey oğlu Sirâceddîn Togan Şâh Beyler, Kazancık Noyin'in hezîmetinden bi'l-istifâde ittihâd ederek zulüm ve istibdâdından usandıkları Anadolu vâlîsi Alakuş oğlu Şemseddîn Ahmed Bey'in hânesini Amasya'da sarıp itlâf etdikden sonra Havza simresinde mukîm olan Sultân Mes'ûd'un şehzâdesi Tâceddîn Altunbaş'ı Amasya simresinde taht-ı Selçûk'a iclâs etmişlerdir.

Bu Türkmen beyleri, Sultân Altunbaş'ı taht-ı Selçûk'a iclâs etmekle beraber Sultân Muhammed Olcaytu Hân'a mürâca'at ve arz-ı mutâva'at ederek sultân-ı müşârün-ileyhin Simre tahtında bekâsını taleb ediyorlardı. Bana öyle geliyor ki Anadolu nâzırı İşboğa Noyin bu beyleri Ahmed Bey'in aleyhine teşvîk ve tahrîk ederek kendi teferrüdünü te'mîne çalışıyordu. Çünkü Ahmed Bey, Sultân Olcaytu Hân'ın mu'temedi ve rü'esâ-yı Şî'a'nın müstenedi olduğu cihetle ba'zı ahvâlde İşboğa'yı dil-gîr ve etvârı da halkı tenfîr etmiş idi.

---

[433] Altun, ekser tevârîhde "Aldan, Aldum, Altan" şeklinde muharrer olup 782'de bunun ahfâdından Abdülhâdî Bey bin Halîl bin Altun Beyzâde Abdurrâzık, Abdülcelîl, Ahmed Beyler kayden "Kusun Oğulları" demekle meşhûrdur.

İşboğa Noyin halkın bu nefretinden bi'l-istifâde rakîbi olan Ahmed Bey'i ortadan kaldırıp şehzâde Altunbaş-ı Selçûkî câlis-i taht olduğu takdîrde söz sâhibi müstakillen kendisi olacağı cihetle şehzâdenin cülûsuna muvâfakat etmesinde menâfi'-i zâtiyyesi te'mîn edilmiş oluyordu. Kezâlik Sultân Muhammed Olcaytu Hân Anadolu ahvâlinin **[469]** sükûnet ve âsâyişini te'mîn için şehzâdenin cülûsunda menfa'at-i siyâsiyye olduğunu takdîr ediyordu.

Sultân Tâceddîn Altunbaş

Amasya'da âhir-i mülûk-i Selçûkiyye olan Sultân Gıyâseddîn Mes'ûd bin Keykâvus'un şehzâdesi olup Câmiu'd-Düvel, El-aylemü'z-Zâhir, Mir'ât-ı Kâ'inât'da "Gâzi Çelebi bin Sultân Mes'ûd" unvânıyla Simre hükümdârı gösterilen zâtın bu olduğu 757 târîhli vakfiyesinden müstebân olmakdadır. Tâceddîn Altunbaş, tâli'in bir tecellîsi olmak üzere 712'de Simre hükümdârı olarak Amasya'ya gelmişdir.

Hulâsa Anadolu'da Kazancık Noyin'in hezîmet-i külliyesi hükûmet-i İlhâniyye'nin nüfûzunu izâle edecek kadar bir te'sîr-i azîm icrâ etmekle bu hezîmete vâkıf olan Sultân Muhammed Olcaytu Hân fevkalâde müte'essir ve Şi'îler'den müteneffir oluyor, vezîri Sa'deddîn el-Kazvînî kemâl-i gamından vefât etmekle ahvâle çâre-sâz olmak için derhâl mezheb-i ehl-i sünneti kabûl etdiğini i'lân ve rü'esâ-yı Şî'a'yı def' ve tard ediyor, Sultân Tâceddîn Altunbaş'ı Simre hükûmetinde ibkâ ve takrîr etmekle Yaranc Bahâdır Noyin nâm emîri gönderiyordu.

Anadolu nâzırı İşboğa Noyin, kemâ-kân mevki'-i nezâretde müstakil olup Pervâne Beyzâde Alâ'eddîn Alî Bey pervâne-i sultânî ve Sultân **[470]** Altunbaş'ın atabegi olan Atal oğlu Nâsıreddîn Ahmed Bey nâib-i saltanat, Gümüşlü oğlu Tâceddîn Mahmûd Çelebi müstevfi'l-memâlik, İnâc oğlu Şihâbeddîn Şâdî Bey emîrü'l-ümerâ ve muhâfız-ı belde ve Timurbay dahi şıhne olmuşdur.

Amasya kâdı'l-kudâtı Şemseddîn Muhammed bin el-Hallâtî mecbûr-ı inzivâ olarak Nasreddîn Muhammed bin el-Garmînî Simre kâdı'l-kudâtı, Baba-zâda Alâ'eddîn Ebu'l-Ma'âlî Alî Paşa bin Muhlis Paşa Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi ve "Yavuz Dede" demekle meşhûr olan eş-Şeyh Cemâleddîn Yûsuf Çelebi dahi Alâ'eddîn Alî Pervâne Bey'in yeni binâ eylediği Mevlevî-hâne şeyhi olarak erkân-ı memleket tebeddül etmişdir.

"Emîr Şeyh" demekle meşhûr olan Hâbil oğlu İzzeddîn Hasan Bey Sivas ve Tutaş oğlu Gıyâseddîn Mahmûd Bey Kastamonu ve Devletşâh oğlu Tâceddîn Devletşâh Bey Ankara vâlîliklerine nasb olundukları zann edilmekdedir. Çünkü Gıyâseddîn Mahmûd Bey harben Kastamonu emâretini zabt eylediği ve Emîr Şeyh Hasan Bey dahi 716 târîhine kadar emîr-i Sivas ve Devletşâh Bey 718'de Ankara'dan gidip Karaman oğlu Bedreddîn Mahmûd Bey'e dehâlet ederek ona dâmâd olduğu kuyûd-ı târîhiyyedendir.

Şu ricâl içinde eş-Şeyh Alâ'eddîn Alî Paşa ile eş-Şeyh Cemâleddîn Yûsuf Çelebi Amasya için şâyân-ı iftihâr olan zevâtdandır. Çünkü eş-Şeyh Alî Paşa, ceddinin kibâr-ı hulefâsından Lokmân Baba'nın halîfesi ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Hazretleri'nin terbiyet-kerdesi olarak zü'l-cenâheyn **[471]** olan eş-Şeyh Süleyman el-Kırşehrî hazretlerinden ulûm-ı zâhiriyye ve bâtıniyyeyi ahz ederek bir insân-ı kâmil olmuş idi. "Âşık Paşa, Şeyh Paşa, Âşık Baba" demekle meşhûrdur.

Eş-Şeyh Yûsuf Çelebi dahi Konya'da Hazret-i Mevlânâ'yı görmüş ve halîfesi olan Hüsâmeddîn Hasan Çelebi'den ve mahdûm-ı zî-şânı olan Sultân Veled Çelebi Hazretleri'nden füyûzât-ı ilmiyye ve ameliyyeyi ahz ederek Amasya'da tarîkat-ı Mevleviyye'nin kutbu olmuş idi. Yavuz Dede, "Yavuz Çelebi, Buğrâ Şeyh" demekle meşhûrdur. Bunların her ikisi de fâzıl, şâir, ilm-i tasavvufda mâhir zevât olup Amasya'da ehl-i sünnet mezhebi mürevviclerinden idi.

713'de kibâr-ı meşâyih-i Rufâ'iyye'den "Sâhibü'l-Hâl" demekle meşhûr olan eş-Şeyh Şemseddîn Ahmed el-Ubeydî er-Rufâ'î Hazretleri Hicâz'dan gelip Hânkâh-ı Mes'ûdiyye'ye nâzil olmuşdur. "Büyük Müderris" demekle meşhûr olan Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Ebi'l-Kemâl en-Nahcivânî bu senelerde iştihâr edib Nûreddîn Hasan bin Alî ez-Ziyârî sadru'l-ulemâ ve me'zûn bi'l-iftâ idi.

Anadolu'ya gelen Yaranc Bahâdır Noyin ile Anadolu nâzırı İşboğa Noyin arasında muhâlefet-i efkâr hâsıl olmakla beraber Konya tarafından Karamânîler'in tecâvüzâtı hükûmet-i İlhâniyye'yi telâşa düşürmüş olduğu cihetle Silduz Noyin (Emîr Çoban) 714 rebî'ulevvelinde Anadolu'ya gelip Lârende şehrine inmiş, iki Noyin arasını te'lîf **[472]** ve ıslâh ve Karamânîler'i münkâd ederek avdet etmişdir.

715'de İşboğa Noyin umûr-ı külliye ve cüz'iyyenin tasarrufâtında kesb-i istiklâl ederek bütün ümerâyı ber-taraf ve Sultân Altunbaş'ı sarâyında âdetâ habs edib nüfûz-ı hükûmeti tamâmiyle kendine hasr etmekle ümerânın ve halkın şikâyâtı Sultân Muhammed Olcaytu Hân'a kadar yükseldiyse de 716 şevvâlinin on üçüncü günü Olcaytu Hân'ın vefâtına binâ'en İşboğa Noyin Sultân Altunbaş'ı hal' ederek Havza simresinde kâ'in çiftliğine[434] irsâl ve Anadolu hükûmetinde kesb-i istiklâl etmişdir.

İşboğa Noyin

Esbak Anadolu nâzırı Samuk Noyinzâde Toka Noyin'in oğlu ve Ulay Noyin'in kardaşı olup yirmi seneden ziyâde Anadolu nâzırı olarak teneffüz etmekle 716 zilhiccesinde müstakillen Anadolu hâkimi olmuşdur. Târîh-i Âl-i Selçûk, Târîh-i Sa'd-i Yezdî'de "Abışka" ve tevârîh-i Arabiyye'de "Aşbıka, Aşbıkâ" şeklinde muharrer olan İşboğa Noyin, Tatarlar arasında "İşbuka, Yeşbuka" ve el-yevm çiftliği "Yeşbegi Karyesi" demekle meşhûr olduğuna binâ'en "Abışka" ta'bîri tashîf edilmişdir.

İşboğa Noyin'in dâ'ire-i hükûmeti Erzurum, Ankara, Kastamonu **[473]** vilâyâtıyla mülhakâtından ibâret olup Ankara vâlîsi Devletşâh oğlu Tâceddîn Devletşâh, Sivas vâlîsi "Emîr Şeyh" demekle meşhûr olan Hâbil oğlu İzzeddîn Hasan, Kastamonu vâlîsi Tutaş oğlu Gıyâseddîn Mahmûd Beyler mukaddemen İşboğa'nın hengâm-ı nezâretinde nasb etdiği kimseler olduğu cihetle kendisine zamân-ı istiklâlinde mutâva'at etmişler idi.

Çünkü İşboğa Noyin âkil, umûrunda mutabassır, a'mâl-i askere kâdir, mezâlimden korkar, mütedeyyin, ihsânı mebzûl, Tatar ümerâsı içinde etvârı makbûl ve müdebbir tanınmış olduğu cihetle efkâr-ı âmmeyi, kulûb-ı hâssayı kendi lehine celb etmiş idi. Şemseddîn Uğurbay, Seyfeddîn Timurbay[435] gibi iki bahâdır, kendisinin dâmâdı ve Togatimur gibi beyne'l-ümerâ şecâ'atle meşhûr bir oğlu var idi.

Diyârbekir vâlîsi Aktacî Sutay Noyin dahi bilâd-ı Horasân'ı istîlâ eden Bisuka Noyin gibi hükûmet-i İlhâniyye aleyhinde isyân etdikleri münâsebetle İşboğa Noyin bu hareketinde müteferrid bir hâlde değil idi. Binâ'en-aleyh hükûmet-i İlhâniyye'nin gavâ'il-i dâhiliyyesinden **[474]** bi'l-istifâde kendisine mu'ârız olan Yaranc Noyin'i Erzurum hudûduna Anadolu eyâletinden ihrâc ve teb'îd ederek mevki'ini tahkîm etmişdir.

Yaranc Bahâdır, Erzurum hudûdundan İşboğa ve Sutay Noyinler'in ahvâlini henüz on iki yaşında iken 717 muharreminde câlis-i taht-ı İlhânî olan Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'a arz ve iş'âr eyledikde husamâ-yı ikbâline galebe ederek tasarrufât-ı umûr-ı hükûmeti yed-i iktidârına alan Çoban Noyin 717 cumâde'l-ûlâsında Yaranc Bahâdır'a Diyârbekir eyâletini ve kendi oğlu Timurtaş Bey'e eyâlet-i Rûmiyye'yi tevcîh ve ma'iyyetlerine birer kuvve-i askeriyye terfîk ve i'zâm eyledi.

Eyâlet-i Rûmiyye vâlîsi Emîr Timurtaş ile Yaranc Noyin müctemi'an gelip Sivas şehrini bi'l-muhâsara vâlîsi bulunan Emîr Şeyh Hasan Bey'in arz-ı mutâva'atı üzerine zabt ederek Tokat'a doğru geldikleri Amasya hâkimi İşboğa'nın ma'lûmu oldukda ma'iyyet-i askeriyyesiyle hareket ve Tokat ile Turhal arasında harbe mübâşeret etdiler. İşboğa Noyin, ihrâz-ı galebe

---

434 Bu çiftliği, Sultân Tâceddîn Altunbaş-ı Selçûkî 757'de vakf etdiği vakıf-nâmesinden müstebândır.

435 "Baytimur" demekle meşhûr olan bu zâtın "İvaz, Esengeldi" Beyler nâmında iki oğlu meşhûr olup bunların evlâdından Musliheddîn Mûsâ Bey bin Süleymân Bey bin İvaz Bey ile İmâdeddîn Şâdumân Bey bin Hâsbey ibni Esengeldi Bey ve İvaz Bey bin Süleymân Bey ve bunun oğulları Muhammed, İbrâhim Beyler ümerâ-yı Osmâniye'dendir.

ederek Timurtaşlılar'ı Sivas'a kadar ta'kîb etmekle ulemâ ve ümerâ bunların aralarını te'lîf ve İşboğa Noyin dahi Emîr Çoban'a inkıyâd eylediğini iş'âr etmiş idi.

718 saferinde Amasya eyâleti İşboğa Noyin uhdesinde ibkâ ve takrîr edilmiş, Timurtaş Bey dahi münhasıran Rûm eyâletine vâlî olmuşdur. Bu esnâda Amasya kâdı'l-kudâtı Nasreddîn Muhammed bin el-Garmînî **[475]** vefât etmekle yerine kadı-i sâbık Şemseddîn Muhammed bin el-Hallâtî Amasya kâdı'l-kudâtı olmuşdur.

Târîh-i Aynî'de mezkûr olduğu üzere bu sene Anadolu halkını kaht u galâ son derece tazyîk eylediğinden ölmüş insân, hayvân, kilâb etleri ekl edilmiş, bunlar dahi kesb-i galâ etmekle erbâb-ı fakr u zarûret def'-i cû' için evlâdını satıp para tedârik ederek lâşe eti almağa mecbûr olmuş, hükûmet gabn-ı fâhişe meydân vermemek için oğlana on dirhem, kıza sekiz dirhem fî'ât vaz' etmişdir.

719'da Sivas vâlîsi Emîr Timurtaş, Tutaş oğullarından emîr-i meşhûr Şemseddîn Timur Candâr Bey'i Kastamonu emîri Gıyâseddîn Mahmûd Bey'in üzerine taslît ederek onu ref' edib Timur Bey'i vâlî nasb etdiği gibi hükûmet-i İlhâniyye aleyhinde isyân eden Diyârbekir vâlîsi Yaranc Bahâdır'ı dahi tenkîl ederek kendisine dehâlet eden Aktacî Sutay Noyin'i Diyârbekir eyâletine nasb etdirip Anadolu'da nüfûzunu tahkîm ve ekser-i ümerâyı kendisine celb etmişdir.

Timurtaş Bey, kaht u galâya ma'rûz olan halka ibzâl-i nukûd ederek tehvîn-i zarûretlerine çalışıyor, herkesin gönlünü teshîr ediyor, ibtidâ kendisini mütereddidâne kabûl eden efkâr-ı umûmiyyeyi tamâmiyle kazanıyordu. Ikdu'l-Cümân'ın zabtı üzere Amasya vâlîsi İşboğa Noyin 720 saferinin evâ'ilinde vefât etmekle Amasya eyâleti dahi **[476]** Emîr Timurtaş'ın nüfûzu altına girmiş, müntesiblerinden Gümüşlüzâde Mahmûd Bey'i Amasya vâlîliğine nasb etdirmişdir.

Tâceddîn Mahmûd Bey

Amasya ümerâsından Gümüşlüzâde Sirâceddîn İsmâ'il Bey'in mahdûmu olup 720 saferinde Amasya vâlîsi olmuşdur. Emîr-i müşârün-ileyhin vekîl-i umûru, kethüdâ-yı emâreti Musliheddîn Kutlu Bey idi. Fakat İşboğa'nın vefâtını müte'âkib emvâl ve emlâki Emîr Timurtaş tarafından müsâdere ve evlâd ü ıyâli tazyîk edilmekle oğullarından meşhûr Togatimur ihtifâ ve ıyâli Mısır'a firâr etdi. Dâmâdlarından Timurbay emîr-i müşârün-ileyhin meclûbu olup Ugurbay maktûl olmuşdur.

721'de eyâlet-i Rûmiyye'de meskûn Tatar ümerâsı bildikleri gibi mezâlim icrâsına fırsat bulamadıkları cihetle Emîr Timurtaş Bey'den yüz çevirip isyân ve kasabât ve kurâyı yağmâ ve talân etmelerine mebnî Timurtaş Bey, Tatarlar'ı eyâlet-i Rûmiyye'den tard ve ihrâc ve yurdlarını hâk ile yeksân edib 721 zilhiccesinde hükûmet-i İlhâniyye aleyhinde isyân ve eyâlet-i Rûmiyye'de nâmına hutbe okudup sikke darb ederek istiklâlini i'lân eyledi.

Eyâlet-i Rûmiyye'de mezâlim-i Tatar'dan cânları yanmış olan beyler ile **[477]** efrâd-ı nâs, Timurtaş Bey'in istiklâlini tervîc ve tahsîn ediyorlar, muvaffak olmasına bile çalışıyorlar idi. Fakat Timurtaş Bey'in tard eylediği Tatar ümerâsı Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'a emîr-i müşârün-ileyhin isyânını i'lâm ederek acı acı şikâyet etmekde idiler.

Binâ'en-aleyh emîrü'l-ümerâ Çoban Noyin bir kuvve-i kâfiye alıp oğlunu terbiye için derhâl hareket ve 722 saferinde Erzincân'a muvâsalat eyledikde birkaç nâsih gönderip Emîr Timurtaş'ı itâ'ata da'vet ve oğlu Timurtaş Bey dahi Tatar ümerâsının yapdıkları mezâlimi ta'dâd etmekle onlardan şikâyet ediyor, bunların eyâlet-i Rûmiyye'den ihrâcını teklîf eyliyordu.

Timurtaş Bey, teklîfâtının kabûl edilmediğini gördükde kuvve-i mevcûdesiyle pederinin ordusunu ansızın basıp yağmâ ve ba'zı ümerâ-yı Tatar'ı katl etmiş, baba ile oğul arasında bi'z-zarûre harb açılmakla Emîr Çoban oğluna galebe edib Sivas'a girmiş, oğlunu istiklâle teşvîk edenleri aramağa başlamış, ya'nî bu töhmet-i isyânı def' edecek bir çâre aramışdır.

Emîr Timurtaş, Amasya'dan celb eylediği İşboğa'nın dâmâdı Seyfeddîn Timur Kâmî'yi emîrü'l-ümerâ ve Sivas a'yânından Kemâleddîn Ahmed bin Râhat et-Tebrîzî'yi vezîr ve

meşâhîr-i ulemâdan Necmeddîn Ömer bin Ahmed et-Tîsî'yi[436] dahi kâdı'l-kudât nasb ederek bunların **[478]** akıl ve re'yinden istifâde, hâ'iz oldukları nüfûz ile tedvîr-i umûr etmekde idi.

Emîrü'l-ümerâ Çoban Noyin Sivas'da bu bîçâreleri bâ'is-i töhmet diye i'dâm ederek oğlu bulunan Timurtaş Bey'in igfâl edildiğini ve itâ'at-ı pâdişâhîde ber-devâm olduğunu arz ve afvıyla beraber makâmında ibkâsını istirhâm etmiş, matlûbu vechile Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'dan cevâb-ı muvâfakat aldıkdan sonra Amasya emîri Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Bey'i, Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi Alâ'eddîn Alî Âşık Paşa'yı Sivas'a celb edib oğluna müşâvir nasb ve Amasya emâretine Nâsıreddîn Ahmed Bey'i ta'yîn etmişdir.

Nâsıreddîn Ahmed Bey

Amasya havâlîsinde meskûn olan Türkmen beylerinden "Atallu" demekle meşhûr Ömer Bey'in mahdûmu olup 722 rebî'ulâhirinde Amasya vâlîsi olmuşdur. Vesâ'ik-i atîkada "el-emîrü'l-kebîr el-atabegü'l-hatîr Nâsıru'd-devle ve'd-dîn Ahmed bin Ömer el-Atâlî" ve amcası "Şerefeddîn Hüseyin bin Ahmed el-Atâlî" göründüğüne nazaran "Atallu" oymağından olduğu anlaşılır. Sultân Mes'ûd ile oğlu Sultân Altunbaş'ın atabegleri olduğu cihetle "Atabeg" demekle meşhûrdur.[437] **[479]**

Bu esnâda Amasya a'yân-ı ümerâsından İnâc oğlu Seyfeddîn Banukşâh bin Tuğrul Bey, Durak oğlu Şihâbeddîn Şâdî Bey bin İzzeddîn Balabân ve ulemâdan Şemseddîn Muhammed en-Nahcivânî ve kibâr-ı müderrisînden Şerefeddîn Ya'kûb bin ez-Ziyârî pek meşhûr olup Fahreddîn Ebû Tâlib Muhammed bin Şerefeddîn Alî bin es-Seyyid Tâceddîn Muhammed el-Isfahânî Tokat emîri, kibâr-ı ümerâdan Şerefeddîn Osmâncık Bey bin Mahmûd es-Sorkûnî[438] Osmâncık emîri ve emîr-i meşhûr Sirâceddîn Toganşâh bin Savcı Bey Niksâr emîri oldu.

Kedağra emîri Tutaş oğlu Bedreddîn Mahmûd Çelebi a'yân arasında "Emîr Çelebi" demekle meşhûr olup Acaytu Hân bin Cumûdâr Hân Varay kazâsında ikâmet etmekde idi. Hânkâh-ı Mes'ûdî meşîhatı Elvân Çelebi elinde ve Mevlevî-hâne meşîhatı da meşâhîr-i ulemâ-yı Mevleviyye'den Hüsâmeddîn Hasan Çelebi uhdesinde idi.

Amasya vâlîsi Nâsıreddîn Ahmed Bey, birkaç seneden beri binâsına devâm etdiği medresesini 725'de ikmâl edib müderrisliğini meşâhîr-i ulemâdan Cemâleddîn İbrâhim el-Aksarâyî uhdesine tevcîh ve 726 evâ'ilinde Sultân Muzaffereddîn Osmân Hân hazretleri Bursa'da irtihâl-i dâr-ı na'îm ve şehzâdeleri Sultân Şücâ'eddîn Orhân taht-ı âlî-i Osmâniye'ye cülûs etmişdir. Ba'zı tevârîhde müşârün-ileyhe "Osmâncık Bey" denmesi, **[480]** bu târîhde Sorkun beldesi ya'nî şimdiki Osmâncık kasabası emîri bulunan Şerefeddîn Osmâncık Bey'den galat olmalıdır.

Lâkin Sultân Ebû Sa'îd Hân'ın emîrü'l-ümerâsı Çoban Noyin, son derece nüfûz ve istiklâle mâlik olduğu cihetle rukabâ-yı ikbâli pek ziyâde hased ediyorlardı. 726'da diğer oğlu Hâce Dımışk'ı vezîr nasb etmekle sultânı bile şübheye düşürmüş idi. Sene-i mezbûrede Çoban Noyin, Horasân'a gitdikde Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân, bütün ümerâyı kendi tarafına celb edib Emîr Çoban'ı ve bütün etbâ'ını 727 evâ'ilinde azl eylediği esnâda eyâlet-i Rûmiyye vâlîsi olan oğlu Emîr Timurtaş'ı da azl ederek dayısı Emîr Alî Pâdişâhı nasb etmişdir.

Sivas vâlîsi Emîr Timurtaş Bey'in nezdinde mukîm olan kayınbirâderi Aretna Noyin zamân-ı sabâvetinden beri sarây-ı İlhânî'de hâdim-i sultânî olduğu cihetle Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın ve Emîr Çoban'ın i'timâdını kazanıp Sivas'da nâzır-ı eyâlet şeklinde bulunmakda ve Emîr Timurtaş'ın muhâlifi olan ümerâ tarafından da emîr-i mûmâ-ileyhin tekrâr isyân edeceği Bahâdır Hân'a ismâ' olunmakda idi.

---

[436] Necmeddîn et-Tîsî, Niksâr'ın Tis karyesinden olup mahdûmu kibâr-ı kudâtdan İmâdeddîn Abdülmelik meşhûrdur.

[437] Ahmed Bey'in sülâlesi efrâdına Amasya'da "Atabeg Oğulları" denmekdedir. El-Emîr Şücâ'eddîn İlyâs el-Atabegî, el-Emîr Mu'îneddîn Abdullah el-Atabegî, bunun mahdûmu el-vezîrü'l-kebîr Celâleddîn Yörgüç Paşa el-Atabegî bu sülâle a'yânındandır.

[438] 731 târîhli vakıf-nâmesinde "Osmâncık" nâmıyla mezkûr olup kasabasında Beyler Câmi'i bunundur.

Binâ'en-aleyh Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân, Emîr Çoban'ın azlinden sonra Emîr Timurtaş'ın isyân edeceğini tahmîn edib mûmâ-ileyhin istîsâli hakkında Anadolu ümerâsına emir veriyor, hükûmet-i Mısriyye'den dahi ahz ve irsâlini iltimâs ediyor, Anadolu vâlî-i umûmîliğine nasb olunan **[481]** Emîr Alî Pâdişâh tarafından Irlayıc (Iranc) Noyin Anadolu'da vekîl-i emâret olarak i'zâm ediliyordu.

Sivas vâlîsi Emîr Timurtaş Bey'in azl ve istîsâli haberi Anadolu eyâletinde şâyi' oldukda ona müntesib olan ümerâ telâşa düşüyordu. Bunlardan Amasya vâlîsi Nâsıreddîn Ahmed Bey derhâl bütün emlâkini binâ eylediği medreseye bir an evvel vakf ve tahsîs ederek 727 saferinin evâ'ilinde vakfiyesini tanzîm etmekle her türlü muhâtarâta karşı hâzırlanıyordu.

Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın bu emrini bir ni'met add eden Karamânzâde Şücâ'eddîn Yahşî Bey hükûmet-i Mısriyye'nin muzâherâtı üzerine derhâl kuvve-i mevcûdesini alıp ibtidâ Kayseriyye'yi işgâl ederek oranın emîri Tâcî Kızıl oğlu Musliheddîn Mûsâ Bey'i def' etdikden sonra Emîr Timurtaş'ın tahassun etdiği Dârende'yi muhâsara ve Tatar askeriyle Ankara Bey'i Devletşâh Bey dahi mu'âvenet ediyordu.

Iranc Noyin de Erzurum üzerinden Sivas'a gelip Emîr Timurtaş'ın vekîl-i emâret bırakdığı Aretna Noyin ile birleşerek Emîr Timurtaş'ı ahz ve katl etmek istiyor, fakat Aretna Noyin bu fikre kalben muvâfakat etmediği cihetle Sivas'ı boş bırakamayacağını beyân ederek Iranc'ı def' ediyor, bu cihetden bunların da araları açılıyordu.

Nihâyet Iranc Noyin, Emîr Alî Pâdişâh nâmına Sivas şehrini tesellüm için istîlâya kıyâm etmekle Aretna Noyin Iranc'ı tanımıyor, Sivas etrâfında harb ederek şehre yanaşdırmıyor, Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân **[482]** nâmına Sivas'ı zabt ediyor, diğer tarafdan Karamânzâde Yahşî Bey Dârende'yi son derece tazyîk etmekle Emîr Timurtaş Mısır'a firâr etdikden sonra Yahşî Bey dahi Dârende'ye cebren giriyordu.

Fakat Emîr Timurtaş'ın müsteşârı bulunan Gümüşlüzâde Mahmûd Bey ve rüfekâsı Amasya'ya firâr ve tahassun etdikleri cihetle Karamânzâde Yahşî Bey Amasya üzerine yürüyor, Tokat emîri Fahreddîn Muhammed Bey'in inkıyâdı üzerine Amasya'yı muhâsara ediyor, Sivas'dan ümîdini kesen Iranc Noyin Amasya'ya döndüyse de yanında bulunan Tatar askeri uğradığı yerleri gâret etmekle herkes Iranc'ın aleyhine kıyâm ediyordu.

Hulâsa Karamânzâde Yahşî Bey ve eniştesi Devletşâh Bey[439] Amasya'yı bir müddet muhâsara etdikden sonra Amasya'yı müdâfa'a eden vâlîsi Nâsıreddîn Ahmed Bey'in 727 evâsıtında mecrûhan vefâtını müte'âkib halkın istîmânı üzerine Amasya'ya garb tarafından girmişlerdir. Karamânîler'in üzerinde çadır kurup oturdukları ve oradan Amasya'ya girdikleri dağa şimdiye kadar Karaman Dağı denmekdedir.

Karamânzâde Yahşî Bey Amasya'ya girdikden sonra Emîr Timurtaş'ın müsteşârı olan Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd, bunun kethüdâsı olan Buşaklu Musliheddîn Kutlu, Türkmen ümerâsından **[483]** Kedağralı Becas, Emîr Çelebizâde Taşan[440] ve Mahmûd Bey'in köleleri Pars ve Laçin Beyler ile Emîr Timurtaş'ın diğer müsteşârı Babazâde Alâ'eddîn Alî Âşık Paşa ve bunun ammizâdesi Cemâleddîn Fîrûz Bey'i Mısır'a i'zâm ederek Amasya eyâletini bi'l-istîlâ, tarafından İnâc oğlu Seyfeddîn Banukşâh Bey'e tevcîh etmişdir.

Amasya'yı istîlâ eden Şücâ'eddîn Yahşî Bey bâlâda[441] nesebi mezkûr olan Karaman Beyzâde Bedreddîn Mahmûd bin Şemseddîn Muhammed bin Karaman bin Nûreddîn bin Sa'deddîn bin İbrâhim Hân'ın mahdûmu olup âbâ ve ecdâdı ümerâ ve mülûk-i Türkmâniyye'den olduğu muhakkakdır. Ancak bu Karaman Bey'in nereli ve Türkmenler'in yirmi dört

---

[439] Bu Devletşâh Bey, Ankara emîri ve Karamânzâde Mahmûd Bey'in dâmâdı olan Tâceddîn Devletşâh bin Muhammed bin Sultân İsmâ'il bin Sultân Süleymân bin Devletşâh'dır.

[440] Taşan, ba'zı tevârîh-i Arabiyye'de "Taşam, Taşnam, Tâşan" şeklinde mezkûr olup cümlesi de emîr-i meşhûr Celâleddîn Taşân Bey'den ibâretdir.

[441] Karamân Bey'in sülâlesi 358. sahîfenin notasında mezkûr olup fuzalâ-yı müverrihînden ve târîh encümeni a'zâ-yı benâmından Âmid müverrihi Emîrî Beyefendi hazretlerinin delâlet-i üstâdâneleri sâyesinde bulunabilmişdir.

anarlarından hangi soya mensûb olduğuna dâ'ir akvâl-i müverrihîn muhtelif ve bir kısmı yukarıdan beri sırası geldikçe mezkûrdur.

Müverrihîn-i Osmâniye'den Ramazânzâde Mehmed ve Emîr Hasanzâde Mustafa Cenâbî Çelebiler gibi pek çokları Karaman Bey'in babası, Baba İlyâs Horasânî mürîd-i hâsı Amasyalı Nûre Sûfî olduğunu müttefikan beyân ediyorlar. İbni Bîbî dahi ibtidâ-yı fethinde Ermenâk'da tavattun eden Türkmenler'den Nûre **[484]** Sûfî'nin oğlu Karaman diye yazıyor. Karaman'ın Şemseddîn Üngüz nâmında bir kardaşı olduğunu söylüyor. Şikârî ve Neşrî gibi kudemâ-yı müverrihîn de Karaman Bey'in Türkmenler'den Oğuzlu kabîlesinden Nûreddîn bin Sa'deddîn bin İbrâhim Hân'ın mahdûmu olduğunu kayd etmekdedirler.

Ikdu'l-Cümân'da Bedreddîn Mahmûd el-Aynî diyor ki: "Türkmen kabâ'ilinin en büyüğü Kınık'dır. Selâtîn ve mülûk ve Benû Selçûk ve Sultân Alp Arslan-ı Selçûkî ile gelip şehirlere yerleşen Türkmenler bu kabîledendir. Yahmur Oğulları, Varsak, Haydu Oğulları, Süleyman Paşa Oğulları ve Karaman Oğulları bu Türkmenler'dendir. Evlâd-ı Karaman'ın cedd-i a'lâsı Nûre Sûfî olup "Karaman, Oğuz Hân, Tekir Hân" nâmında üç oğlu var idi. Bunlar Evlâd-ı Oğuz Hân olup Alâ'iyye bilâdına hâkim olmuşlardır. Bunların aslı bilâd-ı Ermenâk'dan "Kamış" denilen yerdendir. Karaman, Ermenâk dâhilinde Bekkusun adlı bir yerde medfûndur".

Şu rivâyât-ı muhtelifeden müstebân olduğu üzere Karaman Bey'in babası, Nûreddîn'in muhaffefi olan Nûre Sûfî olduğu ve Türkmenler'den Oğuzlu yâhud Oğuz Hânlu kabîlesinden bulunduğu muhakkakdır. Ancak Nûre'nin Amasyalı yâhud Ermenâklı olmasında ve Oğuz Hânlu kabîlesinin Kayı neslinden yâhud Kınık soyundan bulunduğunda ihtilâf-ı sûrî vardır.

Lâkin şu ihtilâfın aslı tedkîk olunursa Nûre Sûfî'nin vatan-ı aslîsi çabuk ta'ayyün eder. Çünkü Ermenâk beldesi, Sultân **[485]** Alâ'eddîn Keykubâd devrinde 625 senesinde feth edildiği ve Karaman Bey'in takrîben elli yaşlarında 660 târîhlerinde vefât eylediği Târîh-i İbni Bîbî, el-Aylemü'z-Zâhir, Câmiu'd-Düvel, Ikdü'l-Cümân gibi tevârîh-i mühimmede mezkûr olduğuna binâ'en Karaman Bey'in pederi ve kendisi Ermenâk fethinden mukaddem mevcûd oldukları âşikârdır. Bu cihetle Ermenâk beldesi Karaman Bey'e vatan-ı aslî olamaz.

Esbak Amasya vâlîsi olup 632'de vefâtıyla Amasya'da binâ eylediği mescidinin ittisâlinde el-yevm mevcûd olan türbesinde medfûn olduğu anlaşılan Nûreddîn Tugrak Bey'in pederi, kayden Sa'deddîn Suli Bey bin İbrâhim olduğu mazbût ve Tugrak Bey'in Seyfeddîn Salâr, Şemseddîn Ugur, Hüsâmeddîn Timur nâmında üç oğlu ve Şerefeddîn İnâc Bey nâmında bir dâmâdı ma'lûmdur.

Şâyân-ı dikkatdir ki Karamânzâde Yahşî Bey ufak bir fırsatdan istifâde ederek derhâl Amasya'yı istîlâ ediyor, emâretini de Tugrak Bey'in dâmâdı olan İnâc Bey'in hafîdi Banukşâh'a veriyor, ba'dehû Banukşâh'ı müte'âkib Tugrak Bey'in Salar Bey'den hafîdi Şihâbeddîn Şâdî Bey Amasya emîri oluyor[442], sonra Bânukşâh'ın hafîdi olan İkinci Bânukşâh Aksarây'da ikâmet ederek bu Yahşî Bey'in oğlu **[486]** Alâ'eddîn Alî Bey'e dâmâd olmakla bunun kızından Alî, Süleyman Beyler nâmında iki oğlu mukayyed bulunuyor.

Şu kadar delâ'il ve kuyûd-ı târîhiyyenin mecmû'u da tesâdüfât-ı garîbeye haml edilmesi mümkün olamadığı cihetle Ramazânzâde Mehmed ve Emîr Hasanzâde Mustafa Cenâbî Çelebiler'in rivâyeti kısmen kuyûda muvâfakat etmekdedir. Binâ'en-aleyh Karaman Bey'in pederi esbak Amasya vâlîsi olan Nûreddîn Tugrak Bey bin Sa'deddîn Süli Bey bin İbrâhim olduğu ve aslen Amasyalı bulunduğu zannı kesb-i kuvvet eder.

Karaman Bey'in mu'ahharan Ermenâk beldesi dâhilinde kâ'in "Kamış" adlı mevki'de meskûn ve "Bekkusun" demekle meşhûr olan yerde medfûn olması şu asla muhâlif değildir.

Oğuz Hânlu kabîlesi Oğuzlu demekle de ma'rûf olup Ikdü'l-Cumân'ın sûret-i kaydına nazaran "Kanık, Kınık" soyundan ayrılmış olduğu anlaşılırsa da Kayı neslinden teşa"ub etmiş bir oymak olduğu meşhûrdur. İşte Kayı neslinden temeyyüz etmiş bir oymak olan Osmânlılar

[442] Bu Şâdî Bey'in oğlu Balabân Beg Karamânîler tarafından Divriği emîri idi ve orada nesli mevcûddur.

ile Karamânîler arasındaki rekâbet-i siyâsiyyenin menşe'i, karâbet-i ırkiyye olduğunda şübhe yokdur.

Karamânîler, Selçûkîler'e ve Osmânlılar'a ırkan fâ'ik ve hükûmete lâyık olduklarını iddi'â[443] etmelerine mukâbil bunlar da Karamânîler'i çürütmek, **[487]** enzâr-ı âmmeden düşürmek için Karaman Bey'in pederi bulunan Nûreddîn Tugrak Bey'in Nûre Sûfî adlı oduncu ve âdî, yâhud Ermenî ve mühtedî bir adam olduğunu işâ'a etdikleri cihetle müverrihîn-i Selçûkiyye'den İbni Bîbî, evvelki rivâyâtı ve müverrihîn-i Osmâniye'den birçokları da ikinci işâ'âtı yazmışlardır. Bu işâ'âtın her ikisi de te'sîrât-ı siyâsiyyeden ibâret ve hilâf-ı hakîkat olduğu ednâ te'emmül ile zâhir olur.

Seyfeddîn Banukşâh

Esbak Amasya vâlîsi Nûreddîn Tugrak Bey'in dâmâdı olan Şerefeddîn İnâc Beyzâde Tuğrul Bey'in oğlu olup 727 senesinin nısf-ı hükûmet-i evvelinde Karamâniyye tarafından Amasya vâlîsi olmuşdur. Ikdu'l-Cümân'da Amasya kadısı Şemseddîn Muhammed bin el-Hallâtî'nin Anadolu'dan firâren 727 recebinde Şâm'a geldiği mazbût olduğuna nazaran Yahşî Bey'in Amasya'yı zabtı ve Banukşâh'ın emâreti 727 cumadelâhiresinde olduğunu iş'âr eder.

Ravzatü's-Safâ, Habîbü's-Siyer, Ikdu'l-Cümân, Târîhu'l-İslâm, Mesâlikü'l-Ebsâr ve Târîh-i Yezdî gibi tevârîh-i mühimmenin verdiği ma'lûmata nazaran eyâlet-i Rûmiyye vâlîsi vekîli olan Iranc Noyin, Emîr Timurtaş'ın **[488]** firârından sonra Karamânzâde Yahşî Bey'in istîlâ etdiği Amasya ve havâlîsini kurtarmak için gâretgerâne bir sûretde geliyor, Niksar emîri Savcı Beyzâde Sirâceddîn Toganşâh Bey[444] ve Canik havâlîsi emîri Hâbil oğlu Tuli Bey[445] gâret eden Tatarlar'a karşı koyarak memleketlerini muhâfazaya çalışıyorlardı.

Karamânzâde Yahşî Bey, eyâlet-i Rûmiyye ümerâsından pek çoklarını kendisine celb ederek bunlarla beraber Iranc Noyin'i Niksâr dâhilinde[446] harben öldürüyor, ma'iyyeti olan yağmâcıları dağıtdığı cihetle Türkmenler'in nazarında nüfûzunu artırıyor, Sivas'ı zabt eden Aretna Noyin dahi o taraflarda serbest kaldığından Iranc Noyin'in mündefi' olması işine yarıyordu.

Bu harbi müte'âkib eyâlet-i Rûmiyye vâlîsi Emîr Alî Pâdişâh kuvve-i mevcûdesiyle beraber Kemâh'a kadar gelmiş idi. Fakat şiddetli bir kış ortalığı kapatmış olduğundan Sivas'da ikâmet ve o tarafları istîlâ eden Aretnâ Bey'i Rûm eyâletinde vekîl-i emâret nasb ederek avdet etmiş ve 728 evâsıtında Horasân vâlîliğine nakl olundukda Emîr Şeyh Hasan-ı Kebîr bin Hüseyin bin Akboğa bin İlikân el-Celâyirî eyâlet-i Rûmiyye vâlîsi ya'nî Anadolu vâlî-i umûmîsi olmuşdur.

Amasya vâlîsi Banukşâh, şimdiki Dârü's-Selâm Mahallesi'nde kâ'in **[489]** Dârü's-Selâm Sarây-ı Selçûkiyyesi'nde ikâmet ederek civârında bir mescid-i şerîf ve çeşme binâ etmişdir. Yahşî Bey'in havfından Şâm'a firâr eden Amasya kadısı Şemseddîn Muhammed bin el-Hallâtî yerine Cemâleddîn Abdülazîz bin Muhammed bin el-Garmînî Amasya kâdı'l-kudâtı ve Mecdeddîn Îsâ bin el-Hakkârî nâibi olmuşdur.

Anadolu vâlî-i umûmîsi Emîr Şeyh Hasan Noyin 729 evâ'ilinde bir kuvve-i külliye ile Anadolu'ya gelip Karamânzâde Yahşî Bey'i inkıyâda da'vet ve eyâlet-i Rûmiyye sultânı Ebû Sa'îd Bahâdır Hân nâmına istîlâ ve ümerânın inkıyâdını te'mîn ve Aretna ve Bânukşâh gibi beyleri makâm-ı emâretde ibkâ ederek Irâk'a gitmiş ve Bağdâd şehrinde ikâmet ederek oradan eyâleti idâre etmişdir.

---

443 Bu iddi'âyı müverrihlerden Karamân tarafdârı olanların pek ziyâde tervîc etdikleri görülmekdedir. Fakat Osmânîler'in mensûb oldukları Dura (Tugrâ Hân) bütün Türkistân'da hâkim bir hâkân olduğu hâlde Karamânîler'in cedd-i a'lâsı Oğuz Hân, Kafkasya'da Şirvân eyâleti hükümdârıdır.

444 Mesâlikü'l-Ebsâr'ın "Toğancık" dediği budur.

445 Buna mu'ahharan "Sultân Tuli" denmişdir.

446 İrac Köyü'nün önündeki sahrâda bu harbin vukû'u zann olunur.

730'da Bânukşâh'ın Lâdik'de bulunduğu esnâda seyyâh-ı meşhûr Muhammed ibni Battûta el-Fâsî Amasya'ya gelip ba'dehû Lâdik'e gitmiş, orada "Benc" dediği Bânukşâh'ı ve sâhibü'l-hâl demekle meşhûr olan es-Seyyid Şemseddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed er-Rufâ'î Hazretleri'ni ziyâret etmişdir. İbni Battûta, Banukşâh'ı bu bilâdın sultânı diye medh u senâ ve seyyid-i müşârün-ileyhin medh u senâsında ıtrâ ediyor.

727'de Şâm'da vefât eden kadı-i sâbık Şemseddîn Muhammed'in mahdûmu İmâdeddîn Ömer bin el-Hallâtî 731'de Amasya kâdı'l-kudâtı bulunmuşdur. 727'de Mısır'a i'zâm olunarak İskenderiyye kalesinde habs edilen Amasya ümerâsı 732'de afv ve ıtlâk edilmiş olduklarına **[490]** binâ'en 733 evâ'ilinde Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi ve rüfekâsı gelmişlerdir.

733 evâsıtında Amasya vâlîsi Seyfeddîn Bânukşâh vefât eylediğine binâ'en Amasya emâretine Durak oğlu Şihâbeddîn Şâdî Bey kıyâm etmekle Bânukşâh oğlu Esen Bey iddi'â-yı hukûk ederek muhâlefet etmiş idi. Fakat Şâdî Bey'in tarafdârânı kesretli olduğu münâsebetle Esen Bey'i Varay kazâsında kâ'in çiftliğine i'zâm ederek Amasya emâretini istîlâ etmişdir.

Şihâbeddîn Şâdî Bey

Esbak Amasya vâlîsi Tugrak (Durak) Beyzâde İzzeddîn Balabân bin Salâr Bey'in oğlu olup 733 evâsıtında ya'nî cumadelûlâ evâhirinde eyâlet-i Rûmiyye vâlî-i umûmîsi Emîr Şeyh Hasan Noyin tarafından Amasya emîri olmuşdur.[447]

Amasya kâdı'l-kudâtı İmâdeddîn Ömer Çelebi ve nâibi Şerefeddîn Ya'kûb Çelebi bin ez-Ziyârî ve umûr-ı askeriyye nâzırı Büyük Şemseddîn Muhammed en-Nahcivânî ve sadru'l-ulemâ Küçük Şemseddîn Muhammed en-Nahcivânî ve emîrü'l-beled Buşaklu Musliheddîn Kutlu Bey olmuşdur. **[491]**

Bu zamânın ricâlinden Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi, Torumtayzâde Zeyneddîn Ya'kûb Şâh Çelebi, Halifetzâde Alâ'addîn Alî Bey Çelebi pek meşhûr olup 727 vak'asında Mısır'a giden Cemâleddîn İbrâhim el-Aksarâyî 733'de Amasya'ya avdet etmekle münhal olan Hânkâh-ı Mes'ûdî meşîhatına nasb olundu.

735 rebî'ulâhirinde Gümüşlüzâde Tâceddîn Mahmûd Çelebi irtihâl etmekle köşkü önünde kâ'in bahçesine defn edilip oğulları Abdullah, Ahmed, Kâsım Çelebiler bunun yerine kâ'im olmuş, müteveffâ-yı müşârün-ileyhin ammizâdesi Pîr Kutbeddîn Muhammed Çelebi bu hânedânın ekberi olarak Gümüşlüzâde Mahallesi'nde ihtiyâr-ı uzlet etmişdir.

Amasya emâretinin tâbi' olduğu devlet-i İlhâniyye hükümdârı Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân, son derece sevdiği Emîr Çoban'ın kızı Bağdâd Hâtun'a teslîm-i zimâm-ı hükûmet ederek zevk ve safâsıyla meşgûl bir hâlde 736 rebî'ulevvelinde bilâ-veled-i zükûr vefât etmekle Âl-i Cengiz arasında kâ'im olan nizâ'-ı saltanat belâsıyla hükûmet-i İlhâniyye'nin yetmiş sekiz senelik nüfûzu Anadolu'da zâ'il olmuşdur.

Çünkü Bağdâd Hâtun, zimâm-ı hükûmeti ele aldıkdan sonra "Hünkâr Hâtun" demekle meşhûre[448] olarak hall ü akd-ı umûra **[492]** mübâşeret etmekle ümerânın gücüne gidip her biri bulundukları vilâyât-ı cesîmede müstakilâne hareket ve Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân nâmına icrâ-yı saltanat ediyorlardı.

Vâlîlerin her biri kendi vilâyeti dâhilinde bulunan bilâd-ı cesîmeden her birine a'mâl-i askere kâdir, servet ve haysiyete sâhib, siyâset-i medeniyyeye vâkıf olan yerli ümerâdan en

447 Müşârün-ileyhin nesebi ve emâreti 737 târîhli vakıf-nâmesinde mezkûr ve kuyûd ile müsbetdir.

448 "Hünkâr", "kavî ve salâbetli" ma'nâsına olan "kunkar" lafzından ibâret ve "kuvvet ve salâbet sâhibi olmak" ma'nâsına olan "kunkamak" masdarından müştakdır. Bu ma'nâda "kundamak, kundanmak" kelimeleriyle müşterekdir. "Kundak, kundı, kunt" elfâzı bunların fürû'udur. Kaviyyü'l-iktidâr olan erlere "kunkar" ve kadınlara "kundı" sıfatları verilmiş, mu'ahharan "kunkar"a "hunkâr" ve "kundı"ya "hundî" denmişdir. Hünkâr, "Hudâvendigâr'ın galatı değildir. "Hâtun", "zamm ve ilhâk ve terfîk etmek" ma'nâsına olan "katmak" masdarından müştak olan "katun" vasfının mu'arrebidir. "Refîk" ma'nâsına olup bizim Osmânlı lehcesinde "katun"a "kadın" denmekdedir.

ziyâde nâfizü'l-kelim olan birini emîr ta'yîn etmekle bu emîrler dahi kendi emâreti dâhilinde vâlî-i umûmî nâmına müstakilâne îfâ-yı hükûmet etmekde idiler.

Binâ'en-aleyh devlet-i İlhâniyye'nin medâr-ı nüfûzu olan Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın vücûdu zâ'il olduğu günden i'tibâren râbıta-i saltanat bozulmuş, vâlîlerin her biri Âl-i Cengiz'den birini iltizâm etmekle nüfûz-ı hükûmet inkısâma uğrayıp hükûmet-i İlhâniyye icrâ-yı te'sîrden kalmışdır.

Fesübhânallâhi'l-Hayyi'l-Kayyûm velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm.

İkinci Cildin Sonu.

ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDÎN YASAR

AMASYA TARİHİ

CİLT 3

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT

Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

2022

AMASYA TARİHİ

Üçüncü Cild

Muharriri

İstanbul Evkâf Müdîriyetinde
Kuyûd-ı Vakfiye Mümeyyizi
Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn

Yayına Hazırlayan:

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN

AMASYA

Muhariri
İstanbul Evkâf Müdîriyetinde Kuyûd-ı Vakfiye Arabî Mütercimi
Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn

1927 İstanbul Necm-i İstikbal Matbaası

[2] Arz-ı Şükrân

Amasyâ Târîhi işbu üçüncü cildinin tab'ına delâlet ve himmet ederek vatan ve irfân-ı millîmizin i'tilâsına büyük yardımları sebk eden sâbık Amasya vâlîsi Hilmî, Amasya meb'ûsu muhterem İsmâ'il Hakkı Beyler'e ve Amasya vilâyeti encümen-i dâ'imâ a'zâsı kirâmına ve hâssaten fazl u irfânı mücessem olan Evkâf Müdîr-i Umûmî'si Mehmed Rüşdî ve İstanbul Evkâf Müdîri üstâd-ı kirâm İsmâ'il Hakkı Beyefendiler hazerâtına arz-ı şükrân eder.

DOKUZUNCU FASIL

[3] Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın vefâtından sonra Amasya ve havâlîsinde teneffüz ederek icrâ-yı emâret eden yerli Türk beylerini, bunların zamânlarında Amasya ve havâlîsinin tâbi' olduğu hükûmetleri, hâdisât ve ricâl ve ahvâl-i târîhiyyesini beyân ve tafsîl eder.

Sultân Alâ'eddîn Ebû Sa'îd Bahâdır Hân, İlhânîler içinde en ziyâde munsif, Türkler'e eslâfından ziyâde müteveccih bir Moğol hükümdârı idi. Adl ve hakkâniyete oldukça ri'âyet eder, dîn-i İslâmın usûl ve erkânına, ehl-i sünnet mezhebine, ulemâ-yı dîne pederinden ziyâde hürmet eylerdi.

Bahâdır Hân'ın devr-i saltanatında Türkler, azıcık refâh ve sa'âdet yüzü görmüşler, Moğol ve Tatar eşirrâsını bir derece iskâta muvaffak olmuşlar, bu sâyede bir tesânüd-i millî te'mîn ederek varlıklarını bildirecek çağa gelmişlerdi. Bu işlerde Bahâdır Hân'ın emîrü'l-ümerâsı olan Çoban Noyin ile evlâdının büyük yardımları, iyilikleri sebk etmiş idi.

Bahâdır Hân, Anadolu'da ekseriyetle Türkler'i istihdâm ve Türk beylerini iltizâm ederdi. Sivas vâlîsi Emîr Çoban oğlu Timurtaş Bey'in **[4]** kendisine takrîb etdiği beyler de Türklerdi. Türkler, Timurtaş Bey'i çok severlerdi. Çünkü Timurtaş Bey, Bahâdır Hân gibi Türklüğü iltizâm ederdi.

Bundan dolayı Emîr Çoban'ın i'dâmı, Timurtaş Bey'in Sivas'dan Mısır'a firârı, sonra Anadolu eyâletinin Bağdâd hâkimi Emîr Şeyh Hasan Celâyirî'ye tevcîhi, daha sonra Amasya vâlîsi Babukşâh'ın vefâtıyla Hoylu Şâdî Bey'in vilâyeti, Amasya havâlîsinde oturan Türkler'i ve beyleri pek ziyâde müte'essir etmişdi. Çünkü Moğol ve Tatar nüfûz ve istibdâdı canlanıyordu.

Amasya vâlîsi Şihâbeddîn Şâdî Bey, gerek vakfiyesinden ve gerek elde edilen evrâk-ı resmiyeden müstebân olduğu üzere Âzerbâycân'ın Hoy şehrinde ikâmet eden Yazarlu Türkmenleri'nden idi. Hoy şehrinde doğmuş, Îrân terbiyesi görmüş, Îrân'ın lisân ve edebiyâtı dimâğında Âzerîler derecesinde yer etmişdi. Pek mütevehhim olduğundan kinâye olarak "Huylu" unvânıyla meşhûr olmuşdu.

Âzerîler, Âzerbaycân ilinde oturan Türkler'di. Bunların dimâğlarında öteden beri Îrân hissiyâtı, Îrân edebiyâtı, Îrân târîhi yaşadığından Îrânîliğe pek ziyâde meftûn idiler. Lisân-ı resmîleri Îrân dili, ilim ve irfânları Îrân edebiyâtı idi. Fârisîce okuyup yazmak, hele konuşmak, bunlarca en büyük fazîletdi. Dil ve seciyyeleri bile Türkler'den farklı olmuşdu. Moğol ve Tatar beylerine muhabbetleri perestiş derecesine varmışdı. **[5]**

Bu yüzden Âzerîler, Türkleri ve Türklüğü tahkîr ve tezlîl edecek ahvâl ve etvârdan çekinmezler, sâkin oldukları muhîtin efkâr ve hissiyâtına ehemmiyet vermezlerdi. Bununla beraber müslümân ve dîndâr adamlardı. Âzerîler Anadolu'nun her tarafında bulunurlar, riyâ ve temelluklarıyla her yerde nüfûz ve haysiyet sâhibi olurlardı. Moğol beylerine icrâ-yı vekâlet ve işlerini rü'yet ederlerdi. Anadolu'da İlhânîler'in nüfûz ve istibdâdını en ziyâde yaşayan Âzerîler'di.

Amasya vâlîsi Şâdî Bey'in üç kardeşi vardı: Şemseddîn Muhammed Bey, Kemâleddîn Ahmed Bey, Cemâleddîn Fîrûz Bey. Bunlardan Fîrûz Bey, Amasya sipehsâlârı, askerî kumandânı idi. İki gözü mesâbesinde iki de oğlu vardı: Emrullâh, Nasrullâh Çelebiler. Şâdî Bey'in köleleri, câriyeleri pek çokdu. Nüfûz ve hükûmeti pek keskindi.

Şâdî Bey'in zamânında Amasya vilâyeti Sinop, Samsun, Karahisâr-ı Şarkî, Çorum, Tokat ve Amasya sancaklarını şâmil olup Şâdî Bey'in nüfûz-ı emâreti Erzincân'a kadar câri idi. 725 senesinde Ankara'da tanzîm ve 735 senesinde Amasya'da tasdîk edilen Fârisiyyü'l-ibâre vakfiyesinde bu yerlerdeki emlâk ve emvâlini vakf etmiş idi.[449]

Amasya'da müstevfî ya'nî defterdâr ve muhassıl-ı emvâl olan emîr-i kebîr Şemseddîn Muhammed Şâh bin Ahmed bin Ebi'l-Bedr en-Nahcivânî, sadru'l-ulemâ denilen müftî-i memleket de Mevlânâ Şemseddîn Muhammed bin Ahmed en-Nahcivânî idi. Müstevfîye "Büyük", müftîye "Küçük" denirdi. Her ikisi de kibâr-ı **[6]** ulemâdan idiler. Muhtesib-i memleket, ya'nî Amasya'nın zâbıta ve polis müdîri de emîr-i kebîr İmâdeddîn Ömer bin İbrâhim el-Lôrî idi. Buna Amasya Türkleri "Lor Ömer" derlerdi.[450]

Bunların devr-i ikbâlinde Amasya kâdı'l-kudâtı Mevlânâ İmâdeddîn Ebu'l-Fezâ'il Ömer bin Şemseddîn Muhammed el-Hallâtî idi. Bu zât Amasya'da doğmuş, güzel Türk terbiyesi görmüş, neslen ve rûhen Türk idi. İlim ve fazîlet-i ahlâkiyyesi yüksek, tedbîr ve basîretde yektâ idi. Babazâde Hâce Alâ'aeddîn Alî Şâh bin Kutlu Bey'in şerîk-i dersi, refîk-i irfânı idi.

Amasya candârı, ya'nî muhâfızı, şehir kethüdâsı, şehir emîni emîr-i kebîr Musliheddîn Kutlu Bey'di. Şâdî Bey'in kölesi, Gümüşlüzâde Mahmûd Çelebi dâmâdı idi. Bunun zimâm-ı idâresi zâhiren Şâdî Bey'in ve bâtınen Mahmûd Çelebizâde Celâleddîn Abdullah Çelebi'nin elinde idi. Amasya a'yânı bu Kutlu Bey'i bütün umûr-ı milliye ve belediyyede kendilerine siper ittihâz etmişlerdi. Buna "Kutlu Cândâr" denirdi.

Amasya kalesinin dizdârı, ya'nî kale muhâfızı vâlî Şâdî Bey'in birâderi olan vezîr Kemâleddîn Ahmed Bey'di. Buna da "Ahmed Dizdâr" denirdi. Mevlânâ Bahâ'eddîn Muhammed bin Ahî Hasan el-Harezmî de kal'a-i bâlânın imâmı, şeyh-i benâmı idi. Harşene kalesinin bütün işleri bunların elinde idi. **[7]**

Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın vefâtı esnâsında Amasya'da a'yân-ı ulemâdan Mevlânâ Cemâleddîn İbrâhim bin İlyâs Aksarâyî, Mevlânâ Rükneddîn bin Muhammed Sinôbî, Mevlânâ Kemâleddîn Ebû İshak İsmâ'il bin Ya'kûb Sâlârî, Amasya nâibi Mevlânâ Nûreddîn Osmân bin Ya'kûb Ziyârî pek meşhûr idiler. Kemâleddîn Ahmed bin Ziyârî, Musliheddîn Mûsâ bin Mahmûd Sivasî, Bahâ'eddîn Muhammed Kübrevî de şöhretli müderrislerdendi.

Amasya a'yânı içinde Torumtay oğlu Şerefeddîn Ya'kûb Şâh bin Nâsıreddîn Muhammed Pervâne, Gümüşlü oğlu Celâleddîn Abdullah Çelebi bin Tâceddîn Mahmûd Çelebi, Halifet Gâzi oğlu Alâ'eddîn Alî Bey bin Muhammed pek zî-nüfûz idiler. Ya'kûb Şâh baş a'yân sayılırdı. Alî Bey'in dâmâdı olan "Gül Bey oğlu" demekle meşhûr İzzeddîn Muhammed Bey bin Saltık Bey de kayınpederinden aşağı değildi.

Bunlara nisbetle Gümüşlüzâde Burhâneddîn Ahmed Çelebi, Hâce Kutbeddîn Muhammed Çelebi, Babazâde Nûreddîn Kutlu Bey bin Fîrûz Bey, Sunkur Beyzâde Süleyman ve İsmâ'il Beyler, Babazâdeler'den Hâce Fahreddîn Cevherî ikinci derecede a'yândan idiler.

Amasya havâlîsinde pek mühim Türk beyleri vardı. Bunlardan Kayı Türkleri Amasya'nın cenûb-ı garbî taraflarında otururlardı. Beyleri meşhûr Buşaklu Emîr Bahâ'eddîn Kürt Bey'di. Birâderi Sevinc Er (Sevincer) Bey de meşhûr idi. Bunların pederleri Kayı Bey, Sultân Mes'ûd-ı Selçûkî asdikâsındandı. İkâmet etdikleri yerler, Bugün Kayı, Kayı Kürtler, Sevincer demekle meşhûr köylerdir. **[8]**

Amasya'nın kıble tarafı olan Öz Nâhiyesi'nde Yazarlu Oymağı tavattun etmişlerdi. Bu nâhiyenin hâkimi Yazarlu beyi Kerîmeddîn İrmiş Bey bin Turak Bey'di. Bunun ikâmet etdiği

[449] Bu vakfiyesi kuyûd-ı vakfiye idâresinde mevcûddur.

[450] "Lor" lugaten, "Câmi'u'd-Düvel"de mestûr olduğu üzere "piç ve çapkın" ma'nâsınadır. Şâdî Bey'in vakfiyesinde "Ömer-i Lor" yazılıdır.

çiftliğine bugün İrmiş (Vermiş) Köyü denmekdedir. İrmiş Köyü, bunun hafîdi olan Cemâleddîn Fîrûz Bey'in vakfıdır. Buna kuyûd-ı resmiyyede "Cemâleddîn Bey Yazârî Vakfı" denmişdir.

Amasya'nın şimâl taraflarında kâ'in Akdağ, Arguma nâhiyeleri pek mühimdi. Buralarda en ziyâde icrâ-yı nüfûz eden Türkmenler'den Abâdoğlu Mübârizeddîn Sevündük Bey de meşhûr idi. Bu zât, Amasya'nın şimâl boğazı önünde Suluova'ya nâzır olan Hakala Köyü'nde oturur, bütün Türkler'e kendisini tanıtırdı. Bunun himmetiyle Hakala, şîrîn bir kasaba olmuşdu.[451]

Lâdik Kazâsı, öteden beri "Kızoğlu" demekle meşhûr olan İhtiyâreddîn Sevinc Bey'in mâlikânesi idi. Akrabâsından Abdî Beyzâde Hamîd Bey, kazânın el-yevm "Hamîd Nâhiyesi" denilen yerlerine ve Ahmed Bey de şimâl taraflarında "Ahmed Sarâyı" denilen yerlerine hâkimlerdi. Sevinc Bey'in zamânında Rufâ'î meşâyihinden es-Seyyid Ahmed Sâhibü'l-hâl pek ziyâde muhterem bir sîmâ-yı mübârekdi.

Köprü ile Havza arasında emâret eden Emîrdâd oğlu Celâleddîn **[9]** Taşan Bey'in nüfûz ve satveti bunlardan artıkdı. Köprü, Havza, Merzifon kazâlarına hükm ederdi. Köprü ile Merzifon arasında olan yüksek dağlarda, yaylalarda otururdu. Bu dağlara "Taşan Dağı" denmişdi. Taşan Bey'in birâderi İdrîs Bey Köprü kazâsının garb taraflarına Zeytûn ve Göl nâhiyelerine ve Samuk Oğulları'ndan Esen Bey de Samuk Alanı nâhiyesine hâkimlerdi.

Gümüş Hacıköyü kazâsı, Amasya a'yânından Gümüşlüzâde Abdullah Çelebi birâderi Burhâneddîn Ahmed Bey'in mâlikânesi idi. Meşhûr Armağan Bey bunun nâmına kazâyı idâre ederdi. Gümüş kasabası bu esnâlarda "Gümüş Pazarı" diye anılırdı. Buranın kadısı Mevlânâ Nizâmeddîn Abdülmelik bin Ömer en-Nahcivânî pek ma'rûf idi.

Havza kazâsında oldukça nüfûz ve şöhreti olan Tur Alî Beyzâde Berekât Şâh bunlara nisbetle o kadar nüfûzu yokdu. Fakat Mecidözü kazâsına hâkim olan Alâ'eddîn Saltık Bey bin Bayındır Bey, Taşan Bey ayârında bir zât idi. Pederinin i'mâr etdiği Bayındır kasabasında otururdu. Burası şimdi köy hâline inmiş, şimâl-i garbîsinde Mecîdözü kasaba olmuşdur.

Varay kazâsı, Emîr Babukşâh oğlu İmâdeddîn Esen Bey'in idâresinde idi. Şimdiki Şerefder-Şerefler Köyü'nde ikâmet ederdi. Moğol beylerinden Acaytu Bay (Ece Bey) bu kazânın şimdiki merkezi olan Varay kasabasında otururdu. Lâkin Esen Bey'in nüfûz **[10]** ve ikbâli Zile kasabasına kadar cârî idi. Zile'yi idâre eden Şemseddîn Sâyis Bey meşhûr idi. Bundan sonra Kara Ca'fer Bey Esen Bey'in bir mu'temedi idi.

Şimdiki Çorum vilâyetine hâkim olan emîr-i kebîr Şerefeddîn Osmân Bey bin Gâzi Muhammed Bey[452] Osmâncık kalesinde oturur; Hacı Hamza, İskilib, Çorum ve mülhakâtına hükmünü yürütürdü. Birâderi Nûreddîn el-Hâc Hamza Bey şimdiki Hacı Hamza kasabasına hâkim olan kalesinde ikâmet ederek birâderine mu'în olurdu.

Çorum'da Osmân Bey'e vekâlet eden, Çorumlu Oymağı re'îsi Sa'deddîn Sülü Şâh bin Hızır Şâh idi. Bütün Çorumlu Oymağı Sülü Şâh'ın emir ve nüfûzuna[453] münkâd idi. Lâkin Develü Hisârı'nda ikâmet eden Hüsâmeddîn Timur Bey Çorum'u tehdîd, Osmân Bey'e rekâbet ediyordu. Bunun mahdûmu Hüseyin Bey Çorum civârında otururdu.[454]

Şimdiki İskilib (İskîlîb) kazâsı, Ceceli ve Katarlı diye meşhûr olan iki Türkmen aşîretinin beyleri idâresinde idi. Ceceliler, Caca Bey'in adıyla meşhûr olup Cibrîl Bey bin Caca Bey'in evlâdından **[11]** Yahyâ Bey'in, Katar (Kutar)lılar da Katar oğlu Ya'kûb Bey'in emrine münkâd idiler.

---

[451] Bu kasabada bugün harâbe şeklinde görülen câmi', medrese, mekteb, zâviye gibi âsâr-ı umrân ve medeniyyet, Sevündük Bey'in ve evlâdının âsâr-ı himmetidir. Bunların adları ve himmetleri aşağılarda görülecekdir.

[452] Bu Osmân Bey, Amasya vâlîsi Şâdî Bey'in vakfiyesinde "Beyler Çelebi" diye mezkûr ve kendi vakfiyesinde "es-Sultân el-Gâzî Şerefeddîn Osmân" diye mestûrdur. Osmâncık'da Beyler Çelebi Câmi'i, Çorum'da Bey Câmi'i bu Osmân Bey'in eser-i hayrıdır.

[453] Çorum'un eski adı "Çorumlu" olduğunu bütün kuyûd-ı atîka göstermekdedir.

[454] Hüseyin Bey'in çiftliği bugün "Hüseyinâbâd Nâhiyesi" demekle meşhûrdur. Bunun mahdûmu Osmân Paşa daha meşhûr idi.

Emîr Biçâr oğlu Nûreddîn Hamza-i Rûmî yerine Tokat emîri olan Mühezzebeddîn Ulu Bey Moğol ümerâsından Habakbay bin Sebüktay[455] mahdûmu olup ırken Türk idi. Ammizâdesi Zahîreddîn Tayartan Bey bin Şeyh Ömer Erzincân emîri[456] ve ammesi Mısır hükümdârı Melik Nâsıreddîn Muhammed bin Kalavun'un vâlidesi idi. Bundan dolayı Ulu Bey'in büyük nüfûzu vardı. Tokat'ın defterdârı es-Seyyid Şerefeddîn Alî bin Kıvâmeddîn Muhammed Isfahânî, Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın mu'temedi idi.

Ancak Tokat cihet-i şarkiyyesine hâkim olan Niksar emîri Tâceddîn Toganşâh, Ulu Bey'in rakîbi idi. Mesâlikü'l-Ebsâr'da buna "Emîr Togancık" denmişdi. Bunun mu'ârızı da kendi birâderi Nûreddîn Alp Arslan Bey'di. Niksâr'ın Lâdik nâhiyesinde oturur, fırsat buldukça birâderiyle vuruşurdu. Bunların pederleri Alâ'eddîn Savcı Bey Amasya ümerâsındandır.

Şâyân-ı dikkatdir ki Niksâr'da Melik Dânişmend Gâzi Türbesi yolu **[12]** üzerinde dere kenârında bulduğum bu iki birâderin türbeleri bile birbirine mu'ârız sûretde yanyana binâ edilmişdir.

Amasya'nın cihet-i şarkiyyesinde olan Karahisâr-ı Şarkî emîri Mübârizeddîn Bayramşâh bin Dâvud Bey, kendisini Âl-i Abbâs'dan sayardı. Şeyh Mu'îneddîn Süleyman Zâviyesi'ne mezâri' vakf eylediği vakfiyesinde "Abbâsî" olduğunu kemâl-i ehemmiyetle kayd etdirmişdi.

Samsun emîri, emîrü's-sevâhil unvânıyla Hâbil oğlu Zeyneddîn Tüli Bey pek meşhûr idi. Sivas emîri Eretna Bey'in kayınbirâderi olduğu münâsebetle pek nâfizü'l-kelim bir zât idi. Samsun kadısı Mecdeddîn İshâk Çelebi Amasya nâibi Nûreddîn Osmân birâderiydi.

Amasya şimâlinde kâ'in Sinop vilâyeti Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Beyzâde Emîr Nâsıreddîn Ahmed Gâzi Çelebi bin Mühezzebeddîn Mes'ûd Çelebi idâresinde iken 728 senesinde vefâtıyla[457] yerine mahdûmu İlmeddîn Süleyman Bey emîr olmuşdu. Fakat Kastamonu beyi Şemseddîn Timur Cândar oğlu Hüsâmeddîn Süleyman Paşa'dan emîn değildi.

Süleyman Paşa'nın mu'ârız ve rakîbi olan Ankara emîri Devletşâh da meşâhîr-i ümerâdan idi. Şu beylerden ziyâde hüküm ve nüfûzu olan Sivas emîri Reşîdeddîn Eretna Bey de pek değerli bir Türk idi. Müsteşâr-ı **[13]** umûru, sipehsâlâr-ı zî-iktidârı Şerefeddîn Ahmed Bey bin Celâdet bin Çakır Hân idi.[458]

Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın vefâtına kadar Anadolu eyâleti Erzurum, Sivas, Ankara, Kastamonu ve mülhakâtından ibâret olup "Eyâlet-i Rûmiyye" unvânıyla Irâk emîr-i kebîri Şeyh Hasan Kebîr-i Celâyirî idâresinde idi. Binâ'en-aleyh yukarıdan beri ta'dâd edilen beyler, vâlî-i umûmî olan Hasan Kebîr'in nâibi idiler.

Bununla beraber şu Türk beyleri Bahâdır Hân'ın devr-i saltanatında varlıklarına tesâhüb edecek bir mevki'-i mümtâza ermişlerdi. Her biri kendi muhîtinde müstakilâne idâre-i emâret ediyorlardı. Moğol ve Tatar beylerinin burunları oldukça kırılmışdı.

Câmiu'd-Düvel'de mezkûr olduğu üzere vefât eden Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın yerine Sultân Mu'izzeddîn Arpa Hân[459] bin Şa'bân bin Melik Timur bin Artuk Boga bin Tuli Hân bin Cengiz Hân 736 senesi rebî'ulâhirinin nısfında Sultâniyye şehrinde vezîr-i a'zam Hâce

---

455 "Ikdü'l-Cümân" ve "Kitâbü's-Sülûk"da tafsîl edildiği üzere Sebüktay bin Karaçin bin Çigan 674'de Tokad'dan Mısır'a firâr ve 677'de Mısır'da vefât edip kerîmesini Mısır meliki Kalavun el-Elfî 680'de tezevvüc etmiş idi. Oğulları Habakbay, Şeyh Ömer Moğol hükümdârı Gazân Mahmûd Hân devrinde Anadolu'ya gelmişlerdi.

456 Emîrü'l-hâc Tayarten, Melik Nâsıreddîn Muhammed bin Kalavun tarafından 729'da Mısır'a celb edilmiş ve 749'da fevt olmuşdur. Ed-Dürerü'l-Kâmine.

457 Kabir taşında "Gâzî Ahmed Çelebi bin Mes'ûd Çelebi" mestûr olup 728 senesinde vefâtı mahkûk olduğunu kırâ'at eden müdekkik-i meşhûr fâzıl Ahmed Tevhîd Beyefendi birâderimiz haber verdi. Bu sûretle Havza kurbunda Şeyh Savcı Karyesi'nde medfûn olan Gâzî Çelebi, evlâd-ı Selçûkiyye'den Sultân Altunbaş bin Sultân Mes'ûd olur.

458 Müşârün-ileyhin 727 senesinde tanzîm etdirdiği vakfiyesinde böyle yazılıdır.

459 "A'yânu'l-Asr"da Salâheddîn Safedî, "Kitâbü's-Sülûk"da Takiyyeddîn Makrîzî Arpa Hân'ı "Erna Kavn" ve "Erbekûd" şeklinde yazmışlardır. Her hâlde "Arpa" lafzından galat olmalıdır.

Gıyâseddîn Muhammed bin Hâce Reşîdeddîn Hemedânî yardımıyla serîr-i İlhânî'ye cülûs etmişdir.

Bu tebeddül-i saltanat, Anadolu ve hâssaten Sivas eyâleti Türkleri'ni **[14]** ve beylerini pek ziyâde sevindirmişdi. Çünkü Âzerîler'le Îrânîler'in istinâd etdikleri Moğol beyleri arasında nifâk ve adâvet, hırs-ı câh u devlet birden parlamış, Âzerîler'in ve Îrânîler'in mevki'leri fenâ sarsılmış, Türk beyleri daha ziyâde kuvvet bulmuşlardı.

Arpa Hân, pek zâlim ve cebbâr adamdı. Hülâgu neslinden olmadığı cihetle Hülâgu hânedânı tarafdârlarını kahr ederek tahtını muhâfaza etmeye çalışıyordu. Bunun için Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın dayısı ve Diyârbekir vâlîsi olan emîr Alâ'eddîn Alî Pâdişâh bin Sülemiş bin Tengir-i Gürgân[460] kıyâm ederek bütün kuvvetiyle Tebrîz üzerine yürüdü.

Arpa Hân, Ali Pâdişâh'ı karşıladı. Aralarında açılan kanlı muhârebede maktûl oldu. Emîr Alî'nin mültezimi olan Mûsâ Hân bin Alî bin Bâyed ve Hân bin Turagay[461] bin Hülâgu Hân 736 senesi ramazânının on yedisinde, Câmiu'd-Düvel'de şevvâlin gurresinde serîr-i İlhânî'ye oturdu. Bütün nüfûz-ı hükûmet Alî Pâdişâh'ın eline geçdi.

Emîr Alî Pâdişâh, Moğol ırkından ve Oyrat (Hoyrat) ilinden vechen çirkin, tab'an müstebid ve hodkâm adamdı. Bunun zulüm ve istibdâdı Arpa Hân'ın ceberûtunu basdırdı. Anadolu beylerini Irâk ve Rûm eyâletleri vâlîsi Emîr Şeyh Hasan-ı Kebîr ile Diyârbekir eyâletini **[15]** istîlâ eden Hacı Togay[462] (Togacar) etrâfında birleşdirdi.

Şu iki emîr-i kebîr-i Anadolu, Diyârbekir ve Irâk'dan cem' edebildikleri kuvvetlerle müttahiden kıyâm edib Ali Pâdişâh ile harbe girişdiler. Aladağ civârında edilen muhârebede Emîr Ali maktûl ve Mûsâ Hân da firâra mecbûr oldu. Emîr Hasan-ı Kebîr'in mültezimi olan Muhammed Hân bin Yüzi bin Kutlug bin et-Temûr bin İbarcı[463] bin Mengü Temrin Hülâgu Hân 736 zilhiccesinin onuncu günü taht-ı İlhânî'ye çıkdı. Bu yüzden Anadolu beyleri biraz daha kuvvet buldu.

Bu kargaşalık esnâsında Türkler'e karşı hayr-hâhâne bir meslek tutan Emîr Çoban ve mahdûmu Timurtaş oğulları, 727 senesinden beri ihtifâ etdikleri yerlerden hurûc ve kıyâm ederek Türk beylerini elde etmeye çalışıyorlar, Timurtaş'ın tarafdârı olan Türkler ve beyler de bunlara iltihâk ediyorlardı.

Çünkü Emîr Timurtaş bin Emîr Çoban "A'yânu'l-Asr ve A'vânu'n-Nasr"da yazıldığı üzere 728 senesinde Mısır'da zebh ve katl edilmişdi. Evlâdı şunlardı: Şeyh Hasan, Mısır Melik, Cemdoğan, Pîr Hasan, Şeydûn, Melik Eşref, Eşter. Bunların hepsi Anadolu'nun birer köşesinde ihtifâ etmiş idi.

[16] Şeyh Hasan, Timurtaş oğullarının ekberi di. Buna "Küçük Hasan, Şeyh Hasan-ı Sagîr" denirdi. Gâyet dessâs, zekî, siyâsî bir adamdı. İbtidâ pederine pek ziyâde benzeyen bir şahs-ı mechûlü[464] pederi Timurtaş olmak üzere i'lân ederek pederinin asdikâsını kendisine celb etdi. Küçük Hasan Bey'in nüfûz ve da'vâsına Hamza ve Ya'kûb Beyler büyük yardımlar etmişlerdi. Hattâ Şeyh Hasan-ı Kebîr'in nezdinde olan Emîr Hamza-i Rûmî tasdîk ederek Hasan-ı Kebîr'i büyük telâşa düşürmüşdü.

Bundan dolayı Amasya vâlîsi Şâdî Bey'in ve Moğol meftûnu Âzerîler'in mevki'leri sarpa sarmışdı. Şâdî Bey, Irâk ve Anadolu vâlîsi Emîr Şeyh Hasan-ı Kebîr'e mâlen ve bedenen mu'âvenet etmeye mevki'en mecbûr idi. Çünkü emîr-i müşârün-ileyhin Amasya'da nâibi, kâ'im-makâmı bulunuyordu.

---

460 "Tengîr", Dîvân-ı Lügât'da "tanir, âlim, ârif" ma'nâsınadır. Sîga-i mübâlağası "Tengri, Tanrı"dır. "A'lem, a'ref, allâm" ma'nâsına olur. "Egir-egri, ağır-ağrı" gibi "Gürgân", Moğol dilinde "güyegi, dâmâd" ma'nâsınadır.

461 "A'yânu'l-Asr"da "Togancık bin Hülâgu" yazılıdır.

462 Hacı Togay, "Ed-Dürerü'l-Kâmine" ve "Kitâbü's-Sülûk"da yazıldığı üzere yirmi yıl kadar Diyârbekir vâlîsi olan Emîr Sutay'ın mahdûmu ve 732'de fevtinde yerine vâlî olan Barambay'ın birâderidir. Barambay'ın 735 senesinde vefâtıyla Diyârbekir'i istîlâ eden Emîr Alî Pâdişâh'ın hasm-ı bî-emânı olmuş idi.

463 Buna "Anbârcı", "Anberci" de denmişdir.

464 "A'yânu'l-Asr"da bu şahsın adı "Ebûbekir" gösterilmekdedir. Buna "Ebû Bekr ed-Dâ'î" diyor ve tercemesini yazıyor.

Hâlbuki Anadolu beyleri Timurtaş oğlu Şeyh Hasan-ı Sagîr'e büyük yardımlar ediyorlar, kuvvetler veriyorlardı. Bunların başında Amasya'nın aynu'l-a'yânı Torumtay oğlu Şerefeddîn Ya'kûb Şâh bulunuyordu. Hasan-ı Kebîr'in mağlûb olduğu gün, Şâdî Bey'in sükûtu muhakkakdı.

Şerefeddîn Ya'kûb Şâh, Emir Timurtaş'ın havâss-ı asdikâsından ma'dûd idi. Bunun için Timurtaş oğlu Küçük Şeyh Hasan Bey'e bezl-i mu'âvenet ederek onu takviye etmiş, sipehsâlârı ve müdebbir-i umûru olmuşdu. Emîr Şeyh Hasan-ı Sagîr, tertîb eylediği bir hud'a-i harbiyye sâyesinde Emîr Şeyh Hasan-ı Kebîr'e galebe çaldı. Bu galebeyi müte'âkib Şâdî Bey dünyâdan gitdi. **[17]**

Şerefeddîn Ya'kûb Şâh

Amasya beylerbeyi Seyfeddîn Torumtay evlâdından Nâsıreddîn Muhammed Bey bin Mübârizeddîn Mûsâ Bey'in oğlu olup Amasyalıdır. Irâk hâkimi Büyük Şeyh Hasan'ın inhizâmına binâ'en kazandığı şöhret sâyesinde 737 senesi evâ'ilinde Amasya emîri oldu. Âzerîler'in nüfûz ve ikbâli hitâma erdi. Küçük Şeyh Hasan Bey, Anadolu'da Büyük Şeyh Hasan Bey'in yerini tutdu.

Amasya defterdârı Büyük Şemseddîn Muhammed Nahcıvânî ihtifâ edib yerine Gümüşlüzâde Emîr Celâleddîn Abdullah Çelebi müstevfî oldu. Ya'kûb Şâh oğlu Mu'îneddîn Süleyman Bey cândâr, Musliheddîn Kutlu Bey muhtesib oldu. Kadı ve nâibi yerlerinde kaldı. Mevlânâ Rükneddîn Ahmed Sinôbî sadru'l-ulemâ ve müftî-i belde oldu.

Bu esnâda sahne-i siyâsetde üç sîmânın yıldızı parlakdı: Ya'kûb Şâh, Eretna, Ulu Beyler. Bunun için Muhammed bin Alî el-Acemî, "Mecma'u'l-Ensâb" adlı eserinde "Ahvâl-i Emîr Eretne ve evlâd-ı Emîr Torumtay ve Sebüktây" diyerek bir fasıl açmış, Eretna Bey'le Torumtay ve Sebüktay oğullarının münâsebetini ve ahvâlini beyân etmişdi.

Mü'ellifin "Emîr Eretne" dediği, Sivas emîr-i kebîri meşhûr Reşîdeddîn Eretna Bey'dir. "Evlâd-ı Emîr Torumtay" dediği Emîr Şeyh Hasan-ı Sagîr'in serdârı ve Amasya vâlîsi olan Torumtay oğlu Ya'kûb Şâh ve evlâdıdır. **[18]**

"Evlâd-ı Sebüktây" dediği de Tokat emîri ve Şeyh Hasan-ı Sagîr'in gözdesi olan Sebüktay oğlu Mühezzebeddîn Ulu Bey ve evlâdıdır.

Ancak Eretna Bey pek zekî ve siyâsî bir zât idi. Amasya ümerâsından Baba İlyâs Horasânî oğulları Kutlu, İlyâs, Mes'ûd Beyler'i ve Türkmen beylerinden Kürt ve Taşan Beyler'i birer sûretle elde ederek Ya'kûb Şâh nüfûzunu kırmak istiyordu.

Nûreddîn Kutlu Bey, vezîr-i meşhûr Şemseddîn Mahmûd Tuğrâ'î bin Baba İlyâs'ın mahdûmu Emîr Celâleddîn Fîrûz Bey'in oğludur. Birâderleri İlyâs ve Mes'ûd Beyler'dir. Mahdûmları Alâ'eddîn Ali Şâh ile Hayreddîn Halîl Bey'i Eretna Bey'in nezdine göndermişdi.

Eretna Bey'in bunlara telkîn etdiği fikrin gâyesi, zâhirde Sultân Mes'ûd'un şehzâdesi Sultân Altunbaş'ın ecdâdından mevrûs olan Amasya tahtına iclâsı idi. Hakîkat-i hâlde Ya'kûb Şâh'ı ber-taraf edib Amasya vilâyetini elde etmekdi. Ya'kûb Şâh pek şecî' ve müdebbir bir zât idi. Eretna Bey, bunun nüfûzundan pek ziyâde çekiniyordu.

Emîr Bahâ'eddîn Kürt Bey[465] Sultân Altunbaş'ın dâmâdı ve hâmî-i yegânesi idi. 719 senesinde Selçûk şehzâdeleri katliâm edildiği esnâda Sultân Altunbaş'ı çiftliğinde ihfâ ederek katlden kurtaran Kürt Bey'di. Emîr Timurtaş'ın Sivas'dan Mısır'a firârında **[19]** Sultân Ebû Sa'îd'in afvına mazhar olan Sultân Altunbaş, Taşan Bey'in idâresinde bulunan Simre çiftliğinde münzeviyâne yaşıyordu.

[465] "Kürt", Dîvân-ı Lugât'de Arabca "neb'" denilen ağacın Türkçesidir. Gâyet sert, metîn olup "kayın ağacı" demekle meşhûrdur. Gâyet sert ve metîn olanlara "Kürt" denmekdedir. Hâlis Türkçedir. Mısır Türk beylerinden birkaç zâtın adı da "Kürt"dür.

Kürt Bey, Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın ümerâ ve süferâsından Amasyalı Sunkur oğlu Şihâbeddîn Ahmed Bey[466] sâyesinde tahsîl-i emâret ederek Sultân Ebû Sa'îd'in manzûru olmuşdu. Oğulları Kutlu Şâh, Togan Şâh, Kazan Şâh pek meşhûr idi. Bunlar Sultân Altunbaş'ın kerîmezâdeleriydi.

Büyük Şeyh Hasan Bey, Timurtaş oğlu Küçük Hasan Bey'in harbinde münhezim olduğu münâsebetle Horasân beylerinin yanında nüfûz ve i'tibârı kalmamışdı. Bu yüzden Horasân beyleri Moğol hükümdârı Muhammed Hân'ı tanımadılar. Cengiz'in birâderi Cüci Aksar bin Baysuka Bahâdır evlâdından Toga Timur Hân bin Sutay bin Baba Bahâdır Ebûkâr bin Tur bin Cüci Aksar'ı 737 senesi şa'bânında hükümdâr yapdılar.

Küçük Şeyh Hasan Bey, bu vak'adan bi'l-istifâde yanına aldığı bir kuvvetle Tebrîz üzerine yürüdü. Büyük Şeyh Hasan Bey'i harben kaçırdı. Sultân Muhammed Hân'ı i'dâm ederek yerine ceddi Emîr Çoban'ın menkûhası olan Sati Bey Sultân binti Sultân Muhammed Olcaytu Hân'ı 738 senesi zilhiccesinin yirmisinde tahta iclâs etdi.

Lâkin Sati Hân'ın saltanatı şerî'at-ı islâmiyyeye muhâlifdi. Bu yüzden **[20]** Irâk ve Diyârbekir beyleri Sati Bey'i tanımadılar. Aralarında Hülâgu hânedânından Cihân Timur Hân bin Alakonuk bin Geyhatu Hân bin Abaka Hân bin Hülâgu Hân'ı 739 senesi saferinde sultân yapdılar.

Küçük Hasan Bey, Sati Bey'in saltanatı kendisini halkın nazarından düşüreceğini anladı. Kendisi de Sati Bey'i hal' edib yerine Hülâgu hânedânından Sultân Süleyman Hân bin Muhammed Hugay bin Sengî yâhud Cumûdâr bin Yeşmût bin Hülâgu Hân'ı 739 senesi rebî'ülevvelinde Tebrîz tahtına iclâs etdi.

"Nüzhetü'l-Kulûb"da yazıldığı üzere "739'da ümerâ-i Çobâniyân ve Âzerbaycân ve Gürcistân, Süleyman Hân nebîre-i Hugay nevâde-i Hülâgu Hân'ı ve ümerâ-yı Dîyârbekir ve Bağdâd, Cihân Timur Hân püser-i Alakonuk bin Geyhatu Hân'ı ve ümerâ-yı Horasân ve Rûm dahi Toga Timur Hân bin Cüci Kasâr'ı Moğol tahtına iclâs ederek fırka fırka olmuşlardır.

Müverrih-i fâzıl Ahmed Tevfîk Beyefendi'nin bana lutfen verdiği bir gümüş akçenin bir yüzünde "es-Sultânu'l-Melikü'l-Kâmil Toga Timur sene tis'in ve selâsîne ve seb'i-mi'e" diğer yüzünde "duribe bi-Amasya" yazılıydı. Bundan anlaşılır ki Eretna Bey'in nüfûzu Anadolu beylerini Büyük ve Küçük Hasan Beyler'in nüfûzundan uzaklaşdırmak için Horasân sultânı olan Toga Timur Hân'a bey'at etdirmişdir.

Çünkü Eretna Bey, zâten Diyârbekir vâlîsi Hacı Togay ile Irâk vâlîsi Emîr Şeyh Hasan-ı Kebîr'in tecâvüzâtından korkarken Emîr Timurtaş oğlu Küçük Şeyh Hasan Bey'in gitdikçe artan nüfûz ve ikbâlinden **[21]** pek endîşe ediyor, Hasan Bey'in mu'în ve mu'temedi olan Amasya emîri Hacı Ya'kûb Şâh'ın dilîrâne harekâtından kuşkulanıyordu. Hele yanı başında Elbistân beyi olan Dulkadir oğlu Zeyneddîn Karaca Bey bin Alî Bey'den hiç emîn değildi.

Karaca Bey, Bozok Türkmenleri'nin beyi olup nüfûz ve kuvveti şâyân-ı ehemmiyetdi. Kendisi Mısır hükümdârı Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun'a tâbi' ve tarafından emîr olduğu münâsebetle hükûmet-i Mısriyye'nin yardımıyla Sivas'ı istîlâ ve havâlîsini gâret etmeye mevki'i müsâ'iddi.

Bundan dolayı Eretna Bey kendi mevki'ini tahkîm için Mısır hükümdârı Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun dergâhına Babazâde Nûreddîn Kutlu Bey'i sefîr gönderdi. Ağır hediyeler takdîm etdi. "Kitâbü's-Sülûk"da mufassalan yazıldığı üzere melik-i müşârün-ileyhe arz-ı mutâva'at, Melik Nâsır nâmına hutbe kırâ'at, sikke darb edeceğine söz verdi. Himâyesini taleb etdi. Hükûmet-i Mısriyye tarafından matlûbu is'âf edilerek "nâib-i bilâdu'r-Rûm" unvânı verildi.

Diğer tarafdan Amasya beylerini Ya'kûb Şâh aleyhine çevirmeye teşebbüs ederek Simre Çiftliği'nde kendi hâlinde oturan Sultân Altunbaş bin Mes'ûd-ı Selçûkî'yi pek ziyâde iltizâm

[466] Müverrih Takiyyeddîn Ahmed Makrîzî, "Kitâbü's-Sülûk Li-Ma'rifeti'd-Düvel Ve'l-Mülûk" adlı eserinde Mısır sefâretini şöyle yazıyor: "Kadime sâdise şehr-i rabî'i'l-evvel sene isney ve selâsîne ve seb'i-mi'e el-Hâc Ahmed bin Sunkur resûlen mine'l-Melik Ebî Sa'îd".

ediyor, Sultân Altunbaş'ı Amasya tahtına iclâs etmeye çalışan Kürt ve Taşan Beyler'i himâye ve teşcî' etmekden geri durmuyordu.

Hacı Ya'kûb Şah, bu iki emîrin harekât ve teşebbüsâtından şübhe etdiği cihetle ta'kîbâta kıyâm ederek bunları Sivas'a kaçırdı. Bundan dolayı Emîr **[22]** Timurtaş oğlu Şeyh Hasan Bey'e olan irtibâtını tahkîm ederek mevki'ini ve Amasya emâretini Eretna Bey'in istîlâ ve tecâvüzâtından korumak istedi.

739 senesi evâsıtında Küçük Hasan Bey, Ya'kûb Şâh'ı Tebrîz'e da'vet ederek Sultân Süleyman Hân nüfûzunu Anadolu beylerine kabûl etdirmeye çalışıyordu. Emîr Ya'kûb Şâh, büyük mahdûmu olan Emîr Mu'îneddîn Süleyman Bey'i kendi yerine kâ'im-makâm nasb ederek Tebrîz'e gitmişdi.

Emîr Süleyman Bey, pederinin emâretini kabûl eden Türkmen beylerinin nüfûzuna istinâd ederek Amasya vilâyetini pederi nâmına idâre ediyordu. Bunu haber alan Kürt ve Taşan Beyler Sivas'dan avdet ederek Amasya havâlîsinde olan Türkmen beyleriyle ittifâk ve Sultân Altunbaş'ı iclâs etmeye ahd ü mîsâk etdiler. Pervâne Beyzâde Emîr Alameddîn Süleyman Bey olanca kuvvetiyle bu mîsâkı tervîc ediyordu.

Çünkü Sultân Altunbaş, Emîr Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey'in kerîmezâdesi idi. Pervâne Beyzâde Alameddîn Süleyman Bey de Sinop emîri idi. Kastamonu emîri Cândar oğlu Hüsâmeddîn Süleyman Paşa ansızın Sinop'a hücûm edib Süleyman Bey'i Amasya'ya kaçırmış, Ya'kûb Şâh'a sığındırmışdı.

Süleyman Bey, Sinop'u kurtarmak için Yakûb Şâh'dan istimdâd etdiği hâlde Ya'kûb Şâh birtakım mevâ'îd ile imdâdını ta'vîk ederek Süleyman Bey'i kızdırmışdı. Hacı Ya'kûb Şâh, Amasya'dan tebâ'üd eder etmez Eretna Bey'e mürâca'at ve muktezâ-yı karâbet Sultân Altunbaş'ın tarafdârlarına muzâharet etmişdi.

[23] Kürt Bey'i iltizâm eden Amasya beyleri içinde Sunkur Oğulları el-Hâc Kemâleddîn İsmâ'il ve Şücâ'eddîn Süleyman Beyler'le mümtâz beylerden Gül Bey oğlu İzzeddîn Muhammed Bey vardı. İşte bunların yardımıyla Kürt ve Taşan Beyler, Sultân Altunbaş'ı çiftliğinden kaldırıp izzet ü ikrâm ile Amasya'ya getirdiler. Tahta iclâs ederek ölmüş saltanat-ı Selçûkiyye'yi diriltmeye çalışdılar.

Sultân Tâceddîn Altunbaş

Anadolu'da hükûmet eden Selçûk (Selçuklu) hânedânının son pâdişâhı olan Sultân Mes'ûd bin İzzeddîn Keykâvus'un şehzâdesidir. Vâlidesi Tokat'da Ahmed Paşa Câmii ve Sünbül Baba Tekkesi kapılarının üzerinde mahkûk olan kitâbelerden[467] müstebân olduğu üzere meşhûr Mu'îneddîn Süleyman Pervâne Bey'in kerîmesidir.[468]

Sultân Altunbaş, Amasya'da 739 senesi evâhirinde ikinci def'a serîr-i Selçûkî'ye oturdu. Resmen pâdişâh-ı Selçûkî olarak Emîr Celâleddîn Taşan Bey atabeyi, Emîr Bahâ'eddîn Kürt Bey beylerbeyi, Pervâne Beyzâde Alameddîn Süleyman Bey vezîri, Gümüşlüzâde Celâleddîn Abdullah Çelebi de müstevfî oldu.

Bu sene kibâr-ı fuzalâdan Amasya'da sadru'l-ulemâ olan müftü Rükneddîn Ahmed bin Muhammed es-Sinôbî ile Amasya hânkâhı şeyhi ve müderrisi iken Sivas **[24]** kadısı olan Mevlânâ Cemâleddîn İbrâhim el-Aksarâyî vefât etdiler. Kibâr-ı ulemâdan Mevlânâ Şerefeddîn Muhammed el-Herevî Amasya'da sadru'l-ulemâ ve müftî-i memleket oldu.

Lâkin Sultân Altunbaş, yirmi iki yıldan beri gâh Taşan Bey'in, gâh Kürt Bey'in çiftliklerinde ve sonra Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân tarafından kendisine tahsîs ve temlîk edilen Simre Çiftliği'nde münzeviyâne yaşamışdı. Bîçâre ihtiyârlamış, fa'âliyet-i dimâğiyye ve bedeniyyesi durmuş, bütün işlerini Taşan ve Kürt Beyler'in ellerine vermişdi. Saltanatı kuru bir unvândan ibâret idi. Kendisine "Gâzi Çelebi" ve "Şâh Melik Çelebi" denirdi.

---

[467] Bu kitâbeler İsmâ'il Hakkı Bey'in "Kitâbeler" adlı eserinde yazılıdır.

[468] Adının "İldi Hund Hâtun" olduğu kuyûddan istidlâl edilmekdedir.

Binâ'en-aleyh Amasya vilâyetinde nüfûz-ı emâret Taşan ve Kürt Beyler'e intikâl ederek Amasya vilâyeti bu târîhden i'tibâren Sivas emîri Eretna Bey'in nüfûzu altına girdi, Emîr Timurtaş oğlu Küçük Şeyh Hasan Bey'in nüfûzundan ve Hacı Ya'kûb Şâh elinden çıkdı.

Emîr Kemâleddîn İsmâ'il Sunkurî, Sultân Altunbaş'ın saltanatını ümerâ-yı etrâfa teblîğe me'mûr edilerek Türk beylerini müşârün-ileyhin kuvvetden ârî olan kuru unvânına bey'at etdirmeye çalışıyordu. Bunların muzâhiri ve müdebbiri Eretna Bey idi. Tokat Emîri Ulu Bey de Eretna Bey'in mürevvic-i efkârıydı.

Sultân Altunbaş, fırsat elde iken kendisine mukaddemen taraf-ı sultânîden tahsîs ve temlîk edilen arâzî ve emlâkini 740 senesinde Amasya'da vakf ve hâsılât-ı vakfiyesini neslen-ba'de-neslin evlâd-ı zükûruna tahsîs **[25]** ederek kendisinden sonra evlâdını ihtiyâcdan tahlîse himmet etdi. Mükemmel bir vakfiye tanzîm etdirdi. Vakfiyeyi tescîl eden Amasya kâdı'l-kudâtı Mevlânâ İmâdeddîn Ömer ve şâhidleri de yukarıda isimleri yazılan zevât idi.[469]

Bu vakfiyenin unvânında "Seyyidü'l-Mülûk ve's-selâtîn es-sadru'l-a'lâ el-kudvetü'l-mu'allâ e'azzü'd-devleti ve'd-dîn" evsâfıyla "Tâceddîn Altunbaş bin es-Sultân Mes'ûd bin Keykâvus es-Selçûkî" tavsîf, ba'dehû vakf etdiği Simre Çiftliği müştemilâtı olan kurâ, mezâri', arâzî zikr ve ta'dâd edilmişdir.

Şu evsâf-ı âliye kemâl-i sarâhatle ifâde ediyor ki, Tâceddîn Altunbaş Amasya'da 740 senesinde resmen sultân idi. Müşârün-ileyh eğer sultân olmasaydı yalnız "Sülâletü'l-mülûk ve's-selâtîn" denirdi. "Seyyidü'l-mülûk ve's-selâtîn, es-sadru'l-a'lâ, el-kudvetü'l-mu'allâ" denemezdi. Bu sıfatlar anlatıyor ki Sultân Altunbaş, serîr-i a'lâda câlis bir metbû'-ı mu'allâ idi.

Fakat müşârün-ileyhin saltanatı, Eretna Bey'in bir hud'a-i siyâsiyyesinden ibâretdi. Eretna Bey, bu hud'a sâyesinde Amasya vilâyetinden Şeyh Hasan ve Hacı Ya'kûb Şâh'ın nüfûzunu kaldırdı. Tokat, Kayseriyye ve Samsun emîrlerini kendisine rabt ederek mevki'ini tahkîm etdi. Mısır hükümdârına karşı ta'ahhüd eylediği hutbe ve sikke mes'elesini bile unutdu.

Bundan dolayı Mısır hükümdârı Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun, Eretna Bey'den dil-gîr oldu. Verdiği emir üzerine Eretna Bey'in zîr-i **[26]** idâresinde olan Tarende (Derende) şehrini Dulkadir oğlu Karaca Bey'e işgâl etdirdi.

Makrîzî, "Kitâbü's-Sülûk"unda diyor ki: "740 senesinde Derende kalesinin muhâfızı Eretna tarafından hâdim Mercân idi. Mercân bir maslahat-ı mühimme için Eretna'nın nezdine gitmişdi. Bunu haber alan Eblestîn emîri Zeyneddîn Karaca bin Dulkadir, Türkmen beylerinden Gergerli oğlu Alî, Gündlük (Gündük) oğlu İbrâhim, Bugadaş oğlu Halîl Beyler'i kırk nefer bahâdırla Derende üzerine gönderdi.

Bu beyler, Derende kalesi içinde bir adamı elde etdiler. Bu adam kırk neferi ve beyleri kale bedeninden iplerle çekip içeriye aldı. Bunlar Eretna Bey'in adamlarını katl edib kaleyi Mısır sultânı nâmına zabt ederek Dulkadir oğlu Karaca'ya teslîm etdiler.

Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun, bununla kanâ'at etmedi. Haleb vâlîsine verdiği emir üzerine Sivas havâlîsini gâret ve yağmâ etdirdi. Eretna Bey'in mükerrer mürâca'atlarına cevâben hutbe ve sikke mes'elesi ihtâr edilerek Eretna Bey hükûmet-i Mısriyye tarafından tazyîk edilmekde idi.

Diğer tarafdan Emîr Timurtaş oğlu Şeyh Hasan Bey'le Ya'kûb Şâh, Amasya vilâyetinde nüfûzlarının zayâ'ından dolayı pek müte'essir olmuşlardı. Fakat Irâk emîri Büyük Şeyh Hasan Bey'le pek meşgûl oldukları münâsebetle Erzincân ve Karahisâr-ı Şarkî beylerini ve hâssaten Amasya'nın yanı başında olan Niksâr emîri Tâceddîn Togan Şâh'ı tahrîk ederek bir tarafdan Eretna Bey'i, diğer tarafdan Amasya beylerbeyi Kürt Bey'i tehdîd ediyorlardı.

[27] Bununla beraber Sultân Altunbaş'ın ümerâsı arasına giren nifâk ve hased belâsıyla Amasya beyleri de birbirine girmişlerdi. Halifet Gâzi ve Gül Bey oğulları, Kürt ve Taşan

[469] Müşârün-ileyhin bu Arabî vakfiyesi tarafımdan Türk Târîh Encümeni Mecmû'ası'nda tercüme ve neşr ve şâhidleri ve münderecâtı hakkında ba'zı mülâhazât serd edilmişdir.

Beyler'in nüfûzunu bir türlü hazm edemiyorlar, cür'et-kârâne hareketlerini çekemiyorlardı. Sultân Altunbaş, bunları hüsn-i idâre edecek akıl ve tedbîre mâlik değildi.

Bu esnâda Büyük ve Küçük Şeyh Hasan Beyler, büyük bir arbedeye girmişlerdi. Cihân Timur Hân ile Büyük Şeyh Hasan, Süleyman Hân ile Küçük Şeyh Hasan üzerine yürümüşdü. "Câmiud-Düvel"de tafsîl edildiği üzere Küçük Hasan Bey, 740 zilhiccesi âhirinde galebe etdi. Nüfûz ve şöhreti fevkalâde artdı.

Eretna Bey, hükûmet-i Mısriyye'nin gönderdiği gâret-gerân ile, Amasya beyleri de birbirleriyle meşgûl oldukları esnâda Niksar emîri Togan Şâh, Emîr Timurtaş oğlu Hasan Bey'den aldığı ve kendisinin tedârik etdiği bir kuvve-i mühimme ile Niksâr'dan kalkıp Amasya üzerine yürüdü. Taşova harbinde Kürt ve Taşan Beyler'i mağlûb ederek gâlibâne Amasya'ya 741 senesi evâ'ilinde girdi. Amasya vilâyetini işgâl etdi.

Tâceddîn Togan Şâh

Amasya'nın cihet-i şarkiyyesinde kâ'in Taşâbâd (Erba'a) kazâsının eski merkezi Sonusa civârında zâviye ve türbesi ve 655 târîhli vakfiyesi olan eş-Şeyh Nûreddîn Alp Arslan bin Sârımeddîn **[28]** Muhammed Ebî Bekir el-Kemâhî er-Rufâ'îzâde Alâ'eddîn Savcı Bey'in oğludur.

Azîz bin Erdeşîr el-Esterebâdî'nin Sivas târîhi olan "Bezm ü Rezm" adlı eserinde "Niksâr'da emâret eden evlâd-ı Tâceddîn" dediği bu Tâceddîn Togan Şâh'ın evlâdıdır. Niksâr'da tarafımdan bulunup toprak altından çıkarılan mezâr taşında "Tâceddîn Togan Şâh Alp bin Savcı" diye okunmakdadır. Hafîdi Emîr Bahâ'eddîn Bey'in el yazısıyla ceddi "Tâceddîn Togan Şâh" diye yazılmış olduğu bir kitâbın sonunda görüldü.

Şihâbeddîn Ahmed Nüveyrî, Ayasofya Kütüb-hânesi'nde olan "Mesâlikü'l-Ebsâr" adlı eserinde diyor ki: "Togancık Bey, Niksâr emîri olup hudûd-ı emâreti şimâlen Kastamonu emîri Süleyman Paşa'nın hudûd-ı emâretine kadar imtidâd ederdi. Bilâd-ı Rûm'da nüfûz ve şöhreti vardı. Hâtırı sayılır ümerâdan idi".

Togan Şâh, Amasya vilâyetini istîlâ ederek Emîr Timurtaş oğlu Şeyh Hasan Bey'in nüfûzunu i'âde, Kürt ve Taşan Beyler'i ve Gâzi Çelebi tarafdârlarını firâr ve ihtifâya mecbûr etdi. Gâzi Çelebi'yi geldiği Simre Çiftliği'ne gönderdi. Kendisi de Amasya tahtgâhında oturdu.

Sivas emîri Eretna Bey, bu hâle karşı ihtiyât ve basîretle hareket ederek bir müddet iğmâz-ı ayn etmeye mecbûr oldu. Amasya'dan kendisine ilticâ edenleri taltîf ve himâye ederek bunlardan Kürt Bey'e Kayseriyye **[29]** emâretini verdi. Kendisine mu'ârız olan Samgâr ve Tâc Kızıl Oğulları'nı def' etdi.

Çünkü Kürt Bey'in dostu olan Babazâde Kutlu Bey'in büyük mahdûmu Alâ'eddîn Alî Şâh Eretna Bey'in nezdinde pek mukbil ve makbûl idi. Kürt Bey de Ebû Sa'îd Bahâdır Hân ümerâsından şecî', müdebbir, zî-nüfûz bir Türkmen'di. Kayseriyye'de "Kürtler Mahallesi" bunun ve evlâdının ikâmet etdiği yerlerdi.

Eretna Bey, Togan Şâh'dan ve bunun efendisi ve metbû'u olan Timurtaş oğlu Şeyh Hasan Bey'den korkacak bir mevki'de değildi. Eretna Bey'i en ziyâde düşündüren Mısır hükümdârı Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun'a karşı ta'ahhüd eylediği hutbe ve sikke mes'elesiydi. Muhammed bin Kalavun bi-eyyi-hâl kendi nâmına hutbe okutmasını ve sikke kesdirmesini şiddetle taleb, bu talebini de kuvve-i askeriyye ile te'yîd ediyordu.

Eretna Bey, Mısır hükümdârı nâmına hutbe okutsa, sikke kesdirse sâ'ir beylerin ve halkın nazarında nüfûz ve haysiyeti halel-dâr olurdu. Açıkdan redd etse Haleb vâlîsiyle Dulkadir oğlu Karaca Bey'in tecâvüzâtından ürküyordu. Nazarında Karaca Bey'in ehemmiyeti yokdu. Lâkin bunu himâye eden Haleb vâlîsinden korkuyordu.

Bundan dolayı Eretna Bey, Togan Şâh'ın cür'et-kârâne hareketine muvakkaten ses çıkarmadı. Çünkü Tokat emîri Ulu Bey'in de kendisine karşı vaz'iyyeti şâyân-ı dikkatdi. Bununla beraber bir tarafdan Amasya beylerinden Halifet Gâzi, Gül Bey, Sunkur Oğulları'nı

ve tarafdârlarını Togan Şâh **[30]** aleyhine tahrîk, diğer tarafdan Samsun emîri Tuli Bey'i Amasya'nın tahlîsine teşvîk ve elinden geldiği kadar yardımlar ediyordu.

Eretna Bey'in bu tertîbâtına tâli'i de yardım etdi. 741 senesi zilhiccesinin on dokuzunda en ziyâde korkduğu Mısır hükümdârı Melik Muhammed bin Kalavun vefât edib yerine büyük mahdûmu Melik Mansûr Seyfeddîn Ebû Bekir Mısır hükümdârı oldu. Bu yüzden Mısır beylerinin aralarına da fitneler girdi. Eretna Bey, bundan istifâde ederek i'lân-ı istiklâl ediverdi.

Eretna Bey'in istiklâli üzerine tedârikâtını ikmâl eden Tuli Bey Samsun tarafından hareket etdi. Amasya beylerinin içerden yardımlarıyla Togan Şâh'ı Niksâr'a kaçırdı. Amasya'yı 742 senesi evâ'ilinde harben aldı. Amasya vilâyeti bütün mülhakâtıyla doğrudan Eretna Bey'in nüfûzu altına girdi. Eretna Bey'in memâlikinden oldu. Togan Şâh da bu vak'adan sonra Niksâr'da vefât etdi.

Muharrir-i fakîr, Niksar kadısı iken Togan Şâh'ın kabrini çok aradım. Niksâr'ın cenûb tarafında Dânişmend Gâzi Türbesi'ne giden yol üzerinde yek-diğerine mu'ârız, yanyana bulunan iki türbeyi tedkîk edib cebhesi şimâle nâzır olan türbenin içini tathîr etdirdim, topraklarını kazdırdım. Toprağın altından çıkardığım bir mezâr taşının şimâl cebhesinde şu kitâbeyi kemâl-i müşkilât ile okuyabildim: "Hâzâ kabrü'l-emîri'l-isfehsâlâri'l-ecelli'l-kebîr el-melikü'l-muzaffer el-mücâhidü'l-murâbıt ... âce'd-dîn Togan Şâh Alp bin Savcı ... rahmetullâh – ...ın ve erba'în ve seb'i-mi'e".**[31]**

Bu kitâbe toprağın altında uzun bir müddet kalmış olduğundan yazı olduğu belirsiz bir hâlde bulundu. Kiremid parçaları sürülerek yazı olduğu anlaşıldı. "âc" kelimesi "Tâc" yâhud "Sirâc" olabilir. Okuyamadığım yerleri noktaladım. Birincisi "intekale ilâ" olmalıdır. İkincisi "Seb'a" , "tis'a" okunabilir. Fakat "seb'a" olması pek muhtemeldir.[470]Bu kabrin yanındaki cephesi garba nâzır olan türbe de birâderi Nûreddîn Alp Arslan'ın olduğu anlaşıldı.

Sultân Reşîdeddîn Ertena Hân[471] "Câmiu'd-Düvel"in "Âl-i Eretna" faslında ve sâ'ir mevâki'inde Müneccimbaşı Ahmed Efendi'nin zabtı üzere Kayseriyye beyi olan Ca'fer Bey[472] bin Eretna Bey'in mahdûmudur.[473] Kayseriyye'de doğmuş, Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'a intisâb ederek silk-i ümerâya girmiş, hemşîresini Sivas vâlîsi Emîr Timurtaş bin Emîr Çoban **[32]** tezevvüc eylediğinden Kayseriyye emîri olmuş, Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın teveccüh ve i'timâdını kazanıp Timurtaş'ın Mısır'a firârından sonra Sivas vâlîsi olarak ta'ayyün etmişdir.

Muhammed Avârî Efendi, "Râmûzu'l-A'yân"ında diyor ki: "Emîr Timurtaş'dan sonra Sivas ve mülhakâtını Timurtaş'ın kayınbirâderi olan Sultân Reşîdeddîn Eretna Hân ahz ve temellük etdi".

Muhammed bin Alî el-Acemî, "Mecma'u'l-Ensâb"ında diyor ki: "Emîr Eretna, Sultân Ebû Sa'îd'in fermânıyla Rûm eyâletine bir müddet hâkim oldu. Sultân'ın vefâtından sonra o memleketi adâletle güzel idâre etdi. Halk ona adâletinden dolayı "Köse Peygamber" lakabını verdi".

Mahmûd Aynî de Veliyyeddîn Efendi Kütüb-hânesi'nde olan "Ikdu'l-Cumân"[474] adlı eserinde 753 senesi vekâyi'inde diyor ki: "Rûm sultânı Noyin Ertana, ibtidâ Sultân Ebû Sa'îd

---

[470] Bu havâlîde kâ'in kitâbeleri cem' eden ma'ârif müfettişlerinden İsmâ'il Hakkı Bey birâderimiz Niksâr'a gitdiği hâlde ma'a'l-esef ne bu türbeleri ne de bu kitâbeleri görememişdir.

[471] Ahısha müftüsü Muhammed Avârî Efendi, Beşîr Ağa Kütübhânesi'nde mevcûd olan "Râmûzu'l-A'yân" adlı eser-i kebîrinde böyle yazmış, Eretna'yı hemze'nin ve tâ'nın fethi, râ'nın sükûnuyla harekelemişdir.

[472] Ahmed ibni Hacer, Veliyyeddîn Kütübhânesi'nde mevcûd olan "Ed-Dürerü'l-Kâmine Fî A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine" adlı eserinde Eretna Beyzâde Genc Hasan Bey'in tercemesinde "Hasan bin Eretna bin Hasan" yazıyor. Eretna Bey'in pederi "Hasan" olduğunu tasrîh ediyorsa da "Câmi'u'd-Düvel"in zabtı her hâlde doğru olmalıdır. Hasan Bey, Eretna Bey'in kayınpederidir.

[473] Ca'fer Bey, Emîr Nûreddîn'in kayınpederi ve meşhûr Karamân Bey bin Nûreddîn Bey'in vâlidesinden ceddi olduğunu da yazıyorsa da bu rivâyete târîh müsâ'id değildir.

[474] "Ertana", aynı eserin yukarılarında "Ertanâ, Ertene" ve "A'yânu'l-"Asr", "Kitâbü's-Sülûk", "Ed-Dürerü'l-Kâmine"de "Ertena" yazılmışdır. Hattâ Makrizî, "Kitâbü's-Sülûk"unun birkaç yerinde Ertena'yı hemze ve tâ'nın fethi, râ'nın sükûnuyla harekelemiş ve "Eredna" şekil ve vezninde tahrîr ve zabt edilmişdir.

tarafından Rûm nâibi (vâlîsi) oldu. Sultânın vefâtından sonra Mısır hükümdârı Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun'a arz-ı **[33]** bey'at edib tarafından nâibü'r-Rûm oldu. Kendisine bir hil'at-ı sultâniyye verildi. Mekâtîb-i sultâniyyede "Nâ'ibü's-saltanati'ş-şerîfeti bi'l-bilâdi'r-Rûmiyye" unvânı yazılırdı".

Zeyneddîn Tuli Bey

Amasya ümerâsından Halifet Gâzi birâderi Emîr Bedreddîn İbrâhim Bey bin Tuli Bey bin Türkan Şâh bin Güdül Bey'in mahdûmu Hâbil Bey'in evlâdından Emîr Şeyh İzzeddîn Hasan Bey'in oğludur. Hemşîresi Suli Paşa Hâtun, Eretna Bey'in zevcesidir. Kendisine "Hâbil Oğlu" denmişdir. Halifet Gâzi evlâdının ammizâdelerindendir.

Millet Kütübhânesi'nde mevcûd olup bu kütübhâneyi ihyâ eden merhûm Ali Emîrî Bey'in elinde gördüğüm hulâsa-i vekâyi'-i târîhiyyeyi hâvî bir risâle-i mühimmede "Feth-i Amasya der-dest-i Veled-i Hâbil sene 742" yazılıdır. Şu hulâsa-i târîhiyye gösteriyor ki Amasya, Hâbil Oğlu yedinde 742 senesinde feth ve tahlîs edilmişdir.

742 senesinde Hâbil Oğlu'nun Zeyneddîn Tuli olduğunu hafîdi Emîr Kemâleddîn Kâmil bin Tâceddîn İbrâhim Ahî Tayı bin emîr-i kebîr Zeyneddîn Tuli Bey'in 791 târîhli vakfiyesi göstermekdedir. Kâmil Bey'in birâderi Emîr Celâleddîn Hâbil Bey 798 senesinde Amasya ricâlinden idi. Tokat'da "Ahî Tayı Zâviyesi" vakfı ve Amasya'da "Hâbilzâde Sülâlesi" meşhûrdur. **[34]**

Emîr Timurtaş oğlu Şeyh Hasan Bey, Amasya vilâyetinin zayâ'ına pek ziyâde te'essüf etmiş, Eretna Bey'le harb etmeye karâr vermiş idi. Ancak büyük rakîbi ve düşmanı olan Irâk vâlîsi Şeyh Hasan-ı Kebîr'in ve Cihân Timur Hân'ın tecâvüzâtından emîn değildi.

Nihâyet "Câmiu'd-Düvel"de tafsîl edildiği üzere birâderi Melik Eşref Hân'ı, Cihân Timur Hân üzerine ve sonra tertîb etdiği büyük bir orduyu da ser-askeri Hacı Ya'kûb Şâh ile Süleyman Hân'a refîk ederek Eretna Hân üzerine gönderdi. Eretna Hân da bütün kuvvetiyle karşıladı.

Ancak Hacı Ya'kûb Şâh, Amasyalı bir vatan-perverdi. Kendi vatanını Moğol nüfûzundan kurtarmak için yıllarca mücâhedeler etmişdi. Küçük Şeyh Hasan Bey'in Eretna Hân'a galebesi Anadolu'da Moğol ve Tatar eşirrâsının tekrâr zulüm ve sitemlerini, nüfûz-ı cebbârânelerini diriltebilirdi. Pek muhtemeldir ki Hacı Ya'kûb Şâh bunları düşündü, Eretna Hân ordusu erkânından olan Amasya beyleri tarafından celb ve istimâle edildi.

Hulâsa "Câmiu'd-Düvel"in zabtı üzere Hacı Ya'kûb Şâh ve Süleyman Hân ile Eretna Hân orduları Sivas ile Erzincân arasında kâ'in "Egribük" denilen ovada birbirine mukâbil mevki'ler aldılar. Kanlı bir muhârebeye girdiler.

Eretna Hân ve Türk beyleri, 744 senesi cumadelâhirinin on dördüncü perşembe gününde Süleyman Hân'ı ve Moğol sürülerini tepelediler. Kat'î bir galebe-i kâmile elde ederek Moğol nüfûzunu Anadolu'dan silip süpürdüler. Şeyh Hasan Bey'e karşı pek müşkil bir mevki'de kaldı.[475] **[35]**

Ayasofya Kütübhânesi'nde 1006 numarada bulunan bir risâlede şöyle muharrerdir: "Münhezim-şoden-i Süleyman Hân ez-Ertena[476] der-Egirbük[477] rûz-ı hamîs çehârdehüm mâh-ı

Mu'âsırlarımızdan ba'zıları "Ertana" şeklinde yazıp "erkek tana" ma'nâsına olduğunu iddi'â etmekdedirler. Hâlbuki Ertena, "ergene" vezninde "ertene"dir. Buna "gelenbe" vezninde "Eretna, Eretne" ve "gerdenî" vezninde "ertenî, erdenî" denir. "Ertenî", Dîvânu Lugâti't-Türk'de "kıymetdâr inci" ma'nâsına olduğu musarrahdır. Diğerleri de aynı ma'nâda müsta'meldir. Dilimizde "dana, tana" ineğin yavrusu demekdir. Erkeğine "tosun", dişisine "düge" denir. "Tosun"a "Ertana" denmez.

475 Bu cümlede bir eksiklik var, baskı sırasında ba'zı kelimeler unutulmuş olmalı. Bu cümlenin başına "Hacı Ya'kûb Şâh" kelimeleri eklenirse daha anlamlı olabilir. (Haz.).

476 "Ertena", bu risâlede hemze ve tâ'nın fethi ve râ'nın sükûnuyla harekelenmişdir.

477 "Egirbük", "Egribük, Egri Bük" demekdir. "Kitâbü's-Sülûk"da ve "A'yânu'l-Asr"da "Eksibük" şeklinde yazılmış, sonra "Egribük" diye tashîh edilmişdir.

cumadelâhir sene erba'in ve erba'îne ve seb'i-mi'e der-fasl-ı harîf." "Ikdu'l-Cümân", "A'yânu'l-Asr", "Kitâbü's-Sülûk"da aynı târîh ile mazbûtdur.

Görülüyor ki bütün Türkler ve Arab müverrihleri Eretna Hân'ın galebesini dikkatle kayd ederek bu galebenin Türkler ve Anadolu için pek mühim olduğunu anlatmış oluyorlar. Çünkü Çoban Oğulları'nın galebesi, Anadolu Türkleri için felâket olacakdı. Hacı Ya'kûb Şâh bu felâketin müsebbibi olarak tel'în edilecekdi.

Müneccimbaşı "Câmiu'd-Düvel"inde diyor ki: "Emîr Timurtaş oğlu Şeyh Hasan-ı Sagîr, ordusunun bozulduğuna pek ziyâde cânı sıkıldı, düşmana karşı müsâhele ve mümâşât etdiğine kanâ'at getirdiği Hacı Ya'kûb Şâh'ı 744 senesinde muhârebeden avdetinde i'dâm etdirdi. Hacı Ya'kûb Şâh'ın ta'allukâtından olan zevcesi İzzet Melik Hâtun da[478] Şeyh Hasan-ı Sagîr'i sarhoş bir hâlde yatarken sene-i mezbûre recebinin yirmi yedinci salı gecesi câriyelerine boğdurdu".**[36]**

Eretna Bey, bu galebe-i kâmile üzerine büyük bir nüfûz ve haysiyet kazandı. Kendisine "Sultân Reşîdeddîn Eretna Hân" dedirdi. Amasyalı Kutlu Begzâde Hâce Alâ'eddîn Ali Şâh'ı vezîr, "Ahmed Yegâne" nâmıyla ma'rûf olan Mevlânâ Şemseddîn Ahmed bin Yûsuf bin Ahmed el-Muhâcirî'yi[479] kazasker[480] nasb etdi.

Egribük muhârebesinde fedâ-yı cân eden Kayseriyye emîri Kürt Bey yerine mahdûmu Nûreddîn Kutlu Şâh geçdi. Çünkü bu muhârebede en büyük yararlıklar, fedâkârlıklar göstermişdi. Amasya vâlîsi Tuli Bey de Kutlu Şâh'dan ziyâde çalışmış, zaferin avâmilinden olmuşdu.

Sultân Eretna Hân'ın nüfûz ve şevketini artıran avâmilden biri de Küçük Şeyh Hasan'ın mahnûkan vefâtıyla Çoban Oğulları'nın arasına giren rekâbet ve nifâk idi. Sultân Eretna, bu rekâbeti tezyîd etmek için Küçük Şeyh Hasan Bey'in Karahisâr-ı Şarkî kalesine habs etdirdiği amcaları Sayurgân ve Yagı Bastı Beyler'i Bayrâmşâh'a ıtlâk etdirdi.

Müneccimbaşı Ahmed Efendi "Câmiu'd-Düvel"inde diyor ki: "Küçük Şeyh Hasan'ın vefâtında Sultân Süleyman Hân, ordunun başına geçdi. Âzerbaycân hükümdârı olup Karabâğ'da oturmuşdu. Emîr Çoban **[37]** Oğulları Sayurgan ve Yagı Bastı Beyler Karahisâr-ı Şarkî mahbesinden kurtuldukları anda Tebrîz'e gitdiler. Şeyh Hasan'ın birâderi Melik Eşref Hân ile birleşdiler. Süleyman Hân üzerine Karabâğ'a doğru yürüdüler".

Süleyman Hân'ın ma'iyyeti bunların gelmesinden haberdâr oldukları anda Süleyman Hân'ın yanından dağıldılar. Yalnız kalan Süleyman Hân Diyârbekir'e gitdi. Çoban Oğulları Şeyh Hasan'ın bırakdığı bilâdı istîlâ etdiler. Sonra Melik Eşref Hân ile amcalarının araları bozuldu. Kanlı muhârebelerden sonra Melik Eşref Hân amcalarına galebe etdi. Onları kesip Tebrîz'de i'lân-ı istiklâl eyledi. Buna "Eşek Eşref" denirdi.

Sultân Eretna Hân, Çobânîler arasına bu fitneyi koydukdan sonra kemâl-i huzûr ve emniyetle Anadolu'da istiklâline engel gördüğü ümerâyı cebren kendisine inkıyâd etdirdi. Nüfûzu Karahisâr-ı Şarkî, Canik, Erzincân vilâyetlerine de cârî oldu. Tokat emîri Mühezzebeddîn Ulu Bey'i kaldırdı. Tokat'ı Amasya emîri Zeyneddîn Tuli Bey'in uhdesine verdi.

Zeyneddîn Tuli Bey, nüfûz ve iktidâr-ı askerî i'tibâriyle eniştesi Sultân Eretna Hân derecesinde bir emîr-i mu'azzamdı. Kendisi Amasya'da ikâmet edib Tokat'a kendi tarafından mahdûmu Tâceddîn İbrâhim Bey'i emîr nasb ve irsâl etmişdi. Kendisine "Tuli Sultân" ve "Tuli Hân" denirdi. Bununla beraber Sultân Eretna Hân'a inkıyâd ederdi.

---

[478] İzzet Melik Hâtun, Hacı Ya'kûb Şâh'ın kerîmesi olduğu zann olunur.

[479] Bu zâtın Horasân muhâcirlerinden olduğu evlâdı tarafından kayd edilmişdir. Meşhûr lugat sâhibi Lütfullâh ibni Ebî Yûsuf el-Halîmî bunun neslindendir.

[480] Sivas'da vakfı olan Emîr Ahi Ahmed'in 733 târîhli vakfiyesi bâlâsında "Ahmed bin Yûsuf bin Ahmed el-Muhâcirî el-kâdî bi-memâliki'r-Rûm ve asâkiruhâ" imzâsı bu zâtındır. 745 senesinde imzâ etdiği muharrerdir.

Eretna Hân, böyle bir sâhib-i nüfûzu kendisine daha ziyâde rabt ederek inkıyâdını te'yîd için Tuli Bey'in kerîmesini kendi mahdûmu Nâsıreddîn Muhammed Bey'e almışdı. Muhammed Bey zâten Tuli Bey'in hemşîrezâdesi idi. **[38]** Eretna Hân bu musâheretle hem Tuli Bey'i kendisine rabt hem de Muhammed Bey'in kendisine halef olmasını te'mîn etmiş oldu.[481] Bundan dolayı Tâceddîn İbrâhim Bey'e "Ahi Tayı" denmişdi.

El-Hâc Nûreddîn Kutlu Şâh

Sultân Altunbaş'ın dâmâdı Emîr Bahâ'eddîn Kürt Bey'in oğludur. Tuli Bey'in vefâtından sonra Kayseriyye emâretinden Amasya'ya gelip emîr olmuşdu. Buna Müneccimbaşı Efendi "Câmiu'd-Düvel"inde "el-Hâc Kutlu Şâh bin Kürt" ve "Kutlu Şâh el-Kürdî" diyor. Neslen Kürd yâhud Moğol olduğunu yazıyor.

Kutlu Şâh'ın mu'âsırı olan müverrih-i fâzıl Salâheddîn es-Safedî "A'yânu'l-Asr" adlı eserinde bunu Moğol ümerâsından "Nûreddîn Kutlu Şâh el-Vaşâkî" diye zabt ediyor. Buşaklu aşîretinden bir Türk olduğunu gösteriyor. Çünkü "vaşak" dilimizde "buşak" demekdir.[482]

Hacı Kutlu Şâh, hangi târîhde Amasya emîri olduğu anlaşılamadı. Çünkü Tuli Sultân'ın târîh-i vefâtı ma'lûm olamadı.[483] **[39]** Ancak Kutlu Şâh'ın Amasya'da Meydân Köprü başında Ahi Sâbıkeddîn Mahallesi'nin önünde ırmağa nâzır bir mevki'de köşe başında binâ eylediği câmi-i şerîf, emîr-i müşârün-ileyhin Amasya'da emâretini ve târîhini göstermekdedir.

Kuyûd-ı atîka ve Amasya sicillâtında "Mescid-i şerîf-i Musliheddîn Kutlu" ve ba'zen "Câmi-i şerîf-i el-Hâc Nûreddîn Kutlu Şâh" diye muhtelif sûretlerle görülmekdedir. Bugün vîrân bir hâlde isbât-ı vücûd eden bu câmi-i şerîfin 748 senesinden i'tibâren varlığı müsbetdir.

Bundan bir derece anlaşılır ki "Hacı Kutlu Şâh" her hâlde 747 senesinde Amasya emîri olmuşdur. Hacı Kutlu Şâh'ın Amasya'da i'timâd etdiği iki sîmâ pek meşhûr idi. Biri Yağmur Beyzâde Emîr Sâbıkeddîn Ebûbekir, diğeri sadru'l-ulemâ Mevlânâ Sa'deddîn Muhammed bin İsmâ'il er-Rûmikî. Bunlara "Ahi Sâbıkeddîn" ve "Ahi Sa'deddîn" denirdi.

Emîr Sâbıkeddîn Ebû Bekir Bey, Amasya'da iç kalenin meydâna nâzır olan kapısı hâricinde Hacı Kutlu Şâh Câmi-i şerîfi'nin civârında, Mevlânâ Sa'deddîn Muhammed Rûmikî de kale kapısının iç tarafında ikâmet ederlerdi. Bunların oturdukları yerlere bugün Ahi Sâbıkeddîn Mahallesi, Ahi Sa'deddîn Mahallesi denmekdedir. Sâbıkeddîn Ebû Bekr'in birâderi Emîr Sârımeddîn İbrâhim Bey, Hacı Kutlu Şâh'ın asdikâsından idi.

Hacı Kutlu Şâh'ın zamânında Amasya kâdı'l-kudâtı Mevlânâ Nûreddîn Osmân bin Ya'kûb ez-Ziyârî, defterdârı Babazâdeler'den Hâce Fahreddîn Muhammed bin Abdullah el-Cevherî idi. Hâce Fahreddîn Muhammed Çelebi, Eretna Hân'ın **[40]** vezîri olan Kutlu Beyzâde Hâce Alâ'eddîn Alî Şâh'ın ammizâdesiydi. Sâbık Amasya kâdı'l-kudâtı İmâdeddîn Ömer bin el-Hallâtî de Eretna Hân'ın kazaskeri olmuşdu.

Hacı Kutlu Şâh'ın birâderi Şerefeddîn Toganşâh, Turhal beyi idi. Babukşâh oğlu İmâdeddîn Esen Bey, Hacı Kutlu Şâh'ın mu'temedlerindendi. Bu esnâda Mevlânâ Fahreddîn İlyâs bin Cemâleddîn Aksarâyî, Musliheddîn Mûsâ bin Mahmûd Sivasî, Bahâ'eddîn Muhammed bin Hasan Kübrevî, Şerefeddîn Muhammed bin Vecîheddîn Ömer Erzincânî büyük müderrislerdendi.

Hacı Kutlu Şâh, neslen Türk idi. Pederi Moğol saltanatında ihrâz-ı emâret etmiş olan "Kürt"[484] idi. Gâyet müdebbir, şecî', Türklüğü kendisine şeref bilmiş bir kahramândı. Sultân

---

[481] Tuli Bey'in diğer kerîmesini de halefi Kutlu Şâh, kendi mahdûmu Şihâbeddîn Ahmed Şâh'a almışdır. Bundan hafîdi meşhûr Tuli Bey'dir.

[482] "Buşak", Dîvânu Lugâti't-Türk'de "zacûr, muztarib, gamnâk, derdli, titiz, gönlü dar, sabır ve i'tidâli kıt" demekdir.

[483] Tuli Bey'in mezârı Amasya'da Torumtay Türbesi'nin şark tarafında bir bahçe içinde siyâh mermerli kabirlerden biri olmalıdır. Fakat baş ve ayak taşları zâyi' olmuşdur.

[484] Müneccimbaşı Ahmed Efendi gâlibâ "Kürt" kelimesinden müşârün-ileyhin "Kürd" olduğunu zann etmiş olmalıdır.

Eretna Bey'in gözdesi, Amasyalılar'ın medâr-ı iftihârı idi. Vezîr Amasyalı Hâce Ali Şâh ile kazasker Amasyalı İmâdeddîn Ömer'in i'timâdlarını kazanmışdı.

Hacı Kutlu Şâh'ın zamânında Kastamonu emîri İbrâhim Bey 748'de vefâtıyla yerini Süleyman Paşazâde Âdil Bey tutdu. Ankara beyi Devletşâh oğlu Melik Nâsıreddîn Bahtiyâr Bey'di. Konya hükümdârı, Karaman oğlu Melik Bedreddîn Mahmûd bin Emîr Şemseddîn Muhammed Bey'in vefâtıyla oğulları Yahşî Hân, Fahreddîn Karaman, Şemseddîn Muhammed sırasıyla emîr oldukdan sonra Hayreddîn Halîl Bey bin Mahmûd idi. Lârende şehrinde ikâmet ederdi. **[41]**

Elbistân emîri Dulkadir oğlu meşhûr Zeyneddîn Karaca Bey bin Alî Bey'di. Bozok Türkmenler'i bunu tanırdı. Elbistân'da ikâmet, Mısır hükümdârına itâ'at ederdi. Divriği beyi şehrî Çağrı oğlu Muhammed Bey ba'zen Eretna Hân'a ba'zen de Karaca Bey'e mütemâyil bir sûretde beylik eylerdi. Mahdûmu İbrâhim Bey'di.

Ancak Eretna evlâdıyla Karaman Oğulları arasında musâheret olduğundan yek-diğerine karşı hâtır-nüvâzâne münâsebete devâm ederlerdi. Karaman oğlu Halîl Bey bin Mahmûd'un vefâtıyla takrîben 751 senesinde büyük mahdûmu Şücâ'eddîn Süleyman Bey Konya bilâdına hükümdâr oldu. Kendisi Lârende şehrinde ikâmet edib birâderi Dâvud Bey'i Konya'ya vâlî gönderdi.

Eretna Hân, Erzincân'da emâret eden Emîr Zahîreddîn Tayerten Bey'in kerîmesini, birâderi Burak Bey'e almış, 749 senesinde Burak Bey'i Erzincân'a emîr ta'yîn etmişdi. Burak Bey de müdebbir, şecî' bir zât idi. Eretna Hân, memâlikinin şark hudûdunu pek güzel muhâfaza ediyordu.

Mısır hükûmeti tarafından Haleb vâlîsi meşhûr Emîr Seyfeddîn Beyboğa el-Kâsımî[485] 752 senesi recebinde Mısır hükümdârı Melik Nâsır Hasan bin Muhammed bin Kalavun'un hal'ıyla birâderi Melik Salâheddîn Sâlih'in Mısır tahtına iclâsından pek müte'essir olmuşdu. Bu yüzden Türkmen beylerini ve hâssaten Eblestîn (Elbistân) beyi Dulkadir oğlu Emîr Zeyneddîn Karaca, Hama beyi Ahmed es-Sâkî, **[42]** Trablusşâm beyi Beklemiş, Safed beyi Altanboğa (Altun Boğa) Beyler'i dâ'ire-i ittifâkına alıp kıyâma hâzırlanıyordu.

Eretna Hân, tâm bu esnâda 753 senesi evâ'il-i muharreminde vefât etdi.[486] Eretna Hân'ın vefâtı herkesi, her tarafı müte'essir etmişdi. Çünkü emsâli nâdir bulunur bir zât idi. Hattâ Mısır ve Haleb müverrihleri bile izhâr-ı te'essür ederek mersiyeler yazmışlardı. Müverrih-i meşhûr Salâhuddîn Safedî, "A'yânu'l-Asr"ında müşârün-ileyhin târîh-i vefâtını ve tercemesini yazıp şu mersiyeyi de ilâve ediyor:

بمملكة الروم حل الردى/ لأجل النوين الذي قد فقدنا

فتبا لصرف الليالي التي/ أرتنا أرتنا كما لا أردنا[487]

Sonra diyor: "Eretna Noyin, pek iyi bir adamdı. Mütedeyyin, zâhiren ve bâtınen ehl-i İslâma pek mâ'ildi. Ne eğri, ne hâ'in değildi. Ehl-i ilmi pek severdi. Ulemâyı meclisine toplar, onların mübâhesâtını dinlemekle zevk-yâb olurdu. Hâtunu da bu meclis arkasında ulemânın münâkaşât-ı ilmiyyesini dinler, bunlardan büyük bir haz duyardı. Ehl-i İslâm, Eretna Noyin'den iyilikden başka bir şey görmemişlerdi".

Eretna Hân, hakîkaten vefâtına acınacak ümerâdan idi. Gâyet âdil, fukarâ-perver, müşfik, dîndâr, merhameti gâlibdi. Halkın kendisine "Köse Peygamber" dedikleri kadar vardı.

---

[485] "Bibuga", "Beyboga" demekdir. Neslen Rûs olduğu münâsebetle buna "Bibuga Rûs" denmişdir. "Urus Beyboga" demek olur. Şecâ'at ve fetâneti olmakla beraber müteharrik, harîs-i ikbâl idi. "A'yânu'l-Asr".

[486] "Kitâbü's-Sülûk".

[487] Yokluk çöktü Rum diyarına
Yitirdiğimiz Noyin yüzünden
Olmaz olsun o gecelerin tasarrufu ki
Gösterdi bize Eratna'yı hiç istemediğimiz şekilde (Ed.)

Tekellüfât ve ihtişâmât-ı emîrâneden ictinâb eder, herkesle bilâ-tekellüf görüşür, halkın bütün şikâyetlerini kendisi dinlerdi. **[43]**

Bundan dolayı her tarafdan, hâssaten Tebrîz hükümdârı Çoban oğlu Eşref Hân'ın zulmüyle vîrân olan memâlikinden ulemâ, ümerâ akın akın gelir, Eretna Hân'ın memâlikine ilticâ ederdi. Eretna Hân da gelenlere ri'âyetler eder; ze'âmetler, arâzî verirdi. Moğol ve Tatar beylerinin yıkdığı gönülleri ve yerleri yapar, halkın refâh ve sa'âdetlerine himmetler ederdi.

Eretna Hân'ın nüfûzu, Karamânîler'i tecâvüzden men' eder, kendisine tâbi' olan beylere haşyet verirdi. Şimdiki Amasya, Tokat, Canik, Çorum, Sivas, Kayseriyye ve Erzincân vilâyetleri mülhakâtıyla beraber Eretna Hân'ın hüküm ve nüfûzu altında bulunan memâlikinden idi.

Şâyân-ı dikkatdir ki Eretna Hân'ın sağlığında beyleri arasında târîhen kendisine isyân etmiş bir kimse ma'lûm değildir. En ziyâde kendisine kafa tutan Tokat emîri Ulu Bey bile inkıyâd ederdi. Tuli Bey, sultân gibi yaşar, kimseye boyun eğmez bir adam iken Eretna Hân'a itâ'at etmişdi.

Bunun için Eretna Hân'ın vefâtı, hakîkaten bir musîbet olmuşdu. Çünkü Eretna Hân'ın iki mahdûmu vardı: Büyüğü Ca'fer, küçüğü Muhammed Beyler'di. Muhammed Bey pek genç olmakla beraber gâyet güzeldi. Câzibe-i hüsn ü cemâli her göreni kendisine teshîr ederdi.

Vezîr Alâ'eddîn Alî Şâh, Muhammed Bey'i iltizâm ediyor, Eretna Hân'ın tahtına çıkarmak istiyordu. Muhammed Bey emîr olursa Ali Şâh müstakilâne vezâret ve tedvîr-i umûr-ı memleket edecekdi. Bununla beraber Hâce Alî Şâh, Muhammed Bey'in hüsnüne meftûn idi. Hâlbuki kazasker İmâdeddîn Ömer Çelebi, Hâce Ali Şâh'ın bu hareketini beğenmiyor, Ca'fer Bey'in **[44]** hakkını teslîm ediyordu.

"Câmiu'd-Düvel"de mezkûr olduğu üzere Hâce Alî Şâh, bütün muhâlefetlere rağmen Ca'fer Bey'i habs ederek Nâsıreddîn Muhammed Bey'i taht-ı emârete iclâs etdi. Çünkü kendisini halka göstermek ve sevdirmek istiyordu. Bu sûretle Melik Nâsıreddîn Muhammed Bey Eretna hânedânında ikinci hükümdâr tanındı.

Lâkin bu iki emîrzâdenin amcaları olan Erzincân emîri Burak Bey, birâderi Eretna Hân'ın yerine kendisinin daha müstahak olduğunu iddi'â ederek iclâs edileceğini ümîd ediyordu. Bu yüzden Muhammed Bey'in cülûsunu haber aldıkda pek münfa'il oldu. Derhâl kıyâm etdi. Ca'fer Bey'i iltizâm eden ba'zı ümerâ da Muhammed Bey'in cülûsuna i'tirâz etmişlerdi. Bundan dolayı Burak Bey'in kıyâmıyla merkez-i emâret olan Sivas şehri dûçâr-ı tehdîd olmuşdu.

Vezîr Hâce Alâ'eddîn Alî Şâh, bu mahzûra binâ'en merkez-i emâreti Kayseriyye'ye nakle mecbûr oldu. Muhammed Bey'i alıp Kayseriyye'ye gitdi. Sivas'ı müdâfa'a etmeye muktedir olan Amasya vâlîsi Hacı Kutlu Şâh'ı zamîmeten Sivas vâlîliğine nasb etdi. Hacı Kutlu Şâh, Amasya emâretine mahdûmu Şihâbeddîn Ahmed Şâh'ı nasb ederek Sivas'a gitdi.

Şihâbeddîn Ahmed Şâh

Kürt oğlu Hacı Kutlu Şâh'ın büyük mahdûmu ve Tuli Bey'in dâmâdı **[45]** olduğu münâsebetle Emîr Nâsıreddîn Muhammed bin Eretna Hân'ın bacanağıydı. Pederinin yerine Amasya emâretine 753 senesi evâsıtında ta'yîn edildi. Kayınbirâderi Tâceddîn İbrâhim Bey de Tokat emîri oldu. Ahmed Şâh, Amasya emâretinde pederinin kâ'im-makâmı hükmünde idi. Kendisine "Bayraklı Gâzi" denirdi.

Hacı Kutlu Şâh şecî' ve müdebbir bir zât idi. Sivas'ı güzelce müdâfa'a ederek Burak Bey'i sulhen Erzincân'a i'âde etdi. Burak Bey de Erzincân'a kanâ'at edib müstakilâne idâre-i umûr eder, ne Tebrîz hükümdârı Eşref Hân'ı ne de yeğeni Nâsıreddîn Muhammed Bey'i tanımazdı.

Kezâlik Haleb vâlîsi Beyboğarus da müttefikleriyle beraber kıyâm ve isyân edib 753 senesi recebinde Şâm üzerine yürümüş, harben Şâm'a girip i'lân-ı saltanat etmişdi. Bunun

üzerine Mısır hükümdârı Melik Sâlih, atabeyi Emîr Seyfeddîn Argun el-Kâmilî ile Mısır'dan kalkıp Şâm üzerine gelmişdi.

Argun el-Kâmilî, Beyboğarus'u harben Şâm'dan çıkarıp Haleb'e doğru kaçan Beyboğa'yı ta'kîb etdi. Melik Sâlih tarafından Haleb vâlîsi olup sür'atle Haleb'e geldi. Âsîleri ahz ve istîsâle çalışdı. Ahmed es-Sâkî, Beklemiş, Altınboğa Beyler'i tutup cezâlarını verdi. Beyboğarus, Elbistân'a firâr edib Karaca Bey'e ilticâ etmişdi.

Argun el-Kâmilî, Beyboga Rus'u Karaca Bey'den şiddetle taleb etdi. Karaca Bey, kendisinin afv edileceğini ümîd ederek Beyboga'yı birinci talebde bağlayıp adamlarına terfîkan Haleb'e gönderdi. Karaca Bey'in bu hareketi **[46]** Mısrîler'i fenâ kızdırdı. Çünkü iktidâr ve şecâ'atiyle tanınmış olan Beyboğarus'un Haleb'de başı kesilip Mısır'a gönderilmişdi.

Melik Sâlih, Karaca Bey'i bi-eyyi-hâl ahz ederek Mısır'a irsâlini Argun'a emr etmiş, ma'iyyetine bir fırka-i askeriyye ile ümerâdan Şeyhu, Tâz, Toktay Beyler'i me'mûr eylemişdi. Argun el-Kâmilî, bu beylerle beraber Haleb'den kalkıp Elbistân üzerine yürüdü. Sivas vâlîsi olan Hacı Kutlu Şâh'a da kendisine askeriyle mu'âvenet etmesini yazdı.

Hacı Kutlu Şâh, Sivas'dan kalkıp askeriyle Elbistân'a hareket etdi. Argun el-Kâmilî, asâkir-i Mısriyye ile Elbistân'ı sardı. Karaca Bey her iki tarafdan sarıldığını görünce Elbistân'dan kaçıp Kayseriyye yolunu tutdu. Muhammed Bey'e ilticâ ve dehâlet etmek istedi.

Salâheddîn Safedî, "A'yânu'l-Asr"ında Argun el-Kâmilî tercemesinde diyor ki: "Emîr Seyfeddîn Argun el-Kâmilî, ma'iyyetinde Emîr İzzeddîn Toktay ed-Devâdâr olduğu hâlde Haleb asâkiriyle İbni Dulkadir tarafına teveccüh edib Elbistân'a vardı. Şehri ve köyleri yakıp harâb etdi. İbni Dulgadir kaçıp Kayseriyye'ye girdi. Muhammed Bey bin Eretna'ya dehâlet etdi. Bunun üzerine Argun el-Kâmilî dönüp 754 senesi recebinin beşinci salı günü Haleb şehrine girdi. Pek çok sıkıntı çekdi. Ba'zı yerlerde yaya yürüdüğü oldu".

Emîr İzzeddîn Toktay tercemesinde bu vak'ayı şöyle yazıyor: "Emîr İzzeddîn Toktay, Şâm'dan dönüp Haleb'e geldi. Argun el-Kâmilî ma'iyyetinde askerle beraber bilâd-ı Rûm'a teveccüh etdi. Kayseriyye'ye vardılar. **[47]** Nihâyet İbni Dulkadir'ı tutdu. İbni Dulkadir, Nâsıreddîn Muhammed Bey bin Eretna'nın yanında idi. Asker, pek çok sıkıntılara ma'rûz olduğu hâlde avdet edib Emîr İzzeddîn 754 senesi recebinin beşinci günü Dımışk'a geldi. Bu haberi getirdi".

Emîr Zeyneddîn Karaca bin Dulkadir'in tercemesinde de yine bu hâdiseyi şöyle anlatıyor: "İbni Dulkadir, asâkir-i Mısriyye'den kaçıp giderken Eblestin ve kurâsını yakıp harâb etdi. Emîr Toktay, asâkiriyle ta'kîb edib Kayseriyye kurbunda bu tarafdan asâkir-i Mısriyye, o tarafdan da İbni Eretna asâkiri İbni Dulkadir'i ihâta etdi. Rûm'da Moğol ümerâsından Kutlu Şâh, Dulkadir Oğlu'nu tutup İbni Eretna'ya gönderdi.

Haleb vâlîsi Argun el-Kâmilî, Dulkadiroğlu'nu İbni Eretna'dan istedi. İbni Eretna birtakım ta'vîkât ile göndermemek istiyordu. Nihâyet Argun'un taleb ve tehdîdine dayanamadı. Dulkadiroğlu'nu bağlayıp göndermeye mecbûr oldu. İbni Dulkadir, 754 senesi şa'bânının on ikinci günü Haleb'e geldi.

Emîr Argun el-Kâmilî, Dulkadiroğlu'nun bağlarını, zencirlerini çözmeyip artırdı. Haleb kalesinde habs etdi. İbtidâ kılıncını kölesi Emîr Alâ'aeddîn Altanboga ile gönderip tutulduğunu haber verdi. Mu'ahharan Dulkadiroğlu'nu bir bölük askere terfîk ederek Mısır'a gönderdi. İbni Dulkadir bir müddet Mısır'da mahbûs kalıp sonunda ortasından ikiye biçildi. Gövdesi iki parça olarak Bâb-ı Züveyle üzerine 754 senesi zilka'desinde asıldı".**[48]**

Görülüyor ki Kürt oğlu Kutlu Şâh, Eretna Hân oğlu Nâsıreddîn Muhammed Bey'in askerine serdâr ve kumandân idi. Pederi ve kendisi Moğol devletinde emâret almış olduğundan "Moğol ümerâsından" denmişdir. Zâten Arab müverrihleri Eretna'yı da Moğol ümerâsından göstermekdedirler. Burada "Rûm" ta'bîri Sivas demekdir. Öteden beri Rûm Eyâleti, Sivas vilâyeti demekdi.

Rûs Beyboğa, Mısır'a sultân olacağım hırsıyla kendisinin ve arkadaşlarının başlarını yemekle kalmadı, Eretna ve Dulkadiroğulları arasına onulmaz bir intikâm yarası açdı. Bu iki

hânedânın birbiriyle yıllarca çarpışmalarına sebeb oldu. Karaca Bey, kendi amelinin cezâsını gördüğü hâlde, evlâdı Eretnazâde Muhammed Bey'in yakasını bırakmadı.

Bu esnâda Amasya kâdı'l-kudâtı Mevlânâ Nûreddîn Osmân Çelebi bin Ziyârî vefât etdi. Kazasker İmâdeddîn Ömer Çelebi de Muhammed Bey'in cülûsuna muhâlif göründüğünden gözden düşmüşdü. Bu sebebden İmâdeddîn Ömer Çelebi, kendi talebiyle kazaskerlikden çekildi. Amasya kâdı'l-kudâtı olarak yine vatanına kavuşdu. Yerine Mevlânâ Bedreddîn Mahmûd Çelebi kazasker oldu.

Eretna Hân oğlu Nâsıreddîn Muhammed Bey, genç ve tecrübesizdi. Pederinin ulemâyı ve tecrübe-dîde ümerâyı topladığı meclise kendi gibi gençleri toplar, onlarla ayş u işret, zevk ve sefâhat ederek ne halkın şikâyetlerini dinler, ne de hükûmet işlerine bakardı. Vezîri Hâce Alî Şâh'a bile yüz vermezdi. Bütün umûr-ı hükûmet gençlerin elinde kalmışdı. **[49]**

Muhammed Bey'in bu hâli bir tarafdan ümerâyı kendisinden soğutdu, diğer tarafdan da halka ağır geldi. Hâce Alî Şâh, Muhammed Bey'i hal'a azm ederek tazyîk etmeye başladı. Çünkü halkın nazarında kendisinin bu işlere bâ'is olduğu cihetle mevki' ve vezâreti sarsılmağa yüz tutmuşdu.

Müneccimbaşı Ahmed Efendi, "Câmiu'd-Düvel"in "Âl-i Eretna" faslında diyor ki: "Muhammed Bey, hadâset-i sinni belâsıyla gençleri başına topladı. Zevk ve sefâhatle dem-güzâr olarak umûr-ı hükûmete gençler karışdı. Halkı ve ümerâyı bîzâr etdi. Nihâyet vezîri Hâce Alî Şâh, Muhammed Bey'i habs edib kardaşı Ca'fer Bey'i taht-ı emârete geçirdi".

Emîr İzzeddîn Ca'fer Bey, üçüncü emîr olarak 754 senesi evâhirinde yâhud 755 senesi evâ'ilinde Kayseriyye'de pederinin yerine geçip oturdu. Muhammed Bey'i tutan beylerden kayınbirâderi Tâceddîn İbrâhim Bey de azl olunup yerine Sadreddîn Süleyman Şâh Tokat emîri oldu.[488]

Muhammed Bey, kendisini sevenlerin yardımlarıyla mahbesden kurtulup Konya'ya kaçmış, Karaman oğlu Emîr Şücâ'eddîn Süleyman Bey bin Halîl Bey'e dehâlet etmişdi. Karamânîler'le Eretna Hân arasında karâbet-i sıhriyye vardı. Bu münâsebetle Süleyman Bey, Muhammed Bey'i Kayseriyye emâretine cebren nasb ve i'âde etmeye kalkışdı. Birâderi Konya vâlîsi Bedreddîn Dâvud Bey'i bir kuvve-i askeriyye ile gönderdi.

Bedreddîn Dâvud Bey, pek zâlim ve sefîh bir adamdı. Zulüm ve sefâhatiyle Konya **[50]** a'yânını ve halkını bîzâr etmişdi. Hâlbuki Dâvud Bey'e karşı gönderilen kuvve-i askeriyye kumandânı Sivas vâlîsi Kürt oğlu Hacı Kutlu Şâh âdil, dîndâr, merd bir zât olarak tanınmışdı. Sivas ve Amasya halkı emîr-i müşârün-ileyhin idâresinden pek memnûn idi.

Bundan dolayı Konya a'yânı Hacı Kutlu Şâh'a feryâd-nâmeler, adamlar gönderip kendilerini Dâvud Bey'in mezâliminden kurtarmasını ricâ ederek kendisine her türlü mu'âvenetler arz ve Konya kalesini teslîm edeceklerini ta'ahhüd ediyorlardı.

Ancak vezîr Hâce Alî Şâh'ın ibtidâ Ca'fer Bey'i, sonra Muhammed Bey'i habsinden, nüfûz ve istibdâdından dolayı Hacı Kutlu Şâh, Hâce Alî Şâh'dan dil-gîr olmakda idi. Kezâlik Eretna Hân oğullarının hiçbirinde emârete liyâkat ve ehliyet göremiyordu. Çünkü her ikisi de ten-perver, şehvet-perest adamlardı.

Hacı Kutlu Şâh Sivas, Tokat ve Amasya mülhakâtına birden vâlî-i umûmî idi. Tedbîr ve şecâ'ati, adl ve diyâneti i'tibâriyle Eretna Hân'a hayru'l-halef olacak fezâ'il-i askeriyye ve melekiyyeyi hâ'iz bir zât idi. Ulemâyı, ilim ve irfânı pek severdi.

Müneccimbaşı el-Hâc Ahmed Efendi, "Câmiu'd-Düvel"in "Âl-i Karaman" faslında diyor ki: "Karaman emîri Süleyman Bey bin Halîl Bey, kendi tarafından birâderi Dâvud Bey'i Konya vâlîsi nasb etmişdi. Dâvud Bey, pek zâlim idi. Bunun mezâlim ve ta'addiyâtından bîzâr olan Konya a'yânı gizlice "Kürdî" yâhud "Moğolî" olan Hacı Kutlu Şâh'a haber gönderdi. **[51]**

Hacı Kutlu Şâh bilâd-ı Rûm'a vâlî idi. Konya a'yânı Dâvud Bey'in ta'addiyâtından bîzâr oldukları için Hacı Kutlu Şâhı da'vet ve Konya'yı kendisine teslîm edeceklerini ta'ahhüd

[488] Biçâr oğlu Nûreddîn Hamza Bey'in mahdûmu zann olunur.

etmişlerdi. Hacı Kutlu Şâh gelip Konya'yı zabt etdi. Dâvud Bey de birçok meşakkatlerle kaçıp Lârende'ye cân atdı".

Hulâsa Bedreddîn Dâvud Bey'le Hacı Kutlu Şâh arasında cereyân eden muhârebe, Dâvud Bey'in inhizâmıyla hitâma erdi. Dâvud Bey kaçıp Konya'ya tahassün etdi. Hacı Kutlu Şâh da ta'kîb ederek gelip Konya'yı sardı. Muhârebeden sonra Konya'ya cebren girdi.

Müneccimbaşı Ahmed Efendi diyor ki: "Hacı Kutlu Şâh, kendisiyle harbe kıyâm eden dört bin kadar Karamânlı Türkler'i ve yirmi dört Karamânlı şehzâdeleri kılıçdan geçirdi. Çünkü mülûk-i Karâmâniye'nin, şehzâdelerini ilim ve edeb tahsîli için Konya şehrine göndermek âdetleri idi. Konya şehri bir müddet Kutlu Şâh elinde kaldı".

Hacı Kutlu Şâh, bu muvaffakiyet üzerine Konya, Sivas, Tokat, Amasya vilâyetlerine vâlî-i umûmî oldu. Nüfûz ve şöhreti her tarafı tutdu. Bundan dolayı hem Konyalılar'ı kendisine daha ziyâde celb ve takrîb, hem de Eretna Oğulları'na yüz çeviren ümerâyı kendisine mecbûr-ı inkıyâd edecek çâreyi Sultân Altunbaş'ın iclâsında buldu.

Bunun üzerine Hacı Kutlu Şâh, Amasya vâlîsi olan mahdûmu Emîr Şihâbeddîn Ahmed Şâh'a Sultân Altunbaş'ın Amasya'da taht-ı Selçûkî'ye iclâs etmesini emr etdi. Ahmed Şâh da Altunbaş'ı tekrâr ikâmet etdiği Simre Çiftliği'nden celb ederek iclâs eyledi. **[52]**

Sultân Tâceddîn Altunbaş

Hacı Kutlu Şâh'ın dedesi olduğundan üçüncü def'a olarak ikâmet eylediği Simre-i Havza'dan gelip 755 senesinde Amasya simresinde serîr-i Selçûk'a cülûs etdi. Bu def'asında müşârün-ileyh daha yaşlı idi. Şihâbeddîn Ahmed Şâh, Sivas vilâyeti kâ'im-makâmı, Hacı Kutlu Şâh'ın diğer mahdûmu Seyfeddîn Şâdgeldi Pâdişâh da beylerbeyi oldu.

Sultân Altunbaş'ın üçüncü cülûsunu isbât eden vesîka, müşârün-ileyhin ikinci vakfiyesiyle pederine âid evkâfın vakfiyesidir. Müşârün-ileyhin ikinci vakfiyesi "Evâhir-i şevvâl 756" târîhlidir. Bu vakfiyesinde de birinci vakfiyesinde mezkûr olan evsâf ve elkâb-ı sultâniyye aynen mestûrdur. Fazla olarak pederine âid vakfiyesinde "Velemmâ veffekallâhu sübhânehû ve ta'âlâ sâhibe's-sa'âdât es-sultâne'l-mezkûr" yazılıdır.

Gerek bâlâdaki evsâf-ı sultâniyye ve gerek şu ta'bîrât-ı şer'iyye delâlet ediyor ki Sultân Altunbaş-ı Selçûkî 756 şevvâlinde Amasya'da Selçûkiyye sultânı idi. Altunbaş'ın her hâlde cülûsu ve Konya'nın zabtı 755 senesinde vâki' olmuşdur. Bu vakfiyenin hâkimi de Mevlânâ İmâdeddîn Ömer Çelebi'dir.

Seyfeddîn Şâdgeldi Pâdişâh, Hacı Kutlu Şâh'ın ikinci mahdûmudur. Amasya'da Sultân Altunbaş'a âdât-ı Selçûkiyye üzere beylerbeyi olduğu münâsebetle müşârün-ileyhin bu unvânı kendisine alem olmuşdur. Kerîmezâdesi **[53]** olan Bâyezîd Paşa'nın vakfiyesinde bu unvânı mestûrdur.

Konyalılar, öteden beri Selçûkîler'e düşkünlerdi. Karamânlılar'ın mezâlim ve seyyi'âtından bîzâr oldukları münâsebetle Sultân Altunbaş'ın cülûsu, Hacı Kutlu Şâh'ın da güzel idâresi Konyalılar'ı meclûb etdi. Karaman ve Eretna oğullarını fevkalâde telâşa düşürdü. Çünkü Hacı Kutlu Şâh, bütün Anadolu'yu istîlâ edecek bir yararlık gösteriyordu.

Sultân Altunbaş'ın cülûsunu îcâb eden sebeb, yalnız Konyalılar'ın celbi değildi. Belki Eretna oğulları Muhammed ve Ca'fer Beyler'in ümerâsı ve tarafdârânı tarafından gösterilen muhâlefetler de birer âmil olmuşdu. Bundan dolayı bir tarafdan Karamânîler, diğer tarafdan Eretna oğullarının vezîri olan Hâce Ali Şâh ile Hacı Kutlu Şâh'ın muhâlifleri, Hacı Kutlu Şâh'ı mağlûb edecek çâreler arıyorlardı.

Lârende emîri Karamanoğlu Şücâ'aeddîn Süleyman Bey Konya'yı gayb etdiğinden dolayı pek ziyâde müte'essir olmuşdu. Konya'yı kurtarmak için bir tarafdan kuvvetlerini cem' ve tedârikâtını ikmâle çalışıyor, diğer tarafdan Kozan ve Ramazân oğullarını, Hacı Kutlu Şâh'ın muhâliflerini kendisine celb etmeye uğraşıyordu.

Hâce Alî Şâh'ın birâderi olan Hayreddîn Halîl Bey de Amasya'da bir fırka-i muhâlife uyardı. Ulemâdan Musliheddîn Mûsâ Çelebi ve tarafdârânıyla Halifet Gâzi oğlu Şücâ'eddîn

Süleyman, Pervâne Beyzâde Alameddîn Süleyman, Gül Beyoğlu Alâ'eddîn Alî ve Receb Beyler ve bunların tarafdârları **[54]** muhâliflerin rü'esâsından olmuşlardı. Bunların başında Hâce Ali Şâh bulunuyordu.

Hulâsa Karamânoğlu Süleyman Bey, ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i mühimme ve birâderi Alâ'eddîn Alî Bey'le Konya üzerine yürüdü. Hacı Kutlu Şâh ile mükerreren harb etdi. Bir yıl kadar savaşdıkdan sonra Hacı Kutlu Şâh'ı Konya'dan çıkarabildi. Sivas'a kadar ta'kîb etdi. Dönüp Kayseriyye'yi istîlâ etdi. Yanında bulunan Eretna Hânoğlu Nâsıreddîn Muhammed Bey'e Kayseriyye emâretini verip Lârende'ye geldi (757).

Müneccimbaşı el-Hâc Ahmed Efendi diyor ki: "Karaman emîri Süleyman Bey'le Sivas vâlîsi İbni Kürt arasında mükerreren muhârebeler oldu. Sonunda Süleyman Bey galebe çaldı. İbni Kürt firâr etdi. Süleyman Bey onu Sivas'a kadar ta'kîb ve Kayseriyye'yi istîlâ eyledi. Kayseriyye hükûmetini Muhammed Bey'e ve Konya vâlîliğini de birâderi Alâ'eddîn Alî Bey'e verdi".

Hacı Kutlu Şâh, bu inhizâm üzerine Konya'dan dönüp Sivas'a geldi. Fakat eski nüfûzunu gâ'ib etdiğinden muhâlifleri her tarafdan baş kaldırdı. Bunlardan Halifetoğlu Süleyman Bey Amasya'da kıyâm edib Amasya vilâyetini zabt, ammizâdesi Tuli Beyzâde İbrâhim Bey de Tokat emâretini istîlâ etdi.

Emîr-i Kebîr Şücâ'eddîn Süleyman Bey

Amasya ümerâsından Halifet Gâzi oğullarından Alâ'eddîn Alî Bey bin Celâleddîn Muhammed Bey bin Şücâ'eddîn Tekur Sinan Bey'in mahdûmudur. Hacı **[55]** Kutlu Şâh'ın mağlûb olması üzerine beylerbeyi Şâdgeldi Bey'i ber-taraf edib 757 senesinde Amasya emîri oldu. Seksenlik bir pîr-i fânî olan Sultân Altunbaş'ı Simre çiftliğine i'âde etdi. Hâce Fahreddîn Muhammed Cevherî yine müstevfî oldu.

Çünkü Altunbaş'ın saltanatı kuru bir debdebe ve unvândan ibâretdi. Böyle kuru unvânlara ne halk ne de ümerâ ehemmiyet vermiyordu. Fakat beylerbeyi olan Şâdgeldi Pâdişâh ilim ve irfânı, hüsn-i ahlâkı, güzel idâresi ile kendisini halka sevdirmişdi.

Şâyân-ı dikkatdir ki bu tebeddül üzerine defterdâr Hâce Fahreddîn Muhammed Cevherî, Amasya'da kendisine binâ eylediği türbe mesâlihine Yavru çiftliğini ve sâ'ir emlâkini, Âşık Paşazâde eş-Şeyh Sadreddîn Elvân Çelebi de kendi çiftliğinde[489] yapdırdığı câmi, zâviye, mekteb, imâret, hamâm ve türbesi mesâlihine bütün emlâkini 757 senesinde vakf etmişlerdir. Çünkü Hâce Ali Şâh, birâderi Halîl Bey ile bunlar, İlyâs Horasânî evlâdından olarak akrabâ idiler.

Amasya ve Tokat vak'asını haber alan Hacı Kutlu Şâh, fırsat zamânına kadar Süleyman ve İbrâhim Beyler'in emâretlerini kabûl ve tasvîb etmeğe mecbûr olmuşdu. Kayseriyye'den Sivas'a gelen Hâce Alî Şâh'ı celb ve tatyîb ve Kayseriyye'de hükûmet eden Eretnazâde Muhammed Bey'i te'mîn ederek onları Karamânîler'in aleyhine tahrîk eyledi.

Hacı Kutlu Şâh, cem' ve tedârik etdiği tâze kuvvetlerle yeniden bir **[56]** ordu tertîb etdi. Bir tarafdan Kayseriyye hâkimi Eretnazâde Muhammed Bey Lârende ve diğer tarafdan Hacı Kutlu Şâh Konya üzerlerine yürüdüler. Karamânîler'i iki tarafdan fenâ sıkışdırdılar.

Hacı Kutlu Şâh, Konya vâlîsi Alâ'eddîn Alî Bey'i kanlı muhârebelerden sonra mağlûb edib Konya'dan çıkardı. Onu firâra mecbûr edib Konya'yı ikinci def'a zabt etdi. Eretnazâde Muhammed Bey de merkez-i hükûmet olan Lârende şehrini tazyîk etmekde idi.

Karamânoğlu Süleyman Bey, en ziyâde kendisine karşı nakz-i ahd eden Muhammed Bey'e kızıyordu. Bunun için var kuvvetini cem' edib ibtidâ Muhammed Bey'le muhârebeler etdi. Sonunda Süleyman ve birâderi Alî Beyler galebe edib Muhammed Bey'i fenâ hâlde bozdular.

[489] Bu çiftlik sonradan "Elvân Çelebi Köyü" nâmını almış, bir nâhiye merkezi olmuşdur.

Muhammed Bey'in bu hezîmetini haber alan birâderi İzzeddîn Ca'fer Bey de Samgarlu Hızır ve Tâc Kızıloğlu Hayreddîn Beyler'le birleşip Kayseriyye'yi zabt etdi. Dulkadiroğlu Halîl Bey bin Karaca Bey de Ca'fer Bey'e mu'în olduğundan zâten intizâmı ve kuvve-i ma'neviyyesi bozulmuş olan Muhammed Bey'in askeri ilk müsâdemede târumâr oldu. Muhammed Bey de dervîş kıyâfetine girip Sivas'a kaçdı. Bir tekke bucağına sindi.

Karamânoğlu Süleyman ve Alî Beyler, kazandıkları bu muvaffakiyetle tecdîd-i kuvvet ederek Konya'yı kurtarmağa gitdiler. Hacı Kutlu Şâh ile muhârebeler etdiler. Sonunda galebe edib Konya'yı harben aldılar.

Hacı Kutlu Şâh, ikinci def'a Konya'dan ric'at edib Sivas'a geldi. Kayseriyye'de ikinci def'a emîr olan İzzeddîn Ca'fer Bey tarafından **[57]** vâlî olarak kemâ-fi's-sâbık Sivas'da hükûmet umûrunu tedvîre başladı. Eski nüfûzunu tedrîcen i'âde etdi.

Müneccimbaşı el-Hâc Ahmed Efendi "Câmiu'd-Düvel"inde yine Âl-i Eretna faslında diyor ki: "Eretnazâde Muhammed Bey, Karamânîler harbinden münhezimen firâr edib dervîş kıyâfetinde Sivas'a geldi. Bir zâviyeye gizlendi. Birâderi Ca'fer Bey'in Sivas'da vâlîsi olan İbni Kürt olup Muhammed Bey'in uşşâkından biri idi.

Vâlînin ba'zı havâssı, Muhammed Bey'in kalender kıyâfetinde Sivas'a gelip falan tekkede gizlendiğini vâlî Hacı Kutlu Şâh'a haber verdi. Vâlî tebdîl-i kıyâfetle mütenekkiren o tekkeye gitdi. Muhammed Bey'i gördüğü anda tanıdı. Muhammed Bey'e kendisini bildirdi. Onu alıp ikrâm ve izzetle dâ'ire-i hükûmete getirdi. Kendisini taht-ı emârete iclâs ederek Hâce Ali Şâh'ı da celb ve istimâlet ve ona vezâretini i'âde etdi."[490]

Emîr Nâsıreddîn Muhammed Bey, üçüncü def'a serîr-i ikbâle cülûs ederek Hacı Kutlu Şâh emîrü'l-ümerâ makâmında durdu. Hâce Alî Şâh eski makâmını buldu. Fakat bütün umûr-ı hükûmet Hacı Kutlu Şâh'ın re'y ve tedbîrine müfevvaz oldu.

Sultân Tâceddîn Altunbaş, üçüncü def'a hal'ından pek ziyâde müte'essir olmuşdu. Çiftliğine avdetinde kemâl-i te'essüründen hastalandı, yetmiş **[58]** yaşını mütecâviz bir pîr-i fânî olduğu hâlde birkaç ay sonra vefât etdi. Çiftliği olan Şeyh Savcı Karyesi'nde şimdiye kadar "Gâzi Çelebi Mezârı" diye meşhûr olan yerde defn edildi (758).

Sultân Altunbaş'ın dört şehzâdesi pek meşhûr idi: Mes'ûd, Alp Arslan, Keykubâd, Keyhusrev. Bunların her biri Amasya havâlîsinde kendilerine tahsîs edilen çiftliklerde oturdular. Şehzâde Mes'ûd oğlu Kılıç Arslan Bey'in Sivas emîri olduğu karîben görülecekdir.

Bu esnâda Amasya kadılığına kibâr-ı ulemâdan Mevlânâ Pîr Nizâmeddîn Mahmûd bin Muhammed el-Cürcânî nasb edildi. Çünkü İmâd Çelebi tarafından mahdûmu diğer Nizâmeddîn Mahmûd Çelebi Amasya nâibi idi. Mevlânâ İmâd'ın vefâtıyla Amasya kadılığı münhal olmuşdu.[491]

Hacı Kutlu Şâh, hemşehrîsi olan Hâce Alî Şâh ile birleşdi. Bunların tedbîr ve mu'âvenetiyle Muhammed Bey, birâderi Ca'fer Bey'i ber-taraf edib Kayseriyye vilâyetini aldı. Amasya beyleri iki gruba ayrılmışlardı. Bir bölüğü Amasya emîri olan Halifetzâde Şücâ'eddîn Süleyman Bey tarafdârânı idi. Pervâne ve Gül Beyoğulları bu tarafı iltizâm ediyorlardı. Yağmuroğlu Sârımeddîn İbrâhim Bey de Süleyman Bey'e muvâfakat ederdi.

İkinci grub Hacı Kutlu Şâh tarafdârânı idi. Bunların başında Torumtayoğlu Mu'îneddîn Süleyman Çelebi meşhûr idi. **[59]** Mahdûmu Muhammed Çelebi ile Sunkur ve Biçaroğulları da bu tarafı iltizâm ediyordu.

Kezâlik Tokat beyleri de iki fırka olmuşlardı. Bir fırkası Tokat emîri Tuli Beyzâde Tâceddîn İbrâhim Bey tarafını, diğer fırkası da Hacı Kutlu Şâh'ı iltizâm ediyorlardı. Hacı Kutlu Şâh'ı sevenlerin başında Kavulluoğlu Celâleddîn Muhammed Bey vardı. Bunun aşîreti, avenesi çokdu. Aşîretine "Kavullu" denirdi. Kâbilîzâde demekle meşhûr idi.

---

[490] Burada Müneccimbaşı, "fe-bitedbîrihimâ zafera Muhammed Beg bi-ahîhi Ca'fer ve katelehû" diyor. Ca'fer Bey'in bu târîhde i'dâm edildiğini iddi'â ediyor. Hâlbuki 788 senesinde Ca'fer Bey'in ber-hayât olduğu vakfiyesiyle sâbitdir.

[491] Bunların imzâları bu sûretle bulunmuşdur.

Amasya emîri Süleyman Bey, Tokat emîri İbrâhim Bey'le müttefikdi. Her ikisi de Eretna Hânoğlu Nâsıreddîn Muhammed Bey'e inkıyâd etmekde idi. Hacı Kutlu Şâh, kendi oğlu Şâdgeldi Bey'e revâ görülen mu'âmele-i sâbıkadan pek müte'essirdi.

Binâ'en-aleyh Hacı Kutlu Şâh, Amasya ve Tokat'da olan tarafdârlarıyla bi'l-muhâbere büyük mahdûmu Şihâbeddîn Ahmed Şâh'ı bir kuvve-i kâfiye ile Tokat'a gönderdi. Ahmed Şâh Tokat'a tekarrub etdikde Kâbilîzâde Celâleddîn Muhammed Bey bütün kuvvetiyle Ahmed Şâh'ı istikbâl edib Tokat'a suhûletle indirdi. Kendisi Tokat emîri oldu.

Ahmed Şâh, Tokat emîrinden aldığı kuvveti kendi kuvvetine zamm ederek daha dilîrâne bir sûretde Amasya'ya doğru yürüdü. Amasya emîri Süleyman Bey, Ahmed Şâh'a karşı harb edecek kadar kavî değildi. Bu sebebden Ahmed Şâh, suhûletle Amasya'yı zabt ederek Amasya emîri oldu. **[60]**

Şihâbeddîn Ahmed Şâh

Hacı Kutlu Şâh'ın büyük mahdûmu olup 759 senesinde ikinci def'a Amasya emîri oldu. Torumtayzâde Süleyman Bey ile Sunkur Beyzâde Süleyman Bey Amasya vilâyetinin idâresine vaz'-ı yed ederek Ahmed Şâh'a vekâlet etmekde idiler.

Hacı Kutlu Şâh, Amasya ve Tokat'ı aldıkdan sonra daha kuvvet buldu. Karamânîler'e hücûmunu tekrâr etmek azminde idi. Lâkin Eretna Hânzâde Muhammed Bey, mâ'il olduğu gençleri tekrâr başına toplayıp eski sefâhatiyle meşgûl olmuş, Hacı Kutlu Şâh ile Hâce Alî Şâh aleyhinde işret âleminde atıp tutmağa başlamış, her ikisini de fenâ hâlde kızdırmışdı.

Hacı Kutlu Şâh ile Alî Şâh, Muhammed Bey'i bu sefâhatinden vazgeçirmeye çalışdılar. Buna imkân görmeyince onu ifnâ edib yerine birâderini geçirmeye azm etmişlerdi. Muhammed Bey, bunların azm ve niyyetinden haberdâr olduğu anda kaçıp Karaman hükümdârı Süleyman Bey'e ilticâ ve dehâlet etdi. Ca'fer Bey de üçüncü def'a taht-ı emârete oturdu (760).

Müneccimbaşı el-Hâc Ahmed Efendi "Câmiu'd-Düvel"inde diyor ki: "Muhammed Bey, Hacı Kutlu Şâh'ın nüfûz ve ma'rifeti sâyesinde tekrâr emîr oldukdan sonra eski hiffet ve sefâhatine avdet etdi. İbni Kürd ile Hâce Ali kendisinden mütevehhim olup sû'-i kasda kıyâm etdiler. **[61]** Muhammed Bey sû'-i kasdı duyup kaçdı. Karamânoğlu Süleyman Bey'e ilticâ etdi".

Karamânoğlu Emîr Şücâ'eddîn Süleyman Bey, Eretna memâlikini istîlâya bir vesîle olur ümîdiyle Muhammed Bey'i ikrâm ve izzetle kabûl etdi. Fakat Konya vâlîsi olan birâderi Alâ'eddîn Alî Bey bu kabûlü muvâfık görmedi. Çünkü Muhammed Bey'in yüzünden Karamânîler çok ziyân görmüşlerdi.

Bununla beraber Karamânoğlu Süleyman Bey, Eretna memâlikini istîlâ sevdâsına düşdü. Tedârik eylediği askerini Alâ'eddîn Bey'in idâresine verip Kayseriyye ve Sivas üzerine gönderdi. Buraları suhûletle elde edeceğini ümîd ediyordu.

Lâkin Hacı Kutlu Şâh müdebbir, umûr-ı harbe vâkıf, zâbit bir zât idi. Karamânîler'in harekâtını tarassud edib teşebbüsâtına vâkıf oldukda büyük mahdûmu Ahmed Şâh'ı Sivas'a celb edib diğer mahdûmu Şâdgeldi Pâdişâh'ı Amasya emâretine nasb etdi.

Emîr Seyfeddîn Şâdgeldi Pâdişâh

Hacı Kutlu Şâh'ın ikinci mahdûmu olup 760 senesi şevvâlinde Amasya emîri olarak geldi.[492]Amasya'da Mevlânâ Fahreddîn İlyâs bin Cemâl-i Aksârâyî'den okumuş, güzel tahsîl görmüş ulemâdan olmuşdu. **[62]** Meşhûr Cemâleddîn Muhammed Aksarâyî kendisinin şerîk-i dersi, refîk-i irfânı idi.[493]

[492] Bundan evvel Kayseriyye emîri olup Amasya'ya Kayseriyye'den geldiği zann olunur.

[493] Bu Cemâl-i Aksarâyî emîr-i müşârün-ileyhi "el-Es'ile ve'l-Ecvibe" adlı eserinde "Seyfü'd-dünyâ ve'd-dîn" diye tavsîf ve telkîb etmişdir.

Şâdgeldi Pâdişâh, halk arasında "Şâdgeldi Paşa" demekle meşhûr olmuşdu. Çünkü "Paşa" Türk dilinde "afv ve setri gâlib, halîm, müdebbir, mu'tedil" ma'nâsına idi. Şâdgeldi Bey, bu sıfatlarla hakîkaten muttasıf, âlim, halûk bir zât idi.

Şâdgeldi Pâdişâh'ın iki amcası vardı: Biri Bedreddîn Gazânşâh, diğeri Şerefeddîn Toganşâh idi. Toganşâh Turhal beyi olup mahdûmları Mübârekşâh, Mukbil Beyler'di.

Hacı Kutlu Şâh, her tarafdan aldığı mühim kuvvetlerle Karamânoğlu Alâ'eddîn Bey'e karşı gitdi. Karamânîler'le muhârebeler ederek üçüncü def'a Karaman ordusunu fenâ bozdu. Alâ'eddîn Bey'i firâra mecbûr ederek Konya'yı tekrâr aldı.

Hacı Kutlu Şâh, Konya'nın üçüncü def'a fethi üzerine Eretna'dan ziyâde nüfûz ve şöhret kazandı. Türkler için Eretnaoğulları'ndan bir hayır ve menfa'at gelmeyeceğine kanâ'at getirdiğinden Emîr Ca'fer'i ber-taraf ederek i'lân-ı istiklâl etdi.

Bunun üzerine Hacı Kutlu Şâh, Kayseriyye emâretine birâderi Bedreddîn Gazânşâh'ı nasb ederek Ca'fer Bey'in emr-i muhâfazasına **[63]** me'mûr etdi. Bu esnâda Ankara beyi Devletşâhoğlu Melik Nâsıreddîn Bahtiyâr Bey idi.

Bahtiyâr Bey, "Câmiu'd-Düvel"de mezkûr olduğu üzere pederi Devletşâh'dan sonra Ankara emîri olmuşdu. Fakat serkeş ve zulümkâr adamdı. Gâh Karamânîler'le beraber olup Osmân İli'ni târâc eder, gâh Kutlu Şâh ile ittifâk edib Karaman ilini vururdu.

Hacı Kutlu Şâh'ın istiklâli, Eretnaoğullarına tarafdâr olan beylere, hâssaten Hâce Alî Şâh ile Dulkadiroğlu Halîl Bey bin Karaca Bey'e güç gelmiş, her biri Hacı Kutlu Şâh'a karşı vaz'iyyet almışdı.

Karamânoğulları Süleyman ve Alâ'eddîn Beyler, Konya'yı kurtarmak için her tarafdan kendilerine müttefik ararken bu beyleri suhûletle elde etmişler, var kuvvetleriyle Hacı Kutlu Şâh üzerine yürümüşlerdi.

Hacı Kutlu Şâh'ın gâyesi, harekâtından anlaşılıyor ki müteferrik emâretlerden dolayı aralarına tefrika giren Türkler'i birleşdirip Avrupa'da garba doğru ileri giden Osmanlı Türkleri'ne muzâheret etmekdi.

Ne çâresi var ki ancak kendi menfa'atlerine bakan büyük beyler ve efendiler, bu gâyeyi takdîr edemiyorlar, Hacı Kutlu Şâh'ın mağlûb ve menkûb olmasına çalışıyorlar, Hacı Kutlu Şâh'a yardım edecek beyleri bile ellerinden geldiği kadar caydırıyorlardı.

Bu sebebden Hacı Kutlu Şâh'a yardım edecek yalnız büyük mahdûmu Ahmed Şâh idi. Diğer mahdûmu Şâdgeldi Paşa Amasya'dan ayrıldığı **[64]** gün Halifetoğlu Alâ'eddîn Alî Bey bin Süleyman Bey'in Amasya'yı zabta kıyâm edeceği muhakkakdı.

Kendinin nasb etdiği birâderi Gazânşâh ise Samgaroğlu Hızır Bey'den çekindiğini der-miyân ederek Kayseriyye'den hareket etmiyor, asker bile göndermiyordu. Hacı Kutlu Şâh her vechile yalnız başına kalmışdı. Hacı Kutlu Şâh, Karamânîler'le mükerreren çarpışdı. Ba'zen galebe ediyor, ba'zen mağlûb oluyordu.

Kuvveti azaldığı cihetle beylerden istimdâd etdi. Olanca kuvvetiyle yardım eden yalnız Sivas emîri Şihâbeddîn Ahmed Şâh oldu. Şâdgeldi Paşa ile Kâbilîzâde Muhammed Paşa Amasya ve Tokat'dan asker gönderdiler.

Hacı Kutlu Şâh ile mahdûmu Ahmed Şâh, son bir gayretle ve şiddetle harb ederek mevki'lerini muhâfaza ediyorlardı. Fakat Karamânoğlu Alâ'eddîn Bey, aldığı yeni ve mühim kuvvetlerle tecdîd-i savlet ederek harbi kazandı. Hacı Kutlu Şâh ile mahdûmu maktûl oldu (762).

Alâ'eddîn Bey, Konya'yı kurtardıkdan sonra Kayseriyye üzerine yürüdü. Kayseriyye emîri Gazânşâh'ı ve dâmâdı olan Mühezziboğlu Alameddîn Süleyman Bey'i firâra mecbûr edib Eretnazâde Muhammed Bey'i makâm-ı emârete nasb ve i'âde ederek avdet etdi.

Müneccimbaşı Ahmed Efendi "Câmiu'd-Düvel"inde diyor ki: "Karamânzâde Alâ'eddîn Bey, İbni Kürd ile mükerreren harb etdi. Sonunda galebe edib İbni Kürd'ü öldürdü. Eretnazâde Muhammed Bey'i makâm-ı emârete nasb ve i'âde eyledi".**[65]**

Gazânşâh ile dâmâdı ve evlâd u ıyâli Amasya'ya avdet etmek imkânını göremediklerinden Şâm'a firâr etdiler. Buradan Kudüs'e gidip orada yerleşdiler.[494]

Hacı Kutlu Şâh ile mahdûmunun vefâtı, Karamânîler'i pek ziyâde sevindirmiş, lâkin Eretna memâlikini âdetâ bir herc ü merce vermişdi. Hele Amasya için bir felâket olmuş, Şâdgeldi Paşa'nın mu'ârızlarını kanlı hareketlere sürüklemişdi.

Karamânîler bu zaferle neş'elenerek Ankara'da Devletşâh oğlu Bahtiyâr Bey'i kendilerine uydurmuş, Osmân İli'ni târâc etmeye kıyâm etmiş idi. Çünkü Bursa emîri Osmân oğlu Orhan Bey 761 senesi recebinde vefât edib yerine mahdûmu Hünkâr Murâd Bey geçmişdi.

Orhân Bey devrinde Osmân İli'ni ikide bir iz'âc eden Bahtiyâr Bey, Karamânîler'e uyup yine iz'âcâtını tekrâr etdiğinden Osmanlı kumandânlarından meşhûr Sunkur Paşa[495] bir kuvve-i mühimme ile geldi, Ankara'yı fenâ hâlde sardı.

Bahtiyâr Bey'in tecâvüzâtından zâten bîzâr olan Ankara halkı Sunkur Paşa'ya kaleyi teslîm ederek Murâd Bey'e bey'at etmişlerdir. Bahtiyâr Bey, mahdûmu Kara Devletşâh ile Amasya'ya kaçıp Şâdgeldi Paşa'ya ilticâ etdi. **[66]**

Amasya a'yân-ı ümerâsından Halifetoğlu Alâ'eddîn Alî Bey pederi devrinden beri fırsat zamânını gözlerken Hacı Kutlu Şâh'ın maktûl olduğunu duyduğu anda harekete geldi. Kendine mu'în olan beylere baş oldu, Amasya emâretini zabta kıyâm etdi.

Çünkü Gül Beyoğlu Alâ'aeddîn Alî bin Muhammed ve birâderi Receb, Tuli Beyzâde İbrâhim, Yağmur Beyzâde diğer İbrâhim Beyler Halifetzâde Alâ'eddîn Alî Bey'in tarafdârânı idiler. Köprü emîri Taşanzâde Haydar Bey, Osmâncık emîri Sârımeddîn Ahmed Bey de Alî Bey'i iltizâm ediyorlardı.

Alâ'eddîn Alî Bey, bu kadar kuvveti buldukdan sonra kıyâm edib Amasya emâretini zabt ederek Şâdgeldi Paşa'yı Amasya'dan çıkardı. Çünkü Şâdgeldi Paşa kendisini müdâfa'a eden askeri pederinin yanına göndermiş, Amasya'yı müdâfa'asız bir hâlde bırakmışdı.

Emîr Alâ'eddîn Alî Bey

Amasya'nın sâbık emîri Halifetzâde Şücâ'eddîn Süleyman Bey bin Alâ'eddîn Alî Bey'in mahdûmudur. 762 senesi evâhirinde kendisine mu'în olan beylerin ittifâkıyla Amasya emîri oldu. Kadı ve müftü yerinde kaldı. Yağmur Beyzâde Sârımeddîn İbrâhim Bey'i candârı, Gül Beyoğlu Alâ'eddîn Alî Bey'i de kale dizdârı olarak ta'yîn etdi. Bunun birâderi Şerefeddîn Mukbil Bey'di. Fakat Şâdgeldi Paşa **[67]** Amasya'dan çıkdığı zamân Turhal'a gidip amcası Toganşâh yanında kaldı. Ümerâdan Torumtayoğlu Sirâceddîn Muhammed, Bâbukşâhoğlu Alâ'eddîn Alî Paşa, Süleyman Şâhoğlu Tâceddîn Ahmed, Sunkuroğlu Süleyman, Âbâdoğlu Mahmûd, Baytemüroğlu İmâd Beyler'i kendisine celb eyledi. Gümüşlüoğlu Hâce Sinan Çelebi zâten kendisine tarafdâr idi.

Tokat emîri Kâbilîzâde Celâleddîn Muhammed Paşa, Lâdik emîri Sevinc Beyzâde Hüseyin, Niksâr emîri Tâceddînzâde Sirâceddîn Muhammed Beyler de Şâdgeldi Paşa'ya mu'âvenet ederek onu takviye etmekde idiler.

Şâdgeldi Paşa, her tarafdan aldığı kuvvetlerle Amasya üzerine yürüdü. Amasya emîri Alî Bey de kendisini iltizâm eden beylerle karşıladı. Kaynar önünde yapdıkları muhârebede Şâdgeldi Paşa galebe etdi. Muzafferâne Amasya'ya girip ikinci def'a emîr oldu.

Emîr-i sâbık Alî Bey, Amasya'da "Kaynar Vak'ası" diye meşhûr olan muhârebede pek çok zâyi'ât verdiğinden ne kendisi, ne de tarafdârı duramadılar, Amasya'dan tamâmiyle çekip gitmeye mecbûr oldular. Halifetzâde Alî Bey Ankara'ya[496], Gül Beyzâde Alî ve Receb, Yağmurzâde **[68]** İbrâhim Beyler Mısır'a, Taşanzâde Haydar Bey de Elbistân'a firâr etdiler.

---

494 "el-Ünsü'l-Celîl fî Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl"de bunların tercemesi vardır. Süleymân Bey 771'de vefât etmiş, halîlesi Isfahân Hâtun binti Gazânşâh da 782 senesinde orada bir medrese yapdırmışdır.

495 Yenişehir'de Sunkur Paşa'nın câmi' ve imâreti ve evkâfı vardır.

496 Alî Bey Ankara'da müddet-i medîde oturdu. Amasya'nın Suluova nâhiyesinde kâ'in Öyük Cândâr ve Ercük Çiftlikleri'ni Amasya'da ceddi medresesi mesâlihine Ankara kadısı Muhammed bin Yûnus huzûrunda 768

El-Hâc Seyfeddîn Şâdgeldi Paşa

Hacı Kutlu Şâh'ın oğludur. "Kaynar Vak'ası"ndan sonra 763 senesi evâ'ilinde ikinci def'a Amasya emîri oldu. Fakat pederinin vefâtından sonra Eretna Oğulları'na inkıyâd etmeyip Amasya'da müstakilâne idâre-i hükûmet etdi. Amasya'da ufak bir emâret-i müstakille yaratdı.

Amasya'da bu emâret-i müstakilleye "Âl-i Kutlu Şâh Emâreti, Kürtler Hükûmeti, Kutluzâdeler Beyliği" denirdi. Bu emâreti ilk def'a yaratan Hacı Kutlu Şâh idi. Fakat Amasya emâret-i müstakillesini kuran Şâdgeldi Padişah oldu. Buna "Birinci Şâdgeldi" dendi.

Hacı Kutlu Şâh'ın üç oğlu meşhûr idi: Birincisi Şihâbeddîn Ahmed Şâh olup Konya harbinde maktûl oldu. "Bayraklı Gâzi" demekle meşhûr idi. Mahdûmları Tuli, Şâdî Beylerdir. Tuli Bey Mısır'a gidip Şâdî Bey Amasya'da kalmışdır.

İkinci mahdûmu Seyfeddîn Şâdgeldi Pâdişâh, üçüncüsü İmâdeddîn Süleyman Şâh'dır. Bunun mahdûmu Kutlu Paşa ile Yâkût Paşa, Osmanlı vüzerâsındandır. Süleyman Şâh, "Kürtler Çiftliği" demekle meşhûr olan ceddinin mevki'inde ikâmet ederdi. **[69]**

Şâdgeldi Paşa[497], Niksâr emîri olan Sirâceddîn Muhammed Bey'i celb ederek kendisine vezîr, Amasya kâdı'l-kudâtı Nizâmeddîn Mahmûd'u kazasker ittihâz etdi. Şerîk-i dersi olan müderris-i meşhûr Cemâleddîn Muhammed Aksarâyî'yi Amasya kadısı yapdı. Nizâmeddîn Abdülmelik Çelebi'yi makâmında bırakdı. Gümüşlüoğlu Hâce Sinâneddîn Yûsuf Çelebi'yi de defterdâr yapdı.

Kutlu Şâhoğlu Ahmed Şâh'dan inhilâl eden Sivas emâretini Hâce Alî Şâhoğlu Tâceddîn İbrâhim Bey istîlâ etdi. Çünkü Eretnazâde Muhammed Bey'in vezîri olan Hâce Alî Şâh, Hacı Kutlu Şâh'ın vefâtıyla teferrüd ederek nüfûz-ı hükûmet kendisine münhasır olmuşdu.

Köprü ve Merzifon emâretinde Taşanoğlu Haydar Bey'e birâderi Umur Bey halef oldu. Hâce Alî Şâh'ın birâderi Halîl Bey Kaynar Vak'ası'nda telef olduğundan oğulları Abdülmecîd, Abdül'azîz Beyler Elvan Çelebi Tekkesi'ne gidip Elvânzâde Abdurrahmân Çelebi'ye sığınmışlardı.

"Tanun Kazâsı" adıyla meşhûr olan şimdiki Mecidözü kazâsına Bayındıroğlu el-Hâc Şemseddîn Muhammed Bey bin Saltık Bey hâkim olarak öteden beri Kürtoğulları'na münkâd idi. Şâdgeldi Paşa'nın galebe etmesine yardım edenlerdendi. **[70]**

Ancak Osmâncık ve Çorumlu emîri Beyleroğlu Sârımeddîn Ahmed Bey bin Abdullah Bey[498], Kastamonu emîri Âdil Bey'e pek mâ'il olduğundan Hacı Şâdgeldi Paşa'ya boyun eğmezdi. Kalesinin metânetine, Âdil Bey'in kuvvetine güveniyordu.

Hacı Şâdgeldi Paşa'nın evâ'il-i devrinde Amasya emâreti Amasya, Tokat, Canik vilâyetleriyle bunların mülhakâtından ibâretdi. Yalnız Osmâncık, İskilib kazâlarıyla eskiden "Çorumlu" demekle meşhûr olan şimdiki Çorum vilâyetinin bir kısmı Amasya emâretine tâbi' değildi. Buraların hâkimi Ahmed Bey'di.

Hacı Şâdgeldi Paşa pek müdebbir ve siyâsî bir zât idi. Amasya'da meşâhîr-i a'yânı, ulemâyı, hâssaten halkı tamâmiyle kendisine bend etmişdi. Ulemâ ve a'yânı meclisine da'vet eder, onlarla müşâvere ederek idâre-i hükûmet eyler, ulemânın mübâhesâtını kemâl-i ehemmiyetle dinlerdi.

Hacı Şâdgeldi Paşa gâyet sahî, afv ve keremi halka şâmildi. Meşâyihe hürmet ederdi. Konya'da Ulu Ârif Çelebi'den feyz almış olan Amasya Mevlevî-hânesi şeyhi Mevlânâ

---

senesi cümâde'l-ûlâsı evâ'ilinde vakf ve tevliyetini Amasya'da müftü Nizâmeddîn Abdülmelik bin Ömer'e ve evlâdına şart etmişdir. Kuyûd idâresinde mevcûd olan bu vakfiyesi bâlâsında "Alâ'eddîn Emîr Alî bin el-merhûm Şücâ'eddîn Süleymân Beg bin Emîr Alî el-müştehir bi-Emîrzâde el-Halîfî" diye mestûrdur.

497 Şihâbeddîn Ahmed bin Arabşâh, "Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâ'ib-i Timûr" adlı eserinde Şâdgeldi'ye "ve minhüm Ceygeldi ve kâne nâ'ibe Amasya" kavliyle "Ceygeldi" dediği zann olunursa da Ceygeldi, Şâdgeldi hafîdi Keygeldi Bey'dir.

498 Ahmed Bey hafîdi Muhammed Paşa bin Muzaffereddîn Mahmûd Çelebi vakfiyesinde böyle yazılıdır.

Hüsameddîn Hüseyin Çelebi ve Hankâh-ı Mes'ûdî şeyhi Şemseddîn Ahmed Çelebi bin eş-Şeyh Mûsâ Çelebi, emîr Hacı Şâdgeldi nüfûzuna hâdimlerdi. Ulemâya pek muhibb idi.

Hacı Şâdgeldi Paşa, Ahmed Bey bâdiresini suhûletle izâle etmek için Develü Karahisârı beyi Devecioğlu Şücâ'eddîn Hüseyin **[71]** ve birâderi Bedreddîn Osmân Beyler'i kendisine celb ve imâle ederek Ahmed Bey'in üzerine taslît etdi.

Çünkü Devecioğlu Timur Hân ile Osmâncık ve Çorumlu emîri Gâzi Osmân arasında öteden beri adâvet vardı. Bu adâvet, bunların evlâdına mîrâs olarak kalmışdı. Hacı Şâdgeldi Paşa, işte bu adâvetden istifâde ediyordu.

Hacı Şâdgeldi Paşa, 764 senesinde Amasya kalesini ta'mîr ve darb-hânesini tecdîd etdirdi. Tarabut denilen mevki'de cesîm bir kağıd fabrikası yapdırdı. Burası "Kağıd-hâne" demekle meşhûr oldu. Meşhûr kağıdcı Ahi Muhyiddîn Muhammed Çelebi'yi de kağıd-hâne emîni yapdı.[499]

Geçen sene Amasya'dan Mısır'a firâr eden Gül Beyoğlu Alâ'eddîn Alî ve Yağmuroğlu Sârımeddîn İbrâhim Beyler'e Mısır hükûmeti tarafından 764 senesinde emâret verildi. Taşanoğlu Haydar Bey de Mar'aş civârına gitdi.

Hacı Şâdgeldi Paşa, Devecioğlu Hüseyin Bey'le beraber Osmâncık kalesini muhâsara etmişdi. Kale beyi Ahmed Bey, Kastamonu emîri Âdil Bey'den istimdâd ederek dayanıyordu. Nihâyet gelen kuvve-i imdâdiyyeyi târumâr eden Hacı Şâdgeldi Paşa, kale içinden elde etdiği adamlar vâsıtasıyla kaleyi aldı, İskilib ve Çorumlu cihetlerini zabt etdi. **[72]**

Beyleroğlu Ahmed Bey, bu esnâda maktûl olduğundan yerine Hacı Şâdgeldi Paşa tarafından genç mahdûmu Muzaffereddîn Mahmûd Çelebi ve Çorumlu vilâyetine Şücâ'eddîn Hüseyin Bey emîr oldu. Osmân Paşa Develü Karahisârı emîri olup küçük mahdûmu Koç Hüseyin Bey Amasya'da Hacı Şâdgeldi Paşa nezdinde kaldı.

Kaynar Vak'ası'nda Amasya'dan firâr eden beylerden Gül Beyoğlu Alî Bey'in birâderi Receb Bey'e Melik Eşref Şa'bân tarafından 765 senesinde Aşere beyliği verildi. Bunun mahdûmu Nâsıreddîn Muhammed Bey, Melik Zâhir Berkûk'a iki def'a vezîr olmuşdur.

Osmâncık muvaffakiyeti, Hacı Şâdgeldi Paşa'nın nüfûz ve ikbâlini parlatdı. Kendisini her tarafa tanıtdı. Fakat Amasya emâretiyle Kastamonu emâreti arasını ciddî bir sûretde açmışdı. Kastamonu emâreti, Hacı Şâdgeldi Paşa'nın parlamasını kıskanıyordu.

Bundan dolayı iki emâret arasında muhâbereler, muhârebeler olmuş, Hacı Şâdgeldi Paşa Samsun ve Bafra beylerinin yardımlarıyla Sinop'u da almış, dâ'ire-i nüfûz ve emâreti biraz daha büyümüşdür.

Meskûkât mütehassısı fâzıl Ahmed Tevfîk Beyefendi birâderimiz diyor ki: "Trabzon krallarının meskûkâtına dâ'ir yazılan bir eserde Trabzon kralı Üçüncü Yani Komnenus kendi hemşîresi Te'odora'yı 766-1358 senesinde Halipya (Sinop) ve Amasya emîri Hacı Mîrî'ye vermiş olduğu yazılıyor. Hacı Mîrî, Hacı Emîr Şâdgeldi Paşa'dır".**[73]**

Bundan anlaşılıyor ki Hacı Şâdgeldi Paşa'nın nüfûzu Karadeniz sevâhilinde bir ehemmiyet-i azîme göstermiş, Trabzon kralı Üçüncü Yani'ye havf ve dehşet vermiş, Hacı Şâdgeldi Paşa'ya kendi hemşîresini takdîm ederek emniyetini kazanmışdır.

766 senesinde Eretnazâde Muhammed Bey'in kendi vezîri Hâce Alî Şâh'ı öldürmesi, bir vak'a-i mühimme oldu. Te'sîrâtı her tarafı sarsdı. Bu vak'adan dolayı Hacı Şâdgeldi Paşa'nın nüfûz ve istiklâli daha ziyâde kuvvet bulmuşdu.

Eretnazâde Muhammed Bey, pek sefîh bir adamdı. Bunu halka karşı güzel idâre eden vezîr Hâce Alî Şâh ise âlim, halûk, muhibb-i adâlet bir zât idi. Fakat Muhammed Bey'in sefâheti, süfehâya olan meyl ve muhabbeti bunların aralarını fenâ bozmuşdu. Bundan dolayı her ikisi de birbirinden emîn değildi.

Hâlbuki Muhammed Bey'in emâretini idâme eden, nüfûz ve ikbâlini yaşatan Hâce Alî Şâh idi. Hâce Alî Şâh, Muhammed Bey'in bâ'is-i hayât ve ikbâli idi. Hâce Ali Şâh'ın yegâne

[499] Bâyezîd Paşa vakfiyesinde bu Kâğıd-hâne ve emîni hakkında ma'lûmât-ı kaydiyye vardır.

kusûru, adl ve hakkâniyete muhâlif olan Muhammed Bey'in ba'zı emirlerini infâz etmemesi idi. Dulkadiroğlu Halîl Bey'in tecâvüzâtından Muhammed Bey'i kurtaran da Hâce Alî Şâh idi.

Bu kadar himâyetlere, sıyânetlere karşı müteşekkir ve minnetdâr olması lâzım gelen Muhammed Bey, Hâce Alî Şâh'ı bu sene ifnâ etmiş, yerine pederinin havâss-ı etbâ'ından ve asdikâsından Hâce Bedreddîn Yâkût'u vezîr yapmış, kendisini beylere ve halka karşı bed-nâm etmişdi. **[74]**

Muhammed Bey'in bu sebebsiz cinâyeti, halka pek ziyâde ağır gelmişdi. Çünkü halk ve hâssaten Türkler, çılgın asâletden müteneffir, vefâ ve adâlete karşı dâ'imâ minnetdâr olurlar. Muhammed Bey, asâletine mağrûr olarak cinâyeti irtikâb etmiş, bunun için Muhammed Bey, halkı ve beyleri kendi aleyhine çevirmişdi.

Konya hükümdârı Karamânoğlu Alâ'eddîn Bey, zâten Muhammed Bey'e vefâsızlığından, ahlâksızlığından dolayı fevkalâde kızgındı. Bu cinâyeti ve te'sîrâtını duyar duymaz Muhammed Bey'in istîsâline kıyâm etdi. Babasının intikâmını almağa teşne olan Dulkadiroğlu Halîl Bey de Karamânoğlu'yla beraberdi.

Eretnazâde Muhammed Bey, irtikâb etdiği sefâhet ve cinâyetinin büyüklüğünü, âkıbetinin fecâ'atini takdîr ederek Mısır hükümdârı Melik Eşref Şa'bân'a mürâca'at ve istimdâd etdi. Pederinin Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun'a mürâca'at ve istimdâdını tanzîr ediyordu.

Melik Eşref Şa'bân, Haleb vâlîsi Emîr Cürcî el-İdrisî'ye Eretnazâde Muhammed Bey'e askeriyle yardım etmesini emr etmişdi. Makrîzî diyor ki: "Haleb vâlîsi Emîr Cürcî el-İdrîsî, Nâsırudddîn Muhammed Bey bin Eretna'ya imdâd etmek üzere 766 senesi zilka'desinde askeriyle Haleb'den bilâd-ı Rûm'a doğru hareket etdi".

Fakat Cürcî Bey'in kuvvet-i imdâdiyyesi biraz geç kalmışdı. Muhammed Bey'in en yakınında bulunan Karamânoğlu Alâ'eddîn Bey Kayseriyye'yi muhâsara, Dulkadiroğlu Halîl Bey de Sivas'ı tazyîk etmiş, **[75]** Cürcî Bey'in imdâdından bir fâ'ide olmamışdı. Muhammed Bey'e imdâd ve mu'âvenet eden de yokdu.

Çünkü Muhammed Bey'e asker ve nüfûzuyla yardım edecek ancak Hâce Alî Şâh ile mahdûmu olan Sivas beyi Hacı İbrâhim Bey'di. Hâlbuki Hâce Alî Şâh i'dâm edilmiş, mahdûmu Hacı İbrâhim Bey de azl ve ta'kîb edilerek Amasya emîri Hacı Şâdgeldi Paşa'ya ilticâ etmişdi.

Karamânoğlu Alâ'eddîn Bey'in muhâsarasından âciz kalan Eretnazâde Muhammed Bey, Kayseriyye kalesinden gece çıkıp Sivas'a doğru kaçdı. Alâ'eddîn Bey, Kayseriyye'yi aldıkdan sonra Muhammed Bey'i ta'kîben Sivas'a doğru yürüdü. Sivas'ı da aldı.

Sefâhetinden dolayı halkın menfûru olarak kendi çanak yoldaşlarından bile yüz bulamayan Muhammed Bey, Sivas'dan da kaçıp menkûbâne köylerde dolaşırken yakasını Dulkadiroğlu Halîl Bey'e kapdırdı. Halîl Bey, 767 senesi evâsıtında Muhammed Bey'i öldürdü, pederinin intikâmını aldı.

Makrîzî, "Kitâbü's-Sülûk"unda diyor ki: "Nâsıreddîn Muhammed Bey bin Eretna, vezîri Hâce Alî Şâh'a karşı mağlûb bir hâlde idi. Bunu öldürmekle istiklâle erdiyse de katl-i vezîr kendisine yaramadı. Her tarafdan hücûm eden düşmanları elinde maktûl oldu".

Müneccimbaşı Ahmed Efendi "Câmiu'd-Düvel"inde diyor ki: "Karamânzâde Alâ'eddîn Bey, Eretnazâde Muhammed Bey'i mülkünden ihrâc edib **[76]** Kayseriyye ve Sivas'ı aldı. Muhammed Bey, menkûbâne köyleri dolaşırken tutulup katl edildi".

Muhammed Bey, maktûl oldukda iki mahdûmu kalmışdı: Biri İkinci Reşîdeddîn Eretna Bey, diğeri Alâ'eddîn Alî Bey'di. Alî Bey, pek ziyâde şehvetine mağlûb olduğundan kinâye olarak kendisine "Horoz Bey" denirdi. İkinci Eretna Bey, Muhammed Bey'e halef oldu.

İşte bu vak'adan sonra Amasya emîri Hacı Şâdgeldi Paşa, büyük bir nüfûz ve haysiyet kazanmışdı. Çünkü ümerânın en ziyâde kendisinden çekindiği Hâce Alî Şâh idi. Ortadan bu gidince Hacı Şâdgeldi Paşa asâlet ve adâletiyle teferrüd etdi.

Yine bu sene Zeytûn emîri Araboğlu Zeynel Bey bin Murâd Köprü ve Merzifon emîri Taşanoğlu Umur Bey arası açılmış, birbiriyle âdetâ ceng ediyorlardı. Zeynel Bey, Zeytun

kazâsının Arablı Köyü'nde ikâmet ediyordu. Arablı Köyü, bunun himmetiyle güzel bir kasaba hâlini almışdı.

Hacı Şâdgeldi Paşa, Umur ve Zeynel Beyler'i Amasya'ya celb ve muhâkeme ederek her ikisini barışdırdı. Bunları birbirine düşüren Samukoğlu Burak Bey bin Esen Bey'i bir müddet merkezde alıkoydu. Sonra onu da mutayyiben i'âde etdi.

768 hudûdunda kazasker Pîr Nizâmeddîn Mahmûd Cürcânî vefât edib yerine Amasya kadısı ve Dâru'l-İlm müderrisi Cemâleddîn Muhammed Aksarâyî **[77]** kazasker, kadı İmâdzâde Mü'eyyideddîn Muhammed Çelebi de Amasya kadısı oldu.

Ankara'da mukîm olan emîr-i sâbık Halifetzâde Alâ'eddîn Alî Bey, bu sene Amasya'nın Arguma (Suluova) nâhiyesindeki Öyük Cândâr ve Ercük çiftliklerini ceddi medresesi mesâlihine Ankara'da vakf ederek Amasya müftüsü Nizâmeddîn Abdülmelik bin Ömer'i ve evlâdını mütevellî nasb eyledi.

769 senesinde Hacı Şâdgeldi Paşa'nın amcası olan Turhal beyi Şerefeddîn Toganşâh ile Amasya müftüsü Nizâmeddîn Abdülmelik Çelebi vefât etmişlerdir. Toganşâhoğlu Mübârekşâh Turhal beyi ve fuzalâdan Atabegiyye müderrisi olan Mevlânâ İzzeddîn Muhammed Amâsî Amasya müftüsü ve Divrikli Şeyh Uraloğlu Zeyneddîn Siyâvuş Çelebi de Halifet Gâzi Medresesi'ne müderris oldu.

Hacı Şâdgeldi Paşa, fuzalâdan bir zât idi. Her tarafdan erbâb-ı fazl u kemâli Amasya'ya celb ederek onlara büyük hürmetler, ri'âyetler eder; onların mübâhesât-ı ilmiyyesinden zevk-yâb olurdu. Hacı Şâdgeldi Paşa'nın uluvv-i himmeti Amasya'yı bir dârü'l-fünûn hâline koymuşdu.

Kazaskeri Mevlânâ Cemâleddîn Aksarâyî, şeyhu'l-islâmı Mevlânâ İzzeddîn Amâsî, tabîb-i hâsı Mevlânâ Burhâneddîn ser-âmedân-ı fuzalâdandı. Bunlardan başka Mevlânâ Muhyiddîn Yahyâ bin Armağân, Mevlânâ Musliheddîn Mûsâ bin Mahmûd Sivasî de kibâr-ı ulemâdan idiler.

Hacı Şâdgeldi Paşa, Hâce Alî Şâhzâde el-Hâc Tâceddîn **[78]** İbrâhim Bey'in hemşîresini[500] almış, bu sûretle Hacı İbrâhim Bey'in kendisine karşı muhabbet ve irtibâtını kazanmış, muhâlefetinin önünü almışdı. Çünkü Hacı İbrâhim Bey'in nüfûzu pederinden aşağı değildi.

Hacı İbrâhim Bey, Eretnazâdeler'den pederinin intikâmını almak için pederinin asdikâsına mürâca'at etmişdi. Tokat emîri Süleyman Şâhoğlu Tâceddîn Ahmed Bey kendisine mu'âvenet edeceğine söz vermişdi. Hacı Şâdgeldi Paşa zâten eniştesi olduğu münâsebetle yardım edecekdi.

Eretnazâde İkinci Reşîdeddîn Eretna Bey güç hâl ile Sivas'ı alıp orada cülûs ve ikâmet etmişdi. Hacı İbrâhim Bey, kendisine mu'în olan beylerin yardımlarıyla Eretna Bey'i harben mağlûb edib Sivas'dan kaçırdı. Gâlibâne Sivas'a girip emîr oldu.

Nûr-ı Osmâniye Kütübhânesi'nde mevcûd olan "Kitâbü'l-Acâyib"de "ve Hacı İbrâhim Eretna Bey'i kovup cülûsundan berü Sivas tahtına doksan üç yıldır" yazılıdır ki bu târîh kebîse i'tibâriyle 769 senesini göstermekdedir. Bu sûretle Şâhzâde Hacı İbrâhim Bey'in Sivas emâreti, eniştesi olan Amasya emîri Hacı Şâdgeldi Paşa'nın eser-i himmeti olmuş, Sivas da Hacı Şâdgeldi'nin nüfûzu altına girmiş demekdi.

İkinci Eretna Bey, Hacı İbrâhim Bey'e mağlûb olarak firâr etdiği hâlde Kayseriyye'yi kurtarmak emeliyle Karaman iline gâret-gerâne **[79]** girip Alâ'eddîn Bey'i tehdîd ediyor, Kayseriyye'yi kendisine teslîm etdirmeye çalışıyordu.

770 senesi evâ'ilinde Amasya Mevlevî-hânesi şeyhi olan kibâr-ı fuzalâdan ve üdebâdan Şeyh Hüsâmeddîn Hüseyin Çelebi vefât etdi. Yerine Zileli Şeyh Nusretzâde eş-Şeyh Cemâleddîn Ahmed Çelebi Amasya Mevlevî-hânesi şeyhi oldu. "Bezm ü Rezm"de "Püser-i Nusret" denilen zât, işte bu Cemâleddîn Ahmed Dede Efendi'dir.

---

[500] Hacı Şâdgeldi Paşa, Hacı İbrâhim Bey'in eniştesi olduğu Bezm ü Rezm'de yazılıdır.

Bunu müte'âkib şeyh-i müşârün-ileyhin pederi olan eş-Şeyh Nâsıreddîn Dâ'î el-Mülûk ve's-Selâtîn Nusret bin el-merhûm Hamzatü'z-Zilevî, emlâkini Zile'de binâ eylediği zâviyesi mesâlihine vakf ve tevliyetini de diğer mahdûmu olan Celâleddîn Habîb Çelebi'ye şart etmişdir.

Şeyh Nusret Efendi'nin bu vakfiyesi 770 senesi şevvâlinin evâ'ilinde tanzîm edilmiş, bâlâsında "Muhammed bin Muhammed el-Aksarâyî el-Hâkim bi-Memâliki'r-Rûm ve Asâkir Şâdgeldi Paşa" imzâsı görülmüşdür. Bu imzâ sarîhan gösteriyor ki Cemâleddîn Muhammed Aksarâyî, Şâdgeldi Paşa'nın Amasya'da kazaskeriydi.

Amasya'nın emîr-i sâbıkı olup Kaynar Vak'ası'ndan beri Ankara'da mukîm olan Halifetzâde Alâ'eddîn Alî Bey, büyük şefâ'atçilerin tavassutuyla Hacı Şâdgeldi Paşa'nın mazhar-ı afvı olup 771 senesinde Amasya'ya evlâd u ıyâliyle beraber geldi.

"Câmiu'd-Düvel"de mezkûr olduğu üzere İkinci Eretna Bey, Sivas'dan **[80]** çıkdıkdan sonra başına topladığı adamlarıyla Kayseriyye'ye hücûm edib almış, orada emîr olmuşdu.

Fakat İkinci Eretna Bey, Karamânîler'in Osmânîler'le meşgûl olduğu bir zamânda Karaman iline hücûm ve gâret etmekde iken Karamânzâde Alâ'eddîn Bey basdırdı. Aralarında cereyân eden muhârebede İkinci Eretna Bey bozulup Mar'aş tarafına kaçdı. Dulkadiroğlu'na sığındı. Amcası Ca'fer Bey, Kayseriyye beyi oldu.

Amasya'dan Mısır'a gidip orada ümerâdan olan Gül Beyoğlu Alâ'eddîn Alî Bey geçen sene emîrü'l-hacc olarak Hicâz'a gitmişdi. Ba'de'l-hacc Mekke-i Mükerreme'de ikâmetle Harem-i Şerîf'in bir minâresini ta'mîr etdirip 771'de Tavâşî Sâbıkeddîn Miskâl el-Enûkî ile Mısır'a avdet etmişdir. (Kitâbü's-Sülûk).

Yine bu sene Lâdik'de medfûn sâhibü'l-hâl es-Seyyid Şemseddîn Ahmed-i Kebîr er-Rufâ'î mahdûmu olup Rufâ'î şeyhlerinin kutbu, âmme-i halkın mu'tekadı olan es-Seyyid Necmeddîn Yahyâ er-Rufâ'î Hakala'da vefât etdi. Orada binâ eylediği zâviyesi hücresinde defn edildi.[501]

Hacı Şâdgeldi Paşa'nın kayın-birâderi olan Sivas emîri Hacı İbrâhim Bey, İkinci Eretna Bey'in Mar'aş'a firârından sonra Kayseriyye'yi istîlâ etmek sevdâsına düşüp Ca'fer Bey'le uğraşıyordu.

Hâlbuki Sivas havâlîsinde bulunan ve Hacı İbrâhim Bey'in ba'zı **[81]** ahvâlinden dil-gîr olan Eretnalılar, İkinci Eretna Bey'in küçük birâderi Horoz Alî Bey etrâfında toplanıp Sivas'a hücûm etdiler. Hacı İbrâhim Bey'i 772 sâlinde harben Sivas'dan çıkarıp Ali Bey'i taht-ı emârete geçirdiler.

"Kitâbü'l-Acâ'ib"de "vVe Hacı İbrâhim vâkı'asından ve Muhammed Beyoğlu Şâhzâde cülûsundan berü seksen beş yıldır" diye yazıldığına göre bu vak'a 772 senesinde cereyân etmiş olur. Şâhzâde dediği, Muhammed Beyoğlu Horoz Alî Bey'dir.

Alî Bey, Sivas emîri oldukda pederinin vezîri olan Hâce Bedreddîn Yâkût'u kendisine vezîr ve meşâhîr-i sâdât-ı Hüseyniyye'den Seydî Hüsâm'ı da karîn ve musâhib yapmışdı.

Hâce Bedreddîn Yâkût, Büyük Eretna Hân'ın havâss-ı kurenâsından olup Hacı Şâdgeldi Paşa'nın küçük birâderi Süleyman Şâh'ın kayınpederi idi. Seydî Hüsâm da Mâverâ'ü'n-Nehir'den Sivas'a hicret eden es-Seyyid Hüsâmeddîn Hüseyin bin Ferîdeddîn Muhammed el-Fergânî el-Kubâ'î idi.[502]

Çünkü bu esnâlarda Sivas ve Elbistân havâlîsini vurup talân ederek her tarafa dehşet vermiş, meşâhîr-i eşkıyâdan Humuzoğlu **[82]** Ahmed nâmında bir Türkmen türemişdi. Ahmed, şecâ'at ve cesâretiyle iştihâr etmiş, tek başına yirmi, otuz babayiğite karşı durmakla ün almış bir kahramândı.

---

[501] Bu zâtın türbesi orada meşhûrdur. Târîh-i vefâtını medfûn olduğu tabutunun kenârında bulabildim.

[502] Seydî Hüsâm, Amasya'da Kubalı Evliyâ ve Kuba Evliyâsı demekle meşhûr olan Şeyh es-Seyyid Hüsâmeddîn Hüseyin Çelebi'nin ceddidir. Bunun silsile-nâmesini kemâl-i müşkilât ile Amasya'da bulup mu'azzez kardeşim Helvâcızâde Hasan Şevkî Efendi elinde gördüm.

Hâce Yâkût işte bu kahramânı elde ederek Horoz Alî Bey'in serdârı olup emîr Seyfeddîn Ahmed Bey ve mahdûmu Sârımeddîn İbrâhim Bey diye meşhûr olmuşdu. Bunlara "Hubuzoğlu" da denirdi.[503]

Bu esnâda Kayseriyye kadısı olan Kadızâde Burhâneddîn Ahmed Çelebi, ulûm-ı şer'iyye ve edebiyyede mahâreti ve umûr-ı hükûmetde zekâ ve dirâyetiyle iştihâr ederek kendisini Hacı Şâdgeldi Paşa'ya hem-ayâr göstermek istiyordu. Hemşîrezâdesi Gümüşlüoğlu Şeyh Mü'eyyideddîn Muhammed bin Burhâneddîn Ahmed Çelebi idi.

773 senesi hudûdunda Hacı Şâdgeldi Paşa'nın Amasya'da binâ etdirdiği câmi, medrese ve imâreti hıtâma ermiş, Şeyhu'l-islâm Mevlânâ İzzeddîn Muhammed Amâsî, Medrese-i Şâdgeldi Paşa'ya ilk müderris olmuşdu. Bu câmi ve medrese mu'ahharan "Sarac-hâne Câmii" ve "Sarac-hâne Medresesi" diye şöhret bulmuş, hattâ câmi-i şerîf kapısı bâlâsında olan kitâbesi bile sökülmüşdür.[504] **[83]**

Sultân Altunbaş'ın şehzâdelerinden Mes'ûd Çelebi Havza simresinde pederinin yerine kâ'im olup birâderi Keykubâd Çelebi Lâdik simresinde, diğer kardaşı Alp Arslan Çelebi Amasya simresinde yaşıyorlardı. Üçüncü kardeşi Keyhusrev Çelebi yanında kalmışdı.

Bundan evvel Mes'ûd Çelebi vefât etmiş, kardeşleriyle oğulları Kılıç Arslan, Abdülmelik, Sa'îd Beyler arasına dedelerinin evkâfına tevliyet ihtilâfı düşmüşdü. Kılıç Arslan Bey, kardeşlerinin büyüğü ve Altunbaş evlâdının oldukça erşedi idi.

Vâkıfın şartı üzere Kılıç Arslan Bey mütevellî olduğu hâlde hâsılât-ı vakfiyeden kardeşlerine ve amcalarına âid olan hisselerini vermiyor, bunlara cefâ ediyor, kendisine Hacı Şâdgeldi Paşa tarafından mükerreren ihtâr edildiği hâlde ısgâ etmiyordu.

Kılıç Arslan Bey, oldukça cesûr idi. Havza kazâsını kendisine tamâmiyle bir çiftlik add ederek kazânın umûr-ı hükûmetine müdâhaleden hâlî değildi. Bundan dolayı Taşanzâde Umur Bey'le araları bozulmuş, Umur Bey'i umûr-ı kazâya müdâhaleden men' etmişdi.

Bu esnâlarda her ikisi de tecâvüzâta kıyâm ederek Havza ve Köprü kazâlarında âsâyişi ihlâle cür'et etmişlerdi. Kılıç Arslan Bey'i en ziyâde kışkırtan amcası Keyhusrev Çelebi idi. Kılıç Arslan Bey kendisine "Sultân Rükneddîn Kılıç Arslan" unvânını verip Hacı **[84]** Şâdgeldi Paşa'ya karşı boyun eğmez olmuşdu.

Kılıç Arslan Bey, serkeşâne harekâtından dolayı amcasıyla beraber Amasya emâreti hudûdundan dışarı çıkarıldı. Tevliyet, diğer birâderi "Melik Bey" ve "Melikşâh" demekle meşhûr olan Abdülmelik uhdesine verildi. Kılıç Arslan Bey de amcasıyla beraber Erzincân'a gitdi. Erzincân emîri Hüseyin Bey'e ilticâ etdi.

774 senesi ramazânında Tokat beyi Süleyman Şâhoğlu el-Hâc Tâceddîn Ahmed Şâh, emlâkini Tokat'da medfûn olan eş-Şeyh Evran Zâviyesi mesâlihine vakf ederek tevliyetini kardeşleri Melik Azîz, Tursun Beyler'e ve bunların evlâdına şart etdi.[505]Çünkü evlâdı yokdu.

El-Hâc Ahmed Bey, bu vakfiyesini tanzîm etdirdikden bir müddet sonra vefât etmişdi. Tokat emâretinin inhilâli oldukça bir hâdise olmuşdu. Çünkü Eretnazâde Alî Bey, Tokat'ı kendi hudûd-ı emâreti dâhilinde add ederek vezîri Hâce Yâkût Bey'i Tokat emîri nasb ve irsâl etmişdi.

Ancak Tokat a'yânı ve halkı, Alî Bey'in mezâlim ve seyyi'ât-ı sefîhânesini bildikleri cihetle Hâce Yâkût'u Tokat'a almadılar. Amasya emîri Hacı Şâdgeldi Paşa tarafından Tokat'a ta'yîn edilen Kadı İmâdoğlu **[85]** Şeyh Necîbeddîn Mûsâ Bey'i kabûl etdiler. "Emîr Şeyh Necîb"

---

[503] "Kitâbü's-Sülûk"da "Ahmed bin Humuz et-Türkmânî" diye yazılmış ve "Humuz" hâ'nın ve mîm'in zammeleriyle harekelenmişdir.

[504] Şâyân-ı dikkatdir ki Şâdgeldi Pâdişâh devrinde yapılan Serrâc-hâne ve Çeribaşı Câmi'leri'nin kitâbeleri sökülmüş, Şâdgeldi nâmı ve emâreti âdetâ yok edilmişdir. Bunları bulmak için yıllarca çalışdım.

[505] Ahmed Şâh'ın bu vakfiyesinde evsâf ve elkâbı şöyle yazılıdır: "es-Sadru'l-Hatîr el-Karmu'l-Habîrü'l-Kebîr E'azzü'l-Ekârim ve'l-Ekâbir Mecma'u'l-Mekârim ve'l-Mefâhir Sâhibü'l-Hayrât ve'l-Hasenât Veliyyü'l-eyâdî ve'l-Müberrât Zâ'irü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn Tâcü'd-devleti ve'd-dîn el-Hâcc Ahmed bin el-Merhûm Sadreddîn Süleymân".

demekle meşhûr olan bu zât, Amasya kadısı Mevlânâ Mü'eyyideddîn Muhammed Çelebi birâderidir.

Eretnazâde Horoz Alî Bey, Azîz bin Erdeşîr'in Bezm ü Rezm adlı eserinde[506] tafsîl edildiği üzere gâyet sefîh, gece gündüz ayş ü nûş ile meşgûl, Moğol eşirrâsına düşkün, Moğol oğlanlarından birine âşıkdı. Bu oğlan, Alî Bey'i bayağı oynatırdı. Alî Bey, bütün umûr-ı hükûmeti bu oğlanın eline vermişdi. Sivas vâlîsi Alî Şâhzâde Hacı İbrâhim Bey, Ali Bey'i bu hâlinden dolayı Sivas'dan çıkarmışdı. Ali Bey Kayseriyye'ye gidip sefâhetiyle meşgûl olmuşdu.

Ali Bey'in sefâheti, Moğol oğlanının zulmü, Kayseriyye halkını da, Kayseriyye kadısı Burhâneddîn Ahmed Çelebi'yi de bîzâr etmişdi. Ne çâre ki Ali Bey'in askeri nâmına, etrâfında ictimâ' eden ve kendisini tutan cins ve nesebi mechûl adamları çokdu. Hâssaten Moğol kavminden "Barambaylar, Baramlular" Ali Bey'e pek meclûb idiler.

Barambaylar, Diyârbekir vâlîsi iken 735 senesinde vefât eden Sutayoğlu Barambay'ın evlâd ve etbâ'ı idiler. Barambay'ın oğlu İbrâhim Şâh 745 senesinde amcası Hacı Togacar'ı **[86]** öldürüp Diyârbekir'e vâlî olmuş ve 751 senesinde kendisi de vefât etmişdi. Oğulları Baram, Alî Beyler'di.

Alî Bey, "Alî Paşa" demekle meşhûr idi. İkinci Barambay, birâderiyle Diyârbekir vilâyeti uğurunda harb ederken Türkmenler birleşip Barambaylar'ı Diyârbekir arâzîsinden çıkarmışlardı. Bunlar Kayseriyye havâlîsine gelip konmuşlar, Moğol kavminden Samagurlular'a komşu olmuşlar, Eretnazâde Alî Bey'e yamanmışlardı.

Barambaylar zâlim, taşgın, hûn-rîz adamlardı. Eski Moğol ceberrûtu bunların sîmâ ve hareketlerinde pek açık görünürdü. Alî Bey, Türk oğlu Türk olduğu hâlde kendisini Moğol sayardı. Türkler Alî Bey'den müteneffir idiler. Alî Bey, Barambaylar'ın gözdesi olmuşdu.

Bundan dolayı Kayseriyye beyleri ve halkı kıyâm edib Alî Bey'i Kayseriyye'den çıkarmışlardı. Bu hâdiseyi haber alan Karamânoğlu Alâ'eddîn Bey, ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i mühimme ile gelip Kayseriyye'yi işgâl ve zabt etmiş, Kadı Burhân'ı mahkemeden koğmuşdu (776).

Bundan dolayı Kadı Burhân, hiç sevmediği Alî Bey'le birleşip Samagarlular'ı, Baramlular'ı elde ederek Karamanlılar'la harbe kıyâm etmişdi. Karamanlı Alâ'eddîn Bey, Moğol çapulcularının çokluğunu görünce ürkdü, Kayseriyye'yi bırakıp gitdi.

Kadı Burhân, Alî Bey'le beraber şehre girip Karamânîler'i ve onlara uyanları katliâm ederek ilk gaddârlığını gösterdi. Kayseriyye halkını kendisinden soğutdu. Çünkü Kadı Burhân, ileride kuracağı **[87]** emâret için kendisine asker ve tarafdâr lâzımdı. Kadı Burhân için Samagarlar ve Barambaylar'dan a'lâ asker olmazdı.

Kadı Burhân, Barambaylar'ın rûhlarına kadar girip Alî Bey'den soğutmuşdu. Alî Bey, Kadı Burhân'ın âmâline âdetâ bir engeldi. Bunun için Sivas vâlîsi Hacı İbrâhim Bey'e haber gönderip Kayseriyye'yi ahz ve istîlâ etmesini, kendi tarafından Kayseriyye emâretine birini göndermesini taleb etdi.

Hacı İbrâhim Bey, kendi mu'temedlerinden Tuli Beyzâde Hasan Bey'i bir bölük askerle gönderdi. Kayseriyye emâretine onu ta'yîn etdi. Kadı Burhân, Kayseriyye emâretini kendisine vereceğini ümîd ediyordu, bundan dolayı Hacı İbrâhim Bey'e münfa'il idi. Hacı İbrâhim Bey de Kadı Burhân'ın ahvâl ve harekâtından emîn olmadığı cihetle Kadı Burhân'ı Sivas'a celb etdi.

778 senesinde Amasya emîri Hacı Şâdgeldi Paşa'nın halîlesi ve Sivas vâlîsi Hacı İbrâhim Bey'in hemşîresi Amasya'da vefât etmişdi.[507] Hacı İbrâhim Bey, enişîtesini ta'ziye etmek için Ali Bey'i ve Kadı Burhân'ı alıp Amasya'ya geldiler.

Hacı İbrâhim Bey, bu ta'ziyeyi bir vesîle edib Hacı Şâdgeldi Paşa ile aralarında tekevvün eden bürûdeti izâle etmek istiyordu. Bürûdet, Hacı İbrâhim Bey'in adamlarından birini Hacı Şâdgeldi Paşa kölelerinden birinin öldürmesinden hâsıl olmuşdu. **[88]**

---

[506] Ayasofya ve Es'ad Efendi Kütübhâneleri'nde mevcûd olan bu eseri İstanbul muhît-i irfânına bildiren âcizleri olmuşdur. Sivas, Tokat, Amasya ve havâlîsine â'id târîhî bir eser-i Fârisî'dir.

[507] Bu hâtunun ne adını ne de Amasya'da kabrini bulamadım.

Hacı İbrâhim Bey, bir tarafdan o bürûdetin izâlesi için Amasya a'yânının tavassutlarına mürâca'at ediyor, diğer tarafdan Hacı Şâdgeldi kölelerinden birini o katl ile ithâm ederek tutup götürmek istiyordu.

Hacı Şâdgeldi Paşa, Hacı İbrâhim Bey'in bu vaz'-ı garîbine i'tirâz ederek ağır sözler sarf etmiş, bürûdet izâle edileceği yerde teşdîd edilmişdi. Alî Bey, Hacı Şâdgeldi Paşa'yı haklı görüp iltizâm ediyordu. Hacı İbrâhim Bey buna da kızmışdı.

Bunun üzerine Hacı İbrâhim Bey, yalnız ma'iyyetini ve Kadı Burhân'ı alıp Sivas'a avdet ve Eretnazâde Alî Bey'i Amasya'da terk etdi. Hacı Şâdgeldi Paşa, Alî Bey'in esbâb ve ihtiyâcât-ı seferiyyesini görüp mutayyiben Kayseriyye'ye gönderdi.

Hacı İbrâhim Bey, Tokat'a vardıkda Alî Bey'i emâretden hal' ve def' etmek şartıyla Kayseriyye emâretini Kadı Burhân'a tevcîh edib Alî Bey'in ardından Kayseriyye'ye göndermiş, Kadı Burhân sür'atle gidip Alî Bey'den evvel Kayseriyye'ye varmış, Kayseriyye halkını elde etmişdi.

Kadı Burhân, Alî Bey'in çokça olan askerinden ihtirâz ederek bir müddet oyaladı. Bir fırsat zamânını bulduğu anda Alî Bey'in sarâyını basıp harb ederek bîçâreyi Kayseriyye'den çıkardı. Alî Bey, kaçıp Berkûb Kalesi'ne gitdi. Orada bir müddet ikâmet etmekde idi. Kadı Burhân Kayseriyye emîri oldu (778).

Hacı İbrâhim Bey, Alî Bey'in vak'asını haber aldıkda Moğol aşîretlerinin tecâvüzâtından ürküp Kayseriyye'ye gitdi. Alî Bey'i celb ve **[89]** da'vet ederek izzet ve ikrâm ile Kayseriyye emâretini ona verdi. Kadı Burhân'ı Sivas'a kaldırdı.

Ancak Kadı Burhân'ın mu'în ve tarafdârı olan Samagarlu aşîreti re'îsi Hızır Bey'in, askeriyle gelip Kayseriyye'yi istîlâ edeceği şâyi' oldukda Eretnazâde Alî Bey telâşa düşdü. Kadı Burhân'ı da'vet ve Hacı İbrâhim Bey'den istimdâd etmişdi.

Kadı Burhân, Hacı İbrâhim Bey'den aldığı izin ve kuvvetle Kayseriyye'ye geldi. Hızır Bey'le ca'lî bir münâkaşadan sonra Hızır Bey Kayseriyye havâlîsinden çekilip yaylağına gitdi. Alî Bey'in da'vetiyle Sivas'dan gelen Seydî Hüsâm da Kadı Burhân ile Alî Bey'i barışdırdı.

Fakat Hacı İbrâhim Bey, Alî Bey'le Kadı Burhân'ın ahvâl ve harekâtından şikâyetler eden halkı teskîn için bir müddet sonra havâss-ı ümerâsından Hâce Yâkût Bey'i Kayseriyye emîri yapıp göndermişdi (779).

Hâce Bey, gerek Alî Bey'in ve gerek Kadı Burhân'ın ahvâl ve harekâtını tarassud ederek bütün müşâhedâtını Hacı İbrâhim Bey'e yazıyordu. Bir müddet sonra Hacı İbrâhim Bey'den aldığı emir ve ta'lîmât üzerine Eretnazâde Alî Bey'i bağlayıp Sivas'a, Kadı Burhân'ı da zindâna gönderdi.

Kadı Burhân'ın avenesi ve Samagarlu aşîreti bir tarafdan, Eretnazâde Alî Bey'in mu'îni olan Barambaylu aşîreti re'îsi Ali Paşa diğer tarafdan Hacı İbrâhim Bey'i fevkalâde tazyîk etmeye başladılar.

Nâçâr kalan Hacı İbrâhim Bey, vâlî Hâce Bey'i azl edib **[90]** Seydî Hüsâm ile zencîre bend ederek Sivas'a kaldırdı. Kadı Burhân'ı mahbesden çıkarıp Alî Bey'i mevki'-i emârete getirdi. Samagarlu Hızır Bey'i Kayseriyye'ye vâlî yapdı.

Lâkin Hâce Bey'in hâmîsi olan Hacı Şâdgeldi Paşa, Hâce Bey'in bî-günâh olduğunu beyân ederek Hacı İbrâhim Bey'den afvını istedi. Çünkü Hâce Bey, Hacı Şâdgeldi Paşa birâderinin kayınpederi idi. Seydî Hüsâm'a da Alî Bey şefâ'at etmişdi.

Hacı İbrâhim Bey, Hâce Bey'le Seydî Hüsâm'ı afv edib her ikisini de bırakdı. Üzerine hücûm etmeye âmâde olan Barambaylu Moğol aşîretinin belâsını def' edecek çâreler arıyor, kuvvetlerini cem' ederek tedârikâtını görüyordu.

Lâkin Eretnazâde Alî Bey, muttasıl Barambaylu aşîretine feryâd-nâme gönderiyor, aşîret re'îsi Alî Paşa'yı Hacı İbrâhim Bey aleyhine tahrîs ediyordu. Kadı Burhân da Alî Bey'in bu teşvîkâtına kuvvet veriyor, kendi avenesi Barambaylular'la teşrîk-i mesâ'î etmesine çalışıyordu.

Bundan dolayı Barambaylular'la Kadı Burhân'ın avenesi birleşip Sivas üzerine hücûm etdiler. Sivas vâlîsi Hacı İbrâhim Bey, ibtidâ serdârı olan Hasan Bey'i gönderdi. Sonra kendisi askeriyle beraber gitdi. Tozanlu nâhiyesinde yapılan muhârebede her ikisi de maktûl oldu (780).

Hâce Yâkût Bey, Hacı İbrâhim Bey'le beraberdi. Maktûl olan **[91]** bîçârenin başını alıp ibtidâ Havik (Hafik) kalesine sonra Sivas'a götürdü. Fakat bu felâket haberini Kadı Burhân'ın hâlazâdesi Ahmed Çelebi daha evvel Sivas'a getirip izhâr-ı şâdmânî etmişlerdi.

Hacı İbrâhim Bey, Kutlu Beyzâde Hâce Alî Şâh'ın mahdûmu idi. Bunun mahdûmu Hayreddîn Halîl Bey ve gulâmı Şerefeddîn Mukbil Bey velî-ni'metlerinin şehâdetine pek ziyâde müte'essir olmuşlardı. Mukbil Bey, derhâl kıyâm edib Halîl Bey'i makâm-ı emârete getirmek üzere Sivas'ı zabt etmiş, bu felâketin bâ'is-i yegânesi olan Eretnazâde Alî Bey'i bağlayıp zindâna atmışdı.

Kadı Burhân, Mukbil Bey'in bu harekâtından istifâde etmeye çalışıyor, Alî Bey de Kadı Burhân'a kendisini kurtarıp taht-ı emârete iclâs etdiği takdîrde vezâret vereceğini va'd ediyordu. Bunun üzerine Kadı Burhân'ın haşerâtı Hacı Mukbil Bey'i itlâf ederek Alî Bey'i taht-ı emârete çıkardı. Kadı Burhân, Alî Bey'e 780 senesi rebî'ulevvelinde vezîr oldu.

Bu hengâme arasında Hacı İbrâhim Bey'in bütün hazâ'in ve mevâşîsi, emvâl ve havâşîsi zabt ve yağmâ edildi. Mahdûmu Hacı Halîl Bey köleleri sâyesinde kaçıp Amasya'ya cân atdı. Hacı Şâdgeldi Paşa ümerâsından oldu.[508] **[92]**

Amasya'dan mukaddemen çıkarılan Kılıç Arslan Bey, Erzincân'dan Sivas'a gelip Eretnazâde Alî Bey'in nedîmi olmuşdu. Alî Bey'in vezîri Kadı Burhân, Hacı Şâdgeldi Paşa'nın Hacı İbrâhim Bey vak'asından ne kadar müte'essir olacağını biliyordu.

Bunun için hem Şâdgeldi Paşa'yı ta'ziye etmek hem de paşanın harekâtını ve kuvâ-yı askeriyyesini anlamak lüzûmunu Alî Bey'e telkîn ve Amasya'ya gitmeye teşvîk ediyordu. Çünkü Şâdgeldi Paşa'nın Sivas'a hücûmundan korkuyordu.

Bunun üzerine Eretnazâde Alî Bey, vezîri Kadı Burhân'ı, müşâviri Kılıç Arslan'ı, nedîmi Seydî Hüsâm'ı alıp ma'iyyet-i askeriyyesiyle beraber Amasya'ya geldiler. Hacı Şâdgeldi Paşa'ya misâfir oldular.

Hacı Şâdgeldi Paşa, Alî Bey'in rûhu olan Seydî Hüsâm'ı kaleye da'vet etmişdi. Ancak Seydî Hüsâm, Şâdgeldi Paşazâde Emîr Ahmed Çelebi ile ayş u nûş esnâsında gavgâ-yı mestâne çıkardı, ağır sözler sarf etmeye başladı. Ahmed Çelebi de bunu uşaklarıyla beraber tutup habs etdirdi.

Kadı Burhân, şeytâna ders verir adamdı. Seydî Hüsâm'ın gavgâsı müretteb şeylerdi. Gizlenilen maksad, Amasya'nın zabt ve teshîri, Hacı Şâdgeldi Paşa'dan intikâm ahzı idi. Çünkü Kadı Burhân, Alî Bey'in yanında olan Moğol askerine karşı Hacı Şâdgeldi kuvvetinin za'îf olduğunu zann ediyordu.

Kadı Burhân, Seydî Hüsâm'ın vak'asını duydukda, tertîb etdiği **[93]** şeylerin kolayca tatbîk edileceğini ümîd ederek Alî Bey'i şehrin hâricine çıkıp Amasya kalesini muhâsara ve Seydî Hüsâm'ı tahlîs etmeye teşvîk etdi.

Zâten esîr-i şehvet ve ikbâl olan Alî Bey, Kadı Burhân'ın teşvîkâtına kapıldı. Avdet ediyor şeklinde askerini şehrin hâricine çıkardı, kendisi de ma'iyyetiyle beraber çıkdı. Ansızın kaleyi muhâsara etdirdi. Mancınıklarla döğdürdü.

Hacı Şâdgeldi Paşa, bu ta'ziyet ve ziyâretin iblîsâne bir hareket olduğunu derhâl anlamışdı. Lâzım gelen müdâfa'a tertîbâtını alıp Amasya'yı ve kalesini Moğol eşirrâsına karşı şecî'âne müdâfa'a ve muhâfaza ederek Kadı Burhân'ın ümîdlerini boşa çıkardı.

Nihâyet Kadı Burhân ve Kılıç Arslan'ın ricâları üzerine Hacı Şâdgeldi Paşa Seydî Hüsâm'ı mahbesinden çıkarıp Eretnazâde Alî Bey'e gönderdi. Alî Bey ve ma'iyyeti de hâ'ibâne ric'at ederek def' olup gitdiler.

---

[508] Hacı Halîl Bey, şeyhu'l-islâm Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed Şâh Çelebi merhûmun ceddidir.

Bundan sonra Erzincân emîri Hüseyin Bey vefât etmişdi. Kılıç Arslan, Erzincân'da yıllarca oturmuş, nihâyet Hüseyin Bey'le arası açılıp Sivas'a gelmişdi. Hüseyin Bey'in vefât haberini duydukda Alî Bey'i Erzincân'ın zabt ve istîlâsıyla kendisinin Erzincân emâretine ta'yîn edilmesini teşvîk ve teklîf ediyordu.

Hâlbuki Erzincân emâreti, Irâk'da hükûmet eden Celâyirî nüfûzu altına girmiş, Hacı Şâdgeldi Paşa'nın himâyesini görmüş, Hüseyin **[94]** Bey'in yerini Burâkzâdeler'den Mutahhereddîn Tayarten Bey tutmuşdu (781).

Alî Bey'le vezîri Kadı Burhân, Kılıç Arslan'ın teklîfini kabûl ederek Erzincân üzerine yürümüşlerdi. Celâyirî neslinden Tuğrul Bey, bu hareketden haberdâr oldukda Elbistân emîri Dulkadiroğlu İbrâhim Bey'den ve Amasya emîri Kutlu Beyzâde Hacı Şâdgeldi Paşa'dan istimdâd etdi.

Kadı Burhân, Erzincân kalesinin metânetini ve askerinin şiddetli müdâfa'asını görünce Kayseriyye emîri Cüneyd Bey'den kuvve-i mu'âvine taleb ederek kaleyi feth etmeye savaşıyordu.

Bu esnâda bir tarafdan Dulkadiroğlu İbrâhim Bey, bu tarafdan da Hacı Şâdgeldi Paşa'nın büyük mahdûmu Seyyideddîn Muhammed Bey kuvve-i imdâdiyyeleriyle Erzincân'a yetişdiler. Erzincân askeriyle birleşdiler. Kuvve-i imdâdiyyesiyle gelen Cüneyd ve Eretnazâde Alî Beyler'in askerlerini bozup dağıtdılar. Buradan da hâ'ibâne döndüler.

Eretnazâde Alî Bey, gerek vak'a-i sâbıkadan ve gerek Erzincân'ı himâye etmesinden dolayı Hacı Şâdgeldi Paşa'dan intikâm almağa pek ziyâde hâhişgerdi. Erzincân'dan Sivas'a geldiğinden az sonra bütün kuvvetiyle Amasya üzerine yürüdü.

Hâlbuki Alî Bey'in kuvve-i umûmiyyesi Amasya'nın zabt ve teshîrine kâfî derecede değildi. Bununla beraber Amasya'da tâ'ûn hükmünü icrâ ediyordu. Bu azîmeti haber alan Hacı Şâdgeldi Paşa tabî'î kuvvetlerini, askerlerini cem' ederek mukâbele etmeye hâzırlanıyordu. **[95]**

Eretnazâde Alî Bey büyük bir debdebe içinde Kazâbâd'a gelmişdi. Fakat kendisine lâyık bir hasım olan tâ'ûn kendisini derhâl yakaladı. Birkaç gün içinde îcâbına bakıp 782 senesi cumadelâhiresinin yirmi beşinci çarşamba günü rûhunu aldı. Halkı şehvet ve ihtirâsından kurtardı.

Alî Bey'in erkân-ı devleti olan Kadı Burhân, Seydî Hüsâm, Kılıç Arslan Amasya fethi azîmetinden vazgeçip Hacı Şâdgeldi Paşa'ya karşı i'tizâr ederek döndüler. Çünkü kuvvetlerinin za'îf olduğunu bildikleri cihetle Hacı Şâdgeldi Paşa'dan korkuyorlardı.

Emîr Alâ'eddîn Alî Bey, Eretna Bey'in ikinci mahdûmu idi. Fakat sefâhetde pederinden üstün çıkdı. Gâh Kayseriyye'de gâh Sivas'da mükerreren emîr oldu. Mükerreren hal' edildi. Ne emâretinde bir adâlet, ne kendisinde bir meziyyet yokdu. Yedi yaşında Muhammed Bey nâmında bir mahdûmunu bırakdı.

Kadı Burhân, Alî Bey'in cesedini ve asker ve eskâlini alıp Tokat'a döndüler. Orada cesedi türbesine defn edib Sivas'a doğru hareket etdiler. Fakat Hacı Şâdgeldi Paşa, ma'iyyet-i askeriyyesiyle Amasya'dan kalkıp Tokat üzerine yürümüşdü.

Hacı Şâdgeldi Paşa, kuvvet ve şevket i'tibâriyle ümerânın ser-efrâzı, tedbîr ve fazîlet i'tibâriyle ulemânın mümtâzı idi. Kadı Burhân, bunu takdîr ediyor, herkesden ziyâde bundan korkuyordu.[509] **[96]**

Hacı Şâdgeldi Paşa, gerek Sivas'ın içinde ve gerek havâlîsinde olan beyleri ve büyükleri celb ve istimâlet ederek Sivas'ı memâlikine ilhâk etmek istiyordu. Hacı Şâdgeldi, tab'an mu'tedil, âlim, âdil bir zât idi. Sivas'ın ba'zı erkânı ve halkı kendisine pek mâ'ildi.

Fakat Seydî Hüsâm gibi Alî Bey'in meclûbu olan ricâl-i memleket, Alî Bey'in yedi yaşındaki oğlu Muhammed Bey'i taht-ı emârete geçirmek istiyorlar, buna da bir türlü cesâret edemiyorlardı.

---

[509] Kadı Burhân'ın tasvîbiyle yazılan menâkıb-nâmesi Bezm ü Rezm'inde bunu şöyle ta'bîr ediyor: "Ez-cümle Hacı Şâdgeldi ki be-kesret-i sevâd u vüfûr-ı isti'dâd ma'rûf u mevsûfest. Ez-her tarafî hücûm hâhed kerd ve Kılıç Arslan ki dem-i ez-emâret mî-zened hod-râ vâris-i mülk dâned ez-fıtrî dîger hareket hâhed nümûd".

Çünkü Muhammed Bey pek küçükdü. Cülûsu hâlinde bütün umûr-ı hükûmet, makâm-ı vezâretde olan Kadı Burhân'ın elinde kalacağını biliyorlar, bunu arzu etmiyorlardı. Çünkü Kadı Burhân, fazîlet-i ilmiyyesiyle beraber tab'an gaddâr, haşîn, mağrûr ve mütekebbirdi. Kimseyi beğenmezdi. Bunun için kendisini sevmeyenler çokdu. Kayseriyyeliler bile sevmiyorlardı.

Kadı Burhân, halkın ve erkânın bu temâyülât ve hissiyâtını anladığı anda Hacı Şâdgeldi Paşa'ya teba'iyyet etmekden erkân ve halkı vazgeçirmek için Kılıç Arslan Bey'i halka ve erkâna medh u senâ, haseb ve nesebini i'lân ederek taht-ı emârete kemâl-i izzet ve ikrâm ile iclâs etdi. Erkân-ı Sivas'ı ve halkı emr-i vâki' karşısında bırakdı. Nesebine binâ'en bütün erkân emâretini kabûl etdi.

Rükneddîn Kılıç Arslan Bey, Sultân Altunbaş-ı Selçûkî şehzâdesi Mes'ûd Şâh'ın oğludur. Makâm-ı emârete geçmeden evvel Kadı Burhân'ın **[97]** der-miyân etdiği şerâ'iti kabûl ederek makâm-ı vezâretde Kadı Burhân'ı ibkâ etdi.

Hâlbuki der-miyân edilen şerâ'it ağırdı. Birincisi, bütün umûr-ı hükûmet ve hâssaten umûr-ı mâliye Kadı Burhân'ın dest-i kifâyetinde olacakdı. İkincisi, Kayseriyye emâreti kendisine verilecekdi. Üçüncüsü, Harsenus kalesi ve arâzîsi kâmilen Burhân'a tahsîs edilecekdi. Bunların hiçbiri de kâbil-i icrâ değildi.

Çünkü birinci şartın icrâsında Kılıç Arslan'ın emâreti mefsûh olurdu. İkinci şartın icrâsı aslâ kâbil değildi. Çünkü Kayseriyye'nin erkân-ı ümerâsından olan Kayseriyye vâlîsi Ömer Beyzâde Cüneyd Bey, Büyük Eretnazâde İzzeddîn Ca'fer Bey'i taht-ı emârete iclâs ederek kimseyi tanımıyordu. Üçüncü şartı da böyle idi.

Kadı Burhân, bir müddet sonra bu şerâ'it'in icrâsını şiddetle taleb etmeye başladı. Kılıç Arslan, bunların hiçbiri kendisi için kâbil-i icrâ olmadığını der-miyân ederek i'tizâr ediyordu. Kadı Burhân, Komenat dâhilinde bir karyeyi kendisine temlîk etmesini istedi. Kılıç Arslan, Tokat vilâyeti tamâmiyle Hacı Şâdgeldi tasarrufunda olduğunu beyân ederek yine i'tizâr etdi.[510]

Kadı Burhân'ın gizlediği maksadı, Kılıç Arslan'ı ve Şâdgeldi **[98]** Paşa'yı halkın nazarından düşürdükden; Samagarlu, Barambaylu denilen Moğol aşîretlerini tamâmiyle kendisine rabt etdikden sonra bîçâreyi öldürüp yerine geçmekdi.

Kadı Burhân, bu işe ibtidâ Hacı Şâdgeldi Paşa'dan başladı. Kılıç Arslan'ın ağzıyla Hacı Şâdgeldi'nin dedesi Kürt Bey, Tâceddîn Altunbaş'ın kölesi, Hacı Şâdgeldi'nin de kölezâde olduğunu işâ'a ederek muttasıl kendisinin asâlet ve necâbetinden dem vuruyordu.

Kadı Burhân, lüzûmundan ziyâde efsâneler îcâd ederek halkı Şâdgeldi Paşa'dan tenfîr etdi. Sonra dönüp vekâyi'-i sâbıkayı tekrâr ederek Kılıç Arslan Bey'i Hacı Şâdgeldi aleyhine tahrîk etmekde idi. Bundan maksadı Kılıç Arslan'ı ezdirmekdi.

Hâlbuki halk idâresinde şart-ı a'zam adâlet, ahlâk, fa'âliyetdir. Bunlara nisbetle asâlet, bir hiçden ibâretdir. Târîhen nice kölelerden, kölezâdelerden en büyük kahramânlar; nice asîllerden, asîlzâdelerden en büyük kaltabanlar türemişdir.

Kılıç Arslan'ın hamâkatine bakınız ki Hacı Şâdgeldi Paşa'nın fazîletini, adâletini, kuvvet ve şevketini nazar-ı i'tibâra almadan Kadı Burhân'ın teşvîkâtıyla topladığı derme çatma askerini alıp Tokat üzerine yürüdü. Hacı Şâdgeldi Paşa'ya i'lân-ı harb etdi.

Hacı Şâdgeldi Paşa, askerini alıp derhâl Tokat'a geldi. Kılıç Arslan'ı karşıladı. Hâlbuki Kılıç Arslan, Seydî Hüsâm'dan aldığı mektûbdan Sivas'da kendi aleyhine yapılan oyunları anlamış, **[99]** i'lân-ı harb etdiğine pişmân olmuşdu. Amasya askerinin kesretini görünce daha ziyâde korkdu.

Bîçâre Kılıç Arslan, Kadı Burhân'ın dayısı olan Yıldızlıoğlu Yûsuf Bey'i Hacı Şâdgeldi Paşa nezdine elçi gönderip sulh ricâ ederken askerleri Tokat köylerini yağmâ ediyor, harbe başlandığını gösteriyordu.

---

[510] Bezm ü Rezm, bunu Kılıç Arslan'ın lisânından şöyle ta'bîr ediyor: "Şehr-i Tokat der-tasarruf-ı Hacı Şâdgeldi est ve şümârâ der-ân medhal ü mahrec nîst ve be-hakîkat murgî-der-hevâ ve mâhî-der-âbest".

Hacı Şâdgeldi Paşa yağmâ-gerlige fevkalâde hiddet ederek Kılıç Arslan ile harbe girdi. Kılıç Arslan fenâ hâlde bozuldu. Askeri darmadağın oldu. Meydân-ı muhârebeden rezîlâne kaçıp Sivas'a cân atdı. Halkın nazarında kadr ü i'tibârı kalmadı.

Kılıç Arslan Bey, uğradığı bu rezâletin müsebbib-i yegânesi Kadı Burhân olduğunu anlıyordu. Bununla beraber her türlü hiyel ve desâyisine derhâl kanıyordu. Hâlbuki Kadı Burhân, Sivas emâretine bir an evvel kavuşmak için Kılıç Arslan'ı öldürmek çâresini düşünüyordu.

O zamânın Sivas kutbu sayılan Sivas Mevlevî-hânesi Şeyhi Âdil Dede, Kadı Burhân'ın meclûbu idi. Kadı Burhân'ın telkînâtıyla Âdil Dede, Hacı Şâdgeldi Paşa'ya "kölemen", Kılıç Arslan'a "kahbe-zen" derdi. Kendisine uyanları bunların aleyhine tahrîk ederdi.

Kadı Burhân bu tahrîkâtdan istifâde ederek birtakım sâde-dilânı iğfâl ediyordu. Nihâyet Burhân, hemşîrezâdesi Emîr Şeyh Mü'eyyed'le ittifâk edib Kılıç Arslan'ı bir sayd-gâha da'vet etdi. Oraya **[100]** vardığı anda bîçâreyi kılıçla paraladı.[511]

Kadı Burhân, bu cinâyetle kalmadı. Kılıç Arslan'ın yüzlerce etbâ'ını, tarafdârlarını, amcası Keyhusrev'i kılıçdan geçirdi. Bu kadar cinâyetden sonra Kılıç Arslan için kurdukları ziyâfet sofrasına oturup kemâl-i huzûr ile yemeklerini yediği Bezm ü Rezm'in cümle-i mazbûtâtındandır.

Ne kadar şâyân-ı hayretdir ki Kadı Burhân, ana tarafından Selçûkîzâde olduğunu der-miyân ederek asâlet ve necâbetiyle öğünürken, eben-an-ced Selçûkî olan Kılıç Arslan'ı ve bî-günâh olan yüzlerce etbâ'ını ve tarafdârânını bilâ-merhamet öldürmüşdür.

Kadı Burhân, Kılıç Arslan'ın îcâbına bakdıkdan sonra sayd-gâhından dönüp debdebe ve dârâtıyla Sivas'a girdi. Dâru'l-Emâre'yi zabt edib emâret tahtına 782 senesi zilka'desinin on dördüncü günü cülûs etdi. Beş yıldan beri ta'kîb etdiği gâyesine erdi.

Kadı Burhâneddîn Ahmed[512], Salur kabîlesi Türkmenleri'nden Kayseriyye kadısı Şemseddîn Muhammed bin Sirâceddîn Süleyman bin Celâleddîn Habîb bin Muhammed bin Resûl bin Sevinc'in oğludur. Vâlidesi müstevfî-i Rûm Yıldızlı[513] Celâleddîn Mahmûd'un mahdûmu Abdullah Çelebi kerîmesidir. **[101]** Kayseriyye'de 745 senesi ramazânının üçüncü günü doğmuşdur.

Kutlu Şâh'ın istiklâlinde 757 senesinde pederiyle Kayseriyye'den çıkıp Şâm'a gitmiş yüz gün sonra Kutlu Şâh'ın afvıyla avdet edib 759 senesinde pederiyle Kayseriyye'den çıkarılmışdı. Bu müddet zarfında pederiyle Mısır'a gidip Kutbeddîn Râzî'den okumuş, 764'de Hicâz'a gidip avdetinde pederi Ma'arra kasabasına vusûlünde vefâtıyla kendisi Haleb'de ikâmet etmişdir.

765 senesinde Kayseriyye'ye gelip ricâl-i hükûmet avdetinden müteneffir, ricâl-i ilmiyye müteşekkir olmuş, tedrîs-i ulûm ederek fazl u kemâli anlaşılınca ya'nî Hâce Alî Şâh'ın katlini müte'âkib 766 senesinde Eretnazâde Muhammed Bey'in himmetiyle Kayseriyye kadısı nasb edilmişdir.

767 senesinde Muhammed Bey bin Eretna'nın vefâtı üzerine bir herc ü merc-i umûmî hâsıl olup Türk ve Moğol birbirine girdiği esnâsında İkinci Eretna Bey'i iltizâm etmiş, bunun firârıyla yerine gelen birâderi Alî Bey'le uzun bir mâcerâya girmiş, Alî Bey'i Kayseriyye'den koğmuş, halka nüfûz ve ahlâkını tanıtmış, Hacı İbrâhim Bey devrinde 777 senesinde Kayseriyye kazâsından azl edilmiş, Kayseriyyeliler'in ricâsıyla Sivas'a kaldırılmışdır.

Kadı Burhâneddîn Ahmed, gâyet zekî, müdebbir, fâzıl, metîn, fa"âl olmakla beraber dessâs, gaddâr, kattâl, pek harîs-i ikbâl ve saltanat bir zât idi. Usûl-i Hanefiyye'den "Telvîh" üzerine yazdığı "Tercîh" adlı hâşiyesi, fezâ'il-i ilmiyyesinin derecesini göstermekdedir. Neslen Türk olduğu hâlde Moğollar'a pek mâ'il, bununla beraber gâyet hodbîn idi. **[102]**

---

[511] Kadı Burhân'ın nazarında Kılıç Arslan'ın en büyük cinâyeti, Eretnazâde metrûkesini alıp mahdûmu Muhammed Bey'e vesâyet etmekdi.

[512] Bezm ü Rezm Kadı Burhân'ın tercemesini şöyle anlatıyor.

[513] Beyler Çelebizâde Muhammed Paşa bin Mahmûd Çelebi vakfiyesinde buna "el-Yıldûsî (Yıdızî)" ve evlâdına "İbnü'l-Yıldûsî (Yıldızlıoğlu)" denmişdir. Sivas kurbunda Yıldızeli'nden türemişdir.

Kadı Burhân'n bu cinâyetleri, ser-bâzâne hareketleri, Sivas'ın kendini bilir a'yân ve eşrâfını hâssaten Sivas halkını pek ziyâde ürkütmüşdü. Lâkin Kadı Burhân'ın kuvveti, mu'îni olan menfa'at-perestânın, Barambaylar'ın şer ve mefsedetlerinden kimsenin i'tirâza cür'eti yokdu.

Bundan dolayı Sivas'ın ba'zı a'yân ve halkı, Amasya hükümdârı Hacı Şâdgeldi Paşa'ya hafiyyen da'vet-nâmeler irsâl ederek feryâd ve istigâse etmişler, Sivas vilâyetini alıp kendi memâlikine ilhâk etmesini istemişlerdi.

Bunu duyan Kadı Burhân, âdetâ kuduruyor; yazıp feryâd edenleri aratıyor, bulduğunu asıp kesiyor ve diyordu ki: "Ben bu emâreti kendi sa'y ve ictihâdımla aldım Hacı Şâdgeldi kim oluyor ki bu memlekete tesâhüb, benim saltanat ve istiklâlime muhâlefet etmeye kalkışıyor".[514]

Lâkin bu cinâyetlerin, bu hareketlerin halk üzerinde pek fenâ te'sîrler uyandırdığını anlayan mukarreblerinden İnebey, Kadı Burhân'a Kılıç Arslan'ın Sivas vilâyetini Hacı Şâdgeldi Paşa'ya teslîm edeceğinden dolayı hamiyyet-i vataniyye sâ'ikasıyla öldürüldüğünü işâ'a etmesini telkîn ve işâ'a etdi.

Lâkin böyle yalan işâ'alar, Hacı Şâdgeldi Paşa'nın fenâlığına dâ'ir îcâd edilen efsâneler kimseyi tatmîn, pek umûmî olan heyecânı **[103]** teskîn edemiyordu. Bunları anlayan Kadı Burhân, pür-halecân Hacı Şâdgeldi Paşa'nın harekâtını tarassud ediyordu.

Hacı Şâdgeldi Paşa, bu esnâda ağır hasta olmuş, ümîdsiz bir hâlde yatıyordu. Bütün Amasya beyleri müttefik, müttahid bir hâlde Hacı Şâdgeldi'ye münkâd idiler. Paşa'ya emâretinde mu'ârız olan Halifetzâde Pîr Alî Bey bile Şâdgeldi uğruna cân veriyordu. Kerîmesi Îrân Hâtun'u Paşa'nın mahdûmu Seyyideddîn Muhammed Bey'e vermişdi. [515]

Hacı Şâdgeldi Paşa, aldığı feryâd-nâmeler üzerine askerini cem' ve esbâb ve âlât-ı seferiyyesini ikmâl etdiriyordu. Bu esnâda Kadı Burhân, kendi havâssından Ahi Îsâ Bey nâmında bir zâtı en ziyâde korkduğu Hacı Şâdgeldi nezdine elçi gönderdi. Paşa'nın hâlet-i rûhiyyesini, askerini, Amasya beylerinin vaz'iyyetlerini anlamağa çalışıyordu.

Hacı Şâdgeldi'nin askeri çokdu. Elçinin geldiği esnâda her tarafdan asker geliyor, Amasya'nın içi, her tarafı mühîb bir şekil alıyor, elçiye dehşet veriyordu. Asker içinde "Cavunkar" denilen Moğollar, "Kara Tatar" denilen Tatarlar da vardı. "Cavunkar"[516] Türkler arasında "Çongar" demekle meşhûr idi. **[104]**

Kadı Burhân, Hacı Şâdgeldi Paşa'ya tarafdârlık töhmetiyle mukaddemen Karahisâr-ı Şarkî beyi Melik Ahmed Bey'in birâderi Nebî, Erzincân beyi Tayerten Bey'in akrabâsından Zünnûn Beyler'i Sivas'da habs etmiş, Seydî Hüsâm'ı Koyla Hisâr'a nefy edib orada zindâna koydurmuşdu.

Kadı Burhân, elçi Îsâ Bey'in avdetinde Amasya beylerinin ittihâdını, askerinin kesretini, Hacı Şâdgeldi'nin kuvvet ve şevketini anlayıp mukaddemen habs etdiği Nebî, Zünnûn, Seydî Hüsâm Beyler'i afv ve taltîf etdi.

Nebî Bey'e Karahisâr-ı Behrâmşâh (Bayramşâh) emâretini verip gönderdi. Birâderi Melik Ahmed Bey'le uğraşdırıp her ikisini de meşgûl etmiş olacakdı. Çünkü Melik Ahmed Bey, Hacı Şâdgeldi Paşa'ya mu'în ve münkâd idi.

Zünnûn Bey'i taltîfâta gark edib Erzincân'a gönderdi. Emîr Mutahhareddîn Tayerten Bey'le akd-i ittifâk etmeye gayret etmesini istedi. Çünkü vak'a-i sâbıkadan dolayı Tayerten Bey, Şâdgeldi Paşa'ya müteşekkir ve pek mütemâyildi. Müsteşâr-ı umûru Tuğrul Bey de mâ'ildi. Seydî Hüsâm'ı da Sivas'a celb edib eski makâmını verdi.

---

514 Burada Bezm ü Rezm Kadı Burhân'ın lisânından şöyle diyor: "Merâ çi lâzım ki ba'd ez-iktihâm u iltizâm hattî çünîn hâtarnâk varta-i hâ'il bâ-istiklâl ü ictihâd-ı hod ve husûl-i merâm u mürtâd be-emâret ü eyâlet Hâcı Şâdgeldi ki müdde'î-i memleket ve garîm-i devlet ve saltanatest. Alâ mele'in-nâs ikrâr u i'tirâf âverem".

515 Îrân Hâtun, Amasya'da Üçler Mahallesi'nde bir hâne derûnunda medfûndur.

516 "Cavun", İbni Mühennâ Lugât-nâmesi'nin Moğol kısmında, "el-bârid = cavn" ve "el-yed = kar" diye yazılıdır. Şu hâlde "cavunkar" "soğuk el" demek olur. Azîz bin Erdeşîr Bezm ü Rezm'inde bu lafzı ibtidâ "Cabkar" ve sonra "Cavunkar" şeklinde yazmışdır.

Hacı Şâdgeldi Paşa, hastalığı tahaffüf etdikde askerinin başına geçdi. Sivas'a doğru hareket edib Artukâbâd'a kadar gitdi. Kadı Burhân da Baramlu, Samagarlu askerlerini ve sâ'ir kendi tarafdârlarını alıp Hacı Şâdgeldi Paşa'ya karşı geldi.

Kadı Burhân, bir tarafdan işi sulhen tesviye edib ehl-i İslâm **[105]** arasında kan dökülmemesini istemek tarzında Hacı Şâdgeldi Paşa'ya elçiler, mektûblar gönderdi. Sonra mülâkât istedi. Hacı Paşa'yı istediği kadar oyalıyordu.

Diğer tarafdan kendi ma'iyyetinde olan Türkmen ve Moğol nâtıka-perdâzlarından lüzûmu kadar adamları Hacı Şâdgeldi ordusuna gizlice gönderip "Şâdgeldi köle oğludur, haseb ve nesebi belirsiz adamdır, ne emâreti ne velâyeti şer'an sahîh değildir, Kadı Burhân ise eben-an-ced asîl, necîb bir zâtdır. Bir köle oğluna uyup öyle necîb bir zât ile nasıl harb edeceksiniz" şeklinde orduya tefrikalar verecek propoganda yapdırıyordu.

Kadı Burhân, Hacı Şâdgeldi ordusunda yapdırdığı propogandaların te'sîrâtını haber aldığı anda iki tarafdan gelip giden elçilerle mükâlemâtında lisânını değişdirdi. Hacı Şâdgeldi Paşa'nın elçisine şöyle diyordu:

"Hacı Şâdgeldi, Alî Beyzâdeyi taht-ı emârete müttefikan iclâs edelim ki vâris-i memleketdir. Ehl-i islâm arasında kan dökmeyelim, diyor. Hâlbuki emîrzâdenin dedesini öldüren, babasını şehir şehir süründüren, mülk-i mevrûsu olan Amasya'ya geldiği hâlde yüzüne bakmayan, eşyâsını yağmâ etdiren, Amasya'dan sürüp çıkaran Hacı Şâdgeldi'dir. Şimdi nasıl emîrzâdeye şefkat gösteriyor?"

Beri tarafda Hacı Şâdgeldi ordusunda büyük ve tehlikeli bir tefrika hâsıl olmuş; Çonkar, Kara Tatar hazelesi ordudan çıkıp **[106]** gitmiş, ordunun kuvve-i ma'neviyyesi tamâmiyle bozulmuşdu.

Amasya beyleri, âlimleri ve ordu zâbitleri; orduda inzibâtı ve kuvve-i ma'neviyyeyi te'mîne, söylenen sözlerin birer efsâneden ibâret olduğunu ve Hacı Şâdgeldi Paşa'nın haseb ve nesebini, asâlet ve necâbetini yukarılardan beri arz etdiğimiz vechile isbât etmeye çalışıyorlardı. [517]

Hacı Şâdgeldi Paşa, Sivas a'yânından aldığı da'vet ve feryâd-nâmelerin âsârını göremedi. Zâten buna canı sıkılıyordu. Ummadığı hâlde söylenen sözlerden ve orduda hâsıl olan tehlikeli hâlâtdan fevkalâde müte'essir olarak yeniden hastalandı. İşi tatlıya bağlayarak avdete lüzûm gördü. Orduyu kaldırıp Amasya'ya döndü.

Hacı Şâdgeldi Paşa, pek ciddî bir sûretde harekete mecbûriyet gördü. Erkân-ı devletiyle bi'l-müşâvere Erzincân, Canik, Karahisâr-ı Şarkî, Kayseriyye, Kastamonu beyleri olan Tayerten, Tâceddîn, Melik Ahmed, Cüneyd, Bâyezîd Beyler'i Kadı Burhân aleyhinde ittifâka da'vet etdi.

Kastamonu hükümdârı Bâyezîd Bey, Hacı Şâdgeldizâde Emîr Ahmed Bey'in kayınpederi idi. Diğer beylerden daha ziyâde kuvvet ve şevketi vardı. Kayseriyye vâlîsi Ömer Beyzâde Cüneyd Bey, Kadı Burhân'ın adüvv-i ekberi idi. Tâceddîn Bey, "Canitli" demekle meşhûr **[107]** olup Hacı Şâdgeldi Paşa'ya münkâd ve bütün Samsun vilâyetine vâlî idi.

Hacı Şâdgeldi Paşa'nın bu hareketi, Kadı Burhân ile muhârebe etmeye delâlet ediyordu. Bunu tesbît için akd eylediği meclis-i âlîde kazasker Cemâleddîn Muhammed Aksarâyî, müftü İzzeddîn Muhammed Amâsî, kibâr-ı fuzalâdan Celâleddîn Muhammed bin Resûl, Alâ'eddîn Alî bin Aksarâyî, değerli ümerâdan Cemâleddîn Fîrûz Bey ve bunlara uyan ulemâ ve ümerâ, Kadı Burhân ile derhâl muhârebe etmeği musîb görmüyorlar ve diyorlardı ki:

"Bu muhârebeden maksad, sefîh Alî Bey'in henüz mürâhık bile olmayan bir çocuğunu emîr nasb etmek ise bezl edilecek mâl ve câna yazıkdır; Amasya hükûmeti için bir fâ'idesi yokdur. Eğer Sivas vilâyetini tamâmiyle istîlâ etmek ise ahvâlin inkişâfına ve esbâbının tamâmiyle tedârikine kadar harbin te'hîri lâzımdır. İsti'câlin mazarratı çokdur".

---

[517] Esbak Amasya emîri Şâdî Bey'in kölesi Kutlu Bey olup oğulları Mahmûd, Ahmed, Şâdî Beyler'dir. Kadı Burhân bunu murâd ederek tağlît-i ezhân etdiği zann olunur. Bu Kutlu Beyzâde Ahmed Bey, bu târîhde Sivas'ın etrâfını kasıp kavurmakda idi.

Bunlara mu'ârız olan Bâbukşâhoğlu serdâr Alî Paşa ile vezîr Torumtayoğlu Sirâceddîn Muhammed, Halifetoğlu Pîr Alî, Sunkuroğlu Îsâ Beyler gibi kibâr-ı ümerâ ve ulemâ da Şâdgeldi Paşa'yı harbe teşvîk ediyorlardı. Hele Alî Paşa, Sivas'ın istîlâsını pek kolay görüyor, ihtiyâr Hacı Şâdgeldi Paşa'yı muttasıl teşcî' ediyordu.

Bunların mu'ârazaları o kadar ileri gitmişdi ki dûr-endîşâne âkıbeti görür gibi harbe tarafdâr olmayan fuzalâ ve ümerâyı Kadı Burhân tarafından celb ve itmâ' edilmiş olmakla ithâm ederek iskât ediyorlardı.

Çünkü Kadı Burhân'ın Amasya'da câsûsları olduğu söyleniyor, meclisde müzâkere edilen mevâdd-ı hafiyyenin halk arasında şuyû' ve intişârından **[108]** ve câsûsların işâ'ât-ı kâzibesinden korkuluyordu. Böyle zamânlarda doğruyu söylemek bile muhâtaradan sâlim olamazdı.

Hulâsa Hacı Şâdgeldi Paşa'nın mürâca'at etdiği beylerden muvâfakat cevâbı alınmış, her biri kuvve-i mu'âvine göndereceğini va'd etmişdi. Bu vaadler üzerine Hacı Şâdgeldi Paşa, serdâr Alî Paşa'nın isti'câline uydu. Bütün kuvvetini toplayıp Amasya'dan hareket etdi.

Kadı Burhân da Hacı Şâdgeldi'nin hareket etdiğini haber aldıkda Sivas'dan kalkıp Tokat'a doğru yürüdü. Hacı Şâdgeldi Paşa Turhal'a geldiği zamân, Kadı Burhân da Artukâbâd'a inmişdi. Kadı Burhân oyalamak yolunu tutup mu'temedlerinden Devâtî Ahmed Bey nâmında bir kimseyi elçi gönderdi.

Elçi iki maksad üzerine gönderilmişdi: Birincisi serdâr Alî Paşa'yı Amasya emâreti vaadiyle Şâdgeldi Paşa'dan ayırmak, ikincisi bunun mümkün olmadığı takdîrde Hacı Şâdgeldi Paşa'nın karargâhını anlamak.

Bu esnâda Hacı Şâdgeldi Paşa tarafından tertîb edilen bir müfreze-i askeriyye Kadı Burhân'ın bir fırkası üzerine ansızın bir gece baskını yapdı. Kadı Burhân'ın ordusunda oldukça mühim bir perîşânlık husûle getirmiş, Kadı Burhân'ı telâşa düşürmüşdü.

Her iki taraf, tedrîcî bir sûretde yek-diğerine yanaşdı. Kadı Burhân Tokat altından Kazova'ya kadar sokuldu. Hacı Şâdgeldi Paşa da buraya kadar gelmişdi. Fakat Hacı Şâdgeldi Paşa'ya vaad edilen **[109]** kuvâ-yı imdâdiyyeden bir eser zuhûr etmiş değildi.

Kadı Burhân, askerinden seçdiği değerli yiğitlerden mürekkeb bir fırkayı pusuya bırakdı. 783 senesi ramazânının aşr-ı evvelinde bir gün ale's-sabâh harbe mübâşeret etdi. O gün harb ederken ca'lî bir inhizâm sûreti gösterip askerini tedrîcî ve muntazam bir sûretde geri alıyor, bi'l-akis Hacı Şâdgeldi Paşa da ümerâsıyla beraber topluca ta'kîb ediyordu.

Hacı Şâdgeldi Paşa, tam pusu hizâsına gelip geçdiği bir sırada pusudan çıkan Kadı Burhân askeri arkadan, yüzgeri eden Kadı Burhân da önden şiddetle Hacı Şâdgeldi koluna hücûm etdiler.

Hacı Şâdgeldi kolu, kendi asâkir-i hâssasından ibâretdi. Kuvâ-yı külliyesi mahdûmu olan Emîr Ahmed Bey'in idâresinde olarak geride idi. Serdâr Alî Paşa ile ekser ümerâ Hacı Şâdgeldi Paşa'nın yanında bulunuyordu.

Kadı Burhân, Amasya kuvâ-yı külliyesini ordusunun bir kısmıyla işgâl ederek Hacı Şâdgeldi kolunu tamâmiyle tecrîd etmişdi. Bu tecrîd edilen Hacı Şâdgeldi kolunu var kuvvetiyle sarıp kanlı bir harb etdi. Bu muhârebede Hacı Şâdgeldi ve ümerâdan ba'zıları maktûl ve Alî Paşa, Pîr Alî Bey gibi ümerâ da esîr oldu. Kadı Burhân, sevincinden âdetâ bayıldı.

Hacı Şâdgeldi Paşa'nın adı, hükûmeti, sülâlesi Türkiye târîhinde aslâ yeri olmayan mechûl şeylerdi. O kadar mechûldü ki bunların **[110]** varlığını iddi'â etmek bile imkânsızdı.

Hacı Şâdgeldi Paşa ve pederi Kutlu Şâh, kendi zamânlarında Anadolu'nun ortasında adları, vak'aları, eserleri pek meşhûr ve târîhî birer şahsiyet-i mümtâze iken ma'a'l-esef Türkiye târîhi, Osmanlı müverrihleri tanımıyordu. Bunları âlem-i târîhe tanıtan; medfenlerini, sülâlesini bulan âcizleri oldu.

Âcizleri, İstanbul'da tetebbu'ât-ı târîhiyye ile iştigâl ve kütübhânelerde târîhe âid eserleri sırasıyla mütâla'a etdiğim zamânlarda ibtidâ Es'ad Efendi Kütübhânesi'nde Bezm ü Rezm elime geçdi. Mütâla'a etdikçe hayretim artdı. Türkçemize hulâsaten tercüme edib aldım.

Sonra o sene Amasya'ya gidip türbeleri tedkîka koyuldum. Nihâyet Halifet Gâzi Türbesi'nin karşısında, Kadılar Türbesi ittisâlinde, Halifet Mezârlığı'nın müntehâ-yı şarkîsindeki türbeden şübhelendim. Çünkü önünde bulunan Kadı Çeşmesi üzerinde şu kitâbe vardı:

"Amera ve benâ hâzihi'l-ayne'l-mübârakete fî eyyâmi devleti'l-emîri'l-kebîr el-Hâc Şâdgeldi Pâdişâh[518] dâme devletühû el-abdü'z-za'îfü Muhammed bin İmâd bin Muhammed el-Kâdî bi-Amâsiyye ahsenallâhu ileyhim senete tis'in ve seb'îne ve seb'i mi'etin".

Bu türbeyi ararken yanımda refîk-i cânım Hasan Şevkî, yazı mu'allimim hattât-ı meşhûr Mustafa Sabrî, Gürcî Osmân Efendizâde Mehmed Rüşdî Efendiler vardı. Kabrin zemîni taş ve toprakla dolmuş, içinde bulunan **[111]** kabirler belirsiz olmuşdu. Oraları ayıkladık. Ortada tesâdüf edilen kabrin üzerinde şu kitâbeleri bulduk:

"Hâzihî türbetü'l-emîri'l-merhûmi'l-magfûri's-sa'îdi'ş-şehîdi'l-maktûli zeyni'l-hâcci el-Hâcc Şâdgeldi Paşa bin Kutlu kad intekale ilâ rahmetillâhi ve gufrânihî senete selâsin ve semânîne ve seb'i mi'etin".

Hattâ baş taşında Hattât Mustafa Efendi "kad intekale ilâ rahmetillâhi ve gufrânihî" fıkrasını okurken âcizleri ayak taşında mutlaka "senete selâsin ve semânîne ve seb'i mi'etin" yazılı olacakdır, dedim. Aynen böyle okuduğu anda refîklerim hayret etmişlerdi.

Ba'dehû İstanbul'a döndüm. Gidip dönüşüm 1311 senesinde idi. Sonra 1327 senesinde refîk-i vicdânım Bursa meb'ûsu merhûm Mehmed Tâhir Bey'le Kütübhâne-i Umûmî'ye gitmişdim. Baş hâfız-ı kütüb fâzıl-ı muhterem İsmâ'il Hakkı Efendi birâderimiz Cârullâh Efendi Kütübhânesi kitâblarından "Kitâbü'l-Es'ile ve'l-Ecvibe" adlı bir risâle-i fârisiyye'yi "al sana bir Amasyalı" diyerek bize gösterdi.

Bu risâlenin dîbâcesinde yazılı olduğu üzere Muhammed bin Muhammed Aksarâyî tarafından Amasya emîr-i kebîri "el-Hâc Seyfü'd-dünyâ ve'd-dîn Şâdgeldi Paşa" nâmına yazılmış bir eser-i fıkhîdir. Dîbâcesini derhâl kopye edib aldım. Emîr-i müşârün-ileyhin tercemesine ilâve etmişdim. Hayfâ ki 1331 senesinde Taş Musluk harîkında yandı. Kütübhâne-i Cârullâh Efendi de Millet Kütübhânesi'ne nakl edildi. O kitâbı aradım, ma'a'l-esef bulamadım.

Fâtih civârında Millet Kütübhânesi'nde 603 numarada mukayyed **[112]** "Kitâbü'd-Düreri'l-Mensûre" ve mü'ellifi hizâsında "İzzeddîn Muhammed bin Muhammed el-Amâsî" yazılı eserin birinci sahîfesi zahrında za'ferânî mürekkeble kalınca ve güzelce bir sülüs kalemiyle şöyle yazılmışdır:

تأليف العبد الفقير إلى لطف الله الغنى الموسوم بعز الحنفى عفى الله عنه وأسلافه برسم الخزانة المعمورة للجانب العالى والمولوى العاملى مربى الملوك والسلاطين الحاج شاد كلدى پاشا أعزالله تعالى أنصاره ودولته[519]

Bu kitâb iki kısım olup birinci kısmı fıkha âid bir metn-i metîndir. Arab lisânıyla yazılmışdır. Bu kısmın dîbâcesinde mü'ellif şöyle yazıyor:

وكان من خصه الله تعالى بالعلى وأوتي من الفضائل بالقدحين الرقيب والمعلى مشهورا بالعدل والإنصاف عادلا عن طريق الجور والاعتساف أعنى به ميامن الملك الأمين مربى الملوك والسلاطين الحاج شاد كلدى پاشا أدام الله دولته[520]

---

[518] "Pâdişâh" lafzını Amasya'ya ancak "Amasya Târîh"ini tenkîd için gitmiş olduğu zannı veren İsmâ'il Hakkı Bey birâderimiz "Paşa" kırâ'at etmişdir. Hâlbuki kabrinde "Paşa", burada "Pâdişâh" yazılıdır.

[519] İhsanı bol Allah'ın lütfuna muhtâc olan, Hanefi Mezhebinin izzeti olmakla nitelenen hükümdarların ve sultanların terbiyecisi -Allah onu ve geçmişini affetsin- Hacı Şâdgeldi Paşa'nın eseridir. Allah onun yardımcılarını ve idâresini aziz etsin. (Ed.)

[520] Allah'ın kendisine mahsus yüce sıfatlar verdiği, en büyük faziletleri bahşettiği, adâletiyle meşhur, zulüm ve adaletsizlik yoluna gitmeyen, idâresinde güvenilir, hükümdar ve sultanların terbiyecisi Hacı Şâdgeldi Paşa -Allah idâresini dâim etsin- (Ed.)

İkinci kısmı usûl-i fikha âid bir metn-i vecîz olup Fârisî lisânıyla yazılmışdır. Başlangıcı şöyledir:

الحمدلله الذی شرفنا بالا سلام و عرفنا دقایق الحلال والحرام
والصلاۀ والسلام علی بنیه محمد سیدالانام و علی آله و اصحابه
انجم الظالم اما بعد چون آفرید کار سبحانه و تعالی تحت مملکت
و سریر سلطنت را بسلطان معظم عادل بهاٴالدینا ولدین علاألاسلام
والمسلمین ظلالله فی العالمین اعلم الملوك اعدل السلاطین خلدالله ملکه
وسلطانه بیاراست وعرصۀ عالم را بعدل و رأفت و عاطفت و مرحمت
او از ظلمت پیراست
بحم برکان این خصال حمیده و افعال پسندیده نور علم دینی
و مباحث یقینی در روح مطهر و نفس منور او پیدا شدودر و قوف
مضایق و معضلات و مقامات مشکلات غایات و صاحب آیات و نهایت کشت
چون علمهاء دینی و مباحث یقینی غوص فرمود در علی اصول
رکن مشارالیه و قطب مدار علیه کشت و بحری رسید که علماء زمان
و فقهاء با میان برهان در حضرت او قاصر می شدند و بعجز اقرار می
نمودند و بعد ازان در علوم فروع که تعلق با حکام دقایق حلال
و حرام دارد شروع نمود٠
و چون این داعیء مخلص برای بارکاه مبارك او کتابی در علی اصول
ساخنه است خواست که تا کتاب دیکر در علم فروع هم بسازد٠
پس روی جنان نمود که این دویست پانزده مسئله که اهل روزکار دلان
مناطره می کنند آنرامحلص کنند و بالقاب مبارك مزین کرداند
در ین باب و پرداخته شد٠

Bu ikinci kısmın sonunda Bu ikinci kısmın sonunda; " تم كتاب الدرر المنثورة والحمد
" لواهب الألباب يوم الإثنين عشرشهر رمضان سنة ثلاثين وأربع وثمانمأة وصلى الله على سيدنا محمد وآله أجمعين [521]yazılıdır.

Bu kitâbı yazan ta'lîk-nüvîsin şu perîşân ibâresi delâlet ediyor ki "Kitâbü'd-Dürerü'l-Mensûre"nin istinsâhı 834 senesi ramazânının onuncu pazartesi, yâhud on ikinci gününde tamâm olmuşdur.

Kezâlik şu Fârîsî dîbâce delâlet ediyor ki sultân-ı mu'azzam bahâ'ü'd-dünyâ ve'd-dîn el-Hâc Şâdgeldi Paşa ilm-i usûlde erkân-ı ulemâdan kutbu'l-muhakkikîn, mütebahhir bir zât idi. Bu zâtın nâmına asrında ulemânın münâzara ve ihtilâf etdikleri iki yüz on beş mes'ele-i usûliyye hakkında bu kitâbı yazmışdır.

Bu "Kitâbü'd-Dürerü'l-Mensûre"yi "Kâtib Çelebi" demekle meşhûr fâzıl Mustafa **[114]** Efendi de görmüş, ancak bunu "Emîr-i Kebîr el-Hâc Şâdgeldi Paşa"nın te'lîf etdiğine zâhib olarak Keşfü'z-Zünûn'un "ilm-i fıkh" kısmında bu kitâbı zikr ve mü'ellifini "el-Hâc Şâdgeldi Paşa" diye irâ'e etmişdir.

Kuyûd-ı vakfiye idâresinde mevcûd olan "Celâlü'd-devleti ve'd-dîn Bâyezîd Paşa bin es-Sadru'l-Muvakkar Yahşî Bey"in 11 zilhicce 820 târîhli vakfiyesinde şu sarâhatler vardır:

[521] "ed-Düreru'l-mensûre" kitabı, -bizlere akıl ve fikir bahşeden Allah'a hamdolsun ki- 834 senesinde Ramazan Ayının onunda Pazartesi günü tamamlanmıştır. Efendimiz Hz. Muhammed ve onun tüm âline salât ü selâm olsun." (Ed.)

وجميع الحصص المنتقلة إلى الواقف المشار إليه من الأمير المعظم والدستور المفخم نور الدولة والدين حمزه بك بن الأمير بيجار أدام الله إقباله والبنت الكريمة العفيفة الجليلة المحترمة ستى خاتون بنت الأميرالكبير مصطفى بك والبنت المكرمة بنفشة خاتون بنت عبد الله[522].

وجميع الحصص المنتقلة من حمزه بك وستى خاتون وبنفشة خاتون المذكورتين وذلك أيضا جميع ثلاثمأة سهم وثلاثة وعشرين سهما من أصل ستمأة سهم واثنين وسبعين سهما من جملة نصف الحمامين الزوجين المتلاصقين ظاهر المدينة المرقومة المشتهرباسم المرحوم الحاج شاد كلدى[523]

Defter-i Mücedded-i Anadolu 19, sahîfe 245.

Ve sadr-ı müşârün-ileyhin evâhir-i safer 821 târîhli vakfiyesinde:

وجميع الحصص المنتقلة إليه من البنتين المكرمتين العفيفتين جانى خاتون بنت المرحوم محمد بك وهي كانت زوجة المرحوم مصطفى بك بن بكلر بكى وسلطان خوندى خاتون بنت عيسى بك بن مصطفى بك المذكور[524]

Defter 19, sahîfe 248.

Bunlardan başka Hacı Şâdgeldi Paşa'ya, pederi Hacı Kutlu Şâh'a, dedesi Kürt Bey'e, bunun pederi Kayı Bey bin Buşak Bey'e ve bunların **[115]** bulduğum son evlâdına âid kuyûd ve ma'lûmât-ı târîhiyye vardır ki bunlar uzun ve pek yorucu emeklerimin mahsûlüdür. Yalnız bunlar için bir cild yazmalıdır. Buna da vakt ve nakdin müsâ'adesi yokdur.

Şu kadar edille-i sarîha isbât ediyor ki, Hacı Kutlu Şâh ve mahdûmu Hacı Şâdgeldi Pâdişâh, Amasya'da müstakillen emâret ve hükûmet etmiş birer yüksek sîmâdır. Amasya'da Hacı Kutlu Şâh tarafından te'sîs edilmiş bir emâret ve hükûmet-i müstakille vardır. Bu emâret-i müstakille, Karaman emâretinden yüksek; Saruhân, Germiyân, Aydın emâretlerinden daha büyük, daha kavî, daha milliyet-perver, daha nâfizü'l-kelim idi.

Bu emâret-i müstakilleyi, hükümdârlarını, beylerini ve bunların evlâdını Amasya ve Amasyalılık şerefine îcâd eden Amasya Müverrihi değildir. Amasya Müverrihi'nin yegâne hizmeti, Amasya'da şânlı sûretde hükûmet etmiş, sonradan adı sanı unutulmuş bir hükûmet ve emâret-i müstakilleyi, bunu kuranları, yaşayanları - ancak bir sâ'ika-i hamiyyetle hiçbir tarafdan en ufak bir himâyet ve mu'âvenet görmeksizin, hâssaten bu uğurda bütün varlığını sarf ederek - bulup meydâna çıkarmakdır.

Bâyezîd Paşa'nın vakfiyelerinden aynen nakl etdiğim şu fıkralar, pek açık gösteriyor ki, Hacı Şâdgeldi Paşa kendi asrında "Beylerbeyi" unvânıyla meşhûr idi. Amasya'da el-yevm "Alaca Hamâm" denilen "Çifte Hamâm" da Bâyezîd Paşa devrinde "Hacı Şâdgeldi Hamâmı" diye anılırdı.

Bu hamâmın eshâm-ı mu'ayyenesi Bâyezîd Paşa'ya Biçaroğlu Hamza Bey'le Hacı Şâdgeldi Paşazâde Mustafa Bey'in kerîmesi Sittî Hâtun ve zevcesi **[116]** Benefşe Hâtun'dan intikâl etmişdi. Bu hamâm Hacı Şâdgeldi Paşa'ya Selçûkîler'den irsen intikâl eylemişdir. Şimdiki adı olan "Alaca Hamâm"ı da yine Hacı Kutlu Şâh sülâlesinden Şâdî Beyzâde Alaca Yahyâ Bey'in idâresine[525] geçdiğinden dolayı tesmiye edilmişdir.

Hacı Şâdgeldi Paşa'nın zevcelerinden Lâdik'de medfûn sâhibü'l-hâl es-Seyyid Ahmed el-Kebîr er-Rufâ'î kerîmesiyle Sultân Eretna vezîri Hâce Alî Şâh'ın kerîmesi ma'lûm olabildi. Ancak bunların adları anlaşılamadı. Seyyid Ahmed Rufâ'î kerîmesinden tevellüd eden

[522] "Bahsi geçen vâkıfa, yüce ve saygın emir, din ve devletin nuru Hamza Bey b. Emîr Bîçâr -Allah idâresini dâim etsin- ve büyük emir Mustafa Bey'in muhterem ve iffetli kızı Sittî Hâtun ve Abdullah kızı Benefşe Hatun'dan intikal eden bütün hisseler…" (Ed.)

[523] Müellifin mezkûr vakfiyeden iktibas ettiği bu Arapça ifadelerin bir kısmında muhtemelen baskıdan kaynaklı bazı hataların olduğu görülmektedir. (Ed.)

[524] "Kendisine intikal eden hisselerin tamamı saygın ve iffetli kızlardan merhum Mehmed Bey'in -merhum Mustafa Bey'in de zevcesi- Cânî Hatun ve İsa Bey b. Mustafa Bey'in kızı Sultan Hundi Hatun'dan…" (Ed.)

[525] Alaca Yahyâ Bey, İkinci Sultân Bâyezîd'in kayınbirâderidir.

mahdûmu Seyyideddîn Muhammed Bey kendisinden evvel vefât etmişdi. Diğer mahdûmları Fahreddîn Ahmed, Musliheddîn Mustafa Beyler'dir.

Hacı Şâdgeldi Paşa'nın câriyeleri ve kerîmeleri vardı. Kerîmelerinden Safâpaşa Hâtun, Ma'sûme Hund Hâtun, Bulaşâh Hâtun, Cihânşâh Hâtun ma'lûm olabildi. Enişteleri Şeyhzâde Şerefeddîn Osmân Paşa ile Alî Şâhzâde Tâceddîn İbrâhim Bey ma'lûmdur. Dâmâdları ammizâdesi Mübârekşâh ile Biçarzâde Seyfeddîn Biçar, Sunkurzâde Cemâleddîn Yahşî Beyler de ma'lûmdur.

Hacı Şâdgeldi Paşa'nın üç vezîri meşhûrdur: Biri Niksâr emîri Toganşâhoğlu Sirâceddîn Muhammed Bey, diğeri enistesi el-Hâc Şerefeddîn Osmân Paşa, üçüncüsü Torumtayzâde Sirâceddîn Muhammed Çelebi'dir. Kazaskerleri Pîr Nizâmeddîn Mahmûd Cürcânî, Cemâleddîn Muhammed Aksarâyî'dir. Şeyhu'l-islâmî makâmında olan Nizâmeddîn Abdülmelik **[117]** Nahcıvânî, İzzeddîn Muhammed Amâsî pek meşhûr idi.

En büyük serdârı Babukşâhzâde Alâ'eddîn Alî Paşa'dır. Bunun pederi olan İmâdeddîn Esen Bey de evâ'il-i emâretinde serdârı idi. İmâdeddîn Esen Bey, Hacı Şâdgeldi Paşa'nın kayınpederi olduğu zann olunmakdadır.

Hacı Şâdgeldi Paşa, o zamâna göre nâdirü'l-vücûd bir emîr-i fâzıl, ilmiyle âmil, tebe'asına karşı âdil, halk idâresini bilir bir hakîm-i kâmildi. Kendisini ulemâ, ümerâ, meşâyih ve halk pek severdi. Yerine göre Şemseddîn, Seyfeddîn, Bahâ'eddîn lakablarıyla yâd olunur, mahbûbu'l-kulûb olmuş bir zât idi.

Hacı Şâdgeldi Paşa, emâretin sa'âdet-i hâline, inkişâf-ı ikbâline en ziyâde hizmet etmiş bir zât idi. Her tarafdan celb etdiği ulemâ, fuzalâ ve erbâb-ı sanâyi'i olanca kuvvetiyle himâye ederdi. Amasya şehri, zamânında yüksek bir dâru'l-fünûn olmuş, en büyük âlimler, edîbler yetişdirmişdir. Bunlar, Amasya Târîhi'nin terâcim kısmında görülür.

Hacı Şâdgeldi'nin sır kâtibi, Anadolu hattâtlarının pîri, Argun Kâmilî tilmîzi olan Yahyâ er-Rûmî pek meşhûrdu. Bunun tilmîzi olan Muslihzâde Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi meşâhîr-i ulemâ ve hattâtînden olmuşdu.

Hacı Şâdgeldi Paşa Gıyâsiyye, Halfetiyye, Torumtâ'iyye, Atabeyiyye Medreseleri'ne ilâveten bir medrese, mukâbilinde bir zâviye ve bunların ortasında bir câmi-i şerîf yapdırmışdı. Zâviyesinde ikâmet eden eş-Şeyh Sun'ullâh **[118]** el-Halvetî vakfiyesinde bu câmi-i şerîfin "Hacı Şâdgeldi Câmii" demekle meşhûr olduğu görülmüşdü.

847 senesinde vakfiyesini tanzîm etdiren Sun'ullâh Halvetî, "Saraclar Şeyhi, Debbâğlar Şeyhi" diye meşhûr, mu'ahharan câmi-i şerîf-i mezkûra da civârında yapılan serrâc-hâneye muzâfen "Sarac-hâne Câmii" ve "Saraclar Câmii" denmişdir. Bunun civârında olan Hacı Şâdgeldi Hamâmı'na "Alaca Hamâmı" dendiği gibi.

Fahreddîn Ahmed Bey

Azîz-i Esterebâdî'nin Bezm ü Rezm'inde "Emîr Ahmed Bey", evrâk-ı resmiyyede "Devâtdâr Ahmed Paşa", Hüsâmeddîn Kâtî'nin kalemiyle "Emîr-i Mu'azzam Fahreddîn Ahmed Çelebi" diye meşhûr olan müşârün-ileyh, Hacı Şâdgeldi Paşa'nın ikinci mahdûmudur. Pederine zamân-ı hükûmetinde "Devâtdâr" olduğu münâsebetle "Devâtdâr Ahmed Paşa" denmişdir.

Emîr Fahreddîn Ahmed Bey, pederinin sûret-i ma'lûmede irtihâlini müte'âkib Turhal'da erkân-ı devletin ittifâkıyla 783 senesi ramazânında Amasya tahtına iclâs edildi. Amasya emâret-i müstakillesinin üçüncü hükümdârı oldu. Vâlidesi Hâce Alî Şâh'ın kerîmesi, kendisi de Kastamonu hükümdârı Bâyezîd Bey'le Bâbukşâhoğlu Ali Paşa'nın dâmâdıdır.

Emîr Ahmed Paşa Bey'in mu'âsırları şunlardı: Osmân İli hükümdârı Hünkâr Murâd Bey, Karaman İli hükümdârı Alî Bey, Kastamonu **[119]** hükümdârı Bâyezîd Bey, Canik ve Samsun emîri Tâceddîn Bey, Karahisâr-ı Şarkî emîri Melik Ahmed Bey, Erzincân emîri Tayerten Bey, Sivas emîri Kadı Burhâneddîn Ahmed Çelebi.

Hünkâr Murâd Bey'in nüfûzu, Ankara yoluyla Anadolu'nun içine doğru girmişdi. Bundan ilk önce istifâde eden Amasya emâreti olmuşdu. Diğerlerinin nüfûzu yalnız emîr

oldukları vilâyetlere münhasırdı. Kayseriyye emîri Eretnazâde Ca'fer Bey, yalnız emâret unvânına kâni', kendi zevkiyle meşguldü. Vilâyeti idâre eden Ömer Beyzâde Cüneyd Bey'di.[526]

Cüneyd Bey, Kadı Burhân'ın adüvv-i ekberi, Amasya emîri Ahmed Bey'in muhibb-i hâlisi idi. Kastamonu hâkimi Bâyezîd Bey, Ahmed Bey'in hem kayınpederi hem de müttefiki idi. Melik Ahmed ve Tâceddîn Beyler öteden beri Amasya emâretinin nüfûzuna münkâd idiler. Tokat emîri Şeyh Necîb Bey zâten Hacı Şâdgeldi Paşa tarafından nasb edilmişdi.

Kadı Burhâneddîn, kendisine en ziyâde mu'ârız bildiği ve son derece hased etdiği Hacı Şâdgeldi Paşa'yı yalnız bulup öldürmekle cihângîr olmuş gibi sevincinden bir yere sığmaz, ne yapdığını bilmez olmuş, her tarafa zafer-nâmeler dağıtmış, kendisine "Sultân" unvânını vermişdi.

Hacı Şâdgeldi Paşa gibi fâzıl, âdil bir emîr-i nâdirü'l-vücûdu katl etdikden sonra kadir-şinâslık gösterip cesedine olsun hürmet göstereceği yerde Paşa'nın başını kesdirip Sivas'a, ba'dehû Erzincân'a **[120]** gönderdi. Paşa'nın cesedini elinden geldiği kadar tahkîr etdirdi.

Kadı Burhân, iki türlü şeytanet yapdı. Her ikisinden de umduğu kadar - velev muvakkat olsun - semerât-ı nâfi'a görmüşdü: Birincisi Hacı Şâdgeldi Paşa'nın maktûl olduğu bir fırka-i askeriyyeye galebesini, Hacı Paşa'nın bütün ordusunu târumâr ederek galebe-i kâmile şeklinde gösterdi ve her tarafa yaydı.

Bundan maksadı Tokat emîri Şeyh Necîb Bey'i istîmâna mecbûr edib bütün Tokat vilâyetini harb etmeksizin ele geçirmek, Karahisâr-ı Şarkî ve Erzincân emîrleri olan Melik Ahmed ve Tayerten Beyler'i kendisine cezb etmekdi. Hacı Şâdgeldi Paşa'nın kesik başını Erzincân'a göndermesi de bu fikre mebnî idi.

İkincisi Amasya'da harb tarafdârı olmayan ulemâ ve ümerâya hitâben açıkdan teşekkür-nâme yazıp Amasya emîrinin eline geçecek bir sûretde onlara göndermiş, bu müzevver mektûb da Devâtdâr Ahmed Bey'in eline geçmişdi. Bundan maksadı da Amasya erkânıyla emîri arasına tohm-ı fesâd ekip emîri vehme, erkânı da müşkil mevki'e düşürmek, harb tarafdârı olmayan ricâli Amasya'dan firâra mecbûr etmek, yâhud birbirine düşürüp münâza'ât-ı dâhiliyye îkâ' ederek Amasya'yı istîlâ etmekdi.

Kadı Burhân'ın emîr ve tensîbi üzerine yazılan Bezm ü Rezm'inde biri gâyet açık, diğeri kapalı bir sûretde bu iki desîse ve şeytanet görülüp sezilmekde ve âsârını göstermekdedir.

Bu müzevver mektûb üzerine Kazasker Cemâleddîn Muhammed Aksarâyî, **[121]** fuzalâdan İzzeddîn Hasan Çelebi Konya'ya; müftü İzzeddîn Muhammed, Kadı Mü'eyyideddîn Muhammed Çelebiler Hicâz'a; kibâr-ı fuzalâdan Celâleddîn Muhammed bin Resûl Mısır'a; Aksarâyîzâde Alâ'eddîn Alî, Merzifônî Cemâleddîn Saferşâh Çelebiler'le ümerâdan Yazarlızâde Cemâleddîn Fîrûz Bey Bursa'ya gitmişlerdir.

Hâlbuki bunların hiçbiri de ne Kadı Burhân'ın tarafdârı olmuş, ne de onunla münâsebetde bulunmuş değillerdi. Fakat derdlerini anlatamayacaklardı. Ya başları kesilecek yâhud fenâ hâlde menkûb olacaklardı. Bundan dolayı firâra mecbûr olmuşlardı.

Bunların firârı üzerine kibâr-ı fuzalâdan Mevlânâ Cemâleddîn Yûsuf bin Ahî Hüseyin en-Nigîdî kazasker, Mevlânâ İmâdeddîn Yûsuf bin Halîl el-Malatî Amasya kadısı, Mevlânâ Sa'îdeddîn Mevhûb bin ez-Ziyârî makâm-ı fetvâda kâ'im oldu. Kibâr-ı müderrisînden Fahreddîn Osmân et-Türkmânî kadıya niyâbet ediyordu.

Turhal'da oturup Kadı Burhân'ın ahvâlini tarassud eden Emîr Fahreddîn Ahmed Bey ve erkân-ı hükûmeti, Kadı Burhân ile kat'î bir muhârebe etmeye azm etmişlerdi. Ancak bir fırsat zamânını kolluyorlardı. Esîr edilen Alî Paşa ve Pîr Alî Bey'le muhâbere edecek vesâ'iti bulmuşlar, onlara lâzım gelen ta'lîmâtı veriyorlardı.

---

[526] Cüneyd Bey, ba'zı karâ'in-i târîhiyyeden Hakala emîri Sevündük Begzâde Ömer Bey'in mahdûmu olduğu zann olunur. Ömer Bey de Kayseriyye vâlîsi olmuşdu.

Kadı Burhân ise galebe neş'esiyle Kazova'dan derhâl dönüp mutantan bir sûretde Tokat şehrine girmiş, Hacı Şâdgeldi ordusunun tamâmiyle târumâr olduğu işâ'âtından ürkmüş olan Emîr Şeyh Necîb, **[122]** istikbâl ederek hakîkat-i hâle vâkıf olana kadar Kadı Burhân'a mümâşât etmeye mecbûr olmuşdu.

Lâkin Kadı Burhân'ın meydân-ı muhârebeden derhâl dönüp Tokat'a gelmesi, Hacı Şâdgeldi'nin geride bırakdığı kuvâ-yı külliyesiyle temâs etmekden çekindiğini pek açık gösteriyor, kendisine mu'ârız olan beyleri kendi aleyhine teşcî' ediyordu.

Ez-cümle Seydî Hüsâm Bey, esîr olan beylerle Şeyh Necîb, Ahi Nevrûz, Ferîdûn, Nebî Beyler'in başına geçip Kadı Burhân'ın gösterişlerine ve sözlerine aslâ aldanmamalarını ve Amasya beyi Emîr Ahmed Bey'in kuvvet ve satvetini ihtâr ederek bunları Kadı Burhân'ın aleyhine ittifâka da'vet ediyor ve diyordu ki:

"Hacı Şâdgeldi, ihtiyâr bir zât idi. Vefât etdi. Allâh'a hamd olsun genç ve gürbüz bir oğul bırakdı ki erliği, yiğitliği kendisinden kat kat yüksekdir. Ulus, Kayseriyye, Erzincân beyleriyle Canitli (Canikli) Tâceddîn Bey ve sâ'ir uç beyleri ve büyükleri onunla ittifâk etmelidirler".[527]

Seydî Hüsâm'ın maksadı, Hacı Şâdgeldi'nin vefâtında esîr olan Bâbukşâhzâde Alî Paşa'nın niyâbeti altında Eretnazâde Muhammed Bey'i taht-ı **[123]** emârete iclâs etmek ve kendisi de vezîr olmakdı. Bu maksadın husûlü, bütün ümerâya nisbetle en kavî ve zî-nüfûz olan Amasya emîri Ahmed Bey'le ittifâka bağlı idi. Alî Paşa da emîr-i müşârün-ileyhin kayınpederi idi.

Seydî Hüsâm, bu maksada ermek için uzun zamânlara intizâr etmek lâzım geldiğini anladı. Daha kesdirme olarak bu maksada en büyük engel ve düşman olan Kadı Burhân'ın vücûdunu ortadan bir an evvel kaldırmak yolunu aradı.

Bunun için Kadı Burhân'ı dostâne bir sûretde Tokat'ın hâricinde bir bâga da'vet ve orada ifnâ edilmesini arkadaşlarına kabûl etdirdi. Bunlar, Kadı Burhân'ın Kılıç Arslan'a oynadığı oyunu Kadı Burhân'a tatbîk edeceklerdi.

Fakat Kadı Burhân'ın her tarafda hafiyyeleri vardı. Kendisine edilen da'vetden huylandı. Kılıç Arslan'a yapdığı fenâlık hâtırına geldi. Sonra da'vetin ledünniyâtına da vâkıf olduğu hâlde sezdirmedi. İttifâk eden ümerâyı birer sûretle taltîf ederek yek-diğerinden ayırmak yolunu tutdu.

Müttefik beylerden Bâbukşâhoğlu Alî Paşa'yı nezdine da'vet ve güzel sözlerle, büyük ihsânlarla taltîf ederek kendisini afv etdiğini, istediği zamân vatanına avdet edebileceğini beyân etdi. Alî Paşa Hacı Şâdgeldi'nin bütün muhallefâtını istedi. Kadı Burhân bilâ-tereddüd verdi.

Bu esnâda Tokat emîri hakîkat-i hâle vâkıf olup Kadı Burhân'a karşı **[124]** vaz'iyyet almış, müttefik beylerle tertîbâta başlamışdı. Müttefik beyler Kadı Burhân'ın za'fını anladıkları anda bir fırsatını bulup askerine bir baskın yapdılar. Kadı Burhân'ın askerini dağıdıp kendisini esîr etmeye ramak kalmışdı. Kadı Burhân tek başına kaçıp cânını kurtarabildi.

Kadı Burhân, bu baskından sonra ordusunu Tokat şehrinden kaldırıp hâricine çıkdı. Emîr Şeyh Necîb de kaleye tahassün edib Kadı Burhân'ı şehre yanaşdırmıyordu. Kadı Burhân'ın kaleyi muhâsara ve tazyîk edecek ne kuvveti ne de âlât ve edevâtı yokdu.

Kadı Burhân, bi'z-zarûre Tokat önünden de kalkıp Artukâbâd'a gitdi. Bir tarafdan Sivas'a yazıp yeni asker istedi, diğer tarafdan Hâce Yâkût Bey'i Turhal'a Emîr Ahmed Bey nezdine elçi gönderdi.

Kadı Burhân, Emîr Ahmed Bey'i pederinin intikâmı sevdâsından vazgeçirmeye çalışıyor, Amasya vilâyetine kanâ'at ederek dönüp Amasya'ya gitmesini tavsiye ediyor, kendisi de Sivas'a gideceğini bildiriyordu.

---

[527] Bezm ü Rezm bunu şöyle ta'bîr ediyor: "Mî-goft ki egerçi Hacı Şâdgeldi ki merd-i pîr ü sâl-horde bûd vefât yâft. Ahmedü lillâh püserî cüvân u cüvân-merd-i halef güzâşt ki be-şecâ'at u merdânegî ez'âf u âlâf est. Ve ümerâ-yı Ulus ve Kayseriyye ve Erzincân ve Tâceddîn Cânitî vü dîger zu'amâ-yı etrâf bâ-û ittifâk dârend".

Elçi Hâce Bey, Emîr Ahmed Bey'in eli değildi. Kadı Burhân'ın bu teklîfâtından acz ve recâsı anlaşıldı. Emîr Ahmed Bey'in sebât ve metânet göstermesi Kadı Burhân'ı kızdırdı. Yeni aldığı kuvvetle Emîr Ahmed Bey'in üzerine yürüdü.

Amasya emîri Ahmed Bey, Kadı Burhân'ı askeriyle karşıladı, şiddetle çarpışdı. Fakat her iki taraf da zâyi'âta dûçâr oldu. Ne Kadı Burhân galebe edebildi ne de Ahmed Bey mağlûbâne döndü.

Lâkin Kadı Burhân, Ahmed Bey'e karşı kat'î bir galebe te'mîn **[125]** edemeyeceğini anladığından Hâce Bey'le mukaddemen yapdığı teklîfâtı tekrâr etdi. Ahmed Bey bunun üzerine Turhal'dan dönüp Çengel mevki'ine kadar gelmişdi.

Burada mukaddemen Emîr Fahreddîn Ahmed Bey'in taleb etdiği Kastamonu kuvve-i imdâdiyyesi İsfendiyâr Bey'in idâresinde olarak henüz gelebilmiş olduğu görüldü. İsfendiyâr Bey, Emîr Ahmed Bey'in kayınbirâderi oluyordu. Yüksekten atıp tutarak Ahmed Bey'i döndürdü.

Emîr Ahmed Bey, kendi askerini güzelce tertîb ederek İsfendiyâr Bey'in askeriyle Çengel mevki'inden geri döndü. Komenât üzerinden Turhal'a geldi. Kadı Burhân'ın mağlûbiyetini özleyen Seydî Hüsâm, bu haberi derhâl Kadı Burhân'a yetişdirdi.

Kadı Burhân, bu haber üzerine dönüp Kazova'ya geldi. Ahmed Bey'in Turhal'a geldiğini duyunca Turhal üzerine yürüdü. Turhal civârında iki asker bir daha çarpışdı. Lâkin İsfendiyâr Bey, âdetâ bir seyirci şeklinde durdu. Pek nâdir olarak harbe iştirâk ediyordu. Harb yapan Amasya askeriydi.

Ahmed Bey, İsfendiyâr Bey'in kuvve-i imdâdiyyesinden bir hayır ve menfa'at olamayacağını cezm etmiş, Kadı Burhân da oldukça zedelenmiş, harbe devâmdan bir fâ'ide olmadığını anlamışdı.

Bunun üzerine her iki taraf da sâniyen uzlaşdı. Ahmed Bey, İsfendiyâr Bey'le beraber dönüp Amasya'ya geldi. Kadı Burhân da Zile'ye **[126]** gidip on gün kaldı. Sonra buradan da kalkıp Sivas'a gitdi.

Çünkü Kadı Burhân, meşâhîr-i ümerâdan Kutlu Beyzâde Ahmed Bey'in[528] havâlî-i Sivas'ı vurup yağmâ ve Sivas'ı tehdîd etdiğine dâ'ir feryâd-nâmeler almışdı. Harbe devâm edemediğinin bir sebebi de bu idi.

Amasya emîri Fahreddîn Ahmed Bey, 783 senesi evâhirinde Amasya'ya emîrâne girdi. İsfendiyâr Bey'i Kızlar Sarâyı'na indirdi. Askerini de lâzım gelen yerlere yerleşdirdi. Harbin açdığı yaraları sarmağa çalışdı.

Bu muhârebede Kadı Burhân, Amasya emâretinden hiçbir şey kazanamadı. Ancak Hacı Şâdgeldi Paşa'nın katlinden istiklâl kazandı. Fakat Amasya emâretinin zâyi'âtı mühimdi. Hacı Şâdgeldi Paşa'nın zayâ'ı, zâyi'âtın en büyügü idi. Sonra Sinop vilâyeti, Ahmed Bey'in kayınpederi Bâyezîd Bey'in idâresine geçdi. Canik ve Samsun emîri Tâceddîn Bey, kendi başına hareket etmeye başladı.

Fazla olarak İsfendiyâr Bey, Amasya'da yerleşip oturmakda idi. Bunun tûl-i ikâmeti Bâyezîd Bey'in Amasya ve mülhakâtını istîlâ edeceğini ihsâs ediyordu. Osmâncık emîri Beyleroğlu Mahmûd Bey Amasya emâretini tanımıyor, Bâyezîd Bey'e itâ'at ediyordu.

Emîr Ahmed Bey, bir tarafdan Kadı Burhân'ın diğer tarafdan Canik beyi Tâceddîn Bey'in tecâvüzât ve desâyisinden bîzâr olmuşdu. Kadı Burhân'ın **[127]** teşvîkâtına kapılan Cavunkar (Çonkar) Oğulları'nın dâhilde gâret-gerâne ve eşkıyâ-vârî hareketleri emâreti daha ziyâde dûçâr-ı za'f ediyordu.

Ahmed Bey, âkil ve dûr-bîn bir zât idi. Pederinin vezîri olan Torumtayzâde Sirâceddîn Muhammed Çelebi, harbden mecrûhan gelmişdi. Onu makâm-ı vezâretde ibkâ etdi. Amasya ümerâsının en ihtiyârı olan Halifetzâde Alâ'eddîn Alî Bey'i kendisine müşteşâr ve mu'în ittihâz etdi.

---

[528] Bu Ahmed Bey, Akkoyunlu Kabîlesi re'îsi olan Ahmed Bey'dir.

Ahmed Bey, kendi kayınpederinden mu'âvenet ve himâyet beklerken Amasya'yı istîlâya kıyâm etmesine pek ziyâde kızıyordu. İsfendiyâr Bey'in Amasya'dan gitmemesi, müşârün-ileyhi pek bîzâr ediyordu. Çünkü her tarafdan baş kaldıran bâgîlere karşı kuvvet gönderemiyordu.

Müsteşâr-ı emâret Alî Bey, vaktiyle Ankara'da sekiz yıl oturmuş, Osmanlı Türkleri'nin kuvvetini, pâdişâhlarının sîret ve fa'âliyyetini görüp pek ziyâde beğenmişdi. Gerek Kadı Burhân'a ve gerek Kastamonu emîrine ve sâ'ir beylere karşı Osmânlılar'ın nüfûz ve satvetlerini kâfî görüyordu.

Ahmed Bey, Alî Bey'in tavsiye etdiği Osmanlı kuvvetine iltihâk ve istinâd etdiği takdîrde hem kendisinin rukebâsı tecâvüzâtından emîn olacağını hem de Avrupa'ya karşı Türklüğü takviye edeceğini pek güzel anlıyor, Mısır hükûmetine mürâca'at etmekdense Osmanlı devletinin himâyesini kabûlü evlâ görüyordu.

Ahmed Bey, bu emr-i mühimmin bir an evvel husûlünü arzu ediyordu. Erkân-ı devleti olan ammizâdesi Süleyman Şâhoğlu Kutlu; enişteleri Yahşî, **[128]** Biçâr, Torumtayoğlu Muhammed, Atabeyoğlu Abdullah Beyler'le kadı ve müftü, kibâr-ı ulemâdan Muslihoğlu Celâleddîn Abdurrahmân gibi zevât, bu fikri pek musîb görmüşlerdi.

Bunun üzerine Ahmed ve Alî Beyler, geçen sene Bursa'ya gidip orada fevkalâde hüsn-i kabûl gören Amasyalılar'dan Alî ve Saferşâh Çelebiler ve Fîrûz Bey'le muhâberâta başladılar. Aksarâyîzâde Alâ'eddîn Alî ve Cemâleddîn Saferşâh pek fâzıl, muktedir, natûk idiler.

Bunlar Osmanlı hükümdârı Hünkâr Murâd Bey'le vezîri Hayreddîn Halîl Paşa'ya Amasya ahvâlini, Bâyezîd Bey'in harekâtını, İsfendiyâr Bey'in Amasya'da tûl-i ikâmetini arz ederek himâyelerini taleb edib muvâfakat cevâbını da almışlardı.

Kadı Burhân'ın tecâvüzâtından masûn olmak için Kayseriyye emîri Eretnazâde Ca'fer ve mu'îni Cüneyd Beyler de Mısır hükûmetine mürâca'atla Melik Zâhir Berkûk'un himâyesini taleb etmişlerdi. Çünkü Kadı Burhân, pek mütecâviz ve gaddâr adamdı.

Amasya ricâlinin mürâca'atlarını lâyıkıyla takdîr eden Osmanlı hükümdârı Hünkâr Murâd Bey, İsfendiyâr Bey'i Amasya'dan kaldırmak için kendisinden yardım isteyen Kastamonu emîri Bâyezîd Beyzâde Süleymanşâh'a kuvvet verip onu kıyâm etdirmişdi.

Süleymanşâh, pederi üzerine yürüyüp Kastamonu emâretini zabt edecekdi. Çünkü pederi kötürümdü. Bütün umûr-ı hükûmet, birâderi İskender Bey'in elinde kalmışdı. İskender Bey, birâderiyle harb **[129]** ederken maktûl oldu. Bâyezîd Bey, derhâl Amasya'da olan mahdûmu İsfendiyâr Bey'i çağırdı.

İsfendiyâr Bey, 785 senesinde askerini alıp Amasya'dan çıkdı. Kastamonu'ya gidip kardaşı Süleymanşâh ile harb etdi. Süleymanşâh mağlûb olup Hünkâr Murâd Bey'e ilticâ ederek hem kendi yakasını ölümden hem de Amasya'yı İsfendiyâr Bey'in istîlâsından kurtarmış oldu.

Makrîzî "Kitâbü's-Sülûk"unda diyor ki: "785 senesinde Sencâr, Tekrît, Kayseriyyetü'r-Rûm beyleri tarafından adamlar gelip memleketlerinin Mısır memâlikinden ve kendilerinin de Mısır beylerinden, vâlîlerinden olmalarını taleb etmişlerdi. Kabûl edilip her birine taraf-ı sultânîden emirler yazıldı. Teşrîfât-ı sultâniyye erzân buyuruldu".

İsfendiyâr Bey'in Amasya'dan kalkıp gitdiği anda kuvvet bulan Emîr Ahmed Bey, Amasya'yı tehdîd eden Çonkarlar'la harb ederek onları dağıtdı. Bunların başına geçen Bahtiyâroğlu Kara Devletşâh'ı kaçırdı. Timurhânoğlu Koç Hüseyin Bey'i Çorumlu emîri nasb edib oraları emniyyet altına aldı.

Bundan sonra dönüp Osmâncığa geldi. Kendisini Bâyezîd tarafından mansûb bir emîr sayan Beyleroğlu Mahmûd Bey'i Osmâncık'dan kaldırıp Tokat'a gönderdi. Yerine birâderi Abdullah Bey'i Osmâncık beyi yapdı.

Canik ve Samsun taraflarında ser-bâzâne hareket eden Tâceddîn Bey üzerine Lâdik emîri Kubâdoğlu Alî Bey'i gönderdi. Samsun emâretini ona verdi. Bu sûretle oraları da inkıyâd **[130]** ve inzibât altına aldı.Yeni bey Lâdik emîri oldu.

Çünkü Alî Bey, Sultân Altunbaş mahdûmu Keykubâd'ın oğludur. Tâceddîn Bey'le en ziyâde mu'âraza eden, çarpışan bir adamdı. Onu şecâ'at ve besâletiyle iskât ederek "Kubâdoğlu" diye ün almışdı.

Amasya emâreti, bu esnâda Amasya, Tokat, Çorum, Samsun vilâyetlerinden ibâretdi. Ahmed Bey'in hüsn-i idâresi pederinin makâmına lâyık olduğunu gösterdi. Nâmına kitâblar te'lîf edilerek hürmet-i âmmeye mazhar olmuşdu.

Ahmed Bey'in devrinde kibâr-ı fuzalâdan Hüsâmeddîn Hüseyin el-Kâtî, Hüsâmeddîn Hasan el-Hôyî, Sadreddîn Artuk el-Gümüşî, Fahreddîn Osmân et-Türkmânî, Bedreddîn Mahmûd bin İbrâhim en-Niksârî, Şücâ'eddîn İlyâs bin el-Gümüşî, şeyhü'l-kurâ Hâfızeddîn Muhammed bin Halîl el-Habbâzî pek meşhûr idiler. Bunlardan Muslihzâde Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi kâtib ve muvakki'-i dîvân idi. Amasya Mevlevî-hânesi şeyhi Hüsâm Dedezâde Celâleddîn Muhammed Çelebi de şâyân-ı hürmetdi.

Fâzıl-ı meşhûr Hüsâmeddîn el-Kâtî, emîr-i müşârün-ileyhin nâmına te'lîf eylediği Şerh-i Miftâh'ın zahrına şunu yazmışdı:

برسم خزانة الأمير العالم العادل المؤيد المظفر المجاهد المرابط نصرة الغزاة والمجاهدين ظهير الملوك والنواوين فخر الدين أحمد چلبى أعز الله أنصاره وضاعف اقتداره[529]

Mukaddemen Köprü'den kaçıp Elbistân ve Mar'aş taraflarında serseriyâne gezen Taşanoğlu Haydar Bey ihtiyâr olmuşdu. Bu esnâda Emîr Ahmed Bey'e ilticâ ve dehâlet ederek evlâdıyla gelip Köprü civârında **[131]** "Koca Kayası" havâlîsinde yerleşdi. Köprü emîri de birâderi Umur Bey'di.

Yine bu esnâda vefât eden Zeytun emîri Araboğlu Zeynel Bey'in yerine mahdûmu Zekeriyyâ Bey geçdi. Hakala beyi Mahmûd Bey de vefât edib yerini oğlu el-Hâc Muhammed Bey tutdu. Turhal emîri Mübârekşâh bin Toganşâh, Emîr Ahmed Bey'in hem yeğeni hem de enişte si idi.

Kadı Burhân'ın teşvîkâtıyla hareket eden Çongaroğlu Gözler ve İnan Beyler'le Köpekoğlu Tosun Bey Amasya ve Tokat havâlîsinde münâsebetsizliğe kıyâm etmişlerdi. Bunlar sevk edilen kuvvetlere itâ'at edib Kadı Burhân'ın teşvîkâtı akîm kaldı (786).

Amasya emâretinin Osmanlı devletine iltihâk edeceğini duyan Kastamonu emîri Candâroğlu Bâyezîd Bey, mahdûmu İsfendiyâr Bey'i ikinci def'a Amasya'ya gönderdi. Amasya'nın Kastamonu emâretine iltihâk etmesini dâmâdı olan Amasya emîrinden taleb etdi. İsfendiyâr Bey de Ahmed Bey'i irzâ ve iknâ'a me'mûr idi.

787 senesi evâ'ilinde Amasya'ya gelen İsfendiyâr Bey, Amasya emîri Ahmed Bey'den fevkalâde izzet ve ikrâm gördüğü Kızlar Sarây'ına indirildi. İsfendiyâr Bey'in iki def'a bu sarâyda ikâmetinden dolayı Kızlar Sarâyı Kâtib Çelebi merhûmun dediği gibi "İsfendiyâr Sarâyı" demekle meşhûr olmuşdu.

Amasya emîri Fahreddîn Ahmed Bey, vak'a-i sâbıkadan dolayı kayınbirâderi **[132]** İsfendiyâr Bey'den zâten memnûn ve Candâroğlu'nun himâyesine muhtâc olacak derecede zebûn değildi. Bâyezîd Bey, Hünkâr Murâd Bey'in tazyîkâtına karşı kendisini himâye edecek bir kuvvete muhtâc idi. Bunun için canı sıkılmışdı. Tam bu sırada Kötürüm Bâyezîd Bey, Kastamonu'da vefât etdiğinden İsfendiyâr Bey derhâl Amasya'dan çekilip gitdi. Birâderi Süleymanşâh ile mükerreren harb ederek taht-ı emâreti zabt edebildi. Ahmed Bey de bunun iz'âcâtından kurtulmuş oldu.

Kadı Burhân, her tarafa tecâvüzâtını artırdı. Gâh Kayseriyye'yi işgâl için kuvvetler tedârik ederek Kayseriyye havâlîsine gidiyor, vurup gâret ederek avdet ediyor, gâh Tokat ve

[529] "Emir, âlim, Allah'ın teyid ve zafer bahşettiği, mücâhid, murâbıt, gâzilerin ve mücâhidlerin yardımcısı, hükümdar ve emirlerin destekçisi Fahreddîn Ahmed Çelebi'nin -Allah yardımcılarını aziz etsin ve kudretini kat kat artırsın- kütüphanesine hususiyetle…" (Ed.)

Amasya'yı zabta kıyâm ederek her tarafı vurup kırıyor, her türlü desâyisi isti'mâl ederek Amasya ümerâsının aralarına fitneler ekiyor, Amasya emâretini âdetâ sarsıyordu.

Amasya emîri Ahmed Bey, Canik emîri Tâceddîn ve Kutluzâde Ahmed Beyler'le ittifâk ederek Kadı Burhân'ın tecâvüzâtına karşı koymak istedi. Fakat Kadı Burhân'ın savletini bir türlü kıramadı. Çünkü başında eski ricâl yokdu. Bir emâreti idâre eden yalnız emîr değildi, belki mümtâz ve müdebbir olan ricâldir.

Divriklizâde Siyâvuş Çelebi mahdûmu Şeyh Aliyâr Çelebi, Amasya meşâyih ve ulemâsından olduğu hâlde risâletle Kadı Burhân'ın nezdine gönderilmişdi. Kadı Burhân'ın meclûbu olup yanında kaldı. Çonkar beyleri olan "Ulu, Sülemiş, Gözler" demekle meşhûr beyler âdî bir şeyden Emîr Ahmed Bey'e gücenip Kadı Burhân'a gitmişlerdi. **[133]**

Kadı Burhân bunları ayardıp Çonkar aşîretini takviye ve teşcî' ederek Amasya'yı tehdîd etmekde idi. Ankara'dan kaçıp Hacı Şâdgeldi Paşa'ya ilticâ eden Bahtiyâroğlu Devletşâh Bey, Kadı Burhân'a gidip Turhal kalesini zabt ederek Kadı Burhân tarafından emîr olmuşdu.

Bundan evvel Kadı Burhân, Tokat'ı alıp Şeyh Necîb'i oradan çıkarmış, Seydî Hüsâm'ı Tokat emîri nasb etmişdi. Fakat Emîr Ahmed Bey, Seydî Hüsâm'ı kendisine celb ederek Kadı Burhân'dan ayırmış, sonra Kadı Burhân bunu da azl etdiğinden Emîr Ahmed Bey'in müttefiki Emîr Şeyh Necîb Tokat'ı aldıysa da Kadı Burhân'a inkıyâd etmişdi.

Hulâsa Kadı Burhân, Amasya emâretini son derece tazyîk ederek Amasya'nın etrâfında bulunan kazâlara, kalelere iddi'â-yı temellük etmekde idi. Niksâr emîri Hacı Bey vefât edib mahdûmu Süleyman Bey yerine geçmiş, Kadı Burhân'a teba'iyyet etmişdi. Her hâlde Osmanlı himâyesinin te'hîre tahammülü yokdu.

Emîr Ahmed Bey'in vezîri olan Torumtayzâde Sirâceddîn Muhammed Çelebi âkil ve natûk bir zât idi. Himâye işini ileri götürmek, Kadı Burhân'ın tecâvüzâtını ve İç Anadolu ahvâlini haber vermek için bi'z-zât Bursa'ya kadar gitmiş, Hünkâr Murâd Bey'e arz-ı keyfiyyet etmişdi.

Kayseriyye emîri Cüneyd Bey de Kadı Burhân'ın şerrini def' için hediyyeler tertîb ederek 787 senesinde adamlarıyla Mısır'a irsâl ve Melik Zâhir Berkûk'a şevvâlin altıncı gününde takdîm ederek Kadı Burhân'a karşı **[134]** himâyesini ricâ ediyordu. "Kitâbü's-Sülûk".

Muhammed Çelebi, Bursa'dan geldikden sonra Kadı Burhân'ın nezdine gidip musâlaha akdine muvaffak oldu. Kadı Burhân'ı oyalamış, Amasya emâreti Kadı'nın tecâvüzâtından bir müddet masûn kalmış, kuvve-i Osmâniye'nin vürûduna kadar vakit kazanmış oldu.

Çünkü Karamânoğlu Alî Bey, Osmân İli'ne tecâvüz ederek nakz-i ahd etmiş, Candâroğlu İsfendiyâr Bey de Hünkâr Murâd Bey'in Süleyman Şâh'a yardım etmesinden dolayı kızıp serkeşâne harekâta başlamış, Hünkâr Murâd Bey'in Karamânoğlu'yla meşgûl olmasından istifâde ederek Bolu üzerine yürümüşdü.

Türkiye Târîhi'nde tafsîl edildiği üzere Sultân Murâd-ı Hünkâr 788 senesinde Karamânîler'i perîşân etdikden sonra Bezm ü Rezm'in tafsîlen beyânı üzere Bolu'dan Kastamonu'ya doğru yürümüş, İsfendiyâr Bey'i harben Sinop'a kaçırmışdı.

İsfendiyâr Bey, yapdığı münâsebetsizliğe pişmân oldu. Fakat Sultân Murâd, İsfendiyâr Bey'in birâderi Süleyman Şâh'ı Kastamonu emîri yapdı. Bundan sonra Sultân Murâd, kendi şehzâdesi Yıldırım Sultân Bâyezîd'i bir fırka-i askeriyye ile Kastamonu'dan Amasya'ya gönderdi.

Çünkü Kadı Burhân, Amasya emâretini tehdîde kıyâm ederek Turhal'a kadar gelmişdi. Amasya emîri Ahmed Bey, Kadı Burhân'a karşı müdâfa'a tertîbâtıyla meşgûl olduğu esnâda şehzâde Yıldırım Sultân Bâyezîd'in Amasya'ya müteveccihen hareket etdiğini haber aldı. **[135]**

Osmâncık emîri Beyleroğlu Abdullah Çelebi, şehzâde Yıldırım Bâyezîd Bey'i Osmâncık hudûdunda istikbâl etdiği gibi Amasya emîri Ahmed Bey'le Amasya a'yânı da Osmâncık kasabasında büyük ve debdebeli bir ihtifâl ile istikbâl etdiler.

Şehzâde Yıldırım Sultân Bâyezîd, Osmâncık'dan Kadı Burhân'a bir elçi gönderdi. Kadı Burhân'ın Amasya emâreti hudûdundan çekilip gitmesini taleb etdi. Osmâncık kasabasında bir müddet oturdu.

Azîz bin Erdeşîr el-Esterebâdî, Bezm ü Rezm'inde diyor ki: "Bu esnâda[530] Osmânoğlu Osmâncığa gelip oradan bir elçi gönderdi. Elçi gelip i'lâm-ı keyfiyyet ve edâ-yı risâlet etdi. Sultân Kadı Burhân buyurdu ki, "Osmâncık bize âid bir memleketdir. Oradan kalkıp gitmelidir'."

Şehzâde Sultân Bâyezîd, Osmâncık'dan kalkıp Gümüş kasabasına geldi. Gümüş emîri Hacı Muhammed Bey'in konağına indi. Burada bir gün kaldıkdan sonra Amasya'ya müteveccihen hareket etdi.

Şehzâde Yıldırım Bâyezîd, ağleb-i ihtimâl Amasya şehrine 788 senesi gurre-i şevvâlinde, ya'nî ramazân bayramının birinci günü büyük ve şânlı bir ihtifâl içinde geldi. Amasya emîri Ahmed Bey'in sarâyına indi. Amasya vilâyeti Osmanlı memâlikinden ma'dûd olduğu her tarafa bildirildi.

Sultân Bâyezîd-i Sânî ulemâsından Mevlânâ Hadîdî, târîh-i manzûmunda **[136]** Yıldırım Sultân Bâyezîd'in Amasya'ya geldiğini şöyle yazıyor:

Yine cem' etdi leşkerler firâvân
Yürüdü mülk-i Rûm'a[531] Yıldırım Hân

Amâsiyye diyârına ki yetdi
Amâsiyye beyi onu işitdi

Hemân iklîminin a'yânın aldı
Şehe hayli yer istikbâle geldi

İledip şâhı tahtın itdi teslîm
Dedi ben kulunam senindir iklîm

Merâtib buldu âlî şeh katında
Huzûr-ı tâm itdi hazretinde

Türkiye müverrihleri, Amasya vilâyetinin Osmanlı Devleti'ne iltihâkı târîhini ta'yînde ihtilâf etdikleri hâlde hiçbiri de kuvvetli bir delîl ibrâzıyla mâdde-i ihtilâfı kesip atmağa muvaffak olamamışlardır.

Vekâyi'in cereyânı gösteriyor ki Amasya emâreti, Osmanlı Devleti'ne iltihâk ederek Osmanlı pâdişâhlarının himâyesini kabûl etmiş, bu sûretle emâretin Hacı Şâdgeldi sülâlesinde bekâsını te'mîn edebilmişdi.

Amasya emâreti, ne Osmanlı devleti tarafından cebren feth edilmiş, ne de Osmanlı Türkleri'yle harb ederek mağlûb olmuş değildi. Belki bir şu'ûr-ı millî ile Osmanlı Türkleri'nin kurmağa çalışdıkları millî vahdete iltihâk ederek Türklüğü yükseltmeye himmet etmişdir.

Amasyalılar, Türk birliğinin büyük fâ'idelerini herkesden evvel takdîr ederek Osmanlı Devleti'nin İç Anadolu'ya doğru nüfûz ve inkişâfına ya'nî Türk birliğinin Anadolu'da ilk te'essüsüne pîşdâr olmuşlardı.

Bundan dolayı Amasyalılar'ın Osmanlı Türkleri'yle birleşmesi târîhen **[137]** şâyân-ı dikkat bir uyanıklık ve irfân eseridir. Bu irfânlarıyla Amasyalılar ve hâssaten Hacı Şâdgeldi

[530] Ya'nî 788 senesi ramazânında Kadı Burhân'ın Turhal'da oturduğu esnâda. Bezm ü Rezm.
[531] Mülk-i Rûm, burada Amasya vilâyeti demekdir. O zamânlarda Amasya'ya "Vilâyet-i Rûmiyye" denirdi.

sülâlesi, Türklük âleminde büyük teveccühlerle mümtâz olmuşlar, Türkiye devletinde en yüksek makâmları ihrâz etmişlerdir.

Müverrih ve allâme-i meşhûr Şeyhu'l-İslâm Amasyalı Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed Şâh Çelebi, târîhinin Fâtih Kütübhânesi'nde mevcûd olan defter-i sâbi'i evâ'ilinde diyor ki:

اماسیه کز عدل معمور باد
زچشم بد حادثه دور باد

Sultânu'l-mücâhidîn Hudâvendigâr Gâzi enârallâhu burhânehû zamânında feth olmuşdur. Osmânîler ol diyâra onun eyyâm-ı devletinde ve hengâm-ı saltanatında istîlâ bulmuşdur. Mezkûr şehriyâr-ı mağfûr ol vilâyetin eyâletini ulu oğlu Sultân Bâyezîd'e vermişdir".

Müverrih-i müşârün-ileyhin bu târîhini 915 senelerinde tahrîre me'mûr olduğu cihetle 788 senesine âid bir vak'ayı delîl irâ'e etmeksizin yazması, bir kavl-i mücerred sayılabilir. Târîhen kavl-i mücerredle istişhâd edilemez, denilebilir.

Fakat Osmâncıklı es-sadru'l-ecell Seydî Murâd ile el-Hâc Sancar (Sencer)'in 9 şa'bân 789 târîhli[532] vakfiye-i müşterekeleri mâdde-i ihtilâfı tamâmiyle izâle etmekdedir.

Bu iki zât, nısfiyet üzere mâlik oldukları Osmâncık dâhilinde **[138]** Ovacık Karyesi'nin Seydî Murâd'ın zâviyesi mesâlihine vakf etmek için, Sultân Murâd-ı Evvel'den istihsâl edilen izni Osmâncık mahkemesi şöyle i'lâm ediyor:

بإذن من حضرة السلطان الأعظم والخاقان المعظم ظل الله فى العالم مولى ملوك العرب والعجم الذى أعرب صحائف الدولة وأعجم باسط الأمر الأمان ناشرالعدل والإحسان سلطان الغزاة والمجاهدين قامع الكفرة والطاغين متعب النفس العلية لراحة الرعية واستراحة البلدية غياث الدنيا والدين معين الإسلام والمسلمين المخصوص بعون عناية رب العالمين السلطان مراد خان بن السلطان السعيد الشهيد المبرورالدارج إلى رحمةالله تعالى الغفور اورخان بن السلطان السعيد المرحوم المغفور له سلطان عثمان. (دفتر مجدد اناطولى ١ص ٢٧٤)

Bir mahkemeden sâdır olan şu i'lâm-ı şer'î sarîhan delâlet ediyor ki Osmâncık kazâsı 789 senesinde Birinci Sultân Murâd Hân'ın tasarruf ve idâresi dâhilinde idi. Bunun için Ovacık Karyesi'nin vakfında müşârün-ileyhin iznini istihsâl etmişlerdi. Ma'lûmdur ki o zamân Osmâncık kazâsı Amasya emâreti dâhilinde idi.

Pek muhtemeldir ki müverrih-i müşârün-ileyh Kemâl Paşazâde bu vakfiyeyi görmüş, âbâ vü ecdâdından ve Amasya halkından kendi maskat-ı re'si olan Amasya'nın Sultân Murâd-ı Evvel devrinde Osmanlı devletine iltihâk etdiğini an'ane ile işitmiş, kendince kanâ'at-ı kâmile gelmiş, bu kanâ'atine binâ'en târîhinde bu sûreti tercîhen yazmışdır.

Bundan anlaşılır ki Kemâl Paşazâde'nin kaydı, bir kavl-i mücerred değil, **[139]** bir kavl-i mü'eyyeddir. Bir tarafdan mahkemenin i'lâmı, dîğer tarafdan an'anât-ı mahalliyenin vücûdu yalnız Kemâl Paşazâde'yi değil her müverrihi iknâ' edecek birer beyyine-i âdiledir.

Husûsiyle o zamânın ricâlinden olan Azîz bin Erdeşîr el-Esterebâdî Bezm ü Rezm'inde Amasya mülhakâtındaki ümerânın Osmanlı şehzâdesine mutâba'at ve kalelerini teslîm etmelerini şöyle anlatıyor:

---

[532] Kuyûd-ı vakfiye idâresinde mevcûd olan bu vakfiye 1286'da deftere kayd edilirken sonunda "senete tis'in ve semânîn ve seb'i mi'e diye yazılan "semânîn" kelimesi mukayyidi tarafından sehven "sittîn" kırâ'at ve kayd edilmişdi. "ثمنين" , "ثمنين" kelimesinin eski imlâ-yı Arabîsi'dir. Çünkü târîhen 769 senesinde Osmâncık emâreti Hacı Şâdgeldi Paşa'ya tâbi' idi.

"Bundan sonra haber geldi ki Hacı Bey Ma'den kalesini, Emîr Abdullah Çelebi de cihânda metânet ve hasânetiyle meşhûr olan Osmâncık kalesini Osmânoğlu'na teslîm etdi. Osmânoğlu'nun kesret ve kuvveti tezâ'uf ederek ileri yürüdü.

Amasya emîri Ahmed Bey, öteden beri âdeti ve tekarrür eden kâ'idesi vechile nakz-i ahd ederek Osmânoğlu'na yanaşdı. Onunla ittifâk ve ittihâd etdi. Mahmûd Çelebi de kendi birâderi Kılıç Arslan Bey'i ona redîf kıldı. [533]

Ba'dehû Taşanoğlu, bi'z-zât gelip Osmânoğlu'na arz-ı mutâba'at ederek mülhak oldu. Bütün Amasya havâlîsindeki beyler ve sözü nâfiz büyükler gürûh gürûh gidip Osmânoğlu'na arz-ı mutâba'at etdiler. Osmânoğlu'nun sevâd ve ihtişâmı günden güne artıp kat kat oldu".

Azîz Esterebâdî, bunları bir lisân-ı te'essüfle kayd etdiği hâlde sultânın ya'nî Kadı Burhân'ın bunlardan aslâ havf ve endîşesi olmadığını, **[140]** Osmanlı kuvvetlerini bile firâra mecbûr edecek şevket ve kuvveti olduğunu yazarak kendisini tesellî ediyor.

Amasya emîri Ahmed Bey, Sultân Murâd-ı Hünkâr ile ahd-i ittifâk ve ittihâd eden yalnız kendisi değildi. Pederi Hacı Şâdgeldi Paşa da sultân-ı müşârün-ileyh ile akd-i ittifâk ederek kendisini takviye etmiş, mahdûmuna da bir hüsn-i misâl göstermişdi.

Hatta Ahmed Bey'in büyük pederi olan Hacı Kutlu Şâh da Karamânîler'le harb ederken Osmân İli hükümdârı Sultân Orhân ile te'sîs-i münâsebet etmişdi. Şu hâlde Ahmed Bey'in Osmânlılar'a muhabbeti peder ve ceddinden mevrûs olarak samîmî ve kadîmî idi.

Amasya emâret-i müstakillesi Hacı Kutlu Şâh ile başladı. Hafîdi Ahmed Şâh Çelebi'nin intibâhı sâyesinde meşrûtî bir beylerbeyilikle inkılâb etdi. Bunlardan Hacı Şâdgeldi Paşa fâzıl bir emîr idi. Bu zâtın sikke kesdirdiği darb-hânesinden anlaşılır. Fakat ne kendisinin, ne de mahdûmunun sikkesi bulunamadı.

Şehzâde Yıldırım Sultân Bâyezîd'in Amasya'ya gelmesi, Amasya emâret-i müstakillesini hitâma erdirdi. Amasya târîhine diğer bir fasl-ı târîhî ilâve etdirdi. Bu faslı açan, Amasya ricâlinin milliyet-perverâne irfânıdır. Bundan dolayı Amasyalılar, Türkiye târîhinde mükâfâta lâyık bir zekâ-yı millî göstermişlerdir. **[141]**

ONUNCU FASIL

Amasya emîri Ahmed Şâh Bey'in Osmânlılar'la ittihâdından sonra Amasya ve havâlîsinde hâdis olan vekâyi'-i târîhiyyeyi ve devr-i Osmânî'de Amasya vilâyetini idâreye müvekkel olan vâlîleri, mutasarrıfları, mîrlivâları, mütesellimleri ve Amasya a'yânını beyân ve tafsîl eder.

Ancak bu uzun süren fasl-ı târîhîde Amasya vilâyetinde mühim vak'alar, inkılâblar, teceddüdler hâdis olduğundan onuncu fasıl, beş devreye taksîm edildi. Her devresi, bir vak'a-i hâ'ile ile hitâma erdirildi.

BİRİNCİ DEVRE

Amasya vilâyetinin Osmanlı memâlikinden ma'dûd olduğu 788 senesinden 918 sâline kadar devâm eden yüz yirmi dokuz yıl içinde Amasya'ya ta'yîn edilen vâlîleri, kadıları, müftüleri ve sâ'ir ehl-i örfü, Amasya ve havâlîsinde hâdis olan vekâyi'i bildirir.

Osmânlılar, lugaten Osmanlı devletini kuran Osmân Bey'e ve evlâdına mensûb ve tarafdâr olan Türkler demekdir. Hâssaten Osmân Bey'in sülâlesine, evlâd ve ensâbına "Osmânlılar" denirdi. Sonradan Osmanlı Devleti'ne tâbi' olan her ferde "Osmanlı" dendi. Vaktiyle her nâzik, edîb, cündî, terbiyeli adamlara "Osmanlı" denmişdi. **[142]**

[533] Mahmûd Çelebi, Canik emîri olan Tâceddînzâde Mahmûd Çelebi'dir.

Osmânlılık kendisine nisbet edilen Birinci Sultân Osmân 621 senesinde Belh ile Kirmân arasında vâki' Mahân şehrinden kalkıp Celâleddîn Harezm Şâh ile beraber Anadolu'ya hicret eden "Kayılu" aşîreti beylerinden Süleyman Şâh bin Kaya Alp'ın torunudur. Pederi Söğüd İli beyi Ertuğrul Bey bin Süleyman Şâh'dır.

Sultân Osmân, saltanat-ı Selçûkiyye'nin inkırâzında yalnız başına beylik eden uç beylerinden olup garbî Anadolu'yu Rûm İmparatorluğunun istîlâsına karşı bütün varlığıyla müdâfa'a eden Türkler'in ulu beyi ve başkumandânıdır. Vefâtında mahdûmu Sultân Orhân yerine geçdi. Bursa'da oturdu.

Sultân Orhân, Türklüğü boğmaya çalışan Rûmlar'ı kahr ederek Rûmeli'ne geçdi. Edirne'yi aldığı esnâda 761 senesinde vefât edib yerine mahdûmu Birinci Sultân Murâd Hân geçdi. Kendisine "Hünkâr Gâzi" denirdi.

Şehzâde Yıldırım Sultân Bâyezîd

Gâzi-i müşârün-ileyh Sultân Murâd Hân'ın mahdûmudur. Kemâl Paşazâde merhûmun târîhe muvâfık, vesîka-i şer'iyyeye müstenid olan beyânı üzere devlet-i Osmâniye tarafından Amasya'ya ta'yîn edilen ilk vâlîdir.

Amasya vâlîsi olduğu 788 şevvâlinde i'lân edilen şehzâde Sultân Bâyezîd, Kadı Burhân'a bir tehdîd-nâme irsâl ederek Amasya hudûdundan çekilip gitmesini, Amasya ve mülhakâtının Osmanlı memâlikinden olduğunu beyân etdi. **[143]**

Kadı Burhân, beht ve hayretini celb eden bu tehdîd üzerine Turhal'dan kalkıp gitdi. Şehzâdenin hüsn-i idâresine vâkıf ve Kadı Burhân'ın tecâvüzât-ı zâlimânesinden bîzâr olan halk ve beyler akın akın Amasya'ya gelip şehzâde-i müşârün-ileyhe arz-ı şükrân ve mutâba'at etmişlerdir.

Şehzâde Sultân Bâyezîd, Amasya vilâyeti dâhilinde idâre-i Osmâniye'yi tesbît edecek işler yapdı. Sâbık Amasya emîrini ve sâ'ir me'mûrlarını makâmlarında ibkâ ederek her birini taltîf etdi. Hasan Bey, ilk Osmanlı dizdârı olarak kale muhâfızı oldu.

788 senesinde Eretnazâde Ca'fer Bey, Kayseriyye dâhilinde Karakaya Karyesi'nde meşâyihden Hacı Dânişmend oğlu es-Seyyid eş-Şeyh Îsâ Çelebi bin eş-Şeyh Halîl'e bir zâviye yapdırdı. Bu zâviye mesâlihine Karakaya Karyesi'ni ve sâ'ir kurâ ve mezâri'i vakf etdi. Bu vakfa hükm eden hâkim, Kayseriyye kadısı İbrâhim bin Zülfikâr el-Kayserî olduğu vakfiyesi bâlâsında yazılıdır.

Kuyûd-ı vakfiye idâresinde mevcûd olan vakfiyede vâkıf şöyle tavsîf ediliyor:

الأمير الأجل الأعز الأكرم المكرم صاحب السيف والقلم رافع القدر والعلم جعفربك بن المرحوم المغفور له السعيد الشهيد السلطان الأعظم ارتنا طاب الله ثراه وجعل الجنة مثواه[534]

788 gurre-i ramazânında tanzîm edilen şu vesîka şehâdet ediyor ki Sultân Eretnazâde Ca'fer Bey bu târîhde Kayseriyye emîri olduğu hâlde ber-hayât idi. Vezîr ve müdebbir-i umûru da Ömer Beyzâde Cüneyd Bey'di. Mısır hükûmetinin himâyesine iltîcâ eden de bunlardı. **[144]**

Şehzâde Sultân Bâyezîd, Amasya vilâyetinde huzûr ve âsâyiş-i âmmeyi te'mîn ederek halka emniyyet vermişdi. Bu sebebden mukaddemen Kadı Burhân'a iltîcâ edenler avdet ediyorlardı. Bunlardan Divriklizâde Şeyh Alî Yâr demekle meşhûr olan şâir ve şeyh Alî Yâr

[534] Yüce ve saygın emir, kılıç ve kalem sahibi, ilim ve nesepce şanı yüce, merhum, saadetli, şehit, yüce sultan Eretna -kabri nur, mekanı cennet olsun- oğlu Cafer Bey. (Ed.)

Çelebi Amasya'ya geldi. Şehzâde-i müşârün-ileyhe bir kasîde-i Fârisiyye takdîm ederek nâ'il-i ihsân oldu. [535]

Lâkin Osmanlı Türkleri Avrupa'da Türklüğün yükselmesine çalışıyorlar, inkişâflarına engel olan Sırblar'la harb etmek üzere tedârikler görüyorlar, her tarafdan Kosova sahrâsına doğru koşuyorlardı.

Bunun için şehzâde Sultân Bâyezîd, pederinden aldığı emir üzerine Amasya'dan topladığı bir fırka asker ve ma'iyyetine kabûl etdiği erlerle Edirne'ye müteveccihen Amasya'dan hareket etdi. Amasya vilâyetini de eski sâhibi olan Devâtdâr Ahmed Bey'in idâresine "Amasya Beylerbeyi" unvânıyla bırakdı.

Şehzâde Bâyezîd Bey, Amasya'da ikâmet etdiği zamânlarda fuzalâ-yı meşâyihden Ebû İshâk Kâzerûnî demekle meşhûr Mevlânâ Şeyh Şemseddîn Mü'eyyed Çelebi'ye ve dâmâdı olan Şeyh Yâr Alî Çelebi'ye izhâr-ı meyl ü muhabbet etmişlerdi. Ulemâdan ve a'yânzâdelerden hayli zevât ile beraber bunları alıp götürdüler.

Bunların içinde Devâtdâr Ahmed Beyzâde Şâdgeldi, birâderi Mustafa **[145]** Beyzâde Îsâ, ammizâdesi Kutlu, eniştesi ve vezîri Muhammed Çelebizâde Kaya Beyler de vardı.

Fahreddîn Ahmed Paşa

Emîr-i sâbık Hacı Şâdgeldi Paşazâde olup devlet-i Osmâniye tarafından Amasya vilâyetine Amasyalılar'dan ilk beylerbeyi olan zâtdır. "Devâtdâr Ahmed Paşa" demekle meşhûrdur. Şehzâde Sultân Bâyezîd'in halefi, sâbık Amasya emîr-i kebîri Ahmed Şâh Çelebi'dir.

Devâtdâr Ahmed Paşa, Gâzi Hünkâr Murâd Hân tarafından 789 senesinde makâmında ibkâ'en Amasya beylerbeyi oldu. Osmanlı tarafından bırakılan bir müfreze-i Osmâniyye ile vilâyeti muhâfazaya kıyâm etdi.

Amasya askeri, ırk ve dindâşları olan Osmanlı Türkleri'yle beraber olup Kosova'da dîn ve millet düşmanı olan Sırblar'la harb ederken Kadı Burhân, müdâfa'asız kalan Amasya ve mülhakâtını istîlâ etmeye ma'iyyeti tarafından teşvîk edilmişdi. Lâkin bir türlü cesâret edemedi.

Dîvân kâtibi olan Azîz bin Erdeşîr Bezm ü Rezm'inde bunu şöyle ta'bîr ediyor: "Sultân, bu teşvîki lâyık görmedi. Çünkü Osmânoğlu sâde bir Moğol, ilim ve hikmetden boş bir nâdân (!) olmakla beraber küffâr ile gazâya gitmişdir. Küffârın kökünü kazımakla meşgûldür.

Sultân ki bu kadar kemâlât-ı zâtiyye, yüksek ilim ve fazîlet, adâlet **[146]** ve merhametle muttasıfdır. İnsâf ve mürüvvet mesleğine, emânet ve diyânet mezhebine muhâlif görüp müslümânların üzerine gidemezdi".

Şâyân-ı dikkatdir ki Kadı Burhân, halkı Osmânlılar'dan soğutmak için öz Türk olan Osmânlılar'a Moğol ve nâdân diyor. Çünkü o zamân Türklerce en menfûr olan millet Moğol'du. Türkler, Moğollar'dan gördükleri zulüm ve cefâyı hiçbir milletden görmemişlerdi. Hâlbuki Kadı Burhân'a emâreti te'mîn eden Moğollar'dı.

Menâfi'-i şahsiyyesi uğrunda her nesneyi mübâh gören Kadı Burhân, burada diyânetden, insâf ve mürüvvetden dem vuruyor. Çünkü kuvvet ve şevketlerini bildiği Osmân Oğulları'na karşı cesâretsizliğini diyânet perdesiyle setr ediyor, demekdir. Âkıbetinden emîn olsaydı Amasya'yı istîlâda dakîka fevt etmezdi.

790 senesinde Kosova muhârebesi kazanılmışdı. Fakat yaralı bir Sırp'ın ansızın vurduğu hançerle Gâzi Sultân Murâd-ı Evvel şehîd olmuş, yerine şehzâdesi Yıldırım Sultân Bâyezîd geçmişdi. Kezâlik Kayseriyye emîr-i kebîri Eretna Hânzâde İzzeddîn Ca'fer Bey de vefât etmişdi.

[535] Yâr Alî Çelebi, Hâfız-ı Şîrâzî kadar nazm-ı eş'âra kâdir bir zât idi. Bunun için kendisine "Yârî-i Şîrâzî" denmişdir. Mü'eyyedzâdeler'in ceddidir.

Bundan dolayı Kadı Burhân, Kayseriyye'yi istîlâ etmeye azm etdi. Kayseriyye vâlîsi olan Cüneyd Bey de hayrete düşdü. Çünkü Eretna Hân oğullarından Ca'fer Beyzâde İnehân Bey, İkinci Eretnazâde Abdullah Bey, Horoz Alî Beyzâde Muhammed Bey vardı.

Bunlardan Muhammed Bey, Amasya beylerbeyi Devâtdar Ahmed Paşa'nın dâmâdı idi. Cüneyd Bey İnehân Bey'i, ba'zıları da Abdullah Bey'i iltizâm ediyorlardı. **[147]** Kadı Burhân da Abdullah Bey'i iltizâm ederek Kayseriyye'yi istîlâ etmek istiyordu.

Kadı Burhân, bu uğurda mükerreren harb etdi. Kayseriyye havâlîsine gidip gâretler, Cüneyd Bey'le ve Kayseriyyeliler'le muhârebeler etdi. Müslümânları kırıp geçirdi. Sonunda kanlı maksadına erdi. Hemşîrezâdesi Şeyh Mü'eyyed Bey'i Kayseriyye emâretine nasb ederek dâ'ire-i nüfûz ve emâretini genişletdi. Fakat kendisine karşı duran Kayseriyye eşrâf ve ulemâsından çokları firâra mecbûr oldu. Eretna Oğulları'ndan İnehân ve Abdullah Beyler Amasya'ya geldi.

Kosova meydânında Osmanlı tahtına cülûs eden Birinci Sultân Bâyezîd'e karşı Bursa muhâfızı olan birâderi Sultân İbrâhim Bursa'da i'lân-ı saltanat etmiş, lalası "Karışdıran" demekle meşhûr olan Süleyman Paşa'yı vezîr ve serdâr yapmış, bu sebebden Süleyman Paşa'ya "Karışdıran" denmişdi. [536]

Candârlı Hayreddîn Halîl Paşa'nın yerine vezîr olan sudûr-ı ulemâdan Kemâleddîn Mehmed Paşa ulemâ arasında "Müştemil" demekle meşhûr ve müdebbir bir adamdı. Birinci Sultân Bâyezîd, tahta cülûs ederken birâderi Ya'kûb Bey'i ansızın öldürtmüş, taht-ı saltanatı rekâbetden ve halkı teşettütden kurtarmışdı.

Bezm ü Rezm'in yazdığına göre Kosova'da Hünkâr Gâzi'nin şehâdeti, **[148]** gûyâ Yıldırım Sultân'ın peder ve birâderini öldürüp tahta çıkdığı sûretinde - gâlibâ şehzâde İbrâhim Bey tarafından - işâ'a edilmişdi.

Bundan dolayı Aydın, Candâr, Saruhân, Karaman, Germiyân, Menteşe Oğulları müttefikan kıyâm ederek Bursa'da i'lân-ı saltanat eden İbrâhim Bey'e mu'în olmuşlardı. Her hâlde Bursa ve Anadolu ahvâli şâyân-ı dikkatdi.

Bunları haber alan, insâf ve mürüvvetden dem vuran Kadı Burhân, yine canlandı. Bezm ü Rezm'in kayd u tafsîline göre Kayseriyye'den avdet etdikde Tokat emîri Şeyh Necîb Bey'i Amasya beylerbeyi Ahmed Paşa nezdine elçi gönderdi. Paşa'nın kızlarından birini kendisine istiyordu.

Emîr Şeyh Necîb, Ahmed Paşa'nın eniştesi idi. Kadı Burhân'ın bu talebi Amasya emîrine tahsîl-i karâbetle hulûl ederek Amasya vilâyetini istîlâ etmekdi. Ahmed Paşa bu teklîfe muttali' olduğu anda Şeyh Necîb'i bağladıp habs etdi. Getirdiği tuhaf u hedâyâ ve emvâlini zabt edib kendisini Sultân Bâyezîd'in nezdine gönderecekdi (791).

Amasya kadısı İmâdeddîn Yûsuf Çelebi, Ahmed Paşa'nın elçiye bu mu'âmelesini ağır gördüğünden i'tirâz etmişdi. Kadı azl olunup yerine meşâhîr-i fuzalâ ve hattâtînden Muslihzâde Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi Amasya kadısı oldu. Bu esnâda Hoylu Hüsâmeddîn Hasan Çelebi Amasya müftüsü idi.

Kadı Burhân, buna muttali' oldukda tedârikâtını görüp Tokat üzerine hareket ve Amasya havâlîsini gâret etmeye başladı. Tedrîcen Amasya'ya yanaşıyordu. Amasya beylerbeyi Ahmed Paşa, ma'iyyet-i askeriyyesiyle Amasya'dan **[149]** çıkıp Kadı Burhân'ı karşıladı. Harben def' etdi.

Yıldırım Sultân Bâyezîd, vezîri Muhammed Paşa'yı Edirne muhâfızı bırakıp ibtidâ Bursa üzerine yürüdü. Birâderi İbrâhim Bey'le Karışdıran Süleyman Paşa'yı bir hamlede perîşân edib her ikisini de ifnâ etdi. Ba'dehû müttefik beyler üzerine yürüdü.

Müttefik beylerden Karaman ve Candâr Oğulları'ndan mâ-adâsı isti'fâ-yı kusûr ederek arz-ı inkıyâd etmişlerdi. Bunları yatışdıran Yıldırım Bâyezîd, Konya üzerine gitdi.

---

[536] Türkiye Târîhi'nde aslâ yazılmamış olan bu hâdise, tetebbu'âtım esnâsında o zamânlarda yazılmış olan bir eserde görüldü.

Karamânzâde Alî Bey'i tutup i'dâm ve Konya vilâyetini memâlikine ilhâk ederek tarafından Gömlüoğlu Ali Paşa'yı Konya beylerbeyi nasb ve Alî Beyzâde Mehmed Bey'i de Bursa'ya gönderip habs etdirdi.

Bundan sonra Yıldırım Bâyezîd, dönüp Kayseriyye üzerine yürüdü. Kadı Burhân'ın Kayseriyye beyi yapdığı Emîr Şeyh Mü'eyyed, Karamânîler'le ittifâk ederek Kadı Burhân'a zâten isyân etmek üzere idi.

Şeyh Mü'eyyed Bey, Kadı Burhân'ın ef'âl ve etvâr-ı mütehakkimâne ve müstebidânesinden dolayı bîzârdı. Yıldırım Sultân'ın Karamânîler'i perîşân ederek Kayseriyye'ye döndüğünü haber aldıkda derhâl istîmân edib Kayseriyye'yi teslîm etdi. Kayseriyye emâretinde ibkâ edildi.

Yıldırım Bâyezîd, Kayseriyye'den Kastamonu üzerine gitdi. Kastamonu beyi Candâroğlu Süleyman Şâh ile harb ederek onu da Sinop'a kaçırdı. Bu esnâda Kadı Burhân, ikinci def'a Amasya havâlîsine gelip Merzifon sahrâsına inmişdi.

Amasya beylerbeyi Ahmed Paşa, Canik beyi Alp Arslan Bey, **[150]** Yıldırım Sultân'a arz-ı keyfiyyet ederek istimdâd etmişlerdi. Kadı Burhân da Merzifon'dan kalkıp Amasya boğazını geçmiş, şehre cebren girmiş, Ahmed Paşa da kaleye tahassün ederek müdâfa'aya devâm ediyordu.

Kadı Burhân, mükerreren harb ederek aralıkda hurûc hareketi yapan Osmanlı askerinden birkaçını şehîd etmekle i'lân-ı sürûr ediyor, Amasya kalesinin kendisine teslîm edilmesini musırrâne istiyor, fakat buna bir türlü muvaffak olamıyordu. Bu aralıkda Şeyh Necîb, habsden çıkarılıp Kadı Burhân'a verilmişdi.

Yıldırım Sultân Bâyezîd, Kastamonu emâretine Süleyman Şâh'ın birâderi İsfendiyâr Bey'i nasb ederek Amasya'ya müteveccihen hareket etdi. Sür'atle gelip Merzifon sahrâsına kondu. Kadı Burhân, Osmânoğlu'nun geldiğini haber aldığı anda Amasya'dan firâr etdi.

Burada Azîz bin Erdeşîr, "Bezm ü Rezm"inde "Tâceddîn Oğulları'yla Amasya emîri, sultâna karşı sulh ve müsâlemet ricâsında bulundukları hâlde gizlice, sultânın Amasya'da uzun müddet oturduğunu, askerinin etrâfa dağıldığını, erzâkının tükendiğini Osmânoğlu'na bildirdiler. Onu birtakım hiyel ve desâyisle kaldırdılar. Osmânoğlu müdhiş ve ağır bir askerle Kastamonu'dan gelip Merzifon sahrâsına indi", dedikden sonra Kadı Burhân'ın firârını şöyle anlatıyor:

"Sultân Amasya'da çok oturmuş, askerini erzâk tedârik etmek üzere her tarafa dağıtmışdı. Osmânoğlu'nun ağır askerle Merzifon'a geldiğini **[151]** haber aldıkda tedârikât-ı askeriyyesini ikmâl etmek üzere Amasya'dan kalkıp Turhal üzerine hareket etdi".

Yıldırım Sultân, Merzifon'dan kalkıp Amasya'ya ikinci def'a 793 senesi evâ'ilinde geldi. Derhâl Kadı Burhân'ın ta'kîbine asker gönderdi. Tokat'ı zabt edib kendisine sadâkatler ibrâz eden Amasya beylerbeyi Ahmed Paşa'yı taltîf ve ammizâdesi olan Süleyman Şahzade Kutlu Bey'i Tokat emîri yapdı. [537]

793 senesinde Karamânîler tarafından Konya kadısı olup azl edilen İzzeddîn Hasan Çelebi ile sülâle-i Dânişmendiye'den Felekeddîn Bey bin Emîr Sa'deddîn ed-Dânişmendî Amasya'ya geldiler. Amasya beylerinden Eretnazâde Abdullah Bey, Torumtayzâde Kaya Bey, Ahmed Paşa'nın akrabâsından Mukbil Beyzâde Ömer Bey nâ'il-i ze'âmet oldular.

Burada Azîz bin Erdeşîr diyor ki: "Sultân, Osmânlılar'la Tokat kurbunda harb ederek Osmânoğlu'nu hezîmete uğratdı (!). Hayli şeylerini **[152]** iğtinâm etdi. Eğer Kastamonu beyi

[537] Türkiye Târîhi'nde Yıldırım Bâyezîd Bey'in cülûsuyla Konya'nın istîlâsı 793 senesinde gösterilmiş, mu'âsırlarımız da bunu 793 târîhli sikkesiyle istişhâd ederek muhikk görmekdedirler. Hâlbuki o zamânın Mısır müverrihlerinden İbni Hacer Kitâbü'l-İnbâ'sında ve Sultân Fâtih'in ser-müneccimi Ahmed Çelebi "Kitâbü'l-Acâ'ib"inde Sultân Murâd-ı Evvel'in şehâdetini 790 senesinde ve Makrîzî de "Kitâbü's-Sülûk"unda Konya ve Kayseriyye'nin Sultân Bâyezîd tarafından zabt edildiğini 792 senesinde kayd etmişlerdir. Evâ'il-i Osmâniyye'de sikke târîhi, sikkenin basıldığı yılı göstermekde olup basdıran pâdişâhların târîh-i cülûsuyla alâkadâr olmuş değildi.

Süleyman Paşa ve Karamânoğlu Alî Bey, hazret-i sultân ile ittifâk etseydiler Osmânoğlu'na haddini bildirmek sultân için işden değildi (!), onlar da kurtulmuş olurlardı".

Yıldırım Sultân, Amasya'dan kalkıp ordusuyla beraber Ankara'ya, buradan Bursa'ya gitmiş, Amasya'yı muvakkaten Kadı Burhân'ın hücûm ve gâretinden kurtarmışdı. Kadı Burhân, Sultân Bâyezîd'in avdetini haber aldıkda en ziyâde kıskandığı Kayseriyye'yi tahlîse koyuldu.

Kayseriyye beyi Emîr Şeyh Mü'eyyed, Sultân Bâyezîd tarafından nasb edilmiş idi. Kadı Burhân, bunu Şeyh Mü'eyyed Bey'in isyân etdiğine haml ederek Kayseriyye'ye hücûm etdi. Şeyh Mü'eyyed Bey'i kendisine mu'în olan avenesiyle tutup i'dâm etdirdi (794).

Kadı Burhân, bununla kalmadı. Kayseriyye'den dönüp Tokat'ın ahzına tedârik görüyordu. Bunu haber alan Amasya beylerbeyi Ahmed Paşa ma'iyyetine aldığı askeriyle Amasya'dan kalkıp Tokat'a buradan da Artukâbâd'a gitdi. Fakat orada hasta oldu. Nihâyet 795 senesi zilhiccesinde vefât etdi.

Devâtdâr Ahmed Paşa'nın oğullarından Şâdgeldi, Keygeldi, Alî, Mustafa Beyler'le kızlarından Kadem, Şehzâde, Ehlî Hâtunlar ma'rûf idiler. Dîvân kâtibi Toganşâhoğlu Bahâ'eddîn Ömer Çelebi, tabîb-i hâsı el-Hâc Şücâ'eddîn İlyâs Çelebi pek meşhûr idi. [538]

Devâtdâr Ahmed Paşa, Tokat'a giderken birâderi Mustafa Bey'i Amasya'da **[153]** emâret kâ'im-makâmı nasb etmişdi. Müşârün-ileyhin vefâtı Sultân Bâyezîd'e arz ve i'lâm edildikde yerine emîr-i müşârün-ileyh Mustafa Bey nasb ve ibkâ edilerek Ahmed Paşa'nın arzusu yerine getirilmiş oldu.

Musliheddîn Mustafa Bey

Emîr-i sâbık el-Hâc Şâdgeldi Paşa'nın üçüncü mahdûmu olup 795 senesi zilhiccesinde kâ'im-makâm-ı emâret ve 796 senesi saferinde Amasya beylerbeyi ya'nî emîr-i kebîr oldu.

Yine 795 senesi hılâlinde Sultân Bâyezîd'in vezîri Mehmed Paşa'nın[539] vefâtıyla Candârlızâde Alâ'eddîn Alî Paşa vezîr olarak Eflâk harbine me'mûr olmuş Amasya'dan hayli asker ve beyler dâru'l-harbe gitmiş, Ahmed Paşa'nın ma'iyyetinde olan vilâyetin kuvve-i muhâfazası avdet etmişdi.

Kadı Burhân, askerinin bütün levâzım ve erzâkını çapulculukla te'mîn eden bir adamdı. Amasya askerinin Avrupa dâru'l-harbine gitdiklerini haber aldı. Kalan kuvve-i muhâfazayı az gördü. Yine tecâvüzâta başlayıp 796 senesinde Tokat havâlîsini vurup târâc etdiğine binâ'en Amasya **[154]** emîri Mustafa Bey, Sultân Bâyezîd'e arz-ı keyfiyet ve istimdâd etmekle beraber vilâyeti müdâfa'a ediyordu.

Bu esnâda Kadı Burhân için bir hasım türemişdi: Diyârbekir ve havâlîsine müstevlî olan Akkoyunlu aşîreti re'îsi Kutlu Beyzâde İlik Osmân Bey. Buna "Kara İlik" de denirdi. İlik Osmân Bey, Kadı Burhân'ı oldukça tazyîk ediyordu.

Çünkü Kadı Burhân, Sivas emâretine kanâ'at etmiyor, Sivas etrâfında olan memâliki zabt ve istîlâ etmek hırsıyla her tarafa saldırıyor, bütün ümerâ-yı etrâfın adâvetini kazanıyordu. Erzincân emîri Mutahhereddîn Tayerten Bey ile de mükerreren harb edib gâh gâlib, ba'zen de mağlûb oluyor, bir türlü râhat duramıyordu.

Sultân Bâyezîd, Kadı Burhân'ın tecâvüzâtından müte'essir olup Niğbolu muzafferiyetinden sonra Anadolu beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı bir kuvve-i kâfiye ile Amasya'ya gönderdi. Timurtaş Paşa, 798 zilka'desinde Amasya'ya geldi. Amasya'dan aldığı kuvveti de kendi kuvvetine ilâve ederek Kadı Burhân üzerine yürüdü.

---

[538] Ahmed Paşa'nın Amasya'da taharriyâta rağmen kabri bulunamadı.

[539] Türkiye Târîhi'nde vezîr Mehmed Paşa'nın nâm u nişânı yokdur. Hâlbuki Mehmed Paşa'nın vezâreti ve mahdûmları Müştemilzâde demekle meşhûr olan Alî, Abdülmecîd Begler kayden bulunmuşdur.

Timurtaş Paşa, Amasya beylerbeyi Mustafa Bey'le beraber Tokat'ı Kadı Burhân'ın şerrinden kurtarıp Sivas'a müteveccihen hareket etmişdi. Kadı Burhân, Osmanlı Türkleri'yle son bir muhârebeye girdi. En ziyâde güvendiği Tatar ve Moğol eşirrâsı târumâr olduğundan bi'z-zarûre kaçıp Sivas'a tahassün etdi.

Bu muhârebede en ziyâde yararlık gösteren Tokat beyi Kutlu Paşa **[155]** idi. Çünkü Kadı Burhân'ın tecâvüzâtından en ziyâde cânı yanan bu idi. Timurtaş Paşa, Kadı Burhân'ın ilticâ ve niyâzına dayanamadı. Dönüp Amasya'ya geldi. Buradan Çankırı üzerine gitdi. Orayı da alıp karar-gâhına döndü.

Bu esnâda Amasya'da Ahi İbrâhim Basrî hulefâsından Şeyh Şihâbeddîn Şâdî Çelebi mu'tekad-ı enâm olmuş, müftü Hüsâmeddîn Hasan el-Hôyî vefât edib yerine kibâr-ı muhakkikînden Gümüşlüzâde Şücâ'eddîn İlyâs Çelebi müftü olarak iştihâr etmişdi.

Kezâlik Hacı Şâdgeldi Paşa dâmâdı ve Ahmed Paşa vezîri olan Fahreddîn Osmân Paşa 799 senesinde vefât etdi. Mahdûmları Hacı Alî, Kaya Beyler'di. Dâmâdı Sunkurzâde Melik İsmâ'il Bey olup "Gâzi Bey" demekle meşhûr idi.

Kadı Burhân 799 senesinde İlik Osmân Bey'le muhârebâta başlayıp her ikisi bîtâb olana kadar harbe devâm etdi. Nihâyet Kadı Burhân 800 senesi şa'bânında maktûlen vefât etdikde[540] Tokat beylerbeyi Kutlu Paşa tarafından Sivas işgâl edilerek Kadı Burhân'ın hayât ve emâretine hitâm verdi. **[156]**

Kadı Burhân, ayş u işretde, zevk ve sefâhetde Eretna Oğulları'nı geçmekle beraber cebbâr, fa"âl adamdı. Osmân ve Kutlu Oğulları gibi şedîdü'ş-şekîme iki hasm-ı kavîye tesâdüf etmeseydi Anadolu'da mühim bir saltanat kurabilecek iktidârı hâ'izdi. Sîmâ-yı emâreti Cengîzâne, bütün harekâtı iblîsâne idi. Bunun için kurduğu binâ kendisiyle beraber yıkılıp gitdi.

Sivas emâreti ilk def'a Osmanlılar tarafından emîr-i müşârün-ileyh Kutlu Paşa'ya ve Tokat emâreti de Torumtayzâde Kaya Paşa'ya verildi. Amasya'da "Büyük Çeribaşı" demekle meşhûr olan Emîneddîn Mehmed Bey Amasya muhâfızı bulunuyordu.

Ancak Mâverâ'ü'n-Nehr'i, Horasân'ı, Îrân'ı, Irâk'ı, Şirvân'ı, Dağıstân'ı zabt ederek Cengîzâne bir hareketle Anadolu'ya doğru gelen Aksak Timur Hân'ın gerek muhâberâtından ve gerek ef'âl ve harekâtından garbın en şedîdü'ş-şekîme bir Türk hâkânı olan Sultân Bâyezîd ile harb edeceği anlaşılıyordu.

Aksak Timur'un birinci siyâseti, eski beyleri himâye ederek zabt-ı memâlik etmekdi. Gerçi Kutlu Şâh sülâlesinin Sultân Bâyezîd'e ve Türklüğe sadâkatleri müsellemdi. Fakat Aksak Timur'un siyâseti, bunları istiklâl dâ'iyesine sevk edebilirdi.

Bundan dolayı o zamân memâlik-i Osmâniye'nin şarkan serhaddi sayılan Sivas'da Kutlu Paşa'nın, Amasya'da ammizâdesi olan Mustafa Bey'in vücûdu mahzûrdan sâlim görülemedi. Buraların idâresini birer **[157]** şehzâdeye tevdî' etmek siyâseten elzem görüldü.

Binâ'en-aleyh 801 senesi şevvâlinde Amasya vâlîliğine şehzâde Çelebi Sultân Mehmed, Sivas vâlîliğine de şehzâde Sultân Mustafa ta'yîn ve irsâl edildi. Sivas'dan Kutlu Paşa, Amasya'dan Mustafa Bey bütün â'ile ve evlâdlarıyla beraber kaldırılıp Kutlu Paşa Bursada, Mustafa Bey Edirne'de ikâme edildi.

Çelebi Sultân Mehmed Hân

Yıldırım Sultân Bâyezîd Hân'ın şehzâdesidir. 801 senesi şevvâlinde Amasya vâlîsi olup zilka'de ayında Amasya'ya büyük bir ihtişâm ve saltanatla geldi. Ma'iyyetinde bir sekbânbaşı, mikdâr-ı kâfî yeniçeri askeri vardı. Konya beylerbeyi Alî Paşa Amasya muhâfızı ve şehzâde lalası olup yerine Hasan Bey Konya beylerbeyi oldu.

[540] Türkiye târîhinde Kadı Burhân'ın vefâtı ba'zen 794 ve ba'zen 798 senesinde vâki' olduğu mestûr ise de Bezm ü Rezm'in hitâmı olan 800 senesi recebine kadar ber-hayât olduğu muhakkakdır. İbni Hacer Kitâbu'l-İnbâ'sında Kadı Burhân'ın vefâtını 800 senesi şevvâlinden az evvel olduğunu kayd ediyor. Hattâ 801 senesinde maktûl olduğu da yazılıyor.

Şehzâdenin vürûdundan biraz sonra zâten hasta olan Amasya kadısı Muslihzâde Abdurrahmân Çelebi vefât edib yerine kibâr-ı ulemâdan İzzeddîn Hasan Çelebi bin Muhammed Çelebi Amasya kadısı oldu. Amasya'da ilk sekbânbaşı nâmına yeniçeri serdârı Kabûlî Ağa demekle meşhûr bir zât görüldü.

Kutlu Paşa'nın birâderi olan Yâkût Paşa, şehzâde Çelebi Sultân ile beraber Bursa'dan gelmişdi. Yahşî Beyzâde Bâyezîd, Taşanzâde **[158]** Ahmed, Hacı Beyzâde Kâsım, Osmân Paşazâde Hasan Beyler şehzâde-i müşârün-ileyhin ma'iyyeti ümerâsından ma'dûd idiler.

Amasya'da büyük bir şöhreti hâ'iz olan Şeyh Şihâbeddîn Şâdî Çelebi Amasya'dan kaldırılıp el-yevm "Şeyh Şâdî Köyü" denilen çiftliğine gönderildi. Bu zât, Hacı Bayrâm Velî şeyhi idi. Tokatî Şeyh Abdulmennân bin Alî mahdûmu bir pîr-i muhteremdi.

Müverrih-i meşhûr Ahmed bin Arabşâh, "Acâ'ibü'l-Makdûr Fî Nevâ'ibi Timûr" adlı eserinde Sivas'a vâlî nasb edilen şehzâdenin Mustafa Bey olmayıp Emîr Süleyman Bey olduğunu yazıyor ve diyor ki:

"Sultân Bâyezîd ibni Osmân, Sivas'a ekber evlâdı olan Emîr Süleyman'ı nasb edib ma'iyyetine kibâr-ı ümerâdan Ya'kûb bin İdrîs, Evranis (Evranos) Hamza bin Cebbâre, Koç Alî, Mustafa bin Devâtdâr Beyler'i[541] beyleri terfîk etdi".

Şehzâde Çelebi Sultân Mehmed'in Amasya'ya geldiği zamân Merzifon ve Gümüş emîri Abâdoğlu Hacı Mehmed Bey, Lâdik emîri Yenibeyzâde Mes'ûd Bey, Mecidözü emîri Abdülmecîd Bey, Köprü emîri Taşanoğlu Alî Bey, Zeytûn emîri Araboğlu Zekeriyyâ Bey ve Osmâncık emîri Beyleroğlu Mahmûd Bey'di.

Şehzâde Çelebi Mehmed, 788 senesinde doğmuş olup Amasya'ya **[159]** geldiği zamân on üç yaşında bir genç idi. Lalası Alî Paşa gâyet şecî' ve müdebbir bir zât idi. Bundan evvelki lalası Yâkût Paşa da meşâhîr-i şüc'ândan idi. Alî Paşa müdebbir-i memleket, Yâkût Paşa muhâfız-ı vilâyet sayılırdı. Şehzâdenin mu'allimi Niğdelioğlu Sofî İmâdeddîn Bâyezîd Çelebi idi.

Şehzâde Mehmed'in Amasya'ya vürûdu, Amasya vilâyetinde Kutlu Şâh sülâlesinin hükûmet ve emâretine hitâm verildiğini i'lân etmişdi. Elli dört yıldan beri devâm eden bir emâretin hitâmı, Amasya'da Osmanlı hânedânı lehine bir te'sîr uyandırmışdı.

Bu hânedânı Amasya'da en ziyâde müdâfa'a edenler Gümüşlüzâde, Sunkurzâde, Torumtayzâde, Halifetzâdeler'di. Amasya'nın en eski, en zî-nüfûz hânedânları da bunlardı. Kutlu Şâh sülâlesine tarafdâr olanlar da vardı. Şeyh Şâdî Çelebi bunlardandı. [542]

802 senesinde Zeytûn emîri Zekeriyyâ Bey, pederinin Arablı kasabasında binâ eylediği câmi-i şerîf ve mektebini müceddeden i'mâr edib bunların mesâlihine emlâkini vakf etdi. Zeytûn kadısı Fahreddîn Muhammed Çelebi bin Ahmed tarafından vakfiyesi tanzîm edildi.

Şehzâde Çelebi Sultân Mehmed, Amasya'da bütün beyzâdeleri ma'iyyetine kabûl edib onları taltîf ederek bunlar dolayısıyla halkı kendisine ısındırmakda idi. **[160]**

Karamânîler'in ve Kadı Burhân'ın ortadan kalkmasıyla meydânı boş bulan Dulkadiroğlu Süli Bey, şehzâde Mustafa Bey'in ma'iyyeti tarafından 802 senesinde tutulup Amasya'ya irsâl edilmişdi. Suli Bey, Amasya'da bir müddet ikâmet edib sonra afv edilerek vatanına gitdi.

Bu sene Amasya'da ikâmete me'mûr olan sâbık Konya kadısı Hüsâmzâde Pîr İzzeddîn Hasan Çelebi vefât edib Halifet Gâzi türbesi karşısında Kadılar Türbesi'ne defn edildi.[543]

---

[541] Burada Ya'kûb bin İdrîs Yazarlıoğlu demekle meşhûr olan Ya'kûb Paşa'dır. Vakfiyesinde "Ya'kûb Paşa bin İdrîs" yazılıdır. Koç Alî Bey, Devâtdâr Ahmed Paşazâde olup Mustafâ Bey'in birâderidir.

[542] Amasya'da Hacı Şâdgeldi evlâdı âsârına â'id kitâbelerin, kabirlerin, mahkûkâtın hattâ vakfiyelerin ziyâ'ı da bu zamânın düşünceleri mahsûlüdür denebilir.

[543] Bu zâtın kabri türbenin tâm önünde olup siyâh mermerden yapılmışdır. Yan tarafında Konya kadısı olduğu, elli dört yaşında vefât etdiği yazılıdır. İsmâ'il Hakkı Bey birâderimiz bunları okuyamamış, "sinnuhû erba'a ve hamsîn" cümlesini de yıl zann etmişdir.

Yine bu sene Divriği, Derende, Malatya tarafları da Osmanlı Türkleri'nin idâresi altına girip Sivas vilâyetinin dâ'iresi Erzincân'a kadar uzanmış, burada teferrüd ederek halkı soyan derebeylerinin nüfûzuna hitâm verilmişdi.

Fakat Aksak Timur'un önünden kaçan Irâk hükümdârı Sultân Ahmed Celâyirî ile Âzerbaycân hükümdârı Karakoyunlu Kara Yûsuf Sultân, Yıldırım Bâyezîd'e ilticâ etmişlerdi. Timur Hân, bunları Sultân Bâyezîd'den dürüştâne sözlerle taleb ediyordu.

Aralıkda cereyân eden muhâberât-ı siyâsiyye, âteşîn sözlerle harbin zamân-ı hulûlünü takrîb etmekde idi. 803 senesinde Aksak Timur'un Erzurum'a kadar geldiği şâyi' oldukda her tarafda sefer tedârikâtı başlamış, halk üzerine müdhiş bir kâbûs gibi çöken korku herkesi sarsıyordu. **[161]** Çünkü Timur'un uğradığı her yer harâbe-zâra dönüyordu.

Halkın bu kadar korkusu boş değildi. Aksak Timur, 803 senesi evâhirinde Sivas şehrine ansızın bir baskın yapdı. Kaçabilenler kurtuldu. Kaçamayanlar tekmîl kılıçdan geçdi. Beşikde yatan çocuklar bile kesildi. Sivas'ın altı üstüne geldi. Sivas'dan kaçıp gelenlerle Amasya mahşere döndü.

Aksak Timur, askerini iki koldan Ankara'ya sevk edib bir kolu Kemâh, Erzincân, Niksâr, Canik, Çankırı üzerinden Ankara'ya yürütdü. Diğer kolu da Erzincân, Sivas, Tokat, Kayseriyye üzerinden Ankara'ya sürdü. Bu iki kol da uğradığı yerleri vîrân ediyorlardı.

Şu hâlde Amasya vilâyeti Aksak Timur'un askeriyle her tarafdan çevrilmiş bir hâlde kaldı. Amasya şehzâde Çelebi Sultân'ın karargâhı, İç Anadolu'nun merkezi olduğu cihetle Moğol askerinden kaçanlar Amasya vilâyetine cân atıyorlardı.

Amasya vâlîsi Çelebi Sultân Mehmed, topladığı askerin başına geçip bütün ma'iyyetiyle 804 senesi zilka'desinde Amasya'dan çıkıp Ankara'ya doğru hareket etdi. İkinci lalası Yâkût Paşa'yı Amasya muhâfızı olarak bırakdı. Yâkût Paşa, vâlî kâ'im-makâmı oldu.

Yıldırım Hân, bütün kuvvetini toplayıp Ankara civârında Çubuk Ova'da karargâhını kurdu. Timur, Yıldırım'a karşı durdu. Türk ile Tatar arasında muhârebe 804 senesi zilhiccesinin on dokuzuncu **[162]** cum'a günü başladı. Timur Yıldırım'ı vurdu. Türkler dağıldı. Yıldırım Hân esîr oldu.

Cengiz ile Timur, Türklük için birer müdhiş âfet olmuşdu. Timur, Cengiz'in Mâverâ'ü'n-Nehr'e ve şark Türkleri'ne yapdığı vahşetleri ayniyle Anadolu'ya ve garb Türkleri'ne icrâ etdi. Sivas, Kayseriyye ve Bursa birer vahşetgâh oldu. Moğol vahşeti olanca kuvvetiyle kendini gösterdi.

Amasya a'yânından Divriklizâde Şeyh Yârî Çelebi Bursa'dan, Kutlu Paşa ile Kaya Paşa Ankara harbinden Amasya'ya geldi. "Yârî-i Şîrâzî" demekle meşhûr olan şeyhu'l-muhakkikîn Yâr Alî Çelebi, Bursa'da şeyhu'l-islâm mevki'inde bulunuyordu.

Osmanlı şehzâdelerinden her biri bir tarafa gitdiği esnâda Amasya vâlîsi şehzâde Çelebi Sultân Mehmed de Bolu'ya gidip orada ahvâlin inkişâfını bekliyor, Timur'un kahrından kaçıp kendisini gizliyordu. Amasya vilâyeti Yâkût Paşa'nın idâresinde kalmışdı.

Amasya a'yânı Yâkût Paşa'yı kendilerine emîr nasb ederek netîce-i ahvâle intizâr etmişlerdi. Binâ'en-aleyh Yâkût Paşa, Amasya vâlîsi ve emîr-i kebîri olarak idâre-i umûr-ı hükûmet etmekde idi.

Yâkût Paşa

Esbak Amasya emîri Hacı Kutlu Şâhzâde Süleyman Şâh'ın mahdûmu ve sâbık Sivas beylerbeyi Kutlu Paşa'nın birâderidir. Amasya **[163]** vilâyeti Osmanlı idâresine geçdiği yıldan beri Osmanlı sarâyına alınmış, Osmanlı terbiyesi görmüş bir Amasyalı'dır. 805 senesi muharreminde Amasya emîr-i kebîri olmuşdur.

Fakat Aksak Timur Hân, bütün Osmanlı ilini eski beylerine ve kendi ordusuna iltihâk eden derebeylere i'âde ve taksîm eylediği esnâda Amasya emâretini Kara Devletşâh'a bahş etmişdi.

Şehzâde Süleyman Bey'in Edirne'ye firârından sonra boş, vîrân kalan Sivas vilâyetini Kürtoğulları'ndan meşhûr Mezîd Bey bin Yûsuf Bey işgâl ederek kaçan Sivaslılar'ı topluyor, vîrân olan şehri i'mâra çalışıyordu.

Mezîd Bey, Türkiye Târîhi'nde yazıldığı gibi ne harâmî ne de Kürd değildi. Sivas'ı Dulkadir ve Kutluoğulları'ndan kurtaran bir zât idi. Hacı Kutlu Şâh'ın birâderi evlâdından Yûsuf Bey bin Mehmed Bey'in oğlu idi.

Tâceddîn Devletşâh

Ankara'da Osmânlılar'dan evvel hükûmet eden Devletşâhoğlu Melik Nâsıreddîn Bahtiyâr Bey'in oğludur. Halk arasında Bahtiyâroğlu "Kara Devletşâh" demekle meşhûr bir nâkesdir. Timur tarafından Amasya emîri nasb edilmişdi.

Kara Devletşâh, küçük yaşında Hacı Şâdgeldi Paşa'ya ilticâ ederek onun ni'metiyle perverde olmuş, Devâtdâr Ahmed Paşa'nın lütuflarını **[164]** görmüşdü. Bununla beraber isyân ederek eşkıyâvârî köyleri basıp gâret ve Kadı Burhân'a gidip küfrân-ı ni'met etmiş sefîh, zâlim bir nâmerd idi.

Amasya a'yânı bu zâlimin ayârını tamâmiyle bildikleri cihetle bunu Amasya'ya yanaşdırmamağa ahd ederek bir cesâret-i medeniyye göstermişlerdi. Amasyalılar'ın a'yânı ve efrâdı bu husûsda ittifâk ederek Yâkût Paşa'ya bütün kuvvetleriyle muzâheret etmişlerdi.

A'yânın başında kibâr-ı ulemâdan Amasya müftüsü Gümüşlüzâde Şücâ'eddîn İlyâs, Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi olup "Saru Şeyh" demekle meşhûr Şihâbeddîn Ahmed, müderris "Şeker Çelebi" demekle meşhûr Şemseddîn Ahmed, Lâdikli Tâceddîn İsrâfil Çelebiler vardı.

Amasya kadısı İzzeddîn Hasan Çelebi hasta olmakla beraber dâhil-i ittifâk olup Kadı İmâdzâdeler'den el-Hâc Bedreddîn Mahmûd Çelebi kadıya nâib oldu. Ümerâdan Halifetzâde Ebûbekir, Yazarlıoğlu Ya'kûb Beyler bu ittifâkı takviye ediyorlardı. Bu ittifâkı idâre eden Yâkût Paşa idi.

Çünkü Kara Devletşâh, ma'iyyetinde on iki bin kadar süvârîden mürekkeb bir kuvvet olduğu hâlde gelip Amasya'nın şimâl boğazına dayanmış, Hakala Köyü'ne inmiş, Suluova'yı tutmuşdu. Amasya havâlîsine buradan hükûmet ediyordu.

Bu zamânda Amasya'nın iki vâlîsi vardı: Biri Yâkût Paşa **[165]** olup Amasya şehrine ve kalesine hâkimdi. Diğeri Kara Devletşâh olup Amasya hâricine ve havâlîsine hâkimdi. Amasyalılar boğazları tutup kapamışlardı.

Amasya'nın hâricinde Amasya ittifâkına giren beylerden Lâdik emîri Mes'ûd, Mecidözü emîri Cibrîlzâde Hacı Turkad, hâssaten Köprü emîri Taşanzâde Alî, Ahmed, Kâsım Beyler Kara Devletşâh'a karşı koymuşlardı.

Kara Devletşâh, Amasya'nın bu ittifâkını haber aldıkda derhâl efendisi Timur Hân'a mürâca'at ve ilticâ ederek Amasya a'yânına hitâben bir fermân alıp gönderdi. Amasyalılar'a pek çok va'd u va'îdlerde bulundu.

Fakat Amasya a'yânı Kara Devletşâh'ın ahvâl ve mezâliminden bahs ederek Timur Hân'a bir tazarru'-nâme irsâl etdiler. "Âdî bir köle gönder itâ'at ederiz, lâkin zâlim Kara Devletşâh'a itâ'atdan bizi afv ediniz! dediler". İttifâklarında ısrâr ediyorlardı.

Bunun üzerine "Târîh-i Yezdî"de yazıldığı vechile Aksak Timur, kendi mahdûmu Kara Mehmed Sultân ile mu'allimi Nu'mâneddîn Abdülcebbâr el-Mu'tezilî adlı bir fâzılı oldukça mühim bir kuvve-i askeriyye ile Amasya'ya gönderdi. Amasya a'yân ve ulemâsını hâdde-i imtihândan geçirmek istedi.

Şu hey'et-i âliye, Amasya şehrine 805 senesi evâsıt-ı rebî'ulevvelinde muvâsalat etdiği gün kendisini büyük bir tehlikede gören Yâkût Paşa tegayyüb ederek Amasya'dan çıkdı. Doğruca Bolu'ya gidip şehzâde Sultân Mehmed'e ahvâli arz etdi. **[166]**

Amasya şehri ve ilmiyyesi müdhiş bir imtihâna da'vet edilmişdi. Bu imtihânda kazandığı sûretde Amasya şehri tahrîb ve yağmâdan, ahâlîsi katliâmdan yakasını kurtaracakdı. İmtihânı gayb etdiği dakîkada felâket muhakkakdı.

Gelen hey'et-i âliye, Amasya'nın a'yânını ve ulemâsını bir yere topladı. Fermân-ı hâkânîye karşı koyduklarının esbâbını sordu. Ulemâya da müşkilât-ı ulûm-ı akliyye ve nakliyyeden on su'âl îrâd etdi.

Amasya hey'et-i ilmiyyesi, o zamân pek yüksek zevâtdan mürekkebdi. Cümleden müftî-i memleket Gümüşlüzâde Pîr Şücâ'eddîn İlyâs Çelebi gâyet fâzıl, natûk, cesâret-i medeniyyesi yüksek bir zât idi. Sorulan müdhiş su'âllere bilâ-tela'süm gâyet mukni' cevâblar verdi. Gelen hey'et-i âliyeyi dûçâr-ı hayret ederek Amasya'yı ve halkını büyük bir felâketden kurtardı.

Kâtib Çelebi, "Süllemü'l-Vusûl ilâ Terâcimi'l-Fuhûl" adlı eser-i nâ-tamâmında[544] Gümüşlüzâde Hazret-i Pîr İlyâs'ın terceme-i hâlinde diyor ki:

"Timur'un âdeti, gitdiği yerin ulemâsını imtihân ederek mu'allimi tarafından sorulan su'âllere cevâb verdikleri takdîrde o beldeyi tahrîb ve yağmâdan afv eder. Cevâb vermedikleri sûretde şehri tahrîb ve yağmâ, ahâlîsini katliâm eyler. [545] **[167]**

Amasya şehri ve ulemâsı bu imtihâna da'vet edildi. Meşâhîr-i fuzalâdan Pîr İlyâs, Abdülcebbâr'ın en müşkil gördüğü on su'âle bilâ-tela'süm cevâb vermekle Amasya'yı tahrîb ve yağmâ felâketinden kurtardı".

Fakat Saru Şeyh ile Şeker Çelebi de büyük hizmetler ve himmetler etmişlerdi. Uzûbet-i beyânından dolayı "Şeker Çelebi" denmiş olan Şemseddîn Ahmed Çelebi, gâyet nâtıka-perdâz, elsine-i selâse ile mütekellimdi.

Bu fuzalânın beyânâtı Kara Mehmed Sultân'ı, Amasya emâretine Devâtdâr Ahmed Paşazâde Şâdgeldi Bey'i ta'yîn etmeye ve Kara Devletşâh'dan vazgeçirmeye iknâ' edebildi. Şâdgeldi Bey, Amasya emâretine ta'yîn edildi.

Şemseddîn Şâdgeldi Bey

Amasya emîr-i kebîri Hacı Kutlu Şâh evlâdından Birinci Şâdgeldizâde Devâtdâr Ahmed Paşa'nın mahdûmu ve Bâyezîd Paşa'nın dâmâdıdır. [546] Timur Hân'ın şehzâdesi Kara Mehmed Sultân'ın emriyle 805 senesi rebî'ulevvelinin evâhirinde Amasya emîr-i kebîri oldu.

Lâkin Kara Mehmed Sultân'ın etvâr ve harekâtından şer istişmâm edenlerden Saru Şeyh, Şeker Çelebi ve birkaç bey gece Amasya'dan firâr ve Lâdikli İsrâfil Çelebi gibi ba'zıları ihtifâ edib Saru Şeyh, Haleb vâlîsi Emîr Şeyh el-Mü'eyyidî nezdine ve Şeker Çelebi Kudüs'e gitdi.

Amasya'nın medâr-ı iftihârı olan kıdvetü'l-muhakkikîn Hazret-i Pîr İlyâs, pek metîn bir zât idi. Bir tarafa savuşmadı. Gelen hey'et ve askerin **[168]** masârif-i seferiyye nâmına ağır tazmînâta mahkûm olan Amasya'nın a'yân ve efrâdı bu tazmînâtı derhâl tesviye etdi.

Ancak Timur Hân'dan gelen fermânda Mevlânâ Pîr Şücâ'eddîn İlyâs'ın ve yeğeni Mevlânâ Şemseddîn Ahmed'in Şirvân'a i'zâmı emr edildiğinden Kara Mehmed Sultân Hazret-i Pîr'i yeğeniyle Şirvân'a yolcu etdi. Kendisi de ma'iyyetiyle beraber Amasya'dan kalkıp gitdi.

Pîr İlyâs'ın Şirvân'a i'zâmından sonra münhal olan makâmına diğer yeğeni Gümüşlüzâde Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi gelip Amasya müftüsü ve şeyhu'l-islâmı oldu. Ya'kûb Paşa vakfiyesinde bu zâta "müfti's-sekaleyn, şeyhu'l-islâm ve'l-müslimîn" unvânı verilmişdir.

Kara Devletşâh, Şâdgeldi Bey'in emârete ta'yînini görüp işitdiği hâlde ne dâ'iye-i emâretden vazgeçiyor ne Hakala'dan kalkıp bir tarafa gidiyor, ne de mezâlim ve gâretini terk ediyordu. Kara Devletşâh'ı oradan def' edecek kuvvet de yokdu.

---

[544] Müşârün-ileyhin bu eseri Şehzâde civârında Şehîd Alî Paşa Kütübhânesi'nde mevcûd ve yegânedir.

[545] Timur'un bu âdetini İbni Şıhne de "Ravzu'l-Menâzır"ında yazıyor ve kendisi de bu imtihâna da'vet edilip kazandığını tafsîl ediyor.

[546] Hatîce Hâtun binti Bâyezîd Paşa'nın vakfiyesinde bu cihet musarrahdır.

Bundan dolayı Amasya'nın gerek halkı ve gerek a'yânı fevkalâde sıkılmışlardı. Amasya a'yânından Yazarlızâde Ya'kûb, Atabeyzâde Yörgüç, Sunkurzâde Enişte Asâyiş, Melik İsmâ'il, Osmân Paşazâde Hacı Alî, Torumtayzâde Ebûbekir Beyler'le Amasya hey'et-i ilmiyyesi uzun müzâkerâta daldı.

Hey'et-i ilmiyyeden müftü Abdurrahmân, Tokâdî Kara Sinan, Muslihzâde Abdulhay ve Mehmed Şâh, Halifetzâde Hasan Çelebiler pek değerli zevât idiler. Amasya emîri Şâdgeldi Bey, ammizâdesi Mustafa Beyzâde **[169]** Îsâ Bey bu meclise riyâset ediyorlardı.

Bu meclisde nihâyet şehzâde Çelebi Sultân Mehmed'in Bolu'dan Amasya'ya da'veti tekarrür etdi. Çünkü şehzâdenin ma'iyyetinde oldukça asker ve kuvvet vardı. Bu askerin kumanda hey'eti de Amasya'nın mümtâz ricâli idi.

Lâkin şehzâdenin me'lûf olduğu ayş u nûşdan tevbekâr olması, kölelerini de halk üzerine musallat etmemesi cümle-i mukarrerâtdan idi. Bu sûretle her tarafda türemiş olan derebeyilerin şürûr ve mezâlimi def' edilebilirdi.

Çünkü Tokat'a İnaloğlu İbrâhim, Çorum'a Köpekoğlu Süli, Lâdik kazâsına Gözleroğlu Alî, Turhal kazâsına Köpekoğlu Hasan, Artukâbâd'a Köpekoğlu Hüseyin gibi türediler müstevlî olmuşlardı.

Yûsuf Âsâyiş Bey, Bâyezîd Paşa'nın pederi Yahşî Bey'in hem yeğeni hem de dâmâdı idi. "Enişte Âsâyiş Bey" demekle meşhûr idi. Şehzâdeyi Amasya'ya da'vet edecek hey'ete re'îs oldu. Amasya'dan kalkıp rüfekâsıyla beraber Bolu'ya gitdi.

Fakat Kastamonu hükümdârı İsfendiyâr Bey, kendi hemşîrezâdesi olan Amasya emîri Şâdgeldi Bey'i ve dolayısıyla Amasya a'yânını kendisine mutâba'at etdirmek için muttasıl iz'âc ve Kara Devletşâh'ı def' edeceğini ta'ahhüd ediyordu.

Fakat Amasya a'yânı bu teklîfe aslâ muvâfakat etmediler. Şehzâde Çelebi Sultân'a intizâr ederek halkı hüsn-i idâre etmeye bezl-i makdûr etmişlerdi. Taşanzâde Alî Bey, diğer kazâ beylerine nisbetle biraz **[170]** serkeşâne hareket ediyor, Amasya'yı pek de tanımıyordu. Hele Osmâncık beyi Mahmûd Bey derhâl İsfendiyâr Bey'e yamanmışdı.

Şehzâde Mehmed Çelebi, Amasya'dan bu da'vete her hâlde intizâr ediyordu. Çünkü Amasyalılar'ı Konya, Kütahya, Aydın halkı gibi eski beylerine arz-ı bey'at edecekler sanıyordu. Enişte Âsâyiş Bey'in da'veti Çelebi Sultân'ı pek ziyâde sevindirdi. Ma'iyyetiyle beraber derhâl Amasya'ya müteveccihen hareket etdi.

Amasyalılar, Türklük ve sa'âdet-i milliye nâmına bu da'vete muztarr idiler. Çünkü eski vahdet-i milliyeyi, eski Türk satvetini bulabilmek için büyük bir nüfûz ve iktidâra mâlikiyyetin şart olduğunu Amasyalılar düşünmüşler, bu nüfûz ve iktidârı o zamânlarda ancak Osmanlı hânedânında görmüşlerdi.

Öteden beri mücerrebdir ki Türkler'in sa'âdet ve ikbâli, Türklüğün i'tilâ-yı şânı, başlarında bulunacak müdebbir, nâfizü'l-kelim bir kumandânın akıl ve dehâsına bağlıdır.

Bütün Türkistân'ı Çin esâretinden bir Çaganbay ve Îrân esâretinden bir Singir Hân, bütün Avrupa esâretinden de bir Gâzi Mustafa Kemâl gibi Türk kahramânları kurtarmışdı.

Şehzâde Çelebi Sultân'ın Amasya'ya doğru gitdiğini haber alan İsfendiyâr Bey, diğer hemşîrezâdesi olan Kutaroğlu Yahyâ Bey'e bir kuvve-i askeriyye terfîk ederek Osmâncık civârında ta'biye etdi. Şehzâdeyi yolda iken ifnâ etdirecekdi.

Şehzâdenin yanında beş yüz kadar süvârî ile Gömlüoğlu Alî Paşa, **[171]** Kutlu Şâhoğlu Yâkût Paşa, Sunkuroğlu Bâyezîd Paşa vardı. Bunlar önlerine çıkan Kara Yahyâ Bey'in bin süvârîden mürekkeb kuvvetini kırdılar, Osmâncık'a kadar geldiler.

Bu esnâda Merzifon ve Gümüş kazâlarının emîri Hakalalı Âbâdoğlu Hacı Mehmed Bey ve Gümüş kadısı Osmâncıklı İmâm Tâyisoğlu Hacı Halîl Efendi idi. Hacı Bey'in nüfûzu, Hacı Halîl Efendi'nin akıl ve dehâsı, fazl ve zekâsı pek meşhûr idi.

İsfendiyâr Bey, gerek Osmâncık emîri Koca Mahmûd Bey'i ve gerek Hakala'da oturan Kara Devletşâh'ı kendisine imâle ederek şehzâdeyi Amasya'ya yanaşdırmamak için her türlü tedâbîre mürâca'at etmişdi. Fakat Hacı Bey'le Hacı Halîl Efendi bu tedâbîre vâkıfdı.

Kara Devletşâh'ın ma'iyyetinde o zamâna göre pek mühim kuvvet vardı. Şehzâdenin beş yüz süvârisine karşı kuvveti on bin süvârîden ziyâde idi. Hacı Bey'in birâderi Abdullah Bey Hakala'da, Hacı Bey de Merzifon'da ikâmet ediyorlardı. Abdullah Beyzâde Hasan Bey de akıl ve tedbîrde amcasından aşağı değildi. Bununla beraber gâyet cesûr idi.

Bunlar Şehzâde Mehmed'in Osmâncık'a geldiğini haber aldıkları anda şehzâdeyi tertîbâtdan haberdâr etdiler. Kara Devletşâh'ı ve ma'iyyetini tertîb edilen ziyâfetde sarhoş etdikleri bir zamânda Çelebi Sultân'ın kuvvetleri basdırıp kendisini öldürdüler. Süvârîlerini dağıtdılar.

Amasyalılar, Hakala önlerine gelip şehzâdeyi istikbâl etdiler. **[172]** Amasya boğazının önünde tertîb edilen ziyâfetde Amasya müftüsü Gümüşlüzâde Abdurrahmân Çelebi, Amasya meclisinde tekarrür eden şerâ'iti Çelebi Sultân'a arz ve teblîğ, Çelebi Sultân da ma'a'l-memnûniyye bu şerâ'iti kabûl etmişdi.

İdrîs Paşa, "Târîh-i Osmânî"sinde[547] diyor ki: "Şehzâde Çelebi Sultân Mehmed, Amasya boğazının önüne geldikde Amasya a'yânı istikbâl ederek ayş u işretden tevbe etmesini; bu teklîflerini kabûl etdiği takdîrde uğrunda her türlü fedâkârlığı kabûl edeceklerini arz etdiler.

Çelebi Sultân Mehmed, bu teklîfden fevkalâde memnûn oldu. Atından aşağı inip âbdest aldı. İki rek'at namâz edâsından sonra müftî-i memleket ve a'yân huzûrunda her türlü menâhîden tevbe edib bu kadar fedâkâr zevâta nâ'il olduğundan dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâ ederek Amasya'ya girdi".

Çelebi Sultân Mehmed Hân

Osmanlı imparatorluğunun beşinci pâdişâhı olan Sultân Mehmed, Yıldırım Hân'ın şehzâdesidir. 805 senesi ilkbahârı olan şevvâl ayında Kara Devletşâh'ı perîşân edib Amasya'ya geldi. Müstakillen Amasya emîri oldu.

"Kitâbü'l-İnbâ"da mezkûr olduğu üzere Gömlüoğlu Alî Paşa Çelebi Sultân'ın lalası, vezîri, cümletü'l-mülkü olup Yâkût Paşa **[173]** beylerbeyi ve Amasya muhâfızı, fazl ve dirâyetiyle kendisini beğendiren Gümüş kadısı el-Hâc Halîl Efendi nişâncı, Gümüşlüzâde Hâce Celâl Çelebi defterdâr oldu.

Amasya ulemâsından Niğdelizâde Sofî Bâyezîd Çelebi sûret-i zâhirede mu'allim-i sultânî, hakîkat-i hâlde müsteşâr-ı saltanat olmuşdu. Sofî-i müşârün-ileyh Amasya'nın kutb-ı idâresi, medâr-ı sa'âdeti sayılırdı. Amasya hey'et-i ilmiyyesiyle Çelebi Sultân nâmına bu zât temâs ediyor, Çelebi Sultân bile aralıkda meclis-i ulemâya geliyordu.

Amasya emîr-i sâbıkı Şâdgeldi Bey'e tesliye olmak üzere hemşîresi ve Devâtdâr Ahmed Paşa'nın en küçük kerîmesi Şehzâde Hâtun, henüz on yedi yaşına giren Çelebi Sultân Mehmed'e tezvîc edildi.

Amasya emâreti, Çelebi Sultân'ın vürûduyla Amasya, Sivas, Tokat, Çorum, Canik, Karahisâr-ı Şarkî, Ankara vilâyetlerinden müteşekkil bir dâ'ire-i cesîmeden ibâret olup merkez-i saltanat Amasya şehri idi.

Çelebi Sultân'ın en büyük birâderi Süleyman Bey Edirne'de ikâmet edib Rûmeli hükümdârı, diğer birâderi Îsâ Bey de Bursa'da ikâmet edib Bursa havâlîsine hükümdâr olmuşdu.

Kezâlik Karamânîler, Timur'un fermânıyla Konya'da i'âde-i ikbâl ederek Karamânzâde Mehmed Bey emîr olmuş, diğer eski beyler de emâretlerine ermişlerdi. Bu sûretle Osmanlı Türkler'inin te'sîs etmeye çalışdıkları vahdet-i milliye Timur'un darbesiyle perîşân olmuşdu.

Haleb'e firâr eden Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi Şihâbeddîn Ahmed Çelebi **[174]** yerine fuzalâ-yı meşâyihden İmâdeddîn Ömer el-Fızzavî, ya'nî Gümüşlü Ömer Çelebi Hânkâh-ı Mes'ûdî şeyhi olup Atabeyiyye müderrisi iken Kudüs'e firâr eden Şemseddîn Ahmed Çelebi yerine de Tâceddîn İsrâfil el-Lâdikî müderris oldu.

---

[547] Bu târîh, Bâyezîd Kütübhâne-i umûmiyyesinde mevcûddur.

Amasya ümerâsından Yazarlıoğlu Ya'kûb Paşa Ankara, Kutluşâhoğlu Kutlu Paşa Tokat, Torumtayoğlu Kaya Paşa Çorumlu beylerbeyi oldular. Her biri ma'iyyetleriyle çıkıp gitdiler.

Ancak Osmâncık emîri Koca Mahmûd Bey Tokat'a kaldırılıp yerine birâderzâdesi Hasan Bey bin Abdullah Çelebi ta'yîn edildi. Sivas'ı müdâfa'a eden Kürtoğlu Mezîd Bey arz-ı itâ'at etmekle yerinde kaldı. Sivas a'yânından Kadı Burhân'ın dayızâdesi Yıldızlıoğlu Mehmed Bey'in hizmeti sebk etmişdi.

Lâkin Samsun emîri Kubâdoğlu Alâ'eddîn Alî Bey, neseb ve şecâ'atine, Timur'un himâyesine mağrûr olarak Çelebi Sultân'ı küçük gördü. Amasya beylerinin kendisine uyacağını umuyordu. Bu sebebden kendi başına emâret etmeye kalkışdı.

Kezâlik Çonkar Aşîreti'ne ve Timur'un himâyesine güvenen İnaloğlu Tâceddîn İbrâhim Bey, Tokat havâlîsine müstevlî olup kendi başına hareket, ovalarda bayağı hükûmet ediyordu. Fakat Tokat a'yânı şehre yanaşdırmıyordu.

Canik beyi olan Alp Arslan Bey, Kubâdoğlu hilâfına Çelebi Sultân'a mutî'âne hareket ederek Alî Bey'e adâvet ediyordu. Taşan **[175]** Oğulları Alî, Ahmed Beyler Köprü, Havza, Zeytûn kazâlarını kabza-i idârelerine almışlardı. Çelebi Sultân'a itâatleri vardı.

Kubâdoğlu'nun serkeşâne hareketi İbrâhim Bey'e nisbetle şâyân-ı ehemmiyetdi. Çünkü Alp Arslan'ı mağlûb ederek Niksâr'ı muhâsara etmişdi. Amasya'dan giden bir kuvve-i kâfiye, Kubâdoğlunu perîşân ederek Taşanoğlu'na ilticâ etmişdi. Taşanzâde Ahmed Bey'e Samsun emâreti verildi. Ali Bey'in hayâtı da hitâma erdi.

Tokat emâretine ta'yîn edilen Kutlu Paşa ma'iyyetine oldukça mühim bir kuvvet terfîk edilmişdi. Kutlu Paşa ibtidâ Tokat kalesini zabt edib sonra İnaloğlu'na Amasya emâreti hudûdundan çıkıp gitmesini teklîf etdi.

İbrâhim Bey bu teklîfe müstehziyâne cevâb-ı red verdiğinden Kutlu Paşa ta'kîbâta koyuldu. İbrâhim Bey'in başında yirmi bin kadar süvârî vardı. Amasya'dan gönderilen kuvvetle Kutlu Paşa kuvveti birlikde hareket ederek İbrâhim Bey'in kuvveti fenâ hâlde kırıldı. Tokat havâlîsi şerrinden kurtuldu.

Yine bu esnâda Karahisâr-ı Şarkî havâlîsine musallat olan Gözleroğlu'nun tecâvüzâtından Melik Ahmed Beyzâde Hasan Bey şikâyet ve istimdâd etmişdi. İnaloğlu'nun vak'asından sonra Gözleroğlu da perîşân edilerek Amasya havâlîsi eşkıyâdan oldukça temizlenmişdi.

Şu tasfiye vekâyi'i 806 senesinde olup Amasya emâreti her tarafa kendisini tanıtmış, Çelebi Sultân'a ve müdebbirân-ı hükûmeti olan erkâna **[176]** halkın ve beylerin emniyet ve i'timâdı artmışdı.

Fakat Çelebi Sultân'ın en büyük emeli birâderi Îsâ Bey'in hükûmet etdiği Bursa'yı ele geçirip Anadolu'da te'mîn-i vahdet etmekdi. Bu da kuvve-i mâliyyenin müsâ'adesine ve esliha-i cedîde tedârikine bağlı idi.

Amasya hükûmetinin en büyük derdi para idi. Aksak Timur herkesin elindeki nukûdunu vesîleler îcâd ederek ahz ve gasb etmişdi. Altun ve gümüş tedâriki müşkilâta uğramışdı.

Defterdâr Hâce Celâl Çelebi gâyet muhâsib ve muktesid bir zât idi. Bir tarafdan Hacı Şâdgeldi Paşa'nın darbhânesi Mağribî İlyâsoğlu Bedreddîn Mahmûd Çelebi tarafından işletilmekde olup gümüş akçeler kesiliyordu. Mahmûd Çelebi bu sebebden "Darbhâneci" demekle meşhûr olmuşdu.

Diğer tarafdan "çav, çavik" nâmıyla kağıd para yapılıp altın ve gümüş akçe yerine sürülmekde idi. Buhâralı olan Hâce Şemseddîn Mehmed Çelebi "çavik" yapılmasına me'mûr olmuş, buna da Amasya'da "Çavikçi, Çevikçi" denmişdi. Buna "Kırtâsî" de denirdi.

Amasya hey'et-i ilmiyyesi gâyet müdrik zevâtdan mürekkebdi. Milletin vahdetini parçalayan Timur felâketi pek mühim zararlar îkâ' etmiş idi. Birincisi, ahlâk-ı umûmiyye fenâ hâlde sarsılmışdı. İkincisi, duygusuz derebeyiler, îmânsız eşkıyâ her tarafı kasıp kavuruyordu. Üçüncüsü, şahsî menfa'atler herkesi birbirine düşürüyordu.

Hey'et-i ilmiyye, bu acı derdleri tedâvî etmeğe pek ziyâde çalışıyorlar, **[177]** bütün kuvvetleriyle erkân-ı hükûmete müzâharet ederek herkese fezâ'il-i dîniyye ve ahlâkıyyeyi telkîn, dînî cihâdı, ferâgat-ı nefsi ta'lîm ederek halkın ma'neviyâtını yükseltiyorlardı.

O zamân Amasya hey'et-i ilmiyyesinde "Gümüşlüzâde Abdurrahmân, Taftazânî tilmîzi Tokâdî Kara Sinan, Vâ'iz Ömer, Lâdikli İsrâfîl, Şeyh Hamîdeddîn, Halifetzâde Hasan, Hatîb Abdulkâdir, Muslihzâde Abdulhay ve Muhammed Şâh Efendiler" pek mühim şahsiyetlerdi.

Bu zevâtın himmetleriyle halkda askerliğe, millî birliğe büyük ve sarsılmaz bir şevk ve heyecân uyanmışdı. Bütün halk, askerliğe bütün kalbiyle giriyor, gönül rızâsıyla can atıyor, olanca fedâkârlığı yapıyordu.

Târîhen pek meşhûrdur ki Amasya hükûmeti, bıyıklarında demir tarak durmayan gençleri askerliğe almıyordu. Amasya delikanlılarından bıyığı henüz terleyen bir genç, Çelebi Sultân'ın huzûrunda demir tarağı üst dudağına batırır, bıyığımda demir tarak duruyor, diyerek askerliğe kabûl edilmesini ricâ eder. Bu sûretle kabûl edilir.

Atâ Bey'in Enderûn Târîhi'nde mestûr olan bu fıkradan anlaşılır ki Amasya hey'et-i ilmiyyesinin hidemât-ı mebrûresi halk üzerinde pek yüksekdi. Amasya halkının da millî şu'ûr ve irfânı bu âlimlerin telkînâtıyla pek yükselmişdi.

Sekbânbaşı Kabûlî Ağa fa"âl, işgüzâr, gâyet dîndâr bir zât idi. Yeniçeri yetişdirmesini, askerin ta'lîm ve terbiyesini, askerliği pek güzel bilirdi. Bâyezîd Paşa süvârîlikde, bu da piyâdelikde pek mâhir idiler. **[178]**

Amasya'da açılan asker ocağı iki kısma bölünmüşdü: Sipâhî, yeniçeri. Sipâhî süvârî demekdi. Buna mukâbil yayalar yeniçeri idi. Bunlar Amasya'nın ok meydânında her gün ta'lîm edilir, Suluova'da manevralar yapılırdı.

Askerin eslihası pek mükemmeldi. Çelebi Sultân'ın sırr-ı muvaffakiyyeti Amasya'da îcâd edilen yeni toplardı. Amasya ricâlinde ve halkında fedâkârlık en yüksek derecesini bulmuşdu. Çelebi Sultân, işte bu yüksek ma'neviyyât, fedâkârlık, ricâlindeki akıl ve dehâ sâyesinde işlerinde muvaffak olmuşdu.

Bâyezîd Paşa pek yüksek, dâhî bir zât idi. Çelebi Sultân'ın hem erkân-ı harbiyye re'îsi hem de müdebbir-i yegânesi idi. Nişâncı Hacı Halîl Çelebi, akıl ve dehâca Bâyezîd Paşa'dan da yüksekdi. Bunlara nisbetle Alî Paşa, Yâkût Paşa ikinci derecede kalırdı. Bâyezîd Paşa'da ferâgat-ı nefsin en yüksek derecesi vardı.

806 senesinde Amasya kadısı İzzeddîn Hasan Çelebi vefât edib yerine nâibi olan Kadı İmâdzâde Bedreddîn Mahmûd Çelebi kadı oldu. Amasya'da fırka kumandanlarından Atabeyzâde Yörgüç Bey, Çelebi Sultân'ın hizmet-i hâssasına alınmışdı. Çünkü aralarında karâbet-i sıhriyye vardı.

Timur Hân, Amasya'da rüşd ve kâbiliyetini isbât eden Çelebi Sultân'ı sûret-i zâhirede kendisine dâmâd etmek üzere gönderdiği Hâce Muhammed'le yanına da'vet, kendisine karşı fenâ bir kasdı olmadığını her türlü mevâsîk **[179]** ile te'kîd etmişdi.

Amasya erkânı bu da'vete icâbeti muvâfık görmedi. Fakat Timur Hân gibi şedîdü'ş-şekîme bir adama karşı da cevâb-ı red vermek kâr-ı âkil değildi. Çelebi Sultân'ın da'vete sûret-i zâhirede icâbet cevâbı verildi. Fakat yol üzerinde bulunan beylere de ta'lîmât-ı hafiyye verilip nümâyişler tertîb edildi.

Çelebi Sultân, mu'allimi Sofi Bâyezîd ile beraber Timur'un elçisi Hâce Muhammed'e katılıp Amasya'dan Osmancık'a kadar gitdi. Osmancık'dan ileride Kara Yahyâ Bey'in, daha ileride Savcı Beyzâde Alî Bey'in ta'arruzâtına uğradı. Ca'lî müsâdemelerle daha ileri gidilmesi gayr-i mümkün olduğu elçiye gösterilip anlatıldı.

Bunun üzerine mu'allim-i sultânî Sofi İmâdeddîn Bâyezîd Çelebi tertîb edilen hedâyâ-yı seniyye ile huzûr-ı Timur Hân'a elçi gönderildi. Çelebi Sultân dönüp Amasya'ya geldi. Buradan Tokat'a gitdi. Amasya ulemâsından Sabuncuoğlu Mevlânâ el-Hâc İlyâs Çelebi pek mâhir bir tabîb olduğu münâsebetle Çelebi Sultân'a Hekimbaşı oldu.

Şehzâde Mûsâ Çelebi, pederinin vefâtından sonra Amasya'ya gelip kardaşı Çelebi Sultân'a kavuşdu. Amasya'nın meşhûr beylerinden Şâdî Beyzâde Şâh Melik Bey Mûsâ Çelebi'ye lala oldu. Bunun birâderi Burâk Bey meşhûr-ı ümerâdan idi.

806 senesi evâhirinde Çelebi Sultân Mehmed'in bir oğlu doğdu. Adı Murâd kondu. Sultân Murâd'ın vâlidesi, Devâtdâr Ahmed Paşa'nın **[180]** kerîmesi Şehzâde Hâtun olduğu zann olunur.

Çelebi Sultân Tokat'da bulunduğu esnâda Dulkadiroğlu Suli Bey'den sadâkati müş'ir bir mektûb aldı. Kerîmesini tezevvüc etmesini ricâ ediyordu. Suli Bey'in kızını ve hedâyâ-yı semînesini alıp hudûd-ı hükûmetini te'mîn etdi.

Çelebi Sultân'ın en büyük düşüncesi Bursa ve havâlîsini alıp Anadolu kısmında tefrikayı kaldırmakdı. Bütün beyleri ve askerleri bunu cândan özlerdi. Bu gâyeye erdirecek kuvve-i mâliyye ve askeriyye yoluna konmuşdu. Bursa ve havâlîsine hükûmet eden kendi kardaşı Îsâ Çelebi idi.

Çelebi Sultân Mehmed 807 senesinde muntazam askeriyle, müdebbir kumandanlarıyla kalkıp Ankara'ya gitdi. Ankara Beylerbeyi Ya'kûb Paşa'dan aldığı fırka-i askeriyyeyi de kendi kuvvetlerine ilâve ederek Bursa üzerine yürüdü.

İki kardaş arasında çetin muhârebeler oldu. Nihâyet Ulubad Irmağı kenârında yapdıkları kanlı muhârebede Çelebi Sultân'ın vezîri Alî Paşa gibi birçok erler maktûl olduysa da askerin sebâtı sâyesinde Îsâ Çelebi bozulup İstanbul'a kaçdı. Çelebi Sultân Bursa ve havâlîsini aldı.

Çelebi Sultân'ın bu muvaffakiyyeti büyük kardaşı olan Rûmeli hükümdârı Sultân Süleyman'ı gayrete getirmiş olduğu gibi Anadolu beylerine de kuvvet ve iktidârını parlak bir sûretde göstermişdi. **[181]**

Sultân Süleyman büyük bir gayretle topladığı askerini alıp Anadolu'ya geçdi. Bursa üzerine yürüdü. Çelebi Sultân'ın askeri hem yorgun hem de azalmışdı. Erkân-ı hükûmet harbi muvâfık görmedi.

Bunun üzerine Çelebi Sultân, askerini alıp Ankara'ya döndü. Sultân Süleyman kardaşını ta'kîb edib Ankara havâlîsine kadar gelmişdi. Çelebi Sultân harb etmek istedi. Fakat Bâyezîd Paşa, Mukbil Bey gibi zevâtın re'yiyle Amasya'ya avdet ve Ankara'yı güzel muhâfaza etmesini Ya'kûb Paşa'ya tenbîh etdi.

Amasya muhâfızı olan Yâkût Paşa, Alî Paşa'nın vefâtıyla vezîr olup Amasya muhâfazasına Tokat Beylerbeyi Kutlu Paşa me'mûr oldu. Tokat emâretine de Biçaroğlu Nûreddîn Hamza Bey ta'yîn edildi.

Çünkü Amasya erkân ve askerinin Bursa harbiyle meşgûl olduğunu gören meşhûr Köpekoğulları Hasan, Hüseyin, Suli Beyler Tokat havâlîsine musallat olmuşlardı. Bunlar Kadı Burhân'ın ümerâsından meşhûr Körpe Bey'in oğulları idi.

Köpekoğulları, Sivas beylerbeyi Kürtoğlu Mezîd Bey'in rûhuna girip onu i'lân-ı istiklâle, Çelebi Sultân'ı tanımamağa teşvîk ediyorlar, Mezîd Bey'i Kadı Burhân'a halef biliyorlardı. Karamânoğulları'nın teşvîkâtı da Mezîd Bey'e tatlı bir ümîd veriyordu.

Bundan tamâmiyle haberdâr olan Bâyezîd Paşa, bu gâ'ilenin def'ini her şeyden mühim görüyordu. Bunun için Ankara'dan sür'atle dönmüşlerdi. Biçaroğlu Hamza Bey'in Tokat emâretine ta'yîni, Çelebi Sultân'ın Bâyezîd Paşa ile **[182]** Amasya'ya vusûlünden az sonra Tokat'a gitmesi işin ehemmiyetli olduğunu gösteriyordu.

Çelebi Sultân ile Bâyezîd Paşa, Amasya'dan aldıkları kuvvetlerle Kazova'da Köpekoğulları'nı yakaladılar. Kanlı bir muhârebeden sonra perîşân ve Köpekoğulları'na uyanları tenkîl ve istîsâl ederek Tokat'a gitdiler.

Sivas beylerbeyi Mezîd Bey, Köpekoğulları'nın âkıbetini işitdiği anda onlardan tebri'e-i zimmet ederek te'kîd-i sadâkat etmişdi. Yâkût Paşa'nın afv ve müsâmahası ricâsına binâ'en Mezîd Bey Yâkût Paşa'ya bağışlandı.

Sultân Süleyman, Çelebi Sultân'ın Ankara'dan döndüğünü haber aldıkda birtakım hiyel ve desâyisle Ankara'yı almış, Ya'kûb Paşa fenâ hâlde aldatılmış idi. Çelebi Sultân, Candarlıoğlu vezîr Alî Paşa'nın tezvîrine vâkıf oldukda Tokat'dan Amasya'ya geldi.

808 (1405) senesinde ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i mühimme ile ikinci def'a Burûsa üzerine yürüdü. İznik civârında vâki' olan kanlı muhârebede vezîr Alî Paşa maktûl[548] ve Ya'kûb Paşa'nın tedâbîr-i sâ'ibesiyle Sultân Süleyman Rûmeli'ne gitmeğe mecbûr oldu. Bu sûretle Bursa ikinci def'a alındı. **[183]**

Meşâhîr-i ümerâdan Timurtâş Paşa Bursa beylerbeyi ta'yîn ve Ankara beylerbeyiliğine Ya'kûb Paşa i'âde edilmiş; Saruhân, Germiyân, Menteşeoğulları Çelebi Sultân'a arz-ı inkıyâd ederek Anadolu'da kuvvetli bir Türk hükûmeti belirmişdi.

Bunu çekemeyen Sultân Süleyman, İstanbul'a ilticâ eden birâderi Îsâ Bey'i tabî'î fedâkârlık mukâbilinde Rûm imparatorunun muvâfakatıyla celb ederek ona mâl ve asker vermiş, Bursa üzerine göndermiş, Çelebi Sultân'ı bir müddet oyalamak istemişdi.

Îsâ Bey, Timurtaş'ı ve Bursâ a'yânını iknâ' ederek Bursa ve havâlîsini istîlâ ve ikinci def'a i'lân-ı emâret etdi. Bu sûretle Anadolu'da Osmanlı Türklerinin arasına bir kundak daha girmişdi.

808 senesinde Amasya kadısı el-Hâc Bedreddîn Mahmûd Çelebi vefât edib, yerine Sivas'dan gelen nâibi Halâtîzâdeler'den Ziyâ'eddîn Mes'ûd Çelebi ta'yîn edildi. İçerişehir'de "Mahmûd Çelebi Tekkesi" demekle meşhûr zâviye ve imâret merhûmun eser-i hayrıdır.

Bu sene cihânı âteşe veren Aksak Timur, vefât eylediğinden dolayı ıtlâk edilen Amasya'nın medâr-ı iftihârı Hazret-i Pîr İlyâs ve yeğeni Ahmed Çelebi bin Hüsâmeddîn Çelebi 809 senesi evâ'ilinde Amasya'ya geldi. Gümüşlüzâde Şemseddîn Ahmed Çelebi, ahlâka dâ'ir te'lîf eylediği eserini Çelebi Sultân'a arz ve takdîm ederek teveccüh gördü.

Bu esnâda Kadı Burhân'ın ümerâ ve avenesi birleşerek Sivas beylerbeyi Mezîd Bey'i iğfâl edib Kadı Burhân'ın oğlu Zeynelâbidîn Alî Şâh **[184]** denilen tecrübesiz bir genci makâm-ı emârete iclâs etmek dâ'iyesine düşmüşlerdi. Bunu en ziyâde tervîce çalışan Köpekoğlu Hüseyin Bey idi.

Mezîd Bey, Yâkût Paşa tarafından fevkalâde sıkışdırıldıkça sadâkatde sâbit-kadem, her türlü hizmete hâzır olduğunu yazıyor, Zeynelâbidîn'in emâreti efsâne olduğunu, hâlbuki Zeynelâbidîn'in dayısı Yıldızlıoğlu Yûsuf Beyzâde Mehmed Bey de hakîkat olduğunu arz ediyordu.

Kadı Burhân'ın dayısı mezkûr Yûsuf Bey, Kadı Burhân tarafından katl edilmişdi. Bu sebebden Yûsuf Beyzâde Mehmed Bey, Kadızâde Zeynelâbidîn Çelebi'ye husûmet edebilirdi. Bu sebeb, erkân-ı hükûmeti pek düşündürüyordu.

Bu esnâda Yâkût Paşa'nın Amasya'da başlatdığı zâviyesi, imâret ve mektebi hitâma ermiş olduğundan 810 senesi evâ'ilinde emlâk ve çiftlikâtını bu hayrâtı mesâlihine vakf ederek vakfiyesini tanzîm etdirmişdir.

Vakfiyesinin başlangıcı şöyledir:

أميرالأمراء الكرام وزير الوزاء الفخام الدستورالكبير المعظم مستعبد أرباب السيف والقلم فلكي الهمم ملكي الشيم مربى طوائف الأمم صاحب مراتب العوالى مصاحب السلاطين الأعالى مجمع المعالى والمفاخر مرجع الأعالى والأفاخر آصف العهد والزمان خلاصة الأناصر والأركان ملاذ الفقراء والمساكين معين الإسلام

[548] Türkiye Târîhi'nde vezîr Alî Paşa'nın 814 senesinde vefâtı yazılıdır. Ancak Paşa'nın İznik'de kâ'in seng-i mezârında 808 senesinde vefâtı mahkûk olduğunu Bursa'da mülgâ Mısrî Niyâzî Dergâhı şeyhi Şemseddîn Efendi birâderimiz görmüş okumuşdur. Kezâlik 811 târîhli Timurtaş Bey bin Abdullah'ın vakfiyesinde "Atîk el-merhûm Alî Paşa" yazılıdır. 814 senesinde vefât eden vezîr Alî Paşa değil, bunun yerine vezîr olan Kara Alî Alâ'eddîn-zâde Hasan Paşa'dır.

والمسلمين نظام المملكة الباهرة قوام السلطنة الظاهرة عضد الدولة القاهرة بدر الدولة والدين ياقوت پاشا أوصله الله تعالى بالخير والسعادة والسلامة إلى كل مايشاء[549].

[185] Zâviye-i mezkûrenin meşîhatı "Yârî-i Şîrâzî" demekle meşhûr kıdvetü'l-muhakkikîn Alâ'üddûn Alî bin Siyâvuş ed-Difrikî, ya'nî Divriklizâde Şeyh Yâr Alî Çelebi'ye tevcîh edildi. Şeyh-i müşârün-ileyh hakîkaten muhakkikîn-i sûfiyyeden idi.

Nihâyet asdikâ-i ümerâdan Mukbil Bey, gizlice Sivas'a i'zâm edildi. Mukbil Bey'in yapdığı tahkîkât ve müşâhedâtıyla Mezîd Bey'in kizb ve gafleti anlaşıldı. Bâyezîd Paşa, bir kuvve-i kâfiyye ile Sivas'a gitdi.

Köpekoğlu Hüseyin Bey, Bâyezîd Paşa'nın hareketini haber aldığı anda Zeynelâbidîn'i alıp Malatya taraflarına kaçdı. Bâyezîd Paşa Burhânîler'i perîşân edib Mezîd Bey'i tutdu. Çelebi Sultân'a takdîm etdi.

Yâkût Paşa'nın hâtırına ri'âyet, Mezîd Bey'in dökdüğü gözyaşlarına merhamet edilerek Mezîd Bey afv edildi. Sivas beylerbeyiliğine de Yıldızlıoğlu Mehmed Paşa ta'yîn olundu. Fakat Yâkût Paşa oldukça gözden düşdü.

Yine bu sene defterdâr Hâce Celâl Çelebi, akrabâsından Pîr Şücâ'eddîn İlyâs Çelebi için Gümüşlüzâde Mahallesi'nde şimdiki Gümüşlüzâde Câmii yerinde âlî bir zâviye-i Halvetiyye binâ ederek Halvetî sûfîlerini sevindirdi.

Kezâlik yine 810 senesi evâ'ilinde Amasya kadısı Mes'ûd Çelebi yerine Turhal ve Tâziye kadısı Mevlânâ Rükneddîn Mahmûd **[186]** bin Muhammed el-Buhârî Amasya kadısı olmuşdu.[550]

811 senesi muharreminde Şeyh Şâdî köyünde münzevî olan kutbu'l-ârifîn eş-Şeyh Şihâbeddîn Şâdî Çelebi vefât edib yerine mahdûmu Abdu'l-Mennân Çelebi kâ'im oldu. Zâviyesi mesâlihine 812 gurre-i rebî'ulevvelinde ümerâdan Baytimuroğlu Musliheddîn Mûsâ Bey bin İmâdeddîn Süleyman Bey emlâkini vakf etdi.

Bursa mes'elesi erkân-ı hükûmeti pek ziyâde meşgûl ediyordu. Bu sene üçüncü def'a olarak Çelebi Sultân büyük bir kuvvetle Bursa üzerine yürüdü. Îsâ Bey bu muhârebede yine mağlûb olup kaçdı. Bursa beylerbeyi Timurtaş Paşa maktûl olup yerine Tokatlı Fahreddîn Bâyezîd oğlu Hacı İvaz Paşa beylerbeyi oldu (812).

Lâkin Sultân Süleyman, Çelebi Sultân'ın Bursa'dan avdetini işitdikde yine Îsâ Bey'e mu'âvenet edib Bursa üzerine taslît eyledi. Sonra kendisi de ordusuyla gelip Bursa ve havâlîsini oldukça sıkışdırdı. Hacı İvaz Paşa Amasya hükûmetinden istimdâd etdi.

Çelebi Sultân 813 senesinde yine bir kuvve-i mühimme ile Bursa'ya gidip Îsâ Bey'le tekrâr harb ederek onu kat'î bir inhizâma uğratdı. Îsâ Bey her tarafdan me'yûs olarak tegayyüb etdi. Sultân Süleyman da Bursa hamâmında zevk ederken basdırıldı. Ma'iyyeti perîşân edildi. **[187]**

813 şevvâlinde Gümüşlüzâde Pîr Şücâ'eddîn Ebu'l-Bekâ İlyâs irtihâl-i dâr-ı na'îm etdi. Müşârün-ileyhin cesedi gasl edilirken serîrin bir ayağı kırılıp eğilmiş olduğundan düşmemek için bir eliyle serîri tutduğu âmmeyi dûçâr-ı hayret etmişdi.[551]

Şeyh-i müşârün-ileyhin meşâhîr-i hulefâsından eş-Şeyh Şerefeddîn Hamza Çelebi bin Îsâ, zâviye-i Halvetiyye şeyhi olarak kâ'im-makâmı oldu. Diğer halîfesi ve dâmâdı Amasya müftüsü Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi idi. Buna da "Pîr Celâl Çelebi" denirdi.

813 senesinde Sultân Süleyman'ın Anadolu'ya tecâvüzâtını kırmak için Çelebi Sultân, küçük birâderi Mûsâ Çelebi'yi kendisinin en ziyâde mazhar-ı i'timâdı olan Şâdî Beyzâde Şâh Melik Bey'le beraber Rûmeli'ne gönderdi.

---

[549] Yakut Paşa'ya övgülerle sonunda dua içeren ifadelerdir. (Ed.)

[550] Bu Mahmûd Çelebi Amasya'da "Sarı Kadı" demekle meşhûr olup şeyhu'l-hattâtîn Amasyalı Hamdullâh Efendi'nin ceddidir. Yâkût Paşa'nın vakfiyesi bâlâsında bu zâtın imzâsı vardır.

[551] Bu hâlet-i meşhûde 815 senesinde tanzîm edilen Ya'kûb Paşa'nın vakfiyesinde mestûr olduğunu gördüm. Kezâlik "Nefehâtü'l-Üns" tercümesinde de vardır.

814 senesi zilka'desinde mu'allim-i sultânî Sofi İmâdeddîn Bâyezîd Çelebi vefât edib Üçler Mahallesi'nde medfen-i mahsûsuna defn edildi. Oğulları Mahmûd, Hamza, Hüseyin Çelebiler Sofizâdelik'le meşhûr oldular.

Bu sene Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa bin Abdullah Bey Amasya'ya celb edilip yerine Torumtayzâde Kaya Paşa Anadolu beylerbeyi olarak Ankara'ya gitdi. Sofi Bâyezîd'in yerine de Halifetzâde İzzeddîn Hasan Çelebi mu'allim-i sultânî oldu. **[188]**

Yine bu sene meşâhîr-i şu'arâdan Mevlânâ Ahmedî Amasya'da vefât etdi. Dîvân-ı hümâyûn kâtibi idi. Yerine Amasya şu'arâsından Mahmûd Gubârî Çelebi dîvân kâtibi oldu. Hattât-ı meşhûr Yahyâ-yı Rûmî mahdûmu olup hem hattât hem de şâir idi.

814 senesi evâ'ilinde Rûmeli'ne giden şehzâde Mûsâ Bey, birâderi aleyhine Edirne havâlîsine kadar geldi. Meşgûl-i zevk olan birâderini mağlûb edib Edirne'de müstakillen i'lân-ı saltanat ederek Sultân Salâheddîn Mûsâ Hân unvânını aldı. Amasyalı Şâh Melik Paşa'yı vezîr ve meşhûr Bedreddîn Mahmûd Çelebi'yi kazasker nasb etdi.

Hâlbuki Mûsâ Bey, Edirne ve bütün Rûmeli bilâdını büyük birâderi Çelebi Sultân Mehmed nâmına zabt ve istîlâya me'mûr idi. Hilâf-ı me'mûl i'lân-ı saltanat etmiş, bundan dolayı Şâh Melik Paşa müşkil bir mevki'de kalmışdı.

Edirne'de Sultân Mûsâ'nın i'lân-ı saltanatı Çelebi Sultân'a pek girân geliyor, kendisi bu kadar cân ve mâl fedâkârlığında bulunduğu hâlde kardaşının hulf-i va'd etmesi gücüne gidiyordu.

Vezîr Yâkût Paşa Çelebi Sultân'ı tesliye edecek bir ordu hazırlamışdı. Bâyezîd Paşa sabr ve te'ennî edilmesini beyân etdiği hâlde 815 senesinde Çelebi Sultân ile beraber Amasya'dan kalkıp Rûmeli'ne geçdi.

Fakat Sultân Mûsâ'nın askeri çokdu. İstanbul civârında İncügez mevki'inde yapılan muhârebede Yâkût Paşa telef oldu. Çelebi **[189]** Sultân'ın kendisi ve askeri büyük zâyi'âta uğradı. Bi'l-mecbûriyye Amasya'ya geldi. 815 senesi zilka'desinde esbak Ankara beylerbeyi Yazarlıoğlu Ya'kûb Paşa Amasya'da Beyler Sarayı civârında başlatdığı mu'azzam câmi, medrese ve zâviyesi hitâm bulmağla emlâkini bu hayrâtına vakf etdi.

Bu vakfiyeyi tescîl eden Amasya kadısı "Sarı Kadı" demekle meşhûr Mevlânâ Rükneddîn Mahmûd bin Muhammed el-Buhârî el-Bûrânî idi. Amasya'nın meşâhîr-i ulemâsından Muslihzâde Kemâleddîn Abdulhay Çelebi bin Ahmed Çelebi bu esnâda Çelebi Sultânın kazaskeri idi.

Yâkût Paşa'nın yerine on yıldan beri nişâncı sıfatıyla müdebbir-i memleket olarak akıl ve dirâyetiyle temâyüz eden İmâmzâde Hacı Halil Paşa vezîr oldu. Bâyezîd Paşa Amasya muhâfızı olup Gümüşlüzâde Şemseddîn Ahmed Çelebi de nişâncı oldu.

815 senesi gurre-i ramazânında Sofi Bâyezîd'in akrabâsından Niğdelioğlu Feyzullâh Çelebi vefât etdi. Üçler Mahallesi'nde medfen-i mahsûsasına defn edildi. Seng-i mezârında târîh-i vefâtı mahkûkdur. Defterdâr Hâce Celâl Çelebi de bu sene vefât edib yerine Osmâncıklı Hâce Nizâmeddîn Mehmed Çelebi defterdâr oldu.

Sultân Mûsâ Edirne'de biraz cebbârâne hareket ediyor, Rûmeli beylerini kızdırıyordu. Bunu tahkîk eden Hacı Halîl Paşa ile Bâyezîd Paşa Rûmeli beylerine mektûblar yazıp Çelebi Sultân'a itâ'at etmelerini tavsiye ederek onlardan muvâfakat cevâbları almışlardı. **[190]**

816 senesi evâ'ilinde bu cevâblar üzerine tertîb edilen büyük bir kuvvetle Çelebi Sultân ma'iyyetinde Hacı Halîl Paşa ve Bâyezîd Paşa Rûmeli'ne geçdiler. Rûmeli beylerinden çokları Çelebi Sultân'a gelip arz-ı sadâkat etdiler.

Nihâyet Çamurlu sahrâsında yapılan muhârebede Sultân Mûsâ'nın askeri perîşân ve kendisi de esîr oldu. Kendi yayının kirişiyle boğuldu. Çelebi Sultân Mehmed Hân 816 cumadelâhiresinde Edirne'de bütün Osmân İli'ne müstakillen pâdişâh oldu.

Çelebi Sultân Mehmed'in istiklâline, dolayısıyla Osmanlı Türklerinin arasında birliği te'mîne pek fedâkârâne çalışan erlerin başında Amasya ve Tokat halkı ve a'yânı olduğu muhakkakdır.

Hâssaten Amasyalılar'ın Türklüğe îfâ etdikleri büyük hizmetleri, şanlı himmetleri târîhen unutulmuz mesâ'î-i meşkûredendir. İkbâlin zirvesine kadar yükselmiş olan garb Türkleri'ne Aksak Timur'un indirdiği darbe-i felâketi on bir yıl gibi pek kısa bir zamânda telâfî ederek eski büyüklüğü canlandıran Amasyalılar'dır.

Çelebi Sultân Mehmed, Edirne'de garb hâkânlığı tahtına cülûs etdikde vezâret-i uzmâ mesnedinde Amasya'nın yetişdirdiği İmâmzâde el-Hâc Hayreddîn Halîl Paşa'yı ibkâ edib[552] Rûmeli beylerbeyiliğine Amasyalı Bâyezîd **[191]** Paşa'yı, Amasya beylerbeyiliğine de Amasyalı Yörgüç Paşa'yı ta'yîn etmişdir.

Celâleddîn Yörgüç Paşa

Amasya a'yân-ı ümerâsından Atabeyzâde Abdullah Bey'in oğludur. Pederi "Abdî Bey" demekle meşhûr ve Atabey evkâfına mütevellî idi.[553] Amasya emîr-i kebîri Hacı Şâdgeldi Paşazâde Mustafa Bey'in dâmâdıdır. [554]

Yörgüç Paşa, Çelebi Sultân Mehmed'in hizmet-i hâssasında, lalalığında bulunarak Türk birliğine cânsiperâne himmet eden erlerdendir. Mesâ'î-i meşkûresinin lâyık-ı mükâfâtı olarak 816 senesi cumadelâhiresinde Amasya beylerbeyi oldu.

Çelebi Sultân'ın nezrine binâ'en bu sene Haremeyn-i Şerîfeyn fukarâsına tahsîs ve irsâl edilecek surre-i hümâyûn emânetine Yörgüç Paşa'nın küçük birâderi Hayreddîn Hızır Bey ta'yîn edildi. Diğer birâderi Şücâ'eddîn İlyâs Bey mîrlivâ oldu. **[192]**

Amasya erkânı Rûmeli harbinde meşgûl olduğu esnâda Kubadoğlu Alî Bey'in mahdûmu Cüneyd Bey, Samsun emîri Taşanoğlu Ahmed Bey üzerine ansızın hücûm ederek öldürmüş, Samsun sancağını zabt etmişdi. Çünkü Ahmed Bey, Cüneyd Bey'in pederini öldürmüşdü.

Cülûs-ı hümâyûn vukû'undan sonra Cüneyd Bey kusûrunu i'tirâf ederek Yörgüç Paşa'ya ve afv-ı pâdişâhîye dehâlet etdiğinden Ahmed Bey'in veresesini irzâ etmek şartıyla afv edilerek makâmında ibkâ edildi.

Kezâlik erkân-ı hükûmetin Rûmeli'nde meşgûliyetinden bi'l-istifâde Köpekoğlu Hüseyin Bey Sivas'a hücûm edib Sivas beylerbeyi Mehmed Paşa'yı ifnâ ederek Kadı Burhân'ın oğlu Zeynelâbidîn Alî Şâh'ı emîr yapmışdı.

817 senesi evâ'ilinde Sivas emâreti Mezîd Bey'e sâniyen tevcîh edilerek Amasya'dan bir kuvve-i kâfiye i'zâm edildi. Mezîd Bey bu kuvvetle ansızın Sivas'a girip âsîleri perîşân etdi. Zeynelâbidîn Bey'i tutup Amasya'ya gönderdi. Sivas a'yânından ba'zılarıyla Kal'a-i Bâlâ zindânında habs edildi.

Köpekoğlu Hüseyin Bey, Sivas'dan kaçıp birâderi Suli Bey'le beraber Malatya taraflarına gitmişlerdi. Sivas'ın hıncını çıkarmak için 817 senesinde Malatya havâlîsini vurup yakdılar (İnbâ'u'l-ğumr).

817 senesi zilhiccesinde "Şeyh Cû'î" demekle meşhûr olan **[193]** Cemâleddîn Mehmed Dede, ikâmet eylediği karyesinde binâ eylediği câmi ve mevlevî-hânesi mesâlihine emlâkini vakf etmişdir.

---

[552] Türkiye Târîhi'nde Çelebi Sultân'ın istiklâlinde ilk vezîr-i a'zamı Candarlı-zâde İbrâhîm Paşa gösterilmekdedir. Bunun ne bir münâsebeti ne de bir mevki'i yokdur. 818 senesinde tanzîm edilen Umur Bey vakfiyesinde vezâret mevki'inde Hacı Halîl Paşa ve şuhûd arasında İbrâhîm Çelebi bin Halîl Paşa görülmekdedir. Kezâlik Hacı Halîl Paşa'nın vefâtından sonra tanzîm edilen 820 târîhli vakfiyesinde vezîr-i a'zam olduğu musarrahdır.

[553] Yörgüç ve Bâyezîd Paşalar'ın gayr-i Türk bulunduklarına dâ'ir Solak-zâde'nin yalan yanlış rivâyetleri nass-ı kâtı' sayılmasına hayret olunur. Yörgüç Paşa vakfiyesinde âbâ ve ecdâdının müslim olduklarına dâ'ir sarâhat-i kat'iyye vardır. Kendisine "sülâletü'l-ümerâ" denmişdir. Câmi'inin kapısı üstünde "Yörgüç Paşa bin Abdullah el-Atabegî" diye mahkûkdur. Babası her Abdullah olan gayr-i Türk olmaz.

[554] Yörgüç Paşa'nın halîlesi adı Safiyye Hâtun olduğu vakfiyesinde mezkûrdur. Çelebi Sultân ile Yörgüç Paşa arasında karâbet-i sıhriyye olduğu muhakkakdır.

818 senesi saferinin dokuzuncu salı günü ikindi üzeri Amasya ve mülhakâtında müdhiş bir zelzele olup Amasya şehrini harâbe-zâra döndürdü. Pek çok nüfûs-ı insâniyye ve hayvânât telef oldu. Pek çok cevâmi'-i şerîfe ve ebniye-i âliyeyi yıkıp aşağı indirdi.

Amasya a'yânından Amasya kadısı Rükneddîn Mahmûd Buhârî, Pîr İlyâs Halvetî halîfesi kutbu'l-meşâyih Pîr Şerefeddîn Hamza Çelebi, Amasya mevlevî-hânesi şeyhi "Küpelioğlu" demekle meşhûr Şeyh Mü'eyyedzâde Mecdeddîn Abdulmecîd Çelebi ve Yâkût Paşa Zâviyesi şeyhi Divriklizâde Alî Yârî Çelebi vefât etdi. Yârî Çelebi yerine mahdûmu Mü'eyyed Çelebi geçdi.

Amasya ve mülhakâtında zelzelenin îkâ' eylediği hasârât-ı azîme herkesi tedhîş etmekde iken İskilib havâlîsinde meskûn olan Kara Tatar beliyyesi de ayrıca bir dâğ-ı derûn olduğundan Amasya vâlîliğine şehzâde Sultân Murâd ta'yîn edilerek Edirne'den gönderildi.

Sultân Murâd Hân

Çelebi Sultân Mehmed Hân'ın büyük şehzâdesidir. Amasya'da doğup Amasya'da büyümüşdür. Pederinin cülûsunda Edirne'ye gidip 818 senesi rebî'ulevvelinde Amasya vâlîsi olarak mu'allimi bulunan Amasyalı **[194]** Şücâ'eddîn İlyâs Çelebi bin Hızır'la beraber geldi.

Sunkuroğlu Melik İsmâ'il Bey, Amasya muhâfızı ve şehzâde atabeyi olarak Tokat emâretinden celb edildi. Fakat ahâlî-i memleket tekerrür eden zelzelelerden dolayı üç ay kadar çadır altında yaşadı. Zelzeleden masûn olan bahçeler, bâğlar, tarlalar kurudu. Ortalığı kaht u galâ istîlâ etdi.

Şehzâde Sultân Murâd'ın vürûdunda Amasya kadılığına kibâr-ı ulemâdan Muslihzâde Şemseddîn Mehmed Şâh Efendi ta'yîn edildi. Şeyh Şerefeddîn Hamza Çelebi yerine Amasya müftüsü Gümüşlüzâde Pîr Abdurrahmân Çelebi Halvetiyye şeyhi olup kibâr-ı fukahâdan Lâdikli Tâceddîn İsrâfîl Çelebi Amasya müftüsü ve Celâleddîn Mehmed Erzincânî de mevlevî-hâne şeyhi oldu.

Vezîr-i a'zam el-Hâc Halîl Paşa'nın kadı olduğu Gümüş kasabasında başlatdığı medrese-i âliye 818 senesinde hitâma erdi. Medrese gâyet metîn olduğundan zelzele-i müdhişeden müte'essir olmadı. Adı medresenin kapısı üstünde mahkûkdur.

819 senesinde Amasya muhâfızı Melik İsmâ'il Bey, her tarafa tâ'ûn ve vebâ gibi müstevlî olan Kara Tâtâr'ı kırıp geçirdi. Beliyyelerini halkın üzerinden kaldırdı. Şehzâde ve halkın nazarında yükseldi.

Yine bu sene şehzâde Sultân Mustafa, hurûc ve kıyâm ederek Selânik tarafından gelip Sîroz'u işgâl etmişdi. Vezîr-i a'zam el-Hâc Halîl Paşa ma'iyyetine aldığı bir kuvve-i mühimme ile Sîroz üzerine gitdi. Fakat **[195]** şehzâde Sultân Mustafa harbinde maktûlen vefât eylediğinden yerine Amasyalı Sunkuroğlu Bâyezîd Paşa vezîr-i a'zam oldu. [555]

Şehzâde Mustafa'nın[556] kıyâmı pek mühimdi. Rûmeli beyleri hâssaten Gömlüoğulları şehzâdeyi pek güzel tanıyorlar, ona itâ'at ediyorlardı. Bunun kıyâmı Çelebi Sultân'ı pek ziyâde telâşa düşürmüşdü. Şehzâdenin ve Karamânoğlu Mehmed Bey'in kıyâm ve isyânı Kastamonu hâkimi İsfendiyâr Bey'e cür'et vermiş, Karahisâr-ı Şarkî beyi Hasan ve Erzincân beyi Pîr Ömer ve Samsun beyi Cüneyd Beyler'i dâ'ire-i ittifâkına almışdı.

820 senesinde İsfendiyâr Bey, mahdûmu Hızır Bey'e asker terfîk ederek Bafra ve mülhakâtını zabta kıyâm etmiş, Samsun taraflarını da bu sûretle ele geçirmiş, Canik beyi Alparslanzâde Hüsâmeddîn Hasan Bey bunu şehzâde Sultân Murâd'a bildirmişdi.

---

[555] Türkiye Târîhi'nde Candarlı-zâdelerin gayret-keşleri bu târîhde Candarlı-zâde İbrâhîm Paşa'yı vezîr-i a'zam göstermişlerdir. Hâlbuki Bâyezîd Paşa'nın vakfiyeleri, vak'aları, hizmetleri vezîr-i a'zam olduğuna şehâdet etmekdedir. Husûsuyla İbrâhîm Paşa evrâk-ı resmiyyede 819 "İbrâhîm Çelebi" unvânıyla mezkûrdur.

[556] Şehzâde Mustafâ, Çelebi Sultân'ın büyük birâderi ve Yıldırım Hân'ın şehzâdesidir. Türkiye târîhinde buna "Düzmece" denmişdir.

820 senesi rebî'ulevvelinde vezîr-i a'zam Amasyalı Bâyezîd Paşa Amasya'da başlatdığı câmi-i şerîfini, imâretini ikmâl ederek Amasya'da kâ'in emlâk ve akârâtını bu hayrâtının mesâlihine vakf etdi. Mahdûmu Îsâ Bey Amasya'da evkâfına nezâret etmekde idi. **[196]**

Amasya havâlîsinde cereyân eden vekâyi'i haber alan Çelebi Sultân Mehmed, 821 senesi muharreminde Amasya'ya büyük bir kuvvetle geldi. Biçaroğlu Nûreddîn Hamza Bey, Samsun beyi Kubâdoğlu Cüneyd Bey'i bir hamlede ahz ve i'dâm etdi. Hızır Bey'i Kastamonu'ya kaçırdı. Hasan Bey de ricâ-yı afv ile makâmında kaldı.

Çelebi Sultân Mehmed, geçen yıllarda Kara Tatar'ın yapdığı fenâlıkları der-hâtır ederek İsfendiyâr Bey'e îcâbında mu'în olan bunları Rûmeli'ne kaldırdı. Bunların beyi olan Minnetzâde Mehmed Bey de beraber gitdi.

Çelebi Sultân Mehmed, 821 senesi rebî'ulâhirinde Amasya'dan kalkıp Edirne'ye gitmişdi. Fakat şehzâde Sultân Mustafa, bütün kuvvetiyle Edirne'ye hücûm eylediğinden Çelebi Sultân'ı Edirne'den çıkardı. Rûmeli'ne hükümdâr olduğunu i'lân etdi.

822 senesi evâ'ilinde cereyân eden bu vak'a-i mühimme esnâsında İnaloğlu Yâr Alî Bey bin İbrâhim Bey Tokat'ı basıp Biçârzâde Hamza Bey'i tahassüne mecbûr etmişdi. Amasya muhâfızı "Melik Gâzi" demekle meşhûr İsmâ'il Bey, kuvve-i mevcûdesiyle gidip Yâr Alî Bey'i kaçırdı. Tokat'ı kurtardı.

Melik İsmâ'il Bey, bu muhârebede yaralanmışdı. Amasya'ya vusûlünden biraz sonra 822 senesi cumadelâhiresinin ikinci günü[557] vefât etdi. Yerine Bâyezîd Paşa birâderi Hamza Bey **[197]** şehzâde atabeyi ve Amasya muhâfızı oldu.

823 senesi evâ'ilinde şehzâde Sultân Mustafa, harben Edirne ve sonra Rûmeli'nden çıkarıldı. Tokat beyi Biçâroğlu Hamza Bey de 823 senesi ramazânının beşinde vefâtıyla Tokat'da medfen-i mahsûsuna defn edildi.

824 senesi cumadelûlâsında Çelebi Sultân Mehmed Hân vefât eylediğinden yerine Amasya vâlîsi olan şehzâdesi Sultân Murâd Hân-ı Sânî geçdi. Amasya beylerbeyiliğine de lalası Hamza Bey ta'yîn edildi.

Hamza Paşa

Vezîr-i a'zam Bâyezîd Paşa'nın birâderi ve Amasyalı Sunkurzâde Yahşî Bey mahdûmudur. Sultân Murâd-ı Sânî'nin Osmanlı tahtına da'veti müş'ir mektûb ile çâşnîgirbaşı Elvân Bey 824 senesi cumadelûlâsının on dokuzuncu günü Amasya'ya gelmişdi.

Sultân Murâd o gün Edirne'ye müteveccihen yola çıkmakla Hamza Paşa 824 senesi Osmanlıelûlâsının yirmisinden i'tibâren Amasya beylerbeyi oldu. Buna da Nûreddîn Hamza Bey denirdi.

Nişâncı iken vezâret verilen Gümüşlüzâde Şemseddîn Ahmed Paşa, Pîr İlyâs-ı Halvetî zâviyesi civârında bir câmi-i şerîf binâ edib 824 senesinde hitâma ermişdir. **[198]**

Sultân Süleyman bin Yıldırım Bâyezîd Hân'ın şehzâdesi olan Mehmed Şâh ile Kâsım Çelebi hakk-ı verâset dâ'iyesine düşdükleri ihbâr edilmiş, Kal'a-i Bâlâ'ya kaldırılmışlardı.

825 senesi muharreminin yirmi beşinci günü bâ-fermân-ı Murâdî, Mehmed Şâh Çelebi ihnâk edilip Amasya'da şehzâdegân türbesine defn edildi. Fakat birâderi şehzâde Kâsım Çelebi ihnâk edileceğini anladığı anda sâdık bir câriyesinin yardımıyla kendisi ve hemşîresi gece kaleden firâr edib Mısır'a gitdiler.

Çünkü Rûmeli'nde Yıldırım Hân oğlu Sultân Mustafa ikinci def'a hurûc ve kıyâm etmişdi. Bunların da hakk-ı verâsetden dem vurmaları hurûc ve kıyâm edeceklerini işrâb ediyordu.

Lâkin Kâsım Çelebi'nin firârına meydân vermesi Hamza Paşa için bir kabâhat sayılmışdı. Fakat birâderi Bâyezîd Paşa vezîr-i a'zam bulunduğu cihetle müsâmaha edildi.

[557] Seng-i mezârında böyle mahkûkdur. Müşârün-ileyhin Halifet Gâzî Türbesi hizâsında kâ'in arsa-i hâliye derûnunda kazdırıp çıkardığım kabrini rü'yâmda kendisi göstermişdi. Gösterdiği yerde toprak altında buldum.

Birâderiyle Sultân Mustafa harbine me'mûren Rûmeli'ne çağrıldı. Yerine Yörgüç Paşa ta'yîn edildi.

Yörgüç Paşa

Vâlî-i sâbıkdır. 825 senesi şa'bânında Amasya beylerbeyi olarak Ankara'dan geldi. Amasya vilâyeti bunun zamânında Amasya, Sivas, Tokat, Karahisâr-ı Şarkî, Canik, Çorum sancaklarından müteşekkil bir vilâyet-i cesîme idi. "Rûmiyye Vilâyeti" denirdi. **[199]**

Amasya yeniçerilerinin zâbiti "Sekbânbaşı" nâmıyla yâd edilirdi. Bu esnâda sekbânbaşı Timur Ağa, alaybeyi Osmân Paşazâde Kaya Bey'di. Mevlânâ İsrâfîl Amasya vilâyetinin şeyhu'l-islâmı sayılırdı.

Tokat ve Sivas etrâfında eşkıyâ türemişdi. Köyleri basıp malları yağmâ, insânları katl ve ifnâ ederlerdi. Yörgüç Paşa, Sivas beyi Horozoğlu el-Hâc Ahmed Bey'le birleşdi. Bütün kuvvetiyle çalışıp eşkıyâyı târumâr etdi.

825 senesi zilhiccesinde vefât eden Amasya müftüsü Mevlânâ İsrâfîl Çelebi yerine Tokâdî Kara Sinan Çelebi demekle meşhûr fuzalâdan Sinâneddîn Yûsuf Çelebi müftî-i benâm oldu. İsrâfîlzâde Mevlânâ Nasûh Çelebi de müderris olmuşdu.

826 senesi evâ'ilinde Yıldırım Hân oğlu Sultân Mustafa'ya esîr olan vezîr-i a'zam Bâyezîd Paşa maktûlen vefât etdi. Birâderi Hamza Paşa halâs olup Aydın iline me'mûr oldu. Bu esnâda Amasyalı Halifetzâde İzzeddîn Hasan Çelebi kazaskerdi.

827 senesinde Çorum ve Osmâncık havâlîsinde türeyen Kızıl Koca Oğulları ve avenesi nehb ü gâretle halkı titretmişlerdi. Yörgüç Paşa bunları dâma düşürmek için mahdûmu Hızır Bey'e bir velîme cem'iyyeti tertîb ederek sergerdelerini ziyâfete da'vet etdi.

Eşkıyâ Yörgüç Paşa'nın bu da'vetini za'fına haml ederek Amasya şehrini yağmâ etmek üzere icâbet etdiler. Büyük ve kıymetli hediyyeler tertîb ederek müsellah avenesiyle beraber Merzifon'a kadar geldiler. **[200]**

Yörgüç Paşa, mahdûmu Hızır Bey'i Merzifon'a gönderip istikbâl etdirdi. Hızır Bey eşkıyâ ve avenesini alıp gâyet debdebeli bir alay ile Amasya şehrine indirdi. Eşkıyâ ve avenesi onar onar a'yân hânelerine tevzî' edildi.

Yörgüç Paşa, verdiği ta'lîmât ile eşkıyâyı ve avenesini bir gece içinde tutup bağlatdı. Cümlesini de Kal'a-i Bâlâ bedeninde olan mağaralara habs edib saman buğuyla öldürdü.[558]

827 senesi ramazânında meşâhîr-i fuzalâdan Pîr İlyâs Halvetî Zâviyesi şeyhi Gümüşlüzâde Pîr Abdurrahmân Çelebi irtihâl-i dâr-ı na'îm edib yerine Şeyh Hamîdeddîn Mehmed Çelebi bin İbrâhim geçdi. Halvetiyye şeyhi oldu.

828 senesinde Köprü dâhilinde "Koca Kayası" demekle meşhûr kalede ikâmet eden Taşanoğlu Haydar Bey bin Kâsım Bey bin Haydar Bey, kalenin metânetine ve zehâ'ir ve erzâkının kesretine mağrûr olarak Yörgüç Paşa'ya itâ'at etmez, kimseye boyun eğmez bir hâlde idi.

Yörgüç Paşa, mükerreren hükûmete itâ'at etmesini teklîf etdiği hâlde dinlemezdi. Yörgüç Paşa, Haydar Bey'in mahdûmu Kâsım Bey'le müsteşâr-ı umûru Tayfûr Bey'i celb ve istimâlet ederek harben kaleyi aldı. Haydar Bey'i Amasya'ya gönderdi. Kâsım ve Tayfûr Beyler'e ze'âmetler verdi. **[201]**

828 senesi recebinde Amasya sarâyında ikâmet eden Sultân Murâd'ın büyük mahdûmu Mehmed Çelebi sagîren vefât edib şehzâdegân türbesine defn edildi. Târîh-i vefâtı seng-i mezârında mahkûkdur.

829 senesinde Rûmeli beylerbeyi Amasyalı Şâdî Beyzâde Şâh Melik Paşa iken Yıldırım Hân Oğlu Sultân Mustafa üçüncü def'a kıyâm ederek Rûmeli beylerini birbirine düşürdü.

---

[558] Yörgüç Paşa'nın bu türlü hareketini ba'zı müverrihler pek zâlimâne bulup bî-ser ü bün sözlerle tenkîd etmekdedirler. O zamân bu eşkıyânın yüzlerce ma'sûmları, mazlûmları diri diri âteşlere yakdıklarını hesâba katmıyorlar.

Çünkü Şâh Melik Paşa ansızın azl olunup yerine Sırp mühtedîlerinden "Kraloğlu" demekle meşhûr İshâk Paşa gönderilmişdi. Hâlbuki bu târîhe kadar mühtedî beylere mîrlivâlıkdan ziyâde rütbe verilmezdi.

Rûmeli beyleri İshâk Paşa'yı kabûl etmeyip öz Türklerden bir beylerbeyi gönderilmesini ricâ, Sultân Murâd-ı Sânî de kabûl etmelerini irâde ederek muhâlefet edenleri terbiyeye kıyâm etmişdi.

Tam bu sırada Sultân Mustafa kıyâm edib muhâlif beyler kendisine itâ'at ederek vak'a kesb-i ehemmiyet etmişdi. Bu husûsda ricâl-i devlet iki taraf oldu. Ricâlin içinde muhâlifleri iltizâm edenler de vardı. Vezîr-i a'zam Candarlızâde İbrâhim Paşa bunlardandı.

Amasya'da üstâdü'l-küll sayılan Sa'deddîn Taftazânî tilmîzi ve Amasya müftüsü meşhûr Kara Sinan Efendi irtihâl-i dâr-ı bekâ etdi. Yerine diğer Tokâdî Şeyh Mehmed Çelebizâde Tâceddîn İbrâhim Efendi Amasya müftüsü oldu.

Sultân Murâd-ı Sânî, büyük bir kuvvetle Sultân Mustafa üzerine gitdi. Köstendil civârında yapdığı kanlı muhârebede Yıldırım Hân Oğlu Sultân **[202]** Mustafa'yı tutup kendi gözü önünde boğdurdu.

İkinci Murâd Edirne'ye avdetinde Candârlızâde İbrâhim Paşa'yı azl edib yerine Tokatlı Fahreddîn oğlu Hacı İvaz Paşa'yı vezîr-i a'zam yapdı. Muhâliflerden hayli beyler dûçâr-ı felâket oldu.

830'da Canik beyi olan Alp Arslanoğlu Hüseyin Bey ba'zı ümerânın tahrîkâtıyla Yörgüç Paşa'nın evâmirine itâ'at etmez olmuşdu. Yörgüç Paşa, kendi kölelerinden Polad Bey'i bir kuvve-i kâfiye ile gönderdi.

Hüseyin Bey, yapdığı münâsebetsizlikden nedâmet ederek afvını istirhâm eylediyse de Polat Bey bîçâreyi tutup bağladı. Mukayyed olarak Amasya'ya gönderdi. Yörgüç Paşa'nın mu'ahharan arzıyla afv edilip Rûmeli'nde Gümülcine sancağı beyi oldu.

Bu hizmetlerine mükâfâten Yörgüç Paşa'ya vezâret verildi. Kendisine Sultân Murâd'ın i'timâdı fevkalâde olup nâmına sikke ve akçe darbına müsâ'ade-i mahsûsa aldı. Bunlara "Yörgüç Paşa Akçesi" dendi. Yörgüç Paşa'nın kadr ve i'tibârı yükseldi.

830 senesi cemâziyelâhiresinin on beşinde Amasya kadısı Muslihzâde Şemseddîn Mehmed Şâh Çelebi vefât edib yerine mahdûmlarının büyüğü olan Nizâmeddîn Abdurrahmân Çelebi on altısında Amasya kadısı oldu.[559] Buna "Şâh Çelebi" denirdi. **[203]**

831 senesinde merkez-i saltanat olan Edirne ve Bursa'da ricâl arasında şedîd bir buhrân vardı. Devşirmelerin beylerbeyiliğe terfî'i mes'elesi bu buhrânı tevlîd etmişdi. Devşirmelerin dîn-i islâmın emr etdiği müsâvâtı, hizmetleri mukâbilinde mükâfâtı istiyorlardı.

Milliyetine sarılmış olan Türk erleri de kendi kölelerimize kendi elimizle ve rızâmızla kendi hükûmet ve istiklâlimizi veremeyiz, bunun âkıbeti Türklük için mühlik olur diyorlardı.

İkinci Sultân Murâd, devşirmeleri tatmîn etmek tarafdârı idi. Çünkü hizmetleri büyükdü. Nihâyet vezîr-i a'zam Hacı İvaz Paşa, Fenârîzâde Mehmed Şâh Efendi gibi ricâl-i devlet maktûl oldu. Candârlızâde İbrâhim Paşa mesmûmen vefât etdi. Kazasker Ferîdeddîn Mehmed Çelebi azl edildi.

Türkler'den Âsâyiş Beyzâde Sinan Paşa Rûmeli ve devşirmelerden Karaca Paşa Anadolu beylerbeyi oldu. Anadolu beylerbeyi Amasyalı Hamza Paşa ma'zûl olup Osmâncıklı Koca Nizâmeddîn Mehmed Paşa vezîr-i a'zam, Ankaralı Veliyyeddîn Efendi kazasker oldu.

Vezâretle nişâncı olan Kırşehirli Şeyhî Paşa da ma'zûl olup Bergamalı Hatîb Paşa demekle meşhûr olan Hibetullâh Çelebi vezâretle nişâncı oldu. Erkân-ı hükûmet tamâmiyle değişdi.

Kazasker-i sâbık Ferîdeddîn Mehmed Çelebi, Çelebi Sultân'ın Merzifon'da binâ eylediği medresenin ilk müderrisi olup Seyyid Şerîf Cürcânî tilmîzi idi. Ma'zûlen Merzifon'a

[559] Bu târîhi ele geçen Şerh-i Mufassal kitâbının birinci sahîfesi kenârında kendi hattı olan güzel bi ta'lîk ile yazılmış olduğu hâlde gördüm.

gelip sâniyen Sultâniyye müderrisi oldu. **[204]** Fakat Bâyezîd Paşa birâderi Hamza Paşa'nın âkıbeti anlaşılamadı.

Bu sene meşâyih-i Zeyniyye'den es-Seyyid Sadreddîn Mehmed bin es-Seyyid Hüseyn el-Hüseynî el-Horasânî Amasya'ya gelip ilm ve siyâdetine göre hürmet gördü. Amasya müftüsü Tokatlı Tâceddîn Çelebi vefât edib yerine kibâr-ı fuzalâdan Amasyalı Pîr Sun'ullâh Çelebi müftü oldu.

Sivas, Dârende, Divriği taraflarında zuhûr eden vekâyi'i tahkîk, müsebbiblerini tenkîl etmek üzere Yörgüç Paşa 832 senesinde Amasya'dan kalkıp Dârende'ye gitdi. Yerine kayınbirâderi olan Emîneddîn Mehmed Paşa'yı kâ'im-makâm-ı vâlî nasb etdi.

Emîneddîn Mehmed Paşa, Hacı Şâdgeldi Paşazâdeler'den Mustafa Bey'in mahdûmudur. Yörgüç Paşa'nın eski kethüdâsı olan el-Hâc Mehmed Ağa ile Amasya vilâyetini güzelce idâre etdi. Mehmed Paşa, Yörgüç Paşa'ya "Enişte Paşa" derdi. [560]

Yörgüç Paşa, Dârende'den Sivas'a buradan da Kayseriyye ve Niğde havâlîsine kadar gidip hayli ıslâhât yapdı. Birçok eşkıyâ kesdi. 833 senesinde Amasya'ya avdet edib kayınbirâderi Emîneddîn Mehmed Paşa Sivas beylerbeyi oldu.

Yörgüç Paşa'nın Amasya'da başlatdığı câmi, medrese ve imâreti 834 senesinde hitâma erdi. Pek mutantan bir sûretde resm-i güşâdını **[205]** yapdı. Müşârün-ileyhin Köprü ve Gümüş kasabalarında kâ'in câmileri de hitâma ermişdi. Bu sene Hacı Şâdgeldi evlâdından Dâvud Beyzâde Mehmed Şâh Bey vefât edib ceddi türbesi civârına defn edildi. [561]

Irâk hükümdârı Karakoyunlu Mîrzâ İskender Şâh bin Kara Yûsuf Şâh, Türkistân hükümdârı Aksak Timûr Hân Oğlu Şâhruh Mîrzâ harbinde mağlûben Tokat'a geldiği Yörgüç Paşa tarafından Sultân Murâd'a arz edilmişdi. Sudûr eden irâde üzerine İskender Şâh büyük bir ihtişâm ve saltanatla 834 senesinde Amasya'ya gelip kendisine tahsîs edilen konağa indirildi. Etbâ'ı da mevâki'-i muhtelifede yerleşdirildi.

Ancak İskender Şâh'ın etbâ'ı çokdu. İskender Mîrzâ bunları i'âşede müşkilâta uğramışdı. Bu sebebden etbâ'ı Amasya köylerini hattâ kasabalarını basıp emvâl ve eşyâyı nehb ü gâret, bu uğurda katl-i nüfûs ediyorlardı. Halkın şikâyetleri tevâlî etdiği hâlde İskender Mîrzâ kendisine mükerreren yapılan ihtârâta rağmen aldırış etmedi.

Halk, etbâ'a karşı kendilerini müdâfa'a etmeğe mecbûr olduğundan halk ile etbâ' arasında cereyân eden arbedeler hadd-i ma'rûfu tecâvüz etmişdi. Bundan dolayı Yörgüç Paşa, İskender Mîrzâ'yı ve etbâ'ını 835 senesinde cebren Amasya'dan çıkarıp Âzerbaycân'a doğru yolcu etdi.

836 senesinde "Ahi Darbhâneci" demekle meşhûr olan darbhâne emîni Bedreddîn Mahmûd Çelebi, Amasya'nın Pervâne Bey Mahallesi'nde başlatdığı **[206]** zâviyesi hitâma erdi. Bu tekkenin şeyhliğini es-Seyyid Sadreddîn Mehmed Horasânî'ye verdi. Buna "Horasânî Baba" denirdi.

Lâkin Yörgüç Paşa'nın nâmına sikke darb etdirmesi, tûl müddet devâm eden vilâyeti, gördüğü hizmetlerin ehemmiyeti, kendisine gurûr ve azamet, fazla ru'ûnet vermiş, etbâ'ına i'timâdı, lâubâliyâne harekâtı halkı şikâyetlere mecbûr etmişdi. 837 senesinde şikâyetler tevâlî ediyordu.

İkinci Sultân Murâd, kendisini tevhîm eden halkın bu şikâyetleri üzerine 838 senesinde Yörgüç Paşa'yı Edirne'ye celb edib muhâfız nasb etdi. Büyük şehzâdesi olan Sultân Ahmed'i de Amasya vâlîsi nasb ederek Şeyhî Paşa'yı terfîk edib Amasya'ya gönderdi.

---

[560] Bunların aralarında cereyân eden muhâberâtı hâvî mektûbları Veliyyeddîn Efendi Kütübhânesi'nde bir mecmû'a-i münşe'âtda görüp not etmişdim. Hayfâ ki yangında bunlar yandı. Bir daha o mecmû'ayı da bulamadım.

[561] Seng-i mezârında târîh-i vefâtı mahkûkdur.

Sultân Ahmed Çelebi

İkinci Sultân Murâd'ın büyük şehzâdesidir. 838 senesi evâ'ilinde Amasya vâlîsi olarak birâderleri Alâ'eddîn, Mehmed Çelebiler'le beraber geldi. Vüzerâdan Şeyhî Mahmûd Paşa bin Şihâbeddîn Kırşehrî[562] şehzâdenin lalası, müdebbir-i umûru ve Amasya muhâfızı oldu.

Şehzâde Sultân Ahmed, 823 senesinde Amasya'da tevellüd etmiş, on beş yaşına girmiş, genç, gâyet gürbüz bir zât idi. Amasya **[207]** a'yânından Dursun Çelebi bin Bahşâyiş Bey şehzâdeye defterdâr ve muharrir-i vilâyet oldu.

Fakat 838 senesinde dîvân-ı hümâyûn vüzerâsında ba'zı tebeddülât olup vak'a-i sâbıkanın bâ'isi olan meşhûr İshâk Paşa dîvân-ı hümâyûnda vezîr-i sâlis, öz Türkler'den Yörgüç Paşa vezîr-i sânî olmuş, yine ricâl-i devlet ve halk arasında dedikodular, teheyyücler belirmişdi.

Fakat 839 senesinde Amasya muhâfızı Şeyhî Paşa vefât etdikde yerine vezîr-i sânî Yörgüç Paşa ta'yîn olunup Amasya'ya geldi. İshâk Paşa vezîr-i sânî, kazasker Candârlızâde Halîl Çelebi de vezîr-i sâlis oldu.

840 senesi rebî'ulevvelinde Yörgüç Paşa Amasya'da yapdırdığı hayrâtı mesâlihine bir cemm-i gafîr huzûrunda bütün emlâk ve akârâtını vakf etdi. Vakfiyesini tescîl eden Amasya kadısı Muslihzâde Abdurrahmân Çelebi idi.

841 senesi evâ'ilinde vezîr-i a'zam Koca Mehmed Paşa vezerât-ı uzmâdan azl edilip Osmâncık'a gönderildi. Yerine vezîr-i sânî İshâk Paşa vezîr-i a'zam, Halîl Paşa da vezîr-i sânî, bunun yerine Rûmeli beylerbeyi Türkler'den Bergoslu Halîl Paşa vezîr-i sâlis olarak geldi.

Ancak halk arasında tekevvün eden asabiyetler artmış, Sultân Murâd'ın mevki'i oldukça tezelzüle yüz tutmuşdu. Pek şâyân-ı dikkatdir ki vezerât-i uzmâdan ma'zûlen gelen Koca Mehmed Paşa 841 senesi zilhiccesinde Osmâncık'da vefât etdiği esnâda Amasya vâlîsi şehzâde Sultân Ahmed de **[208]** Amasya'da vefât etmişdir.

Koca Mehmed Paşa, Osmâncık'da binâ eylediği câmi-i şerîfinin şark tarafında bahçesi derûnunda medfûn olup târîh-i vefâtı seng-i mezârında mahkûkdur. Şehzâde Sultân Ahmed de Amasya'da Narlı Bahçe'de Şehzâdegân Türbesi hizâsında kubbe-i mahsûsa derûnunda medfûndur.[563]

Şehzâde Sultân Ahmed'in vefâtından sonra münhal olan Amasya vâlîliğine şehzâde Sultân Mehmed ta'yîn edildi. Bundan büyük olan şehzâde Sultân Alâ'eddîn de Manîsâ vâlîliğine gönderildi. **[209]**

Sultân Mehmed Hân

Sultân Murâd-ı Sânî'nin dördüncü şehzâdesi olan Fâtih Sultân Mehmed Hân-ı Sânî'dir. Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed Efendi'nin târîhinde yazıldığı üzere 841 senesi zilhiccesinde Amasya vâlîsi oldu.

---

[562] Şeyhî Paşa, defterdârlık ve nişâncılık ederek ibrâz-ı fazîlet etmiş ulemâ-yı vüzerâdandır.

[563] Türkiye müverrihleri, Sultân Ahmed'in Bursa'da medfûn olduğunu, levhasına da 845 senesinde vefât etdiğini sonradan yazmışlardır. Hâlbuki 841 senesinde ber-hayât olan müverrih-i meşhûr Amasyalı Şükrullâh Çelebi, Behcetü't-Tevârîh'inde bu şehzâdenin Amasya'da medfûn olduğunu ve târîh-i vefâtını kayd etmişdir. Burada bir an'ane-i mahalliye vardır. Bu esnâda Pîr İlyâs-ı Halvetî Zâviyesi şeyhi Gümüşlü-zâde Pîr Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi bin İlyâs-ı Halvetî idi. Üç şehzâde 841 senesi ramazân bayrâmında şeyhi ziyârete giderler. Pîr Abdurrahmân Çelebi sulehâ-yı ümmetden mazınne-i kerâmet bir zât idi. Üç şehzâdenin en küçüğü olan Mehmed Çelebi'ye iltifât ederek ridâsını omuzları üzerine kor, diğer şehzâdelere de yol gösterir. Halk bu remz üzerine Mehmed Çelebi'nin pâdişâh, diğerlerinin âhiret yolcusu olacaklarını anlamışlar, bundan iki buçuk ay sonra şehzâde Sultân Ahmed'in vefâtına hayret etmişlerdir. Bu an'ane-i mahalliyeyi Âlî Bey, Amasya mutasarrıfı olduğu esnâda işidip pîr-i müşârün-ileyhin terceme-i hâlinde Künhü'l-Ahbâr adlı eserinde kayd etmişdir.

Lalası, müdebbir-i umûru, Amasya muhâfızı olmak üzere Sultân Murâd'ın âzâdlı kölelerinden Hayreddîn Hızır Paşa geldi.[564] Mu'allimi Amasyalı İlyâs Fakîh oğlu Hayreddîn Hızır Çelebi oldu.

İstanbul fâtihi olan Sultân Mehmed-i Sânî, Edirne'de 833 senesi recebinde doğdu. Sekiz yaşında iken Amasya vâlîsi oldu. Amasya, Fâtih'in ilk ta'lîm ve terbiye gördüğü yerdir. Kemâl Paşazâde diyor ki: "Sultân Mehmed dahi bir zamân ol makâm-ı mübârekde ârâm etdi".

Sultân Mehmed'in ser-askeri Amasya ümerâsından Şâdî Beyzâde Burak Bey'dir. Amasya'da buna "Küçük Çeribaşı" dendi. Çeribaşı Mahallesi'nde ikâmet ederdi. Büyük Çeribaşı Mehmed Çelebi'nin kerîmezâdesiydi.

842 senesinde Şeyh Cû'î Mevlevî-hânesi şeyhi "Pir Yoğurtcu" demekle meşhûr Şemseddîn Ahmed Dede bin Ömer bin Mukbil Bey ve Sultâniyye-i Merzifon müderrisi Ferîdeddîn Mehmed Devvânî vefât etdi. Meşâhîr-i fuzalâdan **[210]** Şücâ'eddîn İlyâs Merzifônî Sultâniyye müderrisi oldu.

Fakat Edirne içinden kaynıyordu. Çünkü İshâk Paşa'nın vezâret-i uzmâya ta'yîni devşirmeleri pek ziyâde yüze çıkarmışdı. Türkler bundan pek ziyâde müte'essir olmuşlardı. Türklerle devşirmeler arasında ufak tefek arbedeler oluyordu.

Bundan dolayı Sultân Murâd bî-huzûr olmuşdu. Nihâyet 843 senesi evâ'ilinde İshâk Paşa vezâret-i uzmâdan azl edilerek yerine Türkler'den Candârlızâde Halîl Paşa vezîr-i a'zam, İshâk Paşa vezîr-i sânî, devşirmelerden Zağnos Paşa vezîr-i sâlis oldu. Dîvân-ı hümâyûnda iki Türk kazaskerle muvâzene hâsıl oluyordu.

Sultân Murâd Engürüs harbini açıp dedikoduların önünü aldı. Muzafferiyyetle avdetinde tahtı resânet buldu. Âlî bir sûr-ı hıtân tertîb etdi. Amasya vâlîsi şehzâde Sultân Mehmed Amasya'dan ve Sultân Alâ'eddîn Manîsâ'dan celb edilerek Sultân Mehmed'in hıtânı icrâ edildi.

Ancak sünnet düğününde şehzâde Alâ'eddîn Bey'in gâyet gürbüz bir hâlde arz-ı endâm etmesi Türklerin nazar-ı dikkatlerini celb etmiş, devşirmeler de huylanmışlardı. Çünkü Türkler İshâk Paşa'yı ve etvârını çekemiyorlardı.

Alâ'eddîn Bey'in harekâtı Sultân Murâd'ı bile vehme düşürmüşdü. Bunun için şehzâdelerin yerlerini değişdirdi. Alâ'eddîn Bey'i Amasya **[211]** vâlîliğine ta'yîn ederek uzaklara atdı. Sultân Mehmed'i de Manîsâ'ya vâlî gönderdi.

Kemâl Paşazâde diyor ki: "Sultân Mehmed dahi ol makâm-ı mübârekde ârâm etdi. Sonra maslahat iktizâ edib atasının fermânıyla Manîsâ'ya gitdi".

Alâ'eddîn Bey

Sultân Murâd-ı Sânî'nin üçüncü şehzâdesidir. Şükrullâh Çelebi, buna "Sultân Alî" diyor. Sultân Alâ'eddîn Alî Bey demek olur. Amasya'da ikâmet eden vezîr Yörgüç Paşa şehzâdenin lalası, müdebbir-i umûru, Amasya muhâfızı oldu.

Sultân Alâ'eddîn takrîben 828 senesinde Edirne'de doğdu. Amasya vâlîsi olduğu esnâda on beş yaşında yetişik, gâyet gürbüz bir genç idi. Mu'allimi Amasya ulemâsından Hatîbzâde Tâceddîn İbrâhim Efendi bin Mehmed Çelebi idi.

Bu sene Pîr İlyâs-ı Halvetî zâviyesi şeyhi kutbu'l-ârifîn Pîr Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi vefât edib pederi Pîr İlyâs-ı Halvetî Hazretleri'nin yanına defn edildi. Yerine müftü Pîr Sun'ullâh Çelebi Halvetî şeyhi, bunun yerine de fuzalâdan Sinâneddîn Yûsuf bin Abdulmelik bin Bahşâyiş Çelebi Amasya müftüsü oldu.

842 senesinde Alâ'eddîn Bey, Şâdî Beyzâde Mahmûd Şâh Çelebi evlâdından Yeni Hâtun ile te'ehhül etdi. Tertîb edilen düğün pek revnaklı oldu. Devşirmeler bundan huylanıp Sultân Murâd'ı tevhîm etmeğe çalışdılar. Şehzâdenin mu'temedi Şâdî Beyzâde Burâk Bey'di. **[212]** Bu sene Amasya muhâfızı Yörgüç Paşa'nın gözdesi olan mahdûmu ve şehzâdenin

[564] Bu Hızır Paşa'nın Çorum'da hamâmı vakfiyesinde "atîku's-sultân Murâd" olduğu tasrîh edilmişdir.

ma'iyyeti ümerâsından Yûnus Bey vefât etdi. Pederinin câmii önündeki türbe-i mahsûsaya defn edildi.

845 senesinde Yörgüç Paşa da vefât etdi. Bu da o türbeye defn edildi. Yerine meşâhîr-i ulemâdan Lala Şâhîn Paşazâde Mehmed Paşa şehzâdenin lalası, müdebbir-i umûru, Amasya muhâfızı olarak geldi.

846 senesinde Sultân Murâd-ı Sânî, Karamânoğlu'nun harbine gideceği sırada şehzâde Alâ'eddîn Bey de harbe me'mûr olmuşdu. Bütün tedârikât-ı seferiyyesini ikmâl eden Alâ'eddîn Bey, Amasya'dan ordusuyla kalkıp Konya üzerine pederiyle beraber gitdi. Burâk Bey vâlî kâ'im-makâmı oldu.

Alâ'eddîn Bey, gösterdiği yararlıklarla pederinin nazar-ı dikkatini celb ediyordu. Avdetinde pederiyle beraber Bursa'ya kadar gitmişdi. Sultân Murâd'ın izniyle Bursa'dan dönüp Amasya'ya geldi. Fakat arkasından gönderilen Kara Hızır Paşa, Amasya'ya gece girdi. Bîçâreyi yatağında boğdu.

Bu kadarla kalmadı. Bir yaşında ve altı aylık şehzâdeleri Gıyâseddîn, Tâceddîn Çelelebiler de boğulup Torumtay Türbesi'ne defn edildiler. Amasya beylerbeyiliğine bâ-fermân-ı âlî Amasya muhâfızı olan Lala Mehmed Paşa ta'yîn olundu.

Ba'zı müverrihler iddi'â ederler ki şehzâde Alâ'eddîn Bey ihnâk edileceğinden haberdâr olduğu anda derhâl ihtifâ ve Hindistân'a firâr edib **[213]** Kara Hızır Paşa, şehzâdeye benzer kölelerinden birini ihnâk etmişdir.

Gûyâ Alâ'eddîn Bey, Amasya'dan Hindistân'a gidip Dekken hükümdârı Sultân Alâ'eddîn Behmenî nezdine gitmiş, müşârün-ileyhe mu'ahharan dâmâd ve mukarreb olup mahdûmu İsmâ'îl Âdil Şâh 890 senesinde Pencapur pâdişâhı olarak Âdilşâhiyye sülâlesini kurmuşdur. Buna İsmâ'îl Âdil Hân denirdi.

Âdil Hân'ın iki mahdûmu olup biri Yûsuf Âdilşâh, diğeri İbrâhim Âdilşâh, bunun mahdûmu Alâ'eddîn Alî Âdilşâh sırasıyla Pencapur hükümdârı olmuşlardır. Müverrihlerden Hayrullâh Efendi, Millet Kütüphânesi sâhibi Alî Emîrî Efendi, meskûkât mütehassısı Alî Bey bu rivâyeti tervîce mâ'il idiler.

Mehmed Paşa

795 senesinde vefât eden Türk ümerâsından Lala Şâhin Paşa bin İzzeddîn Balabân Bey'in oğludur. İki def'a Anadolu beylerbeyi oldukdan sonra şehzâde Alâ'eddîn Bey'e lala ve ihnâkında 846 evâhirinde Amasya vilâyeti beylerbeyi oldu.[565]

Fakat devşirmelerden Kara Hızır'ın bu cinâyeti Edirne'de şâyi' olduğu anda Türkleri fevkalâde sinirlendirdi. Her tarafda nümâyişler tertîb **[214]** edildi. Türklerle devşirmeler birbirine girdi. Sultân Murâd'a tahtından inmesi açıkdan açığa söylendi.

Âkıbetin vahâmetini anlayan Sultân Murâd 847 senesi evâ'ilinde Türk ricâlinin ve Türklerin istediklerine karşı koyamadı. Bi'z-zarûre Manisâ'dan şehzâdesi Sultân Mehmed'i celb ederek tahta çıkardı. Kendisi de en ziyâde sevdiği İshâk Paşa'yı alıp Manîsâ'ya çekildi.

Şu'arâdan biri Sultân Murâd'a hitâben şu kıt'ayı söylemişdir:

Be kişi hey ne turfa iş etdin
İşin altun iken gümüş etdin
Getirip on iki yaşar danayı
Geçirip yerine kömüş etdin[566]

Şehzâde Alâ'eddîn Bey'in ihnâkında kadı Muslihzâde Nizâmeddîn Abdurrahmân Çelebi ma'zûl olup yerine Kara Sinânzâde Muhyiddîn Mehmed Çelebi bin Yûsuf Amasya kadısı oldu.

---

[565] Mehmed Paşa'nın Amasya vâlîsi olduğu vakfiyesinde musarrahdır.

[566] Kömüş, Anadolu'da Arabî kâf ile koca erkec öküze, mandanın erkeğine ve mutlakâ mandaya denir. Bunun mu'arrebi "câmûs"dur, kömüş demekdir. Buna "kâmûş" da denir. "Câmûs"un muharrefi değildir.

Müftü Sinâneddîn Yûsuf Çelebi de fetvâdan mahcûr olup yerine de İbni Midâs, Paşmakçıoğlu demekle meşhûr Mevlânâ Hüsâmeddîn Hüseyin Çelebi müftü oldu.

Şehzâdenin mu'allimi olan Hatîbzâde Tâceddîn İbrâhim Efendi, İznik'de Orhâniyye müderrisi olarak Amasya'dan kaldırıldı. Şehzâdenin şeyhi olan es-Seyyid Sadreddîn Mehmed Horasânî de Amasya civârında **[215]** Yenice köyüne gönderildi. Şehzâdenin ümerâsından her biri bir tarafa mîrlîvâ oldu.

847 senesinde sadr-ı esbak Halîl Paşazâde kibâr-ı ümerâdan Muhyiddîn Mehmed Bey bin İskender Bey, yapdırdığı türbesi mesâlihine emlâkini vakf etdi. Tescîl eden Amasya kadısı müşârün-ileyh Muhyiddîn Mehmed Çelebi'nin imzâsı vakfiyesi bâlâsında görülmekdedir.

Lâkin Kara Sinânoğlu'nun Amasya kadılığı Muslihzâdeler'i gayrete düşürmüşdü. 847 senesi şa'bânında Muhyiddîn Mehmed Çelebi Tokat'a nakl olunup yerine Muslihzâde Celâleddîn Abdulgaffâr Çelebi Amasya kadısı oldu. Buna da "Molla Beylik" denirdi.

Sultân Mehmed Hân-ı Sânî, tahta çıkıp İshâk Paşa gitdikde yerini tutan Zağnos Paşa şehzâdeye hulûl ederek Türkleri gücendiriyordu. Vezîr-i a'zam Halîl Paşa ile vezîr-i sâlis Bergoslu Halîl Paşa dîvânda Zağnos Paşa'dan çekinmeğe başlamışlardı.

Zağnos[567] Paşa, mühtedîlerin gözdesi sayılırdı. Buna mukâbil Candârlızâde Halîl Paşa da Türklerin gözdesiydi. Bergoslu Halîl Paşa Candârlızâde'yi istihlâf edecek mevki'de idi.

Zağnos Paşa'nın ahvâl ve etvârı Sultân Murâd'ın idâresini aratdırıyordu. Bu hâle vâkıf olan Sultân Murâd-ı Sânî, Manîsâ'dan **[216]** Halîl Paşa'ya gönderdiği mektûblarda kendisinin Edirne'ye celb ve iclâs edilmesini yazıyor, kuvvetli te'mînât veriyordu.

Bundan başka henüz çocuk sayılan Sultân Mehmed'in cülûsuyla Edirne'de hâkim olan tefrika Avrupa'ya, Karaman ve Candâroğulları'na cür'et vermiş, bunlar müttefikan Türkiye devletine karşı i'lân-ı harb etmişlerdi.

Vezîr-i a'zam Halîl Paşa, düvel-i müttefikanın harbini güzel bir vesîle ittihâz etdi. Derhâl Sultân Murâd'ı getirdip tahta çıkardı. Şehzâde Sultân Mehmed'i Zağnos Paşası'yla beraber Manîsâ'ya gönderdi. İshâk Paşa'nın da adı batdı.

Sultân Murâd'ın ikinci def'a cülûsuna her iki taraf da memnûn olmuşlardı. Çünkü i'lân edilen harbin kanlı olacağı anlaşılıyordu. Mâhir bir kumandâna ihtiyâc vardı. Sultân Murâd, aradıkları kumandân idi. Sultân Murâd, ikinci def'a cülûsunu müte'âkib orduyu alıp harbe gitdi.

Osmanlı Türkleri Avrupa harbiyle meşgûl olduğu esnâda Kastamonu hâkimi Candârzâde İbrâhim Bey'in oğlu Kızıl Ahmed Bey'le kardaşı Hızır Bey Amasya vilâyetine tâbi' Canik ve Bafra taraflarına tecâvüz etmişlerdi.

Amasya ve Tokat beylerbeyileri Mehmed ve Balabân Paşalar birlikde olarak kuvvetleriyle Hızır ve Kızıl Ahmed Beyler'in üzerine gitdiler. Harben bunları perîşân ederek her ikisini de tutup Amasya kalesinde habs etdiler. **[217]**

Varna muhârebesinde en ziyâde fedâkârâne çalışan ve dehşetli zâyi'ât veren, sonra muhârebeyi kazanan da Türkler'di. Bu muhârebede Amasyalılar'dan Hacı Şâdgeldi evlâdından Bosna fâtihi Îsâ Beyzâde İshâk, Şâdî Beyzâde Burâk, Yörgüç Paşazâde Hızır ve Mustafa Beyler şehîd olmuşlardı.

Varna muhârebesinde inhizâma ramak kalmış, Sultân Murâd firâra mecbûriyet göstermişdi. Müşârün-ileyhin atının dizginini tutup geri çeviren, muzafferiyete bâ'is olan, Yörgüç Paşa birâderi Hızır Paşa idi. Hızır Paşa'nın gayreti sâyesinde 848 senesinde Varna muhârebesi kazanılmışdı.

Varna muhârebesinden avdetde sipâhîlerle yeniçeriler ya'nî Türklerle devşirmeler eski cidâle avdet etdiler. Edirne'de Buçuk Tepe vak'asında Sultân Murâd'ı bir günde iki def'a hal' ve iclâs ederek mes'ele büyüdü.

[567] Zağnos, Türk dilinde bir nev'-i doğan ismidir. Zâğ'a ya'nî kargaya benzer. Hâlis Türkçedir.

Nihâyet erkân-ı devletin uzlaşmasıyla ya'nî Halîl Paşa'nın himmetiyle Sultân Murâd yoldan çevrilerek üçüncü def'a cülûsunda dâ'im olabildi. Bu yüzden Candârlızâde Halîl Paşa Sultân Mehmed'in ve gayr-i Türkler'in husûmet-i şedîdesini kazanmış oldu. [568]

848 senesi evâ'ilinde Amasya kazâsından ma'zûl bulunan Muslihzâde Nizâmeddîn Abdurrahmân Çelebi Amasya kadılığına i'âde ve birâderi **[218]** olan Amasya kadısı Abdulgaffâr Çelebi Sivas'a nakl edildi.

Fakat Amasya beylerbeyi Şâhin Paşazâde Mehmed Paşa, Hızır ve Kızıl Beyler'in tecâvüzâtına meydân verdiğinden dolayı medhûl olmuşdu. Bunu idrâk eden Mehmed Paşa, Bolu dâhilinde yapdırdığı zâviye ve mescidi mesâlihine emlâk ve akârâtını Amasya mahkemesinde vakf etdi. Hâkim-i müseccil Abdurrahmân el-Muslihî idi.

Mehmed Paşa'nın ihtiyârlığı, büyük bir ma'zeretdi. Bu ma'zerete binâ'en tekâ'üd edildi. Sultân Murâd'ın cülûsunda hizmeti sebk eden yeniçeri ağası sekbânbaşı Hasan Ağazâde Hızır Ağa Amasya beylerbeyi oldu. Debbâğlar şeyhi Pîr Sun'ullâh el-Halvetî bu esnâda vefât edib Sarac-hâne Câmii şark tarafındaki hazîreye defn edildi. Yerine Zekeriyyâ-yı Halvetî geçdi.

Hayreddîn Hızır Paşa

Amasya'da sekbânbaşı olan Hasan Ağa'nın oğludur. Amasya'da Sultân Murâd'ın sarâyına gidip tefeyyüz ederek yeniçeri ağası[569] olmuşdu. 848 senesinde Amasya beylerbeyi olup Edirne'den geldi. Vusûlüne kadar Hacı Halîl Paşazâde Memi Bey vâlî kâ'im-makâmı olmuşdu. 849 senesinde vak'a-i ma'lûmeden dolayı Tokat kalesine habs edilen Türklerin meşâhîr-i ümerâsından Yiğit Paşazâde Turhân Bey afv ve ıtlâk edilerek **[219]** Amasya'ya geldi. Tokat beylerbeyi Balabân Paşa ile beraber Mora harbine me'mûren Rûmeli'ne gitdi.

850 cemâziyelâhiresinin üçüncü gününde Amasya ümerâsından olup Rûmeli harbine me'mûr olan Aydın Beyzâde Alî Bey, Amasya dâhilinde Tayboğa Alanı ve Emîr Hasan Alanı çiftliklerini evlâdına vakf edib gitdi.[570]

Bu vakfiyenin şâhidlerinden olan Kemâl bin el-Hâc İbrâhim ile Mehmed bin Alî el-Karahisârî şâyân-ı dikkat sîmâlardandır. Birincisi şehzâdeliğinde Sultân Bâyezîd-i Sânî'ye vezîr olan Kemâl Paşa'dır. İkincisi sudûr-ı ulemâdandır.

Amasya beylerbeyi Ağa Hızır Paşa, Dulkadiroğlu'nun şehzâde Sultân Mehmed'e tezvîc edilen kerîmesini Manîsâ'ya kadar îsâline halîlesiyle beraber me'mûr olup gitdi. Yerine Koca Mehmed Paşazâde Süleyman Bey beylerbeyi kâ'im-makâmı oldu. İki ay kadar devâm etdi.

851 senesi evâhirinde Yâkût Paşa Zâviyesi şeyhi olan kibâr-ı a'yândan Divriklizâde Şemseddîn Mü'eyyed Çelebi vefât etdi. Mahdûmları Abdulvâsi', Abdullah, Alî Çelebilere de "Mü'eyyedzâde" dendi.

852 cumadelâhiresinin onuncu günü Merzifon'da kutbu'l-ulemâ olan Sultâniyye müderrisi Mevlânâ Şücâ'eddîn İlyâs bin Yahyâ el-Merzifônî vefât edib yerine Mevlânâ Kemâl el-Kırîmî tilmîzi Şemseddîn **[220]** Ahmed el-Kırîmî Sultâniyye müderrisi oldu.

853 senesinde Amasya kadısı Abdurrahmân Çelebi, zuhûr eden bir hâdise-i hukûkiyyeden dolayı ulemânın ısrârıyla azl edilip Tokâdî Cemâleddîn Yûsuf Efendi Amasya kadısı oldu. Fakat Abdurrahmân Efendi'nin hükmü kazaskerin tasvîbine iktırân eylediğinden 854 senesi muharreminde Abdurrahmân Efendi yine kadılığa intihâb edildi.

---

[568] Sultân Murâd-ı Sânî'nin def'alarla hal' ve iclâsına sebebiyyet veren vak'a-i mühimme, işte bu asabiyyet-i milliyedir. Bu asabiyyet gayr-i Türkler'e 829 senesinden i'tibâren yeniçeri ağalığı, beylerbeyilik, vezâret verilmesinden hâsıl olmuşdu. Türkiye Târîhi'nde bu kadar mühim vak'alara ufak bir işâret bile yokdur. Bunu âcizleri taharriyât esnâsında elde etdiğim vesâ'ik ve evrâk-ı atîkadan anlayabildim.

[569] Yeniçeri ağası unvânı, yeniçeri ocağının ihdâsından i'tibâren mevcûd olduğu kuyûd ile müsbetdir. Sekbânbaşı ağa da başkadır.

[570] Bu vakfiyede vakf eylediği köylerin hâsılâtı evlâdına "Ve ba'de'l-inkırâzi fe-alâ huffâzi'l-câmi'il-mensûbi ilâ Pervâne Beg el-mebniyyi zâhira medîneti Amasya bi-kurbi türbeti Câmûdâr" diye mestûr olan ibâresinde "Câmûdâr Türbesi" şâyân-ı dikkatdir.

855 senesi muharreminin üçüncü günü Sultân Murâd Hân-ı Sânî Edirne'de vefât edib şehzâdeleri Sultân Mehmed Hân-ı Sânî Manîsâ'dan Edirne'ye gitdi. İkinci def'a Osmanlı tahtına cülûs etdi. Amasya'da arslan resimli mankırların darbına emr verildi. Yeniçeri ağalığından azl edilen Kazancı Doğan Bey, menfiyyen Amasya'ya geldi.

856 senesinde Amasya müftüsü olan Tokâdî Paşmakçızâde ibni Meddâs Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi fetvâdan hacr olunup yerine meşâhîr-i ulemâdan Hatîbzâde Mevlânâ Zeyneddîn Halîl Çelebi Amasya müftüsü ve fetvâya me'zûn oldu.

857 senesi muharreminde Amasya Beylerbeyi Ağa Hızır Paşa ve Yörgüç Paşa birâderi Hızır Paşa ve sâ'ir Amasya beyleri İstanbul fethine me'mûr olduklarına binâ'en Amasya beylerbeyiliğine Tokat sancağı beyi Eretnazâde Alî Bey ta'yîn edildi.

Alâ'eddîn Alî Paşa

Amasya zu'amâsından Küçük Eretna Beyzâde Abdullah Bey'in mahdûmudur. **[221]** Varna harbinde görülen yararlığı üzerine Tokat beyi olmuşdu. 857 senesi muharreminde Amasya vilâyeti beylerbeyi olarak geldi.

857 senesi cumadelâhiresinin yirmi yedinci salı günü Risâlet-penâh Efendimiz'in Türkler'e işâret buyurduğu "Kostantiniyye - İstanbul" feth edildiğinden bütün Türkiye'de olduğu gibi Amasya'da da büyük şenlikler yapıldı. Her taraf donandı. Şenlikler günlerce devâm etdi.

Ancak vezîr-i a'zam Candârlızâde Halîl Paşa hakkında gayr-i Türklerin birtakım ihbârât-ı kâzibesi, cülûs vak'asından dolayı zâten kızgın olan Fâtih Sultân Mehmed'i fenâ hâlde kızdırmışdı.

Bu kızgınlıklara binâ'en Halîl Paşa ansızın Yedi Kule'ye muhakkarâne sürüklendi. Orada başı kesildi. Birâderi Süleyman Çelebi kazaskerlikden, oğlu İbrâhim Çelebi Edirne kadılığından azl olundu. Cümlesinin emvâl ve emlâki müsâdere edilerek gayr-i Türkler'in hınçları alınmışdı.

Sultân Mehmed'in bu hareketi Türkler'e, hâssaten ulemâ ve meşâyihe fevkalâde te'sîr etmişdi. Bunu takdîr eden Sultân Mehmed, vezîr-i sânî olan Bergosî Halîl Paşa bin Ahmed'i[571] vezîr-i a'zam ve İstanbul muhâfızı ta'yîn edib nişâncılıkdan vezîr olan İbrâhim Paşa ile Edirne'ye gitdi. İbrâhim Paşa vezîr-i sânî olmuşdu.

858 senesi zilhiccesinde "Kubalıoğlu" demekle meşhûr olan **[222]** kibâr-ı sulehâdan kadı-i meşhûr es-Seyyid Hüsâmeddîn Hüseyin Çelebi Amasya'da Kuba denilen mevki'de binâ etdiği mescid ve medrese ve türbesi mesâlihine emlâk-ı mevcûdesini vakf etdi. Bu medrese, "Hüsâmiyye Medresesi" demekle meşhûr idi.

İbrâhim Paşa[572] devşirmelerden dindâr, fâzıl bir zât idi. Fakat Halîl Paşa'nın i'dâmında medhûl olmuşdu, bu yüzden Sultân Fâtih 858 senesi şa'bânında bunu tekâ'üde sevk edib herkesin memdûhu olan Bosnalı Mahmûd Paşa'yı vezîr-i a'zam yapdı. Büyük şehzâdesi Sultân Mustafa'ya Manîsâ, küçük şehzâdesi Sultân Bâyezîd'e Amasya vâlîliklerini verdi.

Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî

Fâtih Sultân Mehmed Hân'ın ikinci şehzâdesidir. Vâlidesi Gülbahâr Hâtun olduğu vakfiyesiyle sâbitdir. 851 senesi zilka'desinde doğdu. Yedi yaşında iken Amasya vâlîsi oldu. Amasya beylerbeyi Alî Paşa da lalası olarak Amasya muhâfazasında kaldı.

Amasyalı Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed Efendi, Târîh-i Âl-i Osmân'ın defter-i sâbi'inde 858 senesi vekâyi'inde diyor ki:

---

571 Bu Halîl Paşa'nın 858 senesi muharreminde tanzîm edilen Turhan bin Paşa Yiğit'in vakfiyesinde imzâsı vardır. İstanbul'da Zindân Kapısı civârında mahallesi olduğu Fâtih'in vakfiyesinde, orada hapishânesi olduğu Pîrî Mehmed Paşa'nın vakfiyesinde mestûr ve mahallesinde mescidi olduğu da kuyûden müsbetdir.

572 İbrâhîm Paşa bin Abdullah'ın Edirne'de câmi' ve imâreti, evkâfı, vakfiyesi vardır. Vezîr olduğu vakfiyesinde mezkûrdur. Türkiye Târîhi'nde ne bunun vezâreti, ne de Bergosî Halîl Paşa'nın sadâreti yazılmamışdır.

"Sultân-ı cihân-güşây ve hâkân-ı fermân-fermây baht-ı sa'îd ve devlet-i **[223]** mezîdle ol sarây-ı cedîde girdi. Dâru'l-mülk-i Edirne'yi pâytâht-ı gerdûn edinip sâye-i hümâyûnuyla ol tarafa şeref verdi. Mağnîsâ'yı ki taht-gâh-ı kadîm idi, ferzend-i kerîmi Sultân Mustafa'ya erzânî gördü.

Pûr-ı dil-pesendi ve ferzend-i ercümendi ya'nî şâhzâde-i reşîd ve tâcdâr-ı sa'îd Sultân Bâyezîd'i Amasya'ya ki selâtîn-i azîmü'ş-şân-ı Âl-i Osmân'ın dâru'l-mülk-i kadîmidir, gönderip diyâr-ı Rûm'a şehriyâr etdi.

Mezkûr makâm mübârek ve müteyemmendir ki havâdis-i eyyâmdan enâma me'men olagelmişdir. Mukîm olmağa onu ihtiyâr etdi.

Amasya ki tevârîh-i kadîmede Harcene adıyla yâd olur. İçine gamgîn girerse dilşâd olur ve bend-i gamdan cânı âzâd olur. Nâdire-i asr ve şöhre-i dehr olmuş meşhûr bir şehirdir. Gayret-i Mısr kendisi ve reşk-i Nîl önündeki nehirdir.

Nazm-ı Fârisî

نکویم که هم چشم مصراست و نیل
بهشت است ورودش در و سلسبیل
لب رودش ازهر طرف کشته زار
بر و چرخها چون قلك بیقرار
ده و مز رعش هر طرف بی کران
کمین مرز بر کشت او مرز فان

Nazm-ı Türkî

Cûyunun suyu âb-ı kevserdir
Hâk-i pâki abîr ü anberdir

Gel Sevâdiyye'sini seyr eyle
Kasr-ı asr içre gör ne manzardır

[224]

Merdüm-i ayn-ı âlem ü yâhud
Hâl-i ruhsâr-ı heft-kişverdir[573]

Sultân Bâyezîd'in Amasya'ya vürûdunda ilk lalası Alî Paşa, ilk nişâncısı Amasya ulemâsından Hacı İbrâhimzâde Kemâleddîn Ahmed Çelebi, ilk defterdârı Hacı Mahmûd Çelebizâde Sa'deddîn Çelebi, ilk kâtib-i dîvânı Ahi Sâbıkeddîn evlâdından Sa'dî Çelebi oldu.

Kadı Nizâmeddîn Abdurrahmân Çelebi, müftü Mevlânâ Zeyneddîn Halîl Çelebi makâmlarını muhâfaza etdi. Ahmed Beyzâde Hamza Bey, ma'iyyet-i ümerâsından olup Amasya'nın muhâfazasına me'mûr oldu.

858 senesinde Kadı Abdurrahmân Çelebi kerîmesi olup fâzılât-ı nisâdan bulunan Selâmet Hâtun, Kuşköprü civârında olan zâviye ve türbesini ikmâl edib mesâlihine emlâk ve akârâtını vakf etdi.

859 senesinde Amasya'dan hayli zevât İstanbul'a nakl-i hâne eylediği esnâda kibâr-ı ulemâdan İbni Meddâs demekle meşhûr sâbık Amasya müftüsü Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi İstanbul'a gidip Unkapanı civârında İbni Meddâs diye şimdiye kadar meşhûr olan mahallesinde oturdu.

---

[573] Allâme-i müşârün-ileyh Kemâl Paşa'zâde'nin Amasyalı olduğuna, Amasya'nın Sevâdiyye Mahallesi'nde doğduğuna, maskat-ı re'sine pek samîmî muhabbetlerle merbût bulunduğuna şu harâretli sitâyişleri, kıymetli yazıları da birer delîl-i bâhirdir.

860 senesi muharreminde Amasya kadısı Muslihzâde Nizâmeddîn Abdurrahmân Çelebi vefât edib yerine mahdûmu Şemseddîn Mehmed Çelebi Amasya kadısı oldu. Diğer birâderleri Bedreddîn Mahmûd ve Seyyideddîn Ahmed Çelebiler'dir. **[225]**

861 senesinde şehzâde Sultân Bâyezîd Edirne'ye celb edilip mu'azzam sünnet düğünü yapıldı. Lalası Alî Paşa da beraber gitdiğinden Yörgüç Paşa birâderi Hızır Paşa Amasya vâlî kâ'im-makâmı oldu. Şehzâde üç ay sonra gelip Hızır Paşa'yı atabeyi ve Amasya muhâfızı olarak ta'yîn etdi.

862 senesi evâ'ilinde kibâr-ı meşâyih-i sûfiyyeden Yenice karyesinde mukîm olan es-Seyyid Sadreddîn Mehmed bin Hüseyn bin Alî el-Horasânî vefât edib oradaki zâviyesi hazîresine defn edildi. Mahdûmları Hüseyin, Abdullah, İbrâhim Efendiler Amasya'da müderrislerdi.

863 senesi muharremi evâ'ilinde Merzifon'da irşâd-ı sâlikîn ile meşgûl olan hulefâ-yı Zeyniyye'den eş-Şeyh Nizâmeddîn Abdurrahîm el-Merzifônî vefât etdi. Merzifon'da türbe-i mahsûsasına defn edildi.

864 senesinde Türkiye müverrihlerinin pîr ve akdemi olan fâzıl-ı meşhûr Amasyalı Şükrullâh Çelebi bin Şihâbeddîn Ahmed Bâlî Çelebi İstanbul'da vefât etdi. Amasyalılar'dan Îsâ Beyzâde İshâk Paşa bin İbrâhim Bey, Anadolu beylerbeyi olarak Ankara'ya gitdi.

865 senesinde Amasya müftüsü Zeyneddîn Halîl Çelebi vefât edib yerine meşâhîr-i müderrisînden "Gerçekoğlu" demekle meşhûr Musliheddîn Mustafa Efendi bin Menteşe Çelebi Amasya müftüsü oldu. Nişâncı Kemâl Çelebi İstanbul'da kalıp yerine Mü'eyyedzâde Alî Çelebi nişâncı olarak ta'yîn edildi.

Kezâlik Amasya darbhânesinde on yıldan beri darb edilen arslan **[226]** resimli mankırların darbı ilgâ edilip nâm-ı pâdişâhîye darbı emr edildi. Amasyalılar'dan mu'allim-i sultânî Hâce Hayreddîn Hızır Efendi kazasker oldu.

866 senesinde Amasya a'yânından Kedağralı Hacı Beyzâde Halîl Bey bin Gâzi Mehmed Bey ma'iyyet-i ümerâsından olup yeğeni Tâcî Bey demekle meşhûr Tâceddîn İbrâhim Çelebi bin Safî Çelebi şehzâdeye intisâb etdi.

867 senesinde Amasya kadısı Muslihzâde Şemseddîn Mehmed Çelebi hakkında şikâyetler tevâlî etmişdi. Sâbık Edirne kadısı Candârlızâde vezîr Halîl Paşa mahdûmu Tâceddîn İbrâhim Çelebi Amasya kadısı olarak İstanbul'dan geldi. Şehzâde Sultân Abdullah doğdu.

868 senesinde Amasya muhâfızı Şarabdâr Hamza Bey hakkında ba'zı sözler tekevvün etdiğinden Tokat sancağı beyi olup Amasya ümerâsından el-Hâc Hamza Bey bin Ahmed Bey Amasya muhâfızı olarak ta'yîn edildi. Amasyalılar'dan Kemâleddîn Ahmed Paşa dîvân-ı hümâyûnda vezîr-i sâlis, Muslihzâde Bedreddîn Mahmûd Efendi kazasker oldu.

869 senesinde sâbık Amasya kadısı Muslihzâde Şemseddîn Mehmed Efendi Amasya kadılığına i'âde edildi. 870 senesinde şehzâde Sultân Ahmed tevellüd etdi. Yörgüç Paşa birâderi Hızır Paşa, kendi mahallesinde yapdırdığı câmi, medrese, imâret ve hamâmı hitâm bulduğundan emlâk ve akârâtını bu hayrâtın mesâlihine vakf eyledi.

Bu esnâda ba'zı hâdisât olduğundan Hızır Paşa tekâ'üde sevk edildi. **[227]** Kemâl Paşa şehzâdeye lala ve müdebbir-i umûr-ı memleket olarak Amasya'ya geldi. 871 senesinde şehzâde Sultân Şehinşâh doğdu. Amasyalılar'dan İshâk Paşa vezîr-i sâlis oldu.

872 senesinde Konya alındı. Ahâlîsinden bir kısmı Amasya'ya nakl ve iskân edildi. Bunlardan Amasya'da Hacı Şâdgeldi kazaskeri olan Cemâleddîn Mehmed Aksarâyî ahfâdından Muhyiddîn Mehmed Çelebi bin Ahmed Çelebi Amasya'ya geldi.

873 senesinde kadı-i sâbık Halîl Paşazâde İbrâhim Çelebi nişâncı olarak şehzâdeye tekarrüb etdi. Mü'eyyedzâde Alî Çelebi musâhib-i şehzâde oldu. Kibâr-ı ümerâdan Hacı Beyzâde Kâsım Bey, vatanı olan Hakala köyünde başlatdığı kârgîr medresesini bu sene ikmâl ve mesâlihine emlâkini vakf etdi.

874 senesinde mukaddemen feth edilen Trabzon vilâyeti vâlîliğine Sultân Bâyezîd'in şehzâdesi Sultân Abdullah ta'yîn olunup Gelgiraslı Hayreddîn Hızır Paşa bin Hasan Çelebi

lalası ve muhâfız-ı vilâyet olarak Amasya'dan gitdiler. Şehzâde Sultân Korkud bu sene doğdu. Amasyalı İshâk Paşa vezîr-i a'zam oldu.

875 senesinde İran hükümdârı Uzun Hasan Şâh, Tokat sancağı beyi Şarabdâr Hamza Bey'i aldadıp Tokat'a hücûm etdi. Sivas ve Tokat havâlîsini gâret etdirdi. Bundan müte'essiren Amasya'da şehzâdenin vezîri Kemâl Paşa vefât etdi.

Bu vak'alar Sultân Fâtih'e arz olundukda fevkalâde hiddet etdi. **[228]** Şehzâdenin nişâncısı olan Halîl Paşazâde İbrâhim Paşa lalası oldu. Yörgüç Paşazâde Süleyman Paşa muhâfız-ı vilâyet olarak Amasya'ya geldi. Amasya şu'arâsından Tâcî Bey nişâncı oldu. Yavuz Sultân Selim bu sene doğdu.

876 senesinde Uzun Hasan Şâh'a karşı tedârikât-ı harbiyye başladı. Tokat ve Sivas kadılarının ahvâlini teftîşe Konya kadısı Musliheddîn Çelebi me'mûr oldu. Bu esnâlarda Amasya kadısına Tokâdî Yûsuf Çelebizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi niyâbet ediyordu.

877 senesinde Amasya defterdârı Sa'deddîn Çelebi vefât edib yerine Amasya a'yânından Hacı Bey demekle meşhûr Hacı Nevrûz Bey defterdâr oldu. Vezîr-i a'zam Amasyalı İshâk Paşa bin İbrâhim Bey azl olunup yerine Sarı İshâk Paşa bin Abdullah vezîr-i a'zam oldu.

878 senesinde Sultân Fâtih Mehmed, ordu-yı hümâyûn ile Anadolu'ya geçdi. Kastamonu vâlîsi şehzâde Sultân Mustafa, Amasya vâlîsi şehzâde Sultân Bâyezîd ma'iyyet-i askeriyyeleriyle hareket edib Kazova'da pederleriyle birleşdiler.

Sene-i mezbûrede Sultân Fâtih, Uzun Hasan Şâh'ı mağlûb, ordusunu perîşân, erkânından hayli kimseleri esîr ederek 878 senesi cemâziyelûlâsı evâsıtında Amasya'ya geldi. Berâber getirdiği üserâdan ve Timur Hân evlâdından Mîrzâ Mehmed Bâkır, Mîrzâ Zeynel, Mîrzâ Muzaffer Hânlar Kal'a-i Bâlâ zindânına kondu.

Üserâ içinde Amasya'dan gidip Uzun Şâh'a tekarrüb ederek mevki'-i **[229]** vezâretini ihrâz eden evlâd-ı Rufâ'iyye'den Seyyid Hân demekle meşhûr Seyyid Abdullah Hân da vardı. Siyâdetine ve pederi Seyyid Nûreddîn Hamza Çelebi'ye hürmet-i mahsûsa olarak afv edildi.

Sultân Fâtih'in Amasya'ya vürûdunda Lala İbrâhim Paşa ma'zûl olup ordu-yı hümâyûn defterdârı olan Fenârîzâde Şemseddîn Ahmed Çelebi lala, Hızır Paşazâde Mahmûd Paşa vezîr ve şehzâdeye musâhib oldu.

Bu muhârebede vefât eden Amasya ümerâsından el-Hâc Hamza Bey, giderken emlâkini mahallesinde yapdırdığı mescid ve mektebi mesâlihine vakf etmişdi. Oğulları Ahmed, Kâsım, Mahmûd Çelebiler vakfiyesini bu sene tanzîm etdirdiler.

Sultân Fâtih Amasya'da bir ay kaldı. Sene-i mezbûr cumadelâhiresinde Amasya'dan kalkıp İstanbul'a gitdi. Bu senenin evâhirinde Amasya'nın kutbu sayılan Halvetiyye şeyhi Pîr Zekeriyyâ-yı Halvetî vefât edib şeyhinin yanına defn edildi. Yerine Kadızâde Pîr Abdurrahmân Hüsâmî Çelebi geçdi.

879 senesinde Sivas kadısı Mevlânâ Halîmî Lütfullâh Çelebi, Amasya vâlîsi şehzâdenin erkânı si'âyesiyle azl edilip Tokat'a getirilmiş, burada üç ay kadar habs edilerek ta'zîb ve mu'ahharan teftîş olunarak berâ'eti zuhûr etmekle ıtlâk edilmişdir.

Halîmî Çelebi, bundan fevkalâde müte'essir olup Arabî bir kasîde-i belîğa tanzîm ve rumûz ile ahvâlini Sultân Fâtih'e arz eden beyitleri **[230]** yegân yegân şerh ve tahlîl, şehzâde Sultân Bâyezîd'in etrâfını alan ve kendisine garazkârlık edenleri tasrîh etmiş, şehzâdeyi ayş u nûşa alışdıran bunlar olduğunu anlatmışdır.

880 senesinde Amasyalı Halîmî Lütfullâh Çelebi İstanbul'a gitdi. Amasya'da şehzâde Sultân Mahmûd doğdu. 881'de Halîmî Çelebi kasîde-i ma'lûmesini[574] Sultân Fâtih'e takdîm ve tazallüm-i hâl etdi. Bu sene Amasya'nın kutbu sayılan eş-Şeyh Muhyiddîn Mehmed bin Mahmûd el-Akdâğî vefât etdi. Mahdûmları Bedreddîn Mahmûd, Hüsâmeddîn Hüseyin, Kemâleddîn Ahmed Efendiler kaldı.

[574] Halîmî Efendi'nin bu kasîdesi ve şerhi nüsha-i yegâne olarak Fâtih Kütübhânesi'nde bulunabildi.

Bu esnâda Amasya erkânı şunlardı: Vezîr ve musâhib Hızır Paşazâde Mahmûd Paşa, birâderi Mehmed Paşa, lala Fenârîzâde Ahmed Bey, şeyhü'l-meşâyih Gümüşlüzâde Pîr Hayreddîn Hızır Çelebi, mu'allim-i sultânî Salâheddîn Mûsâ, tabîb Hâce Nefîseddîn Mehmed Şirvânî.

Amasya muhâfızı Kemâl Paşazâde Süleyman Bey, nişâncı şu'arâdan Tâcî Bey, defterdâr Hacı Nevrûz Bey, mukarreb ve şâir Âfitâbî Abdurrahmân Çelebi, Kerîmî Mehmed Çelebi, kadı Muslihzâde Mehmed Çelebi, müftü Gerçekzâde Şemseddîn Ahmed Çelebi, Mü'eyyedzâde Abdurrahmân Efendi.

882 senesinde Sultân Fâtih tarafından gönderilen hey'et-i tahkîkiyye Amasya'ya geldi. Hâlbuki Sultân Bâyezîd, Mahmûd Paşa, Fenârîzâde Ahmed Bey, Mü'eyyed **[231]** zâde Abdurrahmân Efendi, Tâcî Bey Lâdik'e gitmişler, mükemmel bir cân sohbeti yapıyorlardı.

Hey'et-i tahkîkiyye re'îsi vüzerâdan Hamza Beyzâde Mustafa Paşa uzun bir tahkîkden sonra Amasya'dan kalkıp gitdi. Fakat tahkîkât esnâsında hayli vekâyi' zuhûr etdi. Halkın şikâyeti birbirini bozuyor, erkânı birbirine düşürüyordu.

883 senesinde gelen fermân-ı âlîde[575] Mahmûd Paşa, Tâcî Bey, Abdurrahmân Efendi'nin i'dâmı, diğerlerinin azl ve tahvîli emr olunmuşdu. Fermânın münderecâtından mukaddem haberdâr olan Tâcî Bey Bağdâd'a, Abdurrahmân Efendi İran'a firâr etdi. Bîçâre Mahmûd Paşa i'dâm olundu.

Fenârîzâde Ahmed Bey lalalıkda kalıp mu'allim Salâheddîn Efendi yerine Horasânîzâde es-Seyyid Abdullah Efendi, Süleyman Bey yerine Yörgüç Paşazâde Süleyman Paşa, Tâcî Bey yerine el-Hâc Hamza Beyzâde Ahmed Bey mu'allim, muhâfız, nişâncı oldular.

Kadı Mehmed Çelebi azl olunup yerine kibâr-ı kudâtdan İzzeddînzâde Hüsâmeddîn Hüseyin Çelebi, müftü yerine Halifet Medresesi müderrisi "Mevlânâ Abdî" demekle meşhûr Şeyhzâde Abdülkerîm Çelebi geldi. Âfitâbî Abdurrahmân **[232]** Çelebi Merzifon'a gönderildi. Kemâl Paşazâde Süleyman Bey Tokat sancağı beyi oldu.

Şehzâdeye pek ziyâde nüfûz eden Mü'eyyedzâde Alâ'eddîn Alî Çelebi hânesinde mukîm olup defterdâr Hacı Nevrûz Bey yerine de Amasyalı İshâk Paşazâde Pîrî Bey geldi. Şâ'irât-ı nisâdan Zeyneb Hâtun İstanbul'a gitdi. Hızır Paşazâde Mehmed Paşa da Rûmeli'nde Semendire beyi oldu.

Lâkin bu kadar herc ü mercin sebebi Sultân Bâyezîd'in kendisi idi. İhtimâl ki Mustafa Paşa'nın tahkîkâtı da garazkârâne olmakla beraber Bâyezîd'in ta'lîmâtı idi. Her hâlde Bâyezîd-i Sânî zâten şehzâdeliğinde ve evâ'il-i saltanatında ayş u nûşa mübtelâ, hevâ ve hevesine mağlûb idi. Biraz da sâde-dil olup her söze kanar, her söyleyeni dinlerdi.

Bu tahkîkâtda Fenârîzâde Ahmed Bey de medhûl olduğundan hakkında yapılan şikâyetler üzerine en sonra o da azl olunup yerine Hamza Beyzâde Mustafa Paşa lala ve müdebbir-i umûr-ı memleket olarak 883 senesinde Amasya'ya tekrâr geldi.

884 senesinde mu'allim ta'yîn edilen es-Seyyid Abdullah Efendi Bursa'da Sultâniye müderrisliğine nakl edilip yerine Amasyalı Hatîb Kâsım Efendi mu'allim-i sultânî oldu. Mu'arrifzâde Sinâneddîn Yûsuf Efendi de mu'allim olarak İstanbul'dan geldi.

Kezâlik şehzâdenin imâmı olan Çorumluoğlu Alâ'eddîn Alî Efendi de gürültüye karışdı. İmâmetden azl olunup Gümüş'de **[233]** Hacı Halîl Paşa Medresesi müderrisi olarak oraya gönderildi. Akdağlı Şeyhzâde Bedreddîn Mahmûd Efendi imâm oldu.

885 senesi muharreminde Bursa'da Murâdiye müderrisi olan Amasyalı Molla Beylikzâde "Vildân Efendi" demekle meşhûr Muhyiddîn Mehmed Efendi Anadolu kazaskeri olarak İstanbul'a geldi. Kezâlik Selânik vâlîsi Amasyalı İshâk Paşa İstanbul'a celb edildi.

---

[575] Bu fermânın târîhi Ferîdûn Bey Münşe'ât'nda 881 ve ba'zen 883 gösterilmişdir. Hâlbuki 882 rebî'ul-evvelinde Sultân Bâyezîd'in Mü'eyyed-zâde Abdurrahmân Efendi ile Lâdik'de bulunduğu ele geçen "Zîc-i Şemseddîn" kitâbının birinci sahîfesi zahrında bu kitâbı Lâdik'de alan Mü'eyyed-zâde Abdurrahmân Efendi'nin hattıyla mukayyed gördüm.

886 senesi rebî'ulevvelinin dördüncü günü vefât eden Fâtih Sultân Mehmed Hân'ın yerine şehzâdesi olan Amasya vâlîsi Sultân Bâyezîd'i taht-ı saltanata da'vet için Keklik Mustafa Ağa rebî'ulevvelin on ikinci günü Amasya'ya geldi. Bu da'vetde İshâk Paşa'nın büyük yardımı olmuşdu.

Aynı zamânda Konya vâlîsi olan diğer şehzâde Sultân Cem'e de vezîr-i a'zam Karamânî Mehmed Paşa da'vet-nâme ve adam göndermişdi. Sultân Bâyezîd'in vürûduna kadar nâib-i saltanat olmak üzere şehzâdesi Sultân Korkud tahta çıkarılmışdı.

Sultân Bâyezîd, 886 senesi rebî'ulevvelinin on ikinci günü Amasya'dan hareket etdi. Yerine büyük şehzâdesi Sultân Ahmed'i Amasya vâlîliğine nasb edib ayın yirmisinde İstanbul'a muvâsalat ederek taht-ı saltanata cülûs eyledi.

Sultân Ahmed

İkinci Sultân Bâyezîd'in ikinci şehzâdesidir. Amasya'da 870 **[234]** senesinde doğdu. Vâlidesi Bülbül Hâtun idi. 886 senesi rebî'ulevvelinin on ikinci günü Amasya vâlîsi oldu. Halîl Paşazâde İbrâhim Paşa lala ve Süleyman Paşa da Amasya muhâfızı ve Hatîb Kâsım Efendi mu'allim oldu.

Vezîr Mustafa Paşa, nişâncı Ahmed Bey, mu'allim-i sultânî Mu'arrifzâde Sinan Efendi, imâm-ı sultânî Bedreddîn Efendi, defterdâr Pîrî Bey ve sâ'ir birçok Amasya ricâli Sultân Bâyezîd ile beraber ve sonra İstanbul'a gitdiler.

Lâkin Sultân Bâyezîd, İstanbul'a muvâsalat edene kadar yeniçerilerle sipâhîler iki taraf olmuşdu. Ekseriyet Sultân Bâyezîd tarafdârı olup İshâk Paşa bunların başı idi. Sipâhîlerle Karamânî Mehmed Paşa da Sultân Cem tarafdârı idiler.

Aralıkda hayli arbedeler oldu. Karamânî Mehmed Paşa ve tarafdârlarından hayli kimseler maktûl[576] olup Sultân Bâyezîd'in cülûsunda Amasyalı İshâk Paşa vezîr-i a'zam oldu.

Amasya a'yân ve tüccârından Şeyh Hamîdoğlu Hâce Süleyman Çelebi, Samanpazârı'nda ikâmet etdiği hânesi civârına güzel bir mescid-i şerîf binâ etmişdi. Akârâtını bu mescid-i şerîf mesâlihine vakf etdikden sonra **[235]** bu sene vefât eyledi. Mahdûmu Hâce Mehmed Çelebi yerine kâ'im oldu.

887 senesi evâ'ilinde Lala İbrâhim Paşa İstanbul'a celb edilip yerine el-Hâc Sinan Beyzâde Abdullah Paşa, şehzâde Sultân Ahmed'in lalası ve müdebbir-i umûru oldu. Hacı Beyzâde Tâcî Bey de Bağdâd'dan gelip şehzâdenin nişâncısı oldu.

Bu sene dîvân-ı hümâyûnda vezîr-i sânî olan Hamza Beyzâde Mustafa Paşa, birçok esbâb-ı hâ'ileden dolayı maktûl olup Amasya'da yapdığı tahkîkât ile yıkdığı hânumânların cezâsını gördü. Yerine Amasyalı Hızır Paşazâde Mehmed Paşa vezîr-i sâlis oldu.

887 senesi evâ'ilinde meşhûr Mü'eyyedzâde Alî Çelebi vefât etdi. Üç mâh sonra mahdûmu Abdurrahmân Efendi İran'dan gelip şa'bânında İstanbul'a gitdi. Bu sene "Hâce Sultân" demekle meşhûr olan Şemseddîn Ahmed Çelebi de merhûm olup yapdırdığı zâviyesi önüne defn edildi.

888 senesi zilhiccesinde İshâk Paşa sadâretden, Hızır Paşazâde Mehmed Paşa vezâretden, defterdâr-ı devlet Amasyalı Gümüşlüzâde Şemseddîn Ahmed Bey defterdârlıkdan azl edildi. İshâk Paşa Selânîk vâlîsi, Mehmed Paşa şehzâde Sultân Ahmed lalası oldu. Defterdâr Ahmed Bey de Dimetoka'ya gönderildi.

Yine bu sene Amasyalı fuzalâdan Cemâloğlu Alâ'eddîn Alî Çelebi Bursa müderrisliğinden Amasya müftülüğüne ta'yîn olunarak Amasya'ya geldi. Hattâtların **[236]** şeyhi Amasyalı Hamdullâh Efendi'nin birâderi Mehmed Çelebi, Sultân Bâyezîd'in Amasya'da başlatdığı hayrâtına binâ emîni oldu.

---

[576] Şâyân-ı dikkatdir ki Candârlı-zâde Halîl Paşa'nın i'dâmına bâ'is olduğu söylenen Mahmûd Paşa, Rûm Mehmed Paşa'nın, Rûm Mehmed Paşa, Karamânî Mehmed Paşa'nın si'âyeleriyle maktûl olmuşlardı. Karamânî Mehmed Paşa da yeniçeri elinde cân verdi. "Beşşiri'l-kâtile bi'l-katli" buyurulmuşdu.

889 senesi muharreminde Hızır Paşa pek yaşlı olduğu hâlde vefât etdiği gün oğlu Mehmed Paşa İstanbul'dan geldi. Bu esnâda Amasya'da Gümüşlüoğlu Pîr Hayreddîn Hızır, Cemâloğlu Cemâleddîn Mehmed, Karamânî Habîb Çelebiler "Üç Kutub" diye yâd olunurdu.

890 senesinde Hacı Sinânoğlu Abdullah Paşa'nın Sofular Mahallesi'nde câmi ve dâru'l-hadîsi, Büyük Kapıağası Hüseyin Ağa ve Küçük Kapıağası Ayas Ağalar'ın Şamlılar Mahallesi'nde medreseleri ve Ayas Ağa'nın câmii ve Mehmed Paşa câmi ve medresesi hitâma erip Amasya şenlendi.

Yine bu sene Sultân Bâyezîd Hazret-i Pîr İlyâs'ın türbesi evkâfını tanzîm edib tevliyetini pîr-i müşârün-ileyhin ahfâdından Pîr Hayreddîn Hızır Çelebi'ye ve evlâdına verdi. 891 senesi zilhiccesinin on birinci günü Pîr Hayreddîn Hızır Çelebi vefâtıyla ceddi türbesine defn edildi. Yerine Kadızâde Pîr Celâleddîn Abdurrahmân Hüsâmî Çelebi kâ'im oldu.

Büyük Ağa demekle meşhûr olan Hüseyin Ağa medresesine Amasya ulemâsından Ustaoğlu Tâceddîn İbrâhim Efendi ilk müderris olduğu gibi Küçük Ağa demekle meşhûr olan Ayas Ağa Medresesi'ne de Horasânlıoğlu es-Seyyid Tâceddîn İbrâhim Efendi müderris oldu.

891 senesinde Sultân Bâyezîd'in Amasya'da yapdırdığı câmi', medrese, mekteb, imâret ve tabhânesi hitâm buldu. Medreseye Amasya müftüsü **[237]** Cemâloğlu Alâ'eddîn Alî Çelebi ilk müderris, câmi-i şerîfe kibâr-ı ulemâdan Muhyiddîn Mehmed Çelebi ilk vâ'iz ve kürsî şeyhi oldu.

Bu sene a'yân-ı kudâtdan Muslihzâde Mahmûd Çelebi bin Abdurrahmân Paşa Çelebi evâ'il-i zilhiccede ve akrabâsından Muslihzâde Nûreddîn Hamza Çelebi de 892 zilhiccesinde vefât etdiler. Amasya muhâfızı Lala Mehmed Paşa Mısır harbine me'mûr olup gitdi. Yerine Kemâl Paşazâde Süleyman Bey vekâlet etdi.

892 senesinde Amasya kadısı kibâr-ı fuzalâdan Abdurrahmân Çelebi bin Yûsuf Çelebi vefât edib yerine kadı-i esbak Muslihzâde Şemseddîn Mehmed Çelebi kadı oldu. Yine Muslihzâdeler'den kazasker Molla Vildân Çelebi 893 rebî'ulevvelinde İstanbul'da vefât etdi. Vezîr Mehmed Paşa harbden geldi.

Şehzâde Sultân Ahmed'in mu'allim-i fâzılı Halifetoğulları'ndan Hatîb Kıvâmeddîn Kâsım Efendi 894 senesi ramazânında vefât edib yerine Birgilizâde Musliheddîn Mustafa Efendi mu'allim-i sultânî olarak İstanbul'dan geldi.

Sultân Bâyezîd-i Sânî Amasya hayrâtına vakf eylediği kurâ ve mezâri'-i cesîmesi mütevelliliğine ilk def'a Amasya ulemâsından müftî-i sâbık Abdî Çelebi ta'yîn edilmişdi. 895 senesinde muhâsebesini görüp tevliyetde kaldı.

896 senesinde Sultân Ahmed'in şehzâdeleri Murâd, Alâ'eddîn Çelebiler'e mu'azzam sünnet düğünü tertîb edilmişdi. Ulemâ ve a'yân arasında **[238]** zuhûr eden tasaddur dâ'iyesi büyükçe bir vak'aya sebebiyyet verdi.

Vak'a, mu'allim-i sultânî olan genç Birgilioğlu Mustafa Efendi'nin kibâr-ı ulemâ ve ümerâya tasaddur etmesinden çıkdı. O zamân üstâzü'l-küll sayılan Mevlânâ Abdî-i Amâsî'ye tarafdâr olan zevât, hâssaten müftü Cemâloğlu Alî Çelebi şiddetle i'tirâz ederek çekilip gitdi. Fetvâdan isti'fâ etdi. Meclis dağıldı. Sultân Ahmed, bundan fevkalâde müte'essir oldu.

Mu'allim-i sultânî Birgilizâde azl edilerek İstanbul'a i'zâm edildi. Amasya fuzalâsından Pîr İmâm Mezîdoğlu Şerefeddîn Ya'kûb Çelebi mu'allim-i sultânî oldu. Müftü yerine Bursa'dan Amasyalı Horasanlıoğlu es-Seyyid Abdullah Efendi geldi. Kibâr-ı ulemâdan Atabey Medresesi müderrisi Tokatlı Ahi Yûsuf Efendi bin Cüneyd İstanbul'a gitdi. Tokatlıoğlu Muhyiddîn Mehmed Efendi bin Yûsuf Çelebi Amasya nâibi oldu.

Bu tasaddur dâ'iyesi yalnız ulemâya münhasır kalmadı, şehzâdelerin ma'iyyetleriyle ümerâ kısmında daha şedîd oldu. Büyük Hüseyin Ağa'ya karşı duran ağalar, Kemâl Paşazâde Süleyman Bey'e karşı ağır söyleyenler vardı. Beyler ve ağalar arasında arbedeler oldu. Birçok kimsenin canı yandı. Birkaç kimsenin hânumânı söndü.

Bundan dolayı Hüseyin Ağa, İstanbul'a celb edildi. Süleyman Bey, ikinci def'a Tokat sancağı beyi olarak gitdi. Yerine Nişâncı Tâcî Bey demekle meşhûr olan Tâceddîn Paşa geçdi.

Molla Câmî Hemşîrezâdesi denilen üdebâdan Ahmed Çelebi bin Kutbeddîn **[239]** Câmî nişâncı oldu. Buna "Kutbî-i Câmî" denirdi.

Yine bu vak'a üzerine Amasya'da olan şehzâdelerden Sultân Selîm Trabzon eyâletine, Sultân Şehinşâh Karaman, Sultân Alemşâh Menteşe, Sultân Korkud Saruhan vilâyetlerine vâlî olarak gönderildiler. Sultân Ahmed Amasya'da yalnız kaldı.

Bu vak'a-i hâ'ileden az evvel şehzâde Sultân Ahmed'in lalası vezîr Mehmed Paşa emlâk ve akârâtını yapdırdığı hayrâtına vakf etmişdi. Vakfiyesini tescîl ve tanzîm eden Amasya kadısı Muslihzâde Fâzıl Mehmed Çelebi'dir.

Bu Mehmed Çelebi hıtân vak'asında hastalandığından 896 senesi evâhirinde vefât edib yerine nâibi olan Muhyiddîn Mehmed Efendi Amasya kadısı oldu. Amasya mahkemesi kâtibi Hacı Enbiyâoğlu Pîr Ahmed Çelebi kadı olduğundan yerine Cemâloğlu Pîr Mehmed Çelebi kâtib oldu.[577]

897 senesinde Amasya'da müftü ve müderris-i Sultâniyye olan es-Seyyid Abdullah Efendi vefât eylediğinden yerine İstanbul'dan Germiyânî Kâsım İzârî Efendi geldi. 898 senesinde müftü Kâsım İzârî Efendi, şehzâdenin ba'zı lâ'ubâliyâne harekâtına ta'rîz eylediğinden şehzâdeyi gücendirmişdi. Müftî-i sâbık Alî Efendi, amcası Cemâleddîn Mehmed Çelebi halîfeyi **[240]** ziyâret kasdıyla Amasya'ya gelmiş olduğundan sâniyen 900 senesinde Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu. Kâsım İzârî Efendi de İstanbul'a gitdi.

901 senesinde Safeviyye hulefâsından meşhûr Şâh İsmâ'îl tarafdârı olan Mardinli Nûreddîn Alî Mısır'dan Amasya'ya geldi. Çünkü İran hükümdârı Rüstem Hân, Şâh İsmâ'il'e tarafdârlık etdiğinden bunu öldürecekdi. Bu niyyeti hisseden Nûreddîn Alî 899 senesinde Mısır'a kaçdı. Melik Eşref Kayıtbay'ın vefâtıyla Amasya'ya ilticâ etdi.[578]

902 senesi şa'bânında İran ve Irak hükümdârı Rüstem Hân'ın vefâtını işiden Nûreddîn Alî, Amasya'da hayli adamları teşeyyu' ve Şâh İsmâ'îl Safevî tarafına zehirledikden sonra gitdi. Mu'allim-i sultânî Pîr İmâmoğlu Şerefeddîn Ya'kûb Çelebi vefât edib Yörgüç Paşa mezârlığına defn edildi. Yerine "Molla Bezen" demekle meşhûr olan Bedreddîn Mahmûd Çelebi mu'allim-i sultânî oldu.

903 senesinde vâki' tâ'ûnun def'i için Amasya'da Hâce Sultân Zâviyesi şeyhi olan Cemâleddîn Mehmed Çelebi Halîfe Hicâz'a gönderildi. Yeğeni olan müftü Alî Çelebi de Hicâz'a beraber gitmişdi. Yerine Amasya'da üstâzü'l-küll sayılan Mevlânâ Fâzıl Abdî Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

903 senesi ramazânında kutbu'l-aktâb sayılan Gümüşlüzâde **[241]** Pîr Abdurrahmân Hüsâmî Çelebi vefât edib Ya'kûb Paşa Zâviyesi hücresine defn edildi. Mekke-i Mükerreme'de Cemâleddîn Mehmed Çelebi Halîfe de vefât edib yerine yeğeni Muhyiddîn Mehmed Çelebi Hâce Sultân Zâviyesi şeyhi oldu.

Amasyalılardan şeyhü'l-islâm Efdalzâde Hamîdeddîn Efendi İstanbul'da vefât edib yerine diğer Amasyalı Cemâloğlu Alâ'eddîn Alî Efendi şeyhü'l-islâm oldu. Pîr Abdurrahmân Çelebi yerine dâmâdı diğer Gümüşlüzâde Pîr Muhyiddîn Mehmed Çelebi şeyh-i zâviye-i Pîr İlyâs oldu.

Müftü Abdî Efendi, uhdesinde olan evkâf-ı sultâniyye tevliyetinden ferâgat edib yerine meşhûr Âfitâbî Abdurrahmân Çelebi evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi oldu. Amasya şu'arâsından Çeşmî Ahmed Çelebi ile Mihrî Hâtun iştihâr ediyordu.

Büyük Ağa müderrisi Tâceddîn İbrâhim Efendi de bu sene vefât edib yerine "Bursalı Deli Birâder" demekle meşhûr Mehmed Çelebi bin Durmuş[579] Akşehir'den gelip Büyük Hüseyin Ağa Medresesi müderrisi oldu. Fakat pek titiz bir müderrisdi.

---

[577] Pîr Mehmed Çelebi, sadr-ı esbak Pîr Mehmed Paşa'dır. Selefi olan Pîr Ahmed Çelebi oğullarını sadâretinde kayırmışdır.

[578] Bu Nûreddîn Alî aşağılarda görülecek olan meşhûr Şahkulu Hân'dır.

[579] Şakâyık'da Deli Birâder Efendi'nin adı yokdur, şöhreti vardır. Bunun adını Beşiktaş'da câmi' ve medresesi olan Sinan Paşa vakfiyesinde bulabildim.

Şimdiye kadar Osmân İli'nde bulunan ve hâricden gelen sâdât-ı Aleviyye'nin neseblerine ve da'vâlarına bakanlar her memleketin kadısı idi. Osmanlı **[242]** devletinde bu husûsâtı rü'yet etmek üzere bir nekâbet-i eşrâf mesnedi ihdâs edildi.

Sultân Bâyezîd'in Amasya'da mu'allimi ve Amasya müftüsü olan Horasânlıoğlu es-Seyyid Abdullah Efendi'nin mahdûmu Amasyalı Emîrî Mahmûd Efendi ilk nakîbü'l-eşrâf olup Amasya'da nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı da 903 senesinde bunun amcası olan ulemâdan es-Seyyid İbrâhim Efendi oldu. Buna "Koca Emîr Efendi" dendi.

904 senesinde Deli Birâder Efendi, talebesiyle nizâ' ve müdârebe etdiğinden müderrislikden azl olunup yerine nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı Koca Emîr İbrâhim Efendi Büyük Ağa müderrisi olarak ta'ayyün etdi.

Şâyân-ı dikkatdir ki Koca Emîr Efendi kendisinin Acem olduğunu iddi'â ediyor. İmzâsını "İbrâhim bin Mehmed el-Acem" diye atıyor[580], Amasya'ya yeni gelen Acemler'le düşüp kalkıyordu. Bununla beraber hakîkaten fâzıl, müteşerri', pâk-mezheb ve hattât bir zât idi.

Çünkü şehzâde Sultân Ahmed Acem ulemâsına hâssaten Acem sâdâtına pek mâ'ildi. Tabîbi Kutb-ı Şirvânî ile nişâncısı Ahmed-i Câmî[581] İran edebiyâtını, lisânını, ricâlini, milliyetini şehzâdenin nazarında pek yüksek gösteriyorlardı. **[243]**

Bu sene Sultân Ahmed'in lalası, vekîl-i saltanatı vezîr Mehmed Paşa vefât edib yerine emîr-i dîvân olan Hacı Beyzâde Tâceddîn İbrâhim Paşa vekîl-i saltanat, müdebbir-i memleket oldu. Tâcî Bey demekle meşhûr olan budur. Kadı İmâd oğullarından Ebu's-Su'ûd Mehmed Efendi de Amasya kadısı olmuşdu.

Fakat Tâceddîn Paşa ile nişâncı Ahmed Câmî Çelebi kezâlik kadı Ebu's-Su'ûd Efendi ile nişâncı bir türlü geçinemediler. Münîrî Mehmed Çelebi Mecmû'a-i Târîhiyye'sinde[582] diyor ki: Nişâncı Ahmed Çelebi âlim, edîb, şâir olmakla beraber muta'assıb, mütekebbir bir Acem'di.

Çünkü bu senelerde "Hubb-ı Âl-i Abâ" sevdâsı Amasya ve havâlîsinde şâyi' olmağa başlamışdı. Amasya vilâyeti halkı umûmen sünnîlerdi. Aralarında şi'îler yok gibi idi. Şirvân ve İran taraflarında İsmâ'il bin Haydar-ı Safevî türemiş, halkı şî'iyyete, hubb-ı âl-i abâya müsellahan da'vet etmişdi.

Öteden beri Alevîler'in ya'nî evlâd-ı Alî'nin birinci silâh-ı dînîsi olan hubb-ı âl-i abâ, Amasya'ya gelen Acemler'in vird-i lisânı, derd-i derûnu, vâsıta-i ma'îşeti olmuşdu. Bunların nazarında hubb-ı âl-i abâ, her derde **[244]** devâ, her türlü günâha kefâret, bâ'is-i duhûl-i cennet idi.

Hubb-ı âl-i abâ, Hazret-i Alî bin Ebî Tâlib ile oğulları Hasan, Hüseyin hazerâtına ve bunların evlâd ve ensâline muhabbet, ya'nî Hasan ve Hüseyin evlâdını cândan ve gönülden sevmek demekdir. Âl-i abâyı sevenlerin günâhları mağfûr sayılırdı.

İsmâ'il bin Haydar-ı Safevî kendisini âl-i abâdan sayar, kendisine bey'at ve muhabbeti farîza-i dîniyye bilir ve bildirirdi. Her tarafda mürîdânı, hulefâsı, dâ'îleri, sâ'îleri vardı. Bunların birinci silâh-ı muvaffakiyyeti, en büyük propagandası "Hubb-ı Âl-i Abâ" idi.

Bu esnâda hâricden Amasya'ya gelen Acemler, pek sünniyâne hareket etmekle beraber hubb-ı âl-i abâdan dem vururlar, İran edebiyât ve lisânını pek yüksek görürler, âdetâ halkı İrânîliğe da'vet ederler, birbirlerini son derece tutarlardı.

Ahmed Câmî Çelebi, kibir ve inâdıyla Tâceddîn Paşa'yı ve kadıyı kızdırmışdı. Bunu bildiğinden bunları Sultân Ahmed'e fazla si'âyet etmişdi. Bu sebebden 905 senesinde Tâceddîn Paşa Kefe beylerbeyi olup şehzâdenin ma'iyyetinden çıkdı.

---

[580] Amasya'da elime geçen bir Metn-i Kudûrî kitâbının zahrında 905 târîhli kendi hattıyla yazılmış aynı imzâyı ve Büyük Ağa müderrisi olduğunu gördüm.

[581] Tâceddîn Paşa vakfiyesinde görülen "Ahmed bin Kutbeddîn el-Câmî et-Tevkî'î" imzâsı bunundur.

[582] Münîrî Efendi bu devrin ricâlinden ve Amasya fuzalâsından bir zât olup Sultân Ahmed devrine mahsûs bir mecmû'asıyla münşe'ât mecmû'ası vardır. Mecmû'a-i Târîhiyye'sini Amasya'da Şeyh Alî-zâde Abdullah Efendi'nin hânesinde, münşe'ât mecmû'asını da İstanbul'da Veliyyeddîn Efendi Kütüphânesi'nde bulmuşdum. Hayfâ ki mecmû'a-i târîhiyyesi yandı.

Kadı Ebu's-Su'ûd Efendi azl edilip yerine Muslihzâde Celâleddîn Abdurrahmân Efendi Amasya kadısı oldu. Nişâncı Ahmed Câmî Çelebi de azl edildi. Yerine Nîsâburlu Fettâhîzâde hattât Şemseddîn Ahmed Çelebi nişâncı oldu. Bu zât Amasya'da doğup büyümüşdü. **[245]**

906 senesinde Şeyh İsmâ'il bin Haydar-ı Safevî ma'iyyetine aldığı şi'îleriyle babasını öldüren Şirvân şâhı Ferruh Yesâr bin Sultân Halîl üzerine yürüdü. Ferruh'un ordusunu dağıtdı. Kendisini tutup diri diri yakdı. Şâhlığını i'lân etdi. Anadolu Acemleri'ne gün doğdu.

Amasya'da şehzâde Sultân Ahmed, zevk ve safâsıyla, hoş-gû nüdemâsıyla meşgûl iken Şâh İsmâ'il nâmına Acemler Anadolu'da propagandalar yapıyorlar, halkı şî'îliğe da'vet ediyorlardı.

Şâyân-ı dikkatdir ki Şâh İsmâ'il Türklüğe ne kadar meyl ve muhabbet göstererek Türkleri kendisine celbe çalışıyorsa, Sultân Ahmed de bunun aksine o kadar İrânîliğe meyl ve muhabbet gösteriyor, İran edebiyâtına, Acem ricâline âdetâ i'lân-ı aşk ediyordu.

Tâceddîn Paşa'nın yerine gelen Hakalalı Âbâdoğulları'ndan Abdullah Beyzâde Kâsım Paşa idi. Birçok erbâb-ı hamiyyet gibi Kâsım Paşa şehzâdenin bu hâlinden memnûn değildi. Fakat şehzâdenin etrâfını Acemler almışlardı. Onlardan tecrîd etmek mümkün değildi.

Husûsiyle 908 senesinde gûyâ sünnîliklerini muhâfaza için Şâh İsmâ'il'in kılıcından kaçıp Amasya'ya ilticâ eden Mîr Gıyâseddîn Mehmed bin Mansûr-ı Şîrâzî ile İran şu'arâsından Penâhî-i Tebrîzî şehzâdenin musâhibleri sırasına girmişlerdi.

Mîr Gıyâseddîn Mehmed Çelebi, sâdât-ı Hüseyniyye'den sayılırdı. Münîrî **[246]** Efendi diyor ki: Mîr Gıyâseddîn gâyet müşkil, biraz da âlim, gâyet natûk, mizâc-gîr bir adamdı. Amasya'ya geldikde büyük hürmet gördü. Üçler Mahallesi'ndeki Bâlî Bey'in muhteşem Konağı ikâmetine tahsîs edildi.

Kibâr-ı ulemâ-yı sünniyyeden "Hâfız Acem" nâmıyla meşhûr olan Hâfızeddîn Mehmed bin Ahmed bin Âdil Çelebi de bu sene Amasya'ya gelmiş, ri'âyetler görmüş, ders-i âm olmuşdu. Bu zât hakîkaten sünnî, fâzıl, mütefennin, müteşerri' bir zât idi. Bununla beraber sonradan bu da ter-dâmen sayılmışdı.

907 senesinde Amasya müftüsü Allâme Abdî Efendi, evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi Âfitâbî Çelebi vefât etmişlerdi. Amasyalı Şemseddîn Ahmed Mâşî Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olarak İstanbul'dan geldi. Ümerâdan "Yular Kısdı" demekle meşhûr Sinan Bey de evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi oldu.

Yine bu sene Hüseyin Ağa müderrisi Koca Emîr İbrâhim Efendi, Medrese-i Hâtuniyye müderrisi olarak Tokat'a gönderildi. Fakat yerine ulemâ-yı A'câm'dan Şirvânî Ebulhayr Efendi[583] Hüseyin Ağa Medresesi müderrisi olarak ta'ayyün etdi.

Çünkü bu esnâda Sultân Bâyezîd Câmii vâ'izi Muhyiddîn Mehmed Çelebi, Acemler'in neşr etdikleri "Hubb-ı Âl-i Abâ"dan mutlakâ bir maksadları olacağını, ehl-i sünnet arasında zâten bu muhabbetin mevcûd olduğunu, âl-i **[247]** abâdan her ferdin mukaddes ve mutahhar olamayacağını, bunlardan nâ-pâk ve erzel adamların zuhûru mümkün olduğunu edillesiyle va'zında anlatmışdı.

Koca Emîr Efendi, nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı olduğu münâsebetle sâdâtı ve siyâdeti müdâfa'a etmiş, aralarında sû'-i tefehhümü mûcib ba'zı hâdiseler zuhûr etmişdi. Vekîl-i saltanat Kâsım Paşa'nın metânetiyle Koca Emîr Efendi Tokat'a gönderildi. Fakat Ebulhayr Efendi'nin müderrisliğine mâni' olamadı.

Hâlbuki Amasya'da Ebulhayr Efendi'den ilmen ve sinnen yüksek pek çok ulemâ ve fuzalâ vardı. Bundan dolayı Ebulhayr Efendi'nin müderrisliği oldukça dedikodular doğurdu. Şehzâde Sultân Ahmed aleyhinde te'sîrler yapdı.

---

583 Bu zâtın kendi yazısıyla "Ebulhayr bin Muhammed bin Ahmed el-Acem eş-Şirvânî el-Müderris bi-Medreseti Hüseyin Ağa bi-Amasya" diye 908 senesinde yazılmış bir kitâbe gördüm.

908 senesinde Şâh İsmâ'il-i Safevî, Erzincân havâlîsine kadar gelip oraları gâret, halkı mezheb-i şî'iyyete da'vet ediyor, karîben bütün bilâd-ı Rûm'u istîlâ edeceğini de açıkdan söylüyor, Erzincân ahâlîsi feryâd ve istimdâd ediyorlardı.

Vekîl-i saltanat Kâsım Paşa, bunları bilâ-pervâ şehzâde Sultân Ahmed'e arz ederek Acemler'e yüz verilmesi muvâfık olmadığını, âtiyen tehlikeli bir hareket olduğunu söylemişdi. Fakat Acemler Kâsım Paşa'yı şiddetle tekzîb ederek bîçâreyi i'dâm etdirmeğe çalışıyorlardı.

Bunu hisseden Kâsım Paşa 909 senesi evâ'ilinde Amasya'dan firâr edib Şâh İsmâ'îl-i Safevî'ye karşı mükemmel bir vaz'iyyet alan Trabzon vâlîsi Sultân Selîm'in yanına gitdi. Orada lâyık olduğu mükâfâtı **[248]** gördü. Yular Kısdı Sinan Paşa da şehzâde Sultân Ahmed'e vekîl-i saltanat oldu.

Sinan Paşa uhdesinde bulunan evkâf-ı sultâniyye mütevellîliğini ulemâ-yı A'câm'dan Hibetullâh Efendi'ye verdi. Kâsım Paşa'nın firârı hayli a'yânı dûçâr-ı iz'âc etmişdi. A'yânı âdetâ sindirmişdi. Acemler oldukça geniş bir meydân buldular. Hubb-ı âl-i abâdan dolayı ba'zı ashâb-ı Resûlullâh'a da ta'n ve la'net mes'elesi tedrîcen canlanıyordu.

910 senesinde mu'allim-i sultânî Bedreddîn Mahmûd Çelebi, ba'dehû musâhiblerden nişâncı Şemseddîn Ahmed Çelebi vefât edib Hatîb Kâsımzâde Amasyalı Muhyiddîn Mehmed Efendi mu'allim-i sultânî olarak İstanbul'dan geldi. Amasya'nın kibâr-ı fuzalâ ve üdebâsından Münîrî Mehmed Çelebi bin Yûsuf Çelebi de nişâncı oldu.

Mu'allim-i sâbık Mahmûd Çelebizâde Şemseddîn Ahmed Efendi, Mü'eyyedzâde Şemseddîn Ahmed Efendi bin Mehmed, Çakal Kadızâde Şemseddîn Ahmed Efendi bin Mahmûd Çelebi Sultân Ahmed'in musâhibleri oldular. Bunlara "Şemsler" denirdi. Şu'arâ bunları "Güneşler" diye medh ederlerdi.

Bunlara mukâbil, Acemler'den tabîb-i sultân Kutb-ı Şirvânî ile üstâd-ı mûsikî Hâce Kutbeddîn Mahmûd Çelebi, müderrislerden Kutbeddîn Îsâ Çelebi vardı. Bunlara da "Kutublar" denirdi. Güneşler'e mukâbil Kutublar, şu'arânın eş'ârında hayli mazmûnlar doğurmuşdu.

Bu esnâlarda Mu'âviye ve emsâline ta'n ve la'net mes'elesi ortaya çıkdı. **[249]** Hızır Paşa medresesi müderrisi ve câmii vâ'izi olan Şeyhşâdili Muhyiddîn Mehmed Efendi dayanamadı, olanca kuvvetiyle bunu red ve tezyîf ederek şehzâde Sultân Ahmed hakkında dokunaklı sözler sarf etdi.

Bu sebebden bîçâre müderrislikden azl edilerek mu'ahharan Kastamonu'da Atabey Medresesi müderrisi olup 911 senesi evâ'ilinde Amasya'dan çıkarıldı. Ulemâ-yı A'câm'ın nüfûzu yerli ulemâyı susduruyor, fakat Sultân Ahmed'in nüfûzunu kesr ederek Türkleri Sultân Selîm tarafına imâle ediyordu.

911 senesinde şehzâde Sultân Ahmed, pederinden aldığı me'zûniyyet üzerine İdrîs-i Bidlîsî merhûmun Heşt-Behişt'inde tafsîl edildiği üzere genç şehzâdelerine bir sünnet düğünü yapdırdı. Ümerâ-yı etrâfı da'vet ederek mu'azzam bir dernek oldu. Mükemmel bir donanma şeklini aldı. Amasya şehri cennet gibi bezendi.

Bu esnâda Amasya'da Türk şu'arâsından Çeşmî, Şermî, Figânî, Kâmî, Melîhî, Münîrî, Mihrî ve Acem şu'arâsından Basîrî, Penâhî, Kutbî pek ma'rûf idiler. Bunların içinde en ayyâşı Tokatlı Melîhî, en terbiyelisi Şermî, en fâzılı da Münîrî Efendiler idi. En şâyân-ı dikkat Mihrî Hâtun'du.

Bu şâirler coşdular, güzel kasîdeler yapıp sûr-ı hıtânı tebrîk etdiler. Ağır câ'izeler aldılar. Acemler Sultân Ahmed'in gözüne ve gönlüne girmek için olanca kudretlerini, san'atlarını gösterdiler. **[250]**

Amasya sâzende ve hânendelerinin en meşhûru olan Baba Mehmed Çelebi bin İlyâs'ın udu, Sofioğlu Abdî Çavuş bin Hüseyn'in tanbûru, Beylioğlu Sünbül Ahmed Bey bin Hızır Bey'in sâzı, hele Merâğî ahfâdından Hâce Kutbeddîn Mahmûd bin Abdulazîz'in negamât-ı latîfesi, Süleyman Dede'nin dâvûdî sesi cânlara cân katıyor, Amasya'yı çınlatıyordu.

Mevlânâ İdrîs-i Bidlîsî bile Heşt-Behişt'inde bu sûr-ı hıtânı yazarken coşmuş, bir kasîde-i rebî'iyye yazmışdı. Şu beyitler o kasîdedendir:

خاصه این دم که اشارت شده از عالم غیب
که درین فصل کند شاه جوان سور ختان
بشکفد غنجه درین سور ختان از شادی
کل سوری بکند تهنیت شاه جوان
قیصر عصر فلك مرتبه سلطان احمد
که بود نور خلافت زجبینش رخشان
غنجهٔ بخت که باشد خلف مسعودش
خسرو ملك لطافت شه خورشید رخان
شه و شهزاده مراد انکه رخ فرخ او
هست مرأت سکندر زبرای اعیان
بایزید آن شه عالی که دلوری ظفرش
اصل راسخ شده درکلشن ملك ایمان
کوکب برج علا شاه علادین که زحق
نور اقبال شد از نور جبینش تابان
درة التاج خلافت شرف ملت و دین**[251]**
کز سما اسم سلیمان شده او را عنوان
وا نکه باجد سعیداست و سمی جدش
زنده زو کشته دکر ذکر شریف عثمان

Mevlânâ bu kadarla da kalmamış, sûr-ı hıtânı ta'rîf ve Sultân Ahmed'i tavsîf için sahîfeler tesvîd ve inşâ etdikden sonra ikinci bir kasîde tertîb ederek iktidâr-ı münşiyânesini göstermişdir. Bu kasîdesinde birçok senâ ve du'âlar ediyor. Sonrasında şunu yazıyor:

صبا در بزم عیش و کامرانی
به سلطان احمد این تخفه رسانی

Çünkü Sultân Ahmed, velî-ahd-ı saltanat idi. Mevlânâ bunu

هراینه اولا اشارت پر بشارتسلطانی بجانب ان ولی لعهد مسند جهانبانی, اعنی پادشاه عالی مقدار, وحلف خلیفه پرورد کار, ظهیرالخلافه فی الزمان سلطان احمد خان

ibâresiyle anlatıyordu.

Mevlânâ'nın kasîde-i rebî'iyyesinden anlaşıldığı üzere Sultân Ahmed'in Murâd, Alâ'eddîn, Süleyman, Osmân adlı dört şehzâdesi vardı. Mevlânâ bunlardan hangisinin sünnet edildiğini yazmıyor.

Yukarıda arz edildiği üzere Murâd ve Alâ'eddîn sûr-ı hıtânı ve hâ'ilesi yazılmışdı. Bunlar bu esnâda müte'ehhil idiler. Süleyman ve Osmân Beyler'in ve Murâd Beyzâde Mehmed, Kâsım ve Alâ'eddîn Beyzâde Orhân Beyler'in sünnet edildikleri zann olunur.

Acemler'in bu kadar şâd ve handân olmalarının en büyük sebebi, Sultân Ahmed'in za'f ve sefâhatı idi. Sultân Ahmed, sultân-ı Rûm olduğu **[252]** anda bütün Anadolu Acemler'in nazarında en sevdikleri ve propagandasını yapdıkları Şâh İsmâ'il tarafından istîlâ edilecekdi.

Sultân Ahmed, Amasya'da günlerce devâm eden düğünler yaparken Şâh İsmâ'il'in mezâlim-i gaddârânesinden hudûd boyundaki Türkler kan ağlıyorlardı. Onlara imdâd eden, yalnız Trabzon vâlîsi Sultân Selîm idi.

Acemler'in bu kadar cûş u hurûşu boş değildi. Şâh İsmâ'il, Anadolu'yu istîlâ etmeğe azm etmişdi. Şarkî Anadolu'nun her bir tarafında hâssaten Amasya ve havâlîsinde mükemmel teşkîlâtı ve adamları vardı. Bunlar Şâh İsmâ'il'in ne yapdığından ve ne yapacağından her zamân haber alıyorlardı.

Sultân Ahmed, Amasya'da düğünlerle, zevk ve safâlarla meşgûl olduğu esnâda Şâh İsmâ'il, Erzincân havâlîsine kadar sokulmuşdu. Erzincân'a hücûm ediyordu. Erzincân sancağı beyi Tokatlı Abdurrahmân Bey bin Edâ Ömer, Sultân Ahmed'e ahvâli arz ve istimdâd etmekde idi.

Abdurrahmân Bey, kuvve-i imdâdiyyenin vürûduna kadar müdâfa'ada sâbit-kadem oldu. Fakat gelen kuvvet gayr-i kâfî olduğundan bîçâre şehîd olana kadar çalışdı. Şâh İsmâ'il galebe edib Erzincân'ı aldı. Sivas altından Tokat'a doğru yürüdü.

Şâh İsmâ'il Anadolu Türkleri ve hâssaten sünnîler için Topal Timur'dan daha zâlim bir âfet idi. Sultân Ahmed'in etrâfını alan Acemler, böyle bir âfetin yardakları idi. Sultân Ahmed bunları anlayacak yaradılışda değildi.

Tokat sancağı beyi Amasyalı Mehmed Paşazâde Alî Bey, aldığı tâze **[253]** kuvvetlerle Şâh İsmâ'il'i güç hâl ile tevkîf edebildi. Tokat'ı Şâh İsmâ'il'in katliâmından, tahrîb ve yağmâsından kurtardı.

Acemler ve şî'îler, işte bunun sevnicinden cûş u hurûş etdiler. Bu cûş u hurûş esnâsında hayli arbedeler olmuş, hayli Türkler hakâret görmüş, hissiyât-ı dîniyye rencîde edilmişdi. Bu hâllerden Sultân Ahmed'e şikâyet etmek fâ'idesizdi. Çünkü duyurmak güçdü.

Meşâhîr-i şu'arâdan ve Amasya'nın asîl bir hânedânı olan Torumtay ahfâdından şehzâde Murâd Bey'in musâhibi Figânî İshâk Çelebi bin Mehmed Çelebi, Sultân Ahmed'e bu hâlleri duyurmak maksadıyla şî'îleri, Acemler'i ta'n eden hicviye kılıklı bir destân yapmışdı. Halk arasında bu destân okunur, şî'îler kızdırılırdı.

Acemler bunu hazm edemediler. Sultân Ahmed'in en ziyâde i'timâd etdiği bir zât ile Figânî'nin şehzâde Murâd Beyzâdeye alâkası ve sû'-i niyyeti olduğunu îcâd ve iftirâ ederek Sultân Ahmed'i inandırmışlardı. Bîçâre Figânî bilâ-tahkîk 912 şevvâlinde salben i'dâm edildi.

Amasya'da elime geçen bir tezkire-i şu'arâda Amasyalı Çeşmî Çelebi'nin şu kıt'ası her hâlde Figânî hakkında olacakdır:

Hazînim durmayıp ağlar dü-çeşmim
Boğup âhım gelûmu makta' etdi

Bu kalbin nâlesi ağlatdı halkı
Figânî göklere yükseldi gitdi

Amasya kadısı Muslihzâde Abdurrahmân Efendi, bir tarafdan kendisine karâbet-i sıhriyyesi olan Figânî vak'asından, diğer tarafdan bu bâdirenin önüne duramadığından dolayı dil-gîr olan halkın acı sözlerinden **[254]** hastalandı. Sultân Ahmed hakkında hayli söylendi. Sonra vefât etdi. Yerine Mü'eyyedzâde Şemseddîn Ahmed Efendi Amasya kadısı oldu. Bu sene Akdâğî Şeyhzâde Şeyh Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi, zâviyesine Akdağ'da Alakise karyesini vakf etdi.

Fakat kadı-i merhûmun oğulları Mehmed, Mahmûd, Seydî Çelebiler Amasya'da duramadılar. Kaçıp Trabzon'da Sultân Selîm'in yanına gitdiler.[584] Figânî vak'ası da Sultân Ahmed'in mevki'ini, nüfûzunu halkın nazarında hayli küçüldüp kırdı. Acemleri bu nisbetde dişlendirdi.

Lâkin Figânî'nin arkabâ ve ta'allukâtı çok, oldukça sâhib-i nüfûz idiler. Bu iftirâyı Sultân Ahmed'e arz edenin müftü Acem Sinan Efendi olduğunu zann etdiler.

913 senesi evâ'ilinde Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi mûmâ-ileyh Acem Sinan Efendi bir gece yatağında füc'eten vefât etmiş olduğu anlaşıldı. Yerine Tokat'da Hâtuniye müderrisi olan nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı Koca Emîr İbrâhim Efendi müderris ve müftü olarak geldi. Yediler'e karışdı.

[584] Bu kadı-zâdeler Sultân Selîm'e büyük hizmetler etdiler. Üçü de paşalığa nâ'il oldular.

Bu esnâda Amasya'da bir de "Yediler" vardı. Yediler, Yedi Emîrler demekdir. Birincisi Emîr Gıyâseddîn Şîrâzî olup pek nâfizü'l-kelim idi. Sultân Ahmed bunun siyâdet-hânesine ahyânen gelir, ihsânlar verirdi. İkincisi müftü Koca Emîr oldu.

Yedilerden Niksârlı Emîr Hüseyin Çelebi bin es-Seyyid Alî Efendi, **[255]** fuzalâ-yı seniyyeden bir müderrisdi. Koca Emîr'in ammizâdesi Emîr Alî Çelebi bin es-Seyyid Hüseyin Çelebi ile Seydî Hüsâm evlâdından Emîr Şerefeddîn Hamza Çelebi de Yediler'dendi.

Bu sene Hüseyin Ağa müderrisi Şirvânî Ebulhayr Efendi medreseden ma'zûl olup yerine İstanbul'dan Taşköprülü Musliheddîn Mustafa Efendi müderris olarak geldi. Müte'âkiben Ayas Ağa Medresesi müderrisliğine müftü efendinin tilmîz-i hâsı Şemseddîn Ahmed Efendi ta'yîn edildi. Buna "Emîr Kulu" denirdi.

Şâh İsmâ'il-i Safevî, bu sene Erzincân ve havâlîsini tamâmiyle istîlâ etmiş, Sultân Ahmed'i birtakım tatlı ümîdlerle oyalamak için Mardinli Nûreddîn Alî Sûfî'yi Amasya'ya göndermişdi.

914 senesi evâ'ilinde "Şâh Kulu" denilen Nûreddîn Alî Amasya'ya geldi. Sultân Ahmed'e Şâh İsmâ'il'in mektûbunu ve hediyyesini takdîm etdikden sonra şâhın şî'îlere verdiği ta'lîmâtı da Mîr Gıyâseddîn Şîrâzî'ye telkîn ederek avdet etdi.

Bu esnâda Amasya'da Acem Alîzâdeler'den Bâlî Bey bin Mustafa Çelebi bin Hâce Acem Alî Ağa ve birâderi Hamza Bey Sultân Ahmed'in meşâhîr-i ümerâsından ve mukarreblerinden olmuşdu. Bâlî Bey, Amasya'da Acem Alî Mahallesi'nde bir câmi-i şerîf binâsına başlamışdı.

915 senesinde Sultân Ahmed'in erkân-ı dîvânı şunlardı: Vezîr Yularkısdı Sinan Paşa, nişâncı Münîrî Çelebi bin Yûsuf, silahdâr Mahmûd Bey bin Abdullah, kapıcıbaşı Ferruh bin Abdullah, çavuşbaşı Abdî **[256]** Ağa bin Abdullah, Azablar ağası Hoca Dede Bey bin İvaz, sipâhîler ağası Hacı Şâdî Bey bin Abdullah, defterdârı Mehmed Çelebi bin Hacı Abdulhay Çelebi, defter emîni Mehmed Çelebi bin Hâce Yûsuf Çelebi.

Bâlî Bey emîr-i dîvân olup Hamza Bey de alaybeyi idi. Sultân Ahmed'in en gözdesi şehzâde Sultân Abdullah dâmâdı Amasyalı Yahşî Beyzâde Ahmed Bey olduğu hâlde Acemler'e ve şî'îlere en ziyâde buğz eden de bu Ahmed Bey'le amcası İskender Bey'di.

915 senesi evâ'ilinde Amasya'da sünnîler-şî'îler arasında kanlı bir arbede çıkdı. Şî'îler tecâvüzâta kıyâm ederek ba'zı a'yân hâneleri yağmâ edildi. Amasya muhâfızı olan Bâlî Bey bu arbedeyi pek güç durdurdu. İki tarafdan da hayli adamlar ölüp gitdi. Yaralananlar da çokdu.

Bu arbedenin bâ'isi, Mîr Gıyâseddîn'in kethüdâsı Halîl Ağa idi. Halîl Ağa, Cemel ve Sıffîn ricâli hakkında uzun, kısa sözler sarf etmişdi. Sünnîler buna dayanamadılar. Bundan kanlı bir arbede çıkdı. Mîr Gıyâseddîn Çelebi, bu vak'ayı tersine çevirdi. Sultân Ahmed'e ters haber verdi. Şî'îler hem kavgâyı çıkardılar hem de üstün çıkdılar.

Lâkin sünnîlerden Kadızâdeler'le azablar ağası Hâce Bey, Mîr Gıyâs'ı tekzîb ederek şî'îlerin tecâvüzâtını dîvânda acıklı bir lisân ile anlatdılar. Dâmâd-ı sultânî Yahşî Beyzâde Ahmed, Acem Alîzâde Bâlî Beyler de bunlara yardım etmişlerdi. Halîl ile azılı şî'îler **[257]** tutulup habs edildi. tahkîkâta başlandı.

Kanlı arbede esnâsında Hâce Sultân Tekkesi şeyhi Cemâloğlu Muhyiddîn Mehmed Çelebi vefât etdi. Yerine Çelebi Halîfezâde Şemseddîn Ahmed Efendi şeyh oldu. Şeyh Muhyiddîn Mehmed Efendi tekke civârında maksem önünde kabr-i mahsûsuna defn edildi.

Halîl'in ve dişli şî'îlerin habsini ve tahkîkâtı duyan şî'îler köylerdeki tarafdârlarını tahrîk ederek Amasya'da teşkîlâtı idâre edenleri tahlîs etmeğe çalışdılar. Mîr Gıyâseddîn kutublarıyla birlikde bir tarafdan Sultân Ahmed'i kandırmışlar, diğer tarafdan Amasya havâlîsinde olan kızılbaşları ayaklandırmışlardı.

Bu yüzden ulemâ ve a'yân ile halk iki taraf olmuşlardı. Öz Türklerle ulemâ, Acemler'in def' ve tardını taleb ediyorlardı. Çünkü Türkler arasında kızılbaşlığı neşr edenler bunlardı. Neşriyât gizli tutuluyor, kızılbaşlığı kabûl edenler de kendilerini sünnî gösteriyorlardı.

Kutublar işin doğrusunu söylemiyorlar; Hâce, Ahmed, İskender Beyler'i ve Kadızâdeler'i Sultân Ahmed'in gözünden düşürmeğe çalışıyorlardı. Kendilerinin müfteriyyâta ma'rûz kaldıklarını gören Kadızâdeler'le Hâce Bey, kaçıp Trabzon'a gitdiler. Sultân Selîm'e dehâlet etdiler. Hacı Ferhâd Bey, azablar ağası oldu.

916 senesinde Şâh Kulu hulefâsından Oğlanşurlu mühtedî Celâl Halîfe Arabkir, Varaylı Zünnûn Halîfe Amasya havâlîsinde kıyâm ederek Bozok ve Çorum havâlîsinde kıyâm eden "Nûreddîn Alî **[258]** Şâh Kulu" ile ortalığı alt üst ediyorlar, açıkdan herkesi şî'îliğe da'vet ederek kabûl etmeyenleri yakıyorlardı.

Amasya vâlîsi Sultân Ahmed tehlikeyi henüz görmeğe başlamışdı. Hâlbuki Trabzon vâlîsi Sultân Selîm Amasya ve havâlîsinde cereyân eden ahvâli ve Şâh İsmâ'il'in siyâset ve teşkîlâtını lâyıkıyla takdîr ve ta'kîb ederek Şâh İsmâ'il'in ne müdhiş bir âfet olduğunu çok evvel anlamışdı.

Şâh İsmâ'il kendisini Cengiz ve Timur'a mu'âdil bir sâhib-i hurûc biliyordu. Sûret-i zâhirede şî'î idi fakat hakîkat-i hâlde sünnîlerin râfızî dedikleri adamdı. Revâbıt-ı dîniyye ile alâkası yokdu. Merhamet denilen hâssa-i insâniyyeden âdetâ tecerrüd etmişdi.

Sultân Ahmed Amasya vilâyeti havâlîsindeki şî'a eşkıyâsının kesretini, müdhiş teşkîlâtı gördüğü hâlde bu teşkîlâtı idâre edenlerin Amasya'da ve sarâyında olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Hâlbuki Amasya'nın a'yân ve halkından yükselen feryâdlar İstanbul'a kadar aks ediyordu.

İstanbul'da erkân-ı hükûmet, ilmiyye sınıfından kat'-ı nazar gayr-i Türkler'den ibâret idi. Vezâret, Rûmeli ve Anadolu beylerbeyliği enderûndan yetişme kölelere hasr edilmiş, hâssaten vezâret Cândarlızâde İbrâhim Paşa'dan sonra gayr-i Türkler'e verilmesi kânûn olmuşdu.

Rûmeli kazaskeri Amasyalı Mü'eyyedzâde Abdurrahmân Efendi, Sultân Ahmed tarafdârı olduğu hâlde nişâncı Amasyalı Tâcîzâde Ca'fer Çelebi ve defterdâr-ı sânî Amasyalı Cemâlîzâde Pîrî Mehmed Çelebi **[259]** Sultân Selîm tarafdârı olmuşlardı. Abdurrahmân Efendi gâyet ihtiyâr idi. Fakat berikiler hakâyık-ı ahvâle vâkıf zevât idiler.

Sultân Bâyezîd, Sultân Ahmed'i tahta çıkarmak istiyordu. Fakat yeniçeriler Amasya havâlîsindeki eşkıyâ perîşân edilmedikçe olmaz diyorlardı. Hakîkaten eşkıyâ-yı Celâliyye'nin harekâtı pek mühlikdi. Nihâyet vezîr-i a'zam Alî Paşa'nın Anadolu serdârı olarak Amasya'ya gönderilmesi karâr-gîr oldu.

Çünkü Sultân Ahmed, vezîri Sinan Paşa, Amasya muhâfızı Bâlî Bey, sipâhîler ağası Hacı Şâdî Bey yirmi bin neferden müteşekkil ordusuyla Amasya'dan kalkıp eşkıyâ üzerine gitmişlerdi. Amasya'da şehzâde Murâd Bey vekîl-i saltanat olup alaybeyi Acem Alîzâde Hamza Bey muhâfız-ı vilâyet olarak kalmışdı.

Sultân Ahmed ma'iyyetiyle beraber fedâkârâne harb etdikleri hâlde on bin kadar eşkıyâya mağlûb olarak döndü. Bütün ağırlığı yağmâ edildi. Şâh Kulu, Amasya'nın hâricine hâkim kesildi. Amasya'nın a'yân ve halkında bir ye's ve nevmîdî hâsıl oldu.

Şehzâdenin bu inhizâm ve avdetini işiden Anadolu beylerbeyi Mehmed Paşa, kuvvetine mağrûr olarak birkaç bin ma'iyyetiyle eşkıyâ üzerine yürümüş, bu da mağlûb olarak rezîlâne dönmüşdü. Halkda hâsıl olan ümîdsizlik büyük bir korkuya münkalib oldu.

916 senesi zilka'desinde sadr-ı a'zam Hadım Alî Paşa ordusuyla beraber İstanbul'dan hareket edib ancak 917 senesi evâ'ilinde **[260]** Amasya civârında Geldiklan sahrâsına indi. Halk Alî Paşa'yı ve ordusunu halaskâr olmak üzere büyük bir tehâlük ve heyecân ile karşılamışlardı. Anadolu ve Karaman beylerbeyileri de kuvve-i mevcûdeleriyle gelmişlerdi.

Bununla beraber Amasya'da havf ve halecân zâ'il olmuş değildi. Sultân Ahmed tahta cülûs etmek sevdâsıyla, a'yân ve halk ise cân ve mâl korkusuyla yanıyorlardı. Gelen halaskâr ordunun içine dalan şî'îler de orduyu ifsâd ediyorlardı. Halk, âdetâ başlarına gelecek felâketi görür gibi olmuşlardı.

917 senesinin saferi evâ'ilinde "iftihârü'l-vüzerâ'i'l-kirâm, muhtâru'l-küberâ'i'l-fihâm Sinan Paşa bin Abdulhay"[585] Amasya'da kâ'in hamâmını, civârındaki sarâyını, Çukur Bahçe'yi, Hâce Sâlihzâde mülküne muttasıl Sedbaşı Bahçesi'ni, Sultân Bâyezîd Câmii haremi ittisâlinde Göl Yeri nâm bahçesini, Hacı Hamza nâhiyesinde kâ'in çiftliklerini oradaki câmi' ve imâretine vakf eyledi. Amasya nâibi Hibetullâh Efendi idi.

Sinan Paşa'yı müte'âkib Sultân Ahmed'in vâlidesi Bülbül Hâtun binti Abdulhay, Amasya ve Lâdik'de yapdırdığı câmi'leri, mektebleri, imâretleri mesâlihine emlâk ve akârâtını vakf etdiği gibi Acem Alîzâde Bâlî Bey emlâk ve akârâtını henüz hitâma ermediği câmii mesâlihine vakf etdi.

917 senesi rebî'ulâhirinde serdâr Alî Paşa, Şâh Kulu kumandasında hareket eden eşkıyâ ordusuyla Bozok (Yozgat) civârında Gökçay **[261]** denilen yerde karşılaşdı. Şâh Kulu, Alî Paşa ordusunun nısfına müsâvî bir kuvvetle ta'arruz etdi. Bir gün içinde Alî Paşa'nın ordusunu bozup dağıtdı.

Çünkü Alî Paşa ordusunda şî'a teşkîlâtına dâhil pek çok neferât vardı. Harb başladığı anda bunlar Şâh Kulu ordusuna iltihâk ederek Alî Paşa'nın inhizâmına bâ'is olmuşlardı. Bütün ordunun ağırlığı yağmâ edildi.

Haydar Paşa gibi pek çok ümerâ şehîd oldular. Anadolu beylerbeyi Mehmed Paşa alarga durduğundan kendisi ve ma'iyyeti kurtuldu. Serdâr Hadım Alî Paşa fenâ hâlde yaralandı. Mahfe içinde Amasya'ya geldiğinden birkaç gün sonra vefât edib Kurdboğan Türbesi'ne defn edildi.[586]

Şâyân-ı hayretdir ki Sultân Ahmed, bu inhizâm üzerine tehlikeye düşen Amasya vilâyetini müdâfa'a ve tahkîm edeceği yerde Amasya vâlîliğini büyük şehzâdesi Murâd Bey'e verip tahta cülûs etmek sevdâsıyla Amasya'dan büyük bir kuvvet alıp İstanbul'a yollandı.

Çünkü birâderi Sultân Selîm, İstanbul civârına gelmiş, yeniçerileri elde etmişdi. Yeniçeriler Sultân Ahmed tarafdârı olanların konaklarını basıp eşyâlarını yağmâ ediyorlar, Sultân Selîm'i istiyorlardı. Rûmeli kazaskeri Amasyalı Mü'eyyedzâde Abdurrahmân ve nişâncı Amasyalı Tâcî Beyzâde Ca'fer Efendiler'in konaklarını yağma etmişlerdi. **[262]**

Sultân Ahmed İstanbul'un bu ahvâlini duyunca duramadı. İstanbul'a koşdu. Hâlbuki Şâh Kulu ve eşkıyâ vak'alarında bir muvaffakiyyet gösteremediğinden dolayı pederinin ve yeniçerilerin gözlerinden düşmüşdü. Şehzâdenin ma'iyyetinde ikinci şehzâdesi Alâ'eddîn Bey de beraber gitmişdi.

Sultân Murâd

Amasya vâlîsi şehzâde Sultân Ahmed bin Sultân Bâyezîd Hân-ı Sânî şehzâdesidir. Pederinin İstanbul'a azîmeti esnâsında tarafından 917 senesi zilhiccesi evâ'ilinde Amasya vâlîsi oldu. Lalası, müdebbir-i umûru Yahşî Beyzâde Ahmed Paşa olup Bâlî Bey yine muhâfız kaldı.

Lâkin şî'a başkumandânı Mardinli Şâh Kulu, bu galebe üzerine bütün Anadolu'yu zabt etmiş kadar bir vaz'iyyet almışdı. Anadolu kızılbaşlarından ve Kürdler'den mürekkeb otuz binden ziyâde bir kuvvete sâhib olmuşdu. Tokat havâlîsini vuruyor, ileri gitdikçe kar çığı gibi ordusu ve cem'iyyeti büyüyordu.

Bir tarafdan da "Zünnûn Halîfe" dedikleri Varaylı bir Moğol Tûrânî Varay, Mecidözü, Turhal kazâlarına hâkim olacak derecede nüfûz ve kuvvet bulmuşdu. Amasya'yı en ziyâde tehdîd eden bu Zünnûn Bey'di. Buna "Ece Sultânoğlu" denirdi.

Zünnûn Bey, Varay havâlîsinde sâkin Cafarlu aşîreti rü'esâsından ve zu'amâdan Halîl Bey'in oğludur. Kendisini Moğol ümerâsından **[263]** Acaytu Bay'ın evlâdından sayardı. Her hâlde Cafarlu aşîreti, yukarıda mâhiyetleri arz edilen "Cavunkar, Çongar" Tatarlarından olacakdır. Mecidözü civârında türbesi olan Zünnûn-ı Mısrî denilen bu olmalıdır.

---

[585] Vakfiyesinde aynen böyle tavsîf edilmişdir.

[586] Hadım Alî Paşa, İstanbul'da Atîk Alî Paşa demekle meşhûr olup Amasya'da Selağzı civârında kârgîr bir mektebi vardır.

Amasya kadısı Mü'eyyedzâde Şemseddîn Ahmed Efendi ve müftü Koca Emîr İbrâhim Efendi idi. Amasya nâibi Hibetullâh Efendi şöhret ve nüfûzunu muhâfaza ediyordu. Zilhiccenin sonlarında İğnecizâde Safiyyeddîn Halvetî mahdûmu meşâyih-i sûfiyye sulehâsından Pîr Muhyiddîn Mehmed Çelebi vefât etdi. Pederinin yanına defn edildi.

918 senesi muharreminde Amasya havâlîsinde "âyîn-i mâtem" icrâ edilerek sünnîlere acı bir gösteriş yapıldı. Sünnîlerden birkaç kişi kurbân edildi. Amasya halkına ve a'yânına bir korku müstevlî oldu. Şâh Kulu emriyle hareket eden Zünnûn Halîfe, ma'iyyetinde on bin kadar şî'asıyla muharremin onuncu günü Amasya'yı ansızın basdı.

Sultân Murâd ve Yahşî Beyzâde Ahmed Paşa var kuvvetleriyle Amasya'yı müdâfa'a ederek kurtarmağa çalışıyorlardı. Lâkin Amasya'nın içinde tesettür eden, sünnî şeklinde görünen şî'îler birden meydâna çıkıp Zünnûn Halîfe'ye içden yardım etdiler.

Bizzarûre Amasya müdâfi'leri, a'yânı, sünnîleri şehri bırakıp etrâfına çıkdılar. Zünnûn Halîfe büyük bir gurûr ve azametle Amasya'ya girdi. Şî'îlere bir îd-i meserret yapdırdı. Şâh Kulu da Niksâr ve havâlîsini basdırdı. **[264]**

Nâsıreddîn Zünnûn Şâh

Varay zu'amâsından Halîl bin Kubâd[587] Bey'in oğludur. 918 senesi muharreminin on beşinci günü Amasya şehrine hâkim oldu. Amasya'ya girdiği zamân halka amân vermişdi. Bir gün sonra bütün hâneler yağmâ edildi. Merâsim-i şî'adan olarak Ebû Bekir, Ömer, Osmân gibi ashâb-ı Resûlullâh'a la'netler yağdırıldı.

Bu varta-i hevl-nâkda Hazret-i Hüseyn'in aşk ve intikâmı uğruna çok sünnîler kılıçdan geçdi. Sağ kalanlar da kendilerini şî'î göstermeğe mecbûr oldular. Muhabbet-i Alî, sünnîleri âteş gibi yakıp kavurdu. Zünnûn, bu vahşetler ile Amasya târîhinin birinci devresini hitâma erdirdi.

Şâyân-ı dikkatdir ki burada öldürenler de ölenler de Türklerdi. Bunlarda ne şu'ûr-ı millî ne de irfân-ı dînî yokdu. Şu'ûr-ı millî olsaydı Türklük nâmına kendi milletdaşlarına kıyamayacaklardı. İrfân-ı dînî olsaydı uhuvvet-i dîniyye nâmına kendi dindâşlarına acıyacaklardı.

Hayfâ ki duygusuzluk Türklüğü ve Müslümânlığı parçaladı. Bu duygusuz Türkler şî'îlik nâmına, muhabbet-i Alî uğruna Acemler'in bâzîçesi oldu. Kendi milletdaşlarını koyunlar gibi boğazladılar. **[265]**

Zünnûn denilen adam, serserî bir Tatar'dı. Bunun azdıranı ya'nî şeyhi de Celâl Baba dedikleri dönme bir Ermenîydi. Bu iki serserî tam on beş yıl Anadolu Türkleri'ni birbirine kırdırdılar. Pek çok Türkler'in ocaklarını söndürdüler.

Amasya bu birinci devresinde vahdet-i milliyye sâyesinde ikbâlin en yüksek zirvesine su'ûd ederek en yüksek refâh ve medeniyyet görmüş, en büyük fâtihlere, en şânlı kahramânlara vatan olmuş, gerek ilmen ve gerek iktisâden en yüksek irfân ve sa'âdete ermişdi.

Amasya bu devresinde yüksek medreseleriyle, fâzıl müderrisleriyle, âlim şâirleriyle, hâzık tabîbleriyle, mütefennin üstâdlarıyla, mâhir hattâtlarıyla muhteşem bir dâru'l-irfân, şanlı bir dâru'l-fünûn, mu'azzam bir merkez-i medeniyyet olmuşdu.

Amasya'nın bu devrede yetişdirdiği fâtih pâdişâhları, vezîr-i a'zamları, vezîrleri, kazaskerleri, beylerbeyileri, nişâncıları, mollaları, velîleri, fâzılları, kâmilleri, âlimleri, üstâdları, hattâtları bütün Türkiye târîhinin medâr-ı iftihârıdır. Bunların terâcim-i ahvâli "Bâb-ı Sânî"de arz olunur.

---

[587] Mecidözü havâlî-i cenûbiyyesinde meskûn olan şî'a arasında dolaşdığım esnâda elime geçen "Zünnûn-nâme"de "merkûm emîrü'l-mü'minîn nâsıru'ş-şerî'atı ve'd-dîn Zünnûn Şâh bin Emîr Halîl bin Emîr Kubâdu'l-Caferî" diye yazılmış, bütün gazavât ve hikâyâtı Battal-nâme şeklinde zabt edilmişdir.

İKİNCİ DEVRE

Osmanlı hükûmetinde Amasya târîhinin ikinci devresi 918 senesinden **[266]** başlayıp 1011 târîhine kadar doksan üç yıl devâm eder. Bu devreyi açan, Amasya'nın eski hânedânı olan Sunkur Oğulları'ndan Yahşî Beyzâde Ahmed Paşa'dır.

Çünkü Amasya'dan bi'z-zarûre hârice çıkan Sultân Ahmed şehzâdesi Murâd Bey, Amasya ahvâlini pederine yazıp istimdâd etmişdi. Yahşî Beyzâde Ahmed Paşa, vatanını tasallut-ı eşkıyâdan kurtarmak için Amasya'dan çıkan askerin başına geçdi.

Amasya ümerâsından Burâk Beyzâde Hüseyin, Hacı Beyzâde Mehmed, Yörgüç Paşazâde Enîs, Mehmed Paşazâde Mahmûd, Îsâ Beyzâde Hasan Beyler, Ahmed Paşa'nın etrâfında birleşdiler. Fedâkârâne çalışdılar.

Samsun sancağı beyi Yörgüç Paşazâde Mehmed Bey, sancağı askeriyle Ahmed Paşa'nın ordugâhına gelip iltihâk etdi. Lâdik beylerinden Yeni Beyzâde Dâvud, Köprü beylerinden Taşanzâde Şâhin, Merzifon beylerinden Umur Beyzâde Osmân Beyler de ma'iyyet-i askeriyyeleriyle geldiler.

Ahmed Paşa, Zünnûn Şâh ile avenesinin ahvâlini ta'kîb ediyordu. Yağmâdan lezzet alan Zünnûn avenesi takım takım Amasya'dan hârice çıkıp köyleri yağmâ için dağılıyorlardı. Zünnûn Şâh denilen serserî bunların yağmâ etdikleri eşyânın taksîmâtıyla meşgûldü.

918 senesi saferinin yedinci günü İstanbul'da Yavuz Sultân Selîm Hân tahta çıkdı. Bütün erkân-ı devlet ve yeniçeri kendisine bey'at etdi. Birâderi Sultân Ahmed, gerek bunu ve gerek Amasya ahvâlini **[267]** duyduğu anda fevkalâde müte'essir oldu. İkinci şehzâdesi Alâ'eddîn Bey'i Bursa'ya vâlî bırakıp ordusuyla Amasya'ya döndü.

Yahşî Beyzâde Ahmed Paşa, her tarafa dağılan Zünnûnlular'ı tahkîk ederek ma'iyyetinde olan beylere takım takım asker terfîk edib ta'kîbe koyuldu. Köylüler de kendilerini müdâfa'a için bunlarla beraber oldu. Lâkin yağmâlara iştirâk etmek için Zünnûnlular'a pek çok serserîler iltihâk ederek onların her takımı kesâfet peydâ etmişdi.

Bunun için Ahmed Paşa ve ma'iyyetindeki beyler hayli uğraşdılar. Pek çok müşkilâta düşdüler. Bununla beraber Zünnûnlular'ı her tarafda tepelediler. Ahmed Paşa, Zünnûn'u Amasya'da basdırmak için bir tarafdan etrâfa dağılan Zünnûnlular'ı gönderdiği müfrezeleriyle meşgûl etdi. Diğer tarafdan toplu bir kuvvetle Amasya üzerine yürüyordu.

Zünnûn Şâh, âkıbetin fenâ olduğunu anlayıp etrâfa dağılan avenesini cem' etmeğe çalışdı. İmkânını göremedi. Sonra Şâh Kulu'dan ve Mecidözü havâlîsinde olan şî'adan istimdâda mecbûr oldu. Onlar da fevkalâde meşgûldü. Ne yapacağını şaşırmışdı.

Ahmed Paşa, Zünnûn'un bu ahvâlini anladığı anda ansızın Amasya'yı sardı. Kanlı bir muhârebeden sonra rebî'ulevvelin gurresinde gâlibâne Amasya'ya girdi. Bütün Zünnûnlular'ı kılıçdan geçirdi. Amasya'yı eşkıyâ tasallutundan yine Amasyalı kurtardı. Zünnûn Şâh pek az kalan avenesiyle kaçabildi. **[268]**

Bu esnâda Yavuz Sultân Selîm tarafından Amasya beylerbeyiliğine ta'yîn edilen Mustafa Paşa bir kuvve-i kâfiye ile gelip erişdi. Ahmed Paşa ve beyler derhâl mutâva'at edib Amasya ve kalesini teslîm etdiler. Şehzâde Murâd Bey, can korkusuyla pederinin yanına kaçıp gitdi.

Mustafa Paşa

Sadr-ı esbak Dâvud Paşa'nın oğludur. Sultân Selîm'e küçüklüğünde intisâb etmiş, i'timâdını kazanmışdı. 918 senesi saferinin onunda Amasya'ya beylerbeyi oldu. Rebî'ulevvelinin üçüncü günü Amasya'ya geldi. Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey Amasya alaybeyisi oldu.

Sultân Ahmed, Ankara'ya vusûlünde ibtidâ Konya'ya gidip Anadolu'yu istîlâ ederek i'lân-ı saltanat etmesini kurdu. Konya'ya doğru yürüdü. Fakat kendisini ta'kîbe me'mûr olan Malkoçoğlu Tor Ali Bey'in şiddetle hücûmunu görünce bunun mümkün olmadığını anladı. Amasya'ya döndü.

Tor Alî Bey, yine ta'kîbâtına devâm edib Sultân Ahmed'in peşi sıra Amasya havâlîsine kadar geldi. Sultân Ahmed, Mustafa Paşa'nın Amasya'da olduğunu anlayınca Sivas'a doğru gitdi. Tor Ali Bey de dönüp Rûmeli'ne me'mûr oldu.

Sultân Ahmed, Tor Alî Bey'in avdetini duydukda Niksâr üzerinden **[269]** gelip Amasya'yı ansızın basdı. Kale ve şehrin muhâfızlarına göz açdırmadan Amasya'yı 918 rebî'ul-âhirinde zabt ederek i'lân-ı saltanat etdi.

Sultân Ahmed Hân

İkinci Bâyezîd Hân'ın ikinci şehzâdesidir. 918 senesi rebî'ulâhirinin evâsıtında Amasya'da i'lân-ı saltanat ve istiklâl ederek bey'at merâsimi yapdırdı. Gümüşlüzâde Muhyiddîn Mehmed Çelebi'ye du'â etdirdi. Nâmına hutbe okutdu.

Halk arasında "Yular Kısdı" demekle meşhûr olan Sinan Paşa'yı vezîr-i a'zam, kendisine bi'l-mecbûriyye arz-ı inkıyâd eden beylerbeyi Mustafa Paşa'yı afv ve taltîf ederek vezîr-i sânî yapdı.

Sultân Ahmed'in en fenâ hasleti, halkın kendilerinden nefret etdikleri Acemler'in tatlı dillerine aldanıp onlara lüzûmundan ziyâde kıymet ve ehemmiyet vermekdi. İ'lân-ı saltanat etdikde Tebrîzli Kutbeddîn Îsâ Efendi'yi Amasya kadısı, Şîrâzlı Mîr Gıyâseddîn Çelebi'yi nakîbü'l-eşrâf ta'yîn etdi. Nişâncılığı da Acem Hibetullâh Efendi'ye verdi.

Hâlbuki Kutb ve Gıyâs'ın pâyeleri halk nazarında pek aşağı idi. Eşkıyâyı Amasya'ya da'vet edenlerin bunlar olduğu zann olunurdu. Hibetullâh Efendi de evkâf-ı sultâniyye tevliyetinde medhûl olmuşdu. Hele tabîbi Kutb-ı Şirvânî, Sultân Ahmed'i halkın gözünden düşüren adamdı. **[270]**

Sultân Ahmed, eşkıyânın yıkdığı sarâyı ve kaleyi derhâl i'mâr ederek bendegânından Mustafa Bey'i kale dizdârı nasb etdi.[588] Sancaklara, vilâyetlere kendi tarafından mîrlivâlar, beylerbeyiler ta'yîn ederek Anadolu hükümdârı olduğunu anlatmak istedi.

Şâyân-ı dikkatdir ki İstanbul'da Sultân Selîm'in sadr-ı a'zamı olan Arnavut Koca Mustafa Paşa, Sultân Ahmed'e takdîm etdiği mektûblarında sadâkatdan bahs ediyor, kendisine her türlü hizmetlere hazır olduğunu arz ederek İstanbul üzerine harekete teşvîk ediyordu.

Sultân Ahmed, Koca Mustafa Paşa'nın ve sâ'ir ba'zı müntesiblerin sadâkat mektûblarını aldıkça İstanbul'da erkân-ı hükûmetin kendisiyle beraber olduğuna zâhib oldu.

Bu mektûblara i'timâden asker cem'ine başladı. Amasya vilâyeti a'yânını ve zenginlerini toplayıp eşkıyâdan kaçırabildikleri nakidlerini istikrâz sûretiyle aldı. Bu mebâliğ-i müstakraza ile tedârikât-ı seferiyyesini gördü.

Sultân Ahmed, kendisine her yazılan mektûblara inanmak gafletinde bulundu. Bu mektûblar içinde Sultân Selîm'in ta'lîmâtıyla yazılan müzevver mektûblar da vardı. Bunlardan biri kendisini tahta iclâs için İstanbul'a da'veti müş'irdi.

Sultân Ahmed bu müzevver mektûb ve da'vete aldanıp ma'iyyet-i **[271]** askeriyyesiyle beraber 918 şevvâlinin yirmisinde Amasya'dan hareket etdi. Büyük bir ümîd ile Yenişehir havâlîsine vusûlünde birâderi Sultân Selîm ile karşılaşdı.

Burada iki kardaş kanlı bir muhârebe etdi. Sultân Ahmed, mağlûb olarak firâr ederken atından düşüp esîr oldu. Sultân Selîm'in yanına getirildiği anda kendi yayının kirişiyle 918 senesi zilhiccesi evâsıtında boğuldu. Cesedi Bursa'da Sultân Murâd-ı Sânî türbesine defn edildi.[589]

Sultân Ahmed'in üzerinde sadr-ı a'zam Koca Mustafa Paşa'nın sadâkat mektûbu ve ta'lîmât-ı mahsûsası zuhûr etdiğinden derhâl Koca Mustafa Paşa i'dâm ve Amasya

---

[588] Bu Mustafâ Bey'in nâmı ve kaleyi 918 senesinde ta'mîr etdirdiği kale kapısının iç yüzü kenârında mahkûkdur.

[589] Türkiye Târîhi'nde harb ve ihnâkının 919 senesinde olduğu yazılıdır. Hâlbuki Bursa sicillâtını tedkîke me'mûr olduğum esnâda Sultân Ahmed'in na'şı 918 senesi zilhiccesinin on dokuzuncu günü Bursa'ya geldiğini mukayyed gördüm.

beylerbeyiliğine Şâdî Paşa ta'yîn edildi. Şehzâde Murâd Bey Îrân'a, Alâ'eddîn ve Kâsım Beyler Mısır'a firâr etdiler.

Şâdî Paşa

Hacı Şâdgeldi Paşa ahfâdından sadr-ı esbak Amasyalı İshâk Paşa bin İbrâhim Bey'in oğludur. Sultân Selîm'e Trabzon'da intisâb ederek i'timâdını kazanmışdı. 918 senesi zilhiccesinde Amasya **[272]** beylerbeyi oldu. Zilhiccenin yirmisinde Amasya'ya geldi.

Şâdî Paşa'nın Amasya'ya geldiği gün Amasya'da bulunan şehzâdeler, hâssaten Sultân Ahmed'in şehzâdesi Osmân Bey ihnâk edilmek sûretiyle dâr-ı cennete; Sultân Ahmed'in kızları, kadınları, câriyeleri de Bursa'ya gönderildi. Sultân Ahmed'in iki dâmâdı vardı: Nasûh Beyzâde Süleyman Bey, Sinan Paşazâde Mustafa Bey.[590]

Şâdî Paşa'nın vusûlünde Amasya kadılığına Yegânzâde Şemseddîn Ahmed Efendi bin Yûsuf Çelebi ve müftülüğe Yegânzâde Rükneddîn Efendi bin Mehmed Çelebi, evkâf-ı sultâniyye mütevellîliğine Fenârîzâde Zeyneddîn Mehmed Efendi ta'yîn olunup geldiler. Amasya'da şî'îlerin ve üçlerin ahvâlini tahkîke me'mûr oldular.

Amasya'nın istihlâsında büyük hizmetleri sebk eden Ahmed Paşa Trabzon beylerbeyi, Yörgüç ve Hacı Beyzâdeler mîrlivâ olup Burâk Beyzâde Hüseyin Bey Amasya alaybeyisi ve sipâhî Sofizâde Mehmed Ağa Amasya sipâhîleri ağası ya'nî kethüdâ yeri oldu.

Amasya'ya gelen kadı, müftü, mütevellî Amasya'da cereyân eden ahvâl ve fecâyi'i tahkîke me'mûr olmuşlardı. Bu hey'et günlerce tahkîkât icrâ etdiler. Yapdıkları tahkîkât evrâkını bir kitâb şeklinde doğrudan Sultân Selîm'e gönderdiler.

919 senesinde gelen fermân-ı âlîde elliden ziyâde cânîlerin ve hâssaten **[273]** Kutb-ı Şirvânî ile Mîr Gıyâs'ın kethüdâsı Koca Halîl'in i'dâmı, Mîr Gıyâs'ın Amasya kalesi zindânında habsi, hayli zevâtın bilâd-ı muhtelifeye i'zâmı emr edilmişdi. Kutb-ı Şirvânî ile Koca Halîl, cânîlerle beraber asıldı. Kutb-ı Tebrîzî de azl ve ihrâc edildi.

Sultân Ahmed'in şeyhi olan Gümüşlüzâde Pîr Muhyiddîn Mehmed Çelebi ile sâbık müftü ve nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı Koca Emîr İbrâhim Efendi İstanbul'a, yeğeni Hüseyin Çelebizâde Emîr Alî Efendi ile Büyük Ağa müderrisi Taşköprülü Musliheddîn Efendi Bursa'ya, Niksarlı Emîr Hüseyin Çelebi Edirne'ye, Sultân Ahmed'in mu'allimi Şemseddîn Ahmed Efendi İskilib'e, musâhibi diğer Şemseddîn Ahmed Efendi de Tire'ye, Berde'îzâde Muhyiddîn Efendi Akşehir'e i'zâm edildiler.

Sultân Ahmed'in büyük mu'allimi Hatîb Kâsımzâde Muhyiddîn Mehmed Efendi İstanbul'a gitdi. Sâbık Amasya kadısı Mü'eyyedzâde Şemseddîn Ahmed Efendi Amasya baskınında zehresi çâk olarak vefât etmişdi. Nişâncı Münîrî Efendi de tahkîkât esnâsında korkusundan vefât etdi.

Alî Bey, bu Gümüşlüzâde'nin tercemesinde "Künhü'l-Ahbâr"ında diyor ki: Şâdî Paşa'nın adamları şeyhi tutup getirmek için hânesine gelirler. Hücresinde namâz kılarken pencereden görürler. İçeri girerler fakat şeyhi göremezler. Bu hâl iki def'a tekrâr eyler. Üçüncüsünde ulu'l-emre itâ'at etmesini teklîf ederek tekrâr içeri girerler. Bu sefer görüp tutarlar, muhakkarâne Şâdî Paşa'ya **[274]** götürürler. O da şeyhi bağlayıp İstanbul'a i'zâm eder. Vusûlünde Yedi Kule zindânına habs olunur.

919 şevvâlinde Amasya müftüsü Yegânzâde Rükneddîn Efendi terfî'an Edirne kadısı olup yerine Bursa'da Kapluca müderrisi olan Amasyalı Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi bin Abdurrahmân Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olarak geldi. Buna Tokatlızâde denirdi.

920 senesi muharreminde Amasyalı Cemâlîzâde Pîrî Mehmed Çelebi baş defterdâr (mâliye nâzırı) olarak mühimmât-ı harbiyye ve zehâ'ir-i askeriyye cem' ve tedârikine me'mûren

[590] Bu iki zâtın Sultân Ahmed'e ve Ahmed Paşa'nın Sultân Abdullah'a dâmâd oldukları Ayasofya tabakasında mevcûd evrâk-ı atîkanın tedkîkine me'mûr olduğum esnâda gördüğüm 928 târîhli enderûn defterinde yazılıdır.

Amasya'ya geldi. Bundan sonra Anadolu'yu istîlâya azm etmiş olan Şâh İsmâ'il'e haddini bildirmek için Sultân Selîm ordusuyla beraber Sivas'a vâsıl olmuşdu. Pîrî Çelebi de Amasya'dan tedârik etdiği zehâ'ir ve mühimmâtıyla Sivas'a gitdi.

Şâdî Paşa, Alaybeyi Hüseyin Bey, Sipâhî kethüdâ yeri Mehmed Ağa Îrân harbine me'mûr oldukları cihetle kibâr-ı zu'amâdan Diyârbekirli Yiğit Ahmed Bey Amasya muhâfızı olup kaldı.

Fakat Sultân Selîm, Gökçay vak'asından ibret aldığı münâsebetle Sivas'da ordu-yı hümâyûnu güzelce yokladı. Ordu içinde kırk bin kadar bulduğu şî'aları ayıkladı. Sonra kalkıp Çaldıran sahrâsına vardı. Burada Şâh İsmâ'il'in ordusunu 920 recebinin yirmisinde târumâr edib muzafferâne Tebrîz'e girdi.

Sultân Selîm'in maksadı, büyük Türk milletinin vahdetini ihlâle **[275]** çalışan Îrân'ı ortadan kaldırıp Türkistân ile birleşmekdi. Hayfâ ki zehâ'irin kılleti, yeniçerilerin azgınlığı bu yüksek maksadı akîm bırakdı.

Sultân Selîm Tebrîz'den dönüp şevvâlin altıncı pazarertesi günü ordu-yı hümâyûn ile beraber Amasya'ya geldi. Mu'azzam ihtifâl ile karşılandı. Sultân Selîm'in Amasya'ya vusûlünde günlerce donanmalar, şenlikler yapıldı. Amasya zindânında mahbûs olan Mîr Gıyâseddîn Şîrâzî, Sultân Selîm'in mu'allimi olan Kastamonu fuzalâsından Mevlânâ Halîmî Çelebi'ye dehâlet ederek onun şefâ'atiyle afv ve ıtlâk edildi.

920 senesi şevvâlinin yirmi üçüncü günü, muhârebe esnâsında sebk eden büyük hizmetlerine mükâfâten baş defterdâr Pîrî Mehmed Çelebi'ye vezâret verildi. Hâlbuki vezâret, Bâyezîd-i Sânî devrinde sarâylı devşirmelere hâs bir mesned-i âlî olduğuna dâ'ir bir kânûn irâdesi alınmışdı. Pîrî Paşa'nın vezâreti bu kânûna muhâlifdi.

Sadr-ı a'zam Sinan Paşa, İstanbul kâ'im-makâmı olarak İstanbul'da bulunuyor, Dukakinzâde vezîr Ahmed Paşa ma'iyyet-i Selîm Hânî'de sadâret vazîfesini görüyordu. Pîrî Paşa'nın vezâreti Ahmed Paşa ile yeniçerilerin gayretlerine dokundu.

Yeniçerilerin ibtidâ ağaları İskender Ağa'ya, bu da nezd-i pâdişâhîde gâyet makbûl ve mu'temed olan Anadolu kazaskeri Ca'fer Çelebi'ye ve mu'allim-i sultânî Halîmî Çelebi'ye mürâca'at etdiler. Kapıcılar kethüdâsı Arnavut Ahmed Ağa idi.[591] İskender Ağa ile Ca'fer Çelebi, pâdişâhın **[276]** evâmirine karşı i'tirâz etmemelerini tenbîh ederek yeniçerileri teskîne çalışdılar.

Fakat vezîr Ahmed Paşa'nın ve kethüdâ beyin tahrîkâtıyla yeniçeriler ayaklandılar. 921 senesi muharreminin yirmi sekizinci günü Pîrî Paşa ile Ca'fer, Halîmî Çelebiler'in hâneleri yağmâ ve müntesiblerinden beş on kimseyi telef etdiler. Hayli kimseler de mecrûh oldu. O zamân bu vak'anın esbâbı bir türlü anlaşılamadı.

Sultân Selîm, bu tahrîkâtın hiss-i istirkâb ile Dukâkinzâde vezîr Ahmed Paşa tarafından olduğunu anladığı anda Ahmed Paşa'yı ve kethüdâsı Hasan Ağa'yı derhâl asdırdı. Ahmed Paşa'nın cesedi tam bir gün askıda kaldıkdan sonra indirilip Aşağı Pîrler civârında Kemâl Paşa Türbesi'ne defn edildi.

921 senesi saferinde Îrân hükümdârı Şâh İsmâ'il-i Safevî tarafından sulh ricâsına me'mûren Emîr Abdulvehhâb-ı Tebrîzî, Kadı İshâk-ı Şîrâzî, Şükrullâh-ı Mugânî, Hamza Halîfe'den mürekkeb bir hey'et-i sefâret Amasya'ya geldi. Sultân Selîm'e dehâlet ederek ricâ etdiler.

Sultân Selîm sulhu redd edib Mîr Abdulvehhâb ile Kadı İshâk'ı Amasya kalesinde habs etdi. Diğerlerini de Dimetoka kalesine i'zâm eyledi. Yeniçeri vak'asının esbâb ve ledünniyâtını anlamağa uğraşdı. Pek çok tahkîkât yapdırdı. **[277]**

921 senesi rebî'ulevvelinin beşinci perşembe günü Sultân Selîm Hân ordu-yı hümâyûn ile beraber Amasya'dan kalkıp Geldiklan sahrâsına gitdi. Amasya'nın erkân ve halkı mu'azzam bir teşyî' ihtifâli yapdı. Buradan kalkıp İstanbul'a gitdi.

---

[591] Bu Ahmed Ağa, Mısır vâlîsi iken isyân ederek i'dâm edilen meşhûr "Hâ'in Ahmed Paşa"dır.

Sultân Selîm, pek ziyâde merâkına dokunan Amasya vak'asının esbâbını ve müsebbiblerini arıyor, yeniçeri ricâl ve zâbitânını fevkalâde sıkıyordu. Ahmed Paşa'nın salben i'dâmından titreyen kethüdâ Ahmed Ağa kendisini belâdan kurtarmak, hem de göze girmek için yeniçeri ağasıyla Anadolu kazaskerine iftirâ ve birkaç hazeleyi de işhâd etdi.

921 senesi recebinin sekizinci günü huzûr-ı Selîm Hânî'ye celb edilen Ca'fer Çelebi ile İskender Ağa ufak bir müşâfeheden sonra i'dâm edildi.

Bir Türk'ün vezâreti uğrunda iki büyük recül fedâ-yı cân etdi. Bu vak'aya rağmen Türk oğlu Türk olan Mu'arrifzâde nişâncı Mehmed Paşa'ya vezâret verildi.

Bu sene evâ'ilinde Şâdî Paşa ve alaybeyi Yiğit Ahmed Bey, Diyârbekir harbine me'mûr olup gitdi. Amasya alaybeyisi olan Hacı Beyzâde Mîrzâ Bey Amasya muhâfızı ve esbak alaybeyi Burâk Beyzâde Hüseyin Bey Îrân harbinde gösterdiği yararlıklara binâ'en mîrlivâ oldu.

Amasya beylerbeyi Şâdî Paşa, Diyârbekir harbinde serdâr Bıyıklı **[278]** Mehmed Paşa'ya muhâlefet ve ma'iyyetiyle avdet eylediğinden derhal 921 senesi şa'bânında azl olunup İstanbul'a celb ve Yedikule zindânında kendisinin sevk etdiği Gümüşlüzâde Muhyiddîn Mehmed Çelebi'ye refîk edildi. Amasya vilâyetine Ahmed Paşa ta'yîn olundu.

Ahmed Paşa

Amasya'nın halâskârı olan Yahşî Beyzâde'dir. 921 senesi şa'bânında Şâdî Paşa'nın azl ve habsine binâ'en Amasya beylerbeyi oldu. Amasya ve havâlîsinde olan şî'anın ahvâlini tahkîke me'mûren geldi.

Ahmed Paşa, vekâyi'-i sâbıkayı pek a'lâ bildiği cihetle Zünnûn'un ef'âl-i mekrûhasına iştirâk edenleri tahkîk ve te'dîbde şiddetler gösterdi. Erbâb-ı iştirâk da başlarına gelecek felâketleri anlamalarıyla şikâyetleri yağdırdılar.

Bu şikâyetlerin sebebi, Ahmed Paşa'nın acûlâne gösterdiği şiddet zann edildi. Bunun için Ahmed Paşa Tırhala vâlîliğine gönderildi. Bolu mutasarrıfı olan Mehmed Paşa da Amasya beylerbeyiliğine ta'yîn edildi.

Mehmed Paşa

Sultân Bâyezîd-i Sânî'nin kahrına uğrayan Hamza Beyzâde vezîr **[279]** Mustafa Paşa'nın oğludur. Bursa sicillinde görüldüğü üzere 903'de Bursa ve 918'de Bolu mutasarrıfı olup 921 senesi zilka'desinde Amasya beylerbeyi olarak geldi.

921 senesi zilhiccesinin on birinci günü Amasya'nın meşâhîr-i ulemâsından Bâlîzâde Abdurrahmân Efendi vefât edib Hacı Hamza Bey Câmii hazîresine defn edildi. Pederine "Cem Bâlî Çelebi" denirdi.

922 senesi saferinde beylerbeyi Mehmed Paşa Mısır harbine me'mûr olup ma'iyyet-i askeriyyesiyle beraber gitdi. Amasya muhâfazasına kibâr-ı ümerâdan Burâk Beyzâde Hüseyin Bey'in birâderi Hacı Ahmed Bey ve sipâhî kethüdâ yeri Sofizâde Mehmed Ağa me'mûr oldu.

Bu esnâda Îrân'a firâr eden şehzâde Murâd Bey derviş kıyâfetiyle Amasya'ya gelip ağniyâdan Sabuncuoğlu İbrâhim Çelebi hânesinde bir müddet kaldı. Sonra gizlice çıkıp gitdi. Sultân Ahmedliler'le görüşüp hayli müzâkereler etdi.

Mukaddemen fermânlı olan Kutbeddîn Îsâ Efendi, bir yolunu bulup kendisini afv etdirmiş, üstelik olarak Bolu kadısı olmuşdu. Mehmed Paşa Bolu'da iken azl edildiğinden ve Mehmed Paşa da Mısır harbine gitdiğinden Amasya'ya gelip eski yoldaşlarına kavuşmuşdu.

Ahvâl-i harbiyyeden dolayı Amasya vilâyetinin kuvve-i umûmiyyesi Mısır üzerine gitmiş olmasından bi'l-istifâde ma'hûd Celâl ve Zünnûn Babalar yine ayaklandılar. Başlarına topladıkları on bin kadar haşerâtla Amasya havâlîsini vurmağa başladılar. **[280]**

922 senesi şa'bânının on beşinci cum'a gecesi İstanbul'da Rûmeli kazaskeri olan Amasyalı Mü'eyyedzâde Abdurrahmân Efendi vefât edib Ebû Eyyûb-ı Ensârî Türbesi civârında kabr-i mahsûsuna defn edildi.

Bu esnâda Amasya'da Üçler'den Kutub ve Gıyâs'ın mefsedeti yüzünden Celâlîler Amasya'nın havâlîsinde şiddetle tahrîbâta devâm ederek Amasya'yı ikinci def'a basmak üzere Ferhâd Boğazı'na kadar gelip çatdılar.

Fakat boğazın her iki tarafına yerleşdirilen toplarla tîrendâzlar eşkıyâyı şehre girmekden men' ediyor, Amasya muhâfızı Hacı Ahmed Bey gücü yetdiği kadar çalışıyordu. Halk ramazânı büyük bir heyecân içinde geçirmişdi.

Amasya muhâfızı Hacı Ahmed Bey, etrâf ümerâsından istimdâd etmekle beraber eli silah tutanları silahlandırmışdı. Çünkü Celâlîler Amasya'nın garb ve cenûb taraflarından ta'arruz etmeğe başlamışlardı. Buralarda kuvvet yokdu.

922 senesi şevvâlinin evâhirinde Celâlîler şehre kadar girdiler. Şehrin müdâfi'leri ve halkı mukâvemet ederek karşı durdular. Hâricden gelip imdâda yetişen Keyvân Ağazâde Rüstem, Hacı Beyzâde Mîrzâ Beyler olanca kuvvetleriyle eşkıyâ üzerine saldırdılar.

Amasya'nın içinde cereyân eden kanlı bir mücâdeleden sonra Celâlîler büyük zâyi'ât verdiler. Nihâyet kaçıp gitdiler. Fakat şehrin etrâfını talan ve harâb etdiler. Bu esnâda Amasya beylerbeyi Mehmed Paşa, Mercidâbık **[281]** muhârebesinde şehîd oldu.

Sultân Selîm, Amasya vak'asına Şâm'da muttali' oldukda derhâl afv ve ıtlâk etdiği Şâdî Paşa'yı ikinci def'a Amasya beylerbeyiliğine ve tahkîkâta da defterdâr Amasyalı Kadızâde Mehmed Çelebi'yi nasb ve irsâl etdi.

Şâdî Paşa

Sadr-ı esbak Amasyalı İshâk Paşazâde'dir. 922 senesi zilhiccesinin gurresinde Amasya vâlîsi oldu. Sür'atle gelip zilhicce evâhirinde Amasya'ya girdi. Mehmed Çelebi de tahkîkâta başladı.

Çünkü Celâlîler'in Amasya'ya girip hasârâta cür'etleri, yalnız çok olduklarından dolayı değil idi. Belki şehrin içinde gizli iş gören kızılbaşlardan neş'et etmişdi.

Fakat Tebrîzli Kutb, beylerbeyi ve tahkîkât me'mûru Şâdî Paşa ve Mehmed Çelebi'nin geleceklerini işitdiği anda firâr ve ihtifâ etmişdi. Yapılan tahkîkâtda Kutb ve Gıyâs'ın ve uşağı olan Genceli İbrâhim'in Celâlîler'i da'vet ve gizli şî'anın fi'len yardım etdikleri anlaşıldı.

923 senesi muharreminin onuncu günü on beş yıldan beri Amasya'da vakûrâne azamet gösteren, Sultân Ahmed'in teveccühâtı sâyesinde saltanat süren Koca Mîr Gıyâseddîn Şîrâzî, uşağı İbrâhim ve pek çok cânı şî'asıyla beraber i'dâm edildi.

Tebrizli Kutbeddîn Îsâ'yı ta'kîbe me'mûr olan dergâh-ı âlî kapıcılarından **[282]** Hüseyin ve İskender Beyler güç hâl ile Merzifon'da bir kızılbaşın hânesinde bulup çıkardılar. Merkûm rezîlâne Amasya'ya getirildi. Yapdığı habâsetlerden dolayı canı yanan halkın gözleri önünde 924 senesi rebî'ulâhirinde asıldı. Îrân'da tahsîl-i ulûm eden Amasyalı Seydî Alî Efendi de Gümülcine kadılığına gönderildi.

Şâdî Paşa, Celâlî eşkıyâsının en çok yeri olan Varay ve Turhal taraflarına gidip eşkıyâyı basdırdı. Çoklarını ifnâ ve ağırlıklarını yağmâ etdirdi. Bütün Amasya etrâfını dâr-ı emân yapdı. Eşkıyâdan olanları asdırdı.

Bu esnâda Amasya'da hayli fuzalâ vardı. Bunlardan Bahşî Halîfe Atabey Medresesi müderrisi olup hüsn-i hâliyle, fazl u kemâliyle bütün halk nazarında muhterem bir fâzıldı. Yörgüç Paşa müderrisi İskilibli Ca'fer Efendi, Büyük Ağa müderrisi Amasyalı Musliheddîn Efendi, Küçük Ağa müderrisi Şirvânî Abdulmuhsin Efendi ders-i âm idiler.

Amasya kadısı "Eyhem" demekle meşhûr Şemseddîn Ahmed Efendi ma'zûlen İstanbul'a gitdi. Yerine Mü'eyyedzâde Abdülkerîm Efendi Amasya kadısı oldu. Amasya müftülüğüne Ak Şemseddin Efendi'nin birâderzâdesi olan "Paşa Çelebi" demekle meşhûr Gıyâseddîn İbrâhim Çelebi ta'yîn edilerek İstanbul'dan geldi.

924 senesi saferinde Sultân Ahmed'in şehzâdesi Sultân Murâd'ın Îrân'dan gelip Karahisâr-ı Şarkî havâlîsinde i'lân-ı saltanat ve pek çok **[283]** halkın kendisine bey'at etdiği şâyi' oldu. Bu şâyi'a Sultân Selîm'i hayli telâşa düşürdü.

Sultân Selîm sene-i mezbûrenin rebî'ulevvelinde Amasya beylerbeyi Şâdî Paşa'ya Karahisâr-ı Şarkî'ye kuvve-i mevcûdesiyle bizzât gidip şâyi'anın aslını tahkîk etmesini emr etdi. Şâdî Paşa, Sultân Murâd'ı pek iyi tanıyan Sofizâde Mehmed Ağa'yı alıp Karahisâr-ı Şarkî'ye gitdi. Karahisâr beyi Kâsım Bey'le birleşdi.

Sofizâde Mehmed Ağa, Amasya'da Sultân Ahmed'in çavuşbaşısı olan Abdî Ağa'nın mahdûmu ve Sultân Murâd'ın hemdemi idi. Sultân Murâd'ı güzel tanırdı. Şâdî Paşa, pek çok eşkıyâyı tutup Mehmed Ağa'ya gösterdi. Bir benzerini bulup başını kesdi İstanbul'a gönderdi.

Sultân Selîm, şehzâde Murâd'ın başını görüp tanıyanlardan tahkîk etdikden sonra Üsküdâr'da Karacaahmed Mezârlığı'na defn etdirdi. Fakat Sultân Murâd'ın berhayat olduğu şâyi'ası her tarafta söyleniyordu.

Solakzâde Târîhi'nde diyor ki, "Şehzâde Murâd Îrân'a firârından dört yıl sonra Amasya'ya derviş kıyâfetinde gelip hastalandı. Bir na'lbend vâsıtasıyla Sultân Ahmed mensûblarından ve Amasya ağniyâsından Sabuncuoğlu İbrâhim Çelebi himâyesinde şifâ-yâb oldukdan sonra Üsküdâr'a gitdi. Orada vefât etdi".

Her hâlde Sultân Selîm, şâyi'adan pirelendi, şehzâde Murâd'ın kabrini bilenleri bulup başını çıkardı, o na'lbendi Amasya'dan celb edib gösterdi. Na'lbend gâlibâ pâdişâhı tatmîn için olacak ki başın **[284]** şehzâde Murâd'a â'it olduğunu tasdîk etdi. Sofizâde Mehmed Ağa celb edilip çâşnîgîrler zümresine ilhâk edildi. Buna "Belâlı Mehmed Ağa" dendi.

Bence şehzâde Murâd Bey'in Îrân'dan 922 senesinde Amasya'ya geldiği, Sabuncuoğlu İbrâhim Çelebi'den himâye gördüğü, Karahisâr-ı Şarkî havâlîsinde iddi'â-yı saltanat etdiği her hâlde doğrudur. Fakat 924 senesinde tutulup başı kesildiği, yâhud Üsküdâr'da vefât etdiği hilâf-ı hakîkatdır. Sultân Selîm'in şübhesi pek yerindedir.

Çünkü iki cihet, Sultân Murâd'ın katlini yâhud vefâtını tekzîb edecek edille-i târîhiyyedendir. Birincisi Osmanlı hükûmetinin bu kadar şiddetli ta'kîbâtına karşı şî'anın 922 hattâ 940 târîhine kadar süren anûdâne savlet ve şevketidir. Bunların başında nâfizü'l-kelim bir şehzâde olmasaydı savletleri bu kadar süremezdi.

İkincisi elime geçen bir kayd-ı târîhîdir. Fâtih Kütübhânesi'nde 1189 numarada mukayyed Mesâbîh kitâbının sonunda şu kayd-ı târîhîyi dikkatle okuyunuz:

تم كتاب المصابيح على يد العبد الضعيف النحيف المحتاج إلى رحمة الله ابن مولانا حضر لطف الله بلغهما الله غاية ما يتمناه فى يوم الخميس عشرين من شهر ربيع الثانى سنة ثلاثين وتسعمائة هجرية لأجل الأمير الأعز الأكرم سلطان مراد بن الأجل المغفورالمرحوم غيب الله بن المغفورالمبرور ظاهربن طاهر ديوزاناوى.

Şu kayd-ı târîhî kemâl-i sarâhatle gösteriyor ki bu Mesâbîh kitâbını **[285]** yazan ulemâdan Hızır Efendizâde Lütfullâh'dır. Sultân Murâd için yazmışdır. 930 senesi rebî'ulâhirinin yirminci perşembe günü bitirmişdir. Burada ta'miye edildiği anlaşılan dört cihet vardır:

1- Sultân Murâd'ın babası gösterilen "Gaybullâh" kimdir?

2- Bunun babası denilen "Zâhir" kimdir?

3- Bunun babası olduğu anlaşılan "Tâhir" kimdir?

4- Nisbet edilen "Dîvzânâvî" neresidir?

Benim anladığıma göre şu isimler, Sultân Murâd'ı tanıtmamak için kasden yapılmış birer kinâye ve ta'miyedir. "Gaybullâh" merhûm demek olan Sultân Ahmed'den kinâye olacakdır. Buna "el-ecelli'l-mağfûri'l-merhûm" denmişdir.

Gaybullâh'ın pederi gösterilen "Zâhir" İkinci Sultân Bâyezîd'den kinâye olacakdır. Çünkü lisân-ı şerî'atda sultân "Zâhir" olacakdır, muhtefî olmayacakdır. Buna da el-mağfûri'l-merhûm" denmişdir.

Zâhir'in babası gösterilen "Tâhir", Fâtih Sultân Mehmed-i Sânî'den kinâye olacakdır. Çünkü lisân-ı şerîf-i Nebevî'de Kostantiniyye fâtihi "ni'me'l-emîr, ni'me'l-ceyş" diye medh u senâ buyurulmuşdur. Tavsîf-i Nebevî'ye mazhar olan tâhir, mukaddes, mağfûr-ı İlâhî sayılır.

Dîvzânâvî, Amasya şehrinin civârında ve şark-ı şimâlî cihetinde el-yevm "Zânâ (ظانا), Zânâ (زانا) " demekle meşhûr olan köyün eski adı "Dîvzânâ"dır. Burada Sultân Ahmed'in vaktiyle çiftliği ve câmii olduğu kuyûd-ı vakfiye ile müsbetdir. Buraya nisbet edilen kimseye "Dîvzânâvî" denmiş olabilir. **[286]**

Bu kitâbı yazan "İbni Mevlânâ Hızır Lütfullâh" bana bu kinâyeleri anlatan bir şahsiyet-i târîhiyyedir. Bu zât, Amasya'da iken Sultân Murâd bin Sultân Ahmed'in mu'allimi olan "Mevlânâ Hızır bin İdrîs"in mahdûmu olacakdır. "Bellagahümallâh" ta'bîrinden anlaşılır ki Hızır Efendi 930 senesinde ber-hayât imiş.

Benim şu anlayışlarımın doğruluğu takdîrinde şehzâde Sultân Murâd'ın 930 senesinde ber-hayât olduğu ve 924 senesinde kesilen başın şehzâ'deye âid olmadığı sâbit olur. Bundan anlaşılır ki 922 senesinde Amasya'ya hücûm eden, girmeğe mu'annidâne çalışan eşkıyâ-yı celâliyyenin başında Sultân Murâd vardı.

Şehzâde Murâd, Amasya'ya girip tahassün etmek mümkün olmadığını görünce Karahisâr-ı Şarkî ve Sivas havâlîsinde cevelân etmiş, oralarda iddi'â-yı saltanat ederek kendisine tarafdâr bulmağa çalışmış, Şâh İsmâ'il'den aldığı kuvvetle hareket eylemiş demek olur.

Ermenî Celâl Halîfe'nin etbâ'ı, daha doğrusu şehzâde Murâd Bey'in tarafdârları Sivas, Dârende ve Arabkir havâlîsinde tekâsüf ederek icrâ-yı harekât ve îkâ'-ı hasârât etdikleri cihetle Sivas ehemmiyet kazanmışdı.

Bu ehemmiyete binâ'en Rûmiyye vilâyetinin merkezi Sivas'a nakl edilerek Amasya beylerbeyi Şâdî Paşa, 924 senesi cumadelûlâsında Sivas beylerbeyi oldu. Amasya vilâyeti bir livâ merkezi olarak sancak beyliğine "Uzun Rüstem Bey" ta'yîn edildi. **[287]**

Uzun Rüstem Bey

Amasyalı Atabeyzâde Hızır Paşa'nın kölesi Keyvân Ağa'nın oğludur. Bunun için Rüstem Bey'e Amasya'da "Keyvânoğlu" denirdi. Sultân Selîm'e şehzâdeliğinde intisâb ederek mîrlivâ olmuşdu. Vak'a-i sâbıkada şâyân-ı takdîr hizmeti sebk eylediğinden 924 senesi cumadelûlâsında Amasya sancağı beyi oldu. Senevî dört yüz elli bin akçe ma'âş verildi.

Eski muhâsebe defterlerinde görüldüğü üzere Amasya, merkez-i vilâyet iken mîrmîrânın tahsîsâtı beş yüz otuz bin akçe, hâsılât-ı hazînesi de beş yüz elli yedi bin akçe olup on dokuz ze'âmeti, dört yüz yirmi dokuz tımârı vardı.

Amasya merkez-i livâ olunca yalnız ma'âşda ufak bir tenâkus olup hâsılât-ı hazîne ile ze'âmet ve tımâr evvelki hâlinde kalmışdır. Binâ'en-aleyh Amasya, merkez-i livâ oldukda birinci sancak i'tibâr edilmişdir.

Erbâb-ı tımâr, her yerde "sipâhî, süvârî"ler demekdi. Sipâhîlerin zâbit ve kumandânına Amasya'da "kethüdâyeri" denirdi. Bütün livâlarda, merkez-i vilâyetlerde kethüdâyeri, sipâhî kumandânı demekdi. Erbâb-ı ze'âmet, bunlardan yüksekdi. Bunların kumandânına "alaybeyi" denirdi. Tımâr ve ze'âmet, Türkler'e verilirdi.

Amasya'da yeniçeri ocağı da vardı. Yeniçerilik, İslâm edilmiş Hristiyân evlâdından teşkîl edilen bir ocakdı. Bu ocak, ilk **[288]** def'a Sultân Orhân zamânında 741 senesinde teşkîl edildi. Türklerden ilk yeniçeri ağası Celâleddîn Mehmed Bey bin Gâzi Abdurrahmân Bey oldu. Buna "Ağa Bey" denirdi.

Yeniçerilerin ilk teşekkülünden 829 sâline kadar ağa beyleri Türklerden seçilirdi. Hristiyân evlâdına Türklük ve Müslümânlık rûhu ağa beylerle verilirdi. Bunun için ağa beyliğe gayr-i Türkler'den ta'yîn edilmezdi. Yeniçeri ocağından ancak kul kethüdâlığına kadar terakkî vardı. Kul kethüdâları yararlık gösterdikçe mîrlivâ olurlardı.

Amasya'da iki bölük yeniçeri vardı. Her bölüğün bir alemdârı, bir odabaşısı olurdu. Bunların hepsine kumanda eden zâbite ibtidâ "Zâbit" dendi. Sonra "Serdâr" lakabı verildi. Amasya yeniçeri serdârı, Amasya yeniçerilerinin kumandânı, zâbiti demekdi.

Bunlardan başka Amasya'da dergâh-ı âlî kapıcıları ve çavuşları vardı. Bunlar pâdişâhın yâverleri hükmünde olup o zamânlarda bütün evâmir-i sultâniyyeyi bunlar teblîğ ve infâz ederler, tahsîlâta ve sancakların idâre-i mülkiyyesine bunlar bakarlardı.

Beylerbeyi Şâdî Paşa'nın Amasya'dan Sivas'a kalkdığını işiden Zünnûn Baba yine ümîde düşdü. Varay, Mecidözü, Turhal taraflarında kıyâm ederek köyleri iz'âca başladı. Köylerden şikâyetler yükseldi.

Uzun Rüstem Bey, erkân-ı livâdan Hacı Nevrûz Beyzâde Velî Bey ve sâ'ir zu'amâ ve sipâhîlerden yanına aldığı bir kuvvetle Zünnûn'un oturduğu **[289]** yerleri basdı. Ağırlıklarını alıp avenesinden hayli kimseleri berdâr etdi. Zünnûn'u sindirdi.

Bu esnâda Yular Kısdı Sinan Paşa, Osmâncık nevâhîsinden Hacı Hamza Kasabası denmekle meşhûr olan yerde ikâmet ve Hacı Hamza Nâhiyesi'ni eşkıyânın ta'arruzâtından muhâfaza etmeğe me'mûr idi. Sinan Paşa orada câmi', imâret, mekteb yapdırmış, kasabayı şenletmişdi.

925 senesi martından i'tibâren Amasya darbhânesi tecdîd edilerek altın akçe darb edilmesi emr olundu. Eşkıyânın ta'kîbâtına şiddetle devâm edildi. Fakat şedîdü'ş-şekîme, nâfizü'l-kelim bir zâtın Amasya'da bulunması zarûreti hâsıl oldu.

Çünkü eşkıyâ, yâhud Sultân Murâd'ın avenesi Amasya'yı pek ziyâde sıkışdırıyordu. Binâ'en-aleyh Hacı Hamza derbendi muhâfazasında büyük himmetleri görülen Sinan Paşa 925 senesi evâ'ilinde Amasya mutasarrıfı ve muhâfızı olarak geldi.

Sinan Paşa

Sultân Ahmed'in vezîri olan Yularkısdı Sinan Paşa'dır. Bu da Hızır Paşa'nın köleliğinden tefeyyüz etmişdi. 925 senesi saferinde Amasya muhâfızı oldu. Gelip eşkıyâyı ta'kîbâta koyuldu.

Bu sene çokdan beri Yedi Kule zindânında unutulup kalmış olan Gümüşlü- **[290]** zâde Pîr Muhyiddîn Mehmed Çelebi, Sultân Selîm Hân'ın emr-i mahsûsuyla afv ve ıtlâk edilerek arzusuyla Hicâz'a gitdi. Esnâ-yı hurûcunda Sultân Selîm'e ağır du'âlar etdiğini Âlî Çelebi Künhü'l-Ahbâr'ında yazıyor.

925 senesi evâsıtında Amasya müftüsü Gıyâseddîn Paşa Çelebi Kudüs mollası olduğu münâsebetle yerine sâbık Sultân Ahmed'in mu'allimi olup Edirne'de Çifteler Medresesi müderrisi olan Amasyalı Hatîb Kâsımzâde Muhyiddîn Mehmed Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Muhyiddîn Efendi'nin geldiğinden az sonra Amasya kadısı Mü'eyyedzâde Abdülkerîm Efendi vefât etdi. Yerine İbrâhim Efendizâde Osmân Efendi Amasya kadısı oldu. Abdülkerîm Efendi kibâr-ı ulemâdan bir zât idi.

926 senesi şevvâlinin dokuzuncu günü Sultân Selîm-i Evvel vefât edib yerine büyük şehzâdesi Sultân Süleyman Hân Osmanlı tahtına cülûs etdi. Gümüşlüzâde Pîr Muhyiddîn Mehmed Çelebi de Amasya'ya bu sene gelip evlâd u ıyâline kavuşdu.

Amasya mutasarrıfı Sinan Paşa, eşkıyânın istîsâline hasr-ı himmet ederek sancağın her tarafını dolaşıp korudu. Fakat 927 senesinde Mecidözü civârında tenkîlâtına devâm ederken bir pusuya düşüp eşkıyâ tarafından şehîd edildi. Yerine Karahisâr-ı Şarkî beyi Mehmed Bey ta'yîn olundu. **[291]**

Mehmed Bey

Yörgüç Paşazâde Alî Bey'in oğludur. 927 senesi rebî'ulevvelinde Amasya sancağı beyi oldu. Karahisâr-ı Şarkî'den gelip eşkıyâyı ta'kîbe gitdi. Çavuşân-ı dergâh-ı âlîden Çavuş Mehmed Ağa, mîrlivâ kâ'im-makâmı oldu.

Bu esnâda Sivas vâlîsi Şâdî Paşa Konya vilâyetine nakl edilip Trabzon beylerbeyi Lala Sinan Paşa bin Mehmed Sivas vâlîsi oldu. Trabzon'dan Sivas'a giderken Amasya'ya gelip on beş gün kadar oturdu.

Amasya beyi Mehmed Bey, Zünnûn muhârebâtında büyük yararlıklar gösterdi. Tokat beyi Hüseyin Bey'le bezl-i mesâ'î ederek Zünnûn'u fevkalâde sıkışdırdı. Sonunda Divriği taraflarına kaçırdı. Kendisi de dönüp Amasya'ya geldi.

928 senesi muharreminde Amasya kadısı Osmân Efendi'nin yerine sâbık Kürdistân kazaskeri unvânıyla Diyârbekir kadısı olan Mü'eyyedzâde Abdulhay Efendi Amasya kadısı olarak geldi. Cemâziyel-ûlâsında Mehmed Bey Alman harbine me'mûr olduğundan yerine Sinan Bey Amasya beyliğine ta'yîn edildi.

Sinan Bey

Mîr-i alem Ya'kûb Ağa'nın birâderi olduğu Veliyyeddîn Efendi Kütüphânesi'nde mevcûd olan mecmû'a-i münşe'âtda görüldü. 928 senesi cumadelûlâsı **[292]** gurresinde Amasya beyi olup geldi. Amasya sancağına emîr ta'yîn edilen gayr-i Türk beylerin ilkidir.

929 senesi şa'bânında sadr-ı a'zam Amasyalı Pîrî Mehmed Paşa isti'fâya mecbûr olup gayr-i Türkler'den Rûmeli beylerbeyiliğiyle vezîr-i sâlis olan Fireng İbrâhim Paşa mesned-i sadârete yükseldi. Vezâret kapısı Türkler'in yüzüne kapandı. Enderûn mektebinden Türklerin ayağı kesildi.

929 senesi şevvâlinde Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi Muhyiddîn Mehmed Efendi İstanbul'da Ayasofya müderrisliğine terfî' edildiğinden yerine "Üçbaş" demekle meşhûr olan Nûreddîn Hamza Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu. Bu esnâda Amasya'da nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı es-Seyyid Mehmed Çelebi idi.

930 senesinde Celâlîler, yâhud Sultân Murâd'ın avenesi Sivas vilâyetini fenâ hâlde sarmış, Sinan Paşa'yı pek ziyâde sıkışdırmışdı. Bunun için Trabzon beylerbeyi Amasyalı İskender Paşa sene evâhirinde Sivas vâlîsi oldu. Sinan Paşa da ba'dehû emîrü'l-hacc olup Hicâz'a gitdi. Müfessir-i meşhûr Amasyalı Bahşî Halîfe bu sene vefât etdi. "Akbilek" demekle meşhûr idi.

931 senesinde Zünnûn Baba'nın avenesi de Amasya'nın her tarafında şiddetler göstermeğe başladı. Bunların ta'kîbâtında Sinan Bey yaralandı. Yerine Bursa sancağı beyi Koçi Bey ta'yîn olundu. **[293]**

Koçi Bey

Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde Ahmed Efendi'nin amcazâdesi Halîl Bey bin Kemâl Paşa'nın oğludur. Sultân Selîm'e intisâb edib dâ'iresinde tefeyyüz ederek 931 senesi recebinde Amasya sancağı beyi olarak geldi.

Bana öyle geliyor ki ber-hayât olduğu anlaşılan Sultân Murâd tarafından icrâ edilen şî'a teşkîlât-ı hafiyyesi bütün Anadolu'yu dâ'ire-i şümûlüne almış bir hâlde ihtilâl erbâbı 932 senesinde ve her tarafda birden harekete gelmişlerdi. Bu esnâda Bosna beylerbeyi Hüseyin Paşa Sivas'a ve İskender Paşa Trabzon'a nakl edildi.

Sultân Süleyman-ı Kânûnî Macaristan seferinde olduğu esnâda ihtilâlciler, iki büyük kumandanın idâresi altında birden kıyâm etmişlerdi. Bunlardan birincisi Zünnûn Şâh denilen Varaylı Zünnûn Halîfe idi. İdâresi altında kırk bin kadar şî'ası vardı. 933 senesinde Yozgat ile Tokat arasında icrâ-yı harekât etmekde idi. Bunun hedefi Konya ve Amasya idi.

İkincisi Hacı Bektâş evlâdından olduğunu iddi'â eden "Nefesoğlu" demekle meşhûr Kalender Paşa bin Habîb Efendi bin İskender bin Balım Sultân bin Resûl Çelebi idi. İdâresi altında otuz binden ziyâde şî'ası vardı. Ankara havâlîsinde icrâ-yı harekât etmekde idi. Hedefi Üsküdâr'dı. **[294]**

Erbâb-ı ihtilâl yalnız bunlardan da ibâret değildi. Adana dâhilinde Velî Şâh denilen adamın, Tarsus livâsında Yenice Bey'in açdıkları ihtilâl bayrakları altında binlerce şî'a da bu sene kıyâm etmişlerdi. Her hâlde başlarında gâyet zî-nüfûz ve müdebbir adam vardı.

Zünnûn Şâh'ın kumanda etdiği ihtilâlcilerin üzerine ibtidâ Karaman beylerbeyi İskender Paşazâde Hurrem Paşa serdâr olup hayli mîrlivâlarla beraber harbe girdi. Serdâr ile İçil, Kayseriyye beyleri şehîd ve ordu münhezim oldu.

Zünnûn bundan kuvvet bulup Tokat havâlîsini vurdu. Kazova'ya kadar geldi. Önüne gelen kasabaları harâb etdi. Burada Sivas beylerbeyi Hüseyin Paşa Amasya, Tokat, Arabkir, Malatya beyleriyle beraber olup Zünnûn ordusuyla harbe girdi.

Zünnûn ibtidâ galebe edib Malatya beyi Yularkısdı Sinan Paşazâde İskender, Amasya beyi Koçi Beyler şehîd oldu. İkinci hücûmda Hüseyin Paşa kolu galebe edib Zünnûn Şâh vuruldu. Ordusu dağıldı.

Fakat ihtilâlciler, Hüseyin Paşa'nın ordusuna bir gece baskını yapdılar. Hüseyin Paşa yaralandı, ordusu dağıldı. Müte'âkiben Diyârbekir beylerbeyi Hüsrev Paşa yetişdi. Erbâb-ı ihtilâli kılıçdan geçirdi. Fakat Hüseyin Paşa, Sivas'a vusûlünden birkaç gün sonra vefât etdi.

Kalender Şâh'ın kumanda etdiği erbâb-ı ihtilâl üzerine de sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa serdâr olup Anadolu beylerbeyi Behrâm, Karaman beylerbeyi Mahmûd Paşalar'la hayli sancak beyleri beraberdi. Bunlar da ibtidâ münhezim **[295]** ve Mahmûd Paşa ile Alâ'iyye beyi Mustafa Paşa şehîd oldu.

Ba'dehû Kalender'in kuvvet bulan etbâ'ından çokları tenvîrât ve in'âmât-ı mahsûsa ile elde edildi. Bakiyyeleri üzerine "Belâlı Mehmed Ağa" ile "Deli Pervâne Bey" me'mûr olmuşlardı. Bunlar bütün kuvvetleriyle çalışıp erbâb-ı ihtilâli târumâr etdiler. Belâlı Mehmed Ağa kapıcılar kethüdâsı, Deli Pervâne müteferrika oldu. Amasya sancağına da Abdullah Bey ta'yîn edildi.

Abdullah Bey

İsfendiyâroğulları'ndan Kızıl Ahmed Beyzâde olup Bolulu'dur. 933 senesi zilka'desinde Amasya sancağı beyi Koçi Bey'in şehâdetine binâ'en Amasya beyi olup geldi. Sivas beylerbeyiliğine de sâniyen Trabzon beylerbeyi İskender Paşa ta'yîn edildi.

Lâkin ihtilâlcilerin harbinden dolayı Amasya'da yine ufak tefek hâdiseler oldu. Koçi Bey'in şehâdetiyle livânın idâresi müşkilâta uğradı. Çünkü Amasya'nın Öz Nâhiyesi'nde pek çok eşkıyâ vardı.

Amasya müftüsü Nûreddîn Hamza Efendi, bu müşkilâtdan dolayı isti'fâ edib İstanbul'a gitdi. Amasya fuzalâsından Hüseyniyye müderrisi ve Sultân Bâyezîd Kütüphânesi hâfız-ı kütübü meşhûr Musliheddîn Mûsâ Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Husrev Paşa Diyârbekir'e avdet etdikden sonra ihtilâlciler yine toplanıp Zünnûn Şâhoğlu Halîl Bey riyâsetinde ihtilâle **[296]** devâm etdiler. Zünnûn'un halîfesi olan meşhûr Hubyâr Baba, Halîl Bey'in müsteşârı idi.

Bunlar Turhal üzerinden gelip Varay taraflarında temekkün ederek Amasya'yı tehdîd etmeğe başladılar. Amasya beyi Abdullah Bey ma'iyyetine aldığı kuvvetle Varay nâhiyesinde harben bunları ta'kîb ederek Artukâbâd'a kadar gitdi. Orada vâki' olan muhârebede bu da şehîd oldu. Velî Bey Amasya beyliğine ta'yîn edildi.

Velî Bey

Amasya ümerâsından Hacı Nevrûz Beyzâde İlyâs Bey'in oğludur. 934 senesi rebî'ulâhirinde Abdullah Bey'in şehâdetine binâ'en Amasya sancağı beyi oldu. Amasya alaybeyiliğinden neş'et etdi. Sivas vâlîsi İskender Paşa da Trabzon'a i'âde edilip "Fil Ya'kûb Paşa" Sivas beylerbeyi oldu.

Velî Bey, Artukova vak'asında fedâkârâne çalışarak nâm almış bir bahâdırdı. Sancağı güzel korudu. 935 senesinde Mecidözü havâlîsinde zuhûr eden ihtilâli kendisi istîsâl ederek eşkıyâyı yıldırdı. Bu sene Budin harbine me'mûren Rûmeli'ne gitdi.

936 senesi muharreminin sonlarında Amasya müftüsü kibâr-ı fukahâdan Musliheddîn Mûsâ Efendi vefât etdi. Üçler Mahallesi'nde kâ'in hânesi bahçesine defn edildi. Yerine Amasya

ulemâsından Bâyezîd Efendi **[297]** müftü ve müderris-i Sultâniyye oldu. Velî Bey de diğer livâya nasb edildiğinden İbrâhim Bey Amasya sancağı emâretine ta'yîn edildi.

İbrâhim Bey

İshâk Paşazâde Şâdî Paşa'nın mahdûmudur. Bursa beyi iken 937 senesi muharremi sonlarında Amasya beyi oldu. Fakat Rûmeli muhârebâtına me'mûr olduğundan Amasya alaybeyi Kadızâde Seydî Ahmed Bey vekîl olup Amasya'yı eşkıyâdan korudu.

937 senesinde meşâhîr-i etkıyâdan ve Halvetiyye meşâyihinden Sonusalı Hüsâmeddîn Efendi vefât edib Okmeydânı'nda Hızır Paşa Mahallesi'ne giden yolun sağında kabr-i mahsûsuna defn edildi. İbrâhim Bey'in temâdî eden gaybûbetine ve sancağın ehemmiyetine binâ'en Seydî Ahmed Bey mîrlivâ oldu.

Seydî Ahmed Bey

Esbak Amasya kadısı Muslihzâde Abdurrahmân Efendi'nin mahdûmu olup "Kadızâde" demekle meşhûrdur. Mehmed ve Mahmûd Paşalar'ın küçük kardaşıdır. Amasya sancağı alaybeyisi ve muhâfız vekîli iken 937 senesi şa'bânında Amasya beyi oldu.

Çünkü Amasya havâlîsinde eksik olmayan eşkıyâyı ta'kîb ederek **[298]** Zünnûnoğlu Halîl Bey'i yalnız başına ma'iyyetindeki kuvve-i mevcûdesiyle istîsâl etmeğe muvaffak olduğuna mükâfâten mîrlivâ olmuşdu. Halîl Bey, pek azılı bir şakî idi. Bunun istîsâli oldukça bir vak'a-i mühimme olmuşdu.

938 senesinde Seydî Bey Irâk harbine me'mûr olarak gitdi. Bundan cür'et alan ihtilâl erbâbı Amasya etrâfında yine baş kaldırmağa başladı. Bu esnâda zuhûr eden hâdiseler üzerine eşkıyâ harbinde büyük yararlığı görülen Niğbolu beyi Mehmed Bey, Amasya sancağı beyliğine ta'yîn edildi.

Mehmed Bey

Kedağralı zu'amâdan Hasan Bey'in oğludur. "Deli Pervâne" demekle meşhûrdur. Eşkıyâ harbinde şöhret almış ümerâdan olmakla 939 senesi rebî'ulâhirinde Amasya beyi olarak Rûmeli'nden geldi. Amasya müftüsü "Nakîzî" demekle meşhûr Bâyezîd Efendi azl edilip yerine Ümmü Veledzâde Abdulazîz Efendi geldi.

Vezîr-i a'zam İbrâhim Paşa, Anadolu kuvâ-yı umûmiyyesini alıp Irâk'a gitmişdi. Şî'a gürûhu bundan cür'et aldı. Zâten mîrlivâ Mehmed Bey'e hasm-ı bî-amân olan şî'a, hâricde lâzım gelen tertîbâtı aldıkdan sonra 940 zilhiccesinde sabâha karşı ansızın Amasya'yı basdılar.

Ben öyle sanıyorum ki Sultân Ahmed'in şehzâdesi Sultân Murâd, **[299]** son bir hareket olmak üzere Amasya'yı bizzât basdı. Amasya'nın bütün mevâki'-i müstahkemesini elde etdi. Mîrlivâ Mehmed Bey'in hânesini muhâsara edib onu teslîme mecbûr etdi. Mehmed Bey, kemâl-i şecâ'atle eşkıyâya karşı kendisini müdâfa'a ederek şehîd oldu.

Eşkıyâ yâhud Sultân Murâd'ın avenesi kendilerine mu'ârız olanları ifnâ, mallarını yağmâ ederek hayli hasârât yapdılar. Amasya kalesini elde etmeğe pek ziyâde çalışdılar.

Kale dizdârı Mehmed Ağa, sipâhî kethüdâ yeri Rûmiyyeli Hüseyin Ağa, meşâhîr-i zu'amâdan "Cebecioğlu" demekle meşhûr Hasan Bey bin Devlethân Bey şiddetle mukâbele etdiler. Kedağra voyvodası çavuşân-ı dergâh-ı âlîden Abdulganîoğlu Mehmed Ağa bütün kuvvetiyle Amasya'ya koşup geldi.

Bunlar dilîrâne çalışdılar. Eşkıyâdan haylisini kılıçdan geçirdiler. Bakiyyesini de firâra mecbûr ederek Amasya'yı kurtardılar. Gâlibâ Sultân Murâd, bu hengâme esnâsında maktûl olmalıdır ki eşkıyâdan bir daha eser zuhûr etmedi. Amasya muhâfazasına da Ankara beylerbeyi Velî Paşa ta'yîn edildi.

Benim anlayışıma göre "933 ihtilâli" müdâfa'a-i hukûk için tertîb edilmiş bir vak'a-i mühimmedir. Bunu doğuran sebeblerin başlıcası Osmanlı devletinin Türkler'e karşı aldığı vaz'iyyetdir, denilebilir.

Çünkü Makbûl İbrâhim Paşa denilen Fireng İbrâhim Paşa, mesned-i sadârete geldiği günden i'tibâren Türkler'e karşı bir vaz'iyyet almış, Türkler'in yüzüne vezâret kapısını kapamışdı.

Solakzâde Târîhi'nde diyor ki: "Türkmenlerin ellerinden tımârları **[300]** alınmış, dirlikleri çalınmış, diğerlerine verilmişdi. Bunlar emr-i ma'âşdan âciz kaldıklarından eşkıyâ rü'esâsına arz-ı inkıyâd etmişlerdir".

Bu telhîs edilen ifâde anlatıyor ki Türkler'den alınan tımârlar, çalınan dirlikler gayr-i Türkler'e verilmiş olduğundan ihtilâl çıkdı. Türkler kendi dirliklerini, varlıklarını müdâfa'aya kalkışdı. Yine Solakzâde anlatıyor ki, Türkler'in bu hakları verildiği gün ihtilâl basdırıldı.

İster şî'a başları olsun, ister Sultân Murâd olsun hukûkunu müdâfa'a edecek bir kuvvet ve istinâd-gâh arayan Türkleri kendilerine celb ederek kıyâm etmişler, demek olur. Türkler'in hukûku teslîm edildiği anda şî'a başları uçdu. Nüfûzları zâ'il oldu.

Velî Paşa

Amasya ümerâsından Hacı Nevrûz Beyzâde İlyâs Bey'in oğludur. Buna "Hacı Beyzâde" denirdi. 941 senesi muharreminde Amasya mutasarrıfı olarak Ankara'dan geldi. Vak'ayı tahkîke me'mûr oldu. Sivas vâlîliğine de vüzerâdan Amasyalı Mehmed Paşa ta'yîn edildi.

Bu vak'a-i hâ'ilede Amasya kadısı Mü'eyyedzâde Abdulhay Efendi, Amasya müftüsü Ümmü Veledzâde Abdulazîz Efendi medhûl olduğundan her ikisi de azl edilerek İstanbul'a gönderildi. Hüseyin Ağa müderrisi Karabâğî Mehmed Efendi Orhâniyye müderrisi olarak İznik'e i'zâm edildi. Birâderi Velî Efendi bin Abdülkerîm bu vak'ada vefât etdi. **[301]**

Kibâr-ı kudâtdan Lütfullâhzâde Fahreddîn Mehmed Efendi Amasya kadısı olarak İstanbul'dan geldi. Yörgüç Paşa müderrisi ve nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı olan Ankaralı es-Seyyid Seyrek Muhyiddîn Efendi Amasya müftüsü oldu. Karabâğî Velî Efendizâde Abdulcebbâr Efendi de İstanbul'a gitdi.

Rûmiyyeli Hüseyin Ağa ağır ze'âmetle taltîf edilerek mükâfât gördü. Cebecizâde Hasan Bey Amasya alaybeyisi olup dizdâr Mehmed Ağa'ya ağır ze'âmet verildi. Efkâr-ı umûmiyyeyi teşvîş ve ifsâd eden seyyâhlar, dervîşler Amasya tekkelerinden sürülüp hârice çıkarıldı.

942 senesinde Velî Paşa, bütün sancağın her tarafını gezdi. Eşkıyâ hakkında tarama yapdı. Bulduğu şakîleri derhâl tenkîl ederek Amasya sancağında emniyyet-i umûmiyyeyi takrîre himmet etdi. Ba'dehû sâniyen Ankara beylerbeyi ve Anadolu muhâfızı oldu. Musul beylerbeyi Seydî Ahmed Paşa Amasya mutasarrıflığına ta'yîn edildi.

Seydî Paşa

Yukarıda ta'rîf edilen Kadızâde'dir. 943 senesi evâsıtında Amasya mutasarrıfı olarak Musul'dan geldi. Osmanlı Türkler'den ilk Musul beylerbeyi olan budur.

944 senesi şevvâlinde Amasya kadılığına Amasyalı Zenbîlî Alî Efendizâde Cemâleddîn Mehmed Çelebi ta'yîn olunup İstanbul'dan geldi. Bu sene **[302]** Sivas vâlîsi Amasyalı vezîr Mehmed Paşa vefât edib yerine Candârlızâde Îsâ Paşa Sivas beylerbeyi oldu.

Amasya sancağının her tarafı eşkıyâdan tamâmiyle temizlenmiş, huzûr ve emniyyet-i tâmme hâsıl olmuşdu. Binâ'en-aleyh 945 senesi evâ'ilinde Saruhan vâlîsi olan şehzâde Sultân Mustafa Amasya vâlîliğine nasb edilerek Amasya'nın eski şerefi i'âde edildi.

Sultân Mustafa

Kânûnî Sultân Süleyman Hân'ın büyük şehzâdesidir. 921 senesinde doğdu. İbtidâ Saruhan'a vâlî olmuşdu. 945 senesi rebî'ulevvelinde yirmi dört yaşında Amasya vâlîsi olup geldi.[592] Lalası Kâsım Bey'di. Amasya muhâfızı Seydî Ahmed Paşa oldu.

[592] Tâcü't-Tevârîh gibi Türkiye târihlerinin çoğunda şehzâde Sultân Mustafâ'nın Amasya vâlîliğine dâ'ir sarâhat yokdur. Fakat Nişâncı Celâl-zâde Mustafâ Bey'in "Tabakât-ı Memâlik" adlı eserinde Sultân Mustafâ'nın Saruhan'dan Amasya vâlîliğine târîh-i mezbûrda nakl edildiği musarrahdır. Nasûh Matrakî Târîhi'nde daha

Amasya vilâyeti Sivas'dan irtibâtını kesdi. Müstakil bir **[303]** vilâyet oldu. Çorum, Canik, Karahisâr-ı Şarkî sancakları Amasya vilâyetine merbût olup Tokat voyvodalığa kalb edildi. Fakat mâliye i'tibâriyle Tokat emâneti Sivas ve Amasya'yı şâmildi.

Şehzâdenin Amasya'ya vusûlünde Amasya müftüsü Seyrek Muhyiddîn Mehmed Efendi mu'allim olup Amasya müftülüğüne ve Sultâniyye müderrisliğine Kedağralı Köprücükzâde Sinâneddîn Yûsuf Efendi nasb edildi. Çakal Kadızâde el-Hâc Mahmûd Çelebi musâhib ve lutafâ-yı meşhûreden Gülâbî Ağa nedîm oldu.

Bu esnâda dîvân-ı hümâyûnda nişâncı olan Amasyalı Ümmetzâde Mehmed Çelebi gözden düşürüldüğü cihetle Sivas beylerbeyi olarak uzaklaşdırıldı. Çünkü Kânûnî Sultân Süleyman'ın gözüne girmiş, akıl ve irfânıyla kendini beğendirmişdi. Gayr-i Türkler'in gayretine dokundu.

946 senesinde Meşâhîr-i fuzalâdan Bahşîzâde Kemâleddîn İbrâhim Efendi Büyük Ağa müderrisi olarak ta'ayyün etdi. Ders-i âm -ı meşhûr Cum'a Efendi Küçük Ağa müderrisi oldu. Fuzalâdan Müfessir Ahmed Efendi Atabey, Zaralı Ca'fer Efendi Torumtay Medreseleri'ne sâye saldı.

Bu esnâda Sultân Bâyezîd Câmii vâ'izi "Yamak Şeyh" demekle meşhûr İbâd Çelebizâde Muhyiddîn Mehmed Çelebi ve Mehmed Paşa Câmii vâ'izi meşâhîr-i Halvetiyye'den eş-Şeyh Sinâneddîn Yûsuf Efendi pek meşhûr idi. Şeyh Sinan Efendi, Habîb-i Karamânî halîfesi olan Seydî Çelebi'nin halîfesidir. **[304]**

947 senesinde şehzâde mu'allimi es-Seyyid Muhyiddîn Mehmed Efendi vefât eylediğinden yerine kibâr-ı müderrisînden Merzifônî Hayreddîn Hızır Efendi mu'allim-i sultânî oldu. Amasya kadısı Cemâleddîn Mehmed Çelebi merâkından, yâhud şehzâde tahakkümünden isti'fâ edib Diyârbekir kazâsından ma'zûl olan Mü'eyyedzâde Abdulhay Efendi sâniyen kadı olarak geldi.

948 senesinde Sivas beylerbeyi Mehmed Paşa kemâl-i gamından vefât etdi. Yerine Haleb beylerbeyi Rûmiyyeli Hüseyin Paşa Sivas'a geldi. Fakat şehzâdenin müsrifâne hareketi Molla Bahşîzâde Kemâleddîn İbrâhim Efendi'nin nazar-ı dikkatini celb etmeğe başladı.

949 senesi cumadelâhiresinde Sivas vâlîsi Hüseyin Paşa ve ba'dehû Amasya muhâfızı Seydî Ahmed Paşa vefât etdi. Sivas'a Amasyalı Sofîzâde Mehmed Paşa beylerbeyi ve Amasya'ya Anadolu muhâfızı ve Ankara beylerbeyi Hacı Beyzâde Velî Paşa geldi.

Erbâb-ı Cezîre meşâhîrinden Gümüşlü Hâce Sülemiş Çelebi şehzâde Mustafa'nın müsteşâr-ı hâsı olup kapıcılar kethüdâsı Gülâbî Ağa ile hem-ayâr ve her ikisi de merci'-i umûr olarak ta'ayyün etdi. Sülemiş Hâce, Gülâbî Ağa'dan baskın çıkdı.

950 senesi saferinde kadı Mü'eyyedzâde Abdulhay Efendi vefât edib yerine Pîr Sun'ullâh-ı Halvetî ahfâdından Muhyiddîn Mehmed Efendi Amasya kadısı ve Yörgüç Paşa müderrisi Hakalalı es-Seyyid Muhyiddîn Mehmed Efendi Hüseyin Ağa müderrisi oldu. Mehmed Paşa Câmii vâ'izi kibâr-ı **[305]** sulahâdan eş-şeyh Sinan Efendi şehzâde ahvâline i'tirâz eylediğinden mecbûr-ı isti'fâ olarak Çeribaşı Mahallesi üstündeki mevki'ine çekildi. Kendisine "Şehre Küsdü" dendi.

Çünkü şehzâde Mustafa, edebiyâta pek ziyâde meyl ederdi. Âlî-cenâb, zevk ve safâya düşkün olmakla beraber kerîm, şecî', müdebbirdi. Başına erbâb-ı ilm ve edebi cem' ederek onlarla musâhabe eder, güzelleri severdi.

Şehzâdenin nişâncısı Elvân Çelebi ahfâdından "Nefîsoğlu" demekle meşhûr Tâceddîn Efendi mahdûmu Hamdî Hamdullâh Çelebi, defterdârı Lütfullâh Lutfî Bey, kâtib-i dîvânı Fazlî Çelebi şu'arâdan idi. Kudâtdan Zenbîlî Alî Efendi birâderi Kadı Mehmed Efendi mahdûmu Kâmî Mehmed Çelebi, Tayyibzâde Lutfî Efendi, Seyrekzâde Ânî Ahmed Çelebi,

açık yazılmışdır. Kemâleddîn İbrâhîm Efendi'nin Es'ad Efendi Kütüphânesi'nde mevcûd olan "Masârif-i Beytü'l-Mâl" adlı eseri dîbâcesinde Amasya emîri Sultân Mustafâ nâmına yazıldığı ve Sürûrî Efendi'nin matbû' Gülistân Şerhi âhirinde Sultân Mustafâ mu'allimi iken Amasya'da ikmâl etdiği yazılıdır. Bütün kuyûd-ı mâliyye ve ahkâm defterlerinde bu târîhden vefâtına kadar Amasya vâlîsi Sultân Mustafâ nâmı mukayyeddir.

A'yânzâdeler'den Hacı Beyzâde Edâyî Bey, zümre-i küttâbdan Zamânî Mahmûd Çelebi ve Emânî Mehmed Çelebi musâhibleriydi.

Bunlar meşâhîr-i şu'arâdan idiler. Bunlardan başka şehzâdenin dîvân kaleminde Gonca Keyvân, Gül Mehmed, Çiğdem Alî, Lâle-i zâr Hasan, Sünbül Ahmed, Zanbak Bâlî Beyler gibi âfetler de vardı. Bunların her biri nâmûs ve iffet, ilim ve edeb erbâbından idiler.

Bu zamânın en değerli ulemâsından Koca Hüsâmeddîn Hüseyin, Molla Bahşîzâde Kemâleddîn İbrâhim, Köprücükzâde Sinâneddîn Yûsuf, Hakalalı Seyyid Muhyiddîn Mehmed, müfessir Şemseddîn Ahmed, Küçük Muhyiddîn Mehmed, Cum'a ve Ca'fer Efendiler, şehzâdenin en ziyâde muhabbet **[306]** ve sohbetlerinden istifâde etdiği zevât idi. Küçük Muhyiddîn Efendi "Memik Çelebi" demekle meşhûr idi.

Kibâr-ı meşâyihden "Molla Şeyh" demekle meşhûr Şücâ'eddîn İlyâs Efendi, "Îcâdî" demekle meşhûr İmâmzâde Hayreddîn Hızır Efendi, "Yamak Şeyh" demekle meşhûr Muhyiddîn Mehmed Efendi, şehzâdenin pek ziyâde hürmet etdiği zevât idiler.

951 senesinde Kemâleddîn İbrâhim Efendi, şehzâdenin isrâfâtına ta'rîz eden "Masârif-i Beytü'l-Mâl" adlı eserini müşârün-ileyhin nâmına te'lîf ve takdîm etdiği zamân iltifât ve mükâfâta nâ'il olmuşdu.

952 senesinde meşâhîr-i fuzalâdan Amasya müftüsü Sinan Efendi vefât etdi. Yerine İstanbul'da Sahn-ı Semâniyye müderrislerinden Akşehirli Sa'dî Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olarak geldi.

953 senesinde mu'allim-i şehzâde Merzifônî Hayreddîn Hızır Efendi vefât etdi. Yerine İstanbul'dan Gelibolulu Surûrî Mustafa Efendi geldi. Ümerâ-yı livâdan Sun'ullâh Bey, şehzâdeye lala olup gelmişdi. Kezâlik Selâmzâde diğer Muhyiddîn Mehmed Efendi Amasya kadısı oldu.

954 senesinde Amasya muhâfızı ve şehzâdenin müdebbir-i umûru Velî Paşa vefât edib yerine Manîsâlı Ca'fer Paşa Amasya muhâfızı olarak İstanbul'dan geldi. Şehzâdenin vezâreti makâmına kâ'im oldu.

954 senesi şa'bânında Amasyalı "Muhaşşî Sinan Efendi" demekle meşhûr olan Şeyh Hüsâmeddîn Efendizâde Sinâneddîn Yûsuf Efendi, **[307]** İstanbul kadılığından Anadolu kazaskeri oldu. Bu sene diğer Amasyalı Seydî Alî Efendizâde Abdurrahmân Efendi Edirne kadısı olmuşdu.

955 senesi rebî'ulevvelinde Sultân Süleyman Îrân harbine giderken Sivas'a gelmişdi. Amasya vâlîsi olan şehzâdesi Sultân Mustafa pederini ziyâret için Amasya'dan kalkıp Sivas'a gitdi. Rebî'ulâhirde pederinin müsâ'adesiyle Amasya'ya avdet etdi.

Sene-i mezbûre cumadelûlâsında her şeye i'tirâz eden Amasya müftüsü Sa'dî Efendi azl edilip Sahn müderrislerinden "Molla Cürcân" demekle meşhûr Muhyiddîn Mehmed Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu. Müte'âkiben Amasya kadısı da gidip yerine şu'arâdan Manîsâlı Senâyî Mehmed Efendi Amasya kadısı olarak geldi.

956 senesinde Îrân'ın tahrîkâtıyla Gürcüler Erzurûm'a hücûm ederek beylerbeyi Mûsâ Paşa'yı şehîd etmişlerdi. Sultân Mustafa bundan fevkalâde müte'essir oldu. Gürcüler'i te'dîb için sadr-ı a'zam Arnavut Rüstem Paşa'ya arz-ı keyfiyyetle istîzân etdi. Fakat is'âf edilemedi.

Bu sene Sivas beylerbeyi Baltacı Mehmed Paşa Bağdâd muhâfazasına me'mûr olduğundan yerine Amasyalı Yahşî Beyzâde Ahmed Paşa Sivas beylerbeyi olarak Amasya'ya geldi. Şehzâde Sultân Mustafa'ya misâfir olup birkaç gün sonra Sivas'a gitdi.

957 senesinde Îrân eşkıyâsı yine hudûdu tecâvüz ederek kasabât ve kurâyı yağmâ ve halkı son derece iz'âc etmişlerdi. Şehzâde Mustafa, **[308]** bunları da tafsîlâtıyla Rüstem Paşa'ya yazdı. İmdâd edilmesini ricâ ve istîzân etdi. Buna da bir cevâb alamadı. Bu sene Amasyalı İbrâhim Efendizâde Alâ'eddîn Alî Efendi Amasya kadısı oldu.

958 muharreminde Îrânîler ikmâl-i mâtem için Kerbelâ vak'asını hudûd üzerindeki köylerde, kasabalarda icrâ etdiler. Şehzâde Sultân Mustafa, bundan fevkalâde bî-huzûr olup

Sürûrî Efendi'nin inşâsıyla 19 muharrem 958 târîhli ve sûzişli bir feryâd-nâme daha gönderdi.[593] Rüstem Paşa buna da aldırış etmedi.

Fakat bu feryâd-nâmenin vusûlünde Rüstem Paşa, şehzâdenin vezîri olan Lala Ca'fer Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Yerine Köstendil beyi olan Boşnak Ahmed Bey'i beylerbeyi pâyesiyle gönderdi. Ahmed Paşa, şehzâdenin vezîri makâmına kâ'im oldu.

Şehzâdenin mu'allimi Surûrî Efendi, Gülistân Şerhi'ni şehzâde Sultân Mustafa nâmına Amasya'da te'lîf ve 958 senesinde ikmâl ederek takdîm etdi. Surûrî Efendi, şehzâdenin hem mu'allimi hem de mahrem-i esrârı idi.

Ahmed Paşa, saray terbiyesi görmüş, âkil, mizâcgîr, işgüzâr bir adamdı. Şehzâdenin kalbini teshîr edecek hareketlerde bulunarak emniyyetini kazanmışdı. Bunun için 959 senesinde Sultân Mustafa, **[309]** büyük kerîmesi Fâtıma Sultân'ı Ahmed Paşa'ya verdi. Paşayı kendisine dâmâd etdi.

Hâlbuki bu sıhriyyet, Rüstem Paşa'yı şübheye düşürmüşdü. Rüstem Paşa, taht-ı saltanatı kayınbirâderi Sultân Bâyezîd'e te'mîn etmek istiyordu. Muttasıl şehzâde Sultân Mustafa'yı gözden düşürmeğe çalışıyordu.

Çünkü Sultân Bâyezîd, kendi zevcesi olan Mihrimâh Sultân'ın li-ebeveyn kardaşı idi. Şehzâde Sultân Mustafa'nın matlûbunu is'âf etdiği takdîrde şehzâdenin göze girecek şecâ'atler, liyâkatlar göstereceğini bilirdi. Rüstem Paşa'nın şu hâ'inâne hareketi yüzünden Erzurûm halkı büyük zararlara giriftâr olmuşlardı.

Rüstem Paşa şehzâdeyi hurûc ve isyâna hazırlık görmekle, Ahmed Paşa'yı da müşevvik olmakla ithâm ediyor, bu gibi müdhiş efsâneler îcâd, bunları da ordu lisânıyla i'lân ederek Sultân Süleyman'ı fevkalâde vehme düşürmüş bulunuyordu.

Sultân Süleyman ile Rüstem Paşa, uzun müzâkere ve müşâvereden sonra, Rüstem Paşa Sultân Süleyman'ı bîçâre şehzâdenin i'dâmına iknâ' etdi. Bu cinâyet-i müdhişeyi suhûletle ve bir hâdiseye meydân vermeksizin icrâ edebilmek için Îrân seferi i'lân ve şehzâde Sultân Mustafa da ordusuyla beraber da'vet edildi.

Şehzâde Sultân Mustafa, pederine kendini beğendirmek için kırk bin kişilik ordusunu mükemmel bir sûretde tertîb ve techîz ederek 960 senesi ramazânı evâ'ilinde Amasya'dan hareket etdi. Yerine lalası **[310]** Sun'ullâh Bey'i vâlî kâ'im-makâmı bırakdı. Vezîri Ahmed Paşa da beraber gitdi.

Sultân Süleyman da bütün vüzerâsıyla, ordusuyla beraber ramazânın on sekizinde Üsküdâr'dan hareket edib Karaman Ereğlisi'nde Aköyük adlı mahalle indi. Şehzâde Sultân Mustafa da buraya geldi. Pederinin müsâ'adesi üzerine muhteşem bir debdebe ile otâğ-ı hümâyûna girdiği anda pederinin huzûrunda Zâl Mahmûd denilen cellâd[594] ma'rifetiyle şevvâlin yirminci cum'a günü boynu vuruldu.

Bundan sonra bîçâre Ahmed Paşa ile şehzâdenin mîrâhûru Mahmûd Ağa ve birkaç hademesi i'dâm edilerek Rüstem Paşa'nın cinâyetleri katmerlendi. Nihâyet ordu içinde kopan vâveylâ üzerine Rüstem Paşa sadâretden azl olunup kardaşı olan vezîr-i sânî Kara Ahmed Paşa sadr-ı a'zam oldu. Şehzâdenin şehâdetine "Mekr-i Rüstem 960" târîh düşdü.

Gülşenîzâde Fethullâh Ârif Efendi "Şehnâme-i Osmânî"de şehzâde Sultân Mustafa'nın târîh-i şehâdetini şöyle anlatıyor:

چودر روز جمعه بوقت صلا
شد آن شاهزاده بدار بقا
پی انکه کویندر حمت شهان

[593] Şehzâdenin şu mektûblarını Bâyezîd Kütübhâne-i Umûmîsi'nde bir mecmû'ada görüp aynen istinsâh etmişdim. Hayfâ ki yandı. O mecmû'anın numarası da hâtırımdan çıkdı. Târîhen kıymetdâr bir vesîka olan o mektûbları ma'alesef buraya derc edemedim.

[594] Bu cellâd 975 senesinde vezîr ve dâmâd olan Zâl Mahmûd Paşa'dır. Zâl lakabını bu vak'ada Sultân Süleymân vermişdi.

بکیر ند عبرت زکان جهان
همان روز جمعه بوقت صلا
ازو ماند تاریخ فرخ بجا
چو آن جمعه ماه شوال بود
که شهزاده را تن بخون آل بود
حسامی که تاریخ آن سال شد**[311]**
همان جمعه شهر شوال شد

Şehzâde Sultân Mustafa'nın Süleyman Çelebi adlı bir şehzâdesi vardı. Amasya'da boğulup şehzâdegân türbesine defn edildi.[595] Fâtıma Sultân, Râziye Sultân adlı iki de kızları vardı. Bunlar da İstanbul'a nakl edildi. Meşhûr "Râziye Kadın" budur.

958 senesi şa'bânında Amasyalı Muhaşşî Sinan Efendi Anadolu kazaskerliğinden ma'zûl olup şevvâlinde Amasyalı Abdurrahmân Efendi Rûmeli kazaskeri oldu. Kezâlik Merzifônî Ramazânzâde Mehmed Çelebi de defter emîni olmuşdu.

Şehzâde Sultân Mustafa'nın şehâdetiyle münhal olan Amasya sancağı yine Sivas vilâyetine rabt edilip beyliğine mûmâ-ileyh defter emîni Mehmed Çelebi nasb edildi. Bu şehâdeti duyan Amasya kadısı Alâ'eddîn Alî Efendi ihtiyâr-ı tekâ'üd edib kibâr-ı kudâtdan Mustafa Efendi Amasya kadısı olarak geldi.

Mehmed Bey

Dîvân-ı hümâyûn küttâbından Merzifônî Ramazân Çelebi bin Alî Çelebi oğludur. İstanbul'da defter emîni olup şehzâde ile muhâberesi olduğundan 960 **[312]** senesi şevvâlinde Amasya sancağı beyi oldu. Afvını çok ricâ etdiyse de[596] imkânı olmadığından Amasya'ya sene-i mezbûre zilka'desi evâhirinde geldi.

Şehzâde-i müşârün-ileyhin şehâdetinden Sivas vâlîsi Yahşî Beyzâde Ahmed Paşa da müte'essir olup azl ve tekâ'üde sevk edildi. Yerine Mehmed Paşa beylerbeyi oldu. Ahmed Paşa şehzâdeye hediyyeler takdîm eder, mektûblar yazardı.

Kezâlik Amasya hâsları emîni ve şehzâdenin nedîmi olan Torumtayzâdeler'den Dursun Bey de azl olunup yerine Gümüşlüzâde Mustafa Efendi bin Mehmed Çelebi hâslar emîni ve Abdî Çelebi de kâtibi olup şehzâde lalası Sinan Paşazâde Sun'ullâh Bey ve nişâncısı Dervîş Ahmed Çelebi Amasya'da me'mûr-ı ikâmet oldu.

Şehzâdenin pek ziyâde hürmet etdiği Amasya meşâyih-i kirâmından Şeyhzâde eş-Şeyh Nûh Efendi ve birâderi eş-Şeyh Abdurrahîm Efendi şehzâdeye pek ziyâde acıdılar. Rüstem Paşa'ya bedduâlar etdiler.

Fakat Sun'ullâh Bey'in medâr-ı ma'îşeti olmadığından bîçâre giriftâr-ı düyûn olmuşdu. Amasya beyi Mehmed Bey bunun ve kendisinin perîşân hâllerini yazıyor, Sun'ullâh Bey'e bir medâr-ı ma'îşet ihsânını ve kendisinin afvını istirhâm ediyordu. **[313]**

961 senesi rebî'ulâhirinde Mehmed Bey'in devlet baş defterdârı olduğu tebşîr edilip yerine mîrlivâ Kaya Bey nasb olundu. Sun'ullâh Bey'e de Bayburd sancağında Yağmur Deresi mezra'aları hâs ta'yîn edilerek bîçâre sevindirildi.

---

[595] Şehzâdegân türbesinde târîhsiz olan "Süleymân Çelebi bin Mustafâ" lahdi bunundur. Kızlarını ve Fâtıma Sultân'ın zevci maktûl Ahmed Paşa'yı Rûmeli sadâretinin 963 târîhli sicillinde bulabildim. Türkiye Târîhi'nde bunlara dâ'ir işâret bile yokdur. Ahmed Paşa bin Abdüşşekûr'un birâderi mu'ahharan bostancıbaşı olan Ali Ağa'dır.

[596] Bu zâtın o zamân pek nâfizü'l-kelim olan bâbüssa'âde ağası Mehmed Ağa'ya afvını istirhâm eden uzun bir mektûbunu Emîrî Efendi merhûmun mecmû'asında görüp istinsâh etmişdim.

Kaya Bey

Amasya a'yânından ve Torumtay evlâdından Kaya Paşazâde Kaya Çelebi bin Mehmed Bey'in oğludur. 961 senesi rebî'ulâhirinde Amasya sancağı beyi olarak geldi.

Sultân Süleyman, bu sene Revân ve Nahcivân seferine azîmet edib ordu-yı hümâyûnda beraber bulunmak üzere Şeyhzâde Nûh Efendi'yi da'vet ve bin altın da ihsân etmişdi. Şeyh Efendi, da'vete beyân-ı ma'zeret ederek altınları redd etdi.

Sultân Süleyman, şehzâdenin katlinden dolayı halkın ve hâssaten Amasya ulemâ ve halkının nazarından düşmüşdü. Îrân seferinden avdetinde 961 senesi zilhiccesinin üçüncü günü büyük ordusuyla beraber büyük alaylarla Amasya'ya girdi. Beyler Sarâyı'na indi. Anadolu ordusunu Taşâbâd sahrâsında, Rûmeli ordusunu da Karaman vilâyetinde istirâhata izin verdi.

Sultân Süleyman, Amasya'da altı aydan ziyâde oturdu. Amasya'nın ulemâ ve a'yânını ihsânlarıyla, iltifâtlarıyla sevindirdi. Halka karşı büyük **[314]** teveccühler gösterdi. Bir senelik vergilerini afv etdi. Şehzâdeye müntesib olanları himâye ederek dîvân-ı hümâyûna aldı.

Amasya beyi Kaya Bey, göze girmek için çok çalışdı. Livâ dâhilinde ufak bir şikâyete, uygunsuzluğa meydân vermedi. Îrân elçisi Ferahzâd Hân, Amasya'da dergâh-ı Süleymanî'ye gelip sulh için yalvardı. Ricâsına müsâ'ade ve asker terhîs edildi.

962 senesi şa'bânının gurresinde Sultân Süleyman, vüzerâsıyla beraber Amasya'dan kalkıp İstanbul'a gitdi. Ulemâdan Koca Hüsâmeddîn, Abdîzâde Hasan Efendiler'i; şu'arâdan Edâyî, Çakal Kadızâde Sinan Beyler'le Tâczâde Mehmed Çelebi ve kapıcılar kethüdâsı Gülâbî Ağa gibi zevâtı beraber götürdü. Amasya beyi Kaya Bey de beraber gidip yerine Mahmûd Bey Amasya emâretine ta'yîn olundu.

Mahmûd Bey

Devr-i Selîm-i evvelde defterdâr-ı evvel olan Fenârîzâde Şemsî Bey bin Mehmed Bey'in oğludur. Ma'iyyet-i seniyyede ordu defterdârı iken 961 senesi gurre-i şa'bânında Amasya beyi oldu. Mahzûnen Amasya'da kaldı. Kaya Bey de terakkî gördü.

Şâyân-ı dikkatdir ki Rüstem Paşa, mevki'-i sadâreti elde etmek için kendi öz kardaşı olan sadr-ı a'zam Kara Ahmed Paşa'yı çirkin iftirâlar îcâd ederek 962 senesi zilka'desinde katl etdirip yerine **[315]** geçdi. Hattâ diğer kardaşı olan kapudân Sinan Paşa'yı da katl etdirmişdi.

962 zilhiccesi gurresinde Amasya kadısı Muzaffer Efendi azl edilip yerine Amasyalı Muhaşşî Sinan Efendizâde Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi Amasya kadısı olarak geldi. Buna "Kara Hüseyin Efendi" denirdi. Kadı-i sâbık da Amasya'da Mehmed Paşa Medresesi'yle tekâ'üd etdi.

963 senesinde Amasya fuzalâsından Hakalalı es-Seyyid Muhyiddîn Mehmed Efendi vefât etdi. Mûmâ-ileyh nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı idi. Vefâtında Bağdâd'dan gelen ulemâ-yı sâdâtdan es-Seyyid Muhyiddîn Mehmed Hûzevî Amasya nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Bu sene Alî Paşa Sivas beylerbeyi olup geldi. Ferruh Bey de Amasya sancağı beyi oldu.

Ferruh Bey

Mühtedîlerden olup 964 senesinde Amasya sancağı beyi görüldü. Amasya kadısı Hüseyin Efendi cumadelâhirede Edirne'de Üç Şerefeli Medresesi müderrisliğine terfî'an ta'yîn olunup yerine Rodos kadısı Kınalızâde Müslim Efendi Amasya kadısı olarak geldi.

Bu sene şehzâdelerden Sultân Bâyezîd Kütahya ve birâderi Sultân Selîm Manîsâ eyâletlerinde icrâ-yı hükûmet ediyorlardı. İki birâder arasında rekâbet vardı. Yekdiğerine yakın oldukları münâsebetle aralak aralık hâdiseler zuhûruna bâ'is oluyorlardı. Bu sebebden 965 sâlinde **[316]** Sultân Bâyezîd'e Amasya, Sultân Selîm'e Konya vilâyetleri verildi. Birbirinden uzaklaşdırıldı.

Sultân Bâyezîd

Kânûnî Sultân Süleyman'ın şehzâdesidir. 965 senesi muharreminde Amasya vâlîsi oldu. Fakat kendisi velî-ahd-ı saltanat olduğu münâsebetle merkez-i saltanatdan uzaklaşmak istemiyordu. Bu yüzden Amasya'ya gelmedi. Gidemeyeceğini de pederine bildirdi.

Sultân Süleyman, şehzâdesini iknâ' için dördüncü vezîr olan Pertev Paşa'yı Kütahya'ya gönderdi. Pek çok öğütlerden sonra şehzâde Bâyezîd yola geldi. Safer evâhirinde Kütahya'dan hareket etdi. Anadolu beylerbeyi Cenâbî Ahmed Paşa Ankara civârında ve Sivas beylerbeyi Alî Paşa da Çorum'da istikbâl ederek muhteşem bir alayla rebî'ulevvelde Amasya'ya geldi.

Amasya beyi Ferruh Bey, kadısı Müslim Efendi, müftüsü Muhyiddîn Mehmed Efendi, nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı es-Seyyid Muhyiddîn Mehmed Çelebi, şeyhu'l-meşâyihi Hayreddîn Hızır Îcâdî Efendi, hâslar emîni Mustafa Efendi, kale dizdârı Kâsım Ağa idi.

Şehzâdenin dâmâdı olan Muzaffer Paşa, vezîri makâmında muhâfız-ı vilâyet, Ferruh Bey lalası oldu. Abdulcebbâr Efendi mu'allim olarak İstanbul'dan gönderildi. Amasya ulemâsından Hüseyin Ağa **[317]** müderrisi Recebzâde Bayrâm Efendi Amasya'da re'îsü'l-ulemâ sayılırdı.

Şehzâde Amasya'ya geldikden sonra Turgudoğlu Hüseyin Bey silahdâr ağası, Dulkadiroğlu Ahmed Bey kapıcılar kethüdâsı, Akpınarlı Abdulganîzâde Mehmed Ağa çavuşbaşı, Karamanlı Deli Seyfeddîn Bey azablar ağası, bendegândan Alî Ağa sekbânbaşı, Kuduz Ferhâd Ağa sipâhîler ağası, Trabzonlu Mehmed Ağa da mîrâhûr olmuşdu.

Kezâlik şehzâdenin vusûlünü müte'âkib büyük şehzâdesi Orhân Bey'e Çorum, Murâd Bey'e Canik, Osmân Bey'e de Karahisâr-ı Şarkî sancakları verildi. Lalalarına ellişer bin, defterdârlarına otuzar bin akçe terakkîler ihsân edildi. Orhân Bey'in lalası Candârlızâde Halîl Bey bin Îsâ Paşa ve mu'allimi Abdurrahmân Gubârî Efendi idi.

Fakat şehzâdenin medâr-ı istinâdı olan vâlidesi Hürrem Sultân ölmüş, sadr-ı a'zam Rüstem Paşa Sultân Selîm tarafına dönmüşdü. Kezâlik Karahisâr-ı Sâhib'de mîrâhûru olan Kara Mustafa Ağa, birâderi Sultân Selîm'e yamanıp vezîri Kara Mustafa Paşa olmuşdu.

Sultân Bâyezîd, Kütahya'da fermân-ı pâdişâhîye karşı durduğundan dolayı pederine bir niyâz-nâme göndermiş, isti'fâ-yı kusûr etmişdi. Rüstem Paşa, Kara Mustafa Paşa'ya ta'lîmât-ı mahsûsa vermekle beraber şehzâdenin bu niyâz-nâmesini pâdişâha takdîm etmedi. Şehzâde Mustafa'ya oynadığı oyunu tekrâr ediyordu.

Üç ay kadar niyâz-nâmesinin cevâbına intizâr eden Sultân Bâyezîd, **[318]** bir daha istirhâm-nâme gönderdi. Buna da Kara Mustafa Paşa'nın ta'yîn etdiği gözcüleri hâ'il oldu. İstirhâm-nâmenin şekil ve müfâdı tamâmiyle değişdirildi. Müzevver istirhâm-nâme pâdişâha takdîm için olanca sâhtekârlık irtikâb, pâdişâh iğzâb edildi.

Sultân Bâyezîd, Amasya müftüsü Molla Muhyiddîn Efendi ile şeyhü'l-meşâyihi Îcâdî Hayreddîn Efendi'yi İstanbul'a gönderdi. Bunlar şehzâdenin ahvâlini, istirhâmâtını pâdişâha arz edeceklerdi. Rüstem Paşa bunun da önüne durdu. Bîçârelerin ikisini de Yedi Kule'ye habs etdirdi. Habs eden pâdişâhdı.

966 muharreminde şehzâdenin kapıcılar kethüdâsı Ahmed Bey dîvân ümerâsından olup bendegânından Mahmûd Ağa kapıcılar kethüdâsı oldu. Bundan sonra gönderdiği elçilerinin habs edildiğini duyan şehzâde bütün köpürdü. Birâderi Sultân Selîm'e karşı vaz'iyyet aldı.

Sultân Bâyezîd, sayd ü şikâr bahânesiyle 966 senesi evâ'ilinde Kazâbâd'a doğru gitdi. Maksadı Sivas'ı zabt etmekdi. Sivas vâlîsi Alî Paşa şehzâdenin maksadına vâkıf oldukda müdâfa'aya kıyâm etdi.

966 rebî'ulâhirinde Amasya kalesini tahkîm edib Amasya, Çorum, Canik, Tokat, Sinop, Karahisâr-ı Şarkî ve mülhakâtından on beş bin kadar asker topladı. 966 şa'bânında ma'iyyet-i mevcûdesiyle Amasya'dan **[319]** hareket ve birâderi Sultân Selîm'e i'lân-ı harb ederek Konya sahrâsına doğru yürüdü.

Bu esnâda şehzâde mu'temedi olan Amasya a'yânından İbâdullâhzâde Mehmed Çelebi, mahdûmu Mustafa Efendi'yle beraber harbin vukû'undan evvel Hicâz'a gidip orada mücâveretle

kaldı. Şehzâdenin mu'allimi Abdulcebbâr Efendi'ye nüzûl isâbetiyle vefât etdi. Şehzâdenin yerine dâmâdı Muzaffer Paşa Amasya muhâfazasında kaldı.

Anadolu beylerbeyi Ahmed Paşa, Mar'aş beylerbeyi Alî Paşa, Adana beylerbeyi Ramazânzâde Pîrî Paşa, Karaman beylerbeyi Solak Ferhâd Paşa kuvve-i mevcûdeleriyle beraber Sultân Selîm'e mu'âvenet etmeğe me'mûr oldular. Muhârebede tabî'î Sultân Bâyezîd mağlûb oldu. Şehzâdesi Sultân Orhân ile Amasya'ya geldi.

Sultân Bâyezîd, Lala Mustafa Paşa'nın kendisine yapdığı gadr ve hıyânetini pederine yazıp afvını niyâz etdi. Fakat ne istihsâl-i afva ne de Amasya'da ârâma imkân göremediğinden dört şehzâdesini alıp dâ'iresi halkıyla beraber 966 gurre-i şevvâlinde ale's-sabâh Amasya'dan çıkıp Îrân'a gitdi.

Çünkü Silistre beylerbeyi Arnavut Sinan Paşa'nın Amasya'yı zabta me'mûren Üsküdâr'dan hareket etdiğini haber almış, Sivas beylerbeyi Alî Paşa'nın da kendisini ahza me'mûr olduğunu duymuşdu. Binâ'en-aleyh Amasya'da fazla kalması hayâtının tehlikede olduğunu anlatıyordu. **[320]**

Sinan Paşa

Bostancıbaşılıkdan Silistre beylerbeyi olan sarâydan yetişme bir devşirmedir. 966 senesi ramazânında Amasya sancağı mutasarrıfı olarak şevvâlinde Amasya'ya geldi. Şehzâdenin bütün ağırlığını zabta me'mûr dergâh-ı âlî çavuşlarından Mehmed Ağa da zilka'desinde geldi.

Şehzâde Bâyezîd'in adamlarından çokları kendisiyle beraber Îrân'a gitdi. Amasya'da kalan Halîl Hâce ile hekîmbaşısını Sinan Paşa İstanbul'a i'zâm etdi. Şehzâdenin dâmâdı ve Amasya muhâfızı Muzaffer Paşa Amasya kalesi zindânında mahbûs ve Sinan Ağa dizdâr oldu.

966 senesi zilka'desinin gurresinde Muhyiddîn Mehmed Efendi Amasya kadısı ve emvâl-i mîriyye nâzırı oldu. Şehzâdenin kapıcılar kethüdâsı Mahmûd Ağa tutulup habs edildi. Fakat emîr-i dîvânı olan Mahmûd Bey başına topladığı şehzâde ordusu neferâtıyla Çorum ve Niksâr havâlîsinde isyân ve kat'-ı tarîk etmeğe kalkışdı.[597]

967 senesi muharreminin gurresinde Amasya müftülüğü ve Sultâniyye müderrisliği yevmî seksen akçe ile Sultân Selîm müderrisi olan Hamîdli Küçük Tâceddîn Efendi'ye tevcîh ve irsâl edildi ve evâsıt-ı muharremde Yedi Kule'de mahbûs olan sâbık Amasya müftüsü Molla Cürcân Muhyiddîn ve şeyh Hayreddîn Îcâdî Efendiler afv ve ıtlâka mazhar oldular. **[321]**

Kezâlik muharrem evâ'ilinde Dursun Bey'den inhilâl eden Amasya hâsları emânetine Diyârbekir defterdârı Mehmed Çelebi ta'yîn olunarak geldi. Eski kâtibi olan şu'arâdan Abdî Çelebi makâmını muhâfaza etdi. Ba'dehû Sinan Paşa gidip yerine Ahmed Bey geldi.

Ahmed Bey

Yularkısdı Sinan Paşazâde İskender Bey'in oğludur. Zu'amâ arasında "Yularkısdı oğlu" demekle meşhûr olup Amasyalıdır. Amasya alaybeyliğinden tefeyyüz edib 968 senesi muharreminde Amasya sancağı beyi oldu.

969'da Amasya a'yân-ı ulemâsından Recebzâde el-Hâc Bayrâm Efendi vefât etdi. Mahdûmları Şa'bân, Mahmûd Efendiler'e "Hacı Bayrâmzâde" dendi. Bu sene Muzaffer Paşa afv ve ıtlâk edildi. Mu'ahharan Bağdâd beylerbeyi olmuşdur.

970 gurre-i şa'bânı gecesinde Sultâniyye vâ'iz-i meşhûru Muhyiddîn Efendizâde Alî Çelebi vefât etdi. Yerine "Müfessir Ahmed Efendi" demekle meşhûr olan fâzıl Sultâniyye vâ'izi oldu. Şevvâlinde Amasya beyliğine Mehmed Çelebi ta'yîn edildi.

[597] Bu Mahmûd Bey, mukaddemen Süleymân Paşa'nın kapıcıbaşısı idi.

Mehmed Bey

Amasya hâslar emânetinden Sivas defterdârı olan zâtdır. 970 senesi şevvâlinde Amasya beyi olup geldi. Lâlî Ahmed Efendi de Amasya **[322]** kadısı olmuşdu. Bunların zamânında kal'a-i bâlâ dizdârı Sinan Ağa idi.

Kaya Bey

Amasyalı Kaya Paşazâde Kaya Çelebi oğludur. İçil sancağı beyi iken 971 senesinde Amasya beyliğine nakl-i me'mûriyyet ederek geldi. Bunun zamânında Amasya mütesellimi sipâhî çavuşlarından Ali Ağa idi.

972 senesi muharreminde Amasya kadısı şu'arâdan Lâlî Ahmed Efendi vefât etdi. Yerine Muzaffer Efendi ikinci def'a kadı olarak geldi. Yine muharrem evâsıtında Küçük Tâceddîn Efendi fetvâdan isti'fâ edib yerine Mahmûd Paşa İmâmızâde Mehmed Efendi nasb edildi. Fakat gelmediğinden zilhiccesinde Bağdâdîzâde es-Seyyid Şemseddîn Ahmed Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Yine bu sene Amasya mütesellimi Alî Ağa, Amasya havâlîsinde zuhûr eden eşkıyânın tenkîl ve istîsâlinde yararlıklar gösterdiğine binâ'en dört bin iki yüz akçelik ze'âmetine bin beş yüz akçe terakkî verildi.

Kezâlik bu sene Kaya Bey Amasya'da Temennâ Mahallesi'nde binâ eylediği mescid-i şerîf ve mu'allim-hânesini ikmâl eylediğinden iki yüz otuz altın nukûduyla emlâkini vakf edib Hasan Kale dizdârı olan mahdûmu Mehmed Bey'i mütevellî nasb etdi.

972 zilhiccesinde fâzıl-ı meşhûr Yörgüç Paşa müderrisi Cum'a Efendi vefât etdi. 973 senesi evâ'ilinde Amasya sancağı beyi Kaya **[323]** Kilis sancağına nakl-i me'mûriyyet etdiğinden yerine Mehmed Bey Amasya beyliğine ta'yîn edildi.

Mehmed Bey

Kim olduğu anlaşılamadı. Ancak 973 senesi rebî'ulevvelinde Amasya beyi Mehmed Bey görüldü. Bu esnâda Amasya alaybeyisi Mehmed Bey olup Sigetvâr harbine me'mûr oldu. Gösterdiği yararlığa binâ'en on altı bin beş yüz akçelik tımârına bin iki yüz akçe terakkî verildi.

974 senesi saferinin yirmi ikinci gecesi Kânûnî Sultân Süleyman Hân vefât eylediğinden Manîsâ'dan gelen şehzâdesi Sultân Selîm-i Sânî Osmanlı tahtına oturdu. Şehzâdesi Sultân Murâd'ı ilk def'a Amasya vâlîliğine gönderdi.

Sultân Murâd Hân-ı Sâlis

İkinci Sultân Selîm'in şehzâdesidir. 974 senesi evâ'ilinde pederinin cülûsundan sonra Amasya vâlîsi olup geldi.[598]Ümerâdan Ferruh Bey lalası, Amasyalı Yularkısdızâde Ahmed Paşa makâm-ı vezâretinde kâ'im oldu. Kayseriyyeli Zeynü'l-İbâd Efendi de müftü olup geldi.

Sultân Murâd, 953 senesi cumadelûlâsının beşinde doğdu. Yirmi bir yaşında Amasya vâlîsi oldu. Ancak Sivas ve Amasya **[324]** havâlîsinde şekâvet hâdiseleri şehzâdeyi bî-huzûr ediyor, âdetâ bunaltıyordu.

Bu sebebden Amasya'da ancak bir buçuk yıl kadar oturabildi. 976 senesi rebî'ulâhirinde Manîsâ'ya nakl edildi. Ahmed Paşa[599] Sivas beylerbeyi ve İlyâs Bey Amasya sancağı beyi oldu.

İlyâs Bey

Amasyalı Hacı Beyzâde Velî Paşa'nın oğludur. Şehzâde Sultân Murâd'ın Manîsâ'ya naklinde 976 senesi rebî'ulâhirinde Amasya beyi oldu. Bu sene Halvetiyye meşâyihinden eş-Şeyh Abdurrahîm Efendi vefât etdi.

---

[598] Müşârün-ileyhin Amasya vâlîliği Câmi'ud-Düvel'de beylerbeyi Mehmed Paşa tercemesinde mazbût ve ahkâm defterinde mukayyeddir.

[599] 976'da müşârün-ileyhin Sivas beylerbeyisi olduğu ve pederinin Yularkısdı Sinan Paşa-zâde İskender Bey ve kerîmesi Gevherhân olduğu Rûmeli sadâreti sicillinde görüldü.

İlyâs Bey, Amasya havâlîsinde zuhûr eden erbâb-ı şekâveti tenkîl etmekde yararlıklar gösterdiğinden 977 senesi recebinde Kefe beylerbeyliğine terfî'an ta'yîn olunup[600] yerine Kâsım Bey Amasya mîrlivâsı oldu.

Kâsım Bey

Mühtedîlerden olup 977 senesi recebinin evâ'ilinde Amasya sancağı beyi ve Sağır Behrâm Paşa da Sivas beylerbeyi oldu. Behrâm Paşa, **[325]** ramazân evâ'ilinde sefere me'mûr olduğundan Kâsım Bey Sivas vilâyeti muhâfızı oldu.

Halvetiyye meşâyihi büyüklerinden eş-Şeyh Nûh Efendi Amasya'da vefât etdi. Cenâzesi mu'azzam bir ihtifâl ile kaldırıldı. Çünkü halkın nazarında pek yüksek bir mevki'i vardı. Kendisine "Veliyyullâh" diye i'tikâd edilirdi.

979 senesinde Murâd Bey, 980 zilhiccesinde Mahmûd Bey, 982'de Sinan Bey Amasya sancağı beyi oldukları ahkâm defterlerinde görüldü. Fakat kim oldukları ve tercemeleri anlaşılamadı. Yalnız Murâd Bey'in Kuyucu Murâd Paşa olduğu zann olunur.

982 senesi şa'bânının yirmi sekizinci günü "Sarı Sultân Selîm" vefât eylediğinden şehzâdesi Sultân Murâd-ı Sâlis Manîsâ'dan gelip Osmanlı tahtına oturdu. 983 senesi evâ'ilinde Şehsüvâr Bey Amasya mîrlivâlığına ta'yîn edildi.

Şehsüvâr Bey

Devşirmelerdendir. Selîm-i Sânî bendegânından iken 983 senesi saferinde Amasya mîrlivâsı olup sarâydan çıkdı. Sene-i mezbûrenin rebî'ulevvelinde Rûmeli kazaskeri Amasyalı "Kızıl Molla" demekle meşhûr Abdurrahmân Efendi vefât etdi. Emîr Buhârî Tekkesi civârında yapdırdığı mektebi sâhasına defn edildi. **[326]**

Şehsüvâr Bey, Amasya'da bir buçuk yıldan ziyâde emâret etdi. Zamân-ı emâretinde 984 senesi evâ'ilinde ulemâdan ve meşâhîr-i huffâzdan Dervîş Mehmed Efendi Amasya'da Sultân Bâyezîd Câmii hatîbi oldu. Sesi gâyet güzel bir zât idi. Şevvâlinde Şehsüvâr Bey Niğbolu'ya gitdi. Kaya Paşa Amasya mutasarrıfı olup geldi.

Kaya Paşa

Amasyalı Kaya Paşazâde'dir. Amasya vâlîsi iken şehîd edilen şehzâde Sultân Mustafa'nın kerîmesi ve maktûl Ahmed Paşa'nın zevce-i metrûkesi Fâtıma Sultân'ı tezvîc edib beylerbeyilerden oldu. 984 senesi şevvâlinde Amasya mutasarrıfı olup geldi.

Mâh-ı mezkûrda on yıldan beri Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olan Kayseriyye'de medfûn Amasyalı Şeyh İbrâhim Tennûrî ahfâdından Zeynü'l-ibâd Çelebi vefât edib yerine Balıkesirli Ya'kûb Efendi Amasya müftüsü ve müderrisi oldu. Buna "Ya'kûbca Efendi" denirdi.

985 senesinde Kaya Paşa yapdırdığı câmi-i şerîfini ve mektebini tarsîn ve evkâfını tevsî' etdi. Bu sene Amasya fuzalâsından Müfessir Ahmed Efendi dâr-ı na'îme gitdi. Yerine tilmîz-i hâsı Lalazâde Kemâleddîn Mehmed Efendi kâ'im oldu. Zu'amâdan meşhûr Arnavut Zülfikâr Bey Amasya alaybeyisi olarak ta'ayyün etdi. **[327]**

Bâlî Bey

Arnavut olup devşirmelerdendir. 987 senesinde Amasya sancağı beyi görüldü. İki yıl kadar Amasya'da oturdu. Bunun zamânında tımâr ve ze'âmet âdetâ devşirmelere, dönmelere münhasırdı. Sivas beylerbeyi Mustafa Paşa da Arnavut idi.

988 cumadelûlâsında müftü Ya'kûb Efendi azl olunup yerine Saruhanlı Küçük Mahmûd Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olarak geldi. Fakat Zülfikâr Bey'le birleşen Bâlî Bey'in asabiyyet-i milliyyesi yüzünden ba'zı hâdiseler olup gitdi. Arslan Bey geldi.

[600] Ahkâm defteri.

Arslan Bey

"Çerkes Bey" demekle meşhûr bir mîrlivâdır. Amasya zu'amâsından iken muhârebelerde gösterdiği yararlıklar üzerine terakkî gördü. 989 senesi evâ'ilinde Amasya sancağı beyi olup geldi.

Arslan Bey'i müte'âkib Amasya kadılığına ta'yîn edilen Selânik'den munfasıl Vankulu Efendi geldi. Amasya müftüsü Küçük Mahmûd Efendi Amasya'ya gelmekden istiğnâ etmekle yerine Aydınlı Ayâs Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olarak geldi. **[328]**

990 senesinde Hakala a'yânından ve Âbâdoğulları'ndan Mirzâ Beyzâde Mehmed Bey Amasya'da Kocacık Hamâmı'nın garb tarafında yol üzerinde güzel bir hân yapdırdı. Bunu Hakala'da binâ eylediği medresesi mesâlihine vakf etdi.

Birâderi Mustafa Bey de 985 senesinde Hakala nâhiyesine merbût Kuşcular karyesinde güzel bir câmi-i şerîf ve mekteb yapdırdı. Karye-i mezbûrede kâ'in çiftliğini bunların mesâlihine vakf etmişdi. Kezâlik pederleri olan Mîrzâ Bey de 935 senesinde Hakala'da bir mescid yapdırmışdı.

Kezâlik Geldiklan nâhiyesi a'yânından Abdullah Ağazâde meşhûr sipâhî Rıdvân Ağa da Ilıca köyü civârında Ilıcasu üzerine başlatdığı hamâmını 987 senesinde ikmâl edib evlâdına vakf etdi. Geldiklan Hamâmı demekle meşhûr olan bu hamâm harâbesi şimdiye kadar bâkîdir. Mahdûmu Feyzullâh Bey kendisinden evvel fevt olup hafîdi Abbâs Bey bin Feyzullâh Bey bu esnâda hamâma mutasarrıfdı.

Kezâlik Keçi Beyzâdelerden meşhûr Alî Ağa da bu senelerde bir câmi', mekteb, hamâm yapdırdı. Emlâkini hayrâtının mesâlihine vakf ederek Ziyâre'yi pek güzel şenlendirdi. Ziyâre, bu gibi erbâb-ı hayrın himmetleriyle parlak bir kasaba hâlini aldı.

Fakat erbâb-ı tımâr ve ze'âmet arasında dedikodular çoğalıyor, Türkler her tarafda sinirleniyordu. Çünkü hâricden gelen mîrlivâlar, za'îmler içinde Türkçeyi bilmeyen gayr-i Türkler vardı. Devşirmelerin **[329]** nüfûz ve iktidârı her tarafda kendini gösteriyordu.

Pek muhtemeldir ki Türklerin asabiyyeti nazar-ı dikkati celb etdiğinden Amasya sancağına senesi muharreminde yerli ümerâdan Mehmed Bey gönderildi. Sivas beylerbeyiliğine de Haydar Paşa ta'yîn edildi.

Mehmed Bey

Amasyalı Hacı Beyzâde Velî Paşa'nın oğludur. Urfa beyi iken Îrân muhârebelerinde yararlıklar göstermişdi. Amasya sipâhî kethüdâsı Hüseyin Ağa Amasya mütesellimi olup Mehmed Bey Dağıstan muhârebesiyle meşgûl olduğundan gelemedi.

991 recebinde Amasya dâhilinde inhilâl eden yirmi dört bin akçelik ze'âmet Türklere verilmek üzere iken Basra beylerbeyinin arzıyla mühtedîlerden Hüsrev Bey'e terakkî verildi. Türkler kızdırıldı.

992 senesi saferinde Amasya müftüsü Ayâs Efendi vefât eylediğinden Saruhanlı Küçük Mahmûd Efendi ikinci def'a Amasya müftüsü olarak geldi. Sultâniyye müderrisliği de uhdesine verilmişdi. Hâlbuki ehli değildi.

Mustafa Bey

Sultân Selîm-i Sânî çâşnîgir-başılığından muhrec ve "Şâmî" demekle meşhûr olan şu'arâdan bir mîrlivâdır. 993 senesi rebî'ulâhirinde **[330]** Mehmed Bey beylerbeyi olduğundan yerine Amasya sancağı beyi olarak geldi.

Mustafa Bey ehl-i dil bir zât idi. Amasya şu'arâsından Kelâmî, Turâbî, Sükûtî Çelebiler'i meclisine idhâl ederek müşâ'areler, ulemâyı celb ederek müzâkereler yapardı. Hoş sohbet, idâresi munsifâne idi. Bu zamânlarda Kelâmî ile Sükûtî arasındaki mutâyebelere Merzifônî Bezmî Çelebi şeker katardı.

Bezmî'ye nisbet edilen şu beyt-i latîf Tezkire-i Abdî Efendi'de görülüp hâtırda kaldığından buraya nakl edildi. Her hâlde ma'nîdârdır.

Kelâmî söylenir ammâ Sükûtî bahş eder altun
Sakın boş sanma Bezmî tınmanın da serveti vardır

993 sâlinde Amasya ulemâsından Taşköprülü Dursun Efendi vefât etdi. Mahdûmları Abdullah, Abdulbâkî, Mehmed Efendiler Amasya'nın yetişdirdiği fuzalâdandır.

994 senesinde İstanbul'da şeyhü'l-kurâ olan Amasyalı Bahşîzâde Abdulkâdir Efendi bin Mehmed Efendi Eyyûb câmi-i şerîfine imâm ve hatîb oldu. Sesi ve edâsı gâyet güzel ve yanık olduğundan sonraları Sultân Mehmed-i Sâlis ve Ahmed-i Evvel'e imâm olmuşdu.

995 senesi rebî'ulâhirinde donanma muhârebesine da'veti mutazammın olan fermân-ı âlî, çavuşân-ı dergâh-ı âlîden Lâdikli Yeni Çavuşoğlu Sinan Bey vedâ'atıyla mîrlivâ Mustafa Bey'e teblîğ ve halk muvâcehesinde kırâ'at olundu.

Sene-i mezbûre cumade'l-ûlâsında İstanbul'da Rûmeli kazaskerliğinden **[331]** mütekâ'id Amasyalı Mü'eyyedzâde Abdulkâdir Şeyhî Efendi şeyhü'l-islâm ve müfti'l-enâm ve Hacı Beyzâde Mehmed Paşa Murâd Paşa'nın yerine Sivas beylerbeyi oldu.

996 senesi muharreminde Amasya, Merzifon, Lâdik, Kedağra, Canik kazâlarına yumurta şeklinde ve her biri mütefâvit sıkletde dolu yağdığından pek çok mevâşî, tuyûr ve hayvânâtı, insân ve nebâtâtı telef ve çok hâneleri, damları vîrân etdi.

Müte'âkiben bâd-ı sarsar gibi dehşetli bir fırtına kopdu, hasârât-ı azîme yapdı. Cesîm ağaçları kökünden söküp çıkardı. Ahşâb hâneleri ekseriyetle devirdi, damlardan kiremidleri uçurdu. Dolunun yarım bırakdığı şeyleri tamamladı.

Kezâlik Amasya müftüsü Küçük Mahmûd Efendi'nin mütûn ve usûle muhâlif olarak verdiği fetvâları ve acâyib ahvâli şeyhü'l-islâma arz ve i'lâm edilmişdi. Sene-i mezbûre muharreminde azl olunup yerine Seydî Gâzi müderrisliğinden ma'zûl olan Amasyalı Tâceddîn Efendi 996 senesi saferinin on beşinde Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olarak geldi.

Fakat Mahmûd Efendi'nin yanlış fetvâları yüzünden Amasya'nın ulemâ ve talebesi arasında şâyân-ı dikkat gürültüler çıkdı. Bu gürültüler zu'amâ ve erbâb-ı tımâra sirâyet etmek üzere iken mîrlivâ Mustafa Bey'in hüsn-i idâresiyle oldukça yatışdı. Bununla beraber Mustafa Bey de gitdi. Yerine Hüsrev Bey geldi. **[332]**

Hüsrev Bey

Gürcü ümerâsından bir mühtedîdir. 996 senesi saferinde Amasya beyi olup geldi. Fakat halk arasında çıkan gürültüler basdırılmış değildi. Bu esnâda top arabacılar başılığından mütekâ'id olan Mahmûd Ağa Amasya'da ikâmet ediyordu.

Amasya top arabacıları kethüdâsı meşhûr Amasyalı topçu Mehmed Ağa arabacılar arasında çıkan nizâ'ı Mahmûd Ağa'nın müdâhalesinden neş'et etdiğine zâhib olmuş, arabacıları ve Amasya'yı ihtilâle veriyor, diye yazmışdı. Fakat Mahmûd Ağa kaldırılmamışdı.

Yeni gelen müftü Tâceddîn Efendi hakîkaten fâzıl, halûk, doğru sözlü bir zât idi. Ulemânın arasına giren bürûdeti kaldırdı. Fakat mühtedîler arasında tekevvün eden güft ü gû bir türlü izâle edilemedi. Türkler fenâ sözlerle rencîde ediliyordu.

Türkler mîrlivâ Husrev Bey'e şikâyet etdikçe fenâ cevâblarla iskât edilmeğe başlandı. Sivas vâlîsi Mehmed Paşa'ya ve makâm-ı sadârete şikâyetler tevâlî ederek 996 senesi şevvâlinde gürültü tâzelendi. Türkler'le gayr-i Türkler arasında arbedeler çıkdı. Amasya'da tahsîlde bulunan Türkler'den Mahmûd Efendi Türklük bayrağını ilk def'a açdı.

Mahmûd Efendi Mecidözü kazâsına tâbi' Gelik denilen köyden olup Amasya'da Mehmed Paşa Medresesi'nde tahsîl-i ulûm etmekde idi. **[333]** Kendisine "Kalın Dudak" denirdi. Çarşıda bir mühtedî yeniçeri tarafından milliyeti fenâ hâlde tahkîr edilerek darb edilmiş, sûhteler tarafından kurtarılmışdı.

Kavgâ bütün yeniçerilere, arabacılara hattâ sipâhîlere sirâyet ederek sipâhîlerin sûhteleri iltizâm etmesinden büyümüş, kamalar oynamışdı. Sipâhî kethüdâyeri meşhûr Deli Zülfikâr Ağa araya girmiş, sûhtelerle yeniçerileri te'lîf etmeğe gayret etmişdi.

Mîrlivâ Husrev Bey'le Mahmûd Ağa yeniçerileri iltizâm etmekle kavgâ katmerlendi. Zâten kızgın olan sipâhîler de işe karışdı. Korkunç bir kavgâ oldu. Sivas beylerbeyi Mehmed Paşa gelip güç hâl ile arbedeyi teskîn etdi. Fakat hayli nüfûs telef olup gitdi.

997 senesi muharremi evâ'ilinde mîrlivâ Husrev Bey azl edildi. Top arabacılar başı Mahmûd Ağa İstanbul'a kaldırıldı.[601] Mes'eleyi tahkîke me'mûren Amasya ulemâsından Îcâdîzâde eş-Şeyh Muhyiddîn Mehmed Efendi İstanbul'dan geldi. Sivas beylerbeyiliğine meşhûr Deli Hızır Paşa ve Amasya beyliğine de Ahmed Bey ta'yîn edildi.

Ahmed Bey

Meşâhîr-i zu'amâdan iken mîrlivâ olan Amasya'nın Üçler Mahallesi'nde sâkin Devâtdâr Paşazâdeler'den Yahyâ Bey'in oğludur. Kendisine "Alacaatlı" **[334]** denirdi. 997 senesi muharremi evâ'ilinde Amasya sancağı beyi oldu. Sûhtelerin başı olup firâr eden Mahmûd Efendi'nin ahz u giriftine me'mûren sipâhî Alî Ağa geldi.

Ahkâm defterinde görülen şu fermânı hâmildi: "Amasya, Mecidözü, Ortapâre, Zünnûnâbâd, Çorum, İskilib, Sorgun, Havza, Kavak, Lâdik, Gümüş kadılarına hüküm ki bundan akdem Mecidözü kazâsına tâbi' Gelik nâm karyeden Kalın Dudak demekle ma'rûf ehl-i fesâd Mahmûd sûhtenin ahz olunması için erbâb-ı tımârdan Alî nâm kimesne me'mûr olmuşdur. Buyurdum ki ... Muharrem 997".

Sûhteleri iltizâm eden yerli yeniçeriler de vardı. Bunlardan altmış yedinci cemâ'at neferâtından Mustafa da firâr etmişdi. Bunun der-destine me'mûr olan subaşı Sinan Ağa da geldi. Fermânı şudur: "Amasya beyine hüküm ki Amasya'da yeniçerilerden ve acemî oğlanlarından Mustafa ehl-i fesâd dahi sûhtelere uyduğundan hâssa sekbânlarından Sinan subaşı bunların der-destine me'mûr olmuşdur buyurdum ki ... Muharrem 997".

Geçen seneki gürültülerden dolayı emvâl-i mîriyye bir türlü tahsîl edilememişdi. Sâbık Sivas defterdârı Mahmûd Efendi, emvâli bekâyâsını tahsîle me'mûr olduğundan bu esnâda Amasya'ya geldi. Bekâyânın tahsîline başladı.

Mîrlivâ Ahmed Bey Şirvân muhârebesine me'mûr olduğundan sûhteler teftîşine me'mûr olan sipâhî Alî Ağa ve mîrlivâ kâ'im-makâmı Deli Zülfikâr Ağa hayli sıkıntı geçirdi. Lâkin sûhtelerin şiddetli teftîşâtı her tarafda Türklük lehine te'sîrler uyandırıyordu. **[335]**

998 senesinde hâricde Gelikli Mahmûd'un uyandırdığı Türk ocağına pek çok köylüler, sipâhîler girmiş, her tarafa sirâyet etmişdi. Sene-i mezbûre recebinin ikinci günü Arnavut Ayas Paşazâde Mustafa Paşa Sivas beylerbeyi olup gelmişdi. Mustafa Paşa, sadr-ı a'zam Koca Sinan Paşa'nın birâderzâdesiydi.

Mustafa Paşa'ya gönderilen fermânda eşkıyâyı şiddetle tenkîl etmesi emr olunuyordu. Fermân şudur: "Rûm beylerbeyine ve Bozok ve Şarkî Pâre kadılarına hüküm ki, Bozok yörüklerinden ve Süleymanlı sâkinlerinden müteferrika Behrâm ve Hâbil ve Behlûl ve Gaffâr ve Hasan ve Resûl ve Velî ve Dâvud ve Halîl tevâbi'leriyle bellerde Müslümânların yoluna varıp î'âb (!) ve akçelerin gâret edib" yazılıyor. Bunların şiddetle te'dîbi bildiriliyordu.

Bu esnâda Amasya şehir kethüdâsı el-Hâc Mansûr Çelebi idi. Şehir kethüdâsı, Amasya beldesine âid olan bütün işleri gören belediye re'îsi, şehr emîni demekdi. Şehzâdeler zamânında "şehr emîni" denilen belediye re'îslerine ba'dehû "şehir kethüdâsı" unvânı verilmişdi.

Yine bu sıralarda Amasya alaybeyisi Budak Beyzâde Hüseyin Bey Şirvân muhârebesinde hayli yararlıklar göstermiş, terakkîler görmüşdü. Deli Zülfikâr Ağa bunun ma'iyyetinde fedâkârâne harb ediyordu. Bundan dolayı Hüseyin Bey Erzurum kalesi muhâfızı olmuşdu.

---

[601] Bunun hakkında verilen fermânın hulâsası yukarıda yazıldı.

998 şa'bânında Amasya sancağı beyi Hasan Bey görülmüş ise de târîh-i nasbı ve hüviyyeti anlaşılamadı. Ancak 999 muharreminde Erzurum **[336]** kalesi muhâfızı olan Hüseyin Bey Amasya beyi olup Zülfikâr Ağa mütesellim geldi.

Hüseyin Bey

Amasyalı Budak Beyzâde'dir. 999 senesi muharreminde Amasya mîrlivâsı olup Erzurum muhâfazasında kaldığından Zülfikâr Ağa Amasya mütesellimi olup geldi. Şevvâlinde Sivas vâlîliğine Mehmed Paşa ta'yîn olunup zilka'desinde[602] Amasya ve mülhakâtında müdhiş bir zelzele oldu. On gün kadar devâm etdi. Bütün ahâlî meydânlara çıkıp çadırlar altında iki ay kadar kaldı.

Zelzelenin devâmı halk arasında mev'ûd kıyâmetin bin târîhinde kopacağı şâyi'asının zuhûruna bâ'is oldu. Herkese umûmî bir korku çökdü. Fakat gözü açıklar bundan istifâde te'mîn etdi. Sâde-dilleri iğfâl ederek servetler edindi.

Bu şâyi'a şâirleri bile harekete getirmiş, latîf mazmûnlarla güzellerden zekât istemeğe yol vermişdir. Tezkire-i Abdî'de muharrer olan Kelâmî'nin şu beyti ne güzeldir:

Zekât-ı hüsnünü lutf et bugün bana cânâ
Yarın kıyâmet olursa sana da kalmayacak

Amasya'da darb edilen altın ve gümüş fiyâtı yükselmiş, **[337]** alım satım husûsâtında ihtikâr çoğalmışdı. Bunun için 999 zilhiccesinde bir fermân gelip "altın yüz yirmi ve gümüş yetmiş akçe" olduğu ve bundan fazla alıp verenlerin cezâ göreceği i'lân edildi.

Çünkü altın Amasya'da yüz yirmi dört akçeye, gümüş de yetmiş sekiz akçeye kadar tereffu' etmişdi. Halk bundan çok ziyân görüyordu. Fermânın vürûdu, ihtikârın önünü aldıkça almış, halkı ziyândan kurtarmışdı.

1000 senesi muharreminde Halvetiyye meşâyihi büyüklerinden kutbu'l-ârifîn sayılan eş-Şeyh Abdullah Efendi vefât edib Pîr İlyâs Türbesi civârında yapdırdığı zâviye bahçesine defn edildi. Bundan sonra fuzalâdan Kara Yahyâ Efendi de vefât etdi. Şa'bânında Koçi Bey Amasya emâretine ta'yîn edildi.

Koçi Bey

Kürd beylerinden Bilan Bey'in oğludur. Muhârebelerde gösterdiği yararlıklara binâ'en 1000 senesi şa'bânında Amasya beyi olup Deli Zülfikâr Ağa sipâhî kethüdâyeri ve meşhûr Durak Ağa da Köprü voyvodası idi.

1000 senesi recebinde sarây-ı hümâyûnda harem kethüdâsı Uzun Cânfedâ Kadın'ın birâderi olan Deli İbrâhim Paşa Sivas beylerbeyi olarak Amasya'ya şa'bânda gelip Sivas'a gitdi. **[338]**

Deli İbrâhim Paşa, Malatya Ermeni dönmelerinden bir nâdân idi. Her vardığı vilâyetlerde pek zâlimâne ve sefîhâne harekâtıyla mutlaka koğulurdu. Muhibbî, "Hulâsatu'l-Eser" adlı eserinde bunun ahvâl-i garîbe ve zâlimânesini yazar. Diyârbekir halkının hücûmuyla maktûl olduğunu kayd eder.

Türkler'i en ziyâde yoldan çıkaran, hükûmete karşı isyâna sevk eden bu Deli İbrâhim Paşa olmuşdur. Çünkü dâ'iresinde Malatya Ermenîleri'nden hayli adamlar vardı. Bunlar Sivas ve mülhakâtında İslâm adlarıyla işler görüyorlar, düşen tımâr ve ze'âmetleri paylaşıyorlar, Türkler'i tahkîr ediyorlardı.

1001 senesi muharreminde Koçi Bey Rûmeli harbine me'mûr olup Amasya askeriyle beraber gitmiş, sipâhî kethüdâyeri Deli Zülfikâr Ağa da mütesellim olmuşdu. Sonra sene-i mezbûre şa'bânında bu da harbe gidip meşhûr Kanlı Alî Ağa Amasya'ya mütesellim oldu.

[602] Ba'zı târîhler zelzelenin sene-i mezbûre muharreminde vukû'unu kayd ederler.

Türkler, bu dönme Ermenîler'den İstanbul'a şikâyetler yağdırdıkları hâlde Cânfedâ'nın te'sîr-i nüfûzuyla bir fâ'ide göremiyorlardı. Nihâyet debbâğ ustalarından "Yaramaz Ahmed Ağa" demekle meşhûr bir mültezim, gördüğü haksızlıklara tahammül edemedi. Mültezimlerden Deli Mustafa Ağa ile birleşdi.

Bunlar sayılı fırtınalardandı. Yanlarına yüreği yanık Türkler'den birkaç yüz atlı buldular. Amasya'dan çıkıp etrâfında bulunan köyleri vurmağa başladılar. Bunların def' ve tenkîli hakkında Sivas **[339]** ve Kastamonu beylerbeyliğine ve Amasya, Çorum, Canik beylerine müte'addid fermânlar gönderilmişdir.

Kezâlik dönme Ermenîler, Amasya darb-hânesinde kesilen sikkeleri tağşîş ve kalpazanlık etmeğe ve etdirmeğe kalkışdılar. Bu kalpazanlıkda Türkler'le Rûmlar'ı âlet etdiler. Bunların hakkında müte'addid fermânların sudûruna bâ'is oldular.

Kalpazanlar, fermânlardan anlaşıldığı üzere şunlardı: "Amasya sâkinlerinden Kara Nefesoğlu Ahmed, Kağalalı Emîr, Hallâc Himmetoğlu Hacı Pîrî, Demirci Resûl, Camcı Hacı Mehmed ve zımmî tâ'ifesinden Tozuna, Todori, Sevik".

Bunlar darb-hânede işlerlerdi. Kalpazanlığa kalkışdıkları anlaşılmağla Amasya kalesi zindânına habs edilmişler, sonra zindânı yarıp çıkmışlardı. Binâ'en-aleyh Ermenîler yüzünden Amasya darb-hânesi bir şübhe altında bulunuyordu.

Deli İbrâhim Paşa, Sivas'da ve mülhakâtında zulüm ve sefâhati pek artırmışdı. Aldığı tayyârelerin, bâdhevâların, cerîmelerin hudûdu yokdu. Kânûn-ı devlet, onun nazarında ancak kendi fi'il ve irâdesinden ibâret gibi olmuşdu. Her tarafda feverân eden halkın şikâyâtı üzerine bu senenin sonunda güç hâl ile azl edilebildi.

1002 senesi muharreminde Ferhâd Paşazâde Mehmed Paşa Sivas beylerbeyi olarak geldi. Fakat Deli İbrâhim Paşa'nın zulüm ve sefâhati **[340]** eşkıyânın ve erbâb-ı ihtilâlin adedini artırmış, Sivas havâlîsinde de kıyâmlar çoğalmışdı.

1003 senesi cumadelûlâsının beşinci gecesinde Sultân Murâd-ı Sâlis vefât edib yerine şehzâdesi Sultân Mehmed-i Sâlis Manîsâ'dan geldi. Osmanlı tahtına cülûs etdiği her tarafa bildirildi.

Akîb-i cülûsda kubbealtı vüzerâsından dâmâd-ı pâdişâhî Ca'fer Paşa Sivas vâlîsi ve Amasya darb-hânesini teftîşe me'mûr olarak geldi. Darb-hâne umûrunu ve darb-hânecileri tahkîk ve yukarıda adları yazılan adamları te'dîb edib Sivas'a gitdi.

1003 senesi ramazânında gelen fermân-ı âlîde Amasya darb-hânesi ref' ve ta'tîl, Amasya'da sikke darbı ilgâ edildi. Bu darb-hâne 925 senesinden beri işlemekde idi. Yine bu esnâda Amasya beyi Koçi Bey Estergon harbinde şehîd olduğundan yerine Alî Bey ta'yîn edildi.

Âlî Mustafa Bey

Geliboluludur. Erzurum defterdârlığından ma'zûl iken Künhü'l-Ahbâr'ında kendisinin yazdığı üzere Sultân Mehmed'e takdîm eylediği kasîde-i cülûsiyyesinin bir câ'izesi olarak 1003 senesi şevvâlinin gurresinde Amasya sancağı beyi olup geldi.

Yukarıda yazılan Yaramaz Ahmed Ağa'nın cem'iyyeti gitdikçe nazar-ı dikkati celb etmeğe başladı. Köprü voyvodası Durak Ağa bunların **[341]** def' ve tenkîline me'mûr oldu. Durak Ağa, sipâhî çavuşlarından olup "Kıbleli Duracan Çavuş" demekle meşhûr idi.

1004 senesi ramazânının gurresinde Amasya müftüsü Tâceddîn Efendi infisâl eylediğinden yerine Malgaralı Köse Ahmed Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olup geldi. Diyârbekir beylerbeyi Husrev Paşa da Sivas beylerbeyi oldu. Çünkü şekâvet her tarafda artmışdı.

Bu şekâvet değil kuvvetli bir ihtilâldi. 829 târîhinde "Rûmeli vak'ası" demekle meşhûr ihtilâlden daha şedîd olacağı anlaşılıyordu. Çünkü bütün tımâr ve ze'âmet, Türkler'den ziyâde gayr-i Türkler'e verilmekde idi. Türkler'e vezâret kânûnen memnû' gibi olmuşdu.

Bütün makâm-ı iktidâr gayr-i Türkler'e münhasırdı. Türkler ancak uzak yâhud küçük vilâyetlere beylerbeyi olabiliyordu. Dîvân-ı hümâyûnda bir tek Türk vezîr yokdu. Defterdârlıkdan, nişâncılıkdan yetişen Türk vezîrler ender olmakla beraber sadâretden mahrûm idiler.

Fireng İbrâhim Paşa'nın sadâretinden bu zamâna kadar makâm-ı sadâreti, vezâreti ihrâz edenler gayr-i Türkler'di. Türklük aleyhinde söylenilen hezeyânların, uydurulan efsânelerin hepsi de gayr-i Türkler'den sudûr etmiş, riyâkârların gayretiyle revâc bulmuşdu.

Anadolu'da Türkler, gayr-i Türkler'in bu tahakkümlerine karşı kıyâm ediyorlar, taraf taraf ihtilâl bayrağını açıyorlardı. Beğenilmeyen **[342]** softalar işte bu millî ihtilâlin alemdârı olmuşlardı. Gelikli Mahmûd kıyâm eden softaların başbuğu idi.

Şâyân-ı dikkatdir ki Anadolu sancaklarına, vilâyetlerine mîrlivâ, beylerbeyi olarak gönderilen gayr-i Türkler içinde Türkçeyi bilmeyen, akâ'id-i İslâmiyyeden bîhaber, koyu câhil adamlar da vardı.

Çünkü devşirmelerden vezîr olanlar, Hristiyân babalarını, kardaşlarını, hısımlarını kabûl-i İslâm etdikleri günden i'tibâren mîrlivâ, beylerbeyi yapdırıyorlardı. Bunlar ancak mütesellimleriyle idâre-i umûr-ı hükûmet ederek pek çok yolsuzluklar yapıyorlar, Türkler'i son derece kızdırıyorlardı.

Hele za'îmler, sipâhîler ekseriyetle gayr-i Türkler'di. Hâlbuki tımâr ve ze'âmet Anadolu'da Türkler'e hâs bir dirlikdi. Gayr-i Türkler'in nazarında Türkler re'âyâdandı. Türkler'in en ziyâde gücüne giden gayr-i Türkler'in tahakküm ve istibdâdı idi.

Vaktiyle Kur'ân-ı Kerîm'in emr etdiği müsâvâtı, hizmetleri mukâbilinde mükâfâtı taleb eden, bu uğurda yüksek sesleriyle bağıran gayr-i Türkler makâm-ı iktidârı elde etdikleri günden i'tibâren Türkler'e müsâvât yerine tahkîrât, mükâfât yerine mu'âdât ile mukâbele etdiler.

Bundan dolayı Türkler, gayr-i Türkler'e karşı isyân etmişler, ihtilâl bayrağını açmışlardı. Gayr-i Türkler'e bu kadar yüksek makâmlar veren Osmanlı hânedânı da kıyâm eden Türkler'in nazarında küçülmüşlerdi. **[343]** Hattâ Osmanlı hânedânı bile gayr-i Türkler'in bu tahakküm ve istibdâdından bîzâr olmuşlardı.

Amasya beyi Âlî Bey âlim, fâzıl, müverrih bir zât idi. Fakat her tarafda zuhûr eden erbâb-ı ihtilâle karşı âciz kalmışdı. Bunun için Âlî Bey 1005 senesi evâ'ilinde Kayseriyye'ye nakl edildi. Yerine Bâlî Bey gönderildi.

Bâlî Bey

Gayr-i Türkler'dendir. 1005 senesi rebî'ulevvelinde Amasya beyi olup geldi. Köprü'de mukîm sipâhîlerden Arnavut Hüseyin Ağa'yı mütesellim nasb ederek eşkıyâ üzerine gitdi. Fakat birşeye muvaffak olamadı.

Mütesellim Hüseyin Ağa'nın bâridâne harekâtından münfa'il olan müftü Köse Ahmed Efendi isti'fâya mecbûr olup yerine Karamânî Hâce Tâceddîn Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olup İstanbul'dan gelebildi. Çünkü yollar bayağı mesdûd idi.

Hüseyin Paşa

Amasyalı Budak Bey'in oğludur. Habeş beylerbeyiliğinden munfasıl iken eşkıyânın kesretine, Amasya sancağının ehemmiyetine binâ'en 1005 senesi şevvâlinde Amasya sancağı mutasarrıfı ve Anadolu müfettişi oldu. Amasya sancağına Deli Zülfikâr Ağa'yı mütesellim nasb ederek devr ve teftîşe gitdi. **[344]**

Şehir kethüdâsı el-Hâc Mansûr Çelebi, mütesellim-i sâbık Hüseyin Ağa'ya mümâşât etdiğinden azl edilip yerine el-Hâc Pîrî Çelebi şehir kethüdâsı oldu. Buna "Himmetoğlu" denirdi. Sâbık evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi Hasan Bey alaybeyi, zu'amâdan Mahmûd Bey evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi oldu.

1006 senesi evâ'ilinde Deli İbrâhim Paşa'nın birâderi olan Ermenî Mahmûd Paşa Sivas beylerbeyi olup geldi. Buna da Deli Mahmûd Paşa denirdi. Deli Mahmûd Paşa'nın kethüdâsı Ermenî Mustafa Ağa, silahdârı da Gaybîoğlu Ahmed Ağa demekle meşhûr zâlimlerdi.

İnsânın diyeceği geliyor ki Osmanlı hükûmeti, Anadolu'da Türkler'i kıyâm ve ihtilâle mecbûr etmek için böyle delileri vilâyetlere kasden taslît ediyor, gayr-i Türkler'in tahakküm ve istibdâdına bir nihâyet vermek istiyordu. Fakat cereyân-ı ahvâle göre bu da denemezdi.

Anadolu müfettişi Hüseyin Paşa öz Türkler'dendi. Türkler'in derdini ve esbâb-ı ihtilâli pek güzel bilirdi. Her tarafdan şekâvet ve ihtilâli tezyîde bâ'is olan gayr-i Türk sipâhî kumandanlarını, yeniçeri azmanlarını ve bunlara dayanıp halka zulm eden a'yânlarını te'dîbe koyuldu.

Erbâb-ı ihtilâlin başbuğlarını taltîf ve sancaklara mîrlivâ nasb ederek derneklerine giren efrâda kodamanlardan inhilâl eden dirlikleri tevzî' etdirmiş, bunlardan mâddeten istifâde edecek çârelere tevessül ederek ihtilâlin ocağını söndürmeğe çalışdı.

Bu cümleden olarak aslen Köprülü olup Amasya'da ikâmet **[345]** ve sonradan isyân eden Yaramaz Ahmed Ağa'ya Karahisâr-ı Şarkî mîrlivâlığını ve Amasyalı Deli Mustafa Ağa'ya da Erzincân mîrlivâlığını verdirmiş, başlarındaki neferâta dirlikler tevzî' etdirmiş, oldukça ihtilâli basdırmışdı.

1006 senesi zilhiccesinde Koca Tâceddîn Efendi de isti'fâya mecbûr oldu. Malgaralı Köse Ahmed Efendi ikinci def'a Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olarak büyük bir ibrâm üzerine Amasya'ya geldi.

1007 senesinde Canik beyi Keyvân, Çorum beyi Murâd Beyler'di. Bunların ikisi de gayr-i Türk idi. Sivas beylerbeyi Ermenî Mahmûd Paşa'nın deliliği Sivas ve mülhakâtı halkını bîzâr ediyordu. Hüseyin Paşa, Mahmûd Paşa'nın azlini ve adamlarının te'dîbini arz ederek parlamağa başlayan ihtilâli basdırmak istedi.

Lâkin başda Mahmûd Paşa olduğu hâlde sipâhî ve yeniçeri kodamanları, bunlara dayanan bilâd ve kasabât a'yânları Hüseyin Paşa zulm ediyor diye şikâyetler yağdırdılar, yaygarayı basdırdılar. İşin içyüzüne vâkıf olamayan bâb-ı âlî bunlara inandı. 1007 şevvâlinde Hüseyin Paşa'yı teftîş ve tasarrufdan azl ederek Zülfikâr Ağa ile beraber Amasya kalesinde habs edildi. Yerine İbrâhim Bey Amasya beyi oldu. **[346]**

İbrâhim Bey

Sivas'ın Yıldızeli'nden ve Yıldız hânedânından Mehmed Bey'in oğludur. "Yıldızlı İbrâhim Bey" demekle meşhûrdur. Gayr-i Türkler'den canı yanmış Türkler'den olup serbâzlıkdan Hüseyin Paşa'nın arzıyla mîrlivâ olmuşdu. 1007 senesi şevvâlinde Amasya beyi olup geldi.

Bunun zamânında Hacı Mehmed Efendi, Veliyyeddîn Efendi, Köprülü el-Hâc Mehmed Efendi, meşâhîr-i muhaddisînden Zileli Abdurrahmân Efendi, el-Hâc Mansûr Çelebi, el-Hâc Pîrî Çelebi, nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı es-Seyyid Mustafa Sâfî Çelebi, Çelebi Mehmed Efendi, zu'amâdan Abdulbâkî Bey, Hacı Beyzâde İlyâs Bey gâyet nüfûzlu a'yândan idiler.

Sivas beylerbeyi Deli Mahmûd Paşa, Hüseyin Paşa'nın azl ve habsinden sonra daha ziyâde azdırdı. Fakat isyân ve ihtilâl her tarafda parlamış, gayr-i Türk zaleme her tarafda ezilmeğe başlamışdı.

Tam bu sırada Amasya kalesinde mahbûs olan Hüseyin Paşa ile Deli Zülfikâr Ağa, Amasya beyi İbrâhim Bey'in ya kasden ihmâli yâhud verdiği ta'lîmâtı yüzünden fürce bulmuşlar, kale dizdârı İbrâhim Ağa ve müstahfızları bağlayıp 1007 zilhiccesinde kaçmışlar ve erbâb-ı ihtilâle iltihâk etmişlerdi.

Erbâb-ı ihtilâlin başbuğları şunlardı: Urfalı Abdulhalîm, birâderi Deli Hasan, Amasyalı Deli Zülfikâr, Malatyalı Karakaş Ahmed, Ankaralı Kalenderoğlu Mehmed, Gavur Murâd, Tekeli Mehmed, Tokatlı Ağacdan **[347]** Pîrî, Sivaslı Kara Sa'îd ve Hüseyinoğlu İshâk, Adanalı Sevündük, Bağdâdlı Uzun Halîl, Kalındudak Mahmûd, Köprülü Sarı Şa'bân.

Bunlardan her birinin idâresinde üçer beşer bin eşkıyâ vardı. Erbâb-ı ihtilâlin kuvve-i umûmiyyesi yetmiş binden ziyâde idi. Başkumandanları Urfalı Abdulhalîm Bey'di. Târîh-i Na'îmâ'da bunların ahvâli oldukça mufassaldır. Yalnız erbâb-ı ihtilâlin makâsıdı yazılmamışdır.

Erbâb-ı ihtilâlin makâsıdı, cereyân eden ahvâle bakılırsa iki şeyden ibâret olduğu görülür: Birincisi o zamân devlet mektebi demek olan Enderûn'a Türkler'in de kabûlü, ikincisi gayr-i Türkler derecesinde Türkler'in de menâsıb-ı âliye-i devleti işgâli.

Anadolu'da mükemmel teşkîlâta mâlik olan erbâb-ı ihtilâl, kendi gâyelerine ermek için kimseyi dinlemiyorlar, Osmanlı hânedânını tanımıyorlardı. Bâb-ı âlî, Hüseyin Paşa'nın Amasya kalesinden firârıyla fevkalâde telâş ve ıztırâb içinde idi. Bunu elde etmek için her türlü fedâkârlığı göze aldırmışlardı.

Hüseyin Paşa gâyet âkil, müdebbir, nüfûzlu bir zât idi. Bunun erbâb-ı ihtilâl içinde vücûdu bâb-ı âlîce ne kadar muzır telakkî ediliyorsa ihtilâlcilerin başı olan Abdulhalîm için de o kadar muzırdı. Çünkü riyâset, Hüseyin Paşa'ya intikâl edecekdi.

Amasya beyi İbrâhim Bey, erbâb-ı ihtilâli teşvîk eden rü'esâdan idi. Kimseyi tanımıyordu. Bunun için bâb-ı âlî, kendisine iltihâk **[348]** eden Hüseyin Paşa'yı İstanbul'a i'zâm ve teslîm etmek şartıyla Abdulhalîm'e Amasya sancağı beyliğini tevcîh etdi.

Abdulhalîm Bey

Urfa dâhilinde sâkin Kılıçlu aşîreti efrâdından Alî'nin oğludur. Sekbân bölüğünün yazıcısı olduğundan "Karayazıcı" demekle meşhûr oldu. Kethüdâsı olduğu gayr-i Türk beylerin ve paşaların tahkîrâtı yüzünden başına topladığı adamlarıyla kıyâm etmişdi.

1007 senesi zilhiccesinde Ankara civârında Çubukova'da i'lân-ı isyân ederek bâb-ı âlî ricâlini sarsdı. Yıldızlı İbrâhim Bey'in azline binâ'en 1008 senesi muharreminde Amasya sancağı beyi oldu. Deli Zülfikâr Ağa'yı tarafından mütesellim yapıp Amasya'ya, Hüseyin Paşa'yı da İstanbul'a gönderdi.

Abdulhalîm Bey Ankara altından Çorum yolunu tutdu. Buradan Amasya'ya gidecekdi. Çorum beyi Murâd Bey kendisine gelen ahz u girift fermânına rağmen Abdulhalîm'i tantanalı bir sûretde istikbâl etdi. Abdulhalîm'in şeyhülislâmı makâmında Kayseriyyeli eş-Şeyh Abdurrahîm Efendi durmuş, vezâretini Kalenderoğlu Mehmed yapıyordu.

Erbâb-ı ihtilâlin hedefi Sivas beylerbeyi Deli Mahmûd Paşa idi. Abdulhalîm Bey Geldiklan sahrâsına gelip şâhâne çadırını kurmuş, her tarafa fermânlar veriyor, kendisine "Halîm Şâh" unvânını verip tuğrâ çekiyordu. Hâlbuki erbâb-ı ihtilâlin maksadı **[349]** Abdulhalîm'in şâhlığı, sultânlığı değildi. Şûrânın verdiği karârı infâz edecek bir makâm-ı riyâsetdi.

Fakat Abdulhalîm Bey 1008 senesi rebî'ulevvelinde Amasya'nın Geldiklan nâhiyesinde kâ'in Ortaköy'ü merkez-i saltanat ittihâz etmişdi. Buradan her tarafa e'imme ve hutabâ ta'yîn ediyor, fermânlar, berâtlar veriyordu. Kendisine bu maksadı anlatacak adamları Osmanlı diye öldürüyordu. Abdulhalîm'in birden parlayan nüfûzu müdhişdi.

Deli Mahmûd Paşa, Abdulhalîm'in nüfûzundan fenâ hâlde ürkdü. Derhâl Ermenîliği tutup Osmânlılık'dan tecerrüd ederek isyân etdi. Abdulhalîm'e bey'at ederek tarafından Sivas beylerbeyi oldu. Bâb-ı âlî tarafından da Karaman beylerbeyi Dârendeli Nûh Paşa'ya bunların her ne sûretle olursa tutup i'dâmları emri verildi.

Amasya mütesellimi Deli Zülfikâr Ağa, ma'iyyetinde beş bin piyâde, üç bin süvârîden mürekkeb fırkasını alıp Geldiklan sahrâsına giderek Abdulhalîm'in ordusuna iltihâk etdi.

Bâb-ı âlî, Mahmûd Paşa ile Zülfikâr Ağa'nın iltihâkını haber aldıkda Sivas beylerbeyiliğine Çerkes Mahmûd Paşa'yı nasb etdi. Bu da âsî ve deli çıkdığından Sivas'a "Alacaatlı" demekle meşhûr Ahmed Paşa'yı, Amasya beyliğine de Karahisâr-ı Şarkî beyi Ahmed Bey'i ta'yîn ederek gönderdi.

Ahmed Bey

Aslında Köprülü Debbâğ Mehmed Ağa'nın oğludur. Amasya debbâğ-hânesinde **[350]** çalışıp mültezimlerden oldu. Deli İbrâhim Paşa'nın zulüm ve seyyi'âtı yüzünden isyân etmekle "Yaramaz Ahmed" dendi. Sonra müfettiş Hüseyin Paşa'nın arzıyla mîrlivâ oldu. 1008 senesi şa'bânında Abdulhalîm'e Çorum sancağı verildikde Amasya beyi olup geldi.

Alacaatlı Ahmed Paşa, meşâhîr-i şuc'ândan bir zât idi. Dâ'iresi mükemmeldi. Diyârbekir'den sür'atle gelip Sivas'ı sardı. Mahmûd Paşa'yı kaçırdı. Cebren Sivas'ı zabt etdi. Yaramaz Ahmed Bey de bu ayârda bir adamdı. Ma'iyyetiyle gelip Amasya'yı zabt etdi.

Ahmed Bey, Amasya'nın a'yân ve ulemâsına istinâd ederek Abdulhalîm'i Geldiklan sahrâsından kaldırdı. İki tarafdan muhârebeler oldu. Amasya sipâhîleri Ahmed Bey'e mu'în olarak Abdulhalîm'e galebe etmişdi. Erbâb-ı ihtilâl arasında hakîkaten şakîler de vardı. Ahmed Bey Amasya'yı en ziyâde bu şakîlerden korudu.

1009 senesi rebî'ulevvelinde müftü Köse Ahmed Efendi, eşkıyâ korkusundan ikinci def'a isti'fâ edib derhâl İstanbul'a gitdi. Yerine Manav Hasan Efendizâde Abdullah Efendi Amasya müftüsü olduğu hâlde gelmeğe cesâret edemedi. Bunun da yerine cumadelûlâsında Eyüplü Emîr Alî Efendi ta'yîn edildi.

Alî Efendi, "Emîr-i Sâhib-i Tâc" demekle meşhûrdu. İlmi ve kalbi zayıf adamdı. İstanbul'dan kalkıp gemi ile Samsun'a çıkdı. Buradan güç hâl ile Lâdik'e kadar geldi. Fakat yolların kapalı olması hasebiyle Lâdik voyvodası Tayyâr Mustafa Ağa ile Amasya'ya geldi. **[351]**

1009 senesinde bâb-ı âlî Haleb vâlîsi vezîr el-Hâc İbrâhim Paşa'yı erbâb-ı ihtilâl üzerine serdâr ta'yîn edib gönderdi. Hacı İbrâhim Paşa fenâ hâlde bozulup kaçdı. Ordusu yağmâ edildi. Erbâb-ı ihtilâl bundan fevkalâde kuvvet aldı.

1010 senesinde bâb-ı âlî Bağdâd vâlîsi Sokullu Mehmed Paşazâde Hasan Paşa'yı serdâr gönderdi. Fakat Abdulhalîm tamamiyle azıtmış, erbâb-ı ihtilâlin makâsıd-ı asliyyesini bırakıp kendi nüfûz ve saltanatı hevâsına tâbi' olarak erbâb-ı ihtilâlin rü'esâsını tanımaz olmuşdu.

Hâlbuki erbâb-ı ihtilâl, cumhûrî bir şekil ve tarzı kabûl ederek gâyelerine ermek istiyorlardı. Abdulhalîm'in tarz ve tavrı erbâb-ı ihtilâli kızdırdı. 1010 senesi recebinde erbâb-ı ihtilâl arasında çıkan muhâlefet ve nizâ' üzerine Abdulhalîm ifnâ edildi.

Bunun üzerine erbâb-ı ihtilâl, uzun mükâleme ve mücâdeleden sonra Halîm'in birâderi Deli Hasan Ağa'yı re'îs yapdılar. Tokat'a kadar gelen serdâr Hasan Paşa'yı muhâsara edib 1010 senesi zilhiccesinde şehîd ve ma'iyyetini perîşân, ordusunu talân etdiler.

Deli Hasan, bundan fevkalâde kuvvet buldu. Anadolu'yu istîlâya kıyâm edib Amasya sancağına Deli Zülfikâr Ağa'yı ta'yîn ve i'zâm eyledi. Fakat Tokat şehri yanıp kül oldu. Pek çok adamlar kılıçdan geçdi. Çünkü kendilerine uymayanları "Osmanlı" diye öldürüyorlardı. **[352]**

Tokat şehrinin felâketi, Amasya'nın a'yân ve halkını fevkalâde ürkütmüşdü. Her neye mâl olursa olsun eşkıyâyı Amasya'ya yanaşdırmamağa ahd etmişlerdi. Bu esnâda Amasya mîrlivâsı Yaramaz Ahmed Bey, kadısı Bayrâmzâde Mahmûd Efendi, müftüsü Sâhib-i Tâc Emîr Alî Efendi, nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı es-Seyyid Sâfî Mustafa Çelebi idi.

Amasya'nın a'yân-ı ulemâsından Şeyhzâde Veliyyeddîn Efendi, Zileli Abdurrahmân Efendi, Köprülü el-Hâc Mehmed Efendi pek meşhûr idi. En ziyâde sâhib-i nüfûzu sâbık Sivas defterdârı Gümüşlüzâde Şemseddîn Efendi ile Hacı Mehmed, Çelebi Mehmed Efendiler'di. Hacı Mehmed Efendi, Yukarıpazar'ın efendisi, Çelebi Mehmed Efendi de Aşağıpazar'ın efendisi sayılırdı.

Amasya kalesinin dizdârı Memî Bey, Topçular kethüdâsı Topçu Mehmed Ağa[603], alaybeyisi Mîrzâ Beyzâde Kalender Bey, kibâr-ı zu'amâdan Abdullah Paşazâde Hacı Kerîm

[603] Bu Mehmed Ağa, bugün Amasya eşrâfı olan Topçu-zâdeler'in cedd-i a'lâsıdır.

Bey, sipâhî kethüdâyeri Aydınoğlu Kanlı Alî Ağa, yeniçeri zâbiti (serdârı) Çakaloğlu Hüseyin Ağa idi.

Dergâh-ı âlî çavuşlarından Helkisli Mustafa Ağa, kapıcılarından Elmacı Mehmed Ağa, zu'amâdan Kesdek Mehmed, Seydî Beyzâde Mustafa, Kalender Beyzâde Bâkî, Hacı Beyzâde İlyâs, Muzaffer Paşazâde Sefer Beyler de meşhûr idiler. Amasya'yı müdâfa'a edenlerin başlarında bunlar vardı.

Deli Zülfikâr Ağa, süvârî ve piyâde sekiz binden ziyâde ma'iyyetiyle beraber Amasya üzerine yürümüş, Kaynar mevki'ine gelip çadırını kurmuşdu. **[353]** Amasya müdâfi'leriyle hayli muhâbereler etdi. Söyleşdi. Üç ay kadar uğraşıp durdu. Müdâfi'leri bir türlü inandıramadı. Çünkü başındaki haşerâtı şer adamlardı. 1011 senesi recebinin gurresinde Deli Zülfikâr Ağa, kethüdâsı Sarhoş Mehmd Ağa'nın ve ma'iyyetinin icbârıyla Amasya'ya cebren girmeğe azm ederek Kaynar mevki'inden ordusunu kaldırıp Amasya'yı her tarafdan sardı.

Amasya'nın a'yân ve halkı, kadın ve çocuklarını kal'a-i bâlâya kaldırdılar. Mallarını, nakidlerini yerlere gömüp, mağaralara gizleyip Amasya'yı fedâkârâne müdâfa'a etmeğe koyuldular. Hayli uğraşdılar. Fakat kendilerinden fazla olan eşkıyâya karşı âciz kaldılar.

1011 senesi recebinin beşinci günü eşkıyâ, Deli Zülfikâr Ağa'nın sâkin olduğu Ziyâre tarafından Amasya'ya cebren girdiler. Şenlikler yapar gibi Amasya'nın Aşağıpazar tarafını kâmilen yakdılar. Önlerine gelen bîçâreleri kesdiler.[604] Amasya'nın ikinci devre-i târîhine nihâyet verdiler.

Amasya ikinci devre-i târîhiyyesinde kıymet-i mülkiyyesinden biraz gâyib etmiş, büyük bir vilâyet merkezi iken sancak olmuş denebilir. Ancak vilâyet hâlinde hâvî olduğu kazâlar i'tibârıyla eski şân ve şerefini muhâfaza etmişdi. **[354]**

Amasya vilâyet iken şu kazâları şâmildi: Taşâbâd, Lâdik, Havza, Gümüş, Merzifon, Gelgirâs, Mecidözü, Tanun (Zünnûnâbâd), Varay, Turhal, Geldiklan. Şu nâhiyeler de Amasya'nın müştemilâtından idi: Akdağ, Yenice, Hakala, Arguma, İnepazar, Öz, Olus. Amasya olduğu bir günden beri şu kazâlar ve nâhiyeler kendisinin bir uzvu, kendisinin infikâkı mümkün olmayan bir cüz'-i hâsı idi. Bu kazâlarla Amasya'nın imtiyâzı, bu kazâların da Amasya ile şeref ve i'tibârı vardı. Havza ve Köprü, Amasya'nın birer mahallesi kadar yakın, iki gözü kadar lâzım birer uzv-ı kıymetdârıydı. Yüzlerce yıllardan beri bu kazâlar Amasya ile iftihâr ederdi.

İkinci devre-i târîhiyyesinde Amasya'nın irfânı eski parlaklığını hâ'izdi. Belki biraz daha yükselmişdi. Mü'eyyedzâde Abdurrahmân, Tâcîzâde Ca'fer ve Sa'dî, Cemâlîzâde Alî, Kemâl Paşazâde Ahmed, Muhaşşî Sinan, Seydî Alizâde Abdurrahmân, Mü'eyyedzâde Abdulkâdir Şeyhî Efendiler gibi Türklerden emsâli nâdir yetişir sudûr-ı ulemâ ve meşâyih-i İslâm, Amasya'nın ahvâlini pek parlak gösteren ricâlidir.

Türk vüzerâ-yı izâmının hâtimesi sayılan a'lem-i ulemâ, ser-defter-i fuzalâ Pîrî Mehmed Paşa gibi bir sadr-ı a'zam, Bâlî Beyzâde Mehmed Paşa, Ümmet Çavuşzâde Mehmed Paşa, Ramazânzâde Mehmed Bey gibi pek değerli nişâncılar, Yenicelizâde İskender, Sarı Kadızâde Mahmûd Çelebiler gibi yüksek defterdârlar, Amasya'nın yetişdirdiği ezkiyâ-yı milletdir.

Hele Amasya'nın şân ve şerefini, fazl ve kemâlini terennüm eden şâirleri **[355]** birinci devre-i kemâline fâ'ik denecek kadar çokdur. Bunlardan Çeşmî, Mihrî, Kâmî, Celîlî, Mu'îdî, Fikrî, Hızrî, Remzî, Ânî, Hayâtî, Siyâbî, Âhî pek ma'rûf idiler.

İkinci devresinde Amasya'nın umrânı, irfânıyla beraberdi. Kaya Paşa'nın câmi' ve mektebi, Seydî Alizâde Osmân Efendi'nin dâru'l-hadîsi, Abdullah Efendi'nin dâru't-tevhîdi gibi mü'essesât-ı dîniyye ve ilmiyyenin ilâveleri de vardı. Hayfâ ki ihtilâl erbâbının hücûm ve isyânı hayli mü'essesâtı harâb u yebâb etdi.

---

[604] İkinci devrenin târîhi, bâb-ı âlî ve evkâf idâresi ve mülgâ meşîhat evrâk mahzenlerinde mütâla'a edilen ahkâm, mukâta'a ve muhâsebe defâtiriyle mehâkim sicillâtından ve Türkiye târîhleriyle Şakâyık Zeylleri'nden toplanan ma'lûmâtın bir hulâsasıdır.

Osmanlı kânûn-ı idâresinin Türklüğe müdhiş darbeler indiren birkaç mâddesi aleyhinde bütün Anadolu'da kaldırılan ihtilâl bayrağı, Amasya târîhinde altı yıllık bir fetret doğurmuşdu. Bu fetret, ikinci devrenin müntehâsıyla üçüncü devrenin mübtedâsı arasına girmiş bir fâsıla-i târîhiyyedir.

Târîhî Fetret

Amasya târîhinin ikinci devresiyle üçüncü devresi arasında hâsıl olan bir tezebzüb-i idâre demekdir. Amasya sancağında altı yıl devâm eden bu tezebzüb zamânında Amasya'nın idâresine ba'zen Osmanlı devleti ba'zen de erbâb-ı ihtilâl hâkim olmuşlardır.

Şâyân-ı dikkatdir ki zamân-ı fetretde erbâb-ı ihtilâlden ba'zılarının i'lân-ı istiklâl ederek nâmlarına sikke darb etdirdikleri ele geçen fermânlarda, **[356]** ahkâm defterlerinde mezkûr olduğu hâlde erbâb-ı ihtilâlin kendi nâmlarına hutbe okutdukları meskûtdur. Fetret zamânında Amasya'yı idâre eden beyler şunlardır:

Deli Zülfikâr Bey

Amasya'nın Ziyâre Mahallesi ahâlîsinden "Baloğlu" demekle meşhûr sipâhî Mehmed Ağa bin Behlûl'ün oğludur. Amasyalı Budak Beyzâde Hüseyin Paşa'nın kethüdâsı ve Amasya mütesellimi olmuşdu. Hüseyin Paşa'nın felâketinde menkûb olmakla erbâb-ı ihtilâle karışdı. 1011 senesi recebinin beşinde ihtilâlciler tarafından Amasya beyi oldu.

Deli Zülfikâr Bey, gâyet milliyet-perver, fa"âl, cesûr, munsif adamdı. Ma'iyyetinde bulunan erbâb-ı ihtilâlin başbuğları şunlardı: Zu'amâdan Tâhir Bey, Sipâhîlerden Budakoğlu Alî Ağa, Çeribaşıoğlu Sarhoş Mehmed Ağa, Dündaroğlu Mustafa Ağa, Şeytânoğlu İbrâhim Ağa, Yardımoğlu Sefer Ağa.

Tâhir Bey, "Geldiklanlı" demekle meşhûr bir alay beyi idi. Budakoğlu Alî Ağa, Hüseyin Paşa'nın birâderi olup Zülfikâr Bey'in kethüdâsı ve mütesellimi olmuşdu. Yüz on üçüncü silahdâr bölüğünde mukayyed olup 1011 senesi recebinin on üçünde Gümüş kasabasında kâ'in Hacı Halîl Paşa Medresesi evkâfına mütevellî oldu.[605] Buna "Aliç Bey" denmişdi. **[357]**

Yardımoğlu Sefer Ağa, "Sefer Şâh" demekle meşhûr olan sipâhîdir. Çeribaşıoğlu Mehmed Ağa, üçüncü silahdâr bölüğünde mukayyed olup 1011 senesi recebinin on ikisinde Amasya'da Bâyezîd Paşa evkâfına mütevellî olmuşdu. Aşağılarda "Sarhoş Mehmed Paşa" denilen beylerbeyi budur.

Bunlara karşı Amasya'yı müdâfa'a edenler, kaleye kapanıp dayanmışlardı. Kazâların a'yânları içinde erbâb-ı ihtilâle karşı Osmanlı devletini iltizâm ve kazâlarını müdâfa'a edenler çokdu. Bunlardan Lâdik voyvodası kâ'im-makâmı Yenioğlu Tayyâr Mustafa Ağa bin Hüseyin Ağa pek meşhûr idi.

Köprü voyvodası Durak Ağa da pek meşhûr idi. Köprü a'yânından Müftüoğulları Ahmed, Mehmed Ağalar'la Sinânoğlu Mustafa Bey bin Alî Bey, Mü'ezzinoğlu Hasan Ağa, kezâlik Mustafa Bey'in dâmâdı Arnavut Hüseyin Ağa ve birâderi Hasan Ağa, Durak Ağa'ya mu'în olmuşlardı. Köprü'ye musallat olan Türkmen Sarı Şa'bân Ağa'ya karşı Köprü'yü müdâfa'a ediyorlardı.

Merzifon voyvodası Hasımoğlu Yahyâ Ağa bin Ömer Çelebi ve "Çayırköylü" demekle meşhûr Ahmed Ağa, Havza voyvodası Hasan Ağa ve Gümüş voyvodası Ebû Bekir Ağa erbâb-ı ihtilâle karşı vatanlarını müdâfa'a ediyorlardı. Fakat gerek müdâfa'a edenler ve gerek musallat olanlar Türklüğe bir mevki' vermek da'vâsında beraberdiler. Müdâfa'a edenler erbâb-ı ihtilâle karışan eşirrânın nehb ü gâretlerinden vatanlarını kurtarmağa çalışanlardı. **[358]**

Köprü sipâhîlerinden Arnavut Hüseyin Ağa[606] ibtidâ Durak Ağa tarafdârı olduğu hâlde sonradan erbâb-ı ihtilâle uyup Deli Zülfikâr Bey'in ma'iyyetinde Türklük da'vâsına iştirâk

[605] Kuyûd idâresinde ve zîr-i muhâsebe-i atîk defterinde böyle mukayyeddir.
[606] Sadr-ı esbak Köprülü Mehmed Paşa'nın pederi olduğu kayden müsbetdir.

etmişdi. Arnavut Hüseyin Ağa, birinci silahdâr bölüğünde mukayyed olup 1011 senesi recebinin yedisinde Amasya'da Büyük Hüseyin Ağa evkâfına mütevellî olmuşdu.[607]

Erbâb-ı ihtilâlin Arnavut Sinan Paşazâde vezîr Mehmed Paşa'yı, Boşnak Husrev Paşa'yı, vezîr-i sâlis el-Hâc İbrâhim Paşa'yı münhezim ve Sokullu Mehmed Paşazâde vezîr Hasan Paşa'yı şehîd etdikden sonra kâ'im-makâm-ı sadr-ı âlî Arnavut vezîr Hâfız Ahmed Paşa'yı kaçırıp ordularını perîşân ve ağırlıklarını yağmâ etdikleri Üçüncü Sultân Mehmed'le gayr-i Türk vezîrlerini sarsmışdı.

Erkân-ı devlet, bu cem'iyyet-i ihtilâliyyeyi bir an evvel inhilâle uğratmak çâresini düşündü. Türkler'e vezâret, ihtilâl başbuğlarına beylerbeyilik, mîrlivâlık vererek dağıtmayı tecrübe etdi. Karaman beylerbeyi Dârendeli Nûh Paşa'ya vezâretle Anadolu vâlîliğini, mîrâhûr Zeynelâbidîn oğlu Nasûh Paşa'ya Sivas beylerbeyiliğini verip gönderdi (1011).

Nûh Paşa, defterdârlıkdan yetişme bir Türk idi. 929 târîhinden beri bu âna kadar Türkler'e vezâretle Anadolu vâlîliği verildiği yokdu. Kezâlik Nasûh Paşa hâlis Türk idi. Ermenî dönmelerinden değildi. **[359]** Gayr-i Türkler'e mîrâhûrlukdan vezâret verildiği hâlde buna vezâret va'diyle beylerbeyiliği verilmişdi.

Deli Zülfikâr Bey, Amasya müdâfi'lerine emân verip erbâb-ı ihtilâlin makâsıdını anlatdı. Deli Zülfikâr'ın sözleri bütün a'yân-ı livâyı teshîr etdi. Herkes kendisine hak veriyor, beraber çalışacaklarını ta'ahhüd ediyordu. Deli Zülfikâr Bey, tenvîrât ile bütün Amasya ve mülhakâtını erbâb-ı ihtilâle râm etdi.

Şâyân-ı dikkatdir ki Anadolu'da meskûn erbâb-ı tımâr ve ze'âmetden olan gayr-i Türkler de erbâb-ı ihtilâlin da'vâlarına iştirâk etmişlerdi. Çünkü vezâret, sadâret, serdârlık gibi menâsıb-ı âliye bütün sarâylı gayr-i Türkler'e münhasır olduğundan bunlar da o meziyyetlerden Türkler gibi mahrûmlardı.

Enderûn denilen sarây devlet mektebinde Anadolu Türkleri yok değildi. Fakat bunlardan nâ'il-i vezâret olanlar yokdu. Bu Türkler'in nihâyet olacağı müteferrikabaşı, çavuşbaşı, ikinci derecede beylerbeyi idi. Vezâret ve sadâret, âdetâ Arnavutlarla Boşnaklara hâs bir mesned-i âlî idi.

Dârendeli Nûh Paşa, muvaffak olamadı. Çünkü ummadığı vezârete nâ'il olunca kendisine gurûr geldi. Türkler'e karşı cebr ve şiddet isti'mâl ederek işe başlamışdı. Hâlbuki erbâb-ı ihtilâl, bütün livâlara ta'yîn edilen sancak beylerini tenvîr ederek kendilerine râm etmişlerdi. Bir hamlede Nûh Paşa'nın cem'iyyetini târumâr etdiler.

Nasûh Paşa, erbâb-ı ihtilâlin damarını, makâsıdını pek güzel **[360]** bilirdi. Sivas beylerbeyi olup gelince bütün başbuğlara maksadlarını açık bir sûretde söylemelerini teklîf ve onlarla müzâkereler akd etdi. Sivas'dan kalkıp livâları devre çıkdı. 1012 senesi saferinde Amasya'ya geldi. Bütün kazâların a'yânını topladı.

Amasya'nın erbâb-ı nüfûz ve iktidârından Hacı ve Çelebi Efendiler'le kadı Bayrâm-zâde Mahmûd, kibâr-ı müderrisînden Dursunzâde Mehmed, Sinânzâde Şeyh Ya'kûb, Cum'azâde Hızır Efendiler'in tavassutu sâyesinde Deli Zülfikâr arz-ı inkıyâd ederek terfî'an Karahisâr-ı Şarkî beylerbeyiliğine ta'yîn edildi. Erbâb-ı ihtilâlden Deli Tâhir Bey, Amasya beyi oldu.

Çünkü Nasûh Paşa, hükûmet-i Osmâniyye tarafından erbâb-ı ihtilâlin her türlü şerâ'itini kabûle murahhasdı. Bu şerâ'it kabûl edilince Deli Zülfikâr Bey'in inâd ve mükâberesinde bir ma'nâ kalmazdı. Lâdik voyvodası Tayyâr Mustafa Ağa'nın akıl ve dirâyeti, nutuk ve şecâ'ati Nasûh Paşa'nın nazar-ı dikkatini celb etdiğinden mûmâ-ileyhi kendisine kethüdâ nasb etdi.

Deli Tâhir Bey

Devâtdâr Ahmed Paşa bin Hacı Şâdgeldi Paşa ahfâdından olup Amasya vâlîsi şehzâde Sultân Ahmed'in dâmâdı Nasûh Beyzâde Süleyman Bey'in birâderzâdesi Mehmed Bey'in

[607] Akîk muhâsebe defterinde böyle mukayyeddir.

oğludur. Erbâb-ı ihtilâl arasında "Nasûhoğlu" demekle meşhûrdu. Amasya alaybeyisi iken 1012 senesi **[361]** rebî'ulevvelinin gurresinde hükûmet-i Osmâniyye tarafından Amasya beyi oldu.[608]

Deli Tâhir Bey cesûr, fa"âl, asîl bir zât idi. Fakat asâletine pek mağrûr idi. İhtilâl himâyesinde mîrlivâ olması gurûrunu biraz daha artırmış, âdetâ gemalmaz olmuşdu. Geldiklan nâhiyesinde cesîm çiftlikleri ve pek çok avenesi vardı.

Fakat Deli Zülfikâr Bey'in inkıyâdı erbâb-ı ihtilâli fenâ hâlde kızdırmışdı. İhtilâl başkumandânı Kara Yazıcı birâderi Deli Hasan Bey, Karahisâr-ı Şarkî'de idi. Bütün ihtilâl başbuğlarını Zülfikâr Bey'in aleyhine da'vet etdi. Hâlbuki Zülfikâr Bey, Karahisâr-ı Şarkî'ye Deli Hasan'ı iknâ' etmek üzere me'mûr olmuşdu.

Bu esnâda Amasya kadısı Mahmûd Efendi, müftüsü Emîr-i Sâhib-i Tâc Alî Efendi, nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı es-Seyyid Mustafa Sâfî Çelebi, şehir kethüdâsı Hacı Pîrî Çelebi idi. Amasya kethüdâyeri erbâb-ı ihtilâlden Sarhoş Mehmed Ağa, yeniçeri zâbiti Çakaloğlu Hüseyin Ağa pek meşhûr idi.

1012 senesi recebinin on sekizinci pazar günü Üçüncü Sultân Mehmed vefât edib yerine büyük şehzâdesi Birinci Sultân Ahmed Hân Osmanlı tahtına cülûs etdi. Fakat Amasya'da Deli Tâhir Bey'in **[362]** ahvâl ve harekâtında Sultân Ahmed'in cülûsundan sonra bir değişiklik hâsıl oldu.

1012 şevvâlinde bin türlü iknâ'ât ve tatmînât ile ihtilâlcilerin başbuğları itâ'at etmekle Deli Hasan Bey'e vezâretle Bosna vâlîliği, Malatyalı Karakaş Ahmed Ağa'ya Revân, Tekeli Mehmed Ağa'ya Tebrîz, Kalenderoğlu Mehmed Ağa'ya Gence beylerbeyiliği verildi. Deli Zülfikâr Paşa Mar'aş beylerbeyi ve Hüseyin Paşa Karahisâr-ı Şarkî mutasarrıfı oldu.

Bu sefer de meydân Amasya beyi Deli Tâhir Bey'e kaldı. Tâhir Bey, bütün sancağın erbâb-ı ihtilâlini başına topladı. 1012 senesi zilhiccesinde i'lân-ı istiklâl ederek "Sultân Tâhir Hân" unvânını aldı. Nâmına hutbe okutdu. Her tarafa "Tâhir Hân" unvânıyla emirler, fermânlar vermeğe başladı.

1013 senesi muharreminde Amasya müftüsü Emîr Alî Efendi'yi fevkalâde tazyîk eylediğinden fetvâdan isti'fâ etmeğe mecbûr olmuşdu. İstanbul'da Amasya fetvâsı Gümüşlü Musliheddîn Efendi gibi birkaç müderrise teklîf edildiği hâlde hiçbiri de kabûl ve azîmete cesâret edemediğinden bizzarûre Alî Efendi ibkâ edildi.

Deli Tâhir Bey, Sivaslı Kara Sa'îd Ağa'yı elde ederek kendisine kethüdâ yapdı. Dündâroğlu Mustafa Ağa'yı ihtilâlcilere serdâr edib Karahisâr-ı Şarkî üzerine gönderdi. İhtilâlciler Karahisâr'ı basıp Balıkesirli Hüseyin Paşa'yı kaçırdılar. Şehri başdan başa yağmâ etdiler.

Çünkü Nasûh Paşa, 1012 senesi evâ'ilinde Haleb vâlîliğine **[363]** terfî' edilip Sivas'a Yularkısdızâde Ahmed Paşa beylerbeyi olmuşdu. Nasûh Paşa, oldukça kendisini erbâb-ı ihtilâle tanıtmışdı. Haleb'e gidince eşkıyâ yine ayaklanmışlardı.

Deli Tâhir Bey'in harekât-ı bâgıyânesi İstanbul'a aks etdikde Hudâvendigâr emâretine nakl edilerek Amasya sancağı beyliğine Çankırı beyi Yıldızlı İbrâhim Bey ta'yîn olundu. Deli Tâhir Bey'i i'dâma me'mûr oldu.

İbrâhim Bey

Sivas'a yakın Yıldızeli kasabasından sipâhî Mehmed'in oğludur. Sipâhî kethüdâlığından zorbalığı sâyesinde Çankırı beyi olmuşdu. İhtilâlciler arasında buna "Yıldızlı İbrâhim" denmişdi. 1013 senesi şa'bânının evâsıtında sâniyen Amasya beyi olup hareket etdi.

---

[608] Ze'âmet defterinde Amasya'nın Arguma nâhiyesinde Karaköy nâm karye ve gayride dört bin üç yüz akçe tımârı Zülfikâr Mehmed Amasya üzerinden Velî Üveys Amasya'ya 1012senesi gurre-i rebî'ul-evvelinde tevcîh edildiği görüldü. Üveysoğlu Velî Ağa Amasya sipâhîlerinden idi. Deli Zülfikâr Paşa'nın terfî'inden tımârı buna tevcîh edildi.

Sivas beylerbeyi Ahmed Paşa'ya gelen fermânlar şâyân-ı dikkatdi. Birisi şudur: "Rûm beylerbeyi Ahmed Paşa'ya hüküm ki sâbıkâ Amasya sancağı beyi olan Tâhir-i müzevvir emirler yazıp tuğrâ çekip elinde müzevver emir tutulduğu mesmû'-ı hümâyûnum olmağın mezbûru ele getirip hakkından gelinmesini emr edib buyurdum ki".

İbrâhim Bey'e gelen fermânlarda Karahisâr'a hücûm edenlerin adları yazılmış olup şunlardı: Dündâr Mustafa, Arnavut Hüseyin, Çeribaşı Mehmed, Kızılbaş Hüseyin, Geduslu Alî, Köse Mahmûd, Yardımoğlu **[364]** Sefer Şâh, Şeytânoğlu İbrâhim, Karakuru Osmân, Bacı Süleyman.

Sivas beylerbeyi Ahmed Paşa Amasya üzerine hareket edib İbrâhim Bey de Çorum Beyi Mehmed Bey'le beraber Amasya üzerine yürümüşdü. Deli Tâhir Bey, kendisine edilen nasîhatı dinledi. Amasya'dan bilâ-vukû'ât çıkıp kapısı halkıyla Bursa'ya doğru gitdi.

Fakat erbâb-ı ihtilâlin meşâhîrinden Kara Sa'îd, Uzun Halîl başlarında olan cem'iyyetleriyle Tâhir Bey'den ayrılıp Sivas'a doğru gitmişlerdi. Bu esnâda sâbıkâ çâşnîgirbaşı Mehmed Ağa, Sivas defterleri kethüdâsı olup Amasya'ya gelmişdi. Eşkıyâdan gidemeyip Amasya'da kaldı.

Yıldızlı İbrâhim Bey, Amasya'ya şa'bân evâhirinde gelip vâliyâne Amasya'ya girdi. Çorum beyi Mehmed Bey, Tokatlı es-Seyyid Mehmed Paşa, Sivas beylerbeyi Ahmed Paşa nezdinde kalmışlardı. Kara Sa'îd ile Uzun Halîl harbinde Mehmed Bey şehîd ve Ahmed Paşa mecbûr-ı firâr olup Sivas'a "Râziye Kadın Dâmâdı" demekle meşhûr Kaya Paşazâde Mustafa Paşa ta'yîn edildi. Zilhiccede geldi.

İbrâhim Bey Amasya ve etrâfında olan eşkıyâyı başına toplayıp Deli Tâhir Bey'i taklîd etmeğe kalkışdı. Kendisine uyan erbâb-ı ihtilâl şunlardı:

Murâd Çavuşoğlu Alî, Hacı Bölükbaşı, Benezoğlu Hızır, Mü'ezzinoğlu Alî Bâlî, Kurd Zülfikâr, Serpaşmaklı Mehmed, Mü'ezzinoğlu Ahmed, Kurman Tiryâkioğlu Muslî, Sakaoğlu Hasan, **[365]** Parmaksız Ahmed, Kara Mustafaoğlu Halîl, Danişmendoğlu Mehmed ve Mustafa ve Bâyezîd, Kapıcı Mûsâ.

Bunların içinde Ahmed, Zülfikâr, Halîl, Mustafa pek müdhiş adamlardı. Bu esnâda Giresun kasabasında meşâyihden Mehmed Efendi nâmında bir câhil oradaki nüfûzuna istinâden mehdîlik da'vâsına kıyâm etmişdi. Kendisine uyanlar çokdu. Karahisâr-ı Şarkî'ye Tokâdî es-Seyyid Mehmed Paşa ve Trabzon'a Bâlî Paşa beylerbeyi olmuşlardı.

Kezâlik Trabzon ve mülhakâtında Murâd Hânoğulları Mustafa, Abdurrahmân ve Alî Beyler de teneffüz ederek kimseyi tanımaz olmuşlar, beylerbeyilere karşı koymağa başlamışlardı. Bu sebebden Bâlî Paşa bunlarla pek meşgûl idi.

1014 senesi evâ'ilinde İbrâhim Bey, kendi kethüdâsı Kör Yûsuf Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb ederek Çankırı'ya gidip her iki sancağa birden mutasarrıf olmuşdu. Kör Yûsuf Ağa, İbrâhim Bey'den ziyâde zâlimâne hareket ederek herkesi sindirmişdi.

1014 senesi rebî'ulâhirinde Amasya müftüsü Emîr Alî Efendi vefât eylediğinden yerine Trabzon müftüsü ve Hâtuniyye müderrisi Şücâ'eddîn Efendi Amasya müftülüğüne ve müderrisliğine ta'yîn edildi.

Bîçâre Şücâ'eddîn Efendi, Trabzon'dan kalkıp Amasya'ya gelirken eşkıyânın ta'arruzâtına uğradı. Nîm-cân ile Amasya'ya geldi. Fakat bir ay sonra vefât etdi. Yerine cumadelâhiresinde Müftü Tâceddîn Efendizâde Ahmed Efendi Amasya müftüsü ve es-Seyyid Haydar Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. **[366]**

Fakat Kör Yûsuf Ağa'nın harekât-ı zâlimânesi, celâlîleri birbirine düşürdü. Halkı da şikâyetlere mecbûr oldu. Bu şikâyetler üzerine İbrâhim Bey Çankırı'dan Amasya'ya geldi. Yûsuf Ağa'yı Çankırı sancağına kendi tarafından bey ta'yîn ederek gönderdi. Eline bir de fermân-ı mülûkâne verdi.

Yıldızlı İbrâhim Bey, Deli Tâhir Bey'den daha deli çıkdı. Amasya'da i'lân-ı saltanat ve istiklâl etdiği hâlde kendisini tutan eşkıyâya kafa tutuyordu. Şâhâne etvâr ile herkesi dilgîr ediyordu. Eşkıyâ buna tahammül edemeyip üç fırka olmuşlardı.

Bir fırkası sipâhî kethüdâsı Murâd Çavuşoğlu Alî Ağa'nın, diğer fırkası Köprülü Mü'ezzinoğlu Ahmed Ağa'nın başında toplandılar. Üçüncü fırkası da İbrâhim Bey'e uyup kaldılar. Serdâr Nasûh Paşa, bu hâle vâkıf olduğu anda İbrâhim Bey'i azl edib yerine Mü'ezzinoğlu Ahmed Ağa'ya Amasya sancağı beyliğini tevcîh ve İbrâhim Bey'i tenkîle me'mûr etdi.

Ahmed Bey

Köprü Kedağra'da Orta Câmi mü'ezzini Mehmed Efendi'nin oğludur. Kardaşları Alî Bâlî, Hasan Ağalarla beraber sipâhî iken erbâb-ı ihtilâle uydu. Fakat ihtilâlin şekâvete inkılâbında hükûmet tarafdârı olup 1014 senesi şa'bânında Amasya beyi oldu.

Köprülü Ahmed Bey, diğer rü'esâya nisbetle oldukça âdil, munsif, ma'ârifden behredâr idi. Amasya a'yânı Ahmed Bey'in ibrâz eylediği fermâna **[367]** itâ'atle İbrâhim Bey'e yol verip Ahmed Bey'i kabûl ederek İbrâhim Bey'in uygunsuzluğuna meydân vermediler.

Amasya'nın sâbık kadısı Hayreddîn Efendi, alaybeyisi Sarı Mehmed Bey, şehir kethüdâsı Hacı Pîrî Çelebi, Kale dizdârı Memî Bey, Topçular kethüdâsı Topçu Mehmed Ağa, Sipâhî kethüdâyeri Alî Ağa, yeniçeri serdârı Çakaloğlu Hüseyin Ağa zî-nüfûz adamlardı. Hacı ve Çelebi Efendiler bunlardan da üstündü.

Çünkü bu âna kadar Anadolu a'yânı ve Türkleri, yalnız Türklüğü, Türk hukûk-ı medeniyyesini gayr-i Türkler'e karşı müdâfa'a etmek üzere kıyâm etmişlerdi. Sultân Ahmed'in cülûsundan sonra Türk makâsıd-ı asliyyesi kabûl edilmiş, erkân-ı ihtilâle mansıblar verilmişdi.

Bunun üzerine ihtilâle artık hitâm vermek lâzım gelirken erbâb-ı ihtilâl arasına karışan birtakım şerîrler ihtilâli şekâvete tahvîl ederek Anadolu'yu ve devleti fevkalâde ızrâr etmeğe koyulmuşlar, eşkıyâ nâmını almışlar, Sivas beylerbeyi Mustafa Paşa'yı öldürmüşlerdi.

Çünkü Îrân hükümdârı Abbâs Şâh ceddi Şâh İsmâ'il kadar muktedir adamdı. Âzerbaycân'ı Osmanlı Türkler'den istirdâd ederek muttasıl Anadolu'ya doğru yürüyor, Anadolu derebeylerini kendisine celb ve imâle ederek icrâ-yı nüfûz ediyordu.

Bu derebeylerinin en dişlisi Ankaralı Kalenderoğlu Mehmed Paşa, Kilisli Canpoladoğlu Alî Paşa ile Sivaslı Kara Sa'îd Bey'di. Bunların her biri binlerce eşkıyâya kumanda ediyorlardı. **[368]**

İstanbul ricâli mesned kavgâsından, ta'yîn sevdâsından Anadolu ahvâlini lâyıkıyla takdîr edemiyorlardı. Nasûh Paşa gibi zâbit, muktedir bir vezîri bozan eşkıyâ üzerine Deli Ferhâd Paşa gibi bir abdâlı serdâr gönderdiler. Deli Paşa daha eşkıyâ ile henüz temâs ederken bozulup kaçdı.

Bundan cür'et alan Yıldızlı İbrâhim Bey başına topladığı eşkıyâsıyla Amasya'yı ansızın basıp 1015 senesi saferinin evâhirinde zabt etdi. Amasya sancağı bana verildi diye bir fermân gösterip Ahmed Bey'i çıkardı.

İbrâhim Bey

Sâbık mîrlivâdır. Zûr-ı bâzûsuyla gelip 1015 senesi saferinin yirmi birinci günü Amasya sancağı beyi olduğunu i'lân ve bir kıt'a fermân ibrâz etdi. Amasya erkânı âkıbet-i hâle intizâren inkıyâda mecbûr oldu.

On gün sonra ya'nî rebî'ulevvelinin ikinci günü taraf-ı pâdişâhîden me'mûren bostancıbaşı Hızır Ağa Amasya'ya geldi. Zât-ı şâhânenin Îrân harbine gideceğini ve Amasya'ya geleceğini i'lân ederek Amasya sarâyını ta'mîre ibtidâr etdi.

Birkaç gün sonra da otuz beşinci bölükde mukayyed sipâhî meşâhîrinden Şeytânoğlu İbrâhim Ağa Amasya kethüdâyeri ve iki yüz seksen birinci bölükde mukayyed sipâhî müteneffizânından Murâd Çavuşoğlu Alî Ağa Kedağra **[369]** (Köprü), Havza ve Merzifon sipâhîlerine kethüdâ olup geldi.

Amasya alaybeyisi Seydî Beyzâde Alî Bey, meşâhîr-i zu'amâdan ve yiğitlerdendi. Bunlar, İbrâhim Bey'in gözünü oldukça korkutacak adamlardı. Hızır Ağa'nın vürûdu ve Sultân Ahmed'in azîmeti haberi İbrâhim Bey'i fenâ sarsdı.

İbrâhim Bey, derhâl tertîb ve takdîm etdiği ağır hediyelerle Hızır Ağa'ya yanaşıp kendisinin sâdık bir devlet bendesi olduğunu arz ederek Hızır Ağa'nın teveccühâtını kazandı. Bu esnâda Sivas vâlîliğine Ahmed Paşa ta'yîn edilmişdi.

Bostancıbaşı Hızır Ağa, aldığı emir üzerine rebî'ulevvelin sonlarında İstanbul'a gitdi. İbrâhim Bey, Amasya sancağında mevki'ini te'mîn etdikden sonra eski hâline avdet ederek zulüm ve ceberûtunu artırdı.

1015 senesi cumadelûlâsında İbrâhim Bey, gûyâ Sivas beylerbeyi olduğunu iddi'â ederek sâhte bir fermân gösterdi. Sivas'a gideceğinden bahisle mütesellim ta'yîn etdiği kethüdâsı Bacı Süleyman Ağa'yı Sivas'a gönderdi.

Ahmed Paşa, derhâl sûret-i hâli bâb-ı âlîye yazdı. 11 cumadelâhire târîhinde aldığı fermân-ı âlîde bunun asıl ve esâsı olmadığı ve İbrâhim Bey'in azliyle yerine Amasya alaybeyisi Alî Bey'in ta'yîn edildiği bildirildi. **[370]**

Alî Bey

Hızır Paşazâde Mehmed Paşa evlâdından Seydî Alî Beyzâde Ahmed Bey'in oğludur. Birâderleri Mustafa Paşa ile Kurd Mehmed Bey'dir. Alaybeyi iken 1015 senesi cumadelâhiresinin on birinci günü Amasya beyi oldu.

Sûret-i hafiyyede Alî Bey'e verilen fermânda İbrâhim Bey'in Amasya'dan suhûletle def'i ve mümkün olduğu takdîrde i'dâmı emr olunduğu hâlde İbrâhim Bey'e gelen fermânda Karahisâr-ı Şarkî beylerbeyi olduğu ve derhâl azîmeti bildirilmişdi.

Alî Bey, fermânı aldığı anda gizlice Köprü a'yânından mîrlivâ-yı sâbık Mü'ezzinzâde Ahmed Bey'le Murâd Çavuşoğlu Alî Ağa'ya haber uçurdu. Her ikisinden de cevâb-ı muvâfakat aldı. Çünkü bunlar hem Yıldızlı İbrâhim Bey'in düşmanlarıydı hem de erbâb-ı iktidârdan idi.

İbrâhim Bey, fermânı aldıkda hayli günler düşündü. Sonra Amasya'nın idâresini Alî Bey'e terk ederek hareket etdi. Taşâbâd'a doğru gitdi. Hâlbuki yollar tutulmuşdu.

Amasya Beyi Alî Bey, ma'iyyetine aldığı adamlarıyla İbrâhim Bey'i ta'kîb edib Amasya'nın şark boğazı nihâyetinde yetişdi. İki kuvvet arasında kalan İbrâhim Bey harben tutulup i'dâm edildi. Ma'iyyetinden hayli adamlar da kırıldı. **[371]**

İbrâhim Bey'in i'dâmında hizmetleri sebk eden Ahmed Bey'e Karahisâr-ı Şarkî sancağı verildi. Alî Ağa da Çorum sancağı beyi oldu. Hadd-i zâtında bunlar da İbrâhim Bey'in ayârında adamlardı.

1015 senesi şa'bânının sekizinci günü sadr-ı a'zam Bosnalı Dervîş Paşa müfsid ve gaddâr olduğunudan i'dâm edilip Rûmeli serdârı meşhûr Kuyucu Murâd Paşa sadr-ı a'zam oldu.

Bu esnâda Kalenderoğlu Mehmed Paşa, ma'iyyetinde bulunan otuz beş bin kadar eşkıyâ ile Saruhan ve Manîsâ taraflarına dehşetler veriyordu. Ramazân ayında Anadolu beylerbeyi Hüseyin Paşa, Anadolu'dan ma'zûl Ahmed Paşa, Saruhan beyi Hacı Kerîm Bey kuvvetleriyle harb ederek gâlib gelmişdi.

Koca Anadolu ülkesi derebeyleri arasında bayağı taksîmâta uğramışdı. Her hâlde bu âsî derebeylerine merâm anlatacak, Anadolu Türkleri'ni bunların işkencelerinden kurtaracak kuvvetli, tedbîrli bir er lâzımdı. Bunun için Kuyucu Murâd Paşa 1016 senesi muharreminin evâhirinde İstanbul'a gelip saferinde şark serdârı oldu.

Kuyucu Murâd Paşa, Hırvâd olup gâyet şecî', muktedir, mütedeyyin, tecrübe-dîde bir kumandân idi. Dâmâdı Amasyalı Kadızâde Alî Paşa olup kethüdâ-yı sadâreti eşkıyânın ahvâl ve husûsâtına gâyet vâkıf olan Amasyalı Yularkısdıoğlu Ömer Ağa idi.

Kalenderoğlu Mehmed Paşa'ya Ankara beylerbeyiliği verilmişdi. Bunun zıddı olan Tekeli Mehmed Paşa Kastamonu ve sâbık başdefterdâraltı Poğaçazâde Ahmed Paşa Sivas beylerbeyi idi. Kuyucu Murâd **[372]** Paşa 1016 senesi rebî'ulevvelinde Üsküdâr'dan kalkıp en azılı şakî olan Canpolâdoğlu Alî Paşa üzerine Haleb'e doğru gitdi.

Tekeli Mehmed Paşa, Ankara havâlîsinde icrâ-yı şekâvet eden Kalenderoğlu üzerine me'mûr olmuş, Karesi, Menteşe, Sivas eyâleti askeri de ma'iyyetine verilmişdi. Kalenderoğlu Mehmed Paşa, Tekeli Mehmed Paşa'yı püskürtdüğü hâlde serdârın kuvvet ve salâbetinden ürküp Sivas'a doğru yürüdü.

Kalenderoğlu Mehmed Paşa, uğradığı yerleri harâb ederek 1016 senesi şevvâlinde Zile'yi basdı. Yanında olan Trabzon toplarıyla döğmeğe başladı. Zile voyvodası çavuşândan Hayreddîn Ağa bir merd-i gayûr idi. Müdâfa'a ederek Zile'yi kurtardı. Bu esnâda Sivas beylerbeyiliğine Canikli Osmân Paşa ta'yîn olunup sür'atle geldi.

1016 senesi zilka'desinde Amasya müftüsü Köse Ahmed Efendi isti'fâya mecbûr olduğundan birkaç müderrise teklîf edilen Amasya fetvâsını ancak Selânikli İbrîz Mahmûd Efendi kabûl etmekle zilhiccesinde Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olup geldi. Hâlbuki Amasya'da fuzalâdan Mü'eyyedzâde Pîrî Çelebi, Harşeneli İbrâhim Efendi, Dursunzâde Mehmed Efendi gibi erler vardı.

Amasya alaybeyisi Murâd Bey, sipâhî kethüdâyeri Haydar Ağa, yeniçeri serdârı Kara Hasan Ağa idi. Kibâr-ı zu'amâdan Yularkısdı Sinan Paşazâde İskender Bey, Kesdek Mustafa Bey, yeniçeri a'yânından serdâr-ı sâbık Çakaloğlu Hüseyin Ağa, Karabulutoğlu Ahmed Ağa meşhûr idi. **[373]**

Kuyucu Murâd Paşa, Haleb havâlîsinde Canpoladoğlu Alî Paşa'nın ve sâ'ir eşkıyânın cem'iyyetlerini târumâr ederek 1017 senesi muharremi gurresinde Sivas'a doğru yürümüşdü. İç Anadolu'da eşkıyâ, alabildiğine şekâvetler yapıyorlardı. Bunlardan yetişme ümerâ da bunlara uymuşlardı.

Eşkıyânın ve ümerânın ahvâl ve mezâlimini anlatmak için ahkâm defterlerinde Sivas beylerbeyine ve mülhakâtı kadılarına hitâben yazılan 11 muharrem sene 1017 târîhli fermân müsveddesi görülmekle buraya derc edildi:

"Rûm beylerbeyine ve eyâlet-i mezbûrede vâki' olan kadılara hüküm ki, Kastamonu ve Kangırı sancaklarında nâzır-ı emvâl olan Memi Çavuş dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderip vilâyet-i mezbûreye birkaç senedir ki celâlî eşkıyâsı zuhûr edib ahâlî-i vilâyete ve âyende ve revende ve tüccâr ve züvvâra envâ'-ı zulm ü ta'addîleri hadden bîrûn olduğundan gayrı İskilib ahâlîsinden Kemerli Alî ve Pîrî ve Simre'den Hacı nâm bölükbaşı kendilerine tâbi' eşkıyâ ile gâh zorba sâhibi sancak beyleri ve gâh bi-nefsihî kendiler gezip eyâlet-i mezbûre ahâlîsinin emvâl ve erzâklarını nehb ü gâret ve davarlarını dahi sürüp vilâyetlerine alıp gidip dâ'imâ hareket ve tuğyân üzere olup bu def'a dahi Çorum sancağı beyi olan kıdvetü'l-ümerâ Alî dâme izzuhû[609] gelip ahâlî-i vilâyetin evlerin basıp emvâl ve erzâklarını yağmâ ve talân edib bu âna değin ahâlî-i vilâyete eyledikleri zulüm ve ta'addîleri günden güne müştedd olmağla her biri yalnız oldukları kasaba ve nevâhî ve kurâda ahvâlleri **[374]** yerli yerinden hak üzere teftîş ve tefahhus olunup şer' ile haklarından gelinmesini arz etmeğin buyurdum ki ..."

Her tarafda eşkıyâ ve bunlardan yetişen ümerânın ahvâl ve mezâlimi bundan ziyâde idi, eksik değildi. Bütün Anadolu bu derebeylerin zulmünden bîzâr idi. Hiçbir tarafda huzûr ve emniyyet, verilen fermânların hükümlerini infâz edecek kuvvet yokdu.

Kuyucu Murâd Paşa, herkesin dört gözle beklediği bir halaskârdı. Serdâr Murâd Paşa'nın eşkıyâya karşı gösterdiği şiddetler, eşkıyânın halka karşı irtikâb etdikleri zulüm ve dehşetler yanında yine hafîf idi.

Kuyucu Murâd Paşa'nın Sivas'a doğru yürüdüğünü duyan Kalenderoğlu, Kara Sa'îd, Kepenekli Halîl, Kürd Haydar, Tokatlı Ağacdan Pîrî ve emsâli haramzâdeler yirmi bin eşkıyâ ile Göksun yaylağında serdârı karşıladılar.

Serdâr Murâd Paşa, büyük bir i'tidâl ve metânet ibrâz ederek eşkıyânın cem'iyyetlerini perîşân ve rast geldiği yerde eşkıyâyı kahr ve tedmîr etdi. Eşkıyâyı kuyular kazdırıp çukurlara gömdürdü. Bu sûretle Ankara vilâyetini tarayıp temizledi.

---

[609] Bu Alî, meşhûr Murâd Çavuşoğlu Alî Bey'dir.

Ancak Göksun yaylağı muhârebesinde bozulup kaçan Kara Sa'îd, ma'iyyetinde olan on binden ziyâde eşkıyâ ile Amasya kalesini elde ederek tahassün etmek istedi. Kalenderoğlu Mehmed Paşa da başındaki haşerâtıyla Karahisâr-ı Şarkî kal'asına tahassün etmeğe koşdu.

1017 senesi rebî'ulâhirinde Kara Sa'îd, Amasya'yı her tarafdan **[375]** sardı. Darbzen toplarla döğmeğe başladı. Fakat Amasya a'yânı olan mîrlivâ Alî, alaybeyi Murâd, kal'a dizdârı Memî, zu'amâdan Mustafa ve İskender Beyler'le sipâhîlerden Topçu Mehmed, Cebecioğlu Mehmed, Köse Mehmed, Haydar, Velî ve yeniçerilerden Çakaloğlu Hüseyin, Kara Hasan, Lâdikli Kurd, Karabulutoğlu Ahmed Ağalar ve sâ'ir efendiler fevkalâde müdâfa'a etdiler.

Amasyalılar'ın fedâkârâne gayreti, Sivaslı Kara Sa'îd'i ve ma'iyyetindeki eşkıyâyı âdetâ çıldırtıyordu. Çünkü kendilerini ta'kîb eden Serdâr Murâd Paşa, Çorum'a gelip çadır kurmuşdu. Serdârın şiddetine ve paşaların kuvvetine karşı koyacak metîn bir yerden mahrûm oluyorlardı.

Kara Sa'îd, Amasya'yı zabt ve tahassün etmekden me'yûs olarak 1017 senesi cumadelûlâsının evâ'ilinde Amasya havâlîsinde icrâ-yı şekâvete koyuldu. Mezâlim ve hasârâtın envâ'ını yapıyor, her tarafı harâb ediyordu.

Ancak Amasya kadısı Mustafa Efendi erbâb-ı hamiyyetle beraber olup müdâfa'aya ikdâm etdiği hâlde Amasya müftüsü Mahmûd Efendi denâ'et-i tab' ve cehline binâ'en Amasya'yı Kara Sa'îd'e teslîm için uğraşıp birtakım sâde-dilânı iğfâl eylediğinden 1017 cumadelûlâsında azl edilip Köse Ahmed Efendi ikinci def'a Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Serdâr Murâd Paşa, Çorum ovasında kaldığı müddet zarfında o taraflarda icrâ-yı şekâvet eden Çorum beyi Murâd Çavuşoğlu Alî, Beyşehrî beyi Emîrşâh Beyler'i ve İskilib eşkıyâsını i'dâm ederek kalkıp **[376]** cumadelûlâsının yirmisinde Sivas'a geldi.

Üç gün kadar eğlenip Haleb beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı ser-asker nasb ve ma'iyyetine Sivas beylerbeyi Canikli Osmân Paşa, Malatya mutasarrıfı Karakaş Ahmed Paşa, Kastamonu beylerbeyi Tekeli Mehmed Paşa ve Kefe'den ma'zûl Mehmed Paşa kuvvetlerini terfîk ederek Kara Sa'îd üzerine gönderdi. Kendisi de Kalenderoğlu üzerine gitdi.

Hüseyin Paşa, Amasya sancağına girdiği anda Amasya müdâfi'leri kendisine iltihâk eylediğinden kuvvetlerini iki kola ayırdı. Canikli Osmân Paşa kolunu şarka me'mûr etdi. Kendisi garba doğru yürüdü. Bütün eşkıyâ paşaların önlerinden kaçıp Kara Sa'îd'e iltihâk ediyorlardı.

Hüseyin Paşa, Amasya sancağını güzel bir tarama hareketiyle bütün eşkıyâyı Merzifon ovasına topladı. Canikli Osmân Paşa kolu Lâdik'den kalkıp Merzifon ovasına geldiği gibi Hüseyin Paşa kolu da Gümüş havâlîsine gelip Kara Sa'îd'i burada buldu.

Merzifon ovasında iki kuvvet çarpışdı. Üç gün devâm eden kanlı muhârebede Kara Sa'îd fenâ hâlde bozuldu. Binlerce eşkıyâ kılıçdan geçdi. Kılıçdan arta kalan bin kadar eşkıyâ ile Kara Sa'îd canlarını güç kurtarıp şarka doğru kaçdılar. Paşalar da ta'kîb etdiler.

Bu muhârebede fedâkârâne çalışanlar, büyük mükâfâtlara erdiler. Bunlardan Çakaloğlu Hüseyin Ağa[610], Lâdikli Kurd Ağa[611], sipâhî **[377]** Haydar Ağa, serdâr Murâd Paşa'nın nazar-ı dikkat ve teveccühünü kazandıkları cihetle ma'iyyetine kabûl edildiler. Berâber İstanbul'a gitdiler.

Münhezim olan Kalenderoğlu'yla Kara Sa'îd eşkıyâsını ta'kîb eden serdâr Murâd Paşa 1017 cumadelâhiresinin onuncu günü Bayburd civârında Sünür ovasına indi.

Serdâr Murâd Paşa, Trabzon eyâletine müstevlî olan "Murâdhanlı" demekle meşhûr Alî, Mustafa Paşalar'la Abdurrahmân Bey nâmında üç birâderi birer tarîk ile ele geçirip i'dâm ederek Trabzon eyâletini de temizledi.

Serdâr-ı a'zam Murâd Paşa, 1017 senesi recebinin onuncu günü Sünür ovasından kalkıp on dördüncü günü Tokat'a geldi. Burada iki gün kalıp on yedinci günü hareketle yirminci günü

[610] Hüseyin Ağa, yeniçeri ocağından kul kethüdâlığına kadar terakkî edip sonra sekbânbaşı olmuşdu.

[611] Kurd Ağa, ocakda terakkî ederek kul kethüdâsı oldu. 1023 senesi zilhiccesinde mütekâ'id olup âzim-i Hicâz olarak 1024 zilhiccesinde avdetde vefât etdi. Sadr-ı esbak Bayrâm Paşa'nın babasıdır (Ahkâm Defteri).

mu'azzam bir ihtifâl içinde Amasya'ya girdi. Amasya sancağını Sinan Paşazâde Mehmed Paşa'ya tevcîh ederek târîhî fetrete hitâm verdi. Fesübhâne men lâ-yezûlü mülkühû lâ ilâhe illâ hüve'l-aliyyü'l-hakîm.

Üçüncü cildin sonu.

ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDÎN YASAR

AMASYA TARİHİ

CİLT 4

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT

Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

2022

AMASYA TARİHİ

Dördüncü Cild

Muharriri

İstanbul Evkâf Müdîriyetinde
Kuyûd-ı Vakfiye Mümeyyizi
Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn

Yayına Hazırlayan:

Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

AMASYA

Muharriri
İstanbul Evkaf Müdîriyetinde Kuyûd-ı Vakfiye-i Arabî mütercimi
Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn

Her hakkı mahfuzdur

İstanbul – Necm-i İstikbâl Matbaası
1928

Arz-ı Şükrân

Amasya Târihi, işbu dördüncü cildinin tab‘ı husûsunda vatanın ve Büyük Türk Milleti’nin târih irfânına kadar şinâsâne himmetleri sebk eden Amasya Vâlî-i vâlâ-şânı pek muhterem Fâik Bey Efendi Hazretleri’yle riyâset-i celîlelerinde müteşekkil Vilâyet Encümen Dâimiyyesi âzâ-yı kirâmından fezâil-i ilmiyye ve ahlâkiyyesiyle meşhûr Şirvânî Bahâeddîn Efendi Hazretleri’ne ve refîkâ-yı kirâmına arz-ı şükrân eder. **[3]**

AMASYA TÂRİHİ

ÜÇÜNCÜ DEVRE-İ TÂRİHİYYE

Osmanlı Devleti’nde Amasya’nın üçüncü devre-i târihiyyesi, Hicret-i Nebeviyye’nin 1017 senesi recebinden başlar; 1099 senesi recebinin hitâmına kadar tam seksen iki yıl devam eder. Bu devreyi açan Amasya’nın pek eski hânedânından olan Çakalzâde Mehmed Paşa’dır.

Mehmed Paşa

Amasyalıdır. Esbak Amasya kudâtından İçerişehir’de zâviyesi olan Kadı İmâdzâde Bedreddîn Mahmûd Çelebi ahfâdından olup, Sultân Bâyezîd-i Sânî Amasya’da vâlî iken musâhibi bulunan “Çakal Kadı” demekle meşhûr Bedreddîn Mahmûd Çelebi evlâdından Beylerbeyi Çakalzâde Sinan Paşa’nın mahdûmudur.

Karayazıcı ihtilâl ve isyânında gördüğü hizmetlere binâen Kefe beylerbeyi olup ma‘zûl iken Eşkıyâ Harbi’nde fedâkârâne çalışdığından 1017 senesi recebinin yirmisinde Amasya sancağı muhâfız ve mutasarrıfı oldu.[612] **[4]**

Sadr-ı a’zam Kuyucu Murâd Paşa, kethüdâsı Amasyalı Yularkısdızâde Ömer Ağa’nın delâletiyle Amasya a‘yânını taltîf ve fedâkârâne hizmetlerini mükâfâtlarla takdîr ederek sâbık Amasya Beyi Ali Bey’e Şehr-i Zor, sâbık Sivas Defterdârı Şemsetdin Ahmed Efendi’ye Batum, “Köprülü Hacı Bölükbaşı” demekle meşhûr Bayram Ağa’ya Kars beylerbeyiliklerini verdi. İki gün sonra Amasya’dan kalkıp Üsküdar’a müteveccihen Gelgiras’a gitdi. 1017 senesi recebinde Amasya Mutasarrıfı Mehmed Paşa, kadısı Amasyalı Habîbzâde Mustafa Efendi, müftüsü Selânikli Ebrîz Mahmûd Efendi, nakîbü’l-eşrâf kâ’im-makâmı Havzalızâde es-Seyyid Celâleddîn Mehmed Efendi, muhassıl-ı emvâli çavuşândan Helkisli Mustafa Ağa, alaybeyi Ya’kûb Bey, sipâhi kethüdâyeri Kozkıran Mehmed Ağa, yeniçeri serdârı İkinci Ahmed Ağa, subaşı Hasan Bey, çeribaşı Seydî Beyzâde Mustafa Bey idi.

Şehir kethüdâsı denilen şehir ağası, belediye reisi ve Şehir Emîni el-Hâc Mansûr Ağa[613], Kal’a-i Bâlâ Dizdârı Çelebi Efendi kölesi Memi Bey, Kale Kethüdâsı Dizdâr Sinan oğlu

[612] Buradan itibâren üçüncü devrenin sonuna kadar me’hazlarımız, Vecîhî, Hasan Beyzâde, Naîmâ, Abdî Paşa, Silahdâr târihleriyle Fezleke-i Kâtip Çelebi ve Bâb-ı Âlî, evkâf mahzenlerinde mevcut Ahkâm ve Evâmir Defterleri, Amasya Mahkemesi Sicillâtı, Amasyalı Abdî Efendi Tezkiresi, Şakâyık’ın Atâyî ve Şeyhî zeyilleri ve sâir elde edilen vesâik-i târihiyedir.

[613] Hacı Mansûr Ağa, Hacı İlyas Mahallesi eşrâfından olup Hacı Kadirzâdelerin cedd-i âlâsıdır.

Mehmed Bey, dizdâr yamağı Uğurlu oğlu Doğan Bey[614], Beyler Sarayı Ağası Bostânî Ali Ağa, Kızlar Sarayı Ağası Çerkes Piyâle Ağa idi.

Amasya'da ulemâ, meşâyih, a'yân pek çokdu. Bunlardan Müeyyed **[5]** zâde Pîrî Ahmed Efendi, Alevî Köylü el-Hâc Bayram Efendi, Zileli muhaddis Abdurrahman Efendi, şâir-i meşhûr Türâbî Mustafa Efendi, Harşeneli İbrâhim Efendi, Cum'azâde Hızır Efendi, Dursunzâde Mehmed Efendi, Şeyhu'l-Harem Sinan Efendizâde Esad Efendi, Kışlacıklı Halil Efendi, Yağmur Köylü İsmâil Efendi, Kadızâde Küçük Mehmed Efendi, Dilki Bâlî Efendi pek meşhûr idiler.

Amasya meşâyihinden Müftüzâde Tekkesi şeyhi Lâdikli muharrem Efendi, Ya'kûb Paşa Tekkesi şeyhi ve Hazreti Pîr İlyâs Evkâfı mütevellîsi eş-Şeyh Hüsâmeddîn Efendi, İmâret Tekkesi şeyhi Kutb Ahmed Efendi, Hoca Sultân Tekkesi şeyhi Resul Efendi, Hızır Paşa Tekkesi şeyhi Memi Dedezâde İbrâhim Efendi, Yâkut Paşa Tekkesi şeyhi Yâkup Efendi, Emîr Paşa Tekkesi şeyhi es-Seyyid Celâleddîn Mehmed Efendi, Mevlevîhâne şeyhi Garîbî Mehmed Dede Efendi pek şâyân-ı hürmet ederler.

Es-Seyyid Celâleddîn Efendi, başdefterdârlıktan vezâretle Mısır vâlisi olan es-Seyyid Emîr Mehmed Paşa'nın ammizâdesi bunlara Havzalıoğulları denirdi. Vezîr-i müşârün-ileyhin verdiği paralarla Çukurbahçe'de güzel bir tekke yaptırmış, oraya "Celâliyye" adını vermişdi.

Bu esnada Amasya'da ikâmet eden mevâlîden Sa'dîzâde Şemseddîn Sa'dî Efendi, Şeyhzâde Veliyyüddîn Ahmed Efendi, Müftüzâde Abdülvehhâb Efendi, Hakâlalızâde es-Seyyid Bahâeddîn Mehmed Efendi, Havzalızâde es-Seyyid Şemseddîn Ahmed Efendi de meşâhir-i kudâttan idiler.

Bu zamanlarda "Anâsır-ı Erba'a-i Edeb" denilen Âbî, Âzerî, Türâbî, **[6]** Hevâyî adlı şu'arâdan Türâbî Mustafa Efendi ilm ü fazlıyla, edeb ü hüsn-i ahlâkıyla temâyüz etmiş bir sîmâ-yı muhteremdi. Kelâmî Efendi'nin vefâtından sonra Türâbî Efendi asrında yektâ bir şâir sayılırdı. Amasya şu'arâsından Sıyâmî ile Kıyâmî de bu zamanlarda meşhûr idiler.

Amasya hattâtların yatağı sayılırdı. Bu esnada Amasya hattâtlarından sülüs ve rik'ada Ramazân Dedezâde Hüseyin Efendi, aklâm-ı sittede Sultân Bâyezîd evkâfı kâtibi Kâsım Efendi, ta'lîkte Kâtipzâde İsmâil Efendi pek meşhûr ve yektâ idiler. Kâsım Efendi'nin tilmîz-i hâssı olan Nefîszâde es-Seyyid İbrâhim Efendi muahharan İstanbul'a gidip orada iştihâr etdi.

Bu esnada büyük mütevellîler de şunlardı: Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi defterdârlıktan mütekâ'id Hacı Efendizâde el-Hâc Mehmed Efendi[615], Yörgüç Paşa evkâfı mütevellîsi Yörgüç Paşazâde Hasan Bey[616], Hızır ve Mehmed paşalar evkâfı mütevellîsi Kurd Mahmûd Bey[617], Torumtay mütevellîsi Kaya Paşazâde Dursun Bey, Yâkut Paşa ve Pervâne Bey evkâfı mütevellîsi Müeyyedzâde Pîrî Ahmed Efendi idi.

Yine bu esnada Amasyalılardan Gonca Beyzâde Hızır Paşa İstanbul'da vezîr-i kubbenişîn, Kadızâde Vezîr Ali Paşa Budin vâlisi, Şeyh **[7]** Kemâlzâde Mehmed Emin Paşa Halep beylerbeyi, Abdullah Paşazâde Hacı Abdülkerim Paşa Ankara beylerbeyi, Muhaşşî Sinan Efendizâde Kethüdâ Mustafa Efendi Anadolu kazaskeri, İğnecizâde Ömer Efendi şehzâdegân muallimi, La'lî Ali Efendi Ayşe Sultân kethüdâsı, Sarı Mehmed Efendi Bursa kadısı, Abdî Çelebizâde İsmâil Efendi Nasûh Paşa muallimi ve Bağdat kadısı, Sandukîzâde Abdülkerîm Efendi Sivas defterdârı idi.[618]

---

[614] Doğan Bey, muharrir-i fakîrin ve sülâlemizin cedd-i âlâsıdır.

[615] Hacı Mehmed Efendi, Medine-i Münevvere binâ emîni iken vefat eden defterdâr-ı meşhûr Amasyalı Gökşenzâde Hacı Mustafa Efendi'nin mahdumudur. Biraderleri el-Hâc İbrahim ve Abdurrahman Efendilerdir.

[616] Hasan Bey, Yörgüç Paşazâde Mehmed Bey bin Hasan Bey bin Ali Bey'in mahdumudur.

[617] Kurt Mahmud Bey, sancak beylerinden Hüseyin Bey bin Ali Bey bin Mahmud Bey bin Mehmed Paşa bin Hızır Paşa'nın oğludur.

[618] Abdülkerim Efendi, Yahni Kapan demekle meşhur olan Abdülkerim Paşa'dır.

Kibâr-ı züamâdan ve Amasya a‘yânından Şâdgeldi Paşa sülâlesinden Pîr Hasan Beyzâde Derviş Bey, Defterdâr Fazlullah Paşazâde Abdüsselâm Bey[619], Emîr Mehmed Paşazâde es-Seyyid Fazlullah ve Abdullah beyler, Hacı Beyzâde İlyâs Bey, Yularkısdı Sinan Paşazâde İskender Bey, Seydî Beyzâde Mustafa Bey, Çavuşzâde Abdülkâdir Bey, birâderi Abdülbâkî Bey, Kesdekzâde Mustafa Bey pek ma‘rûf idiler.

Kezâlik sipâhi ağalardan Kozkıran Mehmed Ağa, Kağnılı Ali Ağazâde Aydın Ağa, Dervişzâde Köse Mehmed Ağa, Topçu Mehmed Ağa, Gevüklü Kara Mehmed Ağa, Serhoş Mehmed Ağa, İn’âm Beyzâde es-Seyyid Ali Ağa, Cebecizâde Mahmûd Ağa, Seydî Alizâde Şa’bân Ağa, Rus Hamza Ağa ve yeniçerilerden İkinci Ahmed Ağa, Çakaloğlu Hüseyin Ağa, Karabulutoğlu Üçüncü Hüseyin Ağa, Sülükoğlu Altıncı Mehmed Ağa pek müteneffiz idiler. **[8]**

Merzifon Voyvodası[620] Çayırköylü Ahmed Ağa, kadısı Amasyalı Hayreddînzâde İbrâhim Efendi, müftüsü Hâfız el-Hâc Ahmed Efendi idi. Eşrâfından Hısımzâde Yahya Paşa Çelebi Sultân Mehmed evkâfı mütevellîsi olup, Devlet Hâtun mütevellîsi Yûsuf Paşazâde Osmân Bey, mevâlîden Receb Efendizâde el-Hâc Mehmed Efendi, a‘yândan el-Hâc Mustafa Ağa pek meşhûr idi. “Topal Kadı” demekle meşhûr Bezmî Abdullah Efendi meşâhir-i şu‘arâdan idi.

Köprü Voyvodası çâvuşân-ı dergâh-ı âlîden Durak Ağa, kadısı Gedizli el-Hâc Mehmed Efendi, müftüsü Tokatlı Şücâeddîn Efendi idi. Kutbu da Gökderelizâde Şeyh Muhyiddîn Efendi hulefâsından Köprülü eş-Şeyh Mehmed Çelebi Efendi idi. A‘yânından Müezzinzâde Ahmed Paşa, Beylerbeyi Yûsuf Paşa, Sinan oğlu Mustafa Bey, Yanık Kadızâde Şeyh Mehmed Ağa, Arnavut Hüseyin Ağa pek meşhûr idi.

Lâdik Voyvodası Yeni Çavuşoğlu Mehmed Ağa, kadısı Şeyh muharrem Efendizâde Mustafa Efendi, müftüsü Hamidli el-Hâc Mehmed Efendi idi. Sivas’tan ma‘zûl Türk Ahmed Paşa, sâhibü’l-hâl Ahmed Rifâî Tekkesi şeyhi ve evkâfı mütevellîsi es-Seyyid Yahya Efendi, Nasûh Paşa kethüdâsı Uçar Mustafa Ağa, Zâim Sarı Ali Bey Lâdik’in a‘yân-ı meşhûrasından idi. **[9]**

Gümüş Voyvodası ve Ma‘den-i Emîni Hayta Yûsuf Ağa, kadısı Karakadızâde Hasan Efendi, müftüsü ve Halil Paşa müderrisi el-Hâc Halil Efendi idi. A‘yânından Gümüşlü Şa’bân Efendi, Hacıköylü el-Hâc Süleyman Ağa, Kabakozlu Ali Ağa, pek ma‘rûf idi.

Zünnûnâbâd, ya’nî Tânunözü, Mecidözü Voyvodası Elvân Çelebi evlâdından İn’âm Beyzâde es-Seyyid Ali Ağa, kadısı İbrâhim Efendi, müftüsü ve Elvân Çelebi Tekkesi şeyhi ve mütevellisi Nefisoğlu eş-Şeyh Elvân Efendi bin Abdurrahman Efendi idi.

Bu zâtın nüfûz ve şöhreti, bütün kazâyı tutmuşdu. Çünkü Elvân Çelebi evkâfı, Amasya vâlisi Şehzâde Sultân Mustafa nişancısı Hamdullah Hamdi Çelebi tarafından vakıflar ilhâkıyla tezâyüd etmişdi. Hamdullah Çelebi, bu Elvân Efendi’nin amcası, İn’âm Beyzâde es-Seyyid Ali Ağa da bu Hamdullah Çelebi’nin torunu idi.

Amasya ve kazâlarının nâhiyelerini idâre eden ağalara, beylere “subaşı” unvânı verilmişdi. Subaşı, me’mûr olduğu nâhiyenin kumandanı, müdürü, zabıta me’mûru sayılırdı. Bir subaşı da sancağın merkezi olan Amasya’da bulunurdu. Amasya subaşısı, Amasya sancağı beyinin icrâ me’mûru idi. Çeribaşı, komser vazifesini görürdü. Eski zamanın muhtesibi sayılırdı.

Amasya sancağı beyi, Amasya’nın muhâfızı, mülkiye mutasarrıfı, Amasya sancağından toplanan askerin başbuğu, livâ kumandanı idi. Muhârebelere gitdiği zaman, tarafından bir kâ’im-makâm nasb ederdi. Bu kâ’im-makâma o zamanlarda **[10]** “mütesellim” denirdi.

---

[619] Abdüsselam Bey, Amasya a‘yânından Selâm Beyzâdelerin cedd-i a‘lâsıdır.

[620] Voyvada, Slav dilinde Ağa manasına olduğu Lehçe-i Osmânî’de yazılıdır. Fakat bu zamanlarda kaza kâ’im makâmlarına, millet reisine denmiştir. Subaşı vazifesini görürdü. Galata Voyvadası, Galata Ağası demektir. Boğdan Voyvadası Boğdan Beyi demektir. Şu halde voyvadanın Türkçesi “İl Beyi” demek olur.

Amasya sancağı mütesellimi, bir sancak beyinin vezâif-i askeriyye ve mülkiyesini deruhte eden bey, ağa demektir.

Sancak beyi, vezîr yahut beylerbeyi olursa "mutasarrıf paşa" unvanıyla yâd edilirdi. Her sancağın kadısı yahut nâibi o sancağın dînî, dâhilî, ilmî, idârî, adlî ve iktisâdî her türlü umûr ve husûsâtını deruhte eden büyük bir me'mûr idi. Mütesellimlerle şehir kethüdâları, kadılarla nâiblerinin muâvin-i icrâsı ve kethüdâsı sayılırdı. Beş yüz akçe tahsîsâtı vardı. Müftüler, şer'î ve ilmî olan mesâil ve hâdisâtı tetkîk ve îzâha, muhâlif-i diyânet ve adâlet olan işleri ehl-i örfe arz ve ihtâr ve irşâda müvekkel zevât idiler. Bunlar bulunduğu şehir ve kasabaların ulemâsına riyâset ederek medrese ve mektep gibi mebânî ve müessesât-ı ilmiyye ve dîniyye işlerine bakarlardı. Yevmî seksen akçe vazîfesi vardı.

Nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmları, İstanbul'da bulunan nakîbü'l-eşrâfları temsil eden birer me'mûr idiler, Amasya ve mülhakâtında olan Hazret-i Ali (Radıyallâhü anh) Efendimizin evlâd-ı kirâmından Hasan, Hüseyin efendilerimizin zükûr ve inâsından türeyen evlâdının hâkimleri, zâbıtları idiler. Bunların evlâdına umûmen "sâdât, seyyidler" denirdi.

"Umdetü't-Tâlip fî Nesebi Âl-i Ebî Tâlib" müellifi Cemâleddîn Ahmed bin Utbe'nin ve sâdât-ı nessâbelerinin ıstılâhı üzere ebeveyn, ya'nî ana ve baba taraflarından Alevî olanlara ve Amasya sâdâtının ıstılâhı üzere hâssaten Hazret-i Hasan Efendimizin evlâdına "emîrler, umurlar" denir ve emîrlerin i'tibârı seyyidlerden ziyâde sayılırdı. **[11]**

Amasya'da her türlü esnafın birer kethüdâsı olduğu gibi sâdâtın ve emîrlerin kethüdâsı da nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı idi. Sâdât ve eşrâf tekâlif-i emîriyyeden müstesnâ oldukları münâsebetle vergi metâlibâtından, subaşı, çeribaşı gibi idârî ve adlî zâbıta me'mûrlarının muâhezelerinden ve tâkiplerinden masûn idiler. Bunları tâkip ve muâheze eden me'mûr, yalnız nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı idi.

Yapılan tetebbu'lara ve taharrîlere göre Amasya sancağındaki seyyidler ve emîrler, on sülâleden türemişlerdir. Bunlardan müteseyyidler ve müteemmirler olduğu gibi hakîkaten sâdât ve eşrâf-ı Aleviyye de vardı. Bunlardan her birinin tetkîk ve tenkîdi Amasya'da mutavattın sülâle reislerinin terâcim-i ahvâlinde yazılır.

Birinci sülâle-i sâdât, Lâdik'de medfûn olan sâhibü'l-hâl es-Seyyid Ahmed Kebîr er-Rifâî sülâlesidir. Bu zâtın silsilenâmesi pek meşhûrdur. Bunlardan on iki kadarını gördüm. Müşârün-ileyhin sülâlesi çok şu'belere ayrılmışdır.

İkincisi "Seydî Hüsâm" demekle meşhûr olan es-Seyyid Hüsâmeddîn Hüseyin el-Kubavî el-Fergânî sülâlesidir. Bunun torunu Amasya'da Kuba Evliyâsı demekle meşhûr olan eş-Şeyh es-Seyyid Hüsâmeddîn Hüseyin el-Halvetî'dir. Bu zâtın silsilenâmesini refîk-i cânım Hacı Abdüş Efendizâde Hasan Şevkî Efendi'nin elinde görüp not etdim.

Üçüncüsü Amasya civarında Yenice Karyesi'nde medfûn olan eş-Şeyh Sadreddîn Mehmed bin Hüseyin el-Horasânî sülâlesidir. Bunun neseb-i âlîsi'ni "Umdetü't-Tâlib" kitabından tashîh edebildim. **[12]**

Dördüncüsü Celâleddîn Ebû Talib Ali es-Sivasî sülâlesidir. Bunun sülâlesine Amasya'da "Âl-i Mutahhar" sülâlesi denmişdir. Bunu "Umdetü't-Tâlib" kitabından müşkîlât ile bulabildim.

Beşincisi Amasya'da medfûn olan es-Seyyid Şemseddîn Ebû Hâşim Muhammed bin Abdullah es-Semerkandî sülâlesidir. Bunun mahdûmu es-Seyyid Ahmed Çelebi İkinci Sultân Bâyezîd'in Amasya vâliliğinde pek ma'rûf idi. Bunun neseb-i âlîsini de "Umdetü't-Tâlib"den tashîh edebildim.

Altıncısı Mîr Gıyâseddîn Abdülkerim bin Mansûr eş-Şirâzî sülâlesidir. Amasya'da yedilerin birincisi sayılan bu zâtın nesebini de müşkîlât ile bulabildim. Sonra "Umdetü't-Tâlib"den tashîh etdim.

Yedincisi Niksar'da medfûn olan es-Seyyid Şemseddîn Muhammed eş-Şirâzî sülâlesidir. Bu zâtın silsilenâmesini bir tesâdüf eseri olarak Köprü'de Hacı Kâsımzâde Mustafa Efendi'nin elinde mütâla'a etdim. Derhâl aynını yazıp aldım.

Sekizincisi es-Seyyid Muhyiddîn Muhammed el-Havzavî sülâlesidir. Bunun silsilenâmesini Amasya eşrâfından Vâsî‘ Çelebizâde es-Seyyid Hâfız Ebûbekir Efendi’nin hânesinde bulup aynını almışdım hayfâ ki yandı. Fakat evlâd-ı kirâmının terâcim-i ahvâlinde bir kısmı vardır.

Dokuzuncusu es-Seyyid Nureddîn Hamza-i Karahisârî sülâlesidir. Bunun silsilenâmesini çok aradım. İstanbul’da nakîbü’l-eşrâf olan zevâtın tuttukları defterleri son nakîbü’l-eşrâf olan Muhtar Bey Efendi’nin **[13]** himmet ve müsâadeleri sâyesinde tetkîk etdim. Ma‘alesef bulamadım.

Onuncusu Amasya’da medfûn olan Mîr Nigârî Hamza-i Karabâğî sülâlesidir. Bu zâtın silsilenâmesini de müşârün-ileyhin ammizâdesi evlâdından mektep arkadaşımız Hâşim Efendi’nin delâletiyle bulup mütâla‘a ederek not etdim.

Şu on ve hâssaten dokuz sülâlenin evlâd-ı zükûr u inâsından türeyen seyyidler, Amasya sancağı nüfûsunun hemen öşrünü teşkîl edecek kadar çoğalmış, bu devrenin sonlarında âdetâ bir gâile olmuşdu. Fakat bu miktârın onda dokuzu zevi’l-erhâmın zevi’l-erhâmı, ya’nî dığdığının dığdığısıdır. Şimdi bu moda geçmişdir.

Amasya’nın kazâlarında da birer nakîbü’l-eşrâf kâ’im-makâmı bulunurdu. Seyyidler ve emîrlerin şi‘ârı, başlarına sardıkları yeşil sarıktı. Seyyid ve emir olmayan bir adam başına yeşil sarık saramazdı. Bunların neseblerini tashîh ve ispat eden şahitlerin adedi, evâilinde hadd-i tevâtürden aşağı olamazdı. Hatta Devr-i Kânûnî’de nakîbü’l-eşrâf olan Mîr Tâceddîn ve Muhterem efendiler, yirmi şâhit isterlerdi.[621]

Sonraları iki şâhide kadar indiğinden müteseyyidler, ya’nî seyyid olmadığı halde kendisini seyyid gösterenler ve müteemmirler, ya’nî emir olmadığı halde kendisini emir gösterenler çoğaldı nakîbü’l-eşrâf kâ’im-makâmlarının **[14]** nüfûz ve şöhretleri yükseldi. Baş a‘yânlara, hatta mütesellimlere karşı koyanları bile oldu.

Amasya alaybeyi, bütün sancağın zâimlerine kumanda eden bir asker beyi idi. Asrımızın miralay, alay kumandanı demektir. İcâbında sancak beyinin bütün vezâif-i askeriyye ve mülkiyesini deruhte ederdi. Bununla beraber livânın jandarma kumandanı vazifesini de görürdü.

Amasya kethüdâyeri, bütün sancağın sipâhilerine, ya’nî süvâri askerlerine kumanda ederdi. Süvâri kumandanı demekti. Amasya yeniçeri serdârı bütün sancağın yeniçerilerine kumanda ederdi. Amasya sancağında altı bölük yeniçeri vardı. Bunlardan icâbında serdengeçtiler, ya’nî fedâiler çıkar, bunların kumandanlarına serdengeçtiler ağası denirdi.

Bunlardan başka Amasya sancağından çıkan gönüllü askerlere Amasya a‘yânının mütemâyizleri kumanda ederdi. Çünkü o zamanlar bütün millet askerdi. Amasya Kalesi’nin bir dizdârı, bir kethüdâsı, bir de yamağı ve bir bölük müstahfızları vardı. Dizdâr, kale muhâfızı demekti. Harşene Kalesi’nde ikâmet ederdi. Kethüdâsı da Aşağı Kale’yi muhafaza ederdi.

1017 senesi Şevvâlinde Çorum sancağını teftişe me’mûr olan mutasarrıf Mehmed Paşa, Alaybeyi Yâkût Bey’le beraber gidip kethüdâyeri **[15]** Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve kalender Çavuşzâde Bâkî, Abdülbâkî Bey de alaybeyi vekîli oldu. Amasya Kadısı Mustafa Efendi de evkâf mütevellîlerinin muhâsebelerine başladı.

1017 senesi zîlhiccede Mehmed Paşa, Çorum’un Hüseyinâbâd nâhiyesinde türeyen eşkıyâyı def‘ ve tenkîl ederek büyük yararlık gösterdiğinden Sivas beylerbeyi oldu. Ma‘iyyetindeki Yakut Bey vurulup vefât etdi. Amasya sancağı Muğla Beyi Mahmûd Bey’e tevcîh edildi.

---

[621] Amasyalı Mazlum Melik demekle meşhur Ahmet Efendi’nin 5 Cemâziyelevvel 970 târihli ve bâlâsında Nakîbü’l-Eşrâf es-Seyyid Tâceddin bin Ali el-Hüseyin imzâsını hâvî siyâdet hüccetini gördüm. Mecmû‘u da Amasyalı olmak üzere tam yirmi iki şahidin şehâdetleriyle siyâdetine hükmedilmiştir.

Mahmûd Bey

Muğlalıdır.[622] 1017 senesi zilhiccesinin on yedinci günü Amasya sancağı beyi olup geldi. Eşkıyâ Harbi'nde vefât eden Yâkût Bey'in otuz bin akçelik ze'âmetiyle alaybeyliği vekâletinde bulunan ve şecâ'at ve istikâmetiyle temâyüz eden Bâkî Bey'e verildi.

Zilhiccenin yirmi üçünde Hoca Sultân Tekkesi şeyhi ve evkâfı mütevellîsi eş-Şeyh Resûl Efendi muhâsebesinde zimmeti çıktığından tevliyet ve meşîhat-ı ulemâdan Pîr Mehmed Efendi'ye kasr-ı yed etmeye mecbûr oldu.

Fakat Şeyh Resul Efendi, halkın mu'tekadı ve mahbûb-ı kulûbu olduğundan zimmet ve ferâgati, ba'zıları kadı efendinin arz u nefsâniyetine ve ba'zıları sıdk u istikâmetine hamlederek hayli kîl ü kâl mevzu' oldu. **[16]**

Bu senenin Ramazânında kibâr-ı ulemâdan Müeyyedzâde Pirî Ahmed Efendi bin Yahya Çelebi bin Abdülvâsi Çelebi vefât etdi. Vasiyeti üzere vakf eylediği kitapları Sultân Bâyezîd Kütüphânesi'ne nakledildi. Yakut Paşa ve Pervâne Bey tevliyeti de oğulları Habîb, Ali çelebilerden ıslâh olan birâderi Derviş Hızır Çelebi'ye verildi.

1018 senesi gurre-i muharreminde hasta olan Kadı Mustafa Efendi tarafından İbrâhim Efendi Amasya nâibi oldu. Rebîülevvelinde Amasya Beyi Mahmûd Bey, İran Harbine me'mûr olduğundan Amasya muhassıl-ı emvâli olan çavuşân-ı dergâh-ı âlîden Amasyalı Abdülfettah Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Cumâdelûlâsında Amasya Müftüsü Ebrîz Mahmûd Efendi, cehl ü denâetinden ve halkın acı acı şikâyetinden dolayı azl u def' edilip yerine Malkaralı Köse Ahmed Efendi yine müftü olarak İstanbul'dan geldi. Cumâdelâhiresinde Kadı Mustafa Efendi'nin vefâtına binâen Receb gurresinden Müftüzâde Abdülvehhâb Efendi Amasya kadısı oldu. Merhûmun oğulları Abdullah, Abdülkerîm ve Mehmed efendilere "Kadızâde" dendi.

Bu esnada Hüseyin Ağa Vakfı kitâbetinden azledilen nakîbü'l-eşrâf es-Seyyid eş-Şeyh Celâleddîn Efendi yerine Atâzâde es-Seyyid Ahmed Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı, sipâhi meşâhirinden Köse Mehmed Ağa kethüdâyeri, yeniçeri alemdârlarından Sülûkîzâde Altıncı Mehmed Ağa **[17]** yeniçeri serdârı oldu.[623]

Şa'bânda Alaybeyi Bâkî Bey'in ref'inden Yularkısdı Paşazâde İskender Bey Amasya alaybeyi ve Şevvâlde Karaman Beylerbeyi Amasyalı Zülfikâr Paşa vezâretle Anadolu vâlisi ve Köprülü Yûsuf Paşa da Karaman beylerbeyi oldu.

Zilhicce evâilinde Sultân Bâyezîd evkâf-ı mütevellîsi ve Amasya aynü'l-a'yânı Hacı Efendizâde Hacı Mehmed Efendi vefât eylediğinden yerine muhassıl-ı sâbık Helkisli Mustafa Ağa ber-vech-i tekâ'üd evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu.

1019 senesi muharreminde Rumeli Vâlisi Amasyalı Kadızâde Ali Paşa Bağdat vâlisi olarak Amasya'ya gelip Şemsî Paşa'ya misafir oldu. Bir hafta kadar kalıp gitdi. Saferinde Şemseddîn Ahmed Paşa Sivas beylerbeyi oldu. Selefi Mehmed Paşa da ağır şikâyetlerle hapsedildi. Kethüdâ-yı sadr-ı âlî Amasyalı Ömer Ağa'ya Mar'aş Beylerbeyiliği verilip yerine Mustafa Ağa geçti.

Sivas a'yânı, sâbık beylerbeyi Mehmed Paşa'yı bir takım mâsum adamları eşkıyâ mu'îni diye katl u müsâdere etmekle itham ve şikâyet etmişlerdi. Şemsî Paşa, bu şikâyetleri tahkîke me'mûr oldu. Lâkin tarafgirlik ediyor diye bu da şikâyetlere ma'ruz olup mevki'i sarsıldı. **[18]**

Bunun için rebîülevvelinde Şemseddîn Ahmed Paşa, Şehr-i Zor'a nakledilip Musul vâlisi Ebû Bekir Paşa Sivas beylerbeyi ve tahkîkâta me'mûr oldu. Müte'âkiben Amasya sancağı da esbak Sivas Beylerbeyi Osmân Paşa'ya ber-vech-i arpalık tevcîh edildi.

---

[622] Buna, Ahkâm Defterlerinde Muğlalı Mahmud Bey denmiş ve 1026 da Lahsa Beylerbeyi Muğlalı Mahmud Paşa diye görülmüştür.

[623] Amasya'da yeniçeri ağalarına "yeniçeri zâbıtı" denirdi. Buna serdâr unvanı verildiğinden "Serdâr Mehmed Ağa" demekle meşhûr oldu. Amasya'da serdâr hânı bunun nâmıyla şöhret buldu.

Osmân Paşa

Caniklidir. Esbak Canik Emîri Tâceddîn İbrâhim Beyzâde Hüsâmeddîn Hasan Bey'in ahfâdından Ahmed Bey'in mahdûmudur. 1019 senesi rebîülevvelinin evâhirinde Amasya sancağı mutasarrıfı olup geldi. Bir ay sonra İran Harbi'ne me'mûr olup Diyarbekir'e müteveccihen gitdi. Yerine kethüdâyeri İn'âm Beyzâde es-Seyyid Ali Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Sâbık Amasya Mütesellimi Abdülfettah Ağa, tahsîl-i emvâl vazîfesinden de azl edilip İstanbul'a gitdiğinden yerine Amasya a'yânından ve dergâh-ı âlî çavûşânından Yörgüç Paşazâde Hasan Bey Amasya muhassıl-ı emvâli oldu.

Cumâdelâhiresinde alaybeyi İskender Bey'in ref'iyle kibâr-ı zu'amâdan Gürcü Ali Bey Amasya alaybeyi olmuşdu. Fakat Ramazânın evâhirinde Gürcü Ali Bey de ref' edilerek yerine Yularkısdı Paşazâde İskender Bey yine Amasya alaybeyi oldu.

Şevvâlinde Sivas a'yânının müz'ic şikâyetleriyle Sivas Vâlisi Ebû Bekir Paşa da azl edildiğinden mîrâhûrluktan Habeş beylerbeyi **[19]** olan Bosnalı Ca'fer Paşa vezâretle Sivas vâlisi olup, zilka'de evâhirinde Amasya'ya geldi. Üç gün sonra Sivas'a gitdi.

Zilhicce evâilinde Amasya muhassıl-ı emvâli Yörgüç Paşazâde Hasan Bey, Sivas defterdârı olup gitdiğinden yerine çavûşân-ı dergâh-ı âlîden Amasyalı Hacı Beyzâde Mehmed Bey Amasya muhassıl-ı emvâli oldu. Bu sene Bağdat Vâlisi Kadızâde Ali Paşa'nın himmetiyle Basra kâ'im-makâmı olan Amasyalı Ali Paşazâde Hüseyin Bey'e Basra beylerbeyiliği verildi.

1020 senesi muharreminde Amasya mütesellimi es-Seyyid Ali Ağa Amasya'dan tedârik edilen ba'zı eşya ve levâzım-ı askeriyyeyi alıp Diyârbekir'e gitdiğinden yerine sipâhi meşâhirinden Cebecizâde Mahmûd Ağa mütesellim vekîli oldu.

Saferinde Amasya Müftüsü Köse Ahmed Efendi ba'zı hatîâtından dolayı azl edilip yerine tekrar Manavzâde Abdullah Efendi Amasya müftüsü ve sultâniyye müderrisi olup geldi. İstanbul'da Gülşeniyye meşâyih-i kibârından ve meşâhir-i sulehâdan Amasyalı eş-Şeyh Hasan Efendi vefât etdi.

Muhaddis-i meşhûr Zileli Abdurrahman Efendi, te'lîf etdiği "Kitâbü'l-Müfîd fî Şerhi'l-Hadîsi'l-Garîb" adlı eserini bu esnada Sivas'a gidip Vâlî Ca'fer Paşa'ya arz u takdîm etdiğini mezbûrun dibâcesinde yazmış, vezîr-i müşârün-ileyhin mazhar-ı taltîfâtı olup avdet etmişdi. **[20]**

Cumâdelûlâ evâhirinde Sadr-ı a'zam Kuyucu Murâd Paşa, Diyarbekir'de vefât edib yerine rakîbi Nasûh Paşa sadrâzam ve serdâr-ı ekrem ve kethüdâsı olan Lâdikli Uçar Mustafa Ağa da kethüdâ-yı sadr-ı âlî oldu. Nasûh Paşa'nın muallimi de Amasyalı İsmâil Efendi idi.

Receb evâilinde Amasya alaybeyi İskender Bey vefât eylediğinden yerine subaşı olan Seydî Beyzâde Mustafa Bey alaybeyi oldu. İskender Bey'in uhdesinde bulunan Bülbül Hâtun ve Sinan Paşa vakıfları tevliyeti birâderi müteferrika Mustafa Bey'e tevcîh edildi.

Gurre-i şa'bânda Amasya kadısı Abdülvehhâb Efendi'nin yerine kibâr-ı kudâttan Abdülkerim Efendi Amasya kadısı ve Sivas vilâyetinde bulunan bütün evkâfın müfettişi oldu. Bu esnada Kadızâde Ali Paşa Bağdat'tan ma'zûlen Amasya'ya gelip ikâmetine dair Sadr-ı a'zam Nasûh Paşa'nın emri vürûd etdi.

Bu sene zarfında Şehr-i Zor Beylerbeyi Şemseddîn Ahmed Paşa vefât edib Amasya'da emlâkine mahdûm-ı yegânesi Ali Bey vâris olabildi. Kezâlik Halep Vâlisi Amasyalı Emin Mehmed Paşa da Halep'te vefât etdi. Mahdûmu Mahmûd Bey mirlivâ oldu.

1021 senesi muharreminde Cebecizâde Mahmûd Ağa kethüdâyeri ve Amasya mütesellimi olup selefi es-Seyyid Ali Ağa Tokat voyvodası ve Amasya beytü'l-mâl emîni ve kethüdâ-yı sadr-ı âlî Lâdikli Mustafa Ağa Ankara beylerbeyi ve Mar'aş'tan azledilen Amasyalı Ömer Paşa da **[21]** Hacı Hamza kasabasında ikâmete me'mûr oldu.

Safer evâilinde Kadızâde Ali Paşa İstanbul'a hareket edeceğini Nasûh Paşa'ya yazdığı ve iki defa istid'â ve istîzân etdiği halde yine ikâmeti emr u te'kîd edildiğine gücenip "Suçum nedir ki boş yere oturayım?" diyerek İstanbul'a müteveccihen Amasya'dan kalkıp gitdi.

Kadızâde Ali Paşa, Kuyucu Murat Paşa'nın damâdı idi. Nasûh Paşa, Murat Paşa'nın ve akrabasıyla etbâ'ının hasm-ı bî-emânı olduğundan Murad Paşa'nın kethüdâsı Bîçâre Mustafa Ağa ile hazînedârı Hüseyin Ağa'yı yok yere öldürmüş, diğer kethüdâsı Ömer Paşa'yı Mar'aş'tan, Ali Paşa'yı da Bağdat'tan azlederek her ikisini de ikâmete me'mûr etmişdi.

Ali Paşa, Eskişehir'e vusûlünde Nasûh Paşa'dan gelen üçüncü ikâmet emrine rağmen ağırlığını ve tevâbı'ını orada kethüdâsı Ahmed Ağa'ya bırakıp kendisi Üsküdar'a gitdi. Bunu haber alan Nasûh Paşa vezîr-i müşârün-ileyhin katlini telhîs etdiği halde Birinci Sultân Ahmed, muvâfakat etmediğinden Ali Paşa İstanbul'a yerleşdi.

Sivas Vâlisi Ca'fer Paşa, Sivas a'yânının pek ağır görünen şikâyetlerini bi't-tedkîk pek çok mübâlağa ile i'zâm ve Mehmed Paşa'nın şiddet-i şekîmesinden tahlis-i girîbâne ihtimâm edilmesinden ileri geldiğini anlamakla Sivas a'yânından ba'zılarını i'dâm ve ba'zılarını da nefyederek meseleyi halletmiş, bu suretle Mehmed Paşa da kurtulmuş oldu.

Rebîülâhirde Amasya Mutasarrıfı Canikli Osmân Paşa, Erzurum **[22]** beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı Vâlî Ca'fer Paşa'nın inhâsıyla Sivas defterdârı Hasan Bey'e tevcîh edildi.

Hasan Bey

Amasyalıdır. Yörgüç Paşa ahfâdından evkâfı mütevellîsi Mehmed Bey'in oğludur. 1021 senesi rebîülâhirinin on birinci günü Amasya sancağı beyi olup Sivas defterdârlığı uhdesinde kaldığından birâderi Hakâlacı Mustafa Bey Amasya mütesellimi oldu.

Şevvâlinde Amasya aynü'l-a'yânı Çelebi Mehmed Efendi vefât etdiğinden a'yân arasında uygunsuzluklar çıktı. Şehir kethüdâsı Hacı Mansur Ağa ile Hacı Pîrî Ağa nüfûz yarışına kalkışdılar. Mütesellim Mustafa Bey, Hacı Pîrî Ağa'ya mu'în olduğundan Hacı Mansûr Ağa mevkiini kaybetdi. Zilka'desinde Hacı Pîrî Ağa şehir kethüdâsı oldu.

Mütesellim Mustafa Bey'in tarafgirâne harekâtı yüzünden sipâhilerle yeniçeriler de birbirine karşı vaziyet alarak ba'zı vekâyı'ın zuhûrundan endişe edildiği esnada Kadı Abdülkerim Efendi'nin müdahalesiyle tarafeyn barışdırıldı. Serdâr Mehmed Ağa'nın ref'iyle Üçüncü Hüseyin Ağa yeniçeri zâbıtı oldu.

1022 senesi muharreminde İn'âm Beyzâde es-Seyyid Ali Ağa kethüdâyeri oldu. İstanbul'da Sadr-ı a'zam Nasûh Paşa, Kadızâde Ali Paşa'yı ifnâ edecek çareler taharrî ve kendisiyle kethüdâsı Ahmed Ağa'nın aleyhinde Bağdat çavuşlar kethüdâsı Mahmûd Ağa'yı celb ve itmâ' **[23]** ederek şikâyetler icâd ve her ikisini de Dîvân-ı Hümâyûn'a ihzâr etdirmişdi.

Rumeli Kazaskeri Amasyalı Muhaşşî Sinan Efendizâde Kethüdâ Mustafa Efendi'nin fazlı ve metâneti, Bağdatlı Mahmûd Ağa'nın Dîvân-ı Hümâyûn'da tahvîl-i kelâm ederek hakîkat hâle şehâdeti sâyesinde Nasûh Paşa'nın tezvîrâtı anlaşıldığından Ali Paşa kethüdâsıyla beraber tebri'e-i zimmet etdi. Nasûh Paşa'nın gazabına uğrayan Bağdatlı Mahmûd Ağa Amasya'ya nefyedildi. Bu suretle her üçü de Nasûh Paşa'nın hançer-i siyasetinden kurtarıldı.[624]

Fakat bundan münfail olan Nasûh Paşa'nın kin ve adâveti feverân edib saferde Rumeli Kazaskeri'nin azliyle Ali Paşa'nın katlini arz ve telhîs etdi. Birinci Sultân Ahmed, kazaskerin azlini tasvîp edib Ali Paşa'nın katline rızâ vermedi. Ali Paşa'ya Vize sancağını ber-vech-i tekâ'üd verip paşayı oraya gönderdi.

Rebîülevvelde Bağdatlı Mahmûd Ağa, sipâhilikle Amasya'ya gelip yerleşdi.[625] Bu esnada Musullu Hüseyin Ağa da Amasya sipâhilerinden idi. Buna Arab Hüseyin Ağa denirdi.[626] Nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı es-Seyyid Ahmed Efendi kadı-i Tokat olup selefi es-Seyyid eş-Şeyh Celâleddîn Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. **[24]**

[624] Bu ma'lûmât, evkâf mahzeninde mahfûz Ahkâm Defterinde görülüp kaydedildi.
[625] Bağdatlı Mahmud Ağa, Amasya'da Bağdatlıoğulları demekle meşhûr olan hânedânın cedd-i âlâsıdır.
[626] Arap Hüseyin Ağa da Amasya hânedân ve a'yânından Arap Hüseyinoğullarının cedd-i âlâsıdır.

Şa'bânın dokuzuncu günü Kadı Abdülkerim Efendi'nin azline binâen Müftüzâde Abdülvehhâb Efendi yine Amasya kadısı oldu. Ancak Sivas Vâlisi Vezîr Ca'fer Paşa'nın harekât-ı şedîdesinden müştekî olan Sivaslıları iskâta lüzûm görülmüşdü.

Binâenaleyh: Şa'bânın evâsıtında Vâlî Ca'fer Paşa Aydın sancağına ve defterdâr-ı Sivas olan Amasya sancağı beyi Hasan Bey de Suğla sancağına tahvîl-i me'mûriyet eylediğinden Canikli Osmân Paşa, Sivas beylerbeyi oldu. Amasya sancağı sâbık Kefe beylerbeyi Ahmed Paşa'ya ve Sivas defterdârlığı da Yahya Çelebi'ye tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Köprülüdür. "Müezzinzâdelikle" meşhûr olan esbak Amasya beyidir. 1022 senesi Şa'bânının on dördüncü günü ikinci defa Amasya mutasarrıfı olup kethüdâsı olan Arnavut Hüseyin Ağa'yı Amasya'ya Köprü'den mütesellim gönderdi.

Şevvâlinde Mütesellim Hüseyin Ağa'nın kayınpederi olan Köprülü Sinan Beyzâde Mustafa Bey Amasya alaybeyi olup geldi. Sâbık alaybeyi Gürcü Ali Bey de mirlivâ olup gitdi.

1023 senesi muharreminde kibâr-ı kudâttan Hakâlalızâde es-Seyyid Bahâeddîn Mehmed Efendi Amasya'da Mehmed Paşa Medresesi müderrisliğiyle nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Rebîülâhirinde Amasya Müftüsü Abdullah Efendi'nin azline binâen yine Malkaralı Köse Ahmed Efendi Amasya müftüsü **[25]** olup geldi. Fakat bu tâyin, Amasya ulemâsını fenâ halde sinirlendirmişdi.

Çünkü ihtilâl târihinden beri Amasya beyleri, kadıları, mütesellimleri, alaybeyleri yerli zevâttan nasb edildiği halde yalnız Amasya Müftülüğü'ne ilmen ve ahlâken Amasya ulemâsının pek dûnunda bulunan zevâtı, İbrîz Mahmûd gibi cühelâ-yı İstanbul'dan tâyin edib göndermek, Amasya fuzalâsının gücüne gidiyordu.

Zâten Köse Ahmed Efendi'nin mükerreren Amasya Müftülüğüne gelip gitdiği cihetle ahvâl u ahlâkı Amasya ulemâsının ma'lûmu bulunuyordu. Bu son geliş, Amasya ulemâsına ağır geldi. Geldiği günden şikâyetler başladı. Şeyhülislâm Efendi'ye bu cihetler etrafıyla yazıldı.

Bu esnada kubbenişîn-i vüzerâdan Gürcü Mehmed Paşa Nasûh Paşa'nın garezkârâne si'âyeti yüzünden vezâretten azl edilip Amasya sancağı müşârün-ileyh ber-vech-i arpalık hâss tâyin edildi. Amasya Mutasarrıfı Ahmed Paşa da Batum beylerbeyi oldu.

Mehmed Paşa

Ahıskalıdır. Hâdim Mehmed Paşa demekle meşhûrdur. 1023 senesi rebîülâhirinin yirmi birinci günü Amasya mutasarrıfı olup hazînedâr ağası olan Amasyalı Abdülfettâh Ağa'yı mütesellim gönderdi. Abdülfettâh Ağa, Amasya'ya cumâdelûlâ evâilinde geldi.

Cumâdelûlâ ortalarında Amasya alaybeyi Köprülü Mustafa Bey vefât eylediğinden yerine Amasya zu'amâsından Kesdekzâde diğer **[26]** Mustafa Bey alaybeyi oldu.[627] Fakat Mustafa Bey'in ansızın vefâtı, ba'zı şâyi'âta yol vermişdi. Mahkemenin tahkîkâtıyla şâyi'âtın bî esâs olduğu anlaşıldı.

Cumâdelâhirenin sekizinde Hoca Sultân Tekkesi şeyhi ve mütevellîsi Pîr Mehmed Efendi'nin uhdesinden tevliyet alınıp Kethüdâyeri Rus Hamza Ağa'ya tevcîh edildi. Bu da hayli kîl ü kâli mûcip oldu fakat Hamza Ağa'nın nüfûzu dedikoduları bastırdı.

Bunu müteâkip Sinan Paşa Vakfı Mütevellisi Müteferrika Mustafa Bey'e Hüseyinâbâd Mâlikânesi tevliyetinde esbak alaybeyi merhûm İskender Bey'in oğulları Sipâhi Mustafa ve Yûsuf beylerle kızları Fahrî ve Gevherhân hanımlar bâ fermân-ı âlî teşrîk edildi.

Recebde zu'amâ arasına giren münâkaşâta binâen Kesdekzâde Mustafa Bey alaybeylikten azl olunup yerine Kal'a-i Bâlâ Dîzdârı Dizdârzâde Mehmed Bey Amasya

[627] Bu malûmât da Ahkâm Defterinde görüldü.

alaybeyi ve kale kethüdâsı Uğurluzâde Doğan Bey de Kal'a-i Bâlâ dizdârı oldu. Moramul Karyesi tımârı Doğan Bey'e ze'âmet mukâbilinde verildi.

Şa'bânın onuncu günü kudâttan İsa Efendi Amasya kadısı ve on beşinde Ankara Beylerbeyi Lâdikli Mustafa Paşa vezâretle Sivas vâlisi olup sadr-ı sâbık Murâd Paşa'nın kethüdâlığından beylerbeyi olan Amasyalı Ömer Paşa Hacı Hamza kasabasından Amasya'ya geldi.

Bu esnada Hızır ve Mehmed paşaların evkâfı mütevellîsi olan sipâhilerden Mehmed Paşazâde Kurd Mahmûd Bey İran Muhârebâtında tegayyüb etdiğinden **[27]** bilâveled öldüğü iddiasıyla tevliyet-i mezkûre Hüseyin Bey'in kerîmesi Ayşe Hanım'dan mütevellid olan Seydî Beyzâde Mustafa Bey'e tevcîh edildi.

Ramazânın evâhirinde Sadr-ı a'zam Nasûh Paşa i'dâm edilerek mesned-i sadâret-i uzmâ, Türkler'den damat şehriyârî İstanbullu Öküz Mehmed Paşa'ya verildi. Şevvâlinde dergâh-ı âlî kapıcılarından Amasyalı Hüseyin Ağa Sultân Bâyezîd evkâfına mütevellî olup İstanbul'dan geldi.

Bu esnada Nasûh Paşa yüzünden menkûb olan Amasyalı Kadızâde Ali Paşa Budin vâlisi ve diğer Amasyalı Ömer Paşa da Anadolu beylerbeyi olarak taltîf edildiler.

Yine Şevvâl evâilinde Gonca Beyzâdelerinden beşinci bölükte mukîd sipâhi Ahmed Bey bin Hüsrev Bey, Hızır Paşa'nın evlâd-ı zükûr u inâsı bi'l-külliye münkariz olup kendisi evlâd-ı utekânın eslâhı olduğundan bahisle ber-mûceb şart-ı vâkıf-ı tevliyetin uhdesine tevcîhini iddia ve isbât ederek Mustafa Bey'in ref'inden Hızır ve Mehmed Paşalar evkâfına mütevellî oldu.

1024 senesi muharreminde Mütesellim Abdülfettah Ağa İstanbul'a gidip Gonca Beyzâde Ahmed Bey mütesellim kâ'im-makâmı oldu. Kadı İsa Efendi'nin mevkii de kuvvet buldu. Saferde muhassıl-ı emvâl Hacı Beyzâde Mehmed Bey de İstanbul'a gidip çavûşân-ı dergâh-ı âlîden Kara Mehmed Ağa Amasya muhassılı oldu.

Rebîülevvel gurresinde Seydî Beyzâdelerin şikâyetleriyle Kadı İsa Efendi azl edildiğinden kadı-i sâbık Müftüzâde Abdülvehhâb Efendi **[28]** yine Amasya kadısı oldu. Müteâkiben Müftü Köse Ahmed Efendi de azl edilip yerli ulemâdan Büyük Ağa Medresesi müderrisi Dursun Efendizâde Mehmed Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Bu esnada Sadr-ı a'zam Öküz Mehmed Paşa Revân serdârı olduğundan Amasya Mutasarrıfı Gürcü Mehmed Paşa kâ'im-makâm-ı sadr-ı âlî olup Amasya sancağı Çorum Beyi Ali Bey'e tevcîh edildi.

Ali Bey

İzniklidir. "Binbaşızâde" demekle meşhûrdur. 1024 senesi rebîülâhirinin evâilinde Amasya sancağı beyi olup geldi. Seydî Beyzâde Mustafa Bey, mahkemeye mürâcaat etmişdi. Bilmuhâkeme Gonca Beyzâde Ahmed Bey'in uhdesinden tevliyet ref' edilip Hızır ve Mehmed paşalar evkâfına ikinci defa mütevellî oldu.

Şa'bânda Mirlivâ Ali Bey, Alaybeyi Mustafa Bey'le Amasya sancağını devir ve teftişe, zuhûr eden ba'zı eşkıyâyı tâkibe gidip muhassıl-ı emvâl Gevüklü Kara Mehmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Zilka'dede kâ'im-makâm-ı sadr-ı âlî Gürcü Mehmed Paşa'nın kethüdâsı ve sâbık Amasya mütesellimi Abdülfettah Ağa vefât eylediğinden Amasya'da kâin yirmi iki bin akçe tımârından on bin akçesi, çavuşân-ı dergâh-ı âli silkine idhâl edilen oğlu Mehmed Ağa'ya verildi.

1025 senesi muharreminin on beşinde Hoca Sultân Tekkesi Mütevellisi Rus Hamza Ağa tevliyetten azl edilip mütevelli-i sâbık tekke şeyhi **[29]** Pîr Mehmed Efendi yine mütevellî oldu. Yirmi üçünde evkâf-ı sultânîye tevliyeti de kapıcılardan Amasyalı Eyüb Ağa bin Abdurrahman Ağa'ya verildi.

Mirlivâ Ali Bey, Revân Harbi'ne me'mûren Amasya askeriyle gidip kethüdâyeri Köse Mehmed Ağa Amasya mütesellimi oldu. Köse Mehmed Ağa, şedîd ve pek cesur adam olduğundan ne a'yâna, ne de eşkıyâya göz açtırmadı.

Zilhiccede Birinci Sultân Ahmed'in imâmı Horpeşteli Mustafa Efendi'nin vefâtına binâen hüsn-i savt ü edâsıyla, ilm ü ittikâsıyla İstanbul'da iştihâr eden Amasyalı Şeyhü'l-kurrâ Babazâde Evliyâ Mehmed Efendi imâm-ı sultânî oldu.

Zilhicce evâilinde Amasya müftüsü Dursunzâde Mehmed Efendi Hâtuniye-i Tokat müderrisi olup Tokat'a gönderildiğinden yerine Amasya ulemâsından Yörgüç Paşa müderrisi Kadızâde Abdülkerim Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

1026 senesi gurre-i muharreminde Zâralızâde Ca'fer Efendi Amasya kadısı olup müddet-i örfiyyesini ikmâl eden kadı-i sâbık Abdülvehhâb Efendi'ye Mehmed Paşa Medresesi verildi. Saferinde Amasya sancağı Bozok Beyi Mehmed Bey'e tevcîh edildi.

Mehmed Bey

Amasyalıdır. Vüzerâdan Deli Zülfikâr Paşa'nın mahdûmudur. 1026 **[30]** senesi saferinin on üçüncü günü Amasya sancağı beyi olup geldi. Kethüdâyeri Bağdatlı Mahmûd Ağa ve şehir kethüdâsı el-Hâc Mustafa Ağa idi. Şa'bânında İn'âm Beyzâde es-Seyyid Ali Ağa kethüdâyeri ve el-Hâc Osmân Ağa şehir kethüdâsı oldu.

1026 zilka'desinin on üçüncü günü Birinci Sultân Ahmed vefât eylediğinden Osmanlı tahtına birâderi Birinci Sultân Mustafa Hân oturdu. Amasyalı Evliyâ Mehmed Efendi imâm-ı sultânî olup kaldı.

1027 senesi muharreminin evâilinde Köprü kasabasının medâr-ı iftihârı meşâhir-i sulehâ ve ulemâdan Şeyh Mehmed Çelebi Efendi vefât etdi. Oturduğu mahalleye "Şeyh Mahallesi" dendi. Yerine Ayasofya Medresesi'nde ikmâl-i tahsîl eden halîfesi Köprülü Şeyh Ahmed Efendi bin Yûsuf geçti.

Rebîülevvel gurresinde Birinci Sultân Mustafa'nın deliliği sabit olduğundan hal'iyle Birinci Sultân Ahmed'in şehzâdesi İkinci Sultân Osmân Hân Osmanlı pâdişâhı, Amasyalı Ömer Efendi kazaskerlik pâyesiyle muallim-i sultânî, diğer Amasyalı Evliyâ Mehmed Efendi de yine imâm-ı sultânî oldu.

Rebîülevvelin ortalarında Seydî Beyzâde Mustafa Bey Amasya alaybeyi, rebîülâhir gurresinde Hamzazâde Mustafa Efendi Amasya kadısı oldu. Bir hafta sonra Amasya müftüsü Abdülkerim Efendi İstanbul'a gidip yerine müftü-i esbak Abdullah Efendi Amasya **[31]** müftüsü ve müftü-i sâbık Dursunzâde Mehmed Efendi de Sultân Bâyezîd müderrisi oldu.

Cumâdelûlâda Kağnılı Ali Ağazâde Aydın Ağa kethüdâyeri ve cumâdelâhirenin yirmi birinde Amasya Beyi Mehmed Bey Bağdat'a me'mûr olduğundan kethüdâyeri Aydın Ağa Amasya mütesellimi oldu. Recebde Amasya sancağı Divriği Beyi Mehmed Bey'e tevcîh edildi.

Mehmed Bey

Lâdiklidir. Erzurum Vâlisi Lâdikli Mustafa Paşa'nın mahdûmu Tayyar Mehmed Paşa'dır. 1027 senesi receb gurresinde Amasya sancağı beyi olup geldi. Mahlûl olan Amasya Alaybeyliğine de otuz bin akçe ze'âmetle Mutasarrıf Gonca Beyzâde Zülfikâr Bey tâyin edildi.

Recebin yedinci günü Sadâret Kâ'im-makâmı Hezârgradlı Sofu Mehmed Paşa Sivas vâlisi olduysa da Şevvâlinde Amasyalı Abdullah Paşazâde Hacı Abdülkerim Paşa Sivas beylerbeyi oldu. Zilhiccede Sultân Bâyezîd Evkâfı Mütevellîsi Amasyalı Eyüb Ağa divân-ı âlîye me'mûren İstanbul'a gidip müteferrika Pervîz Ağa ayın yirmi yedisinde evkâf-ı Sultâniye mütevellîsi oldu.

1028 senesi muharreminin on beşinde mütevellî Pervîz Ağa vefât etdiğinden mütevelli-i esbak Kapıcı Hüseyin Ağa evkâf-ı Sultâniye mütevellîsi oldu. Evâhir-i muharremde Hacı Abdülkerim Paşa Selânik'e nakl-i me'mûriyet **[32]** etdiğinden yerine Canik Mutasarrıfı Osmân Paşa Sivas beylerbeyi, Canik'e sâbık Amasya Kalesi Dizdârı Mehmed Bey mirlivâ oldu.

Saferde sadr-ı sâbık Mehmed Paşa ağalarından ve dergâh-ı âlî çavuşlarından Amasyalı Mustafa Ağa'ya Geldiklân nâhiyesinde on bir bin akçelik tımâr verildi. Amasya'da "Efteli Mustafa Ağa" demekle meşhûr idi.

Rebîülevvelde defterdâr-ı şıkk-ı sânî Amasyalı Kalavun Yûsuf Bey muallim-i sultânî Ömer Efendi'nin sâye-i ikbâlinde vezâretle baş defterdâr olup rebîülâhir gurresinde Hakâlalızâde es-Seyyid Bahâeddîn Mehmed Efendi Amasya kadısı oldu. Cumâdelûlâda Amasya sancağı Tokat voyvodası ve Amasya beytü'l-mâl emîni es-Seyyid Ali Ağa'ya tevcîh edildi.

Es-Seyyid Ali Bey

Amasyalıdır. A'yân-ı ümerâdan es-Seyyid İn'âm Bey'in mahdûmudur. "Nefîszâde" demekle meşhûrdur. 1028 senesi Cumâdelûlâsının yedinci günü Amasya beyi olup tarafından kethüdâyeri Aydın Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Şa'bân evâsıtında Zülfikâr Bey'in ref'inden Çavuşzâde Abdülbâkî Bey yine Amasya alaybeyi olup Zilka'de evâilinde Mirlivâ es-Seyyid Ali Bey İstanbul'dan geldi. Zilhiccede fuzalâdan Harşeneli İbrâhim Efendi Kal'a-i Bâlâ'da vefât etdi.

1029 senesi muharreminde Müftü Abdullah Efendi'nin azliyle yerine Amasya **[33]** ulemâsından Cumâzâde Hızır Efendi Amasya müftüsü oldu. Saferinde Amasya Beyi Seyyid Ali Bey'e Kars beylerbeyiliği verilip Amasya sancağı Bâyezîd beyi İbrâhim Bey'e tevcîh edildi.

İbrâhim Bey

Gürcü'dür. Umerâdan Ali Bey'in oğludur. Kuyucu Murâd Paşa'nın kapıcılar kethüdâlığından tefeyyüz etdi. "Gürcü hazînedâr" demekle meşhûr idi.[628] 1029 senesi saferinin onuncu günü Amasya beyi oldu.

Rebîülâhir gurresinde kibâr-ı kudâttan Hayreddînzâde İbrâhim Efendi Amasya kadısı oldu. Bu esnada İran Musâlahası'ndan dolayı ıtlâk edilen üserâdan Mehmed Paşazâde Kurd Mahmûd Bey Amasya'ya geldi. Evlâd-ı inâsdan Seydî Beyzâde Mustafa Bey'in ref'inden Hızır ve Mehmed paşalar evkâfına mütevellî oldu.

Recebin dördünde Manisalı Bekir Paşa'nın azliyle Hasan Efendi baş defterdâr olup Karaman beylerbeyi olan Amasyalı Sandukîzâde Abdülkerim Paşa şıkk-ı sânî defterdârı ve Bostancıbaşı Bosnalı Pîr Mehmed Paşa da Sivas vâlisi oldu.[629]

1030 senesi gurre-i muharreminde otuz dördüncü bölükde mukayyed **[34]** sipâhi Amasyalı Murâd Beyzâde Mustafa Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi oldu. Bu esnada vüzerâdan Amasyalı Budin Vâlisi Kadızâde Ali Paşa vefât etdi. Budin Kadısı Amasyalı Hâbilzâde Hâbil Efendi idi.

Rebîülâhir gurresinde Amasya Kadısı Hayreddînzâde İbrâhim Efendi ber-vech-i mevleviyyet Trabzon kadısı olduğundan yerine Hamzazâde Mustafa Efendi Amasya kadısı ve tarafından el-Hâc Mehmed Efendi Amasya nâibi oldu.

Recebin on ikisinde Bâyezîd Paşa İmâreti şeyhi meşâhir-i ulemâdan Ebu Bekir Efendi vefât edib yerine Şeyh İbrâhim Efendi hulefâsından Mevlevîhâne şeyhi Durmuş Dede Efendi imâret şeyhi ve şa'bânın yedisinde yirmi dokuzuncu bölükte mukayyed silahdâr Mehmed Ağa bin Mustafa Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu.

Bu esnada Amasya Beyi İbrâhim Bey Lehistan Harbi'ne me'mûr olup Amasya askeriyle gitdiğinden kethüdâyeri Arab Hüseyin Ağa Amasya mütesellimi oldu. Şevvâlde Mirlivâ İbrâhim Bey'in azline binâen Amasya sancağı sâbık Kars beylerbeyi es-Seyyid Ali Paşa'ya Karahisar-ı Şarkî sancağıyla beraber tevcîh edildi.

---

[628] İbrahim Bey, masârıf ve mukâtaât defterlerinde Gürcü hazinedâr İbrahim Bey bin Ali Bey diye mestûrdur.

[629] Bu tevcîhât, Evkâf mahzeninde bulunan Telhîsât Defterinde görüldü.

Es-Seyyid Ali Paşa

Amasyalıdır. İn'âm Beyzâde olup Hoca Ömer Efendi'nin akrabasındandır. 1030 senesi Şevvâlinin onuncu günü ikinci defa Amasya **[35]** mutasarrıfı oldu. Kendisi Karahisar-ı Şarkî'de ikâmet ve Amasya sancağını mütesellim ile idâre ederek tarafından Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey Amasya mütesellimi oldu.

Zilhiccede Amasya Müftüsü Hızır Efendi terfî'an Konya mollası olup, Sultân Bâyezîd Müderrisi Dursunzâde Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu. Bu sene Habeş Beylerbeyi Amasyalı Muhaşşî Sinan Efendizâde Mahmûd Paşa Habeşliler'in hücûmuyla şehîden vefât etdi.

1031 senesi muharreminin beşinde Galatasaray ulûfecilerinden onbirinci bölükte mukayyed sipâhi Sarı Ca'fer Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup geldi. Rebîülevvelde Lâdikli Tayyar Mehmed Paşa Sivas beylerbeyi olup tarafından birâderi Hüseyin Bey Sivas mütesellimi oldu. Kendisi de bir müddet sonra geldi.

Rebîülâhir gurresinde Amasyalı Himmetzâde el-Hâc Ramazân Efendi Amasya kadısı ve Kalavun Yûsuf Paşa Mar'aş vâlisi olmuşdu. Bu esnada İstanbul baş defterdâr vekîli Sandûkîzâde Abdülkerim Paşa, şıkk-ı sâni defterdârı Şengelzâde Hüseyin Efendi, matbah-ı âmire emîni Hacı Efendizâde İbrâhim Efendi.

Kezâlik İstanbul Kadısı Hocazâde Abdullah Efendi, reîsü'l-küttâb Lâ'lî Ali Efendi, çavuşbaşı Hacı Beyzâde Mehmed Bey, sipâhiler ağası Haydar Ağa, Batum Beylerbeyi Hoca biraderi Ahmed Paşa Amasyalılardı. Bunlar Hâce-i Sultânî Ömer Efendi'nin uluvv-i himmeti sâyesinde bu mevkîlere yükselmişlerdi. **[36]**

Fakat Mutasarrıf es-Seyyid Ali Paşa'nın ve mütesellimi Mustafa Bey'in tecâvüzkârâne hareketlerinden Amasya ve Karahisar-ı Şarkî a'yânı müştekîlerdi. Mütesellim Mustafa Bey, bütün harekâtının mes'ûliyeti, emri ve yeri Mutasarrıf Paşa'ya ait olduğunu iddia ederek ma'zûr ve mecbûr olduğunu beyân etmekte idi.

1031 senesi recebinin dokuzuncu günü İkinci Sultân Osmân'ın acıklı bir surette hal' u katliyle Deli Sultân Mustafa'nın cülûsu hâilesinde Hâce-i Sultânî Ömer Efendi ile mahdûmu Abdullah Efendi ihtifâ eylediğinden Amasya sancağı Bolu Beyi Mustafa Bey'e tevcîh ve hareketi ta'cîl edildi.

Mustafa Bey

Boluludur. "Rum Beyoğlu" demekle meşhûr Deli Behram Paşa'nın oğludur. 1031 senesi recebinin on ikinci günü Amasya sancağı beyi olup vusûlüne kadar Amasya alaybeyi Abdülbâkî Bey Amasya mütesellimi oldu. Mutasarrıf es-Seyyid Ali Paşa'nın Amasya'daki emvâl ü emlâkini ahz u kabza me'mûren çavuşândan Abdülfettah Ağazâde Mehmed Ağa geldi.

Şa'bânda şıkk-ı sânî defterdârı Hüseyin Efendi, çavuşbaşı Mehmed Bey, sipâhiler ağası Haydar Ağa, yeniçeri ocağında silahdâr ağası Kara Hasan **[37]** Ağa ve bunlardan sonra Batum Beylerbeyi Hoca Ahmed Paşa, ma'zûl ve menfî olarak Amasya'ya geldiler.

Yine şa'bânın evâsıtında Mirlivâ Mustafa Bey mükemmel kapısı halkıyla Amasya'ya geldi. Bu esnada Abdullah Paşa Evkâfı Mütevellîsi Abdullah Paşazâde Veli Bey vefât eylediğinden tevliyet mahdûmu Abdî ve ammizâdesi Hacı Mustafa Beylere verildi.

Fakat İstanbul'da Sultân Osmân'ın felâketi, taşralara pek sûzeşli aksetmiş, halk yeniçerilerden ve yeniçerilikten teneffür edecek vaziyetler göstermişdi.

Halkın bu vaziyeti, Erzurum Vâlisi Abaza Mehmed Paşa'yı intikâma sevk ederek kıyâm ve Karahisar-ı Şarkî Mutasarrıfı es-Seyyid Ali Paşa da Abaza Paşa'ya iltihâk etdi.

Abaza Mehmed Paşa, Sultân Osmân'ın kanını yeniçerilerden talep ve dava ederek yeniçerileri Erzurum'dan sürüp çıkardı. Kalesini zabt ve sekbânlar tedârik etmekte idi. Kendisine iltihâk eden beyler ve sipâhilerle cemiyeti günden güne kesb-i ehemmiyet ediyordu.

Amasya zu‘amâsından ve sipâhilerinden Seyyid Ahmed Bey, Lâdikli Seyyid Han Bey, Kağnılızâde Aydın Ağa, Gevüklü Kara Mehmed Ağa, Köse Mehmed Ağa, Sarhoş Mehmed Ağa, Köprülü Müezzinzâde kardeşi Hasan Ağa, Köprülü Yanık Kadızâde Şeyh Mehmed Ağa, Merzifonî Karakaş oğlu Ahmed Ağa, Kazovalı Kör İbrâhim Ağa ve emsali azılı ve serbâz adamlar Abaza Paşa’ya iltihâk etmişlerdi. **[38]**

Mirlivâ Mustafa Bey’le Alaybeyi Bâkî Bey, Karahisar-ı Şarkî mutasarrıfı olan Çerkes Murtezâ Paşa’ya yardım etmeye me’mûr olup, kethüdâyeri Murâd Beyzâde Mustafa Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Şevvâlin yirmisinde birâderi Bayram Paşa nüfûzuna dayanıp Yörgüç Paşa evkâfı mütevellîsi, ya’nî hilâf-ı şart-ı vâkıf-ı evkâfın müstevlîsi olan Lâdikli Kurd Ağazâde Mahmûd Bey ref‘ edilip yerine altmış dördüncü bölükte mukayyed sipâhi Veli Beyzâde Hüseyin Bey mütevellî oldu.

Ancak Sivas Eyâleti, cemiyeti büyüyen Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa’ya ilâveten tevcîh edildiğinden Amasya sancağı, zilhiccede Sivas Beylerbeyi Tayyar Mehmed Paşa’ya ber-vech-i hâss verildi. Abaza Paşa’nın isyanı kolaylıkla bertaraf olur zannedildi.

Tayyar Mehmed Paşa

Lâdiklidir. 1029 senesinde Bağdat vâlisi iken şehîden vefât eden Uçar Mustafa Paşa’nın mahdûmudur.

1031 senesi zilhiccesinde Amasya mutasarrıfı olup emr-i âhire kadar Sivas’ta ikâmeti fermân-ı âlî muktezâsından olmakla ağalarının mümtazlarından Köprülü Mehmed Ağa’yı Amasya mütesellimi nasb ederek gönderdi.

1032 senesi muharreminin on ikisinde doksan beşinci bölükte mukayyed sipâhi Yeniçeri oğlu Hacı Abdi Ağa bin Ahmed Ağa, evkâf-ı **[39]** Sultâniyye mütevellîsi oldu. Hacı Abdî Ağa, Amasya a‘yânından el-Hâc Abdülganî Ağa’dır. Buna “Hacı Abdî Bey” denirdi.

Bu esnada Abaza Mehmed Paşa’nın kethüdâsı Çerkes Ca’fer Ağa, Abaza tarafından Sivas mütesellimi olarak gönderilmişdi. Sivas a‘yânı Ca’fer Ağa’yı istikbâl ederek izzet ü ikrâm ile Sivas’a indirdiler. Ziyafetler tertîb ederek ağırladılar.

Lâkin Ca’fer Ağa, seciyesiz bir köle idi. Bir ziyafette sarhoşluk sâikasıyla Türklüğü tahkîr, a‘yânı tehdît ve tezyîf etmiş, a‘yân bundan müteessir olup Ca’fer Ağa güzel bir dayak yedikten sonra soluğu Erzurum’da almışdı.

Cumâdelâhirede Abaza Paşa bu vâkıadan dolayı fevkalâde hiddet ederek tedarik etdiği büyük bir kuvvetle Erzurum’dan kalkıp Sivas üzerine yürüdü. Tayyar Mehmed Paşa, Abaza’nın ve kethüdâsının bütün ahvâl ve harekâtını Bab-ı Âlî’ye arz ve istimdât etdi.

Köprülü Mehmed Ağa’nın Amasya mütesellimliği esnasında Amasya Kadısı Himmetzâde el-Hâc Ramazân Efendi, müftüsü Dursunzâde Mehmed Efendi, alaybeyi Abdülbâkî Bey, şehir kethüdâsı el-Hâc Mustafa Ağa, kethüdâyeri Bağdatlı Mahmûd Ağa, yeniçeri serdârı Altıncı Mehmed Ağa, Kal’a-i Bâlâ Dizdârı Doğan Bey idi.

Tayyar Mehmed Paşa’nın istimdâd ve mârûzâtına vâkıf olan Bâb-ı Âlî, Mar’aş Vâlisi Amasyalı Vezîr Kalavun Yûsuf Paşa’yı Abaza aleyhine serdâr tâyin ederek Sivas üzerine âcilen hareket etmesini Yûsuf Paşa’ya yazdı. **[40]**

Fakat Abaza Mehmed Paşa, Yûsuf Paşa’dan evvel gelip Sivas’ı istilâ ederek ibtidâ Ca’fer Ağa’sını döğenleri, sonra yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı, kuloğlu, yaya askeri olanları, daha sonra zenginleri kılıçtan geçirdi, halkı soyup soğana çevirdi. Tayyar Mehmed Paşa, Abaza’ya madara ederek canını güçlükle kurtarıyordu.

Mar’aş Vâlisi Yûsuf Paşa, Sivas’a geldiği anda kendi kuvvetinin azlığını mülâhaza ederek Abaza’ya sûret-i zâhirede mümâşât ve iltihâk etmeye mecbûr oldu. Çünkü Abaza’nın kuvveti kırk bin, kendisinin kuvveti on binden ibaretdi. Bununla beraber Tayyar Mehmed Paşa ile birleşip Abaza’yı ifnâ edecek gizli teşebbüsâta başlamışdı.

Abaza Paşa, Sivas'ı aldıktan sonra sâbık Karahisar-ı Şarkî mutasarrıfı Ali Paşa'nın intikâmını almaya kalkışdı. Receb evâsıtında Sivas Eyâleti'ni maiyetinde bulunan ve Tayyar Paşa'ya muârız olan Lâdikli Seyyid Hân Bey'e tevcîh ederek Karahisar-ı Şarkî'ye doğru yürüdü.

Amasya Alaybeyi Bâkî, Abdülbâkî Bey, bütün kuvvetiyle beraber Karahisar-ı Şarkî mutasarrıfı Murtezâ Paşa'ya muâvenet ve imdât etmeye me'mûr olduğundan Karahisar'a gitdi mütesellim Köprülü Mehmed Ağa da Bâkî Beye kuvve-i muâvene ve erzâk ve levâzım göndermeye me'mûr olmuşdu.

Abaza Mehmed Paşa, Karahisar Kalesini muhasara etdiği esnâda Çerkes Murtezâ Paşa güyâ Abaza'yı davasından vazgeçirmek sevdasıyla yahut cinsiyet sâikasıyla Bâkî Bey'in ve sâir ümerânın re'yi hilâfına kaleden çıkıp Abaza Paşa'ya iltihâk etdi. Fakat Amasya Alay **[41]** beyi Bâkî, Karahisar Alaybeyi Osmân, Sivas'tan kaçıp gelen Tâbân Ahmed Beyler, kaleye kapanıp dilîrâne müdafaa etdiler.

Bunlar, gecelerde kaleden çıkıp Abaza ordusuna mütevâliyen müthiş baskınlar yaparak orduyu fevkalâde yormuşlar, târumâr edecek savletler göstermişlerdi. Bu esnada Amasya Mütesellimi Köprülü Mehmed Ağa tedârik etdiği kuvvet ve levâzım ile Karahisar'a gidip kethüdâyeri olan Şa'bân Ağa mütesellim vekîli oldu.

Abaza Paşa, muhasaranın devamından bir fâide olmadıktan başka zararlar gördüğünden hâinâne dönüp Sivas'a geldi. Fedâkârâne hizmetlerine mükâfaten Bâkî Bey'e beylerbeyilikle Karahisâr-ı Şarkî sancağı, Osmân ve Ahmed beylere mirlivâlık verildi.

Şa'bân evâsıtında Abaza Paşa, Karahisar'ın hıncını almak üzere Sivas'tan kalkıp Kalavun Yûsuf, Tayyar Mehmed, Murtezâ paşalarla Tokat'a geldi. Tokat'ın a'yân ve halkı Abaza'yı istikbâl ederek muazzezen Tokat'a indirdikleri halde Abaza ordusunu teşkil eden azgın sekbânlardan hayli mezâlim ve hasârât gördü.

Abaza Paşa, buradan da kalkıp Zile'ye geldi. Fakat Kalavun Yûsuf Paşa'dan fevkalâde yılıyor, canından korkuyordu, harekâtından bir türlü emin olamıyordu. Bundan dolayı Zile'de bir fırsatını bulup Kalavun Paşa'yı çadırında boğdurdu. Bu suretle Tayyar Mehmed ve Murtezâ paşalara bir gözdağı verdi.

Abaza Paşa, Zile'den kalkıp Amasya'ya doğru hareket etdiği **[42]** şâyi' olduğunda Mütesellim Köprülü Mehmed Ağa, Serdâr Mehmed Ağa, Serdâr-ı Sâbık İkinci Hüseyin Ağa, bütün yeniçerilerle mensupları Amasya'dan çıkıp tegayyüp etdiler. Amasya sancağı, mütesellim vekîli Şa'bân Ağa'nın idâresinde kaldı. Bâkî Paşa yerine "Vâyis Bey" demekle meşhûr Üveys Bey Amasya alaybeyi olmuşdu.

Şevvâlin yedisinde Şa'bân Ağa ile Vâyis Bey, Fazlullah Paşazâde Abdüsselâm ve Atâullah Beylerle ba'zı a'yân ve halk, Abaza'yı istikbâl ederek ordusuyla Amasya'ya indirdiler.

Abaza Mehmed Paşa, Amasya'da yeni tamir edilen Beyler Sarayı'na kondu. Saray Ağası Süleyman Ağa'yı kendisine kapıcılar kethüdâsı nasb ederek şâhâne etvâr gösterdi. Amasya sancağını maiyetinde bulunan bendegânından Osmân Bey'e verdi.

Genç Osmân Bey

Erzurumludur. Dirâyet ve şecâatiyle Abaza Paşa'nın teveccühâtını kazanmış bir zaîm idi. 1032 senesi şevvâlinin onuncu günü Abaza Paşa tarafından Amasya sancağı beyi oldu. Şa'bân Ağa, kethüdâyeri olarak kaldı. Fakat Kadı Hacı Ramazân Efendi'nin yerine Hayreddînzâde İbrâhim Efendi Amasya kadısı oldu.

Abaza Paşa'nın maiyetinde bulunan Amasyalı sipâhilerin bir hayrı olmak üzere gerek Abaza Paşa ve gerek maiyeti olan sekbânlar, Amasya'da oldukça **[43]** sâkinâne oturdular. Bir hafta sonra Amasya'dan kalkıp Çorum'a, buradan Çankırı'ya gitdiler.

Zilka'denin on dördüncü günü Deli Sultân Mustafa'nın ikinci defa hal'iyle yeğeni Dördüncü Sultân Murâd Hân Osmanlı tahtına cülûs etdi. Fakat Abaza Paşa'nın hurûc ve ihtilâli, merkez-i saltanatı ve ricâl-i devleti fevkalâde telâşa düşürmüşdü.

Zilhiccede Amasya Müftüsü Dursunzâde Mehmed Efendi, Konya mollalığına nakledildiğinden yerine Amasya ulemâsından Torumtây Müderrisi Tâceddîn Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

1033 senesi gurre-i muharreminde Sarây-ı Hümâyûn baltacılarından sipâhilikle ihrâc edilen Hakâlalı Mûsâ Bey Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellisi olarak Amasya'ya geldi. Muharremin ikisinde Yörgüç Paşa Mütevellîsi Hüseyin Bey'in ref'inden otuzuncu bölükte mukayyed sipâhi Himmet oğlu Osmân Ağa Yörgüç Paşa mütevellîsi oldu.

Ba'dehû nakîb es-Seyyid Sâfî Mustafa Efendi azl edilip evlâd-ı Rifâiyye'den Lâdikli es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı ve el-Hâc Mustafa Ağa da ref' edilip Niyâz oğlu Ali Bâlî Çelebi şehir kethüdâsı oldu.

Bu esnada yeniçeri ağası Lâdikli Kurd Ağazâde Bayram Ağa vezâretle kubbe-nişîn oldu. Yine gurre-i muharremde Kadı İbrâhim Efendi yerine Hakâlalızâde es-Seyyid Mehmed Bahâeddîn Efendi Amasya kadısı ve muharreminin on ikisinde el-Hâc Abdî Ağa yine evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup **[44]** Hakâlalı Mûsâ Bey açıkta kaldı.

Rebîülevvel gurresinde Kadı es-Seyyid Mehmed Bahâeddîn Efendi, Hakâla ve Lâdik'e gitdiğinden Himmetzâde el-Hâc Süleyman Efendi Amasya nâibi oldu. Çünkü Hakâla'da medfûn olan es-Seyyid Necmeddîn Yahyâ er-Rifâî Evkâfı'yla cedd-i a'lâsı olan Lâdik'de medfûn sâhibü'l-hâl es-Seyyid Ahmed el-Kebîr er-Rifâî Evkâfı'nın tevliyeti evlâd-ı Rifâiyye arasında nizâ' uyandırmışdı.

Fakat Abaza Mehmed Paşa'nın gitdikçe büyüyen bir cemiyet ve büyüdükçe her tarafta dehşet veren bir kuvvetle Ankara'ya vusûlü ve Üsküdar'a müteveccihen hareket edeceği haberi İstanbul'u fenâ tedhîş etmiş, yeniçerileri ürkütmüş, Sultân Murâd'ı sinirlendirmişdi.

Cumâdelûlâda sadrâzam ve serdâr-ı ekrem olan Çerkes Mehmed Paşa, mühim bir kuvvet tedârik ederek şa'bân evâilinde Abaza Paşa aleyhine Üsküdar'dan hareket etdi. Bunu haber alan Abaza Paşa'nın biraz cür'eti kırıldı. Türkmenler'den istimdât etmek üzere Kayseriyye tarafına hareket ve her taraftan istimdât ederek bütün sipâhileri ve avenesini harbe davet etdi.

1033 senesi şevvâlinde Amasya Beyi Genç Osmân Bey, bu davet üzerine Amasya kethüdâyeri olan el-Hâc Abdünnebî Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb ederek maiyetiyle beraber Abaza Paşa ordusuna gidip iltihâk etdi.

Zilka'de evâilinde Serdâr Çerkes Mehmed Paşa'nın ordusuyla âsi Abaza Mehmed Paşa'nın ordusu, Kayseriyye Sahrası'nda karşılaşdı. **[45]** Yeniçeri ağası Bosnalı Hüsrev Ağa'nın kumandasında bulunan yeniçeriler, pek fedâkârâne harb ederek her iki taraftan çok insanlar kırıldı.

Lâkin Abaza ordusunda bulunan Tayyar Mehmed Paşa, maiyetinde bulunan kuvve-i askeriyyesini mümkün olduğu kadar muhârebeden esirgiyordu. Bu esnada bir fırsatını bulup Çerkes Murtezâ Paşa ile birlikte Serdâr Mehmed Paşa'nın ordusuna iltihâk ederek Abaza ordusuna hücûm etdi.

Tayyar Mehmed Paşa'nın bu ânî hücûmu Abaza ordusunu târumâr etdi. Abaza Paşa kaçıp Erzurum'a can attı. Abaza'nın inhizâmı üzerine Sivas Eyâleti yine Tayyar Mehmed Paşa'ya ve Amasya sancağı da sâbık Musul beylerbeyi Ahmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Merzifonîdur. "Çayır Köylü" demekle meşhûrdur. Çayır Köyü'nde câmiî olan Mirza Beyzâde Mustafa Bey'in torunu ve Mehmed Bey'in oğludur. 1033 senesi zilhiccesinde Amasya mutasarrıfı olup geldi. Abazalıları tahkîk ve tenkile me'mûr oldu.

Tayyar Mehmed Paşa da Abaza Paşa'yı tâkip ederek Sivas'a gidip eyâleti Abazalılar'dan kurtardı. Abaza'nın vâlisi olan Seyyid Hân Paşa maktûl oldu.

Kezâlik Abazalı olan Köprü a'yânından Müezzinoğlu kardeşi Hasan ve Yanık Kadıoğlu Şeyh Mehmed ağalar ile kırkar ellişer kadar sekbanlarını **[46]** te'dîb ve tenkiyle Mandalar Ağası iftihârü'l-emâcîd ve'l-ekârim Hasan Ağa ile yeğen kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Mehmed Ağa[630] me'mûr olmuşdu.

Kurban Bayramı'nı müteâkip Amasya Müftüsü Tâceddîn Efendi dûçâr-ı azl olup yerine "Kuloğlu" demekle meşhûr Ferrûh Efendi, Amasya müftüsü ve Sultâniyye müdürü oldu. Tâceddîn Efendi, Alaca Hamamı mütevellîsi olduğundan tevliyeti uhdesinden ref' edilmeye kıyâm edilmişdi. Kadı mâni oldu.

Hatta zilhiccenin yirmisinde Abdullah Paşa Câmii Hatîbi Şeyh Yâkup Efendizâde Sinan Efendi de hitâbeti mahdûmu Nasûh Çelebi'ye ferâgat ve kasr-ı yed etmeye mecbûr olmuşdu. Çünkü bunlar, Abazalı sayılmışlardı. Gerek Tâceddîn Efendi ve gerek Sinan Efendi, ünlü ulemâdan idiler.

1034 senesi gurre-i muharreminde Kadı es-Seyyid Mehmed Bahâeddîn Efendi de azl olunup yerine kibâr-ı kudâttan Şeyh el-Hâc Veliyyüddîn Efendi Amasya kadısı ve Hacı Abdünnebi Ağa'nın yerine de Himmetoğlu Osmân Ağa sipâhi kethüdâsı oldu.

Köprü a'yânından sipâhi Yûsuf Ağa, Mandalar Ağası Hasan ve yeğeni Mehmed Ağalara muîn olup Abazalı olan Hasan ve Şeyh Mehmed Ağalar'ın ve emsâlinin kâr ve nüfûzunu hitâma erdiğinden muharreminin onunda Amasya'da evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu.

Lâkin Müftü Ferrûh Efendi, ekser ulemâyı ve a'yânı Abazalı sayacak derecede işi azıttığından saferin onuncu günü kendisi de azle **[47]** giriftâr olup mevâlîden Sandukîzâde Abdülhalil Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu. Kardeşi Abdülkerim Paşa İstanbul'da vezâretle baş defterdâr olmuşdu.

Amasya mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın Abazalılar aleyhindeki tahkîkat ve tenkilâtı ifrâta varmış, hayli bîçâreler kılıçtan geçmiş ocakları sönmüşdü. Kadı Mehmed Efendi ifrâta mâni' olduğundan ve Müftü Ferrûh Efendi de Ahmed Paşa'ya uyduğundan azle uğramışlardı.

Rebîülevvelde Kadı Veli Efendi, hastalandığından mahkeme başkâtibi İsmâil Efendi Amasya nâibi oldu. Rebîülâhirin yirmi altıncı günü kadı vefât edib Cumâdelûlâ gurresinden itibaren Amasyalı Çavuşzâde el-Hâc Mehmed Efendi, Amasya kadısı oldu.

Ahmed Paşa'nın harekât-ı şedîdesi de a'yân ve halkı şikâyetlere mecbûr eylediğinden Cumâdelâhire'de Irak Seferi'ne memûren Şehr-i Zor beylerbeyi olup Amasya sancağı sâbık Ardahan Beyi Mehmed Bey'e tevcîh edildi.

Mehmed Bey

Ardahanlıdır. Gürcistan beyzâdelerinden Ali Bey'in oğludur. 1034 senesi Cumâdelâhiresinin yirmi yedinci günü Amasya sancağı beyi oldu. Fakat Gürcistan Harbi'yle meşgul olduğundan el-Hâc Abdünnebi Ağa, Amasya mütesellimi oldu.**[48]**

Hacı Nebi Ağa, oldukça munsifâne hareket ederek halka kendisini sevdirmişdi. Bununla beraber ba'zı tecâvüzâtı yok değildi. Fakat Ahmed Paşa'ya nispetle yine Hacı Nebî idi. Receb gurresinde Kadı Hacı Mehmed Efendi, İstanbul'a gidip Himmetzâde el-Hâc Süleyman Ağa, Amasya nâibi oldu.

Receb evâsıtında Hızır ve Mehmed paşalar evkâfı mütevellisi Mehmed Paşazâde Kurd Mahmûd Bey bilâ veled-i zükûr vefât eylediğinden evlâdı utekâ ile evlâd-ı inâs arasında cereyân eden uzun muhâkemeden sonra Seydî Beyzâde Mustafa Bey kazanıp üçüncü defa mütevellî oldu.

[630] Ahkam Defterinde böyle yazılıdır.

Şa'bân evâilinde Yâkub Paşa Zâviyesi şeyhi ve mütevellîsi eş-Şeyh Hüsâmeddîn Efendi de vefât edib tevliyet ve meşîhat, birâderzâdesi eş-Şeyh İzzeddîn Hasan Efendi'ye tevcîh edildi.

Şevvâlde Mütesellim Hacı Abdünnebi Ağa, Amasya Beyi Mehmed Bey'in talep etdiği kuvve-i muâveneyi ve erzâkı alıp Gürcistan'a gitdiğinden yerine kethüdâyeri Himmetoğlu Osmân Ağa, mütesellim kâ'im-makâmı oldu.

Zilhiccede Başdefterdâr Amasyalı Vezîr Abdülkerim Paşa'nın servet ü sâmânı, nüfûz ve iktidârı, ricâl-i devletin ve hâssaten Sadr-ı a'zam Hâfız Ahmed Paşa'nın haset ve istirkâbını davet eylediğinden bîçâre yok yere azlini müteâkip eşedd-i azâb içinde katl u emvâl ve emlâki müsâdere edildi.

Bu sene sâbık Amasya Alaybeyi Kesdekzâde Mustafa Bey, çavuşân-ı dergâh-ı âlîden mütekâid Efteli Mustafa Ağa, esbak yeniçeri silahdârı **[49]** ağası Kara Hasan Ağa, a'yândan esbak şehir kethüdâsı el-Hâc Pîrî Ağa vefât etmişdir.

1035 senesi muharreminde tecâvüzâtıyla Hacı Nebî Ağa'yı pek ziyâde aratan Mütesellim Kâ'im-makâmı Himmetoğlu Osmân Ağa, azl ü ihrâc edilerek yerine kethüdâyeri olan Seydî Çelebi oğlu Şa'bân Ağa, mütesellim kâ'im-makâmı[631] ve Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey de Yörgüç Paşa evkâfına mütevellî oldu.

Muharrem evâilinde Sivas Defterdârı Amasyalı Ebû Bekir Efendi, maktûl Abdülkerim Paşa'nın emvâl ve emlâkini kabza me'mûren Sivas'tan geldi. Bu esnada Abdülkerim Paşa'nın hemşiresi Ayşe ve zevcesi Ümmühânî Hanımlar da İstanbul'dan gelip Sofular Mahallesinde pederden mevrûs hânesine indi.

Fakat Ebû Bekir Efendi, bu hâneyi Abdülkerim Paşa'nın emlâkinden adıyla satılığa çıkardığından Ayşe Hanım mahkemeye mürâcaat ve pederinden mevrûs olup Abdülkerim Paşa hissesini hayatında kendisine hibe ve temlîk eylediğini isbât ederek müsâdereden güç kurtardı. Kendisine ve Paşa'nın zevcesine yevmî otuz akçe tahsis edildi.

Safer gurresinde Hakâlalızâde es-Seyyid Mehmed Bahâeddîn Efendi **[50]** yine Amasya kadısı oldu. Receb gurresinde Amasya Müftüsü Abdü'l-Celil Efendi, Konya mollası olup yerine müftü-i sâbık Kuloğlu Ferrûh Efendi ikinci defa Amasya müftüsü ve Sultâniye müderrisi oldu. Hoca Ömer Efendizâde Abdullah Efendi, bu esnada Amasya'ya gelip amcası Hoca Ahmed Paşa'ya misafir oldu. Arpalığı da Mihaliç'e tahvîl eylediler.

Recebin on sekizinci günü evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi Köprülü Yûsuf Ağa'nın üzerinden tevliyet ref' edilip on üçüncü bölükte sipâhi Dimetokalı Ali Ağa, evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup geldi. Yûsuf Ağa da Köprü voyvodası oldu.

Şa'bânda Irak Cephesi'nde fedâkârâne hizmetleri sebk eden Amasya Alaybeyi İskender Bey, Irak Serdârı Hâfız Ahmed Paşa'nın inhâsıyla Amasya sancağı beyliğine tâyin edildiği emri geldi.

İskender Bey

Köprülüdür. Beylerbeyilerden Köprülü Yûsuf Paşa'nın mahdûmudur. 1035 senesi şa'bânının on birinci günü Amasya sancağı beyi olup tarafından yeniçeri oğlu el-Hâc Abdünnebi Ağa, Amasya mütesellimi ve zu'amâdan Mahmûd Paşalı Hasan Bey de Amasya alaybeyi oldu.

Şa'bânın yirmi sekizinde Köprülü Yûsuf Ağa, ikinci defa evkâf-ı Sultâniye mütevellîsi olduysa da iki gün sonra, ya'nî ramazânın **[51]** gurresinde Dimetokalı Ali Ağa'nın ibkâsı emri İstanbul'dan geldi.

Şevvâlde Mütesellim Hacı Abdünnebi Ağa, erzâk ve kuvve-i askeriyye sevk îsâline me'mûren Irak tarafına gidip sipâhi kethüdâsı Şa'bân Ağa yine mütesellim kâ'im-makâmı ve İstanbul'da Amasyalı Bayram Efendizâde Hasan Efendi, Anadolu kazaskeri oldu.

[631] Bu Şa'bân Ağa, Sicillât-ı Şer'iyye ve Defter-i Sipâhiyân'da "Şa'bân Ahmed Amasiyye" diye mukayyeddir. Hâbilzâdelerden Seydî Ali Çelebi evlâdından Şa'bân Ağa bin el-Hâc Ahmed Çelebi bin İskender Çelebi bin Hızır Çelebi bin Seydî Ali Çelebi olup Şa'bânzâdelerin cedd-i âlâsıdır.

Bu esnada Beyler Sarayı ağası Süleyman Ağa, Aşağı Pirler'in önündeki Kemal Paşa Türbesi kubbesinin kurşunlarını bostancılara sökdürüp sattığı bilmuhâkeme sabit olduğundan derhal azl edilerek tazmin ve hapse mahkûm ve yerine Hüseyin Ağa, saray ağası oldu.

Bu sene muharreminde Sultân Bâyezîd Câmii Hatîbi Kadızâde Mustafa Efendi vefât edib yerine yeğeni Hâfız Abdurrahman Efendi hatîb oldu. Sulehâ-yı ulemâdan Yörgüç Paşa Câmii müezzini Muhyiddîn Efendi de vefât etdi. Amasyalı Aydın Ağa, Mısır Vâlisi Vezîr Bayram Paşa'nın himmetiyle bu sene Habeş beylerbeyi oldu.

1036 senesi muharreminde Amasya mütesellimi ve kethüdâyeri Şa'bân Ağa, kadısı es-Seyyid Mehmed Efendi, müftüsü Ferrûh Efendi, nakîbi Lâdikli es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi, alaybeyi Hasan Bey, yeniçeri serdârı Üçüncü Hüseyin Ağa, şehir kethüdâsı Ali Bâlî Çelebi, kal'a-i bâlâ dizdârı Doğan Bey idi.

Safer gurresinde kadının müddet-i örfiyyesi hitâma erdiğinden Çavuşzâde el-Hâc Mehmed Efendi yine Amasya kadısı ve tarafından Himmetzâde **[52]** el-Hâc Süleyman Efendi, Amasya nâibi oldu. Şa'bân evâilinde Alaybeyi Hasan Bey mirlivâ olup yerine Kal'a-i Bâlâ Dizdârı Doğan Bey, Amasya alaybeyi ve Ömer Bey de kale dizdârı oldu.

Zilka'de gurresinde sâbık Şam beylerbeyi Amasyalı dizdârzâde Mehmed Paşa, Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi olup Amasya'ya geldi. Zilka'de evâsıtında Amasya Müftüsü Ferrûh Efendi'nin de azliyle Halfet Müderrisi Alevî Köylü Bayram Efendizâde el-Hâc Hızır Efendi, Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Zilhiccede Sivas Vâlisi Tayyar Mehmed Paşa, Şam Eyâletine nakledilip Şam Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa, Sivas vâlisi olup geldi. Bu sene meşâyih-i meşhûreden Havzalızâde es-Seyyid Celâleddîn Mehmed Efendi vefât etdi. Buna "Büyük Celal Efendi" denirdi. Mahdûmu es-Seyyid Yûsuf Çelebi yerine kâim oldu.

1037 senesi muharreminde Amasya Mütesellimi Şa'bân Ağa, sipâhi kethüdâsı Köprülü Mehmed Ağa, şehir kethüdâsı el-Hâc Osmân Ağa idi. Fakat Mirlivâ İskender Bey'in Irak Seferi'nde me'mûriyeti temâdî eylediğinden tebdîl edilip Amasya sancağı ordu defterdârı ve nişancısı olan Osmân Paşa'ya tevcîh edildi.

Osmân Paşa

Tokatlıdır. Serdâr ve Sadr-ı a'zam Zeytunlu Halil Paşa'nın maiyetinde **[53]** olduğu cihetle 1037 senesi saferinin yirmisinde Amasya mutasarrıfı olup sipâhi meşâhirinden el-Hâc Abdünnebi Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb etdi.

Rebîülevvel gurresinde sâbık Konya Mollası Sandûkîzâde Abdülcelîl Efendi, Amasya kadısı ve a'yândan Taşcızâde Mehmed Ağa, şehir kethüdâsı oldu. Fakat Osmân Paşa pek mütecâviz bir adamdı. Verdiği emirle Amasya'yı pek ziyâde tazyîk ediyordu. Kendisine nispetle mütesellimi hakîkaten Hacı Nebi idi.

Şa'bânın gurresinde Halil Paşa sadâret ve serdârlıktan azl olunup Bosnalı Hüsrev Paşa sadâret-i a'zâm ve ikinci defa isyan eden Abaza Paşa'nın aleyhine serdâr-ı ekrem olup Tokat'a müteveccihen hareket etmişdi.

Bunu duyan Mutasarrıf Osmân Paşa, derhal Hacı Abdünnebî Ağa'yı azlederek şa'bânın on sekizinde kethüdâyeri Köprülü Mehmed Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb edib oldukça harekâtı ta'dîl etdi. Fakat a'yân ve halkın ağır şikâyetlerini tağyîr edecek derecede değildi.

Hüsrev Paşa, Hâce-i Sultânî Amasyalı Ömer Efendi'nin lutf-dîdelerinden olup Damâd-ı Pâdişâhî Amasyalı Gonca Beyzâde Hızır Paşa'nın kerîmesi Ayşe Hanım Sultân'ı tezevvüc ederek Amasya'ya karâbet-i sıhriyeyle merbût olmuş[632] bu sebepten zamân-ı ikbâlinde Amasyalılar'ı himâye etmişdi. **[54]** Amasyalı Hacı İvaz Süleyman Ağa kethüdâsı idi.

Hüsrev Paşa, ramazânın evâsıtında Amasya'ya gelip Hoca Ömer Efendi'nin birâderi Hoca Ahmed Paşa'nın konağına indi. Paşa'nın hüsn-i tavsiyesiyle Amasya mütesellimi ve

[632] Bu mâlûmât, Hüsrev Paşa'nın 1041 târihli vakfiyesinden nakledilmiştir.

sipâhî kethüdâyeri Köprülü Mehmed Ağa'yı maiyetine alıp kendisine muahharan hazînedâr tâyin etdi.

Amasya'da menfiyyen ikâmet eden Hoca Ömer Efendizâde Abdullah Efendi ile esbak ikinci defterdâr Amasyalı Hüseyin Efendi'yi ıtlâk edib müreffehen İstanbul'a gönderdi. Diğer menfî ricâli de ıtlâk ve taltîf ve Mutasarrıf Osmân Paşa'nın aleyhinde dermeyân edilen şikâyetleri istima' etdi.

Hüsrev Paşa, ramazânın yirmi beşinde Amasya'dan kalkıp Tokat'a gitdi. Amasya'dan şâkîlerini Tokat'a celp ve şikâyetleri tetkîk etdikten sonra zâten ordu ricâlini de harekât-ı tecâvüzkârânesiyle dilgîr etmiş olan mutasarrıfı i'dâm etdirdi. Amasya sancağını da Basra'dan Tokat'a gelmiş olan Mehmed Bey'e tevcîh etdi.

Mehmed Bey

Basralıdır. Esbak Basra Vâlisi "Türk Ali Paşa" demekle meşhûr olan Amasyalı Seydî Beyzâde Ali Paşa'nın mahdûmudur. 1037 senesi şevvâlinin gurresinde Amasya sancağı beyi olduğu emri zilka'de evâilinde geldi.[633] **[55]**

Zilka'de evâilinde Amasya'da ber-vech-i tekâ'üd Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi olan esbak Şam Beylerbeyi Dizdârzâde Mehmed Paşa, Hüsrev Paşa'nın himmetiyle Mar'aş beylerbeyi olup, mirlivâlardan Mahmûd Paşalı Hasan Bey, evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu. Bu esnada Şam Vâlisi Tayyar Mehmed Paşa yine Sivas vâlisi olup geldi.

1038 senesi gurre-i muharreminde Kadı Abdülcelîl Efendi'nin müddet-i örfiyyesi bitdiğinden Şeyh Muharrem Efendizâde Mehmed Efendi, Amasya kadısı oldu. Bunun birâderi Mustafa Efendi, Hüsrev Paşa'nın imâmı etbâ'ının ma'lûmu idi.

Saferin on üçünde Sivas Vâlisi Tayyar Mehmed Paşa, Erzurum Vâliliği'ne tâyin edilip yeniçeri ağalığından ma'zûl olan Bolulu Halil Ağa, Sivas beylerbeyi oldu. Buna "Demir Kazık" denirdi.

Hüsrev Paşa, Erzurum'da ilân-ı isyân eden Abaza Mehmed Paşa'yı istima'na mecbûr eylediğinden bu muhârebelerde yararlıkları sebk eden Gürcistan ümerâsından Mağra ve Mehmed Bey'e Karaman Eyâleti ve büyük oğlu Hüftâdî Ahmed Bey'e de Amasya emâreti tevcîh edildi.

Hüftâdî Ahmed Bey

Gürcistan'da Kartelli'dir. Osmanlı Türk Devleti'ne büyük hizmetler gören **[56]** Kartel hâkimi Yuset Hân oğlu Mağra ve Mehmed Paşa'nın oğludur. Pederi ile beraber kabûl-i İslâm etmişdi. 1038 senesi rebîülâhirinde Amasya beyi olup geldi.

Hüftâdî Ahmed Bey, Amasya'da "Yüz Oğlu" demekle meşhûr olmuşdu. Yüz Oğlu, galiba Gürcüler arasında "Yuset Oğlu" denilen künyeden kinâye olacaktır. Her halde manâlı bir künyedir.[634]

Bu zamanın şuarâsından Amasyalı meşhûr Mustafa Türâbî Efendi, Hüftâdî Beye tarif etmiş olduğundan (Tezkire-i Abdî Efendi) de görülen beyitleri buraya nakledildi.

Beyit

[633] Hüsrev Paşa'nın Huzûr-ı Humâyûn'a takdim edilen telhîsi müsveddesi Ahkâm Defterinde görülmekle aynen buraya nakledildi. Livâ-i Amasya bundan akdem Basra'da Kaban sancak beyi olan Mehmed Bey Basra'dan gelip der-i devlete birkaç defa gelip gidip uğur-ı hümâyûnda hizmette bulunup ve hâlâ dahî Basra'dan gelip Basra'ya asker gönderip müstahakk-ı inâyet olmakla livâ-i mezbûr mûmâ-ileyhe tevcîh olunmağın … emri yazılmıştır. 4 Zilkâde 1037 telhîsin târihi gurre-i şevvaldir.

[634] Çünkü yüz, kûz vezninde Türk Dili'nde ormanda büyümüş, vahşî, yabânî, cür'etkâr, herkese saldırır, herkesten kaçar mahlûka denir.

Sanma boş mîr-livâ Heftâdî
Maşrık u mağribe yetmiş adı
Ana Yüzoğlu deyüb geçme sakın
Işret ü şöhrete vermiş dâdı
Öyle bir dîv-i mânend ki ol
Bir sinekten koparır feryâdı

Bundan akdem Amasya Müftüsü el-Hâc Hızır Efendi devriyye mollası olduğundan Kuloğlu Ferrûh Efendi, üçüncü defa Amasya müftüsü ve ders-i âm -ı meşhûr Amasyalı Şeyh Ya'kûb Efendizâde Mustafa Efendi de Sultân Bâyezîd müderrisi oldu.

Hüftâdî Bey'in Amasya'ya geldiği esnada nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı **[57]** es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi, alaybeyi Doğan Bey, kethüdâyeri Kul Oğlu Mehmed Ağa, yeniçeri serdârı Hüseyin Ağa, muhassıl-ı emvâl Bâkî Paşazâde Müteferrika Rıdvan Bey, şehir kethüdâsı Ali Bâlî Çelebi idi.

Hüftâdî Bey, akrabasından Hüsrev Bey'le beraber yeni Müslüman olmuş, dinden ve dilden anlamaz, şarap ve şehvetten başka bir nesne bilmezdi. Pederi gibi div kıyâfet, pehlivân sîret bir adamdı. Hüsrev Beye "Keyhüsrev" denir, bu şekil ve sîrette idi. Başında Gürcü haşerâtı çoktu. Kethüdâyeri Kuloğlu Mehmed Ağa, mirlivânın dil bilmediğinden dolayı a'yânın müdâhalesiyle mütesellim olup Hüftâdî Bey'e idâre-i livâ husûsâtında vekâlet ediyor, uygunsuzluğa meydan vermemeğe çalışıyordu.

Bundan akdem Hoca Ahmed Paşa'nın Amasya'ya getirip dâiresinde terbiye etdiği Gürcü Ali Bey, Türk ve Gürcü dillerini güzel bilir bir genç idi. Gürcü Ali Bey, Hüftâdî Beye ve maiyetinde Gürcülerin tercümânı ve lisan muallimi olup hükûmet ve halk işlerinde bunlara yardım ederdi.

Fakat Muhassıl Rıdvan Bey'in maiyetine verilen Gürcüler, pek densiz ve zâlim adamlardı. Tahsil edilen verginin bir mislini de tayyârât ve "Hüftâdî hediyesi" namıyla cebren tahsîl ediyorlar, tahsîlât bahânesiyle girdikleri hânelerde fırsat buldukça her fenâlığı yapıyorlardı.

Halkın feryâdını dinleyen mütesellim ve muhassıl, bu fenâlığın önüne geçemiyorlardı. **[58]** Bu esnada Sivas Beylerbeyi Halil Paşa Diyârbekir'e tahvîl-i me'mûriyet etdiğinden sadrâzamın hemşehrilerinden Bosnalı Ali Paşa, Sivas vâlisi olup geldi.

Şa'bân evâilinde kethüdâyeri ve mütesellim olan Kuloğlu Mehmed Ağa, Irak'a me'mûr olduğundan Zülfikâr Paşazâde Şa'bân Ağa[635] kethüdâyeri ve mütesellim vekîli olup Gürcüleri ulu orta hareketlerinden men' u terbiye etmeye kalkışdı. Fakat Mirlivâ Hüftâdî Bey'in hamiyet-i cahiliyesine karşı sabır ve sükûta mecbûr oldu.

Ramazân evâilinde Anadolu Sadâreti'nden ma'zûl olan Amasyalı Hasan Efendi Rumeli kazaskeri oldu. Gürcülerin harekâtından bîzâr olan halkın şikâyetlerine Vâlî Ali Paşa aldırış etmediğinden Gürcüler işi azıtmışlar, sokaklarda yalnız buldukları gençleri kapıp Hüftâdî Bey'e takdîm etmeye başlamışlardı.

Hüftâdî Bey, a'yânın hayırhâhâne ihtârâtını dinlemiyor, Gürcülere çok yüz veriyordu. Bu yüzden halk ve hâssaten yeniçeriler için için kaynıyordu. Ramazânın on üçüncü günü Gürcülerin yine bir genci kapması yüzünden halk ateş gibi birden parlayıp kanlı bir arbede çıktı.

Mehmed Paşa İmâreti'nin arkasında bulunan Hüftâdî Bey'in konağını saran halk ile Gürcüler arasında korkunç bir muhârebe başladı. Genç **[59]** kurtarıldı. Fakat Hüftâdî ve amcası Keyhüsrev beylerle hayli Gürcüler kılıçtan geçirildi. Mirlivâ konağı yağma edildi. Halktan da beş on kimse can verdi. Bu konak, Amasya mutasarrıflarına mahsus olduğu sicilde muharrerdir.

[635] Bu Şa'bân Ağa, Sipâhiyân Defteri'nde "Şa'bân Mehmed Zülfikâr Amasiyye" diye yazılıdır.

Fakat halk da işi azıtmış, Hüftâdî Bey'e laf anlatamayan ve aradıkları zaman bulunamayan a'yânın konaklarına saldırmışlardı. Bu esnada eşkıyâ tâkibinde bulunan Alaybeyi Doğan Bey, vâkıadan haberdâr olup yetişdi. Evkâf-ı Sultâniye Mütevellisi Hasan Bey'le birleşip halkı teskîn ederek a'yânı büyük bir felâketten kurtardı.

Mütesellim vekîli Şa'bân Ağa ve Muhassıl Rıdvan Bey ve sâir zevât ihtifâ etdiği yerlerden meydana çıkıp vâkıayı etrafıyla Vâlî Ali Paşa'ya arz etdiler. Ali Paşa, ramazânın on sekizinde Amasya'ya gelip tahkîkâta başladı. Hayli adamları hapsetdi. Hayli de serzenişler işitdi. Bir taraftan da Bâb-ı Âlî'ye vak'ayı yazdı.

Şevvâl evâsıtında gelen emr-i âlîde Amasya sancağı, Canik sancağı Beyi ve Muhassıl Hasan Bey'e ve Canik sancağı da Amasya Alaybeyi Doğan Bey'e tevcîh edildiği ve Dîvân-ı Hümâyûn'da muhâkemeleri icrâ edilmek üzere Amasya a'yânının İstanbul'a i'zâmı bildirildi.

Hasan Bey

Caniklidir. Esbak Sivas Beylerbeyi Canikli Osmân Paşa'nın **[60]** mahdûmu olup "Caniklizâde" demekle meşhûrdur. 1038 senesi şevvâlinin evâilinde Amasya sancağı beyi ve muhassıl-ı emvâli olup geldi. Doğan Bey de Canik'e gitdi. Dizdâr Ömer Bey, Amasya alaybeyi, Altıncı Hüseyin Ağa, yeniçeri serdârı ve es-Seyyid Ca'fer Çelebi de nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

Berâ-yı Muhâkeme Dîvân-ı Hümâyûn'a ihzâr-ı fermân olunan Amasya a'yânı şunlardı:

Hoca Ahmed Paşa, Kadı-i esbak Çavuşzâde el-Hâc Mehmed Efendi, Kadı-i Amasya Şeyh Muharrem Efendizâde Mehmed Efendi, Amasya Müftüsü Ferruh Efendi, Nakîbü'l-Eşrâf Kâ'im-makâmı es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi, muhassıl-ı sâbık Rıdvan Bey, Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey, Kadızâde Mustafa Bey, Çerkes Beyzâde Mustafa Bey, sâbık kethüdâyeri Murâd Beyzâde Mustafa Ağa, Mütesellim Vekîli Şa'bân Ağa, şehir kethüdâsı Bâlî Çelebi, Taşçızâde Mehmed Ağa, Yeniçeri Serdârı Üçüncü Hüseyin Ağa.

Mirlivâ Hasan Bey'le Amasya Nâibi el-Hâc Süleyman Efendi, Hüftâdî Bey'in konağından yağma edilen emvâl ü eşyâyı halk elinden beytü'l-mâl için celb ve cem'e kıyâm edib hayli şiddetler gösterdiler. Fakat toplanıp satılan eşya, yağma edilen emvâl ü eşyânın üçte biri değildi.

Amasya'dan i'zâm edilen a'yân, İstanbul'a şevvâl evâhirinde vâsıl olup mecmûu da Yedi Kule Zindanı'na konmuşlardı. Rumeli Kazaskeri Amasyalı Hasan Efendi, Amasya'dan yazılan mektuplarla işe vâkıf olmuşdu. **[61]**

Sadr-ı a'zam Hüsrev Paşa, İran Harbi'ne serdâr olup Üsküdar'a geçmişdi. Hoca Ahmed Paşa, bir kolayını bulup sadrâzama Hüftâdî vak'asını tafsilâtiyle arz ederek a'yân-ı livânın bî-günâh ve mağdur olduklarını anlatabildi.

Hüsrev Paşa, vak'anın tafsilâtını anladıktan sonra Amasya a'yânının af ve ıtlâkını telhîs ve arz ederek müsâade aldı. Zilka'denin on sekizinci günü Üsküdar'dan hareket edib Konya'ya, erkân-ı livâ da Amasya'ya teveccüh etdi.

Zilhicce evâsıtında Amasya a'yânı Amasya'ya gelip halka huzuru ve memnûniyet neş'esi verdi. Bu sene Kayseriyye Sancağı Beyi Amasyalı İn'âm Beyzâde Seyyid Ahmed Bey de Kayseriyye'ye türedisi Hacı Ahmed Oğlu Ömer Bey adamları elinde mağdûren şehîd edildi. Hızır Paşa müderrisi fuzalâdan Yağmur Köylü el-Hâc İsmâil Efendi vefât etdi.

1039 senesi gurre-i muharreminde Çavuşzâde el-Hâc Mehmed Efendi, Amasya kadısı ve Sultân Bâyezîd Müderrisi Şeyh Ya'kûbzâde Mustafa Efendi, Amasya müftüsü oldu. Saferde Evkâf-ı Sultâniyye Mütevellisi Hasan Bey, terfîen beylerbeyi olduğundan Dimetokalı Ali Ağa yine evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu.

Rebîülevvelde Mirlivâ Hasan Bey, Bağdat Harbine me'mûr olduğundan Bağdat'tan yeni gelen Kuloğlu Mehmed Ağa, Amasya mütesellimi ve Emîr Paşazâde es-Seyyid Fazlullah Bey, Amasya ve Tokat cizye muhassılı oldu.

Ramazânda Amasya Beyi Canikli Osmân Paşazâde Hasan Bey'e **[62]** beylerbeyiliği verildiğinden Amasya sancağı İstanbul'da vezîr-i kubbe-nişîn olan Damâd Şehriyârî Bayram Paşa'ya hâss tâyin kılındı.

Bayram Paşa

İstanbul'da doğup Amasya'da büyüdü. Yeniçeri ocağında kul kethüdâsı iken tekâüd edilip 1024' te vefât eden Lâdikli Kurd Ağa'nın mahdûmudur.[636]

1039 senesi ramazânının gurresinde ber-vech-i hâs Amasya mutasarrıfı olup tarafından hazinedârı İbrâhim Ağa bin Ali Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Defâtir-i Mâliye'de "Kürkçü hazînedâr" demekle meşhûr olan bu İbrâhim Ağa, esbak Amasya mütesellimi Kağnılı Ali Ağa'nın oğlu ve Aydın Paşa'nın kardeşidir. Ramazân evâsıtında Amasya'ya geldi.

Şevvâlde Kadı el-Hâc Mehmed Efendi, hastalandığından Hacı Mürüvvetzâde Mehmed Efendi, Amasya nâibi ve müteâkiben Lâdikli Vezîr Tayyar Mehmed Paşa, Sivas vâlisi ve Abaza Paşa'nın etbâ-ı meşhûresinden Amasyalı Serhoş Mehmed Ağa, Kıbrıs beylerbeyi oldu.

Zilka'de evâhirinde Üçler Mahallesinde Câmi ve Sultân Bâyezîd Câmii önünde köprü yaptıran mevâli-i kirâmdan el-Hâc Sâdî Çelebi vefât edib evkâfına kölesi ve damâdı Handân Ağa mütevellî oldu. **[63]** Zilhiccede Dizdârzâde Mehmed Paşa ikinci defa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup Amasya'ya geldi.

1040 senesi gurre-i muharreminde sipâhi meşâhirinden Himmet oğlu Osmân Ağa Amasya kethüdâyeri oldu. Saferde yeniçerilerin ba'zı tecâvüzâtına binâen serdâr Altıncı Hüseyin Ağa azl olunup yerine Üçüncü Hüseyin Ağa yine yeniçeri serdârı ve rebîülevvelde Mütesellim İbrâhim Ağa, İstanbul'a gidip Sipâhî Kethüdâsı Osmân Ağa mütesellim kâ'im-makâmı ve cumâdelûlâda Amasya mütesellimi ve meşâhir-i zu'amâdan Hüseyin Bey alaybeyi oldu.

Şevvâlde Kastamonu defterdârı Gevüklü Kara Mehmed Ağa ve zilka'dede Kastamonu Beylerbeyi Çayır Köylü Ahmed Paşa ma'zûlen Amasya'ya gelip memûr-ı ikâmet ve Dizdârzâde Mehmed Paşa, Sivas beylerbeyi oldu. Müteâkiben Dimetokalı Ali Ağa yine Sultân Bâyezîd evkâfı tevliyetiyle çerâğ edildi.

1041 senesi gurre-i muharreminde Hacı İbrâhim Efendizâde Mehmed Efendi Amasya Kadısı olup rebîülevvelinde Mütesellim Osmân Ağa ile şehir kethüdâsı el-Hâc Osmân Ağa'nın münâsebetsiz hareketlerinden dolayı her ikisi de Karahisâr-ı Şarkî'ye nefyedilip "Yakası Telli" demekle meşhûr Amasyalı Ali Ağa, İstanbul'dan Amasya mütesellimi olup geldi. Bâlî Bey de şehir kethüdâsı oldu.

Rebîülâhirde nakîb es-Seyyid Ca'fer Çelebi'nin ref'inden Lâdikli es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi yine kâ'im-makâm nakîbü'l-eşrâf oldu. Cumâdelûlâda Serhoş Mehmed Paşa ve Cumâdelâhirede Mahmûd Paşalı Hasan Paşa ma'zûlen **[64]** Amasya'ya gelip Mehmed Paşa'ya Saluz Karyesi a'şâr-ı hâs verildi. Hasan Paşa da evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu.

Receb evâilinde Amasyalı Hoca Ömer Efendizâde Abdullah Efendi Anadolu kazaskeri ve ramazânında Sarı Süleyman Ağa'nın yeniçeri ağalığında kul kethüdâsı olan Amasyalı Köse Mehmed Ağa yeniçeri ağası olup Dördüncü Sultân Murâd'ın fevkalâde itimadını kazandı. Memi Beyzâde Abdurrahman Bey de alaybeyi oldu.

Şevvâlde Başdefterdâr Mustafa Paşa'nın azline binâen şıkk-ı sânî defterdârlığından arpa emîni olan Amasyalı Hüseyin Efendi başdefterdâr ve zilhiccede Amasya ve Tokat cizye muhassılı olan Emîr Paşazâde es-Seyyid Fazlullah Bey Erzurum defterdârı ve Kâsımzâde Mustafa Ağa Amasya ve Tokat cizye muhassılı oldu.

1042 senesi gurre-i muharreminde mevâlîden Çavuşzâde el-Hâc Mehmed Efendi Amasya kadısı olup, safer evâilinde Hüsrev Paşa Kethüdâsı Amasyalı Sarı Süleyman Ağa

[636] Ahkâm ve Yeniçeriyân Defterlerinde böyle görüldü.

Tımaşvâr ve Dilâver Paşa da Sivas beylerbeyi ve on ikinci günü Sultân Bâyezîd Evkâfı Mütevellîsi Hasan Paşa da beylerbeyi olduğundan Mirlivâ Pîr Hüseyin Beyzâde Derviş Bey evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu.

Rebîülevvelde Lâdikli Vezîr Tayyar Mehmed Paşa Anadolu vâlisi ve Rebîülâhirde Amasya mutasarrıfı ve Vezîr Bayram Paşa da Rumeli vâlisi olduğundan Amasya sancağı Erzurum Kalesi'ni muhafazaya me'mûr olan Hüseyin Bey'e tevcîh edildi. **[65]**

Hüseyin Bey

Amasyalıdır. Şâdgeldi Paşa ahfâdından Budak Beyzâde Alıç Bey'in mahdûmudur. Amasya alaybeyliğinden Erzurum Kalesi muhâfızı olmuşdu. 1042 senesi rebîülâhirinin onuncu günü Amasya sancağı beyi ve tarafından kaynı Derviş Beyzâde Ebû Bekir Bey Amasya mütesellîmi oldu.

Bu esnada Amasya Alaybeyi Memi Beyzâde Abdurrahman Bey'in ref'inden Hasan Bey alaybeyi ve Şehir Kethüdâsı Bâlî Bey'in azlinden de a'yândan Keklik el-Hâc Ahmed Ağa şehir kethüdâsı ve recebde Kuloğlu Mehmed Ağa kethüdâyeri oldu.

Zilka'dede Sivas Beylerbeyi Çerkes Dilâver Paşa ansızın Amasya'ya geldi. İbrâz eylediği fermân-ı âlî üzerine Amasya'da menfiyyen ikâmet eden sâbık Kastamonu beylerbeyi Merzifonî Ahmed Paşa ile defterdârı Gevüklü Kara Mehmed Ağa'yı i'dâm etdirdi. Müteâkiben Sivas Defterdârı Ebû Bekir Efendi de gelip her ikisinin emvâl ü emlâkini kabz ve müsâdere etdi.

Bunu gören esbak gümrük emîni iken yıllardan beri menfiyyen Amasya'da mukîm olan Bîçâre Murâd Ağa'ya nüzûl isâbet ederek bir gün sonra vefât etdi. Fakat bunun metrûkât-ı cüz'iyyesi veresesine kaldı. Bu esnada Amasya nüzûl emânetine tâyin edilen Sadr-ı a'zam Mehmed Paşa'nın ağalarından Bafralı Abaza Yûsuf Ağa Amasya'ya geldi. **[66]**

1043 senesi gurre-i muharreminde Kadı el-Hâc Mehmed Efendi'nin müddet-i örfiyyesi temdîd edildi. Yeniçeri ağası Amasyalı Köse Mehmed Ağa'nın sâye-i ikbâlinde Hüsrev Paşa'nın hazinedârlığından ihtisâb emânetiyle kayırılan Köprülü Mehmed Ağa safer evâilinde mirâhur-ı sânî olarak temâyüz etdi.

Rebîülevvelde Erzurum Kalesi muhâfızı ve Amasya Sancağı Beyi Hüseyin Bey'e Bâyezîd sancağı verildiğinden Amasya sancağı, Çorum beyi olan Mustafa Bey'e tevcîh edildi.

Mustafa Bey

"Gürcüzâde" demekle meşhûr bir sancak beyidir. 1043 senesi rebîülevvelinin sekizinci günü Amasya sancağı beyi olup geldi. Kadı el-Hâc Mehmed Efendi esîr-i firâş olduğundan el-Hâc Hızır Efendi, Amasya nâibi oldu. Rebîülâhirde nâkîb es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi'nin yerine Seyyid Mansûrzâde es-Seyyid Mehmed Çelebi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Bir müddetten beri hasta yatan serdâr Üçüncü Hüseyin Ağa'nın bu esnâda vefâtıyla İkinci Murâd Ağa yeniçeri serdârlığına geldi.

Rebîülâhirin yirminci günü nişancı vezîr Koca Yûsuf Paşa azl ve Kilis sancağıyla ib'âd edildiğinden yerine Dördüncü Sultân Murâd'ın serkâtibi Amasyalı Eyüb Ağa vezâretle nişancı oldu.[637] **[67]**

Mâh-ı mezkûrun yirmi yedinci günü Kadı Çavuşzâde el-Hâc Mehmed Efendi bin Mustafa Çavuş vefât edib Cumâdelûlâ gurresinden i'tibâren Amasya'da Atâ Bey Müderrisi olan Hasan Efendi Amasya kadısı oldu.

Şa'bânda yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa'nın ikbâli Sadr-ı a'zam Tabanıyassı Arnavut Mehmed Paşa'yı bî-huzûr eylediğinden bir takım müftereyât ile Sultân Murâd'ı kandırdı.

[637] Bu Eyüb Paşa, bevvâb-ı sultânî iken Amasya'da Sultan Bâyezid Evkâfı mütevellisi ve muahharan Dîvân-ı Âlî'ye me'mûren İstanbul'a celp edilen Eyüb Ağa bin Abdurrahman Ağa'dır.

Halep'te yeniçerileri tahrik ederek bîçâreyi padişaha i'dâm ve ağaya istinad eden Kanije Beylerbeyi Sarı Süleyman Paşa'yı da orduda kendisi i'dâm etdirdi.

Ramazân evâhirinde Amasya'ya gelen fermân-ı âlî, Köse Mehmed Ağa ile Süleyman Paşa'nın Amasya ve havâlisinde olan emvâl ve emlâkini zabt ve müsâdereyi emretmekle nüzûl emini Abaza Yûsuf Ağa, Süleyman Paşa'nın Fîrûz Köyü'nde ve Köse Mehmed Ağa'nın Geldiklân nâhiyesindeki çiftliklerini ve mallarını satıp esmânını İstanbul'a gönderdi.

Şevvâlin beşinde Trabzon beylerbeyi Hoca Ahmed Paşa, ma'zûlen Amasya'ya gelip evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu. Mâh-ı mezkûrun on beşinde Amasya Kadısı Hasan Efendi İstanbul'a gidip amcası Rumeli Kazaskerliğinden mütekâid Hasan Efendi'yi ziyaret ve kendisine el-Hâc Hızır Efendi niyâbet etdi.

Zilka'dede Amasya'da Bâyezîd Paşa Evkâfı Mütevellisi Bâyezîd Paşazâde Şerîf Abdullah Bey bin es-Seyyid Hasan Bey bilâveled vefât eylediğinden **[68]** Bâyezîd Paşa tevliyeti mirlivâlardan Sun'ullah Bey'e ber-vech-i tekâüd ihsân edildi.

Bundan akdem vefât eden Seydî Beyzâde Mustafa Bey'den inhilâl eden Hızır ve Mehmed paşalar evkâfı tevliyeti mahkemeye düşüp Seydî Beyzâde Kurd Mehmed Bey'le evlâd-ı utekâdan Rüstem Beyzâde Mustafa Bey arasında münâzaa ve muhakeme uzadı.

Nihayet zilhicce evâilinde tarafeynin muvâfakatıyla mes'ele halledildi. İki tevliyet ayrılıp Mehmed Paşa evkâfının tevliyeti evlâd-ı inâsından olan Seydî Beyzâde Kurd Mehmed Bey'e ve Hızır Paşa evkâfı tevliyeti de evlâd-ı utekâsından olan Keyvanzâde Mustafa Bey'e ve bu esnada Amasya sancağı da Akşehir Beyi Üveys Bey'e tevcîh edildi.

Üveys Bey

Amasyalıdır. "Üveys Bey" demekle meşhûr olup zu'amâdan Seyfullah Bey bin Mustafa'nın oğludur. Amasya alaybeyliğinden mirlivâ olmuşdu. 1043 senesi zilhiccesinin yedinci günü Amasya beyi ve Revân Seferi'ne me'mûr olup kethüdâyeri Kırmacı Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve on dördüncü es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

1044 senesi gurre-i muharreminde Hacı Efendizâde Mehmed Efendi bin İbrâhim Efendi Amasya kadısı olup Sivas Beylerbeyi Besnili **[69]** Ali Paşa idi. Bu sene Revân Harbi için her taraftan tedârikât u levâzım-ı askeriyye istihzârâtı görülmeye başladı.

Ancak mirlivâ, Erzurum'a giderken kazâen vefât eylediğinden Amasya sancağı muharrem evâsıtında Eskişehir Bey'i Mehmed Bey'e tevcîh edilip Erzurum Ordugâhı'na me'mûr oldu.

Mehmed Bey

Köprülüdür. Köprü'de tavattun etmiş olan Arnavut Hüseyin Ağa'nın mahdûmudur. 1044 senesi muharreminin on üçüncü günü Amasya sancağı beyi oldu. Kendisi Erzurum Ordugâhı'na me'mûr olduğundan tarafından Kuloğlu Mehmed Ağa'yı Amasya mütesellîmi nasb etdi.

Saferde Serdâr İkinci Murâd Ağa'nın ref'inden Odabaşı Taşcıoğlu Sun'ullah Ağa Amasya yeniçerileri serdârı ve rebîülevvelde mevlevîhâne şeyhi Ahmed Dede'nin tegayyüb etmesine binâen sulehâ-yı mevleviyyeden Derviş Salih Dede Efendi Amasya Mevlevîhânesi şeyhi oldu.

Cumâdelûlâ gurresinde Amasya Kadısı Hasan Efendi ber-vech-i mevleviyyet Sivas kadısı olduğundan Kadızâde Abdülkerim Efendi Amasya kadısı ve tarafından Bayram Efendizâde el-Hâc Hızır Efendi Amasya nâibi oldu.

Cumâdelâhirede Köse Mehmed Ağa ile Sarı Süleyman Paşa'nın müsâdere ve furûhat edilen emlâk ü emvâlinde sû-i istîmâl olduğu ihbar edildiğinden Sivas Defterdârı Ebû Bekir Efendi berâ-yı tahkîkât Amasya'ya geldi. **[70]**

Lâkin Erzurum Kalesi Muhâfızı olan Amasyalı Hüseyin Bey'in teşebbüsâtıyla Amasya Beyi Köprülü Mehmed Bey şa'bânda azl edildiğinden Amasya sancağı mûmâ-ileyh Hüseyin Bey'e tevcîh edildi. Köprülü Mehmed Bey de mahzûnâne Köprü'ye avdet etdi. Hâlbuki Köprü Voyvodası Yûsuf Ağa'nın kerîmesiyle yeni evlenmişdi.

Hüseyin Bey

Amasyalıdır. Amasya'nın Helkis Mahallesi eşrâfından Alıç Bey'in mahdûmudur. 1044 senesi şa'bânının onuncu günü ikinci defa Amasya sancağı beyi oldu.[638] Kendisi Erzurum Kalesi muhafazasında kalıp tarafından Hakâlalı Şâtır Ali Ağa bin Hamza Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Ramazânda nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı ve Darbhâneci Tekkesi Şeyhi es-Seyyid Ahmed Efendi, ba'dehû şehir kethüdâsı Keklîk el-Hâc Ahmed Ağa, bunları müteâkib efâzıl-ı ulemâdan üstâdü'l-küll Kadızâde Küçük Hoca Mehmed İlmî Efendi vefât etdi.

Bunların yerlerine es-Seyyid Ca'fer Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı, meşâyih-i Şâbâniye'den eş-Şeyh Mehmed Efendi Darbhâneci Tekkesi şeyhi, a'yândan Bâlî Bey şehir kethüdâsı, meşâhir-i fuzalâdan Gürcü el-Hâc Hasan Efendi Sultân Bâyezîd kürsü şeyhi oldu.

Şevvâlin dokuzuncu günü Dördüncü Sultân Murâd Hân Revân **[71]** Seferi için Üsküdar'dan hareket etdi. Maiyyetinde Amasyalılardan Rumeli Kazaskeri Hocazâde Abdullah Efendi ile İmam-ı Sultânî Evliyâ Mehmed Efendi vardı. Evliyâ Mehmed Efendi, Konya'da hastalandığından İstanbul'a döndü. Zilka'dede vefât etdi.

Bu esnada Hızır Paşa Evkâfı Mütevellisi Keyvânzâde Mustafa Bey bin Rüstem Bey'in vefâtına binâen tevliyet-i mezbûre kızı Nâzenîn Hanım uhdesine tevcîh edildi. Bunun zevci Tokat Voyvodası ve Amasya beytü'l-mâl emîni Zülfikâr Bey mütevellî kâ'im-makâmı oldu. Hâlbuki oğlu zu'amâ'dan Hızır Bey harbe gitmişdi.

Zilhicce evâilinde Amasya Kethüdâyeri Kırmacı Mehmed Ağa maiyetiyle beraber Erzurum'a doğru hareket etdi. Fakat altıncı günü Sultân Murâd Sivas'a geldi. On beş gün kadar kalıp her taraftan koşan askerler orduya iltihâk ederek yirmi birinde Sivas'tan Erzurum'a hareket etdi.

Bîçâre Kırmacı Mehmed Ağa, Ordu-yı Hümâyûn'a ancak Erzurum civarında Ilıca nâm mevkide iltihâk edebildiğinden vardığı anda Sultân Murâd'ın emriyle kellesi uçtu. Çünkü tembîh-i âlî, Amasya sipâhilerinin Sivas'ta Ordu-yı Hümâyûn'a iltihâk etmesiydi.

Kırmacı Mehmed Ağa'nın işte bu teahhuru başını uçurdu. Fakat Köprülü Mehmed Bey, bu teahhurundan dolayı bir azl ile kurtulmuşdu. Sivas Vâlisi Besnili Ali Paşa da i'dâm edildiğinden "Kör hazînedâr" demekle meşhûr olan Kazovalı İbrâhim Paşa bin Mehmed **[72]** Sivas beylerbeyi ve sipâhilerden Amasyalı Şeyhî Mehmed Bey de Amasya kethüdâyeri oldu.

Bu esnada Seydî Beyzâde Mustafa Bey'in mahdûmu Abdullah ve yeğeni Kurd Mehmed Bey'ler, Zülfikâr Bey'in gaybûbetinden bil-istifâde Hızır Paşa tevliyetini talep ederek Nâzenîn Hanım aleyhine davaya kıyâm etmişlerdi.

Çünkü Seydî Beyzâde Ahmed Bey'in oğulları Mustafa, Mehmed beylerle Ali Paşa Mehmed Paşazâde Hüseyin Bey'in kerîmesi Ayşe Hanım'dan mütevellîd idiler. Vâkıfın evlâd-ı inâsı mevcut iken tevliyet evlâd-ı utekâya gitmez diyorlar. Keyvanzâdeler de bunların evlâd-ı inâstan olduğunu inkâr ediyorlardı. Her iki taraf da zî-nüfûs idi.

Kezâlik yine bu esnada Yörgüç Paşa Evkâfı mütevellîsi Hakalâcı Mustafa Bey mürtezika-ı vakfa gadr ve vakfa hıyânet etdiği davasıyla bilmuhâkeme azl edilerek yerine Yörgüç Paşazâde Mehmed Bey bin Hasan Bey mütevellî oldu.

1045 senesi gurre-i muharreminde Erzurum Kalesi Muhâfızı ve Amasya Beyi Hüseyin Bey, Sultân Murâd'ın nazar-ı dikkat ve takdîrini celp edecek yararlıklar gösterdiğinden Kars beylerbeyi olup Amasya sancağı orduda bulunan Mirlivâ Derviş Bey'e tevcîh edildi.

[638] Hüseyin Bey, bu teşebbüsün cezâsını aşağıda görüleceği üzere başıyla ödedi.

Derviş Bey

Amasyalıdır. Şâdgeldi Paşa ahfâdından Pîr Hüseyin Bey bin Derviş Mehmed Çelebi mahdûmu ve selefi Hüseyin Paşa'nın kayın pederidir. 1045 senesi **[73]** gurre-i muharreminde Amasya beyi olup Hoca Ahmed Paşa'nın ağalarından Bayburdlu Ahmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Fakat Derviş Bey, Amasya beyi olduktan yirmi yedi gün sonra kazâen vefât eylediğinden Amasya sancağı, Revân'dan kaçıp Sultân Murâd'a dehâlet ve kabûl-i tabiiyet eden İran ümerâsından Elkâs Bey'e tevcîh ve ihsân edildi.

Elkâs Bey

Tahranlıdır. İran beylerinden ve kumandanlarından olup Revân muhâfızı ve başkumandanı Emîr Gûne oğlu Tahmasp Kulu Han ile araları açıldığından Sultân Murâd'a kaçıp sığınmışdı. 1045 senesi muharreminin yirmi sekizinci günü Amasya beyi ve Bevvâb-ı Sultânî Ömer Bey de Amasya mütesellimi oldu.

Ömer Bey, Derviş Bey'in birâderi Osmân Bey'in oğludur. Eben an ced servet ü sâmân ile ma'rûf, asâlet ve şecâat ile mevsûf bir merd-i necîb idi. Ordu'dan Amasya'ya geldi.

Safer evâsıtında nakîb es-Seyyid Ca'fer Efendi'nin yerine Mansurzâde es-Seyyid Mehmed Çelebi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı olup yirmi üçüncü günü Revân muhâfızı Tahmasp Kulu Hân fena halde sıkışdığından eman ile gelip arz-ı dehâlet ve Revân Kalesi'ni Sultân Murâd'a teslim ve itâat eylediğinden Sultân Murâd, Tebriz üzerine gitdi. Tebriz'e girip rebîülevvelde İstanbul'a müteveccihen avdet etdi. **[74]**

Cumâdelâhire gurresinde Kadı Abdülkerim Efendi'nin yerine Kadı-i sâbık Hasan Efendi Amasya kadısı oldu. Cumâdelâhire evâsıtında Sultân Murâd'ın Tokat'a geldiği anlaşıldıkta Amasya'da şenlikler ve debdebeli alaylar tertîbâtıyla iştigâl edildi. Amasya Mütesellimi Ömer Bey, şehir kethüdâsı Bâlî Bey, Kadı Hasan Efendi, Müftü Mustafa Efendi, ufak bir hatanın zuhûruna meydan vermemeğe candan çalışıyorlardı.

Cumâdelâhirenin yirmi ikinci Pazar günü Sultân Murâd'ın İnepazar'a geldiği tebşir edildikte ertesi günü Amasya'ya duhûlü zan olunurken Sultân Murâd İnepazar'da durmadı. Akşamüzeri ezânî saat on birde oradan hareket ve yatsı ezanı okunurken Çalan Köprübaşı'na muvâsalat etdi.[639]

Sultân Murâd, Hoca Ahmed Paşa'nın Çalan Köprübaşı'ndaki muazzam bahçe ve köşkünde gece saat sekize kadar istirahat edib Enderun Ağaları ve dülbend gulâmı geldi. Otağ-ı Hümâyûn ile Erkân-ı Devlet'in çadırları gece Hacılar Meydanı'na kuruldu.

Fakat Sultân Murâd, Amasya'ya gece saat sekizde girip İçerişehir'de Sultân Bâyezîd Câmii karşısında ırmak üzerinde kâin yine Hoca Ahmed Paşa'nın mükellef konağına indi. İstikbâl alayı tertîbâtı suya düşdü.

Pazartesi günü Amasyalılar, Mütesellim Ömer Bey'in delâleti ve Hoca **[75]** Ahmed Paşa'nın vesâteti ile Sultân Murâd'a mükemmel donanmış bir at, otuz top a'lâ dokunmuş Amasya kumaşı, otuz pâre Amasya sahtiyanı, dört kese kuruş, hediye-i şükrâniyye takdîm etdiler. Hoca Ahmed Paşa da mükemmel donanmış bir at verdi.

Bu hediyelerin takdîminden sonra Sultân Murâd, tebdil atıyla Amasya'yı gezip ziyâretgâh olan makâmâtı, türbeleri ziyaret ve Sultân Bâyezîd Câmi-i Şerîfi'nde ikindi namazını edâ ederek ulemâ, sulehâ ve fukarâya pek çok atiyyeler, sadakalar ihsan etdi.

Akşam salı gecesi Amasya'nın içinden ve kaleden yer yer toplar atılarak her taraf donanıp süslendi. Muazzam şenlikler ve alaylar yapıldı. Sultân Murâd, Hoca Ahmed Paşa'yı Salı gecesi huzuruna kabûl edib sorduğu şeylere güzel cevaplar aldı. Hoca Ahmed Paşa'ya beş yüz kese sikke-i hasene ve Sultân Bâyezîd evkâfı tevliyetini verdi.

[639] Altı saatlik yeri, iki buçuk saatte katetmiş demektir.

Hoca Ahmed Paşa, birâderzâdesi olup hânesinde misafir bulunan Rumeli Kazaskeri Hocazâde Abdullah Efendi'nin istifasıyla Mısır kazâsını talep ve kabulüne tavassut ederek yeğenini bir badireden kurtardı.

Çünkü Sadr-ı a'zam Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın tahrîkâtıyla Abdullah Efendi'nin aleyhinde ba'zı tertîbâta Abdullah Efendi muttali' olduğu anda hayatından ümidini kesmişdi. Çünkü Sultân Murâd'ın sağı solu yoktu. Ufak bir hatasıyla yahut birinin si'âyesiyle büyük başları kestiriyordu. **[76]**

Amasya'nın ulemâ ve şuarâsından Hocazâde Abdullah Remzi Efendi tanzim eylediği bir kasîde ile te'lîf etdiği Kasîde-i Bürde Şerhi'ni, Şeyhzâde Abdî Efendi de medhiyesini Sultân Murâd'a takdîm ederek iltifat ve ihsanlara mazhar oldular.

Cumâdelâhirenin yirmi dördüncü Salı günü Sultân Murâd sabahleyin Amasya'dan hareketle Gelgiras'a gitdi. Buradan kalkıp Hacı Hamza kasabasına vardığı anda Amasya Mütesellimi Ömer Bey'in celbini irade edib recebin ikinci günü Çerkes menzilinde yetişen bîçârenin boynunu vurdurdu fakat sebebi bir türlü anlaşılamadı.[640] **[77]**

Sultân Murâd'ın Amasya Mütesellimi Ömer Bey'in celb ve idâmından sonra Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey Amasya mütesellimi oldu. Ömer Bey'in emlâk ü emvâli bâ-fermân-ı âli Sivas'tan gelen Defterdâr Ebû Bekir Efendi tarafından müsâdere ve fürûht edilerek esmânı İstanbul'a gönderildi. Yetim ve muhtaç bir halde kalan bir kerimesiyle oğlu Osmân Çelebi'ye bir hânesi kaldı. Bunlara yevmiye verildi.

Ramazânın gurresinde Müftü Şeyh Ya'kûbzâde Mustafa Efendi'nin azline binâen kibâr-ı müderrisînden Dursunzâde diğer Mustafa Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniye müderrisi ve zilka'dede Şeyhî Bey'in ref'iyle Şâtır Ali Ağa kethüdâyeri oldu.

1046 senesi muharreminde hey'et-i sâbıka ber-karar olup saferde Amasya Beyi Elkâs Bey hasmı olup Sultân Murâd'a fevkalâde hulûl eden Emîr Gûne oğlu Yûsuf Paşa, Tahmasp Kulu Hân si'âyesiyle ma'zûl olduğundan Amasya sancağı Trablusşam Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya tevcîh edildi.

Mustafa Paşa

Amasyalıdır. "Hacı Efendizâde" demekle meşhûr el-Hâc Mehmed Efendi'nin mahdûmudur. 1046 senesi saferinin on birinde Amasya mutasarrıfı olup **[78]** geldi. Pek müsin olduğundan kethüdâsı olan birâderzâdesi Sarı Mehmed Ağa, Amasya mütesellimi oldu.

Cumâdelûlâ gurresinde Kadı Hasan Efendi'nin müddet-i örfiyyesi bitdiğinden Bayram Efendizâde el-Hâc Hızır Efendi Amasya kadısı oldu. Harpten gelen Keyvanzâde Hızır Bey mahkemeye müracaatla hemşiresi Nâzenîn Hanım'ın ref'inden Hızır Paşa mütevellîsi oldu.

Cumâdelûlâ ortalarında Mütesellim Sarı Mehmed Ağa'nın tecâvüzkârâne harekâtı a'yân ve halkı dilgîr eylediğinden azliyle kethüdâyeri Şâtır Ali Ağa Amasya mütesellimi olup halka sükûn geldi.

---

[640] Şu tafsilatı Enderun Sefernâmesiyle Cihâdnâme ve Tezkire-i Abdî'den aldım. Sefernâme, Sultan Murâd'ın Revan Seferine azîmet ve avdeti ve vakâyi'ini günü gününe muhtasar bir takvim gibi zabteden bir târihçedir. Maiyetinde bulunan Enderun Ağaları tarafından zabt ve tahrir edilmiştir. Bu sefernâmeyi Evkâf mahzeninde bulup not etmiştim. Cihadnâme de bu tarzda daha muhtasarca yazılmıştır. Bunu da Lâleli Kütüphânesinde (1068) numarada buldum. Bunda Sultan Murâd'ın Tokat ve Amasya'ya gelip gitmesi şöyle kaydedilmiştir: "Yevm-i erbi'â Tokat'ta oturarak bir gün. Yevm-i hamîs İnepazar. Yevmü's-sebt Turhal. Yevmü'l-ehad cumâdelâhire 20, Eski İnepazar. Yevmü'l-isneyn cumâdelâhire 21, menzil-i Amasya saat 7. Yevmü's-sülesâ menzil-i Gelgiras …" Görülüyor ki, Sefernâme'nin zabtıyla Cihadnâme'nin kaydı arasında fark vardır. Sefernâmenin zabtı ve tafsilatı Abdî Efendi'nin Tezkiresindeki kaydına muvâfık görüldüğünden tercih edildi. Çünkü Sefernâme, sefere me'mur olan Enderun ağaları tarafından müşâhedâta müstenîden yazılmıştır. Vecîhî, Hasan Beyzâde, Fezleke, Naîmâ târihlerinde bu tafsilata, hatta Sultan Murâd'ın Amasya'ya uğradığına dair nesne yoktur. Yalnız Veliyyüddin Efendi Kütüphânesinde mevcut Edirneli Hasan Efendi'nin (Nuhbe-i Ahbâr) adlı eserinde Sultan Murâd'ın Revân Seferinden avdetinde Amasya'ya uğradığı iki kelime ile yazılmıştır. Evkâf mahzeninde bulduğum 1046 târihli maliye defterinde "Sâbık Amasya Mütesellimi Ömer Bey'in çiftlik pahası akçe 10.000" kaydı Sefernâmeyi tasdik etmektedir.

Ramazânın yedinci günü kâ'im-makâm sadr-ı âlî Lâdikli Kurd Ağazâde Bayram Paşa sadrâzam olduğundan kethüdâsı Geldiklânlı Köse Ali Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî oldu. Sadr-ı müşârün-ileyhin imâmı da Şeyh Muharrem Efendizâde Mustafa Efendi ve müteâkiben Amasyalı Hacı Benîzâde Hüseyin Efendi reîsü'l-küttâb oldu.

Zilka'de evâilinde Sadr-ı a'zam Bayram Paşa, muazzam bir alay ile Amasya'ya gelip oturdu. Tedârikât-ı seferiyeyi ikmâle çalışdı. Fakat mutasarrıf Mustafa Paşa'nın ve kethüdâsı Sarı Mehmed Ağa'nın hareketlerini beğenmediğinden azliyle Amasya sancağını sâbık Batum beylerbeyi Murtezâ Paşa'ya verdi.

Murtezâ Paşa

Zilelidir. Pîrî Ağa'nın oğludur. 1046 senesi zilka'desinin yirmi altıncı günü Amasya mutasarrıfı olup vusûlüne kadar mütesellim-i sâbık **[79]** Şâtır Ali Ağa makamında kaldı. Mustafa Paşa da pirliğine hürmeten ber-vech-i tekâüd Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellisi ve selefi Hoca Ahmed Paşa Trabzon beylerbeyi oldu.

Bayram Paşa, Amasya'ya uzak yerlerden su getirmek için yollar, çeşmeler yaptırdı. İçerişehir'de Kadı Ali Çelebi Câmii yerine güzel ve kârgîr bir câmi-i şerîf ve şimdiki mevlevîhâne yerine dilnişîn bir mevlevîhâne ve Aşağı Pazar'da el-yevm "Vakıf Han" denilen cesîm bir han binâ etdirdi. Meşâhir-i zurefâdan Amasyalı Bâkî Dedezâde Ârif Mehmed Dede Efendi'yi mevlevihânesi şeyhi yaptı.

Kezâlik Sığırpazarı civarında kâin Atabey Medresesi'ni yeni bir tarzda müceddeden i'mâr ve ortasına güzel bir şadırvan ihdas edib medresenin itibarını artırdı. Müderrisliğini meşâhir-i udebâ ve fuzalâdan Küçük Hoca Mehmed Efendizâde Abdullah Remzi Efendi'ye tevcîh etdirdi.

Zilhicce evâsıtında, Bayram Paşa, Amasya'dan kalkıp Tokat'a gitdi. Hayrâtının birçoğunu kendisi Amasya'dan gitdikten sonra ikmâl etdirdi. Hülâsa Bayram Paşa, Naîmâ Efendi'nin yazdığı gibi Amasya'da kırk bin kuruş kadar para sarf ederek büyük eserler vücûda getirdi. Bunlarla Amasya'ya olan nisbet ve alakasını gösterdi.

1047 senesi muharrem evâhirinde Kadı el-Hâc Hızır Efendi'nin vefâtına binâen safer gurresinde Himmetzâde el-Hâc Ramazân Efendi Amasya kadısı oldu. Rebîülâhir evâilinde Sadr-ı a'zam Bayram Paşa ikinci defa Amasya'ya gelip kışladı. Yeniçeri ağasını ve orduyu Merzifon'a **[80]** gönderdi. Bölük zabıtlarını Amasya'da yerleşdirdi.

Bu esnada Yörgüç Paşazâde Mehmed Bey bin Hasan Bey, Yörgüç Paşa evkâfı tevliyetinden azledilip Hakalâcı Mustafa Beyzâde diğer Mehmed Bey mütevellî oldu.

Şa'bânda Sultân Bâyezîd Evkâfı Mütevellisi Hacı Efendizâde Mustafa Paşa vefât eylediğinden çavûşân-ı dergâh-ı âlîden Gazzâz Ahmed Ağa bin Abdülbâkî evkâf-ı Sultâniyye mütevellisi olup şevvâlde Müftü Dursunzâde Mustafa Efendi şikâyetlerle azledilip yerine Amasya ulemâsından Kâsım Bey Müderrisi Yahya Efendi Amasya müftüsü oldu.

Zilhiccesi evâilinde Bayram Paşa Amasya'dan kalkıp Bağdat Seferi'ne azîmet eden Sultân Murâd'ı istikbâle koşdu. Mutasarrıf Murtezâ Paşa da beraber gitdiğinden akrabasından Zileli Hüseyin Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb etdi. Sonra Amasya sancağı sâbık Trabzon beylerbeyi Hoca Ahmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Amasyalıdır. Amasya'da medfûn ve türbesi ziyâretgâh olan İğnecizâde eş-Şeyh Safiyyüddîn Halvetî ahfâdından Mehmed Efendi'nin küçük mahdûmudur. Büyük biraderi Hâce-i Sultânî Ömer Efendi'dir. 1048 senesi gurre-i muharreminde Amasya mutasarrıfı oldu.

Safer gurresinde Kadı Ramazân Efendi'nin yerine mevâlîden Amasyalı **[81]** Hayreddînzâde İbrâhim Efendi Amasya kadısı ve Kuloğlu Mehmed Ağa kethüdâyeri oldu. Hoca Paşazâde Mustafa Bey Amasya alaybeyi ve mütesellimi olup pederi Bağdat Harbi'ne me'mûren gitdi.

Rebîülâhirin altıncı günü Urfa civarında Calâb menziline vusûlünde Sadr-ı a'zam Bayram Paşa vefât etdiğinden sadr-ı müşârün-ileyhin tavsiyesi ve rûznâmeci İbrâhim Efendi'nin tensibiyle Musul muhâfızı Lâdikli Vezîr Tayyar Mehmed Paşa sadrâzam oldu. Bayram Paşa'nın cesedi İstanbul'a gönderilip tekkesi kurbundaki türbesine defnedildi.

Tayyar Mehmed Paşa'nın sadâretinde kethüdâsı Amasyalı Bâkî Paşazâde Rıdvan Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî ve meşâhir-i şuarâ ve Dîvân-ı Hümâyûn küttâbından Amasyalı Sıdkı Mustafa Efendi reîsü'l-küttâb olup, cumâdelûlânın üçüncü günü reîs sâbık Amasyalı Hacı Nebîzâde Hüseyin Efendi mukâbeleci oldu.

Şa'bân evâilinde Bağdat Muhârebesi'nde Sivas Beylerbeyi Kör Hazinedâr İbrâhim Paşa, Amasya Mutasarrıfı Hoca Ahmed Paşa, Bozok Beyi Amasyalı Şemsi Paşazâde Ali ve Çorum Beyi Köprülü Mehmed Beyler mecrûh ve müteâkiben Sadr-ı a'zam Tayyar Mehmed Paşa şehîd olup Kemankeş Arnavut Kara Mustafa Paşa sadrâzam oldu.

Zilka'dede Mutasarrıf Ahmed Paşa yaralı olarak avdet etdi. Muhârebeden dolayı etraf-ı livâda eşkıyâ türemişdi. Amasya mütesellimi ve alaybeyi Mustafa Bey eşkıyâ tâkibine gidip Kuloğlu Mehmed Ağa mütesellim vekili oldu. **[82]**

Hızır Paşa Mütevellisi Keyvanzâde Hızır Bey Bağdat Harbi'nde şehîd olduğundan Mehmed Paşa mütevellileri Seydî Beyzâde Kurd Mehmed ve Abdullah beyler Hızır Paşa tevliyetini de elde etmişlerdi. Hızır Bey'in biraderzâdesi Kurd Mustafa Bey bin Ali Bey harbden gelip Hızır Paşa tevliyetini aldı.

Zilhiccede Amasyalı Sa'dî Çelebi'nin âzâd edilmiş kölesi olan ser-mîmâr-ı hâssa Yanyalı Kâsım Ağa Amasya'nın Gelgiras nâhiyesinde Kalburcu Karye'sini bâ-temlik-i sultânî vakfedip hasılatından Amasya'da Sultân Bâyezîd Câmiinde dersiye vaz'ıyla ilk defa fuzalâ-yı meşâyihden Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi'yi ders-i âm tâyin ve yevmî yirmi akçe vazife tahsis eyledi.[641]

Bu sene Dîvân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Amasyalı Kasım Efendi, Bağdat Seferi esnasında Habur Nehri'nden geçerken düşüp boğuldu.[642]Ze'âmeti mahdûmu Hasan Çelebi'ye verildi.

1049 senesi gurre-i muharreminde Kadı İbrâhim Efendi'nin yerine mevâlîden Amasyalı Hasan Efendi üçüncü defa Amasya kadısı ve onuncu günü müftü Yahya Efendi'nin de azline binâen selefi Dursunzâde Mustafa Efendi Amasya müftüsü oldu. Şıkk-ı sânî defterdârı Amasyalı Hacı Efendizâde İbrâhim Efendi bu esnada İstanbul'da başdefterdâr oldu. **[83]**

Rebîülevvelde Yörgüç Paşa Mütevellîsi Hasan Beyzâde Mehmed Bey'in ahvâl ve harekâtı vakfa ve mürtezikaya gadri mûceb görüldüğünden azliyle Hakalâcı Mustafa Beyzâde Mehmed Bey Yörgüç Paşa evkâfına mütevellî oldu.

Şevvâlin on altıncı günü Dördüncü Sultân Murâd'ın vefâtına binâen birâderi meşhûr Deli Sultân İbrâhim Hân Osmanlı tahtına oturdu. Zilka'dede defterdâr-ı esbak Amasyalı Şengelzâde Hüseyin Efendi İstanbul'da vefât edib emvâl ü emlâkine mahdûmu Ahmed Efendi ve sâir evlâdı vâris olabildi.

Sultân Murâd'ın gözdelerinden olan Haseki Selim Ağa Bostancı Ocağından azl u ihraç olunup zilhiccenin on beşinde Amasya'da Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi olarak geldi.

1050 senesi gurre-i muharreminde Kadı Hasan Efendi'nin müddet-i örfiyyesi bitdiğinden yerine Himmetzâde el-Hâc Ramazân Efendi Amasya kadısı oldu. Saferde Hoca Ahmed Paşa'nın azline binâen Amasya sancağı Şehr-i Zor Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya tevcîh edildi.

[641] Bu malumat, kuyûd-ı vakfiye idaresinde mevcud birinci muhasebe defterinde görüldü.
[642] Bu kayıt târihi, Şeyhî Efendi'nin Zeyl-i Şakâyıkı'nda görüldü.

Hüseyin Paşa

Amasyalıdır. Alıc Beyzâdedir. Bağdat Muhârebesi'nde bir kolu sakat olduğundan "Çolak Hüseyin Paşa" demekle meşhûr oldu. 1050 senesi saferinin altıncı günü Amasya mutasarrıfı olup vusûlüne kadar Kuloğlu Mehmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Bu esnada meşâhir-i fuzalâdan Merzifonî Kara Muhyiddîn Efendi, Gürcü **[84]** İmam Hasan Efendi, Kadızâde es-Seyyid İbrâhim Efendi, Molla Bahşîzâde Yahya Efendi ve meşâyih-i kirâmdan fâzıl-ı meşhûr eş-Şeyh Hüsâmeddîn Efendi, Şeyhzâde eş-Şeyh Hızır Efendi, Mevlevihâne şeyhi eş-Şeyh Ârif Mehmed Efendi Amasya'da neşr-i ulûm ve füyûzât etmekte idiler.

Rebîülevvelde şehir kethüdâsı Bâlî Bey'in azline binâen Bağdatlı Mahmûd Ağazâde Osmân Ağa şehir kethüdâsı oldu. Çünkü birâderi Mehmed Efendi Sultân Murâd'ın kerîmesi İsmihan Kaya Sultân kethüdâsı olarak "Mevkûfâtî" demekle meşhûr olmuşdu.[643]

Ramazânın yirmi dördünde Amasya a'yânından Bağdatlı Mahmûd Ağa bâ-fermân-ı âlî Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellisi ve Bâkî Paşazâde Habîb Ağa bin Şeyhî Mehmed Bey kethüdâyeri olup mütevelli-i sâbık Haseki Selim Ağa ma'füvven İstanbul'a gitdi. Çaşnigîr başı oldu.

1051 senesi gurre-i muharreminde Kadı Ramazân Efendi'nin yerine Tokatlı Müctebâzâde Mehmed Efendi Amasya kadısı olup geldi. Recebde mutasarrıf Hüseyin Paşa'nın kethüdâsı İsmâil Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Ramazânın Leyle-i Kadri'nde Evkâf-ı Sultâniyye mütevellisi Bağdatlı Mahmûd Ağa vefât eylediğinden dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Köprülü Durak Ağazâde Ömer Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi oldu. **[85]**

Şevvâl evâilinde bir mâh mukaddem Sivas beylerbeyi olan meşhûr Türedî Kınalıoğlu Mahmûd Paşa İstanbul'da i'dâm edilip[644] selefi Kör Hazinedâr İbrâhim Paşa yine Sivas beylerbeyi olup kaldı.

Zilka'dede başdefterdar Amasyalı İbrâhim Efendi vezâret umarken azliyle Kastamonu beylerbeyi olup gitdi. Bu sene nakîb-i meşhûr Amasya a'yânından Seyyid Mansurzâde es-Seyyid Sâfî Mustafa Efendi dâr-ı naîme irtihâl etdi.

1052 senesi gurre-i muharreminde Kadı Mehmed Efendi'nin yerine Hayreddînzâde İbrâhim Efendi yine Amasya kadısı olup yirmi dokuzunda Sultân Bâyezîd Câmii hatîb ve imâm-ı evveli Kadızâde Abdurrahman Efendi vefât eylediğinden yerine Hâfız Ahmed Efendi hatîb ve imâm-ı evvel oldu.

Saferde Sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa'nın düşman-ı bî-emânı olan Nasûh Paşazâde Hüseyin Paşa'ya Sivas eyaleti tevcîh edildiği halde taraf-ı sadâretten Vâlî İbrâhim Paşa'ya gelen fermân-ı âlîde Hüseyin Paşa'nın i'dâmı emredildiğinden Amasya Mutasarrıfı Hüseyin Paşa da vâliye yardım etmeye me'mûr olmuşdu.

Vâlî İbrâhim Paşa, şu kara emri infaza kıyâm edib Hüseyin Paşa ile birlikte Kayseriyye tarafına gitdi. Amasya Alaybeyi Gürcü Ali Bey de beraberdi. Nasûh Paşazâde Hüseyin Paşa ile muhârebe ederken Vâlî İbrâhim Paşa maktûl ve Amasya Mutasarrıfı Hüseyin Paşa da münhezim olduğundan **[86]** Sivas eyaleti Hoca Ahmed Paşa'ya ve Amasya sancağı da sâbık Çıldır Beylerbeyi Murtezâ Paşa'ya tevcîh edildi.

Murtezâ Paşa

Zilelidir. 1052 senesi gurre-i rebîülevvelinde ikinci defa Amasya mutasarrıfı oldu. Fakat kendisi Zile'de olduğundan akrabasından Hüseyin Ağa'yı Amasya mütesellimi gönderdi. Kendisi de bir müddet sonra gelip Hüseyin Ağa kethüdâsı oldu.

---

[643] Bu malûmât, mevkûfâtı Mehmed Efendi'nin vakfiyesinden ve muhasebe defterinden ve Amasya Sicillâtından anlaşıldı.

[644] Bu Türedî Naîmâ Târihi'nde yalnız künyesiyle yazılıdır. Adı yoktur. Câmiü'd-Düvel'de Müneccimbaşı Ahmed Efendi adının Mahmud olduğunu yazıyor.

Rebîülevvelin onuncu günü bir müddetten beri serbâzâne harekâtıyla halkı kendisinden soğutan Bağdatlıoğlu Osmân Ağa'nın azliyle Amasya a'yânından Hâbilzâde Veli Bey şehir kethüdâsı ve recebde Gürcü Ali Bey'in ref'inden Çavuşzâde Hasan Bey Amasya alaybeyi ve şevvâlde Dursunzâde'nin de azlinden Yahya Efendi yine Amasya müftüsü oldu.

Zilka'dede çavûşân-ı dergâh-ı âlîden İstanbul'da nüzûl emîni olan Amasyalı Gevik Mehmed Ağa vefât edib Amasya'daki emlâki oğulları Ahmed, Mahmûd, İbrâhim ağalara intikâl edebildi. Zilhiccede Amasya sancağı Kars Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Amasyalıdır. "Şemsi Paşazâde" demekle meşhûr olup Bağdat Muhârebe **[87]** sinde mecrûhan vefât eden Ali Bey'in mahdûmudur.[645]1052 senesi zilhiccesinin on dördüncü günü Amasya sancağı mutasarrıfı oldu.

Bu esnada sipâhi-i meşâhirînden İsmâil Ağa kethüdâyeri, Taşçıoğlu Sun'ullah Ağa'nın ref'inden Gözdâş Mehmed Ağa Amasya serdârı, Çavuşzâde Hüseyin Bey Amasya alaybeyi ve İstanbul'da Amasyalı Ahmed Ağa da mîrâhûr-ı sânî oldu.

1053 senesi gurre-i muharreminde Kâtipzâde Hasan Efendi Amasya kadısı, saferde Mutasarrıf Ahmed Paşa Girit Harbi'ne me'mûr olduğundan kethüdâyeri İsmâil Ağa Amasya mütesellimi ve mevkûfâtı Mehmed Efendi'nin birâderi Bağdatlıoğlu Osmân Ağa yine şehir kethüdâsı oldu.

Şa'bân evâilinde Mütesellim İsmâil Ağa da Girit Harbi'ne gitdiğinden Şâtır Ali Ağa mütesellim kâ'im-makâmı ve şa'bânın on yedisinde Amasyalı Gazzâz Ahmed Bey evkâf-ı Sultâniyye mütevellisi olup geldi.

Ramazânın yirmisinde üstâdu'l-fuzalâ, imâmu's-sulehâ Sultân Bâyezîd Câmii imâm-ı sânîsi ve kürsü şeyhi Gürcü Hasan Efendi dâr-ı nâ'ime irtihâl edib yerine mahdûmu Ders-i âm Mustafa Efendi imâm-ı sânî ve fuzalâ-yı meşâyihten Hüsâmeddîn Efendi kürsü şeyhi oldu.

Şevvâlde Mutasarrıf Ahmed Paşa Sivas beylerbeyi olduğundan Amasya **[88]** sancağı Sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa müntesiblerinden sâbık Trablusşam Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

Köprülüdür. 1053 senesi şevvâlinin beşinci günü ikinci defa Amasya sancağı mutasarrıfı olup geldi. Fakat zilka'denin on altısında efendisi olan sadrâzam yok yere maktûl ve müntesibleri menkûb olup hâssaten sadr-ı müşârün-ileyhin mahrem-i hâssı ve Köprülü Paşa'nın hâmi-i yegânesi olan mimâr başı Kâsım Ağa azl ve Gelibolu'ya nefyedildi.

Zilhiccede Sultân Bâyezîd vâizi, mûmâileyh Kâsım Ağa dersiyesi mutasarrıfı, Mahmûd Çelebi tekke şeyhi olan Halvetiye meşâyih-i kibârından fâzıl-ı meşhûr eş-Şeyh Hüsâmeddîn Efendi dâr-ı naîme irtihâl etdi. Bütün esnaf dükkânlarını kapattı. Cenâzesi parmak üzerinde gitdi.

Bunun yerine meşâhir-i ulemâdan Sinan Efendizâde Mehmed Efendi Sultân Bâyezîd kürsü şeyhi ve dersiyye-i Kâsım Ağa Mutasarrıfı ve ders-i âm ı olup Enderûn Câmii kürsü şeyhi olan Niksarlı Çebni Beyzâde diğer Hüsâmeddîn Efendi de Mahmûd Çelebi Tekkesi şeyhi oldu.

1054 senesi gurre-i muharreminde Tokatlı Müctebâzâde Mehmed Efendi yine Amasya kadısı olup çok geçmeden Müftü Yahya Efendi, şehir kethüdâsı Bağdatlıoğlu Osmân Ağa, kethüdâyeri Şâtır Ali Ağa azl olunup yerlerine Dursunzâde Mustafa Efendi Amasya Müftüsü, **[89]** meşhûr Bâlî Bey şehir kethüdâsı, Alevî Köylü Gazanfer Ağa kethüdâyeri oldu.

[645] Bu esnada Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa, iki zât olup biri Bolu'lu Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa'dır. Diğeri Amasyalı Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa'dır. Naîmâ Târihi'nde bunlar birleştirilip her ikisine de Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa denmiştir. Lâkin telhîsât ayırmıştır.

Lâkin Sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa'nın katli ve Mimâr Kâsım Ağa'nın azl ve nefyi Köprülü Mehmed Paşa'yı da müteessir etdiğinden saferde azledilip Amasya sancağı Bosna Alaybeyi Muslî Bey'e tevcîh edildi.

Muslî Bey

Bosnalıdır. "Memi Çelebioğlu" demekle meşhûrdur. 1054 senesi saferinin on üçüncü günü Amasya sancağı beyi olup kendisi harbe me'mûr olduğundan kethüdâyeri Gazanfer Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Saferin on sekizinde Hoca Ahmed Paşa yine evkâf-ı Sultâniyye mütevellisi olup geldi. Bu esnada Amasya a'yânından Hacı Paşazâde Hüseyin Bey Divriği sancağı beyi olup gitmişdi.

Rebîülevvelde Kara Mustafa Paşa müntesiblerinden Mısır Vâlisi Maksut Paşa azl u katl olunup yerine Nişancı Amasyalı Vezîr Eyüb Paşa da dîvân efendisi ve Mısır muhassılı olarak Mısır'a gönderildi.

Rebîülâhirde kibâr-ı ulemâdan Gümüşlü Câmii kürsü şeyhi ve Fatımiye Müderrisi Zileli Muharrem Efendizâde Abdurraûf Efendi vefât edib mahdûmu Ders-i âm Ahmed Efendi yerine kürsü şeyhi ve müderris oldu. **[90]**

Cumâdelûlânın üçüncü günü "sâbıkan Amasya sancağı mutasarrıfı Köprülü Mehmed Paşa'nın sulbî oğlu Mustafa Bey'e Tokat madenhânesinden yevmî seksen akçe vefât eden Hüseyin Bey mahlûlünden tevcîh edilmek"[646] üzere emr-i âlî sâdır oldu.

Şa'bânda Amasya Beyi Muslî Bey terfî edildiğinden Amasya sancağı mîrâhûr-ı sânî Ahmed Ağa'ya tevcîh edilerek İstanbul'dan uzaklaşdırıldı.

Ahmed Bey

Amasyalıdır. Kayabaşı Mahallesi zu'amâsından Pehlivânzâde Mehmed Bey bin Ahmed Bey'in mahdûmudur. Amasya'da "Kayalı" ve İstanbul'da "Örümcek, Ankebût" demekle meşhûr idi. 1054 senesi şa'bânının yirmi üçüncü günü Amasya beyi olup geldi.

Ramazân evâilinde Mirlivâ Ahmed Bey Girit Harbi'ne me'mûr olup Amasya vücûhundan Derviş Beyzâde Ebûbekir Bey Amasya mütesellimi ve Hoca Paşazâde Mustafa Bey Amasya alaybeyi oldu.

Şevvâlin gurresinde Kadı Mehmed Efendi'nin azline binâen Lâdikli Şeyh Muharrem Efendizâde mevâlîden Mustafa Efendi Amasya kadısı ve zilka'de gurresinde Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa sâniyen Sivas beylerbeyi ve çavûşân-ı dergâh-ı âlîden Gazzâz Ahmed Bey evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu. **[91]**

Hızır Paşa Evkâfı Mütevellîsi Kurd Mustafa Bey Girit Harbi'ne me'mûr olup Nâzenîn Hanım zevci Zülfikâr Beyi mütevellî kâ'im-makâmı nasb etmişdi. Mehmed Paşa evkâfı mütevellisi Seydî Beyzâde Kurd Mehmed ve Abdullah beyler Zülfikâr Bey'in aleyhine tevliyet davası ikâme ederek Kadı Müctebâzâde'nin azline bâis olmuşlardı.

Bu defa davayı kazanıp Kurd Mustafa Bey'i Hızır Paşa Vakfı tevliyetinden azl ve ref'ine muvâfık olduklarına binâen her ikisi de Hızır ve Mehmed Paşa'lar evkâfına müştereken mütevellî oldular.

Bu esnada Mimâr Kâsım Ağa, Gelibolu'dan ma'füvven gelip yine mimârbaşı olarak tâyin etdi. Kezâlik Amasyalı "Ayna Göz" demekle meşhûr Ebûbekir Efendi musâhib-i şehriyârî ve Girit Serdârı olan Kaptân-ı Deryâ Yûsuf Paşa'nın imâmı ve muallim ve mahrem-i hâssı idi.

Zilka'de evâilinde Bâlî Bey'in istifasıyla Bağdatlıoğlu "Osmân Ağa" yine şehir kethüdâsı olup, zilhicce sonlarında Girit Harbi'nde yararlıklar gösteren Amasya Beyi Ahmed Bey'e Sivas Eyâleti ve Anadolu Seraskerliği verildi.

---

[646] Evkâf mahzeninde ele geçen telhîsât listesinde aynen böyle görüldü. Hüseyin Bey, Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğludur.

Fakat Amasya sancağı, garâib-i zamâniyeden olarak Sultân İbrâhim'in gözdelerinden "Hümâ Şâh Kadın" adlı cariyesine[647] tevcîh edildiğinden beyliği Ebûbekir Bey'e ilzâm edildi. **[92]**

Ebûbekir Bey

Amasyalıdır. Amasya emîr-i kebîri Şâdgeldi Paşa ahfâdından Mirlivâ Pîr Hüseyin Beyzâde Derviş Bey'in mahdûmudur. 1054 senesi zilhiccesinin yirmisinde Amasya beyi oldu. 1055 senesi gurre-i muharreminde Ebûbekir Bey, devr ü teftişe çıkıp tarafından Abdülcelîl Efendizâde "el-Hâc Hüseyin Ağa" Amasya mütesellimi oldu. Çünkü Girit Harbi'nden dolayı Amasya havâlisinde eşkıyâ türemişdi. Bu esnada kethüdâyeri Kara Kadızâde Mehmed Ağa idi.

Muharrem evâhirinde Müftü Dursunzâde Mustafa Efendi'nin azliyle Şeyh Yâkubzâde Mustafa Efendi Amasya müftüsü ve gurre-i saferde Hakâlalızâde es-Seyyid Abdurrahim Efendi Amasya nâibi olup Kadı Mustafa Efendi İstanbul'a gitdi.

Cumâdelûlâ gurresinde Amasya Kadısı Mustafa Efendi Sakız mollası olduğundan Amasyalı Şeyh Hasan Efendizâde Kutbeddîn Mustafa Efendi Amasya kadısı oldu. Bu zât, "Kutbî" demekle ma'rûf şâir, edîb idi.

Bu esnada Amasya a'yânı şunlardı: Hoca Ahmed Paşa, Hacı Kerîm Paşazâde Hüseyin Bey, Helvacı Mehmed Ağa, bunun birâderi Deli Yûsuf Ağa, Kara Kadızâde Mehmed Ağa, Alaybeyi Gürcü Ali Bey, Murâd oğlu Gâvur Murâd Ağa, Alevî Köylü Gazanfer Ağa, Furûc Ağa demekle **[93]** meşhûr Hakâlalı Şâtıroğlu Ali Ağa, Yeniçeri Serdârı Murâd oğlu Hamza Ağa.

Mirlivâ Bekir Bey, asîl, necîb, bir merd-i kerîm idi. Amasya Mutasarrıfesi Hümâ Şâh Sultân'a yaranmak, sâye-i ikbâlinde beylerbeyi olmak hevesiyle ba'zı ta'addiyâta yol vermiş, a'yânın haset ve rekâbetini celb edecek nüfûza mâlik olmuşdu.

Bu yüzden şikâyetlere ma'rûz kaldı. Çünkü Haseki Sultân, muttasıl para istiyor, bîçâreyi katl u i'dâm ile korkutuyordu. Bekir Bey, havf ü recâ arasında hareket ederek maruz kaldığı şikâyetlerde i'zâm edilmişdi.

Şevvâl evâilinde Bab-ı Âlî'ye tevâlî eden şikâyetle Mirlivâ Ebûbekir Bey yalnız azl ve Amasya sancağı da Sivas Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Kayabaşılı Örümcek Ahmed Paşa'dır. 1055 senesi şevvâlinin beşinci günü Amasya Mutasarrıfı Dördüncü Haseki Hümâ Şâh Sultân'ın mütesellimi hükmünde sancak beyi oldu.

"Ankebût Ahmed Paşa" şöhretiyle mümtâz olan Örümcek Ahmed Paşa, Girit Harbi'ne me'mûr ve Anadolu serdârı olduğundan kethüdâsı Amasyalı Bâkî Paşazâde Habîb Ağasıyla beraber harbe gitdi. Tarafından Şâtır Ali Ağa Amasya mütesellimi oldu. **[94]**

Şevvâlin on ikisinde sipâhî a'yânından Kara Kadızâde Mehmed Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu. İstanbul'dan gelen mübâşirle sâbık Mirlivâ Ebûbekir Bey mukayyeden Samsun'a i'zâm ve kalebend edildi. Mütesellimi Abdülcelîlzâde el-Hâc Hüseyin Ağa da Amasya Kalesi zindanına kondu.

1056 senesi gurre-i muharreminde Amasya Kadısı Kutbeddîn Mustafa Efendi, Ankebût Ahmed Paşa'nın serdârı olduğu ordunun kadısı olduğundan ulemâdan İkincizâde es-Seyyid el-Hâc Ali Efendi Amasya nâibi oldu.

Rebîülevvelde Amasya Kalesi'nde mahpus olan mütesellim-i sâbık Abdülcelîlzâde el-Hâc Hüseyin Ağa'nın bî-günâh olduğu anlaşılmakla a'yândan Sefer Ağa'nın kefâletiyle tahliye edildi.

[647] Mukâtaa Defterlerinde Amasya sancağının "Dördüncü Haseki Hümâ Şâh Sultan" üzerinde olduğu ve tevcihi görüldü.

Receb gurresinde nâib-i esbak Hakâlalızâde es-Seyyid Abdürrahîm Efendi Amasya kadısı oldu. Ramazân evâilinde Amasya ulemâsının umdesi olan Müftü Şeyh Yâkub Efendizâde Mustafa Efendi vefât eylediğinden Dursunzâde Mustafa Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Şevvâlde Yörgüç Paşa Evkâfı mütevellîsi Hakâlacızâde Mehmed Bey ve müteâkiben Samsun'da kalebend olan sâbık Mirlivâ Ebûbekir Bey hazîn bir sûrette vefât etdi. Hasan Beyzâde Mehmed Bey Yörgüç Paşa mütevellîsi oldu. Fakat Bekir Bey'in bütün servet ü sâmânı müsâdere edildiğinden yalnız Köprübaşı mahallesindeki bir konağı oğulları Osmân, **[95]** Ömer beylere ve kızları Neslihân, Râziye hanımlara kalabildi.

Zilhiccede Anadolu Serdârı Amasya Mutasarrıfı Ankebût Ahmed Paşa ikinci defa Sivas beylerbeyi olup selefi Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa Amasya'ya geldi. Amasya sancağı Saluzcu Karyesi hâsıyla mütekâid olan Gâzi-i meşhûr Çolak Hüseyin Paşa'ya tevcîh ve hâss-ı mezbûr'da Ahmed Paşa'ya tahsis edildi.

Hüseyin Paşa

Amasyalıdır. Alıc Beyzâdedir. 1056 senesi zilhiccesinde dördüncü defa Amasya sancağı mutasarrıfı oldu. Amasya eşrâfından Sefer Ağa'yı mütesellim nasb ederek Amasya'dan aldığı kuvvetle Girit'e gitdi.

Kurban Bayramı'nın dördüncü günü sulehâdan nakîb Seyyid Mansurzâde, es-Seyyid Mehmed Çelebi vefât edib yerine sâbık Niksar Kadısı Hakâlalızâde es-Seyyid Abdülkerîm Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Bu sene Köprü meşâyihinden eş-Şeyh Ahmed Efendi vefât edib yerine mahdûmu eş-Şeyh Yûsuf Efendi geçti.

1057 senesi gurre-i muharreminde Zileli İslam Efendi Amasya kadısı olup Kudüs-i Şerîf sancağından azl edilen Köprülü Mehmed Paşa'ya tenzîlen Ma'arra kazâsı verildi.

Safer evâhirinde Amasya Mutasarrıfı Hüseyin Paşa Girit Muhârebesi'nde gösterdiği yararlıklara binâen Trabzon beylerbeyi oldukta selefi Hoca Ahmed Paşa'ya Amasya sancağı verildi. **[96]**

Ahmed Paşa

Amasyalıdır. İğnecizâde Hâce-i Sultânî Ömer Efendi'nin birâderi Hoca Ahmed Paşa'dır. 1057 senesi saferinin yirmi altıncı günü Amasya mutasarrıfı ve Girit Harbi'ne me'mûr oldu. Alaybeyi olan mahdûmu Mustafa Bey'le Girit'e gidip Sefer Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Çünkü Sefer Ağa, Muzaffereddîn Fağfûr Paşa evlâdından ve Amasya a'yânından bir merd-i kerîm idi. Hacı Hamza Mahallesinde ikâmet ederdi. Gerek bunun ve gerek sâir mutasarrıfların istikâmeti sâyesinde Amasya'nın hakîkî mutasarrıfı olan Telli Hâre'nin ya'nî Hümâ Şâh Sultân'ın nüfûzu hissedilmez bir halde idi.

Amasya halkı, Telli Haseki'ye, "Telli Hâre" ünvânını vermişlerdi. Hâlâ bu şöhret Amasya'da bâkîdir. Gayet nâzik, az bir şeyden gücenen adamlara, "Telli hâre" denmektedir. Sefer Ağa, halk ile Telli Hâre'yi güzel idâre ederdi. Telli Hâre, yalnız Amasya havâssından kendisine mahsus vergiyi Sefer Ağa'dan alırdı. İdâre husûsâtına karışdırılmazdı.

Hoca Ahmed Paşa'nın zamanında Amasya Kalesi'ni tamire müsâade edildiğinden Has Odalı Yûsuf Ağa binâ emîni ve Hoca Ahmed Paşazâde Dede Ali Bey de mübâşir olup, Kal'a-i Bâlâ'nın her tarafı ve Aşağı İç Kale tamiratına başlandı.

Rebîülevvelde kibâr-ı mevâlîden Amasyalı Memikzâde Mustafa Efendi İstanbul kadısı ve müteâkiben mirâhur-ı şehriyârî Köprülü Hamamcı Mehmed Ağa da yeniçeri ağası oldu. **[97]**

Cumâdelûlâda Sivas Beylerbeyi Ankebût Ahmed Paşa'ya Konya Karaman Eyâleti verildiğinden vüzerâdan Bosnalı Vardar Ali Paşa Sivas vâlisi olup geldi.

Recebde Amasya Mevlevîhânesi şeyhi Ârif Mehmed Dede Efendi, ba'zı ahvâl ve harekâttan dolayı azledildiğinden yerine Mesnevîhân Mahmûd Dede Efendi mevlevîhâne şeyhi oldu. Arif Mehmed Dede Efendi de mahdûmu Abdülbâkî Dede ile İstanbul'a gitdi.

Bu esnada Şam Eyâleti Üçüncü Haseki Şîvekâr Sultân'a tevcîh edildiğinden vâlide kethüdâsı Mimârbaşı Kâsım Ağa'nın himmetiyle Ma'arra Beyi olan Köprülü Mehmed Paşa Şam Eyâleti mütesellimi ve beylerbeyi kâ'im-makâmı oldu.

Şa'bânda Girit'e giden Amasya Kethüdâyeri Bâkî Paşazâde Habîb Ağa Mora Kasteli Kalesi'ni fethederek büyük bir şöhret aldığından şehîden vefât eden İznikî Beyzâde Ali Ağa yerine sipâhiler ağası oldu. Bu esnada Kıbrıs'tan ma'zûl olan Geldiklânlı Ali Paşa Amasya'ya geldi.

Ramazân evâilinde Vardar Ali Paşa'dan Sivas vilâyeti nâmına otuz bin kuruş Ramazâniye ve Sivas'ta ikâmet eden İbşir Paşa'nın zevce-i menkûhası istenmişdi. İsteyen Sultân İbrâhim idi.

Ramazânın yirmi ikisine musâdif martın birinde Köprü a'yânından Hacı Yûsuf Ağazâde Mehmed Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi olup Amasya'ya geldi. **[98]**

Şevvâlin yirmi birinde Kudüs-i Şerîf Beylerbeyiliği de Şam Eyâleti mütesellimi ve beylerbeyi kâ'im-makâmı olan Köprülü Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.[648]

Vardar Ali Paşa, dindar ve hamiyetperver bir zât idi. Ne istenilen parayı, ne de İbşir Paşa zevcesini göndermedi. Çünkü Sivas Vilayetinin elli yedi senesi vergisi kâmilen tahsîl edilip gönderilmişdi. Bir kimsenin zevce-i menkûhasını diğerine takdîm etmek de şer' u akla muhâlifti.

1058 senesi gurre-i muharreminde sâbık Şehr-i Zor Beylerbeyi Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa ma'zûlen gelip Saluzcu Karyesi a'şârı kendisine hâs tâ'yîn edildi. Birkaç gün sonra Hoca Ahmed Paşa yine Trabzon beylerbeyi olup Amasya sancağı selefi Hüseyin Paşa'ya Karahisar-ı Şarkî sancağıyla beraber tevcîh edildi.

Hüseyin Paşa

Amasyalıdır. Alıc Beyzâde Çolak Hüseyin Paşa'dır. 1058 senesi evâil-i muharreminde Amasya ve Karahisar-ı Şarkî sancakları mutasarrıfı **[99]** oldu. Vusûlüne kadar Amasya a'yânından Siyavuş Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb etdi.

Siyavuş Ağa, Pirinççi Mahallesi eşrâfından Abdî Ağa'nın oğlu bir sipâhi idi. Mütesellim oldukta herkesin dedikodusuna mevzu olan Bağdatlıoğlu Osmân Ağa'yı şehir kethüdâlığından kaldırıp Kuba Mahallesi eşrâfından Kara Abdî Bey şehir kethüdâsı oldu.

Bu yüzden safer evâilinde mütesellim Siyavuş Ağa, mukaddemen bir hâtunun ırzına tasallut ve bir çocuk tevlîd eylediği davasıyla müttehem olarak mevkiinden atıldı. Zu'amâdan Sarı Ali Bey Amasya mütesellimi oldu.

Dava bilmuhâkeme sâbit olmakla bîçâre Siyavuş Ağa i'dâm edildi. Sâbık şehir ağası Bağdatlıoğlu'nun tezvîri denildi. Bu esnada Konya Beylerbeyi Köprülü Mehmed Paşa idi. Muharrem evâilinde yeniçeri ağalığından azledilen Köprülü Hamamcı Mehmed Ağa da Erzurum beylerbeyi oldu.

Rebîülevvelde Sivas Vâlisi Vardar Ali Paşa'nın azliyle üzerine serdâr olan Halep Vâlisi Vezîr İbşir Mustafa Paşa Sivas vâlisi olup bütün kuvvetiyle Sivas üzerine hareket ve Ali Paşa da Abaza-vâri dâd-hâhâne Üsküdar'a müteveccihen Tokat'a azîmet etdi.

Konya Beylerbeyi Köprülü Mehmed Paşa, Amasya ve Karahisar-ı Şarkî Beylerbeyi Amasyalı Çolak Hüseyin Paşa, İbşir Paşa'ya yardım etmeye me'mûr olmuşlardı. Fakat Köprülü Mehmed Paşa, Hüseyin Paşa'nın hasm-ı bî-emânı idi. Her ikisi de bütün kuvvetlerini alıp İbşir Paşa'nın yanına gideceklerdi. **[100]**

---

[648] Evkâf Mahzeninde ele geçen telhisât listesinde şöyle yazılı gördüm: "Şam Beylerbeyiliği Kâ'im makâmlığı Üçüncü Haseki Şîvekâr Sultan tarafından Ma'arra Beyi Köprülü Mehmed'e verilmekle Kudüs-i Şerîf ile Şam Eyâleti ka'im makâmlığı Hatt-ı Şerîf ile ihsan olunmağın emri yazılmak… 21 Eylül 1057". Bunun altında "Hatt-ı Hümâyûn-ı saâdet-i makrûn ile Şam Eyâleti pâyesi sâbık Ma'arra Beyi olup Şam kâ'im makâmı olan Mehmed'e verilmek… 22 Eylül 1057".

Şâyân-ı dikkatdir ki, Vardar Ali Paşa'nın isyankâr hareketi, millete kan ağlatan, zimâm-ı idâresini kadınların eline veren Deli Sultân İbrâhim'in delileri bile güldüren evâmir ve ahkâmı aleyhine yapılmış bir ihtilâl idi.

Bu ihtilâl bayrağı altına koşanlar da, bir takım zalemenin zulüm ve kahrıyla inleyen mağdurlardı. Ali Paşa, Tokat'a gelince maiyetindeki kuvvet pek ziyade artmış, muntazam bir cemiyet-i ihtilâliyye şeklini almışdı.

Bundan dolayı Hüseyin Paşa, Girit Harbi'nden geldiği anda ihtilâlin ehemmiyetini takdîr ederek tedârikâtını gördükten sonra kethüdâsı Hacı Efendizâde Sarı Mehmed Ağa ile İbşir Paşa'nın ordusuna iltihak etmek üzere hareket etmişdi.

Vardar Ali Paşa, olanca kuvvetiyle rebîülâhirin evâilinde Amasya'ya geldi. Mütesellim Sarı Ali Bey ile ba'zı a'yân ve halk Vardar'ı istikbâl ederek lazım gelen mümâşâtı yaptı. Samsunlular da Amasya'ya koşup mutasarrıfları Dilâver Paşa'dan ağır şikâyetler dermeyân ve Vardar'ın cemiyetine iltihâk etdiler.

Ali Paşa, Amasya'dan kalkıp Gelgiras, Gümüş, Osmâncık, Hacı Hamza'dan Çerkeş'e geldikte rebîülâhirin yirmi altıncı günü kendisine bir menzil kadar yaklaşan Hüseyin Paşa ile Köprülü Mehmed Paşa'yı davet ve muvâfakatlarını almaya bezl-i gayret etdi.

Fakat her ikisi de cevab-ı red verdiğinden Vardar Ali Paşa, bunların üzerine yürüdü. Paşaların kuvvetlerini perişan ve kendilerini esir etdi. **[101]** Hatta Ali Paşa, bunların ikisini de i'dâm edecekti. Merhamet edib bırakmışdı.

İbşir Paşa, Hüseyin ve Mehmed Paşalar'ın inhizâm ve esâretlerini duyduğu anda bütün kuvvetiyle gelip Vardar Ali Paşa'yı harben bozdu. Kendisini esir aldı. Paşaları esaretten kurtarıp Ali Paşa'nın başını kesti. İstanbul'a gönderdi.

Hayfâ ki, Köprülü Mehmed Paşa, bu inhizam ve esâreti, Hüseyin Paşa'nın kasten yardım etmediğine, Ali Paşa taraftarı olduğuna hamlederek İbşir Paşa'yı kandırdı.

Kezâlik Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul'a karşı kendisini inhizam ve esaret töhmetinden kurtarmak için vâlide kethüdası ve hâmisi olan Mimâr Kasım Ağa'ya yazdı. İbşir Paşa'nın da vâkıayı Köprülü Mehmed Paşa'nın tasviri gibi arz etdi.

Bizzarûre çıkan irade üzerine kırk yıldan ziyade kazalarda imrâr-ı hayat ve muhârebelerde vatana hizmet eden Koca Gâzi Hüseyin Paşa, kethüdâsı Sarı Mehmed Ağa, hazinedârı Ali Ağa, silahdârı Yeniçerioğlu Hasan Ağa, Sarı Mehmed Ağa'nın kethüdâsı Türedi Hüseyin Ağa, yok yere i'dâm edildi.

Kesilen şu mağdurların başları İstanbul'da "Bâb-ı Hümâyûn" pişgâhında Vardar Ali Paşa'nın başı altında sırasıyla dizilip teşhir edilerek Deli Sultân İbrâhim'in mecnûnâne ma'rifetleri, garazkârânın zâlimâne hareketleri **[102]** halka gösterilmiş oldu. İşte bunlar, Deli Sultân'ın hal'ine efkâr-ı umûmiyeyi hazırladı.

İkinci bir zulüm olarak bu mağdurların bütün metrûkâtı müsâdere edilerek hanümânlarının, yetimlerinin yürekleri dağlandı. Gâzi Hüseyin Paşa ile etbâı bu mücâzâta asla müstahâk değillerdi. Köprülü Mehmed Paşa, kendi garaz ve nefsâniyeti uğruna bunları feda etdi.

Bu mağdurların metrûkâtını kabza me'mûren dergâh-ı âlî çavuşânlarından Hakâlalı Yûsuf Çelebizâde Mûsâ Ağa geldi. Mahlûl olan Amasya sancağı da Bolu Beyi Mehmed Zemân Bey'e tevcîh edildi.

Mehmed Zemân Bey

İranlıdır. "Acem Zemân Bey" demekle meşhûrdur. Sultân Murâd'ın Revân'dan aldığı yâdigârlardan biridir. 1058 senesi Cumâdelûlâsının yirmi yedinci günü Amasya beyi olup geldi.

Bu esnada Amasyalı Memikzâde Mustafa Efendi Anadolu Kazaskeri ve diğer Amasyalı Sıdkı Mustafa Efendi de reîsü'l-küttâb olmuşdu. Zemân Bey'in zamanında Sultân Bâyezîd İmareti Şeyhi Genceli Veli Bey oldukça bir nüfûz ve şöhret kazandı.

Receb gurresinde kibâr-ı mevâlîden Amasyalı Hayreddînzâde İbrâhim Efendi Amasya kadısı oldu. Recebin on sekizinde Deli Sultân İbrâhim rezâletle tahtından indirilip yerine şehzâdesi yedi yaşında Dördüncü Sultân Mehmed Han çıkarıldı. Sultân İbrâhim sonra boğuldu. **[103]**

Bugün Amasya'da Sultân Bâyezîd Câmii imâm-ı evveli ve hatîbi Ahmed Efendi üzerinden hitâbet ref' edilip meşâhir-i huffâzdan şeyhü'l-kurra ders-i âm Hâfız Mehmed Efendi'nin tilmîzi kadızâde Abdurrahman Efendi hatîb oldu.

Birkaç gün sonra mütesellim sâbık Sarı Ali Bey füc'eten vefât etdi. Mirlivâ Mehmed Zemân Bey, tebeddül-i saltanattan pek müteessir oldu. Çünkü Amasya sancağını Telli Haseki'ye verdiği peşin parasıyla almış, bunu çıkarmak için tayyârâtı çoğaltmışdı.

Bu yüzden halkın şikâyetleri Zemân Bey'in huzurunu selb ediyordu. Sivas Vâlisi İbşir Mustafa Paşa'nın kethüdâsı ve mûtemedi Amasyalı Sâlih Ağa idi. İbşir Paşa da, gem almazlardan biri idi.

Bunun için şikâyetler müsmir oldu. Şa'bânda Amasya sancağı Trabzon Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya tevcîh edilip Zemân Bey'in verdiği paraları güme gitdi. Kendisi de gâib ve hâsir İstanbul'a avdet etdi.

Ahmed Paşa

Amasyalıdır. "Kayabaşılı Örümcek", ya'nî Ankebût Ahmed Paşa'dır. 1058 şa'bânının on birinci günü Amasya mutasarrıfı oldu. Kendisi Girit Harbi'yle meşgul olduğundan Amasyalı Sefer Ağa'yı mütesellim nasb etdi.

Şevvâl gurresinde Girit Harbi'nde yararlık gösteren sipâhi meşâhirinden Helvacı Mehmed Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi ve yirmi birinde mutasarrıf **[104]** Ahmed Paşa Anadolu beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı, Dördüncü Haseki uhdesinden ref' edilip sâbık Şehr-i Zor Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Amasyalıdır. İğnecizâde Hoca Ahmed Paşa'dır. 1058 senesi şevvâlinin yirmi birinde Amasya mutasarrıfı olup Girit Harbi'ne me'mûr olduğundan mütesellim-i sâbık Sefer Ağa'yı Amasya mütesellimliğinde ibkâ etdi.

Bu esnada Amasya Miralayı Hoca Paşazâde Mustafa Bey de Girit Harbi'nde mirlivâ olup kibâr-ı zu'amâdan Gürcü Ali Bey Amasya alaybeyi oldu. Bunların her üçü de, Girit Harbi'yle meşgul idi.

Fakat Zemân Bey'in zamanında Müftü Dursunzâde Mustafa Efendi biraz lisâna geldiğinden şikâyet edilmişdi. Zilka'de gurresinde bu da azledilip yerine fâzıl-ı meşhûr Ca'ferzâde Hızır Efendi ilk defa Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Zilka'denin on sekizinci günü dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Amasyalı Hasan Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellisi olup geldi. Üçler Mahallesinde pederi Mehmed Bey'den mevrûs hânesinde ikâmet etdi.

Zilhiccede Girit Harbi'nde Amasya Mutasarrıfı Hoca Ahmed Paşa mecrûh ve mahdûmu Mustafa Bey şehîd ve müteâkiben Amasya Alaybeyi Gürcü **[105]** Ali Bey de mecrûh olduğundan yerine alaybeyi olan Çavuşzâde Hasan Bey Amasya askerine başbûğ oldu. Meşâhir-i ulemâdan Hasan Efendizâde Abdülmelik Efendi vefât etdi. Bu sene seyyâh-ı meşhûr Evliyâ Çelebi Amasya'ya gelip Hacı Paşazâde Hüseyin Bey'e misafir olmuşdur.

1059 senesi gurre-i muharreminde Anadolu beylerbeyi ve serdârı Amasyalı Ankebût Ahmed Paşa'ya vezâret verildi. Amasya Mütesellimi Sefer Ağa erzâk ve levâzım-ı askeriyyeyi hâmilen Girit'e gidip evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olan Hasan Ağa mütesellim kâ'im-makâmı oldu.

Müteâkiben Kara Abdî Bey'in azliyle Bağdatlıoğlu Osmân Ağa şehir kethüdâsı olup Kadı İbrâhim Efendi hastalandı. Mahdûmu Mustafa Efendi ve rebîülevvelde diğer mahdûmu Abdullah Efendi Amasya nâibi oldu.

Rebîülâhirde Anadolu beylerbeyi ve Katırcıoğlu aleyhine serdâr olan Canikli Mehmed Paşa Katırcıoğlu'na karşı mağlup ve aciz olduğundan Köprülü Mehmed Paşa Anadolu beylerbeyi olup "Boynuyaralı" demekle meşhûr olan Canikli Paşa'nın i'dâmına me'mûr oldu.

Rebîülâhirin yirmi dokuzuncu günü Amasya Kadısı İbrâhim Efendi vefât eylediğinden Cumâdelûlâ gurresinden itibaren Zileli el-Hâc İslam Efendi Amasya kadısı ve Abdullah Efendi yine Amasya nâibi oldu.

Yine cumâdelûlâ gurresinde Torumtay müderrisi ve Hoca Ahmed Paşa imâmı olan Hacı Efendizâde Ömer Efendi Erzurum mollası **[106]** ve mahdûmu İbrâhim Efendi de yerine Torumtay müderrisi ve Ahmed Paşa'nın abd-i mu'takı Rus Rıdvan Ağa Amasya kethüdâyeri oldu.

Cumâdelâhirede Anadolu Beylerbeyi Köprülü Mehmed Paşa'nın tedbiriyle Boynuyaralı Mehmed Paşa İstanbul'a gidip Vâlide Sultân'a dahîl olduğuna binâen i'dâmdan kurtuldu. Köprülü Mehmed Paşa da mazhar-ı teveccüh olup Amasya sancağı ber-vech-i hâs uhdesine tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

Köprülüdür. 1059 senesi recebinin gurresinde Anadolu beylerbeyi olduğu halde ber-vech-i hâs Amasya sancağı mutasarrıfı olduğu Amasya Mütesellimi Sefer Ağa'ya gelen ve Amasya Sicillâtı'nda mestûr olan tezkiresinden ve fermânından anlaşıldı.[649]

Köprülü Mehmed Paşa, üçüncü defa Amasya mutasarrıfı olup ibtidâ Sefer Ağa'yı sonra kethüdâsı Amasyalı Beyzâde Halil Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb etdi.

Amasya Kadısı el-Hâc İslam Efendi Zile'de ikâmet ve nâibi Hayreddînzâde Abdullah Efendi ile idâre-i kazâ ve hükûmet ediyordu. Fakat zilka'dede nâib-i mûmâileyhi azle mecbur olup ulemâdan İkincizâde es-Seyyid el-Hâc Ali Efendi'yi Amasya nâibi tâyin etdi.

Amasya a'yânından esbak evkâf-ı Sultâniyye mütevellisi ve Akşehir Sancağı **[107]** Beyi Kazâz Ahmed Bey usât-ı ma'rûfeden Gürcü Nebi'ye uyduğundan Akşehir'de tutulup İstanbul'da asıldı. Birâderi Sipâhi Mehmed Ağa da bunun yüzünden bî-günâh olarak boğuldu. Her ikisinin emvâli de müsâdere edildi.

Zilka'dede Köprülü Mehmed Paşa, Anadolu'dan ma'zûlen Amasya'ya gelip Alaybeyi Hasan Bey sancağı devir ve teftişe çıktı. Paşa'nın kethüdâsı Halil Ağa, Musullu Arab Hüseyin oğlu Abdurrahman Efendi bin Ömer Çelebi mukarreblerinden idi. Bu esnada Sivas beylerbeyi diğer Köprülü Hamamcı Mehmed Paşa idi.

1060 senesi gurre-i muharreminde vazifesi başına gelmeyen Kadı el-Hâc İslâm Efendi'nin azline binâen Tokatlı Müctebâzâde Mehmed Efendi Amasya kadısı oldu. Vusûlüne kadar yine Ali Efendi niyâbette kaldı.

Bu esnada Amasya Müftüsü Hızır Efendi, Yeğen Osmân Efendizâde Mehmed Efendi, Uzun Müderris Mehmed Efendi, Yağmurzâde İsmâil Efendi, İkincizâde el-Hâc Ali Efendi, meşâhir-i fuzalâdan olup Amasya'da neşr-i ulûm etmekte idiler. Vâizlerden es-Seyyid İbrâhim Efendi Niksarlı Hüsâmeddîn Efendi, Hâbilzâde Mehmed Efendi, Arab Hüseyinoğlu Abdurrahman Efendi de pek meşhûr idiler.

Muharremin yedisinde serdâr Gözdaş Mehmed Ağa'nın ref'inden serdengeçti ağası elli ikinin Hamza Ağa Amasya serdârı ve on dördünde Müftü Fâzıl Hızır Efendi de azledilerek Dursunzâde Mustafa Efendi Amasya müftüsü oldu. **[108]**

---

[649] Bu tezkire ve ferman suretlerini aynen not etmiştim. Hayfâ ki Taş Musluk harîkında yandı. İmzâsı da "Mîrimîrân Anadolu Köprülü Mehmed" idi.

Yine bu esnada Girit Muhârebelerinde fevkalâde yararlıklar gösterip sipâhiler ağası olan Amasyalı Bâkî Paşazâde Celîb Ağa İstinye'yi fethetdiği gün şehîd oldu. Merzifon'da Câmi-i Atîk hatîbi kibâr-ı ulemâ ve şuarâdan Abdî Efendi vefâtıyla Mehmed Efendi hatîb oldu.[650] Saferin on dördünde nüfûz ve şöhretiyle temâyüz eden Bağdatlıoğlu Osmân Ağa'nın azliyle Zambak Dede demekle meşhûr Çeribaşıoğlu Mehmed Çelebi şehir kethüdâsı oldu. On beşinde Kadı Mehmed Efendi'nin nâibi Ali Efendi kaldırılıp es-Seyyid Ömer Efendi Amasya nâibi ve evâhirinde Rus Rıdvan Ağa'nın ref'inden Kadızâde Mehmed Ağa kethüdâyeri oldu.

Köprü Voyvodası Müezzinzâde el-Hâc Mehmed Ağa geçenlerde vefât eylediğinden Köprülü Mehmed Paşa'nın kaynı Hacı Yûsuf Ağazâde Mehmed Ağa Köprü voyvodası olmuşdu. Köprü a'yânından sâbık Türkmen Ağası Abaza Hasan Ağa ile sâbık Tokat voyvodası ve Amasya beytü'l-mâl emîni Müftizâde Kıbleli Mustafa Ağa da meşhûr idiler.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Amasya'da gösterdiği şiddet ve inzibâta karşı Amasya a'yânından ba'zıları mu'teriz idiler. Bunların başında Hoca Ahmed Paşa, Müftü-i ma'zûl Hızır Efendi, Serhoş Mehmed Paşazâde Ahmed Bey, meşhûr Alevî Köylü Gazanfer Ağa vardı. Bunların muîni Sivas Beylerbeyi Hamamcı Mehmed Paşa idi.

Rebîülevvelde Alaybeyi Çavuşzâde Hasan Bey'in ref'inden Köse **[109]** Mehmed Ağazâde Hüseyin Bey Amasya alaybeyi oldu. Cumâdelûlâ gurresinde nâib es-Seyyid Ömer Efendi ref' edilip nâib-i esbak Hayreddînzâde Abdullah Efendi Amasya nâibi oldu.

Yeni nâib olan Abdullah Efendi, Köprülü Durak Ağa'nın kerîmezâdesi ve yeni Amasya Miralayı Hüseyin Bey de Köprülü Mehmed Paşa'nın efendizâdesi idi. Receb gurresinde Zambak Dede Mehmed Çelebi de azledilip Kara Abdî Bey yine şehir kethüdâsı oldu.

Fakat Köprülü Mehmed Paşa'nın muârızları çoğaldı. Hâssaten Bağdatlıoğlu Osmân Ağa, lazım gelen yerlere ve İstanbul'da reîsü'l-küttâb olan birâderi mevkûfâtı Mehmed Efendi'ye ağır şikâyetler dermeyân ederek azline çalışıyordu.

Sivas Beylerbeyi Köprülü Hamamcı Mehmed Paşa, öteden beri Köprülü Mehmed Paşa'nın aleyhdârı olduğundan şikâyetleri Bâb-ı Âlî'ye arz etmişdi. Bu yüzden Köprülü Mehmed Paşa şa'bânda azledildi. Amasya sancağı Anadolu'dan ma'zûl olan Vezîr Ahmed Paşa'ya hâs verildi.

Ahmed Paşa

Amasyalıdır. Ankebût Ahmed Paşa demekle meşhûrdur. 1060 senesi şa'bânının üçüncü günü boğaz muhâfızı oldukta ber-vech-i hâs Amasya sancağı mutasarrıfı olup a'yândan Sefer Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb etdi. **[110]**

Şa'bânın yirmi ikisinde dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Amasyalı Serdârzâde Halil Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup geldi. Bu esnada Mimâr Kâsım Ağa, ikinci defa Vâlide Sultân kethüdâsı olduğundan Köprülü Mehmed Paşa İstanbul'a gitdi.

Şevvâl evâilinde Sivas Beylerbeyi Hamamcı Mehmed Paşa azledilip Köprü'de mütekâid ve yerine İbşir Mustafa Paşa Sivas vâlisi oldu. Kadızâde Mehmed Ağa da kethüdâyeri iken ma'zûl olup İstanbul'a gitdi.

1061 senesi gurre-i muharreminde Tâceddînzâde İbrâhim Efendi Amasya kadısı olup Mütesellim Sefer Ağa, birkaç gün sonra yine zehâir-i askeriyye sevk ve îsâline me'mûr olduğundan Mustafa Ağa mütesellim kâ'im-makâmı ve saferde Helvacı Mehmed Ağa kethüdâyeri idi.

Cumâdelûlâda Kara Abdî Bey'in azlinde Taşçızâde el-Hâc İsmâil Ağa şehir kethüdâsı ve şa'bânda Dursunzâde Mustafa Efendi'nin de azliyle selefi Fâzıl Hızır Efendi yine Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu. Köprülü muhalifleri eski mevkilerini buldu.

[650] Bu Abdi Efendi Amasya'da Âkifzâdelerin cedd-i a'lâsıdır.

Şevvâlin gurresinde Kadı İbrâhim Efendi'nin azline binâen Köprü kadısı Gânîzâde Mahmûd Efendi Amasya kadısı olup geldi. Birkaç gün sonra Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellisi Halil Ağa da İstanbul'a gidip sipâhi Mehmed Ağa evkâfı Sultâniyye mütevellîsi oldu.

Zilhiccenin dokuzuncu günü Köprülü Mehmed Paşa, vâlide kethüdâsı Mimâr Kâsım Ağa'nın delâlet ve himmeti sâyesinde vezâretle kubbe-nişîn olup **[111]** Sadr-ı a'zam Gürcü Mehmed Paşa'nın istirkâbıyla ertesi günü vezâreti ref' edilerek Trabzon ve bir hafta sonra Kefe beylebeyi oldu. Mimâr Kâsım Ağa da azl ve nefyedildi.

Yine zilhicce evâilinde Serdâr Hamza Ağa'nın ref'inden Mahmûd Ağa Amasya serdârı oldu. Bu sene a'yândan Niyâzoğlu Ali Bâlî Bey, ba'dehû kibâr-ı meşâyih ve ulemâdan Şeyh Îcâdîzâde eş-Şeyh Hayreddîn Hızır Efendi bin Muhyiddîn Mehmed Efendi vefât etdi. Mahdûmu Abdüllatîf Efendi ders-i âm idi.

1062 senesi gurre-i muharreminde Mustafa Ağa'nın mütesellim vekâletinden azline ve Sefer Ağa'nın da tûl-i meksine binâen Bağdatlıoğlu el-Hâc Osmân Ağa Amasya mütesellimi oldu. Muharremin yedisinde mütesellimin muârızı olan Fâzıl Hızır Efendi de Amasya fetvâsından azledilip Dursunzâde Mustafa Efendi Amasya mütfüsü oldu.

Safer gurresinde Kadı Mahmûd Efendi tarafından Hacı Efendizâde İbrâhim Efendi Amasya nâibi olup Pehlivanzâde Ebûbekir Bey Amasya alaybeyi oldu. Bu esnada Köprülü Mehmed Paşa, Kefe'den ma'zûlen Köprü'ye geldi.

Cumâdelûlâda Taşçızâde el-Hâc İsmâil Ağa'nın ref'inden Zambak Mehmed Çelebi yine şehir kethüdâsı ve Mahmûd Ağa'nın ref'inden Yâkup Ağa Amasya serdârı ve ramazânda Müftü Dursunzâde'nin de azliyle selefi Fâzıl Hızır Efendi yine Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Şevvâlin gurresinde Nâib İbrâhim Efendi'nin ref'iyle meşâhir-i fuzalâdan **[112]** Uzun Müderris Mehmed Efendi Amasya nâibi ve yirmi dokuzunda a'yân-ı meşhûradan Abdülcelîlzâde el-Hâc Hüseyin Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi oldu.

Zilka'dede Yörgüç Paşa Evkâfı Mütevellîsi Hasan Beyzâde Mehmed Bey'in ref'inden birâderi Mustafa Bey vakf-ı mezbûra evlâdiyet üzere mütevelli oldu. Köprü kazâsının idâresi kesb-i nezâket etdi. Çünkü iki taraf olmuşdu. Mehmed paşalarla Abaza Hasan ve Kıbleli Mustafa ağalar, bir türlü geçinemiyorlardı.

1063 senesi gurre-i muharreminde Kadı Mahmûd Efendi'nin müddeti temdîd edilip Uzun Müderris Mehmed Efendi Amasya niyâbetinde kaldı. Fakat Rebîülevvel gurresinde istifa edib Hasan Efendi Amasya nâibi oldu.

Rebîülevvel evâsıtında Rus Rıdvan Ağa kethüdâyeri ve Çavuşzâde Hasan Bey alaybeyi, Karamanoğlu Sinan Ağa Amasya serdârı vekîli oldu. Şa'bânda Zambak Dede'nin azliyle Kara Abdî Bey yine şehir kethüdâlığına geldi.

Şevvâlin gurresinde çoktan beri nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı olan Hakâlalızâde es-Seyyid Abdülkerîm Efendi Amasya kadısı oldukta evlâd-ı Rifâiyyeden es-Seyyid Mahmûd Çelebi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı ve şevvâlin yirmisinde Köprülü Hacı Yûsuf Ağazâde Mehmed Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu.

Bundan akdem Köprülü Hamamcı Mehmed Paşa vefât edib mahdûmu **[113]** Mahmûd Bey Köprü'de teayyün etmişdi. Zilka'dede Amasya sancağı Ahmed Paşa'nın uhdesinden alınıp Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa'ya hâss tâyin edildi.

Hasan Paşa

"Doğancı" demekle meşhûrdur. Girit Muharebâtı'nda beylerbeyi olmuşdu. Zilka'de gurresinde arpalık vechle Amasya mutasarrıfı olup a'yândan Abdülcelîlzâde el-Hâc Hüseyin Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Bu sene a'yândan Bayram Efendizâde Abdülaziz Efendi, Hattât-ı meşhûr Abdülcelîl Efendi, Yörgüç Paşa Müderrisi Zemânzâde Ali Efendi, Hoca Mehmed Efendizâde Abdullah Remzi Efendi vefât etdi.

1064 senesi gurre-i muharreminde Kadı es-Seyyid Abdülkerim Efendi tarafından ta‘lîk nüvîs-i meşhûr Derviş Ali Efendi Amasya nâibi, muharremin onunda Sinan Ağa yeniçeri serdârı, Çavuşzâde Hüseyin Bey alaybeyi ve sipâhi Murâd Ağa kethüdâyeri olup saferde Amasya sancağı Kırşehir Beyi Mustafa Bey’e tevcîh edildi.

Mustafa Bey

Girit Muharebâtında yararlıklar gösterdiğinden mirlivâ olmuşdu. “Çatal Bey” demekle meşhûr olan gâzi olduğu zannolunur. 1064 senesi saferinin onunda Amasya sancağı beyi olup geldi.

Cumâdelûlâda Kara Abdî Bey’in azliyle Zambak Mehmed Ağa, şehir **[114]** kethüdâsı olup recebde reîsü’l-küttâb Amasyalı Sıdkı Mustafa Efendi ma‘zûl ve şa’bân gurresinde es-Seyyid Abdülkerim Efendi’nin yerine Hayreddînzâde Mustafa Efendi Amasya kadısı oldu.

Zilhiccede Haleb Vâlisi Vezîr İbşir Mustafa Paşa, sadrâzam olduğundan kethüdâsı Amasyalı Salih Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî ve kâtibi Hayreddînzâde Mehmed Efendi de mektûbî-i sadr-ı âlî oldu.[651] İki yıldan beri Köprü’de menkûbâne ikâmet eden Köprülü Mehmed Paşa, sadrâzamı istikbale gitdi.

1065 senesi muharreminde Amasyalı Serdârzâde Halil Ağa Ankara beylerbeyi olup saferinde nakîb es-Seyyid Mahmûd Ağa’nın ref‘inden es-Seyyid Halil Çelebi nakîbü’l-eşrâf kâ’im-makâmı oldu. Rebîülâhirde Sadr-ı a’zam İbşir Paşa, büyük bir debdebe ve ihtişam içinde güç hal İstanbul’a girebildi.

Müteâkiben geçenlerde riyâsetten azledilen Amasyalı Sıdkı Mustafa Efendi Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle nişancı olup selefi “Mevkûfâtî” demekle meşhûr Bağdâdî Mehmed Efendi birâderi ve kethüdâsı Bağdatlıoğlu Osmân Ağa’sıyla beraber İbşir Paşa’nın kahrına uğrayıp maktûl oldular. Her ikisinin de emvâli müsâdere edildi yalnız damâdı Ali Ağa Mehmed Efendi’nin vakf-ı mütevellîsi olup kaldı.

Cumâdelâhirede Amasya Beyi Mustafa Bey’e hidemât-ı mesbûkasına mükâfâten **[115]** beylerbeyilik verildiğinden Amasya sancağı Anadolu beylerbeyi olan Hasan Paşa’ya hâss tâyin edildi.

Hasan Paşa

Amasyalıdır. Amasya a‘yânından Nasûh Ağa’nın mahdûmu olduğu münâsebetiyle "Nasûh Ağazâde”[652] diye meşhûrdur. Girit Muharebatında bir gözü sakat olduğundan “Kör Hasan Paşa” denmişdir. 1065 senesi Cumâdelâhiresinde ber vech-i hâss Amasya mutasarrıfı oldu.

Müşârün-ileyhin birâderi ve kethüdâsı dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından el-Hâc Süleyman Ağa Amasya mütesellimi olup geldi. Acem Ali Mahallesinde kâin konağında oturup sancağı idâreye başladı.

Fakat Sadr-ı a’zam İbşir Paşa, gurur ve azametinden başka idâre-i devlette bir meziyet göstermediğinden ve hayırhâhâne nasihatları da dinlemediğinden rakîbi olan Arnavut Kara Murâd Paşa’nın kaynattığı fitne-i azîmeden recebin beşinci günü azl u katledildi. Rakîbi murâdına erdi.

Bu fitne esnasında kethüdâ-yı sadâret Amasyalı Salih Ağa, çavuşbaşı Gevikzâde Sarı Mahmûd Ağa, sipâhiler ağası Amasyalı Cebecizâde Ali Ağa, Mektûbî Hayreddînzâde Mehmed Efendi, arpa emîni Amasyalı Osmân Efendi gizlenmişlerdi. Vak’adan sonra kaçıp Amasya’ya can attılar. **[116]**

---

[651] Bu Mehmed Efendi, Aynîzâdelikle de meşhurdur. Çünkü validesi Mehmed Paşazâde Kurt Mahmud Bey’in kerîmesi Aynî Hâtun idi.

[652] Maliye defterlerinde bu şöhretle mestûr ve tahsilat-ı mâliyede bulunduğu mezkûrdur.

Köprülü Mehmed Paşa da Trablusşam Beylerbeyi olup kethüdâsını mütesellim göndermişdi. Zabt etmeden azledilip Köprü'ye gönderildi. Amasyalı Serdârzâde Halil Paşa da ma'zûlen şa'bânın beşinde Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi olup geldi.

Şa'bânın gurresinde Hayreddînzâde Mustafa Efendi'nin yerine kadı-i esbak Ganîzâde Mahmûd Efendi Amasya kadısı oldu. İstanbul'dan firar eden ricâlin derdest ve i'zâmlarına dair fermân gelip yeniçerilerle sipâhiler arasında bürûdeti mûceb ve taharriyat ile hayli kimseler mutazarrır oldu.

Ramazânda firar ve ihtifâ eden ricâlin affıyla Amasya'da ikâmetlerine dair diğer bir fermân gelip ağalar ve efendiler meydana çıktı. Sivas Eyâleti Vezîr Seydî Ahmed Paşa'ya ve bunu iknaya muvaffak olan Hoca Ahmed Paşa'ya da Anadolu Eyâleti verildi.

Ancak ramazânın evâhirinde arpa emîni Osmân Efendi'ye bir yeniçeri pazar yerinde ağır sözler sarf ederek izzet-i nefsini fena kırmışdı. Bir sipâhi de mûmâ-ileyhe arka çıkmış, kavga büyümüşdü.

Yeniçeri serdarı Ya'kûb Ağa ile sipâhi kethüdâsı Rus Rıdvan Ağa arasında adavet vardı. Bu adavet, kavgayı fazla kızışdırdı. Yeniçerilerin maksadı, İstanbul'da İbşir Paşa'nın sarayına yapılan yağmayı Amasya'da İbşirlilere tatbîk etmekti.

Amasya Mütesellimi el-Hâc Süleyman Ağa'nın ve a'yân ve ulemânın gayretlerine rağmen hâdise büyüdü. İki taraf birbiriyle çarpışdı hayli zâyiat oldu. **[117]** Sonra bir de yangın çıktı. Amasya kadısı kayıplara karışdı. Mütevellî Halil Paşa, sekbânlarıyla kavgayı yatışdırdı. Yağma ve yangından pek çok eşya zâyi oldu.

Kavga esnasında fedâkârâne çalışan Alaybeyi Hüseyin Bey, a'yândan Mirza Beyzâde Mehmed Bey, sâbık Yörgüç Paşa Mütevellîsi Hasan Beyzâde Mehmed Bey vefât etdi. Müftü Hızır Efendi de menhûbâtın sahiplerine red ve iâdesi lüzûmuna fetva verdi.

Bîçâre Hızır Efendi, bu fetvasından dolayı Serdâr Yâkup Ağa'nın nüfûzuyla şevvâlin ilk onuncu günü azledilip yerine Sultân Bâyezîd vâizi meşhûr Sinan Efendizâde Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu.

Şevvâlin yirmi birinde bu acıklı hâdiseyi tahkîke me'mûren bâ fermân-ı âlî Hakâlalı Haseki Mûsâ Ağa İstanbul'dan geldi. Köprülü Mehmed Paşa'nın kethüdâsı Hamza Ağa ve Sivas Vâlisi Seydî Ahmed Paşa'nın silahdârı Ahmed Ağa da gelip vak'ayı ve esbâbını öğrenmeye çalışdı.

Şevvâlin yirmi beşinde serdâr Ya'kûb Ağa, kethüdâsı Rıdvan Ağa, azlolup Seksen Altının Ebûbekir Ağa yeniçeri serdârı ve sipâhi müteneffizânından Şamlı Ali Ağa kethüdâyeri oldu.

Müteâkiben Mütesellim el-Hâc Süleyman Ağa da azledilerek esbak kethüdâyeri Koca Hızır Ağa Amasya mütesellimi oldu. Hızır Ağa, Amasya'nın Hızır Paşa Mahallesi a'yânından olup "Meydanlı" demekle meşhûr idi. Zambak Dede'nin de azliyle Taşçızâde el-Hâc İsmâil Ağa şehir kethüdâsı oldu. **[118]**

Kadı Mahmûd Efendi, Mûsâ Ağa'nın gelmesiyle meydana çıktı. Temârüz edib emînü'l-fetvâ Abdî Efendi'yi[653] Amasya nâibi tâyin etdi. Hizmeti sebk eden Merzifonî Hocazâde Abdurrahman Efendi Erzurum Mollası ve Çavuşzâde Hasan Bey alaybeyi oldu.

Zilka'de evâhirinde emvâl-i menhûbenin sahiplerine redd-i iâdesi hakkında fermân gelip bütün hânelerde taharriyât yapıldı. Koca Hızır Ağa'nın şiddeti sâyesinde emvâl-i menhûbâtın çoğu bulunup sahiplerine verildi. Fakat Hızır Ağa da medhûl oldu. Pek çok adamlar hapsedildi.

1066 senesi muharreminde şikâyetler, pek çok müteneffizânı ve hâssaten Mütesellim Koca Hızır Ağa'yı da alâkadar etdiğinden Amasya sancağı Hasan Paşa'nın uhdesinden alınıp Canik Mutasarrıfı İbrâhim Paşa'ya tevcîh edildi.

[653] Bu Abdî Efendi, Amasya şuarâsını ve vekâyi'i yazan tezkire müellifidir.

İbrâhim Paşa

Prizrenlidir. Sadr-ı a'zam Kara Murâd Paşa'nın birinci sadâretinde kethüdâsı idi. "Deli Arnavut" demekle meşhûrdur. 1066 senesi muharreminin on dokuzuncu günü Amasya mutasarrıfı oldu. Vusûlüne kadar kethüdâsı Ömer Ağa'yı mütesellim gönderdi.

Fakat İbrâhim Paşa'nın mecnûnâne hareketi ve Ömer Ağa'nın geldiği günden irtikâba cür'eti diğer vak'anın hudûsüne meydan vereceğinden korkulduğu **[119]** esnada Amasya sancağı ber-vech-i hâss boğaz muhâfızı ve Kayseriyye Mutasarrıfı Vezîr Ahmed Paşa'ya tâyin edildi.

Ahmed Paşa

Amasyalı Ankebût Ahmed Paşa'dır. 1066 senesi saferinin üçüncü günü ilhâken Amasya mutasarrıfı oldu. Kethüdâsı Bâkî Paşazâde Rıdvan Ağa'yı Amasya mütesellimi gönderdi. Kendisi de sonradan geldi.

Ahmed Paşa'nın kapısı halkı muntazam idi. İbtidâ serdâr Ebûbekir Ağa'yı azledip Beşinci Mehmed Ağa yeniçeri serdârı oldu. Saferin on sekizinde serdâr-ı esbak Ya'kûb Ağa'yı derdest etdirip Amasya Kalesi zindanında haps ve a'vânını tahkîk ve taharrî etdi.

Müftü Vâiz Mehmed Efendi yerine selefi Fâzıl Hızır Efendi Amasya müftüsü ve nakîb es-Seyyid Halil Ağa'nın ref'iyle ulemâdan es-Seyyid Ahmed Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Taşçızâde el-Hâc İsmâil Ağa da azledilip sipâhi ocağı mütekâidlerinden Deli Yûsuf Ağa şehir kethüdâlığına geldi.

Bu esnada Şehsüvâroğlu Gazî Paşa Sivas vâlisi oldu. Rebîülevvel gurresinde Kadı Mahmûd Efendi'nin birâderi Abdülfettâh Efendi Amasya kadısı oldu. Emvâl-i menhûbenin kısm-ı a'zâmı meydana çıktı.

Ahmed Paşa, fitneye bâis olanları salben i'dâm ve a'yân ve halkın aralarını te'lîf ve ıslah etdikten sonra cumâdelûlâ gurresinde a'yândan Bekir Beyzâde Osmân Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb edib gitdi. **[120]** Cumâdelâhirede Deli Yûsuf Ağa da azledilip yine Kara Abdî Bey şehir kethüdâsı oldu.

Recebin gurresinde Şam Vâlisi Boynuyaralı demekle meşhûr Canikli Mehmed Paşa sadrâzam oldu. Bunu duyan Köprülü Mehmed Paşa, derhal Köprü'den hareketle sadr-ı müşârün-ileyhi istikbâle koşdu.

Recebin beşinde Amasya Mütesellimi Osmân Ağa da azledilip sâbık kethüdâyeri Rus Rıdvan Ağa Amasya mütesellimi oldu. Şa'bân gurresinde Abdullah Paşa müderrisi olan nâib-i sâbık Abdî Efendi yine Amasya nâibi olup Kadı Abdülfettâh Efendi, cedd-i a'lâsı Ganî Dede'yi ziyaret için Merzifon'a gitdi.

Bu esnada şehir kethüdâsı Kara Abdî Bey de ma'zûl olup Kadızâde el-Hâc Muslî Ağa şehir kethüdâsı ve şa'bânın ortalarında Köprülü Abaza Hasan Ağa vezâretle Diyarbakır vâlisi oldu.

Kezâlik Hasan Bey'in ref'inden Kesdekzâde Mehmed Bey alaybeyi ve Şamlı Ali Ağa'nın azliyle on yedinci bölükte sipâhi Mehmed Ağa kethüdâyeri olduysa da ramazânın yirmisinde azledilip Bekir Beyzâde Osmân Ağa kethüdâyeri oldu.

Köprülü Mehmed Paşa mukaddemen hayatını kurtardığı Sadr-ı a'zam Canikli Mehmed Paşa ile Kütahya'da buluşup İstanbul'a beraber gitmiş, İstanbul'a vusûlünde tekrar Trablusşam beylerbeyi olmuşdu.

Zilka'denin yirmibeşinci cuma günü Mimârbaşı Kasım Ağa, Enderun Baltacılar Kethüdâsı Karakaş Ali Ağa, Saray Hocası **[121]** Mehmed Efendi, tersâne emîni Hasım Mehmed Ağa, gayretleriyle sadrâzam oldu. Kayın birâderi Mehmed Ağa'yı sadâret kethüdâsı nasb etdi. Buna "Kayın Mahmûd Ağa" dendi.[654]

[654] Ferâşet Defterinde böyle görüldü.

Zilhiccede Sivas Beylerbeyi Gazî Paşa'ya Mısır Eyâleti verilip Çerkes Osmân Paşa Sivas beylerbeyi oldu. Zilhicce gurresinde el-Hâc Ali Efendi Amasya kadısı ve Osmân Ağa'nın ref'inden Şâtır Ali Ağa kethüdâyeri oldu.

Bu sene meşâhir-i ulemâdan imâret şeyhi Hocazâde Abdüllatîf Efendi, kudâttan İğnecizâde Mehmed Efendi, a'yândan Zambak Mehmed Dede vefât etdi. İmâret Şeyhliği büyük mahdûmu Hâfız Halil Efendi'ye verildi. Küçük mahdûmu es-Seyyid Abdüllatif Çelebi'ye muahharan "Emîr Hacı" dendi.

Köprülü Mehmed Paşa'ya zamân-ı azlinde îcâb ve mürâcaat etdikçe muâvenet-i mâliyede bulunan Amasyalı tüccârdan Keresteci Ali Ağa Paşa'nın müsteşâr ve mahrem-i hâssı ve Köprülü Halil Efendi de imâmı oldu.

1068 senesi gurre-i muharreminde Amasya Mütesellimi Rıdvan Ağa, Köprülü Paşa'nın mebgûzlarından olduğu münâsebetle azlolunup Merzifonî İbrâhim Ağa Amasya mütesellimi oldu. Buna "Kara Deniz" denirdi.

Muharrem evâhirinde Amasya Alaybeyi Kesdekoğlu Mehmed Bey'in ref'inden Çavuşzâde Hasan Bey alaybeyi oldu. Köprülü Mehmed Paşa'nın Amasya'da sevdiklerinden Arab Hüseyinoğlu Abdurrahman Efendi İstanbul'a gitmişdi. Bu esnada Mahmûd Paşa Câmii kürsü şeyhi oldu. **[122]**

Köprülü Mehmed Paşa, Boğazı muhâsara eden düşman ile harbe gitmek üzere Sivas Vâlisi Osmân Paşa'yı eyâlet askeri ile davet etmişdi. Recebde Osmân Paşa, vilâyet askeriyle hareket etdi.

Şa'bânda Amasya ve Kayseriyye mutasarrıfı ve Boğaz muhâfızı Vezîr Ankebût Ahmed Paşa kâ'im-makâm-ı sadr-ı âlî olduğundan Amasya sancağı Anadolu'dan ma'zûl Ahmed Paşa'ya tevcîh etdi.

Ahmed Paşa

Amasyalıdır. İğnecizâde Hoca Ahmed Paşa'dır. Buna "Pehleli" de denirdi. 1068 senesi şa'bânının on sekizinci günü Amasya mutasarrıfı olup harbe me'mûr olduğundan abd-ı mu'takı Rus Rıdvan Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb etdi.

Şa'bânnın yirmi dördüncü günü Köprülü Mehmed Paşa serdâr-ı erkem olup ramazanın gurresinde Çanakkale Boğazı tarafına hareket etdi. Amasyalı Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa, yüz elli pâre kadırga ve fırkateye başbuğ olarak kaptan-ı deryâ vekili oldu.

Sadr-ı a'zamın boğaza vusûlünde muhârebe başladı. Alâiye Beyi Köprülü Küçük Mehmed Bey şîrâne cenk ederek düşman eline geçen mavnaları kurtarıp serdâr-ı ekremin fevkalâde mazhar-ı taltîf ve ikramı olarak Manisa beylerbeyi oldu.

Lâkin Sivas Beylerbeyi Çerkes Osmân Paşa, âr-ı firârı irtikâb eylediğinden zilka'dede i'dâm edilip yeniçeri ağalığından **[123]** ma'zûlen Sührâb Mehmed Ağa Sivas beylerbeyi oldu.

Köprülü Mehmed Paşa, harpten firar eden bütün yeniçerileri ve sipâhileri i'dâm ederek her tarafa dehşet vermiş, fakat boğazı muhasaradan ve adaları düşman elinden kurtaramamışdı.

Bundan dolayı yeniçeri ocağının umdesi olan Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa maktûl olan yeniçeri ricâlinin gayretini görüp Köprülü Paşa'yı azle ve kâ'im-makâm sadr-ı âlî Ankebût Ahmed Paşa'yı sadrâzam nasb etdirmeye çalışdı. Bu azîmet kuvve-i garîbeye gelmişken ansızın Hüseyin Ağa'nın vefâtıyla Köprülü Paşa yerinde kaldı.

Zilhiccede kâ'im-makâm sadr-ı âlî Ankebût Ahmed Paşa, Kara Hasanoğlu'nun şerrine uğrayıp Konya vâlisi olarak İstanbul'dan uzaklaşdırıldı. Yerine Anadolu Vâlisi Nasûh Ağazâde Hasan Paşa vezâretle kâ'im-makâm sadr-ı âlî olup İstanbul'a geldi.

1068 senesi gurre-i muharreminde Kadı Ali Efendi'nin yerine Ganîzâde Abdülfettâh Efendi ikinci defa Amasya kadısı ve Amasyalı Hasan Efendizâde Mahmûd Şifâyî Efendi Anadolu kazaskeri oldu. Sadr-ı a'zam Köprülü Mehmed Paşa, Boğaz civârında olan adaları feth u teshîr ve düşmanı firâra mecbûr ederek saferin on sekizinci günü muzafferen Edirne'ye geldi.

Saferin evâhirinde Serdâr-ı Esbak Ya'kûb Ağa Köprülü Paşa'nın mazhar-ı lutfu olup afv u ıtlâk edilerek kale zindanından çıktı. Rebîülevvelin yirmisinde Köprülü Paşa'nın asdıkâsından Amasyalı Mumcuzâde es-Seyyid **[124]** Ahmed Ağa İstanbul'dan gelip fermân ile şehir kethüdâsı ve Ya'kûb Ağa da yeniçeri serdârı oldu.

Köprülü Mehmed Paşa, Şam Eyâletini Lâdikli Tayyar Paşazâde Ahmed Paşa'ya, Halep Eyâletini Abaza Hasan Paşa'ya, Rakka Eyâletini Tayyar Paşazâde Mustafa Paşa'ya, Ankara Eyâletini Can Mirzâ Paşa'ya tevcîh ederek Macaristan Seferi'ne davet etmişdi.

Abaza Hasan Paşa, öteden beri Köprülü Paşa'nın rakîbi idi. Kendisini sefere davet etmesinden maksadı orduya dâhil olduğu gün öldürmek zannederdi. Bu yüzden davete icabet imkânını göremiyor, isyan için kendisine muîn arıyordu.

Hususuyla Köprülü Mehmed Paşa'nın Boğaz Muhârebesi'nde gösterdiği metânet ve şiddeti Abaza Hasan gibi mazileri malum ricâli ve pek çok sipâhi müteneffizlerini fena halde korkutmuşdu. Bunlar da icâbet etmemişlerdi.

Cumâdelûlânın sekizinci günü Evkâf-ı Sultâniyye Mütevellisi Halil Paşa sâniyen Ankara beylerbeyi olup Köprülü Yûsuf Ağazâde Mustafa Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellisi olarak Köprü'den geldi. Kethüdâ-yı sadr-ı âlî Kayın Mehmed Ağa'nın birâderi idi.

Recebde Amasya Mütesellimi Rıdvan Ağa, şikâyet edilen ba'zı ahvâlinden dolayı azledilip Kadızâde Musli Ağa Amasya mütesellimi oldu. Çünkü Rıdvan Ağa, Köprülü Paşa aleyhdârı idi.

Recebin on altısında kapıcılar kethüdâsı Köprülü Ramazân Çavuşzâde Kadri Ağa Silistre beylerbeyi olup ramazânın on dördünde **[125]** Amasya Müftüsü Fâzıl Hızır Efendi azl ve Sivas'a ihdâr olunup yerine meşâhir-i fuzalâdan Yeğen Osmân Efendizâde el-Hâc Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu.

Ramazânın yirmi altıncı günü Sadr-ı a'zam Köprülü Mehmed Paşa, Erdel Harbine serdâr olup, Edirne'den hareket etdi. Lâkin Abaza Hasan Paşa, Konya'da ictimâ eden ümerâ ve sipâhileri kendisine uydurdu. Köprülü Mehmed Paşa azledilmedikçe sefere gidemeyeceklerini bildirdi.

Şevvâlde Sivas'a giden Hızır Efendi'nin hakkındaki şikâyetler tetkîk edilerek berâet zimmeti zâhir olduğundan mutayyiben Amasya'ya avdet etdi. Şehir kethüdâsı Mumcuoğlu Seyyid Ahmed Ağa merci-i küll oldu.

Köprülü Mehmed Paşa'nın hasm-ı bî-emânı olan Hamamcıoğlu Mahmûd Ağa Abaza Hasan Paşa'nın damâdı ve Halep mütesellimi idi. Köprü, Amasya ve sâir yerlerde Köprülü Paşa'nın muârızları koşup Abaza Hasan Paşa'nın ordugâhına gitmişlerdi.

Abaza Hasan Paşa, gemi azıya alıp isyan ederek Köprülü Mehmed Paşa'nın azlini ve Tayyarzâde Ahmed Paşa'nın sadrâzam nasb edilmesini anîfâne talep etdi. Tarafından livâlara, eyâletlere beyler nasb etdiği esnada Amasya sancağını ordusunda ser-çeşme olan Ali Bey'e tevcîh etdi.

Ali Bey

Amasyalıdır. Esbak Çavuşbaşı Hacı Beyzâde Mehmed Bey'in oğludur. **[126]** 1068 senesi zilka'desinin gurresinde Abaza Paşa tarafından Amasya beyi olup Kadızâde Muslî Ağa'yı Amasya mütesellimliğinde ibkâ etdi.

Fakat Muslî Ağa, basîretkâr bir zât olduğundan Amasya sancağını devlet nâmına idâre ederek Köprülü taraftarlarını kendisinden memnun ediyor, Mirlivâ Ali Bey'i de kullanıyordu.

Bu sene vaktiyle imâret şeyhi olan Genceli Veli Bey[655] ile esbak sipâhiler ağası Cebecizâde Ali Ağa vefât etdi. Sâbık kethüdâ-yı sadâret Amasyalı Salih Ağa, İbşirli Mehmed Ağa, sâbık mektûbî-i sadâret Hayreddînzâde Mehmed Efendi İstanbul'a gitdi.

[655] Veli Bey, Cebbârzadelerin cedd-i a'lâsı olan Abdülcebbâr Efendi'nin pederidir.

1069 senesi gurre-i muharreminde Abdülfettâh Efendi'nin yerine meşâhir-i kudâttan Tokatlı Ahmed Efendi Amasya kadısı olup vusûlüne kadar nüvvâbdan Osmân Efendi'yi Amasya nâibi tâyin ederek gönderdi. Kadı Ahmed Efendi, hâlis Abazalı bir adamdı.

Köprülü Mehmed Paşa, Abaza'nın isyânını haber almışdı. Yanova Kalesi'nin fethinden sonra dördüncü Sultân Mehmed'in daveti üzerine dönüp muharreminin on dördüncü günü Edirne'ye ve yirmi ikisinde Sultân Mehmed'le beraber İstanbul'a geldi.

Saferin on altısında Şâm Eyâleti'ni Silistre Beylerbeyi Köprülü Kadri Paşa'ya tevcîh edib Tayyar Paşazâde Ahmed Paşa'yı azletdi. Ali Bey'i Amasya'da ibkâ ve takrîr edib Canikli Mehmed Paşa'nın kethüdâ-yı **[127]** sadâreti olan Bayburd'lu Ahmed Ağa'yı rebîülevvelde Amasya mütesellimi nasb edib gönderdi.

Çünkü Abaza Hasan Paşa'nın cem'iyet-i bâgiyyesi, pek müthişdi. Serdâr Murtezâ Paşa'nın ordusunu bozduğundan isyân ve istikbârı artmışdı. Köprülü Mehmed Paşa, bu cemiyet-i bâgiyeyi tedâbir-i siyâsiye ile dağıtıp imhâ etmeye çalışıyordu.

Bu esnada Amasya'nın a'yân ve müteneffizânı iki taraf olmuşdu. Birinci fırka Köprülü taraftarı, ikincisi Abaza taraftarı idi. Abazalıların işe yarayanları Abaza ordusuna gidip fiilen yardım ediyorlardı. Köprülü taraftarları da Köprülü hesabına çalışıyorlardı. Kazâlar da aynı halde idi.

Amasya'da Köprülü taraftarları şunlardı: Şehir kethüdâsı Seyyid Ahmed Ağa, sâbık mütesellim Muslî Ağa, Saçlı Emîr Ömer Ağa, mütesellim-i esbak Sefer Ağa, meşhûr sipâhi Sevincerli Ömer Ağa, buna "Peçelioğlu" denirdi.

Ulemâdan Hacı Efendizâde Ömer Efendi, mahdûmu İbrâhim Efendi, Müftü Yeğenzâde Mehmed Efendi, Yağmur Köylüzâde İsmâil Efendi, Uzun Müderris Mehmed Efendi, Yeğenzâde Ebussu'ûd Efendi, Şeyhzâde Abdülcelîl Efendi.

Zâdegândan Hacı Paşazâde Abdülkerim Bey, Derviş Beyzâde Hüseyin Bey, Kadızâde Hasan Bey, Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey, Seydî Beyzâde Kurd Mehmed Bey. **[128]**

Abazalıların başında Kadı Tokatlı Ahmed Efendi, nâibi Osmân Efendi, müftü-i esbak Hızır Efendi, Damâd Osmân Efendi, esbak arpa emîni Osmân Efendi, açıktan Abaza taraftarlığı yapıyorlar, Köprülü Paşa'nın zulüm ve gadrinden bahsediyorlardı. Bunların avenesi çoktu.

Abaza Paşa aleyhine serdâr olan Murtezâ, Şam Vâlisi Kadrî, Anadolu Vâlisi Konakçı Ali paşaların tedâbîr-i hakîmânesiyle rebîülâhirde Abaza'nın cemiyeti uyuşduruldu. Aflarını mübşir fermânın vürûduna kadar Halep'te ikâmetleri tasvîb edildi. Bu esnada Amasya sancağı sâbık Rum Sivas Beylerbeyi[656] Mustafa Paşa'ya tevcîh edildi.

Mustafa Paşa

Antalyalıdır. "Kör Paşa" demekle meşhûrdur. 1069 senesi cumâdelûlâ gurresinde Amasya sancağı mutasarrıfı oldu. Kendisi Antalya Kalesi'nde ikâmet edib Bayburdlu Ahmed Ağa Amasya Mütesellimliğinde ibkâ edildi.

Cumâdelâhire gurresinde Kadı Tokatlı Ahmed Efendi azledilip Hayreddînzâde Mustafa Efendi Amasya kadısı oldu. Fakat selefi Ahmed Efendi ve nâibi şakîlerin kesretine binâen tevkîf edildi.

Cumâdelâhirenin evâsıtında Halep vâlisi olan Serdâr Murtezâ Paşa'nın konağında misafir olan Abaza Hasan Paşa ve maiyetindeki vüzerâ ve **[129]** rüesâ umûmen i'dâm edilerek cemiyeti tarumar oldu. Abazalıların her biri birer deliğe sokuldu.

Halep'te i'dâm edilen Abazalı Amasya ricâli şunlardı: Lâdikli Tayyarzâde Vezîr Ahmed Paşa, birâderi Beylerbeyi Mustafa Paşa, Amasya Beyi Beyzâde Ali Bey, Serhoş Paşazâde Mirlivâ Ahmed Bey, Sinan Paşazâde Hüseyin Bey, Köprülü Hamamcızâde Mahmûd Bey.

Esbak Amasya Mütesellimi Rus Rıdvan Ağa, Şamlı Ali Ağa, Türedioğlu Mehmed Ağa, Merzifon Voyvodası Tatar Ahmed Ağa, Lâdik Voyvodası Paşazâde Hüseyin Ağa.

---

[656] *Amasya Sicilli*'nde böyle yazılıdır.

Cumâdelâhirenin yirmisinde gelen fermân-ı âlî ile sâbık Amasya Kadısı Tokatlı Ahmed Efendi, nâibi Osmân Efendi, esbak arpa emîni Osmân Efendi, Dede Hasanoğlu Hüseyin, Gazanfer Ağazâde Ahmed ve Mehmed beylerle pek çok kimse Amasya'da i'dâm edildi.

İdam edilen başların, beylerin, efendilerin ve ağaların bütün metrûkâtıyla beraber Hoca Ahmed Paşa'nın ve oğulları Dede Ali ve İbrâhim beylerin, müftü-i sâbık Hızır Efendi'nin, mütesellim-i esbak Koca Hızır Ağa'nın ve sâir pek çok zenginlerin emvâl u emlâki Abazalı diye müsâdere edildi. Kazâlarda da hayli nâmdâr kimseler i'dâm ve müsâdere edilmişdi.

Sivas Defterdârı Murâd Efendi ve müteâkiben Sivas Beylerbeyi Sührâb Mehmed Paşa, Amasya'ya gelip müsâdere edilen emvâl ü emlâk satıldı. Esmânı mâliyeye îrâd kaydedildi. Sührâb Paşa, Rus Rıdvan Ağa'nın **[130]** dokuz yaşlarındaki gayet güzel oğlu Ahmed Çelebi'yi köle namıyla dâiresine aldı. Buna "Sührablı" dendi.

Hâlbuki Rıdvan Ağa, Hoca Ahmed Paşa'nın kölesi iken 1056 senesi muharreminde i'tâk edilmiş ve rebîülevvelinde Hacı Efendizâde Sarı Mehmed Ağa'nın kerîmesi Havva Hanım'ı tezevvüc etmişdi. Bu Ahmed Çelebi Havva Hanım'dan doğmuşdu.[657]

Fakat Köprülü Mehmed Paşa'nın gerek Halep'te ve gerek Amasya ve mülhakâtında öldürttüğü adamların hânelerinden yükselen feryâd u enîn, en katı yürekleri bile ağlatıyordu. Bir taraftan can acısı, diğer taraftan mal acısı herkese acı acı gözyaşları döktürdü.

Vâlî ve defterdâr, derhal Amasya'dan çekilip gitdi. Bu acıklı feryatlara karşı en katı yürekli tanınmış olan Gâvur Murâd Ağa, Kiraz Mehmed Ağa, Kör Mustafa Ağa bile haklı haksız bu kadar adamların i'dâmlarına gözyaşları dökerek sebep olanlara, hâssaten mütesellim Bayburdlu Ahmed Ağa'ya sitem ve lânet etmişlerdi.

Bayburdlu Ahmed Ağa, bunları derdest etdirip Amasya Kalesi zindanına attı. Emr-i Âlî sudûruna değin hânelerini mühür altına aldırdı. Vâlî Sührab Paşa'ya keyfiyeti bildirdi.

Receb evâilinde Sadr-ı a'zam Köprülü Mehmed Paşa ağalarından Amasyalı Taşçızâde Ebûbekir Ağa, Sivas kalelerini teftişe me'mûren Amasya'ya **[131]** geldi. Vâlî ve mütesellim Ahmed Ağa aleyhindeki şikâyetleri tahkîke başladı.

Amasya Mutasarrıfı Kör Mustafa Paşa, me'mûriyeti başına gelmedikten başka, Antalya Kalesi'ne kapanmış, kimseyi tanımaz bir halde idi. Manisa Mutasarrıfı Küçük Mehmed Paşa'nın tedâbir-i siyâsiyesiyle derdest ve i'dâm edilip Amasya sancağı Malatya Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

"Sarı Mehmed Paşa" demekle meşhûr bir beylerbeyidir. 1069 senesi şa'bânının gurresinde Amasya mutasarrıfı olup a'yândan Kadızâde Muslî Ağa Amasya mütesellimi oldu. Tahkîkât hususunda Ebûbekir Ağa'ya yardım etdi.

Bundan akdem kethüdâ-yı sadr-ı âlî Köprülü Yûsuf Ağazâde Kayın Mehmed Ağa, ba'zı etvârından Abazalı olduğu sezilmekle azl ve tekâüde sevk edilip Hacıköylü Muharrem Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî ve telhîsi olan Merzifonî Kara Mustafa Ağa da mirâhur-ı sânî oldu.

Şa'bânın onunda Vâlî Sührab Paşa'nın azline binâen Trablusşam Beylerbeyi Kıbleli Mustafa Paşa Sivas vâlisi olup geldi. Yirmi altısında mağdur olduğu anlaşılan Fâzıl Hızır Efendi Amasya Müftülüğü'ne ve Sultâniyye müderrisliğine iâde edilerek taltîf edildi. Fakat Hoca Ahmed Paşa, müsâdereden pek ziyâde müteessir olup şa'bân evâhirinde vefât etdi. Çünkü kendisini müsâdere eden Bayburdlu Ahmed Ağa'yı katırcılıktan kurtarıp **[132]** dâiresinde terbiye ederek adam etmişdi.[658]

---

[657] Amasya Sicillinde böyle mestûrdur. Bu Ahmed Çelebi, muahharan Enderûna girip Hazîne Kethüdâlığından vezir ve sadrâzam olan Sührâblı Ahmed Paşa'dır.

[658] Bayburdlu Ahmed Ağa, kendi velinimeti olan Merzifonî Kara Mustafa Paşa'yı idâm ettirip yerine geçen Kara İbrâhîm Paşa'nın babasıdır.

Ramazân evâilinde nakîb es-Seyyid Ahmed Efendi'nin ref'inden şehir kethüdâsı Seyyid Ahmed Ağa'nın kardeşi es-Seyyid Mustafa Ağa nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Bayburdlu Ahmed Ağa'nın maiyeti olan serdâr Ya'kûb Ağa büyük bir nüfûz ve şöhret kazandı.

Şevvâlin gurresinde Kadı Hayreddînzâde Mustafa Efendi İstanbul'a gidip kardeşi Abdullah Efendi Amasya nâibi oldu. Müteâkiben Amasya Mutasarrıfı Mehmed Paşa, Amasya'ya geldi.

Zilhicce evâhirinde Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Bey'e Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle Erzurum ve Merzifonî Kara Mustafa Ağa'ya da yine Rumeli pâyesiyle Silistre eyâletleri tevcîh edildi.[659]

Fakat şehir kethüdâsı Seyyid Ahmed Ağa, Köprülü Paşa'ya intisâbından dolayı tecâvüzâtını pek artırmış, mutasarrıf paşaya bile kafa tutmaya başlamışdı.

1070 senesi muharreminin evâilinde halk, Mumcuoğlu Seyyid Ahmed Ağa'nın tecâvüzâtından bîzâr olup, hânesine hücûm etdiler. Mûmâ-ileyhi şehir kethüdâlığından azledip Amasya'dan muhakkarâne çıkardılar. Bunu tutan mutasarrıftan ve serdârdan şikâyetler etdiler. A'yândan Nasûhzâde Mehmed Ağa'yı şehir kethüdâsı yaptılar. **[133]**

Muharremin evâhirinde Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa Erzurum'a gitmek üzere Köprü'ye gelip dört gün oturdu. Gerek halkın şikâyetleri ve gerek Mumcuoğlu'nun kethüdâlıktan hodserâne azl ve ihrâcı vâlî ile Fâzıl Ahmed Paşa'yı alakâdar etdi.

Fakat halkın mutasarrıftan şikâyetleri Mumcuzâdeye fazla yüz vermesinden ve tecâvüzâtını icrâya âlet olmasından ibâret olduğundan muharreminin sonunda Amasya sancağı sâbık Mar'aş Beylerbeyi Muslî Paşa'ya tevcîh edildi.

Muslî Paşa

Bosnalıdır. Memi Çelebizâdedir. 1070 senesi saferinin gurresinde ikinci defa Amasya mutasarrıfı olup vusûlüne kadar kethüdâsı İbrâhim Ağa'yı mütesellim gönderdi. Fâzıl Ahmed Paşa da gurre-i saferde Köprü'den hareketle Havza'ya ikinci günü muazzam bir istikbâl alayıyla Amasya'ya geldi.[660]

Fâzıl Ahmed Paşa, Amasya'da üç gün ikâmet etdi. A'yân ve halkı dinleyip haklı buldu. Şehir kethüdâsı Ahmed Ağa'nın vâsıta-i nüfûzu olan kethüdâyeri Bâlîoğlu Mehmed Ağa ile serdâr Yâkub Ağa azledildi. Sipâhilerden Hakâlalı Ekşi Mehmed Ağa sipâhi kethüdâsı, odabaşı Seksen Birin Ahmed Ağa da yeniçeri serdârı oldu.

Fakat Mumcuzâde Seyyid Ahmed Ağa, gelip taksîrâtını itiraf ederek **[134]** affını rica eylediğinden Fâzıl Ahmed Paşa'nın bir lütfu olmak üzere yine şehir kethüdâlığını elde etdi. Ba'dehû Fâzıl Ahmed Paşa da Erzurum'a gitdi.

Lâkin Seyyid Ahmed Ağa, halkın cür'etkârâne tehâcümlerini Müftü Fâzıl Hızır Efendi'den bildi. Fâzıl Hızır Efendi de mukaddem azliyle Sivas'a ihzârını Seyyid Ahmed Ağa'dan biliyordu. Bu yüzden ikisi arasında onulmaz bir adâvet yarası açıldı.

Rebîülevvelde Muslî Paşa geldi. Mâh-ı mezkûrun on beşinde mütesellim-i sâbık Merzifonî İbrâhim Ağa, Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi oldu. Rebîülâhirde müddet-i kazâiyesini temdîde muvaffak olan Kadı Mustafa Efendi, İstanbul'dan gelip cumâdelûlâ gurresinde işe başladı.

Cumâdelûlânın ortalarında Sultân Bâyezîd Câmii hatîbi Kadızâde Hâfız Abdurrahman Efendi, sonlarında câmi-i mezkûrun muvakkidi "Koca Müneccim" demekle meşhûr Fâzıl Ahmed Efendi vefât etdi. Meşâhir-i ulemâdan Hâfız Ali Efendi hatîb ve Koca Müneccim'in oğlu Mehmed Efendi muvakkit oldu.

[659] Bunlar, 1045'te doğmuşlar, iki kardeş gibi beraber büyümüşlerdi. "Cevâhirü't-Tevârîh".

[660] Paşa'nın kethüdası Erzurumlu Osmân Ağa, "Cevâhirü't-Tevârîh" adlı eserinde böyle yazıyor.

Şa'bân evâilinde şehir kethüdâsı Mumcuoğlu Seyyid Ahmed Ağa'nın ta'lîmâtıyla Akdağ ve Geldiklân nâhiyelerinde birkaç köylerin ahâlisi mukaddemen ehl-i örfe verdikleri mebâliğ-i mühimmeyi Müftü Hızır Efendi'den mutâlebe ve şikâyet ederek Amasya'ya geldiler.

Şa'bân evâsıtında müftü-i müşârün-ileyhin Eski Kethüdâ mahallesinde olan hânesini taşlayıp "Zâlim! Bizden gasben aldığın paralarımızı ver." **[135]** diyerek haykırdılar. Amasya'yı inletdiler.

Seyyid Ahmed Ağa, bu vâkıayı istediği şekil ve surette büyüterek yazdırdığı şikâyetnâmeleri vâliye, Bâb-ı Âlî'ye yağdırdı. Muslî Paşa da vak'ayı bildirdi. Vâlî bu şikâyetler üzerine silahdârı Kaba Ali Ağa'yı mübâşir tâyin ederek Amasya'ya gönderdi.

Ramazânın üçüncü günü Kaba Ali Ağa Amasya'ya gelip Müftü Fâzıl Hızır Efendi'yi ahz u haps etdi. Yerine Yeğenzâde Ebussu'ûd Efendi Amasya müftüsü oldu. Şu hâle erbâb-ı hamiyyet, pek ziyâde hayret ederek dilhûn olmakta idi.

Fakat Köprülü Mehmed Paşa'ya dayanan Mumcuoğlu'nun nüfûz ve şirretine karşı sükûtu ihtiyar ederek âkibet-i hâle intizâr ediyorlardı. Çünkü mesele mahkemeye aksetmiş, vâlî olan Köprü Müftüsü Tokatlı Şücâeddîn Efendi'nin mahdûmu Köprülü Mustafa Paşa da buna büyük ehemmiyet vermişdi.

Ramazânın beşinci günü bîçâre Fâzıl Hızır Efendi muhakkarâne bir surette mahkemeye ihzâr edildi. Kadı Hayreddînzâde Mustafa Efendi, Mübâşir Ali Ağa, şehir kethüdâsı Seyyid Ahmed Ağa, mütesellim-i sâbık Muslî Ağa, Evkâf-ı Sultâniyye Mütevellisi İbrâhim Ağa'nın, pek çok ulemâ ve a'yânın huzurunda muhâkeme başladı.

Cereyân eden muhâkeme esnasında umulmadık şâhitlerin, şâhit şeklinde müştekîlerin şehâdet ve ihbârâtıyla Hızır Efendi'nin mezkûr iki nâhiye **[136]** ahâlisinden ve muhtelif kimselerden sekizyüz kese akçe[661] aldığı anlaşılıyordu. Mahkeme pek kalabalıkdı.

Hızır Efendi, cevâbında "İddia ve talep edilen bu kadar paraları tayyârât ve cerâyim nâmlarıyla ehl-i örfün aldığını, benim almadığımı müddeîler de, şâhitler de, Hazret-i Allâmu'l-Guyûb da biliyor. Herkesin de ma'lûmudur." diyerek tebrie-i zimmetine gayret etdi.

Fakat mahkeme şehâdetleri derece-i kifâyede gördüğünden bu kadar çok meblağın Hızır Efendi'den tahsîliyle müddeîlere redd ü iâdesini hükmetdi.[662] Mahkemede müddeîlerin ve şâhitlerin mahkûmun aleyhe karşı irtikâb etdikleri rezâletleri halkı galeyâna getirdiyse de derhâl bastırıldı.

Bîçâre Hızır Efendi'nin müsâdereden bir kısmını kurtardığı emvâl ü emlâk ve kütüb-i kesîre ve nâdiresi bi'l-müzâyede satılıp esmânı alâ rivâyetin[663] Mumcuoğlu'nun ceyb-i intifâ'ına kadar gitdiği söylendi. Eşyâ-yı semîne ve nâdireden ba'zıları da mübâşir Ali Ağa yed'iyle vâliye takdîm edildi.

Fâzıl-ı müşârün-ileyhin bütün mâmeleki satıldıktan sonra gelen fermân-ı âlî **[137]** [664]ile iki oğlu Ya'kûb, İbrâhim efendilerle dâmadı ve dânişmendi Fâzıl Osmân Efendi Kıbrıs'a nefy ve i'zâm edildi.

Mesele yalnız Hızır Efendi'nin ve evlâd ü müteallikâtının nefyiyle bitmedi. Halka-i tedrîsinde bulunan yüzlerce şâkirdân-ı irfânından hayli kimseler de dûçâr-ı haps ve te'dîb oldu.

Fâzıl-ı müşârün-ileyhin i'zâmından bir gün sonra Sultân Bâyezîd kürsü şeyhi vâiz-i meşhûr Mehmed Efendi, esnâ-yı va'zında yirmi kadar zevâtı, mahkemede Hızır Efendi'den iddia edilen paraların ehl-i örf tarafından ahz u irtikâb edildiğine işhâd ederek Mumcuoğlu'yla

---

[661] Bu sekizyüz kese akçe'nin kimlerden hangi köylerden alındığı müfredâtıyla Sicillât-ı Şer'iyye'de yazılıdır.

[662] Lâkin bu hüküm, ne kadıya, ne valiye, ne mübâşire, ne Mumcuoğlu'na, ne de müddeî ve şâhitlere asla yaramadı. Bunların her biri birer suretle azl ve hapse, nefy ve katle, iftira ve musîbetlere giriftâr oldu. Hele Mumcuoğlu'nun katl ve idâmı aşağıda görülecektir.

[663] Abdî Efendi böyle yazıyor.

[664] Çok şâyân-ı dikkattir ki, gelen fermanda Hızır Efendi hakkında câhil, şerîr, hâin, zâlim, mürteşî, gibi elfâz-ı galîza yazılıdır. Hâlbuki Fâzıl-ı müşârün ileyhin asrında üstâzü'l-küll bir muhakkik olduğu müteaddid asâr-ı ilmiyesiyle ve Âkifzâde'nin "Elmecmû' mine'l-Meşhûd ve'l-Mesmû'" adlı eserinin ve muasırlarının şehâdetleriyle sâbittir.

avenesinden acı acı feryât etmesi, câmi-i mezkûrda hazır olan Kadı Mustafa Efendi'yi telâşa düşürdü. Birâderi Abdullah Efendi'yi Amasya nâibi tâyin ederek tegayyüb etdi.

Zâten dîlgîr ve dolgun olan halk, her dinleyeni ağlatan vâizin müessir sözleriyle coşup kabından taşdı. Derhal Mumcuoğlu'nun hânesini taşlarla harab etdi. Mumcuoğlu gizlendi. Fakat müddeî ve müştekîlerden ele geçenler fena halde döğüldü. Bu haşerâttan bir kaçı telef oldu.

Şehir kethüdâsı Mumcuoğlu Seyyid Ahmed Ağa'nın aleyhinde birçok **[138]** müddeîler meydana çıktı. Şehir kethüdâlığına ait muhâsebesine bakılmak üzere halk tarafından tutulup haps ve ta'zîb edildi. Hızır Efendi'den dava ve tahsîl edilen paraların kısm-ı a'zâmını kendisinin aldığı iddia edilmekte idi.

Şevvâlin on beşinde şehir kethüdâlığından kaldırılan Mumcuoğlu'nun yerine Nasûhzâde Mehmed Ağa şehir kethüdâsı oldu. Mutasarrıf Muslî Paşa, taşkın halkı teskîn ve te'dîbe kıyâm etmişdi. Halk ise "Mahkemedeki rezâleti men' etmeyip de adâlet isteyenleri te'dîbe uğraşıyorsun." diyerek Paşa'yı da taşladı.

Zilka'denin beşinci günü Muslî Paşa, Amasya'dan çıkıp kaçtı. Altıncı günü halk, Mumcuoğlu'nun diğer hânesine hücûm ve eşyasını yağma ve kendisini yarım ölü bir halde Amasya'dan ikinci defa sürüp çıkardı. Hızır Efendi'nin eşyasından buldukları şeyleri toplayıp hıfz etdi.

A'yândan Deli Yûsuf Ağazâde Mehmed Ağa Amasya'yı devlet nâmına idâreye kıyâm edib vukû-ı hâli Sivas Vâlisi Kıbleli Mustafa Paşa'ya bildirdi. Müteâkiben Amasya'nın ulemâ ve a'yânı tarafından bir mahzar-ı umûmî tertib edilerek sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa'ya ve pâdişâha takdîm edildi.

Zilka'de evâsıtında tımârhâne kurbinde Nuh Bey Dâru'l-kurrâ'sı Şeyhi Reîsi el-Kurrâ Hâfız Abdurrahman Efendi, mevlevîhâne şeyhi Mahmûd Adnî Dede Efendi, irtihâl-i dâr-ı bekâ edib Hâfız Sun'ullah Efendi **[139]** dâru'l-kurrâ şeyhi, hulefâ-yı mevleviyyeden Hasan Kudsî Dede Efendi de mevlevîhâne şeyhi oldu.

Zilhicce gurresinde Vâlî Kıbleli Paşa, Sivas'tan hareket edib Tokat'ta birkaç gün kaldı. Sonra Amasya'ya geldi. Uzun tahkîkâta girişip hayli tâkîbat yaptı. Ulemâ ve halktan çoklarını tecrime kıyâm ederek şikâyetlere ma'rûz oldu. Amasya sancağı da Kayseriyye Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

Vanlıdır. "Kürt Mehmed Paşa" demekle meşhûrdur. 1070 senesi zilhiccesinin on üçüncü günü Amasya mutasarrıfı oldu. Vusûlüne kadar Deli Yûsuf Ağazâde Mehmed Ağa mütesellim olup Amasya'yı idâre etdi. Çünkü Mehmed Ağa, fitneyi oldukça teskîn ederek kendisini sevdirmişdi.

Vâlî aleyhinde şikâyetin başlıcası müsâdere edilen kimselerin emvâlinden hayli nefâyis ve Hızır Efendi'nin müzâyedeye çıkarılan eşyasının nevâdiri bilâbedel ahz etmesi, Sivas ve Amasya'da bir takım bîgünâh olanlara cerîmeler tarh ve tahsîl ederek halkı soyması idi.

Kıbleli Paşa halkın kendi aleyhindeki feverânından korkup Sivas'a avdet etmeye mecbûr kaldı. Çünkü maiyetindeki kuvvet azdı. Amasya Alaybeyi Hasan Bey'le yeniçeri serdârı Ahmed Ağa, hâssaten kethüdâyeri Ekşi Mehmed Ağa, halkı kırmak taraftârı değildi. **[140]**

1071 senesi gurre-i muharreminde Kadı Mustafa Efendi geldi. Müteâkiben mutasarrıf Mehmed Paşa da gelip güzel idâresiyle halkı tatmîn ve mevkûflardan çoklarını tahliye ederek mevkiini temin etdi. Bu esnada Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, vezâretle Şam vâlisi oldu.

Cumâdelûlâ gurresinde Kadı Mustafa Efendi'nin yerine Canikli Sıyâmî Efendi Amasya kadısı olup geldi. Receb gurresinde Amasya Müftüsü Ebussu'ûd Efendi kadı olduğundan yerine birâderi Yeğenzâde Mehmed Efendi Amasya müftüsü ve meşhûr ders-i âm İsmâil Efendi Sultâniyye müderrisi oldu.

Receb evâilinde mutasarrıf Kürt Mehmed Paşa, harbe me'mûren gidip Amasya Kethüdâyeri Hakâlalı Ekşi Mehmed Ağa'yı mütesellim nasb etdi. Vâlî Kıbleli Paşa aleyhindeki şikâyetler tahkîk edildiği esnada Sivas a'yânı da ağır şikâyetler dermeyân ederek Sadr-ı a'zam Köprülü Mehmed Paşa'nın vâlî hakkındaki îtimadını sarstılar.

Bu şikâyetlerden fena halde müteessir olan Vâlî Mustafa Paşa Köprü'ye müteveccihen Sivas'tan hareket ve Tokat'da yaptırdığı cesîm hanları muâyene etdikten sonra şevvâlin on dördüncü günü Amasya'ya vusûlünde bâ-fermân-ı âlî azl ve Amasya Kalesi zindanında haps ve ma'hûd silahdârı Kaba Ali Ağa da i'dâm edildi. Amasyalı Kara Kadızâde Mehmed Paşa Sivas vâlisi oldu.

Şâyân-ı hayretdir ki Mumcuoğlu Seyyid Ahmed Ağa, Amasya'dan ihraç edildikte İstanbul'a gidip Köprülü Mehmed Paşa'ya sığınmışdı. **[141]** İkinci defa Amasya şehir kethüdâlığına fermân alıp Kıbleli Paşa'nın azl u haps ve Ali Ağa'nın i'dâm edildiği gün Amasya'ya geldi.

Kezâlik bu Seyyid Ahmed Ağa'nın mukaddemen Amasya'dan tard ve ihrâcında önayak olan a'yândan Abdülcelîlzâde el-Hâc Hüseyin Ağa'nın da emri gelip Amasya Kalesi zindanında hapsedildi. Mumcuoğlu Seyyid Ahmed Ağa, üçüncü defa Amasya şehrinin ağası, ya'nî şehir kethüdâsı oldu.

Şevvâl evâilinde İstanbul'da Baş-bâkî kulu Amasyalı Darbhâneci Hüseyin Ağa Köprülü Paşa'nın himmet ve ibrâmı üzerine Rumeli Beylerbeyiliği pâyesiyle baş defterdâr ve Merzifonî Kara Mustafa Paşa da vezâretle Diyarbakır vâlîsi oldu.

Şevvâlin yirmisinde Seyyid Ahmed Ağa'nın ihrâcına seyreden Alaybeyi Hasan Bey'le serdâr Ahmed Ağa'nın ref'lerinden Bâkî Paşazâde Hüseyin Bey Amasya alaybeyi ve menkûb olan Ya'kûb Ağa da Amasya serdârı oldu.

Zilka'dede esir-i firâş olan Mütesellim Ekşi Mehmed Ağa vefât eylediğinden yerine Sefer Ağazâde Osmân Ağa Amasya mütesellimi ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa Şam'dan gelip İstanbul kâ'im-makâmı oldu. Zilhiccede Kıbleli Mustafa Paşa afv ve ıtlâk edilerek İstanbul'a gitdi. Vusûlünde vezâretle kubbenişîn oldu. 1072 senesi muharreminin on sekizinci günü Nişancı Vezîr Mostarlı Mustafa Paşa vefât edib yerine Mirâlem Amasyalı Müeyyedzâde Ca'fer Ağa bin Ali **[142]** Çelebi bin Pîrî Ahmed Efendi[665] Köprülü Paşa'nın himmetiyle nişancı oldu.

Safer gurresinde Müftü Yeğenzâde Hâfız Mehmed Efendi ve Nakîb es-Seyyid Mustafa Ağa da azledilip kibâr-ı ulemâdan Atâ Bey Müderrisi Çorumlu el-Hâc Ömer Efendi Amasya müftüsü ve ulemâ-yı sâdâttan es-Seyyid Ahmed Efendi de nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

Safer evâilinde İstanbul kâ'im-makâmı Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa Edirne'ye celb edilip Rikâb-ı Hümâyûn kâ'im-makâmı ve rebîülevvelin yedinci gecesinde vefât eden pederi Köprülü Mehmed Paşa yerine yirmi yedi yaşında sadrâzam oldu.

Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, sadrâzam oldukta Kıbrıs'a i'zâm edilen sâbık Amasya Müftüsü Fâzıl Hızır Efendi ile evlâd ve dâmadı ve Amasya Kalesi'nde mahpus olan Abdülcelîlzâde el-Hâc Hüseyin Ağa afv u ıtlâk edildi. Amasyalı Kadızâde İbrâhim Ağa da Rumeli pâyesiyle Niğbolu muhâfızı oldu.

Recebin altısında Erzurum'dan ma'zûl Vezîr Kenan Paşa Sivas Vâliliğine tâyin edilip evâhir-i şevvâlde Amasya sancağı da Sivas'tan ma'zûl olan Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi. **[143]**

Mehmed Paşa

Amasyalıdır. Kara Kadı İbrâhim Efendi'nin evlâdından sipâhi Ali Ağa'nın mahdûmudur. 1072 senesi şevvâlinin yirmi yedinci günü Amasya sancağı mutasarrıfı olup Rumeli Harbi'ne

[665] Bu Ca'fer Ağa, Enderun'da kilâr kethüdası iken 1064'de Amasya'ya gelip Pîrî Ahmed Efendi'nin hafîdi ve mütevelli Abdülvâsî Çelebi bin Habib Çelebi bin Ahmed Efendi'nin ammîzâdesi olduğunu ispat ederek Pervâne Bey Vakfına müştereken mütevelli olmuştu.

me'mûr olduğundan mahdûmu Halil Bey Amasya mütesellimi oldu. Aleybeyi olan Çavuşzâde Hasan Bey'le beraber zilka'dede harbe gitdi.

Zilhiccede Şâbâniye Meşâyihinden Hoca Sultân Tekkesi Şeyhi Muslihiddîn Mustafa Efendi vefât edib yerine halifesi Amasyalı eş-Şeyh Mehmed Efendi geçti. Bu sene Hacı Mansûroğlu el-Hâc Hasan Ağa bin Ahmed Ağa Okmeydanı'ndaki bağını Enderun Câmii vâizi Tâceddînzâde Hüseyin Efendi'ye ve ba'dehû câmi-i mezbûr kürsü şeyhlerine vakfetdi.

1073 senesi gurre-i muharreminde Kadı Sıyâmî Efendi'nin yerine Abdülhalîm Efendi Amasya kadısı ve muharremin on üçünde Cidde sancağından ma'zûl el-Hâc Selim Bey Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellisi olup Amasya'ya geldi.

Safer gurresinde Müftü el-Hâc Ömer Efendi'nin azline binâen Sultân Bâyezîd kürsü şeyhi Hâbilzâde Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu. Fakat cumâdelûlânın yirmi üçüncü günü vefât eylediğinden Sultâniyye Müderrisi İsmâil Efendi Amasya müftüsü ve Kıbrıs'tan gelen Fâzıl Hızır Efendi de Sultân Bâyezîd kürsü şeyhi oldu.

Bunu müteâkip Amasya Mütesellimi Halil Bey harbe me'mûren Rumeli'ne gidip kethüdâyeri Şâtır Ali Ağa yine Amasya mütesellimi oldu. **[144]** Zilka'dede Beyrut sancağından ma'zûl ve Amasya'da mütekâid olan Mirlivâ Kuloğlu Mehmed Bey ve İstanbul'da tezkire-i evvel Amasyalı Hacı Nebîzâde Hüseyin Efendi vefât etdi.

Zilhiccede Amasya Alaybeyi Hasan Bey muhârebede şehîd olduğundan Gököyük Mâlikânesinden aldığı 31854 akçe ze'âmeti oğulları Mûsâ, İbrâhim beylere verildi. Paşazâde Hüseyin Bey yine alaybeyi oldu. Nişancı Ca'fer Çelebi'ye bu sene Rumeli Beylerbeyliği pâyesi verildi.

1074 senesi gurre-i muharreminde Evkâf-ı Sultâniyye Mütevellîsi Hacı Selim Bey'e bir sancak verildiğinden Derviş Beyzâde Osmân Bey evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu. Evâhir-i muharremde müftü-i sâbık Çorumlu el-Hâc Ömer Efendi vefât etdi. Oğulları Abdullah, Feyzullah efendilerdir.

Muharremin selhindi Niğbolu Muhâfızı Vezîr Amasyalı Kara Kadızâde İbrâhim Paşa, ammizâde ve Amasya Mutasarrıfı Mehmed Paşa, Amasyalı Hâbil Beyzâde Veli Paşa, İbrâhim Paşa'nın kayın pederi bâ-pâye-i Rumeli reîsü'l-küttâbı olan Şâmîzâde Mehmed Paşa, Ordu'da i'dâm ve her şeyleri müsâdere edildi.[666]

Bunların Amasya'da kâin emvâl ü emlâki dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Deli Emîr es-Seyyid Mehmed Ağa yed-i ma'rifetiyle satıldı. Esmân-ı hâsılası İstanbul'a takdîm edildiğinden Deli Emîr Mehmed Ağa'ya Çorum sancağı ve **[145]** sâbık Amasya Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya Amasya sancağı tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

Vanlıdır. 1074 senesi gurre-i saferinde Amasya sancağı mutasarrıfı oldu. Kendisi Rumeli ordusunda meşgul-ı harb olduğundan Abdülcelîlzâde el-Hâc Hüseyin Ağa Amasya mütesellimi, ba'dehû Mehmed Ağa kethüdâyeri ve es-Seyyid Mehmed Çelebi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

Recebde Çavuşzâde Vezîr Mehmed Paşa Sivas vâlisi olup Amasyalı Nişancı Ca'fer Paşa'ya vezâret verildi. Şa'bânda silahdâr şehriyâri Amasyalı Hacı Efendizâde Ömer Ağa bin el-Hâc Abdülbâkî Çelebi vezâretle Mısır vâlisi oldu. Buna "Öküz Ömer Paşa" ve ağasına "Balak Hasan Ağa" dendi.

Şevvâl evâilinde Müftü İsmâil Efendi'nin azline binâen fuzalâdan Yeğenzâde Hâfız el-Hâc Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu. Bu sene a'yândan Pervâne Bey, mütevellîsi ve Nişancı Paşa'nın ammizâdesi Müeyyedzâde Abdülvâsî Çelebi ile esbak Çavuşbaşı Hacı

[666] Çünkü Şâmîzâde Mehmed Paşa, kendi damâdını sadrâzam tâyin ettirmeye teşebbüs etmişdi. Diğerleri bunların şeâmetine uğradı.

Beyzâde Mehmed Bey ve Yörgüç Paşa Vakfı Mütevellîsi Hasan Beyzâde Mustafa Bey vefât etdi.

Ca'fer Paşa, müstakillen Pervâne Bey mütevellîsi olup ammizâdesi Vâsî Çelebizâde Habîb Efendi Amasya'da vekil oldu. Mehmed Bey'in düyûnuna oğulları Osmân, Ali beyler vâris, Yörgüç Paşa Vakfı'na da Mustafa Bey'in biraderzâdesi diğer Mustafa Bey bin Ali Bey mütevellî oldu. **[146]**

1075 senesi gurre-i muharreminde Kadı Abdülcelîl Efendi'nin yerine mevâlîden Hayreddînzâde Mustafa Efendi yine Amasya kadısı oldu. Müteâkiben Sefer Ağazâde Osmân Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi olup selefi Selim Bey'e mirlivâlık verildi.

Cumâdelûlâda mütesellim el-Hâc Hüseyin Ağa İstanbul'a gidip yerine kethüdâyeri Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve Paşazâde Hüseyin Bey'in ref'inden Kelekcizâde Hasan Bey alaybeyi ve şa'bânın dördünde Serdârzâde Halil Paşa ma'zûlen Amasya'ya gelip evkâf-ı Sultâniyye mütevvellîsi oldu.

Şevvâlde İstanbul şehremîni Köprülü Müftü Şücâeddîn Efendizâde İmâdeddîn Ömer Efendi bin Şemseddîn Efendi Cidde beyi olup zilka'dede Şişman İbrâhim Paşa Sivas vâlisi oldu.

Sultân Bâyezîd Câmii İmâmı Şeyh Ya'kûb Efendizâde eş-Şeyh Nasûh Efendi bin Sinan Efendi ile kibâr-ı ulemâdan Enderûn vâiz-i meşhûru Niksarlı Çepnizâde Hüsâmeddîn Efendi vefât etdi. Hüsâmeddîn Efendi'nin damâdı Mustafa Efendi Enderun Câmii vâizi ve Halvetiye Meşâyihinden eş-Şeyh Mahmûd Efendi de Mahmûd Çelebi Tekkesi şeyhi oldu.

1076 senesi muharreminde Abdülcelilzâde el-Hâc Hüseyin Ağa İstanbul'dan gelip safer gurresinde yine Amasya mütesellimi ve on yedinci bölük sipâhilerinden Muslî Ağa kethüdâyeri oldu. Beş gün sonra Merzifon Müftüsü Recebzâde Mehmed Efendi vefât edib **[147]** yerine Sultâniyye-i Merzifon Müderrisi Müftüzâde Abdullah Efendi müftü oldu.

Rebîülâhirin on beşinde Evkâf-ı Sultâniyye Mütevellisi Serdârzâde Halil Paşa Sivas Vâliliğine tâyin edildiğinden Ali Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi oldu.

Ramazânda şehir kethüdâsı Seyyid Ahmed Ağa, iftara davet bahânesiyle ba'zı haşerâtı hânesinde cem' ederek tahrîkâtı duyulduğundan şevvâlin gurresinde azl edilip yerine Dede Hasanzâde el-Hâc Mehmed Çelebi şehir kethüdâsı oldu. Fitne vukûundan evvel bastırıldı.

Şevvâlin onuncu günü sâbık şehir kethüdâsının istinadgâhı olan Ya'kûb Ağa da azl edilip Yûsuf Ağa yeniçeri serdarı ve müteâkiben nakîb es-Seyyid Mehmed Ağa'nın ref'iyle kudâttan Amasya evkâfını teftişe me'mûr es-Seyyid Yahya Efendizâde es-Seyyid Abdurrahman Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

Bu esnada kibâr-ı ulemâdan Gümüş kasabasında Halil Paşa müderrisi ve Gümüş Müftüsü Hasan Efendi vefât edib yerine Amasya ders-i âm larından Gümüşlü Halil Efendi müderris ve müftü olup gitdi.

Lâkin Mumcuzâde Seyyid Ahmed Ağa'nın azlinden münba'is olan teşebbüsâtıyla mutasarrıf-ı Vânî Mehmed Paşa da zilka'dede tahvîl edilip Amasya sancağı Ankara Beylerbeyi Ferdad Paşa'ya tevcîh ve Amasya Alaybeyi Hasan Bey Eğin sancağına mirlivâ tâyin edildi.

Ferhad Paşa

Merzifonîdur. Merzifonî Yahya Paşa'nın kethüdâsı Dilâver Ağa'nın **[148]** mahdûmudur. 1076 senesi zilka'desinin on üçüncü günü Amasya mutasarrıfı olup Abdülcelîlzâde el-Hâc Hüseyin Ağa yine Amasya mütesellimi ve Kadızâde Hüseyin Bey Amasya alaybeyi oldu.

Çünkü Taşan Dağı'nda ve Lâdik taraflarında eşkıyâ türediğinden Merzifon Voyvodası İbrâhim Ağa her taraftan imdat kuvveti istemişdi. Mutasarrıf Ferhad Paşa, Alaybeyi Hüseyin Bey, Amasya Kethüdâyeri Muslî Ağa, sipâhî meşâhirînden Sevincerli Ömer Ağa, ta'kîb-i eşkıyâya gitmişlerdi.

Zilhiccenin onuncu bayram günü salât-ı 'îdi müteâkib Müftü Yeğenzâde el-Hâc Mehmed Efendi vefât eylediğinden müftü-i esbak Ebussu'ûd Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye

müderrisi ve kibâr-ı fuzalâdan Uzun Müderris Mehmed Efendi şeyhu'l-ulemâ oldu. A'yândan Hacı Mansûroğlu el-Hâc Hasan Ağa da vefât etdi.

Mukaddemen vefât eden Müeyyedzâde Abdülvâsî Çelebi'nin hayatında mütevellî olduğu Ya'kûb Paşa ve Pervâne Bey evkâfı tevliyeti tevhîden Ca'fer Paşa'ya tevcîh edilmişdi.

Fakat İstanbul mevâlisinden ve Müeyyedzâde hânedânından Hısımzâde Abdülbâkî Efendi bin Yahya Efendi de davaya kıyâm edib Ya'kûb Paşa tevliyeti tefrik edilerek Molla-i mûmâ-ileyhe bu esnada tevcîh edildi. Yine bu sene Amasyalı Kalavun Yûsuf Paşazâde Ahmed Paşa vefât edib Sinan Paşa tevliyeti kızları Fatıma, Münevvere hanımlara verildi.

1077 senesi gurre-i muharreminde Ganîzâde el-Hâc Abdülfettâh Efendi **[149]** yine Amasya kadısı ve safer gurresinde Deli Yûsuf Ağazâde Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve rebiülevvelde Divriğili Vezîr İbrâhim Paşa Sivas vâlisi oldu.

Rebîülâhirin beşinde Mirlivâ Hacı Selim Bey ber-vech-i tekâüd evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup geldi. Cumâdelâhirenin yirmi ikisinde tahvîl edilen İbrâhim Paşa'nın yerine Kapıcıbaşı Merzifonî Halil Ağa Rumeli pâyesiyle Sivas beylerbeyi oldu.

Bu sene tımârhâne önünde Dâru'l-kurrâ bina eden Hacı Efendizâde el-Hâc Şeyhî Mehmed Ağa bin Sarı Mehmed Ağa ve ba'dehû Şeyhu'l-ulemâ, üstâdu'l-fuzalâ Uzun Müderris Mehmed Efendi bin Süleyman vefât etdi.

1078 senesi gurre-i muharreminde Amasya Müftüsü Ebussu'ûd Efendi, fetvâdan istifa ederek İstanbul'a gidip yerine Sultân Bâyezîd kürsü şeyhi müfessir-i meşhûr Fâzıl Hızır Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olarak iâde-i ikbâl etdi.

Muharremin on üçüncü günü Mutasarrıf Ferhad Paşa'nın eşkıyâ peşinde olduğu esnada Paşa'ya rağmen eşkıyâ ser-gerdesi Deli Süleyman rüfekâ-yı habâsetiyle güpegündüz Taşan Dağı'ndan inerek Merzifon'u bastı. Pek çok hâneleri yağma ve Merzifon Müftüsü Abdullah Efendi'yi şehîd etdiler. Şâb-ı emret oğlu Mehmed Çelebi'yi alıp dağa gitdiler.

Bu acıklı haberi Varay taraflarından alan Mutasarrıf Ferhad Paşa, Alaybeyi Hüseyin Bey, Muslî Ağa, Sevincerli Ömer Ağa, Serdâr Yûsuf Ağa tâkîbata koyuldu. Fakat bu şenâat Merzifon voyvodasıyla **[150]** mutasarrıfın teseyyüblerinden ileri geldiği kanaatiyle her ikisi de azledilip Amasya sancağı Karahisar-ı Şarkî Mutasarrıfı es-Seyyid Mehmed Paşa'ya verildi.

Es-Seyyid Mehmed Paşa

Amasyalıdır. Evlâd-ı Rifâiyye'den Hacı Kâsımzâde es-Seyyid Mustafa Ağa bin es-Seyyid el-Hâc Kâsım Ağa bin es-Seyyid Hasan İzzeddîn mahdûmudur. "Deli Emîr" demekle meşhûrdur. 1078 senesi saferinin dördüncü günü Amasya mutasarrıfı ve kethüdâsı Mehmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Müteâkiben kâ'im-makâm sadr-ı âlî Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın Merzifon'da vekîli, hayrâtının binâ emîni olan Kürt Sefer Ağazâde Ahmed Ağa Merzifon voyvodası ve Merzifon'da ders-i âm olan Hacı Mustafa Efendi de Merzifon müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Bunlardan sonra Hüseyin Bey'le Muslî ve Yûsuf Ağalar da ref' edilip İbrâhim Beyzâde Mahmûd Bey Amasya alaybeyi, Zor Mustafa Ağa kethüdâyeri, Seksen Birin Koca Ahmed Ağa da yeniçeri serdârı olup mutasarrıfla beraber eşkıyâyı tâkibe me'mûr idiler.

Merzifonî Kara Mustafa Paşa ve Sivas Vâlisi Merzifonî Halil Paşa, vak'a-i müessifeye pek ziyade ehemmiyet verdiler. Eşkıyânın her halde hayyen veya meyyiten tutulup eşyâ-yı mağsûbe ile Mehmed Çelebi'nin kurtarılmasını kemâl-i şiddetle istediler.

Rebîülevvel gurresinde Kadı Hacı Abdülfettâh Efendi'nin yerine mevâlîden Hacı Efendizâde Ömer Efendi bin Mehmed Çelebi Amasya kadısı oldu. Ahyânen mahdûmu İbrâhim Efendi kendisine niyâbet ederdi. **[151]**

Eşkıyâyı dört koldan tâkip eden mutasarrıf, Amasya a'yânından Hacı Paşazâde Abdülkerîm Bey, Alaybeyi Mahmûd Bey, Sevincerli Ömer Ağa, Amasya sancağını abluka edib taramaya başladılar.

Mutasarrıf Paşa, Mecitözü dâhilinde Aştagul civarında eşkıyâyı basıp harp ederek beş on hazeleyi tutdu. Diğerleri fürce olup kaçtı. O tarafları tazyîk eden Abdülkerim Bey'le Ömer Ağa, bu azılı eşkıyâyı pusuya düşürüp on dördünü meyyiten sergerdeleri Deli Süleyman ile sâir arkadaşlarını hayyen tuttular. Eşyâ-yı mağsûbeyi ve müftüzâdeyi kurtardılar.

Rebîülevvel evâilinde Amasya'ya getirilen eşkıyâ ve Müftüzâde Merzifon'a gönderildi. Merzifonî Kara Mustafa Paşa, bu muvaffakiyetten pek ziyade memnun olup eşkıyânın cümlesini de Merzifon'da i'dâm etdirdi. Abdülkerim Bey'e beylerbeylik, Sevincerli Ömer Ağa'ya kapıcıbaşılık verildi.

Recebin on ikinci günü Mirlivâ Hacı Selim Bey vefât eylediğinden sipâhi zümresinden Mehmed Ağa evkâf-ı Sultânîyye mütevellîsi oldu. Yine bu sene Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ammizâdesi olan Cidde beyi ve Şeyhü'l-harem Köprülü el-Hâc Hüseyin Bey bin Mustafa Ağa bin Arnavut Hüseyin Ağa[667] da vefât etdi.

1079 senesi muharremi evâilinde Amasya Mutasarrıfı Deli Emîr Mehmed Paşa, terfî'en Şehr-i Zor beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı Şehr-i Zor Beylerbeyi el-Hâc Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi. **[152]**

El-Hâc Mehmed Paşa

"Sarı Mehmed Paşa" demekle meşhûrdur. 1079 senesi muharreminin beşinde Amasya Mutasarrıfı olup sipâhi müteneffizânından Amasya Kethüdâyeri Geygellili Hasan Ağa Amasya mütesellimi ve rebîülevvel gurresinde Mehmed Efendi Amasya kadısı oldu.

Rebîülevvelin sekizinci cuma günü kaba kuşluk vakti Amasya ve mülhakâtında müthiş ve sürekli bir zelzele olup yerler yarıldı. Korkunç sesler işitildi. Halk meydanlara açık yerlere kaçtı. Kalenin duvarları, Sultân Bâyezîd Câmii'nin kubbeleri, meydan kapısı, kârgir hâneler, ekser câmiin kubbeleri, bedestenin çok yerleri yıkıldı.

Sultân Bâyezîd Câmii'nin sağındaki minaresi şimâle doğru devrildi. Solundaki minaresi kıbleye müteveccihen eğrildi. Pek çok hâneler çöktü. Zelzele fasılalarla günlerce devam etdiğinden ahâli meydanlara kurulan çadırlar altında kaldı. Hayli kimseler vefât etdi.

Rebîülevvelin onuncu günü lâkaydâne hareketten dolayı şehir kethüdâsı el-Hâc Mehmed Ağa'nın azliyle yerine Kâl'a-i Bâlâ Dizdârı Mûsâ oğlu Hamza Ağa şehir kethüdâsı oldu. Çünkü bir takım edânî, zelzeleden istifade etmeye kalkışıp çok kimseleri mutazarrır etmişlerdi.

Bundan dolayı hâdiseler, şikâyetler çoğaldı. Kadı Mehmed Efendi de azledilip şevvâlin gurresinde Abdülbâkî Efendi Amasya kadısı ve yedisinde Merzifonî İbrâhim Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi oldu.

Zilka'de evâilinde Mehmed Bey'in ref'inden Kadızâde Hüseyin Bey alay **[153]** beyi oldu. Bu sene evâhirinde tatlı sadâsıyla halkı meftûn eden şâir mûsıkîşinâs Hâfız Mehmed Çelebi vefât etdi.[668] Şâkirdi Bülbül Ahmed Çelebi yerini tutdu.

Senenin sonunda mutasarrıf Hacı Mehmed Paşa da gidip Amasya sancağı Kars Beylerbeyi Murtezâ Paşa'ya tevcîh edildi.

Murtezâ Paşa

Amasyalıdır. Hacı Beyzâde Şâhin Bey'in mahdûmudur. Köprülü Mehmed Paşa'nın silahdâr ağalığından tefeyyüz etdi. "Deli Murtezâ Paşa" demekle meşhûrdur. 1080 senesi gurre-i muharreminde Amasya Mutasarrıfı ve Kara Abdî Bey de mütesellim oldu.

Rebiülevvel evâilinde Dîvân-ı Hümâyûn'da nişancı olan Amasyalı Vezîr Ca'fer Paşa vefât eylediğinden uhdesinde bulunan Pervâne Bey Vakfı tevliyeti oğulları Ali, Mustafa beylerle ammizâdesi Vâsî Çelebizâde Habîb Efendi'ye tevcîh edildi.

---

[667] Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın müstakil vakfiye defterinde böyle yazılıdır.

[668] Hafızın üstâdı, Sultân Bâyezid Camii ser-müezzini Hacı Mustafa Medhî Çelebi de canlara can katan bir şâir mûsikâr idi.

Cumâdelûlâ gurresinde Kara Mustafa Paşa ağalarından Yûsuf Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi oldu. Ramazân evâhirinde dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Sarı Ahmed Ağa bin Mustafa Ağa, Hüseyin ve Fîrûz ağalar vakfı tevliyetiyle mütekâid ve zilka'dede kibâr-ı ulemâ ve sulehâdan Hocazâde Abdurrahman Efendi vefât etdi.

1081 senesi muharreminde mütesellim Kara Abdî Bey hastalandı saferinde **[154]** esîr-i firâş olduğundan oğlu Mehmed Ağa mütesellim vekîli oldu. Rebîülevvelin üçüncü günü vefât edib Amasya sancağı da sâbık Ankara Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Köprülüdür. Koca Ağazâde Hasan Ağa'nın mahdûmudur. Köprülü Mehmed Paşa'nın şâtırlığından yetişme olduğundan "Şâtır Ahmed Paşa" demekle meşhûrdur. 1081 senesi rebîülevvelinin üçüncü günü Amasya sancağı mutasarrıfı oldu.

Şâtır Ahmed Paşa selefi gibi harbe me'mûr olduğundan Kara Abdî Beyzâde Mehmed Ağa'yı Amasya mütesellimliğinde ibkâ ederek gitdi. Bundan birkaç gün sonra Tokat voyvodası ve Amasya beytü'l-mâl emîni Sevincerli Ömer Ağa da Karahisar-ı Şarkî beylerbeyi oldu.

Rebîülevvel evâhirinde Çevikçi Baba Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi vefât edib mahdûmu eş-Şeyh Ömer Efendi yerine geçti.

Rebîülâhirde Hamza Ağa'nın ref'iyle a'yândan Ziyareli Keçioğlu Mehmed Çelebi şehir kethüdâsı oldu.

Cumâdelûlâda kethüdâyeri Hasan Ağa'nın ve ba'dehû Alaybeyi Hüseyin Bey'in ref'lerinden Mehmed Ağa kethüdâyeri ve İbrâhim Beyzâde Mahmûd Bey alaybeyi oldu. Müteâkiben Mutasarrıf Ahmed Paşa da geldi.

Recebin ikinci günü İçerişehir'de Mahmûd Çelebi Tekkesi Şeyhi **[155]** Hamza Dedezâde sulehâdan eş-Şeyh Mahmûd Efendi vefât edib Bülbül Hâtun Vakfı'ndan aldığı on akçe vazifesi yerine ber-vech-i tekâüd tâyin edilen ulemâdan Mehmed Efendi'ye verildi.

Şa'bânın yirmisinde sadâret kethüdâlığından ma'zûl Murâd Beyzâde Ahmed Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup İstanbul'dan geldi. Selefi Mehmed Ağa ve Hâtuniye Câmii hatîb ve vâizi Hattât-ı meşhûr Fazlullah Efendi bin Mustafa bu sene vefât etdi.[669]

1082 senesi muharreminde hey'et-i sâbıka yerinde kaldı. Cumâdelûlâ gurresinde Mahmûd Bey'in ref'inden Kadızâde Hüseyin Bey Amasya alaybeyi oldu. Receb gurresinde Çavuşbaşı Süleyman Ağa'nın ağalarından Amasyalı Hacı Nebîzâde Mehmed Ağa bin Ahmed Ağa Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi olup fakat gelemediği cihetle el-Hâc Resûl Efendi Amasya'da vekil oldu.

Recebin on birinde kubbe vezîri Saatci Mehmed Paşa Sivas vâlisi ve şevvâlinde Mutasarrıf Ahmed Paşa da Karesi sancağı mutasarrıfı olduğundan Amasya sancağı sâbık Şehr-i Zor Beylerbeyi es-Seyyid Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Es-Seyyid Mehmed Paşa

Amasyalıdır. "Deli Emîr" demekle meşhûrdur. 1082 senesi şevvâlinin dördüncü günü ikinci defa Amasya mutasarrıfı olup Kara Abdî Beyzâde Mehmed Ağa Amasya mütesellimi oldu. Kendi bir müddet sonra geldi. **[156]**

1083 senesi muharreminde Amasya mutasarrıfı es-Seyyid Mehmed Paşa, kadı Abdulbâki Efendi, müftü Fâzıl Hızır Efendi, nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı kudât-ı meşhûreden Hakâlalızâde es-Seyyid Abdurrahman Efendi, alaybeyi Kadızâde Hüseyin Bey idi.

Rebîülevvelde esbak Amasya Mutasarrıfı Deli Murtezâ Paşa Sivas beylerbeyi olup[670] Amasya'ya geldi. Birkaç gün oturup sonra Sivas'a gitdi. Müteâkiben bir vak'a-i şenâ'at, Amasya'yı alt üst etdi. Şöyle ki:

---

[669] Fazullah Efendi, Amasya'da Fazlîzâdelerin cedd-i a'lâsıdır.

[670] Rûznâme-i Târih-i Osmânî'de böyle yazılıdır.

Ziyareli seyyidlerden birinin şâbb-ı emred oğlu, Ziyâre'den sabahleyin Amasya'ya gelirken Aynalı Mağara önünde uğruna bir şahs-ı meçhûl çıkıp cebren ırzına geçmiş. Bunu duyan Nakîbü's-seyyid Abdurrahman Efendi, derhal mutasarrıf ve kadıya gitdi. Fâilin tutulup icrâ-yı siyâset edilmesini talep etdi. Sâdât arasında bir kızıl kıyâmet koptu.

Ziyarelilerden hayli adamlar tevkîf edildi. Kadı Abdülbâkî Efendi bir şahs-ı meçhûl uğruna bu kadar bî-günâh adamlar hapsedilemez diyerek cümlesini çocuğa gösterdikten ve fâilin bunlar olmadığı anlaşıldıktan sonra salıverdi.

Sâdât, mahkemeye hücûm ederek salıverilen adamları, mübâşirleri, muhzırları fena halde dövdüler. Mühin-i sâdât, düşman-ı Âl-i Resûl diyerek bîçâre kâdının kaçıp sığındığı hânesini taşladılar.

Mutasarrıf, seyyid olduğundan sâdâtın tarafını iltizâm etmekle beraber **[157]** kadıya revâ görülen muâmelâtı takbîh ederek azgın haşerâtı te'dîbe kıyâm etdi. Bu yüzden halk iki taraf oldu. Ulemâ ve a'yândan bir kısmıyla sipâhiler kadı tarafını tutdu. Diğer kısmıyla yeniçeriler de sâdâta uydu.

Mutasarrıf, alaybeyi, çeribaşı, kethüdâyeri, yeniçeri serdarı, subaşılar, bir taraftan fâil-i meçhûlü arayıp bulmakta iken diğer taraftan halkın efkârını teskîn etmeye uğraşdılar.

Nikâbet, yirmi otuz yıldan beri birtakım ağaların elinde olduğundan müteseyyidler çoğalmış, zî-nüfûz olan seyyidlere çatanlar davayı siyâdet ederek yeşil sararlar, tekâlif-i örfiyyeden muaf olarak teneffüz ederlerdi. Bunlar, kendilerini Ehl-i Beyt-i Risâlet sayarlar, herkesin kendilerine hürmet etmelerini muktezâ-yı diyânet bilirlerdi.

Bunun için kendilerine iltihâk eden yeniçeriler sâyesinde tegallüb ederek bîçâre Ziyarelileri fenâ halde tazyîk etdiler. Bunlardan yüz kadar bî-günahı ya fâilini bulup teslim edeceksiniz yahut hepiniz de öleceksiniz diye haps u ta'zîb etdiler.

Ulemâ, a'yân ve sipâhiler ittihâd ederek feryâd u istimdâd eden Ziyarelileri kâmilen salıverdiler. Müteseyyidlerin ve yeniçerilerin nüfûz ve şiddetlerini oldukça kırdılar. Lâkin yeniçeriler, bütün köpürdüler sipâhilere karşı nümâyişlere başladılar.

Bu kadar ifrât ve tefrît arasında fâilin taharriyât ve tahkîkâtı âdetâ unutuldu. Ziyarelilerin hânmânı perişan oldu. Nihayet bunlar da **[158]** ayaklanıp sâdâta hücûm etdiler. Arbede birkaç kimsenin ölümüyle hitâm buldu.

Bu arbede, sipâhi yeniçeri bölüklerine sirayet ederek büyük bir fitnenin hudûsu kuvve-i garîbeye gelmiş iken mutasarrıf ve ulemâ araya girdiler. Arbedeyi çıkaran ve büyülten Koca Emîr es-Seyyid Mahmûd Ağa ve ba'zı müteneffizânın üzerlerinde icrâ-yı nüfûz ederek fitneyi bastırdılar.

Bu teskîn-i fitnede müftü Fâzıl Hızır Efendi'nin büyük bir te'sîri görüldü. Bu esnada Sultân Bâyezîd Câmii imâm-ı evveli şeyhü'l-kurrâ Hâfız Ahmed Efendi vefât edib yerine imâm-ı sânî Nasûh Efendi imâm-ı evvel ve Hocazâde Halil Efendi imâm-ı sânî oldu.

Rebîülâhirin on yedisinde mîrâhûr-ı evvel Amasyalı Bayburdluoğlu Kara İbrâhim Ağa'nın tâbi'i Gürcü Pîrî Ağazâde İbrâhim Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup Amasya'ya geldi. Hâdisenin def' ve teskîninde bunun da oldukça te'sîri oldu.

Fakat seyyidler tarafından her tarafa şikâyetler yağmış, İstanbul'da Nakîbü'l-eşrâf Seyrekzâde es-Seyyid Abdurrahman Efendi bile alâkadar olmuşdu. Cumâdelûlâ gurresinde kâdının müddeti bitdiğinden Hayreddînzâde Mustafa Efendi Amasya kadısı oldu.

Cumâdelûlâ evâilinde Serdâr Ahmed Ağa'nın azliyle meşhûr Ya'kûb Ağa yeniçeri serdârı oldu. Vâlî Murtezâ Paşa da Sivas'tan gelip ba'zı sâdâtı haps ederek şikâyetlere ma'rûz kaldı.

Cumâdelâhirede Vâlî Murtezâ Paşa'nın azliyle yerine Zileli Çavuş **[159]** zâde Mehmed Paşa Sivas vâlisi olup geldi. Hülâsa fâil-i meçhûl bulunamadı. Asıl fiilin vukûu, seyyid çocuğunun kavl-i mücerredinden ibâret kaldı.

Ancak ifrâta mağlup olan Murtezâ Paşa'dan da şikâyetler olduğundan zilhiccede Kayseriyye sancağına tahvîl edilerek Amasya sancağı Karahisar-ı Şarkî Mutasarrıfı Ömer Paşa'ya tevcîh edildi.

Ömer Paşa

Amasya civarında Sevincerlidir. Sipâhi meşâhirinden Peçelioğlu Kara Mehmed Ağa'nın mahdûmudur. "Sevincerli Ömer Paşa" demekle meşhûrdur. 1083 senesi zilhiccesinin on ikinci günü Amasya mutasarrıfı ve Sultân Bâyezîd Evkâfı Mütevellisi İbrâhim Ağa da mütesellimi oldu.

Mutasarrıfın tahvîlinden sonra şehir kethüdâsı Ziyareli Mehmed Ağa da azl edilip yerine Dizdâr Hamza Ağa şehir kethüdâsı ve meşhûr Çavuşlu Mehmed Ağa Kal'a-i Bâlâ dizdârı oldu.

Bu sene Abdullah Paşa Vakfı Mütevellîsi Amasya a'yânından Hacı Paşazâde Abdülkerim Paşa bin Hüseyin Bey vefât edib büyük mahdûmu Hüseyin Bey'e tevliyet ve diğer mahdûmu Mehmed Bey'e de ze'âmet verildi.

Mutasarrıf-ı sâbıkın hüsn-i hâline dâir yapılan mahzur-ı umûmî ve kendisine sadrâzam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın tevcîhi sâyesinde terfîan Kars Beylerbeyiliği'ne tâyin edilen Ömer Paşa'dan münhal olan Amasya sancağı da ilhâken Kayseriyye Mutasarrıfı es-Seyyid Mehmed Paşa'ya verildi. **[160]**

Es-Seyyid Mehmed Paşa

Amasyalıdır. "Deli Emîr Mehmed Paşa" demekle meşhûrdur. 1084 senesi muharreminin üçüncü günü Amasya ve Kayseriyye sancaklarına birlikte mutasarrıf oldu. Kendisi Kayseriyye'de oturup tarafından Geygelli Hasan Ağa Amasya mütesellimi oldu.[671]

Rebîülevvelde Dizdâr Hamza Ağa'nın ref'inden Ziyareli Mehmed Çelebi yine şehir kethüdâsı ve mütesellim Hasan Ağa, güzel idâreye muvaffak olamadığından kethüdâyeri Topçuzâde Mehmed Ağa bin Hasan Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Cumâdelâhirenin yedisinde mirâhur-ı evvel Kara İbrâhim Ağa'nın tâbi'i Bektaş Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup İstanbul'dan geldi. Murâd Beyzâde Ahmed Ağa Tokat voyvodası ve Amasya beytü'l-mâl emîni oldu.

Gurre-i ramazânda Kadı Mustafa Efendi'nin yerine Rıdvan Efendi Amasya kadısı olup geldi. Müteâkiben Alaybeyi Hüseyin Bey'in ref'inden İbrâhim Beyzâde Mahmûd Bey alaybeyi oldu.

Zilka'de evâilinde Amasya Müftüsü Müfessir Hızır Efendi hastalandığından tilmîzi emînü'l-fetvâ Yahya Efendi müftü vekili olup zilhiccenin sekizinci günü dâr-ı naîme intikâl eylediğinden vekil Yahya Efendi, Amasya müftüsü ve Merzifonî Bayram Iydî Efendi Sultân **[161]** Bâyezîd müderrisi oldu.

1085 senesi muharreminde Kadı Rıdvan Efendi'nin harekâtı şikâyetlere bâdî olduğundan azliyle safer gurresinde sâbık Musul Kadısı Amasyalı Dâniş Mehmed Efendi Amasya kadısı oldu.

Cumâdelûlâda sâdâtın harekât-ı müfritasından bîzâr olan nakîb es-Seyyid Abdurrahmân Efendi'nin isti'fâsı üzerine Koca Emîr demekle meşhûr Mahmûd Ağa nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

Çoktan Sultân Bâyezîd Câmi-i Şerîfi'nin i'mârına devam edildiği halde ikmâl edilemediğinden cumâdelûlânın dokuzunda ikinci defa Murâd Beyzâde Ahmed Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup bir an evvel ikmâline gayret etmesi ekîden tenbîh edildi.

[671] Bu Hasan Ağa, Amasya'da Geygellili oğullarının cedd-i a'lâsıdır. Bunlardan Ağazâde vezir İsmail Hakkı Paşa meşhurdur. Geygelli "engel" vezninde Amasya civarında Küçük Kızılca köyünün eski adıdır.

Cumâdelâhire evâilinde kethüdâyeri Mehmed Ağa'nın ref'inden Kuloğlu Halil Ağa kethüdâyeri ve şa'bânda Ziyareli Mehmed Çelebi yerine a'yândan Nasûh Ağazâde Hamza Ağa şehir kethüdâsı ve şevvâlde Mehmed Bey'in ref'inden Veli Bey alaybeyi oldu.

Zilhicce gurresinde Müftü Yahya Efendi'nin yerine Sultân Bâyezîd Müderrisi Merzifonî Bayram Iydî Efendi Amasya müftüsü ve evâhirinde Mutasarrıf es-Seyyid Mehmed Paşa da Mar'aş beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı sâbık Van Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

Vanlıdır. 1085 senesi zilhiccesinin yirmi üçüncü günü **[162]** ikinci defa Amasya mutasarrıfı olup dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Deli Yûsuf Ağazâde Mehmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Merzifon Voyvodası Kürt Sefer Ağazâde Ahmed Ağa İstanbul'a gidip Kadızâde Merzifonî "İbrâhim Ağa" Merzifon voyvodası oldu. Bu esnada Mekke mollası olan Yâkut Paşa Mütevellisi Hasımzâde Abdülbâkî Efendi vefât edib mahdûmu Yahya Efendi mütevellî oldu.

Bu sene esbak Erzincan Kadısı Topçuzâde el-Hâc Hüseyin Efendi ve mahkeme kâtibi ta'lîk nüvîs-i meşhûr kâtipzâde Ali Efendi vefât edib yerine ulemâdan hattât-ı meşhûr Ömer Efendi mahkeme kâtibi oldu.

1086 senesi gurre-i muharreminde Kadı Şermîzâde Dâniş Mehmed Efendi'nin yerine sâbık Musul Kadısı Amasyalı Pîrîzâde Zühdî Mehmed Efendi Amasya kadısı oldu. Her ikisi de ulemâ-yı şu'arâdan ve mevâli-i devriyeden idiler.

Safer evâilinde Mutasarrıf Mehmed Paşa, Irak'a tasallut eden İran'ın def'ine me'mûr olarak Musul beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı Canik Mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Caniklidir. Canikli Osmân Paşazâde Hüseyin Paşa'nın mahdûmudur. 1086 senesi saferinin beşinci günü Amasya mutasarrıfı olup kendisi Rus aleyhinde serdâr olan Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ordusunda olduğundan kethüdâsı Mehmed Ağa'yı mütesellim gönderdi. **[163]**

Safer ortalarında Amasya a'yânından Yörgüç Paşa Evkâfı Mütevellî kâ'im-makâmı Gürcüzâde Mütedeyyin Pîrî Bey vefât edib yerine Ahmed Ağa mütevellî kâ'im-makâmı oldu. Çünkü Yörgüç Paşa evlâdı arasında tevliyet nizâ'ı vardı.

Bu esnada mütesellim Canikli Mehmed Ağa vürûd edib Ömer Ağa'nın yerine Taşçızâde Ahmed Ağa şehir kethüdâsı oldu. "Saçlı Emîr" demekle meşhûr es-Seyyid Ömer Ağa'nın taşkın harekâtı bastırıldı.

Rebîülevvelde Saçlı Emîr'in muîni olan Alaybeyi Veliyyüddîn Bey'in ref'iyle zu'amâdan Derviş Beyzâde Derviş Bey Amasya alaybeyi ve cumâdelûlâda Ya'kûb Ağa'nın azlinden Beşinci İbrâhim Ağa yeniçeri serdârı oldu. Bu İbrâhim Ağa, "Apardı Ağa" demekle meşhûrdur.

Şevvâlde geçen büyük zelzelede yıkılmış olan Kal'a-i Enderûn'un meydan kapısı Nâzır Nasûh Ağazâde Hamza Ağa'nın himmetiyle arzan on ve tûlen seksen arşın yeri otuz kuruşa (!) ikmâl edildi.

Zilka'de gurresinde Amasya Kadısı Zühdî Mehmed Efendi'nin ba'zı ahvâlinden şikâyetler tevâli etmekle azledilip Vâsî Çelebizâde Habîb Efendi Amasya kadısı oldu.

Müteâkiben silahdâr ocağı kethüdâsı Amasyalı Ebûbekir Ağa ber-vech-i tekâüd Evkâf-ı Sultâniye mütevellisi olup geldi. Zilhiccenin selhinde Amasya Mutasarrıfı Sivas Beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı eski Mar'aş Beylerbeyi es-Seyyid Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi. **[164]**

Es-Seyyid Mehmed Paşa

Amasyalıdır. "Deli Emîr Mehmed Paşa" demekle meşhûrdur. 1087 senesi gurre-i muharreminde dördüncü defa Amasya mutasarrıfı olup geldi. Muharremin on birinde Apardı İbrâhim Ağa'nın ref'inden "Paşa Ağa" demekle meşhûr Onaltının Mehmed Ağa yeniçeri serdârı oldu.

Safer gurresinde sâdât arasında teneffüz eden nakîb Koca Emîr Mahmûd Ağa'nın ref'iyle ulemâdan es-Seyyid Mustafa Efendi nakibü'l-eşrâf kâ'im-makâmı ve rebîülevvel gurresinde Amasya Müftüsü Îydî Bayram Efendi İstanbul'a gidip yerine kibâr-ı ulemâdan Amasyalı Şeyhî Mehmed Efendi müftü vekili oldu.

Bu esnada Kayseriyye sancağı da Mutasarrıfı es-Seyyid Mehmed Paşa uhdesine ilhâken tevcîh edildi. Rebîülevvelde Ziyare eşrâfından el-Hâc Halil Ağazâde el-Hâc İbrâhim Ağa orada bir mescid ve mektep ve çeşme binasıyla kendi mahallesini ihyâ ve bunların tamir ve termimine yirmi kuruş vakfetdi.

Şa'bânın yirmi altıncı günü Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa vefât eylediğinden yerine rikâb-ı hümâyûn kâ'im-makâmı Merzifonî Kara Mustafa Paşa sadrâzam ve ağalarından vekîl-i mutemedi Gümüşlü Kürt Sefer Ağazâde Ahmed Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî oldu.

Ramazânda sadr-ı müşârün-ileyhin kethüdâlığından mîrâhûr-ı evvel olan Amasyalı Bayburdluoğlu Kara İbrâhim Ağa vezâretle Kaptan-ı Deryâ olup, müftü vekili Şeyhî Mehmed Efendi Amasya müftüsü ve zilka'de **[165]** gurresinde Habîb Efendi'nin yerine Hâfız Ahmed Efendizâde Abdülbâki Efendi ikinci defa Amasya kadısı olup tarafından Hattât Ahmed Efendi Amasya nâibi ve on birinde Seksenbirin Ahmed Ağa yeniçeri serdârı oldu.

Zilhiccenin on beşinde Sivas, Anadolu, Karaman ve Adana vilâyetlerinde eşkıyâ türediğinden Amasya ve Kayseriyye Mutasarrıfı es-Seyyid Mehmed Paşa Anadolu müfettişi ve sadrâzam ağalarından Amasyalı Kuloğlu Abbas Ağa Amasya mütesellimi olup geldi. Buna "Zor Abbas Ağa" dendi.

Es-Seyyid Mehmed Paşa, maiyetine tâyin edilen silahdâr ağası Hasan Ağa ve yeniçeri ocağı kethüdâsı Osmân Ağa ile Amasya'dan kalkıp Sivas'a doğru gitdi. Gümüşlüzâde Çelebi İbrâhim Ağa sadr-ı müşârün-ileyhin ve Mütedeyyin Pîrî Beyzâde İbrâhim Ağa da Kara İbrâhim Paşa'nın dâireleri kethüdâsı oldu.

1088 senesi muharreminde Murâd Beyzâde Ahmed Ağa yine Sultân Bâyezîd evkâfı mütevellîsi olup câmi-i şerîf'in itmâm-ı tamirine me'mûr oldu. Çünkü muhârebelerin tevâlisinden dolayı hâsılat-ı vakfiye karzan bir kısmı maliyeye, kısm-ı diğeri Enderun hazinesine verilmiş olduğundan Sultân Bâyezîd Câmii bir türlü ikmâl edilememişdi.

Bununla beraber vezâifi verilmekte idi. Sultân Bâyezîd Câmii'nin bu zamanda hademesi, kuyûd-ı vakfiye idâresinde Ahkâm Defterinde mestûr olduğu üzere şunlardı: **[166]**

Hatîb Ali Efendi, kürsü şeyhi Hızır Efendizâde Ya'kûb Efendi, imâm-ı evvel Sinan Efendizâde Nasûh Efendi, imâm-ı sânî Hocazâde Halil Efendi, müezzinbaşı Hacı Mustafa Efendi, Sânî Mehmed Çelebi, Sâlis Osmân Çelebi, Râbî Hüseyin Efendi, Kayyımbaşı Mustafa Ağa, Kayyım-ı sânî Hamza Çelebi, evkâf-ı Sultâniyye kâtibi hattât-ı meşhûr Kâsımzâde Mustafa Efendi.

İmâretin masârıf ve vezâifi hademesi umûmen tamirat masarıfına hasredilmişdi. Yalnız müderrise ve mektebinin hademesi vezâifi de tamamıyla veriliyor, imaret işlemiyordu.

Rebîülâhirde Derviş Bey'in ref'inden Kadızâde Hüseyin Bey Amasya alaybeyi ve cumâdelûlâ ortalarında nakîb es-Seyyid Mustafa Efendi'nin ref'inden Koca Emîr Mahmûd Ağa Amasya nâibi olup, ramazânda Amasya mutasarrıfı ve Anadolu müfettişi es-Seyyid Mehmed Paşa yine Mar'aş beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı Pasin mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

Ahıskalıdır. "Muruloğlu Mehmed Paşa" demekle meşhûrdur. 1088 senesi ramazânının on beşinci günü Amasya mutasarrıfı olup kethüdâsı Ahıskalı Sarı Süleyman Ağa Amasya mütesellimi oldu. Selhinde Çevikci Baba Tekkesi Şeyhi Ömer Efendi'nin vefâtıyla pederinin halifesi Süleyman Efendi şeyh oldu.

Şevvâlin evâilinde Kal'a-i Bâlâ Dizdârı Çavuşlu Mehmed Ağa Çavuş **[167]** Karyesi'nde bina eylediği câmi ve çeşmesini ikmâl ve kalede Bey Câmii'ni îmâr ederek her ikisine de mütevellî oldu. Bu esnada Merzifonî Halil Paşa Sivas vâlisi oldu.

Şevvâlin on ikinci günü Amasya ve etrafına müthiş bir yağmur yağıp kemâl-i şiddetle üç gün devam etdi. Amasya derelerinden müthiş seller aktı. Etrafındaki evleri harap ederek enkazını ve birkaç kimseyi alıp götürdü. Bağlarda ve tarlalarda mezru'ât ve mahsûlâtı mahvetdi.

Bunu müteâkib Yeşilırmak coşup her tarafa taşdı. Meydanları ve Amasya'nın orta yerlerini âdeta bir derya haline çevirdi. Sultân Bâyezîd Câmii'ni su basıp Hacı İlyâs, Eski Kethüdâ, Devehâne, Köprübaşı mahalleleri, İçerişehir'in sâhilleri virân oldu. Çekerek ve Deliçay ırmakları da coşduğundan her tarafa bir tûfan dehşeti verdi.

Bu afetlerden son derece zarar gören fukarânın tekâlif-i mîrîyeden bu senelik istisnasına dâir Amasya Nâibi Mahmûd Efendi tarafından takdîm edilen mufassal bir i'lâm-ı şer'î mûcebince irâde-i pâdişâhî sâdır oldu.

Zilka'de gurresinde Kadı Abdülbâkî Efendi'nin müddeti temdîd edildiğinden Nâib Mahmûd Efendi makâmında kaldı. Zilhiccenin selhinde Amasya sancağı, sâbık Mar'aş Beylerbeyi Murtezâ Paşa'ya tevcîh edildi. **[168]**

Murtezâ Paşa

Amasyalıdır. Hacı Beyzâde Deli Murtezâ Paşa'dır. 1089 senesi gurre-i muharreminde ber-vech-i tekâüd Amasya mutasarrıfı olup geldi. Fakat gayet pîr ü alîl olduğundan tarafından ammizâdesi ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın kapıcılar kethüdâsı Ahmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Ancak Murtezâ Paşa, Amasya'ya geldiğinin on dokuzuncu günü vefât eylediğinden Amasya sancağı, Amasya mütesellimi olan Ahmed Ağa'ya tevcîh edildi.

Ahmed Bey

Amasyalıdır. Köprülü Mehmed Paşa'nın ağalarından Hacı Beyzâde Halil Ağa'nın mahdûmudur. 1088 senesi muharreminin yirminci günü Amasya sancağı beyi olup harbe me'mûr olduğundan kethüdâyeri Hatîbzâde Küçük Mehmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Rebîülevvel evâilinde Müftü Şeyhî Mehmed Efendi, Amasya fetvâsından azl edilip Sultâniyye Müderrisi Îydî Bayram Efendi Amasya müftüsü ve on beşinde Nâib Mahmûd Efendi'nin yerine Ahmed Efendi Amasya nâibi ve yirmisinde Taşçızâde Ahmed Ağa'nın ref'inde Nasûhzâde el-Hâc Hamza Ağa şehir kethüdâsı oldu.

Şevvâlde Amasya Beyi Ahmed Bey'e Adana Beylerbeyiliği tevcîh edildiğinden Amasya sancağı, Girit Muhâfızı ve Resmo sancağı Mutasarrıfı Vezîr Ankebût Ahmed Paşa'ya has arpalık olmak üzere tahsis edildi. **[169]**

Ahmed Paşa

Amasyalıdır. Vezîr-i meşhûr Kayabaşılı Örümcek, Ankebut Ahmed Paşa'dır. 1089 senesi şevvâlinin yedisinde Amasya sancağı mutasarrıfı olup kendisi Resmo'da ikâmet eylediğinden Evkâf-ı Sultâniyye Mütevellisi Murâd Beyzâde Ahmed Ağa Amasya sancağı mütesellimi oldu.

Zilka'de gurresinde Abdülbâkî Efendi'nin yerine Ali Efendi Amasya kadısı oldu. Bu sene esbak Amasya müftüsü mevâlîden Ebussu'ûd Efendi ve fuzalâdan şâir-i meşhûr Amasya müverrihi ve Abdullah Paşa Müderrisi Abdî Efendi dâr-ı bekâya irtihâl etdi.

1090 senesi gurre-i muharreminde Amasya Alaybeyi Kadızâde Hüseyin Bey'e sadrâzamın himmetiyle Bolu sancağı tevcîh edildiğinden Boyacızâde Mahmûd Bey bin İbrâhim Bey Amasya alaybeyi oldu.

Rebîülevvelde şıkk-ı sânî defterdârı olan Merzifonî Hüseyin Ağazâde Hasan Efendi başdefterdâr ve hâs odadan çıkarılan Amasyalı Şa'bânzâde Şa'bân Ağa bin Mehmed Ağa şıkk-ı sânî defterdârı ve müteâkiben tezkire-i evvel Merzifonî Mustafa Efendi reîsü'l-küttâb oldu.

Zilkade gurresinde Kadı Ali Efendi'nin yerine selefi Hâfız Ahmed Efendizâde Abdülbâkî Efendi yine Amasya kadısı oldu. Bu sene ulemâ-yı fuzalâdan Ganîzâde Abdülfettâh Efendi bin el-Hâc Bünyâd Çelebi bin Mustafa Efendi vefât etdi.

1091 senesi muharreminde esbak şehir kethüdâsı iken Amasya'dan ihraç ve kalebend edilen Mumcuoğlu Seyyid Ahmed Ağa mazhar-ı afv-ı âlî **[170]** olup Amasya'ya geldi. Yeniçeri ocağında silahdâr ağası olan Amasyalı Ebûbekir Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu. Kibâr-ı fuzalâdan üstâdu'l-küll Hızır Paşa Müderrisi Pîrîzâde el-Hâc Hüseyin Efendi dâr-ı naîme intikâl etdi.

Safer evâilinde Serdâr Ahmed Ağa'nın ref'iyle yeniçeri ocağı çavuşlarından Amasyalı Çuçu Mustafa Ağa bin Ahmed Ağa yeniçeri serdârı oldu. Amasya müftüsü ve Sultâniyye Müderrisi Îydî Bayram Efendi her işe karışdığından rebîülevvelde fetvâdan azliyle kibâr-ı ulemâdan Pîrî Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu.

Cumâdelâhire gurresinde Köprülü Mehmed Paşazâde Fâzıl Mustafa Bey'e vezâret verilip kubbe nişîn ve Merzifon Müftüsü Mehmed Efendi Erzurum mollası oldu.

Şa'bânda mevlevîhâne şeyhi urefâ-yı ümmetten pîr-i muhterem Hasan Kudsî Dede Efendi vefât edib sâdât-ı Aleviye'den es-Seyyid Alâeddîn Dede Efendi Amasya Mevlevihânesi şeyhi oldu. Bu sene ulemâdan Osmân Efendizâde Abdurrahman Efendi ve mîrâhûr-ı sânî Merzifonî Ali Ağa vefât etdi.

1092 senesi Girit serdârı ve Amasya Mutasarrıfı Vezîr Ankebut Ahmed Paşa, Resmo'da vefât edib orada câmii köşesinde defnedildi. Kerîmesi Ümmühânî Hanım, zevci Amasyalı Ali Efendi ile İstanbul'a geldi. Amasya sancağı da Çorum Beyi Mahmûd Bey'e verildi. **[171]**

Mahmûd Bey

Merzifonludur. Hacı Paşazâde Yahya Bey'in oğludur. Kara Mustafa Paşa dairesinde tefeyyüz etmişdir. 1092 senesi muharreminin yirmi üçüncü günü Amasya beyi olup geldi.

Saferde nakîb es-Seyyid Mahmûd Ağa'nın ref'inden es-Seyyid Mustafa Efendi yine nakibü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Rebîülevvelin gurresinde Kadı Abdülbâkî Efendi'nin yerine Niğde Kadısı Hamza Efendi Amasya kadısı ve Yûsuf Efendi Amasya nâibi oldu.

Rebîülâhirde Müftü Pîrî Mehmed Efendi'nin azliyle sâdât-ı ulemâdan Şeyhzâde Hâfız es-Seyyid Ali Efendi Amasya müftüsü ve Alaybeyi Mahmûd Bey'in mirlivâlığa terfîinden birâderi Veliyyüddîn Bey Amasya alaybeyi oldu.

Fakat müftü-i sâbık Pîrî Mehmed Efendi, kibâr-ı ulemâ ve sulehâdan bir zât olup sebepsiz azliyle meziyet-i ilmiyyesi kendisinden dûn olan es-Seyyid Ali Efendi'nin müftülüğü Mumcuoğlu'nun nüfûzuna hamledildiğinden ulemâ tarafından gönderilen mahzûr-ı umûmî meşîhata takdîm edilmişdi.

Şa'bânda Müftü es-Seyyid Ali Efendi'nin fetvâdan hacriyle selefi Pîrî Mehmed Efendi tekrar Amasya müftüsü oldu. Mumcuoğlu Seyyid Ahmed Ağa'nın nüfûzu yine alıp yürüdüğünden hânesi erbâb-ı tezvîrin mercii tanındı. Şevvâlde Amasya sancağı Çankırı Beyi Mustafa Bey'e verildi.

Mustafa Bey

Tokatlıdır. Tokatlı Kemankeş Mahmûd Paşa'nın akrabasındandır. 1092 **[172]** senesi şevvâlinin on üçüncü günü Amasya mutasarrıfı olup tarafından Yeğen Hasan Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Zilka'de evâilinde Kal'a-i Bâlâ Dizdârı Çavuşlu Mehmed Ağa vefât eylediğinden yerine kale kethüdâsı Ahmed Ağa dizdâr ve Receboğlu Mehmed Ağa da kale kethüdâsı oldu.

1092 senesi muharreminde sipâhiler ağası Amasyalı Gazzâzoğlu Hasan Ağa Saray-ı Hümâyûn kapıcılar kethüdâsı oldu. Saferde Amasya Subaşısı Cündî Ali Bey, bir Yahudî hâneye girip işret ve sefâhat etdikten sonra rufekasıyla ba'zı hâneleri yağmaya cür'et etmişdi.

Ali Bey ve rufekası derhal tutulup tevkîf edilerek kadı huzurunda bilmuhâkeme cürümleri sâbit olduğundan her birine hudûd-ı şer'iyye ikâme edildikten sonra aldıkları sahiplerine redd ü iâde ve kendileri tart u iclâ edildi.

Bir aydan beri Çengelli mevkiinde eşkıyâ türeyip rebîülevvelde büyükçe bir kervanı bastıkları ve emvâli yağma etdikleri duyulmuşdu. Bâ-fermân-ı âlî kapıcılardan Amasyalı Kuloğlu Abbas Ağa mübâşir gelip eşkıyâyı tâkip ve emvâl-i mağsûbeyi tahlîse Mirlivâ Mustafa Bey'in me'mûr olduğunu tebliğ etdi.

Mustafa Bey, Amasya a'yânından Murâd Beyzâde el-Hâc Ahmed Ağa, Ramazânzâde el-Hâc Ahmed Ağa, Bayram Beyzâde Osmân Ağa, Abdî Beyzâde el-Hâc Abdî ağaları ve Alaybeyi Veliyyüddîn Bey'i yanına alıp her biri miktar-ı kâfî kuvvetlerle Amasya'ya on saat mesafe-i cenûbiyede olan Çengelli'ye gitdi. **[173]**

Sivas Beylerbeyi Merzifonî Halil Paşa da kapısı halkıyla gelip günlerce eşkıyâ tâkip ve Turhal civarında şiddetli muhârebeden sonra tenkîl edildi. Emvâl-i mağsûbe taharri edilerek civar köylerde bulunup sahiplerine verildi.

Ancak Mustafa Bey, eşkıyânın çokluğundan ürküp dâima alarga durmuş, eşkıyânın ablukası esnasında korkaklık göstermiş olduğundan derhal azl u tekâüde sevk edilip[672] Amasya sancağı Merzifon Voyvodası Ahmed Bey'e tevcîh edildi.

Ahmed Bey

Merzifonludur. Devlet Hâtun Evkâfı Mütevellisi Yûsuf Paşazâde Şehbâz Bey'in oğludur. Sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa'ya intisâbı olduğundan 1092 senesi rebîülâhirinde Amasya sancağı beyi oldu.

Şevvâl evâilinde İstanbul pâyelilerinden Merzifonî Hocazâde Hâfız Abdurrahman Efendi'ye Anadolu kazaskerliği pâyesi verildi. Amasya şehir kethüdâsı Hamza Ağa'nın yerine Habîb Ağazâde Mehmed Ağa şehir kethüdâsı ve Sultâniyye Müderrisi Îydî Bayram Efendi Amasya müftüsü oldu.

Zilka'de gurresinde Sun'ullah Efendi Amasya kadısı ve Hasan Efendi Amasya nâibi olup Mîr-livâ Ahmed Bey'le Canik, Arabkir, Çorum beyleri Caniklizâde Osmân, Amasyalı Bekir Beyzâde Ömer, **[174]** Tokatlı Genç Mehmed beyler Viyana Harbi'ne me'mûren gidip sâbık Tokat voyvodası ve Amasya beytü'l-mâl emîni Topçuzâde Mehmed Ağa bin Hasan Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Amasya Alaybeyi Boyacızâde Veliyyüddîn Bey Amasya muhâfızı olup kethüdâyeri Hatîbzâde Küçük Mehmed Ağa bin Abdurrahman Efendi harbe gitdi.

Silahdar ocağı kethüdâlığından Ahıska Ağası olan Amasyalı Veli Ağa Erzurum'a vusûlünde vefât edib teberdârân-ı hâssadan serkahve-i şehriyârî Amasyalı Ali Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup geldi. Yeniçeri Serdârı Çuçu Mustafa Ağa da maiyetiyle beraber gitmişdi.

Zilka'denin onuncu günü Mumcuoğlu Seyyid Ağa, meydanı kendi hevasına müsait gördü. Perde-i hafâdan çıkıp nakîb es-Seyyid Mustafa Efendi'yi bertaraf ederek nakibü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Sâdâtın başına geçti.

Amasya sancağının askerden boşluğunu gören eşkıyâ da başkaldırdı. Her tarafı tazyîk etmeye başladı. Amasya zu'amâsından Rüstem Beyzâde Mustafa Bey eşkıyâ tâkibine me'mûr,

[672] 1092 târihli Tokat mütekâidîn defterinde "Mustafa Bey mirlivâ-i Amasya sâbıkan mütekâ'id yevmî 60" diye yazılı görüldü.

Apardı İbrâhim Ağa kır serdârı, Sevincerli Ömer Paşazâde Ebûbekir Bey de sipâhi ve yeniçeri ailelerini terfîhe me'mûr oldu.

1094 senesi muharreminde Amasya etrafını eşkıyâdan muhafazaya itina edilmesi fermânı geldi. Bu esnada Bayburdluzâde Kara İbrâhim Paşa sadâret kâ'im-makâmı oldu. **[175]**

Rebîülâhirde gümrük emîni Amasyalı Hüseyin Ağa vâlide Sultân kethüdâsı olup kadr u itibârı yükseldi. Amasya'da Ahi Sadüddîn Tekkesi Şeyhi kibâr-ı ulemâdan Mehmed Efendi vefât edib yerine mahdûmu eş-Şeyh Hasan Efendi geçti.

Cumâdelâhirde Apardı İbrâhim Ağa serdar vekili olup Rüstem Beyzâde Mustafa Bey'in eşkıyâ tâkibinde bir iş göremediğinden azliyle Kara Hasanzâde Mustafa Bey ta'kîb-i eşkıyâya me'mûr oldu.

Ramazân evâhirinde Serdâr-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa Viyana önünde fena bir hezîmete uğradığından Belgrad'a döndü. Amasya Beyi Ahmed Bey şehid oldu. Kâ'im-makâm-ı sadâret Kara İbrâhim Paşa kendi velînimeti olan Kara Mustafa Paşa'yı bertaraf edib zilhiccenin yirminci günü sadrâzam oldu. Amasya sancağını Yûsuf Bey'e verdi.

Yûsuf Bey

İstanbulludur. Sadr-ı esbak Malatyalı Süleyman Paşa'nın mahdûmudur. 1094 senesi zilhiccesinin yirmi yedinci günü Amasya sancağı beyi olup a'yândan Türedîzâde el-Hâc Hüseyin Ağa Amasya mütesellimi oldu.

1095 senesi muharreminin yedinci gecesi akşam ile yatsı arasında sadr-ı sâbık Kara Mustafa Paşa Belgrad'da i'dâm edildi. Birkaç gün sonra Amasya'da meşâhir-i fuzalâdan Mehmed Paşa Müderrisi Çelebizâde Ömer Efendi dâr-ı naîme rihlet edib yerine fâzıl-ı meşhûr Çorumlu Hâfız es-Seyyid Mehmed Efendi müderris oldu. **[176]**

Kara İbrâhim Paşa'nın kethüdâsı Gürcü Pîrî Ağazâde İbrâhim Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî, hemşirezâdesi Amasyalı Sefer Ağazâde Mehmed Bey mektûbî-i sadr-ı âlî, Mirlivâ Amasyalı Bekir Beyzâde Ömer Bey kapıcılar kethüdâsı, Hâcegândan Amasyalı Rahmi Efendizâde el-Hâc Lütfullah Efendi tezkire-i sadr-ı âlî oldu.

Saferde sadr-ı sâbık Kara Mustafa Paşa'nın akrabasından reîsü'l-küttâb Merzifonî Mustafa Efendi ve müteâkiben baş defterdârlıktan vezâretle Tımışvar vâlisi olan Merzifonî Hüseyin Efendizâde Hasan Paşa yok yere maktûl oldu.

Bunlardan sonra sadr-ı maktûlün kapıcılar kethüdâsı Alalalı Ömer Ağa, silahdâr ağası Ömer Ağa, telhîsî-i sadâret Merzifonî İsmâil Ağa, hazinedârı Merzifonî Mustafa Ağa Merzifon'a nefyedildi.

Rebîülevvelde Habîb Ağazâde Mehmed Ağa'nın azliyle Nasûh Ağazâde Hamza Ağa şehir kethüdâsı olup alaybeyi Boyacızâde Veliyyüddîn Bey büyük bir nüfûz ve haysiyet kazandı. Çünkü Sadr-ı a'zam Kara İbrâhim Paşa'nın yeğeni Osmân Bey'in dayısı idi.

Cumâdelâhirede nakîb Mumcuzâde Seyyid Ahmed Ağa'nın ahvâl u harekâtı yine eski halini andırdığından azliyle Saçlı Emîr Ömer Ağa nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

Ramazânın gurresinde Kadı Sun'ullah Efendi'nin yerine Ahmed Efendi Amasya kadısı ve Şa'bân Efendi Amasya nâibi oldu. Ramazânın yirmi birinde gümrük emîni ve Haseki Sultân kethüdâsı Amasyalı el-Hâc **[177]** Hüseyin Ağa vezâretle Ayıntâb ve Malatya sancakları mutasarrıfı ve müteâkiben Silistre vâlisi ve yerine küçük defterdârlıktan ma'zûl Amasyalı Şa'bân Ağa gümrük emîni oldu.

Şevvâlin dördüncü günü Amasya ve havâlisinde şiddetli ve sürekli bir zelzele olup kârgîr binaları hasârâta uğrattı. Çok hâneler çöktü. Sultân Bâyezîd Câmii'nde yeni ba'zı hasârât îkâ' etdi.

Sefer ve Mehmed paşalar evkâf-ı mütevellîsi Kurdzâde Ahmed Bey bin Kurd Mehmed Bey zelzeleden müteessiren vefât eylediğinden Mehmed Paşazâde Kurd Mahmûd Bey kerîmesi Aynî Hanımzâde Ahmed Çelebi bin Hayreddînzâde İbrâhim Efendi yine mütevellî oldu.

1096 senesi muharreminde Amasya Beyi Yûsuf Bey'e Mar'aş beylerbeyiliği verildiğinden Amasya sancağı Çorum Beyi Mahmûd Bey'e tevcîh edildi. Müteâkiben Van Beylerbeyi Arabkirli Ca'fer Paşa Sivas vâlisi oldu.

Mahmûd Bey

Amasyalıdır. Boyacızâde İbrâhim Bey'in oğludur. Amasya Alaybeyi Veliyyüddîn Bey'in birâderidir. 1096 senesi muharreminin yirmi sekizinci günü Amasya sancağı beyi olup kendisi Rumeli Harbi'nde olduğundan birâderi Veliyyüddîn Bey Amasya mütesellimi oldu.

Saferde Kuloğlu Halil Ağa'nın ref'inde Hatîboğlu Küçük Mehmed Ağa Amasya kethüdâyeri, rebîülevvelde Müftü Bayram Îydî Efendi'nin azliyle nakîb-i sâbık es-Seyyid Mustafa Efendi Amasya müftüsü **[178]** ve Saçlı Emîr'in ref'inden de es-Seyyid Halil Ağa nakibü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

Müteâkiben Mustafa Paşa Sivas beylerbeyi olup kethüdâsı Amasyalı Türedizâde Kâsım Ağa Sivas mütesellimi ve rebîülâhirde Mektûbî-i Sadâret-i Âlî Amasyalı Mehmed Bey reisü'l-küttâb oldu.

Receb gurresinde nakîb es-Seyyid Halil Ağa'nın ref'iyle Mumcuzâde Seyyid Ahmed Ağa'nın birâderi es-Seyyid Mustafa Ağa nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı olup sâdâtın inân-ı idâresi Mumcuoğlu'nun eline verildi.

Bu esnada mâliye rûznâmecisi Amasyalı es-Seyyid Mustafa Efendi Rumeli Beylerbeyiliği pâyesiyle Teke sancağı mutasarrıfı ve Kandiye muhâfızı ve Galata Voyvodası Amasyalı Halil Ağa da Rumeli pâyesiyle Bursa mutasarrıfı ve Hanya muhâfızı olup her ikisi de Girit'e gitdi.

1097 senesi gurre-i muharreminde Kadı Ahmed Efendi'nin yerine Amasyalı Mumcu Velîzâde el-Hâc Mehmed Efendi Amasya kadısı oldu. Muharremin evâsıtında Amasya Beyi Mahmûd Bey'in Rumeli Harbi'nde vefâtına binâen Amasya sancağı sâbık Mar'aş Beylerbeyi Yûsuf Paşa'ya tevcîh edildi.

Yûsuf Paşa

İstanbulludur. Malatyalı Sarı Süleyman Paşazâde'dir. 1097 senesi muharreminin on üçüncü günü Amasya mutasarrıfı olup geldi. Muharremin yirmi ikinci günü Sadr-ı a'zam Kara İbrâhim Paşa da azledildi. **[179]**

Safer gurresinde Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Gürcü Pîrîzâde İbrâhim Ağa vezâretle Şam vâlisi oldu. Reîsü'l-küttâb Amasyalı Mehmed Bey makâm-ı riyâsette kaldı. Basra Vâlisi Abdî Paşa, Sivas vâlisi olup geldi.

Ancak sadr-ı ma'zûlün yeğeni olan Osmân Bey irtikâp ve şirretle lisâna geldiğinden Ilgın Voyvodalığı ile İstanbul'dan ref' edildi. Tezkireci Amasyalı el-Hâc Lütfullah Efendi de Amasya'ya gönderildi.[673]

Kara İbrâhim Paşa, pederi Ahmed Ağa Amasya'da Hoca Ahmed Paşa kethüdâsı olduğu esnada tevellüd etmiş olduğundan Amasya'ya ve Amasyalılara teveccüh ve muhabbeti vardı. Haddizâtında gaddâr ve mekkâr adamdı. Fakat Amasyalılara karşı uluvv-i cenâbı vardı. Sâye-i ikbâlinde pek çok Amasyalılar tefeyyüz etmişlerdi.

Bu sebepten Kara İbrâhim Paşa, Amasya ricâlini ikiye ayırmışdı. Çünkü Kara İbrâhim Paşa, mesned-i sadârete geldiğinde büyük lütuflarını gördüğü Köprülü hânedânına karşı derûnunda muzmer olan kin ve adâveti meydana vurdu.

Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın vezâretini ref' ederek tekâüde sevk etdi. Ammizâdesi Köprülü Hüseyin Paşa'yı Şehr-i Zor'a gönderdi. Eniştesi Siyavuş Paşa'yı Mora'ya, diğer eniştesi Zeynel Paşa'yı Ohri'ye attı. **[180]**

[673] El-Hâc Lütfullah Efendi, Amasya'da Hacı Lûtoğulları'nın cedd-i a'lâsıdır.

Sadâretten azlini müteâkip Köprülü taraftarı olan Mumcuzâde Seyyid Ahmed Ağa, Köprülü muhibbi olan a‘yân ve sâdâtın başına geçti. Kara İbrâhim Paşalılara karşı bir vaziyet aldı. Kara İbrâhim Paşalılar da Ilgın’dan Yeğen Osmân Bey’in başına üşüşüp tahazzüb etmişlerdi. Amasya’da Alaybeyi Veliyyüddîn Bey de bunların başı idi. Bunlara Amasya’da “Yeğenli” dendi.

Yeğen Osmân Bey’in başına toplanan ma‘zuller, sipâhiler, leventler, Kara İbrâhim Paşa’yı sadârete tekrar getirmek hevâsını tutturmuşlardı. Mumcuzâde Seyyid Ahmed Ağa, Amasya Mutasarrıfı Yûsuf Paşa’yı â‘mâline muvâfık göremediğinden Yeğenliler’in hevâsında olduğunu makâm-ı şikâyette dermeyân ederek bîçâreyi şâibedâr etmişdi.

Yeğen Osmân Bey, Kara İbrâhim Paşa’nın birâderzâdesi idi.[674] Bunun birâderi Yeğen Mehmed Bey idi. Yeğenliler’in davası, Sadr-ı a’zam Hersekli Süleyman Paşa’yı fena halde kuşkulandırdı.

Rebîülâhirde Amasya Mutasarrıfı Yûsuf Paşa’nın azli ve rütbesinin ref‘iyle Amasya sancağı, Tekfûr Dağı’nda mukîm olan sâbık Şam Vâlisi Vezîr Çelebi İbrâhim Paşa’ya ber-vech-i hâss tevcîh edildi.

Çelebi İbrâhim Paşa

Amasyalıdır. Amasya’da türbesi ziyâretgâh-ı enâm olan Hazreti **[181]** Pir İlyâs’ın ahfâd-ı kirâmından Gümüşlüzâde Çelebioğlu İsmâil Çelebi mahdûmudur. 1097 senesi rebîülâhirinin yirmi altıncı günü Kars, Mar’aş sancağıyla Amasya sancağı mutasarrıfı ve İstanköy muhâfızı oldu.

Kendisi İstanköy’e gidip kethüdâsı Nasûhzâde Nasûh Ağa Amasya mütesellimi olup geldi. Cumâdelûlâda Yeğenliler’in davası, tehlikeli bir surette Dördüncü Sultân Mehmed’e arz edildiğinden Kara İbrâhim Paşa’nın emvâl ü emlâki müsâdere edildi. Müteâkiben Rodos’a gönderildi.

Amasya Alaybeyi Veli Bey, ber-mûceb-i fermân-ı âlî sadr-ı müşârün-ileyhin Amasya’da Atâbey, Akdağ, Harmanlı çiftliklerini bütün müştemilatıyla satıp esmân-ı hâsılasını İstanbul’a takdîm etdi.

Cumâdelâhire gurresinde Amasya Müftüsü es-Seyyid Mustafa Efendi’nin azliyle müftü-i sâbık Bayram Îydî Efendi dördüncü defa Amasya müftüsü oldu. On üçüncü günü kethüdâyeri Küçük Mehmed Ağa, Kılçaklı Ömer Ağa’yı Hüseyin Ağa Vakfı tevliyetinden azl etdirip kendisi mütevellî oldu.

Ancak azl-i müftü, sâdâtı ve hâssaten Mumcuzâde Seyyid Ahmed Ağa’yı pek ziyade müteessir etdiğinden Âl-i Rasûl’e ihânet, yezîdâne hareket şekline konarak sâdât araulemâsında bir fitne kundağı olmuş, a‘yân ve halk arasında fena dedikodulara yol vermişdi.

Receb-i Şerîfin birinci Cuma gecesi olan Leyle-i Regâib’de Sultân Bâyezîd **[182]** Câmii Vâizi İnepazarlı Cuma Efendi esnâ-yı va’zında muhabbet-i âl-i âbâdan dem vurup sâdâtı açıktan iltizâm ve bunların seyyiâtı “hasenâtü’l-ebrâr(!)” kabîlinden demeye kadar kıyâm etdiğinden iki taraftan acı sözler söylendi.

Va’zın hitâmını müteâkip yoktan köpüren sâdât, manasız nümâyişlere cür’et ederek unutulmuş eski yaraları tazelediler. Büyük bir fitne vukûunun endişeleri baş gösterdiğinden derhal Cuma Efendi azl ve İnepazar’a nefyedilerek meşâyih-i ulemâdan İbrâhim Efendi Sultân Bâyezîd Câmii kürsü şeyhi oldu.

Şa’bânda sâbık Amasya Serdârı Amasyalı Çuçu Mustafa Ağa yeniçeri ocağında kethüdâyeri olduğundan vekîli olan Apardı İbrâhim Ağa Amasya serdârı oldu. Yeniçerilerin zabt u rabtına dikkat etmesine dair ağa mektubunu aldı.

[674] Yeğen Osmân Bey, bütün defâtir-i mâliyyede ve matbah-ı âmire defterlerinde “Birâderzâde-i sâdr-ı âlî Yeğen sâdr-ı âlî” diye yazılmış gördüm.

Seyyid Ahmed Ağa, bu fermân-ı âlî üzerine çâr-nâ-çâr seyyidlerden bir gönüllü taburu teşkil ederek kendi taburuna başbuğ olup şevvâlde Amasya'dan hareket etdi.

Seyyid Ahmed Ağa'nın Amasya'dan gitmesi, Amasya'nın huzur ve emniyeti için bir nimet olmuşdu. Çelebi İbrâhim Paşa'nın mârûzâtı cümlesinden olan bu tedbir, bütün dedikoduları, endişeleri muvakkaten ortadan kaldırdı.

1098 senesi muharreminde Amasya kadısı el-Hâc Mehmed Efendi müftüsü Bayram Îydî Efendi, nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı Mumcuzâde es-Seyyid **[183]** Mustafa Ağa, şehir kethüdâsı el-Hâc Hamza Ağa, kethüdâyeri vekili Ali Ağa, serdâr vekili de Seksen Yedinin İsmâil Ağa idi.

Safer evâilinde Mumcuzâde nikâbetten azl edilip Saçlı Emîr Ömer Ağa nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Rebîülevvelde sâdât başbuğ Mumcuzâde Seyyid Ahmed Ağa Ordu-yı Hümâyûn'a iltihâk etdikte serçeşmelikle taltif edildi.

Bu esnada Eğriboz muhâfızı olan Amasyalı İkincizâde Vezîr es-Seyyid Mustafa Paşa bin es-Seyyid Ali Efendi defterdâr olup diğer Amasyalı Sefer Ağazâde Yeğen Mehmed Bey de reîsü'l-küttâb idi.

Cumâdelûlâ gurresinde İstanbul'da nakîbü'l-eşrâf efendiden gelen tezkirede Saçlı Emîr'in nikâbetten ref'iyle Mumcuzâde es-Seyyid Mustafa Ağa'nın tekrar nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı olduğu anlaşıldı.

Cumâdelâhirede Amasya'da mukîm olan Vezîr Çelebi İbrâhim Paşa Mar'aş eyâletiyle Ordu-yı Hümâyûn'a me'mûr olduğundan Amasya sancağı garîben serçeşme olan Seyyid Ahmed Bey'e tevcîh edildi.

Seyyid Ahmed Bey

Amasyalıdır. Pervâne Bey Mahallesi a'yânından es-Seyyid Mehmed Ağa bin Kınalı Osmân'ın mahdûmudur. Bu Kınalı Osmân'a "Kınalı Mumcu" dendiğinden evlâdı Mumcuzâdelikle iştihâr etdi.

1098 senesi cumâdelâhiresinin on dördüncü günü Amasya sancağı beyi olup kethüdâsı Pehlivan Kürt Ahmed Ağazâde es-Seyyid **[184]** Ebûbekir Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb etdi. Kendisi dâru'l-harpte kaldı.

Ebûbekir Ağa, Amasya'ya geldikte nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı es-Seyyid Mustafa Ağa bütün sancağın hâkimi ve merci-i benâmı olup sancağın bütün umûr ve husûsâtı re'yine müfevvaz oldu.

Cumâdelâhirenin yirmi altıncı günü Müftü Bayram Îydî Efendi fetvâdan, Nasûhzâde el-Hâc Hamza Ağa şehir kethüdâlığından azledilip yerlerine müftü-i esbak Pîrî Mehmed Efendi, Amasya müftüsü ve Habîb Ağazâde Mehmed Ağa, şehir kethüdâsı oldu.

Receb gurresinde Kadı el-Hâc Mehmed Efendi'nin müddeti bitdiğinden Hacı Efendizâde İbrâhim Efendi, Amasya kadısı oldu. Yeğen Osmân Bey'in Konya havâlisinde cemiyeti ve tecâvüzü nazar-ı dikkati câlib olduğundan oradan kaldırmak mülâhazasıyla uhdesine bâ-rütbe-i mîrimîran-ı Karahisar-ı Şarkî sancağı verilip Rumeli'ne hareketi emr u ta'cil edildi.

Amasya Mütesellimi es-Seyyid Ebûbekir Ağa, maskat-ı re'sî olan "Ulus Köyü" havâlisinde meskûn Kürtlerden başına topladığı adamlarıyla Amasya'da istediği gibi hareket ve sâdâtın her türlü harekâtına muzâharet ediyor, bu adamlarla halkı susturuyordu.

Yeğen Osmân Paşa, Ilgın'dan kalkıp maiyet-i mevcûdesiyle beraber Rumeli'ne müteveccihen hareket etdi. Uğradığı yerlerde ulu orta hareket ederek pek çok şikâyetlere sebebiyet vermekte idi. Her ne hâl ise Rumeli'ne geçip Belgrad Ovası'nda Ordu-yı Hümâyûn'a iltihâk etdi. **[185]**

Kezâlik Amasya Alaybeyi Boyacızâde Veli Bey, kethüdâyeri Hatîbzâde Küçük Mehmed Ağa, yeniçeri serdârı Apardı İbrâhim Ağa, bütün zu'amâ, erbâb-ı tımâr ve yeniçerileri alıp Rumeli'ne gitmişlerdi. Peçelizâde Hasan Bey alaybeyi vekîli İsmâil Ağa da serdâr vekîli olup Amasya sancağını muhafazaya me'mûr olmuşlardı.

Sultân Bâyezîd Vâizi Abdurrahman Efendi Kurban Bayramı'nda zaleme-i sâdâtı zem ü takbîh ederek seyyidleri dîlgîr etdiğinden derhal azledilip yerine Müfessir Hızır Efendizâde İbrâhim Efendi, Sultân Bâyezîd Câmii kürsü şeyhi oldu.

Rumeli'ne giden Yeğen Osmân Paşa'nın maiyetinde bulunan cemiyet oldukça mühim bir kuvvetdi. Sadr-ı a'zam Süleyman Paşa bu kuvveti zihninde büyültüp Kara İbrâhim Paşa'yı sadârete iâde ve kendisini makâmından tenzîl edecek kadar mühim gördüğünden bîçâre Kara İbrâhim Paşa'nın Rodos'ta i'dâmını telhîs ve arz etmişdi.

Şa'bânın yirmi beşinci günü bâ-fermân-ı âlî Kara İbrâhim Paşa Rodos'ta i'dâm edildi. Velînimeti olan Kara Mustafa Paşa gibi yüksek bir kumandana kıydığının cezâsını gördü. Fakat bu cinayet, Süleyman Paşa'nın da kellesini uçurdu.

Yeğen Osmân Paşa, amcası Kara İbrâhim Paşa'nın i'dâmından pek ziyade müteessir oldu. İntikam sâikasıyla fenâ maksatlar tâkibine başladı. Orduda bulunan Sadr-ı a'zam Süleyman Paşa ile Defterdâr es-Seyyid Mustafa Paşa'ya ve Reîsü'l-küttâb Yeğen Mehmed Bey'e beyhûde yere husûmet etdi. **[186]** Bunları amcasının i'dâmına sebeb görüyordu.

Hâlbuki defterdâr ile reîsü'l-küttâbın hiçbir şeyden haberleri yoktu. Husûsuyla her ikisi de sadr-ı maktûle intisâb ve karâbetle merbût idi. Serdâr-ı ekrem Süleyman Paşa'nın kethüdâsı Çorumlu Dursun Mehmed Ağa idi.

Serdârın huşûnet-ı tab'ı ve askerin sevk ve idâresindeki büyük hataları yüzünden ordu itaatten çıkmış, Yeğen Osmân Paşa, orduda başkumandan şeklini almışdı. Bunu anlayan Yeğen Paşa, Süleyman Paşa'nın sadâret ve serdârlıktan azline kıyâm etdi.

Süleyman Paşa başına gelecek felâketi anladığından can korkusuna düşdü. Yanındaki vüzerâ ve ricâl-i devletle kaçıp Belgrat'a can attı. Ordunun zimâm-ı idâresi zâbıtânın ellerine ve hâssaten Yeğen Osmân Paşa eline geçti.

Ertesi günü Yeğen Paşa ile zâbıtân ordu da boş kalan serdârın otağında akd-i cemiyet ederek Amasya kethüdâyeri silahdârân zümresinden meşhûr Hatîbzâde Küçük Mehmed Ağa gayet cesur, nâtıkası düzgün olduğundan söz sahibi oldu.

Küçük Mehmed Ağa, bütün hüzzâra tevcîh-i hitâb ederek serdârın yeniçeri ağasıyla defterdârın kaçtıklarını ve orduda bir başkumandanın lüzûmunu anlattı.

Bütün ocak ağalarının re'yini alıp Köprülü Mehmed Paşa'nın **[187]** damâdı Halep Vâlisi Köprülü Siyavuş Paşa'nın sadârete nasbını ve Süleyman Paşa'nın azlini kabûl etdirdi. Orada yapılan bir mahzar-ı umûmî padişâha gönderildi.

Zilka'de evâilinde ordunun talebi vech ile Süleyman Paşa azl ve i'dâm edilip Köprülü Siyavuş Paşa sadrâzam ve serdâr-ı ekrem, Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa kâ'im-makâm-ı sadr-ı âlî ve diğer Köprülü Şa'bân Ağa da kethüdâ-yı sadr-ı âlî oldu.

Bu esnada Amasya Mütesellimi es-Seyyid Ebûbekir Ağa ile Mîr-livâ Seyyid Ahmed Bey'in birâderi etrafında toplanan sâdât ve ekrâd nâmına bir takım haşerât hâtır ve hayâle gelmeyen sebeplerle a'yân ve halkı tecrîm ederek irtikâb-ı mezâlim ve ahz-ı cerâyimde pek ileri gitmişler, a'yân ve halkı sâdâttan şikâyet etmişlerdi.

Fakat Seyyid Ahmed Bey, Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'ya istinâd ediyordu. Bunun için şikâyetlerden kendi nâmına bir teessür hissetmedi.

Ancak Amasya sancağının idâresi uhdesinde oldukça şikâyetlerin devamı da muvâfık görülemediğinden Seyyid Ahmed Bey, beylerbeyi pâyesiyle sene sonunda Bolu sancağına tahvîl ve Amasya sancağı da Bolu Mutasarrıfı Mirza Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi. **[188]**

Mirza Mehmed Paşa

İranlıdır. Yirmi yıl kadar evvel Devlet-i Osmâniye'ye iltica eylediğinden uhdesine beylerbeyilik verilmişdi. 1099 senesi gurre-i muharreminde Amasya sancağı mutasarrıfı olup kethüdâsı Mehmed Ağa'yı mütesellim gönderdi. Kendisi de bir müddet sonra geldi.

Sadr-ı a'zam Siyavuş Paşa, orduyu Belgrat'tan kaldırıp Edirne'ye gelmiş, İstanbul'a müteveccihen Edirne haricine çıkmışdı. Sulak Çeşmesi mevkiinde ictima eden ordunun erkân

ve zâbıtânı pek çok esbâbtan dolayı Dördüncü Sultân Mehmed'in hal'ini bi'l-müzâkere kabûl edib İstanbul'a mahzar-ı umûmî göndermişlerdi.

Çünkü Yeğen Osmân Paşa, intikâmını almak için Süleyman Paşa'yı defetdikten sonra amcasını i'dâm etdiren Sultân Mehmed'in hal'ini istemiş, bu maksadı, ocak ağalarına ve sipâhi zorbalarına gizlice propagandalarla kabûl etdirmişdi.

Gerek Sadr-ı a'zam Siyavuş Paşa ve gerek Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa da kendilerinin azl ve nekbetlerine müsaade etdiğinden dolayı Sultân Mehmed'e zâten kızgındılar. Ordunun bu talebi, her ikisinin de işine geliyordu.

Binâenaleyh: Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa, eniştesinin gönderdiği ordu mahzarını elde etdiği anda ricâl-i devleti ikna eylediğinden muharremin ikinci günü Avcı Sultân Mehmed hal' edilerek birâderi İkinci Sultân Süleyman Hân Osmanlı tahtına cülûs etdi. **[189]**

Sadr-ı a'zam Siyavuş, orduyu alıp İstanbul'a geldikten sonra Yeğen Osmân Paşa'nın kuvvet ve cemiyetinden istifade etmek emeliyle muharremin on yedinci günü mûmâ-ileyhe Rumeli ve dayısı Amasyalı Veli Bey'e Hersek eyaletlerini tevcîh ve acilen gitmelerini tenbîh etdi.

Muharremin yirmi ikinci günü Hazîne-i Hümâyûn kethüdâsı ve Köprülü ammizâde Hüseyin Paşa'nın damâdı olan Amasyalı Rus Rıdvan Ağazâde Ahmed Ağa'ya vezâretle Basra eyaleti verildi.

Bu esnada haps ü müsâdere edilen sâbık gümrük emîni Amasyalı Şa'bân Ağa, Sivas ve Karaman eyaletlerinin Bozaciyan mukâtaası emîni olarak Amasya'ya gönderildi. Bayram Îydî Efendi yine müftü oldu.

Kezâlik Mumcuzâde es-Seyyid Mustafa Ağa nikâbetten azledilip yerine ulemâdan müftü-i sâbık es-Seyyid Mustafa Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı, Peçelizâde Hasan Bey Amasya alaybeyi, Kurşunlu Ali Ağa Amasya kethüdâyeri olup selefi Küçük Mehmed Ağa'nın emvâl ü emlâki müsâdere edildi.

Çünkü Amasya'da pek ileri giden ve zâlimâne hareket eden seyyidlerden Koca Emîr, Saçlı Emîr, nakîb-i sâbık Mumcu Seyyid, Mirza Paşa'nın tedbiriyle ahz u bend edilerek Amasya'dan kaldırılıp Kal'a-i Bâlâ'da haps edilmişlerdi.

Safer evâilinde bunlar, Dizdâr Mustafa Ağa'nın musâmahasıyla gece şehre inip erâcîf-i müz'ice neşr ve işâa etdikleri şâyî' oldukta **[190]** Dizdâr Ağa azledildi. Yerine Receb Ağa geldi. Müftü ve Sultâniyye Müderrisi Bayram Îydî Efendi Trablusşam mollası olup yerine Dursunzâde Pîrî Mehmed Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Rebîülâhirin yirmi yedinci günü Sadr-ı a'zam Siyavuş Paşa'nın İstanbul zorbaları elinde maktûl olup açıkta kalan kethüdâ-yı sadr-ı âlî Köprülü Şa'bân Ağa beylerbeyilikle Niğbolu'ya gönderildi.

Cumâdelûlâ gurresinde Evkâf-ı Sultâniye Mütevellîsi Murâd Beyzâde el-Hâc Ahmed Ağa ağır hasta olduğundan Kara Abdî Beyzâde Mustafa Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi ve Lâdikli İmâm-ı Sultânî Hâfız Mehmed Efendi Rumeli kazaskeri oldu. Cumâdelâhirenin yedinci günü mütevelli-i sâbık el-Hâc Ahmed Ağa vefât etdi.

Sadr-ı sâbık Siyavuş Paşa'nın şehâdetinde sadrâzam olan Nişancı Ayaşlı İsmâil Paşa Kara İbrâhim Paşa'nın sadâretinde Yeğen Osmân Paşa'dan gördüğü lütufların mükâfâtı olarak Yeğen Paşa'ya vezâretle Haleb eyaletini ve Macaristan seraskerliğini ve bundan münhal olan Rumeli eyaletini de dayısı Amasyalı Boyacızâde Veliyyüddîn Paşa'ya tevcîh etdi.

Yeğen Osmân Paşa, vezîr ve serasker oldukta her taraftan ikbâl düşkünleri başına üşüşüp nüfûz u kuvveti, kibr u nahveti o nispette şiddeti artmış, erkân-ı devleti telaşa düşürmüşdü. Bunun için bir sözü reddedilmezdi, her istediği verilirdi.

Binâenaleyh: Receb evâilinde kendi arz u inhasıyla kethüdâsı **[191]** Lâdikli Kara Mustafa Ağa'ya Karaman, dişli etbâından Gedik Bölükbaşı Ankaralı Mehmed Ağa'ya Sivas eyaletleri, büyük mahdûmu Hasan Bey'e Canik, küçük mahdûmu Hüseyin Bey'e Amasya, yeğeni Ahmed

Bey'e Karahisâr-ı Şarkî, azılı etbâından Çorumlu Ceritoğlu Mehmed Ağa'ya Çorum sancakları bâ-rütbe-i mîrimîrânı tevcîh edildi.

Hüseyin Paşa

Amasyalıdır. Bayburdluoğlu Yeğen Osmân Paşa'nın oğlu ve Boyacızâde Veli Paşa'nın hemşirezâdesidir. 1099 senesi recebinin dördüncü günü beylerbeyi pâyesiyle Amasya mutasarrıfı oldu.

Fakat ne sinn ü sâlî, ne vukuf u iktidârı bir livâyı idâre edecek derecede olmadığından dayızâdesi olan Velî Paşazâde Mahmûd Bey Amasya mütesellimi oldu.

Bu esnada Amasya Alaybeyi Kara Hasanzâde Mustafa Bey, sipâhi kethüdâyeri Kuloğlu Halil Ağa, yeniçeri serdârı Seksen Yedinin İsmâil Ağa idi. Yine bu esnada Amasyalı Çuçu Mustafa Ağa yoluyla kul kethüdâsı olmuş, sâbık kul kethüdâsı Sevincerli Ömer Paşazâde Ebubekir Ağa, Amasya'ya gelmişdi.

Lâkin Yeğen Osmân Paşa'nın etbâı vardığı yerlerde âdeta yağmagîrliğe kalkışıp halkı soymaya başladılar. Bunları gören erbâb-ı şekâvet, kendisine güvenen ashâb-ı şirret, her taraftan başkaldırıp Yeğenli oldular.[675] **[192]**

Mutasarrıf Hüseyin Paşa, genç olmakla beraber pederinden ziyâde müstebit ve serkeşdi. Amasya'ya gelmesiyle beraber Kal'a-i Bâlâ'da mahpus olan azgın seyyidlerden Koca Emîr, Saçlı Emîr, Mumcu Deli Seyyid ağaları kendi iradesiyle salıvermiş, seyyidleri kendisine ısındırmışdı.

Hüseyin Paşa'nın nüfûz ve istibdâdından yüz bulan seyyidler, müteseyyidler, kendilerini tâhir, mutahhar-ı âl-i Resûl sayan emîrler, mukaddemen kendilerini hapis ve te'dîb etdiren a'yân ve halk aleyhine kıyâm ederek ahz-ı intikâm sevdasına düşdüler. Bunlara ulemâdan Zanalı es-Seyyid Ahmed Efendi, Ortaköylü es-Seyyid Abdülvehhâb Efendi, Ilgazlı es-Seyyid Yûsuf Efendi de uymuşlardı.

Bir taraftan türedîlerin mezâlim ve tecâvüzâtı, diğer taraftan seyyidlerin harekâtı, ulemâ ve a'yâna dehşet veriyor, halk ise köylerde, yollarda, bağ ve bahçelerde kan ağlıyor; merkez-i hükûmetle beraber her taraf, her yer, zorbaların tahakküm ve istibdâdı altında eziliyordu.

Silahdâr Mehmed Ağa Târihi'nde diyor ki: "Bu esnada sekbân ve saruca eşkıyâsı kul üzerine gâlip gelmekle beşer yüz ve biner ve ikişer bin olup bölük bölük gezip yolları belleri zabt edib bulduklarının ayaklarına nal kakıp başlarına kızmış tas geçirip âyende ve revendenin kat'â murûr u ubûra mecâli olmayıp…"

Yine bu esnada Bolu Mutasarrıflığında yaptığı mezâlim ve tecâvüzâtından dolayı azl edilen Mumcuzâde Seyyid Ahmed Paşa da Amasya'ya geldiğinden seyyidlerin nüfûz ve şirreti son haddîni bulmuşdu. Deli Emîr Paşazâde **[193]** es-Seyyid Mustafa Bey bunlara nisbetle Hacı Nebi sayılırdı.

Sâdâtın a'yânı evkâf tevliyetlerine musallat olup her biri Sultân Bâyezîd, Yörgüç Paşa, Mehmed Paşa, Abdullah Paşa, Hüseyin Ağa, Hoca Sultân, Fağfûr Paşa tevliyetlerini elde etmişler, bâ-fermân-ı âlî mütevellîleri de haklarını müdafaaya koyulup acıklı münâzaalara sebebiyet vermişlerdi.

Recebin yirmi yedinci Miraç Gecesi'nde gerek kazâen ve gerekse kasten Eski Kethüdâ Mahallesinde korkunç bir yangın çıktı. Rüzgârın şiddetiyle her tarafa dehşet verdi. Bu gecenin seherinde İçerişehir'de Hâtuniye Mahallesinden de bir yangın daha parladı. Amasya Şehri'nin üçte ikisini yakıp mahvetdi.

Yangınların Eski Kethüdâ ve Hâtuniye mahallelerinden zuhûru halk arasında seyyidlerin eser-i intikâmı telâkki edildiğinden dedikodulara fevkalâde revaç verdi. Çünkü Amasya'nın bu iki mahallesi, o zamanlarda a'yân mahalleleri sayılırdı.

---

[675] Yeğenli, zurefâ arasında kimseyi tanımayıp alabildiğine zulüm ve şekâvet yapanlara unvan olmuştu. Bunlara (Tigenli) de denmiştir.

Bekir Beyzâde Ömer Bey, Hoca Paşazâde Gâzi İbrâhim Bey, Bağdatlıoğlu Kara Mehmed Ağa, Şamlıoğlu Rahtuvan Mehmed Ağa, Hacı Efendizâde İbrâhim Efendi, Kaya Ali Ağa, bu mahallelerde ikâmet ederlerdi.

Bununla beraber yangından kurtarmak için kırlara, boş yerlere taşınmış olan ve taşınmakta bulunan eşya-yı beytiye, serseriler, yağmagirler tarafından aşırılıyor, yağmacılar arasında müteseyyidler de bulunuyordu.

A'yân ve halkı en ziyade kızdıran, işte bu yağmacılık oldu. **[194]** Tabii herkes, yangını unutup yangından kaçırabildikleri hâne eşyasını muhafaza kaydına düşdü. Bu yüzden yangın büyüdü. Halk ile emîrler, seyyidler arasında bir mukatele kıyâmeti koptu.

Bir taraftan ateş Amasya'yı yakıyor, diğer taraftan kılıç, kama, hançer, bıçak, balta gibi kesici aletler Amasyalıları mahvediyordu. İdâre-i hükûmet eden türediler ise bu acıklı felaketlere seyreyliyordu. Seyyidlerin en ziyade hasmı olan Bekir Beyzâde Ömer Bey, Rahtuvân Mehmed Ağa, Mutasarrıf Hüseyin Paşa ile Seyyid Paşa'nın kendilerine karşı fena vaziyetlerini anlayıp gizlenmişlerdi. Bunun için ne yangınları söndürecek ne de kıtâli bastıracak bir kuvvet yoktu.

Çünkü Hüseyin Paşa'nın ve taraftarlarının maksatları, kendi nüfûz ve kudretlerini tahkim için kendilerine karşı koyabilecek a'yân ve halkı sindirmek, bu suretle zebûn düşürmekti. Bunun için harîk ile kıtâle seyirci olmuşlardı.

Nihayet a'yân, ulemâ ve halkın kendilerine feryat, istimdâd, istirhâm ve ilticâ etmeleri sâyesinde kıtâl ve harîkin önü alındı. Fakat nüfûz ve kuvvet, sulta ve hükûmet, tamamiyle türedilere intikâl etdiğinden receb gâyesinde türediler, Amasya'nın üçüncü devre-i târihiyyesine hitâm verdiler.[676] **[195]**

Amasya sancağı (vilâyeti), üçüncü devre-i târihiyye mebâdîsinde gayr-ı Türklerin tahakküm ve istibdâdına, zulüm ve istikbârına karşı Türkler tarafından tertib edilen ihtilâl-i milliye bir sâha-i şu'ûr olduğundan büyük hasârate, maddi ve manevi zâyiâta uğradı.

Fakat feyz-i irfâniyle yetişdirdiği erleri sâyesinde o hasârat ve zâyiâtını büyük gayretlerle telâfî ederek kendisini gayr-ı Türkler'in idâre-i cebbârânesinden kurtardı. Gayr-ı Türkler'in açtıkları yaralarını Türk elleriyle sardı.

Amasya, bu devre-i şu'ûrunda kendisinin yetişdirdiği paşalar, beyler, kadılar, müftüler, alaybeyleri, ağalar ellerinde güzel bir idâre gördü.

Bağrında açtığı irfan müesseselerinde, kahraman ocaklarında besleyip büyüttüğü şanlı erler, inkırâza doğru sürüklenen Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, deli ve kızıl cahil padişahların delice ve çocukça hareketlerinden istifadeye kalkışan vatansızların ihtirâsât-ı iblisânesi yüzünden pek korkunç bir uçuruma doğru giden Türk varlığını başında tutup kurtardıktan başka, Türklüğün en yüksek bir çağı olan Devr-i Kânûnî'deki ikbâline erdirdi.

Şirâze-i intizâmı bozulan yeniçerileri demir pençesiyle inzibat altına **[196]** alan, zorbalığa hitâm veren Köse Mehmed Ağa gibi bir yeniçeri ağasını Türklüğü ölüm yatağından kaldırıp göklere kadar çıkaran Köprülü Mehmed Paşa gibi bir sadrâzamı Amasya yetişdirdi.

Köprülü Mehmed Paşa, Arnavut Belgradı kazâsına tâbî "Ruznik" adlı köyden devşirilmiş bir kuloğlu olduğu halde Amasya'nın Köprü kasabasında, Türk muhitinde doğdu. Türk anasının sütüyle beslendi. Türk kafasıyla büyüdü. Amasyalıların himmetleri sâyesinde yükseldi.[677] Türklüğü korkunç uçurumdan kurtaran bir hârika-i fıtrat oldu.

---

[676] Bu vak'alara şâhid olan Hoca Sultân Vakfı Mütevellîsi Veli Bey'in tevliyeti zabt eden Zanalı es-Seyyid Ahmed Efendi aleyhinde sadr-ı âlîye hitâben yazıp takdim ettiği ve emirler vak'asını anlatan mufassal istid'âsı suretini Amasya'da Şeyh Alizâde Abdullah Efendi'nin hânesinde evrâk-ı perîşânı arasında buldum.
Yine bu fecâyı'ı gözüyle gören şuarâ-yı mevâlîden Kâtipzâde Hıfzı Abdurrahman Efendi'nin hattıyla muharrer yirmi bir sahifeden ibaret ve "Felâketnâme" tesmiye ettiği târihçeyi de Sultân Bâyezid hatîbi merhum Fazılzâde Mustafa Akif Efendi'nin hânesinde bir torba içinde mahfuz evrak arasında buldum. Her ikisinin suretlerini yazıp aldım. Buraya hülâsalarını naklettim.

[677] Şu fıkraların her biri birer vesika-i târihiyyeye mesnet olduğu tercemesinde görülür.

Türkiye târihinde hâdisâtı güzel tâkip edenler bilirler ki 929 senesinde Frenk İbrâhim Paşa'nın sadâretinden itibaren 1020 târihine kadar Türkler vezâret-i uzmâdan, hatta vezâretten, Rumeli ve Anadolu beylerbeyilerinden, başkumandanlıktan mahrum edilerek bütün şu'abât-ı idâreyi gayr-ı Türkler inhisâr altına almışlardı.

Türkler, bu inhisara karşı 1007 senesi zilhiccesinde ihtilâl ve isyan bayrağını kaldırdılar. Kanlarıyla bu inhisarı yıkıp vezârete, sadârete, başkumandanlığa Türkleri getirdiler. Bundan sonra gayr-ı Türklerle müsâvâta erdiler.

Şâyân-ı dikkatdir ki, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinden itibaren mesned-i sadâret ekseriyetle Anadolu Türkleri'ne nasip oldu. Gayr-ı Türkler'in zamanlarındaki rezâletler görülmedi. Çünkü Köprülü Paşa, Enderun Mektebi'nden gayr-ı **[197]** Türkleri birer suretle atıp yerlerine Anadolu Türklerini yerleşdirmişdi.

Bu devrede Amasya'nın eski şerefi, Amasya'dan çıkan ve yetişen erlerle tazelendi. Amasya'nın irfan ocaklarından erişen fâzıllar, kâmiller, âlimler, ikinci devreye tefevvuk edecek parlak meziyetler gösterdi. Bunlar sâyesinde Amasya'nın ictimâî, ilmî, sınâî, iktisâdi hayatları büyük bir inkişafa mazhar oldu.

Bu devrede Amasya'nın yetişdirdiği kalem ve halk şâirleri de pek şâyân-ı dikkatdi. Kalem şuarâsından Kelâmî, Türâbî, Abdî, Remzî, Câmî, Zühdî, Şevkî, Hıfzî, Dâniş gibi fuzalâ ve halk şâirlerinden Cihâdî, Hüznî, Seyfî, Izzî gibi zevât Amasya'nın edebiyatına revnak veren erlerdi.

Amasya'nın halk şâirleri pek âşık, yaptıkları mânilerle ezgiler pek yanıktı. Bu yanık mâniler, zamanımıza kadar nakl u muhafaza edilmişlerdi. Bunları zamanımızda en çok bilen, güzel bağlama şâiri olan Abdal Ağasızâde İsmâil Hakkı Efendi idi.

Bu devrede Amasya'nın sanayi-i bedîasından olan hat ve hattâtlık, öteden beri Amasya'nın yüzünü güldürecek, medâr-ı şerefi olacak bir derece-i mükemmelliyette idi. Hutût-ı mütenevvianın her şubesinde erbâb-ı ihtisas vardı.

Bunlardan Kâmil Mustafa, Kâtipzâde İsmâil, Ramazân Dedezâde Hüseyin, La'lî Ali, Abdülcelîl, Derviş Ali, Hatîb Fazlullah, Müderris Ahmed Efendiler, Nefîszâde İbrâhim, Kadızâde Sıdkî Mustafa **[198]** paşalar pek meşhûr idiler.

Kâmil, La'lî, Nefiszâde İsmâil efendiler, İstanbul'un ve diğerleri Amasya'nın âb-ı rûyi sayılırlardı. Hele hattât İbrâhim ve Sıdkî Mustafa paşalar, hem hattât, hem şâir hem de âlim vezîrlerdi. Nefiszâde Hattât İbrâhim Paşa'nın mütekâid olduğu halde 1060 senesi saferinin on sekizinde vefât eylediği evkâf mahzeninde mahfuz "defter-i zevâid hûrân-ı selâtîn-i kirâm" kaydıyla müsbeddir.

Müderris Ahmed Efendi'nin hürde kırması, Derviş Ali Efendi'nin ta'lîkı, Kâtip Ahmed Efendi'nin sülüsü, Fazlullah Efendi'nin dîvânî ve reyhânîsi, hele Ramazânzâde Hüseyin Efendi'nin sülüs kırması enfestir. Bunların âsâr-ı nefîsesi Amasya ve İstanbul kütübhânelerinde vardır.

Yine bu devrede Amasya iktisâdiyâtı ve sanâyii pek parlaktır. Tabakhâneleri, kumaş tezgâhları, demirhâneleri, dökümhâneleri, simkeşhâneleri ve kuyumcuları vardı. Amasya ve mülhakâtının her hânesinde mutlaka culfalık bulunur, hâne halkının bütün giyecekleri bu tezgâhlarda dokunurdu. Amasya'nın ipliği, kumaşları, keten bezleri, sahtiyanları pek latîf, metîn, nârin olurdu.

Amasya'nın kumaşı, sahtiyanı ve sirâc işleri, Amasya'nın elması kadar nefis ve meşhûr olduğundan her tarafta pek makbul idi. Bunlar, her büyük ve yüksek yerlere hediyelik takdîm edilirdi.

Dördüncü Sultân Murâd Hân, 1045'te Amasya'ya geldikte kendisine hediye olarak top top güzel Amasya kumaşları, Amasya **[199]** sahtiyanları takdîm edilmiş, fevkalâde istihsan buyurulmuşdu. Amasyalılar'ın o zamanki servet ü sâmânları, Amasya iktisâdiyâtının yüksek derecesini gösterecek bir halde idi.

Bu kıymetli ve nefis hediyelere mevâdd-i ibtidâiyeyi yetişdiren Amasya bağları, Amasya böcekhâneleri, Amasya davarları pek mükemmeldi. Bu devrede Amasya'nın ma'mûriyeti cennet gibi bağlarının letâfeti, muazzam sarayları, dilnişîn köşkleri, paşalarının, beylerinin ağalarının şâhâne konakları 1058'de Amasya'yı ziyaret eden seyyâh-ı meşhûr Evliyâ Mehmed Çelebi'nin bile nazar-ı hayret ve takdîrini celbederek bunları Seyahatnâme'sinin ikinci cildinde kemâl-i ehemmiyetle pek harâretli bir surette kaydetmiş, Amasya'nın servet ve ihtişamını göstermişdi.

Amasya'yı bu kadar yükselten, tabiidir ki Amasya'nın kendisi değildir. Belki Amasya'nın yetişdirdiği ulemâsı, ricâli, a'yânı, halkıdır. Bu devre-i târihiyede Amasyalılar da ahlâk, mesâî, rûh-i milliyet, adl ü hakkaniyet düşüncesi, pek yüksekti. Hüftâdî Aynalı Mağara, Cündî Ali Bey vak'aları, şu hisâl-i memdûhanın Amasya'da ne kadar yüksek ve şâyân-ı ehemmiyet olduğunu ispata birer misaldir.

Bu devre-i târihiyede Amasya'nın yetişdirdiği vüzerâ, ümerâ, sudur, mevâlî, ricâl-i devlet, Anadolu diyarına nisbetle gıbta edilecek kadar çoktu. Bunların menâkıbı, ne suretle tefeyyüz etdikleri, târihimizin terâcim kısmı olan ikinci babında görülür.

Bu devrenin mebâdisinde Amasyalı Gonca Beyzâde Vezîr Hızır Paşa **[200]** nın ve dârü's-saâde ağası Habeşî Hacı Mustafa Ağa'nın himmetleriyle ve kendi fâzıleti ve hüsn-i beyânı sâyesinde muallim-i sultânî olan Amasyalı Ömer Efendi, bunun yetişdirdiği Sadr-ı a'zam Hüsrev Paşa, Lâdikli Kurd Ağazâde Bayram Paşa, Yeniçeri Ağası Amasyalı Köse Mehmed Ağa, Hacı Efendizâde İbrâhim Paşa, Reîsülküttâb Amasyalı Sıdkı Mustafa Paşa, Defterdâr Nefiszâde Hattât İbrâhim Paşa, Sadr-ı a'zam Lâdikli Tayyar Mehmed Paşa, Amasya ricâlini himaye ve i'lâ eden zevât idiler.

Amasyalılar'ın besleyip büyüttüğü mimârbaşı Yanyalı Kasım Ağa'nın, sadâret kethüdâsı Amasyalı Salih Ağa'nın bunların himmetleriyle sadârete kadar yükselen Köprülü Mehmed Paşa'nın, Merzifonî Kara Mustafa ve Bayburdluoğlu Kara İbrâhim paşaların uluvv-i himmetleri şâyân-ı şükrândır.

Amasya a'yânı, ulemâ ve halka karşı pek inâyetkâr birer hâmî, gayet misafirperver, hâneleri açık birer hânedan idiler. Hariçten Amasya mutasarrıfı ve beyi olup gelen ricâle karşı halkı pek ziyâde himâye ederlerdi. Bunun için mütesellimler, ekseriyetle Amasya a'yânından olurlardı.

DÖRDÜNCÜ DEVRE-İ TÂRİHİYYE

Osmanlı İmparatorluğunda Amasya Târihi'nin dördüncü devresi 1099 senesi gurre-i şa'bânında başlar, 1219 senesi rebiülevveline kadar yüz yirmi yıl devam eder. Bu devre-i târihiyyeyi açan, Amasya'nın eski hânedânından Kadızâde Hüseyin Paşa'dır. [201]

Amasyalılarca ve Müderris Abdî Efendizâde es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi'nin pederi tezkiresine zeylen yazdığı *Sergüzeşt-i Amasya* adlı mecmuasında meşhûr olan harîk ve kıtâl hâdise-i fecîası esnasında Sivas Vâlisi Ankaralı Gedik Mehmed Paşa ve Amasya Mutasarrıfı Yeğen Osmân Paşazâde Hüseyin Paşa idi.

Bu acıklı hâdisede çok canlar telef olmuş, çok kıymetli binalar, konaklar, hanlar yanıp emvâl ü eşyâ-yı azîme yağma edilmişdi. Bu hâdisenin müsebbibleri de sâdât kumandanı Mumcuzâde Seyyid Ahmed Paşa ile kardeşi Deli Seyyid, Koca Emîr, Saçlı Emîr sayılırdı.

Mutasarrıf Hüseyin Paşa'nın etbâı Yeğenliler de emîrlere, seyyidlere uyup her tarafı talân ve kıtâle iştirak etmişlerdi. Bundan dolayı Amasya a'yânı gerek Yeğenli olan türedilere ve gerek Seyyid Paşalılara hasm-ı cân olmuşlar, bunlardan her tarafa şikâyetler yağdırmışlar, istimdâd istemişlerdi.

1099 senesi şa'bânının ikinci günü Amasya Müftüsü Dursunzâde Pîrî Mehmed Efendi bu fitne-i hâileden müteessiren vefât eylediğinden nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı olan müftü-i

esbak es-Seyyid Mustafa Efendi Amasya müftüsü oldu. İhtifâ eden Kadı İbrâhim Efendi'ye de niyâbet eylediğinden Amasya'nın hem nâibi, hem müftüsü, hem de nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı olmuşdu.

Bu vak'alar esnasında zorbaların ve türedilerin medâr-ı kuvveti ve istinâdgâhı serasker olan Bayburdluoğlu Vezîr Yeğen Osmân Paşa idi. Yeğen Paşa, Belgrad önünde yaptığı cür'etkârlıktan dolayı fermânlı oldukta **[202]** Topal Hüseyin Paşa Anadolu müfettişi olup türedilerin kahr u tedmîrine me'mûr edilmiş, bundan dolayı türediler can kaygısına düşmüşlerdi.

Fakat emîrlerin nüfûz ve şefaatiyle Sultân Bâyezîd Câmii kürsü şeyhi olan İbrâhim Efendi Tarîkat-ı Şâbâniye ricâlinden âlim bir zât ise de hubb-i Ali ve âl-i âbâda müfrit, sâdâta pek mâil olduğundan azliyle Hızır Efendizâde Yâkub Efendi üçüncü defa kürsü şeyhi oldu.

Sivas Vâlisi Gedik Mehmed Paşa, ma'iyyet-i mevcûdesiyle Sivas'tan kalkıp Üsküdar'a müteveccihen hareket ve zu'munca Rumeli'de gaza ve harbe niyet etmişdi. Hâlbuki maksadı, kendisinden istimdâd eden Yeğen Osmân Paşa'nın nüfûz u istibdâdına hizmet ve nusret etmekti.

Bunun için Rumeli'ye gitmeden mümânât edildi. Müfettiş Hüseyin Paşa ile harb ederek mağlûbâne ric'at ve Sivas'ta mütesellimi olan Amasyalı Kuloğlu Zor Abbas Ağa'dan istimdâd etmişdi. Sâbık Amasya Mutasarrıfı Mirza Mehmed Paşa da âkibet hâle intizâren yahut gizli verilen emre binâen Amasya'da ikâmet ediyordu.

Bir taraftan türedilerin belâsı, diğer taraftan emir ve seyyid unvânı alan mütegallibenin cefâsı yüzünden Amasya acıklı bir felâkete uğramış, her taraftan zuhur ederek sâdâtın ve türedilerin kılıcından artakalan Amasyalıları da tâûn u kaht u galâ öldürüyordu.

Ramazân evâilinde tevâlî eden fermânlarda Yeğen Osmân Paşa'nın fermânlı olup gerek kendisi ve gerek etbâını tenkil ve istisâle herkesin me'zûn **[203]** olduğu emr u nefîr-i âmm askerî talep edilerek Amasya sancağı ikinci defa Mirza Mehmed Paşa'ya tevcîh ve mutasarrıf-ı sâbık Hüseyin Paşa ile etbâının katl u i'dâmı tenbîh edildi.

Mirza Mehmed Paşa

Mutasarrıf-ı sâbıktır. 1099 senesi ramazânının beşinci günü Amasya mutasarrıfı oldu. Müteâkiben gelen emr-i âlî de Seyyid Paşa'nın Kastamonu beylerbeyi olup Rumeli Harbi'ne me'mûr olduğu ve âcilen hareket etmesi iş'âr ve te'kîd edilmişdi.

Şevvâlin gurresinde Abdülbâkî Efendi yine Amasya kadısı oldu. Haftasında Mumcuzâde Seyyid Ahmed Paşa da ma'iyyet-i mevcûdesiyle Amasya'dan çıkıp gitdi.

Bunun üzerine Mirza Mehmed Paşa, kendisine muîn olan Amasya a'yânının yardımıyla vak'anın müsebbibleri olan Koca Emîr Mahmûd Ağa, Saçlı Emîr Ömer Ağa, Mumcu Deli Seyyid Mustafa Ağa, Emîr Ağazâde Seyyid Halil Ağa, Seyyid İbrâhim Ağa ve sâir belli başlı adamları ve dişli zorbaları haps u tevkif ederek tahkîkâta başladı.

Türedilerle seyyidlerden çokları firâr u ihtifâ ederek yakalarını pençe-i te'dîbden kurtardılar. Bunlardan Zanalı es-Seyyid Ahmed Efendi Hicâz'a can attı. Ortaköylü es-Seyyid Abdülvehhâb Efendi ile Ilgazlı es-Seyyid Yûsuf Efendi köylerine gidip gizlendi.

Amasya Alaybeyi Rüstem Beyzâde Mustafa Bey aczinden dolayı azledilip Peçelizâde Hasan Bey Amasya alaybeyi **[204]** oldu. Kara Hasanzâde Zor Mustafa Bey, Amasya havâlisi muhâfızı olarak türedilere karşı bayrak açtı.

Amasya a'yânı, hâssaten esbak Bostancıbaşı İnekçi Hüseyin Ağa, sâbık kul kethüdâsı Ömer Paşazâde Ebûbekir Ağa, kol kol olup sancağın etrafını eşkıyâdan muhafazaya me'mûr olmuşlardı.

A'yândan Bekir Beyzâde Ömer Bey, Şamlıoğlu Rahtuvan Mehmed Ağa, Bağdatlıoğlu Kara Mehmed Ağa, Peçelizâde Hasan Bey, Kara Hasanzâde Mustafa Bey, Deli Hızır Beyzâde Kurd Mehmed Bey oldukça kuvvetli idiler.

Mutasarrıf Mirza Paşa, ma'iyyet-i mevcûdesiyle sancağı devr ü teftişe çıkıp Hacı Beyzâde Osmân Ağa Amasya mütesellimi oldu. "Çiğdem Beyzâdeler" denilen Ali, Osmân Ağalar kaçıp Zor Abbas Ağa'ya iltica etmişlerdi.

Amasya kethüdâyeri olan Kurşunlu Ali Ağa ve rüfekâsından olan sipâhiler İstanbul'da i'dâm edildiğinden yerine Hatîboğlu Halil Ağa Amasya kethüdâyeri olmuşdu. Halil Ağa da türedileri tenkîle me'mûr oldu.

Yine bu esnada meşâhir-i zu'amâdan Deli Hızır Beyzâde Kurd Mehmed Bey alaybeyi vekili olarak Amasya'da kaldı. A'yândan Türedizâde Hüseyin Ağa da Kurd Bey'e yardım etmeye me'mûren Amasya'da kalmışdı. Çünkü Amasya'da kalan kuvvet azdı.

Zilka'de evâhirinde bu halden istifade etmeye çalışan seyyidler **[205]** ve bunlara uyan bir takım avâm, ansızın Amasya Mahbushânesi'ne kale zindanlarına hücum ederek türedi emîrleri çıkarıp salıverdiler.

Emîrlerin mahpushâneden çıkarıldıkları halk arasında şâyî' oldukta bir kıyâmet daha koptu. Mütesellim Osmân, Türedizâde Hüseyin ağalarla Kurd Bey'e müsamahaları yüzünden yine kanlı bir arbede çıktı. Bu arbedeyi bastıracak kuvvet Amasya'da yoktu.

Mutasarrıf Mirza Paşa, vak'ayı derhal duyup bütün kuvvetiyle Amasya'ya geldi. Bekir Beyzâde Ömer Bey de gelip emirleri güç hâl ile tekrar elde ederek Kal'a-i Bâlâ zindanına attılar.

Fakat seyyidlere karşı zaaf ve tesâmuh gösteren Amasya Mütesellimi Osmân, alaybeyi vekili Kurd, Amasya A'yânı Hüseyin ağalar azl u habsedildikleri gibi Kal'a-i Bâlâ Dizdârı Receb Ağa da azl u hapsedilip Hatîbzâde Halil Ağa Amasya mütesellimi ve kale kethüdâsı Osmân Ağa kale dizdârı oldu. Amasya fetvâsı, nakîb es-seyyid Mustafa Efendi'nin uhdesinden alınıp Şeyh Yâkubzâde Mustafa Efendi'ye verildi.

Sâbık Amasya Mutasarrıfı Hüseyin Paşa, birâderi Canik Mutasarrıfı Hasan Paşa, ammizâdeleri Kara Hisar-ı Şarkî Mutasarrıfı Kara İbrâhim Paşazâde Ahmed Paşa, Dayı Veli Paşazâde Mahmûd Bey, Çiğdem Beyzâde Ali ve Osmân beyler Amasya'dan çıkıp Geldiklân nâhiyesinde tertîb-i cemiyyet ederek icrâ-yı şekâvet etmeye başlamışlardı.

Bu esnada Sivas'ta Kuloğlu Zor Abbas Ağa, Çorum'da Cerîd **[206]** oğlu Mehmed Paşa, kuvvetli eşkıyâdan olmuşlardı. Zor Abbas Ağa, maiyetine aldığı bin nefer levendâtıyla Vâlî Gedik Mehmed Paşa'nın imdadına koşup Anadolu Müfettişi Bosnalı Topal Hüseyin Paşa'yı harben bozmuş ve öldürmüşdü.

Bundan dolayı Anadolu'ya müteaddid yerlerden müfettişler tâyin edildi. Bu müfettişlerden biri de Adana Beylerbeyi Kadızâde Hüseyin Paşa idi. Çünkü sancakların çoğu türedilerin elinde kalmış, her taraf eşkıyâ ile dolmuşdu.

Zilhiccede tâûn, Amasya'yı tedhiş edecek derecede arttı. Cenâzeleri gasl u tekfin etmeden olduğu gibi eşdikleri çukurlara defnetmeye başladılar. Çünkü kesret-i mevta, ufunet-i ecdâs herkesi şaşırtmışdı.

1100 senesi gurre-i muharreminde Amasya mutasarrıfı Mirza Mehmed Paşa, kadısı Abdülbâkî Efendi, müftüsü Şeyh Yâkûbzâde Mustafa Efendi, nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı es-Seyyid Mustafa Efendi, evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi Bekir Beyzâde Ömer Bey, alaybeyi Peçelizâde Hasan Bey idi.

Merzifon, Köprü, Lâdik, Mecitözü, Gümüş a'yânı da Amasya a'yânı kadar eşkıyâyı tâkip ve tenkîl etmekte hizmet ediyorlardı. Ancak Merzifon'da menfiyyen ikâmet eden Alalalı Ömer Ağa türedilere karışdığından Peçelizâde Hasan Bey'le Merzifon a'yânı Nuhzâde Mehmed Ağa'nın himmetleri sâyesinde tutulup hapsedildiler.

Amasya Mutasarrıfı Mirza Paşa ve a'yân büyük fedâkârlıklar ibrâz ederek **[207]** Amasya'nın üç tarafını eşkıyâdan tathîr etmişlerdi. Lâdik a'yânı Hasan Ağa da büyük hizmetler gösterdi. Yalnız Amasya'nın garp tarafında kâin Geldiklân nâhiyesi, kâmilen Bayburdluoğulları'nın ve etbâının ellerinde kalmışdı.

Safer evâilinde gelen fermân-ı âlîde seyyidlerden mahpus olan Koca Emîr Mahmûd, Saçlı Emîr Ömer, Mumcu Deli Seyyid Mustafa, Amasya Mütesellim-i Sâbık Hacı Beyzâde Osmân ve Alalalı Ömer ağaların i'dâmı ve Kurd Bey'in İstanbul'a ve Türedizâde Hüseyin Ağa'nın nefyen Tokat'a i'zâmı emredilmişdi. Emîrlerle Osmân ve Ömer ağalar, a'lâ melei'n-nâs salben i'dâm ve emvâl ü emlâkleri müsâdere edildikten sonra Deli Hızır Beyzâde Kurd Mehmed Bey ve Dizdâr-ı Sâbık Receb Ağa mukayyeden İstanbul'a i'zâm edilerek Yedikule'de hapsedildi. Türedioğlu Hüseyin Ağa da ceddînin vatanı olan Tokat'a gönderilip Çardak Zindanı'na kondu.

Merzifon Voyvodası Hozatlı Mehmed Ağa, Köprü Voyvodası Çomar Ali Ağa, Lâdik Voyvodası Yeğen Hasan Ağa, Gümüş Voyvodası Hâcıköylü Cevher Ağa, Mecidözü Voyvodası Avkatlı İbrâhim Ağa, beşer yüz nefer suvârî kuvvetleriyle büyük yardımları sebk etdi.

Lâkin gitdikçe şiddetlenen kaht u galâ, tâ'ûn u vebâ, Amasya'yı kasıb kavuruyordu; herkese olan şeyleri unutturmuş halk arasında devâm edib giden ihtilâf u nizâ'ı kaldırıp herkesi cânı başı telâşına düşürmüşdü.

Rebîülevvelin evâhirinde Sivas'a müstevlî olan Ankaralı Gedik **[208]** Mehmed Paşa, müfettişler tarafından tutulub i'dâm edildiğinde Sivas eyaleti Amasya'da himmeti ve yararlığı görülen Mirzâ Mehmed Paşa'ya ve Amasya sancağı da sâbık kul kethüdâsı Mustafa Ağa'ya tevcîh edildi.

Mustafa Bey

Amasyalıdır. Esbak Amasya serdârı Dal Ahmed Ağa'nın mahdûmudur. Yeniçeri ocağında "Çuçu, Somuncu" demekle meşhûrdur.[678] Bilâ-sebeb azl u nefye giriftâr olduğundan afvıyla 1100 senesi rebîülâhirinin gurresinde Amasya sancağı beyi olup Rumeli Harbi'ne me'mûr oldu. İstanbul maliyesinden istikrâz eylediği on beş bin kuruş ile kapısını tanzîm[679] ve a'yândan Rahtuvân Mehmed Ağa'yı Amasya mütesellimi tâyin ederek harbe gitdi. Nefîr-i 'âmm askerîde türedileri tenkîl ve istisâl etmekde idi.

Sivas beylerbeyi olan Mirzâ Mehmed Paşa kethüdâsı Amasyalı Hatîbzâde Halîl Ağa'yı Sivas'a mütesellim gönderdi. Kendisi de me'mûr olduğu eşkıyâ tenkîline devâm ederek Geldiklân nâhiyesine hareket etmek üzere iken tâ'una tutuldu. **[209]**

Müfettiş Kadızâde Hüseyin Paşa, bu esnâda maktûl Gedik Paşa'dan ayrılıp Çorum havâlisinde gâretkerâne şekâvet eden Cerîd oğlu Mehmed Paşa'yı basıp cem'iyyetini perişan ve kendisini i'dâm etdikden sonra Geldiklân nâhiyesine kadar gelmişdi.

Amasya mütesellimi Rahtuvân Mehmed Ağa, Kuloğlu Halîl Ağa'yı Amasya kâ'im-makâmı nasb edib a'yân kuvvetleriyle beraber Geldiklân'a gitdi. Bütün nâhiyeyi her taraftan abluka ederek taradılar. Nihâyet Bayburdluoğulları'nı tehassun ve ihtifâ etdikleri Bağlıca Çiftliği'nde basıp Hasan, Hüseyin, Ahmed paşaları ve Hüseyin Paşa'nın kethüdâsı ve mütesellimi Veli Paşazâde Mahmûd Beyi ve yoldaşlarını ahz u i'dâm ederek Amasya sancağını türedilerden temizlediler.

Cumâdelûlâ evâilinde tâ'undan müteessiren Amasya'da vefât neden Sivas Beylerbeyi Mirzâ Mehmed Paşa'nın yerine Rakka Beylerbeyi Derviş Süleyman Paşa vezâretle Sivas vâlisi oldu. Cumâdelâhirede Hanyâ muhâfızı Amasyalı Halîl Paşa'ya ve receb evâilinde Çardak muhâfızı Köprülü Ammizâde Hüseyin Paşa'ya vezâret verildi.

Kezâlik Amasya a'yânından hizmetleri sebk eden Peçelizâde Hasan Bey'e Canik, Çomar Ali Ağa'ya Çorum, Yeğen Hasan Ağa'ya Karahisar-ı Şarkî sancakları bâ-rütbe-i mîrimîrani ve Bekir Beyzâde Ömer Bey'e de Divriği sancağı, mütesellim Rahtuvân Mehmed ve Bağdatlıoğlu Kara Mehmed ağalara dergâh-ı âlî kapıcıbaşılığı verildi.

---

[678] Çuçu, Türk dilinde şirin, hoşgüvâr ma'nâsınadır. Amasya'da Çuçuzâdeler'in cedd-i a'lâsıdır

[679] Evkâf mahzeninde görülen ikrâzât-ı mâliye defterinde "Amasya Beyi Çuçu Mustafa Beye Amasyalı Mustafa Efendi kefâletiyle verilen 15000 kuruş gurre-i rebîlulâhir" diye yazılıdır. Amasyalı Mustafa Efendi rûznâmeci Sefer Ağazâde'dir

Şa'bân evâilinde Amasya Sancağı Beyi Mustafa Bey muhârebelerde **[210]** gösterdiği yararlıklara binâen Konya beylerbeyi olup Amasya sancağı Anadolu müfettişlerinden Hüseyin Paşa'ya tevcîh edildi.

Hüseyin Paşa

Amasyalıdır. Amasya alaybeyi olan Kadızâde Hasan Bey'in mahdûmudur. 1100 senesi şa'bânının altıncı günü Amasya sancağı mutasarrıfı olub Anadolu teftişine me'mûr olduğundan Hasan Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Bu esnâda Merzifon Voyvodası Mehmed Ağa üçyüz nefer piyâde ve beşyüz nefer süvâri nefîr-i âmm askeriyle Rumeli Harbi'ne gidip Kara Hasanzâde Mustafa Bey Amasya alaybeyi oldu.

Ramazân-ı Şerîf evâilinde tâunun def'i için bütün ulema ve huffâz cem' edilerek Kur'ân-ı Kerîm ve Sünen-i Buhârî ve Müslim kıraat edilip hatimler indirildi. Amasya'nın her tarafı tathîr ve hatm-i şerîf okunarak devr edildi.

Ramazân evâhirinde tâun mündefi' olup Kastamonu beylerbeyi ve sâdât başbuğu Mumcuzâde Seyyid Ahmed Paşa'nın irtikâbâtı sâbit olduğundan başı kesilip yerine Emîr Paşazâde es-Seyyid Lutfullah Paşa Kastamonu beylerbeyi ve sâdât başbuğu oldu.

Şevvâlin gurresinde Ebezâde Hüseyin Efendi Amasya kadısı olup geldi. Zilka'de evâilinde Alaybeyi Zor Mustafa Bey'e Kırşehir sancağı verilip yerine Deli Emîr Paşazâde es-Seyyid Mustafa Bey Amasya alaybeyi oldu. **[211]**

Bu sene kudât u mevâlîden el-Hâc Dâniş Mehmed, el-Hâc Zühdü Mehmed Efendilerle a'yândan sâbık Tokat voyvodası ve Amasya beytü'l-mâl emîni Topçuzâde el-Hâc Mehmed Ağa, Hızır ve Mehmed paşalar evkâfı mütevellîsi Hayreddînzâde Ahmed Çelebi, Sultân Bâyezîd Câmii sermüezzini Bülbül Hâfız Ahmed Efendi vefât etdi.

Ahmed Çelebi mahdûmu Ali Bey Hızır ve Mehmed paşalar evkâfına mütevellî olup müezzin-i sânî İnce Ali Efendi müezzin başı ve meşhûr Yeniceli Hâfız Mehmed Efendi müezzin oldu. Bu esnâda Sultân Bâyezîd Câmii Şerîfi'nin imâm-ı evveli Hocazâde el-Hâc Halil Efendi bin Abdüllâtif Efendi de meşâhir-i huffâz ve sulehâdan idi.

1101 senesi muharreminin yirmi birinde Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa sadrâzam ve kapı kethüdâsı Çiğzâde Mehmed Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî oldu. Safer evâilinde nakîb es-seyyid Mustafa Efendi'nin azliyle es-Seyyid Osmân Ağa nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı ve birkaç gün sonra vefât eden Şehir Kethüdâsı Mehmed Ağa'nın yerine Hacı Mansûrzâde el-Hâc Abdulkâdir Ağa bin el-Hâc Ali Ağa şehir kethüdâsı oldu.

Rebîülevvelde Amasya Serdârı Mustafa Ağa'nın ref'inde İsmâîl Ağa yeniçeri serdârı oldu. Mutasarrıf Hüseyin Paşa, isyân eden Kayseriyye mutasarrıfı Polat Mehmed Paşa'yı te'dîbe me'mûren Halîl Ağa'sıyla beraber gitdiğinden a'yândan Nasûhzâde Nasûh Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Receb gurresinde Kadı Hüseyin Efendi İstanbul'a gidip yerine Müftü **[212]** zâde Ömer Efendi, Amasya nâibi oldu. Ramazân evâilinde sâdât ile yeniçeriler arasında hâsıl olan bir hâdise üzerine Serdâr İsmâil Ağa'nın ref'iyle Apardı İbrâhim Ağa yeniçeri serdârı ve şevvâl evâilinde nakîb es-seyyid Osmân Ağa'nın da azliyle Emîr Ağazâde es-Seyyid Halîl Ağa nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı ve Amasyalı Abdulcelîlzâde Hasan Paşa Musul beylerbeyi oldu.

Zilka'de evâsıtında Müftü Şeyh Yakûbzâde Mustafa Efendi'nin uhdesinde bulunan Sultâniyye müderrisliği alınıp sâdât-ı ulemâdan es-Seyyid Mustafa Efendi'ye verildiğine müteessir olduğundan zilhicce evâilinde Amasya fetvâsından istifâ ederek İstanbul'a gitdi. Yerine Hâfız es-Seyyid Ali Efendi Amasya müftüsü oldu.

Çünkü türediler ortadan kaldırılmış ise de bunların bıraktıkları taraftarlık, halk arasında birbirine karşı dargınlık, a'yân arasında geçimsizlik pek artmışdı ufak bir hâdise, büyük bir fitneye sebeb oluyordu.

Bunu nazar-ı dikkate alan Sadr-ı a'zam Fâzıl Mustafa Paşa, a'yân ve müteneffizânın tagallüb ve istibdâdına meydân vermemek, kadılarla nâiblerin hükümlerini, muhâkemelerini murâkabe ederek sû-i istimâle mâni' olmak a'yân ve halk arasında te'lîf-i kulûb etmek mülâhazasıyla Dîvân-ı Hümâyûn'un bir nâzırı olarak her beldede bir meclis-i a'yân açtı.

Zilhicce de buna dâir olan fermân-ı âlî gelip merâsimle okundu. Bunun üzerine halk arasında nüfûz ve servetiyle temâyüz eden vücûh-ı **[213]** memleket, Mütesellim Nasûh Ağa'nın konağında toplanıp dokuz zât a'yân ve bir baş a'yân intihâb ve bir de esnâf şeyhi tâyin edildi.

1102 senesi gurre-i muharreminden i'tibâren Meclis-i A'yân açıldı. İlk Meclis-i A'yân reisi Hacı Madenzâde el-Hâc Ahmed Ağa ve ilk esnaf şeyhi Hoca Sultân Tekkesi Şeyhi el-Hâc İbrâhim Efendi ve ilk sâ'î-başı, ya'nî a'yân ve esnâf-ı kâtibîde hutût-ı mütenevvi'ada mahâreti müsellem olan Kâtib Ali Efendi oldu.

Müteâkiben sâbık Tokat Kadısı Murtezâ Efendi Amasya kadısı ve tarafından Müftüzâde Ömer Efendi yine Amasya nâibi oldu. Safer evâilinde Müftü Hâfız es-Seyyid Alî Efendi'nin fetvasına ulemâ tarafından i'tirâz edildiğinden azliyle Sultâniyye Müderrisi es-Seyyid Mustafa Efendi Amasya müftüsü oldu.

Safer ortalarında nakîb es-seyyid Halîl Ağa seyyidlerin şikâyetleriyle azl edilip yerine selefi es-Seyyid Osmân Ağa nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı ve bu esnada Van Vâlisi Erzurumlu Deli Ömer Paşa Sivas vâlisi oldu.

Şa'bânda Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Çiğzâde Mehmed Ağa yeniçeri ağası olduğundan defter emîni olan Köprülü Dedezâde Mustafa Efendi kethüdâ-yı sadr-ı âlî oldu. Ba'dehû Sadr-ı a'zam Fâzıl Mustafa Paşa serdâr-ı ekrem olup harbe gitdi.

Şevvâlin on beşinci günü İkinci Sultân Süleyman'ın vefâtına binâen kardaşı İkinci Sultân Ahmed Hân Osmanlı tahtına culûs etdi. **[214]**

Bu esnada Sofya Sahrâsı'nda bulunan Fâzıl Mustafa Paşa sadâret ve serdârlıkta ibkâ edildi.

Zilhicce evâilinde Sadr-ı a'zam Fâzıl Mustafa Paşa Ciğerdelen Muhârebesi'nde şehîd olduğunu bükâ' ederek i'lân edildiğinden dolayı Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Köprülü Mustafa Efendi ve Sipâhîler Ağası Merzifonî Dayı Ömer Ağa azl u habs edildi.

1102 senesi gurre-i muharreminde Hacı Efendizâde İbrâhim Efendi Amasya kadısı ve Kaya Alî Ağa kethüdâyeri ve Amasya mütesellimi ve a'yân-ı meşhûreden Şa'bânzâde Şa'bân Ağa Sivas vilâyeti ve Amasya sancağı cizye muhassılı ve müftüzâde el-Hâc Feyzullah Efendi bin İsmâil Efendi baş a'yân oldu.

Muharremin onuncu günü bîçâre Kethüdâ-yı Sadâret Köprülü Mustafa Efendi ile Dayı Ömer Ağa i'dâm edilerek emvâl ü emlâkı müsadere edildi. On yedisinde çavuşândan Amasyalı Mehmed Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup geldi.

Saferde şehir kethüdâsı el-Hâc Abdulkâdir Ağa'nın azliyle yerine Yeğen es-Seyyid Hasan Ağa bin Hüseyin Ağa şehir kethüdâsı oldu, Yeğen es-Seyyid Hasan Ağa, Deli Emîr Paşa'nın hemşirezâdesi olduğundan "Yeğen Hasan Ağa" demekle meşhûr oldu.

Rebîülevvelde Müftü es-Seyyid Mustafa Efendi fetvadan azl edilip nakîb es-Seyyid Osmân Ağa'nın akrabasından olan es-Seyyid Ali Efendi yine Amasya müftüsü ve cumâdelûlâda Tokatlı Genç Mehmed Ağa Sivas **[215]** beylerbeyi olup receb evâilinde Diyarbakır Vâlisi Merzifonlu el-Hâc Ali Paşa sadrâzam ve kethüdâlığında bulunan Merzifonlu Burnaz Mehmed Ağa kethüdâ-yı âlî oldu.

Şevvâlinde Halep muhassılı olan Amasyalı Hacı Efendizâde Ahmed Ağa vezâretle Bağdat vâlisi ve Merzifon'da menfiyyen mukîm olan sâbık kul kethüdâsı Fâizeli es-Seyyid Şa'bân Ağa bâ rütbe-i mîrimirân-ı Karahisar-ı Şarkî mutasarrıfı oldu.

Zilka'denin sekizinde Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan Amasyalı Mehmed Efendi evkâf-ı sultânîyye mütevellîsi olarak İstanbul'dan geldi. Ba'dehû Kuloğlu Halil Ağa'nın ref'inden Amasyalı Ali Ağa kethüdâyeri oldu. Bu esnada baş a'yân el-Hâc Feyzullah Efendi vefât edib el-Hâc Abdülbâkî Efendi baş a'yân oldu.

Zilhicce gurresinde Müftü es-Seyyid Ali Efendi'nin azliyle fuhûl-i ulemâdan Merzifonlu Mustafa Efendi Amasya müftüsü ve müteakiben Deli Emîr Paşazâde es-Seyyid Mustafa Bey'in ref'inden Gürcüzâde Mehmed Bey Amasya alaybeyi ve Yeğen es-Seyyid Hasan Ağa'nın azliyle el-Hâc Abdülkâdir Ağa yine şehir kethüdâsı oldu.

Bu senenin evâhirinde meşâhir-i fuzalâdan Eyraklı Yûsuf Efendizâde es-Seyyid Mehmed Efendi ile Gümüşlüzâde Câmii kürsü şeyhi Küçük Hızır Efendi yekdiğerini müteâkib vefât etdi. Meşhur Ders-i âm İnallı Hoca Mehmed Efendi Gümüşlüzâde kürsü şeyhi Fâtıma Hâtun müderrisi oldu. **[216]**

Bu esnada Amasya fuzalâsından Çorumlu Ahmed Efendi, Müftü Mustafa Efendi, Müftüzâde Abdullah Efendi, Mütevellizâde Ahmed Efendi, İnallı Mehmed Efendi, Kayyımzâde İsmâil Efendi, Çorumlu Hâfız es-Seyyid Mehmed Efendi pek meşhûr idiler. Ma'kûlât ve menkûlâtta Müftüzâde Abdullah Efendi Sivas'ta Tefsîrî Mehmed Efendi ka'bında bir zât idi.

1104 senesi gurre-i muharreminde Hocazâde el-Hâc Lütfullah Efendi bin Rahmi Mehmed Efendi baş a'yân olup Emîr Hacı demekle meşhûr Hocazâde es-Seyyid Abdüllatif Çelebi bin Abdullatif Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

Rebîülâhirde Sadr-ı a'zam Merzifonî el-Hâc Ali Paşa sadâretten azl ü tekâüde sevk edildiğinden Bozoklu Mustafa Paşa sadrâzam olmasıyla Gümrükçü Osmân Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî ve cumâdelûlânın on sekizinde Kayseriyyeli Vezîr Ahmed Paşa, Sivas vâlisi ve kethüdâsı Amasyalı Küçük Ali Beyzâde Hüseyin Ağa, Sivas mütesellimi oldu.

Recebin yirmi altısında Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Amasyalı Osmân Ağa vezîr-i sânî olarak kubbenişîn olup şa'bânın beşinde Yozgatlı Mahmûd Paşa Sivas beylerbeyi ve Amasyalı Osmân Paşa rikâb-ı hümâyûn kâ'im-makâmı oldu.

Şevvâlin gurresinde Bâkîzâde Ahmed Efendi Amasya kadısı oldu. İki aydan beri esîr-i firâş olan Mutasarrıf Hüseyin Paşa vefât etdiği iş'âr olmakla Amasya sancağı sâbık Malatya Mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya **[217]** tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Çotalıdır. 1104 senesi şevvâlinin yirmisinde Amasya mutasarrıfı olup, Mütesellim-i Sâbık Kaya Ali Ağa yine Amasya'nın mütesellimi olduğu emri Amasya'ya geldi. Zilka'dede Müftü Mustafa Efendi ile nakîb es-Seyyid Emîr Hacı'nın azliyle fuhûl-i ulemâdan Çorumlu Ahmed Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi ve Nakîb-i Sâbık es-Seyyid Osmân Ağa nakîb'ül-eşrâf kâ'im-makâmı oldu.

Fakat mutasarrıf Hüseyin Paşa'nın vefâtı hilâf-ı vâki' olduğundan Çotalı Ahmed Paşa'nın azliyle sancağı selefi Hüseyin Paşa uhdesinde ibkâ edildi.

Hüseyin Paşa

Amasyalı Kadızâdedir. 1104 senesi zilka'desinin yirmisinde ibkâen Amasya mutasarrıfı oldu. İnfisal ve nasbı bir ay sürdü. Mütesellim Kaya Ali Ağa'nın azliyle kendi mahdûmu Hasan Bey Amasya mütesellimi oldu.

Zilhiccede kâ'im-makâm rikâb-ı hümâyûn Amasyalı Osmân Paşa'nın himmetiyle Cidde beyi olan Amasya a'yânından Şamlıoğlu Rahtuvan Mehmed Bey Habeş beylerbeyi oldu.

1105 senesi gurre-i muharreminde Kadı Ahmed Efendi İstanbul'a gidip Müftüzâde Ömer Efendi Amasya nâibi ve Rahmi Efendizâde el-Hâc Lütfullah Efendi yine baş a'yân oldu. Saferinde Amasya Mutasarrıfı **[218]** Hüseyin Paşa iadeyi afiyetle Rakka beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı Sivas Beylerbeyi Mahmûd Paşa'ya tevcîh edildi.

Mahmûd Paşa

Yozgatlıdır. "Bostancı" demekle meşhûrdur. 1105 senesi saferinin gurresinde ilhâken Amasya mutasarrıfı olup, Amasya a'yânından Bağdatlıoğlu Mehmed Ağa'yı Amasya

mütesellimi nasb etdi. Rebîülahirde Gürcüzâde Mehmed Bey'in ref'inden Amasya alaybeyi olan Deli Hızır Beyzâde Kurd Mehmed Bey orduda kaldığından Deli Emîr Paşazade es-Seyyid Mustafa Bey, Amasya alaybeyi oldu.

Şa'bânın gurresinde nakîb es-Seyyid Osmân Ağa'nın ref'iyle Emîr Hacı Abdüllatif Çelebi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Ba'dehû Amasya sancağı Mahmûd Paşa uhdesinden alınıp Çavuşbaşı Şehrî Mehmed Ağa'ya Rumeli pâyesiyle tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

İstanbulludur. 1105 senesi şa'bânının on sekizinci günü Amasya mutasarrıfı olup, Budin muhafazasına me'mûr olmakla dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından sâbık silahdâr ağası Amasyalı Kadızâde Ahmed Ağa bi'l-iltizam Amasya mütesellimi olup İstanbul'dan geldi.

Çünkü meşâhir-i eşkıyâdan Gâvur Murâd Ağa, başına topladığı levent eşkıyâsıyla Amasya, Canik ve Karahisâr-ı Şarkî sancaklarını tehdid ve halkı fevkalâde iz'âc etmekte idi. Ahmed Ağa'nın vusûlünde vaziyeti etrafıyla Bâb-ı Âlî'ye bildirdiğinden **[219]** şevvâl evâilinde Çakırcıbaşı Yûsuf Ağa eşkıyâyı tenkîle me'mûren İstanbul'dan kuvve-i kâfiye ile geldi. Mütesellim Ahmed Ağa da kapısı halkıyla Yûsuf Ağa'ya yardım etmeye me'mûr oldu.

Şevvâl evâhirinde Sultân Bâyezîd Câmii kürsü şeyhi Müfessir Hızır Efendizâde İbrâhim Efendi vefât edib Uzun Müderriszâde eş-Şeyh Mahmûd Efendi kürsü şeyhi oldu.

Zilhiccede nakîb es-Seyyid Abdüllâtif Ağa'nın azline binâen selefi es-Seyyid Osmân Ağa nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı oldu. Kurban Bayramı'ndan sonra meşâhir-i ulemâdan Hızır Paşa Müderrisi Ma'kûlzâde İbrâhim Efendi vefât edib yerine Sultân Bâyezîd kürsü şeyhi olan Mahmûd Efendi Hızır Paşa müderrisi oldu. Zilhiccenin selhinde Amasya sancağı sâbık Habeş Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

Amasyalıdır. Esbak Amasya Kethüdâyeri Şamlı Ali Ağa'nın mahdûmudur. "Rahtuvan" demekle meşhûrdur.[680] 1106 senesi gurre-i muharreminde Amasya mutasarrıfı olup, Rumeli Harbi'ne me'mûr olduğundan baş a'yân intihap edilen Kaya Ali Ağa Amasya mütesellimi ve Müftüzade Ömer Efendi Amasya kadısı oldu.

Rebîülevvelde Cebecibaşılıktan ma'zûlen Amasya'ya gelen esbak Bostancıbaşı İnekçi Hüseyin Ağa, Hüseyin ve Firuz ağalar evkâfına ber-vech-i **[220]** tekâüd mütevellî oldu. Cumâdelûlâda Kandilci Vezîr Hüseyin Paşa Sivas vâlisi olup geldi.

Cumâdelâhirenin yirmi ikinci günü İkinci Sultân Ahmed'in vefâtıyla Dördüncü Sultân Mehmed'in şehzadesi İkinci Sultân Mustafa Hân Osmanlı tahtına cülûs etdi. Mâh-ı mezkûrun selhinde Hâtuniye kürsü şeyhi Ali Efendi vefât edib, yerine ulemâdan İvaz Efendi kürsü şeyhi oldu.

Receb gurresinde Müftü Çorumlu Ahmed Efendi Amasya fetvâsından istifa eylediğine binâen Merzifonî Mustafa Efendi yine Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi olup şa'bânda Lâdikli İmam-ı Sultânî Hâfız Mehmed Efendi şeyhülislâm ve Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Amasyalı Kerestecizâde Mehmed Ağa vezâretle nişancı ve Kadızâde Ahmed Ağa sipâhiler ağası ve Madenzâde Ahmed Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellisi oldu.

Ramazân-ı şerîf evâilinde nakîb es-Seyyid Osmân Ağa'nın ref'inden Emîr Hacı Abdüllâtif Çelebi yine nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı olup şevvâlinde Şehir Kethüdâsı el-Hâc Abdülkâdir Ağa'nın azliyle a'yândan Sancızâde el-Hâc Hasan Ağa şehir kethüdâsı oldu. Bu esnada İnekçi Hüseyin Ağa, intihar eden Diyarbakır Vâlisi Şeyhzâde Ahmed Paşa'nın emvâl ü eşyâsını zabta me'mûren Amasya'dan Malatya'ya gitdi.

[680] Ahfadından el-yevm berhayat olan Nuri Bey Ali Ağa'nın aslen Urfalı olduğunu söylemektedir. Târih ve sicil Şamlı diyor.

1107 senesi gurre-i muharreminde Kadı Müftüzâde Ömer Efendi'nin yerine Bâkîzâde Ahmed Efendi yine Amasya kadısı oldu. Ba'dehû Amasya Mutasarrıfı Rahtuvan Mehmed Paşa Karahisar-ı Şarkî'ye nakl-i me'mûriyet etdiğinden **[221]** Amasya sancağı, sâbık Canik Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

Çorum dâhilinde Hüseyinâbâdlıdır. "Mamalı Bektaş Ağazâde" demekle meşhûrdur. 1107 senesi muharreminin beşinci günü Amasya mutasarrıfı ve Sofya muhafazasına me'mûr olup, Amasya Kethüdâyeri Bağdatlızâde Mehmed Ağa bin Mahmûd Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Bu esnada sâbık baş a'yân ve Amasya Mütesellimi Kaya Ali Ağa Sivas vilâyeti erbâb-ı tımâr u ze'âmetinden yazıp topladığı yedi yüz altmış dört nefer silahdâr serdengeçtiler ağası ve başbuğu olduğu halde Rumeli Harbi'ne me'mûren gitdi.

Muharremin evâhirinde Sancızâde el-Hâc Hasan Ağa'nın azliyle Yeğen es-Seyyid Hasan Ağa şehir kethüdâsı oldu. Muharremin selhinde Amasya sancağı Tımışvar eyaletinde Yanova muhâfızı olan Alaca Hisar Beyi Bektaş Bey'e bâ-rütbe-i mîrimîran ilhâken tevcîh edildi.

Bektaş Paşa

Alacahisarlıdır. 1107 senesi saferinin gurresinde Alacahisar'a ilhâken Amasya mutasarrıfı olup yine Kethüdâyerî Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve saferin yirmi altısında Çorumlu Vezîr Dursun Mehmed Paşa Sivas Vâlisi oldu.

Rebîülâhirde Amasya Müftüsü Mustafa Efendi, Nakîb Emîr Hacı ile Şehir Kethüdâsı Yeğen es-Seyyid el-Hâc Hasan Ağa'nın nüfûz ve müdahalesinden bîzâr olduğundan fetvâ ve tedrîsten istifa etmekle yerine kibâr-ı fuzalâdan **[222]** Müftüzâde Abdullah Efendi Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi oldu.

Cumâdelûlâ gurresinde vüzerâdan Rakka Vâlisi Amasyalı Kadızâde Hüseyin Paşa vefât eylediği haberi dersaâdete vâsıl olduğundan silahdâr ağası olan Amasyalı Kadızâde Ahmed Ağa Rakka eyaleti beylerbeyi oldu. Müteâkiben Amasya sancağı eşkıyâ tâkibine me'mûr olan Çakırcıbaşı Yûsuf Ağa'ya tevcîh edildi.

Yûsuf Paşa

Arabkirlidir. Koca Ca'fer Paşa'nın birâderidir. 1109 senesi Cumâdelûlâsında Rumeli pâyesiyle Amasya mutasarrıfı ve Anadolu müfettişi olduğundan baş a'yân olan Murâd Beyzâde el-Hâc Mustafa Ağa bin el-Hac Ahmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Bu esnada Amasya Evkâf-ı Sultâniyyesi Mütevellîsi Hacı Madenzâde Ahmed Ağa Sivas eyaleti avârız emîni olduğundan çavuşân-ı dergâh-ı âli mütehayyizânından Amasyalı Karahanzâde Mustafa Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellisi oldu.

Receb gurresinde mütesellim ve a'yân işlerine çokça karışan Nakîb Emîr Hacı Abdüllatif Ağa azl edilip selefi es-Seyyid Osmân Ağa nakîb kâ'im-makâmı oldu. Recebin yirmi birinde ricâlden esbak bostancıbaşı İnekçi Hüseyin Ağa Amasya'da vefât etdi.

Bu esnada Kalaylı Paşa'nın vezâreti ref' ve kethüdâsı Amasyalı Küçük Alizâde Hüseyin Ağa da Amasya'ya nefy edildiğinden İnekçi Hüseyin Ağa'dan mahlûl olan Hüseyin ve Fîrûz ağalar evkâfı tevliyeti bu Hüseyin Ağa'ya verildi. **[223]**

Şevvâlde Amasya Mutasarrıfı Yûsuf Paşa, Sivas vilâyetini fena halde bî-huzur eden eşkıyâ sergerdesi Gâvur Murâd ile üç nefer azılı adamlarını tutup i'dâm ederek başlarını kesip İstanbul'a gönderdi.

1108 senesi gurre-i muharreminde Bekir Beyzâde Ömer Bey baş a'yân intihâb edildi. Hacı Efendizâde İbrâhim Efendi Amasya kadısı oldu. Birkaç gün sonra Amasya sancağı Sakız Muhâfızı Mahmûd Paşa'ya tevcîh edildi.

Mahmûd Paşa

Yozgatlıdır. 1108 senesi muharreminin beşinde ikinci defa Amasya mutasarrıfı oldu. Kendisi harbe me'mûr olduğundan Amasya a'yânından Sancızâde el-Hâc Hasan Ağa Amasya mütesellimi oldu. Baş a'yân Ömer Bey de bin nefer maiyetiyle harbe gitdi.

Bu esnada Amasyalılar'dan Peçelizâde Hasan Paşa Canik Mutasarrıfı Bağdatlızâde Kara Mehmed Paşa Trabzon beylerbeyi, Şamlızâde Rahtuvan Mehmed Paşa da Karahisar-ı Şarkî mutasarrıfı idi. Bunlar da harbe me'mûr olmuşlardı. Ancak mütesellim Hasan Ağa, maktûl olan Tokatlı Genç Mehmed Paşa'ya kefaletinden 158 ve sâbık Van Beylerbeyi Amasyalı Abdî Beyzâde Mehmed Paşa'ya kefaletinden 1362 ki cem'an 1520 kuruş zimmetlerini te'diye etmeye mecbur olduğundan bizzarûre verdi.[681]

Sipâhi kethüdâyeri Şa'bânzâde Mehmed Ağa, yeniçeri serdârı **[224]** Apardı İbrâhim Ağa da yoldaşlarıyla harbe gitdiğinden Amasya Alaybeyi es-Seyyid Mustafa Bey ve Kale Dizdârı Osmân Ağa Amasya muhâfızı olup kaldılar. Rebîülevvelde Köprülü İbşir Hasan Paşa vezâretle Silistre vâlisi oldu.

Rebîülâhirin beşinde Çetrefilzâde Yûsuf Paşa Sivas vâlisi olup Canik Mutasarrıfı Peçelizâde Hüseyin Paşa'nın kesret-i mezâliminden şikâyet edilmekle[682] Salâhûr Abaza Süleyman Ağa mübâşeretiyle cumâdelûlâda i'dâm edildi. Yerine muhârebede yararlık gösteren Amasya baş a'yânı Bekir Beyzâde Ömer Bey Rumeli pâyesiyle Canik mutasarrıfı oldu.

Karahisar-ı Şarkî Mutasarrıfı Rahtuvan Mehmed Paşa, muhârebede bir yararlık gösteremediğinden ma'zûlen Amasya'ya geldi. Hasan Paşa'nın emvâl ü emlâki müsadere edildiğinden yalnız Pervane Bey Mahallesindeki muhteşem konağı oğulları Osmân, Ahmed, Mustafa, Hasan beylere bırakıldı. Cumâdelûlânın yirmi birinde Evkâf-ı Sultâniye Mütevellîsi Köprülü İbşir Paşa'nın ref'-i vezâretiyle Merzifonî Hazinedâr İbrâhim Paşa vezâretle Silistre vâlisi oldu. Mustafa Ağa'nın yerine İmam el-Hâc Mehmed Efendi evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi ve zilhiccede Avkatlı İbrâhim Ağa, Amasya alaybeyi oldu.

1109 senesi gurre-i muharreminde Sıdkı Ebûbekir Efendi, Amasya **[225]** kadısı oldu. Saferin yirmi altısında Amasya Mutasarrıfı Mehmed Paşa ve Sadr-ı a'zam Elmas Mehmed Paşa, Zenta Muhârebesi'nde şehid olduğundan Köprülü Ammizâde Hüseyin Paşa sadrâzam oldu. Amasya sancağı da bu muhârebede yararlığı görülen Hüseyin Bey'e verildi.

Hüseyin Bey

İstanbulludur. Sivas Vâlisi Çetrefilzâde Yûsuf Paşa'nın mahdûmudur. 1109 senesi rebulevvelinin ikinci günü Amasya mutasarrıfı ve Murat Beyzâde el-Hâc Mustafa Ağa da Amasya mütesellimi oldu.

Zenta Muhârebesi'nde şehid olan Amasyalı Abdi Beyzâde Mehmed Paşa'nın birâderi menzilci başı İbrâhim Çelebi şehir kethüdâsı oldu. Selefi Yeğen es-Seyyid el-Hâc Hasan Ağa'nın hesâbâtı rü'yet edilmeye başlandı.

Bu sene martından itibaren Amasya, Çorum ve Sivas sancaklarının sursât, ya'nî ağnâm ta'dâdı bedelini iltizam eden Amasya a'yânından Küçük Alizâde Hüseyin Ağa her tarafa ta'dâd ve cibâyet me'mûrlarını gönderdi. Muhârebede yararlığı görülen Amasyalı Kaya Ali Ağa'ya bâ-rütbe-i mîrimîranî Çankırı ve Hoca Paşazâde Gâzi İbrâhim Bey'e Bozok sancağı verildi.

Rebiülevvelin dokuzunda Küçük Gürcü İsmâil Paşa vezâretle Sivas vâlisi olup rebiülâhirin yirmi dördünde Ali Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi ve cumâdelûlâ evâilinde Defter Emîni Amasyalı **[226]** Sefer Ağazâde Yeğen Mehmed Bey Rumeli pâyesiyle İran Sefîri ve on yedisinde Nasûh Ağa yerine Rahtuvan Mehmed Paşa Hüseyin ve Fîruz ağalar evkâfı mütevellîsi oldu.

---

[681] Bu malumât, maliye zimmet defterinde görüldü.

[682] Hasan Paşa, Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa'nın biraderi Mustafa Paşa'nın sâyesiyle kadren maktul olduğu tafsilatıyla tercemesinde görülür.

Cumâdelâhir evâilinde Müftü Abdullah Efendi'nin azline binâen Çorumlu Ahmed Efendi yine Amasya müftüsü oldu. Ba'dehû Mirlivâ Hüseyin Bey'in tahvîlinden Amasya sancağı Serçeşme Receb Bey'e tevcîh edildi.

Receb Paşa

Ohrilidir. 1109 senesi cumâdelâhiresinin yirmi ikinci günü Amasya beyi olup ve müteâkiben Musul Beylerbeyi Amasyalı Bekir Beyzâde Ömer Paşa'nın mahdûmu olan baş a'yân Osmân Bey Amasya mütesellimi oldu.

Receb gurresinde Müderris Abdî Efendizâde es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı ve Avkatlı İbrâhim Ağa'nın azliyle recebin dokuzuncu günü Gürcüzâde Mehmed Bey alaybeyi oldu.

Ramazânın gurresinde Osmân Bey'in muâmelât-ı şedîdesinden dolayı azliyle Küçük Alizâde Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve şevvâlde Kethüdâyeri Kuloğlu Mehmed Ağa bin Halil Ağa mütesellim vekili oldu.

Zilka'dede İran'a Osmanlı sefiri olan Amasyalı Sefer Ağazâde Mehmed Paşa ile İran Sefiri Rüstem Han Amasya'ya geldi. Amasya Nüzûl Emîni Mamalu Bektaş Ağazâde Mehmed Paşa'nın birâderi Ömer Ağa bâ-fermân-ı âlî Sivas'a kadar konakçı oldu. **[227]**

Sefir Mehmed Paşa ile Rüstem Han, Amasya'da birkaç gün oturdu. Şehir Kethüdâsı Abdî Beyzâde İbrâhim Bey teşrifatçı olup zilka'denin on sekizinci günü Sivas'a müteveccihen Amasya'dan gitdi. Ömer Ağa da beraber gidip ayın sonunda avdet etdi. Zilhicce selhinde Amasya sancağı Serçeşme Ahmed Bey'e tevcîh edildi.

Ahmed Bey

Merzifonludur. Sipâhi Nuh oğlu Mustafa Ağa'nın mahdûmudur. 1110 senesi gurre-i muharreminde Amasya sancağı beyi olup, kendisi Rumeli'nde me'mûr olduğundan Amasya a'yânından Hacı Ma'denzâde Ahmed Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb etdi.

Kezâlik muharremin gurresinde Hasan Efendi Amasya kadısı olup geldi. Muharremin on üçüncü günü Sivas Vâlisi Vezîr İsmâil Paşa, zulmünden dolayı i'dâm edilip Amasyalı Pervanezâde Karakulak Mustafa Paşa Sivas beylerbeyi oldu.

Safer evâilinde, Amasyalı Kadızâde Ahmed Paşa Niğbolu Beylerbeyiliği'nden ma'zulen Amasya'ya gelip Amasya ve Ağaca (!) Kilise emvâlinden senevî 405126 akçe kendisine hâss tâyin edildi.[683]

Rebiülevvel gurresinde Avkatlı İbrâhim Ağa yine Amasya alaybeyi ve Derviş Beyzâde Derviş Mehmed Ağa kethüdâyeri olup cumâdelâhirede İbrâhim Ağa'nın da ref'iyle Deli Emîr Paşazâde es-Seyyid Mustafa Bey alaybeyi ve bu esnada Amasyalı el-Hâc Mustafa Ağa çavuşbaşı oldu. **[228]**

Recebin yedisinde İmam el-Hâc Mehmed Efendi evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi ve şevvâlinde Amasyalı Bekir Beyzâde Ömer Paşa vezâretle Anadolu ve Sefer Ağazâde Elçi Mehmed Paşa vezâretle Şam vâlisi oldu. Zilka'de evâilinde çavuşbaşı Amasyalı Karahanzâde el-Hâc Mustafa Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî ve zilhicce gurresinde mütesellim ve şehir kethüdâsı azl edilip Köprü a'yânı Dedezâde el-Hâc Hasan Ağa Amasya mütesellimi ve Hacı Mansurzâde el-Hâc Abdülkâdir Ağa şehir kethüdâsı oldu.

Zilhiccenin ondördünde Müftü Ahmed Efendi istifa edib ulemâ-yı sâdâttan Osmân Efendizâde es-Seyyid Ali Efendi Amasya müftüsü oldu. Bu sene a'yândan sâbık Amasya mütesellimi Sancızâde el-Hâc Hasan Ağa vefât edib mahdûmu el-Hâc Ahmed Ağa yerini tutdu.

1111 senesi gurre-i muharreminde Kadı Hasan Efendi'nin müddeti temdîd ve Köprülü el-Hâc Hasan Ağa da Amasya mütesellimliğinde ibkâ edildiyse de rebîülevvel gurresinde azl edilip a'yândan Küçük Ali Beyzâde Yeğen Ali Bey bin Ahmed Bey Amasya mütesellimi oldu.

[683] Mukâta'a Defterinde böyle görüldü.

Receb gurresinde Şam Vâlisi Mehmed Paşa, emîrü'l-hâc olduğundan pek çok Amasyalılar gibi Şehir Kethüdâsı el-Hâc Abdulkâdir Ağa da azm-i Hicâz edib selefi İbrâhim Bey şehir kethüdâsı oldu.

Ramazânın gurresinde Mesnevîhânzâde es-Seyyid Abdülkâdir Efendi Amasya kadısı oldu. Şevvâlde Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî el-Hâc Mustafa Ağa ma'zûl ve merîz bir halde Amasya'ya geldi. Zilka'de selhinde **[229]** Mirlivâ Ahmed Bey bâ-rütbe-i mîrimîranî Kavala mutasarrıfı olduğundan Amasya sancağı sâbık Cidde Beylerbeyi el-Hâc Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

El-Hâc Mehmed Paşa

Amasyalıdır. "Rahtuvân-ı Hacı Mehmed Paşa" demekle meşhûrdur. 1111 senesi zilhicce gurresinde Amasya mutasarrıfı olup Bağdad Harbi'ne me'mûr olduğundan Yeğen Ali Bey yine Amasya mütesellimi oldu.

Bu sene Sivas Müftüsü Fâzıl-ı meşhûr Tefsîrî Mehmed Efendi, Amasya fuzalâsından sâbık Hâtuniyye-i Tokat Müderrisi İlyâs Efendi zilhicce evâhirinde Amasya Mevlevîhânesi Şeyhi es-Seyyid Alâaddîn Dede Efendi, sâbık Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî el-Hâc Mustafa Ağa vefât etdi.

1112 senesi gurre-i muharreminde Türedizâde el-Hâc Hüseyin Ağa baş a'yân olup saferinde Müftü es-Seyyid Ali Efendi'nin azline binâen fuhûl-i ulemâdan Merzifonî el-Hâc Mustafa Efendi Amasya müftüsü ve müteâkiben Emîr Hacı Abdüllatîf Çelebi de nakîb kâ'im-makâmı oldu.

Rebiülevvel gurresinde Amasya'da menfiyyen mukîm olan Kadızâde Ahmed Paşa Mar'aş beylerbeyi oldu. Amasya Mütesellimi Yeğen Ali Bey de azl edilip a'yândan Hoca Paşazâde el-Hâc Mustafa Bey bin Ömer Bey Amasya mütesellimi oldu.

Bu esnada urbân kâfile-i huccâcı vurup yağma ve pek çok huccâcı ifnâ etdiğinden Şam vâlisi ve emîrü'l-hâc olan Elçi Mehmed Paşa, Şam'a vusûlünde azl u haps edildi. Sâbık Amasya Şehir Kethüdâsı el-Hâc Abdülkâdir Ağa da şehîden vefât etdi. **[230]**

Şa'bânda Şam Kalesi'nde mahbûs olan sâbık emîrü'l-hâc Elçi Mehmed Paşa'nın mâzereti şâyân-ı kabûl olduğundan vezâretinin ref'iyle Amasya'ya menfiyyen gelip ikâmete me'mûr oldu.

Şevvâlde diğer Aşçı Mehmed Paşa Sivas beylerbeyi olup Amasya mutasarrıfı Rahtuvân Mehmed Paşa'nın me'mûr olduğu Bağdat'a bir an evvel vusûlü emr u te'kîd edilmişdi. Buna rağmen altı ay sonra gelmesi taksîr ve ihmâline mahmûl ve zâten serdâr Daltaban Mustafa Paşa kendisine muğber olduğundan Bağdat'a vusûlünde maktûl oldu. Amasya sancağı Çankırı Mutasarrıfı Ali Paşa'ya tevcîh edildi.

Ali Paşa

Amasyalıdır. Deli Emîr Paşa'nın kethüdâsı Süleyman Ağa'nın mahdûmudur. Amasya'da "Kaya Ali Paşa" demekle meşhûrdur.[684] 1112 senesi şevvâlinin on ikinci günü Bağdat ordusunda bulunduğundan Amasya sancağı mutasarrıfı olup akrabasından es-Seyyid Mustafa Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Rahtuvân Hacı Mehmed Paşa'nın ayn-ı taksîr ve ihmâlinden dolayı Amasya Alaybeyi Deli Emîr Paşazâde es-Seyyid Mustafa Bey de ma'zûl olup Sarı Beyzâde Mehmed Bey alaybeyi oldu.

Zilka'de gurresinde Hasan Efendi Amasya kadısı oldu. Zilhicce evâilinde meşâhir-i ulemâdan Sultân Bâyezîd Müderrisi Damâd el-Hâc Osmân Efendi dâr-ı na'îme irtihâl edib fuzalâdan Çorumlu **[231]** Ahmed Efendi Sultâniyye müderrisi ve bayramın üçüncü günü Müftü Mustafa Efendi'nin azliyle Amasya müftüsü oldu.

[684] Kaya Ali Paşa, Amasya'da Kayalı Paşazâdeler'in ceddidir.

1113 senesi gurre-i muharreminde Küçük Alizâde Yeğen Ali Bey baş a‘yân olup saferinde çavuşbaşılıktan azl edilen Amasyalı Kadızâde Bodur Mustafa Ağa bin Muslî Ağa menfiyyen Amasya’ya geldi.

Rebîülevvel gurresinde Emîr Hacı nikâbetten azl edilip es-Seyyid Mahmûd Ağa nakîb kâ’im-makâmı ve Sadr-ı a’zam Ammizâde Hüseyin Paşa’nın kadîm emektarı olan baş bâkî kulu Amasyalı Görgülüoğlu es-Seyyid Hasan Ağa bin Abdullah Ağa kethüdâ-yı sadr-ı âlî oldu.[685]

Rebîülâhirde Amasya Mutasarrıfı Kaya Ali Paşa, selefinin i’dâmından dolayı serdâr Mustafa Paşa’dan ürkmüş ve paşayı kendisinden dîlgîr etmiş olduğundan azliyle Amasya sancağı serdar-ı müşârün-ileyhin ağalarından Serçeşme Ali Bey’e tevcîh edildi.

Ali Bey

İzmitlidir. “Çingâne” demekle meşhûrdur. 1113 senesi rebîülahirinin on üçüncü günü Amasya beyi olup Kethüdâyeri Köse Mehmed Ağa bin serdâr Yâkup Ağa Amasya mütesellimi ve yirmisinde Avkatlı İbrâhim Ağa Amasya alaybeyi oldu.

Ancak Köse Mehmed Ağa ile Kal’a-i Bâlâ Dizdârı Receboğlu Mehmed Ağa geçen sene Bağdat Harbi’ne me’mûr olup azîmetleri ta‘cîl ve te’kîd edilmişdi. **[232]** Bunlar, Bağdat’a gitmedikleri halde halka karşı şiddet gösteriyorlardı.

Bundan münfail olan halk, Köse Mehmed Ağa’nın Ahi Sâdeddin Mahallesindeki hânesini taşlayıp eşyasını yağma etdikleri esnada hânede çıkan yangın, Yukarı Hamam’a kadar iki mahalleyi yakıp küle döndürdü. Bu hâdise hayli yolsuzluklara meydan verdi.

Hâdise, Bâb-ı Âlî’ye aks etdikde Mirlivâ Ali Bey gelip her iki Mehmed Ağa’yı ve yağmacılardan bir kısmını habs ederek tahkîkâta başladı. A‘yândan ba’zılarının ve hâssaten baş a‘yân Yeğen Ali Ağa’nın nüfûzu görülüyordu.

Cumâdelâhirede Şehr-i Zor Beylerbeyi Ergenetli Süleyman Paşa Sivas vâlisi oldu. Tahkîkât uzadı. Receb gurresinde baş a‘yân ile Şehir Kethüdâsı Yeğen es-Seyyid el-Hâc Hasan Ağa azl ü nefy edilip Sarı Ahmedzâde el-Hâc Abdülbâkî Efendi baş a‘yân ve Abdi Beyzâde el-Hâc İbrâhim Bey şehir kethüdâsı oldu.

Şa’bân evâilinde Köse Mehmed ile Dîzdâr Mehmed Ağalar, mukayyeden İstanbul’a i‘zâm edilerek Yedikule Zindanı’nda habs edildi.

Mu’ahharan Müftü Ahmed Efendi ile nakîb es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi de cerâim-i vâkı’ada müşârik sayılıp her ikisi de azl ve İstanbul’a i‘zâm edildi. Atabey Müderrisi Zanalı es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi Amasya müftüsü, Emîr Hacı Abdüllatîf Çelebi nakîb kâ’im-makâmı, Doğan Beyzâde ceddim Kara Hüseyin Ağa bin Abdullah Bey Kal’a-i Bâlâ dizdârı oldu. **[233]**

Şevvâl gurresinde Kadı-i sâbık es-Seyyid Abdülkâdir Efendi yine Amasya kadısı olup ulemâdan Mehmed Efendi Amasya nâibi oldu. Zilka’denin on yedisinde Gümüşlüzâde Çelebi Mehmed Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi olup İstanbul’dan geldi.

Zilhicce evâilinde Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Amasyalı es-Seyyid Hasan Ağa bin Abdullah Ağa vezâretle Şehr-i Zor vâlisi olup Yedikule’de mahbus olan Köse Mehmed Ağa, Dizdâr Mehmed Ağa ile Müftü Ahmed ve nakîb es-Seyyid eş-Şeyh Ali efendiler afv u ıtlâk edildi.

Ancak Müftü Ahmed Efendi Samsun’dan Amasya’ya gelirken refîk ve hâdimi olan bir Ermeni tarafından Kavakhân’da feci‘ bir sûretde şehîd edildi. Muahharan Ermeni de tutulup asıldı.[686]

1114 senesi gurre-i muharreminde Sarı Ahmedzâde el-Hâc Abdülbâkî Efendi baş a‘yân oldu. Muharrem evâhirinde müftü-i esbak Osmân Efendizâde Hâfız es-Seyyid Ali Efendi vefât etdi.

---

[685] Bu Hasan Ağa, Amasya’da Çırçırlıoğlu demekle meşhur olan es-Seyyid Hüseyin Ağa’nın biraderidir.

[686] Bu ma‘lûmatı, Ahmed Efendi’nin tilmizi olan Merzifonî Eşref Abdürrahman Efendi Tezkiretü’l-Hikem adlı eser-i matbu‘unun zeylinde yazmıştır.

Safer gurresinde Hazret-i Pîr İlyâs türbedârı ve mütevellîsi Mustafa Efendi'nin kasr-ı yediyle ulemâdan Yûsuf Efendi mütevellî, Abdî Efendizâde es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi nakîb kâ'im-makâmı, müteâkiben Amasya Nüzûl Emîni Zanalı Mirza Ali Ağa Tokat voyvodası ve Amasya beytü'l-mâl emîni oldu.

Rebiülâhirin on birinci günü Ammizâde Hüseyin Paşa'nın sadâretten istifâsına binâen Bağdat serdarı Daltaban Mustafa Paşa sadârete davet **[234]** edilip mâh-ı mezkûrun on dokuzunda Amasya'ya geldi. Dârüsselâm Mahallesinde kâin Sefer Ağazâde el-Hâc Mehmed Paşa'nın konağına indi. Burada mühr-i hümâyun kendisine vâsıl olarak sadrâzam oldu.

Ertesi günü İstanbul'a müteveccihen hareket edib Hacı Mehmed Paşa da sadr-ı müşârün-ileyhin emriyle İstanbul'a ve buradan Edirne'ye gitdi. Ancak bilâ emr-i âlî Edirne civârına vusûlünde ibkâ-yı vezâretle Erzurum vâlisi olup iâde edildi.

Lâkin Amasya a'yânının yekdiğeri aleyhine düşmesinden Mirlivâ Çingâne Ali Bey fevkalâde istifâde ederek ağır şikâyetlere ma'ruz kaldığından cumâdelâhirede azl edilip Amasya sancağı sâbık çavuşbaşı Mustafa Ağa'ya bâ-rütbe-i mîrimîranî tevcîh edildi.

Mustafa Paşa

Amasyalıdır. Mütesellim esbak Kadızâde Muslî Ağa'nın mahdûmudur. "Bodur Mustafa Paşa" demekle meşhûrdur. 1114 senesi cumâdelâhiresinin on dördüncü günü Amasya'da menfî iken mutasarrıf oldu.

Receb evâilinde Köprü müftüsü ve Lâlâcık zâviyesi şeyhi es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Efendi bin es-Seyyid Halil'in vefâtıyla mahdûmu es-Seyyid Hasan Efendi zâviye şeyhi ve Fâzıl Ahmed Paşa Müderrisi Osmâncıklı Çelebi es-Seyyid Mustafa Efendi Köprü müftüsü oldu.

Ramazânın gurresinde kethüdâyeri Hatîbzâde el-Hâc Halil Ağa, Amasya mütesellimi olup Amasya mutasarrıfı İstanbul'a gitdi. Şevvâlin gurresinde Hasan Efendi Amasya kadısı oldu. **[235]**

Zilka'dede Deli Emîr Paşazâde es-Seyyid Mustafa Bey alaybeyi olup zilhicce gurresinde el-Hâc Halil Ağa'nın azliyle Deli Yûsufzâde el-Hâc Mahmûd Ağa Amasya mütesellimi ve Dervişzâde Derviş Mehmed Ağa kethüdâyeri ve bu sene çavuşândan Amasyalı Mahmûd Ağa Cezayir beylerbeyi oldu.

1115 senesi gurre-i muharreminde Çelebi Mehmed Ağa evkâf-ı Sultâniyye tevliyetinde ibkâ edildi. Saferin on birinci günü yeniçeri ağası Amasyalı Hacı Efendizâde Ali Ağa bin Emrullah Ağa bin Sarı Mehmed Ağa vezâretle Belgrad muhâfızı oldu.

Rebiülevvelin beşinci günü İstanbul'da kıyâm eden erbâb-ı ihtilâl elinde Şeyhülislâm Erzurûmî es-Seyyid Feyzullah Efendi maktûl, evlâd u etbâ'ı menkûb, hâmîsi İkinci Sultân Mustafa mahlû' olduğundan birâderi Üçüncü Sultân Ahmed Han rebîülâhirin üçüncü günü Osmanlı tahtına çıktı.

Bu esnada Amasyalı Rus Rıdvan Ağazâde Nişancı Ahmed Paşa sadrâzam, Lâdikli İmam-ı Sultânî Hâfız Mehmed Efendi şeyhülislâm, Amasyalı Firâri es-Seyyid Hasan Paşa İstanbul kâ'im-makâmı, Sekbânbaşı Lâdikli Çalık Ahmed Ağa vezâretle yeniçeri ağası, Lâdikli Deli Emîr es-Seyyid Mustafa Efendi imâm-ı sultânî oldu.

Cumâdelâhirenin beşinci günü sadârete göz koyan Çalık Ahmed Paşa, Kıbrıs'a vâlî gönderilip oraya vusûlünde i'dâm edildi. Bunu müteâkib Amasya Mutasarrıfı Mustafa Paşa Mar'aş beylerbeyi olduğundan **[236]** Amasya sancağı Serçeşme Hüseyin Bey'e bâ-rütbe-i mîrimîranî tevcîh edildi.[687]

[687] Telhîsat defterinde böyle görüldü.

Hüseyin Paşa

Amasyalıdır. Esbak Amasya Miralayı Küçük Ali Bey'in mahdûmudur. "Küçük Ali Beyzâde" demekle meşhûrdur.[688] 1115 senesi cumâdelâhiresinin on birinde Amasya mutasarrıfı ve birâderzâdesi Yeğen Ali Ağa bin Ahmed Bey de Amasya mütesellimi oldu.[689]

Recebin dokuzuncu günü Sadr-ı a'zam Ahmed Paşa azl u nefy edildi. İmâm-ı Sultânî Deli Emîr Mustafa Efendi Kıbrıs'a gönderilip orada boğduruldu. Ramazân içinde Şeyhülislâm Hâfız Mehmed Efendi de azl edilip Bursa'ya gönderildi.

Şevvâlin gurresinde İbrâhim Efendi Amasya kadısı olup Kurban Bayramı'nın ikinci günü Müftü Zanalı es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi'nin azliyle Torumtay Müderrisi Hacı Efendizâde el-Hâc Ömer Efendi bin Şeyh Mehmed Ağa bin Sarı Mehmed Ağa Amasya müftüsü oldu. Müteâkiben hasta yatan baş a'yân el-Hâc Abdülbâki Efendi vefât etdi.

1116 senesi gurre-i muharreminde Yeğen es-Seyyid el-Hâc Hasan Ağa baş a'yân olup on gün sonra Emîr Hacı ile Deli Emîr Paşa **[237]** zâde azl edilerek es-Seyyid Mahmûd Ağa nakîb kâ'im-makâmı ve Avkatlı İbrâhim Ağa alaybeyi oldu.

Rebîülâhirin yirmisinde ulûfeciyân-ı yemîn kethüdâsı Amasyalı Hüseyin Ağa bin Mehmed, Yeniçeri Ağası Tortumlu İbrâhim Ağa'nın şerrine uğrayıp azliyle Amasya'ya gönderildi. Müteâkiben İbrâhim Ağa da azl edildiğinden Hüseyin Ağa bâ-fermân-ı âlî Amasya şehir kethüdâsı oldu.[690]

Cumâdelûlânın yirmisekizinci günü Amasya Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın efendisi olan Kayseriyyeli Kalaylı Koz Ahmed Paşa sadrâzam olduğundan cumâdelâhirede Hüseyin Paşa vezâretle Bursa muhâfızı olup Amasya sancağı Serçeşme Ahmed Bey'e tevcîh edildi.

Ahmed Bey

Amasyalıdır. Sekbân Ali Ağa mahdûmu olup "Sekbânzâde" demekle meşhûrdur. 1116 senesi cumâdelâhiresinin sekizinci günü Amasya beyi olup Mütesellim Yeğen Ali Ağa ibkâ edildi. Receb evâilinde Müftü el-Hâc Ömer Efendi'nin yerine Zanalı es-Seyyid el-hâc Ahmed Efendi ikinci def'a Amasya müftüsü ve Çerkes Mehmed Paşa Sivas vâlisi oldu.

Şevvâlin gurresinde Mesnevîhânzâde es-Seyyid Abdülkâdir Efendi yine Amasya kadısı olup baş a'yân ile nakîb-i sâbık Emîr Hacı'nın araları açıldığından sâdât ve a'yân iki fırka olmuşdu.

1117 senesi gurre-i muharreminde dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından ve **[238]** a'yândan Selâmzâde Mehmed Bey bin Sâdullâh Bey baş a'yân ve Deli Yûsuf Ağazâde el-Hâc Mahmûd Ağa Amasya mütesellimi ve kethüdâyeri oldu.

Ramazânın gurresinde Emîr Hacı Abdüllâtîf Çelebi nakîb kâ'im-makâmı olduktan bir hafta sonra Müftü Zanalı es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi azl olunup selefi Hacı Efendizâde el-Hâc Ömer Efendi yine Amasya müftüsü oldu.

Şevvâlin gurresinde Avkatlı İbrâhim Ağa'nın da azliyle esbak Amasya Mütesellimi Kürd Ahmedzâde es-Seyyid Ebûbekir Ağa'nın mahdûmu Kürd es-Seyyid İbrâhim Ağa Amasya alaybeyi ve zilka'de gurresinde Şa'bân Ağa kethüdâyeri ve müteâkiben Amasya mütesellimi oldu.

Bu sene ekâbir-i ulemâdan müftü-i esbak Merzifonî el-Hâc Mustafa Efendi, Sekü Köylü el-Hâc Mehmed Efendi, a'yândan Çorakçızâde el-Hâc Halil Ağa, Lâdik müftüsü ve Şeyhülislâm Medresesi müderrisi Ayntâbî el-Hâc Yûsuf Efendi vefât etdi.

1118 senesi gurre-i muharreminde Küçük Alizâde Yeğen Ali Ağa baş a'yân olup Abdi Paşa Sivas vâlisi ve safer evâilinde Amasyalı Kadızâde Mustafa Paşa vezâretle Konya vâlisi ve Amasya Beyi Ahmed Bey de Mar'aş beylerbeyi oldukda Amasya sancağı esbak Karahisar-ı Şarkî Mutasarrıfı Ali Paşa'ya tevcîh edildi.

---

[688] Mukâta'at Defterinde "Kalaylı Koz Ahmed Paşa kethüdâsı Amasyalı Küçük Alizâde" diye yazılıdır.

[689] Bu Yeğen Ali Ağa, Amasya'da Yeğenzâdeler'in cedd-i a'lâsıdır. Buna "Yeğen Ali Bey" denir. Hüseyin Paşa'nın yeğenidir.

[690] Bu Hüseyin Ağa Amasya'da Şehir Kethüdâsıoğullarının cedd-i a'lâsıdır.

Ali Paşa

Köprülüdür. "Çorumlu Ali Paşa" demekle meşhûrdur. 1118 senesi saferinin on üçüncü günü Amasya mutasarrıfı olup kethüdâsı **[239]** Ahmed Ağa'yı Amasya mütesellimi gönderdi.

Rebiülevvel gurresinde Lâdikli Feyzullah Efendi Amasya kadısı olup geldi. Rebiülâhirde Emîr Hacı ile Kürd es-Seyyid İbrâhim Ağa azl edilip Seyyid Celâl oğlu es-Seyyid İbrâhim Ağa nakîb kâ'im-makâmı ve Avkatlı İbrâhim Ağa da alaybeyi oldu.

Cumâdelûlâ evâilinde Torumtay evkâfı mütevellîsi a'yândan Eyyüb Paşazâde el-Hâc Ahmed Ağa bin Mustafa Bey bin Mirlivâ Abdurrahmân Bey'in vefâtıyla Gürcüzâde İsmâil Bey bin Mehmed Bey ve Şeyh Mehmed Efendi müştereken mütevellî oldu.

Receb gurresinde Derviş Mehmed Ağa kethüdâyeri ve birkaç gün sonra Amasyalı Kapıcızâde Haseki Ahmed Ağa bostancıbaşı ve müteâkiben sekbânbaşı Amasyalı Nasûh Ağazâde Osmân Ağa yeniçeri ağası ve "Ballı" demekle meşhûr Lâdikli Mehmed Ağa yoluyla kul kethüdâsı oldu.

Şevvâlin on üçüncü günü Müftü Hacı Efendizâde el-Hâc Ömer Efendi vefât etdiğinden fuzalâdan Müftüzâde Abdullah Efendi Amasya müftüsü ve Amasya'da menfiyyen ikâmet etmek üzere gelen sâbık gümrük emîni Mustafa Ağa evkâf-ı Sultâniyye mütevellîsi oldu. Sâbık Mütevellî Çelebi Mehmed Ağa da ma'füvven İstanbul'a gitdi.

Zilka'de evâilinde Amasya a'yânından Tokat Voyvodası Nasûh Ağazâde el-Hâc Nasûh Ağa Tokat'ta ve zilhiccenin on dokuzuncu günü birâderi yeniçeri ağası Osmân Ağa İstanbul'da vefât edib **[240]** Lâdikli Mehmed Ağa yeniçeri ağası oldu. A'yândan Mevlevîhâne Mütevellîsi el-Hâc Bilâl Efendi de bu sene vefât etdi.[691]

Mütesellim Ahmed Ağa, Amasya vücûhundan Müezzinbaşızâde Abdi Efendi'ye pek mâil olduğundan Abdi Efendi pek çok işlere karışmış, a'yânı birbirine düşürmüş, Ahmed Ağa'yı lisâna getirmişdi.

Abdi Efendi, Sultân Bâyezîd Müezzinbaşı Hâfız Ali Efendi'nin oğludur. Oldukça âlim, şâir, meclis-ârâ, sadâsı güzel, mûsikîye âşinâ olduğundan a'yân meclislerinde bulunarak a'yân sırasına girmiş, kendisine "Abdi Ağa" denmişdi.

1119 senesi gurre-i muharreminde Mütesellim Ahmed Ağa'nın azliyle Alaybeyi Avkatlı İbrâhim Ağa Amasya mütesellimi ve saferinde Emîr Hacı Abdullâtîf Ağa nakîb kâ'im-makâmı ve rebiülevvel gurresinde Sakız muhâfızı Köprülüzâde Vezîr Abdullah Paşa Sivas vâlisi oldu.

Rebiülevvel evâsıtında Şehir Kethüdâsı Hüseyin Ağa'nın vefâtına binâen Hoca Paşazâde el-Hâc Ömer Bey şehir kethüdâsı oldu. Ancak Müezzinbaşızâde Abdi Ağa'nın hakkında şikâyetler tevâlî etdiğinden hakkında tahkîkâta başlandı. Bu esnâda Ali Paşa da gidip Amasya sancağı Ohri Beyi Receb Bey'e bâ-rütbe-i mîrimîranî tevcîh edildi.

ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDÎN YASAR

AMASYA TARİHİ

CİLT 4 (Bakiyye)

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT

Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

2022

AMASYA TARİHİ

Dördüncü Cildin Bakiyyesi

Muharriri

İstanbul Evkâf Müdîriyetinde
Kuyûd-ı Vakfiye Mümeyyizi
Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn

Yayına Hazırlayan:

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN

AMASYA

Amasya Târihi

Dördüncü Cildin Bakiyyesi

Amasya Tarihi Mü'ellifi
Abdi Oğlu Hüsâmeddin Yasar

Her Hakkı Mü'ellifindir

İstanbul
Aydınlık Basımevi
1935

Büyük Türk ırkını ve dilini dirilten Cumhurbaşkanımız ulu önderimiz Kemal Atatürk'ün ve Başbakanımız kutlu İsmet İnönü'nün takdîrlerini gören Amasya Târîhi, işbu dördüncü cildin bakiyyesini basdırmakda önemli himmetleri geçen Amasya İlbayı Kadri ve Halk Partisi başkanı Veysi Bey Oğlu Bay Sıdkı ile ilbaylık dâ'imî encümeni üyelerine teşekkürlerini sunar. **[3]**

AMASYA TÂRÎHİ'NDEN ÜÇÜNCÜ DEVRE BAKİYYESİ

Receb Paşa

Amasyalıdır. Kapıcıoğlu Mehmed Ağa bin Receb Ağa'nın oğludur. Birâderi bostancıbaşı Hacı Ahmed Ağa'nın yardımıyla serçeşme olmuşdu. 1119 senesi receb gurresinde mîr-i mîrânlıkla Amasya mutasarrıfı olup Rûmeli'nde bulunduğundan Amasyalı esbak kul kethüdâsı Türk Şa'bân Ağazâde Mehmed Ağa mütesellim oldu.

Az sonra Mü'ezzinbaşı oğlu Abdî Ağa'nın hakkındaki şikâyetlerin tahkîkine dâ'ir fermân gelip ahvâli teftîş edilmeğe başlandı. Bu esnâda Abdî Ağa da tevkîf edildi.

Şa'bân evâhirinde Özbek sefîri Mîr Mehmed Nâsırhân mihmândârı olan Amasyalı Sefer Ağazâde vezîr Mehmed Paşa ile Amasya'ya geldi. Mütesellim Mehmed Ağa bâ-fermân-ı âlî sefîrin i'zâz ve ikrâmına me'mûr olup Dârüsselâm **[4]** Mahallesi'nde vezîr Mehmed Paşa'nın konağına indirildi. Otuz beş gün Amasya'da istirâhat edip Amasya a'yânının konaklarında sıra da'vetiyle izzet ve ikrâm gördü.

Ramazân bayramının ikinci günü Buhâra'ya müteveccihen Mehmed Paşa ile birlikde Amasya'dan gitdi. Şevvâlin on dokuzuncu günü Mehmed Paşa'nın kethüdâsı olan a'yândan Sefer Ağazâde Hasan Ağa evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi oldu. Mü'ezzinbaşı oğlu Abdî Ağa hakkındaki şikâyetlerin ba'zıları doğru görülerek Ankara'ya sürüldü.

Zilhiccede sâbık Mısır vâlîsi Amasyalı Küçük Alîzâde Hüseyin Paşa vefât edip oğlu olmadığından müsâdereden kurtulan mâlı kızı Fatma Hanım'a ve yeğenleri Alî, Mehmed Beyler'e kaldı. Yeğeni Alî Bey, Bozok sancağı beyi ve diğer yeğeni Mehmed Bey de Bülbül Hâtun vakfı mütevellîsi oldu. Yörgüç Paşa Câmi'i civârında Şâdî Bey Tekkesi şeyhliği de Halvetiyye meşâyihinden Mustafâ Efendi'ye verildi.

1120 muharrem gurresinde Lâdikli Feyzullâh Efendi'nin yerine Ebûbekir Efendi Amasya kadısı ve nakîbü'l-eşrâf kâ'im-makâmı Emîr Hacı Abdullatîf Ağa baş a'yân olup müntesiblerinden Seyyid İbrâhîm Ağa nakîb kâ'im-makâmı oldu. **[5]**

Muharremin on dördüncü günü Hoca Paşazâde Hacı Ömer Ağa'nın azliyle a'yândan Fazlıoğlu Sarı Hacı Alî Efendi şehir kethüdâsı oldu. Bu zât Fazlızâde (Fazlı Paşa) bin Hasan Efendi bin Fazlullâh Efendi'nin amcası oğlu idi.

Sefer evâ'ilinde Avkatlı İbrâhim Ağa'nın ref'inden Oluslu Kürd Seyyid İbrâhîm Ağa Amasya alaybeyi oldu. Rebî'ulevvelde Amasya müftüsü ve Sultâniyye müderrisi kibâr-ı fuzalâdan İkincizâde Abdullâh Sânî Efendi öbür dünyâya göçdüğünden Büyük Ağa (Hüseyniyye) müderrisi Koca Mu'îd İsmâ'il Efendi Amasya müftüsü ve diğer fuzalâdan Mütevellîzâde Hacı Ahmed Efendi de Sultâniyye müderrisi oldu.

Şa'bân evâhirinde şehir kethüdâsı Hacı Alî Efendi'nin ba'zı ahvâli, esnâfı ve a'yânı dilgîr eylediğinden azl ile baş a'yân Emîr Hacı Abdullatîf Ağa ilâveten şehir kethüdâsı da olup nüfûz ve ikbâli katmerlendi.

Şevvâl evâ'ilinde yirmi yıldan beri yeniçeri serdârı olan Apardı İbrâhîm Ağa bin Mehmed Ağa[692] ve zilka'de evâ'ilinde Ya'kûb Paşa müderrisi ulemâdan Mehmed Efendi vefât edip odabaşı Sekizinci Halîl Ağa serdâr ve ulemâdan Ebûbekir Efendi müderris oldu. **[6]**

1121 senesi muharreminin on üçüncü günü Halîl Ağa'nın ref'inden elli birin İbrâhim Ağa yeniçeri serdârı olup saferde Amasya mutasarrıfı Boz Receb Paşa terfî'an Karahisâr-ı Şarkî beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı selefi Ahmed Paşa'ya tevcîh edildi.

[692] Bu İbrâhim Ağa, Amasya'da Apardıoğulları'nın büyük atasıdır.

Ahmed Paşa

Amasyalı Sekbânzâde'dir. 1121 senesi saferinin on ikinci günü Amasya mutasarrıfı olup harbe me'mûr olduğundan baş a'yânlığa seçilen Türk Şa'bânoğlu Mehmed Ağa yine Amasya mütesellimliğinde kaldı.

Saferin yirmisinde baş a'yânlıkdan atılan Emîr Hacı Abdullatîf Çelebi, şehir kethüdâlığından da çıkarılıp a'yândan Çırçırlıoğlu Hacı Mehmed Ağa şehir kethüdâsı oldu. Rebîulevvel gurresinde şeyhülislâm Ebezâde Abdullâh Efendi'nin imâmı Köprülü Halîl Efendizâde İsmâil Efendi Amasya kadısı oldu.

Rebî'ulevvel evâhirinde sâdâtın zoruyla Emîr Hacı Abdullatîf Çelebi yine nakîb kâ'im-makâmı oldu. Cemâziyelevvel evâ'ilinde Amasya erkânından şehzâde ve ma'sûme hâtunlar vakıfları mütevellîsi ve esbak baş a'yân Hacı **[7]** Hâfız Abdulbâkî Efendi vefât edip tevliyeti oğulları Mustafâ, Mehmed Ağalar'a verildi.[693]

Cemâziyelevvelin yirmi birinci günü Belgrad vâlîsi olup İstanbul'a celb edilen ve Amasya'da Çırçırlıoğlu demekle meşhûr olan Firârî Seyyid Hasan Paşa, Sadr-ı a'zam Çorlulu Alî Paşa'nın gadr ve desîsesiyle maktûl olup mahdûmlarından Mehmed, Alî Beyler Amasya'ya gönderildi. Diğer küçük mahdûmu Seyyid Abdullâh Paşa da enderûna alındı.

Cemâziyelâhirde sipâhî kethüdâsı Hacı Ömer Ağa'nın yerine sipâhîlerden Şa'bân Ağa kethüdâ yeri ve az sonra Şehsüvâroğlu Seyyid Mehmed Paşa Sivâs vâlîsi olduğundan recebde kâ'im-makâm Emîr Hacı Abdullatîf Ağa ilâveten yine şehir kethüdâsı olup eski nüfûzunu buldu.

Recebde Pervâne Bey Câmi'i vâ'izi ulemâdan Abdullâh, Fağfûr Paşa mütevellîsi kibâr-ı ulemâ ve sâdâtdan İlgazılı Hacı Seyyid Yûsuf, fuzalâdan Gelgiraslı İbrâhîm Efendiler'le dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Sa'dullâh Beyzâde Mehmed Bey vefât etdi. Müverrih Abdî Efendizâde Şeyh Seyyid Alî Efendi Pervâne Bey Câmi'i vâ'izi oldu. Zilka'denin altısında İstanbul'a **[8]** giden evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi Sefer Ağazâde Hasan Ağa'nın yerine sâbık Bozok beyi Yeğen Alî Bey mütevellî oldu. Zilhiccede hattât-ı meşhûr Yörgüç Paşa vakfı kâtibi ve câmi'i hatîbi Hâfız Abdülcelîl Efendi bin Alî Efendi vefâtıyla[694] kitâbet ve hitâbeti mahdûmu Hâfız İbrâhim Efendi'ye verildi.

Zilhicce sonunda Amasya sancağı Kefe beylerbeyi Kaya Alî Paşa'ya verildi.

Kaya Alî Paşa

Amasyalıdır. 1122 senesi muharreminin gurresinde Amasya mutasarrıfı olup Sefer Ağazâde Mehmed Paşa kethüdâlığından türeyen Sarı Beyzâde Keskin İsmâ'il Ağa Amasya mütesellimi, Fazlızâde Hacı Alî Efendi baş a'yân ve Avkatlı İbrâhim Ağa da Amasya alaybeyi oldu.

Rebî'ulevvel sonlarında vüzerâdan Çerkes Mehmed Paşa Sivâs vâlîsi harbe me'mûr oldu. Amasya mutasarrıfı Kaya Alî Paşa gelip işe başladı. Rebî'ulâhirin on dokuzuncu günü fuzalâ-yı şu'arâ ve mevâlîden esbak Amasya müftüsü Bayram Iydî Efendi bin **[9]** Mustafâ Efendi bin Abdî Efendi Konya mollâsı olup giderken Eskişehir'de vefât etdi. Mahdûmları Âtıf Mehmed, Âkif Mustafâ, Râ'if Mehmed, Seyyid Abdurrahîm Efendiler de meşâhîr-i ulemâ ve şu'arâdan idiler.

Ancak şehir kethüdâsı ve nakîb kâ'im-makâmı Emîr Hacı Abdullatîf Ağa, mutasarrıfı kendisine imâle ve bayağı teshîr ederek sancak işlerini elde etdiğinden a'yân ve halkın şikâyetlerine bâ'is oldu. Bu yüzden mutasarrıf Kaya Alî Paşa cemâziyelâhirde azl edilip Amasya sancağı selefi Ahmed Paşa'ya verildi.

---

[693] Hacı Abdulbâkî Efendi, Amasya'da Hacı Bâkîoğulları'nın büyük atasıdır.

[694] Bu Abdülcelîl Efendi, Amasya'da Hattâtoğulları'nın büyük atasıdır. Bunlara Hattâtoğulları denmekdedir.

Ahmed Paşa

Amasyalı Sekbânzâdedir. 1122 senesi cemâziyelâhirinin yirmi üçüncü günü Amasya mutasarrıfı olup Rus harbine me'mûr olduğundan kethüdâsı Hacı Alî Ağa mütesellim oldu. Receb gurresinde sâbık mutasarrıf Kaya Alî Paşa da evkâf-ı sultâniyye tevliyetiyle kayırıldı. Yeğen Alî Bey de Rumeli'de bir sancak beyi olarak harbe gitdi.

Ramazân'ın gurresinde Süleymân Efendi Amasya kadısı olup geldi. Amasya sipâhîleri ve yeniçerileri Rus harbine gittiğinden yeniçeri kudemâsından Hatîboğlu Mehmed Ağa serdâr vekîli olarak Amasya'da kaldı. A'yândan **[10]** birçokları da kapıları halkı ile harbe me'mûren Rûmeli'ne gitdi.

1123 senesi muharreminde Amasya mütesellimi Hacı Alî Ağa da imdâd-ı seferî akçasıyla berâber harbe gitdiğinden baş a'yân seçilen Emîr Hacı Abdullatîf Ağa mütesellim vekîli ve livânın muhâfızı olup kaldı. Ramazânın gurresinde fuzalâdan Şeyhî Mehmed Efendizâde Abdurrahmân Efendi Amasya kadısı olup zilka'denin on dördüncü günü bostancıbaşı Amasyalı Hacı Ahmed Ağa vezâretle kapudân-ı deryâ oldu.

Lâkin Kaya Alî Paşa, kendisinin azline sebeb olan Emîr Hacı Ağa'nın serbâzâne hareketlerini hoş görmedi. Emîr Hacı Ağa'nın rakîbleri olan Fazlızâde Hacı Alî Efendi ve Avkatlı İbrâhim Ağa ile birleşip Hacı Ağa'nın aleyhinde ağır şikâyetler dermiyân ve Hacı Ağa da bunların aleyhinde makâmâtı iz'âc eylemişdi.

Mütesellim Hacı Alî Ağa, harbden avdet edip bâ-fermân-ı âlî bunların aleyhinde tahkîkâta başladı. Zilhiccenin sekizinci günü Emîr Hacı Abdullatîf Ağa baş a'yânlıkdan ve şehir kethüdâlığından azl ile Amasya kalesinde kalebend olup Kaya Alî Paşa da tevliyetden azl edilerek İstanbul'a gitdi. **[11]**

Paşa'dan mahlûl olan evkâf-ı sultâniyye tevliyeti Hacı Kadîroğlu Hacı Ahmed Ağa'ya verildi. Fuzalâdan dersiâm ve Mehmed Paşa müderrisi Çorumlu Hâfız Seyyid Mehmed Efendi nakîb kâ'im-makâmı ve Fazlızâde Hacı Alî Efendi baş a'yân ve şehir kethüdâsı ve Ömer Ağa da sipâhî kethüdâsı oldu.

Kurbân bayramının birinci günü sabâhında Amasya müftüsü ve Büyükağa müderrisi Koca Mu'îd İsmâ'il Efendi vefât etdiğinden Sultâniyye müderrisi ve şeyhu'l-ulemâ Mütevellîzâde Hacı Ahmed Efendi Amasya müftüsü ve kibâr-ı ulemâdan Kayyımzâde İsmâ'il Efendi de Büyükağa müderrisi oldu.

Emîr Hacı rakîblerinden alaybeyi Avkatlı İbrâhim Ağa da azl edilip meşâhîr-i zu'amâdan Sarı Beyzâde Mehmed Bey alaybeyi oldu. Zilhiccenin yirmi ikisinde kapudân-ı deryâ Amasyalı vezîr Hacı Ahmed Paşa İstanbul kâ'im-makâmı olarak fevkalâde ta'ayyün eylediğinden rikâb-ı hümâyûn kâ'im-makâmı olan Dâmâd Alî Paşa'nın istirkâbını celb etdi.

1124 senesi muharreminin evâsıtında vezîr Hacı Ahmed Paşa, Emîr Hacı Ağa'nın muhibbi ve hâmîsi olduğundan istihsâl eylediği fermân-ı âlî üzerine Emîr Hacı Abdullatîf Çelebi afv ve ıtlâk edilerek hânesinde ikâmetine müsâ'ade **[12]** buyuruldu. Ancak kalebend olduğu esnâda hasımları aleyhine şikâyetler yağdırmış, bunların da tahkîkine fermân almışdır.

Rebî'ulevvel evâ'ilinde yapılan tahkîkâtın netîcesi olarak Fazlızâde Hacı Alî Efendi ile Avkatlı İbrâhîm Ağa Amasya'dan kaldırılıp Samsun'a i'zâm ve kalebend edildi.

Cemâziyelevvelde Amasya mutasarrıfı Ahmed Paşa Rus harbinde görülen hizmetlerine mükâfâten Rûmeli beylerbeyiliği pâyesiyle Özi kalesi muhâfızı olduğundan Amasya sancağı sâbık Mar'aş beylerbeyi Alî Paşa'ya verildi.

Alî Paşa

Köprülüdür. Dedezâde Mustafâ Ağa'nın oğlu ve sadr-ı esbak Köprülüzâde Fâzıl Nu'mân Paşa'nın babalığıdır. 1124 senesi cemâziyelevvelinin üçüncü günü Amasya mutasarrıfı olup geldi. Kethüdâyeri Helvâcı İsmâ'il Ağa idi.

Bu ayın yirmisinde Hazret-i Pîr İlyâs Türbedârı ve vakfı mütevellîsi ve zâviyesi şeyhi sülehâ-yı ulemâdan Yûsuf Efendi vefâtıyla mahdûmu Hüseyin Efendi yerine kâ'im oldu. Receb

evâ'ilinde meşâyih-i sülehâdan Darbhâneci Tekkesi ve esnâf şeyhi Eskicizâde Halvetî İbrâhim Efendi de vefât **[13]** edip yerine halîfesi ve Pervâne Câmi'i vâ'izi Şeyh Alî Efendi Darbhâneci Tekkesi ve esnâf şeyhi oldu.

Receb evâ'ilinde Kurdoğlu Alî Bey bin Ahmed Bey bin Kurd Mehmed Bey, Hızır ve Mehmed Paşalar vakfı mütevellîsi Hayreddînzâde Alî Çelebi bin Ahmed Efendi bin İbrâhim Efendi aleyhinde açdığı tevliyet da'vâsını kazanıp bîçâre Alî Çelebi'yi Ankara'ya nefy etdirdi.

Mutasarrıf Alî Paşa bu hâdiseden dolayı pek çok lisâna gelmiş, buna benzer başka yolsuz işlere de ikdâm etmiş olduğundan aleyhinde yağan şikâyetler üzerine şa'bân evâ'ilinde azl edilmiş ve Amasya sancağı Rus muhârebesinde hizmetleri görülen Serçeşme Mîrzâ Alî Bey'e verilmişdir.

Mirzâ Alî Bey

Amasya dâhilinde Zana köyünden olduğu münâsebetle "Zanalı" demekle meşhûrdur. Dârussa'âde ağası hasekilerinden Zanalı Ca'fer Ağa bin Mahmûd Ağa'nın oğlu ve sadr-ı esbak Hubyârlı Hacı Ahmed Paşa'nın babadan kardaşıdır. 1124 senesi şa'bânının yedinci günü Amasya beyi olup tarafından kethüdâyeri ve **[14]** baba dostu Helvâcı İsmâ'il Ağa Amasya mütesellimi oldu.[695]

Zilka'denin yirmisinde Sultân Bâyezîd Câmi'i kürsü şeyhi Müfessir Hızır Efendizâde Ya'kûb Efendi pîr ve alîl olduğundan kürsü şeyhliğini oğlu dersiâm Abdulazîz Efendi'ye verdi. Zilhiccesinde mütesellim İsmâ'il Ağa, Mîrzâ Bey'in kethüdâsı olduğundan a'yândan câmi' sâhibi Çorakçıoğlu Hacı Halîl Ağa Amasya mütesellimi oldu.

1125 senesi muharreminin beşinde Hindî Hacı Ahmed Ağa evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi ve az sonra esnâf şeyhi Seyyid Alî Efendi nakîb kâ'im-makâmı oldu. Safer evâ'ilinde meşâhîr-i ulemâdan müfessir Hızır Efendizâde Ya'kûb Efendi vefât etdi.

Rebî'ulevvelde Sivâs beylerbeyi İvaz Paşa pek cür'etkârâne hareketlerinden dolayı i'dâm edildiğinden Amasyalı Fazlızâde Fazlı Paşa Sivâs vâlîsi olup geldi.

Recebde Hızır Paşa müderrisi Uzun Mehmed Efendizâde Şeyh Mahmûd Efendi Üsküdâr'da vefât eylediğinden Üçüncü Sultân Ahmed Hân'a kasîde takdîm ederek kendisini tanıtan **[15]** Amasya ulemâsından Iydîzâde şâ'ir Âtıf Ahmed Efendi bâ-fermân-ı âlî Hızır Paşa müderrisi oldu.

Ramazân gurresinde Köprülü Halîl Efendizâde İsmâ'il Efendi ikinci def'a Amasya kadısı olup geldi. Şevvâlinde evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi Hindî Hacı Ahmed Ağa mîr-i mîrânlıkla Karahisâr-ı Şarkî mutasarrıfı oldukda mîrlivâlardan Yeğen Alî Bey Sultâniyye mütevellîsi oldu. Zilhicce gurresinde vâli Fazlı Paşa'nın arzı ve ricâsıyla Samsun'da kale-bend olan Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi ve Avkatlı İbrâhim Ağa afv ve tahliye edilip Amasya'ya geldiler.

Zilhicce evâ'ilinde Dâmâd Alî Paşa'nın gamz ve nifâkı yüzünden İstanbul kâ'im-makâmı Hacı Ahmed Paşa Musul eyâletiyle İstanbul'dan çıkarılıp yolda iken azl ile Amasya'ya nefy edilmekle[696] zilhicce evâhirinde geldi.

1126 senesi muharreminin gurresinde kadı İsmâ'il Efendi tarafından Amasyalı Hayreddînzâde Mehmed Efendi Amasya nâ'ibi ve Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi baş a'yân olup sultâniyye mütevellîsi Yeğen Alî Bey'e sancak verildiğinden Bekir Beyzâde Osmân Bey bin Ömer Paşa sultâniyye mütevellîsi oldu.

Safer evâ'ilinde Amasya müftüsü ve sultâniyye **[16]** müderrisi Mütevellîzâde Hacı Ahmed Efendi âhirete göçdüğünden Fîrûz Ağa müderrisi İnallı Hacı Mehmed Efendi Amasya müftüsü ve kibâr-ı ulemâdan Tokadlı Mustafâ Efendi de Sultâniyye müderrisi oldu. Safer evâhirinde Taşçızâde Hacı Mehmed Ağa şehir kethüdâsı ve yirmi sekizinde mîrâhûr Amasyalı

[695] Bu İsmâ'il Ağa, Amasya'da Helvâcıoğulları'nın büyük atasıdır. Bunlardan Hasan Şevkî Efendi bin Hacı Abdoş Efendi geçen yıl vefât etdi.

[696] Silahdâr Târîhi'nde esbâb-ı azli ve nefyi yazılıdır.

Emmizâde Mehmed Ağa Rûmeli beylerbeyiliği pâyesiyle rikâb-ı hümâyûn kâ'im-makâmı olarak ta'ayyün etdi.

Rebî'ulevvelde Kürd Seyyid İbrâhim Ağa Amasya alaybeyi oldu. Rebî'ulâhirde pâdişâhın hâs tabîblerinden Amasyalı Hacı Mahmûd Efendi Dâmâd Alî Paşa'nın nifâkıyla İstanbul'dan menfiyyen gelip Amasya için ayn-ı ni'met oldu.

Cemâziyelâhirde Fazlı Paşa Ankara'ya nakl edildiğinden esbak Amasya mutasarrıfı olan İzmidli Çingâne vezîr Alî Paşa Sivâs vâlîsi olup geldi. Şa'bân evâ'ilinde Hacı Abdullatîf Çelebi nakîb kâ'im-makâmı oldu.

Ramazân evâ'ilinde rikâb-ı hümâyûn kâ'im-makâmı Amasyalı Mehmed Paşa'ya vezâret verilmesi Sadr-ı a'zam Dâmâd Alî Paşa'ya dâğ-ı derûn oldu. Bunu müte'âkib Amasya'da menfî olan vezîr Hacı Ahmed Paşa afv-ı âlîye mazhar olup Rodos vâlîsi olarak Amasya'dan gitdi.

Şevvâlinde sultâniyye mütevellîsi Osmân Bey'in **[17]** yerine kapıcıbaşılardan Siyâvuşoğlu Kırak Hasan Ağa mütevellî ve Zülfikâr Efendi birâderi vezîr Alî Paşa da Sivâs vâlîsi olup harbe gitdiğinden sâbık mütevellî Osmân Bey Sivâs mütesellimi oldu.

1127 senesi muharrem gurresinde Şeyh Ahmedzâde Mürta'iş Yûsuf Efendi Amasya kadısı olup dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Telhîsî Mustafâ Ağa Amasya mütesellimi olup Amasya beyi Mîrzâ Bey'le sâbık mütesellim Hacı Alî Ağa ve alaybeyi Kürd Seyyid İbrâhim Ağa ve sâ'ir züamâ, yeniçeri, sipâhî olanlar harbe gitdi.

Saferde esbak müftü Zanalı Hacı Seyyid Ahmed Efendi nakîb kâ'im-makâmı ve rebî'ulevvelin altıncı günü a'yândan Moramullu Hacı Süleymân Ağa sultâniyye mütevellîsi ve recebde mütesellim Mustafâ Ağa harbe gitdiğinden Hacı Kadiroğlu Ahmed Ağa Amasya mütesellimi oldu. Şevvâlde Mora harbine me'mûr olan Hindî Ahmed Paşa ihtiyâr olup işe yaramadığından tekâ'üde sevk ile Mora'dan Amasya'ya geldi. [697]

Zilkâde evâ'ilinde Sadr-ı a'zam Dâmâd Alî Paşa'nın istirkâb ve nifâkı yüzünden rikâb-ı **[18]** hümâyûn kâ'im-makâmı Amasyalı Mehmed Paşa azl ile Bender'e i'zâm ve oraya vusûlünde yok yere i'dâm edildiği gibi Rodos vâlîsi olan diğer Amasyalı Hacı Ahmed Paşa da Rodos'da i'dâm edilip Dâmâd Paşa iki rakîbinden kurtuldu.

Zilhicce evâ'ilinde Amasya müftüsü İnallı Hacı Mehmed Efendi'nin isti'fâsıyla Sultâniyye müderrisi Tokadlı Mustafâ Efendi Amasya müftüsü oldu. Bu sene a'yân-ı ulemâdan Darbhâneci Tekkesi ve esnâf şeyhi ve Pervâne Bey Câmi'i vâ'izi Şeyh Seyyid Alî Efendi, mevlevîhâne şeyhi Ebûbekir Dede, esbak alaybeyi Avkatlı İbrâhim Ağa Mora harbinde şehîden vefât etdi. [698] Arap Sâlih Dede mevlevîhâne şeyhi, Şeyh Seyyid Halîl Efendi de esnâf şeyhi ve Pervâne Bey vâ'izi oldu.

1128 senesi muharreminin gurresinde Mora harbinde fedâkârâne harb eden Amasya beyi Mirzâ Bey'e mîr-i mîrânlık ve ilâveten Karahisâr-ı şarkî mutasarrıflığı ve Amasya alaybeyi Kürd Seyyid İbrâhim Ağa'ya Türkmân ağalığı, sâbık alaybeyi Sarı Beyzâde Mehmed Bey'e **[19]** Çorum beyliği verildi. Ceddim Doğan Beyzâde Kara Hüseyin Ağa Amasya alaybeyi oldu.

Müte'âkiben Ömer Paşazâde Osmân Bey baş a'yân olup levâzım ve mühimmât-ı harbiyyeyi ihzâr ve irsâle me'mûr oldu. Bu esnâda Merzifon voyvodası Hasan Ağa, Mecidözü voyvodası Mamalıoğlu Ömer Bey, Köprü voyvodası Çomulu Alî Paşazâde Mehmed Bey, Lâdik voyvodası bölükbaşı Seyyid Alî Ağa ve Havza voyvodası Dereköylü Ahmed Ağa idi.

Saferde Amasya mütesellimi Hacı Ahmed Ağa harbe gitdiğinden yerine Telhîsî Mustafâ Ağa ikinci def'a Amasya mütesellimi oldu. Cemâziyelâhirde deve iştirâsına me'mûr olan Merzifon voyvodası Hasan Ağa, halkdan topladığı i'âne parasını Kadı Alî, Sultâniyye-i Merzifon müderris ve müftüsü Abdullâh Efendiler'le der-ceyb ederek deve yapdıkları

[697] Hindî Ahmed Paşa, Hind elçisi olduğundan Hindî denmişdi. Amasya'da Hindîoğulları'nın büyük atasıdır.
[698] Avkatlı İbrâhim Ağa da Avkatlıoğulları'nın büyük atasıdır. İbrâhim Ağa'nın oğulları Velî, Mehmed, Alî Ağalar pek meşhûr idiler.

anlaşıldığından her üçü de azl ve Samsun'a nefy ve kale-bend edilip aldıkları paralar kendilerinden tahsîl edildi, sâhiblerine verildi.

Bunun üzerine Merzifon a'yânından Kasaboğlu Halîl Ağa'nın yeğeni Tuz Mehmed Ağa Merzifon voyvodası ve Iydîzâde Seyyid Abdurrahîm Efendi Merzifon kadısı, ulemâdan Kamlıklı Mustafâ Efendi Sultâniyye-i Merzifon müderris ve müftüsü ve a'yândan Nûhoğlu Hacı **[20]** İbrâhim Ağa da sultâniyye-i Merzifon mütevellîsi oldu.

Şevvâl evâ'ilinde Amasya müftüsü Tokadlı Mustafâ Efendi'nin azliyle yerine nakîb kâ'im-makâmı ve Atabeg müderrisi ve Hoca Sultân Tekkesi mütevellîsi Zanalı Seyyid Hacı Ahmed Efendi ikinci def'a Amasya müftüsü olduğundan Ortaköylü dersiâm Seyyid Hacı Abdulvehhâb Efendi nakîb kâ'im-makâmı oldu.

Zilka'de evâ'ilinde Gümüş mahkemesi basılıp bîçâre kadı Mehmed Efendi şehîd edildiğinden Amasya alaybeyi Kara Hüseyin Ağa eşkıyâyı ta'kîbe gitdi. Nâ'ibzâde Seyyid Abdullâh Efendi de Gümüş kadısı olup Zilhicce evâ'ilinde Burma Minâre Câmi'i ittisâlindeki mektebi yapdıran esbak mi'mârbaşı ve küçük defterdâr Amasyalı Hasan Efendi bin Hüseyin Bey İstanbul'da vefât etdi. Medrese ve câmi' vakfı vardır.

1129 senesi muharreminin gurresinde Amasyalı Mahmûd Çavuşzâde İbrâhim Efendi Amasya kadısı ve Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi baş a'yân olup rebî'ulevvelin ikinci günü Amasya erlerinden Türkmen Ağası Oluslu Kürd Seyyid İbrâhim Ağa Mora harbinde kazandığı muvaffakiyyetlere mükâfâten Rûmeli pâyeler beyi rütbesiyle Sivâs vâlîsi ve Amasyalı **[21]** Kaya Alî Paşa da Adana beylerbeyi olup her ikisi de Mora'da birer kale muhâfızı oldu.

Cemâziyelevvelin dördüncü günü Köprü müftüsü ve Fâzıl Ahmed Paşa müderrisi fuzalâdan Osmâncıklı Mehmed Efendi vefât edip yerine mahdûmu Abdurrahmân Efendi ile akrabâsından "Çelebi Müftü" demekle meşhûr Mustafâ Efendi Fâzıl Paşa müderrisi ve müftü oldu.

Recebde sâbık Amasya müftüsü Fîrûz Ağa müderrisi İnallı Hacı Mehmed Efendi vefât etdi. Mahdûmları Abdurrahmân, İbrâhim Efendiler'e Havza'da Fîrûz Ağa müderrisliği verildi. Mi'râc gecesinde sâdât ile halk arasında münâkaşalar olduğundan müftü Zanalı Hacı Ahmed Efendi azl edilip yerine Yörgüç Paşa müderrisi Hacı Hâfız Alî Efendi Amasya müftüsü olup gavgâ kesildi.

Şa'bân evâsıtında mîrâhûr-ı evvel Köprülü İbrâhim Ağa bin Yûsuf Ağa vezâretle rikâb-ı hümâyûn kâ'im-makâmı ve şevvâlde baş a'yân Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi şehir kethüdâsı da olup nüfûz ve ikbâli kemâlini buldu. Şevvâlin dördüncü günü Ayâs Ağa müderrisi Alî Efendi'nin kasr-ı yediyle İstanbul'da Köprülü Mehmed Paşa dâru'l-hadîsi müderrisi olan Iydîzâde Âkif Mustafâ Efendi Ayâs Ağa müderrisi **[22]** olarak Amasya'ya geldi. Sultân Bâyezîd Câmi'inde tedrîse başladı.

Zilka'de gurresinde Ömer Paşazâde Osmân Bey Amasya mütesellimi ve baş a'yân olup şehir kethüdâsı Hacı Alî Efendi i'ânât-ı harbiyyenin cem'inde yararlık göstermeğe çalışdı. Zilhiccede sâbık müftü Tokadlı Hacı Mustafâ Efendi vefât eylediğinden fazl ve kemâliyle kendisini Amasya'da tanıtan Âkif Mustafâ Efendi Sultâniyye müderrisi oldu.

1130 senesi muharrem gurresinde mütesellim ve baş a'yân Osmân Bey, nakîb kâ'im-makâmı Emîr Hacı Abdullatîf Çelebi, şehir kethüdâsı Hacı Alî Efendi, alaybeyi Kara Hüseyin Ağa yerinde kaldı. Safer gurresinde müftü Hacı Alî Efendi'nin isti'fâsına binâ'en Sultâniyye müderrisi Âkif Mustafâ Efendi Amasya müftüsü oldu. İstanbul'da bostancıbaşı olan Sivâslı Mehmed Ağa'nın birâderi na'lbendlikden Mar'aş beylerbeyi olan Ahi Mehmed Paşa da Sivâs vâlîliğine nakl edildi.

Rebî'ulevvelde Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi baş a'yâna karşı geldiğinden azl ile baş a'yânın kethüdâsı Sancıoğlu Hacı Ahmed Ağa şehir kethüdâsı oldu. Meclis a'zâsından Siyâvuşoğlu Kırık Hasan Ağa da baş a'yâna dayanıp büyük işlere karışdığından dillendi. **[23]**

Şa'bân gurresinde Şeyh Mehmed Efendi Amasya kadısı olup geldi. Bu esnâda mütesellim ve baş a'yân Osmân Bey'in nüfûz ve icrâ'âtına karşı halk arasında dedikodular çoğaldı. Mü'ezzinbaşıoğlu Hacı Abdî, Sultân Bâyezîd baş mü'ezzini Yeniceli Hâfız Mehmed Efendiler Osmân Bey'in gözdelerindendi.

Osmân Bey âlim, muktedir, zâbıt, ulemâ ve üdebâya muhib, mûsikîye düşkün, necîb kerîmhâr bir zât idi. Şâdgeldi Paşa'nın torunu olduğu her hâlinden belli idi. Şu'arâdan Hacı Abdî, Yeniceli hâfızın tîz ve yanık sesi Amasya'yı ağladır ve inledirdi.

Bu esnâda Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim İlmî Bey, meclis-i a'yân a'zâsından zikr ü senâya değer bir zât idi. A'yân içinde fâzıl, edîb, kerîm idi. Birâderi Osmân Bey de ulemâ ve üdebâdan bir zât olup bâb-ı âlîde sadâret mektûbî hulefâsındandı.

1131 muharrem gurresinde Hacı İbrâhîm Bey baş a'yân seçilip Osmân Bey mütesellimlikde kaldı. Bunlar Amasya'nın medâr-ı şerefi, bâ'is-i iftihârı beylerdi. Osmân Bey, esbak Anadolu vâlîsi vezîr Ömer Paşa'nın mahdûmu olduğundan Alaca Hamam ittisâlindeki konağı pek muhteşem, dâ'iresi vezîrâne idi. Hacı İbrâhim Bey de bundan aşağı değildi. **[24]**

Fakat Amasya'nın büyük ağaları bunları çekemediler, şikâyetler tertîb ederek bunları düşürmek istediler. Bu şikâyetleri dikkat gözüne alan bâb-ı âlî, Osmân Bey'in ve etbâ'ının ahvâline müftü Âkif Mustafâ Efendi'yi me'mûr ve müvellâ ta'yîn ederek bir kıt'a fermân gönderdi.

Sefer evâ'ilinde tahkîkât başladı. Kadı Şeyh Mehmed Efendi'den de Yeniceli Hâfız Mehmed, Kırık Hasan Ağa'nın imâmı Osmâncıklı Hâfız Ahmed, Dereköylü Mehmed Efendiler'le başlarında bulunan Kırık Hasan Ağa bâb-ı âlîye ve meşîhata şikâyetler dermiyân ve kadı da bunların tezvîrât olduğunu beyân etmişlerdi.

Cemâziyelevvel iptidâlarında sâdır olan fermân-ı âlî ile bu şikâyetleri de müftü efendinin tahkîkine havâle edildi. Ancak kadı efendi bu havâleden telâşa düşdü. Çünkü kadı ile müftü arası ba'zı mesâ'ilden dolayı açıkdı.

Şa'bânda Hüseyin ve Fîrûz Ağalar evkâfının tevliyeti baş a'yân Hacı İbrâhîm Bey'e tevcîh edildi. Şevvâl sonlarında esbak baş a'yân Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi ve İbadullâh Câmi'i imâmı şeyhü'l-kurrâ Hâfız Mehmed Efendi vefât etdi. Hacı Alî Efendi'nin oğulları Hacı Sa'îd, Ahmed Ağa ile Hâfız Mehmed Efendi pederlerinin yerini tutdu. **[25]**

Cereyân eden tahkîkât, a'yândan hayli ağaları ve ba'zı mütesellimleri alâkadar ediyordu. Müftü Efendi ile Osmân Bey'in de arası iyi değildi. Kadı Şeyh Mehmed Efendi'nin azline binâ'en zilka'de gurresinde Mustafâ Efendi Amasya kadısı olup geldi. Amasya sancağı Mîrzâ Paşa'nın uhdesinden sarf edilerek Ahmed Bey'e mîr-i mîrânlıkla tevcîh edildi.

Ahmed Paşa

Sivâslıdır. İstanbul'da bostancıbaşı olan Sivaslı Mehmed Ağa bin Süleymân Bey'in oğludur. On dört yaşında bir çocuk olduğu hâlde 1131 zilhiccesinin gurresinde Amasya mutasarrıfı oldu. Vusûlüne kadar Amasya alaybeyi Kara Hüseyin Ağa mütesellim olarak sancağı idâreye başladı.

Zilhiccenin sekizinci günü dedikoduya bâ'is olan Emîr Hacı Abdullatîf, Sancı oğlu Hacı Ahmed, serdâr Cebecioğlu İbrâhim Ağalar'ın azline binâ'en Iydîzâde Abdurrahîm Efendi nakîb kâ'im-makâmı, a'yândan Çiğdemoğlu Hacı Alî Ağa şehir kethüdâsı, Hindîoğlu Yirmi Birin Mehmed Ağa da yeniçeri serdârı oldu.

1132 senesi muharrem gurresinde Ömer Paşazâde Osmân Bey baş a'yân seçildi. Birkaç **[26]** gün sonra mutasarrıf Ahmed Paşa kethüdâsı Sivâslı Yûsuf Ağa[699] ile Amasya'ya geldi. Sinn ü sâli bir sancağı idâre edecek çağda olmadığından mütesellim Hüseyin Ağa'yı ibkâ ederek kethüdâsı ile işe başladı.

[699] Yûsuf Ağa Amasya'da "Çapkın Yûsuf Ağa" demekle meşhûr olmuşdu.

Bu sene Amasya eşrâfından Emîr Hacı Abdullatîf Çelebi Karaağaç Meydânı'nda müceddeden bir mescid ve musallâ binâ etdiği gibi dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Çorakçıoğlu Hacı Halîl Ağa da Aşağıpazar'da yapdığı musallâya minber koydu.

Safer gurresinde mutasarrıf Ahmed Paşa, pederinin arzı ve ricâsı üzerine Rûmeli pâyesiyle ilâveten Çorum sancağına da mutasarrıf olup ikbâli parladı. Sâbık Çorum mutasarrıfı Mamalıoğlu Ömer Paşa bundan pek ziyâde müte'essir oldu.

Rebî'ulevvelde ulemâdan Şeyh Mehmed Efendi Hızır Paşa Câmi'i vâ'izi olup cemâziyelevvelde mütesellim ve alaybeyi Hüseyin Ağa sancağı teftîşe ve zuhûr eden eşkıyâyı ta'kîbe gidip züamâdan Abdulbâkî Ağa müteselim kâ'im-makâmı oldu.

Ramazânın gurresinde nakîb Abdurrahîm Efendi Zile kadısı olduğundan sâdât-ı ulemâdan **[27**] sâbık müftü Zanalı Hacı Ahmed Efendi nakîb kâ'im-makâmı oldu. Baş a'yân ile müftü Âkif Efendi'nin nüfûzlarına karşı durdu.

Şevvâlde Üçler vâ'izi ulemâdan Yahyâ Efendi'nin vefâtıyla vazîfesi kibâr-ı sulehâdan Şeyh İbrâhim Efendi'ye verildi. Zilka'de gurresinde Müftüzâde el-Hâc Halîl Efendi Amasya kadısı ve tarafından Abdulbâkî Efendi Amasya nâ'ibi ve zilhicce gurresinde Şâhinoğlu Osmân Ağa bin Mustafâ Amasya mütesellimi oldu. Bu esnâda Enderûn Câmi'i vâ'izi ulemâdan İsmâ'il Efendi vefât etdi.

1133 senesi muharrem gurresinde Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân olup meclis a'yânı ve büyük ağaları murâkabe ve Hicâz'a gidenlerin işlerini rü'yet etmek üzere bir de hacılar meclisi kurulduğundan hacıbaşılığa mevâlîden Kırmacıoğlu Hacı Hüseyin Efendi seçildi.

Safer gurresinde Ahmed Efendi Amasya nâ'ibi olup Abdulbâkî Efendi çekildi. Çünkü mutasarrıf etbâ'ının nüfûz ve sultasına karşı gelemediğinden isti'fâya mecbûr olmuşdu. Ahmed Efendi de bu derde mübtelâ olduğundan Amasya kadılığı sâbık Erzincan kadısı ve hacıbaşı Hüseyin Efendi'ye tevcîh edildi. **[28]**

Ancak mutasarrıf paşa dâmâd-ı pâdişâhî olmak üzere pederi tarafından da'vet edildiğinden Amasya'dan kalkıp Çorum'a ve buradan da İstanbul'a hareket etmişdi. Bu esnâda Sivâs, Amasya, Çorum sancaklarından yükselen ağır şikâyetler tevâlî ederek bâb-ı âlîye feryâdlar yağıyordu.

Binâ'en-aleyh cemâziyelâhir evâ'ilinde Mehmed Ağa bostancıbaşılıkdan azl ile Üsküdâr'da inzivâ etdi. Oğlu Ahmed Paşa da Amasya ve Çorum sancaklarından azl edilip Sivâs'a i'zâm ve Sivâs vâlîsi Ahi Mehmed Paşa i'dâm edildikde Amasya sancağı Akşehir mutasarrıfı Ebûbekir Paşa'ya ve Sivâs vâlîliği de Topal Yûsuf Paşazâde Mustafâ Paşa'ya verildi.

Ebûbekir Paşa

Divriklidir. "Hamisoğlu" demekle meşhûrdur. 1133 senesi cemâziyelâhirinin dokuzuncu günü Amasya mutasarrıfı olup Şâhinoğlu Osmân Ağa'yı mütesellimlikde ibkâ ederek harbe me'mûren şarka gitdi. Sivâs vâlîsi de Divrikli idi.

Bu esnâda Sultân Bâyezîd Câmi'i hatîbi kibâr-ı sulehâdan ve ulemâdan Hocazâde Hacı Hâfız Halîl Efendi vefât edip Hâfız Mustafâ **[29]** Efendi hatîb oldu. Bu Halîl Efendi vüzerâdan Abdulganî Paşa ile kütübhâne sâhibi Hacı Emîr imâm Abdullatîf ve ricâlden Mehmed Emîn Efendiler'in pederidir. Zilhiccede Iydîzâde Abdurrahîm Efendi nakîb kâ'im-makâmı oldu.

Çorakçıoğlu El-Hâc Halîl Ağa, ma'zûl ve maktûl olan Ahi Mehmed Paşa ile birâderi bostancıbaşı Mehmed Ağa'nın metrûkâtını ahz ve kabza me'mûren Sivâs'a gitmiş, müsâdere edilen muhallefâtın bedellerini takdîm etmek üzere İstanbul'a hareket etmişdi.

1134 senesi muharrem gurresinde a'yân Hoca Paşazâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân ve Murâd Beyzâde Hacı Mehmed Ağa Amasya mütesellimi olup sâbık mutasarrıf zamânında yapılan yolsuzlukların tedkîkâtına başlandı. Bu esnâda Amasya a'yânından câmi' sâhibi

Çorakçıoğlu Halîl Ağa hizmet ve istikâmetine binâ'en mîr-i mîrânlıkla Kocaili sancağı mutasarrıfı oldu.

Rebî'ulevvelde Ömer Paşazâde Osmân, Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim, evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi Yeğen Hacı Alî Beyler'le Ortaköylü Hacı Vahâb, Giritlioğlu Hacı Ebûbekir Efendiler'in, Sancıoğulları Ahmed ve Hasan ve Kırık Hasan Ağalar'ın muhâsebelerini rü'yet ve haklarındaki şikâyetleri tahkîk etmeğe yine müftü Âkif Mustafâ Efendi me'mûr oldu. **[30]**

Cemâziyelevvel gurresinde Bahâ'eddîn Mehmed Efendi Amasya kadısı olup geldi. Bu esnâda a'yândan Gürcüzâde Hacı İsmâ'il Bey ve teyzezâdesi Hasan Ağa, Torumtay vakfı tevliyeti için mütevellîleri aleyhine da'vâ açdı. Kadı bu da'vâdan dolayı hayli müşkilâta düşdü.

Çünkü Torumtay'ın son evlâd-ı zükûrundan Dursun Bey'in oğlu olmadığından tevliyet iki kızlarına tevcîh edilmişdi. Dâmâdları da ulemâdan Mustafâ Efendi ve Gürcüzâde Mustafâ Bey idi. Kızların vefâtından sonra tevliyet Mustafâ Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi'ye ve ba'dehû Mustafâ Beyzâde Mehmed Bey'e ve bunların vefâtında Şeyh Mehmed Efendizâde Hacı Abdurrahmân Efendi'ye müstakilen tevcîh edilmiş ve geçen yıl Hacı Abdurrahmân Efendi'nin de vefâtıyla kardaşları Hâfız Hasan, İbrâhim Efendiler'e verilmişdi.

Da'vânın canlı noktası batn-ı evvel ve sânî olmalarında idi. Hacı İsmâ'il Bey'le Hasan Ağa kendilerinin batn-ı evvel olduklarını, mütevellîler de bunların batn-ı sânî ve kendilerinin batn-ı evvel olduklarını iddi'â ediyorlardı. Gürcüzâde Mehmed Bey'in oğlu olan Hacı İsmâ'il Bey ve Hasan Ağa da'vâlarını isbât için uğraşdılar. Öbürleri de hilâfını iddi'â ve isbâta çalışdılar. **[31]**

Receb evâ'ilinde evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi mîrlivâ Yeğen Alî Bey'in vefâtıyla emvâl-i müdhişesi müsâdere edilmek üzere zabt ve temhîr edildiğinden oğulları Osmân, İbrâhim Beyler İstanbul'a gitdiler. Bu esnâda esbak kapıcılar kethüdâsı Amasyalı Hacı Velî Ağa evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olarak İstanbul'dan geldi.

Şa'bânda Gürcüzâde da'vâsı pek müşkilât ile halledilerek Hacı İsmâ'il Bey ve refîki Hasan Ağa Torumtay vakfına müştereken mütevellî olup iki birâder mahrûm edildi. Kadı aleyhinde hayli acıklı sözler söylendi. Tahkîkâta me'mûr olan müftü Âkif Efendi de tarafgîrlik ediyor diyerek bununla alaybeyi Kuloğlu Mustafâ Bey aleyhine şikâyetler tevâlî etmekde ve a'yânın ihtilâfları had bir şekle girmekde idi. Bu esnâda mutasarrıf Ebûbekir Paşa beylerbeyi olduğundan Amasya sancağı ile Konya vâlîliği Çıldır vâlisi vezîr Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Mehmed Paşa

Kaleciklidir. Şehsüvârzâde vezîr Gâzî Paşa'nın evlâdındandır. 1134 senesi şevvâlinin yedinci günü Amasya mutasarrıfı ve Îrân harbine me'mûr olduğundan a'yânın şikâyetlerini **[32]** tahkîk ve aralarını ıslâh için Maktûlzâde kethüdâsı Merzifonlu Hacı Hüseyin Ağa Amasya mütesellimi olup Merzifon'dan sür'atle geldi.

Zilka'de gurresinde müftü Âkif Mustafâ Efendi ve alaybeyi Mustafâ Bey azl edilip kibâr-ı ulemâdan Ayâs Ağa müderrisi Hocazâde Mehmed Efendi Amasya müftüsü ve Kara Hüseyin Ağa alaybeyi olup kadı Bahâ'eddîn Mehmed Efendi İstanbul'a hareketle İspirîzâde Abdulbâkî Efendi Amasya nâ'ibi oldu. Hüseyin Ağa, a'yânın zimmetlerini tahsîl ve mütesellim Hacı Hüseyin Ağa da ihtilâflarını hallederek aralarını buldu. Amasya'ya büyük hizmet etdi.

Çünkü Amasya a'yânının kapıları halkı muntazam, kuvvet ve servetleri mükemmeldi. Aralarındaki münâferet bu kuvvet ve servetlerini birbiri aleyhinde kullanacak pek muhâtaralı bir şekle girmişdi. Bu teftîş esnâsında Ömer Paşazâde Osmân Bey, a'yâna gücenip dâ'iresini dağıtarak Mısır'a gitdi. Amasya'daki konağı, ceddi evkâfının tevliyetini, çiftlikleriyle emlâkinin idâresini amcazâdesi Mehmed Bey'e bırakdı.

Bu esnâda enderûnda kiler çavuşbaşısı Amasyalı Hacı Kâsımzâde Hasan Ağa Amasya'ya **[33]** gönderilip Hüseyin ve Fîrûz Ağalar'ın vakıflarına mütevellî oldu. Sâbık

mütevellî Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey'in muhâsebe ve teftîş emrini getirdi. Bunun da teftîşine başlandı.

1135 senesi muharrem gurresinde Gürcüzâde Hacı İsmâ'il Bey baş a'yân seçildi. Emîr Hacı Abdullatîf Çelebi nakîb kâ'im-makâmı, Fazlıoğlu Sa'îd Ahmed Ağa şehir kethüdâsı, Merzifon a'yânı Tuz Mehmed Ağa, Lâdik a'yânı Hocaoğlu Sun'ullâh Ağa, Köprü a'yânı Çeltekli Hacı Mehmed Ağa idi.

Safer evâ'ilinde Konya vâlîsi ve Amasya mutasarrıfı Mehmed Paşa Îrân harbinde vefât eylediğinden Amasya sancağı sâbık baş a'yân mîrlivâ İbrâhîm Bey'e mîr-i mîrânlıkla tevcîh ve Îrân harbine me'mûr olduğu teblîğ edildi.

İbrâhim Paşa

Amasyalıdır. Hoca Paşazâde Ömer Bey bin Dede Alî Bey bin Hoca Ahmed Paşa'nın oğludur. 1135 senesi saferinin beşinci günü Amasya mutasarrıfı oldu. Murâdoğlu Hacı Mehmed Ağa'yı mütesellim ta'yîn ederek Îrân harbine gitdi. Sâbık mütesellim Hacı Hüseyin Ağa da bütün Sivâs vilâyeti tımâr ve ze'âmet bedelâtını tahsîle me'mûr oldu. **[34]**

Rebî'ulevvelde bütün Sivâs vilâyeti askerleri harbe gitdiğinden eşkıyâdan Atmacaoğulları fırsat bulup Amasya-Tokad yolunu kesdikleri anlaşılmakla Baframan Alî, Amasya a'yânı Gürcizâde Hacı İsmâ'il ve birâderi İbrâhîm, Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Beyler'le Şâhinoğlu Osmân ve Hacı Abdullatîf Ağalar bu eşkıyâyı tenkîle me'mûr oldular.

Bunlardan her birinin yanlarında yüzer nefer yaya, ellişer nefer de atlı kuvvetleriyle eykıyâyı on beş gün ta'kîb ederek Turhal ve Varay, Kazâbâd dağlarında Atmacaoğulları'nı ve bunlara karışan şakîleri tutup i'dâm ederek Amasya sancağını temizlediklerine mükâfâten her biri rütbelerle taltîf edildiler.

Bu esnâda Yeğenzâde Osmân ve İbrâhim Beyler de İstanbul'dan afv-ı âlî fermânını alarak gelip pederlerinin emvâl ve emlâk-i azîmesini paylaşdılar. Sonra me'mûr oldukları Îrân harbine adamlarıyla berâber gitdiler.

Zilka'de sonlarında Hazret-i Pîr İlyâs türbedâr ve mütevellî ve tekkesi şeyhi Hâfız Hüseyin Efendi bin Yûsuf Efendi vefât edip mahdûmu Abdurrahîm Efendi yerine geçdi.

1136 senesi muharrem gurresinde baş a'yân Gürcüzâde Hacı İsmâ'il Bey yerinde kalıp Dânişoğlu Hacı Osmân Efendi hacıbaşı oldu. **[35]** Safer evâ'ilinde sipâhî kethüdâsı Taşçıoğlu Hacı Ahmed Ağa, baş a'yân Hacı İsmâ'il Bey ve ba'zı a'yân yanlarına aldıkları neferâtıyla berâber harbe gidip Sivâs vilâyeti muhassılı Maktûlzâde kethüdâsı Hacı Hüseyin Ağa da Rûmeli beylerbeyiliği pâyesiyle Musul vâlîsi oldu.

Rebî'ulevvel ibtidâlarında kibâr-ı ulemâdan Hıfzızâde Hacı Hâfız Alî Efendi vefât edip yerine fuzalâdan Kürd Hâfız Alî Efendi Yörgüç Paşa müderrisi ve sonra Amasya mutasarrıfı Îrân harbinde gösterdiği muvaffakiyetlere binâ'en Rûmeli pâyesiyle Şehrizor vâlîsi olup Amasya sancağı sâbık Musul beylerbeyi Mehmed Paşa'ya verildi.

Mehmed Paşa

Nevşehirlidir. Sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa'nın akrabâsından olup "Solak" demekle meşhûrdur. 1136 senesi rebî'ulevvelinin onuncu günü Amasya mutasarrıfı olup kethüdâsı Ahmed Ağa'yı mütesellim gönderdi. Kendisi Îrân harbiyle meşgûl oldu.

Rebî'ulâhirde Amasya alaybeyi Kara Hüseyin Ağa, sâbık alaybeyi Kuloğlu Mustafâ Bey, Amasya serdârı İbrâhîm Ağa, sâbık serdâr Hindîoğlu Mehmed Ağa, sipâhî kethüdâsı Hacı Ahmed Ağa, sâbıkı Ömer Ağa, Amasya'nın **[36]** bütün züamâ ve erbâb-ı tımârı ve yeniçerileri harbe gitdiler.

Cemâziyelevvel gurresinde Şeyh Mehmed Efendi Amasya kadısı olup geldi. Nakîb kâ'im-makâmı, baş a'yân vekîli ve zehâ'ir-i askeriyyenin cem'i ve sevkine me'mûr oldu.

Şevvâlinde Amasya mutasarrıfı Solak Mehmed Paşa Ankara beylerbeyi oldukda Amasya sancağı Çorum mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya verildi.

Mehmed Paşa

Malatyalıdır. "Rişvânoğlu" demekle meşhûrdur. 1136 senesi şevvâlinin altıncı günü Amasya mutasarrıfı olup kendisi Îrân harbine me'mûr olduğundan birâderi Halîl Bey Amasya mütesellimi olarak geldi.

1137 senesi muharrem gurresinde baş a'yân ve hacıbaşı ve sâ'ir erbâb-ı menâsıb yerinde kaldı. Muharremin on dördünde şehir kethüdâsı Hacı Alî Ağa'nın vefâtıyla Olusluoğlu Hacı Mustafâ Bey bin Hacı Ömer Bey şehir kethüdâsı ve İsmâ'il Efendi Amasya nâ'ibi olup geldi.

Saferde Amasya mutasarrıfı Mehmed Paşa terfî'an Sivâs vâlîsi olup Amasya sancağı uhdesinde kaldığından Amasya mütesellimi Halîl Bey Sivâs mütesellimi ve harbden avdet **[37]** eden Turutoğlu Hacı Mehmed Ağa da Amasya mütesellimi oldu.

Rebî'ulevvelde baş a'yân ve Torumtay vakfı mütevellîsi Îrân harbinde vefât etdiği anlaşıldığından mütesellim Turutoğlu Hacı Mehmed Ağa baş a'yân ve Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey Torumtay vakfına mütevellî oldu. Sâbık mütevellî Şeyh Mehmed oğulları Hâfız Hasan ve İbrâhim Efendiler tevliyet da'vâsına kalkışdılar.

Şa'bânda Amasya a'yânından Hacı Bilâloğlu Hacı Osmân Ağa (Efendi) vefâtıyla oğlu Hacı Bilâl Ağa yerini tutdu. Ramazân sonlarında Sivâs vâlîsi ve Amasya mutasarrıfı Mehmed Paşa Îrân harbinde vurulup vefât eylediğinden Amasya sancağı Özi muhâfızı Osmân Paşa'ya tevcîh edildi. İnebahtı muhâfızı Mîrzâ Mehmed Paşa da Sivâs vâlîsi oldu.

Osmân Paşa

Kaleciklidir. Şehsüvârzâde demekle meşhûr bir mîr-i mîrândır. 1137 senesi şevvâlinin dördüncü günü Amasya mutasarrıfı olup kendisi Özi muhâfızı olduğundan kethüdâsı Mehmed Ağa'yı mütesellim gönderdi. Şevvâlin onunda müftü Hocazâde Mehmed Efendi isti'fâ edip yerine Mehmed Paşa müderrisi fuzalâdan **[38]** Çorumlu Hâfız Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu.

Torumtay vakfının tevliyet da'vâsı nâ'ib İsmâ'il Efendi'yi yorduğundan isti'fâya mecbûr olmuşdu. Zilka'de gurresinde sâbık Kastamonu kadısı Çetenzâde Hacı Ahmed Efendi Amasya kadısı olup geldi. Zilhiccede Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey müdde'îleri irzâ ederek müstakilen mütevellî olup mahkeme ve fetvâ-hâne bu müz'ic da‘vâdan kurtuldu.

1138 muharrem gurresinde Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân, Dânişoğlu Hacı Hâfız Mustafâ Efendi hacıbaşı oldu. Rebî'ulevvelin ondokuzuncu günü Trabzon vâlîsi Ârifî Ahmed Paşa Sivâs vâlîsi olmuşdu.

Cemâziyelevvel gurresinde birinci Osmân Ağa'nın ref'iyle Kallâş Mehmed Ağa yeniçeri serdârı ve sonra sipâhî kethüdâsı Ahmed Ağa yerine sipâhîlerden Niğdeli İbrâhim Ağa kethüdâyeri oldu.

Bu esnâda Amasya mutasarrıfı ve Özi muhâfızı Osmân Paşa'nın gerek Özi ve gerek Amasya'da irtikâb etdiği seyyi'ât ve mezâlimi ve Amasya mütesellimi Mehmed Ağa'nın harekât-ı zâlimânesi yüzünden acıklı şikâyetler tevâlî etdiğinden her ikisi de i'dâm edilerek Amasya sancağı Özi muhâfızı olan Mehmed Paşa'ya verildi. **[39]**

Mehmed Paşa

Sivaslıdır. "Boğazlıyanlıoğlu" demekle meşhûr bir mîr-i mîrândır. 1138 senesi cemâziyelevvelinin sekizinci günü Amasya mutasarrıfı ve Özi muhâfızı olup baş a'yân Hacı İbrâhim Bey Amasya mütesellimi oldu.

Çünkü Hacı İbrâhim Bey, İstanbul'da yeniçeri ocağında ocak imâmı olan Amasyalı Halîl Efendi'nin kayınpederi ve sadâret tezkirecisi Amasyalı İbrâhim Efendi'nin pek dostu idi.

Şa'bân ortalarında ünlü a'yândan nakîb kâ'im-makâmı Hocazâde Emîr Hacı Abdullatîf Çelebi bin Abdullatîf Efendi bin Hoca Mehmed Efendi vefât edip Okmeydânı'nda yapdırdığı musallânın mihrâbı hizâsında Kurdboğan Türbesi'nin üst tarafında yol kenârına defn edildi. Yukarı Hamâm ittisâlindeki muhteşem konağı ve servet-i müdhişesi ihtiyâten zabt ve temhîr edildi. Iydîzâde Abdurrahîm Efendi nakîb kâ'im-makâmı oldu.

Şevvâl evâ'ilinde Hemedân'ın fethinde büyük yararlığı görülen Amasya mîralâyı Kara Hüseyin Bey mîrlivâlıkla Hemedân kalesi muhâfızı ve Kuloğlu Mustafâ Bey de Amasya mîrâlayı oldu.

1139 muharrem intihâbında baş **[40]** a'yân ve mütesellim Hacı İbrâhim Bey ve diğer ağalar yerinde kaldı. Kadı Çetenzâde Hacı Ahmed Efendi idâreli bir âlim olduğundan halka ve a'yâna kendini sevdirmişdi.

Rebî'ulevvel gurresinde Amasya serdârı Türk Şa'bânoğlu Altıncı Hüseyin Ağa bin Mehmed Ağa dâru'l-harbe sevk edilen askere başbuğ olup gitdi. Onuncu Mehmed Ağa da serdâr vekîli oldu.

Cemâziyelevvel gurresinde sâbık Tuzla kadısı Hacı Mustafâ Efendi Amasya kadısı olup tarafından Eyyûb Efendi Amasya nâ'ibi oldu. Bu esnâda Amasya dîvân kâtibi de Merzifonlu Eyyûb Efendi olduğundan Amasya şu'arâsının dillerinde "Sabr-ı Eyyûb" mazmûnları meydân aldı.

Ancak mutasarrıf Mehmed Paşa'nın Özi'de ve mütesellimi Hacı İbrâhim Bey'in Amasya'da tevâtüren sâbit olan ef'âl-i zâlimânesi üzerine mutasarrıf azl ve sonra katl edildiğinden Amasya sancağı Karahisâr-ı Şarkî sancağıyla birlikte Musul beylerbeyi Hacı Hüseyin Paşa'ya verildi.

Hacı Hüseyin Paşa

Merzifonludur. Cin Abdullâh Ağa'nın oğludur. Maktûl Merzifônî Kara Mustafa Paşazâde **[41]** Alî Paşa'nın kethüdâsı olduğu münâsebetle "Maktûlzâde Kethüdâsı" demekle meşhûrdur. 1139 senesi cemâziyelevvelinin sekizinci günü Amasya mutasarrıfı ve Merzifon a'yânı Tuz Mehmed Ağa da Amasya mütesellimi olup geldi.

Tuz Mehmed Ağa'nın Amasya'ya geldiğini müte'âkib bâ-fermân-ı âlî sâbık mütesellim ve baş a'yân Hacı İbrâhim Bey'i habs ederek zimmetinde olan halkın ve mîrînin matlûbâtını tahsîle kıyâm etdi. Yeğenzâde Hacı Osmân Bey baş a'yân ve Tuz Mehmed Ağa'nın amcazâdesi Kara Mustafâ Ağa da zehâ'ir-i askeriyyenin cem' ve sevkine me'mûr ve Avkatlıoğlu Velî Ağa da Merzifon voyvodası oldu.

Cemâziyelâhirde Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey'in zimmeti tahsîl edilip kendisi Samsun'a sürülmüş ve orada kale-bend edilerek şâkîleri susdurulmuşdu.

Recebde Emîr Hacı merhûmun servet-i azîmesi vârisleri arasında taksîm edilmesine dâ'ir fermân geldi. Şa'bânda bu emvâli taksîme me'mûren Anadolu kazaskeri Merzifônî Dürrî Mehmed Efendi tarafından kassâm-ı askerî Halîl Bahrî Efendi Amasya'ya geldi. Emîr Hacı metrûkâtını kendisinden önce vefât eden oğlu Hüseyin Ağa'nın oğulları Alî ve Mustafâ **[42]** Ağalarla iki zevcesi ve iki kızı arasında taksîm ederek külliyetli resm-i kısmet alıp gitdi.

Şevvâlde Amasya mütesellimi Tuz Mehmed Ağa harbe gidip amcazâdesi Kara Mustafâ Ağa bin Mustafâ Ağa Amasya kâ'im-makâmı oldu. Bu sene "Dersi Tamâm" demekle meşhûr Müftüzâde Ömer Efendi bin Abdurrahmân Efendi, Hızır Paşa müderrisi fuzalâ ve şu'arâdan Iydîzâde Âtıf Ahmed Efendi vefât edip Hemedân kalesi muhâfızı ve Dergüzin sancağı beyi ceddim Doğanoğlu Kara Hüseyin Bey bin Abdullâh Bey harb ederken şehîd oldu. Yine bu muhârebede yararlığı görülen Amasya mutasarrıfı Hacı Hüseyin Paşa vezâretle Musul vâlîsi ve Amasya mütesellimi Tuz Mehmed Ağa da Kars beylerbeyi oldu.

Mehmed Paşa

İstanbulludur. Dâmâd ve Sadr-ı a'zam Nevşehirli İbrâhîm Paşa'nın vezîr oğludur. 1140 senesi muharremi gurresinde arpalık vechile Amasya mutasarrıfı olup kethüdâsı Süleymân Ağa tarafından bi'l-iltizâm Hacı Kadiroğlu Hacı Ahmed Ağa Amasya mütesellimi, Helvâcı İsmâ'il Ağa baş a'yân, Dânişoğlu Hacı Osmân Ağa hacıbaşı oldu. **[43]**

Saferde Sancıoğlu Hacı Hasan Ağa şehir kethüdâsı ve rebî'ulevvelde vüzerâdan silahdâr Mehmed Paşa Sivâs vâlîsi oldu.

Cemâziyelâhir gurresinde Amasya kazâsı sâbık Mekke mollası Amasyalı Mahmûd Paşazâde Hacı İbrâhim Efendi'ye arpalık verildiğinden Eyyûb Efendi Amasya nâ'ibi ve İstanbul'da Amasyalı Musluoğlu İbrâhim Efendi baş defterdâr (mâliye nâzırı) oldu.

Ramazânda meşâhîr-i ulemâdan Büyük Ağa müderrisi Kayyımzâde Hacı İsmâ'il Efendi ve şevvâlde Mahmûd Çelebi Tekkesi şeyhi Arpacıoğlu Şeyh Abdurrahmân Efendi ve zilhiccede esbak müftü ve kâ'im-makâm Zanalı Hacı Ahmed Efendi vefât etdi.

1141 senesi muharrem gurresinde İbrâhim Efendi Amasya nâ'ibi ve Avkatlıoğlu Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve Mecidözü voyvodası Yeğenzâde Hacı Osmân Bey baş a'yân olup Helvâcı Hacı İsmâ'il Ağa da bütün Sivâs vilâyeti cizye muhassılı oldu.

Saferde a'yândan Yakası Tellioğlu Hacı Ahmed Ağa bin Mustafâ Ağa şehir kethüdâsı olup rebî'ulevvelin on üçüncü günü Amasya müftüsü Hâfız Mehmed Efendi'nin azliyle fuhûl-i ulemâdan Tokadlı Şeyh Mustafâ Efendi Amasya müftüsü oldu. **[44]**

Rebî'ulâhir gurresinde Çiğdem Beyoğlu Şîrînî Mehmed Ağa bin Alî Ağa nakîb kâ'im-makâmı olup recebde Mehmed Paşa Câmi'i vâ'izi ve Yâkût Paşa vakfı mütevellîsi fukahâdan Bolulu İbrâhim Efendi vefât etdi. Ramazân gurresinde İsmâ'il Adlî Efendi Amasya nâ'ibi olup geldi.

Hacı Hüseyin Paşa

Musulludur. Amasyalı Abdülcelîlzâde Abdülcelîl Ağa bin Hacı Hüseyin Ağa bin Abdülcelîl Efendi mahdûmu Musul mütesellimi ve gümrük emîni Hacı Mehmed Ağa'nın oğludur.[700] Amcası Hacı İsmâ'il Paşa'nın dâmâdı olup 1141 senesi şevvâlinin gurresinde Amasya mutasarrıfı ve kethüdâyeri Taşçıoğlu Hacı Ahmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Bunu müte'âkib Amasyalı Hoca Paşazâde Hacı İbrâhim Paşa da Sivâs beylerbeyi olup vâlî, mutasarrıf, alaybeyi Yeğen Bekir Bey, serdâr ve yeniçeriler de Revân harbine gitdiler. Esbak kul kethüdâsı Amasyalı Türk **[45]** Şa'bân Ağa'nın kölesi Şâhin Mehmed Ağa Revân harbinde yeniçeri ağası vekîli olup Amasya serdârı Türk Şa'bânoğlu Altıncı Hüseyin Ağa'nın şecâ'atını ve yararlığını görmekle kendisine dâmâd etdi.

Bu sene Yörgüç Paşa vakfı mütevellîsi Amasya erkânından Yörgüçoğlu Hacı Ömer Bey bin Mustafâ Bey'in vefâtına binâ'en mahdûmu Hacı Ahmed ve amcazâdeleri Hacı Mustafâ Bey bin Osmân Bey ve Mehmed Bey bin Mehmed Bey müştereken vakfa mütevellî oldular.

1142 senesi muharrem gurresinde Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân, Dânişoğlu Hacı Osmân Efendi hacıbaşı ve ayın yirmisinde Sancıoğlu Hacı Hasan Ağa şehir kethüdâsı, Sarı Beyzâde Osmân Bey de alaybeyi oldu.

Safer gurresinde Revân harbine giden Amasya mütesellimi Hacı Ahmed Ağa'nın yerine Yeğenzâde Hacı Osmân Bey mütesellim oldu ise de rebî'ulevvelde bu da Revân'a gitdiğinden Murâdoğlu Hacı Mehmed Ağa Amasya kâ'im-makâmı oldu.

Rebî'ulâhir gurresinde Hacı Abdullâh Efendi Amasya nâ'ibi ve cemâziyelevvelin yirmi beşinde Amasya serdârı Sakaoğlu onsekizin **[46]** İsmâ'il Ağa yararlılık gösterdiğinden turnacıbaşılık pâyesiyle Gence ağası ve muhâfızı oldu.

Ramazânda esbak müftü Hocazâde Hacı Mehmed Efendi vefât etdi. Bu esnâda a'yânın birbiri aleyhinde dedikoduları şiddetlendi. Çünkü bir tarafdan baş a'yân Gürcüzâde Hacı

[700] Mukâta'a ve mâliye ve ahkâm defterlerinde böyle görüldü. Ceddi Abdülcelîl Ağa bin Hacı Hüseyin Ağa da Sultân Süleymân'ın evkâfı mütevellîsi olduğu da kendinin imzâsıyla görüldü.

İbrâhim Bey'in pek taşkın hareketi, diğer tarafdan da Helvâcı Hacı İsmâ'il Ağa'nın buna muhâlefeti günden güne kendini gösteriyordu. Her ikisinin de tarafdârları çokdu.

Zilka'denin on üçüncü gecesi her nasılsa kazâ'en Hacı İlyâs Mahallesi'nde Hacı İbrâhim Bey'in yaldızlı ve muhteşem konağı civârında bir hânede yangın çıkdı. Bu yangını derhâl söndürecek yerde Hacı İbrâhim Bey'in muhâlifleri tarafından kasden yakıldığı söylendi. Bu yüzden bir kızıl kıyâmet kopdu.

Her iki tarafın etbâ'ı birbirine girdiğinden yangın büyüdü. Koca bir mahalle başdan başa yandı. Kanlar akdı. Çok canlar yakıldı. Ulemâ ve meşâyih bir tarafdan, hükûmet ve zâbıta me'mûrları diğer tarafdan araya girip güç hâl ile gavgâ ve felâketin önü alınabildi.

Bu esnâda şehir kethüdâsı Hacı Hasan Ağa ve a'yândan Hacı Bâkîoğlu Hâfız Mustafâ Ağa gibi ünlü birkaç kimseler vefât etdi. **[47]** İki tarafdan on kadar kimseler maktûl olup pek çok hâneler yağmâ edildi. İstanbul'a şikâyetler yağdı.

Selîm Paşa

Çankırılıdır. Can Arslan Paşazâde Hüseyin Paşa'nın oğludur. 1143 senesi muharrem gurresinde Amasya mutasarrıfı olup geldi. Her iki tarafdan yüz kadar kimseleri tevkîf ederek tahkîkâtına başladı.

Eski bir hânedân olan Hoca Paşazâde el-Hâc Ömer Ağa bin Gâzî İbrâhim Bey baş a'yân ve Pîrî Ağa oğlu Hacı Osmân Ağa hacıbaşı, Yakası Tellioğlu Hacı Ahmed Ağa da şehir kethüdâsı olmuşdu. Vak'adan doğan da'vâlara bakmak üzere Iydîzâde Âkif Mustafa Efendi de bâ-fermân-ı âlî hâkim oldu. Fakat Selîm Paşa, Amasya'nın a'yân ve halkı arasındaki tefrika ve cidâlin büyük, hâdis olan vak'anın pek mühim, Hacı İbrâhim Bey'e karşı vaz'iyyetin müşkil olduğunu gördü. Çünkü Hacı İbrâhim Bey'in kapısı halkı bir vezîrin ma'iyyeti kadar çok ve muntazam idi.

Zâten Îrân harbi de pek kızışmış, Nâdir Şâh'ın her tarafda galebesi yüzünden bir ân evvel dâru'l-harbe hareketi ta'cîl edilmişdi. Vaz'iyyeti olduğu gibi bâb-ı âlîye bildirdi. Rebî'ulevvel **[48]** gurresinde Murâd Beyoğlu Hacı Mustafâ Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb ederek Îrân harbine gitdi.

Rebî'ulevvelin on üçüncü günü tarafgîrlik ediyor diyerek müftü Şeyh Mustafâ Efendi'nin azliyle sâbık müftü Çorumlu Hâfız Mehmed Efendi yine Amasya müftüsü oldu.

Yeni cülûs eden Birinci Sultân Mahmûd'un lalası esbak kul kethüdâsı Amasyalı Hoca Alioğlu Sâlih Ağa'nın mahdûmu Osmân Ağa Rûmeli pâyesiyle kapıcılar kethüdâsı ve diğer Amasyalı Hacı Feyzullâhoğlu Gül Ahmed Ağa bin Mehmed silahdâr ağası olduğundan kapı yoldaşları Helvâcı İsmâ'il Ağa tarafı sevinmişdi.

Rebî'ulâhir gurresinde Amasya kadısı Amasyalı Mahmûd Paşazâde Hacı İbrâhim Efendi İstanbul kadısı olduğundan Ankaralı Abdülkerîm Efendi Amasya kadısı olup tarafından Hıfzîzâde Hacı Abdullâh Efendi Amasya nâ'ibi oldu.

Bu esnâda Mısır vâlîsi ve Anadolu müfettişi olan Köprülüzâde vezîr Fâzıl Abdullâh Paşa pek düzgün kapısı halkıyla büyük ve parlak bir ihtifâl içinde Amasya'ya gelip Hacılar Meydânı'nda kurdurduğu çadırlarda ikâmet ve tahkîkâta mübâşeret ederek Amasya'nın erkân ve a'yânını, ulemâ ve meşâyihini da'vet etdi. **[49]**

Fâzıl Abdullâh Paşa, da'vet etdiği zevâtı, esnâfın kethüdâlarını, sâdâtın nakîblerini, halkın yiğitbaşılarını tek tek dinledi. Bundan sonra Hacı İbrâhim Bey'le Helvâcı İsmâ'il Ağa'yı ve tarafdârlarından belli başlı kimseleri habs edip ilk habs edilenlerden çoklarını, aceze gürûhunu salıverdi.

Çünkü ilk def'a Selîm Paşa'nın habs etdiği adamlar, halk tabakasındandı. İçlerinde asıl vak'ayı ihdâs eden dişli kimseler yokdu. Dişli ve hâdiseyi çıkaranların her biri birer a'yâna müntesibdi. Abdullâh Paşa, vak'ayı etrâfıyla yazıp kâ'imesini ya'nî tahkîkât evrâkını bâb-ı âlîye ve dîvân-ı hümâyûna gönderdi.

Bir yıldan beri Köprü a'yânı da cidâl ve gavgâdan hâlî değillerdi. Köprü kadısı Amasyalı Alî Hulûsî Efendi'ye hitâben gelen fermân ile a'yânın münâza'alarını hall ü fasla me'mûr olmuşdu. Lâkin Köprü a'yânı Çeltekli Hacı Mehmed Ağa, Hacı Süleymân Ağa, Kirâzoğlu Hacı Hüseyin Ağa pek cür'etkâr olduklarından mes'ele bir türlü halledilemiyordu. Bu yüzden Abdullâh Paşa'ya şikâyetler edilmişdi.

Fâzıl Abdullâh Paşa bu mes'eleyi de halletmek üzere cemâziyelevvelin ibtidâlarında peder ve ceddinin vatanı olan Köprü'ye gitdi. **[50]** A'yânı barışdırdı. Köprü'de ceddinin olup kendisine isâbet eden konağıyla emlâk-i azîmesini küçük mahdûmu Ammâr Bey'e hibe ve teslîm etdiğine dâ'ir 12 cemâziyelevvel 1143 târîhli bir huccet-i şer'iyye[701] görüldü.

İstanbul'dan aldığı aldığı fermân ile cemâziyelâhir evâ'ilinde tekrâr Amasya'ya gelip Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey'le menzilcibaşı Turhallı Hacı Hasan Ağa'yı Samsun'a sürüp kalebend etdi. Helvâcı Hacı İsmâ'il ile Dânişoğlu Hacı Hâfız Mustafâ Ağa'yı Ankara'ya, dersiâm Kara İsmâ'il ile Giritlioğlu Hacı Ebûbekir Efendiler'i Diyârbekir'e, Ortaköylü Hacı Vahâb ile Ziyâreli Hacı Ömer Efendiler'i Tokad'a, sipâhî kethüdâsı İbekli Ömer ile yeniçeri serdârı Kallâş Mehmed Ağalar'ı Sivâs'a, Sancıoğulları'nı da Karahisâr-ı Şarkî'ye gönderdi. Erbâb-ı cinâyetden on iki kimseyi de i'dâm etdirdi.

Fakat Abdullâh Paşa, Amasya'da en ziyâde baş a'yân Hoca Paşazâde Hacı Ömer Ağa'yı beğenip dâ'iresine aldı. Kendisine kethüdâ nasb ederek berâber götürdüğünden Şâhinoğlu Hacı Osmân Ağa baş a'yân oldu.

Cemâziyelâhir ibtidâlarında Amasya müftüsü **[51]** Çorumlu Hacı Hâfız Mehmed Efendi dâr-ı bekâya göçdüğünden sâbık müftü Tokadlı Şeyh Mustafâ Efendi yine Amasya müftüsü ve Müftüzâde Hacı Abdurrahmân Efendi Amasya nâ'ibi oldu.

Bu esnâda enderûn ricâlinden ve rikâb ağalarından miftâh ağası Amasyalı Kethüdâzâde Mehmed Ağa bin Mustafâ Ağa menfiyyen Amasya'ya geldi. Ramazânın yirmi ikisinde Köprü müftüsü ve Fâzıl Ahmed Paşa müderrisi Osmâncıklı Çelebi Hacı Mustafâ Efendi vefât edip ulemâdan Hacı Alî Efendi müftü oldu.

Zilhicce gurresinde Amasya mütesellimi Hacı Mustafâ Ağa Îrân harbine me'mûr olduğundan yerine baş a'yân Hacı Osmân Ağa Amasya mütesellimi olup Şîrîn Mehmed Ağa da nakîb kâ'im-makâmı oldu. Amasya erkânından Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey vefât etdi.

1144 senesi muharrem gurresinde müftü Şeyh Mustafâ Efendi'nin azliyle Iydîzâde Âkif Efendi Amasya müftüsü ve muharrem sonlarında harben yararlığı görülen Merzifonlu Kara Mustafâ Paşa Trabzon beylerbeyi ve rebî'ulâhir gurresinde Ömer Efendi Amasya nâ'ibi oldu. **[52]**

Mirzâ Alî Paşa

Amasyalıdır. "Zanalı" demekle meşhûrdur. 1144 senesi rebî'ulâhirinin on dokuzuncu günü Amasya mutasarrıfı olup Îrân harbinde olduğundan Şâhinoğlu Hacı Osmân Ağa yine Amasya mütesellimi oldu.

Bu esnâda Amasya'nın ünlü hekîmi ve Dâru'ş-şifâ tabîbi Mahmûd Efendi vefât edip yerine mahdûmu İsmâ'il Efendi tabîb oldu. Recebde mütesellim Hacı Osmân Ağa imdâd-ı seferî i'ânelerini ve Amasya askerini alıp Hemedân'a gitdiğinden Keklikoğlu Hacı Halîl Ağa bin Osmân Ağa mütesellim vekîli oldu. Müte'âkiben müftü Âkif Efendi Hicâz'a gidip kardaşı Râ'if Mehmed Efendi'yi vekîl bırakdı.

Ancak bu gidişi ve vekîl edişi şeyhü'l-islâmdan istîzân edilmemişdi. Âkif Efendi'nin müftülüğü ba'zı a'yânın işine gelmediğinden izin almaksızın Hicâz'a gitdiği meşîhata ihbâr ve şikâyet edildi. Bu yüzden şa'bânın on beşinci günü azl edilip Şeyh Mustafâ Efendi yine Amasya müftüsü ve Torun Alî Ağa da nakîb oldu.

---

[701] Köprü eşrâfından Keşşâfoğlu Hacı Sa'îd Bey, bu huccet-i şer'iyyenin fotoğrafla alınmış bir sûretini bana göndermişdi. Uzunca olduğundan aynen yazılamadı.

1145 senesi muharreminde afv edilen Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân olup Helvâcı **[53]** İsmâ'il Ağa ile Îrân harbine me'mûr oldular. Saferde her ikisi de bütün kuvvetlerini alıp harbe gitdiler. Kaya Ali Paşazâde Hacı Süleymân Bey baş a'yân vekîli ve Bilâloğlu Hacı Bilâl Ağa da hacıbaşı ve Amasyalı Hindizâde Mehmed Ağa bin Hindi Ahmed Paşa da İstanbul'da kul kethüdâsı olmuşdu.

Rebî'ulâhir gurresinde Çetenzâde Hacı Ahmed Efendi ikinci def'a Amasya kadısı olup vusûlüne kadar Ömer Efendi niyâbetde kaldı.

Bu esnâda evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi Hacı Velî Ağa vefât eylediğinden enderûn ricâlinden Hacı Efendizâde Ebûbekir Ağa sultâniyye mütevellîsi olup geldi.

Şevvâl ortalarında Hindîoğlu Mehmed Ağa kul kethüdâlığından ma'zûlen Amasya'ya gelip zilka'de gurresinde Apardıoğlu Mehmed Ağa serdengeçdiler ağası olarak harbe gitdi.

Bu sene imdâd-ı seferî olmak üzere Sivâs vilâyetinden istenilen yüz kırk bin İstanbul kilesi buğday ve arpadan Amasya ma'a Geldiklan kazâsına iki bin beşyüz seksen iki kile buğday ve bin dokuz yüz otuz yedi kile arpa isâbet eylediğinden mütesellim Osmân Ağa bunları toplayıp orduya teslîm etdi.

Bu sene kış pek şiddetli olduğundan pek **[54]** çok kar yağdı. Nisân ayında müdhiş yağmurlar yağıp karlar eridiğinden Yeşilırmak azdı, her tarafı su kapladı. Amasya'nın ortası deryâya döndü. Bunu müte'âkib azgın seller akıp dere kenârında olan hâneleri ırmağa indirdi. İnsân ve hayvân telefâtı çok olup Sultân Bâyezîd İmâreti, matbahı, bahçe duvârları harâb oldu. Ba'de'l-keşf 2099 kuruşla ta'mîrine dâ'ir mütevellî Ebûbekir Ağa'ya me'zûniyet verildi.

1146 muharreminde Hacı İbrâhim Bey Îrân harbinde yararlık ve fedâkârlık gösterdiğinden kendisine mîrâhûrluk pâyesi verilmişdi. Rakîbi Helvâcı İsmâ'il Ağa muhârebede şehîd olduğundan mahdûmu Abdullatîf Ağa'ya ze'âmet verildi. Kallâş Mehmed Ağa serdâr ve züamâdan Seyfullâh Ağa da alaybeyi ve rebî'ulevvelde Amasya mutasarrıfı Mîrzâ Paşa Ankara beylerbeyi oldu.

Selîm Paşa

Cân Arslan Paşazâde vezîr olup 1146 senesi rebî'ulevvelinin ondokuzuncu günü ikinci def'a Amasya mutasarrıfı olup harbe me'mûr olduğundan dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından "Tatar Ağası" demekle meşhûr Amasyalı Hacı Kâsımoğlu Ömer Ağa Amasya mütesellimi olup geldi. **[55]**

Bundan akdem kul kethüdâlığından ma'zûlen Amasya'ya gelen Hindîoğlu Hacı Mehmed Ağa harb için Revân'a gidip orada yeniçeri ağası vekîli olarak harb etdi. Serdârlardan Kırmacıoğlu Ahmed Ağa da berâberdi.

Ancak mütesellim Ömer Ağa'nın ahvâl ve harekât-ı cesûrânesi a'yân ve halkı bîzâr ediyordu. Çünkü Ömer Ağa, Kırım hânı Mengli Girây Hân'ın vezîri mesâbesinde ağası idi. Kırım'da öğrendiği siyâset-i mülkiyyeyi Amasya'da icrâya kalkışdığından hem kendisine hem de halk ve a'yâna ziyân verdi. Bu yüzden şikâyetler çoğaldı.

Recebde ulemâdan Şeyh Hızırzâde İbrâhim Efendi bin Abdullatîf Efendi nakîb kâ'im-makâmı olup şa'bânın onuncu günü a'yân ve hâciyânın takdîm etdikleri mahzar üzerine mütesellim Ömer Ağa azl ve habs edilerek Çanakkale'ye gönderildi. Yerine Avkatlıoğlu Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve zilka'dede harbe gidip Murâdoğlu Hacı Mehmed Ağa vekîli oldu.

1147 senesi muharreminde mütesellim vekîli Hacı Mehmed Ağa baş a'yân ve Amasya mütesellimi, Sarâcoğlu Hacı Hâfız Mehmed Ağa hacıbaşı olup züamâdan Kara Hüseyinoğlu Abdullâh Bey alaybeyi ve kethüdâ-yı sadr-ı âlî Amasyalı **[56]** Hacı Feyzullâhoğlu Gül Ahmed Ağa vezâretle şeyhu'l-harem ve Cidde vâlîsi oldu. Saferde Mütevellîoğlu Hacı Hâfız Hasan Ağa şehir kethüdâsı olup rebî'ulevvelin on yedinci cum'a günü öğle vakti gün tutulup ortalık karardı. Cum'a namâzının edâsında câmi'lerde mumlar ve kandîller yakmağa mecbûriyet görüldü. Sonra

havâyı müdhiş bir duman kaplayıp harâret artdı. İkindi vaktine kadar hava açabildi. Cemâziyelevvelde Selîm Paşa Sayda vâlîsi oldu.

Hacı Ömer Paşa

Amasyalıdır. Sâbık Şehrizor beylerbeyi olup Gâzî İbrâhim Bey bin Mustafâ Bey bin Hoca Ahmed Paşa'nın oğludur. 1147 senesi cemâziyelevvelinin yirmi birinci günü Amasya mutasarrıfı ve Hemedân muhâfızı olup kethüdâsı Köprülü Yahyâ Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb ederek gönderdi.

Bu ayın yirmi yedinci günü ikindiye yakın Amasya havâlîsinde dehşetli ve uğultulu bir zelzele olup Yukarıkale'de Bey Câmi'i, Dizdâriyye Medresesi; Şamlar Mahallesi'nde Ayâs Ağa Câmi'i minâresi, Hüseyin Ağa Medresesi, Yâkût Paşa bedestânı, Loğ Minâre ve kârgîr hânelerle eski binâların çoğu kısmen **[57]** yıkıldı. Yukarıkale'den büyük bir kaya parçası yuvarlanıp İçerişehir'de uğruna gelen hâneleri ve insânları ezdi.

Cemâziyelâhirin üçüncü günü Rûmeli kazaskeri Merzifonlu Dürrî Mehmed Efendi şeyhü'l-islâm ve ramazân gurresinde sâbık Mekke mollası "Büyük Hâfız" demekle meşhûr fuzalâdan Amasyalı Hâfız Mehmed Efendi arpalık vechile Amasya kadısı ve Müftüzâde Hacı Halîl Efendi Amasya nâ'ibi oldu.

Şevvâlin yirmi üçüncü günü Amasya müftüsü Tokadlı Şeyh Mustafâ Efendi'nin vefâtına binâ'en Merzifon Sultânîsi müderrisi Müftüzâde Halîl Efendi şeyhü'l-islâmın himmetiyle Amasya müftüsü olup geldi. Onlu nâ'iblerden Müftüzâde Ömer, Kadızâde Hacı Ömer Efendiler'le mütesellim-i sâbık Murâdoğlu Hacı Mehmed Ağa bu sene vefât etdi.

1148 muharrem gurresinde nakîb kâ'im-makâmı Iydîzâde Abdurrahîm Efendi Amasya nâ'ibi ve Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân ve sultâniyye mütevellîsi Hacı Efendizâde Hacı Ebûbekir Ağa hacıbaşı oldu. Saferde mütesellim Yahyâ Ağa, i'ânât-ı seferiyyeyi alıp Hemedân'a gitdiğinden baş a'yân Amasya mütesellimi ve cemâziyelevvelde mutasarrıf Ömer Paşa şehîd oldu. **[58]**

Hüseyin Paşa

Eğinli bir mîr-i mîrândı. 1148 senesi cemâziyelevvelinin on dördüncü günü Amasya mutasarrıfı olup Îrân serdârı Köprülüzâde Abdullâh Paşa'nın yanında harb ile meşgûl olduğundan baş a'yân Hacı İbrâhim Bey yine mütesellim oldu.

Receb evâ'ilinde Abdullâh Paşa Câmi'i imâmı şeyhu'l-kurrâ Hacı Hâfız Ömer efendi vefât etdi. Şevvâlde Îrân seraskeri Fâzıl Abdullâh Paşa şehîd olduğundan şehâdetine sebebiyet veren Trabzon vâlîsi Merzifonlu vezîr Kara Mustafâ Paşa ile Amasya mutasarrıfı Hüseyin Paşa i'dâm edildi.

Süleymân Paşa

Çerkesdir. Kölelikle enderûna girip Rûmeli pâyesiyle silahdâr ağası, sonra Bursa mutasarrıfı olarak harbe gitmişdi. 1148 şevvâlinin on yedinci günü Amasya mutasarrıfı olup dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Amasyalı Hacı Süleymân Ağa Amasya mütesellimi oldu.[702] **[59]**

Bu esnâda martdan i'tibâren üç yıl müddetle evkâf-ı sultâniyye tevliyeti yine Ebûbekir Ağa'ya verilmişdi. Zilka'dede Küçük Alîoğlu vezîr Hüseyin Paşa kerîmesi Fatma Hanım'ın Amasya'da Mehmed Paşa Câmi'i yanında yapdırdığı Hâtuniyye denilen medresesi hitâma erdiğinden müderrisliği Mehmed Paşa Câmi'i vâ'izi Hâfız Hüseyin Efendi'ye ve tevliyeti de akrabâsından Yeğenzâde Hacı İbrâhim Bey'e verildi.

[702] Bu Süleymân Ağa, pâdişâhın çuhadârlığından çıkma olduğundan "Çukadâr Süleymân Ağa" demekle meşhûr idi. Amasya'da Çukadâr Oğulları'nın büyük atasıdır.

Bu yıl a'yândan Saatçioğulları'ndan Hacı Hâfız Mehmed Efendi vefât edip Hacı Kadiroğlu Hacı Mustafâ Ağa, esbak alaybeyi Kuloğlu Mustafâ Bey, serasker Abdullâh Paşa ile şehîd oldular.

1148 senesi muharrem gurresinde Yeğenzâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân, Hacı Bilâloğlu Hacı Celâl Ağa hacıbaşı oldu. Safer ibtidâsında müftü Halîl Efendi'nin azliyle Büyük Ağa müderrisi Antepli Hacı Osmân Efendi Amasya müftüsü oldu.

Ramazân gurresinde Anadolu sadâretinden ma'zûl Amasyalı Hacı İbrâhim Efendi arpalık vechile Amasya kadısı olup yeğeni Ahmed Efendi Amasya nâ'ibi olarak geldi. Zilka'desinde Türedioğlu Hacı Ahmed Ağa şehir kethüdâsı oldu. **[60]**

İbrâhim Paşa

Köprülüdür. Sâbık Şehrizor beylerbeyi olup "Dedezâdelik"le meşhûrdur. Köprülüzâde Abdullâh Paşa'nın dâ'iresinde 1149 zilhiccesinin yedinci günü Amasya mutasarrıfı oldu. Nâdir Şâh muhârebesiyle meşgûl olduğundan Köprü a'yânı Dedezâde Torun Ya'kûb Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb etdi.

Zilhicce'nin on yedinci gecesi fuhûl-i ulemâdan Yörgüç Paşa müderrisi Kürd Hâfız Alî Efendi vefât edip mahdûmu fuzalâdan Hâfız Abdurrahmân Efendi müderris oldu.

1150 muharremi gurresinde Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân ve Yörgüçoğlu Hacı Hâfız Mustafâ Bey hacıbaşı ve safer evâ'ilinde vezîr Ya'kûb Paşa Sivâs vâlîsi olup geldi. Ba'dehû Usuloğlu Mustafâ Bey şehir kethüdâsı ve züamâdan Fethullâh Ağa alaybeyi oldu.

Ancak Amasya nâ'ibi Ahmed Efendi genç ve tecrübesiz olduğundan ba'zı ahvâl-i nâ-becâya cür'et ve mahkeme kâtibi Fazlıoğlu Hacı Mehmed Efendi buna mümâşât ederek halkı dilgîr etmekde idi.

Nihâyet vâlî Ya'kûb Paşa kendisine edilen **[61]** acı şikâyetlere dayanamadı. Nâ'ibi Amasya'dan kaldırıp İstanbul'a gönderdi. Kâtib de azl edilip ulemâdan Gümüşlü Hacı Mehmed Efendi mahkeme kâtibi ve cemâziyelevvel gurresinde Iydîzâde Abdurrahîm Efendi Amasya nâ'ibi oldu.

Cemâziyelâhir gurresinde Hacı Osmân Efendi Amasya kadısı olup nâ'ib ibkâ edildi. Yirmisinde Hazret-i Pîr İlyâs türbedâr ve mütevellîsi Yûsuf Efendizâde Abdurrahîm Efendi vefâtıyla birâderi Şeyh İsmâ'il Efendi türbedâr ve mütevellî ve zâviye şeyhi oldu.

Seydî Gâzî Paşa

Niksârlıdır. Mîr-i mîrân olup Melik Dânişmend Ahmed Gâzî evlâdından Hacı Alî Bey bin Hasan Çelebi bin Ebulmüslim Çelebi oğludur. 1150 şa'bânının altıncı günü Amasya mutasarrıfı ve Rûmeli'nde kale muhâfızı olup Şâhinoğlu Hacı Osmân Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Ramazânda Salkı Sâlih Ağa yeniçeri serdârı ve zilka'de gurresinde Şeyh İbrâhim Efendizâde Abdurrahmân Efendi nakîb ve yirmi üçünde Zanalı Ca'fer Ağazâde Hacı Ahmed Ağa vezâretle sadâret kâ'im-makâmı oldu.

Çokdan beri Amasya kazâsı, ba'zen ilmi nâkıs **[62]** ba'zen de hırsı gâlib adamlara tevcîh ve onlar tarafından da iltizâm usûlü üzere birtakım tecrübesiz yâhud tamahkâr nâ'ibler ta'yîn edildiği cihetle hayli hâdiseler olmuşdu.

Bunu nazar-ı dikkate alan sadr-ı âlî kâ'im-makâmı Amasyalı Ahmed Paşa, Amasya kazâsını Mûsıle-i Süleymâniyye derecesine ya'nî mahrec mevleviyyeti râddesine çıkarmış, Mûsıle-i Süleymâniyye müderrislerine tevcîh edilmesine dâ'ir fermân alıp Amasya'ya teblîğ etdirmişdi.[703]

[703] Fermân Anadolu kadı-askeri Mîrzâzâde Neylî Ahmed Efendi'ye hitâben sâdır olup bir sûreti Amasya sicillâtında görüldü.

1151 muharreminde fuzalâdan ve sulehâdan Halfet Gâzî Müderrisi ve Fethiyye vâ'izi İreklizâde Hacı Hasan Efendi âlem-i ebediyyete göçdü. Saferde Çankırı sancağıyla cebecibaşı olan Zanalı Mîrzâ Alî Paşa vefât etdi.

Rebî'ulevvelde kazasker Amasyalı Hacı İbrâhim Efendi Amasya'da yapdırdığı Feyziyye (Aşağı Bakacak) medresesini ikmâl etmekle müderrisliğini akrabâsından Hacı Mahmûd Efendi'ye verdi.

Rebî'ulâhirin yirmisinde Merzifonlu Tuz Mehmed Paşa Vidin harbinde yararlığı görüldüğünden vezâretle Diyârbekir vâlîsi ve Amasya alaybeyi Avkatlıoğlu Mustafâ Bey **[63]** bin Velî Ağa mîr-i mîrânlıkla Aksarây mutasarrıfı oldu.

İbrâhim Paşa

Köprülüdür. 1151 cemâziyelevvelinin on dokuzuncu günü ikinci def'a Amasya mutasarrıfı olup Vidin ordusuna me'mûr olduğundan Köprü a'yânı Torun Ya'kûb Ağa Amasya mütesellimi ve züamâdan Genç Alî Bey alaybeyi oldu.

Cemâziyelâhirin ibtidâlarında Amasya'da Mahmûd Çelebi Tekkesi ittisâlinde bir medrese yapan Amasya müftüsü Antepli Hacı Kara Osmân Efendi vefât edip Halfet Gâzi müderrisi Taşâbâdlı Hacı Hâfız Ahmed Efendi Amasya müftüsü oldu.

Receb gurresinde Anadolu sadâreti ma'zûlü Amasyalı Hacı İbrâhim Efendi arpalık vechile Amasya kadısı olup tarafından Iydîzâde Abdurrahîm Efendi nâ'ibi ve şa'bânda mutasarrıf şehîd oldu.

Hamis Paşa

Divriklidir. Hamiszâde Ebû Bekir Paşa'nın oğludur. 1151 şa'bânının dördüncü günü Amasya mutasarrıfı olup Vidin harbiyle meşgûl **[64]** olduğundan Yeğenzâde Ömer Bey bin Hacı İbrâhim Bey Amasya mütesellimi oldu.

Ramazân evâ'ilinde esnâf şeyhi Hacı İbrâhim Efendi nakîb olup leyle-i kadrin seherinde muhaddis-i meşhûr Hâfızzâde Hacı Osmân Fâ'ik Efendi Pervâne Bey Câmi'indeki i'tikâf-hânesinde hâl-i secdede dâr-ı kudse rihlet etdi.

Şevvâlde salâh ve takvâsıyla meşhûr Mevlevî-hâne şeyhi Arap Sâlih Ulvî Dede dâr-ı na'îme göçdü. Meydâncı Dervîş Mehmed Dede mevlevî şeyhi oldu.

Zilhiccede Karakulak Mustafâ Paşazâde yüzbaşı Alî Bey alaybeyi olup vâ'iz-i meşhûr Cum'azâde Hacı Osmân Efendi, Uzun Müderriszâde Mustafâ Efendi vefât etdi.

1152 muharreminde Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey yine baş a'yân ve Zanalıoğlu Şerîf Mehmed Efendi nakîb ve cemâziyelâhirde Keklikoğlu Hacı Halîl Ağa şehir kethüdâsı ve şa'bânda Helvâcıoğlu Birinci Abdî Ağa serdâr olup vüzerâdan Oluslu Kürd İbrâhim Paşa vefât etdi.

1153 muharreminde miftâh ağası Hacı Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve Yeğenzâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân, Hacı Kadiroğlu Hacı Hâfız Mehmed Ağa hacıbaşı ve rebî'ulevvelin yirmi yedinci günü Zanalızâde **[65]** Hacı Ahmed Paşa sadr-ı a'zam, Amasyalı Hacı Efendizâde Hacı Ebûbekir Ağa sadâret kapıcılar kethüdâsı, diğer Amasyalı Süleymân Ağa harem kethüdâsı, diğer Amasyalı Mehmed Ağa da selâm ağası oldu.[704]

Bir gün sonra Amasya kadısı ve Feyziyye Medresesi vâkıfı esbak Anadolu kazaskeri Amasyalı Hacı İbrâhim Efendi vefât etdi. Rebî'ulâhir gurresinde Mûsıle-i Süleymâniyye müderrislerinden Hacı Mustafâ Efendi Amasya kadısı olup geldi.

Rebî'ulâhirin on yedisinde yeniçeri ocağında Amasyalı Sakaoğlu Onsekizin İsmâ'il Ağa kul kethüdâsı olarak parladı. Zorluoğlu Altmışyedinin Mehmed Ağa Amasya serdârı oldu.

[704] Amasya'da Harem Kethudâsı Oğulları, Selâm Ağası Oğulları bunların evlâdlarıdır.

Cemâziyelevvelde Vidin muhârebesinde bozulan Vidin seraskeri Merzifonlu Tuz Mehmed Paşa, ma'iyyetinde Amasya mutasarrıfı Hamis Paşa da bozulduğundan her ikisi de i'dâm edildi.

Teymûr Süleymân Paşa

Merzifonludur. Zoğu nâhiyesinden sipâhî Osmân bin Mehmed'in oğlu ve Cevher Mehmed **[66]** Paşa'nın kardaşıdır. Bunlara "Zoğulu" denirdi. 1153 cemâziyelevvel ibtidâsında Amasya mutasarrıfı olup Îrân harbiyle meşgûl olduğundan Yeğenoğlu Ömer Bey Amasya mütesellimi ve Fethullâh Ağa da alaybeyi oldu.

Bu esnâda elli yıldan beri Güç Arslan Bey evlâdına meşrût olan Geldiklan kazâsında Kırık nâm-ı diğer Huntî karyesi mâlikânesi mutasarrıfı evlâd-ı vâkıfdan Hızır Ağazâde Mehmed Emîn Efendi bin Mehmed bin Hızır Ağa Geldiklan ve Turhal taraflarında türeyen eşkıyânın elinde evlâdıyla berâber şehîd olduğu herkesi pek müte'essir etmiş, eşkıyâ Tokad, Çorum yollarını kesmişdi.

Cemâziyelâhirde eşkıyâyı tenkîle me'mûr olarak sadr-ı a'zam ağalarından Amasyalı Hasan Ağa ve selâm ağası Mehmed Ağa Amasya'ya geldiler. Alaybeyi Fethullâh ve serdâr Birinci Abdî Ağalar'ı yanlarına alıp ta'kîbâta gitdiler.

Şevvâlin dördüncü günü müftü Hacı Ahmed Efendi fetvâdan çekildiğinden Niksârlı Hacı Halîl Efendi Amasya müftüsü ve Fazlıoğulları'nın nüfûzuyla mahkeme kâtibi Gümüşlü Hacı Mehmed Efendi de azl edilip Fazlıoğlu Hacı Mehmed Efendi mahkeme başkâtibi oldu.

Zilhiccede eşkıyâyı tenkîle muvaffak olan **[67]** Hasan Ağa mîr-i mîrânlıkla Karahisâr-ı Şarkî mutasarrıfı oldu. Bu esnâda mevâlîden ve Amasya ulemâsından Şa'bân Efendizâde Hacı Mehmed Efendi vefât edip[705] cihetleri oğulları Abdurrezâk, İbrâhim Efendiler'e verildi.

Bu sene Birinci Sultân Mahmûd Hân'ın câriyelerinden Hindî Paşazâde Ahmed Bey bin Alî Bey'in zevcesi Fatma Hanım Amasya'da Gümüşlüzâde Câmi'i ittisâlinde yapdırdığı medresesi hitâma ermiş olduğundan Fâtımiyye denilen bu medresenin müderrisliği Hazret-i Pîr İlyâs türbedârı Şeyh İsmâ'il Efendi'ye verildi.

1154 muharrem gurresinde Hacı Kadiroğlu Hacı Hâfız Mehmed Ağa baş a'yân ve Kapancı Hacı Ahmed Ağa hacıbaşı olup birkaç gün sonra müftü Hacı Halîl Efendi'nin azliyle Ya'kûb Paşa müderrisi fukahâdan Akdağlı Hacı Mustafâ Efendi ulemâ ve a'yânın zoruyla Amasya müftüsü ve cebecibaşı Amasyalı Hacı Kadiroğlu Köse Alî Ağa da vezâretle Diyârbekir vâlîsi oldu.

Safer evâ'ilinde Amasya erkânından Yeğenoğlu Hacı İbrâhim Bey Îrân harbinde ve İçerişehir'de Osmâniyye (Tekke) medresesi müderrisi **[68]** ulemâdan Dervîş Mehmed Efendi vefât etdi.

Rebî'ulâhirde Zorluoğlu Mehmed Ağa yeniçeri serdârı olup Amasya-Samsun yolunda türeyen eşkıyâyı ta'kîbe gitdi. Cemâziyelevvelde eşkıyâyı tepeleyerek muvaffakiyetle avdet etdiğinden "haseki" pâyesini aldı.

Cemâziyelâhirin sekizinde Canik muhassılı Amasyalı Osmân Ağa'ya ve Amasya mütesellimi Ömer Bey'e vârid olan fermân-ı âlîde Terme ve Fatsa kazâlarına musallat olan Çubukçuoğlu kapıcıbaşı Hacı Ahmed ile oğlu Süleymân ve kaynı Alî ve Sakaoğlu Ömer Ağalar'ın[706] derdest ve Ankara'ya i'zâmı emr edilmiş olduğundan icrâ edildi.

Bu ayın yirmisinde müftü Hacı Mustafâ Efendi fetvâdan isti'fâ eylediğinden Taşâbâdî Hacı Ahmed Efendi ikinci def'a Amasya müftüsü oldu. Amasya mutasarrıfı Teymûr Süleymân Paşa muhârebede yararlığı görülüp şa'bânda vezâretle Sivâs vâlîsi olduğundan kardaşı Çorum beyi Cevher Bey'e mîr-i mîrânlıkla Amasya sancağı verildi. **[69]**

[705] Hacı Mehmed Efendi, Amasya'da Şa'bân Oğulları'nın büyük atasıdır.

[706] Hacı Ahmed Ağa, meşhûr Fatsalıdır. Süleymân Ağa, hazînedâr Süleymân Paşa'dır. Kaynı Alî de meşhûr Canikli Alî Paşa'dır.

Cevher Mehmed Paşa

Merzifonludur. 1154 şa'bânının onuncu günü Amasya mutasarrıfı oldu. Kardaşının ma'iyyetinde Nâdir Şâh muhârebâtı ile meşgûl olduğundan kethüdâsı Mirzâ Ağa bin İsmâ'il Bey'i Amasya mütesellimi olarak gönderdi.

Şevvâl sonlarında Amasya mahkemesi başkâtibi Fazlıoğlu Hacı Hâfız Mehmed Efendi vefât edip mahkeme kitâbeti Gümüşlü Hacı Mehmed Efendi'ye verildi.

Zilka'de gurresinde Ankaralı Abdülkerîmzâde Fazlullâh Efendi Amasya kadısı olup geldi. Serdengeçdiler ağası Bekiroğlu Abdulfettâh Ağa serdâr olup selefi Zorluoğlu Haseki Mehmed Ağa asker sevkine me'mûr oldular. Bu sene sâbık Amasya nâ'ibi Kâsım Bey ve müderris Fazlıoğlu Hacı Ahmed Efendi vefât edip oğulları Mustafâ, Alî Efendiler yerini tutdu.

1155 muharrem gurresinde Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân, Müftüzâde Halîl Efendi nakîb, a'yândan sâbık Canik muhassılı Hacı Osmân Ağa mübâya'acı olup Samsun'da oturdu. Saferde Karakulakzâde Alî Bey alaybeyi oldu. **[70]**

Rebî'ulevvelde Amasya mütesellimi Mîrzâ Ağa harbe gitdiğinden Rahtuvân Paşazâde Hacı Ahmed Bey mütesellim vekîli ve rebî'ulâhirde sâbık surre emîni Amasyalı Hacı Alî Ağa evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olarak İstanbul'dan geldi ve şa'bânda mütesellim Mîrzâ Ağa da ordudan geldi.

Şevvâl evâ'ilinde Sivâs vâlîsi Teymûr Paşa Kars muhâfızı olduğundan Amasyalı Köse Alî Paşa Sivâs vâlîsi ve kethüdâsı olan yeğeni Hüseyin Ağa Sivâs mütesellimi ve zilka'de gurresinde Amasyalı İmâmzâde Hacı Mehmed Efendi Amasya kadısı olup geldi.

1156 muharrem gurresinde Rahtuvân Paşazâde Hacı Ahmed Bey baş a'yân, Hacı Feyzullâhoğlu Hacı Hüseyin Ağa hacıbaşı ve ayın onuncu günü mütesellim Mîrzâ Ağa'nın yerine Merzifon voyvodası Hacı Süleymân Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Rebî'ulevvelde Amasya serdârı Zorluoğlu Haseki Mehmed Ağa, Erzurum ve Şark seraskeri Zanalızâde Hacı Ahmed Paşa ordusuna me'mûr olarak Erzurum'a gitdi. Anahdar ağası Hacı Mahmûd Ağa Samsun zehâ'ir-i askeriyye anbar emîni, Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey'in mahdûmu Mustafâ Ağa mîr-i mîrânlıkla şehzâde Safî mihmândârı, diğer Amasyalı Küçük Hüseyin Ağa da nüzûl emîni oldu. **[71]**

Bu esnâda Sivâs vâlîsi Hacı kadirzâde Köse Alî Paşa, Îrân harbinde muvaffak olamadığından azl ile kendisini, kethüdâsını, kapıcılar kethüdâsı Solak Alî Ağa'yı İstanbul'a ihzâr için bostancılar halîfesi Hacı Ahmed Ağa Amasya'ya gelip yanına mikdâr-ı kâfî kuvvet olarak Sivâs'a gitdi. Şa'bân evâ'ilinde Hamalızâde Ahmed Paşa Sivâs vâlîsi ve İstanbul'da kul kethüdâsı olan Amasyalı Sakaoğlu İsmâ'il Ağa yeniçeri ağası olup zilka'de gurresinde Burhâneddîn Ahmed Efendi Amasya kadısı oldu.

Selîm Paşa

Cân Arslan Paşazâde'dir. 1156 zilka'desinin on beşinde Amasya mutasarrıfı olup kethüdâsı Mehmed Ağa'yı Amasya mütesellimi olarak gönderdi. Bir gün sonra müftü Ahmed Efendi azl ile Şeyh Mustafâ Efendi yine Amasya müftüsü oldu.

1157 muharrem gurresinde Müftüzâde Abdulbâkî Efendi Amasya nâ'ibi, Vâsî Çelebizâde Mahmûd Efendi nakîb oldu. Saferde Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi şehir kethüdâsı, rebî'ulâhirde Amasya sancağı sâbık Tiflis vâlîsi vezîr İshâk Paşa'ya verildi. **[72]**

İshâk Paşa

Ahıshalıdır. Gürcü vüzerâdan olup 1157 rebî'ulâhirinin on ikisinde Amasya mutasarrıfı ve Anahdar ağası Hacı Mehmed Ağa Amasya mütesellimi oldu. Çünkü İshâk Paşa gâyet pîr olduğundan Amasya'ya gelemedi. Cemâziyelevvel gurresinde Fazlıoğlu'nun azliyle Hoca

Paşazâde Hacı Ömer Ağa bin Osmân Bey şehir kethüdâsı oldu. Bu ayda mutasarrıfa Çıldır eyâleti verildi.

Cevher Mehmed Paşa

Merzifonludur. 1157 cemâziyelevvelinin yirmi beşinci günü ikinci def'a Amasya mutasarrıfı ve Mîrzâ Ağa da Amasya mütesellimi olup geldi. Cemâziyelâhir gurresinde mevâlîden Şeyhzâde Ahmed Efendi Amasya kadısı ve Yûnus Efendi nâ'ibi oldu.

Şa'bânda aylardan beri Köprü kadısı Sâlih ve müftüsü Hacı Mustafâ Efendiler'le a'yân Cârullâhoğlu Hacı Hüseyin Ağa arasında devâm eden münâferet dolayısıyla Köprü mahkemesi ansızın basılıp bîçâre kadı acıklı bir sûretde şehîd edildi. Kâtibi yaralandı. **[73]**

Bunu haber alan Amasya alaybeyi Sarı Beyzâde Mehmed Bey derhâl Köprü'ye gitdi. Kateleden beş adamla berâber müftü ve a'yânı Amasya'ya getirip tevkîf ederek mahkemeye verdi. Ramazânda takdîm edilen mebâliğ-i mühimme ile Cevher Paşa tarafından bilâ-muhâkeme mevkûflar salıverildi. Bu yüzden şevvâlde azl edildi.

Osmân Paşa

Çorumludur. Çorum'un Alaca nâhiyesinden Mamalızâde Ömer Paşa'nın oğludur. Buna ma'nâlı bir sûretde "Alacalı Osmân Paşa" dendi. 1157 şevvâlinin altısında Amasya mutasarrıfı ve Köprü a'yânı Torun Ya'kûb Ağa Amasya mütesellimi olup geldi. Buna "Ulu Ya'kûb Ağa" da denirdi.

Ya'kûb Ağa, Köprü ahvâline vâkıf olduğundan sâbık müftü Hacı Mustafâ ile sâbık a'yân Hacı Hüseyin Ağa'yı ve mahkemeyi basıp şehîd eden kimseleri Amasya'ya celb ve tevkîf edip vak'anın tahkîkâtına başlandı.

Bu sene Amasya'nın esbak müftüsü Müftüzâde Hacı Halîl Efendi, a'yândan Kapancı Hacı Ahmed Ağa[707], mevâlîden Zanalızâde Şerîf **[74]** Mehmed Efendi, Iydîzâde Abdurrahîm Efendi, Hızır ve Mehmed Paşalar mütevellîsi Kurdoğlu Hacı Hüseyin Ağa ve ammizâdesi Hacı Mehmed Beyler ve yeniçeri ağası Amasyalı İsmâ'il Ağa vefât etdi.

1158 rebî'ulâhirinde sâbık baş a'yân Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey orduda harb ederken vefât edip mahdûmu Mustafâ Paşa mütevellî ve yeğeni Bekiroğlu Ahmed Bey alaybeyi ve Yeğenzâde Ömer Bey baş a'yân olmuşdu.

Cemâziyelâhir gurresinde Abdulfettâh Efendi Amasya kadısı olup geldi. Ancak Amasya mutasarrıfı Çakırpençeli Osmân Paşa irtikâbâtıyla halkı bîzâr ederek şikâyet edildiğinden şa'bânda azl ile Merzifon'da ikâmete me'mûr ve sonra maktûl oldu.

Ömer Paşa

Bozokludur. Tokmak Hasan Paşa'nın oğludur. 1158 şa'bânının yirmi üçüncü günü Amasya mutasarrıfı olup baş a'yân Yeğenoğlu Ömer Bey mütesellim oldu.

Bu esnâda yirmi yedi yıl kadar Mısır'da mîrlivâ olan Amasyalı Bekir Beyzâde Hacı Osmân Bey bin Ömer Paşa Mısır'dan İstanbul'a gelip huzûr-ı hümâyûna kabûl ve taltîf **[75]** edilerek Bursa'ya gönderildi. Buradan da Amasya'ya geldi. Şevvâlinde sipâhîler ağası Amasyalı Hacı Bâkîoğlu Abdî Ağa bin Mustafâ Ağa ma'zûlen Amasya'ya gönderildi.

Zilka'de evâ'ilinde Amasyalı Firârî Hasan Paşazâde Abdullâh Bey vezâretle Kıbrıs vâlîsi ve zilhicce gurresinde mîrlivâ Hacı Osmân Bey'in büyük mahdûmu "Göleli" demekle meşhûr Mehmed Bey mîr-i mîrânlıkla Çorum mutasarrıfı, Amasya'ya gelen sipâhîler ağası Abdî Ağa da Amasya mütesellimi olup arefe günü şeyhu'l-ulemâ meşhûr Akdağlı Hacı Mustafâ Efendi vefât etdi.

[707] Hacı Ahmed Ağa, Amasya'da Kapancı Oğulları'nın büyük atasıdır.

1159 muharrem gurresinde kapıcıbaşılardan Hacı Feyzullâhoğlu Hacı Hüseyin Ağa baş a'yân ve Sadr-ı a'zam Hasan Paşa ağalarından Amasyalı Hacı Hüseyin Ağa da İstanbul'dan gelip bâ-fermân-ı âlî şehir kethüdâsı oldu.[708]

Şa'bân gurresinde ordu kadısı Amasyalı Hacı Kâsımoğlu Mehmed Rızâ Efendi Amasya kadısı[709] olup Müftüzâde Abdulbâkî Efendi nâ'ibi oldu. **[76]**

Ramazânın yirmi sekizinci günü müftü Şeyh Mustafâ Efendi fetvâdan isti'fâ eylediğinden Fîrûz Ağa müderrisi Ziyâreli Hacı Ömer Efendi Amasya müftüsü ve zilka'de gurresinde Erzincânî Sâlih Efendi Amasya nâ'ibi oldu.

Murtazâ Paşa

Eyyüplü Nûh Efendi'nin oğludur. Vüzerâdandır. 1160 muharremi gurresinde Amasya mutasarrıfı olup Îrân harbi ile meşgûl olduğundan a'yândan harem kethüdâsı Hacı Süleymân Ağa Amasya mütesellimi ve intihâbda Rahtuvân Paşazâde Hacı Ahmed Bey baş a'yân, Fazlıoğlu Hacı Hâfız Mustafâ Efendi hacıbaşı oldu.

Saferde mîrlivâ Hacı Osmân Bey'e Elbasan sancağı verildi. Îrân seferleri uzadığından bir i'ânât-ı harbiyye meclisi kurulup a'yân ve hâcıyândan üçer zât a'zâ, müftü Hacı Ömer Efendi re'îs, mütesellim Hacı Süleymân Ağa nâzır, Murtazâ Paşa kethüdâsı Mehmed Ağa da toplanan zahîre ve i'âneleri alıp paşaya götürmeğe me'mûr olmuşdu.

Nakid ve zahire gibi halkdan toplanan i'âneleri Fazlıoğlu Hacı Mustafâ ve Alî Efendiler müftü efendiden ahz ve tesellüm ederek kethüdâ **[77]** Mehmed Ağa'ya teslîm etmek üzere Samsun anbâr me'mûruna gönderildiği esnâda yarı yarıya i'ânelerden ihtilâs edildiği anbar emîninin gönderdiği musaddak defterden anlaşıldı.

Mütesellim Hacı Süleymân Ağa ile Paşa'nın ağası isticvâb edildi. Mütesellim re'îsden sorulmasını beyân ve ahz ve teslîme me'mûr, Fazlıoğulları da re'îsden noksân aldıklarını ve re'îs olan müftü de bilâ-noksân teslîm etdiğini meclis huzûrunda defter ibrâz ederek dermiyân etdi. Mütesellim, Fazlıoğulları'na mu'în olduğundan bîçâre müftü yalnız kaldı.

Meclis a'zâsı vilâyete ve bâb-ı âlîye takdîm etdikleri mahzar üzerine müftü Hacı Ömer Efendi cemâziyelevvelin on üçüncü günü azl ile Ziyâre'de ikâmete me'mûr olup Şeyh Mustafâ Efendi yine Amasya müftüsü oldu.

Ömer Paşa

İspirlidir. Zarbona Ebûbekir Paşa'nın oğludur. 1160 cemâziyelevvelinin yirmisinde Amasya mutasarrıfı ve Îrân harbine me'mûr olduğundan baş a'yân Hacı Ahmed Bey Amasya mütesellimi ve şa'bânın on yedisinde Amasya'da "Çırçırlıoğlu" demekle meşhûr Abdullâh **[78]** Paşa sadr-ı a'zam ve harem kethüdâsı Amasyalı Hacı Abdullâh Ağa da kapıcılar kethüdâsı oldu. Bu esnâda Amasya kadısı Müjdecizâde Mehmed Efendi olmuşdu.

İhtilâsın ilk tahkîkinde Fazlı Oğulları'nın mes'ûliyetleri anlaşılıyordu. Sonra mes'ûliyet müftî-i ma'zûlün ve şehir kethüdâsı Hacı Hüseyin Ağa'ya yükletilip tazmîne mahkûm oldular. Bu hükm-i karakuş ulemâ ve a'yânı tenfîr, halka da te'sîr etmişdi.

Şevvâl evâ'ilinde Zâr Alîoğlu Mehmed Paşa Sivâs vâlîsi olduğundan müntesibleri Fazlı Oğulları'nın nüfûzları artdı. Hacıbaşı Fazlıoğlu Hacı Mustafâ Efendi ilâveten şehir kethüdâsı oldu. Fazlı Oğulları'nın aleyhinde atıp tutan nakîb Hacı Bâkîoğlu Hacı Abdulbâkî Ağa da mühîn-i sâdât denilerek azl edilip Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi nakîb oldu.

1161 muharrem intihâbında Hacı Efendioğlu Hacı Ahmed Ağa baş a'yân, Emîr Hacıoğlu Torun Hacı Alî Ağa'nın hacıbaşı olması Fazlı Oğulları'na karşı halkın vaz'iyyet aldıklarını anlatdı.

---

[708] Hacı Hüseyin Ağa, Amasya'da Şehir Kethudâsı Oğulları'nın büyük atasıdır. Bunlardan Şeyh Ârifî Mehmed Efendi ve Kâmil Ahmed Efendi, Ziyâ'eddîn Efendi meşhûrdur.

[709] Mehmed Rızâ Efendi, esbak Amasya mütesellimi Tatarağası Ömer Ağa'nın kardeşi oğludur.

Safer evâ'ilinde şâyân-ı dikkatdir ki ber-vech-i mâlikâne Canik muhassılı dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Fatsalı Ahmed Ağa bin Süleymân Ağa bin Abdurrahmân Ağa pek zâlimâne **[79]** hareket eylediğinden Irım, Akçay, Olsa köyleri halkı toplanıp otuz nefer etbâ'ıyla berâber Ahmed Ağa'yı paraladılar. Oğulları Süleymân, Alî Beyler'i bırakdılar.[710]

Cevher Mehmed Paşa

Merzifon'da Zoğuludur. 1161 saferinin yirmi yedinci günü Amasya mutasarrıfı ve kethüdâsı Hacı Mirzâ Ağa mütesellimi olarak geldi. Rebî'ulevvel gurresinde ulemâ ve a'yânın ittifâkıyla Fazlı Oğulları azl edilip Torun Hacı Alî Ağa nakîb ve sâbık kethüdâ Hacı Hüseyin Ağa da şehir kethüdâsı oldu.

Bu ayın ortalarında Yukarı Kalede Dizdâriyye müderrisi, Bey Câmi'i vâ'izi ve mekteb mu'allimi meşâhîr-i ulemâdan Hacı Mehmed Efendi vefât etdi. Şa'bân gurresinde Tatar Ağasızâde Mehmed Emîn Efendi Amasya kadısı ve müte'âkiben Hacı Mirzâ Ağa'nın da azliyle baş a'yân Hacı Ahmed Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Zilka'dede hitâm bulan ihtilâs tahkîkâtı netîcesinde ihtilâs edilen emvâl ve nukûd, Murtazâ Paşa'nın Samsun'da bırakdığı anbar me'mûru ile kethüdâsının zimmetinde kaldığı anlaşıldığından Fazlı Oğulları, müftü Hacı Ömer Efendi, **[80]** şehir kethüdâsı Hacı Hüseyin Ağa berâ'et kazandı. Müftü ıtlâk edildi.

Zilhicce evâ'ilinde mahkeme baş kâtibi Gümüşlü Hacı Mehmed Efendi vefât edip Fazlıoğlu Hacı İsmâ'il Efendi bin Hacı Mehmed Efendi başkâtib oldu. Müftü Şeyh Mustafâ Efendi isti'fâ edip Taşâbâdî Hacı Ahmed Efendi yine Amasya müftüsü oldu. Bu ayın yirmi altısında İstanbul'da sarây-ı hümâyûn hocası şârih-i Buhârî ve Müslim Amasyalı Yûsuf Efendizâde Abdullâh Hilmî Efendi vefât etdi.

1162 muharremi intihâbında Rahtuvân Paşazâde Hacı Ahmed Ağa baş a'yân, Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi hacıbaşı oldu. Muharremin gâyesinde Hacı Ahmed Efendi'nin fetvâdan çekilmesi üzerine Ayas Ağa müderrisi Çorumlu Hacı Alî Efendi Amasya müftüsü ve rebî'ulevvelin yirmisinde kul kethüdâsı Amasyalı Hüseyin Ağa yeniçeri ağası oldu.

Hasan Paşa

Amasyalıdır. Gümüşlüzâde Mahallesi'nde Hacı Kâsımoğlu Hacı Ömer Ağa'nın oğludur. 1162 cemâziyelâhirinin dokuzuncu günü Amasya mutasarrıfı ve baş a'yân Hacı Ahmed Bey mütesellimi oldu. Şa'bânın üçüncü günü meşâhîr-i ulemâdan Saçlı Dâmâd Hacı Osmân Efendi merhûm oldu. Mahdûmu Hacı Bâkır Mehmed **[81]** Efendi ulemâ ve şu'arâdandı.

Berât gecesi ulemâ arasında çıkan bir hâdise üzerine Çorumlu müftü isti'fâya mecbûr olup ulemâdan Mehmed Paşa müderrisi Aybatsalı Abdullâh Efendi Amasya müftüsü ve şevvâl ibtidâlarında sadr-ı âlî kethüdâsı Amasyalı Hocazâde Abdulganî Abdî Ağa vezâretle Tırhala vâlîsi oldu.

Ebûbekir Paşa

Amasyalıdır. Köprübaşı Mahallesi eşrâfından ve Şâdgeldi Paşa ahfâdından Mısır mîrlivâsı Bekir Beyzâde Hacı Osmân Bey bin Ömer Paşa bin Ebûbekir Bey'in oğludur.

1163 muharremi ibtidâsında Amasya mutasarrıfı ve harbe me'mûr olup baş a'yân Hacı Ahmed Bey mütesellimi ve Feyzullâh Efendi Amasya nâ'ibi oldu.

Safer evâ'ilinde Fethullâh Ağa alaybeyi ve Türedioğlu Hacı Süleymân Ağa şehir kethüdâsı ve rebî'ulevvelde Çiğdem Beyoğlu Hacı Alî Ağa nakîb olup şa'bân gurresinde defterdâr Amasyalı İbrâhîm Efendi'nin birâderi Ahmed Efendizâde Musliheddîn Efendi Amasya kadısı ve zilhiccenin evâ'ilinde müftü Abdullâh Efendi'nin isti‘fâsıyla büyük âlimlerden **[82]** Oluslu Hacı Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu.

[710] Bu vak'a ahkâm ve mâliye defterlerinde görüldü.

1164 muharreminde mutasarrıf Ebûbekir Paşa'nın kayınbirâderi Mustafâ Paşazâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân ve Amasya mütesellimi, Rahtuvân Paşazâde Hacı Ahmed Bey hacıbaşı, Hacı Bâkîoğlu Hacı Abdulbâkî Ağa da nakîb kâ'im-makâmı oldu.

Rebî'ulevvelde a'yândan Hacı Kadiroğlu Hâfız Mehmed Ağa evkâf-ı sultâniyye ve şehzâdeler vakfı mütevellîsi olarak İstanbul'dan geldi. Mevlid günü Bekir Beyzâde Hacı Osmân Bey Dâru'l-Hadîs Medresesi'ni hitâma erdirdiğinden a'yân ve ulemâya konağında mükellef bir ziyâfet çekdi. Konağının karşısında Dâru'l-Hadîs ve kütübhânesinin resmî güşâdını yapdı. Müderris ve muhaddis ta'yîn etdiği meşâhîr-i ulemâdan Laz İbrâhim Efendi tarafından Fâtiha sûresi tefsîrinden bir ders okundu.

Rebî'ulâhirde Amasyalı Kalaycı Halîl Ağa sarây-ı hümâyûnda bostancıbaşı, şevvâlde Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi nakîb kâ'im-makâmı ve Abdulcelîlzâde Hacı Hüseyin Paşa Sivâs vâlîsi oldu.

Receb evâ'ilinde meşâhîr-i fuzalâdan Lâdik müftüsü ve Şeyhü'l-islâm Mehmed Efendi Medresesi müderrisi Âmidî Mehmed Şerîf Efendi **[83]** vefât edip büyük mahdûmu Ömer Efendi müftü ve diğer mahdûmu Mehmed Tâhir Efendi müderris oldu.

Şevvâlde çokdan beri hasta olan Müftü Hacı Mehmed, esîr-i firâş olduğundan fetvâdan çekilip Mehmed Paşa müderrisi Aybatsalı Uzun Abdullâh Efendi yine Amasya müftüsü oldu. Zilhiccede sâbık müftü vefât etdi.

Bu sene Amasya havâlîsine Kürd aşîretlerinden Millî aşîreti, re'îsleri Süleymân Paşazâde Mûsâ Bey bin Halîl Bey'le gelip yerleşdi. Mûsâ Bey ma'iyyeti düzgün, servet ve sâmânıyla meşhûr olup başında tehdîdini îkâ'a muktedir bir kuvvet vardı.

Kezâlik Dâru'l-Hadîs'i yapan Hacı Osmân Bey Samanpazarı üstünde yapdırdığı iki kapılı hanı, Alaca Hamâmı, birçok musakkafâtı vakf ederek hâsılâtını Dâru'l-Hadîs, kütübhâne, köprü başındaki câmi'i ve çeşmesi gibi hayrâtına tahsîs ve vakfiyesini tanzîm etdi.

1165 muharreminde mütesellim ve baş a'yân Hacı İbrâhim Bey olup Saracoğlu Hacı İsmâ'il Efendi hacıbaşı, safer gurresinde Ahmed Atâ'ullâh Efendi Amasya nâ'ibi ve rebî'ulevvelde Zaralızâde Mehmed Paşa Sivâs vâlîsi oldu.

Rebî'ulâhirde Yeğenoğlu Ömer Bey Millî **[84]** aşîreti re'îsi Mûsâ Bey'in kerîmesini tezevvüc edip gâyet debdebeli bir düğün yapdı. Her iki taraf da nüfûz kazandı. Zorluoğlu Haseki Mehmed Ağa kul kethüdâsı ve cemâziyelevvelde Amasyalı Gürcüzâde Mustafâ Paşa da vezâretle Ağrıboz vâlîsi oldu.

Mehmed Paşa

Sivaslıdır. Zaralızâde Osmân Paşa'nın oğludur.[711] 1166 muharremi gurresinde Amasya mutasarrıfı olup sipâhîler kethüdâsı olan Fazlıoğlu Hacı Mustafâ Ağa'yı mütesellim nasb etdi. Buna Mustafâ Efendi de denirdi.

Mehmed Paşa, Sivâs vâlîsi iken Amasya tahsîlâtından hazîne-i mâliyyeye gönderilmek üzere Sivâs defterdârına teslîm edilen büyük ve mühim bir meblağı kendi işlerine sarfetmişti. Bu hâl İstanbul'a aks etdikde paranın gönderilmesi emir ve te'kîd ve aldırmayınca azl ve tehdîd edildi. **[85]**

Paşa, işin fenâya saracağını anlayınca ba'zı vüzerâya ve sadr-ı a'zama mürâca'atla Amasya sancağını taleb ve imhâlini ricâ ederek parayı ödeyeceğini beyân eylediğinden matlûbu is'âf edildi.

Ancak Amasya sancağı uhdesine tevcîh edilmeden önce muhassıllar ta'yîn ederek Sivâs'dan gönderdi. İhtilâs etdiği paraları halkdan ikinci def'a tahsîl etdirmek için mütesellimine buyrultu gönderip tahsîline kıyâm ve az sonra Amasya mutasarrıfı olduğunu ve Sivâs'dan hareket etdiğini bildirdi.

[711] Mukâta'ât ve mâliye defterlerinde "Zâr Alîzâde" yazılıdır. Tahfîfen "Zaralızâde" denmişdir.

Fazlı Oğulları, Mehmed Paşa'nın mukaddem verdiği emri üzerine paraların tahsîlâtına kıyâm ve Sivâs'dan gelen tahsîldârlar ise mübâşeret etdikleri cihetle şikâyetler bâb-ı âlîye yağdı.

Bu hareket, yeniçeriler ve hâsseten halk arasında dehşetli bir infi'âl uyandırdı. Muhassılları ve Fazlı Oğulları'nı tahsîlâtdan men' eden halk, boğazları sedd edip Mehmed Paşa'yı Amasya'ya sokmamak ve tahsîlâta kıyâm edenleri öldürmek için ittifâk etdiler.

Vaz'iyyet pek korkunç idi. Çünkü vergilerini tamâmiyle vermiş olan halk, tekrâr tahsîl edileceğinden korkup her türlü muhâtarayı göze aldırmışlardı. Bunu takdîr eden mütesellim **[86]** muhassılları durdurmuş, ahvâli Mehmed Paşa'ya bildirmişdi.

Bâbı-âlî, şikâyetleri muhikk gördüğünden derhâl Mehmed Paşa'yı azl ve yerine İçil mutasarrıfı Cevher Paşa'yı ta'yîn etdiği hâlde bundan ma'lûmâtı olmayan Mehmed Paşa boğaza kadar gelmiş, halk ise müsellahan paşayı geri çevirmeğe kıyâm etmiş, Helvâcı Pınarı önünde oldukça önemli bir boğuşma olmuşdu.

Fakat Amasya a'yânı araya girip paşayı iknâ'a çalışdıkları esnâda fermân-ı âlî gelip teblîğ edilince Mehmed Paşa dönüp Sivâs'a gitdi. Gavgâ da bitdi. Paşanın adamlarından birkaçı öldü. Amasyalılardan da yaralanan oldu.

Cevher Mehmed Paşa

Merzifon'da Zoğuludur. 1166 saferinin gurresinde dördüncü def'a Amasya mutasarrıfı olup Hacı Efendizâde Hacı Ahmed Ağa'yı mütesellim nasb etdi. Ancak tahsîlât mes'elesinden galeyâna gelen halk, Cevher Paşa'nın zâten bildikleri ef'âl-i şedîdesinden emîn olamadıkları cihetle şikâyetler devâm etdi. Bu yüzden Amasya sancağı şevvâlde Çankırı mutasarrıfı Ebûbekir Paşa'ya verildi. **[87]**

Ebûbekir Paşa

Amasyalıdır. Bekir Beyzâde Hacı Osmân Bey'in oğludur. 1166 şevvâlinin altıncı günü ikinci def'a Amasya mutasarrıfı oldu. Vusûlüne kadar kethüdâsı Keyvân Oğulları'ndan Rüstem Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb edip gönderdi. Sonra kendisi de geldi.

Ebûbekir Paşa, geldiğinden birkaç gün sonra bir bakâyâ meclisi kurup hesâb işlerine vâkıf kimseleri a'zâ yapdı. Amasya sancağında vâki' bakâyâ ve Zaralıoğlu Mehmed Paşa'nın mikdâr-ı zimmeti tedkîk ve tesbît edilerek netîcesini bâb-ı âlîye arz edip zilhiccede harbe me'mûren Rûmeli'ne gitdi. Rahtuvân Paşazâde Hacı Alî Bey bin Hacı Ahmed Bey'i mütesellim nasb etdi. Ebûbekir Paşa'nın pederi Hacı Osmân Bey bu yıl vefât etdi.

1167 muharreminde kapıcıbaşılardan Yeğenoğlu Ömer Bey baş a'yân ve Hacı Efendioğlu Hacı Ahmed Ağa hacıbaşı olup imdâd-ı seferî i'âneleri toplandı. Safer ibtidâsında Merzifônî Hazînedâroğlu Mehmed Efendi Amasya kadısı olup geldi. Mutasarrıf Ebûbekir Paşa da Köstendil mutasarrıfı oldu. **[88]**

Cevher Paşa

Zoğuludur. 1167 şa'bânının on altıncı günü yine Amasya mutasarrıfı ve Hacı Efendioğlu Hacı Ahmed Ağa mütesellimi oldu. Bu esnâda esbak yeniçeri ağası Amasyalı Hüseyin Ağa Rûmeli beylerbeyi pâyesiyle Hotin muhâfızı oldu.

Şevvâlin dördüncü günü müftü Aybatsalı Hacı Abdullâh Efendi'nin azliyle Ayâs Ağa müderrisi Çorumlu Hacı Alî Efendi ikinci def'a Amasya müftüsü ve Fazlıoğlu Abdülazîz Efendi bin Hacı Alî Efendi nakîb kâ'im-makâmı oldu. Zilka'dede Gürcüzâde Mustafâ Paşa'nın vefâtıyla Torumtay vakfının tevliyeti birâderleri ulemâdan Hâfız Hıfzî Mehmed Efendi ile Alî Bey'e verildi. Merzifon müftüsü ve Çelebi Sultân müderrisi Abdullâh Efendi bin Şeyh Mehmed Efendi de vefât etdi.

1168 muharreminde Mustafâ Paşazâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân ve züamâdan Ömer Bey alaybeyi, sipâhîlerden Deli Hüseyin Ağa kethüdâyeri[712] olup Mar'aş beylerbeyi Abdullâh Paşa'ya Amasya sancağı verildi. **[89]**

Abdullâh Paşa

İstanbulludur. Esbak Amasya müftüsü Yeğen Osmân Efendizâde Mehmed Efendi ahfâdından Mustafâ Efendizâde Mehmed Efendi'nin oğludur. 1168 muharreminin sekizinci günü Amasya mutasarrıfı[713] olup vusûlüne kadar Hacı Efendioğlu Hacı Ahmed Ağa mütesellimi oldu.

Saferin on yedisinde müftü Hacı Alî Efendi ilâveten nakîb kâ'im-makâmı olup mevki'i sağlandı. Yirmi sekizinci cum'a günü Birinci Sultân Mahmûd Hân'ın vefâtıyla birâderi Üçüncü Sultân Osmân Hân tahta çıkdı. Müte'âkiben Çeteci Abdullâh Paşa Sivâs vâlîsi oldu.

Receb ibtidâsında Çevgânîzâde İbrâhim Efendi Amasya kadısı olup geldi. Mutasarrıf Abdullâh Paşa, sadâret kethüdâlığından vezâret umarken Mar'aş'a atılması merâkına dokundu. Oraya vusûlünde hasta olup tebdîl-i havâ için ceddinin vatanı olan Amasya'yı özleyerek kendi talebiyle Amasya mutasarrıfı olmuşdu. Recebde vefât etdi.

Ebûbekir Paşa

Amasyalıdır. Bekir Beyzâde olup dîvân-ı **[90]** hümâyûn teşrîfâtçısı Âkif Mehmed Bey'in pederidir. 1168 recebinin yirmi dokuzuncu günü Amasya mutasarrıfı olup Hacı Efendioğlu Hacı Ahmed Ağa yine mütesellim oldu.

Şa'bânın ibtidâsında mütesellimin kayınpederi ve müftü efendinin hısımı Çorumlu Hacı Zeynelâbidîn Ağa nakîb kâ'im-makâmı oldu. Buna "Zeynel Ağa" denirdi. Zeynel Oğulları'nın büyük atasıdır. Şa'bânın yedisinde baş defterdâr Amasyalı Hatîbzâde Nâ'ilî Abdullâh Paşa bin Halîl Ağa vezâretle sadr-ı a'zam oldu.

Zilhicce ibtidâsında Kadı İbrâhim Efendi İstanbul'a gidip Taşâbâdî Hacı Ahmed Efendizâde mahkeme kâtibi Mehmed Emîn Efendi Amasya nâ'ibi ve Gül Ahmed Paşa birâderzâdesi Hacı Feyzullâhoğlu Hacı Hüseyin Ağa bin Hacı İsmâ'il Efendi Amasya mütesellimi oldu.

Bu yıl, kul kethüdâlığından mîr-i mîrân olup Köprü'de menfiyyen mukîm olan Gürcü Mehmed Paşa ve Amasya mevlevîhânesi şeyhi Hacı Ahmed Dede vefât edip mesnevîhân İsmâ'il Dede şeyh oldu.

1169 muharreminde Hacı Efendioğlu Hacı Ahmed Ağa baş a'yân olup onuncu günü müftü Hacı Alî Efendi'nin azliyle Torumtay müderrisi Köprülü Hacı Mehmed Efendi Amasya müftüsü ve saferde Sarıbeyzâde Mehmed Bey Amasya alaybeyi oldu. **[91]**

Cemâziyelevvel ibtidâsında enderûn ağalarından Amasyalı Ca'fer Ağa evkâf-ı sultâniyye ve şehzâdeler vakfı mütevellîsi olarak İstanbul'dan geldi. Receb ibtidâsında Çavuşzâde Feyzullâh Efendi bin İbrâhim Efendi Amasya kadısı, Fazlıoğlu Hacı Mustafâ Ağa sipâhîler kethüdâsı ve birâderi Hacı Alî Efendi nakîb kâ'im-makâmı oldu.

Çünkü Zaralıoğlu Mehmed Paşa Amasya'nın sâbıkâ tahsîlâtından zimmetine geçen mebâliğ-i mühimmeyi te'diye etmek şartıyla Sivâs vâlîsi olmuşdu. Bu aydan i'tibâren zimmet-i sâbıkasını bakâyâ nâmıyla tahsîle emr-i şedîd verdi. Fazlı Oğulları'nı tahsîle me'mûr edip Amasya alaybeyi Mehmed Bey'e kızını vermiş, onu da kendisine rabt etmişdi.

Mehmed Bey, bütün kuyûd-ı resmiyye ve şer'iyyenin gösterdiği üzere eben-an-ceddin Amasyalı bir zât idi. Bu esnâda Sivâs alaybeyi olup Amasya'dan Sivâs'a gitdiğinden kendini belâdan kurtardı. Yerine Yeğenoğlu Ömer Bey'in etbâ'ından Kürd Ebûbekir Bey alaybeyi oldu.

---

[712] Bu Hüseyin Ağa, Amasya'da Deli Hüseyin Oğulları'nın büyük atasıdır.

[713] Bu Abdullâh Paşa'nın mutasarrıflığı emri Amasya sicillâtında görüldü.

Mutasarrıf Ebûbekir Paşa Bender muhâfızı idi. Mütesellimi Hacı Hüseyin Ağa da vâlînin emr-i şedîdine karşı duramadı. Bu yüzden dedikodu çoğaldı. A'yân da halk ile berâber olup ağır şikâyetler bâb-ı âlîye yağdı. **[92]**

Vâlî Mehmed Paşa, gerek Sivâs ve gerek Amasya emvâlinden zimmetine geçen paraları ziyâdesiyle bütün vilâyet halkına garâmeten tevzî' ederek vilâyetin her tarafında bunları tahsîle koyuldu. Fakat köylerden kendisine güvenen yiğitler, levendler vâlînin irtikâbât ve tahsîlât ve mezâlimi yüzünden şekâvete kalkışdılar. Amasya, Zile, Tokad havâlîsinde köyleri basıyorlar, canları yakıyorlardı.

Amasya havâlîsinde şakîlik yapan levendler, Sarıkadıoğlu Pehlivân Mehmed adlı gâyet yiğit ve cür'etkâr bir sergerdenin emriyle hareket ediyorlardı. Bunların mikdârı ilk önce azdı. Gitdikçe çoğaldı. Bu esnâda İbekli Ömer Ağa'nın oğlu Mustafâ Ağa da Zaralıoğlu'nun zulmünden kaçıp levend eşkıyâsına karışdı. Buna "İbeklioğlu" denir. Gâyet yiğit ve pehlivân bir adamdı. Eşkıyâ sergerdesi Mehmed Pehlivân'ın kethüdâ-yı şekâveti oldu.

Bu yıl a'yândan Sa'atçioğlu Hacı Mehmed Efendi, Abdî Paşa birâderi ve kütübhâne sâhibi olan Sultân Bâyezîd Câmi'i imâm-ı evveli Emîr İmâm Hacı Abdullatîf Efendi, Hızır Paşa müderrisi Veliyyüddîn Efendi vefât etdi.

1170 muharreminde Yeğenzâde Ömer Bey baş a'yân, Hacıoğlu Hacı Ahmed Ağa hacıbaşı, Hacı Abdulbâkî Ağa da nakîb kâ'im-makâmı olup Fazlı Oğulları'nın tahsîlâtı şiddetlendi. **[93]**

Bu yüzden eşkıyânın yollarda, bellerde ve köylerde irtikâb etdikleri işkenceler, yağmâ ve gâretler halkı tedhîş ediyor, Kürd Bekir Bey'in ta'kîbâtı Amasya havâlîsine münhasır kalıyor, halkın feryâdı yürekleri eziyordu.

Bundan müte'essir olan ulemâ, a'yân ve hâcıyân tahsîlâta i'tirâz ederek efkâr-ı umûmiyyenin galeyânını teskîne hizmet ve bir mahzar-ı umûmî ile dîvân-ı hümâyûna şikâyet etdi.

Receb ibtidâsında mevâlîden Osmân Efendi Amasya kadısı olup geldi. Şa'bân ayında Fazlı Oğulları'nın konakları halk tarafından taşlandı. On kadar tahsîldârlar fenâ döğüldü. Bunlardan biri dayak altında can verdi. Mes'ele büyüdü. Bir tarafdan Fazlı Oğulları'nın takımları, diğer tarafdan a'yân ile halk her tarafa şikâyetler yağdırdı.

Bu hâdiseler ve levend eşkıyâsının türemesi sırf vâlî olacak derebeyinin seyyi'ât ve mezâlimi yüzünden olduğu anlaşıldığından bâ-fermân-ı âlî Sivâs vâlîsi olan Çeteci Vezîr Abdullâh Paşa kuvvetiyle Zaralıoğlu Mehmed Paşa azl ve i'dâm edildi.

Ömer Paşa

Bozokludur. Tokmak Hasan Paşa'nın oğludur. 1170 ramazânının yirmi yedinci günü **[94]** Amasya mutasarrıfı olup vusûlüne kadar Hacı Feyzullâhoğlu Hacı Hüseyin Ağa'yı mütesellim nasb etdi.

Zaralıoğlu'nun i'dâmı üzerine halk Fazlı Oğulları'nın haksız yere kendilerinden tahsîl etdikleri mallarının kendilerine verilmesini musırrâne istediler. Ulemâ ve a'yân bu talebi haklı görüp mağdûrlara tarafdâr oldular.

Zilhicce ibtidâsında kadı Osmân Efendi halkın mahkemeye hücûmundan korkup Abdullâh Efendi'yi nâ'ib ta'yîn ederek İstanbul'a can atdı. Bu esnâda diğer Zaralıoğlu Feyzullâh Paşa Sivâs vâlîsi olduğundan Fazlı Oğulları'na yeniden cân geldi.

Mutasarrıf Ömer Paşa geldiğinden bir ay sonra levend eşkıyâsını ta'kîbe gidip mahdûmu Hasan Bey Amasya mütesellimi oldu. Millîoğlu Mûsâ Bey, alaybeyi Kürd Bekir Bey de berâber gitdi. Çünkü Mûsâ Bey'in oldukça mühim bir kuvveti vardı.

1171 saferinde kadı Osmân Efendi meşîhatın emri olmaksızın kazâyı terk etdiğinden azl edilip Konyalı Yeğenzâde Mehmed Ârif Efendi Amasya kadısı oldu. Bu da gelemeyip nâ'ibi ibkâ etdi.

Az sonra Hacı Hüseyin Ağa yine şehir kethüdâsı ve saferin ortalarında Fazlıoğlu **[95]** Hacı Alî Efendi nakîb kâ'im-makâmı ve on altıncı pazar gecesi Üçüncü Sultân Osmân'ın vefâtıyla Üçüncü Sultân Ahmed şehzâdesi Üçüncü Sultân Mustafâ Hân Osmanlı tahtına oturdu.

Rebî'ulevvelde mutasarrıf Ömer Paşa levend eşkıyâsını ta'kîb ederken sergerde Mehmed Pehlivân'ın koluna tesâdüf eylediğinden vurulup vefât etdiğinden Amasya sancağı mîr-i mîrânlıkla oğlu Hasan Bey'e verildi.

Hasan Paşa

Bozokludur. 1171 rebî'ulevvelinin beşinci günü Amasya mutasarrıfı oldu. Levend eşkıyâsının harbinde yararlığı görülen Millîoğlu Mûsâ Bey mütesellim olup Hasan Paşa eşkıyâ harbine gitdi.

Rebî'ulâhirde çukadâr-ı şehriyârî Zanalı Mîrzâ Paşazâde Ahmed Ağa menfî ve cemâziyelâhir ibtidâsında hazîne-i hümâyûn kethüdâsı Mehmed Ağa evkâf-ı sultâniyye ve şehzâdeler vakfı mütevellîsi olarak Amasya'ya geldiler.

Recebde sâbık müftü ve Ayâs Paşa müderrisi Çorumlu Hacı Alî Efendi vefât edip ulemâdan Hüseyin Efendi müderris oldu. Şa'bânda Sunkurluoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın Amasya'da yapdırdığı medresesi hitâm bulduğundan **[96]** Çorumlu Hacı İsmâ'il Hâtif Efendi ilk müderris oldu.

Şevvâlde ağır şikâyetleri tahkîk ve mücrimleri tecziye etmek üzere bâ-fermân-ı âlî sâbık Gence vâlîsi vezîr Mehmed Paşa[714] Amasya'ya gelip Hacılar Meydânı'na indi. Ma'iyyetinde asker vardı.

Bu Mehmed Paşa birkaç gün sonra anlaşıldı ki kul kethüdâlığından ma'zûlen Îrân harbine giderek mîr-i mîrân ve sonra vezîr olan Amasyalı Hindî Ahmed Paşazâde'dir. Birâderzâdesi olan Hacı Ahmed Bey bin Alî Bey'i yanına alıp tahkîkâta başladı.

Fakat vâlînin iltizâm ve himâyesinde olan Fazlı Oğulları ile a'vân ve ensârı müfettiş paşayı iğfâl ederek vak'anın sebebleri ulemâ olduğunu iddi'â ve tedârik etdikleri adamlarıyla paşayı iknâ' etdiler.

Bütün töhmetler sâbık müftü Hacı Mehmed ve imâret şeyhi Hacı Mehmed, şeyhü'l-kurrâ Hacı İbrâhim Efendiler'e yükletildiğinden bîçâreler gece evlerinden kaldırılıp Kıbrıs'da Magosa kalesine nefy edildiler. Halkdan birkaç kimse kale-bend ve iki kimse i'dâm edildi.

Mehmed Paşa'yı iğfâle birinci bâ'is yeğeni Hindîoğlu Hacı Ahmed Bey, ikincisi de Amasya **[97]** a'yânının birbirine karşı vaz'iyyeti idi. Yeğenzâde Ömer Bey, nüfûz ve iktidârıyla a'yâna kendisini saydırmışdı. Müfettiş Paşa'nın en ziyâde dikkat nazarını çeken Ömer Bey'di.

Binâ'en-aleyh zilhicce ibtidâlarında Yeğenzâde Ömer Bey mîr-i mîrânlıkla Van vâlîsi olarak Amasya'dan kaldırıldı. Lâkin efkâr-ı umûmiyye müfettiş paşanın vak'a müsebbiblerini himâye etmesinden fevkalâde dilgîr olduğundan şikâyetler devâm etdi. Müfettiş de gitdi.

1172 muharreminde Rahtuvân Paşazâde Hacı Alî Bey baş a'yân, Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi hacıbaşı ve nakîb oldu. Saferde efkâr-ı umûmiyyenin galeyânını teskîn edemeyen mutasarrıf da azl edildi.

Ebûbekir Paşa

Amasyalıdır. Bekir Beyzâde Hacı Osman Bey'in oğludur. 1172 saferinin yirmi sekizinci günü Amasya mutasarrıfı olup vusûlüne kadar baş a'yân Hacı Alî Bey mütesellim oldu.

Rebî'ulevvelde mutasarrıf geldi. Hacı Kadiroğlu Hacı Hâfız Mehmed Ağa hacıbaşı ve Emîr Hacıoğlu Hacı Mustafâ Ağa da nakîb oldu. Bu ayda Hâtuniye hatîbi Çavuşoğlu Hacı Mehmed **[98]** Efendi bin Receb vefât edip mahdûmu Hâfız Ahmed Efendi hatîb oldu.

[714] Amasya sicillâtında böyle yazılıdır.

Rebî'ulâhirde sâbık Şâm vâlisi ve emîrü'l-hacc olan Mekkîzâde Hacı Hüseyin Paşa hac yolunda Urbân'a mağlûb olduğundan azl ve habs ve sonra Amasya'ya nefy edilmekle gelip İçeri Şehir'de ikâmet ettirildi.

Cemâziyelâhir ibtidâsında Şeyh Mehmed Efendi Amasya kadısı olup geldi. Recebde ulemânın başı Iydîzâde Hacı Âkif Mustafâ Efendi riyâsetinde toplanan âlimler Magosa kalesine sürülen âlimlerin günâhsız ve Fazlı Oğulları'nın suçlu olduklarına dâ'ir bir mahzar-ı umûmî yazıp dîvân-ı hümâyûna gönderdiler.

Şevvâlde Magosa'ya gönderilen âlimler İstanbul'a celb edilip zilhiccede afv ve tatyîb edilerek Amasya'ya gönderildiler. Vak'aların ikinci def'a tahkîkâtına lüzûm görüldü. Bu yıl Atabeg müderrisi Zanalızâde Hacı Abdullâh Efendi vefât edip oğulları Ahmed, Mahmûd Efendiler yerini tutdu.

1173 muharreminde Hacı Feyzullâhoğlu Hacı Hüseyin Ağa baş a'yân ve mütesellim olup mutasarrıf Ebûbekir Paşa levend eşkıyâsıyla meşgûl ve mahkeme kâtibi Fazlıoğlu Hacı İsmâ'il Efendi de Amasya nâ'ibi olup kadı İstanbul'a gitdi. **[99]**

Saferde Fazlı Oğulları'nın muhâsebe ve muhâkemesine ve teftîşi ahvâllerine mübâşir ta'yîn edilen silahşör Behzat Ağa adamlarıyla İstanbul'dan gelip bâ-fermân-ı âlî Müftüzâde Abdullâh Efendi husûsî hâkim ta'yîn edildi.

Rebî'ulevvelde müftü, nâ'ib ve kâtib, şehir kethüdâsı, nakîb azl edilip fuzalâdan Seküköylüoğlu Hacı Kâşif Mehmed Efendi müftü, Abdullâh Efendi nâ'ib, Taşâbâdîzâde Hacı Mehmed Emîn Efendi mahkeme kâtibi, Damgacı Hacı Ahmed Ağa şehir kethüdâsı ve Hacı Bâkî Ağa da nakîb oldu.

Recebin yirmi birinci pazar günü sabâhında fâzıl-ı meşhûr esbak müftü ve Sultâniyye müderrisi Iydîzâde Hacı Âkif Mustafâ Efendi vefât etdi. Amasya büyük bir mâtem günü yaşadı.

Ramazanda esbak bostancıbaşı Halîl Ağazâde Hacı Ömer Ağa vefât edip malının üçde biriyle bir medrese yapdırılmasını vasiyet ve müftü Kâşif Mehmed Efendi'yi vâsî nasb etmişdi. Yapdırılan medreseye Kâşifiyye dendi.

Şevvâl ibtidâlarında yapılan muhâsebe ve muhâkeme netîcesinde Fazlı Oğulları'nın zimmetleri ve tahsîl edilmiş vergileri ikinci def'a tahsîl edip zimmetlerine geçirdikleri sâbit olduğundan hukûk-ı hazîne ve halkı tazmîne mahkûm olup Amasya kalesine habs edildiler. **[100]**

Zilka'dede Magosa'ya gönderilen Torumtay müderrisi ve sâbık müftü Köprülü Hacı Mehmed Efendi, sonra Yörgüç Paşa müderrisi Kürd Hâfızoğlu fuzalâdan Hacı Abdurrahmân Efendi ve Torumtay vakfı mütevellîsi Gürcüzâde Hâfız Hıfzı Mehmed Efendi vefât etdi.

1174 muharreminde mevlevîhâne şeyhi Ahmed Efendi baş a'yân ve Moramulluoğlu Hacı Mehmed Ağa hacıbaşı ve iki gün sonra Çorumlu Hacı Alî Efendi Amasya müftüsü ve Gürcüzâde Halîl Bey bin Mustafâ Paşa Torumtay vakfı mütevellîsi oldu.

Rebî'ulâhir ibtidâsında Birgili Süleymân Efendi kadı ve yine Abdullâh Efendi Amasya nâ'ibi olup Fazlı Oğulları, hazîne ve halkın hukûkunu tamâmiyle ödediklerine binâ'en bâ-fermân-ı âlî Magosa kalesine i'zâm ve kale-bend edildikden sonra Behzat Ağa İstanbul'a gitdi.

Müftü Hacı Alî Efendi hastalandığından isti'fâ edip yerine Aybatsalı Hacı Abdullâh Efendi Amasya müftüsü oldu. Buna "Uzun Müftü" denirdi. Rebî'ulâhirde sâbık müftü Çorumlu Hacı Alî Efendi bin Abdulfettâh Efendi ve bir gün sonra ders-i âm Kürd Mustafâ Efendi vefât etdi.

Cemâziyelevvelde Bozok beyi meşhûr Abdulcebbârzâde Çapan Ahmed Bey mîr-i mîrânlıkla Sivâs vâlîsi oldu. **[101]**

Süleymân Paşa

Çermiklidir. Kürd Ahmed Paşa'nın oğludur. 1174 ramazânının ibtidâsında Amasya mutasarrıfı olup Rahtuvân Paşazâde Hacı Ahmed Bey mütesellimi oldu. Bu esnâda İstanbul

müderrislerinden Galatasarayı mu'allimi ve vâ'izi Amasyalı Enbiyâzâde Mehmed Efendi ve nakîb-i esbak Şeyhzâde Hacı İbrâhim Efendi vefât etdi.

1175 muharreminde Gürcüzâde Halîl Bey baş a'yân ve Rahtuvân Paşazâde Hacı Ahmed Bey bin İbrâhim Bey Amasya mütesellimi ve Moramulluoğlu Hacı Mehmed Ağa hacı başı ve şehir kethüdâsı ve birkaç gün sonra Uzun Müftü azl edilip "İmâret Şeyhi" demekle meşhûr İkincizâde Hacı Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu.

Sâbık mutasarrıf Ebûbekir Paşa'nın şiddeti eşkıyâyı sindirmişdi. Paşanın Rûmeli'ne gitmesinden fırsat bulan eşkıyâ sergerdesi Deli Pehlivân Mehmed ve kethüdâsı İbeklioğlu Acar Mustafâ, başlarında olan dört yüz kadar levend eşkıyâsıyla Amasya, Çorum, Zile, Tokad, Merzifon havâlîsinde dolaşarak yolları kesip köyleri yağmâ ve Sivâs vilâyetini tehdîd etmeğe başlamışlardı. **[102]**

Her tarafdan yükselen feryâd üzerine mutasarrıf, mütesellim, baş a'yân, alaybeyi Çuçu Paşazâde İsmâ'il, sâbık alaybeyi Kürd Bekir Beyler'le kır serdârı Kâsım, sipâhîler kethüdâsı Deli Hüseyin, yeniçeri serdârı Çıtırık Mehmed Ağalar yanlarına aldıkları kuvvetlerle eşkıyâ üzerine gitdiler.

Bunlardan başka Merzifon a'yânı Kara Müsellim Süleymân Ağa, Mecidözü a'yânı Avkatlıoğlu Hacı Alî Ağa, Gümüş a'yânı Cevheroğlu Hacı Ahmed Ağa, Çorum mutasarrıfı Cevher Paşa, Sivâs alaybeyi Sarıbeyzâde Mehmed Bey de eşkıyâyı tenkîle me'mûr olmuşlardı.

Rahtuvân Paşazâde Hacı Alî Bey mütesellim vekîli olup Amasya'yı muhâfazaya me'mûr oldu. Bu esnâda sarây-ı hümâyûnda Amasyalı Gümüş Süleymân Ağa bostancıbaşı (zabtiye nâzırı) ve rebî'ulevvelde Amasya'da menfî olan Mekkîzâde Hacı Hüseyin Paşa Gazze sancağı mutasarrıfı ve Kudüs muhâfızı olup gitdi.

Cemâziyelâhirde Mustafâ Efendi Amasya kadısı olup geldi. Şa'bânda haremeyn kîsedârı Amasyalı Hacı Ahmed Efendi evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olup mahdûmu Es'ad Mehmed Efendi kâ'im-makâm olarak geldi. Masrafzâde İbrâhim Efendi de Çelebi Sultân Vakfı mütevellîsi olup yerine sâbıkı Hacı Süleymân Efendi kâ'im-makâmı oldu. **[103]**

Şevvâlde mutasarrıf Süleymân Paşa Varay tarafında eşkıyâyı basıp sıkışdırdı. Fakat Acar Mustafâ'nın kumandasıyla hareket eden eşkıyâ paşayı bozup perîşân ve mecbûrî firâr ederek bütün ağırlığı yağmâ edildi. Paşa da Amasya'ya kaçıp canını kurtarabildi.

Cevher Paşa

Merzifon Zoğuludur. 1175 zilka'desinin birinci günü Amasya mutasarrıfı olup ma'iyyetinde bulunan kuvvetden istifâde emeliyle Millîoğlu Mûsâ Bey'i Amasya mütesellimi yapdı. Bununla birleşip eşkıyâ üzerine gitdi. Hacı Alî Bey yine mütessellim vekîli oldu. Ancak Süleymân Paşa âr-ı firârı gidermek için bütün varlığıyla eşkıyâ üzerine atıldı.

Cevher Paşa, Kutluca Köyü civârında eşkıyânın kurduğu bir pusuya düşüp bozuldu. Ma'iyyeti başından dağılıp Mecidözü kasabasında Avkatlıoğlu Hacı Ağa'nın yanına gitdi.

Fakat Turhal tarafında bulunan Sarıbeyzâde Mehmed Bey, Cevher Paşa'yı bozan eşkıyâyı günlerce izledi. Deli Pehlivân'ın medâr-ı kuvveti olan Acar Mustafâ'yı bezl etdiği para, dil, rütbe kuvvetiyle kendisine celb ederek bunun yardımıyla eşkıyâyı târumâr etdi. Acar Mustafâ'yı bölükbaşı yapdı. **[104]**

Mehmed Paşa

Amasyalıdır. Öteden beri âbâ ve ecdâdı Amasya'da alaybeyi ve za'îm olan Sarı Ali Beyzâde Osmân Ağa bin Mehmed Bey'in oğludur. Sivâslı değildir. Eşkıyâya karşı yararlığı görüldüğünden mîr-i mîrânlıkla 1175 zilhiccesinin birinci günü Amasya mutasarrıfı oldu.

Sipâhîler kethüdâsı Deli Hüseyin Ağa'yı Amasya mütesellimi nasb edip eşkıyâyı ta'kîbe koyuldu.

Amasya a'yânından Hacı Efendioğlu selâm ağası Hacı Mehmed Ağa, Yeniçeri serdârı Ak Hasanoğlu Halîl Ağa, sâbıkı Semercioğlu Hüseyin Ağa da Lâdik, Akdağ, Taşyuva (Erba'a) taraflarına gidip eşkıyâyı ta'kîb etmekde idiler.

Zilhicce ibtidâlarında Şerîf Efendizâde Hacı Mustafâ Efendi nakîb oldu. Bostancıbaşı Gümüş Süleymân Ağa[715] da ma'zûlen Amasya'ya gönderildi.

Sultâniyye evkâfı mütevellîsi Amasyalı Hacı Ahmed Efendi vefât edip oğlu Es'ad Mehmed Efendi mütevellî oldu. **[105]**

1176 muharreminde Gürcüzâde Halîl Bey baş a'yân, Hacı Kadiroğlu Hacı Hâfız Mehmed Ağa hacıbaşı oldu. Bir tarafdan sâbık mutasarrıf Süleymân Paşa, diğer tarafdan lâhık mutasarrıf Mehmed Paşa eşkıyâ sergerdesini basdırıp kanlı bir muhârebeden sonra Deli Pehlivân pek çok avenesiyle tepelendi. Arta kalanı da perîşân bir hâlde Hüseyinâbâd ve Alaca taraflarına kaçdı.

Her iki mutasarrıfın şu muvaffakiyyetleri takdîr edilerek Çorum sancağına giren eşkıyâyı ta'kîb etmek üzere Mehmed Paşa Rûmeli pâyesiyle Çorum sancağına nakledildi. Süleymân Paşa'ya da yine Amasya sancağı verildi.

Süleymân Paşa

Çermiklidir. 1176 saferinin yirmi birinci günü Amasya mutasarrıfı oldu. Eşkıyâ harbinde yararlığı görülen Gürcüzâde Halîl Bey'e kapıcıbaşılık verilerek pâyesi yükseldi ve Amasya mütesellimi oldu.

Rebî'ulâhirde Çorum mutasarrıfı Mehmed Paşa Hüseyinâbâd ve Alaca tarafına kaçan eşkıyâyı toptan istîsâl ederek büyük yararlıklar gösterdiğinden vezâretle Trabzon vâlîsi ve İbeklioğlu Mustafâ Ağa da silahdâr ağası oldu. **[106]**

Kezâlik Amasya, Merzifon, Köprü a'yânı da eşkıyânın istîsâlinde hizmetler ederek Amasya sancağı eşkıyâdan temizlendi. Yararlıkları görülenlerden Hacı Efendizâde Hacı Mehmed Ağa'ya mîr-i mîrânlık, diğerlerine kapıcıbaşılık ve Akhasanoğlu Halîl, Semercioğlu Hüseyin, Topçuoğlu Mehmed Ağalar'a turnacıbaşılık rütbeleri verildi.

Şa'bânın ortalarında enderûnda harem-i hümâyûn mehterbaşısı olan Amasyalı Ahmed Ağa evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi ve Mustafâ Ağa kâ'im-makâmı olup geldi. Şevvâlde Resmo mutasarrıfı vezîr Hüseyin Paşa'ya Amasya sancağı verildi.

Hüseyin Paşa

Amasyalıdır. Esbak kul kethüdâsı Amasyalı Türk Şa'bân Ağazâde Mehmed Ağa'nın oğludur. 1176 şevvâlinin sekizinci günü kendi ricâsıyla Amasya mutasarrıfı olup tebdîl-i havâ için geldi. Hasta olduğundan a'yândan Türedioğlu Hacı Süleymân Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Şevvâlin on altıncı günü hasta olan Amasya müftüsü Şeyh Mehmed Efendi vefât etdi. Hastalığı zamânında vekâlet eden mahdûmu Sultâniyye müderrisi Hâfız Abdurrahmân **[107]** Efendi Amasya müftüsü oldu. İmâret şeyhliği de diğer mahdûmları Osmân, Abdurrahîm, Mahmûd, Mustafâ Efendiler'e verildi.

Zilka'de ibtidâsında Amasyalı Hatîbzâde Mahmûd Efendi Amasya kadısı ve yeni müftü olan Abdurrahmân Efendi nâ'ibi oldu. Amasya'nın fetvâ ve kazâsını nefsinde cem' etdi.

Birkaç gün sonra Mehmed Paşa müderrisi büyük âlimlerden "Emîr Müderris" demekle meşhûr Hacı Ahmed Efendi, Beyzavî tefsîrini hatim eylediğinden yüz kadar talebesine pek debdebeli icâzet düğünü yapıldı. Etrâfdan âlimler ve müftüler da'vet edildi. Sultân Bâyezîd Câmii dar geldiğinden Ok Meydânı'ndaki musallâya çıkıldı.

---

[715] Gümüş Süleymân Ağa, Amasya'da Gümüşoğulları'nın atasıdır. Bunlar Helkis Mahallesi'nde idiler. Mahdûmu Halîl Ağa meşhûrdur.

Amasya mutasarrıfı Hüseyin Paşa geldi. Musallâ değil bütün Ok Meydânı dolup taşdı. Bir mahşer hâlini aldı. Bütün ulemâ, a'yân ve halk huzûrunda Laz İbrâhim Efendi gür sesiyle icâzet-nâmeyi okudu. Huzzârı ağlatdı. Birkaç Ermenî müslümân oldu.

1177 muharreminde mahkeme başkâtibi Fazlıoğlu Hacı İsmâ'il Efendi, rebî'ulevvelde Sultân Bâyezîd hatîbi, şâ'ir ve hânende olan Hâfız Mehmed Kâmil Efendi vefât etdi. Taşâbâdîzâde Hacı Mehmed Emîn Efendi mahkeme başkâtibi ve Gürcüzâde Hacı Ahmed Bey alaybeyi oldu. **[108]**

Recebde yeniçeri serdârı Cebecioğlu Osmân Ağa, Hüseyin Paşa'nın kethüdâsı olup a'yândan Çiğdem Beyzâde Hacı Alî Ağa da vefât etdi. Şa'bânın ikinci günü dâru's-sa'âde ağası kâtibi Bolulu İzzet Mehmed Efendi evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olarak Amasya'ya geldi.

Zilka'de ibtidâsında Birgili Süleymân Efendi ikinci def'a Amasya kadısı olup tarafından mahkeme kâtibi Mehmed Emîn Efendi nâ'ibi oldu. Bu yıl a'yândan ve kapıcıbaşılardan Hacı Kadiroğlu Hacı Hâfız Mehmed Ağa ve enderûn ricâlinden Amasyalı Sarıbeyzâde İsmâ'il Bey bin Alî Bey vefât etdi.

1178 muharreminde Rahtuvân Paşazâde Hacı Alî Bey baş a'yân, Göztaşoğlu Hacı Alî Ağa bin Hacı Mustafâ Ağa hacıbaşı ve Hacı Zeynel Ağa nakîb olup saferde ulemâ ve a'yândan Saracoğlu Hacı İsmâ'il Efendi bin Hacı Mehmed Ağa vefât etdi. Bu yıl hasekibaşı Merzifonlu Mâdih Alî Efendi musâhib-i şehriyârî oldu.

Rebî'ulevvelde âlimlerin başı fuzalâdan Torumtay müderrisi Laz Hacı İbrâhim Efendi bin Mûsâ vefât edip mahdûmu dersiâm Mûsâ Efendi müderris oldu. Rebî'ulâhirde müfessir Emîr Müderris Hacı Ahmed Efendi de vefât etdi. **[109]**

Cemâziyelâhir ibtidâsında Hacı Osmân Efendi Amasya kadısı olup geldi. Receb ibtidâlarında müftü ve hacıbaşı azl edilip fetvâ emîni Hacı Servahdî Mustafâ Efendi Amasya müftüsü ve Bostancıoğlu Hacı Mehmed Ağa da hacıbaşı oldu.

Şa'bânda Rus muhârebesi melhûz olmakla Amasya mutasarrıfı Hüseyin Paşa İçil sancağıyla Özi kalesi muhâfızı ve Özi eyâleti vâlîsi olduğundan Amasya sancağı sâbık Ankara beylerbeyi Ebûbekir Paşa'ya verildi.

Ebûbekir Paşa

Amasyalıdır. Bekir Beyzâde Hacı Osmân Bey'in oğludur. 1178 şa'bânının on dördüncü günü Amasya mutasarrıfı ve Bender muhâfızı olup Rahtuvân Paşazâde Hacı Ahmed Bey mütesellim oldu. Baş a'yânın riyâseti altında toplanan bütün a'yân ve hâcıyân harb i'ânesi cem'i ve harbe me'mûr olanların firâr etmeyecekleri tekâfül-i umûmî altına alındı.

Şevvâl evâ'ilinde Sivâs vâlîsi Çapan Ahmed Paşa pek zâlimâne harekâtından dolayı i'dâm edildikde Amasyalı Sarıbeyzâde vezîr Mehmed Paşa Sivâs vâlîsi ve zilka'de ibtidâsında mutasarrıfın yeğeni Abdullâh Bey bin Abdî Bey bin Hacı Osmân Bey Amasya mütesellimi **[110]** oldu. Bu yıl a'yândan Hacı Zeynel Ağa ve Rûmeli pâyeli İçil mutasarrıfı Şâhinoğlu Hacı Osmân Paşa vefât etdi.

1179 muharreminde Rahtuvân Paşazâde Hacı Ahmed Bey baş a'yân, Hacı Efendioğlu Hacı Ahmed Ağa hacıbaşı, Selâm Beyzâde Abdullâh Bey de alaybeyi oldu. Rebî'ulevvelde alaybeyi, yeniçeri serdârlarından Dayıoğlu Süleymân, Kara Hüseyinoğlu Abdî, Akhasanoğlu Halîl, Kallâşoğlu Genç Ahmed ve kethüdâ Deli Hüseyin Ağalar da za'îmler, sipâhîler, yeniçerilerle harbe gitdi. Edilen muhârebede mutasarrıf olan Bender muhâfızı Ebûbekir Paşa bozulup Ruslar'a esîr oldu.

Mehmed Paşa

Haleblidir. "Halebli Abaza Mehmed Paşa" demekle meşhûrdur. Gönye muhâfızı iken 1179 cemâziyelâhirin on dördüncü günü Amasya mutasarrıfı ve baş a'yân Hacı Ahmed Bey mütesellimi oldu.

Receb evâ'ilinde evkâf-ı sultâniyye kâtibi hattât Kâtibzâde Hâfız Osmân Efendi bin Ahmed Efendi Hicâz'a gidip oğlu Abdullâh Efendi'yi vekîl etmişdi. Ramazânın sonlarında alaybeyi Abdullâh Bey harbde yaralanıp geldiğinden Çuçuoğlu İsmâ'il Bey alaybeyi oldu. **[111]**

Şevvâl evâ'ilinde Zeynelzâde Hâfız Alî Efendi şehir kethüdâsı ve dokuzuncu günü haremeyn kîsedârı Amasyalı Nüzhet Ömer Efendi bin Mustafâ Ağa evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi ve musâhib Mâdih Alî Efendi de Merzifon'da Çelebi Sultân Vakfı mütevellîsi oldu. Nüzhet Ömer Efendi Amasya'ya geldi. Mâdih Alî Efendi'nin kâ'im-makâmı Süleymân Efendi oldu. Sâbık evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi Mehmed İzzet Efendi de İstanbul'a gitdi.

Zilka'de ibtidâsında Boluvîzâde Hâfız İbrâhim Efendi Amasya kadısı olup Müftüzâde Hacı Mustafâ Efendi nâ'ibi oldu. Bu esnâda şeyhu'l-kurrâ Şeyhcû'ili Hacı İbrâhim Efendi bin Yahyâ ve esbak müftü Ziyâreli Hacı Ömer Efendi, Hazret-i Pîr İlyâs türbedâr ve mütevellîsi ve Fâtımiyye müderrisi Şeyh Hâfız İsmâ'il Efendi ve Kâtibzâde Hâfız Osmân Efendi de Mekke'de vefât etdi.

1180 muharreminde Gürcüzâde Halîl Bey baş a'yân, Çukadâroğlu Hacı Ahmed Ağa hacıbaşı, Emîr Hacıoğlu Hacı Mustafâ Ağa nakîb ve Bekir Beyzâde Abdullâh Bey de mübâya'acı oldu. Saferde Merzifon voyvodası Tuz Mehmed Paşazâde Ahmed Bey mîr-i mîrânlıkla Van vâlîsi olup "Hazînedâr Çırağı" demekle meşhûr Merzifonlu Sâdık Mehmed Ağa voyvoda olarak harbe gitdi. **[112]**

Bu sene a'yândan Rahtuvân Paşazâde Hacı Alî Bey bin Hacı Ahmed Bey Hicâz'a gitmişdi. Mekke'de vefât edip âzâdlı kölesi Hacı Yûsuf Ağa vâsî olmuşdu. Avdetinde Taşhan içinde yapdırdığı mescidin vakfiyesini tanzîm etdirdi. Selâm Beyzâde Abdullâh Bey de vefât etdi. Ebûbekir Paşa esâretinden kurtarılıp Amasya'ya geldi.

Ahmed Paşa

Merzifonludur. Tuz Mehmed Paşa'nın oğludur. 1181 saferinin yirmi altıncı günü Amasya mutasarrıfı olup Van muhâfızı olduğundan baş a'yân Gürcüzâde Halîl Bey mütesellimi oldu.

Rebî'ulevvelde Hacı Servahdî Efendi'nin azli ile sâbık müftü Hacı Abdurrahmân Efendi Amasya müftüsü ve rebî'ulâhirde Köprülü Topaloğlu Osmân Ağa bin Ahmed Ağa kul kethüdâlığından yeniçeri ağası oldu.

Zilka'de ibtidâsında İstanbul müderrislerinden Amasyalı Küçük Hâfız Mehmed Efendi Amasya kadısı olup Hacı Servahdî Mustafâ Efendi nâ'ibi oldu. Hacıbaşı Göztaşoğlu Hacı Alî Ağa ayın sonunda ve Hızır Paşa müderrisi Hacı Mehmed Efendi, harbden gelen Ebûbekir **[113]** Paşa ve mahdûmu teşrîfâtçı Âkif Mehmed Bey vefât etdi.

Hızır Paşa müderrisliği imtihânında Ürgüplü Ahmed Efendi ders-i âmlar arasında birinciliği kazandığından müderris oldu. Bunu imtihân eden muhakkık Seküköylüoğlu Kâşif Mehmed ve Fâzıl Çelebizâde Hacı Hüseyin Efendiler'in takdîrlerini almışdı.

1182 muharreminde esnâf ve bedestân kethüdâsı Iydîzâde Hâfız Mehmed Efendi baş a'yân olup Gürcüzâde Halîl Bey beş yüz nefer ma'iyyetiyle dâru'l-harbe gitdi. Yenicelioğlu Hacı Mehmed Ağa Amasya mütesellimi ve saferde Avkatlızâde Mustafâ Paşa Sivâs vâlîsi oldu ve rebî'ulevvelde Amasya mutasarrıfı Ruslar'a esîr oldu.

Hacı Hidâyet Paşa

Çerkeşlidir. Hidâyetzâde Hacı Alî Ağa bin Halîl Ağa'nın oğludur. Şehrizor vâlîsi iken 1182 rebî'ulevvelinin on üçüncü günü Amasya mutasarrıfı olup kethüdâsı İskilipli Hacı Halîl Ağa mütesellim olarak geldi.

A'yândan Hacı Kadiroğlu Mustafâ, Ahmed Ağalar yüz ellişer, Hacı Bâkioğlu Hacı Abdulbâkî Ağa yüz, serdâr Yüzbaşıoğlu Mustafâ **[114]** Ağa dört yüz seksen, Alî Hocaoğlu

Sâlih Ağa doksan, Köprü serdârı Hacı Kâsımoğlu Ahmed Ağa yüz kırk, Köprü a'yânı Danacı İbrâhîm Ağa elli beş nefer ma'iyyetlerine başbuğ olup harbe gitdiler.

Rebî'ulevvelin yirmisinde Zeyneloğlu'nun azliyle Çorakçıoğlu Hacı Mustafâ Ağa şehir kethüdâsı, alaybeyi İsmâ'il Bey'in orduda vefâtıyla Kesdekoğlu Ahmed Bey bin Mustafâ Bey alaybeyi ve cemâziyelâhirde Hıfzîzâde Hacı Abdulganî Efendi hacıbaşı oldu.

Şa'bânın ikinci günü müftü efendinin azliyle fâzıl Hacı Kâşif Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu. Şa'bânın sonlarında Uzun Müftü Aybatsalı Hacı Abdullâh Efendi vefât etdi.

Ramazânda baş a'yân Hâfız Mehmed Efendi gece hânesine giren ba'zı erâzil tarafından tehlikeli bir sûretde yaralandı. Bir gün sonra vefât etdi. Yerine Yenicelioğlu Hacı Mehmed Ağa baş a'yân oldu. Mütesellim Hacı Halîl Ağa kâtilleri taharriyâta koyuldu. Şevvâlde Zanalı Hacı Ahmed Paşazâde Ömer Bey mübâya'acı olarak Amasya'ya geldi. Selefi Bekir Beyzâde Abdullâh Bey de Sivâs vilâyeti mübâya'acısı olup gitdi.

Zilka'de evâ'ilinde Ayşe Sultân kethüdâsı Merzifonlu Hacı Hasan Ağa evkâf-ı sultâniyye **[115]** mütevellîsi ve mahdûmu Hâmid Mehmed Efendi kâ'im-makâmı olarak geldi. Hacı Hasan Ağa, "Atçeken Ağası" demekle meşhûr idi.

1183 muharreminde Köseoğlu Hacı Ömer Ağa bin Hacı Mehmed Ağa baş a'yân ve Dânişoğlu Hacı İbrâhim Efendi bin Hacı Osmân Efendi hacıbaşı, Gürcüzâde Hacı Ahmed Bey de alaybeyi, saferde Gül Ahmed Paşazâde Hacı Alî Paşa Sivâs vâlîsi ve Bender seraskeri olup amcazâdesi ve kethüdâsı Amasyalı Hacı Feyzullâhoğlu İkinci Hüseyin Ağa idi.

Rebî'ulevvelin dokuzuncu günü sâbık müftü ve Sultâniyye müderrisi Hacı Hâfız Abdurrahmân Efendi vefât edip Âkif Mustafâ Efendizâde Kâmil İsmâ'il Efendi müderris ve rebî'ulâhirde Hacı Halîl Efendi Amasya kadısı ve müftü Kâşif Efendi'nin azliyle müftü Şeyhzâde İsmâ'il Efendi Amasya müftüsü oldu.

Cemâziyelâhirin beşinci günü Gürcüzâde Halîl Bey, muhârebede gösterdiği yararlığa binâ'en mîr-i mîrânlıkla Akşehir mutasarrıfı ve Tutrakan muhâfızı oldu. Bu esnâda Sivâs vâlîliği Sârim İbrâhim Paşa'ya verildiğinden tarafından Çapanoğlu Selîm Bey Sivâs mütesellimi olmuşdu. Bunun nüfûzu Zaralı Oğulları'nı basdırdı.

Şevvâlde Bender civârında harb eden mutasarrıf **[116]** Hidâyet Paşa şehîd olup fırkası bozulmak üzere iken fırkanın başına geçerek yararlıklar gösteren Merzifon voyvodası Hacı Sâdık Mehmed Ağa'ya Amasya sancağı Rûmeli pâyesiyle verildi.

Hacı Sâdık Mehmed Paşa

Merzifonludur. Hazînedâr Süleymân Paşa çırağı olduğu münâsebetle "Hazînedâr Çırağı" denmişdi. 1183 şevvâlinin on üçüncü günü Amasya mutasarrıfı ve Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey bin Ömer Bey de mütesellimi oldu. Zilka'denin on dokuzuncu günü sadr-ı âlî mektûbî vekîli Amasyalı Mehmed Nesîb Efendi tezkire-i sânî ve Amasya evkâf-ı sultâniyyesi mütevellîsi olup evkâf kâtibi Hattât Köse Mehmed Emîn Efendi kâ'im-makâm ve tezkire-i sânî Amasyalı Emîr Hacıoğlu Hüseyin Râmî Efendi de mîr-i mîrânlıkla Çorum mutasarrıfı oldu.

Bu yıl hacıbaşı Dânişoğlu Hacı İbrâhîm, Sultân Bâyezîd imâm ve hatîbi Sekükoylüoğlu Ömer ve İçeri Şehir'de Osmâniyye müderrisi Ömer Efendiler vefât etdi. Esbak yeniçeri ağası Köprülü Topaloğlu Osmân Ağa vezâretle Tırhala vâlîsi ve harbe me'mûr oldu. **[117]**

1184 muharreminde mütesellim Hacı İbrâhim Bey baş a'yân, Hacı Servahdî Mustafâ Efendi hacıbaşı, Emîr Hacıoğlu Hacı Mustafâ Ağa nakîb, Çorakçıoğlu Hacı Mustafâ Ağa da şehir kethüdâsı oldu.

Safer evâ'ilinde mutasarrıf Sâdık Paşa Rus harbinde şecâ'atler ve muvaffakiyetler gösterdiğinden vezâretle İbrâil muhâfızı olup Amasya sancağı uhdesinde kaldı. Ancak Canik muhassılı Canikli Hacı Alî Bey'in hased ve istirkâbını celb etdi. Saferin on dördüncü günü müftü efendinin azliyle Sunkurlu müderrisi Çorumlu Kara İsmâ'il Efendi Amasya müftüsü oldu.

İsmâ'il Paşa

Yenişehirlidir. Abaza Mehmed Paşa'nın hazînedârıdır. Canik muhassılı Hacı Alî Bey'in bir hıyâneti yüzünden İbrâil önünde münhezim olan mutasarrıf Sâdık Mehmed Paşa'nın azline binâ'en mîr-i mîrânlıkla Amasya mutasarrıfı ve Mora'da kale muhâfızı olduğundan Hüseyin Paşa kethüdâsı Cebecioğlu Hacı Osmân Ağa bi'l-iltizâm Amasya mütesellimi oldu.

Cemâziyelevvelde Sârim İbrâhim Paşa ordusunda çarhacı olan Rûmeli pâyeli Amasyalı miftâh ağası Mehmed Paşa ve Üçler Câmi'i kürsü şeyhi Mustafâ Efendi vefât etdi. Paşanın **[118]** mahdûmları Mustafâ, Abdulahad Beyler Amasya'daki emlâkine vâris oldular.

Hacı Kâdir Oğulları Mustafâ ve Ahmed Ağalar, amcaları rikâb-ı hümâyûn kethüdâsı Hacı Hüseyin Ağa'ya güvenerek Mehmed Paşa'nın vefâtında asker tedârik etmek üzere Amasya'ya gelmişlerdi. Canik muhassılı Hacı Alî Bey, bunları firârî gösterip haklarında acı şikâyetler yazdı.

Hacı Alî Bey, Canik ve havâlîsinde kendi nüfûzuna karşı duracak a'yânı birer sûretle ortadan kaldırmak istiyordu. Hacı Hüseyin Ağa'nın nüfûz ve ikbâli sâyesinde Amasya'da Hacı Kadir Oğulları oldukça mühim bir nüfûza mâlik olmuşlardı.

Sâdık Paşa ile Hacı Alî Bey'in tahrîrât-ı müdhişesi üzerine verilen fermân mûcibince Mustafâ ve Ahmed Ağalar Amasya'da i'dâm edildi. Şa'bânda Hacı Kadiroğlu Hacı Hüseyin Ağa da sadr-ı âlî kethüdâsı oldu.

Hacı Alî Bey, Ruslar'ın Tutrakan üzerine hücûmunda muhâfızı Gürcüzâde Halîl Paşa'yı gözden düşürmek için imdâd etmediği hâlde kendisi esîr oldu.

Abaza Mehmed Paşa, büyük bir cesâret gösterip Hacı Alî Bey'i esâretden kurtardığı gibi yapdığı ihânetden dolayı Hacı Alî Bey'in **[119]** i'dâmı mukarrer iken onu bin ricâ ve minnetle i'dâm cezâsından da kurtardı.

1185 muharreminde Cebecioğlu Hacı Osmân Ağa yine Amasya mütesellimi oldu. Fakat altı yıldan beri devâm eden harb ve i'âneler dolayısıyla zirâat durdu, ortalığı kaht u gâlâ sardı. Muharremin on dokuzuncu günü şehir kethüdâsı Hacı Feyzullâh Efendi vefât edip Zeyneloğlu Hâfız Alî Efendi şehir kethüdâsı oldu.

Ba'dehû mütesellim ve baş a'yân ile Akhasanoğlu Hacı Halîl Ağa serdengeçdi taburları teşkîl ederek dâru'l-harbe gitdiler. Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey mütesellim kâ'im-makâmı ve hacıbaşı Abdulganî Efendi baş a'yân vekîli olmuşlardı.

Safer ibtidâsında Alâ'iyeli Beyzâde Halîl Efendi Amasya kadısı oldu. Sultân Bâyezîd Câmii'nin baş mü'ezzini ve Amasya'nın bülbülü Hâfız Alî Efendi vefât etdi.

Şevvâlde vezîr Abaza Mehmed Paşa'nın fırkası fenâ hâlde bozulmuşdu. Abaza Paşa'nın i'dâmına Canik muhassılı Hacı Alî Bey me'mûr oldu. Kendisini esâretden ve i'dâm cezâsından kurtaran Abaza Mehmed Paşa'yı büyük bir serinkanlılıkla öldürdü. Bu esnâda Gürcüzâde Halîl Paşa'nın muhârebede fedâkârâne gayreti **[120]** ve yararlığı görüldüğünden Rûmeli pâyesiyle Amasya sancağı verildi.

Halîl Paşa

Amasyalıdır. Gürcüzâde vezîr Mustafâ Paşa bin Hacı İbrâhim Bey'in oğludur.

1185 zilhiccesinin dördüncü günü Amasya mutasarrıfı olup yeğeni alaybeyi Hacı Ahmed Bey Amasya mütesellimi ve Hacı Servahdî Efendi Amasya nâ'ibi idi.

1186 muharremi gurresinde Amasyalı Hacı Osmân Efendi Amasya kadısı olup tarafından mahkeme başkâtibi Hacı Mehmed Emîn Efendi Amasya nâ'ibi ve Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân ve Hacı Servahdî Efendi hacıbaşı oldu. Kaht u gâlâ da şiddetlendi.

Rebî'ulevvelde ocakda çavuşbaşı olan Paşalıoğlu Alî Ağa dâru'l-harbden avdet edenleri sevk ve irsâle me'mûren Amasya'ya geldi. Bunu müte'âkib Amasya sancağı kendi taleb ve

ibrâmıyla Canik muhassılı, Trabzon mutasarrıfı, Karahisâr-ı Şarkî mütesellimi, Sivâs vâlî kâ'im-makâmı Hacı Alî Bey'e ber-vech-i mâlikâne verildi.

Hacı Alî Bey

Caniklidir. Canik muhassılı iken halk elinde[716] **[121]** Fatsalı Hacı Ahmed Ağa bin Süleymân Ağa bin Abdurrahmân Ağa'nın ikinci oğlu yâhud kaynıdır. 1186 rebî'ulevvelinin on ikinci günü Amasya mutasarrıfı ve kendisi Boğdan seraskeri yanında olduğundan baş a'yân Hacı İbrâhim Bey Amasya mütesellimi oldu.

Paşalıoğlu Alî Ağa'nın ocakdan gelmesi ve müte'âkiben Hacı Alî Bey gibi gâyet şedîd bir derebeyinin Amasya mutasarrıfı olması üzerine dâru'l-harbden gelen yeniçeriler ve firârîler toplanıp başbuğları Yüzbaşıoğlu Mustafâ Ağa'nın bayrağı altında Rûmeli'ne gitdiler.

Rebî'ulâhirin sonlarında arda kalan yeniçerileri de yine ocakdan gelen turnacıbaşı Seyfullâh Ağa başbuğları olan Alî Hocaoğlu Sâlih Ağa'nın bayrağı altında sevk etdi.

Bunlardan başka Amasya a'yânından sipâhîler kethüdâsı Kömüş Mehmedoğlu Hacı Yûsuf Ağa, Müjdecioğlu Hacı Abdulkâdir Ağa, Şehir Kethüdâsıoğlu Hacı İbrâhim Ağa, tedârik etdikleri gönüllü neferlerine başbuğ olup dâru'l-harbe gitdiler. Hindîoğlu Hacı Ahmed Ağa bin Alî Bey de dört yüz deve tedârik ederek zehâ'ir-i askeriyyenin orduya nakl ve teslîmine me'mûr oldu.

Şevvâl evâ'ilinde Amasya mutasarrıfı Hacı Alî Bey vezâretle Erzurum vâlîsi ve Kars **[122]** seraskeri olup Amasya'dan kuvvet istedi. Hayli Amasyalılar müşârün-ileyhin dâ'iresine girip hizmetler kabûl etdiler.

Bu esnâda Amasya a'yânından serdengeçdiler ağası Akhasanoğlu Hacı Halîl Ağa mîr-i mîrânlıkla Tutrakan muhâfızı ve diğer serdengeçdiler ağası Cebecioğlu Hacı Osmân Ağa da kapıcıbaşılıkla Hacı Halîl Paşa'nın yanına me'mûr oldu.

Zilka'de evâ'ilinde asker sürücülüğüne me'mûren ocakdan turnacıbaşı Amasyalı Taşçıoğlu Mehmed Ağa Amasya'ya geldi. Buna Amasya yeniçerileri "Emîr Taş" demişlerdi. Zilhicce ibtidâsında Şerîf Mehmed Efendi Amasya kadısı olup mahkeme kâtibi Hacı Mehmed Emîn Efendi nâ'ibi ve Çalık Mehmedoğlu Halîl Ağa da turnacıbaşılık pâyesiyle Valis Kalesi muhâfızı oldu.

1187 muharreminde Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey Amasya mütesellimi, Türedioğlu Hacı Alî Ağa hacıbaşı, Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa, Hacı Alî Paşa'nın vekîl-i umûru oldu. Bu esnâda silahdâr ağası Amasyalı Hacı Feyzullâhoğlu Yeğen Alî Ağa bin Hacı Hüseyin Ağa, rikâb-ı hümâyûn kethüdâsı Amasyalı Hacı Kadiroğlu Hacı Hüseyin Ağa'nın sevk ve himmeti sâyesinde vezâretle Erzurum vâlîsi oldu. **[123]**

Saferde mütesellim Hacı İbrâhim Bey, Göztaşoğlu'nun nüfûzuna boyun eğemediğinden isti'fâ edip Rebî'ulevvelde sipâhîler kethüdâsı Deli Hüseyin Ağa Amasya mütesellimi ve Türedioğlu Hacı Alî Ağa baş a'yân oldu. Göztaşoğlu'nun her işe karışmasına Deli Hüseyin Ağa da dayanamadı. Şa'bân ibtidâsında çekilip baş a'yân Hacı Alî Ağa mütesellim oldu.

Bu esnâda Amasya fırkası ve a'yânı Rus harbinde oldukça yararlıklar gösterdiğinden Gürcüzâde Halîl Paşa, Yeğenzâde Ömer Paşa, Akhasanzâde Halîl Paşa vezâretle taltîf edildiler. Diğer Gürcüzâde Hacı Osmân Ağa mîr-i mîrânlıkla Çankırı ve Dalkılıç başbuğu ve serdengeçdiler ağası Cebecioğlu Osmân Ağa da mîr-i mîrânlıkla Alâ'iye mutasarrıfı ve serdengeçdiler kumandânı oldu.

Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa, Hacı Alî Paşa'ya vekâleti sâyesinde Amasya sancağının mâddeten mütesellimi ve âmiri mevki'inde idi. Ramazânın ibtidâsında İsmâ'il Es'ad Efendi Amasya kadısı olup fuzalâdan Ya'kûb Paşa müderrisi Gümüşhâneli Ebûbekir Efendi'yi nâ'ib ta'yîn etdi. Rusya harbi de hitâma erdi.

---

[716] Bu cümleden sonra anlam açısından bir kopukluk var. Baskı sırasında bazı cümle veya cümlelerin atlandığı hissediliyor (Haz.).

Zilka'denin sekizinci günü Üçüncü Sultân Mustafâ'nın vefâtıyla birâderi Birinci Abdulhamîd Han Osmanlı tahtına oturdu. **[124]**

Zilhiccenin yirmi birinci günü Kara Müftü İsmâ'il Efendi'nin azliyle Hacı Servahdî Mustafâ Efendi ikinci def'a Amasya müftüsü oldu.

1188 muharreminde Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa baş a'yân ve birâderi Hacı Ebûbekir Ağa hacıbaşı olup Hacı Alî Paşa'nın büyük oğlu Canik muhassılı Battâl Hüseyin Bey Amasya mütesellimi oldu. Beşinci günü haremeyn muhâsebe kâtibi Şerîf Mehmed Efendi evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olup geldi.

Muharremin on ikinci günü müftü Hacı Servahdî Efendi'nin azliyle Seküköylüoğlu Hacı Kâşif Mehmed Efendi Amasya müftüsü oldu. Safer evâ'ilinde mukaddemen esîr olan Sâdık Mehmed Paşa ile Yeğenzâde Ömer Paşa esâretden kurtuldu. Her ikisinin de vezâretleri alınıp Sâdık Mehmed Paşa Merzifon ve Ömer Paşa da Çorum'da ikâmete me'mûr oldu.

Çünkü muhârebe münâsebetiyle birçok zevâta vezâret verilmiş, bu vüzerâyı geçindirecek sancakların vâridâtı azalmış olduğundan vüzerâ tasfiyeye tâbi' tutulmuşdu. Bu esnâda vezâretleri alınan Amasyalılardan Akhasanzâde Hacı Halîl Paşa Erzurum'da, Gürcüzâde Halîl Paşa Amasya'da ikâme edildi.

Yine bu esnâda mahkeme başkâtibi Hacı Mehmed Emîn Efendi vefât eylediğinden oğlu **[125]** Ahmed Efendi kâtib ve Yörgüç Paşa müderrisi oldu. Rebî'ulevvelde Battâl Hüseyin Bey'e gelen Hacı Alî Paşa'nın şiddetli emri Köprü, Lâdik, Gümüş müftüleri ve ba'zı a'yânı nüfûz-ı hükûmete karşı koydukları, idâre işlerine karışdıkları bahânesiyle Amasya'ya celb ve habs edilerek ba'zılarından ağır fidye-i necât alındı, ba'zıları külliyen müsâdere ve ba'zıları da i'dâm edildi.

Lâdik müftüsü Hacı Mustafâ Efendi gâyet fakîh, zâhid bir pîr-i fânî idi. Hapishânede cefâya tahammül edemediğinden vefât etdi. Gümüş müftüsü Şeyh Mehmed Efendi, Merzifon müftüsü Hacı Alî Efendi ağır fidye-i necât verip yakalarını kurtardı. Köprü müftüsü Çelebizâde Hacı Abdullâh Efendi de para verip Köprü'ye giderek az sonra vefât etdi.

Bu esnâda Amasya sancağı müdhiş iki felâket içinde kıvranıyordu. Biri, kaht u gâlâ olanca şiddetiyle halkın üzerine çökmüşdü. Diğeri Hacı Alî Paşa'nın ve evlâd u etbâ'ının merhametsizce hareketleri, zulüm ve işkenceleri halkı canından bezdiriyordu.

Öteden beri Amasya sancağının halkı, Amasya a'yânının himâye-i müşfikânesiyle mes'ûdâne yaşardı. Hacı Alî Paşa Amasya a'yânının elinden iş gelen büyüklerini Amasya'dan uzaklaşdırdı, küçüklerini de ya kendisine uydurdu yâhud **[126]** pençe-i kahrı altında sindirdi. Halka tahammülünden ziyâde yüklendi.

Bundan dolayı bunalan halk, Amasya ulemâsının umdesi, cesâret-i medeniyyesiyle meşhûr Amasya müftüsü Hacı Kâşif Mehmed Efendi'ye mürâca'at etmişlerdi. Hacı Kâşif Efendi ulemâyı topladı. Hacı Alî Paşa'nın ve Battâl Hüseyin Bey'in mezâlim ve seyyi'âtını ta'dâd ederek dîvân-ı hümâyûna bir mahzar-ı umûmî yazıp takdîm ve feryâd etdi.

Bunu haber alan Hacı Alî Paşa, pâdişâhı ve bâb-ı âlîyi birtakım yalanlarla kandırdı. Lâzım gelen yerlere atiyyeler, hediyyeler takdîm ederek her tarafı susdurdu. Recebde bîçâre müftüyü azl etdikden sonra ertesi gece hânesinden ansızın kaldırıp Bafra'ya gönderdi. Yerine Sultâniyye müderrisi Âkif Efendizâde Hacı İsmâ'il Kâmil Efendi'yi Amasya müftüsü yapdı. Bu da yetmedi, ramazânın yirmi yedinci kadir gecesinde sahur vakti fâzıl Hacı Kâşif Mehmed Efendi Bafra'da salben i'dâm edildiği gibi mahzarı yazan şehîd-i müşârün-ileyhin yeğeni İbrâhim Efendi de Amasya'da Battâl Hüseyin Bey'in emriyle bayram günü i'dâm edildi. İmzâ sâhibleri olan Amasya âlimlerini çilyavrusu gibi birer tarafa sürüp dağıtdı.

Bu zâlimâne hareketlerden dolayı Amasya ve mülhakâtında ulemâ ve a'yânın gizlice **[127]** İstanbul'a gönderdikleri şikâyetler ve feryâd-nâmeler yeni sadr-ı a'zam olan Amasya evkâf-ı sultâniyyesi mütevellîsi Bolulu İzzet Mehmed Paşa'ya takdîm ve Hacı Alî Paşa ile

oğlunun canlar yakan mezâlimini arz ve Amasya sancağını bunların zulüm ve tasallutlarından kurtarılması ricâ edildi.

Bâb-ı âlî ve hâsseten Birinci Sultân Abdulhamîd Hacı Alî Paşa'dan bayağı yılar, isyân etmesinden korkar, bunun için müdârâyı iltizâm ederdi. Çünkü Hacı Alî Paşa'nın askerî kuvveti diğer vâlîlere nisbetle hem çok hem de muntazamdı.

1189 muharreminde Hacı Alî Paşa halkın şikâyet etdiği mütesellim Battâl Hüseyin Bey'i Amasya'dan kaldırıp yerine ikinci oğlu Mikdâd Ahmed Bey'i mütesellim gönderdi. Vusûlüne kadar Merzifon voyvodası Kavaklı Deli Alî Ağa gibi bir cür'etkâr geldi.

Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa baş a'yân olup kapıcıbaşılık rütbesiyle okşandı. Birâderi Hacı Ebûbekir Ağa hacıbaşı oldu. Müntesiblerden Handânoğlu Şîrîn Alî Efendi Sa'dî Çelebi evkâfına mütevellî ve Osmân Çelebi dâru'l-hadîsin müderrisi oldu.

Fakat Kâşif Mehmed Efendi'nin i'dâmı, şeyhü'l-islâm İbrâhim Bey'i pek sinirlendirmişdi. **[128]** Gâlibâ Hacı Alî Paşa Amasya müftüsü İsmâ'il Kâmil Efendi'den aldığı fetvâyı göstermiş olmalıdır ki müftü efendi azl edilip İstanbul'a kaldırıldı. Yerine sâbık müftü Kara İsmâ'il Efendi Amasya müftüsü ve selefi de Eyyüb'de ikâmete me'mûr oldu. Çünkü İsmâ'il Kâmil Efendi ulemâ-i resmiyyeden olup tedrîs ve iftânın ehli değildi.

Muharremin onuncu günü Zeyneloğlu Hâfız Alî Efendi de azl edilip Sa'atçioğlu Sâlih Efendi şehir kethüdâsı ve cemâziyelevvel ibtidâsında Mehmed Efendi Amasya kadısı olup mahkeme başkâtibi Hacı Ahmed Efendi nâ'ibi oldu. Bu zât âlim, kâtib, şâ'ir olup Göztaş Oğulları'nın kafâdârı idi. Buna "Kafâdâr Efendi" denirdi.

Bu esnâda Mikdâd Ahmed Bey Amasya'ya gelip vekîli Merzifon'a gitdi. Mikdâd Ahmed Bey on altı yaşlarında bir genç olduğundan baş a'yân, mütesellim kâ'im-makâmı olup sancağı idâreye başladı.

Şevvâl evâ'ilinde Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa Amasya mütesellimi oldu. Mikdâd Ahmed Bey Samsun'a döndü. Hacı Alî Paşa'dan gelen emîr ve ta'lîmât üzerine ba'zı a'yân müsâdere ve nefy edilerek yine şikâyetler yükseldi.

Bu esnâda Sultân Bâyezîd kürsü şeyhi ve **[129]** şeyhü'l-muhaddisîn Seküköylü Hacı Hâfız Osmân Efendi vefât eylediğinden Çelebizâde Hacı Hüseyin Efendi şeyhu'l-muhaddisîn ve Abdulmuttalib Efendi bin Mustafâ Efendi de kürsü şeyhi oldu.

Hacı Alî Paşa, Sâdık Mehmed Paşa'yı şâkîleri tahrîk etmekle ittihâm ederek Merzifon'da i'dâm etdirdi. Meşhûr âlimlerden Hacı Servahdî Mustafâ Efendi, a'yândan miftâh ağası Mehmed Paşazâde Hacı Mustafâ Bey vefât etdi.

Yûsuf Paşa

Amasyalıdır. A'yândan Hacı Bilâloğlu Hacı Osmân Ağa'nın oğludur. Canikli Hacı Alî Paşa ve evlâd ve etbâ'ı aleyhinde her tarafdan yükselen şikâyetler üzerine azl ile 1189 zilka'desinin ilk günü Amasya mutasarrıfı oldu. Kendisi Resmo muhâfızı olduğundan sadr-ı esbak Râgıb Mehmed Paşa'nın kapıcılar kethüdâlığından yetişme Amasyalı Ebûbekir Ağa mütesellim olup İstanbul'dan geldi. İki ay Amasya'yı güzel idâre etdi.

1190 muharremi ibtidâsında sâbık topçubaşı Mustafâ Ağa bi'l-iltizâm Amasya mütesellimi olup geldi. Selefi Ebûbekir Ağa da hâslar emîni ve Şerîfzâde Mehmed Şerîf Efendi de **[130]** evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olarak İstanbul'dan geldi. Bunlar da Amasyalı idiler. İstanbul'a celb edilen sâbık müftü İsmâ'il Kâmil Efendi Sultâniyye müderrisliğinden de azl edilip Oluslu Osmân Efendi Sultâniyye müderrisi olarak bu da İstanbul'dan geldi. Ahvâl oldukça düzeldi. Şikâyetler tedkîke başlandı.

Şa'bân ibtidâsında İstanbul müderrislerinden Amasyalı Şeyhzâde Mustafâ Efendi Amasya kadısı olup kâtib Ahmed Efendi yine nâ'ib oldu.

Şevvâlde Yeğenzâde Ömer Paşa Çorum'dan Amasya'ya geldi.

Fakat Hacı Alî Paşa, Amasya'yı kaybettiğine pek kızıyordu. Mükerreren istemişdi. Bu def'a Trabzon vâlîsi ve Kırım seraskeri olduğu münâsebetle gayret ve sadâkatını artırır diye taleb etdiği Amasya sancağı yine ber-vech-i mâlikâne oğlu Mikdâd Ahmed Bey'e vezâretle tevcîh edildi.

Mikdâd Ahmed Paşa

Caniklidir. "Caniklizâde" demekle meşhûrdur. 1191 muharremi ibtidâsında Amasya mutasarrıfı olup kethüdâsı a'yândan Müjdecioğlu Hacı Abdulkâdir Ağa'yı mütesellim nasb etdi. **[131]** Bekir Beyzâde Abdullâh Bey baş a'yân ve Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa hacıbaşı oldu.

Rebî'ulevvelde sâbık Kayseri mutasarrıfı Yeğenzâde Ömer Paşa Van vâlîsi olup gitdi.

Rebî'ulevvelde Kara Müftü azl edilip fuzalâdan Çelebizâde Hacı Hüseyin Efendi ulemânın ve mütesellimin zoruyla Amasya müftüsü ve zilka'de evâ'ilinde Amasyalı Ocak İmâmızâde İbrâhim Hıfzî Efendi vezâretle Erzurum vâlîsi oldu. Bu yıl a'yândan Hacı Sa'deddîn Efendi ve Hindî Hacı Hasan Ağa vefât etdi.

1192 muharremi ibtidâsında baş a'yân Bekir Beyzâde Abdullâh Bey Amasya mütesellimi ve Sarı Ahmedoğlu Hacı Ömer Ağa hacıbaşı ve Şâkir Mehmed Efendi Amasya kadısı olup geldi.

Rebî'ulevvelde mutasarrıf Mikdâd Ahmed Paşa ilâveten Sivâs vâlîsi olup nüfûz ve ikbâli katmerlendi. Amasya mukâta'ât mültezimi Hacı Abdulkâdir Ağa ve hâslar emîni ve cizyedâr da müntesiblerden Ahmed Ağa olup selefleri Mustafâ Cân ve Ebûbekir Ağalar İstanbul'a gitmişlerdir.

Bu esnâda şâkîlerden on beş kadar kimse İstanbul'a hareket etmişlerdi. Mikdâd Ahmed Paşa bunların dokuzunu elde edip öldürmüş, **[132]** bunları İstanbul'a gönderenlerin aleyhinde ta'kîbâta başlamışdı. Bundan a'yân ve halk çok müte'essirdi.

Cemâziyelâhirde Sultân Bâyezîd kürsü şeyhi Abdulmuttalib Efendi vefât edip ulemâdan Hâfız Mustafâ Efendi kürsü şeyhi oldu. Receb evâ'ilinde müftü ve Mustafâ Ağa medresesi müderrisi ve şeyhu'l-muhaddisîn Hacı Hüseyin Efendi de vefât edip Arabacıoğlu Hacı Hüseyin Efendi Amasya müftüsü ve Süleymân Efendi müderris oldu.

Şa'bân ibtidâsında kadı Şâkir Mehmed Efendi, Mikdâd Paşa'nın nüfûzundan korkup Gümüşhâneli Ebûbekir Efendi'yi nâ'ib ta'yîn ederek İstanbul'a gitdi. A'yândan Millî Musâ Bey nüfûzlu bir zât idi. Mikdâd Paşa bunu da çekemedi. Aleyhinde şikâyetçiler çıkardı. Aldığı emir üzerine şevvâlde bîçâreyi i'dâm ve muhallefâtını zabt etdirdi.

Fakat bu i'dâm, hukûk-ı halkı sıyânet etmeğe çalışan Amasya a'yânı üzerinde fenâ bir te'sîr uyandırmış, Amasya'nın a'yân ve halkına karşı büyük teveccühler ve iyilikler gösteren Bozok mutasarrıfı Çapanoğlu Mustafâ Bey'e, Hacı Alî Paşa'nın evlâd ve etbâ'ının mezâlim ve gadrinden korkan Amasya a'yânını sığındırmışdı. Hacı Alî Paşa, Amasya a'yânının Çapanoğlu'na **[133]** ilticâ etmelerine fevkalâde hiddet ediyor, hiddetinden tecâvüzâtını artırıyordu.

Öteden beri Caniklilerle Çapanoğulları birbirine düşmandı. Bu iki derebeylerin adâvetlerinden a'yân ve halk çok ziyânlara giriyor, Çapanoğlu Canikliler'i ezmek için Amasya a'yânına büyük kıymetler veriyordu.

1193 muharreminin onuncu günü evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi Mehmed Efendi vefât edip tevliyet mahdûmları Abdullâh Rüşdü, Mehmed Sa'îd Efendiler'e verildi. Rebî'ulevvelde Sivâs vâlîsi İzzet Mehmed Paşa Erzurum'a nakl edilip Dağıstanlı Alî Paşa Sivâs vâlîsi olarak geldi.

Mikdâd Paşa'nın zâlimâne hareketleri, Çapanoğlu Mustafâ Bey'in kuvvet ve kıymetini artırıyordu. Mustafâ Bey'in yanına ilticâ eden a'yânın perîşân olan âileleri gerek vâlîye ve gerek bâb-ı âlîye acıklı şikâyetler yağdırıyorlardı.

Cemâziyelevvelde haksız yere ve hodserâne müsâdere etdiği a'yânın emvâl ve emlâkini kendilerine verilmesini emr ve ihtâr eden fermân-ı âlîye Mikdâd Paşa inkıyâd etmedi. Çapanoğlu Mustafâ Bey de bu fermâna inkıyâd etmesini ibtidâ ricâ ve sonra tehdîd etdi.

Mikdâd Ahmed Paşa, tecrübesizlik edip **[134]** tehdîde kızdı. Çapanoğulları'nın idâreleri altında bulunan Çorum sancağına başındaki Lazlar'dan ve Gürcüler'den mürekkeb bir kuvve-i askeriyye gönderdi. Maksadı Çorum'u vurup yağmâ etdirmekdi. Fakat Mustafâ Bey bunu anlayıp Çorum'a bir müdâfa'a kuvveti bırakmış, kendisi de bütün kuvvetiyle hâzır bir hâlde bulunmuş olduğundan Mikdâd Paşa'nın bu tecâvüzü kendisine büyük bir vesîle-i ta'arruz oldu. Bütün kuvvetiyle Amasya üzerine yürüdü. Zile üzerinden Geldiklan Ovası'na geldi. Bunu haber alan Mikdâd Paşa da bütün kuvvetiyle gelip Mustafâ Bey'i karşıladı.

Şa'bân sonlarında iki derebeyi kanlı bir harbe tutuşdu. Vâlî, kendi vilâyeti dâhilinde cereyân eden bu kanlı harbe seyirci kaldı. Fermân dinlemeyen Mikdâd Paşa fenâ hâlde bozuldu. Kaçıp Amasya'ya sığındı. Bu esnâda Amasyalı Dayıoğlu Süleymân Ağa yeniçeri ağası olmuşdu.

Mustafâ Bey, muntazam yürüyüşle Mikdâd Paşa'yı ta'kîb ederek Amasya'ya girdi. Paşa, pederinden istimdâd ederek Amasya'dan kaçıp Samsun yolunu tutdu. Mustafâ Bey'in Amasya'ya girdiği gün Amasyalılar'ın sevincine pâyân yokdu. Mikdâd Paşa'nın Amasya'da zulmen edindiği bütün servet ve sâmânı, akâr **[135]** ve emlâki zabt edildi. Ba'zıları sâhiblerine verildi.

Hacı Alî Paşa, en ziyâde güvendiği büyük ordusuyla Samsun'dan kalkıp Kavak'a indi. Mustafâ Bey de Amasya ve kazâları mağdûrlarından aldığı kuvvetle ordusunu takviye ederek Amasya'dan kalkıp Samsun üzerine yürüdü. Kavak önünde Hacı Alî Paşa ordusunu karşıladı.

Ramazân sonlarında iki kuvvet çarpışdı. Zulüm ile adâlet, istibdâd ile hürriyet harb etdi. Mustafâ Bey'in ordusu ta'arruz ederek üç gün içinde Hacı Alî Paşa'nın ordusu bozuldu. Adâlet zulmü yıkdı. Hürriyet istibdâda gâlib geldi. Alî Paşa ve oğulları kaçıp soluğu Trabzon'da aldılar.

Şevvâl evâ'ilinde Mustafâ Bey gâlibâne Samsun'a girdi. Hacı Alî Paşa ve evlâdının bütün ağırlıklarını zabt etdi. Pek çok canı yanmışları da fevkalâde sevindirdi. Amasya ve havâlîsinden büyük bir kâbusu kaldırdı.

Bu muhârebeyi Hacı Alî Paşa'nın bozulup kaçdığını haber alan Sultân Abdulhamîd memnûn olmakla berâber iki derebeyinin muhârebesini hoş görmedi. Sivâs vâlîsi Alî Paşa'ya fevkalâde kızdı. Amasya sancağını sâbık Sinop muhâfızı Hacı Alî Paşa'ya verdi. **[136]**

Hacı Alî Paşa

Köprülüdür. Çomuluoğlu Hacı Mustafâ Bey'in oğludur. Rus harbinde mîr-i mîrân ve Sinop muhâfızı ve Canikli Hacı Alî Paşa'nın şerrine uğrayıp menkûb olmuşdu. 1193 şevvâlinin on yedinci günü Amasya mutasarrıfı olup geldi.

Hacı Alî Paşa ve oğulları Battâl Hüseyin ve Mikdâd Paşalar'la Sivâs vâlîsi Dağıstânî Alî Paşa'nın i'dâmlarına fermân çıkdığından Canikliler Kırım'a kaçıp Rusya devletine ilticâ ederek i'dâmdan kurtuldular.

İstanbul'dan gönderilen bostancılar kethüdâsı Mustafâ Ağa ma'rifetiyle Sivâs vâlîsi i'dâm edilip yerine Amasyalı vezîr Yeğen Alî Paşa ikinci def'a Sivâs vâlîsi oldu. Ve Merzifonlu Sâdık Paşazâde İbrâhim Bey Canik muhassılı olup Çapanoğlu Mustafâ Bey de İstanbul'a celb edildiğinden birâderi Süleymân Bey Bozok kâ'im-makâmı oldu.

Mutasarrıf Hacı Alî Paşa, Mikdâd Paşa'nın adamlarından Müjdecioğlu Hacı Abdulkâdir Ağa ile Göztaş Oğulları'nı habs ederek erbâb-ı hukûkun mahkemeye mürâca'at etmelerini i'lân etdi. **[137]**

Zilka'dede hak sâhiblerinin hakları alındıkdan sonra Hacı Abdulkâdir Ağa Karahisâr-ı Şarkî'ye ve Göztaş Oğulları Kastamonu'ya sürüldüğünden ortalık bir derece sükûn buldu. Bu

esnâda maktûl Millî Mûsâ Bey'in zabt edilen muhallefâtının vârislerine verilmesi hakkında bir fermân gelip oğulları Mustafâ, Süleymân, Halîl Beyler'i ve kızlarını sevindirdi.

Zilhicce ibtidâsında Çomulu Hacı Alî Paşazâde Mehmed Emîn Bey alaybeyi oldu. Fuzalâdan Ya'kûb Paşa müderrisi Uzun Süleymân Efendi vefât edip oğulları Mustafâ, Abdullâh Efendiler müderris oldu. Bunlara "Uzun Müderrisoğulları" dendi.

1194 muharreminde alaybeyi Mehmed Emîn Bey Amasya mütesellimi olup Canikliler'in şerrinden inzivâ eden Bekir Beyzâde Hacı Abdullâh Bey baş a'yân ve Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey hacıbaşı ve Mustafâ Efendi Amasya kadısı oldu.

Mikdâd Paşa'nın zamânında pek ziyâde dillenmiş olan Göztaş Oğulları'nın kafâdârı mahkeme kâtibi ve Amasya nâ'ibi Ahmed Efendi azl ve tevkîf edilerek Fazlıoğlu Hacı Ahmed Efendi bin Hacı İsmâ'il Efendi mahkeme kâtibi oldu. Sâbık kâtibin aleyhindeki şikâyetler tedkîke başlandı. **[138]**

Halîl Paşa

Amasyalıdır. Gürcüzâde Mustafâ Paşa'nın oğludur. 1194 ramazânının dördüncü günü Beyşehri mutasarrıfı iken Amasya mutasarrıfı ve şevvâl evâ'ilinde Mecidözü voyvodası Avkatlıoğlu Fındık Mustafâ Ağa bin Hacı Alî Ağa mîr-i mîrânlıkla İçil mutasarrıfı oldu.

Sâbık nâ'ib ve kâtibin şer'î ve kânûna muhâlif ahvâl-i nâbecâya cür'eti sâbit görüldüğünden sâdır olan fermân üzerine Amasya'da i'dâm edildi. Yörgüç Paşa müderrisliği büyük âlimlerden Çorumlu Hacı Osmân Muhlis Efendi'ye verildi.

Zilka'de ibtidâsında mutasarrıf Halîl Paşa İstanbul'a gidip sipâhî kethüdâsı Kömüşoğlu Hacı Yûsuf Ağa Amasya mütesellimi oldu. Bundan önce Malatya sancağı ile Tulcu muhâfızı iken ma'zûlen Amasya'ya gelen Yeğenzâde Ömer Paşa, Sultân Bâyezîd vâ'izi Hâfız Mustafâ Efendi bu esnâda vefât etdi.

1195 muharremi ibtidâsında Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân ve alaybeyi Mehmed Emîn Bey de Köprü voyvodası olduğundan Fethullâh Ağazâde Abdullâh Bey alaybeyi oldu. **[139]**

Saferde mahkeme başkâtibi ve Amasya nâ'ibi Fazlıoğlu Hacı Ahmed Efendi'nin ba'zı ahvâl-i nâbecâsı görüldüğünden azl ile birâderi Feyzullâh Efendi bin İsmâ'il Efendi mahkeme kâtibi oldu. Rebî'ulevvel ibtidâsında da Nûh Efendi Amasya kadısı olup geldi.

Mustafâ Paşa

Sivâs'da sâkin olup Amasyalılardandır. Sefer Ağa oğullarından Hacı Abdulbâkî Ağa bin Hacı Ahmed Bey'in oğlu ve Amasyalı Sarıbeyzâde Mehmed Paşa'nın dâmâdıdır. Mutasarrıf-ı sâbık Mar'aş beylerbeyi olduğundan 1195 rebî'ulâhirinin ibtidâsında Amasya mutasarrıfı oldu.

Kendisi Sinop muhâfızı idi. Sâbık kethüdâ kâtibi Abdullâh Efendi Amasya mütesellimi olarak menfî şeklinde geldi. Oğlu Mehmed Bey işlerini görürdü.

Mehmed Paşa

Alâ'iyelidir. Serdengeçdi ağalarından Yûsuf Ağa'nın oğludur. Anadolu vâlîliğinden ma'zûl iken 1195 cemâziyelâhirinin dokuzuncu günü Amasya mutasarrıfı ve Hotin muhâfızı olduğundan **[140]** mütesellim Abdullâh Efendi ibkâ edildi.

Bu ayın sonlarında müftü Hacı Hüseyin Efendi de azl edilip selefi Kara İsmâ'il Efendi Amasya müftüsü oldu. Receb ortalarında Kırım'a kaçan Canikliler Rus imparatorunun iltimâsıyla afva mazhar olarak Samsun'a geldiklerinden Hacı Alî Paşa'ya ibkâ-yı vezâretle Trabzon eyâleti ve oğlu Mikdâd Ahmed Paşa'ya da ibtidâ İçil ve sonra Amasya sancağı ber-vech-i mâlikâne (!) ihsân edildi.

Mikdâd Ahmed Paşa

Caniklizâde'dir. 1195 şa'bânının ibtidâsında ikinci def'a Amasya mutasarrıfı olup Abdullâh Efendi yine mütesellimlikde ibkâ edildi.

Mikdâd Paşa'nın muhâliflerinden Gürcüzâde Halîl Paşa Mar'aş'dan yeni geldiği hâlde Mikdâd Paşa tarafından aleyhinde şikâyetler tertîb edildiğinden Kütahya'da ikâmete me'mûr olmuşdu. Oradan Erzurum'a kaçıp vâlisi Yazıcızâde Mustafâ Paşa'ya sığındı. Çomuluoğlu Hacı Alî Paşa ile Avkatlıoğlu Mustafâ Paşa da Bozok beyi Hacı Mustafâ Bey'in yanına gitdi. Müjdecioğlu ile Göztaş Oğulları da geldiler. **[141]**

Şevvâl evâ'ilinde Amasya mütesellimi Abdullâh Efendi afv edilip İstanbul'a gitdikde Müjdecioğlu Hacı Abdulkâdir Ağa Amasya mütesellimi ve Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa Mikdâd Paşa'nın vekîl-i umûru ve zilhiccede Alî Efendi evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olup geldi.

1196 muharreminde mutasarrıf Mikdâd Ahmed Paşa Amasya'ya gelip yerleşdi. Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa baş a'yân ve kardaşı Hacı Ebûbekir Ağa hacıbaşı oldu. Bu ayın sonunda ünlü a'yândan Hacı Efendizâde Hacı Ahmed Ağa vefât etdi.

Safer ibtidâsında Çorum sancağı da Mikdâd Paşa'ya verildiğinden dâ'iresi genişledi. Zâten Canik sancağı uhdesinde olmakla Amasya üç sancakdan mürekkeb bir vilâyet merkezi ve a'yândan Hacı Yûsuf Ağa Amasya mütesellimi ve Cebecioğlu Hacı İbrâhim Efendi nakîb oldu.

Fakat şehir kethüdâsı Zeyneloğlu Hâfız Alî Efendi Mikdâd Paşa'yı gücendirdiğinden rebî'ulevvelin ortalarında azl ile Konya'ya nefy edildi. Sa'atçioğlu Hacı Sâlih Efendi şehir kethüdâsı oldu. Ramazânın on sekizinci günü akşamı baş a'yânın Köprübaşı'ndaki konağında iftâra da'vetli olan Bekir Paşa müderrisi ve Sultân **[142]** Bâyezîd imâm-ı evveli Emîr İmâmoğlu Hacı Halîl Efendi terâvîh namâzından sonra hânesine giderken Rum kilisesi önünde bir şahs-ı mechûl tarafından kurşunla şehîd edildi.

Hacı Halîl Efendi, baş a'yânın işlerine i'tirâz edenlerden natûk, âlim, doğru sözlü bir zât olduğundan baş a'yân kendisinden çekinir, açıkdan dost görünürdü. Halk, merhûmun şehâdetini Mikdâd Paşa ve baş a'yândan bilmişdi. Kadı Nûh Efendi, mütesellim Hacı Yûsuf Ağa, nakîb Hacı ibrâhim Efendi, alaybeyi Ahmed Bey gibi zevâtı günlerce meşgûl eden şahs-ı kâtil bir türlü bulunamadı.

Nakîb Hacı İbrâhim Efendi, kâtilin her hâlde bulunmasını musırrâne taleb etdiğinden azl ile sâdâtdan Hacı Osmân Ağa nakîb oldu. Kadı da kâtilin bulunmasına pek ehemmiyet veriyordu.

Şehîdin oğulları Sa'dullâh, Mehmed Emîn, Ahmed, İsmâ'il Efendiler İstanbul'da amcazâdeleri bulunan sadâret mektûbî kalemi hulefâsından Abdulganî Paşazâde Süleymân Feyzî Bey vâsıtasıyla dîvân-ı hümâyûna şikâyet ve feryâd etmekde idiler.

Zilka'de ibtidâsında kadı azl edilip Çavuşoğlu Mehmed Emîn Efendi Amasya kadısı oldu ise de gelmedi. Tarafından Şamlızâde Alî Efendi nâ'ib olup geldi. Bu esnâda yeniçeri ağalığından ma'zûl Amasyalı Dayıoğlu Süleymân **[143]** Ağa Rûmeli pâyesiyle Hotin muhâfızı oldu.

Yine bu esnâda Gümüş voyvodası ve ma'den emîni Haseki Mehmed Ağa, Gümüş a'yânı Hacı Ebûbekir Ağa'yı Mikdâd Paşa'dan aldığı gizli emir üzerine bir bahâne bulup salben i'dâm ve hânesini ihrâk etdiğinden vârisleri İstanbul'a şikâyet ve İstanbul kadısı Gümüşlü Müftüzâde Ahmed Efendi'ye mürâca'at etmişlerdi.

Zilhicce ibtidâsında kâtilin bulunamadığından dolayı halkın diline düşen Hacı Yûsuf Ağa'nın azliyle Müjdecioğlu Hacı Abdulkâdir Ağa Amasya mütesellimi ve a'yândan Köseoğlu Ya'kûb Ağa evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi oldu. A'yândan Avkatlıoğlu Hacı İbrâhim Ağa bin Mehmed Ağa bu yıl vefât etdi.

1197 muharremi ibtidâsında Mikdâd Paşa Samsun'a gidip mu'ârızlarından ve kapıcıbaşılardan Bekir Beyzâde Hacı Abdullâh Bey bâ-fermân-ı âlî baş a'yân ve Köprübaşı Mahallesi'nden Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa hacıbaşı olup kâtil Haseki Mehmed Ağa'nın mevkûfen muhâkemesine ve Hacı Halîl Efendi kâtilinin behemahal bulunmasına dâ'ir şiddetli bir fermân geldi. Turnacıbaşı Kulçakzâde Mustafâ Ağa da serdâr oldu.

Bu esnâda sadâret kethüdâlığından ma'zûl **[144]** Amasyalı Ocak İmâmızâde Mustafâ Efendi vezâretle Erzurum vâlîsi ve Çorumluoğlu Hacı Alî Efendi şehir kethüdâsı ve saferde Fethullâhoğlu Abdullâh Bey alaybeyi oldu.

Rebî'ulevvelde Hacı Halîl Efendi'nin kâtili bulundu. Tahkîkâta başlandı. Kâtil, Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa'nın tâbi'i iken vak'adan evvel kendisine yol verdiği ve birkaç gün de kardeşi Ebûbekir Ağa'nın evinde kaldığı anlaşılıyordu. Bu esnâda ulemâdan Müderriszâde Abdurrahîm Efendi bin Şeyh Ahmed Efendi vefât etdi.

Rebî'ulâhirde Sa'atçioğlu Sâlih Efendi yine şehir kethüdâsı oldu. Cemâziyelâhirde Hasekî Mehmed'in kasden Hacı Ebûbekir Ağa'yı asıp öldürdüğü sâbit olduğundan kısâs i'lâmı verildi. Şa'bânda sâdır olan fermân ile Gümüş kasabasında kısâsen i'dâm edildi.

Ramazânın birinci günü Kara Müftü İsmâ'il Efendi'nin azliyle Arabacıoğlu Hacı Hüseyin Efendi tekrâr Amasya müftüsü oldu. Şevvâl tevcîhâtı defterinde "Eyâlet-i Kars, İçil sancağı üzerinde olmak şartıyla ilhâkan mîr-i mîrândan İbeklizâde Mustafâ Paşa'ya tevcîh" diye telhîs edilmiş olduğu görüldü.[717] **[145]**

Şevvâl ortalarında Amasya yeniçerilerini tesbît etmek için dergâh-ı âlî çavuşlarından Aydınlı Mehmed Ağa ile ocakdan orta yazıcısı Bağdatlı Alî Ağa Amasya'ya geldi. Tahkîk edilerek Amasya'da 380 nefer yeniçeri olduğu anlaşıldı.

Zilhiccenin yirmi yedisinde haseki başı Hacı İbrâhim Efendi evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olup İstanbul'dan geldi. Bu yıl sâbık şehir kethüdâsı Zeyneloğlu Hacı Alî Efendi Konya'da vefât etdi.

1198 muharremi ibtidâsında Hacı Yûsuf Ağa mütesellim ve kapıcıbaşılardan Yenicelioğlu Hacı Ahmed Ağa baş a'yân, Türedioğlu Hacı Alî Ağa hacıbaşı olup müte'âkiben müftü efendinin azliyle selefi Kara Müftü İsmâ'il Efendi Amasya müftüsü oldu. Meclis-i a'yân a'zâları değişip Hacı Halîl Efendi'nin şehâdeti mes'elesinden berâ'et kazanan Göztaş Oğulları a'zâ oldular.

Receb ibtidâsında Kastamonulu Mehmed Şâkir Efendi ikinci def'a Amasya kadısı ve tarafından Şâmîzâde Alî Efendi nâ'ibi oldu. Receb evâ'ilinde a'yândan Şâhinoğlu Osmân Paşazâde Mustafâ Bey mîr-i mîrânlıkla Faş muhâfızı ve Gönye sancağı mutasarrıfı oldu.

Berât gecesi Sunkurlu müderrisi Kara Müftü Hacı İsmâ'il Hâtif Efendi vefât eylediğinden **[146]** büyük âlimlerden Fenercioğlu Hacı Halîl Keşfî Efendi Amasya müftüsü ve Kara Müftüzâde Hacı Ahmed Efendi Sunkurlu müderrisi oldu. Halk arasında yeni müftüye "Evliyâ Halîl Efendi" denirdi.

Şevvâl evâ'ilinde Amasya erkânından Bekir Beyzâde Hacı Abdullâh Bey halkın zoruyla Amasya mütesellimi olmuşdu.

Fakat Mikdâd Paşa'nın evâmir ve ahvâl-i nâbecâsına tahammül edemediğinden zilhicce gâyesinde isti'fâ edip Amasyalı Mustafâ Paşa'nın kethüdâsı oldu.

1199 muharremi ibtidâsında a'yândan Hacı Yûsuf Ağa Amasya mütesellimi ve Türedioğlu Hacı Alî Ağa baş a'yân ve Kesdekoğlu Ahmed Bey alaybeyi oldu.

Muharremin on altıncı günü enderûnda oda lalası Cezâyirli Alî Ağa evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olarak menfiyyen Amasya'ya geldi. Saferde Menzilcioğlu Hacı Alî Efendi şehir kethüdâsı ve rebî'ulâhirde Ziyâre eşrâfından Hacı Mustafâ Ağa'nın Ziyâre'de yapdırdığı medreseye ulemâdan Hâfız Mehmed Efendi bin Abdulbâkî ilk müderris oldu.

---

[717] İbeklizâde Mustafâ Paşa, Amasya'nın İbek Köyü'nden İbekli Ömer Ağa'nın oğlu olduğu da kayden sâbitdir. İpeklizâde değildir. Mahdûmu Nu'mân Bey Amasya'da meşhûrdur.

Cemâziyelevvelde Ya'kûb Paşa müderrisi ve Sultâniyye vâ'izi Gümüşhâneli Ebûbekir Efendi Kastamonu'ya gidip yerine fuzalâdan **[147]** İkincizâde Mehmed Efendi müderris ve vâ'iz oldu. Cemâziyelâhirde sâdâtın büyüklerinden Köse Mehmedoğlu Hacı Ömer Ağa nakîb kâ'im-makâmı oldu.

Şa'bânda Trabzon vâlîsi Canikli Hacı Alî Paşa vefât eylediğinden oğlu Mikdâd Ahmed Paşa'ya Sivâs eyâleti verildi. Ramazânda Gümüşlü Müftüzâde Ahmed Efendi Anadolu kazaskeri oldu. Bu yıl Köprü müftüsü Müftü Çelebizâde Hacı Abdullâh ve Merzifon müftüsü Ma'kûlzâde Hacı İbrâhim Efendiler vefât etdi.

1200 muharreminde Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa baş a'yân ve kardaşı Hacı Ebûbekir Ağa hacıbaşı olup saferde Mikdâd Paşa'ya dehâlet eden Köprülü Hacı Alî Paşazâde Mehmed Emîn Bey Köprü voyvodası ve Amasya alaybeyi oldu. Bu esnâda Amasyalı Genç Alîzâde Ahmed Ağa bostancıbaşı olmuşdu.

Rebî'ulevvelde Sivâs ve Amasya halkı Mikdâd Paşa'dan acı şikâyetler etmekle paşa Sivâs'dan Konya vâlîliğine atıldı ise de Amasya uhdesinde kaldı. Rebî'ulâhirin on üçüncü günü Gümüşlü Müftüzâde Ahmed Efendi şeyhü'l-islâm oldu. Recebde Hacı Receb Efendi Amasya kadısı olup geldi.

Ramazânda Amasyalı Cebecizâde Osmân Paşa Hotin muhâfızı olup müte'âkiben vezâret **[148]** verildi. Şevvâl tevcîhâtında Mikdâd Paşa'nın ricâsıyla Sivâs vâlîliği yine uhdesinde kalıp şikâyetler boşa gitdi. Şevvâlinde Lâdikli Ahmed Ağa silahdâr-ı şehriyârî oldu.

Zilka'dede Emîr Hacıoğlu Hacı Hüseyin Efendi bin Hacı Mustafâ Ağa nakîb olup fuzalâdan Kölüklüoğlu Hacı Ömer Efendi ve Nahivci Hoca Mûsâ Efendi vefât etdi. Mûsâ Efendi Çevikçe Mahallesi'nde iki çeşme yapdırıp emlâkini bunlara vakf etmişdi. Mahdûmu Hâfız Mehmed Efendi mütevellî oldu.

1201 muharremi ibtidâsında Müjdecioğlu Hacı Abdulkâdir Ağa Amasya mütesellimi, Göztaş Oğulları baş a'yân ve hacıbaşı olup Hacı Mustafâ Ağa Mikdâd Paşa'nın kethüdâsı olduğundan bütün işler Hacı Ağa'nın re'yiyle yürürdü.

Bu esnâda bir gelin mes'elesi çıkdı. Pek çok dedikodular oldu. Mikdâd Paşa'nın harekâtında ne vezârete ne de haysiyyet-i insâniyyeye yakışmaz şeyler görülmeğe başladı. Bu yüzden kanlı hâdiseler oldu.

Mikdâd Paşa A'yânın ve yeniçerilerin harekâtında hissetdiği tahavvülü görünce Amasya sancağını mahdûmu Hasan Bey'in idâresine terk ederek kendi aleyhinde türeyen eşkıyânın ta'kîbine gitdi. Hasan Bey Amasya **[149]** mütesellimi oldu. Henüz on iki yaşında idi. Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa bunun lalası ve müdîr-i umûru idi.

Mecidözü tarafında çıkan Püsküllü Oğulları, Mikdâd Paşa'nın ve etbâ'ının zulüm ve kahrından doğup türemiş eşkıyâ idi. Bunlar Gavur Alî adlı bir nâmerdin idâresinde Amasya'nın garb ve cenûb taraflarını kesdirmişlerdi.

Cemâziyelâhirde Amasya müftüsü ve Osmân Çelebi müderrisi Evliyâ Halîl Efendi müderrisliği dâmâdı ünlü âlimlerden Soruklu Hâfız Alî Efendi bin Ahmed'e terk etdi. Şevvâlde Amasyalı Yenicelizâde Hâfız Ahmed Efendi tophâne nâzırı oldu. Âlimlerden Üçler Câmii imâmı Müftüzâde Osmân Efendi vefât edip oğlu Mehmed Hâlis Efendi imâm oldu.

1202 rebî'ulevvelinde mütesellim Hasan Bey, kendisine akâr tedâriki için Sarâchâne Câmii etrâfındaki vakıf dükkânları cebren zabt ve temellük etmeğe ve kirâlarını peşin alıp müstecirlere teslîm etmek üzere içindeki sâhiblerini çıkarmağa kalkışdı.

Çünkü pederi Mikdâd Paşa da Atabeg Medresesi etrâfındaki vakıf demirci dükkânlarını cebren zabt ve temellük ederek kendisine akâr edinmiş ve i'tirâz edenleri ve sâhiblerini iskât etmişdi. İ'tirâz edenlerin başında Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi vardı. **[150]**

Bu zât şimdi daha büyük bir cesâret-i medeniyye ibrâz ederek Hasan Bey'e ve Hacı Ağa'ya karşı çıkmışdı. Hacı Şâdgeldi Paşa'nın vakfı Sarâchâne Câmii mesâlihine vakf olan bu

dükkânlarda alâkadar olan yeniçeri alemdârları da Hacı Ahmed Efendi'ye mu'în olup iş büyüdü ise de kuvvetle basdırıldı.

Rebî'ulâhirde sarây-ı hümâyûn yazı hocası çavuşân-ı şehriyârîden hattât-ı meşhûr Amasyalı Nüzhet Ahmed Efendizâde Es'ad Mehmed Efendi, Çelebi Sultân Vakfı mütevellîsi olarak Merzifon'a gönderildi. Hasekibaşı Hacı Alî Efendi de evkâf-ı sultâniyye mütevellîsi olup Amasya'ya geldi.

Cemâziyelevvel ibtidâsında Abdurrahmân Efendi Amasya kadısı olup geldi. Şâyân-ı hayretdir ki Mikdâd Paşa, eşkıyâ çetesinin bir baskınına uğrayıp ma'iyyeti târumâr oldu. Kendi canını güç kurtarıp Amasya'ya kaçdı. Bir çeteye karşı şân-ı vezâretini, kendi şerefini berbâd etdi. Püsküllü Oğulları da kuvvetlendi.

Bu ahvâli de arz etmek üzere her tarafdan İstanbul'a koşan şikâyetçilerden Amasya'nın perîşân ahvâline ve Mikdâd Paşa'nın mezâlim ve seyyi'âtına vâkıf olan Birinci Sultân Abdulhamîd şa'bân evâ'ilinde Mikdâd Ahmed Paşa'nın vezâretini ref' ve Dimetoka'ya def' etdi. **[151]**

Hasan Paşa

Zıhnalıdır. 1202 senesi şa'bânın yedinci günü Amasya mutasarrıfı ve İsakçı muhâfızı olup bâb-ı âlî, müşârün-ileyhin tarafından Uzun Abdullâh Paşazâde mîr-i mîrân Abdünnebî Paşa'yı[718] Amasya mütesellimi nasb edip Mikdâd Paşa'yı Amasya'dan ihrâca me'mûr etdi.

Ancak mütesellim paşanın vürûduna kadar Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey bâ-fermân-ı âlî mütesellim vekîli oldu. Mikdâd Paşa, birâderi gibi Rusya'ya kaçmak istedi. Fakat her tarafı muhâliflerle çevrik olduğundan çâre bulamadı. Paşanın etbâ'ı ve tarafdârları, hâssaten dîvân kâtibi Fazlıoğlu Abdüsselâm Efendi telâşa düşmüşlerdi.

Ramazânın yirmi üçüncü günü müftü Hacı Evliyâ Halîl Efendi fetvâdan isti'fâ edip Yörgüç Paşa müderrisi Çorumlu Hacı Osmân Efendi Amasya müftüsü oldu. Şevvâl evâ'ilinde Amasya mütesellimi Abdünnebî Paşa bir kuvve-i kâfiye ile geldi. Mikdâd Paşa'yı Amasya'dan bilâ-hâdise çıkarıp Dimetoka'ya yolladı.

Abdünnebî Paşa, halkın en çok şikâyet **[152]** etdiği Göztaş Oğulları'nı ve dîvân efendisini tevkîf ederek haklarında tahkîkât yapdı. Fakat halkın bunlara karşı kindârâne vaz'iyyeti üzerine her üçünü de gece Samsun'a i'zâm ve kale-bend etdi. Bu esnâda kul kethüdâsı Amasyalı Yüzbaşıoğlu Mehmed Emîn Ağa yeniçeri ağası oldu.

Bu yıl ünlü muhaddislerden "Arap Hoca" denilen Mekkeli Hacı Hüseyin Efendi, Mehmed Paşa Câmii hatîb ve vâ'izi "Şeyhu'z-Zurefâ" denilen Hacı Mehmed Zarîf Efendi ve sâbık mütesellim Müjdecioğlu Hacı Abdulkâdir Ağa bin Hacı İbrâhim Ağa bin Müjdeci Hacı Mustafâ Ağa vefât etdi. Zurefâzâde Abdurrahîm Efendi hatîb ve vâ'iz oldu.

1203 muharreminde Gürcüzâde Hacı İbrâhim Bey baş a'yân, Yenicelizâde Hacı Ahmed Ağa hacıbaşı oldu. Baş a'yân, bu esnâda rikâb-ı hümâyûn kâ'im-makâmı olan Amasyalı Mustafâ Paşa'nın ve hacıbaşı da Tophâne nâzırı Yenicelizâde Hâfız Ahmed Efendi bin Hacı Hüseyin Efendi'nin akrabâsından idiler.

Bundan sonra Rus harbi açıldığından baş a'yân, hacıbaşı, Müjdecizâde Yûsuf Ağa, serdârlarından serdengeçdiler ağası Kutoğlu Hüseyin Ağa, Kulçakoğlu Mustafâ Ağa, Topçuoğlu Abdurrahmân Ağa, Kara Hüseyinoğlu **[153]** Mehmed Ağa teşkîl etdikleri taburlarla bölüklere başbuğ olup harbe gitdiler. Bu esnâda Amasyalı Dayıoğlu Süleymân Paşa da vezâretle harbe me'mûr oldu.

A'yândan Kayalı Paşazâde Hacı Ömer Bey baş a'yân vekîli, Köseoğlu Hacı Ömer Ağa hacıbaşı vekîli olarak harb i'ânâtını toplayıp göndermeğe me'mûr oldular. Mütesellim Abdünnebî Paşa da Amasya'nın püsküllü belâsı olan eşkıyâ Püsküllü Oğulları'nın ta'kîbine alaybeyi Hindîoğlu İbrâhim Ağa'yı alıp gitdi.

[718] Bu ta'rîfât Amasya sicillâtında ve teblîğ-i resmîde yazılıdır.

Rebî'ulevvelde Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey mütesellim vekîli olup rebî'ulâhirde enderûnda hâs oda lalası Alî Ağa evkâf-ı sultâniyye tevliyetiyle çerâğ olduğundan Hacı Alî Efendi mütevellî kâ'im-makâmı olarak geldi.

Recebin on dördüncü salı günü Sultân Abdulhamîd-i Evvel'in vefâtıyla Üçüncü Sultân Selîm Hân tahta çıkdı. Lâdikli Abdullâh Ağa bin Abdulkerîm Efendi silahdâr-ı şehriyârî ve Amasyalı Hüsâmeddîn Ağa bin Alî Ağa kahvecibaşı oldu.[719] **[154]**

Şa'bânda sarây-ı hümâyûnda kuşçubaşı olan Amasyalı Yeşillizâde Hasan Ağa Amasya'ya gönderilip Hüseyin Ağa vakfı mütevellîsi ve Eski Sarây ağası Merzifonlu Hacı Yûsuf Ağa Merzifon'a gönderilip Çelebi Sultân Vakfı mütevellîsi ve a'yândan Menkûlcüoğlu Hacı Hâfız Mehmed Efendi şehir kethüdâsı oldu.

Şevvâl evâ'ilinde müftü Hacı Osmân Efendi'nin azliyle Büyük Ağa müderrisi fuzalâdan Şeyhzâde Abdullâh Vecîh Efendi Amasya müftüsü oldu. Zilhicce evâhirinde Amasya sancağı Sultân Selîm'in kızkardeşi Beyhân Sultân matbahına hâs ta'yîn edildiğine dâ'ir fermân sâdır oldu.

Bu yüzden Amasya sancağı, Beyhân Sultân kethüdâsı Karahisârlı Kocabaş Ahmed Efendi'ye mürâca'at eden Canik muhassılı ve Karahisâr-ı Şarkî mutasarrıfı Caniklizâde Hayreddîn Râgıb Paşa ile Bozok mutasarrıfı Çapanzâde Süleymân Bey'in kapı kethüdâları arasında âdetâ müzâyedeye kondu.

Bâb-ı âlî bu rezâleti haber aldığından Amasya sancağını yeniçeri ağalığından ma'zûlen Tokad voyvodası ve Kalhâne emîni olan Mehmed Emîn Ağa'ya iltizâm sûretiyle tevcîh etdi.

Mehmed Emîn Ağa

Amasyalıdır. Yüzbaşıoğlu demekle meşhûrdur. **[155]** Karakulak Mustafâ Paşazâde yüzbaşı Alî Bey'in torunu ve Amasya serdârı Yüzbaşıoğlu Mustafâ Ağa'nın oğlu olduğu ocak defterlerinden anlaşıldı. 1204 muharremi ibtidâsında Amasya muhassılı oldu.

Amasya sancağı hâsları geçen yıllara nisbetle değerinden fazlaya iltizâm edilmiş olduğundan halka tarh edilen rüsûm oldukça ağırdı. Bununla berâber Canikli Oğulları'nın ve etbâ'ının mezâliminden kurtulmuş olan sancak halkı buna memnûn oldu.

Saferde Rus harbinde yararlığı görülen Amasya serdengeçdileri ağası Kulçakoğlu Mustafâ Ağa turnacıbaşılık pâyesiyle başbuğ ve müte'âkiben Amasya a'yânından Yenicelizâde Hacı Ahmed Ağa mîr-i mîrânlıkla Tutrakan muhâfızı oldu.

Rebî'ulevvelde Abdullâh Vecîh Efendi fetvâdan azl ile Dizdâroğlu Hacı Hüseyin Efendi Amasya müftüsü oldu. Çorum mutasarrıfı ve ber-vech-i mâlikâne Mecidözü muhassılı Avkatlı Fındık Mustafâ Paşa, harb yerinden kaçıp Mecidözü'ne geldiği haber alındıkda fermânlı olup Amasya muhassılı Mehmed Emîn Ağa tarafından tutularak i'dâm edildi.

Bunun i'dâmını işiden Püsküllü Oğulları da perîşân olup gizlendikleri yerlerde birer birer **[156]** basılıp kimi i'dâm kimi de gizlendiği evlerle berâber ihrâk edilerek Amasya'nın püsküllü belâsı da mündefi' oldu.

Fındık Paşazâde Süleymân Bey Amasya'ya getirilip eşkıyânın tenkîl ve istîsâlinde hizmeti geçen Millîoğlu Süleymân Bey Mecidözü voyvodası oldu. Avkatlı Oğulları ortadan kaldırıldı.

Rebî'ulâhirde Köprülü Hacı Paşazâde Mehmed Emîn Bey Amasya alaybeyi olup geldi. Köprü a'yânından Ulu Ya'kûboğlu Hacı Ömer Bey Köprü voyvodası ve Zaralıoğlu Receb Bey de vezâretle Sivâs vâlîsi oldu.

[719] Hüsâmeddîn Ağa, Ayasofya mahzen evrâkında bulduğum 1198 târîhli enderûn ağaları defterinde "Hüsâm Alî Amasya" ve pederi de 1181 târîhli enderûn defterinin çavuşân kısmından "Alî Hüsâm Amasya" ve 1163 târîhlisinde yedinci bölükde "Alî Hüsâm Amasya" diye yazılı gördüm.

Cemâziyelevvelde büyük müderrislerden Hasan Efendi kadı olup tarafından Şerîf Efendizâde İbrâhim Efendi Amasya nâ'ibi oldu. Bu ayda Mahmûd Çelebi Tekkesi şeyhi Hacı Mustafâ Efendi vefât edip yerine oğlu Şeyh Abdullâh Efendi geçdi.

Receb evâ'ilinde şeyhu'l-kurrâ Hacı İbrâhîm Cû'î Efendi'nin tilmîz ve dâmâdı şeyhu'l-kurrâ Hâfız Hasan Efendi ve zilka'dede esnâf şeyhi Hacı Alî Efendi vefât edip oğlu İbrâhim Efendi esnâf şeyhi ve müftü Hüseyin Efendi de fetvâdan çekilip seleflerinden Çorumlu Hacı Osmân Efendi Amasya müftüsü oldu. **[157]**

Hayreddîn Râgıb Paşa

Caniklidir. Hacı Alî Paşazâde Battâl Hüseyin Paşa'nın büyük oğludur. Beyhân Sultân kethüdâsı mürtekib Ahmed Efendi'ye takdîm etdiği ağır hediyyeler mukâbilinde ve değerinden pek fâhiş olarak 1205 muharremi gurresinde Amasya muhassılı olup tarafından Köse Mehmedoğlu Hacı Ömer Ağa Amasya mütesellimi oldu.

Ömer Ağa, Köprülü Mehmed Paşa devrinde Amasya serdârı olan Ya'kûb Ağazâde Köse Mehmed Ağa'nın ahfâdından Hacı İbrâhim Ağa bin Hacı Alî Ağa'nın oğludur. Amcazâdesi Dervîş Ya'kûb Ağa bin Hacı İsmâ'il Ağa olup bunun oğlu dâmâd-ı şehriyârî Zühdü İsmâ'il Paşa'dır.

Bu yıl bir tarafdan imdâd-ı seferî, diğer tarafdan iltizâm rüsûmu halka pek ağır geldi. Bunların tarh ve tevzî'inde ağır davranan şehir kethüdâsı Hacı Hâfız Mehmed Efendi'nin azliyle Zeyneloğlu Hacı Ömer Efendi şehir kethüdâsı oldu.

Amasya livâsına öteden beri tertîb edilen seferiyye ve hazariyye imdâdı mâliye defterlerinde şöyle yazılmışdı: "Livâ-yı Amasya - Seferiyye-i **[158]** mutasarrıf-ı livâ 85.500, hazariyye-i mutasarrıf-ı livâ 3.000 kuruş."

O zamânın hesâbı üzerine bu mikdâr imdâd-ı seferî en büyük ve birinci sancaklara mahsûs bir meblağdı. Çorum'un seferiyye imdâdı 67.500 ve hazariyye imdâdı 2250 kuruşdu. Amasya etrâfında bulunan sancaklar da Çorum gibi idi.

Halbuki rüsûm-ı iltizâmiyye yüz bin kuruşdu. Sinîn-i sâbıkada Amasya hâslarının tutarı 60.000 kuruşdu. Mehmed Emîn Ağa 80.000 kuruşa almışdı. Kethüdâ Ahmed Efendi'nin belâsıyla yüz bini bulmuşdu. Tahsildârânın kendi hesâbına koparacağı rüsûm-ı tahsîliyye buna eklenirse Ahmed kethüdânın alacağı katmerler anlaşılır. Ordunun i'âşesi için vilâyetden tarh edilecek i'âneler de ayrı idi.

Safer evâ'ilinde Samsun'da kale-bend olan Göztaş Oğulları ile Abdüsselâm Efendi afva mazhar olup geldiler. Düşdükleri mevki'leri elde etmeğe çalışdılar. Hayreddîn Paşa, imdâd-ı seferî parasıyla rüsûm-ı iltizâmiyyeyi şiddetle taleb ve Göztaş Oğulları'nı tahsîle me'mûr etdi.

Hâlbuki Hayreddîn Paşa sefere gidecek değildi. Hazariyye imdâdı isteyecekdi. Çünkü Trabzon ve Erzurum vâlîsi olan Köle Sarı Abdullâh Paşa şark seraskeri olup Anapa'yı müdâfa'a etmeğe me'mûrdu. Hayreddîn Paşa da **[159]** bu harbe gidecekdi. Her ikisi de gitmeyip ayak sürüyordu.

Rebî'ulevvelde Göztaşoğlu Hacı Mustafâ Ağa baş a'yân ve birâderi Hacı Ebûbekir Ağa hacıbaşı olup Fazlıoğlu Abdüsselâm Efendi de dîvân efendisi unvânıyla tahsîlât işlerini der-uhde etmişlerdi.

Şa'bânın on altıncı günü müftü Hacı Osmân Efendi ba'zı mezâlime âlet olduğundan azl ile bâ-fermân-ı âlî Çorum'a nefy edilip selefi Dizdâroğlu Hacı Hüseyin Efendi yine Amasya müftüsü oldu. Bu esnâda Samsun halkı Hayreddîn Paşa'nın mezâliminden dolayı aleyhine kıyâm ederek harb ediyorlardı. Hayreddîn Paşa bâb-ı âlî ve Amasya'dan istimdâd etdi.

Bâb-ı âlî, Sinop muhâfızı Süleymân Feyzî Paşa'yı Samsun'a me'mûr etdiği gibi Amasya a'yânı Hacı Mustafâ Ağa da para kuvvetiyle topladığı askeriyle Samsun'a gitdi. Her ikisi de Hayreddîn Paşa'yı halkın elinden ve muhâsarasından kurtarmağa çalışdı.

Bunun üzerine canı yanan Amasya'nın a'yân ve halkı da İstanbul'a şikâyetçiler gönderip İstanbul ve sarây ricâlinin merhametlerini celbe çalışdılar. Diğer tarafdan Sarı Abdullâh Paşa ve Hayreddîn Paşa harbe gitmediklerinden Anapa'yı Ruslar istîlâ etdi. **[160]**

Bunları haber alan Üçüncü Sultân Selîm, fevkalâde hiddetlendi. Sâdır olan fermân üzerine Sarı Abdullâh Paşa Trabzon'da, Hayreddîn Paşa Samsun'da, bunlardan çok zâlim olan Mikdâd Ahmed Paşa da Dimetoka'da i'dâm[720] edilerek Canik sancağı Kıbrıs muhassılı Hacı Osmân Ağa ve Amasya sancağı da Bozok mutasarrıfı Süleymân Bey'e tevcîh edildi.

Süleymân Bey

Bozokludur. 1098'de Çorum'da müderris görülen Abdülcebbâr Efendi evlâdından Çapan Ahmed Paşa bin Ömer Ağa bin Abdülcebbâr Efendi'nin üçüncü oğludur. Buna Cebbârzâde dendiği gibi Çapanoğlu da denirdi.

1206 muharremi ibtidâsından i'tibâren Amasya muhassılı olup tarafından dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Ömer Paşazâde Hacı Abdullâh Bey Amasya mütesellimi oldu.

Muharremin üçüncü günü baltacılar kethüdâsı Yûsuf Ağa evkâf-ı sultâniyye tevliyetiyle çerâğ edilip baltacılardan Amasyalı Kâtibzâde Hâfız Osmân Ağa mütevellî kâ'im-makâmı olarak İstanbul'dan geldi. **[161]**

Rebî'ulevvelde müftü Hacı Hüseyin Efendi'nin isti'fâsı üzerine ulemâ ve a'yânın ittifâkıyla Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi Amasya müftüsü oldu. Sâbık müftünün müsevvidi ve nakîb kâ'im-makâmı Hacı Ömeroğlu Hacı Ömer Efendi bin Mehmed de azl edilip Emîr Hacıoğlu Hacı Hüseyin Efendi kâ'im-makâm oldu.

Cemâziyelevvel ibtidâsında Ahmed Reşîd Efendi Amasya kadısı olup geldi. Bu esnâda Dimetoka'da i'dâm edilen Mikdâd Ahmed Paşa'nın Amasya, Canik, Karahisâr-ı Şarkî ve Sivâs'da olan bütün metrûkâtı zabt ve tahrîr olunmak üzere Canik muhassılı Osmân Ağa'ya ve Amasya mütesellimi Abdullâh Bey'e hitâben bir fermân geldi. Bu fermân mûcibince Amasya'da mukîm olan Mikdâd Paşazâde Hasan Bey Seddülbahir'e nefy edildi.

Cemâziyelâhirde Amasya a'yânından ve meşhûr zenginlerden Arap Hüseyinoğlu el-Hâc Hüseyin Ağa vefât etdiğinden terekesi tahrîr ve vârisleri arasında taksîm edilmek üzere Anadolu kazaskeri Hayrullâh Efendi tarafından çukadârı Mehmed Selîm Ağa geldi. Kadı taksîm etdi. Bu da külliyetli rüsûm kısmeti alıp gitdi.

Receb evâ'ilinde evkâf-ı sultâniyye kâtibi hattât-ı meşhûr kâtibzâde Mehmed Sa'îd Efendi vefât edip yerine yeğeni Kâtibzâde Hâfız **[162]** Ahmed Kâmilî Efendi bin Abdullâh Efendi geçdi.

Şimdiye kadar cereyân eden tahkîkâtdan anlaşıldığı üzere Hayreddîn Râgıb Paşa zamânında birtakım fukarâ ahâlîye zulüm ve gadr etdikleri anlaşılan Kırgözoğlu Uzun İbrâhim, Hammâloğlu Hacı Mehmed bin Mustafâ, Kel Mûsâoğlu Hüseyin, Karatavukoğlu Mehmed, Soruklu Alî Efendi demekle ma'rûf kimseler hakkında fermân gelip Çankırı'ya nefy edildiler.

Çünkü bunlar Çorum'a nefy edilen sâbık müftü Osmân Efendi hakkında afv ve ıtlâk emrini istihsâl etmek üzere İstanbul'a adamlar göndermişlerdi. Bunu haber alan Beyhân Sultân'ın kethüdâsı Ahmed Efendi pâdişâha arz ve iş'âr eylediğinden bunlar da İstanbul'da buldurulup Çankırı'ya sürülmüşlerdir.

Ramazânda Amasya erkânından Rahtuvân Paşazâde Hacı İbrâhim Bey bin Ömer Bey vefât edip zilhicce evâ'ilinde Çorum'a nefy edilen müftî-i sâbık Hacı Osmân Efendi afv edilerek Amasya'ya geldi. Amasya sancağı Cebbârzâde Süleymân Bey uhdesinde ibkâ edildi.

Hacı Lütfullâh Ağa

Amasyalıdır. Hacı Lûtoğlu demekle meşhûr **[163]** olan Hacı Ömer Ağa bin Hacı Mehmed Ağa bin Hacı Lütfullâh Efendi'nin oğludur. Dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Hacı

[720] Bunlara dâ'ir Cevdet Paşa Târîhi'nde tafsîlât vardır.

Feyzullâhoğlu Hacı Feyzullâh Efendi bin Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu Abdurrahmân Ağa ile müştereken 1207 muharremi ibtidâsında Amasya mütesellimi olup İstanbul'dan geldi.

Hacı Lütfullâh Ağa, sarây-ı hümâyûnda hazînedârbaşı olan Amasyalı Hasan Ağa'nın kahvecibaşılığından yetişdi. Muhassılı Süleymân Bey'den iltizâm ederek Amasya mütesellimi olmuşdu.

Muharrem intihâbında Rahtuvân Paşazâde Hacı Osmân bin Ömer Bey baş a'yân ve muhtâr-ı belde olup muharremin on ikisinde Sultân Selîm'in kahvecibaşısı ve gözdesi Amasyalı Sarı Hüsâmzâde Hüsâmeddîn Ağa vezâretle Bosna vâlîsi ve yirmi altıncı günü baş muhâsebeci Amasyalızâde Hacı İbrâhîm Reşîd Efendi sadâret kethüdâsı oldu.

Saferde Yörgüç Paşa müderrisi olan kâtib Maktûl Ahmed Efendizâde Nu'mân Efendi'nin azliyle selefi müftî-i sâbık Hacı Osmân Efendi yine müderris olarak eski mevki'ini elde etdi.

Rebî'ulevvelde kadı ile müftü arasında çıkan bir mes'eleden dolayı müftü Hacı Ahmed Efendi azl edilip selefi Hacı Hüseyin Efendi **[164]** Amasya müftüsü oldu. Merzifon'da Yeni Câmi' vâ'izi ünlü âlimlerden Kurdoğlu Yahyâ Efendi vefât edip yerine oğlu Hâfız Mehmed Efendi geçdi.

Cemâziyelevvel ibtidâsında mevâlîden mahkeme kâtibi Hacı Osmân Rıfkı Efendi Amasya kadısı ve Fazlıoğlu Hacı Ahmed Efendi mahkeme kâtibi oldu. Bu ayın sonlarında müftü Hacı Hüseyin Efendi'nin isti'fâsı ve ulemânın ricâsı üzerine Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi yine Amasya müftüsü ve Menzilcioğlu Hacı Ahmed Efendi şehir kethüdâsı oldu.

Receb evâ'ilinde Anadolu vâlîsi İznikli Alî Paşa'nın kethüdâsı Amasyalı Çiğdemzâde Hâfız Mehmed Ağa mîr-i mîrânlıkla Karahisâr-ı Sâhib mutasarrıfı oldu. Buna "Seyyid Paşa" denirdi. Şevvâl evâ'ilinde Çankırı'ya nefy edilenler afv edilip geldiler.

Süleymân Bey

Mecidözülüdür. Avkatlızâde Mustafâ Paşa bin Hacı Alî Ağa bin Avkatlı İbrâhim Ağa'nın oğludur. Beyhân Sultân tarafından 1208 muharremi ibtidâsında bi'l-iltizâm Amasya muhassılı ve mütesellimi oldu. Çapanoğlu Süleymân Bey'in adamı idi. **[165]**

Muharrem ibtidâsında Kayalıpaşazâde Hacı Süleymân Bey baş a'yân ve Damgacıoğlu Süleymân Ağa Amasya serdârı olmuşdu. Bu esnâda nizâm-ı cedîd fermânı dergâh-ı âlî gediklilerinden Amasyalı Kayalıpaşazâde Kâşif Ömer Ağa yediyle Amasya'ya geldi. Bütün ulemâ, a'yân ve halk önünde okunan bu fermân ile Amasya'dan nizâm-ı cedîd efrâdı istendi.

Safer evâ'ilinde muhâsebe hulefâsından Uzun Hâfız Mehmed Efendi ile sadâret mektûbî hulefâsından Mahmûd Efendi Amasya'ya geldiler. Toplanacak nizâm-ı cedîd efrâdına nezâret ve levâzım-ı askeriyye mübâya'a etmeğe me'mûr oldukları ellerindeki buyruldudan anlaşıldı.

Uzun Hâfız Mehmed Efendi, Amasyalı Kadızâde Abdullâh Efendi bin Mehmed Efendi'nin oğlu olduğu 1197 târîhli sicilden anlaşıldı. Mahmûd Efendi de sadâret kethüdâsı Amasyalızâde Hacı İbrâhim Efendi'nin amcası hattât-ı meşhûr Râsih Mehmed Efendi bin el-Hâc İbrâhim Ağa'nın akrabâsından idi.

Bu iki zât zâhirde mübâya'cı idiler. Fakat hakîkat-i hâlde nizâm-ı cedîdin ne demek olduğunu, mu'allem askerin devlet ve millete fevkalâde ihtiyâcını anlatmağa, a'yân ve halkın, hâssaten ulemâ ve yeniçerilerin hissiyâtını ve **[166]** ahvâl-i rûhiyyelerini tahkîk ve iş'âr etmeğe me'mûr idiler.

Bu fermân üzerine nizâm-ı cedîd ocağına yeniçerilerden ve sâ'ir gençlerden girecéklerin mahkemede açılan deftere yazılması i'lân edildi. Gelen Hâfız Mehmed ve Mahmûd Efendiler'le Amasya kadısı Hacı Rıfkî Efendi yer yer îzâhât verdiler. Halkı nizâm-ı cedîd ocağına girmeğe teşvîk etdiler. Halk üzerinde iyi hisler ve şevkler uyandırdılar.

Sadâret kethüdâsı Amasyalızâde Hacı İbrâhim Efendi'nin baş a'yân Hacı Süleymân Bey'e yazdığı mektûb ve efendilerin verdikleri îzâhât üzerine Amasya gençlerinden ve yeniçerilerden hayli adamlar nizâm-ı cedîd efrâdı yazıldı.

Rebî'ulâhir ibtidâlarında "Çaloğlu" demekle meşhûr Çalık Mehmedoğlu Hüseyin Ağa Amasya serdârı, cemâziyelevvel ibtidâsında Şeyh Halîl Efendi Amasya kadısı olup geldi. Bu esnâda ocak ağalarından gizlice serdâr Hüseyin Ağa'ya ve ba'zı alemdârlara mektûblar gelip ocak gayretini gütmeleri ve muhâlefet etmeleri tenbîh ediliyordu.

Bu mektûblara çokları aldandı. Çünkü hissiyât-ı dîniyyeyi okşuyordu. Ulemâ, a'yân ve halk iki taraf oldu. Cemâziyelâhir ibtidâlarında **[167]** kör bir ta'assubla yeniçeriliğe sarılmış olan halkdan ve yeniçerilerden mürekkeb câhil bir kitle mahkemeyi basıp nizâm-ı cedîd efrâdının künyeleri yazılan defteri yırtıp paraladılar. Ba'zı mahkeme me'mûrlarını hırpaladılar. Alaybeyi, yeniçeri serdârı âdetâ seyirci oldular. Mütesellim bey de bundan dolayı acz gösterdi.

Bundan sonra yapılan uzun tahkîkâtdan müşevvikler ve rezâlet yapanlar meydâna çıkdı. Müşevviklerden alaybeyi Mehmed Emîn Bey Diyârbekir'e, serdâr Hüseyin Ağa Karahisâr-ı Şarkî'ye, a'yândan nakîb kâ'im-makâmı Fazlıoğlu Hacı Alî ve mahkeme kâtibi Ahmed Efendiler Samsun'a, Soruklu Hoca Alî Efendi de Çankırı'ya sürülüp kale-bend edildiler. Yapanlar da cezâlarını gördüler.

Bunların yerine sâbık kadı ve nâ'ib Hacı Rıfkî Osmân Efendi mahkeme kâtibi, Merzifonlu Hazînedârzâde Mustafâ Bey aleybeyi, Müllabalıoğlu Hacı Hasan Efendi nakîb kâ'im-makâmı, Damgacıoğlu Süleymân Ağa da yeniçeri serdârı oldu.

Çaloğlu'nun yardaklarından ve eski serdârlardan Kepçe Ahmed, Kasap Bekiroğlu Ebûbekir, Güneylioğlu Mehmed Ağalar da gâ'iblere karışdılar. **[168]**

Şa'bânın üçüncü günü müftü Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi de yeniçeri tarafdarlığıyla azl edilip selefi Dizdâroğlu Hacı Hüseyin Efendi yine Amasya müftüsü oldu. Deftere yazılan nizâm-ı cedîd efrâdının künyeleri yeniden tashîh edilerek bütün levâzımıyla ve Hâfız Mehmed ve Mahmûd Efendiler'in ma'rifetiyle İstanbul'a gönderildi.

Lâkin mütesellim Avkatlıoğlu Süleymân Bey'in muhâliflere karşı âciz bir mevki'de kalması İstanbul'da hoş görülmediğinden Amasya sancağı Hazînedâroğlu Süleymân Bey'e ilzâm edildi.

Süleymân Bey

Caniklidir. Hacı Alî Paşa'nın büyük kardeşi hazînedâr Süleymân Paşazâde Mehmed Bey'in oğludur. "Hazînedârzâde" demekle meşhûrdur. 1209 muharrem ibtidâsında Amasya muhassılı olup a'yândan Kayalıpaşazâde Hacı Süleymân Bey Amasya mütesellimi oldu.

Saferde Hacı Alî Efendi'nin azliyle Zeyneloğlu Hacı Ömer Efendi şehir kethüdâsı oldu ve Çapanzâde Süleymân Bey'e rağmen nizâm-ı cedîd aleyhdârı olanlar ikbâl ve i'tibâr gördü.

Rebî'ulevvel ibtidâsında müftü Hacı Hüseyin **[169]** Efendi'nin azliyle selefi Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi Amasya müftüsü ve Emîr Hacıoğlu Hacı Hüseyin Efendi nakîb kâ'im-makâmı, Selâmzâde Mustafâ Ağa Amasya serdârı oldu.

Hazînedârzâde Süleymân Bey'in hâmîsi silahdâr-ı şehriyârî Lâdikli Abdullâh Ağa idi. Bu zâtın sâye-i ikbâlinde Canik ve Amasya gibi iki mühim sancağa mutasarrıf ve muhassılı olmuşdu. Lâkin bunun kadrini bilmedi. Efendisinin başını belâya uğratdı.

Bu Süleymân Bey, nizâm-ı cedîd tarafdârı görünmekle berâber mu'tarızların başında idi. Geçen yıl Amasya'dan istenilen efrâd-ı nizâmiyyenin bir kısmı gitdiği hâlde diğer kısmın sevkinde türlü müşkilât gösteriyor, mu'tarızları istihdâm ediyordu.

Fakat Amasya mütesellimi Kayalıpaşazâde Hacı Süleymân Bey, nizâm-ı cedîd efrâdının bakiyyesini sevk ederek bir cesâret-i medeniyye gösterdi. Mu'tarızlara karşı durdu. Bunun mukâbilinde kapıcıbaşılık rütbesiyle taltîf edildi.

Şevvâl evâ'ilinde Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi'nin azliyle selefi Hacı Hüseyin Efendi yine Amasya müftüsü oldu. Altıncı günü Halvetiyye şeyhlerinin büyüklerinden ve âlimlerden Çevikçe Tekkesi şeyhi ve Abdullâh Vecih Efendi'nin **[170]** babası Şeyh Hasan Sinân Efendi dâr-ı kudse göçdü. Amasya büyük bir mâtem günü yaşadı. Yerine ikinci oğlu Mehmed Şerîf Efendi geçdi.

1210 muharremi ibtidâsında Hazînedâroğlu Süleymân Bey tarafından Köse Mehmedoğlu Hacı Ömer Ağa Amasya mütesellimi ve Kayalıpaşazâde Hacı Ömer Bey de baş a'yân ve muhtâr-ı belde oldu.

Rebî'ulevvelde kadı İstanbul'a gidip kâtib Hacı Rıfkî Osmân Efendi Amasya nâ'ibi ve cemâziyelevvel ibtidâsında Halîl Efendi Amasya kadısı olup tarafından İsmâ'il Efendi nâ'ibi olarak geldi.

Cemâziyelâhirde Hazînedâroğlu'nun hâmîsi olan silahdâr-ı şehriyârî Lâdikli Abdullâh Ağa vezâret umarken gözden düşüp azl ve tekâ'üde sevk edildi. Buna sebeb Hazînedâroğlu'nun serbâzâne hareketi ve nizâm-ı cedîd aleyhdârlığı zann olunur.

Receb ibtidâsında Dizdârzâde Hacı Hüseyin Efendi ulemânın ibrâmıyla fetvâdan çekilip selefi Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi yine Amasya müftüsü oldu. Bu yıl ulemâdan tabîb-i meşhûr Medîneli Hacı Süleymân, vâ'iz Mühtedî Mehmed Efendiler ve a'yândan Amasyalı İbrâhim Hıfzı Paşa çukadârı Hacı Ahmed Ârif Ağa ve **[171]** yeniçeri zâbitânından Topçuoğlu Hacı Abdurrahmân Ağa vefât etdi.

Hacı Abdurrahmân Ağa'nın oğlu olmadığından malının sülüsünü Aşağıpazar'da Hacı Ömer Bey Mescidi'nin ta'mîrine vasiyyet ve kardaşının oğlu Mehmed Ağa bin Mustafâ Ağa'yı vâsî nasb etmişdi. Mehmed Ağa, amcasının sülüs mâlı olan iki bin kuruşla mescidi yıkdırıp mücedded ve câmi' olarak yapdırdı. İttisâlinde bir bâb dükkân da ilâve edip câmiin mesâlihine vakf ve tahsîs etdi.

Süleymân Bey

Bozokludur. 1211 muharremi ibtidâsında Amasya muhassılı olup tarafından Millîoğlu Hacı Süleymân Bey mütesellim ve sâbık Kayalıpaşazâde Hacı Süleymân Bey baş a'yân ve muhtâr-ı belde oldu.

Saferde müftü, nakîb, şehir kethüdâsı biribirini müte'âkib azl edilip Dizdâroğlu Hacı Hüseyin Efendi Amasya müftüsü, Müllabalıoğlu Hacı Hasan Efendi nakîb ve Kayalıpaşazâde Hacı Ömer Bey de şehir kethüdâsı oldu.

Recebin yirmisinde müftü Hacı Hüseyin Efendi hastalanıp esîr-i firâş olduğundan selefi Ürgüplü Hacı Ahmed Efendi i'âde edildi. Müftî-i **[172]** sâbık da yedi gün sonra vefât edip Ürgüplü Efendi rakîbinden kurtuldu.

Şa'bân'da Hızır Paşa Mahallesi'nde muhassıl beyin teberru' eylediği geniş bâğ arsası üzerine başlanan Eser-i Cedîd Konağı ve Nizâm-ı Cedîd Ocağı ikmâl edildiğinden resmen güşâd ve mütesellim-i livâ kapıcıbaşılıkla taltîf edildi.

Zilka'de evâhirinde Amasya nâ'ibi ve mahkeme kâtibi Hatîbzâde Hacı Rıfkı Osmân Efendi vefât eylediğinden Fazlıoğlu Feyzullâh Efendi Amasya nâ'ibi ve Samsun'dan gelen diğer Fazlıoğlu Hacı Ahmed Efendi mahkeme kâtibi oldu.

Zilhiccede Merzifon'un Hacı Âdil Mahallesi'nde Hacı Hasan Ağa'nın yapdırdığı Şifâ'iyye Medresesi müderrisliğine Şeyh Ahmed Nâsih Efendi bin Ebûbekir Efendi müceddeden ta'yîn edilerek Şifâ-i Şerîf tedrîsine hasr-ı evkât etdi.

Bu yıl Amasya erkânından Gürcüzâde Halîl Paşa, a'yândan Türedioğlu Hacı Alî Ağa, yeniçeri zâbitânından Semercioğlu Hacı Hasan Ağa, Hıfzızâde Hacı Abdulganî Efendi, Hızır ve Mehmed Paşalar vakfı mütevellîsi Kurdoğlu Hacı Mahmûd Bey vefât etdi. Tevliyet oğlu Mehmed Bey'e verildi.

1212 muharremi gurresinde a'yândan **[173]** Yörgüç Paşazâde Hacı Hasan Bey bin Hacı Ahmed Bey bin Hacı Ömer Bey baş a'yân ve muhtâr-ı belde olup mütesellim ve muhassıl yerlerinde kaldı. Saferde kul kethüdâsı Amasyalı Kutoğlu Hüseyin Ağa yeniçeri ağası oldu.

Cemâziyelevvel ibtidâsında İsmâ'il Efendi kadı olup tarafından kâtib Fazlıoğlu Hacı Ahmed Efendi Amasya nâ'ibi oldu. Şa'bân ortalarında yeniçeri ağası Kutoğlu Hüseyin Ağa azl edilip şevvâl tevcîhâtında mîr-i mîrânlıkla Niğbolu muhâfızı oldu. Berât gecesinde Behrîzî denilen Amasyalı Mehmed Paşa'nın evlâdına vakf eylediği Memi Dede önündeki cesîm bâğının mütevellîsi Paşazâde Halîl Bey bin Osmân Bey vefât edip oğlu olmadığından tevliyeti kızı Kaya Hâtun'a verildi.

Sâdık Mehmed Ağa

Amasyalıdır. Esbak yeniçeri ağası Yüzbaşıoğlu Mehmed Emîn Ağa'nın oğludur. İltizâma tâlib olan Çapanoğlu Süleymân Bey'le Rusya'dan yeni gelen Canik muhassılı Caniklioğlu Tayyâr Mahmûd Bey'e rağmen 1213 muharremi ibtidâsında Amasya muhassılı olup geldi.

Mahkeme kâtibi ve Amasya nâ'ibi Fazlıoğlu Hacı Ahmed Efendi'den halkın şikâyetleri çokdu. Muharremde azl ile Müftüzâde Abdurrahmân **[174]** Efendi Amasya nâ'ibi ve diğer Fazlıoğlu Hacı Alî Efendi de mahkeme başkâtibi oldu.

Rebî'ulâhir ibtidâsında mevâlîden Sahhâflar Şeyhizâde Ahmed Sa'îd Efendi Amasya kadısı olup Keçecizâde Mehmed Ârif Efendi nâ'ibi olarak geldi.

Cemâziyelâhirde Niğbolu muhâfızı Amasyalı Kutoğlu Hüseyin Paşa vezâretle Silistre vâlîsi ve diğer Amasyalı Gürcüzâde Osmân Paşa da Anadolu vâlîsi oldu.

Şa'bânda Yörgüç Paşa müderrisi esbak müftü Hacı Osmân Muhlis, ramazânda Pervâne Bey ve Gümüşlü Câmi'leri vâ'izi müfessir-i meşhûr Amasyalı Hacı Abdünnebî, şevvâlin on birinci günü Amasya müftüsü Büyük Ürgüplü Hacı Ahmed, zilka'dede ünlü âlimlerden Veysî Beyoğlu Hacı Veysî, zilhiccede muhaddis Hacı Hâfız Mustafâ, Emîr İmâmzâde fâzıl Sa'dullâh Efendiler'le a'yândan Hindîoğlu Hacı Mehmed Ağa vefât etdi.

Şevvâlin yirmi birinde ünlü âlimlerden Ankaralı Mustafâ Efendi a'yânın zoruyla Amasya müftüsü olduysa da gönderilen mürâseleyi kabûl etmeyip isti'fâ eylediğinden İmâret Şeyhi Amasyalı Mehmed Efendi Amasya müftüsü[721] **[175]** ve büyük âlimlerden Çayköylü Hacı Ahmed Hâkî Efendi Yörgüç Paşa müderrisi ve Nâbîzâde Şerîf Mehmed Efendi de Pervâne Bey ve Gümüşlüzâde Câmi'leri vâ'izi oldu.

Tayyâr Mahmûd Paşa

Trabzonludur. Caniklizâde Battâl Hüseyin Paşa'nın oğludur. 1214 muharremi ibtidâsında verilen büyük hediyeler mukâbilinde Amasya muhassılı ve Canik mutasarrıfı oldu. Tarafından Hazînedâroğlu Süleymân Bey Amasya mütesellimi olup geldi. Kayalıpaşazâde Hacı Süleymân Bey baş a'yân ve muhtâr-ı belde oldu.

Birkaç gün evvel vefât eden alaybeyi Kaba Mahmûd Ağa'nın yerine Hindîoğlu İbrâhim Ağa alaybeyi oldu. Merhûmun ze'âmeti oğulları Ahmed ve Abdullâh Beyler'e verildi. Bundan evvel Amasya mîralâyı iken Diyârbekir'e nefy edilen Hacı Paşazâde Mehmed Emîn Bey Köprü voyvodası ve Cârullâhoğlu Hacı Hüseyin Ağa da Köprü a'yânı oldu.

Safer evâ'ilinde Tayyâr Mahmûd Bey büyük bir ihtişâm ve ihtifâl içinde Amasya'ya **[176]** geldi. Mikdâd Paşa'nın yârânı Tayyâr Bey'in etrâfını sardı. Tayyâr Bey pek uçarı gidiyor, Rus prensi gibi cebbârâne etvârı herkese hayret veriyordu.

Saferin yirmisinde müftü Mehmed Efendi'nin azliyle gözdesi olan Kara Müftüzâde Mustafâ Vâzıh Efendi Amasya müftüsü oldu. Rebî'ulevvelde Köprü'ye gidip orada kendisine

[721] Mülgâ meşîhat dâ'iresindeki Defter-i Müftiyân'da böyle görüldü. Ancak İmâret Şeyhi olduğuna göre esbak müftü Abdurrahmân Efendi'nin oğlu olduğu anlaşılır.

muhâlif görünen kimseleri tecrîm ederek canlarını yakdı. Sonra Bafra'ya gitdi. Her yerde kendisine uyan kimselere ihsân etdi.

Rebî'ulâhirde Amasya'nın bedeliyye-i tımâr mültezimi Köseoğlu Dervîş Ya'kûb Ağa tahsîlâtına başladığı esnâda Tayyâr Bey de bedel-i iltizâm tahsîlâtına şiddetli emirler verdi. Ya'kûb Ağa'nın tahsîlâtı mu'ayyen bir bedeldi. Kimse bundan müte'essir değildi. Fakat Tayyâr Bey'in tahsîlâtı yamandı. Mahsûlâtdan onda bir alacağı yerde üçte bir aldırıyordu. Şahnelerin alacağı kahve, ekmek, yem bedeli de ayrı idi.

Cemâziyelevvel ibtidâsında Müftüzâde Abdurrahmân Efendi Amasya kadısı olup geldi. Fakat öşür yerine sülüs alınması pek zâlimâne bir hareket olduğundan halk müftülere ve âlimlere koşdu. Fetvâlar ve yardımlar istendi.

Müftü Vâzıh Efendi, bir taraftan halkın **[177]** hücûmu, diğer tarafdan Tayyâr Bey'in teveccühü karşısında bir müddet şaşaladı. Sonra emr-i veliyyü'l-emre itâ'at lüzûmuyla fetvâ verdi. Dâru'l-Hadîs müderrisi Soruklu Hacı Alî Efendi dayanamadı. Onda bir yerine üçte bir alınması meşrû' değildir, dediğinden azl ile müderrisliği Şîrîn Alî Efendi'ye verildi.

Cemâziyelevvelin yirmisinde ulemânın ittifâkıyla Vâzıh Efendi'nin müftülükten çıkarılıp yerine üstâdı olan fuzalâdan Âkif Efendizâde Abdurrahîm Efendi Amasya müftüsü oldu. Buna Amasya mütesellimi Hazînedâroğlu Süleymân Bey mâni' olamadı.

Bu hâdisede Merzifon müftüsü Nûrîzâde Hacı Ahmed, Köprü müftüsü Kıldırzâde Şeyh Hacı Mustafâ, Gümüş müftüsü Şeyh Hacı Osmân, Lâdik müftüsü Hacı Abdullâh Efendiler menfî cevâblar verdiler. Hattâ Kıldırzâde öşür yerine sülüs alanı tefsîk etdi.

Bunları duyan Tayyâr Mahmûd Bey fenâ hâlde sinirlendi. Derhâl Amasya beyi alaybeyi Hindîoğlu İbrâhim Ağa'yı azl edip Hacı Vahâboğlu Hacı Abdulvahâb Ağa'yı alaybeyi yapdı. Ba'zı köylerde halk sülüs tahsîlâtına silâh ile muhâlefet etmişlerdi. Bunu işidince köpürdü.

Receb ibtidâsında mütesellim Süleymân **[178]** Bey'i de azl edip diğer Hazînedâroğlu Abdullâh Bey'i mütesellim olarak gönderdi. Bu da Amasya müftüsü Abdurrahîm Efendi'yi azl ve tahkîr ederek ünlü âlimlerden münzevî ve Halfet müderrisi Mar'aşlı Hacı Mahmûd Efendi'yi cebren Amasya müftüsü yapdırdı. Fakat Hacı Mahmûd Efendi gizlendiği yerden meydâna çıkmadı.

Şa'bân evâ'ilinde Tayyâr Bey'in şiddetli emriyle tahsîlâta i'tirâz ve müdâhele eden âlimlerden Âkifzâde Abdurrahîm, Sultân Bâyezîd müderrisi Osmân, Payaslı Hacı Mehmed, Soruklu Hacı Alî Ağa, şeyhu'l-kurrâ Hacı Hâfız Hasan, ders-i âm Tavilli Hacı Hasan, mahkeme kâtibi Fazlıoğlu Hacı Ahmed, selefi Fazlıoğlu Hacı Alî Efendiler ansızın gece hânelerinden kaldırılıp hakâretlerle Samsun'a gönderildi.

Şâyân-ı dikkatdir ki mütesellim Abdullâh Bey, emr-i âlî olmaksızın ulemânın bu türlü nefy ve tahkîrine muvâfakat etmeyen alaybeyi Hacı Abdulvahâb Ağa'yı azl edip yerine selefi Hindîoğlu İbrâhîm Ağa'yı ta'yîn ederek ulemâyı bu İbrâhîm Ağa'ya sürdürdü. Fakat İbrâhim Ağa'ya bu hareketi felâket getirdi.

Tayyâr Bey bu kadarla kalmadı. Sülüs tahsîline en ziyâde muhâlefet, kendisinin aleyhinde ağır sözler sarf eden Köprü müftüsü **[179]** Hacı Mustafâ Efendi'nin i'dâmını emr etdi. Köprü şeyhi Çorumlu Şeyh Ömer Efendi gibi müttakî bir zâtı fenâ hâlde tahkîr ederek sürdürdü.

Köprü voyvodası Mehmed Emîn Bey ve a'yânı Hacı Hüseyin Ağa, verilen emri icrâ edecek adamlar tedârik ederek şa'bânın on birinci gecesi seherinde müftü efendi teheccüd namâzını kılarken boğazına arka tarafdan geçirdikleri iplerle boğup parçaladılar.

Bunu haber alan Zeytin mâlikânesi mutasarrıfı Abdâl Beyoğlu Mehmed Ağa Tayyâr Bey'in şahnelerini ve tahsildârlarını Zeytin kazâsından sürüp çıkardı. Bütün kuvvetiyle Köprü üzerine yürüdü. Fakat Tayyâr Bey'in Bafra'dan gönderdiği kuvvete karşı mağlûben tutuldu. Bu da i'dâm ve Zeytin kazâsının bütün zenginleri müsâdere edildi.

Tayyâr Bey'in bu türlü mezâlimini durduracak ve cezâlandıracak bir kuvvet yokdu. Çünkü bu esnâda Rumeli eşkıyâsıyla pek meşgûl olan devletin Anadolu derebeyleriyle

uğraşacak vakti yokdu. Derebeylerin en yamanı Rus imparatorunun şarkî Anadolu'ya musallat etdirdiği Canikli Oğulları'ydı.

Mütesellim Abdullâh Bey'in yanında söz anlamaz Lazlar ve Gürcüler'den mürekkeb bir **[180]** kuvve-i mühimme vardı. Amasya a'yânının bu kuvvete karşı koyacak ne kuvvetleri ne de cesâretleri yokdu. Bundan dolayı Abdullâh Bey, Tayyâr Bey'in her istediğini, her zulmü pervâsız yapıyordu.

Ulemânın nefyinden sonra ders-i âm Canikli Hasan Efendi Sultâniyye müderrisi, Fazlıoğlu Feyzullâh Efendi mahkeme kâtibi oldu. Amasya kadısı Abdurrahmân Efendi, hâdiseyi şeyhü'l-islâma kemâl-i te'essürle yazıp arz etdiği gibi menfî ulemâ da müsteşâr-ı saltanat olan Amasyalızâde Hacı İbrâhim Efendi'ye sûzişle yazıp istimdâd etmişlerdi.

Ramazân ibtidâsında müftülük mürâselesi Mahmûd Efendi'ye geldiği hâlde isti'fâsında ısrâr ve ihtifâ eylediğinden Kara Müftüzâde Vâzıh Mustafâ Efendi yine Amasya müftüsü oldu.

Amasya a'yânından muhâlifler gizlice bir mahzar-ı umûmî tertîb edip İstanbul'da dîvân-ı hümâyûna takdîm ve feryâd etdiler. Bunu haber alan mütesellim Abdullâh Bey, mahzarı tertîb ve imzâ edenleri tahkîk ve taharrî ederek ta'kîbât yapıyordu.

Şevvâlde nakîb Molla Bâlîzâde Hacı Hasan Efendi, mahzarı imzâ etdiğinden dolayı azl ile Lâdikli Mustafâ Efendi nakîb oldu. **[181]** Lâkin İstanbul'dan aldığı evâmir ve tenbîhât-ı şedîdeden müte'essir olan Trabzon vâlîsi Battâl Hüseyin Paşa oğlu olacak Tayyâr Mahmûd Bey'e âlimlerin derhâl Amasya'ya gönderilmesini yazdı ve gönderildi.

Şevvâlin sonlarında dâru'l-hadîs müderrisi Handânoğlu Şirîn Alî Efendi vefât eylediğinden Samsun'dan yeni gelen Soruklu Hacı Alî Efendi yine müderris oldu. Merhûmun Hasan Ağa, Hüseyin Ağa adlı iki oğlu ma'rûfdur.

Zilka'de evâ'ilinde mütesellim Abdullâh Bey, Samsun'a çağırılıp yerine Mikdâd Paşazâde Hasan Bey Amasya mütesellimi olarak gönderildi. Hasan Bey on sekiz yaşında idi.

Amasya'ya geldikde Şîrîn Alî Efendizâde Hâfız Hasan Ağa'yı kendisine kethüdâ, Soruklu Hacı Alî Efendi'yi mu'allim, Zeyneloğlu Ömer Efendi'yi musâhib, Kapancıoğlu Hacı Süleymân Ağa'yı da vekilharç nasb ederek işe başladı. Bu esnâda müftülüğe intihâb edilip kabûl etmeyen Mar'aşlı Hacı Mahmûd Efendi vefât edip yerine Erzincânî Hacı Evliyâ İbrâhim Efendi Halfet Gâzî müderrisi oldu.

1215 muharremi ibtidâsında Arap Hüseyinoğlu Hacı Ömer Ağa mütesellim kâ'im-makâmı oldu. Vâzıh Mustafâ Efendi yine müftülükden kaldırılıp yerine Âkifzâde Abdurrahîm Efendi Amasya müftüsü oldu. **[182]**

Saferde, Sultâniyye müderrisi yapılan Canikli Hasan Efendi'nin vefâtıyla selef-i mağduru Oluslu Hacı Osmân Efendi müderris oldu. Nefy edilen âlimler birer sûretle taltîf edilerek gönülleri alınıyordu.

Safer evâ'ilinde Tayyâr Bey'in başında toplanan kuvvetden devletçe istifâde etmek üzere pederi Battâl Hüseyin Paşa'nın iltimâs ve ricâsıyla uhdesine vezâret rütbesi tevcîh ve Mısır harbine me'mûr olmakla serî'an kapısı halkıyla azîmeti emr ve te'kîd edildi.

Tayyâr Mahmûd Paşa vezîr olunca Amasya a'yânından Özlü Yûsuf Ağa bin Mustafâ Bey'i silahdârı ve delilbaşısı ve "bevvâb-ı kemâl-hâne-i irfân-ı zamânım" diyen Sultân Bâyezîd medresesi bevvâbı şu'arâdan Mehmed Nedîm Efendi dîvân kâtibi olarak cemâziyelâhirde İstanbul'a gitdi. Orada Rumeli eşkıyâsıyla harbe me'mûr olup Edirne'ye gönderildi. Amasya'dan aldığı kuvvete Amasya kâ'im-makâmı Hacı Ömer Ağa başbuğ olmuşdu.

Receb ibtidâsında Hasan Bey'in kethüdâsı Şîrînoğlu Hâfız Hasan Ağa Amasya kâ'im-makâmı oldu. Çünkü Hasan Ağa'nın küçük kardeşi Hüseyin Ağa çukadâr-ı şehriyârî idi.

Şa'bânda Amasyalı Gürcüzâde Osmân Paşa'nın oğlu Ahmed Kâmil Bey'e mîr-i mîrânlık **[183]** verildi. Zilka'de evâ'ilinde Erzurum vâlîsi olan Battâl Hüseyin Paşa'nın yerine oğlu Tayyâr Mahmûd Paşa Trabzon vâlîsi, Amasya ve Canik muhassılı, Karahisâr-ı Şarkî mutasarrıfı olarak nüfûzu artdı.

Bu yıl ünlü âlimlerden kitâblarını Abdullatîf Kütüphânesi'ne vakf eden mevâlîden Boluvîzâde Hacı İbrâhim Efendi, Kazâbâdî Hacı Hüseyin Efendi, a'yândan Cebecizâde vezîr Osmân Paşa'nın kardaşı Hacı Ahmed Ağa, Eğri Câmi' vâ'izi dersiâm Abdurrahîm Efendi vefât etdi. Şâdmân Çelebi bin Kaya Paşa'nın vakfı olan İlarslan köyünün mâlikânesi mutasarrıf ve mütevellîsi Fazlıoğlu Feyzullâh Efendi bin Mustafâ Efendi de vefât edip tevliyeti oğulları Mehmed Emîn, Ahmed Efendiler'e verildi.

1216 muharreminde Rahtuvân Paşazâde Hacı Osmân Bey baş a'yân ve muhtâr-ı belde olup Rûmeli'nden yeni gelen Hacı Ömer Ağa Amasya kâ'im-makâmı oldu. Mütesellim Hasan Bey, pederinin cebren temellük edip azl ve i'dâmında vakfa i'âde edilen akârât-ı mevkûfeyi zabta kıyâm eylediyse de kadı ve müftü efendilerin nasîhatları ile ferâgat etmeğe mecbûr oldu.

Cemâziyelâhir ibtidâsında Ahmed Nûrullâh Efendi kadı olup tarafından Keçecizâde Mehmed Ârif Efendi ikinci def'a Amasya **[184]** nâ'ibi olup geldi. Şa'bân evâ'ilinde Silistre vâlîsi Amasyalı Kutoğlu Hüseyin Paşa'ya Erzurum eyâleti verilip oraya vusûlünde ahz ve i'dâmı için Sivâs ve Trabzon vâlîlerine fermân gönderilmişdir.

Şevvâlin onuncu günü Yörgüç Paşa vakfı mütevellîsi Yörgüçoğlu Hacı Hasan Bey vefât edip tevliyet müştereki olan Yörgüçoğlu Abdullâh Bey'e müstakillen verildi. İki gün sonra Merzifon müftüsü Nûrîzâde Hacı Ahmed Efendi de vefât edip Hacı Alî Medresesi müderrisliği oğlu Mehmed Efendi'ye verildi.

Zilka'dede Kutoğlu Hüseyin Paşa'nın Akdağ eteklerinde tahassün etdiği anlaşılmakla Amasya mütesellimi Hasan Bey ve Mahmûd Tayyâr Paşa kuvvetleriyle muhâsara edildikde Hüseyin Paşa harb etmeden teslîm oldu. Başı kesilip İstanbul'a gönderildi.

Tayyâr Mahmûd Paşa bâbı-âlîye bu husûs için yazdığı tahrîrâtında[722] "Kutoğlu Hüseyin Paşa, ceddimin emekdârı bir yeniçeri olup himâyesi zimmet-i bendegâneme müterettib bir şi'âr-ı bünüvvet iken mücerred zât-ı melek-simât-ı mülûkâneye isbât-ı sadâkat ve ubûdiyyet içün uğur-ı hümâyûnlarında **[185]** bezl-i cân ederek infâzı fermân etdim" diyerek Trabzon'da ibkâsını ve Hasan Bey'e kapıcıbaşılık niyâz ediyordu.

Bu tahrîrât üzerine Tayyâr Mahmûd Paşa Trabzon'da ibkâ edildi. Hasan Bey'e de kapıcıbaşılık verildi. Zilka'denin yirmi beşinde müftü Âkif Efendizâde müdârâyı bilemediğinden azl ile Hasan Bey'in mu'allimi Soruklu Hacı Alî Efendi Amasya müftüsü oldu.

Bu yıl a'yândan Kayalı Paşazâde Hacı Ömer Bey, Hacı Lut (Lutfullâh) oğlu Hacı Osmân Efendi, esnâf şeyhi Hacı İbrâhîm Efendi vefât etdi. Hacı İbrâhim Efendi'nin oğulları Mehmed, İsmâ'il Efendiler'dir. Şeyh İsmâ'il Efendi esnâf şeyhi olup "Kabasakal" demekle meşhûrdur.[723]

1217 muharremi ibtidâsında Üçler Câmii mütevellîsi ve Hasan Bey'in kethüdâsı Şîrînzâde Hâfız Hasan Ağa Amasya kâ'im-makâmı ve Gürcüzâde İbrâhim Bey baş a'yân olup rütbe alan mütesellim Hasan Bey'in tavrı değişdi, ahvâl ve harekâtı a'yân ve halka ağır gelmeğe başladı.

Müftü Soruklu Hacı Alî Efendi, kâ'im-makâm Hâfız Hasan Ağa, şehir kethüdâsı Zeyneloğlu Hacı Ömer Efendi halkın diline düşüp meclislerde, **[186]** kahvehânelerde bunların zem ve gıybeti halka eğlence oldu. Acı sözler ve şikâyetler aldı yürüdü.

Muharrem evâ'ilinde Pervâne Bey ve Gümüşlüzâde Câmileri vâ'izi âlimlerden müfessir Nâbî Efendizâde Şerîf Mehmed Efendi vefât edip şeyhlerin âlimlerinden Süleymân Efendi bu câmilerin kürsü şeyhi oldu.

Bu esnâda Hindîoğlu İbrâhim Ağa alaybeyi, Çıtırıkoğlu Hüseyin Ağa yeniçeri serdârı, Kalınbacakoğlu Mehmed Ağa delilbaşı olup Hasan Bey'in ve Tayyâr Paşa'nın gözdelerindendi. Bunlarla Amasya'nın yeniçeri, sipâhî ve züamâ kuvvetlerini kendisine râm ediyordu.

---

[722] Bu tahrîrât mahzen-i evrâkda görülüp ibâresi aynen alındı.

[723] Şeyh İsmâ'il Efendi, şimdi ber-hayât olan esbak adliye nâzırı İsmâ'il Sıdkı Bey'in dedesidir.

Cemâziyelevvelin on ikisinde Diyârbekir vâlîsi Kösezâde vezîr İsmâ'il Zühdü Paşa bin Dervîş Ya'kûb Ağa Sivâs vâlîsi oldu. Kethüdâsı Amasya erkânından Bekir Beyzâde Hacı Abdullâh Bey idi. Amasya'nın a'yân ve halkı buna biraz sevinmiş, imdâd edeceğini ummuşdu.

Bu ayda Osmân Çelebi müderrisi İrfânîzâde Hâfız Abdüsselâm Efendi vefât eylediğinden âlimlerden Hâfız Mehmed Nûrî Efendi bin Abdullâh Efendi bi'l-imtihân müderris oldu.

Cemâziyelâhirin on ikisinde Sivâs vâlîsi **[187]** Diyârbekir'de vefât eylediğinden halkın sevindiğine değmedi. Receb evâ'ilinde Kara Hüseyinoğlu Hüseyin Ağa serdâr olduğundan birkaç gün sonra yeniçerilerle şehir kethüdâsı Ömer Efendi arasında çıkan bir gavgâyı basdırdı. Ömer Efendi'nin azliyle Bakırcıoğlu Hacı Mustafâ Efendi şehir kethüdâsı oldu.

Şa'bân evâ'ilinde Enderûn Câmii Vakfı demekle meşhûr Melik İsmâ'il Gâzî Vakfı mütevellîsi Hâfız Mehmed Ağa'nın vefâtıyla Oğul Beyzâde Osmân Bey[724] mütevellî oldu.

Şevvâlin dördüncü günü Erzurum müftülüğünden vezâretle Erzurum vâlîsi olan Kadızâde Abdurrahmân Paşa Sivâs ve yirmisinde Amasyalı Yenicelizâde Ahmed Paşa vezâretle Adana vâlîsi oldu.

Bu zâtın ilim ve iktidârı Amasya âlimlerini harekete getirdi. Bu ayın sonlarında âlimler Sultân Bâyezîd Câmiinde toplandı. Müftü Soruklu Hacı Alî Efendi'nin ba'zı fetvâları hakkında uzun münâkaşalar edildi. Müftü isti'fâya mecbûr olup fâzıl-ı meşhûr Şeyhzâde Hacı Abdullâh Vecih Efendi Amasya müftüsü oldu. **[188]**

Hacı Alî Efendi'nin isti'fâsı, nakîb kâ'im-makâmı Molla Bâlîoğlu'nu da düşürüp Lâdikli müderris Mustafâ Efendi kâ'im-makâm ve Cebecioğlu Hacı Hüseyin Ağa serdâr oldu. Lâkin ulemânın bu hareketi mütesellim Hasan Bey'in onuruna dokundu. Hâssaten müftü olan Hacı Abdullâh Vecih Efendi'ye kalben kızmışdı. Bunu derhâl azl etmeğe cesâret edemedi.

1218 muharremi ibtidâsında Tayyâr Paşa'nın silahdârı olan Özlü Hacı Yûsuf Ağa Amasya kâ'im-makâmı, selefi Şîrînoğlu Hacı Hâfız Hasan Ağa baş a'yân ve muhtâr-ı belde olup Hasan Bey'in kethüdâlığında kaldı.

Safer ibtidâsında müftü Hacı Abdullâh Vecih Efendi, mütesellim Hasan Bey'in kırgınlığını duyup fetvâdan çekildi. Yerine selefi Soruklu Hacı Alî Efendi yine Amasya müftüsü oldu. Bu esnâda Amasya a'yânından Benderli Seyfullâh Ağazâde Hacı İbrâhim Ağa mübâya'acı olup geldi.

Rebî'ulevvel ibtidâsında Osmân Hamdî Efendi Amasya nâ'ibi ve rebî'ulâhirin yirmi beşinde Anadolu vâlîsi Gürcüzâde Osmân Paşa Erzurum vâlîsi oldu. Kethüdâsı kapıcıbaşılardan Amasyalı Hacı Abdullâhoğlu Mahmûd Ağa idi.

Osmân Paşa dişli vüzerâdan olup serkeşâne **[189]** harekâtından dolayı Erzurum eyâleti Tayyâr Mahmûd Paşa'ya tevcîh edilerek Osmân Paşa'nın i'dâmına fermân verilmişdi. Osmân Paşa, İstanbul'da kapı kethüdâsından i'dâm edileceğini haber alınca sakınıp korunarak Erzurum'a gidiyordu.

Cemâziyelevvel ibtidâsında Köprülü Rahtuvânoğlu İsmâ'il Efendi Amasya kadısı ve tarafından Memişzâde Hüseyin Efendi nâ'ibi olup geldi. Bu ayın on sekizinde Tayyâr Mahmûd Paşa kuvvetleriyle Gürcüzâde Osmân Paşa kuvvetleri karşılaşdı. Muş mutasarrıfı Murâd Paşa kuvveti de Tayyâr Paşa kuvvetine yardım etdiğinden Osmân Paşa kuvveti mağlûb ve Murâd Paşa elinde maktûl oldu.[725]

Tayyâr Mahmûd Paşa, Osmân Paşa'nın i'dâmından sonra bütün askeriyle Amasya'ya gelip Eser-i Cedîd Konağı'na yerleşdi. Amasyalılar'a bir gösteriş yapdı. Ulemâ ve sâdâtın toplanmasından dolayı serzenişler etdi. Soruklu Hacı Alî Efendi'nin müftülüğe i'âdesinden

[724] Osmân Bey, Yörgüç Paşa evlâdından Oğulbey demekle meşhûr Osmân Bey bin Hacı Mustafâ Bey bin Osmân Bey'in oğludur.

[725] Osmân Paşa'nın ahvâli ve esbâb-ı i'dâmı Cevdet Paşa Târîhi'nde mufassaldır.

dolayı âlimler arasında hâsıl olan kırgınlığı gidermek için recebin dokuzuncu günü Soruklu'nun azliyle Kara Müftüzâde Vâzıh Mustafâ Efendi üçüncü def'a müftü oldu. **[190]**

Bundan sonra Tayyâr Paşa, Meydân Köprüsü başında Ehlî Hâtun Türbesi ittisâlinde yapdırdığı medresenin resmî güşâdını debdebeli bir sûretde icrâ etdi. Âlimlere ziyâfet ve atiyyeler verdi. Müderrisliğine de âlimlerin en fâzılı olan Payaslı Hacı Mehmed Efendi'yi ta'yîn etdi.

Fakat bunların masrafını Amasya şehir kethüdâlığı sandığından çekdiği hâlde "kudûmiyye" nâmıyla halk üzerine vergiler tarh ederek cebren tahsîl etdirdi. Askerî, zâtî ve seferî masraflarını tamâmiyle çıkardı.

Tayyâr Paşa şa'bânda Amasya'dan gidip şevvâl evâ'ilinde Kallâşoğlu Hüseyin Ağa serdâr oldu. Lâkin Hasan Bey'in sefâhat ve ru'ûneti çekilmez bir hâle geldi. Hafta hediyyesi ve cum'a ziyâreti a'yânı ve erbâb-ı serveti pek dilgîr ediyordu.

Bununla berâber Vâzıh Efendi'nin müftülüğü âlimlere pek ağır geldi. Zilka'de ibtidâsında âlimlerin ittifâkıyla Amasya fetvâsından düşürülüp yerine selefi ve zamânın allâmesi olan Şeyhzâde Abdullâh Vecih Efendi yine Amasya müftüsü oldu.

Amasya ve mülhakâtından bâb-ı âlîye ve dîvân-ı hümâyûna Tayyâr Paşa'nın mezâliminden şikâyetler yağdı. **[191]**

Tayyâr Paşa'nın serbestâne hareketi ve yanında bulundurduğu kuvveti dikkate değerdi. Bu kadar acı şikâyetler üzerine Amasya sancağı uhdesinden alındığı takdîrde cebren sancağı istîlâ ve müştekîleri ifnâ etmesi de pek muhtemeldi.

Bunun için zilka'denin yirmi beşinde Sivâs eyâleti Silistre vâlîsi Divrikli vezîr Yûsuf Paşa'ya tevcîh ve bir an evvel bütün kapısı halkıyla Sivâs'a gitmesi ta'cîl ve te'kîd edilerek Amasya sancağı zilhiccenin on sekizinci günü muharrem ibtidâsından i'tibâren Bozok mutasarrıfı Süleymân Bey'e ilzâm edildi.

Zilhiccenin sonlarında Sivâs vâlîsi Yûsuf Paşa gelip Sivâs'a yerleşdi. Amasya sancağı mütesellimliği de Süleymân Bey tarafından Millîzâde Hacı Süleymân Bey'e verildi. Yanına mikdâr-ı kâfî kuvvet terfîk edildi.

Bâb-ı âlî tarafından Tayyâr Mahmûd Paşa'ya, vâlî tarafından da mütesellim Hasan Bey'e Amasya sancağının Bozok mutasarrıfı Süleymân Bey'e ilzâm ve tevcîh edildiği fermânlarla iş'âr edilerek sancağı mütesellimine teslîm ve muhâlefetden sakınmaları ihtâr olunmuşdur.

Bu kadar fermânlara ve ihtârlara rağmen Tayyâr Mahmûd Paşa, mütesellimi Hasan Bey'e verdiği emr-i kat'îde Amasya sancağını her ihtimâle karşı iyi muhâfaza etmesini ve Süleymân **[192]** Bey'in mütesellimine teslîm etmemesini şiddetle tenbîh ve ihtâr etdi.

Millîzâde Hacı Süleymân Bey yanındaki kuvvetle zilhiccenin yirmi sekizinci günü Derbend önüne gelip cenûb boğazını tutdu. Ertesi günü mütesellim Hasan Bey'e Amasya'dan çıkıp gitmesini ve sancağı teslîm etmesini bildirdi. Buna red cevâbı alınca şehre doğru yürüdü.

Hasan Bey yanındaki kuvveti kâfî sandı, muhâlefete kalkışdı. Fakat Hacı Süleymân Bey'in kuvveti halkın yardımı sâyesinde harben gâlib geldiğinden zarûretle Hasan Bey Amasya'dan çıkdı, yerini Hacı Süleymân Bey'e bırakdı.

Süleymân Bey

Bozokludur. Abdulcebbârzâde Çapan Ahmed Paşa'nın oğludur. 1219 muharremi ibtidâsında Amasya muhassılı olup mütesellimi olan Millîzâde Hacı Süleymân Bey Amasya'ya yerleşdi. Yeğenzâde Hacı Hüseyin Bey bin Ömer Paşa baş a'yân ve muhtâr-ı belde ve gavgâ esnâsında korkusundan gâ'iblere karışan Amasya nâ'ibi Hüseyin Efendi'nin yerine Mehmed Nûreddîn Efendi nâ'ib oldu. **[193]**

Amasya'dan çıkan Hasan Bey, bütün kuvvetini toplayıp Kavak nâhiyesi önünde oturdu. Ahvâli Tayyâr Mahmûd Paşa'ya yazdı. Tayyâr Mahmûd Paşa pek hodbîn, serkeş, müstebid bir adamdı. Kendi menfa'ati uğrunda kimseyi tanımazdı.

Amasya sancağını kendisinin bir mâlikânesi sayardı. Bunun kendi rakîbi ve düşmanı olan Çapanzâde Süleymân Bey'e verilmesini çekemedi. Hele Hasan Bey'in Amasya'dan kuvvet-i cebriyye ile çıkarılması pek gücüne gitdi.

Tayyâr Paşa'nın nüzûl emîni olan Mühürdârzâde Mustafâ Necîb Efendi Târihçesi'nde diyor ki: "Tayyâr Mahmûd Paşa, Bafra'dan bu husûsu Üçüncü Sultân Selîm'e arz ederek mâlikânesi olan Amasya sancağının kendi uhdesinde ibkâsını niyâz etdi. Halbuki Amasya Beyhân Sultân'ın mâlikânesiydi.

Sultân Selîm, Tayyâr Paşa'yı tesliye ve teskîn etmek için iltifâtı hâvî bir fermân ile ikinci mîrâhuru Şîrînzâde Es'ad Medhî Bey'i Bafra'ya gönderdi. Kendisine lâzım gelen nasîhatları verdi. Bu yıl Amasya sancağı mâdem ki Süleymân Bey'e verilmişdir, gelecek yıl da yine kendisine verileceğini ve Süleymân Bey'e dokunmamasını bildirdi.

Tayyâr Paşa bu kadar va'd ve iltifât-ı **[194]** pâdişâhîye karşı sükûnet ve itâ'at göstereceği yerde niyâzının redd edilmesine pek ziyâde kızdı, âdetâ onuruna dokundu. Bîçâre Es'ad Bey'i habs ederek hazırladığı askerinin başına geçdi.

Bafra'dan hareket edip Köprü'ye ve buradan Havza'ya gelip Mikdâd Paşazâde Hasan Bey'in kumandasındaki kuvvetle birleşdi. Kavak a'yânı Deli Hacı Alî Ağa ile Köprü a'yânı Hacı Paşazâde Mehmed Emîn Bey'in kuvvetleri de kendisine iltihâk etdi.

Millîzâde Hacı Süleymân Bey, Amasya'yı tesellüm etdikden sonra me'mûrîn ve a'yândan kimseye dokunmadı. Yalnız sâdâtın şikâyetleri üzerine safer ibtidâsında Hacı Alî Efendi'nin yerine Vâsî Çelebizâde Hacı Muhyiddîn Ağa nakîb kâ'im-makâmı oldu.

Safer evâhirinde Tayyâr Mahmûd Paşa, büyük kuvvetiyle Havza'dan Amasya üzerine yürüdü. Hâlbuki Çapanzâde Süleymân Bey kuvvet ve nüfûz i'tibârıyla Tayyâr Paşa'dan aşağı değildi, bununla berâber devlete sâdık, mutî', teceddüd-perverdi. Amasya mütesellimi Süleymân Bey, Tayyâr Paşa ve Hasan Bey'in hareket ve niyyetlerini Çapanzâde Süleymân Bey'e Mecidözü mâlikânesi mutasarrıfı Avkatlızâde Süleymân Bey'e arz ve istimdâd etmeğe **[195]** mecbûr olmuş, Tayyâr Paşa hücûm ederse avdet etmesine dâ'ir emri almışdı.

Tayyâr Paşa, ma'iyyetiyle berâber sür'atle gelip Amasya'yı basdı. Hacı Süleymân Bey'le biraz müsâdemeden sonra rebî'ulevvelin birinci günü cebren Amasya'ya girdi. Bütün sancağı zabt ve istîlâ ve Hasan Bey'i yine mütesellim nasb ederek Amasya târîhinin dördüncü devresine hitâm verdi.[726]

Amasya vilâyeti, dördüncü târîhî devrinde[727] eski şerefini büyük bir varlık içinde yaşatıyordu. İctimâ'î, ilmî, sınâ'î, iktisâdî hayâtları üçüncü devrenin aynı idi. Eski şerefinden nesne kaybetmedi.

Bu devrenin ricâli, ya'nî askerî ve mülkî erleri, hâssaten fâzıl âlimleri, kâmil şeyhleri, **[196]** kalem ve halk şâ'irleri, iyi hattâtları, san'atkârları üçüncü devreye fâ'ik sayılacak dereceyi buldu. Erleri arasında ufak tefek hayât mücâdelesi, benlik gürültüleri oldu.

Ancak millî birliği bozan, devlet düzenini kıran, isyân ve şekâvet yoluna girmiş adamları, vatan ve millet duygularından mahrûm olan Canikli Oğulları gibi derebeyileri yokdu. Amasya erlerinin bütün kaygıları, Türk varlığını birlik içinde yüksek yaşatmakdı.

Dördüncü Cildin Sonu.

[726]Hasan Bey'in Amasya'dan hurûcu ve sonra gelip Amasya'yı zabt ve i'dâmı vak'alarına şâhid olan iki zâta yetişebildim. Biri 1308 'de Efte köyünde yüz on iki yaşında vefât eden Molla Alî Ağa'dır. Diğeri Amasya'da 1311 'de yüz on beş yaşında vefât eden ulemâdan Çarşambalı Hacı Abdulkâdir Efendi'dir. Bunlardan aldığım ve mahzen-i evrâkda gördüğüm defterlerden ve Amasya meşîhat sicillâtından topladığım ma'lûmâtı sırasıyla telhîs ederek yazdım.

[727]Bu kısmın başında "üçüncü" denmesi mürettib sehvidir.

ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDÎN YASAR

AMASYA TARİHİ

Tarih sayfalarında çokça yer alan ve yetiştirmiş olduğu önemli şahsiyetleri ile Osmanlı Devleti'nde önemli şehirlerden biri olan Amasya'yı tüm yönleri ile ele almak amacıyla te'lif edilen Amasya Tarihi'nin müelli fiAbdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, ömrünü bu eseri hazırlamak için harcamıştır. 12 cildinin yayına bir bütün olarak hazırlandığı bu eserde Amasya adının kökeni, tarih içerisinde farklı kaynaklarda şehir ile ilgili bilgiler, Türklerin şehre hakimiyeti, şehrin etnik yapısı, nüfusu ve şehir yönetiminde bulunanlar ile şehirdeki önemli simalar zengin bir kaynak yelpazesiyle detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Amasya Tarihi; Selçuklu, Beylikler, Osmanlı tarihine olduğu kadar genel olarak Türk tarihine de büyük katkı sağlamış, Amasya'nın sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel yapısıyla ilgili gelecek kuşaklara yüzyıllarca istifade edilebilecek eşsiz bir miras bırakmıştır.

ISBN: 978-605-9682-24-4